

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ'NİN
(ö. 1618'den sonra)
ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR ADLİ
ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜK ŞERHİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)**

Zehra FİDAN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

OCAK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ'NİN
(ö. 1618'den sonra)
ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR ADLİ
ARAPÇA-TÛRKÇE MANZUM SÖZLÛK ŞERHİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

DOKTORA TEZİ

Zehra FİDAN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

“Bu tez 11/01/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÛRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ozan YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	Başarılı
Prof. Dr. Sadık YAZAR	Başarılı
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KAPLAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Zehra FİDAN

11/01/2023

ÖNSÖZ

Sözün kıymetini bilen bir toplumun ürettiği ve şiirin pek çok işlevinin olduğu bir devrin ürünü olarak manzum sözlükler, şiirin içinde doğduğu toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmesinin güzel örneklerinden biridir. Son yıllarda hem manzum sözlükler hem de şerhleri üzerine yapılan yayınların sayısı bir hayli artmıştır. Bu çalışma da nitelikli ve kendine has özellikleri olan bir manzum sözlük ile şerhi üzerinedir. Seb'atu Ebhur hayvanları konu alan Arapça-Türkçe bir manzum sözlüktür. Şu anki bilgilerimizle tek şerhi olan Şerh-i Seb'atu Ebhur sözlüğün şairi tarafından yazılmıştır. Eser; yazılış amacı, muhtevası, şairi tarafından şerh edilmesi, şerhinin kaynakçası, şerh esnasında uygulanan metot ile dikkat çekici özelliklere sahiptir. Müellifi Abdülcélil bin Yûsuf el-Akhisarî; Arapça ve Farsçaya hakimiyeti, herkesin bilgi sahibi olamayacağı bir konuya eğilmesi, alanında muteber eserler ile hazırladığı şerhinde uyguladığı teknik, muhtevasını oluşturan edebî, dinî, kültürel, folklorik ve zoolojik bilgilerle eserini bir şerh olmanın ötesinde kültürel, tarihî ve edebî mecralarda faydalanılabilecek ansiklopedik bir hâle getirmiştir.

Seb'atu Ebhur, yazılış amacı ve muhtevasıyla tuhfe geleneği içinde, şerhi de şârihinin uyguladığı metot ve şerh esnasında takındığı etik tavırlarla şerh literatürü içinde yer edinecek etkileyici birer örnektir.

Yüzyıllar öncesinden nasibime düşen bu eserin müellifi Abdülcélil bin Yûsuf el-Akhisarî'yi rahmetle anıyorum. Onun merakı, bilgisi ve titizliği bana yön verdi. İlk günden bugüne kadar heyecanlarımıza karşı özen, anlayış ve destek gösteren annem ve babam başta olmak üzere tüm aileme çok teşekkür ederim. Beni bu eserle tanıştıran yolunu açan, öğrencisi olmakla her zaman gurur duyduğum danışman hocam Prof. Dr. Ozan YILMAZ'a çok teşekkür ederim. Tez sürecinde sundukları katkılar için Dr. Öğr. Üyesi Orhan KAPLAN ve Prof Dr. Muhammed Bilal ÇELİK'e, savunma esnasındaki tavsiyeleri için Prof. Dr. Ömür CEYLAN ve Prof. Dr. Sadık YAZAR'a, Arapça kısımların çözümünde gösterdiği sabır ve emek için kardeşim Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur FİDAN'a ve şiir çevirileri için Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ARICI'ya teşekkür ederim. Ayrıca doktora eğitimim süresince beni destekleyen TÜBİTAK'a da teşekkür ederim.

Zehra FİDAN

11/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: TÜRK ŞERH EDEBİYATI.....	4
1.1. Şerh.....	4
1.2. Şerh Edebiyatı.....	5
2. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİ	8
2.1. Manzum Sözlüklerin İsimlendirilmesi	9
2.2. Manzum Sözlüklerin İçerik ve Şekil Özellikleri	10
2.3. Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Rollerini.....	14
2.4. Manzum Sözlüklerin Yöntemi.....	17
2.5. Manzum Sözlüklerin Kaynakları.....	18
2.6. Manzum Sözlüklerin Diğer Türlerle İrtibatı.....	19
2.6.1. Nazire-Tazmin.....	19
2.6.2. Alfabetik Fihrist	20
2.6.3. Mecmua.....	21
2.6.4. Şerh.....	21
3. BÖLÜM: ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ.....	26
3.1. Hayatı.....	26
3.2. Eserleri.....	27
3.3. Edebî ve İlmî Kişiliği	29
4. BÖLÜM: SEB'ATU EBHUR	33
4.1. Eserin İsmi.....	33
4.2. Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atu Ebhur İsimli Eser ve Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'u	34
4.3. Eserin Yazılış Tarihi.....	35

4.4. Eserin Yazılış Sebebi.....	35
4.5. Eserin Şekil Özellikleri.....	37
4.6. Eserin Muhtevası	38
4.7. Seb'atu Ebhur (Metin).....	39
5. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR	66
5.1. Şerhin Yazılış Tarihi.....	66
5.2. Şerhin Mukaddimesi.....	66
5.3. Şerhin Muhtevası	68
5.4. Türkçe Söz Varlığı.....	72
5.5. Aruz Terimleri	95
5.6. Dilbilgisi Terimleri	97
5.7. Şerh Metodu	105
5.7.1. Şerh Edilen Kelimenin Detaylı Şekilde Ele Alınması	106
5.7.2. Şerhin Bölümlendirilmesi	111
5.7.2.1. el-Emsâl	112
5.7.2.2. et-Ta'bîr	139
5.7.2.3. el-Havâs	145
5.7.2.4. el-Hükm	151
5.7.2.5. Fâ'ide	154
5.7.2.6. Su'âl/Mes'ele-el-Cevâb	158
5.7.2.7. Hikâye/Rivâyet	162
5.7.2.8. Acîbe/Garîbe.....	165
5.7.2.9. Nükte.....	168
5.7.2.10. Latîfe.....	169
5.7.2.11. Tılsım.....	170
5.7.2.12. Hikmet	170
5.7.2.13. Nasîhat	171
5.7.3. İktibas ve İstişhat Kullanımı	171
5.7.4. Kaynak Kullanımı	182
5.7.4.1. Göndermeler	188
5.7.4.2. Eleştiriler/Reddiyeler.....	190
5.7.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Kaynakları	196
5.7.5.1. Kütüb-i Tefâsîr.....	199

5.7.5.2. Kütüb-i Ehâdis-i Şerîfe	203
5.7.5.3. Kütüb-i Fürû‘-ı Fukahâ.....	205
5.7.5.4. Kütüb-i Lüga ve Lügât.....	208
5.7.5.5. Kütüb-i Tevârîh ve Tevrîh.....	214
5.7.5.6. Kütüb-i Tıb	217
5.7.5.7. Kütüb-i ‘Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ	218
6. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR (TENKİTLİ METİN)	230
6.1. Nüsha Tavsifleri	230
6.1.1. Nuruosmaniye 34 Nk 4755 (A).....	230
6.1.2. Yahya Tevfik 312 (B)	232
6.2. Nüshaların Karşılaştırılması	233
6.3. Nüshaların İmla Özellikleri	235
6.4. Tenkitli Metin Hazırlanırken Uygulanan Usuller.....	238
6.5. Şerh-i Seb‘atu Ebhur (Tenkitli Metin).....	241
SÖZLÜK - DİZİN.....	849
Seb‘atu Ebhur’un Sözlük Kısmında Karşılığı Verilen Kelimeler	849
Hayvan İsim, Künye ve Lakaplarına Dair Sözlük ve Dizinin Hazırlanmasında Uygulanan Usuller.....	865
Hayvan İsim, Künye ve Lakapları Dizin-Sözlük.....	867
SONUÇ	909
KAYNAKÇA.....	913
EK	939
ÖZGEÇMİŞ	941

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
c. c.	: Cem'inin cem'i
c.	: Cem'i
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
F.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
müe.	: Müennesi
müf.	: Müfredi
müz.	: Müzekkeri
nşr.	: Neşreden
şrh.	: Şerh eden
tas.	: Tasgiri
tes.	: Tesniyesi
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء	: ʾ	ف	: F, f
ا	: A, a, Ā, ā, E, e	ق	: Q, q
ب	: B, b	ك	: K, k, G, g, ñ
پ	: P, p	ل	: L, l
ت	: T, t	م	: M, m
ث	: S, s	ن	: N, n
ج	: C, c	و	: V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū
ح	: H, h	ه	: H, h, a, e
خ	: H, h	ی	: Y, y, I, i, Ī, ī
د	: D, d		
ذ	: Z, z		
ر	: R, r		
ز	: Z, z		
س	: S, s		
ش	: Ş, s		
ص	: Ş, ş		
ض	: D, d, Ž, ž		
ط	: T, t		
ظ	: Z, z		
ع	: ʿ		
غ	: Ğ, ğ		

ÖZET

Başlık: Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) Şerh-i Seb'atu Ebhur Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlük Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)

Yazar: Zehra FİDAN

Danışman: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Kabul Tarihi: 11/01/2023

Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 938 (ana kısım) + 3 (ek)

Şerh-i Seb'atu Ebhur, Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhini içermektedir. Seb'atu Ebhur, Arapçadaki hayvan künye ve lakaplarını ele almak amacıyla nazmedilmiştir. 1617'de tamamlanan şerhi ise hayvanlara dair darb-ı meseller, zoolojik, tıbbî ve dinî bilgiler, rüya tabirleri ile çeşitli hikayelerden oluşmaktadır. Abdülcelîl bin Yûsuf detaylı şekilde kaleme aldığı şerhinde, bu bilgilerin her birini alt başlıklar halinde düzenlemiştir. Şerhinin kaynaklarını tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tarih, tıp, dil ve edebiyat gibi farklı alanlardaki 202 eser oluşturur. Bu eserlerin alanlarına göre tasnif edilmiş haldeki bir listesini mukaddime vermiştir.

Bu çalışma çerçevesinde manzum sözlük geleneği hakkında genel bilgiler verilmiş ve Şerh-i Seb'atu Ebhur'un gelenek içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Muhtevası, şekil özellikleri ve şerh metodu incelenerek müellifin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğine dair eserinden elde edilen bilgiler sunulmuştur. Metin bölümünde ise eserin Nuruosmaniye ve Yahya Tevfik koleksiyonlarındaki iki nüshası üzerinden oluşturulan tenkitli metni verilmiştir. Eserde yer alan hayvanlar ve bu hayvanlarla alakalı sözcükler için bir dizin ve sözlük oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî, Arapça-Türkçe manzum sözlük, şerh, Seb'atu Ebhur

ABSTRACT

Title of Thesis: Abdülcelîl bin Yûsuf al-Akhisarî's (d. after 1618) Commentary of Arabic-Turkish Versified Dictionary Named Şerh-i Seb'atu Ebhur (Examination-Criticized Text)

Author of Thesis: Zehra FİDAN

Supervisor: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Accepted Date: 11/01/2023

Number of Pages: vii (pre text) + 938 (main body) + 3 (add)

Şerh-i Seb'atu Ebhur contains the Arabic-Turkish versified dictionary named Seb'atu Ebhur by Abdülcelîl bin Yûsuf al-Akhisarî and its commentary. Seb'atu Ebhur was written to deal with Arabic animal tags and nicknames. Its commentary, which was completed in 1617, consists of proverbs about animals, zoological, medical and religious information, dream interpretations and various stories. Abdülcelîl bin Yûsuf organized each of these information under sub-headings in his commentary that he wrote in detail. The sources of his commentary are 202 reference works from different fields such as tafsir, hadith, fiqh, lexicon, history, medicine, language and literature. He presented a list of these works classified according to their fields in the preface.

Within the scope of this study, general information about the versified dictionary tradition was given and the place of Şerh-i Seb'atu Ebhur in the tradition was tried to be determined. The information obtained from the work about the life, works and scientific personality of the author is presented by examining its content, shape features and commentary method. In the text section, the critical text of the work, which was created through two copies of the work in the Nuruosmaniye and Yahya Tevfik collections, is given. An index and dictionary has been created for the animals in the work and the words related to these animals.

Keywords: Abdülcelîl b. Yûsuf al-Akhisarî, Seb'atu Ebhur, Arabic-Turkish versified dictionary, commentary, Seb'atu Ebhur

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele almak üzere nazmettiği Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Seb'atu Ebhur ve Seb'atu Ebhur'un yine kendisi tarafından hazırlanmış şerhi bu tezin konusudur.

Çalışmanın Amacı

Tezin öncelikli ve en somut amacı Seb'atu Ebhur isimli eserin ve şerhinin tenkitli metnini hazırlamaktır. Dil öğretimini kolaylaştırdığı düşüncesiyle sıbyan mekteplerinde ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan manzum sözlüklerden birini daha (şerhiyle birlikte) literatüre kazandırmak, tenkitli metnini hazırlayarak araştırmacıların istifadesine sunmak, şair ve şârih olarak Abdülcelîl bin Yûsuf'un hayatı ve ilmî-edebî kişiliğine dair eserden elde edilen bilgileri sunmak tezin en temel amacıdır.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınmış bir eser olan Şerh-i Seb'atu Ebhur, şairi ve şârihinin aynı kişi olması, şârihi tarafından şerh metni hazırlanırken kullanılan kaynak eserlerin adının zikredilmiş olması, şerhin bölümlere ayrılarak ve oldukça detaylı şekilde kaleme alınması gibi özellikleriyle manzum sözlük şerhleri üzerine yapılacak çalışmalarda ayrı bir yer edinecektir.

Çalışmanın Önemi

Şerh-i Seb'atu Ebhur; yazılış amacı, konusu, şerh metodu, kaynakları, kaynaklarının kullanılış biçimi ve şârihinin üslubu açısından dikkate değer özellikler göstermektedir. Şerhin sözlüğün yazarı tarafından yazılmış olması eserin özgün taraflarının ilkidir. Geleneğe bakıldığında genellikle tuhfeleri şairlerin kaleme aldığı, tuhfe şerhlerinin de bu eserler üzerinden ders veren muallim ve müderrisler tarafından yazıldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi müelliflerinden Lütfullah Halîmî'nin (ö.902/1497'den sonra) ise Farsça-Türkçe manzum sözlüğü Bahru'l-Garâ'ib için yazdığı şerhiyle kendi manzum sözlüğünü şerh eden ilk kişi olduğu bilinmektedir. Şu anki bilgilerimizle Abdülcelîl bin Yûsuf da 1617 yılında tamamladığı şerhiyle kendi sözlüğünü şerh eden ikinci kişidir. Hayvanlarla alakalı şiir biçiminde bir sözlük yazmak, Abdülcelîl bin Yûsuf'un hem şairliğine hem de bilgisine güvendiğinin bir göstergesiyken şârihliği

de ilmî kişiliğinin bir delili niteliğindedir. Varlığını bildiğimiz başka bir manzum sözlüğü ve şerhi, hazırladığı kırk hadis derleme ve şerhi de onun şairliğinin yanında şârih yönüne de işaret eden diğer eserleridir.

Seb'atu Ebhur, şu anki bilgilerimizle Türk edebiyatının yalnızca tek konu üzerinde yoğunlaşan ilk ve tek manzum sözlüğüdür. Arap kültüründe hayvanlara verilen isim, künye ve lakapların ele alındığı sözlüğün şerhi de içerdiği bilgilerle hayvanlara dair doyurucu bilgilerin bulunabileceği faydalı bir kaynak eser konumundadır.

Abdülcelil bin Yûsuf'un kullandığı 202 kaynak eseri alanlarına göre tasnif ederek anması da eserin dikkate değer önemli bir özelliğidir. Bu, onun şeffaflığının yanında hangi eserleri tanıdığını ve hangilerine ulaşabildiğini gösterir. Genel olarak o dönemde bilinen tefsir, hadis, fıkıh, tıp, tarih, sözlük, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlardaki eserlerin bilgisine ulaşmamıza da yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda Şerh-i Seb'atu Ebhur, kaynakları belirtilen benzer eserlerle karşılaştırılması ya da bu eserlerin bir arada değerlendirilmesi durumunda yüzyıllar öncesinin ilim dünyasına dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Ayrıca, şârihin şerhini oluştururken yararlandığı kaynakları belirtmesi eserin hazırlık, yazım, inceleme ve tetkik sürecine şahit olmamıza da kapı aralamıştır.

Şu anki bilgilerimizle Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisari'nin en hacimli ve kapsamlı eseri olan Şerh-i Seb'atu Ebhur üzerine hazırlanmış olan bu tezle birlikte manzum sözlük literatürü ve manzum sözlük şerhlerinden hareketle yapılacak ilmî çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Eserin iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalarda manzum sözlük ve şerhi bir arada verilmiş haldedir. Şu an için manzum sözlüğün tek başına yer aldığı bir yazma bilinmemektedir. Bu yüzden hazırlanan bu tez hem Seb'atu Ebhur'un hem de şerhinin metnini istifadeye sunan ilk çalışma olacaktır. Bu yüzden tezde birbiriyle bağlantılı ama iki ayrı eser olarak iki metin incelemesi yapılmıştır.

Tez altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk şerh edebiyatına yer verilmiştir. Şerh türleri, şerh teknikleri ve şerh edebiyatının Anadolu sahasındaki gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Tuhfe türünü ele alan ikinci bölüm, asıl eserin manzum bir sözlük

olması sebebiyle eserin yazıldığı tuhfe türünün tarihî gelişimi, şekil ve muhteva özellikleri, eğitimdeki rolü, tuhfeler üzerinden oluşan diğer yazınlar ve tuhfe şerhleriyle alakalı genel bilgiler içermektedir. Üçüncü bölüm müellif Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'ye ayrılmıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un çeşitli kaynaklar ve Şerh-i Seb'atu Ebhur metninden edindiğimiz bilgiler ışığında oluşturulmuş kısa bir biyografisi, edebî kişiliği ile şârih yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölüm manzum sözlük Seb'atu Ebhur'a ayrılmıştır. Burada Ali Şîr Nevâî'ye atfedilen aynı isimdeki bir sözlük ile Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'una dair bir müellif-eser karmaşası çözüme kavuşturulup Seb'atu Ebhur'la alakalı temel bilgiler verilmiştir. Eserin içerik ve şekil özellikleri üzerinden incelendiği bu bölümde şerh metninin içinde yer alan beyitler çıkarılıp Seb'atu Ebhur'un transkripsiyonlu metni de verilmiştir. Beşinci bölüm, Şerh-i Seb'atu Ebhur'un incelemesinden oluşmaktadır. Burada şerhin bölümleri, mukaddime ve muhtevası hakkında bilgiler verildikten sonra eserin Türkçe söz varlığı ile eserde yer alan aruz ve dilbilgisi terimlerinin tespitine yer verilmiştir. Ardından şerhin yöntemi ayrıntılarıyla incelenmiştir. Tezin altıncı ve son bölümünde ise Şerh-i Seb'atu Ebhur'un iki nüsha üzerinden kurulan tenkitli metni yer almaktadır. Ayrıca tezin sonunda manzum sözlükte karşılığı verilen Arapça kelimelerin alfabetik listesi ile manzum sözlüğün ve şerhin ana konusu olan hayvanlarla alakalı kelimeler için hazırlanan sözlük ve dizin yer almaktadır. Manzum sözlük ve şerhi her ne kadar farklı iki metin de olsalar biri diğeri temel alınarak oluşturulduğundan inceleme kısımlarında zaman zaman sınırlar net belirlenememiş, bölümler arası göndermeler yapılmıştır. Bu yüzden iki eser de birlikte değerlendirilmelidir.

İnceleme kısımlarında örnek olarak kullanılmak üzere eserin metninden yapılan alıntı sonlarında varak numaraları parantez içinde gösterilmiştir. Eğer alıntı kısmın içinde varak numarası geçiyorsa tekrar yazılmamıştır.

İnceleme kısmında örnek göstermek amaçlı şerh metninden yapılan alıntı kısımlarında ana metinde derkenar, nüsha farkı vb. ek bilgiler mevcutsa, bunlar gerekmedikçe örnek gösterilen alıntılara alınmamıştır. Bu kısımlar için tezin sonundaki çeviri yazılı metin kısmına bakılmalıdır.

Atıf ve kaynakça hazırlanırken İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon'a uyulmuştur.

1. BÖLÜM: TÜRK ŞERH EDEBİYATI

1.1. Şerh

Genel olarak açmak, kesmek anlamlarına gelen şerh, terim olarak “açıklama, yorumlama; bağ, ilişki, rivayet ederek anlatma”,¹ “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nokteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap”², “sırları keşf ü tefsîr, zor meseleleri açıkça ortaya koymak, anlamca kapalı sözü açıklamak, ortaya çıkarmak, aydınlatmak, sözü anlamak”³ şeklinde tanımlanmıştır.

İslam dünyasında şerh faaliyetlerinin Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasına yönelik yapılan tefsir çalışmalarıyla başladığı, hadis, fıkıh, kelam sahalarına dair dinî eserler ile mantık, astronomi, tıp, kimya, tasavvuf, belagat, edebiyat gibi farklı ilim dallarındaki eserler için açıklayıcı metinlerin kaleme alınmasıyla devam ettiği görülür.

Bir eserdeki ince manaların, birden fazla anlama gelebilecek mecazlı ve sanatlı ifadelerin, eser içindeki farklı ilim dallarına ait bilgilerin verilmesi amacıyla ve müellif ile okuyucunun bilgi birikimi bakımından aynı seviyede olmadığı düşünceleriyle şerhlerin kaleme alındığı söylenebilir. Şerh metnlerinin sadece eserin açıklanmasına hizmet etmediği, bir eleştiri mekanizması içinde ve belki yazarın farkında olmadığı hata ve eksiklikleri de tamamlayarak eseri daha da ileri taşıma rolü üstlendikleri de bilinmektedir. Özellikle dinî ve tasavvufî içerikli metinlerin şerhlerinin okuru bilgilendirmenin yanında şerh edilen metin vasıtasıyla bir düşünce ve inanç sistemini açıklama işlevleri de söz konusudur. Ayrıca pek çok eserde olduğu gibi istek, teşvik, hatiften gelen ses üzerine kaleme alınmış şerhler de mevcuttur.⁴ Bu eserlerin çoğu medreselerde ders kitabı olarak

¹Frank Steingass, *The Student’s Arabic-English Dictionary*, 536.

²Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, 3/217.

³Ali Ekber Dihhudâ, *Lügatnâme* (CD Version, Rivâyet-i Sivüm).

⁴Şerh kavramı ve şerhlerin kaleme alınma sebepleri üzerine detaylı bilgi için bk. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1-10.; Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları* (Ankara: Akçağ, 2000), 72-80.; M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talât Sait Halman vd. (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), II/ 121-132.; Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Şubat 2023).; Ömür Ceylan, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Şubat 2023).; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 58-61.; Hülya Canpolat Taşcı, “Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh* (İstanbul: 2014), 72-97.; Osman Ünlü, “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh* (İstanbul: 2014), 148-167.

okutulmuştur, bilhassa edebî metin şerhlerinin dil ve edebiyat eğitiminde yararlanılmak üzere yazılmış ders kitapları oldukları bilinir.⁵

Şerh geleneği birbirlerine temas eden ancak farklı özellikler de gösteren tefsir, hâşiye, ta'lik, telhîs, tercüme gibi farklı terimlerle ifade edilen kalabalık bir eserler kadrosuna sahiptir. “Tefsir”, Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin açıklanıp yorumlanması olarak terimleşmenin yanında diğer ilim dallarındaki şerh metinlerini tanımlamak için de kullanılmıştır. Sayfa kenarlarındaki boşluklarda bir kavram ya da ibareyi açıklayan derkenarlar “hâşiye”dir; ancak gelenekte şerhlerin şerhleri ile açıklama, ekleme ve eleştiri içeren eserlere de “hâşiye” denilmiştir. Bir esere dair kısa ilave ve açıklamalara ve hâşiyeler üzerine yazılmış eserlere de “ta’lik” adı verilir. Bir eserin açıklama ve yorumlarla kısaltılması ise “telhîs”tir. Ayrıca zaman zaman şârihlerin şerhlerini tanımlarken tercüme demeyi tercih ettikleri de görülmektedir. Şerhlerin tercümelemleri de içlerinde barındırmaları ya da geniş tutulmuş tercümelemler şeklindeki şerhlerin mevcudiyeti bu iki kavramın birbirinden bağımsız şekilde düşünülmemeyeceğini göstermektedir.⁶

1.2. Şerh Edebiyatı

Türk edebiyatında şerh faaliyetleri Arap ve Fars dillerindeki klasikleşmiş eserler ve Türkçe tasavvufî manzumeler üzerinden ilerlemiştir. Türkçe şerh yazımının Anadolu coğrafyasında 14. yüzyıl itibarıyla başladığı ve 16. yüzyıla gelindiğinde şerh edilen eserlerin tür ve sayı bakımından arttığı görülür. Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) Mesnevî’si, Şeyh Sâdî’nin (ö. 691/1292) Bostân ile Gülistân’ı, Ferüdüddîn Attâr’ın (ö. 618/1221) Pendnâme ve Mantıku’t-Tayr’ı, Hâfız-ı Şîrâzî’nin (ö. 792/1390 [?]) Divan’ı, Molla Câmî’nin (ö. 898/1492) Bahâristân, Sübhatü’l-Ebrâr gibi eserleri şerh edilen Farsça klasik eserlerin başında gelir. Arapça kaleme alınmış eserlerden ise Ka’b bin Zühre’nin (ö. 24/645[?]) Kasîdetü’l-Bürde’si, Abdürrezzak Tantarânî’nin (ö. 485/1092) et-Tantarâniyye isimli kasidesi, İbnü’n-Nahvî’nin (ö. 513/1119) el-Kasîdetü’l-Münferice’si

⁵İsmail Kara şerh ve hâşiye geleneğinin gelişimini, eser üretme sebeplerini inceleyip bu metinlerin eğitim sistemi içindeki yerine dair tespitlerde bulunmuştur. bk. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 19-60. Ayrıca *Mesnevî* gibi kültür, edebiyat ve eğitim alanında çokça etkili olmuş bir eser üzerinden yapılan şu çalışma şârihlerin dilinden verilerle ele alınması açısından dikkate değerdir: Emre Töre, “Anadolu Sahası Türkçe Mesnevî Şerhlerinin Yazılış Sebepleri”, *Muhafazakâr Düşünce* 17/ 61 (2021), 232-251.

⁶Bu konuda detaylı bilgi ve şârihlerin terimleri kullanımlarından örnekler için bk. Saraç, “Şerhler”, 121-122; Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 10-19.

üzerine yazılan şerhler dikkati çekmektedir.⁷ Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]), Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430), Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469-70 [?]), Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ise genellikle şerhlere kaynaklık eden Türkçe tasavvufî manzumelerin sahipleridir.⁸

Genellikle mensur olmakla birlikte kaynak metni birkaç beyitle şerh eden manzum şerhler de gelenekte yerini almıştır. Dinî, öğretici ve nasihat içerikli eserlerle birlikte aşk mesnevilerinin de şerh edilmeye başlandığı, şerhe konu olan eserler ve teknik bakımdan geleneğin genişleyip geliştiği görülmektedir. 16. yüzyıl şerh geleneğinin zirve dönemi olarak kabul edilir, bu dönemde Sûdî Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]), Sürûrî Efendi (ö. 969/1562), Şem‘î Efendi (ö. 1011/1602-1603 [?]) şârih olarak dikkat çekmektedir. Sonraki yüzyıllarda ise İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1197/1783), Müstakimzade Süleyman Sa‘deddin Efendi (ö. 1202/1788) gibi şârihler edebî ve edebiyat dışı eserler için yaptıkları şerhlerle alanın önemli isimlerinden olmuşlardır.

Şerh metinlerinin medrese eğitim sistemi içindeki rolleri şerh geleneğinin gelişimini sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilir. Yekta Saraç şerhler üzerine kaleme aldığı makalesinde, öğrencilerin sınıf geçme sisteminin o sınıfta okutulan kitabın bitirilmesine bağlandığından ve müderrislerden de kademe atlayıp bir üst seviyedeki medreseye geçebilmek için derslerinde kullanacakları metnin bir kısmını şerh etmelerinin beklenildiğinden bahseder.⁹ Buradan anlaşılıyor ki hangi türde eser üzerine yazılmış olursa olsun şerhler, açıklamalı ve öğretici metinler olarak Osmanlı eğitim sisteminde ve ders müfredatında önemli bir yer edinmişlerdir. Şerhlerin yazılış amaçlarından biri de dil eğitiminde kullanılmak üzere kaynak metinler hazırlamaktır, bunu şârihlerin kendi beyanlarından anlamaktayız. Mesela, Bosnalı Sûdî Gülistân ve Bostân şerhlerini kaleme

⁷Bahsi geçen eserler ve farklı edebî eserler üzerine yazılmış şerhler hakkında detaylı bilgi için bk. Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD* 5/9 (2007), 271-304.; Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*.

⁸Türk edebiyatında kaleme alınmış tasavvuf içerikli Türkçe eserlerin şerhleri üzerine değerlendirme ve bibliyografya için bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007).

⁹Saraç, “Şerhler”, 123.

alma nedenleri arasında öğrencilerin Farsça öğretimine katkıda bulunma isteğinden bahseder.¹⁰

Şerhlerde uygulanan teknikler kısaca şöyledir: Öncelikle beyit ve cümleler daha küçük birimlere (sözcük/sözcük grubu) ayrılır, hareketler belirtilerek kelimelerin doğru okunuşu sağlanır, gramer ve anlama dair bilgiler verilir. Sözcüklerin köken bilgisi, türevleri, cümle içindeki durum ve görevleri ile fiil çekimleri ve ekler belirtilir. Yapılan filolojik açıklamalar âyet, hadis ve şiirlerden hareketle örneklendirilir. Böylece kaynak metnin dilbilgisi kurallarına dair detaylı bilgiler de verilmiş olur. Sözcük açıklamalarının ardından beyit ya da cümleler bütün olarak tercüme edilir. Kimi şârihler bu tercümelerini “mahsûl-ı beyt”, “ma'nâ-yı beyt” gibi ayırt edici bir başlık ile vermeyi tercih etmişlerdir.¹¹

Şerhleri metoduna, şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna, eserin diline, muhtevasına göre farklı kategorilerde ele almak mümkündür.¹² İleride genel hatlarıyla bilgi verilmeye çalışılan manzum sözlük şerhleri de edebiyat alanındaki incelemelere konu olan şerh metinleri içindedir.

¹⁰Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012), CCXCV; Bedriye Gülay Açar, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

¹¹Şerh tekniği ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 71-85.; Mustafa Yasin Başçetin, “Klasik Şerhlerin Metodolojisi”, *Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil, Tarih, Coğrafya 6-8 Aralık 2019 Tam Metin Kitabı*, ed. Fahri Temizyürek (Ankara: ASOS Yayınevi, 2019), 197-224. Ayrıca 16. yüzyılın meşhur iki şârihi Şem'î ve Bosnalı Sûdî'nin şerh tekniklerinin karşılaştırmalı bir incelemesi için bk. Bedriye Gülay Açar, “İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 1-15.

¹²Pek çok eser ve türdeki şerhlerin yayınlanmasıyla bu eserlerin tasnifleri ile edebî ve kültürel değerleri üzerine karşılaştırma ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Şerhlerin tarifi, tasnifi, amaçları, mesajları, kaynakları, bünyelerinde barındırdıkları çok farklı alanlardan kültürel malzemenin ortaya çıkarılması amacına yönelik çalışmalar, şerh sözlükleri meselesi, bu metinler üzerinden yapılacak mukayeseli çalışmaların gerekliliği ve klasik şerhlerin teknikleri ile modern metin inceleme yöntemlerinin karşılaştırılması gibi konular için bk. Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007* (İstanbul: İBB, 2008), 363-369; a.mlf., “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri, Bildiriler*, haz. Atabey Kılıç vd. (Kayseri: 2011), 239-246; İsmail Güleç, “Dağılmış İnciler Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009, Kayseri, Bildiriler*, haz. Atabey Kılıç vd. (Kayseri: 2011), 174-193.; Hülya Canpolat, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).; Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).; Hülya Canpolat, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

2. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİ

Şiir, üretilmiş sözün en üst mertebesi olarak yüzyıllardır insanoğlunun hayatında yer bulmuştur. Edebî eserlerin yanında, bilginin gelecek kuşaklara bozulmadan aktarılması ihtiyacını karşılamak üzere de şiirden yararlanılmıştır. Sahip olduğu ritim, vezin, ahenk, akılda kalıcılık ve kolay ezberlenebilme özellikleri çok çeşitli alanlarda eserlerin şiir biçiminde kaleme alınmasının temel sebebidir. Yazın tarihine bakıldığında gramer, ilmihal, akaid, fıkıh, matematik, astronomi gibi farklı alanlarda ilmî eserlerin de manzum olarak kaleme alındığı ya da mensur eserlerden manzum hale getirilmiş metinlerin olduğu görülmektedir.¹³ Bu şekilde daha hızlı öğrenildiği için öğrenciye kolaylık sağlandığı ve bilginin kalıcılığının arttığı düşünülmüştür. Temel düzeyde bilgilerin verildiği ders kitabı niteliğindeki bu eserlerin içinde sözlükler de bulunur. Zamanla sayıları artan ve Türk edebiyatında **tuhfe** adıyla bir geleneği oluşturan manzum sözlükler; hedeflenen dilde kelime öğrenimini kolaylaştırmak, aruz becerisi kazandırmak, temel dilbilgisi kurallarını ve edebî bilgileri vermek gibi amaçlarla hazırlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırma gayesiyle başlayan manzum sözlük geleneğinin Anadolu'daki seyri Mesnevî-i Şerîf, Bostân ve Gülistân gibi eserlerden hareketle nazmedilmiş sözlüklerin hazırlanmasıyla devam eder.¹⁴ Zamanla etkileşimde bulunulan Fransızca, İtalyanca, Bulgarca, Rumca vb. diğer dillerde de eserler verilmeye başlanır.

Anadolu'da 13. ve 14. yüzyıllarda Arapça-Farsça olarak kaleme alınan manzum sözlükler Zühretü'l-Edeb, Nasîbü'l-Fıtyân ve Nesîbü't-Tıbyân, Silkü'l-Cevâhir, Mirkâtü'l-Edeb,

¹³Manzum olarak kaleme alınmış farklı ilim dallarındaki eserler hakkında bilgi için şu yayınlara bakılabilir: Muhittin Eliaçık, "Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: 2008), 1/657-664; a.mlf., "Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği", *Türkiyat Mecmuası* (2011), 21/105-145; Tahirhan Aydın, "Arapçada Manzum Nahiv Geleneğinin Gramer Öğretimindeki Yeri ve Çoklu Zekâ Teorisi Açısından Değerlendirilmesi", *Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 67-85; a.mlf., "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) (29 Haziran-1 Temmuz 2012)*, ed. İsmail Narin, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 2/539-546.; Sümeyye Eryılmaz, *Osmanlılarda XIV.-XVIII. Asırlarda Riyâzî İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler ve Salih b. Mehmed'in Kitâb-ı Verdîyye'sinin Tenkitli Neşir, İnceleme ve Matematiksel Değerlendirmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁴Atabey Kılıç, "Denizlili Mustafa B. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/3 (Yaz 2007), 341.

Ukûdu'l-Cevâhir gibi örneklerin ardından dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler yazılmaya başlanır.¹⁵ Abdüllatîf İbn Melek'in 795/1392'de nazmettiği Lûgat-i Ferišteoğlu¹⁶ Arapça-Türkçe manzum sözlüklerin ilkidir. Hüsâm b. Hasan el-Konevî'nin 802/1399-1400'de yazdığı Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmî¹⁷ ise, Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Şâhidî İbrâhim Dede'nin 921/1515 tarihli Farsça-Türkçe sözlüğü Tuhfe-i Şâhidî alanda çığır açmış, nazire ve şerhleriyle manzum sözlük türüne yön vermiştir.

İlk örneklerin ardından iki dilli sözlüklerin yanında Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan üç dilli sözlükler de yazılmış, zamanla el-sine-i selâse dışındaki dillerde de ürünlerin verilmesiyle manzum sözlüklerin sayısı epey artmıştır. Sadece sıbyan mekteplerinde değil tekke, dergah ve medreselerde de ders kitabı olarak rağbet gördükleri bilinen¹⁸ manzum sözlükler bir tür olarak edebiyatımızda yer edinmiştir.

2.1. Manzum Sözlüklerin İsimlendirilmesi

Türün ilk örneği olan Ferâhî'nin Arapça-Farsça sözlüğü Nisâbu's-Sıbyân (13. yüzyıl), İslam coğrafyasında manzum sözlüklere “nisâb” adının verilmesine sebep olur.¹⁹ Türk edebiyatında ise “tuhfe” ismi yaygınlaşmış, en çok takip edilen eser olan Tuhfe-i Şâhidî'ye atfen “Şâhidî” ismiyle anıldığı da olmuştur.

Tuhfe-i Hüsâmî ve ona nazire olarak yazılan Tuhfe-i Şâhidî sonraki sözlüklerde hem isim hem şekil olarak takip edilir. Hediye, armağan, yadigâr anlamlarına gelen “tuhfe” kelimesinin bu sözlüklerde sıklıkla kullanılması türün “tuhfe” olarak anılmasının yolunu açar.²⁰ İlk ürünleri takip eden diğer örneklerde de müelliflerin yazdıkları sözlükleri çocuklara hediye etmeleri, bu eserlerin hafızalarda yadigâr kalması yönündeki istekleri, sözlüklerin isimlerine de yansımış ve tür zamanla “tuhfe” şeklinde anılmaya

¹⁵Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 48.

¹⁶Cemal Muhtar, *İki Kur'ân Sözlüğü: Lûgat-ı Ferišteoğlu ve Lûgat-ı Kânûn-ı İlâhî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993).

¹⁷Anıl Arslan, *Tuhfe-i Hüsâmî (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁸Atabey Kılıç, “Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1 (2006), 69.

¹⁹Detaylı bilgi için bk. Güler Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, (2019), 64.

²⁰Manzum sözlüklerin tuhfe adıyla anılışı ve literatüre kazandırılması hakkında bk. Günay Kut, “Anadolu'da Türk Edebiyatı,” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1998), 2/21-68; Güler Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 64-68.

başlamıştır.²¹ Gelenekte her ne kadar “tuhfe” tabiri benimsenmiş olsa da şairlerin yazdıkları manzum sözlüklerini yadigâr, bergüzâr, risâle, manzûme, nâme, kitâb, lügat manzûmesi, nazm, lügat, lügat-ı manzûme, nazm-ı lügat, armağan, tuhfe-i manzûme gibi farklı kelimelerle sundukları ve eserlerine özel isimler verdikleri de bilinmektedir.²²

2.2. Manzum Sözlüklerin İçerik ve Şekil Özellikleri

Manzum sözlükler, çocuklara ve dili yeni öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak amacıyla yabancı dildeki kavramların Türkçe karşılıklarının şiir formunda verildiği eserlerdir. Araç-gereç isimleri, bitki ve hayvanlar, doğa, insan bedeni, huylar, mesleklere dair kelimeler, aylar, günler, mevsimler, sayılar, dinî terimler, tarihî şahsiyetler manzum sözlüklerin muhtevasını oluşturur. Bunların yanında ebced hesabı, tarih düşürme, fiil çekimleri, edebî sanatlar, aruz ve vezin bilgileri, atasözü ve deyimler gibi edebî bilgilerin de öğretildiği eserler olarak da karşımıza çıkarlar.

Arap ve Fars edebiyatlarında tuhfelerin şekil özelliklerinin oluşmasında urcûzeler ve ilk manzum sözlük Nisâbu’s-Sıbyân’ın özelliklerinin etkili olduğu bilinmektedir.²³ Türk edebiyatında ise pek çok manzum sözlüğün Tuhfe-i Şâhidî’ye nazire olarak yazıldığı, nazire olmasa bile kullanılan vezinler, düzen ve tertip gibi yönlerden Tuhfe-i Şâhidî’nin örnek alındığı ve birçok kez şerh edildiği görülmektedir.²⁴

İslamî gelenek içindeki hemen hemen her eserde olduğu gibi manzum sözlükler de **mukaddime**, **asıl eser (sözlük)** ve **hâtıme** olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. **Mukaddime**; besmele, hamdele ve salvele bölümleriyle başlayıp eserin yazılış sebep ve biçimini, bir manzum sözlüğe niçin ihtiyaç duyulduğunu, önceki örneklerin eksik yönlerini ya da bir manzum sözlüğün nasıl olması gerektiğini, sözlük okunurken/ezberlenirken takip edilmesi gereken yöntemi anlatan, varsa kullanılan işaretlerden bahseden, eserin ve şairin isminin verildiği sebep-i nazm ile devam eden bölümdür. İkinci bölüm olan **asıl eser** bölümünü manzum sözlük oluşturur ve **hâtıme** ise eserin yazılış tarihi verilerek okuyanlardan hayır dua istenen bölümdür.

²¹Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 65-66

²²Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 67-68.

²³Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 68-69.

²⁴Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999), 29-111.

Manzum sözlüklerin çoğunda mukaddime ve hâtime bölümlerinin mesnevi tarzında, sözlük bölümlerinin ise aa, xa, xa... kafiyelenişinde kaside tarzında kıt'alardan oluştuğu bilinmektedir. Bunun yanında şekil yönünden farklı özellikler gösteren eserler de mevcuttur. Örneğin Tuhfe-i Fedâî²⁵ ve Tuhfe-i Hâcîbî²⁶ geleneğin aksine tamamen mesnevi şeklinde yazılmışlardır. Rûhu'l-Edeb'de²⁷ ise her kıt'anın sonunda aynı konuyla alakalı mesneviler sıralanmış haldedir.

Her kıt'anın sonunda, o kıt'ada kullanılan bahrin adının söylendiği ve taktî beyti adıyla anılan veznin tef'ilelerinin yazıldığı bir ya da iki beyitlik bir bölüm olması tuhfe türünün kendine has özelliklerindedir.

Kelime kelime karşılık vermenin yanında bazı sözlüklerde tercüme mısralar da bulunur. Aşağıda örnek olması açısından Nazm-ı Ferâid'den²⁸ birkaç beyit verilmiştir:

“Raḥmet ider luṭfuna kim dutsa yüz
Yağfıru bi'r-raḥmeti men in enâb
Vişâliñ dirilik firâkıñ ölüm
Vefâke'l-ḥayâtü gaṭâke'l-memât
Yaşılı'l-meâbe men kâne me'a'l-hüdâ rafıķan
Yitişir konağına kim ola toğrı ile yoldaş”²⁹

Titiz çalışılmış, nâzımının üzerinde uzun uzadıya düşündüğü anlaşılan, kendine has özellikler gösteren manzum sözlükler de mevcuttur. Hasan Aynî'nin Nazmu'l-Cevâhir adını verdiği tuhfe bunlardan biridir. Hasan Aynî, sözlüğünün her kıt'asının on birinci beytinin birinci mısrasının ilk kelimesini ebced hesabıyla o kıt'anın kaçınıcı kıt'a olduğunu bildirecek şekilde kurgulamıştır. Her kıt'ada on birinci beytin ikinci mısrasının ilk kelimesi

²⁵Halil İbrahim Yakar, “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II]* 4/2, (2007), 1015-1025.

²⁶Özkan Uz, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcîbî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/7 (2019), 4087-4111.

²⁷Orhan Kılıçarslan, “Hayâtî-zâde Şeref Halil ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (2020), 689-728.

²⁸Halil İbrahim Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâid”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/4 (Yaz 2009), 995-1024.

²⁹Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâid”, 1003.

de ebced hesabıyla o kıt'a sonuna kadar eserde kaç beyit bulunduğunu göstermektedir.³⁰ Yazılan ilk alfabetik sözlük olduğu bilinen Kân-ı Maanî'de ise her harfe bir kıt'anın ayrıldığı ve aynı harfle başlayan kelimelerin bir arada yer aldığı bir düzen mevcuttur.³¹ Hayâtîzâde Şeref Halîl Rûhu'l-Edeb ismini verdiği sözlüğünü, bölümlerin başlatıldığı kıt'aların kafiyesine göre elifba sırasıyla nazm etmiştir.³² Nazm-ı Bedî'deki kıt'alar da revî harflerine göre alfabetik şekilde sıralanmıştır.³³

İki dilli sözlüklerin yanında zamanla üç dilli sözlükler de oluşmaya başlar. Tespit edilebildiği kadarıyla elsine-i selâse dahilinde yazılmış üç dilli ilk sözlük Bahâüddîn Magalkaravî'nin 827/1424'te nazmettiği U'cûbetü'l-Garâyib fi-Nazmi'l-Cevâhiri'l-Acâyib adlı eseridir.³⁴ Menâzîmü'l-Cevâhir,³⁵ Se-Zebân,³⁶ Nazm-ı Girîdî,³⁷ Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân,³⁸ Manzûme-i Keskin,³⁹ Müselles-nâme-i Şâkir,⁴⁰ Tuhfe-i Se-Zebân⁴¹ bugün için ulaşabildiğimiz üç dilli manzum sözlüklerdendir.

Önceleri Kur'ân dili olması sebebiyle Arapça ve edebî kültürün etkisiyle Farsça üzerinden ilerlediği görülen manzum sözlük türü zamanla devrin gelişmelerine paralel olarak çeşitlenmiş, elsine-i selâse haricindeki irtibatta olunan diğer dillerde de manzum sözlükler yazılmaya başlanmıştır. Fransızca-Türkçe manzum sözlük yazarı Yusuf Hâlis Efendi Miftâh-ı Lisân'ın sebep-i telif kısmında, yaşadığı dönemde Fransızcanın revaçta oluşunu ve ilim tahsil edebilmek için Fransızca öğrenmek gerektiğini, buna bağlı olarak

³⁰Ömer Asım Aksoy, "Dürrü'n-Nizâm ve Nazmü'l-Cevâhir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1960), 158.

³¹Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4 (2012), 2939-2992.

³²Kılıçarslan, "Hayâtî-zâde Şeref Halil ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü", 689-728.

³³Mehmet Akif Gözitok, "Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 55 (2016), 127-148.

³⁴Mustafa Arslan, *Bahâüddîn-i Magalkaravî U'cûbetü'l-Garâyib Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme, Metin, Dizin)* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013).

³⁵Mustafa Arslan, *Menâzîmü'l-Cevâhir: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük* (Ankara: Genesis Kitap, 2011).

³⁶Gökhan Ölker - Hidayet Duyar, *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük* (Konya: Palet Yayınları, 2013).

³⁷Hasan Kaya, "Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Girîdî Adlı Manzum Sözlüğü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 119-142.

³⁸Kamil Ali Gynaş, *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük* (İstanbul: Asur Yayınları, 2016).

³⁹Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin: Manzûme-i Keskin* (Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001).

⁴⁰Hasan Kaya - Bünyamin Ayçiçeği, *Müsellesnâme Osman Şâkir'in Manzum Sözlüğü* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019).

⁴¹Mesut Bayram Düzenli, *Tuhfe-i Se-Zebân Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, (Erguvan Yayınevi, 2015).

fennî ilimlerdeki gelişmeleri takip etmeyi kolaylaştırıcı Fransızca-Türkçe bir sözlük yazdığını açıklar.⁴² Fransızcanın dışında Almanca, Arnavutça, Boşnakça, Kürtçe, Rumca gibi dillerde manzum sözlükler de nazmedilmiştir.⁴³ Ayrıca Aydın ve Erzurum ağzı gibi yöresel söyleyişlerin verilmek istendiği Türkçe-Türkçe manzum sözlüklerimiz de mevcuttur.⁴⁴

Manzum sözlüklerde boyutlar farklılık göstermektedir. Halîmî'nin 84 beyit ve 4 kıt'adan oluşan 250 civarında Farsça kelimenin Türkçe karşılığını verdiği Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga isimli sözlüğü kısa sayılabilecek sözlüklerdendir.⁴⁵ Arapça-Türkçe manzum sözlüklerimizden Lügat-ı Yûsuf da 114 beyitlik hacmiyle kısa sayılabilir.⁴⁶ Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin 1048 beyitten oluşan Arapça-Türkçe sözlüğü Tuhfe-i Fevzî⁴⁷ ya da Hayâtîzâde Şeref Halîl'in 58 bölüm ve 1252 beyitlik Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Rûhu'l-Edeb⁴⁸ hacimli kabul edilebilecek manzum sözlüklerdendir. Dilbikule Cizîrî'nin 3297 beyitten oluşan Kürtçe-Türkçe sözlüğü Nûbihara Mezinan ise karşılıkları verilen 3297 kelimeyle dillerinden biri Türkçe olan en uzun sözlük olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

Tuhfelerin yazıldıkları dönemin özellikleri değerlendirildiğinde çok sayıda arkaik kelime barındırdıkları bilinmektedir. Vezin ve kafiye zarureti şairin bir kelime için her zaman aradığı anlamı verememesine sebep olmuş, bu yüzden kelimenin karşılığını arkaik

⁴²Bekir Çınar, "Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân'ın Şekil, Dil ve Üslup Özellikleri", 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15.09.2007)* (Ankara: 2007), 463-464.

⁴³ Bu dillerdeki manzum sözlüklerin listesi için bk. Güler Doğan Averbek, "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 85-114.

⁴⁴İsrafil Babacan, "Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lügati," *Diyaletolog: Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (Bahar 2017), 87-110.; Fikret Turan, "An Eighteenth Century Ottoman Account of Aydın Dialect: *Aydın Lügati* and Its Linguistic Characteristics," *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson*, ed. N. Demir, F. Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2002), 369-388.

⁴⁵Irmak Kaçar, "Lutfullah Halîmî'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (Bahar 2017), 131-146; Yunus Kaplan, "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat", *Studies of The Ottoman Domain* 7/12 (Şubat 2017), 213-236.

⁴⁶Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-i Yûsuf", *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (Güz 2006), 211-230.

⁴⁷Uğur Boran, "Sözlükçülük Geleneğimize Umumî Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî", *Şarkiyat Mecmuası* 28/1 (2016), 73-154.

⁴⁸Kılıçarslan, "Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü", 689-728.

⁴⁹M. Zahir Ertekin, "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan," *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 9/1 (2017), 89-106.

kelimelerle, onlar da karşılamazsa dile yerleşmiş haldeki Arapça ve Farsça kelimelerle vermeleri genel bir temayül halini almıştır.⁵⁰

2.3. Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Roller

Kur'ân-ı Kerîm ve dinî ilimlerin öğretimi Osmanlı eğitim sisteminin⁵¹ temelini oluşturmuştur. Dinî literatürü anlamak için kelime öğrenimine öncelik verilmiş ve sıbyan mekteplerinde çocukların kelimeleri öğrenmelerini kolaylaştırmak amaçlı tuhfelerden faydalanılmıştır. Lügat dersleri kapsamında din dili olduğu için Arapça-Türkçe sözlükler; edebî bilgiler, aruz, vezin gibi konulara aşinalık kazandırabilmek içinse Farsça-Türkçe manzum sözlükler okutulmuştur. Bu yüzden yüzyıllar boyunca Arapça için Ferišteoğlu Lügati Farsça için ise Tuhfe-i Şâhidî sıklıkla ezberletilen lügatler olarak geleneğe yön vermişlerdir.⁵²

Kendilerinin de çocukluklarında sözlük ezberlediğini söyleyen şairler, yazdıkları tuhfeleri çocuklara hediye etmeyi gelenek haline getirmişlerdir.⁵³ Manzum sözlüklerin pek çoğunda lügat ilminin öneminden, lügat ezberleyen kişinin zeki olacağından, bu ilmin diğer ilimlerin başında geldiğinden bahsedilmiştir. Örneğin, Dürrî sözlüğünün “sebeb-i tanzim” kısmında ezberlenmesi kolay olduğu için lügatini manzum olarak tertip ettiğini yazar. Sözlüğünü, akıllı bir çocuğun beş tekrarda kolaylıkla ezberleyebileceğini söylemesi⁵⁴ de tuhfelerin tekrar yoluyla okutulduğuna işarettir.

Manzum sözlük yazımında temel amaç, hedeflenen dilde kelime öğrenimini kolaylaştırmaktır. Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'deki anlaşılmayan kelimeleri anlayabilmek ya da gelenekte önemli bir yer tutan Mesnevî-i Şerîf, Bostân, Gülistân gibi eserlerden seçilen kelimelerle oluşturulup bu eserlerin de anlaşılmasını sağlama amaçları

⁵⁰Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 74.

⁵¹Osmanlı eğitim sistemine dair bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri,” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1998), 2/221-361.; Nasuhi Ünal Karaarslan, *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye’de İlim ve İlmîyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb’a Risâlesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015).; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyâzî ve Tabîî İlimler)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019).

⁵²Güler Doğan Averbek - Harald Bichlmeier, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 70. Detaylı bilgi için bk. Karaarslan, *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar*, 71-72.

⁵³Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü'l-İhvân”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 1/1 (2006), 20.

⁵⁴Bahir Selçuk - Mesut Algül, “Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güherîz'i”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (Sonbahar 2015), 136.

da vardır. Dolayısıyla gerek mensur gerek manzum olsun sözlükler, kelime öğretimi amaçlarının yanında dinî, edebî, ahlâkî ve didaktik eserlerin önem derecelerini ve arkalarından oluşturdukları yazın kültürünün gelişimini takip edebileceğimiz eserler olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

Eserlerin sebab-i nazm bölümlerinde eseri kaleme alan şairin eğitime ve çocuklara bakışlarını rahatlıkla görebilmekteyiz. İyi bir öğretmenin elinde Kur’ân okumayı öğrendikten sonra Kur’ân lügati ezberlemeyi tavsiye eden aşağıdaki beyitler Nazm-ı Ferâid sahibinin lügat yazmaktaki amacını da ortaya koymaktadır.

“Pes andan soñra bir nev-reste ma‘şûm

Henüz derk idemez ma‘nâ ne mefhûm

Velîkin tab‘-ı mâil ‘aql-ı kâbil

Gerekdür aña bir üstâd-ı kâmil

Aña bir mürşid-i kâmil gerek hem

İre maqşûd-ı aşlîsine bî-ğam

İde evvel aña ta‘lîm-i Kur’ân

Dil-i pejmürdesine ire biñ cân

Gerekdür hıfz ide evvel lügâtın

Ne yüzden bile hall-i müşkilâtın

Haqâyık u daqâyıkına vâşıl

Olur bu vechile maqşûdu hâşıl

Ola ol ‘ilm-i Rabbânîye râğib

Kıla tâlib dilin ol semte zâhib”⁵⁵

Nazmü’l-Leâl’de de aynı minvalde şeyler söyleyen Şeyh Ahmed, Kur’ân-ı Kerîm hatminden sonra çocuğun Arapça ve Farsça kelimelere aşinalık kazanması için sözlük okuması gerektiğini belirtir. Mensur metinleri ezberlemenin zorluğu sebebiyle okunacak sözlüğün manzum olması gerektiği görüşündedir. Farsça manzum sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî’yi över. Arapça için de böyle bir sözlüğe ihtiyaç olduğunu, kendisinden önce

⁵⁵Halil İbrahim Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ’id”, 1006.

yazılan Ferišteoğlu Lügati'nin cahil yazıcılar tarafından tahrif edildiğini bu yüzden bir sözlük nazmetmeye giriştiğini belirtir.⁵⁶

Günlük hayata ve genel kullanıma dair kelime bilgisinin, temel dil kurallarının öğretilmesinin yanında nazım şekilleri, söz sanatları, aruz, kafiye gibi şiir bilgilerinin verilip taktî ile okuma alıştırmalarının yapılmasına olanak sağlayan bu sözlükler, Osmanlı döneminde eli kalem tutan çoğu kişinin şiirle haşır neşir olmasının sebeplerinden biri olarak da kabul edilebilir.⁵⁷

Manzum sözlükler, genellikle sıbyan mekteplerinde lügat dersini okutan muallimler tarafından yazılmış ders kitaplarıdır. Muallimler okuttukları kitabın yetersiz olduğunu ya da gereksiz bilgiler içerdiğini düşündüklerinde yeni bir tuhfe yazmaya girişmiş ve mukaddimelerinde kendilerinden önce yazılmış olan örnekleri hangi açılardan eleştirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin Tuhfe-i Fedayî'nin muallim olan şairi, derslerinde okuttuğu Tuhfe-i Şâhidî'nin Türkçe ve Farsça bilmeyen Arap öğrencileri zorladığını, bu sebeple Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını veren bir tuhfe kaleme aldığını ifade etmektedir.⁵⁸ Gelenek, tuhfelerin Türk öğrencilerin Arapça ve Farsça öğreniminde ders kitabı olarak kullanıldıklarını gösterse de bu genel temayülün aksine Araplara Türkçe öğretmek amaçlı yazıldığı anlaşılan Tuhfe-i Fedâyî bu yönüyle de diğer sözlüklerden ayrılır.

Muallimlerin kendi çocukları ya da öğrencileri için sözlük hazırladıklarını kendi ifadelerinden öğrenebilmekteyiz. Ahmed Resmî, Nazm-ı Girîdî ismindeki üç dilli sözlüğünü Reisülküttâb Mustafa Efendi'nin oğlu Âşir Efendi için yazar.⁵⁹ Bülğatü's-Sıbyân da müellifin oğlu için yazmaya başladığı, eser bitmeden oğlu vefat etmesine rağmen yazmaya devam edip onun için Fatiha okunmaya vesile olabilir düşüncesiyle tamamladığı bir Arapça-Türkçe manzum sözlüktür.⁶⁰ Tuhfe-i Vehbî de Halil Hâmid

⁵⁶Ömer Asım Aksoy, “Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1959), 209-210; Abdülkerim Gülhan, “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl”, *Zeitschrift für die Welt der Türken* 2/2 (2010), 206.

⁵⁷Doğan Averbek - Bichlmeier, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 66-67.

⁵⁸Fedayî Mehmed Dede, *Tuhfe-i Fedayî*, haz. Güler Doğan Averbek (İstanbul: Kitabevi, 2019), 15.

⁵⁹Kaya, “Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Giridi” Adlı Manzum Sözlüğü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (Ağustos 2017), 123.

⁶⁰Yunus Kaplan, “Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2020), 46.

Paşa'nın oğulları ve kendi oğlu Lütfullah için kaleme alınmıştır.⁶¹ Yahya Efendi'nin lügat okuma yaşına gelen oğlu için yazdığı sözlüğü oğlunun adıyla Lügat-i Yûsuf olarak anılır.⁶²

Sadece çocuklar için kaleme alınmayıp yetişkinlere hitap edecek şekilde yazılan manzum sözlükler de mevcuttur. Örneğin Nazm-ı Bedî'nin içerdiği farklı alanlara ait üst düzey kelimeler sebebiyle yetişkinler için kaleme alındığı anlaşılmıştır.⁶³ Bu tezin konusunu oluşturan Seb'atu Ebhur'un da -kelime ve tabirler bakımından- çocukların eğitimi için kullanılma niyetiyle yazılmış olmadığını tahmin edebiliriz. Hayvanların künye ve lakaplarından bahsetmek için eserini kaleme aldığını ve bu bilgiye herkesin vakıf olmadığını belirten Abdülcelil bin Yûsuf, böylece sözlüğünün özel bir alana hitap ettiğini açıklamıştır.

2.4. Manzum Sözlüklerin Yöntemi

Tuhfelerin bir kısmında tuhfe sahibinin eğitim konusundaki görüşlerini paylaştığını, bazılarının da bir tuhfenin nasıl olması gerektiği hususunda bilgiler verdiğini görürüz. Örneğin, Sübha-i Sıbyân'ın sebeb-i telifinde müellif, manzum sözlüğün nasıl olması gerektiğini ve kendisinin izlediği yolu anlatırken bir manzum sözlükte anlamı verilen kelimenin tercümesinin kendinden önce gelmesi ve kelimenin kendisi ile tercümesi arasına başka bir kelimenin girmesi durumunun ezberlemeyi zorlaştıracağını belirtmektedir. Bu yöntemi de beyitlerde önce Arapça kelimeyi sonra Türkçe tercümesini vererek kendisi de uygulamıştır.⁶⁴

Tuhfe yazarlarının kimisi nazmettikleri metinlerin teknik özelliklerini açıklayarak sözlüklerinin öğretici olmasını sağlamış ve öğrenciler için kullanımını kolaylaştırmıştır. Örneğin Osman Şâkir, üç dilli manzum sözlüğü Müsellesnâme'de kelimeleri dillerine göre a, f, t şeklinde baş harfleriyle işaretlemiş, gerektiğinde numaralandırmış ve diller arası geçişleri de a-t (Arapçadan Türkçeye) f-t (Farsçadan Türkçeye) gibi işaretlerle göstermiştir.⁶⁵ Tuhfetü'l-İhvan ve Hediyetü's-Sıbyân isimli sözlüğünde Mustafa İlmî

⁶¹İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)* (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 35.

⁶²Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf", *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (Güz 2006), 213.

⁶³Gözütok, *Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî*, 139.

⁶⁴Kılıç, "Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân", 71-72.

⁶⁵Kaya - Ayçiçeği, *Müsellesnâme*, 12, 53.

bin İbrahim ise kelimelerin karşılıklarını altlarına yazdığı rakamlarla ve karşılıklarını vereceği kelimeleri üstünü kırmızı mürekkeple çizerek göstermiştir.⁶⁶ Mu‘aşşerâtü’s-Sihriyye fi’l-Ebyâti’l-Fikriyye isimli sözlüğünde harekeler, edebî sanatlar ve beyitlerde vezni ifade eden kelimeler için çeşitli rumuzlar kullanan Bahâ-i Malkaravî de bu rumuzları mukaddimede açıklayarak sözlüğünün kullanım kılavuzunu sunmuştur.⁶⁷ Mesela, Fransızca-Türkçe bir sözlük hazırlayan Yûsuf Hâlis Efendi, sözlüğünün mensur mukaddimesinde Türkçe ve Fransızca arasındaki bazı farklılıkları belirtmiş, Fransızca kelimelerin kullanılmasında dikkat edilmesi gereken noktalara işaret ederek Osmanlı Türkçesindeki harflerin Fransızca alfabedeki karşılıklarını vermiştir. Ayrıca Osmanlıca harfler için yedi çeşit işaret kullandığını söyleyip bu işaretleri tanıtmış, sonrasında heceler ve bazı kelimelerden oluşan bir tablo vermiştir.⁶⁸ Bu tavrın aynı zamanda, eserin çoğaltımı sırasında değişmesi ve bozulmasına karşı müellif tarafından alınmış bir önlem olduğu da açıkça görülmektedir.

2.5. Manzum Sözlüklerin Kaynakları

Manzum sözlük yazarları sözlüklerini oluştururken mensur sözlüklerden kelimeler derler, kimi zaman bunları mukaddimelerinde başvuru kaynağı olarak verirler. Okudukları manzum sözlüklerden de hem örnek alma hem de tenkitte bulunma yoluyla eserlerinin giriş bölümünde bahsederler. Örneğin, Şemsî Dede kendi adıyla bilinen Farsça-Türkçe tuhfesinde Mevlana’nın Mesnevî’si, Sa’dî’nin Bostan ve Gülistan isimli eserleri ve Şâhidî’nin meşhur manzum sözlüğünden istifade ederek tuhfesini oluşturduğunu dile getirir.⁶⁹ Hasan Rızâyî, Kân-ı Ma’ânî adını verdiği tuhfesine Uknûm-ı Acem, Şâhidî ve Lügat-i Ni‘metullah’tan derlediği kelimeleri de eklediğini ve kullandığı aruz bahirlerini Mesnevî’den aldığını bildirir.⁷⁰ Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân’ı Ferişteoğlu Lügati’nden seçtiği kelimelerle oluşturan Mustafâ İlmî bin İbrâhim, sözlüğünü

⁶⁶Kamil Ali Gıynaş, “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015), 159-160.

⁶⁷Betül Sinan Nizam, “Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876’da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 433-434.

⁶⁸Bekir Çınar, “Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân’ın Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri”, 464.

⁶⁹Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Şubat 2016), 124.

⁷⁰Turan, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma’ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, 2947.

Ferişteoğlu Lügati'nin Farsça ve Türkçeye tercümesi olarak görür.⁷¹ Sünbülzâde Vehbî, Nuhbe-i Vehbî'yi hazırlarken isimlerini vermese de yüz yirmi kitaptan faydalandığını ifade etmiştir.⁷² Kaynaklarını belirten müelliflerin yanı sıra Osman Şâkir Bozokî'nin Müsellesnâme'yi hazırlarken başka sözlüklerden faydalanmadığını, hafızasındakileri birleştirdiğini söylemesi ise dikkat çekicidir.⁷³ Bu durum manzum sözlüklerin gelişigüzel hazırlanmadığının da bir göstergesidir.

2.6. Manzum Sözlüklerin Diğer Türlerle İrtibatı

2.6.1. Nazire-Tazmin

Çoğu sözlüğün kendisine nazire olarak yazıldığı, nazire olmasa bile müellifler tarafından şekil yönünden örnek alındığını bildiğimiz Tuhfe-i Şâhidî, manzum sözlük geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Fedâyî Mehmed Dede, Ömer Kusûrî, Abdurrahman el-Halvetî, Mustafa Keskin bin Osman, sözlüklerini Şâhidî İbrahim Dede'nin bu meşhur tuhfesine nazire olarak kaleme almışlardır. Şeyh Ahmed, Nazmü'l-Leâl isimli sözlüğünde Şâhidî'nin beyt-i hümayûnlarını örnek alarak kendisi de beyt-i mütercemler yazmıştır.⁷⁴ 18. yüzyılda yaşamış Hatîb isimli bir şair tarafından yazılan Hibetü'l-Vehhâb isimli eser ise Tuhfe-i Şâhidî'de kullanılan vezinleri örneklendirme amacıyla yazılmış 28 gazelden oluşmaktadır. Tuhfe-i Şâhidî özelinde manzum sözlüklerin aruz öğretimindeki işlevlerini göstermesi açısından dikkate değer bir metindir.⁷⁵

Yusuf Öz, 1999 yılında yayımladığı Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri isimli kitabında Tuhfe-i Şâhidî üzerine hazırlanmış eserlerin bir derlemesini yapar. Burada, tespit ettiği 39 şerh, 6 tercüme, 6 nazire ve tazmin, 4 alfabetik tertip ve 6 bahir-vezinler hakkında yazılmış çalışmaya yer vermiştir.⁷⁶ Zaman içinde ulaşılan eserlerin sayılarının artmış olabileceği de düşünüldüğünde Tuhfe-i Şâhidî'nin Anadolu sahasında tuhfe türünün öncüsü olduğu ve ardından bir yazın kültürü oluşturduğu kolaylıkla söylenebilir.

⁷¹Gıynaş, "Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân", 156.

⁷²Yakup Civelek, "Sünbülzâde Vehbî ve 'Nuhbe-i Vehbî' Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 294.

⁷³Kaya - Ayçiçeği, *Müsellesnâme*, 47.

⁷⁴Aksoy, "Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl", 212.

⁷⁵Sadık Yazar, "Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif Geleneğindeki Etkisine Farklı Bir Örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı", *KÜLTÜR Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2020), 97-131.

⁷⁶Detaylı bilgi için bk. Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 29-111.

Tuhfe-i Şâhidî'nin dışında birbirine nazire olarak yazılan veya bir sözlüğün eksikliklerini tamamlamak, kelimelerini açıklamak ya da onu eleştirmek amacıyla yazılmış örnekler de mevcuttur. Edebî kişiliğinin yanında ilmî yönüyle de tanınan Sünbülzâde Vehbî'nin 1197/1783 yılında nazmettiği Tuhfe-i Vehbî⁷⁷ de nazire ve şerhleriyle 18. yüzyılın oldukça rağbet gören manzum sözlüklerindedir. Tuhfe-i Vehbî nazirelerinden Mehmet Emin Sabri (ö. 1227/1813), Ziya Paşa (ö. 1297/1880) ve Mütercim Âsım'ın (ö. 1235/1819) yazdıkları sayılabilir.⁷⁸

Nazire olarak yazılan sözlüklerin bir kısmının aynı zamanda tazmin olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin Ömer Kusûrî'nin Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak kaleme aldığı sözlüğünü Tuhfe-i Şâhidî'nin her mısramını tazmin ederek oluşturduğu görülmektedir.⁷⁹ Lebîb Mehmed Efendi'nin Sünbülzâde Vehbî'nin manzum sözlükleri Tuhfe ve Nuhbe'den seçtiği mısralara eklemeler yaparak oluşturduğu tazmini bu örneklerden biridir. Tuhfe ve Nuhbe'den seçtiği mısraların önüne ve sonuna o mısraların açıklaması olacak şekilde mısralar eklemiştir. Yani kendi yazdığı yeni mısralarda kelimelerin karşılıklarının verildiği bir sözlük şeklinde kurgulama yapmamış, Sünbülzâde Vehbî'nin mısralarının muhtevasına uygun yeni mısralar kaleme almıştır. Aşağıdaki beyitler bu durumu örnekler şekildedir:

Tuhfe: Boy kıadd toğrı sehî pek yakışıklı zîbâ

Tazmin: Hele bak kıâmet-i cânâneye de gör ne imiş⁸⁰

Nuhbe: Elük hem elüke elçilik olmuş sefâretveş

Tazmin: Göñül hâliñ saña naql eylerem ey şeh zevâl olmaz⁸¹

2.6.2. Alfabetik Fihrist

Zamanla işlevlerini kaybeden manzum sözlüklerin kullanılmaya devam etmelerini sağlamak amacıyla hazırlanmış manzum sözlük fihristleri de mevcuttur. Ahmet Remzi Akyürek (ö. 1944), Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe-i Vehbî'si ile bu sözlük için Yayaköylü

⁷⁷Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbi: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, haz. Ahmet Yenikale (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012).

⁷⁸Tuhfe-i Vehbî üzerine yapılmış nazire, tazmin, şerh, fihrist vb. alanlardaki çalışmalar hakkında bilgi için bk. Yusuf Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar* 5 (1997), 219-232.

⁷⁹Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 107-108.

⁸⁰Tuncay Öztürk, "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazminatı (Metin)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012), 201.

⁸¹Öztürk, "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazminatı (Metin)", 204.

Ahmed Reşîd'in (ö. 1257/1841) yazdığı şerhte geçen Arapça ve Farsça kelimelerin indeksini hazırlamıştır.⁸² Üslûb-ı Mergûb adındaki bu indeksin yanında yine Sünbülzâde Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhi için de bir indeks hazırladığı bilinmektedir.⁸³ Mehmed Nehîcüddin İbn Âşir Efendi (ö.1218/1804) tarafından Tuhfe-i Vehbî'nin içerisindeki Farsça kelimelerin kolayca bulunması ve harekelerinin doğru okunması amacıyla hazırlanan Miftâhü'l-Fürs⁸⁴ isimli alfabetik tertip de unutulmamalıdır. Bu indekslerin manzum sözlüklerin kullanımlarını kolaylaştırmanın yanında onlara olan ilgiyi tazelemek amacını taşıdığı da aşîkârdır.

2.6.3. Mecmua

Kütüphanelerde kayıtlı manzum sözlük mecmuaları da tuhfe kültürünün gelişmişliğini, eğitimdeki rollerini ve istinsah geleneğinin seyrini gösteren örneklerdir. Manzum sözlüklerden birkaçının tamamı ya da bir kısmını ihtiva eden bu mecmualar⁸⁵ içlerinden hangilerinin revaçta olduğuna şahit olmamızı sağlarken bilmediğimiz yeni sözlüklerle de tanışmamıza vesile olur.

2.6.4. Şerh

Son zamanlarda yapılan neşir çalışmalarıyla tuhfe şerhlerinin de literatüre kazandırıldığı görülmektedir. Diğer tüm şerhlerde olduğu gibi tuhfe şerhlerinin de kaleme alınma sebebi, şerh edilen metni açıklığa kavuşturmadır. Manzum sözlüklerle birlikte şerhleri de tekke, dergâh, medrese gibi eğitim kurumlarında okutulmuştur. Manzum sözlüklerin ihtiva ettikleri kelimelerin sınırlı oluşu ve tertipleri sebebiyle aranan kelimenin kolay bulunamaması gibi özellikleri mensur sözlüklere göre çoğu zaman eksiklik olarak

⁸²Güler Doğan Averbek, "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi için Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist", *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği (YEKDER), 2019), 315-331.

⁸³Doğan Averbek, "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)", 79.; a.mlf., "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi İçin Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist", 315-331.

⁸⁴Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", 228.

⁸⁵Üzerinde çalışma yapılmış manzum sözlük mecmualarından birkaçı için bk. Mustafa Alkan, *Mecmua Milli Kütüphane 2727 Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs. (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).; Atabey Kılıç, *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân (İnceleme-Metin)* (Kayseri: Laçın Yayınları, 2007).; Nizam, "Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876'da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine", 408-449.

görülmüş, şerhler ve fihristlerle bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Genellikle şair-muallimler tarafından yazıldığını bildiğimiz manzum sözlüklerin şerhleri de bu eserler üzerinden ders yürütüp onları dil öğretiminde daha etkili hale getirmek isteyen muallim ve müderrisler tarafından hazırlanmıştır.⁸⁶

Manzum sözlükler kelime öğretiminin yanında aruz, belagat, dil ve edebiyata dair ıstılahların da verilmeye çalışıldığı metinler olarak birden fazla amaca hizmet eden, yazıldıkları dönemin ders kitapları olarak karşımıza çıkar.⁸⁷ Bu durum manzum sözlük şerhlerinin amaç ve işlevlerini belirlemede etkili olmuştur. Filolojik açıklamaların detaylı şekilde verilmesi, taktîlerin gösterilmesi ve kıt'aların yazıldığı vezinler hakkında detaylı bilgilerin verilmesi usulleri de kaynak metinden hareketle dil ve edebiyat öğretiminin amaçlandığına işarettir. Ayrıca araştırmacılar manzum sözlüklere şerh yazılma sebepleri çerçevesinde, bu eserlerin vezin ve kafiye gibi şiire has şekil unsurlarının aranan kelimenin rahatlıkla bulunmasını zorlaştırdığını ya da muhtevayı sınırladığını, bu yüzden şârihler tarafından şerh yazılarak manzum sözlüklerin mensur sözlüklere yaklaştırma çabalarından bahsederler.

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere tuhfe yazarlarından bir kısmı tuhfelerini alanın klasik eserlerinden hareketle hazırladıklarını, o eser içinden seçtikleri kelimeleri sözlüklerine aldıklarını ya da o eserin manzum sözlüğünü hazırlamaya giriştiklerini anlatmışlardır. Bu şekilde oluşturulan manzum sözlüklerin ve şerhlerinin yabancı dil eğitiminde aşamalı olarak okunabilecek ders kitapları oldukları söylenebilir. Bu kitaplar birbirini takip edip tamamlayan bir silsile de oluşturmuştur. Örneğin Tuhfe-i Şâhidî, aynı zamanda bir Mesnevî şârihi olan Şâhidî İbrahim Dede tarafından Mesnevî-i Manevî'nin anlaşılması için yazılmıştır.⁸⁸ Tuhfe-i Şâhidî'yi okuyup ezberleyen bir öğrencinin Mesnevî'deki Farsça kelimelere aşina olması ve daha kolay anlaması amaçlanmıştır. Bir de Tuhfe-i Şâhidî üzerine yazılan bir şerhin okunması Mesnevî'yi anlama yolunda ikinci bir adım olacaktır. Yüzyıllar boyunca Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak yazılmış farklı manzum sözlükler vasıtasıyla da Mesnevî'nin anlaşılmasına hizmet faaliyeti artarak devam eder. Bir taraftan da Farsça öğretimi alanında kullanılacak ders kitaplarının sayısı

⁸⁶Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 54; Atabey Kılıç, *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-yetü'l-İhvân (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İhlamur Akademi, 2022), 1/26-27.

⁸⁷Manzum sözlüklerin Osmanlı eğitim sisteminde ve müfredattaki yeriyle alakalı genel değerlendirmeler daha önce *Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Rollerini* bölümünde yer almıştır.

⁸⁸Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 140.

ve çeşitliliği de artmış olur. Bu eserler üzerine yazılan şerhlerle de bu hizmetin genişleyip detaylandırılarak derinleştirildiği böylece Farsça kelimelerin öğretiminin yanında Fars dilinin kuralları ile bazı aruz ve belagat bilgilerinin öğretimi ve kültürel malzemenin aktarımı sağlanmış olur.

Tuhfe şerhlerinin yazılma sebeplerinin arasında yüzyıllardır dil öğretiminde kullanılan tuhfelerin güncellenme ihtiyacının yattığını da şârihlerin sebep-i teliflerinden anlamaktayız. Örneğin 17. yüzyıl şerhlerinden olan Tuhfe-i Mîr isimli Tuhfe-i Şâhidî şerhinin kaleme alınış sebeplerinden biri Şâhidî'nin sözlüğündeki kullanımdan düşmüş Türkçe kelimelerin döneme uygun yeni karşılıklarını vermektir.⁸⁹ Ahmed Atfî Efendi'nin de Tuhfe-i Şâhidî için bir şerh yazma sebebi, tuhfenin zamanla tahrip olduğunu düşünmesi ve eserin metni, aruz bahirleri ile vezinleri hakkında doğru bilgiler vererek eserden faydalanmayı arttırmaktır.⁹⁰ Mehmed Lebîb de Müntehab-ı Lebîb adıyla bilinen Tuhfe-i Vehbî şerhini, Ahmed Hayatî'nin şerhindeki eksiklikleri tamamlayarak esere daha sade ve anlaşılır düzeyde açıklamalar getirme amacıyla kaleme almıştır.⁹¹

Türk edebiyatında tuhfe türüne yön veren Tuhfe-i Şâhidî için yapılan şerhler⁹² manzum sözlük şerhleri arasında sayıca en kalabalık olanıdır. Sıbyan mekteplerinde çokça kullanıldığını bildiğimiz Sübha-i Sıbyân'ın Mehmed Necîb Efendi'ye ait Hediye-tü'l-İhvân isimli şerhi de eserin kendisi kadar itibar görmüş ve 1840-1903 yılları arasında 6 kez basılmıştır.⁹³ Nazmü'l-Le'âlî, Nisâbü's-Sıbyân, Tuhfe-i Vehbî, Nazmu'l-Cevâhir, Se Zebân, Nuhbe-i Vehbî, Manzûmetü'l-Lüga, Bahrü'l-Garâ'ib şerh edilen manzum sözlüklerimizdendir.⁹⁴

Manzum sözlük şerhleri diğer manzum ya da mensur metinlerin şerhlerine göre bazı farklılıklar barındırır. Manzum sözlüklerde beyitler aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere

⁸⁹Zehra Gümüş, *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâki Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 20.

⁹⁰Hasan Ekici, *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük-Dizin)* (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 28-29.

⁹¹Seyit Yavuz, *Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Müntehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 99-100.

⁹²Tuhfe-i Şâhidî şerhlerinin bir listesi için bk. Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 29-111.

⁹³Kılıç, *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-tü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*, I/36.

⁹⁴Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", 286-289.; Zehra Gümüş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4(1) (2007), 423-431.

-dır/-dir bildirme eki, ol-, bil-, de- vb. fiillerin kullanımıyla kaynak ve hedef dildeki kelimelerin yanyana sıralanması suretiyle oluşturulur.

“**Ebū manşūr** olur aq bal **ebu’l-mel’ün** olur qatır

Nedür etmek **ebū cābir** tuza dirler **ebū şābir**” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 66a)

“Deve adı **ebū eyyūb** u at adı **ebū tālib**

‘ Arab atı **ebū munkız** ikinci adıdır **kāfir**” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 68a)

Şerhlerde de kaynak dildeki bu kelimelerin anlam, irab, hareke, köken ve türevlerinin açıklaması yapılır. Yapılan açıklamalar sözcüklere odaklandığı dolayısıyla -diğer manzum ya da mensur metin şerhlerinin aksine- kelimelere gelen ekler, kelimenin cümle içindeki durumunu ve diğer öğelerle olan irtibatını ortaya koyan açıklamalar ya da edat, bağlaç gibi cümle unsurlarıyla alakalı açıklamaların daha az olduğu söylenebilir.

Beyit içinde şerh edilecek tek anlamlı birimin kaynak dildeki sözcük olduğu, dolayısıyla parçadan bütüne giden ya da ilgili sözcüklere dair filolojik açıklamalar yapıldıktan sonra derli toplu bir tercüme şeklindeki genel temayülün bu şerhlerde uygulanamayacağı açıktır. Çünkü açıklanmaya muhtaç olan kaynak dildeki kelimeler zaten bellidir, şerhte de bu kelimelerin okunuşu, sözlük anlamının yanında varsa mecaz ve terim anlamları, türevleri, köken bilgisi, verilir.

Bir kıt’anın yazıldığı bahrin ve veznin bilgisini veren beyitler ya da “el-**Qıṭ’** atu fi-Baḥri’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sālim” gibi kıt’a başlıkları içermesi manzum sözlüklerin temel özelliklerindedir. Bilhassa, kıt’aların son beyitlerinde veznin açıkça gösterilmesi geleneğe dönüşmüştür.

“**Zebzeb** nedür bir cānver aq toḡana **zurraq** dinür

Zurnāpaya dirler **zerāfe** zeyrek er **būlbūl** durur

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün

Gül bāḡçesidür bu kitāb ezberleyen **būlbūl** durur” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 343b)

Şerhlerde verilen aruz, vezin ve bahir bilgilerinin bir kısmı yukarıda görüldüğü gibi veznin yer aldığı taktî beyitlerinin ve bu kıt’a başlıklarının açıklanarak şerhe dahil edilmesiyle verilmiştir. Aynı zamanda bu taktî beyitlerini takip eden bir iki beyitte de öğüt içerikli cümlelerle okuyucuya hitap eden şairler metinden kopmadan hem nasihat etmiş hem de öğrencinin farkında olmadan okuduğu şiirin veznini zihninde

yerleştirmesini amaçlamışlardır. şerh-i Seb‘atu Ebhur’daki nasihat içerikli beyitlerden birkaçı örnek olması açısından aşağıya alınmıştır.

Fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln

Cehletde alma uyuma gzn a (A 334a)

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün

‘ İlm ouma cehlün yarasına ‘ aceb **merhem** durur (A 357a)

Fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln

Dirg ‘ amelsiz geçen fikr  ‘ mre (A 397b)

Manzum sözlüklerin lugat derslerinde okutulan ders kitapları olduğu ve bu ders kitapları üzerinden hazırlanmış daha detaylı açıklamalar içeren şerhlerinin de dil, edebiyat, aruz bilgileri, edebî sanatlar ve farklı kültürel malzemenin yer aldığı ve bu bilgi birikiminin etraflıca aktarılmaya çalışıldığı metinler olduğu düşünüldüğünde hem manzum sözlüklerin hem de şerhlerinin Osmanlı eğitim sistemi ve ders müfredatındaki rolleri açıkça görülmektedir. Ayrıca şerh geleneği içinde manzum sözlük şerhlerinin yapısal özellikleri, amaçları ve muhatap kitleleri sebebiyle diğer manzum metin şerhlerine göre farklı özellikler barındırdıkları ortadadır. Yapılacak ilm çalışmalarla bu metinlerin dahil oldukları kültür içindeki konum ve mahiyetleri daha iyi anlaşılacaktır.

3. BÖLÜM: ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ

3.1. Hayatı

Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî hakkındaki ilk bilgilere Keşfü'z-Zunûn'da rastlarız. Kâtib Çelebi Keşfü'z-Zunûn'da 980/1572-1573 yılı civarında vefat ettiği bilgisini verir.⁹⁵ Osmanlı Müellifleri'nde ise Kanuni Sultan Süleyman devri (926/1520-974/1566) fuzalâ ve üdebâsından olduğu yazılıdır.⁹⁶ Hediyyetü'l-Ârifin müellifi Bağdatlı İsmail Paşa da eserinde bu iki bilgiye yer vermiştir.⁹⁷ Tuhfe-i Nâilî'de de Kanuni Sultan Süleyman devri şairlerinden olduğu söylenmiştir.⁹⁸ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde ise 926/1520 yılında Akhisar'da doğduğu, 974/1566 yılında vefat ettiği ve Kanuni Sultan Süleyman devri şairlerinden olduğu yazılıdır.⁹⁹ Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, Abdülmuhîfî adında bir oğlundan ve onun da Metâliu'l-Envâr adı verilmiş bir münşeâta sahip olduğundan bahsetmiştir.^{100,101}

Abdülcelil bin Yûsuf hakkındaki tüm bu malumatlar Şerh-i Seb'atu Ebhur metnindeki kendi söylediklerinden hareketle güncellenmelidir.

A 46b'deki "Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde'l-ülânûñ yigirmi üçüncü gicesinde leyletü'l-eħadde bi'smi'llâhi'r-Raħmâni'r-Raħîm el-ħamdü li'llâh bunda tamâm oldu." cümlesinden 1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesini bitirdiğini öğrenmekteyiz. 1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesine tekabül eden bu tarih, yukarıda verilen Abdülcelil bin Yûsuf hakkındaki bilgilerin doğru olamayacağını göstermektedir. Ayrıca müellifin eserin çeşitli kısımlarında tarihlerini takip edebileceğimiz başından

⁹⁵Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, çev. Rüştü Balcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 2/786.

⁹⁶Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA, 2016), 1/379.

⁹⁷Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'u'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1951), 1/500.

⁹⁸Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatcı, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001) 1/155.

⁹⁹Filiz Kılıç, "Celilî, Abdü'l-Celil Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 7 Kasım 2020).

¹⁰⁰Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 379.

¹⁰¹Muhittin Eliaçık, manzum ders kitaplarını ele aldığı çalışmalarında dil öğretimini kolaylaştırmak amacıyla yazılan ve medreselerde okutulan manzum sözlüklerden örnek gösterirken Abdülcelil bin Yûsuf ile eserleri *Sükker-i Sâfi* ve *Seb'atu Ebhur*'un adını anmıştır. İlgili kısım için bk.: Muhittin Eliaçık, "Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri", 663.; a.mlf., "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", 544. Ayrıca *Osmanlı Müellifleri* ve *Tuhfe-i Nâilî*'den naklen şu makalede de Abdülcelil bin Yûsuf'tan bahsedilmiştir: Sadık Erdem, "XV. ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türkbilig* 8 (2004), 92.

geçen birtakım olaylardan bahsetmesi ve eserlerinin yazılış yıllarının bilinmesi hayatta olduğu döneme dair en net bilgileri oluşturur. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde yukarıda sözü geçen biyografik kaynaklardaki müellifin yaşadığı dönem ve vefat tarihi hakkındaki görüşlerde yanlışlık olduğu ortaya çıkmakta, aşağıda bahsedilen eserlerinin yazım tarihinden hareketle de 1618 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif hakkında eserlerinden elde edilen bilgiler şu şekildedir:

Abaza kökenli olduğunu bildiren Abdülcélil bin Yûsuf (eş-Şerhü'l-Mustaffî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi, 201b) Sultan III. Murad zamanında (1574-1595) Galatasaray'da tahsil görür (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 264a), Sultan III. Mehmed'in tahta çıkmasıyla 1003-1004/1595'te saraydan ayrılır. (eş-Şerhü'l-Mustaffî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi, 201b) 1018/1609-1610'da Sükker-i Sâfi isimli manzum sözlüğünü (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 263b-264a) 4 Muharrem 1021/7 Mart 1612'de Sükker-i Sâfi'nin şerhini yazar. 1023/1614-1615'te hacca gider. (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 258b, A 264a) 1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesini/1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesini Şerh-i Seb'atu Ebhur'u tamamlar. (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 46b) 20 Şevval 1027/10 Ekim 1618 gecesini Mükerrer Şeker isimli manzum sözlüğünü tamamlar. (Mükerrer Şeker, 9a)

3.2. Eserleri

Abdülcélil bin Yûsuf'un kaynaklarda adı geçen ve kendisinin de belirttiği dört eseri mevcuttur. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un mukaddimesinde (A 2a) daha önce kaleme aldığı üç eserinin adını zikreder.

Dürr-i Bahrî: Abdülcélil bin Yûsuf'un manzum bir risale olduğunu söylediği eser hakkında bilgi edinilememiştir.

Zuhretü'l-Âhire: Kırk hadis şerhidir. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un kaynakları arasındadır. Şerh-i Seb'atu Ebhur'da Zuhru'l-Âhire ve Zuhretü'l-Âhire şeklinde geçmektedir. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 3659 numarada kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁰²

¹⁰²Eser hakkında bilgi için bk. Sadık Yazar, "Zuhrü'l-Âhire (Celîli)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

eş-Şerhü'l-Mustaffi fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi: Abdülcelîl bin Yûsuf'un 4 Muharrem 1021/7 Mart 1612 tarihinde yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'nin şerhidir. 1018/1609-1610 yılında tamamlanmıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf bu eserini kendisini yetiştirdiğini söylediği Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un kaynakları arasında olan eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 2631 numarada kayıtlıdır.¹⁰³

Şerh-i Seb'atu Ebhur: Bu tezin konusu olan eser; hayvanların isim, künye ve lakaplarından bahsetmek üzere kaleme alınmış bir Arapça-Türkçe manzum sözlük şerhidir. 1026 yılının 23 Cumâdelülâ Pazartesi gecesini (1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesini) tamamlanmıştır.¹⁰⁴

Son zamanlarda yapılan çalışmalarla Abdülcelîl bin Yûsuf'un iki eseri daha tespit edilmiştir:

Mükerrer Şeker: Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli bir manzum sözlüktür. Toplamda 35 kıt'a ve 616 beyitten oluşan eserin sözlük kısmındaki kıt'alar alfabetik olarak kafiyelenmiştir. Sultan Genç Osman ve Vezir Abaza Mustafa Paşa'ya övgüler içeren eser, 20 Şevval 1027/10 Ekim 1618 gecesini tamamlanmıştır. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 3415/1'de bulunmaktadır.¹⁰⁵

Kand-i Nebât: Arapça dilbilgisi konularından bina (kelimenin yapısı) bahsini ele alan 67 beyitlik manzum bir eserdir. Evâsıt-ı Rebiülevvel 1023/Nisan 1614'te tamamlanan eserin 12 nüshası tespit edilmiştir. Nüshalarından bazıları şunlardır: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 325/2; Milli Kütüphane, Elazığ İl Halk Kütüphanesi 23 Hk 58/5; Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3227/8.¹⁰⁶

¹⁰³Eser hakkında bilgi için bk. Sadık Yazar, "Sükker-i Sâfi (Celîli, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Erişim 20 Kasım 2022); a.mlf., "eş-Şerhü'l-Mustaffi fi Fethi Sükkeri's-Sâfi (Celîli)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁴*Seb'atu Ebhur* ve şerhi üzerine yakın zamanda yapılan tanıtım yazıları için bk. Zehra Fidan, "Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisari'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb'atu Ebhur", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2020), 373-388.; Sadık Yazar, "Seb'atu Ebhur (Celîli, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022); a.mlf., "Seb'atu Ebhur ve Şerhi (Celîli)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁵Sadık Yazar, "Mükerrer Şeker (Celîli, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁶Sadık Yazar, "Kand-i Nebat (Celîli, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

3.3. Edebî ve İlmî Kişiliği

Abdülcelîl bin Yûsuf, döneminin saray mektebi olan kendi tabiriyle “Ğalaṭa-nām sarāyda”¹⁰⁷ eğitim görmüş, nazım ve nesir alanında kalem oynatabilen biridir. Şerh metninde yer alan toplamda 119 Arapça şiirin 37’si Abdülcelîl bin Yûsuf’un kendisi tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercümeleme kimi zaman beyitteki kelimelerin açıklanması, kimi zaman beytin genel anlamının verilmesi şeklindedir. Yeri geldikçe Celîlî mahlasıyla (A 3a, A 449a) ve li-mü’ellifihi, li-muharririhi, li-Celîlî başlıklarıyla (A 116b, A 205b, A 502a) kendi şiirlerine de yer vermiştir.

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı şiir örneklerinin bir kısmını manzum şekilde tercüme etmiş ya da kaynak şiiirden hareketle aynı muhtevada kendisi yeni bir Türkçe şiir yazmıştır. Üslubunun görülmesi açısından aşağıya birkaç örnek alındı. Bu manzum tercümelerden biri, Ebû Hafsa isimli cimri şâirin başından geçen bir olayda yazılan beyitler üzerinedir. Ebû Hafsa Yemâme’den bir misafiri geleceğini öğrendiğinde konağını boşaltıp konaktan ayrılır, misafir konağı boş görünce alışveriş yapıp konağa geri gelir ve ev sahibine aşağıdaki şu iki beyti yazar:

يَا أَيُّهَا الْخَارِجُ مَنْ بَيْنِهِ
و هَارِباً مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ
ضَيْفُكَ قَدْ جَاءَ بِرَادٍ لَهُ
”فَارِجٌ فَكُنْ ضَيْفًا عَلَيَّ الصَّبِيفِ” (A 184a)

Abdülcelîl bin Yûsuf’un manzum tercümesi ise şöyledir:

“Ey konuğdan bîm ü ḥavf ile iden terk-i diyâr
Konuğuñ zādıyla geldi itme şaşın terk-i dâr
Konuğ üzre konuğ ol ey nâ-kes itmegil firâr
Yerzuğu’r-Rezzâku ‘abdeh fi’l-feyâfi ve’l-ķifâr” (A 184a)

Abdülcelîl bin Yûsuf’un bir mevzuyu hem manzum hem de mensur şekilde ifade etmeyi tercih ettiği kısımlara şerhte birkaç yerde rastlamaktayız. Mukaddimede *Seb’atu*

¹⁰⁷Sultan II. Bayezid’in 887/1482’de kurduğu Galata Sarayı yıllarca saray mektebi olarak eğitim vermiştir. Bazı dönemlerde devşirmelere eğitim veren bir saray okulu, bazı dönemlerde mektep olarak faaliyet göstermiştir. Edirne Sarayı Mektebi, Topkapı Sarayı Enderunu ve bugünkü İstanbul Edebiyat Fakültesi’nin yerinde bulunan Eski Saray Mektebi gibi dönemin önemli eğitim kurumlarındandır. Genel bilgi için şu yayına bk.: Fethi İ. İsfendiyaroğlu, *Galata Sarayı Tarihi*, haz. İzzeddin Çalışlar (İstanbul: Galatasaray Eğitim Vakfı, 2018).

Ebhur'un şerhiyle meşgulken yakın çevresinden pek çok kişinin veba sebebiyle vefat etmesi ve bilhassa hac yolculuğunda kendisine refakat eden arkadaşları Muhammed ve hafız-ı kütüb Abdurrahman'ın vefatlarına çok üzülmeleriyle yazdığı kıt'a ve ardından kıt'ayla aynı muhtevadaki mensur kısım ya da kıt'anın tekrar kendisi tarafından mensur şekilde ifadesi olarak düşünebileceğimiz bölüm (A 3a-A 3b) bu tutumunun örneklerinden biridir.

Aşağıya alınan kısım ise darb-ı mesel olmuş bir beyit üzerine yaptığı şerhi ve ondan ilhamla yazdığı manzum kısımları içermektedir. Abdülcelil bin Yûsuf, Ubeyd bin Ebras'ın Hîre meliki kendisini öldürmeye niyetlendiğinde söylediği ve darb-ı mesel olmuş

هِيَ الْخَمْرُ تُكْنَى الطِّلاَ،
”كَمَا الذَّنْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ“ (A 205a)

beytini tercümesiyle birlikte verip

“Ya' nî “Sen baña ikrām u ta' zîm izhâr idersin, hâl bu ki beni öldürmek istersin. Nitekim kurduñ künyeti güzeldür ve fi' li çirkindür.” *طِلا* [*tilā*'] kesr-ile kisā' vezni üzere şol bāde ve süci ve hamrdur ki üzüm şirasını kaynadup üç bölüğünden ikisi gitdikden sonra kalur hamr olur ve muṭlağa hamra da *tilā*' dinilür hamruñ adını taḥsîn ve güzel eylemek murād iderler ya' nî hamra egerçi kim *tilā*' dirler ve adını güzel kııurlar ve lâkin fi' li kaḫîḫdür, sen de baña ikrām (A 205b) idersin ve beni öldürmek istersin diyü ' Ubeyd darb-ı meşel kılmışdur.”

gerekli gördüğü kelimeleri açıkladıktan sonra bahsi geçen darb-ı meselden hareketle nazmettiği aşağıdaki beyitleri ekler:

“Li-Celîlî:

El-fakîrû'l-ḫakîrû'l-'alîl İbn Yûsuf 'Abdi'l-Celîl 'afâ ' anhumâ el-'afuvvu'l-celîlû'l-
cemîl

Keremler idersin baña şüretâ

Velî katlüme sen idersin şalâ

Ebû ca' de kurddur sücidür tîlâ'

Güzel ad kıomışlar ikisine ammâ

İkisinüñ işi cihānda şehâ

Cefādur belādur cefādur belâ” (A 205b)

Şair yönünün ve şiir hakkındaki bilgisinin yanında -eserin şerh yönteminin incelendiği bölümde detaylarıyla görüleceği üzere- Abdülcelîl bin Yûsuf'un bir şârih olarak oldukça dikkatli ve titiz olduğu anlaşılmaktadır. Kendi eserini şerh eden Abdülcelîl bin Yûsuf, şerh ettiği kelimeyi en ince ayrıntılarıyla ele alarak şerhini alt başlıklar halinde sistematik olarak okuyucuya sunmuştur. Âyet-i kerime, hadis-i şerif, şiir ve darb-ı mesellerden yoğun şekilde iktibas ve istişhata bulunmuş, kaynak eser kullanımında ahlaki kurallara dikkat edip titiz davranmış ve başvuru kaynaklarını karşılaştırıp değerlendirerek okuyucuya aktarmıştır. Tüm bunlar, onun şârih kimliğini ortaya koyan en önemli özellikleridir.

Abdülcelîl bin Yûsuf, bir şerh metninde verilen bilgilerin ilmî usullere göre aktarılması gerektiğinin bilincinde bir şârihtir. Bunu eserinde uygulamaya özen göstermiş ve şerhinin mukaddimesinde, “Ve her menkûl ki yazılmışdur, maḥallinde menkûlun ‘anh olana işâret olunmuşdur. Aşlı nâ-ma‘ lûm bir lafz u mefhûm bu mecmû‘ ada merkûm degüldür.” (A 5b) diyerek aslı olmayan hiçbir lafız ve mefhumu şerhine almadığını, naklettiği her bilgiyi aldığı kaynağa ve kaynağın müellifine işaret ederek bildirdiğini açıklar. Metin içinde gerekli gördüğü her yerde -kimi zaman gördüğü nüshaya, kimi zaman ilgili eserin bölüm bilgisine kadar ayrıntılarıyla- işaret ettiği bu eserler ve yazarlarının listesini mukaddimedede verir. Mukaddimedede verdiği tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tarih, tıp ve edebiyatın başta olduğu farklı ilim dallarından sayısı 202’yi bulan eser listesi, 17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydınının ulaşabildiği, o dönem tedavülde olan kitapları görebileceğimiz iyi bir örnektir.

Yukarıda alıntılanan cümlelerinden de anlaşılacağı üzere bir şârih olarak Abdülcelîl bin Yûsuf’un en önem verdiği husus sağlam, güvenilir ve kontrol edilip tastiklenmiş bilginin okuyucuya sunulmasıdır. Bu anlayıştan hareketle fikirlerine başvurduğu müellif ve eserlerdeki bilgileri kendi bilgileriyle yorumlayarak şerhini oluşturmuş ve kabul etmediği mevzulara güvenilir bulduğu başka kaynaklara isnatla açıklamalar getirmiştir. Bu durumun en net örneğini Akhisarî’nin Kemâleddin Demîrî’nin (ö. 808/1405) Ebû Hanife (ö. 150/767) hakkında söylediklerini eleştirmesinde görebiliriz. Akhisarî, şâfiî olduğu için Demîrî’nin verdiği bilgilere güvenilemeyeceğini, kasten olumsuz şeyler söylediğini dile getirir ve anlatılan mevzuyu başka kaynaklar vasıtasıyla nakleder.¹⁰⁸ (A 48b - A 51a)

¹⁰⁸Bu kısım “Eleştiriler/Reddiyeler” bölümünde etraflıca ele alınmıştır.

Abdülcelil bin Yûsuf; araştırmacı, meraklı ve mükemmeliyetçi kişiliğiyle de dikkat çekmektedir. A 264a - A 265a'da anlattığı maydonoz bitkisinin isim hikayesi, onun meraklı ve araştırmacı kişiliğine işaret ederken emin olmadığı hiçbir bilgiyi eserine almadığının da en güzel delilidir. Bu hikâyeyi Kâbe'nin özelliklerinden bahsederken kilitli olduğu için Makâm-ı İbrâhim'i görmenin herkese nasip olamayacağını; ancak kendisinin gördüğünü söylediği bölümde anlatır.

Hikâye kısaca şöyledir: 1018/1609-1610'da yazdığı manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'nin şerhini hazırlarken maydonozun Makedonya'da yetiştiği için bu ismi aldığını birkaç kitapta okumuş; ancak Makedonya'nın neresi olduğunu bilmediği için ilgili kısmı boş bırakarak şerhini bitirmiştir. Daha önce bulunduğu Amasya, Turhal, Tokat, Samsun, Sivas, Diyarbakır, Musul, Cizre gibi şehir ve kasabalarda karşılaştığı âlimlere de bu konuyu sormuş; ama tatmin edici bir cevap alamamıştır. 1023/1614-1615'te hacca giderken Antep'e uğrar, burada da tanıştığı kişilere sormasına rağmen bir türlü uygun cevabı bulamaz. Sonra aklına Galatasaray'daki eğitimi sırasında Ebussuûd Tefsiri'nde Makedonya'nın neresi olduğuyla alakalı bir şeyler okuduğunu hatırlar. Bu bilgiyi okuduğu günün üzerinden yirmi dokuz ya da daha fazla yıl geçmiş olmasına da şaşırmakla birlikte hemen Antep'te Ebussuûd Tefsiri'ni bulur ve aradığı bilginin Kehf Sûresi 83. âyetin tefsirinde olduğunu tespit eder. Ancak şerhini yanında taşıdığı halde boş bıraktığı kısmı tamamlamaya bir türlü vakit bulamaz. Zilhicce ayının cumaya denk gelen son gününde Altın Oluk'un altında oturup yazmaya niyetlense de o gün çok kalabalık olduğu için bu mümkün olmaz, ertesi gün yatsı sonrasında boş bulduğu bir anda Altın Oluk'un altında şerhini tamamlar. O sırada Sultan I. Ahmet'in vali olarak atadığı Habeş Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Makâm-ı İbrahim'in kapısını açtığı haber alır ve kendisine de içeri girmek nasip olur.

Gün, ay ve yıl vererek anlattığı bu mevzuyla, işini ciddiyetle yapan yirmi dokuz yıl önce öğrendiği bilginin kaynağını hatırlayacak hafızaya ve gittiği her şehirde tanıştığı âlimlere danışarak sorularına cevap arayan meraklı ve araştırmacı kişiliğe sahip bir şârihle tanışırız. şerh-i Seb'atu Ebhur'dan hareketle kısaca söylemek gerekirse Abdülcelil bin Yûsuf; nazım ve nesirde aynı anda kalem oynatabilen, iyi bir medrese eğitimi görmüş, Arapça ve Farsçaya vâkıf, detaylara önem veren, belli bir düzen dâhilinde çalışan bir müelliftir. Ayrıca, ilgilendiği konular ve başvurduğu kaynaklar ile çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

4. BÖLÜM: SEB‘ATU EBHUR

4.1. Eserin İsmi

Manzum sözlüğün adı besmele, hamdele ve salvelenin ardından dört halife övgüsünün verildiği bölümün son beyti olan 21. beyitte geçmektedir. Beyit şöyledir:

“Fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilāt

Seb‘atu Ebhur okı āb-ı hayāt” (A 13b)

Beytin hemen altındaki şerh kısmında ise Abdülcelil bin Yûsuf, “*Seb‘atu Ebhur* işbu manzûmenüñ adıdır. Yedi bahirde vâki‘ (A 14a) olduğün işbu manzûmeye *Seb‘atu Ebhur* tesmiye olunmuşdur.” cümleleriyle manzum sözlüğünün adının *Seb‘atu Ebhur* olduğunu ve yedi aruz bahri üzerine kurduğu için sözlüğüne bu adı verdiğini belirtir.

Sebeb-i telifte ise eserinin adını

“Revādur *Seb‘atu Ebhur* aña nām

Sezādur *Heft Ebhur* hem buña nām” (A 16a)

diyerek tekrar anar. Beyitte *seb‘atu ebhur* ve *heft ebhur* ifadelerini birlikte kullanarak şerh kısmında da “*Heft* fetḥ-i hā ve sükün-ı fā ile yedidür seb‘a ma‘ nāsına. Ve *ebhur* cem‘ -i *baḥr*dur zamm-ı bā ile *buhūr* ve kesr-ile *biḥār* gibi. Ve *baḥr* deryādur.” açıklamasıyla eserinin adının *yedi deniz* anlamında olduğunu söyler.

Eserin mevcut iki nüshası kataloglarda şerhiyle birlikte Şerh-i Seb‘a-i Ebhur şeklinde geçmektedir. Biz, manzum sözlüğün adının Seb‘a-i Ebhur değil, Seb‘atu Ebhur olduğu kanısındayız. Yedi deniz anlamına gelen sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bu ifadenin Lokman Sûresi, 27. âyette¹⁰⁹ de bu haliyle geçmesi, müellifin yedi bahir kullandığı için bu adı uygun gördüğünü ifade etmesi, eserin Arapça-Türkçe bir sözlük oluşu, şerh kısmındaki bölüm isimlerinin de Arapça oluşu gerekçeleriyle eserin adının Arapça olması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebeple tezde eserin adı Seb‘atu Ebhur, şerhi Şerh-i Seb‘atu Ebhur şeklinde anılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁹“وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمْدُهُ مِنْ بَعْدِ سَبْعَةِ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” *Kur‘ân-ı Kerîm*, Lokman, 31/27.

¹¹⁰Bu konunun bahsi şu yayında da geçmiştir: Zehra Fidan, “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb‘atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2020), 409.

4.2. Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atu Ebhur İsimli Eser ve Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'u

Eserin ismi ve isim verilme sebebinden bahsederken eserle alakalı bir bilgi karışıklığına değinmek faydalı olacaktır. Kütüphane kataloglarında *Seb'atu Ebhur* ismiyle Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) adına kayıtlı Arapça-Arapça bir sözlük bulunmaktadır. Bu sözlük bazı kaynaklarda Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî'nin aynı isimdeki Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhiyle karıştırılmıştır.

Agâh Sırrı Levend, Alî Şîr Nevâî'ye ait olabileceği düşünülen bu eserden bahseden ilk kişidir. 1956'da yazdığı “Nevâî'nin Arapça Sözlüğü”¹¹¹ isimli makalesiyle eserin tanıtımını yapıp kütüphanelerdeki nüshalarından bahsetmiştir.¹¹² Levend makalesinde, Ahmed el-Menîni'nin (ö. 1172/1759) eserin başına eklediği kısımlarda verdiği bilgiler ve Muhammed Halîl el-Murâdî'nin (ö. 1206/1791) *Silkü'd-Dürer*¹¹³ isimli biyografik eserinde Menîni hakkında söylediklerinden hareketle eserin Ali Şîr Nevâî'ye ait olabileceğini belirtir. Bununla birlikte Ali Şîr Nevâî gibi meşhur birinin böyle bir eserin ölümünden hemen sonra ortaya çıkmamış olması karşısındaki şaşkınlığını da ifade etmekten geri duramaz.

Agâh Sırrı Levend'in yukarıda bahsedilen makalesi üzerine Ahmed Ateş de 1957 yılında bir makale kaleme almıştır. Ateş, “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında”¹¹⁴ isimli bu makalesinde söz konusu sözlüğün Ali Şîr Nevâî'ye ait olamayacağını belki de Abdülcelîl bin Yûsuf'a ait olabileceğini öne sürmüştür. Bu görüşünün dayanakları ise Alî

¹¹¹Agâh Sırrı Levend, “Nevâî'nin Arapça Sözlüğü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1956), 239-249.

¹¹²Sekiz nüshası olduğu bilinen eser, bugün de kataloglarda Ali Şîr Nevâî adına kayıtlıdır. Mevcut nüshalar şunlardır:

Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya. No: 4862. 397 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi. No: 3217. 733 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa. No: 2630. 538 vr

Süleymaniye Kütüphanesi. Reisü'l-Küttâb. No: 1086. 402 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Reisü'l-Küttâb. No:1087. 359 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye. No: 4752. 208 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Atıf Efendi. No: 2718. 432 vr.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Veliyüddin Efendi. No: 3106. 488 varak. (Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî adına kayıtlıdır.)

¹¹³Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Muradî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer* (Kahire: 1874), Kahire, 1/135.

¹¹⁴Ahmed Ateş, “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1957), 183-188.

Şîr Nevâî gibi önemli birinin böyle hacimli bir eserinin müsvedde olarak kalma ihtimalinin düşüklüğü, eserin 250 yıl gibi uzun bir süre sonra ortaya çıkması ve Menîni'den başka kimsenin eserden bahsetmemiş olmasıdır. Ateş, Keşfü'z-Zunûn'da¹¹⁵ verilen bilgilerden de yola çıkarak Abdülcelîl bin Yûsuf'un adına ulaşır ve eserin ona ait olabileceğini düşünür. Ancak Osmanlı Müellifleri'ndeki¹¹⁶ eserin manzum sözlük olduğu bilgisiyle karşılaştıkça bir manzum sözlüğün böyle bir hacimde olamayacağına değinerek durumun çelişkili tarafını da dile getirir. Böylece Seb'atu Ebhur isimli sözlüğün müellifiyle alakalı belirsiz bir durum ortaya çıkmış olur.

Agâh Sırrı Levend ve Ahmed Ateş'in yayınlarıyla 1956 ve 1957 yıllarında gündeme gelen bu mevzu günümüze kadar açıklığa kavuşturulmamıştır. Aynı isimde olmakla birlikte müellifi, yazılış tarihi ve dilleriyle birbirinden farklı iki eserin mevcudiyeti söz konusudur. Arapça sözlük Seb'atu Ebhur'un müellifi konusunda net bir şey söylemenin şu an için de mümkün olmadığı ortadadır. Ancak bu tezle, Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'ye dair birtakım bilgiler ve manzum sözlüğü ile ona yazdığı şerhi literatüre kazandırılmış olacaktır.¹¹⁷

4.3. Eserin Yazılış Tarihi

Seb'atu Ebhur'un yazılış tarihi şu an için bilinmemektedir. Abdülcelîl bin Yûsuf, A 46b'de şerhini 1026/1617 yılında tamamladığını söyler. Bu bilgiye dayanarak Seb'atu Ebhur'un daha önceki bir tarihte yazılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

4.4. Eserin Yazılış Sebebi

21. beyitte sözlüğün ismi ve bu ismin verilmiş sebebi söylendikten sonra 31 beyitlik “Der-Beyân-ı Sebeb-i Te'lif” başlıklı bölüm gelir. Bu bölümde Abdülcelîl bin Yûsuf, lügat ilminin önemiyle bir giriş yaptıktan sonra daha önce nazmettiği manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'den bahseder. Sükker-i Sâfi'de garip ifadeleri açıklayıp faydalı bilgiler verdiğini, bahirleri açıklığa kavuşturduğunu belirtir. Sonraki beyitlerden öğrendiğimize göre

¹¹⁵Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn'da Seb'atu Ebhur hakkında verdiği bilgi şöyledir: “Seb'atu Ebhur (Yedi Deniz): Dil hakkındadır bu eserin içinde el-Kamûs'a göre fazlalık vardır, (yazan Abdü'l-Celîl b. Yûsuf el-Akhisarî'dir, 980 yılı civarında ölmüştür)”, Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, 2/786.

¹¹⁶Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, 1/379.

¹¹⁷Detaylı bilgi için bk. Zehra Fidan, “Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atu Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”, 402-411.

Sükker-i Sâfi'yi kaleme alırken Esâsu'l-Lüga, Sıhâhu'l-Cevherî, Kâmûsu'l-Muhît, el-Mugrib fi-Tertîbi'l-Mu'rib, Halâs (Düstûru'l-Lüga), Ahterî-i Kebîr, Muhtâru's-Sıhâh, el-Mu'rib fi-Lügati'l-Fıkh gibi sözlüklerden faydalanmıştır.

Sükker-i Sâfi bahsinin ardından,

“Huzāya çok şenā kim şimdi baña

Naşîb itdi yine bir nazmı **imlā**

Getürdüm niçe hayvānuñ **künāsın**

Bu nazm içre atasıyla anasın

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān

Esāmısın ki bilmez degme insān

Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı

Le'ālī vü **dürer** gibi luğātı

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher

Yedi bahır içre her bir bahri **kevşer**

Revādur *Seb'atu Ebhur* aña nām

Sezādur **Heft Ebhur** hem buña nām” (A 15a-A 16a)

beyitleriyle Allah'ın kendisine bir sözlük daha nazmetmeyi nasip ettiğini ve bu sözlüğünde hayvanların künye ve lakaplarını anlattığını, bunları herkesin bilemeyeceğini, yedi bahir halinde nazmettiği sözlüğüne Seb'atu Ebhur ve Heft Ebhur denilmesinin yakışacağını ifade eder. Künye, lakap ve ismin ne olduğunu da ilgili beyitlerin şerh kısımlarında açıklar. Bu ifadelerden Seb'atu Ebhur'un hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele alan bir manzum sözlük olduğu anlaşılmaktadır. Sıradan insanların bilemeyeceği bu bilgiler üzerine bir eser hazırladığını öne süren Abdülcelîl bin Yûsuf,

“Eger ğavvāş olursañ niçe eyyām

Eger 'avvām olursañ niçe a'vām

Yedi bahri içinde niçe cevher

Bulursun lâkin eyle hıfz u ezber” (A 16a-A 16b)

diyerek diğer manzum sözlük yazarları gibi sözlüğünün ezberlenmesini tavsiye eder.

Sonraki beyitlerde hatası varsa bunların mazur görülmesini temenni ettiğini görürüz.

İnsaf sahibi kişilerin lütfedip hatasını düzeltmeleri durumunda onlara dua edeceğini; ama

domuzlan böceğine benzettiği, taassupla doğruları hataya çevirenler karşısında susmalarını isteyip hayret etmekten, sübhânallâh ve lâ-havle çekmekten başka bir şey yapmayacağını yazar. Bölüm sonunda da Fatiha ile yâd edilme isteğini beyan eder.

4.5. Eserin Şekil Özellikleri

Seb'atu Ebhur, 52'si mukaddime 185'i sözlük olmak üzere toplamda 237 beyitten oluşmaktadır. Eserin hâtimesi yoktur, son beyitteki evvel/ön, son/âhir kelimeleri eserin bitişini haber verir. Manzum sözlüğün herhangi bir yerinde müellifin adı geçmemektedir. Müellifin adına ilk olarak şerhin mukaddimesinde rastlarız.

Mukaddime; besmele, hamdele, salvele, dört halife övgüsü ve sebep-i telif bölümlerinden oluşmaktadır. Sözlük bölümü 22 kıt'a halindedir. Mukaddime beyitleri kendi aralarında kafiyelenirken sözlükteki kıt'aların kafiye düzeni aa, xa, xa... şeklindedir.

Abdülcélîl bin Yûsuf, “Yedi bahırde vâkı' (A 14a) olduğıçün işbu manzûmeye *Seb'atu Ebhur* tesmiye olunmuşdur.” cümlesiyle yedi aruz bahri kullanarak nazmettiği için sözlüğüne yedi deniz anlamına gelen Seb'atu Ebhur adını uygun gördüğünü söylese de dört bahir ve yedi farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Bahir ve kalıplar şöyledir:

Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât: Giriş, 1. kıt'a

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât: 3. kıt'a

Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il: Sebeb-i telif, 2. kıt'a, 4. kıt'a, 18. kıt'a, 20. kıt'a, 21. kıt'a

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün: 5. kıt'a, 7. kıt'a

Mütekârib: Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün: 6. kıt'a, 11. kıt'a, 14. kıt'a, 16. kıt'a

Recez: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün: 8. kıt'a, 9. kıt'a, 10. kıt'a, 12. kıt'a, 13. kıt'a, 15. kıt'a, 17. kıt'a, 19. kıt'a

Müstef'ilâtün müstef'ilâtün: 22. kıt'a

Abdülcélîl b. Yûsuf'un yedi bahirden kastının yedi farklı kalıp olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk kıt'anın başında “el-*Qıṭ'atu'l-Ülâ fi-Bahri'l-Serî'i'l-Maṭviyy*” şeklinde serî' bahriyle yazdığını ifade etse de kıt'anın tamamı remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât kalıbıyla yazılmıştır. Taktî beytinin ilk mısraında vezin müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

şeklinde serî‘ bahriyle verilmesine rağmen ikinci mısraı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât kalıbına uygundur. 22 kıt‘anın 11’inde kıt‘anın yazıldığı bahir ve kalıp (el-Ğıı‘ atü’l-Ülâ fi-Baħrı’l-Serî‘ i’l-Maıviyy, el-Ğıı‘ atü fi’l-Baħrı’l-Hezeci’l-Müseddesi’l-Mağşür, el-Ğıı‘ atü’s-Sâlişetü fi’l-Baħrı’r-Remeli’l-Müşemmen, el-Ğıı‘ atü fi’l-Baħrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’l-Müteķâribi’l-Müşemmeni’s-Sâlim, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sâlim, el-Ğıı‘ atü fi’l-Baħrı’l-Mezkür, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’l-Müteķâribi’s-Sâlim, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıı‘ atü fi-Baħrı’l-Hezec) tarif edilmiştir. Bunlar, 1., 2., 3., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15. ve 21. kıt‘alardır. Diğer kıt‘alar “el-Ğıı‘ a” başlığıyla başlar. Sözlük bölümündeki kıt‘aların beyit sayıları 6 ila 19 arasında değişmekle birlikte çoğunlukla 8’er beyit halinde nazmedildikleri görülmektedir.

Beyitlerde kelime karşılıkları verilirken aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere cümleler, -dır/-dir bildirme ekiyle, ol- (olur, oldu, oldu adı, oldu bil) ve de- (di, dirler, dindi) fiilleriyle ya da soru cevap şeklinde (nedür ...-dur/-dür) kurulmuştur.

- “Tañrı **zû’l-cübbüredür** daħı **sileıliı** u **ħuzâ**
Mekke şehridür ‘**arüz** u zamm-ile **ümmü’l-ķurâ**”(A 46b)
- “Oldı bebir adı **furāniķ** hem **berid** u **bāle** ne
‘**Anber** didükleri balıķ oldı keniseler **biya**’”(A 277b)
- “Di ‘**āsıl** nedür ķurd u ‘**uşse** güvedür
‘**Aşemşem** di arslana ārzü **hevādur**”(A 373b)
- “Nedür ķum balıģı **lahķā**’ ü **levşeb**
Dinür ķurda yularlardur **makāvid**”(A 435b)

4.6. Eserin Muhtevası

Abdülcelil bin Yûsuf; hayvanların isim, künye ve lakaplarının verildiği bir sözlük nazmettiğini söylese de eserinin muhtevasını sadece bunların oluşturmadığı görülmektedir. Hayvanlarla alakalı terim ve tabirlerin dışında sayıları az da olsa eşya ve bitki isimleri, soyut kavramlar, tanınmış kişiler ile deyim ve fiiller de Seb‘atu Ebhur’da yer bulmuştur.

Seb‘atu Ebhur’un muhtevasını görebilmek adına sözlük kısmında Türkçe ya da Farsça olarak karşılığı verilen Arapça kelimelerin madde başı olarak kabul edildiği bir liste

hazırlanmış ve tezin ekler bölümüne konulmuştur. Bu listeye sadece Seb‘atu Ebhur’un asıl eser bölümünü oluşturan 22 kıt‘alık sözlük bölümünde karşılığı verilen sözcükler alınmıştır. Manzum sözlükte geçtiği şekilde karşılıkları verilen bu kelimelerin bir kısmında sözlük ve şerh arasında anlam farklılıkları olduğunu belirtmek gerekir. Bu yüzden şerh metni kontrol edilmelidir.

4.7. Seb‘atu Ebhur (Metin)

Şu an için iki nüshası bilinen eserin manzum sözlük ile şerhi bir arada, her beytin altında kendi şerhinin verildiği bir düzenle istinsah edilmiştir. Bu yüzden Seb‘atu Ebhur metninin manzum halinin görülebilmesi adına beyitler şerhin içinden çıkarılarak müstakil olarak aşağıda verilmiştir.

A 6b - B 4a

Besmele ile olunsa ibtidā
Nāmī olur ibtidā vü intihā
İbtidā kııl nām-ı Hāq’la her işi
Mālik-i **yümn** olasın sen ey kişi
Muşafā didi ki ol şāhib-şeref
Pişvā-y1 enbiyā-y1 zī-**hanef**

A 7a - B 4b

“Emri **zī-bāl**” evvelinde besmele
Şāhid-i yümn olısar hem **hamdele**
Ebter olur ikisi ańılmasa
Yümn olmaz kıanda kim dinilmese

A 8a - B 5a

İmdi **Bi’smi’llāhi’r-Rahmāni’r-Raḥīm**
“Küllü emr”e **elzem** oldu iy ḥakīm

A 10a - B 6a

Rabb-i **şarķa garba** olsun dā’imā
Medḥ ü **hamd** ü **şükr**-i bī-ḥad bī-riyā

A10b - B 6b

Ve'ş-şalātu ve'd-du'ā'u ve's-**selām**

Zā'iden **temmen** 'alā-fahri'l-**enām**

Ya' nī Aḥmed Muştafā'dur müctebā

Rezm-i a' dāda iden katl-i ' **udā**

A 11a

Vādī-i ḥayretde ḳalur vaşfını

İdeyim diyen anuñ evşāfını

Devlet ü dünyā vü ' uḳbā andadur

Andadur her **ḥulḳ**-i zībā andadur

Varıdı Aḥmed'de niçe mu' cize

Reyb yoḳdur di du' āyı **dem' aze**

B 7a

Vardur biñ **mu' cizesi** reybi yoḳ

Didiler üç biñ durur hiç ' aybı yoḳ

A 11b

Āline aşḫābına yüz biñ selām

Nūr-ı şer' oldı anuñla müstedām

Efdali dörtdür **Ebū Bekr** ü ' **Ömer**

Var durur ravzada bunlardan eşer

A 12a

İkisi de ravza içre biledür

B 7b ' Āḳil isen ḳıl ziyāret eyle dur

A 12b - B 8a

Zulm-ile maḳtül ' **Oşmān** u ' **Alī**

Menba' ay ' ilm ü şehādetdür belī

A 13a

Anı katl itdi **Tücübî**-i la'în
Bunu katl itdi **Tecübî**-i la'în

A 13b

Di **Bakî**'u'l-**Garkad** içre ol şehîd
Kûfe'de medfûn oldu Bû Sa'îd

B 8b

Ola râzî cümlesinden ol mu'în
Raḥmetu'llāhi 'aleyhim ecma'în
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Seb'atu Ebhur okı āb-ı hayāt

A 14a

Der-Beyān-ı Sebeb-i Te'lif:
Pes imdi diñlegil ey nūr-ı a'yān
Lügat 'ilmi olur insān-ı **insān**
Lügat çünkim 'ulūma oldu **miftāh**
Aña cehd it ki fetḥ eyleye Fettāh
Anuñçün nazm itdüm bundan esbak
Niçe dürlü **lugātı** ben muḥaḳḳaḳ
Ḳomışdum **Sükker-i Şāfi** aña ad
Oḳuyan eylesünçün rûhumı şād

A 14b

Esās u Cevheri Ḳāmūs u Muğrib
Ḥalāş u Aḫterî Muḫtâr u Mu'rib
Şunuñ gibi lügāt aşl oldu aña
Anuñçün oldu ol **şirîn** ü a'lā

B 9a

Getürmişdüm ben anda çok **fevā'id**
Niçe dürlü ğarā'ib hem 'avā'id

Anı ben eyledümdi şerh ü taşhîh
Anuñ **a'cāmını** tavzîh u taşrîh

A 15a

Buḥūrı eylemişdüm anda tavzîh
Oқuyan kimseyi tā ide **tefrîh**
Niçe dürlü fevā'id yazmış-idüm
Niçe **nükte kavā'id** yazmış-idüm

B 9b

Ḥuzāya çok şenā kim şimdi baña
Naşib itdi yine bir nazmı **imlā**
Getürdüm niçe ḥayvānuñ **künāsın**
Bu nazm içre atasıyla anasın

A 15b

Bu nazm içre getürdüm niçe ḥayvān
Esāmīsin ki bilmez degme insān
Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı
Le'ālī vü **dürer** gibi luğātı
Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher
Yedi bahr içre her bir bahri **kevşer**

A 16a - B 10a

Revādur *Seb'atu Ebḥur* aña nām
Sezādur **Heft Ebḥur** hem buña nām
Eger **ğavvāş** olursañ niçe eyyām
Eger **'avvām** olursañ niçe a'vām

A 16b

Yedi bahri içinde niçe cevher
Bulursun lākin eyle hıfz u ezber
Eyā ehl-i kerem bulsañ ḥatāmı

Ḥaṭā ma' zūr olur 'inde'l-**kirāmı**
Ḥaṭādan ḥālī olmaz gerçi insān
Velī var bende çok 'iṣyān u nisyān
Eger taṣḥīḥ iderse **ehl-i inṣāf**
Ḥaṭāsını bilüp eylerse **eltāf**

A 17a - B 10b

Aña raḥmet ide **Ḥannān** u **Mennān**
Zünübün setr ide Ğaffār u **Deyyān**
Du' ā-yı **talbaḳa** olur ṣenāmuz
Ṣenā-yı **ca' lefe** olur du' āmuz

A 17b

Ta' aṣṣubla ḥaṭā iden ṣavābı
Olupdur **ṣahṣaha** anuñ cevābı

B 11a

Olur hem **sebḥale** aña cevābum
Olur hem **ḥavleḳa** aña ḥiṭābum
Dinilmek **evki ḥalḳak** her ḥasūda
Sezādur ol ḥasūd-ı lā-yesūda

A 18b - B 11b

Ki ḥāsīd kimse ḥod ke'l-**ḥunfesādur**
Ve in ḥarrektehu işi fesādur
Mefā' ilün mefā' ilün mefā' il
Lügat 'ilmi 'ulūma oldu **iklil**

A 19a

Du' ā'-i ḥayr-ıla her kim ide yād
Beni bir **Fātiḥa** ile ide ṣād

B 12a

Şevābın rūḥuma eyleye iḥsān
Aña raḥmet ide Bārī vü Mennān

A 19b

Aña maḥşer güninde ide **inṭā**’
Civār-ı Muştafā’yı Ḥaḫḫ i’ tā’

I

el-Ḳıṭ‘atü’l-Evvel fi-Baḥri’l-Serī‘i’l-Maṭviyy:

A 20a - B 12b

Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm
Tañrı’nuñ adıdur **Allāh** u **Melik**
Daḫı **Raḥmān** u **Raḥīm** ü şeh melik

A 30b - B 19b

Bil Muḫammed adı **Aḫmed** oldu hem
Farkalīṭ İncil’de **ḫırka** delik

A 31a - B 20a

Hem **Uḫād**-ile **Uḫīd** Tevrāt’da
Hem **Aḫümāḫ** şuḫufda **muḫḫ** ilik
Daḫı **İklīl** oldu nāmı Aḫmed’üñ
Bil Zebūr içre vü ‘urve ḫulb ilik

A 31b - B 20b

Şāhid u **Ümmī Daḫūk** u hem **Ḳuşem**
Oldı adı dügme **zırr kevve** delik
Müfte‘ ilün müfte‘ ilün fā‘ ilün
Oldı **fülāz** ü **zeker** bilgil çelik

A 33a - B 21a

II

el-Ḳıṭ‘atü fi’l-Baḥri’l-Hezeci’l-Müseddesi’l-Maḫşūr:

Şah üsküt evki halkak şuş darab bal
Cenā māziyy ü maḥleb gibi huz al

A 33b - B 22a

Uzat boynuñ dimekdür māzi re'sek
Bi-ma' nā müdde 'unḳak sözler aḳvāl

A 34a

Secencel za' ferān u āyinedür
Yine māviyye gözgü işler ef' āl

A 35a - B 22b

Diyāşe vü mümāzāt u mizā ne
Gidilikdür şebeş şad pāye söz ḳāl

A 36a - B 23b

Di gūra ḥamsetü'l-eşbār ḳardaş
Şaḳıḳ oldu vü mühlet virmek imhāl

A 36b - B 24a

Di iḡrindā' vü isrindā' ḳahra
Ki ya' nī ḡālib olmaḳ yıllar aḥvāl

A 37a

Ne 'aḳḳār em otı cem' i 'aḳāḳır
Di yaşdaşa lideh hem tirb ü nefis āl

A 37b - B 24b

'Amelles Mādir u 'Urḳüb u 'Abbūd
Ṭuveys u Duḳḳa erler adı beñ ḥāl

A 39b - B 26a

Besūs u Şuḥr u Ḥavmel daḡı Zerḳā'
Zenān adı durur ḳalbur ḡrbāl

A 40b - B 26b

Muḥāref nā-mübārek epsem olmak
Ne **ihrimmās** u **ihrimmās** ve çağ **ḥāl**

A 41a - B 27a

Uğursız **enked** ü **meş'üm** u **meşyüm**
Di beñlüye hem **eşyem hā'** sen al

A 42a - B 27b

Gedālık uğrılık **ḥalle** vü **selle**
Bir er **İbnü'l-Müzellaḥ** dayıdur **ḥāl**

A 43a - B 28a

Nedür **berde** vü **tuḥme** imtilādur
Seraḥ yutmaḥ **ḍalūl** azgun u hem **ḍāl**

A 45a - B 29b

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' il
'İnāyet kıl bize **ey** Ḥayy u Fa' 'āl

III

el-Kıṭ'atü's-Şāliṣetü fi'l-Baḥri'r-Remeli'l-Müsemmen:

A 46b - B 30b

Tañrı **zü'l-cübbüredür** daḥı **siletliṭ** u **ḥuzā**
Mekke şehridür ' **arūz** u zamm-ile **ümmü'l-ḳurā**

A 47b - B 31b

Bürecā di sofraya pālüzeye di **bu'l-'alā**
Bu'l-ḥaşıb et sirke **bü** ' **āmir** şekerdür **bu'ş-şifā**

A 48a

Bu's-suhā vü **bu'ş-şehi** ḳopuz ova **ümmü'z-zibā'**
Ümmü şādindür geyik ata dimişler **bu'l-mezā'**

A 53b - B 35b

Bü cenādibdür çekirge **bu'l-celeb** şaṭranca di

Leyletün leylā' karanlık giceye müm bu'l-vedā'

A 56b - B 38a

Bu'l-beşer Ādem ata ümmü'l-beşer Havvā durur
Karyetün ğannā ne şen köy qaz ve ördek ibn mā'

A 57a - B 38b

Aşlı alçaq kimseler evlād-ı derze nefis göz
Oğul ibnu'l-buvḥ arqa feth-i kâf-ile qarâ

A 57b

İbn turnā cāriye oğlına hem nā-kese di
Kaḥpe turnā oda kesr-i kâf-ile ümmü'l-kırâ

A 58a - B 39a

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Yuntlar aḥcār paçalar ekāri' bāligā'

IV

el-Kıṭ'a:

Pire burgüş olur hem ibn tāmīr
Ebu'l-veşşāb u tāmīr ibn tāmīr

A 59b - B 40b

Bu dünyā ümmü ḥinnevr ümmü qaş'am
Hem ümmü defre ulular ekābir

A 60a

Bite kāmle dinür erkek bite di
Ebū 'uḳbe eyü işler me'āşir

A 64b - B 44a

Dişi bit ümmü 'uḳbe ümmü talḥa
Gemiler köprüler oldı ma' ābir
Ebu'l-menzil konuḳcı ümmü menzil

Konuğcı ‘avrata saçlar **ġadā’ir**

A 65a - B 44b

Ĥarāmzāde **müdaġdaġ** ile **menbūz**

Hem **ibn zāniye** yazucı **sāfir**

Di aya **ibnü’l-leyālī** gice gündüz

Nedür **ibnā cemīr** u ĥor **şāġir**

A 66a - B 45a

Di **ümmü derze** dünyāya ölüm ne

Meniyye ümmü dāris çeng **nāķır**

B 45b

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün

Mu‘ in ol bize ey ‘ **Allām** u **Ĥādir**

V

el-Ĥıṭ‘a:

Ebū manşūr olur aķ bal **ebu’l-mel‘ün** olur ķatır

Nedür etmek **ebū cābir** tuza dirler **ebū şābir**

A 68a - B 46b

Deve adı **ebū eyyūb** u at adı **ebū ṭālib**

‘Arab atı **ebū munkız** ikinci adıdur **kāfir**

A 68b - B 47a

Süci **ümmü’l-fesād** ü **ibnetü’l-kerm** ü ‘ **ineb** serçe

Ebū ya‘ķūb u **ķuşġunbur** dinür ekşi süde **mādir**

A 71a - B 49a

Ĥorūs adı **ebū ĥammād** ebü ‘ **uķbe** ebü **müdlıc**

Ebu’l-munzir ebü **nūbhān** Muĥammed Muştafā **Ĥāşir**

A 83b - B 59a

Ebu’l-ebyaż çoġan u süd **benātu’l-arż** kiçi çaylar

A 84a Ğaribe dindi **ibnu'l-arz** süri bekçisi[dür] **cāşir**

A 84b - B 60a

Dinür file **ebu'l-ḥuccāc ebū muṭrib** kopuz oldı

A 85a **Ebū zeyyāl** öküz oldı yaradıcı durur **fāṭır**

A 98b - B 70b

Ebu'l-kibr aqçeye dirler **ebu'l-fazl** altuna dirler

Kiçi barmaq durur **ḥinşir** anuñ yanındaki **binşir**

A 100b - B 72a

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Oqursañ bu kitābı **müşkiliñ** ḥall olısar bir bir

A 101a - B 72a

VI

el-Kıṭ'a:

Nedür qurbağa **bu'l-müsebbih** ki **qavfez**

Eti berk ü qatı olan at ' **aclez**

A 104a - B 75a

'**İmādü'l-bükā** ḥardala Cebre 'il'e

Şedidü'l-quvā di çaçal oldı **şagbez**

A 107a - B 77a

Di cān alıcıya **bū yahyā** ölüm ne

Ebū qaş'am oldı furun adı **maḥbez**

A 110a - B 79b

Di **ümmü't-ṭa'am** oldı buğday u mi' de

Ebu'l-kāfi aşçı muqavvā **mu'azzez**

A 111a - B 80b

Di **ümmü hübeyre** dişi qurbağaya

Uvaq taşlu yer¹¹⁸ **arz maḥṣāt** u **emʿ az**

A 112b - B 81b

Baḥl u ayu dilkü maymün **hicris**

İvezz iri bodur di kındurmağa **ez**

A 119b - B 87a

Tavuk **ümmü iḥdī ve ʿiṣrīn** olupdur

Hem **ümmüʿl-velīd** ayrılana di **müfrez**

A 125a

Ebū menḳale vü **ebū maṣṣ** atdur

Ebū müdrīk atdur kıṣa kimse **ḳahmez**

A 147b

Feʿ ülün feʿ ülün feʿ ülün feʿ ülün

Luḡātı bilen ğayrı **fende** utanmaz

VII

el-Ḳıṭʿa:

Nedür yolcu **müsāfirdür** ışıklar **ḥūd meḡāfirdür**

Süpürgeler **meḳāmimdür mekānisdür mesāfirdür**

A 149a

Ebuʿl-ḳaʿḳāʿ ḳuzğundur **ebū zenne** ne maymündür

Dinür bala **ebuʿl-meymün** uyanıḳ kimse **sāhirdür**

A 161b

Ebū mālik durur açlıḳ **ebuʿl-enn** oldı bil toḳlıḳ

Subāṭa oldı hem boḳlıḳ ulu işler **terātirdür**

A 162a

Keçi **ümmüʿs-siḫāl** oldı muṣāḥib **buʿl-kemāl** oldı

¹¹⁸ yer: yere B

Ƙoyun **ümmü'n-ni'** am barmaqlaruñ adı **şenätirdür**

A 167a

Deve adı **ebü şafvan ebü cāmi'** süci sofa

Tavuğ adı **ebü nāfi'** di köprüler **kanāñirdür**

A 171a

Ebü ca' fer siñek Rümiler olmışdur **benü'l-Aşfar**

Di Türke **benü kanñürā** harise **ümmü cābirdür**

A 179a

Benü'l-ğabrā' ħırsızlar gedālardur ħorūs adı

Ebu'l-yakñān ebü'l-ħassān u nergisler **'abāhirdür**

A 191a

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Ħuzā'nuñ luñfi katı çok veli va'llāhi ol birdür

A 191b

VIII

el-Ƙıñ'a:

Arslan **ebu'l-'abbās ebü'l-ebñāl tūñi bebbeğā**

Dañı **ebu'l-eşbāl ebü'l-ħāriş** di arslana dilā

A 204b

Ağzal ebü ca' de ne ħurd ağaç yiyen ħurd **sürfedür**

Hem **dābbetü'l-arz** o deşti kedi oldı **şefā**

A 214a

Ƙarğaya ħurda **aşramān** erkek yılana **uf' uvān**

Fil ile cāmūs **ağhebān** oldı **añüm** ħaplubāğa

A 219a

Ƙağ keçisi **ervā** vü **urviyye** dişisine digil

Esfa' çağır **añlas** ne ħurd ħoğan böcekdür **ħunfesā**

A 224b

Ḳunfuz aṭūm enḳad ʿasāʿ is kirpi **bū süfyān** hem
Ḳamḳāme kırkayaḳ biti zaḅye buzaḡusı **reṣā**

A 231a

Zü't-ṭufyeteyn bir yılan oldu **ṣefellaḥ** ḳalb-i mā
Şu ādemi **insān-ı mā** büm erkegi oldu **ṣadā**

A 239b

Mirḥād u **mezḥeb maḥrec** ü **kiryās** u **ḥaṣṣ** u **müsteḥam**
Daḡı **kenif** u **müsterāḥ** u **maḥra** 'e oldu ḥalā

A 241a

Müsteḥ ilün müsteḥ ilün müsteḥ ilün müsteḥ ilün
İşbu kitābı oḳuyan her ʿilm olur ḳolay āña

IX

el-Ḳıṭʿatü fi'l-Baḥri'r-Recezi's-Sālimi'l-Müşemmen:

A 242a

Yer fāresi **evda** ʿ **veda** ʿ Kaʿ be durur **zātü'l-veda** ʿ
Nūḥ-ı Nebi'nün keṣṭisi oldu yine **zātü'l-veda** ʿ

A 268b

Eyyil şıḡın taḡ erkeci **biṭne** vü **kizṣa** imtilā
Bāzı toḡan iri kiçi kız ḳuşı **vas** ʿ ile **veṣa** ʿ

A 273b

Oldı **ebu'l-eṣ** ʿ **aş** **ebu'l-bühlül** **ebu'l-āḥiḳ** toḡan
Atmaca **bu'l-aḥz** oldu āteş böcügi durur **yera** ʿ

A 274a

Kesr-ile ʿūda di **kibā** di micmereye zamm-ıla
Kubve beca ʿ ḥavşal ḳuşı ḳapulara dirler **türa** ʿ

A 275a

Ḥizbāz bir dürlü siñek yāḥud anuñ āvāzıdur
Yāhud kedi toy erkegi oldı **ḥarab** tızlık **sera**‘

A 277b

Oldı bebir adı **furāniḳ** hem **berīd** u **bāle** ne
‘**Anber** didükleri balıḳ oldı kenīseler **biya**‘

A 280b

Ḥayḳuṭla ḥanḳuṭ ḥayḳuṭān üçi daḥı durrāc olur
Ümmü ḥubeyn bir cānver kiçi ḳoḡalardur **kūta**‘

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün

A 282a **Telldür** depe daḥı **yefa**‘ hem bir nebī adı **Yesa**‘

A 282b

X

el-Ḳıṭ‘atü fi-Baḥri’r-Recezi’s-Sālimi’l-Müşemmen:

Kesr-ile **kirnem** baltadur fetḥ ile hem **kerzem** durur

Fe’s ü **ḥaşin** oldur yine keskin süñü **lehzem** durur

A 283a

Ṭavşancılıñ adı **ḥudāriyye** vü **kāsir laḳvedür**

Daḥı **ebu’l-ḥassān** **ebu’l-ḥaccāc** **ebu’l-eşyem** durur

A 295b

Di **ümmü** ‘**iryet**‘ aḳrebe ‘**aḳ**‘ aḳıla **ḳu**‘ **ḳu**‘ şaḳsıḡan

Kündüş gibi ṭavşancılıñ adı **ebu’l-heysem** durur

A 304a

Di atmaca ‘**ullām** olur ‘**ulcüm** erkek ḳurbaḡa

‘**İlhiz** kene ya ḳanlu ḳıl bir bölük er **rustem** durur

A 304b

Ṭaḡ ergeci ‘**alheb** ‘**amelles** ḳurda hem kelbe dinür

Arslan ‘**ameysel** ‘**anbes** arular nedür **ḥaşrem** durur

A 305a

Ḥuttāf di kırlanguca bir balığa **ḥattāf** di
Zabye olupdur kalb-ı mā aru begi **ḥaşrem** durur

A 308b

Ḥinnevş toñuz çocuğı **cirriyy** yılanuñ balığı
Ġavgā çekirge ufağı gice kara **eshem** durur

A 317b

Ümmü'n-nedāme ivmege şu toñuzu **duḥḥas duḥas**
Dirler dağı **dulfin** odur uyanlu at **mülcem** durur

A 318b

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
‘İlm u kemāl ü ma‘ rifet ‘āriflere hemdem durur

XI

el-Kıṭ‘atü fi-Baḥri’l-Müteḳāribi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

Ebū lehv tınbür **ebū baḥr** yengeç
Ebū ‘amra müflis dağı oldu **mülfec**

A 321a

Deve kuşına **ümmü t̄ariḳ** sefennec
Di bir kuşa **sunḳur** güzel gözlü **ebrec**
Köşek **saḳb** u **caḥş** oldu kuduḳ sapa
Kara gözlü **ad‘ ac** yaraḳlu **müdeccec**

A 322a

Di tek ḥāya **eşrec** hem aḳsağa **a‘ rec**
Dinür yañşağa **ibn aḳvāl** u **ahrec**
Gögercin ne **sa‘ dāne** bir cānverdür
Saḳankūr evmekle gitmek ne **hebrec**

A 329a

Sülek hem **sülef** keklik yavrısıdur
Sedā ile **luḥme** arış ile argac

A 329b

Semendel ne bir kuş ki yanmaz oda ol
Dişi eksige köseye dindi **kevsec**

A 330b

Senād oldı bir cānver file beñzer
Di kühî şıgır yavrısına ḥū **baḥzec**
Gelincik durur **ibnu ‘irs** aña beñzer
Dü ’ildür boz ata dimiş **ḥink** ü **deyzec**

A 334a

Fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün
Cehāletde ḳalma uyuma gözün aç

XII

el-Ḳıṭ‘atü fi-Baḥri’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

A 334b

Debr arular **derrāc** kirpi büyügi **düldül** durur
Deştî soğan ‘**unşul** durur dāmen ucı **zülzül** durur

A 336a

Du‘ mūş ne it balığı **cirrīş** yılan balığı
Şillevr yılan balığı çınrağı ne **cülcül** durur

A 336b

Di **dimm** kedi **deysem** ne ayu erkegi ḳarınca **zerr**

A 337a Muṭlaḳ devedür **rāḥile** dirler **hezār** bülbül durur

A 339b

Bir cānver adı **rebāḥ** ol da çetük gibi durur
Rubbāḥ maymün erkegi yeyni kişi **şülşül** durur

A 340b

Bir kuş köşek oldı **rubah** erkek toñuz **rett** u **ükül**
Rızka **ruteylā** bö olur dirler elek **munhul** durur

A 341b

Zebzeb nedür bir cānver aq toğana **zurrağ** dinür
Zurnāpaya dirler **zerāfe** zeyrek er **bülbül** durur

A 343b

Müstef^f ilün müstef^f ilün müstef^f ilün müstef^f ilün
Gül bāğçesidür bu kitāb ezberleyen bülbül durur

A 344a

XIII

el-Ḳıṭ‘atü fi’l-Baḥri’l-Mezkūr:

Zurzür ne oldı şığırıcık hem çağır **zehdem** durur
Balıqçıla dirler **subeytir** hem ikiz **tev’em** durur

A 345a

Di **sāku hurr** kumrınıñ oldı erkegi bir kuş **sebed**
Di **sühliye** kertenkele qardaş qanı ‘ **andem** durur

A 347b

Buldurcina dirler **sümānā** yelveye **selvā** dinür
Sim^c oldı hem qurd yavrısı oruçlular **şuyyem** durur

A 349a

Ufağ qarınca **simsime semmür** bir hayvāna di
Sincāb olur bir cānver daḥı tarağ **feylem** durur

A 349b

Süvdāniye oldı şığırıcık qurt u bit **süse** durur
Di **sevdanīğ** oldı çağır şunuñ gözi **ğaylem** durur

A 351a

Şāhine dirler **sūdanīk** u **İbn Elgāz** bir kişi
Kırbağa vü kaplubāğa ikisi de **ġaylem** durur

A 356b

Şārif dişi koca deve ‘ aķreb **şebāt** u **şibdi‘ a**
Hem neşteri **şebve** durur **ħırr** ām hem **felhem** durur

A 357a

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘ İlm oķumaķ cehlün yarasına ‘ aceb **merhem** durur

XIV

el-Kıṭ‘atü fi-Baħri’l-Müteķāribi’s-Sālim:

Baġırtlaķ şoġan hem **kaṭā**dur **fehā**dur
‘ **Avātik**dür atlar yañılmaķ **haṭā**dur

A 367a

Benātü’s-sehābe yaġan ṭoluya di
Kelerdür **ebu’l-ħısl** ü tersün **ħırā**dur

A 371a

Zalīm u **ebu’l-beyz** şütür-murġa dirler
Daġı **ümmü ṭarıķ** degirmen **raħā**dur

A 373b

Di ‘ **āsil** nedür ķurd u ‘ **uşse** güvedür
‘ **Aşemşem** di arslana ārzü **hevā**dur

A 374a

Yılan yavrısı oldu ‘ **oşmān** u ķatrır
‘ **Ades**dür çekirge dişisi ‘ **asā**dur

A 374b

‘ **Asennec** deve ķuşı ‘ **uşfūr** serçe
Ebü ‘ **urve** bir er arıķlık **ḍavā**dur

A 375a

Geyik yavrisı ‘**azze** açlık **havā**dur

Toñuz erkegi ‘**ifr** ü açlık **tavā**dur

A 376a

Dişi tavşanuñ ‘**ikrişe** oldı adı

Di kertekele ‘**açrafū** u ‘**azā**dur

A 379b

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün

Cehālet kişiye bir özge **belā**dur

A 380a

XV

el-Kıṭ‘atü fi-Baḥri’r-Recezi’s-Sālīmi’l-Müşemmen:

Āhū buzağusı **şeşar** bir nev‘ sinek **şa‘rā** durur

Tavşancıla **şağvā** didi yañşak kişi **elḥā** durur

A 380b

Bir dürlü maḥlūk oldı **şikḳ** aḥyel kuşı **şikrāk** olur

Şemsiyye bir dürlü yılan az nesne ne **müzca** durur

A 382a

Şevşeb qarınca ‘aḳrebe hem di bite topa **küre**

‘Aḳreb yine **şevvāle** oldı āḥiret **uḥrā** durur

A 382b

Şol bir çekirgecük kim ol gice öter **şarşar** durur

Cüdcüd ü **şarrār** ol yine bir kuş daḥı ‘**anḳā** durur

A 384b

Cümle-i ḥayvāndan büyük bir cānver **şannācedür**

Sırtlan **ebū** ‘**āmīr** durur lāyık dimek **aḥrā** durur

A 385a

Ḳu' de eşek dağı eyer ṭāvūs **ebu'l-ḥüsn** oldu hem
Bu'l-veşy çil **ṭayhüc** hem **añmaḳ** ögüt zıkrı durur

A 387b

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
‘İlm-i **lüğat** zībā durur ra‘ nā durur a‘ lā durur

XVI

el-Ḳıṭ‘a:

Di kesreyle **ebū ḳıtre** iblīse ‘umre
‘**Umur** bir yılan oldu hem **ibn ḳıtre**

A 391b

Benātü'd-dürüz oldu bitler bilā-şek
Ne avcı gömelesi zamm-ile **ḳıtre**

A 392a

Gidi ḳuşıdur **ḳarkafinne** vü **ḳırḳis**
Siñekdür didi ḥor kimesneye **ḍüre**

A 392b

Maṭıyye binek nāḳanuñ adı oldu
Demür pāresinüñ olur adı **zübne**

A 396a

Ḳanatlu ḳarınca nedür **mūḳ** u **müle**
Örümcek göğüs oldu **şadr** ile **zübne**

A 396b

Nesānis ü **nesnās** iki ṭā’ifedür
Di ḳızlığa **ḳıḍḍa bekāre** vü ‘uzre

A 397b

Ebū ṭalḥa ḳumrī vü bir cānlu **ḳunduz**
Nedür ḳurbağa adı ḍammeyle **ḳurre**

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Dirîgâ ‘amelsiz geçen fikr ü ‘ömre

XVII

el-Kıṭ‘a:

Dayven nedür erkek kedi **bintu ṭabaḵ** kaplubğa
Bintu ṭabaḵdur bir yılan **ümmü ṭabaḵ** kaplubğa

A 398a

Ümmü’l-ḥaṣef māze geyik **ümmü’ṭ-ṭılā** dişi geyik
Māze gögercin ‘**ikrime** yağmur gānīmetdür **cedā**

A 398b

Ṭoyğar **çekāvek ḳubbere** ‘ul‘ul durur hem erkegi
Oldı örümcek ‘**ankebüt** ummağa didiler **recā**

A 403a

‘İs aḵ deve ṭurnaya di **ğurneyḵ** ya ğayrı kuşa
Oldı ügeyik **fāḥite** baḥşıṣ u nem oldı **nedā**

A 405a

Uzun ayaḳlu **fāṣiye fā‘ūs** ne bilgil yılan
Örümcege **fuds** oldı ad ṭağ başları oldı **zürā**

A 406a

Pervāneye dirler **ferāṣ** öküz **ebū ferve** durur
Felḥas ayu dişi köpek bodur kimesnedür **vezā**

A 407a

Bir cānvercükdür **fenek fūr** oldı bil daḥı geyik
Bir canlu hem **ḳāḳım** durur efsūnlara dirler **rukā**

A 407b

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
İki cihānda **destgīr** ola bize size Ḥuzā

XVIII

el-Kıṭ‘a:

Di yügrük ata sen **ḳaydu’l-evābid**
Anahtarlar **maḳālīd** ü **maḳālīd**

A 408a

Ebū ‘aynā ebū ‘ayzār ṭurna
Mu‘aḳḳīd cādū fāre **ümmü rāşīd**

A 412b

Ebu’l-heşşam ḥabercel oldı ṭurna
Köpek **lağve** ḳılıçlardur **bevārid**

A 435b

Nedür ḳum balığı **laḥkā’** ü **levşeb**
Dinür ḳurda yularlardur **maḳāvid**

A 436a

Nedür leylek **ḥu laḳlaḳ** daḥı **lağlağ**
Büyük yaşduḳlara dirler **mesānid**

A 437a

Şıḡır ḳoyun deveye **māşīye** di
‘İbādet idecek yerler **mesācid**
Menāre daḥı **minşār** iki balıḳ
Bahādır kimseye dirler **mu‘āvid**

A 437b

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün
‘İbādet ḳıl yerüñ olsun mesācid

XIX

el-Kıṭ‘a:

Bir ḳurd **nağaf** burnı ḳızıl serçe gibi bir ḳuş **nuğar**

İncülere dirler **dürer** aldayıcı **gâdir** hem **gudar**

A 440b

Yaş-ıla büyüklük **kiber** t̄āvil **keber** tozlar **ķatar**

A 441a Yağmuru çok bulut **cu' er** tozlar **ġabar** bir er ' **Ömer**

A 442a

Demrensiz oġlardır **ķitar** ignelere dirler **iber**

Yağır **deber** bir şoy **Tatar** k̄iselere dirler **şurar**

A 442b

Eylik **şeber** bellü ħaber daġı sıçanlardır **fi' er**

Herze **şezzer** ħurbān **şeber** daġı göbeklerdür **sürer**

A 443a

Şaķınmaġa dirler **ħazer** daġı sevinmekdür **ħaber**

Göz t̄arlıġı oldı **ħazez** ħirkinlere dirler ' **arar**

Kirdür **vesaġ** yaġuñ **veğar** ħal' a gibi t̄aġdur **vezer**

Pārelere dirler **kiser** şol ellere dirler **yüser**

A 444b

Gözüñ ħamaşması **seder** bulanmaġa dirler **keder**

Çoġ yağmura dirler ' **ader** bölüklere dirler **zümer**

A 445a

Gözdür **başar** görmek **başar** bilmek **başar** yazmaġ **sațar**

Ķorķu **ħațar** bölük **nefer** dirler yalana hem **buķar**

A 445b

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

T̄āvūs ħuşı **şarrāġ** olur bülbül ħuşı oldı **nuġar**

A 446a

XX

el-Ķıț' a:

Hüdähüd hem **ebu'l-aḥbār hüdühüd**
İbik uşı cigerler oldu **ekbüd**

A 448b

Hedil oldu gögercin erkegi hem
Anuñ āvāzı ullar oldu **a' büd**

A 449b

Bite **her' a healles** urda dirler
Semüz ođlanuñ adı oldu ' **ukrud**
Hemec ufa siñek oldu **hemella'**
Di urda hem aşılsız oldu **u' dud**

A 450b

obanı yok deve adı **hemeldür**
Bağırtla **hevze** bir uş adı **ufdud**

A 451a

Yılana di **hilāl** ü ne **hülāyi'**
Di urda nā-kes adı oldu **u' dud**

A 462a

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
urı üzüm **zebīb** oldu vü ' **uncud**

A 462a

XXI

el-ıı' atü fi-Bahri'l-Hezec:

Şınanmış güçlü at u er **nekeldür**
Di **azal** asağa **ara'** ne keldür

A 462b

Ebū cehl ü **ebu'l-esved nemir** ne
Di aplana evet demek **eceldür**

A 463a

Ebu'l-ebred ebū cel' ad ne olur
Di aplana evet demek **beceldür**

A 463b

Ebū rakā ebū mirsāl olupdur
Yine aplan ölüm adı **eceldür**
Dii aplana dindi **ümmü'l-ebred**
Yaya kimselerüñ adı **ruceldür**
Nedür aplan **ebu'-a' b** oldu yine
Ova fāresinüñ adı ' **azaldur**

A 465b

Di urda **nehser** ü **nehşel** balı ne
Semek **nūn** oldu bir yıldız **zualdür**

A 473b

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
Lügat ' ilmi güzeldür bī-bedeldür

XXII

el-ı'a:

Sırtlanuñ adı oldu **adācir**
Süci atar kimse oldu **tācir**

A 477b

Beddāl olupdur baāluñ adı
Alan atan kimse oldu **tācir**
Büyük kenedür **alme** güve hem
Oldı ıırlar **baūr** u **bāir**

A 481b

İbl ü **ibil** ne bilgil devedür

Şāfi kıızıl ana didi **bāhir**

Bağşūr olup durur bir şehriñ adı

Dirler yalancı kimseye **bāhir**

A 482a

Bilgil **etān** ü dağı **himāre**

ancı eşekdür ahma ne **bāhir**

A 509a

Arz oldı bilgil aa yiyen urt

Deryā **ebū hālid** gūçlü **ādir**

A 510a

Bātıı **cūbār** u **hiqr** u **adır** hem

Miqr u **mairdür hācis** ne hātır

A 510b

Müstef^ç ilātün müstef^ç ilātün

Evvel öñ oldı şoña di **āhir**

5. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR

5.1. Şerhin Yazılış Tarihi

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhini (1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesi) 1617 yılının 29 Mayıs Pazartesi gecesi bitirmiştir. Bu bilgiyi A 46b’deki

“Ve ma‘lûm ola ki ibtidâ’-i şerhden buraya dek soñra yazılup bundan aşâğası (A 46b) evvel şerh olunmuşdur. Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde’l-ülânun yigirmi üçüncü gicesinde leyletü’l-eħadde bi’smi’llâhi’r-Raħmâni’r-Raħîm el-ħamdü li’llâh bunda tamâm oldu.”

cümlelerinden öğreniriz. İlk cümle eserin ilk 46 varaklık kısmının sonradan eklendiğini gösterir. Bu kısımda şerhin 5 varaklık mukaddime kısmı ile manzum sözlüğün 52 beyitlik giriş kısımları ve ilk iki kıt’anın şerhinden oluşan toplamda 72 beyitlik kısmın şerhi bulunmaktadır.

5.2. Şerhin Mukaddimesi

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un mukaddime ve şerh olmak üzere temelde iki bölüm halinde düzenlendiği görülmektedir. Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhinin önüne eklediği 5 varaklık kısımda eserinin adını, eserini ve şerhini niçin yazdığını, şerh esnasında yararlandığı kaynakların sayısı ile listesini ve şerhte uyguladığı yöntemi açıklar.

“Bundan aħdem *Dürr-i Bahrî*-nâm risâleyi itmâm ve ol manzûmeyi encâm ve *Zuhru’l-Âhire*-nâm eħâdiş-i erba‘îniyyeyi cem‘ ü şerh ve *Sükker-i Sâfi*-nâm lügati nazm ve anuñ müşkilâtın keşf ü fetħ eyler bir şerh-i (B 2a) mufaşşal yazup eşkâlin ħall eylemiş-idüm.” (A 2a)

ifadeleriyle Seb‘atu Ebhur’dan önce kaleme aldığı eserlerinden bahseder. Verdiği bilgilere göre Dürr-i Bahrî isimli bir manzûme, Zuhru’l-Âhire ismindeki bir kırk hadis derleme ve şerhi ile Sükker-i Sâfi adını verdiği bir Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve onun için yaptığı şerhi daha önce yazdığı eserleridir.

“Ba‘dehu işbu *Seb‘atu Ebhur*-nâm lügat-i hümâmı nazm idüp bunuñ a‘câm u ħarekât ve mu‘cemât u muħtemelâtını şerh u beyân ve müşkilâtını keşf ü ‘ayân için bir şerhi taħrîr ve zebr ü tasfîr ve metinde mezkûr olan ħayvanātuñ tabâyi‘ ü ħavâşşını taħkîk ü tedkîk eylemek için (A 2b) ve her ħuşuşını istikşâf için niçe keşşâfa müraca‘at ve niçe kütüb-i mu‘tebereden kitâbet ve tettebbu‘-ı nûsaħa fırsat

ve fırsatı ğanīmet bilüp her birinden birer lezzet ve her muşannifūñ kāse-i şuhufından şerbet içmek ve her mü'ellifūñ bihār-ı te'lifātında sibāhat ve felevāt-ı taşnīfātında seyāhate bezl-i himmet ve şarf-ı miknet üzre iken...”

diyerek Seb' atı Ebhur adını verdiği sözlüğünü nazmedip harflerin nokta ve harekelerinin açıklanması ve zor kısımların açıklığa kavuşturulması amacıyla bir şerh yazdığını ve metinde zikr edilen hayvanların tabiat ve özelliklerini inceleme amaçlı pek çok kaynaktan istifade etmekle meşgulken yakın çevresinden ondan fazla kişinin vebaya yakalanıp vefat etmeleri sebebiyle birkaç gün şerhinden uzak kaldığını belirtir.

Bir süre sonra şerhini tamamladığında,

“(A 4a)...Ve her hayvān zikr olunduĝda aña müte'allık ba'z-ı aḥkām u aqvāl ve ḍurūb-ı emşāl ve ḥavāş u ta'bīrāt ve münāsib fevā'id ü ḥikāyāt ve ba'z-ı luĝāta münāsib rivāyāt ve taşḥīḥine kütüb-i mu'teberātđan imā ve işārāt ile **iki yüz iki** pāre kitāblardan alınup yazıldı. Ve ol kitāblaruñ adı bu maḥalde işāret olındı. (B 3a)”

sözleriyle eserinin muhtevasını ve yöntemini belirterek yararlandığı kaynakların sayısını söyler. Buradan her hayvan için o hayvanla alakalı hüküm, söz ve darb-ı meseller, çeşitli özellikler, rüya tabirleri, faydalı bilgiler ve hikâyeler ile kelimelelere dair rivayetlerin ele alındığını ve tüm bunların muteber kitaplara atıflarla yazıldığını öğreniriz. Ardından, toplamda 202 farklı eserden yararlanarak şerhini yazdığını belirtip eserlerin alanlara göre tasnif edilmiş haldeki listesini verir. Listede sırasıyla tefsir, hadis, fıkıh, sözlük, tarih, tıp, Arap dili ve farklı alanlardaki eserler -kimi zaman müelliflerinin isimleriyle birlikte- kaydedilmiş haldedir. Abdülcelil bin Yûsuf'un şerhinin giriş kısmında verdiği bu kaynak listesi şerhin kaynaklarının incelendiği bölümde açıklamalı olarak verilmiştir.

Naklettiği her bilginin kaynağını belirtmek ve aslı bilinmeyen hiçbir malumatı eserine almamak Abdülcelil bin Yûsuf'un önemseydiği ve şerhinde uyguladığı en temel yöntemdir. Bunu, kaynak eserlerin isimlerini sıraladıktan sonra “Ve her menḳül ki yazılmışdur, maḥallinde menḳülun 'anh olana işāret olunmuşdur. Aşlı nā-ma'lüm bir lafz u mefhüm bu mecmū'ada merḳüm degüldür.” (A 5b) cümleleriyle açıklar. Ardından, okuyuculara kendisini, hastalık sebebiyle vefat eden yakınlarını ve kaynak olarak şerhine dahil ettiği eserlerin müelliflerini hayır dualarla anmaları temennisinde bulunarak mukaddime kısmını sonlandırır.

5.3. Şerhin Muhtevası

Abdülcelîl b. Yûsuf Seb‘atu Ebhur’un sebab-i telif bölümünde lûgat ilminin öneminden bahsedip daha önce kaleme aldığı manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi ve şerhini andıktan sonra 32.-37. beyitlerde yeni nazmettiği sözlüğünün kaleme alınış sebabini, muhtevasını ve ismini açıklar.

“Huzāya çok şenā kim şimdi baña

Naşib itdi yine bir nazmı **imlā**

Getürdüm niçe hayvānuñ **künāsın**

Bu nazm içre atasıyla anasın

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān

Esāmīsin ki bilmez degme insān

Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı

Le’ālī vü **dürer** gibi lügātı

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher

Yedi baħr içre her bir baħri **kevşer**

Revādur *Seb‘atu Ebhur* aña nām

Sezādur **Heft Ebhur** hem buña nām” (A 15a-A 16a)

Daha önce de bahsi geçen yukarıdaki beyitlerde görüleceği üzere Seb‘atu Ebhur’da, hayvanları isim ve künyeleriyle birlikte ele aldığını belirten Abdülcelîl bin Yûsuf, 33. ve 34. beyitlerdeki “künā” ve “esāmī” kelimelerinin şerhiyle bu duruma açıklık getirir. Buna göre, birinci dereceden akrabalık ifade eden eb, ümm, ibn, bint/baba, anne, oğul, kız gibi isimlerle bir varlık tanımlandığında ortaya çıkan yeni ifade künyedir. Övgü ve yergi kasteden kelimeler lakap, lakapların dışında kalanlar ise isimdir. Türkçedeki “ad” kelimesinin Arapça karşılığının “isim” olması da kişinin adının onun alâmet ve nişânı olmasıdır. (A 15a-A 15b)

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı kelimelerle alakalı gramatik ve etimolojik bilgilerden sonra kimi zaman birebir kelime anlamını vererek kimi zaman da o ismin ilgili varlığa verilmiş sebebinin anlatarak şerhini isim, künye ve lakap konusunda başvurulacak bir metin haline getirmiştir. Bu bağlamda Şerh-i Seb‘atu Ebhur, insanoğlunun nesne, kavram ve varlıkların isimlendirilmesinde nasıl bir yol izlediğinin Arap dili üzerinden görülebileceği

güzel bir örnek metindir. Künye ve lakap geleneğinin oldukça yaygın ve gelişmiş olduğu Arap kültüründe kişinin asıl isminin yerine geçen bu yeni isimlerin özellikle hadis râviliği konusunda önem arzettiği ve karışıklığın önüne geçebilmek adına râvilerin isim ve künyelerini içeren pek çok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) 377/987'de kaleme aldığı el-Fihrist adıyla tanınan İslâm dünyasının ilk bibliyografik eseri, farklı ilim dallarından zamanla kaybolmuş pek çok eserin adı, konusu ve müellifi hakkında verdiği bilgilerle bu alanda kıymetlidir.¹¹⁹ Ulemâ, şair, devlet görevlileri gibi meşhur kişiler için oluşturulan elkab eserlerinin sayısı da bir hayli fazladır.¹²⁰ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1788) de meşhur biyografi eseri Mecelletü'n-Nisâb'ı bu geleneğe uygun şekilde hazırlar. Üç bölüm halinde düzenlemiş İbnu fülân (falanın oğlu şeklindeki babasına atfen tanınan kişiler), Ebû fülân (falanın babası diye oğlunun adıyla meşhur olmuş kişilerin) ve nisbesiyle bilinenler halinde derlenmiş şekilde toplamda 9671 kişinin hal tercümesini verir.¹²¹

Arapçada kişilerin yanında bitki, hayvan, eşya, yer vb. için de künye usulüyle yeni isimler üretilmiştir. Abdücelîl bin Yûsuf'un hayvanların Arapçadaki isim, künye ve lakaplarını verme amacıyla yazdığı Seb'atu Ebhur ve şerhi de bu konuda bir hayli örnek içerir. Abdücelîl bin Yûsuf, A 192a'da aslanın beş yüz adı olduğunu hatta Ali bin el-Kâsım bin Ca'fer el-Lugavî'nin yüz otuz ad daha eklediği bilgisinin Kâmûs ve Hayâtü'l-Hayevân'da yazdığını söyler. Bu bilgi, Arapların isimlendirme geleneğinin ne kadar gelişmiş olduğunu ve bunun hayvanlara uygulanma usulünün de bir o kadar yaygın olduğunu anlatmak için yeterlidir.

Seb'atu Ebhur şerhindeki örnekler incelendiğinde at bahsi hacmiyle dikkat çekmektedir. Ata karşı özel bir muhabbeti olduğu anlaşılan Abdücelîl bin Yûsuf, 22 varak boyunca

¹¹⁹Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Mart 2023).

¹²⁰Konuyla alakalı Türkçe literatür için şu çalışmalara bakılabilir: Ayhan Erdoğan, *Arap Dilinde Künye Usulüyle Türetilen Kelimeler ve Bunların İrablardaki Durumları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).; Fadime Kavak, "Arap Kültüründe Künye Geleneği ve Çöl Faunası Üzerine Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2013), 111-149.; Sait Uylaş, "Arap Şairlerinde Lakap Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (Aralık, 2015), 11-35. Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹²¹Ahmet Yılmaz, *Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991).

attan bahseder. Aşağıya alınan kısımlar bu bölümdeki atın künyeleri ve bunların verilmiş sebeplerini net şekilde gösteren örneklerdir.

“Ve at künyetlerinden **ebū šücā**’dur šīn-i mu’cemedde harekāt-ı selāse ile bahādıra lāzım olduğün veyā at kendü bahādır olduğün ve **ebū tālib** yine atdur, tālib olana be-gāyet lāzım olup babası maqāmındadır gūyā. Ve ata **ebū müdrük** dinilür if’āl bābından. **Müdrük** lāhık ma’ nāsınadır ki girüden yetmekdür ve ulaşmaqdur, at kendü ulaşduğıün veyā ulaşmak isteyen ve ulaşan kimseye babası yerine lāzım olduğün. Ve **ebu’l-münci** if’āl bābından yine atdur binicisini kırtarduğıün tesmiye olunmuşdur. Ve **ebū maşş** yine atdur, **maşş** şuyı şormaqdur. At şuyı şurb-ı raqīk ile şora şora içdüğüün böyle dinilmişdür. Ve **feres** tesmiye olunmak **feres** gūyā **fers** endür fers fetḥ-i fā ve sükün-ıla yırtmak ve paralamaqdur at tiz yürimekle gūyā yeri yırtup paralar. Ve **ḥāyl** dinilmek (A 135b) **ḥāyl ihtiyāl** veyā **ḥuyelā**’dandır. **İhtiyāl** tekebbürlemek ve şalını şalını yürümekdür ve **ḥuyelā**’/ḥuyelā’ ḥā’-i mu’cemedde zamm u kesr ve yā’-i müşennāt-ı meftūḥa ile ve memdüdedür zamm ile kuvebā’ ve ḥuvelā’ vezni üzre ve kesr-ile siyerā’ vezni üzre, ikisi de kibir ve büyükenmekdür. At yürüdükde şalını şalını tekebbürlük iden kimesne gibi yürüdüğüündür. Ve **ebu’l-mizmār** dinilür.”

Hayvanlar üzerinden verilen örnekler incelendiğinde isim vermede etkili olan sâikler görülecektir. Mesela, Seb’atu Ebhur şerhinden **kāsiru’l-‘izām** denilen tavşancıl kuşunun terk ettiği yavrusuna sahip çıkıp besleyerek böyle bir işi kendine tekellüf ettiği için **mükellefe** denildiğini (A 284a - A 284b), tavşancıla yavruları güzel olduğu için **ebu’l-ḥassān** ve siyah rengi sebebiyle **ebu’l-eşyem** (A 283b), bıldırcına gök gürültüsünü duyduğunda helak olduğu düşünülduğünden **katilü’r-ra’ d** denildiğini öğreniriz. (A 347b)

Sineğe **zubāb** denilmesi de şöyle açıklanmıştır:

“**zebb** fetḥ-i zāl-i mu’ceme ile men’ eylemekdür ve **āb**, **evb** endür dönmek ma’ nāsına, sinek her kaçan men’ u def’ olmsa döndüğüündür ve ‘inde’l-ba’ z men’ u def’ (A 172a) olduğün **zubāb** dinilmişdür. Ve ba’ zılar keşret-i harekāt u ıztırābı olduğün **zubāb** tesmiye olunmuşdur, dirler. **Kezā fi-Şerḥi’l-Kudūri’li’l-Haddādi.**”

Bağırtlak kuşuna **kaṭā** derken kaṭā kaṭā şeklindeki ötüşünden esinlenilmiş, (A 357b) çoğunlukla üç yumurta yumurtladığı için de üç annesi anlamında **ümmü selās** denilmiştir. Koyuna ganem dinilmesinin sebebi de koyunun ganimet oluşudur. (A 163b)

Ayrıca şerhte, kelimelerin müennes ve müzekkerlik durumlarının onlara verilen künye ve lakapların belirlenişinde etkili olduğuna da dikkat çekilmiştir. Abdülcelîl bin Yûsuf, bu durumu “Ve herîse mü’enneş olduğüçün *ümmü cābir* dinilmiştir *ebū cābir* dinilmemiştir.” (A 179a) şeklinde ifade eder. İsim verme hikâyeleri aynı zamanda hoş ve ince ayrıntıların yer aldığı düşündürücü kısımlardır. Acele etmek için uygun künye olarak *ümmü’n-nedāme*yi uygun görenler aceleciliğin sonunun mutlaka pişmanlık olduğunu bilen tecrübeli insanlarmış ki pişmanlık anası şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz tamlamada acele kelimesi müennes olduğu için “ümm”ü uygun görüp “ebb”i uygun görmemişlerdir. Şârih bu durumu aşağıdaki şu cümlelerle anlatır:

“*Ümmü’n-nedāme* feth-i nün-ıla ivmekdür ‘acele ma’ nāsına, ivmekde pişmānlık muqarrer olduğüçün aña ümmü’n-nedāme dimişlerdür. Ve ‘acele mü’enneş olduğüçün ümmü’n-nedāme evvelinde lafz-ı ümm vāқи‘dür.” (A 318a)

Yukarıda da görüldüğü gibi Seb’atu Ebhur ve şerhinin yazılış sebebi, içeriği ve diğer manzum sözlükler ile şerhlerinden farkını ortaya koyan özelliği hayvanlara odaklanmış oluşudur. Eserde hangi hayvanların bulunduğu, ne şekilde ele alındıkları, isimlendirilmeleri hakkında bilgi edinebilmek için öncelikle içeriğin tespit edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bu yüzden bir dizin ve sözlük hazırlanmıştır.¹²²

Abdülcelîl bin Yûsuf, sadece eserinin sözlük bölümünü değil, 72 beyitlik besmele, hamdele, salvele, medh-i çehâr yâr-i güzîn ve sebab-i telif bölümlerindeki açıklamaya ihtiyaç duyduğu kelimeleri de şerh etmiştir. Bunlar, beyitlerde karşılığını vermediği kelimelerdir. Kıt’aların başında o kıt’anın yazıldığı aruz bahri ve vezninin belirtildiği başlıklarda geçen kıt’a, bahr, remel, hezec, müsemmen, matviyy gibi bahir isimleri ve aruz terimleri ile taktî beyitlerindeki bazı kelimelerin de açıklamalarını yapmıştır. Böylece tüm manzum sözlüğünü şerhine dahil etmiştir.

Hayvanların künye ve lakaplarını belirtmek amaçlı kaleme alınmış olsa da farklı soyut ve somut kavramlar ile bitki ve hayvan isimlerinin, peygamberler ve bazı özellikleriyle öne çıkmış kişilerin, aruz terimleri ile edebî bilgilerin de manzum sözlüğün ve dolayısıyla şerhin içeriğinde çok detaylı olmasa da yer aldığını tekrar belirtmek gerekir. Ayrıca Abdülcelîl bin Yûsuf, eserinde nadir ve garip kelimelere dair bilgiler de sunmaktadır. Yaygın olarak kullanılmayan, anlam çeşitlilikleri barındıran, telaffuz güçlüğü olan ya da

¹²² *Şerh-i Seb’atu Ebhur*’da geçen hayvanlar için bu bölüme bakılabilir.

yapı olarak örneği az bulunan bu kelimeler; Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki garip lafızları açıklamaya yönelik garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadis alanlarının çalışma konusudur.¹²³ Abdülcelîl bin Yûsuf'un da sözkonusu literatürden faydalandığı söylenebilir. Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) bu alandaki meşhur eseri Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs¹²⁴ şerhinin kaynaklarından. Şerhteki sözcüklerin kendisine ad olduğu varlıklara verilmiş sebepleri, kullanım ve anlam farklılıkları, köken ve türev bilgileri, standart sözcük türetim usullerine uymayan sözcük ve ifadeler bu kapsamda ele alınabilecek kısımlardandır.

Abdülcelîl bin Yûsuf; âyet, hadis ve darb-ı mesellerden sıkça alıntılar yaparak bu örneklerdeki sözcükleri de detaylı şekilde açıklamıştır. Arap ve Fars edebiyatından çeşitli beyitlere yer verip o beyitleri kimi zaman tercüme kimi zaman şerh etmiştir. Böylece şerhin muhtevasının manzum sözlükle sınırlı kalmayıp epeyce genişlediği görülmektedir.

Şârih Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerhinin en önemli özelliği, şerhi alt başlıklara bölerek ilgili kelime hakkında başlık yoluyla hem sistematik hem de daha detaylı bilgiler aktarmaktır. **el-Emsâl, et-Ta'bîr, el-Havâs, el-Hükm, Fâ'ide, Su'âl-Cevâb, Hikâye, Garîbe/Acîbe, Nükte, Latîfe, Tılsım, Hikmet, Nasîhat** isimli bölümler şârihin geniş perspektifini gösterirken eserinin içerik bilgilerini de vermektedir. Tezin ileriki kısımlarında ayrıntılarıyla incelenecek olan bu bölümler, şerh metninde ele alınan hayvanlara dair atasözü ve deyim örneklerinin, rüya tabirlerinin aktarıldığı, hayvanların yaratılış, beslenme, üreme özelliklerinin, diğer hayvanlarla ve insanlarla olan irtibatlarının anlatıldığı, bahsi geçen hayvanın üretim ve tüketiminin dindeki yerinin gerekçeleriyle açıklandığı kısımlardır. Ayrıca şerh edilen kelimeler ve hakkında bilgi verilen hayvan, bitki ve eşyalarla ilgili faydalı bilgilerin, hikâye ve rivayetlerin, nükte ve latifelerin de şerhi renklendirmenin yanında içeriğini de çeşitlendirdiği söylenmelidir.

5.4. Türkçe Söz Varlığı

Şerh-i Seb'atu Ebhur, günümüzde kullanılmayan yahut az kullanılan, bazıları unutulmaya yüz tutmuş ya da unutulmuş pek çok Türkçe sözcük içerir. Eserin yazıldığı 17. yüzyıl ve

¹²³Konuyla alakalı genel bilgi ve literatür için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023).; M. Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (15 Ocak 2023).

¹²⁴Muhsin Demirci, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023).

öncesindeki Türkçe söz varlığını göstermesi açısından faydalı olabileceği düşünülen bu sözcükler, metindeki kullanımlarıyla birlikte alfabetik olarak aşağıda sıralanmıştır. Kelimelerin anlamları için Yeni Tarama Sözlüğü (Cem Dilçin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009) kullanılmıştır. Gerekli görülen durumlarda tdk.sözlük.gov.tr üzerinden Güncel Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü'nden faydalanılmıştır. Sözlüklerde bulunamayıp metinden hareketle anlam verilen kelimelerde [] köşeli parantez tercih edilmiştir. Kelimenin sözlüklerdeki madde başı haliyle metinde geçen hali farklılık gösteriyorsa sözlükte geçen hali parantez içinde () verilmiştir. Metinde birden çok kullanımı olan kelimeler / işaretiyle sıralanarak tek bir madde halinde verilmiştir.

Eserde geçen Türkçe kelimeler anlamlarıyla birlikte şu şekilde sıralanabilir:

ac-ıla: Aç iken.

Ve dört nesne bedene za' f virür ve bedeni hasta ider: Çok cimā' ve çok gam ve **ac-ıla** çok şu içmek ve ekşileri çok yimek. (A 70b)

ağıрмаğ: Ağırmağ.

Ve yılan kavını şiyāb ve geysü üzre konulsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yoğurup yinilmiş ve **ağıran** diş içine tıxup doldursalar ağrısını sākin eyleye. (A 461a)

ağız yarı: Salya.

Ve arslanuñ **ağız yarı** gāyet azdur anuñçün ağız ziyāde koğar ve şiddet-i beğar ile vaşf olunur. (A 193a)

āhir etmek: [Sonlandırmak, iyileştirmek].

Kağan anı hakk idüp cirāhāt-ı vāsi' a ve giñ yaralar üzre konulsa yaraları **āhir ider** ve oñuldurdu. (A 346a)

ağ: Süt, yoğurt vb. yiyecekler.

Hażret-i Resül "Baña hamir içinde olan şol **ağ**ı getirüñ." didi, "Bir dağı tuzı getirüñ." Hażret ol tuzı ayasına kodı ve üç kerre tuzı yaladı bākī kalanı 'ağreb ışırdığı yerüñ üzerine kodı ışırdığı yerüñ ağrısı sākin oldı. (A 297b)

alışmağ: Alevlenip tutuşmak.

Ka' be'ye taş ve āteş atdılar ve āteş Ka' be estārına aşıldı ve **alışdı** ve 'alevlendi. (A 255b)

añ (eñ): Oynak yeri, büküm yeri, eklem, bitişik iki şey arasındaki çizgi.

“Hâzret şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemüñ başı büyük ve iri ve **añlarında** olan (A 75b) kemükler iri ve büyük idi.” demekdür.

andan: Sonra, ondan sonra.

İygār kesr-i elif ve sükün-ı yâ ve ğayn-ı mu‘ceme ile şuyı ħinzîr için ħaynadup ħinzîri diri iken ıssı şu içine bırağup kıllarını diri iken yolup **andan** boğazlamağdur ve bunu Naşârâ tâ’ifesi iderler. (A 316a)

andık: Sırtlan.

Peleng ħaplan ve keftâr sırtlan olduğı işbu beyitden zâhirdür, zirâ **andık** Türkîce sırtlandur. (A 343b)

añdurmağ: Hatırlatmak.

İbn Sîrîn ol sözi Hâsan-ı Başrî ħâzretlerine **añdurup** başına ħağmağ murâd idindüğinden böyle dimişdür. (A 319a)

añmağ: Sözüñü etmek.

Ĥağ sübhânehu ve te‘âlâ Mûsâ’ya vahy eyledi ki “Yâ Mûsâ ol kimseyi ben senden dağı artık esirgerem; lâkin ol kimsenüñ ħoyunı vardur baña du‘â ider ve gönli ħoyunındadır ve bir ħulumuñ gönli ħayırda olup baña du‘â eyleye ben anuñ du‘âsın müstecâb eylemem.” didi. Mûsâ peygamber ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm bunu ol kimseye **añdı**. Gönlini ħoyundan kesüp cân u dilden Ĥağ te‘âlâ celle celâluhuya tazarru‘ eyledi du‘âsı müstecâb oldu. (A 164b)

añsızdan / añsuzdan: Nâgehan, ansızın, birdenbire.

Her cânibden ħurbağalar çağrışmağ başladı ve birbirine bildürdi ve ħaber eyledi. Ĥarañlık gice gibi Nîl’den çığdı, **añsızdan** evlerine girdiler. Evleri ve ħabları ve avluları ve ta‘âmları ħurbağ ile doldı. (A 62a)

argac: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, atkı.

Ve ağ yapduğda evvel arışı andan **argacı** yapar. Ve şikâr eyleyecek av için başğaca bir ħazîne gibi bir yer yapar. (A 400a)

arığlamağ: Zayıflamak.

Andan ayrılıp gıtdüm nā-gāh Ka‘be-i Mükerrermet’i tavāf iderken ol rāhib göründi, **arıklamış** beni görüp “Yā Eba’l-Feyz şulh tamām oldı ve müvāneset kapusı açıldı ve Hıak te‘ālā baña İslām-ıla minnet eyledi ve yer ve gökler andan ‘āciz oldukları nesneyi baña yükletdi.” didi. (A 299a)

arış: Dokumalarda tezgaha uzunlamasına gerilen ip.

Dībāc arışı ve argacı ibrişim olandır ve bu mu‘arrebdür dinilür. (A 94a - derkenār)

arķuri: Eğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters.

‘İsā peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām bir gün bir dişi şığır yanından geçüp giderdi, karnında olan yavrusı **arķuri** gelüp toğurmağa ıztırāb üzre idi. (A 478b)

artık: Fazla, ziyade; küsur, -den fazla.

Ebsaru min-‘ukābin dārb-ı meşeldür, ma‘nāsı tavşancıldan **artık** görücidür dimekdür. Tavşancıl hāddü’l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenüñ gözi iti ve pek görür olsa anuñ haķķında bunu dirler. (A 286b)

avğun: Yer altındaki su yolu.

Ve **kiryās** tam üzerinde olan hālādur ki ķubür ve **avğun** ve bunuñ gibi şan’atla yere indirürler.

azacuk: [Azıcık].

Andan soñra havāriyyūna “Elbet sizden biri baña kāfir olur ve ĥorūs ötmeden beni **azacuk** aķçeye şatar.” didi. (A 312a)

aeklik: [Gözetleme, koruma, muhafaza etme].

İbtidā vü evvelā köpegi ĥirāset ve **beklik** için alan Nūh peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selāmdur. (A 431a)

belik: Ok ve yay kuburu, sadak.

Ķılıcını ve oķ koyacak kenāne ve ca‘be ve **beligini** alup ardına düşdi āħiru’l-emr sırtlana yetişüp öldürdi. (A 476a)

berk: Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli; katı, sert.

Ma‘nāsı fülān kimse bir güvecikdür ki bir **berk** deriyi yap yap dişiyle şoyar, dimekdür. (A 374a)

bile: Birlikte, beraber.

Ve Küseyr ve ‘Azze’yi bir günde defn eylediler ve **bile** gömdiler. (A 376a)

boğmağ: Gerdanlık, kolye.

Ve aña bir tavğ ve **boğmağ** eylediler. (A 259a)

bö: Zehirli örümcek.

Ve *ruteylā* zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i tā’-i müsennāt-ı fevķāniyye ve sūkūn-ı yā’-i huṭṭī ile memdūdedür ve kaçrı da cā’izdür, **bö** didükleri ağulu böcekdür ki örümcek envā’ indandur. (A 341a)

buğ (başbuğ): Baş, başkan, komutan.

Ve Cāhız ve Kazvīnī yerbū’ fār ve kesegen nev’ indendür, dirler ve bu hayvān şol hayvānlardandur ki anlarıñ başları ve **buğları** olur ve cümlesi başlarına itā’ at ve inķıyād iderler. (A 243a)

buru: Ağrı, sancı.

Müverrihūn didükleri üzre kaçşer anası mehāzda ve toğururken olan **buruda** ölmüşdür. (A 285b)

çalıķ: Delice hareket eden.

Nitekim **çalıķ** ata filizz vezni üzre *timirr* dimeleri şıçrayu şıçrayu yürüdüģiçündür. (A 58b)

çekük: Tarla kuşu, turgay.

Ķubbere zamm-ı kāf ve feth-i bā’-i muvaḥḥade vü müşeddede vü rā’-i mühmele ile (A 399a) toygār didükleri kuşdur. Ve ‘inde’l-ba’z **çekük** didükleri kuşdur diyü Aḥterī ve ba’zı yerde yazmışdur. Ammā Ḥaķ budur ki *Ķubbere* toygār didükleri kuşdur ki başında ibigi vardur, serçe cinsindendür ve küçük kuşlardandur.

çerge: Derme çatma çadır.

Ve bir sırtlan buldılar, kaçdı. Ardına düşüp kovdılar tā bir A’rābī **çergesine** düşürdiler. (A 475b)

çıñrağ: Çingirak.

Ve **cülcül** iki cīm-ile künfud ve bülbül vezni üzre **çıñrağı** didükleridür ki gāhī tūcdan ve gāhī birincden olur, ceres-i şağır ma^c nāsınadır. (A 336b)

çırağma: Şamdan.

Mesrace fetḥ-i mīm ve sükūn-ı sīn ve fetḥ-i rā³-i mühmele ile içinde fetile ve yağ kodukları çerāğ-pā ve **çırağma** didükleridür.

çırgıdı: Cırcırböceği.

Fārsīde buna şebgır dinilür; nitekim *Ni^cmetu'llāh*-nām lügatde şebgır **çırgıdı** didükleri karaca çekirgecik kim gice erteye degin öter. (A 382b)

çiglemek: Çiğnemek.

Ve küçük fil anası gelür izin kıvarak. Ve kıoqlar her kimde et kıoqusın bulursa eli ve ayağıyla başar ve **çigler** öldürür. (A 86a)

çoğan: Çöven.

Ebu'l-ebyaż bā³-i muvaḥḥade ve yā³-i müsennāt-ı taḥtāniyye (B 59b) ve ḍād-ı mu^c ceme ile aḥmed vezni üzre **çoğan** didükleri nesnedür ki işnān/üşnān daḥı dirler elif³ de kesr ve zamm ile. (A 84a)

degirmicilik: [Biraz yuvarlaklık].

Ya^c nī “Ḥazret-i Resūl^c aleyhi³ ş-şalātu ve³ s-selāmuñ yüzinde azacuk **degirmicilik** vardı.” (A 78a)

degmek: Ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek.

Ve ol Zü'l-fiḳār didükleri kılıcuñ ortasında arka oñurğası gibi olduğıçün Zü'l-fiḳār tesmiye olunmuşdur. Muḳaddemā Zü'l-fiḳār^c Āş bin Münebbih-nām kāfirūñ idi, Bedir^c de kıatl olunup ḥazret-i Resūl^c e **degdi** andan soñra ḥazret-i^c Alī^c ye degdi. (A 91b)

-den kıalmalı olmak: [Hareketsiz, etkisiz].

Ve kırd izine başsa ayakları uyuşur, ḥareketden **kıalmalı olur** derisinden dütüñ kıkar. (A 128a)

depelemek: Çiğnemek, ezmek, öldürmek.

Ve bir kimse bilmeyüp ḥunfesā kıarnına girse ve ḥunfesā diri iken girse anı öldüre ve ol kimseyi **depeleye**. (A 223b)

desdegirmi: Yusuvarlak.

Yüzi şişmiş olandır *el-müntefihu'l-vechu* ma' nāsına ve yüzi **desdegirmi** olandır. (A 78a)

devlengeç: Çaylak cinsinden bir alıcı kuş.

Ve İmām Kāzvinī 'an kā bir kuşdur ki **devlengeç** ve çaylak, fāre ve kesegeni kapduğı gibi fili kıynağına alup kapar ve götürür, dimişdür. (A 383a)

devşirmek: Derlemek, toplamak, bir araya getirmek.

Alī kerrema'llāhu vechehu işbu du'ā-i şerīfi kâğıda yazdı, Ebū Dücāne rağiya'llāhu 'anh eydür: Ben kâğıdı aldum ve **devşirdüm** ve alup evüme geldüm ve başum altına koyup yatdum ve uyudum. (A 226b)

dibelik: Büsbütün, tamamiyle, ebedî.

Ve ben her gün ve her vakit sefāfid ve şişleri ħorūslarla tolu görürüm ve böyle iken yine anlarla olurum ve **dibelik** bırağup gitmem.' diyü toğana cevāb virdi. (A 271b)

dirilmek: Yaşamak, ömür sürmek.

Ve yengeç deryāda ve karada **dirilür**, bir adı 'aķrebü'l-mā'dur ya' nī şu 'aķrebi. (A 319b)

dokuşmak: Çarpışmak, müsademe etmek.

Türkide dağı bir kimse bir er ve ceng eri olsa çoçdur ve çoç gibi **dokuşdı**, dirler. (A 164a)

dolayu: Muhit, etraf, çevre; çepeçevre, firdolayı.

Bürā'il şol yüñdür ki ħorūsuñ ve ħayrı kuşlaruñ boynında **dolayu** bitmişdür. (A 71b)

Doyum olmaķ: Ganimete kavuşmak, zengin olmak.

Ve 'Abdu'l-Muţţalib ħayrı nāsa nidā ider, gelürler, 'askerüñ māl u erzāķın alurlar be-ğāyet toķ ve **doyum olurlar**. (A 90a)

durgurmak/ıurgurmak: Durdurmak.

Ol ħidmetkār "Elbet gitmek lāzımdur." diyü götürüp pādişāh öninde anı **ıurgurup** yazduğı beyitleri pādişāha i' lām eyledi. (A 237a)

dutruk: Ateş tutuşturacak çerçöp.

"Baña kuşlaruñ yaramazrakını avla ve anı veķūd ve **dutruklaruñ** āteşlerüñ eñ yaramazıyla biryān eyle ve ħalkuñ eñ yaramazına yedür." didi. (A 236a)

dügmek: Düğümlmek, bağlamak, bükmek, burmak.

Ve ben tağda büyürüm, ben tağ başında iken beni dutarlar ve habs iderler ve gözlerümi **dügerler** ve az nesne yedürürler bir gün iki gün beni beslerler ve şikāra şalarlar, yalnız uçup şikārı alup şāhibüme getirürüm. (A 271a)

dükeli: Hep, hepsi, bütün, cümle, herkes.

Mervān eydür: **Dükeli** ‘ömrümde bundan artık bir nesneye sevinmedüm ki Mehdī baña yüz biñ aqçe bağısladı idi, ben anı vezn eyledüm ve tarttum, bir aqçe ziyāde geldi, ol bir aqçeye sevindüğümünden artık bir nesneye şād olmuş degülüm. (A 182b)

dütün: Duman.

Ve kurd izine başsa ayakları uyuşur, hareketden kalmalı olur derisinden **dütün** çıkar. (A 128a)

egendü (egindü): Demir eğelenince dökülen demir ufantısı.

Ve ‘acı dörpilendükde dörpiden ve egeden çıkan nuşāre ve **egendüden** her gün iki dirhem şü ve bal ile içen kimesnenüñ (A 92b) hıfzı eyü ola.

eglenmek: Vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek.

İşbu hāl üzre birkaç zamān mağarada **eglendiler**. (A 420a)

ele getürmek: Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak.

Dimaşq’dan İbn Zübeyr oğlu Muş‘ab ki ‘İrāq hākimi idi, ‘asker tedārik idüp ‘İrāq’da olan Muş‘ab üzre varup niçe ceng ü kıtāl ve hārb u cidālden soñra **ele getürüp** katl eyledi. (A 255b)

evşan: Sidik.

Ve bu ‘illet ü marāz ol kimsede müstaḥkem olduqda şu dökmege oturduqda ufaq köpükler şüretinde **evşanı** yolından ba‘zı nesne çıkar. (A 416b)

eyegü: Kaburga kemiği.

Ve yılanuñ **eyegüsü** otuzdur eyegüleri şağışınca yumurdlar ve yumurdası otuz olur. (A 452b)

geçe: Taraf, yan.

Biri Furāt şarkisinde ve biri ğarbisinde ırmağın iki **geçesinde** iki şehir binā idüp Furāt altından bir al‘ asından öbür al‘ aya yürümege yer altından yol eyledi. (A 287a)

geñez: Kolay.

Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve öksürükden gögsüm agrur, dir. Bādem sevīki eyüdür diyü ulaguzlarlar, bādem ğarcı cānına güç gelür ve öksürük derdi ğarc derdinden ağāff ve **geñez** ve olay gelür şabr u taĥammül āsān ve aña eyüce dermān görünür. (A 183a)

gerçek: Doğru, dürüst, hakiki, sahih, haklı.

Ben ol ‘ arebe didüm ki taĥı bu urduğın taşdur, onuñ tab‘ ı senüñ tab‘ uñdan yumuşak degüldür. Ol ‘ areb baña didi ki sen **gerçeksın** ve lākin ne olduğumı aña bildürmek isterüm, dimekdür. (A 297a)

gerçeklemek: Doğrulamak.

Ve İncil‘i öğrendi andan şoñra keniseden ıdı. “Ve gökden nidā olundum tevbeñ abül oldu diyü.” didi. Nasārā Būlis‘i **gerçeklediler** ve sevdiler. (A 131a)

gevde: Gövde, vücut.

Ve **ĥāl** ĥā‘-i mu‘ ceme ve elif-ile **gevdede** olan beñdür ki rengi bedene muĥālifdür şin-i mu‘ ceme ile olan şāme gibi. (A 39b)

gevmek: Ağızda ığnemek, gevelemek, geviş getirmek.

Ve bu ĥayvān **gever** ve ığılanur ve bunuñ ūt u nafaası ağaçlardan olmağın Ħa sübhānehū ve te‘ ālā bu ĥayvānı elleri uzun yaratmışdur ki sühūletle mer‘ āsına yetiše. (A 342a)

gidilik: Pezevenklik.

Ya‘ nī ğayret ve ĥamiyyet imāndandır ve **gidilik** nifā u münafıklıdandır. (A 35a)

giñ: Geniş.

Ve **baĥr** giñ ve vāsi‘ ve bol olandır. Deryā daĥı **giñ** olduğı için aña **baĥr** dinilmişdür. (A 19b)

gömele: Avcıların alı ırpı veya taştan yaptıkları siper veya kulübe.

Ve **kutre** zamm-ı kâf ve sükûn-ı tâ ile avcı **gömelesidür** ki yaprak veyâ ağaç ve gayrıdan öninden av görmesün için ol gömelede gizlenür. (A 392a)

götürmek: Dayanmak, yüklenmek, taşımak.

Câhız kavli üzre maymun eti it eti gibidür belki dağı şerr u aḥbeşdür. Ve dişini bir insân **götürse** aña uyku ğalebe eylemeye ve gice ile feza^ç u ḥavf eylemeye. (A 160b)

göyündürmek: Yakmak.

Ve **ebu'l-meymûn** bal didükleri şîrîn ve tatlu nesnedür ki arudan ḥâşıl olur ^çasel gibi ki ḥârr u yâbisdür. Ve süddeyi açar, balġamı keser, şafrâyı arturur, kanı **göyündürür**, iştihâ getürür, ta^çâmı hażm ider ve (A 161b) ishâl eyler.

güzel kıpmak: [Güzel olmak, güzelleşmek].

Bu cânibden, kızuñ kırnın dikdiler, sağ oldı ve büyüdi. Ve be-ġâyet **güzel kıpdı** ve zinâya başladı ve kılkup leb-i deryâda olan şehirlerden bir şehre geldi. (A 400b)

ḥorlamak: Hor görmek.

Ve Müseylimetü'l-Kezzâb şîġa-i taşġir iledür, Müselmânlar **ḥorlayup** şîġa-i taşġir ile anı zıkr iderlerdi ve kendü kıvmi ve tevâbi^ç i men^ç iderlerdi.

ḥoşuna gelmek: [Hoşuna gitmek, hoşlanmak, beġenmek].

Ve mādâmki benüm başumda işbu yara vardur ve anı añaṭuram, benüm nefsumde saña ḥayır şanmak yokdur ve sen benüm **ḥoşuma gelmezsin**. (A 458b)

ılgar: [akın].

Pâdişâha ḥaber varduġda ^çaklı başından gidüp yine geldi ve Allâh sübhânehuya vâfir ḥamd u şükr idüp ağladı, **ılgar** ile Ufsûs şehrine geldi, andan cümle ḥalk kırsulayup önüne düşüp maġaraya getürdiler. (A 425b)

ıncırık: Hıçırık.

Ve **ıncırığa** mübtelâ olan ḥinzir ziblini dutsa ıncırıkdan kırtula. (A 316b)

ırlamak: Şarkı söylemek, teganni etmek.

Ve **Manşür Halife** pek baḥil idi Selm-nâm ḥâdi ḥacc-ı şerif yolında bir gün işbu şî'ri okudı ve bunuñla **ırladı**, Manşür be-ġâyet ṭarab u şevke gelüp ayaġıyla maḥmili urdı ve ziyâde şâd u mesrûr oldı. (A 182a)

ırlanğac: [Şarkı söyleyen].

Ve düşde ĥorūs nidā ider dellāle ve **ırlanğac** kimseye daĥı delālet ider, dinilmiřdūr. (A 186b)

ıııtma: Sıtma; hastalık ateşi.

Ve Ŧaberī dir ki fil diřinden bir nesneyi uřaqlar boynına ařsalar vebā vü Ŧā‘ūndan emīn olalar. Ve ziblini eski **ıııtmaya** buĥūr eyleseler fā’ide ide. (A 93a)

ile[t]mek: Götürmek yerine ulaştırmak, eriştirmek.

Ve ağızına bir loqlma **ilemek** iřün ağızın ačan kimesnenūñ ağızına Őıçardı, loqlmadan evvel ağızına düşerdi. (A 62a)

ilerü: Önce, evvel, mukaddem; önceki, eskisi.

Ve **ilerü** zamānda gelenler mevtā ve ölüleri üzre nāvūs yapmağı iřbu ağıaç kırdından ögrenmişlerdür. (A 213b)

irkilmek: Birikmek, toplanmak, yığılmak.

Redha feth-i rā’-i mühmele ve sükün-ı dāl-ı mühmele ve hā’-i meftūha ile Őol büyük taşlarda olan çuqur yerdür ki anda řu cem‘ olur ve yağımur şuyı **irkilür**. (A 506a)

istemek: Aramak, araştırmak; beklemek, gözetmek, kollamak.

Ve **şemsiyye** feth-i şın-i mu‘ceme ve sükün-ı mīm ve kesr-i sīn-i mühmele ve yā’-i müşeddede ile bir dürlü kıızıl ve yalabur yılandur ki kaçan yaşlu olup gözi görmez olsa (A 382a) maşrıqa ve gün toğısına karşı bir dīvār **ister** ve güneş toğıduqda bir sā‘at kadar güneşe karşı diqqat ile baqar, gözlerine güneş girdükde körlüğü ve karañlığı gider-idi, gün tamām böyle eyler, gözleri tamām açılır ve görür olur.

iti: Sert, keskin, şiddetli; şiddet, keskinlik, sertlik.

Ve Ŧaberī eydür; arslan ödiyle sürmelenmek gözi **iti** ider. (A 202b)

ivici: Aceleeden, aceleci.

“Yā Muĥammed senden ziyāde yalan şöyler yoqlur. Eger ‘Arab Ŧā’ifesi baña ‘acül ve **ivici** dimelerinden korkmasam seni öldürürdüm.” didi. (A 368a)

ivmek/evmek: Acele etmek.

Ümmü'n-nedāme feth-i nün-ıla **ivmekdür** 'acele ma' nāsına, ivmekde pişmānlık muqarrer olduğün aña ümmü'n-nedāme dimişlerdür. (A 318a)

kağmak: Çalmak, vurmak.

Şabāh olduğda evlerine varup kapuların **kağdı** gelüp buluşdılar. Sa'īd ağladı ve mübāşirler dağı bile ağlaşdılar, niçe zamān ağlaşup (A 365b) ba' dehu Ḥaccāc'a iletdiler.

kağmak: Sıçramak, hoplamak, kalkmak.

Her birinün birer eli ve birer ayağı vardur, kuş gibi **kağurlar** ve hayvānāt gibi otlarlar. (A 397a)

kağlı: Kağrı arabası.

Ve avlanmasınun tārīki böyle olur ki iki dāne be-gāyet iri öküzleri bir yerde turgururlar ve öküzler arasında bir **kağlı** düzerler ve büyük taşlarla kağlıyı taldururlar ve kağlı öñinde bir ev binā iderler ve ev içinde bir ādem qorlar, gizlenür. (A 383b)

kağanmak: (Büyükbaş hayvanlar) işemek.

Ve sidüginini almasınun yolu budur ki kesegeni demür kafes ile avlayup ve bir çanak getürüp kafes altına qonula ve kesegen qarşusına kedi getürüp göstereler, kesegen kedi gördükde fi'l-hāl qorkusından işer ve **kağanur**. (A 412a)

katı: Çok, çok ziyade, pek, şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayret; ağır, acı; haşin, şiddetli, sert, kırıcı.

'Alāmeti budur ki nevbet tiz tiz ola, gice **katı** buñala ve tārılığana, beden harāreti qavī ola, 'aqlı zā'il ola, beñzi şaru ola, qusıcağ şafrā qusa. (A 238a)

kağırmak: Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek.

Gelincik gördi ki şalivirmez, gitdi bir bez pāresini getürdi ke'enne işāret ider ki artıq maşşūli ve kırmızısı yoğdur. Ol kimse anı **kağırmadı** ve yavrısını şalivirmedi, gelincik anı görüp döndi, (A 331b) getürdüğü kırmızılardan birin gitdi. Ol kimse bāqisini alup gitmesinden qorqup yavrısını şalivirdi.

kesek: Parça, kıta; saban veya belin çıkardığı iri toprak parçası.

'Aqreb gāhī taş ve **kesegi** neşteri ile urur.

kağıldı (gıçıldı): Gıçırtı, fışırtı.

Döşegüm içine girüp uyuduğum vakit degirmen āvāzi gibi bir āvāz ve **kıcıldı** ve aru āvāzi gibi bir āvāz ve bir vızıldı ve şimşek gibi bir yalabımağ işitdüm başımı kıldurdum, bir kara gölge gördüm. (A 226a)

kığ: Koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği.

Ve āhū **kığı** ve derisini oda yaqub döğüp uşacıklar yemegine qarışdırup yidürseler ol uşak zekī vü zīrek ve faşih u hāfiz ve zelik ve keskin dillü olur. (A 52a)

kındırmak: Tahrik, teşvik, tergip etmek.

Ve Ādem peygamber ‘aleyhi’s-selām gökden yere indükde şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne yırtıcı cānverlere varup “Ādem ve evlādı size düşmāndur, helāk eyleñ.” diyü **kındırdı**. (A 417a)

kırgıl: Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta; yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal; saç, sakala ak düşme.

Ve bir **kırgıl** cāriyesi var-ıdı. (A 215a)

kıynak/kaynak: Yırtıcı hayvan pençesi.

Ve bir kimseyi ‘uqāb düşde **kıynağıyla** ursa aña şiddet irişe. (A 295b)

kızlık: Kıtlık, pahalılık; kurak giden yıl.

Ve düşde (A 373b) egri degirmen görmek qaht u galā ve **kızlık** ve kıtlığa delālet ider.

kiçi: Küçük.

Geyik **kiçisi** gölgesin terk eylediği gibi anı terk eyledi. (A 52a)

koğuk: Sıpa.

Ve eger düşde eşegine binse ve ardında **koğuğı** olsa evlene ve ‘avratınıñ bir oğlu ola ki ügey oğlıdur. (A 508b)

koğulamak: Koklamak, koku sürmek.

Nergisi **koğulamak** şovukdan olan baş ağrısına ve şovukdan olan zükāma nāfi‘dür. (A 191a)

koşmak/koçmak: Kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak.

Ve **kāsir** dinilmek **kāsir kesir**den, **kesr** feth-i kâf ve sükün-ı sîn-i mühmele [ile] kırmak ve kuş konmak istedikde kanadların **koşmak** ve zamm eylemekdür, tavşancıl kuşu ya şikārını

kaaynağıyla kırduğıçündür veyā konmak için kanadların koşup süzöldüğünde ve şikārın A (283b)

kovmak: Takip etmek, izlemek, kovalamak.

Ve küçük fil anası gelir izin **kovarak**. Ve koşular her kimde et koşusun bulursa eli ve ayağıyla başar ve çigler öldürür. (A 86a)

kovuculuk: Kov yapma, nemmamlık, dedikoduculuk.

Düşde ‘akreb racül-i nemmām ve **kovuculuk** idici erdür. (A 302b)

kulağuzlamak: Yol göstermek, önüne düşüp götürmek, rehberlik etmek; kılavuz olarak vermek.

Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve öksürükden gögsüm agrur, dir bādem seviķi eyüdür diyü **kulağuzlarlar**. (A 183a)

ķuru: Kara, toprak, yer.

Ve deligine iki ķapu eyler, biri şuya ve biri ķuruya açılır derisi şoyulduķda balıķlarıñ yırtıcılarından ķorķup şuya açılır, ķapuyı ķapar ve **ķuruda** olan ķapuyı açuķ ider ki yel aña doķunup yaşlığı tiz ķurı olsun için. (A 319b)

ķusundi: Kusmuk.

Nitekim başa geydükleri taķyeye ķalansuve didükleri a‘lā-yı re’sde geydükleri içündür, teķalnesu ta‘āmen dinilür kaçan ta‘ām mi‘deden ağza gelse ve **ķusundiya** ķals didükleri mi‘deden yukāru geldüğiçündür. (A 86b)

mezelenmek (meze eylemek): Alay etmek, eğlenmek.

Ol ķarı “Allāhu te‘ālā saña rahmet eyleye, beni istihzā eyleme ve **mezelenme**.” didi. ‘Ömer “Ben mezelenmem ve istihzā idici degülüm.” diyü ol ķarıya söylemekden vazgelmedi. (A 189b)

nezkep: Baş örtüsü, kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınlı başlık.

Ol (A 228a) eşek ile istihār bulmağın zü’l-ķimār tesmiye olunmuşdur veyāħud zü’l-ķimār ola ħā’-i mu‘ceme ile ķimār kesr-ile ķimār vezni üzre ‘avratlarıñ başları ortasıdur kendüye tābi‘ olan kimselerün ‘avratları eşeginün tersiyle buħūrlanduklarıçün veyāħuz ol eşegün tezegini ķimārları ve **nezkeblerine** bağladuklarıçün zü’l-ķimār dinilmiş ola.

nicesine: Nasıl, ne suretle.

Pervâne **nicesine** bilmezlik ile âteşe düşüp helâk olursa insân dağı hevâ-yı nefse tâbi‘ olup cehennem odına düşer, yanar. (A 406a)

okuyucu: Aracı, elçi.

Ve Zebbâ’ya **okuyıcı** ve düñür gönderdi ve kendüye ‘avratlığa istedi. (A 288a)

otarmak: Hayvanı yaymak, otlatmak, doyurmak.

Ve **câşir** cîm ve şîn-i mu‘ceme aralarında elif-ile devâb ve süri bekleyen kimsedür ki **otarmak** için güder. (A 84b)

öñgülik eylemek: İnatçılık etmek, aksilik etmek.

Lecâc fetḥ-i lâm-ıla ḥuşümet ve **öñgülik** eylemekdür ki ‘inâd eylemek ma‘nâsnadır. (A 223a)

öyken: Akciğer.

Ve **ri’e** kesr-i râ’-i mühmele ve fetḥ-i yâ’-i müşennât-ı tahtâniyye ile şıla ve siye vezni üzre **öyken** didikleri nesnedür ki ciger de olur Fârsîde aña şüş dinilür ve **şüş** ki şîn-i mu‘ceme ile, evveli maẓmûmdur. (A 128b)

pers eylemek (pers itmek): Tersine döndürmek, çarpıtmak.

Andan şoñra cellâd u seyyâf Ebu’l-Ḥâriş gelüp bir tapanca ile eyle urdı ki yüzini ve burun ve gözünü **pers eyledi**. (A 496b)

-rak/-rek: Daha.

Bizüm katımızda olan (A 181b) kimseler ve müsâfirlerimiz yemez miydiler ve başı kanadı ucından ve boynı kemüğünden hayırlı ve **yegrek** olduğını bilmez miydüñ? (A 181b)

renk: [Lezzet].

Ve **rivâyet** olunur ki ol kabağdan yerdi, her dürlü ta‘âm **rengin** kabağda bulurdı ve her ta‘âm şehvet ü lezzetini kabağdan alurdı. (A 471a)

şağış: Sayı.

Bir kimse bir gāzīnūñ mektūbını evine veyā evinden bir mektūbı iletüp gāzīye iriřdürse ve ulařdırsa ol mektūbda ne kadar ĥarf var-ısa **řağışınca** her bir ĥarf muķābelesinde bir ķul āzād eylemişce řevāb vardır. (A 140b)

şalaca: Sedye, tabut.

Ve İbn ‘Abbās radiya’llāhu ‘anhumā Ṭā’if-nām yerde vefāt idüp bir **gurneyk** kuşı gelüp cenāzesine ĥāzır olan cümle ĥalk görürken na’ş u cesed-i řerīf altında olan **şalaca** ağacı içine girer. (A 403a)

şamanuğrısı: Samanyolu, keĥkeřan.

Ve **mecerre** ya’ nī gök yüzinde ĥacılar yolu didükleri ki bir adı **şamanuğrısıdır** ve Fārsīce aña keĥkeřān dirler, bāb-ı semādandır. (A 472a)

şançmak: Saplamak.

Ve eger bir sultān düşde řırıķ virse bir manşıb vire ve eger bir kimseyi düşde řırıķla **şançsa** diliyle aña şa’ n idüp incide. (A 283a)

şayruluk: Hastalık.

Ümmü’ş-şıbyān ki aña oğlancıklar **şayruluğı** dirler řafrādan olur. ‘Alāmeti budur ki nevbet tīz tīz ola gice ķatı buñala ve şarlıgana, beden ĥarāreti ķavī ola, ‘aķlı zā’il ola, beñzi şaru ola, ķusıcaķ řafrā ķusa. (A 238a)

şegirdişmek: Koşuşmak, koşuda yarışmak.

Bu minvāl üzre ceng iderken bir gün anlara ĥamle eyledükde řerārīf-i mescidden bir şürrāfe başına (A 256b) düşdi, zaĥmından İbn Zübeyr daĥı düşdi **şegirdişüp** ele getürdiler ve mübārek başını kesdiler.

şevmek: [İstemek].

Ve andan şoñra bir gün melekü’l-mevt İbrāĥīm’e “Yā Ĥalīla’llāĥ ķanđı ĥāl üzre senüñ rūĥuñı ķabż itdüğümi **řeversinñ.**” didi, İbrāĥīm “Secdede iken rūĥumu ķabż itdüğüñi severem.” didi. İbrāĥīm ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-řalātu ve’s-selām secdede iken melekü’l-mevt rūĥ-ı řerīfini ķabż eyledi. (A 248b)

şıgamak: Sıvamak, okşamak, meshetmek.

Ba‘dehu bir bölük āhū gelür, anlara dađı du‘ā ider ve arřalarını **şıđar**, göbek miski ol āhūlardan zāhir olur. (A 53a)

şıkındu: Sıkılarak çıkarılan meyva suyu, usare.

Eger işbu böcügi alup susam **şıkındusuyla** bişirüp kulağa şamzırsalar kulağ ađrılarıñ cümlesine nāfi‘ ola. (A 223b)

şıklığ: Islık, ağızdan çıkarılan düdüğ sesi gibi ses.

Bir oğ atımı yerden şafir ve **sıklığ** ve āvāzıyla öldürür ve ne şadar ırağ yerden bir kimseyi görse öldürür. (A 232b)

şımağ: Kırmak; bozmak, nakz etmek; yenmek, mağlup etmek, tepelemek; aşığı görmek; gereğini yapmamak, bertaraf etmek, reddetmek, hiğe saymak, kabul etmemek; yıkmak, harap etmek.

Ħađ te‘ālānuñ emr-i şerifini **şımağa** niyyet eylediler ve deveyi siñirlemek ve öldürmeğe şaşd eylediler. (A 393b)

şındırmağ: Kırmak, parçalamak; bozmak; yenmek, tepelemek; korkutmak, yıldırmağ.

Sāriye ile olan ‘askerde olan şarındaşlarımızı **şındırmağ** için kāfir ‘askeri şağdan gelüp eñselerinden omuzlarına binüp **şındırmağ** isterler. (A 210b)

şıngun: Kırık; mağlup, yenik, bozguna uğramış; hezimet, bozgun.

Ve MuĦammed bin Ebī Bekr ki ‘Alī bin Ebī Ŧālib cānibinden Mışır beglerbegisi idi, ehl-i Şām ile ceng ü cidāl ve Ħarb u řitāl eyleyüp MuĦammed bin Ebī Bekr münhezim ve **şıngun** oldu ve şaçup bir mecnūne evinde gizlendi. (A 497b)

şıvık: Sulu, cıvık, akıcı.

Bu Ħadışden istifāde olundu ki siñek **şıvık** nesne içine düşse murdār eylemez. (A 172b)

siñirlemek: Hareket edemez hale koymak için vurup ayak sinirini kesmek, yaralamak.

Ħađ te‘ālānuñ emr-i şerifini şımağa niyyet eylediler ve deveyi **siñirlemek** ve öldürmeğe şaşd eylediler. (A 393b)

şormak: Emmek, emer gibi çekmek, soğurmak.

Ħummel dağı çekirgeden bāķi çalan nesneleri yidi ve yemekleri içine düşer oldu ve geysüleriyle derileri arasına girüp gevdelerini ışımağa ve **şormağa** başladı. (A 61b)

söyündürmek: Söndürmek.

Fi'l-hāl bir pāre bulut ra' d u berķ ve şimşek ile Necd cānibinden Ka' be üzerine geldi ve berāberine durup yağmur yağdurup ol āteşi **söyündürdi**. (A 256a)

şuvarmaķ: Sulamak, su vermek.

Ve Dārī kavli üzre çörek otını bişürüp şuyıyla evi **şuvarsalar** ve şuyını serpseler pireleri öldürür. (A 59b)

şimdıcik/şimdicek: Hemen şimdi, şu anda.

Ve *hā'il* müttekir ma'nāsımadur yürüdükde *ihtiyāl* itdügiçün tesmiye olunmuşdur. Nitekim **şimdicek** geçmiştir. (A 135b)

talaz: Dalga, kasırga.

Vech-i tesmiye te'eṭtame's-seylu, dir kaçan seyl emvāc ve **talazlar** ve talğalar gibi kalksa. (A 224b)

tereke: Mahsul, ürün.

Ve *ākelu min-sūse* darb-ı meşeldür, ma'nāsı **tereke** ve tahıl bitinden ziyāde yir, dimekdür. (A 351a)

terk eylemek (terk etmek): Salıvermek, vazgeçmek.

Ömer radiya'llāhu 'anh "Yā Resūla'llāh! Beni **terk eyle** şu A' rābī'yi öldüreyüm." didi. (A 368a)

terslemek: Hayvanlar pislemek.

Ve ba' zı at vardur ki mādāmki üzerinde adam ola kaçanmaz ve **terslemez** ve ba' zı at vardur ki şāhibinden ğayrısın bindirmez. (A 125b)

tuc: Tunç.

Bir gün bir yoldan giderken şaffār [...] ve kazancı ve **tuc** düzenlere uğrar. (A 302a - derkenâr)

taşzırmak: Damlatmak.

Ve ödünü agrır kulağa **taşzırsalar** agrıması gider. (A 52a)

taşlığanmaķ: Mustarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

Ümmü’ş-şibyān ki aña oğlancıklar şayruluğı dirler şafrādan olur. ‘Alāmeti budur ki nevbet tiz tiz ola gice çatı buñala ve **tarlıgana**, beden harāreti kavī ola, ‘aqlı zā’il ola, beñzi şaru ola, kısıcak şafrā kusa. (A 238a)

tat: Yabancı, ecnebi, özel olarak Acem.

Tatca tū vü māst kaymak u yogurt

Kefçelize it balığı kirm kırt (A 336a)

uc: Sebep, vesile.

Bir kimse düşde kırlanğuş etin yese huşūmete ve nizā‘ a düşe ve eger evinden kırlanğuşlar çıkar görse sefer **ucından** akribā vü hışm u kavmi tağılup gide. (A 307b)

uca: Oturacak yeri, kış, sağrı.

Ve gurāb ‘Arab dilinde verik ve **uca** başlarına dinilür re’sü’l-verik ma‘nāsına. (A 151b)

ucuzlık: [Daha iyi duruma gelmek, ehven olmak]

Ve eger düşde evinde kesegen oynar görse ol senede **ucuzlığa** irişe; zīrā oynamak toklıktan olur. (A 412b)

uğur: Ön, yön; yol.

Hazret kendü ridāsını döşeyüp Hacerü’l-Esved’i ridāsı içine kodı ve “Her kabīle seyyidi ve ulusı ridānuñ bir (A 251a) cānibine yapışup cümleñüz bir **uğurdan** kalduruñ.” didi.

uğurlayın: Gizlice, çaktırmadan.

“Hazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kaçan dönse bir uğurdan dönerdi sağ ve şola boynın egüp bir nesneye bakup dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) sağ ve şola bakmak hafif ü tayyāş ve yeyñicek kimesnenüñ işidür, **uğurlayın** bakmazdı, bir nesneye baksa bir uğurdan dönerdi.” demek olur. (A 79b)

ulaşık: Bitişik, muttasıl, merbut.

Ve Beyt-i Şerif kapısı yere **ulaşık** idi. (A 247b)

Ulu: Ağır.

Ḥaḡ te‘ālā ‘Īsā’ya vaḡy idüp “Benüm soframdan fuḡarā vü zu‘ afā yesünler (A 314b) ve aḡniyā vü baylar yemesün.” didi. Baylara bu **ulu** ve güç geldi ve mā’idede şekk ü şübhe eylediler ve ḡalkı şübheye bıraḡdılar ve “Mā’ideyi ḡaḡ mıdur görürsüz?” didiler.

unutsaḡ: Unutkan.

Hüdhüdüñ yeleklerinden biriyle evi buḡürlasalar hevāmmı ol evden ḡova ve gidere. Gözini **unutsaḡ** üzre aḡsalar unuttuḡı nesne ḡāḡırına gele. (A 447b)

unutsaḡlıḡ: Unutkanlık, nisyān.

Ve ḡorüs ödini ḡa’n ve ḡoyun ḡorbasına ḡarıḡdurup aḡ ḡarınla yenilse nisyān ve **unutsaḡlıḡı** gidere ve unudılan nesnelere zıḡr eyleye. (A 185b)

urmak: Vurmak, ḡarpmak.

Ḥazret-i ‘Ömerü’l-Fārūḡ raḡiya’llāhu te‘ālā ‘anh “Cum‘ a günü minber üzre ben düḡümde bir ḡorüs üç kerre beni **urduḡım** gördüm, ta‘biri budur ki ‘Acem ḡā’ifesinden biri beni öldürür. (A 186b)

uvatmak: Ufaltmak, ufalamak, kırmak, parḡalamak.

Ḥavḡancıl ḡuşı yuvasında bir ḡaş ḡaḡlar ki ol ḡaş temirhindi ḡekirdegine beñzer, oynatsalar andan āvāz işidilür **uvatsalar** içinde bir nesne görünmez, ol ḡaşı Hind’den getürür. (A 284b)

uyan: Dizgin, gem, yular.

At cümle devāb ve bineklerden ezyen ü ecmel ve göḡçekdür ve lākin licām ve **uyansız** zabḡ olunması mümkün degüldür imān daḡı ḡā’āt u ‘ibādātuñ ecmel ü ezyen ve eñ göḡçegidür. (A 139a)

ürmek: Havlamak.

Ve ḡabī‘ atınuñ ‘acibindendür ki ādemüñ ulularına ve ehl ü vicāhet olanlara ikrām u i‘zāz ider ve üzerlerine **ürmez**. (A 413a)

üşengen: Tembel, ḡok üşenen, ihmalcı.

Ve ḡarün at mütehāvin ve **üşengen** kimsedür. (A 132a)

üşte: İşte.

Ol “**Üşte** elümdedür. Artıḡ ḡadaḡayı almayam.” diyü ol altı aḡḡeyi gösterdi. (A 71a)

üzmek: Koparmak, kazmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak.

‘Avrata bir muhkem ve berk ip virdiler ve “Uyurken ellerini boynına bağla ve bize haber vir.” didiler. ‘Avrat eyle eyledi, uykudan uyandı (A 503a) elini çekti ve ipi **üzdi**.

var-ısa: İhtimal ki, olsa olsa.

Bunu işidüp dağı ziyāde hayrān oldu, “Dünki gün ‘İsà ‘aleyhi’s-selāmı kimse āşikāra añmağa kādır degüldi, bugün anuñ adına yemān iderler, **var-ısa** düşümdür.” didi. (A 423a)

yağrın: Sırt, sırtın yukarı kürek kısmı.

Ol melek yerüñ altına girdi (A 95a) ve yeri iki omuzu ve **yağrını** arasına aldı. Bir elin mağribe ve bir elin maşrıka çıkardı.

yalabımak: Parlamak, parıldamak.

Ve mübārek ayağı nişānı ol tağdadur ve ayağı üzre lem‘ ider ve **yalabur** nūr vardur, gözi kamaşdurur ve göz nūrın kıpar. (A 451b)

yaltaklanmak (yaldaklanmak): Riyâkarlık etmek, yaranmak, hoşā gidecek hareketler yapmak.

Ol arslanlar kıyrukların oynadup Dānyāl’a **yaltaklandılar** ve anı yaladılar, incitmediler. (A 195a)

yañşak: Çok sözlü, boşboğaz, geveze.

Ve *ibn akvāl* feth-i elif ve sükün-ı kâf-ıla **yañşak** ve çok söyleyici kimsedür. (A 321a)

yap yap: Yavaş yavaş, usul usul, sessizce.

Ya‘ nī işbu develere ne oldı ki **yap yap** yürürler taş mı götürürler veyā demür mi veyā şarefān didükleri temri mi yoğsa diz çöküp oturur erler mi götürürler? (A 293a)

yarak: Hazırlık, levazım, teçhizat; silah; (at hakkında) pişkin ve idmanlı.

Ma‘ nā-yı muhaşşalı, kardaş al ve kardaşsız olma ki kardaşsız olan kimse (A 271a) **yaraksız** cenge da‘ vet iden gibidür.

yarandırmak: Alıştırma yaptırarak atı savaşa hazırlamak.

Bir gün aç tıtdılar ve anı **yarandırdılar** ki anuñla şikār ideler. Ol tavşancıl bir oğlanlık üzre şıçrayup anı öldürdi. (A 285a)

yaşılıstān: [Yeşillik yer, orman].

Ol yerüñ çayır ve çimen ve **yaşılıstānı** görüp inmek murād eyleyüp aña indi. (A 446b)

yat: Hazırlık, malzeme.

...bahādır erlerinden iki biñ ādemi **yat**¹²⁵ yarağlarıyla siyāh ğarārlara koyup biñ deveye bindürdi ve çuvallaruñ bağlarını içlerinden eyledi (A 292a)

yatlu: Kötü, uğursuz, adi, fena.

El-enked uğursuz, **yatlu** kişi meş'üm gibi. (A 41b)

yay: Yaz, sıcak mevsim.

Eti kaz eti gibi gic hażm olur, ğalīzdür. Ve yağı **yay** evvelinde ve bahār āhırinde alalar. (A 372b)

yayaq: Yürüyerek giden, yaya, piyade; binitisiz.

Ve eger hażret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi deve üzerinde görse düş şāhibi rākiben Hażret'i ziyāret eyleye ve eger **yayaq** görse Hażret'i yayaq kabır-i şerīfini ziyāret eyleye. (A 81a)

yaykamaq: Yıkamak.

Ve ol yerde eglendi, 'Azrā'il 'aleyhi's-selām Dāvūd'uñ rüḥ-ı şerīfini kabz eyledi ve cānın aldı. Dāvūd'ı **yaykadılar** ve kefenlediler. (A 352a)

yedmek: Çekmek, yedekte götürmek.

Ve eger bir atı **yeder** görse bir şerīf ādem hizmetine tālib ola. (A 134a)

yelmek: Koşmak, acele yürümek, esmek; (hayvan) tırıs gitmek, eşkin yürümek, hızlıca yürümek.

Maḥmūd-nām fil fi'l-ḥāl deve gibi çökdi ne kadar yürütmek istediler yürümedi, başına urdılar çāre olup Mekke tarafına yürümedi. Yemen cānibine ve Şām ve ğayrı cānibe yürütdiler **yelerek** tiz tiz yürüdi. (A 89a)

yestehlemek: Altına etmek.

¹²⁵Metinde şeklinde yazılmıştır.

Benî Kenâne'den bir er varur ol Kulleys içinde oturur, (B 62a) gice ile **yestehler**. Ebrehe kilisası içinde uşan olunduğına ğazaba gelür ve Beyt-i Şerîf'i yıķmağıa and içer. (A 87a)

yeyñicek: Hafifmeşrep; hafifçe, hafif.

“Ĥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem kaçan dönse bir uğurdan dönerdi şağ ve şola boynın egüp bir nesneye bakup dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) şağ ve şola bakmak ĥafif ü tayyāş ve **yeyñicek** kimesnenüñ işidir, uğurlayın bakmazdı, bir nesneye baksa bir uğurdan dönerdi.” demek olur. (A 79b)

yıldırarak: Parıldamak, ışıldamak, ışık saçmak.

İki küçücük kuşdur gündüz uçsalar sâ'ir uçan kuşlar gibidür gicede uça gūyā **yıldırar** yıldızdur veyā uçar mişbāhdur. (A 274a)

yinmek: Çürümek, aşınmak.

Ve yılan kavını şiyāb ve geysü üzre konulsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yoğurup **yinilmiş** ve ağırın diş içine tıķup doldursalar agrısını sākin eyleye. (A 461a)

yoğun: Çapça kalın; sesçe kalın; iri, büyük; kalınlık; kaba, sert, şiddetli; işe yaramaz; kaba, kalın.

Düşde file binse ve fil muṭî' olsa bir **yoğun** ve baḥîl kimseye ķahr eyleye. (A 93a)

yorğa: Rahvan.

İbn 'Abdi'l-ber, *Temhîd* adlu kitābda feres-i 'atîķ bizüm ķatumuzda fārih olandur, dir. Ve şāhibü'l-'Ayn, feres-i 'atîķ sābîķ olandur, dir. Fārih fā ve rā'-i mühmele ve hā-ıla **yorğa** olan şavardur ki binen kimseye zaḥmet eylemez ve sābîķ ilerü giden atdur. (A 126b)

yunt: Kısarak.

Yuntlar aḥcār paçalar ekāri' bāliġā' **Şerḥ**: *Aḥcār* feth-i elif ve sükün-ı ḥā'-i mühmele ve cīm-i meftūḥa ba' dehu elif ve rā'-i mühmele ile *ḥicr* cem'idür ki kesr-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı cīm-ile dişi ata dirler, el-ünşā mine'l-ḥayl ma' nāsına. (A 58a)

yuvalanmak: Yuvarlanmak.

Ve kirpi aç olduķda üzüm ağacına çıkar, baş aşığa ve şalkumları kesüp yere birağur ve inüp yer ve eger yavrısı var-ısa bāķi қalan şalkumlar içine **yuvalanur**, dikenlerine yapışdurup yavrılarına götürür. (A 225a)

yügrük: Yürük, hızla giden, çok koşan, işlek; yürürlük, hızla gitme.

Nihâyet işbu at kim adı ‘Asâ ve bu nâmiyla müsemmâdur yel gibi **yügrük** ve tozına yetilmez ve kuşlardan girü kıalmazdur. (A 289b)

yüz burtarmaç: Yüzünü buruşturmak; buruşmak.

‘Abūs şabūr vezni üzre **yüz burtaran** ve yüzün ekşiden kimsedir. (A 192a)

5.5. Aruz Terimleri

Abdülcelîl bin Yûsuf, bahir ve vezinleri bildiren kıt‘a başlıklarını da şerhine dahil ederek kıt‘aların ilk beytine geçmeden başlıktaki bilgileri açıklar. Bahir isimleri, bu bahirleri oluşturan unsurlar ile oluşma biçimlerinin ele alındığı bu bölümler tef‘ ile uygulamaları ile desteklenmiş haldedir. Öncelikle “**Qıṭ‘a** lügatde pâreye dirler ke-enne kıṭ‘alar daḡı ḡaṣide veyâ gazelden bir pâredür.” (A 19b) ve “Müstef‘ ilün, müstef‘ ilün ve müfte‘ ilün, müfte‘ ilün gibilere **baḡr** dinilmek ba‘ zısı ba‘ zından yarıldıḡıçündür veyâḡud bunlarda fer‘ler vardur aşıllarından yarıldıḡıçündür.” (A 242a) diyerek “kıṭ‘a” ve “baḡr”in kelime anlamını açıkladığını görürüz. Manzum sözlük boyunca kullanılan remel, recez, mütekârib, hezec bahirleri ile kısa şekilde bahsi geçen serî bahrine dair verdiği bilgiler ise şöyledir:

Remel feth-i mîm-ile doḡumak ma‘ nâsınadır nesc gibi *remeltü’l-ḡaṣire* dirler, *ben ḡaṣırî doḡudum* diyecek yerde. Fâ‘ilâtün vezni ile mevzün beyte *remel* dinilmek evtâdı ḡaṣır gibi muntazım (A 45b) olduḡıçündür. Veyâ *remel* hervele ve yelmek ma‘ nâsına olandan me’ḡūz ola. *Baḡr-i remel* recez ve ḡayrıya nisbet tîzce olduḡıçün ana *remel* dinilmiştir. Kezâ fi-*Şerḡi’l-‘Arûz* li’l-Endelüsî.

(A 242a) Ve müstef‘ ilün olduḡı şi‘re *recez* dinilmege vecih *recez* fethateyn ile bir marâzdur ki deve uyluḡında olur, baḡr-i *recez*ün âḡirinde ḡaṭ‘ ve cez‘ ve şitr ve nehek gibi ‘illetlerün luḡūḡı çok olduḡıçün *recez* tesmiye olunmıştır. Ve *sâlim* dinilmege sebep sekiz rûkni daḡı sâlim olup ḡiçbirinde ḡazf olmadıḡıdır. Ve *müsemmen* tesmiye olunmak bu şi‘rün bir beytinde sekiz rûkn ve sekiz kerre müstef‘ ilün olduḡıçündür. Şâriḡ-i Endelüsî ‘*Arûz şerḡ*inde böyle yazar.

Bu baḡre *mütekârib* dinilmek eczâsı kıṣa ve biri birine yaḡın olduḡıçündür. (A 318b)

Hezec feth-i hâ ve feth-i zâ-yı mu‘ ceme ile eḡâniden bir dürlüdür ki anda terennüm (B 21b) ve ṡarab u şevḡ vardur. Altı def‘a mefâ‘ ilün vâḡi‘ nazma *hezec* dinilmek

‘Arab ekşeriya bunuḡla teḡannî eyledükleri içündür. Ve *müseddes* feth-i dâl ile ism-

i mef' üldür şol şî' re dirler ki her mışrâ' ında üçer rükni ola ve bir beyitte altı rükni ola. Nitekim bu kıt' ada vâkı' ebyātuñ cümlesi eyledür. Ve **mağşür** *kaşr*dandır *kaşr* lüğatte eksiltmekdür, ıştılâh-ı 'arüzda hâzfu sâkini's-sebebi şümme iskânu müteharrihidür. Kezâ fi- 'Arüz-ı *Vahîd-i Tebrîzî*. Ya' nî sebebüñ sâkinini hâzıf idüp müteharrik olanı şoñra sâkin kılmakdur. İşbu **hezecce**de aşıl her mışrâ' ında üçer mefâ' ilün olmağ idi, lâkin 'arüz ve çarb **mağşür**dur. 'Arüz, mışrâ' -ı evvel âhirinde vâkı' mefâ' ilündür. Ve çarb, mışrâ' -ı şânî âhirinde vâkı' mefâ' ilündür. Mefâ' ilünden nün hâzıf olunup lâm-ı müteharrik sâkin olunca mağşür olur. Her beyitte altı mefâ' ilün vâkı' olıcağ evvelkiye şadr, ikinciye haşv, üçünciye 'arüz, dördünciye ibtidâ, beşinciye yine haşv, altıncıya çarb dirler. Kezâ fi-*Şerhi's-Sükkeri's-Şâfi'* alâ-mü'ellifihî rahmetu'llâhi'l-Kâfi. (A 33a)

Ve **serî'** tîz dimekdür, fa' il be-mâ' nî-i fâ' ildir. Müfte' ilün olduğı yere **serî'** dinilmek esbâb-ı evtâda muttaşıl olduğda telaffuzı tîz ve âsân olduğıçündür. Ve **mağviyy** ism-i mef' üldür, dürülmüş ma' nâsınadır. Ve 'arüz ıştılâhında (B 12b) dördünci sâkini hâzfa tayy dirler. Müfte' ilün aşlı (A 20a) müste' ilün idi, dördünci sâkin ki fâ' dur hâzıf olunup fâ' sız müste' ilün çaldı, müfte' ilün kelimesine nağl olındı. Zîrâ kelâm-ı 'Arab'da müste' ilün yokdur eyle olıcağ müfte' ilün **mağviyy** olur. Kezâ fi-*Şerhi'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri's-Şâfi'*.

Yukarıya alınan örnek metinlerde bahirlerin oluşma usullerini tarif ederken **müseddes**, **mağşür**, **kaşr**, 'arüz, **çarb**, **haşv**, **ibtidâ** gibi aruz terimlerinin de açıklamaı olarak ele alındığı görülmektedir. Aşağıdaki kısım ise **sebeb-i hafif**, **veted-i mecmü'**, **veted-i mefrük**, **fâşıla-i şuğrà**, **fâşıla-i kübrânın** bir arada açıklanağı bir **Fâ'ide** bölümüdür:

Fâ'ide: Ma' lüm ola ki 'arüz ıştılâhında sebeb-i hafif iki çarf olup evveli müteharrik, şânî sâkin olandır *lem kum* gibi. Ve sebeb-i şağil iki müteharrike dirler *ereleke* gibi. Veted-i mecmü' iki müteharrikden şoñra üçünci çarf sâkin olandır 'alâ, *ilâ* gibi. Ve veted-i mefrük iki müteharrik arasında bir çarfi sâkin olandır *çâle*, *mâle* gibi. Ve fâşıla-i şuğrà üç müteharrik olup dördünci sâkin olandır *kelemen*, *cebelin* gibi. Ve fâşıla-i kübrâ dört müteharrik olup beşinci sâkin olandır *semeketen*, *beleşakum* gibi. Bu altı nesneyi işbu *lem ere 'alâ re'si cebelin semeketen* çavli cem' ider. Ma' nâsı; ben çag başında bir balığ görmedüm, dimekdür. *Cebelin* ve *semeketen* nün ile yazılır. Nitekim fâ' ilâtün ve mefâ' ilün ve fe' ülün ve bunlara müşâbih olanlar nün ile yazılır. Zîrâ iki çatt kıyâs üzre degüldür. Biri çatt-ı 'arüz ve biri çatt-ı Muşhaf-ı Şerîf. Böyle olsa ma' lüm ola ki **fâ' ilâtün** bir veted-i mecmü' ve iki sebeb-i hafifden

ve **fe'ülün** bir veted-i mecmû' ve bir sebep-i hafifden ve **müfte' ilün** bir sebep-i hafif ve bir fâşıla-i şugrâdan mürekkebdür. Sâ'irlerin buña kıyâs eylesin. (A 46a)

5.6. Dilbilgisi Terimleri

Şerh-i Seb'atu Ebhur'da edebî sanatlar ile belagat bilgilerine yer verilmediği ve gramer kurallarına dair detaylı açıklamaların da belli sayıda olduğu görülmektedir. Manzum sözlükten seçilerek açıklaması yapılan kelimelerin çoğunluğunun hayvanlarla alakalı oluşu bu durumun temel sebebidir. Eserde geçen dilbilgisine dair terimler şunlardır:¹²⁶

a'lâm-ı gâlibe: Aynı ismi veya künyeyi taşıyanlardan belirli bir kişiye ya da nesneye şöhreti ve yüceliği sebebiyle işaret eden özel isimler.

Ve **şâlişen** 'alem olduğu taqdir üzere **a'lâm-ı gâlibeden** midür veyâ a'lâm-ı mevzû' adan midür, ihtilâf vardır. Ve **râbi'an** a'lâm-ı mevzû' adan olduğu taqdir üzere menkûl midür veyâ mürtecel midür, ihtilâf vardır. Ve **hâmisen** mürtecel olduğu taqdir üzere müştak midür degül midür, ihtilâf vardır. (A 21b)

ayne'l-fi'l: Fiilin ortadaki asli harfi.

Ca'd fetḥ-i cîm ve sükûn-ı 'ayn-ı mühmele (18) ve dâl-ı mühmele ile berd ve lafz ve men' vezni üzredür ki cümlesinde 'ayne'l-fi'l sâkindür 72a

ḍâd-ı mu'ceme: Noktalı ḍâd harfi.

Ve **ebu'l-fâzil** fetḥ-i fâ ve sükûn-ı **ḍâd-ı mu'ceme** ile altundur zeheb gibi. (A 98b)

elif-i mümâle: İmâle yapılmış elif.

Nînovâ kesr-i nûn ve yâ'-i müşennât-ı tahtâniyye vü sâkine ba' dehu nûn-ı meftûḥa ve nûn'dan şoñra vâv ve **elif-i mümâle** ile bir ḡadîm beleddür ki Mavşıl medînesi muḡâbelesinde idi. Ḥarâb olup ḡâlen eşaretten bir şey' ve bir nesneye bâḡîdür. (A 468a derkenar)

fa' il be-ma'nî-i fâ' il: Sıfat-ı müşebbehe vezninde olup fâil anlamı taşıyan sözcükler.

¹²⁶Terimlerin tespitinde şu çalışmalardan yararlanılmıştır: Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitâbu't-Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*- haz. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997).; Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006).; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 2015).; *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dilbilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, haz. Nevzat Özkan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020).

Ve *Lahif* hā'-i mühmele ve mu'ceme ile emir vezni üzre fa'il be-ma'nî-i fâ'ıldür lahf hā'-i mühmele ile örtmekdür. (A 146a)

fa'il be-ma'nî-i mef'ül: Sıfat-ı müşebbehe vezninde olup mef'ül anlamı taşıyan sözcükler.

Ve bahîre fa'il be-ma'nî-i mef'üldür fa'il be-ma'nî-i mef'ülde kaçan isim anuñla zıkr olunsa müzekker ve mü'enneş berâber olur, meşelâ 'aynun kehilun ve keftün hağibun dirler 'ayn mü'enneş iken kehilun dimezler hâ ile ve kaçan şıfatı ifrâd eyleseler isim anuñla zıkr olunmasa hâ'yı idhâl iderler mü'enneş şıfatı olduğıçün ve mü'enneş şıfatı olduğı ma'lüm olsun için bunda dağı bahîre şıfatdur ism anuñla zıkr olunmaduğıçün hâ idhâl olunmuşdur, nitekim nañha ve zebîha da böyledür. Kezâ fi'l-*Kevâşî*. (A 241b)

harekât-ı şelâşe: Üstün, esre ve ötrede oluşan üç hareke.

Ve *temm/tümm/timm* tâ'-i müşennât-ı fevķāniyyede harekât-ı şelâşe ile. Nitekim *temâm*da harekât-ı şelâşenün her biri cā'izdür ve ikisi de bir ma'nâyadır. (A 10b)

harf-i zâ'id: Kelimenin aslında olmayıp sonradan eklenen harf.

Ve *Le'âlî-i Ferîde-nâm* şerhinde ismu'llâh 'azze ve celle kaçan kesreden şoñra vâkı' olsa lām'ını terkîķ eylemege kurrâ müttefiklerdür, gerek kesre harf-i zâ'idde olsun بالله [bi'llâh] gibi gerek âhir-i kelimedede olsun (A 27b)

hazf: Harf ya da kelimenin düşürülerek ortadan kaldırılması.

Ve 'arüz işılâhında (B 12b) dördüncü sâkini hazfa tayy dirler. Müfte'ilün aşlı (A 20a) müstef'ilün idi, dördüncü sâkin ki fâ'dur hazf olunup fâ'sız müste'ilün kaldı, müfte'ilün kelimesine naql olındı. Zîrâ kelâm-ı 'Arab'da müste'ilün yokdur eyle olıcaķ müfte'ilün ma'viyy olur. Kezâ fi'ş-*Şerhi'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri'ş-Şâfi*.

hiffet: Telaffuzu zor olan bir kelimenin kurallara uygun şekilde hafifletilmesi, kolaylaştırılması.

Zîrâ *ezel* feth-i elif ve sükün-ı zâ-yı mu'ceme ile tarlıķdur dîķ ve şiddet ma'nâsına. Ve *ezeliyy* dirler aşlı *yezeliyy*dür ki lem-yezel didükleri 'ibârete mensûbdur. Hiffet için yâ elif'e kalb olunup *ezeliyy* dimişlerdür. Nitekim rumhün zî-Yezenî'ye nisbet olunduķda ezeniyy ve Yeşrib'e nisbet olunduķda *naşlün eşrebiyyün* dinilür. (A 408a)

Aşağıda özellikleri tarif edilen harflerle alakalı bilgi metinde sadece tek bir yerde geçmektedir:

ḥurūf-1 müsta‘li: Telaffuz ederken dilin kökü ile üst damağa yükseltilerek telaffuz edilen harfler (ḥı, şad, ḍād, ṭı, zı, ‘ ayn, kaf)

ḥurūf-1 mehmūse: Cehr harflerinin zıddı olan, okunurken nefes akışının olduğu harfler (te, şe, ḥā, sīn, şīn, şād, fe, kef, he)

ḥurūf-1 mechūre: Kendisinde cehr sıfatı bulunan, harekeli olarak telaffuz edilirken nefes akışının olmadığı harfler. (elif, be, cīm, dāl, zel, rā, ze, ḍād, zı, ‘ ayn, ḡayn, kāf, lām, mīm, nūn, vāv):

ḥurūf-1 münḥafid: İstilâ harflerinin dışında kalan telaffuz sırasından dilin yükselmeden aşağıda kaldığı harfler (elif, nūn, şīn, ḥā, rā, dāl, ye, peltek şe, ‘ ayn, lām, mīm, kef, sīn, vāv, fe, te, cīm, he, ze, e, dāl, elif)

Ve yola sīn ve şād ile *sirāṭ* ve *şirāṭ* dirler sīn ile aşıldır. Lâkin ṭā’-i **ḥurūf-1 müsta‘** liye ve **mechūre**den ve sīn **ḥurūf-1 münḥafide** vü **mehmūse**den olmağın ṭā’ ve sīn arasında tenāfir ve şikalun [min]-mā vardır. Anuñçün sīn şād’a kalb olunup *şirāṭ* didiler. (A 44a)

iltikā’-i sākineyn: İki harekesiz harfin bir araya gelmesi.

Ve *Le ‘ālī-i Ferīde*-nām şerhinde ismu’llāh ‘ azze ve celle kaçan kesreden sonra vāki‘ olsa lām’ını terķik eylemege kurrā müttefiklerdür, gerek kesre ḥarf-i zā’idde olsun بالله [bi’llāh] gibi gerek āhir-i kelimedede olsun آيات الله [āyāti’llāh] gibi gerek **iltikā’-i sākineyn** için ‘ arıza olsun ما يفتح الله [mā-yeftahi’llāh] gibi ve fetḥa ve zammeden sonra lām’uñ tefḥimi üzre ittifaḥ eylemişlerdür قال الله [qāla’llāh] ve ان ينزل الله [in yenzala’llāh] ve يفعل الله [yef’ala’llāh] ve يضل الله [yuḍillu’llāh] ve رسل الله [rasela’llāh] gibi ve ismu’llāh ile ibtidā olınsa yine böyledür. Ve lām’da aşıl (A 28a) terķikdür. Lâkin ismu’llāhda tefḥim ü taḡlīz-i lām tefḥim ü ta‘zīm içündür. Ve ba‘zılar ismu’llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür kaçan اللات [el-lāt] üzerine ḥā ile vaḳf olınsa, dimişlerdür. Bu ḳavil üzre ismu’llāh ḥaḳḳı her ḥâlde mufahḥam olmaḳdur.

i‘rāb: Arapça kelimelerin son harfinin ya da harekesinin deḡişme durumu.

Ve ‘Arab’a ‘ arab tesmiye olunmaḳ bundandır yayladan kışlaya ve kışladan yaylaya keşret-i intikālleri olduğüçün. Ve kelāmda olan **i‘rāb** bundandır; zīrā ḳable’l-i‘rāb

mechuldür i‘rāb olduğda beyān cānibine intikāl olunur. Kezā fi-Şerhi’l-Meşāriḳ li’ş-Şeyhi’l-Ekmeḳ raḫimehu’llāhu ‘azze ve celle. (A 64b)

ism: Ad.

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile *esmā’* cem‘idür ve *esmā*, *ism* cem‘idür. Ve *ism* hemze’de kesr ü zamm ile addur ve ‘alāmet ma‘nāsınadır. Ada *ism* dinilmek kişinüñ ‘alāmet ve nişānı olduğıçündür. Ve sīn’de ḫarekāt-ı şelāşe ile sim ve simā *ismde* lüğatdür cümle sekiz lüğatdür. (A 15b)

ism-i cāmid: Başka bir kelimededen türememiş isimler.

Destgīrde *dest* eldür ve *gīr* kāf-ı ‘Acem-ile *gīrftendendür* ki tutmağdur. *Destgīr* el dutıcı ma‘nāsınadır. Ḳā‘ ide-i Fūrs üzre bir *ism-i cāmid* bir *ism-i müştak* ile terkīb olınsa vaşf-ı terkībī olur. (A 407b)

ism-i cins/ism-i ‘ām: Cins isim.

Ve *arz* *ism-i cinsdür* Cevherī didüğü üzre. Ve şāḫib-i *Ḳāmūs*, *arz* *ism-i cins* veyā cem‘dür, dir. (A 111a)

ism-i işāret: İşāret anlamı taşıyan sıfat ve zamirler.

Zā ihaleten ‘ibāretinde olan lafz-ı *zā* *ism-i işāretdür* ve *zā* ser‘āne fā‘ilidür ve ser‘āne seru‘a ma‘nāsına *ism-i fi’ldür* fā‘il ister ve ser‘āne ve seru‘a mā-beynlerinde fark mübālağa cihetindendür, *ism* olanda mübālağa vardur ki müsemmə olanda ol mübālağa yokdur. (A 277b derkenar)

ism-i mekān: Yer belirten isim.

Ve *Mültezem*’de mīm mażmūm ve zā-yı mu‘ceme meftūḫdur ve *Müstecār*’da mīm mażmūmdur ikisi de *ism-i mekāndur*. (A 261b)

ism-i müştak: Türemiş isim.

Destgīrde *dest* eldür ve *gīr* kāf-ı ‘Acem-ile *gīrftendendür* ki tutmağdur. *Destgīr* el dutıcı ma‘nāsınadır. Ḳā‘ ide-i Fūrs üzre bir *ism-i cāmid* bir *ism-i müştak* ile terkīb olınsa vaşf-ı terkībī olur. (A 407b)

ism-i ‘alem/ism-i ḫāş: Özel isim.

(A 22a) Ve şıfatdur diyenlerün delilleri budur ki **ism-i ‘alem** ism-i işâret yerinde kâ’imdür. Hağ sübhānehu ve te‘ālāya işâret şahîh olmayınca nice ‘alem olur. Ve bir delilleri dağı budur ki ‘alemden murād hağîkatde mümāsili olandan temeyyüzdür. Hağ te‘ālānuñ hağîkatde mümāsili olmaduğı muğarrer, eyle olıcağ ‘alem müfid olmaz ve lafza-i celāle ‘alem degüldür, şıfatdur, dirler.

ıştikāk: Aynı kökten çeşitli manalara gelen değışik kelimler türetmek ya da bir kelimededen başka kelimeler türetmek.

Ve iki lām-ıla āyet-i kerīmede **والليسع** [*ve Ellyesa‘*] Ĥamza ve Kisā’i kıra’atıdır. Ve bu ismün **ıştikākı** yoğdur ve ba‘zılar *vesa‘a* muzāri‘inden menkūldür, dirler. Ve **Yesa‘**, Uğtüb oğlıdur ve Uğtüb, ‘Acüz oğlıdur ve ba‘zılar **Yesa‘**, Yūşa‘ bin Nūn’dur, dirler. (A 282a)

lā-yenşarif (gayri munsarif): **Esre ve tenvin alamayan isimler.**

Ve kelām-ı ‘Arab’da nef’ il kelimesi vardur nağrib gibi ve bir kimseye nercis diyü ad virilse **lā-yenşarif** olur; zīrā nağrib gibidür vezn-i fa‘ale ve ‘alime bulunur ve nercis kelimesi mu‘arredür nergis lafzından. (A 191b)

ma‘ rife: Belirli bir kişı ya da nesneyi gösteren isim.

Ĥağācir feth-i ĥā’-i mühmele vü ĥād-ı mu‘ceme ile sırtlan didükleri cānver adıdır veyāğud anuñ enigidür. Bu lafız **ma‘ rife** ve lā-yenşarifdür, zīrā ism-i vāğiddür ‘alā-bünyeti’l-cem‘. (A 474a)

menkūl: Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında ilgi bulunan lafız.

Ve iki lām-ıla āyet-i kerīmede **والليسع** [*ve Ellyesa‘*] Ĥamza ve Kisā’i kıra’atıdır. Ve bu ismün **ıştikākı** yoğdur ve ba‘zılar *vesa‘a* muzāri‘inden **menkūl**dür, dirler. (A 281b)

merfū‘: Son harfinin harekesi ötre olan isim veya muzari fiil.

عسي الكرب الذي أمسيت فيه

يكونُ ورأه فرجٌ قريبٌ¹²⁷

¹²⁷“İnşaallah, geceyi içinde geçirdiğim sıkıntının ardından bir rahatlama olur.”

(...) Ve [قريب] *karībun* merfū‘ dur mā-ḳabline şıfatdur ki ol ferecdür eger yekūn ef‘ āl-i nāḳışadan olursa ve eger tāmme olursa ḳarībun anuñ fā‘ ilidür. *Kezā fi-Şerhi’l-Ebyāt*. (A 155a)

munşarif: Esre ve tenvin alabilen isimler.

Ve *gavġā* iki ġayn-ı mu‘ ceme arasında vāv-ı sākine ile (A 317b) çekirgenüñ ufağıdur ki kızarup ḳanatları belürmege başlaya ve bu lafız müzekker ve mü’enneş olur ve **munşarif** ve lā-yenşarif olur, vāhidi *gavġā* ’etundur. Nās u ḥalḳuñ sefele ve alçağına *gavġā* tesmiye olunmaḳ bundandır.

mu‘ tellü’l-‘ayn: Orta harfi illet harfi (ى-و) olan fiil.

Ve ba‘ zılar, *Allāh* aşlı *ilāh*dur dinilmek merdüddür. *Zirā* aşlı *ilāh* olmaḳ da‘ vā-yı bilā-delıldür. *Zirā* *Allāh* ve *ilāh* lafızda ve ma‘ nāda muhteliflerdür. Lafızda muhtelif oldukları bu ki lafzatu’llāh zāhirde **mu‘ tellü’l-‘ayn**dur ve zāhirden ‘udül olmaz illā delil ile olur. Ve *ilāh* mehmūzu’l-fā’ ve şaḥīḥü’l-‘ayn ve’l-lāmdur. Bu ikisi iki maddeden iken ikisini de aşlı-ı vāhide redd (B 15a) sebīl-i taşarrufdan zeyġdür. Ve ma‘ nāda ihtilāfları bu ki *Allāh*, *Bārī* te‘ ālā ve teḳaddes ḥazretlerinüñ ismidür. Cāhiliyyet ve İslām’da aña maḥşüşdür ve *ilāh* böyle degüldür, dirler. (A 23b)

mużāf: Tamlamalarda tamlanan unsur.

Ve *عشرون* [*işrūn*] yigirmidür ‘aşere cem‘i degüldür ve ‘aşere cem‘i olmaḳ üzre delil yokdur ve **mużāf** olduḳda nūn düşer *işrūke* ve *işriyy* gibi kāf-ı ḥiṭāb ve yā’-i mütekellime **mużāf** olmaġla nūn düşmişdür. (A 74a)

mużāfun ileyh: Tamlamalarda tamlayan unsur.

Ve ‘*anḳā* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile bir ḳuşdur ki mevcūdu’l-ism ve ma‘ dümu’l-cismdür ya‘ nī adı vardır ve kendüsi yokdur. İşbu ḳuşa ‘anḳā’u muġrib dirler. Muġrib de zamm-ı mīm ve kesr-i rā-ıla ‘anḳāya şıfat olmaḳ ve ‘anḳānuñ **mużāfun ileyhi** olmaḳ cā’izdür. (A 383a)

müdgam-müdgamun fih: Ardarda gelen iki kelimedeki ilk kelimenin son harfinin ikinci kelimenin ilk harfiyle aynı olması. Birbirine katarak okunması durumunda sakin olan ilk harfe müdgam, harekeli olan ikinci harfe müdgamun fih denilir. Metindeki tek örneġi şudur:

Meşelâ, işbu kıt'ada *baħr-i remel* için sekiz rükün bir beyitte mevcüddür ve taķtı'ı böyledür: Tañrı zü'l-cüb **fâ' ilâtün** büredür dâ **fâ' ilâtün** ħı sileṭli **fâ' ilâtün** tū ħuzâ **fâ' ilün** Mekke şehri **fâ' ilâtün** dūr 'arüz u **fâ' ilâtün** zamm-ıla ümm **fâ' ilâtün** mü'l-ķurâ **fâ' ilün**. *Zü'l-cubbûre* ve *ümmü'l-ķurâ*da müşeddede olan bā' ve mīm ikişer ħarf i' tibār olunur ki biri **müdgam** ve biri **müdgamun fihdür**. (A 45b)

münādâ: Çağırılan isim, nida edatlarının birinden sonra zikredilip çağırılan şahıs ya da varlık. *Ey* feth-i elif ve sükün-ı yâ ile key vezni üzre **münādâ**-yı ħarīb için bir ħarfdür. Nitekim *ey zeydun akbil* dinilür *ey Zeyd gel beni ħarşula* ma' nāsına. (A 45a)

mürtecel: Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında ilgi bulunmayan lafiz.

Ve eger ikinci olursa (A 23a) ya'nî aşl-ı āħardan me'ħūz olursa ol daħı ikiden ħâlî degüldür. Ya ol aşıl müştak ola veyâ olmaya. Eger müştak olmazsa lafzatu'llāħ müştak olmaz. Ve eger ol aşıl müştak olursa lafzatu'llāħ müştak olur. İmām Sībeveyh, lafzatu'llāħ ism-i **mürteceldür** ve 'alemiyyet içündür aşıl me'ħūzun minh i' tibār eylemeksiz didügi menķüldür. Ve aşħāb-ı Sībeveyh, lafza-i celālenüñ aşlı vardur didüğini Sībeveyh'den ħikāyet eylemişlerdür.

müştak: Türemiş kelime.

Ve 'avvām feth-i 'ayn-ı mühmele ve teşdid-i vāv ile şuda yüzen kimsedür. Ve feth-i 'ayn ile olan 'avmdan **müştak**dur ki yüzmekdür, kesr-i sīn ile olan sibāħa gibi. (A 16a)

müteaddi: Geçişli fiil.

Ve **müfrez** zamm-ı mīm ve sükün-ı fā ba' dehu rā'-i mühmele (A 125a) ile ayrılan ve ayırup başkaca ħonulan nesnedür ifraztu eş-şey'e dinilür bāb-ı if' ālden. *Ben bir nesneyi 'azl eyledüm ve ayırdum* diyecek yerde 'azeltu eş-şey'e 'an-ğayrihi ve firztuhu ma' nāsına. Ve **ferz**ki şülāşiden maşdardur ve ħarb vezni üzredür *ifrāz* gibi. **Müte' addidür üfrüz** ki zamm-ı elifle ki muşaddaradur, bundandur.

na't: Sıfat.

A'ķar şığa-i tafđil ile 'akredendür. 'Aķre feth-i 'ayn ile ve zamm ile daħı cā'izdür, **na't**ı 'āķir ve 'aķir gelür. 'Āķir ve 'aķir evlādı olmayana dirler *raculun 'āķirun* ve *emerātun 'āķirun* dirler. (A 67b)

nekra: Belirsiz bir kişiyi ya da nesneyi gösteren isim.

Ve *ümmü hubeyn* hâ'-i mühmele ve bâ'-i muvaḥḥade ve nün-ıla zübeyr vezni üzredür, isti' māl olunmaz illā muşağğar isti' māl olunur. Ve ma' rifedür ve gāhī elif lām dāḥil olur ve elif lām ḥazf olunmağla **nekra** olmaz. (A 281a)

‘ayn-ı mühmele: Noktasız ‘ayn harfi.

Ve ‘*ineb* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i nün-ıla yine sücidür ḥamr ma' nāsına. (A 69a)

şayrūret: Olmak, edilmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek.

Kelām-ı Qadīm'de “قَائِمًا بِالْقِسْطِ”¹²⁸ vāḳi' dūr, bi'l-'adl ile tefsir olunmuşdur ve mizāna ve terāziye *kıst* dinilmek anda 'adl olduğüçündür, zīrā mizān ile 'adl vāḳi' olur ve **muḳsiḳ**le olan hemze **şayrūret** içündür veyāḥuz selb ü izāle için ola. Bu taḳdīr üzere **muḳsiḳ** *kaṣṣ*dan olur ki feth-i kāf-ıla zulm u cevrdür ve *kaṣiṣ* (A 310a) cā'ir ü zālīm ma' nāsınadır.

şīğa-i cem': Çokluk sigası.

El-ḥaylu meyāmīnu. Meyāmīn feth-i mīm-ile meymūn cem'idür ki mübārek ma' nāsınadır ve *meyāmīn* mübārekāt ma' nāsınadır *ḥayl* cem' olmağın *meyāmīn* **şīğa-i cem'** -ile zikr olunmuşdur ve *mübārek, bereket*dendür ki *bereket* taḥrīk-ile nemā vü ziyāde vü sa' ādet ma' nāsına. (A 144b)

şāz: İstisna, kural dışı.

Ve 'uḳāb mü'enneṣdür anuñçün cem' i ef' ul vezni üzere gelür zīrā kā'ide-i cem' üzere şālisi ziyāde olanlardan cem' olmaz ef' ul vezni üzere illā mü'enneṣ olan ism-i cem' olur 'anāḳ, a' nuḳ ve zīrā', ezru' gibi ve mekān, emkūn vezni üzere cem' olmağ **şāz**dur. (A 283b)

tā-i mühmele: Noktasız tā harfi.

Ve *ebū tālib* tā'-i mühmele ve kesr-i (B 47a) lām-ıla atdur feres gibi.

vaşf-ı terkibi: Farsçada iki kelimededen meydana gelen birleşik sıfat.

*Destgīr*de *dest*eldür ve *gīr* kāf-ı 'Acem-ile *gīrīftendendür* ki tutmağdur. *Destgīr* el dutıcı ma' nāsınadır. Kā'ide-i Fūrs üzere bir ism-i cāmid bir ism-i müştak ile terkib olınsa **vaşf-ı terkibi** olur. (A 407b)

zāl-i mu' ceme: Noktalı zāl harfi.

¹²⁸“...adaletle...” *Kur'ân-ı Kerīm, Âli İmrân 3/18.*

Ve *ebū zeyyāl* feth-i *zāl-i mu‘ceme* ve teşdīd-i yā³-i müşennāt-ı tahtāniyye ile öküz didükleridür ki şığıruñ erkegidür şevr gibi ki feth-i şā³-i müşelleşe ve sükūn-ı vāv-ıladur. (A 94b)

zamīr-i mü’ennes: Dişi şahıs zamiri.

Ve *tekalledehā ke-tavki’l-ḥamāmeti* darb-ı meşeldür, bunda olan **zamīr-i mü’ennes** ḥaşleten ḳabiḥa ve çirkin ve yaramaz ḥūya rāci‘dür, ya‘nī fülān kimse ol yaramaz ḥūyı gögercin (A 326a) boğmağı gibi boğmağ eyledi ve boynına aşdı.

5.7. Şerh Metodu

İyi bir medrese tahsili gördüğü anlaşılan Abdülcelil bin Yûsuf hayvanlara olan ilgisini ve çok farklı alanlardaki merak ve bilgisini yansıtır nitelikte bir şerh kaleme almıştır. Şerh-i Seb’atu Ebhur’a bakıldığında şerh metodu olarak şu dört temel özellik ortaya çıkmaktadır:

1. **Şerh edilen kelimenin detaylı şekilde ele alınması:** Şârih detaylı bir şerh ortaya koymuştur. Kelimelerin okunuş ve anlamlarını ayrıntılı olarak vermesi, anlam benzerlik ve farklılıklarını belirtmesi, kelimelerin etimolojisine dair bilgiler sunması, ilgili nesnelere isim verilmiş sebeplerini açıklaması, kelime ve ifadelerin atasözü, vecize ve şiiirlerdeki kullanımlarından örnekler vermesi, mevzuları uzun uzadıya ele alması şerh metodunun ilk ve en temel özelliğidir. Bu özellik diğer özelliklerin hepsine yansımış durumdadır.
2. **Şerhin bölümlendirilmesi:** Şârih, şerh edilen kelimeleri el-emsâl, et-ta‘bîr, el-havâs, el-hükm, hikâye/rivâyet, acîbe/garîbe, fâ‘ide, su‘âl-cevâb, nükte, latîfe, tılsım, hikmet, nasîhat gibi başlıklar altında değerlendirmiştir.
3. **İktibas ve istiḥat kullanımı:** Bahsi geçen konunun anlaşılabilirliğini sağlamak ve bilgilerin doğruluğunu ispatlamak amaçlı kullanılan iktibaslar ve şahit olarak gösterilen âyet, hadis, beyit vb. örneklerinin şerhte yoğun şekilde kullanılması dikkati çekmektedir.
4. **Kaynak kullanımı:** Şerhi için yararlandığı 202 eseri mukaddimesinde listeleyen şârih, bu kaynakları gerekli olan her yerde mutlaka müellifleri ile zikretmiş ve haklarında bilgiler vererek kaynaklarının metin içinde etkin bir hal almasını sağlamıştır.

- 4.1. **Göndermeler:** Şerh esnasında faydalandığı kaynakları titiz bir şekilde her defasında zikreden Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı bilgilerin detaylarını öğrenmek isteyenleri de doğrudan bu kaynaklara yönlendirir. Şerh içinde yinelenen bilgilerin metindeki yerlerini de metin içi gönderme olarak adlandırılabilen bazı kalıp ifadelerle tarif eder.
- 4.2. **Reddiyeler:** Eserdeki tenkit içerikli bölümler şârihin şerhini kaleme alırken müracaat ettiği kaynak eserlerdeki bilgi farklılık ve yanlışlıklarının tespit edilip doğrularının verilmesi şeklindedir.

5.7.1. Şerh Edilen Kelimenin Detaylı Şekilde Ele Alınması

Şerh edilen manzum sözlük Seb'atu Ebhur'un henüz elimizde müstakil hali mevcut değildir. Ulaşabildiğimiz iki şerh nüshası da manzum eser ile şerhini birlikte içermektedir. Her beytin altında o beyte ait mensur şerh metni bulunan nüshalarda manzum sözlük metni, kırmızı mürekkeple yazılmış bir nûn harfi kısaltmasıyla beyit beyit verilmiş ve her beytin sonunda hâ harfiyle verilen bir şerh başlığının ardından beytin içinden seçilen kelimelerin şerhi sunulmuştur. Beytin şerh edilecek kelimesi kırmızı mürekkeple yazılmış, kelimenin okunuşu, hareke kayıtları ve anlamı verilip şerhe başlanmıştır. Aşağıdaki hususlar incelendiğinde şerhin tam bir dikkatle kaleme alındığı, hiçbir ayrıntının atlanmadığı, ulaşılabilen her bilginin şerhe dahil edilmeye çalışıldığı görülecektir.

- a) Kelimelerdeki sessiz harflerin noktalı ve noktasız olma durumları ile harekeleri belirtilir.

Besūs feth-i bā'-i muvaḥḥade ve iki sîn-i mühmele ile bir 'avrat adıdır ki anuñ sebebi ile kırk sene iki tā'ife arasında ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl vāki' olmuştur. (A 39b)

Enked nûn'dan gayrı ḥurûf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre uğursuz ve şe'âmet üzre olan er kimsedür. (A 41a)

- b) Kelimenin veznine örnek verilir ya da kelimenin hangi bâbdan geldiği belirtilir.

‘*Akkār*’ ayn-ı mühmeleden sonra kâf ile kettân vezni üzere otlardan ve ot köklerinden anuñla em ve ‘ilâc olan otur. (A 37a)

Ve *seraṭ* hüruf-ı mühmele ve fethateyn ile naşara ve ferihâ bâblarından ibtilâ‘ ve yutmaḡ ma‘ nâsına maşdardur fethateyn ile *seraṭân* ve istif‘âl bâbından *istirâṭ* ve tefe‘‘ül bâbından *tasarruṭ* gibi. (A 43b)

c) Kelimenin okunuşuyla alakalı bilinmesi gereken bir husus varsa, örneğin kelime vezin gereği farklı şekiller alıyorsa ya da kelimenin birden çok okunuşu varsa bunlar belirtilir. Kelimelerin söyleniş ve okunuş farklılıklarına dikkat çekilir.

Selām feth-i sîn ile taḥiyyat ma‘ nâsına olduğı *Müşelles-nâm* lügatde mübeyyendür. Ve *temm/tümm/timm* tā’-i müşennât-ı fevḡâniyyede ḡarekât-ı şelâşe ile. Nitekim *temām*da ḡarekât-ı şelâşenüñ her biri cā’izdür ve ikisi de bir ma‘ nâyadur. (A 10b)

Berde feth-i bâ’-i muvaḡḡade ve sükün-ı rā’-i mühmele ve dâl-ı mühmele vü meftūḡadan sonra hâ ile. Ve rā’nuñ feth-i cā’izdür. Ammâ bunda vezin sükün iḡtizâ ider. (A 42a)

Ve *ebu’l-meḡdâ*’ ḡâd-ı mu‘ ceme ile semâ’ vezni üzere atdur feres gibi. Ve *zabyenüñ* künyeti ümmü’l-ḡıṣf ve ümmü’ṭ-ṭalâdur. *ḡıṣf* kesr-i ḡâ’-i mu‘ ceme ve sükün-ı şîn-ı mu‘ ceme ile ve ṭalâ feth-i ṭâ’-i mühmele iledür. Lafz-ı ḡıṣf *ḡayâtü’l-ḡayevân*’da böyle zabṭ olunmuşdur. Ammâ *Ḳāmūs*’da ḡâ’da ḡarekât-ı şelâşe cā’iz diyü yazar. Geyigüñ yavrısı toğduğı yıl *ḡıṣf* ve *ṭalâ*dur. İkinci sene *ceza*’dur, üçüncü sene *şeniyy*dür ölünceye dek artık *şeniyy*dür. *ḡayâtü’l-ḡayevân* şâḡibi İmâm Demîri İbn Ḳuteybe’den böyle rivâyet eyler. (A 48b)

ḡizbâz elif’den ḡayrı hüruf-ı mu‘ ceme ile ḡirtâs vezni üzere bir siñekdür ve ba‘ zılar siñek âvâzıdur, dirler ve ba‘ zılar kedidür sinnevr ma‘ nâsına dirler. Bunda birkaç lügat vardır; biri *ḡâzibâzi* kesr üzere mebnî olmağla ve biri *ḡâzebâze* iki zâ’nuñ fethiyle ve evvelki zâ’nuñ zammı ikincisininüñ kesriyle. Ve bunüñ ‘aksi ve ḡâşi‘â’ vezni üzere *ḡâzibâ*’zâ’da ḡarekât-i şelâşe ile ve ḡirbâ’ vezni üzere *ḡizbâ*’ ve *ḡâzubâzin* (A 275b) zâ’-i evveli zammı ve zâ’-i şâniye tenvîni ile ve zâ’-i evveli zammı ve şâniye kesr-ile *ḡâzubâzi* ve ‘aksiyle *ḡâzibâzu* ve ḡirtâs vezni üzere *ḡizbâz*dur. *Ḳāmūs*’da bu kadar lügat zıkr olunmuşdur. Ammâ Mufaşşal-ı Zemaḡşeri’de yedi lügat zıkr olunmuş ve beş ma‘ nâsı vardır diyü yazar.

d) Şerh edilecek kelimenin kökeni ya da müennes, müzekker, tekil, çoğul gibi türevleri verilir.

Ve **nükte** cem' i zamm-ı nūn ve feth-i kāf-ıla **nükat**dur, nokta ve nuçat gibi. Ve **ķavā'id** cem'-i **ķā'id**dur ki temeldür. **ķavā'** idü'l-beyt, esāsü'l-beyt ma' nāsınadır. Ve **ķu'ūd**dan müştakdur ki şebāt ma' nāsınadır. Evüñ (B 9b) ve yapılarıñ temelleri şābit olduğı muķarrerdür. *Kezā fi- Tavzīhi'l-İ'rāb* ve *Şerhi Kāfiyeci 'alā-ķavā'idi'l-İ'rāb*. (A 15a)

Silk kesr-i sīn-i mühmele ve sükün-ı lām-ıla cem'dür. Vāhidi hā ile **silk**edür ki iplikdür hayt ma' nāsına. Ve cem'-i cem' **eslāk** ve **sülük**dür. (A 15b)

Ervā feth-i elif ve sükün-ı rā'-i mühmele ve feth-i vāv-ıla ef'āl vezni üzre tađ keşisidür, dişisine zamm-ı elif ve sükün-ı rā ve kesr-i vāv ve yā-i müşennāt-ı tahtāniyye vü müşeddede vü meftūha ba' dehu hā ile. Ve bu (A 219b) ef'üle vezni üzredür zīrā aşlı **ervūy**edür iki vāv-ıla, ikinci vāv'ı yā'ya ķalb idüp idgām eylediler veyā sālīm olsun için vāv'ı meksür kırup **urviyye** didiler, cem' olduķda şülüş **erāviyy** dinilür yā'nuñ teşdiidiyle ef'āl vezni üzre.

e) Bazı durumlarda kelime ve ifadelerin Arapça, Farsça, Türkçe eş ve benzer anlamlıları birlikte kullanılmıştır.

Ve tavuķ kıllat-i nevm ve uyķu azlığıyla vaşf olunur ve tiz uyanur. (A 120a)

Ve yumurda on günde tamām halk olunur ve yaratılır. Ve yumurda çıķduķda kışr ve ķabuđı yumuşak olur havā aña irişince bek ve yābis olur. (A 120b)

Ve ğızāda yumurdalarıñ eķalli ve azreki ĥorüssüz tavuķlar yumurdasıdır. (A 120b)

Ve tavuk nāķihlar ve ĥastalıķdan şağ olanlar ğızāsıdır. (A 122b)

Ve Süleymān peyğamber'üñ -şalla'llāhu 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh- zevātü'l-ecniha ve ķanatlu atları var-ıdı. (A 126a)

f) Kelimelerin sadece Türkçe değil zaman zaman Farsça karşılıklarına da yer verilir. Üç dildeki benzer ya da farklı kullanımlara dair örnekler gösterilir.

Ĥamsetü'l-eşbār ķabir ve maķberedür ki Fārsice aña zamm-ı kāf-ı 'Acemiyye ile gür ve Türkice sinle dirler. Ve lafz-ı gür bu ma' nāya Türkide şāyi' olmağın sinle yerine getirilmiştir. (A 36a)

Ve **şāğbez** feth-i şīn-i mu'ceme ve sükün-ı ğayn-ı mu'ceme ve feth-i bā'-i muvaĥħade ve rā-yı mu'ceme ile çakal didükleri cānverdür ki Fārside aña şāğāl dirler ve 'Arabca ibn āvā dirler vāv-ı meftūhadan evvel elif-i memdüde ile. (A 107a)

Ve **ri'e** kesr-i rā'-i mühmele ve feth-i yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye ile şıla ve siye vezni üzre öyken didükleri nesnedür ki cigerde olur Fārsīde aña şüş dinilür ve **şüş** ki şīn-i mu'ceme ile, evveli maẓmūmdur. (A 128b)

g) Gerektiğinde nesnelere isim verilmiş sebepleri de açıklanmıştır.

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile **esmā'** cem' idür ve **esmā'**, **ism** cem' idür. Ve **ism** hemze'de kesr ü zamm ile addur ve 'alāmet ma'nāsınadır. Ada ism dinilmek kişinün 'alāmet ve nişānı olduğundur. Ve sīn'de harekāt-ı şelāşe ile sim ve simā **ismde** lügatdür cümle sekiz lügatdür. (A 15b)

Ve deryāya **baħr** dinilmek yeri yarduğıçündür ve her ulu ırmağa **baħr** dinilmek (A 242a) yine yeri yarduğıçündür veyāħud deryāya **baħr** dinilmek ittisā' ve giñliğinden ve deriñliğinden ötüridür, **zīrā vāsī'u'l-baħrī** olan ata **baħr** dinilür. Nitekim Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mendüb-nām at haqqında “**إِنْ وَجَدْنَا لَبْحُرًا**” demişdür. Müstef' ilün, müstef' ilün ve müfte' ilün, müfte' ilün gibilere **baħr** dinilmek ba'zısı ba'zından yarılduğıçündür veyāħud bunlarda fer'ler vardır aşılardan yarılduğıçündür.

Ve aruya **naħl** dirler, erkeğine ve dişisine ıtlāk olunur. Vech-i tesmiye Haq sübhānehu ve te'ālā arudan çıkan 'asel ve balı naħl u i'tā eyleduğıçündür, **zīrā** feth-i nūn-ıla **naħle** ve nūn'da zamm da cā'izdür, 'aṭiyye ma'nāsınadır. (A 307b)

h) Kaynak olarak başvuru eserler ile müellifleri, kıt'a ve bölüm başlıkları haklarında bilgiler verilerek şerhe dahil edilmiştir.

Örneğin A 8a'da “elzem” kelimesinin şerhi üzerinden besmele ve hamdeyle işe başlama mevzusunu soru-cevap şeklinde ele alan Abdülcelil bin Yûsuf, burada cevaplara geçmeden önce “Buña birkaç vecihle cevāb virilür.” diyerek soruyu cevaplara bağlar. Ardından bu cümledeki cevap kelimesinin yanına hemen bir derkenar düşerek yine soru-cevap şeklinde “cevāb” kelimesinin kökeni ve ne anlama geldiğine dair bilgiler verir. Derkenarda yazılanlar şöyledir:

Eger su'āl olup **cevāb** neden me'hūzdur? Cevāb virilür ki **cābe'l-kılādet**den me'hūzdur. Ma'nāsı fülān kimse kılādeyi kaṭ' eyledi ve kesdi, dimekdür. Ke-enne cevāb daħı kâ'il ü sâ'ilün kelām ve sözünü kesmek ile andan aħz olunmuşdur. Ve **cevb** feth-i cīm ile kesmekdür kaṭ' ma'nāsına. Mevlānā Ṭablāvī '**İzzī şerhi hāşiyesinde** böyle demişdür.

1) Şerh edilen kelimenin önem derecesine göre şerhin ayrıntıları ve hacmi artmıştır.

Manzum sözlüğün hamdele, salvele, medh-i çehâr yâr-i güzîn ve sebab-i telif bölümlerinden oluşan mukaddimesi beyit beyit şerh edilmiş; ancak sözlük kısmının aksine detaylandırma yapılmayarak kısa tutulmuştur. Sözlükte hayvanların dışında bitki, eşya ve çeşitli nesnelere dair bilgiler de bulunmakta ve bunlar da şerh edilmektedir. Bu kısımların şerhleri de hayvan bahisleri kadar uzun tutulmamıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf önem verdiği kelimeleri daha detaylı şekilde ele almıştır. Örneğin, ilk kıt'anın ilk beytindeki "Allâh" lafzının şerhinde "Allâh" lafzının anlamı, kökeni, âlimlerin kelimenin kökenine, nasıl okunması gerektiğine dair görüşleri anlatılmıştır. A 20a'da başlayıp A 30b'de biten bu kısım boyunca çeşitli kaynakların şahitliğine başvurarak sağlam temellere dayanan bir metin ortaya çıkarmak istemiş olacak ki bu bölüm 11 varak sürmüştür.

Hazret-i Peygamber'in isimlerinden bahsedilen kısımda ise Peygamber'i rüyada görmeyen nelerle delalet edebileceği anlatılırken Hilye-i Şerîf metni rivayetleriyle birlikte cümle cümle tercüme suretiyle şerh edilmiştir. Bu bölüm de yaklaşık 13 varak tutarındadır.

Şerh metninden kavramın ya da konunun önemine göre titizlik oranının değiştiğini çok net şekilde anlayabildiğimiz Abdülcelîl bin Yûsuf, attan bahsettiği bölümü de bir hayli detaylı ve uzun tutmuştur. Kendisinin de bir siyah atı olduğunu bildiğimiz şârih, "ebû menkâle" ifadesinin şerhi vesilesiyle A 125a'da başlayıp A 147b'ye kadar devam eden kısımda okuyucuya atla alakalı pek çok malumat sunmuştur.

i) Şârih, zaman zaman verdiği bilgilere yorumunu katar, o bilginin esere alınma sebebini belirtir, toplumsal eleştiride bulunur ya da okuyucuya öğüt verir.

‘Ömer rağiya’llâhu ‘anh ‘adâletine müte‘allık olan aĥbâr u ĥikâyât yazılmaĥ lâzım gelürse başĥa bir kitâb olur, aĥlâĥ-ı ĥamîde vü ef’âl-i pesendîdesinüñ ĥaddi ve ‘addi yoĥdur ancak bir ikisin burada zıkr eyledük ki okuyan ve dinleyenler ‘ibret alsunlar ve ĥâkim-i vilâyet olanlar ‘adâlet nice olur bilsünler için. (A 190a)

İşbu kışşayı İmâm Demîrî ‘aleyhi rahmetu’llâhi'l-Bârî İmâm Ebu'l-Ferec bin el-Cevzî'nüñ *Ezkiyâ-nâm* kitabından ve ĥayrıdan naĥl idüp *Ĥayâtü'l-Ĥayevân*'da Uf'uvân lafzını zıkr eyledüğü maĥalde yazar. Zıkr olınan kışşa-i ĥarîbe vü ĥikâye-i ‘acîbe muĥâl zann olınmayup ‘ibret alacaĥ ĥazîyye vü ĥikâye vü ferâset ü ‘aĥldan nâşî olur bir ĥâlet olduğı bilinmek lâzımdur. (A 218a)

Ve **rivāyet** olunur ki Ebū Eyyūb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaçlarına sürüp Manşūr üzre girürdi. Ol dühn-i ma' mül sebebiyle Manşūr halife olduğda birkaç zamān muqarreblerinden olup öldürmemişdür ba' dehu ğamz-ı a' dā vü nifāk-ı ' udā ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmā fi-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ħussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebū Eyyūb degül sihr-i Hārūt u Mārūt kār eylemek ne ihtimāldür belki ğazab-ı Rabb-i melekūt u ħaşm-ı Hālīk-ı zi'l-ceberūt kār ider. Ve zıkr olunan yağ ħalk arasında meşhūr olup *duhnu Ebī Eyyūb* darb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

j) Ele aldığı her mevzuu ayrıntı, delil ve kaynaklarıyla okuyucuya aktaran Abdülcelil bin Yūsuf, mevzunun uzayıp bağlamdan uzaklaştığını düşününce sözü **muḥaşşal-ı kelām** diyerek bağlamıştır.

Muḥaşşal-ı kelām; tamām yedi yıl Ḥaḫ te' ālā Buḫtu Naşşar şüretini taḫvīl u taġyīr idüp işbu zıkr olunan ḫayvānāt şekline kōdı. Ammā anuñ kālbi insān kālbi idi ve ' aqlı yerinde idi, añlardı. Andan soñra Ḥaḫ te' ālā şüretini ādem şüretine döndürdi ve pādīşāhlıġını ve mülkünü virdi. Ve imān getirüp İslām'a geldi. (A 494b)

Muḥaşşal-ı kelām; ḫazret-i Hızır'uñ adında ve babası adında ve nesebinde ve nübüvvet ü velāyetinde ve ḫayātda olmasında ve olmamasında ziyāde iḫtilāf vardır. Niçe kütüb-i mu' teberede edillesiyle mufaşşal u meşrūḫ yazılmışdur, burada ancak bu kadarca beyān olındı. (A 429b)

5.7.2. Şerhin Bölümlendirilmesi

Şerhin bölümleri eserin muhtevasını da okuyucuya sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Şerh-i Seb'atu Ebhur; hayvanların isim, künye ve lakaplarından bahsetmek amaçlı yazılmış; hayvanlara dair darb-ı meseller, rüya tabirleri, dinî hükümler, hayvanların kendilerine has özellikleri ile tıbbî amaçlı kullanımları, çeşitli hikāye ve kıssalar, peygamber ve evliya anlatıları, menkıbeler, faydalı bilgiler ve nüktelerin muhtevasını oluşturduğu ansiklopedik nitelikte bir şerhtir.

Şârih Abdülcelil bin Yūsuf'un titiz tavrı şerhin bölümlendirilmesinde de etkisini göstermiştir. Her kelime için hazırladığı şerhi bölümler halinde sunması, metnin sistematik bir tasnifle ele alınmasını ve aranan bilginin rahatlıkla bulunmasını kolaylaştırmıştır. Bu açıdan bakıldığında şerhte toplamda 13 farklı bölümün olduğunu söyleyebiliriz. **el-Emsāl, el-Havâs, et-Ta'bîr, el-Hükm** bölümlerinin şerh edilen çoğu kelimedede bulunduğu düşünüldüğünde bu dört bölüm şerhin temel bölümleridir tespiti

yapılabilir. Bu bölümlerin dışında kalan **Fâ'ide**, **Su'âl-Cevâb**, **Hikâye**, **Acîbe/Garîbe**, **Nükte**, **Latîfe**, **Tılsım**, **Hikmet**, **Nasîhat** bölümleri ise sayı ve hacimleriyle farklılık gösteren ve şerhin muhtevasında etkili olan diğer bölümlerdir.

Burada şunu belirtmekte fayda görüyoruz: Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerh esnasında yararlandığı ilk kaynak Kemâleddin Demîrî'nin (ö. 808/1405) hayvanlar üzerine kaleme aldığı meşhur ansiklopedisi Hayâtü'l-Hayevân'dır. Yukarıda adı geçen bölümler Hayâtü'l-Hayevân'da da vardır ve Akhisarî pek çok konuda ilk olarak Demîrî'nin görüşlerine başvurmuştur. Dolayısıyla Akhisarî'nin şerhinin tasnifini, içeriğini ve şerhte yer alacak bölümleri Hayâtü'l-Hayevân'dan ilhamla hazırladığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Şerhin bölümlendirilmesinde kullanılan başlıklar şunlardır:

5.7.2.1. el-Emsâl

Farklı ilim dallarından yapılan nakillerle anlatımı güzelleştirmeye ve zenginleştirmeye önem veren şârihler; âyet ve hadisler ile Arap, Fars ve Türk şairlerinin şiirlerinden yapılan iktibasların yanında üç dildeki kelâm-ı kibar, darb-ı mesel ve vecizelerden de sıklıkla yararlanmışlardır. Sadece şerhlerin değil, her türlü edebî eserin de kaynakları arasında sayılan söz konusu özlü sözler, toplumun hayat görüşünü kulağa hoş gelir şekilde az ve öz olarak ifade etme ve anlatımı güçlendirme amacıyla eserlerde yer almaktadır. Dillerin söz varlığının tespiti ve korunması gayesiyle bu özlü sözlerin derlenmesine yönelik çalışmalarla köklü bir literatür oluşmuştur.¹²⁹

¹²⁹Arap atasözlerinin anlam, kullanım ve çıkış noktalarını açıklayan pek çok eser kaleme alınmıştır. Arap dili ve edebiyatı alimi Ahmed bin Muhammed el-Meydânî'nin (ö. 518/1124)) 6000'den fazla Arap atasözünü ihtiva eden *Mecma'u'l-Emsâl*'i alandaki en kapsamlı çalışma olarak kabul edilir. Ebû Hilal el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *Cemheretü'l-Emsâl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144)) *el-Müstaksâ fî-Emsâli'l-Arab*'ı bu alanda zikredilecek eserlerdendir. Bk. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî Meydani, *Mecmaü'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1979).; Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Abdülmecid Katameş (Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1964). Türk edebiyatında da Arap ve Fars atasözlerini içeren tercüme, şerh ve sözlükler hazırlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Namık Açıkgoz, *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkitli Metni* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986).; Muallim Naci, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihatü'l-Arab*, haz. Ömer Hakan Özalp (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002).; Şu'ûri Hasan Efendi, *Lisanu'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûri*, haz. Ozan Yılmaz, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).; Rabbaa Rababa, *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).; Muzaffer Kılıç, *Edirneli Derviş Hasan Hüsamî'nin Tuhfetü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin-Dizin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

Abdülcelil bin Yûsuf da darb-ı mesellere şerhinin **el-Emsâl** bölümünde yer vermiştir. Şerhin temel bölümlerinden biri olan **el-Emsâl**, şerh edilen hemen hemen her kelime için verilen ilk bölümdür. Şerh-i Seb'atu Ebhur'da toplamda 253 darb-ı mesel yer almaktadır. Bu darb-ı mesellerin çoğu hayvanlar üzerinedir. Ayrıca eserdeki darb-ı mesellerin dördünün (A 326a, A 402b, A 431b, A 506a) âyet, üçünün de (A 338a, A 358a, A 475b) şiir kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Sayısı çok olmamakla birlikte eserdeki âyet ve hadis kaynaklı bu darb-ı meseller İsmail Durmuş'un "Doğu milletleri Batılılar'a göre daha çok mesel ve hikmetlere sahiptir; çünkü bunlar Doğu'da ortaya çıkıp yayılan semavî din ve kitapların, peygamberlerin söz, vasiyet ve hikmetlerine dayanır. Özdeyişler Araplar'da daha çoktur. ... Arap mesellerinin fazla olmasının diğer bir sebebi de çoğunun aslının şiire dayanmasıdır. Nitekim kasidelerinin hepsi mesel olan şairler vardır."¹³⁰ görüşüne örnek niteliğindedir.

Şerh metninde yer alan darb-ı mesellerin çoğunun ef'alu min... şeklindeki mukayese usulüyle oluşturulduğu görülmektedir. Bir kısmı deyim ve tabir biçimindeyken bir kısmı da Türkçede atasözü olarak karşılık bulan cümle formundadır. Bir olaydan hareketle söylenip zamanla yaygınlaşan, kişilerin darb-ı mesele dönüşmüş sözlerinden oluşan pek çok örnek de şerhte yer almaktadır.¹³¹

Akhisarî; kelimenin harekesi, telaffuz ve imla özellikleri, gramatik hususiyetleri ve anlamını verdikten sonra **el-Emsâl** başlığıyla kişi, olay ve durumları tarif etmek amaçlı kullanılan Arapça veciz ifadeler, tabir, deyim ve atasözlerinden örnekler sunmuştur. Bu örnekleri aşağıda görüleceği üzere anlam, ortaya çıkış ve kullanım alanlarıyla birlikte ele almaktadır.

el-Emsâl: *Küllü edâti'l-hubzi 'indî gayruhu* darb-ı meşeldür. Aşlı budur ki bir kavim bir kimseye konuk oldılar ve andan ziyâfet talep eylediler vaqtâ kim ol kavim oturdılar ev şâhibi bir naḥ' bıraktı ve üzerine bir degirmen kodı ve degirmenüñ kûb ve igini düzletdi ve üst taşını üzerine kodı. Ol kavim bu âletlerüñ huzûrından ta' accub eylediler. (B 79b) Andan şoñra ev şâhibi hâdiyyü'r-rehâyı aldı degirmeni döndürmege başladı. Ziyâfete (A 110a) gelenler "Neylersin?" didiler. Ev şâhibi

¹³⁰İsmail Durmuş, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Mart 2023).

¹³¹ Arap dilindeki meseller hakkında genel bilgi ve mesel çeşitleri için bk. Durmuş, "Mesel"; Rababa, *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl'i*, 5-20.

anlara “Küllü edāti’l-ḥubzi ‘indī ḡayruhu.” didi. Ya‘ nī etmek âletlerinüñ cümlesi benüm kıatumdudur etmekden ḡayrı, etmek yokdur.

el-Emsāl: A‘ tafu min-ummi ihdi ve ‘işrin ḡurüb-ı emşaldendür. **A‘taf** şığa-i tafdil ile, eşfaḡ ve şefkat şāhibidür tavuḡdan dimekdür. (A 122b)

el-Emsāl: Elyetu’l-ma‘z fi-batnihi ḡurüb-ı emşaldendür. **Elye** fetḡ-i elif ve sükün-ı lām ve fetḡ-i yā‘-i ḡuḡḡi ile koyun ve keçi kıuyruḡıdır ki cem‘i *eleyāt* ve *elāyā* (A 163b) gelür, ma‘nāsı keçinüñ kıuyruḡı kıarnındadır, dimekdür. Ya‘ nī keçinüñ kıuyruḡı eksük olduḡça eti ve yaḡı ziyāde olur ve böbregi yaḡlu olur. Kıuyruḡı koyun kıuyruḡı gibi olmaz, kıuyruḡında yaḡı azdur; lākin yaḡı içinde ve etindedür.

el-Emsāl: E‘azzu min-muḡḡi’l-ba‘ūdi ḡarb-ı meşeldür ya‘ nī siñek iliginden daḡı ‘azizrekdür. Siñeḡüñ iligi olmaz, bir nesne az bulinsa veyā ḡiç bulunmasa fülān nesne siñek iliginden ziyāde ‘azizdür, dinilür. Kellefteni muḡḡu’l-ba‘ūd ḡarb-ı meşeldür ya‘ nī baña siñek iligini teklif eyledüñ. Bunı umür-ı şaḡḡa ve ḡüç işler teklif eyleyen kimseye ḡarb-ı meşel iderler. Ve ed‘afu min-ba‘ūdetin ḡarb-ı meşeldür be-ḡāyet za‘if olan kimse ḡaḡḡında ve ecra‘u min-zubābetin ḡarb-ı meşeldür, ma‘nāsı siñekden cür‘etde ziyādedür, dimekdür. Siñekde cür‘et şu mertebededür ki pādīşāḡlaruñ ve cabbārlaruñ burnına kıonar. Ve aḡtā‘u mine‘z-zubāb ḡarb-ı meşeldür ya‘ nī ḡaḡāda siñekden ziyādedür. Zira siñek kendüsini bir ıssı nesneye biraḡur, helāk olur ve bal gibi bir yapışḡan nesneye kendüyi urur, andan ḡalāş olamaz. Ve ehvenu mine‘z-zubāb ḡarb-ı meşeldür siñekden daḡı ḡor u ḡaḡır (A 176a) ü zelildür, dimek olur. Ehven ezell ve aḡḡar ma‘nāsınadır, bunı ḡor u zelil olana dirler. Ve atyeşu mine‘z-zubāb ḡarb-ı meşeldür siñekden ziyāde yeynicekdür, dimek olur. Bunı aḡır başlu olmayup ḡafif ve yeynicek ve ḡayyāş olana ḡarb-ı meşel iderler.

Bu bölümde küçük farklılıklarla Türkçede de kullanılan ya da benzer durumları tarif etmek için halk arasında söylenegelmiş atasözlerine az sayıda da olsa rastlamak mümkündür.

el-Emsāl: Ve men-yekuni’l-ḡurābu lehu delilen temurru bihi ‘alā-ciyefi’l-kilāb. Ma‘nāsı, bir kimsenüñ ki kıulaḡuzı kıarḡa ola kıarḡa anı köpekler leşine (A 154b) uğradur, dimekdür.

el-Emsāl: Hel yenhadu’l-bāzi bi-ḡayri cenāhin ḡurüb-ı emşaldendür, ya‘ nī toḡan kıanatsız kıalkar mı ve uçar mı, bunı te‘āvün ve yardımlaşmaḡa kıandurmaḡda isti‘māl iderler. Nitekim Türkide yalnız ḡaş dīvār olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadāsı ve āvāzı olmaz, dirler. (A 270b)

el-Emsâl: *Hallet bihi ‘ankā ‘u muğrib* darb-ı meşeldür ya‘ nî fülân kişiye ‘ankā indi. Bu darb-ı meşeli şol kimseye dirler ki münis ü maḥzūz olduğu nesneye tuş ola ve şafā itdügi nesneye rast gele, meşelā devlet kuşu başına kondı dimek gibidür. (A 384b)

Rikāk kesr-i rā-ıla *raḳīḳ* cem‘ i olursa raḳīḳ ḳuldur memlūk ma‘ nāsına ve yāḥud *raḳīḳ* yufḳa ma‘ nāsına ola. Ya‘ nî “Şarı at atlaruñ yufḳasıdur ve incesidür zaḥmete taḥammül eylemez.” dimekdür. Nitekim Türkī meşeldür, ḳula bahāsı bir pula dinilür. (A 138a)

5.7.2.1.1. Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da Yer Alan Darb-ı Meseller

Bu bölüm, şerhin **el-Emsâl** bölümlerinde verilen darb-ı mesel örneklerinden ve diğerkısımlardaki darb-ı mesel olduğu belirtilen örneklerden oluşturulmuştur. Bir darb-ı meselin açıklaması sırasında Abdülcelil bin Yûsuf tarafından benzer ya da aynı anlamda olduğu belirtilenler ilgili kısımlarda noktalı virgülle ayrılarak bir arada verilmiştir. Ayrıca metin içinde anlamı açıklanmamış olan darb-ı mesellerin anlamları da dipnotlarla gösterilmiştir. Eserde yer alan darb-ı meseller şunlardır:

Aḏ‘afu min-ferāşetin: Ža‘ fda pervāneden ziyādedür. (A 406b)

Ağzeli mine’l-‘ankebūt: Ya‘ nî egirmekde örümcekden ziyāde. (A 402a)

Aḥaffu min-ferāşetin: Ya‘ nî yeyniceklikde pervāneden ziyādedür. (A 406b)

Aḥazethu bintu ṭabaḳ: Ya‘ nî fülân kimseyi dāhiye aldı, darb-ı meşelde *bintu ṭabaḳ*dan murād dāhiyedür. (A 398a)

Aḥbeşu min-zi’bin: Ya‘ nî ḳurddan ziyāde murdār. (A 209a)

Aḥda‘u min-ḏabbin: Ya‘ nî aldamaḳda kelerden ziyādedür; zīrā keler yuvasında ‘aḳrebi şaḳlar ve aña yer eyler, avcısını şoḳsun için aldar. (A 370a)

Aḥkā min-ḳirdin: Ma‘ nāsı maymūndan ziyāde ḥikāyet idicidür, dimek olur. Zīrā maymūn insāndan gördügi ef‘āl ve işleri ḥikāyet ider, aḳvāl ve sözlerinden ğayrısın beñzedür. *Ḥakeytu fi‘lehu* dinilür *fa‘altu mişle fi‘lihi* ma‘ nāsına ve *ḥākeytu fi‘lehu* daḥı bu ma‘ nāyadur. Muḥākāt, müşābehe ma‘ nāsınadur. (A 160b)

Aḥlefu min-şaşrin; ebḥaru min-şaşrin: Ma‘ naları fülân kimsenüñ ağızı çaḳır didükleri toğan ağızından ḳoḳmaḳda artıḳ ve ziyādedür, dimek olur. (A 353b - A 354a)

Ah̄maḳu min-ceh̄ize¹³²: Ve ayu dişisi toĝurduḳda et pāresi gibi bir pāre et toĝurur ve ḳarınca ḳorḳusından bir yerden bir yere naḳl ider ve daşur, gezdürür ve gāhī olur ki evlādını terk ider ve biraĝur ve sırtlan evlādını emzirür. Anuñçün ‘Arab *ah̄maḳu min-ceh̄ize* diyüp ḍarb-ı meşel eylemişdür. Ve *ceh̄ize* yine sefīne vezni üzre bir aḳmaḳ ‘avratuñ adıdur. (A 114b) Ümmü Ŝebīb el-H̄āricī anasıdur, babası zıkr olan ‘avratı sebyden şatun alur ve aña cimā‘ ider bi-emri’llāh ‘avrat yüklü olur. Ḳarnında uŝaḳ ḥarekete gelince ‘avrat “Ḳarnumda bir nesne vardur, naḳz ider ve sıçrar.” dir. Ḥamāḳatinden ötüri sözini işidenler “*Ah̄maḳu min-ceh̄ize*” dirler ve ḍarb-ı meşel olur. Ve ḳurd didükleri cānverüñ ‘ırsına ve dişisine yine *ceh̄ize* dinilür. Ḍarb-ı meşelde murād olınan bu ola, zīrā kendü veledini biraĝur da sırtlanuñ yavrısını emzirür. Ve dinilür ki ḳaçan sırtlan şayd u ŝikār olınup avlansa ḳurd yavrısına kefil olur.

Ah̄maḳu min-ḍabu‘in: Ya‘ nī fülān kişi sırtlandan aḳmaḳdur. (A 475b)

Ah̄maḳu min-na‘ āmeti: Ya‘ nī deve ḳuşından aḳmaḳdur, ḍarb-ı meşeldür. (A 372a)

Ah̄maḳu min-‘aḳ‘ aḳin: Ya‘ nī ḥamāḳatda saḳsaĝandan artıḳdur. Zīrā deve ḳuşı gibi yumurdasını biraĝup ĝayrınıñ yumurdasına meŝĝül olur ve yavrıların biraĝup gider. (A 303b)

Aḥrasu min-kurkiyy: Ya‘ nī fülān kimse beklemekde ṫurnadan ziyādedür; zīrā ṫurna bütün gice bir ayaĝı üzre ṫurup bekler. (A 408b)

Aḥsenu min-ṫāvūs: Ya‘ nī güzellikte ṫāvūsdan ziyādedür. (A 386b)

Aḥtelu min-zi‘bin: Ya‘ nī ḳurddan ziyāde ḥud‘a ve ḥile idici, bunu ḥilekār olan kimseye dirler. (A 209a)

Aḥṫā‘u mine‘z-zubāb: Ya‘ nī ḥaṫāda siñekden ziyādedür. Zīrā siñek kendüsini bir ıssı nesneye biraĝur, helāk olur ve bal gibi bir yapıŝḳan nesneye kendüyi urur, andan ḥalāŝ olamaz. (A 175b)

Aḥṫā‘u min-ferāŝetin; echelu min-zubābi: Ya‘ nī ḥaṫāda pervānedan ziyādedür; zīrā kendüyi āteŝe biraĝur. Nitekim *aḥṫā‘u min-zubābi* ve *echelu min-zubābi* dirler ya‘ nī ḥaṫā ve cehilde siñekden ziyādedür; zīrā siñek kendüyi ıssı yimeklere biraĝup helāk ider, ḍarüb-ı emŝāldendür, dilde söylenür. (A 406b)

¹³²“Ceh̄ize’den/dişi ayıdan/dişi kurttan daha ahmak.”

Aḥvefu mine'l-esedi: Arslandan daḥı kōrkaḳdur, dimek olur. Arslan kedi āvāzından ve tas kaḳmasından kōrḳduḡı ve ḥorūs āvāzından ḥavf itdügi yuḳaruda zıkr olınmıḡdur. (A 201b)

Aḥvenu min-zi'bin: Ya' nī ḳurddan ziyāde ḥā'in ve ḥıyānet idici. (A 209a)

Aḥyā min-ḍabbin: Ḥayāt ve tül-i ' ömrde kelerden ziyādedür, zīrā keler yedi yüz yıl daḥı ziyāde yaḡar denilür. (A 370a)

Aḥyelu min-ḡurābin: Ma' nāsı ḳarḡadan ziyāde ḥīlekārdur, dimekdür. (A 155b)

Aḥzaru min-ḡurābin: Ya' nī ḥaz̄er ve ḡaḳınmaḳda ḳarḡadan ziyāde ḡaḳınur, bunu pek ḡaḳınan kimse ḥaḳḳında dirler. (A 156a)

Aḥzemu min-'uḳābin: Ya' nī ḥaz̄mda ḡavḡancıldan ziyādedür. Ḥaz̄mı bu vech-iledür ki bir yüce ḡaḡ başında yumurdadan ḳıḳar, tüyi tamām bitmeyince ḥareket eylemez, eger ḥareket eylese düḡerdi. (A 295a)

Aḳbaḥu min-ḥunzīrin: Ya' nī fülān kimse ḥunzīrdan ḳirkindür. (A 316a)

Aḳbeḥu min-ḳirdin: Ma' nāsı maymūndan daḥı ḳirkin ve ziḡt dimekdür. (A 160b)

Aḳdaru min-zi'bin: Ya' nī ḳurddan ziyāde ḳudretlü ve güclü. (A 209a)

Ākelu min-fil¹³³: Ziyāde yimek yiyen kimseye dinilür. (A 92a)

Ākelu min-sūse: Ma' nāsı tereke ve taḡıl bitinden ziyāde yer, dimekdür. (A 351a)

Ākelu min-arāzate: Ya' nī aḡaḳ ḳurdından ziyāde ekl idici ve yiyici. Ve ākelu min-arāzate ziyāde yimek yiyen kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meḡeldür. (A 213b)

Ālefu min-ḥamāmi Mekke: Ya' nī Mekke-i Mükerrreme ḡehrinde olan göḡercinden ülfette artıḳdur. (A 325b)

Ālefu min-kelbin: Ya' nī ülfette kelbden ziyādedür. (A 432b)

Āmenu min-ḥamāmi'l-ḥarem: Ya' nī fülān kimse Ḥarem-i Beytu'llāh'da olan göḡercinlerden emnde ziyādedür. (A 325b)

Āmenu min-ḡabyi'l-ḥaremi: Ya' nī Ḥarem geyiginden daḥı āmindür, dimekdür. (A 51b)

Aneḳḳu min-ḍifdi' in; 'alā-ehlihā dellet berāḳiḡ: Ya' nī ḳurbaḡadan ziyāde öter. Kendü söziyle başına belā ḡetüren kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meḡel iderler. Bu meḡel 'alā-ehlihā dellet berāḳiḡ gibidür. Ve berāḳiḡ bā'-i muvaḥḥade ve rā-yı mühmele fetḡleri ile ve ḳāf-ı meksūreden evvel elif ba' dehu ḡin-i mu' ceme ile bir kelbenüñ adıdur ki atlaruñ dırnaḡı

¹³³“Filden daha yiyici.”

āvāzını işidüp ürdi. Düşmān āvāzından bilüp ol köpek olduğu kabileyi ahz eylediler ve istibāhe vü istiṣāl eylediler. (A 102b)

A‘aḳḳu mine’z-zi’bi: Ya‘nī ḳurddan ziyādedür ‘uḳūḳda ve ‘**uḳūḳ** zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ile ḫilāf-ı berrdür veyāḫuz yırtmaḳ ve ṣaḳḳda ḳurddan ziyādedür, dimek ola. Zīrā ‘**aḳḳa** ṣaḳḳa ma‘nāsına gelür. (A 209b)

A‘cebu min-ḫalki’l-fil¹³⁴: Yapısı ‘aceb olana dinilür. (A 92a)

A‘dā mine’l-‘aḳreb: Ya‘nī ‘aḳrebden ziyāde düşmendür. (A 302a)

A‘dā min-ḫayyetin: Fülān kimse düşmenlikde yılandan ziyādedür, ḍarb-ı meşeldür. Ve ba‘zılar **a‘dā** ‘*adāvet*den degüldür, belki fetḫ-i ‘ayn ve sükün-ı dāl ile ‘*adv*dandur ki yelmek ve segirtmek ma‘nāsınadır. Deligine tiz girdügiçün bu ḍarb-ı meşeli irād iderler, dirler. Ve mā‘nāsı fülān kimse sür‘at ve tizlikde yılandan artıḳdur, dimek olur. (A 460b)

A‘ḳadu min-zenebi’ḍ-ḍabb: Ya‘nī ‘uḳde ve boğumda keler ḳuyruḡınıñ boğumından ziyādedür. Zīrā keler ḳuyruḡınıñ boğumları çoḳdur, ḫattā yigirmi bir boğum vardur dinilür. (A 370a)

A‘ḳamu min-baḡlin; a‘ḳaru min-baḡletin; a‘yebu min-baḡletihi Ebū Dülāme: (A 67b) Ḍurüb-ı emşalden olanuñ ma‘nāsı, ḳatırdan toḡurmamaḳda bedterdür. Ve ***Ebū Dülāme*** ḳatırından a‘yeb ve ‘ayıblurekdür, dimek olur.

A‘māhu’llāhu ke-mā a‘mā Ervā: Ma‘nāsı Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anı kör eyleye Ervā’yı kör eylediği gibi, dimek olur. Andan soñra ba‘z-ı cühelā *a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’l-ervā* diyüp zıkr olınan taḡ keçisini murād eylediler ve lākin ziyāde ḫatā eylediler. Zīrā ol ḫayvānı kendüler gibi pek kör şandılar ve ḫaḳ budur ki bed-du‘āda murād olınan Ervā zıkr olınan ḫātūn ola. (A 221a)

A‘tā min-zi’bin: Ḳurddan ziyāde ḫaddin tecāvüz idici ve azḡun. (A 209a)

A‘tafu min-ummi iḫdī ve ‘iṣrīn: A‘taf ṣiḡa-i tafḍil ile, eşfaḳ ve şefḳat şāhibidür tavuḳdan dimekdür. (A 122b)

A‘vā min-zi’bin: A‘vā ‘ayn-ı mühmele ile ‘*avā*dandur ki ulumaḳdur, ya‘nī ulumaḳda ḳurddan ziyādedür. (A 209a)

Aşberu min-ḫimārin: Ya‘nī şabr u taḫammülde ḫimārdan ziyādedür. (A 506a)

Aşḍaḳu mine’l-ḳatā¹³⁵: Ve *aşḍaḳu mine’l-ḳatā* ḍarb-ı meşeldür, ***aşḍaḳ*** ef‘al-i tafḍildür ve *şıdḳ*dan müştāḳdur *şıdḳ* kesr-ile kizb zıddıdır ki gerçeklikdür. (A 358a)

¹³⁴“Filden daha garip.”

¹³⁵“Katā kuşundan daha dürüst.”

Aşfa min-‘ayni’d-dik: Ya‘ nî horûs gözinden dahı ziyâde şâfi şarâb ve içecek (A 191a) dimekdür.

Aşna‘u min-sürfete; aşna‘u min-arâzate: Ya‘ nî ağaç kırdından şan‘ atda ziyâde, dırüb-ı emşâldendür. (A 213b) Ve *aşna‘u min-arâzate* şan‘ atda kâmil ü pehlevân (A 214a) olan kimse hakkında darb-ı meşeldür.

Atmeru min-burgûs: Pireden artıķ şıçrar. (A 59a)

Atva‘u min-feresin: Atdan ziyâde muṭi‘ u münkâddur, bunı be-gâyet yavaş ve şâhib-i hilm ve inkıyâd şâhibi olana dirler. (A 134b)

Atyaru min-ferâşetin: Ya‘ nî uçmaķda pervânenen ziyâdedür. (A 406b)

Atyeru min-burgûs: Pireden artıķ uçar. (A 59a)

Atyeşu mine’z-zubâb: Siñekden ziyâde yeynicekdür, demek olur. Bunı ağır başlu olmayup hafif ve yeynicek ve tayyâş olana darb-ı meşel iderler. (A 176a)

Azlemu min-zi’bin: Ya‘ nî kırdan zâlim. (A 209a)

Bâle himârun fe’stebâle aḥmireten: *Aḥmire* fetḥ-i hemze ve kesr-i mîm-ile *himâr* cem‘ idür. Ma‘ nâsı bir eşek bevl eyledi ve birkaç eşegün bevl eylesini taleb eyledi, dimekdür. Bir kavim sevmedükleri huşuşda birbirine mu‘ âvenet itmelerinde dinilür. (A 506a)

Bel bi‘tu câri: Ya‘ nî evümi şatmadum belki (A 333b) koñşumı şatdum.

Beydu’l-kaṭâ yahḍinuhu el-ecdelu: Ya‘ nî *kaṭâ* kuşunuñ yumurdasını çağır kuşu terbiye ider ve hızn idüp yumurdasını çıkarur. Bunı şol şerîf kimse hakkında dirler ki alçaķ hâllü kimse aña gelüp şiginur. (A 358b)

Ḍalle dureyšun nefâķahu: Ve darb-ı meşelde vâki‘ *dalle dureyšun nefâķahu* bundandur ya‘ nî dureyš deligini yitürdi. *Dureyš* şîga-i taşgîr ile *dirş* küçügidür ve *dirş* sıçan yavrısı ve *yerbû‘* ve kedi ve bunlara beñzer nesnelere yavrılarıdır. Bunı işinde ve emrinde ‘ âciz kimse hakkında dirler ki haşmı için delil ü hüccetini hazırlayup vaķt-i hâcetde unutup ‘ âciz kalur. (A 243b)

Ḍayya‘tenî sağıran ve ḥammeltenî şiklen eş-se’ru kebîran. El-yevmu ḥamrun ve gādâ emrun¹³⁶: Ve *İmri’ü’l-Kays*’ı babası kendü yanından tardı eylemiş ve kıovmuş idi. ‘ Arab tã’ifesinüñ kabîleleri arasında gezerdi. Ve *Zu’bân* ve luşûs ve hırsızları ile mu‘ âşeret ve mütâba‘ât iderdi ve anlarla yağmâ vü gâret iderdi. *Zu’bân* hırsızlar ma‘ nâsınadır ‘ Arab

¹³⁶“Küçükluğümde beni kaybettin ve bana ağır bir intikam yükü yükledin. Bugün eğlenme yarın da intikam günüdür.”

hırsuzları zübāb ve kurdulara teşbīh iderler. Ve babası Benū Esed kabīlesi begi ve pādīşāhı idi. Babasını katl eylediler. Şürb-i hamr iderken babasınının katl olunduğı haberi geldi ve işidüp “Dayya‘ tenī sağıran ve hammeltenī şiklen eş-şe’ru kebīran. El-yevmu hamrun ve ğadā emrun.” didi ve bu sözi darb-ı meşel oldu. (A 34b derkenar)

Duhnu Ebī Eyyüb¹³⁷: Ve rivāyet olunur ki Ebū Eyyüb’da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Manşūr üzre girürdi. Ol dühn-i ma‘ mül sebebiyle Manşūr halife olduĝa birkaç zamān muĝarrebelerinden olup öldürmemişdür ba‘ dehu ğamz-ı a‘ dā vü nifāk-ı ‘ udā ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmā fi-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ğussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebū Eyyüb degül sihr-i Hārūt u Mārūt kār eylemek ne ihtimāldür belki ğazab-ı Rabb-i melekūt u ğaşm-ı Hālīk-ı zi’l-ceberūt kār ider. Ve zıkr olunan yağ ğalk arasında meşhūr olup *duhnu Ebī Eyyüb* darb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

Eberu mine’l-‘Amelles: Bir kimse ziyāde eylik eylese ğaĝkında *eberu mine’l-‘Amelles* dirler ya‘ nī fülān kişi vālidesini arkasıyla ğacca ileten ‘Ammeles’den eyülikle ziyādedür. (A 37b) Bir kimse ğalk içinde eyülikle ile ma‘ ruf ve aĝlāk-ı ğamīde ve ef’āl-i pesendīde ile mevşuf olsa bu darb-ı meşeli anuñ ğaĝkında dirler. (A 304b)

Eberu min-hirretin: Ya‘ nī eyülikle kediden ziyādedür, bundan murād evlādına ziyāde muĝabbetden evlādını yidüĝine işāretdür. (A 338a)

Ebĝalu ve eĝva‘u ve efĝaşu min-kelbin: Ya‘ nī fülān kimse buĝulde köpekden ziyādedür ve itā‘ at ve inĝiyādda köpekden ziyādedür ve fuĝş ve ziyāde ğubĝda veyā zināda köpekden ziyādedür, ĝurüb-ı emşāldendür. (A 432b)

Ebĝaru mine’l-esedi: Pek aĝzı ĝoĝan kimseye *ebĝaru mine’l-esedi* dirler, ya‘ nī arslandan artık aĝzı ĝoĝar, arslanuñ (A 201b) aĝzı yarı ĝāyet az olduĝiün şiddet-i baĝar ve pek aĝzı ĝoĝmaĝ ile vaşf olunur.

Ebĝalu min-Mādir: Bir kimse be-ĝāyet baĝil olsa anuñ ğaĝkında darb-ı meşel olan *ebĝalu min-Mādir*‘ ibāretini söylerler. Ya‘ nī fülān kişi Mādir’den daĝı baĝıldür, dimekdür. (A 38a)

Ebkeru min-ĝurābin: Ma‘ nāsı ĝarĝadan ebkerdür ve ĝarĝadan ziyāde tiz uyanup şabāĝa dāĝil olur, dimekdür. ĝarĝa sā’ir ĝuşlardan tiz uyanup taña dāĝil olur. (A 155b)

Ebledu min-süleĝfātin: Ebledu şıĝa-i tafđil üzre kerume ve ferihā bāblarındandur, ya‘ nī belādet u ğamāĝatde ĝaplubāĝadan ziyādedür. (A 356a)

¹³⁷“Ebū Eyyüb’un yaĝı.”

Eblehu min-ḍabbin: Ya‘nī belāhet u ḥamākatda kelerden ziyādedür, zīrā yuvasını bulamaz ırak giderse. (A 370a)

Ebşaru min-feresin: Atdan artık görür dimekdür. Ḥiddet-i nazarı olana ve gözi keskin olan ḥaqqında dirler. (A 134b)

Ebşaru min-gurābin: Ma‘nāsı qarğadan ziyāde görür, dimekdür. Qarğanuñ ḥiddet-i başarı ziyāde olduğundan bir gözin (A 155b) yumar ve kapar ve bir göziyle bakar, anuñçün aña a‘ ver dinilür veyāḥud qarğaya ‘ Arab a‘ ver demek ‘alā-tarīki’t-tefe’ül ola.

Ebşaru min-‘ukābin: Ve tavşancıl ḥaddü’l-başar ve gözi itidür, anuñçün evlād-ı ‘ Arab *ebşaru min-‘ukābin* dirler ve gözi iti olan kimseye bunu ḍarb-ı meşel kıllurlar, bir kimse ziyāde iti gözlü ve pek görücü olsa aña tavşancıldan ziyāde görücidür, dirler. (A 284a) *Ebsaru min-‘ukābin* ḍarb-ı meşeldür, ma‘nāsı tavşancıldan artık görücidür dimekdür. Tavşancıl ḥaddü’l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenüñ gözi iti ve pek görür olsa anuñ ḥaqqında bunu dirler. (A 286b)

Ebtā’u min-gurābi nūhin: Ma‘nāsı Nūḥ peygamber ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām qarğasından giçrekdür, dimekdür. (A 155b)

Ebvelu min-kelbin: Ya‘nī bevl ve işemekde kelbden ziyādedür; zīrā kelb tizce tizce işer. Ve cā’izdür ki bevlden murād veled ola; zīrā bevl kelām-ı ‘ Arab’da veled ü zürriyyete ıtlāk olunur. Bu taqdirce ma‘nā-yı ḍarb-ı meşel fülān kimse evlād şāḥibi olmaḳ ve oğul ve uşak çok olmaḳda kelbden ziyādedür, demek olur. (A 432b)

Ebyazu min-rīhi’s-sezābi ile’l-ḥayyāti: Ya‘nī yılanlar sezāb koqusını sevmedüğinden artık sevmez. Ve sezāb şehāb vezni üzre feycen didükleri otdur. Bu ḍarb-ı meşel Türkide yılan yarpuzı sevmedügi gibi fülān kimse fülānı sevmez didükleri gibidür. (A 460b)

Ecbenu min-na‘āmetin: Ya‘nī qorqaklıḳda deve kuşından artıkdur, ḍarb-ı meşeldür; zīrā deve kuşu bir nesneden qorqsa ebeden aña dönüp gelmez. (A 372a)

Ecbenu min-rubbāhin: Ya‘nī maymün erkeginden qorqaklıḳda ziyādedür. (A 340b)

Ecennu min-Duḳḳatin: Ve *Duḳḳa* dāl-ı mühmele ve kāf-ı müşeddede ile bir mecnün u dīvāne kimsedür. Cününü ḍarb-ı meşel olup bir kimse mecnün olsa *Duḳḳa’dan ziyāde mecnündür* diyecek yerde *ecennu min-Duḳḳatin* dirler. (A 39b)

Eci’ kelbeke yetba’ke: Ya‘nī köpegüñi aç dut ki saña tābi‘ ola ve arduñdan ayrılmaya. Bunu mu‘āşeret-i li’āmda isti‘ māl iderler; ya‘nī le’im ve alçaḳ kimseyi muḫtar eyle ve ḥacetini tiz bitürme ki senüñ yanuñda qarār eyleye ve illā ḥaceti bitdükde kaçup gider. (A 433a)

Ecra'u mine'l-esedi; eşca'u mine'l-esedi: Arslandan cür'etlü ve arslandan bahadır u dilâverdür, dimek olur. Bu iki meşel pek cür'etlü ve ziyâde bahadır olan hakkında dinilür. (A 201b)

Ecra'u min-zi'bin: Ya' nî kurddan cür'etlü ve şecâ' atlü. (A 209a)

Ecra'u min-zubâbetin: Ma' nâsı siñekden cür'etde ziyâdedür, dimekdür. Siñekde cür'et şu mertebededür ki pâdişâhlaruñ ve cabbârlaruñ burnına konar. (A 175b)

Ecseru mine'z-zi'bi: Ya' nî cesâretde kurddan ziyâde *cesâret* cîm-ile iqdâmdur, ziyâde muqdim olana *cesûr* dirler şabûr vezni üzre. (A 209a)

Ecva'u min-kelbeti Havmelin¹³⁸: Ve *Havmel* hurûf-ı mühmele ve fetâteyn ile kevşer vezni üzre bir ' avrat adıdur ki (A 40b) anuñ bir dişi köpegi var-ıdı gündüz aç dutardı ve gice ile ol köpek anı hıfz u hîrâset iderdi ve ol ' avratı beklerdi. Derdmend ü bî-çâre köpek âhirü'l-emr açlıktan kendü kuyruğunu ekl eyledi. Ve ' Arab arasında meşhûr olup *ecva'u min-kelbeti Havmelin* darb-ı meşel oldı. Bir kimse be-ğâyet aç ve ziyâde perîşân-hâl ve muhtâc u keşîrû'l-ihtiyâc ve efvâc-ı faqr u cû' anı yağma vü târac eyler olsa anuñ hakkında bu darb-ı meşel söylenür.

Ecva'u min-zi'bin: Ya' nî kurddan aç. (A 209a)

Eđallu min-đabb: Ma' nâsı đalâletde kelerden ziyâdedür, dimekdür. *Đalâlet* hidâyet zıddıdır. Keler hamâkat u nisyân ile vaşf olunur, yuvasından ırağ gitse yuvasını bulamaz. Tabî' atında nisyân vardur, bir kimsenüñ tabî' atında nisyân ve hayreti ve đalâleti olsa bu darb-ı meşeli anuñ hakkında dirler. (A 370a)

Eğallu min-veledi'l-yerbü': Bu dağı işinde ve mühimmâtında ziyâde ' âciz olana dirler ma' nâsı yer sıçanı yavrısından ziyâde yitürici ve azıcıdur dimekdür. (A 243b)

Eđ'afu min-ba'üdetin¹³⁹: Be-ğâyet za' if olan kimse hakkında darb-ı meşeldür. (A 175b)

Eflesu min-ibni'l-Müzellağ: Ya' nî fülân kimse İbnü'l-Müzellağ'dan dağı müflis ü mülfecdür. Be-ğâyet müflis u mülfec olan kimse hakkında bu darb-ı meşeli dirler. (A 42b)

Efsâ mine'l-hunfesâ': Ya' nî fesâda hunfesâ didükleri böcekden ziyâde ve artuğdur. (A 223a)

Ağaffu hulmen min-'uşfürin; esfedu min-'uşfürin: Sifâd u cimâ' da 'uşfürdan ziyâdedür. (A 70a)

¹³⁸“Havmel'in köpeğinden daha aç.”

¹³⁹“Sinekten daha zayıf.”

Aḥaffu mine'l-yera'¹⁴⁰: Murād ya yıldız böcügüdür veyā kıamıſdur, kıamıſa da yerā' dirler ikisi de yeynidür, vāhidlerinde yera' a ve yerā' a dinilür ḥā ile nitekim dicāce de öyledür. (A 274a)

Aḥaffu re'esen mine'z-zi'bi: Ya' nī kıurddan ziyāde baſı yeyni ve ḥafıfdür ve baſı ağır degüldür dimekdür, zırā kıurd uyuduḡda bir göziyle uyur ve bir gözin açık kıor, bunu uyumaz kimse ve uykıusı ağır olmayan kıſi ḥaḡkıında dirler. (A 209b)

Ehvenu mine'z-zubāb: Siñekden daḡı ḡor u ḡaḡır (A 176a) ü zelıldür, dimek olur. Ehven ezell ve aḡkıar ma' nāsınadır, bunu ḡor u zelil olana dirler.

Ekberu mine'l-esedi: Arslandan büyük ve ulu dimekdür, be-ḡāyet ulu ve 'azımu'ſ-ſān olan kimse ḡaḡkıında ḡarb-ı meſeldür. (A 201b)

Ekferu min-Ḥimārin; aḡrebu min-cevfi'l-Ḥimāri; vādin ke-cevfi'l-Ḥimāri: Ya' nī küfürde, ne' ūzu bi'llāhi te' ālā minhu, Ḥimār'dan ziyāde ve eſeddür. Bunda Ḥimār bir er kimsenüñ adıdur ki bir derede olurdı, ol derenüñ ' arzı dört fersaḡ, uzunı bir günlük yol idi, ol derede her dürlü meyve var-ıdı, bilād-ı ' Arab'da andan ucuzlık dere (A 507a) yer yoḡ-ıdı. Ve anuñ on oḡlı var-ıdı, kendüsi ve oḡulları Müslim ü mü'min idiler. On oḡlı bir gün av avlamaḡa çıkarlar. Bir yıldırım urup cümlesini helāk eyledi. "Ba' dehu Benüm oḡullaruma bunu iden Bārī te' ālāya ' ibādet eylemem." diyü kāfir oldu ve kıavmini küfre da' vet eyledi. Ve sözünü dutmayan ve kāfir olmayanları öldürdü ve yerinden geḡüp gidenleri küfre da' vet iderdi, muḡālefet idenleri öldürürdü. Ḥaḡ te' ālā anı helāk idüp ol dereyi ḡarāb eyledi ve derenüñ aſaḡasından bir āteſ gelüp Ḥimār'ı ve anda olanları yaḡdı. Ve derenüñ ſuyı yere batup ḡā'ib oldu. Ol kimse ve ol dere ' Arab içinde ḡarb-ı meſel oldu ve *ekferu min-Ḥimāri* ve *aḡrebu min-cevfi'l-Ḥimāri* ve *vādin ke-cevfi'l-Ḥimāri* diyü ḡurüb-ı emſāl eylediler.

Ekremu mine'l-esedi: *Ekrem* ef' al-i tafđıldür, arslandan ziyāde keremlüdür. (...) Kerīm olan kimseye ve ziyāde ſāḡib-i kerem olan kimse ḡaḡkıında *ekremu mine'l-esedi* dinilür (A 201a)

Eksebu min-fe'retin: Ve *eksebu min-fe'retin* ya' nī kıazanḡda fāreden ziyādedür, ḡurüb-ı emſāldendür.

Eksebu min-zi'bin: Ya' nī kıurddan ziyāde kıazanc idici. (A 209a)

¹⁴⁰ "Ateſ böceḡinden/kamıſtan daha hafif."

Ekzebu min-fāhītetin: ‘ Arab tā’ ifesi ügeyige yalancıdır dirler zīrā çağırduķda “Hāzā evānu’r-ruṭab.” diyü çağırur. Hāl bu ki ḥurmā ağacınıñ çiçeği açılmamışken yaş ḥurmā zamānidur, dimek kızbdür dirler. (...) *Ekzebu min-fāhītetin* ḍarb-ı meşeldür, ma’ nāsı beyān olınmışdur. (A 404a - A 405a)

El-aḥzu surreyṭā ve’l-kaẓā’u ḍurreyṭā: El-ān kimse alduğını yudar şāḥibi teķāzī eyledükde ızrāṭ ider ve ḥaḳ ṭaleb olındukda zuraṭa itdürür, dimekdür. (A 43b)

Elaşşu min-fe’retin: Ya’ nī fülān kimse ḥırsuzlukda (A 411b) fāreden ziyādedür.

Elaşşu min-‘aḳ’ aḳin: Ya’ nī saksagandan artıķdur ḥırsuzlukda. (A 303b)

El-ğurābu a’refu bi’t-temir: Ma’ nāsı ḳarğa ḥurmāyı ziyāde bilür, dimekdür. Zīrā ḳarğa ḥurmāyı alduķda almaz illā ziyāde eyüsini ve ecved ve ra’ nāsını alır. (A 156a)

El-ḥalletu ted’ū ile’s-selleti: Ya’ nī faḳr u iḥtiyāc ve ḥaşāşe ve açlık uğurlamağa ve ḥırsızlıkda da’ vet ider. (A 42a)

El-ḥaylu a’lemu bi-fursānihā: Ma’ nā-yı ḍarb-ı meşel at binicilerün ziyāde bilür, dimekdür. (A 144b) *El-ḥaylu a’lemu bi-fursānihā* şol kimse ḥaḳķında dinilür ki kendüsinde ğınā yoğ-iken (A 145a) ğınāsı var zann ider.

El-ḥaylu meyāmīnu¹⁴¹: (A 144b)

El-ḥāzibāzi aḥşabu¹⁴²: İbnü’l-A’ rābī ḥāzibāzi bir siñekdür, ol bahār u rebī’ de uçar ve ol senenün ḥışb ve ucuzluğına delālet ider, dir bu ḍarb-ı meşel aña binā’ endür. (A 277a)

Elḥim mā esdeyte: Ya’ nī arış eyledüğünü argac eyle, dimekdür. Bu ḍarb-ı meşeli itmām-ı emrde ve bir işe mübāşeret idince tamām eylemekde isti’ māl iderler, muḥaşşal-ı ma’ nā işüñi tamām eyle, eksük alıķoma, dimekdür. (A 329b)

El-ḥunfesā izā meşet netenet: Ya’ nī ḥunfesā ḳaçan yürüse çirkin ḳoķu ile gelür, bunı ḥüḃş üzre müñṭavī ve yaramazlık üzre olan kimse ḥaḳķında dirler. Murād olınan ma’ nā, ol ḥabāşet u ‘ uyüb üzre olanı teftiş eylemeñ, çirkin ḳoķuları ve ‘ ayıbları sizi incidür ve bī-ḥuzür ider, dimekdür. (A 223a)

El-ḥunfesā’ izā teḥarreket feset: Ve zıkr olınan böcük keşret-i fesv ve çok yellenmek ile meşḥür u müte’ arıfdür anuñçün ‘ Arab *el-ḥunfesā’ izā teḥarreket feset* diyü ḍarb-ı meşel ḳılurlar, ma’ nāsı ḥunfesā’ didükleri böcek ḳaçan ḥarekete gelse yellenür, dimekdür. (A 222a)

¹⁴¹“Mübarek at sürüsü.”

¹⁴²“Hāzibāz sineği yılın bereketli olduğuna işaret eder.” Rababa, *Āsımzāde Hāmid’in Şerh-i Mezāmīnü’l-Emsāl’i*, 446.

Elkaflu min-sinnevrin: *Lakf* feth-i lām ve k̄āf'dan ōnra fā ile k̄apmak ve t̄iz almakdur, ya' n̄i k̄apmakda kediden ziyādedür. (A 338a)

El-kilābu 'ale'l-bakar: Ma' nā-yı darb-ı meşel, köpekleri yaban ōıgırı üzre ōalıvir ve terk eyle, dimekdür. Ya' n̄i fırsatı ğanīmet bil, fırsatı geçürme veyāhud halkı terk eyle hayr u ōerleri ile ve sen selāmet yolını fırsat u ğanīmet bil, dimekdür. (A 433a)

El-'akrebu tađribu ve temđi li'z-zālimi fi-şūreti'l-mutezallimi: Ya' n̄i 'akreb ignesiyle urur ve zālim için geđer mutezallim ōūretinde. (A 302a)

El-'ıyālu suvsu'l-māl: Ma' nāsı kişinūn 'ıyāli tağıl bitidür, bit tağılı nice yerse 'ıyāli mālını yer, dimekdür. (A 351a)

Elvađu min-Dübbin¹⁴³: *Elvatu min-Dübbde* olan *dübb* zamm-ı dāl-ı mühmele ve teşdid-i bā'-i muvağhade ile bir racül adıdur ki kavm-i Lūđ 'amelini āşikāre iderdi andan dağı ziyāde ol 'amel-i fāhişi iden hağkıında (B 83b) darb-ı meşeldür. (A 114b)

Elvađu min-Rāhibin¹⁴⁴: *Rāhibinde* olan *Rāhib* āhirinde olan bā'-i muvađhadeden ve ğayrı ğurūf-ı mühmele ile bir kimsenūn adıdur. (A 114b)

Elvađu min-seferin: Ve *elvatu min-seferin* ma' nāsı *sefer* feth-i s̄ā'-i müselleşe ve feth-i fā ve rā-yı mühmele ve fā'nuñ sükünü cā'izdür. Eyer ardında olan k̄usğun ve pāldüme dirler ki dābbevāt ve s̄isāne ve devenūn bunlara beñzerūn dübür ve ardından ayrılmaz. Ol ğab̄iş 'ameli ideni ol k̄ayışdan elvağdur, demek olur. (A 114b)

Elyetu'l-ma'z fi-batnihi: *Elye* feth-i elif ve sükün-ı lām ve feth-i yā'-i ğuđđi ile koyun ve keçi k̄uyruğıdur ki cem'ci eleyāt ve elāyā (A 163b) gelür, ma' nāsı keçinūn k̄uyruğı k̄arnındadır, dimekdür. Ya' n̄i keçinūn k̄uyruğı eksük olduğça eti ve yağı ziyāde olur ve böbregi yağlı olur. K̄uyruğı koyun k̄uyruğı gibi olmaz, k̄uyruğında yağı azdur; lākin yağı içinde ve etindedür.

Emna' u min-'uđābi'l-cevvi: Ya' n̄i, Zebbā havada uçan tavşancıl k̄uşından emna' ve meni' dür havada uçan tavşancılı ele geğermele niçe k̄ābil degülse Zebbā dağı eyledür. (A 291a)

Enğalu min-nağletin: Ma' nāsı arudan ziyādedür nağle vü 'ağıyyede. (A 308b)

Enkeğu min-İbn Elğaz: Ya' n̄i nikāhda z̄ikr olunan kimseden artıkdur, demek olur. (A 354b)

¹⁴³“Dübb'den daha luti.”

¹⁴⁴“Rāhib'den daha luti.”

Ensebu mine'l-kaṭā: Ya' nī bağırtlak kuşından fülān kişi ensebdür; zīrā kaṭā kendü adıyla çağırur ve çağırduḡda *kaṭā kaṭā* dir. (A 357b)

Enṣaṭu min-zi'bin: Ya' nī ḡurddan ziyāde ḡapucı veyāḡuz ḡurddan [ziyāde] işe ve güce yarar ve zinde. (A 209a)

E' aḡḡu min-ḡabbīn: Ya' nī ' uḡūḡda fülān kişi kelerden ziyādedür, zīrā keler aç olduḡda yavrıların yer. (A 370a)

E' azzu min-muḡḡi'l-ba'ūdi: Ya' nī siñek iliginden daḡı ' azīzrekdür. Siñegün iligi olmaz, bir nesne az bulınsa veyā hīḡ bulunmasa fülān nesne siñek iliginden ziyāde ' azīzdür, dinilür. (A 175b)

Era'l-mevte'l-aḡmera fi'l-ḡarā'iri's-sūdi: Ma' nāsı, siyāḡ ḡarārlar içinde mevt-i aḡmer görürüm, dimekdür. (A 294a)

Era'l-ḡadera yūsābıḡu'l-ḡazara fe-lā yuṭā' u li-ḡaṣīrin emer¹⁴⁵: (A 289a)

Ervā min-na'āmetin: Ya' nī şudan ḡanmaḡda ve şu istemekde deve kuşından ziyādedür; zīrā deve kuşu şuya şabr ider ve içmez, şuyı görse oynayarak içer. (A 372b)

Eşābehu zūbābun lādıḡun: Ma' nāsı ol kimseye ışırcı ve soḡıcı siñek iriṣdi, dimekdür. Bu ḡarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki aña şerr-i ' azīm u belā-yı ' azīm nāzil ola ve ziyāde zahmet u meşāḡkate irişe ki anı işiden kimseye riḡḡat-i ḡalb gele ve acıya. (A 176b)

Eşāḡḡu min-ḡimāri Ebī Seyyāre: Ya' nī Ebū Seyyāre-nām kimsenün ḡimārından fülān kimse daḡı tendürüst ve şaḡ ve sālimdür. Ebū Seyyāre'nün adı ' Umeyle bin-ḡālīd'dür ve bunuñ bir siyāḡ eşegi var-ıdı, kırḡ sene üzerine binüp veyā ḡalkı bindürüp Müzdelife'den Minā'ya gelürdi. Ehlī ḡimārlarda işbu ḡimārdan ziyāde şaḡ olmuş ve yaşımuş ḡimār bilinmez, dimişlerdür. (A 506b)

Esfedu min-dīkin: Ya' nī ḡorūsdan ziyādedür sefād ve binmekde, bunu çok cimā' iden kimse ḡaḡḡında dirler. (A 184b)

Eşḡalu mine'l-fīl¹⁴⁶: aḡır gevdeli olana dinilür. (A 92a)

Esma' u mine's-sim'i'l-ezelli¹⁴⁷: (A 349a)

Esma' u min-ferḡi ' uḡābin: Ya' nī ṭavşancıl yavrısından işitmekde artıḡdur. (A 295a)

Esma' u min-sim'in: Ya' nī sim' didükleri cānverden işitmekde ziyādedür. (A 349a)

Esrā mine'l-ḡunfuḡ: Ya' nī kirpiden artıḡ gicede yürür. (A 229a)

¹⁴⁵“Kaderi temkin ile yarışırken gördüm, bu yüzden Kasır'ın işine/emrine itaat edilmez.”

¹⁴⁶“Filden daha aḡır.”

¹⁴⁷“Ezell denilen kurt yavrusundan daha fazla işitir.”

Eş-şevru tahmī enfehu bi-ravkīhi; er' à min-şevri: Ma' nāsı öküz boynuzu ile burnın şaklar dimekdür. Hārame ve hārim hıfzında ve hāram ve hārim şıyānetinde bunu söylerler. (A 95b)

Eşbehu min-gurābin: Ma' nāsı qarğanuñ qarğaya müşābih olmasından dağı artık birbirine beñzer, dimekdür. (A 156b)

Eşca' u min-dikin: Ya' nī horüsdan ziyāde bahādırdur, dilāver ü bahādır olana darb-ı meşeldür. (A 184b)

Eşeddu mine'l-fil¹⁴⁸: şedidrek olana dinilür. (A 92a)

Eş'emu mine's-şikrāk: Ya' nī fülān kimse ahyel kuşından şe'āmetde ziyādedür, ' Arab tã' ifesi işbu kuşa meş'üm u nā-mübārekdür andan yümn yokdur, dirler. (A 381b)

Eş'emu min-gurābi'l-beyn: Ma' nāsı ayrılık qarğasından şu'mda ziyādedür, dimekdür. Buña sebep budur ki *gurābu'l-beyn* didükleri qarğa ' Arab göçüp konaqlarından ayrıldıqlarından şonra gelüp evleri yerlerinde bir nesne ve bir yiyecek arar ve göçdüklerinden şonra geldiğiçün ' Arab anuñla teşe'üm eylemişlerdür ve *gurābu'l-beyn* diyü ad qomışlardur. (A 156a)

Eş'emu min-Tuveysin¹⁴⁹: Ve *Tuveys* şığa-i taşğir ile bir muhannes kimsenüñ adıdur şe'āmet ve nā-mübārek olmağda darb-ı meşel olmışdur. Ve *eş'emu min-Tuveysin* ziyāde meş'üm u muhāref olan kimseye dirler. (A 39a)

Eṭayru min-'ukābin: Ya' nī tavşancıldan artık uçar. (A 294b)

Evğalu mine'z-zubāb: Ma' nā-yı darb-ı meşel, da' vet olunmadan yimek ve içmege varmağda (A 176b) *zubāb* ve siñekden ziyāde ve artıkdur, dimek olur.

Evhenu min-beyti'l-'ankebūt: Ya' nī örümcek evinden dağı za' ifdür, đurüb-ı emşāldendür. (A 402b)

Evkaḥu mine'z-zı'bi: Ya' nī veķāḥat ve yüzsüzlikde qurddan ziyāde. (A 209a)

Eyqazu mine'z-zı'bi: Ya' nī uyanıklığda qurddan ziyādedür. (A 209b)

Ezelli min-ḥimārin muqayyedīn: Ya' nī fülān kimse bağılu olan eşekden hor u ḥaķir ü zelildür. (A 506b)

Ezelli mine's-suķbāni beyne'l-ḥalā'ib: Ma' nāsı fülān kişi şağılur develer aralarında olan köşeklerden ezelldür, dimekdür. (A 321b)

¹⁴⁸“Filden daha kuvvetli.”

¹⁴⁹“Tuveys'ten daha uğursuz.”

Ezhâ min-ṭāvūs: Ya' nî tekebbürlik ve şalınmağda ṭāvūsdan ziyâdedür. Ṭāvūs kendü hüşnine baqıp tekebbürlik ider ve şalınur ve kınadların ṭâk eyler, huşuşan dişisi yanında ola. (A 386b)

Eznâ min-ḳirdin: Ma' nâsı maymûndan ziyâde zinâ idicidür, dimekdür. Zîrâ maymûn cümle hayvânâtdan ziyâde zinâ vü cimâ' ider. Ve şöyle zann iderler ki zamân-ı câhiliyyetde bir maymûn zinâ eyleyüp maymûnlar anı recm eylemiş olalar veyâhuz ḳarb-ı meşelde olan **ḳird** Huzeyl kabîlesinden bir kimsedür ki babasına Mu' âviye dirlerdi, zinâ eylemekde Mu' âviye oğlu **Ḳird**-nâm kimseden ziyâde zinâ idicidür, demek ola. (A 160a)

Ez-zî 'bu yukennî ebâ ca' de: Ya' nî ḳurda ebü ca' de diyü künyet olunur adı güzeldür ve fi' li yaramazdur demek olur, bunu şol kimseye dirler ki nâmı ve adı eyü ve güzel ola ve ef' âli yaramaz ola. (A 209b)

Fî-beytihi yu 'ti' l-ḫakemu: Keler "*Fî-beytihi yu 'ti' l-ḫakemu*"¹⁵⁰ didi, ya' nî ḳâdı evinde iken ḫükm ider ben de deligüm içinde iken ḫükm iderüm. (A 377a)

Fulânun esma' u min-ḫayyetin: Ya' nî fülân kimse yılandan ziyâde işidicidür. (A 460b)

Fulânun cuḫayşu vaḫdihi; fulânun 'uyeyru vaḫdihi¹⁵¹: *Fulânun cuḫayşu vaḫdihi* dirler, nitekim *fulânun 'uyeyru vaḫdihi* dirler. **Cuḫayş** zamm-ı cîm ve fetḫ-i ḫâ'-i mühmele ile zübeyr vezni üzredür ve **'uyeyr'** ayn-ı mühmele ile yine zübeyr vezni üzre ' ayr taşğiridür. Ve ' ayr fetḫ-i ' ayn ile eşekdür gerek ehli ve gerek yabanî olsun, bu ḳarb-ı meşeli ve mu' cebb bi-râyihi olup rây u fikri ile istibdâd u endişesiyle infirâd idüp kimselere ḳarışmayup ḫalk ile müşâvere ḳılmayup ' aql u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında zemm için dirler ve *'uyeyru vaḫdihi* yine bu ma' nâyadur ve zemm için isti' mâl olunur ve rây u ' aql u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında dirler veyâhuz tenhâ ve yalnız yimek yiyen kimse ḫaḳḳında dinilür. (A 321b)

Fulânun nesîcu vaḫdihi: Ve ammâ bir kimesneyi medḫ murâd eyleseler *fulânun nesîcu vaḫdihi* dirler ya' nî fülân kimsenüñ ' ilmde veyâ ğayrıda nazîri ve mişli yoğdur, bunuñ aşlı budur ki şevb ve doḳunan geysi kaçan eyüce ve ince olsa ol şevbüñ minvâli ve üslûbı üzre ğayrı doḳunmaz ve ammâ ol şevb ince ve eyüce olmasa anuñ üslûbı üzre nice geysiler için sedâ ve arış doḳunur. (A 321b derkenar)

Ġayḳun min-feyḳin¹⁵²: (A 290b)

¹⁵⁰"Ya' nî ' âdet ü ḳânün iki ḫaşım ḳâdı vü ḫakem olan kimesnenüñ evine varmağdur. Ḳâdı evinden taşra anlara çıḳmağ ' âdet degüldür."

¹⁵¹"Falanca yalnız eşektir."

¹⁵²"Çoktan az." Rababa, *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâminü'l-Emsâl'i*, 596.

Ğullun ƙamilun: Ya‘ nī bit ğullı. Bunuñ aşlı budur ki esiri buƙağuya urup şaçını tırāş eylemezlerdi ve bitlü olurdı ve bundan şiddet ü zaħmet ü cefāya mülākī olurdı. Her kim ki şiddete giriftār ola anuñ haƙƙında bunu ɗarb-ı meşel iderler. (A 63a)

Ĥallet bihi ‘anƙā’u muğrib: Ya‘ nī fülān kişiyē ‘anƙā indi. Bu ɗarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki mūnis ü maħzūz olduğı nesneye tuş ola ve şafā itdüğü nesneye rast gele, meşelā devlet ƙuşı başına ƙondı dimek gibidür. (A 384b)

Hāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāƙe’d-debiru¹⁵³: Ve yağrılı olan fetħ-i dāl ve kesr-i bā ile *debirdür*; nitekim *hāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāƙe’d-debiru* ɗarb-ı meşelinde murād olan budur: *Hāne* ĥaffe ma‘ nāsınadır. Ve *emles* ĥurūf-ı mühmele ile aħmed vezni üzre burada arƙası şağ olandur eş-şahīhü’z-zahr ma‘ nāsına ve *debir* kesr-i bā ile arƙası yağır olandur. Bu ɗarb-ı meşel, kişi kendü yoldaşı ve yārānı şān u ĥāline su’-i ihtimām eyledükde söylenür. (A 442a)

Ĥarbu’l-Besūs¹⁵⁴: *Besūs* fetħ-i bā’-i muvaħħade ve iki sīn-i mühmele ile bir ‘avrat adıdır ki anuñ sebebi ile ƙırƙ sene iki tã’ife arasında ceng ü cidāl ve ĥarb ü ƙitāl vāƙi‘ olmuşdur. (A 40a) (...)Ve ƙırƙ seneye dek muħārebe ve muƙātele vāƙi‘ olup cānibeynden niçe kimseler ƙatl olındı. Ve ‘Arab *harbu’l-Besūs* diyü ɗarb-ı meşel eylediler.

Hāzā mā yahfā ‘ala’d-ɗab‘: Ya‘ nī şu nesne sırtlana ĥafı vü ĥabı ve gizlü degüldür, sırtlan cümle devābdan aħmaƙ iken aña dağı ĥafı degüldür. Bu ɗarb-ı meşeli nās te‘amül eyledüğü nesne haƙƙında dirler. (A 476a)

Hel yenhadı’l-bāzı bi-ğayri cenāhin: Ya‘ nī toğan ƙanatsız ƙalƙar mı ve uçar mı, bunu te‘āvün ve yardımlaşmaga ƙandurmaƙda isti‘māl iderler. Nitekim Türkīde yalnız taş dīvār olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadāsı ve āvāzı olmaz, dirler. (A 270b)

Humā ke-feresey rihānin: Bu ɗarb-ı meşel şol iki kimse haƙƙındadır ki ikisi de ğāyetde berāber olalar, ma‘nā-yı ɗarb-ı meşel ol ikisi müsābaƙa ve segirdişen iki at gibidür, dimekdür. Ya‘ nī iki at ƙoşı eyleseler be-her-ħāl berāber olup andan segirdürler, berāberlik ibtidāda olur yoħsa intihāda degüldür. Zīrā intihāda lā-maħāle ve lā-büd biri sābıƙ ve ilerü olur. (A 134b)

Huve ɗullun bin ɗulin; huve ɗalālu bin talāli: Ve *ɗalūl* ra‘ūf vezni üzre (A 45a) azğun olan kimsedür lām-ı müşeddede ile olan *ɗall* gibi. İki de *ɗalā*den (B 29b) müştāƙdur ve

¹⁵³“Sırtı yara bere içinde olan hayvanın (çektığı acı ve sıkıntı) sağlam olan hayvana önemsiz/kolay gelir.” Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 130-131.

¹⁵⁴“Besūs’un harbi.”

aşılarda *ḍalāl* ḡaybūbe ve helāk ma‘ nāsınadır. *Ḍalle ’l-lebenu fi ’l-mā’* dinilür *süd şu içinde ḡā’ib ve helāk oldı* diyecek yerde. Ve ism-i maşdarı zamm-ı ḡād ile *ḡuldür*. Ve ḡurüb-ı emşâlde *huve dullun bin dulin* didükleri bundandır. Kaçan bir kimse ma‘ rûf kişi olmasa ve babası daḡı ma‘ rûf olmasa bu ḡarb-ı meşeli anuñ ḡaḡkında dirler ve *huve ḡalālu bin talāli* yine bu maḡüle kimse ḡaḡkında ḡarb-ı meşel kıılır. Ve *talāl* feth-i tā’-i müşennāt-ı fevḡāniyye ile ḡalāl vezni üzre itbā‘ dur. *Raculun ḡāllun tāllun ve cā’ e bi’ ḡ-ḡalāleti ve ’t-talāleti* dirler azḡun ma‘ nāsına.

Huve Du‘ aymişu hāza’l-emri: Ve Du‘ aymişu’r-Reml (A 336b) bir erüñ adıdır ki dāḡı vü dāḡiye ve be-ḡāyet ‘ākıl ü zeyrek idi ki ‘aḡl u fikr ü zeyreklikde ḡarb-ı meşel idi. *Huve Du‘ aymişu hāza’l-emri* dirler ya‘ nī fülān kimse şu emrüñ du‘ aymişu ve ‘ālimidür.

İbnuke ibnu bühike yeşrebu min-şabühike¹⁵⁵: (A 57b)

İḡtalāta’l-mer‘ iyy bi’l-hemel¹⁵⁶: (A 450b)

İnnemā fulānun ke-bāriḡi’l-ervā; innemā huve ke-bāriḡi’l-ervā: Nādir olan ḡaḡkında (A 220a) dinilür. Ve ba‘ z-ı aḡyānda andan iḡsān müşāhede olınan kimse ḡaḡkında söylenür, ma‘ lüm ola ki evlād-ı ‘Arab āḡū ve kuş ve ḡayrı şikārdan şaḡdan geḡüp şola gidene bāriḡ dirler, bā’-i muvaḡḡade ve kesr-i rā-yı mühmele ve ḡā’-i mühmele ile ve bunuñla teşe’üm iderler ve nā-mübārekdür, dirler. Zira dönmeyince atlamaz ve şoldan geḡüp şaḡa gidene sīn-i mühmele ve elif ve kesr-i nūn-ıla *sāniḡ* dirler, anda olan ḡā mühmeledür ve karşı ve önden gelene *nāḡiḡ* dirler feth-i nūn ve kesr-i tā’-i mühmele ve ḡā’-i mühmele ile ve girüden ve arddan gelene *ka’id* dirler ḡāf ve ‘ayn u dāl-ı mühmeleteyn ile emir vezni üzre. *Bāriḡ* ḡilāf-ı sāniḡ ve nāḡiḡ ḡilāf-ı ḡa’iddür. *İnnemā huve ke-bāriḡi’l-ervā* didükleri ḡarb-ı meşelüñ ma‘ nāsı fülān kimse degüldür illā bāriḡ ervā gibidür, dimekdür. Zira ḡaḡ keḡisinüñ yeri ḡaḡlardur ḡaḡk anı ne bāriḡ görürler ve ne sāniḡ görürler meḡer dehrde ve ‘ömürde bir kerre göreler. Muḡaşşal, görünmesi ḡillet üzredür. İḡsān u ‘aḡiyye ve luḡf u keremi az olan kimsenüñ daḡı luḡf u iḡsān u keremi dehr ü ‘ömrde az olmaḡın ve aḡyānen ve ḡillet ü nedret üzre olmaḡın bāriḡ ervāya teşbih eylemişlerdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem ve Resül-i Ekrem.

İnnemā ukiltu yevme ekli’ş-sevri’l-ebyaḡ: (A 97b) Ma‘ nāsı; ben aḡ öküz yenildüḡi ḡün yenildüm, dimekdür.

¹⁵⁵“Asıl evlat kendi sulbünden olan evlattır, yoksa evlatlık aldığın veya senin ocağında bulunan evlat, senin neslinden olan çocuk gibi değildir.” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 92.

¹⁵⁶“Çobanı olmayan develer çobanı olan develere karıştı.”

İstenveka'l-cemelu: Ya' nî deve erkegi dişi oldu. Bunu şol kimseye darb-ı meşel kılurlar ki bir söze başlaya ba' dehu gayrı sözi aña qarışdura veyâhud bir nesnenüñ şifatını dirken bir gayrı nesnenüñ şifatını aña qarışdura. Bu darb-ı meşelüñ aşlı budur ki Tarefe bin el- 'Abd-nām kimse ba' z-ı pādīşāhlar meclisinde iken Müseyyeb bin 'Ans-nām şā' ir bir erkek devenüñ vaşfında şī' r okurken dişi deve na' tına döndürdi. Tarefe ol pādīşāh meclisinde “Kad istenveka'l-cemelu.” didi, bu darb-ı meşel Tarefe'den qalmışdur. (A 395b)

İstetyeseti'l-'anz: Keçinüñ dişisi teke olmağı taleb eyledi, dimekdür. Hor u zelil olan kimse te' azzez eyelense ve ululansa aña bunu darb-ı meşel iderler. (A 165b)

İzā kālet Hāzāmi fe-şaddikūhā fe-inne'l-ķavle mā kālet Hāzāmi: (...) Ol ķavim Hāzāmi-nām ' avratuñ sözine iltifāt eylemediler ve yatduķları yerinden kalkmadılar, içlerinden bir kimse kalkup işbu beyti didi.

إِذَا قَالَتْ حِذَامٌ فَصَدِّقُواهَا

فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حِذَامٌ¹⁵⁷

Ol kimse bu beyti didükden sonra ol ķavim ol yerden göçüp gitdiler. Ve yakınlarında bir ev var-ıdı, aña varup şıgındılar tā şabāh olunca anda tırdılar. (A 358b) Ve düşmāndan hālāş olup kırtuldılar. Bir kimsenüñ şıdkı ve gerçek, söyledügi zāhir u meşhūr olsa bu beyti anuñ hāķķında darb-ı meşel kılurlar.

İzā vaķafe'l-ķimāru 'ale'r-radheti felāteķullehu sā';_ersil hāķimen velā tūşihī: Bu darb-ı meşel *ersil hāķimen velā tūşihī* (A 506b) gibidür. Ya' nî işüñe ve maşlahatuña bir hāķim ü ' āķil gönder ve aña vaşıyyet eyleme. ' Āķil olan meşālihe lāzım olan umūr ve huşūşları ışmarlamaķsız görür ve eyler, ışmarlamağa ihtiyāc yoķdur, dimekdür.

Kad kuntu ezunnu enne'z-zunbūra eşeddu les'aten mine'l-'aķrebi fe-izā huve hiye ve yā fe-izā huve iyyāhā: Ma' nāsı, ben taķķik zann iderdüm ki aru ' aķrebden ziyāde ışırur nā-gāh aru daķı ' aķrebdür, dimekdür. (A 301b)

Ķamķāmetun hāķket bi-cenbi'l-bāzili: Ma' nā-yı darb-ı meşel, bir bitdür ki azusını yarmış deveyi kaşıdı, dimekdür. Bunu zāi' f ve hor u hāķir ü zelil olup ' aziz ü ķavī olan kimseye kaşınup ta' arruz eyleyen kimseye (A 231a) darb-ı meşel kılurlar ve haddinden tecāvüz idüp aķrānı olmayana zarar eylemek isteyen kimse hāķķında söylerler.

¹⁵⁷“Hazāmi dediye ona inanın. Çünkü (gerçek) söz, Hazāmi'nin söylediğidir.”

Kāne himāren fe'ste'tene: Ya' nī fülān evvelden erkek eşek idi şimdi dişi eşek oldu. Buni 'izzet ü devletde iken ħor u ħaķır ü faķır olana ħarb-ı meşel kıllurlar. (A 482b)

Ke'l-gurābi ve'z-zī'b¹⁵⁸: Buni şol iki kimse ħaķlarında dirler ki mā-beynlerinde ittifaķ u ittihād ola ve birbirine muħālefetleri olmaya. Zīrā ħurd kaçan şikār alsa ħarġa aña tābi' olur ve uyar, ħurddan artanı yimek için. (A 155b)

Ke'l-müşteriyyi'l-ķāşi'ā' bi'l-yerbū' : Ma' nāsı yerbū' didükleri ħayvānı şatup ķāşi'ā' didükleri anuñ deligini şatun alan gibidür, dimekdür. Buni eyü nesneyi terk idüp kem nesneye tālib olan kimse ħaķķında dirler. (A 244a)

Ke's-şevri yuğrabu: Öküz gibi döġülür, (A 98a) urulur.

Kelāmun ke'l-'asel ve fi' lun ke'l-esel: Ya' nī sözi bal gibi tatlıdur ve işi sünüler gibidür. (...) buni ħavli fi'line uymayan kimse ħaķķında dirler, iħtilāf-ı ħavl ü fi' lde ħarb-ı meşeldür. (A 308b)

Kellefteni muħħu'l-ba'ūd: Ya' nī baña siñek iligini teklif eyledüñ. Buni umūr-ı şaķķa ve güç işler teklif eyleyen kimseye ħarb-ı meşel iderler. (A 175b)

Ke-meşeli'l-kelbi in taħmil 'aleyhi yelheş ev tetrukhu yelheş: Kelām-ı Ķadīm'de “كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ”¹⁵⁹ vāķi' dür. **لهث** [*leht*] feth-i lām-ıla it şuşızlıķdan veyā yorılmaķdan dilini çıkarup şolılmaķdur. İşbu āyet-i kerīme Bel'am bin Bā'ūrā ħaķķında nāzil olmışdır ki **Bel'am** feth-i yā'-i muvaħħade ile ca'fer vezni üzre, du'āsı müstecāb ve ism-i a'zam bilür bir er idi. (...) (A 432a) Ma' nā-yı āyet-i kerīme ol Bel'am' uñ veyā Ümeyye'nüñ veyā müstecābü'd-da' ve olup Besūs-nām 'avratuñ erinüñ meşeli ve şıfatı köpek mişli ve şıfatı gibidür. Eger köpege ħamle idüp ħovarsañ dilin çıkarup şolur ve eger terk idüp ħovmazsañ yine şolur, dimekdür. Bu ħarb-ı meşel şol kimse ħaķķında olur ki hüda ve toġru yol aña 'arz olına ve ħabül eylemeye ve ibā eyleye, ol kelb gibidür ki her ħâlde şolur ve dilin çıkarur.

Ke-muciri ummi 'āmirin¹⁶⁰: (A 475b-A 476a)

Ke'ennehum kānū gurāben vāķi'an: Ma' nāsı güyā anlar ħonan ħarġa gibidür, dimekdür. Ķarġa bir yere ħonsa tiz ħalkar ve eglenmez uçar, bu meşeli tizce münķazī olan ħaķķında dinilir. (A 155b)

¹⁵⁸“Kurt ile karga gibi.”

¹⁵⁹“...köpeġin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp şolur; kendi hāline bıraksan da dilini sarkıtıp şolur...” *Ķur'ān-ı Kerīm*, A'raf 7/176.

¹⁶⁰“Sırtlanı himaye eden gibi.”

Keriheti'l-ḥanāzīru el-mā'e'l-mūğara: Ma' nā-yı ɗarb-ı meşel, ḥanāzīr kaynamış şuyı sevmez dimekdür. (A 316a)

Ke-sinnevi 'Abdi'llāh beye'a bi-dirhemini şağīran fe-lemmā şebbe beye'a bi-kīrāt: Ve Beşşār-nām şā' irūñ bu kavli ɗarb-ı meşeldür.

Şi'r:

كسِنُورِ عَبْدِ اللَّهِ بَيْعِ بَدْرِهِمْ

صَغِيرًا فَلَمَّا شَبَّ بَيْعَ بَقِيرَاتٍ¹⁶¹

Ve bu ɗarb-ı meşel müvelledür, kelām-ı 'Arab'dan degüldür. Her kedi küçük iken büyük olduğda kıymeti dağı aşığa olduğına işaretdür. (A 338a)

Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ğayruhu: didi. Ya' nī etmek āletlerinüñ cümlesi benüm katumdudur etmekden ğayrı, etmek yoğdur.

Lā-ef'alu zālik ḥattā yeşibe'l-ğurāb: Ma' nāsı ben şu nesneyi işlemem tā ɗarğa ağarmayınca ve ağ olincaya dek, dimekdür ya' nī ebeden işlemem, demek murād olunur. Zīrā ɗarğa ebeden ağarmaz ve ağ olmaz. (A 154b)

Lā-tekun ḥulven fe-tusterat ve lā-murren fe-tu' tekā: Ma' nā-yı ɗarb-ı meşel; sen datlu olma ki yudulmayasın ve acı olma ki ağızdan atılmayasın, dimekdür. (A 44a)

Lā-nākatī fi-hā ve lā-cemel: Ya' nī ol kışşada ne dişi devam vardır ve ne erkek devam vardır. Bu ɗarb-ı meşeli zulm u isā' etden (A 395b) teberri vü berī olmağda isti' māl iderler. Ve Ḥarş bin 'Ubāde-nām kimse içündür, evvel bu ɗarb-ı meşeli ol dimişdür ve ba' zılar Şurūf bint Ḥalīs-nām ' avrat dimişdür, dirler.

Lā-teb'adu'l-fāris ve lā-takrebu'l-ḥayl: Ma' nāsı mevt ü āhiretten ırağ olma ve dünyāya yakın olma, zīrā sen her gün dünyādan ırağ olmağda ve āhirete yakın olmağdasın, dimekdür. (A 140a)

Lā-ya'rifu hirren min-birin: Ya' nī fülān kimse kediyi fārdan seçmez, İbn Sīde böyle ma' nā virmişdür. Ve şāhib-i Keşşāf ikrāh ideni eyülik iden kimseden farğ eylemez, dimekdür diyü ma' nā virmişdür. (A 338a)

Le-ağummenneke ɗamme's-şenātiri: *Đamm* bir nesneyi nesneye koşmağdur ɗabzu şey'in ilā-şey'in ma' nāsına, ya' nī barmağlar birbirine koşulduğı gibi seni eyle ɗamm iderüm, dimekdür. (A 166b)

¹⁶¹“Abdullah'ın kedisi gibi küçükken dirhemle büyüdüğünde kıratla satılır.”

Lebise fulānun li-fulānin cilde'n-nemir: Ya' nī fūlān kimse fūlān kişi için kaplan derisini geydi. Bu ɗarb-ı meşeli ' adāvetde ve keşf-i ' adāvetde dirler. (A 465a)

Lev turike'l-kaṭā leyllen le-nāmā: Ya' nī eger kaṭā terk olinsa ve rencide olinmasa gice ile uyurdu, bunu bir mekrūh nesneye haml olunan kimse hakkında dirler. (A 358a)

Leyse kaṭā mişli kuṭayy: Ma' nāsı ulular kiçiler gibi degüldür, dimekdür *leyse'l-ekābir mişle'l-eşāğir* ma' nāsına. (A 358a)

Leyse li'd-dehri bi-şāhibi men lem yenzur fi'l-'avākıb¹⁶²: (A 289a)

Li-emri'm-mā ceda' a Kaşirun enfehu¹⁶³: (A 291a)

Li-emri'm mā cā'eti'l-'Aşā¹⁶⁴: (A 290ab)

Mā lī zenbun illā zenbu Şuhrin¹⁶⁵: Ve *Şuhr* hüruf-ı mühmele ile bir ' avratdur ki andan luṭf u kerem ü ihsān şadır olup ihsānı üzre ' iḳāb u luṭf u keremi muḳābelesinde (B 26b) ' azāb olinmişdur. Ve *mā lī zenbun illā zenbu Şuhrin* ɗarb-ı meşelde nāmı mezkūr olmuşdur. Bir kimseden luṭf u ihsān u birr-i bī-pāyān şadır olup luṭf u ihsānına göre himāyet ü hizmetine ri' āyet olinmasa belki ittifāk-ı erbāb-ı nifāk ile haḳāret ve ihānet olinsa anuñ hakkında ehl-i ' aḳl u fikr *mā lehu zenbun illā zenbu Şuhrin* dimeleri muḳaḳkaḳ u muḳarrerdür. (A 40a)

Mā ra'eytu şakran raşadehu ḫarabun: Ma' nāsı, ben bir toğan görmedüm ki anı toy erkegi gözleyüp avlamak isteye, dimekdür. Bunu şol şerif kimseye ɗarb-ı meşel kılurlar ki anı bir za' if ḳahr eyleye. (A 277a)

Mā kellemtuhu illā ke-ḫasvi'd-dīk: Ve ma' nā-yı ɗarb-ı meşel, ben aña söylemedüm illā dīk ve ḫorūs ḫasvı ve minḳarı şuya batrup ḳaldurması tiz olduğu gibi tiz söyledüm ve az söyledüm, demek olur. Ve zıkr olunan ɗarb-ı meşel ile sür' at ve tizlik murād iderler. (A 190b)

Men ister' a'z-zı'be el-ğaneme feḳad ḳalame: Bu ɗarb-ı meşel emān olmayan kimseyi vālī vü ḫākim ḳılan kimseye dirler. Kezā fi'l-*Müzahir* li'l-İmām es-Süyūṭi, ya' nī şol kimse ki ḳurdu ḳoyuna rā' i ve çoban olmasın taleb eyleye, ol kimse taḫḳik ḳoyuna ḳulm eyledi. Zirā ḳurd ḳoyuna çoban olınca ḳoyunu incitmek muḳarrerdür. Veyāḫuz ma' nāsı, ḳoyuna çoban ol diyü ḳurda teklif eyleyen kimse taḫḳik ḳurda ḳulm ider, demek ola. Zirā ḳurduñ ṭab' ında çoban olmaḳ yoḳdur ve ḳoyunu beklemek muḫāldür. Ḳurduñ ṭab' ında olmayan

¹⁶²“Sonunu görmeyen zamanla dost olamaz.”

¹⁶³“Kasir'in kendi kendine burnunu kesmesi.”

¹⁶⁴“Asa'nın gelişi.”

¹⁶⁵“Benim Suhr'un suçundan başka bir suçum yok.”

nesneyi urda teklif hemn ana zulumdr. (A 209b) Ve zikr olunan arb-1 meel re ay v beryy vezir destinde olan kimseleri aınmaz kimse haında arb-1 meeldr ve bu ma nda bu meel inad olunmudur. (A 211a)

Men yekuni'l-gurbu lehu delilen temurru bihi  al-ciyefi'l-kilb: Ma ns, bir kimsenn ki ulaguz ara ola ara an kpekler leine (A 154b) uradur, dimekdr.

Meelu'l-lezne ummilu't-tevrte umme lem-yahmilh ke-meeli'l-imri yahmilu esfr: Ya n unlaru meeli kim anlara (A 506a) Tevrt ile  amel teklif olundu, andan onra anlar Tevrt'da olan ile  amel eylemediler ve anu haını ed eylemediler, ol eek meeli gibidr ki esfr ve  ilm kitbların gtrr. Ya n eek zre byk kitblar onlsa ol kitblar gtrr ve amm kitblar iinde olan bilmez ve anula mntefi olmaz. Kezlik Yehd t'ifesi Tevrt' ourlar ve anula mntefi olmazlar; zir Tevrt'da olana mualefetleri vardur. Ve her kim ehl-i  ilm ola ve  ilmiyle mil olmaya ol, eek gibidr.

Mev' idu  Urb¹⁶⁶: Ve  **Urb** zamm-1  ayn-1 mhmele v mamme ve skn-1 r'i mhmele ve zamm-1 f ve b'i muvahade ile  und vezni zre  Amlik'den (B 25a) bir racl addur ki ilf-1 va dde arb-1 meel olmudur. Zir zamnında ekzeb- ns ve alef- uns idi. (...) Ve  Urb ulf- va de ve kizb- tamm ile itihar- tm bulup  Arab mev' idu  Urb  ibretini ol kezb u ma yb haında arb-1 meel ıldılar. (A 38b)

Milu'n-nameti l-tayrun ve l-cemelun: Ma ns fln kii deve ui gibidr, ne udur ve ne devedr. Bu arb-1 meeli ayr u erde yaramaz kimse haında dirler ki elinden ne eylik gelr ve ne er gelr. (A 372a)

Tealledeh ke-tavi'l-ammeti; ve klle insnin elzemnhu t'irehu fi- unuih¹⁶⁷: Bunda olan zamir- m'enne aleten abha ve irkin ve yaramaz ya raci dr, ya n fln kimse ol yaramaz y ggercin (A 326a) bomai gibi boma eyledi ve boynna adı.

Nevmu  Abbd¹⁶⁸: Ve  **Abbd** b'i muvahadeden ayr urf-1 mhmele ile tennr vezni zre ziyde uyuyucu bir erdr ki yedi gn ve bir avilde yedi yl odun kesecek yerde uyumudur. (A 38b) (...) Bir kimse ziyde uyucu olsa anu uykusna nevmu  Abbd dirler.

¹⁶⁶“Urub'un vaatleri.”

¹⁶⁷“Her insanın amelini boynuna ykledik...” *Kur'n- Kerm*, sr 17/13.

¹⁶⁸“Abbd'un uykusu.”

‘Alà-**ka**mel; ve’n-nisā’ ‘alà-**ka**melin¹⁶⁹: Seyyi’etü’l-hulk ve hūyı yaramaz ‘avrat için ve’n-nisā’ ‘alà-kamelin yine **darb-ı meşeldür.** (A 63a)

‘Araftü **zāke kable en yukça**’ **sürruk**¹⁷⁰: (A 443a)

‘Ase’l-**guveyru eb’usen**: Ma’ nāsı ol şu dāhiye vü belā ve zaḥmet ü ‘anā olmağa yakın oldu, dimekdür. Veyāḥud **guveyr** taşgîr-i gār ola ki mağaradur. Bir tā’ife bir mağaraya girüp içinde iken düşmānları gelüp anları yağma ve talan ve katl eyledükleriçün **darb-ı meşel** oldu ve her nesne ki andan şer gelür diyü ḥavf olına aña **darb-ı meşel** oldu veyāḥud ol mağara ol tā’ife üzre aḳup anları katl eylemiş ola. (A 292b)

‘Uşeysetun **takrimu cilden emlesen**: Bunı şol kimse ḥaḳḳında dirler ki bir nesnede te’şir itdirmek ister ve lākin aña **ka**dir olamaz. Ma’ nāsı fülān kimse bir güvecikdür ki bir berk deriyi yap yap dişiyile şoyar, dimekdür. Bunı Aḥnef bin **Ḳays-nām** kimse **Ḥārişe** bin **Zeyd-nām** kimse ḥaḳḳında ḥazret-i ‘Alī’ye -kerrema’llāhu vechehu- dimişdür. Mezbūr **Ḥārişe**’yi **Kūfe** şehrine **ḳomaḳ** için ‘Alī’den izin taleb eyledikde merḳūm Aḥnef bu **darb-ı meşeli** söylemişdür. (A 374a)

Raculun fārisun bi’l-emr: raculun fārisun bi’l-emr dinilür ‘ālim ü başiri bi’l-umūr olan ere. (A 144b)

Reca’ a bi-ḥuffeyy Ḥuneynin¹⁷¹: (A 145b)

Şāhat ‘aşāfiru batnihi¹⁷²: Ve sāhat ‘asāfiru batnihi dirler kaçan bir kimesne (A 70a) aç ölse.

Semmin kelbeke ye’kulke: Ya’ nī köpegüñi ve kelbüñi semirt, seni yesün. Bu **darb-ı meşel** ittaki serra men-aḥsente ileyh **darb-ı meşeline** ma’ nāda yakındur; ya’ nī eyülik eyledügüñ kimsenüñ şerrinden şaḳın. (A 433a)

Ser’āne zā ihāleten: **Ḳoyun** şāḥibi “Yağıdur, burnından aḳar.” didi, su’āl iden kimse **ḳoyun** şāḥibine istihzā’en “Ser’āne zā ihāleten.” didi, ya’ nī bu şey’ ki burnından aḳar yağ olduğu ḥālide tiz oldu veyā yağ yöninden tiz oldu, dimekdür. (...) A’rābī bir arıḳ **ḳoyun** şatun aldı ve tiz semirdmek murād eyledi ve beslemege başladı ve burnından sümügi aḳarken görüp yağ zann eyledi ve anasına “**Ḳoyunum** semüz oldu.” didi, anası “Ser’āne

¹⁶⁹“Kadınlara bitlidir.”

¹⁷⁰“Senin göbeğin kesilmeden önce ben bunu biliyordum.”

¹⁷¹“Huneyn çizmeleriyle döndü.” Rababa, *Asımzāde Ḥāmid’in Şerh-i Mezāmînü’l-Emsâl’i*, 467.

¹⁷²“Karnı zil çalıyor.”

zā ihāleten” dimegin ɗarb-ı meşel oldı, bunı şol kimseye ɗarb-ı meşel kılurlar ki bir nesnenüñ huşulinden öñden olmasından haber vire. (A 277b)

Şebbe ‘Amrun ‘ani’t-tavk¹⁷³: (A 294a, A 294b)

Tegaddi bi’l-cedyi kable en yete’ aşşā bike: Cedy feth ü sükün-ıla oğlağdur tegadd emrdür ğidādan ki tañ yimegidür ta’ āmu’l-ğudde ma’ nāsına ve ‘aşā feth-i ‘ ayn ile semā vezni üzre aḥşam yimegidür **te’ aşşā** fi’ l-i muzāri’ dür ve ‘aşādandur bunı ḥazm ile dutmağda ve almağda ɗarb-ı meşel iderler, ma’ nāsı sen oğlağı şabāḥ yimegi eyle ol seni aḥşam yimegi itmezden evvel, dimekdür. Ya’ nī işüñi (A 166a) ve maşlahatuñı zabṭ eyle ve şıka vü muḥkem kıl ve istiḥkām ve berklik üzre eyle musāmaha vü ihmāl üzre dutma, demek olur. **Tehakkeketi’l-‘akrebu bi’l-ef’ā**¹⁷⁴: **Tehakkuk** ḥā’-i mühmele ve iki kāf ile şerre ta’ arruz eylemekdür, bu ɗarb-ı meşeli kendüden büyük kimse ile nizā’ u huşümet eyleyen kimse ḥaqqında dirler. (A 302a)

Tekelleme fulānun fe-cema’ a beyne’l-ervā ve’n-na’ām/ve’n-nu’ām: Ya’ nī fülān kimse söyledi, tağ keçisiyle deve kuşını cem’ eyledi. Bu ɗarb-ı meşeli birbirine uymaz iki söz söyleyen kimse ḥaqqında dirler; zīrā tağ keçisi tağda ve deve kuşu sehl ü beriyyede olur. (A 372a) **Nu’ām** zamm-ı nūn-ıla deve kuşıdır ki sāhilde ve ıssı yerlerde sākin olur, ervā tağlarda (A 220b) sākin olur. Tağ ve sehl aralarında tenākuḥ u teḥālūf vardur, bir kimse daḥı iki söz söylese birbirine uymasa anuñ ḥaqqında bu ɗarb-ı meşeli irād iderler ve söylerler. Ma’ nā-yı ɗarb-ı meşel fülān kimse söyledi fe-emmā ervā ve deve kuşını cem’ eyledi ve bir yere getürdi, sözleri birbirine muḥālifdür ve biri birine uymaz, demek olur. Zīrā tağ keçisi ile deve kuşu bir yere cem’ olmaz, biri tağda ve biri sehilde olur.

Terektuhu ‘alā-ḥanīni’l-bakari evlādehā: Ma’ nāsı; ben fülān kimseyi bir yerde alıḳodum ki anda şıḡır çağırup baḡırup evlādını yalardı. Murād, mekān-ı kafr ve yaban ve ıssısız yerde alıḳodum, dimekdür. (A 480a)

Terektuhum ‘alā-mişli maḳla’i’s-şamḡati; terektuhum ‘alā-mişli maḳrifi’s-şamḡati: *Terektuhum ‘alā-mişli maḳla’i’s-şamḡati* dinilür ve (A 234b) *terektuhum ‘alā-mişli maḳrifi’s-şamḡati* dinilür ve ɗarb-ı meşel kılurlar. **Maḳrif** feth-i mīm ve sükün-ı kâf ve kesr-i rā-yı mühmele ve fā ile qarḥ ve qaşr yeridür, bu iki ɗarb-ı meşel ma’ nāları anlaruñ

¹⁷³“Amr büyüyüp şişmanladığından dolayı gerdanlık boynuna dar geldi.” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 198.

¹⁷⁴“Akrep yılanı soktu. (Dinsizin hakkından imansız gelir anlamında.)” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 270.

bir nesnelere kalmadı hep gitdi demek olur, zîrâ şamğ alunduğda yerinde eşeri ve zeresi ve ‘alâmeti kalmaz.

Terke’z-zabyi zillehu: Kaçkın âdeme darb-ı meşel iderler. Ma‘nâsı; geyik kiçisi gölgesin terk eylediği gibi anı terk eyledi, dimekdür.¹⁷⁵ *Zıldan* murâd âhunuñ kinâsesidür ki ağaçlar arasına girüp kendüyi örter ve gizlenür ve ziyâde ısıcağ olduğda anda gölgelenür ve bundan kaçduğda ebeden bir dağı aña uğramaz. (A 52a)

Talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk; talebe mā lā-yumkinu; e‘azzu min-beyzi’l-enūk: Ve Cevheri *Sihāh*’da *gurāb-ı a‘şam* kanadında bir aķ yelegi olan kargadur; zîrâ kuşuñ kanadı eli gibidür ve *gurāb-ı a‘şam* dinilmek *beyzu’l-enūk* ve *talebü’l-eblaķu’l-‘aķūk* didükleri gibidür, dir. Her nesne ki vücudı ‘aziz ve az ola aña böyle darb-ı meşel iderler. **Enūk** şabür vezni üzre raħame didükleri kuşdur ki yumurdası degmede ele girmez ve bulunmaz. (A 150a) Zîrâ yuvasın tağlar başında ve şarp yerlerde ider. Bir nesnenüñ vücudı kem-yâb ve az olsa anuñ haķķında *e‘azzu min-beyzi’l-enūk* dirler. **Enūk** feth-i elif-ile şabür vezni üzre ya tavşancıldur ‘uķâb gibi veyâ raħamedür ki babaķuşı ve kerkes didükleri veyâ kartal didükleri kuşdur. *Ķāmūs*’da böyle yazılmışdur. Ve *talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk*da **eblaķ** sükün-ı bā’-i muvaħħade ile aħmed vezni üzre *balak*dandır ve *balak* taħrik ile kara ve aķlıkdur sevâd ve beyâz ma‘nâsına ve ‘**aķūk** feth-i ‘ayn-ı mühmele ile şabür vezni üzredür. Ma‘nâ-yı muħaşşalı mümkün olmayanı taleb eyledi, dimekdür *talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk* hemân *talebe mā lā-yumkinu*, demek olur. Zîrâ **eblaķ** erkek ve ‘**aķūk** yüklüdür, erkekden yük taleb olunmaķ ħod muħâldür.

Usdu’ş-şerâ¹⁷⁶: *Usd* zamm-ı elif ve sükün-ı sîn ile *esed* cem‘ idür ve *şerâ* şin-i mu‘ ceme fethiyle ‘alâ vezni üzre Selmâ yolında bir yoldur ki arslanı çok olur ve Selmâ-nâm yerde bir yoldur ki arslanı ziyâde olur. (A 201b)

Ve’l-ħayyetu mine’l-ħuyeyyetin: Ma‘nâsı; büyük yılan küçük yılandan olur ve küçük iken büyük olmışdur, dimekdür. Murâd emr-i kebîr ve büyük iş ve nesne küçük emirden ve nesneden olur ve bir nesne az iken giderek çok olur, dimekdür. (A 460b)

¹⁷⁵Mevlânâ Sa‘ dü’ d-dîn et-Teftâzânî ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Ķanî *Tefsîr-i Keşşâf ħâşiyesinde* yazduğı üzre darb-ı meşel olan *terke’z-zabyi zillehu*’dur. Ve *terk* sükün-ı rā-ile maşardur taķdîri *terekehu terke zubiyyin zillehu*’dur. Ve *zubiyy* şîga-i taşgîr ile maşdaruñ muzâfun ileyhidür. Ma‘nâsı, fûlân anı terk eyledi geyik kiçisi kinâsesin terk eylediği gibi. Zîrâ geyik bir yerden kaçsa artık ol yere dönmez. Ħuşûşâ geyigüñ küçücüğü ki nefret ve kılllet-i ülfet anda çok olur anuñcün lafz-ı muşagğar ile irâd olunmuşdur. Bu darb-ı meşel *raculun nefurun* haķķında dinilür. Ve ba‘zılar şâhib ve yâr ve dostı hier ve terk iden haķķında dirler, dimişlerdür. Bu dağı güzeldür, zîrâ hier dağı terkden bir nev‘dür. *Kezâ fi’l-Keşf ‘ale’l-Keşşâf*.

¹⁷⁶“Şerâ aslanları.”

Vecede temrete'l-gurābi: Ma' nāsı qarğanuñ qapup alduğı ħurmāyı buldı, dimekdür. Bunı bir pāk ü nefis nesneyi bulan kimse ħaqqında dirler. (A 156a)

Yā ibile 'avdı ilā mebārikiki: (A 169a) Ma' nā-yı ħarb-ı meşel, ya develersiz 'avdet eyleñ ve dönüñüz mebārik ü münāḥ ve çökerecek yerlerüñüze ve yataqlarıñuza, dimekdür. Bunı şol kimseye ħarb-ı meşel iderler ki aña lā-büd u lāzım u mühimm olan nesneden firār ider ve qaçar.

Zehübü bi-seryi'l-ķunfuzi: Ya' nī kirpi gidişle gitdiler, ħurüb-ı emşāldendür, (A 229a) ya' nī gice ile gitdiler demek olur; zīrā kirpi gice ile çoqça yürür.

Yukarıdaki liste incelendiğinde görülecektir ki Akhisarî'nin eseri Arap dilindeki hayvan konulu deyim, vecize, atasözü ve çeşitli durumlarda kullanılagelen kalıplaşmış ifadelerin yer aldığı derli toplu bir kaynak niteliğindedir. Eserine aldığı mesellerin kelime açıklamalarını yaparak şerhine dahil etmiş, ortaya çıkış hikayelerini vererek Arap toplumunun hayatı algılayış konusundaki yaklaşımlarını anlamamız hususunda bir kapı açmıştır.

5.7.2.2. et-Ta'bir

İnsan yaşamının önemli bir kısmını oluşturan uyku ve uyku esnasında görülen rüyalar, tarihin ilk çağlarından itibaren insanoğlunun anlamaya çalıştığı iki kavram olarak karşımıza çıkar. Günümüzde sağlık ve psikolojinin çalışma alanına giren uyku ve rüya sürecinin semavî dinlerde ve tasavvufta da önemli bir yeri vardır. Hazret-i İbrahim, Yâkup ve Yûsuf'un gördükleri rüyalarla hareket etmeleri, Hazret-i Peygamber'e uyku esnasında vahiy gelmesi ve bazı olayların uykuda haber verilmesi, sūfilerin ve din büyüklerinin rüyaları tabir geleneğinin İslam dini ve kültüründeki yerini işaret edebilecek örneklerdir.¹⁷⁷

Rüyaların yorumlanması amacıyla kaleme alınan kitaplar genellikle "tabirname" adıyla bilinir ve rüya çeşitleri, rüya tabir eden kişinin (muabbir) özellikleri, rüyada görülen sembol ve şekillerin neye işaret edebileceği gibi konular hakkında bilgi veren

¹⁷⁷Rüyaların İslam dini ve tasavvuftaki yeri üzerine bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023); Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri* çev. Tuba Erkmen (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005).; Türk Edebiyatında Tasavvufi Rü'ya Ta'birnameleri, haz. Mustafa Tatçı - Halil Çeltik (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995).; Hasan Avni Yüksel, *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996).

eserlerdir.¹⁷⁸ İslâmî gelenekte Dânyâl Peygamber, Ca'fer es-Sâdık, İbn Sîrîn, Ebû İshak İbrâhim el-Kirmânî, Câbir el-Mağribî, Nasr b. Yakûb ed-Dîneverî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Abdülganî en-Nablusî ve Seyyid Süleyman el-Hüseynî rüya tabiri konusunda önde gelen isimlerdir.¹⁷⁹

Abdülcelîl bin Yûsuf da çeşitli rüya tabirlerini aktardığı bu bölümde İbn Gannâm¹⁸⁰ tarafından derlenen İbn Sîrîn'in¹⁸¹ tabir ettiği rüyalardan yararlanır. İbn Sîrîn'e gelip gördüğü rüyayı yorumlamasını rica eden kişilerin hikayelerini ise tabir edilmiş rüyalar olarak **Mine'r-Ru'yâi'l-Mu'abbere** başlıklı bölümlerde vermeyi tercih eder.

Çeşitli rüya tabirlerinin aktarıldığı bu bölüm Akhisarî'nin şerhini yaptığı hemen hemen her kelime için ayırdığı bölümlerdendir. Bu bölümü temel birkaç özelliğiyle şöyle ele alabiliriz:

1) Âyetlerden Hareketle Yapılan Tabirler

Hazret-i Peygamber'in anlatıldığı bölümde Peygamber'in çeşitli hallerde rüyada görülmesinin tabirleri verilirken Kur'ân-ı Kerîm'den yararlanılmıştır. Akhisarî'nin aktardığına göre Peygamber'in kılıç kuşanmış halde kalabalık bir asker gürûhu içinde görülmesi ve o askerlerin gülüyor olmaları o yıl müslüman askerlerinin bozguna uğrayacağı anlamına gelmektedir. Bu tabir “...ve Huneyn savaşı gününde... Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti...” mealindeki Tevbe sûresi 25. âyete dayandırılarak yapılmıştır. Eğer rüyada, Hazret-i Peygamber az sayıdaki askerinin içinde

¹⁷⁸Orhan Şaik Gökyay - Vildan S. Coşkun, “Tâbirnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 5 Mart 2023).

¹⁷⁹Ahmet Yücel, “İbn Sîrîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Mart 2023).

¹⁸⁰Hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız İbn Gannâm'ın adı, şerhin *et-Ta'bir* bölümlerinde referans olarak geçmektedir. Ayrıca Akhisarî kaynak eserlerini verdiği mukaddime bölümünde *Kütüb-i Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ* başlığı altında sıraladığı farklı alanlardan eserler içinde de İbn Gannâm ve eserini anmıştır. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da Ebû Tâhir İbrâhim b. Yahyâ b. Gannâm'a (ö.693/1293) ait *Tâbirnâme* isimli bir eserden bahseder. Söz konusu kişinin aynı kişi olabileceğini düşünmekteyiz. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/369-370.

¹⁸¹Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729) rüya tabiri alanında adı anılan ilk kişilerdendir. Aslında tâbiî bir muhaddis ve fakih olan İbn Sîrîn, kendisine isnat edilen rüya tabirleriyle meşhur olmuştur. Hakkında bilgi veren ilk dönem kaynakları rüya tabirciliğine dair bir bilgi vermezken, sonraki kaynaklar tabirname alanında kaleme aldığı eserinden ve bu alandaki ününden bahseder. İbn Sîrîn'in râvîlerden hadis toplanması hususunda râvînin güvenilirliğine önem vermesi, hadislerin yazılması karşısındaki tutumu onun rüya tabiri gibi bir alanda eser veremeyeceğinin delili olarak görülmüştür. Ayrıca onun olduğu iddia edilen tabirnamelerin içinde kendisinden sonra yaşamış kişilere dair rüyaların yer alması söz konusu eserin kendisinin ilmî otoritesinden faydalanma düşüncesiyle ona atfedildiğini göstermektedir. Bk. Ahmet Yücel, “İbn Sîrîn”.

silahlanmış; ancak silahları eksik şekilde görülürse müslümanların zafere ulaşacakları anlamına gelir. Bu yorum da “Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti...” diyen Âl-i İmrân sûresi 123. âyete istinâden yapılmıştır. Tabir metinde şu şekildedir:

Ve eger hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemi bir ‘ asker içinde yaraqlı görse ve ol ‘ asker çoklık olup güler olsalar ol yılda ceyş-i Müslimîn münhezim olalar, “وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبْتُمْ كَثْرَتَكُمْ فَلَمْ نُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ”¹⁸² âyetinden ötüri. Ve eger az ‘ asker içinde yaraqlı görse ammâ silâhı nâ-tamâm görse Müslümânlar mansûr u muzaffer olalar, “وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ”¹⁸³ âyetinden ötüri. (A 81a)

2) Hadislerden Hareketle Yapılan Tabirler

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’daki rüyaların bir kısmı Hazret-i Peygamber’in söz ve hadisleriyle yorumlanmıştır. Örneğin aşağıda, rüyada koyun görmenin “koyun ganimettir” anlamındaki hadisten hareketle mal, mülk ve maddi varlığa işaret ettiğine dair tabirler yer alır.

et-Ta‘bîr: Düşde koyun ganimettür Fahr-i ‘ Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “الْغَنَمُ”¹⁸⁴ didüğüçün. Bir kimse düşde koyun ve keçi sürer görse ‘ Arab u ‘ Acem üzre vâlî vü hâkim ola ve eger onlaruñ südlerinden ve yüñlerinden alsa ‘ Arab u ‘ Acem’den māl cem‘ eyleye. Bir kimse bir yerde vâfir koyun durur görse bir mühim maşlahat için halk ol yerde cem‘ iyyet eyleyeler. Bir kimseyi düşde bir miqdâr koyun istiğbâl eylese ve qarşulasa ol koyunlar düşmânlardur, anlara zafer bula. Ve koyun kuyruğı düşde ‘ avrat mālıdır. Bir kimse düşde koyun kırkar görse üç güne dek evinden çıkmasından şağinsun. Câmâsb eydür, bir kimse düşde koyun sürisini görse dâ’im mesrûr u şâd ola ve bir kimse bir koyun görse bir sene şâd ola. (A 166a)

Atla alakalı rüyaların yorumlandığı kısımda ise rüyada ata binmenin neye delalet ettiği yine bir hadise dayanılarak açıklanmıştır.

¹⁸²“...ve Huneyn savaşı gününde...Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/25.

¹⁸³“Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/123.

¹⁸⁴“Koyun ganimettir.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

(A 133b) Ve eger düşde ata binse ve düş gören ata binmege lāyık olanlardan olsa ‘izz ü devlet ve manşıb u ‘izzete irişe. Zīrā “الْحَيْلُ مَعْفُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ”¹⁸⁵ hadişi-i şerifdür.

3) Peygamber Kıssalarından Hareketle Yapılan Tabirler

Muabbirlerin rüyaları yorumlarken içinde buldukları toplumun dinî, kültürel, siyasî ve sosyal hayatlarından hareketle rüyaları ele aldıkları malumdur. Şerh-i Seb’atu Ebhur’da da bu anlamda İslam kültürünün ve peygamber kıssalarının önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Örneğin, rüyada yürümeyen bir gemi görmenin hapse delalet ettiği bilgisi Yûnus aleyhisselâmın balık karnında kalması kıssasına dayandırılmıştır. Şöyle der:

Ve eger düşde gemide öldügin görse qorqduğından qurtula. Ve yürümez gemi düşde habsdür; zīrā Yûnus peygamber ‘aleyhi’s-selām gemisi yürümeyüp balık qarnında maqbūs oldu. (A 268a)

4) Hayvanların Kendilerine Has Özelliklerine Göre Yapılan Tabirler

Hayvanların tür özellikleri, beslenme, yaşama ve üremelerine dair bilgiler, insanların hayvanlar üzerinden oluşturdukları kültür, hayvanların görüldüğü rüyaların yorumlarını da etkilemiştir. Mesela Abdülcelil bin Yûsuf, rüyada fil görmenin menfaat azlığına delalet ettiğini nakleder, sebebini ise filin binilmeyen ve sütü sağılmayan bir hayvan oluşuna bağlar:

Düşde qalilü’l-menfa‘ adur. Zīrā ne binilür ve ne şağılur. (A 93a)

Zehri sebebiyle kendisinden korkulan ve sokmasından kaçınılan bir hayvan olarak bildiğimiz akrebin tabiri akrebin bu özelliğine uygundur:

Ve düşde ‘aqreb şol ere delâlet ider ki qalbinde olanı dilinde izhâr ider. (A 303a)

Konuşmasıyla bilinen bir kuş olan papağanın rüyada görülmesi elbette söz üzerinden olacaktır:

Bir kimse tûfî dilini yise faşîh ve sözde cerî ola. (A 204a)

5) Rüyaı Gören Kişinin Durumuna Göre Yapılan Tabirler

¹⁸⁵“Hayır, ... atın perçemine bağlıdır.” Ebû Dâvûd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 2/385.

Her konuda detaylı bilgiler vermeyi adet edinmiş olan Abdülcelîl bin Yûsuf, rüya tabirlerine de oldukça ayrıntılı şekilde yer vermiştir. Aşağıda kumru, bülbül gibi kuşların rüyada görülmelerinin gören kişinin içinde bulunduğu hal ve durum ya da rüyanın görüldüğü mevsim gibi farklı koşullarda ne anlamlar ifade ettiğini gösteren bir kısım vardır. Yahudilerin rüyada bu kuşları görmeye alakalı tabirlerini misafiri olan kişi, gama düşmüş kişi, uzak bir hayali olan kişi, hamile bir kadın üzerinden anlatmış ve bu kuşlarla alakalı rüyanın bahar ve yaz aylarında görülmesi halinde nasıl yorumlanması gerektiği hususlarına değinmiştir.

Ve Yehūd t̄ā'ifesi, bir kimse kumru veyā bülbül veyā bunlara beñzer nesnelere göre (A 346b) hayra irişe ve eger müsāfiri var-ısa gele ve eger gamda olsa H̄aḡ sūbhānehu ve te'ālā gūşşasını gidere ve eger ırāḡ murādı olsa yakın ola, dirler. Ve bir kimse bunları rebī' ve yazda ya'nī evvel bahārda göre h̄āceti ḡabūl ola ve eger rebī'den ḡayrı zamānda göre murādı rebī' zamānına dek eglene. Ve yüklü 'avrat bunları göre erkek t̄oḡurmasına delālet ider. Kezā ḡāle'l-İmām ed-Demīrī.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: İbn Sīrīn'e bir kimse geldi "Düşde 'Acem pādīşāhınıñ aḡçesinden bir aḡçe elüme girdi." didi. İbn Sīrīn "Ḥayra irişürsin." didi. (B 71b) Ve bir kimse daḡı "Düşde 'Arab aḡçesinden bir aḡçe elüme girdi." didi. İbn Sīrīn "Ḳorḡarum seni d̄ogeler." didi. İbn Sīrīn'e "Bu iki düş birdür, birbirinden nice fark eyledüñ?" didiler. İbn Sīrīn " 'Acem pādīşāhınıñ sikkesi üzre t̄āc vardur ki melikdür ve 'Arab aḡçesi üzre ḡuribe h̄āze'd-dirhem vardur." didi. Ve düşde derāhim-i mestüre derāhim-i zāhireden ḡayırludur. Kezā fī-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ḡannām. Ve'l-'ilmu 'inde'l-Meliki'l-'Allām. (A 99b)

6) Gelenek-Görenek ve Yaşantılardan Hareketle Yapılan Tabirler

Akhisarī'nin kullandığı kaynak eserlerin çoğunun Arapça olduğu ve İslam kültürünün de Arap kültürünün etkisinde ilerlediği düşünülürken Şerh-i Seb'atu Ebhur'daki rüya yorumları, ilaç tarifleri, darb-ı meseller ve pek çok konudaki hayvanlara yaklaşımda bu kültürün etkisi görülecektir. Aşağıda İbnü'l-Gannām'ın (ö.693/1293) İbn Sīrīn'in (ö. 110/729) tabirlerini derlediği kitabından nakledilen bir Arap âdeti görülmektedir.

Ve 'inde'l-ba'z düşde gemi semiz 'avratla ta'bir olunur; zīrā 'Arab semiz 'avratları gemilere teşbīh iderler. Kezā ḡāle İbnü'l-Ḡannām. (A 268b)

Gündüz vakti bir kişinin fil görmesi eşiyile boşanması olarak yorumlanmış, bu durum da fillerin olduğu diyarlarda boşanan kadının herkesin haberdar olması amacıyla file bindirilip gezdirilmesi âdetine bağlanmıştır.

Ve düşde gündüz bir file binse ‘avratına ʔalāk vire, zīrā bilādü’l-efilede bir kimse ‘avratına ʔalāk virse file bindirüp gezdürürler idi ki halk ʔalāk virdüğünü bileler. (A 93a)

7) Tabir Edilmiş Rüyalara

Abdülcelil bin Yûsuf **Mine’r-Ru’ya’i’l-Mu’abbere** başlığıyla tabir edilmiş rüyalara da yer vermiştir. Bu bölümlerde genellikle İbn Sîrîn’in hayatından kesitlerle, kendisine rüya tabir etmesi için gelen kişilerin rüya yorumları nakl edilir. Kaynak olarak da İbn Gannâm’ın derlediği rüya tabirlerinden faydalanılmıştır.

Ve Mine’r-Ru’ya’i’l-Mu’abbere: Bir a‘mâ enbiyâdan birin düşde görür, ol peygamber “Saña bir nesne ta‘lîm ideyin kaçan anı okusañ Hâk te‘âlâ gözüni saña redd eyleye.” dir. Ol a‘mâ “Belî.” dir. Ol nebî “Yâ esma‘a’s-sâmi‘în ve yâ ebşara’l-mubşirîn ve yâ hayra’l-vârişîn urdud aleyye başari ve ta‘atf ‘alâ-‘iyālî.^{186,187} (A 82a) di, dir. Ol a‘mânun gözleri az zamânda görür olur.

Ve Mine’r-Ru’ya’i’l-Mu’abbere: Bir er İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde gördüm ke-enne bir öküz bir delikden çıktı, girmek istedi yine çıktığı yere giremedi.” didi. İbn Sîrîn “Ol öküz ağzundan çıkan sözdür ki yine ağzuna komağa kâdir degülsin.” didi. Kezâ fi-Kitâbi’t-Ta‘bir li-İbn Gannâm raḥimehu’llâhu’l-‘Allâm. (A 99a)

İbn Sîrîn’in yorumladığı bu rüyalar sadece gelecekte haber vermemekte, rüyayı gören kişinin içinde bulunduğu durumu da açık etmekte, İbn Sîrîn’in tabir ederken rüyalardaki sembollerini nasıl çözdüğüne dair bilgiler de vermektedir:

Bir kimesne İbn Sîrîn ḥazretine geldi ve didi ki “Düşde vâfir serçe alup kanadların döküp koynuma karken gördüm.” İbn Sîrîn “Sen mu‘allim misün?” didi. Ol kimse “Ne‘am.” didi. İbn Sîrîn “Ol kimseye evlâd-ı müslimîn içinde Allah’dan kork.” didi.

Ve bir ‘avrat İbn Sîrîn ḥazretlerine gelüp “Düş gördüm serçeleri yuvasından alup tüylerin yolup yine yuvasına iletürüm.” didi. İbn Sîrîn “Bu ‘avrat uşakların

¹⁸⁶ ‘**Iyāl** kesr-i ‘ayn ile cem‘dür. Müfredi feth-i ‘ayn ve kesr-i yâ’-i müşeddede ile ‘**ayyî**dür ciyâd kesr-ile ceyyid cem‘i olduğu gibi. ‘Avâm arasında feth-i ‘ayn ile şâyi‘dür, gâlatdır.

¹⁸⁷“Ey işitenlere işittiren ey görenlere gösteren ve vârislerin en hayırlısı olan Rabbim! Bana görüşümü geri ver ve aileme ihsanda bulun.”

giysülerin alur.” didi. Ve bir kimse gelüp “Düşde gördüm elümde bir serçe var bogazlamak istedüm serçe beni sen ekl eyleme saña helâl degilüm.” didi. İbn Sîrîn ol kimseye “Sen şadağa alursın lâkin şadağaya müsteħağ degülsin.” didi. Ol kimse İbn Sîrîn’e “Baña böyle mi dirsın?” didi. İbn Sîrîn “Öyle dirüm isterseñ kaç aqçedür ta’yîn ideyüm.” didi. Ol kimse “Kaç aqçedür?” didi. İbn Sîrîn “Altı aqçedür.” didi. Ol işte elümeddür. Artık şadağayı almayum diyü ol altı aqçeyi gösterdi. İbn Sîrîn hâzretlerine didiler ki “Bunı neden alduñ ve neden bildüñ?” didi ki “Serçe altı ‘uzuvdur ve düşde serçe hağ söyler. Ben saña helâl degilüm beni yeme didüğünden müsteħağ olmadığı nesneye tenāvül eyledüğün bildüm ve altı ‘uzuv olduğundan alduğı altı dirhem olduğün bildüm.” Kezâ fi *Kitābi’t-Ta‘bîr li-İbn Ğannām*.(71a)

Örneklere görüldüğü gibi Akhisarî’nin şerhine dahil ettiği rüyalar, sembollerin okunması ve yorumlanması noktasında içinden çıktığı toplumun yaşantısını ve hayata bakışını yansıtan çeşitli kültürel ve folklorik unsurlar barındırır. Dini literatürün sembol ve işaretleri okumadaki etkisi âyet ve hadislerle dayandırılan tabirlerde açıkça görülebilmektedir. Ayrıca Arap toplumunun eşya, bitki ve hayvanlara bakışı, uğurlu ve uğursuz kabul ettiği canlı ve cansız varlıklar rüya yorumlarında da kendine yer bulmuştur.

5.7.2.3. el-Havâs

Bir nesnede bulunup diğerlerinde bulunmayan şey anlamındaki “hâş” ve “hâşşa” kelimelerinin çoğulu olan “havâş” varlıkların kendilerine has/tabii/gizli özelliklerini ifade eder. Bu gizli özelliklerden faydalanılarak kazanılan gizli ilimler de **ilm-i havâs** olarak adlandırılmıştır. İlm-i havâs; büyü, sihir, tılsım gibi alanlarla ilişkilendirilse de varlığın hakikatini öğrenme noktasında fizik, kimya, biyoloji gibi disiplinlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Gelenekte canlı ve cansız tüm varlıkların, isimlerin, şehirlerin, yıldızların havâssı olduğu, tüm bu alanlarda müstakil eserler kaleme alındığı ve bu varlıkların özelliklerini araştırıp öğrenerek onlardan fayda görmeye odaklanıldığı görülmektedir.¹⁸⁸

Akhisarî de **el-Havâs** isimli bu bölümde hayvanların yaratılış itibariyle kendilerine has özellikleri ve bu özelliklerine dayanılarak uygulanan hayvan kaynaklı ilaç ve tedavi yöntemlerine yer verir. Bu bölüm, **el-Emsâl** ve **et-Ta‘bîr** gibi şerhin temel bölümlerindedir. Burada Akhisarî; haşere ısırıkları, bazı cilt hastalıkları, zulmet-i basar,

¹⁸⁸İlyas Çelebi, “Havas İlmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023).

saçkıran, mide-bağırsak rahatsızlıkları, uykusuzluk, kısırlık, sara, dimağı zinde tutmak, korku, nazar vb. bedensel ve ruhsal rahatsızlıklara tedavi olarak hayvanların çeşitli uzuv ve kısımlarının pişirme, yakma, tütsüleme, salamura gibi usullerle ilaç olarak kullanımından örnekler sunar. Birkaç yerde **el-Havâs** yerine **et-Tıb** başlığını kullandığı da olmuştur. Tedavi örneklerinden birkaçı aşağıdadır:

Ve cāmūs yağı milh-i zer'ānī ile karışdırup çığıd ve uyuz ve baraş üzre anuñla tılā olınsa cümlesini giderür. Ve **milh-i zer'ānī** feth-i zāl-i mu'ceme ve sükün-ı rā ve medd-i elif ve kesr-i nūn ve yā ile ziyāde aq (A 219a) tuzdur ve zāl'dan sonra olan rā'-i mühmelenūñ taħrīki cā'izdür.

el-Havâs: Karada olan kirpi ödiyle yonılmış kıluñ yerine tılā olınsa ebeden anda kııl bitmeye ve anuñla göze sürme olınsa göze 'arız olan beyāzı gidere ve kibrit ile karışdırup anuñla behak tılā olınsa gidere. Ve ödinden içilse cüzzām ve zaħir ve zūr ve sill marazlarına nāfi' ola. Ve gül yağıyla karışdırup sağırılık olan kulağa tamzırsalar eskiden olan sağırılığı gidere, birkaç gün müdāvemet olınsa ve yağı ve kanı zeyt ile 'avratlardan ma'kūd ve bağılu olan kimse mesh olınsa çözile. (A 229b)

el-Havâs: Baykuşu boğazlasañ bir gözi açuq ve bir gözi kapanuq kalur, açuq olanı yüzük kaşı altına koyup anı dağan kimse uyumaya mādāmki üzerindedür. (A 238a)

el-Havâs: İmām Demīri 'Aynu'l-Havâs şāhibinden naql ider ki 'aķreb kaçan vezğayı¹⁸⁹ görse fi'l-hāl ölür ve sâ'atinde qurı olur. Ve 'aķrebi öldürüp bir eve dütsü eyleseler 'aķarib andan kaçır. Ve 'aķrebi zeyt yağıyla bişürüp anuñla 'aķreb şoķduğı yer mesh olınsa derdi sākin olur. Ve 'aķreblerūñ külli, taşu dağıdur. (A 302b) Ve aydan üç gün kalduqdan sonra bir 'aķrebi dutup bir qap içine koyup üzerine bir rıtl zeyt dökilse ve qabuñ başını sedd idüp zeyt içinde terk olınsa 'aķrebūñ kuvvetini alıncaya dek tursa andan sonra ol yağı alup arqa ve uyluq ağırlarına mübtelā olan anuñla yağlansa nāfi' olup kuvvetlü eyleye. Ve marul toħmını bāde ile içen kimse 'aķreb şoķmasından emīn ola. Ve turb şuyı 'aķreb üzre tamlasa fi'l-hāl helāk olur. Ve turb yiyen kimseyi 'aķreb şoķsa zarar eylemeye.

el-Havâs: Hınzır cigeri yenilse veyā bir kimseye içürseler ağılu böcekler ve huşuşan yılanlar ışırmalarına nāfi' ola. Ve cigerin qurudup rīh-i fālic ve qulıncı olana içürseler sâ'atinde qurtula. Ve kemüğini yaqıp ve döğüp bevāsiri olan kimse anı içse bi-izni'llāhi te'ālā bevāsirden berī ola. Ve 'inde'l-ba'z döğüp bevāsir olduğı yere

¹⁸⁹ **Veżga** cemre vezni üzre kurbağa didükleri nesnedür, nitekim vezāğa ve vezağ kurbağa olduğı gibi. Kezā fi-Ni' metu'llāh.

haşy olınsa şağ eyleye. Ve kemüginı ħummā-yı rub‘ ı olan kimse üzerinde götüirse ısıtması gıde. (A 316a)

İlaç tariflerinin uygulanıp denenmiş olanlarını da “mücerrebdür” ifadesiyle belirtir.

Ve baş bitini kaçan bitlü baqlanuñ deligine koyup ħummā-yı rub‘ a mübtelā olana içürseler nāfi‘ dür ve mücerrebdür. Kezā (A 64a) fi’l-*Ķāmūs*.

Ve ‘aqrabi döğüp ışırdığı yerüñ üzerine ursalar oñulda. Ve iki mişķāl ħabbu’l-utrucı yumuşak döğüp içen kimse yılan ve çıban ve ‘aqrab şoķduqlarını şağ eyleye, ‘acib ü mücerrebdür. Ve ‘aqrab şoķduđı kimse zeytün ağacı yaprağını götüirse ve üzerine aşsa fi’l-ħāl oñulda. Kezā fi-*Ħayāti’l-Ħayevān* li’ d-Demiri ve’l-*İhtiyārāt*. (A 302b)

Ve kırlanğuş başında bir taş vardır, anda niçe menāfi‘ vardır. Ve yuvasında olan balçığı alup şu ile ezüp içseler idrār-ı bevl eyleye, mücerrebdür. (A 306b)

Bir yerde müstakil olarak **Mücerreb** başlığıyla ilaç tarifi vermiştir.

Mücerreb: Büyük sineklerden dutup başların kesüp gevdeleriyle göz kabağında biten kıluñ yerin ħakk eylese ve ammā pekce pekce ħakk eylemek gerek ol kılı gidere aşlā bitmeye ‘acib ü mücerrebdür. Kezā ħāle’ d-Demiri fi-*Ħayāti’l-Ħayevān*. Ve dişi ağrır kimse üzre bir sinegi diri aşsalar ağrısı gıde. Muħammed bin Zekerıyyā-yı Ķazvini ba‘ z-ı kütüb-i Rumiyyede böyle gördüğünü Demiri kitāb-ı mezbürda yazar, va’ llāhu te‘ ālā a‘ lem. (A 177a)

Yeri geldikçe sözü geçen hayvansal ürünlerin geleneksel tıptaki sıcak, soğuk, kuru, yaş gibi tabiat özelliklerinden bahsederek hangi mizaçtaki kişilere fayda sağlayıp hangilerine sağlamayacağına dair malumat da sunar.

eṭ-Ṭıbb: ‘Anberüñ tabi‘ atı ikinci derecede ħār ve ol derecede kıridur, pirlere nāfi‘ dür. Ve dimāğ ve ħavāss ve yürece fā’ide ider ve cümle rüħlaruñ cevherine kuvvet virür, a‘ zā-yı re’siyyede ve şovuk mi‘ deye nāfi‘ dür ve bağırsaklarda olan ħalız māddele ve süddeye içmek ile veyā taşradan tılā ile fā’ide ider. Ve baş (A 279b) ve şaķıķa ağrılar ki şovukdan ola ‘anberi buħūr eylemek ile fā’ide eyleye ve şol yağlar ki ıssı ola merzengüş ve uķhuvān yağı ki ‘anberi içine koyup ħall ola ve anuñla sa‘ üt olınsa pirlere dimāğında ola[n] ħalız balğamı ve yelleri taħlil eyleye. Ve eger bundan bir elma gibi şemmāme düzseler fālic u laķve ve küzāz didükleri marāzlara nāfi‘ ola. Ve ‘anber ħalbe ve ħavāssa ve dimāğa ‘aceb kuvvet virür ve rüħı arturur ve şerbeti bir dāniķdür. Kezā fi’l-*İhtiyārāt* ve *Minħāci’l-Beyān*.

el-Ḥavās: Eti keklik (A 281a) etinden efḍal ü elṭafdur ve süglün etinden yābisrekdür ve menīyi ziyāde ider ve ṭabī‘atı bağlar ve cümle kuşlaruñ eti dört ayaqlularuñ etlerinden yābis ve ḳurıdur. *Kezā fi-Minhāci’l-Beyān*. Ve durrāc eti dimāğ u fehm ü menīyi ziyāde ider. Ve yağını eridüp kāzī yağıyla üç ṭamlacık ağırır ḳulağ içine ṭamzırsalar ağırsı bi-izni’llāhi te‘ālā sākin ola. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*.

Yengecūñ eyüsi iri ve ṭatlu şularda olandur ve yengeç bārid ü raṭbdur, meslül olanlara eti nāfi‘dür, ḥuşūşan merkeb südiyle ola. Ve yengeç küli şovukdan olan ayak yarasına ve yarıklarına ve kelef ü behaḳa eyüdü. Ve yengeci ‘aḳreb şoḳduğı yere yaḳu eyleseler nāfi‘ olur. Ve yimek ile daḫı ‘aḳreb şoḳmasına nāfi‘dür. (A 320a)

el-Ḥavās: Gögercine Fārsīce kebüter dirler ve ṭabī‘atı Cālīnūs ḳavli üzre ıssıdur ve ziyāde raṭbdur. Ve eti bögrege eyüdü ve meniyyi ziyāde ider ve ḳanı fālic u laḳve ve ḥadar u istirḥā‘-i bedene nāfi‘dür. Ve der-iken iki yarup ‘aḳreb şoḳduğı üzre ursalar nāfi‘ ola. (A 326a)

el-Havās ya da **et-Tıb** başlığıyla verilen bu bölümdeki tarif ve uygulamalar içinde hurāfevārī malumatın çok fazla olduğu görülmektedir. Toplumsal hayattan çeşitli kesitlerin sunulduğu **el-Havās** bölümü, yüzyıllardır farklı coğrafyalarda değişik kültürler geliştirmiş olan insanoğlunun inanış ve yaşamlarına tanıklık edebileceğimiz pek çok folklorik malzeme barındırmaktadır. Örneklerde görülen nazardan sakınma, aşkı harekete geçirme, hırsızdan korunma, kişiyi bir nesneden soğutma, korkuya çare bulma, sihir bozma, kişiler arasında husumete sebep olma, dolunun zararlarından mahsulü koruma, cin görebilme ve cinlere hükmedebilme bunlardan sadece birkaçıdır:

el-Ḥavās: Ḳarḡanuñ minḳārı bir kimse üzre aṣsalar göz degmekden şaḳlaya. Cigerin ḳurudup dögüp göze sürme çekseler ḡiṣā didükleri nesneyi gözden gidere. Ve ṭalağı bir kimse üzre aṣsalar ‘aşkı harekete getüre. Ve ḳarḡa ḳanını bāde ile ḳarışdurup bir kimseye içürseler bāde vü ḥamr ve süci didükleri murdārı sevmez ola ve bir daḫı içmeye. Ve ḳanın ḳurudup anuñla bevāsīr ḥaşy olınsa bevāsīri oñulda bi-izni’llāhi te‘ālā. Ve ḳarḡanuñ başı ve yüregini bāde içine bıraḡup istedügi kimseye içürseler içen kimse ol içüren kimseye ‘azīm muḥabbet eyleye. Ve ḳarḡa ödiyle meshūr olan ve siḫre uğrayan kimse ṭılā olınsa siḫir bātıl ola. Ve ziblını öksürüklü olana aṣaḳosalar nāfi‘ ola. Ve ḳara ḳarḡayı tüyi ile sirkeye bandurup ve ṭaldurup ve ḳıl anuñla ṭılā olınsa ḳılı ḳara eyleye. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*. (A 158a)

urduñ başı kaçan gögercin burcına aşılsa oña kedi ve ğayrı incidür hayvānāt yakın olmaya. Ve sağ gözini götüren kimesne uğrı ve yırtıcıdan ħavf itmeye. (A 211b)

Ve kanı fāre kanı ve Őu ile ħarıřdurup bir ev içine serpseler anda olanlaruñ arasında ħuřūmet vāki^ç ola. Ve ödi ıssı iken içilse sā^ç atinde öldürür. Ve gelincik fāre ile bir evde defn olınsa yine ħuřūmet vāki^ç ola. Ve zibli yaralar üzre ħonılsa kanı keser. (A 331b)

Ve Demīri, Đazvīni^ç den naql eylemişdür ki zıkr olınan kedinuñ ħarası ödini ve ħara tavuğ ödini ħurudup ve döğüp sürme ile göze sürme eyleyen kimseye cin görünür ve aña ħizmet eyleyeler ve mücerredür, diyü yazmışdur. Kezā fi-*Đayāti'l-Đayevān*. (A 339a)

el-Đavāř: Őolu didükleri nesne ki gökden yağar, kaçan bir yerde çok yağup zarar eylese bir ħaplubāğayı dutup arkası üzre ħonıluپ ayakları yuğaru ħonılsa ki göge ħarřu düře, ol yere Őolu zarar eylemeye. řāhibü'l-*Felāĥa* ve Đazvīni^ç den böyle naql iderler. Ve *Đāmūs*^ç da daĥı böyle yazmışdur. (A 356a)

el-Đavāř: Cāĥız eydür: ‘ Arab cāhiliyet zamānında dirlerdi ki bir kimse üzre tavşan topuğını aşsalar aña göz degmeye ve siĥir kār eylemeye. Zirā cin tavşandan ħorħar, kaçar ħayız gördüğiçün. Ve tavşanı biryān idüp dimāğını yimek ħastalığdan gevdeye ‘arız olan irti^ç aş ve ditremege nāfi^ç ola. Ve kaçan dimāğından iki ħabbe ağırı iki vuĳiyye şığır südiyle içilse içen kimse ebeden ağarmaya ve saç ve saħalı ağarmayup şöyle ħara saħallu ħala. (A 378b)

Eserden hareketle, hayvanların halk tıbbında ilaç olarak kullanımının ya da nazar, korku, hafakan, karabasan gibi duygu durum bozukluklarına karşı uygulanan tedavi yöntemlerinin hayvanların kendi yaratılışlarıyla ilişkilendirildiği ve insanın bir organındaki hastalığın bir hayvanın yine aynı organıyla tedavi edildiği görülebilmektedir.

...tavuğ dimāğı ‘aql u dimāğı ziyāde ider. (A 122b)

‘ Arab atuñ dişi kaçan uşağ üzre aşılsa āsānlığ ile dişi bite. (A 132b)

Bir kimse şüşi dilini yise fařıĥ ve sözde ceri ola. (A 204a)

Ve şalağı olana kirpi şalağını içürseler şalağı gidere. (A 229b)

Ve (ħaplan) şopuğını bir kimse bileğine (A 278b) bağlayup yürise ebeden yorılmaya eger bir günde yigirmi fersaĥ yer yürürse de.

Zaman zaman meşhur hekimlerden nakledilen bilgi ve ilaç tariflerine de yer verilmiştir. Akhisarî, İbn Baytar'ın Müfredât'ı ve meşhur tıp kitabı İhtiyârât-ı Bedî'î'den naklederek İbn Zühr isimli hekimin tecrübe ettiği bir bilgiyi şu şekilde aktarır:

Kaṭā kemüginini yaqup (A 359a) ve külini zeyt yağıyla qaynadup kel başa ve dā'u's-şa' leb üzre sürseler kılı bitürür. İbn Zühr-nām hāzıq mücerredür, dimişdür. Ve eti 'asîrû'l-hazm ve müvellid-i sevdâdur. Ve etinüñ harâret ve ıssılığı za'ifdür. Za'f-ı ciger ve südde ve istışkâya mübtelâ olan kimseye be-gâyet nâfi'dür. Ve kaṭā kuşu ve aña müşâbih olan eti kızıl olan kuşların eti sirke ile ıslâh olunur. *Müfredât-ı İbn Baytar* ve *İhtiyârât-ı Bedî'î*'de böyle yazmışdur.

Anadolulu meşhur hekim Diskorides'in (ö. 90) tavsiye ettiği tariflerden birkaçı da şöyledir:

(A 307a) Diskoridos eydür, kırlangucuñ evvelki yavrısını dutup alsalar ammâ ay ziyâde olduğı vakit alalar ve qarnın yarsalar qarnında iki taş pâresi bulunur, biri yek reng ve biri alaca reng olur, buzağı veyâ tağ koyunu veyâ tağ öküzi derisiyle maşrû olan qolına veyâ boynına bağlasalar şar' zaḥmeti andan zâ'il ola. Ve kırlanguç yimek göz nûrın arturur ve eger yaqup külini göze çekseler göze kuvvet virür ve eger bal ile çekseler daḥı a'lâ olur. Ve eger tuzlayup ve qurudup andan iki dirhem içseler hunâk marâzına nâfi' ola.

el-Havâs başlıklı bu bölümlerde hayvanların yaratılışlarına has özellikleri ve bu özelliklerinin tedavi amacıyla kullanımına dair bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgiler, çoğunluğunu çöl faunasının oluşturduğu 109 evcil ve vahşi hayvanın beslenme, üreme, yaşam şekilleri, insanlar ve diğer hayvanlarla irtibatlarını ihtiva eder. Deneme yanılma yoluyla her türlü hayvan organının ilaç niyetine kullanıldığı, hastalık vücudun hangi bölgesindeyse şifa olacak hayvanın yine aynı bölgesinin etkileri üzerinden bir tedavi geliştirildiği görülmektedir. Korkuyu engelleme, cesaret verme, uykusuzluğu giderme, nazara, hırsıza karşı korunma, psikolojik yapıyı güçlendirme gibi durumlarda ise hayvanların yaşam şekilleri, huyları ve alışkanlıklarına dayanılarak enerjilerine odaklanıldığı ve Arap toplumunun hayvanlara bakışı ile olumlu ve olumsuz özellikler atfetme adetleri üzerinden uygulamaların geliştiği tespit edilmiştir. Geleneksel tıpta yeri olan gıda olarak tüketilecek maddelerin kendi yapıları icabı sıcak, soğuk, kuru ve nemli olma durumlarının da beslenme ve şifa amaçlı kullanımda belirleyici olduğu görülmektedir.

5.7.2.4. el-Hüküm

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde hayvanlarla alakalı avlanma ve kesilme usulleri, yenilip tüketilme durumları, kurban mevzusu gibi farklı konularda bahisler yer almaktadır. İnsanları doğru ve sağlıklı olana teşvik etmek amacıyla temiz ve pis sayılan hayvanlar, yırtıcı kuşlar ile vahşi hayvanların etlerinin tüketimi gibi konularda da fikhî hükümler bulunur. Bu bölümde de hayvanların yenilmek, satılmak ya da yetiştirilmek suretiyle tüketilmesinin İslam dinindeki yeri belirtilmiştir. Mezhep imamlarının görüşlerine başvurularak şerhe konu ettiği hayvanın tüketiminden bahseden Abdülcelîl bin Yûsuf, bu bölümde verdiği bilgileri de kaynaklarıyla birlikte, sebep ve delillere dayandırarak okuyucuya sunar.

Metinden alıntılanan aşağıdaki kısımlar bu bölümün ele alınışına dair bazı fikirler vermektedir.

el-Hüküm: Tūṭī etin yimek ḥarāmdur ‘ale’l-eşah eti ḥabîş olduğün. Ve ba‘zılar helâl, dir. Zirâ tayyibâtıdan yir ve zevât-ı semûm ve zevât-ı miḥlebden degül, katlinde emr ü nehy vârid olmamışdur, dir. Ve Mütevellî üns ü âvâzı için tūṭiyi isticâr câ’izdür, dir. Ve İmâm Beğavî âvâzıyla üns dutılarda tūṭî vü bülbül gibilerde iki vecih hikâye eyler. *Kezâ fi-Hayâti’l-Ḥayevân* li’d-Demîrî eş-Şâfi‘î. (A 204a)

el-Hüküm: Ağaç kurdını yimek ḥarāmdur istikzâr u istiḥbâşından ötüri. (A 213b)

el-Hüküm: Zıkr olınan *ervâ* vü *urvıyyenüñ* ekli helâldür. (A 219b)

el-Hüküm: Baykuşuñ her dürlüsi ḥarāmdur. (A 237b)

el-Hüküm: ‘Akrabi yimek ve şatmak ḥarāmdur ve ḥill u ḥaremde katl olunur. (A 302a)

el-Hüküm: Yılan balığı helâldür. İmâm Beğavî “أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ”¹⁹⁰ âyet-i kerîme tefsirinde cırış ki aña ḥayyetü’l-mâ’ dirler ve yılan şeklindedür ve bi’l-ittifâk mübâḥdur, Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Oşmân ve İbn ‘Ömer ve İbn ‘Abbâs ve Zeyd bin Şâbit ve Ebû Hüreyre rağiya’llâhu ‘anhum kavilleri budur. Şüreyḥ ve Ḥasan ve ‘Aṭâ ve Mâlik mezhebi budur ve zâhir mezhep-i Şâfi‘î dahı budur. Ve “Yılan balığı helâl midür?” diyü İbn ‘Abbâs rağiya’llâhu ‘anh ḥazretine su’âl eylediler. İbn ‘Abbâs “Yılan balığı bir nesnedür ki Yehüdî anı ḥarām eyledi ve biz ḥarām eylemezüz.” diyü cevâb virdi. (A 317a)

¹⁹⁰“...deniz avı yapmak ... sizlere helal kılındı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/96.

el-Hüküm: Gögercin eti helâldür, zîrâ tayyibâtdandır ve yavru ve yumurda ve üns ve mekâtib için gögercin beslemek bilâ-kerâhetin câ'izdür. Ve ammâ gögercin ile oynamak ve anı uçurmak ve koşu ve segirdişmek için beslemek eşahh-ı kavilde mekrûhdur ve 'inde'l-ba'z mekrûh degüldür, zîrâ harb u kıtâl ve darb u ceng ü cidâlde nakl-i ahbâr u i' lām-ı âşâr için gögercine ihtiyâc vardır. (A 323b)

el-Hüküm: Ehli ve vahşî kedi eti harâmdur, zîrâ sebu' dur. Ve Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem kedi etinden men' eylemişdür. (A 338a)

el-Hüküm: Şıgırcık kuşını yimek helâldür, zîrâ serçe kuşlarından bir cinsdür. (A 344a)

el-Hüküm: Kertenkele yimek harâmdur; zîrâ haşerât-ı arzandır. (A 347a)

el-Hüküm: Buldurcın eti bi'l-icmâ' helâldür. (A 347b)

el-Hüküm: Keler didükleri cânveri yimek mekrûhdur, yinilmez, mübâh degüldür. Zîrâ 'Â 'işe radiya'llâhu 'anhâ eklinden hazret-i Resûl'e -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem-su'âl eyledükde (A 370a) andan nehy eylemişdür. *Ḳudûrî şârihi Mevlânâ Zâhidî* de böyle yazar. Ve *Kenz*'de ve *lâ yu'kelu'd-dabb* yazar ya'nî keler yinilmez. Muhaşşal, mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'de keler mekrûhdur, yinilmez ve kerâhatden murâd harâmdur, dimekdür. Ammâ Şâfi'î katında keler helâldür, yinilür.

el-Hüküm: Leylegi yimek câ'izdür ve lâkin müsteḥab degüldür; zîrâ halk arasında leylek (A 436b) ekl idene bir âfet irişür, dinilür. Andan şakınılur, fetāvâ-yı Bezzâziyye'de böyle dir. E'imme-i Şâfi'iyeden Şeyḫ Ebû Hâmid helâldür, turna gibi, didi. İmâm Gazzâlî daḫî helâl olmasını tercîh eyledi. Ve bir kavilde harâmdur. Beğavî harâm olmasını taşḫîh eyledi ve ḫabâ'îş ü murdârları yedügiçün harâmdur, dimişdür.

el-Hüküm: Kaplan eti harâmdur; zîrâ yırtıcılardandır. Ve derisi debâgat ile pâk olur; zîrâ mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'de âdem ve ḫinzîr derisinden ğayrı her kaḅğı deri debâgat olınsa pâk olur. (A 464b)

Abdülcelîl bin Yûsuf, aşıağıda detaylarıyla nakledilen ayı, doğan, tavşancıl, yer faresi ve kaplumbağa gibi farklı hayvanların yenilip yenilmemesi hususunda bilgiler verirken mezhep imamlarının yırtıcı kuşlar ve yabanî hayvanlar hakkındaki görüşlerini gerekçeleriyle birlikte vermeye çalışmışır. Böylece **el-Hüküm** başlıklı kısımlar okuyucunun dinî hükümlerin sebeplerini anlayıp genel bilgiler edineceği bilgilendirici bölümlere dönüşmüştür.

Ayu yimek h ar amdur z r a sebu  u z u-n abdur.  m m A med katında eger n b i olmazsa ekli l -be  sd r; z r a e y ada a il ib h atdur, v c d-ı ma rem h d m te akk k degüldür. (A 113a)

el-Hüküm:  o anu  cem  env  ını yimek h aramdur; z r a h zret-i Res l  alla'll hu  alehi ve sellem yırtıcılardan z u-n b olan hayv n  ve ku lardan z u-mi leb olan yimekten men  u nehy itd ğini Müslim, Mihr n oğlı Meym n'dan ve Meym n İbn  Abb s'dan rağiya'll hu  anhum  riv yet ider. Ek er-i ehl-i  ilm kavli bunu  üzerindedür ve M lik ve Ley  ve Evz 'i ve Yahy  bin Sa' d-n m im mlar ku laru  hiçbiri h r m olmaz, dirler ve  y t-ı m bi a ile i tic c iderler ve  m m M lik katında z u-mi leb olan kuşlar etini yimekten nehy-i Res l v ki  oldu i  abit olmayup ib h t-i a liyye üzre k almı dur. (A 270b)

el-Hüküm:  av ancıl ku ını yimek h ar amdur z r a z u-mi lebd r, ku lardan z u-mi leb olan h ar amdur. (A 286b)

el-Hüküm: *Veda*   ve *yerb *   ve yer f resi  m m-ı A'zam ve H m m-ı Ekrem Eb  H n fe ra metu'll hi  aleyh yanında h ar amdur, ekli c 'iz degüldür; z r a h  er tdandur. Ve  m m  afi'  r himehu'll h katında ekli hel ld r; z r a   Arab anı p k görür, dir. (A 243b)

el-Hüküm:  apluba a eti h ar amdur  m m-ı A'zam Eb  H n fe ra metu'll hi  aleyh mezhebinde, z r a  apluba a h  er t-ı h b 'i dend r, hatt  ma rem olan kimseye anı öldürmekten bir nesne l zım gelmez. E'imme-i  afi'  iyyeden  m m Be av  hel l olmasında iki vecih h k ye eylemişdür. Ve  m m R fi'  h r m olmasını ta  ih eylemişdür, z r a h bi d r ve  abi'  at anı h bi  görür ek eriy  yid gi yılan oldu i un. Ve İbn H rem-n m kimse ki  afi'  idür,  apluba anu  dery da ve  arada olanı hel ld r, (A 356a) yumurdası dağı hel ld r; z r a H k s bh nehu ve te' l  "       " ¹⁹¹ ve bir  yette ¹⁹² "               " dimişdür ve  apluba anu  h r m olduğunu ta  il eylememi d r, eyle olsa hel ld r, didi.

 erhte, konu edilen hayvanlarla ve çeşitli varlıklarla doğrudan ilişkili kelime ve kavramlar üzerinden hareket edilmiş olsa da genel malumatlar verildiği de olmuştur. Bu durum   rihin detaycı ve hiçbir ayrıntıyı ka ırmak istemeyen tavrının bir başka

¹⁹¹ "... Yeryüzündeki şeylerin hel l ve temiz olanlarından yiyin!..." *Kur' n-ı Ker m*, Bakara 2/168.

¹⁹² "... size neleri haram kıldığını tek tek a ıklamı ken ..." *Kur' n-ı Ker m*, En' m 6/119.

yansımasıdır. “Zürâfa” kelimesinin şerhindeki bir nesnenin helalliği ya da haramlığının kendinden olup olmadığı mevzusunun ele alındığı bölüm bunun örneklerinden biridir:

el-Ĥükm: *Kitābu'l-Eşbāh ve'n-Nezā'ir* ki Zeyn bin Nüceym el-Ĥanefî mü'ellesâtındandır. Ve toğuz yüz altmış (A 343a) sekiz târîhinde te'lîf ve târîh-i mezbûr evāhîrinde taşnîf olunmuşdur. Anda yazar ki eşyâda aşl olan ibāhadur, hattâ hazır u ĥarām olduğına delîl delâlet idinceye dek. Bu, İmām Şāfi'î rahmetu'llāhi 'aleyh mezhebidür. Veyâ eşyâda aşl olan tahrîmdür tâ mübāh olduğına delîl delâlet idinceye dek. E'imme-i Şāfi'îye bunu İmām-ı A'zam ve Hümām-ı Ekrem İmām Ebū Ĥanîfe rahmetu'llāhi 'aleyh ĥazretine nisbet eylediler. Ve *Şerĥ-i Menār'* dan naĥl ider ki eşyâ aşılta ibāhat üzredür ba'z-ı Ĥanefîyye ĥatında, Kerĥî ol ba'z-ı Ĥanefîyyedendür ve ba'z-ı aşĥâb-ı ĥadîs eşyâda aşıl ĥazrdur, didiler ve *Hidāye'* den naĥl idüp eşyâda aşıl ibāhatdür, diyü yazduğdan soñra bu ihtilāfuñ eşeri meskûtun 'anhda zāhîr olur. Ve bu ĥā'ide üzre ĥâlî müşkil olan nesne müteĥarric u müteferri' olur. Anlardan biri budur ki emri müşkil olan ĥayvân ve adı bellü olmayan nebât ve otdur. Ve biri; birine mübāh mıdır veyâ memlûk midür ma'lûm olmasa ve biri; bir kimsenüñ bir burcına bir gögercin girse ol gögercin mübāh mıdır veyâ kimsenüñ mülki midür bellü olmasa ve biri; zürâfa mes'elesidür. İmdi zıkr olınanlarda mezheb-i İmām Şāfi'î ki eşyâda aşıl ibāhatdur, dimişdür; ĥelâl olmağdur. Ve İmām Şāfi'î (A 343b) imāmları ĥatında ĥavl-i muĥtâr zürāfanuñ ekli ĥelâl olmağdur. Ve Şeyĥ Celāle'd-dîn es-Suyûtî eydür ki zerāfe mes'elesini e'imme-i Mālikîyye vü Ĥanefîyyeden bir kimse zıkr eylememişdür ve ĥā'idelerinüñ muĥtezāsı ĥelâl olmağdur. *Eşbāh ve Nezā'ir* kitābında yazduğı budur. Ve İmām Demîrî ki Şāfi'îyyü'l-mezhebdür, *Ĥayātü'l-Ĥayevân-nām* kitābında zerāfe ĥükminde iki ĥavil vardır: Biri ĥarām olmağdur, şāhib-i Tenbîh ve Nevevî bilâ-ĥilāf ĥarāmdur, dimişlerdür. Ve Ĥanābileden Ĥādî Ebu'l-Ĥattāb daĥı ĥarām olduğına ĥükm eylemişdür. Ve biri ĥelâl olmağdur, Şeyĥ Taĥıyyü'd-dîn bin Ebi'd-Dem el-Ĥamevî ve Ĥādî Ĥüseyn ve İmām Beğavî ĥavilleri budur, dimişdür.

Bu bölüm insanoğlunun dinin yönlendiriciliğinde çevresi ve hayvanlara yaklaşım konusunda nasıl tavır takınacağına dair örnek teşkil etmektedir.

5.7.2.5. Fâ'ide

Fâ'ide bölümü, Abdülcelîl bin Yûsuf'un bir bilginin önemine vurgu yapmak ya da bilinmesinin iyi olacağına dikkat çekmek amacıyla oluşturduğu bölümdür. “Der-beyân-ı Sebeb-i Te'lîf” bölümünde Sükker-i Sâfi isimli manzum sözlüğünden bahsederken

Nazm:

Getürmişdüm ben anda çok fevâ'id

Niçe dürlü ğarâ'ib hem 'avâ'id (A 14b)

beytinin şerhinde “fâ'ide “ve çoğulu olan “fevâ'id” kelimelerini şöyle açıklar:

Şerh:

Fevâ'id fâ'ide cem'idür ve fâ'ide 'ilimden veyâ mâldan istifade olunan nesnedür. Bunda 'ilimden istifade olunan murâddur. Ve fâ'ide vâvî ve yâ'î olmak câ'izdür. Ve fâ'ide ba'zılar kıtında fe'edtuhan me'hûzedür. Kaçan fu'âd ve kıalbe işâbet olınsa fe'edtuhan dinilür. Vech-i tesmiye fâ'ide nefisde mü'eşşiredür, fu'âda ve kıalbe işâbet eyleyen nesnenüñ te'siri gibi. Kezâ fî'l-Le'âlî'id-Dürriyye Şerhi'l-Ecrümiyye. (A 14b)

Buna “göre ilim ve mal bakımından kendisinden istifade edilen şey” anlamına gelen “fâ'ide”, bir bölüm olarak şerhte de diğer bölümlerin muhtevasına dahil edilebilecek, ancak ilgili yerde hemen dikkat çekilmesi, bildirilmesi uygun görülen anekdotlar halinde yer almıştır. Bu anekdotlar, farklı içerikteki faydalı bilgilerin (ilaç tarifi, tılsım, dua, şiir, yemek tarifi vb.) konu ayrımı yapılmadan bir araya getirildiği defterler olarak gelenekte yer alan fevâid mecmualarını da hatırlatır.¹⁹³ Bu bölümlerde bir kelimenin okunuş, anlam ve isim verilmiş sebeplerinin açıklandığı, bir rivayet ya da din büyüklerinin kıssalarının anlatıldığı, bir ilaç ya da tılsım tarifinin, bir kişi hakkında malumatların verildiği görülebilmektedir.

Fâ'ide: Ebü Bekr eş-Şiddîk yüzüğüñ yazusu “Nu'ime'l-kâdiru'llâh” ve bir rivâyetde “Abdun zelil li-Rabbin celil” idi. Ve 'Ömer'ün -rağiya'llâhu 'anh- yüzüğü naqşu “Kefâ bi'l-mevti vâ'ızan yâ 'Ömer” idi ve 'Oşmân'ün -rağiya'llâhu 'anh- “Letaşbirenne ev le-tendemenne” idi. (A 12a) Ve 'Alî'nün -rağiya'llâhu 'anh- “El-mülkü li'llâh” idi. Ve İmâm Ebü Hanîfe'nün -rahmetu'llâhi 'aleyh- “Kuli'l-ħaqq ve illâ fe'skut” ve İmâm Muhammed'ün “Men şabera zafera” ve Ebü Yûsuf'ün “Men 'amile bi-re'yih fekad nedime” idi. Rahmetu'llâhi 'aleyhim ecma'in. Şarih-i Viķāye Kūhistāni Viķāye şerhinde böyle yazmışdır.

¹⁹³Bir fevaid mecmuası örneği olarak bk. Kezban Paksoy, *Mecmu'a-i Fevâid Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2254 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

Fā'ide: Kerb ğam ma'nāsınadır ve ğuşşaya ğamm tesmiye olunmak ğalbi kapladuğiçün ve yüregi örtduğiçündür. Nitekim buluda ğamāme dinilmek gök yüzini örtduğiçündür, zīrā ğamm aşılarda örtmekdür tağtiye vü setr ma'nāsına. Zükāma zamm-ıla ğumām ve mezkūma mağmūm dinilmek bundandır. (A 155a)

Fā'ide: Muĥammed bin Süfyān *Ferezdaĥ*'uñ ecdādından biridir ki zamān-ı Cāhiliyyet'de ĥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel üç kimseye Muĥammed diyü ad ĥonılmış idi. Anlar Muĥammed bin Süfyān bin Mücāşī' 'dür ki *Ferezdaĥ* ceddidir ve Muĥammed bin Ahiha bin el-Ĥallāc'dur ki 'Abdu'l-Muṭṭalib ile ana bir ĥardaşdur ve Muĥammed bin Ĥamdān bin Rebī'a'dur. Ve bu zıkr olunan üç kimseye Muĥammed diyü ad ĥonılmasına sebep bunlaruñ babaları ba'z-ı pādīşāhlara vardılar ve ol pādīşāh yanında ilerü gelen kitābdan 'ilm var-ıdı ve ol pādīşāh bunlara ĥaber virdi ki Muĥammed adlu bir peyĝamber gelse gerekdür ve bunlar 'avratlarını ĥāmil ve yüklü alıĥomışlar idi, her biri and içdi ki eger 'avratlarından erkek toĝarsa adların Muĥammed ĥoyalar. Evlerine geldiler ve 'avratlarından erkek toĝduĝda adların Muĥammed ĥodılar. Faĥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel bu üçden ĝayrı Muĥammed adlu yoĝ-ıdı ve ammā Aĥmed diyü Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel kimseye ad ĥonılmamışdur. (A 202a)

Fā'ide: *A'māhu'llāhu ke-mā a'mā ervā* daĥı ĥarb-ı meşeldür. Bunda Ervā bir 'avrat adıdır, babasının adı Ebū Ūveys'dür. *Ervā* feth-i elif ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i vāv iledür. Ve *Ūveys* zamm-ı elif ve feth-i vāv ve sükūn-ı yā-i ĥuṭṭi ve sīn-i mühmele iledür. Zıkr olunan ĥātūn 'aşere-i mübeşşereden olan Sa'īd bin Zeyd'den bir pāre yer da'vā eyledi ve ĥuşūmet eyledi ve "Benüm ĥaĥķum aldı." diyü şekvā eyledi ve vālī-i Medīne-i Münevvere Mervān bin el-Ĥaķem-nām ĥākime feryād u fiĝān eyledi. Sa'īd bin Zeyd "Ben Ervā'nuñ yerini nice zūlm ile alurum, ĥāl bu ki Faĥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden sellemden ' مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَيْبَرٍ مِنَ الْأَرْضِ، ' ¹⁹⁴ طَوْقُهُ اللَّهُ مِنْ سِنِّ أَرْضَيْنِ ĥadışini işitmişüm." diyüp ol yerden Sa'īd fāriĝ olup Ervā zabt eyledi. Ve aña bed-du'ā idüp "Yā Rabbi! Eger Ervā yalan ise anı kör eyle ve ĥabrini ĥuyusu içinde kııl." didi. Sa'īd müstecābü'd-da' ve olmaĝla ma'rūf ve du'āsı redd olunmaĝla mevşūf idi. Ervā a'mā ve kör oldı ve bir seyl gelüp Ervā yerinüñ sınırın (A 221a) açdı. Ve Sa'īd bin Zeyd aña zūlm itmedüĝi 'ayān oldı. Ve Ervā kör olup dīvārları eliyle isteyüp gezerdi. Ve "Sa'īd'üñ bed-du'āsına uğradum." dir idi.

¹⁹⁴"Her kim ki bir karış topraĝa haksız yere sahip olursa, o yerin yedi katı kadar topraĝı haczetmiş demektir." Muhammed b. İsmail el-Buhārī, *el-Cāmiu's-saĥih*, 3/130.

Ve rivāyet olunur ki “Hayır du‘ā eyle.” diyü Sa‘îd’e söyler. Sa‘îd “Hağ sübhānehu ve te‘ālā bāña bir nesneyi vire anı redd eylemem.” didi ve aña hayır du‘ā itmedi. Ervā bu hāl üzre iken bir gün yürürken kıyuya düşer, ölür ve Sa‘îd’ün du‘ası müstecāb idüğü meşhūr iken eşher olur. Ve ehl-i Medīne biri birine bed-du‘ā eyleseler a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’ervā dir oldılar. Ma‘nāsı Hağ sübhānehu ve te‘ālā anı kör eyleye Ervā’yı kör eylediği gibi, demek olur. Andan sonra ba‘z-ı cühelā a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’l-ervā diyüp zıkr olunan tağ keçisini murād eylediler ve lākin ziyāde haṭā eylediler. Zīrā ol hayvānı kendüler gibi pek kör şandılar ve hağ budur ki bed-du‘āda murād olunan Ervā zıkr olunan hātūn ola.

Şârih, birkaç fâ’ideyi art arda vermek gerektiğinde **Fâ’idetü Uhrâ** diyerek sıralar.

Fâ’ide: Ebū Sa‘îd el-Ḥanefî eydür: Hağ sübhānehu ğazāya giden atlara kâsem eyledi, ğayrı hayvānāta kâsem eylememişdür. Ğazāya giden atda bu kadar fazīlet olunca ol ata binen kimesnenün fazīlet ve ululığın Hağ’dan ğayrı kimse bilmez.

Fâ’idetü Uhrâ: Atun ululığına bir delīl dağı budur ki bir kimse ata binüp ğazāya gitse ve yanınca biñ katır ve biñ eşek ve biñ deve olsa katıra ve eşege ve deveye ğanīmetden pāy virilmez ammā ata şāhibine virilen pāy gibi bir pāy virilür. (A 138b)

Fâ’ideler arasında önem derecesi gözetmek gerektiğinde **Fâ’ide-i Mühimme** şeklinde belirtildiği de olmuştur.

Fâ’ide-i Mühimme: Ḥazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- on atı var idi, adları budur ki zıkr olunur: **Sekb** yevm-i Uḥud ve ğazā-yı Uḥud’da bunun üzerinde ceng eylemişdür. Ağarr u muḥaccel ve taḫḫu’l-yemīn idi ve bunun üzerinde koşu eyleyüp geçdükte Ḥazret sevinmişdür. Ve **Mürteciz** ve **Lizāz** ve **Lahif** ve **Verd** ve **Mendüb** ve **Zarib** ve **Mülāviḫ** ve **Sebḫa**’dür ki tüccār-ı Yemen’den satın alup üzerinde üç def’a yarış eyleyüp üçünde de geçmişdür. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yüzünü şığayup *mā ente illā baḫr* diyü hitāb eylemişdür. Ve biri **Tırf**’dür. Cümle on at oldı Ebu’l-Fetḫ Muḫammed bin Muḫammed bin Muḫammed bin Aḫmed bin Seyyidü’n-nās el-Ya‘merī *Nūru’l-‘Uyūn*-nām kitābında böyle yazar. (A 145b)

Fâ’ide bölümü zaman zaman ek bilgi verilen bir kısım olarak kullanılmıştır. Örneğin, İbn Sîrîn’den verilen bir rüya tabirininin sonunda bu başlık altında İbn Sîrîn’in vefatıyla alakalı bilgi paylaşılır.

Fâ’ide: İbn Sîrîn bezzâz idi ve hâzret-i Resûl’üñ -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- hîzmetkârı Enes bin Mâlik kulu ve müşteri kölesiydi. Ve Enes rağiya’llâhu ‘anh İbn Sîrîn ğasl eylesini ve namâzın kılmasını vaşiyet eylemiş-idi. Enes vefâtında İbn Sîrîn maħbûs idi, destûr ile zindândan çıkardılar ve Enes’i yuyup ve kefenleyüp namâzını kılup zindâna gitdi ve ehline ve evine varmadı. Ve bir gün şabâh yimeğini yerken bir ‘avrat İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde ay, ülker içine girerken gördüm ve bir kimse ardumdan var İbn Sîrîn’e ve düşüñi hikâye eyle aña, diyü çağırdı.” didi. İbn Sîrîn bu düşi işidüp beñzi bozuldı ve kılup elini bögrine urup bögrini ve karnını dutdı. Kız karnındaşı İbn Sîrîn’e “Senüñ hâlüñ nedür ve saña ne oldı?” didi. İbn Sîrîn “İşbu ‘avrat yedi günden soñra beni meyyit za’ m ider ve yedi günden soñra beni ölür zann ider.” didi. Ve yedi günden soñra İbn Sîrîn dünyâdan intikâl eyledi. Ve Hasan-ı Başrî’den soñra yüz gün şağ olup yüz on târihinde İbn Sîrîn vefât eylemişdür. Raħmetullâhi ‘aleyhi raħmeten vâsi’aten. (A 327b)

Yukarıda verilen örneklerden hareketle söylenebilir ki Akhisarî, bilinmesinin iyi olacağını düşündüğü her türlü bilgiyi **Fâ’ide** başlığıyla vererek okuyucunun konuya odaklanmasını arttırmayı hedeflemiş ve çok farklı içerikteki bu bilgilerle şerhini zenginleştirmiştir.

5.7.2.6. Su’âl/Mes’ele-el-Cevâb

Abdülcelîl bin Yûsuf şerhinde bazı konuları soru-cevap şeklinde vermiştir. Bunların bir kısmı faydalandığı eserlerdeki bir mevzuyla alakalı belirsiz durumlar, bir kısmı da okuyucunun aklına gelebileceğini düşündüğü muhtemel sorulardır. **Su’âl** ve **Cevâb** başlıklarıyla verilen bu bölümleri genellikle “eger sen dirseñ ki, eger su’âl olunursa” diye sorulan sorular ve “ben dirüm ki, biz cevâb virürüz ki” şeklindeki cevaplar oluşturur.

Soru biçiminde sunulup cevap veren bir üslupla açıklaması yapılan bu kısımlar her zaman müstakil bir bölüm teşkil etmemektedir. Ancak sayılarının azımsanmayacak kadar çok oluşu, soru-cevapların bölümler içinde bir alt bölüm olarak değerlendirilebileceğini ve şârih Abdülcelîl bin Yûsuf’un şerh tekniklerinden biri olduğunu da düşündürmektedir.

Nüshalarda **Su’âl** ve **Cevâb** başlıklarının olmadığı yerlerde soru cümlelerindeki ilk kelimelere -kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle- dikkat çekilmesi anlatılan mevzunun ayrıntılarının ve alt başlıklarının okuyucu tarafından kolayca fark edilmesini sağlayarak ilgili bahsin muhtevasının bir bakışta anlaşılacak şekilde düzenlenmesine fırsat tanımıştır. Buradan hareketle, elimizdeki -biri tam, biri eksik- iki nüshanın da şerh metninin

titizliğine uygun fizikî özellikler gösterdiğini, eserin içerik ve üslubuna uygun bir şekli düzen ve kompozisyon içinde hazırlandığını söyleyebiliriz.

Kalıplaşmış belli ifadelerle yapılmış su'âl ve cevâb bölümlerine dair birkaç örnek şöyledir:

Eger sen dirseñ ki niçe umûri ben görürüm ki anda “bi’smi’llâh” ile ibtidâ olunur yine tamâm olmaz ve niçe nesneleri görürüm ki “bi’smi’llâh” ile ibtidâ olunmaz, ma‘a-hâzâ tamâm olur; eyle olsa hadîş-i şerîf-i vâcibü’t-teşrîfden murâd ne olur? Ben dirüm ki hadîş-i şerîfden murâd, şer‘an mu‘teber olmamağdur. Ya‘nî bir emirde ki anda ismu’llâh ile ibtidâ olunmaya ol emr şer‘-i şerîfde mu‘teber degüldür eger tamâm olursa da. Zîrâ anda yümn ü mübâreklik olmaz. Mevlânâ Muhyî’d-dîn el-Kâfiyeci *Ḳavâ‘idü’l-İ‘râb şerhi*nde işbu su’âl ve cevâbı böyle yazmışdur, rahmetu’llâhi ‘aleyh. (A 7b)

Su’âl: Eger dinilürse ki Müslimânlar niçe zî-şeref ve zî-ḥatar işlere başlarlar ve evvelinde “bi’smi’llâh” dirler; ammâ “el-ḥamdu li’llâh” dimezler, anlar hadîş-i taḥmîde imtişâl eylemiş olmazlar. Biz **cevâb** virirüz ki “bi’smi’llâh” dinilmek Haḳ te‘âlâ ḥazretini şîfât-ı cemîle ile añmağdur. Bir Müslim kaçan “bi’smi’llâh” dise güyâ kim bi’smi’z-zâti el-vâcibü’l-vücûd el-müstecmi‘ bi’s-şîfâti’l-cemîle dimişdür. Bu ḥod ḥamddur; zîrâ ḥamd huve’l-vaşfi bi’l-cemîl (B 5a) ‘alâ-cihetihî’t-ta‘zîm ve’t-tebcîldür. (A 8a) “Bi’smi’llâh” dinilmek hemân ḥamddur. Eyle olsa hadîş besmele ve ḥamdele ile imtişâl olunmuş olur. Kezâ fi-*Hâşiyeti Mevlânâ Ḳara Kemâl ‘alâ-Hâşiyeti’l-Ḥayâlî ‘alâ-Şerhi’l-‘Aḳâ’id* ve *Şerhu Muḳaddimeti’t-Taşrîf* li-Mevlânâ Yûsuf el-Ḳayseriyyî rahmetu’llâhi ‘aleyhim rahmeten vâsi‘aten.

Su’âl: Eger sen dirseñ ki min-ḥayşî’l-luğâ *rahmân* ve *rahîm* ma‘naları nedür?

Ben **cevâb** virüp dirüm ki bunlar *rahîme yerḥamu rahmetenden* müştaklardur ve *rahmet* te‘atṭuf ve ḥanv ve meyl eylemek ve egilmekdür ve uşak yatağı olan ana ḳarnındaki yatağı ve eve *rahm* dinilmege sebep içinde olan üzerine in‘iṭâf ve meyli olduğıçündür. (A 29b)

Birden fazla cevabın olduğu örneklere de rastlamak mümkündür. Örneğin şârih, “bismillâh” ve “elḥamdülillâh” ile başlamanın faziletlerinden ve konuyla alakalı hadislerden bahsedilen bölümde “Buña birkaç vecihle **cevâb** virilür.” diyerek cevâb-ı evvel, cevâb-ı sâni ve cevâb-ı sâlis şeklinde sıralayarak cevaplandırmayı uygun görmüştür.

Elzem feth-i elif ve sükün-ı lām ile ziyāde lāzım olan ma‘ nāsınadır. Eger su‘āl olunursa ki “bi’smi’llāh” ve “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā müşkildür; zirā “bi’smi’llāh” ile ibtidā olunursa “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā fevt olur ve “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā olunursa “bi’smi’llāh” ile ibtidā fevt olur, her kaçığı evvel zıkr olınsa anuñla ibtidā olunmuş olur sonra zıkr olınan ikinci olur, anuñla ibtidā olunmuş olmaz, vārid olan iki ḥadīş arasında te‘ āruz ve ḥadīşeyn-i şerīfeyn mā-beynlerinde tenākuż olmaz mı? Buña birkaç vecihle **cevāb** virilür.

Cevāb-ı evvel budur ki ibtidādan murād ibtidā’-i ‘örfi ve mümteddür. İbtidā’-i ‘örfi ve mümted oldur ki maқşūd ve murād olınan nesneye şürū‘ olunmazdan evvel bir şey‘ zıkr olınsa meşelā bir kimse ‘ilm-i şarf veyā ‘ilm-i naḥve müte‘ allıķ bir kitāb taşnīf ve bir risāle taḥrīr ü te‘ lif murād eylese ol kitāb ve risālede murādı ve taḥrīrden maқşūdı şarf u naḥvüñ kavā‘idini beyān ve anlaruñ fevā‘idini ‘ayāndur. (A 8b) Fevā‘id ü kavā‘idden evvel her nesne ki zıkr olınsa ibtidā’-i örfide dāhıldür gerek “bi’smi’llāh” zıkr olınsun ve gerek “el-ḥamdu li’llāh” dinilsün. Nitekim efdālü’l-müte’ahḥirīn ve seyyidü’l-muḥaқkıkīn Seyyid Şerīf-i Cürċānī ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Ġanī *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm-nām* kitāb-ı hümāmında *el-ibtidā’u’l-‘örfiyyu yuḥlaķu ‘ale’s-şey‘i’llezī yaķa‘u ḳable’l-maқşūdı feyetenāvelu’l-ḥamdelete ba‘de’l-besmeleti* demişdür.

Ve **cevāb-ı şānī** budur ki ibtidā’ iki dürlüdü. Biri ibtidā’-i ḥaқıķī ve biri ibtidā’-i izāfīdür. Besmele ile olan ibtidā’ ibtidā’-i ḥaқıķīye maḥmūl ve ḥamdele ile olan ibtidā’ ibtidā’-i izāfīye maḥmūl olmaқ üzere ḥadīşeyn-i şerīfeyn ile ma‘ müldür.

Ve **cevāb-ı şālīs** budur ki işbu iki ḥadīş-i şerīf-i vācibu’l-‘amel ve t-teşrifde murād olan ibtidā’-i ḥaқıķīdür. Ve lākin “bi’smi’llāh” ve “bi’l-ḥamd li’llāh” ‘ibāretlerinde vāķi‘ olan bā isti‘ānet içündür. Ma‘ nā-yı ḥadīşeyn “Her emr-i zī-ḥāl ü zī-şeref ki anda ismu’llāh ve ḥamdu’llāh isti‘āneti ile ibtidā vāķi‘ olmaya, ol emr ebter ü eczem ve muḥāref ü nā-mübārekdür, mübārek olmaz aşlā ve meymūn olmaz cidden.” dimekdür. Eyle olsa besmele ile isti‘ānet ḥamdele ile isti‘āneti münāfi degüldür. *Kezā fi-Şerḫi Muḳaddimeti’t-Taşrifli*-Mevlānā Yūsuf el-Ḳayşerī ‘aleyhi (B 5b) ve ‘alā-cemī‘i’l-Müslimīn raḥmetu’llāhi’l-Bārī.

Bazen soru-cevap bölümünde, tarihte yaşamış kişilere dair rivayetler, menkıbe ve kıssalardaki diyaloglardan alıntılar da yer alır. Şârihin attan bahsettiği kısımda Şeyhülislâm Takiyyüddîn es-Subkî’ye sorulan soruları ve Şeyhülislâm’ın cevaplarını naklettiği 2 varaklık bölüm bu duruma örnektir:

Mes'ele: At Ādem 'aleyhi's-selāmdan evvel mi halk olunmuşdur yoħsa Őoħra mı halk olunmuşdur ve atun erkegi diŐisinden evvel mi halk olunmuşdur yoħsa Őoħra mı ve 'Arab atları berāzinden evvel mi yaratılmışdur yoħsa Őoħra mı diyü Őeyħü'l-İslām Taĳıyyü'd-dīn es-Subkī'ye su'al iderler. Ve "ĪadīŐ u eŐer ve aħbār-ı siyerden buňa delālet ider nesne vārid oldı mı?" dirler.

el-Cevāb: At Ādem'den iki gūn evvel veyā iki gūn ĳadar evvel yaratılmış olmasın ve erkek at diŐi atdan evvel ve 'Arabiyyāt berāzinden evvel yaratılmış olmasın iħtiyār iderüz. Evvelen at Ādem'den evvel halk olunmuşdur didūgūmūze birĳaĳ āyāt-ı beyyināt delāletiyledür. Biri "ĳَلْقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا"¹⁹⁵ āyetidür yer ve yerde olanun cūmlesi Ādem ve zūriyyetine ta'zīm u ikrāmen halk olunmuşdur. Kemāl-i ikrām ve nihāyet-i a'zām budur ki yer ve yerde olan eŐyānun cūmlesi Ādem'den evvel mevcūd ola. Nitekim bir ulu kimse gelmelü olsa aňa lāzım olan nesneleri ĳudūmından evvel ĳāzır ĳılınur. İmdi yer ve arz ve mā-fihānun yaratılması muĳaddem olup Ādem'un yaratılması mu'aħħar olur; zīrā Ādem ve zūriyyeti eŐref-i ĳalkıdır ve ĳazret-i Resūl Őalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eŐref-i cemī' -i ĳalk olmağın āħiren ĳalk olunmuşdur. Zīrā kemāl-i vücūd anuñladur, Ādem'den ĳayrı eger cemād ve eger ĳayvāndur, Ādem iĳün teħiyye olunmuşdur. Īayvān cemāddan eŐref olmağın cemādāt evvel ĳalk (A 143a) olunmuşdur; nitekim ĳadīŐ-i Őerīfde vāĳi' olmuŐdur ki Īaĳ te'ālā türbeyi sebt gūni ve cibāl ve tağları eħad gūni ve Őeceri iŐneyn gūni ve mekrūhı Őalı gūni ve nūri erba'a gūni ĳalk eylemiŐdür ve yerde beŐŐ-i devāb ĳamīs gūnidür diyü taŐriħ olunmuşdur. Eyle olsa at cemāddan eŐrefdür ve Ādem atdan eŐrefdür iĳtizā eyledi ki Ādem'den evvel at ve Őoħra Ādem ĳalk olunmuş ola. (...) Taĳıyyü'd-dīn Subkī ĳazretine zıkr olınan su'alleri su'al itdüklerinde vech-i meŐrūħ üzre her birine cevāb virmişdür. *Īayātü'l-Īayevān* Őaħibi İmām Demīri yazmağın terceme olunup burada taħrīr ü naĳl olunmuşdur fā'ideden ĳālī degüldür va'llāhu a'lem. (A 144b)

Akhisarī, mevzunun ĳok uzadığđ durumlarda özetleme iħtiyacđ görüp "muħaŐŐal cevāb budur" diye mevzuyu aĳıklığđ kavuşturur. "Rahmān" ve "Rahīm"ın soru ve cevap formu iĳinde mānālarının verildiğđ kısımda bu uygulamayı görmekteyiz.

Ve **muħaŐŐal cevāb** budur ki bu maĳūle esmā-yı Bārī'ye iĳlāĳı mecāz-ı mürseldür. İĳlāĳı ismi's-sebeb 'ale'l-müsebbeb ĳabīlindedür. Zīrā bu maĳūle keyfiyyāt-ı infī' āliyye ol ef'āle ki ĳāyātıdır esbāb u mebādıdır raħmet ve riĳĳat gibi ki iħsān ve

¹⁹⁵ "...yeryüzünde olanların hepsini sizin iĳin yaratan..." *Kur'ān-ı Kerīm*, Bakara 2/29.

tefaddule sebebdür. Kezâ fi-*Hâşiyeti'l-Kâdî* li-Şeyhzâde haşşahu'llâhu bi'l-hüsnâ ve ziyâdeh ve İmâm Şa'leb, **Rahmân** lafzı 'İbrânîdür aşılta hâ'-i mu'ceme ile [*رحمان*]*rahmân* idi. Zîrâ eger 'Arabî olsa 'Arab [*رحمن*]*rahmân* lafzını inkâr (A 30b) eylemezdi. Hâl bu ki inkâr eylemişdür ve *rahmân* nedür, dimişdür. Nitekim Kelâm-ı Kâdîm'de vâkı' olan ve “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ” buña delâlet¹⁹⁶ eyler, dimişdür. Muhaşşî-i mezbûr sûre-i Furkân hâşiyesinde böyle yazar. (A 30a)

Görüleceği üzere, soru ve cevap bölümleri Akhisarî'nin okuyucuyu muhatap alarak bizzat karşısında biri varmış gibi davrandığı, metnin monotonluğunu kırarak okuyucuyu hedefe odaklama gayretiyle hazırlanan bölümlerdir.

5.7.2.7. Hikâye/Rivâyet

Yüzyıllardır kulaktan kulağa dolaşan ve yazılı literatüre de geçmiş olan, tarihte yaşamış kişilerin başından geçen hikâye, rivayet ve kıssaların aktarıldığı bölümdür. Bu anlatılardan birkaçı örnek olması açısından aşağıya alınmıştır.

Dâvûd aleyhisselâm ve kurbağalardan öğrendiği tesbihler üzerine anlatılan hikâyeler şöyledir:

Hikâye: Dâvûd peygamber şalavâtu'llâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyh dir ki “Bu gice Hâk te'âlâya bir tesbîh ideyim ki bir mañlûk dañı ol tesbîhi itmemiş ola.” Dâvûd peygamberüñ evinde bir sâkiye¹⁹⁷ var-ımış. (A 102a) Ol sâkiyeden bir çurbağa çağırıp “Yâ Dâvûd tesbîhüñ ile fañr mı idersin? Ben yetmiş yıldır Hâk te'âlâya tesbîh iderüm dilüm zikru'llâhdan çurumamışdur. Ve on giceden berü bir yaşıl çatmadum ve bir şü içmedüm, iki kelimeye meşğül olduğumdan.” didi. Dâvûd peygamber çurbağaya “Ol iki kelime nedür?” didi. Ol çurbağa “Yâ müsebbehen¹⁹⁸ bi-küllî lisânin ve mezkûren bi-küllî mekânin”dür didi. Dâvûd peygamber 'aleyhi's-selâm “Bu sözden eblağ söz dimege yakın olmam.” dir. Ve Beyhaķî Enes ibn Mâlik'den -rağiya'llâhu 'anh- rivâyet ider ki Dâvûd peygamber kendü göñlünden dir ki “Bir kimse hâlıkını ben medğ eyledüğüm gibi medğ eylememişdür.” Dâvûd peygamber mihrâbında oturur ve yanında birke ve havuz var-iken bir melegi Hâk te'âlâ indirür ve melek Dâvûd peygambere “Yâ Dâvûd şü havzada olan çurbağanuñ âvâzını anla.” dir. Dâvûd çulak urur (B 73b) diñler, çurbağa “Sübñâneke ve bi-

¹⁹⁶“Onlara, ‘Rahmân’a secdeye kapanın denildiğinde ‘Rahmân da nedir?...’ derler...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Furkan 25/60.

¹⁹⁷ **Sâkiye** kesr-i kâf-ıla küçük ırmağdur nehr-i şağîr ma' nâsına.

¹⁹⁸ **Müsebbeh** feth-i bâ ile ism-i mef'ül şîğası üzredür.

hamdike muntehà ‘ilmike” dir. Melek Dāvūd’a -‘aleyhi’s-selām- “Nice görürsün?” dir, Dāvūd “Beni peygamber iden Tañrı te‘ālâ hakkı için ben Hâk te‘âlâyı bunuñla medh eylememişüm.” didi. Ve ‘İkrime rağıya’llāhu ‘anh, qurbağaların āvāzı tesbīhdür, dir. A‘meş Şālīh’den rivāyet ider ki bir qapunuñ şarīrin¹⁹⁹ işidür ve dir, bu qapudan bu tesbīhdür. Ve bir sene qurbağa ‘ādetinden çok olsa ‘aқabince tã‘ün u vebā vāki‘ ola.

Aşağıdaki metinde aslandan kaçıp bir ağaca tırmanan akıllı bir adamın ağacın üst dalındaki ayıyı düşürmesiyle bir hamlede hem aslandan hem ayıdan kurtulmasını anlatılır.

Hikāye: Ve Qazvinī ‘Acā’ibü’l-Mahlūqāt da zıkr eyler ki bir arslan bir kimesneyi qodı, ol kimse qaçdı bir ağaca qaçdı, arslan gördi şikārı ağaca qaçdı. Gelüp ağacuñ altında düşündi ve çökdi muntazır oldı ki ol adam ağaçdan ine. Ol adam baқdı üst yanında ağacuñ bir dalında bir ayu durur ve meyvesin devşirür. Ol adam ayuya baқınca ayu elin ağızına qodı, işāret eyler ki uskut ve şuş demek ister ve arslan ben bunda olduğımı bilmesün ve añlamasun, dir. Ol adam arslan ile ayu arasında mütehayyir qaldı. Zirā iki haşm-ı qavī aralarında dur bir qarīq-ile (A 114a) qurtulmaq qābil degül. Bārī te‘ālādan meded isteyüp rāy ü tedbīr yolına düşdi. Kendüyle bir büyük bıçağı var-ıdı anuñla ayu üzerinde olduğu dalı kesmege başladı. Tal bir miqdār kesildükde ayu ağır olduğundan qırıldı aşığa düşdi, arslan üzerine düşdi. Bir zamān birbiriyle güreşdiler āhirü’l-emr arslan gālib oldı ayuyı yırtdı ve dönüp gitdi. Ve ol adam tedbīr ü tedarikiyle ve Hâk te‘ālāya (B 83a) tazarru‘ ıyla hālāş oldı ve necāt buldı.

Fāsık olduğunu düşündüğü için oğlunun cenaze namazına gitmeyen bir babanın rüyasına giren oğluyla diyalogunun anlatıldığı bölüm şu şekildedir:

Hikāyet: Mu‘āz en-Nesefi-nām kimesneden rivāyet u hikāye olunur ki bir fāsık u fācir ve müfsid-i şāb ve yigit var-ıdı, vefāt eyledükde babası cenāzesine ve namāzına gelmedi. Ve babasına didiler ki “Niçün oğluñ namāzına gelmedüñ?”, babası “Fāsık u müfsid olduğün varmadum.” didi. Babası oğlını düşde gördi ve oğlı babasına “Sen benüm namāzuma gelmedüñ ise senden hayyir olan namāzuma geldi.” didi. Babası “Ol kimdür?” didi, oğlı “Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām yetmiş biñ ferişte ile namāzuma gelüp namāzumı qıldı, feriştelere ve beni mağfiretle muştuladı.” didi, babası “Bu kerāmet saña neden?” didi, oğlı “Müslümānlar gāzādan sālīmın

¹⁹⁹ *Şarīr* feth-i şād-ı mühmele ile emīr vezni üzre bunda qapunuñ āvāzı ve kıcıldısıdır.

döndüklerin işidüp mesrūr olup Hāḡḡ'a ḡamd u šškr eylemiš-idüm, Hāḡ te'ālā bu kerāmātı ikrām eyledi." didi. Mu'āz eydür, 'asker-i İslām šaḡ ve sālīm döndüklerine mesrūr olanuñ ḡālī böyle olıcaḡ ḡuzātđan ve 'asker-i İslām ḡāzīlerinden olanuñ ḡālī nice olmaḡ gerek. İšbu zıkr olınan fevā'id ü nškāt *Tefsīr-i ḡanefī* den yazılmıšđur, šöyle ma'lšm ola. (A 142b)

Hayvanlarla insanların temasları üzerine hoš anekdotlar da paylašan Abdšlcelīl bin Yšsuf, Sefīne isimli kišinin bašından geġen bir kurtulma hikāyesini ve aslandan aldıḡı yardımı Muhammed bin Mšnkedir'in rivayetiyle eserine almıštır.

Hikāyet: Muḡammed bin Mšnkedir Sefīne'den rivāyet ider. Ve Sefīne Resšlu'llāḡ šalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḡazretinüñ mevlāsıdır. Ve mezbšr Sefīne eydür, bir gemiye bindüm giderken gemi ufandı ve kırıldı bir taḡtaya bindüm, ol taḡta beni bir ḡamıšlıḡa ııkardı ki anda arslan var-ıdı, arslan beni ḡaršuladı. Ben arslana "Ben Resšlu'llāḡ'uñ mevlāsı Sefīne'yüm." didüm. Ol arslan ḡuyruḡını oynadup öñüme (A 194a) dššdı ve beni yol šzre ııkardı ve boḡazından bir āvāz išitdšrdi. Ben öyle ḡann eyledüm ki ol āvāz selām idi ve andan šoñra arslan dönšp gitdi. Ve zıkr olınan Sefīne'nüñ adında iḡtilāf vardur, ba'zılar ḡatında Ršmān ve ba'zılar ḡatında Mihrān ve ba'zılar ḡatında 'Ömer'dšr.

Abdšlcelīl bin Yšsuf, yeri geldikġe tarihte yašamıš mešhur kišilerin bašından geġen olayları anlatma ihtiyaçı duymuš ve bunları "rivāyet olunur ki" diyerek baḡladıḡı cšmlelerle šerhine almıštır. Bu šekilde verilen rivayetlerin de **Hikāye** bölšmlerine dahil edilebileceḡini dšššnmekteyiz.

Dānyāl Peyḡamber'le alakalı ašaḡıya alınan rivayetler böyledir:

Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl zamānında olan pādīšāha mšneccimler ve ehl-i 'ilmler gelšp "Fšlān ayda ve fšlān gšninde bir kimse anadan toḡup senüñ mšlkšni ol kimse ifsād eylese gerekdšr." didiler. Ol pādīšāḡ (A 196a) ol gicede toḡan ušakları öldšrmesine emr eyledi. Dānyāl anasından toḡduḡda oḡlını ele getiršp öldšreler diyš ḡorkusundan bir eceme iġine bıraḡdı ki bir arslan var-ıdı, dišisi ile ikisi daḡı bi-emri'llāḡi te'ālā Dānyāl'ı yalamaḡa bašladılar. Ve Hāḡ te'ālā Dānyāl'ı ḡurtardı, zamānı olduḡa peyḡamberlik virdi. Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl 'aleyhi's-selām kendš ššretini ve iki arslan ššretini yšzšğine naḡš eyledi. Ve iki arslan Dānyāl'ı yaladuḡları ol yšzšk naḡšında gšsterdi ve yšzšḡi eline taḡdı tā kim Hāḡ ššbhānehu ve te'ālānuñ ni'met u luḡf u iḡsānını unutmaya. Ve Ebš Mšsā-yı 'Eš'arī ol yšzšḡi bulup naḡš u ššretleri ol diyār 'ulemāsına su'āl eyledškde ol diyār 'ulemāsı Dānyāl

peygamber vech-i meşrûh üzere yüzüğünde bir âdem ve iki arslan şüretlerin nakş eyledüğünden haber virmişlerdür.

Kaşlarına sürdüğü yağla bir mesele konu olan Ebû Eyyûb'un kıssası da bu bölüm dahilinde değerlendirilebilir.

Ve **rivâyet** olunur ki Ebû Eyyûb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Mansûr üzre girürdi, ol dühn-i ma' mül sebebiyle Mansûr Hâlıfe olduğda birkaç zamân muqarreblerinden olup öldürmemişdür ba' dehu ğamz-ı a' dâ vü nifâk-ı ' udâ ile öldürmişdür, dirler. Fe-emmâ fi-zamâninâ erbâb-ı devlet yanlarında olan ħussâd-ı bed-nihâda dühn-i Ebû Eyyûb degül sihr-i Hârût u Mârût kâr eylemek ne ihtimâldür belki ğazab-ı Rabb-i melekût u ħaşm-ı ħâlîk-ı zi'l-ceberût kâr ider. Ve zıkr olunan yağ ħalk arasında meşhür olup *duhnu Ebî Eyyûb* ħarb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

Buğdayın ve insanoğlunun tarım macerası Ka'bü'l-Hibr'e dayandırılarak metne şu şekilde alınmıştır:

Ve Ka'bü'l-Hibr didükleri ' âlim ü fâzıl ve ħibr ü kâmilden **rivâyet** olunur ki Âdem 'aleyhi's-selâm yere indükde Mikâ'il 'aleyhi's-selâm Âdem'e buğday dânesinden bir nesne getirüp Âdem'e "İşbu buğday senüñ ve oğullarınüñ rızkıdır. Kalk, yer sür ve işlâħ eyle ve dâneleri ek, zirâ' at eyle ve toħum saç." didi. Âdem eyle eyledi. Buğday dâneleri deve kuşu yumurdası gibi iri oldu. Tâ İdrîs peygamber zamânına dek buğday dâneleri deve kuşu yumurdası gibi idi. ħalk kâfir olmağın tavuħ yumurdasına dek eksildi. Andan şöñra eksile eksile göğercin yumurdası ħadar oldu, tâ findık ħadar olıncaya dek. Ve ' azîz-i Mısr zamânında noħüd ħadar idi. (A 371b)

Hikâye ve **Rivâyet** bölümleri tahkiye usulüyle eserin dinamik tutulduğı, kimi zaman tarihteki meşhur kişilerin maceralarından kesitler sunan, kimi zaman fabllarda olduğı gibi hayvan hikayelerinin ve hayvanların insanlarla teması neticesinde doğan mevzuların okuyucuya sunulduğı, bünyesinde iç içe geçmiş hikayeleri de barındıran kısımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.7.2.8. Acîbe/Garîbe

Akhisarî zaman zaman kişilerin başından geçen komik, garip, ilginç olayları da aktarmak istemiş ve bunları **Garîbe** ya da **Acîbe** başlığıyla vermeyi uygun görmüştür. Bu tip anlatıların geneli ders çıkarılacak hikâyelerdir. Cimriliğıyle meşhur olmuş kişilerin başına gelenler, hayvanların insanlarla konuştuğı durumlar bu başlıklar altında okuyucuya

sunulmuştur. Bu anlatılar şerh metninde “kışsa-i ğaribe vü hikâyet-i ‘acibe” ifadeleriyle tanımlanmıştır.

İlginç bilgi olarak algılanan malumatlar da şerhte bu başlık altında verilir.

‘**Acibe**: Hâzret-i İmâm Şâfi‘î’den hikâye olunur ki Rûmiyye-nâm şehirde bakırdan bir ağaç vardır ki tılsımdur ve ol ağaç üzerinde bakırdan bir şıgırcık kuşu vardır. Zeytûn vakti olduğda yılda bir kerre ol kuş öter, ol nâhiyelerde ne kadar şıgırcık kuşları var-ısa cümlesi gelür, ayaklarında birer zeytûn ve minkâr ve burunlarında birer zeytûnları var. Her şıgırcık üçer zeytûn getirüp bakır şıgırcığı başına atarlar. Ol diyâr halkı şıqup yağ iderler, ol yıl yağı kifâyet ider. *Kezâ fi-Hâyâti’l-Hayevân li’d-Demîri* ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Bârî. (A 344a)

Bu bölümde anlatılanların genelde kıssadan hisse diyebileceğimiz ders çıkarılması gereken hikâyeler olduğunu tekrar etmekte fayda vardır. Anlatılana göre bir gün bir kişi aslandan kaçarken bir kuyuya düşer, aslan da peşinden düşer; ancak kuyuda da açlıktan ölmek üzere olan bir ayı vardır. Aşağıda anlatılan hikâye, ayının akıllı davranması sebebiyle üçünün de kurtuluşa erdiği bir sonla biter. Hikâyenin sonunda ise Abdülcelîl bin Yûsuf

“Bu meşel ü hikâyetden murâd ‘âkil olan kendü şehvât ve ârzûlarına tâbi’ olmayup umûruñ ‘avâkıb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Hüşûşan şol umûrda ki helâkden havf olana ‘âkıbet-endiş ve şonuñ fikr idici gerek ve her umûrda hâzımı terk eylememek gerekdür, dimek olur.” (A 113b)

diyerek akıllı kişinin kendi istek ve arzularına uymayıp içinde bulunduğu durumun sonunu düşünerek hareket etmesi gerektiğini anlatır.

‘**Acibe**: Bir kimse arslandan kaçarken kuyuya düşdi arslan dağı düşdi meger muqaddemen bir ayu dağı düşmiş imiş. Arslan ayuya “Kaç gündür kuyudasın?” didi, ayu “Bir niçe gündür açlıktan ölüyorum.” didi, arslan ayuya “Bu adamı yiyelüm, tok ölürüz.” dir. Ayu “Ya tekrâr aç olıcağ kuyuda ne (A 113b) işleyelüm? İmdi ra’y ü tedârik budur ki biz and içelüm bu adama zarar eylememesine tâ bu adam bizüm halâşumuz ve kırtulmamuza (B 82b) ve kendü halâşına bir hîle vü dermân eyleye. Zîrâ hîle vü dermâna bu adam bizden kudretlüdür.” didi. Arslan ve ayu and içdiler ki ol adama zarar u ziyân itmeyeler. Ol kimse arayup bir delik buldı, ol delikden bir fezâ vü şahrâya çıkdı, halâş oldı ve arslan ve ayuyu halâş eyledi. Bu meşel ü hikâyetden murâd ‘âkil olan kendü şehvât ve ârzûlarına tâbi’ olmayup umûruñ

‘avākīb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Hıuşūşan şol umūrda ki helākden havf olana ‘ākıbet-endiř ve şonuñ fikr idici gerek ve her umūrda hāzmi²⁰⁰ terk eylememek gerekdür, dimek olur.

Akhisarî, bu bölümlerin birinde yemeğe düşkünlüğüyle meşhur Halife Süleyman bin Abdülmelik’ten bahsetmiştir. Anlatılana göre halife bir gün, sabah kahvaltıda kırk tane kızarmış tavuk, kırk yumurta, seksen dört yağlı böbrek ve seksen ekmek yer. Sonrasında halk için kurulan bir sofraya oturur ve bu sofrada herkesle birlikte tekrar yemek yer. Başka bir gün ise dostlarıyla kendi bostanını gezerken bostanda yetişen her çeşit meyveden yerler, herkes doyar; ancak halife yemeye devam eder. Ardından kızartılmış tam bir kuzuyu yer, sonra da hızlı hızlı meyve yemeye devam eder. Daha sonra iki kızarmış tavuk yeyip meyve yemeye kaldığı yerden tekrar devam eder. Meyveden sonra içine bir adamın sığabileceği büyüklükte bir çanak içinde şeker ve yağdan yapılmış bir tatlıyı getirirler ve halife tatlının tamamını yer. Bostandan çıkıp hilafet makamına gittiğinde de bir sofraya kurduktur, zerre iştahı azalmadan o sofrada da yemeye devam eder.

Süleymān bin ‘Abdi’l-melik-nām halife yemeğe hāriř idi. Hattā andan eřyā-yı ğarībe naql olunur. Onlardan biri budur ki, günlerden bir gün şabāh yemeginde kırk dāne biryān olmuş tavuk ve kırk yumurda ve seksen dört bögrek yağıyla ve seksen cerdeka ya‘ nī rağīf ve girde didükleri etmegi yir. Andan şoñra sofraya getirür ve ‘āmmē için olan envā‘-ı ni‘ amı ihzār iderler ve döşerler. Cümle sofrada oturan kimesnelere yir. Ve bir gün daĥı kendü büstānına yārānıyla girer. Büstancıya emr ider, her cins fevākıhden ve şimārdan düşürür, önüne getirür. Yanında olan yārān doyar, Süleymān yine tiz tiz yimekte. Andan şoñra bir biryān kuzı ister, getirürler bi’t-tamām kuzıyı yer. Andan şoñra meyveye başlar tiz tiz yir. Andan şoñra iki dāne tavuk getirürler biryān olmuş, anı da yer. Andan şoñra meyveye başlar tiz tiz yer. Andan şoñra bir çanak ki içinde bir adam oturur, sükker ve yağ ve sıvık ile tolu önüne qorlar. Aĝaç çanak içinde olanıñ cümlesin yer. Andan şoñra büstāndan çıkup dāru’l-hilāfete gider, önüne sumāt getirürler. Aşlā ve kāt‘ā yemek yimesinde bir eksügi olmaz. Sumāt kaldırıncaya dek elin sumāt ve sofradan çekmez. Ve bir sene hacc-ı şerīfe gider, Tā’if-nām mekāna gelür. (A 121b) Yedi yüz enār ve bir kuzı ve altı tavuk ve bir mekkük kuru üzüm yir. Ve dirler ki marāz-ı mevtine sebeb bir gün dört

²⁰⁰ *Hāzmi* feth-i hā‘-i mühmele ve sükün-ı zā-yı mu‘ceme [ile] emri ve işi zabt idüp i‘timād olunacak nesne ile almağdur.

yüz yumurda ve sekiz yüz incir ve dört yüz bögrek yağıyla ve yigirmi tavuk Mercidâbık'da yir ve maḥmûm olur ve ḥummâ 'askeri içinde fâş olur.

Aslında **Hikâye** ve **Rivâyet**lerin alt başlığı olarak kabul edilebileceğimiz bu bölümde Akhisarî, garipliği ve çıkarılması gereken derslerle akılda kalıcı örneklere yer vermiştir.

5.7.2.9. Nükte

Nükte, şerh edilen her kelimedede göremeyeceğimiz hoş latifelerin verildiği bölümdür. Metinde toplamda altı nükte başlığı bulunmaktadır ve bunların hepsi attan bahsedilen bölümde ardarda sıralanmış haldedir. Atın diğer hayvanlara karşı üstünlüğünün ve insanoğluluyla olan bağının ele alındığı bu bölümlerden üç tanesi örnek olmak üzere aşığıya alınmıştır.

Nükte: At cümle devâb ve bineklerden ezyen ü emel ve gökçekdür ve lâkin licâm ve uyansız zabt olunması mümkün degüldür imân daḥı tã'ât u 'ibâdâtuñ emel ü ezyen ve eñ gökçegidür. Eger imânı namâz u tã'ât ve şalâvât u 'ibâdât-ıla zabt u ḥıfz olunmazsa kaçmasından ḥavf olunur. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ min-zevâli'l-imân. (A 139a)

Nükte: Küffâr-ile ceng olunurken bir kimsenüñ atı kaçsa (A 139b) ve küffâr eline girse anı zencire ururlar ve elini eñsesine bağlarlar ve ayağına bukağı ururlar ve karnın aç dutarlar ve cefâyı çok iderler. Bir kimseden imân kaçsa ne'ûzu bi'llâh yüzi kara olur, elini boynına oddan zencir ile bağlarlar ve ayağına oddan bukağular ururlar ve tã'am u şarâbı od olur ve libâs ve geyecekleri oddan olur. Ne'ûzu bi'llâhi mine'n-nâr bi-hürmeti nebiyyi'l-muḥtâr 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm ilâ-yevmi'l-ḳarâr.

Nükte: Ḥaḳ sübhânehu ve te'âlâ Süleymân peygambere -'aleyhi's-selâm- atlar virmiş-idi, anları fi-sebîli'llâh ve fi-tã'ati'llâh kılduğıcün Ḥaḳ te'âlâ aña zahmet ü meşakkatsiz bir merkeb virdi ve aña 'ivaż eyledi ki ol riḥ ve yeldür. Nitekim Ḳur'ân-ı 'Azîm'de "فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ"²⁰¹ vâқи' dür. İmdi mü'min olan kimse de kaçan atını fi-sebîli'llâh ve Ḥaḳ yolında ve Ḥaḳ te'âlâ tã'atinde kılsa aña 'ivaż cennetde yâḳût ve cevherden atlar virür ki anlardan sidik ve ters olmaz ve yimek ve içmek istemez ve aña biner ve uçar, cennetde istedüğü yere iledür. Ve bu ḥod özge luḫ u kerem ve iḥsân u devletdür. Ḥaḳ te'âlâ cümlemüze rızâ-i şerîfi üzre at beslemek ve gâzâ eylemek müyesser eyleye, âmîn. (A 139b)

²⁰¹"Biz de rüzgârı onun buyruguna verdik. Rüzgâr, onun emriyle..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Sad 38/36.

Kendisinin de siyah bir atı olduğunu bildiğimiz Akhisarî'nin atlara karşı özel bir ilgisinin olduğu, atlarla alakalı verilen bilgilerdeki detay, çeşitlilik ve hacimden rahatlıkla anlaşılabilir. Nükte başlığıyla verdiği bilgilerle de ata dair hoş anekdotlar sunar.

5.7.2.10. Latîfe

Yaşanmış komik hikâyelerin anlatıldığı bölümdür. Eserde sadece aşağıya alınan üç örneği vardır:

Latîfe: Bir zarîf ü 'ârif kimse bir bahîl dostı üzre girmege destür (A 182a) ister ol bahîl için ısıtmaludur, dirler ol zarîf karşusunda ve öñinde “Yemek yiñ tã ki derleye.” dir.

Latîfe: Sehl bin Hârûn buhl ve nâkesligi ögmek için bir kitâb 'amele getürür ve te'lif ider ve ol kitâbı Hâsen bin Sehl'e bahşış eyler. Hâsen ol kitâbı okur ve güler, arkası üzre düşer ve aña “Bu kitâbda emr eyledüğüñ nesnenüñ üzerine eyledük senüñ şevâbuñı.” diyü ol kitâb arkasına yazar.

Latîfe: Hârûnu'r-Reşîd-nâm pâdişâh bir gün ava çıqup 'askerinden ayru düşdi; ancak Fazl bin Rebî'-nâm kimse Hârûnu'r-Reşîd ardında idi. Nâ-gâh bir eşek üzerine bir koca ve pîre rast geldiler ki gözleri yaş idi. Fazl, ol kocaya “Ne yere gidersin?” didi. Koca “Hâ'î ve (A 504a) bostâna giderüm.” didi. Fazl, ol kocaya “Senüñ gözünü yaşarması kesilmesine bir devâ vü 'ilâc disem ol 'ilâcı eyledüğüñ vaqit gözünüñ ruṭûbet ve yaşlığı gitse olmaz mı, ve bu 'ilâcı saña şalık virsem cã'iz degül mi?” didi. Koca “Ol 'ilâca ziyâde ihtiyâcum vardır ve cânuma minnetdür ve luṭf u iḥsândur.” didi. Fazl “Havanüñ direklerin ve şunuñ tozunı al ve tomalan mantarı yaprağıyla bir ceviz kabuğına koyup gözüne sürme çek taḥkîk, işbu 'ilâc gözünde olan yaşlığı giderür.” didi. Ol kocacık fi'l-hâl eyerüñ qarabüs ve öñ kaşına dayandı ve bir uzun zuraṭa ile bir zuraṭa idüp Fazl'a gönderdi ve “Şalık virdüğüñ 'ilâcuñ ücretidür, al.” didi. Ve “Eger ol sürmenüñ bize fã'idesi olursa biz de senüñ için ücreti daḥı ziyâde iderüz.” diyü Fazl'a söyledi. Hârûn'ur-Reşîd ol 'ârif kocadan bu aḥvâli işidüp bir mertebe güldi ki at arkasından düşe yazdı.

Abdülcelîl bin Yûsuf, **Hikâye-Rivâyet** bölümlerinin haricinde de anlatımı kuvvetlendirmek, tekdüzeliği kırmak gayesiyle büyüklü küçüklü farklı öykülere yer vermiş ve bunların her birini muhtevaya göre farklı şekillerde isimlendirmiştir. Yukarıda verilen örneklerde ikisi cimri kişilerin biri Halife Harûn Reşîd'in başından geçen bir olayı anlatır.

5.7.2.11. Tılsım

Örneğine az rastlanan bölümlerdendir. Muakkid kelimesinin şerhinde benzer kelimelerle birlikte tılsımın da anlamını veren Abdülcelil bin Yûsuf, tılsım için

“**Tılsım**, āṣār-ı ‘aḳāḳîr-i arzı āṣār-ı semâviyye ile cem‘ idüp andan emr-i ‘acîb ve şey’-i ġarîb zâhir olmaḳdur. Ve **tılsım** ma‘ nâsı maḳlûbındadır, dinilür ki maḳlûbı ve ‘aḳsi musallaḳ olur.” (A 409b)

der. Şerh metninde de sinek ve kurtla alakalı bahislerde geçen aşağıdaki şu 3 tılsıma yer verir:

Tılsım: Tâze gündüs ve zirnîḫ-i aşfardan berâberce birer miḳdâr alup ikisini de döġüp yaban şoġanı şuyıyla yoġurup anuñla yaġlansalar siñek ḳonmaya ve bundan bir mişḳâl alup sofrâ üzre ḳosalar mādâmki sofrâ üzredür sofraya siñek ḳonmaya. (A 177b)

Tılsım: Eger baḳırdan ḳurd şüretin düzüp ve içini boş eyleyüp ve içinde bir ḳurd ḳazîbi ḳonulup üfürseler anuñ âvâzını işidüp ḳurdlar aña cem‘ olup geleler. (A 212a)

Tılsım: Ve eger baḳırdan ḳurd şüretini düzüp ve ḳurd zibli ile aña doldurup anı istedüġün yerde defn eylesin ve gömesin ol yerden ḳurdlar ḳaçup gideler. (A 212a)

Eski kültürlerde bir nesnenin gizli özelliğini ortaya çıkarma usulüne baġlı olarak oluşturulmuş tılsımlar; çeşitli varlık, nesne ve hayvanlardan korunma amacıyla denenmiş uygulamalardır. Bu bölümde verilen bilgiler de eşyaların tabiî özelliklerini tanıyıp kullanma usulüyle uygulanan **el-Havâs** bölümlerindeki tedavi tavsiyelerinden farklı görünmemektedir, ancak **Tılsım** adıyla dikkat çekilmek istendiği anlaşılmaktadır.

5.7.2.12. Hikmet

Şerhte sadece bir yerde örneği görülen bir bölümdür. Akhisarî, şerhini hazırlarken müracaat ettiği yazarlar ve eserleri hakkında da bilgiler vermek gerektiğini düşünmüş olsa gerek ki metnin içinde ya da derkenar olarak sonradan eklenmiş notlarla bu kişi ve eserler hakkında bilgiler paylaşır. Örneğin Zemaḫşerî’nin bacağı kesilmesi mevzusunu serçelerden bahsettiği bölümün sonunda **Hikmet** başlığıyla not etmeyi tercih etmiştir. Onun dilinden mevzu şöyledir:

Hikmet: Şāḫib-i Keşşāf Zemaḫşerî’nün ayaġı kesik idi. Sebebinden su’âl eylediler. “Anam bed-du‘âsıdur.” (B 48a) didi. “Bir gün küçüklüğüm zamânında bir serçe

dutdum ve bir iplik ile ayağından bağladum elümden ol serçe kırtıldı. Bir dīvār deligine girdi yetişdüm ayağında olan ipliğinden çekdüm ayağı kırıldı. Anam bī-ḥuzūr olup ‘Kaṭa‘a’ llāhu ricle’l-eb‘adi kemā ḳaṭa‘te riclehu.’ didi. Büyük olup ṭālib-i ‘ilm olacaḳ yaşı yetişdügümde ṭaleb-i ‘ilm için Buḥārā’ya rihlet eyledüm ve atdan düşüp ayağum kırıldı ve ayağuma bir ‘amel eyledüm ki kesmegi icāb eyledi.” diyü cevāb virür. Ebū Ḥamza eydür: “ ‘Alī bin el-Ḥüseyn bin Zeyne’l-‘ābidīn yanında idüm. Serçeler anuñ dolayından uçarlardı ve öterlerdi ve baña ‘Yā Ebā Ḥamza bu serçeler ne dirler bilür misin?’ didi. Ben ‘Bilmem.’ didüm. ‘Alī bin Ḥüseyn ‘Bunlar Tañrı te‘ālâyı taḳdīs iderler ve ḳūt-ı yevmiyelerin isterler.’ ” didi. (A 69b)

Bu cümlelerin yanında da derkenar olarak Zemahşerî hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Şāhib-i Keşşāf unı adı Maḥmūd bin ‘Ömer bin Muḥammed bin ‘Ömer’dür. Dört yüz altmış yedi tārīhinde Ḥ‘arizm-nām memleketüñ köylerinden Zemahşer-nām köyde dünyāya gelüp beş yüz otuz sekizde Ḥ‘arizm Cürcāniyye’sinde vefāt eylemişdür. *Keşşāf* gibi bī-naẓir tefsīr ki andan evvel böyle tefsīr tasnif olunmamışdur, anuñdur. Ve tefsīr-i ḥadişde *Fā’iḳ* ve ‘ilm-i lügatde *Esās* ve *Rebī‘u’l-Ebrār* ve naḥivde *Mufassal* ve *Enmūzec* ve usülde *Minḥāc* anuñdur. (A 69b derkenar)

5.7.2.13. Nasīhat

Temel bölümlerin haricinde sadece tek örneğine rastlanan bir bölümdür. İhyā’dan nakledilen, Akhisarî’nin de Kemaleddin Demirî’den aldığı aşağıdaki anekdot kardeşliğin önemine vurgu yapan bir nasihattir:

Ebū Zerr-i Ğıfārî raḳiya’ llāhu ‘anh iki öküzü bir boyunduruḳda (B 67b) çift sürerken görür ki biri ḳaşınmağa başlar öbür öküz ol ḳaşınıncaya dek ṭurur. Ebū Zerr birbirine muvāfaḳatın görüp ağlar ve dir ki “Fi’ llāh ḳardaşlar olanlar da böyledür. İki ḳardaş daḳı ‘amel ider Allāh için, biri durıcek ol bir ḳarındaş aña muvāfaḳat eyler ve muvāfaḳatla iḳlāş tamām olur. Bir kimse ḳarındaşlarında muvāfaḳat üzre olmasa ol münāfiḳdur, didi. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür, ol daḳı *İhyā*’dan naḳl eyler. (A 94b)

5.7.3. İktibas ve İstişhat Kullanımı

Ele alınan konunun, üzerinde değerlendirmede bulunulan mevzunun sağlam kaynaklardan yapılan nakillerle açıklığa kavuşturulması ilmî usullerin takip edildiği tüm metinler gibi şerhlerde de sıklıkla başvurulan yöntemlerdendir. Edebî sanat/terim boyutu

da olan “iktibas” ve “istişhat” kavramları geçmişin birikiminden istifade tekniği olarak karşımıza çıkar.

Türk edebiyatında önceleri âyet ve hadislerden alıntı yapma şeklinde uygulanan iktibas, zamanla çeşitli ilim dallarından yapılan her türlü nakli de işaret eder şekilde kullanılmıştır.²⁰² Sözlüklerin sıklıkla kullandığı bir yöntem olan istişhat ise kelimelerin anlam, yapı ve kullanımlarını mevcut literatürden hareketle örneklendirmek amacıyla tercih edilmiştir.²⁰³ Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da da yoğun şekilde iktibas ve istişhat usullerine başvurulduğu görülmektedir. Abdülcelil bin Yûsuf, şerhe konu olan kelimelerin okunuş, anlam ya da kültürel ve edebî çerçevede kullanılışlarına dair örnekler sunmuştur. Bu örnekleri ele alırken sıklıkla âyet ve hadis iktibaslarına yer vermiş, beyitte geçen kelimeyi açıklarken anlama ya da kullanıma dair Câhiliye Arap şiiri, Farsça edebî eserler, Türkçe manzumelerden örnekleri şerhini tasdiklemek amacıyla şahit göstermiştir.

Bir şârih olarak Abdülcelil bin Yûsuf’un şerh anlayışının önemli noktalarından birinin kaynak eserlerden yaptığı iktibas ve istişhatlar olduğu söylenebilir. Âyet, hadis ve dinî kaynaklar ile Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılmış farklı ilim dallarındaki pek çok eserden yaptığı çok sayıdaki alıntı, şerhini zenginleştiren unsurlardan biridir. Savunduğu görüşü ya da mevcut bilgisini sağlamlaştırmak amaçlı başvurduğu örnek verme ya da şahit gösterme konusundaki ısrarcı tutumu da onun şerhe bakışının ve bilimsel üslubunun göstergelerindedir.

Şerh metninde toplamda 225 âyet-i kerime ve 139 hadis-i şerif-rivayet kullanıldığı tespit edilmiştir. Âyet iktibaslarının çoğu **Kelâm-ı Kadîm ve Kur’ân-ı ‘Azîm’de vâkı’ dür** şeklinde bir ibareyle âyet oldukları belirtilerek esere alınmış haldedir. Âyet ve hadislerin dışında tefsir, fıkıh, tıp, tarih, edebiyat, ansiklopedik kaynaklar, gramer ve belagat gibi alanlardaki pek çok eserden de kelimelerin anlam ve kullanımlarına ya da olayların rivayetlerine dair alıntılar yapıldığı ya da yararlanıldığı görülmektedir.

Eserde Arapça deyim, atasözü, vecize cinsinden ibareler de oldukça fazladır, bunlar şârih tarafından **el-Emsâl** başlığıyla tercüme edilmiş, kullanım amaç ve durumları izah edilerek verilmiştir. (bk. el-Emsâl)

²⁰²Mustafa İsmet Uzun, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iktibas#2-turk-edebiyati> (Erişim 1 Mart 2023).

²⁰³İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 1 Mart 2023).

Abdülcelîl bin Yûsuf'un şahit olarak gösterdiği Arapça manzum parçaların sayısı 119'dur. Bu manzum örneklerin bir kısmını müelliflerini belirterek eserine almıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un ismiyle andığı 54 kişi ve onlara ait şiir örneklerinin bulunduğu varaklar kişi adına göre alfabetik olarak sıralanmış şekilde aşağıdadır.

A'şâ, Meymûn b. Kay (ö. 7/629 [?]): A 26a

Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797): A 269b

Abdulmuttalib (Hz. Peygamber'in dedesi) (ö. 577): A 88b

Abîd/Ubeyd b. El-Ebras (ö. 555 [?]): A 205a

Adiyy b. Zeyd (ö. 600 civarı): A 438b

Âmir b. Fûheyre (ö. 4/625): A 96a

Amr b. Ma'dîkerib (ö. 21/641-42): A 118a

Antere (ö. 614 [?]): A 151b

Asma'î (ö. 216/831): A 275b, A 438b, A 452a

Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84): A 338a

Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641): A 96a

Câhız (ö. 255/869): A 464b

Cehennâm (ö. ?) A 26b derkenar

Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771): A 174b

Ebû Bekir es-Siddîk (ö. 13/634): A 96a

Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]): A 116a

Ebû Temmâm (ö. 231/846): A 327a

Ebû Ubeyd (ö. ?): A 316a

Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057): A 173a, A 173a derkenar

Ebu'l-Hayr el-Vâsîfî (ö.?): A 173b

Ebu'l-Müslim el-Horasanî (ö. 137/755): A 198b

Ebu't-Tayyîb el-Me'mûnî (ö. ?): A 281a

Eşcaî (ö. ?): A 38a derkenar

Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486) *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel*: A 32a

Ferezdak (ö. 114/732): A 36a, 201b

Haccâc-ı Zâlim, Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi (ö. 95/714): A 363b

Halef b. el-Ahmer en-Nahvî (ö. 180/796 [?]): A 223a

Halife Mansûr (ö. 158/775): 199b

Hazamî (ö. ?): A 358a

Hudbe b. Haşrem (ö. ?): A 154b

İbn Uneyn (ö. 630/1233): A 284a

İbnü'n-Nahvî (ö. 513/1119), *el-Kasîdetü'l-Münferice*: A 450a

İmriül-Kays b. Hucr (ö. 540 civarı): A 34b, A 34b derkenar, A 64b

Lebîd b. Rebîa (ö. 40 veya 41/660 veya 661): A 47b

Mâlik b. el-Huveyrisi'l-Eşter (ö. 37/657 [?]): A 500a

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 833/1429) *Mukaddime-i Cezerrîyye*: A 27a

Muhammed Endelüsî (ö. ?): A 173a

Ömer b. el-Ahmer (ö. ?): A 275b

Râ'î en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]): A 438b

Râciz (ö. ?): A 276a

Rakâşi (ö. ?): A 294a

Remmâh b. Ebred (ö. ?): A 282a

Ru'be b. 'Accâc (ö. 145/762): A 218a

Selm isimli biri (ö. ?): A 182a

Seriyü's-Sakatî (ö. 251/865): A 300a

Şâtîbî, Hâfız Ebu'l-Kâsım b. Firrûh (ö. 590/1194) *eş-Şâtîbiyye*: A 27b

Tuveys (ö. 92/711): A 386b

Umâre el-Yemenî (ö. 569/1174): A 296b

Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630 [?]): A 46b

Velîd b. Ukbe (ö. 61/680-81): A 13a

Yahyâ b. Mu'âz er-Râzî (ö. 258/872): A 211a

Zebbâ (ö.?): A 292b

Zemahşerî (ö. 538/1144): A 175a

Zünnûn-ı Mısrî (ö. 245/859 [?]): A 298b, A 299a

Şu varaklarda yer alan manzum parçalar ise Abdülcelîl bin Yûsuf tarafından müellifi belirtilmeden metne dahil edilmiştir:

A 10b, A 18b, A 25a, A 28b, A 66a derkenar, A 67a, A 85a, A92a, A 101b, A 114b, A125b, A151b, A 153b, A 154b, A 155b, A 183a, A 186a, A 191b, A 192b, A 205b, A 206b, A 211a, A 236b, A 237a, A 237b, A 270b, A 271a, A 296a, A 296b, A303b, A 305a, A 338a, A 350b, A358a, A 358b, A367b, A 397a, A 404a, A 406b, A 439a, A 475a, A 476a, A 479a, A 486a, A 506b.

Ana metnin Arapça-Türkçe bir sözlük oluşunun da etkisiyle eserde kullanılan kaynakların ve iktibasların çoğunluğunun Arapça olduğu ve Farsça örneklerin az olduğu görülmektedir. Farsça kaleme alınmış eserlerden yapılan iktibasların bulunduğu varaklar şöyle sıralanabilir:

Feridüddîn Attâr (ö. 618/1221): A 400b *Pendnâme*: A 48a, A 246a, A 372a

Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390 [?]): A 34b

Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Dekâ'iku'l-Hakâik*'ta örnek gösterdiği bir beyit: A 339b

Şeyh Sâdî-i Şîrâzî (ö. 691/1292): A 207a

Müellif belirtilmemiş: A 47a

Eserdeki Türkçe iktibasların kaynakları ve müellifleri ise aşağıda verilmiştir.

Hüsâm b. Hasan el-Konevî (15. yy.), *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi*: A 336a

Kerîmî (16. yüzyıl), *Lügat-i Kerîmî*: A 342b

Lâmîî Çelebi (ö. 938/1532), *Lügat-i Manzûme*: A 338b

Lütfullah Yûsuf Halîmî (ö.902/1497'den sonra), *Lügat-i Halîmî*: A 342b

Şâhidî İbrahim Dede (ö. 957/1550), *Tuhfe-i Şâhidî*: A 35b, A 280a

Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451), *Muhammediyye*: A 178b

Abdülcelîl bin Yûsuf, yazılanların dayanaklarının olmasına ve bunların şerh metninde zikredilmesine özen göstermiştir, bu kapsamda dinî literatür, tarihî malzeme, edebî eserler ve sözlükler sık sık başvurduğu kaynaklardır. Bu eserler kendisinin de mukaddimede belirttiği, şerhini hazırlarken yararlandığı ana kaynaklarıdır. Metindeki iktibasların çoğu da bu kaynak eserlerden yapılan iktibaslardır. Şârihin şerhinde kaynakları etkili bir şekilde kullanması ve her kullanımına mutlaka eserin adı ve müellifiyle birlikte işaret etmesi titiz üslubunun göstergesidir. Gönderme, iktibas ve istişhat mevzuları Şerh-i Seb'atu Ebhur için birbirinden ayrı düşünülemezler durumdadır. Ayrıca başvuru eserlerinin kullanımı ve şerhteki yerleri açısından da oldukça önemlidir. Bu yüzden bu konunun bir kısmı şerhin kaynakları ve kaynak kullanımını bahsinde ele alınacaktır.

Düşünceyi destekleme ve delillendirme, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için konuya örnek verme ya da anlatımı kuvvetlendirme amaçlarıyla eserde yer alan iktibas ve istişhatların kullanımlarına dair örnekler birkaç madde halinde aşağıda sıralanmıştır:

Bir şârih olarak Abdülcelîl bin Yusuf, şerh esnasında ilgili kelime ya da ifadenin âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerde ya da literatürde geçtiği yerlere atıfta bulunmaya özen göstermiştir.

Aşağıdaki örnekte *hulq* kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiğini belirtir.

Devlet ü dünyâ vü 'uqbâ andadur

Andadur her hulq-i zibâ andadur

Şerh:

Hulk zamm-ı hā'-i mu' ceme ve sükūn-ı lām-ıladur. Bunda zammeteyn ile lügatdür. Kelām-ı Qadīm ve Furkān-ı 'Azīm'de “إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”²⁰⁴ vāqı' dūr. (A 11a)

Başka bir yerde ise fātır kelimesinin Kur'ân-ı Kerīm'de geçtiği yere işaret eder.

Ve *fātır* yaradıcıdır hālîk ma' nāsına. Kelām-ı Qadīm'de “إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي”²⁰⁵ vāqı' dūr, halaqanî ile tefsîr olunmuşdur ve fātırı's-semāvāti ve'l-arḍ, mübdîu halkihimā ile tefsîr olunmuşdur. (A 97a)

Abdülcelîl binYûsuf, alıntısını yaptığı âyet-i kerime ve hadis-i şerifleri, şiir örneklerini olduğu gibi bırakmayıp çoğunlukla “ya' nî” ifadesiyle bağladığı ifadelerle vermeyi tercih etmiştir.

Ebter kuyruğı kesik olandır, el-maqtû' u'z-zeneb ma' nāsına. Kezā fi-Cāmi'i'l-Luġa. Ve 'alime bābındandır. Oğlı olmayan ve kendüden sonra uşağı kalmayana dağı *ebter* dinilür. Ve her hayırdan münkaṭi' olan emre *ebter* dinilür. Hazret-i Resül-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “كل امر ذي بال لم يبداء باسم الله فهو ابتر” demişdür. Ve bir hadîş-i şerîfde “كل امر ذي بال لم يبداء بحمدالله فهو اجزم” demişdür. *Ya' nî* her emr ve her iş ki zî-bāl (A 7b) ü zî-hāl ü zî-şeref ola ve mühim ola anda Allāhu te'ālā celle celāluhu ve 'azze ve 'alā adıyla ibtidā ve “el-ḥamdu li'llāh” ile bed' olunmaya, ol emr ebter ü eczem ve ecda' ü eczemdür. *Ya' nî* kuyruğı ve elleri kesik ve nā-mübārek ve nā-meymūn ve nā-tamāmdur, belki meşūm u muḥārefdür.

Ve Zeyd bin Hālid el-Cüheynî raḍiya'llālu 'anh Hazret-i Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لَا تَسُبُّوا الَّذِينَ فَإِنَّهُ يُعِظُ لِلصَّلَاةِ” didüğünü rivāyet ider ve Zeyd'den İmām Aḥmed ve Ebū Dāvūd ve İbn Māce rivāyet iderler. *Ya' nî* “Siz ḥorūsı sögmeñ, taḥkîk ol namāza uyandırur.” dimek olur. Ḥorūs namāza uyandırur ve namāza da' vet ider dimegüñ ma' nāsı çağırduğda namāz diyü çağırur dimek degül ve namāz yaqındur, kaḫıñuz namāza ḥāzır oluñ dir, dimek degüldür. Murād olan belki tañ namāzı vaqtinde ve zevāl vaqtinde birbiri ardınca birkaç def'a çağırmağ 'ādetidür. Ve Haḫ sübhānehu bu 'ādet üzre ḥorūsı halk eylemişdür, dimek murāddur. Ve bir kimseden ki ḥayır istifāde olma ve andan ḥayır görüle ol kimseyi sögmek ve aña ihānet olunmamağ belki aña ikrām u ri'āyet ü ḥürmet olunmağ lāzım olduğına bu hadîş-i şerîfde delîl vardur. (A 180b)

²⁰⁴“Sen elbette yüce bir ahlāk üzeresin.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kalem 68/4.

²⁰⁵“Ben ancak O, beni yaratana taparım...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Zuhruf 43/27.

Şahit olarak gösterilen örnekler, kelimelerin anlam, telaffuz ve imlaları hususunda açıklama yapılırken yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Örneğin,

Bürecâ di sofraya pālūze ye di bu'l-‘alā

Bu'l-ḥaṣīb et sirke bū ‘āmir şekerdür bu’ş-şifā

Beytinde “bürecâ” kelimesi şerh edilirken aslı “ebâ recâ” olan kelimenin vezin gereği hazf edildiğini söyler ve bu duruma Şeyh Attar’ın Pendnâme’sinden bir beyti örnek olarak gösterir, orada da “Ebû Hanîfe”, vezin gereği “Bû Hanîfe” olarak yazılmıştır. Beytin içindeki diğer ifadelerin de aynı şekilde hazf edildiğini belirttikten sonra kelimenin anlamını verip şerhine devam eder:

Bürecâ aslı ebû recâdur, (A 48a) vezin için elif hazf olunmuştur. Nitekim Pendnâme-i Şeyh ‘Atṭâr’da eyledür:

بو خنيفة بود امام باصفا

آن سراج امتان²⁰⁶ مصطفا²⁰⁷

Bû Hanîfe’nün aslı Ebû Hanîfe idi, vezin için Şeyh ‘Atṭâr ḳuddise sırruhu elif’i hazf eylemişdir. *Bû recâ* ve *bu’l-ḥaṣīb* ve *bu’ş-şifā* ve gayrılarda elif hazf olunmuştur. Ve *bû recâ*da olan rā mühmele vü meftûhadur ve elif’den evvel olan cîm’dür, ḥā degüldür. *Ebû recâ* diyü sofraya dirler ki içinde yimek ḳonulur ve ‘Acemce aña ḥon dirler ve sofrā zamm-ı sîn-i mühmele ile lafz-ı ‘Arabîdür Türkî degüldür. Aşılarda müsâfir için alınan yimege dinilürdi şoñra zıkr olınan ḳaba itlâḳ olındı.

Aşağıdaki kısımda ise “medh”, “şükr” ve “hamd” arasındaki farklardan bahsedilmektedir. Her biri için gerekli açıklamaları yaptıktan sonra “şükr”ün dil ve diğer uzuvlarla olduğuna Arap şiirinden bir örnek vermek isteyen Abdülcelîl bin Yûsuf, “...şâ‘irüñ bu ḳavli daḥı şâhiddür.” deyip bir beyit alıntılıyarak mevzunun anlatımına devam eder.

Ve *medḥ* ve *şükr* ve *ḥamd* arasında fark vardır. Bir miḳdârını beyân ve farklarını ‘ayân lâ-be’sdür. Zîrâ *ḥamd* ve *şükr* ve *medḥ* ve *senâda* çok baḥış vardır. *Ḥamd*, bi-i‘tibârî’l-âlet ḥâşş ve bi-i‘tibârî’l-mevrid ‘āmmdur. Ḥamd, âlet i‘tibârîyla ḥâşş olmak anuñçündür ki illâ lisân u dil ile olur, el ve ayak ve sâ’ir a‘zâ ile olmaz. Ve mevrîd i‘tibârîyla ‘āmm olmak anuñçündür ki ḥamd, ni‘met ve gayrı üzre olur. Meşelâ *ḥamidtu Zeyden ‘alâ-ni‘metihi* ve *ḥamidtu Zeyden ‘alâ-şecâ‘atihi* ve *ḥamidtu Zeyden ‘alâ-tûli ḳâmetihi* dîrsin. Ve ammâ *şükr*, bi-i‘tibârî’l-âlet ‘āmm ve

²⁰⁶ *Ümmetân* ḳâ‘ide-i Fûrs üzre ümmet cem‘idir.

²⁰⁷ “Ebû Hanîfe hâlis bir imam idi, Hazret-i Peygamber’in ümmetlerinin çerağı idi.”

bi-i‘ tibāri’l-mevrid hāşşdur. Ālet i‘ tibāriyla ‘āmm olmak anuñçündür ki **şük**r dil ve el ve ayak vesā’ir a‘ zāyla olur, anuñçün *eş-şükri şarfe’l a‘ zā’i li-mā huliķa leh*, (A 10b) dinilmiştir. Ve **şük**r, lisān ve ğayrı ile olduğına şā’ irüñ bu kıvli dağı şāhiddür.

Şi‘r:

أَفَادَتَكُمْ النِّعْمَاءُ مَتَى تَلْتَمِثُ

يَدِي وَلِسَانِي وَالضَّمِيرَ الْمُحَجَّبًا²⁰⁸

(B 6b) Ve mevrđ i‘ tibāriyla hāşş olmak anuñçündür ki şük

r olmaz illā ni‘ met ile olur. Ve medħ olmaz illā kıble’n-ni‘ met olur. Ve **şenā**, **ħamd** ve **şük**r ve **medħ**den e‘ amdur. *Kezā fi-Şerhi’l-Mi‘e*. Ve şükr-i luğavī ve şükr-i ‘örfi ve ħamd-i luğavī ve ħamd-i ‘örfi ne oldukları maħallerinde maşşürdur. Ĥuşuşā Mevlānā Seyyid Şerif *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm*’da bir miķdārını zıkr eylemiştir. Tālibi anı mütāla‘a eylesün.

Aşāđıda çiyandan bahsedilen bölümden bir kesit bulunmaktadır. Şāhidī İbrahim Dede’nin manzum sözlüğündeki kullanıma da dikkat çekmek isteyen şārih, şerhine alıntı yaptığı mısradaki başka bir kelimenin (kejdüm) açıklamasını vererek devam eder. Böylece Tuhfe-i Şāhidī’den bir mısrayı da şerhe dahil ederek anlatımın tekdüzeliğini de kırmış olur.

Ve **şebes** feth-i şin-i mu‘ ceme ve bā’-i muvaħħade ve meftūħa ve şā’-i müşelleşe ile çiyān didükleri cānvercikdür ki ayakları çokdur Fārsice aña şad-pāye dirler, ke-enne yüz ayaklu demek olur keşretten kināyetdür. Nitekim *manzūme-i Şāhidī*’de vāķi‘dür.

Mışrā‘:

‘Aķreble çiyān adı kejdümdür şad-pāye

Ve **kejdüm** feth-i kāf-ı ‘Arabī ve sükün-ı zā’-i Fārsiyye ile ‘aķrebdür, kıyruğı egri olduğıçün aña **kejdüm** dinilmiştir. *Zirā keĵ* feth-i kāf ve zā’-i mu‘ ceme vü Fārsiyye ile (A 36a) egri ve **düm** zamm-ı dāl-ı mūhmele ile (B 23b) kıyruğdur.

Bahsi geçen mevzuyu örneklendirmek, ilgili kelimenin telaffuz, imla ve anlamlarına dair bilgi paylaşmak amaçlı verilen alıntılardan -āyet, hadis, şiir ya da başka bir kaynaktan verilen herhangi bir bilgi- bir kısmı, ne olduğuna bakılmaksızın şārih tarafından Türkçeye çevrilmiş, sonrasında da kelimeleri açıklanarak kısaca şerh edilmiştir. Bir kısmı da sadece örnek göstermek amaçlı sunulmuş, açıklama ve anlatıma dahil edilmemiştir.

²⁰⁸Sizin nimetlerinizi ifade edişim üç biçimde olur: Elimle, dilimle ve gizli gizli kalbimden.

Aşağıda görüldüğü üzere Sâdî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) bir beytini, *âyine* kelimesinin yazımına örnek vermek amacıyla şahit göstermiş ve tercüme etme ihtiyacı duymamıştır.

Ve *âyine* medd-i elif ve kesr-i yâ ile bunda ve iki yâ ile âyîne lügatdür. Nitekim Mevlânâ Hâfız-ı Şîrâzî kıddise sırruhu bu beyitte iki yâ-ıla getürmüşdür:

آيينه سکندر، جام جم است، بنگر
تا بر تو عرضته دارد احوال ملک دار²⁰⁹

Ve âyine Fârsî lafızdur lâkin Türkîde isti' mâli şayi' dūr. Türkîce âyineye gözgü dirler. Ve *mâviyye* vāv-ı meksüreden şoñra yâ'-i müşeddede ile yine âyinedür ke- enne mâya mensübdür. Şuya müşâbih olduğıçün (A 35a) aña *mâviyye* dinilmişdür.

Aşağıya alınan kısımda Şair Ferezdak'tan (ö. 114/732) bir beyit bulunmaktadır. Şârih beyti, kelimenin anlamına örnek olarak sunmuş, ardından kelime kelime çevirip şerh etmiştir.

Ĥamsetü'l-eşbâr kabir ve maqberedür ki Fârsîce aña zamm-ı kâf-ı ' Acemiyye ile gür ve Türkîce sinle dirler ve lafz-ı gür bu ma' nâya Türkîde şayi' olmağın sinle yerine getirilmişdür. Ve kabre ĥamsetü'l-eşbâr didükleri Ferezdak-nâm şâ' irüñ işbu beytinde zâhirdür.

Beyt:

مَا زَالَ مُدْعَفَتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ
فَسَمَا وَ أَدْرَكَ خَمْسَةَ الْأَشْبَارِ

beyt-i mezbürda *عَفَتْ* [*akd*] bağlamakdur şedd ma' nâsına ve *يَدَاهُ* [*yedāhu*] da olan zamîr memdūhı Yezîd bin el-Muĥelleb-nâm kimseye rāci' dūr ve *يَدَا* [*yedā*] teşniyedür, müfredi *يَد* [*yed*] dūr ki eldür ve *إِزَارَهُ* [*izārehu*] manşübdür *عَفَدْتُ* [*akadet*] mef' ūli olmağ üzere fā' ili *يَدَا* [*yedā*] dur. Anuñçün elif-iledür. Ve *سَمَا* [*semā*] irtefa' a ma' nâsınadır. Ve *خَمْسَةَ* [*ĥamse*] beşdür ve *أَشْبَارِ* [*eşbār*] fetĥ ile cem' dūr. Müfredi kesr-i şîn ile *شِير* [*šibr*] dūr ki qarışa dirler ki ibhām ve ĥinşir ve baş barmaq ile kiçi barmaq arasıdır. İmdi ĥamsetü'l-eşbār (A 36b) beş qarış ma' nâsınadır ki murādı kabirdür. Ya' nî, şâ' irüñ memdūhı olan İbnü'l-Muĥelleb sinn-i temîze vâşıl olup izâr ve serâvilini bağlayaldan kabre irişinceye dek ve vefât idinceye dek rif' at ve menâşib-ı ' âliye ve merâtib-i refi' a taleb iderdî, dimekdür. Ve *şakîk* fetĥ-i şîn-i mu' ceme ve iki kâf ile emîr vezni üzere qarışadur aĥ ma' nâsına. Qardaşa (B 24a) *şakîk* dinilmege sebeb *şakîk* yarmağ ma' nâsına olan *şakĥ*dandır. Ke-enne qarışa

²⁰⁹İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ mülkünün durumunu göstersiz.

nesebini kardaşı nesebinden yarmışdır. Ve *hāzā şaķīku hāzā* dirler kaçan bir şeyi iki yarım yarılrsa her yarım ol birine *şakīk* olur ke-ennehu iki kardaş birbirinden yarılmışdır. Ma' nāda ikisi de birdür. Ve *imbāl* bāb-ı if' ālden maşdardur ve mühlet virmek ma' nāsınadır ve mühlet zamm-ı mīm ve sükūn-ı hā ile ism-i maşdardur. Ve maşdarı fethateyn ile *mehe*ldür ve hā'nuñ sükūnı cā' izdür. Veyā mühlet dağı bu ikisi gibi maşdardur.

“Hased” kelimesinin şerhi esnasında içinde bu kelimenin geçtiğı bir Arapça şiir örneğı verip gerekli gördüğü bazı kelimeleri açıkladıktan sonra beyitlerin tercümesini yapar.

Nazm:

Dinilmek evki halkak her hasūda

Sezādur ol hasūd-ı lā-yesūda

Şerh:

Evki halkak feth-i elif ve sükūn-ı vāv ve kesr-i kāf-ıla ve *halkak* feth-i hā'-i mühmele ve sükūn-ı lām ve feth-i kāf ve vezn için sükūn-ı kāf-ıla uskut ma' nāsınadır ki şuş ve söyleme ma' nāsına. Ve *hasūd* feth-i hā-ıla cehül ve şadūķ vezni üzre (A 18a) mübālağa-i ism-i fā' ildür, naşara ve çaraba bāblarından isti' māl olunur. Maşdarı fethateyn ile *hased* ve zamm ile *husūd* ve feth ile *hasādedür*. Ve *hased*, *mahsūd* olanuñ ni' metinüñ zevālini istemekdür. *Ķāmūsu'l-Baħr*'de böyle dimişdür. Ve şā' ir cin t̄ā' ifesini vaşf idüp dimişdür.

Şi'r:

آتواناري فقلت منون انتم فقالوا الجن فقلت عموا ظلاماً

فقلت إلا الطعام فقال منهم فريق تحسد الأتس الطعماً

لقد فضلتهموا بالأكل فينا ولكن ذاك يُعجبكم سقاماً

Beyt-i evvelde *مُنُون* [*menūn*] feth-i mīm-ile cem'-i *men*dür ve *men* istifhām-ı teşniye ve cem' olur. Teşniyesinde *menāni* ve cem' inde *menūn* dinilür. Nitekim işbu şi'rde cem' vāķi'dür. Ve *عموا* [*imū*] kesr-i 'ayn-ı mühmele ile emrdür ve kelime-i taħiyyatdur 'im *şabāħan* dirler, *tābe* 'ayşuke *şabāħan* ma' nāsına. Ya' nī şabāħuñ tayyib ve güzel olsun ve şabāħ dirligiñ eyü olsun. Ke-enne na' ime yen'imu ki kesreyledür, andan emr-i hāzır şığasın alup 'im didiler ve taħfif için elif ve nūn'ı hāzif eylediler. Nitekim ekele ye'külüden emrde kül dirler. Ma' nā-yı şi'r: “Cin t̄ā' ifesi benüm odum ve āteşüme geldiler ve odum yanında hāzır oldılar, (B 11b) anları görüp ‘Siz kimlersiz?’ didüm. Anlar ‘Biz cin t̄ā' ifesiyüz.’ didiler. Ve ben anlara ‘Zalām ve karamlık dirligiñüz tayyib olsun.’ didüm. Zīrā karamlıkda gelmişler

idiler. (A 18b) Ve ben anlara ‘Yimege geliñüz.’ didüm ve anları ta‘āma da‘vet eyledüm. Ve cinden bir bölük benim da‘vetümi işitdükde ‘Biz ta‘ām üzre inse ve ādem oğlanlarına ḥased iderüz.’ didiler. Ya‘nī ‘Biz ādem oğlanı yedügi ta‘āmı yiyüp andan iltizāz eylemezüz ve zevk u şafā eylemezüz. Ta‘ām şafāsı inse maḥşūşdur, anuñçün inse ḥased eylerüz.’ didiler. ‘Ve ekl ile siz bizüm üzerümüze tafđil olıduñuz ve ulu kılıduñuz. Ve lākin ol ekl ardınca ḥastalık ve marāz ve derd ü saḥam vardur.’ didiler.” Ve *إلى الطعام [ile't-ta'ām]*‘ ibāretinde müte‘allık maḥzūfdur ki helimmū veyā buna beñzer bir fi‘ldür. Nitekim *bi'r-rifā'i ve'l-benīne* de müte‘allık maḥzūfdur.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da kelimelerin anlam ve kullanımlarına dair açıklamalar esnasında fikirlerin ispatlanması amacıyla geleneğin bilgi birikimi içinden seçilen örnekler şahit olarak okuyucunun önüne getirilmiştir. Dayanağı olan ve ispatlanabilir bilgiye önem verdiğini belirten ve uygulamaya özen gösteren Akhisarî’nin bu tutumu onun ilmî kişiliğinin en temel göstergesidir.

5.7.4. Kaynak Kullanımı

Akhisarlı Abdülcelil bin Yûsuf, manzum sözlüğünün şerhini hazırlarken çeşitli alanlardaki 202 eserden faydalanmıştır. Bu bilgiyi mukaddimesinde, eserlerin isimlerini tasnif ederek belirtir.²¹⁰ Söz konusu eserleri gerekli gördüğü yerlerde ve her bölümün sonunda mutlaka zikretmeyi âdet edinmiştir. Bunu mukaddimede “Ve her menḳül ki yazılmışdur, maḥallinde menḳülün ‘anh olana işāret olunmuşdur. Aşlı nā-ma‘lüm bir lafz u mefhüm bu mecmū‘ada merḳüm degüldür.” (A 5b) cümleleriyle ifade eder. Anlaşılan o ki dayanağı olmayan hiçbir bilgiyi şerhine almamıştır. Onun şerh metodunun en dikkat çekici ve temel noktalarından biri budur ve bu tutumu kaynakları etkin şekilde kullanmasını sağlamıştır.

Abdülcelil bin Yûsuf, her mevzunun sonunda, bir rivayeti naklettiğinde, kelimelerin etimolojisine dair açıklamalar yaptığıında, rüya tabirleri, dinî hükümler ve halk tıbbından bahsettiğinde, hayvanların yaşamlarına dair malumatlar verdiğiinde, tarihten hikâyeler naklettiğinde başvuru eserlerinin adını zikretme konusunda hassas davranır. Okuyucuyu bilgilendirmek amaçlı sunduğu tüm bilgileri kaynaklarıyla birlikte vermeye özen

²¹⁰Abdülcelil bin Yûsuf’un mukaddimede verdiği bu kaynakça daha önce şu yayında yer almıştır: Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 87-90.

göstererek şerhini sağlam temellere dayandırmıştır. İlmî ve ahlakî bir yaklaşım sergileyerek söz konusu eserlerin ve müelliflerinin hakkını vermeye gayret etmiştir.

Bir eser kaleme alırken aklına takılan hususlarda farklı kaynaklara müracaat ettiğini, tanıdık kişilere danıştığını ve ikna olmadığı hiçbir bilgiyi metnine almadığını Makedonya'nın neresi olduğuna dair araştırmalarını anlattığı kısımda çok net şekilde görebilmekteyiz. (A 264a) Bu kısımda anlattıkları, onun tastiklenmemiş ve emin olmadığı hiçbir bilgiyi şerhine almadığını gösteren ve bu konudaki titizliğini gözler önüne seren güzel bir örnektir.

Farklı alanlarda 202 eserden yararlanmış olsa da Abdülcelil bin Yûsuf'un şerhini hazırlarken en çok müracaat ettiği kaynak Kemâleddin Demîrî'nin (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-Hayevân*'ıdır. Hatta şerhte takip ettiği sistem büyük çoğunlukla Demîrî'nin tasnif sıralamasına uymaktadır. Rüya tabirleri, hayvanların yaşam, üreme, gelişmeleri, hayvan kaynaklı tedavi yöntemleri, âyet-i kerime, hadis-i şerif, şiir iktibasları, çeşitli rivayetler gibi hemen her konuda Demîrî'nin eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Şerh esnasında istifade ettiği eserlerin sayısının çokluğu ve bu kaynak eserlerin şerhe sağladığı fayda, bu eserlerin şerhteki kullanım örnekleri incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Şârihin şerhindeki kaynak gösterme biçimleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Abdülcelil bin Yûsuf, bölüm sonlarında ya da yeni bir bilgiye geçmeden önce genellikle faydalandığı eser isimlerini zikredip müelliflerine dua eder. Kaynak gösterme şekilleri temelde şöyledir:

İşbu zikr olınan fevâ'id ü nükât *Tefsîr-i Hanefî*'den yazılmışdır, şöyle ma'lûm ola.
(A 142a)

Hayâtü'l-Hayevân şahibi İmâm Demîrî yazmağın terceme olunup burada tahtîr ü naql olınmışdır fâ'ideden hâlî degüldür va'llâhu a'lem. (A 144a)

Şadru's-Şerî'a hâşiyesinde Ahî Çelebi *Kitâbu'z-Zebâyiğ*'de böyle yazar. (A 147a)

Ķâmûs'da böyle yazılmışdır. (A 150a)

...murâd Ümeyye'dür veyâ Bel'am bin (A 154a) Bâ'ürâ'dur veyâ 'ulemâ-i Benî İsrâ'ilden biridür diyü *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* de Ķâdî Beyzâvî rahîmehu'llâhu'l-Meliku'l-Ķanî yazar.

Ammā eṭibbā katında ümmü'ş-şibyān şafrādan olur bir marāz dur cinden ve kuşdan degüldür, kütüb-i tıbbdan *Teshi'*-nām kitābuñ edāsı budur. (A 238a)

İşbu havās *Hayātü'l-Hayevān'* dan yazılmışdur ve ba' zısı *İhtiyārāt'* da yazıludur. (A 379a)

İşbu zıkr olınanuñ cümlesi *Hayātü'l-Hayevān'* dan yazılmışdur. (A 388b)

Zirā melā'ikedede tevālüd ü tenāsül olmaz ve anlardan evlād hāşıl olmaz; zirā melā'ike içinde ināş ve dişiler olmaz. *Kezā fi-Hāyātü'l-Hayevān.* (A 389a)

b) Akhisarī, alıntılanan bilginin sadece hangi kaynakta olduğunu belirtmekle yetinmeyip yeri geldikçe madde, bölüm, başlık ve nüsha bilgisi de verir.

(A 152b) Ve eger yuva ağaç dallarında olursa 'uşşdur ve eger tağda veyā dīvārda olursa vekr u vekn dirler ve eger yer içinde olursa ufhuş ve udhiyy dinilür. *Kezā fi-Şihāhi'l-Cevheri'* fi-' ayn şın şın.

Ebū şafvān şad-ı mühmele vü meftūha ve fā'-i sākine ile devedür kesreteyn ile *ibil* gibi ki bā'da sükün dağı cā'izdür, cem'ci *ābāl* gelür deveye *ibil* dinilmek uylukları üzre bevl itdüğüçündür, diyü *Qudürī şerhi Haddād'* de bāb-ı zekātü'l-ibilde yazar. (A 167a)

İşbu kışşayı İmām Demārī 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Bārī İmām Ebü'l-Ferec binü'l-Cevzi'nüñ *Ezkiyā-nām* kitābından ve ğayrıdan naql idüp *Hayātü'l-Hayevān'* da Uf uvān lafzını zıkr eyledüğü maħallde yazar. Zıkr olunan kışşa-i ğaribe vü hikāye-i 'acibe muħāl zann olunmayup 'ibret alacağ kažiyye vü hikāye vü ferāset ü 'ağldan nāşī olur bir hālet olduğı bilmek lāzımdur. (A 218a)

Fe'ülün ve fe'ülün gibi olan evzān ki āħirinde tenvīn vardur, yazıldıklarında tenvīn yerine nūn yazılır. Nitekim Şeyh İmām 'Allāme Ebü 'Abdu'llāh Bedre'd-dīn Muħammed ez-Zerkeşi rahmetu'llāhi 'aleyh mü'ellefātından *Burhānu fi-'Ulūmi'l-Kur'an-nām* kitābında İbn Dürüsteveyh'den naql idüp iki haṭṭ üzre kıyās olunmaz; biri haṭṭ-ı muşhaf ve biri dağı haṭṭ-ı taḫṭī'-i 'arüz, diyü yazmışdur. Yigirmi beşinci nev'de 'ilm-i mersüm-ı haṭṭda İbn Dürüsteveyh kavlini vech-i meşrūh üzre naql eylemişdür. (A 379b)

Rebāh bā'-i muvaħhadeden ğayrı ħurūf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ğayvāncıkdur (A 340a) ki andan zebād celb olunur ki yakında zıkr olunan sinnevür'z-zebāddur. Cevheri kendü haṭṭıyla olan *Şihāh'* ında *rebāh* bir cānverdür ki andan kāfür celb ü aḫz olunur, dimişdür.

c) Kullandığı kaynaktan hareketle o kaynağın yararlandığı kaynakları da aktaran Akhisarî'nin bugün akademik çalışmalardaki asıl kaynağa ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda ...'dan naklen ya da (aktaran: falan) şeklindeki kaynak gösterme sistemini uyguladığı söylenebilir.

Örneğin domuzdan bahsedilen bölümde domuz etinin haramlığıyla alakalı bir mevzu geçmektedir. Esnevî (ö. 772/1370), Maverdî (ö. 450/1058) ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) bu konudaki görüşlerini verdikten sonra “Ve Māverdî ve Ebû Ḥayyān ve Esnevî kavlleri *Ḥayātü'l-Ḥayevân*'da meşhûrdur.” (A 316a) diyerek bu görüşlerin *Ḥayātü'l-Ḥayevân*'da yazılı olduğunu dolayısıyla kendisinin de bu bilgileri *Ḥayātü'l-Ḥayevân*'dan naklettiğini belirtir.

Akhisarî, yine başka bir yerde Katâde bin Nu'mân isimli sahabenin başından geçen bir olayın anlatımında yararlandığı eserin kaynaklarını da verir:

İşbu fâ'ideyi *Ḥayātü'l-Ḥayevân* şâhibi, İmâm Aḥmed ve Ṭaberânî ve ğayrılardan naḳl eylemişdür. (A 225b)

Aşağıda alıntılanan kısım “benî kantura”nın anlatıldığı bölümden bir parçadır. Burada şârih Abdülcelîl bin Yûsuf, “Türk” kelimesinin “Türük”ten geldiğini söyleyip bu bilginin Nisâbu's-Sıbyân şerhinde yazılı olduğunu belirtir. Hemen derkenar düşerek Nisâbu's-Sıbyân şârihinin de bu bilgiyi Ezâhirü'r-Riyâz isimli kitaptan aldığını ifade eder.

Ve **benû kantürâ** feth-i kâf ve sükün-ı nûn ve zamm-ı tã'-i mühmele ve rã'-i mühmele vü meftûhadan soñra elif ile Türk didükleri tã'ifedür ki zamm-ı tã-ıladur ve cem' i etrâk gelür. Türk tã'ifesi ḥazret-i İbrâhîm Ḥalîlu'llâh 'aleyhi's-selâm câriyelerinden birinüñ evlâdidur ve dimişlerdür ki Türk bin Niyûs bin Yâfeş bin Nüh 'aleyhi's-selâm evlâdıındandır. Ve Türk aşlı Türük'dür vāv-ıla ictimâ'-ı sâkineyn için vāv ḥazf olunmuşdur. *Nişābu's-Sıbyân şerḥinde* böyle yazılmışdur. (A 178b)

Der-kenâr: Nişābu's-Şıbyân şârihi daḳı *Ezâhirü'r-Riyâz-nâm* kitâbdan naḳl eylemişdür.

d) Bazı durumlarda bölümün sonunda kaynaklarını topluca verir.

Bu (A 83b) zıkr olınan ru'yâ-yı Ebî Ḥanîfe'yi *Kalâ'idu 'Uḳūdi'l-İḳyân* şâhibi yazar. Ve ğayrı zıkr olunan ru'yâ-yı mu'abbereyi Muḥyi'd-dîn el-'Arabî ru'yâsından ğayrısı İbn Ğannâm yazar.

Ve Beyt-i Şerif binâsı aḥvâlınden (A 263b) ve Ḥacerü'l-Esved ve Maḳâm ḥaḳîkatlerinden bu maḳâmda yazılan a'lemu 'ulemâ'ü'r-Rûm maḡfûrunleh ve merḥûm Mevlânâ Ebu's-Su'ud 'aleyhi raḡmetu'llâhi'l-Vedûd *tefsîr*inden ve *Tefsîr-i Ḥaddâdî* ve *Tefsîr-i Teysîr* ve *Kevâşî*'den ve 'Arâyis ve *Risâle-i Merâm* ve ğayrı mu'teber kitâblardan yazılmışdır.

e) Abdülcelîl bin Yûsuf, bir mevzunun açıklığa kavuşturulması amacıyla müracaat ettiĝi birbirini destekleyen ya da biri diĝerine göre deĝişik malzemeler sunan farklı kaynakları karşılaştırmalı olarak sunmayı tercih eder.

Muḳâtil ḳavli üzre yetmiş iki kimsedür ve İbn 'Abbâs raḡiya'llâhu 'anh ḳavli üzre gemide olanlar seksen kimsedür ve Cûdî taĝında bir köyde sâkin (A 268a) oldılar ve anda bir yer vardur aña Sûḳu's-Şemânînin dinilür, dir ve *Ḳâmûs*'da Şemânînin bir beleddür. Nûḥ 'aleyhi's-selâm gemiden çıḡduḡda anı binâ eyledi. Nûḥ-ıla seksen adam var-ıdı, dir *Ḳâmûs*'da olan İbn 'Abbâs raḡiya'llâhu 'anhümâ ḳavlini mü'eyyiddür.

Ve *veşa*' ḡurûf-ı mühmele ile veṡar vezni üzre serçeden küçük bir ḳuşdur. *Ḥalâş-nâm* lûĝatde beççe-i bincişḳ diyü yazar, ya'nî serçe yavrısı ve *Ḳânûnu'l-Edeb*'de murĝ-i dâl ve ba'zı güyend çekâvek diyü yazar dâl Fârsice ḳartal didükleri ḳuşdur. Ve çekâvek *Lûĝat-i Ḥalîmî*'de ṡurĝay didükleri ḳuşdur ki 'Arabca aña ḳubbere ve ebu'l-meliḡ dirler, dimişdür. Ve *Şiḡâḡ-ı 'Acemî*'de, çekâvek çekik ḳuşı dimişdür. Ve *Aḡterî*'de, kız ḳuşıdır diyü yazar. Ve İmâm Demîrî, şa' ve didükleri ḳuşdur ve ba'zılar serçeden kiçi bir ḳuşdur, dirler diyü yazar ve şa' ve yunt ḳuşı didükleri kiçirek ḳuşdur, dir. (A 273a)

Ve *baḡzec* fetḡ-i bâ'-i muvaḡḡade ve sükûn-ı ḡâ'-i mühmele ve fetḡ-i zâ-yı mu'ceme ve cîm-ile yabân ve yabânî ve kûhî şıĝır yavrısıdır veledü'l-baḡaratü'l-vaḡşiyye ma'nâsına. *Ḳâmûs* ve *Cevherî*'de veledü'l-baḡara dimişlerdür, vaḡşiyye ḳaydı yokdur, ammâ *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'[da] bu ḳayd vardur ve *Ḳânûnu'l-Edeb-nâm* lûĝatde beççe-i kâv-ı kûhî dimişdür, ya'nî taĝ şıĝırınıñ yavrısı. (A 330b)

Ve *binşir* kesr-i bâ'-i muvaḡḡade ve sükûn-ı nûn ve kesr-i şâd-ı mühmele ile mü'enneşdür ve kiçi barmaḡ ile orta barmaḡ ortasında olan barmaḡdur el-uşbu'u beyne'l-vuṡtâ ve ḡinşir ma'nâsına. *Ḳâmûs* bu lafzı ب،ص،ن،ب'da zıkr eylemişdür, *Cevherî* ب،ص،ن'da zıkr eylemişdür. *Ḳâmûs* şâḡibi *Cevherî*'ye daḡl idüp ب،ص،ن *binşir* lafzını zıkr vehmdür, dir. *Dîvânü'l-Edeb* şâḡibi, fi'lilde zıkr ider, nûn zâ'ide olmaduĝını bildürür. Fi'l-ḡaḳîḳa nûn 'ayne'l-fi'l olıcaḡ zâ'ide olmayıcaḡ ب،ص،ن'da

zıkr vehimdir. Şāhib-i *Ḳāmūs* rahimehu'llāhu'l-Ḳuddūs dahli yerindedür. Ve *hinsir* lafzı Cevherī *ح،ص،ر* da zıkr eylemişdür *Ḳāmūs*'da *ح،ص،ر* da zıkr eylemişdür *hinsir* da fi' lil vezni üzredür nūn zā'ide degüldür, belki 'ayne'l-fi' lidür fin' il vezni üzre degüldür. Cevherī bu lafzı *ح،ص،ر* da zıkrı yine vehimdir. Ve *hinsir* cem' i *henāşir* ve *binsir* cem' i *benāşir* gelür difdi' cem' i defādi' geldügi gibi. (A 100b)

f) Şerh-i Seb'atu Ebhur'da kaynak gösterilen yazar ve eserlere, sadece başvuru kaynağı olarak atıfta bulunulmamış, bu isim ve eserler bazen şerh metninin içinde bazen sonradan eklenmiş derkenarlarla şerh edilecek birer kelime ya da hakkında bilgi verilmesi gereken tarihî malumatlara da dönüşmüştür.

Örneğin manzum metinde Cevherî'nin adı geçince derkenarda Cevherî ve meşhur sözlüğü hakkında bilgi vermek isteyen Abdülcelil bin Yûsuf, dillerde dolaşan damdan düşerek vefat etme hikâyesine ve eserin adının ne olduğu mevzusuna değinmeden geçmek istememiştir. Eserin adının “sıhâh”ın (“sahîh”in çoğulu) yanı sıra müfred olarak “sahâh” şeklinde de olabileceğini belirten tespitlerden de bahsetmiştir.

Esās hurûf-ı mühmele ile şehâb vezni üzre bir lügat adıdır ki aña *Esāsü'l-Luğa* dinilmişdür. Şāhib-i Keşşāf şeyhü'l-'Arabıyye Maḥmūd ez-Zemaşerî mü'elleftındandır. Ve *Cevherî* nūn ismi İsmā' il ve pederi Ḥammād'dur. Ve 'ilm-i lügatde bir fāzıl u imām, ḥüsn-i ḥaṭṭ-ıla meşhūr ve İbn Muḳle ile mezkūr kitābı beyne'l-enām maḳböldür ki nāmı *Şahāh* dur ve *Şahāh* feth-i şād-ıla. Aşılta şahîh ma'nāsına bir ism-i müfreddür. Şahḥahu'llāhu fehuve şahîhun ve şahāhun dinilür, feth-i şād-ıla. Üç yüz yetmiş üç târiḥinde bir ṭamdan düşüp helāk olmuşdur. Ve bir rivāyetde 'aḳlı müteğayyir olmağla iki deffe işleyüp iki kanad gibi anları bağladı ve “Ben uçarum.” didi ve kendüsini uçmaḳ kıyāsıyla yüksekden bırağup helāk olmuşdur. Ve *Şihāh*-nām kitābından beyāz olmamış bir miḳdār baḳıyye ḳalmış-ıdı. İbrāhîm-nām şāgirdi beyāz eylemekle niçe yerde ğalaṭ eylemişdür. Ve dillerde cārî olan kitāb-ı mezkūr adında *Şihāh* dur kesr-i şād-ıla. Cem' -i *şahîh* den menḳül olmaḳ üzre. Ve ba'zılar bunu inkār iderler. Kitāba tesmiye nisbeti ile şāriḥü'l-'İzzî, *Sa'dü'd-dîn et-Teftāzânî şerḥi ḥāşiyesinde* Mevlānā Ṭablāvî böyle yazmağın terceme olındı. Muḥaşşal-ı kelām kitāb-ı mezkūr isminde feth-i şād ve kesr-i şād cā'izdür feth-ile aşılta ism-i fā'ildür ve kesr ile aşılta şahîh cem' idür. (A 14b)

Görüldüğü üzere tefsir, hadis, fıkıh, tıp, tarih, lügat, edebiyat gibi geniş bir yelpazeyi oluşturan üç dildeki bu eserler Şerh-i Seb'atu Ebhur'un tamamında büyük bir dikkat ve titizlikle yer etmiş durumdadır. Bu yönüyle Şerh-i Seb'atu Ebhur, amacı bilgi vermek

olan ilmî bir eserin ancak kendisinden önce yazılmış te'lifattan güç alarak ortaya konabileceğinin en güzel örneklerinden biridir. Bir müellif olarak Abdülcelîl bin Yûsuf'un eksik ve yanlış bir malumat vermekten çekindiğini, bilgi ve görüşlerini sağlam temellere dayandırarak paylaşmayı önemseydiğini şerhin tamamında görebilmekteyiz.

5.7.4.1. Göndermeler

Abdülcelîl bin Yûsuf, manzum sözlüğü Seb'atu Ebhur için şerh hazırlarken geniş bir kütüphaneden yararlanmış ve kaynak eserlerini inceden inceye tetkik edip bilgileri karşılaştırmalı olarak şerhine dahil etmiştir. Bunu hem mukaddimesinde verdiği kaynak eser listesinden hem de metnin tamamında gösterdiği müellif ve eser belirtme konusundaki titiz tavrından anlayabilmekteyiz.

İstifade ettiği eserleri ve onlar vesilesiyle görüşlerine başvurduğu müellifleri gerekli gördüğü her yerde zikrederek şerhini sağlam temeller üzerine kuran Abdülcelîl bin Yûsuf'un müellif ve eser zikretme biçimlerinden biri de göndermelerdir. Başvuru eserlerine yaptığı göndermeler, mevzuyu uzatmayı tercih etmediği zamanlarda ayrıntılara vakıf olmak isteyen okuyucuların ana kaynağa yönlendirilmesi şeklindedir. Ayrıca şerhinde, bir konunun metinde geçip geçmediğini öncelik-sonralık sırası ile belirterek okuyucunun metin içindeki hareketini sağlamak amaçlı metin içi göndermelere de yer vermiştir. Söz konusu göndermelerden aşağıda bahsedilmiştir.

a) İlgili bahis daha önce geçtiyse -bazen yerini de belirterek- **“ahvâli zıkr olunmuşdur”** şeklinde bir ibareyle eğer ileriki kısımlarda ele alınacaksa **“İnşâ'a'llâhu te'âlâ ol dağı aşağıda zıkr olunur.”** diyerek daha önce geçip geçmediğini okuyucuya bildirir. Metin içi gönderme olarak da adlandırabileceğimiz bu kısımlara dair örnekler şöyledir:

Ve eş`emu min-Tuveysin ziyâde meş'ûm u muhâref olan kimseye dirler. (A 39b) Ve bunun ahvâli mufaşşal u meşrûh on beşinci kıt'ada zıkr olunmuşdur.

Ve işbu 'avratuñ ve erinuñ ahvâli on sekizinci kıt'ada beyân olunmuşdur. (A 40a)

Ve kurd ahvâli tafşil üzre zıkr olunmuşdur. (A 221b)

Tag keçisinüñ ahvâli zıkr olunmuşdur urviyye zıkr olunduğı yerde ve şıgın geyiküñ ahvâli şerh olanda beyân olunmuşdur. Zıkr olunmayanı Sükker-i Şâfi şerhinde havâşşıyla beyân eylemişümdür. (A 268b)

Bu beytde olan hayvānātuñ aḥvāli zıkr olunmuşdur kelbden ğayrı. İnşā`a`llāhu te`ālā ol daḡı aṣāğada zıkr olunur. (A 304b)

Ve *ḡaşrem* ḡā` ve ṣīn-i mu` cemeteyn ile arularuñ begidür emirü`n-naḡl ma` nāsına. Nitekim bu beyt üzerinde olan beyt şerḡinde zıkr olunmuşdur. (A 307b)

Ve yılan balıġınuñ ḡükmi ve ḡuṣūṣı zıkr olunmuşdur. (A 336b)

Ve bunuñ ḡükmi ve ḡavāṣ u ta` bīri zıkr olunmuşdur. (A 350a)

b) Abdülcelīl bin Yūsuf yeri geldikçe kendi eserlerine de atıfta bulunur. Şerḡ-i Sükker-i Sāfi sıklıkla başvurduġu kendi eserlerinden biridir. Metinde on dört yerde kaynak olarak adı geçen söz konusu esere yapılan göndermeler genelde, verilen bilginin detaylarına ulaşmak isteyen okuyucuyu Sükker-i Sāfi şerḡine yönlendirme şeklindedir. Bu kullanımın örnekleri aṣāğıda görülecektir:

Ve *ḡudā*da olan dāl, mühmele midür veyā mu` ceme midür bilmek isteyen bizüm *Sükker-i Şāfi*-nām manzūmemüz şerḡine naḡar eylesün. Ol şerḡde tafşil eylemişüzdür. (A 47a)

Veyāḡuz şānda cümleden a` zam olduġıçündür veyāḡuz yerüñ ve dünyānuñ ortası olduġı içündür ve Mekke dinilmege vech-i tesmiye *Sükker-i Şāfi şerḡinde* zıkr olunmuşdur. Anda tafşil üzre taḡrīr eylemişümdür andan ḡaleb olına. (A 47b)

Ve ḡamr dinilmege sebeb *Sükker-i Şāfi şerḡinde* birkaç vechle zıkr eylemişümdür, andan ḡaleb olına. (A 68b)

Kırk hadis derlemesi ve şerḡi olan diġer eseri Zuhru`l-Āḡire`ye ise Hazret-i Ömer`le alakalı bir mevzuda göndermede bulunmuştur.

Ve evvel “Eḡāla`llāhu beḡāke.” diyen ‘Ömer`dür, ‘Alī`ye dimişdür, kerrema`llāhu vechehu. Ve evvel emirü`l-mü`minīn diyü da` vet olınan ‘Ömer`dür, sebebi ve tafşili *Zuhru`l-Āḡire*-nām kitābumuzda zıkr olunmuşdur. (A 190a)

c) Abdülcelīl bin Yūsuf, bazı durumlarda hem mevzuyu fazla uzatmamak hem de verdiġi bilgilerin dayanaklarını belirtmek adına **isteyen andan ḡaleb eylesün, andan ḡaleb olına, ḡālibi anı müḡāla` a eylesün** diyerek okuyucuyu müracaat ettiġi kaynaklara yönlendirir.

ḡuṣūṣā Mevlānā Seyyid Şerīf *Ta`rifātu`l-`Ulūm*da bir miḡdārını zıkr eylemişdür. ḡālibi anı müḡāla` a eylesün. (A 10b)

Mevlânâ Celâle'd-dîn es-Süyûfî rahmetu'llâhi 'aleyhi rahmeten vâsi' aten *Müzhir-nâm* lügatinde böyle yazar. Ve otuz dördüncü nev' de ma' rifetü'n-nahtda ziyâde tafşil eylemişdür. Tâlib olanlar ol kitâbdan taleb eylesünler. (A 17b derkenar)

Hayâtü'l-Hayevân'da böyle (A 95b) yazar. Evvelde *Mesâlikü'l-Ebşâr fî-Memâlikü'l-Emsâr* şâhibi Kâdî Şehâbü'd-dîn İbn Fazlı'llâh'dan naql ider. Ziyâde tafşili Nûn ve'l-Çâlem tefsîrinde *Me'âlimü't-Tenzîl* şâhibi ve ğayrı müfessirîn yazmışlardır, tefâsîrden taleb olına.

...hizmet itmiş kimseyi görseler kemâl-i mertebe ta' zîm ü tekrîm iderlerdi ve benüm bir niçe sene Resûlü'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretine olan hîdmetümi hıfz eyledüñ ve zâyî' eyledüñ." didi. Ve pâdişâh Enes için gönderdüğü mektûbuñ şüreti *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazılıdır, murâd iden andan taleb eyleye. (A 235b)

Kezâ fi't-Teshîl. 'Asel ve bal menâfi' inden bir miqdârı *Sükker-i Şâfi şerhinde* zikr eylemişümdür, tâlib olan andan zevk alsun. (A 161b)

5.7.4.2. Eleştiriler/Reddiyeler

Şerhler, şârihlerin tercüme ve açıklamasını yaptıkları eserler üzerinden çeşitli alanlardaki bilgilerini yansıttıkları ilmî ve edebî eserlerdir. Dolayısıyla şârihler hazırlık sürecinde farklı kaynaklara başvururlar ve bu eserleri içerik, yöntem ve bilgilerin işlenişi yönüyle değerlendiren şerhlerine dahil ederler. Bu kapsamda şerh edebiyatının tenkit geleneğine dair pek çok malzeme içerdiği ve bazı klasik eserlere birden fazla şerh yazılmış olduğu görülmektedir. Geleneğe bakıldığında şârihlerin daha önce şerh edilmiş bir eseri tekrar şerhe girişmelerinin temel sebebi önceki şerhleri eksik ve hatalı bulmalarıdır. Şârihlerin çağdaşı olan diğer şârihlerden de haberdar oldukları ve birbirleriyle rekabete giriştikleri de söylenebilir. Önceki şerhleri kendi eserlerinde dilbilgisi, anlam, belagat, imlâ, nüsha tetkikleri, bilgilerin sıhhati gibi hususlarda kabul, itiraz, reddiye gibi usullerle değerlendirip önlerindeki metne eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştıkları görülür.²¹¹ Elbette

²¹¹Edebî şerhlerdeki tenkit ve reddiye geleneği hakkında bilgi için bk. Ozan Yılmaz, "Bir "Münekkit Var Şarihten İçeri" Türk Şerh Edebiyatı'nda "Reddiye" Geleneği ve Sudi-i Bosnavi Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 107-154.; İbrahim Kaya, "Sûdî'nin Şerh-i Gülîstan'ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı]* 7/3 (2012), 1719-1739.; Muhammet İnce, "Reddiye'nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü'l-Kemâl'in Mollâ Câmî'ye Reddiyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 30 (2019), 127-142.; Emre Töre, "Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî'sindeki Reddiye Kullanımları Üzerine Bir İnceleme", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature [Yünus Emre'den Mehmed Âkîf'e Şiir Özel Sayısı]* (2021), 193-214.

bu durum şârihlerin ilmî kişiliklerini ortaya koymanın yanında alanın metodolojisinin oluşmasında ve yetkinliği kanıtlanmış ilmî eserlerin yazılmasında etkili olmuştur.

Bir şârih olarak güvenilir ve doğru bilgiye önem veren Akhisarî de kaynaklarını değerlendirerek eserinde kullanır. Hayvanların isim, künye ve lakaplarını anlatmak amacıyla kaleme alınan ve hayvanlara dair pek çok konunun ayrıntılarıyla ele alındığı Şerh-i Seb'atu Ebhur'daki eleştiri içereкли kısımların kelimelerin anlam ve yazılışlarına dair yanlış anlaşılmalara ait ve yararlanılan kaynaklardaki bilgilerin hata ya da eksikliği üzerine getirilen tenkitlerden oluştuğu görülmektedir. Söz konusu eleştiriler aşağıda verilen örneklerle daha iyi anlaşılabilir.

Akhisarî, şerhinin temel kaynağı olan Hayâtü'l-Hayevân'ın müellifi Kemâleddin Demîrî'yi (ö. 808/1405) İmam-ı Azam Ebû Hanife hakkında yanlış bilgi verdiği için eleştirir. Şâfiî olan Demîrî'nin bunu kasıtlı olarak yaptığını söyler. **Fâide** başlığıyla verilen ek bilgilerden birinde anlatılan mevzu, Ebû Hanife (ö. 150/767) ile Câfer-i Sâdık (ö. 148/765)) arasında geçmektedir. Câfer-i Sâdık sorduğu sorulara cevap veremediği halde fıkihta kıyas usulünü uygulamasıyla Ebû Hanife'yi eleştirip “Eyle olsa dîn bâbında kıyâs ile söyleme.” diyü İmâm-ı A'zam hazretlerine ‘itâb eyler”. (A 49a) Söz konusu mevzunun hemen altında Akhisarî,

*Hayâtü'l-Hayevân mü'ellifi İmâm Demîrî böyle yazar. Lâkin İmâm Demîrî Şâfi'î olmağın (A 49b) İmâm-ı Hümâm Ebû Hanîfe radiya'llâhu te'âlâ 'anh hakkında yazduğı istimâ' olunmamak lâzımdur. Zîrâ Şâfi'îyyü'l-mezheb olanlarıñ ğarağ ve ta'assubı ğünden azher ve dünden eşherdür. Ba'zı Şâfi'îlerde kesret-i ta'assub ve kılllet-i inşâf ve ğadden ziyâde i' tisâf olduğından İmâm-ı Akdem ve Hümâm-ı A'zam hazretlerine böyle iftirâyı sezâ görmişlerdür. Bunda ğavlı-i şağığ budur ki *Ķalâ'idu 'Ukûdi'l-İkyân-nâm* kitâb-ı müsteğâbda zıkr olunmuşdur. O dağı *Câmi'ü'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât* şâğibi Şeyğ İmâm'dan nağl ider ki...*

ifadeleriyle Demîrî'nin şâfiî olmasına dayanarak mevzuyu yanlış şekilde aktardığını ve Ebû Hanife'ye iftira attığını, onun bu konuda yazdıklarının dikkate alınmaması gerektiğini belirtip savunmaya geçer. Ardından mevzunun aslını Ebû Hanife'nin menkıbelerinin anlatıldığı Kalâ'idu 'Ukûdi'd-Dürer ve'l-İkyân fi-Menâkıbı Ebû Hanîfe en-Nu'mân isimli eserden nakleder. Bu eserden aktardığı kısımlar aynı olay üzerine değildir; ancak yine Ebû Hanife'ye kıyası nassa tercih ettiğine dair yapılan suçlamalar üzerine gelişen bir olaydır. Anlatılana göre, Hazret-i Peygamber'in torunlarından

Muhammed bin Ali'nin Ebû Hanife'ye gelerek "Yâ Ebâ Hanîfe, baña irişdi ki sen fıkhda kıyâs ile mesâ' il vaz' idermişsin ve ceddümün ehadîş-i şerîfesini terk eyler-imişsin." diye çıkışması üzerine Ebû Hanife üç fikhî mesele üzerinden kendi usulünü açıklar. Ebû Hanife'nin yöntemini beğenen Muhammed bin Ali de ona izzet ve ikramda bulunur.

Aşağıda ise "rebâh"ın ne olduğu ve "kâfûr"un ne şekilde elde edildiğine dair bazı kaynaklardaki çeşitli görüşlerin paylaşıldığı bir kısım yer almaktadır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un aktardığına göre, Cevherî ve onu takip eden Ahterî rebâhın ne olduğunu bilmedikleri için kâfûr hakkında yanlış bilgi vermişlerdir. İbnü'l-Katta' ise Cevherî'nin verdiği bilgiyi düzelttiğini zannederek başka bir yanlışla sebep olmuştur. Şârih Abdülcelîl bin Yûsuf, tüm bu yanlış anlaşılmalara çözüme kavuşturur ve "İmdi işbu taqrîr u tahtîrden Cevherî ve Ahterî'nün hatâları ma' lûm olur." diyerek mevzuyu kapatır.

Nazm:

Bir cânver adı rebâh ol da çetük gibi durur
Rubbâh maymûn erkegi yeyni kişi şülşül durur

Şerh:

Rebâh bâ'-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ḥayvâncıkdur (A 340a) ki andan zebâd celb olunur ki yakında zıkr olınan sinnevri'z-zebâddur. Cevherî kendü ḥaṭṭıyla olan *Şihâh*'ında **rebâh** bir cânverdür ki andan kâfûr celb ü aḥz olunur, dimişdür. Ammâ Cevherî'nün bu vehmi ğarîb ve bu kavli 'acîbdür, zîrâ kâfûr Hind'de bir ağacun şamğıdur ve **rebâhî**, kâfûrdan bir cins kâfûrdur. Kâfûr ağaç şamğı iken bir ḥayvândan alınur dimek ğalat-ı şarîhdür. Rebâh ne olduğunu bilmedüğinden mâ'-adâ kâfûr neden olur bilmez imiş. Ve İbnü'l-Ḳaṭṭâ'-nâm fâzıl Cevherî'nün bu vehmini görüp *Şihâh*'ını ıslâḥ murâd idüp "Er-rebâhu ismu duveyyibetin yuclebu minha'l-kâfûr" 'ibâretini tebdîl idüp ve "Er-rebâhu beledun yuclebu minhu't-tîb" yazmışdur, lâkin bu kimse daḥı ğalat eylemişdür, zîrâ rebâh bir ḥayvâncık adıdır, beled ü şehri adı degüldür. Ve Ahterî daḥı Cevherî'ye mütâba'at idüp ḥatâ eylemişdür. Ve **kâfûr** ağacı kibâr-ı eşcâr ve büyük ağaçlardandır ki Hindistân ve Çîn'de olur. Ve kâfûr ol ağaçların içinde olur, kesüp ve yarup içlerinden çıkarurlar ve gâhî şamğ gibi içlerinden sızar. Ve dinilür ki şavâ' iḳ ve yıldırım ve zelzele çok olduğu yıllarda kâfûr ziyâde olur ve bunlar az olduğu senelerde kâfûr eksük olur. Ve ol ağaçların yanında kaplan çok olur, her zamân yanına varılmaz illâ yılda bir ma' lûm u ma' rûf vaḳti vardır, ol vaḳit yanına varup ağaçları kesüp ve yarup içlerinden kâfûri alurlar. Ve kâfûr dürlü dürlü olur. Fanşûri ve rebâhî

ve azād ve isferek ve azrakdur. (A 340b) Fanşūrī cümlesinden eyüdü, rengi şāfi ve aq olur Fanşūr adlu bir şehir vardur aña nisbet olunur. Ve fanşūrīden sonra eyüsi rebāhīdür, Rebāh bir pādīşāh adıdır ki ibtidā bu cins kāfūrī ol bilmişdür. Kezā fi-Şerhi'l-Mūcez li's-Sedīdī. Ve Mūcez şārihi Cemāle'd-dīn-i Aqşarāyī kāfūr ağacına yaz vaktinde şovuqlanmaq için yılanlar şarılır, halk bilürler aña yılanlar şarılduğundan kāfūr ağacıdır. Oq ile urup nişān iderler ve kış vaktinde gelüp ol ağacı kesüp içinden kāfūr alurlar, dimişdür. İntehā. Ve Minhācū'l-Beyān'da kāfūr ağacı şöyle büyükdür ki gölgesinde yüz atludan artık kimse gölgelenür, dimişdür. Ve Kāmūs'da kāfūr Hind ve Şin deryāsınuñ tağlarında olur bir ağaçdan olur ki niçe halkı gölgelendürür. Ve ağacı aqdur ve kaplanlar aña ülfet eyler ve kāfūr ol ağacı içinde bulunur, diyü yazar. İmdi işbu takrīr u tahrīrden Cevherī ve Ahterī'nüñ hatāları ma' lūm olur.

Aşağıda Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali'yi katleden kişilerin isimlerinin verildiği beytin şerhi yer almaktadır. Abdülcelīl bin Yūsuf, gerekli bilgileri sunduktan sonra Velīd bin Ukbe'den bir beyit nakleder, bu beytin anlamını vererek Cevherī'nin onu yanlış anladığını ve bu sebeple beyitte harf değişikliği yaptığını hatta söz konusu beytin şairini de yanlış kişi olarak gösterdiğini bildirir.

Nazm:

Anı katl itdi Tüçibī-i la' in

Bunı katl itdi Tecübī-i la' in

Şerh:

Tüçib zamm-ı ta'-i müşennāt-ı fevķāniyye ile ve fetħi cā'izdür. Ve cīm-i meksüreden sonra yā'-i sākine ba' dehu bā'-i muvaḥḥade ile Kinde'den bir batındur ki kätıl-i 'Osmān raḍiya'llāhu 'anh Kenāne bin Bişr Tüçibī ol batındandır. Ve **Tecüb** fetħ-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye ve cīm-i mazmümeden sonra vāv ve bā'-i muvaḥḥade ile Ḥimyer'den bir kabīledür ki kätıl-i 'Alī raḍiya'llāhu 'anh İbn Mülcem ol kabīledendür.

Beyt:

أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ ثَلَاثَةٍ

قَتِيلُ التُّحَيْبِيِّ الَّذِي جَاءَ مِنْ مُضَرَ

İşbu beyt Velīd bin 'Ukbe-nām kimesnenüñdür. Ma' nāsı "Āgāh ol ve gāfil olma taḥķīķ, Ādem oğlanınuñ ḥayırlısı üç kimseden sonra Tüçib katl itdügi kimsedür ki

Muḍar’dan gelmişdir.” Beyt-i mezbûrda şelâşeden murâd Resûlu’llâhu şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ve Ebû Bekr eş-Şiddîk ve ‘Ömer’dür, raḍiya’llâhu ‘anhumâ. Ya‘ nî işbu kimselerden şoñra nâsuñ hayırlısı ‘Oşmân’dur. Raḍiya’llâhu ‘anh. Cevherî şelâşeden murâd ħulefâ’-i şelâşedür zann idüp ve نُجِيبِي [Tüçibî] lafzı yerine نُجِيبِي [Tecübî] getirüp beyti taħrîf (A 13b) itmekle ğalaṭ eylemişdir. Ve beyt-i mezkûruñ ħâ’ili Velîd iken Kûmeyt-nâm²¹² kimseye nisbet eylemekle ħaṭâ kılmışdır. Kezâ fi’l-*Ķāmūs*.

Aşağıda **Fâ’ide** başlığıyla verilen bir rivayet bulunmaktadır. “Kelb” kelimesinin sadece köpeği değıl aslanı da kast edip edemeyeceğinin tartışıldığı bölümde Abdülcelîl bin Yûsuf, Kemâleddin Demîrî’nin öne sürdüğü yorum ve benzetmelere gerek kalmaksızın aslan için de “kelb” kelimesinin kullanıldığını anlatır.

Fâ’ide: Rivâyet olunur ki ħazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ”²¹³ âyetini okuduğda Ebû Leheb oğlı ‘Utbe “kefertu bi’n-necm” didi ve sefere giderken Faħr-i ‘Ālem’e cefâ vü ezâ eylemek murâd eyledi. Ħazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘â idüp “Allâhumme salli‘ ‘aleyhi kelben min-kilâbîke.” didi ya‘ nî “Yâ Rabbî ‘Utbe üzerine senüñ köpeklerüñden bir köpek musallât eyle.” Bundan şoñra ‘Utbe yârân u aşĥâbı ve aĥrân u aĥbâbı ile bir kârbân içinde Şâm-ı Şerîf’e sefer eyledi. Gün-be-gün giderek Şâm-ı Şerîf’e tâbi‘ Zerħâ-nâm yere geldiler ve babası Ebû Leheb ol kârvânda idi. Ve ol yerde yakın yerde bir râhib şavma‘ası var-ıdı, kârbân ol şavma‘aya yakın ħondılar ve râhib çıkup “Sizi buraya kim ħondurdu, bunda arslan vardır?” didi. Ebû Leheb ol kârbâna “Siz benüm ihtiyâr olduğumu ve ħaħķumu bilürsüz.” didi. Kârbân “Ulumuz ve ihtiyârumuzsın üzerümüzde ħaħķuñ vardır, bilirüz.” didiler, Ebû Leheb “Muĥammed şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, oğlum ‘Utbe’ye bed-du‘â eylemişdir. Metâ‘ u esbâbuñuzu şu şavma‘a üzre ħoyup üstünü döşeñ (A 194b) ve anuñ üzerine oğlum için döşek eyleñ

²¹² *Kûmeyt* zübeyr vezni üzre Zeyd el-Esedî oğlı bir şâ‘ir ve lügat-i ‘Arabî bilmekte mâhir, feşâĥat ile ma‘rûf ve Benû Hâşim tã’ifesini medĥ ile mevşûfdur. Benû Ümeyye devletinde idi ve devlet-i ‘Abbâsiyye’ye yetişmemişdir (yetişmemiş idi: B). Bir gün Muĥammed bin ‘Alî üzre girüp bir ħaşıde ile anı (anı: -B) medĥ eyledi. Muĥammed bin ‘Alî biñ altın ve bir geyecek virdi. *Kûmeyt* aña “Va’llâhi ben sizi dünyâ için sevmem. Eger ben dünyâyı sevsem dünyâsı ma‘mûr kimseye varurdum. Lâkin ben sizi âĥiret için severüm. İşbu geysü gevdeñüze degmişdir, aluram. Ve ammâ altını ħabûl eylemezem.” didi. Biñ kırmızı altını reddeyledi ve almadı. Ve dinilür ki âl-i Hâşim ħaħķında bir ħaşıde diyüp anları medĥ eylemiş, düşünde Ħazret-i Resûl’i -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem görüp Kûmeyt’i bir beyit için Allâhu te‘âlâ maġfîret eyledüğünü muştulamışdır. Ve *Kûmeyt* yüz yigirmi altı târiħinde vefât olmuştur. Ve ba‘zılar ħatlı olmuştur, dirler. Vefâtı Mervân bin Muĥammed ve vilâdeti eyyâm-ı maħtel-i İmâm Ħüseyn ‘Alî bin Ebî Tâlib raḍiya’llâhu ‘anhumdadur ki altmış târiħindedür. Kezâ fi-*Taħrîbi’l-Me‘âhid*.

²¹³ “Battığı zaman yıldıza and olsun ki ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Necm 53/1.

ve eṭrāfında yatup uyuñ.” didi. Ol kārban ḥalkı metā‘ların cem‘ eylediler, yüksek oldu. Ve ‘Utbe üzerine yatdı ve kārban ḥalkı eṭrāfında ve dolayında yatdılar. Arslan gelür, kārban ḥalkınuñ yüzlerinden ḳoqlar, hıḳbirin incitmez ve andan soñra şıḳrar eliyle ‘Utbe’yi urur ve yırtar. ‘Utbe “Köpek beni öldürdi.” dir ve sā‘atinde ölür. Kārban ḥalkı arslanı taleb iderler, bulamazlar. Ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bed-du‘āsiyla ‘Utbe arslan elinden helāk olur. İmām Demīrī, ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem arslana kelb diyü ad virmesi arslan köpek gibi ayağın ḳaldurup bevl eyledügiçündür, dir. Bu faḳīr u ḥaḳīr-i keşirü’t-taḳşīr ad‘af-ı ‘ibādu’llāhi’l-cemīl Yūsuf oğlu ‘Abdu’l-Celīl eydürem ki kelb yalnız köpege ıtlāk olunmaz, belki arslanuñ bir adı daḳı kelbdür. Nitekim Ḳāmūs’da el-kelbu el-esedu vāḳī‘dür “Allāhumme şallit ‘aleyhi kelben min-kilābıke” de vāḳī‘ olan kelb esed ma‘nāsına olandır. “Allāhumme şallit ‘aleyhi eseden min-usūdike” dinilmiş gibidür. Ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘ā eyledükde “Yā Rabbī ‘Utbe üzerine arslanlaruñdan bir arslan musallaṭ eyle.” didi. Bi-emri’llāh vech-i meşrūh üzre bir arslan anı helāk eyledi, eyle olsa du‘āda olan kelb esed ma‘nāsına olur. İmām Demīrī didügi te’vīle ve teşbihe ihtiyāc olmaz.

Üzerinde çalıştığı kelime hakkında bilgi verebilmek için farklı kaynaklara başvurmayı alışkanlık haline getiren şârih, bilgi yanlışlığına rastladığında da doğru bilgiyi delillendirerek okuyucuya sunmaya çalışır. Aşağıda bu duruma örnek olabilecek harf ve vezin hatası üzerine eleştiriler bulunmaktadır.

Ve **cehīze** cīm ve hā’-i hüvvez ve zā-yı mu‘ceme ile kenīse ve sefine vezni üzre ayunuñ dişisine dinilür ünşâü’d-dübb ma‘nāsına. Ḥayātü’l-Ḥayevān sāhibi İmām Demīrī, ca‘fer vezni üzredür, dir, lākin ḥatādur cehīze, sefine vezni üzredür. Ḳāmūs ve Şihāḥ ve Dīvānu’l-Edeb gibi lügati tettebbu‘ idene böyle idügi ḥafi degüldür. (A 114a)

(A 273a) Ve **veşa**‘ ḥurūf-ı mühmele ile veṭar vezni üzre serçeden küçük bir ḳuşdur. (...)Ve şād-ı mühmelenüñ sükünü ile lügatdür. İmām Demīrī, **veşa**‘ ḳād-ı mu‘cemedür, dir. Ḳalem-i nāsıḥden degülse ḥatā eylemişdür cemī‘ lügatde şād-ı mühmele ile zabt olunmuşdur, ḥuşūşan Şerḥü’l-Ġarībeyn’de daḳı mühmele iledür ve ḥadıṣ-i şerīfde İsrāfil ‘aleyhi’s-selāmuñ iki ḳanadı vardur biri maşriḳda ve biri mağribde ve ‘arşu’llāh omuzı üzerindedür. “وَأَنَّهُ لَيَتَّضَالُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّىٰ يُصِيرَ مِثْلَ الْوَصْعِ” vāḳī‘dür. Ya‘nī, ḥāl bu ki İsrāfil ‘aleyhi’s-selām böyle maḥlūḳ iken Ḥaḳ şübḫānehu ve te‘ālā ḳorḳusından tevāzu‘ u teşāğur ider ve kiçilenür tā **veşa**‘ didükleri ḳuş gibi

olur. *Şerh-i Ğarībeyn*'de vāv ve şād-ı mühmelede **veşa** serçelerün ufaqlarıdır, dimişdür ve cem' i kesr-i vāv-ıla *viş'an* gelür diyü yazar. (A 273b)

Ve **ebu'l-ahz** feth-i elif ve sükün-ı hā'-i mu' ceme ve zāl-i mu' ceme ile atmaca didükleri kuşdur başağ gibi ve başağ feth-i şin-i mu' ceme ile hācer vezni üzredür ve bāşe lafzından mu' arbedür, bāşe Fārsice atmacadır. *Kāmūs*'da böyle zabt olunmuşdur. İmām Demīrī şin'de feth ü kesr-ile dimişdür. *Kāmūs*'da olana muhālefet eylemiş ve hatā itmişdür. (A 273b)

Aşağıda anlamla alakalı bir tenkit yer almaktadır. Akhisarî, yılan balığını ele aldığı bölümde çeşitli yazarların kelimenin neyi kastettiği konusundaki muhtelif fikirlerini sıralayıp bilginin doğruluğunu tespit etmeye çalışmıştır.

Ve **cirriş** rā'dan ğayrı hüruf-ı mu' ceme ile sikkīt vezni üzre ki kesr-i sīn ve kâf-ı müşeddede iledür ve āhirinde olan şā'-i müşelleşedür, ılan balığıdur kesr-i cīm ve kesr-i rā'-i mühmele vü müşeddede ile olan *cirri* gibi ki Fārsice aña mār-māhī dirler. Ve ' Arab ta' rīb idüp māmēmāhīc dirler, āhirinde cīm-ile. *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da böyle yazar. *Vikāye* şārihi Feriştēzāde **cirriş** sazan balığı dimişdür. Ve *Mecma'ü'l-Bahreyn* şerhinde dağı sazan balığı dimişdür. Ve Aḥterī de sazan balığı dimişdür. Feriştēzāde ve Aḥterī hatā eylemişlerdür, zirā sāhib-i *Kāmūs* ve *Mu'rib* sāhibi İmām Mutarrizī ve Cevherī ve *Kānūnu'l-Edeb* sāhibi ve *Halās* sāhibi ve *Dīvānu'l-Edeb* sāhibi cirriş yılan balığı olduğına ittifāk eylemişlerdür. (A 336b)

Kısaca denilebilir ki, Abdülcelil bin Yūsuf kelime anlam ve yazımı, vezin tespiti, bilgi karışıklığının önlenmesi ve bilginin sağlamlığının tetkiki gibi noktalarda faydalandığı kaynak eserlere eleştirel yaklaşmıştır. Sözkonusu eserleri değerlendirmeye tabi tutup ardından kendi görüşünü belirterek mevzuyu netliğe kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca verilen örnekler fikir ayrılıklarının, mezheplerarası tartışmaların, çeşitli konulardaki şahsî fikirlerin ve bilgi eksikliklerinin eserlerin şekillenmesindeki rolünü gösteren kısımlar olarak da okunmalıdır.

5.7.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Kaynakları

Şārihlerin bilgi birikimlerini aktardıkları ilmî eserler olan şerhler, eğitim sisteminin ve şārihlerin kendi ilerleme süreçlerinin bir parçası olarak görülür. Şerhin gördüğü ilgi ve alandaki etkisi, şārihinin tekniği ve yetkinliğiyle doğru orantılıdır. Sıhhatine güvenilir metinler ortaya çıkarmaya gayret eden şārihler şerh faaliyeti süresince sözlük ve

ansiklopedik eserler başta olmak üzere tıptan, astronomiye, belagatten, coğrafyaya kadar çeşitli alanlardaki mevcut literatürden faydalanır ve bu durumu gönderme, alıntı ve şahit gösterme yoluyla belirtirler. Böylece ortaya koydukları eser, kendisini şerh etmek üzere odaklandıkları kaynak metnin anlaşılmasına hizmet etmenin yanında disiplinlerarası bilgiler içeren, döneminin yazın faaliyetlerine dair malumatlar veren müstakil bir edebî ve ilmî eser olarak gelenekte yerini alır.

Bu kapsamda İsmail Kara'nın aşağıya alınan şu cümleleri, şerh metinlerinin bir metinden daha fazlası olduğunun güzel bir ifadesidir:

“...şerh ve haşiyeler sahalarında kendilerinden önce yazılmış, tartışılmış birçok metni, metin parçalarını, tartışma diyaloglarını, farklı terim ve tarifleri, soru ve cevapları, bilgi kırıntılarını şu veya bu şekilde ihtiva etmektedir. Bu özellik, iktibas, özetleme, aktarma, uyarlama, tercüme ve atıf geleneklerinin bugüne göre çok farklı olduğu bir dönemin ürünü olan bu eserlere bir tür antoloji, derleme veya tarihî hafıza, söz dağarcığı mahiyeti kazandırmakla kalmıyor, aynı zamanda ne türden metinlerin hangi zaman ve coğrafyada, nasıl tedavüle girdiğini ve dayanıklılık/ dönüşme / yenilenme kapasitesini de gösteriyor.”²¹⁴

Şârihler, eserlerinde başvuru kaynaklarına -bazen liste halinde bazen açık ya da üstü örtülü şekilde anarak- yer verirler. Örneğin İsmail Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) Mesnevî şerhindeki kaynakları konularına göre tasnif etmiştir.²¹⁵ 16. yüzyılın meşhur şârihi Bosnalı Sûdî (ö. 1008/1599 [?]) de Gülistan şerhinde göndermeler yoluyla incelediği ve görüşlerine başvurduğu 30'a yakın kaynağa işaret etmiştir.²¹⁶ Abdülmecid Sivasî (ö. 1049/1639) Şerh-i Cezîre'sini yazarken farklı alanlardaki 78 kişinin eserinden istifade etmiştir.²¹⁷ Neylî Ahmed Efendi'nin (ö. 1161/1748) ise Şerh-i Lügat-ı Vassâf'ı kaleme alırken 300'e yakın eseri incelediği tespit edilmiştir.²¹⁸

²¹⁴Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 35.

²¹⁵İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008), 144.

²¹⁶Ozan Yılmaz, “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 1/1 (2018), 187-202.

²¹⁷Fatma Aydın, “İlim Olmadan Yorum Olmaz: Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevi'de Kullandığı Kaynaklar”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2022), 116-144.

²¹⁸Abdülkadir Dağlar, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi” *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II] 2/4(1) (2007), 293-307.

Abdülcelîl bin Yûsuf da şerhinin başına eklediği beş varaklık mukaddimesinde manzum sözlüğünü ve şerhini kaleme alma sebeplerini açıkladıktan sonra şerh esnasında müracaat ettiği 202 eseri ve müelliflerini **kütüb-i tefâsîr, kütüb-i ehâdîs-i şerîfe, kütüb-i fîrû‘-ı fukahâ, kütüb-i luga ve lugât, kütüb-i tevârîh ve tevrîh, kütüb-i tıbb, kütüb-i ‘Arabiyye ve fûnûn-ı şettâ** başlıkları altında listelemiştir.

Aşağıda mukaddimedeki bu tasnife uyularak Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un kaynakları hakkında temel bilgiler paylaşılmıştır. Ancak öncelikle eserler ve bu eserlerin metinde ele alınışıyla alakalı bazı noktalara dikkat çekmek faydalı olacaktır.

Eserler hakkında bilgiler oluşturulurken öncelikle Abdülcelîl bin Yûsuf’un, eserlerin adının ilk geçtiği yerde -metin içinde ya da derkenarlarda- eserler ve müellifleri hakkında verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Ardından kolay ulaşılabilir olması açısından <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresi başta olmak üzere farklı kaynaklara müracaat edilmiştir. Abdülcelîl bin Yûsuf’un tasnifine uygun şekilde eserlerin tam adı, konusu, telif tarihi ve müellif isimlerini içeren temel bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır.

Kaynakça listesinde “lügat-ı âhar”, “şerh-i âhar” gibi adı verilme ihtiyacı duyulmayan ancak o alanda başka kaynaklara da başvurulduğunu gösteren kısımlar mevcuttur. Bununla birlikte bazı eserler “Fıkhu’l-Luga”, “Edebü’l-Kâdı” gibi dahil oldukları türün ismiyle anılmakta ve metinde de bu şekilde geçmektedir.

Kime ait olduğu ya da bahsedilen eserin hangi eser olduğuna dair metinden bilgi edinemediğimiz durumlarda listeye muhtemel birkaç eser dahil edilmiştir. Müellif isimleri verilmediğinden ya da metin içinde tespit için yeterli bilgi bulunmadığından bazı eserlerin künyesi ise tam olarak tespit edilememiştir. Böyle eserler için eserin tespit edilemeyişinin sebepleri dipnotlarda yazılmıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf’un tasnifine uyularak eserlerin öncelikle mukaddimedeki kaynakçada geçtiği şekliyle ardından *italik* ve **koyu** yazılarak tam isimleri verilmiştir. Bahsi geçen 202 eser şunlardır:

5.7.5.1. Kütüb-i Tefâsîr

1. İrşâdü'l-'Akli's-Selîm li-Şeyhi'l-İslâm Mevlânâ Ebi's-Su'ûd; *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ-Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*: Kanuni devri şeyhülislamı Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574), 972/1565 yılında tamamladığı Arapça Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²¹⁹
2. Keşşâf li'l-'Allâmeti'z-Zemahşerî; *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vücûhi't-Te'vîl*: Mutezile âlimlerinden Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁰
3. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl li'l-Kâdî el-Beyzâvî; *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*: Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²¹
4. Tefsîru Haddâdî; *Keşfü't-Tenzîl fî-Tahkîki'l-Mebâhis ve't-Te'vîl*: Radyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398) tarafından yazılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. Kendi çağında *Tefsîrü'l-Haddâd* olarak bilinmektedir.²²²
5. Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî; *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî)*: Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) tarafından kaleme alınan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²³
6. Tefsîru Teysîr li-'Ömer en-Nesefî; *et-Teysîr fî-(İlmi)'t-Tefsîr*: Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî'nin (ö. 537/1142) Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁴

²¹⁹Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri: İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (Kur'ân-ı Kerîm'in Meziyetlerinin Akliselime Açıklanması)*, çev. Ali Akın (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006), 12 cilt.

²²⁰Zemahşerî, Keşşaf Tefsiri: *El-Keşşâf 'an hak'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl (metin-çeviri)*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 6 cilt.

²²¹Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esraru't-te'vîl: Beydâvî Tefsiri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 5 cilt; İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Aralık 2020).

²²²Ebubekir Sifil, "Haddâd Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020).

²²³İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebû'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020).

²²⁴Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020); Necmeddin Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-efsîr: Ömer Nesefî Tefsiri (inceleme-eleştirmeli metin-çeviri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2 cilt.

7. Tefsîru Me‘âlimü’t-Tenzîl li-Mevlânâ Hüseyin el-Begavî; **Me‘âlimü’t-Tenzîl**: Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî’nin (ö. 516/1122) kaleme aldığı Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁵
8. ‘Uyûnu’t-Tefâsîr li’l-Fuzalâ’i’s-Semâsîr; **‘Uyûnu’t-Tefâsîr li’l-Fuzalâ’i’s-Semâsîr**: Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden Şehâbeddin Sivasî’nin (ö. 860/1456 [?]) Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ihtiva eden tefsiridir. **Tefsîrû’s-Şeyh** ismiyle meşhur olmuştur.²²⁶
9. Tefsîru Kevâşî li-Ahmed b. Yûsuf b. Hasen; **Telhîsu Tebsıratı’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebassır**: Ebu’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî’nin (ö. 680/1281) kaleme aldığı Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir. Müfessirin **Tebsıratü’l-Mütezekkir ve Tezkiretü’l-Mütebassır** isimli tefsirinin kendisi tarafından ihtisar edilmiş şeklidir. 649/1251’de kaleme alındığı bilinen tefsir, **et-Telhîs fi-Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîz, et-Telhîs fi-Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd** ve **Tefsîrû’l-Kevâşî** isimleriyle de anılmaktadır.²²⁷
10. Tefsîru Vasît li’l-Vâhidî; **el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd (el-Vasît Beyne’l-Makbûd ve’l-Basît)**: Vâhidî nisbesiyle şöhret bulan Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîşâbûrî (ö. 468/1076) tarafından yazılan Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir. 461/1069 yılında tamamlanmıştır.²²⁸
11. ‘Arâyis; **Arâ’isü’l-Kur’ân ve Nefû’isü’l-Furkân ve Ferâdisü’l-Cinân**: Vâni Mehmed Efendi’nin (ö. 1096/1685) peygamber kıssalarının anlatıldığı âyetlerin tefsirini yaptığı kitabıdır.²²⁹
12. Tefsîru Sa‘lebî; **el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân**: Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîşâbûrî’nin (ö. 427/1035) **et-Tefsîrû’l-Kebîr** ve **Tefsîrû’s-Sa‘lebî** isimleriyle bilinen tefsiridir.²³⁰
13. Tefsîru Hanîfî: Eserin adı sadece mukaddimedeki listede geçmekte, şerh metninde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

²²⁵ Saffet Bakırcı, “Me‘âlimü’t-Tenzîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Temmuz 2022).

²²⁶ Murat Sülün, “Şehâbeddin Sivasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ocak 2021).

²²⁷ M. Mahfuz Ata, “Kevâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ocak 2021).

²²⁸ Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

²²⁹ Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi, Vani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

²³⁰ M. Suat Mertoğlu, “Sa‘lebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

14. Revnaku't-Tefâsîr; **Revnaku't-Tefâsîr fî-Hakki'l-Enbiyâ**: Muhammed b. Necîb-i Karahisarî (ö. 900/1494) tarafından 875/ 1470-71'de yazılmıştır. Kur'ân kıssaları üzerinedir.²³¹

15. Tîbyân; **et-Tîbyân fî-Tefsîri'l-Kur'ân**: Dîmaşklî müfessir Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî (ö. 700/1301) tarafından yazılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²³²

16. Burhân; **el-Burhân fî-'Ulûmi'l-Kur'ân**: Şâfiî âlimi Bedreddin Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) en meşhur eseridir. Tefsir usulü ve Kur'ân ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biri olarak kabul edilir.²³³

17. Tefsîru Kebîr; **Mefâtihu'l-Gayb**: Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. **et-Tefsîrü'l-Kebîr** ve **Tefsîrü'r-Râzî** isimleriyle de anılmaktadır.²³⁴

18. Tefsîru Ebi'l-Bekâ: Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyin el-Akberî (ö. 538/1143-44) tarafından yazılmış tefsirdir.²³⁵

19. tefsîr-i âhar müsemmâ bi't-Teysîr: Kaynaklarda *Teysîr* adıyla pek çok eser kayıtlıdır. Şerh metninde Nesefî'nin **et-Teysîr fî-(İlmi)'t-Tefsîr** isimli tefsirinin haricindeki *Teysîr* isimli tefsirlerden hangisinin kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

20. Hâşiyetü'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî: Zemahşerî'nin meşhur tefsiri **el-Keşşâf** için yazdığı hâşiyesidir.

21. 'İsâmü'd-dîn 'ale'l-Beyzâvî; **Hâşiyetü 'alâ-Tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşiyetü 'alâ-Envâri't-Tenzîl)**: Beyzâvî tefsirinin A'râf sûresinin sonuna kadar Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından yapılmış hâşiyesidir.²³⁶

22. Tîbî 'ale'l-Keşşâf; **Fütûhu'l-Gayb fî(ve)'l-Keşf 'an Kınâ'i'r-Reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)**: Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b.

²³¹Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA, 2016), 1/439-440.; İshak Doğan, "Osmanlı Dönemi Kur'ân Araştırmaları", *Makâlât*1, (1999), 118.

²³²Esat Özcan, *Hıdır Bin Abdurrahman el-Ezdî Ve et-Tîbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirindeki Metodu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

²³³Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

²³⁴Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

²³⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/387, 397.

²³⁶İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsmâüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

Muhammed et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁷

23. Keşfün 'ale'l-Keşşâf: Zemahşerî'nin meşhur tefsiri *el-Keşşâf* üzerine yazılmış bir hâşiye olduğu anlaşılmaktadır, metinde müellif ve eserle alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

24. Kâfiyeci 'ale'l-Keşşâf; **Hâşiye 'ale'l-Keşşâf**: Osmanlı âlimi Muhyiddin el-Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁸

25. Hâşiye-i Sa'diyye; **Hâşiye 'alâ-Tefsîri'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-Behiyye)**: Osmanlı şeyhülislâmlarından Sâdi Çelebi'nin (ö. 945/1539) Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁹

26. Şeyhzâde; **Hâşiye 'alâ-Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl**: Şeyhzâde olarak bilinen Muhyiddin Mehmed İbn Muslihüddin el-Kocavî (ö. 950/1543) tarafından Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*'ine yazılan hâşiyedir.²⁴⁰

27. Fethü Celîliyye 'ale'l-Beyzâvî: Kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığımız eserin A 213b'de *Envârü't-Tenzîl* hâşiyelerinden olduğu yazılıdır. Abdülcelîl b. Yûsuf'un yazdığına göre eserin adı **Fethü'l-Celîl bi-Beyânî Hafîyyi Envâri't-Tenzîl**'dir. Müellifi Mevlânâ Zekerîyyâ'dır.

28. Hâşiyetü Sa'dî'd-dîn et-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf; **Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)**: Meşhur âlim Sa'düddin Teftazânî'nin (ö. 792/1390) kaleme aldığı hâşiye, Tîbî'nin *el-Keşşâf hâşiyesinin* özeti şeklindedir.²⁴¹

²³⁷Halit Özkan, "Tîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Eylül 2021).

²³⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/48.

²³⁹Mehmet İpşirli - Ziya Demir, "Sâdi Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 9 Mart 2022).

²⁴⁰Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2021).; Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015).

²⁴¹Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2021).

5.7.5.2. Kütüb-i Ehâdîs-i Şerîfe

1. Mesâbih li-Muhyî's-Sünne el-Begavî; **Mesâbihu's-Sünne**: Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derleyip konularına göre sıraladığı 4719 hadisi ihtiva eden eseridir.²⁴²
2. Meşârik li'l-İmâm es-Sagâni; **Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye min('alâ)-Sihâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye**: Radyüddin es-Sâgâni'nin (ö. 650/1252) hadis derlemesidir. 2200'ün üzerinde sahih hadis ihtiva etmektedir."²⁴³
3. Sahîhü'l-Buhârî; **el-Câmiu's-Sahîh**: Buhârî'nin (ö. 256/870) sahih hadisleri topladığı eseridir. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilmiştir. Eserin tam adı kaynaklarda farklı şekilde tespit edilmiştir, ancak **Sahîhü'l-Buhârî** şeklinde meşhur olmuştur. Yalnız sahih hadisleri toplayan ilk eserdir.²⁴⁴
4. Kitâbu'l-Hulâsa: Eserin adı sadece mukaddimedeki bu kaynakçada geçmektedir, şerh metninde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.
5. Kitâbu's-Şifâ fi-Hukûki'l-Mustafâ; **eş-Şifâ bi-(fi)Ta'rîfi Hukûki (fi-Şerefi)'l-Mustafâ**: Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) peygamber sevgisine dair yazdığı eseridir. 535/1140-41 yılında kaleme alınan eser, **Şifâ-i Şerîf** adıyla bilinir, içerdiği hadis rivayetlerinin sayısı 1830'u bulmaktadır.²⁴⁵
6. Câmi'u'l-Usûl li-İbni'l-Esir; **Câmi'u'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl**: İbnü'l-Esir Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) *Kütüb-i Sitte*'deki hadisleri bir araya getirdiği eseridir."²⁴⁶
7. Şeyhü Ekmel 'ale'l-Meşârik; **Tuhfetü'l-Ebrâr fi-Şerhi Meşâriki'l-Envâr fi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn**: Radyüddin es-Sâgâni'nin meşhur eseri *Meşâriku'l-Envâr*'ın

²⁴²İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴³İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁴M. Yaşar Kandemir, "El-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁵M. Yaşar Kandemir, "Eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).; a.mlf., "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁴⁶İsmail Lütfi Çakan, "Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384) tarafından yazılan şerhidir.²⁴⁷

8. Hadâ'îku'l-Ezhâr 'ale'l-Meşârik; **Hadâ'îku'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr: Meşâriki'l-Envâr**'ın Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî tarafından yapılmış şerhidir.²⁴⁸

9. Mebâriku'l-Envâr²⁴⁹ li-İbni'l-Melek 'ale'l-Meşârik; **Mebâriku'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr: İbn Melek** (ö. 821/1418'den sonra) tarafından yazılmış *Meşâriki'l-Envâr* şerhidir. 2250 kadar hadis içermektedir.²⁵⁰

10. Za'ferânî 'ale'l-Mesâbih; **el-Yenâbî' fî-Şerhi'l-Mesâbih**: Ferrâ el-Begavî'nin hadisleri derlediği *Mesâbihü's-Sünne* isimli eserinin Abdülmü'min b. Ebû Bekir ez-Za'ferânî (ö. 735/1334'ten sonra) tarafından yapılan şerhidir.²⁵¹

11. Fethü'l-Bârî 'ale'l-Buhârî; **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Sahîh-i Buhârî* şerhidir.²⁵²

12. Kevâkibü'd-Derârî li'l-Kirmânî 'ale'l-Buhârî; **el-Kevâkibü'd-Derârî fî-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Türk âlim Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (ö. 786/1384) tarafından yazılan *el-Câmi'u's-Sahîh* şerhidir.²⁵³

13. Şerhü'l-Garîbeyn li'l-Herevî; **Kitâbü'l-Garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki garip lafızları açıklayan eserdir. Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeleri alfabetik biçimde sıralayarak bir araya getirmesi açısından kendi alanında yazılan ilk eser kabul edilmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷Arif AYTEKİN, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁴⁸Bursalı MEHMET TAHİR, Osmanlı Müellifleri, 1/371; İbrahim HATİBOĞLU, "Meşâriki'l-Envârî'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁹Eser, mukaddimedeki hadis kaynakları listesinde *Mebârikü'l-Envâr* olarak yazılıdır; ancak A 208b'de *Mebârikü'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr* şeklinde geçmektedir.

²⁵⁰Mustafa BAKTIR, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁵¹İbrahim HATİBOĞLU, "Mesâbihü's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022); Mustafa YASIN AKBAŞ, "Mesâbihü's-Sünne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1, (2022), 33-80.

²⁵²M. Yaşar KANDEMİR, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).; a.mlf., "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (24 Eylül 2021).

²⁵³İsmail HAKKI ÜNAL, "Kirmânî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).; M. Yaşar KANDEMİR, "El-Câmiu's-Sahîh", (Erişim 24 Eylül 2021).

²⁵⁴Muhsin DEMİRCE, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).

14. Zuhru'l-Âhire li-Celîlî: Müellif Abdülcelîl b. Yûsûf'un kaleme aldığı kırk hadis şerhidir. Metinde *Zuhru'l-Âhire* ve *Zuhretü'l-Âhire* isimleriyle geçmektedir.

15. Şerhü'l-Erba'în li-İbn Kemâl: İbn Kemâl ya da Kemâlpaşazâde olarak da bilinen Osmanlı âlimi Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed (ö. 940/1534) tarafından kaleme alınmış birden çok kırk hadis şerhi risalesi mevcuttur. İbn Kemâl'e ait farklı sayılarda hadis şerhi içeren dört risaleden bahsetmek mümkündür.²⁵⁵

5.7.5.3. Kütüb-i Fürû'-ı Fukahâ

1. Kudûrî; *el-Muhtasar*: Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) kaleme aldığı 12.000 meseleyi içeren Hanefî fikhına dair eserdir.²⁵⁶

2. Sadru's-Şerî'a; *Şerhu'l-Vikâye*: Burhânü's-Şerîa Mahmûd'un Hanefî fikhının temel metinlerinden sayılan *Vikâyetü'r-Rivâye*'sine torunu Sadru's-Şerî'a es-Sânî (ö. 747/1346) tarafından yapılmış şerhtir. Müellifin lakabıyla anılan şerh 743/1342'de tamamlanmıştır.²⁵⁷

3. Dürer-i Gurer; *Dürerü'l-Hükkâm fî-Şerhi Gureri'l-Ahkâm*: Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı *Gurerü'l-Ahkâm* isimli eserine kendisinin yazdığı şerhtir.²⁵⁸

4. Kenz; *Kenzü'd-Dekâ'ik*: Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı *el-Vâfi* isimli eserinin kendisi tarafından yapılmış muhtasarıdır.²⁵⁹

5. Mecma'u'l-Bahreyn; *Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn*: Hanefî mezhebinin önemli metinlerinden kabul edilen, Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) kaleme aldığı fıkıh eseridir.²⁶⁰

²⁵⁵Risaleler ve tercümeleleri için bkz. İbn Kemal, *Hadis Şerhleri*, çev. ve haz. Muammer Bayraktutar (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021).

²⁵⁶Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ocak 2022). (Erişim 27 Eylül 2021).; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Eylül 2021).

²⁵⁷Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁵⁸Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Temmuz 2022).; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Temmuz 2022).

²⁵⁹Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁶⁰Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Temmuz 2022).

6. Nukâye, **en-Nukâye**: Burhânü’ş-Şerîa Mahmûd b. Sadrü’ş-Şerîa el-Evvel’in (7-8./13-14.yüzyıl) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı meşhur eseri *Vikâyetü’r-Rivâye*’nin torunu Sadrü’ş-Şerîa es-Sânî (ö. 747/1346) tarafından yapılan muhtasarıdır.²⁶¹
7. Vikâye; **Vikâyetü’r-Rivâye fî-Mesâ’ili’l-Hidâye**: Burhânü’ş-Şerîa Mahmûd b. Sadrü’ş-Şerîa el-Evvel’in (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl) kaleme aldığı fikh eseridir. Kısaca **el-Vikâye** ya da **Vikâyetü’r-Rivâye** isimleriyle de bilinir. Burhâneddin el-Merginânî’nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*’sindeki meselelerin seçki ve özeti şeklindedir.²⁶²
8. Tuhfetü’l-Mülûk: Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî’nin (ö. 666/1268’den sonra) Hanefî fikhında ibadetlere dair kaleme aldığı kısa bir eserdir.²⁶³
9. Münyetü’l-Musallî; **Münyetü’l-Musallî ve Gunyetü’l-Mübedî**: Sedîdüddin el-Kâşgarî’nin (ö. 705/1305) namaza dair kaleme aldığı eserdir.²⁶⁴
10. Şerhu Mecma’i’l-Bahreyn li-İbni’l-Melek; **Şerhu Mecma’i’l-Bahreyn**: Muzafferüddin İbnü’s-Sââtî’nin (ö. 694/1295) *Mecma’u’l-Bahreyn* adındaki fıkha dair eserinin İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra) tarafından yapılmış şerhidir.²⁶⁵
11. Miskîn ‘ale’l-Kenz; **Şerhu Kenzi’d-Dekâ’ik**: Molla Miskîn olarak tanınan Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî (ö. 954/1547) tarafından Ebu’l-Berekât en-Nesefî’nin *Kenzü’d-Dekâ’ik*’i üzerine hazırlanmış şerhtir.²⁶⁶
12. Şerhu’l-Kudûrî li’l-Mevlâ ez-Zâhidî; **el-Müctebâ Şerhu Muhtasari’l-Kudûrî**: Ebü’r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni’nin (ö. 658/1260) Kudûrî’nin *el-Muhtasar* ve *el-Kitâb* diye bilinen fikh eseri üzerine yazdığı şerhtir.²⁶⁷

²⁶¹Murteza Bedir, “Vikâyetü’r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁶²Bedir, “Vikâyetü’r-Rivâye”.

²⁶³Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1/338; Hüseyin Elmalı, “Râzî, Muhammed b. Ebü Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁶⁴Hüseyin Kayapınar, “Münyetü’l-Musallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

²⁶⁵Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

²⁶⁶Abdülkadir Şenel, “Molla Miskîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁶⁷Şükrü Özen, “Zâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

13. Müstahlasu'l-Hakâ'ik 'ale'l-Kenz; **Müstahlasu'l-Hakâ'ik**: Sadrüşşerîf Ebû'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed es-Semerkindî el-Leysi'nin (ö. 907/1501'den sonra) yazdığı *Kenzü'd-Dekâ'ik* şerhidir.²⁶⁸

14. Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbîhu'l-Cenân li-İbn Seydî 'Alî; **Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbîhu'l-Cenân**: Seyyid Alizâde diye de anılan Ya'kûb b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî (ö. 931/1524) tarafından İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in (ö. 573/1177) meşhur ilmihal ve ahlak kitabı *Şir'atü'l-İslâm ilâ-Dâri's-Selâm*'a yazılan şerhtir.²⁶⁹

15. Şerh-i âhar 'alâ-Şir'ati'l-İslâm: Kastedilen eserin *Şir'atü'l-İslâm* şerhlerinden hangisi olduğuna dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.

16. Kûhistânî 'ale'l-Vikâye; **Câmi'u'r-Rumûz**: Hanefî fikhının önemli metinlerinden olan *Vikâyetü'r-Rivâye* muhtasarı *en-Nukâye*'nin Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmeddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö. 962/1555) tarafından yazılan şerhidir.²⁷⁰

17. Müstasfâ; **el-Müstasfâ min-İlmi'l-Usûl**: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) kelimcilerin metoduna göre yazdığı fikh usulü eseridir.²⁷¹

18. **Kitâbu'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir**: Zeynüddin İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) İslâm hukuku alanındaki meşhur eseridir.²⁷²

19. Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Kudûrî; **el-Cevheretü'n-Neyyire**: Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ına Ebû Bekir el-Haddâd (ö. 800/1398) tarafından yazılan şerhin yine kendisi tarafından yapılmış muhtasarıdır. *es-Sirâcu'l-Vehhâc* adıyla hazırladığı sekiz ciltlik şerhini **el-Cevheretü'n-Neyyire** adıyla kısaltmıştır.²⁷³

20. **Edebü'l-Kâdî**: Kaynaklarda *Edebü'l-Kâdî* adıyla pek çok eser kayıtlıdır. Metinde, Abdücelîl b. Yûsuf'un kullandığı eserin hangisi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁶⁸Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁶⁹Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022); Yakub b. Seyyid Ali Rumî Bursevî Seyyid Alizâde, *Mefâtihu'l-cinân ve mesabihü'l-cenân şerhu Şeriatü'l-İslâm*, (İstanbul: Hakikat kitabevi[Mektebetü'l-Hakika], 1983/1403).

²⁷⁰Ahmet Yaman, "Kûhistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷¹H. Yunus Apaydın, "el-Müstasfâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷²Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷³Ebubekir Sifil, "Haddâd, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

21. Mefâtiḥ ‘alâ-Sadri’ş-Şerî‘a: *Sadrü’ş-Şerî‘a* üzerine hazırlandığı anlaşılan eserin tam adı ve müellifi ile alakalı metinde bilgi bulunmamaktadır.

22. Ahî Çelebi; *Zahîretü’l-‘Ukbâ fi-Şerhi Sadrü’ş-Şerî‘ati’l-‘Uzmâ*: Ahîzâde Yûsuf Efendi’nin (ö. 905/1500) *Sadrü’ş-Şerî‘a* hâşiyesidir. 891-901 (1486-1496) yılları arasında telif edilen eser, *Hâşiye-i Çelebi* diye de bilinir.²⁷⁴

23. *Hakâ’iku’l-Manzûme*: Necmeddin en-Neseffî’nin (ö. 537/1142) hilâf ilmine dair kaleme aldığı ilk manzum fıkıh kitabı *Manzûmetü’n-Neseffîyye*’nin Ebü’l-Mehâmid Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî el-Efşencî (ö. 671/1272-73)²⁷⁵ tarafından yazılmış şerhidir. *Husûlü’l-Me’mûl* adıyla da bilinir.²⁷⁶

24. Teysîr ‘ale’l-Vikâye İbn Melek; *Şerhu’l-Vikâye*: İbn Melek’in (ö. 821/1418’den sonra) kaleme aldığı *Vikâyetü’r-Rivâye* şerhidir. Vefatı ile oğlu tarafından bazı ilavelerle tekrar kaleme alınmıştır.²⁷⁷

25. Bezzâziyye fi’l-Fetâvâ; *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*: İbnü’l-Bezzâzî’nin (ö. 827/1424) ilk dönem Hanefi imamlarından itibaren çeşitli görüşleri derlediği ve kendi zamanındaki meselelere dair fetvalara da yer verdiği eseridir. 812/1409-10 yılında tamamlanan eserin asıl adı *el-Câmi‘u’l-Vecîz*’dir ve *Fetâva’l-Kerderî* diye de bilinir.²⁷⁸

26. Kâdî Hân fi’l-Fetâvâ; *Fetâvâ Kâdîhân*: Kâdîhan lakabıyla bilinen Ebu’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî’nin (ö. 592/1196) yazdığı fıkıh eseridir. *el-Fetâva’l-Hânîyye* ya da *el-Hânîyye* olarak da anılır.²⁷⁹

5.7.5.4. Kütüb-i Lüga ve Lügât

1. Kâmûsu’l-Muhît; *el-Kâmûsu’l-Muhît ve’l-Kabûsu’l-Vasît el-Câmi‘ limâ Zehebe min-Lügati’l-‘Arab Şemâfî*: Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) 813/1410 yılında tamamladığı iki ciltlik Arapçadan Arapçaya sözlüğüdür. 60.000 kelimeelik sözlüğün meşhur

²⁷⁴Halit Ünal, “Ahîzâde Yûsuf Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁷⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 4/1493.

²⁷⁶Ferhat Koca, “el-Manzûmetü’n-Neseffîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).

²⁷⁷Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).

²⁷⁸Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁷⁹Ahmet Özel, “Kâdîhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

olmasından sonra kâmûs (okyanus) kelimesi sözlük anlamında kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁰

2. Ziyâ'u'l-Hulûm li-Mevlânâ Şemsi'd-dîn Muhammed el-Muhtasar min-Şemsi'l-'Ulûm li'ş-Şeyh Neşvân; **Ziyâ'u'l-Hulûm**: Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (b. Neşvân) b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî'nin (ö. 573/1178) *Şemsü'l-'Ulûm* adlı sözlüğünün oğlu Muhammed tarafından yapılan ihtisarıdır.²⁸¹

3. Şerhü'l-Kâmûs li-Mevlânâ 'Abdi'r-Ra'ûf el-Münâvî; **Şerhu Hutbeti'l-Kâmûs**: Muhammed Abdurraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) eksik kalmış *Kâmûsu'l-Muhît* şerhidir.²⁸²

4. **Câmi'u'l-Luga**: Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hasan b. es-Seyyid Alî'nin Cevherî'nin *Sihâh*'ında yer almayan, *el-Muğrib*, *el-Fâik*, *en-Nihâye* gibi eserlerden derlediği anlaşılması zor kelimeler ile genişçe hadis anlamlarına yer verdiği eseridir. Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilen eser 854/1450-51 yılında Edirne'de tamamlanmıştır.²⁸³

5. Müzhir li-Mevlânâ Celâli'd-dîn es-Süyûtî; **el-Müzhir fi-'Ulûmi'l-Luga**: Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) lügat ilimlerine dair kaleme aldığı eseridir. Bu alandaki kapsamlı ve derli toplu ilk eser kabul edilir.²⁸⁴

6. Sihâhu'l-Cevherî; **Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye**: İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) özgün tertibi ve sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi açısından Arap sözlükçülüğü alanında önemli bir yer edinen sözlüğüdür. **Tâcü'l-luga, Sihâhu'l-Luga, es-Sihâh fi'l-Luga** ya da **es-Sihâh** diye de bilinir.²⁸⁵

²⁸⁰Hulusi Kılıç, “el-Kâmûsu'l-Muhît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022). Mütercim Âsım Efendi tarafından yapılan tercümesi için bk. Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Okyanusu'l-basît fi-tercemeti'l-Kûmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi: Kâmûs Tercümesi*, çev. Mütercim Âsım Efendi, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 6 cilt.

²⁸¹İsmâil b. Ali el-Ekva', “Neşvân el-Himyerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸²M. Yaşar Kandemir, “Münâvî, Muhammed Abdurraûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/484-485.

²⁸⁴Süleyman Tülücü, “el-Müzhir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸⁵Hulusi Kılıç, “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).; Hulusi Kılıç, “Tâcü'l-Luga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022). Mehmet b. Mustafa el-Vanî tarafından yapılan Türkçe tercümesi için bk. Vankulu Mehmed Efendi (Mehmet b. Mustafa el-Vanî), Vankulu Lügati, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015). 2 cilt.

7. **Muhtâru's-Sihâh**: İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin meşhur sözlüğü *es-Sihâh*'in muhtasarıdır. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) tarafından 660/1262 yılında yazılmıştır.²⁸⁶

8. Mugrib; **el-Mugrib fî-Tertîbi'l-Mu'rib**: Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) fıkıh kitaplarındaki garip kelime ve tabirleri içeren sözlüğüdür. Daha önce aynı konuda yazdığı *el-Mu'rib fî-Lügati'l-Fıkh* adlı eserini gözden geçirerek oluşturmuştur.²⁸⁷

9. Dîvânu'l-Edeb: Arap dili âlimi Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö. 350/961 [?]) tarafından hazırlanmıştır. Alfabetik sistemin takip edildiği eser, önemli Arapça lügatlerdendir.²⁸⁸

10. Kânûnu'l-Edeb; **Kanûnu'l-Edeb fî-Dabtî Kelimâti'l-'Arab**: Ebü'l-Fazl Bedüzzamân Kemâlüddîn Hüseyin Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî'nin (ö. 629/1232 [?]) Arapça-Farsça sözlüğüdür.²⁸⁹ Anadolu'da yazılmış ilk Arapça-Farsça sözlük olduğu bilinmektedir.²⁹⁰ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi *Terceme-i Kânûnu'l-Edeb* adıyla çevirisini yapmıştır.²⁹¹

11. Râmûz; **Er-Râmûz: Câmi'u'l-Luga**'nın müellifi Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hasan b. es-Seyyid Alî (ö.860/1455-56) tarafından kaleme alınmıştır. *Câmi'u'l-Luga* ile aynı içerik ve tertiptedir. Kâtib Çelebi'nin iki eser için de verdiği bilgiler birbiriyle hemen hemen aynıdır, aynı eserin farklı zamanlarda düzenlenmiş biçimleri olabilirler.²⁹²

12. Halâs; **Düstûru'l-Lüga**: Bedüzzamân Hüseyin b. İbrahim en-Natanzî'nin (ö. 499/1105-06) kaleme aldığı Arapça sözlüktür.²⁹³

²⁸⁶Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/966.

²⁸⁷M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertîbi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kritiği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,1986).; M. Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁸⁸Nasuhi Ünal Karaarslan, "Fârâbî, İshak b. İbrâhîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁸⁹Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/1048.; Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).; Öz, *Tarih Boyunca* 49.

²⁹⁰Öz, *Tarih Boyunca*, 49.

²⁹¹Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Mart 2022).

²⁹²Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/680.

²⁹³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/625.

13. Müselles-i Kutrub; **el-Müselles**: Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı) tarafından kaleme alınmıştır. Aynı harflerden oluşup ilk harfin harekesi değiştiğinde üç farklı kelime oluşturan kombinasyonları ele alan ilk sözlüktür.²⁹⁴

14. **Esâsü'l-Belâga**: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Arapça mecazlar sözlüğüdür. Kök harflerine göre alfabetik olarak sıralanan kelimelerin gerçek anlamlarının ardından mecaz anlamları da verilmiştir.²⁹⁵

15. **Fıkhü'l-Luga**: Kaynaklarda bu isimde ve alanda pek çok sözlük bulunmaktadır; metinde şarihin faydalandığı eserin hangisi olabileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

16. **Dakâ'iku'l-Hakâ'ik**: Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) yakın, eş, zıt anlamlı ve eş sesli 423 Farsça kelimenin yapı ve anlam bakımından farklılıklarına dair yazdığı Türkçe eserdir.²⁹⁶

17. Kâmûsu'l-Bahr: Eser hakkında bilgi bulunulamamıştır.

18. Şerh-i Sükker-i Sâfi; **Şerhü'l-Mustafî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi**: Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî'nin *Sükker-i Sâfi* isimli manzum Arapça-Türkçe sözlüğü için yazdığı şerhidir.

19. Sıhâh-ı 'Acemî: Kaynaklarda **es-Sihâhu'l-'Acemiyye**²⁹⁷ ve **Sihâhu'l-'Acem**²⁹⁸ adlarıyla kayıtlı iki ayrı Farsça-Türkçe sözlük mevcuttur. Benzer özellikler göstermekle birlikte farklı iki eser oldukları düşünülen bu sözlükler; isimler, fiiller ve gramer bilgileri olmak üzere üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Müellifleri bilinmemekle birlikte 15. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla kaleme alındıkları düşünülmektedir. *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'da faydalanılan *Sihâh-ı 'Acem*, bu iki sözlükten biri olmalıdır.

20. Ni'metu'llâh; **Lügat-i Ni'metullâh**: Ni'metullâh b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî'nin (ö. 969/1561) kaleme aldığı Farsça-Türkçe sözlüktür. Kendi dönemine kadarki süreçte Anadolu sahasında yazılmış Farsça-Türkçe sözlüklerin en kapsamlısıdır. Eser, 947/1541'de tamamlanmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴Muharrem Çelebi, "Kutrub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁹⁵Hulusi Kılıç, "Esâsü'l-Belâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁹⁶Abdullah Karaca, *Kemâlpaşazâde'nin Dekâyıku'l-Hakâyık'ı (metin-indeks)* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

²⁹⁷Öz, *Tarih Boyunca*, 109-115.

²⁹⁸Öz, *Tarih Boyunca*, 144-147.

²⁹⁹Ni'metu'llah Ahmed, *Lügat-i Ni'metu'llah*, haz. Adnan İnce (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015).

21. Halîmî; **Lügat-i Halîmî**: Lütfullah b. Ebu Yusuf el Halîmî'nin (ö.902/1497'den sonra) daha önce nazmettiği *Bahru'l-Garâ'ib* isimli Farsça-Türkçe manzum sözlüğüne yazdığı şerhidir. 882/1477-78'de Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Müellif şerhine özel isim vermediğinden *Lügat-i Halîmî* adıyla meşhur olmuştur.³⁰⁰
22. Şâhidî; **Tuhfe-i Şâhidî**: Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede'nin (ö. 1550) Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. 921/1514'te tamamlanan eser, Anadolu sahasında kendisinden sonra nazmedilen manzum sözlükleri şekil ve tertip yönüyle etkilemiştir.³⁰¹
23. Hüsâmî; **Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmî**: Hüsâm b. Hasan el-Konevî (15. yy.) tarafından 802/1399-1400'de yazılmıştır. Anadolu'da yazıldığı bilinen ilk Farsça-Türkçe manzum sözlüktür.³⁰²
24. Vesîletü'l-Makâsîd; **Vesîletü'l-Makâsîd ilâ-Ahseni'l-Merâsîd fî-Lügati'l-Fürs**: Hatîb Rüstem el-Mevlevî'nin (ö. 903/1498'den sonra) 903/1498'de tamamladığı Farsça-Türkçe sözlüğüdür.³⁰³
25. Kerîmî: Müstakil bir adı olmayıp *Lügat-ı Kerîmî*, *Tuhfe-i Kerîmî*, *Lügat-i Abdülkerîm* gibi isimlerle kayıtlı nüshaları olan eser Farsça-Arapça-Türkçe üç dilli manzum bir sözlüktür. Kerîmî mahlaslı bir şair tarafından 16. yüzyılda kaleme alındığı bilinmektedir.³⁰⁴
26. Sıbyân; **Nisâbu's-Sıbyân**: Ebu Nasr Bedreddin Mesûd-ı Ferâhî'nin (13. yy.) Arapça-Farsça sözlüğüdür. İki dilli manzum sözlük geleneğinin bilinen ilk örneğidir.
27. Şerh-i Sıbyân: *Nisâbu's-Sıbyân* şerhi olduğu anlaşılan eserin adı sadece mukaddimedeki listede geçmekte, şerh metninde kullanıldığına ya da müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁰⁰Lütfullah b. Ebu Yusuf el Halîmî, *Lügat-ı Halîmî*, haz. Adem Uzun (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013).

³⁰¹Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, *Tuhfe-i Şâhidî: (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, haz. Ahmet Hilmi İmamoğlu (Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, 2005); Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007) 516-548.

³⁰²Anıl Arslan, *Tuhfe-i Hüsâmî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

³⁰³Esra Kavasoglu Parlak, *Hatîb Rüstem el-Mevlevî'nin Vesîletü'l-Makâsîd ilâ Ahseni'l-Merâsîd [fî Lügati'l-Fürs] Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³⁰⁴Hasan Kaya, "Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 213-252.

28. Lâmi'î; **Lügat-i Manzûm**: Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 938/1532) *Lügat-ı Fârisiyye, Tuhfe-i Lâmi'î* gibi isimlerle de anılan Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.³⁰⁵

29. **Müşkilât-ı Şâhnâme**: İbrâhîm el-Hâfız ez-Za'îfi (ö. ?) tarafından kaleme alınan Farsça sözlüktür. 16. yüzyılın ilk yarısında ya da daha öncesinde yazılmış olmalıdır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'si için hazırlanmış bir sözlük olmadığı bilinmektedir.³⁰⁶

30. Ahterî; **Ahterî-i Kebîr**: Ahterî Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 968/1560-61) 952/1545 yılında tamamladığı Arapça-Türkçe sözlüğüdür. Kebîr sıfatıyla anılması diğer Arapça-Türkçe sözlükler arasında daha revaçta oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu şekildeki adlandırma sözlüğün evsât ve sagîr şeklindeki orta ve küçük hallerinin olduğunu da düşündürmüştü; ancak mevcut nüshaların hacimce aynı olması kebîr adlandırmasının şöhretinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Ayrıca öz Türkçe kelimelerin kullanılması, bazı ağız özellikleri taşıması, kelimelerin alfabetik dizilmesi sözlük çalışmalarını açısından önemli görülmektedir.³⁰⁷

31. Lügat-i âhar: Kastedilen eserin hangi sözlük olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.

32. Tercemân-ı Sihâh; **Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî**: *Lügat-ı Vankulî* diye tanınan eser, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) meşhur *es-Sihâh*'ının Türkçe tercümesidir. Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1000/1592) tarafından kaleme alınmıştır. İbrâhîm Müteferrika'nın yayımladığı eser (İstanbul 1141/1729) bir Osmanlı müellifinin kaleminden çıkıp Osmanlı matbaasında basılan ilk kitap sayılmaktadır.³⁰⁸

33. Misbâhu'l-Münîr; **el-Misbâhu'l-Münîr fî-Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î**: Şâfiî fikhının önemli kaynaklarından sayılan Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin Râfiî (ö. 623/1226) tarafından kaleme alınan şerhi *Fethu'l-'Azîz fî-Şerhi'l-Vecîz*'indeki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Ebu'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) tarafından yazılmıştır.³⁰⁹

³⁰⁵İbrahim İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu*, (İstanbul: Gaye Kitabevi, 2004).

³⁰⁶Öz, *Tarih Boyunca*, 153-155.

³⁰⁷Hulusi Kılıç, "Ahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02 Mart 2022).

³⁰⁸ Vankulu Mehmed Efendi (Mehmet b. Mustafa el-Vanî), *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015). 2 cilt.

³⁰⁹Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

5.7.5.5. Kütüb-i Tevârîh ve Tevrîh

1. Taberî; *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) tarafından yazılan genel tarih eseridir. Taberî, tarihinde yaratılıştan itibaren 302/915 yılına kadarki olayları anlatmıştır.³¹⁰

2. Mecma‘u'l-Letâ'if: Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakçada geçmekte, şerh metninde kullanıldığına ya da müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3. *Hayâtü'l-Hayevân*: Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi Ebu'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ el-Kâhirî eş-Şâfîî'nin (ö. 808/1405) hayvanlara dair kaleme aldığı ansiklopedik eseridir. Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç farklı şekli mevcuttur. Zooloji bilgisinin yanında tarih, edebiyat, rüya tabirleri, dinî ve folklorik bilgiler barındıran eserin en hacimli halinde alfabetik olarak 1069 hayvan ele alınmıştır.³¹¹

4. Müntekâ; *el-Müntekâ min-İsmeti'l-Enbiyâ*: Nüreddîn es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) kaleme aldığı peygamberlerin günahattan korunmuşluğuna dair eserdir. Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Yahyâ el-Beşâgarî'nin (4./10. yy.) *İsmetü'l-Enbiyâ* adıyla meşhur olan *Keşfü'l-Gavâmiz fî-Ahvâli'l-Enbiyâ* adlı eserinin özetidir.³¹²

5. Harîdetü'l-'Acâ'ib; *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*: Sirâcüddîn İbnü'l-Verdî (ö. 861/1457 [?]) tarafından kaleme alınmış meşhur coğrafya eseridir. 822/1419 yılında tamamlandığı düşünülen eserde coğrafi bilgilerin dışında kıyamet alametleri, tarihî olaylar ve efsaneler ile Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında bazı ilginç bilgiler de yer almaktadır.³¹³

6. Nevâdirü'l-Garâ'ib; *Nevâdirü'l-Garâ'ib ve Mevâridü'l-'Acâ'ib*: Ahmed el-Hatîb er-Rûmî'nin 1562'de kaleme aldığı *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* tercümesi olmalıdır.³¹⁴

³¹⁰Taberî, *Millîyetler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991-1992), 4 cilt; Mustafa Fayda, “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk> (Erişim 02 Mart 2022).

³¹¹Cevat İzgi, “Hayâtü'l-Hayevân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022). Eserin Türkçe çevirisi için bk. *Hayatü'l-Hayvan Tercümesi*, haz. Kadir Meral (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1997).

³¹²Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ*, thk. Mehmet Bulut (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019).

³¹³Mustafa L. Bilge, “İbnü'l-Verdî, Sirâceddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁴Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 37.

7. Şakâyıku Nu‘mâniyye; *eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye fi-‘Ulemâ’i’d-Devleti’l-Osmâniyye*: Taşkoprüzâde Ahmed Efendi’nin (ö. 968/1561) Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair kaleme aldığı Arapça biyografi eseridir. Eserde, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan telif tarihi olan 965/1558 yılına kadar yaşamış 350’den fazla âlim ve 150’den fazla şeyhin biyografileri yer almaktadır.³¹⁵

8. İstî‘âb; *el-İstî‘âb fi-Ma‘rifeti’l-Ashâb*: İbn Abdülber en-Nemerî’nin (ö. 463/1071) neseb ve künyeleriyle birlikte erkek ve kadın sahabelerin hayatlarına dair kaleme aldığı eseridir. Sahabe biyografilerine dair günümüze ulaşan ilk eserlerdendir.³¹⁶

9. Hamîs; *Târîhu’l-Hamîs fi-Ahvâli Enfesi Nefîs*: Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî (ö. 990/1582) tarafından yazılan siyerdir. III. Murad’ın tahta çıkışına (982/1574) kadarki Osmanlı tarihiyle alakalı da kısa bilgiler içeren eser ansiklopedik bir tarih kitabı hüviyetindedir.³¹⁷

10. Tuhfetü’l-Ehillâ; *Tuhfetü’l-Ehillâ li’l-‘Azîzi’l-Muhallâ*: Eser hakkında bilgi edinilememiştir.

11. Müstazraf; *el-Müstetraf fi-Küllî Fennin Müstezraf*: Ebü’l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî el-Mahallî’nin (ö. 854/1450[?]) ansiklopedik bir antoloji niteliğindeki eseridir. Eserin Lübbî Mehmed Efendi (ö. 1166/1753) ve Ekmekçizâde Ahmed Efendi tarafından yapılmış Türkçe tercümeleleri mevcuttur.³¹⁸

12. *Seb‘iyyât*: Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakçada geçmektedir. Şerh metinde kullanıldığına ve hangi eser olabileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

13. Tabakât: Şerh metnine bakıldığında kastedilen eserin *Tabakâtu’l-Fukahâ* isminde olduğu anlaşılmaktadır; ancak *Tabakâtu’l-Fukahâ*’nın hem bir yazın türünü ifade ettiği hem de bu isimde kaleme alınmış pek çok eser olduğu düşünüldüğünde Abdülcelîl b. Yûsûf’un faydalandığı *Tabakâtu’l-Fukahâ*’nın hangisi olduğu şu an için bilinmemektedir. Ancak metinde A 11b ve A 78b’de sözkonusu *Tabakâtu’l-Fukahâ*’da

³¹⁵Tercümeleleri için bk. Taşkoprülüzâde İsmâüddîn Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri: eş-Şekâiku’n-numaniyye fi ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007); Taşkoprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ’iku’n-nu‘maniyye fi ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).

³¹⁶Ali Yardım, “El-İstî‘âb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁷Abdülkerim Özeydin, “Diyarbakır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁸Hulusi Kılıç, “İbşîhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022).

Mevlânâ Zâhîdî'nin *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* isimli eserinden faydalandığı bilgisine dayanılarak *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*'nin tamamlandığı 658/1260 yılı ve sonrasında kaleme alındığı düşünülebilir.

14. Ravzu'l-Ahbâr; ***Ravzu'l-Ahbari'l-Müntehabu min-Rebii'l-Ebrar***: Amasyalı Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed'in (ö. 940/1534) kaleme aldığı eserdir. Zemahşerî'nin muhâdarât türündeki *Rebî'u'l-Ebrâr* ve *Nusûsu'l-Ahbâr (Fusûsu'l-Ahbâr)* isimli eserinden özetlenmiş ve bazı eklemelerle kaleme alınmıştır.³¹⁹

15. Sükkerdânu'l-Mülûk: İbn Ebû Hâcele (ö. 776/1375) tarafından yazılıp Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen eser, sultanın biyografisi, menkıbeleri ve Mısır tarihiyle alakalıdır.³²⁰

16. 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât; ***'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât***: Kazvînî (ö. 682/1283) tarafından kaleme alınan meşhur coğrafya ve kozmografya eseridir.³²¹

17. ***Risâletü'l-İşâre***: Literatürde İşâre/İşâret ismini içeren pek çok eser mevcuttur; ancak Abdülcelîl b. Yûsuf'un faydalandığı eserin hangisi olduğuna dair metinden bir bilgiye ulaşılamamıştır.

18. Nûru'l-'Uyûn: ***Nûru'l-'Uyûn fî-Telhîsi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem (es-Sîretü's-Sugrâ)***: İbn Seyyidü'n-nâs olarak da bilinen Ebu'l-Feth Fethu'd-dîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî'nin (ö. 734/1334) Hz. Peygamber'in soyu, hayatı ve şemâilini anlattığı eseridir. Müellifin *'Uyûnü'l-Eser fî-Fünûni'l-Megâzi ve's-Şemâ'il ve's-Siyer (es-Sîretü'l-Kübrâ, es-Sîretü'n-Nebeviyye)* isimli ilk eserinin muhtasarıdır.³²²

19. ***İşrâku't-Tevârîh***: Eserin adı mukaddimedeki bu listenin haricinde metinde geçmemektedir. Kara Ya'kûb b. İdris el-Karamanî (ö. 833/1429-30) yaratılışın başlangıcından başlayıp peygamberler, ashab, tabiiler, din büyükleri ve Gazzâlî'nin hayat hikayesini anlatmaktadır.³²³

³¹⁹Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022); Ali Turgut, "Muhyiddîn Mehmed, Hatibzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

³²⁰Rıza Kurtuluş, "İbn Ebû Hâcele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

³²¹Günay Kut, "'Acâibü'l-Mahlûkât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022).

³²²M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidü'n-nâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

³²³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/130.

20. ‘Ukûdu’ d-Dürer ve’l-‘İkyân; *Kalâ’idu ‘Ukûdi’ d-Dürer ve’l-‘İkyân fî-Menâkıbtı Ebî Hanîfe en-Nu’mân*: Şerefü’ d-dîn Ebu’l-Kâsım ibn Abdi’l-Alîm el-Yemenî’nin kaleme aldığı Ebû Hanîfe menkıbeleridir.³²⁴

21. Mecma‘u’l-Ahbâb; *Mecma‘u’l-Ahbâb ve Tezkiretü Uli’l-Elbâb*: Mevlânâ Muhammed b. el-Hasen b. Abdi’llâh b. Muhammed b. Ebi’l-Kâsım el-Hüseynî eş-Şâfi‘î el-Vâsıtî’nin (ö.776/1374-75) zahit kişilerin biyografilerini anlattığı eseridir.³²⁵

22. Risâletü’l-Merâm; *Risâletü’l-Merâm fî-Ahvâli Beytu’llâhi’l-Harâm*: Metinden anlaşıldığı üzere Mustafa b. Sinan’ın kaleme aldığı Kâbe’nin özelliklerini anlatan bir eserdir.³²⁶

23. Muhammediyye; *Kitâbu Muhammediyye fî-Na‘tı Seyyidi’l-Âlemîn Habîbillâhi’l-A‘zam Ebi’l-Kâsım Muhammed el-Mustafâ (Muhammediyye)*: Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin (ö. 855/1451) siyer-mevlid türündeki manzum eseridir. Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasında önemli bir yeri olan *Muhammediyye*, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin Arapça olarak kaleme aldığı *Megâribü’z-Zamân*’ının Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımların Türkçe olarak yeniden yazılmış hâlidir.³²⁷

5.7.5.6. Kütüb-i Tıb

1. Mûcez; *el-Mûcez fî’t-Tıb (Mûcezü’l-Kânûn)*: Küçük kan dolaşımını keşf eden ünlü hekim Ebu’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi’l-Hazm İbnü’n-Nefis el-Kareşî ed-Dımaşkî’nin (ö. 687/1288) yazdığı tıp kitabıdır. Eser, İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn*’unun anatomi bölümünün dışındaki kısımların özetidir.³²⁸

2. Hallü Mûcez: Çok yönlü Osmanlı âlimi Cemâleddîn Aksarayî’nin (ö. 791/1388-89 [?]) İbnü’n-Nefis’in *Mûcezü’l-Kânûn*’u üzerine hazırladığı şerhtir.³²⁹

³²⁴Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 3/1085.

³²⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 4/1273.

³²⁶*Şerh-i Seb‘atu Ebhur*, A 246a, A 249b, A 257a, A 263a.

³²⁷Mustafa İsmet Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022); Mustafa İsmet Uzun, “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022); Yazıcıoğlu Mehmed Efendi *Muhammediyye*, haz. Amil Çelebioğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 2 cilt.

³²⁸Esin Kahya, “İbnü’n-Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

³²⁹Mustafa Öz, “Cemâleddîn Aksarayî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

3. Şerhu Mûcez li's-Sedîdî: İbnü'n-Nefîs'in *Mûcezü'l-Kânûn*'unun şerhlerindedir. Sedîdüddîn el-Kazerûnî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır.³³⁰
4. Kâmilü's-Sînâ'a; ***Kâmilü's-Sînâ'ati't-Tıbbiyye***: Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin (ö. 384/994[?]) ilaç tarifleri ile bazı hastalıklardan bahsettiği, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'undan önce yazılmış tıp alanında çığır açan meşhur eseridir.³³¹
5. Kitâbu'l-Mî'e li'l-Mesîhî; ***Kitâbu'l-Mî'e fi't-Tıbb (fi's-Sînâ'ati't-Tıbbiyye)***: Ebû Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî el-Cürcânî'nin (ö. 401/1010-11 [?]) ansiklopedik düzenle birbirinden bağımsız 100 bölüm halinde kaleme aldığı tıp kitabıdır. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'una model teşkil ettiği düşünülmektedir.³³²
6. Minhâcü'l-Beyân; ***Minhâcü'l-Beyân fîmâ Yesta'miluhu'l-İnsân***: Ebû Alî Yahyâ b. İsâ b. Alî b. Cezle el-Bağdâdî'nin (ö. 493/1100) basit ve mürekkep ilaçlarla yiyecek ve içecekleri alfabetik sıraya göre tanıttığı eseridir.³³³
7. İhtiyârât; ***İhtiyârâtü'l-Bed'ıyyi fi'l-Edviyeti'l-Müfredeti ve'l-Mürekkebe***: Attar Hacı Zeyn diye de tanınan Ali b. Hüseyin el-Ensârî'nin (ö. 806/1403) kaleme aldığı Farsça tıp kitabıdır.³³⁴
8. Teshîl: Kaynaklarda *Teshîl* adıyla kayıtlı biri Arapça ve biri Türkçe olmak üzere iki tıp kitabı mevcuttur. Abdülcelîl b. Yûsuf'un şerhinde faydalandığı eserin hangisi olduğu belli değildir.³³⁵

5.7.5.7. Kütüb-i 'Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ

1. Mufassal; ***el-Mufassal fî-San'ati'l-İ'râb***: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ana dili Arapça olmayan müslümanların Arapça öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla kaleme aldığı

³³⁰Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1520.

³³¹Ayşegül Demirhan Erdemir, Ali b. Abbas el-Mecûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022). Tercümesi için bk. Ali b. el-Abbas Mecûsî, *Tercüme-i Kâmilü's-Sînâ'a (3. Makale ve 4. Makalenin 6. Babına Kadar): İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, haz. Tuncay Böler (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014).

³³²Ömer Mahir Alper, "Mesîhî, Ebû Sehl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

³³³Ali Haydar Bayat, "İbn Cezle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

³³⁴Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/79.

³³⁵Kâtib Çelebi, "Teshîlü'l-Menâfi'i fi't-tıbbi ve'l-hikmeti'l-müştemili alâ-şifâi'l-ecsâmi ve Kitâbi'r-Rahme", *Keşfü'z-Zunûn*, 1/362; a. mlf., "Teshîlün fi't-tıbb", *Keşfü'z-Zunûn*, 1/363; Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

gramere dair eseridir. *el-Mufasssal fi'n-Nahv (fi- 'İlmi'n-Nahv, fi- 'İlmi'l- 'Arabiyye)* adlarıyla da zikredilmiştir.³³⁶

2. Fusûs-ı Muhyiddîn el- 'Arabî; ***Fusûsu'l-Hikem ve Husûsu'l-Kilem***: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) yirmi yedi peygamberin her birinin ayrı bölümler halinde hikmetlerini anlattığı tasavvuf eseridir.³³⁷

3. Mükemmel; ***el-Mükemmel fi-Şerhi'l-Mufasssal***: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal* isimli gramerinin Muzhirüddin Muhammed (ö. ?) tarafından 659/1260-61'de tamamlanan şerhidir.³³⁸

4. Muhtasar; ***el-Muhtasar***: Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kendi eseri *el-Mutavvel*'i özetleyip bazı eklemelerle oluşturduğu eseridir. *Muhtasaru'l-Mutavvel, eş-Şerhu'l-Muhtasar, Muhtasaru'l-Ma'ânî* isimleriyle de bilinir. Eser, 756/1355'te tamamlanmıştır.³³⁹

5. Mutavvel; ***el-Mutavvel fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyân***: Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) meşhur eseri *Miftâhu'l-'Ulûm*'un belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvîni'nin (ö. 739/1338) kaleme aldığı *Telhîsü'l-Miftâh*'a Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir.³⁴⁰

6. Hasan Çelebi; ***Hâşiye 'ale'l-Mutavvel***: Fenârî Hasan Çelebi'nin (ö. 891/1486) Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* adlı şerhi üzerine kaleme aldığı hâşiyedir. Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı şekilde hazırlanmış halleri mevcuttur.³⁴¹

7. İftitâh li-Hasan Paşa; ***el-İftitâh fi-Şerhi'l-Misbâh***: Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) meşhur nahiv eseri *el-Misbâh*'ın Niksarî Hasan Paşa (ö. 827/1424) tarafından yapılmış şerhidir.³⁴²

³³⁶Mehmet Sami Benli, "El-Mufasssal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³³⁷Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı*, tercüme ve şerh Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2 cilt.; Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³³⁸ Benli, "el-Mufasssal"; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1418.

³³⁹Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴⁰Özen, "Teftâzânî".

³⁴¹Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴²Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

8. İsbâh ‘ale’l-Misbâh; *el-İsbâh fî-Şerhi’l-Misbâh*: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) nahiv eseri *el-Misbâh*’ın şerhlerindendir.³⁴³ Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir.
9. Şerhu Mukaddimeti’t-Tasrîf: *Şerh-i Seb’atu Ebhur*’da geçtiği üzere şerh Mevlânâ Yûsuf el-Kayseriyyi’ye aittir.³⁴⁴ Ancak şerh edilen asıl eser tespit edilememiştir.
10. Şerhu Makâmât li’l-Mutarrizî; *el-Îzâh Şerhu Makâmâti’l-Harîri*: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) *Mâkâmât-ı Harîri* üzerine hazırladığı şerhtir.³⁴⁵
11. Kâfiye; *el-Kâfiye*: İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair kaleme aldığı muhtasar eserdir. Sibeveyhî (ö. 180/796) *el-Kitâb*’ında nahiv ve sarf konularını geniş bir biçimde ele almıştır. *El-Kitâb*, Arap gramerine dair günümüze ulaşan ilk eser olarak bilinir. Zemahşerî (ö. 538/1144) de *el-Kitâb*’taki bilgiler üzerinden *el-Mufasssal*’ı meydana getirmiştir. İbnü’l-Hâcib ise *el-Mufasssal*’dan hareketle hazırladığı *el-Kâfiye*’de nahiv konularını isim, fiil ve harfler olmak üzere üç bölüm halinde ele almıştır.³⁴⁶
12. Câmî; *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*: Abdurrahmân-ı Câmî’nin (ö. 898/1492) İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’si için hazırladığı şerhtir. Oğlu Ziyâeddîn Yûsuf için kaleme aldığı bu eserini 897/1492’de tamamlamıştır. *Şerh-i Molla Câmî*, *Molla Câmî* ya da sadece *Câmî* adlarıyla da anılmaktadır.³⁴⁷
13. Mütevassıt: Nahiv alanında yazılmış bir eserdir, hakkında bilgi edinilememiştir.
14. Şerh-i Ebyât-ı Dav’: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) nahiv eseri *el-Misbâh*’ına Tâceddin el-İsferâyînî’nin *el-Miftâh* isimli şerhinden telhisle yazdığı *ed-Dav’ Şerhu’l-Misbâh* isimli eserindeki beyitlerin şerhi olabileceği anlaşılmaktadır.³⁴⁸ Eser hakkında bilgi edinilememiştir.

³⁴³Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1/132, 4/1365.

³⁴⁴*Şerh-i Seb’atu Ebhur*, A 8a - A 8b.

³⁴⁵M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴⁶Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022). İbn-i Hâcib, *el-Kâfiye*, çev. Mehmet Selim Bilge (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1984)

³⁴⁷Abdurrahman Câmî, *el-Fevâidü’z-Ziyâ’iyye (Molla Câmî Tercümesi)*, çev. A. Ercan Elbinsoy (İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999); İclal Arslan, *Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü’z-Ziyâ’iyye Adlı Eseri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

³⁴⁸M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Kasım 2022).

15. Şerh-i Ebyât-ı Mütevassıt: Mevlânâ Kemâl b. Alî b. İshâk'ın *Mütevassıt*'ın içindeki beyitler üzerine hazırladığı şerhtir.³⁴⁹
16. Şerhü'l-Emâlî: Eserin ve şerhinin kime ait olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.
17. Şerhü'd-Dîbâce: Metinde eserin şârihi Seyyid Alîzâde diye de anılan Ya'kûb b. Seyyid Alî er-Rûmî el-Bursevî (ö. 931/1524) olarak geçmektedir.³⁵⁰ Öyleyse kastedilen şerh, Seyyid Alîzâde'nin Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Misbâh*'ının dîbâcesi üzerine hazırladığı **Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh** olmalıdır.³⁵¹
18. Takrîbü'l-Ma'âhid/Takrîbü'l-Ma'âhid 'alâ-Şerhi'ş-Şevâhid; **Takrîbü'l-Ma'âhid fî-Şerhi'ş-Şevâhid**: Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyiddîn el-Gazzî el-Âmirî (ö. 984/1577) tarafından yazılan eser, Ebü'l-Feth Abdürrahim el-Abbâsî'nin *Me'âhidü't-Tensîs fî-Şerhi Şevâhidi't-Telhîs* adlı eserinin özetidir. 937/1531 tarihli müellif hattı nüshası mevcuttur.³⁵²
19. Ramazân 'alâ-Şerhi'l-'Akâ'id; **Hâşiyetü'l-Hâşiyе 'alâ-Şerhi 'Akâ'idi'n-Nesefiyye li'l-Hayâlî**: Ramazan b. Abdülmuhsin el-Vizevî olarak geçen ve Çorlu Vâizi veya Çorlulu Vâiz olarak da tanınan Bihiştî Ramazan Efendi'ye (ö. 979/1571) ait *'Akâ'id* şerhidir. Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-'Akâ'id*'i üzerine yazdığı şerh için Şemseddîn Ahmed Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) yaptığı hâşiyeye hâşiyе olarak kaleme alınmıştır.³⁵³
20. Şerhü'l-'Arûz: Müellifine dair bir bilgi edinemediğimiz eserin Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Endelüsî'nin (ö.549/1154) *Arûzu'l-Endelüsî* isimli eseri için yazılmış bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁴
21. Ta'rifâtü'l-'Ulûm; **et-Ta'rifât**: Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) İslâmî ilimlere dair hazırladığı alfabetik terimler sözlüğüdür. 1500 civarında terimin bulunduğu

³⁴⁹Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 36a derkenar.

³⁵⁰Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 15b.

³⁵¹Nakıbullah Saadat, *Seyyid Alîzâde'nin Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 2022).

³⁵²Fatih Çollak - Cemil Akpınar, "Gazzî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2022).

³⁵³Mustafa İsmet Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022).

³⁵⁴Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 45b, A 242a.

sözlüğün değişik ilim dallarıyla ilgili terimleri alfabetik sırayla bir araya getiren ilk eser olduğu bilinmektedir.³⁵⁵

22. Risâletü't-Ta'rib; **Risâle fî-Tahkîki Ta'ribi'l-Kelimâti'l-'Acemiyye**: Kemâl Paşazâde'nin (ö. 940/1534) muarreb kelimeleri incelediği eserdir. Farklı dillerden Arapçaya girmiş seksen civarında kelimenin geçtiği eserde temelde otuz kelime incelenmiştir.³⁵⁶

23. Kitâbü't-Ta'bîr li-İbn Gannâm: Ebû Tâhir İbrâhim b. Yahyâ b. Gannâm'a (ö.693/1293) ait *Tâbirnâmec* isimli eser olabilir.³⁵⁷

24. Şerhu Gülistân li's-Sürûrî: **Şerhu Gülistân**: Sâdî-i Şirâzî'nin (ö. 691/1292) meşhur eseri *Gülistan*'ın Gelibolulu Muslihüddîn Mustafa (ö. 969/1562) tarafından yazılmış Arapça şerhidir.³⁵⁸

25. Şerh-i âhar: Kastedilen eserin hangi müellife ait *Gülistân* şerhi olduğuna dair metinde bilgi bulunmamaktadır.

26. Münferice; **el-Kasîdetü'l-Münferice**: İbnü'n-Nahvî olarak bilinen Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119) kendisi Tevzer dışındayken malının gaspedildiğini duyduğunda nazmettiği meşhur kasidesidir. *el-Ferec ba'de's-Şidde*, *Ümmü'l-Ferec*, *el-Fütüh*, *el-Münferice* gibi isimlerle de bilinen kaside sıkıntıya düşmüş insanların dua niyetine okudukları bir metne dönüşmüştür.³⁵⁹

27. Advâ'; **el-Advâ'ü'l-Behice fî-İbrâzi Dekâ'iki'l-Münferice**: Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) İbnü'n-Nahvî'nin *el-Kasîdetü'l-Münferice*'si üzerine yazdığı şerhtir.³⁶⁰

³⁵⁵Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî Cürcanî, *Ta'rifat: Tasavvuf İstılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014).

³⁵⁶Nejdet Gürkan, "Kemal Paşazâde'nin (873/1469-940/1534) Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı", *Marife* 9/2 (Güz 2009), 138-139; İbn Kemal Ahmed Şemseddîn Kemalpaşazâde, *Risâle fî tahkiki ta'ribi'l-kelime'l-'Acemiyye*, nşr. Muhammed Sevâî, (Dımaşk: Institut Français de Damas, 1991).

³⁵⁷Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/369-370.

³⁵⁸İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihüddîn Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022).

³⁵⁹İsmail Durmuş - Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁶⁰Ahmet Özel - Cengiz Kallek, "Zekeriyâ El-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

28. **Şerh-i Lübbâb**: Eser, sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir. Hangi eser olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.
29. **Hâşiyetü Şerhi'd-Dîbâce**: Metinden hareketle eserin Seyyid Alizâde'nin (ö. 931/1524) daha önce kaleme aldığı *Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh*'ı için yazdığı hâşiyesi olduğu anlaşılmaktadır.³⁶¹
30. **Bedf'**: Eser, sadece mukaddimedeki listede geçmektedir. Hangi eser olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.
31. **Tenbihü'l-Gâfilîn**: Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) Hz. Peygamber'in sözleri ve Selef âlimlerinin rivayetleriyle işlediği vaaz ve nasihat eseridir.³⁶²
32. **Pendnâme-i Şeyh 'Attâr**: Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) Farsça didaktik mesnevisidir.³⁶³
33. Bûstân-ı Câmî³⁶⁴; **Bahâristân**: Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492) manzum mensur karışık olarak kaleme aldığı didaktik içerikli eseridir. 1478'de tamamlanan eser, *Ravzatu'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr* isimleriyle de bilinir.³⁶⁵
34. **Kitâbü't-Ta'bir li-İbn Sîrîn**: Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'ye (ö. 110/729) atfedilen rüya tabirleridir.³⁶⁶
35. Şerh-i Fusûs li-Mevlânâ 'Abdi'r-Rahmân el-Câmî; **Şerhu Fusûsi'l-Hikem**: Abdurrahmân el-Câmî'nin Arapça *Fusûsü'l-Hikem* şerhidir. 896/1491 yılında kaleme almıştır.³⁶⁷

³⁶¹Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 511a.

³⁶²İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr B. Muhammed B. Ahmed Semerkandî, *Tenbihü'l-Gâfilîn - Bustanü'l-Arifîn*, Çev. Abdülkadir Akçiçek, (İstanbul: Milli Gazete, 1977), 2 cilt.

³⁶³Ferîdüddîn-i Attâr, *Pendnâme*, çev. Adnan Karaismailoğlu (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021).

³⁶⁴A 296a'da Molla Câmî'den nakille verilen bir bilginin ardından kaynak eserin adı "*Bûstân*" olarak yazılmış ancak sonradan kelime düzeltilerek *Bahâristân*'a çevrilmiş şekildedir. Mukaddimedeki bu listede de yanlışlıkla "Bûstân-ı Câmî" şeklinde yazılmış olmalıdır.

³⁶⁵Ömer Okumuş, "Bahâristân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022). Eserin tercümelemleri için bk. Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Bahâristân*, çev. M. Nuri Gencosman (Ankara: Maarif Vekaleti, 1958); Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Bahâristân*, çev. Kilisli Rıfat Bilge, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1970).

³⁶⁶Ahmet Yücel, "İbn Sîrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022); Türkçe tercümesi için bk. İbni Sîrîn, *Rüyalar Kitabı: Hazâ Ta'bir - nâme-i İbni Sîrîn*, haz. Savaşkan Cem Bahadır (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017).

³⁶⁷Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

36. Makâmâtü't-Tâ'irîn; **Menârâtü's-Sâ'irîn ve Makâmâtü't-Tâ'irîn**: Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî'nin (ö. 654/1256) Farsça kaleme aldığı tasavvufî eseri *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde' ile'l-Ma'âd* üzerinden hazırladığı Arapça eseridir.³⁶⁸
37. Dinkoz li-Mevlânâ Ahmed Şârihu'l-Merâh; **Şerhü'l-Merâh**: Dinkoz Şemseddin Ahmed'in (ö. 874/1470) Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö. 8. yy /14. yy) Arapça sarf kitabı *Merâhu'l-Ervâh* üzerine yazdığı şerhtir.³⁶⁹
38. **Dîvân-ı Hâfız**: Fars edebiyatının meşhur gazel şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390) tüm şiirlerinin toplandığı dîvânıdır.³⁷⁰
39. Zehretü'r-Riyâz fi'l-Mev'ize: Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî'nin (ö. 325/937) nazım ve nesir örneklerini içeren on ciltlik eseridir.³⁷¹
40. İhyâ'u'l-'Ulûm; **İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn**: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere İslâmi ilimlere dair yeni yaklaşımlarını kaleme aldığı önemli eseridir.³⁷²
41. Mu'rib: **el-Mu'rib fi-Lügati'l-Fıkh**: Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Ali el-Mutarriżî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) Hanefi fıkıh kitaplarındaki garip kelime ve tabirleri açıkladığı ansiklopedik eseridir. Gözden geçirip düzenleyerek bazı eklemelerle tekrar kaleme aldığı eserine *el-Mugrib fi Tertibi'l-Mu'rib* adını vermiştir.³⁷³
42. 'İsâmüddîn: Kast edilen Arap dili alanındaki eserleriyle tanınan 'İsâmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) olmalıdır; ancak metinde hangi eserinden faydalandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶⁸Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Türkçe tercümesi için bk. Necmeddîn-i Dâye, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsâdü'l-ibad Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, çev. Kasım B. Mahmud Karahisârî, haz. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).

³⁶⁹Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

³⁷⁰Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Eserin tercümesi için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *Hâfız Divanı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992).

³⁷¹İsmail Durmuş, "Veşşâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

³⁷²Eserin Türkçe tercümesi için bk. İmam-ı Gazâlî, *İhyâi 'ulûmiddîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1971), 10 cilt.

³⁷³M. Sadi Çöğenli, "Mutarriżî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Mart 2022); M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarriżî ve el-Mugrib fi Tertibi'l-Mu'rib'in Edisyon Kritiği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986).

43. Fezâ'ilü'l-Medîne: Hangi eser olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.
44. el-Le'âlfü'd-Dürriyye: Şeyh Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Harirî el-Harfûş el Ba'lî/ed-Dımişkî'nin 1022/1613'te tamamladığı Ecrûmiyye şerhidir. Ecrûmiyye, İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) nahve dair *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye fi- 'İlmi'l-'Arabiyye* isimli nahiv eserinin kısa adıdır.³⁷⁴
45. Maksûd: *el-Maksûd fi's-Sarf*: Osmanlı medreselerinde okutulan meşhur Arapça sarf kitabıdır. Müellifi bilinmemekle birlikte kaynaklarda İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye ait olduğu da geçmektedir.³⁷⁵ Abdülcelîl b. Yûsuf da *Şerh-i Seb 'atu Ebhur*'da Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu yazmıştır.³⁷⁶
46. Şerhuhu li-Mevlânâ Dinkozî: Dinkoz Şemseddîn Ahmed'in (ö. 874/1470) *Maksûd* şerhidir.
47. Matlûb; *el-Matlûb bi-Şerhi'l-Maksûd*: *Maksûd* şerhidir, Muhammed b. el-Hac Ahmed b. Nasr el-Farazî'ye (ö. 871/1467) ait olabilir.³⁷⁷
48. Mazbût; *el-Mazbût Şerhu'l-Maksûd*: Kara Sinan Yûsuf b. Abdilmelik b. Bahşâyîş'in (ö. 885/1480 [?]) *Maksûd* şerhidir.³⁷⁸
49. Minhâcü'l-Müzekkirîn; *Minhâcü'l-Müzekkirîn ve Mi'râcü'l-Muhazzirîn*: İbrahim b. Hüseyin b. Ali el-Faradî'nin öğütler içeren eseridir. Kâtib Çelebi eserin 880/1475 yılında tamamlanmış olabileceğini yazmıştır.³⁷⁹
50. Dürrü'n-Nazîm: *ed-Dürrü'n-Nazîm fi-Fezâ'ili'l-Kur'âni'l-'Azîm*: Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed el-Haşşâb el-Bağdâdî'nin (ö. 567/1172) Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerine dair kaleme aldığı eseridir.³⁸⁰

³⁷⁴Şerh-i Seb 'atu Ebhur, A 5a derkenar.

³⁷⁵Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-maksud> (Erişim 14 Mart 2022); Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (06 Mart 2022).

³⁷⁶Şerh-i Seb 'atu Ebhur, A 37a

³⁷⁷Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1443; Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Mart 2022); Osman Ziyrek 2021'de tamamladığı tezinde eserin müellifini Muhammed b. el-Hac Ahmed b. Nasr el-Farazî (ö. 871/1467) olarak tespit etmiştir bk. Osman Ziyrek, *İbnu'l Hâc Muhammed b. Ahmed el-Farazî'nin el-Matlûb Şerhu'l-Maksûd Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³⁷⁸Tahsin Özcan, "Kara Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2022).

³⁷⁹Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1502.

³⁸⁰İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

51. Minhatü's-Sülûk 'alâ-Tuhfeti'l-Mülûk: **Minhatü's-Sülûk fî-Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk:** Türk asıllı Hanefî fakihî Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) fıkıh alanındaki eseridir.³⁸¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) ibadetlere dair kaleme aldığı **Tuhfeti'l-Mülûk**'un şerhidir.³⁸²

52. Le'âli'ü'l-Ferîde 'ale'l-Kasîdeti'ş-Şâtıbiyye fî-İlmi'l-Kırâ'a; **el-Le'âlü'l-Ferîde fî-Şerhi'l-Kasîde:** Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Fâsî'nin kaleme aldığı Kâsım b. Fırruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli kırâat-ı seb'a kasidesinin şerhidir.³⁸³

53. Mugni'l-Lebîb; **Mugni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârîb:** İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) Arap gramerine dair 749/1348'de ve 756/1355'te iki kere kaleme aldığı eseridir. Özgün bir yöntemle müfredler ve terkipler olmak üzere iki ana bölüm halinde düzenlenen eser bu yönüyle meşhur olmuş ve oldukça rağbet görmüştür.³⁸⁴

54. Şerhü'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li-Mevlânâ İbni'l-Kemâl: İbnü'l-Fârız'm (ö. 632/1235) 41 beyitlik tasavvufî kasidesi *Kasîdetü'l-Hamriyye (Kasîdetü'l-Mîmiyye)*'sine Kemâlpaşazâde (ö. 940/1534) tarafından yapılan Arapça şerhtir.³⁸⁵

55. **Kitâbu'l-İlhâm:** Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir.

56. Cilâ'u'l-Efkâr; **Cilâ'ü'l-Efkâr fî-Menâkıbî'l-Ensâr:** Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö. 699/1300) tarafından kaleme alınan *Cilâ'ü'l-Efkâr fî-Menâkıbî'l-Ensâr* isimli eser olabilir.³⁸⁶

57. 'Arûz-ı Vahîd-i Tebrîzî: Vâhid-i Tebrîzî'nin (ö. 1080/1669) *Arûz-ı Tebrîzî* olarak da bilinen aruz risalesidir.

³⁸¹ Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 20b, A 30a; Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸²Hüseyin Elmalı, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸³Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸⁴Mehmet Reşit Özbalkıç, "Mugni'l-Lebîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁸⁵M. A. Yekta Saraç, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003), 455.

³⁸⁶Mehmet Aykaç, "Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Aralık 2022).

58. Dürretü'l-Gavvâs; **Dürretü'l-Gavvâs fî-Evhâmi'l-Havâs**: Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî'nin (ö. 516/1122) edip ve yazarların konuşmalarında ve yazılarında yaptıkları 222 kadar dil yanlışını âyet-i kerime, hadis-i şerif, darb-ı mesel ve şiiirlerden şahitler getirerek düzelittiği eseridir.³⁸⁷

59. Tavzîhu'l-İ'râb 'alâ-Kavâ'idi'l-İ'râb: Mahmûd b. İsmâil b. Abdillâh b. Mikâil'in İbn Hişân en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb* isimli *Mugni'l-lebîb* muhtasarı üzerine yazdığı eseridir.³⁸⁸

60. Kâfiyecî; **Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb**: İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb*'ına Osmanlı âlimi Muhyiddîn el-Kâfiyecî (ö. 879/1474) tarafından yazılmış şerhtir.³⁸⁹

61. Merâh; **Merâhu'l-Ervâh**: Ahmed b. Ali b. Mesûd'un (ö. 8. yy./14. yüzyılın başları) *el-Merâh* adıyla bilinen meşhur Arapça sarf kitabıdır.³⁹⁰

62. Şerhuhu Felâh; **el-Felâh fî-Şerhi'l-Merâh**: Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Merâhu'l-Ervâh* şerhidir.³⁹¹

63. Hasan Paşa; **Şerhu'l-Merâh**: Osmanlı veziri ve Arap dili âlimi Niksârî Hasan Paşa'nın (ö. 827/1424) *Merâhu'l-Ervâh* şerhidir.³⁹²

64. Abdu'r-Rahîm: Eser, Abdurrahîm b. Halil el-Rûmî'ye ait *Merâhu'l-Ervâh* şerhi olmalıdır.

65. Muhtasaru'z-Zencânî; **el-İzzî fî't-Tasrîf**: İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262 [?]) *et-Tasrîfü'l-İzzî*, *el-Mebâdî fî't-Tasrîf*, *et-Tasrîf* gibi adlarla anılan sarf ilmine dair meşhur muhtasarıdır.³⁹³

³⁸⁷Hulusi Kılıç, "Harîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁸⁸Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸⁹Hasan Gökbulut, "Kâfiyecî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁰Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹¹İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹²Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹³Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Türkçe tercümesi için bk. *İzzî ve Tercümesi*, haz. Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli, (Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998).

66. Şerhuhu li-Sa'di'd-dîn et-Teftâzânî; **Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî**: Sa'deddîn Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262 [?]) 'İzzî ismiyle bilinen sarf kitabına yazdığı şerhtir. 738/1338'de tamamlanmıştır.³⁹⁴

67. Hâşiye-i Mevlânâ Kara Kemâl 'ale'l-Hayâlî: Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) '*Akâ'idü'n-Neseft*' şerhine Hayâlî Şemseddîn Ahmed'in (ö. 875/1470 [?]) yazdığı hâşiye üzerine Kara Kemâl olarak bilinen Kemâlüddîn İsmâil el-Karamânî tarafından yapılmış hâşiyedir.³⁹⁵

68. Mukaddime-i Cezeriyye: **Mukaddime(tü'l-Cezerî) fîmâ Yecibu 'ale'l-Kâri'i en Ya'lemehû**: Kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, *el-Cezeriyye*, *Mukaddime fi't-Tecvid* gibi isimlerle de anılan tecvit konularını ele aldığı 109 beyitlik manzumesidir.³⁹⁶

69. Şerhuhu li-Mevlânâ Taşkoprizâde: **Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî**: İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli kıraat içerikli manzumesi üzerine Taşkoprizâde İsmâüddîn Ahmed Efendi'nin yazdığı (ö. 968/1561) şerhtir.³⁹⁷

70. Kasîde-i Şâtıbiyye: **Hürzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî**: Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kırâat-i seb'aya dair kaleme aldığı 1173 beyitlik kasidesidir. Müellifinin nisbesiyle eş-Şâtıbiyye diye meşhur olmuştur. *Kasîde-i Lâmiyye* diye de anılan eser Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisîr fi'l-Kırâ'ati's-Seb'* adlı eserinin manzum halidir. Kıraat konularının ezber yoluyla öğrenilmesini kolaylaştırması sebebiyle geniş bir coğrafyada yaygın bir şekilde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁹⁸

Yukarıda temel bilgilerle tanıtmaya çalıştığımız üç dildeki dinî ilimler, sözlük, tarih, dil ve edebiyat, tıp, coğrafya gibi alanlardan toplamda 202 eser, *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'un kaleme alındığı 17. yüzyılın ilk çeyreğinde kütüphanelerde bulunan, tedavülde olan ya da Akhisarî'nin ulaşabildiği telif, tercüme, şerh, hâşiye, talik, muhtasar gibi farklı usul ve amaçlarla kaleme alınmış eserlere işaret etmektedir. Bu kapsamda bakıldığında yoğun muhtevası, temas ettiği konular ve kaynak çeşitliliği bakımından *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'un

³⁹⁴Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁵Adil Bebek, "Hayâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/916.

³⁹⁶Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁷Yusuf Şevki Yavuz, "Taşkoprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁸Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022). Fatih Çollak, *Kıraat Alimlerinden İmam Şatibi ve "eş-Şatıbiyye" Adlı Eseri* (İstanbul: Özener Matbaası, 2002).

manzum sözlük şerhleri içinde farklı bir yerde durduğunu ve çağının iyi bir tanığı olduğunu söyleyebiliriz.

6. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR (TENKİTLİ METİN)

6.1. Nüsha Tavsifleri

6.1.1. Nuruosmaniye 34 Nk 4755 (A)

Nüsha beyzî şemseli, salbekli ve miklepli deri ciltlidir. 297x187, 197x107 mm ölçülerindedir. 512 yapaktır, her yaprak 18 satırdan oluşur. Talik hatla yazılmıştır.

1a yüzünde eserin adı, mahiyeti ve muhtevasıyla alakalı okuyucu notları yer alır. Eserin adı “Şerh-i Seb‘atu’l-Ebhur fi-‘ilmi’l-luğat” şeklinde verilmiştir. Ardından hemen altında eserin Mustazraf ve Hayâtü’l-Hayevân’dan latifeler, garip hikaye ve acayip nükteler barındıran kimsenin farkında olmadığı bir kitap olduğuna işaret eden şu bilgiler yazılıdır: “Ve li-‘ömri enne haze’l-kitābu kitābun laṭifun cāmi‘un li-leṭā’ifi’l-Mustazrafi ve Hayāti’l-Hayevān ve hikāyatin garībetin ve nükātin ‘acībetin *lem yatmışunne insun kablehum ve lā cānr*³⁹⁹” Aynı sayfanın sol üst kenarında ise eserde şerh edilen kelimeler ve varak numaralarının verildiği bir fihrist kaydı bulunur. Fihrist şöyledir:

Geyik 47, bit 53, katır 63, serçe 66, Faḥri ‘alem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem 68, Hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem 76, sevr 80, fıl 84, bāgī vü ṭāgī 94, aḳçe 95, ḳurbağa 100, ḥardal 102, Cebra’il ‘aleyhi’s-selām 103, ‘Azrā’il 104, ölüm 104, buğday 108, yer ve dünyā 108, ayu 112, ṭavuk 121, at 130, misfer 145, süpürge 145, ḳarğa 155, maymūn 157, uyanıklık 158, açlık 159, ḳoyun 163, parmaḳlar 164, hecme ve şāgiye 167, ḥamr 166, siñek 175, ḥorūs 183, nercis 189, arslan 201, ṭūṭi 202, ḳurd 210, sürfe 212, cāmūs 217, ? 222, kirpi 228, yerbū‘ 242, gemi 266, ‘ūd 272, Yehūd kenīsesi 278, balta 280, sūñü 280, ‘uḳāb 293, ‘aḳreb 300, saḳsağan 302, ṭanbūr 316, yengeç 318, gügercin 324, saḳanḳur 327, bülbül 338, mal 342, şığırcık 343, ḳumrı 345, yelve 347, şāhīn 353, ḳaplubağa 355, ḳaṭā 358, keler 369, deve ḳuşı 372, degirmen 372, ṭavşan 378, şıḳraḳ 380, ‘anḳā 383, ṭāvūs 386, nāḳa 394, örümcek 401, ṭağ 404, ṭurna 408, fāre 411, köpek 433, ḳılıç 43?, leylek 435, yaşıḳ 435, incü 439, Hāzret-i ‘Amr raḳiya’llāhu ‘anh 440, el 442, hüdhdüd 447, yılan 460, kellik 461, ḳaplan 464, balık 472, şığır 479, ḥimār 507

³⁹⁹“Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Rahman 55/74.

Fihristte yer alan kelimelerin altında verilen varak numaraları ile nüshanın varak numaraları arasında üç-dört varaklık bir sapma vardır.

Eser 1b’de mukaddime ile şu şekilde başlar:

“Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

El-ḥamdu li’llāhi er-Raḥmāni’r-Raḥīm el-Fettāḥu Rabbü’l-‘ālemīn el-Ḳadīmu fā’iḳu’l-aşbāḥ kāşifu’l-humūm ve’l-etraḥ mün’imu’l-ferec ve’l-efrāḥ ḥālīḳu’l-ecşād ve’l-ervāḥ bā’iḣu’l-ervāḥ ve’l-eşbāḥ ellezī ca’ale rūḥu Muḥammedun ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām...”

5b’de mukaddime bölümü tamamlanır ve yazmanın 6a yüzünde Sultan III. Osman’ın mührü ve İbrâhim Hanîf’e ait teftiş mührü ile vakıf kayıtları bulunmaktadır. Şerh metni 6b’de başlayan nüsha 512a’da şu şekilde biter:

“...âḫirinde hā ile. Cem’inde *evāḫir* dinilür ve feth-i ḥā ile *āḫar* ef al vezni üzre *eḫade şey’in* ma’ nāsınadır ve mü’enneşi *uḫrādur* zamm-ı elif-ile. Cem’inde *uḫrayāt* ve *uḫar* dinilür evvelkide zamm-ı elif ve sükün-ı ḥā ve feth-i rā-ıla şānīde zamm ve feth ile şurad vezni üzre gelür. **Temmet.**”

512b’de fevâid kaydı olarak 1044/1634-1635 yılında vefat eden bir çocuğun bilgisi ile nezle için bir ilaç tarifi bulunmaktadır.

Mensur şerh metninde şerh edilen kelimeler, beyit, nazm, kıt’a başlıkları, bölüm isimleri, kırmızı mürekkeple yazılı şekildedir. Zaman zaman beyitler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca manzum sözlükteki her beyitten önce kırmızı mürekkeple bir *nūn* harfi ve beyit bitip şerhe geçildiğinde bir *ḥā* harfi yazılıdır. Nüshada âyet, hadis ve beyitler ile karışma ihtimali olan bazı kelimelerde harekeleme mevcuttur. Manzum sözlüğün beyitleri harekelenmiş ve şerh metninden ayırt edilebilecek şekilde daha büyük bir yazıyla yazılarak sayfa yazı alanına sığdırılmıştır. Nüsha reddâdelidir.

Nüshanın istinsah tarihi belli değildir; ancak 201b’de derkenarın sonundaki

“Vaḍa’ tu’l-ḳaleme ‘alâ-ḥāzihi’l-ḥāşiyeti ve ketebtuḥā fi’l-yevmi’l-ḥāmisi ‘aşere min-Recebi’l-müreccebi ḥīne nezelnā medīnete Anḳıra müteveccihīne ilâ-ğazveti küffāri Leh ve Çeh. Sene mi’etān ve elf.”

ifadeler elimizdeki nüshanın 14 Mayıs 1786 Pazar gününe denk gelen 15 Recep 1200 Pazar günü halâ yazıya geçirilmekte olduğunu işaret etmektedir.

Nüshada toplamda 401 derkenar mevcuttur. Bu derkenarlar minhu kayıtlarıyla düşülmüş ve her minhunun sonunda müellife rahmet ve dua isteyen raḥimehu'llāh ya da 'ufiye 'anhu ifadeleriyle birlikte yazılmış minhuvâtlar halindedir. Böylece derkenarlardaki bilgilerin müellife ait olduğunu anladığımız ve müstensihin de minhu ifadelerinin ardına rahmet dileyen yukarıdaki ifadeleri ekleyerek nüshaya yazdığı anlaşılmaktadır. Derkenarların ilgili kelimenin yanındaki boşluğa yerleştirildiğini, böylece derkenarın ait olduğu yerin kolaylıkla bulunmasına özellikle dikkat edildiğini gösteren pek çok örnek mevcuttur. Derkenarda verilen bilgi sayfa boşluğunda ilgili kelimenin yanına denk gelmediğinde kelimenin yanına bir işaret konulup derkenara da aynı işaretin konulmasıyla derkenarların takibini kolaylaştırıcı bir yöntem uygulanmıştır. Bazı derkenarların sayfadaki başka bir derkenarın çevresinden dolanması ya da bir derkenarın başka bir derkenarla ikiye bölünmesi iki farklı derkenar grubu olduğuna veya nüshanın ikinci kez gözden geçirildiğine işaret olabilir. 173a'daki iki derkenar bu durumun örneğidir. (Bk. Ekler, Fotoğraf)

Nüshada yanlış yazılan kelimelerin üstünün çizilip doğrusuyla düzeltildiği örnekler mevcuttur. Örneğin 296a'da akrepten bahsedilen kısmın son satırında “Monlā Cāmī raḥmetu'llāhi 'aleyh Būstān'da...” cümlesinde “Būstān” kelimesi “bū” kısmının üzeri hafifçe çizilerek silik bir yazıyla *bahān* eklenmesiyle kelime eklenip *Bahāristān*'a dönüştürülmüştür, aynı silik yazıyla kenarda “el-'ilmu 'inda'llāhi, hāzā sehvu” yazılıdır. Nüshada dört yerde (179a son satır, 190a 2. satır, 348b 16. satır, 486a 3. satır) tek kelimelik boşluklar bırakılmıştır. A 280a'da sayfanın ortasında 6 satırlık bir boşluk bırakılmıştır. 124a'da sondan 7 satırlık kısmın tüm harfleri noktasız şekilde yazılmıştır.

6.1.2. Yahya Tevfik 312 (B)

Nüsha ebru ciltlidir, kapağında “şâriḥ-i Meşnevî mine'l-luğa” yazılıdır. 1a yüzünde Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi Medresesi'ne ait mühür bulunur. 300x210, 225x105 mm. ölçülerindedir. Nüsha 88 yapraktan oluşur yazı alanı kırmızı mürekkeple çizilmiş cetvel içindedir, nesih kırması bir hatla yazılmıştır. Sayfalar 27 satırdan oluşur. Eser 1b'de zahriye içine yazılmış besmele ile başlar, 87a'da sayfa ortasında biter. 87a'da yazının altında aynı vakıf mührü bulunmaktadır.

Eser 1b'de şu şekilde başlar:

“Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

El-ḥamdu li'llāhi er-Raḥmāni'r-Raḥīm el-Fettāḥu rabbü'l-'ālemīn el-Ḳadīmu fā'ikū'l-eşbāḥ kāşifu'l-humūm ve'l-etrāḥ mün'imu'l-ferec ve'l-efrāḥ ḥālīku'l-ecsād ve'l-ervāḥ bā'ısu'l-ervāḥ ve'l-eşbāḥ ellezī ce'ale rūḥu Muḥammedun 'aleyhi's-şalātu ve's-selām”

Eser 87a'da şu şekilde biter:

“Ve İbn Mülcem yoldaşı Bürek, Mu'āviye raḍiya'llāhu 'anh ḥazretini evrākinden urup ırq-ı nikāḥı kesdi artık Mu'āviye'den evlād gelmedi. Aḥz olunduḡda “Emān ve saña beşāret olsun, bu gice 'Alī katl olundu.” didi tā 'Alī'nün ḥaberi gelmeyince anı alıḡodi. 'Alī katl olunduḡı ḥaber geldükde Mu'āviye bunuñ”

Arka kapaktan önce satın alınıp arşın arşın paylaştırılan bir kumaş hesabı yazılıdır.

Mensur şerh metninde şerh edilen kelimeler, beyit, nazm, kıt'a başlıkları, bölüm isimleri, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Beyitler bazen kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca manzum sözlük kısmında her beyitten önce kırmızı mürekkeple bir nūn harfi ve beyit bitip şerhe geçildiḡinde bir ḥā harfi kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde yer yer harekeleme yapılmıştır, beyitler normal metinden daha büyük şekilde ve cetvel içine sığacak şekilde yazılıdır. Nuruosmaniye nüshasında olduḡu gibi cetvel dışında 220 adet derkenar vardır. Reddâdeli olan nüshanın istinsah tarihi belli değildir.

6.2. Nüshaların Karşılaştırılması

Metin kurulurken tam ve daha erken tarihli olması sebebiyle Nuruosmaniye (A) nüshası esas alınmıştır. Elimizdeki bilgiler bu nüshanın müellif nüshasına daha yakın olabileceğini göstermektedir.

A nüshasında 401 derkenar vardır, bu derkenarlar metindeki bir kelimenin anlamını ve yazılışını bildiren, ana metinde bahsi geçen bir mevzu hakkında ek bilgi ya da metindeki şerhi destekleyen cümleler şeklindedir. Sah kaydı düşülmüş kısımların varlığı eser ana metni oluşturulduktan sonra nüshanın kontrol edilerek üzerinde düzeltme ve eklemeler yapıldığını göstermektedir. Derkenarların hemen hemen hepsinin sonunda “minhu” kaydıyla birlikte “rahimehu'llāh”, ““ufiye 'anhu” gibi dua cümleleri bulunur. Nitekim derkenarların bilgi ve üslup açısından ana metinle olan benzerlikleri, bunların literatürde minhuvât olarak geçen müellife ait hâşiyeler olduğunu gösterir. Dua cümleleri ise müstensih tarafından eklenmiş olmalıdır.

Yahya Tevfik (B) nüshası 88 yapraklık eksik bir nüshadır. A nüshasını imla ve şekil özellikleri yönüyle takip etmektedir. A nüshasındaki sah kaydı düşülmüş çıkmaların B nüshasında ana metne yazıldıkları görülür. B nüshası A nüshasının baştan 119 varaklık kısmını içermektedir. A nüshasının ilk 119 varaklık kısmındaki derkenarların 9'unun bu nüshada bulunmadığı tespit edilmiştir.

A nüshasında yanlış yazılarak düzeltilmiş birkaç kelime B nüshasında doğru halleriyle yazılmıştır. Örneğin, A nüshasında 93b'nin 4. satırında geçen "memketde" şeklindeki yanlış yazım kurşun kalemle çıkma yapılarak düzeltilmiş, aynı kelime B nüshasında (66b 5. satır) düzgün haliyle "memleketde" şeklinde yazılmıştır. Mukaddimede, şerhin kaynakları sayılırken A nüshasında 5a'da ana metnin dışına taşan bazı eser isimleri B nüshasının 3b sayfasında cetvel içine alınmıştır. Böyle örnekler, B nüshasının A nüshasından sonra istinsah edildiği belki de B nüshasının istinsahı sırasında A nüshasının kontrol edilerek düzeltilmiş olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

A nüshasında çıkma şeklinde eklenip sonuna da sah kaydı düşülerek metinde ait olduğu yere üç kırmızı nokta konmak suretiyle yeri gösterilen bazı derkenarların B nüshasında metne dahil edildiği görülmektedir.

B nüshası bazı durumlarda A nüshasındaki kimi kelimelerin yazımını ya da derkenarların yerleşimini görsel olarak taklit eder. A nüshasında derkenarlar genellikle ait olduğu kelimenin bulunduğu satırın yanından başlamaktadır, B nüshasında ise yazı çeşidi, satır sayıları ve sayfanın fiziki ölçüleri gibi sebeplerle derkenar düşülen kelime aynı satıra denk gelmediği halde A nüshasında derkenarın denk düştüğü yere yazılır. Bunlar bize B nüshasının A nüshasından sonra ve A nüshası -ya da A nüshasıyla aynı koldan bir nüsha-görülerek istinsah edildiğini ve bazı durumlarda da görsel olarak A nüshasını takip ettiğini göstermektedir.

B nüshasında ana metinde kelime ve yazım düzeyinde küçük düzeltme ve farklılıklar mevcuttur. Ancak derkenarlar genellikle müdahale edilmeden A nüshasında olduğu gibi yazılmıştır. Nüshaların ikisinin yazımında da titiz bir tavır görülmektedir. A nüshasında derkenarlarda ek olarak verilen bilgiler, metinde hangi kısma denk düşüyorsa o satırın hemen yanından başlatılır. B nüshasında ise bu derkenarların görsel olarak takip edildiği anlaşılmaktadır. Mesela, A 95b'de 4. satırda geçen "terceme" kelimesinin okunuşu ve cîm harfinin vav'lı okunuşunun galat olduğunu belirten derkenar hemen aynı satırın

yanından başlamaktadır. Sayfanın sonunda son kelime olan “Ebû Bekr”e de bir derkenar düşerek Hz. Ebubekir hakkında uzunca bir malumat vermek istenmiş, sayfanın üç yanını çepeçevre saracak uzunluktaki bu ikinci derkenar yazılırken yukarıda kalmış olan “terceme” derkenarı da bu ikinci derkenarın arasında kalmıştır. (bk. Ek, Fotoğraf 1) B 68a nüshasında ise bu iki derkenar içiçe şekilde metinde Ebû Bekr kelimesinin geçtiği satırın hemen yanından başlatılmış, “terceme” derkenarına geçiş son kelimenin tekrarıyla sağlanmıştır. (bk. Ek, Fotoğraf 4)

6.3. Nüshaların İmla Özellikleri

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un mevcut iki nüshasının (Nuruosmaniye 34 Nk 4755, Yahya Tevfik 312) da istinsah tarihleri belli değildir. Derkenarların düzeni, yazım hatalarının tekrarı ve bazı kelimelerin yazılışında görüntü olarak taklit gibi hususlarda Yahya Tevfik (B) nüshasının Nuruosmaniye (A) nüshasını takip ettiğini; dolayısıyla Nuruosmaniye nüshasından sonra yazıldığını düşünmekteyiz. Zaman zaman hareke ve sesli harflerin gösteriminde farklılıklar bulunsa da B nüshasının A nüshasına yazım konusunda genellikle uyduğu söylenebilir. Bu yüzden elimizdeki tam nüsha olan A nüshasının imla özellikleri incelenmiştir.

A nüshasında kelime ve ek düzeyinde ikili yazımlar, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık, sesli harflerin gösterilmesinde çeşitlilikler dikkati çekmektedir. Bunlar örnekleriyle birlikte şu şekilde sıralanabilir:

Bazı kelimelerde sesli harflerin gösterilmesi noktasında farklı yazımlar görülmektedir.

eksük اكسك A 40b - اكسوك A 120a, eksige أكسيغه A 329b

edüklerüñüz ادوكلرکوز A 211b - edügi ادكى A 211b

çetük چتک A 337a - چتوک A 339b

geysi کيسي A 109a - geysü کيسوسيني A 109b

beg بك A 489a - bige بيكه A 489a

d-ṭ, ḳ-ğ, ç-ş gibi ünsüzlerin kullanımında ikilik vardır, üstelik bu aynı varakta ve aynı cümlede dahi olabilmektedir.

dalı دالى A 114a - ṭal طال A 114a

tırnağını طرناغینی A 67b - dırnağı درناغی A 67b

ayağ ayاق 167a - ayağ ایاق A 493b

uzak اوزاق A 111b - uzağ اوزاغ A 3b

çoban چوبان A 164b - şobanları شوبانلری A 208b

e-a sesinin ا harfiyle gösterildiği örnekler çoktur.

işleyelüm اشليالوم A 113b

kurtulmamıza قورتلمامزہ A 113b

eylememesine ايلمامسنہ A 113b

bitmeye بتمايہ A 115a

şaklamasağ صاقلامساق A 183b

gelen گلان A 487a

eyleyenlerden ايليانلردن A 119a

gelmeyince کلماينجه A 119a

Fiilden fiil yapım eklerinin yazımında genellikle sesli harfler gösterilmemiştir. Ancak -ıl, -il,-ul, -ül ekinin yazımında ى ve و kullanıldığı ya da hareke konulduğu örneklerin sayısı çoktur.

görilmemiş کورلمامش A 181a

yaradılır يراديلور A 173a

unudılan اُونُودِلَن A 185b

urulur اورولور A 98a

görile کوريله A 180b

Üçüncü tekil ve çoğul şahısların yazımında hem düz hem de yuvarlak yazımlar tercih edilmiştir.

onı اونى A 119b

anuñla انكله A 28a

onlardan اونلردن A 97a

anlardan انلردن A 38b

anlaruñ انلرك A 53b

onlaruñ اونلرك A 138b

-lık, -lik isimden isim yapım ekinde kalınlık incelik uyumuna aykırı yazımlar mevcuttur.

qara yağızlılık قره ياغزلولك A 73a

beş yüz yıllık بش يوز ييلىك A 95a

peygamberligi پيغمبرلغى A 153b

hışımlık خصملىك A 488a

nā-mübāreklık نا مباركلق A 129b

berāberlik برابرلىق A 134b

-sız, -siz, -suz, -süz olumsuzluk ekinin yazımında sesliler gösterilmez; ancak sadece üç örnekte و'lı yazım tercih edilmiştir.

dilsüz دلسوز A 414b aynı sayfada iki yerde

yüzsüzlikde يوزسوزلكده A 209a

iste- fiilinin ikinci teklik şahıs şart kipinde “istersen استرسن A 90a - isterseñ استرسك A 168a” şeklinde hem ن hem ئ tercih edilmiştir.

6.4. Tenkitli Metin Hazırlanırken Uygulanan Usuller

1. Metin A nüshası üzerinden kurulmuş eksik olan B nüshasındaki farklılıklar aparatlarla gösterilmiştir.
2. Derkenar olarak metnin yanında yer alan kısımlar metindeki ilgili kelimeye dipnot düşülerek ve bu kelimenin dipnotta **kalm** ve *italik* yazılması suretiyle gösterilmiştir.
3. Derkenarlardaki nüsha farklılıkları ve âyet-i kerime, hadis-i şerif mealleri parantez içinde hemen ilgili kısımda verilmiştir.
4. A nüshasında çıkma şeklinde eklenip sonuna da sah kaydı düşülerek metnin içinde ait olduğu yere üç kırmızı nokta konulmuş şekilde yeri belirtilen derkenarların B nüshasında metne dahil edilerek yazılmış olduğu görülmektedir. Sonuna sah kaydı düşülmüş olan bu çıkmalar çeviri yazılı metin hazırlanırken parantez içinde gösterilerek metne dahil edilmiştir.
5. Metindeki derkenarların sonunda minhu kaydıyla birlikte rahimehu'llâh (bazen kısaltılmış hali ح) ve 'ufiye 'anhu gibi dua cümleleri mevcuttur. Derkenarlar dipnotlarda yazılırken bu dua cümleleri yazara rahmet okuduğu ve minhulara ait olduğu düşüncesiyle yazılmamıştır.
6. Az sayıdaki ekleme ve metin tamirleri köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.
7. Ana metnin yazımında Times Turkish Transcription yazı fontu kullanılmıştır. Âyet-i kerime, hadis-i şerif iktibasları ile şahit olarak verilen Arapça-Farsça şiir örnekleri Times New Roman yazı fontu kullanılıp Arap harfleriyle yazılmıştır.
8. Genel anlatım kısımlarında geçen Arapça ve az sayıdaki Farsça ifadeler, darb-ı meseller, anlam farklılıklarını ifade eden Arapça kısımlar, diyaloglardaki Arapça ifadeler, kişi isimlerinden sonra gelen dua cümleleri genel anlatımın bir parçası oldukları için metnin iki dilli yapısı da düşünülerek Latin harfleriyle yazılıp anlaşılacak olanların çevirileri dipnotlarda verilmiştir.
9. Şerh edilen kelime **koyu** ve *italik* yazılmıştır, ayrıca o kelimeyle alakalı olup aynı kısımda şerhe dahil edilen kelimeler veya türevleri de *italik* yazılmıştır.
10. Şerhin bölümleri **koyu**, darb-ı meseller *italik* ve altı çizili olarak yazılmıştır.
11. Metinde noktalama işaretleri kullanılmıştır.

12. Dilbilgisi bilgilerinin verildiği kısımlarda Arapça kelimelerin yazımında u ve i seslerinin kullanımına dikkat edilmiş; Türkçeye yerleşmiş, sıklıkla kullanılan ve Türkçe anlatımların olduğu kısımlarda Türkçe söyleyişe uyulmuştur.
13. Arapça, Farsça kök ve eklerin yazımında İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" makalesindeki önerileri dikkate alınmış, Türkçe eklerin yazımı konusunda Yavuz Kartallıoğlu'nun *Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)* isimli çalışmasından yararlanılmıştır.
14. Nüshalarda bazı özel isimlerin ve karıştırılma ihtimali olan kelimelerin yazımında harekeler mevcuttur, bunlar dikkate alınmıştır. Birden çok okunuşu olan kelimelerde metinde hareke varsa, metin içinde ya da derkenarda kelimenin okunuşu tarif edilmişse bunlara uyulmuştur.
15. Hârekât-ı selâse ile üç okunuşun olduğu ve bu üç durumu da ifade eden harekelerin kelime üzerinde gösterildiği durumlarda kelimeler çeviriyazılı metinde de üçlü halde yazılmıştır. Ör. Ve *temm/tümm/timm* tâ'-i müşennât-ı fevķāniyyede hârekât-ı selâse ile.
16. *İlm rızk*, *'akl*, *şehir* gibi Arapça kelimelerin geçtiği Türkçe anlatım kısımlarında mümkün merteye bu kelimeler *ilim*, *rızık*, *'akıl* gibi sesli harflerle yazılmıştır.
17. Eser isimleri *italik* ve her kelimenin ilk harfi büyük yazılmıştır. Ayrıca eserin müstakil adının verilmediği ama eserin tarif edildiği durumlarda da *italik* yazım tercih edilmiştir.
- Maķşūd* ve şürūhı *Diñķozî* ve *Mazbūť* ve *Maťlūb* ve *'İzzî* ve şerhi *Sa' dü'd-dîn* ve *Merāķ* ve şürūhı *Felāķ* ve *Ĥasan Paŗa* ve *'Abdu'r-Raķīm*'de böyle dir. (A 34a)
- Nitekim *manzūme-i Şāhidî*'de vāķi' dūr. (A 35b)
- Mevlānā İmām Süyūťi *Ebyātu MuĖni'l-Lebīb* şerhinde böyle yazmışlardır. (A 36a dipnot)
- Ve her nesne ki çok ola ol kerīmdür. *Ėarībeyn* şerhinde ve *Ĥamriyye* şerhinde böyle zıkr olunmuşdur. (A 69a)
- Ėudūrî* şerhi *Zāhidî* ve *Viķāye* şerhi ki *İbn Melek*'dür ve *Durer-i Ėurer*'de böyledür ve İmām Ebū Yūsuf ve İmām MuĖammed raķimehuma'llāh katlarında (A 147a) ekli lā-be'sdür.
18. Âyet-i kerime, hadis-i şerifler ve Arapça, Farsça beyitler Times New Roman yazı fontu kullanılarak Arap harfleriyle dizilmiştir. Âyet-i kerime, hadis-i şerif

mealleri ile Arapça ve Farsça beyitlerin anlamları tırnak içinde dipnotlarda verilmiştir. Eğer şerh metninde Arap harfleriyle yazılan kısmın tercümesi ya da şerhi yapıldıysa bunların anlamları tekrar dipnotta verilmemiştir. Arap harfli yazılan iktibas kısımlarındaki kelimelerin anlam ve şerhleri yapılmışsa bu kelimeler yazılırken Arap harfli yazılıp yanlarına da köşeli parantez ile okunuşları verilmiştir.

19. Şerh metninde yer alan iktibasların bir kısmı şârih tarafından tercüme edilmiş ya da anlamı anlaşılacak şekilde kelime açıklamaları yapılmış haldedir. Şârih tarafından açıklanmadan metne alınan iktibas örneklerinin anlamları ise dipnotlarda verilmiştir. Âyet-i kerime mealleri için Hasenat Kur'ân Araştırma Uygulaması 6.1 içindeki meallerden Diyanet Meali tercih edilmiştir. Sadece A 473a'daki âyetin mealinde anlamın kelimeye daha uygun verildiği gerekçesiyle Elmalılı Hamdi Yazır Meali tercih edilmiştir. Âyet mealleri “Kur'ân-ı Kerîm, Nahl 16/69” şeklinde gösterilmiştir.
20. Kaynaklardaki hadislerle metinde geçen hadis içindeki kelimelerin birebir tutmadığı durumlar söz konusudur. Böyle durumlarda hadislerin aynı anlama gelen pek çok varyantı olduğu göz önünde bulundurularak anlam olarak en yakın kaynak verilip bu belirtilmiştir. Kaynaklarda bulunamayanlar ise dipnotlarda anlamları verilip hadis olduğu belirtilmiştir.
21. Metinde düzlük-yuvarlaklık, elif-elif-i maksûre, aslında hemze olan Arapça kelimelerin yazımında hemze-ye kullanımı konusunda çift yazımlar vardır. Böyle durumlarda nüshadaki yazıma ve harekeye uyulmuştur. Bu kelimelerle alakalı bilgi eserin imlası bölümünde verilmiştir.
22. Şahıs isimlerinden sonra gelen dua cümleleri eğer isimden sonra ek geldiyse ve dua cümlesi ekten sonra geldiyse ara cümle olarak kabul edilip iki kısa çizgi arasında yazılmıştır. Ör. Hazret-i Resûl'e -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem- gelüp.
23. Şerhin bölüm başlıkları genellikle Arapça dil bilgisi kurallarına göre yazılmıştır.
24. Metinde ile'nin yazımı ﺍﻟﻰ şeklinde kelimeye bitişik yazılmışsa çeviriyazılı metinde de kelimeye bitişik ve kalınlık-incelik uyumuna uyularak yazılmıştır. Ör. çevgân-ıla, sükûn-ile.
25. “durur” biçimindeki bildirme eki ayrı ve “durur” şeklinde kalın yazılmıştır.

6.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur (Tenkitli Metin)

(A 1b - B 1b)

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

el-Ḥamdu li'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīmi'l-Fettāḥ. Rabbu'l-ālemīne'l-Ḳadīm. Fāliḳu'l-aşbāhi kâşifu'l-humūmi ve'l-etrāḥ. Mün'imu'l-fereci ve'l-efrāḥ. Ḥālīḳu'l-ecsād ve'l-ervāḥ. Bā' işu'l-ervāhi ve'l-eşbāhi ellezi ca'ale rūḥa Muḥammedin 'aleyhi's-şalātu ve's-selām. Eba'l-ervāhi kemā ca'ale Ādem 'aleyhi's-selām eba'l-eşbāḥ. Nezele'l-āyātu bilisānin 'Arabiyyin mübīnin⁴⁰⁰ tenzīlun min-Rabbi'l-ālemīn⁴⁰¹ Ḳur'ānen 'Arabiyyen ğayra zī-ivecin⁴⁰² nāḫıḳu bi-beyyinātin ve ḥücecin. Cāre 'ale'l-elsineti ve'l-lüheci, müferricu'l-ḳalbi ve'l-müheci. El-bāḳī beyne'l-ibādi ilā-yevmi't-tenādi. Ve's-şalātu ve's-selāmu el-etemmān 'alā-eşrefi'l-insān ve ḥabībi'r-Raḥmān el-beşīr en-nezīr Muḥammed Ebi'l-Ḳāsım Aḥmed. El-hādi'n-nās ile'n-neheci bi-efşāhi'l-luġāti ve'l-lüheci. Ve'ale'l-āli ve'l-aşḥābi ḥayru'l-āl ve ḥayru'l-aşḥāb lā-siyyemā 'Aliyyü'l-ekberin ve'l-ḥatenin ilā-yevmi'l-cevābi ve's-su'āli şalāten mā lehā min-zevālin.⁴⁰³

Emmā ba'd şahā'if-i āfāk ve şuhuf-ı evrākda (A 2a) nebḳ-i bābāt u nemḳ-i maḳālāt ve zebr-i 'ibārāt ü satr-ı ma'ḳülāt ve naḳş-ı menḳülāt ü taşḫir-i ḥurūf u kelimāt ve zebr-i ḥarekāt u sekenātdan ğaraż tālī vü sāmī' ve ḳārī vü müstemi' olan ehl-i imāndan bir ḥayır du'ā ve ḥavc u şenā olduġı müttezih ü mütebeyyin ve müstebīn ü beyyindür. **Binā'en** 'alā-zālik bu faḳīr-i bī-ferr ü perīşān-ḥāl ve refīḳ-i ferīḳ-i fuḳarā vü pāy-māl ve raḳīḳ-i dām-ı faḳr-ı bī-müntehā ve bī-dil ü şeydā ve esīr-i hevā ve 'abd-ı mübtelā, ğarīḳ-i deryā-yı ma'āşī vü evzār u ḥaḫıyyāt ḥarīḳ-i irāş-ı anet ü nār-ı maḫzūrāt rāci-i 'afuvvu'l-Ḥamīd

⁴⁰⁰“بِلسَانِ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” “Apaçık Arapça bir dil ile” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şuarâ 26/195.

⁴⁰¹“تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ” “Alemlerin Rabbinden indirilmedir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Vâkıa 56/80.

⁴⁰²“فَرَأَا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ” “Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer 39/28.

⁴⁰³“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, Rahmân, Rahîm ve Fettah olan Allah'adır. O Allah ki alemlerin Rabb'idir, tan yerini ağartan, derdi tasayı giderendir. Mutluluk ve ferahlık lutfedendir. Bedenleri ve ruhları yaratandır. Ruhları diriltendir. O Allah ki ruhların atası olan Adem aleyhi's-selâmın ruhunu yaratandır. O kitabın âyetleri 'apaçık Arapça bir dil ile inmiştir bu iniş alemlerin Rabbinden bir iniştir'. Kur'ân, 'içinde hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir kitaptır'. (O Allah ki) apaçık delillerle konuşandır. Dilleri ve lehçeleri yaratan, kalbi ve ruhu ferahlatandır. O Allah ki dilleri kıyamete kadar kulları arasında yaşatacak olandır. İnsanların en şerefli, Rahmân'ın sevgilisi, beşer bir elçi olan Muhammed Ebi'l-Kâsım Ahmed'e salat ve selam olsun. O ki dil ve lehçelerin en fâsihiyle insanları doğruya yöneltendir. Onun ailesine ve ashabına da salât olsun, onlar ailenin ve ashabın en hayırlısıdır bilhassa da Aliyyü'l-Ekber. Salat ve selam hesap gününe kadar onların üzerine olsun.”

el-‘afuvvu’l-Ġaffār ve mütemenni-i luḡfu’llāhi’l-Laṭīfi’s-Settār ‘ā’iz-i raḡmetu’llāhi’l-Celīl İbn Yūsuf ‘Abdi’l-Celīl ġufira lehumā ve ‘ufiye ‘anhumā bi’l-ḡabīb ve’l-kelīm ve’l-ḡalīl ‘aleyhim ve ‘alā-sā’iri’l-enbiyā’i şalavātu’llāhi’l-cemīl. Bundan aḡdem *Dürr-i Bahrî*-nām risāleyi itmām ve ol manzūmeyi encām ve *Zuḡru’l-Āḡire*-nām eḡādiş-i erba‘iniyyeyi cem‘ ü şerḡ ve *Sükker-i Şāfi*-nām lügati nazm ve anuñ müşkilâtın keşf ü fetḡ eyler bir şerḡ-i (B 2a) mufaşşal yazup işkālın ḡall eylemiş-idüm. Ba‘dehu işbu *Seb‘atu Ebḡur*-nām lügat-i hümāmı nazm idüp bunuñ a‘cām u ḡarekāt ve mu‘cemāt u muḡtemelātını şerḡ u beyān ve müşkilātını keşf ü ‘ayān için bir şerḡi taḡrīr ve zebr ü taşṡīr ve metinde mezkūr olan ḡayvanātuñ ṡabāyi‘ ü ḡavāşşını taḡḡīḡ ü tedḡḡīḡ eylemek için (A 2b) ve her ḡuşuşını istikşāf için niçe keşşāfa müraca‘at ve niçe kütüb-i mu‘tebereden kitābet ve tetebbu‘-ı nūsāḡa fırsat ve fırsatı ġanīmet bilüp her birinden birer lezzet ve her muşannifüñ kāse-i şuḡufından şerbet içmek ve her mü’ellifüñ biḡār-ı te’lifātında sibāḡat ve felevāt-ı taşnīfātında seyāḡate bezl-i himmet ü şarf-ı miknet üzere iken bi-emri’llāhi ḡālīḡı’l-‘ibād bu efḡar-ı ḡāk-nihāda her ṡarafdan bāḡi‘a vü bayıḡa vü ne’ād ve her cānibden maşā’ib ü ālām ve aḡsām u ġamām-ı ḡimām ve ‘umūm üzere ġumūm ḡamle vü ḡücūm idüp ondan ziyāde vü bisyār erikḡa’ vü ḡizmetkār ṡā‘ün-ı meymūndan maṡ‘ün u medḡuş oldılar ve şarāb-ı şehādeti nüş eylediler. ḡuşuşan rāḡ-ı ḡicāz’da yoldaş ve ol mübārek seferde ḡaldaş olanlardan Muḡammed-nām zī-‘aḡl ü lübb ve ‘Abdu’r-Raḡmān-nām ḡāfız-ı kütüb nāḡehān işbu iki derdmend ve iki şāb u müstemend terk-i cihān ve hecr-i yārān ḡılıp ṡāb-ı ṡā‘ün u vebādan medḡuş oldılar ve şehādet şarābın nüş eylediler. Ve ber-muḡtezā-yı ḡadīs-i ḡabību’llāhi’l-Mecīd “الْمَطْعُونُ”⁴⁰⁴ vāşıl-ı raḡmet-i Raḡmān u ḡamīd ve nā’il-i maḡām-ı cinān u sa‘īd oldılar. Ve muşāb olan aḡzāb-ı zevi’l-elbāb ve şeyḡ ü şāb ve eḡibbā’ vü aḡbāb “إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ”⁴⁰⁵ dimekle me’cūr u müşāb oldılar. El-ḡükmu li’llāhi’l-kebīri’l-müte‘āl ve’l-ḡamdu li’llāhi zi’l-ikrāmı ve’l-celāl.

Ḳıṡ‘ a⁴⁰⁶ : (A 3a)

Eyleme dāru’l-ḡurūr içre ḡurūr u iḡtirār

⁴⁰⁴“Tâundan ölen şehittir.” Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Abdü’l-Fettah Ebû Guddê (Halep: Mektebü’l-Matbûâtı’l-İslâmiyye, 1986), 4/13.

⁴⁰⁵“...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/156.

⁴⁰⁶Ḳıṡ‘ a: Nazm B

Āhîri dirhem ü dînârınıñ oldı hemm ü nār

Devletinüñ āhîri añla kim⁴⁰⁷ oldı đarb u let

Belki devlet iki letdür ağladur ol zār zār

Dār-ı dünyāda çü yoğdur rāhat u zevđ u şafā

‘ Āđıl olan meyl kılmaz aña itmez i‘ tibār

Cānı tenden dostı dostdan ayırur bu bī-vefā

Māl u mülki ħānmānı dā’im eyler tār-mār

Ey *Celîlî* dünye mālı cüz’i⁴⁰⁸ külli vü güli

Bülbülü vü kıli kıli⁴⁰⁹ ħāli fi’ li⁴¹⁰ hep tebār

Fi’l-ħađıka dünyā-yı deniyenüñ emeline ħalb göziyle nazār olınuğda elem ü derd ü miĥnet ve cefā vü ğamdur ve ser-ā-pā anuñ nihādı ve başdan ayağa bünyādı dā’-i bī-ğāyet (B 2b) ve derd-i bī-nihāyetdür. Ve çeşme-i merāret ve melālet-i manşıbından āb-ı naşab u ta‘ ab cereyān ve mā’-i derd ü zaĥmet seyelān ider. Sürürü şekl-i şürür ve encām-ı ĥubürü helāk ü bevrdür. Ve nađamınıñ řoñı ğuşşa vü ğam ve derd ü elemdür. Ve leyālî vü eyyāmı cān u dilden çağırur bende olan işret ‘ usret-i āĥiret ve zevālüm isti‘ cāl ü sür‘ at üzredür, dir. Ve devlet-i dünyāya nazār kılsañ āhîri đarb u let ve ředĥ ü et, belkim⁴¹¹ iki letdür. Anda olan dāl, denā’et-i kārına dāldür. Ve nün’ı, mihr ü muĥabbeti nā-büd ve anda ĥađıkat nā-mevcüd olduğına ve yā’sı, ‘ umrān-ı ‘ ömr-i ādemiyānı yebāb u vîrān u ĥarāb itdüğine ve elif’i, muĥabbetine dil-beste ve řafāsıyla dem-beste (A 3b) ve ‘ aşkıyla ĥasta olanı tîr-i cefā vü sehm-i ezā ile küşte ideceğine dāldür. Ve bāĝçesinüñ ‘ āđıbeti çāh-ı belā ve bi’r-i cefādur ve bāĝınıñ řoñı bir açdur ki giriftārını ĥađdan ırağ ider, belki tamāmen bir ayağ bağıdur ki ‘ ibādetden uzağ eyler. Ve bülbülleri şiddet-i hemm ü belābil ve hevāsı ğāh ğāh āh u vāh olduğına her ‘ āđıl kı’ildür. Mîr olursañ da āĥirüñ yer olduğı muĥarrer ve pādiřāh iseñ de ‘ āđıbetüñ āhdur.

Beyt:

Mevtde birdür fağîr ü bay u mîr ü pādiřāh

⁴⁰⁷kim: ki B

⁴⁰⁸cüz’i külli: cüz’ ü külli B

⁴⁰⁹kîli kıli: kıli ü kıli B

⁴¹⁰ħāli fi’ li: ħāl ü fi’ li B

⁴¹¹belkim: belki B

Leyse fi'd-dünyā necātu āh mine'l-mevti āh

Bu faķir ü nā-kām ve haķir-i bī-intizāma nāzil olan zikr olınan⁴¹² şedā'id ü ālām ve devāhī-i eyyām u a' vām bāmı şām ve ruḥāmı cām ve aḥkeri ḥākister ve āb-ı zücācı millḥ-i ücāc eylemek muḥaḳḳaḳdur. Ğam leşkeri ve hem ' askeri iḳlīm-i bedenüñ ve ḳal'a-i tenüñ ḳanḡi köşesine ḳonsa ve ḳanḡi ṯarafına inse elbet ol çehre vü peykeri zerd ü aşfer ü şarı itmek muḳarrerdür. Aña binā'en ol şerḥden birkaç eyyām ferāġ-ı tām ve itmāmından infişām ve medd-i aḳlāmdan fişām vāḳi' olmuş-ıdı. Ba' dehu işbu evza'un mine't-türāb ve aḡza'un mine'z-zübāb, esir-i aḡbāb ve rehī-i ülu'l-elbāb ve bende-i pür-ızṯırāba ' avn-i Bārī-i müte' āli ḳarīn-i ḡālī olup teşettüt-i ḡāl ü teferruḳ-i bāl ve keşret-i belbāl ü vefret-i eşġāl ile ol şerḡi itmām el-ḡamdu li'llāhi zi'l-celālī ve'l-ikrām (A 4a) müyesser oldı. Ve her ḡayvān zikr olınduḡda aña müte'allıḳ ba'z-ı aḡkām u aḡvāl ve ḡurüb-ı emşāl ve ḡavāşş u ta' bīrāt ve münāsib fevā'id ü ḡikāyāt ve ba'z-ı luġāta münāsib rivāyāt ve taşḡihine kütüb-i mu'teberātın imā ve işārāt ile **iki yüz iki** pāre kitāblardan alınup yazıldı. Ve ol kitāblaruñ adı bu maḡalde işāret olındı. (B 3a)

Kütüb-i tefāsīrden İrşādü'l-' Aḳli's-Selīm li-Şeyḡi'l-İslām Mevlānā Ebi's-Su'ūd ' aleyhi raḡmetu'llāhi'l-Vedūd, Keşşāf li'l-' Allāmeti'z-Zemaḡşeri ' aleyhi raḡmetu'llāhi'l-Bārī, Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vīl li'l-Ḳāḡī el-Beyzāvī ' aleyhi raḡmetu'llāhi'l-Ḳavī, Tefsīru Ḥaddādī ve Tefsīru Ebi'l-Leyş es-Semerḳandī ' alā-mü'ellifihimā raḡmetu'llāhi'l-Ebedī, Tefsīru Teysir li-' Ömer en-Nesefī ' aleyhi raḡmetu'llāhi'ş-Şāfī, Tefsīru Me' ālimi't-Tenzil li-Mevlānā Ḥüseyn el-Begāvī ' aleyhi raḡmetu'llāhi'l-Ḳavī, ' Uyūnu't-Tefāsīr li'l-Fuzalā'i's-Semāsīr ' alā-mü'ellifihī raḡmetu'llāhi'l-Ḥabīr, Tefsīru Kevāşī li-Aḡmed bin Yūsuf bin Ḥasen ġaferahu'llāhu ve aḡsene, Tefsīru Vasīṯ li'l-Vāḡidī ' aleyhi raḡmetu'llāhi'l-Ebedī, ' Arāyis, Tefsīru Şa'lebī ve Tefsīru Ḥanāfī, Revnaḳu't-Tefāsīr, Tibyān, Burḡān, Tefsīru Kebīr, Tefsīru Ebi'l-Beḳā ve tefsīr-i āḡar müsemma⁴¹³ bi't-Teysir ' alā-mü'ellifihā raḡmetu'llāhi'r-Raḡmāni'l-Başīr, Ḥāşiyetü'l-Keşşāf li'z-Zemaḡşeri, (' İşāmü'd-dīn ' ale'l-Beyzāvī), ṯibī ' ale'l-Keşşāf, Keşfun ' ale'l-Keşşāf, Kāfiyeci ' ale'l-Keşşāf, Ḥāşiyetü'l-Keşşāf, Şeyḡzāde, Fethü Celīliyye ' ale'l-Beyzāvī, (Ḥāşiyetü Sa' di'd-dīn et-Teftāzānī ' ale'l-Keşşāf) (A 4b) ' alā-muḡaşşihā raḡmetu'llāhi'l-Ḳavī.

⁴¹²olınan: -B

⁴¹³müsemma: el-müsemma B

Ve *kütüb-i eḥādīs-i şerīfeden* Meşābih li-Muḥyi's-Sünne el-Begāvī, Meşāriḳ li'l-İmām eş-Şagānī, Şaḥīḥü'l-Buḥārī 'alā-mü'ellifihā raḥmetu'llāhi'l-Bārī, Kitābu'l-Ḥulāsa, Kitābu'ş-Şifā fi-Ḥuḳūḳi'l-Muştafā, Cāmi'u'l-Uşūl li-İbni'l-Eşīr, Şeyḥü Ekmel 'ale'l-Meşāriḳ, Ḥadā'ıḳu'l-Ezhār 'ale'l-Meşāriḳ, Mebāriḳu'l-Envār⁴¹⁴ li-İbni'l-Melek 'ale'l-Meşāriḳ, Za'ferānī 'ale'l-Meşābih, Fethü'l-Bārī 'ale'l-Buḥārī, Kevākibü'd-Derārī li'l-Kirmānī 'ale'l-Buḥārī, Şerḥü'l-Ġarībeyn li'l-Herevī, Zuhru'l-Āḥire li-Celālī, Şerḥü'l-Erba'in li-İbn Kemāl Paşa 'alā-mü'ellifihā raḥmetu'llāhi'l-a'la 'azze ve celle ve te'ālā.

Ve *kütüb-i fūrū'-ı fuḳahā* 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālādan⁴¹⁵ Kudūrī, Şadru'ş-Şerī'a, Dürer-i Ğurer,⁴¹⁶ Kenz, Mecma'u'l-Baḥreyn, Nuḳāye, Viḳāye, Tuḥfetü'l-Mülük, Münyetü'l-Muşallī, Şerḥu Mecma'i'l-Baḥreyn li-İbni'l-Melek, Miskīn 'ale'l-Kenz, Şerḥu'l-Ḳudūrī li'l-Mevlā ez-Zāhidī, Müstaḥlaşu'l-Ḥaḳā'ıḳ 'ale'l-Kenz, Mefātıḥu'l-Cinān ve Meşābihu'l-Cenān li-İbn Seydī 'Alī ve şerḥ-i āḥar 'alā-Şir'ati'l-İslām, Ḳūhistānī 'ale'l-Viḳāye, Müstaşfā, Kitābu'l-Eşbāh ve'n-Nezā'ir, Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Ḳudūrī, Edebü'l-Ḳādī, Mefātıḥ 'alā-Şadri'ş-Şerī'a, Aḥī Çelebi 'aleyh, Ḥaḳā'ıḳu'l-Manzūme, Teysīr 'ale'l-Viḳāye İbn Melek 'aleyh, Bezzāziyye fi'l-Fetāvā, Ḳādī Ḥān fi'l-Fetāvā.

Ve *kütüb-i luġā ve luġāt*dan 'alā-mü'ellifihā raḥmetu ḥālıḳı'l-kā'ināt Ḳāmūsu'l-Muḥit, (B 3b) ve *Ziyā'u'l-Ḥulūm*⁴¹⁷ li-Mevlānā Şemsi'd-dīn Muḥammed⁴¹⁸ el-Muḥtaşar min-Şemsi'l-'Ulūm li'ş-Şeyḥ Neşvān (A 5a) ve Şerḥü'l-Ḳāmūs li-Mevlānā 'Abdi'r-Ra'uf el-Münāvī, Cāmi'u'l-Luġa, Müzhir li-Mevlānā Celālī'd-dīn (es-Süyüṭī), Şıḥāḥu'l-Cevherī, Muḥtāru'ş-Şıḥāḥ, Muġrib, Dīvānu'l-Edeb, Ḳānūnu'l-Edeb, (Rāmūz), Ḥalāş, Müşelles-i Ḳuṭrub, Esāsü'l-Belāġa, Fıḳhu'l-Luġa, Daḳāyıḳu'l-Ḥaḳāyıḳ, (Ḳāmūsu'l-Baḥr), Şerḥ-i Sükker-i Şāfi, Şıḥāḥ-ı 'Acemī, Ni'metu'llāh, Ḥalīmī, Şāhidī, Ḥüsāmī, Vesiletü'l-

⁴¹⁴Eserin adı *Mebāriḳu'l-Ezhār*'dır, yazmalarda yanlış yazılmış olmalıdır.

⁴¹⁵*kütüb-i fūrū'-ı fuḳahā* 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālādan: *kütüb-i fūrū'ı fuḳehā*dan 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālā B

⁴¹⁶Dürer-i Ğurer: Dürer ve Ğurer B

⁴¹⁷*Ziyā'u'l-Ḥulūm* bir lügatdür ki *Şemsü'l-'Ulūm*-nām lügatden iḥtişār (muḥtaşar u iḥtişār: A) olunmuşdur. Mevlānā el-'ālimü'l-'allāme el-fāzılı'l-fehhāme eş-Şeyḥ Neşvān bin Sa'id el-Ḥimyerī *Şemsü'l-'Ulūm*-nām bir lügat te'lif idüp şeyḥi mümāileyhüñ (mümāileyhüñ: mümāileyh A) oğlu Mevlānā Muḥammed ol lügati iḥtişār ve ba'z-ı mühimmāt ilḥāk idüp ve bir bī-nazīr lügat idüp (idüp: -B) adını *Ziyā'u'l-Ḥulūm* қоmışdur. Ve *ḥulūm* cem'-i ḥilmdür ve *ḥilm* kesreyle 'aḳli ma'nāsınadır. *Ziyā'u'l-Ḥulūm* ziyā'u'l-'uḳül dimekdür.

⁴¹⁸Muḥammed: -B

(Meķāşid), (Kerīmī), Şıbyān, Şerḥ-i Şıbyān, Lāmi'ī, Müşkilāt-ı Şeh-nāme, Aḥterī ve lügat-i āḥar, Tercemān-ı (Şıḥāḥ), (Mişbāḥu'l-Münir).

Ve *kütüb-i tevārīḥ ve tevrīḥ*den Ṭaberī, Mecma'u'l-Leṭā'if, Ḥayātü'l-Ḥayevān, (Müntekā), Ḥarīdetü'l-'Acā'ib, Nevādirü'l-Ġarā'ib, Şaḳāyıķu Nu'māniyye, İstī'āb, (Ḥamīs, Tuḥfetü'l-Eḫillā'), Mustazraf, Seb'ıyyāt, Ṭabaķāt, Ravzu'l-Aḥbār, Sükkerdānu'l-Mülük, ('Acā'ibü'l-Maḥlūkāt), Risāletü'l-İşāre, Nūru'l-'Uyūn, İşrāķu't-Tevārīḥ, 'Uķūdu'd-Dürer ve'l-'İķyān, (Mecma'u'l-Aḥbāb), Risāletü'l-Merām, Muḥammediyye.

Ve *kütüb-i tıbdan* Mücez, Ḥallü Mücez, Şerḥü Mücez li's-Sedīdī, Kāmilü's-Şınā'a, Kitābu'l-Mi'elī'l-Mesīḥī, Minhācü'l-Beyān, İḥtiyārāt, Teshil.

Ve *kütüb-i 'Arabiyye ve fūnūn-ı şettā*dan Mufaşşal, (Fuşuş-ı Muḥyi'd-dīn el-'Arabī, Mükemmel, Muḥtaşar, Muṭavvel, Ḥasan Çelebi, İftitāḥ li-Ḥasan Paşa, İşbāḥ 'ale'l-Mişbāḥ, (Şerḥü Muḳaddimeti't-Taşrif, Şerḥü Maḳāmāt li'l-Muṭarrizī), Kāfiye, Cāmī, Mütevassıt, Şerḥ-i Ebyāt-ı Dav, Şerḥ-i Ebyāt-ı Mütevassıt, Şerḥü'l-Emālī, (Şerḥü'd-Dībāce, Takrībü'l-Ma'āhid), Ramazān 'alā-Şerḥi'l-'Aķā'id, Şerḥü'l-'Arüz, Ta'rifātu'l-'Ulüm, Risāletü't-Ta'rib, (Kitābu't-Ta'bir li-İbn Ġannām), Şerḥü Gülistān li's-Sürürī ve şerḥ-i āḥar, Münferice, Aḳvā', Şerḥ-i Lübāb, (Ḥāşiyetü Şerḥi'd-Dībāce), Bedī', Tenbihü'l-Ġāfilin, Pendnāme-i Şeyḥ 'Atṭār, Büstān-ı Cāmī, (Kitābu't-Ta'bir li-İbn Sīrīn), Şerḥ-i Fuşuş li-Mevlānā 'Abdi'r-Raḥmān el-Cāmī, Maḳāmātu't-Ṭā'irīn, Diñķoz li-Mevlānā Aḥmed şāriḥu'l-Merāḥ, (Divān-ı Ḥāfız), Zehretü'r-Riyāz fi'l-Mev'ize, İḫyā'u'l-'Ulüm, Mu'rib, 'İşāmü'd-dīn, Fezā'ilü'l-(Medīne, el-Le'ālīü'd-Dürriyye),⁴¹⁹ Maḳşūd, Şerḥuhu li-Mevlānā Diñķozī ve Maṭlūb ve Mażbūṭ, Minhācü'l-Müzekkirin, (Dürrü'n-Nazīm), Minḥatü's-Sülük 'alā-Tuḥfeti'l-Mülük, Le'ālī'ü'l-Ferīde 'ale'l-Ḳaşīdeti's-Şāṭıbiyye fi-'İlmi'l-Ḳıra'a, (Muġni'l-Lebīb), Şerḥü'l-Ḳaşīdeti'l-Ḥamriyye li-Mevlānā İbni'l-Kemāl, Kitābu'l-İlhām ve Cilā'u'l-Efkār, 'Arüz-ı Vaḫīd-i Tebrizī, Dürretü'l-Ġavvāş, (A 5b) Tavzīḥu'l-İ'rāb (B 4a) 'alā-Ḳavā'idi'l-İ'rāb, Kāfiyeci 'aleyh, Merāḥ, Şerḥuhu Felāḥ ve Ḥasan Paşa ve 'Abdu'r-Raḥīm, Muḥtaşaru'z-Zencānī, Şerḥuhu

⁴¹⁹ *Le'ālīü'd-Dürriyye Ecrūmiyye* şerḥidür ki Mevlānā eş-Şeyḥ Muḥammed bin 'Alī bin (ibn:B) Aḥmed el-Ḥarīrī el-Ḥarfūş el-Ba'li şümme ed-Dımişķi ġafara'llāhu zunūbehu ve setara 'uyūbehu te'lifātındandır. Ve şerḥ-i mezbūri biñ yigirmi ikinci senede şehr-i Şevvāl'ün on birinci eḫad gicesinde itmām eylemişdür.

li-Sa‘ di’ d-dīn et-Teftāzānī, Hāşīye-i Mevlānā Kara Kemāl ‘ale’l-Ḥayālī, Muḳaddime-i Cezeriyye, Şerḫuhu li-Mevlānā Taşköprizāde, Kaşīde-i Şatıbiyye’dür.

Ve her menḳül ki yazılmışdur, maḥallinde menḳülün ‘anh olana işāret olunmuşdur. Aşlı nā-ma‘lūm bir lafz u mefhūm bu mecmū‘ada merḳūm degüldür. Ve bu kadar derd ü zaḫmet ve ālām u muşibet ile zebr-i evrāk u suṭūr ve saṭr-ı şuhuf-ı pür-ḳuşūrdan murād bir ḫayır du‘āyla rūḫumı yāddur. Aşḫāb-ı luṭf u kerem ve erbāb-ı iḫsān u ‘ālī-himem olan iḫvān u ḫullāndan eşedd-i tazarru‘-ıla me‘mūl ve ekedd-i tevaḳḳu‘-ıla mes‘ūldür ki du‘āya muḫtāc olan işbu müznib ü faḳīr ve āşim ü ḫaḳīri bir Fātiḫa ile yād ve bālāda mezkūr olan şühedā vü fuḳarā ve bu kitāblaruñ muşannifleri olan ‘ulemā vü şuleḫā cānlarını şād eyleyeler. Bu niyyet üzre bir Fātiḫa ve üç İḫlāş’ı her kim bi’ş-şıdḳi ve’l-iḫlāş okuya Ḥaḳ te‘ālā ol şāḫib-i kerem ü iḫsāna iki cihānda envā‘-ı luṭf u iḫsān ve sekerāt-ı mevti āsān ve ḫabrini ravza-i cinān ve Nekīr ü Mūnkīr su‘āline dilini cereyān u gūyān ve cevābını āsān ve ḫarr-ı yevm-i ḫaşrde rahmeti gölgesini sāyebān ve yevmü’l-cevāb bilā-ḫisāb u ‘azāb vāşıl-ı ḫūr u ḡılmān ve nā’il-i cennet ü rıḫvān eyleye. Āmīn ve beslan. Yā Mucīb ü Mūte‘āl bi’n-nebiyyi ve’l-aşḫābi ve’l-āl ‘aleyhi ve ‘aleyhim şalavātu’llāhi’l-Vehḫāb ve selāmu’llahi’t-Tevvāb ilā-yevmi’l-ḫisāb.

(A 6a mühür sayfası)

(A 6b) Bi’smi’llāhi’r-Raḫmāni’r-Raḫīm

Ḥadīş-i meşḫūr ve ḫaber-i me‘şūr ki “كل امر ذي بال لم يبداء باسم الله فهو ابتر”^{420,421} anuñla ‘amel olunmuşdur. Ve Ḳur’ān-ı ‘Azīm ve Furḳān-ı Kerīm’e iḳtidā olunmuşdur ki Ḳur’ān-ı ‘Azīmü’ş-şān evvelinde “Bi’smi’llāhi’r-Raḫmāni’r-Raḫīm” vāḳi‘ olduğu bī-gümāndur ve “El-ḫamdu li’llāh” vāḳi‘ olduğu ‘ayāndur ki beyāna ihtiyāc yoḳdur.

Nazm:

Besmele ile olunsa ibtidā

Nāmī olur ibtidā vü intihā

Şerḫ:

⁴²⁰“Allah’ın adı anılarak başlanmayan her önemli iş, güdük ve sonuçsuz kalır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “كل كلام أو أمر ذي بال لا يفتح بذكر الله عز وجل فهو ابتر أو قال أقطع” Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, el-*Müsned*, şrh. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Daru’l-Hadis, 1995), 8/395.

⁴²¹dür: ḳavl-i şerīfidür B

Besmele feth-i bā ve sīn-i sākine ve feth-i mīm-ile “bi’smi’llāh” kavlini hikāyetdür. *Fıkhū’l-Luġa*-nām lügatde böyle yazmışdur ve **nāmī** ism-i fā’ ildir. *Nemā yenmū* ve *nemā yenmīden* vāvī ve yā’ı olur. *Neme’l-mālu* dirler māl ziyāde oldı ma’ nāsına.

Nazm:

İbtidā kııl nām-ı Hāq’la her işi
Mālik-i yümn olasıñ sen ey kişī⁴²²

Şerh:

Yümn zamm-ı yā ve sükūn-ı mīm-ile bereket ma’ nāsınadır. *Kezā fi-Cāmi’i’l-Luġa*.

Nazm:

Muştafā didi ki ol şāhib-şeref
Pīşvā-yı enbiyā-yı zī-ḥānef

Şerh:

Pīşvā kesr-i bā’-i Fārsiyye ile her cemā’ atūñ öñince olanına dirler ki aña uyarlar. Bu sebebden imāma daḥı pīşvā dirler. *Kezā fi’l-Ḥalīmiyye*. Ve **ḥānef** (B 4b) feth-i ḥā’-i mūhmele ve feth-i nūn-ıla bunda istiḳāmet ma’ nāsınadır. (A 7a) Ve ḍaraba bābından meyl ma’ nāsınadır. Ya’ nī ḥānīfdür emīr vezni üzre ki *eş-şāḥīḥu’l-meyli ile’l-islāmi, eş-şābitu ‘aleyhi* ma’ nāsınadır. Ya’ nī dīn-i İslām’a meyl-i şāḥīḥ ve dīn-i İslām üzre şābit olan kimseye ḥānīf dinilür.

Nazm:

“Emri zī-bāl”⁴²³ evvelinde besmele
Şāhid-i yümn olısar hem ḥamdele

Şerh:

Zī-bāl, zī-şeref ve ululıḳ şāhibi ma’ nāsınadır. Ve **şāhid**de dāl meksüredür. Zīrā yümn lafzına muzāfdür. Kelām-ı ‘Arabda muzāfun ileyh mecrūr olmaḳ ḳā’ ide-i muḳarrere olduġı gibi kelām-ı ehl-i Fūrs’de muzāf, meksūr olmaḳ ḳā’ ide ve ḳānūndür. Sürürī

⁴²² **Besmele** feth-i bā...kişi: -B

⁴²³ Yukarıda bahsi geçen hadise atıfta bulunulmuştur.

Gülistān şerhinde böyle demişdür. Ve **hamdele** “el-ḥamdu li’llāh” kavlini hikāyetdür. *Kezā fi-Fıkhı’l-Luġa*.

Nazm:

Ebter olur ikisi añılmasa
Yümn olmaz kıanda kim dinilmese

Şerh:

Ebter kıuyruġı kesik olandır, el-maḳṭū‘ u’z-zeneb ma‘ nāsına. *Kezā fi-Cāmi‘i’l-Luġa*. Ve ‘alime bābındandır. Oġlı olmayan ve kendüden şoñra uşaġı kıalmayana daġı **ebter** dinilür. Ve her ḡayırdan münḳaṭı‘ olan emre **ebter** dinilür. Ḥazret-i Resül-i Ekrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “کل امر ذي بال لم يبداء باسم الله فهو ابتر” demişdür. Ve bir ḡadış-i şerifde⁴²⁴ “کل امر ذي بال لم يبداء بحمدالله فهو اجزم” demişdür.⁴²⁵ Ya‘ nī her emr ve her iş ki zī-bāl (A 7b) ü zī-ḡāl ü zī-şeref ola ve mühim ola anda Allāhu te‘ālā celle celāluhu ve ‘azze ve ‘alā adıyla ibtidā ve “el-ḡamdu li’llāh” ile bed’ olunmaya, ol emr ebter ü eczem ve ecda‘ ü eczemdür. Ya‘ nī kıuyruġı ve elleri kesik ve nā-mübārek ve nā-meymūn ve nā-tamāmdur, belki meş’ūm u muḡārefdür.

Eger sen dirseñ ki niçe umūrı ben görürüm⁴²⁶ ki anda “bi’smi’llāh” ile ibtidā olınur yine tamām olmaz ve niçe nesneleri görürüm ki “bi’smi’llāh” ile ibtidā olınmaz, ma‘ a-hāzā tamām olur; eyle olsa ḡadış-i şerif-i vācibü’t-teşrifden murād ne olur?

Ben dirüm ki ḡadış-i şerifden murād, şer‘an mu‘teber olmamaḡdur. Ya‘ nī bir emirde ki anda ismu’llāh ile ibtidā olunmaya ol emr şer‘-i şerifde mu‘teber degüldür eger tamām olursa da. Zīrā anda yümn ü mübāreklik olmaz. Mevlānā Muḡyi’d-dīn el-Kāfiyeci *Ḳavā‘ idü’l-İ‘rāb şerhinde* işbu su‘āl ve cevābı böyle yazmışdur, raḡmetu’llāhi ‘aleyh.

Su‘āl: Eger dinilürse ki müslimānlar niçe zī-şeref ve zī-ḡatar işlere başlarlar ve evvelinde “bi’smi’llāh” dirler; ammā “el-ḡamdu li’llāh” dimezler, anlar ḡadış-i taḡmīde imtişāl eylemiş olmazlar.

Biz **cevāb** virürüz ki “bi’smi’llāh” dinilmek Ḥaḡ te‘ālā ḡazretini şıfāt-ı cemīle ile añmaḡdur. Bir müslim kıaçan “bi’smi’llāh” dise ġüyā kim bi’smi’z-zāti’l-vācibi’l-

⁴²⁴کل امر... ḡadış-i şerifde: -B

⁴²⁵demişdür: buyurmuşdur B

⁴²⁶niçe umūrı ben görürüm: ben niçe umūrı görürüm B

vücūdi'l-müstecma' i bi's-şıfātī'l-cemīle⁴²⁷ demişdür. Bu ḥod ḥamddur; zīrā ḥamd huve'l-vaşfu bi'l-cemīli (B 5a) 'alā-ciheti't-ta'zīmi ve't-tebcīldür⁴²⁸. (A 8a) “Bi'smi'llāh” dinilmek hemān ḥamddur. Eyle olsa ḥadīş besmele ve ḥamdele ile imtişāl olunmuş olur. *Kezā fi-Hāşiyeti Mevlānā Ḳara Kemāl 'alā-Hāşiyeti'l-Ḥayālī 'alā-Şerḫi'l-'Aḳā'id ve Şerḫu Muḳaddimeti't-Taşrif li-Mevlānā Yūsuf el-Ḳayseriyyī raḥmetu'llāhi 'aleyhim raḥmeten vāsī' aten.*⁴²⁹

Nazm:

İmdi Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

“Küllü emr”e⁴³⁰ elzem oldu iy ḥakīm

Şerḫ:

Elzem fetḫ-i elif ve sükūn-ı lām ile ziyāde lāzım olan ma' nāsınadır.

Eger su'āl olunursa ki “bi'smi'llāh” ve “el-ḥamdu li'llāh” ile ibtidā müşkildür; zīrā “bi'smi'llāh” ile ibtidā olunursa “el-ḥamdu li'llāh” ile ibtidā fevt olur ve “el-ḥamdu li'llāh” ile ibtidā olunursa “bi'smi'llāh” ile ibtidā fevt olur, her ḳangısı evvel zıkr olınsa anuñla ibtidā olunmuş olur şoñra zıkr olınan ikinci olur, anuñla ibtidā olunmuş olmaz, vārid olan iki ḥadīş arasında te' aruz ve ḥadīşeyn-i şerīfeyn mā-beynlerinde tenāḳuz olmaz mı? Buña birkaç vecihle **cevāb**⁴³¹ virilür.

Cevāb-ı evvel budur ki ibtidādan murād ibtidā'-i ' örfi ve mümteddür. İbtidā'-i ' örfi ve mümted oldur ki maḳşūd ve murād olınan nesneye şürü' olunmazdan evvel bir şey' zıkr olınsa meşelā bir kimse ' ilm-i şarf veyā ' ilm-i naḥve müte'allıḳ bir kitāb taşnīf ve bir risāle taḫrīr ü te' lif murād eylese ol kitāb ve risālede murādı ve taḫrīrden maḳşūdı şarf u naḥvüñ ḳavā'idini beyān ve anlaruñ fevā'idini ' ayāndur. (A 8b) Fevā'id ü ḳavā'id den evvel her nesne ki zıkr olına ibtidā'-i örfide dāḫıldür gerek “bi'smi'llāh” zıkr olınsun ve gerek “el-ḥamdu li'llāh” dinilsün.⁴³² Nitekim efdālü'l-müte'ahḫir'in ve seyyidü'l-

⁴²⁷“Vācibu'l-vücūd olan, güzel sıfatları kendisinde toplayan Zāt'ın adıyla.”

⁴²⁸“Hamd, yüceltme ve övmenin vasfıdır.”

⁴²⁹raḥmetu'llāhi ' aleyhim raḥmeten vāsī' aten: raḥimehumu'llāhi te' alā B

⁴³⁰Yukarıda bahsi geçen hadise atıfta bulunulmuştur.

⁴³¹Eger su'āl olunursa (olunursa: olup B) **cevāb** neden me'ḥūzdur? Cevāb virilür ki *cābe'l-ḳılādet* den me'ḥūzdur. Ma' nāsı fülān kimse ḳılādeyi ḳa' eyledi ve kesdi, dimekdür. Ke-enne cevāb daḫı ḳā'il ü sā'ilüñ kelām ve sözünü kesmek ile andan aḫz olunmuşdur. Ve **cevāb** fetḫ-i cīm ile kesmekdür ḳa' ma' nāsına. Mevlānā Ṭablāvī ' *İzzī şerḫi ḥāşiyesinde* böyle demişdür.

⁴³²dinilsün: zıkr olınsun B

muḥakkıķın Seyyid Şerîf-i Cürċânî ‘aleyhi raḥmetu’llâhi’l-Ġanî *Ta’rifâtı’l-‘Ulûm-nâm* kitâb-ı hümâmında *el-ibtidâ’u’l-‘örfiyyu yutlaķu ‘ale’s-şey’i ellezî yaķa’u ķable’l-maķşûdi feyetenâvelu’l-ḥamdelele ba’de’l-besmeleti*⁴³³ demişdür.

Ve **cevâb-ı şânî** budur ki ibtidâ’ iki dürlüdür. Biri ibtidâ’-i ḥaķıķî ve biri ibtidâ’-i izâfîdür. Besmele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i ḥaķıķîye maḥmûl ve ḥamdele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i izâfîye maḥmûl olmaķ üzere ḥadîseyn-i şerîfeyn ile ma’ mûldür.

Ve **cevâb-ı şâliş** budur ki işbu iki ḥadîş-i şerîf-i vâcibu’l-‘amel ve’t-teşrîfde murâd olan ibtidâ’-i ḥaķıķîdür. Ve lâkin “bi’smi’llâh” ve “bi’l-ḥamdi li’llâh” ‘ibâretlerinde vâķi’ olan bâ isti’ânet içündür. Ma’nâ-yı ḥadîseyn “Her emr-i zî-hâl ü zî-şeref ki anda ismu’llâh ve ḥamdu’llâh isti’âneti ile ibtidâ vâķi’ olmaya, ol emr ebter ü eczem ve muḥâref ü nâ-mübârekdür, mübârek olmaz aşlâ ve meymûn olmaz cidden.” dimekdür. Eyle olsa besmele ile isti’ânet ḥamdele ile isti’âneti münâfi degüldür. Kezâ fi-*Şerḥi Muķaddimeti’t-Taşrîf* li-Mevlânâ Yûsuf el-Ķayşerî ‘aleyhi (B 5b) ve ‘alâ-cemî’i’l-müslimîn raḥmetu’llâhi’l-Bârî.

Mes’ele: Eger su’âl olınsa Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm dört kelimedür. Biri bi’sm ve ikinci lafzatu’llâh ve üçüncü er-Raḥmân dördüncü er-Raḥîm’dür. (A 9a) Niçün ziyâde ve eksük olmadı?

Cevâb virilür ki şeytân-ı bî-îmân u ‘aduvv-ı ehl-i îmân, mel’ûn u merdûd ve maḥşûm u mağzûb-ı Rabb-i vedûd ve maḥhûr u mezmûm ve maṭrûd u mercûm olduķda “Âdem ve zürriyyetinüñ öñlerinden ve ardlarından ve saĝ ve şollarından gelüp idlâl iderüm.” didi. Nitekim Kelâm-ı Ķadîm ve Ķur’ân-ı ‘Azîm’de “ثُمَّ لَا تَبِئْتُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ”⁴³⁴ vâķi’dür. Ḥaķ te’âlâ işbu dört kelimeyi Âdem ‘aleyhi’s-selâm zürriyyetine virdi ki her bir kelime bir cānibde bi-emri’llâh ḥâfîz u nigeḥbān olup şeytāndan ḥıfz eyleye.

Ve bir **cevâb** daḥı böyle virilür ki mü’minlerüñ günâh u ma’şiyet ve cünâḥ u ḥaṭâyâtı dört dürlü olur: Gizlü ve âşikâre ve gice ve nehârda olur. Bârî te’âlâ mü’minlere dört kelime

⁴³³“Kastolunan işten önce vâķi olan şeye ibtidâ-i örfi denir, besmeleden sonra hamdelerin gelmesi bu sebeptendir.”

⁴³⁴“Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, saĝlarından ve sollarından sokulacaĝı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/17.

virdi ki cān u dilden şıdķ u ihlāş ile “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” didüklerinde zıkr olınan dört dürlü günāhlarını mağfıret eyleye.

Ve eger **su’āl** olunursa “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” ḥurūfı on toķuz ḥarf oldu, niçün ziyāde ve eksük olmadı, sebep ü ḥikmeti nedür?

Cevāb virürüz ki cehennem ḥazenesi on toķuzdur. Nitekim Kelāmu’llāhi’l-berr’de “عَلَيْهَا”⁴³⁵ vāķi’dür. Bir kimse şıdķ u ihlāşla “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” (A 9b) dise Bārī te’ālā her ḥarf muķābelesinde bir melek yaradur, kıyāmete dek anuñçün tesbīḥ iderler, şevābı “bi’smi’llāh” diyen kimsenüñ olur ve işbu melekler kıyāmet güninde cehennem ḥazenesinden “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” diyen kimseyi bi-emri’llāhi te’ālā ḥıfz iderler. Nitekim “من قال بسم الله الرحمن الرحيم خلق الله تعالى حروفها تسعة عشر ملكا يسبحون”⁴³⁶ ḥadīş-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet olunur. İşbu fā’ideler yine *Muķaddimetü’t-Taşrif şerḥinden*⁴³⁶ yazılmış ve terceme olınmışdur. Ey dінде qarındaş ve ey ‘āşī ve ḥāldaş! Zinhār ve zinhār işbu fezā’ili inkārdan be-ğāyet ictināb eyle. Zırā (B 6a) Ḥāzret-i ḥabīb-i Rabb-i Vehhāb’dan ḥadīş-i şerīf ü müstetāb şādır olup “لو اجتمع الخلايق كُلُّهُم جُنُودًا و انْسُؤُهُم عَلِي ان يَفْسُرُو بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَيَذْكُرُو اَفْضَايِلَ اَرْبَعَةِ اَفْ”⁴³⁶ dimişdür. Ya’ nī; cemī’-i maḥlūķāt eger cin ve eger insān ‘Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm’ ma’ nālarını tefsīr eylemek üzre cem’ olsalar ve dört biñ yıl bunuñ fezāyil ve ululıķların zıkr eyleseler ma’ nālarını tefsīr ve fezā’ilini taḥķīķ u taķrīre ķādir olmazlar. İmdi bundan fezāyilini añlayup cān u dilden besmele-i şerīfeyi dil ü dilden gidermeyesin. Ve bu ḥadīş, *Minḥācü’l-Müzekkırın ve Mi’rācü’l-Muḥazzırın*-nām kitābdan yazılmışdur. (A 10a) Eger benüm gibi faķīr-i pür-taķşīr ve ‘āciz ü ḥaşīr ve esīr-i cehl-i keşīrüñ gördüğü fezāyil-i besmele ķalīl ü keşīr taşīr ü taķrīr ü taḥrīr olınsa in-şā’llāhu’l-Eḥadu’l-Vehhāb bir mücelled kitāb olmaķ muķarrerdür bilā-reyb ü irtiyāb.

Nazm:

Rabb-i şarķa garba olsun dā’imā

Medḥ ü ḥamd ü şükr-i bī-ḥad bī-riyā

Şerḥ:

⁴³⁵“Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Muddesir 73/30.

⁴³⁶şerḥinden: şerḥinde B

Şark sükün-ı rā ile bunda maşrıḳ ma‘nāsınadır. Ve *ğarb* sükün-ı rā ile mağrib ma‘nāsınadır, rabb-i şark u ğarb Allāhu te‘ālādur. Ve *medḥ* ve *şükr* ve *ḥamd* arasında fark vardır. Bir miḳdārını beyān ve farklarını ‘ayān lā-be’sdür. Zīrā *ḥamd* ve *şükr* ve *medḥ* ve *senāda* çok baḥiṣ vardır. *Ḥamd*, bi-i‘ tibāri’l-ālet ḥāşş ve bi-i‘ tibāri’l-mevrid ‘āmdur. Ḥamd, ālet i‘ tibāriyla ḥāşş olmak anuñçündür ki illā lisān u dil ile olur, el ve ayak ve sâ’ir a‘zā ile olmaz. Ve mevirid i‘ tibāriyla ‘āmm olmak anuñçündür ki ḥamd, ni‘ met ve ğayrı üzre olur. Meşelā *ḥamidtu Zeyden ‘alā-ni‘metihi* ve *ḥamidtu Zeyden ‘alā-şecā’atihi* ve *ḥamidtu Zeyden ‘alā-ṭūli ḳāmetihi* dirsın. Ve ammā *şükr*, bi-i‘ tibāri’l-ālet ‘āmm ve bi-i‘ tibāri’l-mevrid ḥāşşdur. Ālet i‘ tibāriyla ‘āmm olmak anuñçündür ki *şükr* dil ve el ve ayak vesâ’ir a‘zāyla olur, anuñçün *eş-şükrü şarfe’l a‘zā’i li-mā ḥuliḳa leh*,⁴³⁷ (A 10b) dinilmiştir. Ve *şükr*, lisān ve ğayrı ile olduğına şā‘irüñ bu ḳavli daḥi şāhiddür.

Şi‘r:

أفادتكم النعماء منى تَلَنَّتْ

يَدِي وَلِسَانِي وَالضَّمِيرِ الْمُحَجَّبِ⁴³⁸

(B 6b) Ve mevirid i‘ tibāriyla ḥāşş olmak anuñçündür ki şükr olmaz illā ni‘ met ile olur. Ve medḥ olmaz illā ḳable’n-ni‘ met olur. Ve *senā, ḥamd ve şükr ve medḥ*den e‘amdur. Kezā fi-*Şerḥi’l-Mi‘e*. Ve şükr-i luğavī ve şükr-i ‘örfi ve ḥamd-i luğavī ve ḥamd-i ‘örfi ne oldukları maḥallerinde⁴³⁹ maşṭürdur. Ḥuşuşan Mevlānā Seyyid Şerif *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm*’da bir miḳdārını zikr eylemiştir. Ṭālibi anı müṭāla‘a eylesün.

Nazm:

Ve’ş-şalātu ve’d-du‘ā’u ve’s-selām

Zā’iden temmen ‘alā-faḥri’l-enām

Şerḥ:

Selām fetḥ-i sīn ile taḥiyyat ma‘nāsına olduğu *Müşelles-nām* lüğatde mübeyyendür. Ve *temm/tümm/timm* tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyyede ḥarekāt-ı şelāşe ile. Nitekim *temām*da ḥarekāt-ı şelāşenüñ her biri cā’izdür ve ikisi de bir ma‘nāyadır. Ve *enām* bunda şehāb

⁴³⁷“Şükür yaratıldığı azâ cinsindedir.”

⁴³⁸“Sizin nimetlerinizi ifade edişim üç biçimde olur: Elimle, dilimle ve gizli gizli kalbimden.”

⁴³⁹maḥallerinde: maḥallinde B

vezni üzere cin ve insdür veyā vechü'l-arz üzere olanuñ cem' idür. Ve sâbât ve emîr vezni üzere *ânām* ve *enîm* lügatdür, ammâ bunda vezin seḥâb vezni üzere iktizâ ider.

Nazm:

Ya' nî Aḥmed Muştafâ'dur müctebâ
Rezm-i a' dâda iden qatl-i ' udâ

Şerh:

'*Udâ* zamm-ı ' ayn-ı mühmele ile a' dâ' ma' nâsına olduğı *Müşelles-i Kuṭrub*' da (A 11a) muşarraḥdur. Ve a' dâ' medd ile ' *aduvv* cem' idür ki şadîk zıddıdır ve düşmendür.

Nazm:

Vâdî-i ḥayretde qalır vaşfını
İdeyim diyen anuñ evşâfını
Devlet ü dünyâ vü ' uqbâ andadur
Andadur her ḥulq-i zîbâ andadur

Şerh:

Ḥulq zamm-ı ḥâ'-ı mu' ceme⁴⁴⁰ ve sükün-ı lām-ıladur. Bunda zammeteyn ile lügatdür. Kelâm-ı Qadîm ve Furkân-ı ' Azîm'de “إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”⁴⁴¹ vâkı' dür.

Nazm:

Varıdı Aḥmed'de niçe mu' cize
Reyb yoḡdur di du' âyı dem' aze

Şerh:

(B 7a) **Dem' aze** fetḥ-i dâl-ı mühmele ve sükün-ı mîm ve fetḥ-i ' ayn-ı mühmele ve zâ-yı mu' ceme ile *edâma'llâhu ' izzehu* qavlini ḥikâyetdür. *Kezâ fî-Fıḫhi'l-Luġa*.

Nazm:

Vardur biñ mu' cizesi reybi yoḡ
Didiler üç biñ durur hiç ' aybı yoḡ

⁴⁴⁰mu' ceme: mu' ceme ile B

⁴⁴¹“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kalem 68/4.

Şerh:

Ḥazret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden şadır olan mu'cizāt bir qavilde tamām biñ mu'cizedür. Ve ba'zılar üç biñ mu'cizedür dirler ki nişfi biñ beş yüz mu'cize olur. Cümle-i mu'cizatından biri budur ki iki omuzı arasında igne deligi gibi iki gözi var idi. Anlarla öñinden nice görürse ardından dağı eyle görürdi. Geydügi (A 11b) libās ol iki göze perde olmazdı. *Kezā fi'l-Ḥamīs*. Ve biri dağı budur ki bir devenüñ örgüci içine bir ḥurmā dikdi fi'l-ḥāl meyve ve yemiş virdi. Ḥāzır olanlar alup andan yidiler, imāna gelecek kimselerüñ ağızlarında ol ḥurmā şirin ve tatlu oldu. Ve imāna gelmeyecek kimselerüñ ağızlarında ḥurmā taşa döndi. *Ṭabaḳātü'l-Fuḳahā* şāhibi, Mevlānā İmām Zāhidī'nüñ *Nāşiriyye*-nām risālesinden naql idüp böyle yazmışdur, raḥmetu'llāhi aleyh.

Nazm:

Āline aşḥābına yüz biñ selām
Nūr-ı şer' oldı anuñla müstedām

Şerh:

ĀIehl ü 'ıyāl ve etbā' ma' nāsınadır. Eger etbā' ma' nāsına⁴⁴² dutılursa *ā*lden sonra aşḥābı zıkr, taḥşiş ba'de't-ta'mim li-ecli't-ta'zim olur. *Kezā fi-Ḥāşiyeti 'İşāmi'd-din 'ale'l-Fevā'idi'z-Ziyā'iyye*.

Nazm:

Efdali dördür Ebū Bekr ü 'Ömer
Var durur ravzada bunlardan eşer

Şerh:

Fā'ide: Ebū Bekr eş-Şiddiḳ yüzüginüñ yazusu "Ni'me'l-ḳādiru Allāh" ve bir rivāyetde "Abdun zelil li-Rabbin celil" idi. Ve 'Ömer'üñ -raḳiya'llāhu 'anh- yüzügi naḳşı "Kefā bi'l-mevti vā'ızan yā 'Ömer" idi ve 'Oşmān'üñ -raḳiya'llāhu 'anh- "Le-taşbirenne ev le-tendemenne" idi. (A 12a) Ve 'Alī'nüñ -raḳiya'llāhu 'anh- "El-mülkü li'llāh" idi. Ve İmām Ebū Ḥanīfe'nüñ -raḥmetu'llāhi 'aleyh- "Ḳuli'l-ḥaḳḳ ve illā fe'skut" ve İmām Muḥammed'üñ "Men şabera zafera" ve Ebū Yūsuf'üñ "Men 'amile bi-re'yih feḳad

⁴⁴²ma' nāsına:-B

nedime” idi. Raḥmetu’llāhi ‘aleym ecma‘in. Şāriḥ-i *Vikāye Kūhistānī Vikāye şerḥinde* böyle yazmışdur.⁴⁴³

Nazm:

İkisi de ravza içre biledür (B 7b)

‘Ākil isen kıl ziyāret eyle dur

Şerḥ:

A‘nī ḥazret-i Ebū Bekr eş-Şiddīk ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumā Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ ravza-i şerīfe ve hücre-i münīfeleri içindedür. Fe-emmā şıfat-ı kûbûr-ı şerīfede ihtilāf vardır. Bir kavilde Ḥazret-i Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kabri şerīfleri ilerü ve kıble dīvārından yaña muḥaddemdür ve andan soñra Ebū Bekr’üñ kabri vāki‘dür; ammā kabri Ebū Bekr kabri Resûl’üñ iki omuzı berāberinde vāki‘dür. Ve ‘Ömer’üñ kabri -raḍiya’llāhu ‘anh- Ebū Bekr’üñ -raḍiya’llāhu ‘anh- iki omuzı berāberindedür. Ve ekşer-i ‘ulemānuñ kavli kûbûr-ı şerīfe böyle olmak üzeredür ve şıfatı budur:

en-Nebiyyu şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem	
Ebū Bekr eş-Şiddīk raḍiya’llāhu ‘anh	
‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh	

Ve bir kavilde Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem muḥaddem ve Ebū Bekr raḍiya’llāhu ‘anhuñ⁴⁴⁴ başı ḥazret-i Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁴⁴⁵ (A 12b) iki mübārek omuzları kâtındadır. Ve ‘Ömer’üñ -raḍiya’llāhu ‘anh- başı Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ayağı kâtındadır ve şıfatı budur:

‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh

en-Nebiyyu şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem	
Ebū Bekr raḍiya’llāhu ‘anh	

Ve bir rivāyetde Ebū Bekr’üñ -raḍiya’llāhu

‘anh- kabri Resûl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ayakları kâtındadır. Ve ‘Ömer’üñ -

⁴⁴³yazmışdur: yazmış B

⁴⁴⁴‘anhuñ: ‘anh A

⁴⁴⁵Ḥazret-i Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: -B

rađiya'llāhu 'anh- kabri Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ardındadır. Lākin kabri Resūlu'llāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selām⁴⁴⁶ ve kabri-i 'Ömer rađiya'llāhu 'anh arasında bir kabir yeri bāķīdür ve şıfatı bu üslub üzredür:

eş-Şiddīķ ⁴⁴⁷ rağiya'llāhu 'anh	en-Nebiyyu şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem
mevzi'ü'l-kabri'l-hālī	
	'Ömer rağiya'llāhu 'anh

Fezā'ilü'l-Medīne-nām kitāb-ı hümmāmda şıfat-ı kubūr-ı şerīfe böyledür. (B 8a)
Raħmetu'llāhi 'alā-mü'ellifihi raħmeten vāsi' aten.

Nazm:

Zulm-ile maķtül 'Osmān u 'Alī
Menba'ay 'ilm ü şehādetdür belī

Menba'ay⁴⁴⁸ şīğa-i teşniye iledür ve ikisine şıfatdur. (A 13a)

Nazm:

Anı ķatlı itdi Tücibī-i la'ın
Bunu ķatlı itdi Tecübī-i la'ın

Şerh:

Tücib zamm-ı ta'-i müşennāt-ı fevķāniyye ile ve fetħi cā'izdür. Ve cīm-i meksüreden şoñra yā'-i sākine ba' dehu bā'-i muvaħħade ile Kinde'den bir baıındur ki ķatil-i 'Osmān rağiya'llāhu 'anh Kenāne bin Bişr Tücibī ol baıındandır.⁴⁴⁹ Ve **Tecüb** fetħ-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye ve cīm-i mażmümeden şoñra vāv ve bā'-i muvaħħade ile Ĥimyer'den bir ķabiledür ki ķatil-i 'Alī rağiya'llāhu 'anh İbn Mülcem ol ķabiledendür.

Beyt:

أَلَا إِنَّ 450 خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ ثَلَاثَةِ
قَتِيلِ التُّجَيْبِيِّ الَّذِي جَاءَ مِنْ مُضَرَ

⁴⁴⁶c aleyhi's-şalātu ve's-selām: şalla'llāhu aleyhi ve sellem B

⁴⁴⁷eş-Şiddīķ: Ebū Bekr B

⁴⁴⁸**Menba'**: -B

⁴⁴⁹baıındandır: baıındur B

⁴⁵⁰إِنَّ : -B

İşbu beyt Velid bin ‘Ukbe-nām kimesnenüñdür. Ma‘nāsı “Āgāh ol ve gāfil olma tahkik, Ādem oğlanınuñ⁴⁵¹ hayırlısı üç kimseden soñra Tüçib katlı itdugi kimsedür ki Muḍar’dan gelmişdür.” Beyt-i mezbürda şelāşeden murād Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ve Ebū Bekr eş-Şiddik ve ‘Ömer’dür, raḍiya’llāhu ‘anhumā. Ya‘nī işbu kimselerden soñra nāsıñ hayırlısı ‘Oşmān’dur. Raḍiya’llāhu ‘anh. Cevherī şelāşeden murād hulefā’-i şelāşedür ḡann idüp ve نُجَبِيّ [Tüçibī] lafzı yerine نُجُوبِيّ [Tecübī] getürüp beyti taḥrīf (A 13b) itmekle gālaḡ eylemişdür. Ve beyt-i mezkürüñ kâ’ili Velid iken Kümeyt-nām⁴⁵² kimseye nisbet eylemekle ḡaḡā kılmışdır. Kezā fi’l-*Kāmūs*.

Nazm:

Di Baḡī‘u’l-Ġarḡad içre ol şehid

Küfe’de medfün oldı Bū Sa‘id

Şerḡ:

*Baḡī‘u’l-Ġarḡad*⁴⁵³ kelime-i ūlā emir vezni üzre ve kelime-i şāniyede feth-i ġayn-ı mu‘ceme ve feth-i ḡāf ve aralarında rā’-i mühmele ile ca‘fer vezni üzredür. *Baḡī‘u’l-Ġarḡad* Medine-i Münevvere maḡberesiniñ adıdır, ‘alā-sākinihā efdālī’ş-şalavāti ve’s-selām. *Ġarḡad*⁴⁵⁴ diyü bir dürlü ağaca dirler. Ol maḡberede bitdügiçün aña *baḡī‘u’l-*

⁴⁵¹oğlanınuñ: oğlanıñ A

⁴⁵²*Kümeyt* zubeir vezni üzre Zeyd el-Esedī oğlı bir şā’ir ve lügat-i ‘Arabī bilmekte māhir, feşāḡat ile ma‘rūf ve Benū Hāşim ḡā’ifesini medḡ ile mevşūfdur. Benū Ümeyye devletinde idi ve devlet-i ‘Abbāsiyye’ye yetişmemişdür (yetişmemiş idi: B). Bir gün Muḡammed bin ‘Alī üzre girüp bir ḡaşıde ile anı (anı: -B) medḡ eyledi. Muḡammed bin ‘Alī biñ altun ve bir geyecek virdi. *Kümeyt* aña “Va’llāhi ben sizi dünyā için sevmem. Eger ben dünyāyı sevsem dünyāsı ma‘mūr kimseye varurdum. Lākin ben sizi āḡiret için severüm, işbu geysü gevdeñüze degmişdür, aluram ve ammā altını ḡabül eylemezem.” didi. Biñ kırmızı altını reddeyledi ve almadı. Ve dinilür ki āl-i Hāşim ḡaḡḡında bir ḡaşıde diyüp anları medḡ eylemiş, düşünde ḡazret-i Resūl’i -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- görüp Kümeyt’i bir beyit için Allāhu te‘ālā maḡfired eyledüğini muştulamışdır. Ve *Kümeyt* yüz yigirmi altı tārīhinde vefāt olmışdır. Ve ba‘zılar ḡatlı olunmuşdur, dirler. Vefātı Mervān bin Muḡammed ve vilādeti eyyām-ı İmām Hüseyin ‘Alī bin Ebī Ḥalīb raḍiya’llāhu ‘anhumdadur ki altmış tārīhindedür. Kezā fi-*Taḡrībi’l-Ma‘āhid*.

⁴⁵³*Baḡī‘u’l-Ġarḡad*: -B

⁴⁵⁴*Kāmūsul-Muḡiḡ* de, el-ġarḡadu şecerun ‘izāmun ev hiye’l-‘avsecu ev a‘zamu, vāḡiduhu bi-hā, dimişdür. Ya‘nī *ġarḡad* büyük ağaçlardur veyā ‘avsec didükleri ağaçdur veyā ‘avsecden büyük ağaçdur, vāḡidinde hā’-ıla *ġarḡadedür*, dimekdür. Ve yine ‘avsec zikrinde bir dikendür, dimişdür. Ve Aḡterī de ġarḡad bir dikenlü ağaçdur ve ‘avsec böğürtlen ve ‘inde’l-ba‘z sincān didükleridür, cem‘i ‘avāsic gelür, dimişdür. Ve *baḡī‘* emir vezni üzre ġiñ ve bol yerdür, el-mekānu’l-müttesī‘ ma‘nāsına. Ve ba‘zılar bol yer baḡī‘ olmaz mādāmki anda ağaç veyāḡud ağaç köki olmayınca, dirler. Ve *baḡī‘u’l-ġarḡad* ki Medine-i Münevvere maḡberesidür, anda *ġarḡad* didükleri ağaç vardur, soñra ol ağaç gitdi ve adı ḡaldı. *Żiyā’ul-Hulüm*-nām lügatde böyle yazar. Ve ammā *Kāmūsul-Muḡiḡ* de baḡī‘ şol yerdür ki ağaçlarıñ kökleri ola ve dürlü dürlü ağaçlardan ola, dimişdür. Ve *baḡī‘u’l-ḡabcebe* feth-i ḡā’-i mu‘ceme ve sükün-ı bā’-i muvaḡḡade ba‘dehu cīm-i meftūḡa ba‘dehu bā’-i muvaḡḡade ile Medine-i Münevvere’de bir yerdür ki *baḡī‘u’l-ġarḡad* dan ġayrıdır. Ve ḡabcebe bir ağaçdur. Ve ba‘zılar baḡī‘u’l-cebcebe dirler iki cīm-ile. Mevlānā ‘Abdu’r-Ra‘ūf el-Münāvi *Kāmūs şerḡinde*, iki cīm-ile taşḡih olındı, dimişdür.

garḳad demişlerdür. Hāzret-i ‘Oṣmān bin ‘Affān Medīne-i Münevvere maḳberesinde medfūndur, raḳiya’llāhu ‘anh. Ve ‘Alī kerrema’llāhu vechehu Kūfe’de medfūndur. Hāzret-i Resūl’üñ -ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- Ravza-i Muṭahhara’sı içinde degüllerdür. Ancaḳ Ebū Bekr ve ‘Ömer (B 8b) raḳiya’llāhu ‘anhumā Ravza-i Şerīfe ve Hücre-i Münīfe içinde olurlar.

Nazm:

Ola rāzı cümlesinden ol mu‘in
Raḳmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt
Seb‘atu Ebḫur okı āb-ı ḫayāt

Şerḫ:

Seb‘atu Ebḫur işbu manzūmenüñ adıdır. Yedi baḫırde vāḳi‘ (A 14a) olduḡiçün işbu manzūmeye *Seb‘atu Ebḫur* tesmiye olınmışdır.

Der-Beyān-ı Sebeb-i Te’lif:

Nazm:

Pes imdi diñlegil ey nūr-ı a‘yān
Lügat ‘ilmi olur insān-ı insān

Şerḫ:

İnsān-ı evvel göz bebegidür ki Fārsīde aña merdüm dirler. Nitekim *Ḥalīmiyye*’de, merdüm ādem oḡlanı ve gözüñ bebegi, nitekim insān bu iki ma‘nāda müşterekdür, demişdür. Ve *Fuṣūṣ*’da, insānu’l-‘ayn huve’l-mu‘abberu ‘anhu bi’l-baṣari fe li-hāzā sümmiye insānen, demişdür. Ve Mevlānā ‘Abdu’r-Raḫmān el-Cāmī şerḫinde, insānu’l-‘ayn ile her şey görilür, anuñçün insānu’l-‘ayna insān dinildi, demişdür. Ya‘nī insān⁴⁵⁵ görmek ma‘nāsına mutazammındur, dimekdür.

Nazm:

⁴⁵⁵Muḫaṣṣalu’l-keḷām budur ki insān lafzında ibṣār ve görmek ma‘nāsı vardır. Kelām-ı Qādīm’de “إبى أنسث” “نارا” (“Ben bir ateş gördüm...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Tâhâ 20/10) vāḳi‘dür, ebṣartu nāren ma‘nāsına. Göz bebegi ile bir nesne görindüḡiçün aña insān dinilmişdür. Ve ādem oḡlanı cin gibi mestür olmayup görindüḡiçün aña daḫı insān dinilmişdür.

Lügat çünkim ‘ulūma oldı miftāh
Aña cehd it ki feth eyleye Fettāh

Şerh:

Miftāh kesr-i mīm ve sükün-ı fā’-ıla anahtardur, cem’ i mefātih gelür.

Nazm:

Anuñçün nazm itdüm bundan esbak
Niçe dürlü lügati ben muhaqqak

Şerh:

Lügāt lügat cem’ idür. Zamm-ı lām-ıla olan lügā⁴⁵⁶ gibi ki tā’sızdur.

Nazm:

Çomışdum *Sükker-i Şāfi* aña ad
Oğuyan eylesünçün rühümü şād

Şerh:

(A 14b) *Sükker* zamm-ı sîn-i mühmele ve teşdîd-i kâf-ıladur⁴⁵⁷ ve şekerden mu’ arbedür.

Nazm:

Esās u *Cevheri*⁴⁵⁸ *Kāmūs* u *Muğrib*
Halāş u *Ahteri Muhtār* u *Mu’ rib*

Şerh:

⁴⁵⁶*Lügā* zamm-ı lām ve elif-i maşşüre ile cem’ dür. Müfredi *lugadur* ki aşı yā ile *lugayundur*. Veyā vāv ile *lugavundur*. Ve bu lafız bure vezni üzredür ki cem’ i burā gelür.

⁴⁵⁷kâf’ladur: kâf’la iledür A

⁴⁵⁸*Esās* huruf-ı mühmele ile şehāb vezni üzre (üzre: -B) bir lügat adıdır ki aña *Esāsü’l-Luga* dinilmiştir. Şāhib-i *Keşşāf* şeyhü’l-‘ Arabiyye Maḥmūd ez-Zemaḥşerī mü’ellefātındandır. Ve *Cevheri* nüñ ismi İsmā’ il ve pederi Ḥammād’dur. Ve ‘ilm-i lügatde bir fāzıl u imām, ḥüsn-i ḥaṭṭ-ıla meşhūr ve İbn Muḳle ile mezkūr kitabı beyne’l-enām maḳböldür ki nāmı *Şahāh* dur ve şahāh feth-i şād-ıla aşılarda şahih ma’ nāsına bir ism-i müfredür, şahhahu’llāhu fehuve şahihun ve şahāhun dinilür, feth-i şād-ıla. Üç yüz yetmiş üç tārīhinde bir tamdan düşüp helāk olmuştur. Ve bir rivāyetde ‘aklı müteğayyir olmağla iki deffe işleyüp iki kanad gibi anları bağladı ve “Ben uçarım” didi ve kendüsini uçmağ kıyasıyla yüksekden birağup helāk olmuştur. Ve *Şihāh*-nām kitabından beyāz (bend-i beyāz: B) olmamış bir miqdār bağıyye qalmış-ıdı. İbrāhīm-nām şāgirdi beyāz eylemekle niçe yerde ğalaṭ eylemiştir. Ve dillerde cārī olan kitab-ı mezkūr adında *Şihāh* dur kesr-i şād-ıla cem’-i *şahih* den menkūl olmağ üzre. Ve ba’zılar bunu inkār iderler. Kitāba tesmiye nisbeti ile şārihü’l-‘ *İzzī*, *Sa’ dū’ d-dīn et-Teftāzānī şerhi ḥāşiyesinde* Mevlānā Ṭablāvī böyle yazmağın terceme olındı. Muḥaşşal-ı kelām, kitab-ı mezkūr isminde feth-i şād ve kesr-i şād cā’izdür feth-ile aşılarda ism-i fā’ ildür ve kesr ile aşılarda *şahih* cem’ idür.

Muğrib ğayn-ı mu‘ceme ile bir lügat adı ve ‘ayn-ı mühmele ile yine bir āhar lügatdür. İkisünüñ mü’ellifi İmām Muṭarrizî’dür, raḥmetu’llāhi ‘aleyh.

Nazm:

Şunuñ gibi luġāt aşl oldu aña
Anuñçün oldu ol şîrîn ü a‘lā

Şerḥ:

Şîrîn (B 9a) kesr-i şîn-i mu‘ceme ile tatlu ma‘nāsına, Fārsîdür.

Nazm:

Getürmişdüm ben anda çok fevā’id
Niçe dürlü ġarā’ib hem ‘avā’id

Şerḥ:

Fevā’id fā’ide cem‘idür ve fā’ide ‘ilimden veyā māldan istifāde olınan nesnedür. Bunda ‘ilimden istifāde olınan murāddur. (Ve fā’ide vāvî ve yā’î olmağ cā’izdür. Ve fā’ide ba‘zılar katında *fe’edtuḥudan* me’ḥūzedür. Kaçan fu’ād ve ḳalbe işābet olınsa *fe’edtuḥu* dinilür. Vech-i tesmiye fā’ide nefisde mü’eşşiredür, fu’āda ve ḳalbe işābet eyleyen nesnenüñ te’sîri gibi. Kezā fi’l-*Le’ālî’id-Dürriyye Şerḥi’l-Ecrūmiyye*).

Nazm:

Anı ben eyledümdi şerḥ ü taşḥîḥ
Anuñ a‘cāmını tavzîḥ u taşrîḥ

Şerḥ:

A‘cām feth-i elif-ile cem‘dür. Müfredi ‘acemdür feres ve efrās gibi *a‘cām*dan murād ḥarekāt ü sekenāt ve niḳāṭ ü teşdîdāt ü meddātdur. Ve ‘acem şol nesnedür ki anuñla ‘ucme zā‘il olur ve ‘ucme iltibās ve iştibāhdur. Kezā fi-*Şerḥi’l-Merāḥ* li-Mevlānā Aḥmed el-Diñkozi. (A 15a)

Nazm:

Buḥūrî eylemişdüm anda tavzîḥ
Oḳuyan kimseyi tā ide tefrîḥ

Şerḥ:

Tefrîh bâb-ı tef'ilden sevindirmek ma' nâsınadır.

Nazm:

Niçe dürlü fevâ'id yazmış-idüm

Niçe nükte kavâ'id yazmış-idüm

Şerh:

Nükte zamm-ı nûn ve sükûn-ı kâf-ıla sevâd içinde olan her aķ nokţadır ve aķ içinde olan her ķara nokţadır. Her kelâmuñ nüktesi leţâ'if ü deķâ'ıķıdır. (Kezâ fi-*Hâşiyeti Sa'di'd-dîn et-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf*). Ve feth-i nûn ve sükûn-ı kâf-ıla nekt, yeri bir ağaçla urup eşer ü 'alâmet eylemekdür. Ve **nükte** cem' i zamm-ı nûn ve feth-i kâf-ıla *nûkat*dur, nokţta ve nuķat gibi. Ve **ķavâ'id** cem' -i *ķâ'id*edür ki temeldür. Ķavâ'idü'l-beyt esâsü'l-beyt ma' nâsınadır. Ve *ķu'ûd*dan müştakđur ki şebât ma' nâsınadır. Evüñ (B 9b) ve yapularuñ temelleri⁴⁵⁹ şâbit olduğı muķarrerdür. Kezâ fi-*Tavzîhi'l-İ'râb* ve *Şerhi Kâfiyeci 'alâ-Ķavâ'idi'l-İ'râb*.

Nazm:

Huzâya çok şenâ kim şimdi baña

Naşib itdi yine bir nazmı imlâ

Şerh:

İmlâ' bâb-ı if'âlden yazmaķ ma' nâsına maşdardur.⁴⁶⁰

Nazm:

Getürdüm niçe hayvânuñ künâsın

Bu nazm içre atasıyla anasın

Şerh:

Künâ zamm-ı kâf ile cem' -i *künyedür* ve *künye* zamm-ı kâf-ıla ve kesri câ'izdür. (A 15b) Ma' lûm ola ki 'alem eb ü ümm veyâ ibn ü bint ile muşaddar olursa aña künye dinilür, Ebü Bekr ve Ümmü Külşüm gibi. Ve eger bunlaruñ biriyle muşaddar olmayup medh veyâ

⁴⁵⁹temelleri: -B

⁴⁶⁰ma' nâsına maşdardur: maşdardur B

zemm kaçd olunursa aña laķab dinilür, kaçd olunmazsa ism dinilür. Kezā fi-*Şerhi'd-Dibāce* li-İbn Seydī 'Alī.

Nazm:

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān
Esāmīsin ki bilmez degme insān

Şerh:

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile *esmā'* cem'idür ve *esmā'*, *ism* cem'idür. Ve *ism* hemze'de kesr ü zamm ile addur ve 'alāmet ma'nāsınadır. Ada ism dinilmek kişünñ 'alāmet ve nişanı olduğıçündür. Ve sīn'de harekāt-ı şelāşe ile sim ve simā *ismde* lügatdür cümle sekiz lügatdür.

Nazm:

Getürdüm silk-i nazma bu nükātı
Le 'ālī vü durer gibi luğātı

Şerh:

Silk kesr-i sīn-i mühmele ve sükün-ı lām-ıla cem'dür. Vāhidi hā ile *silkedür* ki iplikdür hayt ma'nāsına. Ve cem'-i cem'⁴⁶¹ *eslāk* ve *sülūkdür*. Ve *le 'āl* cem'-i *lü 'lü* 'dür. Vāhidesinde hā ile *lü 'lü 'et* dirler. Ve *dürer* zamm-ı dāl ve feth-i rā ile *dürre* cem'idür, *dürr* ve *dürrāt* gibi. Ve *dürre* hā ile büyük incüdür, *el-lü 'lü 'etü'l- 'azīmetü* ma'nāsına.

Nazm:

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher
Yedi baħr içre her bir baħri kevşer

Şerh:

(A 16a) *Kevşer* her şey'den çok olandır *el-keşīru min-küllī şey'in* ma'nāsına. Ve ulu olandır, seyyid ma'nāsına. Ve ırmaķdur nehir ma'nāsına. Ve cennetde bir ırmaķdur ki cemī'-i enhār-ı cennet andan (B 10a) aķar.

Nazm:

⁴⁶¹cem'-i cem': cem' B

Revādur *Seb'atu Ebhur* aña nām
Sezādur Heft Ebhur hem buña nām

Şerh:

Heft feth-i hā ve sükün-ı fā ile yedidür seb' a ma' nāsına. Ve *ebhur* cem' -i *baħr*dur zamm-ı bā ile *buħūr* ve kesr-ile *biħār* gibi. Ve *baħr* deryādur.

Nazm:

Eger ğavvāş olursañ niçe eyyām
Eger 'avvām olursañ niçe a' vām

Şerh:

Ġavvāş feth-i ğayn-ı mu' ceme ve teşdīd-i vāv-ıla dalgıç olan kimsedür ki şu altına iner. Feth-i ğayn ve sükün-ı vāv ile olan *ğavş*dan müştakdur ki şuya ıalmaqdur. Feth-i mīm-ile *meĝāş* ve kesr-i ğayn ile *ĝiyāş* ve şād'dan soñra hā ile *ĝiyāşa* gibi. Ve 'avvām feth-i 'ayn-ı mühmele ve teşdīd-i vāv ile şuda yūzen kimsedür. Ve feth-i 'ayn ile olan 'avmdan müştakdur ki yūzmekdür, kesr-i sīn ile olan sibāħa gibi. İmdi 'avvām ve sebbāħ teşdīd ile ziyāde yūzegec olandur. Ve Zübeyr'ün babası teşdīd-i vāv ile 'Avvāmdur, 'avām taħfif ile oqurlar, ğalaı oqurlar. Ve (A 16b) a'vām feth-i elif ile 'ām cem' idür ki⁴⁶² yıldur, sene ma' nāsına.

Nazm:

Yedi baħri içinde niçe cevher
Bulursun lākin eyle hıfz u⁴⁶³ ezber

Eyā ehl-i kerem bulsañ ħaıāmı
Ĥaıā ma' zūr olur 'inde'l-kirāmı

Şerh:

Kirām kesr-i kāf ile cem' dūr müfredi *kerīmdür*. Ve *kerīm* emīr vezni üzre kerem şāħibi olandur. Ġurāb vezni üzre olan *kūrām* ve rummān vezni üzre olan *kūrām* ve rummāne vezni üzre olan *kūrāme* gibi. Ve *kirām* cem' i *kirāmūn* gelür.

⁴⁶²c ām cem' idür ki: -B

⁴⁶³u: -B

Nazm:

Ḥaṭādan ḥālī olmaz gerçi insān
Velī var bende çok ‘ işyān u nisyān
Eger taṣḥīḥ iderse ehl-i inṣāf
Ḥaṭāsını bilüp eylerse eltāf

Şerḥ:

İnṣāf kesr-i hemze ve sükūn-ı nūn ile ‘ adl ma‘ nāsınadır. *Ehl-i inṣāf* ehl-i ‘ adl demek olur. Ve *eltāf* fetḥ-i elif ve sükūn-ı lām-ıla (B 10b) *luṭf* cem‘ idür. Ve *luṭf* zamm-ı lām-ıla naşara bābından maşdardur ve rifḫ ma‘ nāsınadır. Ve ḥasune ve kerume bābından şıgar ve diḫḫat ve kiçilik ve incelik ma‘ nāsınadır. (A 17a) Laṭīf ḫullarına eylik idici ve rifḫ u luṭf ile maḥlūḫına iḥsān idici menāfi‘ ü fevā’idi anlara işāl eylemek ile in‘ ām idicidür. Veyāḫud ḥafāyā-yı umūri ‘ ālim ve deḫā’iḫu’l-umūri ‘ ālim olandır. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*. Ma‘ nā-yı evvel naşara bābından olmaḫ üzredür ve ma‘ nā-yı şānī ḥasune ve kerume bābından olmaḫ üzredür.

Nazm:

Aña raḫmet ide Ḥannān u Mennān
Zünübın setr ide Ğaffār u Deyyān

Şerḥ:

Ḥannān şeddād vezni üzre raḫīm ma‘ nāsına Bārī te‘ ālā ‘ azze ve ‘ alānuñ adıdır. Ve *Mennān* şeddād vezni üzre mu‘ ṭī ve⁴⁶⁴ virici ma‘ nāsına ismu’llāhdur. Ve *Deyyān* şeddād vezni üzre ḫāhhār ve ḫāḍī ve ḫākim ve sāyis ve ḫāsib ma‘ nāsınadır. Ve şol mücāzī ma‘ nāsınadır ki bir ‘ ameli zāyi‘ eylemez, belki ḫayr u şerr ile cezā ider. Zīrā dīn, kesr-i dāl ile cezā’ ma‘ nāsınadır.

Nazm:

Du‘ ā-yı ṭalbaḫa olur şenāmuz
Şenā-yı ca‘ lefe olur du‘ āmuz

Şerḥ:

⁴⁶⁴ve: -B

Talbaka feth-i tā-i mühmele ve sükün-ı lām ve bā'-i muvaḥḥade-i meftūḥa ile *eṭāla 'llāhu beḳāke*⁴⁶⁵ kavlini ḥikāyetdür. Ve **ca'lefe** feth-i cīm ve sükün-ı 'ayn-ı mühmele ve fā'-i meftūḥa ile *cu'iltu fidāke*⁴⁶⁶ (A 17b) kavlini ḥikāyetdür. *Kezā fi-Fıḳhi'l-Luḡa ve Sirri'l-'Arabiyye*. (Ve İmām Celālū'd-dīn es-Süyūṭī, ca'lefe lām-ıla ḥaṭādur, şavāb ca'fededür diyü *Müzahir-nām* lügatde taşriḥ eylemişdür. Ya'nī fā'dan şoñra dāl-ı mühmele ile.)

Nazm:

Ta' aşşubla ḥaṭā iden şavābı
Olupdur şaḥşaha anuñ cevābı

Şerḥ:

Şaḥşaha ḥurūf-ı mühmele ile *şah şah* dimekdür ve *şah* üskut ma'nāsınadur ve *şah şah* üskut üskut ma'nāsınadur. Ve *şahda* sükün-ı hā ve kesri daḥı (B 11a) cā'izdür. *Kezā fi'l-Kāmūs*.

Nazm:

Olur hem sebḥale aña cevābum
Olur hem ḥavleḳa aña ḥiṭābum

Şerḥ:

Sebḥale feth-i sīn ve sükün-ı bā ile *subḥāna 'llāh* dimekdür ki gāḥī maḳām-ı ta'accubda isti'māl olunur. Ve **ḥavleḳa** feth-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı vāv ve feth-i lām ba'dehu ḳāf ile lā-ḥavle velā ḳuvvete illā bi'llāh dimekdür ki gāḥī maḳām-ı ta'accubda isti'māl olunur.⁴⁶⁷

Nazm:

⁴⁶⁵ “Allah ömrünü uzatsın.”

⁴⁶⁶ “Kurbanın olayım.”

⁴⁶⁷ **Ḥavleḳa** taḳdīm-i lām-ıladur. Taḳdīm-i ḳāf-ıla dime. *Zirā ḥavḳale* vāv'dan şoñra ḳāf-ıla āḥar ma'nāya gelür. Ve taḳdīm-i lām-ıla ma'nāsı lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāh dimekdür. Nitekim besmele bi'smi'llāh ve ḥamdele el-ḥamdu li'llāh ve ḥasbele ḥasbiya'llāh ve meşkene feth-i mīm ve sükün-ı şīn-i mu'ceme ve ḳāf ve nūn-ıla mā-şā'allāhu kāne ve sem'ale selāmun 'aleyke dimekdür. Ve kelām-ı 'Arab'da bu maḳūle elfāza feth-i mīm ve sükün-ı nūn ve zamm-ı ḥā'-i mühmele ve tā'-i ḳaraşet ile menḥūt dirler. Ve **menḥūt** yonılmış dimekdür. Ya'nī bu kelime menḥūt ve yonılmışdur iki kelimedenden. Neccār ve dülger iki taḥṭayı yonup nice bir iderse bu kelimelerüñ her birinde eyledür ki yonup lāzım olan ḥurūfi alurlar. Mevlānā Celālū'd-dīn es-Süyūṭī raḥmetu'llāhi 'aleyhi raḥmeten vāsi'aten (raḥmeten vāsi'aten: -B) *Müzahir-nām* lügatinde (lügatde: B) böyle yazar. Ve otuz dördüncü nev' de ma'rifetü'n-naḥṭda ziyāde tafşil eylemişdür. Ṭālib olanlar ol kitābdan ṭaleb eylesünler.

Dinilmek evki halkak her hasūda
Sezādur ol hasūd-ı lā-yesūda

Şerh:

Evki halkak feth-i elif ve sükün-ı vāv ve kesr-i kâf-ıla ve *halkak* feth-i hâ'-i mühmele ve sükün-ı lām ve feth-i kâf ve vezn için sükün-ı kâf-ıla üskut ma' nāsınadır ki şuş ve söyleme ma' nāsına. Ve *hasūd* feth-i hâ-ıla cehül ve şadūḡ vezni üzre (A 18a) mübālaḡa-i ism-i fā' ildir, naşara ve daraba bāblarından isti' māl olunur. Maşdarı fethateyn ile *hased*⁴⁶⁸ ve zamm ile *husūd* ve feth ile *hasādedür*. Ve *hased*, *mahsūd* olanuñ ni' metinüñ zevālini istemekdür. (*Ḳāmūsu'l-Baḡr*'de böyle dimişdür.) Ve şā' ir cin tā' ifesini vaşf idüp dimişdür.

Şi'r:

آتواناري فقلت منون أنتم
فقالو الجن فقلت عموا ظلاماً
فقلت إلا الطعام فقال منهم
فريق تحسد الأتسن الطعاما
لقد فضلتهموا بالاكل فينا
ولكن ذاك يعقبكم سقاما

Beyt-i evvelde *منون* [*menūn*] feth-i mīm-ile cem'-i *men*dür ve *men* istifhām-ı teşniye ve cem' olur. Teşniyesinde *menāni* ve cem' inde *menūn* dinilür. Nitekim işbu şi'rde cem' vāki'dür. Ve *عموا* [*'imū*] kesr-i 'ayn-ı mühmele ile emrdür ve kelime-i taḡiyyatdur '*im şabāḡan* dirler, *tābe* '*ayşuke şabāḡan* ma' nāsına. Ya' nī şabāḡuñ ḡayyib ve güzel olsun ve şabāḡ dirligüñ eyü olsun. Ke-enne na' ime yen'imu ki kesreyledür, andan emr-i ḡazır şıḡasın alup '*im* didiler ve taḡfif için elif ve nūn'ı ḡazf eylediler. Nitekim ekele ye'külüden emrde kül dirler. Ma' nā-yı şi'r: "Cin tā' ifesi benüm odum ve āteşüme geldiler ve odum yanında ḡazır oldılar, (B 11b) anları görüp 'Siz kimlersiz?' didüm. Anlar 'Biz cin tā' ifesiyüz.' didiler. Ve ben anlara 'Zalām ve ḡarañlık dirligiñüz ḡayyib olsun.' didüm. Zirā ḡarañlıkda gelmişler idiler. (A 18b) Ve ben anlara 'Yimeḡe geliñüz.' didüm ve anları ḡā'ama da' vet eyledüm. Ve cinden bir bölük benüm da' vetümi işitdükte 'Biz

⁴⁶⁸hased: ḡased gelür B

ta‘ām üzre inse ve ādem oğlanlarına ḥased iderüz.’ didiler. Ya‘nī ‘Biz ādem oğlanı yedügi ta‘āmı yiyüp andan iltizāz eylemezüz ve zevk u şafā eylemezüz. Ta‘ām şafāsı inse maḥşūşdur, anuñçün inse ḥased eylerüz.’ didiler. ‘Ve ekl ile siz bizüm üzerümüze tafđil olınuñuz ve ulu kılınuñuz. Ve lākin ol ekl ardınca ḥastalık ve marāz ve derd ü saqam vardır.’ didiler.” Ve *إلى الطعام* [*ile’t-ta‘ām*]‘ ibāretinde müte‘allık maḥzūfdur ki helimmü veyā buna beñzer bir fi‘ldür. Nitekim bi’r-rifā’i ve’l-benīne de müte‘allık maḥzūfdur.

Nazm:

Ki ḥāsīd kimse ḥod ke’l-ḥunfesādur

Ve in ḥarrektehu işi fesādur

Şerḥ:

Ḥunfesā zamm-ı ḥā’-i mu‘ceme ve sükün-ı nūn ve feth-i fā ve sīn-i mühmele ve medd-ile toñuzlan didükleri böcekdür ki depredicek қоқар ve andan fusā’ zāhir olur. Ve bu böcüge fāsīyā’ ve fāsīye dirler. Fesā fesven ve fesā’ dirler, *aḥrace riḥan min-mefsāhu bilā-şavtin* ma‘nāsına ve zamm-ı fā ve medd-ile fusā’ ism-i maşdardur.

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ il

Lügat ‘ilmi ‘ulūma oldı iklīl

Şerḥ:

(A 19a) *İklīl* kesr-ile tāc ma‘nāsınadır. Cem‘i *ekālīl*dür.

Nazm:

Du‘ā’-i ḥayr-ıla her kim ide yād

Beni bir Fātiḥa ile ide şād

Şerḥ:

Süre-i “el-Ḥamd”e *Fātiḥa* tesmiye olunmağa sebep *fātiḥa*, evvel ma‘nāsına olduğıçündür. Nitekim *fātiḥatü’ş-şey’i evveluhu* dirler. Süre-i “el-Ḥamd” daḥı Kitābu’llāh-ı evvel olduğına binā’en aña Fātiḥa dinilmişdür. Ve *Fātiḥa*’da olan tā tā’-i naqliyyedür

vaşfiyyetden ismiyyete naql içündür, yoħsa tā³-i te³nîş degüldür.⁴⁶⁹ Kezā fi-*Fethi'l-Celil*.
(B 12a)

Nazm:

Şevābın rūhuma eyleye iħsān
Aña rahmet ide Bārī vü Mennān

Şerh:

Şevāb *Haķā'ıķu'l-Manzūme-nām* kitābda *şevāb* *teşvib*den müştakdur ki *teşvib* döndürmekdür. Kişinüñ hayrātı, fā'ideleri kendüye döndügiçün *şevāba şevāb* dinildi, dimişdür. Ammā *şevāb* *şevb*den olmaķ evlādur. Zīrā *şevāb* *şevb* gibi şülāşidür ve *şevb* feth-i şā³-i müşelleşe ve sükün-ı vāv ile dönmeķdür, rücū⁶ ma⁶nāsına. Ve *teşvib* bāb-ı tef'ilden şülāşī degüldür. Şülāşī olan lafzı mezidātdan olan lafızdan min-ğayri zarūre müştak kılmak çendān münāsib degüldür. Va'llāhu a⁶lem. (A 19b)

Nazm:

Aña maħşer güninde ide inṭā⁷
Civār-ı Muştafa'yı Haķķ i⁶tā⁷

Şerh:

İntā⁷ kesr-i hemze ile if'āl bābından maşdardur, i⁶tā⁷ ma⁶nāsınadır. İntā⁷⁴⁷⁰ ve i⁶tā⁷ virmekdür. Sūre-i Kevşer'de “إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ الْكُوثرَ” oķunduğı *Tefsir-i Kevāşī* de muşarraħ ve mübeyyendür.

el-Ķıṭ' atü'l-Ūlā fi-Baħri'l-Serī'i'l-Maṭviyy:

Ķıṭ'a lügatde pāreye dirler ke-enne kıṭ'alar daħı ķaşide veyā gazelden bir pāredür. Ve *baħr* feth u sükün ile yarmağa dirler. Ķulağı yarıķ deveye⁶ Arab *baħira* dirler feth-i bā ile. Deryāya *baħr* dinilmek yeri yarduğıçündür. Ve *baħr* giñ ve vāsi⁶ ve bol olandır. Deryā daħı giñ olduğı içün aña *baħr* dinilmişdür. Ve müfte⁶ ilün müfte⁶ ilün fā⁶ ilün gibilere *baħr* dinilmek ba⁶ zısı ba⁶ zısından yarıldığıçündür veyāħuz bunlarda fer⁶ler vardur, aşıllarından yarıldığıçündür. Meşelā müfte⁶ ilün fer⁶dür müstef⁶ ilün aşıldur. Müfte⁶ ilün müstef⁶ ilünden yarılmışdur. Ve *serī'* tiz dimeķdür, fa⁶il be-mā⁶nī-i fā⁶ıldür. Müfte⁶ ilün

⁴⁶⁹degüldür: -B

⁴⁷⁰inṭā⁷: -B

olduğı yere *seri*⁶ dinilmek esbāb-ı evtāda muttaşıl olduğda telaffuzı tīz ve āsān olduğıçündür. Ve *maṭviyy* ism-i mef' ũldür, dūrülmiř ma' nāsınadır. Ve ' arūz ıřılāhında (B 12b) dördünci sākini ḥazfa ṭayy dirler. Müfte' ilün aşlı (A 20a) müstef' ilün idi, dördüncü sākini ki fā' dur ḥazf olup fā'sız müste' ilün ḳaldı, müfte' ilün kelimesine naḳl olındı. Zīrā kelām-ı ' Arab'da müste' ilün yoğdur eyle olıcaḳ müfte' ilün *maṭviyy* olur. *Kezā fi'ş-Şerhi'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri's-Şāfi*.

Nazm:

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Taānri'nuñ adıdur Allāh u Melik

Dağı Raḥmān u Raḥīm ü şeh melik

Şerḥ:

Allāh aşlı *ilāh* idi, evvelinde elif ḥazf olup *lāh* ḳaldı.⁴⁷¹ Elif'den ivaz evvelinde elif lām getürdiler iki lām bir cinsden olup evveli sākini řānī müteḥarrik olmađın⁴⁷² evveli řānī içinde idġām olındı.

Eger *su'āl* olunursa hā ve lām arasında elif oğunur, niçün ḥaṭ ve yazuda yazılmaz *cevāb* virilür ki elif'üñ yazılmadığı şüret-i nefye iltibās lāzım gelmesün içündür. Meşelā böyle yazılrsa [اللāه] Allāh lafza-i celālede *lā* olurdu. *Lā* ḥod nefy içündür. Ḥaḳ te' ālānuñ ism-i şerifinde nefy şüreti olurdu şüret-i nefyden ḳaçup elif yazılmadı. Ve Cevheri eydür: Allāh aşlı [ilāh] idi, evvelinde elif lām getürdiler [el-ilāh] oldu. Elif lām gelmek ile hemze ḥazf olındı taḥfif için. Zīrā kelāmda isti' māli çoğdur ve elif lām hemze'den ivaz (A 20b) degüldür. Zīrā elif lām hemze'den ' ivaz olsa elif lām mu' avvizun minh olan hemze ile cem' olmazdı. Ma' a-hāzā [el-ilāh] dinilür. İntehā kelāmü'l-Cevheri. Ve bir ḳavilde lafzatu'llāh aşlı [lāhun]'dur ki fā'e'l-fi' li lām ve 'ayne'l-fi' li yā'dan maḳlūbe olan elif ve lāme'l-fi' li hā'dur. Evvelinde elif lām getürüp idġām ile [Allāh] dinilmişdür. İmām Sibeveyh lafza-i celālede [leyh]'den müřtaḳ olmasını tecvīz eylemişdür ki [leyh] feth-i lām ve sükün-ı yā ile tesettür ma' nāsına maşdardur. *Kezā fi'l-Ḳāmūs* ve *Şerhi'l-Meşāriḳ li'ş-Şeyhi'l-Ekmele*.

⁴⁷¹ḳaldı: oldı B

⁴⁷²olmađın: oldı B

Su'âl: Eger sen dirseñ lafzatu'llâh isim midür veyâ şıfat midür **cevâb** (B 13a) virürüm ki isimdür, şıfat degüldür. Zîrâ lafzatu'llâh mevşûf olur, şıfat olmaz. Meşelâ Allâhu raḥîmun dirsün raḥîm şıfatdur ve lafzatu'llâh mevşûfdur. Fe-emmâ er-raḥîmu'llâh dimezsın lafzatu'llâh şıfat ve raḥîm mevşûf olmağ üzere.

Su'âl: Eger sen dirseñ lafzatu'llâh ism-i mevzû' midür veyâ müştak midür **cevâb** virürüm ki lafzatu'llâh eşaḥḥ-ı ḳavl üzere müştak degüldür. Kezâ fi-*Minḥati's-Sülûk 'alâ-Tuḥfeti'l-Mülûk* li-Mevlânâ Maḥmûd bin Aḥmed el-ʿAyniyyi ʿaleyhi raḥmetu'llâhi'l-Ġanî. **Ma'lûm** ola ki ʿulemâ-yı ʿizâm⁴⁷³ keşerehumu'llâhu ilâ-yevmi'l-ḳıyâm lafza-i celâlede iḥtilâf ve lafzatu'llâhda keşret-i iḥtilâf olduğına iʿtirâf üzerelerdür. (A 21a) **Evvelâ** lafzatu'llâh lafz-ı ʿArabî midür degül midür, iḥtilâf vardır. Ekşer-i ʿulemâ lafz-ı ʿArabîdür, lafz-ı ʿİbrî veyâ lafz-ı Suryânî degüldür, dirler. Faḥrî'd-dîni'r-Râzî raḥmetu'llâhi ʿaleyh lafz-ı ʿArabî olduğına Ḥaḳ te'âlânun Kelâm-ı Ḳadîm ve Ḳur'ân-ı ʿAzîm'inde vâḳi' ʿهل تَعَلَّم لَهُ سُمِّيًّا“⁴⁷⁴ ile istidlâl eyler. Zîrâ bundan murâd lafza-i celâle⁴⁷⁵ olduğına ittifaḳ vardır. Ve bir âyetde “وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ“^{477,476} vâḳi' dür. Ve bu âyet lafza-i celâle zamân-ı Cāhiliyyet ve zamân-ı İslâm'da muvaḥḥid ve müşrik olanların kelâmlarında lügat-i ʿArab'da müsta' mel olduğına dâlledür. İmâm Râzî lafz-ı ʿArabî olduğına işbu iki âyet ile istidlâl eylemişdür. Ve bir tâ'ife, lafza-i celâle ʿİbrî veyâ Suryânî olduğına zāhibedür. Zîrâ *ilāhā ve raḥmānā ve merḥānā* dirler iken ta'rib olup *Allāh er-Raḥmān er-Raḥîm* dinildi, dirler. Ve ba'zılar bu ḳavil şavābdan ba' id, dir. Zîrâ lafza-i celâle Cāhiliyyet ve İslâm'da lügat-i ʿArab'da müsta' meledür, nazım ve neşirde büleğā vü fuṣaḥā ve muvaḥḥid ü müşrikleri dillerinde isti' māl olunur, lügat-i ʿArab'un (B 13b) ğayrısında mütedāvil degüldür, illā ʿArab'dan almağla dirler. Ve ba'zılar bu delîli redd iderler ve dirler ki Cāhiliyyet ve İslâm'da lafza-i celâle müsta' mele olmağ ba'de't-ta'rib olmağ cā'izdür. (A 21b) Ve redd idenlere böyle cevâb virilür ki ta'rib dimek da'vâsı da'vâ-yı bilâ-delîldür. Neden ma'lûmdur mu'arreb olduğı ve *ilāhā ve raḥmānā ve merḥānā* ḳavilleri lafza-i celâlenün ʿArabî olmamasını mevḥûm degüldür. Zîrâ iki lügat arasında ḥurûf gelmenün ba'z-ı şey'de müşābehet iki lügatün biri āḥarından

⁴⁷³ ʿizâm: -B

⁴⁷⁴ “...Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” *Kur'ân-ı Kerîm*, Meryem 19/65.

⁴⁷⁵ celâle: celâl B

⁴⁷⁶ العَزِيزُ الْعَلِيمُ: الله

⁴⁷⁷ “Andolsun, onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka, ‘Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı.’ diyeceklerdir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Zuhruf 43/9.

me'ḥūze olmasını iktizā eylemez. Ve iktizā itdüğü taḳdīr üzere 'Arab ol bir lügatden aḥz eylemişdür, 'aksi degüldür diyü ḥükm olunmak taḥakküm-i şarf ve terciḥ bilā-muraḥḥac olmak lāzım gelür, dinilür. Eyle olsa lafzatu'llāh⁴⁷⁸ 'Arabīdür. Ve⁴⁷⁹ **ṣāniyen** 'Arabīdür dinildüğü taḳdīr üzere 'alem midür degül midür iḥtilāf vardır. Ve **ṣāliṣen** 'alem olduğı taḳdīr üzere a' lām-ı gālībeden midür veyā a' lām-ı mevzū' adan mıdır, iḥtilāf vardır. Ve **rābi'an** a' lām-ı mevzū' adan olduğı taḳdīr üzere menḳül midür veyā mürtecel midür, iḥtilāf vardır. Ve **ḥāmisen** mürtecel olduğı taḳdīr üzere müştak mıdır degül midür, iḥtilāf vardır. Ve **sādisen** müştak olduğı taḳdīr üzere bunuñ için bir aşıl var mıdır ki andan aḥz olunmuş ola ve yok mıdır, iḥtilāf vardır. Ve **sābi'an** aşlı olduğı taḳdīrce aşlı ne olduğında (A 22a) iḥtilāf vardır. İmdi Sibeveyh ve Ḥalīl kavli ve uşūliyyūn ve fuḳahā muḥtārı lafzatu'llāh 'alem olmaḳdur. Ya' nī Bārī sübhānehu ve te'ālā celle celāluhu ve 'alānuñ 'alemidür, ašlā ve ḳaṭ'ā ḡayrıya iṭlāk olunmaz. Ve maşrıḳ u maḡrib ve baḥr u ber ve sehel ü cebelde Ḥaḳ'dan ḡayrısına Allāh dinilmez. 'Alem olduğına delīl budur ki 'ulemā-i muteḳaddimūn u müte'ahḥirūn *lā-ilāhe illa'llāh* (B 14a) tevḥīd olduğına ittifaḳ ve icmā' üzerelerdür. Eger 'alem olmasa ve şıfat olsa tevḥīdi ifāde eylemezdi, zīrā şıfat keşrete delālet ider. Ve bir delīl daḡı budur ki Ḥaḳ celle ve 'alānuñ şıfātına elbet bir mevşūf gerekdür ki ol mevşūf üzere ol şıfāt cāriye olalar. Ve lafza-i celāleden ḡayrı mevşūf olmaduğına ittifaḳ vardır. Ve ḡayrı şıfātadan biri mevşūf olmaḡa ḳābil olmamaḡın lafza-i celāle mevşūf olmaḡa müte'ayyin oldı. Ve şıfatdur diyenlerüñ delīlleri budur ki ism-i 'alem ism-i işāret yerinde ḳā'imdür. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālāya işāret⁴⁸⁰ şaḡiḥ olmayınca nice 'alem olur. Ve bir delīlleri daḡı budur ki 'alemden murād ḥaḳīḳatde mümāşili olandan temeyyüzdür. Ḥaḳ te'ālānuñ ḥaḳīḳatde mümāşili olmaduğı muḳarrer, eyle olıcaḳ 'alem müfid olmaz ve lafza-i celāle 'alem degüldür, şıfatdur, dirler.

Fe-emmā işbu delīllere cevāb virilür ki (A 22b) 'alem zāt-ı mu'ayyene için mevzū' olandır. İşāret-i ḥāsiyye ile müşārun ileyh olmak şart degüldür. Eyle olsa evvelki delīliñüz merdüddür. Ve 'alem, zāt-ı mu'ayyene için vaz' olandır, ḥaḳīḳatde mümāşili olmak şart degüldür. Eyle olsa ikinci delīliñüz daḡı merdüddür, lāzım oldı ki lafza-i celāle 'alem ola ve şıfat olmaya, dinilür. Ve 'alem olduğü taḳdīr üzere a' lām-ı mevzū' adandır ki lafzatu'llāh şıfāt-ı ulūhiyyeti cāmi'a zāt-ı maḥşūşada mevzū' bir 'alemdür ki ḡayrıda

⁴⁷⁸lafzatu'llāh: lafza B

⁴⁷⁹Ve: -B

⁴⁸⁰işāret: ism-i işāret B

isti' māl olunmaz. Ve a' lām-ı mevzū' adan olduğdan şoñra a' lām-ı mürteciledendür. Zırā şıfāt-ı ulūhiyye ile muttaşif olan zātđan ğayrıya cüdā ve kať an ıtlāk olunmaz. Ve iştikākında ihtilāf bu vech üzredür ki ba' zılar müştak degüldür, dirler ve ba' zılar müştakđur, dirler. Ve bu ħilāf aşl-ı āħar üzre mebnīdür. Ol aşıl budur ki lafzatu'llāh ya ibtidā'-ı 'alem-i mevzū' ola ki aşl-ı āħardan me'ħūz olmaya veyā aşl-ı āħardan me'ħūz bir 'alem ola. Eger evvelki olursa müştak (B 14b) olmaz. Bu taťdırce bu şığa bi-'aynihā 'alā-sebīli'l-'alemiyye mevzū' a olur ve elif lām ta'rif için olmaz, belki kelimededen cüz' olur. Ve eger ikinci olursa (A 23a) ya' nī aşl-ı āħardan me'ħūz olursa ol daħı ikiden ħālī degüldür. Ya ol aşıl müştak ola veyā olmaya. Eger müştak olmazsa lafzatu'llāh müştak olmaz. Ve eger ol aşıl müştak olursa lafzatu'llāh müştak olur. İmām Sībeveyh, lafzatu'llāh ism-i mürteceldür ve 'alemiyyet içündür aşıl me'ħūzun minh i'tibār eylemeksiz didüği menķüldür. Ve aşħāb-ı Sībeveyh, lafza-i celālenüñ aşlı vardur didüğini Sībeveyh'den ħikāyet eylemişlerdür. Ve aşlı olduğı taťdır üzre neden müştak ve me'ħūzđur, ihtilāf olunmışđur.⁴⁸¹ Bir ħavilde fetaħa bābından olan *elehe yālehu ilāhetenden* müştakđur dirler ki *elehe 'abede yālehu ya'budu ilāheten 'ibādeten* ma' nāsınadır. Ve fetaħa bābından olan *elehed*en maşdar kesr-i hemze ve medd-i lām ile *ilāheten* ve zamm-ı hemze ve zamm-ı lām-ıla *ulūheten* ve zamm-ı hemze ve zamm-ı lām ve hā'dan şoñra yā ile *ulūhiyyetend*ür. Ve işbu üç maşdar 'ibādet ve ħullıķ eylemek ma' nāsınadır. Böyle olsa lafzatu'llāh aşlı *ilāh*đur fā'e'l-fi'li hemze ve 'ayne'l-fi'li lām ve lāme'l-fi'li hā ve 'ayn ve lām arasında elif-i zā'ide ile. Ve *ilāh* imām ve kitāb vezni üzre *me'lūh* ma' nāsınadır. İmām, me'mūm ve kitāb, mektūb ma' nāsına olduğı gibi. Ve *me'lūh*, *ma'būd* ma' nāsınadır. Ya' nī 'ibādet olunmuş (A 23b) ve aña ħullıķ olunmuş. Bārī te'ālā ma'būd bi'l-Ĥaķ ve me'lūh-ı muťlak olmağın Allāh ism-i şerīfine müsteħaķ ve āħara ıtlākı cā'iz olmamaķ muħaķķaķđur. Ve ba' zılar, *Allāh* aşlı *ilāh*đur dinilmek merdüddür. Zırā aşlı *ilāh* olmaķ da'vā-yı bilā-delīldür. Zırā *Allāh* ve *ilāh* lafızda ve ma' nāda muħteliflerdür. Lafızda muħtelif olduķları bu ki lafzatu'llāh zāhirde mu'tellū'l-'ayndur ve zāhirden 'udūl olmaz illā delīl ile olur. Ve *ilāh* mehmūzu'l-fā' ve şaħiħū'l-'ayn ve'l-lāmdur. Bu ikisi iki maddeden iken ikisini de aşl-ı vāħide redd (B 15a) sebīli taşarrufđan zeyğdür. Ve ma' nāda ihtilāfları bu ki *Allāh*, Bārī te'ālā ve teķaddes ħazretlerinüñ ismidür. Cāhiliyyet ve İslām'da aña maħşūşđur ve *ilāh* böyle degüldür,

⁴⁸¹olunmuşđur: vardur B

dirler. Ve bir **ķavilde** lafzatu'llāh 'alime bābından olan *eliheden* müştakdur ki *elihe* taħayyera ma' nāsınadır, ya' nī ħayrān olmaķ. Bundan müştak olunca *ilāh* müteħayyerun fih ma' nāsına olur. Bārī te' ālā celle ve 'alā ħazretini bilmekte 'aķıllar ħayrān ve fehimler sekrān ve efkār 'āciz ü nā-tüvān ve 'uķūl-i a' yān-ı ādemiyān perākende vü perīşān olmağın taħayyera ma' nāsına olan *eliheden* müştakdur. Ve bir **ķavilde** 'alime bābından olan *elihe*, *ilā-fülān*dan müştakdur. Ya' nī fülān kimse fülānuñ ħatında sākin oldı ve yanında ħarār eyledi (A 24a) ve aña müste'nis oldı. Bundan me' ħūz olıcaķ maşdar olan *ilāh*, *el-meskūnu ileyh* ma' nāsına olur. Ĥaķ sübhānehu ve te' ālānuñ zikri ile ħulüb-ı muţma'inne ve ma' rifetu'llāh ile ervāh-ı sākine olmağın lafzatu'llāh bundan müştak ve me' ħūzdur. Veyāħuz zikru'llāh ile ħulüb ħarār ve aña vuşul ile ħulüb münise ve müste'nise olmağın lafzatu'llāh isteķarre ve iste'nese ma' nālarında olan *elihe ileyhiden* müştak ħılınmışdur. İmdi bu taķdireyn üzre *ilāh*, *el-müsteķarru ileyhi ve'l-müste'nesu bih* ma' nāsına olur. Bu ķavilde *ileh ilā-fülānin* üç ma' nāya gelmiş olur. Nitekim bir bir zikr olındı. Lākin bu üç ma' nā biri birine yakın olmağın *Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vil* de ħazret-i Ķāđi Beyzāvi 'aleyhi raħmetu'llāhi'l-Ķavī bir ma' nāya zikr eylemişdür. Ve bir **ķavilde** 'alime bābından olan *elihe* 'aleyhden müştakdur. Ya' nī fülān kimsenüñ ceza' u feza' ı fülān kimse üzre müştedd oldı veyā fülān kimsenüñ üzerine bir belā veyā bir mühim iş nāzil olduķda fülāna şığındı ve aña ilticā eyledi, ma' nāsına. Bu iki ma' nāya göre (B 15b) *ilāh* kitāb vezni üzre mefza' u mencā ve me'men ü melcā' ma' nālarına olur. Bārī mefza' u mencā ve me'men ü melcā' olduğı muķarrerdür. Aña şığınan kimseyi mücīr ve ħurtarıcıdır. (A 24b) Ve cemī' 'ālem aña şığınurlar ve başlarına bir belā gelse aña feza' iderler. Bu ķavil üzre *ilāh* imām vezni üzre iki ma' nāya olur ki biri mefza' ve biri me'men ma' nāsınadır. Biri birine yakın olmağın ħazret-i Ķāđi ikisini bir ma' nāya zikr eylemişdür. Ve *ilāh*, ma' būdu bi'l-ħaķķa ıtlāķ olınuķda vech-i meşrūh üzre Bārī te' ālā kendüye şığınan kimseyi mücīr olduğı zāhirdür. Ve ma' būdu bi'l-ħaķķuñ ħayrısına ıtlāķ olunursa -nitekim büte ilāh ve bütlere ālihe dirler-⁴⁸² ol büte şığınan kimseyi kendü zu' mı üzre büt ħurtarur zann eyler. Ve bir **ķavilde** lafzatu'llāh 'alime bābından olan *elihe 'l-faşılden* müştakdur. Ya' nī deve köşegi anasına iğrā' olındı ve ħandırıldı. Ve köşek anasına şevķ ü ħırş ile ilticā eyledi ve aña şığındı. Lafza-i celāle bundan müştak olıcaķ *ilāh* imām vezni üzre mültec ma' nāsına olur, ya' nī şığınılıcaķ dimekdür. Ĥaķ

⁴⁸²dirler: dir B

te‘ ālānuñ kulları şedā’id ü belābil ü ālām ve ğumūm u humūm ve emrāz u eskāmda şubh u şāmda āna şıġındukları şemsden zāhir ve emsden bāhirdür. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh veriş ve vecile ve va‘ide bāblarından olan *veliheden* müştakdur⁴⁸³ ki *taḥayyera ve taḥabbeta* ‘aķluhu ma‘nāsınadır. Ya‘nī fā‘il (A 25a) vezni üzre *vālih* ve fetḥ-i vāv ve sükūn-ı lām-ıla *velhāndur*. *Vālih* ve *velhān* ‘aķlı giden ve ḥayrān olan kimsedür. Bu ķavil üzre *ilāh* aşlı *vilāhdur* kesr-i vāv ile vāv üzerinde kesre şakīl olduġiçün vāv’ı hemze’ye ķalb idüp *ilāh* didiler. Nitekim zamm-ı hemze ile ucūh aşlı zamm-ı vāv ile vucūh idi, vāv üzre zamme şakīl olduġiçün vāv hemze’ye ķalb olunup ucūh dirler. Ammā bu ķavil üzre *ilāh* (B 16a) cem‘i fetḥ-i hemze ve sükūn-ı vāv ve kesr-i lām-ıla *evliheh* gelmek gerek idi. Nitekim kesr-i vāv ile vi‘ā’ cem‘inde ev‘iyeh dimişlerdür. *İlāh* cem‘i *evliheh* gelmeyüp *āliheh* geldiġi bu ķavli reddeyleyler. Ve bu ķavil üzre *ilāh, el-müteḥayyeru fiḥ* ma‘nāsına olur. Ḥaķ te‘ālā ḥazretini bilmekde ‘uķūl müteḥayyire vü ḥayrā’ ve efķār u efḥām sekrā ve ḥayārā olduġi eżherun mine’ş-şems ve ebyenun mine’l-emsdür. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh *lāhe yeliḥu leyhen ve lāhenden* müştakdur ki *leyh* fetḥ-i lām ve sükūn-ı yā ile ve *lāh* yā’yı elif’e ķalb ile ihticāb ve tesettür ve perdelenmek ve örtünmek ve gizlenmek ma‘nāsınadır. Ḥaķ te‘ālā idrāk-i ebşār ve fehmi efķardan muḥteci olduġi ğünden āşikārdur.

Beyt-i Baḥr-i Ḥafif⁴⁸⁴:

لَا هَ رَبِّيَ عَنِ الْخَلَائِقِ طُرّاً
خَالِقُ الْخَلْقِ لَا يُرَى وَيَرَانَا⁴⁸⁵

(A 25b) İşbu şi‘rde *لَا هَ [lāhe]* لِحْتَجَبَ [iḥtecebe] ma‘nāsına olduġi zāhirdür. Veyāḥud ḥaķ-ı ‘ālem ḥicāb ve perde ardında ķalup Ḥaķ te‘ālā ḥazretini görmedükleriçün ismi-şerīfi iḥtecebe ma‘nāsına olan *lāheden* müştakdur. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh irtefa‘a ma‘nāsına olan *lāheden* müştakdur ki maşdarı fetḥ u sükūnla *leyh* ve *lāhdur*. Ve *leyh* ve *lāh* irtifā‘ ve yücelik ve yükseklik ma‘nāsınadır. Ḥaķ sübhānehu ve te‘ālā celle celāluhu ve ‘ālā her şey’den yüksek ve her nesneden yüce ve şifāt u aķvāl ve aḥvāl u ef‘ālden kendüye lāyık olmayandan münezzeḥ ve yüce olduġiçün ismi-şerīfi irtifā‘ ma‘nāsına olan *lāhdan* müştak olmuşdur. Ve bir **ķavilde** ‘ayne’l-fi‘li vāv olan *lāhdan* müştakdur ki

⁴⁸³bāblarından olan *veliheden* müştakdur: bāblarındandır B

⁴⁸⁴**Baḥr-i Ḥafif:** -B

⁴⁸⁵“Rabbim yarattıklarına gizlidir. Yaratılmışların yaratıcısı olan Rabbim görünmez ama bizi görür.”

halk ve yaratmak ma' nāsınadır. Lāhe Allāhu'l-ḥalka⁴⁸⁶ dinilür, ḥalaḳa'llāhu'l-ḥalka ma' nāsına. Ya' nī Ḥaḳ te' ālā ḥalkı yaratdı. Ve *lāh*da olan elif aşılarda vāv'dur, elif'e kalb olunup *lāhe* dinilmiştir. Ḥaḳ celle ve ' ālā zemīn ü semā ve zīr ü bālā ve cemī' -i ' ālem ü verā ḥālīḳı olmağın ism-i şerīfi⁴⁸⁷ halk ma' nāsına olan *lāh*dan müstaḳ olmak sezā vü revā ve lāyīḳ u ḥarādur. Ve *Envāru't-Tenzīl* de Mevlānā (B 16b) Ḳāḍī Beyzāvī 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Ḳavī, lafzatu'llāh 'ayne'l-fi' li yā olan *lāh*dan müstaḳ olduğına (A 26a) şā' irüñ işbu ḳavli ile istiḫād eylemiştir.

Şi'r :

كحلفةٍ من أبي رباح
يشهدُها لآهه الكبار

[*حلفة*] *Ḥalfe* fetḥ-i ḥā'-i mūhmele ve sükūn-ı lām ve [fetḥ-i fā]⁴⁸⁸ ile bir ḳavim ve bir cemā' atdır ki bir emir ve bir maşlahat için muteḥallīḳ ve ḥalka olurlar. Ve [*أبو رباح*] *Ebū Rebāḥ* fetḥ-i rā'-i mūhmele ve bā'-i muvaḥḥade vü muḥaffefe ve ḥā'-i mūhmele ile bir erüñ adıdır ve seḫāb vezni üzredür. Ve *كبار* [*kübār*] zamm-ı kāf ve taḥfīf-i bā ile gürāb vezni üzre kebīr ma' nāsınadır ki büyük dimekdür rummān vezni üzre olan kübbār gibi. Lākin bu beyitte gürāb vezni üzredür. Ve *يشهدُها* [*yeşheduhā*] yaḫzaruhā ma' nāsına fi'ldür. Fā' ili *لأه* [*lāh*]'dur ve mef' ūli zamīr-i mü'enneşdür ki ḥalkaya rāci'dür. Ve *لامه* [*lāhe*]'de olan zamīr Ebū Rebāḥ'a rāci'dür. Ma' nā-yı beyit; şol cemā' at gibi ki Ebū Rebāḥ-nām kimsenüñ dolayında ḥalka olup oturdılar. Ol cemā' ate Ebū Rebāḥ'ın büyük büti ḥāzır olmuş idi. Ve ol büti ol Ebū Rebāḥ ilāh ve ma' būd ittiḫāz eylemiş-idi, dimekdür. Ve Cevherī *Şiḫāḥ*'ında *يشهدُها* [*yeşheduhā*] yerinde yesma' uhā ve ḥalka yerinde da' ve ve ba'zı nüshasında ke-ra' detin vāḳi'dür. *Da've*, *du'ā* dandur ki ma' rüfdür. Ve *ra'de*, *irti'āddan* isimdür ki ıztırab ve ditremek ma' nāsınadır. *Kezā fi-Ḥāşiyeti'l-Ḳāḍī eş-Şeyḫzāde*. Ve *Fetḥ-i Celīliyye*'de *ḥalfe* (A 26b) fā ile el-merratu mine'l-ḥalfi ey el-ḳasemi, dimişdür. Bu rivāyet üzre *ḥalfe* bir kerre anddur. Ve bu beyit A' şā'⁴⁸⁹-nām şā' irüñ ḳaşidesindendir. Ol şā' irüñ adı Meymūn bin Ḳays'dur ve ḳaşidenüñ evveli budur:

⁴⁸⁶Lāhe Allāhu'l-ḥalka: Lāhe el-ḥalk B

⁴⁸⁷ism-i şerīfi: ismi A

⁴⁸⁸[fetḥ-i fā]: ḳāf nüshalarda

⁴⁸⁹Ma' lūm ola ki *A'sā* fetḥ-i elif ve sükūn-ı 'ayn-ı mūhmele ve şīn-ı mu' ceme vü meftūḫa ve ḳaşr-ıla şu' arā-yı cāhiliyedendir. Adı Meymūn ve babası Cendel ve dedesi Ḳays bin Şerāḫil'dür. Nesebi Nizār'a müntemīdür ve Cendel'e ḳatīlü'l-cū' dirler. Vech-i tesmiye ıssılıktan ḳaçup gölge için bir mağaraya

أَلَمْ تَرَوْا لِرِمَاءٍ وَعَادًا
أَفَنَاهُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ

Ma' nāsi; siz İrem ve 'Ād'ı görmez misiz? Anları gice ve gündüz ifnā ve yok eyledi, dimekdür. Vaqtā kim bunları bildünse ey gözüm (B 17a) nūri ve gönlüm sürürü lafza-i celālenūñ me' hūz ve aşlında on iki vecih üzre taḥrīr eylemişümdür. Ve *Tefsīr-i Kādī* ve *ḥāşiyeleri* ve *Meşāriḥ* şerhi *Şeyh Ekmel* ve ğayrı kütüb-i mu' tebereden işbu on iki vechi taştīr kılmışumdur. Ancak gördüğüm kitāblarda bu kadarca buldum; ammā şāhib-i *Kāmūs* rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs lafza-i celālede yigirmi ḳavil üzre ihtilāf olunmuşdur, anları *Mebāsīf* de zikr eyledüm, eşaḥḥ-ı aḳvāl 'alem ğayr-ı müştāḳ olmaḳdur, dimişdür. Muḥaşşal-ı kelām, Bārī te'ālā celle şānuhu ve 'alānuñ künh ü ḥaḳīḳatine kimsenūñ 'aḳl u fikri irişmedüğü gibi ism-i şerīfinūñ ne olduğunu bilmekte müteḳaddimün u müte'ahḥirün 'āciz ḳalmışlardır. 'Arabī midür veyā Suryānī midür veyā 'İbrī midür? Ve a'lām-ı mevzū'adan mıdır veyā a'lām-ı ğālibeden midür veyā menḳūl midür veyā mürtecel midür veyā müştāḳ mıdır, (A 27a) degül midür? Ve aşlı⁴⁹⁰ ve me'ḥazı nedür? Bilmekte ve añlamaḳda ḥayrān ve taḳrīr ü taḥrīrinde ḳaşır u 'āciz, vālih ü şeydā vü sekrān olmuşlardır. Ve bir **ḳavil**de lafza-i celālenūñ aşlı *lāḥād*ur Suryān lügatinde āḥirindeki elif

girdükde tağdan bir taş kopar ve mağara ḳapısını örter. Açlıḳdan helāk olmağın Cendel'e ḳatīlü'l-cū' didiler. Ve Cehennām-nām şā'ir A'şā ḥaḳḳında bu ma'nāya bu beyti dimişdür.

Şi'r:

أَبُوكَ قَتِيلُ الْجُوعِ قَيْسُ بْنُ جَدَلٍ
وَخَالِكَ عَبْدٌ مِنْ خَمَاعَتِ رَاضِعُ

(Baban açlıḳ kurbanı Kays bin Cendel, dayınsa Ḥamā'at'da süt emen bir köle.)

Ve A'şā'nun künyeti Ebū Başir'dür. Ve Arab aña şānnācetü'l-'Arab dirlerdı şi'ri ğāyet güzel olduğıcün. Leyletün ḳamrā'un şānnācetun dirlere, muḍi'etun ma'nāsına. Ve A'şā fuḥūl-i-şu'arādandır ki zamān-ı Cāhiliyyet'de olan şu'arā arasında zībā ve a'lā gazeliyyāt ve şi'r dimekle ma'rūf idi. Faḥr-i 'Ālem Muḥammed ü (ü:-B) Muştāfā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥaḳḳında bir ḳaşīde-i ğarrā söyleyüp Peyğamber ḥuzūrına giderken Ḳureyş tā'ifesi haber alırlar. Ve "A'şā şānnācetü'l-'Arab'dur kimseyi medḥ eylemedi illā ol kimsenūñ ḳadri 'ālī oldı." dirlere. Yolına adam ḳoyup gözedürler ve getirürler ve A'şā'ya "Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem zināyı ḥarām eyledi." dirlere. A'şā "Zinā taḥḳīḳ beni terk eyledi ve ben anı terk itmedüm." didi. Ḳureyş "Ḳumārı daḥı ḥarām eyledi." didiler. A'şā "Ben Resūl'e mülākī olursam ḳumārden 'ivaż bir nesneye irişürüm." didi. Ḳureyş "Ribāyı daḥı ḥarām eyledi." didiler. A'şā aşlı ve ḳaṭ'ā kimseden borç almadum ve borç virmedüm." didi. Ḳureyş "Bāde ve ḥamrı ḥarām eyledi." didiler. A'şā āḥ eyledi ve "Bir ḳabda bir miḳdār süci baḳıyyesi vardur dönüp içeyüm." didi. Ebū Süfyān A'şā'ya "Senūñ ḳaşd eyledüğüñ nesneden daḥı yeg ve eyü olsa olmaz mı?" didi. A'şā "Ol nedür?" didi. Ebū Süfyān "Biz el-ān Muḥammed ile şulḥ üzreyüz, saña yüz deve virsevüz alup şehriñe dönüp gitseñ ve bu sene Muḥammed'e mülākī olmayup şabr eyle. Eger bize ğālib olursa veyā biz ğālib olursavuz sen yüz almış olursun saña ḥalefdür." didi. A'şā "Ben buni kerih görmem." didi. Ebū Süfyān Ḳureyş'den yüz deve cem' idüp virdi. A'şā kendü şehrine, iline dönüp giderken (giderken: gitdi A). Yolda bir ovada deveden düşüp helāk oldı. Ve tāze ve genç yigitler ḳabrine varup bāde içüp ḳadeḥlerde bāḳı ḳalan bāde fażalātın ḳabri üzre döküklerin İbn Ebī Ḥafsa rivāyet eyledi. *Kezā fi-Taḳrībi'l-Ma'āhid*.

⁴⁹⁰ve aşlı:-B

ḥazf ve üzerine elif lām idḥāliyle ta‘rīb olunmuşdur. Ve ma‘lūm ola ki ismu’llāh lām’ı tefhīm-i sünnetdür kaçan lām’uñ mā-ḳabli meftūḥ veyā maẓmūm olsa. Ve ba‘zılar muṭlaḳan lām’ı tefhīm kılınur, didiler. Kezā fi-*Tefsiri’l-Ḳādi’l-Beyzāvī*. Ya‘nī sünnet bunda ṭarīḳa-i meslūke ma‘nāsınadır ki ‘uzemā-i ḳurrādan mütevārişedür. Ve tefhīmden murād taḡlīzdür ki terkīḳ muḳābilidür ve terk-i imāleye daḡı tefhīm dinilür. Ve elif’i muḥarrec vāv’a imāleye daḡı tefhīm dinilür.⁴⁹¹ Nitekim şalāt ve zekāt da böyledür. Kezā fi-*Hāşiyeti’l-İşām ‘ale’l-Beyzāvī* ve *Muḳaddime-i Cezeriyye*’de Mevlānā Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed el-Cezerī böyle yazar.

و فَحَّمَ اللَّامَ مِنْ أَسْمِ اللَّهِ
عَنْ فَتْحٍ أَوْ ضَمِّ كَعْبِدِ اللَّهِ

Ve şerhinde Mevlānā Taşköprizāde ca‘ala’llāhu ni‘ame’l-cinān zādehu فَحَّمَ [fahḥim] emirdür ve tefhīmden murād taḡlīzdür. Ve مِنَ اسْمِ اللَّهِ [el-lāme] manşūbedür emr-ile ve مِنْ اسْمِ اللَّهِ [min-ismi’llāhi] muḳaddere müte‘allıḳdur ve ḥāldur. Kā‘inen zālike’l-lām مِنَ اسْمِ اللَّهِ [min-ismi’llāh] taḳdīrindedür. (B 17b) Ve مِنْ [min] teb‘id içündür ve عَنْ [‘an], بَعْدَ [ba‘d] ma‘nāsınadır. Ve فَتْحٍ [fetḥin] lafzına muzāfdur. Taḳdīri kā‘inen zālike’l-lām ba‘de fetḥdür. (A 27b) أَوْ ضَمِّ [ev ḍammīn] aña ma‘tūfdur. Ya‘nī lafzatu’llāh lām’ı taḡlīz olunur kaçan ḥarf-i meftūḥ veyā ḥarf-i maẓmūmdan şoñra vāḳi‘ olsa, gerek ḥāl-i vaşlda olsun ‘abdu’llāh gibi gerek mebdū’un bih olsun. ‘Abdu’llāh maẓmūm olana mişāldür ve mebdū’un bih olana mişāl getürmedi zuḥūrından ötürü. Ve eger kesreden şoñra vāḳi‘ olursa terkīḳ olunur ve terkīḳ olunmaḳ kesreden lām-ı muḡallaẓa vü şaḳīleye ḥurūc mekrūh olduḡıçündür ve tefhīm-i lafzatu’llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür, dimişdür. Ve Şeyḡ İmām-ı ‘Ālem ve Ḥāfiẓ Ebu’l-Ḳāsım bin Firruh⁴⁹² eş-Şāṭibi⁴⁹³ ḳaşidesinde böyle yazmışdur.

Baḥr-i Ṭavīl:

⁴⁹¹Ve elif’i ... tefhīm dinilür:-B

⁴⁹²*Firruh* kesr-i fā ve zamm-ı rā’-i mühmele ve āhirinde (āhirede: A) hā-ıla ḥadīd ma‘nāsınadır. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

⁴⁹³Ebu’l-Ḳāsım Firruh oḡludur ve Firruh Ebu’l-Ḳāsım oḡludur. Ve Ru‘aynī ve Şāṭibi’dür. İmām-ı mezbūr ‘ilm-i naḥv ü ḳirā’at ü tefsīrde fāzıl ve ḥadīş-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemde ma‘rifet-i şāḳıbe şāḳıbe bir kāmīl, ḳavlinde şadūḳ ve bir şāliḥ ve mücidd-i fi’l-‘amel ve kerāmāt-ı şāliḥin üzerine zāḥir bir ‘ālimdür ki cāmī’-i Mışr’da zevāl vaḳtinde mü’ezzinlerden ḡayrıdan ezān istimā‘ eylemişdür. Beş yüz otuz sekiz senesinin āhirinde toḡup toḡsan senesinde Cemāziye’l-āḥirenün yigirmi sekizinci eḡad günü ba‘de şalāti’l-‘aşr dūnyādan rıḥlet idüp meḳābir-i Mışr’dan Sāriye’de Fāzıl Beysānī maḳberesinde defn olunmuşdur. Raḡmetu’llāhi ‘aleyhi raḡmeten vāsī‘aten. *Kitābu’l-Müfīd fi-Şerḥi’l-Ḳaşīd*’de Ebu’l-Ḳāsım bin Aḡmed bin el-Muvaffaḳ el-Endelüsī böyle yazmışdur.

وَكُلُّ لَدَىٰ أَسْمِ اللَّهِ بَعْدَ كَسْرَةٍ
يُرْقَفُهَا حَتَّىٰ يَرْقَىٰ مَرَّتَيْنِ

كَمَا فَحَمُوهُ بَعْدَ فَتْحٍ وَضَمَّةٍ
فَتَمَّ نِظَامُ الشَّمْلِ وَصَلَاً وَفَيْصَلَاً

Ve *Le 'ālī-i Ferīde*-nām şerhinde ismu'llāh 'azze ve celle kaçan kesreden sonra vāki' olsa lām'ını terķik eylemege kurrā müttefiklerdür, gerek kesre harf-i zā'idde⁴⁹⁴ olsun بالله [bi'llāh] gibi gerek āhir-i kelimedede olsun آيات الله [āyāti'llāh] gibi gerek iltikā'-i sākineyn için 'arıza olsun ما يفتح الله [mā-yeftahi'llāh] gibi ve fetħa ve zammeden sonra lām'uñ tefhimi üzre ittifaķ eylemişlerdür ان ينزل الله [in yenzala'llāh] ve يفعل الله [yef'ala'llāh] ve يضل الله [yuḍillu'llāh] ve رسل الله [rasela'llāh] gibi ve ismu'llāh ile ibtidā olinsa yine böyledür. Ve lām'da aşıl (A 28a) terķikdür. Lākin ismu'llāhda tefhīm ü tağlīz-i lām tefhīm ü ta'zīm içündür. Ve ba'zılar ismu'llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür kaçan اللات [el-lāt] üzerine hā ile vaķf olinsa, dimişlerdür. Bu kavil üzre ismu'llāh haķķı her hālde mufahham olmaķdur. Lākin ba'de'l-kesre tefhīm-i lām teseffülden teşa'uda ħurūc ile tenāfür-i lafza mü'eddī olurdu. Aña binā'en lām'da aşıl olan terķik üzre ibkā olındı, dimişdür. Ve lafzatu'llāhda hā'dan evvel vāki' elif'i lafız ve telaffuzda ħazf laħndur. Namāz anuñla fāsīd (B 18a) olur ve şariħ yemīn anuñla mün'aķıd olmaz diyü *Envāru't-Tenzīl*'de ħazret-i Qāḍī Beyzāvi 'aleyhi raħmetu'llāhi'l-Ḳavī yazmışdur. Namāz anuñla fāsīd olmaķ anuñçündür ki e'imme-i Şāfi'yye ħatında Fātiħa süresin namāzda kırā'at farzdur ve Fātiħa'yı oķumaķ müteħaķķık degüldür illā cemī' eczāsıyla. Ve Fātiħa'nuñ cümle-i eczāsından biri besmeledür. Ve lafza-i celāle tesmiyeden cüz'dür ve elif lafza-i celāleden cüz'dür. Eyle olsa elif'i ħazf, şalātuñ Fātiħasız olmasına mü'eddī olur ve anuñla yemīn-i şariħ mün'aķıd olmamaķ anuñçündür ki zīrā elif'i ħazf ile بَلَّه [billeh] dise ħasem olmaz. Zīrā ħasem olmaz illā ismu'llāh veyā şifatu'llāh ile olur. ħazf-ı elif ile lafza-i celāle olmaķdan çıķdı ve بَلَّه [billeh] kesr-i bā' ve teşdid-i lām ile (A 28b) yaşlıķ ma'nāsınadır ruḫubet gibi ve şabāħlarda olan çidür, şā' ve ṭall gibi. Ve yemīn-i şariħ oldur ki egerçi niyyet olmazsa da mün'aķıd ola ve eger ħazf-ı elif ile ma'a'n-niyye billeh dise yemīn olur. Ve hā'dan evvel olan elif ħattda ħazf olunmaķ اللات [el-lāt] ħatına müştebih olmasun içündür. Zīrā اللات [el-Lāt] bir büt adıdır. Ve ba'zılar anda olan tā'yı vaķıfda hā oķurlar ve hā ile yazarlar. Eger lafza-i celāle daħı elif ile kitābet olinsa işbu iki

⁴⁹⁴ zā'idde: zā'idede B

lafzuñ hatlarında iştibāh vāki' olurdu, dirler. Ve bir veche dağı zıkr olınmışdur ve hā'dan evvel olan elif hāzfi zarūret-i ŧi' rde vāki' olmışdur.⁴⁹⁵

ŧi' r-i Baħr-i Vāfir :

أَلَا بَارَكَ اللهُ فِي سُهَيْلٍ
إِذَا مَا بَارَكَ اللهُ فِي الرِّجَالِ

gibi. İŧbu beyitte zubeyr vezni üzre *سُهَيْلٍ* [*Süheyli*] bir kimsenüñ adıdur, ŧā' ir aña beddu' ā idüp bereket ü nemā ve ziyādeliği olmamasını istemiŧdür. Ve bu beyitte vāki' lafza-i celālede hā'dan evvel olan elif zarūret-i ŧi' r için hāzfi olınmışdur. Zīrā vezni mefā' ilün müfā' aletün fe' ülündür. Lafza-i celāle (B 18b) iki mıŧrā' da hāzfi-ı elif-ile oħunmak gerekdür ve taħtī' i böyledür. أَلَا بَارَكَ اللهُ فِي الرِّجَالِ [elālā bā] mefā' ilün رَكَ اللهُ فِي [reka'llahu fi] müfā' aletün سُهَيْلٍ [süheylin] fe' ülün, إِذَا مَا بَارَكَ اللهُ فِي الرِّجَالِ [izā mā bā] mefā' ilün رَكَ اللهُ فِي الرِّجَالِ [reka'llahu fi'r] (A 29a) müfā' aletün رَجَالٍ [ricāli] fe' ülün.⁴⁹⁶ Muħaŧŧi-i *Tefsīr-i Ķādī* Mevlānā ŧeyħzāde istiŧhād lafza-i celālenüñ evvelkisindedür didügi vehmdür. Zīrā hā ve lām ve fā ve yā fāzılā-i ŧuġrā ile vezn olınmak ister. Fāzılā-i ŧuġrāda evvelki ħarf ve ŧānī ve ŧālīŧ müteħarrik, rābi' sākındür. Elif hāzfi olınmasa ikinci ħarf sākın olmak lāzım gelür. Vezni ü mevzün ħarekāt u sekenāt ve 'aded-i ħurūfda berāber olmak lāzım olduġı ħafi ve ehline ħabī degüldür. (Allāhumme, meger lafza-i celāle mıŧrā' -ı ŧānīde إِذَا [izā]'dan ŧoñra oħunup mıŧrā' -ı ŧānī رَجَالِ فِي الرِّجَالِ [izā mā Allāhu bāreke fi'r-ricāli] dinile. Bu taħdīr üzre istiŧhād mıŧrā' -ı evvelde vāki' lafza-i celālede olur. Mevlānā ŧeyħzāde didügi vehm olmaz.) Benüm rüħ-i 'azīz ve cān-ı mezīzüm⁴⁹⁷ lafza-i celāle aħvālini burada ıtnāb ve lafzatu'llāhda olan aħvāli ishāb gerħi bu mecmū'a lāyık ve bu muħtaŧara ħaħık degüldür, lākin murād ismu'llāha ħizmetle Rabbu'l-'ibāddan istimdāddur. Ümīzdür ki ism-i ŧerīf ü a' zāmı⁴⁹⁸ ħürmetine dūnyā-yı bī-bünyādda bu bende-i efħar-ı 'ibādı envā' -ı luħf u iħsān ve tevfiħiyle ŧād ve yevmü't-tenād nārdan āzād ve cemī' ümmet-i Muħammed 'aleyhi'ŧ-ŧalātu ve's-selām ilā-yevmi'l-mī' ād ile Firdevs ve dīzāriyla mesrūr eyleye bimmennihi ve yümmihi. Ve *melik* feth-i mīm ve kesr-i lām-ıla mülk ŧāħibi olandur ki Allāhu te' ālādur ve pādīŧāha dağı dirler mıŧrā' -ı aħırde murād odur. Zīrā *ŧāħ*da hāzfi-ı elif-ile *ŧeh* lügatdür. Nitekim *māħ*da *meh* ve *pādīŧāħ*da *ŧeh* ve *ħāħ*da *ħeh* dirler. Ve *rahmān* (A 29b)

⁴⁹⁵ olmışdur: olınmışdur B

⁴⁹⁶ fe' ülün: -B

⁴⁹⁷ rüħ-i 'azīz ve cān-ı mezīzüm: rüħ-i 'azīzüm ve cān-ı mezīzüm B

⁴⁹⁸ ism-i ŧerīf ü a' zāmı: ism-i ŧerīfi ve a' zāmı B

ve **rahīm** Bārī te‘ālā adlarındandır. **Rahmān** ‘alime bābindan olan **rahīmedendür**, ğazbān ğazibeden olduğu gibi. Ve **rahīm** fa‘il vezni üzere yine **rahīmeden** müştakdur, saķim (B 19a) saķimeden müştak olduğu gibi lākin **rahmānda** mübālaĝa **rahīme** olandan ziyādedür anuñçün *yā rahmāne’d-dünyā ve’l-āhire ve yā rahīme’d-dünyā* dinilür. Ve **rahmānda** ziyāde mübālaĝa vardur dinildüĝi anuñçündür ki **rahmānda** ziyāde ħurūf vardur, ziyāde ma‘nāya delālet ider.

Su’āl: Eger sen dirseñ ki min-ħayşü’l-luĝa **rahmān** ve **rahīm** ma‘naları nedür?

Ben **cevāb** virüp dirüm ki bunlar **rahīme yerħamu rahmetenden** müştaklardur ve **rahmet** te‘atıf ve ħanv ve meyl eylemek ve egilmekdür ve uşak yataĝı olan ana ħarındaki yataĝa ve eve **rahm** dinilmeĝe sebeb içinde olan üzerine in‘iţāf ve meyli olduğuçündür.

Su’āl: Eger sen dirseñ ki Ĥaķ te‘ālā ħazreti işbu ma‘nā ile nice vaşf olunur? Zīrā rahmet ve esirgemek riķkat-i ħalbdür ve meyl ü şefķat mizāc-ı cismāniyyeye tābi‘a olan keyfiyyāt-ı infī‘āliyyedendür. Bārī sübhānehu ve te‘ālā bundan münezzehdür.

Ben **cevāb** virüp dirüm ki bu mecāzdur ĝāyetine maħmüldür ki in‘āmdur, zīrā te‘atıf ve ħanv me‘ālī in‘āma müfzīdür. Nitekim ĝazabı ‘iķābından ‘ibāretdür. (A 30a) Kezā fi-*Minħati’s-Sülūk ‘alā-Tuħfeti’l-Mülūk* li’l-‘Aynī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī. Ya‘nī ĝazab bir ħāletdür ki süĥūnet-i mizāc ve ħalb ħanı ħaynaduķda ħalbdē ħāşıl olur. Ve bundan ħāşıl olan eşer nihāyetinde maĝzūbun ‘aleyh olan kimseye zarar irişdürmekdür. Ve ħalb ħanı ħaynayup süĥūnet-i mizācdan olan ħāletüñ ‘āķıbet ü nihāyet ü ĝāyeti zarar irişdürmekdür. İmdi kaçan Allāhu te‘ālā ħaķķında ĝazab dinilse nihāyetde ħāşıl olan eşer üzere ħaml olunur. Bidāyetde ħāşıla olan ħālete ħaml olunmaz. Zīrā bidāyetde ħāşıla olan ħālet Ĥaķ te‘ālā ħaķķında müstaħīledür. Ĥaķ sübhānehu ve te‘ālānuñ ĝayrı isimleri de buña kıyās olunmaķ (B 19b) gerekdür Ra‘ūf ve ‘Aţūf, Rahmān ve Raħīm gibi. Ve mekr ve istihzā gibi olan şıfatlarında buna kıyās eylemek gerekdür.

Ve **muħaşşal cevāb** budur ki bu maķūle esmā-yı Bārī’ye itlāķı mecāz-ı mürseldür. İtlāķu ismi’s-sebeb ‘ale’l-müsebbēb ħabīlindendür. Zīrā bu maķūle keyfiyyāt-ı infī‘āliyye ol ef‘āle ki ĝāyātıdur esbāb u mebādıdur rahmet ve riķkat gibi ki iħsān ve tefaddele sebebdür. Kezā fi-*Hāşiyeti’l-Ķādī* li-Şeyħzāde ħaşşahu’llāhu bi’l-ħüsna ve ziyādeh⁴⁹⁹ ve İmām Şa‘leb, **rahmān** lafzı ‘İbrānīdür aşılđa ħā’-i mu‘ceme ile [رحمان]rahmān idi. Zīrā

⁴⁹⁹“Allah iyiliĝi ziyadesiyle ona has kılsın.”

eger ‘Arabî olsa ‘Arab [*رحمن*] *rahmān* lafzını inkār (A 30b) eylemezdi. Hāl bu ki inkār eylemişdür ve *rahmān* nedür, dimişdür. Nitekim⁵⁰⁰ Kelām-ı Qadīm’de vāqı‘ olan ve “وَإِنَّا
الرَّحْمٰنُ الرَّحْمٰنُ”i mezbūr -buña delâlet eyler, dimişdür. Muḥaşşî⁵⁰¹
süre-i Furkân ḥāşiyesinde böyle yazar.

Nazm:

Bil Muḥammed⁵⁰² adı Aḥmed oldu hem
Farḳalîṭ İncil’de ırḳa delik

Şerḥ:

⁵⁰⁰Nitekim: -B

⁵⁰¹“Onlara, ‘Rahmân’a secdeye kapanın denildiğinde ‘Rahmân da nedir?...’ derler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Furkan 25/60.

⁵⁰²Ma‘lûm ola ki ḥazret-i Muḥammed’ün -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- kütüb-i enbiyâda niçe esmâ’-i şerîfesi vardır. Anlardan (anlar daḥı B:) biri *Ḍaḥūk* dur fetḥ-ile ve bu şerḥde beyân olınmışdur. Ve biri *Ḥamyâṭā* dur ki fetḥ-i ḥā’-i mühmele ve mîm-i sâkine ve yâ’-i müşennât-ı taḥtâniyye ve elif ve tā’-i mühmeleden soñra elifledür. Ebû ‘Amr “Yehūd tā’ifesinden ba‘z-ı müşelmân kimseye bunuñ ma‘nâsından (ma‘nâsından: -B) su‘âl eyledüm. Ol Yehūd’dan müşelmân olmış kimse, ma‘nâsı yaḥmi’l-ḥarame ‘ani’l-ḥarām ve yūti’l-ḥelâldür.” didi. Veyāḥud ism-i şerîfi *Ḥamṭāyā* dur, fetḥ-i ḥā’-i mühmele ve sükûn-ı mîm-ile. İmâm Herevî “Bunuñ ma‘nâsı ḥāmi’l-ḥarāmıdır.” didi. Ya‘nî Harem-i Şerîf’i ḥimāyet ve ḥıfz idici. Ve biri *Faraklîṭ* evvelinde bā’-i muvaḥḥade ve fā’-ıla ba‘dehu elif ve fetḥ-i rā’-i mühmele ve kāf ve sükûn-ı rā’-i mühmele ve fetḥ-i kāf-ıla ḡayri muşarîfdür ‘alemiyye ve ucme bulıduğıçün ve ma‘nâsı Rūḥu’l-Ḥaḳ’dur. Ve Şa‘leb “Ma‘nâsı ḥaḳ ve bāṭıl arasını farḳ idicidir.” didi. Ve biri *Uḥîd* dūr hemze-i maḥmûme ve ḥā’-i mühmele-i meksûre ve dāl-ı mühmeleden evvel bā’-i müşennât-ı taḥtâniyye ile. İmâm Kaşṭalānî “*Kitābu’ş-Şifā* nuñ ba‘z-ı mu‘temed nüşhalarında böyle buldum ve meşhūr olan fetḥ-i hemze ve kesr-i ḥā’-i mühmele ve fetḥ-i bā’-i müşennât-ı taḥtâniyye ile.” didi. Ve ba‘z-ı nüşhada fetḥ-i hemze ve kesr-i ḥā’-i mühmele ve sükûn-ı yā’-i müşennât-ı taḥtâniyye ile zabṭ olınmışdur. Ve biri *Māzinmāz* dur ki mîm ve elif ve zāl-ı mu‘ceme de tenvîn ba‘dehu mîm ve elif ve zāl-ı mu‘ceme ile. Kaşṭalānî “Ba‘z-ı ‘ulemā ḥattıyyla böyle buldum.” didi. Ve ‘Allāme-i Ḥicāzî *Şifā ḥāşiyesinde* “Zammu mîmi ve işmāmu’l-hemzeti zammeten beyne’l-vāvi ve’l-elifi memdūden.” didi. Ve “‘Ulemā’-i Yehūd’dan İslām’a dāḥil olmuş bir racūlden bunu naḳl eyledüm.” didi. Ve ol racūl “Ma‘nâsı ṭayyib ṭayyibdür.” didi. *Kitābu’l-Ḥamîs*’de Mevlānā Ḥüseyn bin Muḥammed bin el-Ḥasen ed-Diyārbekrî ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Bārî böyle dimişdür, raḥimehu’llāh. Ve ḥazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- adlarından kütüb-i enbiyâda mezkûre olandan bir ismi *Menḥaminnā* dur ki (kesr: B) fetḥ-i mîm ve sükûn-ı nūn ve fetḥ-i ḥā’-i mühmele ve kesr-i mîm ve teşdîd-i nūn-ı sāniye vü meftūḥa ve ḳaşr-ıladur. Ve ba‘zılar iki mîm’de fetḥa ile zabṭ eylediler. Ve Süryānî’de bunuñ ma‘nâsı Muḥammed’dür. Ḥüseyn bin Muḥammed ed-Dāmiḡānî *Şevḳü’l-‘Arūs ve Ünsü’n-Nüfūs*-nām kitābında bunu zikr eylemişdür. Ve ḥazretüñ bir adı *Müşeffāḥ* dur. Mîm-i maḥmûme ve şin-ı mu‘ceme ve fā’-i müşeddede vü meftūḥa ba‘dehu ḥā’-i mühmele ile. Ve fā yerine kāf ile rivāyet olunur. Ve *şefāḥ*dan müştāḳ ve *şefāḥ* fā’-ıla ve *şekāḥ* kāf-ıla Süryānce ḥamd ma‘nâsınadır. Ve Ka’bü’l-Ḥibr raḍiyya’llāhu ‘anh “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretinüñ adı ehl-i cennet ḳatında ‘Abdü’l-Kerîm, ehlü’n-nār ḳatında ‘Abdü’l-Cebbār, ehl-i ‘arş ḳatında ‘Abdü’l-Ḥamîd ve melā’ike ḳatında ‘Abdü’l-Mecîd, enbiyā ‘aleyhi’s-selām (‘aleyhi’s-selām: -A) ḳatında ‘Abdü’l-Vehḥāb ve şeyṭān ḳatında ‘Abdü’l-Ḳaḥḥār ve cin ḳatında ‘Abdü’r-Raḥîm ve ṭaḡlarda ‘Abdü’l-Ḥālîḳ ve berrde ‘Abdü’l-Ḳādir ve deryâda ‘Abdü’l-Müheymin ve balıḳlar ḳatında ‘Abdü’l-Ḳuddūs ve hevām yanında ‘Abdü’l-Ġıyāş ve vuḥūş yanında ‘Abdü’r-Rezzāḳ ve Tevrāt’da Mūzmūz ve İncil’de Ṭābtāb ve şuḥufda ‘Āḳîb ve Zebūr’da Fārūk ve Allāhu te‘ālā ḳatında Ṭāḥā ve Yāsîn ve ‘abd ve Muḥammed’dür.” didi. Şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem. *Kitābu’l-Ḥamîs*’de Mevlānā Ḥüsām böyle dimişdür.

Ahmed'de elif mübālağa içündür ve lafz-ı mezbūr için iki vecih vardır. Biri mübālağatu'l-fā' il için olmağdur. Ya' nī cümle enbiyā Hāq te' ālāya mübālağa ile hamd idicilerdür. Ve lākin Muḥammed 'aleyhi's-selām hamdda cümleden ekşer ve ziyādedür. Ve biri mübālağatu'l-mef'ül için olmağdur. Ya' nī enbiyānuñ cümlesi maḥmūdlardur. Zīrā anlarda ḥiṣāl-i ḥamīde ve aḥlāk-ı pesendīde vardır. Ve Lākin Muḥammed u Muṣṭafā 'aleyhi ṣalavātu'llāhi'l-a'la ḥiṣāl-i ḥamīde ve aḥlāk-ı maḥmūde ve ṣemā'il-i 'adīde ve ḥaṣā'il-i pesendīdede cümleden ekşer ve cem'-i fezā'il ü meḥāsinde cümleden evferdür. Ve *Fārakliḥ* fā'dan soñra elif ve rā'-i mühmele ve kâf ve lām-ı meksüre ve yā'-i huṭṭi ve ṭā'-i mühmele ile İncil'de ḥazret-i Muḥammed'üñ -'aleyhi's-şalātu ve's-selām- adıdır. Ve ma'nāsı Rūḥu'l-Ḳuds dimekdür. Ve Ahmed daḥı İncil'de adıdır. Nitekim Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı Kerīm'de “وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ” (B 20a) vāḳi' dūr. Ve ⁵⁰³ ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-şalātu ve's-selām (A 31a) “اليوم القيام اسمي في القرآن محمد وفي الإنجيل” ⁵⁰⁴ didügi İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anhumādan rivāyet olunur. Ve *hurka* kesr-i ḥā'-i mu'ceme ile edük ve ğayrınıñ deligidür ki ma'lūmdur. Ve cem'i 'ineb vezni üzre ḥirağdur.

Nazm:

Hem Uḥād-ile Uḥīd Tevrāt'da
Hem Aḥūmāḥ şuḥufda muḥḥ ilik

Şerḥ:

Uḥād zamm-ı elif ve ḥurūf-ı mühmele ile Tevrāt'da yazılı olan ḥazret-i Muḥammed'üñ adıdır. Zamm-ı elif ve ḥarefān-ı mühmeletān ile olan *Uḥīd* gibi. Nitekim İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh rivāyet eyledügi ḥadişde muşarrağdur. Ve *Aḥūmāḥ* iki ḥā'-i mu'ceme ile ḥazret-i Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ adıdır ki Şiṣ 'aleyhi's-selām ḥazreti üzerine nāzil olan şuḥufda yazılmış idi. Ve bunıñ ma'nāsı *eş-şahīḥu'l-İslām*'dur. Ya' nī İslām'ı şahīḥ olan kimse. Ve *muḥḥ* zamm-ı mīm ve teşdīd-i ḥā'-i mu'ceme ile ilikdür, kemük de olur.

⁵⁰³“...ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak)...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Saf 61/6.

⁵⁰⁴“Kıyamete kadar benim ismim Kur'ân'da Muhammed, İncil'de Ahmed ve Tevrat'ta Uḥīd'dir. Çünkü bu ismimim sebebi ümmetimi cehennemden uzaklaştırmamdır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “اسمي في القرآن” محمد وفي الإنجيل أحمد وفي التوراة أحمد وإنما سميت أحمد لأنني أحمد عن أمتي جهنم فأحبوا العرب بكل قلوبكم Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/204.

Nazm:

Dağı iklil oldı nāmı Aḥmed'ün
Bil Zebūr içre vü 'urve kulb ilik

Şerḥ:

İklil kesr-i elif ve sükün-ı kâf ve kesr-i lām-ıla Zebūr'da yazılmış olan ḥazret-i Resül'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adıdır. *Uḥād* ve *Uḥid* (A 31b) Tevrāt'da ve *Fāraqlif* İncil'de ve *Aḥümāḥ* şuhufda ve *İklil* Zebūr'da Ḥazret-i Resül'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adı olduğunu Mevlānā Muḥyi'd-din el-Kāfiyeci *Tefsir-i Keşşāf dibācesi ḥāşiyesinde* yazmıştır. Ve *Maḳāmātu't-Tā'irīn*-nām kitāb-ı hümāmda *Fāraqlif* de fā yerinde altında üç noktalı bā ile okunduğı muşarraḥdur. Ve 'urve zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı rā ile bunda bardaḳ ve ḳoḡa ḳulpıdır ki aña yapışurlar ve ilikdür ki düğmenün kız ḳarındaşdır uḥtu'z-zirre ma'nāsına. (B 20b) Ve bunda 'ayn-ı mühmelenün kesri cā'izdür.

Nazm:

Şāhid u Ümmī Daḥūk u hem Kuşem
(Oldı adı düğme zirre kevve delik)

Şerḥ:

Şāhid kesr-i hā iledür. Ve *Ümmī* zamm-ı hemze ve teşdīd-i mīmledür. Ve *Daḥūk* feth-i dād-ı mu'ceme ile fa'ül ve şadūḳ vezni üzredür. Ve *Kuşem* zamm-ı ḳāf ve feth-i şā'-ı müşelleşe ile şurad vezni üzre el-keşiru'l-'atā ma'nāsına. Ya'nī baḥşışı çok er. İşbu dört isim ḥazret-i Resül'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adlarındanur. Vech-i tesmiye ḥazret-i Resülü'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem tebliḡ-i risālete ümmeti üzerine şāhid olduğün ism-i şerīfi *Şāhid* dür. Ve *Ümmī* ümmetü'l-'Araba mensūbdur. 'Arab yazı yazmazdı ve okumazdı. Kitābet ve ḳirā'at bilmeyen her kimseye isti'āre olup ümmī didiler. Ḥazret-i Resülü'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (A 32a) ümmet-i 'Arab ve cemā'at-i 'Arab'dan olduğün aña *Ümmī* dinilmiştir veyāḥuz *ümmī ümme* mensūb ola. *Ümm* anaya dirler, cāhil olana *ümmī* dirler. Zirā anadan toḡduğı gibi, okumaḳ ve yazmaḳ taḥşil eylememişdür. Ammā Ḥazret'e *Ümmī* dinilmek şıfat-ı medḥdür ki nübüvvetine delālet ider. Zirā 'ulüm-ı cemme ve ḥikem-i vāfire ve ḳurūn-ı ḥāliye aḥbārını getürmüşdür. Ta'allümsiz ve kitābdan istifādesiz evvelün ve āḥirün 'ilmini cem' eylemişdür. Ve

ba' zılar *ümmi* ümmü'l-ḳurāya mensüb, dir. *Ümmü'l-ḳurā* Mekke-i Mükerreme adıdır şerrefeha'llāhu te'ālā. Ḥazret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mekke'den olduğūḅün aña *Ümmi* dinilmişdür, dirler. Ve *Daḥūk* ziyāde gülen kimsedür. Ḥazret be-ğāyet güler yüzlü olduğūḅün *Daḥūk* adıdır. Ve ' aṭāyā vü hedāyāsı be-ğāyet çok olduğūḅün zufer vezni üzre *Ḳuşem* adı olmişdur. Ve *zırr* (B 21a) kesr-i zā-yı mu' ceme ve teşdīd-i rā'-i mühmele ile dügmedür ki gönlek ve ḳaftān ve ğayrıda olur. Cem' i *ezrār* gelür feth-i elif ve sükün-ı rā ile sırr cem' i esrār geldüğü gibi. Ve *zurūr* gelür zamm-ı zā ba' dehu zamm-ı rā ile. Nitekim ḥibr cem' i aḥbār ve ḥübür gelür. Eyle olsa Muḥaşşī-i *Muṭavvel* Mevlānā Ḥasan Çelebi

لَا تَعْجَبُوا مِنْ بِلَاغِ اللَّيْتِ

فَذُرُّ أَرْزَاهُ عَلَى الْقَمَرِ⁵⁰⁵

beyti ḥāşiyesinde *أَرْزَار* [*ezrār*] cem'-i *zerr*dür feth-ile şevb ve eşvāb gibi veyā *zur* cem' idür ḳur' ve aḳrā' gibi, didüğü (A 32b) ğalaṭ-ı şariḥ ve ḥaṭā'-i ḳabīhdür. *Zirā zırr*de zā'nuñ fethi veyā zammı cā'iz olmaduğı tettebbu'-ı luğāt idene ḥafī degüldür. Ve feth ve zamm cā'iz olduğımı bilmekde ḥaṭā'-i fāḥiş ile ḥaṭāsı zāhir⁵⁰⁶ olduğundan mā-'adā kesr-ile olduğına imā eylemek muḥaşşī-i mezbūra lāyık u sezā ve ḥaḳīḳ u revā degüldü. Lākin tettebbu'-ı kütüb-i⁵⁰⁷ luğā ile 'adem-i taḳayyüd ve her taḥrīr ü taḳrīrde miftāḥu'l-'ulüm olan 'ilm-i lüğate ta' ahhüd üzre olmayan kimse taḥrīr ü taḳrīr ve edā vü taştīr ve imlā vü inşāda *bī-merā aḥyānen* belki ekşeriyā ḥaṭā'-i fāḥişi güyā olup kendüye *feḳad ḥabaṭa ḥabṭa* 'aşvā' didürmek in-şā'allāhu'l-ekber muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. Ve *kevve* feth-i kāf-ıla ve zammı cā'izdür ve hā ile hā'sız daḥı cā'izdür, dīvārda olan delikdür el-ḥiraḳu fī'l-ḥā'iṭ ma'nāsına. Ba' zılar tezkīr ile kebīr ve te'nīş ile şağīr murāddur, dirler. Muḥaşşalu'l-keḷām cümle luğātı şuḳbu'l-beyt ma'nāsınadır.

Nazm:

Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün⁵⁰⁸

Oldı fülāz ü zeker bilgil çelik

Şerḥ:

⁵⁰⁵“Astarın yıpranmasına şaşırmayın, onun düğmeleri ayın üzerine iliklendi.”

⁵⁰⁶zāhir: -B

⁵⁰⁷kütüb: -B

⁵⁰⁸ Kıt'a fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün vezniyle yazılmıştır.

Fülâz zamm-ı fâ ve zâl-i mu^c ceme ile demür erkegidür ez-zekeru mine'l-hadîd ma^c nâsına ki⁵⁰⁹ Türkîde aña çelik dirler fetḥ-i cîm-i Fârsiyle. Ve *zeker* fetḥ-i zâl-i mu^c ceme ve fetḥ-i kâf ile bunda yine demürüñ erkegi ve eyüsi ve pek kırisıdır ki aña yine çelik dirler emîr vezni üzre olan *zekîr* gibi. Va'llâhu te^c âlâ a^c lem bi's-şavâb. (A 33a)

Nazm:

el-Kıṭ' atü fi'l-Bahri'l-Hezeci'l-Müseddesi'l-Makşûr:

Hezec fetḥ-i hâ ve fetḥ-i zâ-yı mu^c ceme ile eġânîden bir dürlüdür ki anda terennüm (B 21b) ve şarab u şevk vardır. Altı def^c a mefâ^c ilün vâkı^c nazma *hezec* dinilmek ^c Arab ekşeriyâ bunuñla teġannî eyledükleri içündür. Ve *müseddes* fetḥ-i dâl ile ism-i mef^c üldür. Şol şı^c re dirler ki her mısrâ^c ında üçer rükni ola ve bir beyitte altı rükni ola. Nitekim bu kıṭ'ada vâkı^c ebyâtuñ cümlesi eyledür. Ve *makşûr* *kaşrdandır kaşr* lügatde eksiltmekdür, ıştılâḥ-ı ^c arûzda ḥazfı sâkini's-sebebi şümme iskânu müteḥarrikidür. Kezâ fi-^c *Arûz-ı Vaḥîd-i Tebrîzî*. Ya^c nî sebebüñ sâkinini ḥazf idüp müteḥarrik olanı şoñra sâkin kılmağdur. İşbu *hezecde* aşıl her mısrâ^c ında üçer mefâ^c ilün olmağ idi, lâkin ^c arûz ve ḍarb *makşûr*dur. ^c Arûz, mısrâ^c -ı evvel âḥirinde vâkı^c mefâ^c ilündür. Ve ḍarb, mısrâ^c -ı şânî âḥirinde vâkı^c mefâ^c ilündür. Mefâ^c ilünden nün ḥazf olunup lām-ı müteḥarrik sâkin olunca makşûr olur. Her beyitte altı mefâ^c ilün vâkı^c olıcağ evvelkiye şadr, ikinciye ḥaşv, üçünciye ^c arûz, dördünciye ibtidâ, beşinciye yine ḥaşv, altıncıya ḍarb dirler. Kezâ fi-*Şerḥi's-Sükkeri's-Şâfi* ^c alâ-mü'ellifihi raḥmetu'llâhi'l-Kâfi.

Nazm:

Şah üsküt evki ḥalkak şuş ḍarab bal

Cenâ mâziyy ü maḥleb gibi ḥuz al

Şerḥ:

(A 33b) *Evki halkak* vezni için sükün-ı kâf-ile şuş ve söyleme ma^c nâsınadır. Kesr-i vâv-ıla vikâ^c kisâ^c vezni üzre kırba ve tulum ağzına bağladuğları nesnedür, ke-ennehu *ağzuñı bağla* diyecek yerde ve *avurduñ ki tulum ve kırabaya beñzer anı bağla* diyecek yerde *boğazuñı bağla* dirler. Ve süküt eyle ma^c nâsını murâd iderler. Ve *darab* fetḥ-i ḍâd-ı mu^c ceme ve râ^c -i mühmele ile ve sükünü lügatdür, baldur. *Ķāmūs*'da muṭlağ bal dimişdür.

⁵⁰⁹ki: -B

Feth-i cīm-ile **cenā** gibi ki cem^ı *ecnā*dur ve kesr-i zāl-i mu^ı ceme ve teşdīd-i yā^ı-i ḥuṭṭī-ile olan **māziyy** ve ḥā^ı-i mühmele ve bā^ı-i muvahhade ile maḳ^ı ad vezni üzre olan⁵¹⁰ **maḥleb** gibi ki feth-i mīm iledür, dördü de baldur^ı asel ma^ı nāsına. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*^ı alā-mü^ı ellifihi raḥmetu'llāhi'l-Ḳuddūs. (B 22a)

Nazm:

Uzat boynuñ dimekdür māzi re^ı sek
Bi-ma^ı nā müdde^ı unḳak sözler aḳvāl

Şerḥ:

*Māzi re^ı sek*⁵¹¹ ḳātil maḳtūle zā-yı mu^ı ceme ile *māzi re^ı sek* didükde murādı *boynuñ uzat* dimekdür. Ve gāhī *māzi* diyüp sükūt ider yine murād *boynuñ uzat ve çek* demek olur. *Ḳāmūs*'da *māzi*, *müdde*^ı unḳak ma^ı nāsınadır diyü taşriḥ eylemişdür. Ve *müdde* dāl-ı ḥarekāt-ı şelāşenüñ her biri ile *çek ve uzat* ma^ı nāsınadır. Feth cā^ı olmak feth eḥaff-ı ḥarekāt olduğıçün ve zamm-ı^ı ayne'l-fi^ı le teba^ı iyyet içündür. (A 34a) Ve kesr-i sākini taḥriḳde aşıł olduğıçündür. *Maḳşūd* ve şürüḥı *Diñḳozı* ve *Mazbūt* ve *Maṭlūb* ve *İzzı* ve şerḥi *Sa^ı dü'd-din* ve *Merāḥ* ve şürüḥı *Felāḥ* ve *Ḥasan Paşa* ve *Abdu'r-Raḥim*'de böyle dir. Ve *unḳak* bunda zamm-ı^ı ayn ve feth-i ḳāf ve vezni için sükün-ı kāf ile boyundur ve emrūñ mef^ı ulidür. Ve *aḳvāl* feth-i elif-ile cem^ı dür, müfredi *ḳav* dür ki sözdür ve bunuñ cem^ı *eḳāvil* gelür beyt cem^ı *ebyāt* ve ebyāt cem^ı *ebāyit* geldüğü gibi.

Nazm:

Secencel za^ı ferān u āyinedür
Yine māviyye gözgü işler ef^ı āl

Şerḥ:

Secencel feth-i sīn-i mühmele ve cīmeyn-i meftūḥateyn arasında nūn-ı sākine ile gāzanfer vezni üzre bu manzūmede iki ma^ı nāya zıkr olınmışdır. Biri za^ı ferāndur ve biri āyinedür ki Türkide aña gözgü dirler. Ādem içine baḳup kendü şüretin görür. Kesr-i mīm ve sükün-ı rā^ı-i mühmele ve medd-i elif ve hā ile olan mir^ı at gibi. *Tercemān* şāḫibi bu lafzı terceme iderken *Şiḥāḥ*'da *es-secencelu el-mir^ı atu* didüğünü añlamayup kesr-i mīm ile olan mir^ı at

⁵¹⁰ olan: -B

⁵¹¹ *Māzi re^ı sek*: -A

‘ibāretini feth-i mīm ile mer’āt zann idüp secencel ‘ avratdur mer’āt gibi didügi galaṭ-ı sarīḥ⁵¹² ve vehm-i kabīḥdür. (A 34b)

Mıṣrā‘ :

تَرَائِبَهَا مَصْفُورَةٌ كَأَسَجَنْجَلٍ⁵¹³

Bu kavil İmri’ü’l-Ḳays-nām⁵¹⁴ şā’ irüñdür. (B 22b) Ve bir rivāyetde [bi’s-secencel] vāki’ dür. Kāf yerinde bā ile kāf ile olduḡda *secencel*den murād āyinedür ve bā ile olduḡda murād za’ ferāndur. Ve *terā’ib* cem‘-i *terībedür* ve *terībe* fa’ ile vezni üzre

⁵¹²şarīḥ: şarīḥdür B

⁵¹³Ve bu mıṣrā‘-ı evveli مُفَاضَةٌ بَيضًا غَيْرَ مُفَاضَةٍ [mühefhefe] ḡarnı arıḡ beli ve bögrü ince olan ‘ avratdur ve بَيضًا [beyzā’] aḡ ‘ avratdur ve مُفَاضَةٌ [mufaḡat] zamm-ı mīm ve feth-i ḡād-ı mu‘ ceme ile ḡarnı büyük ve eti çok ‘ avratdur.

⁵¹⁴İmri’ü’l-Ḳays adı zamm-ı ḡā’-i mühmele ve sükün-ı nün ve dāl-ı mühmele ve cīm-ile ḡunfud vezni üzre ḡunduc’dur ki nesebi ḡunduc bin ‘ Amr bin el-ḡāriṣ’dür. ḡunduc lügatde şol ḡavimdür ki elvān ve dürlü dürlü renkler bitüre. Vālidesi Fāṡıma’dur ve ba’ zılar Temlik bint Rebī‘a bin el-ḡāriṣ bin Rehīm, dir. Ve İmri’ü’l-Ḳays künyeti Ebü Vehb ve Ebu’l-ḡareṣ’dür ve zü’l-ḡurūḡ laḡabıdır bir beyitte

وَبَدَّلْتُ قَرَحًا دَامِيًا بَعْدَ صَحْحَةٍ

لَعَلَّ مَنَايَاتَنَا تَحُولُنْ أَبُوسَا

(Vefatlarımız ızdıraplara dönüşür umuduyla saḡlıḡımı kanlı bir yarayla deḡiştirdim.)

didügiçün. Ve bir laḡabı daḡı zāyiddür bir beyitte

اذود القوافي عني نبيادا

(Kāfiyelerimin çokluḡundan kendimi koruyorum.)

didügiçün. Ve İmri’ü’l-Ḳays’a el-melikü’ḡ-ḡalil dirler ya’ nī yitik pādişāḡ. Babasınıñ ḡanın almaḡıçün ḡāḡ Yemen ve ḡāḡ Rüm’a gitdügiçün aña melik-i ḡillil dimişlerdür. Ve İmri’ü’l-Ḳays ma’ nāsı raculu’ş-şidde dimekdür, *imri* er ve *ḡays* şiddetdür. Ve ba’ zılar *ḡays* bir büt adıdır, dirler. Ve *ḡays* büt adı olduḡıçün Aşma’i “Yā İmri’e’l-Ḳays fe-enzele” dimegi kerīḡ görürdi veyā İmri’u’llāḡ rivāyet iderdi. ḡazret-i Resūlu’llāḡ şalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellemden “اشعر الشعراء وقادهم الى النار” (“Şairlerin en şairi cehennemın yakıtıdır” Hadis şu şekilde geçmektedir: امرؤ القيس صاحب لواء الشعراء الى النار Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü’r-Risāle, 2001), 12/27.) rivāyet olınan ḡadıṣ-ı şerīf İmri’ü’l-Ḳays ḡaḡḡındadır. Ve ḡadıṣde şu‘aradan murād Cāhiliyyet ve müşrikün şu‘arāsıdır. Ve İmri’ü’l-Ḳays’ı babası kendü yanından ḡard eylemiş ve ḡovmuş idi. ‘ Arab ḡā’ifesinüñ ḡabileleri arasında gezerdi. Ve Zü’bān ve luşüs ve ḡırsızları ile mu‘ aşeret ve mütāba‘āt iderdi ve anlarla yaḡmā vü ḡāret iderdi. Zü’bān ḡırsızlar ma’ nāsınadır. ‘ Arab, ḡırsızları zübāb ve ḡurdlara teşbih iderler. Ve babası Benü Esed ḡabileleri begi ve pādişāḡı idi. Babasını ḡatlı eylediler. Şüreb-i ḡamr iderken babasınıñ ḡatlı olunduḡı haberi geldi ve işidüp “ḡayya’tenī saḡīran ve ḡammeltenī şıḡlen eṣ-se’ru kebīran. El-yevmu ḡamrun ve ḡādā emrun.” (“Küçüklüḡümde beni kaybettin ve bana aḡır bir intikam yükü yükledin. Bugün eḡlenme yarın da intikam günüdür.”) didi ve bu sözi ḡarb-ı meşel oldı. Ve bir rivāyetde “El-yevmu ḡiḡāfun ve ḡādā niḡāfun” didi. *Ḳiḡāf* ḡāf-ile şiddet-i şüreb ve *niḡāf* kesr-i nün ve ḡāf-ıla başlar kesmekdür. Ve andan şoñra vāfir ‘ asker cem‘ idüp Benü Esed üzre gitdi. ḡaber alup Benü Esed ḡabileleri Benü Kenāne ḡabilelerine şıḡınmışlar idi. İmri’ü’l-Ḳays Benü Kenāne’ye ziyāde ḡılıḡ urup çok kimseler ḡatlı eyledi. Ba’ dehu Benü Esed Benü Kenāne yanında gitdüklerin ḡaber alup anlardan el çekdi ve yanında olan yoldaşları Benü Kenāne’ye zülm olduḡın bilüp kendüden ayrıldılar. Ve İmri’ü’l-Ḳays Yemen ḡarafında ḡimyer beglerinden Ḳarmel-nām begden ‘ asker istedi (istedi: -B). Ol beg ‘ avḡ u te’ḡir eyledi. Andan ḡaysere-i Rüm’a gelüp ‘ asker ve yardım istedi. Ḳaysere virmege va’ de eyledi. Meger ḡaysereün bir güzel kız var-ımmış. Ve İmri’ü’l-Ḳays be-ḡāyet güzel olmaḡın birbirine ‘ aşık olup vuşlat vāki’ olmuş. Ḳaysere ‘ asker ḡoşup İmri’ü’l-Ḳays gitdükden şoñra ḡırmāḡ-nām ḡammāz ḡaysere kız ve İmri’ü’l-Ḳays arasında olan aḡvāli bildürmegin ḡaysere aḡulu bir ḡulle gönderüp İmri’ü’l-Ḳays ḡammāma girüp ḡıḡduḡda ol ḡulle-i semūmeyi geyer ve bedeni ḡabarup yaralu olur. Anḡara ya’ nī Engürü’ye varduḡda aḡrılanur ‘ askeri ḡaḡlır. Ve anda ‘ Asīb adlı bir ḡaḡ yanında bir ḡızun ḡabri var idi, anda fevt olup Anḡara’da defn olınmışdır. Tafşili *Taḡrībü’l-Ma‘āhid* dedür.

gögüs kemükleridür ‘izāmu’ş-şadr ma‘nāsına. Ma‘nā-yı mışrā‘-ı evvel, ḥatun ve ‘avratuñ gögsi kemükleri āyine gibi cilālanmış ve mücellà ve yalabımışdur veyā za‘ferān ile cilālanmışdur, dimek olur. Ve bu lafız Rümīdür. Aşılta ‘Arabī degüldür Rüm’ dan alup ‘Arab tekellüm eylemişdür. Ve **za‘ferān** fetḥ-i zā-yı mu‘ceme vü fā ve arasında ‘ayn-ı sākine iledür. Ve **za‘ferān** bir evde olsa sāmmu ebraş ol eve dāḥil olmaz diyü **Ḳāmūs**’ da yazılmışdur. Ve **āyine** medd-i elif ve kesr-i yā ile bunda ve iki yā ile āyine lügatdür. Nitekim Mevlānā Ḥāfız-ı Şirāzī ḳuddise sırruhu bu beyitte iki yā-ıla getürmişdür:

أبينه سكندر جام ميست بنگر
تا بر تو عرضنه دازد احوال ملك دارا⁵¹⁵

Ve āyine Fārsī lafızdur lākin Türkīde isti‘ māli şāyi‘ dūr. Türkīce āyineye gözğü dirler. Ve **māviyye** vāv-ı meksüreden şoñra yā’-i müşeddede ile yine āyinedür ke-enne māya mensübdür. Şuya müşābih olduğıçün (A 35a) aña **māviyye** dinilmişdür. Cem‘ i (İbnü’l-A‘ rābī ḳavli üzre) **māviyy** gelür āyinelere ma‘nāsına (ve **māvin** gelmek nādirdür ve bunuñ ḥükmi **mevā’ind**ür. Ve **māviyy** gāhī **māviyye** de lügat olur, cem‘ olmaz.) Ve **māviyye** bir ‘avrat adıdır ve billūr taşına dirler. Ve **ef‘āl** fetḥ-ile cem‘ dūr, müfredi kesr ü sükün-ıla **fī’ldür** ki işdür.

Nazm:

Diyāşe vü mümāzāt u mizā ne
Gidilikdür şebeş şad pāye söz ḳāl

Şerḥ:

Diyāşe kesr-i dāl-ı mühmele ve yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve şā’-i müşelleşe ile ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā minhu gidilik didükleri ḡayretsizlikdür. Ve ḡayretsiz olan kimseye deyyüş dirler. Ve **mizā’** medd-ile yine gidilikdür (B 23a) müfā‘ ale vezni üzre olan **mümāzāt** gibi. Ve ḥadīşde “الْغَيْرَةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَالْمَدَاءُ مِنَ النِّفَاقِ” vāḳi‘ dūr. Ya‘nī ḡayret ve ḥamiyyet imāndandır ve gidilik nifāḳ u münafıklıkdandır ve hemze yerine lām ile “” ḥadīşdür.⁵¹⁶ المذال من النفاق⁵¹⁶ **mizāl** [mizāl]⁵¹⁷ kesr-i mīm ile **mizā’** ma‘nāsınadır zīrā ehline ḳavvād olana minber vezni üzre mimzel dinilür ve ba‘zılar **mizā’** erkek kimse erleri⁵¹⁸ ḥāşā mine’s-sāmi‘ in ehli

⁵¹⁵“İskender’in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dārā mülkünün durumunu göstereyim.”

⁵¹⁶ -B : من النفاق

⁵¹⁷ mizāl: -B

⁵¹⁸ kimse erleri: kimseleri B

üzerine idhāl idüp tenhā alıkoḡmaḡdur ki biri biriyle mümāzāt eyleyeler. Bu lafız feth-i mīm ve sükün-ı zāl-i mu‘ceme ile⁵¹⁹ olan *mezy* dendür ki mümāzaḡa ve taḡbıl ve oynaşmak ve öpmek (A 35b) vaḡtinde zekerden ḡurüc iden ince ve aḡça şudur ve *mezy* de olan zāl-i mu‘cemedür ve feth-i mīm ve sükün-ı zāl ile *mezy* ve ḡaniyy vezni üzre *meziyy* lügatdür. Nitekim vedyde feth-i vāv ve sükün-ı dāl-ı mühmele ve ḡaniyy vezni üzre vedyyy lügatdür. Ve vedy bevlden şoñra ḡurüc iden aḡça şudur ve meniyy, ḡaniyy vezni üzre şol ḡalīz şudur ki andan veled ḡaşıł olur. Ve bunda ilā vezni üzre minā ve ramiyye vezni üzre meniyye lügatdür ve cem‘i ḡufl vezni üzre munyudur. Ve ḡayretsiz olan kimseye deyyüş dinilmege sebep ne‘üzü bi’llāhi te‘ālā şıfat-ı mezbüre ile muttaşıf olan kimse ḡor ve zelil olduḡıçündür. Zırā deyyüşda ma‘nā-yı zillet vardur. Deyyeşe dirler zellele ma‘nāsına ve ḡariḡun müdeyyeşun dirler müzellel ma‘nāsına. Ve *şebes* feth-i şin-i mu‘ceme ve bā‘-i muvaḡḡade ve meftūḡa ve sā‘-i müselleşe ile çıyan didükleri cānvercikdür ki ayakları çoḡdur Fārsice aña şad-pāye dirler, ke-enne yüz ayaklu dimek olur keşretten kināyetdür. Nitekim *manzūme-i Şāhidī* de vāḡi‘dür.

Mışrā‘ :

‘Aḡreble çıyan adı kejdümdür şad-pāye

Ve *kejdüm* feth-i kāf-ı ‘Arabī ve sükün-ı zā‘-i Fārsiyye ile ‘aḡrebdür, ḡuyruḡı egri olduḡıçün aña *kejdüm* dinilmişdür. Zırā *kej* feth-i kāf ve zā‘-i mu‘ceme vü Fārsiyye ile (A 36a) egri ve *düm* zamm-ı dāl-ı mühmele ile (B 23b) ḡuyruḡdur. Ve çıyana şad-pāye dinilmek ayakları çoḡ olduḡıçündür. (Ve *Żiyā ‘u’l-Hulūm-nām* lügatde çıyana şebes tesmiye olunmaḡ üzerine⁵²⁰ de‘b ve seyr eyledüḡi nesne üzerine teşebbüş ve ta‘alluḡ itdüḡıçündür, dimişdür. Ya‘nī ayaklarıyla yer ve ḡayrı nesne üzre yapışduḡıçün çıyana *şebes* dinilmişdür.) Ve *kāl* sözdür *ḡav*/ gibi. Veyāḡuz *ḡav*/ḡayırda olan söz ve *kāl* u *ḡil*⁵²¹ şerde olan sözdür. Veyāḡuz *ḡav*/maşdar ve *kāl* u *ḡil* ism-i maşdar olalar. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

Nazm:

Di ḡūra ḡamsetü’l-eşbār ḡardaş

Şaḡiḡ oldu vü mühlet virmek imhāl

⁵¹⁹ile: -B

⁵²⁰olunmaḡ üzerine: -B

⁵²¹kāl u ḡil: ḡil B

Şerh:

Ḥamsetü'l-eşbār kabir ve maḳberedür ki Fārsice aña zamm-ı kâf-ı ' Acemiyye ile gür ve Türkice sinle dirler. Ve lafz-ı gür⁵²² bu ma' nāya Türkide şāyi' olmağın sinle yerine getirilmişdür. Ve kabre *ḥamsetü'l-eşbār* didükleri Ferezdağ-nām şā' irüñ işbu beytinde zāhirdür.

Beyt:

مَا زَالَ مُذْعَعَدَّتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ
فَسَمَا وَ أَدْرَكَ خَمْسَةَ الْأَشْبَارِ

beyt-i mezbürda عَقَدَتْ [*akd*] bağlamakdur şedd ma' nāsına ve يَدَاهُ [*yedāhu*] da olan zamir memdühı Yezid bin el-Muhelleb-nām kimseye rāci' dūr ve يَدًا [*yedā*] teşniyedür, müfredi يَدٍ [*yed*] dūr ki eldür ve إِزَارَهُ [*izārehu*] maşūbdur عَقَدَتْ [*akadet*] mef' üli olmağ üzere fā' ili يَدًا [*yedā*] dur. Anuñçün elif-iledür. Ve سَمَا [*semā*] irtefa' a ma' nāsınadır. Ve خَمْسَةَ [*hamse*] beşdür ve أَشْبَارِ [*eşbār*] feth ile cem' dūr. Müfredi kesr-i şin ile şibrdür ki qarışa dirler ki ibhām ve ħinşir ve baş barmağ ile kiçi barmağ arasıdır. İmdi *ḥamsetü'l-eşbār*⁵²³ (A 36b) beş qarış ma' nāsınadır ki murādı kabirdür. Ya' nī, şā' irüñ memdühı olan İbnü'l-Muhelleb sinn-i temize vāşıl olup izār ve serāvīlini bağlayaldan kabre irişinceye dek ve vefāt idinceye dek rif' at ve menāşib-ı ' āliye ve merātib-i refi' a taleb iderdi, dimekdür. Ve *şakik* feth-i şin-i mu' ceme ve iki kâf ile emir vezni üzere qarışdur aḥ ma' nāsına. Qardaşa (B 24a) *şakik* dinilmege sebep *şakik* yarmağ ma' nāsına olan *şakıkd*andır. Ke-enne qarış nesebini qarış nesebinden yarmışdur. Ve *hāzā şakıku hāzā* dirler kaçan bir şeyi iki yarım yarılrsa her yarım ol birine *şakik* olur ke-ennihu iki qarış birbirinden yarılmışdur. Ma' nāda ikisi de birdür. Ve *imhāl* bāb-ı if' ālden maşdardur ve mühlet virmek ma' nāsınadır ve mühlet zamm-ı mīm ve sükün-ı hā ile ism-i maşdardur. Ve maşdarı fethateyn ile *mehekdür* ve hā' nuñ sükünü cā' izdür. Veyā mühlet dağı bu ikisi gibi maşdardur.

⁵²²gür: gūra A

⁵²³Ve *ḥamsetü'l-eşbār*dan murād ba' zılar kavli üzere ḥazret-i ' Alī bin Ebī Tālib kerrema'llāhu vechehu zāhib olduğı nesne murāddur ki ' Alī rağiya'llāhu ' anḥ bulūğı beş qarış ile i' tibār iderdi. Ve ba' zılar *ḥamsetü'l-eşbār*dan murād seyfdür, dirler ki kılıcuñ pek uzunı beş qarış olur. Ve ba' zılar ḥiṭābet ' aşāsı ve degnegi murāddur, dirler ki ol degnek mülük ve pādişāhlara maşşūşdur. *Ebyāt-ı Mütevassıt* şārihi Mevlānā Kemāl bin ' Alī bin İshāğ ve Mevlānā İmām Süyüṭi *Ebyātu Muğni'l-Lebib şerḥinde* böyle yazmışlardır. (Bu derkenar B'de yoktur.)

Nazm:

Di iğrindā' vü isrindā' qahra
Ki ya' nī gālib olmak yıllar aḥvāl

Şerh:

İğrindā' kesr-i hemze ve sükün-ı gayn-ı mu' ceme ve kesr-i rā'-i mühmele ve sükün-ı nūn ve dāl-ı mühmele ve medd ile if' inlā' bābından maşdardur. Ve bu bābuñ bināsı lāzım içündür; lākin bu iki kelime ta' diye içündür. (A 37a) Nitekim İmām-ı A' zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Ḥanīfe Nu' mān bin Şābit rahmetu'llāhi 'aleyh *Maqşūd-nām* muhtaşar-ı mübarekde *ve kelimeteyni min-bābi if'anlā fe-ennehumā müte'addiyāni ve humā isrendāhu ve iğrandāhu*, demişdür. *Ve iğrandāhu* şīğa-i māzī ile aña qahr eyledi ve galebe eyledi urmaq ve sögmek ile dimekdür. Ve nazımda vāqī' olan maşdar olmak üzredür. Ve *isrindā'* nūn'dan gayrı ḥurūf-ı mühmele ile i'tilā' ve iğrindā' ma' nāsınadır. Ve *aḥvāl* cem' dūr, müfredi fetḥ ü sükün ile *ḥavldur* ve *ḥavlyıldur* fetḥateyn ile olan sene gibi. Yıla *ḥavl* dinilmek döndüğüçündür.

Nazm:

Ne 'aḳḳār em otı cem' i 'aḳāḳīr
Di yaşdaşa lideh hem tirb ü nefis āl

Şerh:

'*Aḳḳār* 'ayn-ı mühmeleden soñra ḳāf ile kettān vezni üzre otlardan ve ot köklerinden anuñla em ve 'ilāc olınan otdur. Ve 'ilāc u devāya ḳatılan ve ḳonılan otlara iki ḳāf-ıla 'aşāfir vezni üzre 'aḳāḳīr dirler. Ve *lideh* kesr-i lām ve fetḥ-i dāl-ı mühmele vü muḥaffefe ile (B 24b) hibe vezni üzre bunda yaşdaş ma' nāsınadır ki yaşda berāber olandur. Cem' i kesr-i lām ve dāl-ı muḥaffefe ile *lidātdur*. Ve *lideh*de olan hā vāv-ı maḥzūfeden ivāzdur nitekim 'ide ve hibede olan hā vāv-ı maḥzūfeden ivāzdur. Ve *tirb* (A 37b) (*Ḳāmūs şerḥinde*⁵²⁴ yazıldığı üzere)⁵²⁵ kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve sükün-ı rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḥḥade ile yaşdaş ma' nāsınadır. Şimdicek geçen *lideh* gibi Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı 'Azīm'de “وَكُوَاعِبٌ أَتْرَابًا”⁵²⁶ vāqī' dūr. Āyet-i kerīmede *etrāb* cem' -i *tirb*dür.

⁵²⁴ *Ḳāmūsul-Muḥīṭ* (*Muḥīṭ*: -B) şāriḥi Mevlānā efḍalü'l-müte'aḥḥirīn ekme'lü'l-'ulemā'i'l-mütebaḥḥirīn Mışru'l-maḥmiyye'de ḳāṭin ve maḥrūşa-i Mışr'da sākin 'Abdu'r-Ra'ūf el-Münāvi'dür.

⁵²⁵ yazıldığı üzere: -B

⁵²⁶ “kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nebe 78/33.

Ve *āl* bunda nefis ma‘nāsınadır. Kelāmu’llāh’da “أل موسى وال هرون”⁵²⁷ vāki‘dür ve nefis ile tefsir olınmıştır.

Nazm:

‘Amelles Mādir u ‘Urķūb u ‘Abbūd
Ṭuveys u Duķķa erler adı beñ hāl

Şerh:

‘*Amelles* hüruf-ı mühmele ve lām-ı müşeddede ve feteḥāt ile bir kimsenüñ adıdır ki anasına bār idi. Ve arķasına bindürüp anasını ḥacc-ı şerīfe iledürdi. Anuñ için dillerde ḍarb-ı meşel olup nāmı yād olunur. Bir kimse ziyāde eylik eylese ḥaķķında *eberru mine’l-‘Amelles* dirler ya‘nī fülān kişi vālidesini arķasıyla ḥacca ileden ‘Amelles’den eyülikle ziyādedür. Ve *Mādir* hüruf-ı mühmele ile buḥl ile ma‘rūf ve nā-keslik ile mevşūf bir kimsenüñ laķabıdır ki adı Muḥāriķ’dür. Benū Hilāl bin ‘Āmir bin Şa‘şa‘a’dandır. Bir gün baḥīl-i mezbūr ve nā-kes-i mesfūr devesini ḥavzdan şuvarur. Ḥavz içinde azacuk şu ḳalur, ol azacuk şudan kimse içmeye diyü buḥl ve nā-kesliğinden kendü ḥavzı içinde (A 38a) oturup murdārlar ve ḥavzı anuñla medr ider. Bir kimse be-gāyet baḥīl olsa anuñ ḥaķķında ḍarb-ı meşel olan *ebḥalu min-Mādir* ‘ibāretini söylerler. Ya‘nī fülān kişi Mādir’den daḥı baḥīldür, dimekdür. Ve ‘*Urķūb* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele vü mażmūme ve sūkūn-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı ḳāf ve bā’-i muvaḥḥade ile ‘unḳūd vezni üzre ‘Amālīķ’den (B 25a) bir racül adıdır⁵²⁸ ki ihlāf-ı va‘dde ḍarb-ı meşel olmuştur.⁵²⁹ Zirā zamānında ekzeb-i nās ve aḥlef-i unās idi. Bir gün bir ḳarındaşı geldi ve ‘Urķūb’dan bir

⁵²⁷“...Mūsā ailesinin, Hārūn ailesinin...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/248.

⁵²⁸‘Urķūb ‘Amālīķ’den bir racül olmak Ebū ‘Ubeyde ḳavlidir. Ve ammā Celālū’d-dīn es-Süyūṫī Yehūd-i Ḥayber’den bir Yehūdī olduğunu *Cāmi’ü’l-Emşāl*-nām kitābdan naḳl eylemiştir. Ve *Cāmi’ü’l-Emşāl*, Ebū ‘Alī Aḥmed bin İsmā‘il en-Naḥvī mü’ellefātındandır. Ve bu iki rivāyet *Müzḥir*-nām lügatde yazılmıştır.

⁵²⁹Ve şā‘irüñ bu beytinde murādı ol buḥl ile ma‘rūf olan ‘Urķūb’dur. Ol beyit budur:

وَعَدْتُ فَكَانَ الْخَلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً
مَوَاعِيدَ غَرْقُوبٍ أَخَاهُ يَبْتَرِبُ

(Söz verdin ama sözünü tutmamak da senin huyun. ‘Urķūb’un vaatleri Yetrib’li kardeşine.)

Ve bu beyitte ekşer-i ruvāt şā’-i müşelleşe ile okuyup Medīne-i Münevvere murād iderler. Ammā İbnü’l-Kelbī bunı inkār eyledi. Ve şā’-i müşelleşe ile degüldür, belki iki nokḳtalı tā’-i ḳaraşet ile Yetrib’dür ve Yetrib Yemāme’ye yakın bir yerdür. Ve ‘Urķūb şol ‘Amālīķa’dandır ki Medīne-i Münevvere’ye nāzil olmamışlardır, didi. *Dürretü’l-Ġavvāş*’da Mevlānā Ḥarīrī böyle yazmıştır. Ve *Ķāmūsu’l-Muḥīṫ* şerḥinde Yetreb tā’-i müşennāt ve fetḥ-i rā’-i mühmele ile yemne‘u vezni üzre Yemāme ḳurbında bir yerdür, dimişdür. Ve şāḥibü’l-*Ķāmūs* bu beyitte murād olan Yetreb’dür tā’-i ḳaraşet ile şā’-i müşelleşe ile Yeşreb degüldür, didi. Ve bu beyit Eşca‘i-nām şā‘irüñdür.

nesne istedi ‘Urķūb “ İzā ʔala‘ a nahli.” didi, ya‘ nī “Ĥurmā⁵³⁰ ağacı kaçan⁵³¹ çiçeklense ol vaķit gel, saña ĥurmā vireyüm.” didi. Ķarındaşı ĥurmā böyle olduķda gelüp va‘ desi üzre luṭf u iĥsānından recā eyledi. ‘Urķūb-ı kezūb “İzā ebleĥa.” didi, ya‘ nī “Ĥurmā ĥoruk olduķda gel, vireyüm.” didi. Ķarındaşı ĥurmā ĥoruk olduķda geldi ve andan mürüvvet ü iĥsān niyāz eyledi. ‘Urķūb-ı kezūb “İzā ezhā.” didi. “Ķaçan ĥurmāda ĥumret u Őufret ve kıızıllık ve Őarullık belürdüķde ve alacalanduķda gel, vireyüm.” didi. Ķarındaşı ĥurmā busr u zehv ve alaca olduķda geldi ve ĥurmā niyāz eyledi. Luṭf u iĥsānı meslūb ‘Urķūb-ı ma‘ yūb u (A 38b) ekzēb “İzā erṭab.” didi, ya‘ nī “Ĥurmā kaçan yetişüp ruṭab olıcaķ gel.” didi. Ķarındaşı ĥurmā kemāl-ile yetişüp yaŐ ĥurmā olduķda gelüp ‘arz-ı niyāz eyledi. ‘Urķūb-ı nā-maĥbūb u nā-ĥūb “İza’tmera.” didi ya‘ nī “Ĥurmā temr olduķda gel vireyüm.” didi. ‘Urķūb, ĥurmā temr olduķda gice ile kesüp aldı ve götürdi ve ĥarındaşına bir nesne ve bir zerre virmedi. Ve ‘Urķūb ĥulf-i va‘ de ve kizb-i tamām ile iŐtihār-ı tām bulup ‘Arab *mevā’idu ‘Urķūb* ‘ibāretini ol kezūb u ma‘ yūb ĥaķķında ḏarb-ı meŐel kıldılar. Ve ‘*Abbūd* bā’-i muvaĥĥadeden ĥayrı ĥurūf-ı mühmele ile tennūr vezni üzre ziyāde uyuyıcı bir erdür ki yedi ĥün ve bir ĥavilde yedi yıl odun kesecek yerde uyumuŐdur. ĤadīŐ-i mu‘zalden “إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ دُخُولًا الْجَنَّةَ عَبْدٌ أَسْوَدٌ يُقَالُ لَهُ عَبْدٌ” vāķi‘dür. Ya‘ nī; cennete girmekde ādem oĥlanlarının evveli ve cümleden evvel cennete giren ‘Abbūd’dur. Ve bu ‘Abbūd didükleri (B 25b) ĥara ĥuluñ ĥikāyeti böyledür ki Ĥaķ sübhānehu ve te‘ālā ‘azze ve celle ve ‘alā bir köy ĥalkına bir peyĥamber gönderdi. Anlardan ĥiĥbiri imān getürmedi illā iŐbu ‘Abbūd-nām ĥaraķul imān getürdi. Ol köy ĥalkı bir çuķur ĥazdılar ve peyĥamberi dutup ol çuķur içine ĥodılar ve çuķur ağzına bir taŐ (A 39a) ĥodılar. Ol ĥara ĥul odunlĥa giderdi odun kesüp götürüp Őatardı ve bahāsiyla yiyecek ve ićecek Őatun alup ol çuķura gelürdi. Ĥaķ te‘ālā aña mu‘in olurdu. Ol büyük taŐı ĥaldurup peyĥambere yiyecek ve ićecek virürdi. Bu ĥāl üzre iken bir ĥün odun kesüp rāĥat olmaķ için oturdu ve Őol yanı üzre yere yatdı. Tamām yedi yıl uyudu ve anda ĥaldı. Bir ĥün uyķudan uyandı bir sā‘at uyudu Őanneyledi ve ol vaķit baĥladuĥı bir ĥucaķ odunu alup köyine geldi. Odunu Őatup ṭa‘ām ve Őarāb aldı ve andan Őoñra ol çuķura geldi, peyĥamberi anda bulamadı. Zīrā ol ĥavim peyĥamberi çuķurdan çıķarmıŐlardı. Ol peyĥamber anlara “Ol ĥara ĥul nice oldu ve ne yerdedür?” diyü su’āl iderdi. Anlar “Bilmezüz, ĥandadır?” dirlerdi. Őoñra ‘Abbūd bu ĥadar zamān uyķuda olduĥını bildiler ve *nevmu ‘Abbūd* diyü ḏarb-ı meŐel eylediler.

⁵³⁰ĥurmā: ĥurmām A

⁵³¹kaçan: -B

Bir kimse ziyāde uykucu olsa anuñ uykusına *nevmu* ‘*Abbūd* dirler. Ve *Tuveys* şīga-i taşgīr ile bir muhāneş kimsenüñ adıdur şe’āmet ve nā-mübārek olmağda ɗarb-ı meşel olmışdur. Ve *eş’emu min-Tuveysin* ziyāde meş’üm u muhāref olan kimseye dirler. (A 39b) Ve bunuñ aḥvāli mufaşşal u meşrūḥ on beşinci kıt’ada zıkr olınmışdur. Ve *Duḳka* dāl-ı mühmele ve kâf-ı müşeddede ile bir mecnūn u dīvāne kimsedür. Cününü ɗarb-ı meşel olup bir kimse mecnūn olsa *Duḳka’dan* (B 26a) *ziyāde mecnūndur* diyecek yerde *ecennu min-Duḳkatın* dirler. Ve *ḥāl* ḥā’-i mu’ceme ve elif-ile gevdede olan beñdür ki rengi bedene muḥālifdür şīn-i mu’ceme ile olan şāme gibi. Ve *ḥāke* olan elif yā’dan maḳlūbedür. Ve beñlü olan kimseye *aḥyel* ve *maḥīl* ve *maḥyūl* dirler aḥmed ve mebi’ ve mebyū’ vezni üzre. Ve beñlü ‘avrata *ḥaylā* dirler ḥamrā’ vezni üzre ki fetḥ ve sükūn ve medd-iledür.

Nazm:

Besūs u Suḥr u Ḥavmel daḥı Zerḳā’
Zenān adı durur ḳalbur ğırbāl

Şerḥ:

Besūs fetḥ-i bā’-i muvaḥḥade ve iki sīn-i mühmele ile bir ‘avrat adıdur ki anuñ sebebi ile kırk sene iki t̄ā’ife arasında ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl vāḳi’ olmışdur. Hikāyeti budur ki Besūs-nām ‘avrat ki Cessās bin Murreti’ş-Şeybānī ḥālesidür. Mezbūrenüñ bir dişi devesi var-ıdı ki adı Serāb idi. Bir gün ol deve Küleyb-nām kimsenüñ ḳorusına girdi ve bir ḳuşuñ yumurdasını ḳırdı. Küleyb anı görüp deveye bir oḳ atup memesine urdı. (A 40a) Cessās anı görüp ḳalkup Küleyb üzerine şıçrayup öldürdi. Bunuñ sebebi ile Bekr ve Tiğleb ki Vā’il oğullarıdır, mā-beynlerinde ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl vāḳi’ oldı. Ve kırk seneye dek muhārebe ve muḳātele vāḳi’ olup cānibeynden niçe kimseler ḳatlı olındı. Ve ‘Arab *ḥarbu’l-Besūs* diyü ɗarb-ı meşel eylediler. Cevherī *Şiḥāḥ*’ında böyle yazmışdur, fe-emmā şāhib-i *Ḳāmūs* ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Ḳuddūs, Besūs bir meş’üme vü nā-mübārek ‘avratdur ki anuñ erine üç ‘aded da’vāt-ı müstecābāt virilmiş idi, dimişdür. Ve işbu ‘avratuñ ve erinüñ aḥvāli on sekizinci kıt’ada beyān olınmışdur. Ve *Suḥr* ḥurūf-ı mühmele ile bir ‘avratdur ki andan luḫ u kerem ü iḥsān şādır olup iḥsānı üzre ‘iḳāb u luḫ u keremi muḳābelesinde (B 26b) ‘azāb olınmışdur. Ve *mā lī zenbun illā zenbu Suḥrin*⁵³²

⁵³²“Benim Suhr’un suçundan başka bir suçum yok.”

darb-ı meşelde nāmı mezkūr olmuştur. Bir kimseden luṭf u iḥsān u birr-i bī-pāyān şadır olup luṭf u iḥsānına göre ḥimāyet ü ḥizmetine ri‘āyet olunmasa belki ittifaḳ-ı erbāb-ı nifāḳ ile ḥaḳāret ve ihānet olınsa anuñ ḥaḳḳında ehl-i ‘aql u fikr *mā lehu zenbun illā zenbu Suhrin* dimeleri muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. Ve *Havmel* ḥurūf-ı mühmele ve fetḥateyn ile kevşer vezni üzre bir ‘avrat adıdır ki (A 40b) anuñ bir dişi köpegi var-ıdı gündüz aç dutardı ve gice ile ol köpek anı ḥıfz u ḥirāset iderdi ve ol ‘avratı beklerdi. Dermend ü bī-çāre köpek āḥirü’l-emr açlıḳdan kendü ḳuyruḳını ekl eyledi. Ve ‘Arab arasında meşhūr olup *ecva‘u min-kelbeti Havmelin*⁵³³ darb-ı meşel oldı. Bir kimse be-gāyet aç ve ziyāde perişān-ḥāl ve muḥtāc u keşirü’l-iḥtiyāc ve efvāc-ı faḳr u cū‘ anı yaḡma vü tārac eyler olsa anuñ ḥaḳḳında bu darb-ı meşel söylenür. Ve *Zerkā*’feth-i zā-yı mu‘ceme ve sükün-ı rā’-i mühmele ve ḳāf ve medd ile bir ‘avrat adıdır ki üç günlük yerden atluayı görürdi. Adı feth-i yā’-i müsennāt-ı taḥtāniyye ile Yemāme idi. Ve *Zerkā*’ḥamrā’ vezni üzre gök gözlü ‘avratdır ki gök gözlü ere *ezraḳ* dinilür aḥmer vezni üzre. Ve *gurbāl* kesr-i ḡayn-ı mu‘ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile ḳalbur didükleridür ki anuñla elerler.

Nazm:

Muḥāref nā-mübārek epsem olmaḳ
Ne iḥrinmās u iḥrimmās ve çaḡ ḥāl

Şerḥ:

Muḥāref zamm-ı mīm ve ḥā’-i mühmele ve rā’-i meftūḥa vü mühmele ve fā ile mübārek olmayan ere dirler. *Raculun muḥārefun* dinilür naşibi eksük ve māl ve rızḳı ziyāde olmaz ere menḳūşu’l-ḥazzi lā-yenmülehu mālun ma‘nāsına ve *raculun müḥārefun* dirler *raculun maḥrūmun* ma‘nāsına ki *raculun mübārekun* ḳavlinüñ (A 41a) ḥilāfidur. Ve mübārek *bürkedendür* ve *bürke* zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ve sükün-ı rā ile ḥavz ma‘nāsına meşhūrdur lākin kütüb-i (B 27a) luḡātde kesr-ile mażbūtdur. Ve ḥavza *birke* dinilmek içinde şu durduḡıçındur. Zīrā her şey’ ki dā’im ü şābit olsa *bereke ş-şey’u* dirler şebete ve ḳāme ma‘nāsına. Ve bereket ki nemā ve ziyāde ve sa‘ādet ma‘nāsınadır, bundandır zīrā nemā ve ziyādelikte şebāt ve ṭurmaḳ ma‘nāsı vardır. Ve *iḥrinmās* kesr-i hemze ve sükün-ı ḥā’-i mu‘ceme ve kesr-i rā’-i mühmele ve sükün-ı nūn ve mīm ve elif’den soñra sīn-i mühmele ile maşdardur. Ve sükūt ve epsem olmaḳ ma‘nāsınadır. Ve nūn’ı mīm

⁵³³“Havmel’in köpeğinden daha aç.”

kılıp idgām ile **ihrimmās** yine bu ma‘nāyadır hā’ ve rā’-i mühmeleteyn ve kāf ve šin-i mu‘ceme ile olan iħrinkāş gibi. İşbu üç kelime ki sükūt ma‘nāsınadır if‘inlāl bābındandır. Ve **hāl** hüruf-ı mühmele ile vaķit ma‘nāsınadır ki Türkīce aña çağ dirler. Nitekim tazelik çağı ve öyle ve ikindü çağı dinilür ve Fārsīde vaķte hengām dirler.

Nazm:

Uğursız enked ü meş’üm u meşyüm
Di beñlüye hem eşyem hā’ sen al

Şerh:

Enkednün’dan ğayrı hüruf-ı mühmele ile aħmed vezni üzre uğursız ve şe’āmet üzre olan er kimsedür. (A 41b) *Tercemān-ı Şihāh* ‘ibāreti budur. **El-enked** uğursız, yatlu kişi meş’üm gibi. Ve *Ķāmūs*’da, *raculun enkedu şu ‘mun ‘asirun vāķi*’dür. Ya‘nī su’ālī çok ve nā’il ve irişdüĝi mālī az ve işi şarb ve güc kimse. Ve cem‘inde *ķavmun enkādun ve menākidu* dirler. Ve **meş’üm** fetħ-i mīm ve sükün-ı šin-i mu‘ceme ve hemze ile yine uğursız kimsedür. Ve hemze yerine yā’-i müşennāt-ı taħtāniyye ile **meşyüm** beñlü olan kimsedür aħmed vezni üzre olan **eşyem** ve aħyel gibi ve mebī‘ vezni üzre olan maħīl ve mebyū‘ vezni üzre olan maħyūl gibi. Ve bu iki lafız *şāmedendür* ki beñdür. Ve bunuñ cem‘i hā’sız *şāmdur* ve bunda olan elif yā’dan munķalibedür. (B 27b) Ve **hā**’ķaşr-ıla ve medd-ile cā’izdür. Nitekim işbu manzūmede medd-iledür. Ve **hā**’ism-i fi‘ldür ve fi‘lden murād *ħuzdur* ki *sen al* ma‘nāsınadır. Ve bunuñ taşrīfinde beş lügāt vardır. **Evveli** hā üzerine kāf ziyāde kılınup *hāke, hākumā, hākum, hāķi, hākumā, hākunne* dinilmekdür. **Şānī** kāf yerine hemze ile olmaķdur, ol vaķit taşrīfi böyledür: *hā’e, hā’umā, hā’um ve hā’umū*. Müfred müzekkerinde fetħ-i hemze, teşniyesinde zamm-ı hemze cem‘-i müzekkerinde zamm-ı hemze ve mīm-i sākine ile veyā cem‘-i müzekkerinde zamm-ı hemze ve mīm-i maźmūmeden (A 42a) soñra vāv-ıla ve mü’ennesinde *hā’i, hā’umā, hā’unnedür*. Müfredinde kesr-i hemze ve teşniye ve cem‘de zamm-ı hemze iledür. **Şāliş** kāf ve hemze cem‘ olınup ‘alā-küllī hāl hemze meftūħa ve kāf taşrīf olunmaķ iledür ve taşrīfi böyledür: *hā’eke, hā’ekumā, hā’ekum, hā’eki, hā’ekumā, hā’ekunne*. **Rābi**‘ *rāmi, rāmiyā, rāmū, rāmi, rāmiyā, rāmiyen* vezni üzre taşrīf olunmaķdur. **Ĥāmis** hemze-i sākine ile **hā**’dinmekdür heb vezni üzre taşrīfi böyle olur: *hā’, hā’ā, hā’ū, hāyi, hāā, ha’ne* üçi muħātab ve üçi muħātabe olmaķ üzre.

Nazm:

Gedālīk uğrılık halle vü selle
Bir er İbnü'l-Müzellağ dayıdur hāl

Şerh:

Halle feth-i ha' -i mu' ceme ve teşdîd-i lām-ıla fağr u haşāşe ve hācet ma' nāsınadır. **Halle** şülāşiden ve *ehall* mezīdātından ihtāce ma' nāsınadır ve *ehallu* şīğa-i tafđil ile efkaru ma' nāsınadır. *Raculun muğillun ve muğtellun ve halilun mu'dimun fağırın* ma' nāsınadır. Ve **selle** feth-i sîn-i mühmele ve teşdîd-i lām ile uğurlamağdur. Feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i rā ve kâf-ı meftūha ile olan seriğā ma' nāsına.

el-Emsāl: *El-halletu ted'ū ile's-selleti* (A 42b) đurüb-ı emşāldendür. Ya' nī fağr u ihtiyāc ve haşāşe ve açlık uğurlamağa ve hırsızlığa da' vet ider.

Ve **İbnü'l-Müzellağ** zamm-ı mīm ve feth-i dāl⁵³⁴ (B 28a) ve lām-ı müşeddede vü meftūha ve kâf ile mu' azzam vezni üzredür. Ve anda olan dāl⁵³⁵-ı mu' ceme ve mühmele olmak rivāyet olınuğı *Envāru't-Tenzil hāşiyesinde* Mevlānā Sa' dī Çelebi rağmetu'llāhi ' aleyh ve *Mükemmel* şāhibi taşriğ u tavziğ eylemişlerdür.

el-Emsāl: *Eflesu min-ibni'l-Müzellağ* đurüb-ı emşāldendür. Ya' nī fülān kimse İbnü'l-Müzellağ'dan dağı müflis ü mülfecdür. Be-ğāyet müflis ü mülfec olan kimse hağğında bu đarb-ı meşeli dirler. Ve **İbnü'l-Müzellağ** ' Abd-i Şems'den bir racül idi ki kendüsi ve babası ve ecdādı küt-ı leyle ve bir gicelik azık bulmamışlardur. İlfāc ü iflās ile mezbūr beyne'n-nās şehir ü meşhūr ve eşedd-i haşāşe vü ihtiyāc ile elsinede mezkūrdur. Sūretü'l-Kehf hāşiyesinde Mevlānā Sa' dī Çelebi ve *Mufaşşal* ve *Mükemmel* şāhibleri ef' al-i tafđilde böyle yazmışlardur. Ve **İbnü'l-Müzellağ** müddet-i ' ömrinde küt-ı leyle bulmaduğını ve babası ve ecdādı iflās ile ma' ruf olduklarını *Mükemmel* şāhibi taşriğ ü beyān ve tavziğ ü ' ayān eylemişdür.

Ve (A 43a) **hāl** hā' -i mu' ceme ve vāv'dan munğalibe elif ile dayı didükleridür ki ana kardeşidur ehu'l-üm ma' nāsına. Cem' inde *ahvāl* dinilür feth-i elif ile ve *ahvile* dinilür kesr-i vāv-ıla. Ve *huvül* dinilür zamm-ı hā' ve vāveyn ile ve mü'ennesinde hā ile *hāle*

⁵³⁴dāl: zāl B

⁵³⁵dāl: zāl B

dinilür ya' nî ana kız karındaşına ki Türkide aña deyze dirler. Kezâ fi'l-*Kāmūs ve'l-Kābūs*.⁵³⁶

Nazm:

Nedür berde vü tuhme imtilādur
Seraṭ yutmaq ḍalūl azgun u hem ḍāl

Şerḥ:

Berde fetḥ-i bā' -i muvaḥḥade ve sükün-ı rā' -i mühmele ve dāl-ı mühmele vü meftūhadan şoñra hā ile. Ve rā' nuñ fetḥi cā' izdür. Ammā bunda vezin sükün iktizā ider. Ve *tuḥame* zamm-ı tā' -i müşennāt-ı fevḳāniyye ve fetḥ-i hā' -i mu' ceme ve mīm-i meftūhadan şoñra hā ile. Ve ḥā' nuñ sükünü şı' rde vezn için vāḳi' dūr. Nitekim bunda vezn için ḥā' sākındur. İki de ṭā' am ve yimekten irişür buredā' ve marāzdur, aña Türkide imtilā' dirler. Ve *tuḥamede* olan tā' aşılarda vāv idi, imdi *tuḥame* aşlı humeze ve lumeze vezni üzere *vuḥamedür*. Ve *ṭā' amun vaḥimun* muvāfiḳ olmayan yimekdür. (A 43b - B 28b) Ve imtilā' ider ṭā' am ve yimege *ṭā' amun methametun* dirler fetḥ-i mīm-ile mertebe vezni üzere. Ve *methame* aşlı *mevḥamedür* kesret-i isti' māl ile tā-yı aşliyye vehm ile tā ile methame dimişlerdür. Ve *tuḥame* cem' i *tuḥam* ve *tuḥamāt* dūr zamm-ı tā ve fetḥ-i şāniyle. Ve ḍaraba ve ' alime bāblarından şülāşide *taḥime* dinilür ittaḥame ma' nāsına, ya' nî imtilā' oldı. Ve *ethameti' t-ṭā' am* dirler if' āl bābindan *yimek anı imtilā itdi* ma' nāsına. Aşlı *evḥamedür*. Ve *seraṭ* ḥurūf-ı mühmele ve fetḥateyn ile naşara ve ferihā bāblarından ibtilā' ve yutmaq ma' nāsına maşdardur fetḥateyn ile *seraṭān* ve istif' āl bābindan *istirāṭ* ve tefe' 'ül bābindan *tasarruṭ* gibi.

el-Emsāl: *El-aḥzu surreytā ve'l-każā' u durreytā* ḍurūb-ı emşāldendür. *Aḥz*, almak ma' nāsınadır ve *surreytā* ve *durreytā* evvellerinde zamm ve kesr cā' izdür ve ikinci vāḳi' ḥarfleri meftūhlardur. Ve *surreytā* ve *durreytā* zamm ve taḥfifle cā' izdür, ma' nāsı deyn ve borç almak yutmaq dūr. El-ān kimse aldığını yudar şāḥibi teḳāzā eyledükde ızrāṭ ider ve ḥaḳ taleb olındukda zuraṭa itdürür, dimekdür. *Ve lā-tekun hulven fe-tusterat ve lā-murren fe-tu' tekā* (A 44a) ḍurūb-ı emşāldendür. *Hulv* zamm ile datludur ki murr zıddıdır ve *tu' tekā a' kaytu' ş-şey* 'dendür. Ya' nî, açlığında ben bir şey' ağızımdan giderdüm. Bunda

⁵³⁶ *ve'l-Kābūs*. -B

hemze izāle içündür *eşkeytuhu* hemze'si gibi. Ma' nā-yı darb-ı meşel; sen datlu olma ki yudulmayasın ve acı olma ki ağızdan atılmayasın, dimekdür.

Ve yola⁵³⁷ sîn ve şād ile *sirāṭ* ve *şirāṭ* dirler sîn ile aşıldur. Lākin ṭā'-i ḥurūf-ı müsta' liye ve mechüreden ve sîn ḥurūf-ı münḥafide vü mehmüsedden olmağın ṭā' ve sîn arasında tenāfir ve şıkalun [min]-mā vardır. Anuñçün sîn şād'a kalb olunup *şirāṭ* didiler. Ve ṭarīḳ ve sebīl ve yola *sirāṭ* dinilmege sebep ve vech-i tesmiye *sirāṭ* yutmaḳ ma' nāsına olan *seraṭ*dan müştakdur. Yol sâbile ve ebnā'i's-sebīli ve (B 29a) geçüp gidenleri yutduğıçün aña *sirāṭ* dinilmiştir. Nitekim yol ortasına ve ulu yola fetḥ-i lām ve kāf-ı meftūha ile leḳam dirler. Er loḳmayı ḥalḳ ve boğazı içine gā'ib eylediği gibi yol daḫı māşī ve mārī ve geçen kimseleri gā'ib idüp yutduğıçün aña leḳam dimişlerdür. Ve 'inde'l-ba'z ṭarīḳ ve yola *sirāṭ* dinilmek geçüp giden kimseler yolu ke-enne yutduklarıçündür. Ve leḳam dinilmek kezālik yolu yidükleriçündür. Nitekim *ekele'l-mefāzete* dirler ya'nī fülān beriyyeyi yedi ve ḳaṭ' eyledi ma' nāsına. (A 44b) Ve *sirāṭ* müzekker ve mü'enneş olmaḳda ṭarīḳ gibidür. Ṭarīḳ nice müzekker ve mü'enneş olursa *şirāṭ* daḫı müzekker ve mü'enneş olur. Tezkir-i luğa, Benī Temīm ve te'nīs-i luğa, Ḥicāz'dur. Müzekker isti' māl olunursa cem'-i ḳilleti ef' ile ve cem'-i keşreti fu' ul üzre olur ḥimār ve aḥmire ve ḥumur gibi ve mü'enneş isti' māl olunursa ḳiyās zīrā' ve ezrā' gibi olmaḳdur. Kezā fi-*Hāşiyeti Şeyḫzāde 'ale'l-Kādī*. Ve *ṭarīḳ* cem' i *eṭruḳ* ve *ṭuruḳ* ve *eṭriḳā'* ve *eṭriḳadur* ve cem'-i cem' i *ṭuruḳāṭdur*. Ve *sebīl* müzekker ve mü'enneş olur. Kelām-ı Kadīm'de “قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي”⁵³⁸ vāḳi' dūr. Mü'enneş ḳılınmaḳ üzre “وَأَنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا”⁵³⁹ vāḳi' dūr. Müzekker⁵³⁹ ḳılınmaḳ üzre ve yola ṭarīḳ dinilmege sebep ṭarīḳ maṭrūk ma' nāsınadır. Ya'nī gelinmiş ve urulmuş yola gelinüp ayaklar ile urulup depildüğüçün aña ṭarīḳ dinilmiştir.

Mes'ele: *Ṭarīḳ* ve *sebīl* ve *şirāṭ* arasında fark nedir?

Cevāb: *Sebīl*, mu' tādü's-sülūk olan yoldur ve *sirāṭ* ve *şirāṭ* yine mu' tādü's-sülūk olan yoldur. Lākin gāliben müstaḳim ve toğrı olana dirler ve *ṭarīḳ* muṭlaḳ yoldur gerek mu' tādü's-sülūk olsun ve gerek müstaḳim olsun ve gerek olmasun. Eyle olsa *şirāṭ* cümleden eḥaşş ve *sebīl* ṭarīḳden eḥaşş ve *ṭarīḳ* cümleden e' amdur. Kezā fi-*Fethi Celiliyye*⁵⁴⁰ 'ale'l-Kādī.

⁵³⁷-sîn ve acı olma ki ağızdan atılmayasın dimekdür. Ve yola: -B

⁵³⁸“De ki: ‘İşte bu benim yolumdur...’” *Kur'ân-ı Kerîm*, Yusuf 12/108.

⁵³⁹“...Dogru yolu görseler onu yol edinmezler...” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/146.

⁵⁴⁰*Fethi Celiliyye: Fethi'l-Celile* B

Ve **ḍalūl** ra' ūf vezni üzre (A 45a) azgün olan kimsedür lām-ı müşeddede ile olan **ḍāll** gibi. İkisi de **ḍalāl**den (B 29b) müştakdur ve aşılta **ḍalāl** ğaybūbe ve helāk ma' nāsınadır. *Ḍalle'l-lebenu fi'l-mā'* dinilür *süd şu içinde ğā'ib ve helāk oldı* diyecek yerde. Ve ism-i maşdarı zamm-ı ḍād ile **ḍulldür**. Ve ḍurūb-ı emşalde *huve ḍullun bin ḍulin* didükleri bundandır. Kaçan bir kimse ma' rūf kişi olmasa ve babası daḥı ma' rūf olmasa bu ḍarb-ı meşeli anuñ ḥaqqında dirler ve *huve ḍalālu bin talālī* yine bu maḳūle kimse ḥaqqında ḍarb-ı meşel kılinur. Ve **talāl** feth-i tā'-i müsennāt-ı fevḳāniyye ile ḍalāl vezni üzre itbā' dur. *Raculun ḍāllun tāllun ve cā'e bi'd-ḍalāleti ve't-talāleti* dirler azgün ma' nāsına.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' il
 'Ināyet kıl bize ey Ḥayy u Fa' 'āl

Şerḥ:

Ey feth-i elif ve sükün-ı yā ile key vezni üzre münādā-yı ḳarīb için bir ḥarfdür. Nitekim *ey zeydun aḳbil* dinilür, *ey Zeyd gel beni ḳarşula* ma' nāsına.

el-Ḳıṭ' atü's-Şālişetü fi'l-Baḥri'r-Remeli'l-Müşemmen:

Remel feth-i mīm-ile doḳumaḳ ma' nāsınadır nesc gibi *remeltü'l-ḥaşıre* dirler, *ben ḥaşırı doḳudum* diyecek yerde. Fā' ilātün vezni ile mevzün beyte **remel** dinilmek evtādı ḥaşır gibi muntazam (A 45b) olduğıçündür. Veyā **remel** hervele ve yelmek ma' nāsına olandan me' ḥūz ola. **Baḥr-i remel** recez ve ğayrıya nisbet tizce olduğün ana **remel** dinilmişdür. Kezā fi-*Şerḥi'l-'Arūz* li'l-Endelüsī. Ve **müşemmen** mu' azzam vezni üzre şol beyitdür ki anuñ erkānı sekiz ola. Meşelā, işbu ḳıṭ' ada **baḥr-i remel** için sekiz rükün bir beyitte mevcūddur ve taḳṭī' i böyledür: Tañrı zü'l-cüb **fā' ilātün** büredür dā **fā' ilātün** ḥı sileṭli **fā' ilātün** tū ḥuzā **fā' ilün** Mekke şehri **fā' ilātün** dūr 'arūz u **fā' ilātün** zamm-ıla ümm **fā' ilātün** mü'l-ḳurā **fā' ilün**. *Zü'l-cübbüre* ve *ümmü'l-ḳurā*da müşeddede olan bā' ve mīm ikişer ḥarf i' tibār olınur ki biri müdḡam ve biri müdḡamun fihdür. (B 30a) Ve taḳṭī' de olan sekiz rükün dördi mıṣrā' -ı evvel ve dördü mıṣrā' -ı şānīdedür. Mıṣrā' -ı evvelde evvel vāḳi' olan fā' ilātün şadr ve şānī ve şāliş, ḥaşv ve dördüncü 'arūzdur. Ve mıṣrā' -ı şānīde evvel vāḳi' olan fā' ilātün ibtidā ve şānī ve şāliş, ḥaşv ve dördüncü ḍarbdur. Bunları bilmek ve añlamaḳ be-ḡāyet lāzım ve ziyāde mühimm olmaḡın burada işāret olındı, ṭālib olanlara ta' līm ve rāḡıb olanlara tefhīm için. (A 46a)

Fā'ide: Ma' lüm ola ki ' arüz iştilâhında sebep-i hafif iki harf olup evveli müteharrik, sâni sâkin olandur *lem kum* gibi. Ve sebep-i şaķil iki müteharrike dirler *ereleke* gibi. Veted-i mecmû' iki müteharrikden sonra üçüncü harf sâkin olandur 'alâ, *ilâ* gibi. Ve veted-i mefrûķ iki müteharrik arasında bir harfi sâkin olandur *ķâle, mâle* gibi. Ve fâşıla-i şuğrâ üç müteharrik olup dördüncü sâkin olandur *kelemen, cebelin* gibi. Ve fâşıla-i kübrâ dört müteharrik olup beşinci sâkin olandur *semeketen, belegakum* gibi. Bu altı nesneyi işbu *lem ere 'alâ re 'si cebelin semeketen* kavli cem' ider. Ma' nâsı; ben tağ başında bir balık görmedüm, dimekdür. *Cebelin* ve *semeketen* nün ile yazılır. Nitekim fâ' ilâtün ve mefâ' ilün ve fe' ülün ve bunlara müşâbih olanlar nün ile yazılır. *Zirâ* iki haţţ kıyâs üzere degüldür. Biri haţţ-ı ' arüz ve biri haţţ-ı Muşhaf-ı Şerif. Böyle olsa ma' lüm ola ki **fâ' ilâtün** bir veted-i mecmû' ve iki sebep-i hafifden ve **fe' ülün** bir veted-i mecmû' ve bir sebep-i hafifden ve **müfte' ilün** bir sebep-i hafif ve bir fâşıla-i şuğrâdan mürekkebdür. Sâ'irlerin buña kıyâs eylesin. Ve ma' lüm ola ki ibtidâ'-i şerhden buraya dek sonra yazılıp bundan aşaağı (A 46b) evvel şerh olunmuşdur. Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde'l-ülânun yigirmi üçüncü gicesinde leyletü'l-eħadde bi'smi'llâhi'r-Raħmâni'r-Raħim el-ħamdu li'llâh bunda tamâm oldu. (B 30b)

Nazm:

Tańrı zü'l-cübbüredür daħı siletliķ u ħuzâ
Mekke şehridür ' arüz u zamm-ile ümmü'l-ķurâ

Şerh:

Zü'l-cübbürede olan cîm'de feth ve zamm cā'izdür ve bā'-i muvaħħade maźmüme vü müşeddededür ve âhirinde olan rā, mühmeledür. *Cübbüre* kibre ma' nâsınadır. *Zü'l-cübbüre* zü'l-kiber ve zü'l-kibriyâ' ve zü'l-'azame ma' nâsınadır. Ĥaķ sübhānehu ve te'ālâ kibir ve 'azamet şāħibi olduğıçün *zü'l-cübbüre* adıdır. Ve *siletliķ* kesr-i sîn-i mühmele ve feth-i lām ve sükün-ı tã'-i mühmele ba' dehu kesr-i lām ve sükün-ı yâ'-i müşennât-ı taħtāniyye ile Ĥaķ sübhānehu ve te'ālâ adlarındandır. Cümle ħurûfi mühmeledür yâ'dan ġayrı. Ve bu adun aşlı *tasalluħ* dandır. Nitekim Ümeyye⁵⁴¹ bin Ebi's-Şalt dimişdür.

⁵⁴¹ *Ümeyye* feth-i mîm ve teşdîd-i yâ'-i ħuţţî ve zamm-ı elif iledür. Ve *Ebi's-Şalt* feth-i şād-ı mühmele ve sükün-ı lām-ıladur. Ve *Ümeyye* zamân-ı Cāhiliyyet'de müte'abbid ü mütedeyyin ve ba' se mü'min idi. İslâm'a yetişüp imân getürmedi. Ve *Ebu's-Şalt* adı 'Abdu'llâh ve babası Rebi'a'dur. Ve Rebi'a 'Uķde

Şi'r:

لِكُلِّ أَنَاثٍ عَارْمُونَ وَ أُمَّةٍ
إِلَهٌ سَلْطَلِيطٌ عَلَيْهِمْ مُسْنِطٌ^{543 542}

Ve *huzā* zamm-ı hā-yı mu'ceme ve āhirinde elif-ile ve elif'den sonra yā-ıla dağı lügatdür ya'nī yā-ıla ve yā'sız cā'izdür hümā ve hümāy gibi Fārsī lafızdur. Fārsīde elif-i memdüdeden sonra lafz-ı yā vāki' olsa hāzfinuñ cevāzı kâ'ide-i külliyyedür. 'Alem-i hāşdur, Tañrı dimekdür ğayra itlākı cā'iz degüldür. Aşılđa şāhib ve mālīk ve 'azīz ma' nāsınadır. Ve didiler ki bi-hāsebi't-terkīb kendü gelici dimekdür hāqīqat için mālīk-i muṭlaq, zāt-ı Hāq'dur, celle ve 'alā. Ve kendü gelicilik kemāliyle anuñ şānında müyesserdür ki vücūdı zātındandır, lā-cerem zāt-ı Bārī'ye itlāk olunup (A 47a) keşret-i isti' māl ile 'alem-i hāş oldu andan ğayrıya itlākı küfr ü ḍalāldür meger ki ma' nā-yı terkībī murād olına. Zīrā h'ad vāv-ı resm-ile ki bed ve ded kâfiyesinde isti' māl olunur kendü dimekdür. Ve lafz-ı ā āmeden⁵⁴⁴ lafzından şīġa-i emrdür, gel dimekdür. Ve kâ'ide-i muḡarreredür ki her şīġa-i emr bir lafz-ı āharla terkīb olına vaşf isti' māl olunur. Anuñ gibi terkibe vaşf-ı terkībī dirler. Pes *huzā* demek kendü gelici demek olur. Nitekim şā' iruñ (B 31a) şi'rinde vāki' olmuşdur.

Şi'r:

أَمْذُ بَرٍ مِّنْ كِه مِّنْ رَّسُولٍ
كَفْتَمُ ثُو بَرُو كِه مِّنْ حُذَائِمٍ⁵⁴⁵

Ve ba'z-ı fetāvīde düşmiş ki bir kimse ben *hudāyem* dise ve kendü geliciyüm demek murād idinse yine kāfir olur ammā ki *hudā* lafzı bir şey'-i āharla terkīb olınsa deh-*hudāy* ve *hāne-hudāy* gibi olsa ol vaḡit ğayra itlākı bi'l-ittifāk cā'izdür. Ve *hudāvend* ve *hudāyegān* dağı bu ḡabīlendür. *Hudāvend-i māl* ve *hudāvend-i milk* ve *hudāvend-i 'ilm*

oġlıdur ve 'Uḡde, Ġıyre oġlı ve Ġıyre 'Avf oġlıdur. Rebī'a feth-i rā'-i mühmele ve 'Uḡde zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükūn-ı kāf ve Ġıyre kesr-i ğayn-ı mu'ceme ve feth-i yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye ve 'Avf feth-i (ğayn-ı mu'ceme ... 'Avf feth-i: -B) 'ayn-ı mühmele iledür. *Cāmi'u'l-Uşūl* de böyle zabṭ olunmuşdur.

⁵⁴²*Musaytir* zamm-ı mīm ve feth-i sīn-i mühmele ve kesr-i tā'-i mühmele ile bir şey ve bir nesne üzerine musallaḡ olundur ki ahvāline muṭṭali' olup yaza. Aşlı *saṭr*dandır ki yazmaḡdur. Ve raḡīb ve hāfiz ve mutasallaḡ ma' nāsınadır, cümle ma' nāsında *saṭr*dan müştāḡdur. Ve sīn yerinde şād-ıla lügatdür. Kelām-ı Qādīm'de “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصْنِطٍ” (“Sen onlar üzerinde bir zorba degilsin.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Gāşiye 88/22) ve sūre-i Tūr'da “أَمْ هُمُ الْمُصْنِطُونَ” (“...ya da her şeye hākim olan kendileri midir?” *Kur'ân-ı Kerīm*, Tur 52/37) vāki' dūr. Ve sīn ve şād ile kırā'atdur.

⁵⁴³“Geçimsiz her insanın ve milletin kendilerine hükümler olan otoriter bir ilāhı vardır.”

⁵⁴⁴*Āmeden* medd ve feth-i mīm ile maşdardur gelmek ma' nāsına.

⁵⁴⁵“Bana ben elçiyim diye geldi, ben de ona 'Sen git, ben kendim gelirim.' dedim.”

dirler, māl ve milk ve ‘ilm ıssı dimek olur. Ve gāh olur ki muzāfun ileyhsiz bir uluya hūdāvend dirler cemī‘-i mütē‘allaqātına şumūlin iş‘ār u ihām idüp ta‘zīm kaçd iderler. Ve bu lafzuñ şol kadar keşret-i isti‘māli olmuşdur ki ‘avām taħrīf ü taħfif idüp hūndigār ve h̄ānd ve hūn dirler. Kezā fi-*Şerh-i Gülistān-ı Sa‘dī*.⁵⁴⁶ Ve *hūdā*da olan dāl, mühmele midür veyā mu‘ceme midür bilmek isteyen bizüm *Sükker-i Şāfi-nām* manzūmemüz şerhine nazar eylesün, ol şerhde tafşil eylemişüzdür. Ve ‘*arūz* (A 47b) āhirinde dād-ı mu‘ceme ve ğayrı hūrūfı mühmeledür şabūr vezni üzre Mekke-i Mükerreme şehriniñ adıdır. Ve Medīne-i Münevvere’ye daħı dirler ve bu iki şehrüñ eṭrāfına daħı dirler. Lebīd şi‘rinde dimişdür: “تُقَاتِلُ مَا بَيْنَ الْعَرُوضِ وَخُتَمًا”⁵⁴⁷ bunda ‘*arūz*dan murād Mekke ve *haş‘amdan*⁵⁴⁸ murād Yemen’dür. Ve *ümmü’l-ḳurā* zamm-ı elif ve teşdid-i mīm ve zamm-ı kāf ve fetḥ-i rā-yı mühmele ve kaçr ile Mekke-i Mükerreme şehriniñ adıdır. *Ümm* aşıl ma‘nāsınadır ve *ḳurā* zamm-ı kāf-ıla *ḳarye* cem‘idür ki fetḥ-i kāf-ıladur, ‘alā-ğayri’l-ḳiyās cem‘ olmuşdur. Zirā *ḳarye* fetḥ-i kāf-ıla fa‘le vezni üzredür ki fetḥ-i fā ve sükūn-ı ‘ayn iledür. Fa‘le vezni üzre olan mu‘tell cem‘ olduğda cem‘i memdūd olmaḳ ḳiyās idi. Nitekim zābye ve rekve cem‘lerinde zibā’ ve rikā’ dinilür. Medd ile *ḳurā* ise bābına muḫālif cem‘ olmuşdur ve ḳaryede kāf’ı meksür ḳılmaḳ lügatdür. Ol vaḳit cem‘i ‘alā-ğayri ḳiyās olmaz zirve cem‘inde zamm ile zurā ve lihye⁵⁴⁹ cem‘inde zamm ile luḫā didükleri gibi olur. Ve Mekke’ye *ümmü’l-ḳurā* dinilmege vech-i tesmiye cümle köylerüñ (B 31b) aşlı olduğüçündür. Veyāhuz şānda cümleden a‘zam olduğüçündür⁵⁵⁰ veyāhuz yerüñ ve dünyānuñ ortası olduğü içündür ve Mekke dinilmege vech-i tesmiye *Sükker-i Şāfi şerhinde* zıkr olunmuşdur. Anda tafşil üzre taħrīr eylemişümdür andan ṭaleb olına.

Nazm:

Bürecā di sofraya pālüzeye di bu’l-‘alā

Bu’l-ḫaşīb et sirke bū ‘āmīr şekerdür bu’ş-şifā

Şerh:

⁵⁴⁶ *Gülistān* şāhibi *Şeyḫ Sa‘dī* nūñ adı Muşliḫü’d-dīn’dür. Memdūḫı olan pādīşāhuñ adı Sa‘d olmağın āña nisbet eylemişdür. Mevlidī Şirāz’dur ve ḳabr-i müteberrikleri daħı andadır. Ziyāretgāh-ı ehl-i ḫācāt olmuşdur. Tārīḫ-i hicretüñ altı yüz toḳsān bir Şevvāl’inde Cum‘a gicesi vefāt itmişdür. Raḫmetu’llāhi ‘aleyh.

⁵⁴⁷“Mekke ve Yemen arasında savaşıyoruz.”

⁵⁴⁸ *Haş‘am* fetḥ-i ḫā’-i mu‘ceme vü şā’-i müşelleşe ve ‘ayn-ı mühmele ile ca‘fer vezni üzredür.

⁵⁴⁹ *Lihye* kesr-i lām ve ḫā’-i mühmele sükūnıyla saḳaldur.

⁵⁵⁰ Veyāhuz şānda cümleden a‘zam olduğüçündür: -B

Būrecā aşlı ebū recādur, (A 48a) vezn için elif ḥazf olunmuşdur. Nitekim *Pendnāme-i Şeyḥ ‘Atṭār*’ da eyledür:

بو خنيفة بود امام باصفا

آن سراج امتان⁵⁵¹ مصطفا⁵⁵²

Bū Ḥanīfe’nün aşlı Ebū Ḥanīfe idi, vezn için Şeyḥ ‘Atṭār ḳuddise sırruhu elif’i ḥazf eylemişdür. *Bū recā* ve *bu’l-ḥaşīb* ve *bu’ş-şifā* ve ḡayrılarda elif ḥazf olunmuşdur. Ve *bū recā*’da olan rā mühmele vü meftūḥadur ve elif’den evvel olan cīm’dür, ḥā degüldür. *Ebū recā* diyü sofraya dirler ki⁵⁵³ içinde yimek ḳonılır ve ‘Acemce aña ḥon dirler ve sofrā zamm-ı sīn-i mühmele ile lafz-ı ‘Arabīdür Türkī degüldür. Aşılarda müsāfir için alınan yimege dinilürdi şoñra zıkr olınan ḳaba ıtlāḳ olındı. Ve *ebu’l-‘alā* feth-i ‘ayn ve feth-i lām ile pālūde didükleri tatlu yimekdür ki bir cūzi bal olur. Ve *ebu’l-ḥaşīb* feth-i ḥā’-i mu’ceme ve kesr-i şād-ı mühmele ba’ dehu yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve āḥirinde bā’-i muvaḥḥade ile etdür, laḥm ma’ nāsına. Ve bu lafız fa’ il ve ḳatıl ve emīr vezni üzredür. Ve *ebu’l-‘amir* kesr-i mīm-ile fā’ il vezni üzre sirkedür, ḥall ma’ nāsına. Ve *ebu’ş-şifā* kesr-i şīn-i mu’ceme ile memdüdedür. Şeker⁵⁵⁴ didükleri nesnedür ki datludur ve ‘Arabca aña sükker⁵⁵⁵ dirler ḳubber vezni üzre ki zamm-ı ḳāf ve bā’-i meftūḥa vü müşeddede iledür.

Nazm:

Bu’s-suhā vü bu’ş-şehī ḳopuz ova ümmü’z-zibā’

Ümmü şādindür geyik ata dimişler bu’l-mezā’

Şerḥ:

Ebu’s-suhā zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i ḥā ile ve *ebu’ş-şehī* feth-i şīn-i mu’ceme ve kesr-i ḥā ile ḳopuz didükleridür ki sāz ālātındandır. (A 48b) Ve *ümmü’z-zibā* kesr-i zā’-i mu’ceme ve medd-ile ovadur ve *zibā* cem’dür müfredi *zaby*dür ki geyik erkegidür ḡazāl⁵⁵⁶ ma’ nāsına. Ve *zaby* cem’i *azb* ve *zubiy* gelür *zibā* geldügi gibi ve dişi geyige *zabye* dinilür ve cem’i (B 32a) fethateyn ile *zabayāt* gelür ve *zibā*’ daḥı gelür medd-ile.

⁵⁵¹ *Ümmetān* ḳā’ ide-i Fürs üzre ümmet cem’ idür.

⁵⁵² “Ebū Ḥanīfe hālis bir imamdı, Hazret-i Peygamber’in ümmetlerinin çeraḡıydı.”

⁵⁵³ sofraya dirler ki: sofradur ki

⁵⁵⁴ *Şeker* şīn-i mu’ceme ile Fārsī lafızdur, lafz-ı ‘Arabī degüldür.

⁵⁵⁵ *Sükker* sīn-i mühmele ve ḳāf-ı müşeddede ile şīn-i mu’ceme ile olan şeker lafızından mu’arredür. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

⁵⁵⁶ *Ġazāl* evvelinde iki mu’cedür cem’i *ḡızle* ve *ḡızlān* gelür, ikisinde daḥı kesr-ile.

Ve *ümmü şâdin* kesr-i dâl-ı mühmele ve şîn-i mu‘ceme ile dişi geyik künyetidir. *Şâdin* diyü şol erkek geyik yavrisıdır ki boynuzları belürmiş ola. Ve *ebu’l-međâ*‘ dâd-ı mu‘ceme ile semâ‘ vezni üzre atdur feres gibi. Ve *zabyenüñ* künyeti ümmü‘l-hışf ve ümmü‘t-ťalâdur. Hışf kesr-i hâ‘-i mu‘ceme ve sükün-ı şîn-i mu‘ceme ile ve talâ feth-i tã‘-i mühmele iledür. Lafz-ı hışf *Hayätü‘l-Hayevân*‘da böyle zabt olunmuşdur. Ammâ *Kâmūs*‘da hâ‘da harekât-ı şelâse câ‘iz diyü yazar. Geyigüñ yavrisı toğduğı yıl hışf ve talâdur. İkinci sene ceza‘ dur,⁵⁵⁷ üçüncü sene şeniyydür ölünceye dek artık şeniyydür. *Hayätü‘l-Hayevân* şahibi İmâm Demirî İbn Kuteybe‘den böyle rivâyet eyler.

Fâ‘ide: İbn Hallikân Ca‘fer-i Şâdık tercemesinde zıkr eyledi ki Ca‘fer-i Şâdık rağiya‘llâhu ‘anh İmâm-ı A‘zam Ebü Hanîfe rağiya‘llâhu ‘anh hazretlerine su‘âl eyler ki hacc-ı şerîfe niyyet idüp ihrâm geyen kimesne bir geyigüñ rebâ‘iyyesini kesr eylese ve kırsa ol muhrim olan kimesneye ne lâzım gelür? İmâm Ebü Hanîfe hazretleri “Yâ Resûla‘llâh kıızı oğlı bilmem.” dir. Ca‘fer-i Şâdık rağiya‘llâhu ‘anh cevâb virür ki “Geyik rebâ‘iyy olmaz ebeden şeniyy olur.” *Hayätü‘l-Hayevân* şahibi böyle yazar. (A 49a) İbn Şübrüme⁵⁵⁸ dir ki ben ve İmâm Ebü Hanîfe rağiya‘llâhu ‘anh Ca‘fer-i Şâdık üzre girdik ve ben Ca‘fer-i Şâdık‘a didüm ki “Bu er ‘İrâk‘dan bir faķihdür.” Ca‘fer-i Şâdık “Nu‘mân bin Şâbit bu er midür?” Ebü Hanîfe “Ne‘am.” didi. Ca‘fer-i Şâdık su‘âl idüp didi ki “Baña haber vir, Haķ subhânehu ve te‘âlâ iki gözlerde niçün melûha ve tuzluluk⁵⁵⁹ kıldı ve iki kulaķda acılık ve iki burun deliklerinde şü ve iki dudakda ‘uzübe⁵⁶⁰ ve tatluluk kıldı?” Ebü Hanîfe “Bilmem.” didükde Ca‘fer-i Şâdık “Haķ te‘âlâ gözleri yağ yaratmağın anlarda tuzluluk kıldı ki ol yağı şaķlamak için, eger anlarda melûha olmasa erirdi ve giderdi. Ve kulaķlarda acılık olmasa devâbb hücum idüp dimağı yerdı. Ve burun deliklerinde şuyı kıldı ki nefes andan şu‘üd (B 32b) eylesün ve nüzül eylesün ve andan eyü koķuları bulsun ve kem koķulardan seçsün ve dudaklarda ‘uzübe ve tatluluk kıldı ki yimek ve içmek lezzetini bulsun için.” didi. Ve bundan soñra Ca‘fer-i Şâdık Ebü Hanîfe rağiya‘llâhu ‘anh hazretlerine su‘âl eyledi ki “Baña haber vir şol kelimedden ki evveli şirk ve âhiri imândur. Ol kelime nedür?” Ebü Hanîfe “Bilmem.” didi. Ca‘fer-i Şâdık “Ol

⁵⁵⁷ *Ceza*‘ feth-i mîm ve zâl-i mu‘ceme vü meftûha iledür.

⁵⁵⁸ *Şübrüme* zamm-ı şîn-i mu‘ceme ve sükün-ı bâ‘-i (bã‘-i: -A) muvaħħade ve zamm-ı rã‘-i mühmele iledür. *Câmi‘u‘l-Uşûl*‘de (*Câmi‘u‘l-Uşûl*‘de: *Câmi‘u‘l-Uşûl*‘A) böyle zabt olunmuşdur.

⁵⁵⁹ tuzluluk: tuzlu B

⁵⁶⁰ *‘Uzûbe* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ile tatluluk ma‘nâsına maşdardur, kerume ve hasune bâbindan isti‘mâl olunur.

kelime lā-ilāhe illa'llāh'dur ki bir kimse lā-ilahe diyüp sükût eylese müşrik ve kâfir olur.” didi. “Eyle olsa⁵⁶¹ dîn bâbında kıyâs ile söyleme.” diyü İmâm-ı A'zam hazretlerine 'itâb eyler. *Hayâtü'l-Ḥayevân* mü'ellifi İmâm Demîrî böyle yazar. Lâkin İmâm Demîrî Şâfi'î olmağın (A 49b) İmâm-ı Hümâm⁵⁶² Ebû Ḥanîfe raḍiya'llāhu te'âlâ 'anh hakkında yazduğı istimâc' olunmamağ lâzımdur. Zîrâ Şâfi'îyyü'l-mezheb olanlaruñ ğarağ ve ta'aşşubı ğünden ağher ve dünden eşherdür. Ba'zı Şâfi'îlerde kesret-i ta'aşşub ve kıllet-i inşâf ve ḥadden ziyâde i'tisâf olduğından İmâm-ı Ağdem ve Hümâm-ı A'zam hazretlerine böyle iftirâyı sezâ ğörmüşlerdür. Bunda kavlı-ı şaḥîḥ budur ki *Ḳalâ'idu 'Uḳūdi'l-İḳyân*-nâm kitâb-ı müsteṭâbda zıkr olunmuşdur. O dağı *Câmi'ü'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât* şaḥibi Şeyḫ İmâm'dan naql ider ki Muhammed bin 'Alî bin el-Ḥasen bin 'Alî bin Ebî Tâlib raḍiya'llāhu te'âlâ 'anhum İmâm-ı Ağdem ve Muğtedâ-yı A'zam Ebû Ḥanîfe raḍiya'llāhu te'âlâ 'anh hazretlerine mülâkî olur ve dir ki: “Yâ Ebâ Ḥanîfe, baña irişdi ki sen fıkhda kıyâs ile mesâ'il vağ idermişsin ve ceddümüñ eḥâdiş-i şerîfesini terk eyler-imişsin.” Ebû Ḥanîfe raḍiya'llāhu 'anh: “Yâ Resûla'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem oğlı, saña üç mes'ele su'âl ideyim, cevâb vir. Evvelki budur ki⁵⁶³ namâz mı efdaldür ve namâz mı şânda a'zamdur, yoksa oruç mı?” Muhammed bin 'Alî raḍiya'llāhu 'anh “Namâz efdaldür.” dir. İmâm-ı A'zam dir ki “Eger kıyâs ile söylesek 'avrat ḥayığdan pâk olduğda namâzı kağâ eylesün orucı kağâ eylemesün lâkin orucı kağâ eylesün namâzı itmesün, diriz. Vârid olan ḥabere tâbi' olmağdan ötürü ol ḥaber budur ki 'Â'işe-i Şiddîka⁵⁶⁴ raḍiya'llāhu 'anhâ didi: “كُنَّا عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَقْضِي الصِّيَامَ، وَلَا كُنَّا عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَقْضِي الصَّلَاةَ”⁵⁶⁵ (B 33a) (A 50a) ve bir rivâyetde “أَمَرْنَا بِقَضَاءِ الصَّوْمِ، دُونَ الصَّلَاةِ”⁵⁶⁶dür. İkinci su'âlüm bevl ve sidik mi ences ü ağzardur⁵⁶⁷ ya'nî ziyâde murdârdur, yoksa menî mi?”

⁵⁶¹ olsa: -B

⁵⁶² *Hümâm* ğurâb vezni üzre 'azîmü'l-himme olan pâdişâh ve seḫâ ve şecîc' ve bahâdır olan ulu kimsedür. Cem'î kitâb vezni üzre kesr-ile *himâm*dur.

⁵⁶³ budur ki: -B

⁵⁶⁴ 'Â'işe-i Şiddîka (Şiddîka: -A) raḍiya'llāhu 'anhâ Ebû Bekr eş-Şiddîk raḍiya'llāhu 'anh kızıdır. Vâlidesi zamm-ı râ'i mühmele ve nûn ile Ümmü Rümân'dur. Ḥazret-i Resûl'üñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem-zevcesidür. Ḥazret-i Resûl 'Â'işe'den ğayrı bîkr ve kız olan tezevvüc eylememişdür. Faḳîhe vü fağıla ve faşîḫa vü 'âlîme idi. Ḥazret'den niçe eḥâdiş-i şerîfe rivâyet eylemişdür. Târiḫüñ elli yedi senesinde veyâ elli sekizinde şüleşâ gicesi Medîne-i Münevvere'de vefât idüp Ebû Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh namâzını kılmışdur. Ve Bağîc'de gice ile defn olunmasını emr eylemegin gice ile defn eylediler.

⁵⁶⁵ “Biz Resûlullāh zamanında orucu kaza etmez, namazı kaza ederdik.” Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'lâ El-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Dımeşğ: Daru'l-Me'mun li't-Turâs, 1984), 5/46.

⁵⁶⁶ “Orucu kaza etmekle emrolunmuş fakat namazı kaza etmekle emrolunmamıştık.” Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/69.

⁵⁶⁷ *Ağzar* zâl-i mu'ceme iledür.

Muhammed bin ‘Alī: “Bevl ziyāde murdārdur” dir. Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh eger bizüm sözüümüz nuşūşa muḥālif olsa bevlden ğusl aqyas olurdı; lākin menīden ğusl vācibdür bevlden ğusl vācib degüldür.” dirüz. “Āyet-i kerīme ve ḥadīş-i şerīf-ile ‘amel iderüz.” dir. “Üçüncü su’ālüm: ‘Avrat mı eż‘af u a‘cezdür yoksa er mi?” dir. Muhammed bin ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh “Avrat eż‘afdur.” dir. Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh “Eger bizüm sözüümüz kıyās-ıla olup⁵⁶⁸ kitāb ve eḥādīşle olmasa mīrāşda za‘īfe olan ‘avrata iki ve kavī olan ere bir virmek elyağdur dir-idik ve lākin biz Ḥaḡ te‘ālā “مَثَلُ الذَّكَرِ” مثل الذكّر didüğü gibi dirüz. Erkek olana iki ve dişi olana bir virürüz, üşte bizüm⁵⁶⁹ mezhebümüz bunuñ üzerinedür. Kitābu’llāh⁵⁷⁰ ve eḥādīş-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem üzre binā iderüz. Andan şoñra ekāvīl-i⁵⁷¹ şaḥābe rıḍvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ve andan şoñra icmā‘-ı ümmet üzre binā eylerüz. Bunlardan birini bulmazsavuz ictihād u kıyās ile dirüz.” diyü Muhammed bin ‘Alī’ye cevāb virdükte Muhammed bin ‘Alī, İmām Ebū Ḥanīfe ḥazretlerine vāfir ikrām ider ve ziyāde luṭuflar eyler. Ve didüğü sözlerinüñ ‘özrin (A 50b) diler ve muḥālifin ve mu‘ānidin sözini terk eyler. Raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ābā’ihi’t-ṭāhirin. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumādan rivāyet olunur ki didi: “يكون بعد النبي صلى الله عليه وسلم نور يكنى بابي حنيفة” Ya‘nī “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden şoñra bir nūr olur, künyeti Ebū Ḥanīfe ola.” dimişdür. Ve ḥaberde gelmişdür ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem vefatı yakın olıcaḡ Cibrīl-i Emīn ‘aleyhi’s-selām gelüp Ḥazret’den şoñra niçe dürlü bid‘atler ve ḍalālet zuḥūr idecegin ḥaber virdükte ḥazret-i (B 33b) Resūl ‘aleyhi’s-selām ġāyet maḥzūn olur ve ziyāde aḡlar. Cibrīl ‘aleyhi’s-selām gelüp müjde ider ki “Senden şoñra ümmetüñden bir er gelür, senüñ sünnetüñi ihyā eyler ve bid‘at ve ḍalāleti ḡam⁵⁷² ider.” dir. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyh Cebrā’il’e “Ol erüñ adı nedür ve künyeti nedür?” dir. Cibrīl-i Emīn “Adı Nu‘mān⁵⁷³ ve künyeti Ebū Ḥanīfe’dür.” dir. Ve Cibrīl-i Emīn çıḡduḡdan şoñra aşḡāb gelüp ḥazret-i Resūl aşḡāba ḥaber virür ve du‘ā eyler. Ve andan şoñra “Huve sirācu ümmetī, huve sirācu ümmetī, huve sirācu ümmetī!” dir ve Enes bin Mālik’e mübārek aḡzı yarını emānet virür. Ve Ebū Ḥanīfe ḥazretleri on üç yaşına girdükdü babası Şābit ḥacc-ı şerīfe iletür ve Mescid-i Ḥarām ḡapusına girüp Enes bin Mālik İmām’ı gördükdü ḥazret-

⁵⁶⁸ olup: -B

⁵⁶⁹ “...erkeḡe iki dişinin payı kadarını...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Nisā 4/11.

⁵⁷⁰ *Kitābu’llāh* dan murād Furḡān-ı Kerīm ve Ḳur’ān-ı ‘Azīm’dür.

⁵⁷¹ *Eḡāvīl* cem‘-i *aḡvā*/dür ve *aḡvā*/cem‘-i *ḡav*/dür.

⁵⁷² *Ḳam*‘ feth-i ḡāf ve sükūn-ı mīm ile redd eylemekdür.

⁵⁷³ *Nu‘mān* zamm-ı nūn iledür.

i Resül'ün emānetini ve ağız yarını virür. Cümle 'ulemā vü şulehā vü huccāc arasında vaşiyet-i Resül'i degdürür el-ḥamdu li'llāh. Ve ma'lūm ola ki Ca'fer-i Şādık, Muhammed Bākır oğlıdur. Ve Muhammed Bākır, Zeyne'l-ābidīn oğlı ve (A 51a) Zeyne'l-ābidīn, ḥazret-i İmām Hüseyn oğlı ve İmām Hüseyn,⁵⁷⁴ 'Alī ibn Ebī Tālib oğlıdur. Rıdvanu'llāhi te'ālā 'aleyhim ecma'in. Ve Ca'fer-i Şādık oğlı Mūsā-yı Kāzım'dur. Şādık diyü tesmiye olunmaḵ kelāmında şādık olduğūdür. İbn Kuteybe *Edebü'l-Kātib*-nām kitābında⁵⁷⁵ yazar ki 'ilm-i cefr vāzı'ı Ca'fer-i Şādık'dur. Cefr fetḥ-i cīm ve sükūn-ı fā vü rā-yı mühmele ile oğlaḵ veyā ḵuzı derisidür. Ca'fer-i Şādık ehl-i beytine 'ilmine muḥtāc oldukları her nesneyi ve kıyāmete dek olacaḵları bir oğlaḵ derisine yazmaḵın o 'ilme cefr diyü tesmiye olunmuşdur. Ve nāsdan çok kimesne 'ilm-i cefri ḥazret-i 'Alī bin Ebī Tālib kerrema'llāhu vecchuya nisbet iderler lākin vehimdür. Ve şavāb budur ki vāzı'ı Ca'fer-i Şādık'dur raḍiya'llāhu 'anh. Ve Ca'fer-i Şādık⁵⁷⁶ hicretün seksen tārīhinde doğup yüz kırık sekiz senesinde dār-ı beḵāya irtihāl eylemişdür. Ve ba'zılar seksen (B 34a) üç senesinde doğmuşdur, dirler.

Fā'ide: Ṭaberānī Ümmü Seleme'den rivāyet ider.⁵⁷⁷ Raḍiya'llāhu 'anhā. Ümmü Seleme dir ki Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem birle şahrāda idük, bir çağırıcı “Yā Resūla'llāh.” diyü çağırur, ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selām döndi kimesne görünmedi, bir daḵı döndi, gördi bir geyik baḒlu durur ve “Baña yaḒın ol yā Resūla'llāh.” didi. Ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yaḒın vardı ve “Ḥācetün nedür?” didi. Ol geyik “Bu taḒda iki yavrum vardur. (A 51b) Beni şalıvir varayım yavrılarımı emzireyim andan dönüp geleyim.” didi. Ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Öyle ider misin?” didi. Ol āhū “Eger öyle eylemezsem Ḥaḵ te'ālā beni 'aşşār⁵⁷⁸ 'azābı ile 'azāb eylesün.” didi. Ḥazret ol āhūyı şalıvirdi. Āhū vardı, yavrılarını emzirdi ve dönüp geldi. Ḥazret-i

⁵⁷⁴Ve İmām Hüseyn bin 'Alī bin Ebī Tālib raḍiya'llāhu 'anhumā altmış bir tārīhinde Kerbelā'da 'Āşurā gününde yevm-i Cum'ada ḵatlı olup şehīd olmuşdur. Ve İmām Hüseyn ḵatlı olunduḒda elli sekiz yaşında idi. Ve İmām Hüseyn raḒmetu'llāhi 'aleyh ḵabr-i şerīfi Kerbelā'dadur ki āna Ṭaff daḒı dirler, Kūfe ve Hille arasındadır.

⁵⁷⁵kitābında: kitābda B

⁵⁷⁶Ve Ca'fer-i Şādık ve babası Muhammed Bākır ve ceddi Zeyne'l-ābidīn ki nām-ı şerīfi 'Alī'dür. Ve İmām Ḥasen bin 'Alī bin Ebī Tālib raḍiya'llāhu 'anhum Medīne-i Münevvere'de BaḒı'de 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh ḵubbesi içinde medfūnlardur. Ve Zeyne'l-ābidīn tārīhün ḵoḵsan dördüncü senesinde elli sekiz yaşında vefāt eylemişdür, raḒmetu'llāhi 'aleyh. Ve Muhammed Bākır tārīhün on yedinci senesinde ve bir rivāyetde on sekizinci senesinde altmış üç yaşında vefāt eylemişdür. RaḒmetu'llāhi 'aleyh. *Cāmi'u'l-Uşūl* de böyle yazmışdur.

⁵⁷⁷ider: -B

⁵⁷⁸'Aşşār fetḥ-i 'ayn-ı mühmele ve teşdīd-i şīn-i mu'ceme ile 'öşr-i maḒşūlāt ḵabz iden kimsedür ḵābızu'l-'öşr ma'nāsına.

Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ol āhūyı bağladı. Āhūnuñ şahibi olan A' rābī uyandı ve didi “Yā Resūla'llāh ḥācetūñ var mıdur?” Faḥr-i ' Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Ne' am, bu āhūyı şalıvir.” didi. Ol A' rābī āhūyı şalıvirdi, çıkdı, yelerek gitdi ve giderken “Eşhedü en lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muḥammeden resūlu'llāh” dir idi. Ve bu minvāl üzre Ebū Sa' id el-Ḥudrī daḥı rivāyet eyler.

el-Ḥüküm: Āhūnuñ cemī' -i envā' ını yimek ḥelāldür.

el-Emsāl: Āmenu min-zabyi'l-haremi ḍarb-ı meşeldür. Ya'nī Ḥarem geyiginden daḥı āmindür, dimekdür. Ḥarem-i Şerīf'de olan geyik Ḥarem'e ta' zīm için şikār olunmaz ve avlanmaz.⁵⁷⁹ Mücāhid'den rivāyet olunur ki Mekke ḥalkından bir bölük bāzargān zamān-ı Cāhiliyyet'de Mekke-i Mükerrime ḳurbında Zī-Ṭavā-nām⁵⁸⁰ mevzi'de ağaçlar gölgelerinde otururlar. Ve ḳatıḳları yoḡ-ıdı, bir kimesne içlerinden oḳ-ıla Ḥarem-i Şerīf āhūlarından birin urur. Ve bu bāzargānlar ḳalḳup āhūyı şoyarlar ve bişirürler ve çömlekleri āteş üzre ḳaynarken ve ba' zılar āhū etini biryān iderken āteş altından āteşden bir büyük boyun çıkar (A 52a) ve ol bāzargānlaruñ cümlesin yaḳup helāk ider, esbāblarından ve metā' larından (B 34b) ve ağaçlardan cidden bir nesne yaḳmaz. Subḥāna'llāhi'l-Ḳādir. Ol bāzargānlar Ḥarem-i Şerīf āhūsına el uzatduḳlarıçün bu maḳūle belāya giriftār olurlar. Ve Ezraḳī daḥı bu ḥikāyeyi böyle rivāyet ider. Ve bir ḍarb-ı meşel daḥı terke'z-zabyi zillehu'dur.⁵⁸¹ Ḳaçḳın ādeme ḍarb-ı meşel iderler. Ma'nāsı; geyik kiçisi gölgesin terk eyledüḡi gibi anı terk eyledi, dimekdür.⁵⁸² Zıldan murād āhūnuñ kināsesidür ki ağaçlar arasına girüp kendüyi örter ve gizlenür ve ziyāde ısıcaḳ olduḡda anda gölgelenür ve bundan ḳaçduḡda ebeden bir daḥı aña uğramaz.

el-Ḥavās: Āhū boynuzıñı egeleyüp dütsü eyleseler hevāmm u ḥaşerāt andan ḳaçar ve ḳovar. Ve āhū dilini gölgede ḳurudup dili uzun 'avrata yidürseler dilbāzlıḡı gider. Ve

⁵⁷⁹ve avlanmaz: -B

⁵⁸⁰Zī-Ṭavā tā' -i mūhmelede ḥarekāt-ı şelāsenüñ her biri cā' izdür ve āḫirinde tenvīn ile oḳunmaḳ cā' izdür. Mekke-i Mükerrime ḳurbında bir yerdür.

⁵⁸¹Şihāḥ'da tereke fi' l ve zaby fā' il zill mef' ul olmaḳ üzre yazmıḡdur. Ḳāmūs'da terk sükün-ı rā iledür feth-ı rā ile degüldür. Cevherī vehm eyledüḡi gibi dimiḡdür. Ve terkehu terke'z-zabyi zillehu'dur ḍarb-ı meşel olan, didi.

⁵⁸²Mevlānā Sa' dü'd-din et-Teftāzānī 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Ġanī Tefsīr-i Keşşāf ḥāşiyesında yazduḡı üzre ḍarb-ı meşel olan terke'z-zabyi zillehu'dur. Ve terk sükün-ı rā-ile maşdardur taḳdīri terkehu terke zubiyyin zillehu'dur. Ve zubiyy şīḡa-i taşḡir ile maşdaruñ muzāfun ileyhidür. Ma'nāsı, fülān anı terk eyledi geyik kiçisi kināsesin terk eyledüḡi gibi. Zīrā geyik bir yerden ḳaçsa artık ol yere dönmez. Ḥuşūşan geyiḡüñ küçücüḡi ki nefret ve ḳillet-i ülfet anda çok olur anuñçün lafz-ı muşāḡḡar ile irād olınmıḡdur. Bu ḍarb-ı meşel raculun nefurun ḥaḳḳında dinilür. Ve ba' zılar şāḫib ve yār ve dostı hicr ve terk iden ḥaḳḳında dirler, dimiḡlerdür. Bu daḥı güzeldür, zīrā hicr daḥı terkden bir nev' dür. Kezā fi'l-Keşf 'ale'l-Keşşāf.

ödünü ağrır kulağa tanzırsalar ağrması gider. Ve āhū kığı ve derisini oda yakup döğüp uşacıklar yimeğine qarışdurup yidürseler ol uşak zekī vü zīrek ve faşīh u hāfız ve zeliğ ve keskin dillü olur. Ve āhūdan olan misk gözi kuvvetlendirür. Ve yüregi ve dimāğı kavī ider. Ve gözün beyāzına cilā virür. Ve hafaķāna⁵⁸³ ya‘nī yürek oynamasına fā’ide ider. Ve misk ağulara tiryākdür lākin yüzi şarardur. Ve yimek içinde isti‘māl eylemek ağır koğusun götürür. Küllühu min-*Hayāti’l-Hayevān* li’d-Demīrī.

et-Ta‘bīr: Düşde geyik görmek güzel ‘avrata ta‘bīr olunur. (A 52b) Düşde bir kimse görse dişi geyige mālīk olmuş mekr u hīle ile bir cāriyeye mālīk olur veyāhuz bir ‘avratı nikāhla alır. Ve bir kimse görse bir dişi geyik boğazlar, bir cāriyeye iktizāz⁵⁸⁴ eyleye ya‘nī kızlığını ala. Ve bir kimse dişi geyik görse ve anuñ ‘azm u kaçdı av olsa bir ‘avratdan mālā iriše. Ve bir kimse düşinde bir āhū dutsa mīrāş ve çok hayra iriše. Ve bir kimse bir dişi geyigün derisini şoyar görse bir ‘avrata zinā vü fücür eyleye. Ve bir kimse düşde üzerine geyik şıçrar görse (B 35a) ol kimsenün ‘avratı cemī‘ umūrında ve her huşuşında ‘āşī ola. Ve Cāmāsb dir ki bir kimse görse geyik izinde yürür, ol kimsenün kuvveti artar. Ve her kaçan insān āhūnuñ boynuzlarından ve derilerinden ve kıllarından bir nesneye mālīk olsa bunlar nisā ve hatunlar tarafından mālīdur. Ve misk düşde bir sevgilüye veyā cāriyeye⁵⁸⁵ delālet ider. Hırsuzlardan biri misk götürür görse dutılmasına ve ağız alınmasına delālet ider. Zīrā misk koğusu ve rāyiha-i tayyibe götüren kimesne ve şāhibi üzre nemmām ve kovucu olur ve sırrını ifşā ider. Ve yine misk⁵⁸⁶ mālā delālet ider. Zīrā altundan kıymetlüdür ve ğayrıdan dağı kıymetlüdür. Ve güzel dirliğe dağı delālet ider ki mālīk olan ve koğulayan ‘ayş-ı tayyibe vāşıl olur. Ba‘zılar, misk oğula delālet ider ve ba‘zılar, ‘avrata delālet ider, dirler. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān*.

Fā’ide: (A 53a) İmām Demīrī *Muhtaşar-ı İhyā’* dan rivāyet ider ki bir kimse Hāğ sübhānehu ve te‘ālā için ‘amelde ihlāş⁵⁸⁷ eylese eger niyyet eylemezse dağı ol ihlāş-ıla olan ‘amelün āşarı berekātı ol kimesnenün üzerinde ve evlād-ı evlādı üzerinde ve kıyāmete dek gelecek evlād-ı evlād-ı evlādı üzerinde zāhir olur. Nitekim dimişlerdür

⁵⁸³ *Hafākān* fetḥ-i hā’-i mu‘ ceme ve fetḥ-i fā ba’ dehu kāf ile yürek oynamakdur ki bir marāzdur. Ol marāza mübtelā olana *maḥfūk* dirler.

⁵⁸⁴ *İktizāz* kesr-i elif ve sükün-ı kāf veyā fā ile ve dādeyn-i mu‘ cemeteyn ile *kızzadandur*. Ve *kızza* kesr-i kāf ve teşdīd-i dād-ı mu‘ ceme ile kızlıkdur.

⁵⁸⁵ cāriyeye: cāriye A

⁵⁸⁶ *Misk* mīm kesriyle ma‘ ruf u meşhūr tıbdür. Cem‘i ‘ineb vezni üzre kesr-i mīm ve fetḥ-i sīn ile *misek* gelir.

⁵⁸⁷ *İhlāş* bāb-ı if‘ ālden maşdardur, terk-i riyā ma‘ nāsınadır.

hazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām⁵⁸⁸ gökden yere indükde ovada ve şahrâda olan vuhuş ziyârete gelürler. Her birine lâyıķına göre du‘ â eyler. Ba‘ dehu bir bölük âhū gelür, anlara dađı du‘ â ider ve arķalarını şıĝar, göbek miski ol âhūlardan zâhir olur. Ğayrı âhūlar görür, ol âhūlara dirler ki “Bu misk size neden oldı?” Onlar dađı dirler ki “Ādem şafıyyu’llāh ziyâretine varduķ, bize du‘ â eyledi ve arķalarumuzu şıĝadı, du‘ âsı berekâtında miske vâşıl olduk.” Ol bākî kalan âhūlar dađı hazret-i Ādem’e -‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām- varurlar. Hazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām⁵⁸⁹ bunlara dađı du‘ â ider ve arķaların şıĝar ve lâkin misk belürmez. Bu âhūlar ol misklü olan âhūlara (B 35b) “Sizüñ gibi ziyâret eyledük ve bize de du‘ â eyledi ve arķamuzu şıĝadı ve bizde misk belürmedi.” dirler. Hazret-i Ādem buyurur ki “Onlaruñ ziyâreti ihlâşla idi ve Allāh için idi. Fe-emmā sizüñ ziyâretiñüz ve ‘ameliñüz Allāh için degül-idi. Ol karındaşlarıñuz vâşıl oldukları miske vâşıl olmaķ için idi. Ol âhūlaruñ ‘ameli li’llāh⁵⁹⁰ olduĝiçün misk kendülerde ve kıyāmete dek evlād u nesillerinde zâhir olur.” Ve *Tefsîr-i Kebîr*’de sûre-i Tîn (A 53b) tefsîrinde yazmışdur ki Ādem ‘aleyhi’s-selām gökden yere nüzül eyledükde incir yapraĝını izâr idüp incir yapraĝıyla ud yerini örtmiş-idi. Āhūlar gelüp Ādem’i tavâf eylediler ve Ādem âhūlar ile üns dutdı ve anlara incir yapraĝından yidürdi. Haķ te‘âlâ ol âhūları melūhat⁵⁹¹ ve cemāl ve güzellik ile rızıklandırdı ve anlaruñ kanını bozup misk eyledi. Ve ol âhūlar yerlü yerlerine taĝıldıķda ĝayrı âhūlar anları gördiler ve güzelliklerinden ta‘accub eylediler. Ertesi gün Ādem’e geldiler Ādem ‘aleyhi’s-selām anlar[a] da cennetden çıkarduĝı incir yapraĝından yidürdi. Haķ sübhānehu ve te‘âlâ işbu soñra gelen âhūlara dađı cemāl ve güzellik virdi; ammā misk virmedi. Zîrâ evvel gelenlerde tama‘ yoĝ-ıdı, hazret-i Ādem’e gelmeleri Allāh için idi; soñra gelen âhūlar zâhiren Ādem’e geldiler, sırran tama‘ an için geldiler. Haķ sübhānehu ve te‘âlâ zâhirlerini cemāl eyledi ve bātınlarını taĝyîr eylemedi, anuñçün kanları misk olmadı. İntehâ.

Nazm:

Bū cenādibdür çekirge bu’l-celeb şaţranca di
Leyletün leylâ’ karamlık giceye mûm bu’l-vedâ’

^{588c} aleyhi’s-selām: -A

^{589c} aleyhi’s-selām: -A

⁵⁹⁰ *Li’llāhi ‘amel* Allāhu te‘âlâ rızâsiçün olan işdür ki terk-i riyâ ve ihlâş ile olur.

⁵⁹¹ *Melūha* feth-i mîm-ile kerume ve naşara ve menâ‘ a bâblarından maşdardur. Feth-i mîm-ile olan *melāha* gibi, hûsn ve güzellik ma‘nâsıdır.

Şerh:

Cenādib feth-i cīm ve kesr-i dāl-ı mühmele ve elif'den evvel nūn ve āhīri bā'-i muvaḥḥade ile çekirge didükleridir. Müfredi *cündüb* ve *cindeb* gelür künfuz⁵⁹² ve dirhem vezinleri üzre. *Ḥayātü'l-Ḥayevān* şāhibi dāl'da ḥarekāt-ı selāse cā'izdür, dir. Bir dürlü çekirgenüñ adıdır ve ba'zılar, erkek çekirgeye dirler, dimişdür. Ve Sībeveyh nūn'ı zā'iddür, dir. (A 54a) Ve *bu'l-celeb* feth-i cīm (B 36a) ve feth-i lām ve bā'-i muvaḥḥade⁵⁹³ ile şaṭranc didükleridir⁵⁹⁴ ki at ve fil ve piyāde ve ruḥ ve şāhı olur ki anuñ muşannif ü vāzı'ı Şişsa-nām bir racüldür. Hind pādīşāhı Bīşihrām için vaz' eylemişdür. Ve *Şişsa* kesr-i şād-ı mühmele ba' dehu feth-i şād-ı mühmele vü müşeddede⁵⁹⁵ ve āhīrinde hā iledür. Ve *Bīşihrām*'da olan şīn-i mu'ceme meksüredür. Veyāḥud Hind pādīşāhlarından Belhīt-nām pādīşāh için vaz' eylemiş ola. Vāzı'ı Şişsa'dur nihāyet, kaḅgı pādīşāh için vaz' olunmuşdur anda iḥtilāf vardır. Şaṭranc vaz' olunmasına sebep Erdeşir bin Bābek ki Fūrs pādīşāhlarınıñ evvelidür. Nerdı vaz' eyledükde Fūrs ṭā'ifesi faḥr eylediler. Şişsa-i Hindī vü ḥakīm ü 'ākıl daḅı şaṭrancı vaz' eyledi Hind pādīşāhı için ki Fūrs'e gālīb ola ve nerdden daḅı yegrek ola. Ol zamāne ḥukemāsı ve 'uḅalāsı nerd ve şaṭrancı görüp kaḅgısı a'lādur görürler, şaṭrancı nerd üzre terciḅ iderler. Ve *Erdeşir* de olan rā mühmeledür ve ba'zılar, mu'cemedür, dirler. Nerdı bu vaz' eyledüğü için Nerdşir diyü tesmiye olunmuşdur, ve vāzı'ına⁵⁹⁶ nisbet eylemişlerdür. Ve nerdı dünyā ve ehline mişāl kılmışlar, nerd ruḅ'asını⁵⁹⁷ yeryüzine ve on iki evi on iki aya ve otuz kıṭ'ayı ayda olan otuz güne ve pulları ḳazā ve ḳadere ve otuz kıṭ'ada aḅ ve ḳarayı günlere ve gicelere ve zarda olan baḅlayış (A 54b) ve düzen, cihāt-ı sitte⁵⁹⁸ ve zarlarını üstinde ve altında olan yedi noḅtalar felek ve yer ve gök ve kevākib-i seyyāre yedişer olduklarına mişāl kılmışlar. Anuñ için Fūrs, nerd ile iftiḅār eylemişlerdi. Şişsa şaṭranc peydā eylemek ile galebe eylemişdür. Ve şaṭrancı pādīşāh önüne götürüp oynamaḅınıñ ṭarīḅini ve yolını gösterdükde pādīşāhı ziyāde 'acebe getirür ve Şişsa'ya “Bunı ḳıymete dut.” dir. Şişsa dir ki “Murādum budur ki pādīşāh emr eyleye, evvel ḥānesine bir dirhem ḳoyalar āhīrine dek

⁵⁹² *Ḳunfuz* zamm-ı ḳāf ve zamm-ı fā ve zāl-i mu'ceme ile kirpi didükleri cānverdür.

⁵⁹³ *Bā'-i muvaḥḥade* bir noḅtalu dimekdür.

⁵⁹⁴ didükleridir: şaṭrancdur B

⁵⁹⁵ kesr-i şād-ı mühmele ba' dehu feth-i şād-ı mühmele vü müşeddede: kesr-i şād-ı mühmele vü müşeddede B

⁵⁹⁶ vāzı'ına: vāzı'a B

⁵⁹⁷ *Ruḅ'a* zamm-ı rā'-i mühmele ve sükūn-ı ḳāf ile yazılmış ḳāḅıd pāresi ve bez pāresi ve şaṭranc bezi ve nerd taḅtasıdır, cem' i kesr ile *riḳā'*dur.

⁵⁹⁸ *Cihāt-ı sitte* saḅ ve şol ve ard ve ön ve alt ve üstüdür.

muẓā' af ve at at ideler. Pādiāh ia'ya ‘‘Bu nedür iledig n ve peydā eyledig n (B 36b) nesne ‘alu'nı ifsād eylemi ancak.’’ dir. Veziri ‘‘Pādiāhum senün azinelere n ve yeryüzinde olan pādiāhlaru'n azinelere t ken r ve almaz bu isāb üzre.’’ dir. Ve *iranc* kesr-i in ile cirdal vezni üzredür ki kesr-i c m ve s k n-ı rā-yı mühmele ve fet-i dāl-ı mühmele ve s k n-ı ā' -i mühmele ve āirinde lām ile dereye dirler vādī gibi. Ve yoğun ve gevdeli deveye dirler e-ami mine'l-ibli ma' nāsına. Ve *iranc*da olan in mu' ceme ve mühmele olmak cā' izdür. *ayāt 'l-ayevān*'da Demiri ve āib-i *ām s* mühmele ve mu' ceme ile cā' iz olduğunu ve evveli kesr ile olduğunu tari eylemilerd r. Hatta *ām s*'da evveli meft  kılınmaz, diyü yazar ve ari-i *Vikāye K histāni*⁵⁹⁹ s n-i mühmele ve yā' -i mu' ceme kesr-ile ve meft  kılınmaz. Nitekim *ām s*'da Öyledür ve * drencden* mu' arreb d r. Ya' n  bir kimesne aranca meg l olsa 'anā' -i d nyevisi gider ve 'anā' -i urevisi gelir dimekdür, dir. Ve *Maāmāt* āibi (A 55a) ari'i, *Dürretü'l-avvā fi-Evhāmi'l-avā*-nām kitābında lu' be-i Hindiyyeye aranc dirler fet ile. Kelām-ı ' Arab ıyāsı kesr ile d r zirā ' Arab' u'n mezhebi aan ism-i A' cemiyi ta' rib⁶⁰⁰ eyleseler kendü l gatlerinde vezn   igada⁶⁰¹ nezā' iri isti' māl olunana redd eylemekdür. Kelām-ı ' Arab'da fet-i fā ile fa' lellin yodur ki lām-ı evveli, feti ve lām-ı āniye tedidi ile bu vezinde ' Arab'dan men l olan kesr-i fā ile fi' lellind r cirdal ve irtā' b gibi. A' lem-i ' ulemā' u' r-R m mağf run leh ve mer m Kemāl Paazāde aahu'llāhu te' āla bi'l-usnā ve ziyādeh *Ta'rib risālesinde* āib-i *Maāmāt* ari'i sözini böyle naql eylemid r. Ve ba' zılar e' imme-i lügat *iranc* lafzını zikr eylemediler illā fet-i in ile zikr eylediler, dirler. Ve bu zikr olunan lu' be-i Hindiyyeye aranc dinilmege vech   sebeb-i tesmiye lafz-ı mezb r in-i mu' ceme ile olup *m ātaradan* m ta olmak var ki *m ātara* zamm-ı m m ve in-i mu' ceme ve fet-i tā' -i mühmele ile m nāafa ma' nāsınadır. *Zirā m ātara ar*dandır ki ni ma' nāsınadır. Ol oyunu oynayan iki kimesne ol na' ve d egi iki bölük ve atreyn ve nifeyn eyledikleri iund r. Veyāud * drencden* mu' arreb ola. (B 37a) Ya' n  bir kimesne bua meg l olsa anu'n 'anā' v  zameti bāıl gider ma' nāsına olmak üzre dimilerd r; lākin * drencden* mu' arreb olduğu tadir üzre lāyık olan * d* gitdi ve *renc* elem ma' nāsına olmakd r. Ma' nāsı zāle'l-elemu

⁵⁹⁹ * histān* zamm-ı kāf ile Hirāt ve Niāb r arasında bir küredür ki aabasına kāf ile āyin dirler n n'dan evvel yā' -i ui ile.

⁶⁰⁰ *Ta'rib* ' Arab bir ism-i A' cemiyi kendü minhāci üzre tefevv h ve tekellüm eylemekdür.

⁶⁰¹ igada: -B

ya' nî “Elem zā' il oldı ve gitdi.” demek olur, zīrā ol oyun hāṭıruñ teşhiz⁶⁰² ü tenşit ü tatyibine (A 55b) ve zevk ü şafāsına sebebdür, ve illā şüd “oldı” ma' nāsına dutulup sa' yı bāṭıl oldı ve 'anā' hebā oldı ma' nāsını virmek lāyık u münāsib degüldür. Zīrā bu maḳūle adlarda aşıl olan sitāyiş⁶⁰³ ü medḫi iş' ārdur, zenb ü günāhı iḫbār degüldür. Ve eger sīn-i mühmele olursa zīkr olınan lu' beye vech-i tesmiye **saṭranc** *şad-rengden* mu' arreb olur ki *şad* Fārsidür ki mi 'e ma' nāsınadır ki⁶⁰⁴ yüz demek olur ve *reng* ḫile ma' nāsındadır. Ve zīkr olınan ' adeden murād mübālağadır. Ve bu isim şuña işāret olur ki ol lu' be ve ol oyun efkār-ı daḳıka ve ḫiyel-i laṭife üzre mebnî ve yapılmış ola.

Ve eger **su'āl** olınursa *şad-rengde* kāf vardır āhiri kāf'dur ammā **saṭranc** āhirinde kāf yokdur, cīm vardır, ol cīm nerden geldi?

Cevāb virilür ki ' Arab bir ismi ta' rīb eyledüklerinde ol isimde olan kāf'ı cīm'e ḳalb u tebdil şāyi' ü zāyi' dūr. Nitekim nergis ve gül-nār ve gül-engübінде olan kāf'ları cīm'e ḳalb idüp nercis⁶⁰⁵ ve cül-nār⁶⁰⁶ ve cül-encübîn⁶⁰⁷ dirler. Veyāḫud **saṭranc** *taştīrden* müştak ola ki *taştīr* saṭr saṭr eylemekdür. Bu oyunu oynayan oynamağa ḫazırladıḫı vaḳit saṭr saṭr eylediḫiçün ve şaf şaf baḫladuḫiçün tesmiye olınmış ola. *Muḫni'l-Lebīb* şāḫibi Cemālü'd-dīn ' Abdu'llāh bin Hişām ve ḫayrılar zīkr olınan vecheleri minvāl-i mezbūr üzre zīkr eylemişlerdür.

el-Hüküm: Şāriḫ-i Ḳudūrī Mevlānā Zāhidī, ' aleyhi raḫmetu'llāhi'l-ebedī nerd ü saṭranc ve erba' a ' aşer ve her lehv mekrūhdur; zīrā zīkr olınan ile müḳāmere olınursa (B 37b) ve ḳimār oynanursa (A 56a) meysir olur ve meysir ḫod naşş ile ḫarāmdur. Kelāmu'llāhi'l-celil'de “إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ⁶⁰⁸ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ⁶⁰⁹” ve bir yerde daḫı “عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ⁶¹⁰”

⁶⁰² *Teşhiz* şīn-i mu' ceme ve zāl-i mu' ceme ile bāb-ı tef' ilden maşdardur.

⁶⁰³ *Sitāyiş* Türkice öḫüş ma' nāsınadır *sütüden* lafzından ism-i maşdardur. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁶⁰⁴ki: -B

⁶⁰⁵ *Nercis*de nūn'uñ fethi ve kesri cā' izdür ve bir meşhūr çiçek adıdır.

⁶⁰⁶ *Cül-nār* zamm-ı cīm ve feth-i lām-ı müşeddede ile *gül-nār*dan mu' arrebdür ve yaban enārınuñ çiçegine dirler.

⁶⁰⁷ *Cül-encübîn* zamm-ı cīm ve feth-i lām ve sükūn-ı nūn ba' dehu cīm ba' dehu bā'-i muvaḫḫade vü meksüre ve yā'-i müsennāt-ı taḫtāniyye ve nūn ile *gül-engübінде*den mu' arrebdür ki *gül* meşhūr çiçek ve *engübінде* baldur.

⁶⁰⁸ *Enşāb* feth-i elif ile cem' dūr, müfredi zammeteyn [ile] *nuşub* ve zamm ve sükūn ile *nuşub*dur. *Enşāb* şol taşlardur ki Ka' be etrāfında dikilmiş idi ve ol taşlar üzerinde zebḫ iderler ve zamān-ı Cāhiliyyet kāfirler ol taşlar üzre tavar boḫazlamaḫı ḳurbet ve Ḥakk'a yaḫınlık ' addiderlerdi. Ve *enşāb* bütlere dinilür ve her nesne ki min-dūni'llāh ibadet için naşş olınmışdır, aña dinilür.

⁶⁰⁹“... (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak birer pisliktir...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Maide 5/90.

⁶¹⁰“...içkiyi ve kumarı...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Bakara 2/219.

vāki' dūr. *Meysir* mev' id vezni üzre maşdardur ve kımār murāddur. Kımār ki kesr-i kâf-ıla müfā' ale bābından maşdardur, aña *meysir* dinilmege sebeb āsānlık ile ğayrınıñ mālī kımār ile alındığıçündür. Bu taqdır üzre *meysir yeserden* müştak olur ki *yesser*⁶¹¹ kolaylık ve āsānlıkdur sehl ma' nāsına. Veyāhuz kımār ğayrınıñ yesār ve ğināsını selb olduğıçündür bu taqdırce meysir *yesārdan* olur ki *yesār* feth ile ğinā ve baylık ma' nāsınadır. Ve eger bu zıkr olınan nerd u şatranc ve ğayrı ile mükāmere olınmazsa lehv ü 'abeş olur. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve's-sellem "Mü'minüñ her lehvi bātıldur⁶¹² illā atını te'dīb ve oğ atmak ve ehli ile mülā' abesi." buyurmuşdur. Ve ba' z-ı nās, şatranc ile lu' b mübāḥ olur, zīrā şatranc oynamada tezkiye-i efhām vardur, dirler. Bu kavil Ebū Yūsuf rahmetu'llāhi 'aleyhden bir rivāyetdür. Ve İmām Şāfi' i'den ḥikāyet olunur ammā kımār oynamamak üzredür, eger kımār olursa bi'l-icmā' ḥarāmdur. Ve bizüm imāmlarumuz ol ba' z-ı nāsa cevāb virürler ki iki cihān faḥri şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "مَنْ لَعِبَ بِالشَطْرَنْجِ وَالزَّرْدَشِيرِ فَكَأَنَّمَا عَمَسَ⁶¹³ يَدَهُ فِي دَمِ الْخَنْزِيرِ"⁶¹⁴ buyurmuşdur. Ve bundan ğayrı bunlar zıkrullāh ve cum' alardan ve cemā' atlerden men' ider, eyle olsa meysir olur ve (A 56b) ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "ما ألهك عن الله فهو ميسر" dimişdür. Ya' nī "Allāhu te'ālādan seni ğāfil eyleyen meysirdür. İmdi zıkr olınanlar ḥarām olur." İntehā Kavlü'z-Zāhidī.⁶¹⁵ Ve İmām Demīrī *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da yazar ki şatranc oynamak kerāhet-i tenzih ile mekrūhdur. Ve ba' zılar, ḥarāmdur ve ba' zılar, mübāḥdur, dir. Kavli-i evvel eṣaḥdur. İmām Mālik (B 38a) ve İmām-ı A' zam Ebū Ḥanīfe ve Aḥmed, ḥarāmdur, dirler. Ve Muḥammed bin Sīrīn ve Hişām bin 'Urve bin el-Zübeyr ve Şa' bī ve Sa' id bin Cübeyr şatranc oynadıklarını Beyḥakī rivāyet eyler. Ve Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh ve 'Alī bin Ḥüseyn bin Zeyne'l-'ābidīn ve Sa' id bin el-Müseyyeb ve 'İkrime raḍiya'llāhu 'anhum şatranc oynadıklarını⁶¹⁶ Şūlī zıkr eylemişdür. İntehā

⁶¹¹ *Yesser* fethateyn iledür.

⁶¹² bātıldur: -B

⁶¹³ *Ġamasa* feth-i mīm-ile ḍaraba bābındandır. Maşdarı feth-i ğayn ve sükün-ı mīm-ile *ğams*dur ki ḥaldurmak ve baturmakdur, feth-i mīm ve sükün-ı kâf-ıla olan maḳl ve feth-i ğayn-ı mu' ceme ve sükün-ı fā' -i mühmele ve sīn-i mühmele ile olan ğaṭs gibi.

⁶¹⁴ "Kim satranç ve tavla oynarsa o kişi elini domuz kanına daldırılmış gibidir." Süheyb Abdülcebbar, *e'l-Cāmi' u's-Sahih li's-Sünen ve'l-Mesānid*, (y.y., 2014), 22/485.

⁶¹⁵ *Şarih-i Kudürī Mevlānā Zāhidī* adı Muḥtār bin Maḥmūd bin Muḥammed'dür. Ḥ'ārezmīdür. Kibār-ı e'imme-i aḥyār ve şeyḥ-i meşāyih-i emşār, meşāriḳ u meġāribde 'ilm ü fazl ile mevşūf ve 'ulüm-ı mezāhibde yed-i ṭilā şāḥibi olmaġla ma'rūfdur. Ḥ'ārizm'den Bağdād'a ve andan Rüm'a gelüp bilād-ı Ḳaramāniyye'den Lārende-nām kaşabada tevaṭṭun idüp altı yüz elli sekiz tārīhinde vefāt eylemişdür. Rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi' aten. Fetāvāda *Ḥāvī-nām* kitāb ve *Şerḥ-i Kudürī* ve *Ḳunye* ve *Zādü'l-E'imme* ve *Müctebā* ve *Cāmi'* ve ferā'izde bir kitāb anuñ muşannefātındandır. Ve bunlardan ğayrı niçe kitābı vardur. Ve Bū İmām Ḥanefiyyü'l-mezhebdir, revvaḥa'llāhu rūḥahu.

⁶¹⁶ oynadıklarını: oynadıkların B

kaavlü'd-Demîrî. *Leyletün leylâ* ' kelime-i ũlade feth-i lâm ve sũkũn-ı yâ 'i müšennât-ı tahtâniyye ve feth-i lâm-ı ũšaniye ve âhirinde hâ ile ve kelime-i ũšaniyede yine feth-i lâm ve sũkũn-ı yâ ve feth-i lâm-ı ũšaniye iledür. Ve kelime-i ũšaniyede medd ve kaşr câ 'izdür. *Leyletün leylâ* ' diyü pek karanlık giceye dirler ve pek uzun giceye ve ayuñ otuzuncı gicesine dirler, *leylün elyel* gibi ki kelime-i ũšaniye ũğa-i tafđil iledür. Ve *leylün lâ 'il* gibi ki kelime-i ũšaniye fâ 'il vezni üzredür. Ve *leylün müleyyelün* gibi ki kelime-i ũšaniye mu'azzam vezni üzre durur. Ve *ebu'l-vedâ* feth-i vâv ve feth-i dâd-ı mu'ceme⁶¹⁷ ile mũma dirler ki gice ile yaqarlar.

Nazm:

Bu'l-beşer Ādem Ata ümmü'l-beşer Havvâ durur
Karyetün ğannâ ne ũen köy kaş ve ördek ibn mâ '3

Şerh:

Ebu'l-beşer (A 57a) fethateyn ile Ādem peygamberdür -'aleyhi's-şalātu ve's-selām- ve *ümmü'l-beşer* Ādem 'aleyhi's-selām zevcesi ve hatunıdır ki adı Havvâ'dur.⁶¹⁸ *Beşer* fethateyn ile insân ma' nâsınadır gerek erkek ve gerek dişi ve gerek bir ve gerek çok olsun. Ādem peygamber, cümle insânıñ babası ve Havvâ, cümleñün anası olduğıcün ikisine böyle künyet olunmuşdur. 'Aleyhime's-şalātu ve's-selām bi-'adedi'l-leyâl ve'l-eyyâm ilâ-yevmi'l-kaşr ve'l-kıyâm.⁶¹⁹ Ve *karyetün ğannâ* feth-i ğayn-ı mu'ceme ve teşdid-i nũn-ı meftũha ile ādemi ve ehli ve yapıları çok köye dirler ya' nĩ ũen köy. Ve *ibnü'l-mâ* 'kaşa ve ördege ve ğayrı ũu kuşlarına dirler. Ve (B 38b) *mâ* '3 ki şudur, âhirinde olan hemze hâ'dan maqlũbedür, nitekim cem'inde zâhirdür. Cem'-i kıletti *emvâh* ve cem'-i keşreti *miyâhdur*.

Nazm:

Aşlı alçaq kimseler evlād-ı derze nefş göz
Oğul ibnu'l-buvh arka feth-i kâf-ile kara

Şerh:

⁶¹⁷ *Dâd-ı mu'ceme* noktalı olan noktasızdan ihtirâzdur.

⁶¹⁸ *Havvâ* ya -'aleyha's-selām- Havvâ dinilmek hayy ve diriden halk olunduğıcündür.

⁶¹⁹ "Kıyamet ve kaşır ğününe kadarki gece ve gündüzlerin sayısı kadar salat ve selam o ikisinin üzerine olsun."

*Evlād-ı derze*de olan kelime-i şāniye ki *derzedür*, feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı rā-yı mühmele⁶²⁰ ve feth-i zā-yı mu‘ceme ve āhirinde hā iledür. *Evlād-ı derze* bunda aşlı alçaqlar ma‘nāsınadur ebnā’u derze gibi. *Ḳānūnu’l-Edeb*’de ebnā’u derze, merdümān-ı fūrū-māye vü evlād-ı derze mişluhā yazar. Ma‘nāsı aşlı alçaq kimseler ve adamlar dimekdür. Ve *Ḳāmūs* şāhibi evlād-ı derze, sefele ve hayyātlar ve hākkedür,⁶²¹ dir. *Sefe*le feth-i sīn ü fā vü lām-ıla alçaqlardur ve *hayyāt* derzi ve hākke bez doquyanlardur. Derz⁶²² aşlıda na‘im-i dünyā ve lezzāt-ı dünyāya dinilür. (A 57b) Zikr olınanlaruñ dünyā-yı deniyye ile taqayyüdlere olmağın evlād-ı derze tesmiye olınmışlardur. Ve *nefs* feth-i nūn ve sükün-ı fā ve āhirinde sīn-i mühmele ile gözdür ‘ayn ma‘nāsına. Eşābethu nefsun dinilür eşābethu ‘ayn-zamm *buvḥ-ibnu’Ne* diyecek yerde. *aña göz irdīma‘nāsına*,⁶²³ bā’-i muvaḥḥade ve sükün-ı vāv ve āhirinde hā’-i mühmele ile oğuldur ki ibn ma‘nāsınadur. *Buvḥ* zeker ü ferc ve nefis ü cimā‘ ma‘nāsınadur. Oğula *ibnu’l-buvḥ* dinilmege sebeb zāhirdür. *İbnuke ibnu būhike yeşrebu min-sabūhike*⁶²⁴ dirler, ḍarb-ı meşeldür. Ve ḍarb-ı meşelde olan buvḥ zeker ma‘nāsınadur ve ba‘zılar vaṭ’ u cimā‘ ma‘nāsınadur, dirler.⁶²⁵ Ve *karā* feth-i kāf ve rā-yı mühmele fethiyle arḳaya dirler zahr ma‘nāsına.

Nazm:

İbn turnā cāriye oğlına hem nā-kese di
 Ḳaḥpe turnā oda kesr-i ḳāf-ile ümmü’l-ḳırā

Şerḥ:

İbn turnā zamm-ı tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve sükün-ı rā’-i mühmele ve feth-i nūn ba‘dehu elif-i maḳşūre ile ḥublā ve kübrā vezni üzre cāriye oğlına dirler veledü’l-eme ma‘nāsına. (B 39a) Ve nā-kese ve alçağa dirler. Ve *turnā* ki evvelinde lafız ibn olmaya ḳaḥpedür, zāniye gibi ve cāriyeye dirler, eme gibi. *Turnā raneytudan ve renvden*⁶²⁶ müştak olmak cā’izdür. *Raneytu, ben dā’im naḳar eyledüm* dimekdür. Ve *renv* feth-i rā’-

⁶²⁰sükün-ı rā-yı mühmele: -B

⁶²¹*Sefe*lede sīn mühmeledür ve *hakk*de hā mühmele ve kāf müşeddededür.

⁶²²derz: derze B

⁶²³*Nefs* ve ‘ayn mü’ennes oldukları için fi‘lleri mü’ennesdür.

⁶²⁴“Asıl evlat kendi sulbünden olan evlattır, yoksa evlatlık aldığın veya senin ocağında bulunan evlat, senin neslinden olan çocuk gibi değildir.”

⁶²⁵ve ba‘zılar ..., dirler.: -B

⁶²⁶*Renv*naşara bābından müsta‘meldür, *Ḳānūnu’l-Edeb*-nām kitābda böyle yazmışdur.

i mühmele ve sükün-ı nün ve āhirinde vāv ile dā'im bakmaktadır. Ve cāriye ve қаһpeye nazar olunduğıçün **turnā** diyü tesmiye olunmuşdur. Ve **ümmü'l-ķırā** kesr-i ķāf ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile od ve āteşdür, ma' nāsı konuқ anası dimekdür. Āteş dağı (A 58a) konuға ğāyet lāzım olmağın **ümmü'l-ķırā** tesmiye olunmuşdur. Ve **ķırā** kesr-ile konuқdur dayf gibi.

Nazm:

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Yuntlar aḥcār paçalar ekāri' bāliḡā'

Şerḥ:

Aḥcār fetḥ-i elif ve sükün-ı ḥā'-i mühmele ve cīm-i meftūḥa ba' dehu elif ve rā'-i mühmele ile **ḥicr** cem' idür ki kesr-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı cīm-ile dişi ata dirler, el-ünṣā mine'l-ḥayl ma' nāsına. Āhirinde hā ile **ḥicre** dinilmek laḥndur. Ve **ḥicr** cem' i **aḥcār** geldiği gibi **ḥücür** ve **ḥücüre** dağı gelür. Ve **bāliḡā'** fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i lām ve ğayn-ı mu' ceme ile ķāşi' ā' ve nāfiķā' vezni üzre memdüdedür, paçalardur. Fetḥ-i elif ile **ekāri'** gibi. Mu' arbeddür, Fārsice aşı pāyhādur ki Türkide ayaklar dimekdür.

el-Ķıṭ'a:

Nazm:

Pire burgüş olur hem ibn ṫāmir
Ebu'l-veṣṣāb u ṫāmir ibn ṫāmir

Şerḥ:

Burgüş zamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükün-ı rā'-i mühmele ve zamm-ı ğayn-ı mu' ceme ve āhirinde ṣā'-i müşelleşe ile 'uşfūr ve ḥurnüb vezni üzredür. İmām Demīri, bā'nuñ maẓmüm olması meksūr olmasından eşherdür, dir. Pire didükleri bir çāpük zī-rūḥdur ki 'Acemce aña **keyk** dirler fetḥ-i ķāf ve sükün-ı yā'-i⁶²⁷ müşennāt-ı taḫtāniyye ile. Cem' i **berāḡiṣ** gelür fetḥ-ile, 'uşfūr cem' inde 'aşāfir didükleri gibi. Ve pirenüñ künyeti **ibn ṫāmir**dür ṫā'-i mühmele fetḥi ve kesr-i mīm ve āhirinde rā'-i mühmele ile. (B 39b) Ve **ṫāmir bin ṫāmir** dirler fā' il vezni üzre ve ḥurūf-ı mühmele ile. Ve **ebu'l-veṣṣāb** dağı

⁶²⁷yā: -A

künyetidür feth-i vāv ve feth-i s̄ā'-i müşellese⁶²⁸ vü müşeddede ve elif'den sonra bā'-i muvaḥḥade ile *veṣb* dendür ki *veṣb* feth-i vāv ve sükün-ı s̄ā'-i müşellese ile şıçramaktadır, feth-i t̄ā'-i mühmele ve sükün-ı fā-ıla olan tafr gibi. (A 58b) Ve fülān kimsenūn tafrası vardır dirler bundandır, tafra *veṣbe* ma' nāsınadır. Ve *ebu'l-veṣṣāb* lafzının Türkī ma' nāsı ziyāde şıçrayıcı babası dimektür. Pire daḥı şıçramakta pehlevān olmanın bu künyete müsteḥaḥdır. Ve *tāmīr* ḥurūf-ı mühmele ile *tumūr* dandır. *Tumūr* zamm-ı t̄ā-ıla yine şıçramaktadır. Pire daḥı şıçraduḡıçün *tāmīr* dinilmiştir. Nitekim çalık ata filizz⁶²⁹ vezni üzre *timīr* dimeleri şıçrayı şıçrayı yürüdüğüçündür. Ve pıreye *tāfir* dirler ve *tāfir bin tāfir* dirler, t̄ā'-i mühmele ve kesr-i fā ve āḡirinde rā-yı mühmele ile. Ma' naları şıçrayıcı ve şıçrayıcı oḡlı şıçrayıcı dimektür. Vech-i tesmiyeleri zāhir ve bellüdür. Pire bir ḡayvāndur ki ziyāde şıçramak anūn şānındandır. Ve Ḥaḡ te'ālā celle ve 'alānuñ luḡfindandır, şıçraduḡda ardına şıçrar, önüne şıçramaz kendüyi avlamak isteyeniyi görşün içün, zīrā eger önüne şıçrasa ölümüne yakın olurdu. Ve qarıncaya tayerān ve uçmak 'arız olduḡı gibi pıreye daḥı uçmak 'arız olmak ḡikāyet olunur. Ve pıreye evvelen toprakdan ḡāşıl olur, ḡuṣūşan karañlık yerlerde ola. Ve qaralduḡda sefādı uzadur ve yumurdlar ve yavrılar. Ve sultān u qarı kış faşlınuñ evāḡirindedür ki ol, faşl-ı rebī' evvelidür. Ve dirler ki pıreye fil şūreti üzredür, fil gibi enyāb ve dişleri vardır, anuñla ışırur. Ve fil gibi ḡortūmı⁶³⁰ vardır, anuñla şıvarur.

el-Ḥüküm: Pırenūn ekli ḡarāmdur. (A 59a) Ve iḡrāmda olana ve olmayana ḡatli istīcāb üzredür. Muḡrim ḡatli eylemek ile nesne lāzım gelmez ve pıreye sebb⁶³¹ olunmaz. Zīrā Enes raḡiya'llāhu ' anhdan rivāyet (B 40a) olunur ki ḡazret-i Faḡr-i Enbiyā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir kimesneyi iştıdi ki pıresini söger. Faḡr-i ' Ālem ol kimesneye “Pıreyi sebb eyleme. Taḡkīḡ, ol pıreye bir peyḡamberi tañ namāzına uyandırmışdır.⁶³²” dir.⁶³³ Ve ' Alī

⁶²⁸ *Müşellese* teşdīd-i lām-ı meftūḡa ile üç noḡtalı dimek olur.

⁶²⁹ *Filizz* kesr-i fā ve kesr-i lām ve zā-yı müşeddede ile demür boḡıdır (boḡ: -B) ḡuḡsu'l-ḡadīd gibi ve cevāḡir-i arzdan her ne ki zevb olına ve eridile ve ḡalīz u şedīd olan er ve baḡīl kimse.

⁶³⁰ *ḡortūm* zamm-ı ḡā'-i mu' ceme ile burundur enf gibi.

⁶³¹ *Sebb* feth-i sīn-i mühmele ve teşdīd-i bā ile naşara bābından sögmek ma' nāsına maşdardur (-dur: -A) şetm gibi.

⁶³² uyandırmışdır: uyanmışdır B

⁶³³ Satırın hemen yanında “el-İmām Şāfi' i” notuyla aşıḡıdaki beyitler yazılı haldedir:

لا تکره البر غوث فإن اسمه

بر وغوث لو تدري

البر اخراج دم فاسد

والغوثة الإيقاظ في الفجر

(Pıreyi kerih görme; çünkü onun ismi ber ve gusdan (iyilik ve ikaz) müteşekkildir. Şayet sen bilmesen de onun iyiliḡı kötü kanın çıkarılması ve ikazı ise senin fecre uyandırılmandır.)

bin Ebî Tâlib rağiya'llâhu ' anhdan rivāyet olunur ki bir yere indük ve pire bizi incitdi, biz dağı pireleri sögdük. Hâzret-i Resül şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem “لا تسبوا فنعمت الدابة” didi, dir. Ya' nî “Pireyi sebb eylemeñ, ne güzel dâbbedür ki Hâk te' âlâ zikrine sizi uyandırur.”

Mes'ele: Mâlik ibn Enes Hâzretlerine su'âl eylediler ki “Berâğış cânlarını ' Azrâ'il kaçb ider mi veyâ eylemez mi?” diyü. Bir zamân başını aşığa eyledi, fikre vardı, andan şoñra “Berâğış için akar kan var mıdır?” didi. Didiler ki “Akar kanı vardır.” Mâlik cevâb virdi ki “ ' Azrâ'il rûhları⁶³⁴ kaçb ider ve andan şoñra “يَتَوَفَّى اللَّهُ جِئْنَ مَوْتَهَا”⁶³⁵ ayetini⁶³⁵ okıdı.

el-Emsâl: *Atmeru min-burgūs* ve *atyeru min-burgūs* darb-ı meşeldür. Ya' nî pireden artık şıçrar ve pireden artık uçar.

Fâ'ide: Ebü Zerr⁶³⁶ rağiya'llâhu ' anh Faħr-i Enbiyâ'dan şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider. Resülu's-Şakaleyn didi ki “Kaçan seni pire incitse bir kadeħ şu al “ وَمَا لَنَا أَلَا ”⁶³⁷ ayetini (A 59b) ol şu üzre oku ve andan şoñra di ki eger siz mü'minler⁶³⁷ iseñüz bizden şerr ü ezâñuzı def' eyleñ. Andan şoñra ol şuyı döşek etrâfına saç, pireler şerrinden emîn olup gicellersin.” Şadaķa Resülu'llâh. Ve Hüseyn bin İshâk kavli üzre evüñ içinde bir çukur kazup ol çukur içinde diflâ⁶³⁸ ağacınıñ yaprağını dökseler pireler ol çukura gelüp düşer.⁶³⁹ Ve Dârî kavli üzre çörek otını bişürüp şuyıyla evi şuvarsalar ve şuyını serpseler pireleri öldürür. Ve sezâbı şuda (B 40b) ışladup şuyı ev içinde serpseler ol evüñ pireleri helâk ola. Ve eski kettân müşâķı ve nârenc⁶⁴⁰ kabuķlarıyla ev buħur olınsa pireleri kırılı. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîrî. Ve bir kimsenüñ sağ kulağına pire

⁶³⁴rûhları: rûhların B

⁶³⁵“Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde ... alır ...” *Kur'an-ı Kerîm*, Zümer 39/42.

⁶³⁶**Ebü Zerr** zâl-i mu'ceme vü meftûħa ve râ'-i mühmele vü müşeddede ile. Adı zamm-ı cîm ve fetħ ve zamm-ı dâl-ı mühmele ile Cündeb'dür. Ve babası adı zamm-ı cîm ve muħaffef-i nün ve dâl-ı mühmele ile Cünâde'dür. Ve bir rivāyetde babası fetħ-i sîn-i mühmele ve fetħ-i kâf-ile Seken'dür. **Ebü Zerr** İslâm'da beşincidür. Hîlâfet-i ' Osmân'da -rağiya'llâhu ' anhumâ- târiħüñ otuz ikinci senesinde Rebeze-nâm yerde vefât eylemişdür. Ve **Rebeze** fetħ-i râ'-i mühmele ve fetħ-i bâ'-i muvaħħade ve zâl-i mu'cemedden şoñra hâ ile Medîne-i Münevvere'ye qarîbdür. Ve namâzını İbn Mes'üd rağiya'llâhu ' anh kılmışdur. Ve on gündün şoñra İbn Mes'üd dağı vefât eylemişdür. Ve **Gifâr** kesr-i ğayn-ı mu'ceme ve muħaffef-i fâ ile kitâb vezni üzre **Ebü Zerr** kavminden bir kimse adıdır. Kezâ fi-*Câmi'i'l-Uşul*.

⁶³⁷“...biz ne diye O'na tevekkül etmeyelim?...” *Kur'an-ı Kerîm*, İbrahim 14/12.

⁶³⁸**Diflâ** kesr-i dâl-ı mühmele ve sükün-ı fâ ve fetħ-i lām ile zikrâ ve şî' râ vezni üzre ağu ağacıdır ki Fârsice fetħ-i ħâ'-i mu'ceme ile ħar-zehre dirler ve yâ'sız **difl** yine ol ağaçdur.

⁶³⁹düşer: düşerler B

⁶⁴⁰**Nârenc** fetħ-i râ'-i mühmeleden şoñra nün-ı meftûħa ile ve kesr-i nün ve sükün-ı râ ile lügatdür. Hindistân'da olur. Turunc ağacına beñzer ve içi turunc gibi ekşi olur bir meyvedür.

girse şol hāyasını sağ eliyle ve şol kulağına girse sağ huşyesini şol eliyle dutsa bizni'llāhi te'ālā pire kulağından çıkar. Küllihi min-*Hayāti'l-Hayevān* mine'n-nüşhati'l-kubrā li'd-Demīri.

Nazm:

Bu dünyā ümmü hınnevr ümmü kaş'am
Hem ümmü defre ulular ekābir

Şerh:

*Ümmü hınnevr*de kesr-i hā'-i mu'ceme ve feth-i nūn-ı müşeddede ve sükūn-ı vāv ve rā'-i mühmele ile dünyā-yı deniydedür. Ve lafz-ı *ümm*siz *hınnevr* yine dünyādur, vech-i tesmiye Allāhu a'lem. *Hınnevr* dāhiye vü belā ma'nāsınadır, dünyā daḥı miḥnet ü cefā ve ezā vü belā (A 60a) evi olduğıçündür. Ve *ümmü kaş'am* feth-i kāf ve sükūn-ı şīn-i mu'ceme ve feth-i 'ayn-ı mühmele vü mīm-ile yine dünyādur. Vech-i tesmiye *kaş'am* ca'fer vezni üzre ceng ü ḥarb ve belā vü mevte dirler. Dünyā-yı deniydede üçü de mevcüddür. Ve *ümmü defre* feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı fā vü rā-yı mühmele ile yine dünyādur, *ümmü defār* gibi feth-i dāl-ı mühmele ile. Vech-i tesmiye dünyā zūll ü netn evi olduğıdur. *Zirā defer* fethateyn ile zūll ü ḥorlık ve netn⁶⁴¹ ve қоқумаға dirler. Ve *ekābir* ulu olan kimesnelerdür e'āzım gibi.

Nazm:

Bite kamlē dinür erkek bite di
Ebū 'uḳbe eyü işler me'āşir

Şerh:

Kamlē feth-i kāf ve sükūn-ı mīm ve lām'dan soñra hā ile bitlerüñ biridür. Ve çok bite hā'sız kamlē dinilür. *Kamlē*de olan hā vaḥdet içündür decāce ve batṭa ve ḥamāmede olan tā vaḥdet için olduğı gibi. Ve seḥāb vezni üzre kamāl yine bitdür. Ve *ebū 'uḳbe* zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükūn-ı kāf ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile erkek bite dinilür. Dişi (B 41a) bite *ümmü 'uḳbe* ve *ümmü ṭalḥa* dirler. Ve bit didükleri nesne derden ve kirden ḥāşıl olur. Der ve kir kaçan geysüye veyā bedene veyā kıla ulaşsa ol yer 'afin olur ve bit ḥāşıl

⁶⁴¹*Netn* feth-i nūn ve sükūn-ı tā ile ḥasune ve kerume bābından maşdardur қоқмақ ma'nāsına, bāb-ı if'ālden müntin gibi.

olur. Ve bitūñ dişisi erkeginden çok olur ve bitūñ dişisi erkeginden ekber ve büyükrek⁶⁴² olur ve erkegi aşğar⁶⁴³ ve kiçirek olur. Nitekim toğanuñ erkegi dişisinden aşğar ve kiçirek olur. Ve erkeğine zamm-ı şād-ı mühmele ve hemze (A 60b) ve bā'-i muvaḥḥadeden soñra hā ile şu'ābe dirler, dinilmişdür ğurābe vezni üzre. Ve ba' zılar, şu'ābe bit yumurdasıdır, dir. Şāhib-i *Ḳāmūs* rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs şu'ābe ğurābe vezni üzre bit yumurdasıdır, cem' i şu'āb ve ši'bāndur, dir. Şu'āb zamm-ı şād-ı mühmele ve feth-i hemze ve ba' dehu elif-ile ğurāb vezni üzredür ve ši'bān kesr-i şād ve sükün-ı hemze ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ba' dehu elif nūn-ıladur. Cābir bin 'Abdi'llāh raḍiya'llāhu 'anhumā ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki Ḥazret buyurur ki “يوم توضع الموازين” El-ḥadīṣ ma' nāsı: “Ḳiyāmet ğüninde şevāb ve ğünāh vezn olmur ve tartılır. Bir kimesnenüñ ki şevābı ve ḥasenāt u ḥayrātı ğünāhı üzre şu'ābe veznince ağır ola, ol kimesne cennete girer ve eger ğünāhı ağır olursa cehennem girer.” Ve didiler ki “Yā Resūlla'llāh ğünāhı ve ḥasenātı berāber gelen nice olur?”. Faḥr-i 'Ālem “Onlar aşğāb-ı a' rāfdur.” didi.

Fā'ide: Benī İsrā'il'e gönderilen ḳummelde 'ulemā iḥtilāf eylemişlerdür ki Ḳur'ān-ı 'Azīm ve Furḳān-ı Kerīm'de “فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالِدَّمَ”⁶⁴⁴ vāḳi' olmuşdur. *Ṭūfān* nuḥāt-ı Kūfe ḳatında maşdardur rüçḥān⁶⁴⁵ ve nuḳşān gibi cem' olmaz. Ehl-i Başra ḳatında cem' dür vāḥidi *ṭūfānetundur*, *ṭūfān*dan murād yağmur ve seyldür. *Cerād* çekirgedür. (A 61a - B 41b) Mücāhid ve 'Aṭā, ṭūfān mevt ve ölümdür, dirler. Vehb, ṭūfān Yemen lügat[in]de ṭā'ündür, dir. Ebū Ḳilābe,⁶⁴⁶ ṭūfān cüderiyydür, evvel cüderiyy⁶⁴⁷ ile Mūsā peygamber 'aleyhi's-selām zamānında olanlar 'azāb olup yeryüzinde ol cüderiyy ḳaldı evvel yoğ-ıdı, dir. Ve *ḳummel* zamm-ı ḳāf-ıla sükker vezni üzre ba' zılar, kenenüñ büyükleridür ve ba' zılar, çekirgenüñ ḳanadı bitmedük yavrılarıdır,⁶⁴⁸ dirler. Ve İbn 'Abbās'dan rivāyet olunan buğday bitidür. Ve İbn Zeyd

⁶⁴²büyükrek: büyük A

⁶⁴³*Ekber* ve *aşğar* şīğa-i ism-i tafḍil üzre ziyāde büyük ve ziyāde kiçi ma' nāsnadır.

⁶⁴⁴“Biz de, ...başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbagalar ve kan gönderdik...” *Kur'ān-ı Kerīm*, A'raf 7/133.

⁶⁴⁵*Rüçḥān* zamm-ı rā'-i mühmele ve sükün-ı cīm ba' dehu ḥā'-i mühmele ile naşara ve fetaḥa bāblarından maşdardur meyl ma' nāsına.

⁶⁴⁶*Ebū Ḳilābe* kesr-i ḳāf ve taḥlīf-i lām-ıla kitābe vezni üzre bir tābi' idür.

⁶⁴⁷Evvel cüderiyy: -B

⁶⁴⁸ve ba' zılar ... yavrılarıdır: -B

pirelerdür, *ḳummel* berāğīsdür, dir. Ve sükker vezni üzre olan *ḳummel* cem' dür müfredi *ḳummeledür* zamm-ı ḳāf ve teşdīd-i mīm-ile.

Ve *dafādi'* *difda'* cem' idür ki ḳurbağadur ve *dem* ḳandur.

Rivāyet olunur ki Hāḳ sübhānehu ve te' ālā fir'avn ḳavmi üzre sekiz gün yağmur yağdurdı. Eyle ḳarañlık günler idi ki bir kimesne evinden çıḳmağā ḳādir olmazdı. Ve şu, evleri içine girdi. Ve ḳalḳdılar, şu göğüslerine veyā boyunlarına çıḳdı. Oturan kimesne ğarḳ oldu ve boğuldu. Ve Benī İsrā'il evleriyle fir'avn ḳavminüñ evleri birbirine muṭṭaşıl ve yakın idi, ašlā evlerine bir ṭamla şu girmedi. Ve şu, āl-i fir'avn yerlerinde irkildi durdu ve ekinen ve tašarrufdan men' eyledi. Bir hafta bu hāl üzre ḳaldı. Āl-i fir'avn Mūsā'ya -'aleyhi's-šalātu ve's-selām- geldiler. "Du'ā eyle bizüm için Hāḳ te'ālā ṭūfānı ḳaldırsun, imān getürelüm." didiler. Mūsā 'aleyhi's-selām du'ā eyledi, du'āsı berekātında belā üzerlerinden ḳalḳdı. Ot ve ekinleri be-ğāyet ziyāde oldu. "Bu ṭūfān bize fā'ide (A 61b) eyledi." diyü imān getürmediler. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā otlara çekirgeleri gönderdi, ekinlerin ve yemişlerin yidi. Andan soñra ḳapularını ve ṭamlarını ve geysülerini yimege başladı. Āl-i fir'avn yine Mūsā'ya vardılar, fezā' eylediler ve niyāz u tazarru' eylediler ve "İmāna gelelüm." didiler. Mūsā 'aleyhi's-selām šaḫrāya çıḳdı. (B 42a) 'Ašāsıyla maşrıḳ ve mağrib cānibine işāret eyledi, çekirge geldüğü ṭarafa ve nāḫiyelere çekildi, gitdi. Ve āl-i fir'avn yine imāna gelmediler. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā ḳummeli üzerlerine musallaṭ eyledi. Ḳummelden murād ba'zılar, ādem bitidür, dir. Šāḫib-i *Ḳāmūs*, bu ḳavil merdūddur, dir. Ḳummel daḫı çekirgeden bāḳi ḳalan nesnelere yidi ve yimekleri içine düşer oldu ve geysüleriyle derileri arasına girüp gevdelerini ışıрмаğā ve şormağā başladı. Ve yimek yirken yimekleri bit ile ṭolu olurdu. Bu belādan büyük bir belāya uğramamışlardır. Zīrā ḳıllarını ve kirpiklerini ve ḳaşlarını yirdi ve derilerinden ayrılmazdı yirdi güyiyā çiçek çıkarmış gibi olurdu gevdeleri. Ḳavm-i fir'avn sebt gününden bir septe dek bu belāyı çekdiler, soñra Mūsā'ya vardılar, "tevbe idelüm, imāna gelelüm." didiler, feryād u fiğān eylediler. Hāzret-i Mūsā du'ā eyledi, Hāḳ sübhānehu ve te'ālā bu belāyı daḫı def' ü ref' eyledi. Bir aya dek yine küfürleri üzre muşırr oldılar, imāna gelmediler. Mūsā peygamber šalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh anlara bed-du'ā eyledi. (A 62a) Hāḳ te'ālā vaḫy eyledi ki Nīl kenārına varup 'ašāsıyla ednā vü aḳşā-yı Nīl'e işāret eyleye. Mūsā daḫı eyle eyledi. Her cānibden ḳurbağalar çağrışmağā başladı ve birbirine bildürdi ve ḫaber eyledi. Ḳarañlık gice gibi Nīl'den çıḳdı, añsızdan evlerine girdiler. Evleri ve ḳabları ve avluları ve ṭa'āmları ḳurbağā ile doldı. Her kim bir çanaḳ

veyā bir kab veyā yimegi içse kurbağa ile tolu bulurdu ve oturduğda çeñesine dek kurbağa içinde otururdu ve söylese ağızına kurbağa şıçardı. Ve bir kimesne uyusa kurbağalar üzerine çıkup birbirine yapışup dururlardı, bir cānibe dönmege kâdir olmazdı. Ve ağızına bir loğma ilemek için ağızın açan kimesnenüñ ağızına şıçardı, loğmadan evvel ağızına düşerdi. Ve hamīr eyleseler hamīrlerine düşerdi. Ve çömlegi āteşe koyup bir nesne bişürseler (B 42b) kurbağa içine dolardı. Sebtden Sebt'e bu belāyı çekdiler, soñra ĥazret-i Mūsā'ya gelüp feryād u fiğān eylediler, "tevbe idelüm, imāna geledüm." didiler. Ĥazret-i Mūsā du'ā eyledi. Belādur def' oldu ve kurbağa men' oldu. Bir ay dağı selāmet ü'āfiyet üzre oldılar, andan soñra 'ahdi bozdılar. Ĥağ sübhānehu ve te'ālā kanı bunlara musallağ eyledi. Cümle şuları kan oldu ve kıyuları kan oldu. İsrā'ilî Kıbtî-ile kıyudan şu çekerlerdi. İsrā'ilî koğasında şu çıkardı ve Kıbtî koğasında kan çıkardı. (A 62b) Ve fir'avn^{649,650} kendü öñine Benī İsrā'il'den bir kimesneyi ve fir'avn tã'ifesinden bir kimesneyi ve öñlerine bir kab içinde tã'am ve şarāb kırdı. İsrā'iliden yaña tã'am ve şarāb ve Kıbtîden yaña olan tã'am ve şarāb kan olurdu. Ve Kıbtîlerün 'avratları şusuzlığdan ziyāde bî-çäre olup İsrā'ilî 'avratlarına gelüp şu isterlerdi ve "Baña şu vir." dirlerdi. Kırbalarına ve kablarına şu dökerlerdi, dökülürken şu kablarında kıvıl kan olurdu. Ĥattā dirlerdi ki "Ağızuña dök, senüñ ağızından benüm ağızuma mecc eyle." İsrā'ilî 'avrat şuyı ağızına alup ağızından Kıbtî 'avrat ağızına virdükde kan olurdu. Ve fir'avna şusuzlığ gāyet elem virdi ve muğtar oldu ve yaş ağaçları çeynemege başladı. Ağaçdan çeynemek ile şuvarduğı şu kan olurdu ve şāfi tuzlu şu olurdu. Sebt'den Sebt'e dek bu ĥāl üzre kıldılar. Tamām bir hafta içmediler illā kan içerlerdi. Yine Mūsā'ya varup ağladılar, "Du'ā eyle Ĥağ te'ālā bu belāyı def' eylesün, saña imān getürelüm ve Benī İsrā'il'i elbet senüñle irsāl idelüm." didiler. Mūsā peygamber du'ā eyledi, bu belā dağı def' oldu. Subhāna'llāhi'l-Ĥādir 'aceb kıdret şāhibi Tañrı'dur ki kıdretine nihāyet ve 'azametine gāyet yok,⁶⁵¹ düşmānlaruñ soğasını kurbağa ile tolu ider ve Nīl ırmağından ve derelerden (A 63a - B 43a) kan akıdur ve dostları şu almak istedüklerinde kan akarken şu olur.

el-Ĥükm: Biti yimek bi'l-icmā' ĥarāmdur.

⁶⁴⁹*Fir'avn* fi'lavn vezni üzre ism-i 'Acemīdür. Cem'ci *ferā'inedür*. İbnü'l-Cevzī "Fir'avn üçdür: Biri İbrāhīm Ĥalīlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem fir'avnidur ki adı Sinān'dur. Ve biri Yūsuf 'aleyhi's-şalātu ve's-selām fir'avnidur ki adı Reyān bin el-Velīd'dür. Ve biri Mūsā Kelīmu'llāh şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh fir'avnidur ki adı Velīd ibn Muş'ab'dur." didi. *Kezā fi-Mişbāhi'l-Münir*.

⁶⁵⁰*Fir'avn* altı yüz yıl 'ömür sürmişdür ve dört yüz yıl pādīşāhlığ eylemişdür. Bu kıdar 'ömürde bir gün açlığ ve şusuzlığ ve bir sã'at ĥastalığ görmiş degüldür.

⁶⁵¹ve 'azametine gāyet yok: yokdur B

Fer': Harîr libâsı biti def' için geymek cā'izdür. Zîrâ harîrûñ hâşşasındandır bit eylememek. Anuñçün Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aşhâb-ı 'izâmdan 'Abdu'r-Raḥman bin 'Avf ve Zübeyr⁶⁵² bin 'Avvām-nām şahâbîlere harîr geymesine ruḥşat virmişdür bit zararını def' için.

el-Emsâl: 'Alâ-kamel darb-ı meşeldür. Seyyi'etü'l-ḥulḳ ve ḥüyı yaramaz 'avrat için ve'n-nisâ' 'alâ-kamelin yine darb-ı meşeldür. 'Ömer bin el-Ḥaṭṭâb radiya'llāhu te'âlâ 'anh "Avratlar üçdür." dir. "Biri heyyine vü leyyine ve 'afife vü müslimedür ki ehlinüñ ma'îşetine mu'inedür. Ve biri veled için vi'â'dür ve biri kamel üzredür. Haḳ te'âlâ istedügi kimesnenüñ boynı üzre anı ḳor ve istedügi kimesne boynından men' ider. Ve gullun kamilun yine darb-ı meşeldür. Ya' nî bit ḡullı. Bunuñ aşlı budur ki esîri buḳaḡuya urup saçını tırâş eylemezlerdi ve bitlü olurdu ve bundan şiddet ü zaḫmet ü cefâya mülâkî olurdu. Her kim ki şiddete giriftâr ola anuñ ḫaḳḳında bunu darb-ı meşel iderler.

el-Ḥavâş: Cāḫız eydür: Bit cüzzâmlardan ḡayrınıñ libâsına 'arîz olur ve cüzzâmlara 'arîz olmaz. İbnü'l-Cevzî: bunda ḫikmet budur ki ol maraz anlaruñ eṭrâfına tevellu' eylemegin ḳaşımâḳ onlara za'f olurdu. Haḳ te'âlâ luṭfen ve keremen bit virmemişdür. Nitekim Haḳ te'âlâ aḫras ve dilsüze luṭfen ve keremen sem' ve (A 63b) işitmegi virmemiş, dir. Ve biti diri bırakmâḳ nisyân getürür. Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem altı ḫaşlet nisyân irâş ider buyurdu: Biri şıçan⁶⁵³ artıḡın yimek ve biri biti ḫayyeten ve diri bırakmâḳ ve biri durur şu içinde bevl eylemek ve biri ḳıṭârı⁶⁵⁴ kesmek ve biri saḳız çeynemek ve biri ekşi elma yimek. İşbu altı ḫaşlet nisyân irâş eyledügi ḫadıṣ-ı şerîf-ile şâbitdür. Ve bir ḫadıṣde "أَنَّ الَّذِي يُلْقِي الْقَمْلَةَ حَيَّةٌ لَا يَكْفِي الْهَمَّ"⁶⁵⁵ (B 43b) vâḳi' dür. Ve elvâḫ-ı ḳubûrı oḳımâḳ ve iki 'avrat aralarında yürimek ve aşılmışa bakmâḳ ve ıssıcaḳ etmek yimek ve kuzbure⁶⁵⁶-i ḫaḫrâ yimek nisyân getürür, dinilmişdür.

Fâ'ide-i Uḫrâ: Ḳaçan yüklü 'avratuñ ḫamli erkek midür ve dişi midür bilmek isteseler bir bit alup bir âdem ayasına ḳoyalar ve üzerine ol 'avratuñ südinden şaḡalar, eger ol südden ol bit ḳıçarsa yüki dişidür eger ḳıçmazsa ḫamli erkekdür. Ve bir kimesne ḫabs-i bevl

⁶⁵² Zübeyr zamm-ı zâ-yı mu' ceme ile şîḡa-i taşḡir üzredür ve 'Avvām teşdid-i vāv ileldür.

⁶⁵³ şıçan: fâre B

⁶⁵⁴ **Ḳıṭâr** kesr-i ḳâf ileldür. Cā'eti'l-iblu ḳıṭâren dirler maḳtûreten ma'nâsına, ḳaçan deve birbirine yakın nesâḳ-ı vâḫid üzre gelse. Ba' zılar fetḫ-i ḳâf-ıla oḳurlar, ḡalaṭdur.

⁶⁵⁵ "Biti bulduḡu halde diri bırakanın derdi bitmez." Ḥadisın kaynaḡı bulunamamıştır.

⁶⁵⁶ **Kuzbure** zamm-ı kâf ve sükün-ı zâ-yı mu' ceme ve zamm-ı bâ'-i muvaḫḫade ile. Ve ḡâḫî bâ meftûḫ ḳılınur. Ḳışnic didükleridür ki Fârsîde aña ḳışnîr dirler.

giriŧtār olsa kendü bitinden bir bit alup zekeri deligine osalar fi'l-āl aşana. Ve urum⁶⁵⁷ yağıyla bir kimesne yağlansa biti ırılır ölür. Ve gevdeyi sirke ve deiz suyu ile yusa biti öldürür. Ve açan baı ve gevdeyi dühn-i simsim ile matül olan zıba⁶⁵⁸ ile mesh eyleseler badan ve libāsdan biti men' eyleseler. Kezā fi-*ayāti'l-ayevān*. Ve ba bitini açan bitlü balanu deligine oyup ummā-yı rub'a mübtelā olana iürseler nāfi'dür ve mücerredür. Kezā (A 64a) fi'l-*āmūs*.

et-Ta'bir: Düşde bit birkaç vech üzredür. Yei gömlekte olursa māludur ve pādiāh iün cünd ü ' asker u a' vān⁶⁵⁹dur. Ve ākim iün mālında ziyādelikdür. Bir kimse eski libāsda bit görse ol deyn ü borcudur, ziyāde olmasından orulur. Ve yer üzerinde bitler görinse bir bölük zu' afā avimdür, açan bir ādemden yaa yürüseler ol ādem ol zu' afā avme arıa. Ve bir kimesne düşde bitler görse ve anları kerih görse düşmānlardur ki aa zārara ādir olmazlar. Ve bir kimseyi düşde bit ırsa bir bölük zu' afā anı söz ile incideler. Ve bit düşde ' avrat-ıla ta'bir olunur. İbn Sīrīn azretlerine bir kimse geldi ve didi ki “Bir ādem düşde benüm yeümden bir bit aldı ve bıradı.” didi. İbn Sīrīn “Ol kimesne eliyle ' avratua talā virürsin.” didi, ol kimesne eliyle ' avratın boadı. Ve bir kimse gögsi üzerinden bir bit uçup gittügin görse ya idmetkārı (B 44a) veyā ulı veyā olı aar. Bir kimse düşde bir bit yise bir kimseyi aybet eyleye. Ve düşde bit aribā⁶⁶⁰ vü ıım ve avim arasında ovicılık iden kimesneler ile ta'bir olunur ve düşmānlara ahırdur. Ve bir kimse düşde bit devirür görse bühtān ü iftirā vü kizb-i fāie uğraya Cāmāsb avli üzre. Ve *me'āsir* feth-i mīm ve medd-i elif ve kesr-i śā'-i müşellee (A 64b) ile eyü ilerdür ef'āl-i asene ma' nāsına. Müfredi *me'şerādur* śā'da feth ve zamm cā'izdür ve mekrume ma' nāsınadır *eşerden*⁶⁶¹ mütadur ki söz zıkr eylemek ve söz nal eylemekdür. Ef'āl-i asene daı zıkr u nal olunduiün *me'āsir* dinilmi. Kezā fi-*Mibāi'l-Münir*.

Nazm:

Dii bit ümmü ' ube ümmü tala

⁶⁵⁷ *urum* zamm-ı kāf ve zamm-ı tā'-i mühmele ile ve kesr-i kāf u tā ile lügatdür ' ufūr ieginu tomidur.

⁶⁵⁸ *Zıba* bā'-i muvaadede feth ve kesr cā'izdür ve zive didükleridür ki ma'rüfdür ve bu lafız mu'arredür. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁶⁵⁹ *A'vān* feth-i elif-ile cem'-i mükesserdür. Müfredi feth ü sükün-ıla 'avnür ki zāhır ve yardımcı ma' nāsınadır. Ve 'avn vāhid ve cem' ve mü'enne iün yardım iden, gerek bir gerek erkek ve dii ve gerek cemā'at olsun.

⁶⁶⁰ *Aribā* kesr-i rā ile *arīb* cem'idür evliyā ve enbiyā ve aniyā vezni üzre. Feth ile ounma aladur.

⁶⁶¹ *Eşer* fethateyn iledür.

Gemiler köprüler oldu ma' ābir

Şerh:

Ma'ābir feth-i mīm-ile menābir vezni üzre gemilerdür sefāyin⁶⁶² gibi ve köprülerdür kanātir gibi. *Mi'ber* cem'idür ki kesr-ile minber vezni üzre, ālet-i 'ubūr ve geçecek āletdür. Gemi ve köprü ile ırmağın ve deñizüñ bir cānibine geçildüğüün gemiye ve köprüye *mi'ber* tesmiye olunmuşdur. Ve göz yaşına feth-i 'ayn ile 'abre dinilür dāhil-i 'ayndan hāric-i 'ayna naql eyledüğüün. Ve kesr-i 'ayn ile 'ibre bundandır; zīrā insān 'ibreden şāhiddin ġā'ibe intikāl eyler.⁶⁶³ Ve 'Arab'a 'arab tesmiye olunmağ bundandır yayladan kışlaya ve kışladan yaylaya kesret-i intikālleri olduğıün. Ve kelāmda olan *i'rāb*⁶⁶⁴ bundandır; zīrā қable'l-i' rāb mechūdür, i' rāb olınuğda beyān cānibine intikāl olunur. Kezā fi-Şerhi'l-Meşāriğ li'ş-Şeyhi'l-Ekmele raḫimehu'llāhu 'azze ve celle.

Nazm:

Ebu'l-menzil konuğcı ümmü menzil

Konuğcı 'avrata saçlar ġadā'ir

Şerh:

Ebu'l-menzil feth-i mīm ve kesr-i zā-yı mu'ceme ile konuğ alan ere dirler. *Ümmü'l-menzil* konuğ alan 'avrata dirler. Ve *ğadā'ir* nitekim İmri'ü'l-Kays қаşidesinde vāқи' dür,

Mışra' : (B 44b)

غَدَائِرُهَا مُسْتَنْزِرَاتُ إِلَى الْعُلَى⁶⁶⁵

feth-i (A 65a) ġayn-ı mu'ceme ve dāl-ı mühmele ile zülf didükleri saçlardur. Müfredi *ğadiredür*. Kezā fi-*Takrībi'l-Ma'āhid fi-Şerhi'ş-Şevāhid*. Ve *ğadire* feth-i ġayn ve kesr-i dāl ve āhirinde hā ile zülf didükleri saçdur ki zamm-ı dāl-ı mu'ceme ve feth-i hemze vü elif ve feth-i bā'-i muvaḫḫade vü muḫaffefe ve hā ile zü'ābe ma'nāsınadır ki cem'i *zevā'ib* gelür aşlı *ze'ā'ib* idi. Elif cem'-i hemzeteyn arasında vāқи' olmağı şaқil görüp hemze-i ülāyı vāv'a қalb eylediler.

⁶⁶² *Sefāyin* cem'-i *sefinedür* ki gemidür. Gemiye *sefine* dinilmege sebab *sefine*, *sefindendür* ve *sefin* deri ve қabuқ şoymağ ma'nāsınadır. Gemi dağı şunuñ yüzini şoyup şıyırduğıün aña *sefine* dinilmişdür. *Hevāşī-i Tefsīr-i Keşşāf* uñ ba'zısında böyle maşürdür.

⁶⁶³ eyler: ider B

⁶⁶⁴ *İ'rāb* kesr-i elif iledür.

⁶⁶⁵ "Zülüfleri yükseklere göz ucuyla bakar."

Nazm:

Harāmzāde müdağdağ ile menbūz

Hem ibn zāniye yazucu sāfir

Şerh:

Müdağdağ zamm-ı mīm ve feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı ğayn-ı mu‘ceme ve feth-i dāl-ı mühmele ve ‘ayn-ı mu‘ceme ile şığa-i mef‘ül üzre mebnīdür, harāmzādeye dirler. *Kāmūs*’da ve *yuḳālu li’l-mağmūzi fi-ḥasebihi müdağdağun* yazar. *Mağmūz*, müttehim ma‘nāsınadır. Ve *menbūz* feth-i mīm ve zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ve mīm’den soñra nūn ve āhirinde zāl-ı mu‘ceme ile harāmzādedür, veled-i zinā ma‘nāsına *ibn zāniye* gibi. Ve *sāfir* fā’dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile yazucudur kātib ma‘nāsına. Dağdağahu bi-kelimeyi dirler ta‘ana ‘aleyhi ma‘nāsına. Harāmzāde dağı ma‘ün olmağın *müdağdağ* dinilmiştir. Ve *menbūz* bırığılmış dimekdür, harāmzādeye münāsebeti zāhiredür. Ve *ibn zāniye* dinilmege sebep azherdür.

Nazm:

Di aya ibnū’l-leyālī gice gündüz

Nedür ibnā cemīr u ḥor şāğir

Şerh:

Leyālī feth-i lām-ı evvelī ve kesr-i lām-ı şāniye ve āhirinde yā ile *leyl* cem‘ idür. (A 65b) Ve *leyl* vāḥiddür cem‘ ma‘nāsına temrūn ve temretün⁶⁶⁶ gibi. Ve *leyl leyāl* üzre cem‘ olur ‘alā-ğayri’l-ḳiyās. Āhirinde yā ziyāde ḳılınup *leyālī* dağı dirler. Nitekim ehl cem‘i ehāl iken āhirinde yā ziyāde ḳılınup⁶⁶⁷ ehālī dirler ve āhāl medd-i elif-ile ehl cem‘ idür, ferḥ ve zend⁶⁶⁸ cem‘leri efrāḥ ve eznād geldügi gibi. Ve ba‘zılar, *leyl* (B 45a) aşlı *leylātundur* ḥazf olunup *leyl* ḳalmışdur zīrā taşğiri *lüyeyliyetündür*, dirler. Ve *leyl* cem‘i leyā’il de gelür ve *ibnū’l-leyālī* ma‘nāsı giceler oğlı dimekdür. Ay dağı gice ile görünüp aydınlıḳ itmekde ve ğayrıda nef‘i gicede olmağın *ibnū’l-leyālī* künyeti olmışdur. Ve *ibnā cemīr* kelime-i ūlā şığa-i teşniye iledür, aşlı *ibnāndur* izafet-ile nūn-ı teşniye düşmişdür. Ve kelime-i şāniyede feth-i cīm ve kesr-i mīm ba‘dehu yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve rā-

⁶⁶⁶ *Temr* ḥurmā ve *temretün* ḥurmādur.

⁶⁶⁷ ḳılup: ḳılınup B

⁶⁶⁸ *Ferḥ* feth ü sükün-ıla yavırdur ve *zend* feth-i zā-yı mu‘ceme ve sükün-ı nūn ile çakmağdur.

yı mühmele ile emîr vezni üzere gice ve gündüze dirler leyl ü nehâr ma' nâsına. Gice gündüze *ibnâ cemîr* diyü vech-i tesmiye gice ve gündüzde ictimâ' vâki' olduğuçündür. Zîrâ ecmera'l-ķavme 'ale'ş-şey'i icteme'ü ma' nâsınadır. Ve emîr vezni üzere *cemîr* mücteme' u'l-ķavm ma' nâsınadır.⁶⁶⁹ Ve leyl ü nehâra *ibnâ semîr* dağı dirler fetĥ-i sîn-i mühmele ile emîr vezni üzere, vech-i tesmiye gice ve gündüzde *semer*⁶⁷⁰ ve ĥikâyet söylendiğiçündür. Ve *şâgîr* fetĥ-i şād-ı mühmele ve kesr-i ġayn-ı mu' ceme ile ĥor kimesnedür. Zîlîl ma' nâsına *şâgîra'r-raculu* dirler 'alime bâbından, *er ĥor oldı* diyecek yerde. Ķur'ân-ı 'Azîm'de “إِنَّكَ مِنَ الصَّاعِرِينَ”⁶⁷¹ vâki' dür. Mine'z-zelîlin ile tefsîr olunmuşdur. Cem' i feteĥât ile (A 66a) *şâgîra* gelür, ketebe vezni üzere ki kâtib cem' idür ki⁶⁷² yazıcıdır.

Nazm:

Di ümmü derze dünyāya ölüm ne
Meniyye ümmü dâris çeng nâķır

Şerĥ:

Ümmü derze fetĥ-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı rā'-i mühmele ve fetĥ-i zā-yı mu' ceme ve hâ ile bu dünyā-yı deniyyenüñ künyetidür. *Derze* na' im-i dünyā ve lezzât-ı dünyāya dinilür. Dünyā ni' met ve lezzet evi olmağın böyle künye olunmuşdur. Ve *meniyye*⁶⁷³ fetĥ-i mîm ve kesr-i nûn ile ġaniyye vezni üzere ölümdür mevt gibi. Ve *ümmü dâris* kâtil vezni üzere ve ĥurûf-ı mühmele ile yine ölümdür mevt gibi. Vech-i tesmiye *meniyye menâ*dandır ki ķader ma' nâsınadır. Ölüm dağı muķadder olduğuçün *meniyye* diyü ad virilmişdür. Ve *dâris dersden* müştakdur, *ders* maĥv ve nişân belürsiz olmaķdur. Ölüm dağı maĥv idici ve nâm u⁶⁷⁴ nişân belürsiz idici olmağın *ümmü dâris* dinilmişdür. Ve *nâķır* çeng didükleri sâzdur (B 45b) iki ĥarfi noķtaludur biri nûn ve biri ķâf.

Nazm:

Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

⁶⁶⁹Ve emîr ... ma' nâsınadır: -B

⁶⁷⁰*Semer* ĥurûf-ı mühmele ve fetĥateyn ile gicedür ve gicede söylenen söz ve ĥikâyedür.

⁶⁷¹“...Çünkü sen aşağılıklardansın...” *Ķur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/13.

⁶⁷²ki: -B

⁶⁷³Menâ lehu dinilür ķaddera lehu ma' nâsına. Ve *menâ* đaraba bâbından isti' mâl olunur. Şâ' ir ķavlinde “حَتَّى تَلْفَى مَايَمْنِي لَكَ أَلْمَانِي” (Senin için istediği şeye kavuşasın diye) vâki' dür mâ yeķaddire leke'l-ķâdir ma' nâsınadır.

⁶⁷⁴u: -B

Mu‘în ol bize ey ‘ Allām u Kādir

Şerh:

Ve ‘*allām* teşdîd ile şeddād vezni üzre mübālağa ile bilicidür şeddāde vezni üzre olan ‘allāme ve zünnār vezni üzre olan ‘ullām ve zibrice⁶⁷⁵ vezni üzre olan ti‘ lime gibi.

el-Kıṭ‘a:

Nazm:

Ebū manşūr olur aq bal ebu’l-mel‘ün olur qatır

Nedür etmek ebū cābir tuza dirler ebū şābir

Şerh:

(A 66b) *Ebū manşūr* te’kūl vezni üzre aq baldur ‘asel-i ebyaz ve feth-i dād-ı mu‘ ceme ve sükūn u feth-i rā’-i mühmele ile olan qarab ve qarab gibi. *Ekele Zeydun qaraba ‘Amrin*⁶⁷⁶ A‘ rābī nicedür diyü su’āl itdükleri taqlit bundandır. Ve *ebu’l-mel‘ün*da nūn’dan ğayrı nokṭalu ḥarf yoqdur. Merdūd vezni üzre qatırdur ‘ayn-ı mu‘ ceme ile olan *baql* gibi. Ve *ebū cābir* cīm ve bā’-i muvaḥḥade ile etmeqdür ḥubz gibi. Ve *ebū şābir* tuzdur millḥ gibi. Ve *baql* qatırdur cem‘i *bigāl* gelür kesr-ile. Ve *mebgūlā’* feth-i mīm ve medd-ile ism-i cem‘dür ve mü’ennesinde *baqla* dinilür. Ve *ebu’l-mel‘ün* künyeti olduğı gibi *ebu’l-ḥarūn* ve *ebū kuzā‘a* ve *ebu’l-eşce* ve *ebū ka‘b* ve *ebū muḥtār* ve *ibn nāhiḳ* künyetidür. Ve qatır at ve eşekden mürekkebdür. Ve āvāzı dağı at ve eşek āvāzından mürekkeb ü müvelledür. Ve qatır ‘aḳımdür evlādı olmaz. Lākin hicret-i nebeviyyenüñ dört yüz kırk dört tārīhinde Quds-i Şerīf qurbında Nāblīs-nām qaşabada bir qatır veled getürdüğini İbn Bıṭrīḳ tārīhinden *Ḥayātü’l-Ḥayevān* şāhibi İmām Demīrī naql eyler ve *Mustazraf* mü’ellifi İbn ‘Asākir tārīhinden naql ider. Ol dağı ‘Alī bin Ebī Ṭālib’den raḍiya’llāhu ‘anh naql eyler ki qatırdan evvel zamānda nesil gelürdi. Ḥazret-i Ḥalīlü’r-Raḥmān İbrāhīm (B 46a) ‘aleyhi’s-selām için yapdukları mancınıḳ⁶⁷⁷ āteşine odun taşımada sā’ir devābbdan qatır esra‘ olup tiz tiz odun taşıduğıçün Ḥalīlü’llāh qatıra bed-du‘ā eyleyüp (A 67a) qatırūñ nesli kesilmişdür. Ve qatır belāde vü ḥamāqa ile vaşf olunur. Baql dinilmege sebeb

⁶⁷⁵ *Zibrice* kesr-i zā-yı mu‘ ceme ve sükūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve kesr-i rā’-i mühmele ile cevher ve naqışdan olan zīnet ve ārāyişdür ve altuna dirler zeheb gibi.

⁶⁷⁶ *Ekele* fi‘l ve *zeyd* fā‘il ve *qaraba* mef‘ül ve ‘*amrin* muzāfun ileyhdür. Ve bu Türkide *qaraba* fi‘l degüldür belki ismdür bal ma‘ nāsınadır. Ma‘ nāsı, Zeyd ‘Amr’uñ balını yidi, dimekdür.

⁶⁷⁷ *Mancınıḳ* feth-i mīm (mīm:-B) ve sükūn-ı nūn ve feth-i cīm ba‘ dehu kesr-i nūn-ıla bir āletdür ki anuıla taş atarlar. Ve mīm meksūr olmaḳ cā’izdür ve bu lafız mu‘ arrebdür.

Allāhu a‘ lem belāde vü ḥamākatinden ötürüdür. *Zirā baġġal tebgīlā* dirler belede ve a‘ yā ma‘ nāsına ve redā’etu aḥlāk⁶⁷⁸ ve televvün ile vaşf olunur.

Şi‘r:

خُلِقَ جَدِيدٌ كُلَّ يَوْمٍ
مثل اخلاق اليبغال⁶⁷⁹

Ġarībe: Ebū Ḥanīfe oġlı Ḥammād ve Ḥammād oġlı İsmā‘īl’den rivāyet olunur ki: Bizüm katumuzda bir Rāfīzī degirmenci var-ıdı. Ol degirmencinüñ iki қatırı var-ıdı. Birine Ebū Bekr ve birine ‘Ömer ad қomış idi. Ol қatırlaruñ biri bir gün ol Rāfīzī degirmenciyi deper öldürür. İsmā‘īl eydür: Ceddüm Ebū Ḥanīfe’ye ḥaber virdiler. Ebū Ḥanīfe didi ki: Öldüren ‘Ömer didüġi қatırdur, görüñ. Vardılar, gördiler fi’l-ḥaḳīқа depüp öldüren ‘Ömer diyü ad virdüġi қatır imiş. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān* elḥamdu li’llāhi te‘ālā ki ol Rāfīzī Ebū Bekr ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumāya ihānet eyledüġiçün emr-i Ḥaḳ ile ol қatır ol mel‘ün⁶⁸⁰ Rāfīzī’yi қatıl eylemişdür.

el-Ḥüküm: Қatırı ekl ḥarāmdur; zirā Cābir raḍiya’llāhu ‘anh, yevmü’l-Ḥuneyn’de қatırı ve eşegi ve atı boġazladuk. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem қatır ve eşekden bizi men‘ eyledi atdan⁶⁸¹ men‘ eylemedi, dir. Ve bundan ġayrı қatır ḥelāl ve ḥarāmdan mütevelliddür taḥrīm cānibi ġālib olur ve eger ḥimār-ı vaḥşī ve atdan қatır doġsa ḥelāl olur.

⁶⁷⁸ *Radā’etu aḥlāk* feth-i rā’-i mühmele ile ḥūylaruñ alçaqlıġıdır. Ve kerume bābından maşdardur *radu* ‘e, fesede ma‘ nāsınadır. İsm-i fā‘ ili *redī’undur* cem‘ i iki hemze ile *erdīā’u* gelür.

⁶⁷⁹“Қatırların huyu gibi her gün yeni bir huy.”

⁶⁸⁰mel‘ün: -B

⁶⁸¹atdan: atda B

el-Emsâl: *A‘kamu min-bağlin* ve *a‘karu min-bağletin* ve *a‘yebu min-bağletihi Ebū Dülāme*^{682,683,684} dūrüb-ı emşâldür. (A 67b) *a‘kar* şîğa-i tafđil ile ‘*ağredendür*. ‘*Ağre* fetħi i ‘ayn ile ve zamm ile dağı cā’izdür, na‘tı ‘*ākīr* ve ‘*aķīr* gelür. ‘*Āķīr* ve ‘*aķīr* evlādı olmayana dirler *raculun ‘ākīrun* ve *emerātun ‘ākīrun* dirler. Ve *a‘kam* şîğa-i tafđil ile ‘*uğmedendür*, ‘*uğme* zamm-ı ‘ayn ve sükün-ı kâf-ıla yine toğurmamağdur. *Emerātun ‘akīmun* ve *raculun ‘akīmun* dirler (B 46b) evlādı olmaz ere ve ‘avrata. Dūrüb-ı emşâlden olanuñ ma‘nāsı, qatırdan toğurmamağda bedterdür. Ve *Ebū Dülāme* qatırından a‘yeb ve ‘ayıblurekdür, dimek olur. Ve *Ebū Dülāme* zamm-ı sâ’-i müşellese ve taħfif-ile olan şumāme vezni üzre bir erdür ki şāhib-i nevādir-i ‘acībedür. Nevādirinden birçağı *Hayātü’l-Ĥayevān*’da maşūrdur, isteyen andan taleb eylesün.

el-Ĥavās: Kara qatır dırnağı ile evde buħūr olınsa fār⁶⁸⁵ ve sıçan kaçça gide. Ve tırnağını yaqup döğüp ve mersin yağıyla qarışdurup kel başa ve kılı olmayan başa qosalar kılı bitüre. Ve ziblini zükām olan kimesne qoqulasa zükāmı gide. *Kezā fi’l-Ĥustazraf*. Erkek

⁶⁸² *Ebū Dülāme* zamm-ı dāl-ı mühmele ile şumāme vezni üzre bir kimesnenüñ künyetidür (künyetidür: künyeti A).

⁶⁸³ *Ebū Dülāme* fāsıdü’d-din reddü’l-mezheb, mürteķibü’l-meħārim ve muħarremātı mücāhir bir faşih ve şāhib-i nevādir, bi’l-bedāhe şı‘r dimege kādır bir şā‘ir idi. Bir gün Mañşūr Ĥalıfe veyā Seffāh-nām ĥalıfe öñinde tūrurken ĥalıfe “Ĥacetüñ ve murāduñ iste, vireyüm.” didi. *Ebū Dülāme* “Bir av itini vir.” didi, ĥalıfe virilmege emr eyledi “Bir at dađı vir ki üzerine binüp av ideyim.” didi. Ĥalıfe bir at virdi, Ebū Dülāme “Ol iti yeder bir oğlan ve köle vir.” didi (di: B). Ĥalıfe oğlanı dađı virdi. *Ebū Dülāme* “Bir cāriye vir ki av etini işlāh eyleyüp bize yidüre.” didi. Ĥalıfe cāriyeyi dađı virdi. *Ebū Dülāme* “Pādişāhum bunlar ‘ıyāldür, sākin olmağa bir ev dađı lāzımdur.” didi. Ĥalıfe bir ev dađı (dađı: -A) virdi. Ebū Dülāme “Eger bir zay‘a olmazsa bunlar ne yerden dirilür?” didi, ĥalıfe “Saña yüz dāne ‘āmīr zay‘a ve yüz dāne gāmīr zay‘a virdüm.” didi, *Ebū Dülāme* “Gāmīr ‘ayn-ı mu‘ceme ile nedür?” didi, ĥalıfe “Gāmīr ot bitmeyen ĥarāb yerdür.” didi. Ebū Dülāme ĥalıfeye “Ben saña Benū Esed şāħrāsında beş yüz biñ carīb gāmīre virdüm.” didi. Ĥalıfe işidüp güldi ve emr eyledi ki iki yüz zay‘a dađı ‘āmīr gāmīr olmaya aña virile. *Ebū Dülāme* “İmdi baña destür vir mübārek elüñi būs ideyim.” didi. Ĥalıfe “Ammā buña destür virmem, qo terk eyle el öpmegi.” didi. *Ebū Dülāme* ĥalıfeye “Vallāhi el öpmekden zārarsızca ‘ıyālümünden bir nesne men‘ eylemedüñ.” didi. Ve bundan ĥayı *Ebū Dülāme*’nün nevādir ü leṭā’ifi çoğdur. *Takrībü’l-Ma‘āhid ‘alā-Şerħi’s-Şevāhid*-nām kitābda mufaşşalan niçe ĥikāyatı vardır ki her biri eş‘arıyladır. Ve mezbūr tārīhüñ yüz altmış bir tārīhinde vefāt eylemişdür. Raħmetü’llāhi ‘aleyhi raħmeten vāsī‘aten. Ve *Ebū Dülāme* adı zā-yı mu‘ceme ve sükün-ı nün ve dāl-ı mühmele ile Zend bin Cevn’dür fetħ-i cīm ve sükün-ı vāv-ıla. Ve cevñ bir levndür ki qaraya urur ve *dülāme* ziyāde qarañlıq ma‘nāsınadır.

⁶⁸⁴ Ve Zend bin el-Cevñ-nām şā‘ire zamm-ı dāl-ı mühmele ile *Ebū Dülāme* dinilmege sebeb *Dülāme* adlı bir oğlı olduğıdur ki babasına bir devletlūden bir bī-nażīr cāriye baħşış gelüp babası cāriyeyi görmeden anasınun recāsıyla cāriyeyi tasarruf ider tā kim babasına ĥarām ola. Babası gelüp cāriyeyi öpmek istedikde, görse bir burnaz ve çirkin qocadır, dögmek istedi “Niçün böyle idersin seni gönderen böyle mi ismarladı?” didükde cāriye “Benüm efendüm bir genç yigitdür şimdi beni tasarruf itdi.” didi. Babası oğlunu döğüp ve yaqasından dutup Meħdī-nām ĥalıfeye iledür ve “Oğlum itdügi bir oğul babasına eylememişdür.” diyü mācerāyı ĥikāyet ider. Pādişāh gülmekden arkası üzre yıqılır yine oturur. *Ebū Dülāme* “Oğlumuñ nā-ma‘kül işi (iş: -B) saña hoş geldi elbet, qatıl eyle.” didi. Pādişāh kılıç ve naṭ‘ getürtdi. Oğlı “Pādişāhum babam bir çirkin şüretlü qocadır ki bundan ziyāde çirkin yoğdur. Ma‘a-hāzā kırk yıldan berü vālidemi tasarruf ider ben bī-ħuzūr olmadum, ben bir cāriyesin tasarruf itmek ile ĥazāba geldi.” didi. Pādişāh gülpü babasına andan yeg bir cāriye bağışlar ve mā-beynlerin şulħ eyler (eyler: eyledi A).

⁶⁸⁵ fār: fāre B

katır tırnağıyla ev buhūrlansa fār⁶⁸⁶ ve sıçan vesā'ir hevāmm kaçā gide. Ve ziblini mezkūm olan қоқulasa ve üzerine tūkürse ve yol üzre atsa her kim anı atlarsa ol mezkūm ola ve tüküren kimesne қurtula. Ve қatır bevbinden otuz dirhem miқdārı bir 'avrat içse ebedī yüklü olmaya. İbn Yahteşū⁶⁸⁷ қavli üzre қatır derini penbe ile bir 'avrat götürse ebeden yüklü olmaya. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*. (A 68a)

et-Ta'bir: Düşde қatır binen kimesnenüñ seferine ve 'ömür uzunluğına delālet ider⁶⁸⁸ ve veled-i zinā ile ta'bir olunur. Bir kimse düşde қatıra binse müsāfirlerden olmasa bir şedīd kimesneye қahr eyleye. Ve қatır mertebe ile ta'bir olunur ve тоғурmaz 'avrat ile ta'bir olunur ve қара қatır māllu 'avratdur ve ақ қatır ҳaseb şāhibi 'avratdur. Bir kimse қatırdan ense ya mertebesinden ayrıla veyā 'avratından⁶⁸⁹ veyā seferi bāṭıl ola. Min-*Hayāti'l-Hayevān* li'l-İmām ed-Demirī eş-Şāfi'ī rahmetu'llāhi 'aleyh.

Nazm:

Deve adı ebū eyyūb u at adı ebū tālib

'Arab atı ebū munқız ikinci adıdur kāfir

Şerh:

Ebū eyyūb feth-i elif ve teşdīd-i yā'-i⁶⁹⁰ müsennāt-ı tahtāniyye ve bā'-i muvaḥḥade ile dededür kesreteyn ile ibil gibi ve gāhī bā' sākin қılınur ve fetḥateyn ile olan cemel gibi. Ve *ebū tālib* tā'-i mühmele ve kesr-i (B 47a) lām-ıla atdur feres gibi. Ve *ebū munқız* zamm-ı mīm ve sūkūn-ı nūn ve kesr-i қāf ve zāl-i mu'ceme ile 'Arab atıdur. *Munқız* inқāzdan ism-i fā' ildür ve inқāz taḥliş ma' nāsınadur tenқız ve naқz⁶⁹¹ gibi. 'Arab atı dađı şāhibini taḥliş eyledügiçün böyle tesmiye olınmışdur. Ve *kāfir* ikinciye dinilür. *Küfr* örtmekdür, ikinci toḥum ekdükde topraқ ile anı örtdügiçün tesmiye olınmışdur. Ve *kāfire* *kāfir* dirler ḥaққı örtdügiçün. Ve gıceye *kāfir* dinilür қараñlıқ ile 'ālemi örtdügiçün⁶⁹² ve deryāya *kāfir* dinilür şu ile yeryüzini örtdügiçün (A 68b) ve köye *kefr* dinilür feth-i kāf

⁶⁸⁶fār: fāre B

⁶⁸⁷*Yahteşū* feth-i yā'-i müsennāt-ı tahtāniyye ve sūkūn-ı ḥā'-i mu'ceme ve feth-i tā'-i (tā':-B) müsennāt-ı fevkāniyye ve zamm-ı şīn-i mu'ceme ve vāv-ı sākineden şoñra 'ayn-ı mühmele ile Hārūnu'r-Reşīd zamānında olan eṭibbādan bir ḥāzıq u māhir ve aқrāni nādir ṭabibdür. Babasınıñ adı Cebrā'il'dür. *Hāmiş-i Ravzu'l-Aḥbār* da böyle zabṭ olınmışdur.

⁶⁸⁸ider: -B

⁶⁸⁹ya mertebesinden ayrıla veyā 'avratından: ya mertebesinden veyā 'avratından ayrıla B

⁶⁹⁰yā': -A

⁶⁹¹*Naқz* feth-i nūn ve sūkūn-ı қāf ve zāl-i mu'ceme ile taḥliş ma' nāsınadur.

⁶⁹²Gıceye kāfir dinilür қараñlıқ ile 'ālemi örtdügiçün: -B

ve sükün-ı fâ ile köy âdemi örttüğüçün ve mağbereye dağı *kefr* dinilür meyyiti örttüğüçün. Ve hadîşde “ليخرجنكم الروم منها كفراً كَفْرًا”⁶⁹³ vâkı‘dür, kayreten kayreten ma‘nâsına. Ve Mu‘âviye rağiya’llâhu ‘anh *ehlü’l-küfûri ehlü’l-ğubûri* didüğü bundandır. Ehlü’l-küfûr⁶⁹⁴ ya‘nî ehl-i kura ve köy halkı ölü menzilesindedür şehri ve cum‘aları ve cemâ‘ati ve ‘ulemâ vü şulehâyı görmezler hemân mevtâ gibidür, demek ister. Ve allâhumme’ğfir li-ehlü’l-küfûr didükleri du‘âda ehlü’l-ğubûr ma‘nâsınadır. Ve *keffârete keffâre* dinilmek bundandır, *keffâre* eşâm ve günâhları örter. Ve bi’l-cümle zıkr olınan elfâzuñ her birinde örtmek ma‘nâsı vardır.

Nazm:

Süci ümmü’l-fesâd ü ibnetü’l-kerm ü ‘ineb serçe
Ebü ya‘ğüb u kuşğunbur dinür ekşi süde mâğir

Şerh:

Ümmü’l-fesâd süci ve bâdedür, cümle fesâduñ anası ve aşlı olduğıçün *ümmü’l-fesâd* dinilmişdür hamr ma‘nâsına. Ve hamr dinilmege sebep *Sükker-i Şâfi şerhinde* birkaç vechle zıkr eylemişümdür, andan taleb olına. Ve süciye *ibnetü’l-kerm* dirler *ibne* kızdur ve *kerm* feth-i kâf ve sükün-ıla aşmadur. Aşmaya *kerm* tesmiye olınmağ üzüminden hâşıl olan bâde ve süci kerem ü luğ u ihsâna tağrîz idüp kândurduğıçündür. Ve Ezherî kavli üzre buña *kerm* dinilmek kereminden ötüridür ħurmâ dikenini gibi dikenini yoğdur ki devşiren kimesneyi rencide ide belki kâtıf⁶⁹⁵ ve devşiren kimesneye muği‘ ü münğâd u zelildür ve ħurmâ dalından artığ ve ziyâde götürür. (A 69a - B 47b) Ve her nesne ki çoğ ola ol kerîmdür. *Ğarîbeyn şerhinde* (ve *Ĥamriyye şerhinde*) böyle zıkr olınmışdur. Ve ħamra *ibnetü’l-kerm* ya‘nî aşma kıızı dinilmek ve *ibnü’l-kerm* ya‘nî aşma oğlı dinilmemek ħamr mü’ennes olduğıçündür. Ve ‘ineb kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i nün-ıla yine sücidür ħamr ma‘nâsına. Ve *kuşğunbur* zamm-ı kâf ve sükün-ı şîn-i mu‘ceme ve zamm-ı ğayn-ı mu‘ceme ve sükün-ı nün ve zamm-ı bâ’-i muvağğade ve âğirinde râ’-i mühmele ile serçedür. Zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı şâd-ı mühmele ile olan ‘uşğur gibi. *Kitâbu’l-Ğarâ’ib ve’s-Şüzüz* da İbn Reşîğ feth-i ‘ayn ile ħikâyet eyledüğini

⁶⁹³“Muhakkak Rumlar (bir gün) gizli gizli çıkarılacaklar.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “ليخرجنكم منها كفراً كَفْرًا” Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Ğaribu’l-hadis* (Kahire: el-Hey’etü’l-Âmme li Şuûni’l-Matabi’l-Emiriyye, 1984), 5/213.

⁶⁹⁴*Ehlü’l-küfûr*da *küfûr* zamm-ı kâf ile cem‘dür, müfredi feth-i kâf ile *kefr*dür.

⁶⁹⁵*Kâtıf* kâf ve tâ’-i mühmele ve meksûre iledür.

Hayātü'l-Ḥayevān'da yazar. Ve serçeye 'uşfūr tesmiye olunmak *li ennehu a'sà ve ferra* diyü hamra kavli olduğunu yazar. Ve **ebū ya'kūb** serçenüñ künyetidür. Ve **mağir** dād-ı mu' ceme ve rā-yı mühmele ile fā' il vezni üzre ekşi süde dirler emīr vezni üzre olan *mağir* ve ketif ve zemin vezni üzre olan *mağir* gibi mağirü'l-leben dirler naşara ve 'alime ve kerume bāblarından, hamđ ma'nāsına ve ekşi yoğurt ile bişürdükleri şorbaya *mağire* dirler. Ve bir kabīle babası olan *Muđar* ki zufer vezni üzredür ekşi süd içmege ħariş olduğüçün *Muđar* diyü aña tesmiye olunmışdur veyāħud levni aķ olduğüçündür. *Zirā mağure* ebyaź ma'nāsına da gelür. Serçenüñ erkegi dişisinden saķalı ile temyīz olunur ādemüñ ve keçinüñ ve ħoroslaruñ saķalı olduğü gibi. Serçenüñ de ķaraca saķalı olur ve yırtıcı cānverlerde ve ħayvānātda serçeden ziyāde yavrısın sever yokdur. Ve yırtıcı kuşlardan ķorķup yuvasın (A 69b) 'umrānda tām̄lar altına yapar. Ve bir şehrüñ ħalkı gitse serçeleri ma'an gider. Ve şehir ħalkı geldükde yine gelür. Ve serçe yürümez lākin seke seke gider. Ve çok sifād⁶⁹⁶ ider çok olur ki bir sā' at içinde yüz kerre sifād u cimā' eyler anuñçün 'ömri kışa olur, ekşeriyā bir yıldan ziyāde diri olmaz.

Ḥikmet: Şāhib-i *Keşşāf* Zemaḥşerī'nüñ⁶⁹⁷ ayağı kesik idi. Sebebinden su'āl eylediler. "Anam bed-du'āsıdur." (B 48a) didi. "Bir gün küçüklüğüm zamānında bir serçe dutdum ve bir iplik ile ayağından bağladum elümden ol serçe ķurtuldu. Bir dīvār deligine girdi yetişdüm ayağında olan ipliğinden çekdüm ayağı kırıldı. Anam bī-ħuzūr olup 'Ķata' a'llāhu ricle'l-eb'adi kemā ķata'te riclehu.' didi. Büyük olup tālīb-i 'ilm olacak yaşa yetişdügümdede taleb-i 'ilm için Buḥārā'ya rihlet eyledüm ve atdan düşüp ayağum kırıldı ve ayağuma bir 'amel eyledüm ki kesmegi icāb eyledi." diyü cevāb virür. Ebū Ḥamza eydür: "Alī bin el-Ḥüseyn bin Zeyne'l-ābidīn yanında idüm. Serçeler anuñ dolayından uçarlardı ve öterlerdi ve baña 'Yā Ebā Ḥamza bu serçeler ne dirler bilür misin?' didi. Ben 'Bilmem.' didüm. 'Alī bin Ḥüseyn 'Bunlar Tañrı te'ālāyı taķdīs iderler ve ķüt-ı yevmiyyelerin isterler.' " didi.

⁶⁹⁶ *Sifād* kesr-i sīn-i mühmele ile (ile: -A) maşdardur. Sefede'z-zekeru 'ale'l-ünşā dinilür. Daraba ve 'alime bāblarından (bābindan: A) kaçan erkek dişi üzerine gelse.

⁶⁹⁷ *Şāhib-i Keşşāf* uñ adı Maḥmūd bin 'Ömer bin Muḥammed bin 'Ömer'dür. Dört yüz altmış yedi tārīhinde Ḥ'arizm-nām memleketüñ köylerinden Zemaḥşer-nām köyde dünyāya gelüp beş yüz otuz sekizde Ḥ'arizm Cürçāniyye'sinde vefāt eylemişdür. Keşşāf gibi bī-naẓir tefsīr ki andan evvel böyle tefsīr tasnīf olunmamışdur, anuñdur. Ve tefsīr-i ḥadişde *Fā'ik* ve 'ilm-i lügatde *Esās* ve *Rebī'u'l-Ebrār* ve naḥivde *Mufassal* ve *Enmūzec* ve usülde *Minḥac* anuñdur.

el-Emsāl: *Eḥaffū hulmen min-‘usfūrin* ve *esfedu*⁶⁹⁸ *min-‘usfūrin* darb-ı meseldür. Sifâ u cimâ‘ da ‘ usfûrdan ziyâdedür. Ve *sâhat ‘asâfiru batnihi* dirler kaçan bir kimesne (A 70a) aç ölse.

el-Ḥavās: Serçelerüñ eti ḥarr u yābis ya‘ nī ıssı ve kurıdır. Tavuḡ etinden eyüsi semiz ve kışda olandur. Ve serçe etin yimek meniyy ve cimâ‘ ı ziyâde ider lâkin ruṡbât-ı aşliyye şāhiblerine zararlıdır. Ve badem yaḡı ol zararlıdır. Evlâ oldur ki serçe etini yimeyeler ve kemüğinden ziyâde şaḡınalar yimeyeler⁶⁹⁹ zîrâ bağırsaḡda saḡc⁷⁰⁰ peydâ ider. Ve serçe yavruların yumurda ve şoḡan ile ‘ ucce ve ḡayḡana eyleseler cimâ‘ a ziyâde kuvvet virür. Ve serçe şorbaları ṡab‘ ı ḡall ider ve eti ṡab‘ ı ‘ aḡl ider ve baḡlar. Ve evde besilü olan serçe sâ‘irinden yaramazdır. Ve serçe dimāḡını alup sedâb şuyın ḡatup bir miḡdâr bal ile aç iken içseler bevāsîr aḡrısına fâ‘ide ider. Ve İbn Zühr ḡavli üzre laḡveye ya‘ nī aḡız egilmesine ve istiskānuñ envā‘ına serçe eti fâ‘ide ider. Ve serçeyi boḡazlayup ḡanını mercimek unı üzre aḡıdup fındıḡlar idüp ḡurutsalar bâḡ u cimâ‘ ı (B 48b) teḡyîc ü taḡrîk eyler. Ve zıkr olınan fındıḡlardan birin alup zeyt ile ḡalt olınup iḡlîl⁷⁰¹ ya‘ nī zeker deliḡi ṡilâ olınuḡdan şoñra yere başmadın istediḡi ḡadar cimâ‘ itdürür. *Kezâ fi-İḡtiyārât-ı Bedî‘i* ve *Ḥayâti’l-Ḥayevân*. İmâm Şâfi‘î raḡimehu’llâḡ dört nesne cimâ‘ ı ziyâde itdürür: ‘ Aşâfir ve ıṡrîfil-i ekber ve fıstıḡ ve circîr yimek, dir. Ve dört nesne ‘ aḡlı ziyâde ider: Kelâmdan fuṡülü terk ve misvâk isti‘ mâli (A 70b) ve şuleḡâyla oturmaḡ ve ‘ ilm-ile ‘ amel eylemek. Ve dört nesne bedeni ḡavî ider: Et yimek ve güzel ḡoḡuyı ḡoḡulamaḡ ve balı ḡoḡ yimek, cimâ‘ itmeksiz ve kettân geymek. Ve dört nesne bedene za‘ f virür ve bedeni ḡasta ider: ḡoḡ cimâ‘ ve ḡoḡ ḡam ve ac-ıla ḡoḡ şı içmek ve ekşileri ḡoḡ yimek.

Fâ‘idetün Ecnebiyye: Bir kimse ḡoḡ cimâ‘ ı ‘ âdet idinse kuvvetinde ve gözinde za‘ f⁷⁰² ve gevdesinde ḡakke ve ḡaşınmaḡ ve cimâ‘ dan ‘ adem-i lezzet îrâş ider ve tîz ḡocar. Ve bir kimesneye bevl ve ḡâ‘iṡ geḡe ḡalkmaya eḡlene ḡasıḡı za‘ if olur ve derisi ḡalıñ olur ve ḡurḡa-i bevl îrâş ider ve ḡum ve ṡaş getürür ve gözi za‘ if olur. Ve bir kimesne bevlî üzre

⁶⁹⁸ *Esfedu* daraba ve ‘ alime bâblarından ism-i tafḡıldür.

⁶⁹⁹ ve kemüğünden ziyâde şaḡınalar yimeyeler: -B

⁷⁰⁰ *Saḡc* feth-i sîn-i müḡmele ve sükûn-ı ḡâ‘-i müḡmele ba‘ dehu cîm ile bağırsaḡda cerâhat olup bağırsaḡı ṡırmalamaḡdır, bağırsaḡ ḡazındıdır. Ve yüze bir nesne urup yaralamaḡdır.

⁷⁰¹ *İḡlîl* kesr-i elif ve kesr-i lâm ve aralarında ḡâ‘-i müḡmele ile zekerüñ bevl ḡıḡmaḡ yeridür ve elif yerinde tā‘-i müşennât-ı fevkāniyye ile tîḡlîl yine zeker deliḡidür.

⁷⁰² za‘ f: -B

tükürse ve aña idmān⁷⁰³ eylese bil ağrısından emīn ola. Boqrāt ve ğayrıdan Qazvīnī rivāyeti üzre bu mücerreb ü mümtehandur.

et-Ta‘bīr: Serçe düşde kışşa-h‘ān ve şāhib-i lehv bir ādemdür. Ve ba‘zılar erkek oğul, dirler. Bir kimse serçe boğazlasa oğlı hasta olsa ölmesinden qorqulur. Ve ğāhī güzel ‘avrata delālet eyler.⁷⁰⁴ Ve düşde serçeler āvāzı güzel sözdür veyā ‘ilmde dersdür. Bir kimse düşde vāfir serçe cem‘ ider görse zaħmetsiz niçe māl eline gire. Ve serçe düşde evlād u şıbyān⁷⁰⁵ ile ta‘bīr olunur.

Ve Mine‘r-Ru‘yā‘i‘l-Mu‘abbere: Bir kimesne İbn Sīrīn raħimehu‘llāh⁷⁰⁶ ğazretine geldi ve didi ki “Düşde vāfir serçe alup qanadların döküp qoynuma (B 49a) qorken gördüm.” İbn Sīrīn “Sen mu‘allim misin?” (A 71a) didi. Ol kimse “Ne‘am.” didi. İbn Sīrīn “Ol kimseye evlād-ı müslimīn içinde Allāh‘dan qorq.” didi. Ve bir ‘avrat İbn Sīrīn ğazretlerine gelüp “Düş gördüm serçeleri yuvasından alup tüylerin yolup yine yuvasına iletürüm.” didi. İbn Sīrīn “Bu ‘avrat uşakların ğeysülerin alır.” didi. Ve bir kimse gelüp “Düşde gördüm, elümde bir serçe var boğazlamak istedüm, serçe ‘Beni sen ekl eyleme saña ğelāl degülüm.’ didi.” İbn Sīrīn ol kimseye “Sen şadaqa alursın lākin şadaqaya müsteħaq degülsin.” didi. Ol kimse İbn Sīrīn‘e “Baña böyle mi dirsın?” didi. İbn Sīrīn “Öyle dirüm isterseñ⁷⁰⁷ kaç aqçedür ta‘yīn ideyim.” didi. Ol kimse “Kaç aqçedür?” didi. İbn Sīrīn “Altı aqçedür.” didi. Ol “Üşte elümdedür. Artıq şadaqayı almayam.” diyü ol altı aqçeyi gösterdi. İbn Sīrīn ğazretlerine didiler ki “Bunı neden alduñ ve neden bildüñ?”, didi ki “Serçe altı ‘uzuvdur ve düşde serçe ğaq söyler. Ben saña ğelāl degülüm, beni yime didüğinden müsteħaq olmaduğı nesneye tenāvül eyledüğün bildüm ve altı ‘uzuv olduğundan alduğı altı dirhem olduğün bildüm. Kezā fi-Kitābi‘t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām raħimehu‘l-Melikü‘l-‘Allām.⁷⁰⁸

Nazm:

Ħorūs adı ebū ğammād ebū ‘uqbe ebū müdlic

Ebu‘l-munzir ebū nübhān Muħammed Muştafā Ħāşir

⁷⁰³ *İdmān* kesr-i elif ve dāl-ı mühmele [ile] bāb-ı if ālden maşdardur, müdāvemmet ma‘nāsındadır, edmene‘l-şey‘e dirler edāmehu ma‘nāsına.

⁷⁰⁴ eyler: ider B

⁷⁰⁵ *Sıbyān* kesr ile uşaklardur.

⁷⁰⁶ raħimehu‘llāh: raħimehu‘llāhu te‘ālā: B

⁷⁰⁷ isterseñ: istersen A

⁷⁰⁸ raħimehu‘l-Melikü‘l-‘Allām: raħimehu‘l-Melikü‘l-Mennān B

Şerh:

Ebū hammād feth-i hā³-i mühmele ve teşdîd ve elif ve dāl-ı mühmele ile horüsdür kesr-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā³-i müşennāt-ı tahtāniyye ile olan *diy*k gibi. (A 71b) Ve *ebū* ‘*uḳbe* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ile ve *ebū müdlic* zamm-ı mīm ve kesr-i lām ve dāl-ı mühmele ve cīm-ile muḫsin vezni üzre ve *ebu’l-munzir* zamm-ı mīm ve sükün-ı nūn ve kesr-i zāl-ı mu‘ceme ile yine muḫsin⁷⁰⁹ vezni üzre ve *ebū nübhān* taḳdīm-i nūn ve te’ḫīr-i bā³-i muvaḫḫade ile cümlesi horūs künyetidür *ebu’l-yaḳzān* gibi ki feth-i yā³-i müşennāt-ı tahtāniyye iledür ve *ebū süleymān* gibi ki selmān taḣḡīridür ve *ebū bürā’*il gibi ki zamm-ı bā³-i muvaḫḫade ve rā³-i mühmele ile (B 49b) ‘ulābiṭ⁷¹⁰ vezni üzredür. Bürā’il şol yüñdür ki horūsüñ ve ḡayrı ḳuşlaruñ boynında dolayu bitmişdür, döḡüşmege onı daḡıtduḡda ber’ale ve teber’ale ve ibre’alle dirler daḡrace ve tedaḡrace ve iḳşa‘arra vezinleri üzre. Ve *Hāşir* hā³-i mühmele ve şīn-ı mu‘ceme ile Resūlu’ş-şāḳaleyn nebiyyü’l-ḡarameyni’ş-şerīfeyn meḡḡar-ı enbiyā ve serdār-ı aşfiyā ve sırdār-ı⁷¹¹ “سُبْحَانَ لِي خَمْسَةَ أَسْمَاءٍ: أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَحْمَدُ وَالْمَاجِي يَمْحُو اللَّهُ بِِي الْكُفْرَ وَالْخَائِبُ اخْتَرُ النَّاسَ” ki meḡḡar-ı enbiyā “عَلَى قَدَمِي وَالْعَاقِبُ” buyurmuşdür. Ya‘nī “Benüm beş adum vardur, ben Muḡammed ve Aḡmed ve Māḡī ve Hāşir ve ‘Āḡıḡ’um.” dimişdür. *Muḡammed* ism-i meḡ’üldür *taḡmīddendür* ki bāb-ı tef’īl teḡşīr içündür. Ma‘nāsı *ellezī keşurelehu’l-ḡamdudur*. ḡaḡ sübhānehu ve te‘ālā aña eyledüḡi ḡamdı maḡlūḡātından birine eylememişdür. Ve ehlü’s-semāvāt ve ehlü’l-arz daḡı aña ḡamd eylemişdür dünyāda ve āḡiretde. Veyāḡud *Muḡammed* ḡişāl-i ḡamīde vü ef’āl-i marziyyesi çok olandır. Faḡr-i ‘Ālem’üñ aḡlāḡ-ı ḡamīdesi bisyār ve ef’āl-i pesendīdesi⁷¹³ hezār hezār olduḡına “إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ” (A⁷¹⁴ 72a) āyeti kāfīdür. Ve *Aḡmed* ef’al-ı tafḡīldür *ḡamddendür* ḡayrıdan *ḡamdde* ekşer ü a‘zam u eşedd olur. Faḡr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem daḡı ḡaḡ te‘ālāya eyledüḡi ḡamd u meḡāmid-i keşire ile itdüḡi ḡamdı ḡayrı eylememişdür. Ve ḡıyāmet güninde olḡadar meḡāmid⁷¹⁵ ilḡām ider ki ḡayrı maḡlūḡātından birine öyle ilḡām eylemeye. Ve

⁷⁰⁹ *Muḡsin* zamm-ı mīm ve sīn-ı mühmele kesri iledür.

⁷¹⁰ ulābiṭ: ḡulābiṭ B

⁷¹¹ *Ser-dār*-ı evvel feth-i sīn ve *sır-dār*-ı şānī kesr-i sīn iledür.

⁷¹² “...ḡötüren Allah’ın şanı yücedir...” *Kur’ân-ı Kerīm*, İsrâ 17/1.

⁷¹³ *Pesendīde* bā³-i Fārsiyye ile beḡenilmiş ma‘nāsına ism-i meḡ’üldür.

⁷¹⁴ “Sen elbette yüce bir aḡlak üzeresin.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kalem 68/4.

⁷¹⁵ *Meḡāmid* cem’dür müfredi feth-i mīm-ı evvelī ve kesr-i mīm-ı şāniye ile *maḡmīdedür* ki ḡilāf-ı mezemmedür.

livā'ü'l-ḥamd ḥazretüñ elinde olsa gerekdür ki bundan daḥı ziyāde olmaz. Ve *Māhī* maḥv idici dimekdür Ḥaḳ te'ālā anuñ ile küfri maḥv eylemişdür. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem gelmese 'ālem küfürde ḳalmaḳ muḳarrer idi. Ve *Hāşir* ism-i fā'ildür ve *ḥaşr*den müştāḳdur ki *ḥaşr* cem' eylemek ma'nāsınadır ve *عَلَى قَدَمِي* ['alā-ḳademī/ 'alā-ḳademiyy] 'ibāreti taḥfif ile olursa ifrād üzre (B 50a) olur ve teşdid-i yā ile olursa teşniye üzre olur ma'nāsı “Benüm 'aḳbüm veyā sünnetüm üzre ḥalkı ḥaşr u cem' iderüm.” dimekdür. Ya'nī “Ḥalkı ḥaşr iderüm ḳıyāmet güninde benüm işrim üzre ki benümle ḳıyāmet günü arasında bir āḥar nebī olmaz ve yokdur.” demek olur. Nitekim bir āḥar rivāyetde *عَلَى قَدَمِي* ['alā-ḳademī] yerine *عَلَى عَقْبِي* ['alā-'aḳbī] vāḳi' olmuşdur.

Eger *su'āl* olunursa bu esmāyı niçün taḥşiş bi'z-zikr eyledi? Ebū Bekr bin el-Ġazzālī, Kitāb-ı Tirmizī⁷¹⁶ şerḥinde Ḥaḳ te'ālā celle ve 'alānuñ biñ adı vardır ve ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selāmuñ biñ adı vardır, dimişdür. Hemān bu adları añmaḳdan murād nedür? **Cevāb** dirüz⁷¹⁷ ki bu adları kütüb-i müteḳaddimede mektübe vü maşṭüre idi ve ümem-i sālīfe bunları ziyāde bilürlerdi. Kütüb-i ḳadīmede bunlar maşṭüre olduḡiçün taḥşiş bi'z-zikr eylemişdür. (A 72b)

Ve bir **cevāb** daḥı bu ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bu ḥadīs-i şerīfi buyurduḡları vaḳit vaḡy olınan adlar bunlar idi. Ancaḳ Ḥaḳ te'ālā kendüsine ad virmedüḡini kendüsine ad eylemezdi vaḡy olınan esmāyı şoñradan zikr eylemişdür ol vaḳit vaḡy olınan esmāyı ol zamān zikr eylemişdür. Ve 'Āḳıb tesmiye olunmaḳ enbiyā şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'aleyhimden şoñra geldüḡi içündür. Bir nesne bir nesneden şoñra gelse şoñra gelene 'āḳıb dinilür. Kezā fi'l-*Ekmel li'l-Meşāriḳ* ve'l-*Cevheri* raḥimehu'llāhu 'alā-mü'ellifihā raḥmeten vāsī' aten.

et-Ta'bir: Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى حَقًّا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَمْتَلُ” didi ya'nī “Bir kimse beni görse taḥḳiḳ beni ḥaḳ görmişdür. Zirā taḥḳiḳan şeyṭān baña mütemeşsil olmaz ve benüm şüretüme girmez.” dimekdür. Ve Enes bin Mālik raḡiya'llāhu 'anh ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَلَنْ يَدْخُلَ النَّارَ” (B 50b) ve Sa'īd bin Ḳays babasından rivāyet ider ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “فِي الْمَنَامِ”

⁷¹⁶ *Tirmiz* kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve zāl-i mu'ceme ile ve rā'. Ceyḥūn'da bir meşḥūr şehirdür nehr-i Ceyḥūn'uñ cānib-i şarḳisi üzredür.

⁷¹⁷ dirüz: virürüz B

”يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ رَأَى“ demişdür. Ya‘nî “Bir kimse düşde beni görse elbet cehennem ve nâra girmez.” El-ḥamdu li’llâhi te‘âlâ sarây-ı ‘âmir-i pâdişâhîde iken iki def‘a düşde ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemi görmek vâқи‘ olmuşdur ve mübârek qolını boynuma komışdur. Ve bir câhil düşde Muḥammed’i görse şıfat-ı Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden aña su‘âl olına. Ḥazret-i ‘Alî raḍiya’llâhu ‘anh zıkr eyledüğü şıfat u ḥilyeye muvâfiq olursa febihâ ve ni‘am (A 73a) ve illâ kabûl olunmaz diyü İbn Ğannâm ta‘bîr-nâmesinde yazar. Ve şıfat-ı Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem budur ki zıkr olunur.

Ḥilyetü’n-Nebî Muḥammed ‘aleyhi’ş-şalâtu ve’s-selâm hâzîhi:

”انه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ وَلَا بِالْقَصِيرِ“ ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ne uzun idi ve ne kışa idi. Ya‘nî ne pek uzun idi ve ne pek kışa idi.” Enes bin Mâlik rivâyetinde “أَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ“ dir. طویل باین [tavîlu bâ’in] hemze ile tûlda müfriṭ⁷¹⁸ ma‘nâsınadır ya‘nî ziyâde uzun degüldi ve kışa degüldi⁷¹⁹ dimekdür.

”و لا بالابيض الأمهق“ [ebyaz] beyâzdandır ki aqlıkdur. أمهق [emhaq] feth-i elif ve sükûn-ı mîm ve feth-i hâ ve kâf-ıla şol ebyaz ve aqdur ki aña ḥumret⁷²⁰ ve kızılılık qarışmaya kireç aqlığı gibi ola. Ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem aq beñizli idi; ammâ kireç aqlığı ve cabbâr kimesne rengi gibi degüldi, belki aqlığı ḥumret-ile qarışık ve neyyir⁷²¹ idi.” Serḥü’l-Ġarîbeyn’de, Ḥazret neyyirü’l-beyâz idi, dir. Ya‘nî beyâzi vâzîḥ ve nûrlu idi.

”و لا بالادم“ [âdem] medd-i elif ve feth-i dâl-ı mühmele ile udmedendür. Udme zamm-ı elif ve sükûn-ı dâl ile sümret ve esmerlik ve qara yağızluluk ma‘nâsınadır. Ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem esmer ve qara yağız degüldi, belki aqlığına kızılılık qarışık idi.” (B 51a) dimekdür.

”بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالسَّبْطِ وَلَا“ [ca‘d] feth-i cîm ve sükûn-ı ‘ayn-ı mühmele ve dâl-ı mühmele ile berd ve lafz ve men‘ vezni üzredür ki cümlesinde ‘ayne’l-fi’l sâkindür, (A 73b) kıvırcık saçdur. Ve saç kıvırcık oldu, demek isteseler ca‘ude’ş-şaru dirler kerume bâbından, maşdarı cu‘üdetün ve ca‘âdetün⁷²² gelür. Ve قَطَط [kaṭaṭ] feth-i kâf ve feth-i tā’-ı mühmele ile şânî vâқи‘ olan tā daḥı mühmeledür, saçun ziyâde kıvırcığıdır. Ca‘dun

⁷¹⁸ Müfriṭ ism-i fâ‘ il şıgası üzre bâb-ı if‘ âldendür.

⁷¹⁹ uzun degüldi ve kışa degüldi: uzun ve kışa degüldi B

⁷²⁰ Ḥumret zamm-ı hâ’-i mühmele ve sükûn-ı mîm-iledür.

⁷²¹ Neyyir feth-i nûn ve kesr-i yâ’-i müşennât-ı taḥtâniyye ve müşeddede iledür.

⁷²² Cu‘ude ve ca‘ade lafızlarında, cîm meftûḥadır şânîde ve mażmümedür evvelde.

kaṭaṭun dirler *ṣedīdū*'l-cu'ūde ya' nī kıvrıcı[k]lığı pek ve ziyāde ma' nāsına *kaṭiṭe*'ş-şa'ru dirler 'alime bābından, *kıl pek kıvrıcı oldı* diyecek yerde. Ve iki ḥarf bir cinsden vāki' olup aşıl üzre gelenlerden biri budur ve *raculun kaṭṭu*'ş-şa'ri ve *kaṭaṭū*'ş-şa'ri dirler saçı ziyāde kıvrıcı olan ere. Ve *سَبَطُ [sebt]* feth-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve tā'-i mühmele ile men' vezni üzre ve bā'-i muvaḥḥadenūñ fethi daḥı cā'izdür. Fetḥateyn ile olan 'araz vezni üzre ve bā'nuñ kesriyle de cā'izdür ketif⁷²³ vezni üzre ki kesr-i tā' iledür. Üçi de bir ma'nāyadır ki şarkuḥ saçdur *şa'run sebtun* dirler müstersilün ma' nāsına ya' nī kıvrıcı olmaya şarkuḥ saç ola. İmdi “بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالسَّبَطِ وَلَا” ma' nāsı “Ḥazret-i Resūl 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām pek kıvrıcı saçlu degüldi ve şarkuḥ saçlu degüldi, belki mübārek saçı orta ve miyāne idi.” demek olur.

“و ليس في راسه و لِحْيَتِهِ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ” *راس [re's]* feth-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı hemze ile başdur ki 'Acem andan ser diyü ta' bīr ider cem' i *er'us* gelür ef' ul vezni üzre ki zamm-ı 'ayn iledür ve *ru's* gelür zamm-ı rā ve zamm-ı hemze ve sükūn-ı vāv-ıla. Ve *لِحْي [lihye]* kesr-i lām-ıla dihye⁷²⁴ vezni üzre ki kesr-i dāl-iledür saḫaldur ki iki yañaḫ ve çeñede (A 74a) biten kıldur, cem' i kesr ü zamm-ı lām-ıla *liḥā/luḥā* gelür zirve⁷²⁵ (B 51b) cem' inde zirā/zurā didükleri gibi. Ve *عَشْرُونَ [iṣrūn]* yigirmidür, 'aşere cem' i degüldür ve 'aşere cem' i olmak üzre delil yoḫdur. Ve muzāf olduḫda nūn düşer *iṣrūke* ve *iṣriyy* gibi kāf-ı ḥiṭāb ve yā'-i mütekellime muzāf olmaḫla nūn düşmişdür. Ve *شَعْرَةٌ [ša'retü]* feth-i şīn-i mu' ceme ve sükūn-ı 'ayn-ı mühmele ile kıluñ biridür. İmdi “و ليس في راسه و لِحْيَتِهِ عَشْرُونَ” ma' nāsı “Ḥazret-i Risālet-penāḫ şalla'llāhu 'aleyh mübārek başında ve mübārek saḫalında yigirmi aḫ kıl yoḫ-ıdı.” dimekdür. Bundan murād ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden şeyb ü pīrligi nefy degüldür, belki murād pīrligi ve ağarması az idi, dimekdür. Faḫr-i 'Ālem Muḫammed ü Muṣṭafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem altmış üç yaşa yetmiş ola ve pīrligi ve ağarması az olmasına sebep ḥatunlar ve 'avratlar pīrligi sevmezler. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ziyāde ağarmış olsa 'avratlar ol Seyyidü'l-Kevneyn'den ağarmaḫı sevmeseler ve kerih görseler küfr olmak lāzım geldügidür.

⁷²³ *Ketif* feth-i kāf ve kesr-i tā' ile ve kesr-i kāf ve sükūn-ı tā' ile omuzdur.

⁷²⁴ *Dihye* kesr-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı ḥā'-i mühmele ile bir şaḫābīdür ki Cebra'il 'aleyhi's-selām (selām: -A) gökden nāzil olduḫda anuñ şüretinde nāzil olurdu. Şām'a gelüp İmām Mu'āviye'ye dek bākī oldı ve Emīr Ebū Naşr bin Mākūlā *dihye* feth-i dāl iledür, didi ve ekser-i aṣḫāb-ı ḥadīş ve ehlü'l-luḫa kesr-iledür, dirler.

⁷²⁵ *Zirve* kesr-i zāl-ı mu' ceme ve zammeyle cā'izdür (cā'izdür: cā'iz A) zirvetü'l-cebel dirler a'la'l-cebel [ma' nāsına].

“وَكَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ رَبْعَةً وَلَا بِالْقَصِيرِ” *[rab‘a]* feth-i rā’-i mühmele ve sükūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve hā ile ṭalḥa vezni üzre orta boyluya dirler. Ve gāhī bā’-i muvaḥḥade meftūḥa kılınur bā’nuñ fethi ve sükūnı cā’izdür *rab‘a* ve *raba‘a* lügatdür, müzekker ve mü’enneşi berāberdür *raculun rab‘atun* ve *imre’etun rab‘atun* dirler uzun boylu olmayup (A 74b) orta boylu olana *rab‘a* dinilür *merbū‘* ve *rab‘* ve *mürtebi*⁷²⁶ gibi. Ma‘nāsı “Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām orta boylu idi. Ne uzun idi ve ne kışa idi.” demek olur. Bu daḥı “لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” ‘ibāretinüñ ma‘nāsı ve feḥvā-yı muḥaṣṣalıdır.

“حَسَنَ الْجِسْمِ” *[ḥasenū’l-cism]* feth-i ḥa’-i mühmele ve feth-i sīn-i mühmele ile ve kesr-i cīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile ve mīm-ile “Cismi güzel idi, (B 52a) mu‘tedilü’l-ḥulḫ ve mütenāsibü’l-a‘zā’ ve’t-terkīb idi.” dimekdür. Enes bin Mālik rivāyeti zıkr olınandır.

Ve Cübeyr bin Muṭ‘im⁷²⁷ ḥazret-i ‘Alī bin Ebī Ṭālib’den rivāyet eylediği “بِالطَّوِيلِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” *[rab‘aten]* ma‘nāsına olur ki “Orta boylu idi.” demek olur ma‘nā-yı muḥaṣṣalı.

“وَكَانَ شَتْنُ الْكَفَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” *[şesn]* feth-i şīn-i mu‘ceme ve sükūn-ı šā’-i müşelleṣe ve nūn iledür. *Raculun şesnu’l-eşābi‘* dirler barmaqları ḥaşin⁷²⁸ ü ḡalīz ve iri olana. Maşdarı *şesen* gelür fethateyn ile ve māzīsı *şesine* gelür ferihā ve ‘alime bābından. Ve *كفین* *[keffeyn]* teşniyedür, vāhidi *keff*dür ki ayadur, aşılda *keff* men‘ eylemek, el ayası daḥı bedenden men‘ eylediğiçün *keff* tesmiye olunmuşdur. Ve *قدمین* *[kademeyn]* şīḡa-i teşniye ile, vāhidi *ḡadem*dür ki ayaḡdur. Ayaḡa *ḡadem* tesmiye yürümeğe istediklerinde ilerü (A 75a) ilerü yürüdüğüçündür. *Şerḥ-i Ġarībeyn*’den böyle fehm olunmuşdur. “وَكَانَ شَتْنُ الْكَفَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” ma‘nāsı “Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ iki ayası ve iki ayaḡı ḡalīz ü ḥaşin ve iri idi. Ve Ḥazret iri ayalu ve iri ayaḡlı idi.” demek olur.

“ضَخْمُ الْكَرَادِيْسِ طَوِيلُ الْمَسْرُوبَةِ ضَخْمُ الرَّاسِ” *[dahm]* feth-i dād-ı mu‘ceme ve ḥā’-i mu‘ceme ve mīm-ile her nesnenüñ ‘azīm u ḡalīz ve ulusu ve yoḡunıdır taḥrīk ile *daham* ve aḡmed

⁷²⁶ *Mürtebi‘* de bā’-i muvaḥḥade meksüredür.

⁷²⁷ *Cübeyr* zamm-ı cīm ve feth-i bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve *Muṭ‘im* zamm-ı mīm ve sükūn-ı ṭā’-i mühmele ve kesr-i ‘ayn-ı mühmele (kesr-i ‘ayn-ı mühmele: -B) ile bir şaḡābīdür. Elli dört veyā elli yedi tārīḥinde Medīne’de vefāt itmişdür.

⁷²⁸ *Ḥaşin* feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve kesr-i şīn-i mu‘ceme iledür.

vezni üzere olan *edḥam* ve gurāb vezni üzere olan *duḥām* gibi. Ve aḥmed vezni üzere olan *edḥam*da mīm gāhī müşedded olur, zīrā bir isim üzere vaḳf olınsa āḥiri müşedded olur mā-ḳabli meftūḥ olıcaḳ *hāzā* ‘*Āmirru ve Ca’feru* dirler āḥirini müşedded ḳılmaḒla. Ve *راس* [*re’s*] ma’ nāsı geḫmişdür. Ve *كَرَادِيس* [*kerādīs*] feth-i kāf u rā’-i mūhmele ve kesr-i dāl-ı (B 52b) mūhmele ve yā’-i mūşennāt-ı taḫtāniyye ve sīn-i mūhmele ile *kürdūs* cem’ idür ve *kürdūs*⁷²⁹ zamm-ı kāf-ile ‘ uşūr vezni üzere her iki kemükdür ki bir mafşil⁷³⁰ ve bir añda cem’ ola omuzlarda ve dizlerde olan kemükler gibi. Ve *طَوِيل* [*ṭavīl*] yā’dan ḡayrı ḥurūf-ı mūhmele ile uzun ma’ nāsınadır. Ve *مَسْرُوبَةٌ* [*mesrube*] feth-i mīm ve sükün-ı sīn-i mūhmele ve zamm-ı rā’-i mūhmele ve feth-i bā’-i muvaḥḫade ve hā ile göḡsden göbege varınca biten ince ḳıllardur “ضَخْمُ الرَّاسِ وَ ضَخْمُ الْكُرَادِيسِ” “Ḥazret şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ başı büyük ve iri ve añlarında olan (A 75b) kemükler iri ve büyük idi.” dimekdür. Añ kemükleri iri olmaḳ şiddet-i⁷³¹ ḳuvvete delālet ider, dimişlerdür. Ve “طَوِيلٌ” ma’ nāsı “mübārek göḡsinden⁷³² göbegine varınca biten ince ḳıllar uzun idi.” demek olur. Ve *Şerḫ-i Ġarībeyn* mü’ellifi “ضَخْمُ الْكُرَادِيسِ” ma’ nāsı Ebū Bekr ḳavli üzere ḫaḫmu’l-a’ zā’ dimekdür ve *kerādīs* kemüklerüñ başıdur re’sü’l-‘ iẓām⁷³³ ma’ nāsınadır, dir.

“إِذَا مَشَى تَكْفِي تَكْفِيًا كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنَ الصَّبَبِ” [*meşā*] fi’ l-i māzīdür, maşdarı sükün-ı şīn ile *meşydür* yürümeḳ ma’ nāsına. Tef’ilden temşiye gibi ki māzīsi teşdīd ile *meşşādur* *meşā* taḫfif-ile ve *meşşā* teşdīd ile yürüdi ma’ nāsınadır merre gibi. İksi de bir ma’ nāya gelür ve āḫar ma’ nālara da gelür, bundan murād olan yürümeḳ ma’ nāsına olandır. Ve *تَكْفَاء* [*tekeffā*] *tekeffū*’da *tekeffā*’ fi’ l-i māzīdür tefe’ül vezni üzere. Ve fā müşeddededür ve āḫirinde hemze vardur ve *tekeffū*’ feth-i tā’-i mūşennāt-ı fevḳāniyye ve feth-i kāf ve zamm-ı fā’-i müşeddede ve āḫirinde hemze ile maşdardur, tefe’ül vezni üzredür. *Tekeffā*’temāyele ma’ nāsınadır şīḡa-i māzī-ile. Ve *tekeffū*’temāyül ma’ nāsınadır şīḡa-i maşdar ile. Şimr⁷³⁴ ḳavli üzere ḫazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi (B 53a) ve sellem yürüse gemi şaḒına ve şolına meyl idüp yürüdüḒi gibi yürürdi, *tekeffū*’ *yemīnen ve şimālen*

⁷²⁹kürdūs: -B

⁷³⁰*Mafşil* kesr-i şād ile gevdede (gevdede: gevde A) her iki kemük cem’ olacak yerdür. Feth-i fā ve sükün-ı şād-ıla olan faşl gibi.

⁷³¹*Şiddet* kesr-i şīn-i mu’ ceme ve teşdīd-i dāl iledür.

⁷³²göḡsinden: -B

⁷³³*İzām* kesr-i ‘ayn ile cem’-i ‘azmdür. Kesr-i ‘ayn ve āḫirinde hā ile olan ‘iẓāme gibi ki anda olan hā şāniyet, cem’ i mübālaḒa içündür ve a’zām daḫı ‘azm cem’ idür.

⁷³⁴*Şimr* kesr-i şīn-i mu’ ceme ve sükün-ı mīm iledür.

temāyüldür. Ezherî, böyle ma‘nâ virilmek haṭâdur (A 76a) zîrâ geminüñ temāyüli memsâ⁷³⁵ vü quddâm ve öñünedür yemînen ve yesâren degüldür ve hem yemînen ve yesâren temāyül ya‘nî sağ ve şola meyl iderek yürümek kibr ü huyelâdur, dir. Ve cevâb virilür ki Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden bu maḳûle meşy ü revîş ve yürüyüş vâki‘ olmaḳ ittifaḳen ve cibilleten ve yaradılışdur, kibir kaçdı ve huyelâ⁷³⁶ hayâliyle degüldür. Fe‘emmâ “كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنَ الصَّبَبِ” ibâreti Ezherî virdügi ma‘nânüñ evlâ vü elyaḳ ve âhrâ vü eḳaḳ olmasın gösterür. Ve *Şihâh*’da Cevherî *tekeffe’un fî-meşyetihi terahya’a* diyü yazar, ma‘nâsı fülân kimesne yürimesinde temāyül eyledi. Ve *terehya’a* feth-i tâ’-i müşennât-ı fevḳâniyye ve feth-i râ-yı mühmele ve sükün-ı hâ ve feth-i yâ’-i huṭṭî ve feth⁷³⁷-i hemze ile tekeffe’e ma‘nâsına fi’l-i mâzîdür. Kaçan *مشيه [meşye]*‘ ibâretiyle isti‘mâl olınsa ve illâ âḥar ma‘nâlara geldügi *Ḳāmūs* ve *Şihâh* ve *Dīvānu’l-Edeb* ve *Ḳānūnu’l-Edeb* ve *Halâş-ı Naṭanzî*⁷³⁸ ve ğayrıda yazar. *كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ [ke-ennemâ yenhattü]*’da *كَأَنَّمَا [ke-ennemâ]* gūyiyâ ma‘nâsınadır. Ve *يَنْحَطُّ [yenhattü]* feth-i yâ ve sükün-ı nūn ve feth-i ḥâ ve tā’-i mühmele vü müşeddede ile *inhiṭât*dan müştâḳdur ki nüzül ve inmek ma‘nâsınadır ve *صَبَب [ṣabeb]* feth-i şād-ı mühmele ve feth-i bâ’-i evvelî vü muvaḥḥade ile eniş yeridür mâ-enḥadara mine’l-arz ma‘nâsına. İmdi “إِذَا مَشِيَ تَكْفَاءً تَكْفُؤًا كَأَنَّمَا يَنْحَدِرُ مِنْ” “صَبَبِ” ibâretlerinüñ ma‘nâsı “Faḥr-i ‘Âlem ve Meḥar-i Benî Âdem (A 76b) Muḥammed ‘aleyhi’s-selâm kaçan yürüse gemi temāyül eyledügi gibi temāyül iderdi ve ağaç budâğına yel dokundukda nice temāyül idüp sağ ve şola şalınursa öyle şalınup yürürdi gūyâ kim enişden inerdi.” demek olur.

Ve ‘Alî ibn Ebî Ṭâlib raḍiya’llâhu te‘âlâ ‘anh ḥazret-i Resûl şalla’llâhu⁷³⁹ ‘aleyhi ve sellemi vaşf eyledükde dir idi: (B 53b) “لَمْ يَكُنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّوِيلِ الْمَمْعُطِ وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمُنْتَرِدِّدِ وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالسَّبِطِ كَانَ جَعْدًا رَجُلًا وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ وَلَا بِالْمُكَلَّمِ بِالْمَمْعُطِ” *[mummeḡi]* zamm-ı mîm-i evvel ve feth-i mîm-i şānî vü teşdîd-i mîm-i şānî ve kesr-i ğayn ve tā’-i mühmele ile ism-i fâ’ildür bâb-ı infî’âlden *immeḡaṭa’n-nehāru* dirler kesr-i hemze ve feth-i mîm-i müşeddede ve feth-i ‘ġayn ve tā’-i mühmele ile *imtedde’n-nehāru* ma‘nâsına ya‘nî gündüz uzandı *meḡaṭtu’l-*

⁷³⁵ *Memsâ* feth-i mîm-i evvelî ve sükün-ı mîm-i şāniye iledür.

⁷³⁶ *Hiyelâ’/Huyelâ* ‘hâ’-i mu‘cemedde kesr ü zamm ile memdüdedür.

⁷³⁷ feth: -B

⁷³⁸ *Naṭanz* feth-i nūn ve tā’-i mühmeleden soñra nūn-ı sâkine ve zâ-yı mu‘ceme ile Ḳum ve İşbahân arasında bir şehirdür. Ve zâ’dan soñra hâ ile *Naṭanza* lügâtdür, nisbetinde *Naṭanzî* dinilür.

⁷³⁹ şa’llâhu: Allâhu B

*ḥable*⁷⁴⁰ *fe'nmeğata* dirler mīm' den evvel nūn-ıla inkesera vezni üzre ve *meğattu'l-ḥable fe'mmağata* dirler teşdīd-i mīm ile ma' nāsı, ben ipi uzatdum ol ip uzandı. Kezā fi'l-*Muntekâ*. Ve Ebū Türāb *Kitābu'l-A'ḳāb*' da **mumme' it** ' ayn-ı mühmele ve **mummeğit** ğayn-ı mu' ceme ile bir ma' nāyadur didüğini *Şerḥ-i Ğarībeyn*' de yazar. Ve **mummeğit** eger ' ayn-ı mühmele ve eger ' ayn-ı mu' ceme iledür, *el-bā' inu fi't-tūli* ma' nāsınadır. Ve *Şihāḥ*' da, (A 77a) *raculun mummeğitun ey ḫavilun ke-ennehu medde medden*⁷⁴¹ *mintūlihi*, dir. Ve *Ḳāmūsu'l-Muḫīḫ*' de ' ayn-ı mühmelede *imme'ate'l-ḫablu ke'nfa'ale; incerade ve ḫāle ve minhu'l-mumme' itū*,⁷⁴² dir ve ğayn-ı mu' cemedede *el-mağtu; meddu şey'in leyyinin ke'l-muṣrāni fe'mteğata ve'mmeğata müşeddeden ve'l-mummeğitū, mumme' itū*, dir. Ya' nī **mağt** feth-i mīm ve sükūn-ı ğayn-ı mu' ceme ile bir yumuşak nesneyi çekmekdür bağırsak gibi, ol nesne uzandukda imteğata dirler bāb-ı ifti' ālden⁷⁴³ ve imteğata dirler teşdīd-i mīm-ile bāb-ı infi' ālden ve **مَمِعُطُ** [**mumme' it**] ve **مُمَغِطُ** [**mummeğit**] ' ayn-ı mühmele vü mu' ceme ile bir ma' nāyadur. Nitekim şāhib-i *Ḳāmūs* raḫimehu'llāhu'l-Ḳuddūs taṣrīḫ eylemişdür. Muḫaṣṣal-ı kelām, lafz-ı **mumme' it** de mīm-i şāniye müşeddededür. Ve İbn Ḥacer⁷⁴⁴ daḫı *Hilye-i Mübāreke (B 54a)* şerḫinde mīm-i şāniye müşeddededür, dir ve muḫaddiṣūn ğayn'ı müşeddeder kılurlar diyü yazar. Bu taḳdīr üzre bāb-ı tef' ālden olur ' alā-kilā taḳdīreyne ma' nā-yı mumme' it, *el-mütenāhi fi't-tūli'l-bā' in fi't-tūli* dūr ki Türkīce pek uzun ve Fārsīce bisyār dırāz dimekdür gerek bāb-ı infi' ālden olsun ve gerek ifti' ālden olsun. Ve **قَصِيرُ** [**kaşir**] fa' il vezni üzre kıṣa kimsedür māzisi *kaşur* adur kerume bābından. Ve maşdarı *kaşr* ve *kaşar* gelür evvelki ḫarb ve şānī ' ineb vezni üzre ki ḫilāf-ı tūldür. Ve **مُتَرَدِّدٌ** [**mütereddid**] zamm-ı mīm ve feth-i tā vü rā' -i mühmele ve dāleyn-i mühmeleteyn ile ism-i fā' ildür. **Ḳaşir**, *mütereddidu'd-dāḫili ba' ḫuhu ba' ḫan kaşaran* ile tefsīr olunmuşdur. Ya' nī şol kimse ki kıṣalıḫdan (A 77b) ba' zı yeri ve ba' zı ' uzvı ba' zısına gire müctemi' ve yığılmış ola, bu maḳūleye *kaşir-i*⁷⁴⁵ *mütereddid* ve *kaşir-i müctemi'* dinilür. Bu kelime *redd* den müştāḳdur ki rücu' u şarf ve döndürmekdür ki ke-ennehu uzun olacak yerde dönüp yığılup kıṣa olmuşdur. Muḫaṣṣal-ı kelām, *kaşir-i mütereddid* pek kıṣa kimseye dinilür. Ve “وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطِطِ” “وَلَا بِالسَّيِّطِ كَانَ جَعْدًا” ma' naları geçmişdür ve zikr olunmuşdur. Ve **رَجُلٌ رَجُلٌ** [**racel/racil**] feth-

⁷⁴⁰ *Megaḫ* feteḫa bābından müsta' meldür.

⁷⁴¹ *Medde medden* ' ibāretinde *medde* fi'l-i māzī ve mechūldür ve *medden* maşdardur.

⁷⁴² “İnfi' āl bābından olup ip uzadı, sündü manasınadır, mumme' itū da bundandır.”

⁷⁴³ bāb-ı ifti' ālden: bāb-ı ifti' ālde B

⁷⁴⁴ *İbn Ḥacer* feth-i ḫā' -i mühmele ba' dehu feth-i cīm iledür.

⁷⁴⁵ *kaşir*: -B

i rā'-i mühmele ve cimde feth ü kesr cā'izdür, 'asel ve ketif vezinleri üzere ki feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye iledür. *Şa'run racelun ve şa'run racilun* dirler şol şaça ki ne kıvırcık ve ne şarkık ola, ikisi ortasında ola, *eş-şaru ellezî beyne's-sabti ve'l-ca'di* ma' nāsına. Ve **مُطَهَّم** [*muṭahhem*] ḥurūf-ı mühmele ile ism-i mef'ul şığası üzere ma' nāsında ve tefsirinde ihtilāf vardır. Her 'uzvı 'alā-ḥaddihi güzel olana dirler ba'zılar ve 'inde'l-ba'z, pek semiz olan kimsedür ve 'inde'l-ba'z, cismi pek arık ve ince olan kimsedür, azdāddan olur ve 'inde'l-ba'z, yüzi şişmiş olan (B 54b) kimseye dirler. Ve Ebū Sa'īd kavli üzere, kara yağızdan ziyāde kara olan kimsedür. **Muṭahham** ve **muṭahham** hā yerine ḥā'-i mühmele ile bir ma'nāyadır. Ebū Sa'īd kavlinde ve şāhib-i Kāmūs raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs **muṭahham** mu'azzam vezni üzere pek semiz olandır essemīnū'l-fāḥiṣu gibi ve pek arık (A 78a) olandır en-naḥīfu'l-cismu'd-daḳīkatu⁷⁴⁶ ma' nāsına ve her nesnede tam olandır *et-tāmmu min-küllī şey'in* ma' nāsına ve cemāl ve güzellikte kāmīl ü fā'ik olandır *el-bārī'u'l-cemālī*⁷⁴⁷ ma' nāsına ve yüzi şişmiş olandır *el-müntefihu'l-vechu* ma' nāsına ve yüzi desdegirmi olandır, *el-müdevviru'l-vechu'l-müctemi'a* ma' nāsına, dir. Ve **مُكَلَّسَم** [*mükelsem*] sâ'-i müşelleşeden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile ism-i mef'ul şığası üzere kâṭ' ma' nāsına olan lehdeme ve nişf-ı nehār eglesi ma' nāsına olan kerzeme vezni üzere olan *kelsem*eden müştakdur. Yañaq ve yüz etlü olmaḳdur, **mükelsem** yüzi ve yañağı etlü olan kimesnedür. Ve Aşma'î tefsiri üzere **mükelsem** degirmi yüzlü olan kimsedür. *وَكَانَ فِي الْوَجْهِ تَدْوِيرٌ* ma' nāsı; **وَجْه** [*vech*] yüzdür ki cem'î *vucūh* gelür zamm-ı vāv ile ve *ucūh*⁷⁴⁸ gelür vāv'ı hemze'ye ḳalb ile ve *evcuḥ* gelür ef'ul vezni üzere. Ve **تَدْوِير** [*tedvīr*] bāb-ı tef'ilden degirmilik ma'nāsınadır. Ya'nî “Ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmuñ yüzinde azacuḳ degirmilicik vardı.” Ve **أَبْيَض** [*ebyaz*] ef'al vezni üzere aḳdur ve **مُشْرَب** [*müşreb*] zamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i mu'ceme ve feth-i rā'-i mühmele ile bāb-ı if'alden ism-i mef'uldür. **Müşreb** şol şey'dür ki beyāz ve aḳlığında ḥumret ve kıızıllık ola *ellezî fi-beyāzihi ḥumretun* ma' nāsına.

“أَدْعَجُ الْعَيْنَيْنِ أَهْدَبُ الْأَشْفَارَ جَلِيلُ الْمَشَائِشِ وَالْكَتْدِ” **أَدْعَج** [*ed'ac*] dāl u 'ayn-ı mühmeleteyn (A 78b) ve cīm-ile (B 55a) ef'al vezni üzere taḥrīk ile olan *da'ac* ve zamm-ı dāl ile olan *du'cet*endür ki gözün ḳarası pek ḳara ve ğiñ olmaḳdur *eş-şedīdu sevādu'l-'ayn* ma' nāsına. Ve **عَيْنَيْنِ** [*ayneyn*] iki gözdür esvedü'l-'ayneyn ma' nāsı “Ḥazret-i Resūl

⁷⁴⁶ **Naḥīf** hā'-i mühmele iledür.

⁷⁴⁷ **Bārī** bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i rā-ıladur.

⁷⁴⁸ **Ucūh** zamm-ı elif iledür.

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ iki gözlerinin qarası pek kara ve giñ idi.” dimekdür. أَهْدَبُ أَهْدَبُ kirpikleri uzun ve çok idi, dimekdür. أَهْدَبُ الْأَشْفَارُ [ehdeb]bā' -i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile hüdbdendür, hüdb zamm-ı hā ve sükün-ı dāl ile ve zammeteyn ile cā'izdür ki göz kirpikleri kıllarıdır. Raculun ehdebu dirler kirpigi çok ādem diyecek yerde. Ve الْأَشْفَارُ [eşfār] şīn-i mu' ceme ve fā ile cem' dür, müfredi zamm-ı şīn ile şüfidür ve fetḥ daḡı cā'izdür ki göz қаpağınıñ kenārıdır ki kirpik bitdüğü yerdür aşlu menbiti'ş-şā'ri fi'l-cefni ma' nāsına. Ve جَلِيلُ الْمُشَاشِ de iki şīn-i mu' ceme ve zamm-ı mīm-ile dizlerde ve dirseklerde olan kemüklerüñ başlarıdır. Şerḥü'l-Ġarībeyn'de yazılan Ebū 'Ubeyde қаvli üzere ve Aşma'ī tefsiri üzere omuz başlarıdır ru'usu'l-menākib ma' nāsına. Ve Şihāḥ'da, مُشَاشُ [müşāş] cem' -i müşāşedür ve müşāş⁷⁴⁹ şol yumuşaq kemüklerüñ başlarıdır ki çeynemesi mümkün ola, dir. Ve Kāmūs'da müşāşa, çeynemesi mümkün olan kemük başıdır, dir. Ve كَتَدُ [keted]⁷⁵⁰ fetḥ-i kāf ve fetḥ-i tā' -i müşennāt-ı fevḳāniyye ile cesed ve ḥased vezni üzere ve kesr-i tā ile ketif ve kebid vezni (A 79a) üzere iki omuz cem' olacaq yerdür veyāḥuz iki yağrın arasındur ḥārik ve kāhil gibi ki ikisi de ḥurūf-ı mühmele ve 'āmir vezni üzredür. İmdi “جَلِيلُ الْمُشَاشِ وَالْكَتَدِ” ma' nāsı; “Ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ iki omuzı çatısı ve iki omuzı kemükleri ve yağrını ulu ve iri idi.” dimekdür ki 'alāmet-i şecā' at ü kuvvedür.

“أَجْرُدُ دُو مَسْرُبَةٍ شَتْنُ الْكَفَيْنِ وَالْقَمَيْنِ” (B 55b) [ecred] fetḥ-i elif ve sükün-ı cīm ve rā' vü dāl-ı mühmeleteyn ile eş'ar zıddı ve ḥilāfidür ki eş'ar sükün-ı mu' ceme ile cemī'an bedeni kıllı olandır, eyle olsa ecred cemī' bedeni kıllı olmayandır, bedenüñ ba' zısında kıll olana şāmil olur mesrube ve sā'idin ve sāḳīn gibi. Nitekim Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eyle idi ki mesrubesinde kıll olduğı zıkr olınmışdır. Ve “دُو مَسْرُبَةٍ” de

⁷⁴⁹ve müşāş: -B

⁷⁵⁰Ma' lüm ola ki ḥāzret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥāzretlerinin meḥḥarātı biñ mu' cizedür ve ba' zılar üç biñdür, dirler. Ve mu' cizātı iki kısımdur. Bir kısmı irḥāşıyyedür ki iddi'ā' -i nübüvvetden evvel olan mu' cizātdur. Ve bir kısmı taşdıkiyyedür. Taşdıkiyye oldur ki iddi'ā' -i nübüvvetden soñra zāhir olmuşdur. Ve taşdıkiyye daḡı iki kısımdur. Bir kısmı zāt-ı şerīfide idi ve bir kısmı zātından taşra idi. Zātında olan mu' cizātıñ biri budur ki ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem öñinden gördüğü gibi ardından daḡı görürdi ve ardından iki kitfi arasında iki gözi var-ıdı, igne yurdısı gibi idi, ol iki göziyle görürdi, geydüğü libās aña perde olmazdı. Ve zātında taşra olan mu' cizātdan biri budur ki devenüñ örgüci içinde bir ḥurmā ağacını bitürdi, fi'l-ḥāl meyvesi yetişüp bitdi. Ḥāzır olanlar andan yidiler, imān getürenlerüñ ağızlarında şīrīn ve tatlu oldı ve imān getürmeyenlerüñ ağızlarında taş oldı. Subḥāna'llāhi'l-Ḳādir. İşbu fevā'idi Ṭabāḳāt-ı Fuḳahā'da yazmışdır. Ṭabāḳāt şāhibi daḡı şāhib-i Kunye İmām-ı Hümām Mevlānā Zāhidi'nüñ -ḳuddise sırruḥu- Nāşırıyye-nām risālesinden naḳl eylemişdir. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

ذُو [zū] şāhib ma' nāsındadır⁷⁵¹ ve مَسْرُوبَةٌ [mesrube] ve “سُنُّنُ الْكُفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” taşhîh ve ma' nâları geçmiştir.

“إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يُنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” [Taḳalla'a] tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve ḳāf ve lām ve 'ayn-ı mühmele ile fi'l-i māzīdür ya' nī “Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem kaçan yürüse mübārek ayaklarını yerden ref' iderdi, ref'-i beyyin ile ve kuvvetle kaldururdu ve adımların yakın eylerdi, ihtiyālen ve tekebbüren yürür kimse gibi yürümezdi.” Muḥaşşal “إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ” ma' nāsı *kāne ḳaviyyu'l-mişyetihi* dimekdür. Ve “كَأَنَّمَا يُنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” ma' nāsı (A 79b) yukarıda zıkr olunmuşdur. *Ke-ennemā yenḥadırū min-şabūbin* ve “كَأَنَّمَا يُنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” [ke-ennemā yenḥaḥṭtu min-şababin] ve *yetekeffè'u min-ḳuddāmin* ve *yeteḳalla'u mine'l-arḍi* ma' nâları birbirine yakındır.

“وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتِ مَعًا” [iltifete] ifti'āl bābindan māzīdür, maşdarı *iltifāt*dur ki şulāşisi *lefedür*, döndürmekdür. Ḳur'an-ı 'Azīm ve Furḳān-ı Kerīm'[de] “أَجِئْنَا لِتَلْقَانَا” vāḳi' dūr.⁷⁵² *Li-taşrifenā* ma' nāsına *lefeḥu 'ani'l-emri* dinilür *şarafehu 'ani'l-emri* ma' nāsına. Ve iltifāt, inşirāf ve dönme ma' nāsınadır. Ve şıfat-ı Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemde vāḳi' olan iltifāt ma' nāsı “Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem kaçan dönse bir uğurdan dönerdi sağ ve şola boynın egüp bir nesneye bakup dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) sağ ve şola bakmak ḥafif ü tayyāş ve yeyñicek kimesnenüñ işidür, uğurlayın bakmazdı, bir nesneye baksa bir uğurdan dönerdi.” demek olur.

“بَيْنَ كَتَفَيْهِ خَاتَمُ النُّبُوَّةِ وَهُوَ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ” “İki omuzı ve iki yağını arasında nübüvvet ve peygamberlik mühri var-ıdı ve ol Resūl peygamberlerüñ ḥātemidür.” خَاتَمُ [ḥātem] fetḥ-i tā ile yüzükdür, ya' nī Resūl 'aleyhi's-selām ile peygamberler mühürlendi, kendüden sonra peygamber gelmez. Ve kesr-i tā ile mühürleyici dimekdür ya' nī peygamberleri mühürleyicidür, kendüden sonra peygamber gelmez. 'İsā 'aleyhi's-selām gökden inmesi māni' degüldür, zīrā 'İsā'nuñ (A 80a) peygamber olması Ḥazret'den evvel idi ve nüzül eyledükde yine şer'-i Muḥammedi ile 'āmil olur ve namāzı ḳible-i Muḥammediyye'ye ḳılır. Ḥātemü'l-enbiyādur dinmek ma' nāsı; ḥod Ḥazret'den sonra kimse peygamber olmaz, dimekdür. *İrşādü'l-'Aḳli's-Selīm ilā-Mezāya'l-Kitābi'l-Kerīm-nām*⁷⁵³ tefsir-i

⁷⁵¹ve ... zū şāhib ma' nāsındadır: -B

⁷⁵²“...yoldan döndüresin de... mi bize geldin?...” *Kur'an-ı Kerīm*, Yunus 10/78.

⁷⁵³*İrşādü'l-'Aḳli's-Selīm-nām* tefsir-i 'āmiri a'lem-i 'ulemā'ü'r-Rüm mağfurun leh ve Merḥūm Mevlānā Ebu's-Su'ūd ḥazretlerinüñdür ki toḳuz yüz yetmiş üç tārīhinde Recebü'l-mürecceb ayında (ayında: müreccebüñ B) leyle-i cum'a-i evvelide tamām olmuşdur. Raḥmetu'llāhi 'alā-mü'ellifihî raḥmeten vāsi' aten.

hümām ve *Tefsīr-i Teysīr*'de böyle yazılmışdır. Ve hâtemü'n-nübüvve didükleri ki nübüvvet mührüdür, hâzret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ mübârek arkasında idi. Gögercin yumurdası kadar idi. Üzerinde beñler var-ıdı. Hammāma girdükde halk görüp şalavāt getürürlerdi ve öperlerdi ve ziyāde izdihām iderlerdi. Ve hâzret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ evşāf-ı şerīfe vü hilye-i münifesiñüñ gāyet ü nihāyeti yokdur. Ruvāt raḥimehumu'llāh 'ibārāt-ı müteğāyire ile zıkr eylemişlerdür, ma'naları yine birdür. Meşelā boyında “أَطْوَلَ مِنَ الْمَرْبُوعِ، وَأَقْصَرَ مِنَ الْمُشَدَّبِ” rivāyet olunur “الطَّوِيلِ الْمُمَغِطِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” ‘ibāreti yerinde. مُشَدَّبٌ [müšezzeb] zāl-i mu'ceme vü müşeddede fetḥiyle pek uzundur. Ma'nā-yı muhaşşalı; “Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem orta boylu idi.” dimekdür. *Kitābu's-Şifā fi-Huḫūki'l-Muḫtafā* da hâzret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem orta boylu idi, ma'a-hāzā her ne kadar (B 56b) uzun kimesne kendüyle yürüse andan uzun olurdu, dir. Şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem fī-küllī ān ve sâ'a bi-'adedi eyyāmi'd-dünyā ve leyālihā ve sâ'ātihā ve bi-'adedi enfāsi'l-ḫalā'iki ve bi-'adedi mā-kāne ve mā-yekūn. Āmīn. Yā Rabbe'l-'ālemīn.⁷⁵⁴ (A 80b)

et-Ta'bir: Hâzret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir yerde defn olunurken bir kimse düşde görse ol yerde olanlar bir bid'at işleyüp sünnetine muḫālefet eyleyeler. Ve bir yerde hâzret-i Resül 'aleyhi's-selām cenāzesi defn olinmamış görilse ol yerde muşibet-i 'azīme hāşıl ola. Ve hâzret-i Resül 'aleyhi's-selām meyyit ve ölmüş görilse evlādından bir şerīf öle. Ve bir yerde ezān okurken görilse ol yerde ucuzluk ve ma'mūrlık ola, Kelām-ı Qādīm'de “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا”⁷⁵⁵ vāқи' olduğün. Ve hâzret-i Resül 'aleyhi's-selām iktihāl iderken görse düş gören kimesne dīnini ıslāḫ eylesün, diyü Hâzret emr eylemiş olur. Ve eger mübârek gözleri sürmelenmiş görse düş gören 'ilm ü faẓla nā'il ola ve Qur'an-ı 'Azīm'i tefsīr ide ve aḫkāmı beyān eyleye. Yüklü 'avrat veyā eri Resül 'aleyhi's-selāmı düşde görse qarında olan erkek ola. Hâzret-i Resül 'aleyhi's-selām cevāriḥ u a'zāsından naḫş veyā ziyādelik görse düşin görene ve umūr-ı müslimīne ol naḫş ve ol ziyāde 'ā'id ü rāci'dür. Ve iki mübârek çeñelerin aḫ görse düş gören faḫīr ola. Ve mübârek şaḫalını kara görse sürür u ḫazz-ı 'azīme şāḫib-i ru'yā vāşıl ola ve ḫalkuñ emānetlerin edā idüp ḫalka ḫayır diyenlerden ola. Ve düşde Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir nesne virse düş gören alsa 'ilme vāşıl ola ve ḫaḫḫa tābi' ola ve eger

⁷⁵⁴“Dünyanın günleri ve geceleri sayısınca, yaratılmış ve yaratılmakta olan tüm ruhların sayısınca her an ve saat salat ve selam onadır. Ey alemlerin Rabbi olan Allah'ım sen kabul buyur.”

⁷⁵⁵“İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak...sana gelsinler.” *Kur'an-ı Kerīm*, Hac 22/27.

almasa bid' ate dāhil (A 81a) ola, “فَخَذُوهُ”⁷⁵⁶ وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ”⁷⁵⁶ āyetinden ötüri. Ve Hāzret'i h̄asta görse (B 57a) her belādan ve her marāzdan h̄alāş ola. Ve mehmūm görse ğamdan kurtula. Mescūn görse zindāndan⁷⁵⁷ h̄alāş ola. Ve eger h̄azret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi bir 'asker içinde yaraqlu görse ve ol 'asker çoklık olup güler olsalar ol yılda ceyš-i müslimīn münhezim olalar, “وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ”⁷⁵⁸ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ”⁷⁵⁸ āyetinden ötüri. Ve eger az 'asker içinde yaraqlu görse ammā silāhı nā-tamām görse müslümānlar manşūr u muzāffer olalar, “وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ”⁷⁵⁹”⁷⁵⁹ āyetinden ötüri. Ve eger mübārek şakalını t̄ararken görse şāhib-i ru'yānuñ hem ü gamı gide. Ve eger h̄azret-i Resūl⁷⁶⁰ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi deve üzerinde görse düş şāhibi rākiben Hāzret'i ziyāret eyleye ve eger yayağ görse Hāzret'i yayağ kabr-i şerīfini ziyāret eyleye. Ve eger kabr-i şerīfini görse ğanī ola, māla irişe. Ve eger düşde görse ki ke-ennahu Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem babası olmuş, düş gören Allāhu te'ālāya imān getürmeye ve eger Hāzret'ün oğlu olmuş görse imānı ziyāde ola. Ve eger düşde görse ki ke-ennahu Resūlu'llāh 'aleyhi's-selām kendüdür, Allāhu te'ālāya ve kıyāmete imān getürmeye. Ve eger Faḥr-i 'Ālem'ün ardınca yürür görse sūnnet ü şerī'atine tābi' ola ve eger öñince yürür görse bid' ate tābi' ola. Ve eger Hāzret'i aynaya nazār ider görse h̄ukūkı edā eyle, diyü emr eylemiş olur. Ve eger yalnız Hāzret-ile yimek (A 81b) yir görse şāhib-i ru'yā şadaқа virmez şadaқа virsün, diyü emr eylemiş olur⁷⁶¹. Ve eger Resūlu'llāh 'aleyhi's-selāmı na'lsiz yürür görse şāhib-i ru'yā tārīk-i cemā'at ola, namāzı cemā'at-ile kılsun, diyü emr eylemiş olur.⁷⁶² Ve eger Resūlu'llāh 'aleyhi's-selāmı iki edügi geymiş görse fī-sebīli'llāh ğazā vü cihāda emr eylemiş olur. (B 57b) Ve eger Hāzret-ile muşāfaḥa eylese şāhib-i ru'yā sūnnet-i Resūl'e tābi' ola. Ve eger Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḳanından muḥabbeten⁷⁶³ içse ol düş şāhibi fī-sebīli'llāh maḳtūl ola ve cümle ğünāhı mağfūr ola. Ve eger ḳanından āşikāre içse min-ğayri

⁷⁵⁶“...Peygamber size ne verdiyse onu alın, ...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Haşir 59/7.

⁷⁵⁷zindāndan: zindān A

⁷⁵⁸“...ve Huneyn savaşı gününde ... Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/25.

⁷⁵⁹“Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/123.

⁷⁶⁰Resūl: Resūlu'llāh B

⁷⁶¹emr eylemiş olur: emr eyle A

⁷⁶²emr eylemiş olur: emr eyle A

⁷⁶³*Mahabbet* mīm ile sevmekdür. Zamm-ı mīm ile şāyi' dūr, ğalaḫdur.

muhabbetin ol kimse ehl-i beyt-i Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemi⁷⁶⁴ zemm eyleye. Ve eger görse düşde Resûlu'llâh 'aleyhi's-şalâtu ve sellem kavun ve karpuz ve bunlara beñzer buķûlden bir nesne kendüye şunar, şâhib-i ru'yâ ğam u ğuşşadan necât bula. Ve eger bal ve ruţab ve sükker ve bunlara beñzer nesneyi şunar görse Qur'an-ı 'Azîm'i hıfz ide ve şunduğı nesne kadar 'ilme irişe. Ve eger Hâzret'i huţbe okur görse şâhib-i ru'yâ emri bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker idenlerden ola ve şedâ'ide giriftâr ola ve necât bula. Ve eger enbiyâdan biri kendüyi urur görse murâdına irişe.

Ve Mine'r-Ru'yâ'i'l-Mu'abbere: Bir a'mâ enbiyâdan birin düşde görür, ol peygamber "Saña bir nesne ta'lîm ideyin kaçan anı okusañ Haķ te'âlâ gözüñi saña redd eyleye." dir. Ol a'mâ "Belî." dir. Ol nebî "Yâ esma'a's-sâmi'in ve yâ ebşara'l-mubşirîn ve yâ hayra'l-vârişîn urdud aleyye başari ve ta'atţef 'alâ-ıyālî.⁷⁶⁵"⁷⁶⁶ (A 82a) di, dir. Ol a'mânüñ gözleri az zamânda görür olur.

Mine'r-Ru'yâ'i'l-Mu'abbere: Ebi't-Ṭayyib eydür: "On sene şağır oldum. Medîne-i Münevvere'ye⁷⁶⁷ vardum ve hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâmı düşde gördüm. Ve aña eyitdüm 'يا رسول الله من سأل لي الوسيلة وجبت له شفاعتي'⁷⁶⁸ didüğümi. Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem "'Āfāka'llāh, ben öyle dimedüm ve lâkin 'من سأل لي من عند الله الوسيلة وجبت له شفاعتي'⁷⁶⁹ didüm." didi. Uyķudan uyandum şağırılığum gitmiş Hâzret'ün 'āfāka'llāh didüğü du'āsı bereketiyle."

Ve Mine'r-Ru'yâ'i'l-Mu'abbere: Ebü 'Abdi'llāh bin el-Cellā'dan rivâyet olunur ki (B 58a) dir: Faķr u fāķam var-ıdı. Medîne-i Münevvere'ye geldüm ve ravza-i Faķr-i 'Ālem şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme⁷⁷⁰ vardum. Ve hâzret-i Resûl'e şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ve Ebü Bekr ve 'Ömer rağiya'llâhu 'anhumāya selâm virdüm ve didüm: "Yâ Resûla'llāh faķrum vardur bu gice senüñ konuğuşum." Ve uyudum, düşümde hâzret-i Resûl

⁷⁶⁴Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemi: Resûl'i A

⁷⁶⁵'*Iyāl* kesr-i 'ayn ile cem'dür. Müfredi fetḥ-i 'ayn ve kesr-i yâ'-i müşeddede ile 'ayyidür ciyād kesr-ile ceyyid cem'i olduğı gibi. 'Avām arasında fetḥ-i 'ayn ile şâyî'dür, ğalaţdır.

⁷⁶⁶"Ey işitenlere işittiren ey görenlere gösteren ve vârislerin en hayırlısı olan Rabbim! Bana görüşümü geri ver ve aileme ihsanda bulun."

⁷⁶⁷Münevvere'ye: Münevver B

⁷⁶⁸"Her kim benden vesile isterse, o kişiye şefaatiim vacip olur." İbn Sîrîn, *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940), 59.

⁷⁶⁹"Her kim Allah'tan vesileyi isterse şefaatiim ona vacip olur." İbn Sîrîn, *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm*, Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940, 59.

⁷⁷⁰şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: -A

‘aleyhi’s-selāmi gördüm ve baña bir raġif⁷⁷¹ şandı. Ol raġifüñ ba‘zısını yedüm ve uyandum, ol raġifüñ bākisi ayam ve keffem içinde. Ve bir kimse Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görse ve ol t̄alib-i ħac olsa ol kimse ħac ider. Ve müflis kimse Ĥazret’i düşde görse Ĥaġ te‘ālā aña işini āsān ider. *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ġannām raħimehu’llāhu’l-Melikü’l-‘Allām.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve bir kimesne Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selāmi düşde gördi, ol kimesnenüñ ‘illeti var-ıymış (A 82b) Resūl’e şekvā eyledi. Ĥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ol ma‘lūle “‘Aleyke bilā velā” didi. Ol kimesne uyġudan uyandı müteħayyir oldı ve İbn Sīrīn ħazretlerine su’āl eyledi. İbn Sīrīn ol ma‘lūle “Zeyt yi.” didi. “Zīrā Ĥaġ te‘ālā ‘لا شَرَفِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ” didi. dimişdür ⁷⁷²

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve Şeyħ Muħyi’d-dīn el-‘Arabī⁷⁷³ mesācid-i ġarbdan bir mescid zāviyesinde ħazret-i Resūl’i meyyit görür vāġı‘asında ħorġar. Ol yerde olan şuleħadan birine ħikāye eyler ve bir niġe şuleħaya ħikāye eyler. Ol diyār şuleħası, “Ol mescidi binā iden sulţān ol zāviyede ki Faħr-i ‘Ālem’i meyyit görmiş-idi, ol zāviyeyi ġaşb eylemişdür ve şāħibi rızāsı olmadın almışdur.” didiler. “Ol zāviyede şer‘-i şerīfi ħayāt bulmaduġıġün Ĥazret’i meyyit görmüşsin.” dirler. Yāfi‘i tārīħinde böyle zikr eylemişdür. *Kezā fi-Mefātīħi’l-Cinān ve Meşābiħi’l-Cenān.*

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve rivāyet olunur ki; (B 58b) bir medyūn kimesne ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görür ve borcından Ĥazret’e şekvā ider.

⁷⁷¹ *Raġif*rā’dan ġayrı ħurūf-ı mu‘ceme ile emīr vezni [üzre] girde didükleri etmektedir. Men‘ vezni üzre olan *raġif*’dan müştakdır ki ħamrı veyā balġıġı el ile cem‘ idüp degirmi eylemektedir, cem‘ i ruġuf ve ruġfāndur ikisinde zamm ile ve feth-i elif ve kesr-i ġayn ile (ve feth-i elif ve kesr-i ġayn ile: -B) *erġite* yine cem‘ idür. Ve girdeye feth-i cīm-ile cerdaġa daġı dirler. Ve cerdaġa *girdeden* mu‘arrebdür.

⁷⁷² “...Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Nur 24/35.

⁷⁷³ Kāşifü’l-esrār ve ġıdvetu’l-ebrār eş-Şeyħ Muħyi’d-dīn el-‘Arabī künyeti Ebū ‘Abdi’llāh ve ism-i şerīfi Muħammed bin ‘Alī’dür. Endelūs diyārında feth-i mīm ve kesr-i rā’-i mühmele [ile] olan Meriyye-nām ħaryede beş yüz altmış tārīħinde Ramāzānū’l-mübāreküñ on yedinci işneyn gicesi (on yedinci işneyn gicesi: on yedinci gün ki yevmü’l-işneyn gicesi B) vücūda gelüp altı yüz otuz sekizde şehr-i Rebī‘ü’l-āħirüñ yigirmi ikinci Cum‘a gicesinde dūnyādan irtihāl eylemişdür, ġuddise sırıhu’l-‘azīz. Ve Dimişġ’da Şāliħiyye’de medfūndur, ħabr-i şerīfi ziyāretġahdur. *Fuşuş* ve *Fütūħāt* anuñ mü’ellefātındandır ve mü’ellefātı beş yüzden ziyādedür. ‘İlm ü faẓlida akrāmı nādirdür, revveħa’llāhu rūħahu. Ve zühdde ve taġvāda anuñ gibi olmaġa kim ġādirdür? Mevlānā ‘Abdu’r-Raħmān el-Cāmī *Fuşuş şerħinde* bilād-ı Endelūs’den İşbiliyye’de ħalvete girüp ġurre-i Muħarremü’l-ħarāmdan oruca başlayup ‘ıydü’l-fiţr gününde ifţar eylemişdür. Ve toġuz ay şavm üzre olup ifţar eylememiş, diyü yazmışdır. Ve *Endelūs* feth-i elif ve sükūn-ı nūn ve feth-i dāl-ı mühmele ve zamm-ı lām ve sīn-i mühmele ile ma‘rūf u meşhūr bir cezīredür ki bilād-ı ma‘rūfe üzre müştemiledür. Ve *İşbiliyye* kesr-i elif ve sükūn-ı şīn-i mu‘ceme ve kesr-i bā’-i muvaħħade ba‘dehu yā’-i ħuţţī ve kesr-i lām ve yā’-i müşennāt-ı taħtāniyye vü muħaffefe ba‘dehu hā ile Endelūs’de olan şehirlerüñ a‘zamıdır. Ve *İşbiliyye*’de yā’-i şāniyenüñ teşdidi cā’izdür ve bu lafız irminiyeye vezni üzredür.

Faḥr-i ʿĀlem ol medyūna “‘Īsà oğlu ‘Alī’ye var ve aña di senüñ meşālihüñi ve emrünü işlāḥ idecek nesneyi virsün.” Ol medyün “Yā Resūla’llāh ne ‘alāmet ve ne nişān ile aña vireyüm.” didi. Ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyh “‘Alī bin ‘Īsà beni Bathā’da bir yüksek yerde iken gördi, ol yüksek (A 83a) yerden indi, baña geldi. Ben aña yerüñe dön, didüm idi. Bu nişānı aña di.” didi. ‘Alī bin ‘Īsà vezir iken vezāretten ma‘zül olmuş-ıdı. Ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görüp yerüñe dön didügiçün yine vezāret⁷⁷⁴ virilmiş idi. Ol medyün varup ‘Alī bin ‘Īsà’ya ḥālin bildürdi ve Ḥāzret kendüsini aña gönderdüğini didi ve ol ‘alāmeti beyān eyledi. ‘Alī bin ‘Īsà “Gerçeksün.” dir ve ol medyūna dört yüz dīnār virür. “Var bunuñla borcuñı edā eyle.” dir ve dört yüz dīnār daḥı virür, “Re’s-i māl ü ser-māye eyle.” dir.

Ve Mine’r-Ru’ya’i’l-Mu’abbereti’l-Ġarībe: İmām-ı A‘zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Ḥanīfe bin Şābit raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsī‘aten düşde ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün mübārek ḳabrini şoyup mübārek kemüklerün gögsine alup cem‘ider görür. Uyḳudan uyanur bu düşden ḳorḳar ve Başra’ya⁷⁷⁵ göçer ve İbn Sīrīn ḥāzretine düşi su’āl ider. İbn Sīrīn “Bu düş şāḥibi sen degülsin, Ebū Ḥanīfe’dür.” dir. İmām-ı A‘zam daḥı “Ebū Ḥanīfe benüm.” dir. İbn Sīrīn “Aç arḳañı Ebū Ḥanīfe sen misin göreyim.” dir. Ebū Ḥanīfe arḳasını açar, İbn Sīrīn arḳasına baḳar, görür bir beñ vardur. (B 59a) Görür ve dir ki “Gerçek Ebū Ḥanīfe sensin ki Faḥr-i ʿĀlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem senüñ ḥāḳḳuñda “يَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ أَبُو حَنِيْفَةً وَ بَيْنَ كَتْفَيْهِ خَالٌ⁷⁷⁶ يحيى الله سنة على يديه”⁷⁷⁷ dimişdür. Bu (A 83b) zīkr olınan ru’ya-yı Ebū Ḥanīfe’yi *Ḳalā’idu ‘Uḳūdi’l-‘İḳyān* şāḥibi yazar. Ve ğayrı zīkr olınan ru’ya-yı mu‘abbereyi Muḥyi’d-dīn el-‘Arabī ru’yāsından ğayrısı İbn Ġannām yazar. Ve rivāyet olınur ki Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsī‘aten düşde ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün etini yir görür. Uyḳudan uyanur mütevaḥḥiş olur ve aḳlar ve ‘ilmi ta’līm eylemez olur. İmām Ebū Yūsuf raḥimehu’llāh gelür. “Ey bizüm şeyḥümüz ve üstādumuz saña ne⁷⁷⁸ oldı ki ‘ilmi ta’līm eylemez olduñ.”

⁷⁷⁴ **Vezāret** kesr-i vāv-ıla vāv’ı meftūḥ ḳılınur cem‘i zamm ile *vūzerā’* gelür.

⁷⁷⁵ **Başra** fetḥ-i bā ile bir şehirdür.

⁷⁷⁶ **Ḥāl** ḥā’-i mu‘ceme ile beñdür ki bedende olur, şīn-i mu‘ceme ve mīm-i muḥaffefe ile olan şāme gibi. Beñlü olan ere *aḥyel* ve *maḥyel* ve *maḥyül* dirler.

⁷⁷⁷“(Benden sonra) Ümmetinden Ebu Hanife denen, omzunda beni olan bir adam gelecek. Allah benim yolumu onun vesilesiyle (eliyle) ihya edecektir.” Ebū Nuaym Ahmed b. Abdillāh b. Ahmed b. İshāḳ b. Musa b. Mihran el-İsbahani, *el-Mūsnedü’l-müstahrec ‘alā Sahīhi’l-İmāmi Müslim* (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 1/83.; Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali Muallimi Yemânî, *et-Tenkil bimâ fî te’nibi’l-kevseri mine’l-ebâtil*, thk. Muhammed Nâsirüddīn el-Elbânî, Muhammed Abdurrezzak Hamza (Kahire: Dāru’l-Kütübi’s-Selefiyye, ts.), 1/201.

⁷⁷⁸saña ne: bî-gāne B

dir. Ebū Ḥanīfe “Bir korkunç düş gördüm.” diyü⁷⁷⁹ kışşayı Ebū Yūsuf’a dir. Ebū Yūsuf İbn Sīrīn’e varur. “Es-selāmu ‘aleyk yā Muḥammed.” dir, İbn Sīrīn selāmin alur. Ebū Yūsuf İbn Sīrīn’e “Bir korkunç düş gördüm ta‘bīr eyle.” dir. İbn Sīrīn “Ne gördüñ?” dir. Ebū Yūsuf düşü söyler. İbn Sīrīn “Bu düşü sen görmemişsin.” dir. “Eger gördüñse senüñ şeyhüñ⁷⁸⁰ Ebū Ḥanīfe içündür. Bu düşü gören kimesne Resūlu’llah şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ āsār u sünnetlerin iḥyā eylese gerekdür.” dir. Ebū Yūsuf raḥimehu’llāh Ebū Ḥanīfe ḥazretlerine İbn Sīrīn ta‘bīr⁷⁸¹ ḥaber virür. Ebū Ḥanīfe kalkup İbn Sīrīn’e gelür ve başından ayağına dek İbn Sīrīn’i öper. Raḥimehumu’llāhu raḥmeten vāsī‘aten ve raḥimena’llāhu te‘ālā raḥmeten vāsī‘aten bi-ḥürmetihi ḥabībihi ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām.⁷⁸² *Ḳalā’idu ‘Uḫūdi’l-‘İḳyān*’da böyle yazılmışdur, ol daḥı *Şerḥü’l-Cevāhir*’den naḳl ider. Raḥmetu’llāhi ‘ale’l-mü’ellifin.

Nazm:

Ebu’l-ebyaż çoğan u süd benātu’l-arz kiçi çaylar (A 84a)

Ġarībe dindi ibnu’l-arz süri bekçisi[dür] cāşir

Şerḥ:

Ebu’l-ebyaż bā’-i muvaḥḥade ve yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye (B 59b) ve ḍād-ı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzre çoğan didükleri nesnedür ki işnān/üşnān daḥı dirler elif’de kesr ve zamm ile. Cereb ve ḥikke [ve] uyuzā nāfi‘dür. Cillā vü münakḳīdür ṭams⁷⁸³ için müdirrdür ve ecinneyi düşürür elini üşnān ile yusa te’senne dirler ve ğāsül daḥı dirler ‘ayn-ı mu‘ceme ile ve ḥurd/ḥuruḍ daḥı dirler bir zamm ve iki zamm ile. Üşnān eyüsi Bāraḳī’dür ve Bāraḳ Kūfe yanında bir yerdür.

el-Ḥavās: Üşnānuñ laṭifreki aḳ olanıdır ve ikinci derecede ṭabī‘atı ıssıdır. Māsercūye, eski ve ḳurıdır ikinci derecede, dir. Ve muḥarriḳdür ve müfettiḥ-i süddedür ve münakḳīdür. Ve ziyāde olan eti yir ve yarım direm andan ‘usr-ı bevli açar ve bir diremi ḥayzı sürer ve üç diremi müşhil-i müstesḳīdür⁷⁸⁴ ve beş dirhemi ḳarında olan yavıyı öli

⁷⁷⁹diyü: bu B

⁷⁸⁰şeyhüñ: şahşuñ B

⁷⁸¹ta‘bīr: -B

⁷⁸²“Allah onlara da bizlere de habibi aleyhi’s-salātu ve’s-selāmin ḥürmetine çokça rahmet etsin.”

⁷⁸³*Ṭams* sükün-ı mīm ile ḥayızdur, ḥā’iz ‘avrata *tāmīs* dirler naşara ve ‘alime bāblarından isti‘māl olunur.

⁷⁸⁴*Müstesḳī* kesr-i ḳāf-ıla istisḳā marazına mübtelā olan kimsedür.

veyā diri birağur ve on dirhemi şemm-i kâtıldür. Kezā fi-*Müfredât-ı İbn Bedî'î* ve ba' zuhā mine'l-*Ḳāmūs* 'alā-mü'ellifihi raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs.

Ve *ebu'l-ebyaż* süde dirler ki koyun ve şığır ve keçiden ve ğayrıdan şağılır. Feth-i dāl-ı mühmele ve teşdîd-i rā'-i mühmele ile olan derr ve feth-i hā'-i mühmele ile katil vezni üzre olan ḥalīb gibi ve fethateyn ile olan leben gibi.

et-Ta'bir: Düşde süd fıtratu'l-İslāmdur ve 'anā' vü te'ab ve zaḥmetsiz māl, ḥelāldür. Kelām-ı Ḳadīm'de “سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ”⁷⁸⁵ [خَالِصًا] vāḳi' olduğuçün. Ammā düşde (A 84b)⁷⁸⁶ rā'ib ḥarām māldur ekşi olduğuçün ve yağı çıkdığıçün. Ve koyun südi māl-ı şerife delālet ider ve şığır südi⁷⁸⁷ ğinādur ve at südi şenā'-i ḥasenedür. Ve dilki südi marāzdan şifā ve katır südi güçlik ve qorqu ve qaplan südi 'adāvet-i zāhire ve arslan südi sulṭāndan māl ve yaban eşegi südi dāinde 'ibādet ve ḥinzir südi 'ağılda veyā mālda muşibetdür ve 'avrat südi (B 60a) mālda ziyādedür qaçan memede ziyāde olsa. Ammā emmek eyü degüldür, zindāna delālet ider. İbn Sīrīn raḥimehu'llāh, ben rādi' ve murtaḳi' i sevmem, dir. Ve eger 'avrat südini ḥasta içse şifādur. Köpek ve kedi ve qurd südi qorqu veyā marāzdur. Ve 'inde'l-ba'z qurd südi sulṭāndan māl ve bir qavim üzre riyāsetdür. Ve yerden süd çıkar görilse fitneye delālet ider ki ol fitnede ol süd miqdārı qan döküle. Min-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām. Ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām.

Ve *benātu'l-arz* taqḍim-i bā'-i muvaḥḥade ve te'ḥir-i nūn-ıla kiçi ırmaqlar ve çaylardır. Ve *ibnu'l-arz* ğarīb olan kimsedür. Ve *cāşir* cīm ve şin-i mu'ceme aralarında elif-ile devābb ve süri bekleyen kimsedür ki otarmaq için güder. Feth-i cīm-ile *ceşr* dendür ki 'ayne'l-fi'li sākındür. *Ceşr* devābb⁷⁸⁸ ve ḥayvanātı güdmek için çıkarmaqdur ihrācu'd-devābbi li'r-ra'yi ma'nāsına, tecşir gibi.

Nazm:

Dinür file ebu'l-ḥuccāc ebū muṭrib qopuz oldı (A 85a)

Ebū zeyyāl öküz oldı yaradıcı durur fātır

⁷⁸⁵ خَالِصًا kelimesi nüshalarda eksik yazılmıştır.

⁷⁸⁶ “...içenlere [hālîs] ve içimi kolay süt...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Nahl 16/66.

⁷⁸⁷ südi: süd A

⁷⁸⁸ *Devābb* teşdîd-i bā ile dābbe cem'idür.

Ebu'l-ḥuccāc ḥā³-i mühmele ve cīmeyn arasında elif-ile fīl didükleri cānverdür ki cem⁶ i *efyāl* ve *fuyūl*⁷⁸⁹ ve *fīyelet* gelür. Sībeveyh atında fīl alı *fuy*dur zamm-ı fā ve sükūn-ı yā ile, li-ecli'l-yā³ fā meksūr kıldı, dir. Nitekim beyz alı *buyz*dur zamm-ı bā ve sükūn-ı yā ile, dir. Ferrā bu cem⁶ de olur vāḥidde olmaz, dir. Ve dıisine *fīlet* dirler ḥā ile ve āḥibine *feyyāl* dirler tedīd-i yā ile ve melik-i Ḥabee Ebrehe fili ki Furān-ı Kerīm'de mezkūrdur adı Maḥmūd ve künyeti ebu'l-⁶ abbāsdur diyü *Rebī⁶ u'l-Ebrār*³ da yazar.

Luaz-ı Fīl:

مَا اسْمٌ شَيْءٍ تَرْكِيْبُهُ مِنْ ثَلَاثٍ
و هُوَ ذُو اَرْبَعٍ تَعَالَى الْاِلهَ
قِيلَ تَصْحِيْفُهُ وَلَكِنْ اِذَا مَا
عَكْسُوْهُ يَصِيْرُ لِي ثَلَاثًا

Ṭarī-i istiḥrāc lafz-ı *قِيلَ [kīl]* ki āf-ıladur taḥīf olınsa [*fīl*] olur ve ⁶ aks ounsa *لی [lī]* ü baḥşından ikisi olur ki aña şülüşān dinilür. Ve fīl açan (B 60b) mutelim⁷⁹⁰ olsa deve gibi ⁶ alef ve şuyı terk ider, yimez ve imez olur ḥattā baı müteverrim olur ve ier, sāyisleri andan açmadan ayrı dermān bulımazlar. Ve erkegi be yıldan oñra dıisine nezv⁷⁹¹ ider ve arılır ve yaz vatinde dıisiyle arılır ve dıisi iki yıl yüklü olur ve yüklü olıca erkegi⁷⁹² aña yaın olmaz (A 85b) ve ü sene olmayınca dıisine nezv⁷⁹³ eylemez. Ve ⁶ Abdü'l-Laṭīf-i Badādī avli üzre yedi yıl arında götürür. Ve erkegi anca bir dıiye aar. Ve açan tourmak istese ırmaa girür aya üzerinde vaz⁶ -ı ḥaml ider. Ve toururken erkegi dıisini bekler ve yavrusını bekler yılanlardan. Ve Hind ṭā³ ifesi filūñ dili malūbdur ve illā söylerdi diyü zu⁶ m iderler. Ve filūñ nābı ve dıi āyet büyük olur, āḥī olur ki bir dıi yüz baṭmān adar gelür. Ve ḥortūmı⁷⁹⁴ hem burnıdır ve hem elidür ki anuñla⁷⁹⁵ yir ve ier ve azına yiyecek ve iecegi ḥortūmı ile iledür. Ve ḥortūmında öyle uvvet vardır ki aacı kökünden yıar. Ve filūñ ıyāḥ u āvāzı vardır uaq āvāzı gibi, gevdesine öre degüldür āvāzı. Ve filde fehm ve añlamak vardır ve ta⁶ līmi abül ider.

⁷⁸⁹ *Fuyūl* zamm-ı fā ve *fīyele*de kesr-i fā ve fetḥ-i yā ve fetḥ-i lām ile irede vezni üzredür.

⁷⁹⁰ *Mutelim* zamm-ı mīm ve sükūn-ı ayn-ı mu⁶ ceme ve kesr-i lām-ıla ehveti ālib olup ḥarekete gelendür. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁷⁹¹ *Nezv* fetḥ-i nūn ve sükūn-ı zā-yı mu⁶ ceme ve vāv iledür.

⁷⁹² erkegi: erkek B

⁷⁹³ *Nezv* fetḥ ve sükūn-ıla sıfāddur semā³ ve kisā³ vezni üzre olan nezā³/ nizā³ gibi.

⁷⁹⁴ *Ḥortūm* zamm-ı ḥā³-i mu⁶ ceme ile ayrı ḥurūf-ı mühmeledür ve ⁶ ufūr vezni üzredür.

⁷⁹⁵ anuñla: -B

Sāyisi ne emr iderse dutar. Pādişāha secde eyle dir, secde ider. Ve ba‘zısı ba‘zısıyla muķātele ider ğālib olana itā‘at ve inķiyād iderler. Ve Hind tā‘ifesi fili ta‘zīm iderler hişāl-i maħmūde ve aħlāk-ı ħamīdesinden ötüri. Şüretde ‘aẓīm ve manzarı bedī‘ ve ħortūmı uzun ve ķulağı ğiñ ve ‘ömri uzun ve yüki ağır götürmek ve ayağın başmaķda ħiffet üzre olmaķ gibi çok olur ki ādem yanından geķer duyılmaz ayağın ħiffet üzre alduğcün. Ve Aristo (A 86a) dört yüz yıl bir fil yaşıduğını ħikāye eyler. Ve fil ile sinnevr⁷⁹⁶ arasında ‘adāvet-i tabī‘ iyye vardur. Seb‘ aķ ħorūsdan kaçduķları gibi (B 61a) fil de sinnevrden kaçar ve ‘aķreb vezğayı gördükde olduğı gibi. Ve Ķazvinī filūñ ferci ķoltuğı altındadır đırāb vaķti olduķda mürtefi‘ olur ve erkeğine bürüz ider, dir. Ve *Ħilye*’de ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī tercemesinde şöyledür ki ‘Abdu’llāh bir niķe kimesne ile deryāya gemiyle binerler ve furtına vāķi‘ olur. Gemide olanlar nezrler iderler ve mūmā ileyh ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī’ye ibrām u ilĥāh iderler. Ħaķ sübhānehu ve te‘ālā ‘Abdu’llāh dilinde icrā ider ki eger ĥalāş olursam fil etin ekl eylemeyem, dir. Gemi kırılır. ‘Abdu’llāh ve niķe kimesne bir kenāra düşerler zād u zāĥiresiz birķaç ğün anda eglenürler. Bir küçük fil görürler, boğazlar etini yirler. ‘Abdu’llāh ‘ahdine vefā eyler, fil etinden yimez. Ve ĥalķ ki fil etinden yidiler uyurlar. Ve küçük fil anası gelür izin ķovaraķ. Ve ķoķular her kimde et ķoķusın bulursa eli ve ayağıyla başar ve çigler öldürür. Anda olanlarıñ cümlesin ķatlı ider. Ve ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī’ye⁷⁹⁷ gelür anı da ķoķular et ķoķusın bulmaz ve incitmez ve bin diyü işāret eyler. Fīle biner bütün gice pek pek yürür şabāĥ olıcaķ bir ekinlü yere iledür ve in diyü işāret eyler, filden iner. Ol diyār ĥalķı ‘Abdu’llāh’ı pādişāhlarına iletürler. Ve (A 86b) pādişāhuñ tercemānı⁷⁹⁸ ‘Abdu’llāh’a su’āl ider. Ķışşayı bir bir söyler. Tercemān dir ki “Bir gicede fil sekiz ğünlük yol yürümüşdür.” Ve ‘Abdu’llāh birķaç zamān ol pādişāh yanında tırur. Andan döner iline ve ehline gelür. *Kezā fi-Ħayāti’l-Ħayevān* li’ d-Demīri.

Fā’ide: Tārīĥ-i İskender-i Zü’l-ķarneyn’de üç yüz otuz iki tārīĥinde māh-ı Muħarrem evvelinde Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem anası ķarnında idi. Ħabeşe pādişāhı

⁷⁹⁶ *Sinnevr* kesr-i sīn-i mūhmele ve feth-i nūn-ı mūşeddede ile kedi ve çetükdür. Cem‘ i *senānir* gelür. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁷⁹⁷ *Endelūs* feth-i elif ve sükūn-ı nūn ve feth-i dāl ve zamm-ı lām ve sīn-i mūhmele iledür.

⁷⁹⁸ *Tercemān* feth-i tā ve feth-i cīm ile zağferān vezni üzre ve zamm-ı tā ve zamm-ı cīm ile ‘unfuvān vezni üzre ve feth-i tā ve zamm-ı cīm ile reyhuķān vezni üzre üç lūğatdür ve müfessir-i lisān ma‘ nāsınadır.

Ebrehetü'l-Eşrem-nām⁷⁹⁹ melik Ka'be-i Mükerrreme'yi yıkmaya hazırlandı. Ve sebebi budur ki Ebrehe Şan'ā'da bir kenise (B 61b) yapmış idi. Adı Kulleys idi zamm-ı kâf ve feth-i lām-ı müşeddede ve sükün-ı yā'-i huṭṭi ve sîn-i mühmele ile. Binâsı 'ālî vü mürtefi' ve yüksek olduğün ol keniseye Kulleys dimişlerdi. Nitekim başa geydükleri taqyeye kalansuve didükleri a' lā-yı re'sde geydükleri içündür, *tekalnesu ta'āmen* dinilür kaçan ta'ām mi' deden ağza gelse ve kusundiya kıals didükleri mi' deden yukarı geldüğüçündür. Ve ol kilisesinün⁸⁰⁰ binâsını Ebrehe ehl-i Yemen'e teklif idüp her dürlü ağaçdan ve mermer ve ruḥām-ı menkūşdan ve altun ve gümüşle menkūşe olan taşlardan getürmesin Yemen halkına emr eylemiş idi. Ve Süleymān Nebî 'aleyhi's-selām hatunı Bilķis⁸⁰¹ kıarı birkaç fersah ol keniseye yakın yerde idi. Kıarı Bilķis'ı bozup anda olan muraşsa' u menkūş keresteyi ol keniseye getürürlerdi. (A 87a) Ve Ebrehe'nün hükmi ve 'ādeti bu idi ki işçilerden biri gün toğduktan şofra işinde bulunmasa elin keserdi. Bir gün bir işçi uyur kıalır, gün toğar, elini kesmek ister. Bir kıoca kıarı anası var-ıymış, Ebrehe'den oğlını recā ider ve tazarru' u niyāz ider. Dileğini dutmaz, elbet elin kesmegi muqarrer ider. 'Avrat Ebrehe'ye “Bugün külüngün⁸⁰² ile ur bugün senün içündür ve yarın ğayrı içündür.” dir. Ebrehe ol kıarıya “Veyhaki,⁸⁰³ ne didün?” dir. Ol kıarı “Öyledür, bu mülk ilden nice saña geldi ise senden çıkup ile gider.” dir. Kıarı naşihati Ebrehe'ye te'sir ider. Oğlını 'afv ider ve sâ'ir halkı daḥı suhretten men' ider. Ve Ebrehe Kulleys'i binā ider. Ve altun ve gümüşden üzerine bütler aşar. Ve 'āc u ābnūsdan minberler ider. Ve murādı Ka'be-i Mükerrreme'den ḥuccācı döndürüp kendü yapduğı kilisāya iletmek idi. Benī Kenāne'den⁸⁰⁴ bir er varur ol Kulleys içinde oturur, (B 62a) gice ile yestehler. Ebrehe kilisası içinde uşan olunduğına ğazaba gelür ve Beyt-i Şerif'i yıkmaya and içer ve 'azīm 'asker ile çıkar. Ve bir 'azīm fili var-ıdı ism-i şerifi Maḥmūd ve künyeti ebu'l-ḥuccāc veyā ebu'l-'abbās idi, anı bile uydurur ve on iki fil ve bir rivāyetde on sekiz fil daḥı uydurur. Gele gele Mekke-i Mükerrreme'ye yakın yerde Muğammis-nām yere gelür.

⁷⁹⁹ **Ebrehe** feth-i elif ve sükün-ı bā ve rā'-i mühmele ve hā'da feth-iledür ve *eşrem* şinden ğayrı ḥuruf-ı mühmele [ile] aḥmed vezni [üzre] burnı ucı yaruḡ ve kesük olandır. Ebrehe daḥı meşrūmu'l-enf olduğün aña eşrem dinilmişdür.

⁸⁰⁰ kilisesinün: kilise B

⁸⁰¹ **Bilķis** kesr-i bā ile Seb'e melikesidür.

⁸⁰² külüngün: külüng B

⁸⁰³ **Veyh** zeyd ve veyl vezni üzre kelime-i rahmetdür veyāḥud aşlı veydür gāhī hā'-i mühmele ile veyh ve gāhī lām-ıla veyl ve gāhī sîn-i mühmele [ile] veyl dirler. **Veyh** kelime-i rahmet ve veyl kelime-i rāfetdür ve veyl kelime-i 'azābdur.

⁸⁰⁴ **Benī Kenāne** feth-i kâf-ıladur.

Muğammes/Muğammis ‘ayn-ı mu‘ceme ile mu‘azzam ve muhaddis⁸⁰⁵ vezinleri üzredür, dir *Ḳāmūs*’da. Ya‘nī mīm feth ve kesr-ile cā’izdür, demek olur. Ve Muğammis’de Ebrehe’nün delil ve kulağuzı olan (A 87b) Ebū Riğāl ki ğayn-ı mu‘ceme ve ğayrı ħurūfi mūhmeledür ve kitāb vezni üzredür, fevt olur ve ölür. Ve ‘Arab anuñ qabrini recm iderler ve taşlarlar ile’l-ān qabri recm olunur. Cevherī *Şihāh*’ında ve Muṭarrizī *Muğrib*’de ve *Dīvānu’l-Edeb* şāhibi (ve İmām Begavī ve Ebu’l-Leyṣ es-Semerqandī⁸⁰⁶ tefsirlerinde) ve şāhib-i *Ḳāmūs*, Ebū Riğāl Ḥabeşe delili ve qabri recm olındur, dirler. Ammā şāhib-i *Ḳāmūs* muğammis lafzınuñ taşhīhinde bunlara muvāfaqat eylemişken ve Ebū Riğāl delilü’l-Ḥabeşedür ve qabri recm olunur, dimiş iken reğalde Ebū Riğāl Şakīf⁸⁰⁷ babasıdur ve Şemūd kavminden idi ve Ḥārem-i Şerīf’de idi ve Ḥārem’den men‘ u def‘ iderdi. Vaqtā kim ħurūc eyledi ise kavmine irişen niqmet u ‘uqūbet aña da irişdi. Ve ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ṭā’if’e çıqduqda İbn ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh bile olup Ebū Riğāl maqberesin gösterdügin beyān idüp Cevherī, Ebū Riğāl Ḥabeşe delilidür ve qabri recm olunur didügi ceyyid degüldür, diyü yazduğı ğarībdür. Kitābınuñ *ğamasda* yazduğı *reğalde* yazduğına muvāfiq degüldür. *Sükker-i Şāfi* hāmişinde⁸⁰⁸ tafşiline bir miqdār işāret eylemişümdür. Ebū Riğāl vefātından şoñra Ebrehe Mekke-i Mükerrreme’ye atlu gönderür ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dedesinüñ iki yüz devesin alur ki dedesinüñ adı Abdu’l-Muṭṭalib’dür. Ve Mekke ve Ḥārem ħalkı gelen (B 62b) atlularla muqātele murād iderler güçleri yetmedüginde terk-i muqātele iderler. Ve Ebrehe ehl-i Ḥārem-i Şerīf’e adam gönderür “Ben cenge (A 88a) gelmedüm, Ka‘be’yi yıqmağa geldüm. Eger ta‘arruz eylemezseñüz qanuñuzı dökmeq ḥācetüm degüldür.” dir. ‘Abdü’l-Muṭṭalib gelen elçiye “Va’llāhi bizüm ceng murādumuz degüldür. Beyt-i Şerīf Allāhu te‘ālā evi ve ḥalīli İbrāhīm evidür. Her kim yıqmaq isterse Allāhu te‘ālā, evini yıqmaqdan men‘ ider.” diyü söyledi. Ve andan şoñra ‘Abdü’l-Muṭṭalib çıqup Ebrehe yanına gitdi. Ve ‘Abdü’l-Muṭṭalib vesīm ü cesīm ve müşekkel ve güzel yüzlü idi. Her kim görse elbet anı severdi ve mücābu’d-da‘ ve⁸⁰⁹ idi. Ebrehe’ye didiler ki “Bu gelen Ḳureyş seyyidi ve ulusıdur ki ħalka yimeq yidürür ve tağlar başında vuḥūş ve kuşları doyurur. Ebrehe ‘Abdü’l-Muṭṭalib’i göricek iclāl ü ikrām ve iğrāz u ta‘zīm idüp serīri üzre oturtdı. Ve

⁸⁰⁵ *Mu‘azzam* feth-i zā’-i mu‘ceme iledür ve *muhaddis* kesr-i dāl-ı mūhmele ve müşeddede iledür.

⁸⁰⁶ es-Semerqandī: -B

⁸⁰⁷ *Şakīf* feth-i şā’-i müşelleşe ile emir vezni üzredür.

⁸⁰⁸ *Hāmiş* kesr-i mīm ve şin-i mu‘ceme ile müvelled lafız, ḥāşiyetü’l-kitāb ma‘nāsıdur.

⁸⁰⁹ *Mucābu’d-da‘ ve* zamm-ı mīm ile du‘āsı maqbūl olan kimsedür.

tercemānına didi “Murādı nedür?”. ‘ Abdü’l-Muṭṭalib “İki yüz devem alındı, murādum anları baña vire.” didi. Tercemān, Ebrehe’ye murādın didükde Ebrehe didi ki “‘ Abdü’l-Muṭṭalib’e di kim gördüğüm vaḳit şekl ü şemā’ili ve ḥüsn-i şüreti beni ‘ acebe götürdi idi, andan şoñra göñlüm ṭaraldı ki benden yüz iki yüz deveyi ister ve kendü dīni ve babaları dīni olan Beyt’i terk eyler, ben ol Beyt’i⁸¹⁰ yıḳmağa geldüm anı yıḳma, dimez.” didi. ‘ Abdü’l-Muṭṭalib “Ben deve şāhibiyüm, ben deveyi isterüm. Ol Beyt’ün şāhibi vardur, yıḳmağa ḳomaz.” didi. Ebrehe “Benden yıḳmağı men‘ eylemez.” didi. ‘ Abdü’l-Muṭṭalib “Ente ve zāke.” (A 88b) dir. Ve emr ider, develerin virür dönüp Mekke’ye gelür, Ḳureyş’e ḥaberi bildürür. Ve Mekke’den ḳıḳup ṭağlar başına gitmelerin emr ider. Ve andan şoñra gelür ‘ Abdü’l-Muṭṭalib Ka‘ be-i Mükerrreme’nün ḳapusu ḥalḳasına yapışur. Ve Ḥaḳ te‘ āla celle celāluhu ḥazretine tazarru‘ ve du‘ ā⁸¹¹ eyler ve cān [u] dilden yalvarup dir:

Şi‘r: (B 63a)

يَا رَبِّ لَا أَرْجُو لَهُمْ سِوَاكَ
يَا رَبِّ فَامْنَعْ مِنْهُمْ جَمَاكَ
إِنَّ عَدُوَّ الْبَيْتِ مَنْ عَادَاكَ
لَمَنْعُهُمْ إِنْ يُخْرِئُوا قَرَاكَ⁸¹²

Ve buña beñzer niçe kelimāt-ıla tazarru‘ ider. Ve Ḳureyş ḥalḳını alur ṭağlar başına gider. Ve Ebū Mes‘ūd eṣ-Şeḳafī dirlerdi bir kimesne var-ıdı mekfūfu’l-başar⁸¹³ ve ḍarīr⁸¹⁴ idi. Nebīh⁸¹⁵ ve ulu ve umūr anuñla müstaḳīm olur kişi idi. Ve ‘ Abdü’l-Muṭṭalib’le⁸¹⁶ dostlık iderdi. ‘ Abdü’l-Muṭṭalib aña vardı, “Bugün senün rāyuña ve tedbirüne muḥtācum.” didi. Ebū Mes‘ūd eṣ-Şeḳafī “Bizüm ile Ḥirā ṭağına ḳıḳ.” didi⁸¹⁷ Ḥirā ṭağına ḳıḳdı ve ‘ Abdü’l-Muṭṭalib’e didi ki “Yüz deve kendü deveñden ḳıḳar ve Ḥaḳ te‘ āla için ḳıl. Ve develeri taḳlīd ile boyunlarına bir nesne aş ve andan şoñra ol develeri Ḥarem’de durgur. Gelen ‘ askerden ba‘zıları Allāh için olan develere ta‘arruz iderler, añlarum ol zamān Ka‘ be’nün şāhibi anlara ḡazab eyler”. ‘ Abdü’l-Muṭṭalib daḥı öyle eyledi. Gelen Ḥabeş

⁸¹⁰ *Beyt* den murād Ka‘ be-i Mükerrreme’dür ki Beytu’llāh’dur.

⁸¹¹ du‘ ā: du‘ ālar B

⁸¹² “Ey Rabbim, onlara karşı senden başkasını dilemiyorum. Ey Rabbim, onları himâyenden men et. Beyt’inin düşmanı (aslında) sana düşmanlık etmiştir, senin şehrini yıkmalarına engel ol.”

⁸¹³ *Mekfūfu’l-başar* a‘ mā ve gözi görmez ma‘ nāsınadır.

⁸¹⁴ *Darīr* feth-i ḍād-ı mu‘ ceme ile emīr vezni üzre gözi görmez kimsedir. Cem‘ i *eḍurrā* ‘dur kesr-i ḍād ile.

⁸¹⁵ *Nebīh* feth-i nūn ve kesr-i bā‘-i muvaḥḥade ile emīr vezni üzre uludur.

⁸¹⁶ Abdü’l-Muṭṭalib’le: ‘ Abdü’l-Muṭṭalib’e B

⁸¹⁷ Ḥirā ṭağına ḳıḳ.” didi: -B

‘askeri ol develere hamle vü hücum eylediler ve develerüñ ba‘zısın ‘akr⁸¹⁸ eylediler. Ebrehe dağı Muğammis’de ‘Abdü’l-Muṭṭalib yanından⁸¹⁹ (A 89a) gidince anda şabāḥa dāḥil oldu, ‘askerin hazırladı ve fili hazırladı ki Beyt-i Şerīf’i yıkmaya gide. Nüfeyl-nām⁸²⁰ bir kimesne filüñ yanına varup kulağına yapışdı ve andan sonra “Ubruk Maḥmūden ve’rci‘ rāşiden fe-inneke fi-beledi’llāhi’l-ḥarām” didi. Ya‘nī, “Sen Ḥaḳ te‘ālānuñ beled-i ḥarāmındasın. Deve gibi diz çök ve geldüğüñ yere dön, git.” didi ve filüñ kulağını böyle didükden sonra şalıvirdi. Maḥmūd-nām fil fi’l-hāl deve gibi çökdi, ne kadar yürütmek istediler yürümedi, başına urdılar çäre olup Mekke tarafına yürümedi. Yemen cānibine ve Şām ve ğayrı cānibe yürütdiler yelerek tiz tiz yürüdi. Ka‘be tarafına yine yürütmek istediler, kaṭ‘an yürümedi. Ve Nüfeyl bu aḥvāli gördi tizce (B 63b) tağa çıkdı. Berü cānibde ‘Abdü’l-Muṭṭalib Bārī te‘ālāya tazarru‘ ve du‘āda ve Ebū Mes‘ūd “Bu Beyt’üñ şāḥibi vardur men‘eyler. Bundan evvel Ḥimyer⁸²¹ pādişāḥı Tübba‘⁸²² yıkmaya geldi, çäre bulmadı. Ḥaḳ te‘ālā anı mübtelā kıldı, üç gün karanlık oldu. Tübba‘ anı gördi, Ka‘be’ye ta‘zīm eyledi ve niçe kurbān itdi ve aḳ kaba taydan kisve geyürdi. Ve deryādan yaña baḳ.” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib baḳdı, “Aḳ kuşlar görürüm deryā cānibinden.” didi. Ebū Mes‘ūd “Baḳ, ol kuşlaruñ karārı nerededür?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Başumuz üzre cem‘ oldılar.” didi. Ebū Mes‘ūd (A 89b) “Bilür misin ol kuşları?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Va’llāhi bilmem ne Necd ve ne Tihāme⁸²³ ve ne ‘Arab ve ne Şām kuşıdır.” didi. Ebū Mes‘ūd “Boyları ve kadleri ne miḳdārdur?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Ye‘āsib gibidür ve minḳārlarında birer taşları vardur. Bölük olup gelürler, her bölük öñinde başı kara ve minḳārı kızıl ve boynı uzun kuşlar vardur.” didi. Ol kuşlar gelüp Ebrehe ‘askeri berāberinde ve başları üzre tırdı ve ‘asker dağı bir yere cem‘ olup tırunken kuşlar taşları gönderdiler. Her taş üzre kime doḳunacaḳdur anuñ ve babasınıñ adı yazılmışdı. Kimüñ başına doḳındıysa dübürinden ve yanına doḳındıysa⁸²⁴ öbür cānibden çıkdı ve helāk eyledi ve başlarında olan tolgayı ve fili yaḳdı, ‘askerden biri kurtulmadı illā Ebrehe. Ve o dağı Necāşī’ye varup ‘askerüñ aḥvālinden ḥaber virdükde

⁸¹⁸ ‘Akr (‘ akr: -B) fetḥ-i ‘ ayn-ı mühmele ve sükün-ı ḳāf-ıla tavarı siñirlemek ve yaralamāḳdur.

⁸¹⁹yanından: yanında B

⁸²⁰Nüfeyl zamm-ı nün ve fetḥ-i fā ile zubeyr vezni üzredür.

⁸²¹Ḥimyer kesr-i ḥā‘-i mühmele ile dirhem vezni üzredür.

⁸²²Tübba‘ zamm-ı tā‘-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve fetḥ-i bā‘-i muvaḥḥade vü müşeddede ile rükka‘ vezni üzredür.

⁸²³Necd fetḥ-i nün ve sükün-ı cīm iledür ve cīm’i maḳmūm ḳılmaḳ cā‘izdür. Ve Tihāme kesr-i tā‘-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile ma‘rūf yerdür, şehir adı degüldür.

⁸²⁴dübürinden ve yanına doḳındıysa: -B

bir kuş dağı ardına düşmüş-idi. Üzerine bir taş birağup helâk eyledi. Ve *Tefsîr-i Kevâşî*⁸²⁵ de, her kuş-ıla üçer taş var-ıdı, biri minķārında ve ikisi de ayağında idi ve kuşlar ĥaťāñif gibi idi, dir. Ve ye‘ āsīb cem‘ -i ya‘ sūbdur.⁸²⁵ *Ķāmūs*‘ da, *ya‘ sūb* aru begidür dir, emirü‘n-naĥl ma‘ nāsına. Ve bir kuşdur ki çekirgeden küçükdür veyā büyükdür, dir. Ve Cevherī, çekirgeden uzun bir kuşdur ki ĥonduķda ĥanadların zamm eylemez, dir. Ve *Ĥayātü‘l-Ĥayevān*‘ da, bir ism-i müşterekdür ve bir kuş (A 90a) adıdır, çekirge ĥadar (B 64a) dört ĥanadı vardur, ebedī ĥanadların ĥabz u zamm eylemez ve ebeden yürürken görilmez ancak ağaç başında ĥururken görilür, dir. Ve *ĥaťāñif* ĥuťtāf cem‘ idür ve rummān vezni üzere kırlanguç didükleri kuşdur. Ve bu kuşlar ol ‘ askeri helâk itdüklerinden şöñra geldükleri cāñibe ve ĥarafa gıtdiler. Ve ‘ Abdü‘l-Muťtālib ve Ebū Mes‘ūd şabāĥ olduķda tağ başından indiler. Bir rubve⁸²⁶ yürüdiler, kimesneye rāst gelmediler. Yine ol ‘ askerden yaña bir rubve⁸²⁷ yürüdiler yine kimesneye mülākī olmadılar ve ĥiss ve ses işitmediler. Didiler “Bu ‘ asker gāñil yatmışlardur ve şabāĥ olduķda uyķuda ĥalmışlardur.” Tamām ‘ askere yañın gelürler, görürler ölmüşler. ‘ Abdü‘l-Muťtālib ‘ askerüñ baltasından birin alur iki deriñ ĥuķur ĥazar cevāhir ve kızıl altun ve tuĥafla doldurur ve Ebū Mes‘ūd’a “Gel bu ĥuķurlardan ĥanğısın istersen al ve istersen ikisini de al.” dir. Birin kendü alur ve birin Ebū Mes‘ūd’a virür, üzerlerine otururlar. Ve ‘ Abdü‘l-Muťtālib ĥayrı nāsa nidā ider, gelürler, ‘ askerüñ māl u erzāķın alurlar be-ĥāyet toķ ve doyum olurlar. Ve ‘ Abdü‘l-Muťtālib ve Ebū Mes‘ūd aldükleri māl ile ehl-i ‘ iyāllerinde ĥnāda⁸²⁸ ĥalurlar. Ve bu kışsa vāķi‘ olduğı seneye ‘ āmu‘l-fil dirler. Ekşer-i ‘ ulemā Resūlu‘llāĥ şalla‘llāhu ‘ aleyhi ve sellem toğduğı yıldadır, dirler. Ve Muķātil, kırķ sene ilerüdü, dir. Ve Kelbī, yigirmi üç sene ilerüdü, dir. İşbu zıkr olunan (A 90b) aşĥāb-ı fil kışsası tefsîr-i Begavī ki *Me‘ ālimü‘t-Tenzil*‘dür ve tefsîr-i Ebi‘ s-Su‘ūd ki *İrşādü‘l-‘Aķli‘ s-Selīm*‘dür ve *Tefsîru Ebi‘l-Leyş*⁸²⁹ ve *Kevāşî* ve *Tefsîr-i Teysîr* ve *Vasîť* ve *‘Uyūnu‘t-Tefāsîr*‘ den yazılmışdur. Raĥimehu‘llāhu te‘ ālā ‘ alā-mü‘ellifihim ve ‘ aleyñā ve ‘ alā-kāffeti‘l-müslimīñ bi-ĥürmetihi men enzele ‘ aleyhi‘l-kitābi‘l-mübīñ şalla‘llāhu ‘ aleyhi ve aşĥābihi ve ‘ ale‘l-

⁸²⁵ *Ya‘ sūb* feth-i yā‘-i ĥuťtī ve sükūn-ı ‘ ayn-ı mühmele ve zamm-ı sīn-i mühmele iledür.

⁸²⁶ *Rubve* (B nüshasında ر ب و ĥeklinde yazılmıştır) rā‘-i mühmelede ĥarekāt-ı selāse ile yüksek yer ve depedür.

⁸²⁷ Rubve B nüshasında ر ب و ĥeklinde yazılmıştır.

⁸²⁸ *Ķinā* kesr-i ĥayn-ı mu‘ ceme [ile] baylıķdur, na‘ tı ĥaniyy gelür.

⁸²⁹ İmāmü‘l-ĥudā dinilmek ile ma‘ ruf ve müftiyyü‘ş-şāķaleyn olmağla mevsuf *İmām Ebu‘l-Leyş*. Adı Naşr bin Muĥammed bin İbrāĥim‘dür ve Semerķandīdür. Niĥe taşñifātı vardur. *Tefsîru Ebi‘l-Leyş* ve fıķıĥda *Nevāzil* ve *Tenbīhü‘l-Ķāñilīñ* ve *Bustān* anuñ muşannefātındandır. Üĥ yüz yetmiş üç tārīĥinde Cemāziye‘l-āĥirenüñ on birinci şüleşā gicesi dünyādan irtihāl idüp Mışr‘da medfündür ve ĥabr-i şerīfi ziyāretĥādur.

ālihi, şalātun mā-lehā min-zevālihi. Āmīn, āmīn yā Mūte‘āl ve yā Mūcību ve yā ze‘l-Celāl.⁸³⁰

Fezā’ilu Sūreti’l-Fīl: Bir kimse sūre-i Fīl’i şaff-ı kıtālde oğusa şaff-ı şānī (B 64b) münhezim ola. Ve şırıklar ile teşādüm ü teđārüb ve urışduklarını vaķit oğunsa şırıklar kırılı. Ve iki ‘asker arasında oğunsa bāğī vü tğāğī olan münhezim ola. Ve düşmen yüzünde oğunsa oğuyan manşūr u muzaffer ve düşmān mağlūb u mağhūr ola. Ve muķātīl ü ceng iden kimesne sūre-i Fīl oğusa manşūr u gālīb ola. Fezā’il-i Ķur’ān-ı ‘Azīm beyān iden *Dürrü’n-Nazīm*’de böyle yazılmışdur.

Ve Mine’l-Fevā’idi’l-Müstağrabe: Bir kimse sūretü’l-Fīl’i biñ kerre oğusa ammā on günde oğusa her günde yüzer kerre oğuyup diledüğü kimseyi gönlünde dutup anuñ niyyetine oğusa ve bu on gün birbiri ardınca olmağ gerekdür, onıncı gün bir aķar şu üzre oturup bu du‘āyı oğuya. (A 91a) “اللَّهُمَّ أَنْتَ الْحَاضِرُ الْمُجِيبُ بِمَكُونَاتِ الضَّمَانِ⁸³¹، اللَّهُمَّ عَرَّ الظَّالِمِ وَقَلَّ، النَّاصِرُ وَأَنْتَ الْمُطَّلِعُ الْعَالِمُ اللَّهُمَّ إِنَّ فُلَانًا ظَلَمَنِي وَأَدَانِي وَلَا يَشْهَدُ بِذَلِكَ غَيْرُكَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ مَالِكُهُ فَاهْلِكُهُ اللَّهُمَّ سَرِّبْهُ اللَّهُمَّ أَقْصِفْهُ⁸³³ فَأَخْذُهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ”⁸³² diyüp on kere “سَرِّبَالَ الْهَوَانَ وَقَمِّصْهُ قَمِصَ الرَّدَى مِنْ وَاقٍ⁸³⁴” diyüp āmīn diye. Ħaķ te‘ālā anuñ düşmānın ķahr u helāk eyleye.

Fā’ide-i Mücerrebe⁸³⁵ vü ‘Acībe: Bir kimse bir kimseden ķorķsa ve zulm u şerrinden ħavf ider olsa كَمِعِصْ on ħarfdür, ol kimesnenüñ yanına varduķda bu on ħarfi oğuyup bir barmağın yuma. Şağ elinüñ baş barmağından başlaya, her ħarfi oğuduķça bir barmağın yuma, şol elin baş barmağında tamām eyleye. Andan şoñra sūretü’l-Fīl’i oğuya تَرْمِيهِمْ *[termihim]* kelimesine geldükdde on kerre تَرْمِيهِمْ *[termihim]* diye, her birinde bir barmağın açā, āşikāre oğumazsa göñlinden oğuya. Ħaķ sübhānehu ve te‘ālā anuñ şerrin üzerinden bilā-şek def u ref eyleye ve şerrinden emīn ola. ‘Acīb ü mücerrebdür.

⁸³⁰“Allah ona, onun müelliflerine, bize ve bütün müslümanlara Kitāb-ı mübīnin kendisine indirildiği nebi salla’llāhu aleyhi ve sellamin, ālinin ve ashābının ħürmetine sonsuz şalāt etsin. Ey yüce, duaları kabul eden ve celal sahibi Rabbim, kabul eyle.”

⁸³¹ *Zamā’ir* cem‘-i *zamīr*dür. Ve *zamīr* emīr vezni üzre sırr ve dāĥil-i ħāṭır ve gizlü olan nesnedür.

⁸³²“Ey Allahım, sen en gizli duyguları kuşatan yegane varlıksın. Ey Allahım, Zalimin işini zorlaştır, onun yardımcılarını azalt Sen Ezeli’sin. Ey Allahım, falanca bana zulmetti ve eziyet etti, senden başkası bunu görmez. Onu mahvetmeye yalnızca senin gücün yeter. Ey Allahım, onu bağla, kuşat. Ey Allahım, onu kahreyle. Ey Allahım, rezillik elbisesini, alçaklık gömleğini giydir.”

⁸³³ *Kaşf*feth-i ķāf ve sükūn-ı şād-ı mühmele ile đaraba bābından keser ma‘nāsınadır.

⁸³⁴“Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah’ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Mūmin 40/21.

⁸³⁵mücerrebe: -B

Hikāye: ‘ Amr bin (B 65a) Ma‘ dīkereb Kādisiyye günü muhārebesinde Fürs pādīşāhı ki Yezdecird’dür⁸³⁶ ta‘ yīn eyledügi ser-dārı Rüstem’dür, Rüstem’e bir hamle ider. Rüstem ol gün bir büyük file binmiş idi bir uruşla Rüstem bindügi filüñ ayakların (A 91b) düşürür ve fil Rüstem⁸³⁷ üzre yıkılır. Üzerinde olan kırk biñ altun zarfı olan hırc ile Rüstem katl olunur. Ve ‘ Acem ‘ askeri münhezim ve İslām ‘ askeri gālīb olur. ‘ Amr’uñ bu çarbesi ve uruşı Cāhiliyyet’de ve İslām’da bir dağı olmamışdur. Ebu’l-‘ Abbās el-Müberred zıkr ider ki ‘ Ömer bin el-Hattāb rağiya’llāhu ‘ anı bir gün “‘ Arab’uñ ecvedı ve gāyet cömerdi kimdür?” dir. Didiler ki “‘ Hātım’dür.”⁸³⁸ Ve “‘ Arab’uñ fārisi kimdür?” dir. Dirler ki “‘ Amr bin Ma‘ dīkereb’dür.” ve “‘ Arab’uñ şā‘iri kimdür?” dir. Dirler ki “‘ İmri’ü’l-‘ Kays’dur.” Ve kılıçlaruñ emdā vü aqta‘ ve keskinreki kağıdır. Dirler ki “‘ Amr bin Ma‘ dīkereb kılıcıdur ki adı Şamsāma’dur”. Ve şamsāma hırc-ı mühmele ile Ka‘be’de Cürhüm veyā gayrı tā’ife defn eyledügi demürdendir, diyü Süheylī ifāde eylemişdür. Ve hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem kılıcı ki adı Zü’l-fekār’dur fetḥ-i fā ba‘ dehu kâf-ıla, yine Ka‘be’de bulunan ve medfūn olan demürdendir. Ve Zü’l-fekār fekār şāhibi dimekdür fekār fetḥ-i fā-ıla arkada olan oñurğa kemüklerine dinilür. Ve ol Zü’l-fekār didükleri kılıcuñ ortasında arka oñurğası gibi olduğıçün Zü’l-fekār tesmiye olınmışdur. Muqaddemā Zü’l-fekār ‘ Aş bin Münebbih-nām⁸³⁹ kâfirüñ idi, Bedir’de katl olup hāzret-i Resūl’e degdi, andan soñra hāzret-i ‘ Alī’ye degdi.

el-Hüküm: Fīli yimek hāramdur. İmām Aḥmed, fil et‘ime-i müslimīnden degüldür, (A 92a) dir. Ve fil derisi debāğatle pāk olur Ebū Yūsuf rahmetu’llāhi ‘ aleyh katında, İmām Muḥammed katında pāk olmaz. Ve fil kemügi İmām Muḥammed katında necisdür, İmāmeyn katında degüldür. Kudürī şāriḥi Zāhidī böyle yazar. Şa‘bī⁸⁴⁰ fīl etini yimege ve

⁸³⁶ *Yezdecir* Şehr-yār oğlıdur ve ‘ Acem pādīşāhlarınuñ soñıdur. ‘ Osmān rağiya’llāhu ‘ anı hilāfetinüñ sekizinci senesinde Yezdecir münhezim olup bir degirmenci evinde kaçup bulunup katl olınmışdur ve Yezdecir yigirmi sene pādīşāh olmışdur.

⁸³⁷ *Rüstem* zamm-ı rā’-i mühmele ve fetḥ-i tā’-i karaşet iledür ve gāhī tā mazmūm okunur. Kezā fi’l-*Kāmūs*.

⁸³⁸ *Hātım* hā’-i mühmele ve kesr-i tā iledür.

⁸³⁹ ‘ *Aş bin Münebbih* zamm-ı mīm ve fetḥ-i nūn ve kesr-i bā’-i muvaḥḥade iledür.

⁸⁴⁰ *Şa‘bī* nüñ adı ‘ Amir bin Şerāhīl bin ‘ Abdi’llāh’dur. Ve *Şerāhīl* fetḥ-i şīn-i mu‘ceme ve rā’-i mühmele ve kesr-i hā’-i mühmele iledür. Ve Şa‘bī tābi‘i ve Kūfi’dür ve aşāb-ı ‘ izāmdan beş yüz şāhābeyeye irişmişdür. Yüz dört ve ‘ inde’l-ba‘z yüz tokuz tāriḥinde vefāt eylemişdür. Ve seksen iki sene ‘ ömür sürmüşdür. Zührī, ‘ ulemā dört kimsedür: Medīne’de İbnü’l-Müseyyeb, Kūfe’de Şa‘bī ve Başra’da Ḥasan el-Başrī ve Şām’da Mekhūl, dimişdür. Ve *Şa‘bī* fetḥ-i şīn ve sükūn-ı ‘ ayn-ı mühmele ve kesr-i bā’-i muvaḥḥade [ile] Şa‘b dirler bir baḥın vardur ki sükūn-ı mīm ile Hemedān’dandur, aña mensūbdur. Ve ba‘zılar; Şa‘bī, Şa‘bān ‘ Amr bin Kays bin Mu‘āviye bin Cüşem’de olan Şa‘bān’a mensūbdur, dirler. Evlā olan kavli evveldür. Ve şāhib-i *Kāmūs* ‘ aleyhi rahmetü’l-Ḳuddūs; Şa‘bī, Şa‘b-i Hemedān’dandur, dimişdür. Ve *Hemedān* dāl-ı mühmele ile bir kabīledür ve ism-i beled-i Hemezān zāl-i mu‘ceme iledür.

anı satmağa ruḥṣat virmişdür. Zīrā anuñla muḳātele olunur (B 65b) ve üzerine binilür ve aña yük urılır ve ḥüsn-i fil memsūḥdur, dir. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri eş-Şāfi'î.

el-Emsāl: *Ākelu min-fil* ve *eşeddu mine'l-fil* ve *a'cebu min-ḥalki'l-fil* ve *eşkalu mine'l-fil* durūb-ı emşāldendür. Ziyāde yimek yiyen kimseye *ākelu mine'l-fil* ve şedīdrek olana *eşeddu mine'l-fil* ve yapısı 'aceb olana *a'cebu min-ḥalki'l-fil* ve ağır gevedeli olana *eşkalu mine'l-fil* dinilür. Şā'ir dimişdür:

أَنْتَ يَا هَذَا ثَقِيلٌ وَ ثَقِيلٌ وَ ثَقِيلٌ

أَنْتَ فِي الْمُنْظَرِ إِنْسَانٌ وَ فِي الْمِيزَانِ فِيلٌ⁸⁴¹

el-Ḥavāş: Fīlūñ kulağı kirini bir ādeme içürseler yedi gün uyuya. Ve ödiyle baraş tīlā olinsa ve üç gün terk olinsa baraş gide. Ve kemügin bir ağaca aşsalar ol sene yemiş virmeye. Aşma ve ağaç ve ekin kemügiyle buḥūr olinsa anlara dūd ve ḳurtcağız yakın olmaya. Ve baḳḳ ve siñek olduğı ev kemügiyle buḥūr olinsa öle, helāk ola. Ve 'ācı dörpilendükde dörpiden ve egeden⁸⁴² çıkan nuşāre ve egedüden her gün iki dirhem şu ve bal ile içen kimesnenüñ (A 92b) ḥıfzı eyü ola. Ve toğurmaz 'avrat yedi gün andan içdükden şoñra cimā' olinsa bi-izni'llāhi te'ālā yüklü ola. Ve kemügin şıbyān ve uşaklar üzre aşsalar anlardan ceza' u feza' gide ve derisinden bir pāreyi ḥummā-yı nāfiḍle⁸⁴³ maḥmūm olana bağılansa ḥummā gide. Ve ziblini yaḳup dögüp ve bal-ıla ḳarışdurup kıılı düşmiş ecfāna tīlā olinsa kirpigi bite. Ve derisinüñ duḥān ve dütüni bevāsīri şağaldur. Ve sidügin 'avrat içüp andan şoñra cimā' olinsa yüklü olmaya. Ve ziblini 'avrat üzre aşsalar mādāmki üzerindedür yüklü olmaz. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri.

el-Ḥavāş: Kemügiyle ev buḥūrlansa baḳḳ ve siñekleri gide. Kulağı çirkinden bir kimse içse müddet-i tavīle uyuya. Derisinden ḳalkān yapılsa sā'ir ḳalkānlardan aşlab ve pek ola. Kezā fi'l-*Mustazraf*. (B 66a)

el-Ḥavāş: Kemā fi-*İhtiyārāt-ı Bedī'î* fil dişine 'āc dirler. Nuşāresinden her gün ikişer dirhem bal şuyıyla içseler ḥıfzı eyü ider. Ve mā'-i 'asel ile nuşāresin⁸⁴⁴ 'avrat içüp cimā'

Hemezān bin el-Fellūḥ bin Sām bin Nūḥ 'aleyhi's-selām ol beled ü şehri binā eylemegin ism-i bānī ile ad virilmişdür.

⁸⁴¹“Hey sen, ağırsın, ağırsın, ağır. Görünüşte insansın ama ağırlıkta filsin.”

⁸⁴²ve egeden: -B

⁸⁴³*Ḥummā-yı nāfiḍ* kesr-i fā ve dād-ı mu'ceme ile pek ditredür ısıtmadır.

⁸⁴⁴*Nuşāre* zamm-ı nūn ve şīn-i mu'ceme vü muḥaffefe ile destere ve egeden düşen ḥurdadır. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

olinsa yüklü ola. Ve üç gice her gicede nuşâresin bir mişkâl nebât-ı mısr-ıla ‘avrat sefûf eyledi ve üçüncü ve dördüncü gice er ‘avrata cimâ eyledi. Bi-izni’llâhi te‘âlâ⁸⁴⁵ yüklü oldu ammâ be-şart-ı ân ki zührdan soñra ola. *İhtiyārât* şâhibi tecrîbe vü imtihân eylemişüm, dir. Ve eger nuşâresinden bir cüzvi ol kadar demür (A 93a) bürâdesiyle⁸⁴⁶ karşıduralar ve muhkem döğeler ve mağ‘adda olan bevâsîr üzre şaçalar be-gâyet nâfi‘ olur. Ve Taberî dir ki fil dışından bir nesneyi uşaklar boynına aşşalar vebâ vü tã‘undan emîn olalar. Ve ziblini eski ısıtmaya buhûr eyleseler fã’ide ide. Ve dışından bir päre alup kırık kemük üzre koşalar âsânlık ile cezb ider ve çeküp taşra götürür. İntehâ kelâmu’l-*Bedî‘î*. **Ĥavâşşu’l-‘Âc:** Ke-mâ fi’l-*Ĥâmûs* fil dışını bal şuyıyla bir ‘avrat yedi gün içüp yedi gündən soñra cimâ olinsa yüklü olur. İntehâ kelâmu’l-*Ĥâmûs*.

et-Ta‘bîr: Düşde qalîlül-menfa‘adur. Zîrâ ne binilür ve ne şağlur. Bir memsûh er ve ba‘zılar racül-i daħim ve semiz ve yoğun er ve racül-i A‘cemîdür, dirler. Düşde file binse ve fil muṭî‘ olsa bir yoğun ve baħîl kimseye qahr eyleye. Ve düşde gündüz bir file binse ‘avratına talağ vire, zîrâ bilâdü’l-efilede bir kimse ‘avratına talağ virse file bindürüp gezdürürler idi ki halk talağ virdüğünü bileler. Ve pâdişâhlardan biri file binse düşde ve cengde olsa helâk ola. Ve bir kimse eyerlü file binse bir racül-i daħim-i⁸⁴⁷ A‘cemî kızın ala, eger bâzargân ise ticâreti ulu ola. Ve eger düşde filleri güdse ‘Acem pâdişâhlarıyla karşılaşa ve aña münkâd olalar ve eger fili sağsa bir A‘cemî kimseye mekr ü hîle eyleye ve mâla irişe. Ve eger fil hortümüyla (B 66b) ursa hayra irişe. Ve eger file binse (A 93b) vezârete ve velâyete irişe. Ve tezeginden alsa bay ola. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde fil gören şedâ’id görür ve kırtulur. Naşârâ dirler ki bir kimse fil görse ve binmese bedende noğşân ve mâlda hüsranâ⁸⁴⁸ irişmekdür. Ve düşde bir memleketde ölmüş ve maqtûl fil görilse ol yerüñ pâdişâhı veyâ bir meşhûr kimse öle. Bir kimse fili öldürse bir racül-i ‘Acemiyyeye qahr eyleye. Ve düşde fil bir kimseyi ayağı altına alsa andan ayrılmasa düş görene mevt vâki‘ ola. Ve bilâd-ı Nûbe’den gayrı yerde fil görinse⁸⁴⁹ düşde fitneye delâlet ider. Ve fil bulunan yerlerde görinse⁸⁵⁰ eşrâf-ı nâsdan bir ere delâlet ider. Ve ‘avrat fil görse her ne şıfatla görürse eyü degüldür ve efile⁸⁵¹ sinîn ile ta‘bîr olunur baqar sinîn ile ta‘bîr olunduğı

⁸⁴⁵te‘âlâ: -A

⁸⁴⁶*Bürâde* zamm-ı bâ’-i muvaḥḥade ile egeden düşen nesnedür.

⁸⁴⁷*Daħim* feth-i dâd-ı mu‘ceme ve kesr-i hâ’-i mu‘ceme ile semiz ve yoğun ve iri kimsedür.

⁸⁴⁸*Hüsran* zamm-ı hâ’-i mu‘ceme ile ziyândur. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁸⁴⁹görinse: görilse B

⁸⁵⁰görinse: görilse B

⁸⁵¹*Efile* feth-i elif ve kesr-i yâ ile *fil* cem‘ idür.

gibi. Ve t̄ā' ūn olan yerden filūñ düşde çıkup gitmesi ol yer halkından t̄ā' ūn gitmesine dāldür. Ve deryāda olan şehirde düşde file binmek gemiye binmege delālet ider.⁸⁵² Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām raḥimehu'llāhu te'ālā. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Allām. Ve kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Mennān.

Teznīb: Fīl vaz' -ı ḥaml eylemek dilese nehre⁸⁵³ girer, zīrā elleri egilmez. Ve ehl-i Hind filūñ dili maḳlūb olmasa söylerdi, dirler. Zīrā şiddet-i zekāsı vardır. Ve memesi insān gibi gögsindedür, dinilür. Ve fīl ḥayvanātuñ aḫḫamı ve a'zamıdır. Ḥattā bir dişi üç yüz batmāndan ziyāde ağır gelür. Ve şuda güzel yüzer, şuya (A 94a) ḥortūmından ğayrı yerūñ batırur cāmūs burnından ğayrı yerin şuya batırup ğayb eyledügi gibi ve ḥortūmını boynı yerine toĝrı dutar. Ve Ḥaḫ te'ālā filūñ ṭabī' atında kediden kaçmaḫ halk eylemişdür.

Ḥikāye: Ezd⁸⁵⁴ t̄ā' ifesinūñ (B 67a) mevlāsı Hārūn kendü yanında bir kedi gizler. Bir gün kılıç ile file ḥamle ider. Filūñ yanına yakın varıcaḫ yüzine kediyi atar, fīl döner kaçır. Müslümānlar Hārūn'dan kaçdı şanup tekbir eylediler. Ve her sene filūñ alnından azīm 'araḫ ve derler aḫar ve ol der miskden aṭyeb ve güzel ḫoḫar ve bu der ancaḫ kendü memleketlerinde aḫar, ğayrı memleketde aḫmaz. Ve filūñ cümle kemükleri 'ācdur illā bu kadar vardır ki dişi ekrem ü eşmen ve ağır bahāludur. Eger 'ācda şeref olmasa Aḫnef bin Ḳays⁸⁵⁵ faḫr eyleyüp ehl-i Kūfe üzre, dimezdi “نحن اكثر منكم عاجا و ساجا و دبيجا⁸⁵⁶ و خراجا”⁸⁵⁷ Böyle diyüp Kūfe halkı üzre faḫr eylemişdür. Ve file ol pādīşāha secde ta'lim iderler.

⁸⁵²delālet ider: delāletdür B

⁸⁵³*Nehr* feth-i nūn ile ırmaḫdır.

⁸⁵⁴*Ezd* feth-i elif ve sükūn-ı zā-yı mu'ceme ve dāl-ı mühmele ile bir ḫabiledür.

⁸⁵⁵*Aḫnef bin Ḳays* feth-i elif ve sükūn-ı ḫā'-i mühmele ve feth-i nūn ve fā ile 'ilm ü ḫilm ve 'aḫl u zekā ile mevşūf u mevsūmdur. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (ve sellem: -A) zamān-ı şerīflerine yetişmişdür ammā Resūl'i görmemişdür. Ve ḫavm-i Aḫnef'i İslām'a da'vet için ḫazret-i Resūl elçi gönderdükdē Aḫnef, Resūlu'llāḫ ḫayra da'vet ve ḫayra emr eyler didüginı elçi ḫazret-i Resūl'e didükde Resūlu'llāḫ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Allāhumma'ḡfir li'l-Aḫnef” diyü du'ā eylemişdür (diyü du'ā eylemişdür: ve bu du'āyı eylemişdür B). Ṭabī'in ve ekābir-i ṭabī' indendür. Altmış yedi tārīḫinde Kūfe'de vefāt eylemişdür. Raḫmetu'llāhi 'aleyh.

⁸⁵⁶*Dibāc* arışı ve argacı ibrişim olandır ve bu mu'arbedür dinilür. Ba' de't-ta' rīb 'Arab bu lafızdan müştāḫ kılıp *debece'l-ḡaysu'l-arḫ* didiler ḫaraba bābından. Kaḫan yaḫmur yeri şuarup dürlü dürlü çiçekler bitürse böyle dirler. Zīrā 'Arab ḫatında *dibāc* münāḫḫaş olanuñ ismidür. Ve bunda olan dāl'ı meksür ḫılmaḫ meftūḫ ḫılmaḫdan aşvab u evlādur Ezherī ḫavli üzre. Ve yā'sında iḫtilāf olındı. Ba' zılar zā'idedür vezni fi'āldür, dirler anuñ için yā-ıla cem'inde *deyābīc*dür. Ve ba' zılar; yā aşlıdır ve *dibāc* aşlı *dibbāc*dur teşdid-i bā'-i muvaḫḫade ile, iki bā'-nuñ biri yā'ya tebdil olnup cem'inde *debāyīc* dinilür dāl'dan şoñra bā'-i muvaḫḫade ile, dirler. Kezā fi-*Mişbāḫi'l-Münir*.

⁸⁵⁷“Fīl dişi, abanoz ağacı, atlas kumaş ve haraḫ bakımından biz onlardan çoĝuz.”

Hikāye: ‘Acem pādīşāhlarından Ebrevīz-nām⁸⁵⁸ melik bir gün bayrama çıkar. Biñ fil şaf bağlar ve otuz biñ atlu bendi. Fīl pādīşāhı görünce secde eyledi ve yerden başın kaldırmadı tā filbān miḥcen ile başın çekmeyince. Kezā fi’l-*Mustazraf*.

Ve **ebū muṭrib** zamm-ı mīm ve sükūn-ı tā’-i mühmele ile muḥsin vezni üzere kopuzdur (A 94b) ki sāz ālātındandır. Ve **ebū zeyyāl** feth-i zāl-i mu‘ceme ve teşdīd-i yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye ile öküz didükleridür ki şığıruñ erkegidür şevr gibi ki feth-i şā’-i müselleşe ve sükūn-ı vāv-ıladur. Öküze **zeyyāl** dinilmek kıuyruğı uzun olduğıçündür. Nitekim kıuyruğı uzun ata zā’il ve zeyyāl dirler kā’il ve seyyāl vezinleri üzere. Ve şevr dinilmek yeri sürdüğüçündür. Kelām-ı Qādīm’de “تثیر الأرض”⁸⁵⁹ vāқи’dür. *Tuḳallibuhā li’z-zirā’a* ile *Tefsīr-i Kevāşī’* de tefsīr eylemişdür. Ve şığıra baqar dinildüğü yeri yarıduğıçündür ekin için.⁸⁶⁰ Zīrā **baqar** baqrındandır baqr sükūn-ı kāf-ıla yarmaqdur şaḳ ma‘nāsına. *Me‘ālimü’t-Tenzil* tefsīrinde böyle yazar.

Naşīha: Ebū Zerr-i Ğıfārī rağiya’llāhu ‘anh iki öküzü bir boyunduruqda (B 67b) çift sürerken görür ki biri qaşınmağa başlar, öbür öküz ol qaşınıncaya dek tırur. Ebū Zerr⁸⁶¹ birbirine muvāfaqatın görüp ağlar ve dir ki: “Fi’llāh qardaşlar olanlar da böyledür. İki qardaş dağı ‘amel ider Allāh için, biri durıcak ol bir qarındaş aña muvāfaqat eyler ve muvāfaqatla ihlāş tamām olur. Bir kimse qarındaşlarında muvāfaqat üzere olmasa ol münāfiqdur, didi. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür, ol dağı *İhyā*’dan naql eyler.

Fā’ide: Vehb ibn Münebbih⁸⁶² eydür: Haḳ sübhānehu ve te‘ālā yeri yaratdı ve yer gemi gibi çalqanurdı. Nihāyet kuvvet ü ‘azimde bir melek yaratdı ve yer altına gire diyü ol meleğe emr eyledi. Ol melek yerüñ altına girdi (A 95a) ve yeri iki omuzı ve yağrını arasına aldı. Bir elin mağribe ve bir elin maşrıqa çıkardı. Ve yeri dutdı ve ol melek ayağı başacaḳ yer yođ-ıdı. Haḳ te‘ālā celle celāluhu kıızıl yāḳūtdan bir taş yaratdı. Ol taşuñ yedi deligi var her delikten bir ulu deryā çıkar ki ol deryānuñ ululuğın Allāhu te‘ālādan ğayrı bilür yođ. Ol taşuñ emr eyledi, ol meleküñ ayağı altına girdi. Ve ol taşuñ duracaḳ yeri yođ-

⁸⁵⁸ *Ebrevīz* vāv’da feth ü kesr-ile. Ebrevāz vāv’dan şoñra elif ile. Fürs pādīşāhlarından bir pādīşāhdur.

⁸⁵⁹ “... çift sürmek için ...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Bakara 2/71.

⁸⁶⁰ ekin için: -B

⁸⁶¹ *Ebū Zerr-i Ğıfārī* kesr-i ğayn ve tahfif-i fā iledür, beyānı geçmişdür.

⁸⁶² *Vehb* feth-i vāv ve sükūn-ı hā iledür. Ve hā’nuñ fethi cā’izdür. *Vehb* zamm-ı mīm ve feth-i nūn ve teşdīd-i bā’-i muvāhḳade ve kesr-ile olan *Münebbih* oğlıdur. Ve Münebbih, Kāmil oğlıdur. Ve *Kāmil* kesr-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye ve cīm-ile *Sıyc* oğlıdur. Ve Aḳmed bin Ḥanbel, feth-i sīn iledür, didi. Ve *Vehb* yüz on dört tārīhinde vefāt eylemişdür. Ve *Vehb*, Münebbih Cābir bin ‘Abdi’llāh ve İbn ‘Abbās’dan ‘ilm-i ḳadışī iştmişdür ve *Vehb* ebnā’-i Fāris’dendür.

ıdı. Haḡ te‘ ālā bir ulu öküz yaratdı ki dört biñ gözi ve dört biñ ağız ve aña göre ayağı ve burnı var, her gözi ve her ayağı arasında beş yüz yıllık yol kadar var, ol öküze emr eyledi, taşuñ altına girdi, arḡası üzre taşı götürdi ve boynuzları üzre taşı götürdi. Ve ol öküzüñ ayakları başacak ve ḡarār idecek yer yoḡ-ıdı. Haḡ te‘ ālā celle celāluhu bir ulu balıḡ yaratdı ki ululuḡından ve gözleri berḡ ve yıldırmasından kimse aña baḡmaḡa ḡādir olmazdı. Ḥattā cümle deryālar burnınuñ bir deligine ḡosalar (B 68a) bir şahrāda bir ḡardal kadar olmaz. Ve bu balıḡa emr eyledi ki öküzüñ ayağı altına gire. Öküz bu balıḡ üzre ḡurur ve bu balıḡuñ altında şü ḡalḡ eyledi ve şunuñ altında hevā ḡalḡ eyledi. Ve hevā vü yel altında zulumāt ḡalḡ eyledi. Ve zulumātdan öte ḡalāyıḡuñ⁸⁶³ ‘ilmi münḡaḡı‘dür Haḡ’dan ḡayrı kimse bilmez. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle (A 95b) yazar. Evvelde *Mesālikü’l-Ebşār fî-Memāliki’l-Emsār* şāḡibi Ḳāḡi Şehābü’d-dīn İbn Fazli’llāḡ’dan naḡl ider. Ziyāde tafşīli Nūn ve’l-Ḳalem tefsīrinde *Me‘ālimü’t-Tenzil* şāḡibi ve ḡayrı müfessirīn yazmışlardur, tefsīrden ḡaleb olına. Ebū Nu‘aym, Sa‘īd bin Cübeyr tercemesinde⁸⁶⁴ zıḡr ider. Ādem ‘aleyhi’s-selām yere indükde Haḡ te‘ ālā Ādem’e bir ḡızıl öküz indürdi. Ādem anuñla ekin ekerdi ve yeri sürerdi ve alnından derin silerdi. Ve Ḥavvā’ya -‘aleyha’s-selām- “Sen eyledüñ bu işi baña.” dirdi.⁸⁶⁵ Evlād-ı Ādem’den her kim öküz üzre iş işlese ḡō dimesi ve ḡā dimesi Ādem ‘aleyhi’s-selām ḡıbelinden ve cānibinden gelmedür ki Ādem ‘aleyhi’s-selām öküzü sürüp derin sildükde “Ḥavvā senden geldi bu iş.” dir-ıdı. *Kezā fî-Ḥayāti’l-Ḥayevān*.

el-Emsāl: *Es-sevru tahmī enfēhu bi-ravḡihi* ve *er‘ā min-sevri* dirler. **Ravḡ** fetḡ-i rā-yı mühmele ve sükūn-ı vāv ve ḡāf-ıla boynuzdur ḡarḡ ma‘ nāsına. Ma‘ nāsı, öküz boynuzu ile burnın şaḡlar dımeḡdür. Ḥarame ve ḡarīm ḡıfzında ve ḡaram ve ḡarīm şıyānetinde bunu söylerler.

Ḥikāye: Ebū Bekr eḡ-Şıddıḡ raḡiya’llāḡu ‘anh Resūl şalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem ile Medīne-i Münevvere’ye geldükde Bilāl ve ‘Āmir bin Fūheyre ve Ebū Bekr raḡiya’llāḡu te‘ ālā ‘anhum ḡummāya mübtelā olur ve bir evde olur. ‘Ā’iḡe-i Şıddıḡa raḡiya’llāḡu ‘anhumā babasına varınca şabāḡa dāḡil olduñ diyü ḡāḡırın şorduḡda Ebū Bekr⁸⁶⁶ (A 96a)

“كُلُّ امرءٍ يُصْنِخُ فِي أَهْلِهِ“

⁸⁶³ *Ḥalāyık* cem‘-i ḡalḡdur.

⁸⁶⁴ *Terceme* fetḡ-i cīm ile maşdardur daḡrace vezni üzre. Ba‘ zılar zamm-ı cīm-ile dirler ḡalaḡdur.

⁸⁶⁵ dirdi: virdi B

⁸⁶⁶ *Ebū Bekr eḡ-Şıddıḡ* raḡiya’llāḡu ‘anh adı ‘Abdu’llāḡ bin ‘Oḡmān bin Ebī Ḳuḡāfe’dür. Ḳable’l-İslām adı ‘Abdu Rabbi’l-Ka‘be idi. Resūlu’llāḡ şalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem adını ‘Abdu’llāḡ eyledi. Ricālede evvel

”وَالْمَوْتُ أَذْنِي مِنْ شِرَاكِ نَعْلِي

didi. Ya‘nī herkes ehli içinde şabāha dāhīl olur hāl bu ki (B 68b) ölüm aña şirāk-i na‘linden yakınrağdur. **Şirāk** kesr-i şīn-i mu‘ceme ile na‘līn kayışı ve taşmasıdır. ‘Ā’işe rağiya’llāhu ‘anhā babasından bunu işidüp “İnnā li’llāh, babam hezy ider.” didi. Ve andan ‘Āmir’e⁸⁶⁷ gelüp “Sen seni nice bulursın?” diyü hātırın şorduğda ‘Āmir rağiya’llāhu ‘anh

لَقَدْ وَجَدْتُ الْمَوْتَ قَبْلَ ذَوْقِهِ

وَالْمَرْءُ يَأْتِي حَتْفَهُ مِنْ فَوْقِهِ

كُلُّ امْرَأٍ مُجَاهِدٌ بِطَوَقِهِ

”⁸⁶⁸ كَالثَّوْرِ يَحْمِي أَنْفَهُ بِرَوْقِهِ

dir. ‘Ā’işe rağiya’llāhu ‘anhā “Va’llāhi⁸⁶⁹ bu didüğini bilmez.” didi. Andan Bilāl’e⁸⁷⁰ vardı -rağiya’llāhu ‘anh- “Nice şabāha dāhīl olduñ?” dir. Bilāl rağiya’llāhu te‘ālā ‘anh

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ ابْيَتَن لَيْلَةً

İslām’a gelen Ebū Bekr eş-Şiddīkū’l-‘Atīk’dür. Ve ‘Atīk dinilmek hāzret-i Resūl anuñ hāğğında “مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى عَيْتِي مِنَ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بَاكْسِي.” Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, (Kahire: Dāru’l-Haremeyn, ts.), 9/149.) didüğüdür. Ve ba‘zılar yüzi güzel olduğıdür, dirler. Cemī‘ gazālarda Resūlu’llāh ile idi. Cāhiliyyet ve İslām’da Resūlu’llāh’dan (şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: B) ayrılmadı. ‘Osmān bin ‘Affān ve Talha bin ‘Abdi’llāh ve Zübeyr bin el-‘Avvām ve Sa‘d bin Ebī Vağğāş ve ‘Abdu’r-Rağmān bin ‘Avf Ebū Bekr elinde İslām’a gelmişlerdür. Ağ beñizlü, arığ, iki mübarek yañağları hafīf, iki gözleri batığ, alnı yüksek idi. Hāzret-i Resūlu’llāh kabz olunduğdan şonra ikinci günü -ki Rebiyyü’l-evvel ayınuñ on üçüncü günü şüleşā günidür- hālīfe olup sene şelāse ‘aşerede Cemāziye’l-āhireden sekiz gün kalduğda şüleşā gicesi Medīne-i Münevvere’de mağrib ve ‘işā arasında vefāt eylemişdür. ‘Ömri altmış üç senedür ve zevcesi Esmā’ bint ‘Umeyys gısl eylemişdür. Zīrā eyle vaşıyyet eylemiş-idi. Ve ‘Ömer bin el-Hattāb namāzını kılmışdur. Ve hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hücreci içinde Resūlu’llāh yanında defn olınmışdur. Ve hīlāfeti iki sene ve dört aydur. Kezā fi-*Cāmi’i’l-Uşūli-ibni’l-Eşir*.

⁸⁶⁷ ‘Āmir bin Fūheyre kesr-i mīm ve zamm-ı fā ile Ebū Bekr eş-Şiddīk kıldur. Rengi siyāh bir kimse idi. Evvel Tufeyl bin ‘Abdi’llāh kılı idi. Ebū Bekr andan şatun alup azād eyledi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dāru’l-Erğam’a girmezden evvel İslām’a gelmiş idi. Hāzret-i Resūl ve Ebū Bekr eş-Şiddīk Medīne’ye hicret itdüklerinde ma‘an hicret eylemişdür. Üçüncileri işbu ‘Āmir’dür, Bedir ve Uğud’da hāzır idi. Bi’rima‘üne güninde katl olınmışdur. ‘Āmir bin eř-Tufeyl katl eylemişdür. Vefātında kırk yaşında idi. Cābir bin ‘Abdi’llāh ve ‘Abdu’r-Rağmān bin ‘Avf ve ‘Ā’işe-i Şiddīka rađiya’llāhu ‘anhum ‘Āmir’den rivāyet iderler. Rađiya’llāhu ‘anh. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁸⁶⁸ “Ben ölmeden ölümü tatmıştım. Herkes bu dünyaya ölümünü önünde getirir. (Buna rağmen) burnunu boynuzuyla korumaya çalışan boğa gibi herkes kendi gücüyle daima savaşır.”

⁸⁶⁹ va’llāhi: -B

⁸⁷⁰ **Bilāl bin Rebāh** ism-i evvelde bā’-i muvağğade meksürdür. Ve **Rebāh** feth-i rā’-i mühmele ve bā’-i muvağğade vü muğaffefe ve hā’-i mühmele iledür. Vālidesi feth-i hā’-i mühmele ve tahfif-i mīm ile **Ĥamāme** dür. Ve Bilāl İslām’da kādīmdür. Mekke’de İslām’a gelüp Bedir ve şonra olan gazālarda hāzır olmışdur. Şonra gelüp Şām’da sakin olurdu. Kendünün ‘akīb ü evladı kalmamışdur. Sene ‘ışrīnde ve bir rivāyetde on sekiz senesinde Dımışğ’da vefāt idüp Bābu’s-Şağır’de defn olınmışdur. Vefātında altmış yediden ziyāde yaşda idi ve ba‘zılar, yetmiş yaşda idi, dirler. Ve ba‘zılar, Bilāl Haleb’de vefāt idüp Bābu’l-Erba’in’de medfündür, dirler. Ve Mekke halkı Bilāl’i imān getürdüğüçün ‘azāb iderlerdi ve işkence eylemege Ümeyye bin Ĥalef-nām kāfiri ta’yīn eylemişlerdi. Ümeyye kendü eliyle ‘azāb iderdi. Ĥağ te‘ālā tağdīri(tağdīri: tağdīr: B) ile Bilāl Bedir Cengi’nde Ümeyye’yi katl eyledi.

بِفَتْحٍ وَحَوْلَى اِنْخِرَ وَ جَلِيلٍ

وَ هَلْ وَرَدْتُ يَوْمًا مِجَنَّةً

871” وَ هَلْ يَتَّبِدُونَ لِي شَامَةً وَ طَفِيلُ

didî. Hâzret-i ‘Ā’îşe-i Şiddîka Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hâzretine gelüp bunlaruñ ahvâl ü aqvâlinde haber virdi. Hâzret-i Resûl şalla’llāhu ve sellem du‘ā idüp 872”اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَمَا حَبَبْتَ لَنَا الْمَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مُدُنِنَا وَ صَاعِنَا اللَّهُمَّ انْقُلْ حُمَاهَا إِلَى مَهْيَعَةٍ“ didî. Ve ‘Āmir kavlinde olan **حَتَف** [*hatf*] fetḥ-i ḥā’-i mühmele ile ölümdür, mevt ma‘nāsına. Ve **طَوِق** [*tavk*] tāḳat ma‘nāsınadır ve Bilāl kavlinde fetḥ-i fā ve teşdid-i ḥā’-i mu‘ceme ile **فَحْج** [*Fahḥ*] Mekke-i Mükerrime’de bir deredür (A 96b) ve *Ḳāmūs*’da Mekke’de bir yerdür ki İbn ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh anda medfündür, dir. Ve **اِنْخِر** [*izḥir*] dāl-ı mu‘ceme ve ḥā’-i mu‘ceme ile güzel koḳulu bir otdur. Ve **جَلِيل** [*celil*] cīm’de fetḥ ile şumām⁸⁷³ didükleri otdur. Ve **مِجَنَّة** [*Mecenne*] mīm’de fetḥ ü kesr ile ve cīm ve nūn-ı müşeddede ile Mekke’de bir yerdür. Ve **شَامَةٌ** [*Şāme*] şīn-i mu‘ceme ve fetḥ-i mīm-ile Mekke’de bir taḡdur. Mīm-ile taşḥīfdür, şavāb *şābedür* bā ile ve kütüb-i ḥadīşde cümlesi vāḳi‘dür. Şāhib-i *Ḳāmūs* böyle yazar. Ve **طَفِيل** [*Tufeyl*] tā’-i mühmele ve fā ile umeyr vezni üzre Mekke’de bir taḡdur. Ve **مَهْيَعَةٌ** [*Mehye’a*] fetḥ-i mīm-ile (B 69a) ve ‘ayn-ı mühmeledür Cuḥfe didükleri yerdür ki ehl-i Şām miḳātıdır. Ve Cuḥfe taḡdīm-i cīm-i maẓmūme ve te’ḥīr-i ḥā’-i mühmele ve fā-ıla yine ehl-i Şām miḳātı olan yerdür ki Şām’dan ḥacc-ı şerīfe gidenler iḥrāmı anda geyerlerdi. Hâlen ḥuccāc-ı Şām Medīne’ye uğrarlar iḥrāmı Zü’l-ḥuleyfe’de geyerler ki bi’r-i ‘Alī ve ‘Alī ḳuyusı didükleri yerdür. Medīne-i Münevvere’ye be-ḡāyet yaḳındır. Evvelde Cuḥfe bir köy idi ki otuz iki mīl cāmī’a idi. Bir seyl gelüp ictihāf ü istihlāk eyledi. ‘Ād ḳardaşları Benū ‘Ubeyd ki ‘Amāliḳa Yeşrib’den anları çıkarmış idi, anlar da Mehye’a’ya indiler, seyl gelüp anları götürdi, helāk eyledi. Nāmı ol yerüñ Mehye’a iken aña Cuḥfe didiler vech-i tesmiyesinde *Muḡrib* ve *āḲmūs* böyle yazarlar. Hâlen Cuḥfe’de kimesne iḥrām geymes Şām ḥuccācı Bi’r-i

871“Ah! Bir gün Mekke vadisinde, etrafımı ızdır ve celil otları sarmış olduğu hâlde geceler miyim? Bir gün Ukâz’daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke’nin Şāme ve Tufeyl sularını görebilir miyim?” *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu* ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020),7/389.

872“Allahım Mekke’yi sevdiğimiz gibi bize Medīne’yi sevdin. Allah’ım, ölçü ve tartıma bereket ihvan eyle! (Medīne’nin suyunu, havasını) bizim için ıslah et. Medīne’nin hastalığını Mehye’a’ya naklet (bizden uzaklaştır).” Hadis şu şekilde geçmektedir: “اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحَبَبْتَنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا ، وَفِي مُدُنِنَا ، وَصَحْحُهَا لَنَا وَانْقُلْ حُمَاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ“ *Hadislerle İslâm* 7/389.

873 *Sumām* zamm-ı sā’-i müşelleşe ile bir za’if ve ḳışa otdur ki uzanmaz. *Ḳāmūsul-Baḥr*’de böyle yazılıdır.

‘Alî’de ve Mısır huccacı Râbiğ’de geyerler. **Râbiğ** rā’-i mühmele ve bā’-i muvaḥḥade ve kesr-i ‘ayn-ı mu‘ceme ile Mekke ve Medīne aralıklarında bir yerdür. *Vikāye* şârihi Kūhistānī rā’dan soñra olan (A 97a) bā’-i muvaḥḥadeyi hemze kıyās idüp rā vü hemze vü ğayn-ı mu‘ceme iledür, diyü zabṭ eylemişdür, ḥaṭādur. Ve Cuḥfe’de kimesne ihrām geymemesine sebep her kim aña uğrasa maḥmūm ve ısıtmalu olduğıçündür. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā Rabb! Medīne’nün ısıtmasın Cuḥfe ve Mehye‘a’ya naḳl eyle.” diyü du‘ā eylemenin du‘āsı maḳbūl olduğıçün ḥummā ve ısıtma Medīne’den ḳalḳup oraya varmışdur. Ve bir rivāyetde “Allāhumme unḳul ḥummāhā ve vebāhā.” diyü du‘ā eylemişdür. Anuñçün Medīne’de vebā vü ṭā’ün olmaz. Ve **fāṭır** yaradıcıdur ḥālīḳ ma‘nāsına. Kelām-ı Ḳadīm’de “الَّذِي فَطَرَنِي”⁸⁷⁴ vāḳi‘dür, ḥalaḳanī ile tefsīr olunmışdur ve fāṭıru’s-semāvāti ve’l-arḍ, mübdū ḥalḳihimā ile tefsīr olunmışdur. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh⁸⁷⁵ “Ben (B 69b) *fāṭıru’s-semāvāti ve’l-arḍ* ma‘nāsın bilmez-idüm ḥattā iki A‘rābī bir ḳuyu için ihtikām eylediler. Onlardan biri ‘Ene feṭartuhā.’ didi ya‘nī ben ol ḳuyuya ibtidā eyledüm, dimekdür. Ol zamān ma‘nāsın bildüm.” didi. Ve **fāṭır** aşılda şaḳ ve yarmaḳ ma‘nāsınadır *tefaṭṭarat ḳademāhu* dirler iki ayağı yarılrsa. Ve *fiṭru şā’im* bundandır. Faṭūr⁸⁷⁶ ile orucın yarar ve *fiṭru’s-şiyām* kesr-i fā ve sükūn-ı ṭā-ıladur *iftārdan* isimdür. *Raculun fiṭrun* ve *ḳavmun fiṭrun* dinilür. Kesr-i fā ve sükūn-ı ṭā-ıla müftirun ve müftirüne ma‘nāsına. *Kezā fi-Şerḫi’l-Ġarībeyn* ve’l-*Ḳāmūs* ve’ş-*Şiḫāḥ* (ve’r-*Rāmūz*) ve *Dīvāni’l-Edeb*. Tetimme. *İnnemā ukiltu yevme ekli’s-sevri’l-ebıad* ḍurūb-ı emşāldendür. Aşlı budur ki üç öküz, biri aḳ ve biri ḳara ve biri ḳızıl, bir arslanla (A 97b) bir ecümme ve ḳamışlıḳda olurlardı. Bunlaruñ ictimā’ından arslan bunlara ḳādir olmazdı. Arslan ḳara ve ḳızıl öküze dir ki “Bizi bu ḳamışlıḳda kimse görmez, illā aḳ öküz bizi doyurur rengi meşhūr ve bellüdür. Ve benüm rengüm sizūñ renkleriñüzdür. Eger terk eyleseñüz anı yimege bu ḳamışlıḳ size ḥālī vü şāfi⁸⁷⁷ vü tenhā ḳalurdı kimse bizi görmezdi.” Ol iki öküz

⁸⁷⁴“Ben ancak O, beni yaratana taparım...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Zuhuf 43/27.

⁸⁷⁵ **İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā** adı ‘Abdu’llāh’dur. Künyeti Ebu’l-‘Abbās’dur. Vālidesi adı ḳamm-ı lām ve bā’-i muḥaffefe ve elif ba‘dehu bā’-i muvaḥḥade ile Lübābe’dür. Bunda iki bā daḫı muvaḥḥadedür. Ve İbn ‘Abbās hicretten üç sene evvel ṭoğmışdur. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem vefāt itdükde on üç veyā on beş yaşda idi. Ve İbn ‘Abbās işbu ümmetüñ ḥabri ve ehl-i ‘ilmidür. Ve Cebrā’il-i -‘aleyhi’s-selām- iki kerre görmüşdür. ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh ḫalīfe iken muḳarreb idinmiş idi ve anuñla müşavere iderdi. Şahābe-i kirām vefret ü keşret üzere iken yine İbn ‘Abbās’la müşavere iderdi. Āḫir ‘ömrinde gözi görmez olmuş-ıdı. Tārīḫüñ altmış dördünci senesinde yetmiş veyā yetmiş bir yaşında Ṭā’if-nām yerde vefāt eylemişdür. Raḫmetu’llāhi ‘aleyh. Ve Muḫammed bin el-Ḥanefiyye namāzını ḳılmışdur. Aḳ ve uzun boylu, yüzi be-ḡāyet güzel ve güler yüzlü idi. *Kezā fi-Cāmi’i’l-Uşūli-İbni’l-Eşīr*.

⁸⁷⁶Ve **fāṭır** şabūr vezni üzere anuñla oruç açılan nesnedür mā-yuṭferu ‘aleyh ma‘nāsına, ḳamm-ı fā-ıla fuṭūr dirler ḡalaṭ dirler.

⁸⁷⁷şāfi: -B

“Dut anı yi.” didiler. Arslan aq öküzi yidi birkaç gün geçdi.⁸⁷⁸ Arslan kızıl öküze “Senün rengün benüm rengümdür, beni terk eyle, incitme, kara öküzi yiyem.” didi. Kızıl öküz “Anı ye.” didi. Arslan kara öküzi de yidi, birkaç gün dahı geçince arslan kızıl öküze “Elbet seni yirüm.” didi. Kızıl öküz çāresiz gördi kim dermān u çāre yok yoldaşların ele virdi ve kayırmadı ve yoldaşlarına itdüğü başına gelür, arslana tazarru⁶ eyledi ki “Beni terk eyle ve incitme tā üç kerre bağırup çağırmayınca.⁸⁷⁹” didi. Arslan “N’ola istedigün gibi çağır.” didi. Kızıl öküz “*İnnemā ukiltu yevme ekli’s-sevri’l-ebvad*” (B 70a) diyü üç def⁶ a çağırdı. Ma⁶ nāsı; ben aq öküz yenildüğü gün yenildüm, dimekdür. Hāzret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehu⁸⁸⁰ bu kışşa vü meşeli kendüsine ve ‘Oşmān’a -rağiya’llāhu ‘anh-meşel getirüp yārān u ihvān arasında āvāzın qaldurup *innemā huntu yevme katli ‘Osmān* rağiya’llāhu ‘anh diyü çağırdı. Ve *ke’s-sevri yudrabu* durüb-ı emşāldendür, ya⁶ nī öküz gibi dögülür, (A 98a) urulur. Bunuñ aşlı ‘Arab, şıgırı şuya iletdüklerinde şu bulanık olduğundan veyā şıgıruñ şusuzlığı az olduğundan şuyı içmese öküzi ururlar. Şuya girer ve şıgır dahı aña tābi⁶ olur veyāhuz şıgır südli⁸⁸¹ olduğundan dögülmez, öküzi dögerler şıgır korqsun için. Cevherī ma⁶ nā-yı sāniye zāhib olmışdur.

el-Havās: Öküz şıgıra nezv ü sıfād eyledükden soñra bevl eylese ve bevl itdüğü yerden balçık alup ihlile tılā olınsa cimā⁶ ı harekete getirür. Ve meşānesin⁸⁸² qurudup dögüp döşege işeyene sirke ve şu ile içürseler fā⁶ ide eyleye ve şağalda. Ve kulağına jīve qosalar yerinde mürd⁸⁸³ ola. Gül yağıyla burnın deligi tılā olınsa maşrū⁶ ola ve düşe. Demür üzerinde sidigiyle yazılsa te⁶ şir eyleye hāttā oquna.

⁸⁷⁸geçdi: çekdi A

⁸⁷⁹bağırup çağırmayınca: çağırup bağırmayınca B

⁸⁸⁰‘Alī bin Ebī Tālib rağiya’llāhu ‘anh künyeti Ebu’l-Hasen ve Ebū Tūrāb’dur. Ve *Ebū Tālib* adı ‘Abdümenāf’dur ve vālidesi Fātima bint Esed’dür. Ve ‘Alī’zükürda evvel İslām’a gelendür. Ekser-i aqvālda böyledür. Ve İslām’a geldükde on beş yaşda idi ve ba⁶ zılar, on altıda ve ba⁶ zılar, on dörtde ve ba⁶ zılar, on üçde ve ba⁶ zılar, yedi yaşında idi, dirler. Gözleri ulu ve kışalığa (kışalığa: kışalığı B) uzunlıqdan yakınrağ ve şedidü’l-udme ve kıllu ve yaşşı şağallu zū-batn ve adla⁶ idi, ya⁶ nī başınuñ öñi açık ve kılsız idi, başı ve mübārek şağalı aq idi. ‘Oşmān rağiya’llāhu ‘anh katl olınuğı gün ki yevm-i Cum⁶ a idi ve otuz beş tārīhinde Zī’l-hiccede idi, hālife olup kırk tārīhinde Ramazān-ı Şerīf’ün on yedinci Cum⁶ a günü şabāh vaktinde ‘Abdu’r-Rahmān bin Mulcem urup üç giceden soñra vefāt eylemişdür. Oğulları Hasan ve Hüseyin rağiya’llāhu ‘anhumā ve ‘Abdu’llāh bin Ca⁶ fer gusl idüp Hasan namāzını kılmışdur. Ve seher vaktinde Kūfe’de defn olunmış. ‘Ömrinde ihtilāf vardır. Ba⁶ zılar, altmış üç ve ba⁶ zılar, altmış beş ve ba⁶ zılar, altmış yedidür, dirler. Ve hilāfeti dört sene ve toquz ay ve birkaç gündür. Kezā fi-Cāmi’i’l-Uşul.

⁸⁸¹südli: südi B

⁸⁸²Meşāne feth-i mīm ve şā⁶-i müşelleşe ile sidik tıracağ yerdür mevzi⁶ u’l-bevl ma⁶ nāsına. Türkide aña kavuğ ve Fārside ābdān dirler.

⁸⁸³mürd: -B

et-Ta'bir: Düşde bāgī ve t̄āgīdür. Eger düşde boğazlansa veyā katl olınsa bāgī helāk ola. Ve öküz düşde 'āmil ve iş dutan kimesne ile ta'bir olunur. Ve eger öküz düşde naḥḥ⁸⁸⁴ idüp yerinden giderse şāhib-i ru'yā 'āmil veyā vālī olsa ma'zül ola. Ve bir öküz boğazlanup kısmet olınsa bir 'āmil ölür, mālī kısmet olunur. Ve eger kara öküze binse mālā ve şerefe irişe. Ve eger vāfir şarı veyā kızıl öküzler bir köye (B 70b) veyā bir şehre aşhābsız girseler ol şıgırlar ḥastalıklardur. Bir kimse şarı veyā kızıl öküze binse ammā ālet-i rukūbla binmese düş şāhibi ḥasta (A 98b) ola. Ve bir kimse bir öküze binse 'avratı aña nāzlana.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Bir er İbn Sīrīn'e gelüp "Düşde gördüm ke-enne bir öküz bir delikden çıktı, girmek istedi yine çıktığı yere giremedi." didi. İbn Sīrīn "Ol öküz ağzuñdan çıkan sözdür ki yine ağzuña komağa kâdir degülsin." didi. Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir li-İbn Ğannām raḥimehu'llāhu'l-'Allām. Ve düşde öküz şedīdü'l-be's,⁸⁸⁵ keşirü'n-nef' ve 'azizü'l-'avn bir uluya delālet ider. Ve gāhī güzel yigide delālet ider. Ve şevrān fitneye de delālet ider⁸⁸⁶ ve umūr-ı şafāyı tezlil ider nesneye ve 'avn u nuşrete delālet ider, ḥuşūşan erbāb-ı ḥarş u zirā'at için. Ve gāhī öküz görmek belādet ü ḥamākat ü ğaflete delālet ider ve gāhī cünūna dālldür. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*.

Nazm:

Ebu'l-kibr aqçeye dirler
ebu'l-fazl altuna dirler
Kiçi barmaq durur ħinşir
anuñ yanındaki binşir

Şerḥ:

Ebu'l-kibr kesr-i kāf ve sükün-ı bā'-i muvaḥḥade ile aqçe didükleri gümişdür. *Ḳānūnu'l-Edeb'* de, *ebu'l-kibr* künyet-i direm diyü yazar. Ve *ebu'l-fazl* feth-i fā ve sükün-ı dād-ı mu'ceme ile altundur zehab gibi. Ve zehab müzekkerdür ve müniş olur, cem' i ezhāb ve zuhūb⁸⁸⁷ ve zuhbān gelür zamm ile.

et-Ta'bir: Düşde aqçe kelāma delālet ider. Eger yeñi aqçe olursa 'ilm ve güzel söz ve każā'-i ḥācet veyā namāzdur ve pāk aqçe dünyā şafāsıdır. (A 99a) Ve şāhib-i ru'yānuñ herkesle ḥüsn-i mu'āmelesidür. Ve şaçılmış aqçe güzel sözdür ve aqçe şaymaq eyü

⁸⁸⁴ *Naḥḥ* feth-i nūn ve sükün-ı t̄ā-ıla boynuz ile urmaqdur. Fetaḥa ve đaraba bāblarından maşdardur.

⁸⁸⁵ Be's 'azāb ma' nāsınadır.

⁸⁸⁶ Ve şevrān fitneye de delālet ider: -B

⁸⁸⁷ *Zuhūb* zamm-ı zāl iledür.

‘ameller şaymağdur.⁸⁸⁸ Zīrā üzerinde Lā-ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh yazılır. Yalnız bir aqçe düşde ‘avratı yüklü olana erkek oğuldur. Bir kimse düşde (B 71a) kolında aqçe bağılu görse şan‘atıdır ki anuñla kazanc ider ve kimesneye ihtiyācdan emīn olur. Bir kimse kendü aqçesini bir adam üzre görse ammā ol aqçeler sağ ve eyü aqçe olsa şāhib-i ru’yānuñ ol kimse üzre ḥaḥk-ı şehādeti ola. Ol aqçeyi kırık virse şehādetden döne. Düşde aqçe yitürse bir cāhile naşihat ide, naşihatın ol cāhil dinlemeye. Ve nebehrec⁸⁸⁹ aqçe ya‘nī reddī ve kem aqçe kīn ve zaḥmet ve ḥarām dirlik ve günāh-ı kebā’ir işlemekdür. Ve yazusız aqçe perhīz olmayan sözdür, üzerinde şüret olan aqçe bid‘atdur ya götürene veyā sikke-zen olana. Ve pāre pāre ve kesük aqçeler sözdür ve ḥuşumetdür ki münkaṭi‘ olmaz. Ve ba‘zılar münkaṭi‘ olur ḥuşumetdür, dirler. Ve düşde aqçe almak aqçe virmekden yegrekdür. Bir kimse aqçe uğrılayup şadağa eylese işitmedüğünü rivāyet eyleye. Bir kimse düşde görse aqçesi on iken beş olmuş mālī eksile, beş iken on olsa mālī ziyāde ola.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Seffāh⁸⁹⁰ ki pādīşāh idi, düşde gördi ki İbrāhīm-nām kimseye beş aqçe virdi (A 99b) üçü aq, ikisi qara. Bir mu‘abbire ta‘bīr itdüdü. “Beş vakit namāzdur aqı gündüz ve qarası gice namāzlarıdır.” didi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e geldi “Düşde gördüm ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yüzün başardum.” didi. İbn Sīrīn “Öyle añlarum ki bu gice edüğüñ ile yatmış olasın.” didi. Ol kimse “Öyledür.” didi. İbn Sīrīn “Edüğüñi çıkar ve silk.” didi. Ol kimse öyle eyledi edüğinden bir aqçe düşdi üzerinde Lā- ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh yazılmış. İbn Sīrīn “Üzerine ayağıñ qodugüñ budur.” didi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: İbn Sīrīn’e bir kimse geldi “Düşde ‘Acem pādīşāhınıñ aqçesinden bir aqçe elüme girdi.” didi. İbn Sīrīn “Ḥayra irişürsin.” didi. (B 71b) Ve bir kimse daḥı “Düşde ‘Arab aqçesinden bir aqçe elüme girdi.” didi. İbn Sīrīn “Qorqarum seni dögeler.” didi. İbn Sīrīn’e “Bu iki düş birdür, birbirinden nice fark eyledüñ?” didiler. İbn Sīrīn “ ‘Acem pādīşāhınıñ sikkesi üzre tāc vardur ki melikdür ve ‘Arab aqçesi üzre

⁸⁸⁸eyü ‘ameller şaymağ: -B

⁸⁸⁹*Nebehrec* feth-i nūn ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı hā ve feth-i rā’-i mühmele ile zeyyif ve radī’ ve alçak ma‘nāsınadır.

⁸⁹⁰*Seffāh* fā’ dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele [ile] ḥulefā’-i beni’l-‘Abbās’dan ḥalīfe olandır. Adı ‘Abdu’llāh bin Muḥammed’dür. Vezinde kettān vezni üzredür ve mu‘ṭī faşīḥ ma‘nāsınadır.

ðuribe hāze'd-dirhem vardır.” didi. Ve düşde derāhim-i mestüre derāhim-i zāhireden hayırludur. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām. Ve'l-ilmu 'inde'l-Meliki'l-Allām.

Ta'birü'd-Dīnār:⁸⁹¹ Düşde eski altun dīn-i Ḥanīfī ve 'ilmdür, zīrā dīnār beş ḥarfdür, evveli dīndür. Ve yalnız altun erkek oğuldur. Bir kimse bir altun (A 100a) görse 'avratı yüklü olsa bir güzel oğlu doğa. Ve çok altun hükümet ve baylık ve edā'-i şehādetdür. Ve düşde beş altun, beş vakit namāz dur ve her beş ki bir cinsden ola düşde görüle beş vakit namāz dur. Düşde bir altun yitürse bir vakit namāz terk eyleye veyā oğlu fevt ola. Ba'zılar düşde altunlar emānetlerdür, dirler. Kelāmu'llāh'da “ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ ”⁸⁹² vāқи' olduğün. Bir kimse düşinde bir altun yutsa aña ışmarlanan emānete hıyānet eyleye. Ve denānir-i maṭliyye yalan ve kelām-ı bāṭıl ile ta'bir olunur. Ve götüren kimesne kılllet-i dīne mübtelā olduğına delālet ider. Ve bir kimse düşde kendünün yük yük altunların görse aña hemm ü ğam u taşa irişe. Zīrā çok altun tedārik olunmaz illā ğam u ğuşşa ile.

Ve Mine'r-Ru'ya'i'l-Mu'abbere: Bir kimse Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretine geldi. “Yā Resūla'llāh! Düşde yigirmi altun elüme girdi. Ğodum, cümlesin yine aldim, ancak dördü elüme girdi.” didi. Resūlu'llāh 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām aña “Sen namāzı yalnız kılırsın cemā'ati zāyi' idersin.” didi. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* (B 72a) li-İbn Ğannām.

Ve *hınşir* kesr-i ḥā'-i mu'ceme ve sükün-ı nūn ve kesr-i şād-ı mühmele ve rā'-i mühmele ile. Kesr-i fā ve kesr-i lām-ı evvelī ile olan fi'lil ve zibric vezni üzre (A 100b) *Ķāmūs*'da ve tefettuḥu'ş-şād, dir, ya'nī hınşirda olan şād meftūḥa da olur kiçi barmaḥdur el-uşbu'u'ş-şuĝrā ma'nāsına. Ba'zılar orta barmaĝa dirler *el-uşbu'u'l-vuřṭā* ma'nāsına ve hınşir mü'ennesdür. Ve *binşir* kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükün-ı nūn ve kesr-i şād-ı mühmele ile mü'ennesdür ve kiçi barmaĝ ile orta barmaĝ ortasında olan barmaḥdur *el-uşbu'u beyne'l-vuřṭā* ve *hınşir* ma'nāsına. *Ķāmūs* bu lafzı ب،ص،ر'da zıkr eylemişdür, Cevherī ب،ص،ر'da zıkr eylemişdür. *Ķāmūs* şāḥibi Cevherī'ye daḥl idüp ب،ص،ر *binşir* lafzını zıkr vehmdür, dir. *Dīvānu'l-Edeb* şāḥibi, fi'lilde zıkr ider, nūn zā'ide olmadığını bildürür. Fi'l-ḥaқиka nūn 'ayne'l-fi'l olıcaĝ zā'ide olmayıcaĝ ب،ص،ر'da zıkr vehimdür.

⁸⁹¹Ta'birü'd-Dīnār: Ta'bir-i Dīnār B

⁸⁹²“Kitap ehlerinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen ... onu sana iade etmez ...” *Kur'an-ı Kerim*, Āli İmrān 3/75.

Şāhib-i *Ḳāmūs* raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs dahli yerindedür. Ve *ḥinşir* lafzı Cevherī *Ḳāmūs*'da *ḫ* 'ayne'li fi' il vezni üzredür nūn zā'ide degüldür, belki *ḫ* 'ayne'li fi' lidür fin' il vezni üzre degüldür. Cevherī bu lafzı *ḫ* 'ayne'li fi' da zikri yine vehimdür. Ve *ḥinşir* cem' i *ḥenāşir* ve *binşir* cem' i *benāşir* gelir *ḫ* 'ayne'li fi' da zikri yine vehimdür. Ve *ḥinşir* cem' i *ḥenāşir* ve *binşir* cem' i *benāşir* gelir *ḫ* 'ayne'li fi' da zikri yine vehimdür. Ve *ḥinşir* cem' i *ḥenāşir* ve *binşir* cem' i *benāşir* gelir *ḫ* 'ayne'li fi' da zikri yine vehimdür.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Oğursañ bu kitābı müşkilin ḥall olısar bir bir

Şerḥ:

Müşkil kesr-i kāf-ıladur ba' zılar zamm-ı kāf-ıla oğurlar ḡalaṭdur, müşkil ism-i fā' ildir. *Emrun müşkilun* dirler mültebisun, muhteliṭun, müştebihun ma' nāsına.

el-Ḳıṭ' a: (A 101a)

Nedür ḡurbaḡa bu'l-müsebbih ki ḡavfez
Eti berk ü ḡatı olan at 'aclez

Şerḥ:

Ḳavfez feth-i kāf ve sükün-ı vāv ba' dehu feth-i fā-ıla ḡurbaḡa (B 72b) didükleridür *ḡifda*⁸⁹³ gibi ve künyeti *ebu'l-müsebbih*dür bā'-i muvaḡḡade vü meksüre vü müşeddede ile muḡaddiş vezni üzre. Vech-i tesmiye ḡurbaḡanuñ tesbih ve zikri çok olduğudur. Ḥattā Süfyān, ḡurbaḡadan zikri iḡsār ider şey' yokdur dinilir, dir. Ve *ḡifdi*'de birkaç lügat cā'izdür. *ḡifdi*' zibric vezni üzre ve *ḡafda*' ca' fer vezni üzre ve *ḡufdu*' cündüb vezni üzre ve *ḡifda*' dirhem vezni üzre. Ḥalil; kelām-ı 'Arab'da kesr-i fā' ve feth-i lām-ı evvelī ile fi' lal kelimesi yokdur. İllā dört kelime vardur ki dirhem ve hicra' ki ṭavīl ma' nāsınadır ve hibla' ki çok yimek yiyendür ekül ma' nāsına iki evvel zikr olınan ḡurūf-ı (mühmele iledür; ancak şānide cīm iledür.) Üçüncide bā'-i muvaḡḡadeden ḡayrı mu' ceme yokdur ki ikinci ḡarfdür. Ve bil' amdur, dir. Ve ḡurbaḡa dürlü dürlü olur. Sifāddan olur sifādsız da olur ve aḡması za' if, durur şulardan ve u' fūnātdan da ḡaşıl olur ve çok yağmurlardan soñra da olur ḡattā bulutdan ḡaşıl oldı ḡann iderler, yağmur ve yelden soñra ṭamlarda çok görindüğinden. Erkek dişiden ḡaşıl olmış degüldür. Ḥaḡ Te' ālā ol sā' atde ol tobraḡın

⁸⁹³ *ḡifda*' cem' i *ḡafādi*'dür ve ḡāhī 'ayn'ı yā'ya ḡalb ile *ḡefādi* dirler, nitekim erānib'de bā'yı yā'ya ḡalb ile erānī dirler. Kezā fi-*Mişbāhi'l-Münir*.

tabî'atlarından halk ider. Ve kurbaga kemüksüz yaradılan hayvânlardandır. Ve kurbaganuñ kimi öter ve kimi ötmez. (A 101b) Öten kurbaga âvâzın kulağına yakın yerden çıkarur. Ve kurbaga hiddet-i sem' ve pek işitmek ile vaşf olunur kaçan taşrada olsa ve ötmese. Ve şu'arâdan ba'zısına kılllet-i kelâm üzresin diyü 'itâb olunduğda ne güzel söz ve ne zarîf söz söylemişdür.

Şi'r:

قَالَتِ الضَّفَدُغُ قَوْلَافَهْمَتُهُ الْحُكْمَا

و فِي فَمِي مَاءٌ وَ هَلْ يَنْطِقُ مَنْ فِي فِيهِ مَاءٌ⁸⁹⁴

Şu' bân ve yılan kurbagayı âvâzından bulup katl ider. Şâ' iruñ bu kavli onuñ üzerinedür.

Şi'r: (B 73a)

ضَفَادِغُ فِي ظَلْمَةِ اللَّيْلِ تَجَاوَبَتْ

فَدَلَّ عَلَيْهَا صَوْتُهَا حَيَّةَ الْبَحْرِ⁸⁹⁵

Hayyetü'l-bahr şol yilandur ki qarada ve deryâda dirilür. Ve ba'zı kurbaga âteşi gördükde hayret anı alur ötmekden vaz gelür ve âteşe dâ'im bakar. Ve 'İkrime İbn 'Abbâs'dan -rağiya'llahu 'anhumâ- rivâyet ider: Bir kurbaga âteş korqusından kendüyi âteşe bırağur. Hağ sübhânehu ve te'âlâ anuñ muqâbelesinde şovuk şuyı virür ve nekiğ ü âvâzını tesbîh kıılır. Ve Câbir Fağr-i 'Âlem şalla'llahu 'aleyhi ve sellemden “من قتل ضفدعاً فعليه شاة، محرماً” hadîşini rivâyet ider. Ya'nî “Bir kimse bir kurbaga öldürse gerek ihrâmda olsun ve gerek⁸⁹⁶ olmasun ol kimesne üzerine bir koyun vardur.”

Hikâye: Dâvüd peygamber şalavâtu'llâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyh⁸⁹⁷ dir ki “Bu gice Hağ te'âlâya bir tesbîh ideyim ki bir mağlûk dağı ol tesbîhi itmemiş ola.” Dâvüd peygamberuñ evinde bir sâkiye⁸⁹⁸ var-ımuş, (A 102a) ol sâkiyeden bir kurbaga çağırurp “Yâ Dâvüd tesbîhüñ ile fağr mı idersin? Ben yetmiş yıldır Hağ te'âlâya tesbîh iderüm dilüm

⁸⁹⁴“Kurbaga bilgelerin anlayacağı bir söz söyledi: Ağzımda su var, ağzında su olan konuşabilir mi?”

⁸⁹⁵“Kurbagalar gecenin karanlığında vırakladılar, böylece sesleriyle kendilerini hayyetü'l-bahre ifşâ ettiler.”

⁸⁹⁶ve gerek: -A

⁸⁹⁷**Dâvüd peygamber** İyşâ oğludur ve İyşâ Yehüzâ sibündandır ve Yehüzâ, Ya'küb 'aleyhi's-selâm oğludur ve Ya'küb, İşhâk 'aleyhi's-selâm oğludur ve İşhâk, İbrâhîm Halîlu'llah 'aleyhi's-selâm oğludur. Ve Hağ sübhânehu ve te'âlâ Dâvüd'a nübüvvet ü mülk virmişdür Dâvüd 'aleyhi's-selâm çoban iken bu ikisini lutf u ihsân eylemişdür. Ve 'ömri yüz senedür. Ve **İyşâ** kesr-i hemze ve sükün-ı yâ'-i müşennât-ı tahtâniyye ve şîn-i mu' ceme iledür. Ve **Yehüzâ** feth-i yâ'-i müşennât-ı tahtâniyye ve zamm-ı hâ' ve zâl-i mu' ceme iledür. Kezâ fi-Câmi'i'l-Uşûl li-İbni'l-Eşîr 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Ğadîr.

⁸⁹⁸**Sâkiye** kesr-i kâf-ıla küçük ırmağdur nehr-i şağîr ma'nâsına.

zikru'llāhdan kurumamışdır ve on giceden berü bir yaşıl tatmadum ve bir şu içmedüm, iki kelimeye meşğül olduğumdan.” dedi. Dāvūd peygamber qurbağaya “Ol iki kelime nedir?” dedi. Ol qurbağa “Yā müsebbehen⁸⁹⁹ bi-küllü lisānin ve mezkūren bi-küllü mekānin”dür dedi. Dāvūd peygamber ‘aleyhi’s-selām “Bu sözden eblağ söz dimege yakın olmam.” dir. Ve Beyhaqī Enes ibn Mālik’den -rađiya’llāhu ‘anh- rivāyet ider ki Dāvūd peygamber kendü gönlünden dir ki “Bir kimse hālīkını ben medh eyledüğüm gibi medh eylememişdür.” Dāvūd peygamber, mihrābında oturur ve yanında birke ve havuz variken bir melegi Haq te‘ālā indirür ve melek Dāvūd peygambere “Yā Dāvūd şu havzada olan qurbağanuñ āvāzını anla.” dir. Dāvūd kulaq urur (B 73b) diñler, qurbağa “Sübhāneke ve bi-ħamdike muntelhā ‘ilmike”⁹⁰⁰ dir. Melek Dāvūd’a -‘aleyhi’s-selām- “Nice görürsin?” dir, Dāvūd “Beni peygamber iden Tañrı te‘ālā haqqı için ben Haq te‘ālāyı bunuñla medh eylememişüm.” dedi. Ve ‘İkrime rađiya’llāhu ‘anh, qurbağaların āvāzı tesbīhdür, dir. A‘ meş Şāliħ’den rivāyet ider ki bir qapunuñ şarīrin⁹⁰¹ işidür ve dir, bu qapudan bu tesbīhdür. Ve bir sene qurbağa ‘ādetinden çok olsa ‘aқabince tã‘ün u vebā vāki‘ ola.

el-Hüküm: Qurbağayı ekl ħarāmdur qatline nehiy vārid olduğün. ‘Abdu’llāh bin ‘Osmān et-Temīm rivāyet ider ki bir řabīb ħazret-i Resül’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem-⁹⁰² gelür, qurbağayı devā içine qomaqdan su’āl ider. (A 102b) Ĥazret-i Resül⁹⁰³ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem řabībi men‘ ider qurbağayı qatlden. Bu delālet ider ki şifda‘ yimek ħarāmdur ve devāb-ı mādan ħelāl olanlarda qurbağa dāħil degüldür ve ba‘z-ı fuqahā qurbağa ħarām olmasına‘ illet “وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ”ve gök yaradılmazdan evvel cebince yer āyeti mü⁹⁰⁴ Haq te‘ālānuñ ‘arşı şu üzre idi, ‘arşı’llāh şu üzre iken qurbağa cāru’llāh ve Haq koñşısı olduğudur, dirler. Ve ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh⁹⁰⁵ ħazret-i Resül’den -

⁸⁹⁹ *Müsebbeh* feth-i bā ile ism-i mef’ül şiğası üzredür.

⁹⁰⁰ “Ey ilmi sonsuz olan Rabbim hamd sanadır.”

⁹⁰¹ *Şarīr* feth-i řād-ı mühmele ile emīr vezni üzre bunda qapunuñ āvāzı ve kıcıldısıdır.

⁹⁰² Ĥazret-i Resül’e -řalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem-: Ĥazret-i Resül řalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħuzūrına B

⁹⁰³ Resül: Resülu’llāh B

⁹⁰⁴ “...henüz Arş’ı su üstünde iken...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Hud 11/7.

⁹⁰⁵ *‘Abdu’llāh bin ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh* künyeti Ebü ‘Abdi’r-Raħmān’dur. Şağīr iken babası ‘Ömer bin el-Ĥattāb ile Mekke’de İslām’a gelmişdür. Ve bir kavim, babasından evvel İslām’a geldi, dirler. Ve Bedir Ġazā’sında ħazır degüldi, Uħud’da ħazır olduğunda iħtilāf vardır. Şaħīħ olan evvel ħazāsi Ĥendeq’dür. Ve İbn ‘Ömer ehl-i ‘ilm (ehl ü ‘ilm: B) ü vera‘ u zühd idi. Ve fetvāsında ředīdü’t-taħarrī vü iħtiyāt idi. Yetmiş üç tārīħinde Mekke’de vefāt idüp Muhācirün maqberesi olan Zü Tuva’da defn olunmuşdur. Ve ba‘zılar Faħħ’da medfündür, didiler. Vefātında seksen dört veyā seksen altı yaşında idi. Raħmetu’llāhi ‘aleyhi raħmeten vāsi‘ aten.

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- “لا تَقْتُلُوا الضَّفَادِعَ فَإِنَّ نَقِيظَهَا تَسْبِيحٌ” hadīsini rivāyet ider. Ya' nī hāzret-i Resūl 'aleyhi's-selām “Ḳurbağaları öldürmeñ, taḥḳīḳ ḳurbağaların āvāzı tesbīhdür”. Şāḥib-i *Keşşāf* Zemaḥşerī ḳurbağa ötdügi vaḳit *Subḥāne'l-Meliki'l-Ḳuddūs*⁹⁰⁶ dir, didi. Ve Enes'den -raḍiya'llāhu 'anh- rivāyet olunur ki ḳurbağaları öldürmeñüz, İbrāhīm peygamber 'aleyhi's-selām için yaḳdıkları āteşi söyündürmege ağızları ile şu götürüp āteş üzre serperlerdi, didi.

el-Emsāl: (B 74a) *Anekku min-difdi'in* ḍurūb-ı emsāldendür. Ya' nī ḳurbağadan ziyāde öter. Kendü söziyle başına belā getüren kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meşel iderler. Bu meşel 'alā-ehlihā dellet berāḳiḣ gibidür. Ve **berāḳiḣ** bā'-i muvaḥḥade ve rā-yı mühmele fetḥleri ile ve kāf-ı meksüreden evvel elif ba' dehu şin-i mu' ceme ile bir kelbenüñ adıdır ki atların dırnağı āvāzını işidüp ürdi. Düşmān āvāzından bilüp ol köpek olduğı ḳabileyi aḥz eylediler ve istibāhe vü istişāl eylediler. *Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān* nāḳilen 'ani'l-kütüb.

el-Ḥavāş: (A 103a) İbn Cemī' *İrşād*-nām kitābında, ḳurbağa eti nefse ḡaşeyān⁹⁰⁷ getürür ve ishāl-i demevī irāş ider, insānuñ beñzi andan müteḡayyir olur ve bedeni rengi bozılır ve şişürür ve 'aḳlı muḥtelit olur, dir. Ve 'Aynü'l-Ḥavāş şāḥibi, ḳamışlıkda olan ḳurbağanuñ yağı diş üzre ḳonılsa aḡrısız ḳoparur, dir. Ve Birrī, ḳurbağa kemügi çömlek üzre ḳonılsa ḳaynamaḡa men' eyleye. Ve bir ḳurbaḡayı gölgede ḳurudup ve döḡüp ḥaṭmi ile ḳaynadup nüre⁹⁰⁸ ve zirnīḥden soñra tılā olınsa artık ḳıl bitmeye ve niḳrise mübtelā olan ḳurbağa ayaḡını üzerine aşsalar aḡrısı sākin ola. Ve şu ḳurbaḡasın 'avrat alup aḡzın açup üç kerre tükürse andan şuya ḳosa ol 'avrat yüklü olmaya. Ve ḳurbaḡayı döḡüp hevāmm ışıruğı üzre ḳosalar fi'l-ḥāl şaḡalda. Ve ḳurbaḡayı başından aşāḡasına dek iki yarup bir 'avrat aña baḳsa ol 'avratuñ şehveti ḡalebe eyleye ve erlere meyli çoḡ ola. Ḳurbağanuñ bu ḥavāşş-ı 'acībesindendür. Ve ḳaçan dili[ni] uyur 'avrat üzre aşsalar uyanık iken işledügi nesnelereñ cümlesinden ḥaber vire. Ve dilini etmek içine ḳoyup ḥırsuzlık ile müttehim olana yidürseler ḥırsuzluḡına muḳırr u mu' terif ola. Ve bir yerüñ ḳılını yolup ḳurbağa ḳanın tılā eyleseler ebedi ḳılı bitmeye. Ve bir kimse (B 74b) yüzine sürse ḥalk anı seve ve aña muḥabbet eyleyeler. Ve anı lişe⁹⁰⁹ üzre ḳosalar dişi zahmetsiz düşüre. Ḳazvinī eydür: Muşul'da idüm bir dostum bir meclis ve bir ḥavuz (A 103b) yaptı.

⁹⁰⁶“Ey mülk sahibi ve ulu Rab, sen tüm noksan sıfatlardan münezzehsin.”

⁹⁰⁷*Ḡaşeyān* fetḥ-i sā'-i müşelleşe ile nezevān ve kerevān vezni üzre gönül dönmek ve nefis yaramaz olmakdır. Bu lafız fetḥateyn ile olan fa' alān vezni üzredür.

⁹⁰⁸*Nüret* zamm-ı nūn ile ḥırızma didükleri nesnedür.

⁹⁰⁹*Lışet* şā'-i müşelleşe ile hibet ve ḥidet vezni üzre dişlerüñ dolayısıdır mā-ḥavle'l-esnān ma' nāsına.

Ol havuzda kurbağa tevellüd eyledi, ol mekânda sâkin olanlar müte'ellim ü müte'ezzi oldılar kurbağa âvâzından ve anı ibtâldan 'âciz kaldılar. Bir er geldi bir taş şü üstinde "Maqlûben koñ" didi, öyle eylediler andan şoñra kurbağanuñ âvâzı işidilmedi. Ve Muhammed bin Zekeriyâ eydür: Kaçan bir taş içinde sirâc koyup şü üstine qosalar veyâhuz sirâcî kanât içine qosalar ki anda kurbağa âvâzı ola sâkin ü sâkit olalar, elbet âvâzları işidilmeye. Min-*Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîrî. Ve şü kurbağasınıñ etini zeyt ve tuzla kaynadup cânverler ışırdığına 'ilâc eyleseler nâfi' ola. Ve cüzâm olana pād-zehrdür.⁹¹⁰ Ve kurbağayı yakup külünü kan ağan yere veyâ kan ağan burna saçsalar kanı bağlar. Ve dilini uyur âdemüñ göbegi üzre kendünüñ haberi yoğ-iken qosalar her ne itmiş ise söyleye. Ve İshâk eydür: Bir kimesnenüñ yüzi kemüginde demren kaldı, niçe zamân niçe 'ilâc eyledi fâ'ide olmadı. Âhir bir kurbağanuñ derisin çıkardılar ve yaranuñ çevresine kodılar, bir gün bir gicede yaradan demren taşra geldi. Ve yüregini hummâ-yı gibbe mübtelâ olan üzre aşsalar nâfi' ola. Ve kurbağa yağını eridüp a'zâyı ve endâmı anuñla oğsalar kışda şovukdan aña zarar olmaya. *Kezâ fi-İhtiyârât-ı Bedî'î*.

et-Ta'bir: Düşde kurbağa bir 'âbid erdür ki tã'atu'llâhda müctehid ola, zîrâ Nemrüd âteşine (A 104a) şü dökmişdür. Ve çok kurbağa 'azâbdur; zîrâ Mūsâ 'aleyhi's-selâm âyâtındandır. Naşârâ, bir kimse düşde kendüsün kurbağalarla görse akribâ vü cîrânıyla (B 75a) hüsn-i mu'âşereti ola, dirler. Düşde kurbağa etin yise menfa'ate irişe. Ve ba'zılar haddâ'ün ve şehereye delâlet ider, dirler. Ve kurbağalar bir şehirden çıkar görseler andan 'azâb çıka. *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîrî ve *Kitâbi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ğannâm 'alâ-mü'ellifihimâ rahmetu'llahi'l-'Allâm.

Ve '**aclez** feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı cîm ve feth-i lām-ıla, kesr-i 'ayn ü lām-ıla dağı lügâtdür. Ammâ bunda feth-i 'ayn ile oğunmağ lâzımdur. Eti berk ve çatı olan feres ve ata dinilür. Ve zâ'-i mu'cemedden şoñra hâ iledür, kâfiye vezn⁹¹¹ için hâ terk olınmışdur. *Ķāmūs* ve *Şihâh*'da erkek ata hâ'sız '**aclez** dinilmez, dimişdür. *Cemelun* 'aclezun ve *nâkatun* 'aclezetun dinilür; lâkin ata '**acleze** dinilür hâ ile '**aclez** dinilmez hâ'sız. Ve *Ķânūnu'l-Edeb*'de, el-'aclezu esb-i saht-güş dimişdür ya'nî 'aclez hâ'sız eti berk olan atdur. *Ķânūnu'l-Edeb*'den fehm olunan hâ'sız dağı cā'iz olmağdur. Ve *Halâş-nâm* kitâb-ı hümâmda esb-i üstühân-âver, dimişdür. Ve '**acleze** hâ iledür, dir. Ve

⁹¹⁰pād-zehrdür: -B

⁹¹¹vezn: vezni B

Dīvānu'l-Edeb'de 'iclize, şirzime ve 'ikrime vezni üzre katı olan feresdür, el-feresu'ş-şedīde ma' nāsına, dir. Ya' nī şedīde vü kavıyye olan feres ve at.

Nazm:

'İmādü'l-bükā ħardala Cebre' il'e
Şedīdü'l-ķuvà di çaķal oldu şağbez

Şerh:

(A 104b) '*İmādü'l-bükā*da bā'-i muvaħħade vü maẓmūmeden ğayrı mu' ceme yoķdur. Ve *bükā* ķaşr-ıla göz yaşlarıdır ve gözler yaşı çıķmaķdur, dumū' ve ħurūcu'd-dumū' ma' nāsına. Ve med-ile ađlamak ile olan āvāzdir, eş-şavtu'llezī yekūnu ma' a'l-bükā'i ma' nāsına. Vezin ķaşr-ıla iķtizā ider. Ħardala münāsib olan dađı budur, ħardala '*imādü'l-bükā* dinilmege sebep ħardal gözden yaş getürdüğüdür.

eť-Tıbb: Ħardaluñ eyüsi bostānī ve tāzesi ve ferbih ve semüz olanı ve kıızıl renklü olandır ki döğüldükde şaru ola. (B 75b) Ve ħardaluñ taḃī' atı ıssıdır ve dördünci derecede ķurıdır. Ve ħardalı üzüm şırası içine ķosalar ħālī üzre ķalur ķaynamaz. Ve ħardalı döğüp dimāğ üzre dutsalar ađrımaķ götürür ve niķris üzre ðimād ve yaķu itseler eyü olur. Ve her marāz u derd ki müzmin ola ve anı deriñden zāhir-i bedene çekmek isteseler ħardalı yaķu eyleseler fā'ide eyler. Ve anı buħūr eylemek ile ısırıcı olan ħayvāncıķlar ķaçar. Ve ħardal yimek balğamı keser ve bal veyā erinmiş mūm-ıla ve zeyt ile ķarışdurup yüze sürseler yüzi pāk dutar. Ve cereb ü ķūbā' üzre yaķu itseler fā'ide eyler. Ve müzmin veremleri ve sirāceleri be-ğāyet taḃlīl ider. Ve bir kimesnenüñ ķūbā' ve temregüsi olsa hiķbir nesne ile gitmese ħammāmdan çıķup barmāğına bir bez pāresin şarup temregü olan yere şu ķadar (A 105a) süre ki andan ķan zāhir ola, andan şoñra döğilmiş ħardalı üzerine süre ve ovalaya ki şaru şu andan aķa, artıķ şıḫḫat bulur. Ve temregü zā'il olur gider. Mücerrebdür. Ve bir kimsenüñ ki dā'im dişi ağrır ola dermānsız ola döğülmüş ħardalı dişleri üzre ķoya 'acā'ib göre. Ve ħardal bāhı ziyāde ider ve eski ısıtmaları giderür. Ve ħardaldan müsta' mel olanuñ miķdārı iki mişķāldür. Ve gice ile görmeyen göze ħardalı şuda ışladup bal ile göze çekseler nāfi' olur. Ve ħardal şuyın ağrır dişe veyā ķulağa taḃzırsalar ağrıların sākin ider. *Kezā fi-İḫtiyārāt-ı Bedī'ī.*

et-Ta'bir: Düşde ħardal semm ve ağudur. Bir kimse düşde ħardal yir görse ağudan veyā bir yaramaz ve alçaķ nesneden şaķınsun. Ve 'inde'l-ba'z, bir kimse düşde ħardal yise aña

bir acı nesne içürelere. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde hardal şerif maldur ki elem ü zahmet ile olur. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Gannām ‘aleyhi rahmetü’l-‘Allām. (B 76a)

Ve *Şedidü’l-kuva* ma‘nāsı mışrā‘-ı evvelde zıkr olunmuşdur ki Cebre’il ‘aleyhi’s-selāmdur. Bu maqūleye merhūn u muzammen dinilür. Ve Cebre’il bunda feth-i cīm ve sükūn-ı bā ve feth-i rā ve kesr-i hemze ve sükūn-ı yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye iledür. Bunda birkaç lügat cā’izdür, cümlesi *Sükker-i Şāfi şerhinde* zıkr olunmuşdur ve cümlesinüñ ma‘nāsı ‘abdu’llāhdur. Zīrā *cebr* kıldur ‘abd ma‘nāsına ve *il* Allāhu te‘ālā adıdır. (A 105b) Nitekim Mikā’il ma‘nāsı ‘abdu’llāhdur ve Cebrā’il ve Mikā’il mu‘arreblerdür, ‘Arabī lafız degüldür ikisi de. Cebrā’il’de yedi lügat ve Mikā’il’de beş lügat cā’izdür. Cümle lügatler mu‘arredür. *Tefsīr-i Teysīr*’de böyle yazılıdır. Ve *Şedidü’l-kuva*da kâf ma‘nāmdur ve *kuva kuvvet* cem‘ idür ki za‘f zıddıdır. *Qāmūs*’da, *kuvvet* cem‘i *kuva*dur zāmm ile ve meksür kılnur, dir. Ve *Şedidü’l-kuva* Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām adıdır kesr-i mīm-ile Zū-mirre adı olduğu gibi. Kelām-ı Qādīm’de “عَلَّمَهُ”⁹¹² vāқи‘ olmuşdur. Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām hazretine *Şedidü’l-kuva* dinilmege vech ü sebep kuvvetinüñ şiddetinden ötürüdür ve ziyāde kuvvetli olduğüçündür. Kuvvetine delil bu yeter ki kavm-i Lūṭ köylere ki mu‘tefikātdur ve dört pāre şehir idi, yerlerinden kıparup altlarını üst eylemişdür ve zīr ü zeber kılmışdır. Ve kavm-i Şemūd’ı bir şayha ve bir āvāz-ıla helāk eylemişdür. Ve enbiyā ‘aleyhimü’s-şalātu ve’s-selām üzre gökden inüp çıkması göz açıp kıpayıncadan daḥı tizdür. Ve İblīs-i La‘īn’i kınadıyla Mekke-i Mükerrime’de bir ‘akabede urur Hind’de bir taḡ nihāyetine bıraḡur. Ve *Uyūnu’t-Tefāsīr*’de eydür: Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām İblīs’i gördi ki ‘İsā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ile söyleşür, kınadıyla İblīs’i nefh eyledi aḡşā-yı cebel-i Hind’e bıraḡdı. Ve Cibrīl’e Zū-mirre dinilmege vecih *mirret* kuvve ma‘nāsına olıcaḡ bellüdür. Ve *mirre* manzar-ı ḡasen (B 76b) (A 106a) ma‘nāsına olursa ḡüb şuretda olup āfātın ‘ariyy ü ‘āhāt biri olduğüçündür. *Tefsīr-i Teysīr-i Nesefi* şāḡibi ki İmām-ı Hümām Necmü’d-dīn ‘Ömer’dür ve *Aḡā’id* mü’ellifidür, rahmetü’llāhi ‘aleyhi rahmeten vāsī‘aten. Süre-i Necm tefsīrinde Zū-mirre’nüñ birkaç dürlü ma‘nāsın beyān ve her kıavlüñ kā’ilini ‘ayān eylemişdür. Murād eyleyen kimse ol tefsīre nazar eylesün. Ve *rivāyet* olunur ki Faḡr-i ‘Ālem Muḡammed ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām Cebrā’il’e kendü şuretdinde görinmesin istedi. Cibrīl ‘aleyhi’s-selām “Tāḡat getürmezsin.” didi.

⁹¹²“(Kur’ān’ı) ona, üstün güclere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrāil) öğretti. O, ... (aslî sûretine girip) doğruldu.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Necm 53/5-6.

Faḥr-i ‘Ālem “Ben severüm ki kendü şüretüñde görinesin.” didi.⁹¹³ Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir aydınlık gicede çıktı, Cebrā’il altı yüz kanadıyla göründükde Faḥr-i ‘Ālem mağşī ve lā-ya‘kıl oldu. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazreti ‘aqlı geldükde gördi kim Cibrīl ‘aleyhi’s-selāmuñ bir eli göğsinde ve bir eli iki omuzu ortasında peygamberi kucağına alup kendüye dayatmış. Faḥr-i ‘Ālem “Sübḥāna’llāh, maḥlūḳdan biri böyle olduğın bilmez idüm ve görmedüm.” didi. Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām Muḥammed’e “Eger İsrāfil’i göreydüñ on iki biñ kanadı vardır, bir kanadı mağribde ve bir kanadı maşriḳda ve ‘arşu’llāh anuñ kähili üzredür. Ve ol İsrāfil ba‘z-ı evḳātda eyle küçük olur Ḥaḳ te‘ālānuñ ‘azametinden ḥattā veşa⁹¹⁴ gibi olur ve ‘arşı (A 106b) ol zamān götürmez illā Ḥaḳ te‘ālānuñ ‘azameti götürür.” didi. Ve *Tefsīr-i Kurtubi*’de eydür Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām Faḥr-i ‘Ālem’e didi ki “Eger İsrāfil’i göreydüñ ki on iki biñ kanadı vardır.”

et-Ta‘bīr: Cebrā’il’i -‘aleyhi’s-selām- bir kimse düşde görse bir şiddet ve zaḥmete uğraya, zīrā ‘azāb melegidür. Ve düşde Cebrā’il’e ‘adāvet ider görse düş şāḥibi Yehūd ṭā’ifesinüñ rāyına muvāfaḳat ide, Kelām-ı Qadīm’de “مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ” vāḳi‘ (B 77a) olduğüçün.⁹¹⁵

Ve **rivāyet** olunur ki Ebū Bekr eş-Şiddīḳ raḍiya’llāhu ‘anh ḥasta oldu. Ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ‘ıyādesine ve ḥatırın şormağa vardı. Ebū Bekr’üñ ḥastalığın ağır gördi. Resül ‘aleyhi’s-selām Ebū Bekr yanından çıktı ve gitdi, ḥazret-i ‘Ā’iše-i Şiddīḳa’ya geldi ki babasınıñ ḥastalığından ḥaber vire. Ebū Bekr eş-Şiddīḳ raḍiya’llāhu ‘anh kapuya geldi ve içerü girmege destür istedi. ‘Ā’iše-i Şiddīḳa raḍiya’llāhu ‘anhā “Yā Resūla’llāh, babam kapudadur girmege icāzet ister.” didi. Ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām “Yā Ebā Bekr, içerü gel.” didi ve tīz sağaldüğündan ta‘accub eyledi. Ebū Bekr, Ḥazret’e “Seni ikrām eyleyen Tañrı ḥaḳḳıçün uyurdum, gördüm Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām geldi, benüm burnuma sa‘ūṭ⁹¹⁶ u devā idḥāl eyledi, uyandum kendümde be’s ü ‘azāb ve zaḥmet ve ḥastalık bulmadum.” didi. *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* (A 107a) li-İbn Ğannām ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Meliki’l-‘Allām. Ve **şagbez** fetḥ-i şīn-i mu‘ceme ve sükün-ı ğayn-ı

⁹¹³didi: -B

⁹¹⁴**Veşa** ‘hurūf-ı mühmele ile ve şād meftūḥ olmaḳ cā’izdür. Bir kuşdur ki serçeden kiçirekdür, cem‘i *viş‘āndur* ğizlān vezni üzre. *Kezā fi’l-Ḳāmūs*.

⁹¹⁵“Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrāil’e ve Mikāil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkār edenlerin düşmanıdır.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Bakara 2/98.

⁹¹⁶**Sa‘ūṭ** ‘hurūf-ı mühmele ile şabūr vezni üzre her devāya ve şol ‘ilāca dirler ki burun içine ṭamzuralar. *Kezā fi’l-Ḳāmūs*.

mu‘ceme ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve rā-yı mu‘ceme ile çaḳal didükleri cānverdür ki Fārsīde aña şaḡāl dirler ve ‘Arabca ibn āvā dirler vāv-ı meftūḥadan evvel elif-i memdüde ile.

Nazm:

Di cān alıcıya bū yaḥyā ölüm ne
Ebū ḳaş‘am oldı furun adı maḥbez

Şerḥ:

Ebū yaḥyā feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve sükün-ı ḥā’-i mühmele ve feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile cān alıcıdur melekü’l-mevt gibi.

et-Ta‘bīr: Bir kimesne düşde ‘Azrā’ıl ‘aleyhi’s-selām ḥazretin görse eger müstebşiren gördiyse şehādetle ölmesine delālet ider, eger ḡazabānen gördiyse tevbesiz ölmesine delālet ider. Ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā.⁹¹⁷ Ve eger düşde ‘Azrā’ıl ile görüşse ve aña ḡālib olsa marāzdan ḳurtulur ve eger ‘Azrā’ıl aña ḡālib olsa mevtine delālet ider. Ve Naşārā, düşde ‘Azrā’ıl ‘aleyhi’s-selāmı gören kimsenüñ ‘ömri uzun ola, dirler. *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ḡannām ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-‘Allām. (B 77b) *Ebū ḳaş‘am* feth-i ḳāf ve sükün-ı şīn-i mu‘ceme ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve mīm-ile ca‘fer vezni üzre ölümdür mevt gibi ve ümmü ḳaş‘am gibi.

et-Ta‘bīr: Mevt ve ölüm düşde vücūh-ı keşīre üzre ta‘bīr olunur. Biri budur ki dīnde naḳş ve eksüklik ile ta‘bīr olunur. Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı Kerīm’de (A 107b) “إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ”⁹¹⁸ vāḳi‘dür. *مَوْتِي [Mevtā]*’dan murād bunda ehl-i ḡalāldür ki *emvāt* gibidür. Ve bir kimse düşde kefen ve ḡusl ve bunlara beñzer ālet-i mevti görse ol evde dīvār yıḳılmasına veyā bir ağaç kırılmasına delālet ider. Ve düşde ölmek, ağlamak ve şaḡu şaḡulamāḳ ile olsa dünyāda ol meyyitüñ şānı yüce olmasına delālet ider. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde mevt seferdür, zīrā her meyyit sefer eylese gerekdür. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde mevt ḳaçan çıplaḳ olduḡı ḥāle ölse faḳra delālet ider. Bir kimse ölse ve defn olınsa tevbesiz fevt ola ve eger maḳbereden çıksa tevbe eyleye. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde defn olunmaḳ evlenmekdür. Ve düşde muḥlaḳ ölüm tezevvücdür, zīrā meyyit ḥayyib ü ḡusle muḥtāc olduḡı gibi evlenen kimse daḡı ḥayyib ü ḡusle muḥtācdur. Ve düşde mechüle ‘avratuñ ölmesi yağmur

⁹¹⁷“Yüce Allah’a sığınırız.”

⁹¹⁸“Şüphesiz, sen ölümlere işittiremezsin...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Rum 30/52.

yağmasına delâlet ider. Eger ol ‘ avrat dirilse Hâk te‘ âlâ yeri yağmur şuyıyla ihyâ eyleye. Ve düşde kaçan ‘ avratlarda ölüm vâkı‘ olsa oğlancıklarda⁹¹⁹ mevt vâkı‘ ola ve oğlancıklarda vâkı‘ olsa mevt, ‘ avratlarda vâkı‘ ola. Zîrâ ‘ aql u dîn eksükliginde oğlancıklar ‘ avratlara muvâfıqlardur. Bir kimse düşde kendüsi ölüp erlerüñ boynı üzre götürüldüğün görse ammâ defn olunmasa ol (A 108a) kimse düşmânına qahr ide ve eger vilâyet ü hükûmete ehl ise cenâzesine tâbi‘ (B 78a) olanlar miqdârınca kimselere hâkim ü vâlî ola. Bir kimse ölüp soñra dirilse faqrından soñra bay ola veyâ günâhından tevbe eyleye ve müsâfir ise sağ ve sâlim evine gele. Ve bir meyyit düşde ben ölmüş degülüm diyü haber virse ol meyyit maqâm-ı şühedâda mûna‘‘am olduğına işâretdür. Kelâmu’llâh’da “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ”⁹²⁰ olduğün ‘ vâkı‘⁹²⁰ bir kimse bir meyyit götürse dînsiz bir erüñ zaħmetin götüre. Bir kimse bir meyyit götürse ammâ mevtâyı götürdükleri şıfat üzre götürmese harâm mâla irişe ve eger mevti götürdükleri gibi götürse bir sultâna hizmet eyleye. Bir kimse kendüyi ölmüşlerle öli ve meyyit görse fâsıq kavimle muhâlağa eyleye. Ve meyyiti düşde hasta görilmek dîninden mes’ül olmasına delâlet ider. Ve eger ehl-i kubûr maqberlerinden çıkup halkuñ ta‘âmın yiseler kıtlığa delâlet ider ve eger kuyularuñ tatlı şuların içseler ‘ azîm vebâ’ u tã‘ün vâkı‘ ola. Ve her kaçan meyyit bir nesneden haber virse sözi haqdur, zîrâ haq evdedür bâtil söylemez haq söyler. Ve eger meyyit bir olmaz söz söylese ol düş eğğaş u ahlâmdur. Ve bir meyyiti diħk ider görse hüsn-i hâline (A 108b) ve tã‘atine beşâretdür ve meyyit Na‘îm’de olduğına delâletdür. Ve bir kimsenüñ ‘ avratı ölüp yine dirildüğün düşde görse ekinden fã’ideye ire. Ve bir kimse düşde kendüsin meyyit görse ‘ avratından veyâ şerikinden veyâ kardeşından sefer veyâ huşûmetle ayrıla. Zîrâ meyyit diri ile olmaz. Ve bir kimse düşde mevtâyı ihyâ ider görse düş gören debbâğdur veyâ fuqarâya fã’idesi dokuna. Ve eger düşde bir meyyit bulsa māl eline gire⁹²¹ ve eger düşde bir meyyit görse ve meyyit and içse sensiz gitmem diyü veyâhuz dutup (B 78b) bir ırağ eve iletse düş gören vefât eyleye. Ve eger ol evden çıkup kaçsa düş gören ziyâde hasta ola ve ölüme müşrif ola yine şifâ bula. Ve bir meyyit bir diriye haber virse ve fülân güne dek veyâ fülân aya dek baña ulaşursın, dise gâhî bir gün bir ay olur ve gâhî bir ay bir yıl olur ve gâhî bir yıl on olur. Ve eger meyyit izinde yürüse ol meyyit sîreti üzre ola veyâhuz ol meyyit dünyâda

⁹¹⁹oğlancıklarda: oğlancıklara B

⁹²⁰“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında... rızıklandırılmaktadırlar.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/169.

⁹²¹Ve eger ... eline gire: -B

ne hâlde dirildiyse ol hâlde dirile. Bir kimse kendü mehâriminden birine düşde nikâh eylese aña ihsân ve eyüligi dege. Bir kimse bir bildügi meyyitüñ kefenin şoyso ol meyyitüñ sîreti üzre ola ‘ ilimde veyâ mâlda. Ve eger (A 109a) kefenin şoyarken meyyiti diri bulsa taleb itdügi nesne birr ü hikmet ola ve eger ölmüş bulsa taleb itdügi nesnede hayır yokdur ve eger kefen şoyarken çirkin koğu koğlasa taleb itdügi nesne harâm nesne ola. Ve ‘inde’l-ba‘z nebş-i kûbûr, halk uyurken telaşuş ve hırsuzlığa delâlet ider ve ‘inde’l-ba‘z ‘avrat [u] nisâyâ nazardur. Ve bir kimse düşde ölmüşler üzre namâz kılsa anlara terahhümi çok ola ve kûbûrî ziyâret ide ve gâhî müsâfirleri toymağa ve gâhî fuğarâyâ ihsâna delâlet ider. Ve düşde bir meyyit üzre namâz kılsa bir kimseye naşîhat eylemesine delâlet ider. Ve bir kimse düşde cân çekişse nefsine veyâ gayrıya zâlim ola Kelâm-ı Kâdîm’de “وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ”vâkı‘ olduğıçün. Ve eger düşde ⁹²² bir kul kendüsin meyyit görse âzâd ola. Ve müsâfir kendüsin meyyit görse veyâ âhar kimse müsâfiri meyyit görse sağ evine gele. Ve düşde meyyit bir nesne virse bir nesne almasından hayırludur. Meger (B 79a) gam u guşşaya delâlet ider nesne meyyit ala eski geysi ve acı nesne ve şaru nesne gibiler, ol vaķit marâz u derd gitmesine delâlet ider.

Ve Mine’r-Ru’yâ’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde öldi ba‘ dehu dirildi ba‘ de zamânin bir kuyuya düşüp az kaldı ki öle, andan şoñra kırtuldu ve düşde dirildügi kuyudan kırtulması oldu. Ve meyyit bir şerden haber virse edğaş u ahlâmdur ve eger (A 109b) hayırdan haber virürse⁹²³ didügidür, zîrâ hayra me’mürdür. Ve mevti üzre namâz kılmak umür-ı dînden gâfil olan kavme va‘z dur ve ‘inde’l-ba‘z bir büyük kırtında şefâ‘ atdür ve ‘inde’l-ba‘z müsâfirlere vedâ‘ dur ve ‘inde’l-ba‘z ‘uşât u müznibün için du‘âdur. Ve düşde mevti makberlerinden kalkmak ekin bitmesine ve yerün hayatına delâlet ider. Ve düşde meyyit bir kimesneden geyecegi ve geysüsini ‘âriye alsa ol kimesneye marâz irişe. Ve eger meyyit bir kimesneden geyecegi kıahren ve güçle alsa aña marâz ire ve şevb şâhibi mevte irişe, öle.

Ve *mağbez* fetḥ-i mîm ve sükûn-ı hâ’-i mu‘ceme ve fetḥ-i bâ’-i muvaḥḥade ile furndur ki içinde etmek bişirürler. Ve furn zamm-ı fâ ve sükûn-ı râ-ıla ‘Arabî lafızdur Türkîde dağı şâyi‘dür. Ve furna *mağbez* dinilmege vecih içinde *hubz* bişdügi içündür. Ve *hubz*

⁹²²“Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; ... zaman hâllerini bir görsen!” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/93.

⁹²³virürse: virse B

zamm-ı hā³-i mu^c ceme ve sükūn-ı bā ile *maḥbūz* ismidür ki etmezdür ve etmek şāhibine *ḥābiz* dinilür *zū-ḥubz*⁹²⁴ ma^c nāsına ve etmeckiye *ḥabbāz* dinilür teşdīd ile.

el-Emsāl: *Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ḡayruhu* darb-ı meşeldür. Aşlı budur ki bir ḡavim bir kimseye konuḡ oldılar ve andan ziyāfet taleb eylediler vaḡtā kim ol ḡavim oturdılar ev şāhibi bir naḡ bıraḡdı ve üzerine bir degirmen ḡodı ve degirmenüñ ḡuḡb ve igini düzletdi ve üst taşını üzerine ḡodı. Ol ḡavim bu āletlerüñ ḡuzūrından ta^c accub eylediler. (B 79b) Andan soñra ev şāhibi hādiyyü'r-rehāyı aldı degirmeni döndürmege başladı. Ziyāfete (A 110a) gelenler “Neylersin?” didiler. Ev şāhibi anlara “*Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ḡayruhu.*” didi. Ya^c nī etmek āletlerinüñ cümlesi benüm ḡatumdadur etmekden ḡayrı, etmek yoḡdur.

Nazm:

Di ümmü't-ḡa^c ām oldı buḡday u mi^c de

Ebu'l-kāfi aşçı muḡavvā mu^c azzez

Şerḡ:

Ümmü't-ḡa^c ām hurūf-ı mühmele ile buḡdaydur ḡıñta ve bürr ma^c nāsına ve mi^c deye dinilür. Ve *mi^c de* kesr-i mīm ve sükūn-ı 'ayn-ı mühmele iledür bunda. Ve fetḡ-i mīm ve kesr-i 'ayn ile kelime vezni üzre ikisi de lügatdür. Ve *mi^c de* yimek yeridür baḡırsaḡlara inmezden evvel *mevzi^c ü't-ḡa^c āmi ḡabli inḡidārihi ile'l-em^c ā* ma^c nāsına, insānda mi^c de ḡayvānātda olan kirş menzilesindedür. Ve *mevzi^c ü't-ḡa^c āma* mi^c de dinilmege sebeb *mi^c de ma^c d* dendür. *Ma^c d* fetḡ-i mīm ve sükūn-ı 'ayn-ı mühmele ile ḡapmaḡ ve sür^c atle çekmekdür, *mi^c de* daḡı yimegi sür^c atle ḡapduḡı ve çekdüḡiçündür. Ve *mi^c dede* ancaḡ iki lügat cā'izdür. Biri kelime vezni üzre ki kesr-i lām-ıladur ve biri şıbgā vezni üzre ki kesr-i⁹²⁵ şād-ı mühmele ve sükūn-ı bā³-i muvaḡḡade iledür. *Aḡterī* şāhibi *ma^c ide* dimek cā'izdür dimişdür 'ayndan soñra yā ile lākin ḡalaḡ, dimişdür. Ve ba^c zılar şarf kitāblarından *Merāḡu'l-Ervāḡ* da vāḡi^c olan ve fi-mu^c aydetihi ḡıne rāḡin 'ibāretini *ma^c idetih* okurlar fetḡ-i mīm ve kesr-i 'ayn ve yā ile ḡalaḡ okurlar. Belki şāḡiḡ 'ibāret *mu^c aydetih* idür zamm-ı mīm ve fetḡ-i 'ayn ve sükūn-ı yā ile (A 110b) ve şıga-i taşḡir ile, zīrā anda olan zamīr şābiye rāci^c dür şābiye münāsib olan şıga-i taşḡirdür. ḡuşuşan erbāb-ı lügatdan *Şiḡāḡ* ve *Ḳāmūs* şāhibi (B 80a) ve ḡayrıları *mi^c dede* ancaḡ iki lügatdan

⁹²⁴zū: -B

⁹²⁵kesr: -B

ğayrısını kaṭ an cā'iz görmemişlerdür. Lügat kitābların tettebbu' idene ḥafī olmaduğı ezherun mine'ş-şems ve ebyenun mine'l-emsdür. Ve buğdaya *ümmü't-ṭa'ām* dinilmege vecih buğday cümle ṭa'āmuñ aşlı olduğıçündür. Ve *mi'deye ümmü't-ṭa'ām* dinilmek cümle ṭa'ām *mi'deye* münḥadır ve nāzil olduğıçündür.

et-Ta'bir: düşde buğday zaḥmetle ḥāşıl olur māla delālet ider, zīrā buğday zaḥmetle ḥāşıl olur. Ve Kırvānī düşde buğday ḥarām māldur, dir.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abber: İbn Sīrīn'e bir er geldi "Düşde buğdayı arpayla şatardum." didi. İbn Sīrīn "Ne yaramaz düş görmişsin ne bir kimsesin ki Kırvān-ı 'Azīm'i terk ve ş'i'ri öğrenmişsin." didi. Buğday adı ki zamm-ı bā ile bürdür andan birr aldı ki birr kesr-i bā ile eyüliktür ve arpanuñ adı ki şa'irdür andan ş'i'ri aldı. *Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-'Allām.

Ve *ebu'l-kāfi* aşçıdur ṭabbāḥ ma'nāsına ki dürlü dürlü ni'etler ve aşlar ve yimekler bişürür.

et-Ta'bir: Düşde aşçı ma'işete ve dirlige kandurur ere delālet ider Arṭamidoris ḳatında evlenmek isteyen kimse düşde aşçı görse ḥayra delālet ider. Ve ḥasta ṭabīḥ ve yahni görmek eyü degüldür, zīrā ḥayvān (A 111a) telef olmayınca yahni olmaz. Ve eger düşde yukaru gider duḥān ve düttün görse ağlamağdur, zīrā düttün göz yaşını celb ider.

Ve *mu'azzez* muḳavvā ve ḳuvvetlendirilmiş ma'nāsınadır. Kelām-ı Mübīn ve süre-i Yāsīn'de "فَعَزَّزْنَا بِتَالِثٍ"⁹²⁶ vāḳi' dür. Bāb-ı tef'ilden oḳunduđda *ḳaviyyinā* ile eyle tefsīr olınmışdur ve *ḳaviyyinā taḳviyedendür* ki ḳuvvetlendürmekdür. Ve *muḳavvā* fetḥ-i vāv-ı müşeddede iledür mu'arrā ve mücellā ve muşallā (B 80b) vezni üzre.

Nazm:

Di ümmü hūbeyre dişi ḳurbağaya
Uvaḳ taşlu yer⁹²⁷ arz maḥşāt u em'az

Şerḥ:

Ümmü hūbeyre zamm-ı hā ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve rā'-i mühmele ile şīga-i taşğir üzre dişi ḳurbağaya dinilür. Ve *em'az* ayn-ı mühmele ile uvaḳ taşlu olan yerdür *arzun*

⁹²⁶"Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Yāsîn 36/14.

⁹²⁷yer: yere B

maḥṣātun gibi terkib-i tavşifi olmak üzere ve *maḥṣāt* feth-i mīm-ile *ḥaṣād*andır ki ufak taşlar ve taşların uvağlarıdır şığāru'l-ḥicāre ma' nāsına ve *maḥṣāt*da olan elif yā'dan münkalibedür ve *arż* mü'enneşdür anuñçün *maḥṣāt*da tā vāki'dür. Ve *arż* ism-i cinsdür Cevheri didügi üzere. Ve şāhib-i *Ḳāmūs*, *arż* ism-i cins veyā cem'dür, dir. Ve ḥak bu idi ki vāhidinde *arża* diyelerdi lākin dimediler, cem'i *arazāt* gelür feth-i rā-ıla ve *arazūn* gelür feth-i rā-ıla ve *arāz* gelür medd-i elif-ile āhāl vezni üzere ve *arāzi* gelür feth-i elif-ile lākin 'alā-ğayri'l-kıyāsdur ke-enne med-ile (A 111b) olan *arāzi* cem' eylediler āhāl cem'inde ehāli didükleri gibi. Ve *arż* feth-i elif ve sükün-ı rā-ıla yimekdür ekl ma' nāsına. Yere *arż* tesmiye olunmak ḳarnına dāḥil olanı yidügiçündür, nitekim defn olunan maḥlūkatda müşāheddür. Veyāḥuz yer ayağ altında yenilüp aşındügiçündür. Lākin arzuñ Türkisine münāsib olan vech-i evveldür.

et-Ta'bir: Düşde yer, dünyā ve dirlikdür. Kaçan yer düşde bir bellü mekānda baş olınsa 'ömür uzunlığıdır ve bir bereketdür ki aña vāşıl u nā'il olur. Ve düşde yer vücūh-ı şettā ile ta'bir olunur. Kaçan ḥaddi ve şınurı idrāk arz-ı ma' rufe olsa 'avratdur. Ve kaçan giñ ve bol ve nā-ma' lüm olsa sefer ve dünyāya ve seferüñ uzak olmasına delālet ider. Ve ḥaddi idrāk olunan yer yakın sefere delālet ider. (B 81a) Ve bir kimse düşde yeri ḳazup tobrağından yise mekr ü ḥile ile eline māl gire. Ve düşde yaşıl yer İslām'dur ve kıtlık yer küfürdür. Ne' ūzu bi'llāhi te' ālā.⁹²⁸

er-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ebū Bekr Şiddik raḍiya'llāhu 'anh ḥazretine bir er geldi, “Düşde ucuzluk olan yerden çıkup kıtlık olan yere girdüm.” didi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh “Eger düşüñ gerçek ise elbet İslām'dan çıkarsın.” didi. Ol kimse āḥirü'l-emr Rüm'a dāḥil olup naşrānī oldu. Ne' ūzu bi'llāhi te' ālā min-ğazabi'llāh.⁹²⁹ Ve yer kendü için tayy olunduğın ve dürildügin görse (A 112a) 'ömri dükenmesine dāldür. Ve eger düş şāhibi pādişāh ise ne miḳdār yer düşde anuñçün dürildiye ol ḳadar yere mālīk olur. Ve 'inde'l-ba'z yer dürülmek ma' išet ve ḥareketde ḫarlıḳdur. Bir kimse düşde yere baḳsa evlenmesine delālet ider “بَسَاؤُكُمْ حَزْتُ لَكُمْ فَأَتُوا حَزَّتْكُمْ أَلَى شَيْئُمْ”⁹³⁰ āyeti ile aña ta'bir olunmuşdur. Ḥāris ve ikinci ḥod yere nāzırdur. Ve kaçan düşde yerden bir yırtıcı cānver çıkşa ol yere zālīm ḥākim ü pādişāhdan zūlm ü cevr ü cefā nāzil ola ol yerde olanların

⁹²⁸ “Yüce Allah'a sığınırız.”

⁹²⁹ “Gazabından yüce Allah'a sığınırız.”

⁹³⁰ “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/223.

fesâdı olduğundan ol ‘azāba müsteḥak olalar. Ve eger yerden bir büyük yılan çıkısa yine öyle ta‘bır olunur. Ve eger yeri dürlü dürlü otlarla mu‘atṭar olmuş görse ol yerde ḥayır ve bereket çok ola.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde gördi kim bir er yerden çıktı ve “Biz saña muntazırız, ne oturursun?” didi ve gâ’ib oldı, az zamân içinde şāhib-i rü’yā vefât eyledi. Bir kimse cümle yeri görse ve yerde açılmış ḳapular var ve ḳapular içinde (B 81b) dünyā metā‘ından bir nesne var ki anı ‘acebe getirür, ol düş şāhibi murādına iriše ve āḥirete intikāl ide. Ḳāla’llāhu te‘ālā “حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَارْتَبَتَتْ”āye ve ḳāle -e⁹³¹ celle celāluhu “حَتَّىٰ إِذَا فَرَحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَا هُمْ بَغْتَةً”⁹³² yer söylese ve sözi Bir kimseye düşde ⁹³² sırr-ıla ve eyülik üzre olsa bir ḥayra iriše ki ḥalk ta‘accub eyleyeler. Ve eger tevbīḥ (A 112b) ü tehdid ü melālet ile söylediyse şāhib-i ru’yā yeryüzinde bir bid‘at ihdās eylese gerek, Ḥaḳ te‘ālādan ḳorḳsun. Ve düşde yer ḥasf olmak ḥākimine ‘azl veyā sulṭāndan ḳorḳudur, bir kimse yer içine gâ’ib olsa ölmesidür veyā uzak seferle yitmesidür. Ve bir kimse ḳurı yerde yürür görse Naşārā ḳavli üzre māla iriše. Bir kimseyi düşde yer anı döndürse ḥālī müteḡayyir ola ve rızık talebi için yeri devr eyleye. Ve bir kimse düşde yer içine gâ’ib olsa kendü gönlinde dünyāda kendüsin ‘aziz dutar ola.⁹³³ *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Allām.

Nazm:

Baḥīl u ayu dilkü maymūn hicris
İvezz iri bodur di ḳındurmaḡa ez

Şerḥ:

Hicris cīm’den ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile ḥinşir ve binşir ve ḥişrim⁹³⁴ vezni üzre baḥīl kimsedür le’im gibi ve ayu didükleri cānverdür dübb gibi ve maymūn didükleri cānverdür ḳird gibi ve dilkü didükleri cānverdür şa‘leb gibi, cem‘i *hecāris* gelür. Ve dilkü enigine daḡı dinilür veledü’ş-şa‘leb ma‘nāsına ve ‘inde’l-ba‘z ḳurd enigine dinilür veledü’z-zı’b ma‘nāsına. Ayu dişisine dübbe dinilür. Ve ayu ‘uzlet ü ḥalvet sever, ḳış geldükde ṭaḡlarda

⁹³¹“...Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği vakit...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Yunus 10/24.

⁹³²“...kendilerine verilenle sevinip şımarıdıkları sırada, onları ansızın yakaladık...” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/44.

⁹³³ola: -B

⁹³⁴*Ḥinşir* ve *binşir* ve *ḥişrimde* āḥir ḥarflerinüñ mā-ḳablleri meksürdür.

olan vicār⁹³⁵ (B 82a) ve inine girer hava eyü olmayınca inden çıkmaz. Aç olduğda ellerin ve ayakların yalamağ ile açlığını def ider ve yaz (A 113a) olduğda semiz çıkar. Ve sifād zamānı olduğda dişisiyle ḥalvet ider ve dişi muḏṭacı‘an ya‘ nī yanı üzre yaturken sifād ider. Ve ṭoğurduğda bir et pāresin birağur, cevāriḥden ve el ve ayak ve ğayrıdan biri⁹³⁶ belürsüz olur. Qarıncadan qorqup ol et pāresini oraya ve buraya iledür ve ma‘ a-hāzā anı yalar tā a‘zāsı belürür ve nefes alır. Ve vilādetinde ziyāde zaḥmet çeker gāhī ölüm ḥaddine varur. Ve ba‘zılar ağızından ṭoğurur zann iderler. Ve ayu sifāda ziyāde ḥariş ve erkeğine şevki artıq olduğundan nāqıṣu‘l-ḥalk vāz‘-ı ḥaml ider. Ve ziyāde şehvetinden kendüsin vaṭ’ itdürmege ādemi da‘vet ider ve bu maḳūle ayu sifāda semürür ve ḥareketi az olur. Ve ayunuñ ṭabī‘atında ‘aceb zeyreklik vardur te‘dīb ü ta‘līmi qabūl ider; lākin mu‘allimine muṭī‘ olmaz illā ‘unf u ḍarb-ı şedīd ile.

el-Ḥükm: Ayu yimek ḥarāmdur zīrā sebu‘ u zū-nābdur. İmām Aḥmed qatında eger nābı olmazsa ekli lā-be’sdür; zīrā eşyāda aşıl ibāḥatdur, vücūd-ı maḥrem ḥod müteḥakkıq degüldür.

‘**Acībe:** Bir kimse arslandan qaçarken quyuya düşdi, arslan daḥı düşdi. Meger muḳaddemen bir ayu daḥı düşmiş imiş. Arslan ayuya “Qaç gündür quyudasın?” didi, ayu “Bir niçe gündür açlıqdan ölüyorum.” didi. Arslan ayuya “Bu adamı yiyelüm, ṭoq ölürüz.” dir. Ayu “Ya tekrār aç olıcaq quyuda ne (A 113b) işleyelüm? İmdi rāy ü tedārik budur ki biz and içelüm bu adama zarar eylememesine tā bu adam bizüm ḥalāşumuz ve kırtulmamuza (B 82b) ve kendü ḥalāşına bir ḥīle vü dermān eyleye. Zīrā ḥīle vü dermāna bu adam bizden qüdretlüdür.” didi. Arslan ve ayu and içdiler ki ol adama zarar u ziyān itmeyeler. Ol kimse arayup bir delik buldı, ol delikden bir fezā vü şaḥrāya çıqdı, ḥalāş oldu ve arslan ve ayuyu ḥalāş eyledi.

Bu meşel ü ḥikāyetden murād ‘āqıl olan kendü şehvāt ve ārzūlarına tābi‘ olmayup umūruñ ‘avāqıb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Ḥuşuşan şol umūrda ki⁹³⁷ helākden ḥavf olana ‘āqıbet-endiş ve şonuñ fikr idici gerek ve her umūrda ḥazmı⁹³⁸ terk eylememek gerekdür, dimek olur.

⁹³⁵ **Vecār** vāv’da kesr ü feth ve cīm-ile sırtlan ve ğayrınuñ inidür. Ḥacerü’ḍ-ḍabu‘ ve ğayriḥā ma‘ nāsına cem‘i *evcīre* ve *vucur* gelür.

⁹³⁶ biri: yeri B

⁹³⁷ ki: -B

⁹³⁸ **Ḥazm** feth-i ḥā’-i mühmele ve sükūn-ı zā-yı mu‘ceme [ile] emri ve işi zabṭ idüp i‘timād olınacak nesne ile almağdur.

Hikāye: Ve Kazvīnī ‘*Acā’ibü’l-Mahlūkāt*’da zıkr eyler ki bir arslan bir kimesneyi kodı, ol kimse kaçdı bir ağaca çıkdı, arslan gördi şikārı ağaca çıkdı. Gelüp ağacunuñ altında döşendi ve çökdi muntazır oldı ki ol adam ağaçdan ine. Ol adam bağıdı üst yanında ağacunuñ bir dalında bir ayu durur ve meyvesin devşirür. Ol adam ayuya bağıncı ayu elin ağzına kodı, işāret eyler ki uskut ve şuş demek ister ve arslan ben bunda olduğumu bilmesün ve añlamasun, dir. Ol adam arslan ile ayu arasında mütehayyir qaldı. Zīrā iki haşm-ı kavī aralarında, bir tarīk-ile (A 114a) kırtulmaq kabil degül. Bārī te‘ālādan meded isteyüp rāy ü tedbīr yolına düşdi. Kendüyle bir büyük bıçağı var-ıdı anuñla ayu üzerinde olduğu dalı kesmeğe başladı. Tal bir miqdār kesildükde ayu ağır olduğundan kırıldı aşğa düşdi, arslan üzerine düşdi. Bir zamān birbiriyle güreşdiler āhirü’l-emr arslan gālib oldı ayuyu yırtdı ve dönüp gitdi. Ve ol adam tedbīr ü tedārikiyle ve Haq te‘ālāya (B 83a) tazarru‘ıyla hālāş oldı ve necāt buldı.

el-Emsāl: *Ahmaqu min-cehize* darb-ı meşeldür ve *elvatu min-dubbin* ve *elvatu min-seferin* ve *elvatu min-rāhibin* dūrüb-ı emşāldendür. Ve *cehize* cīm ve hā’-i hüvvez ve zā-yı mu‘ceme ile kenīse ve sefine vezni üzre ayunuñ dışısına dinilür ünsāü’d-dübb ma‘nāsına. *Hayātü’l-Hayevān* şāhibi İmām Demīrī, ca‘fer vezni üzredür, dir, lākin haqadur cehize, sefine vezni üzredür. *Kāmūs* ve *Şihāh* ve *Dīvānu’l-Edeb* gibi lügati tettebbu‘ idene böyle idügi hafı degüldür. Ve ayu dışısı toğurduqda et pāresi gibi bir pāre et toğurur ve qarınca qorqusından bir yerden bir yere naql ider ve daşur, gezdürür ve gāhī olur ki evlādını terk ider ve birağur ve sırtlan evlādını emzirür. Anuñçün ‘Arab *ahmaqu min-cehize* diyüp darb-ı meşel eylemişdür. Ve *cehize* yine sefine vezni üzre bir ahmaq ‘avratuñ adıdır. (A 114b) Ümmü Şebīb el-Hāricī⁹³⁹ anasıdır, babası zıkr olan ‘avratı

⁹³⁹ **Şebīb** bin Zeyd bin Na‘īm bin ‘Amr bin eş-Şalt bin Kays bin Şerāhīl bin Mürre bin Zuhl bin Şa‘libe ki künyeti Ebu’d-Đaħħāk’dur. Ve Şeybānī’dür, ħurūcı ‘Abdü’l-Melik bin Mervān ħilāfetinde idi ve Haccāc bin Yūsuf ol vaqit ‘Irāq’da idi. *Şebīb* Mavşıl’da ħurūc eyledi. Haccāc aña beş kavvād gönderdi. Şebīb anları bir bir katlı eyledi, ba‘dehu Mavşıl’dan çıkup Kūfe’ye qaşd ve Haccāc dağı Başra’dan çıkup Kūfe’ye qaşd eyledi. Şebīb, Haccāc Kūfe’ye dāhīl olmazdan evvel mülākāt itmeğe tama‘ eyledi. Haccāc muqaddem Kūfe’ye girüp qaşru’l-imārede teħaşşün eyledi. Bu kışsa yetmiş yedi tārīhinde idi. Şebīb vālidesi Cehize ve ‘avratı Ġazāle şabāh vaktinde Başra’ya girdiler. Ve Ġazāle mescid-i Kūfe’de iki rek‘at namāz kılıp ol rek‘atlarda Baqara ve Āl-i ‘İmrān sūresini oqumağa nezr eylemiş idi. Yetmiş er ile mescide geldiler ve Ġazāle şabāh namāzını anda kılıp nezrinden çıkdı. Ve Ġazāle at kullanaqda ve muħārebe vü cengde meşhūre idi, bi-nefsihā ceng iderdi. Ve ba‘z-ı cengde Haccāc Ġazāle’den qaçup ba‘zı kimse Haccāc’ı bu şi‘r ile ta‘bīr eylemiş idi. Ol şi‘r budur:

Şi‘r:

أَسَدٌ عَلِيٌّ وَ فِي الْخُرُوبِ نَعَامَةٌ
فَتَحَاءُ تَنْفُرٌ مِنْ صَفِيرِ الصَّافِرِ

هَلَّا بَرَزْتَ الْيَ غَزَالَةَ فِي الْوَعَى
بَلْ كَانَ قَلْبُكَ فِي جَنَاحِي طَائِرِ

sebyden şatun alur ve aña cimā‘ ider bi-emri’llāh ‘avrat yüklü olur. arnında uşak arekete gelince ‘avrat “arnumda bir nesne vardur, naz ider ve sıçrar.” dir. amāatinden turi szini işidenler “*Ahmaku min-cehize*” dirler ve arb-ı meşel olur. Ve urd didükleri cānverūn ‘ırsına ve dişisine yine *cehize* dinilür. arb-ı meşelde murād olunan bu ola, zırā kendü veledini birağur da sırtlanuñ yavrısını emzirür. Ve dinilür ki açan sırtlan şayd u şikār olunup avlansa urd yavrısına kefil olur. *Elvatu min-Dübbde* olan *dübb* zamm-ı dāl-ı mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ile bir racül adıdır ki avm-i Lūṭ ‘amelini āşikāre iderdi⁹⁴⁰, andan daḥı ziyāde ol ‘amel-i fāḥişi iden aında (B 83b) arb-ı meşeldür. Ve *elvatu min-seferin* ma‘ nāsı *sefer* feth-i şā’-i müşelleşe ve feth-i fā ve rā-yı mühmele ve fā’nuñ sükunı cā’izdür, eyer ardında olan usun ve pāldüme dirler ki dābbevāt ve sīsāne ve devenüñ bunlara beñzerüñ dübür ve ardından ayrılmaz. Ol ḥabīş ‘ameli⁹⁴¹ ideni ol ayışdan elvaṭdur, dimek olur. Ve *elvatu min-Rāhibinde* olan *Rāhib* āḥirinde olan bā’-i muvaḥḥadeden ve ğayrı urūf-ı mühmele ile bir kimsenüñ adıdır ki şā’ irüñ avlinde mezkūrdur.

Şi‘r:

وَالْوَطُّ مِنْ رَاهِبٍ يَدَّعِي
بِأَنَّ النِّسَاءَ عَلَيْهِ حَرَامٌ⁹⁴²

el-avās: Ayunuñ nābı ve azu dişi emzirür ‘avratuñ südine birağup uşaa (A 115a) içürseler suhütlele dişi bite. Ve yağı baraş üzre tılā olinsa giderür, şağ bir bez pāresi içine bağlanup bir insān olı üzre aşılta yırtıcılardan ḥavf eylemeye ve ḥummā-yı dā’ime şāḥibi

(Islık alanın ıslığından korkup açan fātihler bize aslan (kesiliyor) ama savaşlarda deve kuşu (gibi saklanıyor). Savaşa Gazāle’ye gözükeydin ya, aksine kalbin kuşun kanatlarındaydı (kaçmaya hazırdu.)) Ve vālidesi *Cehize* daḥı şāḥibe-i şecā‘ at ve cenge ḥāzıra olurdu. Ve Şebīb ḥilāfet da‘vā iderdi Ḥaccāc ‘aciz olmağın ‘Abdü’l-Melik bin Mervān Şām’dan ‘asker gönderdi. ‘Asker varduda Ḥaccāc muḥāşaradan ıup iki ‘asker bir olup Şebīb vālidesi ve atunı Ġazāle atlı olındılar. Ve Şebīb münhezim olup ba‘zı adamlarıyla açdı, Şām’dan gelen ‘askerüñ ser-dārı Süfyān bin el-Ebred el-Kelbī Ahvāz’da Şebīb’e yetdi. Şebīb, Duceyl-nām şı köprüsine geldükde atı sürçüp ırmağa bıradı, üzerinde olan zırh ve ğayrı ālāt-ı ceng ağır idi, ğar olup helāk oldu ve gevdesini şı kenāre bıradı. Ve şıya düşdükdde aşḥābından biri “Ġar mı olursın yā emire’l-mü’minin?” didi. Şebīb “Zālike tadirü’l-‘aziz.” didi. Ba‘dehu cesedini yükledüp Ḥaccāc’a getürdiler. Ḥaccāc arnın yarup yüregini ıardı, nā-gāḥ gördiler yüregi taş gibi idi, yere urduklarında yerden yuaru alkardı. Yüregini yardılar içinde bir küçük yürek buldılar añı daḥı yardılar içinde uyuşmuş et pāresi buldılar. Ve Şebīb sene sitte ve ‘ışrında ‘ıydü’n-naḥr günindedür vefātı. Ve *Duceyl* zamm-ı dāl-ı mühmele ve feth-i cīm-ile Ahvāz nāḥiyelerinde bir nehr-i ‘azımdür. Ve *Duceyl-i Bağdād* bu degüldür, zırā *Duceyl-i Bağdād* maḥreci Dicle’ dendür. *Aḥmed bin Muḥammed bin İbrāḥim bin Ebī Bekr bin Ḥallikān el-Bermekī tāriḥinde* böyledür.

⁹⁴⁰iderdi: ider B

⁹⁴¹‘ameli: ‘amel B

⁹⁴²“Kadınların kendisi için haram olduğunu iddia eden Rahib’den daha lutidir.”

üzre aşılma hūmmāsını gidere. Ödi rāziyāne şuyı ve bal ile qarışdurup göze çekilse zūlmet-i başarı giderür. Ve ödi dā'u's-şac'leb olduğu yere tılā olınsa kıllı bitüre ve kıyla sürme olınsa ve göze çekseler kapağda kıllı bitmesine māni' ola. Ve göz kapağında biten kıllı yolup iktihāl olınsa ödiyle artık kıllı bitmeye. Ve yağını eridüp uşığı anuñla oğsalar her yaramazdan hırz⁹⁴³ ola uşığa. Ve yağıyla nāsūr olan yer haşy⁹⁴⁴ olınsa nāfi' ola ve yağıyla bir kelb tılā olınsa mecnūn ide. Ve hūlkı yaramaz uşığıñ üzerine derisini aşsalar yaramaz hūlk andan gide. Ve sağ gözün kurudup uşak üzre aşsalar uyğuda feza' eylemeye. Ve eti lezic ü muhāfīdūr ve hazmı güçdür ve gıdāsı be-gāyet mezmūmdur. Ve ödi kāsab ve bağırsağ cerāhatinden olan küzāza⁹⁴⁵ ve teşennüce⁹⁴⁶ nāfi' olur (B 84a) ve şovukdan olsa yine nāfi' olur. Ve ayu ödin sekencübīn ile içürseler ciger ağrısına fā'ide eyleye. Ve ayu ödi öküz ödine menfa'atde yakındur ve ödin yalasalar şara' marāzına nāfi' ola. Kezā fi-*İhtiyārāt-ı Bedī'i* ve fi-*Hayātī'l-Hayevān* 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'r-Rahmān.

et-Ta'bir: (A 115b) Düşde ayu şerr ü telef ve fitne vü mekr ve hile vü hud'aya delālet ider. Gāhī gevdesi ağır manzarı kōrkunç zāt-ı lehv ü lu'ub ve tarab-ı 'avrata delālet ider. Ve gāhī zindān ve esir eylemege ve gāhī bir aħmak ve hırsuz hilekār u muħannes düşmāna delālet ider ki muħacce vü huşūmetde hile ider. Bir kimse düşde ayuya binse bir alçağ manşiba vālī vü hākim ola eger vilāyete ehil ise ve illā kōrku ve taşā vü ğam u ğuşşaya uğraya ve şoñra kırtula. Ve gāhī ayu düşde sefere delālet ider ve şoñra sağ ve sālīm vañanına ve mekānına gele.

Ve Mine'r-Ru'ya'i'l-Mu'abbere: Bir kimse düşde şūreti meşğ olup ayuya döndüğün gördi. Ol kimse bir ağaca şalb olınp ayu gelüp anı yidi. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām, 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-'Allām ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'r-Rahmāni'l-'Allām.⁹⁴⁷

Ve *ivezz* kesr-i elif ve fetħ-i vāv-ı muħaffefe ve teşdīd-i zā-yı mu'ceme ile hıdebb ve hıceff vezni üzre ki bā ve fā teşdīdiyle semiz ve iri ve kışa kimsedür er-raculu'l-ğalīzu'l-kaşir ma'nāsına. Ve kaz didükleri kuşa *ivezz* dinilmek bacağı kışa ve gevdesi iri olduğūcündür. Cem' i *ivezzūn* gelür teşdīd-i zā ile. Ve kaz çok olduğu yere *māveze* dinilür

⁹⁴³ *Hırz* kesr-i mīm-ile ve sūkūn-ıla 'üze ve heykel ve rukeye ve efsūn ma'nāsınadır.

⁹⁴⁴ *Haşy* ve *haşv* sūkūn-ı mu'ceme ile doldurmak ma'nāsınadır.

⁹⁴⁵ *Küzāz* zāyeyn-i mu'cemeteyn ile ğurāb ve rummān vezinleri üzre ziyāde şovukdan olur bir marāzdur ki anda kırtılığ ve inķibāz vāki' olur *raculun kezzun* dirler fetħ ile *kaşmun kezzun* dirler zamm-ıla.

⁹⁴⁶ *Teşennec* el ayak ve sā'ir endām yukarı çekilmek ve gerilmekdür.

⁹⁴⁷ "Her şeyi bilen Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun, ilim ancak her şeyi bilen, esirgeyen Allah'ın katındadır."

ve vāhīde *ivezze* dinilür hā ile. Ebū Nūvās ki devlet-i ‘Abbāsiyye’de olan şu‘ arādandur *ivezz* vaşfında ne güzel dimişdür bu beyti. Ol beyit budur:

Şi‘r: (A 116a)

كانما يصفرن من ملاق
صرصرة الاقلام في المهارق

yaşferne [yaşferne] şafīrdendür ki (B 84b) aşvāt ma‘ nāsınadur ve *şarşaratu’l-aklām* [şarşaratu’l-aklām] kalemler āvāzıdur. Ve *mehāriq* [mehāriq] cem‘dür, müfredi *muhrağ*dur ve *muhrağ* bāb-ı if‘ ālden mükrem vezni üzre şaḥīfe ma‘ nāsınadur ve anda olan hā’nuñ aşlı elif’dür. Herāqe’l-mā’ dirler şuyı dökdi ma‘ nāsına. Şaḥīfeye muhrağ dinilmek, yazıldığda mürekkeb üzerine döküldüğüdür. Ebū Nūvās adı Ḥasen’dür. Babası Hānī, dedesi ‘Abdü’l-Evvel’dür. Hicretüñ yüz toḡsan dōrt tārīhinde āḫirete intikāl eylemişdür, raḫmetu’llāhi ‘aleyh. Muḫammed bin Nāfi‘ vefātından soñra Ebū Nūvās-nām şā’iri düşinde görür “Yā Ebā Nūvās.” dir. Şā’ir “Lā.” dir, künyeti ile çağırduğından ḫazzeylemez. Soñra “Ḥasen.” diyü çağırur, “Ne‘am.” dir. “Ḥağ te‘ālā saña neyledi ve ne işledi?” dir. Ebū Nūvās “Maraz-ı mevte birkaç ebyāt didüm idi, anuñ sebebiyle Ḥağ te‘ālā beni mağfiret eyledi ol ebyāt yaşduğum altındadır.” dir. Muḫammed bin Nāfi‘ ehline gelür, “Ḳarındaşum ölmezden evvelce şi‘r didi mi?” diyü ehline su’āl eyler. Ehli “Bilmezüz lākin divit ve kāğıd istedi ve bir nesne yazdı, bilmezüz nedür.” dirler. Muḫammed bin Nāfi‘ evine girer, yaşduğunu ḫaldurur, bir kāğıdda bu ebyāt yazılmış bulur.

Şi‘r:

يا رب ان عَظَمْتُ ذُنُوبِي كَثْرَةً
فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ

ان كان لايرجوك الا مُحْسِنٌ
فَمِنَ الَّذِي يَدْعُو وَيَرْجُو الْمُجْرِمُ

أَدْعُوكَ رَبِّ كَمَا أَمَرْتَ تَضَرُّعاً (A 116b)

فَإِذَا رَدَدْتَ يَدِي فَمَنْ يَرْحَمُ

مَالِي إِلَيْكَ وَسَبِيلُهُ إِلَّا الرَّجَاءُ
وَجَمِيلٌ عَفْوَكَ تَمَّ إِنِّي مُسْلِمٌ

Li-mü’ellifihī el-ḫaḫīr Celīlī el-faḫīr ilā-raḫmeti’llāhi’l-Ḳadīr:

Yedi deryā şuyı cürmüm yanında cümle bir katre
Velî bildüm Huzâyâ ‘afvuña nisbet degül zerre
Seni ancak recā eylerse muhsinler Huzâyâ yâ
Günehkâr kime feryâd eylesün aña nedür çäre
Derüñden ben yüzüm döndürmezem yâ Rabbî luţfuñ çok
Beni ger zerre zerre erre ile kılsalar päre (B 85a)
Vesilem yok recâdan gayrı katuñda bilürsin sen
Ki sen zü’l-cüd ve’l-ihsân u ben bî-çäre âvâre
Beni var eyledüñ yokdan ‘atâ kılduñ niçe ni‘ met
Velî şükruñde dil kâşır tenüm ‘âciz yüzüm kara
Beni itme kapuñdan red senüñ luţfuñ katı bî-ħad
Eger redd eyler-iseñ kimseden olmaz baña çäre
Hemân ol yâre âvâre o Settâra o Ğaffâra⁹⁴⁸

Ve *ivezz* sibâha ve yüzmeği sever ve yumurdadan yavrısı çıkduğda fi’l-ħâl yüzer. Ve dişisi yumurdası üzre oturup yavru çıkarmak isterken erkeği anı bekler ħarfete ‘aynin andan ayrılmaz. Ve yavruların ay âhirinde çıkarur.

Fâ’ide: ‘Alî ibn Ebî Tâlib kerrema’llâhu vechehu şabâh namâzına çıkar, bir bölük *ivezz* yüzine karışur, çağırurlar ve feryâd iderler. Ĥazret-i ‘Alî rağiya’llâhu ‘anh ile olanlar anları kovarlar. ‘Alî rağiya’llâhu ‘anh “De‘ avhunne, fe-innehunne nevâyiħun” dir, ya‘ nî ol ivezzi terk idüñ onlar şağ u şağıcılardur, dir. Der-‘aķab İbn Mülcem ħazret-i ‘Alî’yi urur. (A 117a) ‘Alî yanında olanlara “İbn Mülcem’i ħabs eyleñ. Eger ben ölürsem öldürüñ, ölmezsem ‘وَأَلْجُرُوحُ قِصَاصٌ’.⁹⁴⁹” dir, rağiya’llahu ‘anh. Bunuñ sebebi budur ki ħavâricden bir tã’ife cem‘ olurlar. Nehrevân cenginde katl olınanları müzâkere iderler ve anları acırlar ‘Abdu’r-Raħmân ki Mülcem oğlıdur ve Murâdî’dür. Ve *Murâd* ħurûf-ı mühmele ile ğurâb vezni üzre bir kabîle babasıdur ve İbn Mülcem ol kabiledendür. Ve Bürek bin ‘Abdi’llâh ve ‘Amr bin Bekr bu üç kimse ‘ahd iderler ve and içerler ki ħazret-i ‘Alî ve Mu‘âviye ve ‘Amr bin el-‘Âş’ı öldüreler. Ve birbirine va‘ de iderler ki her biri ta‘yîn olduğı kimesneyi Ramazân-ı Şerîf’üñ on yedisinde katl ide. İbn Mülcem, ‘Alî’yi

⁹⁴⁸Hemân ol yâre âvâre o settâre o ğaffâre: -B

⁹⁴⁹“Yaralar da kısasa tabidir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/45.

öldürmege ve Bürek, Mu‘āviye’yi öldürmege ve İbn Bekr, ‘Amr bin el-‘Āş’ı öldürmege ta‘yîn olınurlar. İbn Mülcem Kūfe’ye varur hāzret-i ‘Alī radiya’llāhu ‘anh Kūfe’de idi, ‘Alī namāza çıkduğı vaķit kaᅅı ħapudan çıkar haber alup ol ħapu muķābelesinde oturur. Şabāᅅ (B 85b) namāz-iĉün çıkduķda ki ol gice Ramażān-ı Şerīf’ūñ on yedinci Cum‘a gicesinūñ şabāᅅı idi. İbn Mülcem didükleri gelüp sıçrar, elinde olan kılıcıyla veyā ħanĉeriyle ‘Alī bin Ebī Ṭālib kerrema’llāhu vechehu hāzretini dimāğı üzerinden urur. Andan soñra elinde olan yarağıyla ħalka hücum u ħamle ider, açılurlar. Ķaçup giderken Nevfel oğı Muğire-nām kimse rāst gelür, İbn Mülcem üzre bir ħaᅅife atar, andan ħaldurup yere urur ve gögsi üzre oturur (A 117b) ve anı ħabs iderler. Ve ‘Alī kerrema’llāhu vechehu oğulları Ḥasan ve Ḥüseyn’e radiya’llāhu ‘anhumā niĉe vaşiyyetler ider ve āᅅirinde “Benüm iĉün beni ħatl idenden ġayrı kimseyi ħatl eylemeñ ve anı bir def‘a urmağla ħarb eyleñ ve siz müşleden şaᅅınıñuz, ben Resūlu’llāᅅ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden ⁹⁵⁰“ایاکم والمثلة” didüğini işitmişüm.” didi. Ve ‘Alī urıldıķda ancaķ iki gün şağ oldu ve öldükde İmām Ḥasan radiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebīhi İbn Mülcem’i götürür. Ellerin ve ayakların keser ve bir kızmış demürle gözine ĉeker. İbn Mülcem āᅅ eylemez ve ceza‘ u feza‘ itmez ve andan soñra dilin kesmek isterler ol vaķit āᅅ ider ve ceza‘ u feza‘ eyler. Āᅅ u ceza‘ indan su’āl iderler. “Va’llāᅅi ölümünden ötürü āᅅ u ceza‘ eylemem lākin anuñĉün āᅅ iderüm ki dünyā sā‘atlerinden bir sā‘at üzerümden geĉer ve anda Ḥaᅅ te‘ālā hāzretini zıkr eylemem, āᅅ itdügüm anuñĉündür.” dir. Andan soñra dilini keserler, ölür, gevdesini āteşe yaķarlar. Ve İbn Mülcem eşķa’l-āᅅirīndür, ‘āķiru nāķati şāliᅅ eşķa’l-evvelīn olduğı gibi. Hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir gün “Yā ‘Alī eşķa’l-evvelīn kimdür bilür misin?” dir. Alī “Allāᅅ ve Resūl’i bilür.” dir. Hāzret-i Resūl “Eşķa’l-evvelīn (B 86a) Şāliᅅ peyğamberūñ nāķasını ‘aķr eyleyendür.” dir. Ve “Yā ‘Alī, eşķa’l-āᅅirīn kimdür bilür misin?” didi. ‘Alī “Allāᅅ ve Resūli bilür.” didi. Hāzret-i Resūl “Eşķa’l-āᅅirīn seni uracaķ kimsedür.” dir. Hāzret-i Alī ‘ömrinde ve ħilāfetinde iᅅtilāf vardır. Eşāᅅᅅ-ı aķvāl ‘ömri altmış (A 118a) üç senedür. Ve ħilāfeti dört sene toķuz ay bir gündür. Ve Medīne-i Münevvere’de iķāmeti dört aydur andan soñra ‘Irāķ’a ve ‘inde’l-ba‘ż Kūfe’ye gitdi. Ve dinilür ki ‘Alī radiya’llāhu ‘anh ħaçan İbn Mülcem’i görse ‘Amr bin Ma‘dikereb beytini oķurdı ki Ķays bin Mesūᅅ ħaķķındadır, ol beyt budur:

Şi‘r:

⁹⁵⁰“Ey müminler, müsleden sakının...” Konu hakkındaki hadisler iĉin bk. *Hadislerle İslām*, 4/485.

أُرِيدُ حَيَاتَهُ وَ يُرِيدُ قَتْلِي

عَذِيرَكَ⁹⁵¹ مِنْ خَلِيكَ مِنْ مُرَاد⁹⁵²

‘Alī’ye rağiya’llāhu ‘anh ke-enne sen anı bilürsin ve diledügi nesneyi bilürsin anı katl eyleseñe, dinildi. ‘Alī kerrema’llāhu vechehu “Ben kätilümi nice katl iderüm.” didi. Ve kabri hafı ve gürı habı olan imāmlaruñ evveli ‘Alī’dür. Ve ‘inde’l-ba’z emr-i hilāfet Benī Ümeyye’ye olacağın bilüp vaşıyyet eyledi ki kabr-i şerīfini hafı vü habı eyleyeler. Ve kabrinde ihtilāf vardur ba’zılar cāmi’-i Kūfe zāviyesindedür, dir. Ve ba’zılar, Kūfe’de olan kaşru’l-imārdadur, dir. Ve ba’zılar Baķı’de, dir. Bu kavil ba’iddür. Ve ba’zılar, Necef’de hālen bu günde ziyāret olınan Meşhed’dedür, dir. Ve İbn Hāllikān eydür ki Hārūnu’r-Reşid bir gün av kovarken ‘Alī rağiya’llāhu ‘anh kabrine varur. Parsları bir şikāra şalar, şikār ‘Alī’nüñ kabrine varur, parslar dağı kabre varurlar, şikāra içdām idemezler. Hārūn ta’accub eyler. Ehl-i hibreden bir er gelür. Reşid’e “Eger ben seni ‘ammuñ ‘Alī bin Ebī Tālib kabrine delālet idersem (B 86b) bana ne vardur?” dir. Reşid “Ziyāde kerem ü ihsān iderüm.” dir. Ol er “Bu ‘Alī kabridür.” dir. Reşid (A 118b) aña “Neden bildüñ?” dir. Ol kimse “Babam ile gelüp ziyāret iderdük ve babam Ca’fer-i Şādık ile bunu ziyāret iderlerdi. Ve Ca’fer-i Şādık babası Muḥammed Bākır ile ziyāret iderlerdi ve Muḥammed Bākır babası babası ‘Alī bin Hüseyn ile ziyāret iderlerdi ve ‘Alī babası Hüseyn ile ziyāret iderlerdi ve Hüseyn rağiya’llāhu ‘anh bunlara kabr-i ‘Alī bunda olduğın bildürmişdür.” didi. Hārūnu’r-Reşid emr eyledi ol yeri taḥcīr eyleyeler, taḥcīr eylediler. Reşid emriyle olan ol qonılan esās ve temeldür, soñra ebniyeyi ziyāde eylediler. Ve Hārūnu’r-Reşid yüz toḫsan üç tārīhinde Cumāde’l-uḫrānuñ üçünde sebt gicesinde Tūs’da vefāt eylemişdür, raḫmetu’llāhi ‘aleyh. Kırk dört veyā kırk beş sene mu’ammer olmuşdur ve yigirmi üç sene ve bir ay ve ‘inde’l-ba’z ancak yigirmi üç sene ḫalife olmuşdur. Ve mevlidi Rey’de vāķi’dür. Ḥalife olduğundan vefātına dek her gün her gice yüz rek’at namāz kılırdı ve her gün kendünüñ ḫāliş mālından biñ dirhem taşadduḫ iderdi. Ğāzī vü bahādır, şecā’atde aḫrānı nādir, aḫ beñizlü, uzun boylu, ‘ulümü eyü bilür bir pādişāh idi. Ve İbn Hāllikān eydür: ‘Alī’nüñ kabrini izhār eyleyen ‘Aḫdü’d-devle’dür

⁹⁵¹ ‘Azīr ‘ayn-ı mühmele ve zāl-i mu’ceme ile emīr vezni üzre fa’ıl be-mā’ nī-i fā’ ildir. ‘Azīrake min-fulānin dirler rā’-i mühmelenüñ naşbıyla *helumme ve hāti men ya’zīruke minhu bel yulevvimuhu ve lā-yulevvimuke* ma’ nāsına ve *men ‘azīrī min-fulānin* dirler. Fülānuñ emrinde beni kim ma’zūr dutar anı melāmet eyleye, beni melāmet eylemeye ma’ nāsına. *Şerḫü’l-Ġarībeyn* ve *Şiḫāḫ* ve *Ḥalāş-nām* kitāb ve lügātlerde böyledür.

⁹⁵² “Ben onun yaşamasını istiyorum, o beni öldürmek istiyor. Dostunun muradından kim seni mâzur tutar?”

ve Meşhed'i ma' mür eyledi ve anda defn olunmasın vaşiyet eyledi. Ve kabri-i 'Alī'de ihtilāf vardır hālen Meşhed'de kabri-i 'Alī diyü ziyāret olunan kabir Muğire bin Şu' be ve Şekāfi'dür, dinilür. Ve (A 119a) cümle aqvālūñ aḥseni 'Alī raḍiya'llāhu 'anh (B 87a) Kūfe'de kaşru'l-imārede medfūn olmağdur. Ve 'Aḫudü'd-devle Büveyh oğlıdur üç yüz yetmiş iki tārīhinde şehr-i Zi'l-ḥiccede vefāt eylemişdür. On bir ay ve kırk tokuz sene mu'ammer olup muhtaşar olduğda “مَا أَعْنَى عَنِّي مَالِيَةَ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَةَ”⁹⁵³ āyetini tekrār iderdi⁹⁵³ tā ölünceye dek bunu oğurdı. Ve öldükde mevtini ketm eylediler, Bağdād'da Dārü'l-Memleke'de defn eylediler, andan şoñra mevtini izhār idüp kabrinden çıkarup vaşiyeti üzre 'Alī bin Ebī Tālib raḍiya'llāhu 'anh meşhedine iletüp defn eylediler. Ve İbn Mülcem yoldaşı Bürek, Mu'āviye raḍiya'llāhu 'anh ḥazretini evrākinden urup ırk-ı nikāhı kesdi, artık Mu'āviye'den evlād gelmedi. Aḫz olındukda “Emān ve saña beşāret olsun, bu gice 'Alī katl olındı.” didi tā 'Alī'nüñ ḥaberi gelmeyince anı alıḳodı. 'Alī katl olınduğı ḥaber geldükde Mu'āviye bunuñ⁹⁵⁴ elin ve ayağın kesdi ve ıtlāk eyledi. Varup Başra'ya dāḫil olup Başr[a]'da oğlı doğdı, Ziyād ibn İbnihi. Mu'āviye'nüñ oğlı ve kıızı olmaz bunuñ mı oğlı olur diyü katl eyledi. Ve ammā İbn Bekr ki ol and eyleyenlerden biridür, 'Amr bin el-'Āş'ı gözledi. Ḥikmet Ḥuzā'nuñ, 'Amr'uñ ḳarnı ol gice ağırmış, şabāḥ namāzına çıkamaz. Benī Temīm'den Ḥārice-nām bir kimesne imām olup anı 'Amr kıyās idüp İbn Bekr urup (A 119b) katl ider. Ve aḫz olunup 'Amr bin el-'Āş ḳatına iledürler, görür ḥalk 'Amr'a ḥiṭāb itdüklerinde imāre ve beglik ile ḥiṭāb iderler. “Ben 'Amr bin el-'Āş'ı katl itmedüm mi?” dir. Aña dirler ki “Sen Ḥārice'yi katl eyledüñ. 'Amr bin el-'Āş degüldür urduğüñ.” dirler. “Benüm murādum 'Amr idi Ḥaḳ te'ālānuñ murādı Ḥārice imiş.” dir. 'Amr bin el-'Āş onı daḫı katl ider. Ve *ezz* fetḫ-i elif ve teşdīd-i zā-ıla kındırmağdur iğrā' gibi ki sükūn-ı ğayn-ı mu'ceme ile bāb-ı if'āldendür ve tehyīc gibi bāb-ı tef'ilden Kelāmu'llāhi'l-a'lā'da “أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَّرُّهُمْ أَزًّا”⁹⁵⁵ vāḳi'dür. Tuğrīhim ile tefsīr olınmışdur. Ya'nī “Biz şeyāṭini kāfirler üzre gönderdük ve küffār üzre musallaṭ eyledük, anları 'işmet eylemedük şeyāṭin kāfirleri ma'şiyet ü günāh üzre kındırmağla kındırurlar ve iğrā' u taḫrīz iderler.” dimekdür.

Nazm:

⁹⁵³“Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. Saltanatım da yok olup gitti.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hakka 69/28-29.

⁹⁵⁴Burada B nüshası bitmiştir.

⁹⁵⁵“Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?” *Kur'ân-ı Kerīm*, Meryem 19/83.

Tavuk ümmü ihdî ve ‘işrîn olupdur
Hem ümmü’l-velîd ayrılana di müfrez

Şerh:

Ümmü ihdî ve ‘işrîn tavuk künyetidür feth-i vāv-ıla emîr vezni üzre olan *ümmü’l-velîd* gibi decâce ma‘ nāsına ki dāl’da harekât-ı şelāse ile. Ve decâce tavuğuñ erkek ve dişisine ıtlāk olunur. Anda olan hā baṭa ve ḥamāmede olan hā gibi te’nîş için degüldür, belki vahdet içündür. Bir tavuğa decâce ve birkaç tavuğa decác dinilür. Ve tavuğa (A 120a) decâce dinilmek iqbāl ü idbār eyledüğüçündür. *Deccü’l-ķavm* dinilür kaçan ķavim adımların yakın alup yap yap yürüseler veyāḥud iqbāl ü idbār iderek yürüseler. Tavuk daḥı yürüdükde yap yap eyler ve yürür, yine girüye çekilür ve adımların yakın alır. Ve ümmü ḥafşa ve ümmü ca‘ fer ve ümmü nāfi‘ tavuk künyetlerindendir. Ve tavuğuñ emr-i ‘acîbindendir ğayrı yırtıcılar yanından geçse korkmaz ammā çaķaldan ziyāde korkar. Çaķal yanından geçse tavuk ṭam veyā ağaĝ veyā dīvār üzre olsa kendüsin üzerine bıraĝur. Ve tavuk kaçan ķoca olsa yumurdasınuñ şarusı olmaz ve böyle olsa ol yumurdadan yavrı ḥalk olunmaz. Ve tavuk kılet-i nevm ve uyku azlığıyla vaşf olunur ve tîz uyanur. Uyuması ve uyanması nefesüñ ḥurūcı ve rücū‘ı kadardur, dinilür. Ve böyle olması ziyāde korkaķ olduğıçündür. Ve tavukda ḥilenüñ çoĝı yer üzre uyumamaķdur belki yüksekde uyur. Ve tavuğuñ yavrisı kāsıyen ü kāsıben yumurdadan çıkar ve maķbül ü zarîf, serî‘ u’l-ḥareke çıkar, anası çağırduķda icābet ider. Üzerinden eyyām u rüzgār geçdükçe bön ve ‘aķılsız olur ve güzelliĝi eksük olur ve ḥumķ u ķumḥ ve ĝirkinliĝi artar. Yaşadukça her eyüliĝi zıddına döner, giderek bir ḥāle varur ki ancak boĝazlamaĝa ve ötmeĝe yarar olur. Ve yumurda içinde (A 120b) olan yavrı ḥorūs mıdur tavuk mıdur bilmenüñ ṭarîķi budur ki yumurda müstedîre ve degirmi ve ‘arîzatü’l-eṭrāf olsa ya‘ nî eṭrāfi yaşşı olsa içinde olan erkekdür. Ve eger yumurda degirmi olmayup uzun ve eṭrāfı muḥaddar olsa ol yumurdadan dişî çıkar. Ve yumurda gāḥî ḥıẓn ve gāḥî zıbl ve fuşķı ve bunlara beñzer nesnelerde defn olunmaĝla çıkar. Ve ba‘zı tavuk olur ki günde iki def‘a yumurdlar. Ve tavuk cemî‘ senede yumurdlar illā iki ayda yumurdlamaz ki ol kışda olur. Ve yumurda on günde tamām ḥalk olunur ve yaradılır. Ve yumurda çıkduķda kışr ve ķabuĝı yumuşak olur havā aña irişince bek ve yābis olur. Ve yumurdanıñ şarusı ve aķı aralarında bir incecik kışr vardır aña ķamîş dinilür ve anuñ üzerinde bir bekçe kışr daḥı vardır, şarusı ṭoñmuş kana beñzer, yavrı göbeginden andan ĝıẓā alınur. Nitekim ana ķarnında olan uşak göbeginden ḥayıẓ kanından ĝıẓā alınur. Ve gāḥî bir yumurdada iki şarı olur, kaçan tavuk

altında ursa iki yavru ol yumurdadan çıkar. Ve yumurdalaruñ ađzā ve eltafi, arusı çok olandır. Ve ęizāda yumurdalaruñ eğalli ve azreki orūssız tavuğlar yumurdasıdur. Bu mađūle yumurdadan yavru çıkmaz ve ay eksilmege başladuğda āhirine dek olan yumurdadan ekřeriyā yavru çıkmaz. Ay evvelinden bedir olıncaya dek olan yumurdadan (A 121a) yavru çıkar. Ve yavrınuñ erkegi dişisinden fark olınmak minķārından ta‘lik ile olur. Minķārından aşalar, eger areket iderse erkekdür eger sākın olursa dişidür.

‘**Acıbe:** Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik-nām alıfe yimege ariř idi. attā andan eřyā-yı ęaribe nađl olunur. Onlardan biri budur ki, ęünlerden bir ęün řabāh yimeginde kırık dāne biryān olmuş tavuğ ve kırık yumurda ve seksen dōrt bōgrek yağıyla ve seksen cerdeğa ya‘nī rağif ve girde didükleri etmegi yir. Andan řoñra sofra getürür ve ‘āmmē içün olan envā‘-ı ni‘amı ihzār iderler ve dōřerler. Cümle sofrada oturan kimesnelerle yir. Ve bir ęün dağı kendü büstānına yārānıyla girer. Büstancıya emr ider, her cins fevākıhden ve řimārdan dūřürür, öñüne getürür. Yanında olan yārān doyar, Süleymān yine tiz tiz yimekte. Andan řoñra bir biryān uzı ister, getürürler bi’t-tamām uzıyı yer. Andan řoñra meyveye başlar tiz tiz yir. Andan řoñra iki dāne tavuğ getürürler biryān olmuş, anı da yer. Andan řoñra meyveye başlar tiz tiz yer. Andan řoñra bir anađ ki içinde bir adam oturur, sükker ve yađ ve sıvık ile olu öñine orlar. Ađa  anađ içinde olanuñ cümlesin yer. Andan řoñra büstāndan çıkup dāru’l-ilāfete gider, öñine sumāt getürürler. Ařlā ve ađā yimek yimesinde bir eksügi olmaz. Sumāt aldırıncaya dek elin sumāt ve sofradan ekmez. Ve bir sene acc-ı şerife gider, Tā’if-nām mekāna gelür. (A 121b) Yedi yüz enār ve bir uzı ve altı tavuğ ve bir mekkūk urı üzüm yir. Ve dirler ki marāz-ı mevtine sebeb bir ęün dōrt yüz yumurda ve sekiz yüz incir ve dōrt yüz bōgrek yağıyla ve yigirmi tavuğ Mercidābık’da yir ve mađmūm olur ve ummā ‘askeri içinde fāř olur. Ve Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik tuğmeden mevte irişür ve fevt olur. Ve Süleymān arındaşı Velid bin ‘Abdi’l-Melik’den řoñra alıfe olmuşdur. Ve Dimāřık’da olan Cāmi‘-i Emevī ‘imāretini itmām eylemişdür. Ve ol cāmi‘e dōrt yüz şanduğ dīnār arc olınmuşdur. Her şanduğda yigirmi sekiz biñ dīnār ve kırmızı var-ıdı. Ve bir arındaşı Mesleme ibn ‘Abdi’l-Melik’dür, anı Rūm ęazāsına göndermişdür. ođsan yedi tārīhinde Mesleme dağı oşantıniyye’ye dek varur ve anda münāzele eyler. Ve yüz yigirmi biñ ‘asker ile İslāmbol’a varur. Ve Süleymān be-ĝāyet ‘ādil ve ađka ā’il, fuđarāya terađđümde kāmil bir pādiřāh idi. Bir ęün bir er řekvāya girer “Yā emire’l-mü’miñin enředūke ve’l-ezān.” dir. Süleymān “Enředūka’llāh ma‘nāsın bilürüm ammā ve’l-ezān ne dimekdür?” dir. Ol

kimse “Kelām-ı Kādīm’de “فَادَنَّ مُؤَدَّنٌ [بَيْنَهُمْ] 956 أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ” dir. 957 Süleymān “Saña olan zulüm nedür?” dir. Ol kimse “Senüñ fülān ‘āmilüñ fülān yerde olan zay‘amı galebe idüp aldı.” dir. Süleymān fi’l-ḥāl tahtından iner ve bisāṭı kaldırur ve yañağını yere qor “Va’llāhi yañağımı yerden qaldurmazam tā anuñ zay‘asını (A 122a) virmesine nāme yazılmayınca.” dir. Tā nāme yazılmaya yañağını yerden qaldurmaz Hāḳ te‘ālā qorqusından. Raḫmetu’llāhi ‘aleyhi raḫmeten vāsi‘aten. Ve Haccāc-ı zālīm zindānından üç yüz biñ maḫbūs ıtlāḳ eylemişdür kimi er ve kimi ‘avrat. Ve ba‘zılar Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik zātü’l-cenbden ölmüşdür, dirler. Toḳsan toḳuz tārīhinde māh-ı Şaferüñ onuñda vefāt eylemişdür. Otuz toḳuz yaşında ve ba‘zılar qatında kırq beş yaşında āḫirete intikāl eylemişdür. Ve iki sene sekiz ay ḫalife olmuşdur.

Fā’ide: Bir kimse çok yimek yise tuḫme vü imtilādan qorḳsa eliyle qarnına mesh eylesün ve bunı disün: El-leyletu leyletu ‘idī ve raḫiya’llāhu ‘an seyyidī ebī ‘Abdi’llāhi’l-Ḳuraşī.⁹⁵⁸ Üç def‘a böyle eyleye aña ol yimek zarar eylemez. Ve mücerreb ü ‘acibdür diyü ba‘z-ı ‘ulemādan İmām Demīrī böyle zıkr eylemişdür.

Fā’idetü Uḫrā: Bir ‘avrat Şeyḫ ‘Abdü’l-Ḳādir-i Geylānī ḫazretine oḫlan getürür ve “Yā şeyḫ bu oḫlumñ göñli saña ziyāde müte‘allıḳ olmuşdur. Ben oḫlumda olan ḫaḳḳumdan çıḳdum oḫlumı saña virdüm.” didi. Şeyḫ oḫlumı qabül eyledi ve mücāhede vü riyāzete ve sülük-i tarīḳe emr ider. ‘Avrat bir gün oḫlını görmege girer, oḫlumı şararmış ve arıḳ ve açlıḳ ve uyumamaḳdan beñzi müteḡayyir olmuş bulur ve arpa etmegini yir görür. Ve ‘avrat şeyḫe gider, şeyḫ öñinde bir çanaḳ görür içinde tavuḳ kemüḡi var. ‘Avrat şeyḫe “Yā şeyḫ, sen tavuḳ yirsin oḫlum arpa etmegini yir.” dir. Şeyḫ ‘Abdü’l-Ḳādir-i (A 122b) Geylānī mübārek elini ol kemükler üzre qoyup “Çürük kemükleri iḫyā iden Allāḫ izniyle qalk.” dir, fi’l-ḥāl bir tavuḳ endāmı tamām olduḡı ḫālde çağırur ve qalkar. Şeyḫ ol ‘avrata “Senüñ oḫluñ böyle olduḡı vaḳit istedüḡini yisün.” dir.

el-Hüküm: Tavuḳ yimek ḫelāldür, zīrā ṭayyibāt ve pāklardandır. İbn Ömer raḫiya’llāhu ‘anh rivāyet ider ki Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem qaçan tavuḳ yimek dilese tavuḡı birqaç gün baḡladurdu, andan şoñra yirdi.

⁹⁵⁶[بَيْنَهُمْ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

⁹⁵⁷“O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti (zalimlere!)’ diye seslenir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/44.

⁹⁵⁸“Bu gece bayram gecesini Allah, efendimiz Ebû Abdullah Kureşî’den razı olsun.”

Fā' idetü Uḥrâ: “فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ . وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ . وَحَمَلْنَاهُ“⁹⁵⁹ āyetleri yazup baġlu olan boynına aşşalar nāfi' ola. Ve İbn Vaḥşiyye kavli üzre kaçan yılan ışırdığı yer üzre tavuġ dimāġını osalar bi'l-hāşşa ibra' eyleye ve şaġalda. Ve azvīnī eydür, tavuġı on dāne a şoġan ve bir avu simsim-i muaşşer ile bişürseler tā mūherrā ola, andan şoñra etini yiyüp şuyını içseler bāhı ve cimā' ı ziyāde ve şehveti aviyye eyler. Ve tavuġ etin yimege mūdāvemem niris ve bevāsīr īrāş ider ve getürür. Ve tavuġ ursaġında bir taş bulunur, ol taş maşrū' üzre baġlasalar şaġalur ve ādem üzre aşşalar cimā' ı ziyāde itdürür ve yaramaz gözi andan def' ider ve uşaq başı altında onılsa uyurken ormaya. Ve kaçan (A 124a) ara tavuġ ödiyle zeker tīlā olinup er kişi istedüġine cimā' eylese kendüden şoñra aña kimse irişmeye. Ve eger ara tavuġuñ iki gözi ve ara kedinüñ iki gözi alınıp urudup döġüp göze bunlarla sürme çekilse bunu iden rūḫāniyyūnı göre ve su'āl eylese diledüġi nesneden aña haber virilür. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri. Ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'l-Bārī.

et-Ta' bīr: Bir kimse düşde tavuġ boġazlasa bir cāriyeye itizāz eyleye. Ve bir kimse düşde tavuġ şayd eylese vilāyete ve ḫükūmete iriše ve māl-i heyyine iriše. 'Acem'den bir kimse tavuġları veyā pilileri bir yerden bir yere sürilür görse onlar seby ve esīrlerdür. Ve eger tavuġlar ve tāvuslar evinde öter görse düş şāḫibi ehl-i fücūr olduġına delālet ider. Ve tavuġ rişi düşde māldur ve tavuġ yumurdaları 'avratlarla ta' bīr olinur. Kelām-ı adīm'de “كَانَهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ” eger 'avratı yüklü vāi' dür. Ve elinde bir yumurda görse⁹⁶⁰ olsa ız toġura eger ergen ise evlene. Ve eger düşde iġ yumurda yise ḫarām māl yiye. Ve pişmiş yumurda ḫelāl rızıdur raḫmet ile. Ve yüklü 'avrata abuġı soyulmuş yumurda virilse ız toġura. Ve tavuġ bilileri evlād-ı zinā ile ta' bīr olinur. Ve eger yumurdanuñ abuġın şoyup aın yise ve şarusın yabana atsa düş gören kefen şoyucıdur. Bir kimse böyle düş görür İbn Sīrīn'e gelür İbn Sīrīn “Sen kefen şoyucısın.” dir. (A 124b) İbn Sīrīn'e “Nerden alduñ didiler. “Beyza ve yumurda abirdür ve şarusı cesed ve gevdedür ve aı kefendür. Meyyiti biraġur ve kefenden yir.” didi. Ve bir 'avrat gelüp “Yumurdamı aġalar altında odum bililer ıkarurken düşde gördüm.” didi. İbn Sīrīn ol 'avrata “Allāh'dan

⁹⁵⁹“Biz de göġün kapılarını dökülürcesine yaġan bir yaġmurla açtık. Yeryüzünü pınar pınar fişkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti. Biz Nūh'u ivilerle perinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik. Gemi, inkār edilen kimseye (Nūh'a) bir mükāfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Kamer 54/11-14.

⁹⁶⁰“Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Saffat 37/49.

korķ. Rızası olmaduğı yerde erleri ve ‘ avratları durđurursun ve anları bir yere gtrrsin.” didi. İbn SİRİN’e muřāhibleri ‘ avratı kızı eyledün, bunu ne yerden alduñ yā Muħammed?” didiler. İbn SİRİN “Haķ celle ve ‘ alā mnāfıķları ĥuřuba teşbih eyleyüp ⁹⁶¹كَأَنَّهُمْ حُشْبٌ مُسَدَّدَةٌ” dimişdir, yumurdalar nisā ve ‘ avratlar ve ĥuřub mfsidler ve ferāriĉ ve piliĉler evlād-ı zinādur.” didi. Ve tavuķ düşde zelile v ĥor ‘ avratlardur ve tavuķ piliĉleri veled-i zinādur ve gāhī olur ki tavuķ zāt-ı evlād ve oğul uřaķ řāhibesi olan ‘ avrata delālet ider. Ve tavuķ düşde ĥasta üzre gezmek řiĥĥat  ‘ āfiyete delālet ider. Ve tavuķ yavrıları düşde şerr  mevt  nekddr. Ve şağ adam üzre gezmeleri ĥastalıķdan korķulur ki anlara ol marazda iĥtiyāĉ ĉekile. Ve gāhī olur ki hmm  ĥmm zevāline delālet ider. Ve gāhī düşde tavuķ görmek ĥamķā’  ra‘ nā’ ‘ avrata delālet ider ki cemāl ve ĥizmetkār ve srriyye⁹⁶² řāhibesi ola. Kezā fi-*Ĥayāti’l-Ĥayevān* li’d-Demīri ‘ aleyhi raĥmet’l-Bārī ve fi-*Kitābi’t-Ta’bir* li-İbn Ğannām ‘ alā-m’ellifihī raĥmetu’llāhi’l-‘ Allām.

Ve **müfrez** zamm-ı mīm ve skn-ı fā ba‘ dehu rā’-i mühmele (A 125a) ile ayrılan ve ayırup başkaca ĥonılan nesnedür *efraztu eş-şey*’e dinilür bāb-ı if’ ālden, *ben bir nesneyi ‘azl eyledüm ve ayırdum* diyecek yerde ‘azeltu eş-şey’e ‘an-ĥayrihi ve miztehu ma‘ nāsına. Ve **ferz** ki slāřiden maşdardur ve ĉarb vezni üzredür *ifrāz* gibi müte‘ addidr *ufrz* ki zamm-ı elifle ki muşaddaradur, bundandur.

Nazm:

Eb menķale v eb maşş atdur

Eb mdrık atdur ĥıřa kimse ĥaĥmez

řerĥ:

Eb menķale feth-i mīm  ĥāf ve mā-beynlerinde nn-ı sākine ile merĥale vezni üzre atdur feth-i mīm ve řād-ı mühmele v müşeddede ile olan **eb mařř** gibi ve zamm-ı mīm ve skn-ı dāl-ı mühmele ve kesr-i rā’-i mühmele ile olan **eb mdrık** gibi. Zıkr olınanlar knyetdir, ata dinilür **feres** gibi. Ve **feres** atdur müzekker  m’enneşe itlāķ olunur. Ferrā’ ve İbn Cinnī m’enneşinde *fereše* dinilür, dirler. Ve **feres** tařĥiri *füreys*dir müzekker olıcaķ, m’enneşinde dinilmez illā *freyse* dinilür. Hā ile cem‘i *efrās* gelür ef’ āl vezni üzre ve *frs* gelür zamm-ı fā-ıla. Ve ata binen kimseye *fāris* dinilür. Ve *fāris* cem‘i

⁹⁶¹“...Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Mnāfıķn, 63/4.

⁹⁶²**Srriyye** zamm-ı sīn-i mühmele ve teřdīd-i rā’-i mühmele v meksre ile zrriyye vezni üzre şol cāriyedr ki mevlāsı aņı başka evde sākın eylemiş ola.

fevāris gelür, ‘alà-ğayri’l-kıyāsdur ve şāzıdur. Zīrā fevā’ il, fā’ ilet cem’ idür dāribet cem’ i dāvārib geldügi gibi veyā fā’ il cem’ idür. Kaçan şıfat olsa hā’iz ve havā’iz gibi veyāhud ādemiyyūndan ğayrınıñ cem’ i ola cemelun bāzılun, cimālun bevāzılun ve cemelun ‘ādīyetin ve cimālün ‘avādīyetin ve hā’itun ve havā’itun gibi. Ve ammā müzekker, lā-ya’kılda fā’ il fevā’ il üzre (A 125b) cem’ olmaz illā nevākis ve hevālik ve fevāris ki müfredleri nākis ve hālik ve fārisdür. Nākis nevākis üzre cem’ olmağ zararēt-i şı’rde vāki’ olduğıçündür. Ve hālik hevālik üzre cem’ olmağ meşelde hālikun fi’l-hevālik vāki’ olmağla aşıł üzre cārī olmışdur. Zīrā ğayrıda gelmeyen emşālde gelür. Ve *fāris fevāris* üzre cem’ olmağ mü’enneşde olmamağın iltibāsdan havf olmaduğıçündür. Ve at ve katır ve eşek üzre binen kimesneye *fāris* dinilür. Ammā ‘Ammāre bin ‘Aqıl katında dinilmez, katıra binen kişiyeye bağğāl ve eşege binene hammār dinilür *fāris* dinilmez. Kavlı-i evvel üzre sā’ irūñ kavlı vāki’ dūr.

وإني امرؤ للخيل عندي مزية
على فارس البرذون أو فارس البغل⁹⁶³

Kezā fi’ş-*Şihāh* li’l-Cevheri ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Bārī. Ve at cümle ḥayvānlardan insāna eşbehdür kerem ü şeref nefis ü ‘uluvv-ı himmetde. Ve at evvel vahşī idi, insāna muṭi’ ü münkād olmazdı. Evvel zelil ü ḥor kılıp ata binen İsmā’ il peygamberdür -‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām- diyü ‘Arab za’ m u zann ider. Ve ba’zı at vardur ki mādāmki üzerinde adam ola kaçanmaz ve terslemez ve ba’zı at vardur ki şāhibinden ğayrısın bindürmez. Bu faķir-i ḥaķir-i keşirü’t-taķşirde bir siyāh at var-ıdı, faķirden ğayrısın bindürmezdi. Biñ on tārīhinde maḥmiyye-i Kōnstantīniyye’ye vardum sarāy-ı ‘āmir-i pādīşāhīde olan ağalardan biri istedi, eyerleyüp virdüm. Binmege ikdām-ı tām eyledi, yanına varduğça depdi, bindürmedi. At be-ğāyet şirīn ü raķķās u mu’allem idi, almağā ṭālib oldılar (A 126a) āḥir bindürmedüğüçün yine faķire teslim eylediler. Ve Süleymān peygamberüñ -şalla’llāhu ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh- zevātu’l-ecniḥa ve қanatlu atları var-ıdı. Ve at iki dürlüdür; biri ‘atīķ ve biri birzevndür. Birzevnüñ kemükleri at kemüğinden a’zam ve büyük olur ve yüki çok götürür; ammā ‘atīķ atıñ kemükleri eşlab ve pek olur ve birzevnden esra’ u tiz olur. Birzevn kesr-i bā ve fetḥ-i zāl-i mu’ceme ile cirdaḥl vezni üzre sīsāne didükleri bārgir atdur ki aña miḥmerr ve hecīn daḥı dinilür. Ve miḥmerr kesr-i mīm ve sükün-ı hā’-i mūhmele ve fetḥ-i mīm-i şāniye ve rā’-i mūhmele

⁹⁶³“Ben at sahibi biriyim, bu durum beni beygir ve katıra binen karşısında üstün kılar.”

vü müşeddede iledür. Ve hecîn cîm-ile emîr vezni üzredür. Ve ‘atîk at iki başdan ‘Arab olandur, vech-i tesmiye ‘uyûb u noķşāndan ķurtulduđıçündür. Her nesnenüñ hıyār ve eyüsine ‘atîk dirler. Ve Ka‘be-i Mükerrerme‘ye ‘Atîk dinilür ķullıķ ‘ayıblarından ķurtulduđıçün. Zîrā mülük-ı cebābire ve zālimlerden kimse Ka‘be‘ye mālîk olmamışdır. Ve Ebū Bekr-i Şiddîķ’a -radiya’llāhu ‘anh- ‘Atîk tesmiye olınmak be-gāyet hüsñ ü cemālinden ötüridür. Veyāhūd Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ebū Bekr’e “انت عتيق الرحمن من النار”⁹⁶⁴ didüğiçündür. Ve ‘inde‘l-ba‘z anasınuñ evlādı yaşamazdı, Ebū Bekr yaşadıkda ve diri olduğda anası aña ‘Atîk tesmiye eylemişdür, zîrā mevtden āzād olmuşdur. Ve ĥadîş-i şerîfde “ان الشيطان لا يقرب صاحب فرس العتيق ولا داراً فيها فرس عتيق” vāķi‘ olduğu ve Faħr-i ‘Ālem böyle buyurduğını Zemaħşerî (A 126b) *Keşşāf* da ve *Tefsîr-i Teysîr* şāhibi sūretü‘l-Enfāl’de “وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ”⁹⁶⁵ āyetinüñ tefsîrinde yazarlar. Ve bir ĥadîş-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “ان الشيطان لا يخبل في دار احد فيها فرس عتيق” dimişdür. Ya‘nî “Şeytān feres-i ‘atîk şāhibine yakın olmaz ve feres-i ‘atîk olduğı eve girmez.” dimekdür. İbn ‘Abdi‘l-Ber, *Temhîd* adlu kitābda feres-i ‘atîk bizüm ķatumuzda fārih olandur, dir. Ve şāhibü‘l-‘Ayn, feres-i ‘atîk sābık olandur, dir. Fārih fā ve rā‘-i mūhmele ve hā-ıla yorğa olan tavadur ki binen kimseye zaħmet eylemez ve sābık ilerü giden atdur. Ve ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden Mu‘āviye bin Hudeyc, İbn Dükkî‘den istimā‘-ıla rivāyet ider ki Ĥazret “ ما من فرس عربيّ إلا يُؤدّن له كلّ يرم بدعو نين يقول : ” اللهم كما خولتني من خولتني فاجعلني من أحبّ ماله وأهله إليه ” dimişdür. Ya‘nî “Bir ‘Arab atı yokdur illā aña her gün iki du‘āya destür virilür. Ol at du‘āsında dir ‘Yā Rab nitekim beni memlūk ķılduđına memlūk ķılduñ, beni en sevgilü mālından ve ehlinden aña sevgilü ve ziyāde maħbûb ķıl.” Ve yine Mu‘āviye bin Hudeyc eydür: Mışır fetħolduđda her ķavmüñ anda merāğası var-ıdı ki atların ol merāğada yuvaladurlardı. Mu‘āviye Ebū Zerr yanından geğer, Ebū Zerr’i görür atını merāğada yuvaladur. Ebū Zerr’e selām virüp “Yā Ebā Zerr bu at nedür?” dir, Ebū Zerr “Bu bir atdur ki ben bunu zanneylemezem illā müstecābü‘d-da‘ ve zann iderüm.” dir. Mu‘āviye “At du‘ā (A 127a) eyler mi ve du‘āsı ķabül olur mı?” dir. Ebū Zerr “Ne‘am, bir gice yokdur ki at anda Rabbine du‘ā itmeye. Ve dir ‘Yā Rabbî beni ādem oğlanına müsahħar ķılduñ ve rızķımı anuñ elinde ķılduñ. Yā Rabbî imdi beni aña ehlinden ve oğlından sevgilü ķıl.’ dir.” didi. “Ve kiminüñ du‘āsı müstecāb olur ve

⁹⁶⁴“Sen Allah’ın cehennemden āzat ettiği kimsesin.” Tirmizî, *el-Cāmiu‘l-Kebîr, Sünen*, thk. Beşşar Avvad Mahmud (Beyrut: Dāru‘l-Garbi‘l-İslāmî, 1998), 6/57.

⁹⁶⁵“...ve savaş atları...” *Kur‘ān-ı Kerîm*, Enfāl 8/60.

kiminüñ olmaz. Benüm bu atum müstecābü'd-da' vedür bilürüm." didi. Ve Mu'āviye babası Hudeyc zamm-ı hā'-i mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve cīm-iledür. Ve *hecīn* emīr vezni üzre at ve ādemde babası 'Arab anası ğayrıdan olandır. Ve *muḳrif*⁹⁶⁶ zamm-ı mīm ve sükūn-ı kâf ve kesr-i rā'-i mühmele ve āhirinde fā-ıla anası 'Arab babası ğayrıdan olan at ve ādemdür, *hecīn* 'aksidür. Ve *felenḳas*⁹⁶⁷ feth-i fā ve feth-i lām ve sükūn-ı nūn ve feth-i kâf ve sīn-i mühmele ile *muḳrif* gibidür. Ebu'l-Ġavṣ, *felenḳas* babası mevlâ ve anası mevlât olanlardur, dir. *Dīvānu'l-Edeb*'de *felenḳas* iki veyâ üç cāriyeden toğan kimsedür, dir. *Ḳāmūs*'da babası mevlâ anası 'Arabıyye veyâ ebevānı 'Arabī ceddētānı cāriye veyâ anası 'Arabıyye babası ğayrı veyâ anası ve babası mevlâ olandır, dir.

Fā'ide: Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Sevād bin el-H[ā]riş bin Zālīm-nām A' rābīden Murteciz adlu bir at şatun alur, aḳçe ve bahāsın virmek için Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yürür, A' rābī ardınca giderken hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sür'atle gider, A' rābī eğlenür. Birḳaç kimse Faḫr-i 'Ālem ol atı şatun alduĝın bilmezlerdi, müsāveme eylediler. Ve atı şatun almaḳ istediler A' rābī "Bu atı şatun alursañ (A 127b) al ve illā şatdum." didi. Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "Atı baña şatmaduñ mı?" didi. A' rābī "Şatmadum." diyü yemīn eyledi ve "Şāhid getir." didi. Sābit oĝlı Hūzeyme "Ben şehādet iderüm." didi. Faḫr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aña "Sen hāzır mıyduñ?" didi. Hūzeyme "Yok." didi. Faḫr-i 'Ālem "Nice şehādet idersin?" didi. Hūzeyme "Atam ve anam saña ḳurbān olsun, gökde olan haberlerde ve ḳıyāmetde olacaḳ haberlerde seni taşdıḳ iderüm, bu atı şatun alduĝına taşdıḳ eylemez miyüm?" didi. Faḫr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "إِنَّكَ لَدُو الشَّاهِدِينَ يَا حُرَيْمَهُ" didi. Ve Hūzeyme'nüñ şehādetin iki er şehādeti yerine ḳıldı. Ve Faḫr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "مَنْ شَهِدَ لَهُ حُرَيْمَهُ أَوْ شَهِدَ عَلَيْهِ فَحَسْبُهُ" didi, ya' nī "Bir kimsenüñ ki fā'idesine veyâ zararına Hūzeyme şehādet eyleye ol kimseye kāfīdür, yeter."

Fā'ide: Hūzeyme düşde hāzret-i Resūl'üñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- alnı üzre secde eyledüĝin görür. Hāzret'e gelüp düşi añar. Hāzret arḳası üzre yatur, Hūzeyme gelüp mübārek alnıñ üzerine secde eyler.

⁹⁶⁶ *Muḳrif* muḫsin vezni üzredür.

⁹⁶⁷ *Felenḳas* lām'dan evvel fā ve nūn'dan soñra kâf-ıla ğazanfer ve sefercel vezni üzredür.

Fā'ide: Temīmü'd-Dārī radiya'llahu 'anh Resūlu'llāh'dan -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem-rivāyet ider ki Hāzret “من نَقِيَ لفرسيه شعيراً، ثم جاء به حتى يُعَلِّقَهُ عليه كتب الله له بكلِّ شعيرة حسنة” didi. Ya' nī “Bir kimse atına arpasını pāk eylese ve andan sonra arpayı getirüp ata aşsa Hāḡ sūbhānehu ve te'ālā her arpa muḡābelesinde anuñçün bir şevāb u ḡasene yazar.” İmdi lāzım olan budur ki at arpasından ötüri çekilen ḡam (A 128a) u ḡuşşa vü zaḡmeti ḡayırmayup mümkün olduḡı ḡadar arpasın kesmeyüp zaḡmetine taḡammül gerekdür. Zīrā Hāḡ te'ālā rezzāḡ-ı 'ālem ve mu'tıyy-i enāmdur be-her ḡāl ol ata ḡarc u şarf olınandan ziyāde niçe niçe rızḡ u iḡsān u in'ām virse gerekdür dünyāda ve āḡiretde. Ḥod her arpa başına bir ḡasene ne özge luḡf u iḡsān ve kerem-i bī-pāyāndur. Celle celāluhu ve 'amme nevāluhu te'ālā şānuhu 'ammā yeḡülüne 'uluvven kebīren.⁹⁶⁸ Ve atuñ dişisi şebaḡ-ı⁹⁶⁹ şedīd şāḡibesidür anuñçün ḡilāf-ı cinsi olan erkege muḡ' ü münḡād olur. Ve Cāḡız ḡavli üzre atuñ dişilerinden ḡayız görür ḡısrāḡ vardur, lākin azdur. Ve at ḡāḡi ḡoḡsan yıl mu'ammer olur. Ve ādem gibi dūşler görür. Ve şuyı bulandurup iḡer. Ve ḡiddet-i başar ile vaşf olunur. Ve ḡurd izine başsa ayaḡları uyuşur, ḡareketden ḡalmalu olur, derisinden dütün ḡıḡar. Ve Cevherī eydür, atuñ ḡiḡāl ve ḡalaḡı yoḡdur, dinilür. Bu sūr'at ve tizliḡi ve yüḡrükliḡi ucundan meşeldür. Nitekim devenüñ ödi yoḡdur didükleri cesāreti⁹⁷⁰ olmaduḡıçündür.

Fā'ide: İbn Cevzī, bir kimse na'l ve pābūş ve başmaḡ ve ayaḡḡabı geymekte şaḡıyla başlayup ḡıḡarmāḡda şolıyla itmegi 'ādet u ḡüy idinse ḡalaḡ aḡrısından emān ola, dir. Ve ḡayrılar, bir kimseyi ḡalaḡ incitse sūre-i Mümteḡine yazılup ve yuyup aña iḡürseler bi-izni'llāhi te'ālā ḡalaḡdan ḡurtula, dirler. Ve bunu yazup ḡalaḡ olan kimse şol ḡolına aşa, mücerredür: (A 128b) ح ح ح ح ح ح ح ح Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī. Ve Ebū 'Ubeyde ve Ebū Zeyd'den Reḡāşī rivāyet ider ki bu ikisi atuñ ḡiḡālī ve devenüñ merāresi⁹⁷¹ ve ḡalīmüñ⁹⁷² iligi yoḡdur, didiler. Ve Ebū Zeyd şü ḡuşlarınınḡ dilleri ve damaḡları ve balıḡlarınḡ ri'esi yoḡdur, dir. Balıḡ ri'esiz olduḡıçün teneffūs eylemez. Her nesne ve her ḡayvānda ki ri'e ola ol teneffūs ider ve nefes alır. Ve *ri'e* kesr-i rā'-i mūhmele ve fetḡ-i yā'-i müşennāt-ı taḡtāniyye ile şıla ve siye vezni üzre öyken didükleri

⁹⁶⁸“Atın nevalesi şanı yüce olan Allah'tandır, o onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir. “سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى” “عَمَّا يُقُولُونَ غُلُوًّا كَبِيرًا” “Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.” *Kur'an-ı Kerim*, İsrā 17/43. āyetinden iktibas yapılmıştır.

⁹⁶⁹*Şebaḡ* şin-i mu'ceme ve bā'-i muvaḡḡade fetḡalarıyla şehvet ḡālib olup cimā'a ziyāde ḡariş olmaḡdur.

⁹⁷⁰*Cesāret* fetḡ-i cīm-ile iḡdām ma'nāsınadır ve *cesūr* muḡaddem ma'nāsınadır.

⁹⁷¹*Tiḡāl* kitāb vezni üzre ḡalaḡ ve *merāre* ḡurūf-ı mūhmele ve fetḡ-ile öddür ki ādem ve ḡayrıda olur.

⁹⁷²*Zalīm* fetḡ-i zā-i mu'ceme ile deve ḡuşı erkegidür. Cem' i *zilmān* gelür zamm u kesr-ile.

nesnedür ki cigerde olur Fârsîde aña şüş dinilür ve *şüş* ki şîn-i mu‘ceme ile, evveli maẓmûmdur.

Fâ’ide: Resüllü’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “الشؤم في ثلاثة المرأة و الدار و الفرس” didi, ya‘nî “Üç nesnede şu‘m vardır; biri ‘avrat ve biri ev ve biri at.” Ve bir rivâyetde dört nesnede şu‘m vardır, vâkı‘dür dördüncisi hâdimdür, diyü yazılmışdur. ‘Ulemâ raḥimehumu’llâh bu ḥadîşde ihtilâf eylemişdür. Ba‘zılar, bunlarda şu‘m var demek ḥalkuñ i‘tikâdına göredür yoḥsa Resülü’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem bunlarda şu‘m işbâtdan ḥaber degüldür ya‘nî ḥalk öyle i‘tikâd iderler ki bunlarda şe‘âmet ü nâ-mübâreklik ola. Ḥalkuñ i‘tikâdına göre bu ḥadîş Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden şâdir olmuşdur. Ve bu minvâl üzere ‘Ā’işe-i Şiddîka’dan rivâyet olunur ki ‘Ā’işe’ye dinilür ki “Ebū Hüreyre raḍiya’llâhu ‘anh “الشؤم في ثلاثة المرأة والدار والفرس” ḥadîşini rivâyet ider. Ḥadîş midür ve Faḥr-i ‘Ālem’den bu ḥadîş şâdir olmuş mı?” (A 129a) diyü su’âl olunur. ‘Ā’işe-i Şiddîka “Ebū Hüreyre ḥadîşi ḥıfz eylememişdür, Faḥr-i ‘Ālem “قاتل الله اليهود يقولون الشؤم في ثلاثة المرأة والفرس والدار” dirken Ebū Hüreyre içerüye⁹⁷³ girdi, ḥadîşüñ âḥirin işitdi evvelin işitmedi.” diyü su’âl idenlere cevâb virür. Ve İmâm Mâlik ve bir tâ’ife bu ḥadîş-i şerîfi zâhiri üzredür, ev gâhî helâk ü zarar sebeb olur ve ‘avrat ve at ve ḥizmetkâr daḥı böyledür. Ḥaḥ sübhânehu ve te‘âlâ bunlaruñ vücûdında kaẓâ’ vüḳaderi ile helâk ü zarar kıılır, dirler. Ve İbn Kâsım-nâm kimesne bu ḥadîşi İmâm Mâlik’e su’âl ider. İmâm Mâlik “Niçe ev vardır ki bir kavim sâkin oldı helâk oldılar, andan soñra bir kavim daḥı sâkin oldı anlar da helâk oldı.” dir. Ya‘nî ḥadîş-i şerîfi zâhiri üzere ‘âmdur, demek olur. Ve Ḥaḥḥâbî ve niçe kimseler bu ḥadîş tıyaradan⁹⁷⁴ müsteşnâ olmak ma‘nâsı üzredür, dirler. Ya‘nî tıyara yoḳdur, illâ bu üçde. Bir kimsenüñ evi olsa sâkin olmasını ikrâh eylese veyâ ‘avratınuñ şöḥbetinden ikrâh eylese veyâ atı ve ḥizmetkârından ikrâh eylese, bunları sevmese bunlaruñ cem‘inden ayrılusun, şatmak ve gidermek ve ḥalaḳ virmek gibi nesnelere, demek olur. Ve ba‘zılar ev şu‘m olmak ḥar olmaḡla ve koñşıları şerîr ve yaramaz ve müzî olmaḡladur. Ve ‘avrat şu‘m olmak kışır olmaḡla ve dili yaramaz ve sözi acı ve reyb ü gümâna ta‘arruż eylemesiyledür. Ve atda şu‘m üzerine gâzâ olinmamaḡla (A 129b) ve bahâsı ziyâde ve ḥarûn olmasıyladur. Ve

⁹⁷³“Allah; uğursuzluk üç şeydedir, demeleri sebebiyle Yahudilere savaş açtı.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

⁹⁷⁴*Tıyara* kesr-i tā ve fetḥ-i yâ ile dîk cem‘i olan diyeke vezni üzere ki fetḥ-i yâ-ıladur. Yaramaz ve alçaḳ fâldan anuñla teşe’üm itdükleri nesnedür.

hizmetkârda şe'âmet hulķı ve hūyı yaramaz ve ışmarlanan nesneye kılllet-i ta' ahhüdi olmağladur, dirler. Ve bir hadişide “لَا طَيْرَةَ”⁹⁷⁵ vâķi' dür. Bu dörtde řu'm olınca “لَا طَيْرَةَ” hadişiyle mu' āraza olunduğda bunlar “لَا طَيْرَةَ” hadişinden maħřřuř u müsteşnâdur, diyü İbn Kuteybe ve ' Arablar cevâb virmişlerdür. Ya' nî teře 'üm ü tıyarat ve yaramaz fâl ile nâ-mübâreklik yokdur, illâ bu üç nesnede veyâ bu dört nesnede vardur, dimek olur dimişler. Yūsuf bin el-Mūsâ el-Ķatṭānî-nām kimse Süfyān bin ' Uyeyne, Süfyān Zühri'den, Zühri Sâlim'den ve Sâlim babasından rivāyet ider ki Faħr-i ' Ālem şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem “البركة في ثلاث المرأة والفرس و الدار” didi Süfyān eydür “Bu hadiřüñ ma' nâsın Zühri'ye şordum.” Ve Zühri “Ben Sâlim'e şordum.” dir. Ve Sâlim “Babam ' Abdu'llāh bin ' Ömer'e şordum.” didi. Ve ' Abdullāh bin ' Ömer “Ĥazret-i Resül'e -şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem- şordum. Resülu'llāh ' aleyhi's-selām 'Ķaçan at đarüb olsa ol at meř'üm ve yaramazdur. Ve ' avrat kaçan kendü erinden evvel er bulup aña hıyānet eylemiş olsa ol ' avrat meř'ümedür. Ve ev kaçan mescid ü cāmi' den iraq olup ezān u iķāmet işidilmese ol ev meř'ümdür. Ve kaçan bunlar bu şıfâtdan ġayrıyla olsalar bunlar mübâreklerdür.’ diyü cevâb virdi.”

Hikāye: Bir kimse Resülu'llāh ' aleyhi's-selām ĥazretine gelüp ĥaber virdi ki bir evde sâkin olurlardı, çok iken az ĥaldılar. Ve mâllar vâfir iken dükendi. Ĥazret aña “دعوها ذميمة” (A 130a) didi, ya' nî “Ol evi zemīme vü ĥor u ĥaķire terk eyle.” Ol evi terk idüp çıkup gitmelerine emr eyledi. Yaramaz i' tiķād itdükleriçün ve ' adedleri çok iken az ĥalması ve mâlları vâfir iken dükennesi ol evden ġayrıdan olmadı, diyü i' tiķād itdükleriçündür. Ĥāl bu ki zann itdükleri gibi degüldür; lâkin Ĥaķ sübhānehu ve te' ālâ ĥazā ve ĥaderinüñ zuħūrına anı vaķt kılmışdur. Ĥalk anı bilmeyüp lâ-yenşaru ve lâ-yenfe' u olan cemāda mensüb kıllurlar. Ve bu er didüğü ev Esved bin ' Avf evidür ki ' Abdu'r-Raħmān bin ' Avf ĥarındařıdır. Ve Ferve bin Müseyk ĥazret-i Resül'e -şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem- gelüp didükde ĥazret-i Resül şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem “يا رسول الله أرض عندنا هي أرض ريعنا و ميرتنا و انها وبيتة” dir. [Rey] feth-i rā'-i mühmele ve sükün-ı yā'-i müřennāt-ı taḥṭāniyye ile ziyāde vü nemā ma' nâsınadır. Ve arpa ve buğday ve muṭlaķā ġalle-i arz ma' nâsınadır. Ve [miyre] kesr-i mīm ve sükün-ı yā'-i ḥuṭṭi ile

⁹⁷⁵“...uğursuzluk yoktur...” Hadis şu şekilde geçmektedir: “لَا عَدْوَى وَلَا طَيْرَةَ، وَالشُّؤْمُ فِي ثَلَاثٍ: فِي الْمَرْأَةِ، وَالذَّارِ، وَالذَّابَّةِ” Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Cāmiu's-saħiħ*, thk. Züheyr b. Nasır b. Nasır (Dimeşk: Dāru Tavki'n-Necât, 1422/2001), 7/135.

anda olan rā mühmeledür ğıybe ve şekk ma‘nāsına olan riybe vezni üzre kıt kılınan nesneye dinilür ya‘nī zād ü zāhiredür. Ve **وَبِي** [*vēbi*] feth-i vāv ve kesr-i bā ile vebā vü tāt ün çok olduğu yere dinilür. Ve **قَرْف** [*qaref*] feth-i kāf ve feth-i rā’-i mühmele ve fā ile marāz ve hastalığa yakınlıktır. Ve **تَلْف** [*telef*] fethateyn ile helāk ma‘nāsınadır. Ya‘nī “Bizüm katumuzda bir yer vardır, ol yer ğallemüz ve arpa ve buğday ve meyvemüz (A 130b) ve cümle maşşulātumuz ve zād ü zāhiremüz yeridür, hāl bu ki anda vebā vü tāt ün çok olur.” didi. Hāzret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol kimseye “Ol yeri terk eyle, tahkik marāz ve hastalığa müdānāt ve yakınlık telef ü helāktır.” didi Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinün böyle dimesi ‘udvā bābından degüldür belki tıbb bābındandır, zīrā hevā-yı istiślāh ve hevānūn şalāhın istemek şihāt-i ebdāna eşyānūn a‘venidür. Ve hevānūn fesādı eskām ve hastalıklara eşyānūn esra‘ ve tizrekidür.

Fā’ide: ‘İsā bin Meryem şalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh göge ref’ olındıktan sonra Naşārā seksen bir yıl dīn-i İslām üzre idiler. Ve Ramazānı dutarlardı ve kıbleye namāz kılurlardı tā Yehūd tāt ifesiyle Naşārā aralarında fitne ve harb vāki‘ olıncaya dek. Yehūdiler arasında Būlis adlı bir bahādır var-ıdı ve bir atı var-ıdı ‘Uqāb adlı. Ve aşhāb-ı ‘İsā’dan niçesin katl eylemiş idi. Bir gün Būlis Yehūdilere eydür: “Eger Hāq ‘İsā-ıla ise yerümüz cehennemdür ve mağbūn olduk ve anlar cennete girürler ve Yehūd tāt ifesi cehenneme girerler, imdi Naşārā’ya bir hīle ideyim ve anları idlāl ideyim tā cehenneme gireler.” Üzerine binüp anuñla muhārebe itdüğü atūn ‘urqūbın kesdi ve peşimānlık gösterdi ve başına tobraq saçdı ve Naşārā’ya geldi. Naşārā aña “Sen kimsin?” didiler, “Sizūn düşmāniñüz Būlis’üm, gökden nidā olındum saña tevbe yokdur, meger naşrānī olasın diyü, (A 131a) hālen tevbe eyledüm.” didi. Naşārā anı kenise içine qodılar. Anda bir eve girdi, bir sene gice ve gündüz taşraya çıkmadı. Ve İncil’i öğrendi andan sonra keniseden çıkdı. “Ve gökden nidā olındum tevbeñ qabūl oldı diyü.” didi. Naşārā Būlis’i gerçeklediler ve sevdiler. Andan sonra Beytū’l-Maqdis’e gitdi. Neştūr adlı bir kimesneyi anlar üzre hālīfe eyledi. Ve Neştūr’a ‘İsā ve Meryem ve ilāh üçdür diyü ta‘līm eyledi. Hāşā şümme hāşā. Ve andan sonra Rūm’a teveccūh eyledi. Ve anlara lāhūt ve nāsūtı ta‘līm eyledi. Ve anlara “‘İsā ins ü cism degüldür, Hāq te‘ālānūn oğlıdır.” didi. Te‘ālā’llāhu ‘an zālīke ‘uluvven kebīran. Ve Mār Ya‘qūb-nām bir ere böyle ta‘līm eyledi, andan sonra Melkā adlı bir kimseyi çağırdı ve aña didi “İlāh zā’il olmaz ve ‘İsā zā’il olmaz.” didi. Vaqtā kim bu üç şāgirdūn qalblerinde ta‘līm itdüğü fāsīd i‘tikād yerleşüp her birinde yer itdiyse bir bir üç şāgirdi tenhā çağırdı ve her birine “Sen benüm

hâlişümsin, ‘İsâ’yı gördüm düşde, benden râzı oldı ve yarın ben kendümi boğazlarım. Sen halkı kendü naħleñe ve dîn ü mezhebüñe da‘vâ eyle.” diyü üç şâgirdüñ her birine başka başka birbirlerinden haberleri yoğ-iken söyledi. Andan soñra mezbaħa varup kendüsini boğazladı ve boğazlarken “‘İsâ benden râzı olsun için böyle eylerüm.” didi. Üç günden soñra üç şâgirdüñ her biri halkı kendü mezhebine ve naħlesine da‘vet eyledi. (A 131b) Naşârâ üç bölük oldı; Nestûriyye ve Ya‘kûbiyye ve Melkâ’iyye. Mâbeynlerinde ihtilâf vâkı‘ olup birbiriyle muħârebe vü kıtâl eylediler ile’l-ân ihtilâf üzre olurlar. Ve cemî‘ Naşârâ bu üç bölükdendir. *Tefsîr-i Begavî* ve Necmü’d-dîn ħazretinüñ tefsîrinde, ki nâmı *Teyysîr’*dür, böyle yazarlar. Süre-i Muba‘şire ve Müdemdime ve Fâzıħa ve Muķaşķişe ve Bahûşe ve Muşîra ve Ĥâfira ve Muħziye ve Münekkile ve Müşerride ve Tevbe tefsîrinde vech-i meşrûħ üzre taşriħ ü tavzîħ eylemişlerdür.

Fâ’idetü ‘Uħrâ: Naşârâ Ramazân-ı Şerîf orucın dutarlardı ve Ramazân Naşârâ üzre vâcib idi. Bir pâdişâhları ħasta olup nezr eyledi ki eger Ĥaķ te‘âlâ aña şihħat virürse otuz gün üzre on gün ziyâde eyleye, şağalduķda on gün ziyâde eyledi. Ve soñra bir pâdişâhları vardı et yerdı, ħasta oldı nezr eyledi kim eger şağalursa et yimeye ve sekiz gün daħı ziyâde eyleye. Oruçları kırķ sekiz gün oldı. Andan soñra biri daħı naşârâya vâlî vü ħâkim oldı. Oruçların elli gün ve rebî‘ de itmeyince terk eylemezem, didi. Oruçların tamâm elli gün eyledi. Ve Ramazân gâħ ziyâde ıssıda ve gâħ ziyâde şovukda vâkı‘ olup ziyâde zaħmet çekildüģiçün ‘ulemâ ve başları şavmı faşl-ı rebî‘ de kılmaģı rây gördiler “كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ”⁹⁷⁶”*Me‘âlimü’t-Tenzil* şâhibi bir iki vech daħı yazmışdur, andan taleb olma. (A 132a)

Fâ’ide: İmâm Demîrî *Kitābu’l-İħyâ* dan naql ider ki ğuzâtdan birinden rivâyet olunur. Ol gâzî eydür: “Bir gün bir ‘ilci⁹⁷⁷ öldürmege ata bindüm aña ħamle itdüm. Atum beni döndürdi, bu maķüle taķşirât itmek ‘âdeti degülken bir def‘ a yine ħamle eyledüm yine atum evvelki gibi eyledi. Ol ‘ilci⁹⁷⁸ yakın geldi, üçünci def‘ a aña ħamle eyledüm. Atum beni aldı kaçdı. Dönüp ħazîn ü maħzûn olduģum ħâlde başum aşığa idüp ħalbüm

⁹⁷⁶“...sizden öncekilere farz kılındıģı gibi... “ *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/183.

⁹⁷⁷ *‘İlc* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı lâm ve âħirinde cîm-ile ‘Acem kâfiridür. Cem‘ i ‘ulûc ve a‘lâc ve ma‘lûcâ’ gelir ‘ulüm ve efkâr ve mekbûrâ’ vezinleri üzre.

⁹⁷⁸ *Raculun* ‘alicun dinilür şedîdun ma‘nâsına ve ‘alicu ‘alicen dirler âlime bâbindan işteditte ma‘nâsına. Ve ‘ilc kesr-i ‘ayn ile küffâr-ı ‘Acem’den racül-i daħîm ve yoğun erdür. Cem‘ i ‘ulûc ve a‘lâc gelir ħıml ve ħamül ve aħmâl gibi. Ebû Zeyd eydür: *İsta‘lece’r-raculu* dirler kaçan erüñ saķalı çıksa ve bitse ve her saķallu olana ‘ilc dirler ve emrad ve saķalsıza ‘ilc dinilmez. Ve fuķahâ ‘ilcu’l-ħallâķ eydürler ve muţlaķ kâfir dilerler. Kezâ fi-*Mişbâhi’l-Münîr*.

münkesir oturdum ki ol ‘ilci öldürmedüğüme ve atum böyle itdüğüne hâtırum bozuldu. Başımı çadır direği üzre kodum ve uyudum. Atum qarşumda turur düşümde, atum baña hiṭāb ider ki ‘Sen benim üzerümde üç kerre ‘ilci almak istersin hāl bu ki sen dünki gün baña ‘alef alıvirdüñ ve bahāsında bir geçmez aqçe virürsin, bu ebeden olmaz.’ didi. Ben daḥı uyğudan kórku ile uyandum ve ‘allāfa varup ol geçmez aqçeyi tebdil eyledüm. İmdi ata binen qardaşlarumuza farzdur ki atlarına ḥarām ‘alef virmeyeler ve ḥelālden atların besleyeler tā maḥallinde atları bi-emri’llāhi te‘ālā kendülere yoldaşlık eyleye.”

Mühimme: ‘Abdu’llah bin el-Mübārek ki ‘ilm ü dīn ve vera‘ u taqvasında ittifaḳ vardur, eydür ki “Bir gün cihād u gāzāya çıqdum, atum benimle idi. Yolda giderken atum düşüp yııldı, yerinden debrenmege mecāli olmadı. Qoqusı güzel, yüzi gökçek bir kimse yanuma uğrayup ‘Atuña binmegi sever misin?’ didi. Ben ‘Severüm.’ didüm, elini atıñ alını üzre (A 132b) kodı ve kıyruğına şıgayup bu du‘āyı oğudı: “أيتها العلة بعزة عزة الله، وبعظمة عظمة الله، وبجلال جلال الله، وبقدرة قدرة الله، وبسلطان سلطان الله، وبلا اله الا الله وبما جرى القلم من عند الله، وبلا حول ولا قوة الا بالله إلا انصرفت⁹⁷⁹ Atum fi’l-ḥāl silkinüp kalkdı ve ol er üzengüme yapışdı. Atuma bindüm ve aşḥāb u yārānuma lāḥıḳ oldum ve irişdüm. İrtesi gün düşmān belürdi, nā-gāh atum üzre du‘ā oğuyan er öñümüzde. ‘Sen dünki yoldaşum degül misin?’ didüm. Ol kimse ‘Belī.’ didi. ‘Allāh için olsun sen kimsin?’ didüm. Ol kimse ayağ üzre sıçradı, altında olan yer yaşıl oldu nā-gāh. Ol Hızır ‘aleyhi’s-selām imiş.” İbn Mübārek eydür: “Bu du‘āyı bir ḥasta üzre oğumadum illā bi-izni’llāhi te‘ālā ol ḥasta şifa buldı.” İmām Demīrī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī *Kitābu’l-Mustağīşinebillāh*’dan böyle naḳl ider.

el-Ḥavās: ‘Arab atıñ dişi kaçan uşaq üzre aşılsa āsānlıḳ ile dişi bite. Uyğuda ḥoruldayan kimse başı üzre qosalar ḥoruldaması kesile. At eti yelleri sürer ve kıvar. Deriyle uşağın kıltuğı ve kısağı tılā olınsa kılları bitmeye. Ve at deri ağıdur sibā‘ u se‘ābini kıtlı ider. Ve tırnağı küli zeyt yağıyla kıarışdurup sirāce üzre kıonılsa giderür. Ziblini kırudup döğüp (A 133a) yaralar[a] ekseler kıanın keser ve göze ‘arız olan aqa kühl itseler gidere ve anı dütsü itseler kıarında olan uşaqı kııkara. Ve bir ‘avrat birzevn südin içse ebedi yüklü

⁹⁷⁹“Ey hastalık! İzzetu’llah’ın izzeti, Azametu’llah’ın azameti, Celālu’llah’ın celāli, Kudretu’llah’ın kudreti, Sultānu’llah’ın hakimiyeti ve ‘Lā ilāhe illā’llāh’ ile ve Allah’ın kaleminden çıkan şeyle ve ‘Lā havle ve lā kuvvete illā bi’llah’ ile (hastalık) gitti.”

olmaya. Ve eger at südin bal ile ‘ avrat içse mucāma‘ atı lezīze ola. Başalu’l-fe’ri⁹⁸⁰ döğüp atun dişlerine sürseler harūn ve başı pek at yumuşak ola ve şu‘ übiyyeti gide.

et-Ta‘bīr: Yüklü ‘ avrat düşde at görse erkek ve fāris oğuldur. Ve at ticāret ve şerīk ve er ve ‘ avratla ta‘bīr olunur. Bir kimse düşde elinde iken bir at ölse ya ‘ avratı veyā şerīki veyā oğlu öle. Ve ablağ at emr-i mühevvidür, kara at ve edhem māla delālet ider ve şarı ve kula at hastalığa delālet binen kimse için ve aşkar at gam u guşşa vü fitne ve borca delālet ider. İbn Sīrīn aşkar atı sevmem, zīrā kana beñzer, dir. Ve eşheb⁹⁸¹ at şāhib-i kalem olan erle ta‘bīr olunur. İbn Sīrīn, aq içinde qarayı görmez misin, dir. Ve kümeit ve torı at kuvvet ve oyun ve gāhī cenge ve urmağa delālet ider. Bir kimse ata binüp yürüdüp derletse hevā-yı nefis olan işe bine ve māl telef eyleye; zīrā der zaḥmetdür. Ve atı rakḍ⁹⁸² hevāya irtikābdur. Bir kimse atdan inse ve dönmege niyyeti olmasa ḥākim ise ma‘zül ola. Ve düşde serd at mecnūn kimsedür. Ve harūn at mütehāvin ve üşengen kimsedür. Ve eger atun kıyruğı çok olduğun görse, evlādı (A 133b) çok ola ve māl ziyāde ola, sulṭān ise ‘ askeri çok ola. Ve bir kimse düş[de] atun kıyruğın kesse mevtinden şoñra evlādı kalmaya ve eger evlādı var-ısa kırıla, sulṭān ise ‘ askeri gide. Ve eger düşde ata binse ve düş gören ata binmege lāyık olanlardan olsa ‘ izz ü devlet ve manşīb u ‘ izzete irişe. Zīrā “الْخَيْلُ مَعْفُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ”⁹⁸³ ḥadīş-i şerīfdür. Ve gāhī olur ki bir cömerd kişiye rāst gele ve gāhī olur ki sefer eyleye. Zīrā *sefer*, *feres*den müştakdur ve ḥurūfī birdür kalb olınıcak sefer, feres ve feres, sefer olur. Ve eger bindügi ḥışān ve erkek at olsa düşmānından müteḥaşşın ola ve eger tay olsa erkek ve güzel oğul şāhibi ola. Ve eger igdiş olsa bir maḥbūb-ıla mu‘āşere eyleye. Ve eger düşde bindügi at birzevn ve sīsāne olsa ḥālī orta ola, ne fakīr ola ve ne bay. Ve eger kısrak olsa düş şāhibi ergen ise evlene, mālū ve cemāl şāhibi bir ‘ avrat ala. Ve aşīl at düşde aşīl olmayan ata nisbet şerīfdür. Ve gāhī olur ki düşde at yapısı güzel eve delālet ider. Ve eger eşheb ata binse İbnü’l-A‘rābī kavli üzere ululığa irişe ve düşmenleri üzere manşūr u muzaffer ola. Zīrā eşheb at melā’ike atlarındandır. Ve edhem at hemm ü gamdur ve aşkar-ı muḥacel⁹⁸⁴ ‘ ilm ve vera‘ u taḫvā

⁹⁸⁰ *Başalu’l-fe’r* ve başalu’l-‘unşul ve isḳīl cümle yaban şoğanıdır. Sıçan didükleri ḥayvāmı öldürdüğü için başalu’l-fe’r dinilir.

⁹⁸¹ *Eşheb* aq atdur şıfat-ı müşebbehedür kerume ve ‘ alime bāblarından.

⁹⁸² *Rakḍ* dād-ı mu‘ceme ile ayağ ile atı urup depretmekdür.

⁹⁸³ “Hayır, ... atın perçemine bağıdır.” Ebū Dāvūd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır, Dāru Hicr, 1999), 2/385.

⁹⁸⁴ *Muḥacel* fetḥ-i cīm-i müşeddeden evvel ḥā’-i mühmele vü meftūḥa ve zamm-ı mīm-ile bāb-ı tef’ildendür ve ayakları sekil ve aq atdur.

vü dındır. Zîrâ hadîsde “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَرًّا مُّحْجَلِينَ”⁹⁸⁵ vâkı’ dır. Ve eger kümeýt⁹⁸⁶ ata (A 134a) binse gâhî olur ki bâde vü hamr içmesine delâlet ider. Zîrâ kümeýt bâdeye de dinilür. Bir kimse düşde ğayrı kimse atına binse anuñ mertebesine irişe veyâ anuñ seniyyeti ve hūyı üzre ola. Ve eger bir atı yeder görse bir şerîf âdem hizmetine t̄alib ola. Ve tam ve dîvâr ve bunlara beñzer maħall-i rükûb olmayan yerlerde ata binmekde hayır yokdur. Ve haşıyy at gâhî hizmetkâra delâlet ider. Ve ata lâyıķ olan esbâb at-ıla ta’bîr olunur, meşelâ eyer ata ve semer eşege ve miħaffe deveye delâlet ider. Uyansız veyâ yularsız at zinâ idici ‘avratdur ki diledüĝi üzre yürür. Ve eger düşde at etin yise şenâ’-i hūsn ve eyü nâm şâhibi ola. Ve ‘inde’l-ba’z maraža delâlet ider at eti şarı olduĝıçün, dirler. Ve eger düşde atı kendüyle münâza‘a itse ve çekişse kıavli üzerine çıķa ve aña ‘âşî ola ve eger tâcir ise şerîki ile ide.

Ve Mine’r-Ru’yâ’i’l-Mu’abbere: Bir kimse İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde bir ata bindüm ayakları demürden idi.” didi. İbn Sîrîn aña “Ölümi tevaķķu‘ eyle ve ölüme hâzır ol.” didi. Ve düşde birzevn huşümetdür veyâ ĝulâm ve oĝlan ve oĝuldur veyâ ‘Acem âdemisidür. Ve düşde ulaķ atı binen kimsenüñ eceli ve va‘desi yakın olmasına delâlet ider. Ve birzevn ‘avrata daĝı ta’bîr olunur. Bir kimsenüñ düşde birzevni uğurlansa ‘avratına t̄alâķ vire ve eger zâyi‘ olsa ‘avratınuñ fücürıdır. (A 134b) Kezâ fi-Kitâbi’t-Ta‘bîr li-İbn Ğannâm ve Hayâti’l-Hayevân li’d-Demîrî ‘aleyhimâ rahmetü’l-Bârî.

el-Emsâl: *Ebsaru min-feresin* ve *atva‘u min-feresin* dir ya‘nî atdan artık görür dimekdür. Hiddet-i nazarı olana ve gözi keskin olan haķķında dirler. Ve atdan ziyâde muṭî‘ u münkâddur, bunu be-ĝâyet yavaş ve şâhib-i hilm ve inkıyâd şâhibi olana dirler. Ve *humâ ke-feresev rihânin* ğarb-ı meşeldür. *Humâ ke-feresev rihânin* terkîbinde *feresev* tesniye şîĝası üzredür aşlı *feresev* idi *rihâna* muzâf olmaĝla nün düşmişdür ve *rihân* kesr-i râ-yı mühmele ile bunda yügürdüşmek ve segirdüşmek ve at kıoşışmaķdur müsâbaķa ma‘nâsına. Bu ğarb-ı meşel şol iki kimse haķķındadır ki ikisi de ĝâyetde berâber olalar, ma‘nâ-yı ğarb-ı meşel ol ikisi müsâbaķa ve segirdişen iki at ĝibidür, dimekdür. Ya‘nî iki at kıoşı eyleseler be-her-hâl berâber olup andan segirdürler, berâberlik ibtidâda olur yoħsa intehâda degüldür. Zîrâ intehâda lâ-maħâle ve lâ-büd biri sâbık ve ilerü olur. Ve Faħr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “بعثت أنا والساعة كفرسي رهان” didi. Ya‘nî “Ben ba‘ş

⁹⁸⁵Hadis-i şerîf şu şekilde geçmektedir: “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ عِيَانًا” “Muhakkak ki siz, ahirette Rabbinizi apaçık göreceksiniz.” Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, 9/127.

⁹⁸⁶*Kümeýt* zamm-ı kâf ve fetħ-i mîm-ile yelesi ve kıuyruĝı kıara ve gevdesi kıızıl at ve ba‘zılar torı ata dirler.

olindum, ben ve kıyāmet iki yarış atı gibiyiz, birbirini sebķ eylemek ve biri ol biri geçmek kulağ-ıladur.”

Uhrā: Ve bir er ‘avratına ilā’ ider ve andan sonra talāk virür Hāzret anlar haķķında “هُمَا كَفَرَسَى رَهَانٍ أَيُّهُمَا سَبَقَ أُجَذَّبِهِ” dir ya‘nī “Ol ilā’ vü talāk (A 135a) iki ķoşı atı gibidür, ķangısı ilerü ola anuñla aħz olunur.” Bunuñ tefsiri budur ki ‘iddet ki üç ĥayızdur ilā’ vaķti ki dört aydur eger üç ĥayız ilā’ vaķti münķazī olmazdan evvel münķazī olsa ‘avrat ol talāk ile boş olur. Er üzre ilā’ dan nesne yoķdur, zīrā dört ay geçüp gider ‘avrat ol kimse için ‘avrat olmaduğı ĥalde ve eger ‘avrat ‘iddetde iken dört geçse ‘avrat ol ilā’ ile boş olur. Ol tađlıķa ile talāk iki olur. Kezā fi-*Şerĥi’l-Garībeyn* li’l-Herevī ‘alā-mü’ellifihī raĥmetu’llāhi’l-Ġanī.

Ve at künyetlerinden **ebū şücā**‘dur şīn-i mu‘cemedede ĥarekāt-ı şelāşe ile bahādıra lāzım olduğıçün veyā at kendü bahādır olduğıçün ve **ebū tālib** yine atdur, tālib olana be-ğāyet lāzım olup babası maķāmındadır güyā. Ve ata **ebū müdrīk** dinilür if‘āl bābından. **Müdrīk** lāĥıķ ma‘nāsınadır ki girüden yetmekdür ve ulaşmaķdur, at kendü ulaşıduğıçün veyā ulaşmaķ isteyen ve ulaşan kimseye babası yerine lāzım olduğıçün. Ve **ebu’l-müncī** if‘āl bābından yine atdur binicisini ķurtarduđıçün tesmiye olunmuşdur. Ve **ebū maşş** yine atdur, **maşş** şuyı şormaķdur. At şuyı şurb-ı raķıķ ile şora şora içdüğıçün böyle dinilmişdür. Ve **feres** tesmiye olunmaķ **feres** güyā **fers** dendür fers fetĥ-i fā ve sükün-ıla yırtmaķ ve paralamāķdur, at tīz yürimekle güyā yeri yırtup paralar. Ve **ĥayl** dinilmek (A 135b) **ĥayl** **iḥtiyāl** veyā **ĥuyelā** ‘dandır. **İḥtiyāl** tekebbürlemek ve şalını şalını yürümekdür ve **ĥuyelā** /**ĥiyelā**’ ĥā’-i mu‘cemedede zamm u kesr ve yā’-i müşennāt-ı meftūĥa ile ve memdüdedür zamm ile ķuvebā’ ve ĥuvelā’ vezni üzre ve kesr-ile siyerā’ vezni üzre, ikisi de kibir ve büyüklenmekdür. At yürüdükde şalını şalını tekebbürlik iden kimesne gibi yürüdüğüçündür. Ve **ebu’l-mizmār** dinilür. **Mizmār** kesr-i mīm ve đād-ı mu‘ceme ile meydāndur, at meydānda lāzım ve hüneri meydānda olduğıçün böyle tesmiye olunmuşdur veyāĥuz **mizmār** at **tazmīr** olunduğı günlerüñ adı ola. Ve **tazmīr** atı ‘alef ile besleyüp eyerlenüp ve çullar ile çullanup derletmekdür atı berk olup ĥamlıđı gitsün için. At yarandığıçün **ebu’l-mizmār** dinilmiş ola el-müddetu elletī tuzammeru fiha’l-ĥayl ma‘nāsına. Ve **ebū menķale** merĥale vezni üzre yine atdur. **Menķale** vezn ü ma‘nāda merĥale gibidür, at merĥale vü menzile iletdüği için aña **ebū menķale** dinilmişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem bi’ş-şavāb ve ileyhi’l-me’āb. Ve **ĥayl** at cemā‘ atidür cemā‘ atü’l-efrās ma‘nāsına, kendü lafzında cem‘i yoķdur. Ķavm ve raĥt ve nefer gibi. Ve ‘inde’l-

ba‘ z müfredi *hā’* idür, Ebū ‘ Ubeyde kavli budur cem‘ i *iḥyāl* ve *huyūl* gelür zamm-ı hā-ıla ve kesri cā’ izdür. Ve *hā’* /müttekir ma‘ nāsınadır yürüdükde *iḥtiyāl* itdüğüçün tesmiye olunmuşdur. Nitekim şimdicek geçmişdür. Ve at hakkında Fahr-i ‘ Ālem şalla’ llāhu ‘ aleyhi ve sellem (A 136a) “الْخَيْلُ مَعْفُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْغَنِيمَةُ وَالْأَجْرُ” dimişdür. *نَوَاصِي* [*nevāsi*] *nāsiye* cem‘ idür, *nāsiye* atıñ alını üzre şarkılan kıldur *nāşāt* gibi. Mā‘ nā-yı ḥadīş-i şerīf “Ḥayır atıñ perçemine bağludur kıyāmete dek.” *Nāsiye* ve perçemden murād bunda atıñ zātıdır. Fülān kimse mübārekü’n-nāsiye dirler zātı mübārek ma‘ nāsına. Ve fülān meymūnu’l-ğurre dirler ve ğurrenden zāt murād iderler. Ḥadīş-i şerīfde daḥı *nāsiyeden* murād zāt-ı feresdür ya‘ nī kıyāmete dek ḥayır atıñ üzerine bağludur ol ḥayır ğanīmet ve doyumluk ve ecr ü şevābdur. At cümle ḥayvānlaruñ e‘ azz ü eşrefi olduğı muḥarrerdür. Ve şerefine bu yeter ki Ḥaḥ sübhānehu ve te‘ ālā, Kelām-ı Qadīm ve Furqān-ı Kerīm’de aña ḳasem ve and eylemişdür. “وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا”⁹⁸⁷ dimişdür. *عَادِيَاتِ* [*ādiyāt*] ‘ādiye cem‘ idür ve ‘ādiye yelen ve segirden atdur ve *صُبْح* [*dabḥ*] at āvāzıdır ki kişnemek ve şahīl ü ḥamḥame olmaya. *Şahīl* emīr vezni üzre at kişnemesidür ve *ḥamḥame* ḥurūf-ı mühmele ile daḥrace vezni üzre arpa ve otlık ve ğayrı nesnelere istedikde işitirdüğü āvāzdur, bu ikisinden ğayrı atdan ve at ağızından gelen ve işidilen āvāz *dabḥ*dur. Ve segirdüğü zamān ḳarından çıkardüğü şavt u āvāz *zabḥ*dur. Ebū Sa‘ id (A 136b) at yelüp segirdürken şiddet-i nefesi *dabḥ*dur, dir. Ve İbn ‘ Abbās raḳiya’ llāhu ‘ anhu ḥıyū āvāz virmesi *dabḥ*dur, dir. Ve *dabḥ* at ve it ve dilküde olur ğayrı devābbda olmaz, dimişlerdür. *مُورِيَاتِ* [*mūriyāt*] *mūriye* cem‘ idür ve *mūriye* ism-i fā‘ ildir *irādan*. Ve *irā* od ve āteş yaḳmaḳdur iḳād ma‘ nāsına ve ḳaḳmaḳdan od çıkarmaḳdur. Ve *قَدْح* [*kaḥḥ*] *Tefsīr-i İrşādü’l-‘Aḳli’s-Selīm*’de şakk ile tefsīr olunmuşdur. Ve şakk fetḥ-i şād-ı mühmele ve kāf-ı müşeddede ile urmaḳdur ḳarib gibi, Kelāmu’ llāh’da “فَصَكَّتْ وَجْهَهَا”⁹⁸⁸ vāḳi’ dür, ḳarabet ile tefsīr olunmuşdur. Ḥaḥ sübhānehu ve te‘ ālā ğāzileruñ atına ḳasem idüp “‘Ādiyāt ve yelen ve segirden atlar ḳaḳıçün ki ol atlar yelüp segirditdikleri zamān *zabḥ* iderler ve ḳarınlarından āvāz işitdirürler ve pek pek nefes alurlar ve şoluḳ alurlar ve şol atlar ḳaḳıçün ki ayakların taşra urmaḳla tırnaḳlarından od çıkarırlar.” dir. Ve Ebū ‘ Ubeyde *dabḥ* hā-ıla ve *dab* ‘ ayn ile bir ma‘ nāyadır ki yürümek ma‘ nāsınadır seyr gibi, dir. Ḥaḥ sübhānehu ve te‘ ālā ‘ azaḳet ve celāliyle ğāzāda binilen ata ḳasem ve and iḳe,

⁹⁸⁷“Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Ādiyāt 100/1-3.

⁹⁸⁸“...elini yüzüne vurdu...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Zâriyât, 51/29.

bundan artık atıñ ululığına delil olmaz. Ve Vehb bin Münebbih eydür: Hâk te‘âlâ atı yaratmaq istedükde kıble yeline hıtab idüp “Ben senden bir mañlûk yaratmaq dilerüm, anı dostlarum için ‘izz ü devlet düşmânlarum için horlık ve mezellet (A 137a) ve ehl-i tâ‘at ü ‘ibâdetüm için hammâl kılam.” didi. Kıble yeli “Halk eyle ve yarat yâ Rabbi.” didi. Hâk sübhânehu bir at yarattı ve “Saña feres ad virdüm ve seni ‘azîz kıldum ve hayrı senüñ nâşiye ve perçemüñe ma‘kûd ve bağlanmış kıldum. Ve ğanîmetler senüñ arkañ üzre cem‘ olmuş kıldum ve her ne yerde olsañ ‘izz ü ululığı senüñle kıldum. Ve sen benim hıfzumdasın ğayrı hayvândan senüñ rızkuñı bol ve çok eyledüm ve seni ğayrı devâb üzre seyyid ve ulu eyledüm. Ve senüñ ve şâhibüñ üzre merhametüm vardur ve seni kanatsız uçar eyledüm. Sen taleb içünsün ve sen hereb⁹⁸⁹ içünsün. Ve yakında senüñ arkañ üzre erleri bindürem ol erler baña imân getüreler ve baña tesbîh ideler ve tehlîl ü tekbîr⁹⁹⁰ ideler. Tesbîh itdüklerinde sen de tesbîh eyle ve tekbîr ü tehlîl itdüklerinde sen de tekbîr ü tehlîl eyle.” didi. Vehb eydür: Bir tesbîh ü tekbîr ü tehlîl yokdur ki at şâhibi diye, illâ ol at dağı tesbîh ü tekbîr ü tehlîl ider.

Fâ’ide: ‘İsâ peygamber şalavātu’llâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh bir ğün bir mağbereye çıkup iki rek‘at namâz kılar. İblîs ‘İsâ’ya gelür, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm İblîs’e “Saña bir nesne su’âl ideyim toĝrı söyle.” didi. İblîs “İstedüğini su’âl eyle.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm “Senüñ cism ü gevdeñi arıdan ve arkañı kesen nedür?” didi. İblîs “Köylerden bir köyde fî-sebîl beslenür bir at ola ol atıñ kişnemesi cismümi arıdur ve at olduğı eve girmem. Ve bir kimse ki (A 137b) şabâh namâzı cemâ‘atle kılar ğün toĝıncaya dek Hâk te‘âlâya zıkr eyleye andan soñra muğadder ü müyesser olandan namâz kıla, andan soñra döne ol kimse arkañı kaṭ‘ ider.” didi. Ve Hâk sübhânehu ve te‘âlâ cemî‘ eşyâyı yaradup Âdem’e “Bunlardan diledüğünü ihtiyâr eyle.” didükde Âdem ‘aleyhi’s-selâm atı ihtiyâr eyler. Hâk sübhânehu ve te‘âlâ “Senüñ ‘izz ü devletüñi ve evlâduñuñ ‘izz ü devletini ihtiyâr eyledüñ.” dir ve “Atdan sevgilü bir nesne yaratmadum.” diyü ata hıtab eyledi. Ve andan soñra Hâk te‘âlâ atı ‘ğurre vü taḥcîl⁹⁹¹ ile vesm⁹⁹² eyledi. Ol ‘ğurre vü taḥcîl atıñ evlâdında kaldı. Her kañğı atda ‘ğurre vü taḥcîl vardur, ibtidâ halk olınan atıñ ‘ğurre vü taḥcîlindendir.

⁹⁸⁹ *Hereb* fethateyn ile kaçmağdur kitâb vezni üzre olan firâr gibi.

⁹⁹⁰ *Tesbîh* subhâna’llâh dimekdür ve *tekbîr* Allâhu ekber dimekdür ve *tehlîl* lâ-ilâhe illa’llâh dimekdür.

⁹⁹¹ *Ğurre* zamm-ı ğayn-ı mu‘ceme ve teşdîd-i râ ile at alnında olan aklığdur ve *taḥcîl* elde ve ayağda olan aklığdur.

⁹⁹² *Vesm* feth-i vâv ve sükün-ı sîn-i mühmele ile tağ ile olan eşer ü ‘alâmet ü nişândur.

Fā'ide: İbn 'Abbās'dan rağiya'llāhu 'anh rivāyet olunur: At sā'ir vuḥūş gibi vaḥşī idi. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā İbrāhīm ve İsmā'īl peygābere -'aleyhime's-selām- Ka'be-i Mükerreme'nün ḳavā'id ü bināsını ḳaldırmağa emr eyledükde “Ben ikiñüze bir kenz ve şaḳlu māl vireyim anı sizün için şaḳladum idi.” didi ve İsmā'īl'e vaḥy eyledi ki “Çık, du'ā ḳıl ve ol kenzi çağır.” didi. İsmā'īl peygāber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām Ecyād⁹⁹³ üzre çıḳdı, du'āyı ve çağıracağı bilmedi. Ḥaḳ te'ālā İsmā'īl'e ilhām eyledi, du'āyı ve çağıracağı bildürdi, du'ā eyledi ve çağırıldı. Yeryüzinde bir at ḳalmadı illā İsmā'īl'e geldi ve icābet eyledi. Atların perçemlerine yapışdı ve aña zelil ü muṭī' ü münḳād oldu. İbn 'Abbās “فاركبوها فانها ميامين وانها ميراث ابيكم اسماعيل عليه السلام” didi. Ya'nī “Atlara binün taḥḳīḳ atlar mübāreklerdür ve taḥḳīḳ (A 138a) babañuz İsmā'īl peygāber 'aleyhi's-selām mīrāşıdır.” Ve Ebu'l-Faẓl el-Maḥzūmī el-Başrī atlar şıfatında “الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا” “الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كَمَثَلِهَا صَلَابُهَا شُهُبُهَا مَلُوكُهَا دُهُمُهَا دِيْبَاجُهَا صُفْرُهَا رِقَاقُهَا” dimişdür. **[Kūmt]** *كُمت* zamm-ı kāf-iledür ve ṭorı olan atlardır ve *شُهْب [şühb]* zamm-ı şin-i mu'ceme ve sükün-ı bā-ıla eşheb cem'idür ve *دُهْم [dühm]* zamm-ı dāl ile edhem ve *صُفْر [şufr]* zamm-ı şād-ıla aşfer cem'idür. Ya'nī “Ṭorı at atların berki ve muḥkemidür ve aḳ at atların pādişāhidür ve ḳara atlar atların dībācıdır.” *دِيْبَاج [Dibāc]* kesr-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile atlas didükleri ḳumāşdur. Aşlı *dibbāc*dur bā'-i müşeddede ile dīnār aşlı dinnār olduğı gibi nūn-ı müşeddede ile, bā ve nūn'ı yā'ya ḳalb idüp *dībāc* ve dīnār didiler. Ve *dībāc* mu'arredür *dībādan* ve *dibā* Fārsice atlas didükleri ḳumāşdur. Ḳara atı atlas didükleri ḳumāşa ve şarı atı ya'nī ḳula atı ḳula teşbīh eylemişdür. *رِقَاق [Rikāk]* kesr-i rā-ıla *raḳīḳ* cem'i olursa raḳīḳ ḳuldur memlūk ma'nāsına ve yāḥūd *raḳīḳ* yufḳa ma'nāsına ola. Ya'nī “Şarı at atların yufḳasıdır ve incesidür zaḥmete taḥammül eylemez.” dimekdür. Nitekim Türkī meşeldür, ḳula bahāsı bir pula dinilür. Ve ḥaberde gelmişdür ki ḥazret-i 'Alī kerrema'llāhu vecchehu ata binmezdi, ḳatıra binerdi. “Yā 'Alī nūçün ata binmezsin?” didiler “Atuñ tekebbürliginde başımı aşığa iderüm ve eşegün ḥorluğundan mürtefi' olurum ve “خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا”⁹⁹⁴ diyü cevāb virdi. Ve 'Alī bin Aḥmed el-Fārisī el-Faḳīḥ dā'im ḳatıra binerdi “Niçün ḡayrı (A 138b) ṭavara binmezsin.” didiler. “Ḥaḳ te'ālā celle celāluhu ve وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرَ لِنَزْكِبُوهَا”⁹⁹⁵ didi, atı muḳaddem añdı ve

⁹⁹³*Ecyād* feth-i elif ve sükün-ı cīm ve yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve dāl-ı mühmele ile Mekke-i Mükerreme'de bir tağdur. Ṭubba' didükleri pādişāhuñ atları yeri olduğıçün ecyād tesmiye olunmuşdur.

⁹⁹⁴“İşlerin en hayırlısı mutedil olandır.” İbn Ebī Şeybe, *el-Kitābu'l-Musannef fi'l-ehādīs ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hūd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 7/179.

⁹⁹⁵“Hem binesiniz diye ... atları, katırları ve merkepleri de yarattı...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nahl, 16/8.

eşegi sonra aındı ve katırı ortada aındı. Ben sâbıkîn ve ilerü olanlardan degülüm ki ata binem ve girüde olanlardan olmağı sevmezem. Ben evsaṭ-ı nâsdanum, merķübātuñ ve tavarlaruñ ortası katırdur, aña binerüm.” diyü cevâb virdi.

Fâ’ide: Ebū Sa’îd el-Ḥanefî eydür: Ḥaḳ sübhānehu ğazāya giden atlara ḳasem eyledi, ğayrı ḥayvānāta ḳasem eylememişdür. Ğazāya giden atda bu ḳadar faẓīlet olunca ol ata binen kimesnenüñ faẓīlet ve ululığın Ḥaḳ’dan ğayrı kimse bilmez.

Fâ’idetü Uḥrâ: Atuñ ululığına bir delil dağı budur ki bir kimse ata binüp ğazāya gitse ve yanınca biñ katır ve biñ eşek ve biñ deve olsa katıra ve eşege ve deveye ğanîmetden pây virilmez ammâ ata, şâhibine virilen pây gibi bir pây virilür.

Nükte: Ebū Sa’îd el-Ḥanefî eydür: Atda üç nesne vardur; biri düşmenle cengde şecâ’at ve biri şâhibine yardım etmekde añılmaḳ ve ḥazâḳat ve biri şâhibinüñ murâdı üzre ḥarekâtda cehd ü diḳḳat. Bu maḳûle at biñde bir ancaḳ bulunur, bir atda bu üç ḥüy bulunmağla yeryüzinde olan atlaruñ cümlesine Ḥaḳ te’âlâ sikkîn ve bıçağı ḥarâm eylemişdür. Ve bizüm de peyğamberümüz ve imâmlarumuz vardur, anlarda düşmânlarla döğüşmekte şecâ’at ve dîn-i ḥaḳḳa yardımda ḥazâḳat ve Mevlâ’nuñ murâdı üzre ḥarekâtda cehd ü diḳḳat vardur. Ḥaḳ te’âlâ onlaruñ bereketiyle eger bizüm atlarımızı cehennem üzre ḥarâm ve ḳaṭife saçağını bizüm üzerümüze ḥarâm eyler-ise ‘aceb degüldür.

Nükte: Eger su’âl olunursa (A 139a) Ḥaḳ te’âlâ ğâzîlerüñ merkebini cümle merkeblerden ve tavarlardan niçün ecmele ü ezyen ve güzel kıldı, ḥikmet nedür? dinilürse cevâb virilür ki: Ṭâ’ât ü ‘ibâdetden kendü nefsinin ve mâlını Ḥaḳ yolına fedâ vü ḳurbân eylemekden aḥsen ü ecmele ve güzel bir ṫâ’at ü ‘ibâdet yokdur. Ğâzî olan mü’min cümle eşyānuñ ezyen ü ecmele ve güzelregini Rabbine fedâ eylediğiçün dünyâda aḥsen-i merâkib ve tavarlaruñ eñ güzelini ğâzîye binek ve merkeb kıldı. Ve âḥiretde cezâsın ‘atâ vü iḥsânlaruñ efdalini kıldı. Ḥaḳ sübhānehu ve te’âlâ iḥsân idicilerüñ ecrini zâyî’ itmedüği ma’lûm olsun içün “لَنْ يَضِيعَ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ” şalla’llāhu i Resûl-Ḥanefî eydür: Ḥazret-Ebū Sa’îd el Ve .⁹⁹⁶ ‘aleyhi ve sellemden ba’z-ı aḥbârda gelmişdür ki Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ لَمْ يَعْرِفْ حُرْمَةَ فَرَسِ الْغَازِي يَكُونُ مُنَافِقًا” ma’nası “Bir kimse ğâzî olan kimesnenüñ atınuñ ḥürmetini bilmese ol münâfiḳ olur.” dimekdür. Ne’ûzu bi’llāhi mine’n-nifâḳ.

⁹⁹⁶“...Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayı etmez...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/120.

Nükte: At cümle devāb ve bineklerden ezyen ü ecmele ve gökçekdür ve lākin licām ve uyansız zabt olunması mümkün degüldür. İmān daḥı t̄ā'āt u 'ibādātuñ ecmele ü ezyen ve eñ gökçegidür, eger imānı namāz u t̄ā'āt ve şalāvāt u 'ibādāt-ıla zabt u ḥıfz olunmazsa kaçmasından ḥavf olunur. Ne'uzu bi'llāhi te'ālā min-zevāli'l-imān.

Nükte: Küffār-ile ceng olunurken bir kimsenüñ atı kaçsa (A 139b) ve küffār eline girse anı zencīre ururlar ve elini eñsesine bağlarlar ve ayağına bukağı ururlar ve qarnın aç dutarlar ve cefāyı çok iderler. Bir kimseden imān kaçsa ne'uzu bi'llāh yüzi kara olur, elini boynına oddan zencīr ile bağlarlar ve ayağına oddan bukağular ururlar ve t̄ā'ām u şarābı od olur ve libās ve geyecekleri oddan olur. Ne'uzu bi'llāhi mine'n-nār bi-ḥürmeti nebiyyi'l-muḥtār 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ilā-yevmi'l-ḳarār.⁹⁹⁷

Nükte: Maḥlūḳāt u insāndan at sevmez kimse yokdur lākin herkes atı bulamaz, fe-kezālik cemī' 'ibādu'llāh ve cemī' ḳullar Rableri 'ibādetini ve Tañrı ḳullıḳlarını severler ve lākin herkes t̄ā'āt u 'ibādete muvaffaq degüldür.

Nükte: Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā Süleymān peygāmbere -'aleyhi's-selām- atlar virmiş-idi, anları fi-sebīli'llāh ve fi-tā'ati'llāh ḳılduğıçün Ḥaḳ te'ālā aña zahmet ü meşāḳqatsiz bir merkeb virdi ve aña 'ivaż eyledi ki ol riḥ ve yeldür. Nitekim Ḳur'ān-ı 'Azīm'de “فَسَحَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ”⁹⁹⁸ vāḳi' dūr. İmdi mü'min olan kimse de kaçan atını fi-sebīli'llāh ve Ḥaḳ yolında ve Ḥaḳ te'ālā t̄ā'atında ḳılsa aña 'ivaż cennetde yāḳūt ve cevherden atlar virür ki anlardan sidik ve ters olmaz ve yimek ve içmek istemez ve aña biner ve uçar, cennetde istediği yere iledür. Ve bu ḥod özge luḫ u kerem ve iḥsān u devletdür. Ḥaḳ te'ālā cümlemüze rızā-i şerīfi üzre at beslemek ve ḡazā eylemek müyesser eyleye, āmīn. (A 140a) Ve meşelde *lā-teb'adu'l-fāris ve lā-takrebu'l-ḥayl* dinilür, ma'nāsı mevt ü āḥiretten ıraḡ olma ve dünyāya yakın olma, zīrā sen her gün dünyādan ıraḡ olmaḳda ve āḥirete yakın olmaḳdasın, dimekdür. Ḡāzī bindüğü atıñ bu kadar faẓīleti olunca ḡāzīñ faẓīleti ne kadar olmaḳ gerekdür ḳıyās olına. Ve ḡāzīlerüñ feẓā'ilinden birkaç satır yazmaḳ lā-be'sdür. Ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “ما اغْبَرَّتْ قَدَمَا عَبْدٌ فِي سَبِيلٍ” “الله الا حَرَمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ” didi. Ya'nī “Ḥaḳ te'ālā yolında bir ḳuluñ iki ayağı tozlu olmaz illā anı cehennem üzre ḥarām ider.” dimekdür. Ḥaḳ yolında ayaḳları tozlu olanlar ḡāzīler ve ḥuccācdur cehennem odına ḥarām olduklarına, ḥadīş-i şerīfde vāḳi' dūr. Ve bir ḥadīşde

⁹⁹⁷“Seçilmiş nebî aleyhi's-salātu ve's-selāmın ḥürmetine ahiret günü ateşin azabından Allah'a sığınırız.”

⁹⁹⁸“Biz de rüzgārı onun buyruguna verdik. Rüzgār, onun emriyle...” *Kur'ān-ı Kerīm*, Sad 38/36.

“لَا يَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَدُخَانٌ فِي جَوْفِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ” ya‘nī “Haq yolında olan toz ve cehennem dütünü bir müslim karnında cem‘ olmaz.” Ve Übey bin Ka‘b rağiya’llāhu ‘anh Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider: Bir gün fī-sebīli’llāh ribāṭ⁹⁹⁹ biñ yıl oruç dutup gicelerin ihyā eylemekden efđal ü a‘ zamdur ve eger murābiṭ olduğı hālide ölse ve āhirete intiķāl eylese veyāhud mücāhid ü gāzī-iken ķatl olınsa anuñ cesed ve gevdesin yimek yere ħarāmdur. Ve anadan toğduğı gün nice günāhsız ise eylece günāhdan çıkar ve andan ölür ve ķatl olunur ve cennetde yerini görmeyince ve aña virilen ħūr-ı ‘aynı (A 140b) görmeyince ölmez. Ve ‘azāb-ı ķabirden emān olur ve feza‘-ı ekberden emān olur ve imān ħullesini aña geydürürler. Ve ehl-i beytinden yetmiş kimseye şefā‘ at eyleye ve kıyāmete dek ribāṭ ve kāfir gelecek yeri ve düşmān şınurını her gün ve her gice beklemişce şevāb vire. Ya‘nī öldükde ecr ü şevābı kesilmez, kıyāmete dek yazılır. Ve eger murābiṭ u mücāhid olan kimsenüñ eceli muķadder olmayup sađ ve sālīm ehline ve evine gelürse bir seneye dek günāhı yazılmaz, dir. Ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem böyle didüğünü Übey bin Ka‘b rağiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. *Tefsīr-i Ĥanefī*’de böyle yazılıdır, lākin āsān olsun için Türkiye terceme olunmuşdur. Ve Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ بَلَغَ كِتَابَ غَازٍ إِلَى أَهْلِهِ وَ كِتَابَ أَهْلِهِ إِلَيْهِ، كَانَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عِتْقُ رَقَبَةٍ” “واعطاه الله كتابه بيمينه وكتب له براءة من النار” didüğünü Mu‘āz bin Cebel rağiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. “Bir kimse bir gāzīnün mektūbını evine veyā evinden bir mektūbı iletüp gāzīye irişdürse ve ulaşdırsa ol mektūbda ne ķadar ħarf var-ısa sağışınca her bir ħarf muķābelesinde bir ķul āzād eylemişce şevāb vardır. Ve Ĥaq te‘ālā anuñ kitābını sağından virür ya‘nī seyyi’ātından geķer ve ħasenāti ķabūl ķılınur ve anuñçün cehennemden berī olduğına berāt yazar.” dimekdür işbu ħadīş-i şerīfün ma‘nāsı. Ve Mu‘āz bin Cebel Ĥabību’llāh’dan rivāyet ider bu ħadīş-i şerīfi: (A 141a) “مَنْ أَطْعَمَ ثَلَاثَةَ مِنَ الْغَزَاةِ فَاتَّبَعَهُمْ وَ سَقَاهُمْ” “أَطْعَمَهُ اللَّهُ فِي جَنَاتِ عَدْنٍ وَجَنَاتِ الْمَأْوِي وَجَنَاتِ الْخُلْدِ مَعَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى عَلِي مَائِدَةِ الْخَلْدِ”

Ma‘nāsı “Bir kimse gūzātından ve ehl-i seferden üç kimseyi yimeklendürse anları toyursa ve içürse Ĥaq te‘ālā cennāt-ı ‘Adn ve cennātu’l-Me’vā ve cennātu’l-Ĥuld içlerinde ol kimseyi İbrāhīm ve Mūsā peygamber ‘aleyhime’s-selām ile yimeklendüre.” dimekdür. Ve Ebū Hüreyre rađiya’llāhu ‘anh ħazretinden bu ħadīş-i şerīfi rivāyet ider: “مَوْقِفٌ سَاعَةٌ” “في سبيل الله افضل من شهر ليلة القدر عند الحجر الأسود” Ya‘nī “Fī-sebīli’llāh bir sā‘ at tırmaķ Ĥaceru’l-Esved ķatında Leyletü’l-Ĥadr ayından ħayırlıdır. Leyletü’l-Ĥadr ayı Ramazān-

⁹⁹⁹ *Ribāṭ* kesr-i rā-ıla kāfir gelecek yerleri beklemekdür ve düşmān şınurını ħıfzıdır. Mufā‘ale bābından maşdardur, na‘tı murābiṭdür.

1 Şerîf'dür. Ramazân-ı Şerîf'i Ka'be-i Mükerreme'de Haceru'l-Esved yanında dutmağdan gâzâda bir sâ' at turmak efaldür ve şevâbda artıktır." demek olur. Ve Mu'âz bin Cebel rağiya'llâh, hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden bu hadîş-i şerîfi rivâyet ider: "طوبى لمن أكثر في الجهاد في من ذكر الله فإن له بكل كلمة سبعون ألف حسنة معها عشرة أضعاف" rivâyet ider: "مع ماله عند الله تعالى من المزيد" hadîş-i şerîfide طوبى [tūbā] tībdendür ve fu'la vezni üzredür. Anda olan vāv aşılma ya'dur. Yā sâkin, mā-ğabli maẓmûm olmağın yā vāv'a ħal olınmışdır. Hüsna ve eyulik ve güzellig ve hayır ma'nâsına, (A 141b) dağğâki ħıbtı ma'nâsınadır. İbrâhîm ehl-i cennet için kerâmetdür Mücâhid, Habeş lüğatinde cennetdür; Rebî' ibn Enes, lüğat-ı Hind'de bostândur; Şümeyt,¹⁰⁰⁰ devâmu'l-ğayr ma'nâsınadır; Ebû Hüreyre, cennetde bir ağaçdur ve Mukâtil, bir ağaçdur ki bir kuş sâğından budaklarına dek uçmağla yitmez ol kuş ħocarı gider, dirler. 'Umeyd bin 'Umeyr tūbā ağaçdur cennetde Muhammed'ün evinde olur, cennetde olan evlerde bir budacı olur, dir. Ma'nâsı "Tūbā şol kimse ki gâzâda zıkrullâh ve Ĥağ te'âlâ zıkrını çok eyleye, tağğık her kelime muğâbelesinde ol kimse için yetmiş biñ ħasene vü şevâb vardır, ol yetmiş biñ kelime ile 'aşere-i ed'âf vardır ve Allâh ħatında olan mezîd ile biledür." Ve didiler ki: "Yâ Resûla'llah nafağda dağı bu miğdâr üzre midür?" Hâzret "Ne'am." didi. İbn 'Ömer rağiya'llâhu 'anh "Mu'âz'a fi-sebîli'llâh olan nafağda birine yedi yüz şevâb degül midür?" didüm. Mu'âz¹⁰⁰¹ rağiya'llâhu 'anh "Allâhu te'âlâ saña añlada ve tefhîm eyleye, ol yedi yüz evleri ve ehilleri içinde muğim oldukları zamândur ki anda gâzâda degüllerdür. Ammâ gâzâda olup ħabben li'llâh nafağda eyleseler Ĥağ te'âlânun rahmeti ħazînesinden anlara virilen nesneden ħalâyıkuñ 'ilmi münğati' olur ve ħalk anun şıfatından 'âcizler olurlar." didi. Ve Mu'âz ibn 'Ömer'e "أولئك جزب¹⁰⁰² الله ألا إن جزب الله هم" e "أولئك جزب¹⁰⁰³ الله" didi. El-ğamdu li'llâhi te'âlâ bu ne sa'âdet ve ne 'izzet ü devletdür ki bir kimse gâzâda zıkrullâhdan bir söz söyleye, ol söz muğâbelesinde on kerre yetmiş biñ ħasene virile ve evde (A 142a) ve ehl ü 'ıyâli içinde eyledüğü nafağanun birine yedi yüz ħasene iğsân olma ve gâzâda nafağda eyledüğünun şevâbından birinun şevâbını bilmege

¹⁰⁰⁰ Şümeyt şîn-i mu'ceme ile zubeyr vezni üzre muğaddîş bir kimsedür. Babasınıñ adı 'Aclân feth-i 'ayn-ı mühmele ile 'atşân ve sekrân vezni üzre.

¹⁰⁰¹ Mu'âz zamm-ı mîm-iledür ve 'inde'l-ba'z feth-i mîm-ile dağı cā'izdür. Kezâ fi-şürûhi'l-Meşâriğ.

¹⁰⁰² Ĥarb [Ĥizb] kesr-i mühmele ile bölükdür ta'ife ma'nâsına ve nâsdan cemâ'atdür. Cem'i ağrâb gelür.

¹⁰⁰³ "... İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyî bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." Kur'ân-ı Kerîm, Mücâdelede 58/22.

halk u insānuñ ‘ilmi ve ‘aqlı yetmeye ve hisābın ancak Hāk te‘ālā bile, Hāk’dan gayrı hisābına bir kimse kâdir olmaya. Ğāzī olanlara bundan artık ‘izzet olmaz.

Hikāyet: Mu‘āz en-Nesefī-nām kimesneden rivāyet u hikāye olunur ki bir fāsık u fācir ve müfsid-i şāb ve yigit var-ıdı, vefāt eyledükde babası cenāzesine ve namāzına gelmedi. Ve babasına didiler ki “Niçün oğluñ namāzına gelmedüñ?”, babası “Fāsık u müfsid olduğün varmadum.” didi. Babası oğlını düşde gördi ve oğlı babasına “Sen benüm namāzuma gelmedüñ ise senden hayyir olan namāzuma geldi.” didi, babası “Ol kimdür?” didi, oğlı “Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām yetmiş biñ ferişte ile namāzuma gelüp namāzumı kıldı, feriştelere ve beni mağfıretle muştuladı.” didi, babası “Bu kerāmet saña neden?” didi, oğlı “Müslümānlar ğazādan sālīmīn döndüklerin işidüp mesrūr olup Hāk’a hāmd u şükr eylemiştir-idüm, Hāk te‘ālā bu kerāmātı ikrām eyledi.” didi. Mu‘āz eydür, ‘asker-i İslām şağ ve sālīm döndüklerine mesrūr olanuñ hāli böyle olıcağ guzātdan ve ‘asker-i İslām ğazāilerinden olanuñ hāli nice olmağ gerek. İşbu zıkr olunan fevā’id ü nükāt *Tefsīr-i Hanefī* den yazılmışdur, şöyle ma‘lūm ola. (A 142b)

Mes’ele: At Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel mi halk olunmuşdur yoğsa soñra mı halk olunmuşdur ve atıñ erkegi dışısından evvel mi halk olunmuşdur yoğsa soñra mı ve ‘Arab atları berāzīnden evvel mi yaratılmışdur yoğsa soñra mı diyü Şeyhü’l-İslām Taqıyyü’d-dīn es-Subkī’ye su’āl iderler. Ve “Hādīs u eşer ve aḥbār u siyerden buña delālet ider nesne vārid oldı mı?” dirler.

el-Cevāb: At Ādem’den iki gün evvel veyā iki gün kadar evvel yaratılmış olmasın ve erkek at dışı atdan evvel ve ‘Arabiyyāt berāzīnden evvel yaratılmış olmasın ihtiyār iderüz. Evvelen at Ādem’den evvel halk olunmuşdur didüğümüze birkaç āyāt-ı beyyināt delāletiyledür. Biri “خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا”¹⁰⁰⁴ āyetidür yer ve yerde olanuñ cümlesi Ādem ve zürriyyetine ta’zīm u ikrāmen halk olunmuşdur. Kemāl-i ikrām ve nihāyet-i a’zām budur ki yer ve yerde olan eşyānuñ cümlesi Ādem’den evvel mevcūd ola. Nitekim bir ulu kimse gelmelü olsa aña lāzım olan nesnelere kudūmından evvel hāzır kılınur. İmdi yer ve arz ve mā-fihānuñ yaratılması muḳaddem olup Ādem’ün yaratılması mu’ahḥar olur; zīrā Ādem ve zürriyyeti eşref-i halkıdır ve hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem eşref-i cemī‘-i halk olmağın āhıren halk olunmuşdur. Zīrā kemāl-i vücūd anuñladur, Ādem’den gayrı eger cemād ve eger hayvāndur, Ādem için tehiyye olunmuşdur. Hayvān

¹⁰⁰⁴“...yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/29.

cemâddan eşref olmağın cemâdât evvel halk (A 143a) olunmuşdur; nitekim hadîs-i şerîfde vâkı‘ olmuşdur ki Haq te‘âlâ türbeyi sebt günü ve cibâl ve tağları ehad günü ve şeceri işneyn günü ve mekrûhı şalı günü ve nûri erba‘a günü halk eylemişdür ve yerde beşs-i devâb hamîs günidür diyü taşrih olunmuşdur. Eyle olsa at cemâddan eşrefdür ve Âdem atdan eşrefdür iktizâ eyledi ki Âdem’den evvel at ve sonra Âdem halk olunmuş ola. Zirâ Âdem ‘aleyhi’s-selâm cum‘a günü ba‘de’l-‘aşr nehârûñ âhir sâ‘atinde halk olunduğı hadîs-i şerîfüñ âhirinde muşarrahdur. Âhir-i hadîs “ وَخَلَقَ آدَمَ بَعْدَ الْعَصْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِي آخِرِ الْخَلْقِ، فِي آخِرِ سَاعَةِ مِنَ النَّهَارِ ، فِيمَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى اللَّيْلِ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ ” dür ve âyât-ı beyyinâtdan biri “حَقَّهَا تَمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ”¹⁰⁰⁵dür. “Haq te‘âlâ cümle esmâyı Âdem’e ta‘lîm eyledi ve öğretti.” demek olur ma‘nâsı. İbn ‘Abbâs rağiya’llâhu ‘anhumâ ve ‘İkrime ve İbnü’z-Zübeyr; Haq te‘âlâ Âdem’e cemî‘ esmâyı ta‘lîm eyledi hattâ kaş‘a ve kuşay‘a ve cefne ve mihlebi öğretti, dirler. Kaş‘a çanağdur ve kuşay‘a çanacıkdur ve şîğa-i taşğîr-iledür ve cefne ağaç çanağdur ve mihleb süd sağacağ kapdur. Ve müfessirîn cemî‘ esmâyı Âdem’e ta‘lîm itdi, ata feres dirler ve şanı ve menâfi‘i şudur ve deveye ba‘îr ve kıtırâ bağı ve eşege hamîr ve şanlı ve hâlleri ve menfa‘atleri budur diyü ta‘lîm eyledi diyü âyet-i kerîme tefsîrinde yazarlar, iktizâ itdi ki at Âdem’den evvel halk olunmuş ola. Ve İbn ‘Abbâs ve ‘İkrime ve İbnü’z-Zübeyr rağiya’llâhu ‘anhum (A 143b) kavilleri üzre Haq te‘âlâ Âdem’e cemî‘ esmâyı çanağa ve çömlege dek ta‘lîm idince atıñ adını ve atı ve menâfi‘ ü şanını ta‘lîm itdüğü muqarrerdür. Eyle olsa at Âdem’den muqaddem halk olunmuş olur ve âyâtüñ biri sûre-i Kâf’da vâkı‘ olan “ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي ”¹⁰⁰⁶ âyetidür. Ma‘nâsı “Yerleri ve gökleri ve mâ-beynlerinde olanı altı günde yaratduğ ve bize luğûb yapışmadı.” demekdür. Luğûb naşab u zağmet ve yorulmağ ve ta‘ab u se‘âmet ü melâletdür. Yerler ve gökler ve aralarında olan altı günde halk olup Âdem sonra halk olunmuş olur ki yedinci günidür ki yevm-i cum‘adur. Ve erkek at dışısından muqaddem halk olunduğına delîl iki vecih iledür. Biri, erkekde şeref vardur dişisi üzre ve biri, erkek dişiden ağarr olduğıdur. ‘Âdet-i kudret-i ilâhiyyenüñ cereyânı harâretde aqvâ olanı muqaddem halk eylemekdür. Nitekim Âdem ‘aleyhi’s-selâmı Havvâ’dan -‘aleyha’s-selâm- muqaddem halk eylemişdür. Ve hem atdan murâd olanuñ aqsâ vü ehemmi cihâd u gâzâdur. Gâzâya erkek at dışısından efđal ve hayırludur

¹⁰⁰⁵“Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/31.

¹⁰⁰⁶“Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yaratık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kaf 50/38.

ve erkek at dişi atdan akvâdur ve rākibi ile muḳātele ider, dişisi bunuñ ḫilāfidur. Huşūşan dişisi kaçan vedik ve erkeğine tālib olsa gāhī olur ki binicisininūñ murādınca hareket eylemez. Ve su'āl olunursa Mūsà 'aleyhi's-selām deryāyı geçdükde (A 144a) Cebrā'il 'aleyhi's-selām kışrağa binerdi, aña ne dirsın? Cevāb virilür ki Cebrā'il 'aleyhi's-selām ol zamān kışrağa binmesi fir'avn erkek ata bindügiçündür. Fir'avnuñ atı kışrağı görüp bindügi aygırın başını zabta ḳādir olmaya diyü kışrağa binmiş-idi, bundan kışrak aygırdan efḫal olmaḳ lāzım gele. Ve 'Arab atı berāzinden muḳaddem ḫalk olıduğına delil 'Arab atı efḫal ü eşref olduğıdur. Ve atunñ birzevn ve bārgir olması kendüsünde 'arīza vü 'illet veyā babasında veyā anasında 'illet olduğıçündür. Görmez misin İsmā'il ve Süleymān peygamberün atları 'Arab atı idi ve bārgir olmaḳ soñra 'ariz olmuşdur. Ve bi'l-cümle bārgir at, atların ḫuşāle¹⁰⁰⁷ vü ḫuşāresidür. Ḥaḳ te'ālā ḫazretine lāyık u münāsib olan eşref ü efḫal olanı evvel ü muḳaddem yaratmaḳdur. Huşūşan atdan ekşeriyā murād olınan ḡazādur, bārgir at üzre binüp ceng eylemek degmede olmaz, olduğı taḳdirce düşmāna ḡalebe müşkildür; anuñçün bārgir ata sehm u pāy virilür mi virilmez mi diyü 'ulemā raḫimehumu'llāhu'l-melikü'l-a'lā iḫtilāf eylemişlerdür. Taḳıyyü'd-dīn Subkī ḫazretine zıkr olınan su'ālleri su'āl itdüklerinde vech-i meşrūḫ üzre her birine cevāb virmişdür. *Ḥayātü'l-Ḥayevān* şāhibi İmām Demirī yazmağın terceme olunup burada taḫrīr ü naḫl olınmışdur fā'ideden ḫālī degüldür va'llāhu a'lem. (A 144b)

el-Emsāl: *El-ḫaylu meymānu. Meyāmīn* feth-i mīm-ile *meymūn* cem'idür ki mübārek ma'nāsınadır ve *meymān* mübārekāt ma'nāsınadır *ḫayl* cem' olmağın *meymān* şīḡa-i cem'-ile zıkr olınmışdur ve *mübārek*, *bereket*denür ki *bereket* taḫrīk-ile nemā vü ziyāde vü sa'āde ma'nāsına. *Bereket* taḫrīk-ile zamm-ı bā'-ıla *bürkeden* me'ḫūzdur ki ḫavzdur. Ve *mübārek* zıddı *muḫāref*dür, *raculun muḫārefun* dirler ḫa'-i mühmele ve feth-i rā'-i mühmele vü fā'-ıla naşibi eksük ve māl u rızḳı ziyāde olmaz ādeme. Muḫaşşal, *muḫāref* nā-mübārek ma'nāsınadır. Ve ḫurūb-ı emşalden *el-ḫaylu a'lemu bi-fursānihā* didükleridür *fursān* zamm-ı fā ve sükūn-ı rā'-ıla *fāris* cem'idür ki binici ere dinilür rükbān rākib cem'i olduğı gibi. Ve fāris bilici ve 'ālim ü başir ma'nāsına gelür *raculun fārisun bi'l-emr* dinilür 'ālim ü başiri bi'l-umūr olan ere. Bu ma'nāya olıcaḳ *fāris* kesr-i fā'-ıla olan *firāset*den müştak olur ve *fāris* binici ma'nāsına olıcaḳ *ferāset*den müştak olur feth-i fā'-ıla. Ma'nā-yı ḫarb-ı meşel at binicilerinūñ ziyāde bilür, dimekdür. “عَلِّمُوا رِجَالَكُمْ الْعَوْمَ”

¹⁰⁰⁷ *Huşāle* zamm-ı ḫā'-i mühmele ve sā'-i müşelleşe ve lām-ıla her nesnenün ednāsı ve kemi ve yaramazdır, lām yerine rā'-i mühmele ile olan ḫuşāre gibi.

عَوم¹⁰⁰⁸ و الفَراسَة hadīşinde vāki‘ olan *[ferāset]* dağı feth-i fā’-ıladur ki binicilikdür ve *[‘avm]* ħurūf-ı mühmele ile kavm vezni üzre şuda yüzmekdür ‘*avvām* teşdid-i vāv ile bundandır. Ekşeriyā Zübeyr bin ‘Avām dirler taĥfif-i vāv-ıla, lākin ĥaĥādur şavāb teşdid-iledür. *El-ĥaylu a‘lemu bi-fursānihā* şol kimse ĥaĥķında dinilür ki kendüsünde ğinā yoğ-iken (A 145a) ğināsı var zann ider. Ve ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “ يَا خَيْلٌ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ ”¹⁰⁰⁹ didi. *[Ĥayl]* bunda fursān ma‘nāsına olınca ĥazf yoğdur ve eger *[ĥayl]* at ma‘nāsına olıcağ mecāz olur ve muzāf maĥzūf olur tağdiri *yā fursāne ĥayli’llāh* olur. *Ĥayl* fursān ma‘nāsına ve at ma‘nāsına geldüğü kütüb-i luğātta muşarraĥ u mübeyyendür. Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bunu Ĥuneyn ğününde dimişdür. Ve *Ĥuneyn* zubejr vezni üzre Mekke ve Tā’if arasında bir mevzi‘dür müzekker ve mü‘enneş olur, mevzi‘ murād olunursa müzekker ve muşarif olur. Kelām-ı Qādīm’de “ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ ”¹⁰¹⁰ vāki‘dür. Muşarif olmağ üzre ve eger buğ‘a murād olunursa mü‘enneş ve lā-yenşarif olur. Ve *Şakif* ki şā’-i müselleşe ve kāf ve fā’-ıla emir vezni üzredür bir kabile babasıdır, anuñ bilādına Tā’if dinilür ki evvel köyine Luğaym dinilür zubejr vezni üzre. Ve köylerinüñ şuyına vaĥt dinilür ve vaĥt ĥurūf-ı mühmele ile ‘ayne’l-fi’l-i sākındür ve bilād-ı Şakif’e Tā’if dinilmege sebep tūfān-ı Nūĥ’da şu üzre taṣāf eyledüğüçündür veyā Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām anuñla Beyt-i Şerif üzre taṣāf itdüğüçündür veyāĥud Tā’if Şām vilāyetinde iken İbrāĥim ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām da‘vetiyle Ĥağte‘alā anı Ĥicāz’a nağl eyledüğüçündür.

Fā’idetü Ecenniyye: *Reca‘a bi-ĥuffeyy Ĥuneynin* ‘Arab arasında meşeldür, bunda Ĥuneyn zubejr vezni üzre bir iskāf¹⁰¹¹ adıdır. (A 145b) Bir A‘rābī bir çift edüğine müşteri olur, bāzār itdüklerinden şoñra A‘rābī şatun almaz. Başmağçı bī-ĥuzūr olup ğazaba gelür, A‘rābī gidecek yolda bir edüğü aşar ve ilerüye yürür birin dağı yolu üzre ĥor ve Ĥuneyn-nām başmağçı gizlenür. A‘rābī giderken ol ĥoduğı edüğü görür: “Ne ‘aceb Ĥuneyn edüğine beñzer eger öbür teki bile olsa alurdum.” dir. Dağı ilerü gider ol bir tek edüğü görür, devesini bir yerde bağlar ol gördüğünü almağa döner başmağçı Ĥuneyn gelür

¹⁰⁰⁸“Erkeklerinizeden yüzmeye ve ata binmeyi öğreniniz.” Ezheri, *Tehzibu’l-Lüga*, 4/278.

¹⁰⁰⁹“Ey Allah’ın atı, yürü, koş.” Ebu Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd (Beirut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 3/25.

¹⁰¹⁰“...ve Ĥuneyn savaşı ğününde ... Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/25.

¹⁰¹¹ *İskāf* kesr-i elif-ile edük ve başmağı diken kimsedir. Ĥiddāf gibi işdād vezni üzredür ve *sekkāf* gibi yine şeddād vezni üzredür ve *eskef* gibi aĥmed vezni üzredür, cümlesi başmağçı ve edük dikicidir.

A' rābīnūñ devesini alur gider. A' rābī ol iki ħuffi alur, kabilesine gelür *reca'a bi-ħuffeyy Huneynin* aralarında meşel olur.

Fā'ide-i Mühimme: Ĥazret-i Resūl'ūñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- on atı var idi, adları budur ki zıkr olunur: *Sekb* yevm-i Uħud ve ġazā-yı Uħud'da bunuñ üzerinde ceng eylemişdür. Ağarr u muħaccel ve talķu'l-yemīn idi ve bunuñ üzerinde ķoşı eyleyüp geçdükdē Ĥazret sevinmişdür. Ve *Mürteciz* ve *Lizāz* ve *Laħif* ve *Verd* ve *Mendüb* ve *Zarib* ve *Mülāviħ* ve *Sebħa*'dür ki tüccār-ı Yemen'den şatın alup üzerinde üç def'a yarış eyleyüp üçinde de geçmişdür. Ĥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yüzini şıġayup *mā ente illā baħrun* diyü ħitāb eylemişdür. Ve biri *Tirf*'dür. Cümle on at oldı Ebu'l-Fetħ Muħammed bin Muħammed bin Muħammed bin Aħmed bin Seyyidü'n-nās el-Ya' merī *Nūru'l-Uyūn-nām* kitābında böyle yazar.

eş-Şerħ: *Sekb* fetħ-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı kāf (A 146a) ve bā'-i muvaħħade ile kāf'ı meftūħ kılmak cā'izdür. Ĥazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmuñ evvel mālīk olduġı at budur. *Feresun sekbun* dinilür zerī'un ve serī'un ve ħattun¹⁰¹² ma' nāsına. *Sekb* aşılđa şu dökmekdür ke-enne şu gibi aķar atdur. Ve bu at kümeyt ve torı idi ve ağarr idi. Ağarr fetħ-i ġayn-ı mu' ceme ve rā'-i mühmele vü müşeddede ile yüzinde ġurresi ve aķı olan atdur. Ve muħaccel taķdīm-i ħā'-i mühmele ve te'ħīr-i cīm-ile mu' azzam vezni üzre ayaġı sekil ata dinilür. Ve talķu'l-yemīnde fetħ-i tā'-i mühmele ve sükūn-ı lām ve zammeteyn ile, şaġı sekil ve muħaccel olmayan atdur. Ve *Mürteciz* zamm-ı mīm ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i cīm ve zā-yı mu' ceme iledür. Sevād bin Zālīm-nām A' rābīden şatun aldudġı at budur, şahīl ve kişnemesi gökçek olduġıçün *Mürteciz* diyü ad virilmişdür. İrticāz āvāz eylemekdür. Ve bu atıñ anasına Mulā'e dīrlerdi ġurābe vezni üzre. Ve *Lizāz* zā'eyn-i mu' cemeteyn ile kitāb vezni üzre, Muķavķıs ki Mışır u İskenderiyye şāħībidür, Māriye-i kıbtıyye ile bu atı bergüzār u baħşış göndermiş idi. Ve *Laħif* ħā'-i mühmele ve mu' ceme ile emīr vezni üzre fa' il be-ma'nī-i fā' ildür laħf ħā'-i mühmele ile örtmekdür. Kıyruġı uzun olup kıyruġıyla yeri örtüdüğüçün veyāħud yürümesiyle yeri örtüdüğüçün böyle tesmiye olunmuşdur. Ve ħā'-i mühmele vü mu' ceme ile zubeyr vezni üzre *luħayf* okunmak cā'izdür. Cümle dört lüġatdür; laħif ve laħif emīr vezni üzre ve luħayf ve luħayf zubeyr vezni üzre. (A 146b) Faħr-i 'Ālem 'aleyhi's-selām ħazretinūñ atı adında iħtilāf idüp dört dürlü lüġat üzre dimişlerdür, at birdür iħtilāf

¹⁰¹² *Ĥatt* ħā'-i mühmele fetħi ve tā'-i müşennāt teşdidıyla tīz ve ġüzel yürür yüġrük atdur.

isimdedür. Ve **Verd** hüruf-ı mühmele ile vāv, meftūh ve rā, sākindür. **Verd** şol ata dirler ki kümeyt ve aşkar arasında ola rengi ve levninde. Ve **Mendüb** dāl-ı mühmele ile ma' lüm vezni üzredür. Bu at Resūlu'llāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmuñ olduğında ihtilāf vardur, bālāda zıkr olunan atlar Hāzret'üñ olduğunda ihtilāf yokdur. Ve **Zarib** zā'-i mu' ceme ve rā-yı mühmele vü meksüre ile ketif vezni üzredür, bu at dağı Hāzret'üñ olduğına ihtilāf yokdur. Ve **Sebha** fetḥ-i sīn-i mühmele ve sükün-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i ḥā'-i mühmele iledür, bu at dağı Faḥr-i 'Ālem'üñ olduğına ihtilāf yokdur. Ve **Tirftā'** ve rā'-i mühmeleteyn iledür hind ve cild vezni üzredür, bu atda ihtilāf vardur. Ve bunlardan ziyāde atları vardur diyü *İşāre-nām* risālede yazar. Onlar Ablak ve Zü'l-Uḳāl ve Zü'l-limme ve Murtecel ve Sirḥān ve Ya' sūb ve Ba' büb ve Baḥr ve Necīb ve Edhem ve Sehā ve Ḍaris'dür.

el-Hüküm: At etin yimek İmām Ebū Ḥanīfe raḥmetu'llāhi 'aleyh katında mekrūhdur, ba' zılar katında kerāhet-i tenzīhiyye ile mekrūhdur ve ba' zılar katında kerāhet-i taḥrīmiyye ile mekrūhdur, şāḥib-i Hidāye buña meyl eylemişdür. *Ḳudūrī şerḥi Zāhidī* ve *Vikāye şerḥi* ki *İbn Melek*'dür ve *Durer-i Ğurer*'de böyledür ve İmām Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed raḥimehuma'llāh katlarında (A 147a) ekli lā-be'sdür. İmām Şāfi'î ve Ḳāḍi Şüreyḥ ve Ḥasan ve İbnü'z-Zübeyr ve 'Aṭā ve Sa'id bin Cübeyr ve İbn Sīrīn ve Süfyān eş-Şevrī ve İbnü'l-Mübārek katlarında ekli ḥelāldür. *Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān*. Ḥarām ve kerāhet-i taḥrīmiyye ile ḥarām olunan mā-beynlerinde fark ba' zılar katında budur ki ḥarāmı işleyen kimse āḥiret ü 'uḳbāda mu' āḳıb olur ve kerāheti işleyen kimse mu' āḳıb olmaz. *Sadru's-Şerī'a ḥāşiyesinde* Aḥi Çelebi *Kitābu'z-Zebāyiḥ*'de böyle yazar. İmām-ı A' zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Ḥanīfe raḥimehu'llāh Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı 'Azīm'de ¹⁰¹³“وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً” vāḳi'dür. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḳullarına at ve ḳatır ve eşegi binmek ve zīnet için yaratduğunu imtinān ider ve bunlaruñ mu' zam-ı menāfi'ini 'ayān eyler. Ve eger at me'külātdan olsa Ḥaḳ te'ālā beyān iderdi; zīrā rakūb u zīnetden eklüñ menāfi'ini a' zamdur. Ḥakīm, a' lā-yı ni'am ile imtinānı terk idüp ednā-yı ni'am ile imtinān eylemez, dir. Ve hem at düşmānı taḥvīf ü irḥab için āletdür, ekli ḥelāl olursa taḳlīl-i ālet-i cihād lāzım gelür, dir. İmāmeyn ve İmām Şāfi'î raḥimehuma'llāh ve ğayrı ḥelāldür, diyenler ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Ḥayber gününde eşek etinden nehy ü men' eyledi ve at etine izin virdi ve eger at eti ḥelāl

¹⁰¹³“Hem bineniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nahl 16/8.

olmasa Hayber ğazāsında at etine izin virmezdi, dirler. (A 147b) Kezā fi-Şerh-i Mecma' u'l-Bahreyn li-İbn Melek 'afā zünübuhu ve setera 'uyübuhu Rabbü'l-felek.¹⁰¹⁴ Ve *kahmez* feth-i kâf ve sükün-ı hâ ve feth-i mîm-ile kışa kimsedür қаşır gibi.

Nazm:

Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün
Luġatı bilen ğayrı fende utanmaz

Şerh:

Fenn teşdîd-i nün-ıla nev' ma' nâsinadur uhdüd vezni üzre olan *ufnün* gibi. Cem' i *fünün* gelür zamm-ı fâ-ıla ve *ufnün* cem' i *efânîn* gelür *raculun mütefenninun* dirler zû-fünün ma' nâsına, *fünün* envâ' ve dırüb. Kezā fi'r-Rāmûz.

el-Kıtt' a:

Nedür yolcu müsâfirdür ışıklar hüd meġâfirdür
Süpürgeler mekâmimdür mekânisdür mesâfirdür

Şerh:

Müsâfir zamm-ı mîm-ile yola giden kimsedür cem' i *müsâfirün* gelür feth-i sîn ve sükün-ı fâ ile olan *sefir* ma' nâsına ki *sâfir* cem' idür rekb, rākib cem' i ve şahb, şāhib cem' i olduğu gibi. Hâdis-i şerîfde “أَيُّمُوا صَلَاتِكُمْ، فَإِنَّا قَوْمٌ سَفَرٌ”¹⁰¹⁵ vâkı' dür, sükün-ı fâ ile sâfir cem' idür. Ve *innā* teşdîd-i nün-ıladur ba' zılar feth-i elif ve nün-ı muhaffefe ve sükün-ı fâ yerine feth-i fâ-ıla okurlar lâkin ğalaṭ-ı şarîhdür. Ve *müsâfir* seferdendir ve *sefer* taḥrîk-ile *sefid* dendir teskîn ile ve *sefir* açmaḡdur keşf ma' nâsına (A 148a) yüzün açık yerlerine feth-i mîm-ile mesâfirü'l-vech dinilür. *Sefer* aḡlāk-ı ricâlden keşf itdüğüçün ve erlerün hūylarını açduğıçün sefer tesmiye olınmışdur. Kezā fi-Mefâtiḡi'l-Cinân ve Meşābiḡi'l-Cenân. Ve süpürgeye *misfer* dinilür kesr-i mîm-ile süpründüyi giderüp altını açduğıçün. Ve *Megâfir* feth-i mîm ve ğayn-ı mu' ceme ile mesâcid vezni üzre minber vezni üzre olan *miġfer* cem' idür ki ceng güninde başa giydükleri tolġadur ki ışık daḡı dirler, Fârsîde aña vāv-ı şābit ile *hüd* dinilür ki cüd ve büd kâfiyesinde isti' māl olunur. Ve *miġfer* sükün-ı fâ ile olan *ġafid*an müştâḡdur ki örtmek setr ma' nâsinadur, tolġa başı örtdüğüçün aña miġfer

¹⁰¹⁴“Feleġin Rabbi onun ğünahlarını affetsin, ayıplarını örtsün.”

¹⁰¹⁵“... Namazlarınızı tamamlayın. Biz o esnada seferiydik.” Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 402.

dinilmiştir. Ve Haḫ sübhānehu ve te‘ālā feżāyih u ḫabāyih u āṣām-ı enām ve ḫullarınuñ günāhların setr itdügiçün ğafūr u ğaffār ism-i şerīfidür. Ve tolgaya kesr-i ğayn ile *ğıfāre* dinilmek kitābe vezni üzre, başı örtdügiçündür. Ve ḫulaḫ ve eñse ve boyun ve çeñede biten ḫıla *ğafire* dinilür sekāne vezni üzre zıkr olınan a‘zāyı örtdügiçün ğurāb vezni üzre olan *ğufār* ve fetḫateyn ile olan *ğafār* gibi. Ve ‘avratlar başlarına yağ sürdüklerinde başa örttüikleri bez pāresine *ğıfāre* dinilmek bundandır kitābe vezni üzre. Ve Bārī te‘ālā ḫullarına itdügi *mağfīret* bundandır ki *mağfīret* Haḫ te‘ālā celle ve ‘alā nāsa libās-ı ‘afvı geydürmekdür. Ve *mesāfir* fetḫ-i mīm-ile süpürge didükleri (A 148b) nesnenüñ birḫaçıdır. *Mesāfir* şīġa-i cem‘ ile *mısfere* cem‘ idür ki *mısfere* miḫrame¹⁰¹⁶ vezni üzre süpürgeçür, kesr-i mīm ve sükün-ı kāf ve fetḫ-i nūn ve sīn-i mühmele ile olan miknese gibi. Ve kesr-i mīm ve fetḫ-i ḫāf ve fetḫ-i mīm-i şāniye vü müşeddede ile olan miḫamme gibi cem‘leri *mekānis* ve *meḫāmim*dür mesācid vezni üzre. Ve süpründiye zamm-ı kāf ve ḫāf-ıla künāse ve ḫumāme dinilür zamm-ı sīn-i mühmele ile olan süfāre gibi.

et-Ta‘bīr: Düşde sefer dönmege delālet ider ve düşde seferden dönmege tevbege delālet ider. Kelām-ı Ḳadīm’de “فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ”¹⁰¹⁷ vāḫi‘dür ve seferden dönmege vācib olan nesneyi ḫazā eylemege delālet ider. Ve bir kimse düşde rācil ve yayan sefere gitse ziyāde ve artıḫ borçlu olmasına delālet ider. Ve bir kimse düşde kendü menzilinden ve evinden taḫavvül ider görse ol kimse müsāfir ola. Ve eger düşde sāfir olur görse menzilinden taḫavvül eyleye.

et-Ta‘bīr: Düşde süpürge ḫizmete taḫzā eyler ḫizmetkāra delālet ider. Ve yumuşaḫ süpürge ḫizmetkārūñ ḫizmetkārıdır. Ve bir māl-dār düşde evin süpürür görse faḫīr olmasından ḫavf olunur ve ba‘zılar ḫatında ev süpürmek ḫasta olmasına ve fevtine delālet ider veyā taḫvīle ve dönmege delālet ider. Ve süpürge usturaya daḫı delālet (A 149a) ider.¹⁰¹⁸ Bir kimse düşde süpürgesin yitürse usturasın zāyi‘ eyleye ve eger usturasın yitürse süpürgesin zāyi‘ eyleye. *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām ‘aleyhi raḫmetu’l-Bārī el-‘Allām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-Ḥabīri’l-‘Allām.

Nazm:

Ebu’l-ḫa‘ḫā‘ ḫuzgundur ebū zenne ne maymündür

¹⁰¹⁶ *Mıkrame* kesr-iledür setr ma‘nāsına, fetḫ-i mīm ile degüldür.

¹⁰¹⁷ “Bundan dolayı Allah’tan bir nimet ve lütufla ... geri döndüler...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/174.

¹⁰¹⁸ ider: A 149a’da yazılmamış ancak A 148b’de reddâde olarak verilmiştir.

Dinür bala ebu'l-meymün uyanık kimse sāhirdür

Şerh:

Ebu'l-ka'kā' iki kāf ve iki ' ayn ile şa' şā' ve daḥdāḥ vezni üzre kuzgun didükleri kuşdur ğudāf gibi veyā qarğa didükleri kuşdur ğurāb ma' nāsına. Qarğaya ğurāb dinilmek qara ve siyāh olduğüündür. Kelām-ı Qadīm'de "وَعَرَابِيْبُ سُودٌ"¹⁰¹⁹ vāқи' dūr. Ve *عَرَابِيْب* [*ġarābīb*] cem' -i *ġirbīb*dür ve *ġirbīb* ziyāde siyāh olandır eṣ-şedīdü's-sevād ma' nāsına ve ḥadīşde "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبْغِضُ الشَّيْخَ الْغُرَيْبِيْبَ" vāқи' dūr. Ve bunda *ġirbīb*den murād İbn Es'ad kavli üzre siyāh boyadur ya' nī "Ḥaḳ sübhānehu ve te' ālā siyāh boya ile saç ve saḳalını boyayan koca kimseyi sevmez." dimekdür. Ve qarğa dürlü dürlü olur *ġudāf* ve *zāġ* ve *ekḫel* ve *ġurābu'z-zira'* ve *azraq* ve *ġurābu'l-a'sam*dur. Ve *a'sam* ḥurūf-ı mühmele ile aḫmed vezni üzre iki ayaġı ve minḳarı kızıl qarġadur veyā iki qanadında bir aḳ yelegi olan qarġadur şāḫib-i *Kāmūs* kavli üzre raḫimehu'llāhu'l-Quddūs. *Ġurāb-ı a'sam* didükleri qarġanuñ vüçüdü azdur anuñçün ' Arab bir nesnenüñ vüçüdü kem-yāb ve az olsa *aġarre min-ġurābi'l-a'sam*, dir. Ḥazret-i Resūlu'llāḥ 'aleyhi's-şalātu ve's-selām (A 149b) bir gün bir bölük ve çok qarġalara rāst gelür ve ol qarġalar içinde minḳar ve ayakları kızıl bir *ġurāb-ı a'sam* var-ıdı, ol maḫalde Resūlu'llāḥ 'aleyhi's-selām "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنَ النِّسَاءِ، إِلَّا مِثْلٌ" "هَذَا الْعُرَابِ فِي هَذِهِ الْغُرَبَانِ" didi. *ġirbān* [*ġirbān*] kesr-i ġayn-ı mu'ceme ve sükün-ı rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḫḫade ile *ġurāb* cem' idür ed' iye vezni üzre olan *aġribe* ve eflus vezni üzre olan *aġrub* ve zammeteyn ile olan *ġurub*, *ġurāb* cem' leri olduğü gibi ve cem' -i cem' i *ġarābīn* gelür. Ma' nā-yı ḥadīş-i şerīf "Avratlar cennete girmez illā şü qarġalar içinde olan ġurāb-ı a'sam gibi." dimekdür. *Ġurāb-ı a'sam* ba' zılar qatında qarnı aḳ qarğa ve ba' zılar qatında qanatları aḳ qarğa ve ba' zılar qatında ayakları aḳ qarġadur. Ḥazret-i Resūl'üñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- murād-ı şerīfleri 'avratlar arasında şāliḫa 'avratuñ kılet ve azlıġını beyān ve 'avratlar arasında cennete girer 'avrat az olduğüni 'ayāndur. Zira bu maḳüle ve bu cins qarğa qarġalar içinde qalilü'l-vüçüd ve 'aziz u celil ve azdur. Ve Cevheri *Sıḫāḫ*'da *ġurāb-ı a'sam* qanadında bir aḳ yelegi olan qarġadur; zira kuşuñ qanadı eli gibidür ve *ġurāb-ı a'sam* dinilmek beyzu'l-enūḳ ve talebü'l-eblaḳu'l-'aḳuḳ didükleri gibidür, dir. Her nesne ki vüçüdü 'aziz ve az ola aña böyle ḍarb-ı meşel iderler. *Enūḳ* şabūr vezni üzre raḫame didükleri kuşdur ki yumurdası degmede ele girmez ve bulunmaz. (A 150a) Zira yuvasın taġlar başında ve şarp yerlerde ider. Bir nesnenüñ

¹⁰¹⁹ "...ve simsiyah taşlar da var." *Kur'ân-ı Kerīm*, Fâtır 35/27.

vücüdü kem-yâb ve az olsa anuñ hakkında e‘azzu min-beyzi’l-enûk dirler. **Enûk** feth-i elif-ile şabûr vezni üzre ya tavşancıldur ‘uqâb gibi veyâ raḥamedür ki babaçuşu ve kerkes didükleri veyâ kırtal didükleri kuşdur. *Kāmūs*’da böyle yazılmışdur. Ve *talebe’l-eblaḳu’l-aḳūḳ*da **eblaḳ** sükün-ı bā’-i muvaḥḥade ile aḥmed vezni üzre *balāḳ*dandır ve *balāḳ* taḥrîk ile kara ve aḳlıḳdur sevād ve beyāz ma‘nāsına ve ‘**aḳūḳ** feth-i ‘ayn-ı mühmele ile şabûr vezni üzredür. Ma‘nā-yı muḥaşşalı mümkün olmayanı taleb eyledi, demekdür *talebe’l-eblaḳu’l-aḳūḳ* hemān *talebe mā lā-yumkinu*, demek olur. Zîrā **eblaḳ** erkek ve ‘**aḳūḳ** yüklüdür, erkekden yük taleb olunmaḳ ḥod muḥāldür. Ve Ebū ‘Ubeyde, **ḡurāb-ı a‘şam** elleri aḳ ḳarḡadır ve vu‘ülün elleri aḳ olduḡıçün anlara ‘uşm¹⁰²⁰ dinilür, dir. Ve İbn Şumeyl, **ḡurāb-ı a‘şam** iki ḳanadı aḳ olan ḳarḡadır; zîrā kuşuñ iki ḳanadı elleri menzilesindedür, zîrā atda ve vu‘ülde ‘işmet ellerinde aḳlıḳ olmaḡla olınca kuşlarda ‘işmet ḳanadları aḳ olmaḡla olur ve ḳanat el menzilesindedür, dir. Ve Ezherî, **ḡurāb-ı a‘şam** minḳār ve ayakları aḳmer olan ḳarḡadır, ‘Arab aḳlıḡı kızılıḳ ḳılır ve aḳ ‘avrata beyzā’ diyecek yerde ḥamrā’ dir. Nitekim Faḥr-i ‘Ālem (A 150b) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Ā’işe-i Şiddīḳa’ya “Yā Ḥumeyrā” dimişdür. Ve ‘Acem ḫā’ifesine ḥumr dinilür renklerinde aḳlıḳ ḡālib olduḡıçün, dir. Ve *Kāmūs*’da, el-aḳmeru el-ebyazu zıddun ve minhu’l-ḥadīşi yā ḥumeyrā’, dir. Ya‘nî aḳmer azdāddandır kızıl olan ere ve aḳ olan ere dinilür, nitekim ḥadīşde ḥazret-i ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā hakkında “Yā Ḥumeyrā” vāḳi’dür. Ve *Emālī şerḥinde* Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “خُذُوا ثَلَاثَ دِينَكُمْ مِنْ هَذِهِ الْحُمَيْرَاءِ”¹⁰²¹ didüḡi ḥadīş-i şerīfi ve ḥumeyrādan murād ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā olduḡın yazar. Ve bir rivāyetde Ḥazret’e ‘Arab a‘şamdan su’āl itdüklerinde “الذي إحدى رجله بيضاء” didüḡi şābitdür ya‘nî “Ḡurāb-ı a‘şam iki ayaḡından biri aḳ olan ḳarḡadır, bu cins ḳarḡa ḳarḡalar içinde nice az ise ‘avratlardan cennete girer böyle azdur.” diyü ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘avratlarda şāliḫa ve cennete girür ‘avrat az olduḡın bildürmişdür. Ḥasan eydür: Bir er ‘avratınuñ hevā vü arzūsına muḫī‘ şabāḫa dāḫil olmadı, illā va’llāhi Allāhu te‘ālā ol eri cehennem içine düşürür.

Fā’ide: Loḳmān Ḥekīm oḡlına vaşiyet idüp “Oḡulcuḡum yaramaz ‘avratdan şaḳın, taḫḳīḳ yaramaz ‘avrat ḳocalmazdan evvel seni ḳocaldur ve ‘avratlarıñ yaramazlarından

¹⁰²⁰ ‘**Uşm** zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı şād-ı mühmele ile a‘şam cem‘idür, ḥumr aḳmer cem‘i ve beyz ebyaz cem‘i olduḡı gibi.

¹⁰²¹ “خُذُوا ثَلَاثَ دِينَكُمْ مِنْ بَيْتِ عَائِشَةَ” Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye ed-Deylemi Deylemi, *el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab: el-firdevsü’l-ahbar*, thk. Saïd b. Besyunî Zaglul (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 2/165.

(A 151a) şaķın, taħķik anlar ĥayra da‘vet eylemezler ve ‘avratların eyülerinden ĥazer üzre ol.” demişdür. Ve ‘Ömer rađiya’llāhu ‘anh ĥālifu’n-nisā’e fe-inne fi-ĥilāfihinne bereketun, ya‘nī ‘avratlara muĥālefet eyleñ, taħķik anlara muĥālefetde bereket vardur, demişdür. Ve ‘avratlarla müşāvere olup rāylarına muĥālefet lāzım olduđı muķarrerdür. Nitekim şāvirūhunne ĥālifūhunne dinilmişdür. Ve *gurābu’l-leyl* bir ķargadur ki ķargaların aĥlāk ve ĥūyların terk idüp bayķuş aĥlākıyla ĥulķlanmışdur ve gice ķuşlarındanur, gice ile uçar. Ve *gurābu’l-beyn* didükleri ķarga şāhib-i *Ķāmūs* yazduđı üzre *gurāb-ı ebķa*‘dur ya‘nī ala ķarga didükleridür ki beyāz u sevādı ve aķlık ve ķaralığı vardur veyāĥud minķār ve iki ayađı kıızıl olan ķargadur. Ve ķara ķargaya *ĥātım* dinilür ĥā’-i mühmele ile. Ve Ebu’l-Ġavş minķār ve iki ayađı aķ olan ķarga *gurābu’l-beyn* didükleridür, dir. Ve *beyn* azdāddandur vuşlat u fūrķat ma‘nāsına gelür, *gurābu’l-beyn* ma‘nāsı ayrılık ve fūrķat ve cüdālık ķargası dimekdür. Vech-i tesmiye bu ķarga ĥalk ve evlād-ı ‘Arab ķonak ve menzillerinden ayrılıp göçdüklerinden şoñra ķonađa düşüp indügiçündür veyāĥud Nūĥ peygamber ‘aleyhi’s-selām tūfānda gemide iken şu çekildi mi ve yeryüzi görünür mi diyü aĥvāli bilmek için bu ķargayı (A 151b) gönderdükde ķarga bir cıfeye rāst gelür, ķarnın toymađla taķayyüd ider dönüp Nūĥ peygambere gelmez. Nūĥ peygamberi terk idüp ayrıldıđıçün buña *gurābu’l-beyn* ve fūrķat ve ayrılık ķargası dinilmiş ola. Nitekim buña fāsık dinilmek Nūĥ peygamberün emrinden çıķup tūfān ve şu çekildiđi ĥaberin getürmedügiçündür. Ve ķargada şe’āmet vardur diyü ķarga ile teşe’üm itdükleri dađı bunuñ içündür.

Şi‘r:

طَعَنَ الذِّينَ فِرَاقُهُمُ اتَّوَقَّعُ

وَجَرِي بَيْنَهُمُ الْغُرَابُ الْأَبْقَعُ¹⁰²²

Bu beyt ‘Antere-nām¹⁰²³ şā’irüñdür *gurābu’l-beyn* ala ķarga olduğına bu beyt şāhiddür. Ve ‘inde’l-ba‘z *gurābu’l-beyn* ķara ķargadur. Ve ķargaya *a‘ver* dağı dinilür *a‘ver* bir gözlü olandur, evlād-ı ‘Arab ķarganın gözi iti olup gözi degmesinden ķorķarlar mi‘yān olan kimsenün gözinden ķorķduķları gibi ve ķargayı şümdur diyü zemm iderler ve ķargaya bir gözlü dirler selāmetle tefe’ül murād itdüklerinden nitekim berriyyeye

¹⁰²²“ Ayrılmalarını umduklarım kervanı bırakıp gitti, ala ķarga onların aralarından geçti.”

¹⁰²³ ‘Antere feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ve feth-i tā’-i müsennāt-ı fevkāniyye ve rā’-i mühmele iledür. Ve Sıbeveyh anda olan nūn zā’ide degüldür, dir.

mefāze ve şol ele yesār didükleri tefe'ül üzredür. Ve gurāb 'Arab dilinde verik ve uca başlarına dinilür re'sü'l-verik ma' nāsına.

Şi'r:

يا عَجَبًا لِلْعَجَبِ الْعَجَابِ
خَمْسَةُ غَرَبِينَ عَلِي غُرَابِ

Bunda *gurāb* re'sü'l-verik ma' nāsınadır ve *gurbān* kesr-ile *gurāb* cem' idür ki bu beytde qarğalar murāddur. Beş qarğa bir re'sü'l-verik (A 152a) üzre dimekdür yoħsa beş qarğa bir qarğa üzre dimek murād degüldür. Ve 'Arab t̄a' ifesi qarğa āvāzıyla tefe'ül iderler iki def'a çağırsa şer ve üç def'a çağırsa ħayırdur, dirler. Şer, iki ħarf ve ħayr, üç ħarf olduğu i'tibārıyla müdgamun fiħ olan rā ħisāb olınmaħsız. Ve qarğa cimā' da insān gibidür muvāceheten sifād ider. Ve sifād ü cimā' itdükte insāndan gizlenür ve cimā' dan şoħra dişisine gelmez ebeden vefāsı az olduğundan. Ve dişisi üç veyā dört veyā beş yumurda yumurdlar ve yumurdadan yavrısı çıķduķda ziyāde qabīħ ve çirkin olur. Zīrā başları büyük ve minqārları büyük, gevdesi küçük, a' zālari birbirinden mütefāvit çıķar. Anası babası yavruların inkār idüp uçarlar ve terk idüp giderler ve gā'ib olurlar. Rezzāķ-ı 'ālem ve ħallāķ-ı enām Bārī te'ālā celle celāluhu ve 'amme nevāluhu yavrularına siñek gönderür, siñekleri gızā iderler. Yavrular qavī olup tüyleri bitdükte anaları ve babaları gelür. "يَا رَازِقَ النَّعَابِ فِي عُشِّهِ وَجَابِرَ الْعَظْمِ الْكَبِيرِ" ħadīşi bundandır. *نعاب* [*ne'āb*] fetħ-i nūn ve 'ayn-ı mühmele teşdidiyle *na'bd*andur ve *na'b* qarğa āvāzıdır veyā qarğanuñ boyun uzatmasıdır. Ve *عش* [*uşş*] 'ayn-ı mühmele zammıyla ve fetħi cā'izdür, kuş yuvasıdır. Ma' nāsı "Qarğa yavrısı çağırıp boynın uzatduķda aña rızķ viren Allāħ ve kırılmış ve ufanmış kemügi işlāħ idüp bitüren Allāħ'dur." (A 152b) Ve eger yuva ağaç dallarında olursa *uşş*dur ve eger tağda veyā dīvārda olursa vekr u vekn¹⁰²⁴ dirler ve eger yer içinde olursa ufħuş¹⁰²⁵ ve udħiyy¹⁰²⁶ dinilür. Kezā fi-*Şiħāħi'l-Cevheri* fi-'ayn şin şin. Ve qarğa avlamaz ve kendü için şayd u şikār kılmaz, belki bir leş bulursa yir ve yerde bulduğun yir, bulmasa açlıķdan helāk olur, kendü kazancına qādir olmaz. Ve qarğada ziyāde ħazer ve şaķınmaķ vardır. Ve ğudāf didükleri baykuşla ceng ider ve yumurdasın qapar alur, yir.

¹⁰²⁴ *Vekr* ħurūf-ı mühmele ile ve *vekn* āħirinde nūn-ıla ikisi de men' ve đarb vezni üzredür ki 'aynu'l-fi'l sükūniyla.

¹⁰²⁵ *Ufħuş* zamm-ı elif ve sükūn-ı fā ve ħā' vü şād-ı mühmeleteyn ile uħbūş ve urkūb vezni üzredür.

¹⁰²⁶ *Udħiyy* zamm-ı elif ve sükūn-ı dāl-ı mühmele ve kesr-i ħā' -i mühmele ve yā' -i müşeddede iledür.

Ve arġa ile urd arasında lfet vardur, urd aan bir oyun arnın yarsa arġa fi'l-hāl üzerine dŒer urdla yir ve urd arġayı incitmez ve azar eylemez.

‘**Acībe:** İmām Demīrī raġmetu’llāhi ‘aleyh Ya‘ ūb bin Sikkīt’den naql ider ki Ya‘ ūb eydūr: Ümeyye bin Ebi’s-Şalt-nām kimse günlerden bir gün içerken bir arġa gelüp aġırdı. Ümeyye ol arġaya “Aġzuña tobraġ.” dir ve andan Œoñra dönüp anda olan aŒġāb u yārānına “Bu arġa ne dir bilūr misiz, bu arġa ann ider ki bu adeġi içüp fevt olam ve bunuñ ‘alāmeti budur ki iŒbu arġa iŒbu göme gider ve bir kemük yudup ölü.” didi. Ümeyye böyle dirken arġa ol göme gidüp bir kemük yutdı ve helāk oldu ve andan Œoñra Ümeyye bin Ebi’s-Şalt ol adeġi içüp fi'l-hāl fevt oldu.

‘**Acībe-i Uġrā:** Ve (A 153a) İmām Demīrī ‘aleyhi raġmetü’l-Bārī Mes‘ūdī’den ıkr ider ki Ümeyye bin Ebi’s-Şalt’a cin tā’ifesi gözükürlendi. Bir gün Ümeyye bir kārīvān içinde çıkar, ol kārīvān ureyŒ tā’ifesinden idi. Yola giderler iken bir yılan görürler, ol yılanı atlı iderler. Bir āġar yılan arġurı yollarına gelür, atlı olınan yılanuñ Œe’r ve anın taleb ider ve anlara “Siz ol yılanı ve fülānı atlı itdünüz.” dir ve andan Œoñra bir azīb ile kārīvānuñ develerin urur. Develer aar, bir yere götürmeġe ādir olmazlar illā niçe derd ü ‘anā’ vü zaġmet ü belā ile develeri bir yere cem‘ itdüklerinden Œoñra bir daġı ol yılan yine azīb ile develeri urur ve develeri açurur. Ol kārībān develeri cem‘ eylemeġe ādir olmazlar, illā niŒfu’l-leylden Œoñra cem‘ iderler. Ol yılan üçüncü def’a develeri urur, perākende vü perīŒān olurlar, cem‘ itmeġe ādir olamazlar Œusuzlıġdan helāk olmaġa yakın olurlar. Zīrā ol yer mefāze vü beriyye ve Œusuz yer idi. Ol kārīvān ġalkı Ümeyye’ye varurlar “Senün atuñda bir ġīle vü dermān var mıdur?” diyü tazarru‘ iderler. Ümeyye “Öyle ann iderüm.” dir, andan Œoñra aralarından gider ġattā bir keŒīb¹⁰²⁷ var-ıdı, anı geçer ve irāġdan bir av’ ve aydınlıġ görür, ol aydınlıġ ardına dŒer gider tā giderek bir ġibā içinde bir ocaya gelür. Ve kārībān baŒına gelen nesneden Œekvā ider. Ol oca cinnī imiŒ, (A 153b) ol oca Ümeyye’ye “Var git aan ol ġayye geldükde yedi kerre bi’smike allāhumme di.” dir. Ümeyye kārībāna gelür kārībān ġalkı helāke müŒrif olmiŒlar, Ümeyye anlara oca cinnī didüġini bildürdi, ġayye geldükde “Bi’smike allāhumme.” didiler. Ol ġayye ol kārībān ġalkına “Tabben leküm bu du‘āyı size kim öğretdi?” didi ve andan Œoñra ol ġayye gitdi. Kārībān ġalkı develerin aldılar. Ve ġarb bin Ümeyye ki Ebū Süfyān oġlı

¹⁰²⁷ **KeŒīb** Œā’-i müŒelleŒe ile emīr vezni üzre um depesidür et-tellü mine’r-remli ma‘ nāsına.

Mu‘āviye raḍiya’llāhu ‘anh ceddi ve dedesi-idi, ol kārbān içinde idi, ol katl olunan yılan se‘r ve kanı için cinn-i mezbūr Ḥarb’i katl eylediler ve bunu anuñ hakkında didiler.

Beyt:

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ

لَيْسَ قُرْبُ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ¹⁰²⁸

Ve **Ḥarb** feth-i ḥā’-i mühmele ve sükūn-ı rā’-i mühmele vü bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve **Ümeyye** zamm-ı elif ve feth-i mīm ve yā’-i müşeddede vü meftūḥa iledür. Ve **Şalt** feth-i şād-ı mühmele ve sükūn-ı lām ve tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye iledür. Ümeyye bin Ebi’ş-Şalt bir kimse idi ki kütüb-i münzeleyi oğmuş idi. Ve ol zamānda Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bir peygamber gönderecegin bilmiş idi ve gelecek peygamber kendü olmak recāsında olmuş idi. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā peygamberliği Faḥr-i ‘Ālem Muḥammed’e -‘aleyhi’ş-şalavātu ve’s-selām- virdükde Ümeyye Muḥammed’e ḥased eyledi ve kāfir oldu. Kelām-ı Qādīm’de “وَأَثَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي أُنْتَبَاهُ آيَاتِنَا”¹⁰²⁹ vāḳi‘dür, murād Ümeyye’dür veyā Bel‘am bin (A 154a) Bā‘ūrā’dur veyā ‘ulemā-i Benī İsrā’il’den biridür diyü *Envāru’t-Tenzil ve Esrāru’t-Te’vīl* de Qāḍi Beyzāvī raḥimehu’llāhu’l-Melikü’l-Ġanī yazar.

el-Ḥükm: Ekin qarğasını ekl ve yimek lā-be’sdür, zīrā ḥabb ve dāne yir ve sibā’-ı tayrdan degüldür. Ve cīfe ve leş yiyen ala qarğa ki aña ‘Arabca **gurāb-ı ebka**‘ dinilür ekl olunmaz ve yinmez, zīrā zū-miḥlebdür. Ve Şa‘bī raḥmetu’llāhi ‘aleyh ekin ve dāne yiyen büyük kara qarğayı ekl mübāḥ kılmışdur ve bunu keklige teşbīh eylemişdür. Ve Hişām bin ‘Urve babasından ve babası ‘Urve ‘Ā’işe-i Şiddīka’dan rivāyet ider ki ḥazret-i ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā dir ki “Qarğayı yiyen kimseyi ben ta‘accub iderüm, ḥāl bu ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem muḥrim olan kimseye qarğa öldürmesine izn ü destūr virmişdür ve qarğaya fāsīḳ tesmiye eylemişdür va’llāhi qarğa tayyibātdan degüldür.” ‘Ā’işe-i Şiddīka böyle didüğini Hişām rivāyet ider. Ve İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyh, ‘aḳ‘aḳ ya‘nī saḳsağan yimek lā-be’sdür, dir. Ve İmām Ebū Yūsuf raḥmetu’llāhi ‘aleyh mekrūhdur, zīrā ekşeriyā ciyef ve leşlerden yir, dir. Kezā fi-*Şerḥi’l-Kudūrī* li’z-Zāhidī raḥimehu’llāhu’l-Melikü’l-Ebedī ve fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīrī ‘aleyhi raḥmetü’l-Bārī.

¹⁰²⁸“ Harb’in mezarı çorak bir yerde ve Harb’in mezarının yakınında (başka) bir mezar yok.”

¹⁰²⁹“Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde ... haberini onlara anlat.” *Kur’ân-ı Kerîm*, A‘raf 7/175.

el-Emsāl: Ve *men yekuni'l-gurābu lehu delilen temurru bihi 'alā-ciyefi'l-kilāb*. Ma' nāsı, bir kimsenüñ ki kulağuzı qarğa ola qarğa anı köpekler leşine (A 154b) uğradur, dimekdür. Ve *lā-ef'alu zālik hattā yeşibe'l-gurāb* durüb-ı emsāldendür. Ma' nāsı ben şu nesneyi işlemem tā qarğa ağarmayınca ve aq olincaya dek, dimekdür ya' nī ebeden işlemem, demek murād olunur. Zīrā qarğa ebeden ağarmaz ve aq olmaz. Ve Ebū Nu' aym-nām kimse Mis' ar bin Kidām'dan rivāyet ider ki bir kimse deryāya giderken gemiye biner, yolda gemileri kırılır ve helāk olur ve ol kimse bir cezireye düşer anda ins ü cin yok, üç gün anda eglenür yimek ve içmeksiz ve ol kimse bu beyti okur.

Beyt:

إِذَا شَابُ الْغُرَابُ أَتَيْتُ أَهْلِي

وَصَارَ الْفَارَ كَاللَّبَنِ الْخَلِيبِ

Ma' nāsı qarğa ağarduğda ve zift süd gibi aq olduğda ehlüme varurum, dimekdür ya' nī qarğa ağarmak nice mümkün degülse ve zift süd gibi aq olmak nice muhāl ise evüme ve ehlüme bir dahı varmak eyle muhāldür, demek olur. Ve bir kimse gā'ibden buña cevāb virüp didi, ammā āvāzın işidürdi ve şahşını görmezdi

عَسَى الْكُرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ

يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ¹⁰³⁰

Ol kimse baqdı nā-gāh bir gemi gelür gördi, gemide olan kimselere işāret eyledi gelüp ol kimseyi aldılar ve götürdiler. Hikmet-i Huzā-yı zū'l-luṭf ve'l-bekā ile ol garīb vāfir māl u menāl ve hayr-ı keşire irişür. Kezā qāle'd-Demirī. [**كرب**] *Kerb* feth-i kāf ve sükün-ı rā' i mühmele ile gam u guşsa vü hüzdür zamm-ı kāf (A 155a) ve sükün-ıla olan kürbe gibi. Cem' i *kürüb* gelür mağmüm u maḥzün olana *mekrüb* dinilür. Ve [**فرج**] *ferec* feth-i fā' ve feth-i rā ve cīm-ile sevinmekdür feraḥ ma' nāsına diyü *Mütevassıt* ve *Dav ebyāt*ı şerḥ idenler yazmışlardur, lākin *ferec* muṭlaq sevinmek degüldür belki gam u guşsadan kurtulmağdan şād olmağdur, Türkice ma' nāsı açıklığdur. *Ferreca'llāhu hemmete* dirler *keşşefa'llāhu hemmete* ma' nāsına *eş-şabru miftāhu'l-ferec* didükleri bundandır. Ya' nī şabır gam u guşsa açılmasınüñ anahtarıdır. Ve [**قرب**] *karibun* merfū' dur mā-ḳabline şıfatdur ki ol ferecdür eger yekün ef'āl-i nāḳışadan olursa ve eger tāmme olursa karibun anuñ fā' ilidür. Kezā fi-*Şerhi'l-Ebyāt*. Zıkr olunan beyti Hudbe bin Haşrem-nām kimse

¹⁰³⁰“İnşallah, geceyi içinde geçirdiğim sıkıntının ardından bir rahatlama olur.”

dimişdür ki fuṣḥā'-i bādiyedendür. Ve *Mufaṣṣal* şerhi *Mükemmel*'de beyt-i mezbūruñ kâ'ili Hudbe olduĝın ta'yîn ider ve maḥbūs iken didi, dir.

Fā'ide: *Kerb* ĝam ma'nāsınadır ve ĝuşşaya ĝamm tesmiye olunmağ kalbi kapladuĝıçün ve yüregi örtdüĝıçündür. Nitekim buluda ĝamāme dinilmek gök yüzini örtdüĝıçündür, zīrā ĝamm aşılđa örtmekdür taĝtiye vü setr ma'nāsına. Zükāma zamm-ıla ĝumām ve mezkūma maĝmūm dinilmek bundandır.

Ve *ebsaru min-ĝurābin* đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı karĝadan ziyāde görür, dimekdür. Karĝanuñ ḥiddet-i başarı ziyāde olduĝından bir gözin (A 155b) yumar ve çapar ve bir göziyle baçar, anuñçün aña *a'ver* dinilür veyāḥud karĝaya 'Arab *a'ver* demek 'alā-tarīki't-tefe''ül ola. Nitekim geçmişdür şā'ir dimişdür.

وَ قَدْ ظَلَمُوهُ حِينَ سَمَوَهُ سَيِّدًا

كَمَا ظَلَمَ النَّاسُ الْغُرَابَ الْأَعْوَرَ¹⁰³¹

Ve *ahyelu min-ĝurābin* đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı karĝadan ziyāde ḥilekārdur, dimekdür. Ve *ebkeru min-ĝurābin* daḥı đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı karĝadan ebkerdür ve karĝadan ziyāde tiz uyanup şabāḥa dāḥil olur, dimekdür. Karĝa sā'ir kuşlardan tiz uyanup taña dāḥil olur. Ve *ebtā'u min-ĝurābi Nūhin* đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı Nūḥ peyĝamber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām karĝasından giçrekdür, dimekdür. Nūḥ Nebi 'aleyhi's-şalātu ve's-selām karĝayı gönderdi ki varup tūfān şuyı çekildi mi ve yerler görünür mi görüp gelüp gemide Nūḥ'a haber vire. Karĝa cife ve bir leşe konup gelüp ḥizmetin edā eylemedi ve giç çaldı ve haber virmedi ve eglendi. Ba' dehu Nūḥ Nebi şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh karĝaya bed-du'ā itmegin siyāḥ oldu, evvel ağ idi. Ve *ke'ennehum kānū ĝurāben vāki'an* daḥı đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı ĝuyā anlar konan karĝa gibidür, dimekdür. Karĝa bir yere çonsa tiz çalkar ve eglenmez uçar, bu meşeli tizce münkażi olan ḥaqqında dinilür. Ve *ke'l-ĝurābi ve'z-zi'b* daḥı đurüb-ı emşāldendür, (A 156a) bunu şol iki kimse ḥaqlarında dirler ki mā-beynlerinde ittifağ u ittihād ola ve birbirine muḥālefetleri olmaya. Zīrā çurd kaçan şikār alsa karĝa aña tābi' olur ve uyar, çurddan artanı yimek için. *Ve'l-ĝurābu a'refu bi't-temir* đurüb-ı emşāldendür, ma'nāsı karĝa ḥurmāyı ziyāde bilür, dimekdür. Zīrā karĝa ḥurmāyı alduğda almaz illā ziyāde eyüsini ve eved ü ra'nāsını alır. Ve *vecede temrete'l-ĝurābi* daḥı

¹⁰³¹“Onu efendi olarak adlandırmakla ona zulmettiler, insanların kargayı tek gözlü diye adlandırıp ona zulmetmesi gibi.”

durüb-ı emşâldendür, ma‘nâsı qarğanuñ qarup alduğı hürmayı buldı, dimekdür. Bunı bir pāk ü nefis nesneyi bulan kimse haqqında dirler. Ve *es’emu min-gurābi’l-beyn* durüb-ı emşâldendür, ma‘nâsı ayrılık qarğasından şu’mda ziyâdedür, dimekdür. Buña sebep budur ki *gurābu’l-beyn* didükleri qarğa ‘Arab göçüp qonaqlarından ayrıldıqlarından soñra gelüp evleri yerlerinde bir nesne ve bir yiyecek arar ve göçdüklerinden soñra geldiğiçün ‘Arab anuñla teşe’üm eylemişlerdür ve *gurābu’l-beyn* diyü ad qomışlardur. Ve *ahzaru min-gurābin* durüb-ı emşâldendür, ya‘nî hāzer ve şaқınmaқda qarğadan ziyâde şaқınur, bunı pek şaқınan kimse haqqında dirler. Hükemā-yı Furs’den biri “Her nesnenüñ pek eyüsini aldum, kelb ve çetük ve qarğa ve hınzire varınca.” dir. Ol ‘āқil kimseye “Kelbden ne alduñ?” (A 156b) dirler, “Kelbden şāhibine ülfet ve şāhibinden zararı men‘ aldum.” dir. Ve “Qarğadan ne alduñ?” dirler “Şiddet-i hāzer ve ziyâde şaқınmağı qarğadan aldum.” dir. Ve “Kediden ne alduñ?” dirler, “Bir nesne istedükde güzel yaltaklanmaқ ve güzel güzel añılmağı kediden aldum.” dir. Ve “Toñuzdan ne alduñ?” dirler, ol āқil kimse “Havā’ic ü meşālihiñe hüsni tekevür ü teşemmüri hınzirdan aldum.” dir, ya‘nî hınzır kendü maşlahat u hācetlerine güzel güzel hāzırlanur ve şıganur hattā atılaқop eñsesinden mızrāқ ve şabta ve kılıç ve ālāt-ı harble düşmeni ardından yetişdükde fi’l-hāl dişiyle etini urup helāk ider veyā yaralar. Hāzır baş olmaқda aқrānı nādirdür. Ve *esbehu min-gurābin* durüb-ı emşâldendür, ma‘nâsı qarğanuñ qarğaya müşābih olmasından dağı artıқ birbirine beñzer, dimekdür.

‘Acıbe: Hāzret-i ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh bir gün otururken ve haқa ‘atāyā vü vazıfelerin virürken bir er oğıyla geldi. ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh ol ere “Veyhake, bu oğıuñ saña beñzemesi qarğanuñ qarğaya böyle müşābehetini hergiz görmiş degülüm. Ve qarğa qarğaya böyle müşābih olmaz ve beñzemez.” didi. Ol kimse ‘Ömer’e “Bu oğılum anası meyyite ve ölmışken anasından toğımışdur.” dir. ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh oturduğı yerde doğırdı ve “Baña bu oğıuñ haberinden haber vir.” didi. Ol er “Yā emire’l-mü’minin, bu oğılumuñ anası (A 157a) yüklü iken sefere çıқmaқ diledüm, anası ‘Ben bu hālde iken sen çıқup gidersin ve beni bu hālde terk idersin.’ diyü baña söyledi, ben dağı aña ‘Senüñ qarnuñda olanı Allāhu te‘ālāya emānet alıқodum.’ didüm ve çıқup gitdüm ve birqaç sene gā’ib oldum. Andan soñra geldüm, qarupımı qarapanıқ buldum ve didüm ‘Hatunum fülāna ne işler oldı?’ didiler. Ben dağı ‘إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ’ didüm ve maқberesine vardum, ¹⁰³²

¹⁰³²“...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a âidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/156).

ağladım ve du‘ā idüp döndüm ve gelüp ‘ammum oğullarıyla oturdum. Bu aḥvāl üzre iken nā-gāh meḳābir arasında bir āteş gözüme görindi, “‘Ammum oğullarına bu āteş nedir?’ didüm. ‘Ammum oğulları ‘Bu āteş fülāne ḥatun maḳberesi üzredür, her gice görünür.’ didiler. Ben anlara ‘إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ’ benüm ḥatunum ziyāde oruç dutucu ve gice ile namāz kılıcı ve giceleri iḥyā idici ve ‘afife vü dīn-dār ḥatun idi, var-ısa eyü ‘amelleridür, ḳalḳuñ bizümle gidüñ.’ didüm. Biz daḫı ḳalḳup gitdük ve ben elüme bir mi‘vel aldum ve ḥatunum maḳberesine geldüm nā-gāh ḥatunum oturur ve bu oğlum eṭrāfına devr ider. Ve bir münādī nidā eyledi ki ‘Yā şol kimse ki Rabbü[n]je emānet virmişsin, emānetüñi al. Va’llāhi eger anasını da emānet ḳoyayduñ anasını da bulurduñ.’ didi. Ben de oğlumı aldum ve maḳbere evvelki gibi oldı.” didi. Ve bu ere ol zamānda ḥazīnū’l-ḳabr didükleri *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da yazılıdır. Ve bu (A 157b) ḳışsa-i ḡarībe vü ḥikāyet-i ‘acībeye beñzer Ḥāfız Müzenī, ‘Ubeyd bin Vāḳıd Leysī ve Başrī tercemesinde zıkr ü ḥikāye eyledügidür. Ol ḥikāye eyler ki evümden çıkdum ḥacc-ı şerīf niyyetiyle. Bir ere rāst geldüm öñinde bir ḡulām ve oğlan var be-ḡāyet güzel ve ḥareket ü reviş ve cemāl ü kemālde aḳrānı nādir ḥüsn ve gökçeklik alanında bāhir. Ve ol kimseye “Bu oğlan kimdür?” diyü su‘āl eyledüm. Ve ol kimse “Oğlumdur ve bunuñ aḥvālını saña ḥaber vireyüm.” didi ve ḳışşasına başlayup eyitdi. “Ben bir kerre ḥacc-ı şerīfe çıkdum ve bu oğlanuñ anası bile idi ve yüklü idi, günlerden bir gün yolda bir menzil ve ḳonaḳda anasına ṭalak vāḳi‘ olup oğlan burusu dutdı, bu oğlan ṭoḡup anası vefāt eyledi. Ve göç zamānı oldı bu oğlanı aldum bir beze şarup bir maḡara içine ḳodum ve ṭaşla maḡaranuñ üstünü yapdum ve göçüp ḥuccācla gitdüm ve ben bu oğlanı helāk olur ve ölür bilürdüm ve sâ‘atinde fevt olur bilürdüm. Ben daḫı ḥacc-ı şerīfüñ mālzemesin ve şerā’iṭin yerine getirüp Ka‘be’ye varup ṭavāf eyledüm ve Vaḳfe’ye varup ve Minā’ya gelüp şerā’iṭ-i ḥacc-ı şerīfi edā eyledüm ve ḥuccācla dönüp bu oğlanı maḡaraya ḳoduḡum menzil ve ḳonaḡa geldüğümdede ba‘z-ı yārān ve yoldaşlarum maḡaraya ivdiler ve tiz vardılar ve ṭaşı üzerinden giderdiler, gördiler bu oğlan şaḡ ve sālīm ve diri ve barmaḡın aḡzına almış emer, baḳduḡ barmaḡından (A 158a) süd çıkar bu oğlanı alup götürdüm. İşbu oğlanuñ aḥvāli budur.” didi. Zihī ḳuvvet şāḫibi Mevlā ve ḳudret ıssı Bārī te‘ālā ki ḥikmet ü ḳuvvetini fehmede ‘aḳıl ḳāşır ve luṭf u iḥsānını şaymaḡa kim ḳādirdür “يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ”¹⁰³³ ve “يُحْكُمُ مَا يُرِيدُ”¹⁰³⁴

¹⁰³³“...Allah dilediğini yapar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İbrahim 14/27.

¹⁰³⁴“...istediği hükmü verir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/1.

el-Havās: arġanuñ minarı bir kimse zre asalar gz degmekden aqlaya. Cigerin urudup dgp gze sirme ekseler ga didkleri nesneyi gzden gidere. Ve alaġı bir kimse zre asalar ‘aı harekete getre. Ve arġa anını bade ile arışdurup bir kimseye irseler bade vu hamr ve suci didkleri murdarı sevmez ola ve bir daı imeye. Ve anın urudup anuñla bevasir hasy olinsa bevasiri oñulda bi-izni’llahi te‘ala. Ve arġanuñ baı ve yuregini bade iine bıraġup istediġi kimseye irseler ien kimse ol ieren kimseye ‘azim muhabbet eyleye. Ve arġa diyle meshur olan ve sihre uġrayan kimse tila olinsa sihir baııl ola. Ve ziblini ksuruklu olana aaosalar nafi‘ ola. Ve ara arġayı tuyi ile sirkeye bandurup ve aldurup ve ıl anuñla tila olinsa ılı ara eyleye. *Keza fi-Hayati’l-Hayevan.*

et-Ta‘bir: Dude arġa ġaddar ve aldayıcı kimseye delalet ider ve gahi dirlik ve ma‘ada ama‘ u hırsa ve gahi hafru’l-arz ve defnu’l-emvat ve gahi ġarabet u haberlerle teum ve tul-ı sefere delalet ider. Ve ekin arġası (A 158b) veled-i zinaya ve hayr u erle arışu ere delalet ider. Ve ala arġa muhalefeti o mutekebbir kimseye delalet ider. Bir kimse dude bir arġa avlasa haram mala mukabere ile arlıda irimesine delalet ider. Ve her uuñ eti ve tuyi ve kemuġi dude cem‘ idene maldur. Ve aan dude ekin veya aġa zre arġa gorse umdur ve na-mubareklikdur. Ve eger dude kendu evinde bir arġa gorse ‘avratına hiyanet ider fasıa delalet ider. Ve eger bir arġa kenduyle soylee bir habi oġul ahibi ola. Ve İbn Sirin eydur, ziyade maġmum ve taalu ola ve yine ġamdan urtula ve eger arġa etin yise hırsızlar arafından mal ala. Ve eger melik apusında bir arġa gorse bir gunah eyleye ve aña peiman ola veya arındaını atlı eyleye ve aña nadim u peiman ola. ala’llahu te‘ala “favni minnadimin”¹⁰³⁵. Ve eger dude arġa yeri burnı ve ayaġıyla azar gorse arındaını atlı eylemesine delil-i avi olur ve eger arġa kendusini had itse ve tırmalasa beriyyede helak olmasına veya ziyade eleme delalet ider. Ve eger dude aña bir arġa virseler surura irie. Artamidoris-nam kimse eydur, ala arġa tul-ı hayat ve bea-i meta‘ ve ‘omur uzunluġına delalet ider ve ocaarılara delalet ider, dir. Zira arġanuñ ‘omri uzundur ve rusulu’-ettadur.

Ve Mine’r-Ruya’i’l-Mu‘abbere: Ve (A 159a) bir kimse dude bir arġa Ka‘be-i Mukerreme zre duduġun gordı, ol kimse İbn Sirin raımehu’llah hazretine didi. İbn Sirin bir fası u facir kimse bir erife hatun alur diyu ta‘ir eyledi. Haccac-ı zalim

¹⁰³⁵“...Artık pimanlık duyanlardan olmutu.” *Kuran-ı Kerim*, Maide 5/31.

‘Abdu’llāh bin Ca’fer bin Ebī Ṭālib kızını tezevvüc eyledi ve nikāhla aldı. Kezā fi-
Kitābi’t-Ta’bīr li-Ibn Ğannām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām.

Ve **Ebū zenne** zā-yı mu‘ceme ve nūn-ı müşeddede ile kenne¹⁰³⁶ ve cenne ve mekke ve bekke vezni üzre maymūn didükleri cānverdür cild vezni üzre **ķird** gibi ki cem‘i **ķirde** gelür kesr-i kāf ve feth-i rā ve feth-i dāl ve hā ile ve **akrād** gelür feth-i elif ve sükūn-ı kāf-ıla ve **ķurūd** gelür zamm-ı kāf-ıla. Ve dişisine **ķirde** dinilür kesr-i kāf-ıla ķirbe vezni üzre maymūn sāyisine **ķarrād** dinilür feth-i kāf ve teşdīd-i rā-ıla. Ve **ebū hālīd** ve **ebū ķişse** kesr-i kāf ve teşdīd-i şīn-i mu‘ceme vü meftūha ile yine maymūndur. Ve maymūn bir hayvāndur ki ķabīh u melīh ya‘nī ķirkin ve güzel ve serī‘ u’l-fehm ve şan‘ atı öğrenür ķābil cānverdür. Ve Yemen halkı kendü meşālīhi üzre ṭurmağı maymūna ta‘līm iderler. Ḥattā ķaşşāb ve baķķāl dükkān beklemegi öğredürler, dükkān şāhibi gelinceye dek dükkānı maymūn bekler. Ve sirķa ve hırsuzlığı ta‘līm iderler, uğurlık ider. Ve maymūn bir ķarında on bir, on iki ṭogurur. Ve insāna pek beñzer ekşer ḥāllerinde. Ve insān gibi güler ve şād u mesrūr olur ve (A 159b) bir nesneye yapışsa eliyle yapışur ve barmaķları insān barmağı gibidür. Ve telķīn ü ta‘līmi ķabūl ider ve ādeme mūnis olur ve şuya düşse insān gibi boğulur ve dişisine ğayretlū olur ve şebaķ u şehveti ziyāde olsa ağızıyla istimnā eyler ve dişisi evlādını götürür ‘avrat gibi. Ve bu ṭā’ife uyusalar biri biri yanında uyurlar ḥattā bir saṭır olurlar. Ve maymūn ta‘līmi ziyāde ķabūl ider; ḥattā İmām Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*-nām kitābında yazar ki Nūbe pādişāhı İslām pādişāhlarından Mūtevekkil didükleri pādişāha iki maymūn göndermiş biri ķuyumcı ve biri derzi imiş. Ve Remle’de bir maymūn var-ıymış ķuyumcılık iderdi, körüğü üfürmek lāzım olduğda yanında olan ādeme üfür diyü işāret eyler-imiş. Ve Kazvīnī *‘Acā’ibü’l-Maḥlūķāf* da eydür: Bir kimse her şabāh on gün maymūn yüzine baķsa ol kimseye sürür ve sevinç gelür, maḥzūn olmaz ve aña hemm u ğam gelmez ve rızķı ğiñ ve bol olur ve ‘avratlar ol kimseyi ziyāde severler. İntehā.

Fā’ide: Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider, ḥāzret-i Resūl eydür: Bir kimse bir gemiye ḥamr ķodı şatmaķ için ve ḥamrı şatduğda aña şu ķarışdurup şatardı ve ol kimsenūñ bir maymūnı var-ıdı ol kimsenūñ ķisesin alup geminūñ deķaline çıķdı ve ķisede olan altını çıkarup birin (A 160a) deryāya ve birin gemi içine atup tamām iki bölük eyledi. Ve yine Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh

¹⁰³⁶ **Kenne** feth-i kāf-ile ķişinūñ oğlınūñ ‘avratıdır emra’etü’l-ibn ma‘nāsına.

Hazret'den rivāyet ider ki hazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eydür: Süde şu karşıdurmañuz. Sizden öñden bir er var-ıdı süde şu katup şatardı bir maymūn şatun alup deryāya girdi. Ve yolda deryāda giderken Hāq te'alā ol maymūna ilhām eyledi, altun kīsesin aldı ve geminūñ dekalı¹⁰³⁷ üzre çıkdı ve kīseyi açup şahibi bakup тұrurken bir altunı deryāya ve bir altunı gemi içine atup iki bölük eyledi, şunuñ bahāsın deryāya ve süd bahāsın gemiye atdı. Şadaqa Resūlu'llāh.

el-Hüküm: Maymūn etin yimek haramdur bizüm katumuzda. İmām Şāfi'ī ve 'Aṭā ve Mücāhid ve Hasan katlarında dağı haramdur ve İmām Mālik katında haram degüldür. Ve maymūnı şatmak cā'izdür, zirā ta'līmi kabūl ider ve mūmı dutar ve esbāb u emti'a vü kumāşları hıfz ider.

el-Emsāl: *Eznā min-kirdin* đurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı maymūndan ziyāde zinā idicidür, dimekdür. Zirā maymūn cümle hayvānātdan ziyāde zinā vü cimā' ider. Ve şöyle zann iderler ki zamān-ı Cāhiliyyet'de bir maymūn zinā eyleyüp maymūnlar anı recm eylemiş olalar veyāhuz đarb-ı meşelde olan *kird* Huzeyl kabīlesinden bir kimsedür ki babasına Mu'āviye dirlerdi, zinā eylemekde Mu'āviye oğı *Kird*-nām kimseden ziyāde zinā idicidür, dimek ola. Ve *ahkā min-kirdin* dağı đarb-ı meşeldür, (A 160b) ma'nāsı maymūndan ziyāde hikāyet idicidür, dimek olur. Zirā maymūn insāndan gördüğü ef'al ve işleri hikāyet ider, aqvāl ve sözlerinden ğayrısın beñzedür. *Hakeytu fi'lehu* dinilür *fa'altu mişle fi'lihi* ma'nāsına ve *hakeytu fi'lehu* dağı bu ma'nāyadır. Muḥākāt, müşābehe ma'nāsınadır. Ve *akbehu min-kirdin* dağı đurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı maymūndan dağı çirkin ve zişt dimekdür.

el-Havās: Cāhız kavli üzre maymūn eti it eti gibidür belki dağı şerr u aḥbeşdür. Ve dişini bir insān götürse aña uyku ğalebe eylemeye ve gice ile feza' u havf eylemeye. Ve eti cūzzām olana nāfi'dür. Ve derisini bir ağaca aşsalar şovuk zararın andan def' ide. Ve maymūn derisinden bir kalbur eyleyüp ekilecek ekini ve toḥmı ol kalburdan kalburlayup ekseler ol ekin cerād ve çekirge āfetinden sālīm ola. Ve maymūn bir ağulu yimek görse korçar ve çağırur. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demīrī 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Bārī.

et-Ta'bīr: Düşde maymūn her 'ayıb şahibi olan kimsedür, zirā Hāq celle ve 'alā maymūnı men' eyledi ve memnū' olmaduğıçün meşğ olındı. Bir kimse düşde maymūnla ceng

¹⁰³⁷ *Dekal* fetḥ-i dāl-ı mühmele ve fetḥ-i kāf-ıla gemi okıdur sehmü's-sefīne ma'nāsına.

eylese ve maymūna gālib olsa hasta olup şihhat bula ve eger maymūn galebe iderse şihhati umulmaz. Ve eger maymūn etin yise bir hastalıktan ‘ilāc olına ve andan şihhat umulmaya. Ve Naşārā maymūn etin yiyen yeñi geye, dirler. Ve eger düşde maymūn bağışlasa (A 161a) düşmen üzre manşūr ola. Bir kimse kendü döşeginde bir maymūn görse bir Yehūdī anuñ ‘avratına fücūr u fişk eyleye. Ve maymūn düşde kendü sofrasından yise ta‘bīr yine budur. Ve düşde maymūn bir ere delālet ider ki kebā’irden birine irtikābla ni‘met ü devleti gitmiş ola. Ve eger bir maymūnı nikāhlasa bir fāhişeye irtikāb eyleye veyā bir insānla huşūmet eyleye. Ve eger maymūn ırsırsa bir insānla huşūmet eyleye. Arţamidoris eydür, düşde maymūn mekr ü hīle vü hud‘a idici erdür. Ve hastanuñ marazına delālet ve aydan hādiş olacağ nesneye delālet ider; zīrā maymūn kāmēr ve ay hayvānındandır. Ve Cāmāsb eydür, bir kimse düşde bir maymūn avlasa sehere ve cāzūlar cānibinden müntefi‘ ola. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām. Ve’l ‘ilmu ‘inda’llāhi’l-Meliki’l-‘Alīmi’l-‘Allām. Ve maymūn düşde maḫhūr u ḥor u ḥaḫīr düşmāndur. Ve eger maymūn üzre oturur görse ḥor u ḥaḫīr olan düşmāna zafer bula ve anı musahḫar u muṭī‘ u münkād eyleye. Ve eger düşde maymūn etin yise ḡam u ḡuşşalu veyā hasta ola. Ve eger maymūnı katl eylese düşmāna gālib ola ve ḫahr eyleye. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Sīrīn. Ve **ebu’l-meymūn** bal didükleri şīrīn ve tatlu nesnedür ki arudan ḥāşıl olur ‘asel gibi ki ḥārr u yābisdür. Ve süddeyi açar, balgāmı keser, şafrāyı arturur, ḫanı göyündürür, iştiḥā getürür, ta‘āmı hażm ider ve (A 161b) ishāl eyler. Kezā fi’t-*Teshīl*. ‘Asel ve bal menāfi‘ inden bir miḫdārı *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zıkr eylemişümdür tālib olan andan zevḫ alsun.

et-Ta‘bīr: Düşde bal zaḫmetsiz māl-i ḫelāl ve hastalıktan şifādur. Kelāmu’llāh’da “شِفَاءٌ لِلنَّاسِ”¹⁰³⁸ vāḫi‘dür. Bir kimse düşde bal yalar görse tezevvüc eyleye ve evlene. Ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Rifā‘a ‘avratına “حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ”¹⁰³⁹ buyurmuşdur. Bu ḥādiş-i şerīfūñ ma‘nāsı ve tafşīli yine *Sükker-i Şāfi şerḥinde* mufaşşal u ‘ayān taşriḫ olunmuşdur. Ve İbn ‘Ğannām eklu’l-‘aseli ‘ināḫu ḫabībīn ve taḫbīluhu¹⁰⁴⁰ bulduğunu yazar.

¹⁰³⁸“...insanlar için şifa...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nahl 16/69.

¹⁰³⁹“O senin balından sen de onun balından tatmadıkça...” Ebû Abdullāh Muhammed b. İdrīs b. Abbās Şāfi, *Müsnedü’l-İmām eş-Şāfi*, (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 235.

¹⁰⁴⁰“Bal yemek, sevgiliyle kucaklaşma ve onu öpme (anlamındadır).”

Ve *sāhir* hüruf-ı mühmele ile gice ile uyumayan kimsedür mazīsi *sehiredür* ‘alime bābından *raculun sāhirun* dinilür uyanık kimseye *raculun suheratun* didükleri gibi humezetin vezni üzre.

et-Ta‘bīr: Düşde uyanıklık aḥbāb ve dostlardan ayrılığa delālet ider. Bir kimse düşde ke-
ennehu uyumaz ve çok uyanık olur görse aḥibbāsından müfāraḳat vāḳi‘ ola. Kezā fi-
Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām raḥimehu’llāhu’l-‘Allām.

Nazm:

Ebū mālik durur açlık ebu’l-*emn* oldu bil tokluk
Subāṭa oldu hem boklık ulu işler terātirdür

Şerḥ:

Ebū mālik kesr-i lām-ıla açlıkdur cū‘ ma‘ nāsına ve *ebu’l-*emn** feth-i elif ve sükün-ı mīm-
ile toklıkdur kesr-i şīn-i mu‘ ceme ve feth-i bā’ ile olan şiba‘ gibi. Ve (A 162a) *subāṭa*
zamm-ı sīn-i mühmele ve bā’-i muvaḥḥade ile boklık ve süpründidür ki süpürüp bir yere
bırağurlar zamm-ı kāf-ıla olan künāse ve zamm-ı ḳāf-ıla olan ḳumāme gibi ki üçü de
ḥulāşa vezni üzredür. Ve zamm-ı kāf ve hüruf-ı mühmele ile kusāḥa yine bu ma‘ nāyadur.
Ve *terātīr* feth-i tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve rā’-i mühmele ba‘ dehu kesr-i tā’-i ḳaraşet
ile ulu ve büyük işlerdür şedā’id ma‘ nāsına. *Ḳānūnu’l-Edeb*’de kārḥā-yı büzürg diyü
ma‘ nā-yı terātiri beyān ider.

et-Ta‘bīr: Düşde açlık ṭama‘ u ḥırşdur. Bir kimse düşde aç olsa acıḳduğı ḳadar māla irişür.
Ve düşde süpründi, işleri kirlü olan ṭā’ifeye ve ehl-i ḥirefe, ḥayra delīldür; zīrā süpründi
fażalāt-ı keşīreden cem‘ olunur. Bir kimse ḡayrınıñ evin süpürse mālından bir nesneye
irişe ve ḡanīlere ev süpürmek māllarına naḳş u faḳrdur. Kezā ḳāle İbnü’l-Ğannām.

Nazm:

Keçi ümmü’s-*siḥāl* oldu muşāḥib bu’l-*kemāl* oldu
Ḳoyun ümmü’n-*ni‘* am barmaḳlaruñ adı şenātirdür

Şerḥ:

*Ümmü’s-*siḥāl** sīn-i mühmele ve ḥā’-i mu‘ ceme ile kitāb vezni üzre keçi didükleri
mübārek ḥayvāndur. Ve *siḥāl* cem‘ -i *sahledür* ve *sahle* feth-i sīn ve sükün-ı ḥā-ıla ḳoyun
ve keçiden ṭoğan ḳuzı ve oḡlaḳdur, ṭoḡurduğı sā‘ atde *sahle* dinilür gerek erkek ve gerek

dişi olsun. Ve *suḥul* ve *siḥlān*¹⁰⁴¹ ve *siḥale* ‘inebe vezni üzre *saḥle* cem‘ leridir. Ebū Zeyd eydür, koyun ve keçi çoğurduğu sâ‘ at (A 162b) yavrılarına gerek erkek ve gerek dişi olsun *saḥle* dinilür, andan sonra *behme*¹⁰⁴² dinilür gerek erkek gerek dişi olsun, kaçan dört aylık olup anasından ayrılrsa keçiden olan erkege *cefi*¹⁰⁴³ ve dişisine *cefre* dinilür. Kaçan güdilüp kavî olsa erkeğine ‘*arıd*¹⁰⁴⁴ ve ‘*atūd*¹⁰⁴⁵ dinilür, dişisine ‘*anāk*¹⁰⁴⁶ dinilür. Ve işbu zıkr olınan ḥāllerüñ cümlesinde *cedy* dinilür erkeğine. Mādāmki keçi evlādı yılına yetişmeye adları vech-i meşrūḥ üzredür, yılına yetdükde erkeğine *teys*¹⁰⁴⁷ ve dişisine ‘*anz*¹⁰⁴⁸ dinilür. Ve ikinci seneye girdükde erkeğine *cez*‘ dişisine *cez*‘a dinilür. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demirī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī. Ve *ümmü’s-siḥāl* ma‘ nāsı oğlaqlar anası dimekdür ki murād keçi olur feth-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ile olan *ma*‘z ve feth-i mīm ve feth-i ‘ayn ile olan *ma*‘az ve emir vezni üzre olan *ma*‘iz ve zamm-ı elif ve sükün-ı mīm ve zamm-ı ‘ayn ile olan *um*‘üz ve kitāb vezni üzre olan *mi*‘āz ve kesr-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ve feth-i zā ve kaşr u meddi cā‘iz olan *mi*‘zā gibi. Ve *ma*‘z vāḥidi *mā*‘izdür şaḥb müfredi şaḥib olduğu gibi dişisine *mā*‘ze dinilür hā ile. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “فإنها من دواب الجنّة أحسنوا إلي المعزى و أميطوا عنها الأذى” didi. Ya‘nī “Keçiye iḥsān eyleñ ve andan ezā vü zaḥmeti giderüñ ve taş ve dikenden yatağını pāk eyleñ, taḥḳiḳ keçi cennet ḥayvānlarındandır.” Ve ma‘a-zālik keçi ḥumḳ ile mevşüfdür. (A 163a) Ve keçinüñ südi çok ve derisi kalıñ olmağla koyun üzre tafḍil olunur, koyundan bu iki nesnede fazlı vardır. Ve keçi kuyruğundan eksükligi et ve yağında ziyādeligidür. Ve Ḥaḳ te‘ālā koyunuñ derisini ince yaratmağın yüñünü çok eylemişdür ve keçinüñ derisini kalıñ yaratmağın yüñünü az eylemişdür. Fe-subḥāna’llāhi’l-Laṭifü’l-Ḥabir.¹⁰⁴⁹

el-Ḥavās: Keçi eti hemm u ğam u nisyān getirür ve balğam ilād ider ve sevdāyı taḥrīk ider; lākin çıbanları olana eyü ve nāfi‘dür. Ve aḳ keçinüñ boynuzın yaḳup ve döğüp bir

¹⁰⁴¹ *Suḥul* zammeteyn ile ve *siḥlān* kesr-i sīn ve sükün-ı hā ileldür.

¹⁰⁴² *Behme* feth-i bā ve sükün-ı hā ve feth-i mīm ve hā ile. Feth-ile olan nağme ve nemle vezni üzredür.

¹⁰⁴³ *Behme* feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükün-ı hā ile nemle ve nağme vezni üzredür, cem‘i *buhm* gelür zamm-ı bā ve sükün-ı hā-ıla. Ve *cefi* feth-i cīm ve sükün-ı fā-ıladur. Cem‘i *ecfār* ve *cifār* gelür aḳvāl ve cibāl vezni üzre.

¹⁰⁴⁴ ‘*Arīd*‘ ayn-ı mühmele ile emir vezni üzredür. Cem‘i ‘*irḍān*‘/‘*urdān*‘ gelür ‘aynda kesr ü zamm ile.

¹⁰⁴⁵ ‘*Atūd*‘ tā’-i müşennāt-ı fevkāniyye [ile] şabūr vezni üzredür. Cem‘i ‘*iddān*‘dur teşdid-i dāl ile, aḣı ‘*itdān*‘dur idğām olunmuşdur ve a‘*tide*‘ yine anuñ cem‘ idür ad‘iye ve eşniye vezni üzre.

¹⁰⁴⁶ ‘*Anāk*‘ ayn-ı mühmele ile seḥāb vezninde ve nūn-ıladur. Cem‘i ‘*anuḳ*‘ ve ‘*unūḳ*‘ gelür.

¹⁰⁴⁷ *Teys* feth u sükün ile ceys ve ḥayr vezni üzredür. Cem‘i *tuyūs* gelür zammeteyn ile ve *tiyese* ‘inebe vezninde ve *metyūsā*‘ gelür mekbūrā’ vezninde ve feth ile.

¹⁰⁴⁸ Ve ‘*anz*‘ feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ve zā-yı mu‘ceme ileldür. Cem‘i zamm-ı nūn-ıla a‘*nuz*‘ ve kesr-i ‘ayn ile ‘*ināz*‘ ve zamm ile ‘*unūz*‘ gelür.

¹⁰⁴⁹ “Her şeyden haberdar olan ve lutuf sahibi Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

bez pāresi içine bağlayup uyur ādemüñ başı altına қosalar mādām başı altındadır uyanmaya. Ve teke ödini şıgır ödine қarışdurup ve bir fitile bulaşdurup қulağ içine қosalar şağırlığı gidere. Ve teke ödiyle göz қаpağı içinde olan қılı yolup sürme olınsa қıl bitmesine māni^ç ola. Ve keçi iligin yimek ğam u nisyān getürür. Ve İbn Sīnā eydür, keçinüñ ba^ç r ve kığı sirāceyi taħlil ider ve yūñ ile ^ç avrat götürse fercinden қan aқmasın men^ç eyleye. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri ^ç aleyhi raḥmetü'l-Bārī. Ve dişi keçi ve teke eti bed ve yaramazdur ve giç hażm olur ve yaramaz ğidā virür ve siyāha mā^ç il қan andan mütevellid olur. Kezā fi-*İhtiyārāt-ı Bedī^ç i* raḥmetu'llāhi ^ç alā-mü^ç ellifihī.

el-Emsāl: *Elyetu'l-ma^ç z fi-batnihi* dūrüb-ı emşāldendür. *Elye* fetḥ-i elif ve sükün-ı lām ve fetḥ-i yā^ç -i ḥuṭṭi ile қoyun ve keçi қuyruğıdur ki cem^ç i *eleyāt* ve *elāyā* (A 163b) gelür, ma^ç nāsı keçinüñ қuyruğı қarnındadır, dimekdür. Ya^ç nī keçinüñ қuyruğı eksük olduқça eti ve yağı ziyāde olur ve böbreği yağlu olur. Қuyruğı қoyun қuyruğı gibi olmaz, қuyruğında yağı azdur; lākin yağı içinde ve etindedür.

Ve *ebu'l-kemāl* ḥurūf-ı mühmele ile kāf-ı meftūḥ ve şehāb vezni üzredür muşāḥib ma^ç nāsınadır *nedīm* gibi ki fetḥ-i nūn-ıla emīr vezni üzredür. Ve zamm-ı mīm-ile olan *münādīm* ve sükün-ı dāl-ıla olan *nedmān* gibi ki sekrān vezni üzredür ve muşāḥibliğe *münādeme* dinilür zamm-ı mīm ve fetḥ-i dāl-ıla ve *münādeme* fetḥ-i dāl ile *müdāmeneden* maқlūbedür; zīrā şurb-ı ḥamrı nedīmi ile idmān ider, dinilür. Ve *ümmü'n-ni^ç am* kesr-i nūn ve fetḥ-i ^ç ayn-ı mühmele ile қoyundur *ğanem* ma^ç nāsına ki cem^ç i *ağnām* ve *ğunūm* ve *ağānim* gelür fetḥ-i elif ve zamm-ı ğayn ve fetḥ-i elif-ile. Ve *ğanem* ism-i mü^ç enneşdür қoyun erkeğine ve dişisine dinilür. Ve қoyuna *ğanem* dinilmege vech *ğanem* *ğanīmet*dendür, қoyun *ğanīmet* olduğı içündür. Ve ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ^ç aleyhi ve sellem ağniyāya қoyun ve fuқarāya tavuқ idinmesine emr eylemişdür ve ağniyā tavuқ idindüklerinde “يأذن الله تعالى بهلاك الفقرا”¹⁰⁵⁰ dimişdür. Ve қoyun keçiden efdāldür ve efdāl olduğına delil birқаç vech ile zikr eylemişlerdür: Biri Ḥaқ sübhānehu ve te^ç ālā evvel қoyunı ve şoñra keçiyi zikr eylemişdür. Nitekim Qur^ç ān-ı ^ç Azīm'de “مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَعِضِ اثْنَيْنِ”¹⁰⁵¹ vāқи^ç dür. Ve biri Kelām-ı Qādīm'de “إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ”¹⁰⁵² (A 164a) vāқи^ç dür. *[na^ç ce]*қoyundur *na^ç ce* yerine ^ç anze dinilmemişdür ve

¹⁰⁵⁰Hadis şu şekilde geçmektedir: “الدجاج يأذن الله تعالى بهلاك القرى” “... Allah o kavmi helak etti.” İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuād Abdülbâki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1373/1953), 2/773.

¹⁰⁵¹“... (erkek ve dişi olarak) koyundan iki, keçiden de iki ...” *Kur^ç ān-ı Kerīm*, En^ç ām 6/143.

¹⁰⁵²“...Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var...” *Kur^ç ān-ı Kerīm*, Sad 38/23.

biri dađı ve “وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ”¹⁰⁵³ dūr. Ve bir fażileti dađı budur ki koyun senede bir tođurur ve ekşeriyā bir tođurur ve keçi ikişer ve gāhī üçer tođurur, ma‘ a-hāzā koyunda bereket vardur. Ve koyun otladıđı ot yine biter, keçi otladıđı bitmez. Zīrā keçi kökinden kıparur, koyun ancak yeryüzinde olandan otlar. Ve koyun yūñi kıymetlūdūr keçi yūñinden. Ve efđal olduđına bir delil dađı bu ki bir kimseyi medđ eyleseler ve ögseler *innemā huve kebşun* dirler ya‘ nī ol degūldūr illā kıoçdur. Türkide dađı bir kimse bir er ve ceng eri olsa kıoçdur ve kıoç gibi dokušdı, dirler ve ‘ Arab bir kimseyi zemm eylese *huve teysun* dirler ya‘ nī ol tekedūr. Dađı ziyāde zemm murād itseler *innemā huve teysun* dirler, ya‘ nī ol degūldūr illā tekedūr. Bundan dađı ziyāde zemm murād eyleseler *mā huve illā teysun fi-sefīnetin*¹⁰⁵⁴ dirler. Ve keçinūñ öñi ve ardı mekşūf ve açuķdur, koyun böyle degūldūr bu dađı koyunuñ efđal olduđına delildūr. Ve koyun eti keçi etinden efđaldūr, zīrā keçi eti sevdāyı tađrīk ve balđamı irāş ider ve nisyān getūrūr ve koyun eti bunuñ ‘ aksidūr ve koyun mūbārek hayvāndur. “مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدِ رَعَى الْغَنَمَ” hadīs-i şerīfdūr ya‘ nī “Bir peyđamber yoķdur ki illā tađķīķ ol koyun gūtmişdūr ve çobanlık eylemişdūr.” dimekdūr. Ashāb hazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bu hadīs-i didūkte “Sen de çoban olduñ mı?” didiler. Hazret-i Resūl (A 164b) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “أَنَا كُنْتُ أَرْعَاهَا لِأَهْلِ مَكَّةَ” didi ya‘ nī “Ben de Mekke halkınuñ koyunların güderdüm kararīř ile.” didi, ya‘ nī her koyunu bir kırāř ile. Haķ sübhānehu ve te‘ ālā peyđamberlere koyun güddürüp andan peyđamber eylemekde hikmet, enbiyā halka çoban olmasına tađdime olsun içündūr.

Fā’ide: Mūsā peyđamber ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām bir ere uğradı. Ol er du‘ ā vū tazarru‘ iderdi. Musā “İlāhī, eger bu kimsenūñ hāceti benüm elümde olaydı hācetini kabūl ü kıazā iderdüm.” didi. Haķ sübhānehu ve te‘ ālā Mūsā’ya vađy eyledi ki “Yā Mūsā ol kimseyi ben senden dađı artıķ esirgerem; lākin ol kimsenūñ koyunu vardur, baña du‘ ā ider ve göñli koyunındadır. Ve bir kıulumuñ göñli ğayrıda olup baña du‘ ā eyleye ben anuñ du‘ āsın müstecāb eylemem.” didi. Mūsā peyđamber ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām bunu ol kimseye ańdı. Göñlini koyundan kesüp cān u dilden Haķ te‘ ālā celle celāluhuya tazarru‘ eyledi, du‘ āsı müstecāb oldu.

Fā’ide: ‘ Abdū’l-Vāhid bin Zeyd eydūr: Cennetde Haķ te‘ ālā baña refīķ ve yoldaşımı göstermegi Haķ te‘ ālādan istedüm ve recā eyledüm. Baña dinildi ki “Cennetde senūñ

¹⁰⁵³“Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Saffat 37/107.

¹⁰⁵⁴ “O sadece gemide bir tekedir.”

yoldaşuñ Meymüne-i Sevdâ'dur". Ve ben didüm "Ol Meymüne ne mekândadur?" dinildi ki "Küfe'de fülân oğulları içindedür." Ben de Küfe'ye vardum Meymüne-i Sevdâ'yı su'âl idem diyü nâ-gâh gördüm koyun güder ve koyunları kırdlarla güdilür ve (A 165a) kendüsi ayağ üzre namâz kıılır gördüm. Ve namâzdan fâriğ olunca ol hâatun baña eyitdi "Yâ Zeyd oğlı, va' de olınan bu degüldür va' de olınan cennetdür." didi. Ben aña didüm "Ben Zeyd oğlı olduğımı neden bildüñ?" ol hâatun eyitdi "الارواحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ مَا تَعَارَفَتْ مِنْهَا" ¹⁰⁵⁵ "انتلف، وَمَا تَتَّكَّرُ مِنْهَا اِخْتَلَفَتْ" olduğımı bilmez misin?" didi. Ben aña eyitdüm "Senüñ koyunlaruñ kırdlar ile güdilür görürüm niçün böyledür ve aşlı nedür?" didüm Meymüne eyitdi "Allâhu te'âlâ ile benüm mâ-beynümi ıslâh eyledüm, Hâk te'âlâ dağı benüm koyunlarum ile kırdlar arasını ıslâh eyledi." Raḥmetu'llâhi 'aleyhimâ raḥmeten vâsi' aten.

Fâ'ide: 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azîz ki 'âdil pâdişâh idi, rivâyet olunur ki zamânında koyun kırd-ıla ve arslan şığır-ıla otlardı. Bir gün bir kırd bir koyuna ta' arruz ider, Mûsâ bin A'yen-nâm kimse bundan 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azîz vefâtın añlar, ¹⁰⁵⁶ "إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" dir ve 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azîz-nâm şâlih helâk oldı añlarum." dir. Anda olanlar hisâb iderler 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azîz koyuna kırd ta' arruz eyledügi sâ'atde fevt olmış bulunur. Raḥmetu'llâhi 'aleyhi raḥmeten vâsi' aten.

Fâ'ide: Aşhâb-ı tecârib ve tecribe şâhibleri eydürler ki koyun arasında yürümek ve otururken dülbend şarınmak ve ayağ üzre serâvil ve ton geymek ve diş ile saḫal kırkmaq ve ḫapu üsküffesi¹⁰⁵⁷ üzre (A 165b) oturmak ve şol el ile yimek ve etek ile yüzi silmek ve yumurda ḫabuḫları üzre yürümek ve saḫ el ile istincâ eylemek ve maḫberelerde gülmek ḡam u ḡuşşa ve renc ü tâşa ihdâş ü irâş ider, dirler.

el-Hüküm: Koyun etin yimek ve şatmaq naşş u icmâ'-ıla ḫelâldür ve keçi eti kezâlik. Ve kırk koyunda bir koyun zekât vâcibdür, yüz yigirmi koyunda iki koyun vâcibdür, andan soñra iki yüz koyuna dek yine iki koyundur, üç yüze dek. Üç yüz bir koyun olsa üç koyun zekât vâcibdür ve dört yüz koyun olduḫda dört koyun şadaḫa vâcibdür ve dört yüzden

¹⁰⁵⁵"Ruhlar, birbirine kenetlenmiş düzenli ordular gibidir, birbirleriyle tanışanlar, dünyada kaynaşır, birbirlerini yadırgayanlar da dünyada ihtilafa düşerler." İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 91.

¹⁰⁵⁶"...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/156.

¹⁰⁵⁷*Üsküffe* zamm-ı elif ve sükün-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı kâf ve fetḫ-i fâ'-i müşeddede ve âhirinde hâ ile ḫapu eşigidür 'atebü'l-bâb ma' nâsına.

şoñra her yüzde bir koyun vācibdür. Ve koyun ve keçi zekātda birdür, zīrā ikisi bir cinsdür.

el-Emsāl: *İstetyeseti'l-anz*¹⁰⁵⁸ darb-ı meşeldür, keçinüñ dişisi teke olmağı talep eyledi, dimekdür. H̄or u zelil olan kimse ta'azzez eylense ve ululansa aña bunı darb-ı meşel iderler. Ve *tegaddi bi'l-cedyi kable en yeta'aşşā bike* darb-ı meşeldür. *Cedy* feth ü sükün-ıla oğlağdur. *Tegadd* emrdür ğidādan ki tañ yimegidür ta'āmu'l-ğudde ma'nāsına. Ve 'aşā feth-i 'ayn ile semā vezni üzre aḥşam yimegidür. *Te'aşşā* fi'l-i muzāri'cüdür ve 'aşādandur bunı ḥazm ile dutmağda ve almağda darb-ı meşel iderler, ma'nāsı sen oğlağı şabāḥ yimegi eyle ol seni aḥşam yimegi itmezden evvel, dimekdür. Ya'nī işüñi (A 166a) ve maşlahatuñı zabṭ eyle ve şıka vü muḥkem kıl ve istiḥkām ve berklik üzre eyle musāmaḥa vü ihmāl üzre dutma, demek olur.

et-Ta'bīr: Düşde koyun ğanīmetdür Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “الغَنَمُ غَنِيمَةٌ”¹⁰⁵⁹ didüğüñ. Bir kimse düşde koyun ve keçi sürer görse 'Arab u 'Acem üzre vālī vü ḥākim ola ve eger onlaruñ südlerinden ve yünlerinden alsa 'Arab u 'Acem'den māl cem' eyleye. Bir kimse bir yerde vāfir koyun durur görse bir mühim maşlahat için ḥalk ol yerde cem' iyyet eyleyeler. Bir kimseyi düşde bir miğdār koyun istikbāl eylese ve qarşulasa ol koyunlar düşmānlardur, anlara zafer bula. Ve koyun kıyruğı düşde 'avrat mālīdur. Bir kimse düşde koyun kırkar görse üç güne dek evinden çıkmasından şaḫınsun. Cāmāsb eydür, bir kimse düşde koyun sürisini görse dā'im mesrūr u şād ola ve bir kimse bir koyun görse bir sene şād ola.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Düşde vāfir kara koyun gördüm ki aña aḫ koyunlar tābi' olurdu, ḥattā ben ol düşi ta'bīr eyledüm.” didi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh “Anam babam saña ḫurbān olsun, bu düşi ben ta'bīr ideyim.” didi. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Ta'bīr eyle.” didi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh “Ol kara koyun 'Arabdur size tābi' olurlar ve aḫ koyun 'Acem'dür.” didi. Resūlu'llāh “Melek daḫı böyle ta'bīr eyledi idi.” didi. (A 166b) Bir kimse kendi şüreti koyuna döndi görse ğanīmete irişe. Ve düşde na'ce¹⁰⁶⁰ 'avratdur, bir

¹⁰⁵⁸ 'Anz feth-i 'ayn-ı mühmele ve zā'-i mu'ceme ile kenz ve ma'z vezni üzre dişi keçidür el-unşā mine'l-ma'z ma'nāsına.

¹⁰⁵⁹“Koyun ganimettir.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁰⁶⁰Na'ce feth-i nūn ve sükün-ı 'ayn ile dişi koyundur el-unşā mine'd-dān ma'nāsına, cem' i ni'ac gelür kesr-i nūn-ıla.

kimse düşde bir na‘ce boğazlasa bir ‘avratuñ kızlığını ala Kelām-ı Kādīm’de “إِنَّ هَذَا أَحَىٰ”¹⁰⁶¹ vāki‘ olduğuçün.

Ve *senātir* feth-i şīn-i mu‘ceme ve nūn ve kesr-i tā’-i müşennāt-ı fevķāniyye ile barmaqlardur eşābi‘ gibi müfredi *şantaradur* ki қаңтара vezni üzre ve cem‘i *ķanāñirdür* ve bu lügat-i Yemāniyyedür.

el-Emsāl: *Le-adummenneke damme’s-şenātiri* darb-ı meşeldür, *ḍamm* bir nesneyi nesneye қоşмақдур қабзу şey’in ilā-şey’in ma‘nāsına, ya‘nī barmaqlar birbirine қоşulduğı gibi seni eyle ḍamm iderüm, dimekdür.

et-Ta‘bīr: Barmaqlar düşde beş vaķit namāzdur, baş barmaқ şabāh namāzı ve ğayrılar tertīb üzre ğayrı namāzlardur ve ‘inde’l-ba‘z kiçi barmaқ şabāh namāzı ve ğayrı barmaqlar tertīb üzre ğayrı namāzlardur ve ba‘zılar barmaqlar māl ile ta‘bīr olunur, dirler. Bir kimse bir āhar kimsenüñ bir barmağın kesük görse mālda aña ezā eyleye. Ve aya barmaqları қардаş oğullarıyla ta‘bīr olunur, zīrā aya қардаş ve barmaqlar evlād ve oğullardur. Ve barmaқ uzun olmaқ ziyāde ṭama‘dur. Bir kimse bir barmağını āhar barmağı yerinde görse bir namāzı bir ğayrı namāz vaktine te’ḥīr eyleye. Kezā қāle İbnü’l-Ġannām fi-kitābihi. El barmaqları oğullar ve yārān u dostlar ve қуввет ve қардаşlardur ve beş vaķit namāzdur. Bir kimse düşde barmaqları yerlerinde görse (A 167a) beş vaķit namāzı vaķtiyle edā eyleye. Ve ayak barmaqları ḥışımlar ve aқrabā ile ta‘bīr olunur ziyādeligi ve eksükligi aña göredür. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Sīrīn.

Nazm:

Deve adı ebū şafvan ebū cāmi‘ süci sofra

Tavuқ adı ebū nāfi‘ di köprüler қанāñirdür

Şerḥ:

Ebū şafvān şad-ı mühmele vü meftūḥa ve fā’-i sākine ile devedür kesreteyn ile *ibil* gibi ki bā’da sükūn daḥı cā’izdür, cem‘i *ābāl* gelür. Deveye *ibil* dinilmek uyлуқları üzre bevl itdüğüçündür, diyü *Ḳudūrī* şerḥi *Ḥaddādī* de bāb-ı zekātü’l-ibilde yazar. “الإِبِلُ عِزٌّ لِأَهْلِهَا،”¹⁰⁶² “وَالْغَنَمُ بَرَكَةٌ، وَالْخَيْرُ مَعْفُودٌ فِي نَوَاصِي الْخَيْلِ”¹⁰⁶² ḥadışini ‘Urve ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi

¹⁰⁶¹“Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Sad 38/23.

¹⁰⁶²“Deve, sahibi için yüceliktir koyun ise berekettir. Kıyamete kadar hayır, atın perçemi üzerinde bağlıdır.” İbn Māce, *Sünen*, 2/773.

ve sellemden rivāyet ider. Deve ḥayvānāt-ı ‘acibe vü ğaribedendür, ḥalk anı çokça görmek ile ‘aceb olduğu ḥalkuñ gözinden düşmişdür. Gevdesi büyük, içā‘ati tiz, ağır yüklerle kalkar ve çöker ve bir uşak yularına yapışsa istediği yere gider ve arkasında ev yapılır, insān me’kūl ü meşrūbı ve melbūs ve yaşadıkları ile ol ev içinde oturur gūyā kim evinde oturur ve bu ḥāl ile yine yürür anuñçün Ḥaḫ te‘ālā “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِفَتْ”¹⁰⁶³ didi. Ve ‘uḫalā vü ḥukemādan birine devenüñ ululıgın ve yük ile oturup kalkduğın dirler ve ol ḥakīm deve bulunmaz yerden imiş, bir sā‘at fikr ider ve andan (A 167b) soñra “Ol deve didüğünüzñ boyunları uzun olmak gerek.” dir. Ve Ḥaḫ sübhānehu ve te‘ālā deveyi kurı yer gemisi olmasın murād eylediye aña şusuzlığa taḥammül virdi, ḥattā şuya kanması on güne sürer ve deveyi otı yiyici kıldı sā‘ir ḥayvānāt yimedüğü otları yir ve gāhī olur ki on güne dek şusuzlığa şabr ider. Ve Ḥaḫ te‘ālā ağır yüklerle kalkmağa yardım olsun için deveyi boynı uzun yaratmışdur. Ve deve kükreyüp dışisine t̄alib olsa ḥūyı yaramaz olur ve ağızında köpüğünü izhār ider ve āvāz eyler. Ol vaḫit yük götürmekde ‘ādeti ne ise üç ol kadar yükleseler götürür ve yimegi ol vaḫit az yer. Ve ağızından ri‘e ve öyken gibi bir nesneyi çıkarur ve gösterür, ne olduğunu kimse bilmez ve kızıl deriye beñzer ve aña kesr-i şin-i mu‘ceme ile şikşika dirler. Ve ḥaḫib olan kimseye zū-şikşika dinilse ol ḥaḫibi faḫl ve erkege teşbih üzre dirler. Ve deve yılda bir kerre nezv ü cimā‘ ider ve cimā‘ da eglenür ve birkaç kerre inzāl vāki‘ olur. Ve cümle ḥayvānlardan ziyāde ḫıkdı¹⁰⁶⁴ vardır. Ve anasına cimā‘ eylemez ve anasına binmez. Ve ilerü zamānda bir kimse bir dişi deveyi örter ve erkek deveyi üzerine gönderür, ol erkek deve anuñ oğlu imiş, yanına varduğda bilür ve üzerine çıkmaz ve ol kimseye ḫıkd u kīn ider bir gün fırsat bulup ol kimseyi öldürür. Ve bir kimse daḫı bir dişi deveyi örtüp oğlını üzerine gönderür ol erkek deve üzerine çıkar (A 168a) ve andan soñra anası olduğın bilür ve erkek deve kendü nefsinı katl ider.

el-Ḥüküm: Deve eti naşş u icmā‘ ile helāldür. Kelām-ı Ḳadīm’de Ḥālīḫü’l-Enām “أَجَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةُ الْأَنْعَامِ”¹⁰⁶⁵ dimişdür. Ve deve etin yimek ile āb-dest bozulmasında ‘ulemā ihtilāf eylemişlerdür. Ebū Bekr, ‘Ömer ve ‘Oşmān ve ‘Alī ve İbn Mes‘ūd ve Übey bin Ka‘b ve İbn ‘Abbās radiya’llāhu ‘anhum ve İmām Ebī Ḥanīfe ve Mālik ve Şāfi‘i raḥmetu’llāhi

¹⁰⁶³“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!” *Kur’ân-ı Kerîm*, Gâşiye 88/17.

¹⁰⁶⁴ *Ḥıkd* kesr-i ḥā‘-i mühmele ve sükūn-ı kâf-ıla ‘adāvet dutmak ve kīn kırmakdur kesr-i dād-ı mu‘ceme ve sükūn-ı ğayn-ı mu‘ceme ile olan diğn gibi.

¹⁰⁶⁵“...hayvanlar, size helâl kılındı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/1.

‘aleyhim āb-desti bozmaz, dirler. İmām Aḥmed ve İshāk bin Rāheveyh ve Yahyā bin Yahyā ve İbn Ḥuzeyme deve etin yimek āb-desti bozar, dirler. Beyḥakī ki aşḫāb-ı Şāfi‘īdendür, bozmasın ihtiyār ider. Delilleri budur ki Cābir bin Semure rivāyet ider ki bir kimse ḥazret-i Resūlū’llāh’dan -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- su’āl eyledi ki koyun etinden āb-dest eyleyelüm mi diyü, Ḥazret aña “İsterseñ āb-dest al isterseñ alma.” didi ve ol kimse “Deve etinden āb-dest alayım mı?” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “تعم توحا من لُحوم الابل” didi ve deve etlerinden āb-dest al diyü ol kimseye emr eyledi. Ve Berā’ bin ‘Āzib’den Aḥmed ve Ebū Dāvūd ve ğayrılar rivāyet iderler ki Berā’ bin ‘Āzib eydür, Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine deve etinden su’āl olındı ki āb-dest almaḡ var mıdır diyü, ḥazret-i Resūl “تَوَضَّؤُ مِنْهَا” didi ya‘nī “Deve etinden āb-dest aluñ.” Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīri.

el-Emsāl: Müslim ve Tirmizī İbn ‘Ömer’den -raḍiya’llāhu ‘anhumā- rivāyet iderler ve İbn ‘Ömer ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden (A 168b) “النَّاسُ كَابِلٍ مَائَةٍ لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ” ḥadīşini rivāyet ider ya‘nī “Nās u ādem ü insān yüz deve gibidür ki ol yüz deve bir rāhile yoḡdur.” *Rāhile* ḥurūf-ı mühmele ile binek deveye dinilür gerek erkek ve gerek dişi olsun veyāḡuz yük götürmege şāliḡ olan devedür vech-i evvel üzre. Anda olan hā mübālaġa içündür dāhiye ve rāviye ve ‘allāme ve nessābede olan tā’lar mübālaġa için olduġı gibi. Ve zikr olunan deveye *rāhile* dinilmek anuñ üzerine raḡl ve yük urıldıġıçündür. Ve *rāhile* kesr-i ‘ayn ile fā’ ile vezni üzredür ve fā’ ile bunda mef’ üle vezni üzredür “عَيْشَةٌ رَاضِيَةٌ”¹⁰⁶⁶ de *رَاضِيَةٌ [rāḍiye]* marḍiyye ma‘nāsına olduġı gibi ya‘nī yüz deveden biri yük götürmege şāliḡ olduġı gibi yüz ādemde bir ādem zühd ü taḡvāda kāmil ve dünyādan yüz döndürüp āḡirete raġbet ider kimse ḡalīl ve azdur yüz devede yüke ve binege yarar deve az olduġı gibi, dimekdür. Ve *لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ [leyse fihā rāhile]* yerinde *لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً [lā-tecidu fihā rāhiletan]* vāki‘ olmuşdur. İmām Ḳurṡubī ki Ebu’l-‘Abbās ve zamānında şeyḡü’l-müfessir’indür eydür, bunda murād olan kerīm ü cömerd ve kerem ve cömerdlikde ziyāde olan şol erdür ki ḡalkuñ kell ü eşḡāl ve aġırlıḡların götüre ve anlaruñ ḡaḡların ri‘āyetde zaḡmetlerin çeke ve ġam u ġuşşaların keşf ide ve aça. Bu maḡüle er ḡalīlü’l-vücūd belki aña ism-i mefḡūd şādıḡdur, dir. Ve *yā ibile ‘avdī ilā mebārikiki* daḡı ḡurūb-ı emşāldendür. ‘*Avdī* emr-i ḡazır müfred-i mü’enneşdür ve (A 169a) *ilā mebārikiki* aña müte‘allıḡdur. Ve *mebārik* feth-i mīm ve kesr-i rā’-i mühmele

¹⁰⁶⁶“...hoşnut bir hayat...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Hakka 69/21.

ile *mebrek* cem' idür ve *mebrek* fetḥ-i mīm ve rā-ıla deve çökerecek yerdür zamm-ı mīm ve ḥā'-i mu' ceme ile olan münāḥ gibi. Ve kāf-ı ḥiṭāb meksüredür, zīrā ibile rāci' dūr ve ibil mü'enneşdür. Zīrā kendü lafzından vāḥidi olmayan esmā-yı cümü' kaçan ādemiyyūndan ğayrıçün olsa ol esmāya te'nīş lāzımdur ve taşğir kılınsa aña hā idḥāl olunur ibilde ubeyletun ve ğanemde ğaneymetun dinilür. Ma'nā-yı ḍarb-ı meşel, ya develersiz 'avdet eyleñ ve dönüñüz mebarik ü münāḥ ve çökerecek yerlerüñüze ve yataklarınıza, dimekdür. Bunı şol kimseye ḍarb-ı meşel iderler ki aña lā-büdd ü lāzım u mühimm olan nesneden firār ider ve kaçır.

el-Ḥavās: İbn Zührī ve ğayrı kavli üzre kaçan deve süheyl yıldızını görse fi'l-ḥāl ölür. Ve deve eti reddi ve yaramazdur. Ve deve tüyini yakup ağan kan üzre saçsalar kanı keser. Ve deve sidüğini ser-ḥoş içse sâ' atinde ayıla. Ve eti cimā' ı ziyāde ider ve ba'de'l-cimā' in' āzı¹⁰⁶⁷ ziyāde ider. Ve deve sidüğü ciğer veremine nāfi' dūr ve cimā' ı ziyāde ider. Ve deve incigi iligini şof ve yün içinde veyā penbe içinde ' avrat ḥayızdān pāk olduğda üç gün şoñra götürse ' avrat yüklü ola egerçi kim ol ' avrat ' āķır ve kışır ise de.

et-Ta'bir: Bir kimse düşde hecmeye veyā şelleye veyā şāġıyeye veyā rāġıyeye mālİK olduğın görse ḳadr u şeref şāḥibleri bir cemā' ate ḥākim ola ve mālā mālİK ola. (A 169b) **Hecme** fetḥ-i hā ve sükün-ı cīm-ile ḳoyun sürisine dirler ki kırḳdan ziyāde ola veyā yetmişden yüz ḳoyun ve daḥı ziyāde olan süridür. Ve **selle** fetḥ-i sâ'-i müşelleşe ve teşdīd-i lām-ıla ḳoyun sürisidür ḳatī' un mine'l-ğanem ma'nāsına. Ve **şāġıye** sâ'-i müşelleşe ve kesr-i ğayn-ı mu' ceme ile ḳoyundur **şāt** gibi. Ve **rāġıye** rā'-i mühmele ve ğayn-ı mu' ceme ile devedür ibil gibi. Bir kimse düşde deveye mālİK olsa ' uḳbā-yı ḥüsne ve ' āķıbet ḥayırlı olmasına ve dīninde selāmet üzre olmasına ve i'tikādı pāk olmasına irişe, Kelām-ı Ḳadīm'de “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ”¹⁰⁶⁸ vāķi' olduğıçün. Ve düşde erkek deve gāḥī yaramaz işlere delālet ider Kelām-ı Ḳadīm'de “وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ”¹⁰⁶⁹ “كَأَنَّهُ جَمَالٌ صَفْرٌ”¹⁰⁷⁰ “إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ”¹⁰⁷¹ vāķi' olduğıçün. Ve eger ' Arab develerin güder görse A' rābdan bir ḳavim üzre vālī vü ḥākim ola. Ve eger bir kimse düşde bir şehirde vāfir deve görse anda ḥastalıklar ve ceng olmasına delālet ider. Artamidoris, bir

¹⁰⁶⁷ **İn'āz** nūn ve 'ayn-ı mühmele ve zā'-i mu' ceme ile if'āl bābindan maşdardur intişār-ı zeker ma'nāsınadır.

¹⁰⁶⁸ “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!” *Kur'ân-ı Kerîm*, Gâşiye 88/17.

¹⁰⁶⁹ “...Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/40.

¹⁰⁷⁰ “Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçır.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Murselat 77/32.

¹⁰⁷¹ “Bunlar sanki birer kızıl devedir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Murselat 77/33.

kimse deve etin düşde yise hasta ola, dir. İbn Sīrīn düşde deve etin yimek lā-be 'sdür ve kayırmaz, Kelām-ı Qadīm'de “وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ”¹⁰⁷² vāqī' dūr, dir. Ve deve düşde hacdur Resūlu'llāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selām “الجمال الأعرابي يدل على”¹⁰⁷³ didüğiçün. Ve düşde bir kimseye bir deve hücüm ü hamle itse bir sefih ile huşūmet eyleye. Ve eger bir deveyi yularından yedse bir azgun kimseye hidāyet eyleye. Ve eger bir deve başın yise bir bellü başlu (A 170a) kimseyi ğaybet eyleye. Ve eger iki deve birbiriyle ceng ider görse ol iki deve iki pādīşāhdur. Ve eger bir deve boğazlasa bir düşmāna qahr ide. Ve deve düşde ma' rifetsiz ve ' aqılsız cāhil qavme delālet ider. Ve eger deve arkasından düşse faqrından qorqulur. Ve eger düşde deve depse düş gören hasta ola. Ve deve kıtārı düşde qaçan biri biri ardınca olsa yağmurlara delālet [ider]; zīrā yağmur biri biri ardınca yağar. Ve buht deveye bir kimse düşde binse ıraç sefer eyleye ve zahmetsiz ola. Kezā qāle İbnü'l-Ġannām raḥimehu'llāhu'l-' Allām.

Ve **ebū cāmi'** cīm ile süci didükleridür hamr ma' nāsına ve sofrā didükleridür ki içine ta'ām konulur ve ' Acemce aña h'ān dinilür. Vech-i tesmiye Allāhu te'ālā a'lem, hamr yārān u hem-meşreb ihvāni cem' itdüğiçündür veyāḥud ümmü'l-fesād olup cümle fesādları cem' itdüğiçündür ve sofrā yimek yimek isteyen kimseleri ve aḥibbā vü ihvāni cem' itdüğiçündür.

et-Ta' bīr: Düşde hamr ḥarām māldur. Ve şu qaruşmış hamr şol māldur ki ḥelāl ü ḥarām anda qarışık ola. Ve hamr zahmetsiz māla daḥi delālet ider. Bir kimse bir cemā' at içinde bāde içse bir fitneye ḥāzır ola. Bir kimse düşde bādesiz ser-ḥoş olsa ol kimsenüñ muşibetine ve belāsına delālet ider. Kelām-ı Qadīm'de “وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ”¹⁰⁷⁴ vāqī' dūr. Bir kimse yalnız bāde içse zahmetsiz māl eline gire. Ve düşde bāde içüp ser-ḥoş olsa (A 170b) ' izz ve ululıkdur ve bir māla delālet ider ki anuñla müstağni olur. Ve eger düşde bir kimseyi bāde meclisine da' vet itseler ol meclisde çok meyve ve yemiş olsa ol kimse ğazāya da' vet olına. Kelām-ı Qadīm'de “يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ”¹⁰⁷⁵ vāqī' dūr. Ve bir kimse hamrı şıkşa sulṭāna ḥizmet eyleye. Ve eger bir

¹⁰⁷²“Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. *Kur'ân-ı Kerîm*, Nahl 16/5.

¹⁰⁷³“Arap devesi hacca işaret eder.” Kemâleddin Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 1/290.

¹⁰⁷⁴“... İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş degillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac 22/2.

¹⁰⁷⁵“... pek çok meyveler ve içecekler isterler.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Sad 38/51.

nehirden bāde içse fitne içine düşe. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde bāde içmek mālda hasāret ü ziyāndur. Hasta kaçan kadeh içinde bāde içse fevt ola, zīrā ol kadeh mevt kadehidür. Ve evlenmek isteyen kimse düşde bāde içmek hayra delālet ider, zīrā hamr şuyla imtizāc u ihtilāṭ eylemişdür. Ve eger bir meyyit bāde ve süci içer görilse ol meyyit āḥiret ni‘ metleriyle mün‘am ve rūḥ-ı şerīfi şafāda ve rāḥatdadur. Kelām-ı Qādīm’de “وَأَنْهَارٌ مِنْ” وَخَمْرٌ لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ¹⁰⁷⁶ vāқи‘dür, Haḫ te‘ālā cenneti hamr ile vaşf eyledi. Zīrā ehl-i cennet, cennette cennet bādesini ve şarābını içerler. Kezā kāle İbnü’l-Ġannām. Ve’l ‘ilmu ‘inde’l-‘Allām.

Ve *ebū nāfi*‘ kesr-i ‘ayn ile olan fā‘il vezni üzre tavuḫ didükleri zī-rūḥdur ki aña dicāc dinilür ve Fārsīde mākiyān dinilür. Ve tavuḡa *ebū nāfi*‘ didükleri gibi *ümmü nāfi*‘ daḫı dirler ve ıssı şuya daḫı *ebū nāfi*‘ dinilür. Tavuḡa ve ıssıcaḫ şuya *ebū nāfi*‘ dinilmek tavuḫ eti be-ḡāyet laṭif olup nef‘ u menfa‘ati ziyāde olduḡıçündür ve ıssı şuda daḫı menfa‘at çok olduḡıçündür. (A 171a) Ve tavuḡa decāce dinilmege vecih ve sā’ir aḫvāli zıkr olunmuşdur. Ve *kanātir* kesr-i tā ba‘deh rā ile *kaṅṅara* cem‘ idür ve *kaṅṅara* feth-i kāf ve tā’ ve rā ve sükün-ı nūn-ıla köpridür *cisr* gibi. Ve *kaṅṅara* bünyān ve yapudan yüksek olana dirler mā-irtefa‘a mine’l-bünyān ma‘nāsına köprüler daḫı yerden ve şudan yüksek olduḡıçün *kaṅṅara* dinilmişdür, erbāb-ı lügat *cisr* ve *kaṅṅara* mā-beynlerin fark eylememişlerdür. *Qāmūs*’da el-kaṅṅaratu’l-cisr, dir ve ba‘zılar *cisr* ağaçdan olan köpridür ki vaz‘ u ref‘ olunur ve *kaṅṅara* taş ve kireçle olandur, diyü fark iderler. Ve *cisr*de cīm meftūḫ u meksūr olmaḫ cā’izdür *cesr* geçmek ma‘nāsınadır *cesere* ve *cusūr* gibi. *Cesere’r-racul* dinilür maḡa ve nefaza ma‘nāsına köprüden geçildüḡıçün aña *cisr* dinilmişdür. Ve *Şerḫü’l-Ġarībeyn*’de köprüye *kaṅṅara* dinilmek yapusunuñ birbiri üzre tekāşüf ü terāküb ü teḡālüzinden ötüridür ve yapusu biri biri üzre ve kat kat olduḡıçündür, Kelām-ı Qādīm’de “وَالْقَنَاطِيرُ الْمُقَنْطَرَةُ”¹⁰⁷⁷ muḡa‘‘afetu’l-mükemmele ma‘nāsınadır, dir.

Nazm:

Ebū ca‘fer siṅek Rümīler olmışdur benü’l-Aşfar

Di Türke benü kaṅṅūrā harīse ümmü cābirdür

Şerḫ:

¹⁰⁷⁶“... içenlere zevk veren şarap ırmaqları ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Muhammed 47/15.

¹⁰⁷⁷“... yük yük ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/14.

Ebū ca'fer feth-i cīm ve sükūn-ı ' ayn ve feth-i fā ile siñek didükleridür ki Fārsīde aña *mekes* dinilür ' Arabca *baqq* ve *ba'ūd* dinilür. Yaz günlerde çok olur ve bilād-ı hārre ve ısshı olan memleket ve şehirlerde yaz ve kış (A 171b) çok olur. *Baqq* feth-i bā'-i muvaḥḥade ve kāf-ı müşeddede ile ve *ba'ūd* şabūr vezni üzre ikisi de birdür *Şihāh* ve *Ḳāmūs* yazdukları üzre. Ve cem' dür, müfredleri *baqqā* ve *ba'ūdadur* ikisinde de feth-i bā ile. Ve *Aḥterī* büyük sivrisiñege *baqqā* dirler, dir. Ve siñek çok olduğu yere *arḍun ba'ıdatun* dinilür, kesr-i ' ayn ile. Ve *ba'ūd* fa'ül vezni üzredür ve *ba'ıd*dan müştakdur ki kaṭ' ma' nāsınadır baḍ' ve ' aḍb gibi ve bu nev' üzre taḡlīb olındı ḥamūş gibi, kezā fi-*Tefsīri'l-Ḳāḍī* el-müsem mā bi-*Envāri't-Tenzil* ve *Esrāri't-Te'vil*. Ya'nī bā ve ' ayn ve ḍād kaṅı tertīb üzre olursa olsun kaṭ' ma' nāsınadır. Ve fa'ül be-ma'nī-i fā'ıldür, aşılta şıfatdur şoñra siñege taḡlīb olındı; zīrā ignesiyle ādem yüzini keser. Nitekim ḥamūş feth-i ḥā ile aşılta şıfat olup şoñradan siñege taḡlīb olındı yüzi tırmaladuḡıçün. Kezā ḳāle İbnü's-Şeyḥ Muḥaşşī *Tefsīri'l-Ḳāḍī*. Ve siñege *zubāb* dinilür zāl-i mu' ceme ile ḡurāb vezni üzre, birine *zubābe* dinilür ḡurābe vezni üzre, cem' i *ezibbe* gelür kesr-i zāl ve bā'-i müşeddede ile ef' ile vezni üzre ve *zubb* gelür zamm-ı zāl ile ve *zibbān* gelür kesr-i zāl ve bā'-i müşeddede ve āḥirinde nūn-ıla ḡurāb cem' inde aḡribe ve ḡirbān didükleri gibi, evvelkide kesr-i rā ve şānide kesr-i ḡayn ile. Ve siñege *zubāb* dinilmege vecih *zebb* feth-i zāl-i mu' ceme ile men' eylemekdür ve *āb*, *evbdendür* dönmek ma' nāsına, siñek her kaçan men' u def' olınsa döndüḡüçündür ve ' inde'l-ba' z men' u def' (A 172a) olduḡıçün *zubāb* dinilmişdür. Ve ba'zılar keşret-i ḥarekāt u ıztırābı olduḡıçün *zubāb* tesmiye olınmışdur, dirler. Kezā fi-*Şerḥi'l-Ḳudūrī* li'l-Ḥaddādī. Ve siñek çok olduğu yere *arḍun mezebbetun* ve *arḍun mezbūbetun* dirler ve siñek ḳovacaḳ yelpезeye kesr-i mīm-ile *mizebbe* dinilür ālet-i def' u men' olduḡıçün. Ve ādem siñegi sefād u cimā' dan ḥalk olunur. Ve dinilür ki bir yerde baḳla ' atıḳ ve eski olsa küllisi siñege musteḥīl olur ve siñek anda olan delikden uçar, ḳışr ve ḳabuḳdan ḡayrı nesne ḳalmaz. Ve Enes raḍiya'llāhu ' anḥ Resūlu'llāh şalla'llāhu ' aleyhi ve sellemden “النحل عمر الذباب أربعون يوماً والذباب كله في النار الا” ḥadīş-i şerīfini rivāyet ider, ya'nī “Siñek ' ömri kırḳ gündür ve cümle siñek nār u cehennemdedür illā aru nārda degüldür.” dimekdür. Ve siñek cehennemde olmaḳ siñege ' azāb eylemek içün degüldür, belki ehl-i nār üzre ḳonup anlara ta' zīb içündür, dinilür. Ve Cevherī eydür, tıyūr ve uçan ḥayvānlardan siñekden ḡayrı yalar yoḳdur ve siñek ' ufūnet-i hevādan ḥalk olunur ve ' ufūnetden mütevellid olur. Ve siñek tā'ifesiñüñ ecfānı yaradılmamışdur ve ecfānuñ şānı göz ḥadaḳasını tozdan maşḳūl ḳılup cilā virmekdür

siñekde ecfān halk olınmamağın aña ‘ivaż Haḫ te‘ālā iki el virmişdür, elleriyle siñek gözine cilā virür anuñçün dā’im elleriyle gözlerini meşh ider ve siler. Ve ḫazret-i Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 172b) “إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي إِيَّائِ أَحَدِكُمْ فَاْمَقْلُوهُ فَإِنَّ أَحَدِي جَنَاحِيهِ” (A 172b) “İfā’em şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 172b) “إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي إِيَّائِ أَحَدِكُمْ فَاْمَقْلُوهُ فَإِنَّ أَحَدِي جَنَاحِيهِ” didi. Ve bir rivāyetde “فانه يقدم السم و يؤخر الشفاء” vārid olmışdur. Ma‘nāsı “Kaḫan siñek sizden bir kimsenüñ çanağına ve ta‘āmına düşse anı batırūñ ve daldırūñ; taḫḫiḫ anuñ bir ḫanadında ağı ve bir ḫanadında şifā vardur ve taḫḫiḫ ol siñek ağıulu olan ḫanadını taḫdīm ve şifā olan ḫanadını te’ḫīr eyler.” dimekdür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān* yazar ki ben siñekleri ta’ammül eyledüm ve fikr eyledüm ve gözetdüm şol ḫanadıyla ittikā¹⁰⁷⁸ ider buldum dā’u semme münāsib olan da şoldur, nitekim şağ şifāya münāsibdür. Ve zıkr olınan ḫadīs-i şerīfde vāḫi‘ olan *فامقلوه [fe’mḫulūhu]* zamm-ı ḫāf-ıla emirdür, naşara bābındandur ve *maḫd*ndür ki fetḫ-i mīm-ile daldırmaḫ ve baturmaḫdur ğams gibi. Ve *Muğrib-i Muḫarrizi*’de bu lafızdan şoñra *şumme enḫulūhu* dinilür, maşnū‘ dur dir. Ve bu ḫadīşden istifāde olındı ki siñek şıvıḫ nesne içine düşse murdār eylemez. Ve Cālinūs, siñek dürlü dürlü olur, deve siñegi ve şıgır siñegi olur gevdelerinden çıḫar küçük ḫurdağazlar gibi andan şoñra siñek olur, dir. Ve ādem sinegi zibilden mütevellid olur ve Cenūb yeli esdükde ol sā‘at siñek halk olınur ve Şimāl¹⁰⁷⁹ yeli esdükde ḫafif olup mütelāşī olur ve siñek ḫortūm şāḫibi olanlardandur, dir. Ve siñek tersini aḫ üzre ḫara ve ḫara üzre aḫ birağur ve ḫabaḫ üzre ḫonmaz, anuñçün Yūnus (A 173a) peyğamber ‘aleyhi’s-selām üzre balıḫ ḫarnından çıḫduḫda Allāhu te‘ālā ḫabaḫ bitürdi ki anuñ üzerine siñek ḫonup elem virmeye. Zīrā Yūnus balıḫ ḫarnından çıḫduḫda derisi be-ğāyet yufḫa ve ince olmış-ıdı tā derisi pek olıncaya dek ol ḫabaḫ ḫurumadı, nitekim Furḫān-ı Kerīm’de “وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ” Şimāl¹⁰⁸⁰ vāḫi‘dür. Ve *يَفْطِين [yaḫḫīn]* den murād ḫabaḫ ağacıdır. Ve siñek emākin-i ‘afine ve müte‘affin yerlerde ‘ufūnet-i hevādan yaradılır ibtidā’en ve andan şoñra sıfaddān mütevellid olur. Gāḫī olur ki erkegi dişisi üzre tamām bir gün eglenür. Ve bal arusına da *zubāb* dinilür Ebu’l-‘Alā el-Ma‘arrī¹⁰⁸¹ ki dört yüz kırḫ ḫoḫuz tārīḫinde dūnyādan gitmişdür ve bunu dimişdür:

¹⁰⁷⁸ *İttikā*’kesr-i hemze ve kesr-i tā’-i müşeddede ve ḫāf-ıla şaḫınmaḫdur iḫtirāz gibi.

¹⁰⁷⁹ *Şimāl* fetḫ-i şin iledür ve meksür ḫılınur ḫuḫb ya’nī demür ḫazıḫ nāḫiyesinden esen yeldür ki Türkide aña batı yeli dirler. Ve *cenūb* fetḫ-ile bunuñ muḫābilidür ki Türkide ḫālen ḫible yeli dirler, ıssı yeldür.

¹⁰⁸⁰ “Üzerine geniş yapraklı bir ağaç bitirdik.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Saffat 37/146.

¹⁰⁸¹ *Ebu’l-‘Alā el-Ma‘arrī* adı Aḫmed bin Abdi’llāḫ bin Süleymān el-Ma‘arrī et-Tenūḫī’dür. Ma‘arratı’n-Nu‘mān ki Ḥamāt u Ḥaleb arasında bir beleddür, andandur. Nu‘mān bin Beşīr-nām kimse Ma‘arra’dan geḫüp giderken bir oğlını anda defn eylemegin ol şehir Nu‘mān’a muḫāf ḫılındı. Ve Ebu’l-‘Alā ‘ālim-i meşhūr ve teşānif-i meşhūre şāḫibidür. Üç yüz altmış üç tārīḫinde şehir-i Rebī‘ü’l-evvelde üç gün ḫalduḫda

Şi'r:

يا طالب الرزق الهني بؤرة

هيهات أنت بباطل مشعوف

رعت الأسود بؤرة جيف الفلا

ورعى الذباب الشهد وهو ضعوف ¹⁰⁸²

Ma' nā-yı muhaşşalı, ey tālib-i rızık olan! Kuvvet ile sen bir bāṭıl nesneye meşgūf u meşgūlsin, arslanlarda bu kadar kuvvet var-iken beriyye leşlerin ra'y ider ve bal arusu siñegi za'if iken aḳ bal ra'y u hıfz ider, dimekdür. Bunda *zubāb*dan murād bal arusıdır. Ve Muḥammed-i Endelüsī bu ma' nāda dimişdür ve güzel naşihat kılmışdur.

Şi'r:

Cum'a günü güneş ga'ib olurken dünyāya gelüp üçüncü senesinde çiçek didükleri marazdan a'mā ve kör olmuşdur. Şā'ir ü zarīf, nerd ü şaṭranc oynar, lāğ u hezl ü laṭifeye qarışur, ehl-i 'ilm ü fazl bir kimse idi.

انا احمد الله على العمي

كما يحمده غيري على البصر

(Ben körlükten ötürü Allah'a hamd ediyorum, başkasının görmekten ötürü Allah'a hamd ettiği gibi.)

dir idi. Akrībāsından bir cemā'at var-ıdı ki kādılar ve 'ālimler ve şā'irler idiler. On bir yaşında şi'ri dimişdür. Sene şemān ve tis'inde Bağdād'a dāhil, anda bir sene ve yedi ay eglenüp dönüp Ma'arra'ya gelüp evinde olurmuş ve vefātına dek evine mülāzım olmuşdur. Ve nās işbu şā'ir-i faşih emrinde ihtilāf üzre dururlar. Ekşerī bunun ilhād u ikfārı üzre müttefiklerdür. Yāqūt el-Ḥamevī “Dininde müttehim idi, peygamberlere ve ba's u nuşūra mü'min degül idi.” didi. Ve bu şā'ir bir gün “Ben aşlā ve kat'ā kimseyi hicv eylememişüm.” didi. Kādī Ebū Yūsuf 'Abdü's-Selām el-Ḳazvīnī “Gerçek dırsin illā enbiyā vü peygamberleri.” didi. Ebu'l-'Alā işidüp beñzi müteğayyir oldı. Ve bir gün bir kādī Ebu'l-'Alā üzre girer, nās kendüye ta'n itdüklerin işitdürür. Ebu'l-'Alā “Nās benden ne isterler? Hāl bu ki ben anların dünyaların terk eylemişüm.” didi. Kādī “Āhiretlerin dağı terk eylemişindür.” didi. Ebu'l-'Alā “Yā kādī ve uḫrāhum ve uḫrāhum ve uḫrāhum.” didi. Ve ba'zı rivāyetde, aña hased olunup aḳvāl-i mülāhade üzre eş'ār söylenüp Ebu'l-'Alā'ya nisbet olnurdı ve kendüye iftirā vü kizb iderlerdi, dinilür. Nitekim işbu şi'rinde beyān eylemiş.

حاول أهواني قوم فما

وأجهتهم إلا بأهوان

يحرشوني بسعائيتهم

فغبروا نية إخواني

لو استطاعوا لوشوا بي الي

المزيخ في الشهب وكيوان

(Bir topluluk beni hor ve hakir gördü. Onlarla her karşılaşmamda küçük düşürüldüm. Beni küçük düşürerek tahrik ediyorlar. Öyle ki dostlarımin bile bana karşı niyetini değiştirdiler. Şayet yapabilselerdi, beni Merih ve Keyevān'a bile kötülerlerdi.)

Ve Ebu'l-'Alā gāyet-i zekā ve kuvvet-i hāfıza ile meşhūrdur. Ve teşānif-i keşire vü muşannifāt-ı vāfire şāhibidür ve şi'ri bī-naẓirdür ve eñ a'lāsı Saḳtu'z-Zend'dür. Vefātı dört yüz kırk tokuzda şehr-i Rebī'ü'l-Evvel on üçüncü Cum'a gicesinde veyā üçüncü veyā ikinci gicesindedür. Ve ḳabri üzre *Hāzā cināyetu ebī 'aleyye (Bu babamın benim hakkımda işlediği bir cinayettir)* yazılmasın vaşiyyet eyledi ve bu ḥukemā i'tikādı üzredür ki oğul icādı ve 'ālime oğul çıkarmak aña cināyetdür; zīrā ḥavādiş u āfāta müte'arrız olur.

¹⁰⁸² *Da'ūf* şabūr vezni üzre za'if ma' nāsınadır.

مَثَلُ الرِّزْقِ الَّذِي تُطَلِّبُهُ
مَثَلُ الظِّلِّ الَّذِي يَمْشِي مَعَكَ
أَنْتَ لَا تُدْرِكُهُ مُتَّبِعاً
فَإِذَا وَلَّيْتَ عَنْهُ تَبِعَكَ

(A 173b) Ma' nāsı, senüñ t̄alib olduğın rızık senüñle yürüyen gölge gibidür, eger sen aña t̄abi' olursañ ol gölgeye yitmezsin ve eger andan yüz döndürürseñ ol saña t̄abi' olur. Ve Ebu'l-Ḥayru'l-Vāsıfı ve Kātib bu ma' nāya, dir.

Şi'r:

جرى قلم القضاء بما يكون
فسيان التحرك والسكون
جنون منك أن تسعى لرزق
ويرزق في غشاوته الجنين

Ma' nā-yı muḥaşşalı, қаzā ve қader қalemi olacaқ nesneye cārī oldı ve aқdı, teḥarruk u ḥareket ü sükün ve deprenmek ve deprenmemek berāberdür. Ve rızık içün sen sa'y eylemek ve çalıřmaқ ve emek ve zaḥmet çekmek ve iқdām u ihtimām itmek cünün ve dīvānelikdür; zırā ana қarında olan uřaқ perdesi içinde rızıklanur üe Bārī te'ālā aña iқdām u ihtimāmsız ve cidd u cehd u sa'ysız ve Ḥaқ te'ālādan rızık istemeksiz ve ḥāḫırına rızık istemek gelmeksiz rızıkını virür ve nafaқasını eksük eylemez. “ذُو الْقُوَّةِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ”¹⁰⁸³ Ḥaқ sübhānehu ve te'ālā 'āleme rızık viricidür, müslim ve kāfire ni' met ü rızık virür, dimekdür.

Ḥikāye: Yaḥyā bin Mu'āz ḥaber virür ki Mañşür Ḥalīfe ki ḥulefā'-i 'Abbāsiyyeden ikinci pādişāh idi ve yüz elli sekiz tārīḫinde tarīḫ-i ḥacda Bi'r-i Meymün'da dünyāsın değişmişdür ve iḥrāmda iken altmış üç yaşda intikāl eylemişdür. Raḥmetu'llāhi 'aleyh. Bir gün otururken yüzine (A 174a) bir siñek қonmađa ibrām u ilḥāḫ eyledi, ḥattā elem viridi. Mañşür “Görüñ қаpıda kim vardır.” didi, didiler ki “Muқātil bin Süleymān қаpadadır.” Mañşür “Anı baña tiz getirüñ.” didi, Muқātil'e ḥaber eylediler pādişāh ister diyü, Muқātil içeri girdi. Mañşür, Muқātil'e “Ḥaқ te'ālā *zubāb* ve siñegi niçün yaratdı bilür misin?” didi, Muқātil “Bilürüm, cabbār olan pādişāhları siñek ile zelil eylemek içün

¹⁰⁸³“Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Zâriyat 51/58.

yaratdı.” didi. Ve Manşūr artık sükūt eyledi. Ve Muḳātil bin Süleymān tefsīr şāhibidür ve tefsīri meşhūrdur ve niçe kimseden ḥadīş-i şerīfi almışdur. İmām Şāfi‘ī raḥmetu’llāhi ‘aleyh nāsuñ cümlesi üç kimsenüñ ‘ıyālidür tefsīrde Muḳātil bin Süleymān ve şı‘rde Züheyr bin Ebī Sülmā ve fıkhıda Ebū Ḥanīfe ‘ıyālidür, dir. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhim raḥmeten vāsı‘aten. Ve Me‘mūn ḥalīfe ki yine ḥulefā-i ‘Abbāsiyyedendür, İmām Şāfi‘ī ḥazretine bir gün “Ne için Ḥaḳ te‘ālā sinegi yaratdı?” didi. Şāfi‘ī “Mülūk ve pādīşāhlara mezellet ve ḥorlık için.” didi, Me‘mūn güldi ve Şāfi‘ī’ye “Sen siñegi gödüm üzre ḳonduğunu gördüñ.” didi. İmām Şāfi‘ī “Ne‘am, gördüm ve sen baña su’āl idince benüm ḳatumda cevāb yoğ-ıdı vaḳtā kim siñegi gördüm senüñ gödüñden düşdi bir yere ki kimse aña irişmez, Allāhu te‘ālā cevābını fetḥ eyledi.” didi. Manşūr daḳı Şāfi‘ī’ye “Li’llāhi derruk.”¹⁰⁸⁴ didi ve sükūt eyledi.

Fā’ide: Muḳātil bin Süleymān bir gün ḳibleye arḳa virüp oturdı ve andan soñra “Sīlūnī ‘ammādūne’l-‘arşı.” didi, ya‘nī “Arşu’llāh berüsin su’āl eyleñ, size cevāb vireyüm.” Bir ādem aña “Ādem ‘aleyhi’s-selām ibtidā (A 174b) ḥacc eyledükde anı kim tırāş eyledi?” diyü su’āl eyledi. Muḳātil ol meclisde “Bu su’āl sizüñ ‘ilmiñüzden degüldür ve lākin benüm nefsumüñ ‘ucb u kibrinden mübtelā oldum.” didi. Ve rivāyet olunur ki bir gün yine böyle dir, ol meclisde olanlardan bir er “Siñegüñ bağırsağı ilerüsinde mi ya girüsinde mi?” diyü su’āl ider. Muḳātil cevāb viremez ve ne diyeceğini bilemez, böyle da‘vāsına ‘uḳūbet ü ‘azāb olur. Ve bir rivāyetde ol meclisde zerrenüñ veyā ḳarıncañuñ bağırsağı ne yerde olduğundan su’āl olunur, cevāb viremeyüp mebhūt olur. Ebū ‘Amr bin el-‘Alā bu ma‘nāda inşād ider.

مَنْ تَحَلَّى بِغَيْرِ مَا هُوَ فِيهِ

فَضَحَّتْهُ شَوَاهِدُ الْإِمْتِحَانِ¹⁰⁸⁵

Fā’ide: *Şifā’u’s-Şudūr ve Tārīḥ-i İbnü’n-Neccār*’da yazılır ki Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ve üzerinde olan esbāb u libāsına siñek aşlā ḳonmazdı ve kendünüñ mübārek cesedi ve şiyābı üzre ḳaḫ’an düşmezdi. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīri ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-‘alī.

Fā’ide: Ve siñegüñ bir dürlüsü ki *ba‘ūd*dur şabūr vezni üzre, ḥilḳatde fil gibi yaradılmışdur, illā bu ḳadar vardur ki a‘zāda filden ḳoḳdur, filüñ ayağı dört ve ḥoḫtümü

¹⁰⁸⁴“Aferin sana!”

¹⁰⁸⁵“Sahip olmadığı bir şeyle nitelenene imtihanın delilleri güldü.”

bir ve kıyruğı birdür ammā siñegüñ ayağı altıdur ve kanadı dördür ve hortümü muşammetdür. Kaçan şaңsa adem gevdesini kanadur ve anuñla kanı karnına şuvarur ve karnına koyar ve atar. Ve hortümü hemān kendüye bul'üm u hulķüm ve boğaz içinde mecrā-yı ta'ām ve boğaz gibidür, anuñçün ışırması pekdür ve kalıñ derileri yırtar. Ve siñekde şereh ve ziyāde hırş u tama' vardır ki ziyāde kan (A 175a) içüp ya karnı yarılır ölür veyā uçamaz helāk olur. Ve gāhī ışıрмаğla deve ve sā'ir dört ayaklıları öldürür. Bağdād-ı Rükñ-ābād'da mülük-ı cebābire ve zālīm pādīşāhlardan bir zālīm var-ıdı, bir kimseyi öldürmek murād eylese anı çıplak idüp karnı şlu ba'zı derelere çıkarup ellerin ardına bağlayup anda alıķordı, tiz zamānda siñekler ol kimseyi katl iderlerdi.

Fā'ide: Şāhib-i *Keşşāf* Zemaşşerī rahmetu'llāhi 'aleyh bu ebyātı maķberesi üzre yazmağa vaşiyet eyledüğini İbn Hālikān ba'z-ı fużalādan naql ider, ol ebyāt bunlardur ki zikr olunur.

Şi'r:

يَا مَنْ يَرَى مَدَّ الْبُعُوضِ جَنَاحَهَا

فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ الْبَهِيمِ الْأَيْلِ

وَيَرَى مَنَاطَ عُرُوقِهَا فِي نَحْرِهَا

وَالْمُخَّ فِي تَلْكَ الْعِظَامِ النَّحْلِ

امْنُنْ عَلَيَّ بِتَوْبَةٍ امْحُو بِهَا

مَا كَانَ مِنِّي فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ¹⁰⁸⁶

Ve āhirinde olan beyit böyle dağı rivāyet olunur:

اغْفِرْ لِعَبْدٍ تَابَ مِنْ فَرَطَاتِهِ

مَا كَانَ مِنْهُ فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ¹⁰⁸⁷

Ve *Tāriḥ-i İbn Hālikān*'dan İmām Demīrī naql ider ki şāhib-i *Keşşāf*'i tizāle mu' teķid idi ve i' tizāl ile tezāhür ider idi. Ve bir düst u muşāhib üzre girmege izn taleb itse "Ebu'l-Ķāsım el-Mu' tezili kapudadur." dir idi. Ve ol taşnif itdügi *Keşşāf-nām* tefsirdür ve *Keşşāf* huṭbesinde *elḥamdu li'llāhi'l-lezi ḥalāka'l-Ķur'an*¹⁰⁸⁸ diyü yazar ve mezhebi üzre

¹⁰⁸⁶“Ey gecenin zifiri karanlığında sivrisineğin kanat çırpmasını gören, boynunun altındaki damarları ve şu zayıf kafatası kemiklerinin içindeki beyni gören! Bana bir tövbe ihsan et ki onunla, önceki zamanlarda benden sâdir olanları sileyim.”

¹⁰⁸⁷“Önceki zamanlarda kendisinden sadır olan kusurlardan tövbe eden şu kulunu bağışla.”

¹⁰⁸⁸“Kur'an-ı yaratan Allah'a hamd olsun.”

Qurʾān-ı ʿAzīm’e maḥlūk dir. Baʿ zı kimse şāḥib-i *Keşşāf* a “Eger bu ḥāl üzre terk iderseñ nās senüñ *Keşşāf* uñı terk iderler okumazlar.” dir. Şāḥib-i *Keşşāf*, *elḥamdu li’llāhi’llezī caʿale’l-Kurʾān*¹⁰⁸⁹ (A 175b) yazar ve *ḥaleka* lafzını tağyir ider ve bozar ve çok nüshada *elḥamdu li’llāhi’llezī enzele’l-Kurʾān*¹⁰⁹⁰ vāқи dūr. Mü’ellif ıştılāḥından degüldür belki ıştılāḥ-ı nās dandır ve *caʿale* daḥı ehl-i iʿtizāl yanlarında ḥalk maʿnāsınadır. Ve şāḥib-i *Keşşāf* Zemāḥşerī, beş yüz otuz sekiz tārīḥinde ʿarefe gicesi dünyādan gitmişdür ve Muḳātil bin Süleymān yüz elli beş tārīḥinde vefāt eylemişdür.

el-Hüküm: Siñegüñ envāʿı ḥarāmdur istiḳzār u istiḥbāsından ötürü.

el-Emsāl: *Eʿazzu min-muḥḥi’l-baʿūdī* ḍarb-ı meşeldür yaʿnī siñek iliginden daḥı ʿazizrekdür. Siñegüñ iligi olmaz, bir nesne az bulınsa veyā ḥiç bulınmasa fülān nesne siñek iliginden ziyāde ʿazizdür, dinilür. *Kelleftenī muḥḥu’l-baʿūd* ḍarb-ı meşeldür yaʿnī baña siñek iligini teklif eyledüñ. Bunu umūr-ı şakka ve güç işler teklif eyleyen kimseye ḍarb-ı meşel iderler. Ve *edʿafu min-baʿūdetin* ḍarb-ı meşeldür be-ğāyet zaʿif olan kimse ḥaḳḳında ve *ecraʿu min-zubābetin* ḍarb-ı meşeldür, maʿnāsı siñekden cürʿetde ziyādedür, dimekdür. Siñekde cürʿet şu mertebededür ki pādīşāḥlaruñ ve cabbārlaruñ burnına ḳonar. Ve *aḥtāʿu mineʿz-zubāb* ḍarb-ı meşeldür yaʿnī ḥaḫāda siñekden ziyādedür. Zirā siñek kendüsini bir ıssı nesneye bırağur, helāk olur ve bal gibi bir yapışkan nesneye kendüyi urur, andan ḥalāş olamaz. Ve *ehvenu mineʿz-zubāb* ḍarb-ı meşeldür, siñekden daḥı ḥor u ḥaḳir (A 176a) ü zelildür, demek olur. Ehven ezell ve aḥḳar maʿnāsınadır, bunu ḥor u zelil olana dirler. Ve *atyeşu mineʿz-zubāb* ḍarb-ı meşeldür, siñekden ziyāde yeynicekdür, demek olur. Bunu ağır başlu olmayup ḥafif ve yeynicek ve ḫayyāş olana ḍarb-ı meşel iderler. Ve *evğalu mineʿz-zubāb* da ḍarb-ı meşeldür *evğalu*, efʿal-i tafđıldür vaʿade bābından *vāğdan*, *vāğl* fetḫ-i vāv ve sükün-ı ğayn-ı muʿceme ile bir bölük ve ḳavim şarābına daʿvet olunmadan varmaḳdur. Ve daʿvet olunmadan varan kimseye *vāğil* dinilür ve daʿvet olunmadan yimege ve içmege varan kimseye daḥı *vāğil* dinilür, kesr-i ğayn ile vāriş gibi ki kesr-i rāʾ-i mühmele ve şin-i muʿceme ile *tufeyl* gibi ki zamm-ı ḫāʾ-i mühmele ve fetḫ-i fā ve sükün-ı yā ile. Ve daʿvet olunmamışken yimege varan kimseye *tufeylī* dinilmege sebep *tufeyl* zubeyr vezni üzre ehl-i Kūfeʾden bir er idi ilerü zamānda

¹⁰⁸⁹“Kurʾān-ı yaratan Allah’a hamd olsun.”

¹⁰⁹⁰“Kurʾān’ı indiren Allah’a hamd olsun.”

gelmişdir. Babasının adı Dellâl'dür, 'Abdu'llâh bin Ğatafân¹⁰⁹¹ oğullarındandır ve da'vet olunmadan ve lâ'im ve düğünlere varmak 'âdet idinmiş idi, mezbûra ol zamânda *tuḫeylu'l-a'râs* ve *tuḫeylu'l-'arâyis* dinilürdi. Emşâr ve şehirlerde da'vet olunmadan düğünlere varmak ibtidâ bundan vâki' olup ziyâde şöhret bulmağın her kim ki da'vet olunmadan bir yimege vara ol kimseye *tuḫeylî* dirler ve yâ'-i nisbet ile ehl-i Kûfe'den tuḫeyle mensûb kıllurlar. Ma'nâ-yı ḍarb-ı meşel, da'vet olunmadan yimek ve içmege varmağda (A 176b) **zubbâb** ve siñekden ziyâde ve artıktır, demek olur. Ve *esâbehu zubbâbun lâdiğun* dağı ḍarb-ı meşeldür. **Lâdiğ** kesr-i dâl-ı mühmele ve ğayn-ı mu'ceme [ile] ism-i fâ'ıldür, maşdarı *ladğ*dur sükûn-ı dâl ile fetağa bâbındandır ve ışırmak ma'nâsınadır. Ma'nâsı ol kimseye ışırcı ve soğıcı siñek irişdi, dimektür. Bu ḍarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki aña şerr-i 'azîm ü belâ-yı 'azîm nâzil ola ve ziyâde zaḫmet ü meşakḫate irişe ki anı işiden kimseye rikḫat-i ḫalb gele ve acıya.

Ḥikâye: İmâm Demîrî *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'da *Kitâbu'n-Neşâyiḥ*'den nakl ider ve *Kitâbu'n-Neşâyiḥ* mü'ellifi İbn Zafer ba'z-ı mülûk ve pâdişâhlar aḫbâr ve ḫikâyelerinde gördüm dir ki pâdişâhlardan birinüñ vezîri pâdişâha "Pâdişâhum mâl cem' eyle ve ḫazîne ile kıllaruñ ve 'askerüñ her kaçan tağılursa lâzım olduklarında ve anlara muḫtâc olduğıñ zamân mâl 'arz eyledüğüñ vaḫit pâre pâre olup üzerüñe tehâfüt ü tesâkuḫ iderler ve düşerler." didi. Pâdişâh, vezîrine "Bu meşele şâhidüñ var mıdır?" didi, vezîr "Vardur." didi ve "Bu sâ'atde bizüm meclisümüzde siñek var mıdır?" didi. Pâdişâh "Yoḫdur." didi. Vezîr, pâdişâha "Bir çanaḫ bal getürsünler." didi. Fi'l-ḫâl bir çanaḫ bal getürdiler, siñekler bal üzerine düşdiler. Vezîr "Pâdişâhum, bu bala siñekler nicesine üşdilerse mâl u ḫazîneñe 'asker ve kıllaruñ üşer ve mâl gösterdükde üzerüñe cem' olurlar." didi. Bu ḫuşuş için ol pâdişâh (A 177a) ba'z-ı ḫavâşş u muşâḫiblerine vezîrüñ sözünü didi ve anlarla müşâvere eyledi. Müşâvere itdüğü kimse pâdişâhı vezîrüñ tedbîrinden men' [eyledi] ve pâdişâha didi "Pâdişâhum, erlerüñ ḫalblerini bozma ve 'askerüñ ḫâtırların yıḫma ve anları cefâ âteşine yaḫma ve cigerlerin dağılama ve erleri perîşân kıllup tağıtma. Dağıladuḫların soñra lâzım olduklarında ḫâzîr eylemek ve anları cem' eylemek ḫâbil degüldür. Ve pâdişâhuma bu rây u tedârîki ta'lim iden kâmil degüldür." didi. Pâdişâh ol ḫâşş kıllına "Sözün ḫaḫ ve didüğüñ söz muḫarrer ü muḫaḫḫaḫ olduğına delîl ve şâhidüñ var mıdır?" didi. Ol ḫâş kıll "Pâdişâhum, aḫşam olıcaḫ ḫaber vireyim." didi. Aḫşam

¹⁰⁹¹ **Delâl** feth-i dâl-ı mühmele ile seḫâb vezni üzredür ve ğatafân ğayn-ı mu'ceme ve tā'-i mühmele fetḫalarıyladır ramazân vezni üzre.

olinca gice karanlık olduğda “Pādişāhum, bir çanak bal getir.” didi, bir çanak bal getürdiler, yanına ašlā bir siñek uğramadı ve kōnmadı. Pādişāh ol hāş kulınuñ rāy u tedbīrini vezīrinüñ rāyı üzre terciḥ eyledi ve rāy-ı şahīḥ budur diyüp evvelki rāyı üzre oldı ve kullarınıñ ri’ āyeti üzre olup vezīr-i bed-żamīrūñ sözini diñlemedi.

el-Ḥavāş: Bir siñegüñ başın kōparup ol siñek ile aru şoḳduğı yeri ovalasalar sākīn ola. Ve siñegi yaḳup ve dōgüp bala kārıřdurup dā’u’s-şac’ leb üzre tılā olınsa kılı bitürür. Ve siñek ölse ḥubşu’l-ḥadīdi üzerine saçsalar fi’l-ḥāl deriyle ve kaçan kabaḳ yaprağıyla evi buḥūr¹⁰⁹² itseler (A 177b) veyā gündüs veyā seliḥa ile buḥūr eyleseler ol evden siñek gide. Ve eger kabaḳ yaprağını bişürüp anı eve serpseler ve dīvārlarına daḫı serpeler ol eve siñek girmeye.

Ṭılsım: Tāze gündüs ve zirnīḥ-i aşfardan berāberce birer miḳdār alup ikisini de dōgüp yaban şoğanı şuyıyla yoğurup anuñla yağlansalar siñek kōnmaya ve bundan bir mişḳāl alup sofra üzre kōsalar mādāmki şofra üzredür sofraya siñek kōnmaya.

Mücerreb: Büyük siñeklerden dutup başların kesüp gevdeleriyle göz kabağında biten kılıñ yerin ḥakk eylese -ve ammā pekce pekce ḥakk eylemek gerek- ol kılı gidere ašlā bitmeye ‘acīb ü mücerrebdür. Kezā ḳāle’d-Demīri fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān*. Ve diři ağrır kimse üzre bir siñegi diri aşsalar ağrısı gide. Muḥammed bin Zekerıyyā-yı Ḳazvīnī ba’ z-ı kütüb-i Rūmiyyede böyle gördüğünü Demīri kitāb-ı mezbūrda yazar, va’llāhu te’ālā a’lem.

et-Ta’bīr: Düşde siñek ziyāde ‘inād idici ḥaşım ve düşmāndur. Ve siñekler bir yerde cem’ olmak gāhī rızḳ-ı tayyib ve gāhī maraž ve ḥastalığa ve gāhī devā vü şifāya delālet ider ve gāhī a’ māl-i seyyi’ e ve çirkin işler ve tevbiḥ u taḳrī’ icāb ider işlerde vāḳi’ olmağa delālet ider. Li-ḳavlihi te’ālā “إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا”¹⁰⁹³ (A 178a) “يَسْتَنْزِلُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ”

Ve *benu’l-Ařfar* şād-ı mühmele ve fā ile aḫmed vezni üzre Rūmīler ve Rūm tā’ifesidür, Şiḫāḥ’da *benu’l-Ařfaru’r-Rūm* dir. Rūm tā’ifesine *benu’l-Ařfar* tesmiye olunmağa sebeb

¹⁰⁹² *Buḥūr* ḥā’-i mu’ ceme ile şabūr vezni üzredür zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ile şāyi’ dūr, ğalaṭdur.

¹⁰⁹³ “Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Hac 22/73.

Aşfar adlı bir er kişinin evlādından oldukları içündür ki *Aşfar* Rüm oğlu ve Rüm ‘İşū¹⁰⁹⁴ oğlu ve ‘İşū İshāk oğludur. Veyāhud bir ‘asker Rüm tā’ifesine galebe idüp ‘avratların vaty’ u taşarruf eyledüklerinde ‘avratlarından şaru evlād toğduğı içündür. *Kezā fi’l-Ḳāmūs* raḥimehu’llāhu’l-Ḳuddūs. Ve Rüm tā’ifesine Rüm dinilmek ‘İşū oğlu Rüm-nām kimesne evlādından oldukları içündür. Ve Rüm nisbet olındukda Rümī dinilür, *raculun Rūmiyyun* dinilür vāḥidde ve cem’inde *Rūme* dinilür zamm-ı rā ve sükün-ı vāv-ıla vāḥid ve cem’ arasında fark hā iledür. Ve İmām Demīri İbn Ḥallikān’dan naql ider ki zamān-ı evvelde Rüm meliki münḥariḳ ve nesli münḳaṭı’ olup ancak anlardan bir ‘avrat ḳaldı. Mülkde tenāfūs ü rağbet eylediler ve mā-beynlerinde mücādele vāḳi’ olup āḫiri’l-emr evvel anlar üzre müşerref olan kimseyi melik eylemege şulḥ oldılar. Bunuñ için bir yerde oturdılar. Nā-gāh Yemen cānibinden bir kimse ḳarşudan gelürken bilesince olan Ḥabeşī ḳulı ḳaçup bunlaruñ meclislerine geldi. Ol ‘avratı Ḥabeşī ḳula tezvīc idüp anı pādişāh eylediler, ikisinden bir oğlan toğdı, rengi şaru olduğı için aña *aşfar* didiler ve nāmını *Aşfar* ḳodılar. Babası Ḥabeşī anası gāyet aḳ olduğundan oğlu (A 178b) şaruşın olmışdur ve bundan soñra Rūma *benū’l-Aşfar* tesmiye olunmışdur. Ve ba’ dehu ḳuluñ şāḫibi anlardan ḳulı taleb idüp vāfir māl virmekle rāzı eylemişlerdür. İntehā. Ve *Muḥammediyye benū’l-Aşfar* frencdür, dir. Nitekim bu beytde zıkr eylemişdür,

[Beyt:]

Muḥaddisler didiler kim benū’l-Aşfar durur efrenc

Velī yeryüzini İslām alısar olısar manşūr

Ve *benū ḳantūrā* feth-i ḳāf ve sükün-ı nūn ve zamm-ı tā’-i mühmele ve rā’-i mühmele vü meftūḥadan soñra elif ile *Türk* didükleri tā’ifedür ki zamm-ı tā-ıladur ve cem’i etrāk gelür. *Türk* tā’ifesi ḫazret-i İbrāḫīm Ḥalīlu’llāh ‘aleyhi’s-selām cāriyelerinden birinüñ evlādıdır ve dimişlerdür ki *Türk* bin Niyūs bin Yāfiş bin Nūḫ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır. Ve *Türk* aşlı *Türük*’dür vāv-ıla ictimā’-ı sākineyn için vāv ḫazf olunmışdur. *Nişābu’ş-Şıbyān şerḫinde*¹⁰⁹⁵ böyle yazılmışdur. Ve *ümmü cābir* cīm ve bā’-i muvaḫḫade ile herīse didükleri tā’āmdur. *Herīse* hersdendür ve hers sükün-ı rā ile pek dögmekdür ed-daḳḳu’l-‘anīf ma’ nāsına. Zıkr olınan tā’ām kepçe ve kürek ile döğilmiş

¹⁰⁹⁴ ‘İşū kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve şād-ı mühmele vü mażmūme ile İshāk oğludur ve İshāk, İbrāḫīm Ḥalīlu’llāh oğludur. ‘Aleyhime’s-selām.

¹⁰⁹⁵ *Nişābu’ş-Şıbyān* şāriḫi daḫı *Ezāḫirü’r-Riyāz*-nām kitābdan naql eylemişdür.

olduğuçün aña herise didiler. Ve hāvan ve dibege mihrās¹⁰⁹⁶ dinilür içlerinde bir nesne döğildüğüçün ve hāvan ve hāvün vāv-ı evveli zammı ve vāv-ı şāniye sükūniyladur hadiŕde gelmiŕdür. Cebrā'il ‘aleyhi’s-selām bizüm peygamberümize -‘aleyhi’ŕ-ŕalātu ve’s-selām- herise yimege emr eyledi gice kalkmasına arķasına kuvvet virsün için. Peygamber heriseden yedi, kırķ er kuvveti aña virildi baŕŕ u saŕvet ve dutmaķda. Kezā fi-*Ŗeri‘ati’l-İslām*.

et-Ta‘bīr: Düşde herise hemm (A 179a) u ğamdur veyā ‘āmil cānibinden darb ve urmaķdur. Ve bir kimesnenüñ ğastası olsa düşde ol ğasta olduğı yerde heriseler işlenür görse ol ğasta mevt ve ölmesinden ğavf olunur. Ve düşde kaçan iki ‘asker herise yirler görse veyāĥuz biryān olmiŕ ru’ūs ve baŕlar yirler görse mā-beynlerinde ğarb u ceng vāķi‘ olup baŕ olanlar helāk olmasına delālet ider. Kezā ķāle İbnü'l-Ĝannām fi-kitābihi. Ve herise mü’enneŕ olduğıçün *ümmü cābir* dinilmiŕdür *ebu cābir* dinilmemiŕdür.

Nazm:

Benu'l-ğabrā' ğırsızlar gedālardur ğorūs adı

Ebu'l-yakzān ebu'l-ğassān u nergisler ‘abāhirdür

Ŗerĥ:

Benu'l-ğabrā' ğayn-ı mu‘ceme ve bā'-ı muvaĥĥade ile bunda ğırsuzlardur rummān vezni üzre surrāk gibi ki sārıķ cem‘ idür ve uğrıdur ve gedālar ma‘nāsınadur fuķarā ve ğurabā' gibi. Ve *ğabrā'* medd-ile ğamrā' vezni üzredür ve yere dirler arz ma‘nāsına. Ve *ebu'l-yakzān* fetĥ-i yā'-ı ĥuŕŕi ve sükūn-ı ķāf ve zā'-ı mu‘ceme ile ğorūs didükleridür ki ma‘lūmdur. Ve bu lafız sekrān vezni üzre uyanıķ ma‘nāsınadur, *ebu'l-yakzān* uyanıķ ŕāĥibi ve babası dimekdür, ğorūs daĥı āvāzı ile ötüp uyķudan uyandurduğıçün aña ebu'l-yakzān dinilmiŕdür. Ve *ebu'l-ğassān* nūndan ğayrı ĥurūf-ı mühmele ile [¹⁰⁹⁷] vezni üzre yine ğorūsdur *dīk* gibi ki fil (A 179b) ve bīŕ vezni üzre. Ve *dīk* cem‘i *diyek*dür kesr-i dāl ve fetĥ-i yā ve ķāf-ile. Ve ğorūsa emīr vezni üzre *enīs* dinilür ve muĥsin vezni üzre *mu'nīs* dirler. Ve ğorūsuñ ‘ādet ü ŕānındandır evlādına ŕefķat u merĥamet eylememek ve bir tavuķ ile ülfet dutmamaķ ve ebleĥ taḃi‘at olmaķ; zīrā bir dīvārdan düşse evini ve olduğı yerini bulmaĝa ķādir olmaz. Ve ğorūsuñ ĥiŕāl-i ğamīde vü aĥlāk-ı pesendide ve

¹⁰⁹⁶*Mihrās* kesr-i mīm-ile miftāĥ vezni üzredür.

¹⁰⁹⁷Bu kısımda yazmada bir kelimelelik bir boşluk bırakılmıŕtır.

eyü hūylarından tavuqları berāber dutup birin iḥtiyār eylememek. Ve bunuñ ‘acā’ib ü ğarā’ibindendür gicede olan evḳātı bilmek. Anuñçün Ḳādī Hüseyn ve Rāfi‘i ve Mütevellī fetvā virmişlerdür ki evḳāt-ı şalavātda mücerreb olan ḥorūsa i‘timād cā’izdür diyü. Ve Cāhiz eydür, ehl-i tecrube za‘m ider ki dīk-i efraḳ u ebyazı kaçan şāḥibi boğazlasa ehlinde ve mālında nekb u nekbet ü muşibet üzre olur. Ve aḳ ḥorūs olduğı evi ḥıfz ider diyü za‘m iderler. Ve ḥazret-i Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “الدِّيكُ الْبَيْضُ خَلِيلِي” didüğü Cābir bin Eşveb’den rivāyet olunur ya‘nī “Aḳ ḥorūs benüm dostumdur.” Ve bir rivāyetde “الدِّيكُ الْأَبْيَضُ صَدِيقِي وَعَدَّ الشَّيْطَانُ يَحْرُسُ صَاحِبَهُ وَسَبْعَ دُورٍ خَلْفَهُ” vāḳi‘dür. Ya‘nī “Aḳ ḥorūs benüm dostumdur ve şeytān düşmenidür, şāḥibini ve ardından yedi evi ḥıfz ve ḥırāset ider.” dimekdür. Ve Enes raḍiya’llāhu ‘anh “الدِّيكُ الْأَبْيَضُ الْأَفْرَقُ حَبِيبِي وَحَبِيبُ حَبِيبِي جِبْرَائِيلُ يَحْرُسُ بَيْتَهُ” (A 180a) ḥadīs-i şerīfi rivāyet ider ya‘nī “Çatal ibikli aḳ ḥorūs benüm sevgilümdür ve maḥbūbum Cebrā’il’üñ maḥbūbidur, ol ḥorūs evini ve ḳoñşılardan on altı evi şaḳlar.” diyü iki cihān faḥrı ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ bir aḳ ḥorūsı vardı diyü kütüb-i mu‘teberede yazılıdur. Ve ḥazret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “اذا سمعتم صياح الديكة فاسلوا الله تعالى من فضله فانهاراث ملكا و اذا سمعتم نهاق الحير فتعودوا بالله” didüğünü Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. **[nubāḳ]** zamm-ı nūn-ıla eşek āvāzıdır ve **[ḥamīr]** eşekdür ḥimār gibi diyü *Meşāriḳu’l-Envār* şerḥi *Ḥadā’iḳu’l-Ezhār*’da yazar. Ma‘nā-yı ḥadīs-i şerīf “Ḳaçan siz ḥorūsıların āvāzın işitseñüz Ḥaḳ te‘ālā celle celāluhudan faẓl u iḥsānından isteñüz, taḥḳīḳ onlar bir melek görmişlerdür. Ve kaçan eşek āvāzın işitseñüz şeytāndan Bārī te‘ālāya şıḡınıñuz, taḥḳīḳ ol eşek bir şeytān görmüşdür.” demek olur. Ḥorūs āvāzı istimā‘ olunduḳda Ḥaḳ te‘ālānuñ faẓlından istemege emr olunmaḳ ol du‘āda melā’ike āmīn demek ve istiḡfār eylemek recāsından ötürüdür. Ve eşek baḡırduḳda şeytāndan ta‘avvuza emr olunmaḳ şeytān ḥazır olduḳda şerrinden ḥavf olunduğıçündür ve andan ta‘avvuz olunmaḳ lāyıḳdur. (A 180b) Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Ḥaḳ sübhānehu üç āvāzı sever; biri ḥorūs āvāzı ve biri *Ḳur’ān* okuyanuñ āvāzı ve biri eşḥārda istiḡfār idenlerüñ āvāzı didüğünü Şa‘lebī rivāyet ider diyü İmām Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da yazar. Ve Zeyd bin Ḥālid el-Cüheyne raḍiya’llāhu ‘anh ḥazret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “لَا تَسْبُوا” “الدِّيكُ فَإِنَّهُ يُقِطُّ لِلصَّلَاةِ” didüğünü rivāyet ider ve Zeyd’den İmām Aḥmed ve Ebū Dāvūd ve İbn Māce rivāyet iderler. Ya‘nī “Siz ḥorūsı söğmeñ, taḥḳīḳ ol namāza uyandırur.” demek olur. Ḥorūs namāza uyandırur ve namāza da‘vet ider dimeğüñ ma‘nāsı çağırduḳda namāz

diyü çağırur dimek degül ve namâz yaqındur, qalkıñuz namâza hâzır oluñ dir, dimek degüldür. Murâd olan belki tañ namâzı vaqtinde ve zevâl vaqtinde birbiri ardınca birkaç def a çağırmaq ‘âdetidür. Ve Haq sübhânehu bu ‘âdet üzre horûsı halk eylemişdür, dimek murâddur. Ve bir kimseden ki hayır istifâde olına ve andan hayır görile ol kimseyi sögmemek ve aña ihânet olunmamaq belki aña ikrâm u ri‘âyet ü hürmet olunmaq lâzım olduğına bu hadîs-i şerîfde delîl vardur. Ve ‘arş altında horûs şüretinde incüden bir melek vardur mehmûzı zebercedden ve iki qanadı yaşıldur. Gicenüñ üç baqşından bir bölügi geçdükte *liyaqimu’l-kâ’imüne* diyü qanadların urur ve gicenüñ yarusı geçdükte qanadların urur *liyaqimu’l-muşallüne* diyü çağırur ve şabâh olduğda *liyaqimu’l-gâfilüne* ve ‘*aleyhim evzâruhum* (A 181a) diyü çağırur ve qanadların urur. Zikr olınan melek vech-i meşrûh üzre olduğına Meymûn bin Mihrân’dan Ebû Tâlib-i Mekkî ve Hücetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî rivâyet iderler. *Liyaqimu’l-kâ’imüne* duranlar dursunlar, *liyaqimu’l-muşallüne* namâz kılicılar qalksunlar ve *liyaqimu’l-gâfilüne* ve ‘*aleyhim evzâruhum* gâfil olanlar qalksunlar günâhları üzerlerinde olduğ hâlde, dimekdür. *Kezâ fi-Hayâti’l-Hayevân* li’d-Demîri ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Bârî. Ve Da‘fel-nâm kimse hikâye ider ki Sehl bin Hârûn yanında idük. Evinden gitmedük, açlıqdan helâk olmağa yaqın olduğ, oqlanına “Bize gıdamuzı getir.” didi, oqlan gitdi bir çanak içinde bir bişmiş horûs getürdi. Ev şâhibi ol horûsı fikr itdi ve gördi başı yok, oqlanına “Başı nice oldı, qandadır?” didi, oqlan “Yabana atdum.” didi. Ev şâhibi “Va’llâhi ayağımı atan kişiyi sevmem qanda qaldı ki başını atanı. Bilmez misin baş cümle a‘zânüñ başıdur ve çağırduqda başdan çağırur. Ve dutalum ki âvâzını sevmem, anuñla teberrük olınan ibik başında ve şafâda çarb-ı meşel olan gözi başında degül midür? Ve *şarâbun ke-‘ayni’d-dik* ya‘nî horûs gözi gibi şâfi şarâb, dimezler mi? Ve dimâğı külye ağrısına ‘acîb ü nâfi‘ degül midür? Ve dış altında başı kemüğinden yumuşaq kemük görilmemişdür. Teslîm idelüm anı yimem, kıyâs eyledük ‘ıyâlümüz yimez miydi ve anlar yimezlerse bizüm qatumuzda olan (A 181b) kimseler ve müsâfirlerimiz yimez miydiler ve başı qanadı ucından ve boynı kemüğinden hayırlı ve yegrek olduğını bilmez miydüñ? Baq ne yere bırakduñ gör.” didi ve oqlanına ‘itâb eyledi. Oqlan “Başı ne yerededür ve ne yere bırakdum bilmem va’llâhi.” didi, ev şâhibi “Başını bırakduğın yeri bilürüm va’llâhi qarnuñ içine bırakduñ qataleka’llâhu.” didi. *Kezâ fi’l-Mustazraf* ve *Hayâti’l-Hayevân* ‘alâ-mü‘ellifihimâ rahmetu’r-Rahmân. Ve buña münâsib birkaç buhalâ hikâyetlerin zikr idelüm. *Haşya*-nâm baqıl evi qapusında elinde bir degnek ile dururken bir kimse aña uğrayup “Ben

konuğum.” didi, Hatya degnege işāret idüp “Bu degnegi konuğlarıñ topuğlarına urmak için hazırlamışum.” didi. Ve *Ḥamīdü’l-Arkaṭ*-nām baḥīle birkaç konuğ geldi, anlara ḥurmā yidürdi ve anları hicv eyledi ki ḥurmāyı çekirdegiyle yidiler diyü çekirdek zāyi‘ olduğına bī-ḥuzūr olmuş. Ve *Ebu’l-Esvēd ed-Dü’elī* bir dilenciye bir ḥurmā şadağa eyledükde dilenci “Cennetde naşībūñi Allāh bunuñ gibi eyleye.” dir, Ebu’l-Esvēd “Eger cümle mällarumuzdan dilencilere virsek bizüm ḥālümüz anlardan yaramazrak olurdu.” didi. Ve *Ḥālid bin Şafvān*-nām baḥīl aqçe kendüye gelse aqçeye “Yā ‘ayyār niçe bir ‘ayyārılık idersin ve niçe bir dolanursın ve niçe bir uçar gezersin, elbet ben seni çok yatururum.” diyüp şanduk içine bırağurdı ve üzerine kilid ururdu.

Laṭīfe: Bir zarīf ü ‘ārif kimse bir baḥīl dostı üzre girmeye destür (A 182a) ister ol baḥīl için ısıtıludur, dirler. Ol zarīf, “Karşusunda ve öñinde yimek yiñ tā ki derleye.” dir.

Laṭīfe: Sehl bin Hārūn buḥl ve nā-kesligi ögmek için bir kitāb ‘amele getürür ve te’lif ider ve ol kitābı Ḥasan bin Sehl’e baḥşiş eyler. Ḥasan ol kitābı okur ve güler, arkası üzre düşer ve aña “Bu kitābda emr eyledüğüñ nesnenüñ üzerine eyledük senüñ şevābuñı.” diyü ol kitāb arkasına yazar.

Ġarībe: ‘Ömer bin Yezīd el-Esedī ziyāde baḥīl idi. Bir gün kulunc marazına mübtelā olur, ṭabīb gelür aña ḥuḳne ile ‘ilāc ider ve çok yağ ile ḥuḳne eyler, qarnında olan yağ legen içine düşer. Oğlanına “İşbu ḥuḳneden inen yağı cem‘ eyle ve çerāğ kııl.” dir.

Ve *Manşūr Ḥalīfe* pek baḥīl idi. Selm-nām ḥādī ḥacc-ı şerīf yolında bir gün işbu şi‘ ri okudı ve bunuñla ırladı, Manşūr be-ğāyet tarab u şevke gelüp ayağıyla maḥmili urdı ve ziyāde şād u mesrūr oldu.

أَعْرَبَيْنَ حَاجِبِيهِ نُورُهُ

يُرِيْنُهُ حَيَاؤُهُ وَ خَيْرُهُ

وَمِسْكُهُ يَشُوْبُهُ كَأَفْوَرُهُ

إِذَا تَعَدَّيْ رُفِعَتْ سُنُورُهُ¹⁰⁹⁸

Manşūr ziyāde şafāsından ḥizmetinde olan Rebī‘-nām kimseye “Yā Rebī‘ buña yarım aqçe vir.” diyü emr eyledi Selm-i ḥādī “Yā emīre’l-mü’minīn ve yā pādişāhum, ben Hişām bin ‘Abdi’l-Melik-nām pādişāha ırladum otuz biñ aqçe virmesine emr eyledi, sen

¹⁰⁹⁸“Onun nūru iki kaşının arasındadır. Alnı aktır, hayāsı ve iyiliği de onu süsler. Miski kâfûruna karışır. Öğle yemeği yediğinde ise (güzelliğinin) örtüleri kaldırılır.”

yarım aqçe buyurursun.” didi. Manşür aña “Beytü’l-mâldan otuz biñ aqçe alursun, yâ Rebî‘ bunı şol kimseye (A 182b) teslîm eyle ki beytü’l-mâlı ala.” didi. Rebî‘ eydür, Manşür ve Selm arasında yürüyüp ve Selm-i hâdiye iqdâm u ihtimâm eyledüm ki gidîş ve dönîşde ma’ûnetsiz ırlamağa kendü nefesine şart eyledi.

Ve *Mervân bin Ebî Hafşa*-nâm kimse buhalâdan idi. Mervân eydür: Dükeli ‘ömrümde bundan artıq bir nesneye sevinmedüm ki Mehdî baña yüz biñ aqçe bağışladı idi, ben anı vezn eyledüm ve tartdum, bir aqçe ziyâde geldi, ol bir aqçeye sevindüğümde artıq bir nesneye şâd olmış degülüm. Ol bir aqçe ile et aldum ve çömlege qoduğumda bir dost beni da‘vet eyledi ve ol eti çömlekden çıkarup iki deng noqşânıyla qaşşâba virdüm. Mezbür bağıl qaşşâba eti virdükde qaşşâb eti eline alup “*Hāzā laḥmu Mervān*” diyü nidâ iderdi ve qağırurdu.

Ve mezbür Mervân bir gün bir A‘râbiyyeye uğrar A‘râbiyye anı ziyâfet ider ve hürmet ü ‘izzet eyler. Ve Mervân ol ‘avrata “İnşâa’llâhu te‘âlâ eger baña pâdişâh yüz biñ aqçe bağışlarsa saña ben de bir aqçe bağışlarum.” dir. Ba‘dehu pâdişâh Mervân’a yetmiş biñ aqçe hibe vü ihsân ider, Mervân dağı ol ‘avrata dört dâniq bağışlar, bir aqçeyi tamâm bağışlamaz.

Ġarîbe: Bir bağıl kimseye “Ġalkuñ ziyâde bahâdırı kimdür?” dirler, ol bağıl “Ġalkuñ ziyâde şeci‘ ü bahâdırı ol kimsedür ki ta‘âmı üzre Ġalkuñ dişleri taqırdısı ve dişleri âvâzını işide ve ödi yarılmaya, andan dilâver ü bahâdır kimse yoqdur.” dir.

Ġikâye: Bir kimseye didiler ki “MuĠammed bin YaĠyâ-nâm kimse seni geydürmez mi?”. Ol kimse “MuĠammed bin YaĠyâ’nuñ evi igne ile dolu olsa ve Ya‘qûb peygamber ‘aleyhi’s-selâm (A 183a) gelse ve peygamberlerüñ cümlesi şefi‘ ve melâ’ikenüñ küllisi kefil olsalar Yûsuf peygamberüñ yırtılan gömlegini dikmege bir igne ‘âriyet istese virmez, ya nice beni geydürür.” dir.

Şi‘r:

لَوْ أَنَّ دَارَكَ أَنْبَتَتْ وَأَحْتَشَّتْ

إِبْرًا يَضِيقُ بِهَا فِنَاءَ الْمَنْزِلِ

وَأَتَاكَ يُوسُفُ يَتَعِيرُكَ إِبْرَةً

ليخيطُ فُدَّ قَوْبِصِهْ أَمْ تَفْعَلْ¹⁰⁹⁹

Ve **Mütenebbî** şā' ir ve baḥl̄ idi be-gāyet. Bir gün bir kimse anı bir қаşıde ile medḥ eyledi Mütenebbî “Ne umarsın?” didi, ol kimse “On dīnār umarum.” didi. Mütenebbî “Eger sen yer penbesini gök yayı ile melā'ike ḥubbeleri üzre nedf eyleseñ va'llāhi saña bir dāniḳ virmem.” dir.

Ve **Merv**¹¹⁰⁰ ḥalkı buḥl̄ ile mevşūf ve nā-keslik ile ma' rūflardur ve bir sefere gidüp biri biri ile yoldaş olsalar her biri birer et pāresini şatun alup ve birer iplige dizüp bir yere gelürler idi. Ve cümle etleri bir çömleğe şalarlardı ve herkes ipligi ucına yapışup anları bişinceye dek birbirini beklerler idi ve kaçan bişse ipligi oynadup isteyen kimse etini alurdu ve çömlekte olan şorbayı üleşürlerdi. Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve “Öksürükden gögsüm aḡrur.” dir. Bādem sevīḳi eyüdür diyü kulaḡuzlarlar, bādem ḥarcı cānına güç gelür ve öksürük derdi ḥarc derdinden aḥaff ve geñez ve ḳolay gelür şabr u taḥammül āsān ve aña eyüce dermān görünür. Bu ḥāl üzre günler geçürüp derdini def' ide тұrurken bir dostı (A 183b) aña “Kepek şuyı gögse cilā virür iç.” didi. Ol kimse kepegini bişirüp şuyın içdi ve gögsi cilā buldı ve açlıḳdan men' ider buldı. Ve şabāḥ kepek şuyı ḥāzır olduḡda aḥşama ḳaldurup aḥşam yimegi ider oldu. Ve 'avratına eyitdi “Ehl-i beytümüze ve evümüz ḥalkına kepek bişür, ben anı açlıḳdan dutar ve men' eyler ve gögse cilā virür buldum.” 'Avratı ol nā-kese “Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā kepekde devā vü 'ilāc ve ḡazāyı senüñçün cem' eylemişdür elḥamdu li'llāh bu ni' met üzre.” didi.

Ḡarībe: Ḥāḳān bin Şubḥ dir ki: Gice ile Ḥorāsān ḥalkından bir kimsenüñ üzerine girüp müsāfirî oldum. Bize bir mesrace¹¹⁰¹ getürdi ki içinde bir fetīli vardır be-gāyet ince ve anuñ içinde iplik ile bir ağacı aşmış. Ben aña “Bu ağaç bunda baḡludur. Bunuñ şān u ḥālî ve vech ü aşlı ve sebeb ü 'illeti ve aşmaḡa müstaḥaḳ olmaḡ neden?” didüm. Ol kimse “Bu ağaç yaḡ içmişdür, şaḳlamasaḳ zāyi' olur ve bir ḡayrı çūba iḥtiyāc lāzım gelür ve bir şuşamış ağaç bulunur ḳorḳaruz ki yaḡ içe anuñçün işbu yaḡ içeni şaḳlaruz.” didi. Ben bu sözi diñledüm ve ta' accubda ve fikrdeyüm ve buḥl̄ u ḥisset ve taşarrufin mülāḥaza idüp endişedeyüm ve Bārî te'ālādan 'āfiyet ü sitr talebindeyüm. Bu ḥāl üzre iken Merv

¹⁰⁹⁹“Evinde iḡne yetişse evin avlusu dahi dar gelirdi, Yusuf gelip gömleḡini dikmek için bir iḡne ödünç istese vermezdin.”

¹¹⁰⁰**Merv** feth-i mīm ve sükün-ı rā²-i mühmele ve vāv-ıla Fārs'da bir şehrdür, nisbetde Mervî dinilür ḳıyās üzre ve Mervezî dinilür 'alā-ḡayri'l-ḳıyās vāv'dan soñra zā-yı mu' ceme ile.

¹¹⁰¹**Mesrace** feth-i mīm ve sükün-ı sīn ve feth-i rā²-i mühmele ile içinde fetīle ve yaḡ ḳoduḡları çerāḡ-pā ve çıraḳma didükleridür.

halkından bir kıoca içerüye girdi ve evümüz Őāhibine adıyla çağırdı veyā fülān sen bir nesneden aduñ dağı yaramaz ne uđraduñ ve bilmez misin yel ve güneş bu ağaçdan neŐf ider ve yağı çok içer? Niçün bu ağacı demirden (A 184a) bir igne itmedüñ? Demür pek yapışur ve neŐŐāf degüldür, yağı içmez ve ağaç gāhī olur ki fetilenüñ penbesinden alur ve penbeyi ve fetileyi eksük ider.” didi. Evümüz Őāhibi olan ol orāsānī ol kıocaya “ađ Őübħānehu ve te‘ālā seni irŐād eyleye ve seni nef‘ eyleye, tađķķik ben müsrifinden idüm ve bu ağaç yerine demürden bir igne itmedüğüm içün isrāf üzre idüm sen beni irŐād eyledüñ.” didi.

Ve *Heysem bin ‘Adiyy* hikāyet ider ki Ebü afŐa-nām Őā‘ire Yemāme’de bir kıonuğ geldi. Ebü afŐa ol kıonuğa kıonağı tağliye itdi ve kıonuklamak kıorkusundan açdı, ol gice evini bırağup gitdi ve görünmedi. Kıonuğ evden çıkup lāzım olan zağireleri Şatun aldı ve dönüp eve kıondı ve ev Őāhibi Ebü afŐa-nām nā-kese bu iki beyti yazdı.

Şi‘r:

يَا أَيُّهَا الْخَارِجُ مِنْ بَيْتِهِ

و هَارِباً مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ

صَبِيفُكَ قَدْ جَاءَ بِرَادٍ لَهُ

فَارْجِعْ فَكُنْ صَبِيفاً عَلَى الضَّيْفِ

Ey kıonuğdan bīm ü ĥavf ile iden terk-i diyār

Kıonuđuñ zādıyla geldi itme Őađın terk-i dār

Kıonuğ üzre kıonuğ ol ey nā-kes itmegil firār

Yerzuku‘r-Rezzāku ‘abdeh fi‘l-feyāfi ve‘l-ķifār

Bir kimse bir nā-kes ü bağılden bir ev Şatun alur. Ve kıapusına bir dilenci gelür evi Şatun alan feteħa’llāhu ‘aleyke bi‘l-ħayri¹¹⁰² diyü cevāb virür. Bir dilenci dağı gelür, aña dağı eyle cevāb virür. Bir dilenci dağı gelür, üçünci dilenciye dağı eyle cevāb virür, bir ađçe virmez. (A 184b) Ol bağıl kimse döner kıızına ve dir kim “Kıızum bu mekānda su‘‘āl¹¹⁰³ ve dilenciler ne ‘aceb çok olur.” kıızı zārife vü ‘ārife imiş, ol bağile ve nā-kese “Baba, mādāmki feteħa’llāhu ‘aleyke bi‘l-ħayri” kelimesine yapıŐasın dilenciler çok olsunlar ve az olsunlar kıayırmaz ve zārar eylemez.” didi.

¹¹⁰²“Allah sana ĥayrını açsın (versin).”

¹¹⁰³ *Su‘‘āl* zamm-ı sīn-i mühmele ve teşdid-i hemze ile *sā‘il* cem‘ idür ve *sā‘il* dilencidür.

Ve *Ebu'l-Esved ed-Dü'elî* ile bir A' rābî ruṭab¹¹⁰⁴ yirdi. Ol A' rābî ruṭabı çok yidi, Ebu'l-Esved bir ruṭab almasına el uzatdı. A' rābî elin andan ilerü uzatdı, ol ruṭab A' rābî elinden toprağa düşdi, tobrağdan Ebu'l-Esved kaldurup aldı ve “Şeyṭān için ben bunu terk eylemem.” didi. A' rābî Ebu'l-Esved'e “Eger Cebrā'il ve Mīkā'il gökden yere nüzül itseler Cebrā'il ve Mīkā'il için dağı terk eylemez idüñ.” didi. İşbu leṭā'if *Mustazraf-nām* kitābdan yazılmışdur.

el-Emsāl: *Eşca'u min-dikin* darb-ı meşeldür, ya' nî ḥorüsdan ziyāde bahādırur, dilāver ü bahādır olana darb-ı meşeldür. Ve *esfedu min-dikin* darb-ı meşeldür, ya' nî ḥorüsdan ziyādedür sefād ve binmekde, bunu çok cimā' iden kimse ḥaqqında dirler.

el-Ḥavāş: Ḥorüs eti ḥarr u yābis ve ıssı ve qurıdur i' tidāl üzre, eyüsi ḥorüsuñ āvārı i' tidāl üzre olduğı vaqıtdür. Ve qulıncı olanlara ḥorüs eti eyüdür. Ve ḥorüs boğazlamazdan evvel kedd ü şeddi ve bağlanması müsteḥabdur. Ve qocalara yarar ve muvāfiḳ olur (A 185a) ve zamānlardan kış vaḳti muvāfiḳdur. Ve ḥorüs etinüñ efdali ötmemiş ḥorüs etidür. Ve ḥorüs şorbası ra' şe vü veca' u'l-mefāzil u veca' u'l-mi' de vü rebv ve qulınc marazlarına muvāfiḳdur ve zātü'l-edvār olan ısıtmaya dağı nāfi' dür. Ḥuşuşan çok tuz ve şu ve kibrīt ve lübānü'l-qurtum ve besfā'ic ve şibit ile bişmiş ola ve qulınc dağı böyle olıcaḳ nāfi' olur. Ve ḥorüs ortasından diri iken yarup veyā öldürüp yarup yılan ve cānver ışırdığı yere ursalar be-gāyet nāfi' olur. Ve ḥorüs yavrısı cemī' ḥalḳuñ mizāclarına muvāfiḳdur, dā'im yinilmek lāyıḳdur. Ve ḥorüs kanıyla iktiḥāl ve sürmelenmek gözde olan aḳa nāfi' dür. Ve kanı ve dimāğı ile hevāmm ışırdığı yere ṭlā olınsa sağ eyler ve giderür. Ve ibigini yaḳup döşege bevl iden kimseye içürseler ol ḥüy andan zā'il ola ve bu marazdan qurtula. Ve ḥorüsuñ alnını ve ibigini yağlasa ötmeye. Ve tavuğa binüp ṭururken quyruğında olan uzun yelegi yolsalar ve anı ḥamām mecrāsı içine qosalar ol şudan ḡusl iden kimseye in' āz vāḳi' ola. Ve iki qanadlarınınüñ iki ṭarafında iki kemük vardur ḥummā-yı dā'imesi olan kimse üzre sağını aşsalar giderür ve şolını ḥummā-yı rub'ı olan üzre aşsalar giderür ve sağaldur. Ve ḥorüs ḥāyasını qışır ' avrat alup ḥayız görürken bişirüp pāk olmazdan üç gün evvel yise ve eri kendüye (A 185b) cimā' eylese ' avrat yüklü ola. Ve ḥorüs ḥāyasını çok cimā' itmek isteyen alup ve bir kāğıd içine qoyup şol qolına aşsa ziyāde in' āz vāḳi' ola. Ve ḥorüs ödini da'n ve qoyun şorbasına qarışdurup aç qarınla yinilse nisyān ve unutsaḳlığı

¹¹⁰⁴ *Ruṭab* zamm-ı rā' -i mühmele ve fetḥ-i ṭā' -i mühmele ile şurad vezni üzre olmuş ve bişmiş yaş ḥurmādur, vāḳidi *ruṭbedür* zamm-ı rā-ıla. Ve cem' i *erṭāb* ve *riṭābdur* kesr-i rā-ıla.

gidere ve unudulan nesnelere zikir eyleye. Ve horüs kanını bala karışdırup âteşe gösterüp zekere tılâ olınsa zekeri kavî ider.

et-Ta‘bîr: Düşde horüs ev şâhibi olan ere delâlet ider, nitekim tavuk ev şâhibesi olan ‘avrata delâlet ider ve kul ile ta‘bîr olunur. Zîrâ Nûh peygamber şalavâtu’llâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve selâmuhu süglün didükleri kuşu tûfân ve şu eksilmiş midür görüp ve gelüp Nûh ‘aleyhi’s-selâma haber virsün için gönderdükde horüs ol vakit süglüne dâmin ü kefil olmuş idi ki gelüp tûfân şuyı çekilüp eksilmiş mi ve ne hâl üzredür ve çara ve yer görünür mi nicedür Nûh’a haber vire. Süglün gelmesine horüs kefil oldu ve süglün gelmedi ve aldadı. Horüs rehinde kaldı kul gibi, eli olan horüs kolı gibi kalmadı ve uçmadan memnû‘ oldu. Ol zamândan bu zamâna dek horüs-ı derdmend, bî-vefâya kefil olduğün kul gibi rehin kaldı. Sen dağı zinhâr ve zinhâr bî-vefâ vü gaddâr olana kefil olma tâ zararın çekmeyesin, bundan ‘ibret al.

Et-Ta‘bîr: Ve düşde horüs haţib ü mü‘ezzine ve emr bi’l-ma‘rûf idüp didüğün dutmaz kimseye delâlet (A 186a) ider, zîrâ horüs namâzı aındırur ve namâz kılmaz. Ve gâhî horüs görmek çok nikâh ider kimseye delâlet ider ve gâhî haţz u naşibi eksük kimseye ve gâhî bulduğı nesneye kanâ‘ at ider kimseye ve gâhî çok şedâ‘id ü belâya düşen kimseye delâlet ider. Ve çatal ibiklü ağı horüs mü‘ezzine delâlet ider, bir kimse düşde bunu boğazlasa mü‘ezzine icâbet itmeye. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde horüs görmek ‘ulemâ ve hikmet şâhibleri ile muşâhabete delâlet ider.

Ve Mine‘r-Ru‘yâ‘i‘l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde bir horüs bir âdemüñ kapusunda bu beyti okur gördi.

Şi‘r:

قَدْ كَانَ مِنْ رَبِّ هَذَا النَّيْتِ مَا كَانَ
هَبُوا لِصَاحِبِهِ يَا قَوْمُ أَكْفَانًا¹¹⁰⁵

Ve bu düşi İbn Sîrîn’e didi. İbn Sîrîn rahmetu’llâhi ‘aleyh “Ol kapu şâhibi otuz dördünci günde mevte irişür ölür.” didi. Anda hâzır olanlar İbn Sîrîn’e “Nerden alduñ?” didiler, İbn Sîrîn “Ebced hisâbından aldum, zîrâ dâl cümme hisâbında dört ve yâ, on ve kâf,

¹¹⁰⁵“Bu evin sahibine olan oldu. Ey insanlar, siz asıl evin sahibine (Allah’a) gidin, o bize yeter.”

yigirmidir; cümlesi otuz dört olur.” didi ve ol ev şāhibi otuz dördüncü gün dünyāsın değışdi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Düşde bir er evüme girüp arpa dānelerin alurken gördüm.” didi. İbn Sīrīn “Eger bir nesne māluñdan uğurlanursa baña gel.” didi. Birkaç gün geçmeden ol kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Tamum üzerinden bir döşeme uğurlandı.” didi. İbn Sīrīn “Ol döşemeyi (A 186b) mü’ezzin aldı.” didi. Ve bir kimse İbn Sīrīn’e “Düşde ħorūs boğdum.” didi. İbn Sīrīn ol kimse için “Bu bir ādemdür ki eline nikāh ider.” didi ya’ nī calķ-zendür demek olur. Ve düşde ħorūs nidā ider dellāle ve ırlanğac kimseye dağı delālet ider, dinilmişdür.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Ve bir er düşde bir ħorūs üç kerre Allāh Allāh Allāh dirken işitdi diyü İbn Sīrīn’e ta’birinden su’āl iderler, İbn Sīrīn rahmetu’llāhi ‘aleyh “Bunu işiden kimsenüñ ‘ömrinden üç gündən ğayrı kalmamışdur, zīrā ħorūs Allāhu te’ālādan ğayrı bākī kalmayacağın i’lān u izhār idicidür ve üç kerre Ĥaķ te’ālānuñ adın tekrār eylemek ‘ömrinden bākī kalan üç gündür.” didi. Kezā k̄āle İbnü’l-Ġannām ‘aleyhi rahmetü’l-‘Allām.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Ĥazret-i ‘Ömerü’l-Fārūķ rağiya’llāhu te’ālā ‘anh “Cum’a günü minber üzre ben düşümde bir ħorūs üç kerre beni urduğın gördüm, ta’biri budur ki ‘Acem t̄ā’ifesinden biri beni öldürür ve ben işbu ħilāfet emrini bu altı kimse aralarında şūrā¹¹⁰⁶ eyledüm ki ol altı kimseden Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem rāzı iken dünyāsın değışmişdür, ol altı ‘Oşmān ve ‘Alī ve Talħa ve Zübeyr ve ‘Abdu’r-Raĥmān bin ‘Avf ve Sa’d bin Ebī Vaķķās’dur, rağiya’llāhu ‘anhum” dir. “Bunlardan kağısı istiĥlāf olına ħalīfe oldur.” didi ve Cum’a günü böyle diyüp Ćār-şenbe günü Ebū Lü’lü’e-nām ħabīs (A 187a) ve dīnsiz ħazret-i ‘Ömer’i -rağiya’llāhu ‘anh- üç kerre üç yerden ħançer ile urdı. Bu rivāyeti Ĥākim Sālim bin Ebi’l-Ca’d’dan ve Sālim Ma’dān bin Ebī Talħa’dan rivāyet ider. Ve ammā İbn Ĥallikān ve ğayrılar ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh urıldığdan şoñra zikr olınan altı şaĥābe arasında ħilāfeti şūrā kıldı, dirler. Ve “Ĥilāfet emrinde işbu altı kimse müşāvere eyleyüp içlerinden birin ħalīfe ta’yin eylesünler ve eger iki bölük olurlarsa ‘Abdu’r-Raĥmān bin ‘Avf kağısından ise ol bölükden ħalīfe olsun.” didi ve “Üç güne dek ħalīfe olacaķ kimseyi ta’yin eylesünler ve Şuheyb üç güne dek ħalķa

¹¹⁰⁶ *Şūrā* zamm-ı şīn-i mu’ ceme ve sükūn-ı vāv-ıla tūbā vezni üzre meşvere ma’ nāsınadır. Ve *meşvere* feth-i mīm ve sükūn-ı şīn ve feth-i mīm ve zamm-ı şīn ile bir ma’ nāyadır ki danışmaķlıķdur.

İmām olup namāz kıldırsun.” diyü vaşiyet eyledi. Ve ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf şūrādan kendü nefsinı iḥrāc idüp ‘Oṣmān raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretini iḥtiyār eyledi, cümle aṣḥāb rıḍvāna’llāhu ‘aleyhim ecma‘in ‘Oṣmān’a bī‘at eylediler raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh. Ve rivāyet olunur ki ‘Abbās bin ‘Abdi’l-Muṭṭalib raḍiya’llāhu ‘anh ‘Alī’ye -kerrema’llāhu vechehu- “Ey ḳarındaşum oğlu, sen kendü nefsiñi şūrāya idḥāl eyleme, ben ḳorḳarum ki seni şūrādan ḳıkaralar ve sen de vaşme ve bir ‘ayb ve ‘ār ḳala.” didi, ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh söziñi ḳabül eylemedi. Ve Ebü Lü’lü’e Muğire bin Şu‘be gūlāmıdır, adı Fırüz’dur ve Fārsīdür ve Mecūsī idi ve ba‘zılar naşrānīdür, dirler. ‘Ömer’i -raḍiya’llāhu ‘anh- üç yerden urdı; biri göbegi altında idi ‘Ömer’i urduḳda “ḳatalanī el-kelbu.”¹¹⁰⁷ (A 187b) diyüp miḥrābdan ḳıḳdı, ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf miḥrāba girüp İmām olup namāzı tamām eyledi. Ve Ebü Lü’lü’e ḳaçdı, sağı ve şola ḥançer urup ḳaçarken enşārdan biri ridāsını üzerine bıraḳdı. Ebü Lü’lü’e dutılacağıñ bilüp kendü kendüsini urdı, ḳatleyledi. Ve mescidde olan aṣḥābdan ba‘zı kimseler namāza meşgūl ve cān [u] dilden namāza muḳayyed olduḳlarından ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh aḥvālını ve urıldıḳını bilmediler; ancaḳ āvāzını yitürdüklerin bildiler, sebebini bilmediler. Ve Ebü Lü’lü’e didükleri bī-dīn Muğire ḳulı idi, anı Muğire her gün dōrt dirheme istiḡlāl eylemiş idi. Bir gün ‘Ömer’e rāst gelür ve buluşur “Yā emīre’l-mü’mīnīn, benüm ḡalleme ağır eylemişdür ve her gün dōrder dirhem ḳoḳdur, aña söyle taḥfif eylesün.” didi. ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh “Allāh’dan ḳorḳ ve efendüñe iḥsān eyle.” didi. Ebü Lü’lü’e ḡazaba gelüp “Ne ‘acebdür ki benden ḡayrı ḥalḳa ‘adli vūs‘at üzredür.” didi ve ‘Ömer’i öldürmege niyyet idüp ḡōñlinde gizledi ve iki başlu bir ḥançer işledi ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh için ve ḥançer aḡulu eyledi. Ve ‘Ömer’i gözledi, şabāḥ namāzını ḳılurken üç yerden urdı ve ḳaçarken on üç kimseyi daḡı urdı, anlardan yedi kimse ve bir rivāyetde ṭoḳuz kimse öldi, dār-ı fenādan gitdi. Raḍiya’llāhu ‘anhum. Ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh urıldıḳda “Şükür şol Allāhu te‘ālāya benüm ölümüñi İslām da‘vā ider kimse elinde ḳılmadı.” didi. Ve ‘Ömer bin Meymūn “Ol zamān ḥazret-i ‘Ömer’le benüm aramda İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh’dan (A 188a) ḡayrı kimse yoḳ idi, ‘Ömer ‘Allāhu ekber.’ didükde ḥançer ile urdı ve ‘Ömer ‘ḳatelenī el-kelbu’ didüḡini işitdüm.” didi. Ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh tāriḥüñ yigirmi üçinde Zī’l-ḥicce ayından dōrt gün ḳalduḳda urılup ve Çār-şenbe günü ta‘n olınup tāriḥ-i hicretüñ yigirmi dōrdüñci senesinde Eḥad günü ki Muḥarremü’l-Ḥarām ḡurresiydi,

¹¹⁰⁷“Köpek beni öldürdü.”

defn olunmuşdur. Ve Ebū Bekr raḍiya'llāhu yanında konulmuşdur. *Kezā fi-Cāmi'i'l-Uşūl*. Ve 'Ömer'i -raḍiya'llāhu 'anh- Ebū Lü'lü'e ḥançer ile urduḡda “Ḳātelehu'llāhu leḡad emertu bihi ma' rūfen.” didi ya'nī “Ḥaḡ te'ālā Ebū Lü'lü'e'yi öldürsün ben aña ma' rūf ve eyü iş emr iderdüm.” Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh fevt olup dünyāsın deḡişdükte yeryüzi ḡarañlık oldu, oḡlancıklar babalarına “Baba ḡıyāmet mi ḡopdı?” dirdi, babaları “Ḳıyāmet ḡopmadı ve lākin 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ḡatl olındı.” dirlerdi. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh urıldıḡda “Şerbetlerden ḡanḡı şerbet sevgilüdür?” didiler. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh “Nebīz sevgilüdür.” didi. 'Ömer'e nebīz içürdiler, yaradan taşra çıḡdı yanında olanlardan kimi nebīzdür ve kimi ḡandur, didi. Şoñradan süd içürdiler süd daḡı yarasından taşra çıḡdı ve bildiler kim mevti muḡarrerdür, “Vaşıyyet eyle.” didiler. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ḡilāfet şūrā olmasına vaşıyyet eyledi, 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh şūrāya vaşıyyet eylemesi urıldıḡdan şoñra olur bu rivāyet üzere. Ve lākin daḡı mecrūḡ olmadan (A 188b) Cum'a günü minberde vaşıyyet idüp Çār-şenbe günü Ebū Lü'lü'e didükleri bī-dīn 'Ömer'i üç yerden ḡançer ile urup mecrūḡ itdüḡi rivāyet olunur, nitekim zıkr olunmuşdur. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh oḡlı 'Abdu'llāh-nām kimse -raḍiya'llāhu 'anh- Ebū Lü'lü'e'yi babasını öldürmeḡe iḡrā' eyledi diyü müttehem olan Hürmüzān-nām kimsenüñ üzerine şıḡrayup ḡatl eylemişdür ve ehl-i Negrān'dan¹¹⁰⁸ Ḥafşa-nām naşrāniyi ve Ebū Lü'lü'e'nüñ bir küçük kızını ḡatl itdüḡi rivāyet olunur. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh zamān-ı ḡilāfetinde fütūḡāt-ı 'azīme vāḡi' olmuşdur. Dımaşḡ ve Rūm ve Ḳādişıyye ve Ḥıms ve Ḥulvān ve Raḡḡa ve Ruhā ve Ḥulşān ve Re'sü'l-'ayn ve Ḥābūr ve Nuşaybīn ve 'Asḡalān ve Trablus ve anuñ eḡrāfında olan sevāḡil ve Beytü'l-Maḡdis ve Nīşābūr ve Yermūk ve Aḡvāz ve Ḳaysāriyye ve Mısr ve Tustūr ve Nihāvend ve Rey ve anuñ eḡrāfi ve İşfahān ve Fārs ve 'Acem şehirleri fetḡ olup İslām 'askeri elinde olmuşdur. Bu ḡadar memleket fetḡ eylemişken ḡalīfe olmazdan evvel ne libās u zīnet üzere ise yine ol libās üzere idi ve evvel ne ḡāl ve ne vaż' üzere ise pādīşāḡ iken yine ol vaż' u ḡāl üzere idi aşlā taḡyīr-i vaż' eylemedi. Yürüse yalnız yürürdi, eḡer seferde ve eḡer ḡazarda ve yayāḡ yürürdi. Arpa etmegın yerdı ve açlıḡa şabr iderdı ve ḡām ve dikilmiş libās geyerdı. Ve yerinde şiddeti ziyāde ider (A 189a) idi ve yerinde yumuşaḡlık iderdı. Fuḡarā vü zu'afānuñ atasıydı, gice ile gezüp aḡvāl-i 'ālemden ḡaber alurdı ve ḡul 'avratları gözedürdi.

¹¹⁰⁸ *Negrān* fetḡ-i nūn ve sūkūn-ı cīm-ile ve āḡirinde nūn ile bir yerdür.

Rivāyet olunur ki Ṭalḥa raḍiya'llāhu 'anh qarānlık gicede evinden taşra çıkar, 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh bir eve girüp çıkdüğün görür. Şabāḥ olduğda Ṭalḥa ol eve varur, evde bir kör kıca kıarı bulur ki kötürüm idi, ol kör kıarıya Ṭalḥa “ ‘Ömer saña gelür aşlı nedür?” dir. Ol kıarı “Bu kıadar zamāndan berü gelüp benüm muḥtāc olduğum nesnelerümü görür ve evümden çıkması lāzım olan süpründi ve kıazarı çıkarur.” didi. Bundan ziyāde 'adālet olur mı ki Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yerinde ḥalīfe ola ve mü'minlerüñ pādişāhı ola ve 'ār eylemeyüp kör ve kötürüm kıarıcıklarüñ süpründilerin gice ile gelüp kııkara.

Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh Şām-ı Şerīf'e gelüp aḥvāl-i memleketi görüp dönüp giderken fuqarānuñ aḥvālini bilmek için 'askerinden ayrılıp bir ḥibā' içinde bir kıca kıarıya rāst gelür. Ol kıarı, 'Ömer olduğın bilmez ve 'Ömer'e -raḍiya'llāhu 'anh- “Ömer ne işler ve ne eyledi?” diyü su'āl ider. 'Ömer “Şağ ve sālīm Şām'dan döndi.” didi, ol 'acüz “Allāhu te'ālā aña ḥayr ile cezā eylemeye.” didi, 'Ömer “Niçün?” didi, ol 'acüz “Ömer Müslümān u mü'minlere ḥākim olaldan berü va'llāhi bir aqçe ve bir altun iḥsān u baḥşışinden baña degmemişdür ve kıaḥ' an luḥfını görmedüm.” didi. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ol 'acüza (A 189b) “Ömer senüñ ḥālünü bilmez, sen bu ḥibā' içindesin.” didi, ol 'acüz “Subḥāna'llāh va'llāhi ben zann eylemezdüm ki bir kimse ḥalka vālī vü ḥākim ola ve ol maşrıq u mağrib arasında olanı bilmeye.” didi. 'Ömer bu sözi işidüp ağladı “Vā 'Ömer āh, herkes senden efḥah ve biliş ve añlayışludur; ḥattā kıca kıarılar daḥı.” didi ve ol 'acüzenüñ sözüne incinmeyüp luḥf-ıla “Ey Allāhu te'ālānuñ cāriyesi, ben 'Ömer'i cehennem āteşinden esirgerüm 'Ömer'den senüñ zulmünü niçeye şatarsın?” didi. Ol kıarı “Allāhu te'ālā saña raḥmet eyleye, beni istihzā eyleme ve mezelenme.” didi. 'Ömer “Ben mezelenmem ve istihzā idici degülüm.” diyü ol kıarıya söylemekden vazgelmedi tā yigirmi beş dīnāra ve altuna ol 'avratuñ zālāme vü zulmünü şatun aldı ve yigirmi beş altunu ol kıca kıarıya virüp rāziye eyledükden şoñra ḥazret-i 'Alī ve İbn Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anhumā oraya gelüp “Es-selām 'aleyke yā emīre'l-mü'minīn.” didiler, ol 'acüz kendüyle bu kıadar söz söyleşen 'Ömer olduğın bildi, “Vā se'tāhu ḥalīfe ve mü'minlerüñ pādişāhını yüzine kıarşu şetm eyledüñ ve sögdüñ.” didi. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ol 'acüza “Allāhu te'ālā saña raḥmet eyleye, kıayırmaz.” didi ve andan şoñra 'Ömer bir deri pāresin istedi, bulamadı, geydügi libāsından bir pāre kıopardı ve ol pārenüñ üzerine bunu yazdı

“Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm. Hāzā mā iṣṣerā ‘Umeru min-fulāneti zulāmetehā¹¹⁰⁹ munzu ve lī ve ile’l-yevmi kezā ve kezā bi-ḥamseti ve (A 190a) ‘iṣṣerā dīnāren mimmā tedde’ī ‘inde vuḳūfihi fi’l-maḥṣeri beyne yedeyi’llāhi te‘ālā ve ‘Umer bi-ra’yin minhu ṣehide ‘alā-zālike ‘Aliyyun ve İbn Mes‘ūdīn.” Ve andan ōñra bu kitābı [¹¹¹⁰] virdi ve didi ki “Öldüğüm vaḳit bunı kefenüm içine ḳo, bunuñla Rabbüme mülākī olam.” Raḳiya’llāhu te‘ālā ‘anh. ‘Ömer raḳiya’llāhu ‘anh ‘adāletine müte‘allık olan aḥbār u ḥikāyāt yazılmaḳ lāzım gelürse başḳa bir kitāb olur, aḥlāḳ-ı ḥamīde vü ef‘āl-i pesendīdesinüñ ḥaddi ve ‘addi yoḳdur ancaḳ bir ikisin burada zıkr eyledük ki oḳuyan ve diñleyenler ‘ibret alsunlar ve ḥākim-i vilāyet olanlar ‘adālet nice olur bilsünler içün. Ve evvel “Eṭāla’llāhu beḳāke.”¹¹¹¹ diyen ‘Ömer’dür, ‘Alī’ye dimiṣdür, kerrema’llāhu vechehu. Ve evvel emīrū’l-mü’mīnīn diyü da‘vet olınan ‘Ömer’dür, sebebi ve tafṣīli *Zuḥru’l-Āḥire*-nām kitābumuzda zıkr olınmışdur. Ve terāviḥde imām-ı vāḥid üzre ḥalkı evvel cem‘ iden ‘Ömer’dür ve kitāb u mektūblara evvel mühür uran ‘Ömer’dür ve hicret yılına tārīḥ eyleyen ‘Ömer’dür ve evvel töre uran ve töre ile ḥamle iden ‘Ömer’dür. Ve zamān-ı ḥilāfetinde birbiri ardınca on sene ḥacc eylemişdür, āḥir ḥaccı yigirmi üçde vāḳi‘ olmuşdur. Ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥatunları kendüyle ḥacda bile idi hevdecler içinde idiler. Ve sene-i mezbūrede vāḳi‘ olan ḥaccı edā idüp Medīne-i Münevvere’ye geldi ve yukarıda zıkr olınan düṣi gördi. Ve ‘Ömer raḳiya’llāhu ‘anh ‘Alī’nüñ Ümmü Külsüm¹¹¹² adlu bir kızını nikāḥ ile almış idi ve aña kırḳ biñ dirhem kābin virmişdür. (A 190b) Ve ‘Ömer’den ōñra ‘Oṣmān bin ‘Affān raḳiya’llāhu ‘anhumā ḥalīfe olmuşdur. Ve ‘Oṣmān’a Zü’n-nüreyn dinilür, ḥazret-i Resül’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- iki kızını taḥt-ı nikāḥında olduḡiçün. Ve Faḥr-i ‘Ālem kızını Ruḳayye’den¹¹¹³ ‘Oṣmān’uñ bir oḡlı ṭoḡmış idi ki ism-i şerīfi ‘Abdu’llāh idi, ‘Oṣmān’a -raḳiya’llāhu ‘anh- Ebü ‘Abdi’llāh dinilmek anuñçündür. Ve ‘Oṣmān raḳiya’llāh Ruḳayye ile arz-ı Ḥabeṣe’ye hicret eyledükde ehl-i Ḥabeṣe cāriyeleri Ruḳayye’yi görmege ta‘arruḡ iderlerdi ve güzelliginden ta‘accub eylerlerdi. Ruḳayye’ye -raḳiya’llāhu ‘anhā- ezā vü cefā eylediler ve ehl-i Ḥabeṣe’de olan cāriyelerden elem çeküp anlara bed-du‘ā eyledi. Ruḳayye bed-du‘ā sıyla ol cāriyelerüñ cemī‘i ve cümlesi helāk oldılar. Ve *mā kellemtuhu*

¹¹⁰⁹ *Zulāme* zamm-ı zā’-i mu‘ceme ile şumāme vezni üzre zulm ma‘nāsınadır.

¹¹¹⁰ Bu kısımda yazmada boşluk bırakılmıştır.

¹¹¹¹ “Allah ömrünü uzatsın.”

¹¹¹² *Ümmü Külsüm* zamm-ı kāf ve sā’-i müşelleṣe iledür ve zünbūr vezni üzredür.

¹¹¹³ *Ruḳayye* zamm-ı rā’-ı mühmele ve fetḥ-i kāf ve yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye vü müşeddede vü meftūḥa iledür kesr-i kāf ile degüldür, zīrā şīḡa’-i taṣḡīr iledür.

illā ke-ḥasvi'd-dīk ḍurūb-ı emşāldendür *ḥasv* ḥurūf-ı mühmele ile delv ve ḳufl vezinleri üzre ve fetḥ ile efşāḥdur, ḳuşuñ şu içmesidür ki minḳārın şuya batırup tiz ḳaldırur ḳışa güne yevmun ke-ḥasvi't-ṭayr dinilür yevmun ḳaşırın ma' nāsına, ya' nī ḳuşuñ şu içmesi gibi ḳışa gün, dimekdür. Ve ma' nā-yı ḍarb-ı meşel, ben aña söylemedüm illā dīk ve ḥorūs ḥasvı ve minḳārı şuya batırup ḳaldurması tiz olduğı gibi tiz söyledüm ve az söyledüm, demek olur. Ve zıkr olınan ḍarb-ı meşel ile sür' at ve tizlik murād iderler. Ve *asfā min-ayni'd-dīk* ḍurūb-ı emşāldendür, ya' nī ḥorūs gözinden dağı ziyāde şāfi şarāb ve içecek (A 191a) dimekdür.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Ḥuzā'nuñ luṭfi ḳatı çok velī va'llāhi ol birdür

Şerḥ:

Bunuñ üst yanında vāḳi' olan '*abāḥir* fetḥ-i 'ayn-ı mühmele ve kesr-i hā ile cem' dūr, müfredi '*abher*dür sükün-ı bā'-i muvāḥḥede ile ca'fer vezni üzre. Ve '*abher* nercis didükleri çiçekdür ve *nercis*de fetḥ ü kesr-i nün cā'izdür ve *nercis* didükleri çiçeğe Fārsīde nergis ve Şirāz dilinde heft zerde dirler.

el-Ḥavāş: Nergisi ḳoçulamaḳ şovukdan olan baş ağrısına ve şovukdan olan zükāma nāfi'dür. Ve nergis kökini iki gice ḥalībde¹¹¹⁴ ışladup 'innin olan kimse zekerine ṭlā eylese zekeri ḳivāma getüre ve 'acīb ü ḡarīb işleye. *Kezā fi'l-Ḳāmūs* 'alā-mü'ellifihi raḥmetü'l-Ḳuddūs. Ve nergislerüñ eyüsi muzā'af ve ḳat ḳat olandur ve ṭabī'atı ıssılık ve ḳurılıḳda mu' tedildür ve demāḡ süddesini açar ve şovuk zükāma nāfi' olur ve anda taḥlil vardır ve ruṭbetden olan baş ağrısına fā'ide ider ve ıssı olan başları ağrıdur ve kāfūr ve benefşe nergisüñ muşliḥidür. *Kezā fi-İḥtiyārāt-ı Bedī'ī*.

et-Ta'bīr: Düşde nercis 'avratla ta'bīr olunur. Bir kimse düşde başında nergisden bir iklīl¹¹¹⁵ görse bir 'avrat ala ki şoḥbeti dā'ıye olmaya. Ve bostānda biten nergis bāḳī ḳalır veledür ve eger nergisi kesük görse veledi ola. Ve Rüm ve Naşārā, bir kimse düşde (A

¹¹¹⁴ *Ḥalīb* emīr vezni üzre fa' il be-ma' nī-i mef' üldür ve şağılmış süddür, el-lebenü'l-maḥlūb ma' nāsına fetḥateyn ile olan ḥaleb gibi. Ve yine *ḥaleb* taḥrīk-ile şağmaḳdur sükün ile olan ḥalb gibi.

¹¹¹⁵ *İklīl* kesr-i elif ve sükün-ı kāf-ile başa geydükleri tācdur ve bir nesnedür ki cevāhirle anı tezyīn iderler.

191b) nergis görse sürūra ve şādlığa irişe, dirler ve ‘inde’l-ba‘z düşde nergis altun ve aqçeden maldur ve bu ma‘nāda inşād olınmışdur.

Beyt:

أَهْدِي لَنَا النَّرْجِسَ تَعْرِيضاً

يُرُومٌ فِيهِ الصُّفْرَ وَالْبَيْضَ¹¹¹⁶

Bu beytde *صُفْرَ [sufr]* sükün-ı fā ile *şafra*’ cem‘idür. Ve *şafra*’ feth-i şād-ıla hamrā’ vezni üzre altundur zeheb gibi. *Kāmūs*’da eş-şafra’u’z-zeheb vāқи‘dür ve *بَيْضاً [beydā]*’dan murād aqçe ve gümüşdür fiğda gibi. Ve nercisde olan nūn zā’idedür, zīrā kelām-ı ‘Arab’da fa‘lil vezni üzre kelime bulunmaz feth-i fā’ ve kesr-i lām-ıla. Ve kelām-ı ‘Arab’da nef‘il kelimesi vardur nağrib gibi ve bir kimseye nercis diyü ad virilse lā-yenşarif olur; zīrā nağrib gibidür vezn-i fa‘ale ve ‘alime bulunur ve nercis kelimesi mu‘arrebdür nergis lafzından. *Kezā fi-Şihāhi’l-Cevheri*’ aleyhi rahmetü’l-Bārī.

el-Қıt‘a:

Nazm:

Arslan ebu’l-‘abbās ebu’l-ebtāl tūṭi bebbeğā

Dağı ebu’l-eşbāl ebu’l-hāriş di arslana dilā

Şerh:

Ebu’l-‘abbās feth-i ‘ayn-ı mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ve sīn-ı mühmele ile arslan didükleri yırtıcı cānverdür feth-i elif ve sükün-ı bā ile olan *ebu’l-ebtāl* ve feth-i elif ve sükün-ı şīn-ı mu‘ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile olan *ebu’l-eşbāl* ve şā’-i şeḥāzdan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile fā’ il vezni üzre olan *ebu’l hāriş* gibi. Vech-i tesmiye ‘*abbās* kettān vezni (A 192a) üzre ve ‘*abūs* şabūr vezni üzre yüz burtaran ve yüzün ekşiden kimsedür, arslan dağı şovuq yüzlü olmağın aña ‘*abbās* dinilmişdür ve *ebu’l-‘abbās* aña künyet kılınmışdur. Ve *ebtāl* cem‘-i *baṭal*dur taḥrīk ile ve *baṭal* fethateyn ile bahādır olan kimsedür şeddād vezni üzre olan *baṭṭāl* gibi. Arslān dağı ziyāde bahādır ve yırtıcılar arasında şecā‘ atde akrānı nādir olmağın aña *ebu’l-ebtāl* dimişlerdür. Ve bahādır u dilāver olan kimseye *baṭal* ve *baṭṭāl* dinilmek akrānı qanı yanında bāṭıl u heder olduğıçündür veyāḥūd bahādırlığından cerāḥat ve yarasınıñ ğam u ğuşşasını ve elem ü veca‘ u

¹¹¹⁶“Bize, altın ve gümüş isteyene ta‘riz olarak bir nergis hediye etti.”

zahmetini kayırmayup bāṭıl u heder eyledüğüdür. *Ḳāmūs*'da bahādıra *baṭṭāl* dinilmege vech ü sebebini böyle yazmışdur ve iki vechle beyān eylemişdür. Ve *ebu'l-eşbāl* dinilmege sebeb *eşbāl* cem' -i *şibl* olduğüçündür. Ve *şibl* kesr-i şin-i mu' ceme ve sükün-ı bā' -i muvaḥḥade ile arslan yavrısıdur ki avlamağa yetişe. Ve *ebu'l-ḥāriş* dinilmege sebeb arslan kesb ve qazanca qādir olduğüçündür. Zīrā *ḥāriş* ism-i fā' ildür ve *ḥarş*dandur ve *ḥarş* sükün-ı rā ile kesb ve qazanmaq ve cem' -i māl ma' nāsinadur ve ikinciye *ḥāriş* dinilmek kesb eyledüğüdür. Ve arslana *esed* daḥı dirler, cem' i *esūd* ve *usd* ve *esud* ve *āsād* gelür, dişi arslana *esede* dinilür. Ve arslanuñ beş yüz adı vardur, ' Alī bin el-Ḳāsım bin Ca' fer el-Luğavī yüz otuz ad daḥı ziyāde eylemişdür diyü *Ḳāmūs* ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da yazılıdur. (Ve arslana Fārsīde şir dirler imāle ile, *Ḥalīmī* ve *Vesīletü'l-Meḳāşid*'da böyle yazar.) Ve arslan dürlü (A 192b) dürlü olur. Aristo eydür, arslanuñ bir dürlüsin gördüm ki yüzi ādem yüzine beñzer ve gevdesi ziyāde kıızıl ve kıyruğı ' aḳreb kıyruğına beñzer ve ben zann iderüm ki verd¹¹¹⁷ didükleri bu ola. Ve bir dürlü arslan olur şıḡır şeklinde bir şibr¹¹¹⁸ kadar siyāh boynuzları olur. Ve arslan dişisi toḡurmaz illā bir enik toḡurur ve vaz' -ı ḥaml itdükde bir et pāresi vaz' ider ne ḥareketi var ve ne ḥissi var. Üç güne dek anı bekler, andan soñra erkegi gelür, içine üfürür defa' ātle, ḥarekete başlar ve nefes alır ve a' zāsı belürür ve şüreti müteşekkil olur. Ve andan soñra anası gelür, emzirür ve yedi günden soñra gözin açar ve bundan soñra altı ay geçdükde kendüsiçün iktisāb ve qazanc eylemegi teklif ü ta' lim ider. Ve arslan açlığa ve şusuzlığa sā' ir yırtıcılardan ziyāde şabr ider ve aç olduğda ḥūyları yaramaz olur. Ve ḡayrınıñ öldürdüğü şikārından yimez ve kendü öldürdüğinden yeyüp toḡ olsa bir daḥı andan yimez. Ve köpek yaladığı şudan içmez ve şā' ir buña işāret eylemişdür şirinde ve köpekden artan şudan içmedüğün bildürmişdür.

Şi' r:

وَ أَتْرُكُ حُبَّهَا مِنْ غَيْرِ بُغْضٍ

وَلَكِنْ كَثْرَةَ الشَّرْكَاءِ فِيهِ

إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ عَلَى طَعَامٍ

رَفَعْتُ يَدِي وَ نَفْسِي تَشْتَهِيهِ

وَتَجْتَنِبُ الْأَسْوَدَ وَرُودَ مَاءٍ

¹¹¹⁷ *Verd* feth-i vāv ve sükün-ı rā' -ı mühmele ve dāl-ı mühmele ile arslandur esed gibi.

¹¹¹⁸ *Şibr* kesr-i şin-i mu' ceme ve sükün-ı bā ile qarışdur ki baş barmağıñ ucı ve kiçi barmağıñ ucı arasıdur.

إِذَا كَانَ الْكِلَابُ يَلْغَنُ فِيهِ¹¹¹⁹

(A 193a) Ve arslanun ağızı yarı gāyet azdur, anuñçün ağızı ziyāde қоқар ve şiddet-i beğar ile vaşf olunur. Ve arslan bahādırlıq ve şecā‘at ve қоқакlıq ile vaşf olunur, zīrā ħorūs āvāzından ve taş қақmasından қоқар ve āteşi gördükde müteħayyir olur. Ve şedīdü’l-baş ve pek dutıcıdur ve yırtıcılardan biri ile ülfet dutmaz, zīrā yırtıcılardan birinde mükāfāt u mümāsele görmez. Ve arslan derisi yırtıcılardan birinun derisi üzre қонılsa қılları düşer, arslan derisininun қılları düşmez. Ve ne қadar ziyāde aç olsa açıklıdan ölmeli olsa mer‘atü tāmış ve ħayız görür ‘avrata yakın olmaz. Ve arslan ısıtmalı olur, ısıtmalı olmadan zā‘il olmaz. Ve Nūħ peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām tūfānda her şey’ ve her ħayvāndan birer çift ve birer erkek ve birer dişi alup gemiye қoduқda gemide olan mü‘minler Nūħ peygambere “Bizüm gönümüz nice muţma’in olur ħāl bu ki arslan bizümle gemi içindedür.” didiler. Ħaқ sübhānehu ve te‘ālā ol zamān ısıtmayı arslan üzerine ħavāle eyledi ve arslan ısıtmadan zebūn olup gemide olanlar arslandan emīn oldılar andan. Ol yerde ısıtıma yoğ-ıdı, evvel yere inen ısıtma ol ısıtmadır. Ve andan soñra gemide olanlar ‘azire vü mühmelāt ü necāsetden şekvā eylediler. Nūħ peygamber du‘ā idüp filun arқasını şıgadı, filden ħınzir çıқdı necāseti yimege meşğul oldu. Ve Allāh sübhānehu ve te‘ālā emr eyledi, ħınzir aқsırdı, burnından sıçan düşdi. Ve sıçan çoğaldı, (A 193b) zararı ziyāde olduқda gemide olanlar Nūħ peygambere şekvā eylediler. Nūħ peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām du‘ā idüp arslan sırtını ve arқasını şıgadı. Arslan aқsırdı, burnından kedi çıқdı, sıçanlar gizlendiler. Kezā fi’l-*Mustazraf*.

Ħikāye: *Şifāü’s-Sudūr* şāhibinden İmām Demīrī naqlı ider ki ħazret-i ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh seferlerden birine çıқdı, yolda giderken nā-gāh vāfir ħaқ u қavm тұруrlar ve gitmezler. ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh “Bu ħaқ niçün тұруrlar ve yürümedüklerine sebeb nedür?” didi. Didiler ki “Yā ‘Ömer bir arslan yol üzredür, yolu baғlamışdur, arslandan ħaқ қоқарlar.” Ħazret-i ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh bindügi tavardan inüp arslana qarşı varup қулаğından arslanı dutup yoldan ıraқ eyledi ve arslana didi ki “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yalan söylemez ki Resūlu’llāh didi, ‘Sen Allāh’dan

¹¹¹⁹“Tiksinmeden bırak onun sevgisini çünkü onu seven çok kişi var. Bir yemeğe sinek düştüğü zaman canım o yemeği isterken elimi çektim. Aslanlar, köpeklerin yalaya yalaya içtiği suya girmekten kaçınır.”

ğayrısından korkaň kimseye musallať kılınırsın ve eger ādem ođlı Allāh’dan ğayrı kimseden korkmasa anuñ üzerine sen musallať kılınımazduñ.”

Hikāyet: Muħammed bin Mūnkedir Sefine’den rivāyet ider. Ve Sefine Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ğazretinūñ mevlāsıdır. Ve mezbūr Sefine eydür: Bir gemiye bindüm. Giderken gemi ufandı ve kırıldı. Bir tahtaya bindüm, ol tahta beni bir ğamışlığa çıkardı ki anda arslan var-ıdı, arslan beni ğarşuladı. Ben arslana “Ben Resūlu’llāh’uñ mevlāsı Sefine’yüm.” didüm. Ol arslan kıyruğını oynadup öñüme (A 194a) düşdi ve beni yol üzre çıkardı ve boğazından bir āvāz işitdüirdi. Ben öyle ğann eyledüm ki ol āvāz selām idi ve andan şoñra arslan dönüp ğitdi. Ve zıkr olınan Sefine’nūñ adında iħtilāf vardır, ba‘zılar ğatında Rūmān ve ba‘zılar ğatında Mihrān ve ba‘zılar ğatında ‘Ömer’dür.

Fā’ide: Rivāyet olunur ki ğazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ”¹¹²⁰ āyetini okuduğda Ebū Leheb oğlı ‘Utbe “kefetu bi’n-necm”¹¹²¹ didi ve sefere giderken Faħr-i ‘Ālem’e cefā vü ezā eylemek murād eyledi. ğazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘ā idüp “Allāhumme sallit ‘aleyhi kelben min-kilābike.” didi ya‘nī “Yā Rabbī ‘Utbe üzerine senūñ köpeklerūñden bir köpek musallāt eyle.” Bundan şoñra ‘Utbe yārān u aşhābı ve ağrān u ağhbābı ile bir kārban içinde Şām-ı Şerīf’e sefer eyledi. Ğün-be-ğün giderek Şām-ı Şerīf’e tābi‘ Zerğā-nām yere geldiler. Ve babası Ebū Leheb ol kārbanda idi. Ve ol yerde yağın yerde bir rāhib şavma‘ası var-ıdı, kārban ol şavma‘aya yağın ğondılar ve rāhib çıkup “Sizi buraya kim ğondurdu, bunda arslan vardır?” didi. Ebū Leheb ol kārbanı “Siz benüm iħtiyār olduğumu ve ğağķumu bilürsüz.” didi. Kārban “Ulumuz ve iħtiyārumuzsın, üzerümüzde ğağķuñ vardır, bilirüz.” didiler, Ebū Leheb “Muħammed şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, oğlum ‘Utbe’ye bed-du‘ā eylemişdür. Metā‘ u esbābuñuzu şu şavma‘a üzre kıoyup üstini döşeñ (A 194b) ve anuñ üzerine oğlum için döşek eyleñ ve eğrāfında yatup uyuñ.” didi. Ol kārban ğalkı metā‘ların cem‘ eylediler, yüksek oldu. Ve ‘Utbe üzerine yatdı ve kārban ğalkı eğrāfında ve dolayında yatdılar. Arslan ğelür, kārban ğalkınıñ yüzlerinden kıoğlar, ğiğbirin incitmez ve andan şoñra şığrar eliyle ‘Utbe’yi urur ve yırtar. ‘Utbe “Köpek beni öldürdü.” dir ve sā‘atinde ölüür. Kārban ğalkı arslanı ğaleb iderler, bulamazlar. ğazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bed-du‘ā sııyla ‘Utbe arslan elinden helāk olur. İmām Demirī, ğazret-i

¹¹²⁰“Battığı zaman yıldıza and olsun ki ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Necm 53/1.

¹¹²¹“Necm (sûresini) inkar ettim.”

Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem arslana kelb diyü ad virmesi arslan köpek gibi ayağın kaldurup bevl eyledügiçündür, dir. Bu faķır u haķır-i keşirü't-taķşir ad'af-ı 'ibādu'llāhi'l-cemil Yūsuf oğlı 'Abdü'l-Celil eydürem ki kelb yalnız köpege ıtlāķ olunmaz, belki arslanuñ bir adı daķı kelbdür. Nitekim *Ķāmūs*'da el-kelbu el-esedu vāķi' dūr “Allāhumme şallit 'aleyhi kelben min-kilābıke” de vāķi' olan kelb esed ma'nāsına olandur. “Allāhumme şallit 'aleyhi eseden min-esüdıke” dinilmiş gibidür. Ħazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem 'Utbe'ye bed-du'ā eyledükde “Yā Rabbī 'Utbe üzerine arslanlaruñdan bir arslan musallaķ eyle.” didi. Bi-emri'llāh vech-i meşrūķ üzre bir arslan anı helāk eyledi, eyle olsa du'āda olan kelb esed ma'nāsına olur, İmām Demirī didügi te'vile ve teşbihe ihtiyāc olmaz.

Fā'ide: Ebū Hüreyre rađiya'llāhu 'anhdan rivāyet olunur ki ħazret-i Faħr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, (A 195a) aşķābına ve meclis-i şeriflerinde olan yārānına “Arslan zi'rinde ve gögsinden çıkarduđı āvāzında ne dir bilür misiz?” didi, anlar “Allāh ve Resül'i bilür.” didiler. Resülü'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Allāhumme lātusallitni 'alā-eħdin min-ehli'l-ma'rūf, dir.” didi. Ya'nī “Yā Rabbı, beni ehl-i ma'rūfdan biri üzre musallaķ eyleme.”

Fā'ide: Gicede dört ħayvānuñ gözi ziyā virür ve parlar, dinilür; biri arslan gözi ve biri kaplan gözi ve biri kedi gözi ve biri yılan gözi. *Kezā fi'l-Mustazraf*.

Fā'ide: Bir kimse arslan olduğı dereye uğrasa “E'üzü bi-dānyāle ve'l-cubbi min-şerri'l-esed” diye, 'Alī bin Ebī Ṭālib rağiya'llāhu 'anh bunu oķumasına emr itdügi İbn 'Abbās'dan rivāyet olunur. *Dānyāl* bir peyğamber adıdır ve *cubb* zamm-ı cīm-ile kıuyudur ve *Dānyāl* da *dānāl* lügatdür yā'sız. İlerü zamānda bir zālīm var-ıdı, aña Buħt-ı Naşşar dirlerdi, Dānyāl peyğamberi 'aleyhi's-selām bir kıuyuya bırağup üzerine arslanlar bıraķdı tā kim anı pāreleyeler. Ol arslanlar kıuyruķların oynadup Dānyāl'a yaltaķlandılar ve anı yaladılar, incitmediler. Ve bir melek aña gelüp “Yā Dānyāl!” diyü çağırdı, Dānyāl kıuyudan “Sen kimsün?” didi, ol melek “Senüñ Rabbüñden elçi geldüm ve saña Rabbüñ ta'am gönderdi.” didi. Dānyāl “El-ħamdu li'llāhi'llezī lā-yensā men zekerahu.” didi, ya'nī “Şükür şol Allāh'a ki anı zıkr ideni unutmaz.”

Ve bir rivāyetde Buħt-ı Naşşar (A 195b) iki arslanı tağriye idüp kıuyuya bıraķdı ve Dānyāl peyğamberi -'aleyhi's-şalātu ve's-selām- ol arslanlar üzre bıraķdı. Kıuyuda arslanlar Dānyāl'ı incitmediler, Allāhu te'ālā diledügi ķadar zamān kıuyuda eglendi, andan şoñra

Dānyāl yimek ve içmek istedi. Hâk sübhānehu ve te‘ālā Urmiyā peygambere -‘aleyhi’s-selām- vahy eyledi ki Dānyāl’a gide. Urmiyā ol vaqit Şām’da ve Dānyāl ‘Irāk’da idi. Urmiyā ‘Irāk’a gidüp Dānyāl olduğı kuyu başına gelüp “Dānyāl” diyü çağırdı, Dānyāl “Sen kimsin?” diyü kuyudan çağırdı. Ol kuyu başından “Urmiyā’yum.” didi, Dānyāl “Seni kim getürdi?” didi. Urmiyā “Senüñ Rabbüñ beni ta‘ām u şarāb ile gönderdi.” didi. Dānyāl ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām Hâk sübhānehu ve te‘ālāya şükr idüp “مَنْ وَثِقَ بِهِ لَمْ يَكُلْهُ إِلَى الْحَمْدِ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَنْسَى مَنْ ذَكَرَهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَجِيبُ مَنْ رَجَاهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي غَيْرُهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَجْزِي بِالْإِحْسَانِ إِحْسَانًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَجْزِي بِالصَّبْرِ نَجَاةً وَغُفْرَانًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي [هُوَ] يَكْشِفُ ضُرْرَنَا بَعْدَ كَرْبِنَا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هُوَ ثِقَّتُنَا حِينَ يَسُوءُ ظَنُّنَا بِأَعْمَالِنَا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هُوَ رَجَاؤُنَا حِينَ تَنْقَطِعُ الْحَبْلُ عَنَّا”¹¹²² didi.

Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl zamānında olan pādīşāha müneccimler ve ehl-i ‘ilmeler gelüp “Fülān ayda ve fülān güninde bir kimse anadan toğup senüñ mülküñi ol kimse ifsād eylese gerekdür.” didiler. Ol pādīşāh (A 196a) ol gicede toğan uşakları öldürmesine emr eyledi. Dānyāl anasından toğdukdā oğlını ele getürüp öldüreler diyü korusundan bir eceme içine bıraktı ki bir arslan var-ıdı, dişisi ile ikisi dağı bi-emri’llāhi te‘ālā Dānyāl’ı yalamağa başladılar. Ve Hâk te‘ālā Dānyāl’ı kırtardı, zamānı oldukdā peygamberlik virdi. Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl ‘aleyhi’s-selām kendü şüretini ve iki arslan şüretini yüzüğine nakş eyledi. Ve iki arslan Dānyāl’ı yaladukları ol yüzük nakşında gösterdi ve yüzüğü eline tağdı tā kim Hâk sübhānehu ve te‘ālānuñ ni‘met u luţf u ihşānını unutmaya. Ve Ebū Mūsā-yı ‘Eş‘arī ol yüzüğü bulup nakş u şüretleri ol diyār ‘ulemāsına su’āl eyledükde ol diyār ‘ulemāsi Dānyāl peygamber vech-i meşrūh üzre yüzüğünde bir ādem ve iki arslan şüretlerin nakş eyledüğünden haber virmişlerdür.

Ve **rivāyet** olunur ki Zekerıyyā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām oğlu Yaḥyā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām bir gün Dānyāl ‘aleyhi’s-selām kabrine uğradı ve kabrinden “سُبْحَانَ مَنْ تَعَزَّرَ بِالْقُدْرَةِ وَقَهَرَ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ”¹¹²³ āvāzını işitdi ve geçüp giderken gökden “أَنَا الَّذِي تَعَزَّرْتُ بِالْقُدْرَةِ وَقَهَرْتُ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ”¹¹²⁴ āvāzını işidürdi. Bir kimse bunu okusa ya‘nī dise

¹¹²²“Kendisine zikredeni unutmayan Allah’a hamdolsun! Kendisinden bir şey umanı boş çevirmeyen Allah’a hamdolsun! Kendisine güveneni kendinden başkasına bırakmayan Allah’a hamdolsun! İyiliğın karşılığını iyilikle veren Allah’a hamdolsun! Sabrın karşılığını kurtuluş olarak veren Allah’a hamdolsun! Zorluklardan sonra sıkıntılarımızı gideren Allah’a hamdolsun! Amellerimiz konusunda kötü zanda bulunduğumuzda güvencemiz olan Allah’a hamdolsun! Ümitlerimizin bittiği esnada ümidimiz olan Allah’a hamdolsun!”

¹¹²³“Kudretiyle yüce olan ve ölümlle kulları kahreden Allah’ı tenzih ve tesbih ederim.”

¹¹²⁴“Kudretiyle yüce olan ve ölümlle kulları kahreden benim.”

yedi kat yerler ve gökler ve yerlerde ve göklerde olanlar anuñçün istiğfâr iderler. Kezâ fi'l-*Mustazrâf*. (A 196b) Ve İmâm Demîrî ‘aleyhi rahmetü'l-Bârî ehl-i târih kavlini naql ider ki Dânyâl peygamberi Buht-ı Naşşar Benî İsrâ’îl kavmini esîr eyledükde esîr eyledi ve Dânyâl’ı habs eyledi. Ba‘de’l-habs Buht-ı Naşşar bir kôrkuñç düş gördi, ol düş ta‘bîrinden halk ‘âciz kaldı. Dânyâl Nebî’ye ta‘bîrinden su‘âl olındukda Dânyâl ol düşi ta‘bîr ve kemâ yenbağî tefsîr eylemegin Buht-ı Naşşar Dânyâl’ı ta‘accub eyle[di] ve habsden çıkarup ziyâde ikrâm eyledi. İntehâ. Ve Hağ sübhânehu ve te‘âlâ Dânyâl’a nübüvvet ü hikmet virmişdür, hem peygamber ve hem hakîm idi. Ve *Hayâtü’l-Hayevân*’da Dânyâl peygamberüñ kabri nehr-i Sûs’dadur ve Ebü Mûsâ-yı Eş‘arî radiya’llâhu ‘anh kabri Dânyâl’ı bulup mağbereden Dânyâl’ı çıkarup ve kefenleyüp ve üzerine namâz kılup mağbereye koyup üzerine Sûs ırmağını ağıtmışdur, dir.

eş-Şerh: *Sûs* hurûf-ı mühmele ile nûn vezni üzre Ahvâz’da bir nâhiyedür ki Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm kabri andadur. Ve *Ahvâz* fetḥ-i elif ve sükûn-ı hâ ile tokuz küredür ve her kürenüñ bir adı vardur. Ve *Ahvâz* Başra ve Fârs mâ-beynlerindedür ve buna *Sûs* tesmiye olunmağ Nûh oğlı Sâm ve Sâm oğlı Sûs-nâm kimse binâ itdüğüçündür. Ve *Buht-ı Naşşar*’da şâd-ı mühmele müşeddede ve meftûhadur. *Naşşar* bir büt adıdur ve *buht* oğul ma‘nâsınadur aşlı *būht*dur vāv-ıla, vāv ḥazf olınmışdur. Ma‘nâsı büt oğlı dimekdür, mezbûr *Naşşar* adlu bir büt yanında bulunup atası ma‘lûm olmamağın aña *Buht-ı Naşşar* dinilmişdür. (A 197a) Ve yine Demîrî *Hayâtü’l-Hayevân*’da *Mücâlese*’den zıkr ider ki ‘Abdü’l-Cabbâr bin Küleyb eydür: İbrâhîm bin Edhem ile bir seferde idük ol seferde arslan zâhir u ‘arız oldı. İbrâhîm bize “ وَاللَّهِمَّ احْرُسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِي لَا تَنَامُ، وَاحْفَظْنَا بِرُكْنِكَ الَّذِي لَا يُرَامُ، ”¹¹²⁵“ وَأَرْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا، وَلَا تُهْلِكْ ، وَأَنْتَ رَجَاؤُنَا، يَا اللَّهُ يَا اللَّهُ ” okuduğ, arslan bi-‘inâyeti’llâhi’l-Mennân dönüp gitdi. Ve ‘Abdü’l-Cabbâr “Ben bu du‘âyı her kôrkuñlu yerde ve her mağûfda okurum, görmezem illâ ki hayır görürüm.” didi.

Fâ’ide: Hemm u gam ve taşa vü havf ve kôrku gidermek içün Qur’ân-ı ‘Azîm’den işbu iki âyeti yazup götürmek mücerredür ve götüren kimse manşûr u muzaffer olup düşmânları mağlûb u mağhûr ola ve Hağ sübhânehu ve te‘âlâ cemî‘ ahvâlini mübârek eyleye. Ve bu iki âyet bâḥında olan marâzlara ve bedende ḥâdiş olan elem ü zahmetlere nâfi‘dür. Ve bir pāk çanağ içinde yazup gül yağı veyâ pāk zeyt yağıyla bu iki âyet mesh

¹¹²⁵“Ey Allahım! Uyku tutmayan gözünle bizi gözet. Ey Allah’ım! Bizi sarıp sarmala, koru, bize kudretinle merhamet et. Helak olmayalım, sensin ancak ümidimiz. Yâ Allah! Yâ Allah! Yâ Allah!”

olinup çiban ve sigil ve yel ve şiş ve hazāz ve cümle kurūhāt ve yaralar üzre tılā olınsa ekşeriyā ol gün oñaldur ve giderür. Ve bu iki āyet-i kerīme esrār-ı maḥzūnedendür. Evvelki āyet Āl-i ‘İmrān sūresinde “أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا”¹¹²⁶ āyetidür “عَلَيْمٌ”¹¹²⁷ varınca. Ve ikinci āyet “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ”¹¹²⁸ āyetidür sūre-i Fetḥ āḫirine dek. (A 197b)

Ġarībe: Pādişāhlardan biri memleket ü re‘ āyāsını devr eylemege çıkar. Ve bir köye yalnız girer. Ve şusuz olur şu istemege bir kapuya varur. Bir güzel ‘avrat bardaḫla şu getirür, pādişāha şunar. Pādişāh ol ‘avratuñ ḫüsn ü cemāline ḫayrān u nigerān olup ‘avratı kuçmaḫ ister ve meftūnı olur, ‘avrata ḫālin bildürür ve “Şafāda olalum.” dir. ‘Avrat bilür ki pādişāhuñ elinden ḫalāş olmaḫa mecāl yok ve ‘avrat ‘ārife vü zarīfe imiş, pādişāhuñ eline bir kitāb virür ve “Bu kitāba nazār eyle, ben de baña lāzım olan meşālīḫümü ıslāḫ idüp dönüp geleyüm.” didi. Ol kitābda zinā yaramaz olup ḫuzūr-ı Ḥaḫ’da zinā idenlerüñ ḫālī nice olduḫın ve āḫiretde dürlü dürlü ‘azāblara giriftār olacaḫın ve ‘azāb-ı elīm ile mu‘azzeb olacaḫların yazar imiş. Pādişāh oḫur ve ditrer ve ‘avratı çaḫırur, kitābı ‘avrata şunar ve tevbeye niyyet ider ve gitdi. Ve bu ‘avratuñ eri evde degülmiş, geldükde ‘avrat pādişāhuñ aḫvālını bildürdi ve erine dir ve eri ḫayrete vardı ve pādişāhuñ ‘avratında ḫarażı olmasından ḫavf eyledi. Ve ‘avratı yanına niçe zamān varmaz. ‘Avrat aḫribā vü ḫışımlarına eriyle mā-beynlerinde olan aḫvālī ve kendüye yaḫın olmaduḫın bildürdi, pādişāh yanına varup murāfa‘a olurlar. Ve ‘avratuñ aḫribāsı pādişāh öñüne durup “Allāh tebārek ve te‘ālā, efendüm ve pādişāhumuzı ‘azīz eyleye. Bu kimse bizden zirā‘at ve ḫırāset için bir yeri ücretle almış idi, bir zamān ol yerde ekin ekdi, andan şoñra ekmez oldı. Ve yeri mu‘atḫal ve boz alıḫodı, ne eker ve ne yerden gezer ki bir ḫayrıya ücretle (A 198a) virevüz.” dirler ve “Yere zarar ḫāşıl oldı, mu‘atḫal olmaḫ fesādından ḫorḫaruz. Zirā yere ḫaçan zirā‘āt olınmasa fāsīd olur.” didiler. Pādişāh ol ‘avratuñ erine “Yerüñi zirā‘atden ve aña ekin ekmekden māni‘ olan nedür ve niçün yerüñe ekin ekmezsin?” didi. Ol kimse daḫı Allāh tebārek ve te‘ālā efendimüzi ve pādişāhumuzı ‘azīz eylesün, arslan yerüme yaḫın olduḫına ḫaber aldum ve andan ḫorḫdum. Zirā bilürüm ki arslana ḫāḫat ve gücüm yitmez, arslan benüm yerüme dāḫil olduḫı baña irişdi ve ol yeri arslana hibe

¹¹²⁶“Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize ... bir güven, bir uyku indirdi ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/154.

¹¹²⁷“... göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/154.

¹¹²⁸“Muhammed, Allah’ın resûlüdür ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Fetih 48/29.

eyledüm ve bağışladum.” didi. Pādişāh fi'l-hāl kışşayı duydu ve mācerāyı añladı ve ol ‘avratuñ erine “Ey kişi, senuñ yeruñ pāk ve ekine yarar yerdür. Allāhu te‘ālā yeruñi saña mübārek eyleye ve yeruñi ek, arslan ebeden aña dönmez ve bir dağı aña uğramaz.” didi. Ve ol kişiye ve ‘avrata cā’ize vü ihsān virilmesine ve ziyāde in‘ām olınmalarına emr eyledi ve anları döndürüp kendü vağanlarına gönderdi.

Fā’ide: Nūh peygamber ‘aleyhi’s-selām aşmayı dikedükde aşma kıurıdı. Nūh aşmanuñ kıuruduğından mağmūm u mehmūm u maħzūn oldu. İblīs gelüp Nūh’a “Niçün taşalanursın ve fikre düşmişsin?” didi. Nūh haber viridi. İblīs, Nuħ’a “Ey Hāk te‘ālānuñ kıulı ve peygamberi, eger isterseñ aşma yaşarsın ve yaşı olsun, sen beni terk eyle ve kıo.” didi, “Nesneyi boğazlayım.” didi. Nūh “Öyle işle.” didi. İblīs bir arslan ve bir (A 198b) ayu ve bir kıaplan ve bir çakal ve bir kelb ve bir dilki ve bir ħorūs boğazlayup kıanların aşma dibine dökdü. Ol kıurumuş aşma sâ‘atinde yaşı olup yedi dürlü ve yedi renklü üzüm viridi, bundan evvel üzüm bir renklü olurdu. Aşma dibinde bunlaruñ kıanı döküldüğüçün bāde-nūş ve ser-ħoş arslan gibi bahādır ve ayu gibi kıuvvetlü ve kıaplan gibi ğāzbān ve çakal gibi muħdiş ve köpek gibi ceng idici ve muķātil ü muħārib ve ğavgācı ve dilki gibi mütemelliķ ve yaltaķlanıcı ve ħorūs gibi muşavvit olur. *Ravzatu’l-‘Ulemā* dan İmām Demīrī raħimehu’llāhu’l-Bārī böyle naķl eylemişdür.

Teznīb: Ebu’l-Müslim el-Ĥorāsānī ki adı ‘Abdu’r-Raħmān bin Müslim’dür ve Benī Ümeyye devletini imāte ve Benu’l-‘Abbās devletini ihyā eylemişdür, emr-i Benī Ümeyye’den ferāğından soñra bir vaķitde işbu dört beyti okurdu:

أَدْرَكْتُ بِالْحَزْمِ وَالْكِتْمَانِ مَا عَجَزْتُ
عَنْهُ مُلُوكَ بَنِي مَرْوَانَ اُدْحَشْتُوا
مَا زِلْتُ أَسْعِي بِجُهْدِي فِي دِمَارِهِمْ
وَالْقَوْمُ فِي غَفْلَةٍ وَالشَّامُ قَدْ رَقَدُوا
حَتَّى ضَرَبْتُهُمْ بِالسَّيْفِ فَانْتَبَهُوا
مِنْ نَوْمَةٍ لَمْ يَنْمَهَا قَبْلَهُمْ أَحَدٌ
وَمَنْ دَعِيَ غَنَمًا فِي أَرْضٍ مَسْبُوعَةٍ
وَنَامَ عَنْهَا تَوَلَّى رَعِيهَا الْأَسَدُ¹¹²⁹

¹¹²⁹“Benî Mervān hükümdarlarının insanları topladığında anlamaktan aciz oldukları şeyi ben kesin olarak ve gizlice anladım. Millet gaflet içinde ve Şam ülkeleri uyurken hâlâ tüm gücümle onları yok etmeye

Ve hulefâ-i Benî ‘Abbâsiyyenüñ evveli ki Seffâh’dur, Ebu’l-Müslim’e ziyâde ta‘zîm iderdi. Seffâh âhirete intikâl idüp yerine qarındaşı Mansûr halife olduqda Ebu’l-Müslim’den ba‘z-ı eşyâ’ şâdir olup Mansûr halifenüñ kalbine harâret geldi (A 199a) ve Ebu’l-Müslim’i öldürmege niyyet ü kaçd eyledi. Ve Ebu’l-Müslim’i ele getürüp katl itmege mütehayyir oldı. Bir gün Kuteybe oğlu Müslim-nâm kimseye keşf-i râz idüp Ebu’l-Müslim hakkında ve “Öldürmek mi evlâdur yoğsa incitmek mi?” didi. Kuteybe oğlu Mansûr’a “لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَةُ اللَّهِ لَأَفْسَدْتَنَا”¹¹³⁰ didi. Mansûr, Kuteybe oğluna “Hasbuke yâ İbn Kuteybe.” didi. Ya‘nî “Ey Kuteybe oğlu, saña bu naşîhat kifâyet ider ve yeter”, senüñ naşîhatüñ üzn-i vâ’iyeye ve hıfz ider kulağa emânetdür, didi. Andan soñra Mansûr Halife Ebu’l-Müslim’e hîle vü hud‘a ile aldamağ üzre olup Medâyin-nâm şehirde iken ihzâr eyledi ve “Ebu’l-Müslim’i içerü qoysunlar.” didi. Ve niçe kimseleri öldürmege hâzır eylemiş-idi ve anlara ısmarladı ki “Elümle yüzümi mesh eyledüğümde Ebu’l-Müslim’i üşüp katl eyleñ.” didi. Ve Ebu’l-Müslim’i içerüye koydılar, Mansûr anı azarlamağa ve ‘ayıblardan yüzine urmağa başladı ve andan soñra elin yüzine sürdi. Ve ol kimseler anı öldürmege segirdişdiler ve katl eylediler. Ve andan soñra Ebu’l-Müslim’üñ aşhâb u yârânı ve aḥbâb u ihvân u tâ’ifesi hareket eylediler. Mansûr anlar üzre aqçe ve altun saçmağa emr eyledi, aşhâbı sükût itdiler ve başını önlerine bırağdı. Ve meyyitini bir döşeme içine şardılar ve Ca‘fer bin Hanzala pâdişâha geldi. Ebu’l-Müslim’i döşeme içinde görüp Mansûr’a “Yâ emîre’l-mü’minîn! Bugünü pâdişâhlığüñüñ evvelki günü şay, henüz bugün pâdişâh olduñ.” didi. Mansûr Halife daḥı işbu beyti oqudı.

فَالْقَت عَصَاهَا وَاسْتَمَرَ بِهَا النَّوِي

(A 199b) ¹¹³¹ كما قرَّ عَيْنًا بِالْإِيَابِ الْمُسَافِرِ

Ve andan soñra Mansûr hâzır olanlara istiḳbâl itdi. Ve Ebū Müslim meyyiti önünde birağılmış idi ve bu beyti inşâd eyledi.

Şi‘r:

زعمت أنّ الدين لا ينقضى

uğraşıyorum. Nihayet onları kılıçtan geçirdim de kendilerinden önce görülmemiş o derin uykularından uyandılar. Kim yırtıcı hayvanların olduğu yerde koyunu çağırıp üzerine uyursa koyunu gütmeyi aslan üstlenir.”

¹¹³⁰“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Enbiyâ 21/22.

¹¹³¹“Yolcunun geri dönüşünün göz aydınlığı olması gibi hemen asâsını attı ve yoluna devam etti.”

فَأَسْتَوْف بِالْكَيْلِ ابَا مُجْرِمٍ

اشْرَبْتُ بِكَأْسٍ كُنْتُ تَسْقِي بِهَا

أَمْرٌ فِي الْحَلْقِ مِنَ الْعَلْقَمِ¹¹³²

[Ebū Mücrim] Ebu'l-Müslim gibi maqtül-i mezbûruñ künyetidir, *[emerr]* ziyâde acı olandur ve *[halk]* feth-i hâ'î mühmele ve sükûn-ı lām-ıla boğazdur ve *[alkam]* feth-i ' ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lām ve feth-i kâf-ıla Ebücehl karpuzı didükleri nesnedür ki ziyâde acıdır, feth-i hâ'î mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i zâ'î mu' ceme ile hançal gibi. Ve Ebu'l-Müslim yüz otuz altı veyâ otuz yedi târihinde Şa'banu'l-Mu'azzam ayında katl olunmuşdur, rahmetu'llâhi 'aleyh. Ve Ebu'l-Müslim hadîs-i şerîfi işitmişdür ve andan hadîs rivâyet olunur. Bir gün hutbe okurken bir er ayağa kalkıp "İşbu senüñ üzerüñde olan kâra nedür?" didi, Ebu'l-Müslim "Câbir bin 'Abdi'llâh'dan Ebu'z-Zübeyr baña haber virmişdür ki, Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerreme'yi feth itdügi gün başında kâra dülbend var-iken Mekke'ye girdi. Bu kâra, devlet ü heybet libâsıdır. Yâ gulâm, kalk bunuñ boynuñ ur." didi. İmâm Demîri 'aleyhi rahmetü'l-Bârî, Câbir'üñ bu hadîsi *Şahîh-i Müslim*'de zıkr olunmuşdur, hazret-i Resül şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem minbere çıkdı ve üzerinde bir siyâh 'imâme ve kâra dülbend var-ıdı, ol 'imâmenüñ tarafeyni iki omuzı üzre şarkıtmış idi, dir. Ve Benu'l-'Abbâs şî'âr u 'alâmeti hutbede (A 200a) kâra 'imâme idi hazret-i Resül şalla'llâhu 'aleyh kâra dülbendi şarındugıçün. Ve Ebu'l-Müslim nesebinde ihtilâf vardur, ba'zılar 'Arab'dan ve ba'zılar 'Acem'den ve ba'zılar Ekrâd'dandur, dirler.

Ve rivâyet olunur ki Ebū Müslim cengde ve ele getirüp katl itdügi hisâb olunup altı kerre yüz biñ kimse katl olunmuşdur, dinilür. Ve Ebū Müslim oğlu 'Abdu'llâh-nâm kimseye su'âl olunur ki "Ebu'l-Müslim mi hayırludur yoğsa Haccâc mı?" Oğlu "Ebū Müslim kimseden hayırludur diyemem ve lâkin Haccâc andan şerr ve yaramaz idi." didi. Ve Ebū Müslim 'âlim bi'l-umûr ve faşih kimse idi, ebeden mâziñ ü dâ'ib görilmiş degüldür ve üzerinde sürür u gâzab zühür eylememişdür. Ve yılda bir kerre 'avrata yakın olurmuş ve cimâ' cünûn ve dîvânelikdür, yılda bir kerre dîvâne olmağ insâna kâfidür, dir-imiş. Ve "Devlet ü pâdişahlık Benū Ümeyye'den çıkmağa sebep nedür?" diyü Ebu'l-Müslim'e su'âl itdüklerinde "Benū Ümeyye düşmânların kendülere yakın eylediler ve dostların irâk

¹¹³²"Borcun bitmeyeceğini sandın, iyi hesapla Ebū Mücrim! Su verdiğin kaptan iç, boğazda bırakacağı tat Ebücehil karpuzundan daha acıdır."

eylediler, ırak itmek ile dostlar düşmân oldılar ve düşmânlar yakın olmağla dost olmadılar, saltanat u devlet ellerinden bu sebeble çıkup gitdi.” diyü cevâb virdi.

Ve **rivâyet** olunur ki Manşür Halîfe İbn Hübeyre’yi muhâşara eyledükde “İbn Hübeyre nisâ ve ‘avratlar gibi ihtidâk u hisâr olınmışdur ve ‘avratlar gibi kapanup örtülmişdür.” didi. İbn Hübeyre bu sözi işidüp Manşür’a haber gönderdi ki “Sen şöyle dimişsin, baña görüñ senüñle meydâna girüp mübâreze vü muqâtele vü ceng eyleyelüm. Er, ‘avrat (A 200b) kimdür göresin.” didi. Manşür Halîfe İbn Hübeyre’ye haber gönderdi ki “Senüñ ve benüm meşeli beñzemez illâ şol arslana beñzer ki bir ħinzîra mülâkî olur, ħinzîr arslana ‘Baña görüñ senüñle ceng eyleyelüm.’ didi. Arslan ħinzîra ‘Sen benüm aqrânum ve küfvüm degülsin, eger senden baña bir yaramazlık irişürse benüm üzerüme ‘âr u ‘ayb olur ve eger ben seni öldürürsem bir ħinzîr öldürmiş olurum. Bir ħinzîr öldürdi ne hüner eyledi, dirler. Seni öldürmekde faħrum yoqdur.’ didi. Ĥinzîr, ol arslana ‘Eger baña görünmezsen ve benümle ceng eylemezsen cümle yırtıcılara, benden qorqđı, dirüm.’ didi. Arslan ol ħinzîra ‘Senüñ yalanuñ ‘âr u ‘aybını götürmek ve kizbüñüñ zaħmetini çekmek başumu senüñ murdâr qanuña bulaşdurmaqđan qolay ve âsândur.’ didi.” Bu hikâye, a’ âlî vü ekâbir ve ululardan birini bir erâzilden biri meydân oqduqđa eger ceng[d]e ve eger muşâhabet-i ‘ilmiyyede kendü ħaddini bilmeyen kimseye be-ğâyet münâsib ve cevâb-ı şavâbdur, ħâtırdâ dutılmaq lâyıqđur.

el-Ĥüküm: İmâm Ebü Ĥanîfe ve Şâfi’î ve Aħmed ve Dâvüd ve cumhür-ı ‘ulemâ arslan etin yimek ħarâmdur, dirler. Zîrâ Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “كُلُّ ذِي نَابٍ” didi ya’ nî “Her nâb şâhibi sibâ’ dan anı yimek ħarâmdur.” **Nâb** feth-i nûn ve sükûn-ı elif ve bâ’-i muvaħħade ile rebâ’ iye ardında olan dişdür es-sinnü’l-ħalfe’r-rebâ’ iyete ma’ nâsına. Ve **nâb** mü’ennesdür cem’i *enyâb* ve *nüyüb* gelür evvelkide feth-i elif ve sükûn-ı nûn, şânide zamm-ı nûn ve bâ ile. (A 201a) Ve **rebâ’ iye** şemâniye vezni üzre *seniyye* ve **nâb** arasında olan dişdür ve cem’i *rebâ’ iyât* gelür ve bıraқduğı diş *rebâ’*dur şemân vezni üzre. Ve *seniyye* feth-i şâ’-i müşelleşe ve kesr-i nûn ve feth-i yâ’-i müşeddede ile ġaniyye vezni üzre ağızuñ öñinde olan dört dişdür ikisi yuqaruda ve ikisi aşaqadadır. Faşl-ı **nâb** nûn-ıla bâb vezni üzre iki bâ’-i ebced ile azu dişi didükleri dişdür. Ve İmâm Mâlik sibâ’ dan olan her zû-nâb mekrühdur, ħarâm degüldür, dir.

el-Emsâl: *Ekremu mine’l-esedj* ve *ebħaru mine’l-esedj* ve *ekberu mine’l-esedj* ve *ecrâ’u mine’l-esedj* ve *eşca’u mine’l-esedj* đurüb-ı emşâldendür. **Ekrem** ef’ al-i tafđıldür,

arslandan ziyāde keremlüdür. Ve *ebhar* ism-i tafđıldür *bahardandur*, *bahar* feth-i bā'-i muvaḥḥade ve feth-i ḥā'-i mu'ceme ile koḡumaḡdur gerek ağızda olsun gerek ġayrıda olsun, feth-i nūn ve sūkūn-ı t̄ā'-i k̄arašet ile kerume bābindan olan netn ve zamm-ı ḥā'-i mu'ceme ve nūn ve zā'-i mu'ceme ile olup duḡūl vezni üzre olan ḡunūz ve feth-i [ḡā]¹¹³³ ile olan telef vezni üzre olan ḡanez gibi. Ve *ecrā'* ism-i tafđıldür *cür'et* dendir ve *cür'et* zamm-ı cīm ve sūkūn-ı rā'-i mūhmele ve *cerā'at* ṣecā'at vezni üzre bahādırlık ve *eṣca'* yine ziyāde bahādır demek olur, kerīm olan kimseye ve ziyāde ṣāḡib-i kerem olan kimse ḡaḡkında *ekremu mine'l-esedi* dinilür ve pek ağızı koḡan kimseye *ebharu mine'l-esedi* dirler, ya' nī arslandan artık ağızı koḡar, arslanuñ (A 201b) ağızı yarı ġāyet az olduğıçün ṣiddet-i bahar ve pek ağızı koḡmaḡ ile vaṣf olunur. Ve *ekberu mine'l-esedi* arslandan büyük ve ulu dimekdür, be-ġāyet ulu ve 'azīmü's-ṣān olan kimse ḡaḡkında ḡarb-ı meṣeldür. Ve *ecra'u mine'l-esedi* ve *eṣca'u mine'l-esedi* arslandan cür'etlü ve arslandan bahādır u dilāverdür, demek olur. Bu iki meṣel pek cür'etlü ve ziyāde bahādır olan ḡaḡkında dinilür. Ve *aḡvefu mine'l-esedi* ḡarb-ı meṣeldür, arslandan daḡı koḡkaḡdur, demek olur. Arslan kedi āvāzından ve tas ḡaḡmasından koḡkduğı ve ḡorūs āvāzından ḡavf itdüğü yuḡaruda zıkr olunmuşdur. Ve *usdu's-Şerā* ḡarb-ı meṣeldür, *usd* zamm-ı elif ve sūkūn-ı sīn ile *esed* cem'idür ve *Şerā* ṣīn-i mu'ceme fethiyle 'alā vezni üzre Selma yolında bir yoldur ki arslanı koḡ olur ve Selma-nām yerde bir yoldur ki arslanı ziyāde olur, nitekim Ferezdaḡ-nām ṣā'ir ṣi'rinde vāḡi'dür.

Ṣi'r:

و ان الذي يسعي ليفسد زوجتي

كساع الي اسد الشري يستبيلها¹¹³⁴

Yestebīlūhā ye'ḡuzu bevlehā fī-yedihi ma' nāsınadır, ya' nī “Ṣol kimse ki 'avratımı ve ḡatunımı ifsāda say' eyleye ve ḡalıṣa, Şerā-nām yolda olan arslanlaruñ bevlini ve sidüğini eline almaḡa say' iden ve ḡalıṣan gibidür.” Ve *Ferezdaḡ* feth-i fā ve feth-i rā'-i mūhmele

¹¹³³[ḡā]: Nūshada 'ayn yazılıdır.

¹¹³⁴Bu beyt baḡr-i tavīl-i maḡbūddandır, maḡta'ı böyledür. د fe'ülün لذي يسعي ليفس mefā'ilün و ان ال fe'ülün mefā'ilün. Ve işbu baḡr-i tavīlde vāḡi' olan fe'ülün ve mefā'ilün sālindür ve fe'ül zamm-ı lām-ıla nūn'sız ve mefā'ilün kesr-i 'ayn ile yā'sız sālīm degüllerdür, fer'lardür ve ikisi de maḡbūddur. Ve ḡabz beşincide vāḡi' olan sākin ḡarfı ḡazf eylemekdür, fe'ülünde beşinci ḡarf sākin nūn'dur ḡazf olup fe'ül ḡalmışdur zamm-ı lām-ıla ve mefā'ilünde beşinci sākin yā'dur ḡazf olup mefā'ilün ḡalmışdur. Vaḡa' tu'l-ḡaleme 'alā-ḡāzihi'l-ḡāṣiyeti ve ketebtuḡā fī'l-yevmi'l-ḡāmisi 'aṣere min-Recebi'l-müreccebi ḡīne nezelnā medīnete Anḡıra müteveccihīne ilā-ḡazveti küffāri Leh ve Çeh. Sene mi'etān ve elf.

ve sükün-ı zā³-i mu^c ceme ve fetḥ-i dāl-ı mühmele ve kāf-ıla sefercel vezni üzre Hemmām bin Gālib bin Şa^c şa^c ā-nām kimsenüñ laqabıdır. **Ferezdağ** tennür içinde düşen girde vü rağıfdür veyāḥud ḥamīr pāresine dirler, vāhidinde *ferezdağa* dirler ve mu^c arbedür (A 202a) *berāzdeh* lafzından veyāḥūd **ferezdağ** lafz-ı ‘ Arabī ola, *feraze* ve *dağ*dan menḥūt ve yonılmış ola. Zīrā ḥamīr pāresi dağkī ve undur ki andan bir pāre ifrāz olunmuşdur. Kezā fi’l-*Ḳāmūs* ‘ alā-mü³ ellifihī raḥmetü’l-Ḳuddūs. Ve **ferezdağ**¹³⁵ cem^c i *ferāziğ* gelür ‘ alā-ğayri’l-ḳıyās, ḳıyās *ferāzid* gelmek idi zā³-i mu^c cemedden soñra dāl-ı mühmele ile. Ve zıkr olınan şā^c ire **Ferezdağ** diyü telḳīb olunmağ ḳışa ve yoğun kimse olduğıündür ke-ennehu yoğunurılmış ḥamīr pāresidür.

Fā’ide: Muḥammed bin Süfyān **Ferezdağ**’uñ ecdādından biridür ki zamān-ı Cāhiliyyet’de ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden evvel üç kimseye Muḥammed diyü ad ḳonılmış idi. Anlar Muḥammed bin Süfyān bin Mücāşī’ dūr ki **Ferezdağ** ceddidür ve Muḥammed bin Aḥīha bin el-Ḥallāc’dur ki ‘ Abdü’l-Muḥtalib ile ana bir ḳardaşdur ve Muḥammed bin Ḥamdān bin Rebī’ a’dur. Ve bu zıkr olınan üç kimseye Muḥammed diyü ad ḳonılmasına sebep bunlaruñ babaları ba^c z-ı pādīşāhlara vardılar. Ve ol pādīşāh yanında ilerü gelen kitābdan ‘ ilm var-ıdı ve ol pādīşāh bunlara ḥaber virdi ki Muḥammed adlu bir peygamber gelse gerekdür. Ve bunlar ‘ avratlarını ḥāmil ve yüklü alıḳomışlar idi, her biri and içdi ki eger ‘ avratlarından erkek ḫoğarsa adların Muḥammed ḳoyalar. Evlerine

¹³⁵Ve **Ferezdağ** adı Hemmām bin Gālib bin Şa^c şa^c a et-Temīmī’ dūr ve laqabı Ebū Ferrās’dur. Babası Gālib, ḳavminüñ ulularından idi ve künyeti Ebu’l-Aḥṭal’dur. Aḥṭal nāmında bir oğlı olmağın Ebu’l-Aḥṭal dinilmişdür. Ferrās kettān ve Aḥṭal ḥā³-i mu^c ceme ile aḥmed vezni üzredür. Ve Aḥṭal daḫı babası gibi idi ve ba^c zılar işbu Aḥṭal’ı Aḥṭal Tağlibiyy ve naşrānidür zann iderler ve **Ferezdağ**’uñ ḳarındaşdır vehm eylediler; lākin degüldür. Zīrā **Ferezdağ** müslimdür ve babası daḫı müslimdür ve ceddī Şa^c şa^c a şāḥābīdür; lākin hicret eylememişdür. Ve **Ferezdağ** anası Leylā bint Ḥābis’dür ki Aḳra^c bin Ḥābis kız ḳarındaşdır. Ve **Ferezdağ** Alī bin Ebī Ṭālib ve Ebū Hüreyre ve Hüseyin ve İbn ‘ Ömer ve Ebū Sa^c id el-Ḥudrī raḫīya’llāhu ‘ anhumdan rivāyet eylemişdür. Ve ‘ Abdü’l-Melik oğulları Velīd ve Süleymān-nām ḫalifelere gelmişdür. Ve Kelbī ḳavli üzre Mu^c āviye’ye daḫı gelmişdür; lākin şāḥīḥ degüldür. Ve Mu^c āviye İbn ‘ Abdü’l-Kerīm babasından rivāyet eyledi ki **Ferezdağ** üzre girer ve **Ferezdağ** amı görüp deprendi gördi ki ayağında buḳağū var, “Yā Ebā Ferrās bu buḳağū nedür?” didi. **Ferezdağ** “Ḳur’ān-ı ‘ Azīm’i ḫıfz eylemeyince ayağumdan ḳıḳarmamağā yemīn eylemişümdür.” didi. Ve **Ferezdağ** Cerīr-nām şā^c ir ile mu^c āsır ve birbirini hicv eylemişlerdür. Tārīḫüñ yüz on senesinde ve ba^c zılar ḳatında yüz on ikinci senesinde ve ba^c zılar ḳatında on dördüncü senesinde āḫirete intikāl eylemişdür. Ebū ‘ Amr bin el-‘ Alā eydür: **Ferezdağ** ḫālet-i nez^c de iken ḫāzır oldum, Ḥağ sūbhānehu ve te^c ālāya i^c timādı güzel andan ḫayrısını görmedüm. Ve **Ferezdağ**’uñ ḫatunı āḫirete intikāl eyledükde Ḥasan-ı Başrī ve **Ferezdağ** mağberesi üzre ṫururlardı ve ḫalk anlara nazar iderlerdi. Ḥasan-ı Başrī “Ḥalk niye nazar iderler?” didi, **Ferezdağ** “Ḥayru’n-nāş ve şerrü’n-nās iki kimseye baḳarlar.” didi. Ḥasan “Ben ḫayru’n-nās degülüm ve sen şerrü’n-nās degülsin; lākin işbu yatağā ne ḫazırladun?” didi. **Ferezdağ** “Yetmiş seneden berü Lā-ilāhe illā’llāh kelimesini ḫazırladum.” didi. Vefātından soñra uyḳuda oğlı ve ba^c zı kimseler **Ferezdağ**’ı gördiler “Allāh sūbhānehu ve te^c ālā saña neyledi?” didiler. **Ferezdağ** “Yevmü’l-ḫasen iḫlāşum sebebiyle beni yarlığadı ve eger şeybet ve aḳ şaḳaluñ olmasa nār ile seni ta^c zīb iderdüm, didi.” didi. Kezā fi-*Taḳrībi’l-Ma’āhid*.

geldiler ve ‘avratlarından erkek toğdukdā adların Muḥammed ḳodılar. Fahr-i ‘Ālem ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden evvel bu üçden ğayrı Muḥammed adlu yoğ-ıdı ve ammā Aḥmed diyü Resūlu’llāh ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden evvel kimseye ad ḳonılmamışdur.

el-Ḥavāş: Arslan yağıyla bir kimse cemī‘ gevdelerini yağlasa yırtıcılar andan ḳaçā ve aña mekrde irişmeye. Ve āvāzını (A 202b) timsāḥ işitse helāk olur. Ve arslan ödini bir yumurda içine ḳoyup ay hilāl oldukdā ‘avratlardan bağı olan er içse bağı şeşile ve çözüle. Ve şar‘ zaḥmetine mübtelā olan arslan derisinden ḳılı ile götürse ammā bāliğ olmazdan evvel ola, bi-‘ināyeti’llāhi te‘ālā şar‘dan ḫalāş ola. Ammā bāliğ oldukdan şoñra üzerine aşup götürse ve şar‘ zaḥmeti ḳable’l-bulūğ olmayup ba‘de’l-bulūğ olsa fā’ide eylemez. Ve bir yerde arslan ḳılını yaḳsalar ol yerden sibā‘ ḳaçup gide. Ve arslan eti fālic marazına nāfi‘dür. Ve derisini kesüp bir pāresin esbāb şandūḳına ḳosalar sūs ve bit ve güve aña irişmeye. Ve dişini götüren diş aĝrısından emīn ola. Ve yağıyla eller ve ayaklar tılā olsa şovuḳ zararından emīn ola ve anuñla beden tılā olınsa bedene bit yaḳın olmaya. Ve yüregini bir insān istişḫāb itse ve kendüye mülāzım ḳılsa ḫilekār ḫilesi aña te’şir eylemeye. Ve Hermes arslan derisi üzre oturmak beväşir ü niḳrīsi giderür, dir. Ve bir kimse alnı yağından alup gül yağıyla eridüp yüzine sürse pādişāḫlar ve cemī‘ ḫalk yanında heybetlü ola, dir. Ve Ṭaberī eydür, arslan ödiyle sürmelenmek gözi iti ider ve ödi bir dāniḳ ḳadar yeraḳān ve şarulıḳ için bezz-i ḳuṭūnā şuyı ve na‘na‘ ile içürseler āşikāre fā’ide eyleye. Ve arslan ḫāyası ḳaçan ḳızıl boraḳ ve muşṭakā¹¹³⁶ ile tuzlanup ve ḳurudup saḫḳ olınp sevīḳ ile ḳarışdurup içilse zaḫīr¹¹³⁷ ve beväşir ve ḳulunc ve maĝaş¹¹³⁸ ve veca‘-ı erḫām ve ḳarın içinde olan cemī‘ aĝrılara (A 203a) nāfi‘dür ve aç ḳarınla ıssı şü ile içile. Ve arslan dimāĝı zeyt ile ḳarışdurup iḫtilāc ü ri‘āş¹¹³⁹ üzre yağlasalar gidere. Ve arslan yağıyla yüzini ve bedeni bir kimse yağlasa ol kimseden kesel¹¹⁴⁰ ü fütür¹¹⁴¹ ve yüzde olan her ‘ayıb gide. Ve arslan ziblını bādeye şabr eylemeyen ve bāde vü ḫamr içmege giriftār olan [kimse]¹¹⁴² bilmez iken içse bādeye buĝz eyleye ve bir daḫı süciye

¹¹³⁶ *Muşṭakā* zamm-ı mīm ve sükūn-ı şād-ı mühmele ve fetḫ-i ṭā’-i mühmele ve fetḫ-i kāf-ıla muşṭafā vezni üzredür ve fetḫ-i mīm ve kāf ile ve mīm meftūḫ oldukdā medd ü ḳaşr cā’izdür meşḫūr saḳızdur.

¹¹³⁷ *Zaḫīr* ḫā’-i mühmele ile emīr vezni üzre zor didükleri marazdur ki ishālūñ ğayrıdır.

¹¹³⁸ *Maĝaş* fetḫ-i mīm ve ğayn-ı mu‘ cemedede fetḫ u sükūn-ıla ḳarın aĝrısında olan burıdır.

¹¹³⁹ *Ri‘āş* kesr-i rā’-i mühmele ile ditremekdür.

¹¹⁴⁰ *Kesel* taḫrīk ile aĝırlıḳ ve şaḳil ma‘ nāsınadır.

¹¹⁴¹ *Fütür* zamm-ı fā ile süstlik ve za‘iflik ma‘ nāsınadır, na‘tı fātir gelür.

¹¹⁴² [kimse]: Nūshada kimseye yazılıdır.

iştihâsı olmaya. Ve arslan ödi bal ile arıdup sirâce üzre kônılsa gide ve şağala. Ve yağını şarımşak ile dögülüp insân anuñla gevdesine tılâ eylese aña sibâ^ç ve yırtıcılar yaqın olmaya, va'llâhu te'âlâ a'lem.

et-Ta'bir: Düşde arslan şedîdü'l-be's¹¹⁴³ ve'l-başt zâlim ü cür'etle mütesallit pâdişâha delâlet ider ki andan düst u düşmân emîn olmaz ve gâhî mevt ve ölüme ve gâhî hastanuñ şıhhat ü 'âfiyetine dâldür. Ve bir kimse düşde bir arslan görse ve ol arslan anı görmese ve düş gören andan kaçsa korquğıgından kırtula ve 'ilm ü hikmete irişe. Kelâm-ı Kâdîm'de “فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ”¹¹⁴⁴ dir. Ve eger arslan anı karşılasa ve andan kaçsa devlet ü sultân şâhibinden bir ğam u ğuşşaya irişe andan sonra maraž u helâkdan kırtula. Ve bir kimseyi düşde arslan düşürse ve anı iflât¹¹⁴⁵ eylemese hummâ-yı dâ'imeye giriftâr ola, zîrâ arslan dâ'im ısıtmalu olur veyâhud zindâna gire, zîrâ ısıtma mü'min olanuñ zindânıdır. (A 203b) Ve gâhî arslan düşde âdemi düşürmek maraža delâlet ider. Ve eger düşde arslanuñ etinden veyâ kılından veyâ kemügünden veyâ yağından bir nesne alsa sultân veyâ düşmân cânibinden mâla irişe. Ve eger arslana binse hâl bu ki andan korksa bir belâya düşe ve eger korkmasa düşmâna kahr ide. Ve eger arslan halk üzre şıçrar görse pâdişâh, re'âyâya zulm eyleye. Ve eger düşde arslan başın yise mülke irişe ve eger arslanı görse zâlim kimse ile qarındaşlık eyleye. Ve eger arslan kendüyi ziyâret eylese hasta ola ve eger arslan kendüyi öldürse kul ise âzâd ola kul degülse sultândan havf gele kendüye. Ve arslan âvâzı pâdişâhdan tehdîd ü tahvîfe delâlet ider. Ve eger arslan kendüye temellük eylese elinden umûr-ı 'acîbe gele ve gâhî olur ki düşmâna kahr eyleye, va'llâhu te'âlâ a'lem.

Bebbegâ üç bâ ile evvelki bâ ve üçüncü bâ meftûh ve ikinci bâ sâkindür. İbn Sem'ânî iki bâ ile zabt eylemişdür, evvelki meftûh ve sâni, sâkin olmağ üzre; **bebğâ** da' va vezni üzre olur İbn Sem'ânî zabtına göre. Ve 'alâ-kıla'l-kavleyn tûfî didükleri yaşıl kuşdur. Ve 'Abdü'l-Vâhid bin Naşr el-Mağzûmî ve şâ'ir ki anuñ künyeti Ebu'l-Ferec'dür, aña dağı **bebbegâ** diyü laqab virmişlerdür feşâhat ü belâgatinden ötürü veyâhud dilinde leşğa ve peltekligi olduğıçün. Ve bu kuş gögercin kadar olur cüşşede, âvâzıyla intifâ' (A 204a) olunur fâvûsuñ âvâzı ve rengi ile intifâ' olunduğı gibi. Ve tûfînüñ bir dürlüsü aq olur.

¹¹⁴³ **Be's** feth-i bâ ve sükûn-ı hemze ile 'azâb u ceng ü cidâlde şiddet ma' nâsına.

¹¹⁴⁴ “Sizden korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım. Derken, Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şuarâ 26/21.

¹¹⁴⁵ **İflât** kes-i elif ve sükûn-ı fâ ve âhirinde tâ'-i kârâşet ile hâlâş eylemek ma' nâsınadır.

Mu' izzü'd-dîn İbn Büveyh zamânında rengi ak ve minķarı ĳara ve ayakları ĳara, başında zu'abe-i fıstıķıyyesi var bir tũti pışkeş gelmiřdũr diyũ *Ĥayãti'l-Ĥayevãn*'da yazar. Ve tũtinũn cemî' envã'ı ma' dũmdur, el-ãn bulunan yaşılıdur ve bu kuş řãķibũ'l-fehm ve ziyãde añlayıcıdur ve iřitdũgini ĳikãye eylemege ķãdir ve ta'lim ü telķini ķabũl ider. Pãdiřãhlar, gũrdũgini ve iřitdũgini sũylesũn ve ķovıcılık eylesũn diyũ beslerler. Ve yimegi ayağıyla alur insãn eliyle alduğu gibi. Ve tũti kuşu "Veylun li-men kãneti'd-dũnyã hemmehu"¹¹⁴⁶ didũgini Zemaĳřeri, *Keřřãf*'da yazar ve sũre-i Neml'de "عَلَّمَنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ"¹¹⁴⁷ âyet-i kerĩme tefsĩrinde beyãn ider.

el-Ĥũkm: Tũti etin yimek ĳarãmdur 'ale'l-eřaĳ eti ĳabıř olduđuĳũn. Ve ba' zılar ĳelãl, dir. Zirã tayyibãtdan yir ve zevãt-ı semũm ve zevãt-ı miĳlebden degũl, ĳatlinde emr ü nehy vãrid olmamişdur, dir. Ve Mũtevelli ũns ü avãzı iĳũn tũtiyi isticãr cã'izdũr, dir. Ve İmãm Beđãvi, avãzıyla ũns dutılанда tũti vũ bũlbũl gibilerde iki vecih ĳikãye eyler. *Kezã fi-Ĥayãti'l-Ĥayevãn* li'd-Demĩri eş-řãfi' i.

el-Ĥavãř: Bir kimse tũti dilini yise fařıĳ ve sũzde cerĩ ola. Ve ødini yimek 'aĳl-ı lisãn eyler ve ĳanın ĳurıdup ve dũgũp iki dost arasında řaĳılsa aralarında 'adãvet zãhir ola ve zerķ u ziblini ĳoruķ şuyı ile ĳariřdurup gũze sũrme ĳekilse zũlmet-i başara nãfi' ola.

et-Ta'bir: (A 204b) Dũřde tũti kezzãb u naĳs ademe delãlet ider ve 'inde'l-ba'z 'ãķil ü feylesof ere delãletdũr. Ve yavrısı 'ãķil oğula delãlet ider ve 'inde'l-ba'z cãriye veyãĳud yetim oğlandur. *Kezã fi-Kitãbi't-Ta'bir* li-İbn Ģannãm. Ve'l-'ilmu 'inda'llãhi'l-'Allãm. Ve Aristoãlis eydũr, ĳaĳan tũtiye ta'lim murãd itseñ bir âyĩne alup tũti øĩne ĳo ve kendũsini gũrsũn, andan řoñra sen âyĩnenũn şaşrasından istedũgin sũzi sũyle ve tekrãr tekrãr ol tũtiye sũyle, ol tũti senũn sũyledũgũn sũzi sũyler. Ve İbn Faķih, ben Zãbic-nãm cezĩrede bir dũrlũ tũti gũrdũm aĳ ve ĳızıl ve şaru her ĳanđı lũgati isterse bu cins tũtiler sũylerler, dir. *Kezã ķãle'l-İmãm ed-Demĩri 'aleyhi raĳmetu'llãhi'l-Bãri.*

Nazm:

Aĳzal ebũ ca' de ne ĳurd ağaç yiyen ĳurd sũrfedũr
Hem dãbbetũ'l-arz o deşti kedi oldu řefã

řerĳ:

¹¹⁴⁶"Dũnyayı kendine dert edinene yazıķlar olsun!"

¹¹⁴⁷"...bize kuş dili øđretildi..." *Kur'ãn-ı Kerĩm*, Neml 27/16.

Akzal kâf u zâ-yı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzre ḳurd didükleri cānverdür, kesr-i zāl-i mu‘ceme ve sükün-ı hemze ile olan zi‘b gibi. Ḳurda **akzal** dinilmege sebeb **akzal** **kazal**dandır ve **kazal** fethateyn ile aḳsamağın eñ yaramazıdır ve et kemükden incik ince olmaḳdur ve şalınmaḳdur tebaḥtūr ma‘nāsına, ḳurd şalını şalını pek yelüp yürüdüğinden aḳsaḳ yürür gibi yürüdügüçün **akzal** tesmiye olınmışdır. Ve ḳurdda **zi‘b** dirler zāl‘dan şoñra hemze ile ve hemze’siz yā ile lügatdür, aşlı hemze’dür hemze sâkin, mā-ḳabli maksūr olduğıçün yā‘ya ḳalb olınmışdır, dişisine **zi‘be** dinilür cem‘-i ḳilleti (A 205a) **ez‘ub** gelür ercul vezni üzre, cem‘-i keşreti **zi‘āb** gelür kesr-ile ve **zu‘bān** gelür zamm ile. Ve ḳurduñ künyeti **ebū ca‘de** feth-i cīm ve sükün-ı ‘ayn-ı mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve hā ile. Ve **ebū cu‘āde** zamm-ı cīm ile yine ḳurduñ künyetidür. Ve İbnü‘z-Zübeyr raḳiya‘llāhu ‘anha mut‘adan su‘āl olunur. İbnü‘z-Zübeyr “Ez-zi‘bu yukennī ebā ca‘de, dir. Ya‘nī, mut‘anuñ adı güzel ve ma‘nāsı çirkindür, nitekim ḳurduñ künyeti güzel ve fi‘li ve işi ḳabīḥ ve çirkindür. Zīrā ca‘de¹⁴⁸ feth-i cīm-ile bir ot adıdır ki niçe dürlü menāfi‘i vardır, bevl ü ḥayzı idrār ider ve süddeleri açar ve ḳarında olan dīdān ve ḳurdağazları öldürür ve çıkarur ve yeraḳān-ı esved ve ḳara şarılığa ve istiskāya nāfi‘dür.

Hikāye: Münezzir bin Mā‘ü’s-semā’ ki Ḥire meliki idi, ‘Ubeyd bin el-Ebraş-nām kimseyi öldürmege götürdükdü ‘Ubeyd bu beyti oḳur.

Şi‘r:

هِيَ الْخَمْرُ تُكْنَى الطِّلا
كَمَا الذِّئْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ

Ya‘nī “Sen baña ikrām u ta‘zīm izhār idersin, ḥāl bu ki beni öldürmek istersin. Nitekim ḳurduñ künyeti güzeldür ve fi‘li çirkindür.” **طِلا** [**tilā**] kesr-ile kisā’ vezni üzre şol bāde ve süci ve ḥamrdur ki üzüm şırasını ḳaynadup üç bölüginden ikisi gitdükdü şoñra ḳalır ḥamr olur ve muḥlaḳā ḥamra da **tilā**‘dinilür ḥamruñ adını taḥsīn ve güzel eylemek murād iderler. Ya‘nī ḥamra egerçi kim **tilā**‘dirler ve adını güzel ḳılurlar ve lākin fi‘li ḳabīḥdür, sen de baña ikrām (A 205b) idersin ve beni öldürmek istersin diyü ‘Ubeyd ḳarb-ı meşel ḳılmışdır.

¹⁴⁸ *Ziyā‘u’l-Ḥulūm*-nām lügatde ḳurda ebū ca‘de dinilmege vecih buḳlinden ötürüdür. *Fulān ca‘du’l-yedeyn* dinilür ḳaçan baḥīl olsa ve ba‘zılar ḳurd ca‘deyi sevduğıçündür dirler. Ca‘de diyü ḳoyunuñ dişi olan ḳuzısıdır, ol ḳuzı za‘īf olduğıçün ḳurd aña ḳaşd eylemekden zā‘il olmaz anuñçün ḳurda ebū ca‘de dinilür. Ve ca‘de feth-i cīm iledür.

Li-Celili:

El-fakirü'l-hakirü'l-'alil İbn Yūsuf 'Abdi'l-Celil 'afā 'anhumā el-'afuvvu'l-celilü'l-cemil

Keremler idersin baña şuretā

Velī katlūme sen idersiñ šalā

Ebū ca' de qurddur sücidür tīlā'

Güzel ad qomışlar ikisine ammā

İkisinüñ işi cihānda şehā

Cefādur belādur cefādur belā

Ve hayvānātdan birinde iltihām yoqdur illā qurd ve kelbde vardur, qurd erkegi dışisine qarılrsa kelb gibi biri birinden ayrılmaz, şöyle ki bir kimse anlara hücüm eylese istediği gibi anları katl ider ve lākin degme hālde görünmezler, qarılmaq istediklerinde ādem ayak basmayacaq yere giderler ve muğtaci'an ve yanı yaturken qarılır. Ve qurd infirād ü vağdet ve yalnızlıq ile vaşf olunur ve 'arac ve aqsaqlıqla vaşf olunur, anuñcün **akzal** diyü ad virilmişdür. Qaçan 'adv ve yelmek dilese veşb ü qafr ider ve sıçrar ve şikārından toq olsa bir dağı aña dönmez. Ve qurduñ 'aceb emrindendür ki bir göziyle uyur ve biri açık anuñla kendüsini bekler, ol göz kifāyet qadar uyqu alduqda anı açar ve uyanıq olan göziyle uyur dā'im 'ādeti bir göziyle uyup bir göziyle kendüsin hırāset eylemekdür, nitekim şā'ir buña işāret eylemişdür.

Şi'r:

ونمت كَنُومَ الذَّنْبِ فِي ذِي حَفِيطَةٍ

اكلت طَعَاماً وَهُوَ جَائِعٌ

يَنَامُ بِأَحَدِي مُقَلَّتَيْهِ وَيَنَّقِي

1149 بِالْأُخْرِي الْأَعَادِي فَهُوَ يَقْظَانُ هَاجِعٌ (A 206a)

Ve qurd cümle hayvānātdan ziyāde 'avā eyler ve çağırur ve ulur yabanda iken böyledür, fe-emmā ele geldükde ne qadar ursalar ve dögseler ve kılıç ile pāre pāre kılsalar ölünceye dek aşlā āvāz virmez. Ve qurduñ 'acib ü ğarib emrindendür ki yaban soğanınuñ yaprağına

1149“Kindar bir kurdun uyuması gibi uyudum, aç hāli gibi yemek yedim. O, bir gözüyle uyur ve diğeri gözüyle düşmanlardan sakınır. Çünkü o, uykusunda bile uyanıktır, tedbirlidir.”

başsa fi'l-hāl helāk olur. Ve koyuna 'adāveti şu mertebededür ki kaçan ikisinüñ derileri bir yerde cem' olsa koyunuñ kılları yonılır ve düşer ve kavlar. Ve kırd bir fersaḥ yerden koḡu alır ve ekşeriyā koyuna ta' arruz eylemesi şabāḥ vaḡtindedür ki kelbüñ uyḡusu ve fetreti ve kelālet ü za' afı zamānıdır. Ve aç olduḡda ulur, kırdlar yanına gelür ve biri birleri yanına ḡururlar, her ḡangısı dönüp giderse cümlesi anuñ üzerine şıḡrayup pāreleyüp yirler. Ve ādeme rāst gelse ve andan ḡorḡsa ve lākin ādemi yimek murādı olsa ulur ve sā'ir kırdlardan meded ister. Kırdlar işidüp mededine gelürler ve ādemi ḡarşularlar ve anı yimege ḡarış olurlar. Şöyle ki ādem anlardan birin ḡanada, ḡayrılar ol kırd üzre şıḡrayup pāreleyüp yirler ve ādemi terk iderler, incitmezler. Ve bu ma' nāda bu beyti şu' arādan biri dimişdür ki başına bir ḡāl gelür bir dostından mu' āvenet ü muzāheret ve yardım umarken ḡilāf u ' aksini görür.

Şi'r: (A 206b)

وَكُنْتُ كَذِئْبِ السُّؤْلِ لَمَّا رَايَ دَمًا
بِصَاحِبِهِ يَوْمًا أَخَالَ عَلَى الدَّمِ¹¹⁵⁰

Hikāye: Aşma' ī eydür; bir ovaya girdüm, bir ḡocaḡarıya rāst geldüm, öninde bir ölmüş koyun ve bir pārelenmiş kırd enigi var. Ben aña baḡdum, ḡocaḡarı “Bu nedür bilür misin?” didi. Ben “Bilmem.” didüm. ḡocaḡarı “İşbu kırd enigini dutduḡ ve evümüze ḡoduḡ ve besledük, büyüdüḡde bizüm ḡoyunumuzu öldürdi ve ben de bu ḡuşuşda bir şi' r didüm.” didi. Ben aña “Ol nedür?” didüm, ḡocaḡarı işbu şi' ri inşād ider ve oḡur.

Şi'r:

بَقَرْتِ شُؤْبِيَهَةً وَفَجَعْتَ قَوْمًا
وَأَنْتَ لِشَاتِنَا إِنْ رَيْبُ
غُذِيَّتِ بَدْرَهَا وَرَبِيَّتِ فِينَا
فَمَنْ أَنْبَاكَ أَنْ أَبَاكَ ذَيْبُ
إِذَا كَانَ الطَّبَاغُ طَبَاغَ سُوءِ
فَلَيْسَ بِنَافِعٍ فِيهِ الْأَدِيْبُ

Ma' nāsı “Sen bizüm bir dişi ḡoyunumuzu yırtduñ ve bizi acıtduñ ḡāl bu ki sen bizüm ḡoyunumuzuñ südi oḡlı idüñ, ol ḡoyunuñ südi saña ḡızā olinmiş ve ḡılınmış idi ve bizde

¹¹⁵⁰“Kan gördüḡünde kötü bir kurt kesilirsin, bu durum seni, bir gün arkadaşımı bile öldürmeye sevk eder.”

beslenmiş idüñ. Saña kim haber virdi ki senüñ babañ kurd idi. Kaçan tabîc atlar yaramaz olucağ edîb anda nâfîc degüldür.” dimekdür. İşbu qarıcık ne güzel bî-bedel söz söylemiş huşuşan âhîrde vâkıc olan beytde ne zîbâ naşîhat var. Hâkîkatde nâ-cins ü nâ-dân ve bed-aşl u hayvân kimseye terbiye vü ta’lîm ve naşîhat ü tefhîm cidden te’sîr eylemek muhâldür ve bed-tabîc at olana (A 207a) ne kadar kerem ü ihşân olınsa ve nâ-cins ve alçağa ne deñlü eyülik olınsa bilmek yokdur, belki zararî muqarrerdür, nitekim Şeyh Sa’ dî raḥimehu’llāhu’l-Ebedî,

پرتو نیکان نکیرد انکه بنیادش بد است“

”1151 تربیت نا اهل را چون کردکان بر کئبد است

dimişdür.

Fā’ide: Aşhâb-ı ‘uzzām rıdvāna’llāhu te’ālâ ‘aleyhimden üç kimseye kurd söz söylemişdür. Biri Rāfîc bin ‘Umeyre ve biri Selemetü’l-İbnü’l-Ekva¹¹⁵² ve biri Uhbân bin Evsü’l-Eslemî’dür.¹¹⁵³ Uhbân ‘oşmân vezni üzre bir şahâbîdür, koyunuñ güderken bir kurd bir koyuna segirdüp hamle eyler, Uhbân çağırur. Kurd kıyruğı üzre oturup “أَنْتَرُغُ” ya’ nî “Allāhu te’ālâ baña virdüğü rızkı benden almak mı istersin ve kıparır mısın?”. Uhbân “Bundan ‘aceb nesne görmedüm ve işitmedüm ki kurd söyler.” didi. Ol kurd Uhbân’a -raḍiya’llāhu ‘anh- “Sen bundan ta’accub idersin, Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem şu ḥurmâlar arasında olandan ve olacağdan haber virür ve Hâk te’ālâya ve ‘ibâdetine da’vet eyler, aña icâbet eylemezler ve sözüni qabûl eylemezler bu daḥı ‘aceb degül mi?” didi. Ol kurd şu ḥurmâlar didükde eliyle Medîne’ye işâret eylemişdür. Uhbân¹¹⁵⁴ “Kurdan bu sözi işitdüm ve Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine haber virdüm ve İslâm’a geldüm.” didi. (A 207b) Ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “حَدِّثْ بِهِ النَّاسَ” diyü Uhbân’a emr eyledi ya’ nî “Halka bundan haber vir ve kurd didüğünü halka söyle.” Ve bu kimseye *mükellimü’z-zî’b* dirlerdi ve oğullarına *evlādu mükellimü’z-zî’b* dirlerdi. Ve Muḥammed bin el-Eş’aş el-Ḥuzā’î bunuñ evlādındandır. Ve Rāfîc bin ‘Umeyre ve Seleme bin el-Ekva’-nām iki şahâbîye

¹¹⁵¹“Aslı kötü olan kişi (iyilerin) ışığından etkilenmez, bu kişiyi terbiye etmek kubbe üzerine ceviz koymak gibidir.”

¹¹⁵² *Seleme* feth-i sîn-i mühmele ve feth-i lām ba’ dehu mîm-i meftûha iledür. Ve *Ekva* feth-i elif ve sükün-ı kâf ve feth-i vāv ve ‘ayn-ı mühmele iledür. *Câmi’u’l-Uşûl* de böyle zabt olunmuşdur.

¹¹⁵³ *Uhbân bin Evs* zamm-ı elif ve sükün-ı hâ ve feth-i bâ’-i muvaḥḥade iledür. Ve *Evs* feth-i elif ve sükün-ı vāv ve sîn-i mühmele iledür ve Uhbân, Mu’âviye eyyâmında Kûfe’de vefât eylemişdür.

¹¹⁵⁴ İbnü’l-Eşîr *Câmi’u’l-Uşûl* de Uhbân bin Evs aşhâbu’l-mübeşşeredendür ve kurd aña söyleyen şahâbî budur, hicretüñ altıncı senesinde kurd aña söyleyüp imâna gelmişdür, dir.

hemân bunuñ gibi vâkı‘ olmışdır. Ve Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh rivāyet eyler ki hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem eydür; bir çoban koyun güderken bir kurd koyun üzre hāmlē eyleyüp koyundan birin alduğda çoban ol koyunu taleb eyledi ve kırtardı. Kurd çobana dönüp “مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبْعِ يَوْمَ لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي” didi *seb*‘ bunda bā’-i muvāhħede sükūnıyla maħşer yanında olan yerdür, *yevmü’s-seb*‘ yevmü’l-қыyāme ma‘ nāsına olur bu ma‘ nāya veyāħuẓ *yevmü’s-seb*‘ zamān-ı Cāhiliyyet’de bir gün idi ki ol günde bayramları olurdı ki lehv ve oyuna meşğūl olup hīçbir nesneye muqāyyed olmazlardı ve koyunların gözlemezler idi, kurd gelüp koyunların alurdı, bu gün murād ola. Ya‘nī, bu gün koyunların bekçisi kimdür, benden ğayrı ol bayram günde koyunuñ çobanı yokdur, demek ister ol kurd. Ammā *yevmü’s-seb*‘den maħşer ve kıyāmet günü murād olduğda kurd, kıyāmet güninde benden ğayrı koyunuñ çobanı yok, demek ve böyle ma‘ nā virilmek münāsib degüldür. (A 208a) Zīrā kıyāmet günü kurd koyuna çoban olmak yokdur ve *sebu*‘da zamm-ı bā ile rivāyet olunur. Bu rivāyet üzre fitneler vâkı‘ olup ħalk tavarların ve koyunların terk eyleyüp yırtıcılar anlara zafer bulduğı gün benden ğayrı koyunuñ çobanı yokdur, ol gün koyunuñ hāfızı kimdür, dimekdür ma‘ nāsı. Ve *sebu*‘ zamm-ı bā ile okunup böyle ma‘ nā virilmek rivāyeten ve dirāyeten şahīh olandır. Kezā fi-*Mebāriki’l-Ezhār fi-Şerhi Meşāriki’l-Envār*. Dāvūd Nebī şalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh zamānında iki ‘avrat var-ıdı, oğulları bile idi. Kurd gelüp bir ‘avratuñ oğlını götürdi, bāķī kalan oğul için nizā‘ üzre olup ikisi de “Benüm oğlumdur.” didiler. Dāvūd Nebī’ye vardılar, mūrāfa‘a oldılar. Dāvūd Nebī, oğlanı büyük ‘avrata ħūkm eyledi, çıkdılar. Süleymān Nebī’ye gitdiler ve da‘ vālarından ħaber virdiler. Büyük ‘avrat “Kurd alduğı uşak benüm oğlum degüldür, küçük ‘avratuñdur.” didi. Ve küçük ‘avrat “Kurd alduğı uşak benüm degüldür, onuñ oğlıdır.” didi. Süleymān Nebī ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām “أَتُونِي بِالسَّكِينِ أَشْفُهُ بَيْنَكُمَا” didi ya‘nī “Bıçak getirüñ uşağı ikiñüze iki pay ve iki şakķ ideyim.” Küçük ‘avrat “Yerħamuka’llāh, işbu oğlan büyük ‘avratuñdur.” didi ya‘nī “Uşağı iki yarma, Allāhu te‘ālā saña raħmet eyleye.” Süleymān Nebī ol oğlanı küçük ‘avrata ħūkm eyledi. Bunı Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider. Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh (A 208b) “Va’llāhi ben *sikkīn* lafzını işitmedüm illā ol vaķit işitdüm, biz dimezdük illā midye dir idük.” didi. Midye mīm’de ħarekāt-ı şelāse ve sükūn-ı dāl-ı mühmele ile *sikkīn* ma‘ nāsına bıçakdur.

Ve Vehb bin Münebbih'den rivāyet olunur ki Benī İsrā'ilden bir ' avrat deryā kenārında libāsını yurdu ve oğlu bile idi, öñince yururdu. Bir dilenci geldi, ol dilenciye rağifden bir loğma etmek virdi. Hemān ol sā'at bir qurd gelüp ' avratuñ uşak ve oğlını ağızına alup gitdi. ' Avrat qurduñ ardına segirdüp “Yā zi'bu ibnī!” didi ve böyle diyü diyü qurduñ ardınca yelüp giderken Hāq sübhānehu ve te'ālā bir melek gönderdi ve qurd ağızından ol uşaqı alup anasına atdı ve “Loğmatun bi-loğmatin” didi ya' nī ol dilenciye bir loğma etmek virdüğüçün uşak qurda loğma olmuşken bi-emri'llāh hālāş oldu. Ve Mālik bin Dīnār'dan rivāyet olunur ki ' Ömer bin ' Abdi'l ' Azīz hālīfe olduqda qoyun şobanları “Bu şālīh ve dīn-dār kimdür, hālka hākīm olmuşdur?” didiler. Ba' zı kimse “Neden bildüñüz hākīmümüz şālīh ve dīndārdur?” diyü çobanlara su 'āl eylediler. Çobanlar “Qaçan pādīşāh 'ādil olsa qoyunlarımızdan qurdlar ve arslanlar men' olunur, incitmezler.” didiler. Ve ' Ömer bin ' Abdi'l-' Azīz yüz bir senesinde Receb ayından on gün veyā altı veyā beş gün kalduqda otuz toquz veyā kırk yaşında iken dārü'l-beqāya irtihāl eylemişdür. Qabr-i şerīfi arāzī-i Hıms'dan Deyr-i Sem'ān'dadur. Ve qabir içine qonılduqda bir pek yel esüp (A 209a) andan bir şāhīfe düşdi ol şāhīfede “Bi'smi'llāhi'r-Rahmāni'r-Rahīm berā'etun mine'l-'Azīzil'l-Cebbār li-'Ömer bin ' Abdil'l-'Azīz mine'n-nār”¹¹⁵⁵ yazılmış-ıdı ol şāhīfeyi alup kefenleri içine qorlar.

el-Hüküm: Qurdu yimek hāramdur, zīrā zū-nābdur.

el-Emsāl: *Akdaru min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde qudretlü ve güclü ve *ahtelu min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde hud' a ve hīle idici, bunu hīlekār olan kimseye dirler. Ve *ahbesu min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde murdār ve *ahvenu min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde hā'in ve hıyānet idici ve *a'tā min-zi 'bin* qurddan ziyāde hāddin tecāvüz idici ve azğun ve *a'vā min-zi 'bin a'vā* ayn-ı mühmele ile 'avādandur ki ulumağdur, ya' nī ulumağda qurddan ziyādedür. Ve *azlemu min-zi 'bin* ya' nī qurddan zālīm ve *ecrā'u min-zi 'bin* ya' nī qurddan cür'etlü ve şecā'atlü ve *eksebu min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde qazanc idici ve *ecva'u min-zi 'bin* ya' nī qurddan aç ve *enşatu min-zi 'bin* ya' nī qurddan ziyāde qapucı veyāhuz qurddan [ziyāde] işe ve güce yarar ve zinde ve *evkahu mine'z-zi 'bi* ya' nī veqāhat ve yüzüzlükde qurddan ziyāde ve *ecseru mine'z-zi 'bi* ya' nī cesāretde qurddan ziyāde. **Cesāret** cīm-ile iqdāmdur, ziyāde muqdim olana *cesūr* dirler şabūr vezni üzre. (A 209b)

¹¹⁵⁵“Rahmān ve Rahīm olan Allah'ın adıyla. Azīz ve Cabbār olan Allah, Ömer bin Abdülazīz'i ateşten kurtarmıştır.”

Ve eykazu mine'z-zi'bi ya' nī uyanıklıkta kurdan ziyādedür ve a'akku mine'z-zi'bi ya' nī kurdan ziyādedür 'uķūķda ve 'uķūķ zamm-ı 'ayn-ı mühmele ile ħilāf-ı berrdür veyāħuz yırtmaķ ve Őaķķda kurdan ziyādedür, demek ola. Zīrā 'aķķa Őaķķa ma' nāsına gelür ve aħaffü re'esen mine'z-zi'bi ya' nī kurdan ziyāde başı yeyni ve ħafifdür ve başı ağır degüldür dimekdür, zīrā kurd uyuduķda bir göziyle uyur ve bir gözün açık ķor, bunu uyumaz kimse ve uyķusu ağır olmayan kiři ħaķķında dirler. Ve ez-zi'bu yukenni ebā ca'de ya' nī ķurda ebū ca' de diyü künyet olunur adı güzeldür ve fi' li yaramazdur demek olur, bunu Őol kimseye dirler ki nāmı ve adı eyü ve güzel ola ve ef' āli yaramaz ola. Ve men'ister'a'z-zi'be el-ġaneme feķad zalame (bu ħarb-ı mešel emīn olmayan kimseyi vālī vü ħākim kılan kimseye dirler. Kezā fi'l-Müzħir li'l-İmām es-Süyüti,) ya' nī Őol kimse ki ķurdı koyuna rā' i ve çoban olmasın taleb eyleye, ol kimse taħķiķ koyuna zulm eyledi. Zīrā kurd koyuna çoban olunca koyunu incitmek muķarrerdür. Veyāħuz ma' nāsı, koyuna çoban ol diyü ķurda teklif eyleyen kimse taħķiķ ķurda zulm ider, demek ola. Zīrā ķurduñ taḅ' ında çoban olmaķ yokdur ve koyunu beklemek muħāldür. Ķurduñ taḅ' ında olmayan nesneyi ķurda teklif hemān aña zulümdür. Bu ħarb-ı meşeli evvel söyleyen ve ibtidā diyen Ektem bin Őayfaī-nām kimsedür ve ħazret-i Ömer rağiya'llāhu 'anh Sāriye ķiŐŐasında bu ħarb-ı meşeli irād eylemiŐdür. Buñuñ ķiŐŐası budur ki ħazret-i Ömer rağiya'llāhu te' ālā 'anh ħalīfe iken (A 210a) Sāriye-nām kimseyi ' asker-i İslām üzre beg ve ser-dār ta' yīn idüp Nihāvend-nām Őehre vāŐil olur ki Hemedān-nām beled ü Őehrūñ cenūbında vāķi' olmuŐdur ve ' asker-i İslām Cum' a günü muħārebe vü muķātele eylemek lāzım olur. Zīrā düŐmān ' askeri üzerlerine gelür cenge mübāŐeret olñup ħarb u ķitāl müŐtedd olduķda düŐmān taġ cānibinden kemīn ve puŐu koyup ' asker-i İslām'a ħile vü ħud' a ve taġdan ' asker-i İslām' ı baŐmaķ ve Őındırmaķ isterlerken ' Ömer rağiya'llāhu te' ālā 'anh Medīne-i Münevvere'de ol gün ki yevmü'l-Cum' a idi ki minber üzre ħuḅbede idi, ħuḅbe okurken ' Ömer rağiya'llāhu 'anh düŐmān aħvālından ħaber-dār ve Nihāvend'de düŐmen çerisi taġdan kemīn ve puŐu koyup ' asker-i İslām'a hücum eylemek istedüklerin görüp “Yā Sāriyetu el-cebele'l-cebele meni'ster' a'z-zi'be el-ġaneme feķad zalame.” diyü çağırur ve Sāriye'ye iŐitdürür ve taġdan Őaķın diyü emr ider. Ve Medīne-i Münevvere ile Nihāvend arasında bu' d mesāfe ve beŐ yüz fersaħdan ziyāde veyā altı aylık ve bir rivāyetde daħı ziyāde aylık yol var-iken āvāzını iŐitdirür. Sāriye daħı yanında olan ' asker-i İslām'a “ ' Ömer rağiya'llāhu 'anh āvāzına beñzer āvāz iŐitdüm ve taġdan Őaķın, didi.” diyü taġa meyl eyledi ve taġdan gelen ' askeri baŐup Őındırdı ve mālların aldı. ' Ömer rağiya'llāhu

‘anh hı̇tbeden inüp cum‘a namāzını kılduğdan Őnra ‘Alı kerrema’llāhu vechehu “Hı̇tbede diduğuğnı ne idi?” (A 210b) diyü ‘Ömer’e Őordı. ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh “Benüm şalbüm içine Őöyle vāķi‘ oldı ki Sāriye ile olan ‘askerde olan şarındaşlarumuzu Őındırmaķ içün kāfir ‘askeri şağdan gelüp eñselerinden omuzlarına binüp Őındırmaķ isterler, eger anda olan şarındaşlarımız şağdan yaña meyl iderlerse bulduğların şatlı iderler ve kāfir ‘askerin Őındırurlar ve eger ol şağı geçerlerse ol şarındaşlarımız helāk olurlar, şalbüme böyle gelmegin benden bu Őöz ıķdı ve řādır oldı.” didi. Sāriye ‘Ömer’den bu kelimātı işidüp dıřmān ađvālinden şaber-dār olup bi-‘ināyeti’llāhi’l-Mu‘ini’l-Ĝaffār onda olan ‘asker-i küffār-ı hāksār u dūzađ-şararı Őındırup tārumār ider. Ba‘de zamānin Sāriye’den beşir ve müjdeci gelüp ceng ü fetđ ađvālını ve Nihāvend’de cum‘a güninde ve hı̇tbe oķunduđı sār at ‘asker-i İslām ve Sāriye ‘Ömer āvāzına beñzer bir āvāz işidüp “Yā Sāriyetu el-cebele’l-cebele meni’ster‘a’z-zı’be el-ġaneme feķad şalame.” nidāsını istimār itdüklerin taķrİR ü iđbār ider. Kezā fi-Mecma‘i’l-Ađbāb.¹¹⁵⁶ Ve iřbu Sāriye’nüñ babası adı řāhib-i Ķāmūs yazduğı üzre Züneym’dür zamm-ı zā-yı mu‘ceme ve fetđ-i nün ve sükün-ı yā’-i müřennāt-ı tađtāniyye ve mīm-ile zubeyr vezni üzredür. Ve Münferice řerđi Advā’u’l-Behice’de Sāriye bin el-Hışn veyā Sāriye bin el-Hışayn veyā Züneym’dür, dir. Hışn kesr-i hā ve sükün-ı řād-ıla ve hışayn řiġa-i tařġirdür zubeyr vezni üzre (A 211a) veyā Sāriye zamm-ı tā iledür; zİRā münādİ müfred ü ma‘rife olsa zamm üzre mebnİdür ve el-cebel manşübdur fi‘l-i mađzūfuñ mef‘ülİ olmaķ üzre tağdiri itteķi’l-cebele veyā iğzeri’l-cebele’dür ya‘nİ şağdan ittikā vü şazer eyle ve řaķın. Ve zİkr olınan řarb-ı meşel re‘āyā vü berāyāyı vezİR destinde olan kimseleri řaķınmaz kimse řaķķında řarb-ı meşeldür ve bu ma‘nāda bu meşel inřād olınmışdur.

şi‘r :

وَرَاعِي الشَّاةَ يَحْمِي الذَّنْبَ عَنْهَا
فَكَيْفَ إِذَا الرُّعَاةُ لَهَا ذِيَاب

Ya‘nİ “Ķoyun obanı şurdı şoyundan men‘ ider, řāl nice olur ki obanlar çurd olduğları vaķit.” dimekdür.

¹¹⁵⁶ Mecma‘ü’l-Ađbāb ve Tezkiretü Üli’l-Elbāb mü’ellifi eş-řeyġü’l-İmām cāmİ‘ ü’l-mefāzİL bi’t-tamām ve ġaydü’l-‘aşr ve ferİdü’d-dehr Mevlānā Muġammed bin el-Ĥasen bin ‘Abdi’llāh bin Muġammed bin Ebi’l-Ķāsım el-Ĥüseynİ eş-řāfi‘İ el-Vāsİtİ’dür, şuddise sırruhu.

Fā'ide: Yaḥyà bin Mu'āz er-Rāzī rahimehu'llāhu'l-Melikü'l-'Alī kendü zamānında olan
'ulemā'-i Medīne-i Münevvere'ye

يَا أَصْحَابَ الْعِلْمِ
فُصُورُكُمْ قَيْصَرِيَّةٌ
وَبُيُوتُكُمْ كَيْسَرِيَّةٌ
وَأَبْوَابُكُمْ طَالُوتِيَّةٌ
وَأَخْفَافُكُمْ جَالُوتِيَّةٌ
وَمَرَاجِبُكُمْ قَارُونِيَّةٌ
وَأَوَانِيكُمْ فِرْعَوْنِيَّةٌ
وَمَوَانِدُكُمْ جَاهِلِيَّةٌ
وَمَذَاهِبُكُمْ شَيْطَانِيَّةٌ
فَقَائِنَ الْمُحَمَّدِيَّةُ؟

dir idi. Ve “Ey ehl-i ‘ilmler, köşkleriñüz kayşer-i Rüm köşkleri gibidür ve evleriñüz
'Acem pâdişahları evi gibidür ve kapulariñüz Tālūt kapusu gibi ve edükleriñüz Cālūt
edügi gibi ve binekleriñüz Qārūn binekleri gibi ve kabkacaqlariñüz fir'avn qablari gibi
ve sofralariñüz zamān-ı Cāhiliyyet'de olan sofralar gibidür. Eyle olıcağ (A 211b) ahlāk-
ı Muḥammediyye qandadır ve ne yerededür?” dir imiş.

el-Ḥavās: Qurduñ başı kaçan gögercin burcına aşılrsa oña kedi ve gayrı incidür ḥayvānāt
yakın olmaya. Ve sağ gözini götürren kimesne uğrı ve yırtıcıdan ḥavf itmeye. Ve ḥāyası
bal ve ıssı şü ile içilse zātü'l-cenb marazına nāfi' ola. Ve kanı cevz ve koz yağıyla ısladup
ve qarışdırup kulağa tamzırılrsa şamem ve kulağ sağırlığına nāfi' ola. Ve qurduñ dimāğı
sezāb şuyı ve zeyt ile medūf u meblūl u meshūk ve qarışdırılup gevdeyi anuñla yağlasalar
şovuqdan bedende olan her illet-i bātına vü zāhireye nāfi' ola. Ve azu dişlerin ve derisin
ve gözün insān bile götürse ḥaşmına gālib ve ḥalka maḥbūb ola. Ve qazibini furn içinde
biryān idüp andan bir pāresini bir kimse çeynese cimā'ı harekete getirür, mücerredür.
Ve qurd kıyruğını şıgır ma' lefi üzre aşılup tursa ol şıgıra qurd yakın olmaya ve ol ma' lefe
qurd uğramaya eger açlıqdan ölürse de. Ve qurd zibli ile bir yere dütsü eyleseler ol yere
sıçan uğramaya. Ve dā'im qurd derisi üzre oturan quluncdan emīn ola. Ve derisinden ṭabl
düzüp sā'ir ṭabl aralarında çalınrsa sā'ir ṭabllar yarıla ve pārelene. Ve qurd yağı dā'u's-
şa' lebe nāfi' dūr ve ödin içmek istirḥā'ü'l-baṭn marazına nāfi' dūr ve ödini zeker deligine

sürseler istediği kadar cimā' (A 212a) eyleye. Ve ödin vers ile karışdırup yüze tılā olınsa yüzdeki behağı gidere. Ve dişi kurdun yüzini maşrū' üzre aşsalar şar' dan men' eyleye. Ve kurd ziblinde olan kemüklerden birin alup agrur dişi anuñla kaşısalar fi'l-hāl agrısını giderür. Ve Cālīnūs kavli üzre kurd ödi ve benefşe yağıyla sa' ut olınsa eskiden olan şaķika agrısını giderür ve eger bunuñla mevlūd ve uşak sa' ut olınsa 'ömrinde şar' marazına mübtelā olmaya.

Tılsım: Eger baķırdan kurd şüretin düzüp ve içini boş eyleyüp ve içinde bir kurd każibi konıluپ üfürseler anuñ āvāzını işidüp kurdlar aña cem' olup geleler.

Tılsım: Ve eger baķırdan kurd şüretini düzüp ve kurd zibli ile aña doldurup anı istediğün yerde defn eylesin ve gömesin ol yerden kurdlar kaçup gideler.

et-Ta'bir: Düşde kurd görmek kızb ve yalan ve hile vü hud' a ve ehle 'ādāvet ve mekre delālet ider. Ve 'inde'l-ba'z düşde kurd zālim hırsuza delālet ider ve kurd enigi bir hırsuzuñ oğlına delālet ider. Bir kimse düşde kurd enigini görse bir hırsuz laķit ve yabana bırağılmış hırsuz uşak besleye. Ve eger düşde evine kurd girse evine hırsuz girmekden şaķına. Ve eger bir kimse düşde bir kurd ve bir köpek ittifaķ eyledüklerin görse mekr u hud' a vü nifāka delālet ider. Ve eger düşde kurdı görse (A 212b) ki hayvān-ı ünsiye dönmiş kuzu ve koyun ve keçi gibilere şüreti tebdil olmuş görse bir hırsuz tevbe eyleye. Ve eger düşde bir kurdı şayd eylese ve avlasa sürür ve sevince irişe. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān li'd-Demiri.*

Ve **sürfe** zamm-ı sīn-i mühmele ve sükün-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i fā ve āḥirinde hā ile zamm-ı gayn-ı mu' ceme ile olan gurfe vezni üzre ağaç yiyen kurdcağızdur ki ağacun içini delüp yir ve içine girer. *Ḳāmūs*'da, **sürfe** bir düveybedür ki ağaçların dikāk¹¹⁵⁷ ve ufanıklarından bir ev alır ve ol ev içine girüp ölür ve fenā bulur, dir. İbn Sikkīt, sürfe başı kara ve sā'ir yeri kızıl bir düveybedür ki ağaç pārelerün ve ufaķların lu' ābıyla¹¹⁵⁸ birbirine zamm eylemek ile bir ev ider ve kendü için bir ev binā ider ve içine girüp ölür, dir. Ve *Şihāh*'da Cevheri daḥı böyle yazar. Ve ağaç yiyen kurdcağıza sürfe dinilmege vech ü sebep ağacı yidüğüdür; zira *serefetu's-surfetu's-şecere* dinilür ekelet varaķahā ma' nāsına, kaçan **sürfe** ağacun yaprağını yise böyle dirler. Ve İbn 'Ömer rağiya'llāhu

¹¹⁵⁷ *Dikāk* da dāl-ı mühmelenün kesr ü zammı cā' izdür.

¹¹⁵⁸ *Lu' āb* gurāb vezni üzre ağızdan aķan şudur mā sāle mine'l-fem ma' nāsına ve aru balına dirler 'aselü'n-naḥl ma' nāsına.

‘anh bir ere “اذا آتَيْتَ إِلَىٰ مِنِّي فَاَنْتَهَيْتَ إِلَيَّ كَذَا فَإِنَّ هُنَاكَ شَجَرَةٌ لَمْ تُعْبَلْ وَ لَمْ تُجْرَدْ وَ لَمْ تُسْرَفْ وَ لَمْ تُسْرَخْ قَدْ” didügi bundandır. *[Lem-tu‘bel]* ‘ ayn-ı mühmeleden sonra bā’-i muvaḥḥade ile yaprağı düşmedi ve *[lem-tecred]* anı cerād ve çekirge yimedi ve *[lem-tusref]* aña sürfe ve ağaç kırdı (A 213a) irişmedi ve anı yimedi ve *[lem-tusrah]* ya‘ nī anı deve ve koyun otlamadı ve ol ağaca serah irişmedi, dimekdür. Ma‘ nāsı “Kaçan sen Minā’ya varsañ ve fülān yere intehā bulsañ anda bir ağaç vardur ki yaprağı düşmez ve anı çekirge yimez ve ağaç kırdı aña irişmez ve anı yimez ve koyun ve deve ve sā’ir otlayıcı olan tavar anı otlamaz tahkik, yetmiş peygamber ol ağacın altına inmişdür.” demek olur. Ve ağaç kırdına *sürfe* didükleri gibi *dābbetü’l-arz* ve *arāza* dinilür. *Arāza* feth-i elif ve feth-i rā ve dād-ı mu‘ceme iledür. Kelām-ı Qadīm’de ve Furkân-ı Kerīm’de “كُلُّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ مَا”¹¹⁵⁹ vāқи‘dür. *Dābbetü’l-arz*dan murād *arāza*dur diyü tefāsırde yazar. Ve *dābbetü’l-arz* sükün-ı rā ile ve feth-i rā-ıla kır atdur ve ağaç kırdına dirler. Vech-i tesmiye, *arz* feth-i elif ve sükün ve feth-i rā ile maşdardur ekl ve yimek ma‘ nāsına. Ol dābbecik ağacı yidügiçün *dābbetü’l-arz* diyü aña ad virilmişdür, *dābbetü’l-arz* ma‘ nāsı hemān *dābbetü’l-ek*dür ol dābbenün fi‘li ve işi ekl ve yimek olmağın fi‘line muzāf kılınmışdur ve *dābbe* teşdīd-i bā ile yürüyici ve seyr ü hareket idici ve yap yap yürüyici ma‘ nāsınadır, taşğiri *düveybe* gelür zamm-ı dāl ve feth-i vāv ve sükün-ı yā ve bā’-i müşeddede ile. İmām Demīri raḥimehu’llāh *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da *dābbetü’l-arz*da olan *arz* yer ma‘ nāsına olan *arzdur* ol ḥayevānuñ fi‘li yerde olmağın (A 213b) *arza* muzāf kılındı, dir. Lākin *Tefsīr-i Teysīr ve ‘Uyūnu’t-Tefāsīr ve İrşādü’l-‘Aqli’s-Selīm* ve ğayrı tefāsırde fi‘line muzāfdur diyü yazarlar. İmām Demīri *dābbetü’l-arz* ma‘ nāsını bilmekde izhār-ı kuşūr u taqşīr eylemişdür, belki ḥaḫada tevfiiri vardur. Ḥevāşī-i *Envāru’t-Tenzīl* den *Fethü’l-Celīl bi-Beyāni Ḥafīyyi Envāri’t-Tenzīl* de Mevlānā Zekerīyyā raḥimehu’l-Melikü’l-A‘lā kāle fi’l-*Keşşāf* dābbetü’l-arz; el-arzatu ve hiye ed-düveyyibetü elletī yuḫālu lehā es-sürfetü ve’l-arzu fa‘alehā fe‘azīfet ileyh dir. Bundan daḫı ma‘ lüm olur ki *dābbetü’l-arz*da *dābbe* fi‘line muzāf kılınmışdur ki ol *arzdur* ki ekl ma‘ nāsınadır.

el-Ḥüküm: Ağaç kırdını yimek ḥarāmdur istiḫzār u istiḥbāsından ötüri.

el-Emsāl: *Ākelu min-arāzate* ya‘ nī ağaç kırdından ziyāde ekl idici ve yiyici ve *asna‘u min-sürfete* ya‘ nī ağaç kırdından şan‘atda ziyāde, ḫurūb-ı emşāldendür. Nitekim

¹¹⁵⁹“...onun ölümü onlara gösteren olmadı, ancak ... bir kurt gösterdi...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Sebe 34/14.

yuğaruda zıkr olınmışdur řan‘ atı ki aęaęlaruñ ufağlarından ve ufanıklarından kendüsiçün bir güzel ev binā ider örümcek ağına beñzer ve ol eve bir řapu eyler ki ol řapu murabba‘ ve dört köşelüdüdür ve ol evde ölüdür ve helāk olur ve bunuñ yapusu nāvüsüdür. Ve ilerü zamānda gelenler mevtā ve ölüleri üzre nāvüs yapmağı iřbu aęaę şurdından ögrenmişlerdüdür. Ve *ākelu min-arażate* ziyāde yimek yiyen kimse haęķında řarb-ı meşeldür. Ve *asna‘u min-arażate* řan‘atda kāmil ü pehlevān (A 214a) olan kimse haęķında řarb-ı meşeldür.

et-Ta‘bir: Düřde sürfe ve araża görmek ‘ilmde münāza‘a ve řaleb-i cidāle delālet eyler.

Ve *sefa* řā‘-i müşelleşe ba‘dehu fā ve fā‘dan řoñra elif-iledür Demiri böyle zabt eylemişdüdür, yaban kedisidür sinnevri‘l-ber ma‘nāsına. Ve *sinnevr* kesr-i şin-i mühmele ve fetħ-i nün-ı müşeddede ve sükün-ı vāv-ıla kendidür fāre ve kesegen zararın def‘ için Allāhu teberək ve te‘ālā anı yaratmışdur. Ve rummān vezni üzre *sünnār* kendidür, bunlardan ğayrı adları vardur in-řā‘allāhu te‘ālā naşib olursa maħallinde zıkr olunur yessera‘llāhu te‘ālā celle celāluhu ve ‘alā-bi‘l-ħayr.

Nazm:

Řaręaya şurda ařramān erkek yılana uf‘uvān
Fil ile cāmüs aķhebān oldı aşüm řaplubāęa

řerħ:

Ařramān fetħ-i elif ve sükün-ı řād-ı mühmele ve fetħ-i řā‘-i mühmele ve fetħ-i mīm bā‘dehu elif ve nün-ıla řaręa ve şurda dirler ğurāb ve zi‘b ma‘nāsına ve gice ve gündüze dirler leyl ü nehār ma‘nāsına. Řaręa ve çurd aħvāli mufaşşalan zıkr olınmışdur. Ve řaręaya ve şurda ařramān dinilmege vecih çurd ve řaręa nāsdan münķati‘ u munşarim olduklarıçündür. *Kezā fi-řıħāħi‘l-Cevheri*. Ve gice ve gündüze ařramān dinilmege vecih her biri ol āħiri yanında munşarim u münķati‘ olduğıçündür. *Zirā* gice gündüze varıcaķ münķati‘ olur ve gündüz gice yanında münķati‘ olur. Ebü Hüreyre rağiya‘llāhu te‘ālā ‘anhdan (A 214b) isnād-ı řaħiħ ile bu fā‘ideyi Aħmed zıkr eyledüğini İmām Demiri *Ĥayātü‘l-Ĥayevān*‘da yazar.

Fā‘ide: Ebü Hüreyre rağiya‘llāhu ‘anh zamānında olan ğalķa “Baña ğaber virüñ řol kimseden ki ol cennete girer, ğāl bu ki cidden ve řať‘an ve ebeden namāz kılmamışdur.” didükde ğalķ ol kimseyi bilmezler ve su‘āline cevāb viremeyüp yine kendüye “Namāz

kılmaksız cennete giren kimdür?” didüklerinde Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh “Aşram bin ‘Abdi’l-Eşhel’dür.” dir. Aşram didükleri namāz kılmaksız cennete girdüğünñ aşlı ve vechi budur ki, Aşram bir kimse idi ki kendü kavmini İslām ve imāndan men‘ iderdi. Yevm-i Uğud’da Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Uğud’a çığduğda Hađ sübhānehu ve te‘ālā Aşram’a hidāyet idüp İslām’a gelür ve kılıcını eline alup cenge çıkar, muđātele ider ve katlı olunur. Hażret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ahvāl-i Aşram’ı zıkr iderler. Hażret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “İnnehu li-men ehli’l-cenneti” dir, ya‘nī “Taħkīk ol Aşram cennet ehlindendür.” dimek olur. Aşram İslām’a geldükden soñra namāz kılmadan katlı olup hażret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ehli-i cennetden olduğına haber vermişdür rağiya’llāhu te‘ālā ‘anh.

Ve *uf’uvān* zamm-ı elif ve sükün-ı fā ve zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve vāv-ı meftūhadan soñra elif ve nūn-ıla erkek yılandur ki künyeti ebū hayyān ve ebū yaħyādur, biñ yıl yaşadığıçün böyle künye olunmuşdur. (A 215a)

Ġarībe: Nizār bin Ma‘ ad dirler idi bir kimse var-ıdı, dünyāsın āhirete tebdil idecek vağit ve vefātı yakın olduğda mālını oğullarına tađsīm ider. Oğulları dört kimse idi: biri Muđar ve biri Rebī‘a ve biri İyād ve biri Eyār’dur. Ve anlara “Ey benüm oğullarum, mālumdan işbu kıızıl kubbe ve buña beñzeyen māl Muđar’uñ olsun.” didi. Ol kubbe kırmızı saħtiyāndan idi ve bir kara hıbāsı var-ıdı “İşbu hıbā’ ve buña benzeyen māl Rebī‘a’nuñ olsun.” didi. Ve bir kırgıl cāriyesi var-ıdı “İşbu hādım ü cāriye ve buña müşābih olan māl İyād’uñ olsun.” didi ve “İşbu bedre ve işbu meclis Eyār’uñ olsun.” diyü her oğlına māl ü menāl ve muħallefātın tevzī‘ u tađsīm eyledi. Ve andan soñra oğullarına ħiṭāb idüp “Eger kısmetde bir müşkilüñüz olursa Ef‘ā bin Ef‘ā el-Cürhümī-nām kimseye varuñuz.” didi. Babaları Nizār fevt olduğda zıkr olınan dört qarındaş merķūma varmağa niyyet idüp aña teveccüh eylediler. Ef‘ā bin Ef‘ā ol vağit Necrān¹¹⁶⁰ meliki idi. Dört qarındaş giderler iken yolda bir otlağa ve bir otarılmış yere rāst geldiler. Muđar anı görüp “İşbu otlayan deve a‘ver ve bir gözlüdür.” didi. Rebī‘a “Ol deve ezver u emyel ve gögsinde egrilik vardır.” didi. Ve İyād “İşbu deve ebter ve kıyruğı kesükdür.” didi. Ve Eyār “Bu deve (A 215b) şerūd ve kaçğındur.” didi. Ve bu dört qarındaş ol deveyi görmemişlerdür; lākin otlağını görüp devenüñ keyfiyyet-i ħālinden haber vermişlerdür. Bunlar işbu sözlere

¹¹⁶⁰ *Necrān* feth-i nūn ve sükün-ı cīm ve feth-i rā‘-i mühmele iledür ve bā’nuñ zammı cā‘iz degüldür. Kezā fi’l-*Ķāmūs ve’l-Müşterek*.

söyleyüp çok yürümeden bir köca ādeme rāst geldiler ve gördiler ol köca, deve Őāhibi imiŐ. Bunlara devesinden su ’āl eyledi. Muđar “Ol deve bir gözlü degül midür?” didi ve Rebī’ a “Ol deve azver degül midür?” didi ve İyād “Ol deve ebter degül midür?” didi ve Eyār “Ol deve Őerūd ve kaçğın degül midür?” didi. Ol köca “Öyledür işbu zıkr olınan Őıfāt devemüñ niŐānlarıdır, baña devemi gösteriñüz ve beni aña delālet eyleñüz.” didi. Zıkr olınan dört karındaŐ “Biz deveyi görmedük.” diyü and içdiler. Ol köca “Benüm devemi niŐānlarıyla vaŐ idersiz ve baña göstermezsiniz.” diyü bunlardan ayrılmadı tā bunlarla Negrān’a geldi. Ve dört karındaŐ Ef ā’ya indiler. Deve Őāhibi köcacık Ef ā’ya “İŐbu adamlar benüm devemi gördiler ve niŐānlarından ħaber virdiler ve lākin ħanda olduğundan ħaber virmezler.” diyü Negrān ħākimi ve meliki olan Ef ā’ya Őekvā eyledi. Bunlar “Deveyi görmedük ey pādiŐāh.” didiler. Ef ā “Deveyi görmeyince niŐānını neden bildiñüz ve Őıfāt u ’ alāmetinden nice ħaber virürsüz?” didi. Muđar “Ol deve bir cānibinden otlayup (A 216a) ol bir cānibinden otlamaduğundan bir gözlü olduğın bildüm.” didi. Ve Rebī’ a “İki ellerinden birinüñ izi olup ve ol bir elinüñ izi olmaduğundan azver ü emyel ve ħolında ve göğsinde egrilik olduğın bildüm.” didi. Ve İyād “Devenüñ ba’ rı ve kığı müctemā’ an ve bir yerde olduğundan ħuyruğı kesük ve ebter olduğın bildüm, eger ħuyruğı kesük olmasa uzun olsa ħuyruğıyla kığı ve ba’ rayı ururdu, kığı müctema’ an ve bir yerde olmazdı, ayrulmuş ve müteferriħan olurdu.” didi. Ve Eyād “Ol deve otlagın gördüm, bir yerde otlayup andan bir āħar yerde otlamış, Őoñraki yeri evvelkiden ince otlamış ve berāber ve bir düze otlamaduğundan kaçğın olduğın bildüm.” didi. Ef ā-nām melik bunlardan işbu Őözleri işidüp ol köcaya “Senüñ deveñden ve ħanda olduğundan ħaberleri yokdur, var deveñi ara bul ve ħanda olduğın Őor ve deveñi Őaleb eyle.” didi. Ve andan Őoñra Ef ā zıkr olınan dört karındaŐa “Siz kimsiñüz?” didi. Onlar babalarını ve ħısmet-i aħvālini didiler. Ef ā onlara “Merħabā, ħoŐ geldiñüz ve Őafā geldiñüz, fe-emmā siz baña muħtāc olur mısınız? Siz gördüğüm gibi ’ uħalādansız.” didi. Ve “Yimek ve içmek getirüñ.” diyü müsāfirleri için Őa’ ām u Őarāb u bāde getürdüp (A 216b) yidiler ve içdiler. Ve Ef ā bunlar yanında ādem ħomış idi, bunlardan her ne Őöz ve ne vaŐ’ Őādır olursa kendüye bildüre ve i’lām eyleye. Zıkr olınan karındaŐlardan Muđar “Bugünki gün gördüğüm süci ve bāde gibi bir bāde görmüş degülüm ve böyle eyü süci görmemiş idüm eger aŐması maħbere üzre olmasa.” didi ve Rebī’ a “Bugünki et gibi et görmemiş idüm eger köpek südiyle beslenmiş olmasa.” didi ve Eyād “Bugün gördüğüm erden eŐref ve ulu görmüş degüldüm eger babasınıñ oğlı olsa idi.” didi ve İyār “Bugün gördüğüm

etmekden eyü etmek görmemiş idüm eger hâ'iz 'avrat hamîr eylememiş olsa.” didi. Ve bunların yanlarında konılan cāsūs gelüp bunların sözlerini Ef'ā'ya bir bir söyledi. Ef'ā da hı şarābdārı getürüp şarābdan su'āl eyledi. Şarāb-dār “Bunlara içürdügüm şarāb senün babañ maķberesi üzre bir aşma dikmişümdür, ol aşmanın şarābından eyü şarāb bizüm yanumuzda yokdur, ol aşma şarābıdur.” didi. Ve çobanı getürdüp etden su'āl eyledükde çoban “Bir semiz koyunumuz var-ıdı, köpek südiyle beslenmiş idi, ol koyundan semiz koyunumuz olmamagın anı boğazlamağa getürdüm.” didi. Ef'ā şarāb-dār ve çobandan bu sözleri işitdükde evine girüp etmek bişüren ve hamîr iden cāriyeye su'āl eyledi, (A 217a) ol cāriye hâ'iz olduğın bildürdi. Andan sonra Ef'ā anasına varup babasından su'āl eyledükde anası evlādı olmaz bir pādīşāh altında olup melik ve pādīşāhlık elden gitmesin kerih görüp bir konuķ gelüp ol konuğa anası rızā virüp ve zinādan Ef'ā vücūda geldiğın anası Ef'ā'ya haber viridi. Ef'ā bu dört karındaşın emirlerinden ve aḥvālinden ve şarāb ve et ve etmek ve Ef'ā aḥvālinden haber virdüklerinden ta'accub eyledi ve ḥayrete vardı ve “Bunlar bu didükleri aḥvālî neden didiler?” diyü bunlara desīs ü cāsūs gönderdi kim didükleri nesnelere su'āl eyleye. Ve “Bāde ve et ve etmek ve Ef'ā ḥaķlarında böyle dimelerine sebep ne ve neden bildiñüz?” diye cāsūs gelüp su'āl eyledükde, Muḍar “Ol şarābuñ aşması maķbere üzerinde dikildüğün andan bildüm ki bāde içildükde ğam u ğuşşa ve hemmi giderse gerekdür ve bu bādeyi biz içince bize ğam u hemm 'arız oldu ve ğamnāk olduğ, bu bādenün aşması maķbere üzre olmasa bize ğam u hemm gelmezdi.” didi. Ve Rebī'a “Ol koyun, köpek südiyle beslenmiş olduğın andan bildüm ki cümle etlerün yağı üzerinde olur ve köpek etinün yağı et üzerinde olmaz, et altında olur ve bu yidüğümüz etün yağı et üzerinde olmayup et altında olmağın köpek südiyle beslenmiş olduğın bildüm.” (A 217b) didi. Ve İyār “Etmegi hâ'iz 'avrat hamîr eylediğini andan bildüm ki etmegi barmaķ ile ķarduklarında ve ufatduķlarında yimek içine tağılır, bu etmek ḥilāfı olmağın hâ'iz 'avrat hamîr eylediğın bildüm.” didi. Ve Eyād “Pādīşāh babası oğlı olmayup veled-i zinā olduğın andan bildüm ki bize ta'am ihzār eyledi ve bizümle oturup yimedi, bunuñ babası böyle degüldi, müsāfir ile bile oturup yir idi.” didi. Ol cāsūs Ef'ā'ya gelüp zıkr olınan dört karındaşın aḥvāl u aḥvāllerinden haber viridi ve Ef'ā anlar ḥaķķında “Mā hā'ulā'i illā şeyātın.” didi, ya'nī “Bunlar degüldür illā şeytānlardur.”. Ve andan sonra Ef'ā ķalkup ol dört karındaşa vardı ve oraya niçün gelmişlerdür diyü kendülere su'āl eyledi. Dört ķardaş babalarınıñ taķsım ü tevzī'ni ve kendülere ne minvāl üzre māl üleşdürdüğünü bir bir taķrİR eylediler ve birbiriyle ihtilāf u

nizā' üzre oldukların didiler. Ef' à "Ol kızıl kubbeye beñzer māl Muđar' uñdur." diyü altun ve develeri Muđar'a virdi. Zīrā altun ve deve kızıldur, anuñçün aña Muđaru'l-ħamrā' diyü tesmiye olunmuşdur. Ve "Ķara ħibā' ve çekirgeye beñzer māl Rebī' a'yadur." didi, atları siyāh olmağın atlar anuñ oldı, ana Rebī' atü'l-feres dinilmek bunuñçündür. Ve "Ol cāriye Őemṭā' ve kırgıl olmağın cāriyeye beñzer māl Eyād'a deger." didi, atdan ve ṭavardan ablaĶ (A 218a) ve alaca olanlar Eyād'uñ oldı ve "Bedre vü meclis Eyār'uñ olsun." diyü babaları vaşiyyet eyledüğüçün derāhim ü aĶçe ve yeri Ef' à Eyār'a ħükm eyledi. Andan Őoñra dört ĶarındaŐ Ef' ā'dan ayrılup yerlerine gitdiler. İŞbu ĶıŐŐayı İmām Demīrī 'aleyhi raħmetu'llāhi'l-Bārī İmām Ebu'l-Ferec bin el-Cevzī'nüñ *Ezkiyā-nām* kitābından ve ğayrıdan naĶl idüp *Ĥayātü'l-Ĥayevān*'da uf' uvān lafzını zıkr eyledüğü maħalde yazar. Zıkr olınan ĶıŐŐa-i ğarībe vü ħikāye-i ' acībe muħāl zann olunmayup ' ibret alacaĶ Ķazıyye vü ħikāye vü ferāset ü ' aĶıdan nāŐi olur bir ħālet olduğı bilinmek lāzımdur.

Ve *aķhebān* feth-i elif ve sükün-ı kāf ve feth-i hā ve bā'-i muvaħħadeden Őoñra elif ve nūn-ıla fil ve cāmūs didükleri iki iri ħayvāndur ki meŐhūrdur. Vech-i tesmiye aķheb aħmed vezni üzre Őol aĶ nesnedür ki rengi bozraĶ ola. Ve AŐma' i Ķavli üzre Őol boz nesnedür ki sevāda ve Ķaralığa mā'il ola. Fīl ve cāmūsüñ renkleri Ķahbe olduğıçün ve levnlere boz ve Ķaraya mā'il olduğıçün ikisine aķhebān dimişlerdür. Ve cāmūs lafzı *ğāvmīŐ*den mu' arbedür ki Fārsice Őu Őığırına dirler, cem' i *cevāmīs* gelür. Ru'be-nām Őā' ir ki ' Accāc oğlıdur kendü nefsinde Őiddetle vaŐ idüp bu beyti didi.

Şi' r:

كُنْتُ تَدُقُّ الْأَسَدَ الْهُمُوسَا

وَالْأَفْهَبَيْنِ الْفِيلَ وَالْجَامُوسَا¹¹⁶¹

هُمُوس [*Hemūs*] ħurūf-ı mühmele ile Őabūr vezni üzre (A 218b) yavuz arslan ve Őikārını yırtup kesr eyleyen arslandır. Ve cāmūs bir ħayvāndur ki anda Őiddet-i be's ü Őecā' at vardır ve ma' a-zālike cümle maħlūĶdan ecza' u efza' ve ĶorĶaĶdur. Siñekden ĶorĶup Őuya ĶaĶar, girer ve arslan cāmūsden ĶorĶar. Ve cāmūs böyle Őiddet ve yoğunlık üzre ħaĶ olınmış iken zekī ve añlayıŐludur ki Ķobanı ĶaĶan yā fülān diyü adıyla Ķağırsa aña gelür. Ve cāmūs kendü nefsinde ve evlādını ziyāde bekledüğinden ğicede aŐlā uyumaz, dinilür. Ve cem' olduklarında bir dā'ire ururlar ve baŐların dā'ireden ṭaŐra ve ĶuyruĶların dā'ire

¹¹⁶¹"İki boz renkliyi; fili ve mandayı ve yavuz bir arslanı dövüyordun."

içinde kılurlar ve evlâdların dağı dâ'ire içine alup boynuzların gūyā bir Medīne-i Münevvere ve surlu bir şehir kılurlar. Ve erkegi bir āhar erkek ile uruşup biri mağlūb olsa mağlūb olan bir kāmışlığa veyā bir ormanlığa girüp beslenür tā kavī olup haşmina gālib olacağı bilinceye dek. Andan sonra oradan çıkup haşmı olan erkegi ister ve anuñla dokušur gālib olunca anı kaçırur. Ve cāmūs şuya ekşeriyā girer ve kendüyi şuya taldurur tā burnınuñ ucına dek ve şuda yüzer.

el-Ḥavāş: Cāmūs derisiyle ev buğurlansa andan baqq ve sivrisiñek kaçar. Ve etin yimek bit getirür. Ve cāmūs yağı milḥ-i zer'ānī ile karışdurup çığıd ve uyuz ve baraş üzre anuñla tılā olınsa cümlesini giderür. Ve *milḥ-i zer'ānī* feth-i zāl-i mu'ceme ve sükūn-ı rā ve medd-i elif ve kesr-i nūn ve yā ile ziyāde aq (A 219a) tuzdur ve zāl'dan sonra olan rā'-i mühmelenüñ taḥrīki cā'izdür. *Milḥ-i zer'ānī* sükūn-ı rā ve *milḥ-i zere'ānī* feth-i rā ile lügatdür ammā milḥ-i enderānī dinilmek ḥaṭādur. Nitekim meşhūr olan dağı enderānīdür. *Şihāḥ* ve *Kāmūs*'da milḥ-i enderānī dime, diyü yazar ve *zer'ānī* lafzı *zür'āt*dan müştakdur ve *zür'āt* zamm-ı zal-i mu'ceme ve sükūn-ı rā ile aklık ve pīrlık aqlığıdur, beyāz u şib ma' nāsına.

et-Ta'bir: Düşde cāmūs şücā' u bahādır kimseye delālet ider ki kimseden ḥavf eylemeye ve tākatinden yukaru ḥalkuñ ezā vü cefāsını götüre. Ve eger bir 'avrat düşde bir cāmūs boynuzı kendünüñ görse bir pādīşāh anı nikāḥ ile ala ve illā kendü kıymeti için min' a vü kuvvet ola. *Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām ve *fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān* 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'llāhi'l-'Allāmi'r-Raḥmān.

Ve *aṭūm* şabūr vezni üzre ḥurūf-ı mühmele ile kaplubāganuñ bir cinsidür ki şuda olur ve derisi kalıñ olur ve derisi kalıñ bir balığa da dirler. Ve 'inde'l-ba'z kirpiye *aṭūm* dinilür zamm-ı kāf ve fā ve sükūn-ı nūn-ıla künfuz gibi.

Nazm:

Ṭağ keçisi ervā vü urviyye dişisine digil
Esfa' çakır atlas ne kurd koğan böcekdür ḥunfesā

Şerḥ:

Ervā Feth-i elif ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i vāv-ıla ef'āl vezni üzre ṭağ keçisidür. Dişisine zamm-ı elif ve sükūn-ı rā ve kesr-i vāv ve yā-i müşennāt-ı taḥtāniyye vü müşeddede vü meftūḥa ba' dehu hā ile ve bu (A 219b) ef'üle vezni üzredür zīrā aşlı

ervūyēdūr iki vāv-ıla, ikinci vāv'ı yā'ya kalb idüp idgām eylediler veyā sālīm olsun için vāv'ı meksūr kılip *urviyye* didiler, cem' olduğda şülüs *erāviyy* dinilür yā'nuñ teşdidiyle efā' il vezni üzre. İmām Demīrī *Tefsīr-i İbn Hātīm*'den naql idüp *Hayātü'l-Ḥayevān*'da yazar ki Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh “ طَرَحَ يُونُسُ بْنُ مَتَّى بِالْعِرَاءِ وَأَنْبَتَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْيُفُطِينَةَ وَهَيَّا لَهُ ” “أُرْوِيَّةٌ وَحَشِيَّةٌ تَأْتِيهِ فَتَنْفَسُخُ عَلَيْهِ فَتُرْوِيهِ مِنْ لَبِئِهَا كُلَّ عَشِيَّةٍ وَبُكْرَةَ حَتَّى نَبَتَ لَحْمُهُ” didi ya'ni “Yūnus peygamber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām balık karnından 'arā' ve çıplak yere birağıldı. Ve Ḥaḡ te'ālā Yūnus üzre bir kabaḡ bitürdi ve anuñçün yabanī bir *urviyye* ve taḡ keçisinüñ dişisini hazırladı ve ol *urviyye* Yūnus'a gelüp her şabāḡ ve aḡşam südinden kandururdu, ḡattā eti bitdi.” Ve ba'zılar, Yūnus peygamber kabaḡdan ḡızālanurdu ve kabaḡdan her dürlü ta'āmı bulurdu, dirler. Ve her ta'āmuñ shehevātın bulurdu, dir. Bu maḡūle nesneler Yūnus peygambere Ḥaḡ sübhānehu ve te'ālānuñ luḡf u iḡsān u ni' metindendür ki yaban ḡayvānını gönderüp südiyle anı besler veyā kabaḡdan her dürlü ta'āmı anı rızıklandırur. Subḡāna'llāhu'r-Rezzāḡ yā Ḥallāḡ ve yā Rezzāḡ erziḡnā ve ente ḡayru'r-rāziḡin.¹¹⁶²

el-Ḥüküm: Zıkr olınan *ervā* vü *urviyye*niñ ekli ḡelāldür.

el-Emsāl: *İnnemā fulānun ke-bārihi'l-ervā* ḡarb-ı meşeldür, nādir olan ḡaḡḡında (A 220a) dinilür. Ve ba'z-ı aḡyānda andan iḡsān müşāhede olınan kimse ḡaḡḡında söylenür, ma'lūm ola ki evlād-ı 'Arab āhū ve kuş ve ḡayrı şikārdan şaḡdan geçüp şola gidene bāriḡ dirler, bā'-i muvaḡḡade ve kesr-i rā-yı mühmele ve ḡā'-i mühmele ile ve bunuñla teşe'üm iderler ve nā-mübārekdür, dirler. Zīrā dönmeyince atlamaz ve şoldan geçüp şaḡa gidene sīn-i mühmele ve elif ve kesr-i nūn-ıla *sāniḡ* dirler, anda olan ḡā mühmeledür ve karşı ve öñden gelene *nāḡiḡ* dirler fetḡ-i nūn ve kesr-i tā'-i mühmele ve ḡā'-i mühmele ile ve girüden ve arddan gelene *ka'id* dirler kāf ve 'ayn u dāl-ı mühmeleteyn ile emīr vezni üzre. *Bāriḡ* ḡilāf-ı sāniḡ ve nāḡiḡ ḡilāf-ı ka'idür. *İnnemā huve ke-bārihi'l-ervā* didükleri ḡarb-ı meşelüñ ma'nāsı fülān kimse degüldür illā bāriḡ ervā gibidür, dimekdür. Zīrā taḡ keçisinüñ yeri taḡlardur ḡaḡḡ anı ne bāriḡ görürler ve ne sāniḡ görürler meḡer dehrde ve 'ömürde bir kerre göreler. Muḡaşşal, görinmesi kıllit üzredür. İḡsān u 'aḡiyye ve luḡf u keremi az olan kimsenüñ daḡı luḡf u iḡsān u keremi dehr ü 'ömürde az olmaḡın ve aḡyānen ve kıllit ü nedret üzre olmaḡın bāriḡ ervāya teşbīḡ eylemişlerdür. Va'llāhu te'ālā a'lem ve Resūl-i Ekrem. Ve *tekelleme fulānun fe-cema'a beyne'l-ervā ve'n-nu'ām*

¹¹⁶²“Rezzāk olan Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ey Hallāk ve Rezzāk olan Rabbim, bizi rızıklandır, muhakkak ki sen rızık verenlerin en hayırlısısın.”

darb-ı meşeldür. *Nu‘ām* zamm-ı nün-ıla deve kuşudur ki sâhilde ve ıssı yerlerde sâkin olur, ervâ tağlarda (A 220b) sâkin olur. Tağ ve sehl aralarında tenâkuz u teğâlûf vardır, bir kimse dağı iki söz söylese birbirine uymasa anuñ haqqında bu darb-ı meşeli irâd iderler ve söylerler. Ma‘nâ-yı darb-ı meşel fülân kimse söyledi fe-emmâ ervâ ve deve kuşını cem‘ eyledi ve bir yere getürdi, sözleri birbirine muhâlifdür ve biri birine uymaz, demek olur. Zîrâ tağ keçisi ile deve kuşu bir yere cem‘ olmaz, biri tağda ve biri sehilde olur.

Fâ’ide: *A‘māhu’llāhu ke-mā a‘mā Ervā* dağı darb-ı meşeldür. Bunda Ervâ bir ‘avrat adıdır, babasınıñ adı Ebū Üveys’dür. *Ervâ* feth-i elif ve sükün-ı rā’-i mühmele ve feth-i vāv iledür. Ve *Üveys* zamm-ı elif ve feth-i vāv ve sükün-ı yā-i hutî ve sîn-i mühmele iledür. Zîkr olınan hatun ‘aşere-i mübeşşereden olan Sa‘îd bin Zeyd’den bir pâre yer da‘vâ eyledi ve huşümet eyledi ve “Benüm haqqum aldı.” diyü şekvâ eyledi ve vâlî-i Medîne-i Münevvere Mervân bin el-Hağem-nâm hâkime feryâd u figân eyledi. Sa‘îd bin Zeyd “Ben Ervâ’nuñ yerini nice zulm ile alurum, hâl bu ki Fağr-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden ‘مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَبْرٍ مِنَ الْأَرْضِ، طَوَّقَهُ اللَّهُ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ’¹¹⁶³ hadîşini işitmişüm.” diyüp ol yerden Sa‘îd fâriğ olup Ervâ zabt eyledi. Ve aña bed-du‘â idüp “Yâ Rabbî! Eger Ervâ yalan ise anı kör eyle ve kabrini kuyusu içinde kııl.” didi. Sa‘îd müstecâbü’d-da‘ ve olmağla ma‘rûf ve du‘âsı redd olunmamağla mevşûf idi. Ervâ a‘mâ ve kör oldu ve bir seyl gelüp Ervâ yerinüñ sınırın (A 221a) açdı. Ve Sa‘îd bin Zeyd aña zulm itmedüğü ‘ayân oldu. Ve Ervâ kör olup dîvârları eliyle isteyüp gezerdi ve “Sa‘îd’üñ bed-du‘âsına uğradum.” dir idi. Ve rivâyet olınur ki “Hayır du‘â eyle.” diyü Sa‘îd’e söyler. Sa‘îd “Hağ sübhânehu ve te‘âlâ bâña bir nesneyi vire anı redd eylemem.” didi ve aña hayır du‘â itmedi. Ervâ bu hâl üzre iken bir gün yürürken kuyuya düşer, ölür ve Sa‘îd’üñ du‘âsı müstecâb idüğü meşhûr iken eşher olur. Ve ehl-i Medîne biri birine bed-du‘â eyleseler *a‘māhu’llāhu kemā a‘mā Ervâ* dir oldılar. Ma‘nâsı Hağ sübhânehu ve te‘âlâ anı kör eyleye Ervâ’yı kör eyledüğü gibi, demek olur. Andan şoñra ba‘z-ı cühelâ *a‘māhu’llāhu kemā a‘mā’l-ervâ* diyüp zîkr olınan tağ keçisini murâd eylediler ve lâkin ziyâde hağâ eylediler. Zîrâ ol hayvânı kendüler gibi pek kör şandılar ve hağ budur ki bed-du‘âda murâd olınan Ervâ zîkr olınan hatun ola.

¹¹⁶³“Her kim ki bir karış toprağa haksız yere sahip olursa, o yerin yedi katı kadar toprağı haczetmiş demektir.” Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, 3/130.

Fā'ide-i Ecnebiyye: Sa'îd emîr vezni üzre Zeyd oğlu ve Zeyd 'Amr oğlu ve 'Amr feth-i 'ayn-ı mühmele ile Nüfeyl oğlu ve Nüfeyl zamm-ı nûn ve feth-i fâ ile zubeyr vezni üzre 'Abdü'l-'Uzzâ oğlıdur ve 'Abdü'l-'Uzzâ zamm-ı 'ayn-ı mühmele ba' dehu zâ'-i mu'ceme vü müşeddede iledür, İslâm'da kadîm olan muhâcirîn-i evvelîndendir. Bedir Gazâsı'nda hâzır olduğunda ihtilâf vardır ammâ sâ'ir gazâlarda mevcûd idi ve 'aşere-i mübeşşere bi'l-cennetedendir. Hâzret-i 'Osmân rağiya'llâhu 'anh (A 221b) aña Kûfe'de bir yer muqâta'âya virüp vefâtına dek anda olmuştur. *Kezâ fi'l-'Esbi'ât*. Ve Sa'îd esmer ve kara yağız, uzun boylu ve kıllu idi. Medîne-i Münevvere'ye qarîb 'Aķık-nâm maħalde fevt olup elli bir târiħinde ve 'inde'l-ba'z elli iki târiħinde yetmiş yaştan ziyâde 'ömür sürmiştken cenâzesin 'Aķık'den Medîne'ye götürüp anda defn olunmuştur ve 'inde'l-ba'z Kûfe'de defn olunmuştur, rağiya'llâhu 'anh. *Kezâ fi-Câmi'i'l-Uşûl* li-İbni'l-Eşîr.

Ve *esfa'* feth-i elif ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i fâ ve 'ayn-ı mühmele ile çağır didükleri toğandır *şakr* gibi ve *şakr* feth-i şâd-ı mühmele ve sükûn-ı kâf-ıladur cem'î *aşkur* gelir feth-i elif ve zamm-ı kâf-ıla ve zamm-ı şâd ile *şukûr* ve râ'dan sonra hâ ile *şukûre* ve kesr-i şâd-ıla *şıkâr* ve râ'dan sonra hâ ile *şıkâre* zammeteyn ile *şukur* gelir. Ve *atlas* hurûf-ı mühmele ile aħmed vezni üzre kıllı qavulmuş qurddur zi'bun em'aṭun ma'nâsına. *Kezâ fi'l-Kâmûs*. Ve yâhûz qaraya mâ'il boz qurddur. *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân* ve's-*Şihâh* ve'l-*Kânûn*. Ve qurd aħvâli tafşil üzre zıkr olunmuştur. Ve *hunfesâ'* zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve feth-i fâ ve sîn-i mühmele ve medd-ile şol böcükdür ki aña doqunıldıqda murdâr ve çirkin qoqar, Türkçe aña qoqan böcük dirler ve ba'zılar oşurgan böcük dirler. Erkeğine zabṭ olunduğı üzre *hunfesâ'* dinilür ve dişisine *hunfesât* dinilür hâ ile. Ammâ Aşma'î katında hâ ile dişisine *hunfesât* dinilmez ve bunda fâ'yı mazmûm kılmâq câ'izdür (A 222a) ve *hunfes* zamm-ı hâ ve sükûn-ı nûn ve fâ'da feth ü zamm ile lüğatdür ve sînden sonra hâ ile *hunfese* ve fâ'da feth ü zamm ile lüğatdür. Ve bunuñ künyeti ümmü'l-esved ve ümmü'l-maħrec ve ümmü'n-netndür, arzuñ 'ufûnetinden hâşıl u mütevellid olur. Fârsice ħabezdü dirler feth-i hâ'-i mu'ceme ve bâ'-i muvaħħade ve zâ'-i mu'ceme sükûnı ve zamm-ı dâl-ı mühmele ve âħirinde vâv-ı sâkine ile ve bâ yerine fâ ile lüğatdür. Ve vâv yerinde hâ ile ħabezde ve vâv'dan sonra kâf-ıla lüğatdür. Ve zıkr olınan böcük kesret-i fesv ve çoq yellenmek ile meşhûr u müte'ârîfdür, anuñçün 'Arab *el-hunfesâ' izâ teħarreket feset* diyü darb-ı meşel kıllurlar, ma'nâsı ħunfesâ' didükleri böcek qačan ħarekete gelse yellenür, dimekdür. Ve ħunfesâ' olduğı yere kerefs didükleri otı qosalar ol yerden qaçup gider.

Ġarībe: Bir kimse bir ħunfesā' ve қоқаған böcegi görür. “Ġaḡ sübhānehu ve te'ālā bunı niçün yaratdı, şekli güzel olduğıçün mi yaratdı veyā қоқusu güzel olduğıçün mi yaratdı?” didi. Ġaḡ sübhānehu ve te'ālā bu sözden şöñra ol kimseyi bir yaraya mübtelā eyledi ki 'ilācından eṭibbā vü ħukemā 'āciz ḡaldı ve ol kimse yarasına 'ilācı terk eyledi, artık dermān yoḡdur diyü 'ilācdan fāriḡ oldu. Bir gün soḡaḡ ḡapusunda ṭuruḡilerden bir ṭabīb āvāzın iṣitdi. Ol yaralu kimse “İṣbu ṭabībi getürüñ benüm ħālūme ve yarama baḡsun.” didi. Anda olan yārānı (A 222b) ve ħāzır bi'l-meclis olanlar “Bir ṭuruḡi ṭabībi neylersün ve neye yarar? Ĥazzāḡ-ı eṭibbā vü üstāz-ı ħukemā vü ṭabībler senüñ 'ilācuñdan 'āciz ḡaldılar ve dermān idemediler, bu ħod ne ihtimāldür ki 'ilāc eyleye.” didiler. Ol kimse “Elbet baña lāzım u lā-büddür gelmek gerekdür.” didi, ol ṭabībi ħāzır eylediler anuñ yarasını görince “Bir ħunfesā getürüñ.” diyü ol böcügi istedi, anda olan yārān ḡülüṣdiler, bunlaruñ ḡüldüklerinden ol ħasta muḡaddemen ol böcük ḡaḡḡında didügi sözi añdı ve anda olan ħuzzāru'l-meclise “İṣbu ṭabīb istedüḡini ħāzır eyleñ, taḡḡıḡ bu er başiret üzredür.” didi. Ol ṭabībe ol böcegi getürdiler āteṣe yaḡup külini yarası üzre ṣaḡdı, bi-izni'llāhi te'ālā eṣ-Ṣāfi ol yara oñaldı ve ṣaḡaldı. Ve ol ħasta “Ġaḡ sübhānehu aḡass-i maḡlūḡāt ve maḡlūḡātuñ alḡaḡı e'azz-ı edviye ve 'ilāclaruñ eñ eyüsi olduḡını baña bildürmek diledi.” didi. İmām Demīri 'aleyhi raḡmetü'l-Bārī, Ḳazvīni böyle ħikāye eyledi diyü *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da yazar.

Ġarībe: Ca' fer bin Yaḡyā bin Ḥālid el-Bermekī meclisinde bir gün Ebü 'Ubeyd eṣ-Ṣeḡafī-nām kimse ħāzır idi. Bir ħunfesā' Ebü 'Ubeyd'e ḡaṣd eyledi, Ca' fer anı gidermesine emr eyledi. Ebü 'Ubeyd “Anı terk eyleñ, ḡaṣdı ḡayırdur ḡann iderler baña yaḡın geldi.” didi. Ca' fer aña biñ altun virilmesine emr eyledi ve “Ḳanları müteḡaḡḡıḡ oldu.” diyüp ol böcegi andan gidertdi, yine böcek ikinci def'a da Ebü 'Ubeyd'e ḡaṣd eyledi. Ca' fer raḡmetü'llāhi 'aleyh (A 223a) biñ altun daḡı aña virilmesine emr ider. Ebü 'Ubeyd ol mecliste ol böcük sebebi ile iki biñ dīnār ve ḡırmızı ṣāḡibi olur. İmām Demīri bu ħikāyeti İbn Ḥallikān'dan naḡl eylemişdür.

el-Hükm: Zıkr olınan böcegi yimek ḡarāmdur istiḡbāṣı içün ve ṭabī'at anı murdār gördüğüçün.

el-Emsāl: *Efsā mine'l-ħunfesā'* ya' nī fesāda ħunfesā didükleri böcekden ziyāde ve artuḡdur. *El-ħunfesā izā meṣet netenet* ḡurüb-ı emṣāldendür ya' nī ħunfesā ḡaçan yürüse ḡirkin қоқu ile gelür, bunı ḡüṣ üzre münṭavī ve yaramazlıḡ üzre olan kimse ḡaḡḡında

dirler. Murād olınan ma‘ nā, ol ḥabāset u ‘ uyūb üzre olanı tefṭiṣ eylemeñ, çirkin çoğuları ve ‘ ayıbları sizi incidür ve bî-ḥuzūr ider, dimekdür. Ḥalef bin el-Aḥmer en-Naḥvî-nām kimse bir dostını zemm u hicv idüp bu iki beyti dir.

لَنَا صَاحِبٌ مُوَلِّعٌ بِالْخِلَافِ
كَثِيرُ الْخَطَا قَلِيلُ اصْوَابِ

أَلْحُ لَجَاجًا مِنَ الْخِنْفَسَاءِ
وَإِذَا مَا مَشِيَ مِنْ غُرَابٍ¹¹⁶⁴

مُوَلِّعٌ [Mūla‘] feth-i lām-ıla cümle ḥurufi mühmeledür ve ḥariṣ ma‘ nāsınadır ve **أَلْحُ [elecc]** ef al-i tafḍilidür, pek ‘ inād iden kimseye elecc dirler. Ve **لَجَاج [lecāc]** feth-i lām-ıla ḥuṣūmet ve öñegülik eylemekdür ki ‘ inād eylemek ma‘ nāsınadır ve zıkr olınan böcüge ümmü’l-lecāc dirler.

el-Ḥavās: Zıkr olınan böceklerüñ başlarını alup gögercin burcı (A 223b) içinde ḳosalar gögercinler aña cem‘ olalar. Ve bu böcügüñ ḳarnı içinde olan ruṭūbet ile göze sürme eyleseler gözi keskin eyleye ve gözde olan beyāzı ve aqlığı gidere ve sebel didükleri göz marazına nāfi‘ olup nef‘ -i ‘ azīm ü belīg ile fā’ide eyleye. Ve **sebel** feth-i sīn-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile göze ‘ arız olur bir marazdur ki gözün taşrada olan ‘ urūḳ ve ṭamarlaruñ intifāḥ ve şişmesinden göze duḥān ve dütün ve örümcek ağı gibi perde ‘ arız olur. Ve dülb ve çınar ağacı yaprağıyla bir yer buḥūrlansa ḥanāfis ve zıkr olınan böcükler andan ḳaça ve eger işbu böcüğü alup susam şıḳındusıyla bişirüp ḳulağa ṭamzırsalar ḳulaḳ aḡrılarıñ cümlesine nāfi‘ ola. Ve eger bunuñ tersini ‘ aḳreb şoḳduğı yer üzre bağlasalar anı şaḡalda. Ve eger bu böcüğü yaḳup külini ḳarḥa ve yara üzre şaḳsalar şaḡalda. Ve bir kimse bilmeyüp ḥunfesā ḳarnına girse ve ḥunfesā diri iken girse anı öldüre ve ol kimseyi depeleye. Ve eger zeyt yağıyla ḳaynadup ḳulağa ṭamzırsalar aḡrısını sākin eyleye ve eger işbu ‘ ilācı dā’im eyleseler ḳulaḳ şaḡırlığın gidere. Ve eger ḥunfesāyı zeyt yağı içine ḳoyup ḳuvveti yaḡa vire ve ol yaḡ-ıla bevāsiri oḡuşduralar ve bevāsire pek süreler ḡāyet fā’ide eyleye ve eger müdāvemet olunursa bevāsir (A 224a) dānesin kese. Ve eger işbu böcüğü yarı döḡüp ‘ aḳreb urduğı yere bağlayalar aḡrısını gidere. **Kezā fi’l-İḥtiyārāt** ve

¹¹⁶⁴“Tartışmaya bayılan bir arkadaşımız var, hatası çok, doğrusu az. Bok böceğinden daha inatçı, yürüdüğünde ise kargadan daha kibirli.”

Ḥayāti'l-Ḥayevān 'alā-mü'ellifihimā raḥmetu'r-Raḥmān ve 'aleyhi't-tüklān ve huve'l-mu' inü'l-müste'ān.¹¹⁶⁵

et-Ta' bīr: Düşde ḥunfesā' görmek nufesā' mevtine delālet ider ve erkeğini görmek eşrār ve yaramaz kimselere ḥizmet ider kimseye delālet ider ve gāhī olur ki ḥunfesā' erkeğini düşde görmek baḡi'z u 'adüvv ü düşmāna delālet ider. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* ve *Kitābi't-Ta' bīr* li-İbn Ğannām. Ve *nufesā'* zamm-ı nūn ve fetḥ-i fā' ve fetḥ-i sīn ve medd-ile müfreddür, henüz oğlan toğırmış ve ḥamlin važ' eylemiş 'avratdur. Ve fetḥ-i nūn ve sükūn-ı fā ile *nefsā'* ve fetḥateyn ile *nufesā'* yine ḥamlin važ' eyleyen 'avratdur. Ve zamm-ı nūn ve fetḥ-i fā ile *nufesā'* cem' i *nifsās* gelür kesr-i nūn-ıla fu' alā vezni üzre olan kelimenüñ cem' i kesr-i fā ile fi' āl gelmez illā iki kelimedede gelür biri *nufesā'* dur ki cem' i *nifsās* gelür. Ve biri '*uşerā'* dur ki cem' i kesr-i 'ayn ile '*işār* gelür, '*uşerā'* zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve fetḥ-i şīn-i mu' ceme ve rā-yı mühmele ve medd-ile on aylık yüklü devedür ve 'inde'l-ba'ž sekiz aylık yüklü devedür. Ve *nufesā'* cem' i *nifsās* geldüğü gibi zammateyn ile *nufus* ve zamm u sükūn-ıla *nufs* ve *nufesāvāt* zamm-ı nūn ve fetḥ-i fā ile ve *nevāfis* gelür fetḥ-i nūn ve kesr-i fā ile. Kezā fi'l-*Ḳāmūs* 'alā-mü'ellifihi raḥmetu'llāhi'l-Ḳuddūs. (A 224b)

Nazm:

Ḳunfuz aṭüm enḳad 'asā' is kirpi bū süfyān hem
Ḳamḳāme kırḳayaḳ bitı zābye buzaḡusı reşā

Şerḥ:

Ḳunfuz zamm-ı ḳāf ve sükūn-ı nūn ve zamm-ı fā ve zāl-i mu' ceme ile ve fā'nuñ fetḥi cā' izdür, kirpi didükleri cānverdür ki dikenlü olur. Şabūr vezni üzre olup ḥurūf-ı mühmele ile olan *aṭüm* ve nūn ve ḳāf ve dāl-ı mühmele ile aḡmed vezni üzre olan *enḳad* ve fetḥ-i 'ayn-ı evvel ve kesr-i 'ayn-ı şānī ve ḥurūf-ı mühmele ile olan '*asā'is* ve zamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı fā ba' dehu yā'-i ḥuṭṭī ve elif ve nūn-ıla olan *ebū süfyān* gibi. Vech-i tesmiye te'eṭtame's-seylu, dir ḳaçan seyl emvāc ve talazlar ve ṭalḡalar gibi ḳalksa, kirpinüñ daḡı üzerinde olan dikenleri ḳalkmış olduḡüçün *aṭüm* diyü aña ad virilmişdür veyāḡuz *aṭüm* derisi ḳalıñ ve yoḡun bir cins balıḡa daḡı dinilür, kirpi didükleri ḡayvānı aña teşbīh idüp *aṭüm* dimiş olalar veyāḡuz *uṭüm* zammateyn ile ṭaşla yapılmış ḡişāra ve

¹¹⁶⁵“Rahman olan Allah'ın rahmeti, Müstean ve Muin olan Allah'ın inayeti o iki müellifin üzerine olsun.”

her dört köşelü eve dirler, kirpi dağı dikenli olup ol diken kendüye hişār olduğıçün **atūm** dimiş olalar, va'llāhu te'ālā a'lem ve Resūluhu ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem. Ve **enkad** tesmiye olunmak bütün gice uyumadığıçündür; zīrā **naqd** feth-i nūn ve sükūn-ı kâf-ıla bir nesneden yaña nazarı kaçmakdır. Ve '**asā'is** tesmiye olunmak kirpilerin gicede kesret-i tereddüdi ve çok gezmeleri olduğıçündür, zīrā gice gezen kimseye 'āss dirler ki cem'inde 'ases dinilür feth-i 'ayn ve feth-i sīn-i evvelī ile ve 'asīs (A 225a) dinilür feth-i 'ayn ile emīr vezni üzre, nitekim hācc cem'inde hacic dirler feth-i hā ile ve gāzilere gaziyy dirler feth-i gāyn-ı mu'ceme ile gūzāt ma'nāsına ki zamm-ı 'ayn ve feth-i zā-yı muhaffefe ile kuḍāt vezni üzredür, ba'zılar teşḍid-i zā ve ḍād-ıla gūzāt ve kuḍāt dirler, lākin ḥaṭā iderler. Ve '**asā'is** müfred degüldür cem'dür, ḳanāfīz ma'nāsına ki ḳunfuz cem'idür. Ve **ebū süfyān** sīn'de ḥarekāt-ı şelāse ile kirpinüñ künyetidür **ebu's-şevk** gibi ki feth-i şīn-i mu'ceme ve sükūn-ı vāv u kâf ile, vech-i tesmiye kirpi dikenli olduğıçündür. Ve kirpi yılan yimege ḥarīşdür, yılanı yir ve andan müte'ellim olmaz ve eger yılan anı şoḳarsa şa'tar-ı berrī¹¹⁶⁶ didükleri otı yir ve şaḡalur. Ve kirpi aç olduḡda üzüm ağacına çıkar, baş aşaḡa ve şalkumları kesüp yere biraḡur ve inüp yir ve eger yavrısı var-ısa bākī kalan şalkumlar içine yuvalanur, dikenlerine yapışdurup yavrılarına götürür. Ve kirpinüñ ağzında dişleri beşdür ve kirpi berrī ve baḥrī olur. Ve berrīde olan sefād idüp ḳarılduḡda ayaḡ üzre sefād ider ve erkeginüñ zekeri dişisinüñ ḳarnına mülāşīḳ veyā yapışkan olur.

Fā'ide: Ḳatāde bin Nu'mān-nām şahābī eydür: Ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem zamān-ı şerīflerinde bir gice ziyāde ḳarañlık ve yağmurlu gice idi. Kendü kendüme eyitdüm: “Bu gice Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem birle 'atameye¹¹⁶⁷ ve yatsu namāzına ḥāzır olmaḡı ḡanīmet bileydüm.” diyü yatsuya ḥāzır oldum. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (A 225b) beni görünce “Ḳatāde.” didi, ben “Lebbeyk yā Resūla'llāh.” didüm ve “Bu gice yatsuya ḥāzır olur az olmaḡın senüñle yatsu namāzına ḥāzır olmaḡı sevdüm, namāza geldüm.” didüm. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem namāzdan fāriḡ olup gidecek ve dönecek vaḳit, baña “Gel.” didi, ben dağı namāzı tamām ḳılıp Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥāzretine geldüm. Ḥāzret-i Resūl baña

¹¹⁶⁶ **Şa'tar** tā'-i ḳaraşetden ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile ca'fer vezni üzre güyegü otı ve kekik otı didükleri otudur. Sīn ile lügatdür kütüb-i tıbdā şād-ıla yazılmak gerekdür şa'ire müşābih olmasun için dirler.

¹¹⁶⁷ '**Atame** feth-i 'ayn-ı mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve mīm-ile gicenüñ şūls-i evvelidür veyāḡud 'işā'u'l-āḡire ya'nī yatsu namāzı vaḳtidür, bunda murād olan da budur.

bir ‘urcūn virüp “هَذَا يُضِيءُ لَكَ أَمَامَكَ عَشْرًا، وَمِنْ خَلْقِكَ عَشْرًا”¹¹⁶⁸ didi ve ol ‘urcūn ḥazret-i Resūl’ūñ elinde idi ve baña virdi. Ve Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Şeyṭān taḥkīk senūñ ehlūñ içinde senden şoñra qaldı, imdi işbu ‘urcūn ile git ve bu ‘urcūn ile aydınlañ ve nurlañ tā evüñe varınca şeyṭānı evüñ içinde bir köşede bulursun, işbu ‘urcūn ile anı ur.” didi. Qatāde raḍiya’llāhu ‘anh eydür: “Ben mescidden çıqđum ol ‘urcūn mūm gibi aydınlık eyledi ve ben de anūñ nūryla evüme ve ehlüme geldüm. Evümde olanları uyumuş buldum ve evümün köşesine baqđum bir kirpi gördüm, elümde olan ‘urcūn ile ol kirpiyi urdum ve döge döge evümden çıqıncaya dek ol ‘urcūn ile urdum, raḍiya’llāhu ‘anh. İşbu fā’ideyi *Hayātü’l-Ḥayevān* şāhibi İmām Aḥmed ve Ṭaberānī ve ğayrılardan naql eylemişdür. İşbu zıkr olınan kışşada ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün iki yerde mu‘cizesi vardur: Biri şeyṭān kirpi şekline girüp Qatāde evinde olduğunu bildürmek ve biri Qatāde’ye virdüğü ‘urcūn mūm gibi aydınlık eyledügidür. Ve ‘*urcūn* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve zamm-ı cīm (A 226a) ile ve kesr-i ‘ayn ve fetḥ-i cīm ile ‘uşfūr ve cirdaḥl vezinleri üzre iki lügatdür ḥurmā salqımınıñ içindeki çöpdür ki ḥurmā ol çöp üzerinde olur, nitekim üzüm salqımınıñ üzümleri çöp üzerinde olur ve bu çöp quruyup ince olsa ve yay gibi egilse hilāli ve ay evvelini ol çöpe teşbīh iderler. Kelām-ı Qadīm ve Furqān-ı Kerīm’de “حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ”¹¹⁶⁹ vāқи‘dür. Ve ‘*urcūn in‘irācd*andur ki egilmek ma‘nāsınadur ol çöp egildüğüçün aña ‘*urcūn* tesmiye olınmışdur ve aña ‘*ircevn* didükleri gibi ihān dirler kitāb vezni üzre.

Fā’idetü Mühimme: Ebū Dücāne dirlerdi aşḥāb-ı ‘uzẓāmdan bir kimse var-ıdı, ol eydür: Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem meclisine varup şekvā eyledüm ve döşegüm içine girüp uyuduğum vaqit degirmen āvāzı gibi bir āvāz ve kıcıldı ve aru āvāzı gibi bir āvāz ve bir vızıldı ve şimşek gibi bir yalabımaq işitdüm başumı qaldurdum, bir qara gölge gördüm, yukarıya çıkar ve evüm şahını içinde uzanur. Ben daḥı ol qara nesnenün derisine yapışdum, derisi kirpi derisi gibi idi, āteş kığılcımı gibi kığılcımı yüzüme atdı ve yüzüme saqdı diyü aḥvālümü Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine bildürdim. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem baña “Āmiru dārike yā Ebā Dücāne.” didi ya‘nī ol gördüğüñ evüñ cinidür. Zīrā ‘*āmīr* müfreddür cem‘i ‘*ummār* gelür zamm-ı ‘ayn

¹¹⁶⁸Hadis şu şekilde geçmektedir: “خُذْ هَذَا، فَسَيُضِيءُ لَكَ أَمَامَكَ عَشْرًا، وَخَلْقَكَ عَشْرًا.” “Bu hurma sapını al, bu senin on adım önünü ve arkanı aydınlatacak.” İbn Huzeyme, *Sahīhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Azami, (Beirut: el-Mektebetü’l-İslāmî, 1975), 3/81.

¹¹⁶⁹“...eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Yâsin 36/39.

ve teşdîd-i mîm-ile evde sâkin olan cinlere ‘*ummāru’l-buyūt* dirler. Andan sonra Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem (A 226b) devât ve kâğıd istedi ve getürtdi ve ‘Alî bin Ebî Tâlib rağiya’llâhu ‘anh hazretine bunu yazmağa emr eyledi. “بسم الله الرحمن الرحيم. هذا كتاب من مُحَمَّدٍ رَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَى مَنْ طَرَقَ مِنَ الْعُمَارِ وَالزُّوَارِ إِلَّا طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ، أَمَا بَعْدُ: فَإِنَّ لَنَا وَلَكُمْ فِي الْحَقِّ سِعَةً فَإِنْ تَكُنْ عَاشِقاً مُوَلَّعاً أَوْ فَاجِراً مُقْتَجِماً فَهَذَا كِتَابُ اللَّهِ يَنْطِقُ عَلَيْنَا وَعَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ، إِنْ رُسُلُنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ، أَنْزَلْنَا صَاحِبَ كِتَابِي هَذَا وَانْطَلِقُوا إِلَى عِبَدَةِ الْأَصْنَامِ وَإِلَى مَنْ يَزْعُمُ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلَّ شَيْءٍ هَالِكٍ إِلَّا وَجْهَهُ، لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ، حُمَ لَا يُبْصِرُونَ، حُمَعَسَقُ، 1170” Alî kerrema’llâhu vechehu işbu du‘â-i şerîfi kâğıda yazdı, Ebū Dücâne rağiya’llâhu ‘anh eydür: Ben kâğıdı aldum ve devşirdüm ve alup evüme geldüm ve başum altına koyup yatdum ve uyudum, feryād u fiğân idenlerüñ āvâzından uyandum ve baña “Yâ Ebā Dücâne bizi işbu kelimât ve sözlerle yaqđuñ. Senüñ şâhib ve yoldaşuñ haqqıçün işbu yazuyı üzerümüzden qaldur ve gider.” diyü çağırurlar ve feryād iderler. Ben dağı anlara “Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden destür almayınca va’llâhi qaldurmam.” didüm ve ol gice cinlerüñ enîn ü feryād u fiğân ve aqlamalarından (A 227a) baña uzun geldi ve bu hâl üzre şabâh oldı ve hazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem yanına varup namâzi bile kıldum ve cinlerüñ feryād u fiğân u enîn ve inildilerinden ve benüm anlara didügümden Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretine haber virdüm. Resûlu’llâh “Yâ Ebā Dücâne, ol kitâbı ol qavim üzerinden qaldur, ol Allâh haqqıçün ki beni peygamber göndermişdür, onlar ‘azâb elemine kıyâmete dek bulurlar.” didi. Ve işbu kışşa vü hikâyeti *Delâ’ilü’n-Nübüvve*’de Beyhaqî zıkr eyledüğünü İmâm Demîrî ‘aleyhi raḥmetü’l-Bārî *Ḥayātü’l-Ḥayevân*’da yazar.

¹¹⁷⁰“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, bu kitap âlemlerin Rabbi olan Allah’ın elçisi Muhammed’den zaman yolunun yolcusuna güzel bir haberle kapıyı çalan misafir gibi gönderilmiştir. Bundan sonra; muhakkak ki, siz de biz de hakikat konusunda bir potansiyele sahibiz. İster tutkulu bir aşık olun, ister dişli bir tacir Allah’ın kitabı olan bu kitap bize de size de hak üzere konuşur. Biz sizin yaptığınız şeyleri göz ardı ediyoruz. Şâyet bizim resullerimiz sizin kurduğunuz tuzakları yazıyorlarsa bu kitabın sahibini bırakın ve putlara kulluğa yönelin. Allah dışında başka bir ilahın varlığına inananlara yönelin. Allah’tan başka ilah yoktur, O’nun zâtı dışında her şey yok olup gidecek, yalnız onun zâtı baki kalacaktır. Hüküm Allah’a aittir ve dönüşünüz onadır. Hâ Mîm, onlar asla göremezler, basiretleri bağlanmıştır. Hâ, mîm, sîn, kâf. Allah’ın düşmanları bölünüp dağıldı ve Allah’ın apaçık delili ulaştı. Zaten güç ve kuvvet ancak Allah’ın yardımıyladır. Onların düşmanlığına karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işiten ve bilendir.” Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nübüvve*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985), 7/119.

Fā'ide: Kātāde bin en-Nu' mān feth-i kāf ve tā'-i karşıet ve feth-i dāl-ı mühmele ve hā iledür. Ve Nu' mān zamm-ı nūn-ıladur ve Kātāde fużalā'-i şaḥābedendür ve Bedrīdür, Bedir Ğazāsı'na ve sâ'ir ğazālarda ḥāzır olmışdur. Sene şülṣ ve ' işrîn târîḥinde ve ' inde'l-ba' z yigirmi dört târîḥinde altmış beş yaşında âhirete intikāl eylemişdür, raḍıya'llāhu ' anh.

Fā'ide: *Ebū Dücāne* zamm-ı dāl-ı mühmele ve taḥfif-i cīm ü nūn-ıladur, ism-i şerīfi kesr-i sīn-i mühmele ve taḥfif-i mīm ve kāf-ıla *Simāk*'dür ve babası adı feth-i ḥā'-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ve feth-i şīn-i mu' ceme ile *Ḥareşe*'dür ve ' inde'l-ba' z babası adı *Evs*'dür feth-i elif ve sükün-ı vāv ve sīn-i mühmele ile ve dedesi adı *Ḥarāşe*'dür. Ebū Dücāne daḥı fużalā'-i şaḥābe ve Bedrīlerdendür. Bedir Ğazāsı'nda Uḥud'da ve ğayr-ı ğazālarda ḥāzır idi ve Enşār'dandur, Yemāme güninde şehīd olmuşdur. *Kezā fi-Cāmi'ü'l-Uşul* li-İbni'l-Eşīr. Ve *Yemāme* feth-i yā'-i ḥuṭṭi ve mīm (A 227b) ba' dehu elif ve mīm ve hā ile Cevv didükleri bilāduñ adıdur, Başra'dan on altı menzildür ve Kūfe'den daḥı on altı merḥale vü menzildür. Evvelden adı feth-i cīm ve teşdīd-i vāv-ıla *Cevv* idi, anda bir cāriye ve ' avrat var-ıdı zerḳā' ve gök gözlü idi ve üç günlük yoldan atlıyı görürdi, ol cāriyenüñ adıyla ol yere ad koyup Yemāme didiler ve Cevvü'l-Yemāme didiler. Ve Müseylimetü'l-Kezzāb didükleri kimse ki peygamberlik da' vā eylemişdür, Yemāme'de yalan yerde peygamberlik da' vāsın eyleyüp Ebū Bekr raḍıya'llāhu ' anh niçe ' askeri Ḥalid bin el-Velīd'e koşup Müseylime üzre gönderüp ceng olunup kätıl-i Ḥamza raḍıya'llāhu ' anh Vaḥşī-nām şaḥābī ol cengde Müseylimetü'l-Kezzāb'ı katl eylemişdür ve Ebū Dücāne katilde Vaḥşī ile müşterekdür diyü *Cāmi'ü'l-Uşul* de yazar. Ve Müseylimetü'l-Kezzāb şīḡa-i taşḡir iledür, müselmānlar ḥorlayup şīḡa-i taşḡir ile anı zıkr iderlerdi ve kendü kavmi ve tevābi' i men' iderlerdi. Ve Müseylime zamm-ı mīm ve feth-i sīn ve sükün-ı yā ve kesr-i lām-ıladur, ba' zılar ḥaṭā idüp feth-i lām-ıla ḡalaṭ okurlar.

Fā'ide: Peygamberlik da' vā iden üç kimsedür: Biri el-Esved bin Ka' b' dur ki ' Ansī'dür ve Zü'l-ḥimār dimek ile ma' rüfdur, vech-i tesmiye zü'l-ḥimār eşek şāḥibi dimekdür, bir eşegi var idi, yūri dise yürürdi, ṭur dise ṭururdı ve secde eyle dise çökerdi. Ve bunuñla da' vā-yı nübüvvet ider bir kāhin ve müşa' biz ve ḥoḳḳabāz idi. Ol (A 228a) eşek ile iştiḥār bulmaḡın zü'l-ḥimār tesmiye olınmışdur. Veyāḥud zü'l-ḥimār ola ḥā'-i mu' ceme ile ḥimār kesr-ile ḥimār vezni üzre ' avratlarıñ başları ortasıdur kendüye tâbi' olan kimselerüñ ' avratları eşeginüñ tersiyle buḡürlanduklarıçün veyāḥuz ol eşegüñ tezegini ḥimārları ve nezkeblerine baḡladuklarıçün zü'l-ḥimār dinilmiş ola. *Kezā fi-Fethi'l-Celīl*

‘alâ-Envâri’t-Tenzîl li’l-Ķađî el-Beyzâvî. Ve Esved-i Zü’l-ĥimâr’uñ adı feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükun-ı bâ’-i muvaĥĥade ve feth-i hâ ve lām ve hâ ile ‘Abhele’dür. Ve mezbûr Yemen diyârında peygamberlik da‘vâ idüp ve anda olanlara müstevlî oldu. Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Yemen’de olan Mu‘āz bin Cebel’e ve sâ’ir müselmānlara mektûb gönderüp “Anda olan ĥalkı idlāl eylesün ve ĥatlı eylesünler.” buyurup Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dünyāsın tebdil eyledüğü gice Fîrûz adlı bir kimse Zü’l-ĥimâr’ı döşegi üzerinde ĥatlı eyledi ve ĥatlı olındığı ĥaber ol gicede gökden ĥazret-i Resûl’e gelüp Resûl ‘aleyhi’s-selām “Bu gice Zü’l-ĥimâr ĥatlı olındı ve anı bir mübârek er öldürdi.” dedi. Ĥazret-i Resûl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- “Öldüren kimdür?” didiler, ĥazret-i Resûl “Fîrûz öldürdi.” dedi ve aşĥâba Zü’l-ĥimâr ĥatlı olındı diyü müjde eyledi. İrtesi gün Resûl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem âĥirete intikāl eyledi. Ve Rebî‘ü’l-evvel ayınuñ âĥirinde Zü’l-ĥimâr ĥatlı u feth olındığı ĥaber Ebû Bekr’e geldi rağiya’llāhu ‘anh. Ebû Bekr’e rağiya’llāhu ‘anh evvel gelen feth budur. Ve biri Müseylimetü’l-Kezzâb’dur (A 228b) ki Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyh ĥâl-i ĥayâtında Yemāme’de nübüvvetde iştirāk da‘vāsın kılup Ĥazret’e mektûb gönderüp “من مُسَيِّمَةَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ أَمَا بَعْدَ فَاِنَّ الْأَرْضَ نِصْفَهُالِي وَنِصْفَهُالِكَ”¹¹⁷¹ diyü yazdı ve iki kimse ile gönderdi. Resûl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol iki kimseye “Müseylime peygamber olduğına şehâdet ider misiz?” dedi, anlar “Ne‘am.” didiler. Ĥazret ol iki kimseye “Elçilere ĥatlı ü zevâl yokdur ve illâ boynuñuzı ururdum.” dedi, andan soñra mektûbına böyle cevâb yazdı: “عَلَىٰ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَىٰ مُسَيِّمَةَ الْكُذَّابِ أَمَا بَعْدَ فَاِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا”¹¹⁷² ve andan soñra ĥazret-i Resûl ĥasta olup dünyâdan gitdi. Ve Ebû Bekr rağiya’llāhu ‘anh aña ‘asker gönderüp şındırdı ve Müseylimetü’l-Kezzâb’ı ĥatlı eylediler. Ve biri Tuleyĥa bin Ĥuveylid’dür. Ĥâl-i ĥayât-ı Resûl’de mürted olup peygamberlik da‘vâ eyledi, Ebû Bekr rağiya’llāhu ‘anh Ĥâlîd bin el-Velîd’i ‘azîm ‘askerle ser-dâr gönderüp muĥārebe vü muĥātele ve ziyāde ceng olduğdan soñra Tuleyĥa ‘askeri münhezim olup kendüsi Şām-i Şerîf’e gelüp tevbe vü nedāmet eyleyüp İslām’ı güzel olmışdur ve ba‘zılar mürted iken dünyâdan gitmişdür, dirler. *Fethü’l-Celîl*’de

¹¹⁷¹“Allah’ın resûlü Müseylime’den Allah’ın resûlü Muhammed’e. Bundan sonra yeryüzünün yarısı benim, yarısı da senin.”

¹¹⁷²“Allah’ın resûlü Muhammed’den yalancı Müseylime’ye. Bundan sonra yeryüzü Allah’ındır. Allah ancak kullarından dilediğini yeryüzüne vâris kılar. Mutlu son ise yalnızca muttakilerindir.”

mürted öldüğü üzredür (A 229a) cumhür kavli ve bir tã'ife İslâm'a 'avdet eyledi, dir. *Me'âlimü't-Tenzîl* de ba' de'l-muhârebe ve'l-inhizâm İslâm'ı gökçek oldu, dir.

el-Ĥüküm: İmâm-ı A'zam Ebü Ĥanîfe rahmetu'llâhi 'aleyh katında kirpi yimek helâl degüldür, mekrühdür. *Tuĥfetü'l-Mülük*-nâm kitâbda ĥarâmdur diyü yazar. Şâriĥ-i *Ĥudûrî* İmâm Zâhidî 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Ebedî bizüm mezzebümüzde mekrühdür diyü yazar. İmâm Aĥmed katında daĥı ĥarâmdur; ammâ İmâm Şâfi'î katında helâldür, zîrâ 'Arab kirpiyi pâk görürler, ĥabîş görmez, dir. Ebü Hüreyre rağiya'llâhu 'anh ĥazret-i Resül şalla'llâhu 'aleyh katında kirpi zîkr olunduĥda ĥazret-i Resül “خبث من الخبائث”¹¹⁷³ didüĥini rivâyet ider. Ümmü Ĥufeyd-nâm¹¹⁷⁴ şaĥâbiye -rağiya'llâhu 'anhâ- ĥazret-i Resül şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem öñine bir kirpi getürüp ĥodı, ĥazret-i Resül 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm ol kirpiyi giderdi ve andan yimedi diyü rivâyet olunur. Bu iki rivâyet üzre ĥarâm olmaĥ muĥarrerdür ve ba' zılar kirpi ĥabîşdür buyurılmaĥ fi'li ĥabîşdür yoĥsa eti ĥabîşdür dimek olmaz, zîrâ boĥazlanmaĥ murâd olunduĥda başını gizler ve yapışıldıĥda dikenlerin aşikâr idüp gösterür, dimişlerdür. Ve İmâm Mâlik kirpiden su'âl olunduĥda “Lâ-edrî.” diyü cevâb virmişdür.

el-Emsâl: *Esrâ mine'l-kunfuz* ya' nî kirpiden artıĥ gicede yürür ve *zehebü bi-seryi'l-kunfuzi* ya' nî kirpi gidişle gitdiler, đurüb-ı emşâldendür, (A 229b) ya' nî gice ile gitdiler dimek olur; zîrâ kirpi gice ile çoĥça yürür.

el-Ĥavâş: Ĥarada olan kirpi ödiyle yonılmış kılıñ yerine tîlâ olınsa ebeden anda kıl bitmeye ve anuñla göze sürme olınsa göze 'arız olan beyâzı gidere ve kibrit ile ĥarışdurup anuñla behaĥ tîlâ olınsa gidere. Ve ödinden içilse cüzzeâm ve zaĥîr ve zür ve sill marazlarına nâfi' ola. Ve gül yaĥıyla ĥarışdurup saĥırlıĥ olan ĥulaĥa ĥamzırsalar eskiden olan saĥırlıĥı gidere, birĥaç gün müdâvemet olunursa ve yaĥı ve ĥanı zeyt ile 'avratlardan ma'ĥûd ve baĥlu olan kimse meş olınsa çözile. Ve talaĥı olana kirpi talaĥını içürseler talaĥı gidere. Ve 'usrü'l-bevle mübtelâ olan bögregini ĥurudup ve döĥüp bir dirhem aĥırınca ola ve ĥara noĥud şuyıyla içse tîzce şaĥala. Ve âdem öldürmemiş kılıç-ıla bir kirpi başını kesüp mecnûn u dîvâne üzre aşılsa şaĥalda. Ve eger saĥ ayaĥı tarafından kirpi diri iken kesüp ıssı veyâ şovuk ısıtmalı olan kimse üzre aşılsa ammâ kendüne olduĥını

¹¹⁷³“O, pis şeylerden birisidir.” *Ĥadîslerle İslâm* 5/271.

¹¹⁷⁴ *Ümmü Ĥufeyd* zamm-ı ĥâ'-i mühmele ve fetĥ-i fâ ve sükûn-ı yâ ile taşĥîr şîĥa üzredür ve dâl-ı mühmeledür, adı Ĥufeyd'dür ve ba' zılar Hüzeyle'dür dirler zamm-ı hâ ve fetĥ-i zâ-yı mu'ceme ile.

bilmeye ve kettāndan bir bez pāresi içinde ola, ol ısıtmalu olan şağala. Ve şağ gözini şırlağan ile kaynadup ve bir bakır çap içine koyup her kim anı gözine sürme çeke gicede gündüz gibi göre. Ve şol gözünü zeyt yağıyla kaynadup bir şişe içine koyup şaklayalar ve bir ādemi uyutmağ isteseler bir (A 230a) mīl ucıyla andan alup ol kimsenūñ burnına yakın itseler sā‘ atinde uyuya. Ve şağ elinūñ tırnağıyla maħmūm olan buħūrlansa ısıtması gide. Ve talağımı biryān idüp talağı ağır kimse yise tağılda. Ve yukaru geçen ‘ ilāc bundan esra‘ ve tızrekdür. Ve ödini eski toñ yağıyla ma‘ cūn idüp ‘ avrat öñinden götürse çarnındaki uşağı bırağa. Ve kanıyla kuduz ısırdığı yer üzre tılā olınsa ağrısı sākin ola. Ve tuzlu eti cūzzām ve dā‘ü’l-fil marazlarına nāfi‘dür ve döşege bevl idene eyüdü. Ve yüregi ħummā-yı rub‘ a mübtelā olan üzre aşılsa şağalda. Ve cemī‘ kirpilerin yumurdası be-ğāyet küçükdür yenilmez. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* ve’l-*İhtiyārāt*. Ve kirpi eti ħārr u yābis ve muħallil ü cellādur. Ve bir kavim za‘ m eylediler ki kirpi eti murattıbdur ve cūzzāma ve döşege işeyen uşaklara ve hevāmm ısırdığına ceyyiddür. Ve istiskā için sekencübīn ile kirpi etinden alınanuñ miqdārı beş dirhemdür. Ve dā‘im etin yimek ‘ usrū’l-bevl ihdāş ider; zīrā meşāneye zarar eyler ve ıslāhı bal iledür, dinilür. Ve derisinūñ ħurākası dā‘ü’s-şa‘ leb marazına fā‘ide ider. Kezā fi-*Minhāci’l-Beyān* li-Yahyā bin ‘ İsa. Ve ħunfuz-ı bahrī ki deryā kirpisidür, Qazvīnī kavli üzre ilerüsi ħunfud-ı berriyyeye beñzer ve girüsi balığa beñzer, eti gāyet eyüdü. Ve İbn Zühr kavli üzre bunuñla ‘ usrū’l-bevle ‘ ilāc olunur, va’llāhu te‘ ālā a‘ lem. Kezā naķalehu’d-Demīrī ‘ aleyhi raħmetü’l-Bārī.

et-Ta‘bīr: Düşde kirpi mekr ü ħīle ve iftikār u şer ve sür‘at-i gāżab u kılllet-i raħmete (A 230b) şāhib ħançer-i dayyīku’l-ķalb bir mel‘ ündür. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* ve *Kitāb-ı İbni’l-Ğannām* ve ‘ alā-mü’ellifihimā raħmetü’r-Raħmāni’l-‘ Allām.

Ve **ķamķāme** feth-i ķāf ve sūkūn-ı mīm ve ķāf ve elif ve mīm-i meftūħa ve hā ile kılıç ma‘ nāsına olan şamşāme vezni üzre ħurūf-ı mühmele iledür ve aħmağ ma‘ nāsına olan faķfāķa vezni vezni üzre ki feth-i fā ve sūkūn-ı ķāf ba‘ dehu feth-i fā ve elif ve ķāf-ı meftūħa ve hā iledür kırķayağ didükleri bitdür ki saķala yapışur ve saķal diblerine yapışur ħoparması be-ğāyet müşkil olur, başını ħoparsalar girüsi et içinde ķalur. Ve kiçirek keneye dağı ķamķāme dirler.

el-Emsāl: *ķamķāmetun ħakket bi-cenbi’l-bāzili* đurüb-ı emşāldendür. **ķamķāme** đarb-ı meşelde ya kırķayağ didükleri bit ola veyā kene didüklerinūñ küçügi ola. Ve **ħakket** teşđid-i ķāf-ıla fi‘ l-i māzī müfred, mü‘ enneşdür ki *ħakkdendür* ki ķaşımağ ma‘ nāsınadır.

Ve **cenb** feth-i cīm ve sükūn-ı nūn-ıla yandur ve **bāzil** bā'-i muvaḥḥade ve zā-yı mu' ceme kesriyle azusını yarmış devedür gerek erkek gerek dişi olsun. Ve deve azusın yarmağ toğuzuncı yılda olur gāhī sekizinci yılda olur. Cem' i **buzl** zamm-ı bā ve sükūn-ı zā ve zammeteyn ile **buzul** ve zamm-ı bā ve feth-i zā-yı müşeddede ile rukke' vezni üzre **buzzel** ve **bevāzil** gelür. Ma' nā-yı ḍarb-ı meşel, bir bitdür ki azusını yarmış deveyi kaşadı, dimekdür. Bunı zāi' f ve ḥor u ḥaḳīr ü zelīl olup ' azīz ü ḳavī olan kimseye kaşınıp ta' arruz eyleyen kimseye (A 231a) ḍarb-ı meşel kılurlar ve ḥaddinden tecāvüz idüp aḳrānı olmayana zarar eylemek isteyen kimse ḥaḳḳında söylerler.

Ve **reşā** feth-i rā'-i mühmele ve şīn-i mu' ceme ile geyik buzağusıdır ki ḳavī olup ḥarekete gelüp anasıyla geze. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān*.

Nazm:

Zü't-ḫufyeteyn bir yılan oldı şefellaḥ ḳalb-i mā
Şu ādemi insān-ı mā büm erkegi oldı şadā

Şerḥ:

Zü't-ḫufyeteyn zamm-ı tā'-i mühmele ve sükūn-ı fā ile teşniye şīğasıyladır, müfredi zamm-ı tā ve sükūn-ı fā-ıla **ḫufyedür** ki muḳl ağacınıñ yaprağıdır. Ve **muḳl** zamm-ı mīm ve sükūn-ı ḳāf ile bir ağacdur ki aña devm dirler ḳavm ve şavm vezni üzre, cümle ḫurūfi mühmeledür ve bu ağacınıñ meyvesine **muḳl-i Mekkī** dirler. Eḫibbā ḳatında meşḥūr u ma' rūfdur, devāya ḳatarlar, çok marāza fā'idesi vardur. Tafşīli *İḫtiyārāt-ı Bedī'ī* ve *Minḥacü'l-Beyān* ve *Mūcez* ve sā'ir ḫıbb kitāblarındadır. Ve **zü't-ḫufyeteyn** didükleri yılanını arḳasında olan iki ḥaḫḫ ve iki çizici muḳl didükleri ağacınıñ yaprağına teşbīh olup ol yılanı **zü't-ḫufyeteyn** tesmiye olınıñdır. Bir dürlü ḫabīş ü murdār ve arḳasında iki aḳ çizisi var yilandur, Faḫr-i ' Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “أَقْتُلُوا الْحَيَّاتِ وَذُو الطُّفَيْيْنِ وَ” didügi ḥadīş-i şerīf (A 231b) ve kelām-ı laḫīfi ' Ā' işe-i şıddīḳa raḳiya'llāhu 'anhā rivāyet ider. Ve İbn ' Ömer raḳiya'llāhu 'anh rivāyetinde “فَانَهُمَا يَلْتَمِسَانِ الْبَصْرَ وَ يُسْتَقْطَانِ الْحَبَالِي” vāḳi' dür. Ve **ḫab** [habel] fethateyn ile dişi ḳarnında olan yükdür, feth-i ḫā ve sükūn-ı mīm-ile ḫaml gibi ve **ḫabālā** feth-i ḫā ve feth-i lām-ıla **ḫublā** cem' idür ve **ḫublā** zamm ve sükūn-ıla yüklü ' avratdur. Ve **ḫabālā**da olan lām, meftūḫdur lākin aşlı kesr-iledür. Zīrā her cem' ki üçüncü ḫarfı elif ola elif'den soñra gelen ḫarf meksūr olur, nitekim mesācid ve ce' āfir'de elif'den soñra olan cīm ve fā meksürdür ve lākin elif-i te'nīşden münḳalibe olan yā'dan bedel elif kıldılar ve lām'ı meftūḫ kıldılar tā

kim elif-i te'nîşden münkalibe olan yā ve te'nîş için olmayan elif'den münkalibe olan yā arası fark olına. Meşelā mermā elif'i gibi ve cem'inde merāmiy dirler yā'nuñ mā-қabli meksūr olmaқ üzere ve *habālā* ve *şahārāda* yā'laruñ mā-қabllerin ki lām ve rā'dur meftūhdur. Ve *hublā* lām'ı meftūh қılınmaға bir 'illet budur ki lām meksūr olsa tenvīn dāhil olduқda lāme'l-fi'li olan yā iskāt ve ḥazf olınup li-ecli't-tenvīn gidermek lāzım gelürdi, civārin'de olduğı gibi eyle olıcaқ munşarif olurdı ve lākin *hublā* gibi *habālāda* lā-yenşarif olsun için lām'ı meftūh қıldılar. Tafşili *Şiḥāḥ'*dadur, andan ṭaleb olına. Ma'nā-yı ḥadīş-i şerīf; yılanları ve *zū't-ṭufyeteyn* ve *ebter* nāmında olan yılanları öldürüñ, taḥķiķ ol iki yılan 'avrat (A 232a) yükün düşürürler ve gözi ṭaleb eylerler, dimekdür. *يَلْتَمِسَان* [*yeltemisān*] yaṭlibān ma'nāsınadur ve ba'zılar *yeltemisān* yaḥṭifān ma'nāsınadur, nitekim bir āḥar rivāyetde yeltemisāne'l-başara yerine yaḥṭifane'l-başara vāķi' olmuşdur, dirler. Bu қавил üzere, taḥķiķ ol iki yılan gözi istilāb iderler ve ṭams u maḥv iderler ve göz nūrın қaparlar ve alurlar ve kör iderler, dimekdür. Ve *ebter* didükleri yılan *Ekme* yazduğı üzere bir қışa yılandur ve Naḍr bin Şümeyl қavli üzere bir cins yılandur ki қuyruğı kesükdür, bir yüklü 'avrat aña naḣar eylemez illā қarnında olan yükü ekşeriyā birağur. Ve İmām Nevevī қavli üzere қuyruğı қışa bir cins yılandur ve bu iki yılan yük düşürmek ya ağıulu olduқlarındandur veyā bi'l-ḥaşşadur, Ḥaқ sübhānehu ve te'ālā gözlerinde ol ḥaşşa қılmışdur ki yüklünüñ yükini bıraқdururlar ve gözün nūrın alurlar veyāḥuz ma'nāsı şoқmaға ve ışırmaға қаşd iderler, dimek murād ola. Sā'ir yılanlardan bu iki yılanda böyle ḥaşşa olmaқ istib'ād olunmaz; zīrā *nāzīr* adlu bir yılan vardur қақан insāna baқsa ve bir kerre insāna gözi rāst gelse fi'l-ḥāl insān helāk olur. Ve bir dürlü yılan vardur, insān āvāzını işitmek ile fi'l-ḥāl ölür ve ba'zı yılan yanında geçmek ile ḥaşşası geçen kimseyi öldürmekdür ve ba'zı yılan olur ki insān anı görmekle ölür. *Meşāriķu'l-Envār* şerḥi *Ekme* ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da böyle (A 232b) yazılıdur. Ve bir cins yılan vardur, *mükellete* dirler başında iklil ü tācı olduğıçün, her kime ışırса üç sā'ate dek helāk olur. Aşlā 'ilācı yoқdur illā fi'l-ḥāl ışırduğı yeri kesüp gevdeden ayıralar. Ve bir yılan vardur, aña kesr-i şād-ı mühmele ile *şill* dirler aқup giderken her neye uğarsa yaқar ve deligi eṭrāfında ot bitmez ve üzerinden қuş geçmek için meskenine berāber olduқda havadan düşer, yere iner. Her қanğı ḥayvān duyarsa andan қақar, yaқın gelen uyuşur, ḥarekete mecāli olmaz, helāk olur. Bir oқ atımı yerden şafir ve sıklıқ ve āvāzıyla öldürür ve ne қadar ırāқ yerden bir kimseyi görse öldürür ve her kimi şoқsa bedeni erir ve şişer ve şaru şular aқup fi'l-ḥāl ölür. Ve ḥayvānātdan ol meyyit yaқınına gelen dağı ölür. İlerü zamānda

bir atlu kimse bu yılanı sırıgıyla degüp atı ve kendüsü helāk olmuşdur. Ve *şill* didükleri yılan iki qarış ve üç qarış olur ve gözleri kızıl ve rengi kara ve şarudur ve bir atun çahfele¹¹⁷⁵ ve dudagını ıştırur, at ve üzerinde binen kişi ölür. *Kezā fi-Halli'l-Mucez* li'l-Aksarāyī. Ve *şefellaḥ* feth-i şin-i mu'ceme ve feth-i fā ve lām-ı müşeddede vü meftūḥa ve ḥā'-i mühmele ile 'avrat fercidür. *Ḳānūnu'l-Edeb*'de *eş-şefellaḥ, ferc-i zen* yazar ve ḳalb-ı mā diyü andan ta'bir olunmuşdur ki mā' ḳalb olınsa medd-i (A 233a) elif ve sükün-ı mīm-ile olur. Ve *inşānu'l-mā* şu ādemidür ve insān gibidür lākin ḳuyruğı vardır, Ḳazvīnī böyle dir. Ve ḥikāye olunur ki pādīşāhlardan birine bir şu insānını getürdiler, pādīşāh bunuñ ḥālını bilmek için evlendürüp bir 'avrat virdi, ikisinden bir oğlan toğdı ki ikisinün dilini bilür. Ol oğlana “Babañ ne dir ve ne söyler?” didiler, oğlan “Babam cemī' ḥayvānların ḳuyruğı aşağalarındadır, bu ḳavmün ḥāli ve şānı nedür ki ḳuyruqları yüzlerindedür, dir.” didi. İnsān yüzinde ḳuyruğdan murādı saḳaldur. Ve Şām denizinde ba'z-ı evḳātda insān şeklinde bir kimse görünür ve anuñ aḳ saḳalı vardır, aña şeyḫü'l-baḥr dirler, insān anı görse ucuzluk olur diyü istibşār iderler ve muştularlar, dinilür.

el-Hüküm: Leyş bin Sa'd'a bunuñ eklinden su'āl olınuğda hiçbir ḥālde ekl olunmaz, dir. Ve *benātü'l-mā'* dirler bir balıḳ vardır, ḳıvrıcık saçları vardır ve şekilde 'avratlara beñzer ve kara yağızlardur, fercleri ve memeleri olur ve sözleri vardır añlanmaz ve ḳahḳaha ile gülerler ve gāhī ba'zı gemiciler eline girerler, nikāḥ idüp yine deryāya ḳorlar. Ve şāḥibü'l-baḥr olan Rūyānī'den ḥikāyet olunur ki bir avcı 'avrat şeklinde bir balıḳ getürse vaṭy u taşarruf itmedüğine ve itmemesine (A 233b) yemīn virdüğü ḥikāyet olunur. Ve bunuñ gibi bir kimseyi ve bir erkegi avlayup pādīşāhların ba'zısına getürürler, söz söyledükde sözi añlanmazdı. Aña daḫı bir 'avrat alvirür, oğulları olur ki babasınun ve anasınun dilini öğrenür ve söyler. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān*.

Ve *şadā* feth-i şād-ı mühmele ve dāl-ı mühmele ile 'alā vezni üzre erkek olan bayḳuş ḳuşıdır zekerü'l-büm ma'nāsına ve *büm* zamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükün-ı vāv ile bayḳuş didükleri ḳuşdur gerek erkek ve gerek dişi olsun. Ve dişisinün künyeti *ümmü'l-ḥarābdur*, ḥarāba ḳonduğıçün tesmiye olunmuşdur ve bayḳuşun bir adı *gurābü'l-leyd*dür gice ile sulṭānlığı olup uyumadığıçün. Ve bayḳuş 'Arab za'mı üzre ḳatlı olan kimse başından ḥalk olunur ḳaçan anuñ ḳanı ṭaleb olunmayınca ve ḳışāş olıncaya dek depesinde

¹¹⁷⁵ *Çahfele* feth-i cīm ve sükün-ı ḥā'-i mühmele ve feth-i fā ve feth-i lām-ıla at dudagıdır şefetü'l-feres ma'nāsına.

çağırur ve “İstevà istevà.” dir tā kâtılı katlı olıncaya dek böyle dir, dirler. Anuñçün aña *şādī* dağı dirler ve *şādī* şād u dāl-ı mühmeleteyn ile ‘aşān ve şusız ma‘nāsınadır. Ve *şadā* yanķu didükleri nesneye de dinilür ki tağda çağırsañ āvāz döner, saña cevāb virür. Eşamma’llāhu şadāhu diyü bed-du‘ā itdükleri bundandır ehlekehu’llāh ma‘nāsına ya‘nī, Haķ sübhānehu ve te‘ālā anuñ āvāzını şağır eylesün dimekdür; zīrā bir kimse ölse ve dünyādan gitse şadā andan bir nesne işitmez ve aña cevāb virmez. Haccāc bin Yūsuf didükleri (A 234a) cā’ir ü zālīm ki ‘Abdü’l-Melik bin Mervān ‘āmili ve beglerbegisi idi. Bir gün Enes bin Mālik-nām şahābīye “Eşamma’llāhu şadāke.” didüğü bundandır. Enes rağiya’llāhu ‘anh Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hizmet-i şerīflerinde perveriş bulmuş bir fāzil u kāmīl kimse idi, bir gün Haccāc üzre girür ve aña buluşur. Haccāc “Yā ḥabīş sen bir ḳocasın kim gāhī Ebū Türāb ile ve gāhī İbnü’z-Zübeyr ile ve gāhī İbnü’l-Eş‘aş ile ve gāhī Cārūd ile fitnelerde cevelān idicisin “Va’llāhi le-aḳle‘anneke ḳal‘a‘ş-şamġati ve le-a‘şibenneke ‘aşabe’s-selemeti” didi ve buña göre olur olmaz ve ma‘ḳül görilmez sözleri Enes’e söyledi. Enes rağiya’llāhu ‘anh “İşbu sözleri kime dirsün?” didi, Haccāc “İyyāke eşamma’llāhu şadāke” didi ya‘nī saña dirüm, Haķ te‘ālā seni helāk eylesün, diyü Enes ḥazretine bed-du‘ā eyledi. Enes ḳalkup ol meclisden gitdi ve taşra ḳıḳduḳda “Eger oğlum olmasa va’llāhi ben aña cevāb virürdüm.” didi. *Ḳal‘* feth-i ḳāf ve sükün-ı lām-ıla ḳoparmaḳdur ve *şamġ* feth-i şād-ı mühmele ve sükün-ı [mīm]¹¹⁷⁶ ve ġayn-ı mu‘ceme ile bir yapışķan nesnedür ki meşhūr u ma‘lumdur. Haccāc-ı zālīm, Enes ḥazretine ben seni va’llāhi şamġ gibi ḳoparurum didüğinden murādı ben seni köküñden ḳoparurum dimekdür, zīrā şamġ, ağacından ḳoparılup alınsa yerinde eşeri ḳalmaz. *Terektuhum ‘alā-mişli makla‘i’s-şamġati* dinilür ve (A 234b) *terektuhum ‘alā-mişli makrifī’s-şamġati* dinilür ve ḳarb-ı meşel ḳılurlar. *Makrif* feth-i mīm ve sükün-ı ḳāf ve kesr-i rā-yı mühmele ve fā ile ḳarf ve ḳaşr yeridür, bu iki ḳarb-ı meşel ma‘nāları anlaruñ bir nesneleri ḳalmadı hep gitdi demek olur, zīrā şamġ alunduḳda yerinde eşeri ve zerresi ve ‘alāmeti ḳalmaz. Ve ‘aşb feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı şād-ı mühmele ile bağlamaḳ ve muḳkem şarmaḳ ve dürmekdür. Ve *seleme* ḥarf-i sīn ve lām ve mīm fethālarıyla bir ağaçdur ki ḳaçan anı kesmek isteseler dallarını muḳkem bağlarlar ki kesmesi āsān olsun için. Ve bu ağacuñ yaprağına feth-i ḳāf ve feth-i rā³-i mühmele ve zā³-i mu‘ceme ile ḳaraz dirler ki anuñla dibāġat olınur. Ve bunuñ yaprağını şıyıрмаḳ ve

¹¹⁷⁶[mīm]: Nüşhada lām yazılıdır.

almak güç olur, anuñçün dalların bir iple bağlarlar ve andan şoñra bir degnek ile urup yaprağını dökerler ve indirürler. Haccâc-ı cā'ir Enes'e seni ol ağacı bağladuğları gibi bağlarım ve anuñ gibi silkerem, demek murād eyler. Ve *Şihāh*'da Haccâc bu sözleri 'Irak halkına didi, dir ve *Şerhü'l-Garibeyn ve Hayâtü'l-Hayevân*'da Enes hazretine dimişdür diyü yazarlar. Haccâc yanından Enes rağiya'llāhu 'anh çıkup gitdükden şoñra 'Abdü'l-Melik bin Mervān ki Haccâc didükleri zālimi 'āmil ve beglerbegi naşb idendür, aña kendü hālını ve Haccâc bu maķūle cevr u cefā ve nā-sezā kelimātla rencide eyledüğünü bildürdi. Emirü'l-mü'minīn ve pādīşāh-ı dīn-i mübīn olan 'Abdü'l-Melik Haccâc'a mektüb gönderüp İsmā'īl bin 'Ubeydi'llāh-nām kimse ile Haccâc'a gönderdi. (A 235a) İsmā'īl evvel Enes'e gelüp aḥvāli bildürdi ve pādīşāh Enes ayağına Haccâc varmasın emr itdüğünü bildürdi, fe-emmā Enes rağiya'llāhu 'anh Haccâc'a varup Haccâc söyledüğü kelimātuñ 'özrini dileyüp şermsār ve 'özr-dār olmak münāsib olduğunu iş'ār idüp Enes'den ıķalkup İsmā'īl Haccâc yanına varup pādīşāhuñ 'itāb-nāmesin eline virdi. Haccâc anı oķudı ve yüzi mütema'ir u müteğayyir oldı ve yüzinden derlerin silmege başladı ve andan şoñra “Allāhu te'ālā emirü'l-mü'minīni mağfīret eyleye ve yarlıgaya tā bu mertebe baña degmek ve beni rencide eylemek andan ummaz idüm.” didi ve İsmā'īl'e “Bizi Enes'e ilet ve götür.” didi. İsmā'īl “Enes rağiya'llāhu 'anh saña gelür.” didi, ıķalkup Enes yanına varup “Haccâc'a gidelüm.” didi ve Enes'i alup Haccâc'a götürdi. Haccâc, Enes ile merḥabā eyledi ve Enes'e “Yā Ebā Ḥamza la'ime vü melāmeti ve baña ḥaķāreti evdüñ.” didi ve muķaddemen söyledüğü sözlerüñ 'özürlerüñ niçe dürlü tevcīh ü te'vīl ile diledi. Enes rağiya'llāhu 'anh Haccâc'a “Biz melāmeti ve ḥaķāret ü rüsvālīğı ivmedük tā eṣrār bizüm başumuza gelen belāya sevininceye dek, Ḥaķ te'ālā Kelām-ı Kādīm'de bize enşār diyü ad virmişken eṣrār bize şemātet ü belāmuza sevinmek gösterdiler.” diyü bu maķūle niçe dürlü sözlerle Haccâc'ı ta'zīr eyledüğinden ğayrı “Va'llāhi'l-'azīm aña Naşārā şirk ü küfr üzre iken bu ḥalleriyle bir gün 'İsā'ya (A 235b) ḥizmet itmiş kimseyi görseler kemāl-i mertebe ta'zīm ü tekrīm iderlerdi ve benüm bir niçe sene Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hazretine olan ḥidmetümi ḥıfz eylemedüñ ve zāyi' eyledüñ.” didi. Ve pādīşāh Enes için gönderdüğü mektübuñ şüreti *Hayātü'l-Hayevân*'da yazılıdur, murād iden andan taleb eyleye.

Fā'ide: Enes rağiya'llāhu 'anh Enşārīdür. On sene Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hazretine ḥizmet eyleyüp 'Ömer rağiya'llāhu 'anh ḥilāfetinde nāsa fıķıh ta'lim itmek için Başra'ya göçüp yüz yaşa vāşıl olduķdan şoñra ve 'inde'l-ba'z yüz iki yaşa ve

ba‘zılar katında yüz üç yaşa varduğda Başra‘da târîhüñ toğsan birinde veyâ toğsan ikinci senesinde âhirete intikâl eylemişdür, Başra‘da âhir vefât iden şahâbî budur. Hâzret-i Resül’e -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- hizmeti sebebiyle hayır du‘âsın aldugıçün mu‘ammer olup yüz evlâda yetişmişdür. Ve künyeti Ebü Hâmma’dur. Vech ü sebebi budur ki hâmma feth-i hâ‘-i mühmele ve sükün-ı mîm ve zâ-yı mu‘ceme vü meftûha ile bir hîrrîf ve dili acıdur ve ıştırur baqlanuñ adıdur, Enes rağiya’llâhu ‘anh anı devşirürken hâzret-i Resül şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Enes’i görüp Ebü Hâmma diyü künye virmişdür, ol otı cem‘ itdüğüçün aña Ebü Hâmma dinilmişdür, yoğsa Hâmma adlu oğlı olduğıçün degüldür. Ve biz yine şadede gelelim. Ve baykuş tab‘ı budur ki bir kuş yuvada iken üzerine girüp (A 236a) yuvasından çıkarup yavruların ve yumurdaların yer ve her kuşa böyle ider ve gicede sultânlığı vardur hîç(bir kuş) gice ile aña mütehammil olmaz ve gice ile uyumaz ve gündüz kuşlar anı görse öldürürler ve tüyin yolarlar mâ-beynlerinde ‘adâvet olduğıçün. Ve Câhız’dan Mes‘üdi’nüñ naql itdüğü baykuş kendüsünde hüsn ü cemâl ve güzellik vardur bilüp göz degmeye diyü gündüz görünmez. Ve baykuş teferrüd ve yalnızlık ve halveti sever.

Fâ‘ide: Kisrâ didükleri pâdişâh bir gün ‘âmiline “Baña kuşlaruñ yaramazrakını avla ve anı vaqud ve dutruklarun âteşlerün eñ yaramazıyla biryân eyle ve halkuñ eñ yaramazına yidür.” didi. Ol ‘âmil bir baykuş avladı ve ağı ağacıyla biryân u kebâb eyledi ve anı bir sâ‘î olan kimseye yidürdi. Ve *sâ‘î* vâlî vü hâkim olan kimselere gammâzlık eyleyen kimsedür vâşî ma‘nâsına ve feth-i kâf ve teşdîd-i lâm-ıla olan kallâ‘ ma‘nâsına ve hadîşde “لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَلْبًا”¹¹⁷⁷ vâkı‘dür. [*قَلْبًا*] *kallâ‘* sultân u hâkime bâtil eylese sa‘y eyleyen kimsedür gammâz ma‘nâsına ki nâ-hâk yere iftirâ vü kizb idüp ‘ırzın yıkdurur veyâ mâlın aldurur. Ve ‘âmil olana dağı *sâ‘î* dirler. Ve *kallâ‘* kavvâd u nebbâş ve şuraî ü kezzâb ma‘nâsına dağı gelür. *Kavvâd* kaltabân ve gidi ve pezevenkdür. Ve *nebbâş* kefen şoyıcıdur. Ve *şuraî* beglik iş dutan ‘âmil ü şahne ve bâzârbaşıdur râ‘da feth u sükün câ‘izdür. (A 236b)

Fâ‘ide: ‘ Abdü’l-Melik bin Mervân-nâm pâdişâh bir gice uyanık olur, bir semîr ü kışşahân ister ki uykusı gelinceye dek kışşasın dinleye. Kışşahân sözi buraya iledür ki dir: “Pâdişâhum Mavşıl‘da bir baykuş var idi ve Başra‘da dağı bir baykuş var idi. Mavşıl‘da

¹¹⁷⁷“Laf taşıyan Cennet’e giremez.” İbnü’l-Cevzî, *Garîbu’l-Hadîs* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye,1985), 2/262.

olan baykuş Başra'da olan baykuşdan kızın istedi, Başra'da olan baykuş 'Kızımı virmem tā anuñ mehr ü kâbîniñ yüz harâb žay' a kılmayınca.' didi. Mavşıl'da olan baykuş 'Yüz harâb žay' aya kâdir degülüm illâ meger ki vâlî vü hâkimümüz sellemehu'llâh tamâm bir sene vâlimüz ola.' didi." Kışsa-h'ân bu kışşayı söyleyüp ol pâdişâh işidince ğaflet uykusundan uyanup mezâlim ü da'vâları dinlemege oturdı, vâlî altında olan vülât ü hâkimleri yoklamağa başladı ve re'âyâ vü berâyânuñ ahvâline ziyâde muqayyed olur oldı.

Fâ'ide: Me'mûn Hâlîfe bir gün köşkinden aşığa bağıdı, bir âdem eline kömür alup köşk dîvârı üzre yazı yazar. Me'mûn anda olan hizmetkârlaruñ ba'zısına "Var git ol âdem yanına ne yazı gör." didi ve hem anı getürmege işmarladı. Ol hizmetkâr tizce gelüp ol yazı yazanı dutdı ve ne yazduğunu fikir eyledi. Ol kimse dîvâr üzre işbu iki beyti yazmış.

Şi'r:

يَا قَصْرُ جَمْعِ فِيكَ الشُّومِ وَاللُّومِ

حَتَّى يَعْيشَ فِي أَرْكَانِكَ الْيَوْمِ

يَوْمًا تَعْشَشُ فِيكَ الْيَوْمُ مِنْ فَرْحِي

أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يَنْعَاكَ مَرْغُومِ¹¹⁷⁸

(A 237a) Ol hizmetkâr "Pâdişâh seni ister da'vet ider, icâbet eyle." didi. Ol kimse "Allâh için beni götürme pâdişâha." diyü yalvardı. Ol hizmetkâr "Elbet gitmek lâzımdur." diyü götürüp pâdişâh önünde anı turgurup yazduğı beyitleri pâdişâha i'âm eyledi. Pâdişâh aña "Vây saña, niçün böyle yazduñ ve benüm dîvârüm üzre bu maqûle nesneyi yazduran nesnedür?" didi. Ol kimse "Pâdişâhum, senüñ işbu köşkünü ihâta eyledüğü bezek ve ta'âm u şarâb ve döşemeler ve kapkacağlar ve kumâşlar ve câriyeler ve hizmetkârlaruñ hadd ü hisâbı ve 'add u şağışı yokdur. Ve ben anı vaşf eylemege kâdir degülüm ve 'aqlum ve fehmüm andan 'âciz ü fûrû-mânedür ve lâkin hâlen yanından geçdüm ve ben be-ğâyet aç ve açlıktan tâkatüm tâk olmuş-ıdı, ben dağı fikre varup tırdum ve kendü kendüme didüm ki bu kaşır 'âmir u ma'mûr ve yücedür ve lâkin ben be-ğâyet açum baña bu kaşırdan fâ'ide yokdur ve eger bu kaşır harâb olsa ve ben buña uğrasam ağacından veyâ eñserinden veyâ mermerinden bir nesnecik alup şatup küt idinür ve anı azıq kıldurdum,

¹¹⁷⁸"Ey kasır, uğursuzluğı ve sitemi kendinde topla hatta köşelerinde baykuşlar yaşasın. Baykuşların sende yuva yaptığı gün sevincimden senin ölüm haberini veren olurum."

didüm. Benüm pādişāhum ol bir şā‘ir ne dimişdür bilmez misin?” didi. Me‘mūn Ḥalīfe “Ol şā‘ir ne didi?” didi. Ol kimse şā‘ir böyle dimiş diyü işbu şi‘ri okudu.

Şi‘r:

إذا لم يكن للمرء في دولة امرئ
نصيب ولا حظ تمنى زوالها
وما ذاك من بغض لها غير أنه
يُرْجى سواها فهو يهوي إنتقالها¹¹⁷⁹

(A 237b)¹¹⁸⁰ Me‘mūn ol kimseden zıkr olınan sözleri ve şi‘ri işidüp “Yā oğlan buña biñ altun vir.” didi ve andan soñra “Mādāmki bizüm kaşrumuz ehl ile ma‘mūr ve ehli mesrūr ola her sene biñ kırmızı senüñ olsun.” didi ve bu ma‘nāya şi‘r inşād eylemişlerdür ki kıta ḥūb u zībādur.

Şi‘r:

إذا كنت في أمر فكن فيه محسناً
فعمّا قليل أنت ماضٍ وتاركه
فكم دحت الأيام أرباب دولة
وقد ملكوا أضعاف ما أنت مالكه

Ya‘nī kaçan sen bir iş ve bir devlet içinde olsañ luḥf u iḥsān idici ol. Zirā az zamānda sen geçersin ve terk idicisin, sen ölürsün ve devletüñ zā‘il olup gitse gerekdür, hemān fırsatı geçürmeyüp iḥsān idici ol. Eyle olsa bu dünyā günleri niçe erbāb-ı devlet ü‘izzet ve niçe aşḥāb-ı sa‘ādet ü şevketi döşeyüp ve kara toprağa düşürmişdür ki onlar senüñ mālīk olduğın nesnenüñ az‘āf ve kıta kıta mālīk olmuşlardı.

el-Ḥüküm: Baykuşuñ her dürlüsü ḥarāmdu.

Fā‘ide: Ḥasan bin ‘Alī bin Ebī Ṭālib’den rivāyet olmur ve Ḥasan raḍīya’llāhu ‘anh Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki ḥazret-i Resūl didi ki: “Bir

¹¹⁷⁹“Birinin devletinde (nimetinde) bir diğzerinin nasibi ve şansı olmazsa o, onun yok olmasını diler. Bu, o nimete (duyulan) bir nefrettir. Oysa başka bir nimet istenir; çünkü o, o nimetin (kendine) geçmesini ister.”

¹¹⁸⁰Yazmanın sağ üst köşesinde şu beyit yer almaktadır:

ما أحسن الدين والدنيا إذا اجتمعَا
لا يبارك الله في دنيا بلا دين

(Din ve dünya bir araya gelse ne güzel olur, Allah dinsiz dünyayı mübarek kılmaz.)

kimsenüñ oğlu olsa ve sağ kulağı içine ezān ve şol kulağına ikāmet okunsa ol uşağa ümmü's-şıbyān didükleri zarar eylemeye." Şadaқа Resūlu'llāh. 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz bunu iderdi. Ve ümmü's-şıbyānda ihtilāf vardur. (A 238a) Ba'zılar baykuşdandur dirler ki 'Arab bir kimse vefāt eylese veyā қatl olinsa bir baykuş nefsinde mutaşavver olur ve қabri üzre çağırur, gevdesine vahşet çeküp feryād ider diyü zann iderler. Ümmü's-şıbyān didükleri marāz ol kuşdandur, dirler ve ba'zılar tābi'atü'l-cindendür, dirler. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*. *Tābi'a* tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve 'ayn-ı mühmele ile şol cinniyyedür ki insāna tābi' olur, her ne yaña gitse bile gider. Erkeğine *tābi'* ve dişisine *tābi'a* dirler ya'nī ümmü's-şıbyān didükleri marāz cindendür şoñraki қavil üzre. Ammā eṭibbā қatında ümmü's-şıbyān şafrādan olur bir marāzdur cinden ve kuşdan degüldür, kütüb-i ṭıbdan *Teshil-nām* kitābuñ edāsı budur. *Ümmü's-şıbyān* ki aña oğlancıklar şayrulığı dirler, şafrādan olur. 'Alāmeti budur ki nevbet tiz tiz ola, gice қatı buñala ve tarlıgana, beden ḥarāreti қavī ola, 'aқlı zā'il ola, beñzi şaru ola, қusıcaқ şafrā қusa. 'İlācı şafrāyı ishāl itmek ve şarāb-ı limon ve şarāb-ı nīlūfer içmek ve şarāb-ı benefşe ve şarāb-ı iccāş ve şarāb-ı ḥummād içürmekdür. Oğlancıklarda olıcaқ lisānü's-sevr şuyında biyan dibini қaynadup süzeler, içinde terencübün ezeler, ıssıdup içüreler, қatı otları virmeyeler. İntehā.

el-Ḥavāş: Baykuşı boğazlasañ bir gözi açuқ ve bir gözi қapanuқ қalur, açuқ olanı yüzük қаşı altına қoyup anı daқан kimse uyumaya mādāmki üzerindedür. Қapanıқ göz 'aksidür ve bu (A 238b) iki gözi biri birinden farқ bu vech-ile olur ki bir çanaқ içinde şu қoyalar ve gözleri içine bırağalar; şuya batan münevvim ve uyuducıdur, batmayan müshir ve uyutmayandur. Ve iki gözlerin misk ile қarışdurup kendü birle götürse her kim ol miski қоқulaya, aña 'azīm muḥabbet ide ve meveddet-i rūḥāniyyeti anuñ meşāmmında ḥareket eyleye. Ve yüregini meflūc kimse bişirüp yise fā'ide ide, ödini bellūṭ ağacı küliyle қarışdurup meşānede таşı olana yidürseler meşānede olan таşı paralaya. Eger yılğun ağacı küliyle қarışdurup döşege bevl iden oğlana yidürseler fā'ide ide, cigeri semm-i қātıldür. Etini yiseler қalbe gāşeyān getürür ve қalbi bulandurur. Ve bāde içen yārān aralarında baykuş kemügi dütsü olinsa aralarında ceng ü cidāl ve ḥarb u қitāl ve fitne vü āşüb ve таğıлмақ vāқи' ola. Ve Hermes қavli üzre қaçan bir baykuş yüregini alup bir 'avrat uyurken şol eli üzre қılinsa ol gün işledüğini söyleye. Ve iç yağı eridüp bir kimse gözine sürme çekse gice ile her қанğı yere gire ol yeri aydıñlıқ göre. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*

li'd-Demîrî ve *Harîdeti'l-'Acâ'ib* ve *Kitābu Nevādiri'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acâ'ib* li-Monla Maḥmūd.

Fā'ide: Bir baykuş bir gün Süleymān peygābere -'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām- gelüp “Es-selāmun 'aleyke yā nebiyya'llāh.” didi, Süleymān “ 'Aleyke's-selām.” diyüp “Niçün ekinden yimezsın?” didi, baykuş “Ādem 'aleyhi's-selām ekin ve (A 239a) buğday ucından cennetden çıkdığıçün yimem.” didi. Süleymān “Yā niçün şu içmezsın?” didi, baykuş “Nūḥ peygāber kavmi şuda ġarḳ olduğıçün.” didi. Süleymān “Yā niçün 'umrānı terk idüp ḥarābatı iḥtiyār idersin?” didi. Baykuş “Ḥarābe mīrāşu'llāh'dur, pes ben mīrāşu'llāhda sākın olurum.” didi. Kelām-ı Qādīm ve Furqān-ı 'Azīm'de “ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تَسْكُنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ”¹¹⁸¹ vākī' dūr. Süleymān eyitdi: “Bir ḥarāba ḳonduğın vaḳit ne dirsın?”, baykuş “Ḳanı şunlar kim dünyāda zevḳ u şafā sürenler nice oldı, dirüm.” didi. Süleymān “Evlere ḳonsañ ne dirsün?” didi, baykuş “Vāy ādem oğlanlarına! Öñlerinde bu ḳadar şedā'id ü meşā'ib var-iken nice uyurlar ve ġāfil deprenürler, dirüm.” didi. Süleymān aña “Gündüz niçün görinmezsın?” didi, baykuş “Ādemoğulları kendü nefislerine zulmi çok itdükleriçün.” didi. Süleymān aña “Çağırup ötdüğüñ vaḳit ne dirsın?” didi, baykuş “Tezevedü yā ġāfilin. Ve teheyu's-seferikum subḥāne ḥāliḳı'n-nūr, dirüm.” didi. Ka'bū'l-Ḥibr raḳiya'llāhu 'anh bunı kütüb-i enbiyādan ḥazret-i 'Ömer raḳiya'llāhu 'anh meclisinde naḳl itdüğünü İbn Mes'ūd raḳiya'llāhu 'anh rivāyet eyledüğü Ebū Nu'aym *Hilye*'de yazup *Nevādirü'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridü'l-'Acā'ib* şāḥibi *Hilye*'den naḳl idüp yazmışdur. 'İbret alacaḳ nesne olmağın biz daḫı bu kitābda yazduḳ. (A 239b)

Fer' : *Fetāvā-yı Qāḏıḥān*'dan *Nevādirü'l-Ġarā'ib* şāḥibi naḳl ider ki ḳaçan hāme şayḫa eylese bir kişi anı işidüp “Bir kişi fevt olur.” dise ba'zılar bu söz küfürdür, dirler ya'nī fāl cihetinden. İntehā.

et-Ta'bir: Düşde baykuş mükābir ü mekkār bir ḥırsuzdur. Ve ba'zılar heybetlü bir pādışāh dir ki re'āyānuñ merā'ir [ve] ödlerin yarar ki anuñ nāşır ve yardımcısı yoḳdur. Ve baḫālet ve zehāb-ı ḥavfa delālet ider, zīrā gice ḳuşlarındandır. Kezā ḳāle İbnü'l-Ġannām. Ve eger düşde bir baykuş bulsa veyā dutsa ya ḥasta ola veyā bir yaramazla dostlık ide ve tüy ve

¹¹⁸¹“Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helāk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kasas 28/58.

eti ve kanadı bir yaramazdan me'aldür ve eger tamı üstine oturup çağırduğun düşde görse muşbet irişe, ne'uzu bi'llāhi te'ālā minhā. Keza fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Sīrīn.

Fer' : *Nuḳāye'* de yazar ki bir kimse hāme āvāzın işidüp "Bir kimse fevt olur." dise eşahh olan kāfir olmamağdur. İntehā. **Hāme** feth-i mīm-ile ügi didükleri kuşdur ki gice ile uçar, *Kāmūs'* da **hāme şadā** didükleri gice kuşıdır, dir ve **hāme** kāme vezni üzre elif'i yā'dan maḳlūbedür. Ve ügi kuşına Fārsīde cuğd dirler. Gice zāhir olmada, ḫālī yerler ihtiyār itmede şūmlıgla meşhūr olmada baykuşa müşābihdür; ammā cüssede tefāvütleri vardur. *Kezā fi-Deḳā 'iki'l-Haḳā 'ik.*

Nazm:

Mirḫād u mezheb maḫrec ü kiryās u ḫaşş u müsteḫamm

Daḫı kenif u müsterāḫ u maḫra'e oldı ḫalā

(A 240a) **Mirḫād** dād-ı mu' cemedan gayrı ḫurūf-ı mühmele ile miftāḫ vezni üzre ḫalā ve ayak yolu ve āb-ḫānedür. Zāl-i mu' ceme sükūnı ve feth-i hā ile **mezheb** ve kesr-i kāf ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve yā'-i ḫuṭṭī ve elif ve sīn-i mühmele ile kirbās vezni üzre olan **kiryās** ve ḫā'-i mühmelede ḫarekāt-i şelāşe ve şīn-i mu' ceme vü müşeddede ile olan **ḫaşş** ve zamm-ı mīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve feth-i ḫā'-i mühmele ve mīm-i müşeddede ile olan **müsteḫamm** ve emir vezni üzre olan **kenif** ve zamm-ı mīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve feth-i rā'-i mühmele ve elif ve ḫā'-i mühmele ile olan **müsterāḫ** ki müstedām vezni üzredür ve feth-i mīm ve sükūn-ı ḫā'-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ve feth-i hemze ve hā ile mertebe vezni üzre olan **maḫra'e** gibi, onı daḫı elfāz-ı 'Arabiyyedendür ve bir ma' nāyadur. Vech-i tesmiye **mirḫād** feth-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı ḫā'-i mühmele ile olan **raḫd**dandır ki ḡasl ve yumak ma'nāsınadır, ayak yolından **mirḫād** diyü kināye olunur, ayak yolında ḡasl olunduğün. Ve **mezheb** gidecek yere dirler ayak yolu gidecek yer olduğün aña **mezheb** dimişlerdür. Ehl-i Yemen ḫalāya **mirḫād** ve ḫalālara **merāḫīd** ve ehl-i Şām **mezheb** dirler. Ve **ḫaşş** ehl-i Mışr lügatinde büstāna dirler. Büstānlarda ḳazā'-i ḫevā'ic itdükleriçün ḫalāya Mışr ḫalkı **ḫaşş/ḫuşş/ḫuşş** tesmiye eylemişlerdür. Ve **kiryās** tam üzerinde olan ḫalādur ki ḫubūr ve avḡun ve bunuñ gibi şan' atla yere indirürler, kesr-i kāf ve sükūn-ı rā' (A 240b) ve sīn-i mühmeleteyn ile olan **kirs**dendür ki birbiri üstine yığılmış ve sidik ile ḳarışmış ve mütekedir ve bulanık tavar tersi ve sidikdür, bu māḳūle ḫalāda bu şıfat muḳarrer olduğün ḫalāya kiryās tesmiye eylemişlerdür. Ve **müsteḫamm**

istif' āl bābından ism-i mekāndur, zīrā mezīdātta ism-i mef' ūl ve maşdar-ı mīmī ve ism-i zamān ve ism-i mekān bir vezn üzre gelür. *Kanūnu'l-Edeb*-nām kitābda el-müsteḥamm āb-ḥāne, dimişdür. *İstihmām* aşılta ıssı şü ile yayқанmağdur, zīrā ḥamīm emīr vezni üzre ıssıcağ şudur āḥirinde hā ile olan ḥamīme gibi, şoñra her қаңı şü ile olursa olsun gerek şovuğ ve gerek ıssı muṭlağ şü ile iğtisāl veyā yıқанmağa *istihmām* didiler. İmdi *müsteḥamm* yayқанacağ yer dimek olur āb-ḥāne dağı yayқанacağ yer olduğıçün *müsteḥamm* tesmiye olınmışdur ve ğusl-ḥāneye de *müsteḥamm* dirler ve ḥadīşde “لا يبولن في أحدكم في مستحيمه ثم يتوضأ فيه”¹¹⁸² vāқи' dūr. Ve lafz-ı *müsteḥamm* yerinde muğtesel rivāyet olunduğı *Muğrib*'de İmām Muṭarrizī yazmışdur. Ve *kenīf* sātir ve örtici ve perde ma' nāsınadur, ḥalā dağı ādemi örtdüğıçün *kenīf* tesmiye olınmışdur. Ve *müsterāḥ* yine ism-i mekāndur müstedām vezni üzre, ḥalā istirāḥat yeri olduğıçün *müsterāḥ* tesmiye olınmışdur. Ve *mahra'e* zamm-ı ḥā'-i mu' ceme ve sükūn-ı rā ile olan *hur* 'dandur¹¹⁸³ ki ters ve necisdür ve ma' nāsı *hur* 'yeri dimekdür, vech-i tesmiye bellüdür. Nitekim ḥalāya *mahrec* dinilmege sebeb (A 241a) bellüdür. Zīrā *mahrec* ism-i mekāndur çıkacağ yere dirler ve *ḥalā* 'medd-ile Türkī lafız degüldür, belki ' Arabī lafızdur, *ḥalvet* dendir *ḥalā* dağı tenhā vü ḥālī olduğıçün böyle tesmiye olınmışdur.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

İşbu kitābı okuyan her ' ilm olur kolay aña

el-Ḳıṭ' atü fi'l-Baḥri'r-Recezi's-Sālimi'l-Müşemmen:

Şerḥ:

Ḳıṭ'a lügatde pāre dimekdür. Ke-enne *ḳıṭ'* alar ğazel veyā қаşideden bir pāredür. Ve *baḥr* lügatde yarmağa dirler, қаlağı yarığ deveye ' Arab feth-i bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i ḥā'-i mühmele ile *baḥīra* dirler, nitekim Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı Kerīm'de “مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ”

¹¹⁸²Hadis şü şekilde geçmektedir: لا يبولن أحدكم في مستحيمه ثم يغتسل فيه “Sonrasında içinde yıkanacağınız yere bevletmeyin.” Ebū Dāvūd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdi'l-Hamīd, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/7.

¹¹⁸³*Ḥari'e yaḥra'u* 'alime bābından teğavvuṭ ma' nāsınadur ve ol çıkan nesneye feth-ile *ḥarā* 'dinilür cem' i *ḥurū* 'gelür fels ve fülüs gibi. Cevherī zamm ile *hur* 'dur cünd ve cünüd gibi dimişdür. Ve *ḥirā* 'kitāb vezni üzre ba' zılar ism-i maşdardur şıyām gibi ki ism-i şavmdur dirler ve ba' zılar cem' -i *ḥar* 'dur sehm ve siḥām gibi dirler ve *ḥarā* 'e ḥicāre vezni üzre bunuñ gibidür. Ve Cevherī *ḥarā* 'e feth-iledür kerihe kerāheten gibi dimişdür. Ve *ḥarā* ' feth-ile şābit degüldür. Kezā fi-*Mişbāḥi'l-Münir*.

بَجِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ”¹¹⁸⁴ vāqı‘ dūr. *Bahīra* şol devedür ki zamān-ı Cāhiliyyet’de olurdu; bir dişi deve beş qarın toğursa ya‘ nī beş kerre toğursa ve beşincide olan oğlı erkek olsa ol dişi devenüñ kulağını giñ yararlardı ve aña binmegi harām iderlerdi. Hiç kimse aña binmezdi, öldüğü zamān etini erler ve ‘avratlar yerlerdi. *Kezā fi-‘Uyūni’t-Tefāsīr*. Ve *Me‘ālimü’t-Tenzīl* de, *bahīra* şol dişi devedür ki beş qarın toğurdukdan şoñra kulağını yarup aña binmezlerdi ve yük yükletmezlerdi ve kılını kırkmazlardı ve otdan ve şudan anı men‘ eylemezlerdi ve beşinci toğan oğlı eger erkek olursa boğazlayup etini erler ve ‘avratlar yerlerdi ve eger dişi olursa kulağını yarup anı terk iderlerdi ve ‘avratlara südini ve (A 241b) menfa‘atlerini harām iderlerdi menāfi‘i ancağ erlere maḥşūş idi ve eger ölürse etini erlere ve ‘avratlara helāl kılurlardı, dir. Ve *Tefsīr-i Haddādī* de zamān-ı Cāhiliyyet’de bir dişi deve beş qarın toğurup beşinci def‘ada toğan oğlı erkek olursa bütler için anı boğazlayup etini büt-hānelerine hizmet idenlere ve yolcılara virürlerdi, ‘avratlara virmezlerdi. Eger anı boğazlamazdan öñden eceli ile ölürse erler ve ‘avratlar andan yerlerdi. Ve eger beşinci oğlı dişi olursa kulağını yararları ve yarmağı giñ iderler, binilmez ve boğazlanmazdı ve otdan ve şudan kovulmaz ve men‘ olunmazdı, südleri ve sâ’ir menāfi‘i büt-hāneye hizmet iden kimselere ve ebnā’ü’s-sebīle virürlerdi, ‘avratlara virmezlerdi tā ol dişi toğan deve ölünceye dek. Öldükde etinde erler ve ‘avratlar müşterek olurdu, dir. Ve *bahīra* fa‘il be-ma‘ nī-i mef‘ üldür, fa‘il be-ma‘ nī-i mef‘ üldüde kaçan isim anuñla zıkr olınsa müzekker ve mü’enneş berāber olur, meşelā ‘aynun keḥīlun ve keftun ḥaḍībun dirler ‘ayn mü’enneş iken keḥīletün dimezler hā ile ve kaçan şıfatı ifrād eyleseler isim anuñla zıkr olunmasa hā’yı idhāl iderler mü’enneş şıfatı olduğ için ve mü’enneş şıfatı olduğu ma‘lūm olsun için. Bunda daḡı *bahīra* şıfatdur ism anuñla zıkr olunmaduğ için hā idhāl olınmışdur, nitekim naḥīha ve zebīha da böyledür. *Kezā fi’l-Kevāşī*. Ve deryāya ***baḥr*** dinilmek yeri yarduğ içündür ve her ulu ırmağā ***baḥr*** dinilmek (A 242a) yine yeri yarduğ içündür veyāḡud deryāya ***baḥr*** dinilmek ittisā‘ ve giñliğinden ve deriñliğinden ötürdür, zīrā vāsī‘u’l-*baḥrī* olan ata ***baḥr*** dinilür. Nitekim Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Mendüb-nām at ḡaḡında *in vecednāhu le-baḡren* dimişdür. Müstef ilün, müstef ilün ve müfte‘ilün, müfte‘ilün gibilere ***baḥr*** dinilmek ba‘zısı ba‘zından yarılduğ içündür veyāḡud bunlarda fer‘ler vardur aşıllarından yarılduğ içündür. Ve müstef ilün olduğu şi‘re ***recez*** dinilmege vecih ***recez*** fethateyn ile bir marāzdur ki deve

¹¹⁸⁴“Allah, ne ‘Bahīre’ ne ‘Sāibe’ ne ‘Vasīle’ ne de ‘Hām’ diye bir şey meşru kılmamıştır...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Māide 5/103.

uyduğunda olur, baħr-i *recez*ün āħirinde kaṭṭ ve cezṭ ve Őiṭr ve nehek gibi ṭ illetlerün luħūķı çok olduğıçün *recez* tesmiye olınmışdur. Ve *sālim* dinilmege sebeb sekiz rŭkni daħı sālim olup hiĉbirinde ĥazf olmaduğıdır. Ve *mŭsemmen* tesmiye olunmaħ bu Őiṭ rŭn bir beytinde sekiz rŭkn ve sekiz kerre mŭstef ilŭn olduğıçündür. Őāriħ-i Endelŭsī ṭ *Arŭz Őerħ*inde bŭyle yazar.

Nazm:

Yer fāresi evdaṭ vedaṭ Kaṭ be durur zātŭ'l-vedaṭ

Nuħ-ı Nebiṭnŭn keřṭisi oldu yine zātŭ'l-vedaṭ

Őerħ:

Evdaṭ ĥurŭf-ı mŭhmele ile aħmed vezni ūzre yer fāresi ve yer sıĉanı didŭkleri dābbe ve ĥayvāndur ki feth-i yāṭ-i ĥuṭṭi ve sŭkŭn-ı rāṭ-i mŭhmele ve zamm-ı bāṭ-i muvaħħade ile aña *yerbŭṭ* daħı dirler ve Fārsice mŭř-ı deřṭi dirler ki yaban sıĉanı dimek olur. Feth-i vā ve dāl-ı mŭhmele vŭ meftŭħa ve ṭ ayn-ı mŭhmele ile *vedaṭ* yine ol ĥayevāndur. Ve dālṭuñ sŭkŭnı cāṭ-ızdŭr ammā bunda (A 242b) vezn iĉin feth ile oķınmaħ gerekdŭr ve *vedaṭ* *yerbŭṭ* olduğın *Ķāmŭs* da yazar ve *İħtiyārāṭ* da *yerbŭṭ* mŭř-ı deřṭidŭr, dir. Ve *Ĥayātŭ'l-Ĥayevān* da, *yerbŭṭ* a kesr-i dāl-ı mŭhmele ve sŭkŭn-ı rāṭ-i mŭhmele ve řād-ı mŭhmele ile *dirř* dirler diyŭ yazar ve cemṭ i *edrāř* gelŭr *yerābiṭ* maṭ nāsına ve *yerbŭṭ* a řiėa-i tařėir ile zŭ-rumeyħ¹¹⁸⁵ dirler ĥuyruėını rumħ ve şırığa teřbiħ idŭp bŭyle ad virmiřlerdŭr. Ve bāṭ-ı zılar zŭ-rumeyħ *yerābiṭ* den bir cinsdŭr ki ayakları uzundur, dirler. Ve *Ĥayātŭ'l-Ĥayevān* da ayakları uzun ve elleri ĥiřa bir ĥayvāndur ĥuyruėı curez¹¹⁸⁶ ĥuyruėı ve rengi āhŭ rengi gibidŭr, dir. Ve bu ĥayvān baṭn-ı vādī ve dere ĥarnında sākin olur ki derenŭn ruṭŭbeti aña řu yerine dura ve nesim ve yeli iħtiyār ider ve buħāri sevmez ve bir yŭksek yerde cuħr¹¹⁸⁷ ve delik eyler ve dŭrt yel esecek yerde bir ev ĥazar ve anda birĥaĉ pencere eyler ol pencere ve deliklere nāfikāṭ ve ķāřiṭ āṭ ve rāhiṭāṭ dirler. Eger anı nāfikādan taleb iderlerse ķāřiṭ ādan ĉıķar ve evinŭn ūsti topraķ ve altı boşdur. Ve mŭnāfikṭ nāfikāṭ-ı *yerbŭṭ* dan mŭřtaķdur zīrā zāħiri imān bāṭını kŭfrdŭr. Ve Cāħız ve ġayrılar, zamān-ı

¹¹⁸⁵ *Zŭ-rumeyħ* zamm-ı rāṭ-ı mŭhmele ve feth-i mīm ve sŭkŭn-ı yāṭ-ı mŭřennāt-ı taħtāniyye ve ĥāṭ-ı mŭhmele ile kŭĉŭk řırıķ řāħibi dimekdŭr.

¹¹⁸⁶ *Curez* zamm-ı cīm ve feth-i rāṭ-ı mŭhmele ve zāl-ı muṭ ceme ile şurad vezni ūzre fār ve sıĉandan bir dŭrlŭdŭr ve ṭ indeṭ-l-baṭ z kŭstebek didŭkleridŭr ki yeri depe depe delŭp yığar.

¹¹⁸⁷ *Cuħr* taķdīm-i cīm-i maźmŭme ve teṭħir-i ĥāṭ-ı mŭhmele vŭ sākine ile yırtıcılar ve hevāmm kendŭ nefseriĉin ĥazduķları ĉuķur ve delik ve indŭr, zamm-ı cīm-ile *cuħrān* gibi. Bāṭ-ı zılar teṭħir-i cīm-ile oķurlar; lākin ĥaṭādur.

Cähiliyyet’de imāni izhār ve küfri isrār iden kimseye münāfiķ dinilmek yođ-ıdı Hāķ celle ve ‘alā münāfiķ ismini nāfiķā’-i yerbū‘ dan müştāķ kıldı, dirler. (A 243a) Ve Cāhız ve Qazvīnī *yerbū‘* fār ve kesegen nev‘ indendür, dirler ve bu hayvān şol hayvānlardandır ki anlarıñ başları ve buğları olur ve cümlesi başlarına itā‘ at ve inķiyād iderler. Ve bir yerde olsalar başları bir yüksek yerden veyā bir taş üstünden anları bekler ve bir qorķulu nesne görse dişlerin taķırdadup anlara haber ider ve āvāz ider, düşmeden āgāh ider. Ve eger başları olan taķşirāt idüp anı beklemekte ihmāl üzre olursa anlardan birine zarar olup avlanırsa cümlesi çöküp başlarını öldürürler ve ğayrısını baş ve hāķim dikerler ve bunlar ma‘ āşe vü rızķ talebiçün çıķduklarında başları cümleden evvel çıķup bir yüksek yerden baķar, eger qorķulu nesne görmezse anlara varup anlar, delikte iken dişlerin taķırdadup āvāz ider ve anlar işidüp çıkarlar. Ve *yerbū‘* da olan yā ve vāv zā’ idelerdür; zīrā kelām-ı ‘Arab’da fa‘ lül yoķdur feth-i fā ve sükün-ı ‘ayn ile illā şa‘ fūķ vardır. Ve harnüb feth-i hā ile lügat-ı za‘ ifedür zamm-ı hā ile hurnüb veyā teşdid-i rā-ıla harrübür. Kezā fi’ş-*Şihāh*. Ve *nāfiķā*’ kesr-i fā ve feth-i kāf ve medd-ile fā‘ ilā’ vezni üzre yerbū‘ uñ şol gizli deligidür ki bellü ve görünür degüldür, üstü topraķdur, kaçmak istedikde başıyla urup delüp andan çıkar, kaçır. Ve *kāşī‘ā*’ kesr-i şād ve kāf’ dan ğayrı hurūf-ı mühmele ile girdüğü (A 243b) delikdür ki ağzı açuķdur *kaş*‘ dandır ki girmekdür ve *nefķ* çıķmaķdur hurūc ma‘ nāsına, *nāfiķā*’ bundan müştāķdür. Ve *nefaķ* taħrīk ile şol sereb ve yer altında olan evdür ki anuñ bir maħlaş ve çıķacaķ yeri ola. Ve darb-ı meşelde vāķī‘ *dalle dureysun nefakahu* bundandır ya‘ nī dureyş deligini yitürdi. *Dureyş* şīğa-i taşğir ile *dirş* küçügidür ve *dirş* sıçan yavrısı ve *yerbū‘* ve kedi ve bunlara beñzer nesnelereñ yavrılarıdır. Bunu işinde ve emrinde ‘āciz kimse haķķında dirler ki haşmı için delil ü hüccetini hażırlayup vaķt-i hācetde unudup ‘āciz qalır. Ve *rāhitā*’ hurūf-ı mühmele ve nāfiķā’ vezni üzre yerbū‘ deliginden çıķardüğü topraķdur diyü *Dīvānu’l-Edeb*’de yazar. Ve *Şihāh*’da *rāhitā*’ *yerbū‘* deliginden biridür ki toprağı andan çıkarır ve cem‘ ider, dir. Ve zamm-ı rā-ıla *ruhefa* humeze vezni üzre yine *rāhitā*’ didükleri delikdür.

el-Hüküm: *Veda*‘ ve *yerbū‘* ve yer fāresi İmām-ı A‘ zam ve Hümām-ı Ekrem Ebü Hanīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh yanında harāmdır, ekli cā’iz degüldür; zīrā haşerāt dandır. Ve İmām Şāfi‘ i rāhimehu’llāh katında ekli helāldür; zīrā ‘Arab anı pāk görür, dir.

el-Emsāl: *Dalle dureysun nefakahu* darb-ı meşeldür ma‘ nāsı beyān olındı. Ve *edallu min-veledi’l-yerbū‘* darb-ı meşeldür, bu daħı işinde ve mühimmātında ziyāde ‘āciz olana dirler ma‘ nāsı yer sıçanı yavrısından ziyāde yitürici ve azıcıdır dimekdir. Ve *ke’l-*

müşteriyyi'l-kāsi'ā' bi'l-yerbū' (A 244a) đurüb-ı emşaldendür, ma' nāsı **yerbū'** didükleri hayvānı şatup **kāsi'ā'** didükleri anuñ deligini şatun alan gibidür, dimekdür. Bunu eyü nesneyi terk idüp kem nesneye t̄alib olan kimse haqqında dirler.

el-Ĥavāş: **Yerbū'** eti çok ğidā virür ve qarnı sürer ve göz қаpağında olan kılı yolup yerine bunuñ qanı t̄ilā olınsa bir dağı ol kııl bitmeye.

et-Ta'bir: Düşde yerbū' ĥallāf ü kezzāb ve ziyāde yalan söyler kimseye delālet ider. Düşde bir kimse anuñla nizā' eylese bu maqūle bir kimse ile nizā' ide. Kezā qāle İbnü'l-Ġannām. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Allām.

Ve **zātü'l-veda'** feth-i vāv ve dāl ve 'ayn-ı mühmeleteyn ile Ka'be-i Mükerreme ve Beytu'llāhi'l-Ĥarām'dur ve Nūḥ peygamber 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ḥazretleri yapduğı gemidür.

Aḥvālü'l-Beyti's-Şerif: Ḥazret-i Ādem Ata şalavātu'llāhi 'alā-seyyidinā Muḥammedin ve 'aleyhi gökden yere indirüldükde ayakları yerde ve başı gökde idi. Ve gökde olanlaruñ sözlerini işidürdi ve cennetde itdüğü günāhı fikr idüp gice ve gündüz āh u feryād u efgān iderdi. Gökde olan melekler Ādem'ün āh u efgānından Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālāya şekvā eylediler. Ḥaḳ te'ālā, Ādem Ata'nuñ qadd ü qāmet ve boyını eksük idüp Ādem Ata zirā' ıyla altmış zirā' eyledi. Ve Ādem 'aleyhi's-selāmuñ boyı eksük olduqda melekleruñ āvāzların ve tesbīḥleruñ işitmez oldu ve kendüye vaḥşet geldi, Ḥaḳ te'ālāya (A 244b) vaḥşetden şekvā eyledi. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḥazret-i Ādem'e “Benüm için bir ev yap, melā'ike 'arşı nice tavāf iderlerse sen dağı ol evi tavāf eyle.” didi ve “Ol evde senüñ ve evlāduñuñ du'āları müstecāb olur ve du'ālaruñuzı qabül iderüm.” didi ve “Melā'ike 'arşum yanında nice namāz kıilup zikrūme meşğül olurlarsa sen dağı anda namāz kııl ve zikrūme meşğül ol tā kim anda her ne kim dilesen qabül kıılam.” didi. Ādem 'aleyhi's-selām “Yā Rabbī ol yeri ki 'arş berāberindedür, anı nice bulurum ve anda senüñçün ev yapmağı nice qādir olurum?” didi. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā aña bir melek gönderdi, ol zamān Ādem Hindistān'da olurdu, ol melek qulağuz olup Mekke'ye teveccüh eyledi. Ve Ādem Ata her qanğı yere ayak başdı ise ol yerler ma'mūr ve qaşaba ve köy ve şehir olmışdur. Ayağı degmeyen yerler mefāze vü beriyye ve ova olmışdur. Ḥazret-i Ādem ol melek qulağuzluğuyla Mekke'ye geldi ve 'arş berāberi Ka'be-i Mükerreme olduğunu bildürdi. Ādem Ata temel için yeri qazmağı başladı ve Ḥavvā 'aleyhe's-selām toprağı qaldurdu, qaza qaza tā qara şuya indürdi aşığadan “Yeter!” diyü nidā olındı ve taşlara Ḥaḳ

te‘âlâdan “Âdem ve Havvâ’ya mu‘tî‘ oluñuz.” diyü emr olındı, deve gevdesi gibi taşları kaldurup temeli yaptılar. Temel tamâm olduqdan soñra Haq sübhānehu ve te‘âlâ yetmiş biñ melek ile kırmızı altundan ve bir rivāyetde yāqūtdan bir ev (A 245a) gönderdi ki adı Beytū’l-Ma‘mūr’dur. Ol yetmiş biñ melek ol evi Âdem yapduğı temel üzre qondurdılar. Tamâm olduqdan soñra ol melek menāsik-i hac ve erkān-ı hacc-ı şerîfi ta‘lîm eyledi. Ve Âdem anı tavāf eyledi ve anda namāz kıluq murādātın diledi. Mücāhid, ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās’dan rivāyet ider ki Âdem ‘aleyhi’s-selām Hind’den kırk def’a hac eylemişdür. Ve Mücāhid, İbn ‘Abbās’a su’āl ider ki “Âdem Hindistān’dan hacc-ı şerîfe gelüp giderken binüp mi hac iderdi yoħsa yayaq mı?” İbn ‘Abbās rađiya’llāhu ‘anh “Âdem’i kañğı tavar götürürdi va’llāhi bir adımı üç günlük yol idi.” didi. Ve Âdem ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām dünyādan gitdükdən soñra oğı Şiṣ¹¹⁸⁸ peygamber ol evi tavāf iderdi, Nūh peygambere dek yine ol ev tavāf olunurdi. Ve Nūh daħı hac idüp tavāf eyledi ba‘dehu tūfān vāki‘ olduqda Haq sübhānehu ve te‘âlâ yetmiş biñ melek gönderüp ol evi dördünci kat göge kaldurdılar tā kim ‘azāb ve murdār şu ol eve degmeye. Ve Haq Te‘âlâ Cebrā’il’i gönderüp Hacerü’l-Esved’i alup Ebū Qubeys didükleri tağūñ içinde gizledi ve hażret-i Âdem binā eyledüğü temel yerinde qaldı. Ve İbn Hişām kavli üzre tūfān Ka‘be’ye degmedi ve tūfān şuyı Ka‘be-i Mükerreme’nüñ eṭrāfında tırdı ve Nūh peygamber gemide olanlara “Siz Ka‘be’nüñ eṭrāfındasız, ‘avratlarıñuza yaqın olmañuz.” (A 245b) diyüp erler ve ‘avratlar aralarında perde eyledi. Ba‘dehu Nūh oğı Hām ta‘addi vü tecāvüz eyleyüp kendü ‘avratına yaqınlıq itdi. Nūh, Hām’a bed-du‘ā kıluq “Haq te‘âlâ, oğıñuñ rengini qara eylesün.” didi. Haq sübhānehu ve te‘âlâ du‘āsını qabül kıluq Hām oğı olan Kūs’uñ rengi qara oldu, hālen dünyāda olan qara ‘Arablar Hām evlādındandır, anuñçün qara ‘Arab’dan birine gulāmun hāmiyy dirler. Ve bundan soñrā Nūh peygamberüñ gemisi yedi def’a Ka‘be-i Mükerreme’yi tavāf idüp Mavşıl-nām¹¹⁸⁹ şehir qurbında hālen ümerā’-i Ekrāddan Mîr Şeref zabṭında olan cezîre-i ‘Umeriyye didükleri qaşabanuñ qarşusunda Cudi dimekle ma‘rûf olan cebel ve tağ üzre qarār eyledi. Ve göge ref’ olınan Beytū’l-Ma‘mūr hālen gökdedür, her gün yetmiş biñ melek anı tavāf iderler, bir kerre tavāf iden kıyāmet günine dek bir daħı tavāf eylemek müyesser olmaz. İmdi bundan

¹¹⁸⁸ *Şiṣ* kesr-i şin-i mu‘ceme ve sükün-ı yā ve āħirinde sā‘-i müsellesle ile Âdem ‘aleyhi’s-selām veliyy-i ‘ahdidür. Qābil Hābil’i katl eyledükden soñra Haq te‘âlâ Şiṣ peygamberi halk eyledi. Ma‘nāsı hibetu’llāh dimekdür, maqtül oğına be-ğāyet sebih olmağın aña ‘ivaż hibe olunmuşdur.

¹¹⁸⁹ *Mavşıl* feth-i mîm ve kesr-i şād-ıla meclis vezni üzredür. Nūh ‘aleyhi’s-selām aña vāşıl olup ol yerde qarār eyledüğüçün *Mavşıl* tesmiye olunmuşdur. Ma‘nāsı vāşıl olınan yer dimekdür, zamm-ı mîm-ile Mūşıl dirler gılaṭdur.

añlansun ki Haq te‘alānuñ gökde olan melekleri ne çokdur, ‘add ü haddi mümkün degüldür. Settārü’l-‘uyüb ve Ğaffāru’z-zunüb ve ‘Allāmu’l-ğuyüb olan Bārī te‘alādan ğayrı ‘adedlerin ve hisābların bilür yoqdur. Ve Beyt-i Şerīf’üñ yeri hālī ve Ādem ‘aleyhi’s-selām yapduğı temel hālī qaldı tā İbrāhīm peyğamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām binā idinceye dek. Ve tūfāndan biñ iki yüz otuz üç sene geçdükdən soñra Ken‘ān oğlı Numrūd-nām zālīm zamānında Cum‘a gicesi ve ‘aşūrā gicesi İbrāhīm Ğalīlu’llāh dünyāya gelüp babası (A 246a) Tārah’dur tā’-i qaraşet ve fetḥ-i rā’-i mühmele ve hā’-i mühmele ile ‘Arāyis-nām kitābda böyle yazar. Fe-emmā *Cāmi‘ü’l-Uşūl*’de Nüh peyğamberle İbrāhīm Ğalīlu’llāh arasında biñ yüz kırk iki senedür, dir. Ve İbrāhīm peyğamber toğduğı yıldan hicrete dek iki biñ sekiz yüz toqsan üç senedür ve Yehūd tārīhi üzre iki biñ dört yüz otuz iki senedür diyü taşriḥ eylemişdür. Ve Ādem ‘aleyhi’s-selām halk olunup İbrāhīm Ğalīlu’llāh toğduğı yıla dek üç biñ üç yüz otuz yedi sene geçmişdür diyü ‘Arāyis’de yazar. Fe-emmā *Risāletü’l-Merām fi-Aḥvāli Beytu’llahi’l-Ḥarām*’da Mevlānā Muştafā bin Sinān halk-ı Ādem’den mevlid-i İbrāhīm’e dek üç biñ sekiz yüz otuz yedi senedür diyü yazmışdır. Ve İbrāhīm peyğamber qanğı yerde vücūda geldüğünde ihtilāf çokdur, nihāyet Numrūd¹¹⁹⁰ zamānında toğduğı muqarrerdür. Ve Numrūd dört yüz yıl dünyāda pādīşāhlık idüp ğurūrından ḥāşā şümme ḥāşā halkı kendü ‘ibādetine da‘vet eylemişdür. Āḥirü’l-emr Haq sübhānehu ve te‘alā anı bir aqsaq sivri kesegen siñek ile helāk eylemişdür. Nitekim *Pendnāme*’de Şeyḫ ‘Atṭār quddise sırruhu’l-Ğaffār buña işāret idüp dimişdür.

Beyt:

سُوِي أَوْ خَصْمِي كَه تَيْرِ أَنْدَاخْتَه
پَشَه كَارَش كِفَايْتِ سَاخْتَه¹¹⁹¹

Ve İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmdan İsmā‘īl¹¹⁹² ve İshāq-nām iki oğlı toğdı. Ve İsmā‘īl ‘aleyhi’s-selām otuz yaşa ve bir rivāyetde yigirmi yaşa (A 246b) varduğda babası ol vaqit yüz yaşında idi ve Şām’da idi. Haq sübhānehu ve te‘alā İbrāhīm’e Ka‘be-i Mükerreme’yi yapmağa emr eyledi. İbrāhīm “Yā Rabbī ne yerde yapayım?” didi. Haq te‘alā İbrāhīm’e

¹¹⁹⁰ *Numrūd* zamm-ı nūn ve dāl-ı mühmele [ile] ‘uşfūr vezni üzre *nīm-rūd*dan mu‘arredür, yarım yüzlü ma‘nāsına. Zālīm-i mezbūr ve cā’ir-i mesfūr ve kāfir ü tā’-i meşhūruñ yüzi egri ve yarım yüzlü oldugıçün aña numrūd dinilmişdür.

¹¹⁹¹“Onun tarafına ok atmış bir düşmanın işini bitirmeye bir sivrisinek yetti.”

¹¹⁹²Ve *İsmā‘īl* muṭī‘u’llāh ma‘nāsına olduğunu *Kāmūs*’da yazar.

vaḥy eyledi ki sekīneye tābi‘ ola ve sekīne aña göstere. Ve sekīnede ihtilāf vardur. Ba‘ zılar bir dābbedür başı kedi başı gibi ve kıyruḡı kedi kıyruḡı gibi ve yüzi ādem yüzi gibi idi ve iki kınadı var-ıdı, yākūt ve zebercedden ve anda rūḥ u cān var-ıdı, lāzım olan ḥuşūşları söyledi ve gözleri şöyle yalaburdı ki gören kimse kırkardı, dirler. Ve ba‘ zılar sekīne bir rīḥ-i ḥacūc ve pek eser yeldür ki iki başı var-ıdı ve yılana şebīḥ idi, dirler. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām sekīneye tābi‘ oldı tā Mekke-i Mükerrreme’ye geldiler. Ve sekīne beyt yeri üzre kırar eyledi ve çağırıp “Yā İbrāhīm, benüm gölgem miḡdārı üzre binā eyle.” didi. İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām temeli kızmaḡa başladılar. Ve bir rivāyetde Ḥaḡ te‘ālā yedi melek gönderüp melekler temeli kızup Ādem Ata’nuñ temelini gösterdiler. İbrāhīm oḡlıyla Beyt-i Şerīf’üñ eṭrāfını kızdılar, büyük taşlara rāst geldiler ki otuz ādem kıldırmaḡa kıadir olmaz, kıaza kıaza Ādem ‘aleyhi’s-selām yapduḡı esās ve temeile irdiler. İsmā‘il lāzım olan taşları babasına şunardı ve babası Ādem ‘aleyhi’s-selām esāsı üzre binā iderdi. Ve İbrāhīm ‘İbrānī ve İsmā‘il ‘Arabī idi, Ḥaḡ te‘ālā (A 247a) biri birine dillerin bildürdi. Binā yüksek olduḡda Maḡām-ı İbrāhīm didükleri mübarek taşı yakın eyledi, İbrāhīm ol taş üzre kııdı ve üzerinde iken yapu yapardı ve İsmā‘il ol taş Beyt-i Şerīf eṭrāfına lāzım geldiḡi üzre döndürdi. Ve bir rivāyetde İbrāhīm bir kıarıfdan ve İsmā‘il bir kıarıfdan yaparlardı dinilür, lākin bu kıavil ba‘ iddür; zīrā Maḡām, İbrāhīm’üñ ayaḡı altında idi, Maḡām olmayınca yapılmāḡ mümkün olmazdı; zīrā yapu yüksek olmış-ıdı meger ‘alā-sebīli’t-tenāvüb yaparlardı, dinile. Ve *Tefsīr-i Ḥaddādī*’de İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām Ka‘be’yi binā iderlerdi ve melā’ike beş taḡdan taş getürürlerdi, ol taḡlar Şām’da olan Tūr-ı Sīnā ve Tūr-ı Zeytā ve cezīrede olan Cudī ve Mekke-i Mükerrreme’de olan Ḥīrā’ ve Lübnān’dur diyü yazar. Ve minvāl-i mezbūr üzre İbrāhīm Beyt-i Şerīf’i binā idüp gökden yaña yüksekliğini tokuz zīrā eyledi ve tokuz zīrā yüksek olduḡında ḥaberlerüñ ittifākı vardur diyü *Risāletü’l-Merām*’da yazar. Lākin ihtilāf ‘arzındadır, ba‘ zılar kıatında ‘arızı otuz zīrā dur ve ba‘ zılar ḡayrı dürlü söylerler. Ve Ḥicr ki bir adı Ḥaḡīm ve bir adı Ḥazīre-i İsmā‘il’dür, anı da Beyt-i Şerīf içinde idḡāl eylediler ki yedi zīrā dur. Ve İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām Ka‘be’yi işbu minvāl üzre binā eylediler; lākin saḡfın yapmadılar, üsti (A 247b) açuḡ idi. Ve Beyt-i Şerīf kıapusu yere ulaşıḡ idi ve kıapusu yanında bir kıuyu kıazıldı ki adı İḡseb idi, Beyt-i Şerīf’e gelen armaḡān ve hedāyāsı anda ḥıfz olunurdi. Ve Ka‘be’yi binā iderken Ḥacerü’l-Esved yerine varduḡda İbrāhīm oḡlına “Baña bir güzel taş getür, nāsa ‘alem olsun.” didi, İsmā‘il bir taş getürdi İbrāhīm “Daḡı

eyüsin ve güzelini getir.” didi, İsmâ‘îl bir âhar taş getürmege gidicek Ebû Kubeys tağı “Yâ İbrâhîm senüñ için bende emânet vardır.” diyü çağırdı. İbrâhîm Hacerü'l-Esved'i Ebû Kubeys'den alup hâlen tırduğı yerde yapu içinde kodı; zîrâ tûfânda Hacerü'l-Esved'i Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Ebû Kubeys tağına emânet koyup “Benüm Hâlil'üm benüm için bir ev yaparken gördüğüñ vaqit Hacerü'l-Esved'i Hâlil'üme vir.” dimiş idi, bunuñçündür zamân-ı Câhiliyyet'de ol tağa Emîn didükleri. Ve bir rivâyetde tûfânda Hacerü'l-Esved göge ref' olunmış-ıdı, ol zamân Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm Hacer'i gökden indürdi, İbrâhîm 'aleyhi's-selâm anı yerinde yapu içre yaptı, dirler. Ve *Keşşâf* da Hacerü'l-Esved cennet yâkütlerinden bir aq yâküt idi, zamân-ı Câhiliyyet'de hâ'iz 'avratlar aña yapışmağla kara oldu diyü yazar. Ve bir rivâyetde öyle ziyâ virürdi ki gice ile ziyâ virür bir âhar nesneye ihtiyâc olunmazdı her cânibden inşibâbı Harem'e dek nûrlandırur ve ziyâ virürdi, dirler. Ve ehadîş-i şerîfede Hacerü'l-Esved kıyâmet güninde elli ve gözlü ve dillü gelür ve hâk u şıdk u ta'zîm-ile aña yapışanı ve hâşâ (A 248a) nifâk u istiḥfâf ve ḥorlîğ-ıla istilâm ideni dir ve herkes ne hâl üzre istilâm idüp yapışmış ise ol hâle şehâdet ider diyü vârid olmışdur. Ve *Risâletü'l-Merâm* şâhibi *Mühcetü'l-Envâr*'dan nakl ider ki Hacerü'l-Esved evvel bir melek idi Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Âdem'i cennete koduğda nehy olınan şecereden yimesün ve o melek ahdursun için Âdem 'aleyhi's-selâm yanına komış idi ve her kaçan ol şecereden yimek Âdem ata hâtırına gelse ol melek men' u nehy iderdi, taqdîr-i Hâk ile ol melek gâ'ib oldu ve Şeytân 'aleyhi'l-la'ne igvâsıyla Âdem ol ağaçdan yidi, Âdem üzerinde olan ḥulel ve nefîs libâslar uçup gitdi ve cennetden çıkup gitdi. Ol melek geldükde Âdem 'ahdini şımış buldılar ve ol meleğe Hâk te‘âlâ heybet nazarıyla nazar eyledi, cevher oldu. İntehâ. İşbu zîkr olınan üslûb üzre Ka'be-i Mükerrermet'i İbrâhîm peygamber binâ idüp ve Maḳâm'ı içre giren kimsenüñ sağında Beyt'e mülâşîk ve ulaşîk eyledi. Ve Hâk te‘âlâ İbrâhîm'e emr eyledi ki ḥalkı ḥacca da'vet eyleye, İbrâhîm “Yâ Rabbî âvâzumı kim irişdürür?” didi. Bârî te‘âlâ “Çağırmaḳ senden, işitdürmek benden.” didi. İbrâhîm Maḳâm üzre çıkdı, Maḳâm tağlaruñ eñ ziyâde yüksegi gibi yüksek oldu, İbrâhîm iki barmâğıni iki kulağı içine koyup “Eyyühe'n-nâs kütibe 'aleyküm el-ḥacce fe-ucîbû rabbeküm.” diyü çağırdı ve bir rivâyetde “Ḥaccü beyte rabbiküm” didi. Yedi deryâ altından ve maşriḳ u mağrib arasında olanlar babaları (A 248b) bellerinden “Lebbeyk lebbeyk Allâhumme lebbeyk” diyü cevâb virdiler, ol zamân bir kerre lebbeyk diyenler birer kerre ḥacca varurlar, üç kerre lebbeyk diyenler üç kerre ḥacca varalar, on kerre lebbeyk diyen on def'a ḥacca vara. İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Ka'be-i Mükerrermet'i binâ

idüp menāsik-i hacca ve erkānını Cebrā'il 'aleyhi's-selām ta'limi ile yerine getirüp hac itdükden sonra Şām'da olan evine geldi. Ve Şām'dan her sene hacca giderdi ve gayrı peygamberler dağı hac iderlerdi. Ve andan sonra bir gün melekü'l-mevt İbrāhīm'e "Yā Halīla'llāh kaṅḡi hāl üzre senüñ rühuñi kabz itdügümi seversin." didi, İbrāhīm "Secdede iken rühumu kabz itdügüni severem." didi. İbrāhīm 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām secdede iken Melekü'l-mevt rüḡ-ı şerifini kabz eyledi. Ve Süddi kavli üzre İbrāhīm 'aleyhi's-selām Haḡ te'alādan recā vü niyāz eylemişdi ki ölümi kendü istemeyince cānın almaya. Bir gün 'adet-i kerimesi üzre halkı yidürüp ziyāfet iderken bir koca ve bir pīr kimseyi tenhāda gördi, ol kocaya bir merkeb gönderüp yimege da'vet eyledi. Ol koca, eşege binüp İbrāhīm'e geldi ve İbrāhīm aña ta'am getürdi, koca yimege el şunup ağızına iletmek isterken gāh yimegi kulağına ve gāhī gözine şundi, āḡir ağızına koduḡda girüsinden çıktı. İbrāhīm anı gördi ve kocaya "Senüñ hālün nedür ki böyle eylersin?" didi. Koca "Yā İbrāhīm pīrlikdendir." didi. İbrāhīm "Kaç yaşındasın?" (A 249a) didi. Koca, 'Ömrin ve yaşın didi İbrāhīm yaşından iki sene ziyāde. İbrāhīm kocaya "Senüñle benüm aramda ancak iki sene vardır. Ben de senüñ 'ömrüne vāşıl olduğumda senüñ gibi olurum." didi. Ve Haḡ te'alādan ol koca gibi olmazdan öñden rüḡ-ı şerifi kabz olunmaḡ istedi, ol pīr fi'l-hāl kaḡkup rüḡını kabz eyledi. Ve İbrāhīm 'aleyhi's-şalātu ve's-selām 'ömri iki yüz toḡsan beş yıl idi. Ve Sāre-nām ḡatunı yanında defn olındı. Medfün olduğı medīne vü şehre fetḡ-i ḡā'-i mühmele ve sükün-ı bā'-i muvaḡḡade ve zamm-ı rā'-i mühmele ve vāv-ı sākine ve nün-ıla ḡabrün dirler zeytün vezni üzre ve kisrā¹¹⁹³ vezni üzre ḡibrā yine ol şehriñ adıdır. Ve İbrāhīm 'aleyhi's-selāmdan sonra oḡlı İsmā'il 'aleyhi's-selām vāliyy-i Beyt-i Şerif olup vefāt eyledükde ḡicr ve ḡaḡim içinde bāb-ı Ka'be'den yaña defn olındı, anası Hācer kabri de andadır. Ve İsmā'il'den sonra ekber evlādı olan Nābit, Beyt'e vāli oldı. Ba'de zamānin Nābit Mekke'de vefāt idüp ḡicr'de defn olındı. Nābit'den sonra Beyt-i Şerif'e cediti Meḡāḡ vāli oldı ve Nābit oḡulları ve İsmā'il oḡulları Meḡāḡ ḡatına cem' oldılar. Ve Meḡāḡ vefāt itdükde Beyt'ün velāyeti Cürhüm'den ḡarındaşları ellerinde ḡaldı. Cürhüm hem vülāt-ı Beyt ve hem vülāt-ı aḡkām idiler ḡalebeleri olduğıçün. Bu hāl üzre iken (A 249b) Beyt-i Şerif yukarusından bir seyl gelüp Ka'be'yi yıḡup Cürhüm İbrāhīm peygamber yapduḡı gibi yaptılar. Cürhüm'den binā iden kimsenüñ adı ḡāriş bin Meḡāḡü'l-Aşḡar'dur. Ve Beyt-i Şerif ḡapusiçün iki

¹¹⁹³ *Kisrā* kāf'da kesr ve fetḡ-ile Furs ü 'Acem pādīşāhidur ve *ḡusrev*den mu'arredür ki vāsi' u'l-mülk ma'nāsınadır. Kezā fi'l-*ḡāmūs*.

mısrâ' ve bir kilid eyledi. Ve bu üslûb üzre Cürhüm binâ itmezden evvel bir seyl gelüp Beyt-i Şerîf'i hedm itdükde 'Amâlika tâ'ifesi binâ eylemişdür. Ba'zılar 'Amâlika Cürhüm'den soñra yapmışdur, dirler. *Risâletü'l-Merâm* şâhibi Mevlânâ Muştafâ bin Sinân 'aleyhi'r-raħme ve'l-gufrân binâ'-i 'Amâlika binâ'-i Cürhüm'den muqaddem olmak şâhîh kavildür; zîrâ 'Amâlika tâ'ifesini Mekke-i Mükerrerme'den Cürhüm çıkarmışdur, dir. Tafşîli risâle-i merķūmededür, itnâb qorķusı olmasa zıkr olunurdu. Ve Cürhüm binâsından soñra bir niçe zamân geķüp Kuşayy-nâm kimse emr-i Ka'be'ye vâlî oldu ve Beyt-i Şerîf üstünü devm ağacı ve ħurmâ cerîdi ile örtü ve kendü nefsiķün Dâru'n-Nedve aldı. Dâru'n-Nedve Ħicr cānibinde ħâlen Maķâm-ı Ħanefî olduğı yerde olurdu, dinilür. Mekke'de evvel binâ olınan ev Dâru'n-Nedve'dür. Vech-i tesmiye nedâ cemâ'at ma' nâsınadır, Kureyş müşâvere için anda oturduķlarıdır. Emîrü'l-mü'minîn Mu'âviye radiya'llâhu 'anh ħalîfe iken ħacca varup Dâru'n-Nedve-nâm evi yüz biñ dirheme şatun alup cümlesini Mescid-i Ħarâm içinde kılmışdur. Ve Kuşayy vefât idüp Ħacün'da defn olunduķdan soñra (A 250a) Kureyş kavmi gördiler ki Ka'be'nün şakfı yıķılıp binâsına za'f geldi. Ve bir rivâyetde bir 'avrat Beyt'i buķurlarken bir kığılıcım uçup Ka'be'nün şiyâbına yapışup iħrâķ eylemegin binâ'-i Ka'be'ye za'f geldi, inhidâmından qorķup Kureyş Ka'be'yi binâ eylemek istediler. Ve bu kışsa meb'as-ı Muĥammed'den - 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm- elli yıl öñden idi; lâkin hedâyâ-yı Ka'be maĥzeni olan kuyuda 'acâ'ib-i şun'u'llâhdan bir ħayye ve yılan belürmiş idi, andan qorķup binâ'-i Ka'be-i Mükerrermet'i Kureyş tâ'ifesi te'ħîr eylediler idi; zîrâ her kim aña yakın olsa ağzını açardı. Bir gün Ka'be-i Mükerrerme cidâr u dîvârı üzre iken Ħaķ sübhānehu ve te'âlâ bir kuş gönderdi, ol kuş anı kaptı ve götürdi. *Ħayâtü'l-Ħayevân*'da ol yılanı kuş yere bıraķduķda yer anı yutdı, āħir zamân çıkacaķ dābbetü'l-arz budur, dir. Ve bu ħâlden soñra deryâ Cidde'ye Rüm bāzargānlarınıñ bir gemisin bıraķdı, Kureyş anuñ taĥtaların şatun alup şakf-ı Ka'be için ħazırladılar. Ve bir üstāz u ħāzıķ neccār-ı Kıbtî buldılar ki adı Bāķūm idi ve Fahr-i 'Ālem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ol vaķit otuz beş yaşına girmiş-idi. Kureyş tâ'ifesi Beyt-i Şerîf'i temeline dek yıķdılar ve nafaķa ve ağaç kifâyet itmedüģinden İbrāħim 'aleyhi's-selâm kavâ'idinden eksük eylediler ve Ħaĥim ve Ħicr'i taşra alıķoyup kerpiç dîvârla anı çevirdiler ve kapisını Ħuzeyfe bin el-Muģire (A 250b) rāyıyla seyl girmesün ve nerdübānsız girilmesün ve murād eyledükleri kimseden ħayrı girmesün için yüksege kaldurdılar. Ve İbn Ħişām kavli üzre Ka'be'nün yüksekligini on sekiz zîrâ' eylediler ve Ħacerü'l-Esved rüknine yapuları geldükde Ħacerü'l-Esved'i

anđı ‘aşiret ve anđı boy yerine oya diyü m-beynlerinde itilaf u uşümet vki‘ olup drt gice bu hl zre aldılar. ‘*Aryis*-nm kitbda drt gice ve beş gn niz‘da aldılar, dir. Bir able Hacer‘l-Esved’i kendler oyup ol bir able omasun, didi muhrebe v itl ve ceng va‘ de eylediler ve dgşmege and idiler, att Ben ‘Abd‘d-Dr ve Ben ‘Adiyy bin Ka‘b bir ana anı getrp ellerin baturdılar ve bir rivyetde anı yaladılar kim lmi itiyr ideler, Hacer‘l-Esved’i kendlerden ğayrı kimse yerine omaya. Bundan şora meşid iine cem‘ olup mşvere eylediler ve bu sz zre ‘il oldılar kim ol meşid apusına giren kimsenn kmine ve ryına rz olalar. Ve bu avil zre ‘ahd u miş bağladılar, n-gh Meşid apusundan Reslu‘llh şalla‘llhu ‘aleyhi ve sellem girdi. Didiler ki ‘‘Bu gelen Muammed‘l-Emn’dr, kmine cmlemz rzyuz.’’. Ve aa işbu aberi bildrdiler. Hzret, kend ridsını dşeyp Hacer‘l-Esved’i ridsı iine odı ve ‘‘Her able seyyidi ve ulusı ridnn bir (A 251a) cnibine yapışup cmlez bir uğurdan aldurun.’’ didi. Eyle eylediler ve gtrp yerine odılar ve zerine yapu yaptılar. Bir rivyetde cmlesi Hacer‘l-Esved’i yuaru aldurup onılacağ yere berber itdklerinde alup azret-i Resl kend eliyle yerine odı ve tamm idp stni rtdiler. Ve iinde altı direk eylediler ve direkleri iki şaf eylediler ki her şafda er direk olur. Ve Rkn-i şm‘den yaa ban-ı Ka‘be’den derece eylediler ve ol dereceyi ağa iderler ki ann iinden Ka‘be stine ııla ve ol direkler iinde enbiy v mel‘ike şretlerin itdiler. Hzret-i Resl şalla‘llhu ‘aleyhi ve sellem Mekke’yi feth eyledği gn ol şretleri şams u may itmesine emr eyledi. Ve bin‘-i Beyt’den friğ olduklarında er yz altmış bt Ka‘be dolayına odılar ve Hbel nmna olan bti Ka‘be iine odılar, azret-i Resl Mekke’yi feth eyledkde ol btleri ırdı. Ve İbrhm ve İsm‘il ‘aleyhime’s-selm şretlerin ve ellerinde ezlm var olduği hlde Ka‘be iine odılar idi, bu iki peyđambern şretlerin dağı Ka‘be’den ıardılar. Andan şora Reslu‘llh şalla‘llhu ‘aleyhi ve sellem Ka‘be iine girp drt cniblerinde tekbr eyledi ve amm namz ılmadı. Ve bir rivyetde namz ıldı, dinilr. Ve ureyş Ka‘be-i Mkerremet’i tamm bin eyledklerinden şora ibert-ı Yemniyye ve Yemen brdelerle geydrdiler. Bundan evvel (A 251b) Ka‘be’nn kisveti abt idi ya‘n a kettndan a şiyb idi ve İbn Creyc avli zre ibtid Beyt-i şerf’e kisve iden Tbba‘ ‘dur ki adı Es‘ad idi ve m‘min kimse idi, dşinde Ka‘be’yi geydrmek grinp en‘ u edm u satiyndan libs geydrdi. Ve Ka‘be’nn apucılığı ‘Oşmn bin Tala’da idi. ureyş zamnında acbe mezbrda idi ve aa aceb dirlerdi, şimdiki zamnda anlara şeybe oğulları dimekle meşurlardur.

Mezbür ‘Osmân feth-i Mekke gününden evvel Hâlid bin el-Velîd ile Medîne’ye gelüp İslâm’a dâhil olmuştur ve andan sonra Medîne’de sâkin olurdu tâ Faḥr-i ‘Ālem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem dünyâdan gidince. Ba‘dehu yine Mekke’de sâkin oldu ve hicretüñ kırk ikinci senesinde Mekke’de vefât eyledi ve miftâh-ı Ka‘be anuñ elinde idi ölünceye dek. Vefâtında oğlı olmaduğün miftâh-ı Ka‘be qarındaşına veyâhüd ammı oğlı olan Şeybe bin ‘Osmân bin Ebî Ṭalḥa’ya virildi, fi-zamâninâ daḥı Ka‘be miftâhı Şeybe oğullarındadır. Zamân-ı Câhiliyyet’de Ka‘be haftada iki gün açılırdı; biri ḥamîs günü ve biri işneyn günü. Bir gün ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem kapu açılduğda ḥalkla Beyt-i Şerîf içine girmek ister, mezbür ‘Osmân Ḥazret’e gılzat ve yoğunluk idüp şiddet ve katılık ile söyler, ḥazret-i Resûl ḥilm ile “Yâ ‘Osmân (A 252a) ben seni öyle zann iderüm ki bir gün işbu Ka‘be miftâhını benüm elümde yakında göresin ve miftâhı istediğüm yere koyam.” didi. ‘Osmân “Ol vakit Kureyş helâk ü zelîl ve ḥor u ḥaḳîr olur.” didi ve ḥazret-i Resûl “Ben mu‘ammer ü ‘azîz olurum.” didi. Şoñradan ‘inâyet-i Bârî yârî olup Mekke feth olunduğı gün ḥazret-i Resûl ‘Osmân’a “Miftâhı getir.” didi. ‘Osmân miftâhı getürdi, Resûlu’llâh eline alup ‘Alî’ye ve bir rivâyetde ‘Abbâs’a virmek istediğde “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا”¹¹⁹⁴ âyeti nâzil oldu. Ve Ka‘be anahtarı aña virilmek emr olunmağın miftâh-ı Ka‘be-i Mükerrermet’i Resûlu’llâh ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm ‘Osmân’a virüp “خُذُوهَا خَالِدَةً تَالِدَةً لَا يَأْخُذُهَا مِنْكُمْ إِلَّا ظَلَمٌ”¹¹⁹⁵ didi ve andan sonra “Yâ ‘Osmân, Ḥaḳ te‘âlâ kendü evi üzere sizi emîn kıldı, bu Beyt’den size vâşıl olan nesneden ma‘rûfla ekl eyleñüz.” didi. Ve ‘Osmân gitdükden sonra Ḥazret anı çağırdı ‘Osmân döndi. Ḥazret aña “Muḳaddemen ben saña añduğüm nesne olmadı mı?” didi. Ve zamân-ı Câhiliyyet’de ‘Osmân’uñ itdüğü gılzat zamânında Faḥr-i ‘Ālem “Yakında Ka‘be anahtarı benüm elümde olur.” diyüp Ḥaḳ te‘âlâ Ḥazret’e iḥsân eylediğini añdurdı. Ve zıkr olunduğı üzere Ka‘be anahtarı ‘Osmân’da idi ölünceye dek. Vefât eylediğde anahtarı qarındaşına virdi diyü *Risâletü’l-Merâm*’da yazar; ammâ *Câmi’u’l-Uşûf*’de ‘Osmân’uñ ‘ammzâdesine virdi diyü yazar. Ve feth-i Ka‘be’den sonra ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm Ka‘be’ye şiyâb-ı Yemânî geyürdi ve Ebū Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân raḍiya’llâhu ‘anhum şiyâb-ı ḳabaṭî (A 252b) ile geyürdiler ve Mısr’dan getürdiler ve Mu‘âviye’den evvel ‘aşûrâ gününde Ka‘be’ye kisve geyürürlerdi, Mu‘âviye raḍiya’llâhu ‘anh yılda iki def’a

¹¹⁹⁴“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi...emrediyor...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/58.

¹¹⁹⁵“Ebediyete kadar onları sen teslim al, bundan sonra onları sizden ancak zalim olanlarınız alır.” İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübra*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.), 2/136-137.

geyürürdi tā hilāfet ü devlet İbnü'z-Zübeyr rağiya'llāhu 'anhumā ḥāzretine intikāl idinceye dek. İbnü'z-Zübeyr adı 'Abdu'llāh'dur ve künyeti Ebū Bekr'dür, vālidesi Esmā'-i Zātü'n-niṭāḳeyn'dür.¹¹⁹⁶ Ve Ebū Bekr rağiya'llāhu 'anh kızıdır. Ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Zübeyr bin 'Avvām¹¹⁹⁷ oğluna Ebū Bekr eş-Şiddīk rağiya'llāhu 'anh adıyla ad ve künyeti ile künye ḳomışdur. Zīrā Ebū Bekr'üñ adı 'Abdu'llāh'dur. İbn Zübeyr ululığına bu yeter ki adını ve künyetini Faḥr-i 'Ālem ta'yīn eylemişdür. Ve bir faẓileti daḫı bu ki Medīne-i Münevvere'ye hicret idenlerden evvel vücūda gelen budur. Anası Ḳubā'da ṭoğurup ḳucağına alup Resūlu'llāh ḥāzretine getürdi. Ḥāzret bir ḥurmā getürüp çeyneyüp içine tükürüp ağızına ḳodı, evvel İbn Zübeyr ağızına giren ḥāzret-i Resūl ağızı yarıdır ve Ḥāzret aña ḥayır du'ā eylemişdür. İbn Zübeyr'üñ yüzinde ve mübārek çeñesinde ḳıl yoğ-ıdı. Şabī iken Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ile şoḫbeti olup Ḥāzret'den eḥādīs-i şerīfe ezberlemişdür ve ṭoḳuz yaşında iken Resūl 'aleyhi's-selām dünyādan gitmişdür. Ve *niṭāḳ* ḳāf-ıla kitāb vezni üzre 'avratlar geydügi ridādur ki ortasından bağlayup aşağasın yere sürerler. Esmā rağiya'llāhu 'anhā Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḡāra gitdükde kendü niṭāḳını iki yarup bir pāresini sofrā-i Resūl'e ve bir pāresini ḳırbasına bağ itdüğüçün (A 253a) zātü'n-niṭāḳeyn didiler. Ve İbn Zübeyr'e tāriḫ-i hicretüñ altmış dördünde māh-ı Recebden yedi gün bāḳī ḳalduḳda Mekke-i Mükerrema'de bī'at olunup ḫalīfe oldı. *Risāletü'l-Merām*'da böyle yazar. Ammā Mu'āviye oğlu Yezīd da'vā-yı hilāfeti işitdükde Müslim bin 'Uḳbe-nām beglerbegiyi ser-dār ta'yīn idüp İbn Zübeyr üzerine 'asker gönderdi ve Müslim'e "Medīne-i Münevvere'ye uğra, senüñle ceng iderlerse ceng eyle." didi, Müslim Ḥarre'ye¹¹⁹⁸ ḳondı ki Medīne-i Münevvere zāhirinde bir yerdür. Ve ehl-i Medīne ceng [ü] cidāle ḳıḳdılar. Yezīd ser-dārı Müslim üç def'a anları da'vet eyledi, ḳabül eylemediler, mā-beynlerinde muḥārebe vü ḳitāl vāḳi' olup Şām 'askeri Medīne-i

¹¹⁹⁶ *Esmā'* feth-i elif ve sükün-ı sīn ve medd-iledür e Ebū Bekr rağiya'llāhu 'anh kızıdır, 'Ā'işe-i Şiddīka'dan on yaş büyükdür. Ve Mekke'de İslām'a gelmişdür, on yedi insāndan soñra İslām'a gelmişdür, dinilür. Ve Zübeyr bin el-'Avvām Mekke'de tezevvüc idüp Medīne'de ṭalāḳ virmişdür ve ṭalāḳa sebeb bir gün 'Abdu'llāh ḳapuda ṭurur babasını içerüye girmeye ḳomaz, babası "Niçün māni' olursın?" didükde "Benüm gibi kimsenüñ anasına vaṭy' olımmaz." dir, āḫir babasına anasını boşadır. Ve anası oğlu ḳatı olıncaya dek oğlu yanında ṭurdu, oğlu ḳatı olıduḳdan soñra on gün veyā yigirmi gün saḡ oldı. Yüz yaşına varmış idi, yine 'aḳlına za'f gelmemiş idi ve ağızında ḳat'an dişi ḳalmamış idi ve ḳarīre ve gözleri görmez olmuş-ıdı, yetmiş üç tāriḫinde Mekke[de] vefāt eylemişdür, rağiya'llāhu te'ālā 'anhā ve 'an-ebihā.

¹¹⁹⁷ 'Avvām ḫurūf-ı mühmele ve teşdid-i vāv [ile] Zübeyr atasıdır, ba'zılar taḫfif-ile oḳurlar ve ḫaṭā iderler.

¹¹⁹⁸ *Harre* feth-i ḫā'-i mühmele ve teşdid-i rā'-i mühmele ve āḫirinde hā ile Medīne-i Münevvere zāhirinde Vāḳım-nām uṭum yanında bir yerdür *Harretü'l-Vāḳım* dirler. Ve Yezīd zamānında olan muḥārebeye *vāḳ'atü'l-Ḥarre* dirler ve *Vāḳım* ḳāf-ıladur. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*.

Münevvere begi olan ‘Abdu’llāh bin Hanzala-nām şahābīyi ve muḥācirīn u enşārdan yedi yüz kimseyi katl eylediler ve Müslim Medīne’ye girüp üç gün anda tırdı. Ḥadīş-i Şerīf’de “حَلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي مَنْ أَبَاحَ حَرَمِي”¹¹⁹⁹ vāқи’dür. Ser-dār-ı Yezīd Müslim bu aḥvālī yazup Yezīd’e ādem gönderüp ‘askeriyle kılçup Mekke’ye teveccüh eyledi ve Müşellel-nām¹²⁰⁰ maḥalle geldükde ḥasta olup öldi ve Ḥuşayn bin Nümeyr ‘asker-i Yezīd’e baş olup Mekke’ye gitdi. Medīne ḥalkı ser-dār-ı sābık u murdārı kabirden çıkarup aşdılar ve nice zamān kabrini recm iderlerdi. Ve ‘asker-i Şām Mekke’ye varduḡda İbn Zübeyr birkaç gün muḥārebe kılup āḥirü’l-emr cemī’ yanında olanlar-ıla Mescid-i Ḥarām içinde teḥaşşun eyledi. (A 253b) Ve Ḥuşayn Ebū Ḳubeys taḡi üzre mancınıḡ düzüp Ka’be-i Mükerremet’i taşlarla döḡdi ve binā’-i Ka’be’ye za’f getürdi ve İsmā’il peygāmbere cennetden nāzil olan ḳoçuñ ḳarn ve boynuzı Ka’be ḳapusunda aşılmiş tıururken anı yaḡdı. Birḳaç eyyām bu ḥāl üzre iken Şām’da Yezīd ‘aleyhi mā-yestaḥiḳḳ vefātı ḡaberı gelüp Ḥuşayn İbn Zübeyr’e ḡaber gönderüp vedā’laşmak murād eyledüḡin bildürdi. İbn Zübeyr ḳabül eyledi, iki ‘asker ḳarışup ḡavāf eylediler, mā-beynlerinde fitne vü āşüb kılçup muşālaḡa vāқи’ oldı ve ‘asker-i Şām Mekke’den kılçup gitdi. İbn Zübeyr’e Mekke ve Medīne ve Yemen ve Ḥorāsān ḡalkı bī’at idüp ḡilāfette ḳaldı. Ve Şām’da olan Yezīd’üñ oḡlı Mu’āviye raḡmetu’llāhi ‘aleyhi raḡmeten vāsi’aten Şām’da ḡalīfe olup ḳırḳ gün ve bir rivāyetde beş ay ve birḳaç gündün soñra minbere ḳıçup Ḥaḳ sübhānehu ‘azze ve celle ḡazretine ḡamd-i ḡavīl ve Faḡr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡazretine medḡ-i celīl ü zıkr-i ḡavīl kılup Şām ḡalkına “Ben size beglik itmekden maḡzūz degülüm, didüm, Mu’āviye raḡiya’llāhu ‘anh kendüden efdāl ve ḡilāfete evlā ve muḥācirīn efdālī ve eşca’ı ve a’lemi ve imānda evveli ḡazret-i Resül’üñ dāmādı ve cümleden yaḳın ḡışmı ve Fāḡimatü’l-Betül¹²⁰¹ oḡullarınuñ babası olan ‘Alī kerrema’llāhu vechehu ile nizā’eyledi ve siz de bilmezlikle aña mu’īn olduñuz, āḡir dūnyādan gitdi ve ‘ameliyle kabrinde yaḡnız ḳaldı. Ve Yezīd yaramaz fi’liyle ümmet-i Muḡāmmēd’e ḡalīfe olmaḡa (A 254a) lāyık degülken dūnyā devletiçün evlād-ı Resül’i nā-ḡaḳ yerde katl eyledi ve hevāsına tābi’ oldı

¹¹⁹⁹“Her kim benim haremimi mübah görürse gazabım ona vāki olur.” Abdünnebi b. Abdürresül Ahmed Nagarī, *Düstüru’l-ulemā, Cāmiu’l-ulūm fī istilāḡātī’l-fünūn* (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 4/135.

¹²⁰⁰*Müşellel* şīn-i mu’ceme ile mu’azzam vezni üzredür.

¹²⁰¹*Betül* fetḡ-i bā’-i muvaḡḡade ve zamm-ı tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile Ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḳızı Fāḡıma raḡiya’llāhu ‘anhādur, *betül* erden kesilmiş ‘avrata dirler. Meryem Ana raḡiya’llāhu ‘anhā erden kesilmiş olup ersiz ‘İsā’yı toḡurduḡıçün aña *Betül* dimişlerdür. Ve Fāḡıma ‘aleyha’s-selām zamāni ḡatunlarından ve ümmet ḡatunlarından faḡl u dīn u ḡasebde münḳaḡı’ olduḡıçün aña daḡı *Betül* dinilür şabūr vezni üzre. *Kezā fi’l-Ḳāmūs*.

ve haṭāsını eyü bildi, lākin zamānı az olup hilāfetde ber-murād olmadı ve kötü ‘ amelleriyle kabrine yalnız girdi ve nedāmet fā’ide kılmadığı vakīt nādım oldu. Ne olaydı ne hālde olduğına ve ne didüğine ve aña ne dinildüğine ‘ilmüm olaydı eger isā’etiyle mu‘āḳab olursa ve ‘amelile cezā olunursa benüm zannum daḡı eyledür.” diyüp ziyāde ağladı ve gözlerinden seyl gibi yaşlar aḳıtdı ve yüzünü ve saḡalını yaşla ıṣlatdı. Ve “Ben anlaruñ üçüncisi olurum, ben sizüñ günāhlaruñuzu boynuma alamam ve her kimi isterseñüz aña ḡākim kıluñuz.” didi. Ve kendü hilāfetden fāriḡ oldu ve minberden inüp evine gitdi, hilāfeti ḡabül eyle diyü her ne ḡadar iḡdām eyledilerse rızā virmedi. Āḡirü’l-emr ehl-i Şām’dan (Benü Ümeyye işbu Mu‘āviye’nüñ mü’eddibi ve üstāzı olan ‘Ömer el-‘Aşūş-nām kimseye “İşbu sözleri sen ta‘līm eylemişsindür ve hilāfetden sen men‘ eylemişsindür ve İmām ‘Alī radiya’llāhu ‘anh muḡabbetini ve evlād-ı ‘Alī rıḡvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in muḡabbetlerini aña sen tezyin eylemişsindür ve bize zālīm didürmek sendendür ve cümle her ne ki didiyse cemī‘ine bādī vü bā‘ iş sensin.” didiler. Mü’eddib ‘Ömer “Ben eylemedüm.” diyü yemīn eyledi ve “Lākin Mu‘āviye, ‘Alī raḡiya’llāhu ‘anh muḡabbeti üzre mecbül u maṭbū‘dur.” didi. Sözüni ḡabül eylemeyüp) anı dutup ḡayyen ve diri defn eylediler, raḡmetu’llāhi te‘ālā ‘aleyh. Ve Mervān bin el-Ḥakem’i ḡalīfe eylediler. Ve Mervān daḡı on ay ḡalīfe olup sene ḡamse ve sittinde ‘avratı, yüzüne bir büyük yüz yaşduḡını ḡoyup cāriyeleriyle üzerine oturup öldürdi ve yerine oḡlı ‘Abdü’l-Melik ḡalīfe oldu. Ve Mekke ṡarafında ‘Abdu’llāh bin ez-Zübeyr ḡalīfe olup Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ve Yemen ve ‘Irāḡ ḡalḡı aña bī‘at eylediler. Ve ‘Irāḡ ve eṡrāfına ḡarındaşını yerine nā’ib ve beglerbegi ta‘yīn eyledi ki adı Muş‘ab¹²⁰² İbni’z-Zübeyr’dür. Ve ḡalḡ arasında (A 254b) ḡalīfe ikidür. Büyüḡi İbn Zübeyr’dür diyü şāyi‘ oldu. Mekke ṡarafında İbn Zübeyr Ka‘be’nüñ dīvārlarına za‘f geldüḡini görüp yıḡup yeñiden binā eylemek diledi. Ve iḡdām eylemesine sebep ḡālesi ‘Ā’işe raḡiya’llāhu ‘anhā ki Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- zevci ve ḡatumıdır, Faḡr-i ‘Ālem’den bu ḡadīşi rivāyet eyledi ki ḡazret-i Resūl “لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثٌ عَهْدَهُمْ بِالْكَفْرِ لَنَفَضْتُ الْكَعْبَةَ وَأَدْخَلْتُ فِيهِ سِنَّةَ أَدْرَعٍ مِنَ الْحِجْرِ وَأَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابًا يَدْخُلُ” “النَّاسُ مِنْهُ وَبَابًا يَخْرُجُونَ مِنْهُ وَالصَّفْتُ بِأَبْهَا بِالْأَرْضِ” didi. Ve bu ḡadīşi ‘Ā’işe’ye didi ve aña ḡiṡāb eyledi. Ya‘nī “Eger senüñ ḡavmüñ küfre ḡadīş-i¹²⁰³ ahd olmasa Ka‘be’yi bozup Ḥicr’den

¹²⁰² *Muş‘ab* zamm-ı mīm ve sükün-ı şād-ı mühmele ve fetḡ-i ‘ayn-ı mühmele iledür. Buña ve ḡarındaşı ‘Abdu’llāh-nām kimseye *Muş‘abān* dirler raḡiya’llāhu ‘anhumā.

¹²⁰³ *Ḥadīs* emīr vezni üzre ḡadīm zıddıdır ki *ḡadīm* eski ve *ḡadīs* yeñi ma‘nāsınadır. Anlaruñ küfre zamānları yakīn idi, ḡazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ka‘be’yi hedm idüp yapsa Ka‘be’ye ihānet eyledi ve yıḡdı dimeleri töhmetinden iḡtirāz eyler.

altı zirā‘ idhāl iderdüm ve çapısını iki iderüm, birinden halk gireler ve birinden çıkarlar ve çapısını yere ulaştırurdum.” İbn Zübeyr binā‘-i Ka‘be’ye za‘f geldüğünü gördüğünden gayrı bu hadîş-i şerîf mücebince ‘amel eylemege ikdām idüp Ka‘be hedmi için ehl-i Mekke ile müşāvere eyledi. Az kimse aña muvāfaqat eyledi. Cābir bin ‘Abdi’llāh ve Cübeyr bin Muṭ‘im anlardandır. Ve çok kimse Ka‘be’yi yıkup yine yapmasını kerih gördiler. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā kerih görenlerdendir. Āḥirü’l-emr yıkmāsına ictimā‘ itdüklerinde ehl-i Mekke’den çok kimse çıkup Minā’ya gitdiler, üç (A 255a) gün Minā’da tırdılar yıkmak sebebiyle kendülere bir ‘azāb irişmekden korktukları ecilden. Eyle olsa İbn Zübeyr Ḥabeşe’den bir cemā‘ate emr idüp anlar yıkdılar. Ve bir rivāyetde İbnü’z-Zübeyr yıkmağa emr itdükde kimse cür’et idemeyüp eline külung alup yıkmağa başladı ve aña bir zarar irişmediğini görüp cür’et eylediler ve yıkdılar ve temelini kazup İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām temelini irişdiler, deve örgüleri gibi gördiler. İbn Zübeyr “Ziyāde eyleñ.” didi, ziyāde eylemek istediler, āteşden havaya irdiler ki anlara mülākī olur. İbn Zübeyr “Size ne oldı?” didi. Anlar “Bir emr-i ‘azīm gördük, ziyāde eylemege kadir degülüz.” didiler, İbn Zübeyr raḍiya’llāh “Ol esās üzre binā eyleñüz.” didi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām esāsı üzre binā eylemege başladılar. Ve tavāf iden halk temel ardından tavāf iderlerdi ve Ka‘be yerine karşılayup namāz kılurlardı. Ve Ḥicr’i Ka‘be içine idhāl eyledi ve çapısını iki eyledi; biri şarkī, biri gārbī. Bāb-ı şarkīden girilür ve gārbīden çıkılurdu. Ve gökden yaña olan uzunluğu üzre tokuz zirā‘ ziyāde eyleyüp yüksekliği yigirmi yedi zirā‘ oldı. Ve İbn Zübeyr Ka‘be bināsını tamām eyledükde Beyt-i Şerîf’ün taşrasından ve içerüsinden aşağısından yukarusına dek misk ü ‘anberle halk¹²⁰⁴ (A 255b) u ihlāk eyledi ve doldurdu ve libāsını kabā’iden eyledi. Andan sonra Ḥicāz ve Yemen ve ‘Irāk ve Ḥorāsān halkı tamām itā‘at eylediler. Ve Mervān oğlu ‘Abdü’l-Melik ki ḥalife olmuş-ıdı, Dımaşq’dan İbn Zübeyr oğlu Muş‘ab ki ‘Irāk ḥākimi idi, ‘asker tedārik idüp ‘Irāk’da olan Muş‘ab üzre varup niçe ceng ü kītāl ve ḥarb u cidālden sonra ele getirüp katl eyledi. Ve ‘Irāk vilāyeti ḥükümetini karındaşı Bişr’e virdi ki Mervān oğludur. Ve andan dönüp Dımaşq’a geldi ve Mekke’de olan İbnü’z-Zübeyr üzerine Ḥaccāc bin Yūsuf-nām kimseyi niçe ‘askerle gönderdi. Ve tāriḥ-i hicretün yetmiş ikinci senesinde ve bir rivāyetde yetmiş üçüncü senesinde Ḥaccāc-ı zālīm’i İbn Zübeyr muḥārebesine irsāl eyledi. Ḥaccāc ‘askeriyle Tā’if-nām maḥalle kondı ve ‘Arefe’ye niçe atlu gönderdi ve İbn

¹²⁰⁴ **Halk** feth-i ḥā‘-i mühmele ve sükün-ı lām ve kāf-ıla doldurmağadır bāb-ı if’alden ihlāk gibi ve tolu olana ḥālik dirler ḥā‘-i mühmele ve kesr-i lām ile.

Zübeyr dağı ‘Arefe’ye atlu gönderdi. Muḥārebe vāki‘ olup İbn Zübeyr atlısı münhezim ve Ḥaccāc atlısı manşūr u muzaffer oldu. Andan sonra Ḥaccāc Bi’r-i Meymūn didükleri mahalle Şām ‘askerinden beş biñ veyā yedi biñ ādemle indi ve qondı ve İbn Zübeyr’i muḥāşara eyledi. Ve muḥāşaranuñ ibtidāsı tārīḥ-i mezbūrda zü’l-ka‘ denūñ evvel gicesi idi, altı ay muḥāşara eylediler ve bir rivāyetde dört aydur ve Ebū Ḳubeys tağı üzre mancınīk dikdiler, Ka‘be’ye taş ve āteş atdılar ve āteş Ka‘be estārına aşıldı ve alışdı ve ‘alevlendi (A 256a) fi’l-hāl bir pāre bulut ra‘d u berḳ ve şimşek ile Necd cānibinden Ka‘be üzerine geldi ve berāberine durup yağmur yağdurup ol āteşi söyündürdi ve mizāb-ı raḥmetden yağmur suyu aḳup Ḥicr içine indi, fe-emmā ḥikmet-i Ḥudā ile ol yağmur Ka‘be üstinden ḡayrı yere yağmadı ve Ka‘be ve meṭāfdan geçmedi. Andan sonra ol bulut Ebū Ḳubeys üzerine varup andan bir yıldırım peydā olup düzdükleri mancınīkı ve altında dört ādemi iḥrāḳ eyledi. Ve Ḥaccāc ‘askerine “Ḳorḳmañuz, bu yer yıldırım yeridür.” didi. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bir şā‘iḳa ve bir yıldırım dağı gönderdi, yine mancınīkı kırk ādemi bile yaḳdı, kül eyledi. Ve bu kışşa yetmiş üç tārīḥinde idi, Ḥaccāc bundan ‘ibret alup mancınīk ile taş ve āteş itmekden ve Ka‘be’yi dögmekden imsāk idüp vāki‘ olan aḥvāli ‘Abdü’l-Melik’e bildürdi. ‘Abdü’l-Melik elbette İbn Zübeyr ele gelinceye dek ceng olunmaḳ gerek diyü Ḥaccāc’a ḥaber ü emr gönderdi, Ḥaccāc iḳdām-ı tām kılıp İbn Zübeyr’i ele getürmege ihtimām eyledi. İbn Zübeyr şecā‘atle ma‘rūf ve dilir ve dilāverlikle mevşūf bir er idi, ḥattā şecā‘atde ḍarb-ı meşel idi, Ḥaccāc ‘askerine ḥamle vü hücüm eyledükde ‘asker-i Ḥaccāc’ı şındurup Mescidü’l-Ḥarām ḳapularından iḥrāc iderdi. Bu minvāl üzre ceng iderken bir gün anlara ḥamle eyledükde şerārīf-i mescidden bir şürrāfe başına (A 256b) düşdi, zaḥmından İbn Zübeyr dağı düşdi, segirdişüp ele getürdiler ve mübārek başını kesdiler. Ba‘dehu Ḥaccāc-ı zālīm ü mel‘ūn baş aşıḡa mübārek gevdelerini şalb eyledi ve andan sonra indürüp Yehūd maḳberesine defn eyledi. Ve bir rivāyetde “Aşılı durduḡı yerden indürmem tā anası Esmā’ şefā‘at itmeye.” didi ve bir müddet cesed-i şerīfi aşılı durdı. Bir gün vālidesi yanından geçüp “Bu atlu yayaḳ olsa olmaz mı?” didi, Ḥaccāc anasınıñ sözünü işidüp indürüp anasına teslim eyledi, anası anı başsız defn eyledi. Ve başını Ḥaccāc, ‘Abdü’l-Melik’e gönderüp ‘Abdü’l-Melik şehirleri ve köyleri başıyla ṭavāf itdürdi ve mübārek başını köy-be-köy soḳaḳ-be-soḳaḳ şehir-be-şehir gezdürdiler, raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebīhi. Ve ‘Abdü’l-Melik ḳable’l-ḥilāfe müte‘abbid ü nāsik ve ‘ālim ü faḳīḥ, dişleri altunla baḡlu, uzun boylu bir kimse idi ve ḡāyet baḡīl idi. Buḡlinden ötüri *reşḩu’l-ḥacr* dinilürdi ve sefk-i dimā’ ve ḳan dökmege

mikdām idi ve ‘āmilleri daḡı böyle idi. Ḥaccāc ‘Irāk’da ve Mühelleb bin Ebī Şufre Ḥorāsān’da idi ve bunlardan ḡayrı taht-ı ḡükümetinde olan begler cümleten zālimler idiler. Ve Ḥaccāc-ı zālīm qarındaşı Muḡammed bin Yūsuf, Yemen’de ve Muḡammed bin Mervān, Cezīre’de idi. Bunlar daḡı zalūm u ḡaşūm ve cā’ir idiler. Ve ‘Abdu’llāh bin Zübeyr ‘ābid ü zāhid ve müteverri’ ü dīn-dār (A 257a) ve ‘ālim ve taḡī vü naḡī iken ‘Abdü’l-Melik gibi zālīm ve Ḥaccāc-ı zalūm u meş’ūm gibi kimseye maḡlūb olup vech-i meşrūḡ üzere ḡaḡāretle ḡatlı olınmaḡa sırr u ḡikmet şāḡib-i *Risāletü’l-Merām* Muştafa bin Sinān yazduḡı üzere ve le’alle şīḡasıyla taḡrīri muḡaddemen Beyt-i Şerīf’i yıḡmaḡa ikdām itdüḡi ve Ka’be bināsına vehn ü za’f gelmek anuñ sebebi ile olduḡıçündür. Ḥulefā’-i Rāşidūn’dan biri zıkr olınan ḡadīş-i şerīfi bilürlerken Ka’be’yi yıḡup yapmaḡa cür’et itmedi. Ve ḡuşūşan ‘Ömer raḡiya’llāhu ‘anh bu ḡadar zamān ḡalīfe olup ḡuvvet-i İslām’ı kemālinde ve keşret-i fütūḡātla keşret-i meḡānim ve ḡazīne çoḡlığı var-iken anlardan biri Ka’be’yi yıḡup yapmaḡa cür’et itmeyüp İbn Zübeyr cür’et eyledüḡiçün ve Ka’be’de muḡāşara olup mancınıḡ ve āteşle Ka’be urılmasına sebep olduḡıçün Allāhu te’ālā a’lem başına böyle ḡāl gelmişdür ola. Ve İbn Zübeyr’i ḡatilden şoñra Ḥaccāc ‘Abdü’l-Melik’e ḡaber gönderdi ki “İbn Zübeyr Ka’be’den olmayanı ziyāde eyledi ve ḡapusu bir iken iki ḡapu eyledi.” didi. Ve zamān-ı Cāhiliyyet’de bināsı nice ise aña redd eylemesine istizān eyledi, ‘Abdü’l-Melik “Bāb-ı ḡarbī sedit olınsun ve İbn Zübeyr ziyāde eyledüḡi hedm olınsun.” diyü Ḥaccāc’a mektūb gönderdi ve Ḥaccāc Ka’be’yi yıḡup yaptı, ḡökden yaña olan uzunluḡın eksiltmedi ancak yerde olan uzunluḡını eksiltti (A 257b) ki Ḥicr’den ve Maḡām-ı Ḥanifiyye tarafından noḡşān üzere yaptı ve Ḥicr’den altı zirā’ bir ḡariş veyā yedi zirā’ dīvārdan taşra ḡodı ve ḡariş esāsı üzere binā eyledi. Ve baḡn-ı Ka’be’de olan derece ki andan Ka’be üstine çıkılır ve ḡālen bugünkü günde olan ḡapu Ḥaccāc yapusudur. Ve Ḥacerü’l-Esved olduḡı rükne ta’arruz eylemedi, ol cānib İbn Zübeyr yapusudur. Ka’be ilā-yevminā ḡazā Ḥaccāc yapduḡı üzredür. Ve Ḥārūnu’r-Reşid veyāḡud babası Meḡdī ḡacca varup Ḥaccāc bināsını yıḡup yapmaḡ murād eyledi idi, İmām Mālik bin Enes men’ eyledi ve aña “Yā Emīre’l-Mü’minīn, lā-tec’al beyta’llāhi mel’abeten li’l-mülūk”¹²⁰⁵ didi ve Ḥaccāc binā idüp dībācdan kisve geyürdi, ibtidā dībāc geydüren Ḥaccāc’dur. Ve Me’mūn Ḥalīfe senede üç def’a geydürürdi; kırmızı dībāyı terviye günü ve ḡabāḡiyi Receb ayı ḡurresinde ve aḡ dībāyı Ramazān-ı Şerīf yigirmi yedinci gününde. Ve Me’mūn

¹²⁰⁵“Ey müminlerin emiri, Beytu’llāh’ı krallara oyuncak etme.”

Ḥalīfe'nün geydürmesi iki yüz altı tārīhinde idi. Andan soñra terk-i devletinde Şeceretü'd-Dür adlu bir ḥatun siyāh dībādan kisve geydürdi, el-ān mevcūd olan kisve budur.

Şifātü'l-Ḥaceri'l-Esved: Ve Ḥacerü'l-Esved muḳaddemen Ḥuşayn bin Nümeyr İbn Zübeyr'i muḥāşara eyledükde āteşden üç pāre olmuş idi. İbn Zübeyr anı gümüş ile berkitmiş ve muḥkem eylemiş-idi, Ḥaccāc muḥāşarasında āteş doḳundukda tefriḳa ve taḡılması ziyāde oldı. (A 258a) Hārūnu'r-Reşid yüz seksen toḳuz tārīhinde ḥacca varup İbn Zübeyr berkitdügi gümüş oynamış görüp Ḥacer'ün yuḳarusından ve altından elmās ile deldirüp gümüşle berkitdi, andan soñra ḥulefā'-i 'Abbāsiyyeden Muḳtedir Bi'llāh ḥilāfetinde üç yüz on yedi tārīhinde Ḳarāmiṭa didükleri zālimler zuhūr eyledi ve başları Ebū Ṭāhir Ḳarmaṭi idi, niçe 'askerle Mekke'ye girüp ehl-i Mekke ve ḥuccācı yağma ve talan idüp mälların aldılar ve içlerinden bir fāsidi ser-ḥoş bir debbūs ile Ḥacerü'l-Esved'i urup kırdı ve ḳal' idüp ḳopardı. Ve bir rivāyetde Ebū Ṭāhir didükleri başları olan bi-dīn ü mel'ün fermānıyla Ca'fer bin 'Allāc-nām bennā yerinden ḳopardı ve Ka'be'nün kisvetini şoydılar ve altun oluḡı şoyup altunını almak için bir kimseyi yuḳaru çıkardı, düşüp boynı üzüldi. Ve mel'ün-ı mezbūr ehl-i Mekke ve Ḥaccāc esbāb u emvālını alup Ḥacerü'l-Esved'i bile alup dönüp Kūfe-nām şehre geldi ve Ḥacerü'l-Esved'i Kūfe'de olan cāmi'ün ḡarb cānibinde olan yedinci direge aşdı ve ḥac Kūfe'ye intikāl ider zann idüp böyle eyledi. Ve andan soñra andan ḳaldurup kendü beledi olan Hecer-nām yere ilettdi. Ve Ḥacerü'l-Esved Ḳarāmiṭa¹²⁰⁶ yanlarında yigirmi iki sene ve bir rivāyetde daḡı ziyāde durdı ve bākī ḳaldı. Ḥuccāc Ka'be'ye varurlardı, Ḥacerü'l-Esved yerine istilām iderlerdi. Ve Ḥacerü'l-Esved'i ḳaldurup götürdükleri vaḳit altında kırḳ deve helāk oldı. (A 258b) Ve Ka'be-i Mükerrime'ye getürdüklerinde bir deve getürmişdür, dinilür. Ve rivāyet olunur ki Ebū Ṭāhir-i Ḳarmaṭi Ḥacerü'l-Esved'i otuz biñ kırmızı filori şatup ḥalīfe-i İslām olan şatun alup yerine ḳodı. Ve bu faḳir ü ḥaḳir, ḳalilü'l-bizā'a, keşirü't-taḳşir, zelil ü 'alil İbn Yūsuf 'Abdi'l-Celil 'aleyhimā raḥmetu'llāhi'l-Ġaffāri'l-Cemil biñ yigirmi üç tārīhinde 'avn-i Bārī ile ḥacc-ı şerīfe gitdügümde yolda bir dostdan bir risāle almış-ıdum, anda yazılı gördüm ki Ḳarāmiṭa'nun başı olan kimse pādişāh-ı İslām'la Ḥacerü'l-Esved'i bāzār eyleyüp şatması muḳarrer olduğda pādişāh tarafından bir ehl-i

¹²⁰⁶Ve sene şemāne ve seb'ine ve mi'eteyn tārīhinde Mu'tazid Ḥalīfe zamānında Sevād-ı Kūfe'de gözleri kıızıl, adı Kermine bir er zuhūr eylemiş idi, zühd ü taḳvā ve keşret-i şalātı izhār iderdi. Adını istiḡkāl idüp aña Kırmıṭ didiler diyü *Mecmū'-ı Cündi* de yazar.

‘ilm kimse Hacerü’l-Esved’i getürmege otuz biñ altun götürdi. Ve Qarāmiṭa hīle vü hud‘aya sālīk olup Hacerü’l-Esved şeklinde iki taş peydā eyledi ve iki müzevver ü müfte‘al ü maşnū‘ taş düzdi. Ol ehl-i ‘ilm varduqda “Üşte taşuñuz.” diyü ol iki taşuñ birin getürdi, ol ehl-i ‘ilm “Bizüm taşumuzda iki ‘alāmetümüz vardur; biri budur ki şu içinde konılsa batmaz ve āteşe konılsa kızmaz.” didi. Ol getürdükleri taşı āteşe qodılar, pāre pāre oldı soñra ol bir müzevver taşı getürdiler, şuya batdı ve āteşe qodılar, pārelendi. Qarāmiṭa halkı soñradan Hacerü’l-Esved’i getürdiler, ol ehl-i ‘ilm şuya qodı, batmadı ve āteşe gösterdiler, kızmadı, anda olanlar ol ehl-i ‘ilmün ‘aqlına ve taş-ı mübārek ahvāline hayrān qaldılar. Ve Hacerü’l-Esved’i bir deveye yükledüp Mekke’ye getürdi ve üç yüz otuz toquz (A 259a) tārīhinde Mekke-i Mükerrreme’ye işāl eyledi. Ve bunda çok rivāyetler vardur, aqreb-i āyāt budur ki zıkr olındı. Ve bundan soñra Ka‘be hācibleri ve hizmetkārları Hacerü’l-Esved’i qoparup Ka‘be içinde şaqladılar, Hacerü’l-Esved’den qorqup şaqladılar. Ve aña bir tavq ve boğmaq eylediler ve gümüşle sedd eylediler. Ve aña üç biñ yedi yüz toqsan dirhem gümüş harc u şarf eylediler ve bu qadar gümüş ile boğmaq ve ğayrı yerini bezediler hālen olan hilyeden ğayrı, zīrā şimdi böyle degüldür. Ve dört yüz on üç tārīhinde melāhīde vü melā‘inden bir er üç def‘a bir debbūs ile urup anuñ darbindan Hacerü’l-Esved yüzi yarıldı ve andan tırnaq gibi bir pārecik düşdi, iki gün ol hāl üzre tırdı, andan soñra Şeybe oğulları ol dağılanı misk ile yoğurup ol delik ve yarıqlara tıldurdılar ve tılā eylediler, mübārek Hacer’ün yüzinde ol zamāndan berü görinür.

Fā’ide: Ka‘be-i Mükerrreme bināsınuñ hālen yüksekliğı yigirmi dört zīrā‘dur ve ‘inde’l-ba‘z bir rub‘ dağı artıqdur ve ba‘zılar yigirmi yedi zīrā‘ ve rub‘ zīrā‘dur, dirler. Ve yerde uzunlığı Rükni-i Hacerü’l-Esved’den Rükni-i ‘Irāqī’ye dek ki Hicr yanından olan rükndür, yigirmi beş zīrā‘dur ve Rükni-i Yemānī’den Rükni-i Ğarbī’ye dek yine yigirmi beş zīrā‘dur. Ve ammā Ka‘be’nün ‘arzı ve eni Hacerü’l-Esved rükniyle Rükni-i Yemānī arası yigirmi zīrā‘dur ve Rükni-i Şāmī ve Rükni-i ‘Irāqī (A 259b) arası yigirmi bir zīrā‘dur. Ve bilgil kim Ka‘be’nün dört rükni vardur, rüknden murād köşedür. Birine Rükni-i Hacer dirler ki ol Hacerü’l-Esved olduğı köşedür ve andan qapudan yaña gelüp Hicr olduğı köşeye Rükni-i Şāmī dirler. Andan Hicr’i geçüp öte cānibde olan köşeye Rükni-i ‘Irāqī dirler. Dağı ötede olan köşeye Rükni-i Yemānī dirler. Tavāf olunurken Rükni-i Hacer’den Rükni-i Şāmī’ye ve andan Rükni-i ‘Irāqī’ye ve andan Rükni-i Yemānī’ye varılır ve Rükni-i Yemānī’den Rükni-i Hacer’e varılır, dört rükni bir def‘a dolaşmağa bir şavṭ dirler, yedi

kerre dolaşmağa bir tavāf dirler. Ve Ka‘be dīvārı kalınlığı iki zirā‘ dur ve Ka‘be’nün saķfi ikidür, biri biri üzredür. Ve Ka‘be içinde üç direk vardır, üçü de sâc didükleri ağaçdandır, üç direk bir şafdur Ka‘be’nün uzunluğuna düşmüşdür. Ve kapusunuñ ‘ arzı dört zirā‘ dur ve kapusu sâc didükleri ağaçdandır ve gümüş şafā’ih ve gümüş tahtalarıyla müdabbab ve mihlanmış ve berkinmiş ve kaplanmışdır. Ve Ka‘be içi mermer ile döşenmişdür, Velid bin ‘Abdi’l-Melik-nām pādışāh aķ ve şaru ve kızıl mermerle döşemişdür, ibtidā mermerle döşeyen budur, şoñra devlet-i Etrāk ü Cerākese zamānlarında mermerler tecdid olunmuşdur. Ve Ka‘be’nün taşradan kisvesi ve libası siyāhdur ve içerüde olan kisvesi kırmızıdır, üzerinde aķ yazı ile “Lā ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh” (A 260a) yazılıdır; ammā ziyāde iri kalemle celī yazılıdır. Ve bundan aşığa iri ve celī yazıyla bir şafda “Allāh” ve bir şaf[da] “Muḥammed” yazılıdır ve bundan ince yazı ile sūre-i İhlāş ve sūre-i Kevşer yazılıdır. Bu cümle yazular dikmedür, yoksa ķāğıd üzre yazılı gibi yazılmış degüldür, şöyle dikme ve toķuma yazılmışdur ki iki cānibden okınur.

Ve ammā **ahvālü’l-Ḥicr**, Ḥicr kesr-i ḥā’-i mühmele ve sükün-ı cīm-ile Altun Oluķ’dan yaña olur, Altun Oluķ dīvārından yedi zirā‘ ve bir rivāyetde yedi zirā‘ bir ķarış yer Maķām-ı Ḥanifıyye’ye toğrı Beyt-i Şerif’endür bilā-şekkin ve mer’ıyyetin İbn Zübeyr Ka‘be’yi yapduķda yedi zirā‘ yer veyā yedi zirā‘ bir ķarış yer Ka‘be dīvārınıñ içinde idi, Ḥaccāc Ka‘be’yi binā eyledükde zıkr olunan ķadar yeri Altun Oluķ dīvārından taşra alıķomışdur ve lākin Ka‘be’den olduğı bellü olsun için Ka‘be’den munfaşıl ve Altun Oluķ dīvārından ayrılmış yapı ile çevirmişlerdür, Altun Oluķ dīvārından Ḥicr dīvārına dek on yedi zirā‘ ve sekiz barmaķdur. Ve Ḥicr’ün iki ķapusu vardır; biri Rükni-i ‘Irāķi yanında ve biri Rükni-i Şāmī yanında. Bu iki ķapu mā-beyni yigirmi zirā‘ dur. Ve Ḥicr yapusunuñ ve dīvārınıñ yüksekliği iki zirā‘ dur ve Ḥicr’ün taşradan tedviri ve çevrilmesi yigirmi dört zirā‘ ve dört barmaķdur. Ḥulefā’-i ‘Abbāsiyyeden Manşūr Ḥalife yüz kırķ bir tārīhinde (A 260b) Mekke begi olan ‘Abdu’llāh oğlı Ziyād’ı çağırıp “Ḥicr’ün taşlarını bādiye vü beriyye taşlarından görürüm, imdi Ḥicr’ün dīvārı mermerden olmayınca şabāḥa girmem ve şabāḥa dek mermerle elbet yapılmaķ gerek.” didi. Ziyād ‘ammāl ve yapucıları çağırıp gice ile mümlar yaķup ve aydınlık idüp şabāḥ olmadan mermerle yapdurdı, bundan evvel yaban taşla yapılmış idi. Ve yüz altmış bir tārīhinde Manşūr Ḥalife oğlı Mehdī mermeri ve yapuyı tecdid eyledi, raḥimehu’llāhu ‘aleyhimā raḥmeten vāsi’ aten. Ve fetḥ-i ḥā’-i mühmele ve tā’-i mühmele ile emir vezni üzre **Ḥaṭim** zıkr olunan Ḥicr’dür. Ve İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhumā Ḥicr dīvārıdır, dir ve şāriḥ-i Ḳudürī Mevlānā Zāhidī

raḥimehu'llāhu'l-Melikü'l-Ebedî Altun Oluḡ olduğı yerüñ adıdur, dir, murādı Hicr'dür. Ol yere Ḥaṭîm dinilmege vecih ḥaṭîm *ḥaṭm* dendür ve *ḥaṭm* kesr ma' nāsınadur ki şımaḡ ve pārelemeḡdür. Ḥaṭîm didükleri yer Beyt-i Şerîf'den kesr olunup ve andan kesilüp kırıldıḡıçün aña ḥaṭîm dinilmişdür. Ve buña Hicr dinilmek hicr men' ma' nāsınadur Beyt'den men' olındıḡıçündür, zirā Hicr Ka' be' dendür. 'A' işe raḡiya'llāhu 'anhā “Fe-inne'l-Ḥaṭîme mine'l-Beyti” dimişdür. Hicr Beyt'den iken Beyt'den men' olunup dīvārından taşra ḡaldıḡıçün aña Hicr tesmiye olındı. Ve ba' zılar Ḥaṭîm Ḥacerü'l-Esved olduḡın rüknden ḡapuya ve Zemzem ve Maḡām-ı İbrāhîm ve Hicr mā-beynleridür, dirler. Ve bu yere Ḥaṭîm dinilmek du'ā' eylemek içün (A 261a) ḡalk izdihām ve ḡalebelik eyledükleri içündür ve du'ā' anda müstecābdur, bir kimse anda yalan yere yemîn eylese 'uḡûbeti ta'cîl olunur, dinilür. Zamān-ı Cāhiliyyet'de bir kimseye yemîn virseler anda yemîn virürlerdi ve niçe kimse anda yalan and ve yemîn-i kâzibe eyledükleriçün tizce 'azāb olınmışlardır. Ve bunda toḡsan toḡuz peyḡamber ḡabri vardur, Hüd ve Şālîḡ ve İsmā'il 'aleyhimü's-selām Muḡātil ḡavli üzre bunda medfünlardır. Ve ammā **Mültezem** didükleri yer Ḥacerü'l-Esved'le ḡapu arasındadır 'arzi dört zirā' ve altı barmaḡdur. Ve **Müstecār** Rükni-i Yemānî'yle Bāb-ı Mesdūd arasındadır. Bāb-ı Mesdūd ḡapanmış ḡapu dimeḡdür. İbn Zübeyr Ka' be'yi binā eyledükde iki ḡapu eylemişdi; biri şarkî ve biri ḡarbî idi, Ḥaccāc-ı zālîm Beyt-i Şerîf bināsı İbn Zübeyr yapısı olmaḡı kerîḡ görüp bāb-ı ḡarbiyi sedd eylemişdür. Baṭn-ı Ka' be'den ḡapu ḡapandıḡı bellüdür; ammā zāhru'l-Ka' be'den bellü degüldür, ol ḡapanıḡ olan ḡapu ve Rükni-i Yemānî arasında dört zirā' ve beş barmaḡ yere Müstecār dirler ve Müstecāru mine'z-zünûbi dirler. Faḡîr-i keşîrû't-taḡşîr ḡacc-ı şerîfe varduḡumda ehl-i Mekke'den niçe kimseye “Müstecār ne yerdür?” diyü su'āl eyledüm, “Bilmezüz ve işitmedük.” didiler. 'Ulemā'-i Mekke'den birine su'āl eyledüm, “Rükni-i Yemānî ile Bāb-ı Mesdūd arasındadır.” diyü cevāb virdi ve *Risāletü'l-Merām*'da yazıldıḡına muvāfiḡ ḡaber virdi. Ve **Mültezem**'de mîm maẓmûm ve zā-yı mu'ceme meftûhdur ve **Müstecār**'da mîm maẓmûmdur, ikisi de ism-i mekândur. (A 261b) Ol yer günāhdan maḡfirete iltizām maḡalli olduḡıçün aña Mültezem dinilmişdür. Ol bir yer daḡı günāhlardan meded ṡaleb olınacaḡ yer ve günāhlardan ḡurtulacaḡ yer olmaḡın aña Müstecār tesmiye olınmışdır. İkisinde du'ālar müstecāb olur ve her ne murād içün du'ā olınsa ḡabûl olur, nitekim Ḥacerü'l-Esved'de ve Hicr'de Mizābü'r-Raḡme'de ve bāb-ı Ka' be'de ve Zemzem'de ve baṭn-ı Ka' be'de ve Maḡām-ı İbrāhîm'de eyledür. Ve Ka' be-i Mükerrime ḡapusına ḡarşu durulduḡda ḡapu yanında ve ḡarşu duran kimse şaḡında bir

çukur vardır, içi mermerle döşenmiştir, üç kimse namāza dursalar şıgarlar, ol yer şol mübârek yerdür ki Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm anda Faḥr-i 'Âlem'i -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- şağına alup imâmet eylemiştir, du'âlar müstecâb yerlerüñ daḥı biri bu yerdür. Meṭâf ve ṭavâf olınacak yer Ka'be'nüñ dört câniblerinde düz döşenmiştir; ancak bu mübârek yer düz degüldür, çukurdur.

Ve ammâ **Maḳâm-ı İbrâhîm** 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm, **Maḳâm** Kūhistânî, **Muḥtaşar** ve **Vikāye şerḥinde** yazduğı üzre fetḥ-i mîm-ile İbrâhîm peygamber 'aleyhi's-selâm bindükde ve indükde ayağı ṭuracak yerdür ve bu bir taşdur ki içinde mübârek ayağı âşârı vardır, Ḥacer'den yigirmi zirâ' yereddür ve uzunluğu on qarış ve yaşşılığı yedi qarışdur. İntehâ. Ve **Risâletü'l-Merâm**'da, işbu taş cennet taşlarındandır Âdem 'aleyhi's-selâm kürsisi idi, nitekim İbn 'Abbâs ve İbn 'Ömer ve İbnü'l-Âş (A 262a) raḍiya'llāhu 'anhum "الركن و المقام من الجنة" ḥadîşini rivâyet iderler ya'nî "Ḥacerü'l-Esved ve Maḳâm-ı İbrâhîm Cennet'dendür." Ve İbn 'Abbâs raḍiya'llāhu 'anhumâ eydür: "Ḥaḳ te'âlâ rükn ve Maḳâm-ı İbrâhîm'i Âdem 'aleyhi's-selâm indügi gice Âdem'le indürdi." didi. Ve Maḳâm-ı İbrâhîm sebebinde üç ḳavil vardır. Evvelki ḳavil budur ki İbrâhîm Ka'be bünyânını yüksege ḳaldurduḳda taşları ḳaldurmaḳdan za'if oldu ve binâ yüksek olduḳda iskeleye ihtiyâc lâzım olup Maḳâm üzerine çıkduḳda mübârek ayakları taş içine batdı ve gömüldi, ayakları eşeri ve 'alâmeti taşda ḳaldı ve yapu yüksek olduḳda Maḳâm uzanurdu. Ve ikinci ḳavil, İbrâhîm Ka'be'yi tamâm binâ eyledükde ḥalkı ḥacca da'vet eylemege Ḥaḳ te'âlâ emr eyledi. Nitekim Ḳur'ân-ı 'Azîm'de "وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ" ¹²⁰⁷ vâḳi'dür. İbrâhîm emr-i Ḥaḳ ile Maḳâm üzre çıkduḳda ayakları taş içine batdı ve daldı. Üçüncü ḳavil, İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Şâm'dan Mekke'ye ziyârete vardı. Ḥatunı Sâre, Mekke'ye varduḳında Mekke'de inmemege ve bindügi ṭavardan nüzül eylememege and teklîf eyleyüp İbrâhîm inmemege yemîn eylemiş-idi. Mekke'ye varduḳda oḅlu İsmâ'îl evine vardı. İsmâ'îl 'Amâliḳa'dan bir 'avrat almış-ıdı. Ol 'avrata "Dirliğüñüz nicedür?" didi. Ḥatun "Dirliğümüz mükedder ve şuyumuz ḡalîzdür." didi, ḥatuna "Ev şâḥibi ḳandadır?" didi. Ḥatun "Meşâliḥindedür." didi. İbrâhîm (A 262b) ḥatuna "Ev şâḥibi geldükde aña benden selâm eyle ve ḳapusınuñ eşigini taḅyîr eylesün, di." didi. İsmâ'îl geldükde babasınıñ ḳoḳusını aldı ve 'avratına "Saña kimse geldi mi?" didi. 'Avrat "Şu ḳıyâfet ve şu şekilde bir pîr geldi ve saña selâm

¹²⁰⁷İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek ... yorgun develer üzerinde sana gelsinler. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac 22/27.

eyledi ve kapunuñ eşigüñi degiş, didi.” didi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām hatunına talāk virdi ve Cürhüm’den Rağale binti Međāđ adlu bir hatun aldı. Ve İbrāhīm Şām’da eglenüp bir zamāndan soñra hatunu Sāre’den icāzet istedi, Sāre üslüb-ı sâbık üzre and ve yemîn virdi, andan soñra Mekke’ye İsmā‘il evine geldi. İbrāhīm İsmā‘il’ün hatunına “Ev şāhibi kãdadur?” didi. Hatun “Şayd u şikãrdadur, in-şā’allāhu te‘ālā yakında gelür.” didi ve “İn, Allāhu te‘ālā saña raḥmet eyleye.” didi. İbrāhīm “Ziyāfetüñ var mıdır?” didi ve “Dirliğüñüz nicedür?” didi. Hatun “El-ḥamdu li’llāh ‘azze ve celle dirliğümüz eyüdü.” diyüp süd ve et getürdi. İbrāhīm, “Allāhu te‘ālā süd ve etüñüze bereket vire.” diyü du‘ā eyledi. Ve eger ol hatun etmek veyā arpa veyā buğday ve ḥurmā getürmiş olsa İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām du‘āsıyla Mekke cümle yerlerden etmek ve arpa ve buğday ve ḥurmāda ucuzlık olurdu. Andan soñra ol hatun İbrāhīm’e yimek yidüğinden soñra “İn.” didi. İbrāhīm “İnmege kãdir degülüm.” didi, hatun “Seni eş‘as¹²⁰⁸ ve tozlu ve saçı dağınuk görürem, başuñı yuyup ve saçuñı yağlamayayım mı?” didi. İbrāhīm “Belī isterseñ.” (A 263a) didi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām hatunu Maḳām’ı getürdi, Maḳām ol vaḳit mehāt¹²⁰⁹ veyā incü gibi bir aḳ taş idi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām evi içinde idi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām sağ ayağını ol taş üzerine ḳodı ve bindügi dābbe üzre iken mübārek başını ilerü uzatdı, hatun başuñuñ yarusını yudı ve andan soñra hatun ol taşı döndürdi, İbrāhīm şol ayağını üzerine ḳodı hatun başuñuñ yarusını daḳı yudı, ol taş üzre İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ayaklarıñuñ āsārı ḳaldı. Ve mübārek ayakları taş içine yedi barmaḳ batmış ve girmişdür ve iki ayak arası iki barmaḳdur; ammā ḥuccāc ve ğayrı ziyāret idenler yüzlerin ve gözlerin sürmekden iki ayak arası ince olmışdur. Ve Maḳām el-ān ve bu zamānda demürden şanduk içindedür ve ol şanduk daḳı demürden müşebbek ḳafes içindedür ve kilidlüdür ve zıkr olınan demür müşebbek ḳafes ardı muşallādur. Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı ‘Azīm’de “وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى”¹²¹⁰ vāḳi‘ olup *مصلى* [*muşallā*] dan murād budur ve kütüb-i fiḳhda iki rek‘at tavāf namāzını Maḳām ardında ḳıla, dirler. Maḳām’dan murād zıkr olınandur diyü şāhib-i *Risāletü’l-Merām fî-Aḥvālî Beyti’llāhi’l-Ḥarām*’da Muştafa bin Sinān ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Mennān böyle yazmışdur. Ve Beyt-i Şerīf bināsı aḥvālinden (A 263b) ve Ḥacerü’l-Esved ve Maḳām ḥaḳıḳatlerinden bu maḳāmda yazılan a‘lemu ‘ulemā’i’r-Rūm mağfūrun leh ve merḥūm Mevlānā Ebu’s-Su‘ūd ‘aleyhi

¹²⁰⁸ *Eş‘as* şin-i mu‘ceme ve ‘ayn-ı mühmele ve sâ’-i müşellese ile aḥmed vezni üzredür.

¹²⁰⁹ *Mehāt* feth-ile billürdur, cem‘i *mehā* ve *mehevāt* ve *meheyāt* gelür.

¹²¹⁰ “...Makām-ı İbrāhīm’den kendinize bir namaz yeri edinin...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/125.

rahmetu'llâhi'l-Vedüd tefsîrinden ve *Tefsîr-i Haddâdî* ve *Tefsîr-i Teysîr* ve *Kevâşî'* den ve *Arâyis* ve *Risâle-i Merâm* ve ğayrı mu' teber kitâblardan yazılmışdır. Ve Beyt-i Şerîf aḥvâlini bilmek taleb iden eḥibbâ vü yârân ve eḥillâ vü düstân için itnâb olunmuşdur. Ve bu Beyt-i Şerîf binâsında niçe ihtilâf vardır, bizüm yazduğumuz eṣaḥḥ-ı aḳvâldur, ümîzdür ki burayı okuyup müntefi' olan ḥacc-ı şerîfe varan ihvân ve varmayup Ka' be 'aşıḳı olan müselmânân ḥayır du'â ile rûḥumı yâd ve üç İhlâş okuyup şevâbın rûḥuma hibe eylemek ile şâd buyurular. Bilinmedük ve işidilmedük nesne yoḳdur, taḥrîrden ğarâz bir ḥayır du'âdur. Yâ Bârî te'âlâ her kim üç İhlâş-ı Şerîf ile rûḥumı şâd iderse aña ḥacc-ı mebrûr ve sa'y-yı mevfûr naşîb eyle ve dîzâruñla beni ve anı sevindür. Bi-ḥürmeti ḥabîbîke şefi'ü'l-enâm Muhammedin 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm ve bi-ḥürmeti beytîke'l-ḥarâm ziddehu şerefen ilâ-yevmi'l-ḳiyâm. Âmîn. Yâ men yuḥyi'l-'izâme ve hiye ramîm.¹²¹¹ Âmîn. Yâ Allâh ve Yâ Raḥmân ve Yâ Raḥîm.¹²¹² Ve Maḳâm vech-i meşrûḥ üzre demür kafes içindedür ve kafes altun ḳüfet kilid ile kilidlüdür, degme kimse içerüye giremez ve degme ḥacıya anı görmek naşîb olmaz. Bu faḳîr u ḥaḳîr-i keşîrü't-taḳşîr deryâ-yı 'isyâna ğarîḳ ve nâr-ı hevâya ḥarîḳ, günâhı ḳatı çok ve bizâ'a vü ser-mâyesi yoḳ biñ on sekiz târiḥinde *Sükker-i Şâfi* nâmıyla müsemmâ (A 264a) bir manzûme lügat yazup içinde olan elfâz u kelimâtuñ deḳâ'îḳ u ḥaḳâ'îḳın şerḥ idüp şerḥini bir mücelled eylemiş idüm ve şerḥde nice fevâ'id u 'avâ'id zîkr ü taḥrîr ḳılmış idüm. Ve *Sükker-i Şâfi* de maḳdûnes lafzı vâḳi' olup ol ota maḳdûnes tesmiye olunmasına sebep Maḳdûnyâ-yı Rûm'a mensûb olduğı ecilden olduğini birḳaç kitâbda bulmuş-ıdum; lâkin Maḳdûnyâ ne yerdür ma'lûmum olmayup şerḥi tamâm idüp ol maḥalli beyâz alıḳomış idüm. Amasya ve Tırḥal ve Töḳat ve Samsun ve Sivas ve Diyârbekr ve Mavşıl ve Cezîre gibi şehirler ve ḳaşabâtda mülâḳî olduğum 'ulemâ efendilere su'âl iderdüm, müşkilüm ḥall olmamış idi. Ba' dehu Allâh sübhânehu ve te'âlâ biñ yigirmi üç târiḥinde ḥacc-ı şerîfe niyyet ve teveccüh ü 'azîmet naşîb idüp Ka'be'ye giderken 'Ayntab-nâm ḳaşabaya uğrayup anda olan efendilere daḫı su'âl eyledüm, yine müşkilüm ḥall olmadı ve ḳalb-i 'alilüme şifâ gelmedi. İztırâb-ı tām üzre iken ḥâtîr-ı fâturume geldi ki Sultânü'l-Arab ve'r-Rûm sarâylarından Ğalaṭa-nâm sarâyda Sultân bin Sultân Sultân Murâd Ḥân bin Selîm Ḥân bin Süleymân Ḥân 'aleyhimü'r-raḥmeh ve'l-ḡufrân ve edâma'llâhu neslehum ve evlâdehum ilâ-

¹²¹¹“...‘Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?’” *Kur'ân-ı Kerîm*, Yâsîn 36/78.

¹²¹²“Ey Rabbim, insanların şefaatchisi, senin habîbin Muhammed aleyhi's-salâtu ve's-selâmın ve senin kutsal evinin hürmetine onun şerefini kıyamet gününe kadar arttır. Ey 'çürümüş kemiklere hayat veren' Rabbim, duamı kabul buyur. Amin. Yâ Allah, yâ Raḥmân, yâ Raḥîm.”

inķirāzi'd-devrān zamānında taḥṣil-i 'ilmde iken Ebu's-Su'ūd tefsīrinde Maķdūnyā ne yerdür görmüşüm ve tefsīr-i mezbūrda görüp ḥātıruma geldügi zamāna dek Allāhu te'ālā a'lem yigirmi toķuz sene geķmiş (A 264b) belki dağı ziyāde zamān geķüp mürür eylemiş idi. Fi'l-ḥāl kaşaba-i mezbūrede Ebu's-Su'ūd tefsīrin bulup ve “الْفَرَنَيْنِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي”¹²¹³ āyet-i kerīme tefsīrinde bulup andan istinsāḥ eyledüm, bugün yarın beyāz kıalan maḥalle yazarum diyü tā Mekke-i Mükerrreme'ye dāḥil olup vedā' zamānına dek yazılmaķ müyesser olmadı. Sene-i mezbūrede selḥ-i Zi'l-ḥicce Cum'a günü idi, Mīzābü'r-Raḥme ve Altun Oluķ altında yazmaķ murād eyledüm, ḥuccāc-ı müslimīn ve ḥacīc-i mü'minīn ol gün ṭavāf-ı vedā' idüp iki rek'at namāzı Mīzāb-ı Raḥmet altında yaşıll mermer üzere kıılmağı ğanīmet ü raḥmet bildüklerinden ol yeri ḥālī bulmaķ müyesser olmadı tā aḥşama dek, ṭalīb oldum ol şerḥi anda ḥatm idem ve ol beyāz kıalan yeri tesvīd eyleyem, yevm-i Cum'a mümkün olmadı ve ḥalk ol mübārek Maķām'da namāz kıılırken yazı yazmağla kimsenün ḥātırın rencīde eylemege cür'et idemedüm. Sebt gicesi ğurre-i Muḥarrem dāḥil oldu, aḥşam namāzından soñra ve yatsu namāzından soñra ol yeri ḥālī bulmaķ için bekledüm, mümkün olmadı. Āḥir meskenüme gidüp bir miķdār eglenüp geldüm, Altun Oluķ altını ḥālī buldum ve maķdūnes diyü ol ota ad virildüğine sebebi ve Maķdūnyā ne yer olduğını Mīzābü'r-Raḥme altında yazup ol kitābı anuñla ḥatm itdükden soñra ḥuccācdan biri gelüp kıulağuma “Maķām-ı İbrāḥīm kıapusu açılıyor, girmek mümkün olursa gir.” didi. Kıalkup kıapuya varınca sultān-ı selāṭin-i cihān, pādişāh-ı dīn-i İslām u zamān Sultān Aḥmed Ḥān (A 265a) edāma'llāhu te'ālā 'ömrehu ve devletehu bi-ḥürmeti'l-*Kur'ān* ḥāzretleri tarafından vāliyy-i vilāyet-i Ḥabeş olan Ḥabeş beglerbegisi aḥlāķ-ı ḥamīde vü ef'āl-i pesendīde şāḥibi olan Ḥasan Paşā yessera'llāhu murādehu fi'd-dāreyn fevķa mā-yeşā' ḥāzretlerini kıapuda buldum. Kıapuyı açup Maķām-ı İbrāḥīm'e kıoydı ve İbrāḥīm 'aleyhi's-selām mübārek ayakları yerine Zemzem-i mübārekden şü ile doldurdılar. İki ayakdan dağı içdüm ve Bārī te'ālā ḥāzretine şükürler kııldum ve taşra kııkdum. Bir zamāndan soñra Paşā-yı mūmā-ileyh aḥşena'llāhu ileynā ve ileyh bir dağı beni içerüye kıoydı, içerüye girüp iki rek'at namāz kııldum ve du'ā vü şenā idüp kııkdum. Teķabbela'llāhu bi-kābūlin ḥāsenin bi-ḥürmeti cecdi'l-Ḥüseyn ve'l-Ḥāsan şalla'llāhu

¹²¹³“(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar...” *Kur'ān-ı Kerīm*, Kehf 18/83.

‘aleyhi ve ‘alā-ālihi ve şahbihi ve sellem bi-‘adedi enfāsi’l-ümem şalātu mā-lehā min-zevāli. Āmīn Yā Allāh ve Yā Mūte‘āl.¹²¹⁴

Fā’ide: Ma‘lūm ola ki Ka‘be-i Mükerrreme ve Beyt-i Şerīf’i bir kerre Ādem ‘aleyhi’s-selām ve bir kerre İbrāhīm Ḥalīlu’llāh şalavātu’llāhi ve selāmuhu ‘aleyh yapmışlardır. Andan sonra ‘Amālika kavmi ve ‘Amālika’dan sonra Cürhüm tā’ifesi ve Cürhüm’den sonra Kuşayy ve Kuşayy’dan sonra Kureyş ve Kureyş’den sonra İbn Zübeyr raḍiya’llāhu ‘anh ve İbn Zübeyr’den sonra Ḥaccāc bin Yūsuf eş-Şekafī yapmışlardır. Ve Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel ve halk olunmazdan önden melā’ike binā eylemişlerdür ve Ādem’den sonra oğulları balçık ve taşlarla binā eylemişlerdür. İmdi Ka‘be-i Mükerrreme vech-i meşrūh üzere on def‘a binā olunmuş olur. Ādem’den evvel melā’ike ve Ādem’den sonra oğulları binā itdükleri (A 265b) Mevlānā Ebu’s-Su‘ūd raḥimehu’llāhu’l-Vedūd tefsīrinde yazılmışdır. Ve tefsīr-i mezbūrda Ḥaccāc bināsı bir dīvāradur, dir ya‘nī Ḥaccāc binā eylediği ancak bir dīvārdur, ol dīvār Altun Oluk dīvārıdır ki Ḥicr’den yañadır ve Rükni-i ‘Irāqī ve Rükni-i Şāmī ol dīvāradur, üç dīvārı İbn Zübeyr bināsı olur. Ve *Zehrü’r-Riyāz* da Süleymān bin Dāvūd ‘aleyhimā raḥmetu’llāhi’l-Vedūd eydür ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā meleklerle “إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً”¹²¹⁵ didükde melā’ike Ḥaḳ te‘ālā üzere redd eyledüklerinde Bārī te‘ālā melā’ikeye gāzab eyledi, melekler ‘arşa şıgındılar ve yedi kerre ‘arşı tavāf idüp Ḥaḳ te‘ālānuñ rızā’-i şerīfin istediler. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anlardan rāzı oldu, ol zamān Ḥaḳ te‘ālā anlara “Yerde benüm için bir ev binā eyleñ ki ādem oğlanlarından her kime ki gāzab eylesem ol evi tavāf eyleye ve andan rāzı olam, sizden rāzı olduğum gibi.” didi. Melekler daḥı Ka‘be-i Mükerrremet’i ol zamān binā eylediler. İntehā.

Fazīlet: Ka‘be-i Mükerrreme’ye Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā kıyāmet gününde ‘arşdan yedi yüz biñ melek göndere, her melek elinde birer altun zincīr ola ve anlara Ḥaḳ te‘ālā “Ka‘be-i Mükerrremet’i yedüp maḥşere götürüñ.” diye ve ol melekler Ka‘be-i Mükerrremet’i yedeler ve bir melek “Yā Ka‘be maḥşere yürü.” diye Ka‘be “Yürümem tā istegüm ve murādum virilmeye.” bir melek daḥı “Murāduñı iste.” diye, Ka‘be “Yā Rabbī benüm çevremde medfūn olanlarda şefā‘ atūmi qabūl eyle.” diye, Ḥaḳ te‘ālā “Murāduñı

¹²¹⁴“Allah, Hasan ve Hüseyin’in dedesi Muhammed’in- Allah ona, âline ve ashâbına ümmetlerin ruhları sayısınca sonsuz bir salat etsin- hürmetine namazımızı en güzel şekilde kabul etsin, Amin. Yâ allâh, yâ Mūte‘âl.”

¹²¹⁵“... ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/30.

virdüm.” diye. Ka‘be’de medfün olanlar ve Mekke’de olanlar ihramların geymiş oldukları hâlde “Lebbeyk (A 266a) Allāhumme lebbeyk.” diyerek yüzleri aķ haşır olınalar ve Ka‘be-i Mükerrermet’i ihāta ideler. Bundan sonra melā’ike Ka‘be’ye “Yüri maşşere.” diyeler, Ka‘be “Yürümem tā murādum virilmeye.” diye, melā’ike “Murād u hācetüñi iste.” diyeler, Ka‘be “Yā Rabbī ırak yerlerden beni tavāf eylemege gelen günāhkār kullarunu isterüm ki feza‘-ı ekberden anları emīn eylesesün.” diye, Haķ sübhānehu ve te‘ālā “Anlara şefā‘ atüñ kabül eyledüm.” diye. Ve bundan sonra bir melek nidā eyleye “Her kim ki Ka‘be’yi ziyāret eylemiş ise halkdan ayrılusun.”, Haķ sübhānehu ve te‘ālā Ka‘be-i Mükerrermet’i ziyāret idenleri Ka‘be etrafına cem‘ eyleye, yüzleri aķ ve cehennem ü nārdan emīn oldukları hâlde tavāf eyledükleri hâlde Ka‘be’nün çevresine cem‘ olalar. Ve bundan sonra bir melek dağı “Yā Ka‘be yüri maşşere.” diyü çağıra. Ka‘be “Lebbeyk lebbeyk.” diye ve ol yedi yüz biñ melek altun zincirlerle Ka‘be’yi çekeler ve maşşere getüreler. Ve evvel haşır olınan Faħr-i ‘Ālem Muħammed ü Muştafa şalla’lāhu ‘aleyhi ve sellem ola. Ve Ka‘be hāzret-i Resül’e “Yā Resüla’llāh! Beni ziyāret eylemeyenleri sen şefā‘ at kıl ve beni ziyāret idenleri ben şefā‘ at iderüm.” diye. *Zehrü’r-Riyāz* da böyle yazılıdur ve Vehb bin Münebbih Tevrāt’da bu minvāl üzre yazılıdur didüğünü taşrih eylemişdür.

Ve *zātü’l-veda*‘ Nüh ‘aleyhi’s-selām gemisine dağı dinilür ki tūfān vāķi‘ olduķda yanında olan müselmānları ve her hayvāndan bir erkek ve bir dişisini alup ol gemi içine koyup (A 266b) ğarķ u helākten bi-emri’llāhi te‘ālā hālāş u necāt bulmuşlardır. Ol geminün uzunı altı yüz altmış zirā‘ ve ‘arzı ve eni üç yüz otuz zirā‘ idi. Daħāk İbn ‘Abbās’dan böyle rivāyet eyledüğünü ‘*Arāyis-nām* kitāb-ı hümāmda yazar. Ve İbn ‘Abbās’dan rivāyet olunur ki havāriyyün didükleri kimseler ‘İsā peygāmbere -‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām- bir gün “Yā ‘İsā, Nüh peygāmbere gemisini görmüş bir kimseyi ihyā eylesen bize Nüh gemisinden haber virse.” didiler, ‘İsā ‘aleyhi’s-selām anları toprağdan bir depeye iletirdi ve ol depeden bir avuç topraķ alup “Bilür misiz bu nedür?” didi, havāriyyün “Allāhu te‘ālā ve Resül’i bilür.” didiler, ‘İsā ‘aleyhi’s-selām “Bu topraķ Nüh oğlı Sām-nām kimsenün topuğıdır.” diyüp elinde olan degnegi ile ol depeyi urup “Kum bi-izni’llāh.”¹²¹⁶ didi. Fi’l-hāl Sām bin Nüh dirildi ve başından toprağı silkmege başladı ve saçı ağarmış. ‘İsā peygāmbere aña “Sen öldüğün vakit pır mi idün?” didi. Sām “Yigit idüm ve lākin kıyāmet koptı şandum,

¹²¹⁶“Allah’ın izniyle ayağa kalk.”

korğumdan saçum ağardı.” didi. ‘İsà ‘aleyhi’s-selām Sām’a “Nūh gemisinden bize haber vir.” didi. Sām “Ol geminūñ uzunu biñ iki yüz zirā‘ ve eni altı yüz zirā‘ idi ve üç tabağa idi. Bir tabağasında devābb u yırtıcılar ve yaban hayvānları ve bir tabağada ādem oğlanı ve bir tabağasında kuşlar var-ıdı.” didi. Havāriyyūn ‘İsà peygamber’e “Yā Resūla’llāh bunı evlerümüze götürelüm, bizüm ile oturup bize ol zamāndan haber virsün.” didiler. (A 267a) ‘İsà anlara “Rızkı olmayan kimse nice size tābi‘ olur.” diyüp Nūh oğlu Sām’a “Toprak ol.” didi, Sām fi’l-hāl toprak oldu. Kezā fi’l-‘Arāyis. Ve Nūh peygamber gemisine cümleden evvel zerre didükleri karıncayı aldı. Ve *zerre* fetḥ-i zāl-i mu‘ ceme ve teşdīd-i rā’-i mühmele ile karıncanın gāyet ufağıdır ki yüz dānesi bir arpa dānesi ağırlığı olur. Ve cümleden şoñra eşegi gemiye aldı. Ve eşek gemiye girmek istedikde Şeytān kuyruğına yapışdı, eşek gögsine dek girmişken ayakları sürçdi, Nūh aña “İçerü gir.” diyü çağırdı. Eşek kılup yine düşerdi, içerü girmege kâdir olmazdı, āhirü’l-emr Nūh aña “İçerü gir eger Şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne senüñle ise dağı.” diyüp mübārek diline böyle geldi ve dili bu sözle sürçdi, Şeytān eşegi kuyruğından yapışmış iken şalivirdi. Eşek gemiye girdi ve Şeytān bile girdi. Nūh Şeytān’ı gördükde “Gemiden çık, ey Allāhu te‘ālā düşmānı.” didi. Şeytān Nūh’a “Sen dimedüñ mi Şeytān eger senüñle ise dağı gir. Beni götürmemeye çāre yokdur.” didi. Şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne artık gemiden çıkmadı ve tūfānda gemi arkasında olurdu. Ve hayvānātı Nūh peygamber gemiye alırken erkegi sağ eliyle dışisini şol eliyle alurdu. Hasan kavli üzre Nūh peygamber hayvānātdan gemiye kōmadı illā toğuranları ve yumurdlayanları kōdı ve ammā ḥaşerāt-ı arzdan balçıkda (A 267b) mütevellid olanları ki sivrisiñek ve siñek gibilerdür, bu maḳūleleri gemiye kōmadı. *Me‘ālimü’t-Tenzil-nām* tefsirde böyle yazılıdır. Ve Nūh peygamber gemide altı ay olmuşdur ki Receb’üñ onında gemiye girüp Muḥarrem’üñ onuncı günü ki ‘āşūrā günidür, gemiden çıkmışdur. Ve gemisi Mavşıl ve Cezire kırbalarında Cudi didükleri tağ üzre karar idüp ol tağ üzre kara yeri bulmuşdur. Nitekim Qur’ān-ı ‘Azīm’de “وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ”¹²¹⁷ vāki‘ olmuşdur. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā rivāyeti üzre Nūh gemiyi iki yılda yapmışdur. Ve Zeyd bin Eslem, Nūh peygamber yüz yıl gemi ağaçların diküp yüz yılda dağı gemisini yapmışdur, dir. Ve ba‘zılar kırk sene ağacını diküp kırk senede dağı gemisini binā eylemişdür, dirler ve Ka‘bü’l-Ḥibr raḍiya’llāhu ‘anh otuz senede yapmışdur, dir.

¹²¹⁷“...Gemi de Cudi’ye oturdu...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Hud 11/44.

Fā'ide: Nûh 'aleyhi's-selâmla gemide kaç kimsedür, 'adedlerinde ihtilâf vardır. Bir rivâyetde sekiz kimsedür; biri Nûh 'avratıyla ve oğulları Sām ve Hām ve Yâfiş 'avratlarıyla cümle sekiz olur. Ve A' meş yedi kimsedür, dir; biri Nûh ve üç oğlu ve oğulları 'avratları ve İbn İshâk kavli üzre, 'avratlarından gayrı on kimsedür, Nûh ve üç oğlu ve imân getürenlerden altı kimse ve bunların 'avratları ve Muqâtil kavli üzre, yetmiş iki kimsedür. Ve İbn 'Abbās rağiya'llāhu 'anh kavli üzre, gemide olanlar seksen kimsedür ve Cudî tağında bir köyde sâkin (A 268a) oldılar ve anda bir yer vardır aña Sûku's-Şemânin dinilür, dir. Ve *Ķāmūs*'da Şemânin bir beleddür, Nûh 'aleyhi's-selâm gemiden çıkduğda anı binâ eyledi. Nûh-ıla seksen âdem var-ıdı, dir. *Ķāmūs*'da olan İbn 'Abbās rağiya'llāhu 'anhumâ kavlini mü'eyyiddür.

et-Ta'bir: Düşde gemi, hasta olana ve maħbûs olana ğamdan kırtulmağdur; zîrâ Nûh gemiyle necât bulmuşdur. Nitekim Kelâm-ı Ķadîm'de “فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ”¹²¹⁸ vâkı' dür. Ve vâlî vü ħâkim olan düşde gemi kırılıp bir tahtasına yapışduğın görse pâdişâh aña ğazab eyle[ye] ve ğazabından kırtula. Ve gemi küregini elde görmek 'ilme delâlet ider. Ve havada yürür gemiye bir kimse düşde binse vefâtına delâlet ider. Ve eger şâlih kimselerle kıuruda gemiye binse düş gören kimse hevâ vü hevese tâbi' ola ve soñradan ĦaĶ te'âlâ anı yarlığaya, Kelâm-ı Ķadîm'de “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا وَمُرْسِلَهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”¹²¹⁹ vâkı' dür. Ve eger düşde gemiden çıkısa sa'âdetlü ola ve 'azâbdan kırtula. Ve bir ma'zül kimse düşde gemiye binse 'azilden kırtula ve geminüñ büyüklüğine göre bir manşıba ħâkim ola ve geminüñ düşde şudan ıraqlığı 'azilden ol kimsenüñ ıraqlığıdır. Ve eger düşde gemide öldüğün görse kıorğduğundan kırtula. Ve yürümez gemi düşde ħabsdür; zîrâ Yûnus peyğamber 'aleyhi's-selâm gemisi yürümeyp balık kıarnında maħbûs oldu. Ve düşde gemi ipine yapışmağ bir dîn-dâr âdeme yapışıp soñbetinde dâ'im (A 268b) olmağda delâlet ider, Kelâm-ı Ķadîm'de “وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّوا”¹²²⁰ vâkı' olduğu ecilden. Ve gemi düşde vâlîde ve ana ile ta'bir olunur. Bir kimse bir gemi kırıldığın görse anası vefât eyleye; zîrâ anası kıarnı anuñ gemisi idi. Ve bir ergen kimse bir gemi şatun alsa ya evlene veyâ bir cârîye ala; zîrâ Kelâm-ı Ķadîm'de “إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ”¹²²¹

¹²¹⁸“Biz de onu (Nûh'u) ve gemide bulunanları kurtardık...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Ankebut 29/15.

¹²¹⁹“...Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Hud 11/41.

¹²²⁰“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/103.

¹²²¹“Şüphesiz, (Nûh zamanında) su bastığı vakit, sizi gemide biz taşıdık.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Hakka 69/11.

vāki' dūr. Ve 'inde'l-ba'z düşde gemi semiz 'avratla ta'bir olunur; zīrā 'Arab semiz 'avratları gemilere teşbīh iderler. Kezā kıle İbnü'l-Gannām.

Nazm:

Eyyil şıgın tağ erkeci biṭne vü kizṣa imtilā

Bāzī toğan iri kiçi kız kuşu vas' ile veşa'

Şerh:

Eyyil feth-i elif ve kesr-i yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye ile seyyid vezni üzre ve kesr-i elif ile ḳinnib vezni üzre ve zamm-ı elif ve feth-i yā'-i müşeddede ile ḥullub vezni üzre üçü de bir ma'nāyadır, şıgın didükleri tağ ḥayvānıdır ki Fārsice aña gevezn dirler ve tağ keçisinüñ erkeğine dirler, ez-zekeru mine'l-ev'āl ma'nāsına. Tağ keçisinüñ aḥvāli zıkr olunmuşdur urviyye zıkr olunduğı yerde ve şıgın geyiküñ aḥvāli şerḥ olanda beyān olunmuşdur. Zıkr olunmayanı *Sükker-i Şāfi şerḥ*nde ḥavāşşıyla beyān eylemişümdür. Ve *bāzī* ḳāḳi vezni üzre muṭlaḳ toğan kuşdur gerek iri ve gerek kiçi olsun şāhīnlere ve çakırlara itlāk olunur. Ve yā'-i müşeddede ile *bāziyy* ve yā'sız *bāz* (A 269a) lügatdür. Cem'i *bevāz* ve *ebūz* ve *bizān* ve *buzāt* gelür evvelki de feth-i bā, şānide feth-i elif ve zamm-ı bā, şālišde kesr-i bā ile nīrān vezni üzre, rābi' de zamm-ı bā-ıla ḳuzāt vezni üzre. Şāhib-i *Ḳāmūs* raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs, *bāzī* ke-ennehu *bezā yebzūd*an müştāḳdur, dir. *Bezā* tetāvele ma'nāsınadır, tetāvül irtifā' ve tefaddul ma'nāsınadır, zıkr olunan kuş be-ḡāyet kibirle mevşūf ve mizāc tarlığıyla ma'rūf olduğıçün aña *bāzī* tesmiye olunmuşdur. Ve *bezv* te'ānese ma'nāsına da gelür ki üns dutmaḳdur, toğan daḡı mūnis olduğıçün aña *bāzī* dinilmiş ola. *Bezā fulānun fulānen* dirler kaçan bir kimse kimseye ḳahr eylese ve pek dutsa, toğan daḡı şikārını pek dutup ḳahr eyledüğüçün aña *bāzī* dinilmiş ola. Nitekim *Cevheri*'de *ebzā fulān beḡlān izā ḡalebehu ve ḳahrehu ve huve mubzin bi-hāze'l-emri ḳaviyyun lehu ḳābiṭun 'aleyhi*, dimişdür. *Bezā* şülāşiden ve *ebzā* ef'ālden bir ma'nāya olduğı *Ḳāmūs*'da muşarraḡdur. Toğan daḡı tutduğı şikārına ḡālib olup ḳahr itdüğü ve şikārını zabṭ itdüğü ma'lūmdur.

Hikāyet: 'Abdu'llāh bin el-Mübārek ticāret iderdi ve "Beş kimse olmasa ticāret eylemez idüm." dir idi. "Anlar iki Süfyān ve Fuḡayl ve İbnü's-Simāk ve İsmā'īl bin 'Uleyye'dür." Bir sene ticāretten geldi ve aña İbn 'Uleyye ḳāḳı olduğıni bildürdiler, 'Abdu'llāh bin el-Mübārek ḳāḳı olana āşinālık eylemedi ve aña bergüzār ve armağan iletmedi, İbn 'Uleyye

(A 269b) aña geldi ve ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek-nām fāzıla söyledi, ‘Abdu’llāh aña başını kaldurmadı ve cevāb virmedi ve bu ebyātı aña yazdı.

Şi‘r:

يا جاعل العلم له بازياً

يصطاد اموال المساكين

احتلت للدين ولذاتِها

بحيلة تذهب بالدين

فصرت مجنوناً بها بعدماً

كنت دواءً للمجانين

اين رواياتك في سردها

لترك أبواب السلاطين

اين رواياتك فيما مضى

عن ابن عوفٍ و سيرين

ان قلت أكرهتُ فذا باطلٌ

زل حمار العلم في الطين¹²²²

İsmā‘il bin ‘Uleyye bu ebyātı okuyup vākıf olduĝda Hārūnu’r-Reşid didükleri pādişāha varup yalvarup kādılık teklifini ‘afv u recā idüp ‘azli tazarru‘ eyledi. Hārūnu’r-Reşid hācetini kabül idüp kādılıĝdan ‘azl eyledi. Ve ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek zāhid ü ‘ābid ü perhizkār, ‘ilm ü ‘ameli cem‘ eylemiş bir ulu imām idi ki edebde kāmil ve tācir ü ‘ākil bir fāzıl idi. İbn Hālikān bunuñ tercemesinde zıkr eylemişdür ki bir gün ‘Abdu’llāh yanında bir kimse aĝsırur ve *el-ħamdu li’llāh* dimez ‘Abdu’llāh aña “Aĝsıran kimse ne dir?” didi, ol kimse “El-ħamdu li’llāh, dir.” didi. ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek aña “Yerħamuke’llāh.” diyü cevāb virdi. Meclisde ĥāzır olanlar ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek’üñ ĥüsn-i edebinden ta‘accub eylediler. Ve bir gün Hārūnu’r-Reşid Raĝka’ya gelür, ĥalk ‘Abdu’llāh el-Mübārek ardında ictimā‘u inĥifāl ve dernek ve ihtifāl eylediler, (A 270a) ayaklarından toz yuĝarıya ĥalkdı. Hārūnu’r-Reşid’üñ ümm-i veledi ĥaşrdan

¹²²²“Ey, ilmi kendine yoksulların mallarını avlayıcı bir doğan kılan! Dünya ve zevkleri için dini çalan bir hileye tenezzül ettin. Bu yüzden, delilere deva olduktan sonra o hileyle delirdin. Sultanların kapılarını terk etmek için anlattığın kıssalar nerede? İbn ‘Avf ve Sîrîn hakkındaki kıssaların nerede? Tiksindim dersem bile yetmez, ilmin eşeĝi çamura düştü.”

bağup cem' iyyeti gördü ve "Bu kimdür?" dedi. "Buña 'Abdu'llāh bin el-Mübārek dirler H̄orāsān'dan bir ehl-i 'ilmdür." didiler. Ol ümm-i veled "Va'llāhi pādīšāh budur, Hārūn degüldür; zīrā Hārūn halkı cem' idemez illā muhtesib ve şubaşı ve a'vānıyla cem' ider." dedi. Ve bir gün Şām'da bir kalem 'āriyeten alur, ittifāken aña sefer lāzım olup Şām'dan kalkanıp gider ve kalemī şāhibine virmegi unudur, Anṭākiyye-nām şehre gelür. Ve kalemī şāhibine virilmediği hātırına geldi, Anṭākiyye'den rācil ve yayağ Şām'a gelüp kalemī şāhibine virüp vedā' idüp döner. Ve **rivāyet** olunur ki 'Abdu'llāh bin el-Mübārek añılduğda raḥmet nāzil olur. Ve mezbūr yüz seksen bir tārīhinde dünyādan irtihāl eylemişdür, raḥmetu'llāhi 'aleyh. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demīrī.

Ve İmām Demīrī **bāzī** feth-i bā ve feth-i zāy ile bezevān'dan müştakdur, dir. Bezevān sıçramağdur, toğan dağı şikārın almak için sıçraduğına binā'en **bāzī** tesmiye olunmuşdur. Ve toğanuñ eyüsü tüyi az ve gözleri kıvılcık ve gözlerinde hiddeti olandır ve boynı uzun ve gögsi yaşşı, iki omuzı araları giñ ve birbirinden ırak ve iki uyluğları uzun ve kıuyruğı mevzūn ve uyluğları kılları şarkmış ve kılları iri ve kısa olmak toğanuñ şifāt-ı maḥmūdesindendir. (A 270b)

el-Havās: Dimāğı sevdā'dan 'arız olan hafakāna nāfi' olur, kaçan bir dirhemın gül suyu ile içürseler. Ve ödi ile iktihāl olınsa göz karañlığına fā'ide eyler.

el-Hüküm: Toğanuñ cemī'-i envā'ını yimek haramdur; zīrā ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yırtıcılardan zū-nāb olan ḥayvānı ve kuşlardan zū-miḥleb olanı yimekten men' u nehy itdüğini Müslim, Mihrān oğlı Meymūn'dan ve Meymūn İbn 'Abbās'dan raḍiya'llāhu 'anhumā rivāyet ider. Ekşer-i ehl-i 'ilm kavli bunuñ üzerindedür. Ve Mālik ve Leyş ve Evzā'ı ve Yaḥyā bin Sa'id-nām imāmlar kuşlaruñ hiçbiri ḥarām olmaz, dirler ve āyāt-ı mübiḥa ile ihticāc iderler. Ve İmām Mālik katında zū-miḥleb olan kuşlar etini yimekten nehy-i Resūl vāki' olduğu şābit olmayup ibāḥat-i aşliyye üzre kalmışdur.

el-Emsāl: *Hel yenhadu'l-bāzī bi-ğayri cenāhin* dūrüb-ı emşāldendir, ya' nī toğan kanatsız kalkanıp mı ve uçar mı, bunu te'āvün ve yardımlaşmaga kandurmağda isti'māl iderler. Nitekim Türkide yalnız taş dīvār olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadāsı ve āvāzı olmaz, dirler. Nitekim şā'ir dimişdür.

Şi'r:

أَخَاكَ أَخَاكَ فَإِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ

كداع الى الهيجاء بغير سلاح
وان ابن عم المرء فاعلم جناحه
وهل ينهض البازي بغير جناح

Ma' nā-yı muhaşşalı, qardaş al ve qarındaşsız olma ki qarındaşsız olan kimse (A 271a) yaraqsız cenge da' vet iden gibidür ve taḥkīk kişinüñ ' amucası oğlu qanadıdır, hīç kuş ve toğan qanadsız uçar mı, dimekdür. Ve nihāyet şeref ve ziyāde ululukda toğanı darb-ı meşel iderler, nitekim şā' ir dimişdür.

Şi'r:

إذا ما اعتز ذو علمٍ بعلمٍ
فَعَلِمَ الفِقهَ اولى باعترانٍ
وكم طيبٍ يُفوخُ ولا كمسكٍ
وكم طيرٍ يطيرُ ولا كَبازٍ

Ve ba' zılar bu iki beyti buña münāsib dimişlerdür.

Şi'r:

وللزبور والبازي جميعاً
لدى الطيران أجنحةٌ وخفق¹²²³
ولكن بين ما يصنطادُ بازٍ
وما يصنطاده الزنبور فرق

Ma' nā-yı muhaşşalları bir ehl-i ' ilm, ' ilm ile ' azīz olmağ istese ' ilm-i fiqh ululanmağa evlâdur, niçe güzel koşular vardır ki koşar fe-emmā misk gibi degüldür ve niçe kuşlar vardır uçar fe-emmā toğan gibi degüldür; ve aru ve toğan uçduklarında ikisinüñ de qanadları ve uçmaları vardır ve lâkin toğan avladuğı ve aru avladuğı mā-beynlerinde fark vardır, demek olur. Ve Ebū Eyyüb ki adı Süleymān'dur, Manşūr Ḥalīfe'nüñ gāyet maqbūli idi. Bir gün Manşūr anı ister ve çağırur, taleb ider, Ebū Eyyüb'uñ beñzi bozılır, varup Manşūr'a buluşur, sağ ve sālīm çıkar, gelür ve beñzi dağı yerine gelür. Ebū Eyyüb'a dirler ki “Her kaçan Manşūr seni çağıra beñzüñ bozılır görürüz. Aşlı nedür?” dirler. Eyyüb bunu darb-ı meşel ider ve anlara cevāb virür ve didi ki “Bir ḥorūsla bir toğan baḥş iderler ve (A 271b) birbiriyle münāzara kılırlar. Ve toğan ḥorūsa ‘Hiç senden vefāsız

¹²²³ خفق [Ḥafk] feth-i ḥā' -i mu' ceme ve sükün-ı fā-ıla kuş uçmağdur, ḥafaqa't-tayr dirler tāra ma' nāsına.

kimse olduğunu bilmezem.’ didi. Horūs ‘Nice?’ didi. Toğan ‘Seni yumurda iken başdururlar ve yumurdadan çıktuktan sonra seni beslerler ve ellerinden yidürürler tā büyük olincaya dek, andan sonra saña yakın varduğlarında oraya buraya kaçarsın ve yüksek yere uçup konarsın ve eger bir dīvāra çıkarsañ bir iki sene eglenürsün, saña yakın varduğlarında çağırıp ötersin ve nān u ni‘ met yidürenleri birağup āhara varursın. Ve ben tağda büyürüm, ben tağ başında iken beni dutarlar ve habs iderler ve gözlerümi dügerler ve az nesne yidürürler bir gün iki gün beni beslerler ve şikāra şalarlar, yalnız uçup şikāri alup sāhibüme götürürüm ve muğaddemen yidürdükleri bir iki günlük ni‘ metleri unutmam ve vefāsızlık idüp kaçmam.’ didi. Horūs ‘Senüñ hüccet ü delilüñ bātıldur ve irād eyledüğüñ temessüküñ yabanadur. Eger sen iki toğanı ‘ömründe şişde görseñ ebeden dönüp gelmez-idüñ ve kaç‘ an yanlarına uğramazduñ ve ben her gün ve her vakit sefāfid ve şişleri horūslarla tolu görürüm ve böyle iken yine anlarla olurum ve dibelik birağup gitmem.’ diyü toğana cevāb virdi, didi ‘Eyle olıcağ ben senden evfā vü vefāluyam.’ didi. İmdi ben Mañşür’den bildüğümü siz bilseñüz hālūñüz benden (A 272a) kötü ve Mañşür taleb eyledükde hālūñüz benden bedter olurdu.” didi. Ve bundan sonra Mañşür Halife bir gün Ebū Eyyüb’ı dutup niçe işkence eyleyüp cemī‘ mālını alup katl eyledi. Ve yüz elli dört tārīhinde anı öldürdi, Ebū Eyyüb halife olmazdan evvel Mañşür’a niçe luğ u ihsānı olup eyüligi gördüğüñ Mañşür’uñ aña muhabbeti bisyār ve meveddeti hezār hezār idi. Ba‘ dehu Mañşür pādīşāh olduğda hūkūğ-ı sābıkayı ferāmūş ve buğz-ı ‘ adāvetini der-āğūş ve evvelden gördüğü ihsānları bīrūn ez-derūn u gūş idüp bāde-i devlet-i dūnyā anı mağrūr u ser-hoş eyleyüp ol bī-çāre hāyr-h‘āhı öldürmişdür. Çarğ-ı gaddār u felek-i devvār u kecreftāruñ hālī böyle ancağ. ‘ Ālem-i şabāvetden diyār-ı ğurbetde leyl ü nehār ve şeb ü rüz belki her sā‘ at-i firūzda bilece taş yaşıdanup toprak döşenen iki dostdan biri vāşıl-ı devlet-i fāniye olsa ān-ı vāhidde hūkūğ-ı sābıkayı nesyen mensiyyen meşābesinde kılmāğ tā ezelden ‘ ādet-i erbāb-ı devlet ve deyden-i aşhāb-ı sa‘ ādet ancağ. Ve dūstān-ı qadīm ve hāyr-h‘āh-ı müstedīm olanları düşmānlarına zebūn u mağhūr kılmāğ de ‘b-i erbāb-ı devlet olduğü mücerreb ü meşhūrdur. Vāşıl-ı devlet oldukları gibi bir alay pūr-nifāk ittifāk idüp gāhī ğammāzlık yüzinden ve gāhī şannāzlık rüyından teşa‘lüb tarīkıyla şamīmu’l-ğalb olan dūstān u bendegāna tağallüb idüp tağdan gelen (A 272b) bāğ-ı ni‘ metde olanı sürer ve erbāb-ı devlet böyle olmağı sever. Hikmetinde ‘ aql ‘ āciz ü kāşir ve dānā hāyrān u mütēhayyirdür.

Ve rivāyet olunur ki Ebū Eyyūb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Manşūr üzre girürdi. Ol dühn-i ma'mül sebebiyle Manşūr ḥalīfe olduğda birkaç zamān muḥarreblerinden olup öldürmemişdür ba'dehu ğamz-ı a'dā vü nifāk-ı 'udā ile öldürmişdür, dirler. Fe-emmā fi-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ḥussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebū Eyyūb degül sihr-i Hārūt u Mārūt kār eylemek ne ihtimāldür belki ğazab-ı Rabb-i melekūt u ḥaşm-ı Ḥālīk-ı zi'l-ceberūt kār ider. Ve zıkr olunan yağ ḥalk arasında meşhūr olup *duhnu Ebī Eyyūb* darb-ı meşel olmuş-ıdı.

et-Ta'bir: Düşde beglige ehl olan kimse ḥaḳḳında toğan sultānlıkdur. Eger elinden toğanı düşde kaçup elinde sibākı¹²²⁴ ḳalsa mülki elinden gide ve zıkrı bākī ḳala. Ve eger yeleginden ve tüyinden bir nesne elinde ḳalsa mālından elinde bir nesne ḳala. Ve eger düşde bir toğan boğazlasa bir hırsuza zafer bula. Ve toğanlaruñ mevti şol ḥākimleruñ mevtine delālet ider ki müselmānlaruñ mālının āşikār alurlar. Ve toğanlaruñ eti pādişāhlaruñ mālının delālet ider ve ehl-i sevḳ olan toğanlar görmek riyāset ü şerefine delālet ider. Ve düşde atmaca hırsuzdur ve 'inde'l-ba'z erkek oğuldur. *Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām. (A 273a)

Ve **veṣa'** ḥurūf-ı mühmele ile veṭar vezni üzre serçeden küçük bir kuşdur. *Ḥalāş-nām* lügatde beççe-i bincişk diyü yazar, ya'nī serçe yavrusı ve *Ḳānūnu'l-Edeb*'de murġ-i dāl ve ba'zı güyend *çekāvek* diyü yazar. *Dāl* Fārsice ḳartal didükleri kuşdur. Ve çekāvek *Lügat-i Ḥalīmī*'de ṭurġay didükleri kuşdur ki 'Arabca aña ḳubbere ve ebu'l-meliḥ dirler, dimişdür. Ve *Şihāḥ-ı Acemī*'de, çekāvek çekik kuşı dimişdür. Ve *Aḥterī*'de, ḳız kuşıdır diyü yazar. Ve İmām Demīrī, *şa've* didükleri kuşdur ve ba'zılar serçeden kiçi bir kuşdur, dirler diyü yazar ve *şa've* yunt kuşı didükleri kiçirek kuşdur, dir. Ve şād-ı mühmelenüñ sükūnı ile lügatdür. İmām Demīrī, **veṣa'** dād-ı mu'cedür, dir. Ḳalem-i nāsiḥden degülse ḥaṭā eylemişdür, cemī' lügatde şād-ı mühmele ile zabṭ olunmuşdur, ḥuşūşan *Şerḥü'l-Ġarībeyn*'de daḥı mühmele iledür. Ve ḥadīş-i şerīfde İsrāfil 'aleyhi's-selāmuñ iki ḳanadı vardır biri maşrıkdı ve biri maġribde ve 'arşu'llāh omuzı üzerindedür. “وَأَنَّهُ لَيَتَّضَالُ وَمِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّىٰ يُصِيرَ مِثْلَ الْوَصْعِ” vāḳi'dür. Ya'nī, ḥāl bu ki İsrāfil 'aleyhi's-selām böyle maḥlūḳ iken Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḳorḳusından tevāzu' u teşāġur ider ve kiçilenür tā **veṣa'** didükleri kuş gibi olur. *Şerḥ-i Ġarībeyn*'de vāv ve şād-ı mühmelede **veṣa'**

¹²²⁴ **Sibāk** kesr-i sīn-i mühmele ile kitāb vezni üzre güderiden ve devāl ve ḳayışdan ve ğayrıdan toğan ayāġında olan baġıdır ikisine *sibākān* dirler.

serçelerün ufaklarıdır, dimişdür ve cem^ç i kesr-i vāv-ıla *viş^ç ān* gelür diyü yazar. (A 273b) Teđā^çül bāb-ı tefā^ç üldendür ve mehmūzdur *raculun muteđā^ç ilun* dirler *raculun şahtun* ma^ç nāsına. Şaht feth-i şin-i mu^ç ceme ve sükün-ı hā^ç -i mu^ç ceme ve tā^ç -i karşıet ile daķık ve ince ma^ç nāsınadır ve đā^ç il kesr-i hemze ile emir vezni üzre gevdesi za^ç if ve arık ve naħif olan kimsedür.

Fā^çide: İsrāfil ^ç aleyhi's-selām Ādem peygambere ^ç alā-nebiyyinā ve ^ç aleyhi's-şalātu ve's-selām- secde emr olınuğda cümle melā^ç ikeden evvel Ādem'e secde eyleyendür, cümleden evvel secde eyledüğüün Levhü'l-Maħfūz velāyeti aña sipāriş olınmışdur. *Hayātü'l-Hayevān*'da böyle yazar.

Nazm:

Oldı ebu'l-eş^ç aş ebu'l-bühlül ebu'l-āħik toğan

Atmaca bu'l-aħz oldı āteş böcügi durur yera^ç

Şerh:

Ebu'l-eş^ç aş şin-i mu^ç ceme ve ^ç ayn-ı mühmele ve sā^ç -i müselleşe ile aħmed vezni üzre ve *ebu'l-bühlül* zamm-ı bā^ç -i muvaħħade ile ^ç uşfür vezni üzre ve *ebu'l-āħik* kâf^ç dan ğayrı ħurūf-ı mühmele ile fātiħ vezni üzre bāzī ve toğan künyetidür. Ve *ebu'l-aħz* feth-i elif ve sükün-ı hā^ç -i mu^ç ceme ve zāl-i mu^ç ceme ile atmaca didükleri kuşdur başaķ gibi ve başaķ feth-i şin-i mu^ç ceme ile hācer vezni üzredür ve bāşe lafzından mu^ç arrebdür, bāşe Fārsice atmacadur. *Ķāmūs*'da böyle zabt olunmışdur. İmām Demirī şin'de feth ü kesr-ile dimişdür, *Ķāmūs*'da olana muħālefet eylemiş ve ħatā itmişdür. Atmaca götürilmesi ħafif, şekli zarif, şedidü's-şebaķ bir kuşdur ki toğan avlarınıñ (A 274a) eyülerin alur ki onlar durrāc ve gögercin ve vereşāndur. Avladığı şikāri kavī olsa terk eylemez ikisinden biri helāk olmayınca. Nazarda küçük, vezinde ağır, incükleri uzun, uyluķları kışa ve mevzūn olmak evşāfındandır. Ve *yera^ç* feth-i yā^ç -i ħuṭṭiyle āteş böcügi didükleridür ki gicede āteş gibi görünür, yıldız böcügi dağı dirler ve rā^ç -i mühmeleden sonra elif-ile *yera^ç* yine budur. İmām Demirī, iki küçük kuşdur; gündüz uçsalar sā^ç ir uçan kuşlar gibidür, gicede uça güyā yıldırır yıldızdur veyā uçar mişbāħdur, [dir].

el-Emsāl: *Eħaffü mine'l-yera^ç* đurüb-ı emşāldendür murād ya yıldız böcügidür veyā kamişdur, kaşıa da *yera^ç* dirler ikisi de yeynidür, vāħidlerinde *yera^ç* a ve *yera^ç* a dinilür hā ile nitekim dicāce de öyledür.

Nazm:

Kesr-ile ‘ūda di kibā di micmereye zamm-ıla
Kubve beca‘ havşal kuşu kapulara dirler tūra‘

Şerh:

Kibā kesr-i kāf ve bā’-i muvaḥḥade ile kisā’ vezni üzre memdüdedür, ‘ūd ağacıdır ki anuñla buḥūr olunur veyā ‘ūduñ bir dürlüsidür. Ve **kubve** zamm-ı kāf-ıla micmere didükleri buḥürdandır ki içine cemr ve ‘ūd konılır, anuñçün ol kaba micmer dirler, minber vezni üzre ve micmere dirler hā ile ve buḥūr feth-i bā iledür, zamm-ıla şāyi‘ ve ğalaḥdur. Ve ‘ūd dürlü dürlü olur, eyüsi Mendelī olandır ki Mendel feth-i mīm-ile Hind memleketinüñ ortasında (A 274b) bir köydür, ‘ūduñ eyüsi andan gelür. Ve bundan soñra ‘ūd-ı Hindī’dür ki tağda olur ve bu, esbābda bit kıomaz, anuñçün Mendelī’den yigrekdür, dirler ve ba‘zılar bu ikisini birbirinden fark eylemezler. Ve ‘ūduñ bir dürlüsi Semendürī’dür ve bir dürlüsine daḥı Kımārī ve bir dürlüsine kākulī ve bir dürlüsine berrī ve kayta‘ī ve Çinī dirler ki Kısmārī didükleridür. Ve fi’l-cümle ‘ūdlaruñ eyüsi siyāh ve kıatı ve vezinde ağır ve şuya kıonılduğda dibine çöküp kıalandur ve dökdüklerinde tiz dökilüp hiç saçağı olmayandır. Ve ‘ūd bir ağaç kökidür, kıoparup yere gömerler, ḥaşebiyet andan zā’il olur ve şāfi ‘ūd kıalur. ‘Ūduñ ğayrı ḥālleri *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zıkr olunmuşdur, andan taleb olına.

et-Ta‘bīr: Düşde ‘ūd şenā’-i ḥasen şāḥibi bir kımsedür, bir kıimse elinde ‘ūd görse ve bir nesne yitirmiş olsa andan eyü ḥaber işide ve yitik ‘avdet eyleye. Ve eger ‘ūdı kıoқulusa ve bir dütünde görse güzel söz işide kıorқu ile. Ve eger evinde ‘ūd bitmiş görse bir erke kıoğı kıoğa ve ol oğıul kıavmi içinde seyyid ola. Kezā kıāle İbnü’l-Ġannām.

Ve **beca‘** feth-i bā’-i muvaḥḥade ve cīm ve ‘ayn-ı mühmele ile bir büyük kıuşdur ki büyük ḥavşalası olur, ol ḥavşaladan kıürk iderler ve buña *ḥavşal* ve *cemelü’l-mā’ya*‘nī şu devesi dirler ki Türkide aña saқkā kıuşu dirler. Ve bunuñ aқı ve kıarası (A 275a) olur, iki dürlüdür, kıara olanuñ kıoқusu çirkin olur, eyüsi aқıdır, kıarasından kıürk eylemezler. Ve bunuñ kıürki dilki kıürkinden ḥarāretde eşeddür. İmām Demārī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da Medīne-i Resül ‘aleyhi’s-selāmda bir dānesini gördüm birkaç yıl Medīne-i Münevvere’de olmuş, soқakları içinde gezerdi, ekşeriyā iқtiyāt ve azıқlanması kıarada et ve deryāda balıқdur, dir. Ve **tūra‘** zamm-ı tā’-i kıaraşet ve feth-i rā’-i mühmele ile cem‘dür, müfredi zamm-ı tā ve sükün-ı rā ile *tür‘* adur ki kıapudur bāb gibi, kıapucıya *terrā‘* dirler teşdīd ile bevḅāb

ma‘ nāsına. Ve hadīş-i şerīfde “لَنْ مِّنْبَرِي هَذَا عَلَى ثُرْعَةٍ مِنْ ثُرَعِ الْجَنَّةِ” vāķi‘ dūr ya‘ nī taḥķik, benüm işbu minberüm cennet қапularından bir қапу üzerindedür. Şadaқа Resūlu’llāh.

Nazm:

Ĥizbāz bir dürlü siñek yāḥud anuñ āvāzıdur
Yāḥud kedi toy erkegi oldı ḥarab tizlik sera‘

Şerḥ:

Ĥizbāz elif’den ġayrı ḥurūf-ı mu‘ ceme ile kırtās vezni üzre bir siñekdür ve ba‘ zılar siñek āvāzıdur, dirler ve ba‘ zılar kedidür sinnevr ma‘ nāsına dirler. Bunda birkaç lügat vardur; biri *ḥāzibāzi* kesr üzre mebnī olmaġla ve biri *ḥāzebāze* iki zā’nuñ fetḥiyle ve evvelki zā’nuñ zammı ikincisinüñ kesriyle. Ve bunuñ ‘aksi ve qāşı‘ā’ vezni üzre *ḥāzibā’* zā’da ḥarekāt-i şelāşe ile ve ḥırbā’ vezni üzre *ḥizbā’* ve *ḥāzubāzin* (A 275b) zā’-i evveli zammı ve zā’-i şāniye tenvīni ile ve zā’-i evveli zammı ve şāniye kesriyle *ḥāzubāzi* ve ‘aksiyle *ḥāzibāzu* ve kırtās vezni üzre *ḥizbāz*dur. *Ķāmūs*’da bu kadar lügat zıkr olınmışdur ammā *Mufaşşal-ı Zemaḥşeri*’de yedi lügat zıkr olınmış ve beş ma‘ nāsı vardur diyü yazar. Biri yaş otlaruñ birine ve bir cinsine dinilür; nitekim Aşma‘ i şı‘ rinde vāķi‘ dūr.

Şi‘ r:

رَعِيْتُهَا أَكْرَمَ عُودٍ عُوداً
الصِّلِّ وَالصِّفْصِلَ وَالْيَعْضِيدَا
وَالخَازِ بَازَ السَّنَمِ المَجُودَا
بِحَيْثُ يَدْعُو عَامِرٌ مَسْعُوداً

صِل [*şill*] kesr-i şād-ı mühmele ve lām-ı müşeddede ile ve *صِفْصِل* [*şifşil*] şādeyn-i mühmeleteyn-i meksüreteyn mā-beyninde fā’-i sākine ile ve *يَعْضِيد* [*ya‘ḍīd*] fetḥ-i yā’-i ḥuṭṭi ve sükūn-ı ‘ayn ve kesr-i ḍād-ı mu‘ ceme ba‘ dehu yā’-i ḥuṭṭi ve dāl-ı mühmele ile birer otuñ adıdur. Ve *خَازِ بَازَ* [*ḥāzibāze*] daḥı bir ot adıdur. Ve *سَنَمِ* [*senim*] fetḥ-i sīn-i mühmele ve kesr-i nūn-ıla mürtefi‘ ve yüce olan otdur. Ve *مَجُود* [*mecūd*], üzerine çok yağmur inen otdur. Ve *عَامِرٌ* [*Āmir*] ve *مَسْعُود* [*Mes‘ūd*] iki çoban adıdur. Ma‘ nāsı; ben dişi devemi gütdüm ve otlatdum ağaclaruñ eyülerine ki zıkr olınan otlardur ve yerden yüce olmuş ve çiçegi açılmış ve üzerine çok yağmur inmiş ḥāzibāze didükleri otı da otardum, dimekdür. Ve şāniyen bir dürlü siñek adıdur, nitekim ‘Ömer bin el-Aḥmer şı‘ rinde vāķi‘ dūr.

Şi'r:

تَفَقَّأَ فَوْقَهُ الْفُلُجُ السَّوَارِي
وَجُنَّ الْخَازِ بِازِيهِ جُنُونًا

تَفَقَّأَ [*Tefekḳā*] teşakḳuḳ ma' nāsınadır, fā ḳāf üzredür ve muḳaddemdür. Ve **فُلُجُ** [*ḳula'*] zamm-ı ḳāf-ıla *ḳala'a* cem' idür ve *ḳala'a* feth-i ḳāf-ıla bulut pāresidür. (A 276a) Ve **سَوَارِي** [*sevāri*] sārīye cem' idür ki gice ile zāhir olan bulutdur. Ve **جُنَّ الْخَازِ بِازِيهِ** [*cunnu'l-ḥāzibāze*] şavvetü'z-zubāb ma' nāsınadır. Murād, ol yerde yağmur ve ot çok olduğundan **ḥāzibāzi** didükleri siñek ötdi ve ot çoklığından delürdi, dimekdür. Ve şālişen siñek āvāzına **ḥāzibāzi** dirler. Ve rābi' an bir derd adıdır ki lehāzimde ve ḳa'r-ı fem ve ağız diblerinde olur, nitekim Rāciz dimişdür.

Şi'r:

يَا خَازِبَازِ أَرْسِلِ اللَّهَازِمَا
إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَكُونَ لَازِمًا

لَهَازِم [*lehāzim*] cem' -i *lihzime*dür ve *lihzime* kesr-i lām-ıla ḳa'r-ı femdür. Ya'nī, ey bu derd! Ağız diblerini şalivir ve çık git! Tahḳiḳ, ben ḥavf iderüm ki lāzım olası. Ve ḥāmisan kedi adıdır sinnevr ma' nāsına. *Mufaşşal* da ve *Mufaşşal* şerhi *Mükemmel* de böyledür. Ve **ḥarab** feth-i ḥā'-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḥḥade ile toy kuşunuñ erkegidür zekeru'l-ḥubārī ma' nāsına, cem' i *ḥirāb* ve *aḥrāb* ve *ḥirbān* gelür, evvelkide ve şālişde kesr-i ḥā ile.

Fā'ide: Hārūnu'r-Reşid Ebu'l-Ḥasen el-Kisā'ī ve Ebū Muḥammed el-Yezidī-nām fāzılları münāzara vü mübāḥaşe için bir gün cem' ider. Yezidī şā' irüñ ḳavli i' rābından Kisā'ī ḥāzretlerine su'āl ider, ol şi'r budur.

Şi'r:

مَا رَأَيْنَا خَرِبًا
تَقْسِرْمَنَهُ الْبَيْضُ صَغُرُ
لَا يَكُونُ الْعَيْرُ مَهْرًا
لَا يَكُونُ الْمُهْرُ مَهْرًا¹²²⁵

¹²²⁵“Erkek toy kuşu olarak gördüğümüz şey, küçüklüğüyle yumurta olarak yorumlandı. Yaban eşiği kısarak olmaz, olmaz. Kısarak kısaktır.”

Kisā’î “Mühr manşüb gerek haberi kâne olmak üzere” didi. Yezîdî (A 276b) “Şi’r şavâbdur لَا يَكُونُ [lā-yekūn] da kelām tamām oldı, الْمُهْرُ الْمُهْرُ [el-muhru muhrun] cümledür, şā’ir istināf eylemişdür.” diyü başında olan qalansuvesin yere urup Kisā’î’ye “Ene Ebū Muḥammedin.” didi, Yahyâ bin Ḥālid ol meclisde idi, Yezîdî’ye “Emîrû’l-mü’minîn meclisinde kendüñe künyet ile çağırursın ve şeyḫi techîl¹²²⁶ idersin.” didi. Yezîdî’ye Hārūnu’r-Reşîd “Eger Kisā’î ḥüsn-i edebi ile ḥaṭâ eylediyse va’llāhi ḥaṭāsı baña sevgilüdür, senüñ kıllit-i edebüñle şavābuñdan.” didi. Yezîdî “Yâ emîre’l-mü’minîn zafer ve gālib olmak çāşnisi ve ḥalāvet ü lezzeti benden taḥaffuz ve edeb şaklamağı giderdi.” diyü i’ tizār eyledi. Reşîd meclisden anı çıkarmağa emr eyledi.

Fā’ide: Kisā’î ‘ilm-i naḥvi büyüklükde öğrenmişdür. Sebebi budur ki bir gün yayak yürüyüp “عَيْتُ” “Ayıytu” didi, murādı zaḥmet çekdüm ve yorıldum, dimekdür. Kisā’î’ye “Laḥn eyledüñ.” didiler, Kisā’î “Nice?” didi, “Eger murāduñ zaḥmet çekdüm, demek ise ‘أَعْيَيْتُ’ ‘A’yeytu’ di.” didiler. “Bāb-ı if’ālden *a’ye’r-raculu fi’l-meşyi* dinilür kaçan bir kimse yürümekde yorilup zaḥmet çekse, anuñçün aña laḥn eyledüñ.” didiler. Kisā’î bu sözden ğayrete gelüp ‘ilm-i naḥve meşğül olup naḥvde māhir ü fāzıl bir imām oldı. Reşîd ve oğulları Emîn ve Me’mün yanlarında yed-i ‘uzmâ ve vecāhet-i tāmme ve i’ tibār şāḫibi (A 277a) olmak ‘ilm-i naḥvde mahāreti olduğıçündür. Ve Kisā’î ve İmām Ebî Ḥanîfe şāḫibi İmām Muḥammed bin Ḥasan yüz seksen toḫuz târiḫinde bir günde dünyādan gitmişlerdür ve bir yerde defn olunmışlardır. Ve Reşîd, bu yerde ‘ilm ü edeb defn olındı diyü ol yere işāret eylemişdür.

el-Emsāl: *El-ḥāzibāzi aḥsabu* ḍarb-ı meşeldür. İbnü’l-A’rābî ḥāzibāzi bir siñekdür, ol bahār u rebî’ de uçar ve ol senenüñ ḥışb ve ucuzlığına delālet ider, dir bu ḍarb-ı meşel aña binā’endür. Ve *mā ra’eytu sakran rasadehu ḥarabun* ḍarb-ı meşeldür. **Sakr** çağır ve toğandır ve **raşad** fetḫateyn ile muntazır olmak ve gözlemekdür. Ma’ nāsı, ben bir toğan görmedüm ki anı toy erkegi gözleyüp avlamak isteye, dimekdür. Bunı şol şerîf kimseye ḍarb-ı meşel kıllurlar ki anı bir za’if ḳahr eyleye.

Ve **sera** ‘hurūf-ı mühmele ve fetḫateyn ile ve ‘aneb vezni üzere tizlikdür zammeyle sür’at gibi.

¹²²⁶ *Techîl* bāb-ı tef’ālden ceḥle nisbet itmekdür.

el-Emsāl: *Ser‘āne zā ihāleten* dūrüb-ı emşāldendür. Sīn’de harekāt-ı şelāse ile *ser‘ān* seru‘ a ma‘ nāsınadır ki kerume bābındandır. Ve *ihāle* kesr-i hemze ile et yağıdır vedek ma‘ nāsına ve erimiş yağdır. Bir kimesnenüñ bir lāgar ve arık koyunu var-ıdı gāyet arıklığından burnınuñ sümügi aqardı. Ol kimseye “Bunuñ burnından aqan nedür?” dinildi. (A 277b) Koyun şāhibi “Yağıdır, burnından aqar.” didi. Su ’āl iden kimse koyun şāhibine istihzā’ en “Ser‘āne zā¹²²⁷ ihāleten.” didi, ya‘ nī bu şey’ ki burnından aqar yağ olduğı hālde tiz oldı veyā yağ yöninden tiz oldı, dimekdür. İhāleten ya temyiz olmak üzere manşübedür veyā hāl olmak üzere manşübedür, *Mufaşşal* şerhi *Mükemmel* de böyledür. Ammā *Mişbāh* şerhi *İftitāh*’da Hāsan Paşa eskenehu’llāhu’l-cennete hayşü şā’, dir ki: Bunuñ aşlı budur ki bir A‘rābī bir arık koyun şatun aldı ve tiz semirdmek murād eyledi ve beslemege başladı. Ve burnından sümügi aqarken görüp yağ zann eyledi ve anasına “Koyunum semüz oldı.” didi. Anası “Ser‘āne zā ihāleten” dimegin dārb-ı meşel oldı. Bunu şol kimseye dārb-ı meşel kırlurlar ki bir nesnenüñ huşulinden öñden olmasından haber vire. Ve *Aşbāh*’da bir kimse bir çobana gelüp “Baña bir semüz koyun getür ki andan semüz koyun olmasun.” didi. Çoban bir arık koyun getürdi ki deprenmege mecālī yok ve arıklığından burnınuñ sümügi tırılmaz aqar ve çoban “Bu koyun istediğün gibidür.” didi. Ol kimse “Bunuñ eti ve yağı kandanadır?” didi, çoban “Görmez misin burnından aqar.” didi, ol kimse çobana “Ser‘āne zā ihāleten.” didi diyü yazar.

Nazm:

Oldı bebir adı furāniķ hem berid u bāle ne
 ‘Anber didükleri balık oldı keniseler biya‘

Şerh:

(A 278a) *Bebir* bā’eyn-i muvaḥḥadeteyn ile evvelki meftūh, şānī meksürdür. Demirī böyle zabt eylemişdür, erbāb-ı lügat sükün-ı şāniyle zabt eylemişlerdür. Bir yırtıcı cānverdür ki arslan düşmenidür ve arslan andan qaçar, fetḥ-i bā ile aña *berid* dirler emir vezni üzere ve zamm-ı fā ve kesr-i nün-ıla *furāniķ* dirler ‘ulābiṭ vezni üzere. Cem‘i zamm-ı bā’eyn ile *bubūr* gelür. Ve dişisi yelden yüklü olur anuñçün yel gibi yeler ve kimse anı avlamağa kādır olmaz. Ve anuñ eniklerin uğurlayup şırça qap ve şişe gibi bir nesne içine

¹²²⁷ *Zā ihāleten* ‘ibāretinde olan lafz-ı zā ism-i işāretdür. Ve zā ser‘āne fā‘ ilidür ve ser‘āne seru‘ a ma‘ nāsına ism-i fi‘ldür fā‘ il ister ve ser‘āne ve seru‘ a mā-beynlerinde fark mübālağa cihetindendür, isim olanda mübālağa vardır ki müsemma olanda ol mübālağa yokdur.

koyup et ile alup kaçarlar, babası yetişdükte aña bir şîşe birağurlar, babası şîşeden çıkarmağa çalışırken ğayrı yavruların alup kaçarlar ve evlere götürüp beslerler, oğlancıklara ve âdeme münis olur. Ve bu hayvân kâfûr ağacına ülfet ider ve andan ayrılmaz, yanında iken ol ağaç katına kimse varmağa kâdir degüldür; lâkin bir ma' lûm zamânda ayrılır, ol zamân ol nevâhîde olanlar ol ağaca gelüp andan kâfûr alurlar. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîri 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Bârî.

el-Hüküm: Etin yimek harâmdur; zirâ zû-nâbdur.

el-Havâş: Bir kimse sirsâm veyâ birsâm marâzına mübtelâ olsa *bebir* ödine şu urup başına tîlâ eyleseler âşikâre fâ'ide eyleye ve eger anı ' avrat götürse ebeden yüklü olmaya, yüklü olsa düşüre. Ve topuğünü bir kimse bileğine (A 278b) bağlayup yürise ebeden yorılmaya eger bir günde yigirmi fersah yer yürürse de. Ve habbe'l-kara' olan kimse derisi üzre otursa habbe'l-kara' ı gide. Ve *Rebî'u'l-Ebrâr*' dan İmâm Demîri naql eyler ki *bebr* arslan şüretindedür ve şarullığa leme'ân ider ve kara kara huţûţ çizileri vardır. Ve Aristo *bebr* bir mehîb yırtıcıdır, arz-ı Hâbeşe'de olur ğayrı yerde olmaz, dir.

Ve *bâle* bâ'-i muvaḥḥade ve elif ve lām-ı meftûḥa ve hâ ile bir balıktır ki deryâ-yı a'zamda olur. Uzunluğu yetmiş zirâ' olur ve aña fetḥ-i 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve fetḥ-i bâ'-i muvaḥḥade ile 'anber daḡı dirler. Ve *bâle* lafzı 'Arabî degüldür. Ve Kazvîni *bâle* didükleri balıguñ uzunı beş yüz zirâ' ve daḡı ziyâde olur ve ba'z-ı evkâtta görünür, kanadı büyük yelken gibi görünür ve gemide olanlar andan korkup taḡlar çalup korkudurlar ve deryâda olan hayvânları incitdükte Ḥaḡ te'âlâ bir zirâ' miqdârı bir balıktır gönderür kulağına yapışur, ayrılmaz ve elinden ḡalâş olamaz. *Bâle* deryâ dibini ister ve başını ura ura helâk olur ve şu üzerine gelür, büyük taḡ kadardır ve niçe kimse anı gözleyüp beklerler, bulduklarında kelâlib ve çengâllerle çeküp karaya ve kenâr-ı deryâyâ getirürler ve karnın yarup andan 'anber çıkarurlar, dir. Ve 'ayn nûn'da Demîri; 'anber-i meşmûm ka'r-ı deryâdan çıkar deryâ hayvânlarından ba'zısı yir ve raci' olduğı ḡâlde (A 279a) ol hayvân anı birağur şu üzre çıkar, büyük taḡlar gibi ve yel anı kenâre birağur, diyü yazar. (Ve *Şaḡîḡ-i Buḡârî* şâriḡi Mevlânâ Şemsü'd-dîn el-Kirmânî *Kevâkibü'd-Derârî*'de) ve *Ķâmûs*'da, 'anber deryâ hayvânlarından bir dâbbe ravşı ve tezegidür veyâ ḡod deryâ içinde bir bînar kaynamasıdır, dimişdür. Ve *İḡtiyârât-ı Bedî'î*'de 'anber bir dâbbe-i baḡrî ravşıdır ve dirler ki bir nesnedür deryâda biter ve deryâ cânverleri anı yerler. Ve bir rivâyetde balıktır karnında bulurlar, balıktır anı yir ve mürd olur. Ve bu kavil

çok kimsenüñ kavlidür ve İbn Sīnā deryāda bir bñardan hāşıl olur, dir diyü taħrīr ve ihtilāfātı taštīr eylemişdür. Ve *Minhācū'l-Beyān*'da deryāda bir bñardandır, büyügi biñ mişķāl ağırınca olur ve anı kireç ve mūm ve lāden ile ķaplarlar ve çok olur, balık ķarnında bulunur, diyü yazar. Ve 'anber dürlü dürlü olur; eyüsi eşheb olandır ki aña aķ 'anber dirler ve bir cinsi gök olur aña fıstıķı dirler ve bir cinsi şaru olur aña hāşhāşī dirler. Cümleden yigrek olan aķıdır ki yağlu ola ve bundan şöñra gögi eyüdüdür ve bundan şöñra şarusıdır.

eť-Tıbb: 'Anberüñ tabī' atı ikinci derecede hārr ve ol derecede ķurıdır, pīrlere nāfi' dür. Ve dimāğ ve havāss ve yürece fā'ide ider ve cümle rūhlarıñ cevherine ķuvvet virür, a' zā-yı re'siyyede ve şovuk mi'deye nāfi' dür ve bağırsaklarda olan ğalīz māddelelere ve süddeye içmek ile veyā taşradan tılā ile fā'ide ider. Ve baş (A 279b) ve şaķıķa ağrılarını ki şovukdan ola 'anberi buhūr eylemek ile fā'ide eyleye. Ve şol yağlar ki ıssı ola merzengüş ve uķhuvān yağı ki 'anberi içine koyup hāl ola ve anuñla sa' uť olınsa pīrlere dimāğında ola[n] ğalīz balgāmı ve yelleri taħlīl eyleye. Ve eger bundan bir elma gibi şemmāme düzseler fālic u laķve ve küzāz didükleri marāzlara nāfi' ola. Ve 'anber ķalbe ve havāssa ve dimāğa 'aceb ķuvvet virür ve rūhı artırur. Ve şerbeti bir dāniķdür. *Kezā fi'l-İhtiyārāt* ve *Minhāci'l-Beyān*.

Ve *biya'* kesr-i bā ve fetħ-i yā ile müfredi *bij'* adur sükün-ı yā'-i müşennāt-ı taħtāniyye ile ve Naşārā kenīsesidür. Kelām-ı Qādīm'de “¹²²⁸لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ” vāķi' dür. *صَوَامِعُ [şavāmi']* cem'-i *şavma'* adur, *şavma'* a fetħ-i şād ve sükün-ı vāv ve fetħ-i mīm-ile fev' ale vezni üzre ruhbānlar 'ibādet-hānesidür, vech-i tesmiye ol şavma' alarıñ başları ince olduğıçündür. Kilāba şum' u'l-ku' ub dirler topuķları kiçi olduğıçün şıđāru'l-ku' ub ma' nāsına. Ve ķulađı küçük olan kimseye aşma' dirler, *şavāmi'* üñ başları ince olduğıçün anlara *şavāmi'* tesmiye olunmışdır. Ve *صَلَوَاتٌ [şalāvāt]* Yehūd kenīseleleridür, vech-i tesmiye anda namāz ķılınıđıçündür. Ve 'inde'l-ba' z bunuñ aşlı 'İbrān dilinde *şaluvş*dur fetħ-i şād ve zamm-ı lām ve sükün-ı vāv ve āħirinde sā'-i müşelleşe ile ve ol dilde şaluvş muşallā ve namāzgāh ma' nāsınadır. *Tibyān*'da ve Qādī hāşiyelerinden (A 280a) Sa' dī Çelebi'de böyle yazılıdır. Ve mesācid te'hīri tertīb-i vücūdide mu'aħħar olduğıçün veyā şıfat-ı mādiha¹²²⁹ mücāveretinde vāķi' olsun içündür veyā tehdīme yaķın olmağdan teb' id

¹²²⁸“... manastırlar, kiliseler, havralar ve ... muhakkak yerle bir edilirdi ...” *Kur'ān-ı Kerīm*, Hac 22/40.

¹²²⁹Şıfat-ı mādiha yuzķiru fi hā ismu'llāhdur.

içündür. Ve tertīb-i vücūdıde şalāvāt biya‘ dan mu‘addem iken mu‘aḥḥar olmak şalavāt ve mesācid arasında münāsebet olduğıçündür. Kezā fi’l-*Havāşiyi’s-Sa‘diyye ‘ale’l-Kādi*. Ve **kenise** sefine vezni üzre mu‘arredür künişt lafzından ve künişt zamm-ı kâf-ıla Fārsice **kenise**dür, nitekim Şāhidī bu mışra‘ da beyān eylemişdür.

Mışra‘ :

Hem telise hegbe durur hem kelise oldu künişt

[¹²³⁰]

et-Ta‘bir: Düşde Yehūd kenisesi ḍalālete delāletdür, bir kimse düşde anda olsa veyā evi kenise olmuş görse ehl-i hevā vü ehl-i bid‘ atle otura ve gāhī olur ki re’si aña ğazab eyleye. Naşārā kenisesi de böyledür, bir kimse düşde aña girse ḍalālet üzre olanlarla şöḥbet (A 280b) ide ve anlaruñ i‘tikādına mu‘tekid ola, ne‘uzu bi’llāhi te‘ālā minhu. Ve Naşārā kenisesi şarāb-ḥāne ve sāz-ḥāne ve ayrılmāğa delālet ider. Zīrā Naşārā tilāveti elḥān u ref‘-i şavtladur. Ve ‘inde’l-ba‘z kenise, zāniye ‘avratdur ve ruhbān erkegidür. Ve ‘inde’l-ba‘z bir kimse üzerine kenise ḳapusu ḳapansa ol kimse ḥabs olına. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde kenise maḳbereye ve zinā evine delālet ider. Ve bir kimse düşde kenise içinde Ḳur‘ān oḳusa cengde manşūr ola. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bir* li-İbni’l-Ġannām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām.

Nazm:

Ḥayḳuṭla ḥanḳuṭ ḥayḳuṭān üçi daḥı durrāc olur

Ümmü ḥubeyn bir cānver kiçi ḳoğalardur küta‘

Şerḥ:

Ḥayḳuṭ feth-i ḥā’-i mūhmele ve sūkūn-ı yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve zamm-ı kâf ve ṭā’-i mūhmele ile ve yā yerinde nūn-ıla ve **ḥayḳuṭān** feth-i ḥā’-i mūhmele ve sūkūn-ı yā’-i taḥtāniyye ve zamm-ı kâf ve ṭā’-i mūhmeleden soñra elif ve nūn-ıla üç lügatdür ve erkek durrācdur ve ‘inde’l-ba‘z muṭlaḳ durrācdur. Ve **durrāc** zamm-ı dāl-ı mūhmele ve rā’-i müşeddede [ile] bir dürlü ḳuşdur, erkeğine ve dişisine **durrāc** ve **durrāce** dinilür, tā te’nīş için degüldür. Ve bu ḳuş ötdükde “Ve bi’s-şukri tedümü’n-ni‘am” dir ve hava şāfi

¹²³⁰Bu kısımda yazmada 6 satırlık boşluk vardır.

olduğda ve şimāl yeli esdükde ḥālî güzel olur ve cenūb ve kıble yeli esdükde ḥālî yaramaz olur, ḥattā uçamaz. Ve dürrāc olduğu yere *arżun mudricetun* dinilir.

el-Ḥavās: Eti keklik (A 281a) etinden efdal ü elṭafdur ve süglün etinden yābisrekdür. Ve menīyi ziyāde ider ve ṭabī‘ atı bağlar. Ve cümle kuşların eti dört ayaklıların etlerinden yābis ve kurudur. *Kezā fi-Minhāci’l-Beyān*. Ve dürrāc eti dimāğ u fehm ü menīyi ziyāde ider. Ve yağın eridüp kāzī yağıyla üç tamlacık ağırır kulak içine tırmaksalar ağrısı bizni’llāhi te‘ālā sākin ola. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*. Ve dürrācuñ kanadları altı siyāh ve üstü bozdur. Ve yumurdasın bir yerde şaklamaz belki naql ider kimse yerin bilmesün için. Ve evlerde sifād eylemez ve dişisiyle karılmaz, büstānlarda sifād ider. Bir gökcek kuşdur. Ebu’ṭ-Ṭayyib el-Me‘mūnī-nām şā‘ir bir dürrācı vaş idüp bu iki beyti didi.

Şi‘r:

قَدْ بَعَثْنَا بِذَاتِ حَسَنِ بَدِيعِ
كُنْبَاتِ الرَّبِيعِ بِلْ هِيِ احْسَنِ
فِي رَدَائِ مِنْ جُلْنَارٍ وَأَسِ
وَقَمِيصٍ مِنْ يَاسْمِينٍ وَسُوسِ¹²³¹

Ve *ümmü hubeyn* ḥā‘-i mūhmele ve bā‘-i muvaḥḥade ve nūn-ıla zubeyr vezni üzredür, isti‘ māl olunmaz illā muşagğar isti‘ māl olunur. Ve ma‘ rifedür ve gāhī elif lām dāhil olur ve elif lām ḥazf olunmağla nekra olmaz. Bir cānvercikdür keler gibidür, ḥarṇı büyükdür, ba‘zılar ḥırbā didükleri kelerün dişisidür, dirler unşa‘l-ḥırbā gibi. Ve *ḥırbā* kesr-i ḥā‘-i mūhmele ve sükūn-ı rā‘-i mūhmele ve bā‘-i muvaḥḥade ile bir aşıl büyük kelerdür ki güneşe karşı durur ve güneş nice devr iderse bile devr ider ve güneş ıssılığından dürlü dürlü (A 281b) garīb renklerle renklenür, ekşeriyā kelerle beñzer. Ve Ebū Ziyād, bu cānver ḡabrā‘ ve bozdur, ayakları dördür ve arık ḥırbāğā ḥadardur, dir. Ve İbn Ḳuteybe *ümmü hubeyn* güneşle devr ider ve güneşi karşılar, dir. Ve *ümmü hubeyn* vāhidine ve cem‘ine itlāk olunur ve gāhī cem‘inde *ümmü hubeynāt* ve *ummehātu hubeyn* ve *ummātu hubeyn* dirler. Ve ḥadīde “¹²³²”*أَتَمُّوا صَلَاتَكُمْ، وَلَا تُصَلُّوا صَلَاةَ أُمَّ حُبَيْبٍ*” vāқи‘dür. Zikr olınan cānver yürüdüde başını egildüp ve ḥarṇı büyük olduğundan yine başını ḥaldurur, başını

¹²³¹“Bahar çiçeği gibi güzel yaratıldık; ancak nar çiçeği ve mersin ağacından bir elbise ve yasemin ile süsünden bir gömlek içindeki o, bizden daha güzeldir.”

¹²³²“Namazlarınızı ümmü hubeynin namazı gibi değil, tadili erkan üzere kılın.” Ebū Bekr Muhammed b. Hārūn Rūyānī, *Müsnedü’r-Rūyānī*, thk. Eymen Ali Ebū Yemanī (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416), 1/178.

tiz indürüp kaldurduğıcün anlaruñ namāzı aña teşbih olınmışdur. Ve hazret-i Resül şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem Bilāl’uñ qarını çıkık gördükde ol cānverci[g]e beñzedüp Bilāl’e *ümmü ħubeyn*, dimişdür. Ve ol cānvercige *ħubeyne* dağı dirler cuheyne vezni üzre, bu da muşağgaradır. Ve bu cānvere *ümmü ħubeyn* dinilmege vecih qarını büyük olduğıcündür; zīrā *ħaben* fethateyn ile qarın içinde bir marazdur ki andan qarın şişer ve bu maraza mübtelā ere *aħben* ve ‘avrata *ħabnā*’ dirler aħmer ve ħamrā’ vezinleri üzre ve arkası üzre yatup qarın şişiren kimseye dağı *aħben* dirler. Ve *kūta*‘ feth-i tā’-i müşennāt-ı fevkāniyye ile şurad vezni üzre *kūt‘a* cem‘ idür. Ve *kūt‘a* zamm ve sükün-ıla kiçi қоғадur ed-delvü’ş-şağır ma‘ nāsına.

Nazm:

Müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün (A 282a)

Teldür depe dağı yefa‘ hem bir nebī adı Yesa‘

Şerh:

Tell feth-i tā’-i qarışet ve lām-ı müşeddede ile depe didükleri toprak veyā ħumdan olan yığındur feth-i yā’-i ħuṭṭī ve fā ile olan *yefa‘* gibi. Ve *Yesa‘* sīn-i mühmele fethiyle bir peygamber adıdur. Nitekim Qur‘ān-ı ‘Azīm’de “وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ”¹²³³ vāki‘dür. Ve Yesa‘ ism-i A‘ cemidür evveline elif lām dāhil olmışdur ve bunuñ nezā’irine elif lām dāhil olmaz, nezā’iri Yezīd ve Ya‘mer ve Yeşker gibilerdür, meger zarūret-i şī‘rde dāhil ola. Nitekim bu beytde eyledür.

Şi‘r:

رَأَيْتُ الْوَلِيدَ ابْنَ الْيَزِيدِ مُبَارِكاً

شَدِيداً بَاعِبَاءِ الْخِلَافَةِ كَاهِلُهُ

Ve iki lām-ıla āyet-i kerīmede *واليسع* [ve *Ellyesa*‘] kıra’atıdur. Ve Ħamza ve Kisā’i¹²³⁴ bu ismüñ iştikākı yoқdur ve ba‘zılar *vesa‘a* muzāri‘inden menķüldür, dirler. Ve *Yesa‘*, Uḥṭüb oğlıdur ve Uḥṭüb, ‘Acüz oğlıdur ve ba‘zılar *Yesa‘*, Yūşa‘ bin Nūn’dur, dirler. Mevlānā Ebu’s-Su‘ūd tefsirinde böyle yazar. Zikr olunan beyt Rimmāḥ bin Ebred-nām şā‘irüñdür ki Velīd bin Yezīd bin ‘Abdi’l-Melik bin Mervān-nām ħalifeyi medḥ itdügi қаşıdedendür. *أعْبَاءِ [A‘bā’]* cem‘-i ‘ib’dür ki kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı bā’-i

¹²³³“İsmâil’i, Elyasâ’yı, Yûnus’u...” *Kur‘ân-ı Kerîm*, En‘âm 6/86.

¹²³⁴*Ellyesa‘* lām-ı müşeddede ve sükün-ı yā iledür, ħavāşî-i Kādi’dan *Şeyḫzāde*’de böyle zabṭ olınmışdur.

muvaḥḥade ve āhirinde hemze ile ağır yüküdür ḥaml-i ṣaḳīl gibi. *Şiḥāḥ* ve *Mufaṣṣal* da aḥnā' vāḳi' dūr, ḥā'-i mühmele ile kesr-i ḥā' ve sükün-ı nūn-ıla ḥınv cem' idür ki eyer ve semer ağacıdır. Muḥaṣṣal-ı ma' nā-yı beyt; deve yüki götürmege ḳavī olduğu gibi Velīd daḥı ḥilāfet yükini götürmege ḳavīdür (A 282b) ve ḥilāfete ehildür, dimek olur. Ve *كاهل* [*kāhil*] iki omuz ortasıdır ve *شديد* [*şediden*] anı merfū' ḳılmıṣdur. Ve beytde isti'āre vardır ma' ḳūli maḥsūs menzilesine tezeyyül ile. *Feth-i Celīliyye-nām Tefsīr-i Ḳādī ḥāşiyesinde* böyle yazılmışdur.

el-Ḳıṭ' atü fi-Baḥri'r-Recezi's-Sālīmi'l-Müşemmen:

Nazm:

Kesr-ile kirmem baltadır feth ile hem kerzem durur

Fe's ü ḥaşin oldur yine keskin süñü lehzem durur

Şerḥ:

Kirmem kesr-i kāf ve sükün-ı mühmele ve feth-i nūn-ıla balta didükleri ki anuñla oṭun yararlar ca' fer vezni üzre olan *kerzem* gibi ki mīm'den evvel zā-yı mu' ceme iledür ve feth-i fā ve sükün-ı hemze ile olan *fe's* ve ḥā'-i mu' ceme ve şād-ı mühmele ile emīr vezni üzre olan *ḥaşin* gibi.

et-Ta'bir: Düşde balta ḳuvvet ü nuşret ü fırsatdır ve balta vekīl u vaşī vü emīne delālet ider. Bir kimse düşinde elinde balta görse düşmeni üzre manşūr u muḫaffer ola. Zirā İbrāḥīm peygamber 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām bütleri balta ile ḳırmıṣdur. Ve *lehzem* zāl-i mu' ceme ile ca' fer vezni üzre keskin süñüdür el-ḳāṭi' u mine'l-esinne ma' nāsına.

et-Ta'bir: Düşde süñü oğul ve ḳardaş ve düst ve velāyet ü manşıba delālet ider. Bir kimse elinde süñü görse ve anuñla yürise soḳaḳ içinde, erkek oğul ile merzūk ola ve eger anı ḳapu ardına ḳosa veyāḥud keçe ile örtse yüklü cāriyesi (A 283a) var-ısa dişi ṭoğura. Ve demrensiz süñü yüklü ' avrat için ḳızdır ve ol ḳız ol süñünün boğmaḳları sağışınca ḳızlar ṭoğura. Ve eger bir sultān düşde şırıḳ virse bir manşıb vire ve eger bir kimseyi düşde şırıḳla şanca diliyle aña ṭa' n idüp incide. Kelām-ı Ḳadīm'de “¹²³⁵وَطَعْنَا فِي الدِّينِ” vāḳi' dūr. Bir kimse bir süñüye mālīk olsa ammā yüklü cāriyesi veyā ' avratı olmasa bir kimseye

¹²³⁵“...ve dine saldırarak...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/46.

muşāhib ola, ol kimse kendüden yaramazları men' ider ola veyā bir ardaşıyla şobet ide ki dşmenlerinden anı şalaya. Ve *mızrāk* dşde açan demrenl olsa ' izzet ve ululıdur ve açan demrensiz olsa bir ouldur ki uvvet  ticāret ve kesb-i nāfi' i ola. Ve eger anı faır grse anī ola, anī grse ināsı ziyāde ve dşmānları zre manşr ola. Ve ceng eylemek aldamaa ve gāhī zevāca delālet ider. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-annām 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-' Allām.

Nazm:

avşancılıu adı udāriyye v kāsir lavedr
Daı ebu'l-assān ebu'l-accāc ebu'l-eşyem durur

Şer:

udāriyye zamm-ı hā'-i mu' ceme ve dāl-ı mhmele ve kesr-i rā'-i mhmele ve yā'-i mşeddede ile avşancıl didkleri uşdur ki iri uşdur aa arauş daı dirler. Zamm-ı ' ayn ile urāb vezni zre olan ' uāb ve kesr-i sīn-i mhmele ile *kāsir* ve fet-i lām ve skn-ı āf-ıla *lave* gibi ki lām' u kesri daı lgātdr. Cem' leri (A 283b) zamm-ı āf-ıla a'ub ve zamm-ı ' ayn ile ' ubān ve kesr-i āf-ıla a'ibe ve a'āb gelr ve kesr-i lām-ıla *likā'* ve esmā' vezni zre *elā'* gelr ve cem' -i cem' i ' aāb'ın gelr şu' bān cem' i şe' āb'ın ve sultān cem' i selāf'ın geldi gibi. Ve ' uāb m'enneşdir, anuçn cem' i ef' ul vezni zre gelr. Zīrā ā'ide-i cem' zre şālisi ziyāde olanlardan cem' olmaz ef' ul vezni zre, illā m'enneş olan ism-i cem' olur ' anā, a' nu ve zīrā', ezru' gibi ve mekān, emkun vezni zre cem' olma şāzdir. Vech-i tesmiye *udāriyye* zamm-ı hā'-i mu' ceme ve skn-ı dāl-ı mhmele ile olan *udredendr* ki pek aralıdur, avşancıl daı ara olduiçn aa *udāriyye* dinilmişdir. Ve ara deveye ba' irun udāriyyun didkleri rengi ara olduiçn ve pek ara giceye leylun udāriyyun dinildi pek ara olduiçndr. Ve *kāsir* dinilmek *kāsir kesr*den, *kesr* fet-i kāf ve skn-ı sīn-i mhmele [ile] ırma ve uş onma istedikde anadların oşma ve zamm eylemekdir, avşancıl uşı ya şikārını aynaıyla ırdiçndr veyā onma içn anadların oşup szildinde ve şikārın almaa indkde anadlarınıu ıcırdısı sā'ir uşlardan ziyāde olduiçndr. Ve *lave* dinilmek azı ve avurdı byk olduiçndr; zīrā lave aşıl da aız bir yaa egilp bymekdir ve yavrıları gzel olduiçn *ebu'l-assān* ve ara olduiçn *ebu'l-eşyem* dirler, nitekim bedende olan be ara olduiçn aa (A 284a) şāme dinilir. Ve ' uāb dinilmek şikārı zerine adiçndr; zīrā ' ab fet  skn-ıla biri biri ardınca

aķmaķdur ve şavşancıl ırak yerden geldügiçün aña ‘*anķā*’-i *muğrib* dirler mevcüdu’l-ism ma‘dümü’l-cism olan ‘anķā didükleri kuşa ‘anķā didükleri gibi. Ve şavşancıl ĥaddü’l-başar ve gözi itidür, anuñçün evlād-ı ‘Arab *ebsaru min-‘ukābin* dirler ve gözi iti olan kimseye bunu şarb-ı meşel kılurlar, bir kimse ziyāde iti gözlü ve pek görici olsa aña şavşancıldan ziyāde göricidür, dirler. Ve bu kuş çağırduķda “El-bu‘du mine’n-nāsi rāřatun” dir. şavşancıl kuřmuñ cümlesi dişi olur, řarılduķda ġayrı cins bir kuş ile şarılr diyü *Ĥayātü’l-Ĥayevān* řāhibi İbn Ĥallikān’dan yazar. Ve ‘inde’l-ba‘z şavşancıl, tilki didükleri cānverle şarılr, bu çatı ‘acib u ġaribdür. Ve İbn ‘Uneyn-nām řā‘ir bir şaşşı hicv idüp bu beyti dimişdür.

مَا أَنْتَ إِلَّا كَالْعُقَابِ فَأَمُّهُ

مَعْرُوفَةٌ وَلَهُ ابٌّ مَجْهُولٌ¹²³⁶

Ve şavşancıl ekřeriyā üç yumurda yumurdlar ve otuz ġün ĥazn ider, ġayrı kuřlaruñ yırtıcısı iki yumurda yumurdlar ve yigirmi ġün ĥazn ider. Ve yavrıları çıķduķda birin bıraġur, zīrā üçini beslemek kendüye ağır ġelür avı az olduġiçün. Ve bıraķduġı yavrıyı *kāsiru’l-‘izām* dirler bir kuř vardur, ol kuř alup besler ve bu kuřa *mükellefe* daġı dirler her zāyi‘ olan yavrıyı alup besler, kendüye bu ĥüyı tekellüf (A 284b) eyledügiçün aña *mükellefe* dinilür. Ve şavşancıl bir řikār alsa fevrī götürmez, belki bir yerden bir yere naķl eyler ve oturmaz, illā emākin-i mürtefi‘a üzre ve yüksek yerlerde oturur. Ve şavşanı avlasa evvel kiçilerin andan büyüklerin avlar. Ve bu kuřlaruñ ki yırtıcı ola ĥarāretde cümlesinden eşedd ve ĥareketde cümlesinden aķvā ve mizācda cümlesinden şuridur. şanadları ĥafif ve yeyni ve uçmaķda tīzdür. ‘İrāk ve Baġdād’da taġaddī ve Yemen’de ta‘aşşı eyler, ya‘nī ‘İrāk’da řabāĥ yimeġini yir ve Yemen’de aĥřam yimeġini yir. Ve her kaçan bu kuř pīr ve ķoca olsa ve kaķmaķdan ķalsa ve ķör olsa yavrıları arķalarına alup Hind’de bir bīnar vardur aña iledürler ve ol bīnara batururlar ve ġüneře ķorlar, tüyleri düşer, yeñiden tüyleri biter ve gözi görür olur. Bir daġı ol bīnara batururlar pīr iken bi-emri’llāhi te‘ālā tāze olur. Fe-subĥāne’l-ķādir ‘alā-küllü şey’in el-mulhimu külli nefsin hudāhā.¹²³⁷ Ve kaçan cigeri aġrısa şavşan ve tilkü cigerlerin yiyüp řaġalur ve bu kuř yılanları yir ammā başların yimez ve kuşları yir ammā yüreklerin yimez. Ve İmām Demīri ‘*Acā’ibü’l-Maĥlūķāt* řāhibinden naķl ider ki şavşancıl kuşı yuvasında bir řař řaķlar ki ol

¹²³⁶“Annesi bilinen, babası bilinmeyen bir şavşancıl gibisin.”

¹²³⁷“Her nefse doġruyu ilham eden, her şeye ġücü yeten Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

taş temirhindi çekirdegine beñzer, oynatsalar andan āvāz işidilür uvatsalar içinde bir nesne görünmez, ol taş Hind'den getirür. Bir kimse yuvasına kaçd eylese ol taş birağur alup dönüp gitsün için. (A 285a) Gūyā yuvasına kaçd olındığı o taşdan ötüri olduğunu bilür ve taşdaki hāşşadan ötüri anı istedüklerin añlar. Ve bunuñ hāşşası, güç-ile toğurur 'avrat üzre aşşalar tiz toğurmağdur ve dili altına koyan kimse hāşşına gālib olmağdur. Ve ibtidā tavşancıl ile avlayanlar ğarb halkıdır.

Hikāyet olunur ki Rūm pādişāhı kayşer Fārs pādişāhı kistrāya bir tavşancıl gönderüp nāmesinde yazdı ki “Bu tavşancıl ta'lim olınmışdur ve bunuñ itdügi işi ekşeriyā çağırılar ve toğanlar eylemez”. Kistrā ol tavşancıl ile avlatdı, dinilen gibi hünerlü buldı ve hünerinden ta'accub eyledi. Bir gün aç tutdılar ve anı yarandurdılar ki anuñla şikār ideler. Ol tavşancıl bir oğlancık üzre şıçrayup anı öldürdi. Kistrā “Ġazānā kayşerun fi-bilādınā bi-ğayri ceysin.” didi, ya'nī kayşer 'askersiz bizüm memleketümüzde bize ğazā eyledi. Bundan soñra kistrā ki 'Acem pādişāhıdır, kayşere bir kaplan ve bir pars armağan gönderüp nāmesinde “Saña āhū öldürür ve yanına yakın gelen vahş-ı beyābānī cānverleri öldürür nesneyi gönderdüm.” diyü yazdı ve tavşancıl ādem öldürdüğünü gizledi. Kayşer irsāl olunan armağan vaşf olındığı üzre olduğundan ta'accub eyledi. Ve bir gün kaplandan ğaflet üzre iken maqbūl adamlarından kayşerüñ bir genç yigidi paraladı. Kayşer “Kistrā bizi avladı eger biz anı avladıysak kayırmaz.” didi. 'Acem pādişāhı kistrā, kayşerüñ bu sözünü işidüp “Ene Ebū Sāsān.” (A 285b) didi.

Fā'ide: Rūm pādişāhına kayşer dinilmesine sebep lafz-ı kayşer kelime-i Efrenciyyedür ya'nī Frenc ve Frenk didükleri tã'ife lügatlerindendür, ma'nāsı şakka 'anhu batnuhā dimekdür. Müverrihūn didükleri üzre kayşer anası mehāzda ve toğururken olan buruda ölmüşdür. Anasınıñ karnın yarup kayşeri çıkarmışlardur anuñçün aña kayşer didiler. Ve kayşer ğayrı pādişāhlar üzre iftiħār idüp “Ben raħimden ve fercden çıkmamışumdur.” dir idi. Ve kayşerüñ adı Ağuşuş'dur. Ve bundan soñra her kim Rūm'a pādişāh olsa kayşer didiler, nitekim Türk pādişāhına hākān ve 'Acem pādişāhına kistrā ve Şām pādişāhına hiraql ve Kıbt pādişāhına fir'avn ve Yemen pādişāhına tubba' ve Habeşe pādişāhına necāşī ve Fergana pādişāhına ihşid ve İslām'da Mışr pādişāhına sultān dimişlerdür.¹²³⁸

¹²³⁸Ve Mışr'a İskenderiyye muzāf kılınup ikisine pādişāh olana 'aziz ve muķavķıs dinilür. Ve Yūnān pādişāhına batlamyūs ve Yehūd pādişāhına fityavn ve Şābiye pādişāhına numrūd ve Hind pādişāhına dehmen ve fağfūr ve Zenc pādişāhına gāne kabul-i 'Acem'den 'Arab'a mālīk olan kimseye nu'mān ve Berber'e mālīk olana cālūt dirler. *İşāret-nām* kitābda böyle yazılmışdur.

Fā'ide: İbn 'Abbās rāḍiya'llāhu 'anh rivāyet ider ki Dāvūd peygamber oğlu Süleymān peygamber 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhime's-şalātu ve's-selām hüdhüd didükleri kuşu yitürdükde ve hizmetinde bulunmadukda kuşlaruñ seyyidi ve pādişāhları olan tavşancıla ḥiṭāb idüp “İşbu sâ'atde hüdhüdi getür.” didi. Tavşancıl fi'l-hāl göge ağdı, şu mertebe havaya uçdı ki yeryüzine bakdukda bir çanak gibi görür oldı, andan soñra sağ ve şola dönüp bakdı, hüdhüdi Yemen tarafından gelür gördi. Tavşancıl fi'l-hāl hüdhüd (A 286a) üzerine süzilüp üzerine düşmek ve anı pençesine almak istedükde hüdhüd, bî-çäre tavşancıla tazarru' u niyāz idüp didi ki “Şol Allāh ḥaḳḳıçün ki seni benüm üzerüme ḳavī ve ḳudretlü ḳıldı, baña merḥamet eyle ve beni esirge.” diyü yemīn virdi. Tavşancıl hüdhüdi incitmeyüp “Veyl saña, Süleymān peygamber yemīn eyledi ki seni boğazlaya veyā saña 'azāb eyleye.” diyüp hüdhüdi alup getürdi. Cemī'an kuşlar hüdhüdi karşılayup ḳorḳutdılar ve Süleymān peygamber anı boğazlamağa veyā pek 'azāb eylemeğe yemīn itdügini bildürdiler. Hüdhüd-i derdmend “Benüm ne ḳadrüm vardur ve ben neyem?” diyüp kuşlara ḥiṭāb idüp “Süleymān peygamber istiṣnā eylemedi mi?” didi, kuşlar “İstiṣnā eyledi, ¹²³⁹أَوْ لِيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ” didi.” didiler. Hüdhüd “İmdi çünki istiṣnā eyledi, ben ḳurtuldum ve Süleymān beni incitmez.” diyü kuşlara söyledi. Ve andan soñra Süleymān'a buluşdukda başını yukarı ḳaldurdu ve ḳuyruğın ve ḳanadların şalıvirdi ve Süleymān peygambere tevāzu' eyledi. Süleymān 'aleyhi's-selām hüdhüde “Niçün hizmetüñe muḳayyed olmazsın ve yerüñde ṭurmazsın, elbet ben seni 'azāb-ı şedīd ile 'azāb iderüm veyā elbet seni boğazlarum.” didi. Hüdhüd Süleymān'uñ sözünü işidüp “Yā Nebiyya'llāh ve ey Ḥaḳ te'ālānuñ peygamberi! Bu gün ben senüñ karşıñda zelīl ü za'īf ve ḥor u ḥaḳīr ve ditreyerek ṭurduğum gibi sen daḫı Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā karşıñda bir gün ṭuracaḳsın, ol (A 286b) günü añ ve ḥāṭır-ı şerīfüñe getür.” didükde Süleymān 'aleyhi's-selām fi'l-hāl ditredi ve gevdesinüñ ḳılları ürperdi ve hüdhüdün suçını 'afv eyledi.

el-Hükm: Tavşancıl kuşını yimek ḥarāmdur, zīrā zū-miḥlebdür, kuşlardan zū-miḥleb olan ḥarāmdur.

el-Emsāl: *Ebsaru min-'ukābin* ḍarb-ı meşeldür, ma'nāsı tavşancıldan artık görücidür dimekdür. Tavşancıl ḥāddü'l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenüñ gözi iti ve pek görür olsa anuñ ḥaḳḳında bunu dirler. Ve *emna'u min-'ukābi'l-cevvi* ḍurüb-ı emşaldendür. 'Adiyy oğlu 'Amr-nām kimse Sa'd oğlu Ḳaşīr-nām kimseye bu ḍarb-ı meşeli dimişdür.

¹²³⁹“... ya da bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmedikçe ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Neml 27/21.

Bunuñ kışşa vü hikāyeti budur ki Hiyere didükleri memleketüñ pādişāhı ki nāmı Cediymetü'l-Ebraş'dur, bir şedīd ve ğayretlü ve mehābetlü pādişāh idi. Yakın olanlar andan qorqarlar ve irāq olanlar andan heybet alurlardı. Altmış yıl Hiyere ve eṭrāfına pādişāh olmış-ıdı ve mehābetle 'āleme şalā eylemiş-idi. Cengde mancınık eylemek ve o günde mūmlar yakmağı peydā eyleyen bu pādişāhdur. Ve Irāq memleketini ibtidā zabṭ eyleyüp kemāliyle şöhet viren işbu Cediymetü'l-Ebraş'dur. Zıkr olunan pādişāh Ḥaḍr pādişāhı olan Melih bin el-Bezā-nām kimesne üzerine ğazā eyleyüp ele getirüp qatl eyledi. Ve Melih-nām pādişāhuñ bir kıızı var-ıdı, adı Fāriġa ve laqabı Zebbā¹²⁴⁰ idi. (A 287a) Zebbā'yı babası memleketinden sürüp çıkardı ve anı qovdı, Zebbā qaçup Rūm memleketine geldi. Ve bu kıız ğāyetle 'āqıle vü edibe 'Arabiyyetü'l-lisān ve ḥasenetü'l-beyān, sözleri şirīn ve kelimātı nūşīn, himmeti yüce, memleket ü re' āyā zabṭında şiddetde ziyādece, ol zamānda olan 'avratlaruñ cümlesinden cemāl ü kemālde bī-naẓīr ve ḥüsn ü leṭāfetde ve ğayretde lā-nāẓīr idi. Qāmeti mevzūn ve saçları çok ve uzun idi, yürüdükde ardına şalup yere sürilürdi ve taġıtduqda kendüyi örterdi, anuñçün işbu kıza Zebbā dirlerdi. Zirā kılı çok ere ezebb ve kılı çok 'avrata zebbā dinilür fetḥ-i zā-yı mu' ceme ile. Ve babası qatl olıduğı 'İsā peyġamber 'aleyhi's-selām peyġamber olmazdan evvel idi. Kıız babasınun qanın almaġa himmet ü ihtimām ve düşmānına ḥayfını qomamaġa iqdām-ı tām idüp bezl-i emvāl ü cem' -i ricāle mübāşeret ve çeri ve leşker cem' ine himmet eyledi. Babası diyārına geldi ve memleketini aldı ve Cüdeyme gibi qahhār pādişāhı qovdı ve giderdi. Ve Murād şuyı didükleri şu ki aşlı Furāt'dur ol şu üzre iki şehir ve qal'a yapı, biri Furāt şarqīsinde ve biri ġarbīsinde ırmaġuñ iki geçesinde iki şehir binā idüp Furāt altından bir qal' asından öbür qal' aya yürümege yer altından yol eyledi. Düşmen kendü üzerine gelse ol qal' alara gelüp taḥaşşun iderdi. Ve bu kıız ziyāde ḥüsnā ve kızoġlan ve 'azrā' (A 287b) idi ve erlerden i' tizāl idüp kendüye er yakın olmamış-ıdı. Ve Cüdeyme-nām pādişāhla şavaş itdükden soñra şulḥ olmış-ıdı. Bir gün Cüdeyme'nun ḥāṭırı Zebbā'yı almaġa meyl idüp müşāvereye erbāb-ı devlet ü erkān-ı sa' ādet olan ḥāş qulların cem' idüp Zebbā'yı nikāḥlanmaq istedüğini anlara söyledi. Ve kimse cevāb virmedi, lākin 'ammizādesi ve ḥazīne-dārı idi bir kimesesi var-ıdı be-ġāyet 'āqıl u edīb ve fāzıl u lebīb, devletinun diregi ve umürünüñ geregi idi, nām-ı şerīfi Qaşır ve şan' atı ḥüsn-i tedbīr idi. Müşāverede "Ey pādişāh, Zebbā erlerden kesilmiş bir 'azrādur ki erleri kendüye ḥarām

¹²⁴⁰Ve *Qāmūsu'l-Muḥīṭ*'de *Zebbā* nuñ adı fetḥ-i mīm ve sükūn-ı yā' -i müşennāt-ı taḥtāniyye ve zamm-ı sīn-i mühmele ba' dehu vāv ve āḥirinde nūn ile *Meysūn*'dur diyü yazar.

eylemişdür ve māl u cemālde gönli karar u arām ider degüldür. Ve senüñ yanuñda babası kanı vardur unutmaz ve kan uyumaz ve saña mu‘āraza itmedügi korkusından ve şulh itdügi hilesindendür ve kīn defīndür ve süveydā’-i kalbde hıkd u kīn puşudadır, od taşda gizlü olduğunu görmez misin? Eger taşı urursañ odı görünür urmazsañ gizlenür. Hıkd u kīn taşdaki ot gibi defīndür. Ve pādīşāhlar kızları yok degül, çokdur. Senden aşğa olana t̄alib ve alçağa rāğib olmak lāzım degül. Haq te‘ālā seni yüce eylemişdür, senden ‘ālī pādīşāhān dünyāda kimse yok ve Zebbā’ya inan yok.” (A 288a) didi. Ve bir rivāyetde Zebbā evvelā vü ibtidā Cüdeyme’ye haber gönderüp kendüsini aña ‘arz eyledi ve “İkimüzüñ mülk ü memleketümüz bir olsun. Haq te‘ālā buyruğı üzre ben[i] al ve sözümüz haqdur, degüldür hile vü āl.” didi. Cüdeyme bu haberi işidüp şād oldı ve erbāb-ı devletle müşāvereye istinād eyledi. Cümlesi “Münāsib ü ma‘kuldür.” didiler, ammā Kaşir “Bu rāy medhül u nā-ma‘kuldür. Zebbā’nuñ murādı hile vü mekr ve bu rāy bir emr-i münkerdür.” didi. Pādīşāh Kaşir kelāmını kabül ve sözünü maqbül dutmadı ve naşihatini kabülde ‘inād eyledi ve aña “Yā kaşiru’r-rāy.” didi. Bir rivāyetde ol hayr-endiş kışa boylu degül idi, pādīşāh ol müşāverede “Yā kaşiru’r-rāy.” didügiçün aña Kaşir dinilür. Pādīşāh aña “Sen didüğüñ gibidür iş ve yerindedür bu endişe vü teşvīş ve lākin nefis tevvāka ve sevdügi nesneye müştāka vü şevvākadur. Ve li-küllü imri’in kaderun ve lā-meferra minhu ve lā-vezera. Ve herkes için bir taqdir vardur, andan kaçmak fā’ide eylemez ve taqdir tedbir ile bozılmaz.” didi. Ve Zebbā’ya okuyıcı ve düñür gönderdi ve kendüye ‘avratlığa istedi. Hātib ü haţib Zebbā’ya geldi, Zebbā işidüp “Cān ve baş üzre hoş geldüñüz, şafā geldüñüz.” diyü ziyāde beşāret ü sürür ve sevinç ve hubür izhār eyledi. Ve Cüdeyme haţibine ziyāde iltifāt ve hādden efzün ri‘āyet kılp “Benüm de gönümde bu idi, bu ana dek ersiz olduğum (A 288b) küfü’ bulmamaqdan havf eyledüğündendür. Bu maqüle işler ve istemek erler tarafından olagelmışdür yoğsa ben kendüm yüzüm üzre yürüyüp aña varurdum. Zīrā Cüdeyme kadri benüm kadründen ‘ālī ve yüce ve benüm kadrüm andan aşğacadır.” diyüp aña ‘azīm peş-keş ihdā ve hediye-i seniyye vü cā’ize-i ‘aliyye ve kullar ve imā’ ve cāriye ve yat ve yarağ ve bī-nihāye emvāl ve deve ve koyun ve şıgır ve mevāşiden bilā-ğāye ve māl-ā-māl ü emti‘a ve aqmışe vü nevāirden olan cevāhirden vāfir armağan irsāl eyledi. Cüdeyme tarafından giden haţib Zebbā’dan işitdügi sözlerden ve hürmet ü ri‘āyet ve armağan ve luţf u ihsāndan ta‘accub eyledi ve gelüp pādīşāhına bir bir haber virdi. Pādīşāhı ziyāde şafā eyledi ve Zebbā’da vefā var zann eyledi. Hāş kullarından niçe kimseleri ve hazīne-dārı olan Kaşir’i alup ve ‘Amr bin ‘Adiyy-nām

kimseyi yerine kâ'im-makâm naşb idüp Zebbâ'ya gitdi ve giderek Furât şuyı üzre Niķa-nâm bir kıaryeye kındı ve avladı ve yiyüp içüp tekrâr kendü yanında olanlar birle müşâvere eyledi. Kimse cevâb virmedi, sükût eylediler. Kıaşır "Pâdişâhum Zebbâ'nuñ sözi müzaħraf ve maħşûlsüz söz ve 'âķibet-i cigersüzdur, hevâ-yı nefse tâbi' olup aldanma ve düşmeden vefâ umup inanma, ħazer kııl âlinden ve şaķın ef' âlinden." didi. Cüdeyme (A 289a) ol cemâ'ate "Siz ne dirsiz?" didi, anlar pâdişâhlarınuñ Zebbâ'ya raġbet itdüğünü bildükleriçün murâdı üzre söylediler ve ħâzin-i Kıaşır ħilâfin dutdılar ve pâdişâhlarına "Râyun şavâbdur." didiler. Cüdeyme "Rây cemâ'at ile ve fikr u şavâb erbâb-ı şoħbet-iledür." didi. Kıaşır-nâm şâħib-i tedbîr "Era'l-kadera yusâbıķu'l-ħazara felâ yuṭâ' u li-Kıaşirin emer" didi ve bu kelimâti ħarb-ı meşel eyledi. Ve Cüdeyme kıalkıp Zebbâ diyârına gitdi ve yakın geldüğünü iħbâr u iş'âr eyledi. Zebbâ işidüp sürür u raġbet izħâr kııldı ve zâd u zehâ'irden götürilmesine emr kııldı ve ħâş kıullarına "Pâdişâhuñuza kıarşu varuñ ve memleket şâħibine istikbâl kııluñ ve düğünlerüñ şâħibidür gelen, ħizmetinde kıuşur olmaya tâ sa'yüñüz meşķür ola ve müceb-i sürür u müstevcib-i ħubür ola." didi. Cüdeyme resûli gelüp işitdiğinden ħaber virdi. Cüdeyme Zebbâ'ya kıtmek istedikde Kıaşır'ı çağırıp "Sen râyüñ üzre misin?" didi. Kıaşır "Ne'am, başiretüm daħı ziyâde oldu." didi ve Cüdeyme'ye "Sen yine 'azm u kıaşduñ üzre misin?" didi. Cüdeyme "Ne'am, raġbetüm daħı ziyâde oldu." didi. Kıaşır anı işidüp "Leyse li'd-dehri bi-şâħibi men lem yenzur fi'l-'avâķib"¹²⁴¹ didi ve bunu ħarb-ı meşel irsâl eyledi. Ve andan soñra naşihate âġâz kıılıp "Pâdişâhum sen bu kıadar ħadem ü 'asker ü salṭanat ve leşķer ü devlet ü (A 289b) ħaşmetde iken 'askerden müfâraķat ve a'vân u enşârdan mücânebet eyledüñ, salṭanatı elüñden kııkardüñ ve mekr ü ġadrından emîn olmaduġuñ kıimsenüñ eline bıraķduñ. Maşlaħat fevt olmadan tedârüki kıâbil ve bir nesne fevt olmazdan öñden istidrâki 'âķil olana mümkündür. Ve lâkin Zebbâ'nuñ hevâsı rây-ı şavâb istidrâki üzre musallaṭ olup pâdişâhumı tedârikden alıķomış ve pâdişâħ ġaflet uyķusına varmış. Eski düşmen dost olur şanmışdur. Olacaķ var ancaķ ve taķdir olmaķ muħaķķaķ. Elbet ben Zebbâ'ya kıiderüm diyüp hevâña tâbi' olursañ yarın Zebbâ 'askeri kıarşu gelüp iki şaf olup içlerine uğraduġın gibi ortaya alurlar ve seni kıuşadurlar, ol vaķit pâdişâħ iken kıul olursun ve benüm naşihatümi ol vaķit maķbûl kıutarsın; ammâ ol vaķit ne fâ'ide. Nihâyet işbu at kıim adı 'Aşâ ve bu nâmıyla müsemmedur yel gibi yüġrük ve tozına yetilmez ve kıuşlardan

¹²⁴¹"Sonunu görmeyen zamanla dost olamaz."

girü qalmazdur, ol vaqıt bu at üzerine gel ve dizginin elüñe al, in-şā'allāhu te'ālā seni kırtarur.” dıdı. Cüdeyme işbu kelımat-ı neşāyih-sımātı işıtdı ve Qaşır'e cevāb vırmıdı ve Zebbā tarafına müteveccih oldı. Ve 'Aşā bir zıbā at adı ıdı kı yügrüklikde yele berāber ve belkı kuşları geçırdı, Cüdeyme'nün ıdı. Ve Zebbā Cüdeyme elçısını zād u zehā'ir ile gönderdükdı şoñra 'askerine tenbıh ıder kı “Cüdeyme geldükde (A 290a) ıkı şaf oluñ ve ortaya geldükde her cānıbdı üzerine gelüp kuşaduñ, zinhār kaçurmayasız ve şıkār kuşını uçurmayasız.” dıdı ıdı. İrtesi gün Cüdeyme görındükde Qaşır şağında ıdı, Zebbā 'askeri Cüdeyme'ye ışmarlanan gıbi kuşatdılar ve her tarafdan üzerine hücum eyledıler, bıldı kım pādışāh ıkıen kul ve zebün oldı, Qaşır'e “Şadaqte yā Qaşır” dıdı ve 'Aşā-nām atı yanına getürdı. Cüdeyme gayretındı ve 'ārlandığında ata bınmıdı veyā tedāriksızlığında ve şaşırduğında atıñ arkasına gelemedi, 'asker-i Zebbā anı alup gıtdıler. Qaşır anı görüp kendüsını düşürüp 'Aşā'ya bındı ve dizgın düşürdı, yel gıbi uçdı ve içlerındı kaçdı. Cüdeyme-nām pādışāhı götürdıler. Zebbā ırakdan bakup “Ne 'aceb güzel güyegü olur.”dıyü istihzāya başladı. Ve Cüdeyme'yi Zebbā köşkıne getürdıler. Zebbā kaşırında serır üzre oturmış ıdı ve bıñ cāriye el kavuşmış ıdı kı libās u hüsn ü cemāl ve edeb ü kemāle bıri bırine beñzemezdı ve Zebbā ortalarında güyā kım aydur, yıldızlar anı çevreye almış. Ve Zebbā tamām bı sene olmış kı kaşırında ve ud yerında olan kılı gıdermemış ıdı. Cüdeyme içıreye gırdükde Zebbā açılıp “E metā' u 'arūsın terā.” dıdı, ya' nı gelın metā' ını ve kıumāşını görür mısn? Cüdeyme “Bel metā' u imre'etın bazrā'.” dıdı ya' nı belkı bazrā 'avrat metā' ıdur. Ve cāriyelerıne “Efendıñüzüñ elıne yapışuñ ve efendıñüz ve haşun ve (A 290b) ve mevlāñuzuñ erı elını aluñ.” dıdı. Cāriyeler Cüdeyme elıne yapışdılar ve anı enā' üzre otur[t]dılar ve öñıne taşıt getürdıler. Zebbā anı görür ve Cüdeyme Zebbā'yı görür ve bırbırlerıñ sözlerın işıdürler. Zebbā cāriyelere emr eyledi Cüdeyme'nün revāhışın kesdıler ya' nı el ayasınıñ üzerinde olan şamarları kaş' eyledıler, kıanı taşıt ve legen içıne aqmağa başladı ve bı şamla kıanı legendıne taşıra dökıldı. Zebbā cāriyelerıne “Pādışāhuñ kıanın zāyi' eylemeñ.” dıdı, Cüdeyme Zebbā'ya “Senı şol kıan maşzün kıılmasun kı ehlı o kıanı aqıtdı.” dıdı. Zebbā “Va'llāhı mā vefā demuke ve lā-şefā kıatlukıe ve lākinnehu gaydun min-feydın.”¹²⁴² dıdı ve *gaydun min-feydın* sözını darb-ı meşel eyledi. Ve Cüdeyme'nün kıanı aqa aqa öldı. Vefātında şoñra defn olınmasına emr ıdüp defn olındı. Ve hāzın Qaşır, 'Aşā'ya bıñüp kaçdı. Ve Cüdeyme kı'ım-maqāmı 'Amr

¹²⁴²“Allah'a and olsun kı senın kıanının kıarşılığı ve ölmekten kıaçışın yok. Çoktan az.”

bin ‘Adiyy her gün Hiyere’den çıkup aḥvālinden haber ve Cüdeyme’den eṣer isterdi. Bir gün yel gibi bir at uçup gelür görür, atı bilür “Cüdeyme atıdır.” dir ve “Üzerinde olan Cüdeyme degüldür, *li-emri’ m mā cā’eti’l-‘Asā*¹²⁴³ dir ve bu sözi ḍarb-ı meṣel eyler ve ‘āleme şalar. Ve Kaşîr yakın geldükde “Girüde ne var ve aḥvāl nice oldı?” diyüp istifsâr-ı aḥbâr eyledükde Kaşîr “Sa’yü’l-ḳaderu bi’l-meliki ilâ ḥatfihi ‘ale’r-rağmi min-enfi ve enfihi.” didi. (A 291a) Ya’nî “Ḳazâ ve ḳader pâdişāhuñ ölmesine çalışdı benüm ve anuñ burnını tobrağa degmek ve bulaşdurmaḳ üzre.” didi ve andan soñra Amr’a “Sen ḳanuñı Zebbâ’dan taleb eyle.” didi. ‘Amr “Zebbâ’dan ḳan almağa kim ḳādirdür, *ez-Zebbâ emna’u min-‘ukābi’l-cevvi*” didi ve bunu ḍarb-ı meṣel ḳırup irsâl eyledi. Ya’nî, Zebbâ havada uçan tavşancıl ḳuşından emna’ ve meni’dür havada uçan tavşancılı ele getürmek niçe ḳâbil degülse Zebbâ daḫı eyledür. Kaşîr-i pür-tedbîr ‘Amr’a ḫiṭâb idüp “Senüñ ḫālüñ ve rāyuñ Cüdeyme’ye naşîhatümi bilürsin sözümi dutmadı ve eceli aña ṭâlib oldı ve ol Zebbâ’ya râğîb olup aḫirü’l-emr böyle ḫâl oldı, mādāmki yıldız ve güneş toğar ḳanın almağa cānum ever ve ḳanın almayınca uyumam.” diyüp kendü burnını kesdi. Ve bir rivāyetde ‘Amr’a “Burnumı ve ḳulağımı kes ve arḳama dög tā ḳara bere olsun.” didi ‘Amr daḫı öyle eyledi. Ve bir rivāyetde ‘Amr ibâ idüp Kaşîr kendü kendüye itdi. Ve *li-emri’ m-mā ceda’a Kasîrun enfehu*¹²⁴⁴ dinildi ve bu ḍarb-ı meṣel oldı. Ve Kaşîr ḳaçup Zebbâ’ya geldi ve Zebbâ’ya “Cüdeyme ḫazîne-dârı ve umürünüñ müdebbiri Kaşîr geldi.” didiler “İçerü gelsün.” didi, Kaşîr Zebbâ’ya buluşdı, Zebbâ “Mā-beynümüzde bu ḳadar ḳan ve ‘adâvet var iken nice geldüñ?” didi. Kaşîr “Ey ulu pâdişāhlar kıızı, toğrı geldüm. (A 291b) Benüm gibiler senüñ gibiye gelür ve Cüdeyme’de senüñ babañ ḳanı var-ıdı, ol ḳan ḳomadı, yetişdi. Ve ben ‘Amr’dan cār diyü saña geldüm ve Cüdeyme ḫuşûşiçün baña töhmet idüp burnum ve ḳulağım kesdi ve arḳamı ḳara bere eyledi māl u menālümü ve evlād u ehlümü aldı ve beni öldürmege ḳaşd eyledi, ḳaçup senüñ devletüñe şıgındum ve senden emān taleb iderüm.” didi. Zebbâ “Merḫabâ ehlen ve sehlen, ḫoş geldüñ diyüp aña nezil ve ev ve geyecek virdi. Ve ri’āyetle muḳayyed oldı ve nice zamān yanına getürüp söyletmedi. Ve Kaşîr dâ’im fursata muntazır u ‘āzim idi. Bir gün Zebbâ’ya “ ‘Irâḳ’da niçe mālum vardur ve nefis zaḫâ’irüm ḫâzırdur ki pâdişāhlara lâyıḳdur, ticâret bahānesiyle māluma vâşıl olsam olmaz mı?” diyüp Zebbâ’dan bir miḳdâr māl alup icâzetiyle gitdi ve ‘Irâḳ tuḫaf ve armağanından niçe māl alup Zebbâ’ya getürdi. Ve bi’l-

¹²⁴³“Asâ’nın gelişi.”

¹²⁴⁴“Kasîr’in kendi kendine burnunu kesmesi.”

cümle üç def a gidüp her birinde bî-ḥadd tuḥaf u emvāl ve bî-nihāye aḳmiṣe vü emti a ve nādīde cevāhir ü dībāc ü atlas ve ḥazz u serāser ve bezz ü ḳazz ve tuḥaf u tefāriḳ ki pādişāhlara münāsib ü lāyıḳdur, getürüp Zebbā'ya viridi ve göñline girdi, tā ol nefāḳ u serdāb u furāt altında olan gizlü yola vāḳıf oldı. Ve Ḳaşīr 'āḳil ü edīb ve zeyrek ü lebīb kimse olmağın Zebbā niçe mühimmātında andan isti'ānet ve esrārına müte'allıḳ umūrda anuñla müşāvere ider oldı. Bir gün Zebbā (A 292a) aña "Şām diyārından fülān şehre ḡazā eylemek isterüm, 'Irāḳ'a git eyerler ve ḳullar ve esbāb-ı sefer ü cengden vāfir nesne getir." didi. Ḳaşīr "Amr diyārında benüm niçe mālum ve yarağum ve biñ devem vardur, bilmez, eger bilse alurdu ve senüñle muḥārebeye anuñla yardumlanurdu, icāzet olursa tebdil-i şüret ve tağyir-i kisvetle 'Amr diyārına varup mālumu ve yaraḳlarımı getüreyim ve 'Amr bilmesün ve ḥaber-dār olmasun." didi. Zebbā aña istediği ḳadar māl virüp gitdi ve gönderürken "Senüñ gibi ile meşālīḥ u umūrum muntazam olur, Cüdeyme'nüñ gelüri ve gideri senüñ elüñde olduğı gibi benüm de cumhūr umūrum senüñ gibi 'āḳil elinde olsun." didi. Ve Zebbā adamlarından biri bu sözleri işidüp "Esedun ḥādirun ve leysun şā'irun ḳad yaḥfezu li'l-veşbihi" didi ya'nī Ḳaşīr-i pür-tebdir perdede ve yataḳda yatur bir ḡazabnāk arslundur ki sıçramağa ve gizlüce atılıp ḳavramağa ḥāzırdu. Ḳaşīr 'Amr'a varup mülāḳāt eyledi ve fırsat zamānidur." didi. 'Amr "Yaramuzuñ ḫabibi sensin söyle işideyim ve emr eyle dutayım." didi. Ḳaşīr "Hemān baña ceng erleri ve māl gerek." didi. 'Amr aña "Senüñ ḫükmüñ benüm ḳatında musammaḫ u mütemmemdür, emrüñe muḫi u münḳādem." diyüp bahādır erlerinden iki biñ ādemi yat¹²⁴⁵ yarağlarıyla siyāḥ ḡarārlara ḳoyup biñ deveye bindürdi ve çuvallaruñ bağlarını içlerinden eyledi. Ve 'Amr bile yola (A 292b) girdi. Ve Ḳaşīr at ve develeri ve üzerinde ḡarār içinde olan erleriyle sürdi, gice de yürürlerdi ve gündüzde gizlenürlerdi. Ve Zebbā 'Amr'uñ at üzre ve otururken ve ayağ üzre iken şüretini yazdurmışdı, bir ḫarīḳle 'Amr aña zafer bulmasun için taşvīr itdürmiş idi. Ve ḳaşīr aḫvālinden ḫaber alınmağın bir gün Ḳaşīr'i nice oldı diyü su'āl eyledi. Zebbā'ya didiler "Ṭoğrı yoldan çıḳup Ğuveyr didükleri şu cānibine teveccüh eylemişdür." Ve *Ğuveyr* zamm-ı ḡayn-ı mu'ceme ile Benī Kelb didükleriçün bir ma'rūf ve meşhūr şudur. Zebbā "Ase'l-ğuveyrü eb'usen." didi ve bunu ḫarb-ı meşel şaldı. *Ğuveyr* Benī Kelb didükleri ḫā'ifenüñ şularıdır. Ve *eb'us* dāhiye ve belā mānāsınadır. Ma'nāsı ol şu dāhiye vü belā ve zaḫmet ü 'anā olmağa yaḳın oldı, dimekdür. Veyāḫud

¹²⁴⁵ Metinde şeklinde yazılmıştır.

guveyr taşgîr-i ġār ola ki mağaradır. Bir tā'ife bir mağaraya girüp içinde iken düşmānları gelüp anları yağma ve talan ve katl eyledükleriçün darb-ı meşel oldu ve her nesne ki andan şer gelür diyü havf olına aña darb-ı meşel oldu. Veyāḥud ol mağara ol tā'ife üzre aķup anları katl eylemiş ola. *Ḳāmūs*'da böyle yazılıdur. Ḳaşîr develerden muḳaddem Zebbā üzre girdi ve aña “Ṭur, develeri gör.” didi. Köşkinüñ ṭamı üstine çıkup âdem ve erleri götüren develere qarşu bakup Ḳaşîr'e ḥiṭâb idüp

”مَا لِلجَمَالِ مَشِيهَا رُوَيْدًا

اجندلاً يحملن أم حديدًا

أم صرْفَانًا بارداً (A 293a)

أمالرَجَالٍ جُنْمًا فُعُودًا،

didi. Ma' nāsı *جمال* [*cimāl*] develer ve *مشى* [*meşy*] yürümek ve *رُوَيْد* [*ruveyd*] şîġa-i taşgîr ile mühlet ve yap yap ve *جندل* [*cenḍil*] feth-i cîm ve sükün-ı ñûn ve dāl-ı mühmelede feth ü kesr cā'izdür āḥirinde lām-ıla taşdur. Ve *حديد* [*ḥadîd*] emîr vezni üzre demürdür ve *صرفان* [*şarafān*] şad-ı mühmele ve rā'-i mühmele fethleri ve fā ve nûn-ıla (bir cins eyü ḥurmādur ki Zebbā anı ziyāde severdi ve Zebbā'ya hediye vü baḥşîş getürdükleri cümle nesneden artıķ ol şarafān didükleri ḥurmāyı severdi.) Ve ḳurşun ve ḳal' aydur ki Türkîde taḥrîf ü taġyîr idüp ḳalay dirler. Ve *رجال* [*ricāl*] erlerdür ve (*جُثم* [*cuşsem*] zamm u teşdid ile *cāşim* cem' idür ki *cuşm*den müştakdur) ve *cuşm* zamm-ı cîm ve sâ'-i müşellese ile bir yerde sâkin olup oturmak ve diz çöküp göġüs üzre düşüp ḳarâr eylemek ve yere yapışmakdur. Ve *قعود* [*ḳu'ūd*]¹²⁴⁶ zamm-ı ḳāf-ıla oturur erlerdür. Ya' nî, “İşbu develere ne oldu ki yap yap yürürler taş mı götürürler veyā demür mi veyā şarafān didükleri temri mi, yoḥsa diz çöküp oturur erler mi götürürler?” Ve Ḳaşîr ' Amr'a sereb ve nefak ve gizlü yer altında olan yoluñ ḥālını ve şānını dimiş ve taḥḳîķ eylemiş idi. Develer şehre girdi ve şehir ḳapusunda olan ḳapucılar Nebāṭî idiler, bir ḳapucı elinde olan demürlü küçük degnek ile bir deve yükün dürtdi, bir âdeme rāst gelüp andan đuraṭ vāķi' olup ḳapucı iştdi ve lüğat-i Nebāṭiyye ile “Beşan beşan.” didi ya' nî şerdür şerdür, dimek olur. Ḳaşîr anı ḳılıc-ıla urup öldürdi. Ve ' Amr atı üstinde develeri sürerdi, develer şehre girdükde (A 293b) ardlarınca girdi ve sereb ve nefak ḳapusını aldı ve çuvallar içlerinde olan ceng erleri çuvalları çözüp şehre girüp şehri aldılar. Ve Zebbā sereb ḳapusına toġruldı ki andan kaçmak ister, ḳapuda ' Amr'ı ṭurur göricek bildi, zîrā şüretin naķş itdürmiş-idi. Elinde

¹²⁴⁶ *Ḳu'ūd* işbu beytde cem'-i ḳā' iddür maşdar olduġı gibi cem' daḫı olur.

ağulu yüzigi var-ıdı, anı emdi ve öldi. Ve bir rivāyetde ‘ Amr kılıç ile urup öldürdi ve ol vilāyeti ‘ Amr zabt eyledi. Ve mısrā‘ -ı ahırde “أَمَّالِرَجَالٌ جُثْمًا فُغُودًا” yerinde bir rivāyetde “أَمَّالِرَجَالٌ فِي الْغَرَائِرِ السُّودَا” vāki‘dür ki غَرَائِر [garā’ir] cem‘ -i ġarārdur çuval ma‘ nāsınadır. Ve سُوْد [sūd] zamm-ı sīn-i mühmele ve sūkūn-ı vāv-ıla *esved* cem‘ idür ki qaradır. Ve *sevdā* cem‘ idür ki yine qaradır ve mü’enneşdür. Ma‘ nāsı, yoḥsa qara ġarārlarda mıdur erler, dimekdür. Ve Zebbā bu aḥvāli görüp cāriyesine “*Era’l-mevte’l-aḥmera fi’l-ġarā’iri’s-sūdi.*” didi ve bunu çarb-ı meşel şaldı. Ma‘ nāsı, siyāh ġarārlar içinde mevt-i aḥmer görürüm, dimekdür. *Mevt-i aḥmerde* āḥir ḥarf ki rā’ dur mühmele olursa el-mevtü’l-aḥmer şīġa-i terkīb-i tavşifi olmağ üzere kızıl ölümü siyāh ġarārlarda görürüm, demek olur ki murād katlı veyā mevt-i şediddür. Zāhir olan ve siyāh ġarārlara münāsib olanda rā mühmele olmağdur ve eger mu‘ceme olursa izāfetle olur ki *aḥmez* zā-yı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzere deryā cānverlerinden bir cānverdür, deryā anı kenāra (A 294a) birağur ve deryā gelüp yine alur recāsıyla intizār-ıla helāk olur. Ve kātıl-i Zebbā ‘ Amr bin ‘Adiyy, Benī Laḥm’dandur. Bu tā’ifeden Ḥiyere’ye evvel pādişāh olan budur. Yüz yigirmi yıl Ḥiyere’ye pādişāh olmuşdur ve bir rivāyetde yüz on sekiz sene pādişāh olmuşdur. Ve *şebbe* ‘*Amrun ‘ani’t-tavk*¹²⁴⁷ işbu ‘ Amr ḥaqqında çarb-ı meşel olmuşdur. Bunuñ aslı ve ḥikāyeti budur ki Cüdeyme-nām pādişāh niçe şehzādeleri yanına alup kendüye ḥizmet itdürürdi. Ve ‘Adiyy-nām şehzāde ki Cüdeyme’nüñ aḥribāsından idi, ol daḥı aña ḥizmet iderdi. Ve ‘Adiyy be-ġāyet güzel idi ve Cüdeyme’nüñ kız qarındaşı Raqāşi-nām ‘avrat ‘Adiyy’i severdi ve aña işmarladı ki “Qaçan pādişāha bāde içirüp ser-ḥoş idesin beni iste ḥelāllige.” didi. ‘Adiyy bāde içirüp Cüdeyme’yi ser-ḥoş eyledükde Cüdeyme “Benden her ne dilerseñ iste.” didi. ‘Adiyy “Raqāşi’yi baña nikāḥla vir.” didi, Cüdeyme “Virdüm.” didi. Raqāşi Cüdeyme ayıq olduğda inkār ideceğini bilüp ‘Adiyy’ye “Ehlün üzere gir.” didi, ‘Adiyy içerü girdi ve Raqāşi ile cem‘ oldu, şabāḥ tāze ve yeñi ve koçulu ve buḥurlu libāslarıyla Cüdeyme anı gördükde “Bu nedür?” didi ‘Adiyy “Raqāşi’yi baña nikāḥ eyledüñ.” didi. Cüdeyme “Benüm ḥaberüm yoğdur.” diyü yüzine ve başına eliyle urdı. Ve Raqāşi yanına varup

”حَدَّثَنِي وَأَنْتَ غَيْرُ كُذُوبٍ

أَبْرَرَنْتِ أُمَّ بَهْجِينَ (A 294b)

أُمَّ بَعْبِدٍ وَأَنْتِ أَهْلُ لَعْبِدٍ

¹²⁴⁷“Amr büyüyüp şişmanladığından dolayı gerdanlık boynuna dar geldi.”

1248 “أَمْ بِذُنُوبٍ وَأَنْتَ أَهْلٌ لِدُونٍ”

didi. Raḳāṣi “Sen benüm küfvüm olan bir pādiṣāhzādeye virdüñ.” didi. Cüdeyme Raḳāṣi’den bunu işidüp başın aṣağa idüp yere baḳdı. ‘Adiyy ḳorḳusından ḳaçup ḳavmine ulaṣdı ve anda vefāt eyledi. Ve ol vaḳ‘adan Raḳāṣi’den bir oḡul doḡdı ve adını ‘Amr ḳodılar ve Cüdeyme’nüñ oḡlı olmazdı, ‘Amr’ı oḡul idindi ve anı ziyāde sevdi. Bir gün ‘Amr nā-bedīd oldu, eṭrāf u eknāfı aradılar bulunmadı, niḳe zamāndan ṣoñra Mālik ve ‘Aḳīl-nām iki kimse anı buldılar ve ‘Amr’ı bile aldılar. Ve yanlarında bir cāriye var-ıdı, yimek istediler ikisine yimek virdi, ‘Amr da istedi ‘Amr’a daḡı cāriye ta‘ām virdi ve ṣu istediler ikisine virdi ‘Amr istedükde cāriye “Lā tuṭ‘im el-‘abde’l-ḳurā‘a fe-yeṭma‘u fi’z-zirā‘i”^{1249,1250} didi. Ve ‘Amr’ı alup Cüdeyme’ye getürdiler Cüdeyme ‘Amr’ı bildi, anasına gönderdi, anası ḡammāma ḳoyup bir ṭavḳ geyürdi ki altundan idi. Cüdeyme anı görüp “*ṣebbe ‘Amrun ‘ani’t-tavḳ*” didi. Ve Zebbā’-i ‘azrā adında iḡtilāf vardur, muḳaddemen bir adı zıḳr olunmuş ve ‘inde’l-ba‘z Nā’ile’dür. Ve İbn Düreyd ḳavli üzere Meysün’dur ve *etayru min-‘ukābin* ḡarb-ı meṣeldür, ya‘nī ṭavṣancıldan artıḳ uḳar. Ve *ebṣaru min-ukābin* ya‘nī ṭavṣancıldan artıḳ görür. Nitekim zıḳr olunmuşdur. Ve *ahzemu* (A 295a) *min-ukābin* ya‘nī ḡazmda ṭavṣancıldan ziyādedür. ḡazmı bu vech-iledür ki bir yüce ṭaḡ başında yumurdadan ḳıḳar, tüyi tamām bitmeyince ḡareket eylemez, eḡer ḡareket eylese düṣerdi. Ve *esma‘u min-ferḡi ‘ukābin* ya‘nī ṭavṣancıl yavrısından iṣitmekde artıḳdur. İṣbu cümle ḡurüb-ı emṣāldendür.

‘Acībe: İbn Zühr Aristaṭālīs’den naḳl ider ki ṭavṣancıl ḳaylaḳ olur ve ḳaylaḳ ṭavṣancıl olur ve her sene birbirine mütebeddil olur.

el-ḡavās: ṭavṣancıl ṣabırdan ḳaçar, ḳaçan ṣabırı ḳoḳulasa ḡaṣy olur. Ve ṭavṣancıl tüyi ile evi buḡūrlasalar yılanları helāk olur. Ve ödiyle ḡöze sürme olınsa zulmet-i başara nāfi‘ olur. Ve ḡözde olan ṣuya nāfi‘ olur. *Kezā fi-ḡayāti’l-ḡayevān.*

et-Ta‘bir: Düṣde ‘uḳāb ḡarb u cengde olan ḡörse düṣmenleri üzere ḡālib u manṣūr olmasına delālet ider. Zirā ‘uḳāb ḡazret-i Resül ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡazretinüñ bir rāyesi adıdır. Bir kimse düṣde ‘uḳāb veyā nesre mālīk olsa ve aña ḡükm eylese ‘izzet

¹²⁴⁸“Yalan söylemeden bana doğruyu söyle, sen hür ile mi yoksa babası Arap annesi yabancı olan biriyle mi zina ettin? Yoksa sen köle ile mi alçak biriyle mi zinâ ettin? Zaten sen köleliğe ve alçaklığa layıksın.”

¹²⁴⁹Bu ḡarb-ı meṣelün tafṣīli *Ḳāmūsu’l-Muḡīṭ* ve *Ḳābūsu’l-Vasīṭ* ve *Tevārīḡ-i Ṭaberī* dedür. Tafṣīline vuḳūf ṭaleb iden *Ḳāmūs* ve *Tevārīḡ-i Ṭaberī*’yi ḡörsün.

¹²⁵⁰“Köleye hayvanın paḳasını verme ki kolunu da istemesin.”

ü devlet ü salţanata iriŝe ve dūŝmānına ġālib ve   omri uzun ola. Ve eger dūŝi gören ehl-i cehd ü ictihāddan ise ĥalkđan   uzlet ide ve münferiden dirlik eyleye ve kimseye varmaya. Ve eger pādiŝāh ise dūŝmānlarıyla ŝulĥ eyleye ve ŝerlerinden em n ola ve yanlarında olan silāĥlarından m ntefi  ola. Z rā bunlaruĥ yelekleri oĥlara iderler. Ve bu iki kuŝuĥ ŝiġār  (A 295b) ve ufaġı evlād-ı zināya dālld r. Ve bir kimseyi   uĥāb dūŝde kıyınaġıyla ursa aĥa ŝiddet iriŝe. Ve   uĥāb etin yimek ĥırŝa dālld r. Ve eger bir  am üzre   uĥāb görilse   Azrā  il   aleyhi  s-selāmdur. Ve bir faĥ r dūŝde   uĥāba binmiŝ görse ĥayra iriŝe ve eger ġan  görse veyā eŝrāf-ı nāsdan biri   uĥāba dūŝde binse mevte iriŝe. Z rā ilerü zamānda aġniyā v   merādan olan emvāt    uĥāb ŝüreti üzre taŝv r iderlerdi. Ve eger   avratlardan biri   uĥāb toġursa dūŝde, oġlı ĥizmet içinde mülke muttaŝıl ola. Kezā fi-Kitābi  -Ta b r li- bn Ğannām   al -m   ellifih  raĥmetu  llāhi  -Raĥmāni  -Raĥimi  l-  Allām.

Nazm:

Di  mm    iryeĥ   aĥrebe   aĥ   aĥıla ku   ku   ŝaĥsıġan
K nd ŝ gibi  avŝancılıuĥ adı ebu  l-heyşem durur

Ŗerĥ:

Ümmü   iryeĥ kesr-i   ayn-ı mühmele ve s k n-ı r   -i mühmele ve feth-i y   -i m ŝenn t-ı taĥt niyye ve     -i mühmele ile   aĥreb didükleri aġulu c nverd r.   Araĥa feth-i   ayn ile zehebe ma   n sına ve gitdi dimek ma   n sına ve ekele ma   n sına gelür ki yidi dimekdür.   Aĥreb ıŝırup yeryüzine gitd gi n tesmiye olunmuşdur. Ve   aĥreb didükleri d bben n künyetidür. Ve   aĥreb müzekker ve m   enneŝ itl k olunur, cem   i   aĥ rib gelür. Ve dişisine   aĥrebe daĥı dirler   aĥrab  didükleri gibi. Ve bunuĥ erkeġine zamm-ı   ayn ve r  ile   uĥrub n dinilür. Ve   aĥreb çok olduġı yere *arzun mu   aĥribetun* dirler kesr-i r -ıla. Ve   uĥrub n bir d bbed r ki uzun ayakları olur ve  uyruġı   aĥreb  uyruġı gibi degüldür. Nitekim şi   r-i ŝ   rde v ki   d r. (A 296a)

Ŗi  r:

كَأَنَّ مَرَعِي أُمَّكُمْ إِنْ عَدَّتْ
عُقْرَبٌ يَكُومَهَا عُقْرُبَانٌ¹²⁵¹

¹²⁵¹“Sanki annenizin merası, ukrub n akrebin üzerine çıksa.”

يَكُومُهَا [*yekūmuhā*] burada yenzū ‘aleyhā ma‘nāsınadır, zīrā kāme’l-feresu dirler nezā ma‘nāsına kaçan at dışisine nezv eylese ve aşsa. Ve ‘aķreb dürlü dürlü olur, siyāh ve yaşıl ve şaru olur, cümleden yaramazı şarusıdır. Cümlesi kavātildür şokduğunu öldürür. Ziyāde yaramazı şaru ‘aķrebdür. Ve ‘aķreb mā’iyyetü’ṭ-ṭbā‘ ve keşiretü’l-veleddür balık gibi. Ve dışisi yüklü olduğda toğururken helāk olur, zīrā evlādınun hilķati tamām olduğda anasınun ķarnın yiyüp çıkarlar ve anaları helāk olur. Ve Cāhız didükleri fāzıla bu söz hoş gelmez ve i‘timād eyledüğüm kimseden işitdüm ki iki def a ‘aķreb ağzından toğurduğunu görüp baña haber virmişdür, dir ve ağzından toğurdukdan şoñra evlādını arķası üzre götürür. Ve evlādı bit ķadardur ve çok evlādı olur diyü ol i‘timād itdüğümden işitmişümdür, didi. İmām Demīrī dañı şavāb olan Cāhız kavlidür ki ‘aķreb ağzından toğurmaķdur, diyü yazar ve şā‘irün bu kavli ‘aķreb anasınun ķarnın yarup taşra çıkduğı ve anasınun helāk olduğü üzredür.

Şi‘r:

وَحَامِلَةٌ لَا يَحْمِلُ الدَّهْرُ حَمْلَهَا
تَمُوتُ وَيَنْهَزُ حَمْلَهَا جِئِن تَغْطِبُ¹²⁵²

Monla Cāmī rahmetu’llāhi ‘aleyh *Bahāristān*’da¹²⁵³ ‘aķreb evlādı anasınun (A 296b) ķarnın yarup çıkduğunu yazar. Ve ‘aķrebün ‘acīb ü ġarīb emrinden ve işindendür, meyyit ve uyur kimseyi urmaz, şokmaz mādāmki deprenmeye, deprendükden şoñra urur ve şoķar. Ve gāhī yılanı şoķar ve öldürür. Ve ‘aķreb birbirini şoķup öldürür. Ve Ķazvīnī kitābında yazar ki ‘aķreb yılanı şokduķda kaçar, yılan aña yetişüp anı yerse yılan ölmez ve sağ olur ve eger ‘aķreb kaçup ķurtulursa yılan helāk olur. Ve bu ma‘nāya faķīh ‘Umāre el-Yemenī işāret idüp bu şi‘ri dimişdür.

Şi‘r:

إِذَا لَمْ يُسَالِمَكَ الزَّمَانُ فَحَارِبْ
وَبَاعِدْ إِذَا لَمْ تَنْتَفِعْ بِالْأَقْرَابِ
وَلَا تُحَقِّقَنَّ كَيْدَ الضَّعِيفِ فَرَبِمَا

¹²⁵²“Zaman, hāmile olanın yükünü ebediyyen taşımaz, hāmile olan ölür ve telef olurken yükü çıkar.”

¹²⁵³Yazmada metnin altına “El-‘ilmu ‘inda’llāhi, hāzā sehvan.” ibaresi not düşülmüş ve *Būstān* kelimesi *Bahāristān*’a çevrilerek düzeltilmiş şekildedir.

تَمُوتُ الْأَفَاعِي مِنْ سُومِ الْعَقَّارِبِ¹²⁵⁴

Ve Cāhız eydür, ‘aķrebüñ ‘acib emrindendür ki kaçan anı şuya bıraksalar gerek aķar şu olsun ve gerek tırur şu olsun yüzmez ve hareket eylemez. Ve ‘aķreb deliginden çekirge yimek için çıkar, zīrā çekirge yimege ħarişdür. Ve ‘aķreb gāhī taş ve kesegi neşteri ile urur. Bu ma‘nāya bu şi‘ri ne güzel dimişler.

Şi‘r:

رَأَيْتُ عَلَى صَخْرَةٍ عَقْرَبًا
وَقَدْ جَعَلْتُ ضَرْبَهَا دَيْدِنًا
فَقُلْتُ لَهَا إِنَّهَا صَخْرَةٌ
وَطَبَعُهَا مِنْ طَبْعِكَ الْبَيْتَا
فَقَالَتْ صَدَقْتَ وَلَكِنِّي
أَرِيدَانِ أَعَرَ فَهَا مَنْ أَنَا

نَيْدِن [*deyden*] iki dāl-ı mühmele arasında yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye [ile] ‘ādet mā‘nāsınadır ve ‘aķreb mü’ennes olduğuçün aña ‘ā’id olan zamā’ir mü’ennesdür ve kāf-ı (A 297a) ħiṭāb dağı mü’ennesdür. Ma‘nāsı; ben bir taş üzre bir ‘aķreb gördüm, ol ‘aķreb urmağı ‘ādet idinmiş-idi ve taşı neşteri ile ururdu. Ben ol ‘aķrebe didüm ki taħķiķ bu urduğın taşdur, onuñ tab‘ı senüñ tab‘ından yumuşak degüldür. Ol ‘aķreb baña didi ki sen gerçeksın ve lākin ne olduğımı aña bildürmek isterüm, dimekdür. Ve ‘aķārib-i kātile iki yerde meşhürdür; biri şehr-i Zūr ve biri ‘Asker-i Mükrem’dür. Bunlaruñ ‘aķrebi be-gāyet kattāle ve öldüricidür, gāhī olur ki şokduğı ādemüñ eti tağılır veyā müte‘affin olur, yanından geçenler burunların dutup geçerler ki kendülere te’sir itmesün için. Ve Nuşaybīn’de öldürür ‘aķārib olur, bunda olan ‘aķārib şehr-i Zūr’dan gelmişdür, dinilür. Pādişāhlardan biri Nuşāybīn didükleri şehri muħāşara idüp şehr-i Zūr’dan bardaķlar içine koyup ‘aķrepleri getirüp mancınīķ içine koyup kal‘a vü şehrde olanlara atmışdur, dinilür. **Fā’ide:** Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem namāzda iken bir ‘aķreb gelüp Ĥāzret’i urdu. Ĥāzret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “لَعَنَّ اللَّهُ الْعُقْرَبَ، مَا تَدْعُ مُصَلِّيًّا وَلَا غَيْرَ الْمُصَلِّيِّ،”¹²⁵⁵ didi. Ve ĥāzret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehu rivāyet ider ki ĥāzret-

¹²⁵⁴“Zaman seninle barışmazsa savaş, akrabalarından bir fayda görmüyorsan uzaklaş. Güçsüzün kurnazlığını küçük görme, çünkü belki de yılanlar, akreplerin zehirinden ölür.”

¹²⁵⁵“Allah akrebe lanet etsin! Ne namaz kılanı rahat bıraktı ne de kılmayanı. Harem’de de olsanız, Harem dışında da olsanız nerde bir akrep görürseniz onu öldürün.” İbn Māce, *Sünen*, 1/395.

i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem namāzda iken bir 'aķreb (A 297b) anı Őokdı, namāzdan fāriĝ olduķdan Őońra “لَعْنُ اللَّهِ الْعُقْرَبَ، مَا تَدْعُ مُصَلِّيًا وَلَا غَيْرَهُ، وَلَا نَبِيًّا وَلَا غَيْرَهُ إِلَّا لَدَعْنَهُ”¹²⁵⁶ didi ve andan Őońra bir na'l alup 'aķrebi öldürdi. Ve andan Őońra Őu ve tuz istedi ve yarasına Őu ve tuzı sürmeĝe bařladı ve Ķul huva'llāhu eħad ve Mu' avvizeteyn sūrelerini okurdu. Ve 'Ā' iŐe rađiya'llāhu 'anhā rivāyet ider ki bir 'aķreb ĥazret-i Resül'i -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- Őol ayaĝınıń bař barmaĝını Őokdı. Ĥazret-i Resül “Bańa ĥamir iķinde olan Őol aķı getürüń.” didi, “bir daĥı tuzı getürüń.” Ĥazret ol tuzı ayasına ķodı ve üç kerre tuzı yaladı bāķi ķalanı 'aķreb ıřırduĝı yerüń üzerine ķodı, ıřırduĝı yerüń aĝrısı sākin oldu.

Ķaribe: *Tārīķ-i Őeyĥ Yāfi'i* den İmām Demirī zıķr ider ki beř yüz tōķuz tārīķinde pādiřāhlardan birine müneccimleri dirler ki fülān senede fülān ayda fülān ĝüninde fülān sā' atde bir 'aķreb, pādiřāhlarını Őokup öldürse gereķdür. Ol pādiřāh ol ĝünde ol sā' at gelmezden evvel cem' libāsını çıkarur, anuń setr-i 'avret ideceginden ĝayrısını giderür. Ve bir atı yur veyā yıķar ve pāk ider ve kılların tırar ve ata binüp deryāya girer ve müneccimlerüń sözlerinden ihtirāz ider. Deryāda iken nā-gāh atı aĝsırur burnından bir 'aķreb çıkar, pādiřāhı Őokar, öldürür (A 298a) ve ĥazer men' -i ķader kılmadı.

Ķaribe: Ma' ruf-ı Kerĥi raĥmetu'llāhi 'aleyhden rivāyet olunur ki Zü'n-nün-ı Mıřrī rađiya'llāhu 'anh bir ĝün Őiyāb ve geyeceklerini yumaaĝa çıkar, nā-gāh bir 'aķreb anı ķarřular. Zü'n-nün andan pekçe ķorķup řerrinden Bārī te' ālā ĥazretine Őıĝınur. Bārī te' ālā anuń řerrin Zü'n-nün'dan def' ider. 'Aķreb ķarřu gelüp Nıl ırmaĝına varur, bi-emri'llāhi te' ālā Nıl'den bir ķurbaĝa çıkup 'aķrebi arķasına alup ırmaĝuń öbür cānibine çıkarur. Zü'n-nün futāsın ķuřanup řuya girer ve 'aķrebi ĝözler. 'Aķreb ırmaĝuń ol bir cānibine varduķda řudan çıkarur yürür. Zü'n-nün eydür: Ben daĥı ardına dūřup anı ĝözlemekden fāriĝ olmadum, gide gide bir aĝaca vardı ki budaķları vāfir ve ĝölgesi tōķ idi ve bir tāze oĝlan ol aĝaç ĝölgesinde maĥmūr yatup uyumuř-ıdı. Ben anı ĝörüp Lā-ĥavle ve lā-ķuvvete illā bi'llāh, bu oĝlanı Őokmaķ iķün ırmaĝuń ol bir cānibinden iřbu 'aķreb gelmiřdür, didüm. Nā-gāh anı ĝördüm ki bir yılan ķarřu gelür, ol oĝlanı Őokmaĝa ve oĝlandan yańaya yürür. 'Aķreb ol yılanla řavařmaĝa bařladı ve zafer bulup yılanuń dimāĝına girüp öldürdi ve dönüp řuya geldi ve ol ķurbaĝanuń arķasına binüp řunuń yine

¹²⁵⁶“Allah akrebe lanet etsin! Ne namaz kılanı rahat bıraktı ne de kılmayanı, ne nebi bıraktı ne de başkasını (nebiyi bile soktu).” İbn Ebī Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef fi'l-ĥâdis ve'l-âsâr*, 5/44.

öte cānibine geçdi, gitdi. Zü'n-nūn-ı Mısrī bu ġarīb kışşayı görüp bu şi'ri inşād (A 298b) eyledi ve bunu okumağa başladı.

Şi'r:

يَا رَاقِدًا وَالْجَلِيلُ يَحْفَظُهُ
مِنْ كُلِّ سُوءٍ يَكُونُ فِي الظُّلْمِ
كَيْفَ تَنَامُ الْغُيُونَ عَنْ مَلِكٍ
تَاتِيكَ مِنْهُ فَوَائِدُ النِّعَمِ¹²⁵⁷

Zü'n-nūn bunu okurken ol tāze yigit uyandı ve Zü'n-nūn 'aķreb ve yılan haberlerini bildürdi. Ol yigit bāde vü şarābdan inābet idüp eşvāb-ı lehv ve çalgu ve oyun libāslarını çıkarup seyyāh-ı 'ālem oldı ve bu hāl üzre dünyādan gitdi. Ve Zü'n-nūn-ı Mısrī adı Şevbān bin İbrāhīm'dür. Ve ba'zılar Feyz bin 'İbrāhīm'dür, dirler. 'İlm ü edeb ve zühd ü hāl şāhibidür, evliyā'u'llāhdandır. Ve ba'z-ı meşāyih Zü'n-nūn'dan rivāyet ü hikāyet iderler ki Zü'n-nūn eydür: Ruhbānlardan birisine rāst gelüp “Maħabbet ma' nāsı nedür?” didüm. Ol rāhib “Kul olan iki maħabbeti götürmege tākāt getüremez, bir kimse Allāh'ı sevse ġayrıları sevmez ve ġayrıları seven Allāhu te'ālāyı ġālīşan sevmez. Sen kendü hālūni fikr eyle, bu iki kabileden kaŋısındansın?” didi. Zü'n-nūn ol rāhibe “Baña maħabbeti vaşf eyle.” didi. Rāhib “الْمَحَبَّةُ عَقْلٌ ذَاهِبٌ وَ دَمْعٌ سَاكِبٌ وَ نَوْمٌ طَرِيدٌ وَ شَوْقٌ شَدِيدٌ وَالْحَبِيبُ” didi. Ya'nī, maħabbetu'llāh gidici 'aķıl ve aķıcı göz yaşı ve qovulmuş uyķu ve pek şevkdür ve maħbūb-ı ġaķīķi ki Allāh'dur, diledügin (A 299a) işler. Bir kimsede Ĥaķ te'ālā maħabbeti ola 'aķlı gider, gözleri yaşı tırmaz, aķar ve uyķuyı tardı ider ve qovup giderür ve şevķi pek olur. Zü'n-nūn işbu söz benümledür, benden ayrılmaz ve bildüm ki ol rāhib müselmāndur. Andan ayrılıp gitdüm nā-gāh Ka'be-i Mükerremet'i tavāf iderken ol rāhib görindi, arıķlamış beni görüp “Yā Eba'l-Feyz şulķ tamām oldı ve müvāneset qapusu açıldı ve Ĥaķ te'ālā baña İslām-ıla minnet eyledi ve yer ve gökler andan 'āciz oldukları nesneyi baña yükletdi.” didi. Zü'n-nūn eydür, ol rāhib nefsine muħabbetu'llāhı yükletdi ki taġlar anı götürmekden 'āciz olup anı eclād-ı ricāl leṭā'if-i aħvāl ile götürürler. Ve bu şi'ri inşād eyledi.

Şi'r:

¹²⁵⁷“Ey karanlıklardaki tüm kötülüklerden celil olan Allah kendisini korurken uyuyan! Nimetlerin faydaları sana kendisinden gelen, melik olan Allah'ı gözler(in) nasıl görmezden gelir.”

حُبُّكَ يَا سُؤْلِي وَيَا مُنِيَّتِي

قد انحلَّ الجسمَ وكذَّه

لَوَأَنَّ مَا فِي قَلْبِي مِنْ حُبِّكُمْ

بِالْجَلْمِ الصَّلْدِ لَقَدْ هَدَّه¹²⁵⁸

Su 'l]zamm-ı sîn ve sükûn-ı hemze ile ve hemze yerine vāv ile istekdür mā-se 'eltehu ma' nāsına ve lām'dam soñra hā ile dört lügatdür, cümlesi bir ma' nâyadır. Ve *منية* [*munye*]mîm'de zamm ve kesr-ile ârzü ve murâddur. Ve *انحال* [*inhāl*]kesr-i elif ve sükûn-ı nûn ve hā'-i mühmele ile arıqlatmağdur. Ve *كد* [*kedd*] feth-i kâf ü dâl-ı mühmele ile zahmet virmekdür it' âb gibi ve *جلمد* [*celmed*] cîm'den ğayrı hurûf-ı mühmele ile taşdur. Ve *صلد* [*şald*] şad-ı mühmele fethiyle, kesri de cā'izdür, katı ve berkdür. Ve *هد* [*hedd*] feth-i hā ile pek yıkmağdur, (A 299b) hedm-i şedîd ma' nāsına. Ve bundan soñra Zü'n-nûn-ı Mışrî "Evliyâ'u'llâhdan muhibb olanlar ne ölilerdür ve ne dirilerdür ve ne ayıklardur ve ne ser-hoşlar ve ne muķimlerdür ve ne göçiciler ve ne şağlardur ve ne hastalar ve ne uyanıklardur ve ne uyurlar, anlar Aşşâb-ı Kehf gibi mağara fecvesi içinde dururlar ve bilmezler kendülere ne işlerler ,” didi. İbn Cevzî¹²⁵⁹ *وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ* Zü'n-nûn aşılta Nûbe tâ'ifesindendür ve Mışr diyârında İhmîm didükleri şehirdendür ve anda sâkin olurdı ve adı Feyz'dür ve Zü'n-nûn lağabıdır, dir. Ve Zü'n-nûn-ı Mışrî iki yüz kırık altı târihinde Zî'l-ka' de ayında dünyâdan gidüp Mışr'da Cize-nâm kıaryede medfündür. Ve İbn Hallikân Qarâfe-i Şuğrâ'da medfündür, dimişdür.

Fâ'ide: *İhmîm* kesr-i elif ve sükûn-ı hā'-i mu' ceme iledür. Ve *qarâfe* feth-i kâf ve rā'-i mühmele ve elif'den soñra fâ ile şahâbe vezni üzre Mışr mağberesidür. *Kezâ fi'l-Qāmūs* rahmetu'llâhi'l-Quddūs 'alâ-mü'ellifihî.

Fâ'ide: *Ma'rûf-ı Kerhî* rahmetu'llâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten Qays oğlıdur. Du' âsı müstecâb ve şenâsı mücâb olmağla ma'rûf u meşhürdür. Ve Bağdâd halkı kabriyle istiskâ ve bir murâdları olduğda kabrine varup tazarru' u recâ iderler. Bârî te'âlâ celle ve 'alâ hâcât u murâdâtın i' tâ ve du' âlarını kabûl ve tazarru' larını kabr-i şerîfinde mağbûl kıılır. Ve Bağdâd (A 300a) halkı kabr-i Ma'rûf tiryâğ-ı mücerrebdür, dirler ve Seriyü's-Sağâtî gibi ulu ve 'azîz, Ma'rûf-ı Kerhî tilmîzi ve şâgirdidür. Ve *kerh* feth-i kâf ve sükûn-ı rā'-

¹²⁵⁸“Ey isteğim ve arzum (olan yâr)! Senin sevgin bedenimi zayıflattı ve bitkin düşürdü. Eğer kalbimde sevgin olmasaydı, sert bir taş onu yıkıp harap ederdi.”

¹²⁵⁹“...Biz onları sağa sola çeviriyorduk...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf 18/18.

i mühmele ile Bağdād'da bir mahalledür, Ma' ruf-ı Kerhî aña nisbet olunmuşdur. İmām Demīrī *Hayātü'l-Hayevān*'da Ma' ruf Kays oğlıdur, dimişdür. Ammā *Kāmūs*'da Ma' ruf Feyruzān oğlıdur, diyü yazar. Ve Ma' ruf-ı Kerhî iki yüz tārīhinde vefāt eylemişdür. Marāz-ı mevtinde “Vaşiyet eyle.” didiler, vaşiyetinde “Öldüğüm vakit gömlegümi şatup taşaduk eyleñ, dünyāya ‘uryān ve çıplak geldüm yine dünyādan ‘uryān gitmegi severüm.” didi. Ve bir gün oruçlu iken bir saqqāya rāst gelüp “Yerhamu'llāhu men yeşrebu.” didüğünü işitdi, ya'nī şuyumdan içen kimseye Allāh rahmet eyleye. İlerüye varup saqqānuñ şuyundan içdi. Ma' ruf'a didiler ki “Sen oruçlu degül miydüñ?”. Ma' ruf “Oruçlu idüm ve lākin du'āsını recā eyledüm.” didi. Ve Ma' ruf evvelinde Şubbī ve naşrānī idi, 'Alī bin Mūsā er-Rızā-nām Şeyh eliyle müselmān olup taşavvuf 'ilmini andan almışdur. Ve şāgirdi Seriyü's-Saqaṭī taşavvufi Ma' ruf-ı Kerhî'den almışdur. Ve Seriyü, Cüneyd-i Bağdādī ve sā'ir Bağdādī olan meşāyihüñ şeyhleridür. Cüneyd-i Bağdādī eydür: Bir gün Seriyü's-Saqaṭī üzerine girdüm oturup bunu okuyup ağlar buldum.

Şi'r:

لا في النهار ولا في الليل فرج
فلا أبالي أطل الليل أم قصراً¹²⁶⁰

Kezā fi-Ravzi'l-Aḥbār. Ve *Seriyü* (A 300b) lafzen ve ma' nen 'aliyy gibidür. Ve *sakaṭ* fetḥateyn ile metā' uñ alçağıdur, rediyü'l-metā' ma' nāsına, metā' uñ reddi ve alçağını bay' idene *sakaṭī* dirler. Cüneyd eydür; Seriyü's-Saqaṭī üzerine yetmiş sene geçdi, kimse anı yanı üzre yatur görmedi illā marāz-ı mevtinde gördiler. İki yüz elli üç tārīhinde Ramazān-ı Şerīf'üñ üçüncü günü yevmü's-şüleśāda vaqt-i fecrde ve şabāh namāzı vaqtinde dünyādan gitmişdür. Rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi' aten. *Ravzu'l-Aḥbār hāşiyesinde* böyle yazılmışdur. Ve Mışr halkı; Mışr'da tılsım vardır, 'aḳreb Mışr'da olmaz ve yabandan bir 'aḳreb getirüp birağılsa sā' atinde helāk olur, dirler.

Fā'ide: 'Aḳreb ve yılan şoḳduğına ruḳye vü efsün cā'izdür. 'Ā'işe-i Şiddikā'ya - radiya'llāhu 'anhā- bundan su'āl olınduḳda 'Ā'işe “رَحَّصَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّقِيَّةَ مِنْ كُلِّ”¹²⁶¹ didi. Kezā fi-*Şiḥāhi'l-Buḥārī* 'alā-mü'ellifihi rahmetu'llāhi'l-Bārī. *Ruḳye* zamm-ı rā'-i mühmele ve sükün-ı kâf ve fetḥ-i yā'-i müsennāt-ı tahtāniyye vü muḥaffefe ile du'ā ve efsündür. Zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve zāl-i mu' ceme ile olan 'uvze ve fetḥ-i

¹²⁶⁰“Ne gündüzde ne gecede bir ferahlık/sevinç var, bu yüzden gece uzamış mı kısalmış mı aldırmiyorum.”

¹²⁶¹“Resûlullāh her türlü zehirliye (iğneli hayvana) ruḳyeye izin verdi.” *Hadislerle İslām*, 7/339.

mīm-ile olan ma‘āze ve bāb-ı tef‘ilden olan ta‘vīz gibi. Ve *ḥume* zamm-ı ḥā‘-i mühmele ve fetḥ-i mīm-i muḥaffefe ile şube vezni üzre aḡudur semm ma‘nāsına veyā aru ve ‘aḡreb ignesidür ve yılan anuñla şoḡduḡı nesnedür. Ve Müslim, Cābir‘den rivāyet ider - raḡiya‘llāhu ‘anhumā- ki: (A 301a) Bir eri ‘aḡreb şoḡup biz ḡazret-i Resūl şalla‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ile otururken bir kimse geldi. “Yā Resūla‘llāh e ruḡyetun?” didi Faḡr-i ‘Ālem şalla‘llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعَهُ أَخَاهُ فَلْيَفْعَلْ” didi. Ya‘nī, sizden her kim ki ḡarındaşına nef‘e ḡādir ise eylesün. İmdi ma‘lūm ola ki ruḡye cā‘izdür kitābu‘llāh veyā zikru‘llāh ile ve ammā ‘acemiyye veyā ma‘nāsı bilinmez nesne ile menḡidür; zīrā cā‘izdür ki anda küfr ü elfāz-ı küfr ola. Ve ehl-i kitāb ruḡyesinde iḡtilāf vardır. İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe raḡmetu‘llāhi ‘aleyh ḡatında cā‘izdür, İmām Mālik ḡatında kerīh ü mekrūhdur. Ehl-i kitāb, tebdīl ü taḡyīr itdükleri nesnelere olmasından ḡavf idüp kerīhdür, dir. Kezā ḡāle‘l-İmām ed-Demīrī ‘aleyhi raḡmetü‘l-Bārī. Ve İmām Demīrī *Ḥayātü‘l-Ḥayevān*‘da ‘aḡreb ruḡyesiçün, İbn Şalāḡa‘d-dīn ḡaḡıyla gördüm ki eger insān anuñla ruḡye iderse ‘aḡreb anı şoḡmaz ve eger ‘aḡrebi eline alursa daḡı şoḡmaz ve eger şoḡarsa zarar eylemez, dir. Ol ruḡye budur: “بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَبِاسْمِ جِبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ كَازِمٍ كَازِمٍ زَيْرَارِمٍ”

Fā‘ide: Isıtma için (A 301b) üç pāre kāḡız üzre yazup her dutduḡça birini yiye. Evvelki budur: “بِسْمِ اللَّهِ بَارِتْ وَاسَادَتْ” ikinci budur: “بِسْمِ اللَّهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ غَارَتْ” üçüncü budur: “بِسْمِ اللَّهِ عَقَدَتْ زَبَانَ الْعَقْرَبِ وَلِسَانَ الْحَيَّةِ وَيَدَ السَّارِقِ بِقَوْلٍ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا”¹²⁶² Ve “حَوْلَ الْعَرْشِ دَارَتْ” Ve ‘ulemā‘-i müteḡaddiminden ba‘zıları bir kimse gice ve gündüz evvellerinde ¹²⁶² عَقَدَتْ زَبَانَ الْعَقْرَبِ وَلِسَانَ الْحَيَّةِ وَيَدَ السَّارِقِ بِقَوْلٍ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا” dise ‘aḡreb ve yılan ve ḡırsuzdan emīn ola didiler. Kezā fi‘l-*Mustazraf*. Ve Tirmizī rivāyetinde bir kimse giceye dāḡil olduḡda üç kerre “اعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا”¹²⁶³ dise ol gice aña ḡume zarar eylemez. Süheyl eydür: Bizüm ehlümüz her gice bunu oḡurlardı. Bir gice bir cāriyeyi ‘aḡreb şoḡdı ammā elem ü zaḡmet bulmadı ve cāriyeye zarar eylemedi. Ve Süheyl bu ḡadīş, ḡadīş-i ḡasendür, didi. Ve bir kimse giceye dāḡil olduḡda ¹²⁶⁴ “سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ” [dise] ‘aḡreb anı urmaz ve ışırmaz diyü ḡoḡ kimseler kitāblarında yazmışlardır.

¹²⁶²“Akrebın kiskacını, yılanın dilini ve ḡırsızın elini baḡladım ve dedim ki: Eşhedü en lâ-ilāhe illā‘llāh ve eşhedü enne Muhammeden resūlullāh.”

¹²⁶³“Yaratḡı şeylerin şerrinden Allah‘ın eksiksiz olan kelimelerine sḡınırım.” Ebu‘l-Hüseyn el-Kuşeyrī en-Nisāburī Müslim b. El-Haccāc, *el-Müsnedü’s-saḡīh el-muḡtasar mine’s-Sünen bi-nakli‘l-adli ani‘l-adli ilā Resūlillāh*, thk. Muhammed Fuād Abdūlbakī (Beyrut: Dāru İhyāi‘t-Türāsi‘l-Arabī, 1956), 4/2081.

¹²⁶⁴“Ālemler içinde Nūh‘a selām olsun!” *Kur‘ān-ı Kerīm*, Saffat 37/79.

el-Emsâl: *Kad kuntu ezunnu enne'z-zunbūra eşeddu les'aten mine'l-'akrebi fe-izā huve hiye ve yā fe-izā huve ivyāhā* darb-ı meşeldür. Ma' nāsı, ben taḥkīk zann iderdüm ki aru 'akrebden ziyāde ışıru nā-gāh aru daḥı 'akrebdür, dimekdür. Huve zamiri zunbūra (A 302a) [1265] şerhinde mezkürdür, anda taḥrīr eylemişümdür. Ve Sibeveyh yüz seksen tārīhinde dünyādan gitmişdür ve üstāzı Ḥalīl bin Aḥmed bin 'Amr bin Temīm el-Ezdī'dür.¹²⁶⁶ Ve *Kitābu'l-'Ayn cāmī'* idür ve 'ilm-i naḥvde imāmdur. Tārīḥüñ yüz yetmişinde Başra'da dünyādan gitmişdür ve 'ömri yetmiş dört senedür. Raḥmetu'llāhi 'aleyhimā raḥmeten vāsī' aten. *Ravzu'l-Aḥbār ḥāmiş ve ḥāşiyesinde* böyle yazılmışdur.

el-Hüküm: 'Akrebi yimek ve şatmak ḥarāmdur ve ḥill u ḥaremde katl olunur.

Ve *a'dā mine'l-'akreb* darb-ı meşeldür, ya'nī 'akrebden ziyāde düşmendür. Ve *el-'akrebu tadribu ve temdī li'z-zālīmi fi-sūreti'l-mutezallimī* darb-ı meşeldür, ya'nī 'akreb ignesiyle urur ve zālīm için geçer mütezallim şüretinde. Ve *teḥakkeketi'l-'akrebu bi'l-ef'ā* darb-ı meşeldür. *Teḥakkuk* ḥā'-i mühmele ve iki kāf ile şerre ta'arrüz eylemekdür, bu darb-ı meşeli kendüden büyük kimse ile nizā' u ḥuşūmet eyleyen kimse ḥaḳḳında dirler.

¹²⁶⁵Bu kısımda varak eksikliği vardır, konu yine aynı olduğu için en az bir varak olduğunu düşünebiliriz, A 301b'deki reddādede *ve hiye* yazmakta, oysa A 302a'nın ilk cümlesi *şerhinde* diye başlıyor.

¹²⁶⁶*el-İmām Ḥalīl bin Aḥmed raḥmetu'llāhi 'aleyh* Ebū 'Abdi'r-Raḥmān el-Ḥalīl bin Aḥmed bin 'Amr bin Temīm el-Ferāhīdī el-Ezdī el-Yaḥmedī'dür. *Ferāhid* feth-i fā' ve rā'-i mühmele ve elif ba' dehu hā'-i meksüre ve ba' dehu yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve sākine ba' dehu dāl-ı mühmele ile Ezd'den bir baḥndur. Ve ba' zılar *Fürhūdī* dirler ki bunuñ müfredidür. Ve *fürhūd* zamm-ı fā-ıla arslan yavrisıdır. İbn Ḥalīkān böyle dimişdür ammā *Ḳāmūs*'da *fürhūd* zamm-ıla veledü'l-va' ldür, didi ve *va'teysü'l-cebeldür*, ya'nī tağ erkecidür. Ve *Fürhūd* bir baḥndur, Ḥalīl andandur. Ve *ferāhid* koyun kiçi ufaḳlarına dirler şıḡaru'l-ğanem ma'nāsına. Ve *Yaḥmed* feth-i yā'-i ḥuttī ve sükün-ı hā'-i mühmele ve feth-i mīm ve dāl-ı mühmele ile Ezd'den bir baḥndur. Ve *Ezd* feth-i elif ve sükün-ı zā-yı mu'ceme ve dāl-ı mühmele ile 'Avş oḡlıdur ve Yemen'de bir ḥayy ve kabīle babasıdır ki enşār tā'ifesiñ cümlesi andandur. Ve Ḥalīl İbn Aḥmed 'ilm-i naḥvde bir imāmdur ki 'ilm-i 'arūzı vücūda getürüp peydā eylemişdür. Ve 'ilm-i 'arüz aḳsāmını beş dā'ireye ḥaşr idüp ol beş dā'ireden on beş baḥr çıkarmışdur. Andan şoñra Aḥfeş bir baḥr ziyāde idüp ol baḥre ḥabeb dimişdür. Rivāyet olunur ki Ḥalīl Mekke'de du'ā eylemiş idi, bir 'ilm ile merzūk ola ki ol 'ilmde kimse sebak eylemiş olmaya ve ol 'ilm kendüden aḥz olına. Ḥacdan 'avdet eyledükden şoñra 'ilm-i 'arüz kendüye feth ü keşf oldu. 'İlm-i 'arūzı bir ḥakīmden almamışdur, kendü iḥtirā' eylemişdür ve bir mişāl üzre iḥtirā' eylememişdür ki ol mişālün iḥtirā'ı taḳdīm eylemiş ola, belki min-'indi'llāh kendüye keşf olmuşdur. Bir gün bir yoldan giderken şaffārīn ve ḳazancı ve tuc düzenlere uğrar. Çekiç ile taştı ve legeni urduḳlarından 'ilm-i 'arüz feth olup ol 'ilmi iḥtirā' eylemişdür. Ve Ḥalīl'ün şāḡirdi Naḍr bin Şümeyl'den rivāyet olunur ki Ḥalīl Başra'da ḳamışdan bir evde otururdu, iki maḡıra mālīk ü ḳādir degül idi. Ve aşāb-ı Ḥalīl 'ilmi andan alup 'ilmi sebebiyle māl u rızık keşb iderlerdi. Ve Ḥalīl dir idi: İnsānuñ 'aḳlı kırk yaşına irdükde kāmīl olur ki peyḡambere nübüvvet kırk yaşında gelmişdür, andan şoñra 'aḳlı müteḡayyir ü nāḳış olur altmış üç yaşına irişdükte ki ol vaḳit peyḡamberümüz ḳabz olunduḡı zamāndur. Ve insān zihni ziyāde şāfi olduḡı vaḳit vaḳt-i şeherdür. Ve *Kitābu'l-'Ayn* ve *Kitābu'n-Naḳḫ ve 'ş-Şekl* ve *Kitābu'l-'Arüz* ve *Kitābu'ş-Şevāhid* ve *Kitābu'n-Naḡam* ve 'avāmilde bir kitāb Ḥalīl İmām mü'ellefātındandur. Ve mezbür, tārīḥüñ yüzinde dünyāya gelüp yüz yetmişde vefāt eylemişdür. Ve ba' zılar yetmiş beşde dirler. Ve İbn Ḳānī' tārīhinde yüz altmışda vefāt oldu, dimişdür. Ve vefāti Başra'dadur raḥmetu'llāhi 'aleyh.

el-Havāş: İmām Demīrī ‘*Aynu’l-Havāş* şāhibinden naql ider ki ‘aķreb kaçan vezğayı¹²⁶⁷ görse fi’l-hāl ölür ve sâ‘atinde qurı olur. Ve ‘aķrebi öldürüp bir eve dütsü eyleseler ‘aķārib andan kaçır. Ve ‘aķrebi zeyt yağıyla bişürüp anuñla ‘aķreb şoķduđı yer mesh olinsa derdi sākın olur. Ve ‘aķreblerüñ külli, taşı dağıdır. (A 302b) Ve aydan üç gün kalduğdan şoñra bir ‘aķrebi dutup bir kap içine koyup üzerine bir rıtl zeyt dökilse ve kabuñ başını sedd idüp zeyt içinde terk olinup ‘aķrebüñ kuvvetini alıncaya dek tursa andan şoñra ol yağı alup arķa ve uyluķ ağrılarına mübtelā olan anuñla yağlansa nāfi‘ olup kuvvetlü eyleye. Ve marul toħmını bāde ile içen kimse ‘aķreb şoķmasından emīn ola. Ve turb şuyı ‘aķreb üzre tamlasa fi’l-hāl helāk olur. Ve turb yiyen kimseyi ‘aķreb şoķsa zarar eylemeye. Ve eger ‘aķrebi dutup bir saķsı kap içine koyup başını berkitseler andan şoñra tennūra qosalar kül olıncaya dek ve ol külden taşı olan kimse içse taşı pāreler ve dāđıdır. Ve ‘aķrebi dögüp ışırduğı yerüñ üzerine ursalar oñulda. Ve iki mişķāl ħabbu’l-utrucı yumuşaķ dögüp içen kimse yılan ve çıban ve ‘aķreb şoķduđlarını sađ eyleye, ‘acīb ü mücerrebdür. Ve ‘aķreb şoķduđı kimse zeytün ağacı yaprağını götürse ve üzerine aşsa fi’l-hāl oñulda. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān* li’ d-Demīrī ve’l-*İhtiyārāt*.

et-Ta‘bīr: Düşde ‘aķreb racül-i nemmām ve kovıcılık idici erdür. Bir kimse düş[de] ‘aķreble nizā‘ eylese bir nemmām er-ile nizā‘ u ħuşümet eyleye. Bir kimse bir ‘aķrebi alup düşde ħatunı üzerine biraķsa ‘avratına mevzi‘ -i mu‘ tāduñ ħayrısından gele. (A 303a) Ve eger aķrebi ħalk üzere şalsa düş gören lūfīdür. Ve bir kimse düşde ‘aķrebi öldürse kendüden çıkan māl yine gele. Ve düşde tubbān içinde ‘aķreb bir fāsıķ ere delālet ider ki düş gören kimsenüñ ‘avratına müdāħale ider. Ve bir kimse ‘aķreb etini yise māl-ı mīrās yiye ve eger çig yise bir fāsıķ kimsenüñ ħıybetini eyleye ve her eti yinilür ħayvān düşde böyledür. Ve düşde ‘aķreb şol ere delālet ider ki qalbinde olanı dilinde izħār ider. Ve qarın içinde ‘aķārib, düşmenlerüñ evlādına delālet ider. Ve ‘aķreb dübürden inmek veledi i ‘āķķ ve ‘āşī oğula delālet ider. *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmu ‘ında’llāhi’l-‘Allām. Ve ‘alā-mü’ellifihı raħmetu’llāhi’l-Ķayyām.

Ve ‘**ak‘ak** feth-i ayneyn-i mühmeleteyn ve ķāfeyn-i sākineyn ile şa‘leb ve ca‘fer vezni üzere saķsağan didükleri ķuşdur ki ķuyruđı uzun ve rengi aķ ve qara olur ve ķarğa gibidür ve ķanatları göğercin ķanatlarından büyükdür. Zamm-ı ķāfeyn ve sükün-ı ‘ayn ile olan

¹²⁶⁷ **Vezğa** cemre vezni üzere ķurbağa didükleri nesnedür, nitekim *vezāğa* ve *vezağ* ķurbağa olduğı gibi. *Kezā fi-Ni‘meti’llāh*.

ku'ku' gibi ki fülful vezni üzredür veyâhud **ku'ku'** burnı ve ayakları uzun bir ablağ kuş ola saksağan olmaya. Ve saksağan tam altına gelmez ve gölgesiyle gölgelenmez, belki yuvasını yüksek yerlerde ider ve tab'ında zinā vârdur ve hiyānet dahı vardır ve hırsuzluk ile vaşf olunur. Arab işbu cümle hüylarda anı darb-ı meşel kııurlar. Ve dişisi (A 303b) yumurdladukda dulb ve çınar yaprağıyla yumurdasını örter, yarasadan kırkup böyle ider. Zırā yarasa kuşu kaçan yumurdasına yakın olsa fi'l-hāl bozulur ve fāsıd olur. Ve hayvānātdan rızık ve azıgun şağlar yokdur illā insān ve qarınca ve sıçan ve saksağan, dimişlerdür. Ve ba'zılar bülbül kuşu da böyledür, dir. Ve saksağan şiddet-i ihtitāf ve ziyāde kapmak ile añılır, niçe zı-kıymet nesneleri kapar ve götürür. Nitekim şā'ir aña işāret eyleyüp bu şi'ri dimişdür.

Şi'r:

إِذَا بَارَكَ اللَّهُ فِي طَائِرٍ
فَلَا بَارَكَ اللَّهُ فِي الْعَقْعَقِ
قَصِيرِ الذَّنَابِ طَوِيلِ الْجَنَاحِ
مَتِي مَا يَجِدُ غَفْلَةً يَسْرُقُ
يُقَلِّبُ عَيْنَيْنِ فِي رَأْسِهِ
كَأَنَّهُمَا قُطْرَتَا زَبِيبٍ¹²⁶⁸

Ve bu kuşa 'ağ'ağ tesmiye olunmak yavrılarına 'āğğ olup tu'm ve yimeksiz bırağduğıçündür. Ve buña zamm-ı kāf ve sükün-ı nūn ve zamm-ı dāl-ı mühmele ve şin-i mu'ceme ile **kündüş** dirler ve yukaruda zıkr olınmışdur.

el-Emsāl: *Elaşsu min-'ak'akin* darb-ı meşeldür, ya'nī saksagandan artıkdur hırsuzlukda. Ve *ahmaqu min-'ak'akin* darb-ı meşeldür, ya'nī hamākatda saksağandan artıkdur. Zırā deve kuşu gibi yumurdasını bırağup gayrınıñ yumurdasına meşğül olur ve yavrıların bırağup gider.

el-Havās: Saksağan (A 304a) dimāğını penbe üzre koyup tılā olınsa ve penbeyi diken ve demren batduğı yerüñ üzerine qosalar āsānlığla çıkara. Ve eti hārr ve qurı ve reddidür.

et-Ta'bir: Düşde 'ağ'ağ, emāneti olmayan ere delālet ider. Ve bir kimseye düşde saksağan söylese gā'ibden aña bir haber gele. Ve düşde saksağan kıtlık ister hākkār

¹²⁶⁸“Allah bir kuşu mübarek kıldıysa, bu saksagan değildir. Kuyruğu kısa, kanadı uzun, ne zaman (birini, bir şeyi) gaflet üzere bulsa, çalar. İki civa damlası gibi başında gözlerini çevirir.”

kimesneye de delâlet ider. Kezâ fi-*Kitâbi't-Ta'bir* li-İbn Ğannâm. Ve'l-‘ilmu ‘inda’llâhi'l-Ĥabîri'l-‘Allâm.

Nazm:

Di atmaca ‘ullâm olur ‘ulcûm erkek kırbaga
‘İlhiz kene ya kıanlı kııl bir bölük er rustem durur

Şerh:

‘*Ullâm* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve teşdîd-i lâm ve elif ve mîm-ile atmaca kıuşıdur bâşak gibi. Kezâ fi-*Ĥayâti'l-Ĥayevân* li'd-Demîri. Ve ‘*ulcûm* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve zamm-ı cîm-ile erkek kırbagadır eđ-đifda‘u’z-zeker ma‘nâsına. Kezâ fi'l-*Ķâmûs*. Ve ‘*ilhiz* kesr-i ‘ayn-ı mühmele vü hâ ve sükûn-ı lâm ve hâ’dan şoñra zâ-yı mu‘ceme ile büyük ve iri kenedür el-kırâdu’d-đahm gibi. Ve kıan ve veberden bir yimekdür ki açlıkda zamân-ı evvelde yerlerdi. *Veber* fethateyn ile deve kıılına dirler. Kıan ve deve kıılını birbirine kıaruşdurup âteşde bişürüp yerlerdi. Ve ‘inde’l-ba‘z keneleri kıan ile bişirüp yerlerdi ve şaklayup zâhîre kıılırlardı.¹²⁶⁹ Kezâ fi-*Şerhi'l-Ķarîbeyn*. Ve bişmemiş ete *lahmun mu‘alhezun* dirler. Kezâ fi-*Şihâhi'l-Cevheri* ve’l-*Ķâmûs* ‘alâ-mü’ellifihimâ rahmetü’l-Ķuddûs. (A 304b) Ve *rustem* zamm-ı râ’-i mühmele ve feth-i tâ’-i kıaraşet ile muĥaddisûndan bir cemâ‘atdür.

Nazm:

Ĥağ ergeci ‘alheb ‘amelles kıurda hem kelbe dinür
Arslan ‘ameysel ‘anbes arular nedür ĥaşrem durur

Şerh:

‘*Alheb* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve feth-i hâ ve bâ’-i muvaĥĥade ile ĥağ keçisinüñ erkegidür et-teysu’l-cebeliyy ma‘nâsına. Ve ‘*amelles* ĥurûf-ı mühmele ile cehennem vezni üzre kıurddur zi‘b gibi ve av itidür kelbu’s-şayd gibi. Ve bir racül adıdır ki anasına eyülik iderdi ve arkasına alup ĥac itdürürdi. *Eberru mine’l-‘Amelles* didükleri ĥarb-ı meşelde olan ‘Amelles işbu kimsedür. Bir kimse ĥalk içinde eyülik ile ma‘rûf ve aĥlâkı-ı ĥamîde ve ef’âl-i pesendîde ile mevşûf olsa bu ĥarb-ı meşeli anuñ ĥaĥkıında dirler.

¹²⁶⁹ ‘*İlhiz* kelimesi ‘all ve hezz’den mürekkebdür ki ‘*all* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve teşdîd-i lâm-ıla kenedür kıurâd gibi ve *hezz* dögmekdür daĥkı gibi. Kene ve kıılı döğüp yidükleriçün aña ‘*ilhiz* dimişlerdür diyü *ĥavâşî-i Keşşâf* dan ba‘zı ĥâşiyede mastürdür.

Ve ‘ameysel feth-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i mīm ve sükūn-ı yā’-i ḥuṭṭī ve feth-i sā’-i seḥḥaz ve lām-ıla arslandır ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sīn-i mühmele ile olan ‘anbes gibi. Bu beytde olan ḥayvānātuñ aḥvāli zıkr olunmuşdur kelbden ğayrı. İnşā’a’llāhu te‘ālā ol daḥı aşağada zıkr olunur. Ve *ḥaşrem* feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve şīn-i mu‘ceme ve rā’-i mühmele ile ca‘fer vezni üzre aru cemā‘atidür cemā‘atü’n-naḥl ve cemā‘atü’z-zenābīr ma‘nāsına. Vāḥidesinde hā ile *ḥaşreme* dirler ve aru begine dinilür emīrū’n-naḥl ma‘nāsına. Kezā fi’l-*Kāmūs*. Ve Aşma‘ī Kendū lafzında (A 305a) bunuñ vāḥidi yoğdur, didi. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* ‘alā-mü’ellifihi raḥmetu’r-Raḥmān.

Nazm:

Ḥuṭṭāf di kırlanğuca bir balığa ḥuṭṭāf di
Zabye olupdur ḳalb-ı mā aru begi ḥaşrem durur

Şerḥ:

Ḥuṭṭāf ḥā’-i mu‘ceme zammı ve ṭā’-i müşeddede ile rummān vezni üzre kırlanğuç didükleri kuşdur ki Fārsīde *perestū* dirler ve biri adı *zuvvāru’l-Hind*dür, zamm-ı rā ve teşdīd-i vāv-ıla, cem‘i ḥaṭātīf gelür. Ve kırlanğuç ādeme rağbet ve insāna muḥabbeti olduğına binā’en bilād-ı ba‘īde ve ırāq yerlerden gelür. Ve buña ‘uşfūru’l-cenne daḥı dirler. Vech-i tesmiye siñek ve sivrisiñegi uçarken ḳapduğıçün aña *ḥuṭṭāf* dinilür. Zirā *ḥuṭṭāf* ḥaṭfıdır ki ḳapmağdur ve Hind diyārına varduğıçün *zuvvāru’l-Hind* dirler ve insān elinde olan zād u deḥā’ir u aḳvāt ve azıqlardan perhīz eyleyüp siñek ile ḳanā‘at eyledüğüçün ‘uşfūru’l-cenne dinilür. Nitekim şā’ir şī’rinde dimişdür.

Şi‘r:

كُنْ زَاهِدًا فِيمَا حَوْتُهُ يَدُ الْوَرَى
تَضْحِي إِلَيَّ كُلِّ الْأَتَامِ حَبِيبًا
أَوْ مَا تَرَى الْخَطَّافَ حَرَّمَ زَادُهُمْ
فَأَضْحِي مُقِيمًا فِي الْبُيُوتِ رَبِيبًا¹²⁷⁰

Burada şā’ir kırlanğuca rebīb tesmiye eylemek ma‘mūr yerlerde olduğüçündür. Zirā kırlanğuç büyü-t ‘āmireye ülfet ider, ğāmireye ülfet eylemez. Ve kırlanğucuñ ğarīb

¹²⁷⁰“Başkalarının elinde olana karşı ilgisiz ol, o zaman tüm insanlara sevimli olursun. Kırlangıcı görmez misin, halkın azığını haram bildiği için evlerde evlatlık gibi oturur oldu.”

işindendir ki ebeden bir nesne üzerine tırup yirken görülmez. Ve yarasa buña düşmendir, anuñun yavru çıkardukda yuvasına kerefs kazibini (A 305b) kor, anı koçuladukda incitmez. Ve eski yuvasına yavrilamaz yeñiden balçık ile anı yapmayınca ve şamanı balçığa karışdurup yuvasını yapar hâzır balçık bulmasa şuya batar, andan soñra toprağa yuvalanur, kanadların şâfi balçık ider ve kendüsi şâfi balçık olur. Ve yuvasını kendüye ve yavrularına yetecek kadar eyler, ziyâde eylemez. Ve ziblini yuvasına bırakmaz, belki taşra birağur ve yavruları büyüdükde anlara dağı zibli taşra bırakmağı ta' lîm ider. Ve aşhâb-ı yereķân ve şarulık marazına uğrayanlar yavrısına za' ferân sürerler, kırlanguç ziyâde ıssılıkten yavruları şarulık marazına mübtelâ oldı zann idüp Hind'e varup şarulık taşını getirüp yavruları üzerine birağur varup ol taş alup üzerlerine aşarlar veyâhud kazup şuyından azacuk içerler, bi-izni'llâhi te'âlâ eyü olurlar ve yereķândan kurtulurlar. Ve ol taş bir küçük uvacık taşdur, kırmızı ve siyâh hatları ve çizileri vardır. Ve kırlanguç ra' d âvâzını işitdükde helâk olmağa yakın olur. Ve Aristo kitâbında yazmışdur ki kaçan kırlanguç kör olsa 'aynu şems didükleri ağaçdan yiyüp gözleri görür olur, ol ağacuñ göze menfa'ati olduğıçün. Ve *İmâm Kuşeyrî risâlesinde* bâb-ı maħabbet âhîrinde yazar ki Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâm kubbesi üzre bir erkek kırlanguç dişisini ister, dişisi yanına gelmez. Ol erkek “Sen benden kendüni men' idersin ve gelmezsin, eger dilersem kubbe-i Süleymân['] üzerine yıkarum.” didükde, Süleymân (A 306a) işidüp anı çağırur ve “Niçün böyle didüñ?” dir. Cevâb virüp “Ey Hâk te'âlânuñ peygamberi, 'aşıklar kavilleriyle aħz olunmazlar.” didi. Süleymân aña “Gerçeksın.” didi. Ve kırlanguç birkaç dürlü olur. Bir dürlüsü deryâ kenârlarına ülfet ider ve anda kendüye bir çukur kazup ev eyler ve anda dirilür. Bunuñ cüşsesi küçük olur ve rengi remâdî olur. Halk aña zamm-ı sîn-i mühmele ve iki nün-ıla *sününü* dirler ve sîn yerinde ba'zılar şâd-ıla *şunünü* dirler. Ve bir dürlüsü dağı olur ki yaşıl olur, arkasında tarudan kiçi kırmızı ve kızıl olur. Ehl-i Mısr aña *huğayra* dirler yaşıl olduğıçün. Ve bu, ferâş ve pervâne ve siñek ve bunlar[a] beñzer nesnelerden azıklanur. Ve bir dürlüsü uzun kanatlı olur ve kanatları incedür, tağlarda ülfet dutar ve qarınca yir, aña *semâ'im* dirler müfredi semâmedür. Ba'zılar buña dağı *sününü* dirler. Mekke-i Mükerrema'de Mescid-i Harâm saķında bâb-ı İbrâhîm ve Bâb-ı Benî Şeybe'de dirlik ider. Ve ba'zılar aşhâb-ı fili ta'zîb iden Ebâbil kuşları budur diyü zann u za' m iderler.

Fâ'ide: Âdem 'aleyhi's-selâm cennetden çıkdukda Hâk te'âlâya vahşetden şikâyet eylemegin kırlanguç kuşını aña münis kıldı ve evlere anı lâzım kıldı, anuñcün âdeme

yağındır ve evlerde yuvasını yapar. *Tefsîr-i Sa‘lebî*’de Neml sûresinde böyle yazar. Ve kırlanguç ile Qur‘ân-ı ‘Azîm’den dört (A 306b) âyet vardır. Ol âyetler “لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ”¹²⁷¹ den âhir-i süreyedir. Ve “هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”¹²⁷² didükde âvâzını uzadur diyü tefsîr-i mezbûrda mastûrdur. Kezâ kâle’l-İmâm ed-Demîrî fi-*Hayâti’l-Hayevân*.

el-Hüküm: Kırlangıcı yimek harâmdur, zîrâ Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem kırlanguçları katlden men‘ u nehy eylemişdür. “وَلَا تَقْتُلُوا الْخَطَّاطِينَ فَإِنَّهُ لَمَّا حَرَبَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ قَالَ”¹²⁷³ didi.

el-Havâs: Kırlanguç gözünü kaçan zanbağ yağıyla döğüp nifâs zamânında ‘avratañ göbegine sürseler fâ‘ide eyleye. Ve ödi, aq kılı içmek ile kara ider, ödini içerken ağızda halîb tutmak gerekdür dişleri qarartmasun için. Ve etin yimek uyanıklık getürür. Yüregini qurudup döğüp içseler cimâ‘ı harekete getürür. Qanı yâfûh üzre zîmâd olınsa ahlâtdan hâdiş baş ağrısını sâkin ider. Ziblini döğüp dubeyle üzerine tîlâ eyleseler giderür. Ve Aristô eydür, kırlanguç gözünü alup bir bez içine koyup bir serîr üzre berkitseler ol serîr üzerine çıkan kimse uyumaya. Ve eger qurudup döğüp bir pâk yağ-ıla sahq olınsa her qanğı ‘avrata içürseler ol ‘avrat içürene muhabbet eyleye. Ve qanın, bilmez iken bir ‘avrata içürseler şehveti sâkin ola. Ve kırlanguç başında bir taş vardır, anda niçe menâfi‘ vardır. Ve yuvasında olan balçığı alup şu ile ezüp içseler idrâr-ı bevl eyleye, mücerrebdür. (A 307a) Disqoridos eydür, kırlangucuñ evvelki yavrısını dutup alsalar ammâ ay ziyâde olduğı vakit alalar ve qarnın yarsalar qarnında iki taş pâresi bulunur, biri yek reng ve biri alaca reng olur, buzağı veyâ tağ koyunı veyâ tağ öküzü derisiyle maşrû‘ olan qolına veyâ boynına bağlasalar şar‘ zahmeti andan zâ‘il ola. Ve kırlanguç yimek göz nûrın arturur ve eger yaqup külini göze çekseler göze kuvvet virür ve eger bal ile çekseler dağı a‘ lâ olur. Ve eger tuzlayup ve qurudup andan iki dirhem içseler hunâk marazına nâfi‘ ola. Ve dimâğını bal ile göze çekseler göze şu inmesinüñ evveline be-gâyet nâfi‘ ola. Ve İbn Sînâ eydür, ziblini göze çekseler gözde ‘arîz olan ağı giderür ve ödi ile sa‘ût olınsa baş ve saç aqlarını kara eyler ammâ sa‘ût olınduğda ağı tâze süd ile tulu eylemek gerekdür ki dişleri siyâh eylemeye. Bu söz Aristotâlîs kavlidür. Ve ziblini öküz tezegiyle

¹²⁷¹“Eger biz, bu Kur‘ân‘ı bir dağa indirseydik, ...” *Kur‘ân-ı Kerîm*, Haşr 59/21.

¹²⁷²“... O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. *Kur‘ân-ı Kerîm*, Haşr 59/1.

¹²⁷³“Kırlangıcı öldürmeyin, zira o Beytü’l-Makdis harab edilirken Ey rabbim, beni denize gönder de ben onları (o su ile) boğayım, diye yakarmıştır.” Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, thk. Abdülmü‘ti Emin Kal‘acı, (Kahire: Daru’l-Vefa, 1412/1991), 14/85.

karışdırup siyāh kıll üzre ıtlā olınsa vaqıtsız aq ola. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demiri ve'l-*İhtiyārāt* li-Bedi'î.

et-Ta'bir: Düşde kırlanguç er ve ' avrat ve māl ve Kelāmu'llāh okur oğul ile tefsir olunur. Ve māl-ı mağşüb-ıla dağı ta' bir olunur. Bir kimse düşde bir kırlanguç alsa harām māl ala. Zirā huṭṭāfda kapmağ ma' nāsı vardır. (A 307b) Ve eger evinde kırlanguçlar toptolu görse helāl māl eline gire, zirā kendü almadı. Ve Naşārā eydür, bir kimse düşde kırlanguç etin yise huşūmete ve nizā'a düşe ve eger evinden kırlanguçlar çıkar görse sefer ucından akrabā vü huşm u kavmi tağılup gide. Ve kırlanguç āvāzı hayır 'amele tenbihdür, zirā āvāzı tesbih gibidür. Ve emānet şāhibi 'avrata dağı delālet ider. Ve Cāmāsb eydür, bir kimse düşde kırlanguç avlasa anuñ üzerine hırsuzlar gire. Kezā kāle İbnü'l-Gannām.

Ve *huṭṭāf* feth-i ḥā'-i mu'ceme ve teşdid-i tā ile kettān vezni üzre Sebte deryāsında olur bir cins balıktur. Ebū Hāmid el-Endelüsî eydür, bunuñ arqasında iki kara kanatları vardır, şudan çıkar ve havada uçar andan soñra dönüp deryāya gelür. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*. Ve *zabye* feth-i tā'-i mu'ceme ve sükün-ı bā'-i muvaḥḥade ve yā'-i huṭṭā ve hā ile fercü'l-mer'a ma' nāsınadır ki andan kalb-ı mā diyü ta' bir olınmışdur. Ve *haşrem* ḥā' ve şin-i mu'cemeteyn ile arularuñ begidür emirü'n-naḥl ma' nāsına. Nitekim bu beyt üzerinde olan beyt şerhinde zikr olınmışdur. Ve aruya *naḥl* dirler, erkegine ve dışisine ıtlāğ olunur. Vech-i tesmiye Hağ sübhānehu ve te'ālā arudan çıkan 'asel ve balı naḥl u i'tā eyledügiçündür, zirā feth-i nūn-ıla *naḥle* ve nūn'da zamm da cā'izdür, 'atıyye ma' nāsınadır. Ve aru (A 308a) erkegi dışisinden cirmde kiçidür. Ve arularuñ pādīşāhı ve begi cümlesine her ne emr iderse emrine imtişāl ider cidden muḥālefet eylemezler. Gitmek ve dönmek ve iş işlemekte ve otlamağda beglerinüñ destürıyla hareket iderler ve emrine muṭi' u münkādıdır. Ol dağı arularuñ aḥvālini tedbīr ü tedārik itmekte mucidd u sâ'idür, pādīşāhlar re'āyānuñ umürü tedārikine muḥayyed olduğı gibi aru begi dağı arularuñ aḥvāliyle muḥayyeddür. Ve evlerine geldüklerinde begleri kapuda turup bekler ve biri birine zaḥmet ve galebelik eylesünler diyü gözler. Nitekim bir tar yerde ' asker geldükde begleri anları bir bir geçürmege muḥayyeddür. Ve arularuñ ğarīb işlerindendür ki iki bölük aru bir yere cem' olup birbirine qarışsa iki beg olduğına rāzı degüllerdür, belkim ikisinden birin katlı iderler ve birinüñ üzerine cem' iyyet iderler ve biri birine 'adāvet eylemezler ve biri birlerin incitmezler. Ve arular lāzım olan işleri taqsīm u tevzi' iderler ve begleri emriyle her aru me'mūr olduğı hizmet üzre olur, ba'zılar bal eylemek ile muḥayyeddür, ba'zıları mūm eylemek ve ba'zılar şu getürmek ve ba'zıları evler

yapmağa muqayyeddür. Ve bu ğarîb kışşadur ki beglerinüñ hıme ve ignesi olmaz ve hergiz şokmaz. Ve beglerinüñ eyüsi aşkar olandur ve yaramazı arkaç ve siyâh ile alaca olandur. *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîri 'alâ-mü' ellifihî rahmetü'l-Bârî. (A 308b)

el-Hüküm: Aruyı yimek harâmdur. *Zâhidî*'de *ve yekrahu'z-zunbūr* dinilmişdür ve *lâ-minhâ mine'l-mu'ezziyât* diyü ta'lîl eylemişdür. *Kenz*'de *ve lâ-yu'kelu'z-zunbūr* diyü taşrih eylemişdür. Ve Mücâhid aruyı öldürmek ve bal arusını yimek harâmdur 'ale'l-eşâh ve egerçi bal helâldür, lâkin aru harâmdur, dir, 'avrat gibi südi helâl ve eti harâmdur. *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân*.

el-Emsâl: *Enhalu min-nahletin* darb-ı meşeldür, ma'nâsı arudan ziyâdedür nahle vü 'atıyyede. Ve *kelâmun ke'l-'asel ve fi'lun ke'l-esel* darb-ı meşeldür ya'nî sözi bal gibi tatludur ve işi süñüler gibidür. *Esel* fetḥ-i elif ve fetḥ-i sîn-i mühmele ile rimâh ma'nâsınadır ki rumḥ cem'idür ve süñü didükleri âlet-i harbudur. Ve *esel* vâhidesinde *esele* dinilür taḥrîk ve âḥirinde hâ ile, bunı kavli fi'line uymayan kimse ḥaḳḳında dirler, ihtilâf-ı kavli ü fi'lide darb-ı meşeldür.

Nazm:

Ḥinnevş toñuz çocuğı cirriyy yılanuñ balığı
Ġavġâ çekirge ufağı gice kara eşhem durur

Şerḥ:

Ḥinnevş kesr-i hâ'-i mu'ceme ve fetḥ-i nün-ı müşeddede ve şâd-ı mühmele ile cirdaḥl vezni üzre ḥinzîr yavrisıdır veledü'l-ḥinzîr gibi. Cem'i *ḥanânîş* gelür ve *ḥinzîr* cem'i *ḥanâzîr* gelür. Ve *ḥinzîr* ekşer-i ehl-i lügat katında rubâ'idür. Ve İbn Sîde ba'zılardan ḥikâye ider ki ḥinzîr ḥazaru'l-'ayndan müştâkdur ve ḥazar taḥrîk ile göz tarlığı ve kiçiliğidür *raculun aḥzarun* (A 309a) dinilür ke-enne gözüñ mu'aḥḥarı ve uciyla nazâr ider olsa. Ḥinzîruñ gözi tar ve baḳması eyle olduğıçün aña ḥinzîr tesmiye olınmışdır. Ve ḥinzîr şebaḳ u cimâ'a ḥarîş ve şehveti ġâlib olmaḳ-ıla vaşf olunur, hattâ dişisi otlarken erkegi aña biner ve birkaç mîl gider, üzerinden inmez ve ġayrı erkek yanında gelse kıovar ve ġâhî birbiriyle ceng idüp biri helâk olur ve ġâhî birbirin öldürür. Ve ḥinzîruñ heyecânı zamânında başlarını aşığa iderler ve kıuyrukların oynadurlar ve âvâzları bozılır. Ve dişisi yigirmiye dek yavrı toğurur. Ve erkegi sekiz aylık olduġda dişisine kıarılır. Ve dişisi altı ayı tamâm olduġda vaz'-ı ḥaml ider. Ve ba'zı diyârda erkegi dört aylık olduġda dişisine biner. Ve dişisi on beş yaşa varduġda artıḳ toğurmaz. Ve ḥinzîr nesilde cümle

hayvānlardan ziyāde ve erkegi cümle erkeklerden kavīdür ve dışisi üzerinde eğlenmekde cümleden artıktır. Ve azulu cānverlerde hınzīrdan kuvvetlü yoğdur dinilür, hattā atluayı kılıcı ve şırığıyla urur, rāst geldüğünü iki biçer ve eger kılıç ve şırıktır ve eger at ve kemüktür. Ve gāhī azuları şöyle uzanur ki birbirine kavuşur ve açlıktan helāk olur, zīrā azuları kavuşup yimege māni^c olur. Ve kelbi ışırsa kelbūñ tüyi dökilür. Ve kaçan yabanī olsa degme hāl ile te'dībi kabūl eylemez. Ve yılanı tīz tīz yer, ağusu aña kār u te'sīr eylemez. Ve üç gün aç olsa (A 309b) andan soñra yise iki günde semirür. Rūm'da Naşārā üç gün hınzīri acıkturur andan soñra iki gün yidirür tā kim semüz ola. Ve hınzīr hasta olsa yengeci yir sağalur. Ve hınzīruñ 'acīb tab' indandur ki bir gözün çıkarırsalar tīz helāk olur.

Fā'ide: Ebū Hüreyre rađiya'llāhu 'anh ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden işbu ḥadīs-i şerīfi rivāyet ider: “وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسِطًا، فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخَنزِيرَ، وَيَضَعَ الْجَرْيَةَ، وَيَفِيضَ الْمَالَ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ، حَتَّى يَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا” Bu ḥadīs-i şerīf *Şaḥīḥ-i Buḥārī* ve *Şaḥīḥ-i Müslim* ve *Meşāriḩu'l-Envār* ve *Meşābīḩ*'de mezkūrdur.

eş-Şerḩ: *لَيُوشِكَنَّ [leyūşikenne]* feth-i lām ve zamm-ı yā'-i ḩuttī ve kesr-i şīn-i mu'ceme ve nūn-ı müşeddede ile leyaḩribenne ma'nāsınadur, elbet yaḩındur demek olur. Ve *ابن مريم [İbn Meryem]* den murād 'İsā peygamber 'aleyhi's-selāmdur ki Meryem oğlıdur. Ve *حَكَم [hakem]* fethateyn ile ḩākīm ve umūrī ve ḩavli tenfīz idicidür. Ve *مُقْسِط [muqsit]* 'ādil ma'nāsınadur *kıst* kesr-i kāf ve sükūn-ı sīn-ile 'adldür. Kelām-ı ḩadīm'de “فَأَيْمًا بِالْقُسْطِ”¹²⁷⁴ vāḩi'dür, bi'l-'adl ile tefsīr olınmışdur ve mīzāna ve terāzūya *kıst* dinilmek anda 'adl olduğıcündür, zīrā mīzān ile 'adl vāḩi' olur ve *muqsit*de olan hemze şayrūret içündür veyāḩuz selb ü izāle için ola. Bu taḩdīr üzre *muqsit* *kaşt*dan olur ki feth-i kāf-ıla zūlm u cevrdür ve *kāsiḩ* (A 310a) cā'ir ü zālīm ma'nāsınadur. Nitekim Kelām-ı Bārī'de “وَأَمَّا”¹²⁷⁵ vāḩi'dür. Bu vech üzre ma'nā-yı *muqsit* cevri zūlm giderici demek olur ve *صَلِيب [salib]* feth-i şād-ı mühmele ile emīr vezni üzre bir müşelleş nesnedür ki Naşārā anı kıble ittiḩāz iderler ve müşelleş eyledüklerine sebep ḩaşa sümme ḩaşa “ثَالِثٌ”¹²⁷⁶ didüklerine işāret içündür. Ve 'inde'l-ba'z şalīb birkaç ağaçdur ki birbirine zamm olınmışdur, Naşārā eyle rağm ider ki 'İsā 'aleyhi's-selām anuñ gibi ağaca şalb olınmışdur

¹²⁷⁴“...adaletle...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/18.

¹²⁷⁵“Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Cin 72/15.

¹²⁷⁶“...(Allah) için üçüncüsüdür...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Mâide 5/73.

ve anuñla teberrük iderler. Kūhistānī *muhtaşar-ı Viķāye şerhinde Mu‘rib*’den naql idüp böyle yazar. Ve *Mu‘rib* bunda ‘ayn-ı mühmele iledür. Ve *şalīb* Türkice haç didükleridür ki kefere arasında müsta‘meldür. Ve *جَزِيَّة* [*cizye*] kesr-i cīm-ile ehl-i zimme üzerine konılan māl dur, aña cizye dinilmek zīrā zimmīden katli қазақ vü edā ider ve katlden kāfīdür. Zīrā zimmī cizye қабул itmekle katl andan sāķıķ olmışdur. Nitekim Kelām-ı Kādīm’de “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ... حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ”¹²⁷⁷ vāķi’ dūr. Kezā fi-*Zahireti’l-‘Uķbā ‘alā-Şadri’ş-Şerī‘a*. Ve *يَفِيضُ الْمَالِ* [*yefiğu’l-māl*] fetḥ-i yā-ıla yekşeru ma‘ nāsına. Hādīş-i şerīfūñ ma‘ nā-yı muḥaşşalı: ‘İsā peyğamber ki Meryem oğlıdur, yakında size iner ‘ādil ḥākim olduğı ḥālide, haçları kırar ve ḥinzırı öldürür ve cizyeyi қor ve māl anuñ berekātıyla çok olur, kimse mālī қабул eylemez ve bir secde dūnyā ve anda olan māldan ḥayırlu ve sevgilü olur, dimekdür. (A 310b) Ve *فَيُكْسِرُ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلُ الْخَنزِيرَ* [*yeksiru’ş-şalībe ve yeķtulu’l-ḥinzīre*]’den murād ya ḥaķīķat kesr ü katl ola veyā olmaya, ḥaķīķat olıcaķ ‘İsā peyğamber nāzil olduğda haçı ufadur ve paralar ve ḥinzırı öldürür ḥarām olduğıçün iķtināsına ve ğayrı ḥuşuşına rızā virmez, dimekdür. Ve diger ḥaķīķat olmazsa bunlardan murād naşrāniyyeti ve ğāvurlıđı қaldurur, demek olur. Ve cizye vaż‘ ider demekden murād ol zamān cizye mevzū‘a vü metrūke olur, cizye virmek ile katlden kāfir ḥalaş olmaz, belki kāfirlerden taleb eyledüği İslām veyā katldür. Ve ‘inde’l-ba‘ż ‘İsā ‘aleyhi’s-selām her kāfir üzre cizye қor, zīrā ehl-i küfrden kimse aña muķābil olamaz, dimekdür.

Eger *su’āl* olunursa ki İsā peyğamber şer‘-i Muḥammedī üzre olsa gerekdür ve şerī‘at-ı Muḥammediyye ile ḥākim olsa gerekdür, cizyeyi ‘adem-i қабул ve cizye virürken redd idüp katl eylemek nice olur, şer‘-i Muḥammediden taşra iş eylemiş olur?

Cevāb virilür ki şer‘-i Muḥammediden zikr olınan ḥükme eḥādīş-i şaḥīḥa delāleti ile olmuşdur. Hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘İsā nüzülünde bu ḥuşuşı mensūḥ olup cizye қабулinden imtinā‘ olacağın beyān eylemişdür. Eyle olsa bu ḥuşuşı şer‘-i Muḥammediden olur. Ve bir rivāyetde *ويقتل الخنزير ويزيد في الحلال* [*yeķtulu’l-ḥinzīre ve yezīdu fi’l-ḥelāli*] vāķi’ dūr.

¹²⁷⁷“Allah’a ...imān etmeyen... küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verene kadar savaşın.) *Kur’ân-ı Kerīm*, Tevbe 9/29.

Bunda yine **su'āl** olunursa ki helālî ʿİsâ peygamber ziyāde idince şerʿ -i Muḥammedî üzere ḥākim olmaz, zīrā ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem (A 311a) “الْحَلَالُ مَا جَزِيَ عَلَىٰ”¹²⁷⁸ didi. Şerʿ -i Muḥammedî üzere ḥākim olan helālî ziyāde eylemez.

Cevāb virilür ki ʿİsâ nāzil olduğda bir ʿavrat alır ʿavrat almak helālî ziyāde eylemekdür, zīrā ʿİsâ göge refʿ olunmazdan öñden aña nikāḥ vāқиʿ olmamışdur. Āḥir zamānda ʿavrat nikāḥlanur ki her naşrānî bile ʿİsâ beşerdür ve Allāhu teʿālānuñ ḫulıdır. Kezā fi'l-*Ekme*l ʿalā-*Meşāriḳ*.

Fāʿide: ʿİsâ ʿaleyhi's-selām bir gün yol üzerinde bir ḥinzīra uğrar ve aña “İzheb bi-selāmin”¹²⁷⁹ ve bir rivāyetde “Mur bi-selāmin”¹²⁸⁰ didi. ʿİsâ'ya “Bir ḥinzīra böyle mi dirsin?” didiler. ʿİsâ anlara “Dilüm yaramaz söze muʿtād olmaḫdan ḳorḳarum.” didi.

Fāʿide: Süddī eydür: ʿİsâ ʿaleyhi's-selām mekteplerde oḡlancıklara babaları dün gice ne işledi ve bugün ne işlerler ḫaber virürdi ve uşaḡa “Var git, ehlüñ fülān taʿāmı yidi ve saña daḡı fülān taʿāmdan ḳaldurup şaḳladılar.” dir idi. Uşaq daḡı evine gelüp aḡlardı evinde ol nesneyi virürlerdi, evinden dirlerdi ki “Buña kim ḫaber virdi ve bunu saña kim bildürdi.” Uşaq “ʿİsâ bildürdi.” dir idi. Anlar daḡı oḡlancıklarınḫı ḫabs eylediler ve anlara tenbīḫ eylediler kim ʿİsâ ile oynamayalar ve “ʿİsâ sāḫirdür, andan şaḳınuñuz.” didiler ve oḡlancıklarḫı götürüp bir eve ḳodılar. ʿİsâ anları isteyerek geldi. Anlar (A 311b) ʿİsâ'ya “Oḡlancıklar bunda yoḡdur.” didiler, ʿİsâ “İşbu evde ne vardur?” didi, kāfirler “Ḥanzīr vardur.” didiler. ʿİsâ “Ḥinzīr olurlar.” didi. Ḳapuyı açdılar, evde olan oḡlancıklarınḫı cümlesi ḥinzīr olmışlar. Bu ḫaber Benī İsrāʿil tāʿıfesi içinde şāyiʿ olup ʿİsâ'ya ḳaşd eylediler. Anası Meryem ḳorḳup bir eşekcūḡı var-ıdı, aña bindürüp Mışr'a ḳaçurdı ve anası bile ḳaçdı. Ve Kelbī, Ebū Şāliḫ'den ve Ebū Şāliḫ, İbn ʿAbbās'dan raḡıya'llāhu ʿanhumā rivāyet ider ki ʿİsâ ʿaleyhi's-selām bir bölük Yehūdî'ye rāst geldi. Yehūdiler anı görüp “Sāḫir bin sāḫire ve fāʿil bin fāʿ ile” diyü kendüsini ve anasını söḡdiler. ʿİsâ işidüp anlara bed-duʿā eyledi. Ḥaḳ sübhānehu ve teʿālā anları ḥinzīr eyledi. Yehūdilerünḫı başı ve begi bunu görüp ʿİsā'nuñ bed-duʿāsından ḳorḳup müşāvere eyledi. ʿİsā'yı öldürmeḡe ittifāḳ u ictimāʿ eylediler ve anuñ üzerine sıçradılar. Ve Cebrāʿil ʿaleyhi's-selām bir saʿāt ʿİsā'dan ayrılmazdı, ʿİsā'yı bir küçüḡ ev içine ḳoydı ki ḫamında bacası var

¹²⁷⁸“Helal kıyamete kadar dilimde olandır.” Muhammed b. Muhammed b. Muḫyiddin İmad Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kurʿân-ı Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/137.

¹²⁷⁹“Selametle git.”

¹²⁸⁰“Selametle yürü.”

idi. Haḫ sübhānehu ve te‘ālā ol baca ve pencereden ‘İsā’yı göge aldurdu. Yehūd begi ki adı Yehūzā idi, aṭyānūs adlu bir Yehūdī’ye ol küçük eve girmege emr eyledi ve ‘İsā’yı aña öldür, didi. İçerü girdi ve ‘İsā’yı göremedi ve geç çımağın döğüşür şandılar. (A 312a) Haḫ te‘ālā anuñ üzerine ‘İsā’ya beñzemek bıradı. Evden çıduğda anı ‘İsā zann eylediler ve anı öldürdiler ve aşdılar. Ve Vehb eydür: Yehūdiler gice ile ‘İsā’ya geldiler ve anı aşmak için bir ağaç dikdiler, fi’l-hāl yer arañlık oldu. Haḫ sübhānehu ve te‘ālā melā’ike gönderüp melekler Yehūdīyle ‘İsā arasına perde oldılar, ‘İsā dağı havāriyyūnı ol gice cem‘ idüp anlara vaşiiyet eyledi ve andan sonra havāriyyūna “Elbet sizden biri baña kāfir olur ve horūs ötmeden beni azacuk açeye şatar.” didi. Andan sonra havāriyyūn çıup ağıldılar. Ve Yehūdiler ‘İsā’yı isterlerdi. Havāriyyūndan biri Yehūdilere gelüp “Ben size ‘İsā’yı gösterürsem ne virürsüz?” didi. Yehūdiler “Otuz dirhem virelüm.” didiler. Otuz dirhemi aldı ve anlara ulağuz olup ‘İsā olduğı eve girdükde Haḫ te‘ālā anı ‘İsā’ya beñzetdi ve ‘İsā’yı göge aldurdu. Yehūdiler ol ammāzı dutdılar. “Ben ulağuzuñuz olanum.” diyü feryād ideğördi iltifāt eylemediler, anı öldürdiler ve aşdılar ve Yehūdiler anı ‘İsā şandılar. Nitekim Kelām-ı adīm’de “ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ ”¹²⁸¹ vāi‘dür. Ve bundan sonra Meryem ve bir atun dağı ki ‘İsā cünündan anı urtarmış idi, ol aşılmış yanına ağladılar ve ziyāde fiğān eylediler. ‘İsā ‘aleyhi’s-selām (A 312b) anasına ve ol atuna gelüp “Siz kimüñ için ağlarsız? Haḫ te‘ālā beni göge aldurdu ve baña ayırdan ayrı irişmedi ve bu maşlūb olan baña teşbīh olınmışdur.” didi. Ve Haḫ sübhānehu ve te‘ālā ‘İsā’yı göge aldurduğda aña rīş geyürdi ve aña nūr geyürdi ve yimek ve içmek lezzetini andan giderdi ve melā’ike ile uçdı. ‘İsā melā’ike ile ‘arş eṭrāfında olur. Ve *Meryem* on üç yaşında iken yüklü olup Beyt-i Laḫm’da oğurmışdur. Ve otuz yaşında ‘İsā’ya vahiy gelmişdür. Ve Beyt-i Madis’den Ramāzanda adir gicesinde otuz üç yaşında göge ref‘ olınmışdur ve ref‘ olınuğdan sonra anası Meryem altı sene diri olmışdur. *Kezā fi-Me‘ālimi’t-Tenzil ve Revnai’t-Tefāsir*. Ve tefsir şāhibi *atāde*¹²⁸² aşşahu’llāhu bi’l-ḫüsnā ve ziyādeh ‘İsā zamānında meshū vāi‘ olup ınzir

¹²⁸¹“...Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Nisā 4/157.

¹²⁸²*atāde bin Di‘āme bin ‘Üzeyr bin ‘Amr bin Rebi’a bin ‘Amr bin el-Hāriş bin Sedūs es-Sedūsī el-Başrī el-Ekme Nābi’* idür. Ve ‘ālim-i kebīr ve fāzıl-ı keşirü’ş-şöhredür ki her gün kendüye gelüp aber veyā neseb veyā şı’rden su‘āl iderlerdi. Ve cevāb virürdi ve ekme iken Başra’nuñ a‘lī vü esfelini bi-ğayrı ā’idin devr iderdi. Bir gün Başra mescidine dāil oldu, nā-gāh ‘Amr bin ‘Abdi’llāh-nām kimseye rāst geldi ki bir bölük alk anuñla idi. atāde anları Ḥasan-ı Başrī alkası zanneyledi ve anlara vardı. Ammā anlar Ḥasan-ı Başrī alkasından i’tizāl eylemişlerdi. atāde anlar ile yürüdükde bildi ki Ḥasan-ı Başrī alkasından i’tizāl eylemişlerdi, alkup anlardan ayrıldı ve “Bunlar mu‘teziledür.” didi. Ol vaitden berü anlara Mu‘tezile

şekline girmek mā'idede olmuşdur, dir. Mā'ide kışşası ve hikāyeti budur ki Һazret-i ʿİsà şalavātu'llāhi ʿalà-nebiyyinā ve ʿaleyh kendü kavmine “Otuz gün oruç tutuñuz tamām olup orucu iftār eyledüğüñüz ve bozduğüñüz zamān Һağ sübhānehu ve teʿālādan her ne isterseñüz virür.” didi. ʿİsà kavmi otuz gün oruç tutdılar baʿdehu “Yā ʿİsà, Һağ sübhānehu ve teʿālā gökden bir sofraya yemek indürmege kâdir midür?” didiler. ʿİsà peygamber anlara cevāb virüp “Eger siz mü'min iseñüz Allāhu teʿālādan korkuñuz, kudretine (A 313a) şekk itmeñüz ve sizden öñden gelen ümmet istemedüğü nesneyi taleb itmeñüz.” didi. ʿİsà kavmi “Anuñçün ol sofrayı isterüz kim teberrüken andan yiyevüz ve kalbümüz muţma'in ola ve imān ve yaqinümüz ziyāde olup sen bize didüğüñ nesne gerçek olduğımı bilevüz.” didiler. ʿİsà ʿaleyhi's-selām dağı gısl eyledi ve bir şüf geydi ve bir rivāyetde bir eski libās geydi ve iki rekʿat namāz kıilup mübārek başını aşāga eyledi ve gözlerin yumup Һağ teʿālā Һazretine tazarruʿ u niyāz kıilup ağladı ve andan şoñra “رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ” didi. Yaʿnī,¹²⁸³ ey bizüm Rabbümüz gökden bize bir sofraya indür, ol sofraya bizüm evvelümüz ve āhirümüz için bayram olsun. Ve ol günü biz bayram günü kılalum ve ol günde namāz kılalum ve saña ʿibādet idelüm. Bizüm zamānumuzda olanlar ve şoñra gelenler ol güne taʿzīm u tekrīm idüp anı bayram günü kılsunlar. Ve ol sofraya senden ʿalāmet ü kudretüne delil ü hüccet olsun. Ve sen rızık viricilerün hayırlısısın. Һağ sübhānehu ve teʿālā ʿİsà peygamberün duʿāsına ve kendüsine cevāb virüp didi ki “Ben ol sofrayı indürürüm ammā sofraya indükden şoñra her kim ki kāfir olursa aña bir dürlü ʿazāb ideyim ki ʿālemde kimselere ol ʿazābı itmiş olmayam.” didi. Ve bir kızıl sofraya indürdi iki (A 313b) bulut arasında, bir bulut üzerinde ve bir bulut altında. Ve cümle Һalk aña nağar iderlerdi, gökden inüp önlerine düşdi. ʿİsà ʿaleyhi's-selām ağlayup “Allāhummeʿcʿalnī mineʿş-şākirīn allāhummeʿcʿalhā rağmeten ve lā-tecʿalhā ʿuğūbeten.” didi. Yaʿnī, Yā Rabbī beni şükr idici kullardan kııl ve bu sofrayı rağmet kııl, ʿazāb u ʿuğūbet kıılma. ʿİsà ʿaleyhi's-selām

tesmiye olındı. Ve Kātāde altmış tārīhinde dünyāya gelüp yüz on yedi tārīhinde Vāsıf'da dünyādan irtiğāl eylemiştir. Ve ʿinde'l-baʿz vefātı yüz on sekizdedür. Ve **Kātāde** fetğ-i káf iledür ve **Di'āme** kesr-i dāl-ı mühmele ve ʿayn-ı mühmele ve fetğ-i mīmledür. Ve **Sedūs** fetğ-i sīn-i mühmele ve zamm-ı dāl-ı mühmele ve sükün-ı vāv ve baʿdehu sīn-i mühmele ile Sedūs bin Şeybān-nām kabileyeye nisbetdür. Ve Sedūs ʿulemāsı çok bir kabiledür. Ve Kātāde **Dağfel**-nām kimseye yetişmiştir ve Dağfel fetğ-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı ʿayn-ı muʿceme ve fetğ-i fā-ıladur.

¹²⁸³“...Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofraya indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandırılanların en hayırlısısın...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Mâide 5/114.

anlara hitâb idüp “Sizün içünüzde eñ eyü ‘ amelli olan kimse kalkup sofrayı açsun.” didi. Havâriyyün arasında Şem‘ün adlu bir kimse var-ıdı, havâriyyün ta’ifesiñ başları idi, ‘İsâ’ya “Sen aç, cümlemüzden sen evlâsın.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm kalkup abdest aldı ve iki rek‘at namâz kıldı ve namâzı uzatdı ve namâzdan soñra gâyet ile ağladı ve andan soñra sofrâ üzerinde olan mendili açup “Bi’smi’llâhi hayri’r-râziķin.” didi, gördiler sofrâ içinde biryân olmış bir balık var ki üzerinde pulları ve dikenleri ve kılçıķı yok, yağı aķar ve balıķuñ başı ucında tuz ve kuyruķı katında sirke ve etrâfında pırasa ve gendne didükleri nesneden ğayrı tere ve na‘nâ‘ ve tarķun gibi sebzevâtdan her dürlü sebze var ve dâne rağif ve girde didükleri etmek var-ıdı, birinüñ üzerinde zeytün ve ikincisi üzerinde bal ve üçüncinüñ üzerinde yağ ve dördüncinüñ üzerinde penîr ve beşincinüñ üzerinde kadîd var-ıdı. Şem‘ün ‘İsâ’ya “İşbu (A 314a) ni‘metler dünyâ ni‘metlerinden midür veyâ âhîret ni‘metlerinden midür?” didi. ‘İsâ “Bu gördüğünüzden bir şey’ ve bir nesne ne dünyâ ve ne âhîret ta‘âmılarındanur, belki Hâķ te‘âlâ kudret-i ‘âliyesiyle eylemiş bir nesnedür. İstedüğünüz şey’den ekl eyleñüz. Hâķ te‘âlâ fazlından size ziyâde ider.” didi. Anlar ‘İsâ’ya “Sen evvel yi.” didiler. ‘İsâ “Ma‘âza’llâh ben bundan yimem, bundan bunu isteyenler yesün.” didi. Anlar andan yimege ķorķdılar, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm faķirleri ve kötürüm ve ğastaları çağırup “İşbu sofrada olan ta‘âmdan ekl eyleñüz, size henî’ ü hażm ve şihĥat ü ‘âfiyettür ve sizden ğayrıçün derd ü belâ vü zaĥmetdür.” didi. Faķir ve kötürüm ve ğasta ve ehl-i derd olanlardan biñ üç yüz kişi erkek ve dişi ol ta‘âmdan yiyüp toydılar. Ol balık yine evvelki gibi ve indüķi gibi idi, ķaķ‘an bir nesnesi eksilmedi. Andan soñra ol sofrâ yine cümle ğalk baķarken havaya ķalkdı ve uçup gitdi ve ğâ’ib oldı. Ve her kim ki andan yidiyse faķir olanlar ğinâ buldılar ve cüzzâm olanlar şağ oldılar ve kötürüm ve ğasta olanlar tamâm şifâ buldılar. Ve andan yimeyenler pişmân oldılar. Ve kırķ güne dek ol sofrâ bir ğün inerdi ve bir ğün inmezdi ve ķuşlıkda inüp ğölge döndükde havaya ağardı ve üzerine fuķarâ vü ağniyâ ve şığâr u kibâr ve erler ve ‘avratlar cem‘ olup andan yirlerdi. Ba‘dehu Hâķ te‘âlâ ‘İsâ’ya vahy idüp “Benüm soframdan fuķarâ vü zu‘afâ yisünler (A 314b) ve ağniyâ vü baylar yimesün.” didi. Baylara bu ulu ve ğüç ğeldi ve mâ’idede şekk ü şübhe eylediler ve ğalkı şübheye bıraķdılar ve “Mâ’ideyi ğaķ mıdur görürsüz?” didiler. Hâķ sübhânehu ve te‘âlâ ‘İsâ’ya “Ben mâ’ide indürdükden soñra kâfir olanlara ‘azâb eylemege şart eylemişümdür.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm Hâķ te‘âlâ ğazretine “Eger sen anlara ‘azâb iderseñ taĥķiķ, anlar senün ķullaruñdur ve eger sen anları mağfiret iderseñ sen taĥķiķ ‘azîz ü ğaķîmsin.” didi. Hâķ te‘âlâ ‘İsâ ğavminden üç yüz

otuz kimsenüñ şekillerin döndürüp ħinzîr şekline ħodı. Leyl ve gicede ‘avratlarıyla döşege girdiler ve şabâĥ ħinzîr oldılar. Ve yollarda gezüp süpründülere varup necāsât u mühmelâtdan yimege başladılar. Ĥalk anı görüp ‘İsâ’ya varup feza‘ u feryâd eylediler. Ve ħinzîrlar ‘İsâ’yı görüp ağladılar ve eṭrâfına dolanup gezmege başladılar. ‘İsâ anları adlarıyla çağırurdu ve anlar başlarıyla işâret idüp ağlayup gözlerinden yaş aĥıdurlardı fe-emmâ söz söylemege ħâdir olmazlardı. Bu ĥâl üzre üç güne dek ṭurdılar, andan soñra helâk oldılar. *Tefsîr-i Begavî*’de ve *Revnaĥu’t-Tefâsîr*’de ve cemî‘ tefsîrlerde böyledür. **Rivâyet:** Ĥazret-i Mūsâ şalavâtu’llâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh zamânında bir kimse vardı, Mūsâ’ya ħizmet iderdi. Ve ol kimse Mūsâ Şafıyyu’llâh böyle baña ĥaber virdi ve Mūsâ Kelîmu’llâh baña böyle didi ve Mūsâ Necıyyu’llâh’dan böyle işitdüm diyüp ‘ilmini şatup māl u menāl idindi ve bî-ĥad māl (A 315a) ħazandı idi. Bir gün Mūsâ peygamber ol kimseyi yitürdi ve “Ĥanda gitdi.” diyü şordı, andan bir eşer ü ĥaber alamadı. Bir gün bir kimse geldi ve elinde bir ħinzîri var-ıdı ve ħinzîruñ boynında bir siyâĥ ipi var-ıdı, ol ip ile ol ħinzîri yederdi. Ol kimse Mūsâ’ya “Fülân kişiyi bilür misin?” didi. Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm “Bilürüm.” didi. Ol kimse “Ol fülân kişi işbu ħinzîrdur.” didi. Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm “Yâ Rabbî işbunu evvelki ĥâline redd eylemeñi senden isterüm tâ ki ben aña şoram bu ĥâle uğraduĥınıñ sebebinden.” didi. Ĥaĥ sübhânehu ve te‘âlâ Mūsâ’ya vahy eyledi ki “Eger Âdem peygamber ve Âdem’den soñra gelenler du‘â eyledükleri nesne ve du‘â ile daĥı du‘â iderseñ du‘âñı ħabül eylemem. Ve lâkin ben saña ĥaber vireyim niçün bu işi bu kimseye eyledüm. Bu kimse dîn ile dünyâ taleb iderdi, dîninî dünyâsına deĥişdüĥiçün bu ĥâle giriftâr eylemişüm.” didi.

el-Ĥükm: Ĥinzîr eti naşş ile ĥarâmdur. Ĥur’ân-ı ‘Azîm’de “قُلْ لَا أَدْرِي فِي مَا أُوجَىٰ إِلَيَّ مُحَرَّمًا“¹²⁸⁴ vâĥi‘ olduĥıçün رَجَسٌ [rics] necis ma‘nâsınadır veyâ ĥabîş ma‘nâsınadır. Ve zamîr ħinzîra veyâ لَحْمٌ [lahm] a rāci‘dür. ‘Alâ-küllî ĥâl ħinzîr murdâr ve ĥarâmdur, Ĥur’ân-ı ‘Azîm ve Furĥân-ı Kerîm-ile.

Fâ’ide: Aĥḍa’l-Ĥudât İmâm ‘Allâme-i Mâverdî, فَانَّهُ [fe-innehu]’da olan zamîr ħinzîra ‘â’iddür, zîrâ ħinzîr (A 315b) aĥrebdür ve zamîri aĥreb-i mezkûra ircâ‘ iderler, didi. Şeyĥ Ebü Ĥayyân ‘Allâme-i Mâverdî ile bu ħavilde nizâ‘ üzre olup zamîr لَحْمٌ [lahm] a ‘â’iddür,

¹²⁸⁴De ki: ‘Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir-...’ *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/145.

didi. Zîrâ kelâmda muzâf ve muzâfun ileyh olsa zamîr muzâfa ‘â’id olur, muzâfun ileyhe ‘â’id olmaz. Zîrâ muzâf muhaddeşun ‘anhdur ve muzâfun ileyh zîkr olunmak bi-tarîki’l-garaždur ki ol muzâf olanuñ ta‘rîfi veyâ taḥşîşidür, didi. Şeyḥ Esnevî Mâverdî’nüñ kavli min-ḥayşî’l-ma‘nâ evlâdur, zîrâ ḥinzîr eti ḥarâm olduğı *أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ [ev laḥme ḥinzîrin]* lafzından istifâde olunmuşdur, eger zamîr ḥinzîra ‘â’id u râci‘ olmayup *لَحْم [laḥm]* a râci‘ olursa fâ’ide-i te’sîsden kelâm ḥâlî olmak lâzım gelür. Eyle olsa ol zamîr ḥinzîra râci‘ olmak vâcibdür ki ḥinzîruñ yağı ve cigeri ve talağı ve cümle eczâsı ḥarâm olduğını ifâde eyleye, didi. *Tefsîr-i Kâđî* da *fe-inne’l-ḥinzîra ev laḥmeh* vâқи‘dür ve zamîri *ḥinzîra* göndermek ercaḥ u evlâ olduğına işâret eylemişdür. Zîrâ *ḥinzîr* aḳreb-i mezkûreyndür ve zamîr *ḥinzîra* râci‘ olduḳda ḥinzîruñ cemî‘ eczâsı ḥarâm olduğını ifâde ider. Ve eger *laḥma* ‘â’id olursa *laḥm ḥinzîr*dan ğayrı eczâsı ḥarâm olduğına ta‘rîz olunmamış olur ve zamîr *laḥma* râci‘ olmak daḥı câ’iz, zîrâ ḥayvânuñ eczâsında ziyâde mühim olan laḥmdur, eti ekl olınan ḥayvânda ekşeriyâ murâd olınan etidür. Ḥelâl (A 316a) ü ḥarâm etine izâfet olunur aşâleten ve ğayrı eczâsına izâfet olunur tebe‘an. Muḥaşşî-i *Tefsîr-i Kâđî* Mevlânâ Şeyḫzâde ḥaşşahu’llâhi bi’l-ḥüsnâ ve ziyâdeh böyle yazmışdur. Ve Mâverdî ve Ebû Ḥayyân ve Esnevî kavilleri *Ḥayâtü’l-Ḥayevân*’da mastûrdur.

el-Emsâl: *Aḳbaḥu min-ḥinzîrin* ḍarb-ı meşeldür, ya‘nî fülân kimse ḥinzîrdan çirkindür. Ve *keriheti’l-ḥanâzîru’l-mâ’e’l-mûğara* ḍarb-ı meşeldür. *Mûğar* zamm-ı mîm ve feth-i ğayn-ı mu‘ceme ile ism-i mef‘üldür ve *iyğâr*dandur ve *iyğâr* kesr-i elif ve sükûn-ı yâ ve ğayn-ı mu‘ceme ile şuyı ḥinzîr için ḳaynadup ḥinzîri diri iken ıssı şu içine bırağup ḳıllarını diri iken yolup andan boğazlamakdur ve bunu Naşâra tâ’ifesi iderler. Ebû ‘Ubeyd-nâm şâ’ir nitekim şî‘rinde dimişdür.

وَلَقَدْ رَأَيْتُمْ مَكَانَهُمْ فِكْرَهُمْ

كَكَرَاهَةِ الْخَنْزِيرِ لِلإِيغَارِ¹²⁸⁵

Ma‘nâ-yı ḍarb-ı meşel, ḥanâzîr ḳaynamış şuyı sevmez dimekdür.

el-Ḥavâş: Ḥinzîr cigeri yenilse veyâ bir kimseye içürseler ağılu böcekler ve ḥuşûşan yılanlar ışırmalarına nâfi‘ola. Ve cigerin ḳurudup rîḥ-i fâlic ve ḳulıncı olana içürseler sâ‘atinde ḳurtula. Ve kemüğini yaḳup ve döğüp bevâsiri olan kimse anı içse bi-izni’llâhi te‘âlâ bevâsîrden berîola. Ve ‘inde’l-ba‘z döğüp bevâsîr olduğı yere ḥaşy olınsa şağ

¹²⁸⁵“Onların konumlarını kesin olarak gördüm ve tıpkı domuzun kaynar suya sokulmaktan tiksindiğı gibi tiksindim.”

eyleye. Ve kemüğünü ħummā-yı rub‘ ı olan kimse üzerinde götürse ısıtması gide. (A 316b) Yuĥannā eydür: Ħukemā-yı ħudemā ħinzîr kemüğünü bir bez pâresi içinde bağlayup ħummā-yı rub‘ a mübtelâ olan kimse üzerinde götürse ve aşsa ħummā-yı rub‘ ı giderdüğü tecrîbe olunmuşdur. Ve ħinzîr ödini ħurudup bevāsîr üzre ħosalar sâ‘ atinde bevāsîri ħoparur. Ve ınçırığa mübtelâ olan ħinzîr ziblîni dutsa ınçırığından ħurtula. Ve ħinzîr ‘urħûbını yakup ve döğüp bal ile ma‘cûn idüp bir mişħâlini mi‘de ve bağırsağlarında maġaş ve nefĥ olanlara içürseler nef‘-i ‘azîm ile nâfi‘ ola. Kezâ ħâle’l-İmâm ed-Demîrî. **et-Ta‘bîr:** Düşde ħinzîr ħavî ve mel‘ûn ve ħilekâr ve mekr idici düşmândur. Bir kimse düşde ħinzîra binse mâla irişe ve vaşf olunduğı gibi düşmâna ħahr eyleye. Bir kimse düşde bişmiş ħinzîr etini yise mâla ve ticârete irişe ammâ min-ġayri ħall irişe. Ve eger düşinde ħinzîra dönse mâla ve ucuzlığa irişe, ammâ zillet ve dînde za‘af ile irişe. Ve eger ħinzîr yürüdüğü gibi yürise sürûra irişe. Ve ħinzîr yavruları düşde gören kimseye veyâ mâlik olana hümûm u ġumûmdur. Ve eger ev ħinzîrini bir kimse evinde görse ucuzluħdur ve her ħayvân ki evde beslenür ve ‘alef yir, ol düşde gören kimsenüñ tamâm-ı ħaşd u niyyeti ve murâdı ħâşıl olmasına delâletdür. Ve yabanî ħinzîrî müsâfir düşde görse yağmura veyâ şovuġa delâlet ider. Ve eger düşde ħinzîr güdse Yehûd (A 317a) ve Naşârâ ta‘îfesinden bir ħavme ħâkim ola. Ve bir kimse ‘avrat almaġa niyyet idüp düşinde ħinzîr görse alıcaħ ‘avrat aña muvâfaħat eylemeye. Ve eger düşinde ‘avratı ħinzîr olduġını görse talâħ virmesine delâletdür, zîrâ ħinzîr ħarâmdur. Ve düşde ħinzîr eti cemî‘ ħalka ħayırdur ve mâl-ı ħarâmdur. Zîrâ Kelâm-ı Ķadîm’de “¹²⁸⁶إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ” vâħi‘dür. Kezâ fi-*Kitâbi’t-Ta‘bîr* li-İbn Ķannâm. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llâhi’l-Meliki’l-‘Allâm.

Ve **cirriyy** kesr-i cîm ve teşdîd-i râ’-i mühmele vü meksûre ba‘dehu yâ’-i ħuţţî ile yılan balığı didükleri yılandur ki uzun olur ve üzerinde pulları olmaz. Ve Yehûdiler anı yimezler ve bu balıħ yılana beñzer. Ve yâ’-i ħuţţîden soñra şâ’-i müselleşe ile cirriş ve kesr-i şâd-ı mühmele ve feth-i lâm-ı müşeddede ve sükûn-ı vâv ile **sillevr** yine yılan balığıdır ve Fârsice buña mâr-mâhî dirler, ‘Arab ta‘rib idüp mâremâhic dirler.

el-Ħûkm: Yılan balığı ħelâldür. İmâm Begavî “¹²⁸⁷أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ” âyet-i kerîme tefsîrinde cirriş ki aña ħayyetü’l-mâ’ dirler ve yılan şeklindedür ve bi’l-ittifâħ mübâĥdur, Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Oşmân ve İbn ‘Ömer ve İbn ‘Abbâs ve Zeyd bin Şâbit ve Ebû Hüreyre rağiya’llâhu ‘anhum ħavilleri budur. Şüreyĥ ve Ħasan ve ‘Aţâ ve Mâlik mezhebi

¹²⁸⁶“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ... haram kıldı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/173.

¹²⁸⁷“...deniz avı yapmak ... sizlere helal kılındı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/96.

budur ve zāhir mezheb-i Şāfi‘i dāhı budur. Ve “Yılan balığı helāl midür?” diyü İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anh hazretine su’āl eylediler. İbn ‘Abbās “Yılan balığı bir nesnedür ki Yehūdī anı harām eyledi ve biz harām eylemezüz.” diyü cevāb virdi.

Ve *ğavğā* iki ğayn-ı mu‘ceme arasında vāv-ı sākine ile (A 317b) çekirgenüñ ufağıdur ki kızarup kanatları belürmege başlaya. Ve bu lafız müzekker ve mü’enneş olur ve munşarif ve lā-yenşarif olur, vāhidi *ğavğā*’etundur. Nās u halkuñ sefele ve alçağına *ğavğā* tesmiye olunmağ bundandır. Ebu’l-‘Abbās er-Rüyānī *ğavğā* şol kimsedür ki müfsid ü mücrimlere karşı ve hācetsiz halkla huşümet eyleye, dir. Ve İbn Mübārek’dan rivāyet olunur ki Mekke’de Süfyān-ı Sevrī hazretine vardum, hasta ve şerbet içmiş buldum. Ve ben Süfyān’a didüm ki “Saña birkaç nesne su’āl ideyim, anlardan baña haber vir.” Süfyān “N’ola?” didi. Ben “Nās kimlerdür, nāsdan haber vir.” didüm, Süfyān “Fuğahādur.” didi ve ben “Mülük kimlerdür, baña mülükdan haber vir.” didüm, ol “Zāhidlerdür.” didi ve ben aña “Eşraf kimlerdür, haber vir.” didüm ol, “Eşraf etkıyādur.” didi ve ben aña “Ğavğā kimlerdür?” didüm, Süfyān “Ğavğā şunlardır ki ehadīşi yazarlar ve anuñla nās mällarını yimek isterler.” didi ve ben aña “Sefele kimlerdür?” didüm, ol “Zalamedür.” didi. İntehā. Ve *ğavğā* bir nesnedür ki ba‘ūd ve sivrisiñege beñzer ve lākin ışırmaz ve incitmez. Kezā fi’l-*Kāmūs* ve *Hayāti’l-Hayevān* li’d-Demīri. Ve *eshem* hurūf-ı mühmele ile gicedür leyl gibi ve qaradur esved gibi.

Nazm:

Ümmü’n-nedāme ivmege şu toñuzı duğğas duğğas
Dirler dāhı dulfīn odur uyanlu at mülcem durur

Şerh:

(A 318a) *Ümmü’n-nedāme* feth-i nūn-ıla ivmekdür ‘acele ma‘nāsına, ivmekde pişmānlık muqarrer olduğıçün aña ümmü’n-nedāme dimişlerdür. Ve ‘acele mü’enneş olduğıçün ümmü’n-nedāme evvelinde lafz-ı “ümm” vāki‘dür. Ve *duğğas* zamm-ı dāl-ı mühmele ve feth-i hā’-i mu‘ceme ve sīn-i mühmele ile şurad ve ‘umer vezni üzre ve hā’-i mu‘ceme teşdidi ile dāhı cā’iz olduğı *Hayāti’l-Hayevān*[da] mastürdür. Nazımda vāki‘ olan ikisidür, evvelki hā’-i mu‘ceme vü müşeddede iledür, ikinci şurad vezni üzredür ve iki lügat dāhı şu ħinzīrina itlāk olunur ki bir dürlü balıqdur, ħinzīrū’l-mā’ ma‘nāsına. Ve *dulfīn* zamm-ı dāl-ı mühmele ve sükūn-ı lām ve kesr-i fā ve yā ve nūn-ıla yine *duğğas* ve şu ħinzīridur. İmām Demīri ve ğayrılar böyle dimişlerdür, ammā şāhib-i *Kāmūs* ve

Cevheri *dulfin* ve *duhas* bir cānverdür ki şuya ğark olanı arkasına alup yüzmege mu‘āvenet idüp ğarkdan kırtarur diyü yazarlar. Ve bu hayvān Nīl-i Mış evāhırinde tuzlu deryā tarafında çok olur ve deryādan Nīl ırmağına atılır. Ve bu hayvān üfürilmiş tulum gibidür ve başı küçükdür ve deryā cānverlerinden ri‘e ve öykenlü yoğdur illā bu vardur. Anunçün bundan üfürmek ve nefes işidilir. Ve bu hayvān hīç kimseyi incitmez ve balığdan ğayrı nesne yimez ve ğāhī řu üzerine görünür ğüyā kim meyyitdür. Ve bu toğurur ve yavrılarını emzirür ve her n‘ire gitse evlādı bile gider. Ve toğurmaz illā yaz vağtinde toğurur. Ve řab‘ında insāna mūnis olmağ vardur, huşuşan uşağlara. (A 318b) Ve kaçan bu hayvānuñ biri avlansa avcısıyla cenge çok [kādirdür]. *Delāfin* cem‘ olur ve deriñ yerde eglense nefesini řabs ider ve ođ gibi yuğaruya çıkar. Ve bunuñ erkeği görünmez illā dişisiyle görünür.

el-Hüküm: Bunuñ ekli řelāldür; zīrā balığdur ve balığ ‘umūm üzre řelāldür müsteřnā olanlardan ğayrı, bu řod müsteřnā olanlarda dāhil degüldür. Ve *mülcem* zamm-ı mīm ve feth-i cīm-ile uyanlu olan atdur.

Nazm:

Müsteş ilün müsteş ilün müsteş ilün müsteş ilün
‘İlm u kemāl ü ma‘rifet ‘āriflere hemdem durur

el-Kış‘atü fi-Başri’l-Müteķāribi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

Şerh:

Kış‘a ve *başr* ma‘naları beyān olınmışdur ve bu başre *müteķārib* dinilmek eczāsı kışa ve biri birine yakın olduğıçündür. Şāriř-i Endelüsī böyle yazar.

Nazm:

Ebū lehv řunbūr ebū bařr yengeç
Ebū ‘amra müflis dađı oldu mülfec

Şerh:

Ebū lehv feth-i lām-ıla řunbüre didükleri sāzdur. Ve *řunbūr*‘uşfūr vezni üzre mu‘arrebdür dünbe-i bere‘den ki ma‘nāsı kıızı kıyruđı dimekdür, ol sāz kıızı kıyruđına teřbīh olunduđıçün aña *řunbūr* dinilmişdür. *Ķāmūs*‘da vech-i tesmiye böyle yazılıdur.

et-Ta‘bīr: Düşde tūnbūr şāhib-i ebāṭil ve bāṭil nesnelere şāhibi bir baş olan kimsedir. Ve ğam u ğuşşaya delālet ider ki bağırsaqlar ol ğamdan dolaşur.

Hikāyet: (A 319a) Ḥasan-ı Başrī raḥmetu’llāhi ‘aleyh düşinde ‘uryān ve çıplak bir süpüründi üzerine tūrup tūnbūr çalarken görür. Şabāḥ vaktine ğam u ğuşşa vü elem ile dāḥil olur ve bu düşüñ fikrine düşer. Aşḥāb u aḥbābı geldükde birine “İbn Sīrīn’e var, işbu düşi aña söyle ve kendüñ için söyle ve düş benümdür, di. Gör, ne dir.” didi. Ol kimse varup İbn Sīrīn’e “Düşü ben gördüm.” diyü söyledi. İbn Sīrīn “Saña ne oldu ki bez toḡu[yı]cılara su’āl idersin?” didi. İbn Sīrīn’ün ba‘z-ı ḥışm-ı kavmleri ḥā’ik ve bez toḡuyıcılar idi. Ḥasan-ı Başrī yanında İbn Sīrīn zıkr olınsa “Bizi terk eyleñ ve bez toḡuyıcıları yanumuzda añup tūrmañ.” dirmiş. İbn Sīrīn ol sözi Ḥasan-ı Başrī ḥazretlerine añdurup başına kaḡmaḡ murād idindüğinden böyle dimişdür. Ol kimse gelüp İbn Sīrīn ta‘bīr itmeyüp vech-i mezbūr üzre cevāb virdüğünü Ḥasan-ı Başrī’ye didi. Ḥasan-ı Başrī’ye İbn Sīrīn böyle didüğünü ve itdüğünü ulu geldi ve kendüye bu söz güç geldi. Ve aşḥāb u aḥbābına “Geliñ bizi götürüñ İbn Sīrīn’e.” diyüp kaḡup İbn Sīrīn’e gitdi. İbn Sīrīn anı karşıladı ve ‘itāb iderek oturdılar. Ve Ḥasan-ı Başrī “Beni terk eyle ‘itābdan, şu düş benüm kaḡbümü meşġül kıldı.” didi. İbn Sīrīn aña “Yā Ebā Sa‘īd düş kaḡbünü meşġül kılmasun. Kendüñi çıplak gördüğün dünyādan (A 319b) el çeküp mücerred olduğundur ve mezbele dünyādur ki ḥorlayup ayaġ altına almışsındur ve tūnbūr çalmañ söyledüğün ḥikmetler ve naşīhatlerdür ki anuñla müselmānlara nef‘ ü fā’ideñ olur.” didi. Ḥasan-ı Başrī “Bi’llāhi, işbu düş benüm olduğumı neden bildüñ?” didi. İbn Sīrīn “Bu düşü baña ol kimse hikāyet eyledükde fikr eyledüm ki bu düşe kim lāyıkdur, hīç senden ġayrı kimseyi bu düşe lāyık görmedüğümden düş senüñ olduğumı bildüm.” didi.

Ve **ebū baḡr** yengeç didükleri cānverdür ki bir cānibi üzerine yürür, fetḫ-i sīn-i mühmele ve fetḫ-i rā’-i mühmele ve ṭā’-i mühmele-i meftūḥadan soñra elif ve nūn-ıla olan sereṭān gibi. Ve yengeç deryāda ve karada dirilür, bir adı ‘aḡrebū’l-mā’dur ya‘nī şu ‘aḡrebi. Ve bu yengecün yürümesi güzel ve yelmesi tīz ve meḡālib ve tırnaqları keskin ve gözleri omuzlarında ve aġzı göğsinde ve çeñesi iki cānibden yarılmış ve sekiz ayaḡlu ve derisi senede altı def‘a şoyulur bir cānvercikedür. Ve deligine iki kaḡu eyler, biri şuya ve biri kuruya açılır, derisi şoyulduḡda balıklarun yırtıcılarından korḡup şuya açılır, kaḡuyu kaḡar ve kuruda olan kaḡuyu açuḡ ider ki yel aña doḡunup yaşlıġı tīz kurı olsun için. Ve kaḡan kurı olup üstü pek olsa deryāya açılan kaḡusunu örtmiş iken açar ve ma‘āşī ve dirliğini (A 320a) taleb ider.

el-Ḥüküm: Yengeç yemek ḥarāmdu, ṭabī‘ at anı ḥabīṣ gördüğüün. Kelām-ı Qadīm’de ḥod “وَيُحْرَمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثُ”¹²⁸⁸ vāqī‘dür. Ve Fahr-i ‘Alemlāhu ‘aleyhi ve sellem yengeç ſatmaḳdan nehy ü men‘ eylemiſdür. *Kezā fi’z-Zāhidī Œerḫi’l-Ḳudūrī*. Ve Mālik mezhebinde yengeç ḥelāldür. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān*.

el-Ḥavāṣ: Yengeç yemek arḳa aḡrısına fā’idesi vardur ve arḳayı pek ve ḳatı ider. Yengecün eyüsi iri ve ṭatlu ſularda olandur ve yengeç bārid ü raṭbdur, meſlül olanlara eti nāfi‘dür, ḥuſuſan merkeb südiyle ola. Ve yengeç küli ſovuḳdan olan ayaḳ yarasına ve yarıḳlarına ve kelef ü behaḳa eyüdür. Ve yengeci ‘aḳreb ſoḳduḡı yere yaḳu eyleseler nāfi‘ olur. Ve yemek ile daḫı ‘aḳreb ſoḳmasına nāfi‘dür. Ve yengeç küli ḳaçan bevāsirün yarıḳlarına ḥaſy olinsa ſaḡ eyleye ve oñulda her nice olursa olsun. Ve eger gün aſrı ısıtmalu olan üzerine yengeç gözini aſalar ſifā bula. Ve Baſrī, ſuda olan yengeç eti ve ſorbası bāh u cimā‘ı ziyāde ider ve meſlül olana nāfi‘dür, didi. Ve yengeç ayaḡını bir meyvelü aḡaç üzre aſsalar ol aḡacuñ yemiſi döküle ve ‘illetsiz yere düſe. Ve yengeci yara üzerine ḳosalar demreni ve dikenini ḳıçarur. *Kezā fi’l-İḥtiyārāt ve Minhāci’l-Beyān ve Hayāti’l-Hayevān*.

et-Ta‘bīr: Düſde yengeç ḥilesi ḳoḳ ‘azīmü’l-heybe ve dutılması ırāḳ ve ſoḫbeti güç bir kimseye delālet ider. Ve eger düſde bir kimse etini yiſe ırāḳ yerden bir ḥayra iriſe. Ve (A 320b) Cāmāsb, düſde yengeç eti ḥarām māldur, didi. *Kezā fi-Kitābi İbni’l-Ġannām*.

Ebū ‘amra fetḫ-i ‘ayn-ı mühmele ve rā’-i mühmele-i meftūḥadan ſoñra hā ile müflis olan kimsedür ve iflās ve aḳlıḳ künyetidür. Ve bir kimsedür ki bir ṭā’ifeye inse ve nüzül eylese ol ṭā’ifeye ḳatıl veyā ceng ü cidāl ve ḥarb u ḳitāldan be-her-ḥāl bir belā nāzil olurdu. Ve **mülfec** zamm-ı mīm ve sükün-ı lām ve fetḫ-i fā ile ve āḫirinde cīm ile müflis olan kimsedür. Ve bu lafız bāb-ı ef‘ālden ism-i fā‘ıldür, māzīde *elfecu’r-raculu* dirler *eflesu’r-raculu* ya‘nī er müflis oldu ma‘nāsına ve ism-i fā‘ilde ḳā‘ide āḫirinün mā-ḳabli meksūr olmaḳ iken bu lafızda meftūḫ gelmiſdür, nitekim *aḫſaneden muḫſen* ve *eſhebeden musheb* dirler, āḫirlerinün mā-ḳabli meftūḫ olmaḳ üzere. İſbu zıkr olunan kelimeler ism-i fā‘ıldür ve ḳıyāsa muḫālif gelmiſdür. Müflise **mülfec** dinilmege ſebeb *lefec* fetḫ-i lām ve sükün-ı fā ile ḫorlıḳ ve ḡayr-ı ehle muḫṭar olmaḳdur, müflis olan kimse ḫor u ḫaḳīr olup nā-ehle ‘arż-ı ḥācāt ile ıztırārda olduḡı muḳarrerdür. Anda olan hemze ſayrūret içündür, ma‘nā-yı **mülfec** ſāra zā zullin ve’l-cā’in ve’ḡṭirārin ilā-ḡayrı ehlihidür. Ve müflisde olan

¹²⁸⁸“...kötü ve pis ſeyleri haram kılar...” *Kur’ān-ı Kerīm*, A‘raf 7/157.

hemze şayrûret içündür, ke-enne müflis olan kimsenüñ derāhim ve aqçeleri mangır ve züyüf oldı, dimekdür. Nitekim *aḥbeşe'r-raculu* dirler kaçan raculuñ aşḥābı ḥabīs olsalar ve *aḫtafa'r-raculu* dirler kaçan erüñ iti baḫi' ve tar yüriyişlü olsa. Ve cā'izdür ki müflisden murād (A 321a) bir ḥāle vardı ki anuñla bir fels ve mangır yoqdur dinilmek ma'nāsına, nitekim *aḫhere'r-raculu* ma'nāsı, bir ḥāle vardı ki ol ḥāl üzre qahr olunur. Ve *ezelle'r-raculu* ma'nāsı bir ḥāldedür ki ol ḥālde zelil kılnur, dimekdür. Kezā fi's-*Şiḥāḥ* ve'l-*Ḳāmūs*.

Nazm:

Deve kuşına ümmü t̄ariḫ sefenec
Di bir kuşa sunḫur güzel gözlü ebrec

Şerḫ:

Sefenec s̄in-i mühmele vü meftūḥadan gayrı ḥurūf-ı mu'ceme ile cehennem vezni üzre üçüncü ḥarfı müşedded ḫalmaḡla ḥumāsīye mülḥaḫdur ve deve kuşınıñ erkeğine dirler. İmām Demirī *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da, bu lafzı zamm-ı s̄in ü nūn-ıladur, dimişdür lākin yañlıḡ zabṭ eylemişdür ve yañılmışdur. Ve bundan muḫaddem z̄ikr olınan *ümmü t̄ariḫ* de ḫāf'dan gayrı ḥurūf-ı mühmele iledür ve deve kuşu künyetidür ve inşā'a'llāhu te'ālā aḡaḡada z̄ikr olunur. Ve *sunḫur* zamm-ı s̄in-i mühmele ve sükūn-ı nūn ve zamm-ı ḫāf-ıla yırtıcı kuşlardan bir toḡandur ki anuñla şayd u şikār avlarlar. Ve Ḳazvīnī ḫavli üzre bu kuşuñ ayakları yoḡundur ve şovuk yerlerde olur ve Türk memleketinde çok olur. Ve *ebrec* bā'-i muvaḫḫade ve rā'-i mühmele ve cīm ile aḫmed vezni üzre gözinüñ aḡını siyāḥ ve ḫara dolanmış olan gözleri güzel kimsedür, fetḫateyn [ile] *berec*[d]en müştāḫdur.

Nazm:

Köşek saḫb u caḡş oldı ḫoduḫ sıpa
Ḳara gözlü ad'ac yaraḫlu müdeccec

Şerḫ:

Saḫb fetḫ-i s̄in-i mühmele ve sükūn-ı ḫāf-ıla deve köşegidür veledü'n-nāḫa (A 321b) gibi veyāḫud toḡduḡı s̄ā'atde aña saḫb diyeler veyāḫud erkeğine dinile. Cem' i *eşḫub* ve *siḫāb* ve *sukūb* ve *sukbān* gelür zamm-ı s̄in ile.

el-Emsāl: *Ezelli mine's-sukbāni beyne'l-halā'ib* darb-ı meşeldür. *Sukbān* zamm-ıla köşeklerdür ve *halā'ib* şağılur develerdür. Ma' nāsı fülān kişi şağılur develer aralarında olan köşeklerden ezeldür, dimekdür.

Ve *caḥş* feth-i cīm-i muḳaddime ve sükün-ı hā'-i mühmele ve āḫirinde şīn-i mu' ceme ile eşek ḳoduğıdır veledü'l-ḫimār ma' nāsına. Cem' i kesr-ile *ciḥāş* ve zamm-ıla *cuḥşān* gelür ve dışisine *caḥşe* dinilür.

el-Emsāl: *Fulānun cuḥayşu vahdihī* dirler, nitekim *fulānun 'uyeyru vahdihī* dirler. *Cuḥayş* zamm-ı cīm ve feth-i hā'-i mühmele ile zubeyr vezni üzredür ve '*uyeyr*' ayn-ı mühmele ile yine zubeyr vezni üzre '*ayr* taşğiridür. Ve '*ayr* feth-i ' ayn ile eşekdür gerek ehli ve gerek yabanī olsun, bu darb-ı meşeli ve mu' cebb bi-rāyihı olup rāy u fikri ile istibdād u endişesiyle infirād idüp kimselere ḳarışmayup ḫalk ile müşāvere ḳılmayup ' aḳl u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında zemm için dirler. Ve '*uyeyru vahdihī* yine bu ma' nāyadır ve zemm için isti' māl olunur.¹²⁸⁹ Ve rāy u ' aḳl u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında dirler veyāḫuz tenhā ve yalnız yimek yiyen kimse ḫaḳḳında dinilür. *Kezā fi'l-Ḳāmūs*.

Ve *ad'ac* cīm'den ḡayrı ḫurūf-ı mühmele ile aḫmed vezni üzre ḳara gözlü olan kimsedür. (A 322a) Ve *müdeccec* zamm-ı mīm ve feth-i dāl-ı mühmele ve iki cīm-ile yaraḳlı olan kimsedür *eş-şakku fi's-silāhi* ma' nāsına, ya' nī ceng ālātıyla geyinmiş ve pür-yaraḳ olan ve ālāt-ı ceng ile örtülmüş kimseye *müdeccec* ve şakkun fi's-silāh dinilür. *Müdeccec* zamm-ı dāl ile olan *düccedendür* ki ḳarañlıḳdur, ke-ennahu yaraḳlı olan ālāt-ı ceng-ile örtinüp ḳararmışdur. Ve *şakk* kāf-ı müşeddede ile ism-i fā' ildür ve kesr-i kāf-ile *şekkih* dendür ki yaraḳdur, silāh ma' nāsına ve *şekkih*de olan kāf-ı müşeddededür.

Nazm:

Di tek ḫāya eşrec hem aḳsaḡa a' rec

Dinür yañşaḡa ibn aḳvāl u ahrec

Şerḫ:

Eşrec şīn-i mu' ceme ve rā'-i mühmele ve cīm-ile aḫmed vezni üzre insānda bir ḫāyalu olandur ve ḫayvānātda bir ḫāyası ol birinden büyük olandur. Ve *a'rec* cīm'den mā-' adā

¹²⁸⁹Ve ammā bir kimesneyi medḫ murād eyleseler *fulānun nesīcu vahdihī* dirler ya' nī fülān kimsenüñ ' ilimde veyā ḡayrıda nazīri ve mişli yoḳdur. Bunuñ aşlı budur ki şevb ve doḳunan geysi ḳaçan eyüce ve ince olsa ol şevbüñ minvāli ve üslūbı üzre ḡayrı doḳunmaz ve ammā ol şevb ince ve eyüce olmasa anuñ üslūbı üzre nice geysiler için sedā ve ariş doḳunur.

hurūf-ı mühmele ile aksak olan erkekdür ve aksağuş yürümesine fetḥateyn ile ‘*aracān* dirler. Ve *ibn akvāl* fetḥ-i elif ve sükūn-ı kâf-ıla yañsağ ve çok söyleyici kimsedür, aḥmed vezni üzre olan *ahrec* gibi ki cīm’den ğayrı hurūfı mühmeledür.

Nazm:

Gögercin ne sa‘ dāne bir cānverdür
Saḡankūr evmekle gitmek ne hebrec

Şerḥ:

Sa‘ dāne fetḥ-i sīn ü nūn’dan mā-‘ adā hurūf-ı mühmele ile gögercin (A 322b) didükleri kuşdur *ḡamāme* gibi ve *ḡamām* gögercin erkeğine ve dişisine dinilür ve hā dāhil olup *ḡamāme* dinildükde hā te’niş için olmaz, belki vahdet içündür ḡayye gibi cem‘ i *ḡamā’im* gelür. Ve *ḡamām* gögercine didükleri gibi boynında tavḡ ve boğmağı olan kumrı ve ügeyik gibi kuşlara daḡı ıtlāk olunur. Ve ev gögercinine *ḡamām* ve yabanī gögercine *yemām* dirler fetḥ-i yā’-i ḡuḡḡiyle. Ve Kisā’i *ḡamām* yabanī gögercin ve *yemām* ev gögercinidür, dir. ‘*Ā*’iše-i Şiddīka raḡiya’llāhu ‘*anhā* “كان النبي صلى الله عليه وسلم يُجيب النَّظَرَ” didi. Ma‘ nāsı, Faḡr-i ‘*Ā*lem şalla’llāhu ‘*aleyhi* ve sellem yaşıl ve turunç ve kıızıl gögercine baḡmağı severdi, dimekdür. Ve Ebū Mūsā ḡamām aḡmer elmadur diyü tüffāḡ ile tefsīr eylemişdür, lākin ğayrılar böyle tefsīr eylememişlerdür. Ve ḡazret-i Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘*aleyhi* ve sellem- evinde bir kıızıl gögercin var idi, adı Verdān idi. Ve ḡazret-i ‘*Alī* kerrema’llāhu vechehu vahşet ve yalñızlıḡdan ḡazret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘*aleyhi* ve sellem- şekvā eyledükde ḡazret-i Resūl, ‘*Alī*’ye “Bir çift gögercin al, saña mūnis olur ve yavrısından sen işābet idersin ve taḡrīd u āvāzı ile seni namāza uyandırur veyāḡud bir ḡorūs al, saña mūnis olur ve seni namāza uyandırur.” didi. Ve gögercin yuvasına ḡālīb, eger biñ fersaḡ yerden şalıvirseler yine yuvasını ister ve irāḡ yerlerden yaḡın zamānda ḡaber u mektūb getürür. Ve ba‘ zı gögercin vardur ki bir günde üç biñ fersaḡ yer uçup ḡaberleri getürür. Ve ḡāḡi olur ki gögercini dutarlar (A 323a) ve avlarlar, on yıldan soñra yine vaḡanına gelür, kuvvet-i ḡıfzı ve şebāt-ı ‘*aḡlı* olduğundan vaḡanını unutmaz. Ve yırtıcı kuşlar gögercini pek isterler. Ve cümleden ziyāde şāḡinden ḡorḡar. Ve gögercin cümle yırtıcı kuşlardan ve şāḡinden ziyāde uçar, lākin şāḡini gördükde ḡorḡup müteḡayyir olur ve anı ḡayret ü dehşet alır, şaşup uçamaz. Nitekim merkeb ve eşek, arslanı ve ḡoyun, ḡurdı ve fāre çetüḡi gördüklerinde bu ḡālet anlara ‘*ārız* olur ve şaşup ḡareketden ḡalurlar. Ve cimā‘ vaḡtinde

öpmek bir hayvānda yokdur illā insān ve gögercinde vardır. Ve erkegi dışısından ve dişisi erkeğinden ayrılmaz meger helāk ola biri veyā yite, zāyi‘ ola. Ve altı ay tamāmında erkegi gāhī sefād ider ve dişisi on dört gün götürür, andan şoñra iki yumurda yumurdlar, evvelki yumurdadan erkek ikinciden dişī çıkar. Ve evvelki yumurda ve ikinci yumurda aralarında bir gün bir gice geçer. Ve erkegi ol iki yumurda üzerinde gündüzden bir mikdār zamān oturur, bākī kalan zamānda dişisi oturur, gicede dağı ‘ādetleri böyledür, nevbetle yumurda üzerinde otururlar. Ve dişisi yumurdlayup bir māni‘ den ötüri yumurdası üzerine oturmasa erkegi anı urur ve döge döge yuvasına қor. Ve erkegi dişisine sefād murād eyledükde yuvasından yavrıları çıkarur. Ve yumurdadan yavrı çıқduқda ilhām-ı Hāқ ile öñine tuzlu tobraқ қoyup andan yidirür tā kim yimek yolını āsān eylesün içün. Subhāna’llāhi’l-mülhimu külli nefsin hudāhā.¹²⁹⁰ (A 323b) Ve Aristo gögercin sekiz yaş yaşar, zu‘m ider.

Fā’ide: Ba‘z-ı hūkemā her ādem şekli ile ve her қuş cinsiyle gezer, dir. Ve Mālik bin Dīnār iki kimse ‘işret u şoñbetde ittifāқ eylemezler illā mā-beynlerinde birbirinüñ vaşfi müşābehet üzredür ve insānuñ eşkāli қuşlaruñ ecnāsı gibidür, dir idi. Bir gün Mālik bin Dīnār bir gögercini bir қarға ile görüp ta‘accub eyledi ki “Bir cinsden degül iken ne aceb ittifāқ eylemişlerdür.” didi. Bu hāl üzre iken ikisi de yüridiler, meger kim gögercin ve қarға aқsaқlar-ımış. Mālik bin Dīnār “İkisinüñ ittifāқları aқsaқ olduklarındandır.” didi. İmdi her insān kendü şeklinde olana ülfet ü ‘işret ü şoñbet ider, nitekim her қuş kendü cinsine ülfet ider. Ve iki kimesne bir zamān birbiriyle ülfet eylese ve mā-beynlerinde münāsebet olmasa, elbet birbirinden ayrılurlar. Ve gögercin ebleh olmağla vaşf olunur, belāhet ü hāmāқati bundandır ki altından yavrısını alup boğazlarken yine ol yere gelüp yumurdlar ve yavrı çıkarur.

el-Hūkm: Gögercin eti helāldür, zīrā tayyibātdandır ve yavrı ve yumurda ve üns ve mekātib içün gögercin beslemek bilā-kerāhetin cā’izdür. Ve ammā gögercin ile oynamāқ ve anı uçurmaқ ve қоşı ve segirdişmek içün beslemek eşaḥḥ-ı қavldе mekrūhdur ve ‘inde’l-ba‘z mekrūh degüldür, zīrā harb u қitāl ve dārb u ceng ü cidālde naқl-i aḥbār u i‘lām-ı āşār içün gögercine ihtiyāc vardır.

Rivāyet olunur ki Hārūnu’r-Reşid Ḥalife gögercini ve oyunını severdi ve ḥazз iderdi. Bir gün (A 324a) Ebu’l-Baḥterī Hārūnu’r-Reşid yanında iken bir kimse ḥalīfeye bir gögercin

¹²⁹⁰“Her nefse doğruyu ilham eden Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

baħşış getürdi. Ebu'l-Baħterî Hārūnu'r-Reşid'e Ebū Hüreyre rağiya'llāhu 'anh ħazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden “لَا سَبَقَ إِلَّا فِي خُفِّ، أَوْ حَافِرٍ أَوْ جَنَاحٍ”¹²⁹¹ rivāyet ider, didi. Ĥadiş-i şerifde **أَوْجَانِح** [*ev cenāħin*] lafzı yoħdur Ebu'l-Baħterî Hārūnu'r-Reşid gögercini sevdügiçün **أَوْجَانِح** [*ev cenāħin*] lafzını ziyāde eyledi. Reşid aña vāfir baħşış virdi, alup yanından çıķup gitdi. Ve Hārūnu'r-Reşid Ebu'l-Baħterî gittükden soñra “Va'llāhi kizb eyledüğini bildüm.” didi ve getürdükleri gögercini boğazlamağa emr eyledi. Reşid'e “Gögercinüñ günāhı ne idi ki anı boğazlamağa emr eyledüñ ve boğazladılar?” dinildi. Reşid “Bu gögercin ucından ħazret-i Resūl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- iftirā vü kizb olunduğıçün.” didi. 'Ulemā daħı Ebu'l-Baħterî ħadişini bunuñ için terk eylediler ve ħadişini yazmadılar. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demirî. Ve ammā 'ilm-i ħadişden *Ĥulāşa-nām* kitāb-ı hümāmda *ev cenāħin* lafzını ziyāde eyleyen Ğiyāş bin İbrāħim'dür. Ve Mehdî Ĥalife ki Manşūr Ĥalife oğlıdur, gögercini severdi, mezbūr Ğiyāş, Mehdî Ĥalife üzre girüp “لَا سَبَقَ إِلَّا فِي خُفِّ، أَوْ حَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ أَوْ جَنَاحٍ” didi. Mehdî, Ğiyāş'a on biñ dirhem virilmege emr eyledi ve yanından çıķduķda Mehdî, “Ben şehādet iderüm ki taħķik, Ğiyāş bin İbrāħim kafası kezzāb kafasıdır, Resūlu'llāh 'aleyhi's-selām *ev cenāħin* dimedi ve lākin bu bize taķarrüb (A 324b) ve yakınlık murād eyledi.” didi, diyü yazar. Bu kitābda yazduğı üzre ħadiş-i ħammām vāzi'ı Ğiyāş bin İbrāħim olur, Ebu'l-Baħterî olmaz. Ve Ebu'l-Baħterî, Bekkār bin 'Abdi'llāh ez-Zübeyrî'den soñra Medīne-i Münevvere'ye kādı olup ba' dehu İmām Ebū Ĥanīfe şāħibi İmām Ebū Yūsuf Kādî'dan soñra Bağdād'a kādı olmuşdur ve Me'mūn Ĥalife zamānında iki yüz tārīhinde dünyādan gitmişdür. Ve İmām *Ebū Yūsuf* rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten yüz on üç tārīhinde toğup ve İmām-ı A'zam Ebū Ĥanīfe'den -rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten- 'ilm öğrenüp üç ħalīfeye kādı olmuşdur ki anlar Mehdî ve Hādî ve Hārūnu'r-Reşid'dür. Ve tārīhüñ yüz seksen birinde ve bir rivāyetde seksen ikisinde rebî'ü'l-evvel ayında ve bir rivāyetde rebî'ü'l-āħirde Bağdād'da Pencşenbe güninde dünyādan intikāl ve dāru'l-beķāya irtihāl eylemişdür rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten. *Ķalā'idu 'Uķūdi'd-Dürr ve'l-İķyān*-nām kitābda ve *Ĥabaķātü'l-Fuķahā*-nām risālede böyle yazılmışdur. Ve İmām-ı A'zam ve Muķtedā-yı Ekrem *Ebū Ĥanīfe* Nu'mān bin Şābit Kūfe şehrinde tārīh-i hicretüñ altmış bir senesinde veyā seksen tārīhinde vücūda gelüp yüz elli tārīhinde dünyā-yı deniyyeden intikāl ü irtihāl eylemiş ve Bağdād'da vefāt eylemişdür. Ķanğı ayda vefātı

¹²⁹¹“Yalnızca toynaklı hayvanlar ve kanatlı hayvanlar caizdir.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/453.

olduğunda ihtilâf vardır, ba‘zılar Şa‘bân’da ve ba‘zılar Receb’de dirler. Kendüye ol zamānede olan hâlîfe kâdılık tekli‘ eyledi, kabûl eylemedi. Yüz degnek urup habs eylediler, habsde vefât eyledi. (A 325a) Ve bir rivāyetde Manşûr Hâlîfe Ebû Hanîfe Hazreti’ne ağulu sıvık içirdi ve zindāna gönderdi, secdede iken rûh-i şerîfi kabz olındı. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsi’aten. Ve cesed-i şerîfini yurken alnında kudret ḥaṭṭıyla “يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي”¹²⁹² ve sağ eli üzerinde “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا”¹²⁹⁴ ve sol eli üzre “ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”¹²⁹³ ve sol eli üzre “يُنَبِّئُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّتِ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ”¹²⁹⁵ ayetleri yazılmış bulındı. Ve kabre koduğlarında ğā’ibden hâtif “فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتِ نَعِيمٌ”¹²⁹⁶ didüğünü işitdiler. Ve namāzın kılmāğa keşret-i izdihām ve ğalabalık olduğundan defn eylemege kâdir olmadılar illā ikindüden soñra defn eylediler. Ve Manşûr Hâlîfe kabri üzerine gelüp namāzını kıldı, yigirmi günden ziyāde kabr-i şerîfi üzre namāzın kıldılar. Kezā fi-*Ḳalā’idi’d-Dürr ve’l-İkḳyān*. Ve İmām **Muḥammed** bin Ḥasan eş-Şeybānī aşılada Dimaşq’dandur, babası ‘Irāq’a varup oğlu Muḥammed bin Ḥasan Vāsiṭ’da toğup taḥşil-i ‘ilm-i Rabbānī ve tekmi‘-i fenn-i Subḥānī eyleyüp Hārūnu’r-Reşid anı Raḳqa’ya kâdı eyleyüp andan Reyy didükleri beldeye kâdı idüp yüz seksen toğuz târiḥinde elli sekiz yaşında iken Reyy’de İmām Muḥammed ve Kisā’i bir günde dünyādan irtihāl eylemişlerdür. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhimā (A 325b) raḥmeten vāsi’aten. Kezā fi-*Ḳalā’idi’d-Dürr ve’l-İkḳyān ve Risāleti Tabakāti’l-Fuḳahā’*. Ve *Ḳalā’idü’d-Dürr*’de yazduğı üzre İmām Muḥammed’ün muşannefāt u mü’ellefātı dört yüz cild kitāb ‘add olınmışdur. Ve bir rivāyetde daḥı ziyādedür. *Mebṣūṭ* ve *Cāmi’-i Kebîr* ve *Cāmi’-i Şaġîr* ve *Siyer-i Kebîr* ve *Siyer-i Şaġîr* ve *Ziyādāt* muşannefātındandur. Zāhir rivāyetden murād olan bunlardır. Ve *Nevādir* ve *Emālî* ve *Cürcāniyyāt* ve *Hārūniyyāt* ve *Raḳḳiyyāt* mü’ellefāt-ı ḥazret-i İmām Muḥammed’dendür. *Hārūniyyāt* şol mesā’ildür ki Hārūnu’r-Reşid vilāyetinde cem‘ eylemişdür. Ve *Raḳḳiyyāt* Raḳqa’da cem‘ u te’lif eyledüğü mesā’ildür. Ve *Cürcāniyyāt* Cürcān’da cem‘ eyledügidür.

¹²⁹²“(Allah, şöyle der:) ‘Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.’” *Kur’ân-ı Kerîm*, Fecri 89/27-30.

¹²⁹³“...Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nahl 16/32.

¹²⁹⁴“...elbette biz iyi iş yapanların ecrini zâyı etmeyiz.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/30.

¹²⁹⁵“Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/21-22.

¹²⁹⁶“...ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti verdir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Vâkıa 56/89.

el-Emsāl: *Āmenu min-hamāmi'l-harem* darb-ı meşeldür, ya' nî fülân kimse Harem-i Beytu'llâh'da olan gögercinlerden emnde ziyâdedür. Ka'be-i Mükerrreme Harem-i Şerîf'inde niçe niçe gögercin vardur ašlâ ve kat'â kimse anlara ta'arruz eylemez ve incitmez ve âdemden kaçmaz ve yanlarında niçe biñ kimse geçüp gider kôrqup uçmazlar. Hâzret-i Resül şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem küffârdan kaçup cebel-i Şevr'de mağaraya girüp şaklandıkdâ mağara kâpusında bir çift gögercin gelüp yumurdlamış-ıdı ve kışşası meşhûredür. Mekke ve Harem'de olan gögercinler ol iki çift gögercin neslindendür. Ve *âlefu min-hamāmi Mekke* darb-ı meşeldür, ya' nî Mekke-i Mükerrreme şehrinde olan gögercinden ülfetde artıkdur. Ve *tekalledehâ ke-tavki'l-hamāmeti* darb-ı meşeldür, bunda olan zâmîr-i mü'enneş haşleten kabîha ve çirkin ve yaramaz hūya rāci'dür, ya' nî fülân kimse ol yaramaz hūyı gögercin (A 326a) boğmağı gibi boğmağ eyledi ve boynına aşdı. *Kelām-ı Kadîm*'de “عُنُقُهُ وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي”¹²⁹⁷ bunuñ gibidür, ya' nî biz her insāna lâzım kıldıq hayrını ve şerrini boynındadır ve andan ayrılmaz tâ anuñla hisâb olunmayınca. Ke-ennehu her insānuñ 'ameli gayb u kazâ vü kader yuvasından uçup üzerine geldi, bundan murâd şiddet-i lüzüm ve kemâl-i irtibâtı taşvirdür, herkesüñ 'ameli kendüden ayrılmaz boğmağ boynından ayrılmadığı gibi, dimekdür.

el-Havās: Gögercine Fârsice *kebüter* dirler ve tabî' atı Cālînüs kavli üzre ıssıdur ve ziyâde raıbdur. Ve eti bögrege eyüdü ve meniyyi ziyâde ider. Ve kanı fâlic ü lağve ve hâdar u istirhâ'-i bedene nâfi'dür. Ve der-iken iki yarup 'ağreb şokduğı üzre ursalar nâfi' ola. Ve bir evde ki gögercin ola ol evde sâkin olanlar fâlic ü hâdar ve sekte vü subât didükleri emrâzdan berî olalar. Ve ağ gögercin ödini göze çekseler göz kârañlığı ve gâşâve didükleri marazını def' eyleye. Ve etine müdâvemet zekâ vü zeyreklik getürür. Ve gögercin kanı ıssı iken göze çekmek gözde olan cerâhâti zâ'il eyler. Ve kanı burun kanın keser. Ve gögercin, yavrısından ağırırâkdur. Evlâ olan kôrük ve kişniz veyâ sirke ile yinmekdür. Ve kanını zeytle karışdurup âteş-i yangına ursalar sağ eyler. Ve zibli hârdur ve zibli şü içinde saħk olınuş 'usrü'l-bevle mübtelâ olan içinde otursa ziyâde nâfi'dür. Ve sirke ile zibli tılâ olınuş istiskâ üzre yaqu olınsa (A 326b) âşikâre fâ'ide eyleye. Ve kızıl gögercin zibli kaçan üç dirhem darçinî ile iki dirhem içseler kâsık ve böğürde olan taşâ fâ'ide eyleye. 'usrü'l-bevl için bir pāk çanağ içinde yazup şü ile yuyup içürseler fi'l-

¹²⁹⁷“Her insanın amelini boynuna yükledik...” *Kur'ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/13.

İn Allah la yecur an uŝurak bih veyecur ma duv dalk lmn yŝa' 1298 vama qdrva " Allah haq qdrh v alarv v jmea qbvntuh yvm alqime v alsmvat mvvayav bimeh s'banah v t'alya 'ma uŝurkon 1299 dmav "nfah v sqva badn Allah vz v vl

et-Ta' b'ir: Düşde gögercin dişisi güzel ve mübareke ve 'Arabiyye' avratdur ki erine bedel bir kimseyi talep eylemez. Ve hasta başı üzre gögercin ölümdür. Hamāmdan hımām ta' b'ir olunur ki kesr-i hā'-ıla mevtdür. Ve gögercin burcu 'avratlar cem' olacaq yerdür. Ve gögercin yavruları oğullardur. Bir kimse düşde gögercine 'alef virüp gögercinleri çağırma ol kimse kavvāddur. Ve eger gögercinleri ve qarğaları bir yere cem' eylese yine kavvād olmasına delālet ider, zīrā qarğalar fāsıqlardur. Ve her nesne ki düşde ğayrı cinsle cem' olma ve hılāf cinsden iki nesne bir yere cem' olma meşelā koyun ve köpek veyā qarğa ve gögercin gibi kıyādeye delāletdür. Ve gögercin hediri ve āvāzı bātil sözdür. Ve eger düşde bir gögercin bir kimseye gelse ve aña mülākī olsa bir yerden mektüb gele. Bir kimsenün gögercini kaçsa ve dönüp gelme (A 327a) 'avratına talāk vire veyāhud mevte irişse ola. Ve eger düşde kendünün gögercini çok olduğın görse cāriyeler ala. Ve eger bir gögercinün kanadın kırksa 'avratına and vire ki evinden çıkmaya veyā 'avratı toğura veyāhud yüklü ola. Ve eger düşinde gögercin yola kulavuzlasa ırağdan bir haber gele. Ve Cāmāsb, bir kimse düşde bir gögercin avlasa düşmānları mālın yiye, didi. Ve eger gögercinün gözinde eksilik görse 'avratının dīninde ve hūlū u hūyında noqşāmdur.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Müstazhir Bi'llāh oğlı Müsterşid Bi'llāh-nām halife habs olınduğda düşinde bir muṭavveka gögercin elinde gördi ve bir kimse aña gelüp "Senün halāş olmañ bundadır." didi. Şabāh olduğda İbn Sekīne-nām İmām, halife-i maḥbūs yanına geldi ve düşini hikāye eyledi. İbn Sekīne "Nice ta' b'ir u te'vīl eyledün?" didi. Müsterşid Bi'llāh "Ebū Temmām-nām şā' irün işbu beyti ile te'vīl ü ta' b'ir eyledüm." didi.

Şi'r:

هِنَّ الْحَمَامُ فَإِنْ كَسَرَتْ جَنَاحَهُ

1298"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/48.

1299"Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir." *Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer 39/67.

من حائهن فانهن جمام¹³⁰⁰

“Ve benüm hâlâşum ve kırtulmam himâmumdadur.” didi ve birkaç az günlerden sonra katlı olındı. Ve katlı beş yüz yigirmi yedi senesinde vâki⁶ olmuşdur. Ve hilâfeti on yedi sene ve sekiz ay ve birkaç gün olmuşdur. Müstersid Bi’llâh, hamâm ki feth-i hâ³-ıla gögercindür ve bundan kesr-ile himâm ta⁶ bir eylemiş ki kesr-ile himâm ölümdür.

Ve Mine’r-Ru’yâ’i’l-Mu’abbere: İbn Sîrîn’e bir kimse gelüp “Düşümde bir (A 327b) gögercin dutup kanadın kırdum.” didi. İbn Sîrîn işidüp beñzi bozuldı ve aña “Şoñra nice oldı?” didi, ol kimse “Şoñra bir qarğa tamum üstine düşdi.” didi. İbn Sîrîn ol kimseye “Ne ‘aceb Hağ sühbânehu ve te’âlâ seni ne tîz te’dîb eyledi. Sen koñşuñ ‘avratına varursın ve bir kara kimse senüñ ‘avratuña varur.” didi.

Fâ’ide: İbn Sîrîn bezzâz idi ve hazret-i Resûl’üñ -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- hizmetkârı Enes bin Mâlik kulu ve müşterî kölesiydi. Ve Enes rağiya’llâhu ‘anh İbn Sîrîn gâsl eylesini ve namâzın kılmasını vaşiyet eylemiş-idi. Enes vefâtında İbn Sîrîn mañbûs idi, destür ile zindândan çıkardılar ve Enes’i yuyup ve kefenleyüp namâzını kıilup zindâna gitdi ve ehline ve evine varmadı. Ve bir gün şabâh yimeğini yerken bir ‘avrat İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde ay, ülker içine girerken gördüm ve bir kimse ardundan var İbn Sîrîn’e ve düşüñi hikâye eyle aña, diyü çağırdı.” didi. İbn Sîrîn bu düşi işidüp beñzi bozuldı ve kâküp elini bögrine urup bögrini ve karnını dutdı. Kız karındaşı İbn Sîrîn’e “Senüñ hâlüñ nedür ve saña ne oldı?” didi. İbn Sîrîn “İşbu ‘avrat yedi günden sonra beni meyyit za⁶ m ider ve yedi günden sonra beni ölür zann ider.” didi. Ve yedi günden sonra İbn Sîrîn dünyâdan intikâl eyledi. Ve Hasan-ı Başrî’den sonra yüz gün sağ olup yüz on târihinde İbn Sîrîn vefât eylemişdür. Rağmetullâhi ‘aleyhi rağmeten vâsi’ aten. (A 328a) Süfyân-ı Şevrî gögercin ile oynamak Lût kavmi ‘amelidür, didi. Ve İbrâhîm Nağâ⁶ i, bir kimse uçar gögercinle oynasa fakîrlik elemiñi dadmayınca ol kimse ölmez.” didi. Kezâ fi-*Hayâti’l-Hayevân* li’ d-Demîri ve *Kitâbi İbni’l-Gannâm* rağmetu’llâhi’l-‘Allâm.

Ve **sakankür** feth-i sîn-i mühmele ve feth-i kâf-ı evvelî ve sükün-ı nûn ba⁶ dehu kâf-ı mazmûme ve sükün-ı vâv ve râ²-i mühmele ile bir cânvercikdür ki iki dürlü olur. Biri Mısrî ve biri Hindî olur. Ve bir cinsi fir⁶ avn boğılduğı Deryâ-yı Kulzüm’de olur. Ve Habeşe memleketinde dağı olur. Ve bu şuda balık ve kırudâ kaçâ³ ir ve yılan gibi yudar.

¹³⁰⁰“Onlar (kadınlar) güvercindir, eğer kanadını kırarsan ‘hamâm’ kelimesinin hâ harfini esre ile okursan ‘himâm’ (yani ölüm) olur.”

Ve dişisi yigirmi yumurda yumurdlar ve kum içine gömer, hızn eylemesi budur. Ve erkeginün zekeri iki ve dişisininüñ ferici ikidür keler gibi. Teymî böyle dimişdür. Ve ba' zılar **saķankür** timsāh neslindendür, yavrısını Nîl kenârında ider, şuya düşen timsāh olur ve kıriya düşen saķankür olur, dirler. Ve bunu kışda artık dutarlar, ziyāde şovukda şudan taşra gelür ve yüzi beyābāna. Ve avcı aña irişür, anı dutar. Ve bunuñ ğarîb u ' acîb emrindendür ki kaçan bir kimseyi ırsırsa ol kimse saķankürdan evvel şuya varup andan ğasl eylese saķankür ölür ve eger saķankür ol şuya varursa ol kimse helāk olur. Ve avcısını ırsıduķda her ķangısı şuya evvel irişürse ol şağ ve sālîm ķalur, ol biri ölür. Ve eger şu bulunmazsa saķankür işer ve kendü sidigine yuvalanur, avcı ölür ve bu ķurtulur. Ve eger avcı (A 328b) evvelce işeyüp sidigine yuvalanursa şağ ve sālîm ķalur ve saķankür ölür. Ve bunuñla yılan arasında ' adāvet vardur, ķangısı zafer bulursa ol birini öldürür. Ve bu verel dirler bir kiçirek cānvere beñzer ki verel fetħateyn ile kelerden kiçidür, verele müşābih olduğiçün *verel-i mā'î* dirler. Ve saķankür ve verel arasında fark budur ki saķankür Nîl'de ve şuda ve Nîl ve şuya yakın yerde olur ve verel beyābānda olur. Ve verel didükleri cānverün başı yaşşı ve saķankür başı ince ve keşide olur ve verel rengi şarıdur ve kıızılığa urur ve bulanmağa dağı urur ve derisi haşin ve ķalıñ olur. Ve saķankür rengi ablaķ ve alaca olur ki şarı ve siyāh ve aķ ile ablaķ olur. Ve saķankürüñ eyüsi erkegidür ve bunuñ hāşşalarınıñ eñ büyüği emr-i bāh u cimā' a ķuvvet virmekdür, erkegi bu hāşşaya maħşūşdur, dinilmek yakındur. Ve erkeginün de eyüsi bahār vaķtinde dutılandur ki heyecānları zamānidur. Ve a' zāsınıñ eyüsi arķasından ķuyruğı cānibidür ve göbegi berāberinden alalar ki göbegi ve bögrek ve yağı ķuvveti bile ola ve tāze iken hār u raķbdur ve çünki tuzlayup ķurudalar, harāreti ziyāde ve ruķubeti azrek olur ve bu, mizācları şovuk olanlara yarar, mizācları ıssı olanlara muvāfiķ degüldür, belki żarardur. Ve saķankürü yalnız isti' māl, mürekkebātla isti' mālden aķvādur. *Kezā fi'l-İhtiyārāt ve Minhāci'l-Beyān*.

el-Ĥavāş: İki kişi arasında ' adāvet olsa bir saķankürdan yiseler (A 329a) ' adāvet gide ve biri birine dost olalar. Ve etinün ve yağınıñ hāşşaları cimā' şehvetini ziyāde eylemek ve in' āza taķviyetdür. Ve siñirlere żarar eyleyen şovuk marāzlara fā'ide eylemekdür. ve bunuñ şerbetinün miķdārı bir mişķālden üç mişķāle dekdür, isti' māl iden kimsenün mizācına ve vaķtine ve şehrine ve sākîn olduğı memleketine göre isti' māl olunur ve mişķāl de aña göre olur. Ve cimā' a ķādir olmayan kimesneye be-ğāyet nāfi' dür. Ve şöyle dirler ki bir dirhemini bāde ile içseler şehveti bir haşsiyyetle ķoparur ki hîç sākîn olmaz,

meger mercimek şorbasın bal ile veyā marul tohımını şu ile içeler ki sākin ola. Ve Hindī saķanķūr iki zīrā^ç kadar uzun ve buçuķ zīrā^ç kadar yaşı olur. Ve bunuñ eti veca^ç-ı külyeteyn ve bel ağrısını giderür ve idrār-ı meniyy ider.

et-Ta^ç bīr: Düşde saķanķūr ^çālim ve ^çāmil ve imāma delālet ider ki zūlūmātda anuñla ihtidā olunur. Zīrā saķanķūruñ derisi yaķılır ve eti kuvveti artırur ve erkek erligine kuvvet virür. Kezā fi'l-*İhtiyārāt* ve *Hayāti'l-Hayevān*.

Ve *hebreç* feth-i mühmeleteyn ve sükūn-ı bā^ç-i muvaħħade ile ıve ıve gitmekdür. *Ķānūnu'l-Edeb* reften be-şitāb diyü yazar.

Nazm:

Sülek hem sülef keklik yavrısıdur
Sedā ile luħme arış ile argāç

Şerh:

Sülek hüruf-ı mühmele ile ^çumer ve şurad vezni üzre keklik kuşu yavrısıdur veledü'l-ħacel gibi ve *sülef* fā^çdan ğayrı iki ħarf-i mühmele ile yine keklik yavrısıdur, cem^çleri kesr-i sīn ile *silkān* ve *silfān* gelür (A 329b) ve sīnlerinde zamm da cā^çizdür. Ve *sedā* hüruf-ı mühmele ile ^çalā vezni üzre bezde olan arışdur ki uzunıdur, Fārsīce aña tār dırler ve dāl yerine tā^ç-i müşennāt-ı fevkāniyye ile *setā* (lüğatdür. Celālü'd-dīn es-Süyūfī Müzhir-nām¹³⁰¹ lüğatde böyle yazar.) Ve Türkī vezni üzre üsdi ve dāl yerinde tā^ç-i ħaraşet ile üsti ve medd-ile *sedā*^ç ve üsdi ve esti de feth-i elif-ile yedi lüğatdür, cümlesi arışdur ki *luħme* nūñ ħilāfıdır ki *luħme* zamm-ı lām ve sükūn-ı ħā^ç-i mühmele ile rükbe ve rütbe ve ħuṭbe vezni üzre argāçdur ki bezde ve şevbde olur (ve lām^çda feth cā^çizdür. Kezā fi'l-*Ķāmūs*.) Ve Fārsīce aña pūd dırler.

el-Emsāl: *Elħim mā esdeyte* dırüb-ı emşāldendür ya^ç nī arış eyledüğini argāç eyle, dimekdür. Bu ħarb-ı meşeli itmām-ı emrde ve bir işe mübāşeret idince tamām eylemekde isti^ç māl iderler, muħaşşal-ı ma^ç nā işüñi tamām eyle, eksük alıķoma, dimekdür.

Nazm:

Semendel ne bir kuş ki yanmaz oda ol
Dişi eksige köseye dindi küsec

¹³⁰¹ *Müzhir* sükūn-ı zā-yı mu^ç ceme iledür, zā^ç-i mu^ç ceme ile degüldür ki *zuhūrdandır*.

Şerh:

Semendel nūn'dan ğayrı ħurūf-ı mūhmele ile ğazanfer vezni ūzre ve lām yerine rā'ı mūhmele ile Şīn ve Çīn diyārında olur bir kuşdur ki oda ve āteşe yanmaz ve āteş içinde eglenmek ile lezzet alır ve şafā ider. Ve bīş didükleri ağu ve zehri yer, ol kuşa zarar eylemez. Ve ol kuşu Çīn ħalkı ħurudup yerler ve azığ idinürler, anlara zarar eylemez. Ve eger Sind ve Çīn memleketinden ırağ olsa yüz zīrā' yer ħadar dağı ırağ olsa anı yiseler (A 330a) fi'l-ħāl yiyen kimse helāk olur. Ve derisi kirlendükde āteşe ħorlar, yanmaz, pāk olur ve yayħanur. Ve ba' zılar semendel kuş degüldür tilkiden aşığa ve kiçi bir ħayvāndur, gözleri kıızıl ve kıyruğı uzun ħulenneciyyetü'l-levndür ve tüyinden mendiller doğurlar ve āteşe bırakıldığda işlāĥ olur, dirler. Ve ba' zılar semendel bir kuşdur, Hind'de olur ve āteş içinde yumurdlar ve yavrılar, bi'l-ħāşşa āteş aña te'sīr eylemez. Ve tüyinden mendiller işlenür ve Şām-ı Şerīfe getürürler, kirlendükde āteşe bırağurlar, āteş üzerinde olan kiri yandurur, pāk olur ve kendüye āteş kār u te'sīr eylemez, dirler. Ve İbn Ĥallikān, ben andan bir pāre gördüm sık ve ħalıñ ve uzunluğ ve yaşşılığda at ħulağı şeklinde doğunmuş idi, āteşe ħodılar yanmadı, bir cānibini zeyt yağı içine ħodılar ve baturdılar ve bir fitil üzerine ħodılar, aydınlığ eyledi ve nice zamān yanup tırdı ve aydınlığ eyledi, ba' dehu söyündürdiler andan bir nesne bozulmadı didüğini İmām Demīrī yazmışdur. Ĥaleb şāĥibi Şelāĥa'd-dīn oğlı Melik Tāĥir'e bir pāre semendel getürdiler, uzunı iki zīrā' ve eni bir zīrā' ħadar. Zeyt içine bırağurlardı ve yaħarlardı, yağ ħaynardı ve ol pāre aħ olurdu ħalurdı, aşlā bir yerine āteş kār eylemezdi. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demīrī.

el-Ĥavās: Ödinden bir dāniğ ħaynamış ve süzilmiş noĥūd şuyı ve süd ile birħaç def' a ağu içmiş kimseye içürseler ağu zarar eylemez ve semūm-ı ħātileden berī ider. (A 330b) Ve ödi, ħılı bitürür eger el ayasında olursa dağı. Ve yüreginden bir nesne yudan min-ba' d her ne işidürse ezberler. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demīrī.

(Ve *kevsec* fetĥ-i kāf-ile ve zamme de cā'iz. Ezherī, bu lafz-ı 'Arabiyye'de aşıl degüldür, didi. Ve ba' zılar küsedden mu'arrebdür didiler. Ve İbnü'l-Ĥūṭiyye *kesece*, *kesece* *lem yenbut lehu liĥyetun* didi ve bunuñ 'ibāretinden 'Arabiyye olduğı zāhirdür. Ve Cevherī, *el-kevsece el-eşatu*, didi. Kezā fi-*Misbāĥi'l-Münir*. Ve bu lafız nazımda iki ma' nāya irād olunmuşdur ki biri kösedür, ma' lūmdur. Ve biri dişleri eksük kimsedür el-nāĥısu'l-esnān ma' nāsına.)

Nazm:

Senād oldı bir cānver file beñzer
Di kūhī şığır yavrısına hū baħzec

Şerh:

Senād nūn'[dan] ğayrı ħurūf-ı mūhmele ile seħāb vezni ūzre Qazvīnī didūgi ūzre fīl şıfatı ūzre bir ħayvāndur ki fīlden cūşşede kiçi ve öküzdēn bŷyŷkdŷr. Ve bunuñ yavrısı anası fercinden bařın çıkarup otlar tā kavī olıncaya dek, kavī olduħda anası ħarnından ıķup kaçar, dinilŷr. Kaçmasına sebeb anasınuñ dili diken gibidŷr, yavrısını bulup yalarsa etini kemŷginden diliyle oparur, zīrā dili be-ġāyet keskindŷr. Ve bu ħayvān Hind'de çok olur. Kezā fi-Ĥayāti'l-Ĥayevān li'd-Demīrī. Ve *baħzec* fetħ-i bā'-i muvaħħade ve sŷkŷn-ı hā'-i mŷhmele ve fetħ-i zā-yı mu'ceme ve cīm-ile yaban ve yabanī ve kūhī şığır yavrısıdur veledŷ'l-baħarati'l-vaħşiyye ma'nāsına. *Ķāmŷs* ve *Cevheri'*de veledŷ'l-baħara dimiřlerdŷr, vaħşiyye ħaydı yokdur, ammā *Ĥayāti'l-Ĥayevān'*[da] bu ħayd vardır. Ve *Ķānŷnu'l-Edeb*-nām lŷġatde beççe-i ġāv-ı kūhī dimiřdŷr, ya' nī taġ şığırınıñ yavrısı.

Nazm:

Gelincik durur ibnu 'irs aña beñzer
Dŷ'ildŷr boz ata dimiş ħink ŷ deyzec

Şerh:

İbnu 'irs kesr-i 'ayn-ı mŷhmele ve sŷkŷn-ı rā'-i mŷhmele ve sīn-i mŷhmele ile gelincik didŷkleri ħayvāncıkdur ki evlerde olur fāreye dŷřmendŷr, fāre[yi] deligine girŷp çıkarur ve öldŷrŷr. Ve yılana daħı dŷřmendŷr yılanı da öldŷrŷr. Ve timsāħa (A 331a) daħı dŷřmāndur, zīrā timsāħuñ aġzı dā'im açuķdur, ibnu 'irs aġzına girŷp ħarnına iner ve iini yir ve yıradup taşra ıķar. Ve bu ħasta olsa tavuķ yumurdasını yiyŷp řifā bulur.

Rivāyet ŷ ħikāyet olınr ki bir gelincik bir fāre ardına dŷřer. Fāre anı ġorŷp bir aġaca ıķar, gelincik daħı ardınca ıķar, ayrılmaz tā bir budaķ ve daluñ ucına varur. Gelincik daħı ardından ayrılmaz fāre kaacaķ yer bulamaz. Āħirŷ'l-emr bir yapraġa iner ve dişiyle yapraġuñ bir tarafını ışırup aşılı alur, gelincik fārenŷñ bu ħālini ġorŷp dişisine iřitdŷrmek iŷn bir kerre aġırdı, dişisi āvāzın iřidŷp gelmege başladı, ol aġacuñ dibine ġeldŷkde dal ucında olan gelincik fāre ŷzerine ařıldıġı yapraġı kesdi, fāre ařaġaya dŷřdi. Aġa altında olan gelincik anı avladı ve dutdı.

Ve **rivāyet** olunur ki bir kimse bir gelincik yavrısını dutup kafeşe koyup anası göricek yerde habs eyledi. Anası anı görüp gitdi ve ağzına bir altun alup getirüp ol kimsenüñ öñine bıraktı, ke'enne oğlı için fedā eyledi. Ol kimse yavrısını şalıvirmedi yine gidüp bir altun dağı getürdi. Ol kimse yine şalıvirmedi. Muhaşşal, beş kırmızı altuna yetürdi. Ol kimse yine yavrısını şalıvirmedi. Gelincik gördi ki şalıvirmez, gitdi bir bez pāresini getürdi ke'enne işāret ider ki artık maḥşūli ve kırmızısı yoḡdur. Ol kimse anı kayırmadı ve yavrısını şalıvirmedi, gelincik anı görüp döndi, (A 331b) getürdüğü kırmızılardan birin alup gitdi. Ol kimse bākīsini alup gitmesinden ḡorḡup yavrısını şalıvirmedi.

el-Ḥükm: Gelincigi yimek mezḡheb-i Ḥanefiyyede ḡarāmdur. *Tuḡfetü'l-Mülük*-nām kitābda ve *yaḡrumu'l-yerbū'* ve *ibnu 'irsīn* dimişdür. Vehm, *ibnu 'irs fār* gibidür, fār ḡod ḡarāmdur, *Viḡāye* ve *Şadru'ş-Şerī'a* ve şürūḡ-ı *Viḡāye*'den *Teysīr* ve ḡayrıda dağı *ibnu 'irs* ḡarāmdur, dimişlerdür.

el-Ḥavās: Dimāḡıyla iktihāl olınsa zūlmet-i başara nāfi' dür ve ḡurudup sirke ile içilse şar' marazına nāfi' ola ve eti veca' -ı mefāşıla yaḡu isti' māl olunur ve yaḡıyla diş tılā olınsa fi'l-hāl ḡoparur. Ve ḡanıyla sirāca tılā olınsa taḡlīl eyleye. Ve ḡanı fāre ḡanı ve şu ile ḡarışdurup bir ev içine serpseler anda olanlarıñ arasında ḡuşūmet vāḡi' ola. Ve ödi ıssı iken içilse sā' atinde öldürür. Ve gelincik fāre ile bir evde defn olınsa yine ḡuşūmet vāḡi' ola. Ve zibli yaralar üzre ḡonılsa ḡanı keser.

et-Ta'bir: Düşde ergen kimse gelincik görse bir mer'at-i şabiyye ve genç ḡız almasına ve anuñla zivāc ve izdivāca delālet ider. *Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān.*

Ve **dü'ül** zamm-ı dāl-ı mühmele ve kesr-i hemze ile gelincige müşābih bir cānvercikdür, zamm-ı fā ve kesr-i ' ayn ile fu' il vezni üzre bir ism bundan ḡayrı bulunmaz ve bilinmez, dimişlerdür. Başra ḡāḡısı ' ilm-i naḡv vāzı' ı Ebu'l-Esved ed-Dü'elī Aḡfeş ḡavli üzre işbu düveyyibeye mensūbdur. **Dü'ilde** hemze meksūr iken nisbet olınuḡda (A 332a) tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelmesün için hemze meftūḡa ḡılınur, zīrā hemze meksūr olıcaḡ lām dağı meksūrdur ve yā'-ı nisbiyye ikidür ve yā' kesreden mütevellid olur. Eyle olsa tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelürdi. Nitekim fetḡ-i nūn ve kesr-i mīm-ile nemir ki bir ḡabile adıdur, nisbet olınuḡda fetḡ-i mīm-ile nemeḡ didükleri tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelmesün içündür. İmdi Ebu'l-Esved ed-Dü'elī zamm-ı dāl ve fetḡ-i hemze iledür veyāḡud hemze meftūḡa olduḡdan şoñra vāv'a ḡalb olunup Düvelī ola. Zīrā hemze ḡaçan meftūḡa olsa taḡfif ḡılınması vāv'a ḡalb olınmaḡladur. Nitekim *cü'ende* fetḡ-i vāv-ıla

cüven ve *mü'ende* feth-i vāv-ıla müven didiler. Feth-i hemze ile cü'en ve mü'en iken hemze-i meftūhayı vāv'a taḥfif için ḳalb eylediler. Bu taḳdīr üzre Ebu'l-Esved ed-Düvelī olur, zamm-ı dāl ve feth-i vāv-ıla. Ve İbnü'l-Kelbī, Ebu'l-Esved Ed-Diyelī'dür didi, aṣlı dü'ıldür zamm-ı dāl ve kesr-i hemze ile. Hemze-i meksüreyi yā'ya ḳalb idüp li-ecli'l-yā' dāl'ı meksür ḳılır. Nitekim ḳıl ve bī' de böyledür. İbnu'l-Kelbī ḳavli üzre ḳādī-i mezbūruñ nisbetinde Ebu'l-Esved ed-Diyelī dinilür, kesr-i dāl ve sükün-ı yā ile, Şihāḥ'da böyle yazılmışdur. Ve ammā *Ḳāmūs*'da *Şerḥü'l-Lüma'*-nām kitābdan naḳl idüp Ebu'd-Di'elī kesr-i dāl ve feth-i hemze iledür, Di'el kesr-i dāl ve feth-i hemze ile 'ineb vezni üzre bir ḳabiledür, Ebu'l-Esved ol ḳabileye nisbet olunmuşdur diyü yazar. Ve ḳādī-i mezbūr adında (A 332b) ihtilāf vardır. Ba'zılar, Zālīm bin 'Amr bin Süfyān'dur dirler ve ba'zılar, Zālīm bin Sāriḳ ve ba'zılar, Sāriḳ bin Zālīm ve ba'zılar, 'Amr bin Zālīm'dür, dirler. Mezbūr sādāt-ı tābi'indendür, 'Alī bin Ebī Tālib ile şoḥbet itmişdür ve Şiffin'de ḫazret-i 'Alī raḍiya'llāhu 'anh ile ḫāzır olmuşdur. Tārīḫ-i hicretüñ altmış ḫokuz tārīḫinde Başra'da tā'ün-ı Cārūf'da seksen beş yaşında vefāt eylemişdür, raḍiya'llāhu 'anh ve 'ansā'iri'ş-şahābe. Ve bu tā'ün Başra'da vāḳi' olup nās u ḫalḳuñ uluları bu tā'ündan vefāt eylemişlerdür. Ve ḫazret-i Enes bin Mālik evlādından otuz oḫlı zıkr olınan tā'ündan vefāt eyledi, dinilür. Raḫmetu'llāhi 'aleyhim ve raḍiya'llāhu 'an-ebihim. *Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān* ve ba'zihā min-*Cāmi'i'l-Uşūl li-İbni'l-Eşīr* 'aleyhi raḫmetu'llāhi'l-Ḳadiri'l-Başır. Ve Ebu'l-Esved ed-Dü'elī şāḫib-i nevādirdür ki niḫe dürlü leṭā'if ile şehirdür.

Cümle-i leṭā'ifinden **biri** budur ki bir dilenci “Her kim aḫşam yimegi ile aç ḫoyurursa Allāḫ raḫmet eyleye.” didüḫünü işidüp dilenciye ḫaḫırdı ve aña aḫşam yimegin virdi ve ḫok eyledi. Ve dilenci ḫıḫup gitmek istedükde “Heyhāt! Ben seni anuñḫün yidürdüm ve ḫoyurdum ki müselmānları bu gice incitmeyesin, varup bir müselmānı daḫı rencide eylemek istersin.” diyü buḫaḫuya urdı ve şabāḫ olmayınca şalıvirmede.

Ve **biri** daḫı budur ki bir kimse aña “Sen 'ilm ḫabı ve ḫilm zarfı ve ḫabısın fe-emmā baḫilsin.” didi. (A 333a) Zīrā Ebu'l-Esved buḫl ile ma'rūf ve nā-keslik ile mevşūf idi. Ebu'l-Esved aña cevāb virüp “Bir ḫab ki içinde olan nesneyi dutmaya anda ne ḫayır vardır.” didi.

Ve **biri** budur ki ḫokuz ḫırmızı filoriye bir at şatun alup evine götürürken bir gözlü bir kimseye uğradı ve “Niḫeye alduñ?” didi. Ebu'l-Esved “Niḫeye deḫer, ḫıymete ḫut.” didi. Ol kimse “Dört buḫuḫ ḫırmızıya deḫer.” didi, aña cevāb virdi ki “Ḳayırmazsın ma'zürsın

bir gözün ile kıymet dutduñ, eger ol bir gözün sağ olsa kıymete tutsañ bākī kalan kıymeti bilürdüñ.” didi. Ve çeküp evine vardı ve uyudu, uyandukda atun dişleri arpayı ışırdukda dişleri ve ağızı āvāzın işitdi. “Bu nedür?” didi, “At arpasın yir.” didiler. Ebu'l-Esved “Ben uyurken mālumı eksilden mālum içinde komam ve mālum içinde mālumı ziyāde ideni korum.” diyüp fi'l-hāl ol atı şatdı ve bahāsıyla bir tarla şatun aldı.

Ve **biri** dağı budur ki Başra'da koñşuları i' tikkāda kendüye muḥālif idiler ve kendüyi incidürlerdi ve gice ile taş atup taşarlardı ve aña “Seni Allāhu te'ālā taşlar.” dirlerdi. Ebu'l-Esved anlara “Yalan söylersiz, eger Allāhu te'ālā taşlasa taş baña degerdi, ammā siz taşlarsız, anuñçün baña doğunmaz.” didi. Ve andan soñra evini şatdı ve aña “Evüñi şatduñ.” didiler. *Bel bi'tu cārī* diyüp darb-ı meşel eyledi ya'nī evümi şatmadum belki (A 333b) koñşumı şatdum. Ve bu kışşa Ebu'l-Cehm el-ʿUzrī kışşasınıñ ʿ aksidür ki mezbür evini yüz biñ aqçeye şatdı ve andan soñra müşteri olanlara “Sa'īd bin el-ʿĀş koñşulığını niçeye alursız?” didi. Anlar “Yalnız koñşuluk şatılır mı?” didiler. Ebū Cehm “Evümi baña virüñ ve aqçenüzi aluñ. Va'llāhi'l-ʿazīm ben bir kimsenüñ koñşulığını şatmam ki otursam, kandadır diyü beni şorar ve beni görse merḥabā ider ve eger gā'ibde olsam beni şaklar ve eger yanında ḥāzır olsam kendüye yakın ider ve eger bir nesne istesem virür ve istemesem kendü ne istersin ve ne gerekdür, dir. Ve eger baña bir şiddet ü zaḥmet gelse beni şād ider ve zaḥmetümi giderür.” diyüp evini aldı ve yüz biñ aqçe ev bahāsını döndürdi. Sa'īd bu sözlerini işidüp aña yüz biñ aqçe gönderdi. Ve letā'ifinden **biri** dağı budur ki Emīrū'l-Mü'minīn ḥāzret-i Mu'āviye raḍiya'llāhu ʿanh ḥalīfe vü pādīşāh iken tenhāca meclisine dāḥil olur. Ve Mu'āviye aña söylerken Ebu'l-Esved'den zuraṭ ve yellenmek vāqī' olur. Mu'āviye işidüp güler. Ebu'l-Esved Mu'āviye'ye kimseye dime diyü minnet ider ve çıkup gider. Gitdukden soñra ʿ Amr bin el-ʿĀş raḍiya'llāhu ʿanh Mu'āviye'ye girer. Mu'āviye Ebu'l-Esved'den şadır olan kabāḥati ʿ Amr'a söyler. ʿ Amr raḍiya'llāh Ebu'l-Esved'i gördükde “Ḥalīfe meclisinde böyle kabāḥat idersin.” didi. Ebu'l-Esved Mu'āviye ḥāzretine varup buluşur ve Mu'āviye'ye “Kimseye dimeyesin, diyü minnet itmedüm mi idi?” didi. Mu'āviye raḍiya'llāhu ʿanh “ ʿ Amr bin el-ʿĀş'dan gayrı kimse bilmedi.” didi. (A 334a) Ebu'l-Esved “Ben andan şakınurdum, ammā sen ḥilāfete ve pādīşāhlığa şālīḥ degülsin.” didi. Mu'āviye “Niçün?” didi. Ebu'l-Esved “Sen bir zuraṭa emīn olmayınca emvāl-i müslimīn ve beytü'l-māl-ı mü'minīne nice emīn olursın.” didi. Mu'āviye raḍiya'llāhu ʿanh güldi ve aña vāfir iḥsānlar eyledi, raḍiya'llāhu ʿanhumā.

Ve **biri** dağı budur ki Ebu'l-Esved'e Mu'aviye rağiya'llāhu 'anh "Bedir Ėazāsı'nda ĥāzır mıydı?" dinildi. Ebu'l-Esved "Ne'am, men zālike'l-cānib" didi. Ya'nī Mu'aviye Bedir'de ĥāzır idi ol cānibden, dimekdür. Mu'aviye rağiya'llāhu 'anh Bedir Gazāsı'nda küffār-ile olduğını bildürmişdür.

Ve **deyzec** feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i ĥuṭṭī ile boz atdur ki rengi boz ola. Ve bu lafız mu'arredür kesr-i dāl ile *dīze* lafzından ki *dīze* kesr-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i ĥuṭṭī ve zā-yı mu'ceme ve āhirinde hā ile Fārsice boz atdur, kesr-i hā'-i mu'ceme ve sükün-ı nūn-ıla **hink** gibi, nitekim Şāhidī'de vāқи' dür.

Mışrā' :

Boz ata di ĥink ü semend oldu kıula oldu çemiş

Nazm:

Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün
Cehāletde kıalma uyuma gözün aç

Şerĥ:

Cehālet feth-ile bilmezlikdür *cehl* gibi ve 'alime bābındandır, na'tı *cāhil* ve *cehūd* dür. Ve bunuñ cem' i zamm-ı cīm-ile *cūhhāl* ve zamm ile *cūhl* ve zammeteyn ile *cūhül* ve rükka' vezni üzre teşdid-i cīm-ile *cūhhel* ve zamm ve feth-ile *cūhelā'* gelür. Kezā fi'l-*Ėāmūsi'l-Muĥīṭ*.

el-Ėıṭ' atü fi-Baĥri'r-Recezi'l-Müşemmeni's-Sālim: (A 334b)

Debr arular derrāc kırpi büyügi düldül durur
Deşti şoğan 'unşul durur dāmen ucu zülzül durur

Şerĥ:

Debr feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı bā'-i muvāĥḥade ve rā'-i mühmele ile arulardur cemā' atü'n-naĥl ve'z-zenābir ma'nāsına (ve kesr-i dāl lügatdür.) Cem' i *edbur* ve *dubūr* gelür eflus ve fulūs vezinleri üzre. Aşma' ī, bunuñ kendü lafzından vāĥidi yoğdur, didi. Ve 'inde'l-ba'z vāĥidi *ĥaşremedür*. Ve aşĥāb-ı 'izāmdan 'Āşım bin Şābit-nām enşārīye ĥamiyyü'd-debr dinilür. Cem' i hā'-i mühmele ile ĥaniyy vezni üzre fa'ıl be-ma'nī-i mef'üldür maĥmiyy ma'nāsına. Vech-i tesmiye mūmā ileyh 'Āşım, Ėaĥ te'ālā ile 'ahd eylemiş-idi ki bir müşrike yapışmaya ve bir müşrik dağı aña yapışmaya. Recī' Ėazāsı'nda

Benū Lihyān kāfirleri anı şehīd eyledüklerinde mübārek başını kesüp almak istediklerinde Hāḡ sūbhānehu ve te‘ālā bir cemā‘at aru ile anı hīmāyet eyledi, arular kāfirlere üşüp yanından ḡovdılar ve aña el şunmaḡdan men‘ eylediler. Hattā müselmānlar cesed-i şerīfini alup defn eylediler. Hāḡ te‘ālā ‘ahdine ḡöre vefātından şoñra daḡı kāfirler aña yapışmaḡdan hīmāyet eyledi ve şaḡladı. Ve *derrāc* cīm’den ḡayrı ḡurūf-ı mühmele ile şeddād ve nemmām ve kettān vezni üzre kirpidür ḡunfud gibi. Vech-i tesmiye bütün giceyi derc eyledüḡiḡündür ya‘nī yürüdüḡiḡündür ve derc fetḡ ü sükūn-ıla yürümekdür meşy ma‘nāsına. Ve *düldül* ḡurūf-ı mühmele ile hüdhüd ve bülbül vezni üzre kirpilerün büyüdüdü ‘aḡīmü’l-ḡanāfız ma‘nāsına. *Ḳāmūs*’da muḡlaḡ kirpidür veyā kirpiye beñzer (A 335a) bir dābbecükdür, dimişdür. Cevherī ve Demīrī ‘aḡīmü’l-ḡanāfīd ile tefsīr eylemişlerdür. Ve *Düldül* ḡazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡatırı adıdır ki Mışr ḡākimi Muḡavḡıs hediye göndermiş-idi. Bir eşheb ve aḡ ḡatır idi, vech-i tesmiye tedeldelu’s-seḡābu dirler ḡaçan bulut mütedelliyen ve şarḡılıp ḡareket eylese. Ḳıḡr olınan ḡatırın revīşi ve yürimesi buluta teşbīh olup aña *Düldül* dinilmişdür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’dan böyle fehmi olınmışdır. Ve İskenderiyye ve Mışr şāḡibi Muḡavḡıs Düldül’i hediye gönderdüḡde Māriyye bint Şem‘ün¹³⁰² ve ḡız ḡarındaşı Sīrīn¹³⁰³ ve Mābūr-nām ḡaşıyy¹³⁰⁴ u ḡādimi ma‘ān armaḡan ve hediye ve baḡşış göndermişdür. Ve *‘unşul* nūn’dan ḡayrı ḡurūf-ı mühmele ile ve ḡarf-i evvel ve şālīş maḡmūmdur, ḡunfud ve hüdhüd vezni üzre yaban şoḡanıdır, başalu’l-berrī ma‘nāsına. Ve kesr-i elif ü ḡāf ve sükūn-ı sīn-ile isḡīl ve isḡāl ve başalu’l-fe’r yine yaban şoḡanıdır. Ve buña başalu’l-fe’r didükleri fāre ve kesegeni öldürdüḡiḡündür. Fārsice piyāz-ı deştī dirler, ya‘nī yabanī şoḡan. Ve bunuñ ḡabī‘ atı ıssı ve ḡurıdır, eyüsi be-ḡāyet resīde ve irişmiş olandır. Ve bal ile dā’ü’ş-şā‘leb didükleri marāz üzre ḡılā olınsa be-ḡāyet nāfi‘dür ve şar‘ ve māliḡūlyā marāzlarına eyüdüdü ve ḡözün keskinliğini ziyāde ider yimek ile. Ve öksürük ve rabv ve eski öksürük ve ‘ırḡu’n-nesā ve istiskā ve yaraḡān didükleri marāzlara (A 335b) ve şalābet-i cigere be-ḡāyet nāfi‘ olur. Ve yapraḡının ḡavāşşından biri budur ki eḡer ḡurt didükleri cānver anuñ üzerine dursa veyā başsa ol ḡurd aḡsaḡ olur ve dirler ki ol ḡurt helāk olur. Fetebāreka’llāhu aḡsenu’l-ḡālīḡīn.¹³⁰⁵ Kezā fi’l-*İḡtiyārāt li’l-Bedi‘ī*. Ve yaban şoḡanı

¹³⁰² *Şem‘ün* fetḡ-i şīn-i mu‘ceme iledür.

¹³⁰³ *Sīrīn* kesr-i sīn-i mühmele ba‘dehu yā’-i müşennāt-ı taḡtāniyye ve kesr-i rā’-i mühmele ve yā’dan şoñra nūn iledür.

¹³⁰⁴ *Ḥaşıyy* ḡaniyy vezni üzre ḡāyası çıḡmış kimsedür.

¹³⁰⁵ “فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” “Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şānı ne yücedir!” *Kur’ān-ı Kerīm*, Mü’minun 23/14.

yimek, gözi hadid ve keskin eyler ve dīku'n-nefes marazına fā'ide ider. Ve sigiller üzre bal ile tılā olınsa sigilleri keser. Ve yaban şoğanı ağzı ve mi' deyi ledg ider, lāyık olan anı biryān eylemek veyā bişürmekdür andan şoñra isti' māl eylemek gerekdür. Ve yaban şoğanı ba' zılar katında sefle zarardur ve daķıķ-i kersenne anuñ muşlihidür, dirler. Ve başal-ı ' unşul büyük olur, gāhī bir dānesi beş rıtl ağırınca gelür. Kezā fi-*Halli'l-Mūcez* ve *Minhāci'l-Beyān*. Ve *zülzül* zāleyn-i mu' cemeteyn ve sükün-ı lām-ı evvelī ile düldül vezni üzre uzun gömlek eteginüñ aşığa ucıdur, esāfilü'l-kamīşi't-tavīl ma' nāsına. Ve zāleyn kesr-ile zilzil zibric vezni üzre ve lām-ı sāniyeden şoñra hā ile *zilzile* zibrice vezni üzre ve ' ulebiť vezni üzre *zulezil* ve ' ulebiťe vezni üzre *zulezile* lügatdür ve bir iki lügat dağı *Ķāmūs*' da zıkr olınmışdur. Nazımda zamm-ı dāleyn ile olan ki ħunfud vezni üzredür, oķunmaķ lāzım olduğı ehline ħafī (A 336a) degüldür.

Nazm:

Du' mūş ne it balığı cirriş yılan balığı
Şillevr yılan balığı çıñrađu ne cülcül durur

Şerh:

Du'mūş ħurūf-ı mühmele ile ' uşfūr vezni üzre it balıđıdur ki Fārsice aña fetĥ-i kāf ve sükün-ı fā ve cīm-i Fārsiyye ve kesr-i lām ile kefçelīze dirler, nitekim *Lügat-i Ĥüsāmī*' de vāķi' dür.

Beyt:

Ťatca tū vü māst ħaymaķ u yođurt
Kefçelīze it balığı kirm ħurt

Süheylī du' mūş bir küçük balıđdur şü yılanına beñzer, didi. İmām Demīri bir dābbecikdür ki şuya dalar, cem' i *da'āmīş* gelür burğūs ve berāğiş gibi diyü yazar. *Ķāmūs* şāhibi *du'mūş* bir cānvercükdür veyā bir ħara ħurtdur ki göllerde olur diyü yazar. Cevherī bir düveybedür ki şuya dalar, cem' i *da'āmīş* ve *da'āmīş* gelür diyü *Şiĥāĥ*' ında yazar. Aĥterī şü cānverlerinden rengi ħaraya mā'il bir kiçirek cānverdür sür'at-i ħareketde ve kiçireklikde eťfāl aña teşbih olunur ve ' inde'l-ba' z it balıđı diyü yazar. Ve *Ķānūnu'l-Edeb*' de ed-du' mūş, kefçelīze dimişdür. Ve *Ķāmūs*' da *du'mūş* umür ve işlere dađl idici ve pādīşāhları ziyāret idiciye dađı dirler. Ĥadışde vāķi' "الاطفال دَعَامِيصُ الْجَنَّةِ" bundandur, ya' nī uşāķlar cennet du' mūşlarıdır ve cennet seyyāĥlarıdır, cennetde bir evden men'

olinmazlar, diyü yazar. Ve *Du‘mūş* bir kimsedür ki ziyāde zinā iderdi, Hāḡ te‘ālā anı meşh idüp *du‘mūş* eylemişdür. Ve Du‘ aymīşu’r-Reml (A 336b) bir erūñ adıdır ki dāhī vü dāhiye ve be-ğāyet ‘āḡil ü zeyrek idi ki ‘aḡl u fikr ü zeyreklikde ḡarb-ı meşel idi. *Huve Du‘ aymīşu hāza’l-emri* dirler ya‘nī fülān kimse şū emrūñ du‘ aymīşi ve ‘ālimidür. Ve *cirriş* rā’ dan ḡayrı ḡurūf-ı mu‘ceme ile sikkīt vezni üzre ki kesr-i sīn ve kāf-ı müşeddede iledür ve āḡirinde olan şā’-i müşelleşedür, ilan balığıdır kesr-i cīm ve kesr-i rā’-i mühmele vü müşeddede ile olan *cirri* gibi ki Fārsīce aña mār-māhī dirler. Ve ‘Arab ta‘rīb idüp māremāhīc dirler, āḡirinde cīm-ile. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’ da böyle yazar. *Viḡāye* şāriḡi Feriştēzāde *cirriş* sazan balığı dimişdür. Ve *Mecma‘ü’l-Baḡreyn* şerḡinde daḡı sazan balığı dimişdür. Ve Aḡterī de sazan balığı dimişdür. Feriştēzāde ve Aḡterī ḡaḡā eylemişlerdür, zirā şāḡib-i *Ḳāmūs* ve *Mu‘rib* şāḡibi İmām Muḡarrizī ve Cevherī ve *Ḳānūnu’l-Edeb* şāḡibi ve *Ḥalāş* şāḡibi ve *Dīvānu’l-Edeb* şāḡibi *cirriş* yılan balığı olduğına ittifaḡ eylemişlerdür. Ve cīm yerine kāf-ı meksüre ile *ḡirriş* biḡḡih ve fissīḡ ve sikkīt vezni üzre yine yılan balığıdır. Kesr-i şād-ı mühmele ve fetḡ-i lām-ı müşeddede ve sükūn-ı vāv ve rā’-i mühmele ile sinnevr vezni üzre olan *şillevr* gibi. Ve yılan balığınuñ ḡükmi ve ḡuşūşı zikr olinmişdür. Ve *cülcül* iki cīm-ile ḡunfud ve bülbul vezni üzre ḡıñraḡu didükleridür ki ḡāḡi tūcdan ve ḡāḡi birincden olur, ceres-i şāḡir ma‘nāsınadır.

Nazm:

Di dimm kedi deysen ne ayu erkegi ḡarınca zerr (A 337a)

Muḡlaḡ dedür rāḡile dirler hezār bülbul durur

Şerḡ:

Dimm kesr-i dāl-ı mühmele ve mīm-i müşeddede ile kedi ve ḡetük didükleridür ki meşhürdür sinnevr ve hırr gibi. Vāḡidinde *dimme* dirler hirre vezni üzre ve vezn iḡün mīm taḡfif ile oḡunur. Ve *sinnevr* kesr-i sīn-i mühmele ve fetḡ-i nūn-ı müşeddede iledür. Ve *sünnār* rummān vezni üzre yine kedidür cem‘i *senānīr* gelür. Hāḡ te‘ālā bunu def‘-i fār iḡün yaratmışdır, adı ḡokḡdur.

Hikāyet olinur ki bir A‘rābī bir kedi avlar ve ne olduğını bilmez. Bir kimse aña rāst gelüp “Bu sinnevr nedür?” didi ve bir kimse daḡı rāst gelüp “Bu ḡıḡt nedür?” didi ve bir kimse daḡı rāst gelüp “İşbu hırr nedür?” didi ve biri daḡı uğrayup “İşbu ḡayven nedür?” didi ve

biri daḥı rāst gelüp işbu ḥayda¹³⁰⁶ nedür?” didi ve biri daḥı uğrayup “İşbu ḥaytal nedür?” didi ve biri [daḥı] rāst [gelüp] “İşbu dimm nedür?” didi. A‘rābī kedinüñ adı çok olduğını işidüp “Ben bunu götürüp şatayım, yakında Ḥaḫ te‘ālā bundan çok māl virür.” didi. Ve ol kediyi çār-sū bāzāra getürdi çār-sū ḥalkından ba‘zı kimseler “İşbu kedi niçeye?” didiler. A‘rābī “Yüze.” didi. Aña didiler ki “Yarım ancak deger.” A‘rābī işidüp çetügi bıraḫdı ve andan soñra “La‘anehu’llāhu mā ekşere esmā’uhu ve ḫalle şemenuhu.” didi. Ya‘nī, Allāhu te‘ālā buña la‘net eylesün ne‘aceb adları çok ve bahāsı azdur.

Ġarībe: Rükñü’d-Devle-nām (A 337b) devletlünün bir kedisi var-ıdı, yārān ve erbāb-ı ḥacātdan biri kendüye buluşmağa ‘usret çekse murādını bir kāğıda yazup kedinün boynına bağlardı, alup Rükñü’d-Devle’ye iledürdi. Rükñü’d-Devle oḫuyup cevābını yazup kedinün boynına bağlardı. Ol zarīf kedi kāğıdı alup şāḥibine iledürdi.

Ve **ḥikāyet** olunur ki Nūḥ gemisinde olanlar sıçandan şekvā eyledüklerinde Nūḥ ‘aleyhi’s-selām arslanuñ alnın mesh eylemegin aḡsırup andan kedi düşdi, anuñçün kedi arslana beñzer. Ve kedi bir zarīf ḥayvāndur ki aḡzı yarıyla yüzün siler ve gevdesine bir nesne bulaşsa arıdur. Ve kış āḫirinde şehveti ḥarekete gelür ve nuṭfe māddeşi ışırdüğundan ve şoḫup batduğundan ziyāde elem çeküp ol mādde dükeninceye dek çağırur, feryād ider. Ve dişisi aç olduğda evlādını yir. Ve ba‘zılar evlādına ziyāde muḥabbeti olduğundan yir, dirler. Ve işedükde keskin ḫoḫusun almasun için tobraḫla örter. Ve bir eve mūnis olduğda ḡayrı kediler ol eve gelse anlarla ceng ider, bir cinsden iken evde olanlar anları begenüp kendüden artıḫ ri‘āyet olınmalarından veyā ta‘āmında ortaḫ olmalarından ḫorḫup döḡişür. Ve Ḥaḫ sübhānehu filde kediden ḫaçmaḫ ḫılmışdur, fil kedi görse ḫaçar. Ve kedi; dürlü dürlü olur, ehlī ve vaḫşī olur. Ve bir dürlü kedi olur ki aña zebād kedisi dirler. Ve kedi insān gibi eliyle alur (A 338a) ve gerinür ve esner. Ve dişisi yükünü elli gün götürür. Ve yabanī kedi ev kedisinden iri olur.

el-Ḥükm: Ehlī ve vaḫşī kedi eti ḫarāmdur, zīrā sebu‘dur. Ve Resūlu’llāḫ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kedi etinden men‘ eylemişdür.

el-Emsāl: *Elkafu min-sinnevrin* ḫarb-ı meşeldür. **Lakf** feth-i lām ve ḫāf’dan soñra fā ile ḫapmaḫ ve tīz almaḫdur, ya‘nī ḫapmaḫda kediden ziyādedür. Ve *eberru min-hirretin*

¹³⁰⁶ **Ḥayda**‘ feth-i ḫā’-i mu‘ceme ve sükün-ı yā’-i ḫuṭṭī ve dāl-ı mühmele ve ‘ayn-ı sa‘faş ile kedidür, sinnevr ma‘nāsına. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle yazmışdur. Ve kedinün bir adı **ḫay‘am**dur ḫāf ve yā ve ‘ayn-ı mühmele ve mīm-ile ḫaydar vezni üzre. *Kezā fi’l-Ḫāmūs*‘alā- mü’ellifihī raḫmetu’llāhi’l-Ḫuddūs.

darb-ı meşeldür, ya' nî eyülikde kediden ziyâdedür, bundan murâd evlâdına ziyâde muhâbbetden evlâdını yidüğine işâretdür. Nitekim şâ'ir dimişdür ve evlâdını yidüğine işâret kılmışdur.

Şi'r:

أَمَا تَرَى الدَّهْرَ وَ هَذَا الْوَرَى
كَهَرَّةٍ تَأْكُلُ أَوْلَادَهَا

Ma' nâsı; zamânı ve işbu halkı görmez misin, kedi gibi zamân evlâdını yir ve evlâdın yiyen kedi gibidür, demek olur. Ve *lâ-ya'rifu hirren min-birin* darb-ı meşeldür, ya' nî fülân kimse kediyi fârdan seçmez, İbn Sîde böyle ma' nâ virmişdür. Ve şâhib-i *Keşşâf* ikrâh ideni eyülik iden kimseden fark eylemez, dimekdür diyü ma' nâ virmişdür. Ve Beşşâr-nâm şâ'irüñ bu kavli darb-ı meşeldür.

Şi'r:

كسِنُورِ عَبْدِ اللَّهِ بَيْعَ بَدْرِهِمْ
صَغِيرًا فَلَمَّا شَتَّبَ بَيْعَ يَقِيرِاطِ¹³⁰⁷

Ve bu darb-ı meşel müvelleddür, kelâm-ı 'Arab'dan degüldür. Her kedi küçük iken büyük olduğda kıymeti dağı aşığa olduğına işâretdür.

el-Havâş: Ev kedisinden kara kedi etini bir kimse yise aña sihir kâr itmeye ve talağı hayız görür müsteḥâza 'avrata bağlasalar hayzı keser. Ve iki gözlerini (A 338b) kurudup bir kimesne iki gözi ile kendüye buḥûr eylese bir murâd u ḥâcet taleb eylemeye illâ murâdı ḥâşıl ola. Ve yüregini derisinden bir pâre bez içinde bağlayan kimseye düşmenleri zafer bulmaya. Ve ödini gözine sürme eyleyen kimse gicede gündüz gibi göre. Kezâ fi-*Ḥayâti'l-Hayevân* li'd-Demîri 'alâ-mü'ellifihi raḥmetü'l-Bârî. Ve çetüğe Fârsice gürbe dirler, nitekim Lâmi'î manzûmesinde vâқи' dür.

Mışra' :

Gürbe çetik it seg ü arslan şîr

Ve kedi eti ıssı ve yaşdur, bevâsire nâfi' dür. Ve Hindî kedi kürki ıssı ve kurudur ve be-ğâyet ıssıdır ki tilki kürki kı'ım-maḥâmı olur. Kezâ fi'l-*İḥtiyârât*. Ve *sinnevr-i zebâd* ya' nî zebâd kedisi ev kedisi gibidür ve kıyruğı andan uzun ve gevdesi andan büyükdür

¹³⁰⁷“Abdullah'ın kedisi gibi küçükken dirhemle büyüdüğünde kıratla satılır.”

ve kıllı qaraya mā 'ilrekdür ve gāhī enmur ve kaplan tüylü renginde olur. Hind ve Sind'den getirürler. Ve **zebād** feth-i zā-yı mu' ceme ve bā'-i muvaḥḥade ve dāl-ı mühmele ile seḥāb vezni üzre bir güzel қоқудur, ol kedinüñ kıyruğı altında ve maḥreci üzerinde cem' olur, almak istediklerinde ol kediyi dutarlar ve deprenmege қоmazlar, bir küçük қаşıқ ile veyā bir қамыш қабуğı veyā bir сақсы ile alurlar. Kezā fi'l-*Ḳāmūs* ve *Ḥayāti'l-Ḥayevān*. Ammā *Ḥayāti'l-Ḥayevān*'da uyluқları altından dağı alurlar, diyü yazar. Ve *Ḳāmūs*'da **zebād** seḥāb vezni üzre bir güzel қоқудur, fuḳahā' ve erbāb-ı lügat **zebād** bir dābbedür andan ṭīb celb olunur didükleri gālaṭdur, belki dābbe olan ol çetükdür ve **zebād** andan alınan ṭībdür, diyü yazar. İmdi ol kediyi fi-zamāninā misk kedisi dirler (A 339a) ve **zebād** andan ḥāşıl olan қоқудur. Ve bunuñ eti dağı ehli ve vaḥşī kedi etleri gibi ḥarāmdur, eṣaḥḥ-ı қавl üzre. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

el-Ḥavāş: Zıkr olınan kedinüñ ödini tuz ve kemmün-ı Kirmānī ile qarışdurup yaramaz yaralar üzre ṭilā olınsa yaraları sağı eyley ve oñuldur. Ve cimā' vaқtinde қanı ile қаzīb ṭilā olınsa mef' ülün bih fā' ili pek sever. Ve қanıdan cüzẓām içse fā'ide eyleye ve eger bir insān içse 'avratlar anı pek seveler. Ve Demīrī, Қazvīnī'den naql eylemişdür ki zıkr olınan kedinüñ қarası ödini ve қара tavuқ ödini қurudup ve dögüp sürme ile göze sürme eyleyen kimseye cin görünür ve aña ḥizmet eyleyeler ve mücerredür, diyü yazmışdur. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve **deysem** yā'-i ḥuṭṭiden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile ḥaydar vezni üzre ayu erkegidür, zekerü'd-dübb ma' nāsına veyā ayu yavrısıdur veledü'd-dübb ma' nāsına veyāḥud köpekden olan tilkinüñ yavrısıdur veyā қurd enigidür ki kelbden olmuş ola. Cevherī raḥmetu'llāhi 'aleyh Ebu'l-Ġavş'a didüm ki "Deysem kelbden olan қurd yavrısıdur, dinilür." Ebu'l-Ġavş "Yоқ, deysem қurd yavrısı degüldür ayu yavrısıdur." didi, diyü *Şiḥāḥ*'ında yazar. Muḥaşşal, deysem ma' nāsında iḥtilāf olup nazımda biri iḥtiyār olınmışdur. (Ve **zerr** feth-i dāl-ı mu' ceme ve teşdid-i rā-ıla қarınclaruñ kiçileridür, şığāru'n-neml ma' nāsına. Bunuñla *Ebū Zerr* didükleri ere күnye olındı. Vāḥidede *zerre* dinilür. Қur'ān-ı 'Azīm'de "مُتَقَالٌ ذَّرَّةٌ"¹³⁰⁸ vāқи' dür. *Ẓiyā'u'l-Ḥulūm*-nām lügatde böyle yazılmışdur. Ve *Ḳāmūs*'da **zerr** didükleri қarıncanuñ yüzi bir arpa dānesi veznidür, didi. Ya' nī zıkr olınan қarıncanuñ yüzi bir arpa ağırlıgıncadır. Subḥāna'llāhi'l-Ḥallāḳ.) Ve **rāḥile** ḥurūf-ı mühmele ile fā' ile vezni üzre muṭlaқ binilen devedür gerek erkek gerek

¹³⁰⁸ "...zerre kadar..." *Kur'ān-ı Kerīm*, Nisā 4/40.

dişi. Ve andaki hā mübālağa içündür dāhiye ve rāviye ve ‘allāmede olan tā gibi. Ve *rāhile* merhüle ma‘ nāsınadır. “عَيْشَةٌ رَاضِيَةٌ”¹³⁰⁹ de رَاضِيَةٌ [*rāḍiye*] marḍiyye ma‘ nāsına “لَا عَاصِمَ”¹³¹⁰ da عَاصِمَ [*‘āsim*] ma‘ şūm ma‘ nāsına (A 339b) ve Kelām-ı Bārī’de “حَرَمًا أَمْنًا”¹³¹¹ de اَمْنٌ [*āmin*] me’ mūn ma‘ nāsına olduğu gibi. Ve mef’ ul-ı fā’ il ma‘ nāsına da gelür Kelāmu’llāh’da -‘ azze ve celle- “جَبَابًا مَسْتَوْرًا”¹³¹² vāḳi’ dūr sātiren ma‘ nāsına ve “كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا”¹³¹³ de āṭiyen ma‘ nāsınadır. Ve deveye *rāhile* dinilmege sebeb raḥl ve yük götürdüğüçündür veyā yük ve semer götürmege şālīḥ olduğuçündür. Ve *hezār* fetḥ-i hā ve zā-yı mu‘ cemedden şoñra elif ve rā’-i mühmele ile seḥāb vezni üzre bülbül didükleri kuşdur ki Fārsice aña hezār-destān dirler. Kezā fi’l-*Ḳāmūs* ‘alā-mü’ellifihi raḥmetu’llāhi’l-Ḳuddūs. *Daḳāyīḳu’l-Ḥaḳāyīḳ*’da Mevlānā Kemāl Paşazāde ḥaşşahu’llāhu bi’l-ḥüsnā ve ziyādeh, hezār-destānda cüz olan destān aşlı elif-ile dāstāndur ki kışşadur ve bülbüle beñzer bir kuş adıdur ki oña yalnız hezār dirler, nitekim beytde

صد هزاران کل شکفت و بانك مرغي برنخاست

عندليانرا چه پيش امد هزارانرا چه شد¹³¹⁴

‘Andelīb bülbüldür mezkūr kuşuñ mā-şadaḳı bülbül degül idügi bu beytten zāhirdür, dimişdür. Ammā *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da *hezār* ‘andelībdür, dimişdür ve Ḥalīmī *hezār* bülbül didükleri hoş āvāzlu kuş ve *hezār-destān* bülbül kuşı, dimişdür.

et-Ta‘bīr: Düşde bülbül ḡanī kimsedür ve ‘inde’l-ba‘z ḡaniyye ‘avratdur. Ve ba‘zılar Ḳur’ān-ı ‘Azīm ve Furḳān-ı Kerīm oḳur bir oḡul dir ki kırā’atında laḥn eylemez. Kezā ḳāle İbnü’l-Ḡannām fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr*.

Nazm:

Bir cānver adı rebāḥ ol da çetük gibi durur

Rubbāḥ maymūn erkegi yeyni kişi şülşül durur

Şerḥ:

Rebāḥ bā’-i muvaḥḥadeden ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ḥayvāncıḳdur (A 340a) ki andan zebād celb olunur ki yakında zıkr olınan sinnevrü’z-zebāddur. Cevherī

¹³⁰⁹“...hoşnut bir hayat...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Hakka 69/21.

¹³¹⁰“...Bugün ... Allah’ın azabından korunacak hiç kimse yoktur...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Hud 11/43.

¹³¹¹“...saygın ve güvenli...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Kasas 28/57.

¹³¹²“...gizli bir perde...” *Kur’ān-ı Kerīm*, İsrâ 17/45.

¹³¹³“...Şüphesiz O’nun va’di kesinlikle gerçekleşir.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Meryem 19/61.

¹³¹⁴“Yüz binlerce gül açıldı; ama bir kuş sesi çıkmadı. Bülbüllerin başına ne geldi, Hind bülbülüne ne oldu?”

kendü hattıyla olan *Şihāh*'ında **rebāh** bir cānverdür ki andan kāfūr celb ü ahz olunur, dimişdür. Ammā Cevherī'nün bu vehmi ğarīb ve bu kavli 'acībdür, zīrā kāfūr Hind'de bir ağacuñ şamğıdur ve **rebāhī**, kāfūrdan bir cins kāfūrdur. Kāfūr ağaç şamğı iken bir hayvāndan alınur dimek ğalaṭ-ı şariḥdür. Rebāh ne olduğunu bilmediğinden mā-'adā kāfūr neden olur bilmez imiş. Ve İbnü'l-Ḳattā'-nām fāzıl Cevherī'nün bu vehmini görüp *Şihāh*'ını ıslāh murād idüp "Er-rebāhu ismu duveyyibetin yuclebu minha'l-kāfūr" 'ibāretini tebdil idüp ve "Er-rebāhu beledun yuclebu minhu't-ṭīb" yazmışdur, lākin bu kimse daḡı ğalaṭ eylemişdür, zīrā **rebāh** bir hayvāncık adıdur, beled ü şehir adı degüldür. Ve Aḡterī daḡı Cevherī'ye mütāba'at idüp ḡaṭā eylemişdür. Ve **kāfūr** ağacı kibār-ı eşcār ve büyük ağaçlardandır ki Hindistān ve Çin'de olur. Ve kāfūr ol ağaçların içinde olur, kesüp ve yarup içlerinden çıkarurlar ve ğāhī şamğ gibi içlerinden sızar. Ve dinilür ki şavā'ık ve yıldırım ve zelzele çok olduğu yıllarda kāfūr ziyāde olur ve bunlar az olduğu senelerde kāfūr eksük olur. Ve ol ağaçların yanında kaplan çok olur, her zamān yanına varılmaz illā yılda bir ma' lūm u ma' rūf vaḡti vardır, ol vaḡit yanına varup ağaçları kesüp ve yarup içlerinden kāfūrı alurlar. Ve kāfūr dürlü dürlü olur. Fanşūrī ve rebāhī ve azād ve isferek ve azrakdur. (A 340b) Fanşūrī cümlesinden eyüdü, rengi şāfi ve aḡ olur Fanşūr adlu bir şehir vardır aña nisbet olunur. Ve fanşūrīden sonra eyüsi rebāhīdür, Rebāh bir pādīşāh adıdur ki ibtidā bu cins kāfūrı ol bilmişdür. Kezā fi-*Şerḡi'l-Mūcez li's-Sedīdī*. Ve *Mūcez* şariḡi Cemālū'd-dīn-i Aḡsarāyī kāfūr ağacına yaz vaḡtinde şovuklanmak için yılanlar şarılır, ḡalk bilürler aña yılanlar şarıldığından kāfūr ağacıdır, oḡ ile urup nişān iderler ve kış vaḡtinde gelüp ol ağacı kesüp içinden kāfūr alurlar, dimişdür. İntehā. Ve *Minhācü'l-Beyān*'da kāfūr ağacı şöyle büyükdür ki gölgesinde yüz atludan artık kimse gölgelenür, dimişdür. Ve *Ḳāmūs*'da kāfūr Hind ve Şin deryāsınuñ taḡlarında olur bir ağaçdan olur ki niçe ḡalkı gölgelendürür. Ve ağacı aḡdur ve kaplanlar aña ülfet eyler ve kāfūr ol ağacuñ içinde bulunur, diyü yazar. İmdi işbu taḡrīr u taḡrīrdan Cevherī ve Aḡterī'nün ḡaṭāları ma' lūm olur. Ve **rubbāh** bā'-i muvaḡḡadeden ğayrı ḡurūf-ı mühmele ile rummān vezni üzre maymūn didükleri maḡara hayvān erkegidür el-ḡirdu'z-zeker ma' nāsına.

el-Emsāl: *Ecbenu min-rubbāhin* ḡarb-ı meşeldür ya' nī maymūn erkeğinden ḡorḡaklıkda ziyādedür.

Ve **şülşül** iki şin-i mu' ceme zammıyla bülbül ve hüdhüd vezni üzre yeyni kimsedür ḡafif gibi.

Nazm:

Bir kuş köşek oldu rubaḥ erkek toñuz rett u ükül
Rızka ruteylā bö olur dirler elek munḥul durur

Şerḥ:

Rubaḥ bā³-i muvaḥḥade vü meftūhadan ğayrı ḥarfān-ı mühmeletān ile bir kuşdur (A 341a) ve deve köşegidür feşil ma⁶nāsına ve bu kelime şurad ve züfer vezni üzredür. Ve deve köşegine zamm-ı rā³-i mühmele ve feth-i bā³-i muvaḥḥade ve ʿayn-ı mühmele ile *rubā⁶* dirler. Cevherī, **rubāḥ** ḥā³-i mühmele ile ke-enne *rubā⁶* da lügatdür, didi. Ve *Dīvānu'l-Edeb rubāḥ* zāğa beñzer bir kuşdur, dimişdür. Ve **rett** feth-i rā³-i mühmele ve tā³-i müşennāt-ı fevḳāniyye vü müşeddede ile toñuzdur ḥinzīr gibi. Cem⁶ i zamm-ı rā-ıla *rutūtdur* ḥanāzīr ma⁶nāsına. Ve ba⁶zılar erkek toñuzdur, dirler el-ḥinzīru'z-zeker ma⁶nāsına. Ve Demīrī *Muḥkem*-nām kitābdan nakl idüp **rett** bir şey³dür ki ḥinzīra beñzer, dimişdür. Ve **ükül** bunda zammeteyn ile rızıkdur ve zamm-ı elif ve sükün-ı kâf-ıla *ükl* yine rızıkdur ve bunda zammeteyn ile oḡunmaḡ gerekdür. Ve **ruteylā** zamm-ı rā³-i mühmele ve feth-i tā³-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve sükün-ı yā³-i ḥuṭṭī ile memdüdedür ve ḳaşrı da cā³izdür, bö didükleri aḡulu böcekdür ki örümcek envā⁶ indandur. Fārsice feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā³-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve feth-i lām ile bö didükleri böcege deylemük dirler, Fūrs lügātinden *Müşkilāt-ı Şeh-nāme*-nām lügatde bu lafz-ı Fārsī böyle zabt olunmuşdur. Ve *Ḳāmūs*, **ruteylā**³ dürlü dürlü olur, eşeri çerāḡ dolayında uçan siñege beñzer ve bir cinsi sevdā vü raḳtā³ ve bir nev⁶ i ra⁶nā³ vü şafrādur ve cümlesinüñ ışırması elem viricidür ve şişiricidür, dimişdür. Ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*³ da *ruşeylā* zamm-ı rā³-i mühmele ve feth-i şā³-i müşelleşe ile zabt eylemişdür, lākin *Şiḥāḥ* ve *Ḳāmūs* ve *Ḳānūnu'l-Edeb* ve ğayrı yanumuzda mevcūd olan lügatde tā³-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile zabt eylemişlerdür. Ve Cāḥız buña ʿaḳrebü'l-ḥayyāt (A 341b) dirler; zīrā efā⁶ i ve yılanları öldürür, didi. Ve ba⁶zılar **ruteylā** altı dürlüdür ve ba⁶zılar sekiz dürlü, dirler ve cümlesi aḡnāf-ı ʿankebūt ve örümcek bölüklerindendür. Ve bir nev⁶ i vardur ki zaḡabı var ve Mıḡır ḥalkı aña ebū şūfe dirler. Ve işbu cümlesinüñ ışırması ʿaḳreb şoḡmasına yaḡındur. Ve **munḥul** zamm-ı mīm ve zamm-ı ḥā³-i mu⁶ceme ile elekdür ki anuñla un elerler. Ve ḥā³nuñ feth-i de cā³izdür. Fārsice eleḡe ve ḡalbura şīn-ı mu⁶ceme ile māşuv dirler vāv-ı sākine mā-ḳablinüñ zammıyla.

Nazm:

Zebzeb nedür bir cānver aķ ıoğana zurraķ dinür
Zurnāpaya dirler zerāfe zeyrek er bülbül durur

Şerh:

Zebzeb iki rā-yı mu' ceme ve iki bā'-i muvaḥḥade ile kediye ve çetüğe beñzer bir cānverdür, *Kāmūs*'da böyle yazar. Ve Demīri, *Kāmil-i İbn Eṣīr*'den naql ider ki üç yüz dört tārīhinde Bağdād ḥalkınuñ cümlesi bir ḥayvāndan ḳorḳdılar ki aña *zebzeb* dirlerdi. Gice ile ṭamlarda görürlerdi, uşaklarını yerdı ve gāhī er ve ' avrat ellerini ıdırup keserdi. Ve Bağdād ḥalkı ol cānverden ḳorḳup kendülerin beklerlerdi ve taşları ve ḳapḳacaḳları birbirine ururlardı ki ol cānveri ḳorḳudalar. Bu ḥayvān ḳorḳusından Bağdād ḥalkı ḳapuları ḳaparlardı. Andan şoñra Bağdād pādīşāhı bir gice bir ablaḳ ve ḳara ile alaca bir ḥayvān avladı. Elleri ve ayakları ḳışa idi. Bağdād ḥalkı *zebzeb* budur didiler ve anı Bağdād cisri üzre aşdılar. Bağdād ḥalkı bundan şoñra ḳorḳudan emīn oldılar. Ve *zurraķ* (A 342a) ḳamm-ı zā-yı mu' ceme ve feth-i rā-yı mühmele ve ḳāf-ıla sükker vezni üzre aķ ıoğandur el-bāzu'l-ebyaz gibi, Ferrā böyle dimişdür. Ve İbn Sīde atmaca ve ıoğan arasında bir ḳuşdur ki anuñla avlanur, dimişdür. Cem' i *zerāriķ* gelür. Ve *zerāfe* feth-i rā-yı mu' ceme ve taḥfif-i rā'-i mühmele ve feth-i fā ile seḥābe vezni üzre ve ḳamm-ı mu' ceme ile zurāfa ğurāba vezni üzre iki lügatdür ve bu iki lügatde fā'nuñ teşdid ü taḥfifi cā'izdür. Cümle dört lügat olur, cümlesi zurnāpa didükleri ḥayvāndur ki şekli güzel ve elleri ve ayakları uzun ve başı deve başı gibi ve derisi ḳaplan derisi gibi ḳavā'im ve elleri ve ayakları ve dırnaḳları şığır gibi ve ḳuyruđı geyik gibidür. Ve ayaklarında dizleri yoḳdur belki dizleri ellerindedür ve şığır boynuzı gibi boynuzı olur ve elleri ve ayaklarınıñ cümle uzunlığı on zirā' ḳadar olur. Ve bu ḥayvān yürüdükde şol ayağını ve şağ elini taḳdīm ider, sā'ir dört ayaḳlu ḥayvānlar şağ ellerini ve şol ayaklarını taḳdīm ider. Ve zurnāpanuñ ṭab'ında teveddüd ü te'ennüs vardur. Ve bu ḥayvān gever ve ḳıđılanur. Ve bunuñ ḳüt u nafaḳası ağaçlardan olmağın Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā bu ḥayvānı elleri uzun yaratmışdur ki sühületle mer'āsına yetişe. *Kezā fi-Hayāti'l-Ḥayevān*. Ve buña *zerāfe* dinilmege sebeb boynı mu' tādđan uzun olduğıçündür, *zirā zerefe fi'l-keḻām* dirler ḳaçan bir kimse sözi ziyāde eylese ve uzatsa. Ve Fārsīde adı üştür-gāv-pelengdür, üştür deve ve gāv, şığır ve peleng ḳaplandur. (A 342b) Zurnāpaya üştür-gāv-peleng dimelerine vecih deve ve şığır ve ḳaplana beñzedüđün ve bunlara müşābeheti olduğıçündür. Ve İmām Demīri İbn Ḥallikān'dan naql idüp *Hayāti'l-Ḥayevān*'da yazmışdur ki zurnāpa üç ḥayvāndan mütevellid olur. Biri nāḳa-i vaḥşiyye ve yaban devesinüñ dişisidür ve biri baḳara-i

vaḥṣiyye ve yaban ŧıgırıdur ve biri dıb'āndur kesr-i dād-ı mu'ceme ile ki sırtlan erkegidür. Sırtlan erkegi nāka-i vaḥṣiyye üzre gelür, iki veled toĝar biri sırtlan ve biri nāka. Sırtlan olan erkek olursa baĝara-i vaḥṣiyye ve yaban ŧıgırı dıŧisine aŧar, zurnāpa ḥāŧıl olur. Ve buña *zürāfe* dinilmek cemā' atden ḥāŧıl olduĝuĝündür, zırā *zerāfe* aŧılda cemā' at ma' nāsınadır. Ve 'Acem buña üŧtür-gāv-peleng dirler. Zırā üŧtür 'Acem dilinde deve ve gāv ve ŧıgır ve peleng žabu' ve sırtlandur. İntehā. İmām Demiri ve menkūlun 'anh olan peleng Fārsice žab' dur, didüklerinde ḥaḥāları muĝarrerdür. Zırā peleng fetḥ-i bā'-i Fārsiyye ve fetḥ-i lām ve sükūn-ı nūn-ıla ĝaplandur, sırtlan degüldür, belki sırtlana fetḥ-i kāf-ıla keftār dirler. Nitekim Mevlānā Kerimi manzumesinde

Sırtlana keftār dirler söz hem güftārdur

vāki' dür. Ve *Ḥalimi*'de keftār fetḥ-i kāf-ı 'Arabī ile sırtlandur dāb' ma' nāsına vāki' dür. Ve Lāmi' i manzumesinde, beyt:

Ḥargūŧ ḥavŧan dübb ayu āhū geyik ĝaplan peleng

Keftār andıĝ pars yüz rübāh tilki in künām

vāki' dür. Peleng ĝaplan ve keftār sırtlan olduĝu işbu beyitden zāhirdür, zırā andıĝ Türkice sırtlandur.

el-Ḥükm: *Kitābu'l-Eŧbāh ve'n-Nezā'ir* ki Zeyn bin Nuceym el-Ḥanefi mü'ellefātındandır ve toĝuz yüz altmış (A 343a) sekiz tārīhinde te'lif ve tārīh-i mezbūr evāhirinde taŧnif olınmışdır, anda yazar ki eŧyāda aŧıl olan ibāḥadur, ḥattā ḥazr u ḥarām olduĝına delil delālet idinceye dek. Bu, İmām Şāfi' i raḥmetu'llāhi 'aleyh mezhebidür. Veyā eŧyāda aŧıl olan taḥrīmdür tā mübāḥ olduĝına delil delālet idinceye dek. E'imme-i Şāfi' iyye bunu İmām-ı A' zam ve Hümām-ı Ekrem İmām Ebū Ḥanife raḥmetu'llāhi 'aleyh ḥazretine nisbet eylediler. Ve *Şerḥ-i Menār*'dan naql ider ki eŧyā aŧılda ibāḥat üzredür ba'z-ı Ḥanefiyye ĝatında, Kerḥi ol ba'z-ı Ḥanefiyyedendür ve ba'z-ı aŧḥāb-ı ḥadiŧ eŧyāda aŧıl ḥazrdur, didiler ve *Hidāye*'den naql idüp eŧyāda aŧıl ibāḥatdür, diyü yazduĝdan ŧoñra bu iḥtilāfuñ eŧeri meskūtun 'anhda zāhir olur. Ve bu kā' ide üzre ḥāli müŧkil olan nesne müteḥarric u müteferri' olur. Anlardan biri budur ki emri müŧkil olan ḥayvān ve adı bellü olmayan nebāt ve otdur. Ve biri, birine mübāḥ mıdur veyā memlūk midür ma' lüm olmasa ve biri, bir kimsenüñ bir burcına bir göĝercin girse ol göĝercin mübāḥ mıdur veyā kimsenüñ mülki midür bellü olmasa ve biri, zürāfa mes'elesidür. İmdi zıkr olınanlarda mezheb-i İmām Şāfi' i ki eŧyāda aŧıl ibāḥatdur, dimişdür; ḥelāl olmaĝdur. Ve İmām Şāfi' i

(A 343b) imāmları katında kavlı-i muhtār zürāfanuñ ekli helāl olmağdur. Ve Şeyh Celālü'd-dīn es-Suyūfī eydür ki zerāfe mes'elesini e'imme-i Mālikīyye vü Hanefīyyeden bir kimse zıkr eylememişdür ve qā'idelerinuñ muqtezāsı helāl olmağdur. *Eşbāh ve Nezā'ir* kitābında yazduğı budur. Ve İmām Demīrī ki Şāfi' iyyü'l-mezhebdür, *Hayātü'l-Hayevān*-nām kitābında zerāfe hükminde iki kavil vardır: Biri harām olmağdur, şāhib-i *Tenbih* ve Nevevī bilā-ḥilāf harāmdur, dimişlerdür. Ve Hanābileden Qāḍi Ebu'l-Ḥattāb daḥı harām olduğına hüküm eylemişdür. Ve biri helāl olmağdur, Şeyh Taḳıyyü'd-dīn bin Ebi'd-Dem el-Ḥamevī ve Qāḍi Hüseyin ve İmām Beğavī kavilleri budur, dimişdür.

el-Ḥavāş: Zürāfanuñ eti ğalīz ve sevdā-engīz ve reddiyyü'l-keymüsdür. *Kezā fi'l-İhtiyārāt*.

et-Ta'bir: Düşde māl āfetine delālet ider ve gāhī güzel ve ulu ḥatuna ve gāhī geldüğü yerden hayırsız aḥbār-ı ğarībeye delālet ider. Ve gāhī eriyle bir yerde şābit olmaz 'avrata delālet ider. *Zirā zurnāpa didükleri ḥayvān sā'ir merkūbāt ve binilen ṭavarlara muḥālifdür. Kezā fi-Ḥayāti'l-Hayevān. Ve bülbül* zamm-ı bā'eyn-i muvaḥḥadeteyn ve sükün-ı lām-ı evvelī ile hüdhüd vezni üzre zeyrek kimsedür ve ḥafif ve yeyni olan erdür *er-raculu'l-ḥafif* ma'nāsına.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Gül bāğçesidür bu kitāb ezberleyen bülbül durur

Şerḥ:

Ma'nāsı zāhir ü āşikāredür. (A 344a)

el-Qıṭ' atü fi'l-Baḥri'l-Mezkūr:

Nazm:

Zurzür ne oldı şıgırcık hem çağır zehdem durur
Balıççıla dirler subeytır hem ikiz tev'em durur

Şerḥ:

Zurzür zamm-ı mu'ceme ve sükün-ı mühmele ba' dehu zā-yı mu'ceme vü mazmūme ve sükün-ı vāv ve [rā-i] mühmele-i sākine ile 'uşfūr vezni üzre şıgırcık kuşıdır. Cem'ı *zerāzīr* gelür. Vech-i tesmiye bu kuşuñ zerzeresi olduğıçündür, ya'nī āvāzı ve şavtı

zerzere olduğıçündür. Cāhız eydür, her kuş ki kanadı eyü ve iki ayağı kışa ola şığircık ve serçe gibi kaçan iki ayağı kesilse uçmağa kâdir olmaz. Nitekim insānuñ ayağı kesilse yelmege kâdir olmaz.

‘**Acıbe:** Hazret-i İmām Şāfi‘i’den hikāye olunur ki Rūmiyye-nām şehirde bakırdan bir ağaç vardır ki tılsımdur ve ol ağaç üzerinde bakırdan bir şığircık kuşu vardır. Zeytūn vakti olduğda yılda bir kerre ol kuş öter, ol nāhiyelerde ne kadar şığircık kuşları var-ısa cümlesi gelür, ayaklarında birer zeytūn ve minķār ve burunlarında birer zeytūnları var. Her şığircık üçer zeytūn getirüp bakır şığircığı başına atarlar. Ol diyār halkı şıqup yağ iderler, ol yıl yağı (kifāyet ider. Kezā fi-*Hāyāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīri ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Bārī.)

el-Ḥüküm: Şığircık kuşını yimek helâldür, zīrā serçe kuşlarından bir cinsdür.

el-Ḥavās: Eti bāh u cimā‘ı ziyāde itdürür ve kanı[nı] demāmīl ve çıbanlar üzre qosalar fā’ide eyleye. Yağup külini yara üzre saçsalar bi-izni’llāhi te‘ālā oñulda.

et-Ta‘bīr: Düşde şığircık kuşu qarada ve deryāda olan seferlere delālet ider ve gāhī çok (A 344b) sefer ider müselmān kimseye delālet ider şol mükārī gibi ki bir yerde eglenmez. Ve düşde şığircık yimek helâldür, zīrā Ādem ‘aleyhi’s-selām cennetden çıkduğda şığircık kuşu yimek ve içmegi kendüye ḥarām eyleyüp Ādem’üñ tevbesi kabūl olıncaya dek yimedi ve içmedi ve bir nesneye tenāvül eylemedi ve şunmadı. Ve gāhī şığircık kuşu şol kimseye delālet ider ki ne gānī ve ne fakīr ve ne alçaq ve ne şerīf ola. Ve gāhī ḥorlığa ve dirlikde kanā‘ate ve oyuna delālet ider. Va’llāhu te‘ālā a‘lem.

Ve *zēhdem* zā-yı hüvvezden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile ca‘fer vezni üzre bunda çağır toğandur *şakr* gibi, bunuñ aḥvāli zıkr olunmuşdur. Ve *subeytir* zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā’-i müsennāt-ı taḥtāniyye ve kesr-i tā’-i mühmele ve rā’-i qarāşet ile boynı uzun dā’im şuda olur bir kuşdur ki Türkīce aña balıqçıl dirler, mālīkū’l-ḥazīn gibi. Ve *tev’em* feth-i tā’-i müsennāt-ı fevkāniyye ve sükūn-ı vāv ve feth-i hemze ve āḥirinde mīm-ile ikiz didükleridür ki bir qarında iki toğar insān ve ğayrıda olur, gerek erkek gerek dişi gerek iki gerek ziyāde olsun ikize *tev’em* dirler aşlı iki vāv-ıla *vev’em*dür vāv-ı evvelī tā’ya qalb olunmuşdur, cem‘i *tevā’im* gelür feth-i tā ile qaş‘am cem‘i qaşā‘im geldüğü gibi ve zamm-ı tā ile *tüvām* yine *tev’em* cem‘idür, cem‘i ğurāb vezni üzredür. Zamm-ı fā ile fu‘āl vezni üzre olan cem‘ler (İmām Muḥarrizī, *Maḳāmāt-ı Ḥarīri şerḥinde* zıkr eyledüğü üzre) birkaç kelimedür: Biri zıkr olındur ve biri rubābdur

ki vāhidi zamm-ı fā-ıla fu' lā vezni üzre rubbādur ve biri ' urāḳdur ki ' arḳ cem' idür ve biri zu'ārdur ki (A 345a) zi'r cem' idür. Ve biri ruḫāldur ki müfredi kesr-i ḫā'-i mu' ceme ile raḫıldür. Ve biri fūrārdur ki müfredi emīr vezni üzre ferīrdür fā ve yā'dan ğayrı ḫurūfi mühmeledür. İbn Sikkīt bunlardan ğayrı fu' āl vezni üzre cem' bulunmaz, didi. Ve ikiz olan müzekker olıcaḳ *tev'em* ve dişi olıcaḳ *tev'eme* ve ikisine *tev'emān* dinilür. Ve ikiz toğuran ' avrata *mutīm* dinilür, muḳīm vezni üzre ism-i fā' il şığası üzredür. Ve ikiz toğurmaḳ ' ādeti olan ' avrata kesr-i mīm ve sükün-ı tā'-i ḳaraşet ve ba' dehu yā'-i ḫuttī ile *mityām* dinilür. *Kezā fi-Şiḫāḫi'l-Cevheri* ve'l-*Ḳāmūs* ' alā-mü'ellifihimā raḫmetu'llāhi'l-Ḳuddūs.

Nazm:

Di sāḳu ḫurr ḳumrınıñ oldı erkegi bir ḳuş sebed
Di sühliye kertenkele ḳardaş ḳanı ' andem durur

Şerḫ:

Sāḳu ḫurr ḳāf' dan ğayrı ḫurūf-ı mühmele ve āhirinde rā'-i müşeddede ile *ḳumrı* didükleri ḳuşuñ erkegidür, vech-i tesmiye ötdügi vaḳit sāḳuḫurr sāḳuḫurr didügiçündür. Ve *ḳumrı* āvāzi güzel bir ḳuşdur, dişisine *ḳumriyye* dirler cem' i *ḳamāriyy* gelür. Ve İbn Sem' ānī *ḳumra* bir şehirdür ki aḳlığından kirece beñzer ve *ḳumriyy* didükleri ḳuş ol şehre mensübdur, dimişdür. Demīri, *Cümel* şāḫibinden naḳl idüp böyle yazar.

Fā'ide: İmām Şāfi' i raḫmetu'llāhi ' aleyh İmām Mālik bin Enes meclisinde otururken bir kimse Mālik'e gelüp “Ben ḳumrı şatıcı bir kimseyüm, bugün bir ḳumrı şatdum idi, alan kimse senüñ ḳumruñ ötmez diyü baña redd eyledi ve ben müşteriye talāḳa and içdüm ki benüm (A 345b) ḳumrım çağırmaḳdan sākin olmaz.” didi. Mālik ol ere “ ' Avratuñ boş oldı talāḳ vāḳi' olmamağa çāre yoḳdur.” didi. Şāfi' i ol vaḳit on dört yaşda idi, ol kimseye “Senüñ ḳumrınıñ ötmesi mi çoḳdur süküt itmesi mi çoḳdur?” didi. Ol kimse “Sükütından ötmesi çoḳdur.” didi. Şāfi' i “İmdi ' avratuñ boş olmaz.” didi. Mālik raḫmetu'llāhi ' aleyh bunı bilüp “Yā oğlan, böyle cevāb virmek saña nedendür ve ne delil iledür?” didi. Şāfi' i Mālik'e “Anuñçündür ki sen baña Zührī'den ḫadış-i şerīf naḳl eyledüñ ve Zührī Ebū Seleme'den ve Ebū Seleme ' Abdu'r-Raḫmān'dan ve ' Abdu'r-Raḫmān Ümmü Seleme'den -raḳiya'llāhu ' anhā- ki Fāṭıma bint Ḳays, ḫazret-i Resūl'e -şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem- gelüp ‘Yā Resūla'llāh, Mu' āviye ve Ebū Cehm ikisi de beni almaḳ isterler.’ didükde ḫazret-i Resūl şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem ‘ *أَمَّا مُعَاوِيَةُ فَصُغْلُوكَ، لَا مَالَ لَهُ وَ أَمَّا أَبُو جَهْمٍ،*

فَلَا يَصْنَعُ عَصَاهُ عَنْ عَاتِقِهِ didi. Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem 'Ebû Cehm yimek yidüğünü ve şu içdüğünü ve istirâhat eyledüğünü bilürken 'aşâsını 'âtıkından kımaz.' didi. Mecâz olmak üzere 'Arab ağleb fi'lin müdâvemet için kılar, işbu kimsenüñ şatduğı kımrınıñ ötmesi sükûtundan çok olmağın dâ'imâ ötmek yirine kılmışdır." didi. İmâm Mâlik, Şâfi'î'nüñ ihticâcından ta'accub idüp Şâfi'î'ye "Sen fetvâ vir, taḥkîk fetvâ virecek zamânuñ olmışdır." didi. İmâm Şâfi'î zikr olunan yaşda fetvâ virmişdür. Ma'nâ-yı hadîş-i şerîf; (A 346a) ammâ Mu'âviye şâlûk u fakîrdür, mâlî yokdur ve ammâ Ebû Cehm degnegini 'âtıkından kımaz, dimekdür. 'Atk kesr-i tâ'-i müsennât-ı fevkâniyye ile omuzla boyun arasındır, bundan murâd Ebû Cehm ḥatunını urmağ ve te'dîbi ile muḳayyed olduğudur veyâ çok seferleri olduğudur. Ammâ evvelki ma'nâ evlâdur, zîrâ bir rivâyetde "وَأَمَّا أَبُو جَهْمٍ فَرَجُلٌ ضَرَّابٌ لِلنِّسَاءِ"¹³¹⁵ vâkı'dür. Mu'âviye raḍiya'llâhu 'anh hakkında bu hadîş-i şerîf şâdır olduğdan sonra on birinci senede Dımaşğ'da nâ'ib-i ḥalîfe oldı. Ve kırğdan sonra ḥalîfe ve pâdişâh olmışdır. Raḍiya'llâhu 'anh.

Ġarîbe: Hind kal'alarının pâdişâhlarından ba'zıları Sultân Maḥmûd Sebüktekin-nâm pâdişâha bir kımrı armağan gönderür. Kıçan bir ağulu ta'am gelse iki gözi yaşarur ve gözlerinden şu aḳup müteḥaccir olurdu ve taş gibi pek olurdu. Kıçan anı ḥakk idüp cirâḥât-ı vâsi'a ve giñ yaralar üzere konılsa yaraları âḥir ider ve oñuldurdu. İbnü'l-Eşîr ve İbn Ḥallikân târiḥlerinde böyle zikr eyledüklerini İmâm Demîrî, *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'da yazmışdır. Ve İbnü'l-Eşîr dört yüz yigirmi dört târiḥinde vâkı' olan ḥavâdişde bunu yazduğunu İmâm Demîrî taşriḥ eylemişdür.

el-Ḥüküm: Kımrıyı yimek ḥelâldür gögercin gibi, zîrâ ḥamâmdan bir nev'dür.

[et-Ta'bir]:¹³¹⁶ Düşde dişi kımrı dîn-dâr ḥatundur. Ve 'inde'l-ba'z kımrı kışâ'id [ü] şîri ḥoş oḳur ve güzel nefesle kırâ'at ider erdür. Ve Yehûd tâ'ifesi, bir kimse kımrı veyâ bülbül veyâ bunlara beñzer nesnelere göre (A 346b) ḥayra irişe ve eger müsâfiri var-ısa gele ve eger ğamda olsa Ḥaḳ subḥânehu ve te'alâ ğuşşasını gidere ve eger irâḳ murâdı olsa yaḳın ola, dirler. Ve bir kimse bunları rebî' ve yazda ya'nî evvel bahârda göre ḥâceti kıbûl ola ve eger rebî'den ğayrı zamânda göre murâdı rebî' zamânına dek eglene. Ve yüklü 'avrat bunları göre erkek toğurmasına delâlet ider. Kezâ kıle'l-İmâm ed-Demîrî.

¹³¹⁵"Ebû Cehm'e gelince o ise, kadınları döven bir biridir." Müslim, *Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru İhyâi Turasi'l-Arabi), 2/1119.

¹³¹⁶[et-Ta'bir]: Yazmada *el-Emsâl* başlığı bulunmaktadır.

Ve *sebed* feth-i sîn-i mühmele ve feth-i bâ³-i muvaḥḥade ile bir kuşdur ki tüyi yumuşağdur, kaçan bir tamlar şu üzerine tamlasa tüyi be-ğāyet yumuşak olduğundan akar. Cem⁶ i *sibdān*dur şurad ve şirdān gibi. Ve *sühliye* zamm-ı sîn-i mühmele ve sükün-ı hā³-i mühmele ve kesr-i lām ve feth-i yā³-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve āhirinde hā ile kertenkele didükleridür ki tamlarda ve evlerde çok olur ve kimseyi ısırmaz, Fārsice āna *kirbāsū* dirler kesr-i kāf ve sükün-ı rā³-i mühmele ve bâ³-i muvaḥḥade ve elif ve sîn-i mühmele ile ve vāv yerinde hā ile *kirbāse* yine kertenkeledür ve kertenkeleye feth-i ʿayn-ı mühmele ve zā³-i mu⁶ceme ile ʿazāye dirler ve *şahmetü'l-arz* ve *şahmetü'r-reml* dahı dirler. Ve kertenkele erkeğine feth-i ʿayn-ı mühmele ve sükün-ı ḍād-ı mu⁶ceme ve feth-i rā³-i mühmele ve fā³-i mazmūme ve sükün-ı vāv ve āhirinde ṭā³-i mühmele ile ʿadrafūt dirler. Ve kertenkele dürlü dürlü olur, aq ve kıvıl ve şarı ve yaşıl olur ve cümlesi kara ile munaqqatadır. Ve kertenkelenün kimi kımda ve kimi şuya ve yaş ota yakın ve kimi insāna yakın olur. Ve dört ay deliginde sâkin olur, bir nesne yimez ve ṭab⁶ında güneşe muḥabbeti vardur, güneşde şulb ve pek (A 347a) olmak için. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri. Ve İmām Demīri *Tefsīr-i İbn ʿAṭiyye*'den “فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ”¹³¹⁷ āyet-i kerīme tefsīrinde şöyle yazduğunu naql eylemişdür ki vezağa didükleri cānver āteşi pek yandırmak için üfürürdi ve kıtır odun getürürdi ve kırlanguç ve kırbāğa ve kertenkele āteşi söyündürmek için şu getürürlerdi, Ḥaḳ te⁶ālā vezağa ve kıtır belā vü ezā vü zaḥmeti musallaṭ eyledi ve kırlanguç ve kırbāğa ve kertenkeleyi ḥıfz u şiyānet eyledi.

Fā³ide: İmām Demīri ba⁶z-ı şeyḫler baña ifāde eyledi ki ısıtma için “فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا”¹³¹⁷ üç pāre kâğıda yazılıp her gün bir dānesin ısıtılmalı olan aç kıtır ve yā ısıtma dutduqda içse bi-izni'llāhi ʿazze ve celle ol ısıtma gider ve bu mücerreb ü⁶acībdür, dimişdür.

el-Ḥüküm: Kertenkele yimek ḥarāmdur; zīrā ḥaşerāt-ı arz dandır.

el-Ḥavās: Bir kimse sağ elini ve şol ayağını bir bez pāresi içine kıyup üzerine aşsa istediği kadar cimā⁶ eyleye. Ve eger siyāh bez pāresi içine kıyılıp ḥummā-yı rub⁶ a çok zamāndan mübtelā olan kimse üzre aşılrsa ḥummā-yı rub⁶ ı bi-izni'llāhi te⁶ālā gidere. Ve yüregini bir⁶ avrat üzre aşsalar mādāmki üzerindedür toğurmaya. Ve yüregini şıgır semni ve yağıyla bişirüp ağılu cānver şoqduğına sürseler şağalda. Ve yüregini bir şışe içine

¹³¹⁷“Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol.” dedik.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Enbiyâ 21/69.

koyup ve zeyt yağıyla ol şıseyi doldurup ve güneşde müherrā olıncaya dek alıķonsa ol zeyt semm-i kātıl olur. Kezā (A 347b) fi-*Hayāti'l-Hayevān* li'l-İmām ed-Demīrī eş-Şāfi'ī raḥmetu'llāhi 'aleyhi raḥmeten vāsi'aten ve 'alā-cemī'i'l-müslimīn ve'l-müslimāt.

Ve '*andem* nūn'dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile ca'fer vezni üzre qardaş qanı didükleridür demü'l-aḥaveyn ma'nāsına ve baqqamdur. Qardaş qanına Fārsīde ḥūn-ı siyāvuşān dirler, ṭabībler qatında ma'rūf u meşhūr dārū vü 'ilācdur ki qāf'dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile qātīr daḡı dirler.

Nazm:

Buldurcına dirler sümānā yelveye selvā dinür
Sim'oldı hem qurd yavrısı oruçlular şuyyem durur

Şerḥ:

Sümānā zamm-ı sīn-i mühmele ve fetḥ-i nūn ile ḥubārā vezni üzre buldurcın quşıdır ki bir adı *qatīlū'r-ra'd*dur, ra'd āvāzını işitdükde helāk olduğıçün *qatīlū'r-ra'd* dinilmişdür, dinilür. Ve yavrısı yumurdadan çıqduğı sāt uçar, dinilür. Ve buldurcın qış vaqtinde sākīn olur, rebī' ve yaz geldükde öter ve bīş u [?] ¹³¹⁸ didükleri ağuları yir ve bunlarla ğızālanur. Ve buldurcın qanğı yerden geldiği ma'lūm degüldür; ḡattā ba'zı kimseler tuzlu deryādan çıkar, dirler; zīrā bir qanadını deryāya baturup ol bir qanadını dağıdup gelürken görinür. Ve Mışr ḡalkı yanında maqbüldür ve ziyāde bahā ile şatun alurlar.

el-Ḥüküm: Buldurcın eti bi'l-icmā' ḡelāldür.

el-Ḥavāş: Etinūñ mizācı tavuq ve keklik arasındadır ve tavuq etine emyeldür ve ceyyidü'l-keymüsdur ve bevli idrār ider. Ve eti içerüde olan ṭaşı dağıdır ve dā'im buldurcın etin yimek qalb-i qāsiyi (A 348a) yumuşaq ider. Ve ba'zılar işbu ḡāşşa yüreginde dirler ancak. Ve eti ıssı ve qurıdır, şovuqdan olan veca'-ı mefāşıla nāfi'dür, lākin cigeri ıssı olana zararlıdır. Ve sirke ve kuzbere zararın def' ider. Ve buldurcın dem-i ḡādd ve keskin qan getürür, mizācları şovuq olanlar ve qocalara muvāfiqdur. Ve İbn 'Abdūn buldurcın etinūñ biryān olmiş olanı mekrühdür, yābis ve qurı olduğıçün, didi. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*.

Ve *selvâ* feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı lām-ıla yelve didükleri kuşdur ki buldurcına beñzer, vâhidinde *selvâ* dinilür. Kazvîni ve İbn Baytar *selvâ*, *sümânâ* birdür ikisi de buldurcındur, dimişlerdür. Ve Benü İsrâ'îl kavmine Hâk sübhânehu ve te'âlâ indürdüğü *selvâ*dur, kavli-i meşhûr üzre. Ve Ebü Hüreyre rağiya'llâhu 'anh "لَوْلَا بِنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ" "و لَوْلَا حَوِي لَمْ تَخْنِ انْثَى زَوْجَهَا الدَّهْر" hadîs-i şerîfi[ni] Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden rivâyet ider. Ya'nî eger Benü İsrâ'îl olmasa et çoqmazdı ve eger Havvâ olmasa ebeden bir dişi erine hıyânet eylemezdi. Hâk sübhânehu ve te'âlâ Benü İsrâ'îl kavmine Tih'de menn ve *selvâyı* gökden indürdi ve bunları iddihâran yimekten ve şaklamağdan men' eyledi. Benü İsrâ'îl şakladuğlarıçün et çoqdı. Ol zamân berü et çoqar olmışdur. Benü İsrâ'îl kavminden evvel et her ne kadar dursa ve eglense çoqmazdı. Ve ba'zılar *selvâ* etdür, lahm ma'nâsına dirler. Hücetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî *selvâ* (A 348b) dinilmek insân anuñla sâ'ir katıqdan kesilüp anuñla mütesellî ve aña râzı olduğıçündür, didi. Ve İbn Mâce Ebu'd-Derdâ'dan -rağiya'llâhu 'anh- ve Ebü'd-Derdâ hazret-i Resül'den -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem- rivâyet eyledi ki hazret-i Resül "سَيِّدُ طَعَامِ أَهْلِ الدُّنْيَا" "و أَهْلِ الْجَنَّةِ اللَّحْمُ" didi, ya'nî ehl-i dünyâ ve ehl-i cennet ta'âmılarınuñ ulusu ve eyüsi etdür. "و أَطْيَبُ اللَّحْمِ لَحْمُ الظَّهْرِ" hadîs-i şerîfi hazret-i Resül'den rivâyet olunur, ya'nî etlerüñ eyüsi arka etidür. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân*.

el-Hüküm: Bunuñ eti bi'l-icmâ' helâldür.

el-Havâş: Gözini gözi ağrır kimse üzre aşsalar şifâ bula, ziblini döğüp qurûh-ı müte'ekkile üzre saçsalar nef'i ola. Ve başı bir burc içinde defn olınsa hevâmm andan kaçça.

et-Ta'bir: Düşde yelve görmek düşmenden qurtulmağa ve şerr ü zağmet def'ine ve hayır ve rızq u berekete ve zağmetsiz mâla mâlik olmağa delâlet ider. Bir kimse düşde yelveyi görse veyâ mâlik olsa zağmet ü ta'ab görmeye. Ve gâhî küfrân-ı ni'met ve 'ayş ve dirlik tarlığına delâlet ider. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân*.

Ve *sim*' hurûf-ı mühmele ve kesr-i ulâ ile sırtlandan olan kurd yavrısıdur ve mü'enneşde hâ ile *sim'a* dinilür ve bunuñ yelmesi kuşdan tîzdür ve sıçraduğda otuz [1319]dan artık sıçrar. Ve yılan gibi bu cânver hatfu enfihi helâk olmaz ya'nî min-ğayri katlin ve lâ-ğarbin ve lâ-ğarağın ve lâ-harağın ölmez. Sebebsiz fevt olana ve döşekde ölene *mâte hatfe enfihi*

¹³¹⁹Bu kısımda yazmada bir kelimelelik bir boşluk bırakılmıştır.

dirler. Ve **enf**(A 349a) burundur, burnı taḥṣiṣe sebeb zīrā tetābu‘ -1 nefesle rūḥı burnından çıkdı, murād olunur veyāḥuz eyle ḥayāl iderlerdi ki ḥastanuñ cānı burnından ve yaralunuñ cānı yarasından çıqıp gide, aña binā’ en burnı taḥṣiṣ eylemişlerdür. Ve **ḥatf**ölümdür mevt ma‘ nāsına. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*. İmdi bir kimse depelenmeksiz ve urılmaqsız ölse *māte fulānun ḥatfe enfıhi* dinilür, *ḥatfu enfıhi* ma‘ nā-yı luğavısi burnı ölümü dimekdür.

el-Hüküm: Eti ḥarāmdur.

el-Emsāl: *Esmā‘u min-sim‘in* darb-1 meşeldür, ya‘ nī sim‘ didükleri cānverden işitmekte ziyādedür. Ve *esma‘u mine’s-sim‘i’l-ezelli* darb-1 meşeldür. **Ezell** feth-i elif ve zā-yı mu‘ ceme ve lām-1 müşeddede ile şol kırt enigidür ki sırtlan ve kırdan toğup ersah ola. Ve **ersah** ḥurūf-1 mühmele ile aḥmed vezni üzre oturaq ve iki uyluqları eti az olandur. Her kırd **ersah** olur, kırdā lāzım bir şıfatdur. Ve iki fethā ile olan *resah*dan müştakdur ki oturaq ve uyluq etleri az olmaqdur.

Ve **şuyyam** zamm-1 şād-1 mühmele ve teşdīd-i yā ile oruçlu olan erlerdür, zamm-1 şād ve teşdīd ile olan *şuvvām* ve *şuyyām* ve *şuvvam* gibi. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

Nazm:

Ufaq ḳarınca sımıme semmūr bir ḥayvāna dı
Sincāb olur bir cānver daḥı ṭaraq feylem durur

Şerḥ:

Sımsıme ḥurūf-1 mühmele ile şırzime vezni üzre ufaq ḳarıncadır en-nemletü’ş-şuğra ma‘ nāsına ve kızıl ḳarınca daḥı dirler en-nemletü’l-ḥamrā’ ma‘ nāsına, cem‘ i *semāsım* gelür evvelki sīn’üñ (A 349b) fethi ve şānī kesriyle. Ve **semmūr** ḥurūf-1 mühmele ile tennūr vezni üzre bir ḥayvān ve cānverdür ki kıymetlü kürk andan olur ve derisinden olan kürk maḳbūl olur, mülük u pādīşāhān ve ekābir anı geyerler. Nevevī *Tehzībü’l-Esmā’ ve’l-Lügāl* de semmūr bir kışdur didügi sebḳ-i ḳalemden degülse ğarībdür. Ve İbn Hişām *Şerḥü’l-Faşıḥ* de semmūr cinden bir dürlüdür didügi daḥı ağrebdür. İmām Demīrī böyle yazmışdur. Ve **sincāb** sīn-i mühmele ve nūn ve mīm ve elif ve bā ile bir cānverdür ki derisinden kürk iderler. Ve bu cānver ādemi gördükde ulu ağaçlar üzerine çıkar ve anlardan yir. Ve **feylem** feth-i fā ile ḥaydar vezni üzre ṭaraqdur müşt ma‘ nāsına ve ağzı ğiñ kıuyuya ve ḳorḳaḳ kimseye daḥı dirler.

Nazm:

Süvdāniye oldı şığircık kırt u bit sūse durur

Di sevdanık oldı çağır şunuñ gözi ğaylem durur

Şerh:

Süvdāniyye zamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı vāv ve dāl-ı mühmele vü meftūha ve elif ve kesr-i nūn ve yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye vü müşeddede ve hā ile, lākin vezn için yā bunda taḥfifle okunur, şığircık didükleri kuşdur ki zurzūr gibi ki 'uşūr vezni üzredür ve Fārsīde ol kuşa ḥurūf-ı mühmele ile sār dirler. Nitekim Mevlānā Şāhidī-i Mevlevī aleyhi'r-raḥme ve'r-rıdvān manzūmesinde getürmişdür.

Beyt:

Dest-ebrencen bilezik ğüşvār

Küpe tihū çil şığircık kuşu sār

(A 350a) Ve *Muğrib*'de İmām Muḥarrizī *es-süvdāniyye, tuveyretun ṭavīletu'z-zenebi* 'alā-ḳadri ḳabzati'l-keffī ve hiye'letī te'kulu'l-inebe ve'l-cerāde dimişdür, ya'nī *süvdāniyye* bir kuşağızdur ki kıyruğu el ayası ḳabzası ḳadar uzundur, üzümü ve çekirgeyi yiyen kuş budur. Ve İmām Demīrī; *süvdāniyye* taḥḳik zurzūr didükleri kuş olduğı zāhirdür, dimişdür. *Zurzūr* ḥod şığircık kuşu olduğı muḳarrerdür. *Aḥterī*'de yunt kuşu diyü yazar. Ve *İḥtiyārāt-ı Bedī'ī*-nām kitābda *süvdāniyye* bir kuşdur ki Fārsīce aña *dārbere* dirler, dimişdür. Ve Fūrs lügatlerinden *Ḥalīmī*-nām lügatde *dārbere* bir dürlüce kuşcuğazdur serçeden kiçirekdür, dürlü dürlü renkleri olur, aña *isketī* dirler, dimişdür. Ve Zemaḥşerī *Esāsü'l-Belāğa*-nām kitābında *sevādiyye ve hiye tuveyrun zenebuhu ḳabzatu'l-keffī ye'kulu't-temra ve'l-cerāde* dimiş, ya'nī bir kuşağızdur ki kıyruğu bir avuç ḳadardur, ḥurmā ve çekirge yer. Çekirge ve üzüm ve ḥurmā yimekle ma'rūf u meşhūr olan şığircık kuşu olmağın nāzım 'aleyhi raḥmetu'llāhi'r-raḥīmi'l-ālem nazmda süvdāniyye şığircık kuşu, dimişdür. Ve bunuñ ḥükmi ve ḥavāşş u ta'bīri zikr olınmışdür. Ve *Fetāvā-yı Bezzāziyye*'de *ve lā-be's bi-ekli'l-ḥuṭṭāf ve's-süvdāni ve'z-zurzūr* dimişdür, ya'nī bunları yimek ḳayırmaz. İntehā. Ve *sūse* ḥurūf-ı mühmele ile buğdayda ve ta'āmda olan bitdür, *sāse't-ṭa'āmu* ve *sevisu't-ṭa'āmu*dur 'alime bābından ve *sīse't-ṭa'āmu* ḳil vezni üzre ve *esāsu't-ṭa'āmu* ef'āl bābından *sevesu't-ṭa'āmu* dinilür bāb-ı

tef'ilden kaçan ta'ām bitlü olsa. (A 350b) Ve bitlü ve kırdlu yimege *ta'āmun musevvisun ve mudevvidun* dirler, ikisinde kesr-i vāv-ıla. *Kezā fi-Dürretü'l-Ġavvāş li'l-Ĥarirī*.¹³²⁰

Fā'ide: İmām Demirī eydür: Baña ba'z-ı ehl-i ĥibr ĥaber virmişdür ki Medine-i Münevvere'de sâkin olan fuĥahâ'-i seb'a adları kaçan bir ruĥ'a içinde yazılıp ol ruĥ'a buğday içine konılsa mādâmki ol ruĥ'a buğday içindedür aña bit yakın olmaya ve buğday bitlü olmaya. Ve ol yedi kimsenün adları işbu şî'rde cem' olmuşdur.

Şî'r:

أَلَا إِنَّ مَنْ لَا يَقْتَدِي بِأَيْمِهِ
فَقَسَمْتُه ضِيْرَىٰ عَنِ الْحَقِّ خَارِجِهِ
فَحَذُّهُمْ عِنْدَ اللَّهِ عُرْوَةٌ قَاسِمٌ
سَعِيدٌ أَبُو بَكْرٍ سُلَيْمَانٌ خَارِجَةٌ¹³²¹

Ve ba'z-ı ehl-i taĥkîk ifâde eylemişdür ki bunların adları kaçan yazılıp baş üzre aşılsa veyâĥud bu adlar baş üzre zîkr olınsa baş ağrısını gidere. İntehâ.

Fā'ide: Bir kimse defne ağacı üzre gölgede yazup şöyle ki yazarken ve giderken gün dokunmaya ve andan soñra ol ağacı buğday veyâ arpa içinde gömeler ol buğday ve arpa min-ba'd bitlü olmaya. Yazılacak budur “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ: وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ¹³²² فَمَا تَوَا كَذَلِكَ تَمُوتُ الْفَرَاشِ وَالسُّوسُ وَيَرْحَلُ بَاذَنَ اللَّهِ تَعَالَى اِخْرَجَ أَيُّهَا السُّوسُ وَالْفَرَاشُ بَاذَنَ اللَّهِ تَعَالَى اِخْرَجَتْ أَيُّهَا السُّوسُ وَالْفَرَاشُ بَاذَنَ اللَّهِ تَعَالَى عَاجِلًا وَالْأَخْرَجَتْ مِنْ وَايَةِ امِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِي بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَيَشْهَدُ أَنَّكَ سَرَقْتَ لِحَامَ بَغْلَةَ نَبِيِّ اللَّهِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ¹³²³” (A 351a) İmām Demirī bünü mücerreb ü 'acîbdür diyü yazar.

¹³²⁰ *Dürretü'l-Ġavvāş fi-Evhāmi'l-Ĥavāş*-nām kitāb *Maĥāmāt* şāĥibi Ĥarirī'nüñdür ki vaĥîd-i zamān ve ferîd-i deverān edîb ü lebib 'ilm-i naĥvde mâhir bir fâzîl u kāmildür ve Başrîdür. Künyeti Ebû Muĥammed adı Ķāsim, babası 'Alî ve ceddî Muĥammed 'Oşmān'dur. Mevlānā-yı mezbûr *Dürretü'l-Ġavvāş fi-Evhāmi'l-Ĥavāş*-nām kitābda *bāklā'u mudevvidun* ve *ta'āmun musevvisun* ve *ĥubzun mukerricun* ve *raculun muvesvisun* ve *metā'un muĥāribun* ĥavillerinde âhirlerinin mā-ĥableri meksürdür, fetĥ-ile didükleri ĥaĥâdur şavāb kesr-iledür, dimişdür. Kırtlu olan baĥlaya *baĥlā'u mudevvidun* dirler kesr-i vāv-ıla ve kırtlu yimege *ta'āmun musevvisun* dirler kesr-i vāv-ıla ve süselü olan ere *raculun muvesvisun* dirler kesr-i vāv-ıla ve fâsid olup küflü olan etmege *ĥubzun mukerricun* dirler kesr-ile. 'Alime bābindan *kericu'l-ĥubzu* dinilür kaçan etmek fâsid olup üstü yeşillenüp küflü olsa, *Ķāmūs*'da böyle yazar.

¹³²¹“Bakın imamlara tâbî olmayan kimse haktan dışlanmış, haksız bir paylaşım içindedir. Bu yüzden (şu kişilere) uy; Ubeydullah, Urve, Kâsım, Saîd, Ebû Bekir, Süleymân, Hârice.”

¹³²²“Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara ‘ölün’ dedi, sonra da onları diriltti...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/243.

¹³²³“İşte bit ve güve de böyle ölür ya da Allah'ın izniyle oradan ayrılır. Ey bit ve güve, Allah'ın izni ve kudretiyle çık oradan. Ey bit ve güve, Allah'ın izni ve kudretiyle çık oradan. Bu dua üzerine orayı terk

el-Emsâl: *El-‘ıyâlu suvsu’l-mâl* darb-ı meşeldür, ma‘ nâsı kişinüñ ‘ıyâli taḥıl bitidür, bit taḥılı nice yerse ‘ıyâli mâlinı yer, dimekdür. Ve *âkelu min-süse* darb-ı meşeldür, ma‘ nâsı tereke ve taḥıl bitinden ziyâde yer, dimekdür.

Ve *sevdanîk* evvelinde üç ḥurûf-ı mühmele ile zencebîl vezni üzre çağır veyâ şâhîn didükleri toğandır. Zamm-ı sîn ve feth-i dâl ve kesr-i nûn ve sükûn-ı yâ ile olan *süvdanîk* ve dâl-ı mühmele ile cevher vezni üzre olan *sevdaḳ* ve feth-i sîn ve sükûn-ı yâ’-i ḥuṭṭî ve feth-i dâl ve zamm-ı nûn-ıla olan *seydanûk* ve zamm-ı sîn ve kesr-i nûn-ıla olan *südânîk* ve feth ve zamm-ı sîn ve feth-i nûn-ıla olan *sedânaḳ/südânaḳ* gibi cümlesi lügatdür. Ba‘ zılar çağır dur dirler ve ba‘ zılar şâhîndür dirler. İşbu beyitte çağır ve soñra gelen beyitte şâhîn murâd olunmuşdur. Ve *gaylem* feth-i ğayn-ı mu‘ ceme ve sükûn-ı yâ ile ḥaydar vezni üzre şu gözidür, şu andan çıkar, menba‘ u’l-mâ’ mine’l-eb’ârî ma‘ nâsına. *Kezâ fi’l-Ḳāmūs* ‘alâ-mü’ellifihi raḥmetu’llâhi’l-Ḳuddūs.

Nazm:

Şâhîne dirler sūdânîk u İbn Elğaz bir kişi
Ḳurbağa vü ḳaplubğa ikisi de ğaylem durur

Şerḥ:

Sūdânîk bunda zamm-ı sîn-iledür şâhîn ma‘ nâsına. Bunda olan lügatler mu‘ arbedür, cümlesi Fârsîdür. Ve şâhîn daḥı ‘Arabî lafız degüldür, lâkin ‘Arab anı tekellüm eylemişlerdür. Cem‘i *sevâhîn* ve *seyâhîn* gelür. Ve bunuñ mizâcî çağırdan şovuk ve ḳurıdur, anuñçün ḥareketi yukarudan aşığayadur ve gâhî kendüsini yere urup helâk olur. (A 351b) Ve bunuñ kemükleri cümle yırtıcı ḳuşlar kemüklerinden ḳatı ve pekrekdür. Ve ba‘ zılar şâhîn ḳuşı adı gibidür, ya‘ nî şâhîn terâzuya dirler mîzân ma‘ nâsına, terâzunuñ iki tarafı berâber gerekdür, bir cânibi ağır olsa müteḥammil degüldür. Şâhîn ḳuşı daḥı açlıḳdan bir cüz’i açlığa ve toḳlıḳdan bir cüz’i toḳlığa müteḥammil degüldür, ne açlıḳı ve ne pek toḳlıḳı götürür. Ve bu ḳuşuñ eyüsü başı büyük ve gözleri giñ ve gögsi giñ, ortası yaşşı, uyluḳları ulu ve incükleri kışa, tüyi az, ḳuyruḳı ince ve ḳanadları üzerine taşlıb olup pekişdürildükde anlardan bir nesne ayrılmayandır. Bu üslûbda olan şâhîn ṭurna ve ğayrıyı avlar. Ve dirler ki ibtidâ şâhîn ile avladan Ḳoştanṭîn’dür, şâhînlere ta‘ lîm

ettiler. Ey bit ve güve, Allah’ın izni ve kudretiyle müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib kerremallâhu veche vilayetinden seni çıkarmadan önce çabucak git. Dâvûd oğlu Süleyman aleyhisselâm katırının dizginini çaldığını görmeden çabucak çık git.”

eylemişlerdi ki ata bindükde başı üzre devr idüp üzerine gölge iderlerdi ve güneş doğunmağdan şakırlardı. Bir gün atına binüp şāhīnler üzerine çevrilüp giderken bir kuş yerden kalkdı, şāhīnlerden biri üzerinden süzilüp aldı. Qoştāntīn hāzz u şafā eyledi, av ve şikāre kandurup şāhīn ile avlatdı. Ve bu kuşa şāhīn dinilmege vech ü sebeb mizācda vech-i meşrūh üzre terāzūya beñzedüğüdür. Ve çağırūñ adı **şakr**dur ve şād yerine zā-yı mu‘ceme ile *zakr* ve sīn-i mühmele ile *şakr cā’*izdür. Ve her kelimedede ki şād ve kāf ola anda üç lügat cā’izdür *buzāk buşāk büsāk* gibi. Ve **şakr** şāhīn ve her av avlayan toğana itlāk olunur.

Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden (A 352a) **rivāyet** ider ki Dāvūd peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selāmda ziyāde ğayret var idi, evinden taşra çıkup gitmek istedükde kapuları kapayup giderdi, kimse evine ve ehline girmezdi. Günlerden bir gün Dāvūd ‘aleyhi’s-selām evinden çıktdı ve kapuları kapadı. Hatunı Dāvūd peygamber çıkup gitdükdē soñra evinüñ meydānına çıktdı, nā-gāh bir kimse gördi dārda тұrur. Hatunı evde olanlara “Bu er kişi ne yerden girdi? Va’llāhi rüsvāy olur.” didi. Bu hāl üzre iken Dāvūd peygamber evine geldi, gördi ol kimse dār ortasında тұrur. Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ol kimseye “Sen kimsin?” didi. Ol kimse “Ben şol kişiyüm ki pādişāhlardan kōrkmam ve baña hicāb ve perde māni‘ olmaz.” didi. Dāvūd “İmdi sen cān alıcısın ve ‘Azrā’il’sin, va’llāhi Hāq sübhānehu ve te‘ālā emrine merhābā.” didi. Ve ol yerde eglendi, ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām Dāvūd’uñ rūh-ı şerifini kabz eyledi ve cānın aldı. Dāvūd’ı yaykādılar ve kefenlediler ve üzerine kırk biñ rāhib cem‘ oldı ki üzerlerinde burnūs var-ıdı, ğayrı halkdan ğayrı kırk biñ ruhbān cenāzesine hāzır olmuşlardı. Bu hāl üzre iken gün toğup günün hārāreti cenāzesine gelen ruhbān ve ğayrıları ziyāde incitdi. Dāvūd oğlı Süleymān peygambere çağırdılar ki güneşden şaklamasına bir çāre eyleye. Süleymān ‘aleyhi’s-selām taşra çıkup kuşları çağırup halka (A 352b) gölge eylemelerine emr eyledi. Kuşlar emrine itā‘at ve inkıyād idüp birbirleri yanına gelüp kanadların açup her taraftan тұrdılar tā şu mertebe ortalığı ihāta eylediler ki halk üzere yel doğunmaz oldı. Cenāzeye hāzır olan halk rüzgār doğunmaduğundan ısıcağdan helāk olayazdılar. Süleymān peygambere ıssılıkdan feryād idüp çağşırdılar. Süleymān ‘aleyhi’s-selām kuşlara çağırup “Güneşden tarafa duruñ ve yelden yañadan ırak oluñ, halka yel doğunsun.” didi. Kuşlar Süleymān ‘aleyhi’s-selām emr itdüğü üzere güneşden тұrup yelden açık eylediler, yeller esüp halk rāhat oldılar. Süleymān ‘aleyhi’s-selām pādişāhlığundan halk evvel ve ibtidā gördükleri nesne vech-i

meşrûh üzre kuşlara emr ü hükmidür. Ve ol vakit Dāvūd ve halk üzre gölge eylemekte cümle kuşlardan ziyāde gölge iden maḍraḥiyy didükleri çağırır ve *maḍraḥiyy* feth-i mīm ve sükün-ı dād-ı mu‘ceme ve feth-i rā’-i mühmele ve kesr-i ḥā’-i mühmele ve yā’-i nisbiyye ile kanadları uzun olan çağırır.

Fa’ide: Daḥāk ve Kelbī eydürler ki Dāvūd ‘aleyhi’s-selām Cālūt didükleri kimseyi öldürdükden sonra kırk yıl pādişāh olmuştur. Ve Benū İsrā’il tā’ifesi cümlesine bir pādişāh olmak Dāvūd’dan evvel kimseye müyesser olmamıştır. Haḳ sübhānehu ve te‘ālā Dāvūd peygambere hem pādişāhlık ve hem peygamberlik virmiş-idi. Dāvūd’dan evvel peygamberlik bir sibṭ ve bir kabīlede idi ve pādişāhlık bir kabīlede idi, Dāvūd ikisini de (A 353a) eylemiş-idi. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَأَتِيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ”¹³²⁴ vāқи‘. Ve *حِكْمَةٌ* [hikmet]den murād nübüvvedür ve ba‘zılar hikmet ‘ilmiyle ‘ameldür, bir kimse ‘ilmiyle ‘āmil olsa aña hikmet virilmiş olur, dirler. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā Dāvūd peygamber pādişāhlıkta yeryüzinde olan pādişāhlardan eşedd idi, mihrābını her gice otuz altı biñ er beklerdi, didi. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ”¹³²⁵ vāқи‘dür. Ve Dāvūd’uñ (‘ömri) yüz yıldır. Ve oğlu Süleymān on üç yaşda iken pādişāhlık aña vāşil olmuştur ve elli üç yaşa vardukdā vefāt eylemiştir.

Fā’ide: Çaḳırla ibtidā av iden Şevr oğlu Mu‘āviye ve Mu‘āviye oğlu Hāriş-nām kimsedür. Bir gün bir avcı serçe avlamak için ağ kurmuşdı, zıkr olınan Hāriş aḡa rāst gelüp yanında otururken bir çağır süzilüp bir serçe aldı ve anı yimege başladı. Hāriş görüp ta‘accub eyledi ve çağır dutdurdı ve bir eve ḳodurdu ve aña yimek virüp te’dīb ü ta‘līm ider bir kimseyi ta’yīn eyledi. Ve bir gün yürürken bir tavşan görindi, çağır uçup ol tavşanı almaḡın Hāriş daḡı ziyāde ta‘accub eyledi, andan sonra ‘Arab çağır ile av avlamaḡa başladılar. Ve *yu’yu’* didükleri toḡan ile ibtidā avladan Behrām-ı Cūr’dur. Bir gün bir *yu’yu’* bir ḳubbere kuşına muṭārede vü ḡamle ider ve anuñla ḡāhī iner ve ḡāhī (A 353b) çıkar, āḡirü’l-emr ḳubbere kuşını aldı. Behrām-ı Cūr’a ḡoş geldi, dutdurup te’dīb ü ta‘līm itdürdi ve anuñla avlatdı.

el-Hüküm: Şāhīn ve çağır yimek ḡarāmdur, zīrā yırtıcılardan zū-nāb ve azu dişli olanı ve kuşlardan zū-miḡleb olanı yimege nehy vārid olmuştur.

¹³²⁴“... Ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/251.

¹³²⁵“Biz Davud’un mülkünü güçlendirdik ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Sad 38/20.

el-Emsāl: *Ahlefu min-sakrin* darb-ı meşeldür. *Ahlefe* ef' al vezni üzre *hulūf*dan müştakdur ve *hulūf*hā'-i mu'ceme zammıyladur ki ağız koçmağdur, nitekim hadiş-i şerifde “لَخُلْفَةُ فَمٌ” vāqi' dūr. Ya' nī oruç dutıcınıñ ağız koçusı Allāh katında misk koçusından atıyebdür. Şeyh 'Ömer bin eř-Şalāh-nām fāzıl ve Şeyh 'İzzü'd-dīn bin 'Abdü's-selām-nām kāmil arasında nizā' vāqi' olmuşdur ki bu tıb dünyāda mıdır (veyā āhiretde midür) veyā dünyāda ve āhiretde midür? Şeyh 'İzzü'd-dīn “Āhirete maħşuřdur.” didi, “Zirā ĥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem 'أَطِيبُ فَمِ الصَّائِمِ، أَطِيبُ” didügi *Şaħiħ-i Müslim*'de bir rivāyetde vāqi' dūr يوم القيامة [yevmü'l-kiyāme] 'ibāretinden āhirete maħşuř olur.” didi. Ve Şeyh 'Ömer “Hem dünyāda ve hem āhiretde atıyebdür, zirā *Müsned-i İbn Ĥayyān*'da kıyāmetde olmasın bir bāb ve dünyāda olmasın bir bāb eylemişdür. Ve isnād-ı řaħiħ ile ĥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لَخُلُوفٌ فَمِ الصَّائِمِ حِينَ يَخْلُفُ أَطِيبٌ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ”¹³²⁷ didüginı rivāyet eylemişdür. Ve İmām (A 354a) Ebu'l-Ĥasen bin Süfyān Cābir rağiya'llāhu 'anhdan senediyle rivāyet ider ki ĥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “اعطيت امتي في رمضان”¹³²⁸ didi. Bu iki ĥadiř-i şerif dünyāda daħı olmasına delālet eyler.” didi. Şeyh 'Ömer bin eř-Şalāh kavli řavāb olduğını *Ĥayātü'l-Ĥayevān*'da İmām Demiri yazmışdur. Ve *ebħaru min-sakrin* darb-ı meşeldür, zıkr olınan iki darb-ı meşel ma' nāları birdür ve aħlefu ve ebħaru ma' nāsı birdür. Ve ebħar sükūn-ı bā'-i muvaħħade ve fetħ-i ĥā'-i mu'ceme iledür, āħirinde olan rā mühmeledür. Ma' nāları fülān kimsenüñ ağız çaķır didükleri toğan ağzından koçmağda artıķ ve ziyādedür, dimek olur.

et-Ta'bir: Düşde řāħin zālīm sultāna delālet ider. Bir kimse bir řāħin avlasa vilāyete iriř ve andan tiz ma' zül ola. Ve çaķır düşde baş u kuvvet řāħibi bir zālīm kimseye delālet ider. Ve her yırtıcı kuş zālīme delālet ider. Zirā yırtıcı kuş ĥayvāna ta' addi ider ve kemügin kırar ve etini yer. Ve çaķır bahādır oğul ile daħı tefsir olunur. Düşde bir kimseye bir çaķır tābi' olup ardınca gelse bir bahādır kimse aña ĥāzab eyleye. Bir kimse düşde

¹³²⁶“Nefsım elinde olan Allah'a and olsun ki, Allah katında oruçlunun ağız kokusu misk kokusundan daha temizdir.” Müslim, *Müsnedü's-Sahih*, 2/806.

¹³²⁷“Oruçlunun iftar açarkenki ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha temizdir.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaut, (Beirut: Müessesetü'r-Risāle, 1421/2001), 16/163.

¹³²⁸“Benim ümmetime Ramazan ayında beş şey ihsan edildi (...) Bu beş şeyin ikincisi şudur ki, oruç tutanların ağız kokusu Allah indinde misk kokusundan daha hoştur.” Ebü Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münziri, *Saħiħü't-terĥib ve't-terĥib* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1968), 2/56.

yırtıcı kuşlardan birisini min-ğayri münāza‘a görse ni‘ met ü gānīmete irişe. Ve her av hayvānı böyledür (A 354b) it ve tazı ve pars gibi. İmdi bir kimse min-ğayri münāza‘a bunlardan birine irişe ni‘ met ü gānīmete irişe, zīrā bunlar av için halk olunmuşdur. Ve cevārih-i mu‘ alleme cümlesi erkek oğula dağı delālet ider.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Bir aq gögercin sūr şerefesine inüp ve bir çağır gelüp anı kapduğunu düşde gördüm.” didi. İbn Sīrīn ol kimseye “Eger senüñ düşüñ gerçek ise Haccāc didükleri zālīm hākim-i tayyār kızını alır.” didi. Fi’l-hākīka Haccāc anuñ kızını aldı. Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbni’l-Gannām ve Hayāti’l-Hayevān li’d-Demīrī.

Ve **İbn Elgāz** fetḥ-i elif ve sükūn-ı lām ve ğayn-ı mu‘ ceme ve zā-yı mu‘ ceme ile aḥmed vezni üzere bir kimsedür ki ziyāde nikāh idici idi ve zekeri büyük idi. Arkası üzre yatup zekerini kaldırdı deve köşegi gelüp zekerine kaçınurdu, uyuzlu deve kaçınmak için dikilmiş hidl ve ağaç şanurdu. Adı Sa‘ d idi. Ve ‘inde’l-ba‘z ‘Urve ve ‘inde’l-ba‘z Hāşş idi.

el-Emsāl: *Enkehu min-İbn Elgāz* darb-ı meşeldür ya‘ nī nikāhda zıkr olınan kimseden artıkdur, dimek olur. Bu darb-ı meşeli ve bu kimseyi *Kāmūs*’da vech-i meşrūh üzere yazmışdur.

Ve **ğaylem** fetḥ-i ğayn-ı mu‘ ceme ile haydar vezni üzere kırbağadur **difdi**‘ gibi ve kaplubagadur **süleḥfāt** gibi. Ve **süleḥfāt** zamm-ı sīn ve fetḥ-i lām ve sükūn-ı ḥā’-i mühmele ve fetḥ-i fā ve elif ve tā ile kaplubaga didükleri hayvāndur ki Fārsīce aña **seng-pušt** ve Şīrāz dilinde **lāk-pušt** dirler. Vech-i tesmiye (A 355a) seng Fārsīde taş ve lāk teknedür, arkasında olan nesne taş gibi pek ve tekne gibi olduğüçündür. Ve **süleḥfāt**da zamm-ı sīn ve fetḥ-i lām ve sükūn-ı ḥā’ ve kesr-i fā ve fetḥ-i yā’-i müsennāt-ı tahtāniyye vü muḥaffefe ile **süleḥfiye** lügatdür bulehniye vezni üzere. Ve bunda birkaç lügat dağı cā’izdür. *Sükker-i Şāfi şerḥ*inde zıkr eylemişümdür, andan taleb olına. Ve bunüñ cem‘i **selāḥif** gelür fetḥ-i sīn ve kesr-i ḥā ile. Ve kaplubaga kuru yerde yumurdlar, deryāya düşerse aña **lecā’** dirler fetḥateyn ile, kuru yerde kalan kaplubaga olur. **Lecā’** kaplubaganuñ deryāda olanıdır. İki de gāhī ziyāde iri olur ki ḥattā bir dānesi bir deve yüki olur diyü *Hayāti’l-Hayevān*’da yazılmışdur. Ammā *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib*-nām kitābda, Şīn deryāsında şöyle iri kaplubagalar olur ki her birisinüñ degirmiligi ol diyār halkınuñ zīrā‘ıyla kırk zīrā‘ olur, her biri biñ yumurda yumurdlar ve dağı ziyāde

yumurdlar, diyü yazmışdur. Ve bunuñ erkegi dişisini cimā‘ için istese dişisi muṭī‘ olmasa ağzına bir ot alup gelür, dişisi artık muḥālefet eylemez. Ol otuñ ḥāşşası anı götüren ve anuñ şāhibi maḳbūl olmaḳdur. Bu otı ādem oĝlanından bilür kimse azdur. Ve ḳaplubāĝa yumurdladuḳda yumurdasına diḳḳat ve ihtimāmla baḳmaḳ ile muḳayyed olur. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā andan bir veled ve yavru ḥalk ider. (A 355b) Yavrısını Ḥaḳ te‘ālā yaratıncaya dek yavrısına baḳmaḳdan zā‘il olmaz, zīrā ḳaplubāĝanuñ altı ve aṣāĝası berkdür, anda ḥarāret ve ıssılık yoḳdur ki sā‘ir ḥayvānāt gibi yumurda üzerine oturup yavru çıkara. Ve ḳaplubāĝa gāhī olur ki yılanuñ kıyruĝını ağzına alup başını iḳerüye çeker ve kıyruĝını çiyner ve ıdırır, yılan kendüyi yere ura ura helāk olur. Ve ḳaplubāĝanuñ bir ‘aceb ḥīlesi olur ki şudan çıkup topraĝa yuvalanup rengini deĝişür. Ve bir yere gelür ki kıuş şu iḳmege ol yere düşmiş ola, rengi topraḳ ve şudan bulanık olmaḳ olmaĝla gizlenür ve kıuşı avlayup yerden şuya girer ve anı şuda öldürür ve boĝar ve andan şoñra yer. Ve bunuñ erkeginüñ iki zekeri ve dişisinüñ iki ferci olur ve cimā‘ itdükde cimā‘ da eĝlenür. Ve yılanı yimege ḥarīşdür, yılanı yidükden şoñra şaḳr didükleri otı yir.

el-Ḥüküm: Ḳaplubāĝa eti ḥarāmdur İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh mezhebinde, zīrā ḳaplubāĝa ḥaşerāt-ı ḥabā’ışdendür, ḥattā maḥrem olan kimseye anı öldürmekden bir nesne lāzım gelmez. E’imme-i Şāfi‘iyyeden İmām Beĝavī ḥelāl olmasında iki vecih ḥikāye eylemişdür. Ve İmām Rāfi‘ī ḥarām olmasını taşḫih eylemişdür, zīrā ḥabīşdür ve ṭabī‘at anı ḥabīş görür ekşeriyā yidügi yılan olduĝün. Ve İbn Ḥarem-nām kimse ki Şāfi‘īdür, ḳaplubāĝanuñ deryāda ve ḳarada olanı ḥelāldür, (A 356a) yumurdası daḫı ḥelāldür; zīrā Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā “كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا”¹³²⁹ ve bir āyetde “وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ”¹³³⁰ dimişdür ve ḳaplubāĝanuñ ḥarām olduĝını tafşil eylememişdür, eyle olsa ḥelāldür, didi.

el-Emsāl: *Ebledu min-süleḥfātin* ḍarb-ı meşeldür, *ebledu* şīĝa-i tafḍil üzre kerume ve ferihā bāblarındandır, ya‘nī belādet ü ḥamāḳatde ḳaplubāĝadan ziyādedür.

el-Ḥavāş: Ṭolu didükleri nesne ki gökden yaĝar, ḳaçan bir yerde çok yaĝup zarar eylese bir ḳaplubāĝayı dutup arḳası üzre ḳonilup ayaḳları yukaru ḳonılsa ki göge ḳarşu düşe, ol yere ṭolu zarar eylemeye. Şāhibü’l-*Felāḥa* ve Ḳazvīnī’den böyle naḳl iderler. Ve *Ḳāmūs*’da daḫı böyle yazmışdur. Ve ḳanını ele ve ayaĝa bulaşdursalar veca‘-ı mefāşıla

¹³²⁹“... Yeryüzündeki şeylerin helāl ve temiz olanlarından yiyin!...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/168.

¹³³⁰“... size neleri haram kıldığımı tek tek açıklamışken ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, En‘ām 6/119.

nāfi‘ ola. Ve anımlı dā’im s r nmege ‘ adet eyleyen kimse k z z u teenn c maralarına f ’ide eyleye. Etin yimek yine böyledür. Ve anın urudup ve dögüp bir misrace üzre t l  olınsa her kim ol misraceyi yaarsa andan zura v i‘ ola. Ve ins nu  her anğı ‘  zvl arısı aplubanun ol ‘  zvlmlı üzerine aup götürse bi-izni’ll h arısı s kin ola. Kez  fi-*Hay ti’l-Hayev n li’d-Dem r *. Ve **zebl** feth-i z l-i mu‘ ceme ve s k n-ı b ’-i muvah de ile dery da olan aplubanun vey  arada olan aplubanun derisid r, anı yaup külini yumurda aıyla ma‘ c n idüp opu ve barmaq yarılarına t l  itseler f ’ide eyleye. Kez  fi-*Hay ti’l-Hayev n ve’l-İhtiy r t*.

et-Ta‘b r: D de aplubanun bir ‘ avrata del let ider ki geyin p uanup bu rlanup (A 356b) kendüsini erlere ‘ arz ider. Ve ‘ inde’l-ba‘ z, aplubanun adı’l-ud t ya‘ n   d lar adısına del let ider, z r  aplubanun dery da olan hayv n tdan a‘ lemd r. Ve ba‘ zilar aplubanun ehl-i ‘ ilm ere del let ider, dirler. İmdi bir kimse d de aplubanun etini yise ‘ ilm istifade eyleye. Ve Na r , aplubanun d de yimek m l ve ‘ ilme irimekd r, dirler. Ve eger bir kimse d inde bir yerde bir aplubanunaya ri‘  yet ve ikr m olunur görse ol yerde ‘ ulem ya ikr m olına. Kez   le İbnü’l-Gann m ve’l-İm m ed-Dem r  ‘ aleyhim  rahmetu’ll hi’l-‘ alimi’l-B r .

Nazm:

 rif dii oca deve ‘ areb eb t u ibdi‘ a
Hem neteri ebve durur irr  m hem felhem durur

er:

 rif  n-i mu‘ ceme ve kesr-i r -y  mühmele ve f -ıla dii oca devedür en-n kat ’l-m  enne ma‘ n sına. Ve **eb t** feth-i  n-i mu‘ ceme ve b ’-i muvah deden ora elif-ile ‘ arebd r kesr-i  n-i mu‘ ceme ve s k n-ı b ’-i muvah de ve kesr-i d l-ı mühmele ile olan **ibdi‘ a** gibi ve d l g h  meft ha ılınur. Ve **ebve** feth-i  n-i mu‘ ceme ve s k n-ı b ’-i muvah de ve feth-i v v ve h  ile ‘ areb n neterid r. Ve **irr** kesr-i h ’-i mühmele ve r ’-i muaffefe v  mühmele ile  mdur ferc ma‘ n sına, alı kesr-i h ’-i mühmele ve s k n-ı r ’-i mühmele ba‘ dehu h ’-i mühmele ile **ird r**, z r  cem‘ i **hr h** gelür feth-i elif-ile ef  l vezni üzre. Ve **ir n** gelür, nitekim men  olan cem‘ inde ledün ve mi’ n dirler ve nisbetinde **irriyyun** dirler. Ve eger dilerse  nisbetinde **iraiyyun** (A 357a) dirsın kesr-i h  ve feth-i r  ile, nitekim yed ve gad nisbetlerinde feth-i d l ile yedeviyyun ve gadaviyyun dirler. Ve **irde** r ’-i mühmelenün tedidi c ’izdür, ** m s’ da irr** tedid

ile,¹³³¹ muhaffefe de lügatdür ve ‘avratuñ fercidür diyü yazar. Ve *felhem* feth-i fâ ile ca‘ fer vezni üzre yine ‘avrat fercidür fercü’l-mer’at ma‘ nāsına.

Nazm:

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün
‘İlm okumağ cehlün yarasına ‘aceb merhem durur

Şerh:

Merhem hurûf-ı mühmele ile anda olan mīm ve hā meftūhadur, yaralar üzre qoduqları yumuşaq tılādur ki Türkide taḥrīf u tağyir idüp lām-ıla melhem dirler ve gālaṭ söylerler. Cevherī bu lafız mu‘ arbedür, didi ve şāḥib-i *Kāmūs* merhem *rihmeden* müştakdur, didi. *Rihme* kesr-i rā-yı mühmele ile za‘if yağmurdur ki dā’im ola, *merhem* yumuşaq olduğüçün aña *merhem* dimişlerdür ke-ennahu za‘if ve yumuşaq yağmura beñzer.

el-Ḳıṭ‘ atü fi-Baḥri’l-Müteḳāribi’s-Sālim:

Bağırtlağ soğan hem ḳaṭādur feḫādur
‘Avātikdür atlar yañılmaq ḫaṭādur

Şerh:

Ḳaṭā feth-i ḳāf u tā’-i mühmele ile bağırtlağ didükleri ḳuşdur ki Fārsice aña *isferūd* dirler. *Aḫterī* ve iki lügatde ve *Mevāridü’l-‘Acā’ib*’de ḳaṭā bağırtlağ didükleri ḳuşdur diyü yazarlar. Ve *Lügat-i Ḥalīmī*’de isferūd bağırtlağ didükleri ḳuşdur ki ‘Arabca aña ḳaṭā dirler diyü yazar. Vāḫidesinde *ḳaṭāt* dirler hā ile, cem‘ inde *ḳaṭavāt* ve *ḳaṭayāt* dinilür ve bu ḳuşa *ümmü selāş* daḫı dirler. (A 357b) Vech-i tesmiye bağırtlağ ḳuşı çağırduḳda *ḳaṭā ḳaṭā* diyü çağırduḳüçün ‘Arab aña *ḳaṭā* dimişlerdür. Ve ekseriyen üç yumurda yumurdladıḳüçün aña *ümmü selāş* dimişlerdür. Ve bu ḳuş iki dürlü olur, birinüñ rengi ağber ve ḳarnı ve arḳası arḳaş ve alaca ve çizileri şaru, ḳuyruqları ḳışa olur, bu cinse ‘Arab *küdrīyy* dirler. Ve birinüñ ḳanadları altı siyāh ve ayakları ḳara, arḳası ağber ve toprağ renklü ve hem arḳaṭ ya‘ nī ḳızıl ile alaca şarılığa çalardur, buña *cūniyy* dirler. Kezā

¹³³¹Ya‘ nī teşdid ile *ḫir* aşlı *ḫirḫ*dür lāme’l-fi‘ li olan ḫā’-i mühmele ḫazf olup ḫā’ dan ‘ivaṣ rā’-i mühmele getirüp rā, rā içinde idgām olup *ḫir* didiler, aşlı ḫā olduğü taşğiri ve cem‘ -i teksirinden ma‘ lüm oldu, zīrā taşğiri *ḫureyḫ*dür zubeyr vezni üzre ve cem‘ -i teksiri *aḫrāḫ*dur. Taşğir ve cem‘ -i eşyāyı aşlına redd iderler ve gāḫī yed ve dem isti‘ māli gibi min-ğayrı ‘ivaṣin taḫfif ile *ḫir* dirler. Nitekim ḳavl-i şā‘ irde vāḳi‘dür. “كل امرئ يحمي حره أسودة وأحمره” (Herkes özgürlüğünü korur, siyah ve kırmızı) *Miṣbāḫü’l-Münir*-nām lügatde böyle yazar.

fî-*Hayāti'l-Hayevān*. Ve *Cevheri* de *cūniyy*, zamm-ı cīm ve sükūn-ı vāv ve kesr-i nūn-ıla *kaṭānuñ* bir dürlüsidür ki *kaṛnı* ve *kaṇadı* siyāh olur ve bu *kūdiriyyden* büyük olur, dimişdür. Ve bu kuş *tuḷū* -ı fecerden güneş toğuncaya dek şu için yedi konak yer alır, dirler. Ve şuyı içdükte iki veyā üç sâ' at eglenüp bir daḥı içer. Ve bu kuş hidāyetle vaşf olunur ve *darb-ı meşel* kılnur, *zīrā* şusuz yerde yumurdlar ve *kaṛaṇlık* gicelerde *haṣsalasına* şu koyup götürür *kaṭā* eylemez, yavrılarına berāber geldükde *kaṭā kaṭā* diyü çağırur, *tağdan* ve *ağaçdan* ve *gayrıdan* bir nişān yoğ-iken yavrıları berıyyede bulur. Ve *gāhı* yigirmi gicelik yerden şuya gider, dinilür.

el-Hükm: Bu kuşuñ eti bi'l-icmā' helāldür.

el-Emsāl: *Ensebu mine'l-kaṭā* *darb-ı meşeldür*, ya' nī bağırtlak kuşından fülān kişi ensebdür; *zīrā kaṭā* kendü adıyla çağırur ve çağırduḡda *kaṭā kaṭā* dir. Ve *leyse kaṭā misli kutayy* *darb-ı meşeldür*, (A 358a) ma' nāsı ulular kiçiler gibi degüldür, dimekdür *leyse'l-ekābir misle'l-eşāgir* ma' nāsına. Ve *lev turike'l-kaṭā leylen lenāmā* *darb-ı meşeldür* ya' nī eger *kaṭā* terk olınsa ve *rencide* olınmasa gice ile uyurdu, bunu bir mekrūh nesneye ḡaml olınan kimse ḡaḡkında dirler. Bu *darb-ı meşelüñ* sebebi budur ki 'Ömer bin Māme-nām kimse bir *kaṛım* ve bir *ta'*ife üzerine indi idi, anlaruñ ol *kaṛım* üzerine nüzül ve indüklerinden ve *kaṇup* *göçmelerinden* *kaṭā* göçdi ve anlar *kaṭā* kuşını yerinden uçurdılar. Bir 'avrat *kaṭānuñ* uçduḡını görüp erine ḡaber virüp erini uyḡudan uyandurdu ve ba' dehu "*Lev turike'l-kaṭā leylen lenām*" didi. Ve ba' zılar bu *darb-ı meşeli* *Ḥazāmi* adlu bir 'avrat söylemişdür, dirler. Mezbūr *Ḥazāmi kaṭā* kuşını gice ile uçarken görüp işbu beyti oḡdu.

Şi'r:

أَلَا يَا قَوْمَنَا ارْتَحِلُوا وَسِيرُوا
فَلَوْ تَرَكْنَا الْقَطَا لَيَالًا لَنَا مَا

Ma' nāsı ey bizüm *kaṛımümüz* *göçüñüz* ve *yürüñüz*, eger *kaṭā* kuşı terk olınsa gicede uyurdu ve *göçmezdi* ve *uçmazdı*, *uçması* yād kimse geldügendendür. Ol *kaṛım* *Ḥazāmi-nām* 'avratuñ sözine *iltifāt* eylemediler ve *yatduḡları* yerinden *kaḡkmadılar*, içlerinden bir kimse *kaḡkup* işbu beyti didi.

إِذَا قَالَتْ حِدَامٌ فَصَدَّقُواهَا

فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ¹³³²

Ol kimse bu beyti didükden sonra ol kavim ol yerden göçüp gittiler. Ve yakınlarında bir ev var-ıdı, aña varup şıgındılar tā şabāh olunca anda tırdılar (A 358b) ve düşmāndan hālāş olup kırtıldılar. Bir kimsenüñ şıdķı ve gerçek, söyledügi zāhir ü meşhūr olsa bu beyti anuñ hāķķında dārb-ı meşel kıılurlar. Ve *beydu'l-kaṭā yahdīnuhu el-ecdelu* dārb-ı meşeldür. Ya'nī kaṭā kuşınuñ yumurdasını çağır kuşu terbiye ider ve hızn idüp yumurdasın çıkarur. Bunı şol şerīf kimse hāķķında dirler ki alçaķ hāllü kimse aña gelüp şıgınur. Ve *asdaķu mine'l-kaṭā* dārb-ı meşeldür, *aşdaķ* ef'al-i tafđıldür ve *şıdķ*dan müştāķdur *şıdķ* kesr-ile kızb zıddıdır ki gerçeklıkdür ve beyt-i mezkūrda olan **Hazāmi** fetḥ-i ḥā'-i mühmele ve fetḥ-i zāl-i mu'ceme ve kesr-i mīm-ile mebnīdür ve bir 'avrat adıdır. Ve *ḥazām* fa'al vezni üzredür lākin fā'ileden ma'düldür *ḥazām ḥāzimetinden* ma'düledür ve *ḥazım*dan müştāķdur. Ve *ḥazım* fetḥ-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı zāl-i mu'ceme ile kesmekdür kaṭ' ma'nāsına ve tiz okumaķdur sür'atü'l-kırā'at ma'nāsına. *Mufaşşal-ı Zemāşerī* şerḥi *Mükemmel* de böyle yazar. Ve *ebyat-ı Dāv şerḥinde* zıkr olınan *إذا قَالَتْ حَذَامٌ* [izā kalet Hazāmi] evveli

ولولا المزعجات من اللبالي

لَمَا تَرَكَ الْقَطَا طَيْبَ الْمَقَامِ¹³³³

'dür diyü yazar. **Müz'ic** bāb-ı if'ālden ism-i fā'ıldür ki muķlıķ ve ıztırāb viricidür ki murād gice ḥarāmīsidür ve *tibe'l-maķāme* naşb ile tereke mef'üldür, güzel maķām ma'nāsınadır. Ba'zılar kaṭā tibe kelimelerini bir lafız zann iderler.

el-Havāş: Kaṭā kemüginini yaķup (A 359a) ve külini zeyt yağıyla kaınadup kel başa ve dā'u's-şā'leb üzre sürseler kıılı bitürür. İbn Zühr-nām ḥāzıķ, mücerrebdür dimişdür. Ve eti 'asirü'l-hazm ve müvellid-i sevdādur. Ve etinüñ ḥarāret ve ıssılıķı za'ıfdür. Za'f-ı ciger ve südde ve istiskāya mübtelā olan kimseye be-gāyet nāfi'dür. Ve kaṭā kuşu ve aña müşābih olan eti kıızıl olan kuşlaruñ eti sirke ile işlāḥ olınur. *Müfredāt-ı İbn Bayṭār* ve *İḥtiyārāt-ı Bedī'ı* de böyle yazmışdur. Ve *Minḥacü'l-Beyān*-nām kitāb-ı hümāmda kaṭā za'ıfü'l-ḥarāre ve şedīdü'l-yübüsedür, istiskāya nāfi'dür, müvellid-i sevdā' ve reddiyyetü'l-gızādur ve zararını çok yaģ taķlil ider diyü yazar.

¹³³²“Hazāmi dediyse ona inanın. Çünkü (gerçek) söz, Hazāmi'nin söylediğidir.”

¹³³³“Gece rahatsız eden kadınlar olmasa kaṭā kuşu güzel makāmını bırakmazdı.”

Hātım: Hazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “ مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمَفْحَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللَّهُ ” didüğünü Cābir rağiya'llāhu 'anh rivāyet eylediğini İbn Hıyyān ve İbn Māce ve gayrılar rivāyet iderler. Ma' nā-yı hadīs-i şerīf, bir kimse Allāh için bir mescid yapsa eger қаtā kuşu yuvası gibi olursa dağı Hāq sübhānehu ve te'ālā ol kimse için cennetde anuñ gibi bir ev yapar, dimekdür. **Mefhaş** feth-i mīm ve sükün-ı fā ve feth-i hā'-i mühmele ve şād-ı mühmele ile yuvadur ki aña Fārsīde āşiyān dirler. Cem' i **mefāhīş** gelir. Ve **mefhaş** fahşdan müştakdur ki keşf ve açmak ma' nāsınadır. Yerde olan yuvaya **mefhaş** dinilmek yuva yapan kuş toprağı yuvasından açduğıçündür. Ve hadīsde қаtā kuşu taşşış olınmağa (A 359b) sebep қаtā kuşu yuvasını ağaçda ve tağda yapmayup yerde yapup dā'im yerde binā eylediğıçündür. Sā'ir kuşlar böyle degüldür. Ve hem қаtā şıdķ ve gerçek söylemek ile vaşf olunur, anuñ yuvasını taşşışden binā olınan mescid şıdķ u ihlāş ile olmasın iktizā itdüğine işāretdür. Ve ba' zılar, қаtā kuşu yuvasını mihrāb gibi degirmi yapduğıçündür, dirler.

et-Ta' bīr: Düşde қаtā kuşu şıdķ ve feşāhat ü belāgate delālet ider ve ülfet ü müvāneset ve dostlığa delālet ider. Ve gāhī kendüsin begenmiş bir güzel 'avrata delālet ider ki ülfet ü müvāneset eylemez ola. Kezā kāle'l-İmām Demīrī fi-*Hayāti'l-Hayevān*.

Ve **fehā** fā'da feth ü kesr ile ammā feth ekşerdür diyü Cevherī *Şihāh'*ında yazar ve bu lafız maşşürdür ve anda olan hā mühmeledür, mu' ceme degüldür. Cem' i **efhā'** gelir, nazımda **fihā** şoğan ma' nāsına irād olınmışdur başal gibi ve hadīsde “ مَنْ أَكَلَ مِنْ فِخَا أَرْضٍ لَمْ ”¹³³⁴ “يَضُرَّهُ مَاؤُهَا” vāki' dūr ve murād şoğan olduğı *Cevherī'*de muşarrahdur. Ve aş üzre döğüp katduklarını otlara dağı fihā dinilür ebzār ve tevābil ma' nāsına. Hazret-i Mu' āviye rağiya'llāhu 'anh “ ارضنا كلو من فحا ” dimişdür ya' nī bizüm yerümüzüñ fihāsından ekl eyleñüz. *Şerhü'l-Garībeyn'*de hadīs-i Mu' āviye'de **fihā**dan murād tevābildür diyü yazar. **Tevābil** cem' -i **tābil**dür ve ebzāru' t-ā' m ma' nāsınadır. Ve ' **avātik** feth-i ' ayn-ı mühmele ve kesr-i tā'-i қараşet ile ' **ātik** cem' idür ki atdur (A 360a) feres ma' nāsına ve ' **avātik** efrās ma' nāsınadır. İmām Demīrī *Hayātü'l-Hayevān'*da böyle yazar.

Rivāyet olunur ki ' Abdü'l-Melik-nām pādişāh Haccāc bin Yūsuf-nām 'āmil ve beglerbegisine mektüb u emr gönderüp yazdı ki, hazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve

¹³³⁴“Soğanını yiyen kişiye o yerin suyu dokunmaz.” Ebü's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fi garībi'l-hadīs ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 3/418.

sellem hizmetkârı olan Enes bin Mâlik'e nazâr u iltifât ve ri'âyet u hürmet idüp dâ'im mu'azzez ü mükerrem eyleye ve ta'zîm ü tekrîmde kuşur eylemeye. Haccâc, hâzret-i Enes'i -rağiya'llâhu 'anh- meclisine yakın eyledi ve me'mûr olduğı üzre ri'âyet ü hürmetiyle taqayyüd iderdi. Enes rağiya'llâhu 'anh eydür: Bir gün Haccâc yanına vardum, Haccâc baña “Yâ Ebâ Hamza, ben isterüm ki atlarımı saña 'arz eyleyem ve gösterem, hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ile olan atlarla nicedür baña bildüresin.” didi. Ve Haccâc atlarını Enes'e 'arz eyledi, Enes rağiya'llâhu 'anh “Bu atlarla hâzret-i Resûl ile olan atlar arasında çok fark vardır. Bu atlar riyâ vü süm'a içündür ve ol atlaruñ sidikleri ve tezekleri ve 'alefleri ecr ü şevâb idi.” didi. Haccâc bî-huzûr olup Enes'e 'itâb u hitâb eyledi ki “Eger senüñ haqquñda pâdişâhuñ emr ü mektûbı olmasa senüñ boynuñı ururdum.” didi. Enes rağiya'llâhu 'anh Haccâc'a “Kâdir degülsin.” didi. Haccâc “Niçün?” didi. Enes “Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem baña bir du'â öğretmişdür, ol du'âyı okurum ne sulţân ve ne şeyţân ve ne yırtıcılardan korğarum, ol du'â berekâtında hiç kimseden korğmam.” didi. “Zîrâ ol du'âyı her şabâh ve aşşam (A 360b) okurum.” diyü cevâb virdi. Haccâc “Ol du'âyı baña öğret.” didi. Enes istemedi, Haccâc “Elbet öğret.” diyü ibrâm u ilhâh eyledi, yine öğretmedi. İbbân-nâm kimse eydür: Marâz-ı mevtinde Enes'e ol du'âyı şordum. Enes rağiya'llâhu 'anh baña üç kerre işbu du'âyı oğu, ol du'â budur didi “ بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى نَفْسِيْ وَدِيْنِيْ، بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى اَهْلِيْ وَمَالِيْ وَوَلَدِيْ، بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى كُلِّ مَا اَعْطَانِيْ رَبِّيْ، اللّٰهُ اللّٰهُ اللّٰهُ رَبِّيْ لَا اَشْرُكَ بِهٖ شَيْئًا، اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، وَاعَزُّ وَاجِلُّ مِمَّا اَخَافُ، وَاَحْذَرُ، اللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِيْ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ شَيْطَانٍ رَّجِيْمٍ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيْبٍ. فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ ، عَزَّ جَارِكُ وَجَلَّ تَنَاوُكُ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ”¹³³⁵ *Tenbihü'l-Gâfilîn*'de bābu'd-da' avāt ve't-tesbihāt'da böyle yazılıdur. Ve *Hayātü'l-Hayevān*'da işbu du'â'-i şerîfî böyle yazmışdur: “ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى نَفْسِيْ وَدِيْنِيْ، بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى اَهْلِيْ وَمَالِيْ وَوَلَدِيْ بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ اَعْطَانِيْ رَبِّيْ، بِسْمِ اللّٰهِ خَيْرِ الْاَسْمَاءِ، بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِيْ لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ وَ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِيْ لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ دَاءٌ، بِسْمِ اللّٰهِ افْتَتَحْتُ، وَعَلٰى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ، اللّٰهُ اللّٰهُ رَبِّيْ، لَا اَشْرُكَ بِهٖ شَيْئًا ، اَسْأَلُكَ اللّٰهُمَّ بِخَيْرِكَ مِنْ خَيْرِكَ، الَّذِيْ لَا يُعْطِيْهِ اَحَدٌ غَيْرُكَ، عَزَّ جَارُكَ، وَجَلَّ تَنَاوُكُ، وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ، احْفَظْنِيْ وَ اجْعَلْنِيْ فِيْ عِيَادِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِيْ شَرِّ خَلَقْتَهُ ، وَمِنْ شَرِّ الشَّيْطَانِ

¹³³⁵“Canım ve dinim elinde olan Allah'ın adıyla. Ailem, malım ve evlatlarım kendisinin yed-i kudretinde olan Allah'ın adıyla. Rabbimin bana bahşettiği her bir şey için O'nun adıyla. Ey Rabbim. Sana hiçbir şeyi ortak koşmam. Ey Rabbim Sana hiçbir şeyi ortak koşmam. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. O, korktuklarımdan yüce ve büyüktür. Allah'a sığırım. Ey Allahım, nefsimin şerrinden, asi şeytanın şerrinden, her zorba ve inatçı kişinin şerrinden sana sığırım. ‘Eğer yüz çevirirlerse de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir.’ (*Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/129.) İzzet de övgü de sanadır ve senden başka ilah yoktur.

الرَّحِيمِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْتَرِسُ بِكَ مِنْ شَرِّ جَمِيعِ ذِي شَرٍّ خَلَقْتَهُ، وَأَحْتَرِزُ بِكَ مِنْهُمْ، وَأَقْدِمُ بَيْنَ يَدَيَّ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، وَعَنْ خَلْفِي مِثْلَ ذَلِكَ، وَعَنْ يَمِينِي مِثْلَ ذَلِكَ، وَعَنْ
 ذَلِكَ (A 361a)¹³³⁶”شمالي مِثْلَ ذَلِكَ، وَمِنْ فَوْقِي مِثْلَ ذَلِكَ و من تحتي مثل ذلك

Fā’ide: Haccāc didükleri zulum u cevr ile ma’rûf ve cefā vü sitem-ile mevşûf zâlim anasınıñ adı Fāri‘ a bint Hümām’dur. Anası Haccāc’ı toğurduğda Haccāc’uñ dübüri yok idi şoñradan dübürini deldiler. Ve anasınıñ ve ğayrı ‘ avratlarıñ memelerine yapışmadı ve kimseniñ südüni qabûl eylemedi. Ol zamānda ‘ Arab mā-beynlerinde tabābetle meşhûr bir kimse var-ıdı, adı Hāriş bin Kelde idi. Şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne ol tabīb şüretine girüp anlara geldi ve anlara “Ne haberinüz var?” didi, anlar “Yūsuf’uñ Fāri‘ a’dan bir oğlı toğdı anasınıñ memesini qabûl eylemez.” didiler. Şeytān anlara “Bir qara teke boğazlayup qanını yaladuñ andañ şoñra bir esved-i sālîh boğazlayup qanından yaladuñ ve qanını yüzine sürüñüz, üç güne dek tursun, her gün sürüñ dördünci gün memeyi qabûl ider.” didi. Anlar öyle eylediler memeyi qabûl eyledi. Ve Haccāc “Ādem öldürmekden ve qan dökmeğden sevgilü bir nesne baña görünmez, cümle lezzetlerden artık qan dökmeğ baña lezizdür.” dir idi. (A 361b) Ve qan dökmeğ hāriş ve dökmeğe şabırsız idi. Ve *esved-i sālîh*de kesr-i lām ve hā’-i mu‘ceme ile bir dürlü erkek yılandur ki şedidü’s-sevād ve ziyāde qara ve derisi şoyulur olur, ziyāde qara olduğıçün *esved* ve her yıl derisi şoyulduğıçün *sālîh* dimişlerdür. Teşniyesinde *esvedāni sālîh* dinilür şıfat teşniye olmaz. Ve Haccāc qurrāya çok su’āl iderdi, bir gün huffāz-ı Kelām-ı Qādīm’den bir kimseye “تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ” āyet-i kerimesinüñ mā-qabli nedür?” didi. Ol kimse “قُلْ [kul]”¹³³⁷ didi. *قُلْ [kul]* dan evvel vāqi‘ olan *قُلْ [kul]* lafzını söylemedi. Haccāc ‘ulemāya su’āl eylemekden fāriğ olup bundan şoñra bir kimseye su’āl

¹³³⁶“Rahmān ve Rahīm olan Allah’ın adıyla. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Canım ve dinim elinde olan Allah’ın adıyla. Rabbimin bana bahşettiği her bir şey için O’nun adıyla. İsimlerin en hayırlısı olan Allah’ın adıyla. Kendisiyle yerdeki ve gökteki tüm zararların giderildiği Allah’ın adıyla. O, işitendir, bilendir. Her işe Allah’ın adıyla başlarım ve O’na tevekkül ederim. Ey Allahım! Ey Allahım! Rabbim! Hiç kimseyi sana ortak koşmam. Hayırlardan senin hayrını isterim. Öyle ki o hayrı senin dışında hiç kimse veremez. İzzet senindir, övgü sanadır ve şanın yücedir. Senden başka ilah yoktur. Senden sakınırım. Mahlukatin şerlisinden, kovulmuş şeytanın şerrinden senin korumana sığınırım. Ey Allahım, şer sahibi mahlukatının her birinin şerrinden sana sığınırım. Onlardan sana kaçıyorum. Ellerimi sana açarak yalvarıyorum: Rahmān ve Rahīm olan Allah’ın adıyla. ‘De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dır. O’ndan çocuk olmamıştır Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.’ (Kur’ân-ı Kerîm, İhlas 112/4.) Arkamdaki, sağım, solum ve altımdaki tüm şerlerden sana sığınıyorum.”

¹³³⁷“(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ...” Kur’ân-ı Kerîm, Zümer 39/9.

¹³³⁸“Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin ...” Kur’ân-ı Kerîm, Zümer 39/8.

eylemedi. Ve Haccāc-ı zālīm, ‘ Abdü’l-Melik bin Mervān-nām pādişāhuñ vezīri Revh bin Zinbā’ -nām¹³³⁹ vezīr şuratasından ve vezīr-i mezbūr hizmetkārlarından bir kimse idi. Kōnmağda ve göçmekde ‘ asker, pādişāha muhālefet üzre olurlardı. Bir gün pādişāh vezīrine ‘ askerden şekvā eyledi ve “Kōnup göçmekde baña muvāfaqat eylemezler.” didi. Vezīr pādişāha “Benüm şurātam arasında Yūsuf oğlı Haccāc nāmında bir er vardur. ‘ Askerüñ üzerine hākim iderseñüz, pādişāh göçdükde ‘ askeri göçürmege ve kōnduğda kōndurmağa kādirdür.” didi. Pādişāh ‘ asker üzerine Haccāc’ı ta’yīn eyledi, pādişāh göçdükde ‘ askeri göçürür ve kōnduğda kōndurmağa başladı. Ve bir gün pādişāh göçdi ve vezīrüñ adamları girüde kılup yimek yirlerdi. (A 362a) Haccāc anlara uğrayup “Niçün ‘ askerle göçmedüñüz?” didi. Vezīr adamları “Atdan in, gel, yimek yi ve söz söyleme yā İbne’l-Laḥnā.” didiler. Ve Haccāc-ıla olan ḥuḳūkı gözler şandılar. Haccāc anları diñlemedi, emr eyledi, boyunların urdurdı ve atlarını siñirledi ve çadırların āteşe yakdı. İşbu ḥaberi vezīre bildürdiler. Vezīr pādişāha varup “Bu gün Haccāc ile olan mācerāmuzu bilür misin, baña ne işler eylemişdür, ma’ lüm olsun.” didi. Pādişāh “Nedür o?” didi. Vezīr “Oğlanlarımı ve kullarımı öldürdi ve atlarımı siñirledi ve çadırlarımı oda yakdı.” didi. Pādişāh “Haccāc’ı hāzır eyleñ.” didi. Haccāc hāzır oldu, pādişāh Haccāc’a “Vāy saña, efendüñ Revh bin Zinba’ ’a ne’yledüñ?” didi. Haccāc “Pādişāhum, benüm elüm senüñ elüñdür ve benüm urmam senüñ urmañdur ve benüm ḥükmüm senüñ ḥükmüñdür. Ve Revh’üñ bir oğlanı yerine iki ve bir atı yerine iki ve bir çadırı yerine birkaç çadır verilse ne olur, kayırmaz ve ‘ asker ḥuşūşına baña kesr virme.” didi. Pādişāh Haccāc’a “Bildüğüñ gibi eyle.” didi. Haccāc daḥı murādına vāşıl olup gitdükçe büyüdi ve fesād u zararı ziyāde oldu. İbtidā Haccāc-ı zālīm’den vāḳi’ olan vech-i meşrūh üzre olandur, ba’ dehu pādişāh anı istiḥdām iderek Kūfe didükleri memleket u şehre hākim eyledi ve anı ol diyāra beglerbegi ta’yīn eyledi. Kūfe ḥalkınuñ ḥālī ol zamān ḡāyet eyü idi, evlerinden çıkdıklarında onar ve yigirmişer kullarıyla çıkarlardı. (A 362b) Haccāc ‘ İrak’a beglerbegi vardı ve minbere çıkup pādişāhuñ emrini okutdı ve kendü ol diyāra beglerbegi olduğunu bildürdi. Ve Muhelleb bin Ebī Şufre-nām kimse üzerine pādişāhuñ seferi olduğunu bildürdi ve anlara aḡāyā vü cā’izelerin virmege pādişāh emr eyledüğünü i’ lām eyledi. Ve her kim sefere gitmezse siyāset ü ḥaḳāret olınacağın iş’ār eyledi ve minderden inüp herkese ‘ aḡā vü baḥşişlerin virmege başladı. Bu eṣnāda bir pīr ve koca kimse

¹³³⁹ *Zinbā’* kesr-i zā-yı mu’ceme ve sükün-ı nūn ve elif’den evvel bā’-i muvaḥḥade ve āḥirinde ‘ayn-ı mühmele ile ism-i racüldür. *Ḳāmūs* ve *Cevheri*’de böyle mażbūtdur.

ditreyerek gelüp “Ben pîr ü za‘îf kimseyüm, oğlum vardur yigit ve güçlü ve kuvvetlüdür, benüm yerüme ol sefere gitsün, benden kabûl eyle.” didi. Ol kimsenüñ adı ‘Umeyr bin Şābî el-Yerhamî idi. Haccāc “N’ola eyle olsun, oğluñ senüñ bedelüñ olsun.” didi. Ol pîr girüye çekilince bir kimse Haccāc’a “Ol pîr kimdür bilür misin?” didi. Haccāc “Bilmem.” didi. Ol kimse “İşbu pîr şol kimsedür ki Yevmü’d-Dār’da hazret-i ‘Osmān bin ‘Affān rağiya’llāhu ‘anh katl olınuğda cesed-i şerîfi üzerine ve karnına sıçrayup iki eyegüsini kırmışdur.” didi. Haccāc ol pîri döndürüp “Yā şeyh Yevmü’d-Dār’da hazret-i ‘Osmān’a -rağiya’llāhu ‘anh- bedel gönderdüñ mi?” diyüp katline emr eyledi ve boynın urdurdu. Beglerbegi olup Başra’ya varduğda ibtidā Haccāc’uñ hükümeti hazret-i ‘Osmān’uñ -rađiyallāhu ‘anh- iki eyegüsini kırup kesr eyleyen kimseyi öldürmek olmışdur. Ve Haccāc cengde öldürdüğinden mā-‘ādā dīvānına getürüp (A 363a) katl itdügi hisāb olınup yüz yigirmi biñ ādem olmışdur. Ve habsinde elli biñ erkek ve otuz biñ ‘avrat ölmüşdür. Ve erleri ve ‘avratları bir yerde habs iderdi ve zindānınuñ üsti açuğ idi güneşden ve şovukdan şaklamazdı. Ve Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik-nām pādīşāh, Haccāc zindānından üç yüz biñ maḥbūs çıkarmışdur ve bir günde seksen biñ kimseyi çıkarmışdur.

Ve Haccāc-ı zālīm bir gün Cum‘a günü ata binüp giderken bir feryād u fiğān işitdi. “İşbu āvāz nedür?” diyü su’āl eyledi, “Zindānda olan maḥbūslardur, açlıktan feryād u fiğān iderler.” didiler. Ol maḥbūslar tarafına dönüp “اِحْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُون”¹³⁴⁰ didi ve geçüp gitdi. Bundan soñra bir Cum‘a kılmak Haccāc’a naşib olmayup fevt oldı. Ve ‘Irāk’a yigirmi sene ḥākim ve beglerbegi olup elli üç yaşa girdükde toḫsan beş tārīḫinde Velīd-nām ḫalīfe zamānında Vāsīt-nām şehirde vefāt idüp anda defn olınmışdur. Ve maḥberesinüñ üzerine şu ağıdup belürsiz eylemişlerdür. Ve ḫasta olduğda bir müneccim getürdüp “Senüñ ‘ilmüñde bir melik ölmek var mıdır?” didi. Ol müneccim “Bir melik vefāt eylemek benüm ‘ilmümde vardur ve lākin sen degülsin.” didi. Haccāc “Neden böyle dırsın?” didi. Müneccim “Ol melik adı ki vefāt eylese gerekdür, Küleyb’dür.” didi. Haccāc “Va’llāhi ol benem. Zīrā (A 363b) anam baña ad virdügi Küleyb’dür.” diyüp vaşiyet eylemege başladı ve marāz-ı mevtime işbu iki beyti oğurdu.

Şi‘r:

يَا رَبِّ قَدْ خَلَفَ الْعِدَا وَاجْتَهَدُوا
أَيْمَانَهُمْ إِنِّي مِنْ سَاكِنِي النَّارِ

¹³⁴⁰“...Aşğılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın! ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Mü’minün 23/108.

أَيْلِفُونَ عَلَيَّ عُمِيًّا وَيَحْتُمُونَ

مَا ظَنُّهُمْ بِعَظِيمِ الْعَفْوِ غَفَّارٍ¹³⁴¹

Ba'z-ı 'ulemā, Haccāc-ı zālīm'i ikfār eylemişlerdür ve Haccāc kāfir olmuştur, dirler. Küfrine sebep zindānda olanlara "اِحْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُون" ¹³⁴² didügidür. Ve bir sebebi dağı budur ki halk hazret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hücre vü ravza-i şerīfesini tavāf iderlerken Haccāc görüp "إِنَّمَا يَطُوفُونَ بِأَعْوَادٍ وَرَمَّةٍ" ¹³⁴³ didi. Hazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ" dimişdür. Ya'nī Haq te'ālā peygamberlerüñ mübārek gevdelerini yimegi yere haram eylemişdür buyurmuşken Haccāc hadiṣ-i şerīfi tekzīb eylemiş olur ve kāfir olur, dimişlerdür. 'Ömer bin 'Abdi'l-Azīz-nām 'ādil pādīşāh, Haccāc'ı düşde görür bir koğmuş leş gibi. 'Ömer, Haccāc'a "Haq te'ālā saña neyledi?" didi. Haccāc "Her kimseyi ki dünyāda öldürmüşümdür anuñcün Haq te'ālā bir kerre beni öldürdi illā Sa'id bin Cübeyr için yetmiş kerre öldürdi." didi. 'Ömer, Haccāc'a "Ya sen neye muntazırsın?" didi. Haccāc "Mü'minün ve muvaḥḥidün muntazır oldukları nesneye muntazırım." didi. İşbu düş Haccāc'üñ kāfir olmayup mü'min ü muvaḥḥid olduğına delālet ider. Haq te'ālā hālını ve haqīkat-i emrini (A 364a) bilür, andan ğayrı hāl-i Haccāc'ı bilür yokdur. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Allām. Ve Haccāc-ı zālīm Sa'id bin Cübeyr-nām ehl-i ilm ve fāzılı öldürmek bu tarīk ile olmuştur ki Haccāc-ı zālīm 'Abdu'r-Rahmān bin el-Eş'aş-nām kimseyi katl itdükden soñra Sa'id bin Cübeyr'i ba'z-ı ğammāzlar meclisinde añdılar. Haccāc Şām halkından Mütelemmis bin el-Ehvaş-nām kimseyi Sa'id'i getürmege ta'yīn eyledi ve hāş kullarından yigirmi nefer kimseyi dağı aña koşdı ve Sa'id'i elbet ele getüresiz diyü tenbīh eyledi. Bunlar Sa'id'i ararlarken bir rāhibe rāst geldiler ve Sa'id'i su'āl eylediler. Rāhib "İstedüğüñüz ne maḳūle kimsedür vaşf eyleñ." didi. Mübāşir olanlar Sa'id'i vaşf eylediler. Rāhib dağı "Ol kimse fülān yerdedür." diyü delil oldı, anlar dağı yürüyüp Sa'id'i secdede buldılar ki yüce āvāzıyla Haq te'ālāya münācāt iderdi. Haccāc adamları Sa'id'e selām virdiler, Sa'id secdeden başın kaldurup namāzını tamām eyledi ve anlarüñ selāmını aldı. Anlar "Bizi Haccāc gönderdi, seni ister, icābet eyle." didiler. Sa'id "Elbet, icābet lāzım mıdır?" didi, anlar "Lāzımdur." didiler. Sa'id Haq sübhānehu ve te'ālāya ḥamd u şükr ü şenā ve

¹³⁴¹"Rabbim, düşmanlar yemin etti ve benim cehennem ehlerinden olduğuma inanmaya çabaladılar. Körü körüne mi benim üzerime yemin ediyorlar, yazıklar olsun onlara. Affeden, mağfired eden, yüce olanı (Allah'ı) ne zannediyorlar!"

¹³⁴²"...Aşāğılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın! ..." *Kur'ân-ı Kerīm*, Mü'minün 23/108.

¹³⁴³"Onlar ancak bir cesedi ve direkleri tavaf ediyorlar."

peygamberümüze şalavât getürüp kâküp anlarla yürüdi. Ve giderken ol rāhib şavma'asına ve deyrine geldiler. Rāhib anlara "İstedüğüñüzi bulduñuz mı?" didi, anlar "Bulduğ." (A 364b) didiler. Rāhib "İmdi aħşam olmadın deyre çıkuñ ve yukarıya gelüñüz, zīrā arslan dişisiyle buraya gelür." didi. Anlar rāhib didüğü gibi eylediler; ammā Sa' id içerüye girmek istemedi. Anlar Sa' id'e "Sen kaçmak istersin." didiler. Sa' id "Yok fe-emmā ben müşrik ü kâfir evine ebeden girmiş degülüm ve girmem." didi. Anlar "Biz seni taşrada alıkomazuz, arslan seni öldürür." didiler. Sa' id "Benüm Rabbüm benümledür, arslanı benden döndürür ve benüm dolayumda anı bekçi eyler." didi. Anlar eyitdiler: "Sen peygamberlerden misin?" Sa' id "Ben peygamberlerden degülüm; lâkin Hâk te' alānuñ bir günahkâr kılıyım." didi. Anlar "Kaçmamasına yemin eyle." didiler. Sa' id yemin eyledi, rāhib anlara "Yaylarıñuzu kuruñ, işbu şālih kimseden yırtıcıları kaçuruñ. Ol benüm evüme girmeye kerih gördi." didi. Anlar içerüye girdiler ve yaylarıñ kurdılar, nā-gāh bir diş arslan gelüp Sa' id yanına geldi ve aña sürindi ve yaltağlandı ve yakın yerde oturup beklemeye başladı. Ve arslanun erkegi dahı der-hāl gelüp dişisi gibi eyledi. Rāhib işbu hāli görüp kalbine heybet düşdi, şabāh olduğda müselmān oldu. Sa' id dīn-i İslām'ı ve şer' -i Muhammedī'yi aña ta' lim eyledi. Ve mübāşir olanlar Sa' id'e karşı gelüp elin ve ayağın öpdiler ve 'özürlerin dilediler ve gice ile ayağı başduğı toprağı alup üzerine namāz kıldılar ve didiler: "Haccāc (A 365a) bizi talāka ve 'atāka and virmişdür ki seni kendüye iledevüz." Sa' id anlara "Siz işiñüz üzre oluñuz ben Rabbümün emrini redd eylemezem ve Hâk te' alā kazāsı redd olunmaz." didi. Ve anlarla yürüyüp Haccāc olduğ Vāsıt didükleri şehre geldiler, Vāsıt'a dāhil olduklarında Sa' id anlara "Sizünle bu kadar şöhetümüz olmuşdur, taħkik benüm ecelüm yakın olmuşdur. Bu gice beni terk eyleñüz. Ölüm yarağını göreyim ve Nekir ve Münker'e cevāb virmeğe hāzır olayım ve kabir 'azābını fikr ideyim ve üzerüme dökülecek toprağı añayım." didi. Mübāşir olanların ba' zıları rızā virmediler ve ba' zılar Sa' id'e kefil oldılar ve Sa' id'e bağıdılar, gözi yaş-ıla tölmiş ve benzi şararmış ve anlara giriftār olalı yimek yimemiş ve şu içmemiş ve gülmemiş idi. Anlar Sa' id'e "Ne olaydı, seni görmemiş olsağ ve saña gönderilmemiş olsağ. Veyl bize, yevmü'l-ħaşrde ħuzür-ı Hâk'da bizüm hālümüz ne olur ve ne cevāb virürüz?" diyü ağlağıdılar. Ve kefil olanlar "Bizi du' ādan unutma. Biz senün gibi kimse görmüş degülüz." didiler. Sa' id anlara ħayır du' ā eyledi ve Sa' id'i kōdılar. Sa' id varup başını ve libāsını yudı ve namāza tırup şabāha dek Hâk sübhānehu ve te' alāya tazarru' da oldu ve ölüm yarağını gördi. Şabāh olduğda evlerine varup kâpuların kağıdı gelüp

buluşdılar. Sa‘id ağladı ve mübāşirler dağı bile ağlaşdılar, niçe zamān ağlaşup (A 365b) ba‘dehu Haccāc’a iletdiler. Haccāc Sa‘id’i görüp “Aduñ nedür?” didi. Sa‘id “Adum Sa‘id bin Cübeyr’dür.” didi. Haccāc “Yok, aduñ Şaқиyy bin Kuseyr’dür.” didi. Sa‘id “Benüm anam adumı senden yeg bilürdi.” didi. Haccāc “Sen de ve anañ da şaқиyydür.” didi. Sa‘id “Ġaybı Allāhu te‘ālā bilür sen bilmezsin.” didi. Haccāc “Senüñ dünyāñı nār-ı telazẓīye tebdil iderüm.” didi. Sa‘id [1344]. Andan şoñra Haccāc “Muḥammed’e senüñ sözün nedür?” didi. Sa‘id “Muḥammed nebiyyü’r-raḥmedür.” didi. Haccāc “Ḥazret-i ‘Alī’ye ne dirsın, cennette midür, cehennemde midür?” didi. Sa‘id “Eger cennete ve cehenneme girsem, anda olan kimseyi bilürdüm.” didi. Haccāc “Ḥulefā ḥaққında sözün nedür?” didi. Sa‘id “لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ”¹³⁴⁵ didi. Haccāc “Ḥulefādan қaңısı saña ḥoş gelür?” didi. Sa‘id “Қaңısından Ḥālıқ’ı pek rāzı ise.” didi. Haccāc “Қaңısından Ḥālıқ’ı pek rāzıdur?” didi. Sa‘id anı bilmek anlaruñ sırların bilen Ḥaқ қatındadır.” didi. Haccāc “Niçün gülmezsın?” didi. Sa‘id “Balçıқdan ḥaқ olınan güler mi? Ḥāl bu ki balçığı āteş yir.” didi. Haccāc “Ya bize ne oldı ki gülerüz?” didi. Sa‘id “Қulüb berāber degüldür.” didi. Andan şoñra Haccāc yāқūt ve zeberced ve ğayrı cevāhirden getürüp Sa‘id önüne қodı. Sa‘id “Eger bunları қıyāmet günü қorқusından қurtulmaq içün cem‘ i[t]düñse güzel ve illā қıyāmet (A 366a) günü[nü]ñ bir қorқusu her emziren ‘avratı emzürdüğü uşağından ğāfil ider ve uşağını unutturur. Dünyā içün cem‘ olınan mālдан ḥayır yoқdur.” didi. Ve andan şoñra Haccāc sāz ve çalġu istedi. Ve Sa‘id öñinde sāz çaldurmağa başladı ve Sa‘id’e “Seni ne siyāsetle öldüreyüm?” didi. Sa‘id “Yā Haccāc, va’llāhi sen beni bir siyāsetle öldürmezsin illā āḥirette ol siyāsetle seni Allāhu te‘ālā öldürür. Қaңı siyāsete қatlanursañ anı kendü nefsüñ içün iḥtiyār eyle.” didi. Ba‘dehu Haccāc “Seni ‘afv itdügümi ister misin?” didi. Sa‘id “Eger ‘afv, Allāhu te‘ālādan olursa ne güzeldür ve ammā senden olan ‘afvı istemem.” didi. Haccāc “Sa‘id’i öldürüñ.” didi. Siyāsete me’mür olanlar Sa‘id’i қapudan öldürmek içün çıkardılar. Sa‘id güldi, Haccāc’a güldüğünü bildürdiler. Haccāc Sa‘id’e “Niçün gülersin?” didi. Sa‘id “Senüñ Ḥaқ te‘ālā üzre cür’etüñden ve Ḥaқ te‘ālānuñ senüñ üzerüñde olan ḥilminden gülerüm.” didi. Haccāc “Naḫ getürüñ.” didi. Naḫ getürüp Sa‘id’üñ öñine döşediler, Haccāc “Sa‘id’i öldürün.” didi. Sa‘id “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ”¹³⁴⁶ didi, herkes ölümi dadıdır ve bundan şoñra “وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ”¹³⁴⁷ [إِنِّي]

¹³⁴⁴Burada iki satırlık bir kısım okunamayacak şekilde silikleşmiştir.

¹³⁴⁵“...Ben size vekil (sizden sorumlu) değilim.” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/66.

¹³⁴⁶“Her canlı ölümü tadacaktır ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/185.

¹³⁴⁷Yazmada إِنِّي ibaresi eksik yazılmıştır.

حَنِيفًا مُسْلِمًا¹³⁴⁸ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ¹³⁴⁹ (A 366b) didi. Haccâc “Yüzini kıbleden çevirün.” didi, Sa‘îd “مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا¹³⁵⁰” didi. Haccâc “Yüzi üzre yıkuñ.” didi. Sa‘îd “نُعِيدُكُمْ¹³⁵¹ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى” didi. Haccâc “Boğazlañ.” Sa‘îd “Eşhedü en lâ-ilâhe illa’llâh ve eşhedü enne Muḥammeden ‘abduhu ve resûluh.” didükden soñra “Yâ Rabbî Haccâc’ı benden soñra bir kimse üzerine musallaḥ eyleme.” didi. Andan soñra Sa‘îd’i naḥ‘ üzre boğazladılar ve başını keddiler, başını keddükden soñra niçe def‘a “Lâ ilâhe illa’llâh.” didi, ḩoḩsan beş târiḩinde Şa‘bân ayında kırḩ ḩoḩuz yaşımda ḩatlı olındı. Ve Haccâc, Sa‘îd’den soñra ancaḩ on beş gice diri oldı ve Sa‘îd’den soñra kimsenün üzerine musallaḥ olmadı. (Ve Sa‘îd’ün ‘ömri kırḩ ḩoḩuz senedür. *Kezâ fî-Tuḩfeti’l-Eḩillâ’ li’l-‘Azîzi’l-Muḩallâ’*.)

Ve **rivâyet** olmur ki Haccâc vefâtında ‘aḩlı gidüp ayılduḩda “Sa‘îd bin Cübeyr elinde benüm ḩâlüm nice olur?” dir idi ve her ḩaçan uyḩuya varsa Haccâc Sa‘îd’i görürdi ki geysüsine yapuḩup “Ey Allâhu te‘âlânuñ düşmânı niḩün beni öldürdün?” dir idi. Haccâc uyḩudan ḩorḩu ile uyanurdu.

Eger **su’âl** olunursa Haccâc, Sa‘îd için yetmiş def‘a ḩatlı olınmasına ḩikmet nedür, ḩâl bu ki Haccâc Sa‘îd’den daḩı efḩal olanı öldürmişdür İbn Zübeyr gibi, İbn Zübeyr şaḩâbîdür (A 367a) ve Sa‘îd ḩod tâbi‘îdür, şaḩâbî tâbi‘îden efḩal olduḩı muḩarrerdür, eyle olsa İbn Zübeyr için bir kerre ḩatlı olup Sa‘îd için yetmiş kerre ḩatlı olınmasına ḩikmet ü sebep nedür?; **cevâb** virürüz ki şaḩâbî olan İbn Zübeyr’i Haccâc ḩatlı eyledüḩü vaḩit İbn Zübeyr ḩazretlerinün ‘ilmde nazîrleri var-ıdı, İbn ‘Ömer ve Enes bin Mâlik raḩiya’llâhu ‘anhâ gibi. Fe-emmâ Sa‘îd bin Cübeyr’i öldürdüḩü vaḩit Sa‘îd’ün ‘ilmde nazîrleri yok idi, ‘ilm sebebi ile Haccâc üzre ‘azâb ḩat ḩat olmuşdur.

Ve **ḩaḩâ** fetḩ-i ḩâ’-i mu‘ceme ve bunda medd-iledür ve ḩaşr-ıla iki lügatdür ki yañılmaḩdur. Kelâm-ı ḩadîm’de “وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً¹³⁵²” vâḩi‘dür. ḩaşr u medd-ile oḩunmuşdur ki ḩaḩâ şavâb naḩîzîdür. *Fülân kimse ḩaḩâ eyledi* diyecek yerde aḩḩâ’e dinilir

¹³⁴⁸ Âyette مُسْلِمًا kelimesi yoktur.

¹³⁴⁹“Ben, ḩakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah’a ortak koşanlardan deḩilim.” *Kur’ân-ı Kerîm*, En‘âm 6/79.

¹³⁵⁰“... Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/115.

¹³⁵¹“(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceḩiz ve sizi bir kere daha oradan ḩıkaracağız. *Kur’ân-ı Kerîm*, Tâḩâ 20/55.

¹³⁵²“... kim bir mümini yanlıḩlıkla öldürürse, ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/92.

ef'āl bābından ve teḥattā' dinilür tefa'ul bābından, ikisi de bir ma'nāyadır. Kezā fi-
Şihāḥi'l-Cevheri.

Nazm:

Benātü's-seḥābe yağan ṭoluya di
Kelerdür ebu'l-ḥisl ü tersüñ ḥirādur

Şerḥ

Benātü's-seḥābe taqdim-i bā'-i muvaḥḥade ve te'ḥir-i nūn ile gökden yağan ṭoludur, fetḥateyn ile olan bered ma'nāsına. Ve **ebu'l-ḥisl** kesr-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı sīn-i mühmele ile tıfl vezni üzre keler didükleridür, fetḥ-i ḍād-ı mu'ceme ve bā'-i muvaḥḥade vü müşeddede ile olan ḍabb gibi. Vech-i tesmiye zīrā **ḥisl** keler yavrısıdır ki henüz yumurdadan çıkmış ola. Ve keler didükleri (A 367b) cānvercik ḥaşerāt-ı arzdan bir cānvercikdür ki şu içmez. Ve yedi yüz yıl ve daḥı ziyāde yaşar. Ve kırk günde bir ṭamlacuk işer. Ve dişleri bir pāre ve bütündür. Ve erkek kelerün zekeri iki ve dişininün ferci ikidür. İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe rahmetu'llāhi 'aleyh ḥazretine kelerün zekerinden su'āl olunduḡda “Yılan dili gibi aşı bir ve fer' i ikidür.” didi. Ya'nī zekerinün dibi birdür ve çataldur. Ve yumurdlamak istese bir çukur kazup yumurdasın toprakla örter ve kırk güne dek her gün bekler ve kırk günde çıkarur ve yetmiş yumurda yumurdlar ve daḥı ziyāde yumurdlar. Ve yumurdası gögercin yumurdasına beñzer. Ve kelerle 'aḳreb arasında dostluk vardır. Anuñçün keler kendü deligine 'aḳrebi alup aña yer eyler tā kim keleri avlamak dileyenleri 'aḳreb şoḡa, keleri almak için elini deligine şoḡ[duḡ]da 'aḳreb ısıra. Ve yuvasını şarp yerde ve taş altında eyler seylden ve tavar tırnaḡından korḡduḡından. Ve keler 'aḳūḡ ve 'āşilik ile vaşf olunur, zīrā aç olduḡda evlādını yir. Nitekim şā'ir dir:

أَكَلْتَ بَنِيكَ أَكْلَ صَبَبٍ

تَرَكَتَ بَنِيكَ أَيْسَ لَهُمْ عَدَدٌ¹³⁵³

Ve keler, kuşundısını yir. Ve boğazlanduḡda kanı çok aḡar. Ve başını kesdükden şoñra bir gice eglenür ve deprenür ve āteşe biraḡsalar yine (A 368a) deprenür. Ve kış zamānında ininden çıkmaz.

¹³⁵³“Keler gibi çocuklarını yedin, pek çok çocuḡundan vazgeçtin.”

‘Abdu’llāh bin ‘Ömer rađiya’llāhu ‘anhumādan rivāyet olunur ki Faħr-i ‘Ālem ħāzret-i Muħammed şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşĥāb-ı ‘izāmdan bir cemā‘ at içinde otururken Benū Süleym ħabīlesinden bir A‘rābī bir keler avlayup yeñi içinde koyup giderken Ĥāzret’i ol cem‘iyyet ile gördi. Ol A‘rābī “İşbu cemā‘at kimüñ üzerine dernek ve cem‘iyyet eylemişlerdür?” didi. Didiler ki “Şunun üzerine dernek eylemişlerdür ki kendüsini nebī ve peygamber zann ider.” Ol A‘rābī ħāzret-i Muħammed’e gelüp -ĥāşā şümme ĥāşā- “Yā Muħammed senden ziyāde yalan söyler yoĥdur. Eger ‘Arab tā’ifesi baña ‘acül ve ivici dimelerinden ħorkmasam seni öldürürdüm.” didi ve “Seni öldürmek ile cemī‘ ĥalkı sevindürürdüm.” diyü söyledi. ‘Ömer rađiya’llāhu ‘anh “Yā Resūla’llāh! Beni terk eyle şu A‘rābī’yi öldüreyüm.” didi. Resūllu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħāzret-i ‘Ömer’e “Ĥalīm olan, peygamber olmaĥa yakın olduĥını bilmez misin?” didi. Andan şoñra ol A‘rābī Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħāzretine ħarşu gelüp “Lāt ve ‘Uzzā ĥaĥķıĥün ben saña imān getürmem. Meger işbu keler saña imān getüre ol vaĥit ben de imān getürürüm.” didi. Ve keleri yeñden çıkarup Resūlu’llāh öñine bıraĥdı ve “Bu keler saña imān getürürse ben de imān getürürüm.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā ĥabb” didi. Keler faşih dil ile “Lebbeyk ve sa‘deyk yā Resüle rabbi’l-‘ālemīn.”¹³⁵⁴ (A 368b) didi. Ol keler ‘Arab diliyle şöyle faşih ü aşikāre vü şarih söyledi ki cemī‘ anda olan ĥalk işitdiler ve añladılar. Ĥāzret-i Resūl o kelere “Sen kime ‘ibādet idersin?” didi. Keler ‘arşu gökde vü sultān ve ĥükm ü ĥahrı yerde ve rahmeti cennetde ve ‘azābı nār u cehennemde olan Tañrı te‘ālāya.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā keler! Ben kimüm?” didi. Keler “Sen Resūlu Rabbi’l-‘ālemīn ve ĥātemü’n-nebiyyīn ve peygamberlerüñ şoñısın. Her kim saña inanur ĥalāş olur ve her kim saña inanmaz ĥā’ib u ĥāsir olur.” didi. Ol A‘rābī kelerden bu kelimāti işidüp “Eşhedü en lā-ilāhe illa’llāh ve inneke resūlu’llāhi ĥaĥķā.” diyüp imāna geldi. Ve bundan şoñra Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħāzretine ĥitāb idüp “Va’llahi ben saña geldüĥüm vaĥit yeryüzinde senden ziyāde sevmedüĥüm yoĥ-ıdı. Va’llāhi işbu sā‘at sen baña nefşümden ve oĥlumdan sevgilüsin. Ĥıllarum ve gevdem ve içüm ve taşram ve gizlüm ve aşikārum taĥķik saña imān getürdi.” didi. Ĥāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Şükür şol Allāh’a ki ĥālib olur ve maĥlüb olmaz, seni işbu dīne hidāyet eyledi ve anı ħabül eylemez illā namāz ile ve namāzı ħabül eylemez illā *Ĥur’ān* ile.” didi.

¹³⁵⁴“Ey alemlerin Rabbi’nin resūlü buyur.”

Ol A‘rābī “Yā Resūla’llāh baña ögret.” didi. Resūlu’llāh Fātiha ve İhlāş sūrelerini (A 369a) ögretti. A‘rābī, Fātiha ve İhlāş’ı işidüp “Yā Resūla’llāh basit u veciz ve mufaşsal u hafif ve az sözde bundan güzel söz işitmemişümdür.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Bu söz degüldür illā ‘ālemlerüñ Rabbinüñ sözidür ve Haq te‘ālā kelāmıdır ve şi‘r degüldür. Ve sen kaçan Kulhu [va’llāhu] ehad sūresini bir kerre okusan *Kur‘ān*’uñ üçde birin okumış gibisin. Ve iki kerre okursañ *Kur‘ān*’uñ şulşānın okumış gibisin ve üç kerre okursañ cümle *Kur‘ān*’ı okumış gibisin.” didi. A‘rābī işidüp “Taḥkik, bizüm Tañrumuz azı ve āsānı kabül ider ve çoğı virür.” didi. Andan şoñra ḥazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem A‘rābī’ye “Māluñ var mıdır?” didi. A‘rābī “Benū Süleym kabilesi aralarında benden efkar ve ziyāde muḥtāc yoqdur.” didi. Ḥazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḥābına “Buña birer nesne virüñüz.” didi. Aşḥāb-ı ‘izām A‘rābī’ye māl virüp göñlüñi ḥoş ve anı şād u mesrūr eylediler. Aşḥāb aralarında ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf-nām şaḥābī “Yā Resūla’llāh Tebuk Ğazā’sında bir deve virmiş idüñ. Ol deve dişi ve on aylık yüklüdür, ben anı virürüm.” didi. Ḥazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Abdu’r-Raḥmān’a “Taḥkik, sen virdüğüñ deveyi vaşf eyledüñ. Haq sübhānehu ve te‘ālā saña virecegi ben de vaşf ideyim.” didi. ‘Abdu’r-Raḥmān “Vaşf eyle.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Saña incüden bir deve virile ki ayakları yaşıl zümürüdden ve gözleri yaşıl zebercedden, üzerinde (A 369b) bir hevdec ve miḥaffe ola. Ve hevdec üzre sündüs ve istebrak ola ve sündüs ve istebrak ile örtilmiş ola. Berq-i ḥātif ya‘nī göz nūrın kapucı yıldırım ve şimşek gibi şirāt köprüsi üzerinden seni geçüre.” didi. A‘rābī tok ve doyum ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem katından çıkup gitti. Ve biñ atlu ve kıılıçlı ‘Arablara rāst geldi, anlara “Ne yere gidersiz?” didi. Ol atlular “Şol kimseyi isterüz ki yalan söyler ve kendiyi peygamber zann ider.” didiler. Ol A‘rābī “Eşhedü en lā-ilāhe illa’llāh ve eşhedü enne Muḥammeden resūlu’llāh.” didi. Anlar ol A‘rābī’ye “Cāhil olduñ ve mecnūn u divāne olmışsındur.” didiler. A‘rābī ḥazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ile olan mācerāyı ve keler aḥvālını bir bir anlara söyledi, cümlesi “Lā ilāhe illa’llāh Muḥammedun resūlu’llāh.” diyüp ḥazrete geldiler. “Yā Resūla’llāh bize bir nesne emr eyle, onuñ üzerine olalum.” didiler. Ḥazret “Varuñ Ḥālīd bin el-Velīd sancağında oluñuz ve aña mu‘āvenet eyleñüz, anuñla bile oluñuz.” didi. Ḥazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem zāmān-ı şerīflerinde ‘Arab ve ğayrıdan biñ kimse bir uğurdan imāna gelmek bunlardan ğayrıdan vāki‘ olmamışdur.

Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān li'd-Demīri* ve *Nevādiri'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acā'ib li-Mevlānā Maḥmūd'* aleyhimā raḥmetu'llāhi'l-Vedūd.

el-Ḥük: Keler didükleri cānveri yimek mekrūhdur, yinilmez, mübāḥ degüldür. Zīrā 'Ā' işe raḍiya'llāhu 'anhā eklinden ḥazret-i Resūl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- su'āl eyledükde (A 370a) andan nehy eylemişdür. Kudūri şāriḥi *Mevlānā Zāhid'* de böyle yazar. Ve *Kenz'* de ve *lā-yu'kelu'd-ḍabb* yazar ya' nī keler yinilmez. Muḥaşşal, mezheb-i İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe'de keler mekrūhdur, yinilmez ve kerāhatden murād ḥarāmdur, dimekdür. Ammā Şāfi' i katında keler ḥelāldür, yinilür.

el-Emsāl: *Edallu min-dabb* ḍarb-ı meşeldür, ma' nāsı ḍalāletde kelerden ziyādedür, dimekdür. Ḍalālet hidāyet zıddıdır. Keler ḥamākat u nisyān ile vaşf olunur, yuvasından ırak gitse yuvasını bulamaz. Ṭabī' atında nisyān vardur, bir kimsenüñ ṭabī' atında nisyān ve ḥayreti ve ḍalāleti olsa bu ḍarb-ı meşeli anuñ ḥaḳḳında dirler. Ve *e'akku min-dabbın* ya' nī 'uḳūḳda fülān kişi kelerden ziyādedür, zīrā keler aç olduḳda yavrıların yer. Ve *ahyā min-dabbın* ḥayāt ve tül-i 'ömrde kelerden ziyādedür, zīrā keler yedi yüz yıl daḫı ziyāde yaşar denilür. Ve *aḥda'u min-dabbın* ya' nī aldamaḳda kelerden ziyādedür; zīrā keler yuvasında 'aḳrebi şaḳlar ve aña yer eyler, avcısını şoḳsun için aldar. Ve *Eblehu min-dabbın* ya' nī belāhet ü ḥamākatda kelerden ziyādedür, zīrā yuvasını bulamaz ırak giderse. Ve *a'kadu min-zenebi'd-dabb* ya' nī 'uḳde ve boḳumda keler ḳuyruḳunuñ boḳumından ziyādedür. Zīrā keler ḳuyruḳunuñ boḳumları çoḳdur, ḥattā yigirmi bir boḳum vardur dinilür.

el-Ḥavās: Ḳaçan keler bir ādemüñ iki ayaḳı arasından çıkup gitse min-ba'd 'avratlara cimā' (A 370b) eylemege ḳādir olmaya. Yüregini yiyen kimseden ḡam u ḡuşşa ve yürek oynamak gide. Yaḳını eridüp anuñla ḳazīb u zeker ṭılā olınsa cimā' ārzūsını ḥarekete getüre. Etinden bir kimse yise bir niçe zamān şuşamaya. Ḥuşyesini bile götüren kimseye ḥizmetkārları 'azīm muhabbet eyleye. Ṭopuḳını at yüzine aşşalar ol atı at geçmeye. Ve derisini ḳılıç ḳabzasına eyleseler ol ḳılıç şāḫibini ḡāyet bahādır eyleye. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*. Ve ziblini baraş ve kelef üzre ṭılā itseler gidere. Ve ziblini göze sürme çekseler aḳını gidere. Kezā fi-*İḥtiyārāt-ı Bedī'ī*.

et-Ta'bir: Düşde keler emvāl-i müslimīne ḫile vü ḥud'a ider 'Arabī bir erdür veyā mechülü'n-neseb bir kimsedür veyā bir mel'un kimseye delālet ider. Zīrā keler

memsūhdandır. Ve ‘inde’l-ba‘z kesbde şüpheye delâlet ider. Ve ba‘zılar düşde keler gören hasta ola, dirler. Va’llāhu sübhānehu ve te‘ālā a‘lem.

Hirā Kesr-i hā‘-i mu‘ceme ve feth-i rā‘-i mühmele ile ādem tersidür, ‘alime bābından *harie’ harieten* dirler, selḥ ma‘nāsına. Ve zamm-i hā‘-i mu‘ceme ve sükün-ı rā ile *hur’* ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve kesr-i zāl-i mu‘ceme ile ‘azire yine tersdür, aşılta ‘azire ev önidür, ters evler önüne birağılduğün aña ‘azire dimişlerdür. *Dīvānu’l-Edeb*’de böyle yazılıdur. Ve ayak yolına ki murād ḥalādur, *maḥrāh* dirler bu da *hur* ‘dandır, ma‘nāsı ters yeri dimekdür. Vech-i tesmiye zāhir ve zıkr olunmuşdur. (A 371a)

Nazm:

Zalīm u ebu’l-beyz şütür-murğa dirler

Daḥı ümmü t̄arīk degirmen raḥādur

Şerḥ:

Zalīm feth-i zā‘-i mu‘ceme ile emīr vezni üzre deve kuşu erkegidür, zekerü’n-na‘ām ma‘nāsına. Cem‘i *zilmān* gelür kesr-ile, velīd cem‘i vildān ve şabī cem‘i şıbyān ve faşīl cem‘i fislān geldiği gibi. Ve **ebu’l-beyz** feth-i bā‘-i muvaḥḥade ve sükün-ı yā‘-i ḥuṭṭī ve dād-ı mu‘ceme ile deve kuşu künyetidür, *ebū selāşīn* ve *ebu’s-şahāra* künyeti olduğu gibi. Vech-i tesmiye deve kuşu yumurdası cümle kuşların yumurdalarından büyük olduğüdüdür. Ve **zalīm** denilmege sebeb evlād-ı ‘Arab za‘m u zannı üzre deve kuşu erkegi boynuz istemege gidüp istediği virilmediğinden mā-‘adā kulağların daḥı kesüp ḥayf eyledüklerine binā‘en aña evlād-ı ‘Arab **zalīm** dimişlerdür. Kendü za‘mları üzre ad virmişlerdür. İmdi zalīm fa‘il be-ma‘nī-i mef‘ül olur mazlūm ma‘nāsına. Deve kuşına zulm iki vech ile olur; biri kulağı kesilmek ile ve biri istediği virilmemek ile. İşbu za‘m-ı fāsıdleri üzre ad virmişlerdür. Ve deve kuşına feth-i nūn ile **na‘ām** dirler, selām ve ḥamām vezni üzre. Vāḥidesinde **na‘āme** dirler ḥamāme vezni üzre. Ve deve kuşu yumurdalarını birbiri sırasında uzunluğuna ḳor, şöyle ki ip ile ölçmek ve toğrulığı görilmek lāzım gelse birbiri şırasından (A 371b) biri çıkmış bulunmaz, cümlesi berāber bulunur. Ve dinilür ki deve kuşu yumurdaların üç kısım ider: Bir kısmını yavrı çıkarmak için terbiye ider. Ve bir kısmını ki şığār ve küçükleridür yir, gızā idinür. Ve bir kısmını açup havada ḳor tā kim müte‘affin olup ḳurdana ve yavrıları çıkduğda yavrıları anuñla gızālana. Subḥāna’llāhi’l-Ḥādiyyi’l-Ḥallāk.

Ve Ka‘bü’l-Ḥibr didükleri ‘ālim ü fāzıl ve ḥibr ü kāmilden **rivāyet** olunur ki Ādem ‘aleyhi’s-selām yere indükde Mikā’il ‘aleyhi’s-selām Ādem’e buğday dānesinden bir nesne getürüp Ādem’e “İşbu buğday senüñ ve oğullarınıñ rızkıdır. Qalk, yer sür ve işlāh eyle ve dāneleri ek, zīrā at eyle ve tohum saç.” didi. Ādem eyle eyledi. Buğday dāneleri deve kuşu yumurdası gibi iri oldu. Tā İdrīs peygamber zamānına dek buğday dāneleri deve kuşu yumurdası gibi idi, halk kāfir olmağın tavuq yumurdasına dek eksildi. Andan sonra eksile eksile gögercin yumurdası kadar oldu, tā fındık kadar olıncaya dek. Ve ‘azīz-i Mısr zamānında nohūd kadar idi.

Ve deve kuşu işitmez ve lākin burnından avcısınıñ koqusını alır ve ırakdan duyar. Ve şu içmez. Ve iligi olmaz. Ve bir ayağını kırsalar artık yürümege kādır olmaz, yerinde qalır, açlıktan helāk (A 372a) olur. Ve deve kuşu ḥamākatle mevşūf ve belādetle ma‘rūfdur; zīrā avcı yetişdükde bir qum yığındısına başını şoqar, gizlendi zann ider. Ve bu kuş rüzgār ve yele qarşu ziyāde yeler ve qaçar. Ne kadar yel pek olsa ol kadar ziyāde yeler ve qaçar. Ve pek kemügi ve taşu ve kesegi ve demüri yudar, eridür, şu gibi ider. Ve āteş qorını ve közini yudar, qarında şoyunur, köz qarını yakmaz. Subḥāna’llāhi te‘ālā. Bunda iki ‘aceb vardur: Biri ğızā olmayan qorı ğızā eylemek ve biri hazm eylemek. İşbu ‘acīb nesne inkār olunmaz; zīrā semendel didükleri zī-rūḥ āteş içinde yumurdlar ve yavrılar.

el-Ḥüküm: İmā[m] Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da deve kuşını yimek bi’l-icmā‘ helāldür; zīrā tayyibātdandur, dimişdür.

el-Emsāl: *Mıslu’n-na‘āmeti lā-tayrun ve lā-cemelun* ma‘nāsı fülān kişi deve kuşu gibidür, ne kuşdur ve ne devedür. Bu darb-ı meşeli ḥayr u şerde yaramaz kimse ḥaqqında dirler ki elinden ne eyülik gelür ve ne şer gelür. Mevlānā Şeyḥ ‘Aṭṭār quddise sırruhu’l-‘azīz *Pendnāme*’sinde nefsi deve kuşına teşbīh ve beñzedüp işbu iki beyti yazmışdur.

Beyt:

چون شتر مرغی شناس این نفس را

نه کشد بار و نه پرد بر هوا

که پیر کوبیش کوید اشترم

ورنهی بارش بکوید طائرم

Ya‘nī nefis deve kuşına beñzer ne ṭā‘at u ‘ibādet yükini çeker ve ne (A 372b) havada uçar. Eger uç diyesin deveyüm, dir ve eger yük çek diyesin kuşum, dir. Ve *ervā min-*

na‘āmetin darb-ı meşeldür, ya‘nî şudan kanmakta ve şu istemekde deve kuşından ziyâdedür; zîrâ deve kuşu şuya şabr ider ve içmez, şuyı görse oynayarak içer. Ve *tekelleme fulānun fe-cema‘a beyne’l-ervâ ve’n-na‘ām* darb-ı meşeldür, ya‘nî fülân kimse söyledi, tağ keçisiyle deve kuşını cem‘ eyledi. Bu darb-ı meşeli birbirine uymaz iki söz söyleyen kimse hakkında dirler; zîrâ tağ keçisi tağda ve deve kuşu sehl ü beriyede olur. Ve *aḥmaku min-na‘āmeti* ya‘nî deve kuşından aḥmaḥdur, darb-ı meşeldür. Ve *ecbenu min-na‘āmetin* ya‘nî korkaklıkda deve kuşından artıkdur, darb-ı meşeldür; zîrâ deve kuşu bir nesneden korksa ebeden aña dönüp gelmez. Ve deve kuşunun ḥamākati zıkr olunmuşdur.

el-Ḥavās: Eti kaz eti gibi gıc hażm olur, ğalîzdür. Ve yağı, yay evvelinde ve bahār āhirinde alalar ve her nerde konılsa yılan koḫusını alduḫda ğaşy ola ve ‘aḫlı zā’ il olup gidemeye. Ve ‘aḫreb şoḫmasına yaḫu eylemek nāfi‘dür ve içmek daḫı nāfi‘ olur. Ve şovuḫdan olan marazlara fā’ide ider. Ve ödi bir sâ‘at aḫsıdır. Ve deve kuşu zibli yaḫılup döḫüp yılan ve ‘aḫreb şoḫduḫı yere tılâ olınsa sâ‘atinde şaḫaldur. *Kezā fi’l-İḫtiyārāt* (A 373a) *li’l-Bedī‘i*.

et-Ta‘bîr: Düşde deve kuşu bir bedeviyeye ‘avrat veyā ni‘met veyā şaḫır kimseye delâlet ider. İmdi bir kimse düşde deve kuşına binse ni‘mete vāşıl ola veyā ulaḫ atına bine. *Kezā* ḫâle İbnü’l-Ġannām. Ve *ümmü ḫāriḫ* ḫāf’dan ğayrı ḫurūf-ı mühmele ile deve kuşudur. *ḫānūnu’l-Edeb* de *ümmü ḫāriḫ* şütür-murḫ diyü yazmışdur.

Ve *raḫā* fetḫ-i rā’-i mühmele ile degirmendür ki un öḫüdür. Ve bu lafız mü’ennesdür. Cevherī elif’i yā’dan münḫalibedür, dimişdür. Cem‘i *erḫiye* ve *erḫ* ve *erḫā* ḫdur, evvelde fetḫ-i elif ve sükūn-ı rā ve kesr-i ḫā-ıla şānide fetḫ-i elif ve sükūn-ı rā-ıla şālîşde ef‘âl vezni üzre. Ve degirmen düzen kişiyi zamm-ı mîm-ile *muraḫḫi* dirler.

et-Ta‘bîr: Düşde degirmen umūrda siyāset şāḫibi bir ere delâlet ider ki iki eline ziyāde cārî olup eline māl devr eyleye. Bir kimse düşinde kendü degirmeni döner görse gördüḫi un ve aḫan şu ḫadar rızḫı çoḫ ola. Ve atla döner degirmen daḫı gören kimsenün rızḫına delâlet ider. Ve eger bir kimse düşde bir degirmen unsız döner görse müsāfir ola ve sefere gide. Ve eger degirmen taş ve âteş öḫüdür görse ceng ü fitneye delâlet ider. Ve degirmen ḫaçan şusuz ve ḫavarsız döner görinse düş gören kimsenün eceli yaḫın olduḫına delâlet ider. Ve düşde (A 373b) egri degirmen görmek ḫaḫt u ḫalā ve kızlık ve kıtlıḫa delâlet ider. Ve yel degirmeni fitneye delâlet ider; lâkin münḫaḫi‘ olup dā’im olmaya. Ve rızḫa delâlet ider; lâkin rızḫ ḫalîl ola. Ve ḫāḫi münḫaḫi‘ olur rızḫa dāldür. Ve el degirmeni şol

iki şerîk kimseye delâlet ider ki işleri oñmaz illâ bir münâfık kimse ile; zîrâ degirmen döndüren ağaç aña dâldür. Ve eger bir degirmeni kuṭb ve igsiz görse iki ‘avrat tesâhuḳ eylemesine delâlet ider. Ve Naşârâ ve Rûm kavli üzre bir kimse elinde bir degirmen görse dögile ve zindâna urıla. Ve bir kimse degirmenini kırılmış görse zindânda ise kırtula, ğamda ise şâd ola. Ve ba‘zılar bir kimse degirmenini kırılmış görse vefât ide, dimişlerdür. Kezâ kıle İbnü’l-Ġannâm fi-*Kitâbi’t-Ta‘bîr* ‘aleyhi raḫmetu’llâhi’l-‘Allâm. Ve’l-‘ilmu ‘inde’l-Ḥabîri’l-‘Allâm.

Nazm:

Di ‘âsil nedür kurd u ‘uşse güvedür
‘Asemşem di arslana ârzü hevâdur

Şerḫ:

‘*Âsil* ḫurûf-ı mühmele ve kesr-i sîn-ile kurd didükleri cânverdür zi’b gibi. Cem‘i ‘*usse* gelir rukka‘ vezni üzre. Kurduñ aḫvâli ve ta‘bîri ve her ḫuşuşı zıkr olunmuşdur. Ve ‘*uşse* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve teşdîd-i şâ‘-i müşelleşe ile güve didükleri kurdcağızdur ki yün ve derileri yer, cem‘i ‘*uşş* gelir hâ’sız.

el-Emsâl: ‘*Useysetun takrimu cilden emlesen* (A 374a) ḫarb-ı meşeldür. Bunı şol kimse ḫaḫḫında dirler ki bir nesnede te’şîr itdirmek ister ve lâkin aña kıâdir olamaz. Ma‘nâsı fülân kimse bir güvecikdür ki bir berk deriyi yap yap dişiyle şoyar, dimekdür. Bunı Aḫnef bin Kays-nâm kimse Ḥârîşe bin Zeyd-nâm kimse ḫaḫḫında ḫazret-i ‘Alî’ye - kerrema’llâhu vechehu- dimişdür. Mezbûr Ḥârîşe’yi Kûfe şehrine komaḫ için ‘Alî’den izin taleb eyledikde merḫûm Aḫnef bu ḫarb-ı meşeli söylemişdür.

el-Ḥavâş: Güveyi yimek ḫarâmdur, yinilmez.

Ve ‘*aşemşem* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i şâ‘-i müşelleşe ve sükûn-ı mîm ba‘dehu feth-i şâ‘-i müşelleşe ve mîm-ile arslandur, esed gibi. Müfredi ‘*aşemşemedür*, hâ ile. Arslan aḫvâli zıkr olunmuşdur. Ve *hevâ* ḫurûf-ı mühmele ve kaşr-ıla ârzü ve ‘aşşdur, gerek ḫayırdı ve gerek şerde. Cem‘i *ehvâ*’ gelir ve medd-ile. Yer ve gök arasındur ve her boş yere dirler. Cem‘i *ehviye* gelir. Kezâ fi’ş-*Şiḫâḫ* ve’l-*Kāmūs*.

Nazm:

Yılan yavrısı oldu ‘oşmân u kıtır
‘Adesdür çekirge dişisi ‘asâdur

Şerh:

‘*Osmān* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı müşelleşe ile bunda yılan yavrısına dir[ler], veledü’l-hayye gibi. Ve yılana *ebū ‘osmān* dirler. Ve toy didükleri kuş yavrısına ve dişi file dağı *osmān* dirler. Ve aşāb-ı ‘izāmdan yigirmi kimselerün adıdır. Ve ‘*ades* hurūf-ı mühmele ile haleb ve (A 374b) receb vezni üzre katırdur, aşılta katırı zecr ü men‘ için isti‘ māl olıncıdır şoñra katıra dağı didiler. Ve ‘*asā* fetḥ-i ‘ayn-ı mühmele ile çekirge dişisidür el-unşā mine’l-cerād ma‘ nāsına ve anda olan sīn-i mühmeledür.

Nazm:

‘Asennec deve kuşu ‘uşfūr serçe
Ebū ‘Urve bir er arıklık davādur

Şerh:

‘*Asennec* fetḥ-i ‘ayn-ı mühmele vü sīn-i mühmele ve nūn-ı müşeddede vü meftūḥa ve cīm-ile ‘amelles vezni üzre ki hurūf-ı mühmele ve lām-ı müşeddede iledür, deve kuşu yavrısıdır *zalīm* ma‘ nāsına. Ve ‘*uşfūr* zamm-ı ‘ayn-ı mīm ile serçe didükleri kuşdur ki Fārsice aña *güncişk* dirler. Ve *Ebū ‘Urve* hurūf-ı mühmele ile bir er ve bir kimse idi ki arslan üzre na‘ra urup çağırduğda arslan helāk olurdu, karnın yarup arslanın yüregini alurlardı, yüregini yerinden kopmuş bulurlardı. Subḥāna’llāhi’l-kaviyyi’l-Ḥallāk. Ve rā’dan şoñra bu isimde vāv ve hā vardur ve evvelinde olan ‘ayn-ı maẓmūmedür, zamm-ı ḥā-ıla olan ḥuṭve vezni üzredür ki adım ma‘ nāsınadır mā-beyne’l-ḳademeyn ma‘ nāsına. ‘*Urve* aşılta arslandur esed gibi, ere tesmiye olıncıdır. Nitekim Türkide ba‘zı kimselere arslan dirler. Ve *ḳavā* fetḥ-i ḳād-ı mu‘ceme ile gevde arıklığıdır gerek ḥilḳaten olsun ve (A 375a) gerek sonradan bir ‘arız ile olsun. Raḳıye bābından *ḳaviye* dirler. Ve arık oğlana *ḡulāmun ḳaviyyun* dirler, teşdīd-i yā ile fā‘ül vezni üzre ve mü’ennesinde *cāriyetun ḳaviyyetun* dirler ḥadīşde “اعْتَرَبُوا لَا تَضُؤُوا” vāḳi‘dür. Ya‘nī ecnebiyyāt ve yād ‘avratlarda evlenünüz, ‘umūmet ve ḳarābetde evlenmeñüz. Evlād-ı ‘Arab eyle za‘m u ḳann iderler ki ḥışm-ı ḳavmden evlenen kimsenün oğlu ḳaviyy ve arık gelür ve lākin ḳavminün ṭab‘ı üzre kerīm olur. Bu ḥadīş ma‘ nāsını *Şihāḥ*’da böyle yazar. Ve *Şerḥü’l-Ġarībeyn*’de ma‘ nāsı ḡarā’ib ve ecnebiyye olan ‘avratlardan nikāḥ eyleñ, taḥkīḳ ḡarībe olan ‘avratuñ evlādı ḳuvvetlü ve enceb ü kerīm olurlar. Ve evlād-ı ḳarā’ib ve ḥışm u ḳavmden olan ‘avratuñ evlādı arık ve za‘if olur, dimişdür. İntehā kelāmu’ş-Şerḥ.

Nazm:

Geyik yavrisı ‘azze açlık havādur

Toñuz erkegi ‘ifr ü açlık tavādur

Şerh:

‘Azze feth-i ‘ayn-ı mühmele ve zā-yı müşeddede vü meftūha ve hā ile geyik yavrisıdır bintü’z-zabye ma‘nāsına. ‘Avrata ‘azze dinilmek bundandır. Ve bir meşhüre ‘avrat adıdır ki Küseyr-nām kimse anuñ ‘aşık u üftādesi idi. Ve *Küseyr şā*’-i müşellese ve şığa-i taşğir iledür, ol hatun ‘aşkıyla şöret bulmağın Küseyru ‘Azze diyü söylenür.

Rivāyet olunur ki (A 375b) ‘Azze-nām hatunuñ eri bir sene ‘avratıyla hacca gider. Küseyr haber alup “Va’llāhi bir kerre ‘Azze’ye bakmaq için ben de hacca giderüm.” diyü hacca varur. Halk tavāf iderlerken Küseyr maħbūbesin görür. Ve ‘Azze varup devesinüñ gözlerin eliyle siler. Küseyr ‘Azze’ye yetişmege iver, yetişemez. İki beyit fi’l-hāl söyler, Ferezdağ-nām şā‘ir ol iki beyti işidür. Ferezdağ aña “Saña Haq rahmet eyleye, kimsin?” didi. Küseyr “Ben Küseyr’üm.” didi. Ferezdağ “Küseyru ‘Azze sen misin?” didi. Küseyr “Halk öyle dirler.” didi. “Ve Allāh rahmet eyleye, sen kimsin?” didi. Ferezdağ “Ben Ğālib oğlı Ferezdağ’um.” didi. Küseyr Ferezdağ’uñ aşka müte‘allik üç beytini işitmiş idi, okuyup “Bunları sen mi dimişsindür?” didi. Ferezdağ “Ben demişümdür.” didi. Küseyr “Va’llāhi Beytü’l-Harām’da olmasam bir şayha ve çağırmaq ide idüm ki Şām’da Hişām bin ‘Abdi’l-Melik’i tahtı üzre ol na‘ra ile qorquda idüm.” didi. Ferezdağ “Va’llāhi ben bunu Hişām bin ‘Abdi’l-Melik’e elbet bildürürüm.” didi. Andan soñra veda‘laşup ayrıldılar. Ferezdağ Şām’a geldükde Küseyr ile olan mācerāyı pādişāha bildürdi. Pādişāh “Mektüb gönder, gelsün ‘Azze’yi erinden boşadup Küseyr’e virelüm.” didi. Ferezdağ mektüb gönderdi. Küseyr yerinden qalkup Şām’a teveccüh eyledi. Dimaşq kapularından bir kapuya girdi, halk meyyit namāzını kıılır (A 376a) gördi. Halk ile namāz kılduğdan soñra bir kimse “Lā ilāhe illa’llāh. Yā Küseyr ne-‘aceb bu günden ğāfil olduñ idi.” diyü çağırdı. Küseyr “Bugün ne gündür?” didi, ol kimse “‘Azze öldi, bu cenāze anuñ cenāzesidür.” didi. Küseyr’üñ ‘aqlı gidüp yere düşdi, ‘aqlı geldükde üç beyit söyleyüp bir kerre na‘ra urup fi’l-hāl vefāt eyledi. Ve Küseyr ve ‘Azze’yi bir günde defn eylediler ve bile gömdiler. Raħmetu’llāhi ‘aleyhimā raħmeten vāsı‘aten.

Ve *havā* feth-i hā’-i mu‘ceme ile açlıkdur cū‘ gibi. Ve ‘*ifr* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı fā vü rā’-i mühmele ile ve zamm-ı ‘ayn ile cā’izdür, ħinzir erkegidür zekerü’l-ħanāzir ma‘nāsına veyā yavrisıdır veledü’l-ħanāzir gibi veya ‘āmmıdır erkek ve dişisine

dinilir. Ve **ṭavā** feth-i ṭā'-i mühmele ile açıklıdır cū' gibi. Bir nesne yimemiş ere *raculun ṭayyān* dirler 'alime bābından isti' māl olunur.

Nazm:

Dişi ṭavşanuñ 'ikrişe oldı adı
Di kertekele 'aḍrafūṭ u 'azādur

Şerh:

'**İkrişe** kesr-i 'ayn u rā'-i mühmeleteyn ve sükün-ı kâf ve şîn-i mu' ceme ile dişi ṭavşandur el-ernebū'l-ünşā ma' nāsına. Ve ṭavşana **erneb** dirler, cem' i *erānib* gelür, mü'enneş ve müzekkere ıtlāk olunur. Veyā dışisine **erneb** ve erkeğine zamm-ı hā'-i mu' ceme ve zā'eyn-i mu' cemeteyn ile şurad vezni üzre **huzez** dirler ki cem' i *hizān*dur şurad ve şirdān gibi. (A 376b) Ve ṭavşan bir sene erkek ve bir sene dişi olur.

Ġaribe: İbnü'l-Eşîr *Kāmil-nām* kitābında altı yüz yigirmi üç ḥavādişinde şöyle yazar ki bir dostı bir ṭavşan avlar, ol ṭavşanuñ iki ḥāyası ve bir zekeri ve bir ferci var idi ve karnın yarduğlarında böyle olduğına delālet ider nesne bulurlar. Ve İbnü'l-Eşîr eydür: Bundan daḥı a' ceb ü ağreb nesnedür ki bir koñşumuzun Şafiyye adlu bir kız var-ıdı. On beş sene kadar zamān kız iken zekeri ve saçalı bitdi ve erler āleti ve 'avratlar ferci ol kızda var idi. Ve ṭavşan uyuduğda gözin açup uyur. Ve 'Arab ṭavşandan cin kaçır zann iderler; zīrā ḥayız görür. Ḥayız gördüğüün andan cin kaçır, dirler.

Fā'ide: Ḥayvāndan dört ḥayvān ḥayız görür: 'Avrat ve sırtlan ve yarası ve ṭavşan. Ve ba' zılar kancık köpek de ḥayız görür, dirler.

el-Hüküm: Ṭavşan eti ḥelāldür. Zīrā ṭavşanı biryān idüp Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretine getürdüklerinde yir ve şaḥābeye yimege emr eyledi. Ve bunun zātı ve 'alefi pākdür, eyle olsa geyige beñzer geyik ḥod ḥelāldür. *Kezā fi-Şerḥi'l-Ḳudūrī li'z-Zāhidī*. Ve 'Abdu'llāh İbn 'Amr bin el-'Āş raḍiya'llāhu 'anhumā ve İbn Ebī Leylā'dan ṭavşan etini yimek kerih gördükleri ḥikāyet olunur. Lākin ḥelāl olduğına delilümüz zikr olunandır.

el-Emsāl: *Fī-beytihi yu'ti'l-ḥakemu* ḍarb-ı meşeldür ve behā'im (A 377a) ü ḥayvānāt dilleri üzre vāki'dür. Bunun aşlı budur ki ṭavşan bir ḥurmā düşürür ve bulur. Dilki didükleri ḥilekār elinden kapup alır ve ḥurmāyı yidi. Ṭavşan ve dilki ḥuşūmet iderek kelere geldiler. Ve ṭavşan keleri künyeti ile çağırıp "Yā eba'l-ḥisl." didi. Keler ṭavşana

“Semi‘ an da‘ avte.” didi. Ya‘ nī işidiciyi çağırduñ, didi. Tavşan “Saña dilkü ile huşümet ü da‘ vāyi diñletmege geldük.” didi. Keler ““ Ādilen ĥakemen.” didi, ya‘ nī ‘ ādil ĥakim ve kādıya geldüñüz. Tavşan “Taşraya çık.” didi. Keler “*Fī-beytihi yu ‘ti’l-hakemu*”¹³⁵⁵ didi, ya‘ nī kādı evinde iken ĥükm ider ben de deligüm içinde iken ĥükm iderüm. Tavşan “Ben ĥurmā buldum.” didi. Keler “Tatludur ye.” didi. Tavşan “Ol ĥurmāyı dilki elümden aldı.” didi. Keler “Kendi nefsiçün almışdur.” didi. Tavşan “Ben dilkiye bir tapanca urdum.” didi. Keler “Ĥaĥkuñı almışsın.” didi. Tavşan “Dilki de bana bir tapanca urdı.” didi. Keler “Ĥurrun yentaşuru li-nefsihi.” didi, ya‘ nī bir azadlu ve başına buyruk bir kerīmdür, kendü nefesine yardımlanur. Tavşan “Fe‘aĥdı beynenā.” ya‘ nī imdi bize kādılıĥ eyle, didi. Keler “Ĥad ĥadeytu.” ya‘ nī taĥĥik, ben kādılıĥ eyledüm, didi. Bunlaruñ sözleri ĥarb-ı meşel olup evlād-ı ‘ Arab arasında söylenür oldu. (A 377b) Ve Kādı Şüreyĥ-nām fāzıla ‘ Adıyy bin Erĥāh-nām kimse da‘ vāya geldükde vāĥi‘ olan böyledür. Ve tavşan ve dilki ve keler arasında vāĥi‘ olan gibidür ki ‘ Adıyy Kādı Şüreyĥ’e gelüp “Eyne ente?” ya‘ nī sen ĥandasın, didi. Şüreyĥ “Beyneke ve beyni’l-ĥā’iĥ.” ya‘ nī ikimüz arasında bir dīvār vardur, didi. ‘ Adıyy “Fe’sma‘ u minnī.” ya‘ nī da‘ vāmı işit, didi. Şüreyĥ “Li’l-istimā‘ i celestu.” ya‘ nī da‘ vā diñlemege oturmışam, didi. ‘ Adıyy “Ben bir ‘ avrat almışam nikāĥla.” didi. Şüreyĥ “Bi’r-rifā’i ve’l-benīn.” didi. *Rifa’* kesr-i rā’-i mühmele ve fā ve medd-ile iltihām ve ittifaĥ ve ĥüsn-i ictimā‘ ma‘ nāsınadır. *Hāşıye-i Keşşāf* olan *Keşf* de ve *Mevlānā Kāfiyeci ĥāşıyesinde* ve ‘ Allāme Zemaĥşerī’nüñ kendü ĥāşıyesinde böyledür. ‘ Adıyy ““ Avratuñ ehli aralarından çıkarmamaĥa şart eylediler.” didi. Şüreyĥ “Şarta vefā eyle.” didi. ‘ Adıyy “Ben çıkup gitmek isterüm.” didi. Şüreyĥ “Fī-ĥıfzi’llāh.” didi. ‘ Adıyy “Fe-eĥdı beynenā.” didi. Şüreyĥ “Ĥad ĥadeytu.” didi. ‘ Adıyy “Kimüñ üzerine ĥükm eyledüñ?” didi. Şüreyĥ “Fa‘alā ibrāmike.” ya‘ nī senüñ ibrām u ilĥāh u iĥdāmuñ üzere ĥükm eyledüm, didi. ‘ Adıyy “Kimüñ şehādetiyle?” didi. Şüreyĥ “Bi-şehādeti ibn uĥti ĥālike.” ya‘ nī senüñ tayınuñ kız ĥarındaşı oĥlı şehādetiyle, didi ki murād ‘ Adıyy’dür. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān li’d-Demiri* ve (A 378a) kitāb-ı *Edebü’l-Kādı*. Fe-emmā *Edebü’l-Kādı* da bu ĥarb-ı meşeli bir āĥar dürlü yazmışdur. Ve ba‘zı yerlerinde muĥāyeret vardur. Ve ‘ ulemā ĥayvānātdan böyle kelimāt şadır olur mı olmaz mı diyü iĥtilāf eylemişlerdür. Ba‘zılar bu kelimāt ĥaĥiĥat üzredür; zīrā Ĥaĥ te‘alā ĥayvānāta bu

¹³⁵⁵Ya‘ nī ‘ ādet ü kânün iki ĥaşım kādı vü ĥakem olan kimesnenüñ evine varmaĥdur. Kādı evinden taşra anlara çıkmaĥ ‘ ādet degüldür.

kelimâtı söylemege kudret virmege kâdirdür, didiler. Ve ba' zılar 'alâ-sebîli'l-meşeldür, dirler. Eşah olan da 'alâ-sebîli'l-meşel olmağdur. *Edeb-i Kâdi*⁷ da böyle yazılmışdur.

Fâ'ide: *Şüreyh*¹³⁵⁶ şîn-i mu' ceme ve hâ'-i mühmele ile zubeyr vezni üzre. Babasınıñ adı Hârş'dur ve Kindî'dür. Ve *Şüreyh* kibâr-ı tâbi' indür. 'Ömer rağiya'llâhu anh cânib ü tarafından Kûfe'de kâdı idi. Andan soñrâ 'Osmân rağiya'llâhu 'anh tarafından kâdı idi. Ve andan sonra 'Alî bin Ebî Tâlib tarafından yine Kûfe'de kâdı idi. Haccâc zamânına dek Kûfe'de kâdı idi. Altmış sene kâdı oldı. Hâzret-i 'Ömer zamân-ı şerîflerinden Mervân oğlı 'Abdü'l-Melik-nâm halife zamânına dek kâdı-i Kûfe idi. Ve seksen yedinci târihde yüz yaşda iken vefât eylemişdür, rahmetu'llâhi 'aleyh. Ve kaçâ ahvâlini bilmekte cümleden a'lem idi. Ve kevsec ü senâ't idi. Ve yüzinde kılı yoğ-ıdı. *Kezâ fi'l-İsti'âb ve Demîri*. Yetmiş beş sene kâdı oldı. İbn Zübeyr fitnesinde üç sene kâdılık eylemedi, Haccâc'dan 'afv recâ idüp 'afv eyledükde ölünceye dek artık kâdılık eylemedi, dimişdür. (A 378b)

el-Havâş: Câhîz eydür: 'Arab Câhiliyyet zamânında dirlerdi ki bir kimse üzre tavşan topuğunu aşsalar aña göz degmeye ve sihir kâr eylemeye. Zirâ cin tavşandan korkar kaçır hayız gördüğüçün. Ve tavşanı biryân idüp dimâğını yimek hastalığdan gevdeye 'arız olan irti'âş ve ditremege nâfi' ola. Ve kaçan dimâğından iki habbe ağırı iki vuşıyye şıgır südiyle içilse içen kimse ebeden ağarmaya ve saç ve saçalı ağarmayup şöyle kara saçallu kala. Ve kaçan 'avrat tavşan erkegi mayasından içse erkek toğura ve dişi penir mayasından içse dişi toğura. Ve tavşan eti ıssı ve kurıdur. Eyüsi köpek avladığıdur. Ziyâde semiz olan kimseye nâfi' dür; lâkin uyanıklık ve sevdâ getirür, yaş ebâzîr zararın def' ider. Ve mizâcı şovuk kimselere muvâfiğdur. Kanından bir 'avrat içse ebeden yüklü olmaya. Ve dimâğından bir 'avrat yise ve götürse ve eri cimâ'a mübâşeret eylese bi-izni'llâhi te'âlâ yüklü ola. Ve kanı göze sürme çekilse göze kıl bitmekden men' eyleye. *Qazvîni* 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât [da] böyle dimişdür, diyü *Demîri*, *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazar. Ve ödini yağ ile ma'cün idüp 'avrat südiyle eridilüp göze sürme eyleseler gözde olan ağı gidere ve yaraları oñulda. Ve anuñla kara behağ tılâ olınsa gidere. Ve mayasın sirke ile içseler yılan ağısına nâfi' ola. (A 379a) Ve bir bakla kadar andan içilse hummâ-

¹³⁵⁶Ve Şüreyh atlas idi ya' nî yüzinde kıl yoğ-ıdı. Köse olup yüzinde kıl olmayan kimseye hurûf-ı mühmele ile ahmed vezni üzre atlas dirler, cem'inde *tuls* dirler. Ve sādātu't-tuls dört kimsedür: 'Abdu'llâh bin Zübeyr ve Qays bin Sa'd ve Aḥnef bin Qays ki hikemde darb-ı meşeldür ve Şüreyh'dür. İşbu dört kimse ziyâde köseler idi.

yı rub^ç 1 gidere. Ve bir dirhem kadar içilse qarında olan uşağı düşüre. Ve penir mayasını haṭmi ile qarışdurup demren üzre konılsa demreni çıkarı ve dikenı daḥı gevdeden çıkarı. Ve dişi, dişi aḡrır kimse üzre aşılta aḡrısı sākin ola. Ve ziblini temregüye ṭlā eyleseler gidere. İşbu havās *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'dan yazılmışdur ve ba^ç zısı *İhtiyārāt* da yazılıdur. Ve Demirī bir ġarīb nesne zıkr eylemişdür ki ziblini ḥamāmda buḥūr eyleseler koḡulayan kimseden zuraṭ vāki^ç olup aşaḡasına mālik olmaz, dimişdür.

et-Ta^ç bīr: Düşde ṭavşan güzel ^çavrata delālet ider ki ol ^çavrat ālife olmaya. Ve eger anı boḡazlasa bākī ḡalmaz ^çavrata delāletdür. Ve eger bişmiş ṭavşan etini yise ummaduḡı yerden aña rızık gele. Ve eger düşde ṭavşan avlasa veyā baḡşış gelse veyā şatun alsa aña rızık ḡāşıl ola ve ergen ise evlene veyā oḡlı ṭoḡa veyā düşmānına zafer bula. Kezā ḡāle İbnü'l-Ġannām.

Ve **'aḡrafüt** feth-i ^çayn-ı mühmele ve sükün-ı ḡād-ı mu^ç ceme ve feth-i rā^ç-i mühmele ve zamm-ı fā ve sükün-ı vāv ve āḡirinde ṭā^ç-i mühmele ile kertekele didükleri düveybe erkegidür. Bu lafız ^çankebüt ve za^ç ferān ma^ç nāsına olan merdeḡuş vezni üzredür ki ḡāf^ç dan ġayrı ḡurūfı mühmeledür. Ve **'azā** feth-i ^çayn-ı mühmele ve zā^ç-i mu^ç cemedden soñra elif-ile dişi kertekeledür. Ve Cevherī bu lafız memdüddur ve cem^ç dür, müfredi ^çazā^ç 'etun ve ^çazāyetundur, dimişdür (A 379b) ki ikisi de ġayābe ve seḡābe vezni üzredür ki ġayābe ḡuyu dibidür.

Nazm:

Fe^ç ülün fe^ç ülün fe^ç ülün fe^ç ülün
Cehālet kişiyeye bir özge belādur

Şerḡ:

Fe^ç ülün ve fe^ç ülün gibi olan evzān ki āḡirinde tenvīn vardur, yazılduḡlarında tenvīn yerine nūn yazılır. Nitekim Şeyḡ İmām-ı ^çAllāme Ebū ^çAbdi'llāḡ Bedri'd-dīn Muḡammed ez-Zerkeşī raḡmetu'llāḡi ^çaleyḡ mü'ellefātından *Burḡānu fī-'Ulūmi'l-Ḳur'ān-nām* kitābında İbn Dürüsteveyḡ'den naḡl idüp iki ḡaṭṭ üzre ḡıyās olunmaz; biri ḡaṭṭ-ı Muşḡaf ve biri daḡı ḡaṭṭ-ı taḡṭi^ç-i ^çarüz, diyü yazmışdur. Yigirmi beşinci nev^ç de ^çilm-i mersüm-ı ḡaṭṭa İbn Dürüsteveyḡ ḡavlini vech-i meşrūḡ üzre naḡl eylemişdür. Ve **belā** feth-i bā^ç-i muvaḡḡade ile ma^ç lūm u meşḡurdur. Kesr-i bā^ç ile *bilve* ve ġaniyye vezni üzre olan *beliyye* ve feth ile *belvā* gibi, dördü de bir ma^ç nāyadur. Cem^ç i *belāyā* gelür ḡaṭṭa cem^ç inde ḡaṭṭayā ve meṭā cem^ç inde meṭayā didükleri gibi **belā** cem^ç inde *belāyā* dirler.

Cümlesi fe‘ā’ il vezni üzre cem‘ olmak gerek idi. Belā cem‘ i *belā’i’un* ve ḥaṭā cem‘ i ḥaṭā’i’un olmak gerek idi. Aşlı üzre āhirlerinde iki hemze cem‘ olmak şaḳīl görölüp mā-ḳabli meksūr olduğıçün āhirinde olan hemze ki ikinci hemze’dür yā’ya ḳalb olunup *belā’iyun* ve ḥaṭā’iyun didiler. Elif’den şoñra hemze-i meksüre (A 380a) ba‘ dehu yā ile bu kelime cem‘ şīğasıdır. Cem‘ şaḳīl olduğundan ğayrı mu‘ tell olmakda şaḳīl olduğuçün āhirde olan yā elif’e ḳalb olındı. Ve iki elif arasında vāḳi‘ olduğuçün evvelki hemze daḥı yā’ya ḳalb olunup *belāyā* ve ḥaṭāyā didiler, meṭāyā daḥı böyle i‘lāl olınmışdır. Böyle olduğuçün *Ḳāmūs*’da ḥaṭā cem‘ i ḥaṭāyā ve ḥaṭā’i’ye diyü yazmışdır. Şānīde feth-i ḥā ve ṭā’dan şoñra elif sākin ve kesr-i hemze-i ūlā ve hemze-i şānīye ile zıkr olunan i‘lālūñ tafşīli Cevherī ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Bārī *Şiḥāḥ*’ında zıkr eylemişdür, andan ṭaleb olına.

el-Ḳıṭ‘ atü fi-Baḥri’r-Recezi’s-Sālīmi’l-Müşemmen:

Ve *ḳıṭ‘a* ve *baḥr* ve *recez* ve *sālīm* ve *müşemmen* ma‘ naları tafşīl üzre geçmişdür.

Nazm:

Āhū buzağusı şeşar bir nev‘ sinek şa‘ rā durur

Ṭavşancıla şağvā didi yañşak kişi elḥā durur

Şerḥ:

Şeşar feth-i şīn-i mu‘ ceme ve şād-ı mühmele vü meftūḥa ve rā’-i mühmele ile āhū ve geyik buzağusıdır veledü’z-zābye ma‘ nāsına, kesr-i şād ile olan şāşir ve kevkeb vezni üzre olan şeşar gibi. Ve *şā‘rā* feth-i şīn-i mu‘ ceme ve sükün-ı ‘ayn-ı mühmele ve rā’-i meftūḥadan şoñra elif-ile bir nev‘ ve bir dürlü siñekdür ki deve ve at ve eşege ḳonup ziyāde incidür ve ezā ider. Rengi gök ve kıızıl olur. (A 380b) Ve ‘inde’l-ba‘ ŷ it siñegi gibi bir siñekdür. Ve *şāğvā* feth-i şīn-i mu‘ ceme ve sükün-ı ‘ayn-ı mu‘ ceme ve medd-ile ṭavşancıl ḳuşıdır ‘uḳāb ma‘ nāsına. Vech-i tesmiye ṭavşancılıñ yuḳaruda olan minḳārı aşāğada olan minḳārından ziyāde olduğuçündür. Zīrā dişlerüñ uzunlık ve kısalıkda ve duḥūl u ḥurūcda birbirine uymamasına *şāğā* dirler. Ve sā’ir dişlere muḥālīf olup bitmekde sā’ir dişlere muvāfīḳ olmayan dişe *şāğīye* dirler ve bu maḳūle dişi olan ere *eşğā* ve ‘avrata *şāğvā*’ dinilür. Cem‘ lerinde *şūğv* dinilür, da‘ā ve raḍīye bāblarından isti‘ māl olunur. Ve ṭavşancılıñ her aḥvāli zıkr olınmışdır. Ve *elḥā* feth-i elif ve sükün-ı lām ve ḥā’-i mu‘ ceme ile yañşak ve bāṭıl sözi çok söyleyen erdür. Mü’enneşinde *lahvā*’ dinilür, māzīde kesr-i ḥā ile *lahīye* dinilür raḍīye bābından müsta‘ meldür.

Nazm:

Bir dürlü mahlûk oldu şikk ahyel kuşu şikrāk olur
Şemsiyye bir dürlü yılan az nesne ne müzcà durur

Şerh:

Şikk kesr-i şin-i mu‘ceme ve teşdîd-i kâf-ıla bir dürlü mahlûkdur ki yüzi insân yüzi gibidür. Ve nesnâs didükleri tâ‘ife şikkdan ve âdemîden mürekkebdür, zu‘m eylediler. Gâhî seferlerde insâna zâhir olur. Ve şöyle zikr eylediler ki ‘Alkame bin Şafvân bin Ümeyye-nâm kimse bir gice evinden taşra çıkup bir yere varur, anda bir **şikk** zâhir olur. (A 381a) **Şikka** “يا شوقُ قل لي مالي ولك أعمد عني بفضلك اتقتل من لا يقتلك”¹³⁵⁷ didi. **Şikk** ‘Alkame’ye “هيئت لك واصبر لما قد حمأك”¹³⁵⁸ didi. İkişi birbiriyle uruşup döğişdiler ve ikisi de meyyit olduğı hâlde yer[e] düşdiler. *Kāmūs*’da **şikk** cinden bir cinsdür didüğü budur. Ve **şikk** ilerü zamânda bir kâhin kimsenün adı idi ki yarım âdem idi, bir eli ve bir ayağı ve bir gözi var idi. İşbu kâhin olan **şikk** feth-i sîn-i mühmele ile emîr vezni üzre olan Saṭîh-nâm kâhin ile bir günde toğmışdur. *Zarîfe*¹³⁵⁹ adlu bir kâhine ‘avrat var idi, öldüğü gün ölmezden muqaddem ikisini getirüp ağızlarına tükürdi ve kehânet ‘ilminde ol ‘avrat kendü yerinde ikisini hâlîfe eyledüğünü diyüp vefât eylemişdür.¹³⁶⁰ Ol ‘avratuñ kabri Mekke ve Medîne arasında Cuḥfe didükleri yereddür. Ve Saṭîh didükleri kâhinün başı kemüğü ve barmaqları yok idi ḥaşîr gibi dürlürdi, diyü *Cilâ’u’l-Efkâr* ve *Ḥayâtü’l-Ḥayevân*’da yazılmışdur. Ve *Kāmūs*’da başından gayrı yerinde kemüğü yok idi, dimişdür. Subḥâna’llâhi’l-Ḥallâki’l-Ḳadır. Ve *Cevherî*’de daḥî başından gayrı yerinde kemüğü yok idi, diyü yazar. Ve **kâhin** şol kimseye dirler ki gaybdan ḥaber virüp ḥükm eyleye. Cem‘inde *kehhân* ve *kehene* dirler. Ve **şikrāk** şin-i mu‘cemedede feth ve kesr ü sükün-ı kâf-ıla (A 381b) ahyel didükleri kuşdur ki kiçi kuşlardandır, gögercin kadar olur, yaşıl ve gökçek kuşdur, üzerinde aq ve kara ve kızıl çizileri vardur ve yuvası ziyâde koqar. Demîri *Ḥayâtü’l-Ḥayevân*’da böyle yazmışdur. Ve ‘inde’l-ba‘z *şurad* didükleri kuşdur ki Aḥterî yazduğı üzre göçegendür ve zikr olınan kuşa **ahyel** dinilmek alaca olduğıçündür. Ve **ahyel** ḥâ’-i mu‘ceme vü sâkineden soñra yâ’-i ḥuttî iledür. Ve Aḥterî ve Ḥalîmî **ahyel**

¹³⁵⁷“Ey Şikk, benim ve senin olana de ki: Lütfen benden uzaklaş, senin olmayanı öldürmezsin değil mi?”

¹³⁵⁸“Buraya gel ve seni taşımış olana sabret.”

¹³⁵⁹Zarîfe ibnetü’l-ḥayru’l-Ḥamâriyye ki kâhinedür, ‘Amr bin Müzeykiyâ ibn ‘Āmir’dür ki mâ’ü’s-semâdur *İbn Ḥakânî*’de böyle yazar.

¹³⁶⁰**Şikk** ve **Satîh**-nâm kâhinler altışar yüz sene mu‘ammer oldukları *İbn Ḥallikânî tārîḥ*inde mastürdür.

boyunburan didükleri kuşdur ki benek benek beñleri olur, anuñçün *aḫyel* dinilür ve ba‘-ı lügâtda aru kuşdur diyü yazmışlardır.

el-Ḥüküm: Eti ḥarâmdur, yenilmez tabî‘ at anı ḥabîṣ gördügiçün.

el-Emsâl: *Eṣ’emu mine’s-şikrāk* ya‘ nî fülân kimse aḫyel kuşından şe’âmetde ziyâdedür, ‘Arab ṭâ’ifesi işbu kuşa meş’üm ve nâ-mübârekdür andan yümn yokdur, dirler.

el-Ḥavâs: Altun kaçan nâkıṣu’l-‘ayâr ve eksük olsa eridüp zıkr olınan kuşuñ ödinden üzerine dökseler ağır gele ve ‘ayârı ziyâde ola. Nitekim dilkü didükleri cânverüñ ödinden üzerine dökseler eksük ve nâkıṣu’l-‘ayâr olur.

et-Ta‘bîr: Düşde şikrāk görmek güzel ‘avrata delâlet ider. *Kezâ fi-Ḥayâti’l-Ḥayevân*.

Ve *şemsiyye* feth-i şîn-i mu‘ceme ve sükün-ı mîm ve kesr-i sîn-i mühmele ve yâ’-i müşeddede ile bir dürlü kızıl ve yalabur yilandur ki kaçan yaşlu olup gözi görmez olsa (A 382a) maşrıka ve gün toğısına karşı bir dīvâr ister ve güneş toğdukdâ bir sâ‘at kadar güneşe karşı diğkat ile bakar, gözlerine güneş girdükde körlüğü ve karanlığı gider-idi, gün tamâm böyle eyler, gözleri tamâm açılır ve görür olur. Ğayrı yılanlaruñ gözleri görmez oldukdâ böyle eylemezler, belki rāziyâne didükleri nesnenüñ yaşıl yaprağına gözlerin sürerler ve gözleri sağ ve görür olur. Ḥaḫ sübhānehu ve te‘âlâ luṭf u keremiyle tevfiğ idicidür, luṭf u keremine nihâyet yokdur. Ve *müzca* zamm-ı mîm ve sükün-ı zâ-yı mu‘ceme ile az nesnedür eṣ-şey’ü’l-ḳalîl ma‘nâsına biḏâ‘atun muzcātun az ser-māye ma‘nâsınadır. Süre-i Yūsuf’da “بِضَاعَةٍ مُرْجِيَةٍ”¹³⁶¹ vâқи‘dür. Ḥasan ve Mücâhid ve İbrâhîm ve Ḳatâde ve İbn Zeyd ḳalîle ile tefsîr eylemişlerdür.

Nazm:

Şevşeb ḳarınca ‘aḳrebe hem dî bite ṭopa küre

‘Aḳreb yine şevvâle oldı âḫiret uḫrâ durur

Şerḥ:

Şevşeb iki şîn-i mu‘ceme arasında vāv-ı sâkine ve âḫirinde bâ’-i muvâḫḫade ile ḳarincadır neml gibi ve ‘aḳrebdür ve bitdür ḳummel gibi. Ve *şevvâle* feth-i şîn-i mu‘ceme ve vāv-ı müşeddede ile ‘aḳreb ‘alemidür ve ‘aḳreb ḳuyruğundan yukaru ḳalkana şevvâletü’l-‘aḳreb dirler, ‘aḳrebde bu ḫilḳat olduğıçün *şevvâle* dinilmişdür. Ve *küre*

¹³⁶¹“... Değersiz bir sermaye ile ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Yusuf 12/88.

zamm-ı kâf ve rā'-i muhaffefeden sonra hā ile şube vezni üzere anuñla oynadıkları (A 382b) topdur ki çevgân-ıla anı ururlar. Aşlı *kurevun* idi, vāv hâzıf olup andan 'ivaż hā getürmişlerdür. Cem' i zamm-ı kâf-ile *kurîn* ve kesr-i kâf-ile *kirîn* ve zamm-ı kâf-ile *kurât* ve zamm-ı kâf-ile *kurā'* gelür. *Topla oynadı ve top oynar* diyecek yerde *kerābuhā ve yekrū ve yekrā* dinilür *la'ibe buhā* ma' nāsına. Ve *uğrā* zamm-ı elif ve sükün-ı hā'-i mu' ceme ile āhiretdür, dünyādan sonra olur. Kelām-ı Qadīm'de “وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى”¹³⁶² vāqı' dür.

Nazm:

Şol bir çekirgecük kim ol gice öter şarşar durur
Cüdcüd ü şarrār ol yine bir kuş dağı ' anķā durur

Şerh:

Şarşar hurūf-ı mühmele ile ve iki şād'uñ fethi ile kanatsız bir çekirgedür ki gice ile ekşeriyā ocaķ kenārında öter. Hüdhüd vezni üzere iki cīm ve iki dāl-ı mühmele ile olan *cüdcüd* ve hurūf-ı mühmele vü teşdīd ile ve elif-ile olan *şarrār* gibi. *Şihāh'* da şarrāru'l-leyl, cüdcüddür ve cündübden büyükdür, dimişdür. Fārsīde buna şeb-gīr dinilür; nitekim *Ni'metu'llāh*-nām lügatde şeb-gīr çırğıdı didükleri qaraca çekirgecik kim gice erteye degin öter ve her kimse ki gice uyumaya aña şeb-gīr dirler, dimişdür. Veyāhūd *cüdcüd* oraķ kuşu didükleri böcek ola ki yay ıssıalarında oraķ vaķtinde öter ve dirler ki öte öte iki yarılır ve helāk olur. Ve (A 383a) '*anķā* feth-i ' ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ile bir kuşdur ki mevcüdu'l-ism ve ma'dūmu'l-cisimdür ya'nī adı vardur ve kendüsi yokdur. İşbu kuşa ' anķā'u muğrib dirler. Muğrib de zamm-ı mīm ve kesr-i rā-ıla ' anķāya şıfat olmaķ ve ' anķānuñ muzāfun ileyhi olmaķ cā'izdür. Bu kuşa ' anķā dinilmek boyunu uzun olduğıçündür veyā boynında aķlığı olduğıçündür. Ve muğrib dinilmek ya gün batduğı yerde olduğıçündür veyā hey'et ü şekli ğarīb olduğıçündür veyāhuz muğrib ma'nāya delālet eylemeyen elfāzdan ola. *Qāmūs* ve *Hayātü'l-Hayevān*'da böyle yazılmışdur. Ve ' anķāda ihtilāf vardur, ba' zılar ' anķā ' azīmü'l-hilķa bir kuşdur ki yüzi insān yüzi gibidür ve her hayvān rengi anda mevcüddür, dirler. Ve ba' zılar ' anķā şekli ğarīb bir kuşdur ki tağlar gibi yumurda yumurdlar, dirler. Ve İmām Qazvīnī ' anķā bir kuşdur ki devlengeç ve çaylaķ, fāre ve kesegeni kapduğı gibi fili kıynağına alup kapar ve götürür, dimişdür.

¹³⁶²“Muhakkak ki āhret senin için dünyadan daha hayırlıdır.” *Kur'ān-ı Kerīm*, Duha 93/4.

Ve ilerü zamānda ‘anķā halkı arasında idi, bir gün bir oğlancığı kapdı ve bir gün dağı bir gelini üzerinde olan altun ve gümüş ve cevāhiriyle kapdı. Ol zamān halkı, peygamberleri olan kimseye şekvā eylediler, ol peygamber ‘anķāya bed-du‘ā eyledi, anı bir yıldırım urup yakdı ve helāk (A 383b) oldu, dinilür. Ve Qazvīnī ‘anķā qadīmü’z-zamānda nās arasında görünürdi, halkı incitmegin ol zamānda peygamber olan Hanzala-nām peygamber aña bed-du‘ā eylemegin Hāq sübhānehu ve te‘ālā ‘anķāyı Baħr-i Muħiṭ cezīrelerinden ba‘z-ı cezīreye götürdi. Halk ve ādem oğlanı ol cezīreye varamazlar, anda yırtıcı cānverleri ve gergedan gibi hayvānları ve filleri yer ve yırtıcı kuşlardan Hāq te‘ālā anı rızıklandırur. Ve uçduķda ra‘d ve gök gürüldüsü gibi kanatlarınuñ āvāzı olur. Ve iki biñ yıl yaşar ve beş yüz yıl da tezāvüc ider. Ve yumurdlamaķ istedükde ziyāde zahmet ü elem çeker, didüğini İmām Demīrī *Hayātü’l-Hayevān*’da yazmışdur. Ve Aristoālīs-nām hākīm ‘anķā gāhī avlanur ve tırnaķlarından büyük kadehler iderler Őu içmek için. Ve avlanmasınuñ tārīķi böyle olur ki iki dāne be-gāyet iri öküzleri bir yerde turgururlar ve öküzler arasında bir kañlı düzerler ve büyük taşlarla kañlıyı taldururlar ve kañlı öñinde bir ev binā iderler ve ev içinde bir ādem korlar, gizlenür. ‘Anķā gelüp öküzü kapmaķ için pençe urduķda tırnaķları öküzlere geçer ve kañlı ağır olduğundan öküzleri kaldurmaģa kādīr olmaz ve tırnaķların çeküp almaģa kādīr olamaz. Anda olan kimse yanında olan āteŐi alup ‘anķānuñ kanatların yaķar ve avlar, didüğini yine İmām Demīrī yazmışdur. (A 384a) Ve muķaddem zīkr olınan Hanzala-nām peygamber ‘aleyhi’Ő-Őalātu ve’s-selām ‘İsā peygamber ve faħr-i ‘ālem Muħammed u MuŐtāfā ‘aleyhime’s-selām arasında zamān-ı fetretde gelmişdür, diyü İmām Demīrī, İmām-ı ‘Allāme Ebu’l-Beķā’dan naķl eylemişdür. Ve Mūsā peygamber Őalavātu’llāhī ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh zamānında Hāq sübhānehu ve te‘ālā Mūsā’ya vahy eyledi ki “Ben kuş Őeklinde bir maħlūk yaratdum ve anuñ rızķını vuhūŐ ve yaban cānverlerini ve Beyt-i Muķaddes etrāfında olan kuşları kıldum.” didi. Ol kuş ‘anķā idi, yüzi ādem yüzine beñzerdi ve her cānibinden dörder kanadı var-ıdı. Ve anuñçün bir anuñ gibi diŐi kuş yaratmış idi, bu iki kuşuñ nesli çok oldu. Mūsā peygamber ‘aleyhi’s-selām fevt olduķda ol kuşlar Necd ve ‘İrāk’a intiķāl eyledi, vuhūŐı ve oğlancıkları kapmaķdan hālī olmadı tā Hālīd bin Sinān-nām nebī peygamber olunca. Halk Hālīd peygambere -‘aleyhi’s-selām- Őekvā eylediler, aña bed-du‘ā eyledi, anuñ du‘āsıyla ol iki kuşuñ nesli kesildi ve dükendi, diyü *Rebī‘u’l-Ebrār*-nām kitābdan naķl idüp *Mustazraf*’da yazılmışdur. Ve Demīrī dağı *Hayātü’l-Hayevān*’da işbu kavli naķl eylemişdür. Ve *KeŐŐāf*hāŐiyesi *Tībī*, ‘anķā bir kuş idi, ādem oğlanlarınuñ uŐaķlarını

kapup yuvasına iledürdi, ol zamānda peygamber olan Şālih peygambere -‘aleyhi’s-selām-
şekvā olıdukdā Hāḡ te‘ālā ḡazretine du‘ā eyledi ve nesli kesildi, dimişdür. (A 384b)

Fā’ide: ‘İsā peygamber ve Muḡammed ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām aralarında dört
peygamber gelmişdür, üçü Benī İsrā’il’den ve biri ‘Arab ḡā’ifesinden ki ol Ḥālīd bin Sinān
el-‘Absī’dür. Ve işbu ḡavli İmām Demīrī, Kevāşī ve Zemaḡşerī ve ḡayrıdan naḡl
eylemişdür. Ve İmām Beḡāvī aralarında peygamber gelmedi, didüğünü daḡı *Ḥayātü’l-
Ḥayevān*’da ‘anḡā aḡvālını yazduğı yerde beyān u taḡrīr eylemişdür.

el-Emsāl: *Hallet bihi ‘anḡā’u muḡrib* ḡarb-ı meşeldür ya‘nī fülān kişiye ‘anḡā indi. Bu
ḡarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki mūnis ü maḡzūz olduğı nesneye tuş ola ve şafā itdüğü
nesneye rāst gele, meşelā devlet ḡuşı başına ḡondı dimek gibidür.

et-Ta‘bīr: Düşde ‘anḡā racül-i refī‘ ve yüce kimseye delālet ider ki kimse ile muşāḡabet
eylemeye. Ve bir kimseye ‘anḡā düşde söylese pādişāhdan rızık eline gire ve ‘inde’l-ba‘z
vezīr ola. Ve eger ‘anḡāya binse bir kimse ḡālīb ola ki nazīri olmaya. Ve eger anı avlasa
bir ḡüzel ‘avrat ala. Ve ‘anḡā erkek ve bahādır oḡul ile ta‘bīr olunur. Bir kimse düşde
‘anḡāyı dutsa ve ‘avratı yüklü olsa erkek ve bahādır oḡlı ḡoḡa. Kezā ḡāle İbnü’l-Ġannām
fī-*Kitābi’t-Ta‘bīr*.

Nazm:

Cümle-i ḡayvāndan büyük bir cānver şannācedür
Sırtlan ebū ‘āmir durur lāyık dimek aḡrā durur

Şerḡ:

Şannāce fetḡ-i şād-ı mühmele vü nūn-ı müşeddededen sonra elif ve cīm (A 385a) ve hā
ile cümle ḡayvānlardan büyük bir cānverdür ki Tübbet didükleri memleketde olur. Ve bu
cānver kendüye on iki biñ adım yerde ev idüp ve içinde olur. Uzunı ve eni on iki biñ adım
ḡadar yerde ancak şıḡar. Ve her ḡanḡı ḡayvān evvel bunu göre helāk olur. Ve bunuñ ḡözi
evvel bir cānvere rāst gelüp görse kendü helāk olur. Cānverler işbu aḡvāli bilürler, aña
yakın varsalar ḡözlerin ḡaparlar tā kim şannāce helāk olsun için. Ve helāk olsa eti niçe
zamān cānverlere zaḡīre olur. Demīrī, İmām Ḳazvīnī’den böyle naḡl eylemişdür. Ve **ebū**
‘āmir ‘ayn-ı mühmele ve kesr-i mīm-ile ve ba‘dehu ra’-i mühmele ile sırtlan didükleri
cānverdür. Fetḡ-i ḡād-ı mu‘ceme ve zamm-ı bā’-i muvaḡḡade ile olan ḡabu‘ gibi. Ve **aḡrā**

ḥurūf-ı mühmele ile lāyık ma' nāsınadır ki Fārsice sezā dirler. Ve kütüb-i fıkhiyyede vāki' olan *taḥarrī* bundandır ki *taḥarrī*, *ṭaleb-i aḥra'l-emreyndür*. Kezā fi'l-Muğrib.

Nazm:

Ḳu' de eşek daḥı eyer ṭāvūs ebu'l-ḥüsn oldı hem
Bu'l-veşy çil ṭayhüc hem añmakḡ ögüt zıkrı durur

Şerḥ:

Ḳu' de zamm-ı kâf ve sükün-ı ' ayn-ı mühmele ve dāl-ı mühmeleden soñra hā ile eşekdür ḥimār gibi ve eyerdür serc gibi. Ve **ebu'l-ḥüsn** zamm-ı ḥā'-ı mühmele ile ṭāvūs didükleri güzel kuşdur ki ma' rüfdür. (A 385b) Ve **ebu'l-veşy** fetḥ-ı vāv ve sükün-ı şin-ı mu' ceme ile ṭāvūs kuşıdır ki tavarlar arasında at nice ulu ve güzel ise kuşlar arasında bu daḥı eyledür. Ṭāvūs cem' i *ṭavāvīs* ve *eṭvās* gelür ve taşğiri *ṭuveys* gelür. Vech-i tesmiye ṭāvūs güzel ādeme ve şol yaşıllanmış yere dirler ki ol yerde her dürlü ot ola. Ve *ṭavs* fetḥ ile yüz güzelliğine dirler, ṭāvūs kuşı daḥı güzel ve elvān-ı ġarībe ile mütelevvin olduğıçün **ṭāvūs** dinilmişdür. Ve **ebu'l-ḥüsn** dinilmek yine bunuñ içündür. Ve **ebu'l-veşy** dinilmek naḡş gibi tüylerinde elvān-ı ġarībe olduğıçündür; zīrā *veşy* nağışlamaḡdur. Ve bu kuşuñ dişisi 'ömrinden üç sene geçdükden soñra yumurdlar ve senede on iki daḥı ziyāde ve eksük yumurdlar ve yaz vaḡtinde erkegi dişisi üzre gelür. Ve ağaçlar gibi güz vaḡtinde tüyin değışür, ağaçlaruñ yaprağı belürmege başladuḡda bunuñ daḥı tüyi belürmege başlar. Ve dişisi yumurda üzre oturduḡda dişisiyle ziyāde oynar, çok olur ki yumurdasın kırar, anuñçün yumurdasını tavuḡ altında ḡorlar. Ve yumurdasını tavuḡ altında ḡoyup yavrı çıkartmak murād olanda iki yumurdadan ziyādeye tavuḡ ḡādir olmaz. Ve ol zamān tavuḡuñ yem ve şuyını ve cemī' muḡtāc olduğı nesnelere yanında olmaḡ gerekdür; zīrā tavuḡ ḡalḡarsa yumurda havadan fāsıd (A 386a) olmaḡdan ḡavf olunur. Ve tavuḡ çıkarduğı yavrı çoklık güzel olmaz, nāḡışu'l-ḡalḡ ve gevdede eksük olur. Ve otuz günde yumurdaya oturduḡdan soñra yavrı çıkarur ve tüylü ṭoḡar. Ve 'acā'ibden a'ceb ve ġarā'ibden ağrebdür ki ṭāvūs böyle güzel ve zībā ve gökçek ve ra' nā iken ṭāvūsda şe'āmet ü nā-mübāreklik vardır, dirler. Allāhu a'lem. Ṭāvūsda nā-mübāreklik vardır didüklerine sebep şeyṭān 'aleyhi'l-la'nenüñ Cennet'e girmesine ve Ādem 'aleyhi's-selām Cennet'den çıkmasına ve Ādem'den dünyā durduḡça Cennet ḡālī ḡalmasına ṭāvūs sebep olduğıçün evlerde dutmaḡı kerīḡ görilmişdür. Ve evde ṭurmaḡda nā-mübāreklik vardır, dinilmişdür.

Fā'ide: Ādem Ata 'aleyhi's-selām aşma ağacını dikdükde İblīs gelüp üzerine bir tāvūs boğazladı, aşma kıanın içdi. Yaprığı belürdükde bir maymūn boğazladı, anuñ da kıanın içdi. Meyvesi belürdükde üzerine bir arslan boğazladı, kıanın içdi. Üzümi tamām yetişdükde bir hınzır boğazladı, anuñ da kıanın içdi. Bāde ićen kimselere anuñçün işbu dört hayvānuñ evřāfi 'arız olur. Evvel bādeyi içüp a'zāsına bāde yürüdükde tāvūs gibi rengi güzel olur. Ser-ħořlık evveli gelmege bařladıķda elin eline çalup maymūn gibi oynamāga başlar. Pek ser-ħoř olduķda (A 386b) arslan gibi dögüşmege ve mālā-ya' nī söylemege başlar. Andan řoñra başın aşağa idüp hınzır gibi düşer ve uyķu istemege başlar.

el-Emsāl: *Ahsenu min-tāvūs* đarb-ı meřeldür ya' nī güzelliķde tāvūsdan ziyādedür. *Ve ezħā min-tāvūs* đarb-ı meřeldür ya' nī tekebbürlik ve řalınmaķda tāvūsdan ziyādedür. Tāvūs kendü ħüsnine baķup tekebbürlik ider ve řalınur ve kıanadların tāk eyler, ħuřuřan diřisi yanında ola. *Ve eř 'emu min-Tuveysin* đarb-ı meřeldür, *Tuveys* řięa-i tařęir ile bir muħanneř kimse idi ki Medīne-i Münevvere'de olurdı. Ve ħalķa "Mādāmki ben sizüñ arañuzdayum Deccāl çıkmasını tevaķķu' idüñ ve recā eyleñ ve ben öldüğüm vaķit Deccāl'den emīn olursız, zırā ħazret-i Resül řalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dünyādan girdügi gice řoędüm ve Ebü Bekr-i řıddıķ öldügi gün südden kesildüm ve 'Ömer rađiya'llāhu 'anh öldügi gün ħulme iriřdüm. Ve 'Ořmān rađiya'llāhu 'anh öldügi gün evlendüm ve 'Alī rađiya'llāhu 'anh kıatlı olunduęı gün oęlum řoędı." dir idi. Adı Tāvūs'dur, taħannuř eyledükde tuveys kııldılar ve tāvūs lafzını tuveys eylediler. Ve işbu ři'ri kendü ħaķķında dimiřdür.

şi'r:

إِنِّي عَبْدُ النِّعِيمِ

أَنَا طَاوُوسُ الْجَحِيمِ

وَأَنَا أَشَامُ مَنْ يَمْشِي

عَلَى وَجْهِ الحَطِيمِ

أَنَا خَاءٌ ثُمَّ لَامٌ

1363 ثُمَّ قَافٌ حَشَوُ مِيمِ (A 387a)

¹³⁶³“Ben Abdü'n-naīm, ben cehennem tavusuyum. Ben yürüyene (canlılara) paramparça bir halde uğursuzluk getiririm. Ben hā, lām, kāf harfleriyim fazladan bir de mīm harfiyim.”

Ve mezbür, târih-i hicretüñ toksan ikisinde vefât eylemişdür.

el-Ḥavās: Ṭāvūs eti kuşlar etinüñ ziyâde yaramazıdır, giç hażm olur, be-ğâyet ğalızdür. Ve ṭāvūs zehirlü bir ta‘âm görse raķş eyler ve feryâd ider ve bir kabda ağu ol[sa] ol kabı kırar ve ufadur. Ve tezeĝi siĝil üzre ṭilâ olinsa nâfi‘ ola. Kemüĝini yaķup ziyâdece döĝüp çıĝıt üzre ṭilâ olinsa şifâ ola. Ve baraş üzre oĝsalar rengini döndüre.

et-Ta‘bîr: Düşde ṭāvūs hüsne maĝrür ve kibir ve ķovıcılık ve yalan ve ni‘met zevâline ve düşmenlere inķıyâd u itâ‘ate ve na‘îmden çıkup şeķâyâ vâşıl olmaĝa ve vüs‘atden çıkup tarlıĝa ulaşmaĝa delâlet ider. Ve ĝâhî huliyy ü tâc ve bezek ve güzel erlere ve güzel oĝullara delâlet ider. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde ṭāvūs, yüzleri güler ve güzel erlere delâlet ider. Kezâ fi-*Kitâbi’t-Ta‘bîr li-İbni’l-Ğannâm*. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llâhi’l-Ḥabîri’l-‘Allâm.

Ve *ṭayhüc* fetḥ-i ṭâ’-i mühmele ve sükün-ı yâ’-i ḥuṭṭî ve zamm-ı hâ ve sükün-ı vâv u cîm ile çil didükleri kuşdur. Ve bu lafız mu‘arrebdür. Fârsîce çil kuşına tîhû dirler, kesr-i tâ ve sükün-ı yâ ile.

el-Ḥavās: Çil kuşınıñ eyüsi semiz olandur ki güz vaķtinde dutıla. Ve ṭabî‘atı mu‘tedildür. Ķarnı baĝlar ve şaĝ olanlar etini her zamân yimek münâsib degüldür. (A 387b) Ve bâh u cimâ‘ı ziyâde ider. Evlâsı herîse içinde bişürmekdür. Ve mu‘tedil ķan müvelliddür. Kezâ fi-*İhtiyârât-ı Bedî‘î* ve *Ḥayâti’l-Ḥayevân li’d-Demîri*.

Nazm:

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘İlm-i lüĝat zîbâ durur ra‘nâ durur a‘lâ durur

Şerḥ:

Lüĝat zamm-ı lām ile, aşlı *luĝav*dur zamm-ı lām ve fetḥ-i ‘ĝayn ve vâv ile veyâ *luĝay*dur âhirinde yâ ile. *Luĝada* olan hâ vâv’dan veyâḥud yâ’dan ‘ivażdur, ḥazf olunup ‘ivaż hâ getürmişlerdür. Cem‘i *luĝayyun* gelür, büre cem‘inde burayyun geldüĝi gibi ve *luĝât* gelür ĝayn’dan şoñra elif-ile. Nisbetinde zamm-ı lām ve fetḥ-i ‘ĝayn ile *luĝaviyyun* dinilür. Ve her ķavmüñ lisânına *luĝa* dirler.

el-Ķıṭ‘a:

Nazm:

Di kesreyle ebü ķıtre iblîse ‘umre

‘Umur bir yılan oldu hem ibn kıtre

Şerh:

Ebū kıtre kesr-i kâf ve sükün-ı tã’-i müşennât-ı fevķāniyye ve rā’-i meftūhadan soñra hā ile İblīs ‘aleyhi’l-la’ ne künyetidür zamm-ı mīm ve rā’-i mühmele vü müşeddededden soñra hā ile olan ebū mürre gibi. Ve İblīs’de ihtilāf vardır. Ekşer-i ehl-i tefsir ve ekser-i erbāb-ı luĝa ‘aleyhim raħmetu’llāhi’l-Ķadir, **İblīs** ‘Arabī lafızdur *iblās*dan müştakdur dirler ki *iblās* nā-ümiz olmakdur. İblīs ‘aleyhi’l-la’ ne Ķaħ te‘ālā raħmetinden nā-ümiz olduĝün aña İblīs (A 388a) dinilmişdür, dirler. Nitekim İdrīs peyĝambere ‘aleyhi’s-selām çok ders eyledüĝün İdrīs ve Ya’ķüb ‘aleyhi’s-selām ‘İşü-nām Ķarındaşı ardınca toĝduĝün Ya’ķüb dinilmişdür. Ve ba’zılar İblīs ve İdrīs ve Ya’ķüb ‘Arabī lafız degüllerdür, belki ‘Acemī lafızlardur, elfāz-ı ‘Acemiyyede iştikāk i‘tibār olunmaz, dirler. Ve İblīs ‘aleyhi’l-la’nenüñ zekeri sağ uyluĝında ve ferci sol uyluĝındadır, zekeriyle fercine nikāħ u vaṭy’ ider her gün on ‘aded yumurda çıkarur ve her yumurdadan yetmiş şeytān erkek ve dişi ħāşıl olur. İmdi İblīs-i pür-telbīs cemī‘ şeytānlaruñ atası ve cemī‘-i şeyāfin İblīs evlādındandır. Ve Mücāhid zıkr eyledi ki İblīs evlādından Lākīs ve Velhān’dur ki Velhān didükleri taħaret ü namāza ve süse virür. Ve evlādından birine Heffāf dirler şahrālarda olur. Ve biri Mürre’dür ki bunuñla künye olunur. Ve biri Şerr’dür ki muşibete mübtelā olanlara yüzlerin urmaħ ve yaĝaların yırtmaħ ve yañaĝların yırtmaĝı hoş gösterür. Ve biri Zelenbür’dur ki çarsūlarda gezer, çarsū ħalkına Ķumāşlardan ögmek ve yalan and ve yemini hoş gösterür. Ve biri Ebyaz’dur ki peyĝamberlere vesvese virmeĝe çalışur. Ve biri A‘ver’dür ki zinā şāhibidür ki erlerüñ zekerine ve ‘avratlaruñ ařaĝasına üfürür ve zinā (A 388b) itdürür. Ve birinüñ adı Dāsım’dür ki bir kimse evine girdükde bi’smi’llāh dimeşe ve ehline selām virmese evine bile girer ve ehliyle çekişdürür. Ve yimek yise bi’smi’llāh dimeşe bile yir. İmdi bir kimse evine girse selām virmese ve bi’smi’llāh dimeşe ve bir sevmedüĝi nesneyi görse ehliyle çekişse “Dāsım dāsım e‘üzü bi’llāhi minhu” disün. Ve evlād-ı İblīs’üñ biri Meflūs’dur, yalan ħaberleri peydā idüp ħalk arasına biraĝur. Ve bunlaruñ analarına zamm-ı tã’-i mühmele ve sükün-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı tã’-i mühmele ve feth-i bā’-i müşeddede ve hā ile Ṭurtubbe dirler. Ve Naĝķāş-nām fāzil, Ṭurtubbe¹³⁶⁴ bunları besleyen ‘avrat adıdur, dimişdür.

¹³⁶⁴ **Ṭurtubbe** zamm-ı tã’-i mühmele ve sükün-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı tã’-i mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaħħade ile memeleri uzun ve memeleri sarķıķ ‘avratdur ve bā’nuñ taħfifi ile lüĝatdür.

Ve **rivāyet** olunur ki İblīs otuz üç yumurda yumurdladı, onı maşrıḳ ve onı maḡrib ve onı yerüñ ortasında. Her yumurdadan dürlü dürlü şeyṭānlar çıḳdı. Kimine ‘afārīt ve kimine ḡaylān ve kimine cān ve kimine ḳaṭāribe dirler, adları dürlü dürlüdür. Ve cümlesi ādem oḡlanına düşmāndur. Nitekim Kelām-ı Ḳadīm’de “ وَهُم لَكُمْ أَعْتَدُوا مِنْ دُونِي ”¹³⁶⁵ vāḳi’ dūr. İşbu zıkr olınanuñ cümlesi *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’dan yazılmışdur.

Ve **rivāyet** olunur ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā İblīs’e didi ki “Ādem oḡlanından bir zürriyyet yaratmam illā anuñ gibi (A 389a) senüñçün bir zürriyyet yaradurum. İmdi bir kimse yoḳdur ki illā anuñ bir şeyṭānı vardur, aña muḳārindür.

Ve **rivāyet** olunur ki Ḥaḳ te‘ālā İblīs için nesl ü evlād u ‘avrat yaratmaḳ diledükde İblīs üzerine ḡazabını bıraḳdı. Andan bir pāre od uçdı ve sıçradı ondan İblīs ‘avratını yaratdı. Ve cemī‘ cin İblīs zürriyyetinden olmaḳ meşhürdur. Ve İblīs melā’ikeden degüldür diyenlerüñ delili budur. Zīrā melā’ikedede tevālüd ü tenāsül olmaz ve anlardan evlād ḡāşıl olmaz; zīrā melā’ike içinde ināş ve dişiler olmaz. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*.

Fā’ide: Ma‘lūm ola ki cemī‘ ādem oḡlanı cin ṭā’ifesinüñ on baḡşından bir baḡşıdır ve ‘aşrıdır. Ādem oḡlanı cin ṭā’ifesine ḡöre be-ḡāyet azdur. Ve cin ve ādem oḡlanı berr ve ḳarada olan ḡayvānlaruñ ‘aşrı ve onda biridür. Ve ādem oḡlanı ve cin ve ḳarada olan ḡayvānlar ḳuşlaruñ onda biridür. Ve bunlaruñ cümlesi deryāda olan ḡayvānlaruñ ‘aşrıdır. Ve bunlaruñ cümlesi yerde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Ve bunuñ cümlesi eger ādem ve eger cin ve eger ḳuruda ve deryāda olan ḡayvānāt ve eger yerde olan melā’ike ve ḳuşlardur, evvelki gökde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Ve bunlaruñ cümlesi ikinci gökde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Yedinci göge varınca (A 389b) işbu tertīb üzredür ve işbu zıkr olınan maḡlūḳātuñ cümlesi Kürsi yanında be-ḡāyet azdur. Ve bunlaruñ cümlesi sürādıḳāt-ı ‘arşu’llāh meleklerinüñ ‘aşrıdır. Ve ‘arşuñ altı yüz biñ sürādıḳı vardur, her sürādıḳıñ uzunı ve eni ve yüksekliḡi yedi ḳat gök ve yer ve mā-beynleri ve içinde olanlarıyla muḳābele olınsa cümlesi azdan az olur. Ve anda bir ayak ḳadar yer yoḳdur ki illā anda bir melek ya secdede veyā rükū‘ da veyā ḳıyāmdadur. Ṭarab u şevḳ ü zevḳ ile Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālāya tesbīḡ ü taḳdīs iderler. Ve işbu zıkr olınan ādem oḡlanları ve cin ve ḡayvānāt ve ḳuşlar ve yerde olan melā’ike ve yedi ḳat gökde olan melā’ike ve sürādıḳāt-ı ‘arş melekleri ve bi’l-cümle zıkr olınan maḡlūḳāt ‘arşu’llāhı devr iden melā’ike

¹³⁶⁵“... Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/50.

muğābelesinde deryādan bir kaçre gibidür ‘aded ve şağışını ‘ālimü’l-ğayb ve’ş-şehāde Bārī te‘ālā celle celāluhudan gayrı bilür yoğdur. Zıkr olınan fevā’id Nāşırü’d-dīn Ebu’l-Hasan ‘Abdi’llāh bin ‘Ömer bin Muğammed bin ‘Aliyyü’l-Beyzāvi¹³⁶⁶ tefsīrinüñ hāşiyelerinden *Şeyh zāde-ğaşşahu’llāhu bi’l-ğüsna ve ziyādeh- hāşiyesinden* yazılmışdur.

Fā’ide: ‘Ulemā-yı ‘izām keşşerehumu’llāhi te‘ālā ilā-yevmi’l-kıyām İblīs ‘aleyhi’l-la‘ne melā’ikeden midür degül midür, ihtilāf eylemişlerdür. Ekşer-i mütekellimīn ve huşuşan Mu‘tezile ašlā melā’ikeden degüldür, belki cindendür, (A 390a) dirler. İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhumā ve İbn Zeyd ve Hasan-ı Başrī ve Kaṭāde, İblīs ebu’l-cindür, ādem ebu’l-beşer olduğı gibi, didükleri rivāyet olunur.

Ve rivāyet olunur ki İblīs şol cin tā’ifesindendür ki Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel ol cin yerde sākin olurlardı. Melā’ike gelüp ol cin ile muhārebe vü kıtāl ve ceng ü cidāl eyledüklerinde İblīs şağır ve küçük idi. Küçük iken İblīs’i seby ü esir eylediler ve melā’ike ile niçe zamān ve çok evān Hağ te‘ālāya ‘ibādet eylemegin hükmen melā’ikeden oldu, egerçi kim neseben cinden ise de.

Ve bir rivāyetde İblīs melā’ikedendür, Hağ te‘ālā hazretine ‘āşī olduğda kāfir oldu ve aña gāzab eyledi ve mel‘ün idüp meşh eyledi. Eyle olsa şeytān recīm oldu, dinilür.

Ve Şa‘lebī İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhumādan rivāyet eyledi ki İblīs-i la‘īn melā’ike kabīlesinden bir kabīleden idi ki anlara cin dinilürdi. Ve anlar oddan hağ olınmışlar idi ve melā’ike nürdan hağ olınmışlardur. Ve adı Süryān dilinde ‘Azāzil idi ve ‘Arabca Hāriş’dür. Ve Cennet hazīnedārlarından idi. Ve gökde olan melā’ikenüñ başıydı. Ve ol melā’ikenüñ ve yerüñ sultānı idi. ‘İbādetde zıkr olınan melā’ikeden ziyāde ve ‘ilmde anlardan ekşer ü evfer idi. Bu kadar şeref ile büyüklenüp ‘āşī vü kāfir oldu. Ve (A 390b) Bārī te‘ālā anı meşh eyledi ve şeytān şüretinde qodı.

Eger su’āl olunursa İblīs nice melā’ikeden olur ki melā’ikenüñ zürriyyeti olmaz ve İblīs’üñ zürriyyeti vardır. Nitekim Qur’ān-ı ‘Azīm’de “أَفْتَنَّاكُمُ لِدُنْيَاكُمْ وَدُورَتِهَا وَأُولِيَاءِ مِنْ دُونِهَا”¹³⁶⁷

¹³⁶⁶ Allāme-i muğakkık ve imām-ı müdekkık *Mevlānā hazret-i Kādi*ki teşānif-i bedī‘a şāhibidür, *Envāru’t-Tenzil ve Esrāru’t-Te’vil* tefsiri anuñdur ve *Meşābih-nām* kitābı şerh eylemişdür ve *Ğāyetü’l-Ğuşvā fī-Dirāyeti’l-Fetvā* anuñ mü’ellefātındandır ve kelāmda *Tavālī*‘ anuñdur ve *Nizāmü’t-Tevāriğ* ki selātin ü hulefā tārīhleridür, anuñdur. Ve bunlardan gayrı te’lifātı vardır. Şirāz kādısı idi ve fūrū‘da Şāfi‘i ve uşulde Eş‘arīdür. Yedi yüz on altı tārīhinde Tebriz’de vefāt eyleyüp anda medfūndur revvağa’llāhu rūhahu ve zāde fütūhahu. *Kezā fī-Hāmişi Ravzi’l-Ağbār*.

¹³⁶⁷“... Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? ...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Kehf 18/50.

vāki‘ olmuşdur; **cevāb** virürüz ki İblīs’ün nesl ü evlād u zürriyyeti olmak mesh olup şüreti tevālüd eyleyen şüretine döndürildükden şönradır. Sā’ir mesh olanlar üç günden şönrā bākī qalmadılar, helāk oldılar ve nesilleri olmaz, memsūhāt arasında ancak İblīs bākī qaldı ve nesl ü zürriyyeti olur.

Eger **su’āl** olunursa melā’ikenüñ zürriyyeti olmadığı neden ma‘lūm oldu?, **cevāb** virürüz ki zürriyyet erkek ve dişiden olur, melā’ikedē dişī yokdur. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَنشَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ”¹³⁶⁸ vāki‘ dūr. Melā’ikedē unūset ve dişilik olmayınca zürriyyet dağı olmaz. Kezā qāle İbnu’ş-Şeyh el-Ḥanefī el-Muḥaşşī ‘alā-*Envāri’t-Tenzil*.

Fā’ide: Cin didükleri tā’ife ecsām-ı hevā’iyyedür ki eşkāl-i muhtelifē ile teşekküle ve dürlü dürlü şekillere girmege qādirlerdür. ‘Aqılları ve fehimleri vardur ve güç yüklere qādirlerdür; ammā ins eyle degüldür. Bunlara cin dinilmek görünmedükleriçündür. (A 391a) Ve mecnūna mecnūn dinilmek ‘aqlı örtilmiş olduğuçündür. Ve Cennet’e cennet dinilmek eşcār ve ağaçlarla örtilmiş olduğuçün ve ana qarında olan uşağa cenīn dinilmek ol uşaq örtilmiş olduğuçündür.

Ve Ebu’d-Derdā’ rağiya’llāhu ‘anh hazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden **rivāyet** eyledi ki hazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, “Cin üç bölükdür. Bir bölügi yılanlar ve ‘akrebler ve ḥaşāşu’l-arzdur. Ve bir bölügi havada olan rīḥ ve yel gibidür. Ve bir bölüginüñ üzerinde ḥisāb u ‘ikāb vardur. Ve Ḥaḫ te‘ālā insānı dağı üç bölük yaratmışdur. Bir bölügi behā’im ü ḥayvānāt gibidür. Qalbleri vardur, anuñla añlamazlar ve gözleri vardur, anuñla görmezler ve qulaqları vardur, anuñla işitmezler. Ve bir bölüginüñ gevdeleri ādem gevdesi ve cānları şeyāḫīn cānlarıdır. Ve bir bölügi melā’ike gibi ki anlar zıllu’llāh içindedür, şol günde ki anda Allāh gölgesinden gayrı gölge olmaz.” didi.

Ve Vehb bin el-Verd-nām kimseden **rivāyet** olunur ki İblīs bir gün Yaḥyā peygambere görindi ve “Saña naşīḫat eylemek isterüm.” didi. Yaḥyā ‘aleyhi’s-selām “Ben naşīḫatüñi istemezem ve lākin ādem oğlanından bana ḥaber vir.” didi. İblīs “Ādem oğlanı bizüm qatumuzda üç bölükdür. Bir bölügi üç bölükden eşeddür. Bizüm qatumuzda anları qarşularuz ve azdururuz ve dīnlerinde fitnelik (A 391b) iderüz. Andan şönrā bu bölük

¹³⁶⁸“Onlar, Rahmān’ın kulları olan melekleri de dişī saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) ve şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Zuhuf 43/19.

tevbe vü istiğfâr ider, bizüm ‘amelümizi fâsid eylerler. Yine tekrâr biz azdururuz, yine tevbe vü istiğfâr ile ‘amelümizi bozarlar. Biz de anları azdurmağda nâ-ümîz olmazuz ve anlardan murâdumuza yetişmezüz. İşbu bölük ile ‘azîm ‘anâ vü zaḥmetdeyüz. Ve bir bölügi oğlancıklar elinde olan ṭop gibidür, nice istersüz eyle ḳaparuz. Üçünci bölük senüñ gibi ma‘şūmlardur, anlara ḳâdir olamazuz ve azdurmağa gücümüz yetmez.” didi. Kezâ fi-*Ḥayâti’l-Ḥayevân*. Ve ‘*umur*’ ayn-ı mühmele vü mîm zammeleriyle bunda ve sükûn-ı mîm ile ‘*umr*’ feth-i ‘ ayn ile ‘*amr*’ üç lügâtdür. Ve ma‘naları bellüdür. Ḥayât ve dirlik ve yaş ma‘nâsınadur. Cem‘i a‘*mâr* gelür. Ve *ibn ḳitre* kesr-i ḳâf ve sükûn-ı tâ’-i müşennât-ı fevḳâniyye ve râ’-i mühmele vü meftûhadan şoñra hâ ile bir dürlü aḳ yılandur, bir ḳarış ḳadar olur, diyü *Mükemmel* de yazmışdur. Ve ba‘zı yerde bir ḥabîṣ yılandur ki güyâ bir gümiş pâresidür, insâna yaḳın olduḳda havaya ḳalkup insân üzre düşer, diyü yazar. Demîrî bir dürlü yılandur ki ışırduḳı saḡ olmaz, bir ḳarış ḳadardur, dimişdür.

Nazm:

Benâtü’*d-dürüz* oldı bitler bilâ-şek

Ne avcı gömelesi zamm-ile ḳutre

Şerḥ:

*Benâtü’*d-dürüz** taḳdîm-i bâ ve zamm-ı dâl-ı mühmele vü râ’-i mühmele ve vâv’dan (A 392a) şoñra zâ-yı mu‘ceme ile bitdür ḳummel ma‘nâsına. *Dürüz* cem‘-i *derz*dür ve *derz* feth-i dâl ile yivdür ki bezde olur, mu‘arrebdür. Bit daḫı ḳaftân ve zübün ve bez yivlerinde olduḳ için *benâtü’*d-dürüz** dinilmişdür. Ve *ḳutre* zamm-ı ḳâf ve sükûn-ı tâ ile avcı gömelesidür ki yapraḳ veyâ aḡaç ve ḡayrıdan öñinden av görmesün için ol gömelede gizlenür.

Nazm:

Gidi ḳuşıdur ḳarḳafinne vü ḳırḳis

Siñekdür didi ḡor kimesneye ḡüre

Şerḥ:

Ḳarḳafinne iki ḳâf arasında râ’-i mühmele ba‘dehu fâ ve nûn-ı müşeddededden şoñra hâ ile bir ḳuşdur ki ḳanadlarını deyyüş ve gidi olanuñ iki gözine mesh ider, ol gidi daḫı yumuşaḳ olur ve ‘avratınuñ yaramaz fi’llerin görüp söylemez. Kezâ fi’l-*Ḳāmūs*. Ve İmâm Demîrî ve Dîneverî ve Zemaḡşerî ve İbnu’l-Eşîr İbn Vehb ḡadışinden rivâyet

eyledüklerini *Hayātü'l-Hayevān*'da yazup dimişdür ki bir er kaçan 'avratınıñ yaramaz işini görüp inkār eylemese ve sükūt eylese bir kuş uçar, adı **karḳafinnedür**, gelüp kapusınıñ gün ışığı olduğu yerüñ üzerine oturur ve anda kırk gün eğlenür. Eger ol kimse 'avratınıñ yaramaz 'amellerini inkār iderse ol kuş uçup gider ve eger inkār eylemezse kanadlarını anuñ (A 392b) iki gözine degdirür ve mesh ider, artık ol kişi gidi olur, eger erleri 'avratıyla görse ḳabīḥ ve çirkin görmez olur. İşbu deyyūs şol gididür ki Allāh sübhānehu ve te'ālā aña nazār eylemez. Ve **kırkis** iki ḳāf-ı meksüre arasında rā'-i mühmele ve āḫirinde sīn-i mühmele ile siñekdür ba'ūd ma'nāsına. Ve **ḍüre** ḍād-ı mu'ceme zammıyla ḥor u ḥaḳīr ü zelīl ve şānī şağīr olan erdür. Kezā fi'l-*Ḳāmūs ve'l-Ḳābūs*.

Nazm:

Maṭiyye binek nāḳanuñ adı oldı
Demür pāresinüñ olur adı zübne

Şerḥ:

Maṭiyye feth-i mīm ve kesr-i ṭā'-i mühmele ve yā'-i müşeddede ile dişi binek devedür ki arḳasına binile. Feth-i mīm-ile **maṭā**¹³⁶⁹ arḳadur zahr ma'nāsına. Arḳasına binilmege yaradığıçün aña **maṭiyye** dinilmişdür. Cem' i **maṭāyā** gelür fa'ālā vezni üzre, aşlı fa'ā'il üzredür, belāyā nice i'lāl olınmış ise [eyle] i'lāl olınmışdur ve belāyā i'lāli zıkr olınmışdur. Ve **nāḳa** dişi deveye dinilür el-unşā mine'l-ibil ma'nāsına. **Nāḳa**nuñ aşlı **neveḳadur** fa'ale vezni üzre taḥrīk ile. Zīrā **nāḳa** cem' i **nūḳ** gelür, bedene cem' i budun ve ḥaşebe cem' i ḥuşub geldügi gibi. Ve sükün ile olan fa'le bu vezin üzre cem' olmaz, vāv-ı müteḥarrik mā-ḳabli meftūḥ olmağın elif'e ḳalb olınup nāḳa dinilmişdür. Ve gāḫī cem' -i ḳilletinde **en uḳ** dinilür, (A 393a) zamm-ı vāv-ıla. Vāv üzre zamme şaḳīl olduğuçün vāv'ı taḳdīm idüp **evnuḳ** dirler ve vāv'ı yā'ya ḳalb idüp **eynuḳ** dirler. Ve cem' idüp **eyāniḳ** dirler ve gāḫī nāḳa cem' i **nīyāḳ** gelür kesr-i nūn-ıla şemere cem' i şimār geldügi gibi. Ve **nāḳa** Kelām-ı Ḳadīm'de vāḳi' olmışdur. Nitekim ¹³⁷⁰“نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيِيهَا” ve bir yerde ¹³⁷¹“فَعَقَّرُوا النَّاقَةَ” vāḳi' dür.

¹³⁶⁹ **Maṭā** 'aşā vezni üzre arḳadur zahr ma'nāsına ve maṭiyye fa'ile be-ma'nī-i mef'üledür arḳasına binildiğiçün aña maṭiyye dinilmişdür, *Mişbāḫü'l-Münīr*-nām lügatde böyle yazar.

¹³⁷⁰“... Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Şems 91/13.

¹³⁷¹“Nihayet deveyi kestiler ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, A'raf 7/77.

Rivāyet olunur ki Şemūd tā'ifesinüñ ulusu ve başı olan kimsenüñ adı ki Cünda' bin 'Amr idi, Şālih peygambere “Eger şahih peygamber iseñ bize işbu taş ve kayadan bir dişi deve çıkar tā kim peygamber olduğuna 'alāmet ola.” didi. Ve aña bir taş gösterdi ki Hicr didükleri yerde yalnız ve irüce taş idi ve ol kayaya Kātibe dirler idi. Şālih peygamber 'aleyhi's-selām iki rek'at namāz kılip du'ā eyledi. Ol taş, toğuran kimse burusu gibi burulandı ve hareket eyledi. Andan sonra istedikleri ve ta'yin itdikleri üzre ol taşdan bir dişi deve çıktı ki cümleten Şālih kavmi bakup tururlardı. Ve andan sonra kayadan çıkan deve bir köşek toğurdu. Ve bundan sonra Şālih peygamber 'aleyhi's-selām, kavmine “İşbu deve şunu bir gün içer ve bir gün siz içersiz Allāh sübhānehu ve te'ālānuñ emri budur.” didi. Cünda' bu 'ibreti görüp imān getürdi ve kendü kavminden bir bölük dağı imāna geldiler. Deve otlar ve ağaçlardan yiyüp gün aşırı şu içmeğe gelürdi. Ve Hicr diyārında bir kuyu var-ıdı, (A 393b) aña nāka kuyusu dirler, devenüñ şu içecek günü olduğda başını ol kuyuya şokup ne kadar şu var-ısa cümlesini içerdi, bir tamlı şu komazdı, andan sonra deve başını kaldurup gerilür ve açılurdu. Deveyi şağarlardı, istedikleri kadar südinden alurlardı ve kapların tıdudurup südini şakırlardı ve cümleten kapların tıdudurup zahire iderlerdi. Ve deve geldüğü yere dönmeğe kadir olamazdı, zira gāyet iri idi. Bir gayrı yola giderdi, irtesi gün olduğda Şālih kavmi ol kuyuya varurlardı, tolu şu bulurlardı, istedikleri kadar şu alup içerlerdi ve bir günlük şu dağı şakırlardı idi. Kavm-i Şālih işbu hāl üzre zevk u şafā ve 'ayş u nüşda idiler. Ve deve yaz olduğda derenüñ arkasına ve sırtına çıkardı. Ol kavmüñ şıgır ve sār hayvānları deveden korqup dereye kaçarlardı. Ve kışda deve dereye gelürdi, anlarıñ hayvānātı dere sırtına çıkardı ve deveden kaçardı. İşbu hāl tavarlarına zarar eyledi ve kendülere güç geldi. Haq te'ālānuñ emr-i şerifini şımağa niyyet eylediler ve deveyi siñirlemek ve öldürmeğe kaşd eylediler. Ol zamān bir yaşlı ve koca qarı var-ıdı, adı 'Uneyze idi, devesi ve şıgırı ve koyunu ziyāde çok idi ve güzel kızları var-ıdı. Ve zamm-ı kāf ve dāl-ı mühmeleden sonra elif ve rā'-i mühmele ile gurāb vezni üzre Kudār adlı gök gözlü ve kışa (A 394a) boylu bir kimse var-ıdı, kavmi arasında menī' u muhkem idi. Ol koca qarı Kudār-nām kimseye “Kızlarumdan kangısını isterseñ vireyüm, Şālih peygamberüñ devesini siñirlemek şartıyla.” didi. Kudār-ı bed-kār yürüyüp bir ağaç dibinde pusuya girdi ve gizlendi, deve gelüp giderken eline kılıç alup üzerine hamle idüp siñirledi. Nitekim Kur'an-ı 'Azim'de “فَتَعَاطَىٰ فَعَقَرَ”¹³⁷² vāqi' dür. Ya' nī ayağı barmağı üzre

¹³⁷²“...O da işe koyuldu ve deveyi kesti.” *Kur'an-ı Kerim*, Kamer 54/29.

kalçup ellerin kaldurup siñirledi, dimekdür. Zîrâ *تَعَاظِي* [ta‘āṭā] iki ayak barmaqları üzre tırmaçdur bir nesneye. Ellerin kaldurmaç ile deveyi urup yere düşürdi. Ve bir def a deve çağırđı, köşegi bu hâli görüp kaçup gitdi ve bir muhkem tağa çıkđı. Bu taraftan Şâlih peygambere haber oldu kim “Deveye yetiş siñirlendi.” didiler. Şâlih peygamber karşı gelürken kavminden bir niçe kimse “Bizüm günahumuz yokdur, fülân kimse siñirledi.” diyü ‘özrin dilediler. Şâlih anlara “Eger köşegine yetişürseñüz in-şâ’allâh ‘azâb olunmazsız.” didi. Anlar çıkup köşegi aradılar, gördiler tağ başındadır varup tutmaç istediklerinde Haç te‘âlâ ol tağa emr eyledi, göge uzandı ki kuşlar dağı üzerine çıkamaz köşegi tutamadılar. Şâlih peygamber anlara ‘azâb olacağını bildürdi. Ve evvelki gün yüzleri şaru, ikinci gün yüzleri kıızıl, üçüncü gün kara olup helâk olacaqların i‘lâm (A 394b) idüp yanında olan mü’minler ki dört biñ kimse idi, anları alup Haçramevt didükleri memlekete gitdi. Ve Şâlih peygamber anda vefât eyledüğüçün aña Haçramevt dimişlerdür. Ve bir rivâyetde Şâlih peygamber Mekke-i Mükerrime’de elli sekiz yaşında fevt olmuşdur. Ve ol dört biñ mü’min kişiler ol diyârda bir şehir yaptılar, ol şehre Hâşürâ’ dinilür. Bu cānibden Şâlih kavmi deveyi Çârşenbe günü öldürmişlerdi, Pençşenbe günü şabâh olduğda cümlesinüñ yüzleri eger erkekdür ve eger dişidür ve eger büyük ve eger küçükleridür, cemī‘ sinüñ yüzleri şaru oldu, güyâ kim şaru boya ile boyanmışdur. Ve Cum‘a günü yüzleri kıızıl oldu, güyâ kim kan sürülmüşdür. ‘Azâb olacaqların bildiler; zîrâ Şâlih peygamber haber virmiş-idi, feryâd u figân ve ağlamağa başladılar ve birbirine yüzlerin göstermeğe başladılar ve ‘ömürlerinden bir gün kaldüğünü birbirine diyüp “Vâ hasretâ!” diyü feryâda başladılar. Ve Cum‘a irtesi yüzleri kapçara oldu, şanasın kim kaçranla boyanmışdur. Aşşam olduğda feryâd u figân idüp ecelümüz geldi diyü bir uğurdan çağırşdılar. Ehad günü olup gün kıızduğda gökden bir âvâz peydâ oldu ki içinde her şâ‘ıka ve her yıldırım âvâzı ve her âvâzlu hayvānuñ âvâzı var-ıdı. Yürekleri yarı olup helâk oldılar ve bir kimse sağ kalmadı. Ne‘uzu bi’llâhi min-saḥaṭihi.¹³⁷³ Ve ol kavim içinde bir kötürüm (A 395a) ‘avrat var-ıdı, adı Zerī‘a bint Selef idi. Şâlih peygambere ziyâde düşmān idi, ol ‘avrat helâk olmadı. Haç sübhānehu ve te‘âlâ ayağını sağ eyledi, kalçup tizce tizce ‘azâbı gördükden soñra Hicre’den kaçup gitdi ve Medine-i Münevvere yolında Vādu’l-ḳurā didükleri menzile geldi. Anda olan kimselere gördüğü ‘azâbı bir bir taḳrîr eyledi ve bildürdi. Andan soñra şu istedi, virdiler, içüp fi’l-hâl öldi. Ve bir rivâyetde

¹³⁷³“Öfkesinden Allah’a sığınırız.”

ķavm-i Őālīh zelzele ile helāk oldılar; zīrā āyet-i kerīmede “فَأَخَذْتَهُمُ الرِّجْفَةَ”¹³⁷⁴ vāķi‘ dūr. *Me‘ālimü’t-Tenzīl* de Őayĥa vü zelzele ile helāk oldılar, dimiŐdūr.

Fā’ide: Őudār, Sālīf oĥlıdır. Ve rivāyet olunur ki Őudār, Sālīf dōŐeginde toĥmıŐdur ve lākin Őūlbī oĥlı degūldūr. Ve kōŐek ķaçup ũzerine ķıķduĥı taĥuñ adı Őınv’dur ve ‘inde’l-ba’z adı Őārre’dūr. Ve bir rivāyetde devenūñ kōŐegini ũldürüp yidiler, dinilmiŐdūr. TafŐīli ve ķavm-i Őemūd ve Őālīh Nebī aĥvālinde olan iĥtilāfāt sūre-i A‘raf’da *Me‘ālimü’t-Tenzīl* Őāĥibi itnāb eylemiŐdūr, murād iden andan taleb eylesün.

el-Emsāl: *Lā-nākatī fi-hā ve lā-cemel* ķarb-ı meŐeldūr. Ya‘nī ol ķıŐŐada ne diŐi devem vardur ve ne erkek devem vardur. Bu ķarb-ı meŐeli zūlm u isā‘etden (A 395b) teberri vü berī olmaķda isti‘māl iderler. Ve ĦarŐ bin ‘Ubāde-nām kimse iķündür, evvel bu ķarb-ı meŐeli ol dimiŐdūr ve ba’zılar Őurūf bint Ħalīs-nām ‘avrat dimiŐdūr, dirler. Ve *istenveķa’l-cemelu* ķarb-ı meŐeldūr, ya‘nī deve erkeĥi diŐi oldı. Bunı Őol kimseye ķarb-ı meŐel ķılurlar ki bir sōze baŐlaya ba’dehu ĥayrı sōzi aña ķarıŐdura veyāĥud bir nesnenūñ Őıfatını dirken bir ĥayrı nesnenūñ Őıfatını aña ķarıŐdura. Bu ķarb-ı meŐelūñ aŐlı budur ki Őarafe bin el-‘Abd-nām kimse ba’z-ı pādiŐāĥlar meclisinde iken Mūseyyeb bin ‘Ans-nām Őā‘ir bir erkek devenūñ vaŐında Ői‘r okurken diŐi deve na‘tına dōndürdi. Őarafe ol pādiŐāĥ meclisinde “Ķad istenveķa’l-cemelu.” didi, bu ķarb-ı meŐel Őarafe’den ķalmıŐdur.

el-ĦavāŐ: DiŐi devenūñ ĥavāŐŐı deve gibidūr ve zıkr olunmıŐdur.

et-Ta‘bir: DūŐde nāķa ‘avratdur. Eger nāķa buĥtiyye ise ‘Acem ‘avratıdır, eger ‘Arabiyye ise ‘Arab’dan bir ‘avratdur. Ve eger dūŐ[de] bir nāķa Őaĥsa bir Őālīh ‘avrat ala. Ve eger evlū olup bir diŐi devede Őaĥsa erkek oĥlı ola ve gāĥı ķız toĥa. Ve eger dūŐde bir deve gōrse kōŐegi bile olsa bir ‘alāmet ve fitne-i ‘āmmē zūhūrına delālet ider. Ve eger dūŐde diŐi develeri Őaĥsa bir vilāyete vālī olup zekātını devŐire.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e (A 396a) ĥelüp “DūŐde bir kimseyi gōrdüm, diŐi buĥti develeri Őaĥup sūdlerin alurdı ve andan Őoñra Őaĥduķda ķan Őaĥdı.” didi. İbn Sīrīn “Ol kimse ‘Acem’e vālī olup zekātların alur ki sūdten murād olan zekātudur. Andan Őoñra anlara zūlm idüp mālların alur, ķandan murād budur.” didi. Yine öyle oldı. Ve bir kimse dūŐde bir nāķa Őiñirlese bir iŐ iŐleye, aña piŐmān ola ve andan aña

¹³⁷⁴“Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da...” *Kur’ân-ı Kerīm*, A‘raf 7/78.

musibet hāşıl ola. Zīrā Kelāmu'llāh'da “فَعَقَرُوا هَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ”¹³⁷⁵ vāқи'dür. Ve 'inde'l-ba'z nāqaya binmek bir 'avrat almakdur. Ve eger nāqasını qatır veyā erkek deve olmuş görse 'avratı ebeden yüklü olmaya. Ve eger dişi devesi düşde ölse 'avratı öle veyā seferi bāṭıl ola. Ve gāhī nāqa keşretü'l-ḥişām ve ziyāde dil-bāz 'avratına delālet ider; zīrā nāqa çok çağırur ve bağırur. Ve eger bir nāqayı bir şehre girer görse fitneye delāletdür. Zīrā Kelām-ı Qādīm'de “إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ”¹³⁷⁶ vāқи'dür. Ve eger bir şehirde bir nāqa siñirlense ol şehir ḥalkına nekbet irişe. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām. Ve **zūbre** zamm-ı zā-yı hüvvez ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile demür pāresine dinilür, el-kıṭ'atu mine'l-ḥadīd gibi.

Nazm:

Qanatlu qarınca nedür mūk u mūle
Örümcek gögüs oldı şadr ile zūbre

Şerḥ:

(A 396b) **Mūk** zamm-ı mīm ve vāv-ı sākine ve qāf-ıla qanadı olan qarincadır en-nemlu ellezi lehu ecniḥatun ma'nāsına. Ve **mūle** zamm-ı mīm ve fetḥ-i lām-ıla örümcek didükleri ḥayvāncıqdır 'ankebūt ma'nāsına ve zubeyr vezni üzre **müveyl** Recebü'l-müreccib ayıdır. Ve **zūbre** zamm-ı zā-yı mu'ceme ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile ādem gögsidür şadr gibi. *Qānūnu'l-Edeb*-nām lügatde sīne diyü yazmışdur.

Nazm:

Nesānis ü nesnās iki ṭā'ifedür
Di kızlığa qıdḍa bekāre vü 'uzre

Şerḥ:

Nesānis fetḥ-i nūn-ı evvelī vü sīn-i mūhmele ve kesr-i nūn-ı sāniye ve āḥirinde sīn-i mūhmele iledür. Ve **nesnās** fetḥ ü kesr-i nūn-ıla cā'izdür, bir cins maḥlūqdır, insān şūretinde olurlar, bir ayakları üzre sıçrarlar. Ve Mes'ūdī kavli üzre, insān gibi bir cins canlıdır ki bir gözi vardur, şudan çıkar ve söyler ve insān qaçan aña zafer bulsa qatlı ider. Ve Qazvīni kavli üzre, ümmetlerden bir ümmetdür ki yaru gevde ve yaru baş ve yaru el

¹³⁷⁵“Derken onu kestiler, fakat pişman oldular.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şu'arâ 26/157.

¹³⁷⁶“(Salih'e şöyle demiştik:) Şüphesiz biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi göndereceğiz...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kamer 54/27.

ve yarum ayağı vardır, gūyā kim bir insān idi iki yarılmışdır. Bir ayağı üzre sıçrar ve ziyāde yeler ve Şīn deryāsında bulunurlar. Ve bir qavilde Sām bin İrem neslindendir, dinilir. ‘Akılları yokdur, Hind deryāsınuñ sazlıklarında dirlik iderler. Ve ‘Arabca söylerler ve evlād-ı ‘Arab anları avlayup yirler. Ve anlardan (A 397a) evlād u zürriyyet hāşıl olur. Ve evlād-ı ‘Arab adlarıyla adlanurlar. Ve şi‘r dirler. Ve bir bāzargān diyārına varur, anları görür, birer ayakları üzre sıçrarlar ve ağaca çıkarlar. Ve köpekden kaçarlar, köpek alur diyü kırkarlar. Ve ol bāzargān anlarıñ birinden işbu şi‘ri işidür.

Şi‘r:

فَرَزْتُ مِنْ خَوْفِ الشَّرَاهِ شِدَا

اذ لَمْ أَجِدْ مِنَ الْفِرَارِ بُدًّا

فَدُ كُنْتُ قَدَمًا فِي زَمَانِي جَلْدًا

فَهَا أَنَا الْيَوْمَ ضَعِيفٌ جِدًّا¹³⁷⁷

Ve ba‘zılar *nesnās* Ye‘cūc ve Me‘cūc’dur, dirler. Ve ba‘zılar halk üç cinsdür; nās ve nesnās ve nesānisdür, dirler. Ve hadīşde vārid olmışdır ki ‘Ād qavminden bir qabile peygamberlerine ‘aşı oldılar ve Bārī te‘ālā anları mesh idüp nesnās eyledi. Her biriniñ birer eli ve birer ayağı vardır, kuş gibi qalgırlar ve hayvānāt gibi otlarlar. *Qāmūs*’da ve *Hayātü’l-Ḥayevān*’[da] böyle yazılmış, tafşilini isteyenler anlardan taleb eylesün. Ve *kiḍḍa* kesr-i qāf ve ḍād-ı mu‘ceme vü müşeddededden sonra hā ile kızoğlanlarda olan kızlıktır. Feth-i bā‘-i muvaḥḥade ile olan *bekāre* ve zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı zāl-i mu‘ceme ile olan ‘uzre gibi. Ve kızlıq almağa iktidād¹³⁷⁸ dirler, kesr-i hemze ve sükūn-ı qāf ve ḍādeyn-i mu‘cemeteyn ile ve kıza bkr ü ‘azrā’. (A 397b)

Nazm:

¹³⁷⁷“Açgözlülük korkusundan epey kaçtım. Çünkü kaçıktan başka çare bulamadım. Eskiden dayanıklıydım, işte bugün çok zayıfım.”

¹³⁷⁸ *İktidād* qāf-ıla ifti‘āl bābindan maşdardur. İktidādta‘l-cāriye dinilir ezeltu bekāretuhā ma‘nāsına. Ve şülāşiden qāḍa‘l-lü‘lü’ dinilir şekabe ma‘nāsına ya‘nī incüyi deldi, iktidād qāḍd’andur ve qāḍd delmek ma‘nāsınadır. Ve naşara bābindandur ve fā ile *iftidād* yine kızlıq gidermekdür, feḍaftu‘l-hāteme feḍden dirler naşara bābindan keseretuhu ma‘nāsına ya‘nī ben yüzügi kırdum ve ufatdum ve feḍaftu‘l-bekāre dinilir ezeltuhā ma‘nāsına ya‘nī ben kızlığı giderdüm. Bu söz ḥatem ü mühre teşbih üzre dinilir feḍaftu‘l-lü‘lü’eden me‘ḥūzdur ki ḥarektuhā ma‘nāsınadır kızlığı gidermege ifrā’ dirler fā ile efrā‘u‘l-ḥāmu‘l-fereseden me‘ḥūzdur ki edmā fāhe ma‘nāsına ya‘nī uyan anuñ ağzını qanatdı veyā efrā‘a‘ş-şey’eden me‘ḥūz, ibtidā’ ma‘nāsına. *Mişbāḥü’l-Münir*’de böyle yazar. Ve kızlıq gidermege *iḥtidār* dirler ḥā‘-i mu‘ceme ve ḍād-ı mu‘ceme ile ve *ibtikār* dirler bā‘-i muvaḥḥade ile ve *ibtisār* dirler. Bu üç kelime ifti‘āl bābindandur ve *iktidād* ma‘nāsınadır; lākin *iktidād* kable‘l-bulūg ve ba‘dehu olur. Ve bu üç kable‘l-bulūg olana müteḥammişadır. *Mişbāḥü’l-Münir*’de böyledür.

Ebū ʔalḥa ʔumrī vü bir cānlu ʔunduz
Nedür ʔurbaġa adı ʔammeyle ʔurre

Şerḥ:

Ebū ʔalḥa feth-i ʔā ve ḥurūf-ı mühmele ile ʔumrī didükleri ʔuşuñ künyetidür. Ve ʔumrīnuñ aḥvāli zıkr olunmuşdur ve vech-i tesmiye daġı geçmiş. Ve *ʔunduz* zamm-ı ʔāf ve sükūn-ı nūn ve dāl-ı mühmeleden şoñra zā-yı mu‘ceme ile bir ḥayvāndur ki Türkide daġı aña ʔunduz dirler. Şuda ve ʔuruda olur, büyük şularda gezer, balıġ yir ve anuñ ḥāyasına cündibādester dinilür, niçe dürlü ḥavāşşı vardur, tıb kitāblarında yazılmışdur. Ve *ʔurre* zamm-ı ʔāf ile ve feth ü kesri de cā’izdür, ʔurbaġadur *ʔifda*‘ ma‘ nāsına ve anda olan hā vaḥdet için. Bir ʔurbaġaya *ʔurre* dinilür, birġaç ʔurbaġaya *ʔurr* dinilür, decāc ve decāce gibi.

Nazm:

Fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün
Diriġā ‘amelsiz geçen fikr ü ‘ömre

Şerḥ:

el-ʔıṭ‘a:

Nazm:

Ḍayven nedür erkek kedi bintu ʔabaġ ʔaplubāġa
Bintu ʔabaġdur bir yılan ümmü ʔabaġ ʔaplubāġa

Şerḥ:

Ḍayven feth-i dād-ı mu‘ceme ve yā’-i sākine ve feth-i vāv-ıla erkek kedidür. Ve *bintu ʔabaġ* feth-i ʔā’-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile ʔaplubāġadur (A 398a) *süleḥfāt* gibi. Ve ‘Arab şöyle za‘m iderler ki işbu cins ʔaplubāġa ʔoġsan ʔoġuz yumurda yumurdlar ve cümlesi ʔaplubāġa olur ve bir yumurda daġı yumurdlar, andan yılan ʔıġar. Ve bir cins şaru yılanı *bintu ʔabaġ* dirler ki ışırduġı kimseyi helāk ider, diyü *Mükemmel* de yazar. Ve ba‘zı yerde yazmışdur ki *bintu ʔabaġ* bir yilandur ki uyurken yanından geçüp giden kimse gāhī altun bilezik ʔıyās ider, yolda düşürmişlerdür ʔann idüp avcına alur, avcında iken gāhī uyanur, ol kimse fi’l-hāl meyyit olduġı ḥālde yere düşer, bu sebebden belā vü dāhiyeye *bintu ʔabaġ* dirler. Ve *aḥazethu bintu ʔabaġ* didükleri ʔarb-ı meşel bundandur,

ya‘nī fülān kimseyi dāhiye aldı, ɗarb-ı meşelde *bintu ʔabaḳ*dan murād dāhiyedür. Ve *ümmü ʔabaḳ* yine ʔaplubagadur ki Fārsice *seḡ-puṣṡ* dirler ya‘nī arḳası ʔaṣlu.

Nazm:

Ümmü’l-ḥaṣef māze geyik ümmü’ṡ-ṡlā diṡi geyik
Māze gögercin ‘ikrime yağmur ġanīmetdür cedā

Şerḥ:

Ümmü’l-ḥaṣef fetḥ-i ḥā’-i mu‘ceme ve fetḥ-i ṡīn-i mu‘ceme ve fā ile diṡi geyikdür kesr-i ṡā’-i mühmele ile *ümmü’ṡ-ṡlā* gibi. Ve *māze* zāl-i mühmele vü mu‘ceme ile Fārsice diṡi olandır, vech-i tesmiye *ḥaṣef* ve *ṡlā* geyik yavrusı olduğıçündür. Ve ‘*ikrime* ḥurūf-ı mühmele ve kesr-i ‘ayn u rā ile diṡi gögercindür (A 398b) el-unṡā mine’l-ḥamām ma‘nāsına. Ve insāna daḡı ‘İkrime diyü ad virilür, İbn ‘Abbās raḡiya’llāhu ‘anh mevlāsı olan ‘İkrime gibi ki ‘alem ḳāblarınunñ biridür. İşbu ‘İkrime ve Küseyru ‘Azze didükleri ṡā’ir Medīne-i Münevvere’de bir ġünde yüz beṡ tārīḡinde dūnyādan gitdiler. Ḥaḳḳ “Bugün a‘lem-i nās ve eṡ‘ar-ı nās vefāt eyledi.” didiler ve namāzları bir yerde ḳılındı. Demīrī böyle dimiṡdür. Lākin *Mustazraf* mü’ellifi Küseyr-nām ṡā’ir Dımaṡḳ’da vefāt eyledi, didüğü zıkr olunmuşdur. Ve zıkr olunan ‘İkrime Mekke ve Medīne fuḳahāsınunñ biridür. Sa‘īd bin Cübeyr raḡmetu’llāhi ‘aleyh ḡazretine “Senden a‘lem var mıdır?” didüklerinde “‘İkrime benden a‘lemdür.” dimiṡdür. ‘İkrime’nunñ efendisi ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās raḡiya’llāhu ‘anhumā vefāt eyledükde ‘Abdu’llāh oġlı ‘Alī, mezbür ‘İkrime-nām fāzılı dört biñ dīnār ve filoriye Ḥālid bin Zeyd bin Mu‘āviye’ye ṡatmış-ıdı. Ba‘dehu Ḥālid’den iḳāle ṡaleb eyledi. Ḥālid iḳāle idüp dört biñ dīnārı ‘Alī’den alup ‘İkrime’yi virdi, ‘Alī raḡmetu’llāhi ‘aleyh ‘İkrime’yi āzād eyledi. Ve *cedā* fetḥ-i cīm ve dāl-ı mühmele ile yağmurdur maṡar gibi ve ġanīmet ü ‘aṡıyye vü baḡṡiṡdür.

Nazm:

ṡoyġar çekāvek ḳubbere ‘ul‘ul durur hem erkegi
Oldı örümcek ‘ankebūt ummaġa didiler recā

Şerḥ:

Ḳubbere zamm-ı ḳāf ve fetḥ-i bā’-i muvaḡḡade vü müṡeddede vü rā’-i mühmele ile (A 399a) ṡoyġar didükleri ḳuṡdur. Ve ‘inde’l-ba‘z çekük didükleri ḳuṡdur diyü Aḡterī ve ba‘zı yerde yazmışdur. Ammā ḡaḳ budur ki *ḳubbere* ṡoyġar didükleri ḳuṡdur ki baṡında

ibigi vardur, serçe cinsindendir ve küçük kuşlardandır. Ādemi ve insānı sevdiğinden yuvasını yol üzere binā eyler. Ve çağırmağ ve āvāz ile ādemden kaçmaz ve gāhī taş ile atarlar, taş atan kimseyi horlayup uçmaz, yere yapışur tā kim atılan taş geçüp gide. Ve ba‘zı Türkler bu kuşa turgay dirler ve ba‘zılar ibikli kuş dirler. Fe-emmā ma‘lūm ola ki ibik didükleri kuş büyükdür ve ‘Arabca aña *hüdhüd* dirler. İşbu toyğar gayrı kuşdur. Ba‘zı yerde ibikli kuş dirler. Ve **kubbere** āhîrinde olan tā vaḥdet içündür. Biri murād olınuğda hā ile **kubbere** dirler vaḥdet murād olmasa **kuubber** dirler sükker vezni üzere ve şurad vezni üzere **kuuber** ve kāf‘dan şöña nūn ile **kuunbere** lügatdür. Ve Fārsice toyğara **çekāvek** dirler fetḥ-i cīm-i Fārīsiyye ve vāv-ı meftūhadan şöña kāf-ıla nazımda toyğaruñ ‘Arabca ve Fārsice adı zıkr olınmışdur. Ve **kuubbere** cem‘i **kanābir** gelür. Ve bu kuş hava laṭif olduğı vaḳit öte öte gökçek āvāzıyla havaya şu mertebe çıkar gider ki inerken düşer, uşşı gider. Ve poyraz yeli esse ve şovuk olsa semiz olur. Ve yer deprenicek zamān Ḥaḳ te‘ālā anlara bildürür, bir yere gelüp öterler tecribe ehilleri bilür, dinilür.

el-Ḥavās: Toyğaruñ (A 399b) eyüsü semiz olandır. Eti hār ve kurıdur, karnı ve ṭabī‘atı bağlar, huşūsan kaçan meslūka olsa ve üzerine şorbasını dökseler ve şorbası kulunc marazına nāfi‘dür ve ğızāsı maḥmūd ve eyüdür. Serçelerüñ ğıdāsı mertebesinde alçağ degüldür. Ma‘a-hāzā müceffef ve ruṭübāta muzırr iken anuñçün bādem yağıyla bişürmek lāyıkdur. Kezā fi-*Minhāci’l-Beyān*. Ve **meslūka** et şuyı ile bişen tāze şorbadur ki aña isfidāc daḳı dirler. Kezā fi’t-*Teshil*.

Ve ‘**ul’ul** ḥurūf-ı mühmele ile hüdhüd ve fedfed vezinleri üzere toyğar kuşınuñ erkegidür zekerü’l-kuubbere ma‘nāsına. Ve ‘**ankebūt** fetḥ-i ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ve fetḥ-i kāf ve zamm-ı bā ile ‘anzerūt vezni üzere bir ḥayvāncıkdur ki havada ağ örer. Ayağları kışa ve gözleri büyük, her birinüñ sekiz ayağı ve altışar gözi vardur. Ve siñegi avlamak istedükde yere yapışur, siñer ve hiçbir yerini kımıldatmaz ve kendüsini düşürüp sinek üzere sıçrar ve ḥaṭā eylemeyüp alır. Eflātūn-nām ḥakīm eydür: Cümle eşyānuñ ziyāde ḥariş ü ṭama‘ kārı siñekdür ve cümle eşyānuñ ziyāde kanā‘at şāḥibi olan örümcekdür. Ḥaḳ te‘ālā celle celāluhu aḥraşu’l-eşyā’ olanı aḳna‘u’l-eşyā olana rızḳ u nafaḳa kılmışdur. Subḥāna’llāhi’l-Laṭifi’l-Ḥabîr. Ve bir cins (A 400a) örümcek vardur, kızılığa rengi urur tüyi vardur ve başında dört iğnesi vardur, anuñla ışırur ve urur ve şoşar. Yer altında kazup kendüsine ev yapar, ağ eylemez. Ve gice ile sâ’ir hevāmm gibi çıkar. Ve bir cinsine *ruteylā* dinilür. Yukarıda zıkr olınmışdur. Ve Cāḥız-nām fāzıl eydür: Örümcek yavrısı cümle yavrılardan ‘acebdür; zīrā toğduğı sâ‘at ta‘līm ü telḳinsiz ağ örer ve yumurdlar ve

yumurdasın bekler. Ve ol toğduğda ufađ kurdlar toğar, andan Őonra bozılır, örümcek olur ve üç günde Őureti tamām olur. Ve sifād ve karılmağı uzadur ve erkeği diŐisini istedikde ađınuñ ortasından iplikleri çekerek, diŐisi de anı görüp eyle ider ve birbirine bu tarık ile yakın olurlar. Ve ađ yapduğda evvel arıŐı, andan argacı yapar. Ve Őikār eyleyecek av için baŐkaca bir hazıne gibi bir yer yapar. Ve kačan ağına bir Őikār düŐse oynatsa aña kaŐad ider ve anı güçsüz ve za‘if idecek bir ağı üzerine bırağur, tamām za‘if olduğunu bilicek hazınesine iledür. Ve eđer avı ağını yıpratsa meremmet eyleyir. İŐbu cins örümcek dā’im evini müsellesü’Ő-Őekl binā ider.

Fā’ide: Hazret-i ‘Alī bin Tālib rağiya’llāhu ‘anh “فإن تركه في” طهروا بيوتكم من نسج العنكبوت، فإن تركه في” (A 400b) didüği rivāyet olunur. Ya‘nī, örümcek ağından evlerüñüzi pāk eylesen, tağkik örümcek ağı evde tırnak fağr ve yoğsullık getürür. Nitekim Şeyh ‘Atfār ‘aleyhi rağmetu’llāhi’l-Ġaffār dimişdür.

Bejt:

دور كُنْ أَرَّ خَانَهُ تَارَ عَنُكُبُوتِ
بِأَشَدِّ أَدْرُ مَانَدَنْشِ نَقْصَانِ قُوتِ¹³⁷⁹

Hikāyet: İlerü zamānda bir ‘avrat var-ıdı ve anuñ bir ecir ve hizmetkārı var-ıdı. Ol ‘avrat bir gice bir kız toğurdu ve ecirine “Var, āteŐ getür.” didi. Ecir āteŐ getürmeğe gidüp kağıya varduğda taŐrada bir er kimseye rāst geldi. Ol kimse ecire “Avrat ne toğurdu?” didi. Ecir “Kız toğdu.” diyü cevāb virdi. Ol kimse ecire “İŐbu kız yüz er ile zinā itmeyince ölmez, ‘ākıbet eciri kendüyi nikāh-ıla alur. Ve bu kızuñ ölümi örümcekdendir.” didi. Ecir “Yüz kimse ile zinā itdükden Őonra ben bu kızı alur mıyım?” diyü bir keskin bıçağ alup kızın kağnını yarup çıkup gitdi ve deryāya sefer eyledi. Bu cānibden, kızuñ kağnın dikdiler, Őađ oldu ve büyüdi. Ve be-ġāyet güzel kōpdı ve zināya baŐladı ve kałkup leb-i deryāda olan Őehirlerden bir Őehre geldi. Ol ecir niçe zamāndan Őonra bi-ħad māl ile ol Őehre gelüp bir ‘avrata (A 401a) didi ki “İŐbu Őehirde olan ‘avratlaruñ eñ güzelini bana alıvir.” Ol ‘avrat, ecire cevāb virdi ki “Bunda bir ‘avrat var cümleden güzeldür ve lākin yaramaz ve zāniyedür.” Ecir “Ol ‘avratı bana getür.” didi. ‘Avrat varup ol yaramaz ‘avrata “Bir kimse gelmiŐdür māl u rızkı çok ve evlenmek ister ve senüñ güzel ve rūspī olduğunu ħaber virdüm.” diyü ecir ile olan mācerāyı söyledi. Ol yaramaz ‘avrat “Zinādan vazgelmiŐem,

¹³⁷⁹“Örümcek ağını evden uzak tut, onun ev içinde kalması yoksulluğa sebep olur.”

isterse nikāhla varayum.” didi. Ol kimse nikāhla aldı ve mā-beynlerinde ‘azīm muḥabbet vāqī‘ olup er ‘avratı ziyāde sever oldu. Bu ḥāl üzre geçinürken bir gün er ecīr iken ḥatundan bir kız toğup ḳarnını yarduğını açdı. ‘Avrat “Ol benüm.” diyü ḳarnında olan yarayı gösterdi ve “Zinā iderdüm, bilmem yüz er mi oldu veyā ziyāde ve eksük mi oldu.” didi. Er eyitdi ““Ol zamān ḳapuda rāst geldüğüm kimse ölümüñ örümcekden olur.’ dimişdür.” diyü şahrāda bir burç yaptı ki ziyāde yüksek ve muḥkem ve kireçlü ve kārğir idi, ‘avratı alup ol burçda olurlardı. Bu ḥāl üzre iken bir gün nā-gāh bir örümcek görindi. ‘Avrat “İşbu örümcek beni öldürür, ḡayrıyı öldürmez.” diyüp örümcegi depretdi, örümcek düşdi. ‘Avrat gelüp ayağınun baş barmağınını örümcek üzre ḳodı, örümcek ışırdı. Ağusı (A 401b) tırnaqları ve etine sirāyet idüp ayağı ḳarardı ve vefāt eyledi. “أَيْنَ مَا تَكُونُوا”¹³⁸⁰ āyet-i kerīmenün tefsīrinde Mücāhid işbu ḥikāyeti zikr eyledüğünü *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da mastūrdur.

Fā’ide: Örümcek enbiyādan iki peygamber üzre ağ ḳurmuşdur. Biri Dāvūd peygamberdür ki Cālūt-nām zālīm anı taleb eyledükde örümcek ağ ḳurmuşdur. Ve biri bizüm peygamberümüz Muḥammed’dür -‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām-, Mekke kāfirlerinden kaçup mağaraya girdükde kāfirler arayup mağara ḳapusına vardılar, örümcek ḳapuda ağ ḳurmuş gördüklerinde mağarada kimse yokdur diyü dönüp gıtdiler. Örümcege şeref ü faḥr ve ‘izzet ü devlet bu ḥidmet yeter. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥālid bin Nübeyḥ el-Hüzeli’yi öldürmege ‘Abdu’llāh bin Üneys-nām¹³⁸¹ kimseyi gönderüp on sekiz gicede varup gelüp başını getürmişdür. Başını kesüp alup bir mağaraya girer, örümcek gelüp mağara ḳapusına ağ ḳurar, aramağa gelenler ‘Abdu’llāh’ı bulamazlar ve dönüp giderler. Başını peygamberün önüne birağup aḥvāli bildürdükde ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem önünde olan ‘aşāyı virür ve “Bu ‘aşā ile Cennet’de ḥāzır olursın.” didi. Ölünceye dek ol ‘aşā ‘Abdu’llāh yanında idi. Bile defn olunmasın ve kefeni içinde ḳonılmasın (A 402a) vaşiyet idüp ehli, vaşiyetini yerine getürmişdür. Ve **Zeyd bin ‘Alī** bin el-Hüseyn bin ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḳiya’llāhu ‘anhum yüz yigirmi bir tārīḥinde şalb olup dört sene aşılı ḫurmuşdur. Ve yüzini ḳibleden çevirdüklerinde üzerine aşdukları ağaç ḳibleye dönmişdür. Mezbūr Zeyd’i ‘uryān ve çıplak aşmışlardur, örümcek gelüp ud yerine ağ ḳurup setr-i ‘avret eylemiştir. Mezbūr Zeyd, Hişām bin

¹³⁸⁰“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/78.

¹³⁸¹ **Üneys**, zamm-ı hemze ve fetḥ-i nün-ıla şîğā-i taşğir üzredür.

‘Abdi’l-Melik-nām pādişāh zamānında hūrūc idüp çok halk aña bi‘ at eyledi idi. Haccāc-ı zālīm ‘ammzādesi Yūsuf bin ‘Ömer-nām kimse ki ol vaķit ‘İraq mütevellīsi idi, Zeyd ile muhārebe idüp ele getirüp Zeyd’i ‘uryānen aşmışdur, āhīrū’l-emr dār ağacını ve gevdesini oda yakmışdur. Zeyd ibtidā hūrūcında Kūfe halkından vāfir kimse gelüp Zeyd’e “Ebū Bekr ve ‘Ömer’den -rađiya’llāhu ‘anhumā- berī ol tā kim biz saña bi‘ at idevüz.” didiler. Zeyd ibā eyledi, anlar “İmdi biz seni rafz u terk iderüz.” didükleriçün anlara Rāfiẓa tesmiye olunmışdur. Ve emmā Zeydiyye t̄a’ifesi “Biz Ebū Bekr [ve] ‘Ömer’den berī olmazuz, anlardan berī olandan berī oluruz.” diyü Zeyd ile hūrūc eyledükleriçün anlara Zeydiyye tesmiye olunmışdur.

el-Hüküm: Örümcek yimek hārāmdur; zīrā ṭabī‘ at anı istikzār eyler.

el-Emsāl: *Ağzeli mine’l-‘ankebūt* ya‘ nī egirmekde örümcekden ziyāde (A 402b) ve *evhenu min-beyti’l-‘ankebūt* ya‘ nī örümcek evinden dağı za‘ ifdür, đurūb-ı emşāldendür. Kelām-ı Qādīm’de “مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ”¹³⁸² vāķi‘ dūr. Aşnām ve bütlere Tañrı diyü ‘ibādet iden kāfirler haķķında işbu āyeti Haķ te‘ ālā đarb-ı meşel kılmışdur. Ya‘ nī örümcek evi ıssı ve şovukdan şaķlamaduđı gibi ve anı gidermek isteyen kimseye dayanmaduğı gibi kāfirlerüñ küfri ve bütleri anlardan bir nesne def‘ idemez ve anlardan kāfirlere fā’ide olmaz.

el-Havās: Örümcek ağını tāze yara üzre қosalar verem ve şişmekden şaķlar ve қanını keser. Ve bozılmış gümişi anuñla oğsalar cilā virür. Ve ābhāne üzerinde olan ağını ısıtmalu üzre aşsalar bi-izni’llāhi te‘ ālā қurtulur. Ve bez pāresine bağlayup hummā-yı rub‘ a mübtelā olan üzre aşsalar giderür ve fā’ide ider. Ve örümcek diri iken dögüp zeyt yağıyla қarışdurup ısıtmalunuñ gevdesini oğsalar giderür. Ve yaş mersin yaprağıyla evi buhūrlasalar ol evden örümcek қаçar.

et-Ta‘bīr: Düşde örümcek yaқında zāhid ü şūfi olmuş kimseye veyā ‘avrat-ı mel‘ üneye delālet ider. Ve ağı, dінде za‘ fa delālet ve ba‘ zılar, örümcek nessāc ve toқıyıcı kimseye delālet ider, dirler. Bir kimse örümcek ile çekişse bir nessāc veyā bir ‘avratla (A 403a) nizā‘ ide. Kezā қāle İbnü’l-Ğannām.

¹³⁸²“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğın durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Ankebūt 29/41.

Ve *recā* feth-i rā'-yı mühmele ve medd ile ummağdur, feth-i rā ve sükün-ı cīm-ile *recv* ve feth-i rā ve cīm'den şöña elif-i memdüde ve hā ile *recā*'e ve cīm'den şöña vāv ve hā ile *recāve* ve *tereccā* ve *irticā* ve *terciyye* gibi. Ve havf ma' nāsına gelür “ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ ”¹³⁸³ gibi.

Nazm:

‘İs aq deve tırnaya di gurneyk ya gayrı kuşa
Oldı ügeyik fāhite bahşış u nem oldı nedā

Şerh:

‘İs kesr-i ‘ayn-ı mühmele ile aq deveye dirler. Müzekkerinde a‘yes mü’enneşinde ‘aysā’ dinilür. Ve ba‘zılar, ‘İs şol aq develere dinilür ki aña şukra qarışmış ola, [dirler]. Ve *gurneyk* zamm-ı ‘ayn-ı mu‘ceme ve sükün-ı rā’-i mühmele ve feth-i nün ve yā’-i sākine vü tahtāniyye vü müşennātdan şöña kâf-ıla tırna didükleri kuşdur, zamm-ı kâf ve sükün-ı rā’-i mühmele ve kâf-ı meksüreden şöña yā’-i müşeddede ile olan *kürkiyy* gibi. Ve ba‘zılar bir gayrı kuşdur, dirler. Ve zenbūr vezni üzre *garnūk* ve firdevs vezni üzre *girnevs* lügatdür. Aq olduğıçün *gurneyk* dinilmişdür. Zirā güzel, nāzık ve aq yigite dağı *gurnūk* dinilür. Ve İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhumā Ṭā’if-nām yerde vefāt idüp bir *gurneyk* kuşu gelüp cenāzesine hāzır olan cümle halk görürken na‘ş u cesed-i şerif altında olan şalaca ağacı içine girer. Ba‘dehu çıkmadı ve defn olınduğda kabrinün kenārında “ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ ”¹³⁸⁴ (A 403b) okunur. Okuyanı bilemezler ve göremezler. Sa‘id bin Cübeyr ve ‘Abdu’llāh bin Yāsīn cenāzesinde hāzır olup işbu hālleri gördükleri anlardan rivāyet olunur.

Ve rivāyet olunur ki Rūmiyye diyārından bir kimse Zenc deryāsına girer. Rūzgār ba‘z-ı cezireye anı birağur ve ol cezireden bir şehre varur, ādemlerinün kadd ü kāmeti bir zirā‘ kadar idi. Ol kimseyi dutarlar ve pādīşāhlarına iledürler. Kafes şeklinde bir yere habs iderler. Ol kimse eydür: Bir gün ol diyār halkını gördüm, cenge hāzır olurlar. Su’āl eyledüm, didiler ki “Bizüm düşmānlarımız bu zamānda gelürler.” Çok geçmeden düşmānları geldi, bir bölük gurneyk kuşu. Elüme bir degnek alup kuşlara hamle eyledüm,

¹³⁸³“Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nuh 71/13.

¹³⁸⁴“(Allah şöyle der:) ‘Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.’” *Kur’ân-ı Kerîm*, Fecri 10/27-30.

uçup gitdi ve kaçdı, artık dönüp gelmedi. Bu hizmetüm muķābelesinde beni azād eylediler. Ve ol kavim ekşeri birer gözlü idi. Bu kuşlarla ceng eyledüklerinde gözlerine külüngleri ile urup kör eylerlermiş. Ya‘ķüb bin İshāk es-Serrāc ol kimseyi görüp işbu hikāyeti andan rivāyet eylemişdür. *Hayātü’l-Hayevān*’da böyle mastürdür.

el-Hüküm: *Ġurneyķ* eti helāldür, zīrā tayyibātdandır.

Ve *fāhite* fā ve kesr-i hā’-i mu‘ceme ve tā’-i müsennāt-ı fevķāniyye ile ügeyik didükleri kuşdur, hurūf-ı mühmele ile bülbül vezni üzre olan *şuļşuļ* gibi. İmām Demīrī (A 404a) şā’-i müşelleşe ile zabt eylemişdür; lākin *Ķāmūs* ve *Şihāh* ve *Dīvānu’l-Edeb* ve *Ķānūnu’l-Edeb* ve ğayrı manzūrum olan lügātde tā’-i müsennāt ile mażbūtdur. Ve ügeyik āvāzından yılanlar kaçır, dirler. Bir yerde yılan çok olup hākimlerine yılandan şekvā eylediler. Hākimleri ol yere ügeyik getürmesine emr eyledi. Ve ol yerden yılan kesildi diyü hikāyet olunduğı Demīrī yazmışdır. Ve ügeyik āvāzı güzeldür ve insāna mūnisdür ve evlerde dirilir. ‘Arab tā’ifesi ügeyige yalancıdır dirler, zīrā çağırduķda “Hāzā evānu’r-ruṭab.” diyü çağırır. Hāl bu ki hurmā ağacınıñ çiçeği açılmamışken yaş hurmā zamānidür dimek kizbdür dirler. *Ruṭab* zamm-ı rā’-i mühmele ve fetḥ-i tā ile yaş hurmādur, şā’ ir buña işāret idüp didüğü şī’r ‘Arab’uñ i‘tikādı üzredür.

Şi‘r:

اَكْذَبُ مِنْ فَاجِئَةٍ

تَقُولُ وَسَطَ الْكَرْبِ

وَالطَّلَعُ لَمْ يُبْدِ لَهَا

هَذَا أَوْانُ الرُّطْبِ¹³⁸⁵

İmām Demīrī ügeyik yalancılık ile vaşf olunduğına bir ihtimāl yazmışdır ki bir dişi ügeyigi erkegi taleb eyledükde dişisi rızā virmedi. Erkegi “Niçün benden kaçınırsın? Eger istersem Süleymān peygamber ‘aleyhi’s-selām mülk ü tahtını senüñ için baş aşığa ve tārmār iderüm.” didi. Süleymān işidüp ügeyik erkeğini istedi ve “Niçün böyle (A 404b) söz söyledüñ?” didi. Ügeyik “Yā nebiyya’llāh ene muḥibbun ve’l-muḥibbu lā-yulāmu.” didi. Ya‘nī, Ey Haķ te‘ālānuñ peygamberi, ben muḥibb ü ‘aşıķam ‘aşıķ olan lev m olinmaz.

¹³⁸⁵“Üzüntünün ortasında üveyikten daha yalancı. Daha hurma çiçeğı açılmamışken yaş hurma zamanıdır, der.”

Fā'ide: Lafz-ı *maḥabbet* ü 'ıṣḳ iştikākında ihtilāf vardır. Ba'zılar *ḥubb* ve sevmek meveddetüñ şāfisine dirler, dişlerüñ şāfi vü nazāret ü berrāk olmasına *ḥabeb* dirler taḥrık ile ve kesr-i ḥā'-ıla 'ineb vezni üzre lügatdür. *Maḥabbet* *ḥabeb*den müştakdur, dirler. Ve ba'zılar feth-i ḥā'-ıla *ḥabābu'l-mā* 'dan müştak dirler ki şunuñ ulusı veyā taḷgasıdır, *ḥabābu'l-mā* ', mu'azzamu'l-mā' ma'nāsınadır. *Maḥabbet* maḥabbet dinilmek ḳalbde olan mühimmātuñ ulusı ve mu'azzamı olduğıçündür. Ve ba'zılar *maḥabbet aḥabbe'l-ba'ir*den müştakdur dirler, ḳaçan deve bir yerde çöküp ḳalkmasa veyāḥuz marāzdan veyā bir yeri ḳırılmaḳdan çöküp otursa ol yerden şaḡ olıncaya dek gitmese veyā anda ölse *aḥabbe'l-ba'ir* dirler. Bundan müştak olınc vech-i tesmiye ke-enne muḥibb olanuñ ḳalbi maḥbūbuñ zikri üzre çöküp oturmışdur, deve nice yerinden ḳalkmazsa ḳalbi, maḥbūb zikrinden ḳalkmaz. Ve 'ıṣḳ 'aşaḳadan müştakdur. 'Aşaḳa feth-i 'ayn-ı mühmele ve feth-i şin-i mu'ceme ile bir otur ki ağaçlara yakın biter ve ağaçlar kökine sarmaşur, ağaçdan ayrılmaz tā helāk olmayınca. 'ıṣḳ daḫı ma'şūḳa sarmaşur ayrılmadıḫün aña 'ıṣḳ dinilmişdür. *İḥtiyārāf* da (A 405a) 'aşaḳa leblābdür ki bir dürlü sarmaşuḳdur ve ba'zılar 'aşaḳa yapraḳları bozılmış bir şaru otur, dirler. Bu vech üzre 'āşıḳa 'āşıḳ dinilmek ḫāli bozgun ve beñzi şararduḫıçündür. Ve ügeyik didükleri ḳuş yigirmi beş yıla dek ve ba'zılar ḳırḳ yıla dek yaşar dinilür.

el-Hüküm: Eti ḫelāldür, yimek ve şatmaḳ ḫelāldür.

el-Emsāl: *Ekzebu min-fāḫitetin* darb-ı meşeldür, ma'nası beyān olınmışdur.

el-Ḥavās: Eti ıssı ve ḳurıdır, fālic olana nāfi' dür. Ve dimāḡa zararı vardır. Ve uyanıklıḳ getürür ve sirke ve ḳişniz zararını def' ider. Ve bir oḡlan ve uşak ki gice ile şar' zaḫmetine mübtelā ola tezegini üzerine baḡlasalar nāfi' ola.

Ve *nedā* feth-i nūn ve dāl-ı mühmele ile baḫşışdür 'aḫıyye gibi ve nemdür belel gibi, bunda bu iki ma'nāya irād olınmışdur.

Nazm:

Uzun ayaklu fāşıye fā'ūs ne bilgil yılan
Örümcege fuds oldu ad taḡ başları oldu zürā

Şerḫ:

Fāşıye fā'dan şoñra şin-i mu'ceme vü meksüre ve yā'-i müşennāt-ı taḫtāniyye ile uzun ayaklu olan şavardur deve ve şıḡır ve ḳoyun gibi mīm ile māşiye ma'nāsınadır. *Efşa'r-*

raculu dirler kaçan erüñ uzun ayaklu tavarı çok olsa *emşa'r-raculu* ma' nāsına. Cem' i *fevāşī* gelür māşīye ve mevāşī gibi. Vech-i tesmiye yeryüzine tağıldıklarıçündür; zīrā (A 405b) feşā, haberuhu inteşera ma' nāsınadır ve sırrı ifşā edāsı bundandır. Ve *fā'ūs* fā' dan ğayrı ħurūf-ı mühmele ile cāmūs ve qāmūs vezni üzre yılandur ħayye gibi. Ve *fuds* zamm- ı fā ve sükūn-ı dāl-ı mühmele vü sīn-i mühmele ile örümcekdür ' ankebūt ma' nāsına. Ve *zūrā* zamm-ı zāl-i mu' ceme ile tağ başlarıdır. Müfredi *zīrvedür* zāl' de zamm u kesr cā' iz olmak üzere.

et-Ta'bir: Düşde tağ refi' ü'l-ıqadr bir ere delālet ider ki görinen tağıñ ululığı kadar ol kimsenüñ kadri yücedür. Ve tağda qasāvet vardır. İbn Sīrīn rahmetu'llāhi 'aleyh, tağ gāhī insānuñ nefsinde olan ğāyet ve murāda delālet ider, didi. İmdi bir kimse düşde tağa çıksa ve tağda olan yollarından çıksa murādına vāşıl ola. Ve İbn Sīrīn tağdan inmek çıkmasından yegdür, didi. Ve 'inde'l-ba'z tağdan inmek, düş şāhibi murād eylediği nesnenüñ güç olmasına delāletdür. Ve eger bir kimse düşde bir tağa çıksa ve anda şu olsa içse, ħākim olmağa ehl ise vālī vü ħākim ola. Ve eger tağları yürür görse ol yerde 'adālet ola; zīrā “وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ”¹³⁸⁶ āyetinde murād u maqşūd olan kıyāmet günüdür, yevm-i kıyāmetde 'adālet muqarrerdür. Ve şol tağ ki üzerinde ot ola, ol tağ düşde müselmān kimseye delāletdür ve ot olmayan, kāfire delāletdür. Ve eger düşde bir tağa mālīk olsa kuvvet şāhibi bir (A 406a) kimse qatında temekkūn eyleye ve yanında mertebe vü ħürmet şāhibi ola. Ve eger bir tağı qazsa qāsi'l-qalb bir kimse ile nizā' eyleye. Kezā qāle İbnü'l-Ğannām.

Nazm:

Pervāneye dirler ferāş öküz ebū ferve durur
Felḥas ayu dişi köpek bodur kimesnedür vezā

Şerḥ:

Ferāş feth-i fā ve şīn-i mu' ceme ile pervāne didükleri küçük ħayvāncıqdur ki çerāğ üzre dönüp içinde yanar. Gözi za'if olmağın ışıklığı ve aydınlığı ister ve gice ile çerāğ aydınlığını gördükde kendüsini bir qarañlık yerde zann ider ve ol çerāğı pencere kıyās idüp çerāğa qarşu varur. Geçdükde pencereye toğrı gelmedi ve ḥaṭā eyledi zann idüp yine döner, āḥirü'l-emr yanup helāk olur. Fehim ve añlaması eksük ve cehli ziyāde olduğundan

¹³⁸⁶“Dağları yürüteceğimiz ... günü bir hatırla...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Kehf 18/47.

bu hāle uğrar. Hücetü'l-İslām İmām Ğazzālî rahmetu'llāhi 'aleyh insānuñ cehli ve bilmezligi pervāneden ziyādedür ve insānuñ şehevāt ve hevā-yı nefs ve ārzü üzre düşmesi pervāneden artıkdur, pervāne nicesine bilmezlik ile āteşe düşüp helāk olursa insān dağı hevā-yı nefse tābi' olup cehennem odına düşer, yanar, dimişdür. Fi'l-ḥaḳīḳa, pervāne bilmezlik ile çerāğ aydınlığını pencere zann idüp āteşe düşer, helāk olur ammā fi'l-hāl kırtulur. Ammā insān cehennem odına günāhlar sebebi ile düşüp ne' ūzu bi'llāhi (A 406b) te'ālā mine'ş-şehevāti ve'n-nār, kimisi ebedī cehennemde kalur ve kimisi müddet-i medīd[e] yanur yağılır. Ve *ferāş* Kur'ān-ı 'Azīm'de vāḳi' olmuşdur. Nitekim “يَوْمَ يَكُونُ انْكُمْ تَتَهَافَتُونَ عَلَى النَّارِ تَهَافُتٌ”¹³⁸⁷ sūre-i Ḳāri'a'da vāḳi' dūr ve ḥadīşde “النَّارُ تَهَافُتُ” vārid olmuşdur ya' nī taḥḳīḳ, siz cehennem odı üzre düşersiz, pervāne od içinde düşdüğü gibi *تهافت* [*tehāfut*] evvel ve āḫirinde tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile tesāḳuḩ ma' nāsınadır.

el-Hüküm: Pervānenüñ ekli ḥarāmdur.

el-Emsāl: *Atyaru min-ferāšetin* ya' nī uçmaḳda pervāneden ziyādedür. Ve *aḥaffu min-ferāšetin* ya' nī yeyniceklikde pervāneden ziyādedür. Ve *ad'afu min-ferāšetin* za' fda pervāneden ziyādedür. Ve *aḥtā'u min-ferāšetin* ya' nī ḥaṩāda pervāneden ziyādedür; zīrā kendüyi āteşe biraḡur. Nitekim *aḥtā'u min-zubābi ve echelu min-zubābi* dirler ya' nī ḥaṩā ve cehilde siñekden ziyādedür; zīrā siñek kendüyi ıssı yimeklere biraḡup helāk ider, ḍurūb-ı emşāldendür, dilde söylenür.

Şi'r:

سَفَاهَةٌ سَيُّورٍ وَظُلْمٌ فَرَّاشَةٍ
وَإِنَّكَ مِنْ كَلْبِ النَّهَّاشِ أَجْهَلُ¹³⁸⁸

et-Ta'bir: Düşde pervāne za' if ve ḥor u ḥaḳīr ve sözi ulu bir düşmāndur ve ekinciler ḥaḳḳında baṩālet ve āvārelik ve ziyāndur. (A 407a) Ve *ebū ferve* fetḩ-i fā ve sükün-ı rā'-i mühmele ve vāv'dan şoñra hā ile öküzdür şevr ma' nāsına. Öküzün aḥvāli zīkr olunmuşdur. Ve *felhas* fetḩ-i fā ve sükün ve fetḩ-i ḥā'-i mühmele ve sīn-i mühmele ile ayudur dübb ma' nāsına ve dişi köpekdür kelbe ma' nāsına. Ayu aḥvāli zīkr olunmuşdur ve

¹³⁸⁷“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçşan küçük kelebekler gibi olacaktır.” *Kur'ān-ı Kerīm*, Kāria 101/4.

¹³⁸⁸“Kedi ahmaklığı ve pervāne zulmüyle sen kesinlikle (başkalarına) dalaşan köpekten daha cahilsin.”

kelb aḥvāli in-şā`allāh zıkr olunur. Ve **vezā** feth-i vāv u zā-yı mu`ceme ile fetā vezni üzre bodur ve kışa kimsedür ki meşhūr u ma`rūfdur.

Nazm:

Bir cānvercükdür fenek fūr oldı bil daḥı geyik
Bir canlu hem kākım durur efsūnlara dirler ruḳā

Şerḥ:

Fenek feth-i fā vü nūn ile `asel vezni üzre bir cānvercükdür ki derisinden kürk iderler, kürki sincāb kürkünden ıssirek ve semmürdan şovuḳdur. *İhtiyārāf* da böyle yazar. *Kāmūs*'da kürki cümle kürklerden atıyeb ü a`del ve cemī` mu`tedil mizāclara şālihüdür, dimişdür. Ve Demīrī, İbnü'l-Bayṭār'dan naḳl idüp **fenek** bilād-ı Şaḳālibe'den gelür ve etinde ḥalāvet vara beñzer, dimişdür.

el-Ḥüküm: Demīrī, *Temhīd* den naḳl idüp İmām Ebū Yūsuf raḥmetu'llāhi `aleyh sincāb ve semmūr ve fenek bunlaruñ cümlesi sebu`dur didüğini, yazmışdur.

(Ve **fūr** zamm-ı fā ve vāv-ı sākine ve rā'-i mühmele ile geyikdür zaby ma`nāsına. Cem`dür kendü lafzında vāḥidi yoḳdur lā-ef`ālu kezā mā le`le`et el-fūru bi-azānihā ve aznābihā dirler. Ya`nī ben fūlān işi işlemem mādāmki geyik kulaḳların ve kıyruḳların taḥrīḳ ider ve depredür.) Ve **kākım** iki kāk arasında elif ve āḫirinde mīm ile sincāba beñzer bir kiçi ḥayvāndur; lākin mizācda andan şovuḳ ve yaşdur, anuñçün (A 407b) aḳdur. Ve kürki sincābdan `azīzdür ve bunuñ ḥükmi fenek gibidür. Ve **ruḳā** zamm-ı rā'-i mühmele ile **ruḳye** cem`idür ki efsūndur zamm-ı `ayn ve zāl-i mu`ceme ile `ūze ve feth-i mīm ile ma`āze ve bāb-ı tef`ilden ta`vīz gibi.

Nazm:

Müstef`ilün müstef`ilün müstef`ilün müstef`ilün
İki cihānda destgİR ola bize size Ḥuzā

Şerḥ:

DestgİRde **dest**eldür ve **gİR** kāk-ı `Acem-ile *gıriftendendür* ki tutmaḳdur. **DestgİR** el dutıcı ma`nāsınadır. Ḳā`ide-i Fūrs üzre bir ism-i cāmıd bir ism-i müştāḳ ile terkīb olınsa vaşf-ı terkībı olur. Mevlānā Sürūrī *Gülistān-ı Sa`dī* şerḥinde böyle dimişdür.

el-Ḳıṭ`a:

Di yügrük ata sen kaydu'l-evābid
Anahtarlar maḳālīd ü maḳālīd

Şerh:

Ḳaydu'l-evābid¹³⁸⁹ feth-i ḳāf ve sükün-ı yā³-i müşennāt-ı tahtāniyye ve feth-i elif ve kesr-i bā³-i muvaḫḫade ile yügrük ata dirler. Vech-i tesmiye **evābid** cem⁶-i **ābiddür** vuḫuş ma⁶ nāsına. Yügrük at vaḫşī cānverleri ḳurtulmaḳ ve ḳaçmaḳdan alıḳoyup tizliginden yetişdügiçündür. Ve vaḫşī cānverlere **evābid** dinilmek insāndan ḳaçduğıçündür. Zirā *ebede*, ḍaraba ve talebe bāblarından şīḡa-i māzī ile ḳaçdı dimekdür ferra ma⁶ nāsına veyā çoḳ yaşadığıçün (A 408a) **evābid** dinilmiş ola veyā ḫatfu enfihî olmaduğıçündür. Ve dā'im ve ḳadīm ve ezeli ma⁶ nāsına olan *ebede* ebed dinilmek *ebed* fethateyn ile, *ubūddandur* ki ḳaçmaḳdur na⁶ ūz ma⁶ nāsına. Cemī⁶ ḫalkuñ ⁶ aḳılları anı idrākden ḳaçduğıçündür, nitekim *ezel* olana *ezel* dinilmek ḫalkınuñ evhāmı ezeli ḫabtdan ḫaralduğıçündür. Zirā *ezel* feth-i elif ve sükün-ı zā-yı mu⁶ ceme ile ḫarlıḳdur ḍiḳ ve şiddet ma⁶ nāsına. Ve *ezeliyy* dirler aşlı *yezeliyydür* ki lem-yezel didükleri ⁶ ibārete mensūbdur. Ḥiffet için yā elif⁶ e ḳalb olınuḫ *ezeliyy* dimişlerdür. Nitekim rumḫun zī-Yezenī'ye nisbet olınuḫda Ezeniyy ve Yeşrib'e nisbet olınuḫda *naşlun Eşrebiyyun* dinilür. Ve **maḳālīd** feth-i mīm ve ḳāf ve lām'dan şoñra yā ile miḳlād cem⁶ idür ki kesr-i mīm-ile mişbāḫ vezni ūzre anaḫtardur miftāḫ gibi ve kesr-i mīm ve sükün-ı ḳāf ve kesr-i lām ve yā³-i sākine ile olan miḳlīd gibi. Ve **maḳālīd** feth-i mīm ve lām-ı meksüreden şoñra dāl-ıla *mıḳled* cem⁶ idür ki minber vezni ūzre anaḫtardur ki kilidi açar kesr-i mīm-ile olan miftaḫ gibi. Kelām-ı Ḳadīm'de “لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”¹³⁹⁰ vāḳi⁶ dür. Ve ebed ve ezeli vech-i tesmiyeleri ve iştiḳāḳları *Müstaşfā* dan yazılmışdur.

Nazm:

Ebū ⁶ aynā ebū ⁶ ayzār ḫurna
Mu⁶ aḳḳid cādū fāre ümmü rāşid

Şerh:

¹³⁸⁹ **Ḳaydu'l-Evābid** bir kitāb adıdır ki dört yüz cilldür, tefsīr ve ḫadīş ve fiḫ ve lügati müştemildür. Muşannifi Muḫammed bin Ḥüseyn bin Muḫammed bin el-Ḥüseyn ez-Zā⁶ ūlī-nām fāzıl u kāmildür. *Zā' ūl'* da zā³ dan ḡayrı ḫurūf-ı mühmeledür. Şāḫibü'l-*Ḳāmūs* zıkr olınan dört yüz cild olduḡını za⁶ al'de yazmışdur.

¹³⁹⁰ “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Zümer 39/63.

Ebū ‘aynā feth-i ‘ayn-ı mühmele vü nün-ıla hamrā vezni üzre turna (A 408b) didükleri incükleri uzun kuşdur Türkiyy vezni üzre olan kürkiyy gibi ki cem‘i *kerākiyy* gelür ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı yā‘-i hutṭī ve feth-i zā-yı mu‘ceme vü elif ve rā‘-i mühmele ile olan **ebu‘l-‘ayzār** gibi. Ve turna dişisi sifād zamānında oturmaz, serçe gibi tizce sifād ider. Ve ṭab‘ında ḥazer ve şaķınmak ve nevbetce teḥārüs ve beklemek vardır. Ve bekçileri olan gizlüce āvāz-ıla öter ke-enne bekçi olduğunu bildürür. Nevbeti tamām olduğda uyuyan turnalardan biri kalkup bekler. Bu ḥāl üzre nevbet üzre cümlesi bekler. Ve turnanuñ yaylası ve kışlası olur. Ve ba‘ zısı ıraķ yere gider ve ba‘ zı turna hemān bir yerde olur. Ve ṭabī‘ atında birbirine yardımlaşmak vardır. Uçduklarında cemā‘ at cemā‘ at uçar ve bir şaf olurlar. Ve içlerinden biri baş ve kulağuz olup cümleden ilerü uçar, bir zamāndan soñra ol turnadan ilerü bir turna daḥı baş olup uçar. Böyle böyle ol baş olan turna eñ girüde qalır. Ve turna yürüdükde bir ayağı üzre yürür, ol bir ayağını yere koğukda be-gāyet yap yap qor. Yer anı ḥasf itmekden ve yere geçmekden qorqup ayağını yap yap başar.

el-Ḥüküm: Turna eti bilā-ḥilāf ḥelāldür.

el-Emsāl: *Ahrasu min-kurkiyy* ya‘nī fülān kimse beklemekde turnadan ziyādedür; zīrā turna bütün gice bir ayağı üzre ṭurup bekler.

el-Ḥavās: Eti (A 409a) ıssı ve yābis ve kurıdır, yağı yoğdur, haźmı gücdür, ğalīz kan andan ḥāşıl olur. Żararını ebāzīr-i ḥārre ile def‘ eylemek gerekdür. Eyüsi toğan-ıla alınandır. Ve mizācları ıssı olan yigitlere muvāfiđdur ve yinilmesinüñ zamānı kış vaqtindedür. Ve tütüldükda bir gün veyā iki gün soñra yinile ve ayağına taş bağlayalar; zīrā böyle eylemek ile eti rāḥiş u nā‘ im ve yumuşak olur ve bir ḥoşca bişer ve haźm olur. Ve dişi turna eti erkek turna etinden yaramazdur. *Kezā fi-Ḥayāti‘l-Ḥayevān* ve‘l-*İḥtiyārāt*. Ve Mesīḥī *Kitābu‘l-Mi‘e*‘de turna eti ṭa‘āmı haźm ider, dimişdür. Ve dimāğını ve ödini zanbaķ yağıyla qarışdurup sa‘ūt itseler nisyanı gidere ve her ne ki unudılmış ise yine ḥāṭıra gele. Ve ödini silķ yaprağı şuyı ile üç gün birbiri ardınca sa‘ūt eyleseler elbette laķve ve ağız egilmesi marāzını gidere. Ve ödi cereb ve uyuz ve baraş üzre ṭilā olınsa nāfi‘ ola. *İḥtiyārāt* ve *Ḳāmūs*‘da böyle yazılmışdur.

et-Ta‘bīr: Düşde turna görmek miskīn ve ğarīb ere delālet ider. Bir kimse düşde bir turnaya binse ol kimse faķīr ola ve eger düşde vāfir turnalara mālik olsa māla ve riyāsete irişe. Ve düşde turna eti müşāreket ü zevāc u izdivāc isteyen kimseye ḥayra delīldür. Zīrā

turna uçarken birbirinden ayrılmaz. Ve Naşārā ve Rūm ṭā'ifesi bir kimse bir turna görse irāk sefer eyleye, dirler (A 409b) ve eger müsāfir görse evine döne. Ve Arṭamidoris, düşde kış vaḳti turnalar görmek ḳaṭṭā' u'ṭ-ṭarīḳ ve ḥırsızlara delālet ider, dimişdür. Ve evlād ve oğul ve uşaq dileyen kimselere düşde turna görmek ḥayra delīl ve 'alāmet-i ḥayırdur. Zīrā turna anası ve babası büyük ve yaşlu olduğda anlara mu'āvenet ve yardım ider. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bīr* li-İbn Ğannām.

Ve **mu'akḳid** zamm-ı mīm ve feth-i 'ayn-ı mühmele ve kesr-i ḳāf-ı müşeddede ve dāl-ı mühmele ile muḥaddis vezni üzre cāzū ve bevk iden kimsedür, ḥurūf-ı mühmele ile olan sāḥir ma'nāsına. Ve siḥir lügatde bāṭıl nesneyi şüret-i ḥaḳda göstermekdür. Şubḥ-ı kāzibe fethateyn ile seḥer dinilmek bundandır. Ve cigerde olan öyken ki aña Fārsīde şüş ve 'Arabīde kesr-i rā'-ı mühmele ile ri'e dinilür, aña daḥı feth-i sīn ve sükūn-ı ḥā ile seḥr dirler ve taḥrīk ile seḥer ve zamm u sükūn-ıla sūḥr lügatdür. Zīrā ol öyken et gibidür; ammā et degüldür şubḥ-ı kāzibede ve öykende şüret-i ḥaḳda bāṭılı göstermek ma'nası vardır. Ve **ma'lūm** ola ki siḥir birkaç cinsdür ve dürlü dürlü olur. Anlar ṭılsım ve nīrenc ve ruḳye ve ḥalkaṭīrāt ve şa'bezedür. **Ṭılsım**, āsar-ı 'aḳāḳīr-i arzı āsar-ı semāviyye ile cem' idüp andan emr-i 'acīb ve şey'-i ḡarīb zāḥir olmaḳdur. Ve **ṭılsım** ma'nası maḳlūbındadır, dinilür ki maḳlūbı ve 'aḳsi musallaṭ olur. (A 410a) Ve **nīrec** kesr-i nūn u yā'-ı ḥuṭṭī ve rā'-ı mühmele vü meftūḥa ve cīm-ile. Ve cīm ve rā arasında nūn ile lügatdür. Ve bu lafız mu'arrebdür. Zīrā Fārsīde **nīreng** kesr-i nūn ve feth-i rā ile ḥīle ma'nāsınadır. Ve **nīrec** kuvvā-yı cevāḥir-i arzı birbirine ḳarışdurmaḡla emr-i 'acīb ḥāşıl olmaḳdur. Ve **ruḳye** zamm-ı rā ile efsūndur. Ve **efsūn**, **ābsūn**dan mu'arrebdür. Ya'nī ke-ennehu şü üzerine oḳuyup ḥasta olan anı iḳer veyā üzerine dokerler ve buña **ruḳye** dinilmek şadr-ı **rāḳ**den yukarıya geldüḡiçündür. Ve efsūncılar oḳudukları kelimātuñ ba'zı Fehlevī ve ba'zı Nebaṭī dilindendür ve ba'zı hezeyānātdur, cinden veyā uyḳuda işitdiler za'm iderler. Ve **ḥalkaṭīrāt** şol ḥalkalar ve dā'irelerdür ki ḥurūf u eşkāl anuñ üzerine 'aḳd olinmişdur, bi'l-ḥāşiyye anlaruñ te'sīri vardır ḳann iderler. Ve **şa'beze** feth-i şīn-i mu'ceme vü bā'-ı muvaḥḥade vü zāl-i mu'ceme ve 'ayn-ı mühmele ile ḥoḳḳabāzlıkdur, Şa'bāze-nām bir ere mensūbdur. Kezā fi-*Menārāti's-Sā'irīn*. Ve **ümmü rāşid** şīn-i mu'cemedan ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile kāfir vezni üzre kesegen didükleri ḥayvāncıkdur ki sıçan daḥı dirler ve 'Arabca aña fe're ve Fārsīce mūş dirler. Ve **fe're** fā'dan soñra hemze ve āḥirinde ḥā ile müfreddür. Cem'i fe'rdür ḥā'sız ve bunuñ cem'i **fi'rān**dur kesr-i fā-ıla ve 'inebe vezni üzre **fi'ere** yine fe'r cem'idür. Ve kesegen çok olduğı yere

mekānun fe ’run ve *arzun mefāretun* dirler. Vech-i tesmiye *fe ’r* men’ vezni üzre (A 410b) kazmakdır hafır ma’ nāsına ve gömmekdür defn ma’ nāsına ve gizlemekdür haba’ ma’ nāsına. Kesegen dağı yeri ve anbārı kazup delüp ve azıgını gömüp gizledügiçün aña *fe ’re* dinilür. Ve *fe ’reye füveysika* dinilür zamm-ı fā ve feth-i vāv ve sükün-ı yā ile. Vech-i tesmiye *fisḵ* kesr-ile ve zamm-ı fā ile *fusūḵ* çıkmağa dirler hurūc ma’ nāsına. Fāsıḵ kimseye fāsıḵ dinilmek Ḥaḵ te’ālā emrinden çıkduğıçündür, kesegen didükleri cānvercige *füveysika* dinilmek delüginde çıkup halk üzre gelüp görindügiçündür veyā habiṣ ve murdār olduğıçündür veyā hürmetden çıkduğıçündür. Hıll u haramda katl olunur, bir hālde aña hürmet olunmaz veyā Nūḥ ‘aleyhi’s-selām gemisinüñ urğanına kaşd idüp kesdügiçündür. Ebū Sa’id el-Ḥudrī raḍiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki sıçana *füveysika* dinilmege sebep budur ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir gice uyğudan uyandı, bir fāre çerāğūñ fitilini alup evi ḥazret-i Resūl içinde iken yakmak isterken gördi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kaḵup ol fāreyi öldürdi ve maḥrem olana olmayana fāre öldürmege helāl eyledi. Ve İbn ‘Abbās’dan -raḍiya’llāhu ‘anhumā- rivāyet olunur ki bir fāre gelüp çerāğı fetilesiyle çeküp ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ ḥumresi üzre bıraḵdı. Ve ḥumre üzre Ḥazret otururdu, ḥumreden bir dirhem kadar yeri yandı. Ve *ḥumre* zamm-ı ḥā’-i mu’ ceme ve sükün-ı mīm (A 411a) ve feth-i rā’-i mühmele vü hā ile ḥaṣırdan bir küçük seccādedür. *Ḥumre* dinilmege vech, namāz kılan kimsenüñ yüzinden yeri örtdügiçündür, bunuñ Türkisi setr ve örtmek ma’ nāsına delālet ider. Ve kesr-i ḥā ile *ḥimār* ki ‘avrat anuñla başını örter, bundandır. Ve süciye *ḥamr* dinilmek ‘aḵlı örtdügiçündür. Ol fāre ḥumreyi yandurduḵda ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “إِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوا سُرُجَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَدُلُّ مِثْلَ هَذِهِ عَلَى هَذَا؛ فَتُخْرَفُكُمْ” didi ya’ nī kaçan uyumak isteseñüz çerāḵlaruñuzı söyündürüñüz, taḥḵiḵ şeyṭān şunun gibişi şunuñ üzerine delālet ider, eyle olsa sizi yaḵar ve yandurur. Ve ḥayvānāt arasında kesegenden ziyade müzī ve bundan ziyāde fāsıd yoḵdur, ḥaḵir ü celilden bir nesneye uğramaz illā helāk ider. Ve bir hāli budur ki başı tar şışeye varur ve zarar eylemege hile ider ve kıyruḡını ol şışe içine kıoyup ve şoḵup yağ ile ışlandıḵda yağı çıkarur ve şuvarur tā yağdan bir nesne kıalmaz ve alıḵomaz.

el-Ḥükm: Fāre eti ḥarāmdur ve fāre artıḡını içmek mekrūhdur. Ve İbn Şihāb-nām fāzil ekşi elma ve fāre artıḡını mekrūh görürdi ve bu ikisi nisyān getürür, dir idi. Ve balı içerdı ve zekā vü hıfz getürür, dir idi.

el-Emsāl: *Elassu min-fe'retin* ya' nī fülān kimse hırsuzlukda (A 411b) fāreden ziyādedür. Ve *eksebu min-fe'retin* ya' nī kazançda fāreden ziyādedür, dūrüb-ı emşāldendür.

el-Havās: Kesegen kanı sigil üzre konılsa sigili keser ve yarup sirāce üzre konılsa be-ğāyet fā'ide ider. Ve biryān idüp ağzından çok lu' āb ve salya aķar uşāğa yidürseler ağzından salyalar aķmasından alıķor. Ve etini yimek nisyān u ğāseyān getürür. Ve mi' deyi müfsiddür ve yarup diken veyā demren batduğı yerüñ üzerine ķosalar diken ve demreni taşraya çıkarur. Ve biryān idüp ' aķreb şokduğı yerüñ üzerine ķosalar fā'ide ider, dirler. Ve ziblini dā'u'ş-şā'leb üzre tılā eylemek fā'ide eyler hūşūşan sirke ile ola. Ve eger bāde ve günlük ile ziblini içseler bögrekde olan taşu ufadur. Ve eger ziblini ķaynadup içinde otursalar ' usru'l-bevl marazına fā'ide eyleye. Ve eger göze ķekseler gözün ağını gidere. Ve kanını mīħlar üzre tılā eyleseler ķoparur. Ve başını ķurudup bir hoşça dögüp bal ile ķarışdurup dā'u'ş-şā'leb üzre tılā olınsa nāfi' ola. Kezā fi'l-*İħtiyārāt*. Köpek veya ķurd zibli ile ev buħūrlansa ol evden kesegen ķaça. Ve eger ħamīri gögercin veyā keler zibli ile ķarışdurup kesegen andan yise helāk olur. (A 412a) Ve her ħayvān ki andan yiye ölür. Ve eger yaban şoğanını dögüp deliginüñ ķapusına ķosalar her ķanđı sıçan ķoklarsa ölür. Ve eger devenüñ incüğünü muħkem dögüp ve şu ile eridüp kesegen deligine dökseler öldürür. Ve eger kesegeni dutup ķuyruđını kesüp ev ortasına kesegeni gömseler ol eve kesegen girmeye mādāmki ol kesegen andadur. Ve eger ķatıruñ şol ayağı tırnağıyla ev buħūrlansa andan kesegen ķaça. Ve gözünü ħummā-yı rub' a mübtelā olan kimse üzre aşsalar ısıtmasını gidere. Ve kesegen sidüği kāđıd üzre olan yazuyı ķoparur ve alur. Ve sidüğünü almasınıñ yolu budur ki kesegeni demür ķafes ile avlayup ve bir çanaķ getürüp ķafes altına ķonıla ve kesegen ķarşusına kedi getürüp göstereler, kesegen kedi gördükde fi'l-ħāl ķorķusından işer ve ķaşanur. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demīri.

et-Ta'bir: Düşde fāre fāsıķa ve yaramaz ' avratdur. Veyā Yehūdiye ve mel' üne ve şāđu şāđucı ' avratdur. Veyā Yehūdī bir fāsıķdur veyā evler delici bir hırsuzdur ve ğāhī rızķa delālet ider. İmdi bir kimse evinde vāfir fāre görse rızķı çok ola; zīrā rızķ olmaduğı yere fāre varmaz ve eger fāre evinden çıkup gitse rızķı az ola ve eger bir fāreye mālīk olsa bir ħidmetkāra mālīk ola; zīrā fāre insān yidüğünü yir, (A 412b) kezālık ħizmetkār dağı efendisi yidüğü ni' metden yir. Ve eger düşde evinde kesegen oynar görse ol senede ucuzluğa irişe; zīrā oynamāķ toklıķdan olur. Ve ammā aķ kesegen gündüze ve ķarası giceye delālet ider. Ve eger düşde bir kesegen bir yeri ķazar görse dīvār delüp hırsuzluk

ider bir kimseye delâlet ider, hâzer ve şaşınmak üzere olmak gerekdir. Kezâ kâle İbnü'l-Gannâm. Ve'l-^çilmu ^çinda'llâhi'l-^çAllâm.

Nazm:

Ebu'l-heşam habercel oldı turna
Köpek lağve kılıçlardur bevârid

Şerh:

Ebu'l-heşam feth-i hâ ve sükün-ı yâ'-i huṭṭî ve feth-i şād-ı mühmele ve mîm-ile turna kuşudur feth-i hâ'-i mu^çceme ve feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve cîm-i meftûhadan evvel râ-yı mühmele ile sefercel vezni üzere olan *habercel* gibi. Ve *lağve* feth-i lām ve sükün-ı gayn-ı mu^çceme ile köpekdür kelb gibi. *Hayâtü'l-Hayevân*'da böyle yazılmışdır. Ve *kelb* cem^çi kesr-i kâf-ile *kilâb* ve feth-i elif-ile a^çbud vezni üzere *eklub* ve feth-i kâf-ile ^çabîd vezni üzere *kelîb* gelür ve *ekâlib* cem^çi *eklübdür*. Ve köpek şâhibine feth-i kâf ve teşdîd-i lām-ıla *kellâb* ve köpegi ava ta^çlîm iden kimseye kesr-i lām-ıla *mükellib* dinilür ve kelb *mükâlebeden* müştakdur, huşûmet idişmek ve kahr u şiddet-i celebe ma^çnâsınadır, köpek daḥî huşûmet ve kahr idüp (A 413a) ve pek çağırduğıçün köpege Allâhu a^çlem *kelb* dimişlerdür. Ve *kelb* bir hayvândur ki şedîdü'r-riyâza keşîrû'l-vefâdur. İhtilâm olur ve hayız görür. Ve dişisi altmış gün yük götürür ve ba^çz-ı kelb daḥî azda važ^ç-ı ḥaml ider. Ve yavrılarını važ^ç eyledükde gözleri kapanuḥ važ^ç ider, on iki günden sonra gözün açar. Ve bir yaşını tamâm eyledükde nezv ider ve qarılır ve gâhî yıl tamâm olmadan nezv ider. Ve dişi köpege dürlü dürlü renklü köpekler qarılrsa her biri kendü rengine çeker ve yavruları kendülere müşâbih olur. Ve kelbde olan iz sürmek ve koḡu almak ḡayrı hayvânlaruñ birinde olmaz. Ve sırtlan ile köpek arasında ziyâde ^çadâvet vardır. Ve bir kimse sırtlan dilini üzerinde götürse aña köpek ürmeye. Ve sırtlan yağıyla köpegi yağlasalar ol köpek divâne olur. Ve köpek hâşşasındandır şâhibini beklemek ve evini daḥî bekler, gerek uyur olsun gerek uyanık olsun ve gerek şâhibi hâzır olsun ve gerek ḡâ'ib olsun. Uyanıklıkda cümle hayvânlardan ziyâdedür ve ekser uyuması gündüz vaḡtindedür, ol vaḡit hıfz u hîrâsete ihtiyâc yoḡdur. Ve bi'l-cümle dimâḡı bârid olduğıçün uyḡusu ḡafîfdür. Ve ṭabî^çatınuñ ^çacîbindendür ki âdemüñ ulularına ve ehl ü vicâhet olanlara ikrâm u i^çzâz ider ve üzerlerine ürmez. (A 413b) Fe-emmâ kara veyâ esbâbı eski ve ḡâlî za^çîf kimselere ürmek ^çâdetidür. Ve tabaşbuş ve yaltaḡlanmak ve sevmek ve alışmak köpeḡüñ şânındandır, farazâ döḡdükden sonra çağrılrsa dönüp gelür ve şâhibi ile

oynasa bir hāl ile ısırır kim elem virmez hāl bu ki dişleri bir mertebe keskindür ki her neye ırsırsa deler ve dişini geçirür. Ve ta‘lîmi kabûl ider, av avlar ve yimez ve mûm dutar ve mûmı dutarken õnine yimek osalar yimez ve aña iltifât eylemez, mûmı aldudan sonra yimek üzere sıçrar. Ve ‘Ömer bin Şu‘ayb babasından ve babası, dedesinden ve dedesi azret-i Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden rivâyet ider ki azret-i Resûl bir atîl ve depelenmiş kimseyi gördi ve “Bunuñ şanı ve hâli nedür kim öldürdi?” didi. Anda âzır olanlar “İşbu kişi Benû Zühre tâ’ifesinüñ bir oyunu üzere sıçrayup aldı idi, oyun köpegi daı bunuñ üzerine sıçrayup öldürdi.” didiler. Far-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “قَتَلَ نَفْسَهُ وَأَصَاعَ دِينَهُ وَ عَصَى رَبَّهُ وَخَانَ أَخَاهُ وَكَانَ الْكَلْبَ خَيْرًا مِنْهُ” didi, ya‘nî bu kimse kendü kendüsini öldürdi ve dîninini zâyî‘ eyledi ve tañrısına ‘âşî oldu ve arındaşına ıyânet eyledi ve köpek bundan ayırlu oldu. Demîrî bu adîşi *Fazlu’l-Kilâb ‘alâ-Keşîrin mimmen Lebise’s-Siyâb-nâm* kitâbdan nal eylemişdür. (A 414a) Ve İbn ‘Abbâs raiya’llâhu ‘anhumâ “كَلْبٌ أَمِينٌ خَيْرٌ مِنْ صَاحِبِ خُونٍ” didi, ya‘nî emîn köpek â’in muşâhibden ayırludur. Ve Şa‘şâ‘a oğlı arş-nâm kimsenüñ birkaç muşâhibleri var-ıdı ki kendüden ayrılmazlardı, bir gün ba‘z-ı mütenezzehât ve seyrângâhına gider. Muşâhiblerinden biri ayrılıp ‘avratına varur, bir yerde yirler ve ierler andan sonra bir dõşege yaturlar. arş’uñ bir köpegi üzerlerine sıçrayup ikisini de öldürür. arş seyirden dönüp evine geldükde ikisini de matûl bir dõşekde bulur ve ışşayı bilüp işbu şî‘ri our.

Şî‘r:

وَمَا زَالَ يَرَعِي ذِمَّتِي وَ يَحِوْطُنِي

وَ يَحْفَظُ عَرْسِي وَالْخَلِيلَ يَخُونُ

فِيَا عَجَبًا لِلْخَلِّ يَهْتِكُ حَرْمَتِي

وَيَا عَجَبًا لِلْكَالْبِ كَيْفَ يَصُونُ¹³⁹¹

Kezâ fî-Tufeti’l-Eillâ’ li’l-‘Azîzi’l-Muallâ’ ve İmâm Ebu’l-Ferec bin el-Cevzî-nâm fâzıl ba‘z-ı muşannefât u mü’ellefâtında şöyle yazmışdır ki bir kimse müsâferetde iken yapılmış bir yüce ubbeye râst geldi ki ol ubbe bir şehre yakın idi, ol ubbe üzerine şöyle yazılmış-ıdı ki “İşbu ubbeyi binâ eylemesine sebep nedür bilmek dileyen şehre girüp aber alsun.” Ol kimse şehre girer ve ubbenüñ yapılmasına sebep nedür diyü çok kimseye su’âl ider. Kimse aber viremez, âirü’l-emr iki yüz yaşda bir pîr bulup su’âl

¹³⁹¹“Hâlâ zimmetimi gözetip beni koruyup kolluyor. Dost ihanet ederken o gelinimi himaye ediyor. Ne acayip ki dost namusumu çiğniyor köpek savunup koruyor.”

ider. Ol pîr babasından rivāyet idüp didi ki “Bu yerüñ bir pâdişāhı var-ıdı ve anuñ bir köpegi var-ıdı seferde ve hāzarda ve uyur uyanık olduĝda pâdişāhdan ayrılmaz (A 414b) idi. Ve ol pâdişāhuñ bir kötürüm dilsüz cāriyesi var-ıdı, bir gün ol pâdişāh seyre çıkup gitdi. Ve südi severdi. Aşçısına südden bir yimek hāzırlamak ısmarladı ve ol köpegi baĝlatdı ki bile gitmeye. Aşçı südden bir yimek bişirdi ve ol cāriye ve köpek yanında bir ħap içinde ħotarup açık alıĝodı. Bir zamāndan soñra bir büyük yılan gelüp ol südlü yimekten içdi ve yine redd ü ħay’ eyledi ve gitdi. Pâdişāh seyirden geldükde yimegi önüne getürdiler, ol cāriye elini birbirine urup aĥvāli bildürdi. Pâdişāh cāriyenüñ murādını añlamadı. Pâdişāh elini ol ħab içine ħoduĝda ol köpek feryād u fiĝān idüp ürmege ve çağırmaĝa başladı. Ve zincirden boşanmaĝa çalışup zinciri çekmege başladı ve bir mertebe çağırur ve zinciri çeker ki ölmege yakın oldu. Pâdişāh ta‘accub idüp köpegi şalıvirmeye emr eyledi, köpegi şalıvirdiler, pâdişāh elinde olan loĝmayı aĝzına iletmek isterken köpek şıçrayup pâdişāhuñ eline urdı, lokma pâdişāhuñ elinden uçdı ve düşdi. Pâdişāh ĝazaba gelüp ve bî-ħuzūr olup köpegi urmaĝ isterken köpek ol ħab içine başını şoĝdı ve ol südden yaladı ve fi’l-ħāl yanı üzre düşüp helāk oldu ve eti taĝıldı. Pâdişāh bundan ta‘accub idüp ol dilsüz cāriyeye işaret eyledi, cāriye işaretle aĥvāli bildürdi. (A 415a) Pâdişāh ol yimegi dökmege ve aşçıyı te’đib eylemege emr eyledi ve ol köpegi defn idüp üzerine bir ‘ālî ħubbe yapdurdı.

Ve rivāyet olunur ki bir kimse Baĝdād’da olurdı ve kilāb ile oynardı. Bir gün bir maşlahata çıkup ve bir köpek aña uyup gitdi. Köpegi ħovdı, gitmedi, giderken düşmānlarından birĝaç kimseye rāst gelüp anı dutdılar ve alup bir eve iledüp öldürdiler ve bir ħuyuya bıraĝup aĝzını örtdiler ve köpegi urup ħovdılar. Köpek anasınıñ evine gelüp feryād u fiĝān idüp ürmege ve çağırmaĝa başladı. Anası çıkup köpeĝüñ feryādından oĝlını aradı, bulamadı. Oĝlını öldürdüklerin bilüp yas ve māteme başladı ve köpekleri ħapusından ħovdı; ancak oĝlıyla olan köpek ħaldı. Bir gün ol köpek otururken ol kimseyi öldürenlerden biri geçüp giderken gördi, üzerine şıçradı ve libāsına yapışup şalıvirmedi ve ĝāhî ışımaĝa başladı, her ne ħadar ki ħalk çalışup ħurtarmaĝ istediler çāre olup şalıvirmedi. Bu ħāl içinde ħalk üşdi ve ziyāde çağırmaĝ ve hengāme ħopardılar; hattā çarsü vü bāzār ve soĝaĝ bekçisi geldi ve eyitdi ki “Niçün bu köpek bu kimseye yapışmışdur? Bunda ħikmet vardur, öyle zānn iderüm ki bu iti işbu kimse yaralamışdur.” didi. Ol öldürdükleri adamuñ anası işidüp taşra çıkdı ve köpek şarılduĝı (A 415b) kimseyi gördi ve fikr eyledi, oĝlınıñ düşmānlarından olduĝını bilüp ‘avrat daĝı “Oĝlumı öldüren

budur.” diyü ol kimseye yapışup ol zamānda pādişāh olan Rāzī Bi’llāh yanına iletdi ve kan da‘ vā eyledi. Pādişāh ol kimseyi dögdü, ikrār eylemedi, āhirü’l-emr habs eyledi. Ol köpek habs olunduğı kapudan ayrılmadı. Birkaç gündün şöñra pādişāh habsden şalıvırmege emr eyledi, şalıvirdiler kapudan çıkarınca köpek evvelki gibi şarıldı, halk ta‘accub eylediler ve halāş eylemege çalışdılar, köpek elinden alamadılar illā niçe diğğatden şöñra ve pādişāh hāzretine yine aḥvāli ‘ arz eylediler. Pādişāh bir oğlanına emr eyledi ki ol kanluyı şalıvirüp ve köpegi ardınca şala ve ol oğlan ardlarından ayrılmayup kanlu eve girdükde fi’l-ḥāl köpek ile gire ve köpek her ne iderse ol ḥizmetkār daḥı eylece eyleye. Ol oğlan pādişāh buyurduğı üzre kanluyı şalıvirüp ardınca tizce köpek ile evine girdi, evi aradı, bir nesne bulamadı. Ol kelb ürüp ve çağırup meyyiti bırağduğları kıyunuñ ağızını eliyle eşmege başladı, ol oğlan ta‘accub eyledi, varup pādişāha köpegüñ evzā‘ u aḥvālini bildürdi. Pādişāh, ol oğlana ol yeri kazmağa emr eyledi, kazup qarınıñ oğlunu buldı ve ev şāhibini dutup pādişāha iletdi. Pādişāh yanında birkaç degnek urılduğdan şöñra ikrār eyledi ve öldürmekde şerik olanları daḥı didi. Anı (A 416a) da öldürdiler ve kışaş eylediler ve ğayrıların istediler, kaçdılar. Demirī *Kitābu’ş-Şevārid* den böyle naql eylemişdür.

Fā’ide: İbnü’l-Ḥaccāc dimekle ma‘rūf ve şā’irlik ile mevşūf olan kimse adı Ḥüseyn’dür ve babası adı Aḥmed’dür. Muḥtazır olduğda ve dünyādan irtihāl idecek vaḳit Mūsā bin Ca‘fer eş-Şādık ayağı ucına defn olunmasın ve ḳabri üzre “ذِرَاعِيهِ بِاسِطٍ وَكَلْبُهُمْ بِاسِطٍ”¹³⁹² yazılmasın vaşiyet eylemişdür.

Fā’ide: Ca‘fer-i Şādık’a -raḥmetu’llāhi ‘aleyh- didiler ki “Düş ve vāḳı‘ a ve rü’yā kaç yıl te’ahḥür ider?” Ca‘fer-i Şādık “Elli yıla dek düş eglenür.” didi. “Zirā hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem düşde bir ala köpek kendü kanını yalar gördi ve ta‘bır eyledi ki kıızı oğlı İmām Ḥüseyn raḳiya’llāhu ‘anh hāzretini bir kimse öldürse gerekdür ve Şemr Zi’l-Cevşen ki ebraş kimse idi. İmām Ḥüseyn’i ḳatlı eyledi. Ve hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem düş görelden ḳatlı-i Ḥüseyn’e dek elli sene olmuşdur.” didi.

Ve **ma‘lūm** ola ki köpege ḳuduzlık didükleri marāz ‘arız olur. Ve bu marāza fetḥ-i kāf ve fetḥ-i lām ile *keleb* dirler. Ve ḳuduz olan köpege fetḥ-i kāf ve kesr-i lām ile *kelib* dirler. Ve ḳuduz it ḳulağların şarḳıdur ve dilini çıkarur ve ağızı yarı çok olur. Ve başın aşığa eyler ve beli bir cānibe egilür (A 416b) ve kıyruğını dā’im iki ayağı arasına şoğar. Ve

¹³⁹²“...Ve köpekleri de ... iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/18.

korğa korğa yürür gūyā kim ser-hoşdur. Ve aç olur, yimez. Ve şusuz olur, içmez. Ve çok olur ki şudan korğar ve gāhī şudan korğup helāk olur. Ve şebaḥ ve gevde görse üzerine ḥamle ider; ammā ürmez ve sā'ir köpekler andan kaçarlar. Ve kuduz it bir insānı ıdırsa ba'zı yaramaz maraẓlar ol insāna 'arız olur. Cümleden biri şu içmez, şusuzlıktan helāk olmağa yakın olur ve şu ister virildükde içmez. Ve bu 'illet ü maraẓ ol kimsede müstaḥkem olduḡda şu dökmege oturduḡda ufaḡ köpükler şüretinde evşanı yolından ba'zı nesne çıkar. Ve kuduzluk karda ve çaçala ve dilküye ve gelincige daḡı 'arız olur. Ve kuduz it ıdırduḡını öldürür insāndan ġayrısını, insān gāhice şağalur 'ilāc olunursa. Ve kuduz itüñ ba'zı-ı aḡvāli *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zikr olunmuşdur, taleb iden anda bulsun.

Hikāyet: Bir kimse İsfahān'da bir kimseyi öldürüp bir kuyuya bıraḡdı. Ve katlı olınan kimsenüñ bir köpegi var-ıdı, ol ḡālī görürdi. Ve her gün ol kuyu başına gelüp topraḡı eşerdi ve işāret eylerdi ve öldüren kimseyi görduḡde üzerine ürürdi. Köpekden bu ḡālī görüp kuyuyu kaẓdılar, meyyiti buldılar. Ve öldüreni dutup ikrār (A 417a) itdürdiler ve ölmüş yerine anı da öldürdiler. Demīri bu hikāyeti '*Acā'ibü'l-Maḡlūḡāt*' dan yazmışdur. Ve Ādem peyğamber 'aleyhi's-selām gökden yere indükde şeytān 'aleyhi'l-la'ne yırtıcı cānverlere varup "Ādem ve evlādı size düşmāndur, helāk eyleñ." diyü kındurdu. Yırtıcılar köpegi kendülere beg ve baş idüp Ādem üzerine yürüdiler. Ādem 'aleyhi's-selām yırtıcıları görüp korḡdı. Cebra'il 'aleyhi's-selām Ādem'e gelüp köpeğün başı üzre elini ḡomasına emr eyledi. Ādem 'aleyhi's-selām eyle eyledi. Köpek kuyruḡını oynadup Ādem'e yaltaḡlandı ve Ādem'den ayrılmadı. Sā'ir yırtıcılar anı görüp kaçdılar. Kelb Ādem'e ülfet idüp anı beklemege başladı. Ol zamāndan berü ādem oḡlanından ayrılmayup koyun ve tavar ve ev ve der ü dīvārı bekleyüp ayrılmaz ve ḡizmetden yüz çevirmez. Ve Ca'fer bin Süleymān-nām kimse Mālik bin Dīnār-nām fāzil ile bir köpek görüp Ca'fer, Mālik'e "Bu köpegi neylersin?" didi. Mālik "Hāzā ḡayrun min-celīsi's-sū'i" didi. Ya'ni bu köpek yaramaz muşāḡibden yegrekdür. Ve Demīri *Menāḡıb-ı İmām Aḡmed*'den naḡl eylemişdür ki İmām Aḡmed'e ḡaber irişdi ki Māverā'ü'n-nehr'de bir kimse vardur ve ol kimsede eḡādīs-i şerīfe-i Nebeviyyeden üç ḡadīs vardur. İmām Aḡmed ol kimseyi bulmaḡ ve ol üç ḡadīsı işitmek (A 417b) için göçüp Māverā'ü'n-nehr'e gitdi. Ve bir ḡoca ādeme rāst geldi ki bir köpege yimek virürdi. İmām Aḡmed aña selam virdi. ḡoca selāmı alup yine ol köpege yimek virmekle muḡayyed oldu ve İmām Aḡmed'e iltifāt eylemedi. İmām Aḡmed'ün ḡaḡır-ı şerīfine ba'zı nesne geldi ki ol ḡoca, köpege teveccūḡ idüp kendüye iltifāt ü teveccūḡ eylemedi. Şeyḡ ve ol ḡoca, köpegi yidürduḡden şoñra

İmām Aḥmed’e dönüp “Saña teveccüh ü iltifât itmedüğüme ḥatıruña bî-ḥuzûrlık geldi gibi.” didi. İmām Aḥmed “Öyledür.” didi. Ol ḳoca, “Baña Ebu’z-Zinād ḥaber virmişdür ve Ebu’z-Zinād, A‘rec’den işitmişdür ve A‘rec, Ebū Hüreyre’den -raḍiya’llāhu ‘anh- ve Ebū Hüreyre ḥazret-i Resūlu’llāh’dan -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- işitmişdür ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “من قطع رجاء من ارتجاء قطع الله رجاءه منه يوم القيامة فلم“¹³⁹³ didi. İmdi işbu bizüm yerümüz köpek yeri degüldür ve bu köpek baña geldi. Ve ḳorḳdum, bunıñ recā vü ārzūsını kesecek olursam ḳıyāmet güninde Ḥaḳ te‘ālā benüm recā ve ümiz ü murādumı kese. Anuñçün ol köpege iltifât ü teveccüh idüp saña iltifât eylemedüm.” didi. İmām Aḥmed, “Bu ḥadıṣ-i şerif baña yeter.” diyü oradan döndi.

Ve **rivāyet** olunur ki ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer raḍiya’llāhu ‘anhumā bir gün çıḳup bir zay‘asına gitdi ve yolda bir ḫā’ifenüñ ḥurmālığına indi. Ve anda (A 418a) bir ḳara ḳul var-ıdı ki ol bāğçede işlerdi. Ol ḳul üç etmek alup geldi. Ve anda bir köpek var-ıdı, etmegüñ birin ol ite atdı, ba‘dehu birin daḫı ba‘dehu üçünci etmegi atdı. ‘Abdu’llāh bu ḥālî görürdi, ol ḳula “Günde senüñ ḳūt ve azuḡuñ ne ḳadardur?” didi. ḳul “Gördüğüñ azuḡum ve nafaḳamdur.” didi. ‘Abdu’llāh “Ya niçün bu köpegi kendü nefsuñ üzerine ihtiyār eyledüñ?” didi. ḳul “Bizüm yerümüz köpek yeri degüldür ve bu köpek irāḳ yerden gelmişdür ve açdur. Bunıñ recāsını kesmegi kerih gördüm.” didi. ‘Abdu’llāh “Ya bugün sen işlersin ve ne yirsin?” didi. Ol ḳara ḳul “Bugün bir nesne yimem.” didi. ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer raḍiya’llāhu ‘anhumā aşḫāb ve yārānına “Ben cömerdlik üzre melāmet olunurum, ya‘nī ḫalḳ beni ‘Ziyāde saḫīdür ve isrāf ider.’ diyü melāmet iderler, ḫāl bu ki işbu ḳul benden cömerddür.” didi. Ve andan soñra ol ḥurmālığı ve bāğçeyi içindeki tevabi‘ ü levāḫıḳı ile ve ol ḳara ḳulı şāḫibinden şatun aldı. Ve ḳulı āzād eyledi ve ol ḥurmālığı tevabi‘ iyle ol ḳula baḡışladı, raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebīhi. Demārī, *Risāletü’l-Ḳuşeyriyye*’den bunı naḳl idüp *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da yazmışdur.

Ve **kelb** Kelām-ı Ḳadīm ve Ḳur’ān-ı ‘Azīm’de vāḳi‘dür. Nitekim Aşḫāb-ı Kehf ḳışşasında “وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ”¹³⁹⁴ (A 418b) vāḳi‘dür. Ve **Aşḫābu’l-Kehf** ḳışşası şöyledür ki ehl-i İncil olanlarıñ arasında fitne vü fesād ve şer ü ‘inād zuhūr idüp ḫatā vü günāḥ ve ḫüsrān u tebāḫ içlerinde zāḫir oldı. Ve pādīşāhları azḡun olup bütlere ‘ibādet ve

¹³⁹³“Kim başkasının ümidini kırarsa Allah da kıyamet gününde ondan ümit keser, onu cennetine koymaz.” Muhammed b. Ahmed b. Sâlim Seffârîni, *Gıdâu’l-elbâb fî şerhi manzûmeti’l-âdâb* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 1/77.

¹³⁹⁴“...Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi)...” *Kur’ân-ı Kerim*, Kehf 18/18.

 ag t u bütler için  urb n boğazlamağı ‘adet idindiler. Ve bir p di ahları var-ıdı adı Dağyan s idi, bütlere ‘ibadet ve bütler için boğazlamağı ‘adet idinüp muh lefet idenleri ve bütlere ‘ibadet eylemeyenleri öldürmege m b  eret eyledi. Ve köy-be-köy gezüp konduğı yerde bulduğı kimseleri b te ‘ibadet itdürürdi vey  öldürürdi.  şbu h l üzre konup g c p fes d u tuğyan ve igv -yı Őeyt n üzre iken A   bu’l-Kehf s kin oldukları köye ve Şehre geldi. Ve ol Őehr n adı zamm-ı elif ve s k n-ı f  ve zamm-ı s n-i mühmele ve s k n-ı v v ba‘ dehu s n-i mühmele ile Ufs s idi usb ‘ vezni üzre. Dağyan s Melik, A   b-ı Kehf Şehrine d hil olduğda ehl-i im n olan m ’minlere g c gelüp kaçdılar. Ve Dağyan s geldiğı gibi ehl-i im n olanları bulup yanına get rmesi in k firlerden Őura  ve çullar ve m b  irler ta‘ y n eylemiş-idi. Ehl-i im nı bulup Dağyan s yanına iled rlerdi ve anları mu ayyer iderdi, öldürmek vey  bütlere tapup tav g t için boğazlamak arasında. Ba‘ zılar ölümi ihtiy r iderlerdi, b te (A 419a) ‘ibadet eylemezlerdi. Dağyan s anları öldürüp gevdelerini  al‘ a  apularına aÇardı. Ve ba‘ zıları p re p re  ilup birer p relerini  al‘ a bedeninde  ordı. Ve ba‘ zıları h Ő  d nlerini d ny -yı f n ye değıŐ p  lmemegi ihtiy r idüp mur dınca olurlardı. A   b-ı Kehf bu h li görüp ziy de ma z n oldılar ve nam z ve oruç ve tesbi  ve du‘  da oldılar. Ve A   b-ı Kehf sekiz kimse idiler ve eŐr f-ı R m ve ulularından idiler. Bunlar H k s bh nehu ve te‘  l ya tazarru‘ u niy zda olup v ki‘ olan bel nu  ref‘   def‘ olması du‘  sında ve nam z  ılacak muŐall larında iken Dağyan s tarafından ta‘ y n olunan Őura  bunları secdede B r  te‘  l ya ağlayup tazarru‘ iderken buldılar, dutup Dağyan s’a ilettiler. Gözlerinden yaşlar açar ve yüzleri gözleri toz toprak, Dağyan s A   b-ı Kehf’e “Ni un bütlere boğazladuğumuz  urb nlara h z r olmadu uz ve kend n zi Şehir halkına mu ted   ılırsız? Ya bütler için zeb  eyle  vey  sizi öldürürüm.” didi. A   b-ı Kehf arasında Mekselm n  adlı bir kimse var-ıdı, c mlen n ulusı ve ihtiy rı idi, Dağyan s’a cev b virüp “Bizüm bir ta rumuz ve ma‘ b dumuz vardur ki yer ve gök anu  ‘azametiyle doludur ve her nesneden uludur. ‘  lem n m liki oldur, andan g yrıya elbet biz ‘ibadet ve  ullı  eylemezüz.” didi. Ve s ’ir A   b-ı Kehf dağı eyle cev b virdiler ve “B tlere ‘ibadet eylemezüz (A 419b) ebeden, her ne h k ret   siy set eylemek isterse  eyle.” didiler. Dağyan s “Ben sizi öldürmek ve h k ret eylemek istediğimde m ni‘ olur yokdur ve l kin siz t ze yigitlersiz öldürmege  ıyamam ve size mühlet vireyin bolay kim ‘a ıllar nuz baŐlar nuz gelüp bütlere ‘ibadet idesiz.” didi. Ve üzerlerinde olan ey  ve zib  v  ra‘ n  v  f hir lib sları Őoydurdı ve altun ve g miŐden olan geys  ve bezeklerin aldurdı ve yanından sürüp

çıkartdı ve anları h bse virdi. Ve andan sonra Daqy n s anlaru n Őehirlerine yakın bir Şehre ba‘z-ı meŐalıhi için çıktı ve gitdi. AŐh b-ı Kehf anu n gitduğini bilüp gelmezden mu addem h bs oldukları yerden kaçdılar. Ve herkes babasınun evinden z d u z h re alup Őehirlerine yakın bir tağ var-ıdı, adı Yencil s idi, anda bir mağara var-ıdı, ol mağaraya toğrı teveccüh eylediler. Ve kend lerun bir köpekleri var-ıdı, ol köpek kendülere uyup gitdi. Ve **Ka‘b ’l-Hibr**-n m f zıl kavli üzre yolda giderken bir kelbe r st geldiler, kendülere uydu. Birkaç def‘a ol kelbi kovdılar, ayrılmadı.  hir ol kelb “Y  kavim, benden ne istersiz? Ve benüm tarafumdam korqma uz, ben All hu te‘ lanun sevgilü kullarını severüm. Siz uyu  ve ben sizi bekleyem.” didi. Ve **Süddi** kavli üzre; mağaraya giderken bir çobana r st geldiler ve “Ben de All hu te‘ l ya ‘ib det iderüm.” diyü  oban da anlara uydu. Ve  obanun (A 420a) köpeği var-ıdı, yürüdükde ardlarına düşdi. Anlar  obana “Köpek  r p bizi duyurur, bize l zım degüldür.” diyüp köpeği kovdılar, gitdiler, yine ardlarından ayrılmadı. Ol köpeği taşla atdılar, niçe def‘a taŐlayup kovduklarından sonra köpek du‘ ya el  aldurur kimse gibi ellerin  aldurup “Y  kavim, ni un beni urursiz ve taŐlarsiz? Siz Ta rı te‘ l yı bilmezden kırk yıl  nden va’ll hi ben Ta rı te‘ l yı bilmiŐ md r.” didi. AŐh b-ı Kehf kelbun sözini işidüp ta‘accub eylediler ve köpeği artığ kovmadılar, varup mağaraya girüp nam z ve oruç ve tesb h ve tekb r ve zikru’ll ha meŐg l oldılar. Ve içlerinden Yemli a adlu kimseye nafa aların iŐmarladılar. Tebd l-i Őuret ve tağy r-i kisvet ile Yemli a Şehre varup yiyecek ve içeceklerin Şatun alup mağaraya götürürdi ve kendü ve y ranı ha klarında ne söylerler ve ne dirler diyü haber alurdu. IŐbu h l üzre birkaç zam n mağarada eglendiler. Ve H ağ sub hanehu ve te‘ l  diled ği zam n kaçar mağarada s kin oldılar. Andan sonra Daqy n s yine Őehirlerine geldi ve Őehr n uluların getürüp ta ağit için boğazladı. Ve Yemli a ol vağit b z rlığ için Şehre varmış idi, az yimek alup mağaraya geldi. Ve anları Daqy n s isted ğin bildürdi. Cümlesi kor up tazarru‘ u niy z iderek secdeye vardılar. Ve zikr olunan fitneye düşmekden H ağ te‘ l ya yalvarma da iken Yemli a anlara “BaŐlarunuzu  aldurup H ağ’a tevekkül id n ve yimek yi n.” (A 420b) didi. Başların secdeden  aldurdılar, gözlerinden yaş a ardı. Ve yimek yiyüp başlarına ve ehl-i im n başlarına gelen muŐibeti s yleŐ rlerken gün g r ba varup güneş t lundu. Ve H ağ s bh nehu anları uyutdu ve  ulağlarına  v z girmekden ve ses iŐitmekden men‘ eyledi.    yüz toğuz sene AŐh b-ı Kehf uy kuda  aldılar. Ve yiyecek ve nafa aları başları ucında idi. Ve mel ’ike senede bir kerre gelüp Şağ yanı üzre yatanları Őolları üzre ve Şol üzre yatanları Şağ yanları üzre

döndürürlerdi yer etlerini yimesün için. Ve dinilür ki yılda melâ'ike döndürdükleri gün 'aşūrā günü idi. Ve Ebū Hüreyre rağiya'llāhu 'anh kavli üzre, senede iki kerre döndürürlerdi. Bunlar üşte bu hâlde. Ve şehir tarafından Daqyānūs irtesi gün bunlaruñ kaçduklarını işidüp babalarını dutdı ve “Oğullarunuñ bulmaq gereksiz.” diyü ziyāde ikdām u ilhāh u ibrām eyledükde babaları “Biz saña 'āşī olmaduq, oğullarumuz mu'ānid ve yaramazlardur. Senden kaçup fülān mağaraya gitdiler. Bizüm ne günāhumuz vardır ki anlar için bizi öldürmek istersin?” didiler. Daqyānūs babalarını şalıvirdi ve Aşhāb-ı Kehf'e nice ideceğini bilmedi. Hāq te'ālā Dakyānūs qalbine şöyle bırağdı ki mağara qapusında yapu idüp mağarada qalalar. Ve üç yüz toquz yıldan soñra anları (A 421a) diri qılıp ölüleri nice diri eyler, hāqqa göstere ve kıyāmetde dağı böyle cümle hāqk diri olacaqların bileler. Daqyānūs ol mağaranuñ qapusını muhkem yapdurdı ve “Açlıqdan helāk olsunlar ve ihtiyār eyledükleri mağara kendülere maqbere olsun.” didi. Ve anları uyanıq şandı idi ve mağarada qapusını yapdururken işidirler zann iderdi. Hāl bu ki Hāq sübhānehu ve te'ālā anları nevm vefātı ile öldürmiş idi ve kendülere vāqı' olan hāl gibi kelblerine vāqı' olmuş-ıdı. Ve Daqyānūs yanında iki mü'min kimse var-ıdı, imānlarını gizlerlerdi, birinüñ adı Yendürūs ol birinüñ Rūnās idi. Aşhāb-ı Kehf kışşasını ve babaları adını ve şoy ve neseblerini ve haberlerini raşāşdan iki tahta içinde qazdurup ve yazdurup ve tahtaları demürden bir tābūt içine qoyup ve tābūtı yapu içine qodılar. Ve “Qıyāmetden evvel bir mü'min kavim Aşhāb-ı Kehf'i bulursa ahvālını bilsünler.” didiler. Bundan soñra mürür-ı ezmān ile Daqyānūs dünyādan gitdi ve kendüsinden soñra niçe pādişāhlar gelüp gitdi. Ve bir mü'min ü şālih kimse pādişāh oldu ki adı Yendūsīs idi. Altmış sekiz yıl pādişāhlıq eyledi ve zamānında hāqk bölük bölük oldılar. Kimi Allāhu te'ālāya imān getürüp kıyāmet olacağına inanurdu (A 421b) ve kimi inanmazdı ve “Dirlik yoqdur illā dünyā dirliği vardır.” dirlerdi. Şu mertebeye vardı ki ehl-i hāq üzre ehl-i bātil olanlar gālib olmağa yaqlaşdılar ve az qaldı ki ehl-i imānı döndüreler. Ol şālih pādişāh ziyāde maħzūn olup ağlamağa başladı ve mü'minleri gönderüp kıyāmet olacağına imān getürsünler diyü naşihatden hālī olmazdı. Bir gün evine girüp qapusını qapadı ve eskiler geydi ve altına āteş külünü döşedüp üzerine oturdu. Ve bir zamān gice ve gündüz tazarru' u niyāz ile ağladı ve eyitdi: “Yā Rabbī; işbu hāqkuñ iħtilāfını görürsün, sen bunlara bir 'alāmet gönder ki bātil i'tikādlarından döndürsün ve kıyāmet olacağına imān getürsünler.” didi. Qullarunuñ helāk olmaların sevmez Tañrı ve qullarını esirgeyici **Rahmān** ve **Rahim** Allāh ol pādişāhuñ du'āsını müstecāb idüp Aşhābu'l-Kehf'i diriltmek

ve anların dirilmesini kıyâmet olacağına ‘alâmet ü nişân olmasını diledi. Ol şehirde Evliyâs adlı bir kimsenin kalbine mağara kapusunda olan yapıyı giderüp koyunlara ağıl eylemeği bıraktı. Evliyâs, Daqyânûs yaptığı yapıyı yıkıp taş ve kireci andan gidermek için iki oğlanı ücretle tuttu. Ol oğlanlar taş ve kireci mağara ağzından giderdiler. Kudret ü saltanat (A 422a) şahibi ve mevtâyı ihyâ idici Allâh tebârek ve te‘âlâ anları ihyâ eyledi. Yerden kalkıp oturdular ve birbirine selâm verdiler. Gevdelerinde ka‘an ağrı yok, gūyâ kim sâ‘ir zamânda nice uykudan uyanurlardıysa eyle uykudan uyandılar. Ve ‘âdetlerince namâza oturup namâzların kıldılar. Ve namâzı tamâm itdüklerinden sonra nafağaların getüregelen Yemliḥâ’ya “Daqyânûs yanında ve halk arasında bizi añar ve söyler var mıdır, bize haber getir. Ve ta‘âm daḥı getir, dünki gün getürdüğün ta‘âmdan ziyâdece getir; zîrâ aç yatduk.” didiler. Ve Daqyânûs didükleri zâlim ü cebbârı diri ve kendüleri ister kıyâs iderlerdi. Daqyânûs mağara kapusunu muhkem yapup ve dünyâdan gidüp ve niçe pâdişâhlar geçüp gidüp üç yüz toqüz yıl mağarada uyuduklarından haberleri yok; ancak şu kadar bildiler kim çoqça uyumışlardır. Her zamân uyuduklarından ziyâdece uyudular şanurlardı. Başları olan Mekselmînâ-nâm kimse “Ne kadar uykuda eglendünüz?” dedi. Nitekim Kelâm-ı Kadîm’de “قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ”¹³⁹⁵ vâki‘dür. Anlar “Bir gün uyuduk.” diyü Mekselmînâ’ya cevâb verdiler; zîrâ mağaraya şabâḥ girmişlerdi, uykudan uyandıkları vakit aḥşam idi. Anuçün “Bir gün uyuduk.” didiler, sonra baqdılar güneşden bir miḡdarcıḡ (A 422b) ḡalmıḡ daḥı ḡurûba varmamıḡ “أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ” didiler, ya‘nî bir gün tamâm uyumaduk, bir günün ba‘zısını uyuduk, didiler. Ve bundan sonra saç ve tırnağlarına baqdılar, uzanmış gördüklerinde cümlesi “رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ”¹³⁹⁶ didiler, ya‘nî uykuda ne kadar eglendünüzü Rabbünüz ve ḡalîḡ u mürebbîünüz bilür, didiler. Ve bir günde tırnağları ve saçları ol mertebe uzanmayacaklarını bildiler. Ve Yemliḥâ’ya “Şaḡın ta‘âm alurken kimse bilmesün ve bizden haber almasunlar, ḡakîmâne vü ‘âḡilâne ḡareket eyle.” didiler. Yemliḥâ ‘âdet ü ḡânûnı üzre geysülerin deḡiḡdi ve Daqyânûs sikkesiyle olan yanlarındaki ḡümüḡden alup şehre gitmek murâd eyledi. *Me‘âlimü’t-Tenzîl* de Daqyânûs sikkesiyle olan ḡümüḡ mühri ḡifâf-ı ruba‘ gibi idi, dimiḡdür. *Ruba‘* zamm-ı râ‘-i mühmele ve fetḡ-i bâ‘-i muvaḡḡade ve ‘ayn-ı mühmele ile deve köḡegidür, aḡirinde ḡâ‘-i mühmele ile *rubah* gibi ki şurad

¹³⁹⁵“...İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi. (Bir kısmı) ‘Bir gün, ya da bir günden az’, dediler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/19.

¹³⁹⁶“...Ne kadar kaldığımızı Rabbiniz daha iyi bilir...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/19.

vezni üzredür. Ya‘ nî deve köşegi tabanı gibi idi, dimekdür. *Ve Tefsîr-i Vasîf* de üzerinde Daqyânûs şüreti yazılmış idi, dimişdür. Yemliḥâ mağaradan çıkkduḡda taş ve kireci görüp ta‘ accub eyledi; zîrâ mağara kapusını taş ve kireçle Daqyânûs yapduḡını bilmezlerdi. Muḡayyed olmayup yoldan şapup şehir kapusına vardı, başını ḡaldurup yukaru baḡduḡda kapu üzerinde ehl-i imân (A 423a) ‘alâmetini görüp ta‘ accub eyledi; zîrâ mağaraya gitdüklerinde ol şehir ḡalkınuñ ḡal‘aları kapusunda ehl-i imân ‘alâmeti yoḡ-ıdı. “Bizüm şehrumuze beñzemez.” diyü ḡayrân olup saḡ ve şola baḡmaḡa başladı. Bir âḡar kapuya vardı, anda daḡı kezâlik ve çok kimseleri gördi, bildüḡi ve gördüḡi degül. ḡayrân olup ta‘ accub eylemege başladı ve “Bugün dünki günün aḡşamı mıdur yoḡsa ne maḡûle gündür?” diyü fikre vardı. Ve kapudan içerüye girüp bir ḡâ’ıfeyi gördi, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmı añup aña yemîn iderlerdi. Bunı işidüp daḡı ziyâde ḡayrân oldu, “Dünki gün ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmı kimse âşikâra añmaḡa ḡâdir degüldi, bugün anuñ adına yemîn iderler, var-ısa düşümdür.” didi. Andan şoñra baḡdı gördi, uyur degüldür, düş degüldür; ammâ ne ḡarîb ḡışsa olur. Dün ‘İsâ’yı zıkr ideni öldürürlerdi, bugün herkes ‘İsâ’yı âşikâran añar ve nâm-ı şerîfine yemîn iderler.” diyüp “Var-ısa işbu şehir bizüm şehrumüz degüldür; ammâ va’llâhi bizüm şehrumuze yakın şehir de yoḡdur.” diyüp ḡayrân u ser-gerdân ḡaldı. Andan şoñra bir yigite râst gelüp “Bu şehrun adı nedür?” didi, ol yigit “Ufsûs’dur.” didi. Yemliḥâ kendü kendüye “Var-ısa delürmişüm veyâ cin fi‘line uğramışum, evlâ olan rüsvây olmadın ve başuma bir belâ gelmedin çıkup gitmekdür.” diyüp ḡâ‘âm bey‘ idenlerün birine varup Daqyânûs sikkesiyle (A 423b) olan gümüşi virdi. Alup baḡdı, naḡşını görüp ta‘ accub eyledi ve bir âḡara virdi, elden ele gezdürüp “Bu kimse defîne ve gizlü mâl bulmuşdur.” diyü fısıldıya başladılar. Ve gitdükçe ḡalk Yemliḥâ’nuñ başına üşmeḡe başladı. Yemliḥâ, kendüyi bildiler ve Aşḡâb-ı Kef’den olduḡını añladılar şanup ditremege başladı ve kendüyi dutup Daqyânûs’a iletmek isterler şandı. Ve niçe ḡalk gelüp “Defîne bulan kimseyi görelüm, gördüğümüz kimsedür ola.” diyü geldiler, bilemediler. Yemliḥâ anlara “Gümüşümü virün, sizün ḡâ‘amuñuza ihtiyâcum yoḡdur.” didi. Anlar “Ey yigit, sen kimsin ve senün şân u ḡâlün nedür? Mâl bulmuşsındur ve gizlemek istersin. Gel, bize göster, ol mâlde ortak olalum ve illâ seni pâdişâhumuza iledüp virürüz, seni öldürür.” didiler. Yemliḥâ işidüp “Ḳorḡduḡuma uğradum.” diyü aḡlamaḡa başladı ve söz söylemekden ḡaldı. Anlar Yemliḥâ’yı bu ḡâlde görüp dutup çârsüdan geçüp götürdiler. Büyük ve küçük cümle ḡalk, başına üşüp “Mâl bulmuşdur.” didiler. Ve şehrun içinde iki kimse var-ıdı ki şehrun müdebbiri ve ḡalkuñ başları idi; birinün adı Aryus ve birinün

Antiyus idi, ikisi de şâlih kimse idi, Yemliḥā'yı bu iki ere iletdiler, ḥāl bu ki Daqyānūs'a iledürler şanup şaşdı (A 424a) ve sağ ve şola dīvāne vü mecnūn gibi bakmağa başladı. Halk "Dīvānedür." diyü masharalığa alurlardı. Ol iki şâlih kimse yanına varduḡda Daqyānūs'a iletmedüklerini bilüp bir miḡdār 'aqlını başına devşürdi. Anlar Daqyānūs sikkisini ellerine alup naqşına bakup ta' accub eylediler. Biri Yemliḥā'ya "Bulduḡuñ māl kandadır?" didi. Yemliḥā "Ben māl bulmadum, bu gümüş babam gümüşidür ve çarb bu şehruñ çarbidür." didi. Yemliḥā'ya "Babañ adı nedür?" didiler, babasını ve hışm-ı kavm ve nesebini didi. Ol şehirde babasını ve kendüyi bilür kimse bulunmadı. Āḥir "Sen yalancısın, toḡru söylemezsin." didiler. Yemliḥā ne diyeceğini bilemedi, başın aşığa idüp yere bakmağa başladı. Anda olan halkuñ kimi "Dīvāne vü mecnūndur." ve kimi "Kaşdıla dīvānelik ider." didiler. Ol iki şâlih kimsenüñ biri Yemliḥā'ya pek pek bakup "Biz seni koyuvmek ihtimāli yokdur ve ḥabs idüp döḡüp ikrār itdürürüz. Hemān bulduḡuñ māl göster ve illā elimizden ḥalāş olamazsın." didi. Yemliḥā "Ben size bir nesne şorayum, toḡru söylerseñüz ol vaḡit, baña inanursız." didi. Anlar "Şor, bir nesne gizlemezüz." didiler. Yemliḥā "Pādişahuñuz Daqyānūs ne yereddür ve ne işler?" didi. Anlar "Yeryüzinde Daqyānūs adlu pādişāh bu günlerde yokdur, ilerü zamānda gelmiş ve gitmişdür ve (A 424b) andan şoñra daḡı niçe pādişāhlar gelüp gitmişlerdür." didiler. Yemliḥā "Eyle olsa ben ḥayrānum ve baña kimse inanmaz. Biz birkaç yigit idük, Daqyānūs büte 'ibādet eylemege da' vet eylemiş-idi, kaçup maḡaraya dünki gün girdük. Uyuduk, uykudan uyandugumuzda yimek almağa ve ḥaber duymağa geldüm. Ḥālen başuma böyle aḡvāl vāḡi' oldı. Gelüñ sizüñle gidelüm. Yencilüs taḡında ol maḡaraya varup yoldaşlarımı göstereyüm." didi. Ol şâlih kimse ki adı Aryus idi, Yemliḥā'nuñ bu sözünü işidüp "Ey kavim! Şöyle zann iderüm ki Ḥaḡ te'ālānuñ 'alāmetlerinden bir 'alāmetdür, işbu yigit elinde zühür eyledi. Sizüñle maḡaraya gidelüm." diyüp büyük ve kiçi her kim var-ısa atlu ve yayan maḡaraya toḡru yürüdiler. Aşḡāb-ı Kehf daḡı Yemliḥā eglenüp ta'ām getürmedüğinden Daqyānūs eline giriftār olmuşdur zann iderlerdi. Bu ḥāl üzre iken at ayaḡı āvāzı ve ādemlerüñ sesi kendülerden yaña gelür gördiler. Gelenler Daqyānūs ādemleridür, dutmağa gelmişlerdür zann idüp namāza tırdılar, namāzı kılup selām vir[dük]den şoñra birbirine vaşıyyet eylediler. Ve maḡarada otururken añsızdan anı gördiler kim Aryūs ve şehir halkı maḡara çapusunda tıruurlar. Ve Yemliḥā cümleden evvel maḡaraya girüp ağlamağa başladı, anlar da bile ağladılar. Ve andan şoñra Yemliḥā'ya "Ḥāl nicedür ve bu halk nedür?" didiler. Yemliḥā (A 425a) Daqyānūs çokdan vefāt

eylediği ve ahvâli bir bir yârânına hikâyet eyledi ve kışsa vü ser-güzeşleri bir bir beyân eyledi. Aşhâbu'l-Kehf ol vakit niçe zamân uykuda olup kıyâmetde dahı halk uykudan uyanur gibi uyanup haşr olacaıklarına 'alâmet olsunlar için Hâk te'âlâ anları ihyâ eylediğini bildiler. Yemlihâ ardınca Aryus yanında olan yârânıyla içerüye girdi, demürden bir tâbût gördi, gümüş mühr-ile mühürlenmiş. Şehrûñ uluların cem' idüp mühri bozup demür tâbütü açdı, içinde raşâşdan iki tahta var, üzerinde Aşhâbu'l-Kehf Daqyânüs'dan kaçduıkları ve büte 'ibâdet tekliif eylediği ve Aşhâbu'l-Kehf adları bir bir yazılmış, mufaşşal u meşrûh Aşhâbu'l-Kehf ahvâli beyân olınmış buldılar. Anda hâzır olanlar okuyup ta' accub eylediler ve kıyâmet ve ba' ş u haşr 'alâmetini gösterdüğine Bârî te'âlâya şükr eylediler. Andan sonra “El-hamdu li'llâh ve subhâna'llâh!” diyü yüce âvâz ile çağrışdılar. Andan sonra Aşhâbu'l-Kehf üzerine girdiler, mağarada oturlarken gördiler, yüzleri nurlu, geydükleri libâsları çürümemiş gördiler. Aryus ve yanında olan secdeye vardılar ve Hâk sübhânehu ve te'âlâ kıyâmet 'alâmetini gösterdüğine şükr eylediler. Ve Daqyânüs ile olan haberleri halk şordılar. Anlar, bir bir haber virdiler, andan sonra pâdişâhları olan Tendüsîs-nâm şâlihe (A 425b) haber uçurdılar ve “Aşhâbu'l-Kehf senüñ zamânuñda dirildiler, tizce gelüp yetişesin.” didiler. Pâdişâha haber varduğda 'aklı başından gidüp yine geldi ve Allâh sübhânehuya vâfir hamd u şükr idüp ağladı, ılgar ile Ufsûs şehrine geldi, andan cümle halk karşılayup önüne düşüp mağaraya getürdiler. Aşhâbu'l-Kehf Tendüsîs-nâm pâdişâhı görüp yüzleri üzre secde eylediler. Ve Allâhu Te'âlâ 'ibâdetine meşgûl olduğına ve halk İslâm üzre olduklarına şükr eylediler. Pâdişâh, önlerinde ayağ üzre tırup bir zamândan sonra anlarla i' tinâk eyledi ve bir bir kucağaşdı ve ağladı. Anlar mağarada pâdişâhuñ önünde yer üzerinde oturup hamd u şükr ü tesbîh iderlerdi. Andan sonra Aşhâbu'l-Kehf, ol pâdişâha “Seni Allâhu te'âlâya emânet virdük. Ve seni ve mülküñi hıfz eylesün Allâh ve cin ü ins şerrinden Allâhu te'âlâ seni şaklasun. Es-selâmu 'aleyke ve rahmetu'llâhi.” diyüp yataıklarına döndiler. Hâk sübhânehu ve te'âlâ rûhların kabz eyledi, vefât eylediler. Pâdişâh kâlkup kendü geydüklerini üzerlerine örtü ve her birine altundan birer tâbût yapılmasın emr eyledi. Aşşam olıcağ pâdişâh uyudu, düşde “Biz, altun ve gümüşden yaradılmamışuzdur, belki toprağdan yaradılduk. Bizi mağarada toprağ üzre terk eyle.” didiler. Eyle olsa pâdişâh, sâc ağacından (A 426a) bir tâbût yapdurup cümlesini içine kodılar ve yanlarından çıkup gittiler. Hâk te'âlâ ru' b ve kôrku ile anları maħcüb kıldı ve artık kimse üzerlerine girmege kâdir olamadı. Ol pâdişâh mağara kâpusında bir mescid yapmasına emr eyledi ve yılda bir kerre gelüp anda

bayram eylemesine emr eyledi. *Me‘ālimü’t-Tenzil-nām* tefsirde İmām Begavî ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanî Aşhābu’l-Kehf kıssasını böyle yazmıştır. Kıssalarında ihtilāfāt-ı keşire ve rivāyāt-ı gāzire çoktur. Biz, ancak tefsir-i mezbûrda olanı yazdık.

Fā’ide: Rivāyet olunur ki hāzret-i Fahr-i ‘Ālem ve mefhār-ı Benî Ādem peygamberümüz Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām Aşhābu’l-Kehf’i görmek Hāḡ’dan taleb eyledi ve istedi. Hāḡ te‘ālā “Dār-ı dünyāda sen anları görmezsin ve lākin aşhābınuñ ihtiyār ve ulularından dört kimseyi anlara gönder, senüñ peygamberligüñi anlara irişdürüp saña imān getürsünler.” didi. Hāzret-i Resül, Cebrā’il’e “Ben anlara ne tarīḡ ile ādem gönderürüm?” didi. Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām “Kisāñı döşe, bir köşesine Ebū Bekr’i ve ikinci köşesine ‘Ömer’i ve üçüncü köşesine ‘Oşmān’ı ve dördüncü köşesine ‘Alī’yi oturt, -rıḡvāna’llāhu te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in- ve andan sonra Dāvūd peygamber oğlu Süleymān peygambere musahḡar u muḡi‘ olan ruḡayı¹³⁹⁷ çağırıp anları ol mağaraya götürmesine emr eyle. Allāh, ruḡa saña muḡi‘ olmasına emr eyledi.” didi. Muḥammed (A 426b) ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām Cebrā’il didüğünü eyledi. Ruḡa Çār Yār’ı bāb-ı gāra iletmiş, kapuya yakın olduklarında kapudan bir taş kıopardılar. Köpek kıalkup ürmeğe başladı ve üzerlerine ḡamle eyledi. Kelb, Çār Yār’ı gördükde başın ve kıuyruğın oynadup başıyla mağaraya girüñ diyü işāret eyledi. Çār Yār-ı ‘izām mağaraya girüp “Es-selāmu ‘aleyküm ve rahmetu’llāhi ve berekātuhu.” didiler. Hāḡ sübhānehu ve te‘ālā Aşhābu’l-Kehf’i ihyā idüp “Ve ‘aleykümü’s-selām ve ‘alā-Muḡammedi’s-selāmi mā dāmeti’s-semāvāti ve’l-arzi.”¹³⁹⁸ didiler. Ve oturup Çār Yār-ı bā-şafā ile muşāḡabet eylediler ve Muḥammed’e imān getürdiler. Ve “Bizden āña selām eyleñ.” diyüp uyķularına vardılar. Āḡir zamānda Mehdī kııncaya dek mağarada uyurlar. Ve rivāyet olunur ki Mehdī anlara selām virür, Hāḡ te‘ālā anları ihyā eylese gerekdür. Mehdī ile söyleşüp uyķularına varurlar, kıyāmete dek artık kıalkmazlar. Demirī, *ḡayātü’l-ḡayevān*’da böyle yazmıştır. Ve Demirī, Ebu’r-Rebī‘ bin Süleymān’uñ *Kitābu’s-Şifā*’sından şöyle nakl eylemiştir ki ‘İsā peygamber ‘aleyhi’s-selām Deccāl ve Ye’cüc ve Me’cüc kııkıduktan sonra kıırķ sene mu‘ammer olur. Ve Aşhābu’l-Kehf ve’r-Raķim ‘İsā’ya ol vakit ḡavāriyyün olsalar gerekdür ve Çār Yār-ı bā-şafāyı -‘aleyhim rıḡvāna’llāhu’l-Melikü’l-A‘lā- Aşhābu’l-Kehf uyuduklarından (A 427a) sonra yel götürdi. Cibrīl ‘aleyhi’s-selām muḡaddem gelüp ḡaber viridi. Çār Yār-ı

¹³⁹⁷ *Ruḡā*’zamm-ı rā’-i mühmele ve fetḡ-i ḡā’-i mu‘ceme ve medd-ile yumuşak yeldür, er-rıḡü’l-leyyinetü ma‘nāsına.

¹³⁹⁸“Yerler ve gökler var olduğı sürece size ve Muhammed’e selam olsun.”

bā-şafā hazret-i Resūl'e geldükde "Aşhābu'l-Kehf nice bulduñuz ve ne cevāb virdiler?" didi, Çār Yār rađi'e anhum el-Gaffār "Varup selām virdüğümüzde cümlesi kılçup selāmumuzu aldılar ve senüñ risāletüñi degdürdük, kabūl eylediler. Ve sen haq peygamber olduđuña şehādet eylediler ve senüñ zuhūr u ħurūc eyledüğüne ħamd ü şükr kıldılar. Ve senüñ cānibünden varduğumuza ħamd u şenā kılıp be-ğāyet sevinüp Haq te'ālā anlara senüñ risāletüñ irişdürmekle ikrām eyledüğüne vāfir şükr eylediler ve saña selām eylediler." didiler. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Çār Yār'dan bu sözleri işidüp "اللهم لا تفرق بيني وبين أصهاري وأحبابي، واغفر لمن أحبني، وأحب أهل بيتي وأحب أصحاب" ¹³⁹⁹ diyüp du'ā eyledi.

Fā'ide: Aşhāb-ı Kehf adlarında ve kaç kimse olduklarında ihtilāf vardır. *Kāmūs*'da Mekselmīnā ve Yemliḫā ve Martūnis ve Bebnīvus ve Sārīnūnis ve Dūnūvānis ve Keşfeyṭayūnis yazmışdır. Ve bunlardan ġayrı niçe dürlü esāmiyle Kehf'de beyān eylemişdür. Ve aşhāb-ı tefşir daḫı adlarını muğāyeret üzre taḫrīr eylemişlerdür ve kaç kimse olduklarında ihtilāf vardır. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem meclisinde zıkr olınduklarında (A 427b) naşārādan Ya'kūbiyye, Aşhāb-ı Kehf üç kimsedür, kelbleri dördüncüdür, didi. Ve naşārādan Naşūriyye, beş kimsedür, altıncısı kelbleridür, didi. Müslimūn, Aşhāb-ı Kehf yedi kimsedür, sekizinci köpekleridür, didiler. Haq sübhānehu ve te'ālā müselmānlaruñ sözini taḫkīk eyleyüp *Kelām-ı Kadīm*'inde "سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَابِعُهُمْ " ¹⁴⁰⁰ "كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَتَامَتُهُمْ كَلْبُهُمْ" didi. *[Recm]* زان ile söz söylemekdür, aşıda atmağdur remy ma'nāsına, ol nesneye zann atılıp min-ğayrı yaqīn olduđu münāsebeti vardır.

Fā'ide: *[ve şāminuhum kelbuhum]* da olan vāv'da ihtilāf vardır, ba'zılar katında ol vāv'ı getürmek ve getürmemek birdür ve ba'zılar işbu vāv'a vāvu'l-ħukm ve't-taḫkīk dirler, ya'nī Haq te'ālā Aşhābu'l-Kehf'de olan ihtilāflarını ħikāye eyledi *وَيَقُولُونَ سَبْعَةً [ve yeḫūlūne seb'atun]* da kelām tamām oldu, andan soñra Bārī te'ālā yedi kimsedür didükleri kavli *[ve şāminuhum kelbuhum]* ile taḫkīk eyledi. Zīrā şāmin olmaz illā seb' den soñra olur ve yedinci olmayınca sekizinci dinilmez. Ve ba'zılar işbu vāv'a

¹³⁹⁹"Ey Allahım, benimle akrabalarım ve sevdiklerim arasını ayırma. Beni, beytimi ve ashabımı sevenlere mağfıret eyle." Şeyh Kemāleddin ed-Demīrī, *Kitabu'l-hayevāni'l-kūbra*, thk. Muhammed Abdülkādīr el-Fazlī (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 3/346.

¹⁴⁰⁰"(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: 'Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir' diyecekler. Yine, 'Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir' diyecekler. Şöyle de diyecekler: 'Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.'..." *Kur'an-ı Kerīm*, Kehf 18/22.

vāvu's-şemāniyye dirler; zīrā ' Arab şağışlarında vāhid, işnān, şelāşe, erba' a, ħamse, sitte, seb' a ve şemāniye dirler; zīrā ' Arab tā' ifesi katında ' aqd yedi idi, nitekim bugünde ' aqd ondur. Bunuñ nazīri Tevbe (A 428a) süresinde vāqī' dür nitekim “الْتَائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ”¹⁴⁰¹ buyurulmuşdur, vāv çok ma' nāya gelür. *Ḳāmūs*' da yigirmi yedi ma' nāya geldüğünü mişālleri ile irād eylemişdür, taleb iden *Ḳāmūs*' ı müṭāla' a eylesün.

Fā'ide: Kelb-i Aşhābu'l-Kehf adında dağı ihtilāf vardır; İbn ' Abbās rağiya'llāhu ' anhumā kavli üzre adı kesr-i kâf ile Ḳıtmīr' dür, şāhib-i *Ḳāmūs* dağı böyle dimişdür. Ve İbn Keşir katında Ḳuṭmūr olduğunı da yazmışdur. Ve adı Reyyan olmağ ' Alī' den - kerrema'llāhu vechehu- rivāyet olunur. Ve Süddī katında adı Şevr ve ' Abdu'llāh bin Selām katında Neşit ve Ka' b katında Şahbā ve Şu' ayb el-Ḥannānī katında Ḥamrān ve Evzā' i katında Beşve ve Vehb katında Veşy' dür. Ve ba' zılar Ḳayṭafir ve ba' zılar Luṭfur' dur, didiler. Va'llāhu te' āla a' lem.

Fā'ide: Ve Aşhābu'l-Kehf köpekleri renginde dağı ihtilāf vardır. İbn ' Abbās rağiya'llāhu ' anh enmer idi ve ḳalaṭī didükleri köpekden yukaru ve kürdī kelbden aşığa idi, didi. *Enmer* feth-i elif ü mīm ve sükūn-ı nūn-ıla ḳaplan gibi alaca olandır. Ve Muḳātil şaru idi, dimişdür. Ve Ḳurṭubī, ziyāde şarulığı kızılığa ururdı, didi. Ve ba' zılar taş renginde ve ba' zılar gök ve āsmān renginde idi, (A 428b) didi.

Fā'ide: Aşhābu'l-Kehf üzre mescid binā iden pādişāhuñ adında dağı ihtilāf vardır, yukaruda *Me' ālimü't-Tenzil* den naql olunanda adı Tendūsīs' dür dinilmiş idi ammā *Ḳāmūs*' da adı feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı kâf ile Daḳyūs' dur ve mağara ḳapusunda yapu yapu mağarada helāk olsunlar ve açlık ve şusuzlıktan ḳırılunlar diyüp Aşhābu'l-Kehf andan ḳaçmışdur adı Daḳyānūs' dur, dimişdür.

Fā'ide: Ve Aşhābu'l-Kehf şehirlerinüñ adında dağı ihtilāf vardır. Ba' zılar adı Ufsūs' dur dimişlerdür, fā' dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ve zamm-ı elif-ile. *Me' ālimü't-Tenzil* de dağı böyle yazmışdur. *Envāru't-Tenzil* de adı Ṭarasūs' dur, dimişdür ḥurūf-ı mühmele ve feth-i rā ile, feth-i kâf ve feth-i rā ile olan ḳarabūs ve feth-i lām-ıla sela' ūs ve ḥalezūn vezni üzre. Ve *Tefsīr-i Vāhidī* de dāl-ı mühmele ve fā ile adı Defesūs' dur, dimişdür. Ve ba' zılar

¹⁴⁰¹“Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/112.

Marasūs ve ba‘zılar Usuyūs’dur dirler ve ba‘zılar zamān-ı Cāhiliyyet’de adı Ufsūs idi, İslām geldükde aña Tarasūs dinilmişdür, dirler. Va’llāhu te‘ālā a‘lem.

Fā’ide: Aşhābu’l-Kehf kaç sene uykuda eglenmişlerdür? ‘Alī bin Ebī Tālib rağiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki ehl-i kitāb katında üç yüz yıl eglenmişlerdür, sene-i şemsiyye hisābı üzre. Allāh sübhānehu ve te‘ālā üç yüz sene eglendiler didügi kāmeryyye (A 429a) hisābı üzredür. Ve şemsiyye ve kāmeryyye aralarında olan tefāvüt her yüz yılda üç yıldur. Eyle olsa üç yüz senede toköz yıl tefāvüt ve ziyāde olur, anuñcün Kelām-ı Qādīm’de Hāķ te‘ālā “وَأَلْبِئُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَارْتَدَّوْا تَسْعًا”¹⁴⁰² didi.

Fā’ide: Sene-i şemsiyye üç yüz altmış beş gün ve rub‘ yevmdür ve sene-i kāmeryyye üç yüz elli dört gün ve şūlş yevmdür. Eyle olsa şemsiyye, kāmeryyye üzerine on bir gün ve bir günden yigirmi bir cüz’inden bir cüz’ ziyāde olur. Seyyid Şerīf Cürċānī *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm-nām* kitābında böyle yazmışdur.

Fā’ide: Aşhāb-ı Kehf kelbinde dağı iħtilāf vardır. Ekşer-i müfessirīn köpekdür ve cins-i kilābdandır, dirler. Ve ba‘zılar arslandır; zīrā kelb arslana dağı dinilür, didiler.

Fā’ide: İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Aşhāb-ı Kehf adları taleb ve istemek ve hereb ve kaçmak için şālihdür ve bir bez pāresi üzre yazılıp āteş ortasına birağılsa yangını söyündürür. Ve uşak ağlasa adlarını yazup beşik içinde başı altına kosalar ağlamaya. Ve ekin için bir kāğıda yazup bir ağaç üzre kaldurup ekin ortasında dikile. Ve đarabān ve ħummā-yı müşelleşe ve baş ağrısı ve ġanīlik ve baylık ve selātin üzre girmek için şağ uyluk üzre bağlana. Ve güç (A 429b) toğurmak için ‘avratuñ şol uyluğı üzre bağlana. Ve ħıfz-ı māl ve rüküb-ı baħr ve katilden necāta şālihdür. Sa‘dī Çelebi ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī, *Tefsīr-i Qādī ħāşiyes*’nde böyle yazmış ve Nīsābūrī’den nakl eylemişdür.

Fā’ide: Oğlancıkları uyutmak ve ağlamaların kesmek için Aşhābu’l-Kehf adları ve kelbleri adı ki Kıtmīr yazılsa şāliħ ve eyüdü. Ve nevm-i şıbyān için işbu du‘ā-i şerīf dağı yazılır: “اعوذ بكلمات التامات التي ناموا بها اصحاب الكهف و الرقيم الله يتوقى الأنفس حين موتها والتي لم تمت في منامها فيمسيك التي قضى عليها الموت ويرسل الأخرى إلى أجل مسمى اللهم الق النوم والسكينة على حامل هذه الورقة بالف لا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم”¹⁴⁰³

¹⁴⁰²“Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Kehf 18/25.

¹⁴⁰³“Allahım, mağara ashabına uyku veren mükemmel kelimelerine sığıyorum. ‘Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar,

Fā'ide: Köpek gice ve gündüzde bir kimseye hamle eylese ve “وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ”¹⁴⁰⁴ okunsa ol kelb zarar eylemeye. *Hayātü'l-Hayevān*'da Demirî, işbu iki fā'ideyi böyle yazar ve *Kitābu't-Tezkār*'dan nakl eylemiştir. Süre-i Raḥmān'da vāқи “يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ”¹⁴⁰⁵ ibāretine dek köpek insāna hamle eyledükde köpek üzre okunsa ol kelb bizni'llāhi te'ālā zarar eylemez ve incitmez. Ve *Tezkār*, İmām Qurtubî'nüñdür. (A 430a) Ve Zehebî'nün *Tārīḥü'l-İslām-nām* kitābından nakl ider ki üç yüz tārīḥinde Mümşād ed-Dineverî evinden çıkdı ve bir köpek aña ürdi. Mümşād “Lā-ilāhe illa'llāh.” didükde ol köpek turduğı yerde helāk oldu.

el-Hüküm: Köpek eti ḥarāmdur cemī' -i envā' u ecnāsıyla; zīrā murdārdur. Ve kelb, İmām Ebī Ḥanīfe ve İmām Muḥammed katlarında necisü'l-ayndur. Ve Şadru's-Şehīd zebā'iḥde boğazlamak ile pāk olur ve şatması da cā'iz olur, dimişdür. Ve köpegün kılı ve kemügi zāhir rivāyetde pākdür ve Ḥasan katında necisdür ve dibāgatle derisi pāk olur. Ve İmām Şāfi'ī katında dibāgatle pāk olmaz ḥinzir derisi pāk olmaduğı gibi. Ve kelb-i mu'allemi şatmak cā'izdür; ammā kelb-i ḡayr-i mu'allemi şatmak kaçan ta'līmi ḡabül ider olsa cā'izdür. Ve *Nevādir*'de köpek enigini şatmak cā'izdür, dimişdür. Ve bu delālet ider ki mu'allem olan kelb ve ta'līmi ḡabül ider köpek berāber ola ve ammā şol kelb-i 'aḡūr ki ta'līm ve öğretmegi ḡabül eylemez, anuñ bey' i cā'iz degüldür. Ve bu tafşil üzre arslan ve pars ve toğan ta'līmi ḡabül iderler, bey'leri cā'izdür. İmām Zāhidī, *Ḳudūrī şerḥinde* böyle yazmışdur. Ve kelb kaçan bir kimsenün bir yerine veyā şevbine yapışsa eger ḡazabı ḥālinde yapışdı ise yapışduğı yeri fāsīd eylemez ve eger oynarken yapışdıysa fāsīd eyler. (A 430b) *Nuḡāye* ve *Fetāvā-yı Ḳāḍī-ḥān* ve *Münyetü'l-Muşallī-nām* kütüb ve sā'ir fūrū' kitāblarında böyle yazılmışdur.

Tetimme: Muḡātil ḡavli üzre ḡayvānātdan on ḡayvān Cennet'e girer: Şāliḡ peyḡamberün dişi devesi ve İbrāḡim peyḡamber 'aleyhi's-selām buzaḡusı ve İsmā'il 'aleyhi's-selām ḡoçı ve Mūsā 'aleyhi's-selām şıḡırı ve Yūnus 'aleyhi's-selām balıḡı ve Süleymān 'aleyhi's-selām ḡarincası ve Bilkīs ḡüdhüdi ve Aşḡāb-ı Keḡf köpeḡi ve 'Üzeyr 'aleyhi's-selām eşeḡi ve Muḡammed'ün -'aleyhi's-şalātu ve's-selām- nāḡasıdur. İşbu cümle on

diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır...’ (*Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer 39/42) Allahım, bu sayfayı taşıyan kişiye uyku ve sekine indir. Güç ve kudret yalnızca azamet sahibi olan Allah'a aittir.

¹⁴⁰⁴“...Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi)...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Keḡf 18/18.

¹⁴⁰⁵“Ey cin ve insan toplulukları!...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Raḡman 55/33.

oldı ve cemî‘ si çoç şüretinde olup Cennet’e girerler. *Miškätü’l-Envâr*’dan şârih-i *Şir‘atü’l-İslâm* Seydî ‘ Alizâde nakl idüp böyle yazmışdur.

Fâ’ide: Namâz kılan kimsenüñ öñinden köpek geçse namâzı fâsid eylemez. İmâm-ı A‘zam Ebü Hanîfe ve İmâm Mâlik ve İmâm Şâfi‘î rahmetu’llâhi ‘aleyhim ve selef ü halef ‘ulemâsınuñ cumhûrı mezhebleri budur. Ve namâz kılan öñinde hiçbir nesne geçmek ile namâzı fâsid olmaz, gerek köpek ve gerek eşek ve gerek ‘avrat geçsün. Ve Ebü Hüreyre radiya’llâhu ‘anh “تَقَطُّعُ الصَّلَاةِ الْمَرْأَةُ وَالْجِمَارُ وَالْكَلْبُ”¹⁴⁰⁶ hadîş-i şerîfi Fahr-i ‘Ālem’den -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- rivâyet eyledi. Namâzı çat‘ ider demekden namâz bâtil olur demek murâd (A 431a) degüldür, belki ma‘nâ-yı hadîş; kemâl-i şalâtı keser, dimekdür. Ya‘nî kaçan bunlardan biri namâz kılan kimsenüñ öñinden geçse ol kimseden huzûr-ı kalb zâ‘il olur ve hâtırını müşevveş olur, dimekdür. Nitekim bir hadîş-i şerîfde dağı “لَا يَفْطَعُ لَا الصَّلَاةَ مُرُورُ شَيْءٍ” vâkı‘dür; ya‘nî hiçbir nesnenüñ geçmesi namâzı kesemez. Ve Oşmân ve ‘Alî radiya’llâhu ‘anhumâ kavilleri dağı budur. Ve bir kavim ‘avrat ve eşek ve kara köpeğüñ geçmesi namâzı keser, dirler ve zâhir-i hadîş ile ‘amel iderler ve Hasan kavli budur. Ve İmâm Aħmed, kara köpek geçmek ile namâzı keser, didi. Hattâ Aħmed ve İshâk, kara köpeğüñ avı helâl degüldür, dirler. Lâkin kavli-ı İmâm Ebü Hanîfe ve Mâlik ve Şâfi‘î ve cumhûr-ı selef ü halef şahîh olan kavildür. *Meşâriku’l-Envâr* şârihi Şeyh Ekmel “إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي”¹⁴⁰⁷ hadîş-i şerîfinüñ şerhinde tafşil üzre yazmışdur, isteyen andan taleb eylesün.

Fâ’ide: İbtidâ vü evvelâ köpegi hirâset ve beklük için alan Nüh peygamber ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâmdur. Nüh, Hâk te‘âlâya “Yâ Rab, fülk ve gemi yapmasına emr eyledüñ, emr-i şerîfüñ üzre gemiyi birkaç gün yaparum. Gice ile kâfirler gelüp yapduğumu ifsâd iderler ve bozarlar. İşbu gemi ne zamân tamâm olur?” didi. Hâk te‘âlâ Nüh’a vahy eyledi ki bir köpegi hirâset için alup besleye. Nüh, bir kelb aldı ve gündüz işleyüp gice uyurdu. (A 431b) Kâfirler gelüp işledüğünü bozmağ istedüklerinde kelb üzerlerine ürürdü. Nüh uyğudan uyanup hirâve ve degnegi eline alup üzerlerine hücüm iderdi, kâfirler kaçarlardı.

¹⁴⁰⁶“Kadın, eşek ve köpek namazı bozar.” İshak b. Râhuye, *Müsned*, (Medine: Mektebetü’l-İmân, 1991), 1/328.

¹⁴⁰⁷Hadisin tamamı şöyledir: “إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَإِنَّهُ يَسْتُرُهُ إِذَا كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ مِثْلَ آخِرَةِ الرَّحْلِ” “Sizden biri namaza durduğunda önünde deve semerinin arkası kadar dahi bir şey bulunsa, o o kişiyi sütrelere.” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*,1/247.

el-Emsāl: Kelām-ı Qadīm’de “كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ”¹⁴⁰⁸ vāki’dür. **لهث** [*leht*] feth-i lām-ıla it şuşızlıktan veyā yorılmağdan dilini çıkarup şolımağdur. İşbu āyet-i kerīme Bel’am bin Bā’ūrā haqqında nāzil olmışdur ki **Bel’am** feth-i bā’-i muvaḥḥade ile ca’ fer vezni üzre, du’āsı müstecāb ve ism-i a’zam bilür bir er idi. Mūsā peygambere bed-du’ā eylemek ile Tih şahrāsında Mūsā ‘aleyhi’s-selām ‘askeri qaldı ve kırk sene ol Tih’de ser-gerdān oldılar, dönüp Mışr’a gidemediler. Mūsā ‘aleyhi’s-selām dağı Bel’am’a bed-du’ā eyledi, ism-i a’zam andan alındı ve imānı gitdi. Ve ba’zılar işbu āyet Ümeyye bin Ebi’ş-Şalt-nām kimse haqqında nāzil olmışdur, dirler ki Ümeyye Tevrāt ve İncil oğumış bir er idi. Ve ‘Arab’dan bir peygamber geleceğini bilürdi ve recā eyledi ki ol peygamber kendü ola. Peygamberlik Muḥammed’e -‘aleyhi’ş şalātu ve’s-selām-virildükde ḥased eyledi ve kāfir oldı. Ve ba’zılar bu āyet-i kerīme Benī İsrā’il’den bir kimse var-ıdı, üç müstecāb du’ā aña virilmiş-ıdı, anuñ haqqında nāzil olmışdur, dirler. Ol kimsenüñ Besūs adlı (A 432a) bir ḥatunı var-ıdı, andan oğlı var-ıdı. ‘Avrat, ol kimseye “Ol üç du’ānuñ birin benüm için eyle.” didi. Er, “Ol du’ālaruñ biri senüñ için olsun, ne dilersin?” didi. ‘Avrat “Du’ā eyle, Haq te’ālā beni Benū İsrā’il ‘avratlarinuñ ecmeli ve ziyāde güzeli eylesün.” didi. Er du’ā eyledi, cümle ‘avratlardan güzel oldı. ‘Avrat kendüden güzel olmaduğın bilüp erinden yüz çevirdi. Eri bī-ḥuzūr olup aña ol du’ālaruñ birin oğuyup Haq te’ālā ol ‘avratı bir qancıq köpek eylemesin murād eyledi. Du’āsı müstecāb olup ‘avratı bir qancıq köpek oldı ki ürürdi. Oğulları gelüp babalarına ağlayup “Haq arasında ‘ırzumuz qalmadı, anamız bu ḥāldedür.” diyü yalvardılar ve “Haq te’ālā anamuzı evvelki ḥāle döndürsün.” didiler. Ol kimse bir du’ā dağı oğudu, ‘avratı yine evvelki ḥāle döndi. Ol ‘avrat sebebiyle du’ālaruñ üçü de gitdi. Ol ‘avrat şūmlıg-ıla meşhūre oldı. Ma’nā-yı āyet-i kerīme ol Bel’am’uñ veyā Ümeyye’nüñ veyā müstecābü’d-da’ ve olup Besūs-nām ‘avratuñ erinüñ meşeli ve şıfatı köpek mişli ve şıfatı gibidür. Eger köpege ḥamle idüp qovarsañ dilin çıkarup şolur ve eger terk idüp qovmazañ yine şolur, dimekdür. Bu darb-ı meşel şol kimse haqqında olur ki hüdā ve toğru yol aña ‘arz olına ve qabūl eylemeye ve ibā eyleye, ol kelb gibidür ki her ḥāle şolur ve dilin çıkarur. Āyātu’llāhı (A 432b) tekzīb iden kāfir dağı köpek gibidür va’z u naşīhat eyleseñ dāldur ve naşīhat eylemezseñ yine azğundur. Ve ālefu min-kelbin ya’ nī ülfetde kelbden ziyādedür. Ve ebḥalu ve etva’u ve efḥasu min-kelbin ya’ nī fülān kimse

¹⁴⁰⁸“...köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp şolur; kendi ḥāline bıraksan da dilini sarkıtıp şolur...” *Kur’ân-ı Kerīm*, A’raf 7/176.

buḥulde köpekden ziyādedür ve itā' at ve inkiyādda köpekden ziyādür ve fuḥş ve ziyāde kubb̄da veyā zināda köpekden ziyadedür, ḍurüb-ı emşāldendür. Ve *ebvelu min-kelbin* ya' nī bevl ve işemekde kelbden ziyādedür; zīrā kelb tīzce tīzce işer. Ve cā'izdür ki bevlden murād veled ola; zīrā bevl kelām-ı ' Arab'da veled ü zürriyyete ıtlāk olunur. Bu taḳdīrce ma' nā-yı ḍarb-ı meşel fülān kimse evlād şāhibi olmak ve oḡul ve uşak çok olmakda kelbden ziyādedür, dimek olur. Nitekim ' Abdü'l-Melik bin Mervān düşinde dört def' a ḥazret-i Resül'üñ -şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem- miḥrābına bevl eyledüḡini görüp İbn Sīrīn'e ta' bīrinden su'āl eyledi. İbn Sīrīn cevāb yazdı ki “Eger düşüñ gerçek ise, senüñ evlādından dört kimse ḥalīfe ve pādīşāh olur, didi. Yine öyle oldu, Velīd ve Süleymān ve Hişām ve Yezīd-nām oḡulları kendüden şoñra yerine ḥalīfe oldılar. Dördi de şulbī oḡullarıdır, biri vefāt eyledükde yerine ḳardaşı ḥalīfe oldu, ba' dehu bir ḳardaşı, ba' dehu bir ḳardaşı ḥalīfe olmuşdur. Ve *semmin kelbeke ye 'kulke* ḍarb-ı meşeldür, (A 433a) ya' nī köpegüñi ve kelbüñi semirt, seni yesün. Bu ḍarb-ı meşel *ittaki şerra men ahsente ileyh* ḍarb-ı meşeline ma' nāda yaḳındur; ya' nī eyülik eyledüḡüñ kimsenüñ şerrinden şaḳım. Ve *eci' kelbeke yetba' ke* ḍarb-ı meşeldür, ya' nī köpegüñi aç dut ki saña tābi' ola ve arduñdan ayrılmaya. Bunı mu' āşeret-i li' āmda isti' māl iderler; ya' nī le' im ve alçaḳ kimseyi muḡtar eyle ve ḥācetini tīz bitürme ki senüñ yanuñda ḳarār eyleye ve illā ḥaceti bitdükde ḳaçup gider. Ve *el-kilābu 'ale'l-bakar* ḍarb-ı meşeldür *el-kilāb* naşb u ref' ile cā'izdür. Naşb ile olursa taḳdīri ḥall veyā da' dur veyā bunlara beñzer bir sözdür. Ve *kilāb* mef' ul olur ve ref' ile olursa *kilāb* mübtedā', 'ale'l-bakar ḥaber olur. Ma' nā-yı ḍarb-ı meşel, köpekleri yaban şıḡırı üzre şalıvir ve terk eyle, dimekdür. Ya' nī furşatı ḡanīmet bil, furşatı geḳürme veyāḡud ḥalḳı terk eyle ḡayr u şerleri ile ve sen selāmet yolını furşat u ḡanīmet bil, dimekdür.

el-Ḥavās: Köpegüñ eti yaḡı üzre olur, ḳoyun etinüñ yaḡı üstinde eti altında olur. Ve bir ḳoyunı ḳancıḳ köpek südiyle besleseler anuñ da yaḡı eti altında olur. Ve köpek müslim ve mü'min olan kimsenüñ ḳanın yalamaz. Ve Ḳayrevān fuḳahāsı ve aşḡāb-ı Şaḡnūn İbrāhīm el-Fezārī-nām şā' iri öldürmege fetvā virdiler; zīrā ismu'llāhı ve enbiyāyı istihzā' iderdi. (A 433b) Ḳatl olıñduḡdan şoñra aşdılar, yüzi ḳıbleden döñdi, indürüp āteşe yaḳdılar. Ve bir kelb gelüp ḳanın yaladıḡda Yahyā bin ' Ömer-nām kimse Resülü'llāh şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem gerçek söyler “لا يبلغ الكلب في دم مسلم”¹⁴⁰⁹ dimişdür, didi. Ve

¹⁴⁰⁹“Müslümanın kanını köpek yalamaz.” Kādī İyāz, *Eş-Şifā bi-ta'rifi hukūki'l-Mustafā* (Amman: Dāru'l-Feyha, 1407), 2/482.

eger bir siyāh kelb dilini kesüp bir kimse elinde dutsa aña köpek ürmeye. Ve eger köpegün kulağı içinden bir kene alup bir kimse dutsa kilāb ve kulağından kene alınan kelb ol kimseye huzū' eyleyeler. Ve dişlerini oğlancık üzre aşşalar zahmetsiz dişleri bite. Ve azu dişleri kuduz ışırmış kimse üzre bağlansa zahmeti sākin ola. Ve azusını götüren kimseye köpekler ürmeye. Ve yereḳān ve şarulığa mübtelā olan götürse nef' i zāhir ola. Ve zekerini kurudup uyluğa bağlasalar bāh u cimā'ı taḫrīk eyleye. Ve bir kimse kuluncdan pek elemde olsa bir kelbi uyurken kaldurup yerinde bevl eylese fi'l-hāl andan kulunc gidüp ol kelb helāk olur. Ve uyurken söyleyen kimse üzre azu dişini bağlasalar artık söylemeye. Ve köpek südiyle kıl tılā olinsa kılı trāş eyleye. Ve şu ile içilse öksürük sākin ola. Ve sidigini sigil üzre tılā eyleseler ḳopara. Ve eger bir kimsenün kaçkın kulu olsa bir küçük kelb ḥur'ını alup yaḳup ve döḡüp zeyt yağıyla ol kuluñ başına tılā olinsa (A 434a) ol kul kaçmaya. Mücerrebdür diyü Ḳazvīnī ve ḡayrıdan İmām Demīrī naḳl eylemişdür. Ve köpek südi öldürür aḡulara nāfi' dür. Göze sürme çekilse bütün gice uyutmaya. Ve ziblini döḡüp kusfure şuyıyla ma' cūn idüp evrām-ı ḥārre ve ıssı şışlere urılsa bi-izni'llāhi 'azze ve celle nef' i ola.

et-Ta' bīr: Düşde köpek kullara delāletdür. Ve ḥadīşde “الكلب من المسوخ”¹⁴¹⁰ vārid olmuşdur. Ve köpek görmek düşde ma' āşī ve günāhlarına cür'et ider sefīh kimse ile ta' bīr olunur ve kaçan ürse bir ḫama' kār sefīh ü müşenni' dür. Bir kimseyi düşde bir kelb ışırsa ve yırtsa ol ḳadar düşmānından elem göre. Ve gāhī ḫasta olmasına delālet ider. Ve Aşḫābu'l-Kehf köpegini görmek ḫavf ve zindāna veyā kaçmaḳ ve gizlenmege delālet ider. Ve anı şehirde görmek tecdīd-i vilāyete delālet ider. Ve gāhī düşde kelb görmek küfre ve raḫmetu'llāhdan nā-ümīz olmaḡa delālet ider, “فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ”¹⁴¹¹ āyetinden ötüri. Ve eger bir kelb geysü ve şiyābını yırtsa bir sefīh kimse aña 'itāb eyleye. Ve eger ürmesini işitmese bir düşmāna delālet ider ki az nesne ile 'adāvetini terk eyler. Ve kelb ehl ile ta' bīr olunur, bir kimse köpekle nizā' eylese ehinden biriyle çekişe. Ve eger ürse müşenni' ile ta' bīr olunur. Veyā ḫalā evinün ḳapusu[nı] (A 434b) açmaḳdur. Ve dişi kelb mu' ānid ḳavimden bir alçaḳ 'avratdur. Ve köpek enigi sevgilü oḡuldur; aḳ olursa mü'min oḡuldur, siyāh olursa ḳavmine ulu olur oḡuldur. Ve 'inde'l-ba' z laḳīḫ sefīhdür ve kuduz it yine sefīh kimsedür. Ve çoban köpegini görmek pādişāh veyā ḫākimden fā'ideye delāletdür. Ve av iti mülk ü vilāyetdür kaçan mülke ehl olsa ve aña bir nesne gelür ki

¹⁴¹⁰“Köpek mesh olunmuşlardandır.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁴¹¹“...Onun durumu köpeğin durumu gibidir...” *Kur'ān-ı Kerīm*, A'raf 7/176.

anuñla ğanī olur. Kur'an-ı 'Azīm'de "عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ"¹⁴¹² vāki' dūr. Ve kelb Şinī e'ācimden bir kavimle muhālaṭaya delāletdür. Ve düşde kilābla av ider görse murādına vāşıl ola ve istedüğine irişe. Ve kelb hāris-i māl ve zevce şıyānetine delāletdür. Ve eger bir kimse bir kelb avlasa Haḫ te'ālā aña 'ilm virmiş ola ve unuda "كَمَثَلِ الْكَلْبِ [إِنْ تَحْمِلْ] ۱۴۱۳ عَلَيْهِ"¹⁴¹⁴ Bel'ām veyā Ümeyye haḫḫında nāzil olduğıcün. Ve kelb za'if düşmāna dağı delālet ider ki yine dost olur; zīrā Ādem 'aleyhi's-selām üzerine cümle yırtıcılar geldükde cümleden artık kelbden ḫorḫmışken kelb dönüp dost oldu ve sā'ir yırtıcıları anuñla ḫahr eyledi, nitekim zıkr olınmışdur.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: İbn Sīrīn'e bir er gelüp iki kelb 'avratınuñ ferici üzre döğüşdüklerin didi. İbn Sīrīn "Avratuñ, ferici ḫılların miḫrāz ile almış ve ḫırḫmışdur." didi. (A 435a) Kezā ḫāle İbnü'l-Ğannām.

Ve *bevārid* bā'-i muvaḫḫade vü meftūhadan ğayrı hurūf-ı mühmele ile ḫılıçlardur süyüf ma'nāsına. ḫavl-i şā'irde *bi'l-murḫifāti'l-bevārid* den murādı süyüfdür. *Ḫānūnu'l-Edeb* de, *el-bevārid*; *şemşīrhā* dimişdür. Ve şemşīr fuşaḫā ḫatında fetḫ-i şīn-i mu'ceme ve 'ämme dilinde kesr-ile Fārsice ḫılıçdur. Ve ḫavl-i şā'ir, *Şıḫāḫ-ı Cevheri* de mezkūrdur. Va'llāhu te'ālā a'lem.

et-Ta'bīr: Düşde ḫılıç, oğul ve velāyet ve dell ve ḫüccetdür. Ve ḫılıç ḫını 'avratdur, eger ḫın ḫırılıp ḫılıç ḫurtulursa 'avrat ölür, oğul ḫurtulur; eger ikisi de ḫırılırsa ikisi de ölür. Bıçaḫ ve ḫını ve edük ve ḫalıbı dağı böyledür. Ve eger düşde pādīşāhdan bir kimseye bir ḫılıç virilse vilāyet ü ḫükūmete irişe ve sā'ir yaraḫlar da böyledür sulṭāndan olıcak. Ve eger bir kimseyi ḫılıç ile urisa aña musallaṭ ola. Kelāmu'llāh'da "سَلَفُكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ"¹⁴¹⁵ vāki' dūr. Ve na'l-i seyf ya'nī ḫılıç dibligi ki demürden veyā ğümişden olur, inā ile ta'bīr olunur eger ḫırılısa vālidesi vefāt ide. Ve ḫılıç kā'imesi ya'nī maḫbażı ve dutacaḫ yeri 'amm ve baba ḫarındaşıyla ta'bīr olunur. Eger ol ḫırılırsa, baba ḫarındaşı ölür. Ve eger bir kimse düşde elinde bir ḫılıç görse eger 'avratı yüklü ise bir erkek oğul ile müjde olına. Eger ḫılıç demürden ise oğlınıñ ḫuvvet ü menfa'ati ola. Ve eger (A 435b) raşāş ve ḫalaydan ise oğlı muḫanneş ola. Eger baḫırdan ise oğlınıñ şıyt u şadāsı ve ḫüsn-i zıkrı

¹⁴¹² "... alıştırduğumuz avcı hayvanların tuttuğu (avlar) ..." *Kur'an-ı Kerīm*, Mâide 5/4.

¹⁴¹³ [إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴¹⁴ "...Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp solur..." *Kur'an-ı Kerīm*, A'raf 7/176.

¹⁴¹⁵ "...sizi keskin dillerle incitirler..." *Kur'an-ı Kerīm*, Ahzab 33/19.

ola. Ve eger ağaçdan ise oğlu münāfık ola. Ve eger zücāc ve şırçadan ise oğlu diri olmaya. Ve eger elinde bir kılıç görse ve düşmeni kılıcından uzun olsa düşmānına kahr ide. Ve eger bir ‘azīm kılıç görse ki dünyā kılıçlarına beñzemez olsa, ol fitne kılıcıdır; eger ol kılıç göge gitse veyā deryāya atılsa ol fitne şoyınur. Ve kılıçla düşde oynamak vilāyet ü hükümetdür. Ve eger kılıç daķınsa hākīm ola ve hükümeti ol kılıcuñ güzelliği kadar ola. Ve eger kılıç kışa olsa hükümeti dā’im olmaya. Ve eger kılıcuñ hamā’ili uzun olup götürmege kavī olmayup yere süre süre götürse aña virilen hükümetden ‘aczi olup hükümetde aña münāsib olan umūri idemeye.

Nazm:

Nedür kum balığı lahkā’ ü levşeb

Dinür karda yularlardur maķāvid

Şerh:

Lahkā’ feth-i lām ve sükün-i hā’-i mühmele ve kāf ve medd ile bir hayvāncıkdur ki balığa beñzer, ādem oğlanını duyıcak kum içine batup talar. Bu lafız nazımda ‘anķā vezni üzredür ve zamm-ı lām ve feth-i hā ile ğurabā’ ve humeze ve lumeze vezinleri üzre lügatdür.

el-Hüküm: Bunı yimek helāl degöldür; zīrā vezağ envā’ındandır. İmām Demīrī, *Hayātü’l-Hayevān*’da böyle didi. (A 436a)

Ve *levşeb* feth-i lām ve şīn-i mu’ ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile kevkeb vezni üzre kurddur zi’b gibi. Ve kurduñ aḥvāli zıkr olunmuşdur. Ve *maķāvid* feth-i mīm ü kâf-ıla *miķved* cem’ idür ki kesr-i mīm-ile minber vezni üzre yular didükleridür ki atı anuñla yederler. Ve Fārsice aña *efsār* dirler.

Nazm:

Nedür leylek ḥu laklak daḥı lağlağ

Büyük yaşduklara dirler mesānid

Şerh:

Laklak iki lām-ı meftūḥa ve iki kâf-ıla leylek didükleri ayağı ve bacağı uzun kuşdur, iki kâf yerine iki ğayn-ı mu’ ceme ile olan *lağlağ* gibi. Ve *laklak* ism-i a’ cem’idür, *laklāk* lām-ı sāniyeden soñra elif-ile lügatdür. Ve cem’ lerinde *leķālik* ve *legālig* dinilür. Ve āvāzına

laqlaqa dinilür ve her āvāzda ki anda hareket ü ıztırāb ola aña *laqlaqa* dinilür. Ve bu kuşa *laqlaqla* dinilmek āvāzından ötürdür. Ve leylek zeyreklik ile vaşf olunur ve zeyrekliğinden iki yuva yapar bir senede, gāhī birinde ve gāhī āharında sākin olur. Ve hūyı müteğayyir olup vebā ve tā‘ūn olacağını duyup yuvasını birağur, kaçır. Ve gāhī yumurdasını da birağup vebā olacak yerden kaçır. Ve leylek olduğu yerden hevāmm kaçır; zīrā öldürür ve yılanı yer.

el-Ḥüküm: Leylegi yimek cā’izdür ve lākin müsteḥab degüldür; zīrā halk arasında leylek (A 436b) ekl idene bir āfet irişür, dinilür. Andan şaķınılır, *Fetāvā-yı Bezzāziyye*’de böyle dir. E’imme-i Şāfi‘ iyyeden Şeyḥ Ebū Ḥāmid ḥelāldür, tırna gibi, didi. İmām Ğazzālī daḥı ḥelāl olmasını terciḥ eyledi. Ve bir kavilde ḥarāmdur. Beğavī ḥarām olmasını taşḥiḥ eyledi ve ḥabā’iş ü murdārları yidügiçün ḥarāmdur, dimişdür.

el-Ḥavās: Yavrılarından birin boğazlayup anuñla meczūm ve cūzzām marāzına mübtelā olan tılā olınsa nāfi‘ ola. Ve kanından bir dāniķ ve tavşan mayasından bir dāniķ alup āteşde ikisini de eridüp bir kimse bir āharuñ adı ile andan yise qalbinde muḥabbet hareket itdüre. Ve Hermes kavli üzre leylek kemüğünü bir kimse götürse hemm ü ğam andan gide. Kezā qāle’d-Demīrī.

et-Ta‘bīr: Düşde leylek müşāreket sever tā’ifeye delāletdür. Ve bir yerde vāfir leylek cem‘ olmuş görilse anlar yol kesiciler ve hırsuzlar ve cenk idici düşmānlardur. Ve eger leylekleri dağılmış görse ḥayra nişāndur eger düş gören müsāfir ise veyā sefere gitmek isterse. Zīrā leylek yaz vaktinde zāhir olur ve leylek görmek seferde olan kimsenüñ gelmesine ve muķim olan kimsenüñ sefere gitmesine daḥı delālet ider. Kezā qāle İbnü’l-Ğannām. Ve *mesānid* feth-i mīm ve kesr-i nūn-ıla büyük yasduqlardur.

et-Ta‘bīr: Düşde bir kimse yaşduğunu uğurlandı görse ḥizmetkārı vefāt ide. Ve pādīşāhlarıñ yaşduqları (A 437a) i‘timād eylediği vekilleridür ve ‘ulemānuñ yaşduqları namāzları ve taķvā ve ‘ibādet ve riyāzetleri ile ta‘bīr ü tefsīr olunur. Kezā qāle İbnü’l-Ğannām.

Nazm:

Şıgır koyun deveye māşiye di
‘İbādet idecek yerler mesācid

Şerḥ:

Māşiye kesr-i şin-i mu‘ ceme ile şığır ve koyun ve deve ve bunlara beñzer dört ayaklu hayvānlara dinilür mīm yerine fā ile olan fāşiye gibi, nitekim zıkr olunmuşdur. Ve cem‘ i *mevāşī* gelür, vech-i tesmiye *māşiye* feth-i mīm ve sükün-ı şin ile olan *meşydendür* ki yürümekdür, zıkr olunanlar güdilürken yürüdüğüçün anlara *māşiye* dinilmişdür. Ve *mesācid* cem‘ -i *mescid*dür ki ‘ ibādet yeridür.

Nazm:

Menāre dağı minşār iki balık
Bahādır kimseye dirler mu‘ āvid

Şerh:

Menāre feth-i mīm-ile bir balıkdur ki deryādan mināre gibi çıkar ve gemi üzerine kendüyi bırağup gemiyi ufadur ve kırar ve ādemleri ğarķ olur. Gemi halkı işbu balığı gördüklerinde taşları birbirine ururlar ve çağrışurlar ve boruları ururlar ve hengāme iderler, ol balık irak olur ve gider. Ve bu balık deryāda olanlara ‘azīm zahmet ü miñnetdür. Ebū Hāmid-i Endelüsī’den Demīrī böyle naql eylemişdür. Ve *minşār* kesr-i mīm ve sükün-ı nūn ve şin-i mu‘ ceme ve rā’-i mūhmele ile bir balıkdur ki başından quyruğına dek (A 437b) destere dişleri gibi kemükleri vardır. Ve kemükleri ābnūs gibi siyāhdur. Ve her dişi ikişer zīrā‘ dur. Ve başı yanında iki uzun kemügi vardır otuz zīrā‘ kadardur, deryā şuyını ol iki kemükle sağ ve şola urup ķorķunç āvāz peydā ider ve deryā şuyını burnından çıkarup havaya şaçar ve yağmur gibi gemi üzre yağdurur. Ve eger gemi altına girerse ikiye biçer ve kırar. Gemide olanlar bu balığı gördüklerinde çağrışurlar ve feryād u fiğān idüp Hāķ te‘ ālā hāzretine tazarru‘ iderler ki zararını gemiden men‘ ü def‘ ide. Demīrī ‘*Acā’ibü’l-Maħlūķāt*’dan böyle naql eylemişdür. Ve *Harīdetü’l-‘Acā’ib*’de dağı yazmışdur. Ve bu balık bir ulu tağ gibidür ve Zenc deryāsında olur, dimişdür. Ve *mu‘āvid* zamm-ı mīm ve kesr-i vāv ile bahādır ve dilir ve dilāver kimsedür. Vech-i tesmiye mu‘ āvid ‘*avdet*’den müştakdur ki dönmeğdür, bahādır olan kimse döne döne düşmāna hāmle idüp ceng ü cidāl eyledüğüçün aña *mu‘āvid* dinilür.

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün
‘İbādet kıl yerüñ olsun mesācid

el-Ķıṭ‘ a:

Nazm:

Bir kurd nağaf burnı kızıl serçe gibi bir kuş nuğar
İncülere dirler dürer aldayıcı gâdir ğudar¹⁴¹⁶

Şerh:

Nağaf feth-i nûn ve feth-i ğayn-ı mu‘ceme ve fâ ile koyun ve deve burnında olur bir (A 438a) kurdcağızdur, vâhidinde *nağafe* dirler. Aşma‘î kavli budur. Ve Ebū ‘Ubeyde kavli üzre çekirdek içinde olan aq kurdcağızdur, ğayrı korda *nağaf* dinilmez. Ve ba‘zılar siyâh ve yaşıl ve ğubâr renklü kurdlardur ki yer altında ekini keser, uzunca uzunca olur, dirler. Ve burundan çıkarılan qurı muhât ve sümüge beñzer nesneye dağı *nağaf* dirler müstaḥkar kimseye *yā nağafe* didükleri bundandır. Ḥadis-i şerîfde “إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَاجُوجَ يُسَلِّطُ عَلَيْهِمُ النَّعْفُ” vâkı‘dür. Ya‘nî Ḥaḳ te‘âlâ Ye‘cüc ve Me‘cüc çıqduqda *nağaf* didükleri kurdı anlar üzre musallaḥ ider, boyunlarından dutup helâk ider. *Şerḥü’l-Ġarîbeyn* ve *Şiḥâḥ* ve *Ķāmūs* ve *Ḥayâtü’l-Ḥayevân*’da böyle dir.

Fâ’ide: Aşma‘î feth-i elif ve sükûn-ı şâd-ı mühmele ile ‘ilm-i lüğat ve naḥiv ve şi‘rde bir imâmdur, ‘ilm-i tefsîr ve ḥadisde yed-i tûlâ şâhibi idi. Hârûnu’r-Reşîd, taqvim-i lisân ve feşâḥat ü belâğatde fâ’ikü’l-aqrân ve müşârun ileyh bi’l-benân olmasından su’âl ve sebebini beyân eylesinden istifsâr eyledi. Aşma‘î, “Bir er evlâdınıñ ba‘zısına naşîḥat idüp ‘Ey oğulcuğum dillerüñüzi işlâḥ eyleñ; taḥḳîḳ âdemüñ başına bir belâ ve bir ḥâl geldükde aña taḥammül ider. Babasından ve qarındaşından ve yoldaşından geyecegi ‘âriyet alur ve ammâ dili kimseden ‘âriyet almaq kâbil olmaz.’ diyüp işbu şi‘ri oqudı.

Şi‘r: (A 438b)

وَمَا حُسْنُ الرَّجَالِ لَهُمْ بِرَيْنٍ
إِذَا لَمْ يُسْعِدُوا حُسْنَ اللِّسَانِ
كَفَى بِالْمَرْءِ عَيْبًا أَنْ تَرَاهُ
لَهُ وَجْهٌ وَلَيْسَ لَهُ لِسَانٌ¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁶ğadir ğudar: Nüşhada “ğadir hem ğudar” yazılıdır.

¹⁴¹⁷“Dil, güzelliğı memnun etmedikçe insanın güzelliğinin hoş bir tarafı yoktur. Bir yüzü olduğunu görüp dili olduğunu görmemesi kişiye ayıp olarak yeter.”

Ve ben ol kimseden bu şi‘ri işidüp dilümi taqvim eyledüm.” didi ve Reşid’e cevāb viridi. Ve bir gün Aşma‘î ve Kisā‘î, Reşid pādişāh meclisinde idiler. Aşma‘î, Kisā‘î’ye su‘āl idüp “Rā‘î-nām şā‘irüñ

Şi‘r:

قَتَلُوا ابْنَ عَفَّانَ الْخَلِيفَةَ مُحْرَمًا
وَدَعَا فَلَاحًا مِثْلَهُ مَخْذُولًا¹⁴¹⁸

Ḳavlinüñ ma‘nāsı nedür?” didi. Kisā‘î cevāb virüp “ *مُحْرَمًا* [*muḥrimen*] bi’l-ḥac idi ve iḥrām geydügi ḥālde dimekdür.” didi. Aşma‘î, “Adiyy bin Zeyd’üñ bu şi‘rde murādı nedür?

Şi‘r:

قَتَلُوا كِسْرِيَّ بَلِيلٍ مُحْرَمًا
وَعَادَرُوهُ وَلَمْ يُمْنَعْ بِالْكَفَنِ¹⁴¹⁹

Kisrā iḥrām geyer miydi ve Kisrā’nuñ ne maḳūle iḥrāmı var-ıdı?” didi ve Kisā‘î’ye ilzām eyledi. Ve *مُحْرِم* [*muḥrim*] ma‘nāsını bilmedüğünü iş‘ār eyledi. Hārūnu’r-Reşid, Kisā‘î’ye “Yā ‘Aliyy izā cā’e’ş-şi‘ru fe-ıyyāke ve’l-Aşma‘ıyy” didi. Ya‘nî kaçan şi‘r gelse sen, Aşma‘î’den şaḳın. Demīrī, *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle dimişdür. Ve ma‘lüm ola ki *muḥrim*, iḥrām geyen kimseye didükleri gibi Medīne-i Münevvere’ye giren kimseye ve şehri’l-ḥarāma dāḥil olan kimseye dirler. Şi‘rde *muḥrim*, iḥrām geyen kimse ma‘nāsına degüldür. Kisā‘î gāfil olup mülzem olmuşdur. Ve Aşma‘î, Benū Aşma‘î dirler ḳabā‘il-i ‘Arab’dan bir ḳabāle vardur, aña mensūbdur.

وَحَيَّرَ الْعِلْمَ مَا أَطْفَأَتْ بِهِ الْحَرِيقَ
وَأَخْرَجَتْ بِهِ الْعَرِيقَ¹⁴²⁰ (A 439a)

Aşma‘î sözlerindendir. Ve Aşma‘î iki yüz on beş tārīḥinde Başra’da dünyādan intiḳāl eylemişdür. Ve Aşma‘î’nüñ adı ‘Abdü’l-Melik ve künyeti Ebū Sa‘īd, babasının adı zamm-ı ḳāf ve fetḥ-i rā-yı mühmele ve bā‘-i muvaḥḥade ile Ḳureyb’dür zubeyr vezni üzere. Ve *Ebū ‘Ubeyde* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve dāl-ı mühmeleden şoñra hā ve şīga-i

¹⁴¹⁸“Halife İbn Affān’ı Medine’de öldürdüler ve o dua etti. Bu şekilde onun gibi yüzüstü bırakılanı görmedim.”

¹⁴¹⁹“Kisrā’yı gece, Medine’de öldürdüler ve onu bırakıp gittiler. Ölüsü kefenlenemedi.”

¹⁴²⁰“İlmin en iyisi, kendisiyle yangın söndürdüğün ve boğulanı sudan çıkardığıdır.”

taşğir iledür. Adı Ma‘mer’dür hüruf-ı mühmele ile mezheb vezni üzre. Ve babası adı Müşennâ’dur zamm-ı mîm ve fetḥ-i şā’-i müşelleşe ve nûn-ı müşeddede ile. Ve Ebû ‘Ubeyde Başra’dandur. ‘Ulûmuñ envā‘ını ve lügātüñ ġarîbini ve aḥbâr-ı ‘Arab ve şî‘ri bilürdi. Ve şā‘ir ü faşîḥ iken *Ḳur‘ân*’ı okusa laḥn iderdi. Ve meyl-i ġilmân ile müttehem idi. ‘Aşma‘î eydür: Bir gün ben ve Ebû Ubeyde mescide girdük. Ebû ‘Ubeyde karşıusunda olan direk üzre

صَلَّى الْآلَةَ عَلِي لوطٍ وشيعته

أبَا عُبَيْدَةَ قُلْ بِاللَّهِ آمِينَ

فَأَنَّكَ عِنْدِي بِلا شَاكٍ نَقِيبُهُمْ

مُنذُ احْتَلَمْتُ وَقَدْ جَاوَزْتُ السَّبْعِينَ¹⁴²¹

yazılmış idi. Ebû ‘Ubeyde görüp “Yâ Aşma‘î, bunu maḥv eyle.” didi. Ben de arkasına binüp işbu iki beyti maḥv eyledüm, tîz ol “Arḳamı kırduñ.” didi. Ben “Lût kelimesinüñ t̄ā’sı kaldı.” didüm. Ebû ‘Ubeyde “T̄ā hürufuñ şerridür, *t̄āmmede*¹⁴²² vardır, maḥv eyle.” didi. Ve *Ravza* (A 439b) hâmişinde yazmışdur ki Aşma‘î mescide girmek istedikde “Ebû ‘Ubeyde mescidde midür?” diyü su’âl iderdi, ‘ilm ü ma‘arifi çok olduğundan andan korkardı.

Ve **rivāyet** olunur ki Ebû ‘Ubeyde Fāris memleketine Mūsà bin ‘Abdi’r-Raḥmān el-Hilālî-nām devletlüye ziyāret için gitti. Varduğda Mūsà, oğlanlarına “Ebû ‘Ubeyde sözinden ihtirāz üzre oluñ. Zîrā cümle sözleri incedür.” didi. Andan soñra ta‘ām getürdiler. Oğlanlardan biri Ebû ‘Ubeyde etegine şorba dökdi. Mūsà, Ebû ‘Ubeyde’ye “Libāsuña şorba döküldiyse bir geyecek yerine on libās virürüm.” didi. Ebû ‘Ubeyde “Ḳayırmaz, sizüñ şorbañuz libāsı incitmez.” didi, ya‘nî yağı yoğdur, dimek ister. Mūsà murādını añladı ve sükût itdi. Ebû ‘Ubeyde iki yüz seksen toğuz tārîhinde vefāt eylemişdür. Vefātında toğsan toğuz yaşda idi. Ve babası Müşennâ Berḳa tevābi‘inden Bācervān-nām köyden idi ki Mūsà ve Hızır ‘aleyhi’s-selām ol köy ḥalkından ta‘ām taleb eylemişlerdür. Ve bir rivāyetde Berḳa’dur. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā, ol köy Anṯākiyye’dür, dimişdür. Ve İbn Sîrîn eyledür, didi.

¹⁴²¹“Allah Lût’a ve ashabına salât u selām eylesin. Ebû Ubeyde, Allah aşkına âmin de! Çünkü sen benim nezdimde bülûğā erdiğinden beri şüphesiz onların önderisin. Zaten artık yetmiş yaşını geçtin.”

¹⁴²² *Tāmm*e teşdid-i mîm ile kıyāmetdür ve cümle belālara ġālib olan belādur.

[**et-Ta' bîr**]:¹⁴²³ Dūd ve kırt ki ta' ām ve ğayrıda olur, ħarām māl ve zarar ile ta' bîr olunur. Ve evlād ve oğul, kıız ile tefsîr olunur.

Ve **nuĝar** zamm-ı nūn ve feth-i ğayn-ı mu' ceme ile serçe gibi bir kuşdur ki burnı kıızıldur, dışısına *nuĝara* dinilür humeze ve lumeze vezni üzre. Cem' i kesr-i nūn-ıla (A 440a) *niĝrān* gelür şurad cem' i kesr-i şad-ile şirdān geldüĝi gibi. Ve taşĝiri *nuĝayr* gelür zubeyr vezni üzre. Ĥadîş-i şerîfde “یا ابا عُمَيْرِ مَا فَعَلَ النُّعَيْرِ”¹⁴²⁴ vāki' dūr, şîĝa-i taşĝir ile murād zıkr olınan kuşdur. Ve ehl-i Medîne-i Münevvere bu kuşa bülbül dirler. Ve *Ķānūnu'l-Edeb* ve *Ĥalāş-nām* lüğatlerde *ĝüncişk-i ħurd* diyü yazılmışdur. **Ĝüncişk** zamm-ı kâf ve sükün-ı nūn ile serçedür, ya' nî ufaĝ serçe. Ĥazret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Ebū Ṭalĥa'ya gelürdi. Ve Ebū Ṭalĥa'nuñ bir fatım ve südden kesilmiş oĝlı var-ıdı adı Ebū 'Umeyr idi, zubeyr vezni üzre. Ol oĝlancıĝuñ bir nuĝarı var-ıdı. Bir ĝün ĥazret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ol oĝlancıĝı maĥzūn ve ĝuşşalu buldı ve ĝuşşasınunñ sebebinden su'āl eyledi. Ĥaber virildi ki nuĝar cinsinden olan kuşu ölmüşdür, anuñçün ĝuşşaludur. Ĥazret, ol oĝlancıĝa çağırıp “یا ابا عُمَيْرِ مَا فَعَلَ النُّعَيْرِ” didi ve **nuĝar** lafzını taşĝir eyledi. İşbu ĥadîşde Medîne-i Münevvere şaydı mübāĥ olduğına ve esmāyı muşāĝĝar kılmak mübāĥ olduğına ve kelāmda sec' ve laṭife mübāĥ olduklarına ve şabîye künyet olınmak mübāĥ olduğına egerçi şabînünñ oĝlı yok ise de ve şıbyān ile mülāṭafe mübāĥ olduğına ve Ĥazret'ünñ ehl-i kerem ve ehl-i tevāzu' ve (A 440b) ĥüsn-i ĥulĝ şāĥibi ve ehl-i faız ziyāret idici olduğına ve küçük uşak ufaĝ kuşcaĝızlarla oynamak mübāĥ olduğına delālet vardır.

el-Ĥüküm: **Nuĝar** kuşını yimek ĥelāldür, zîrā serçe cinsindendir. Ve **dürer** zamm-ı dāl-ı mühmele ile **dürr** cem' idür ki incüdür.

el-Ĥavāş: İncüye Fārsîde mürvārîd dirler. Eyüsi aĝ ve iri ve şîrîn olandır. Ve taḃî' atı şovuĝ ve kıridur. Yürek aĝrısına ve yürek oynamasına ve ĝam u ĝuşşaya ve nefş-i dem marāzına fā'ide ider ve iki dāniĝ alınur. Ve ĝöz yaralarına eyüdür. Ve İbn Zühr, incüyi aĝızda dutmak ile yürece kıvvet virür, didi. *Kezā fi-İĥtiyārāt-ı Bedî'î*.

et-Ta' bîr: Düşde bir kimseye ĥatunı bir incü virse yüzi ĝüzel bir veledi toĝa. Ve eger ol incününñ dav' ve nūrı olmasa kıızdur. Ve eger incüyi ĥatunundan alup bir şandüĝda ĝizlese

¹⁴²³[**et-Ta' bîr**]: Nüşhada **el-Ĥüküm** yazılıdır.

¹⁴²⁴“Ey Ebā Umeyr, nuĝayrdan ne haber?” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitābu'l-Musannef fi'l-ĥadîs ve'l-âsâr*, 1/351.

veyā bir bez ile örtse yine kızdur; zīrā kız örtilür ve oğlan göze görünür. Kezā kıle İbnü'l-Ğannām. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Allām.

Ve *gudar* zamm-ı ğayn-ı mu' ceme ve feth-i dāl-ı mühmele ile sözinde vefası olmayup aldayıcı kimsedür ki 'ahdine ve sözine tırmaz ğadır gibi. Ve şabūr vezni üzre olan *ğadūr* ve sikkīt vezni üzre olan *ğiddir* gibi fi' li naşara ve daraba ve 'alime bāblarından isti' māl olunur.

Nazm:

Yaş-ıla büyüklik kiber tāvīl keber tozlar kıatar (A 441a)

Yağmurı çok bulut cu' er tozlar ğabar bir er ' Ömer

Kiber kesr-i kāf ve feth-i bā ile yaşda olan büyükliktür; nitekim yaşda kiçilige kesr-i şād ve feth-i ğayn ile şıgar dirler. Ve ammā zamm-ı kāf ve sükün-ı bā ile *kübr* cüşse ve gevdede büyük olmağ ve iri olmağdur. Nitekim zamm-ı şād-ı mühmele ve sükün-ı ğayn-ı mu' ceme ile *şuğr* cüşse ve gevde kiçiligidür. Kudürī şerhi *Cevheretü'n-Neyyire*'de böyle yazılmışdur. Ve *keber* feth-i kāf ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile tāvīl didükleri nesnedür ki āvāzı ırākdan gelür feth-i tā'-i mühmele ve sükün-bā'-i muvaḥḥade ile olan tabl gibi.

et-Ta'bir: Düşde tabl, bā'ıl ḥabere delāletdür. Ve tabl şāḥibi ve tablbāz, kavvād ve pezevenk ve ğammāz kimsedür. Ve tabl ile kaçan rakş ve çağırmağ olsa ne'uzu bi'llāh muşibetdür, evinde gören kimseye. Kezā kıle İbnü'l-Ğannām.

Ve *kıatar* feth-i kāf ve tā'-i müsennāt-ı meftūḥa ile cem' dūr. Müfredi feth-i kāf ve tā ve rā ve āḥirinde hā ile *kıataradur* ki tozdur ğubār ma' nāsına. Kelāmu'llāhi te'ālāda “تَرْهَقُهَا”¹⁴²⁵ dur. Ve *cu' er* zamm-ı cīm ve feth-i hemze ve rā-yı mühmele ile şurad vezni üzre yağmurı çok olan bulutdur, *ğaysun cu' erun* dirler ğazirü'l-maḥar ma' nāsına. Ve *ğabar* feth-i ğayn-ı mu' ceme ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile cem' dūr. Müfredi ḥarekāt-ı şelāşe ile olan *ğabaradur* Kelām-ı Kıadīm'de (A 441b) “وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ”¹⁴²⁶ vāқи' dūr. Ve *ğabara* feteḥāt ile tozdur *ğubār* gibi. *Ğabara* ve *kıatara* arasında fark budur ki *ğabara* yerde olan tozdur ve *kıatara* yerden kıalkup göge ulaşan tozdur. İbn Zeyd-nām fāzil böyle fark eylediği *Me'ālimü't-Tenzil*'de mastürdür. Ve 'Ömer zamm-ı 'ayn ve feth-i mīm ile bir

¹⁴²⁵“Onları bir siyahlık bürür.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Abese 80/41.

¹⁴²⁶“O gün nice yüzler de vardır ki toz toprak içindedirler.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Abese 80/40.

er adıdır ki Ḥaṭṭāb oğludur. Ve ‘Ömerān dinilse ya‘nī iki ‘Ömer dinilse Ebū Bekr ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumā murād olunur veyā ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘Ömer bin ‘Abdi’l-‘Azīz murād olunur.

et-Ta‘bīr: Düşde ḥazret-i ‘Ömer’i -raḍiya’llāhu ‘anh- görmek enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmdan ba‘zısını görmek gibidür. Zirā ol kadar faẓl ile meşhūrdur, ḳābil-i ta‘bīr degüldür. Ḥattā Ka‘bü’l-Ḥibr-nām fāzıl “Tevrāt’da ‘Ömer’ün şıfatı rüknün min-ḥadīdin şedīdüdür.” didi. Ve eger düşde bir kimse ‘Ömer’i kendü ile muşāfaḥa ve merḥabā ider görse ol kimse vera‘ u zühd ü dīn ve ferāset-i şā’ibeye irişe. Ve eger ‘Ömer’i yüzi gözi ekşi görse düş şāḥibi emr bi’l-ma‘rūf ve nehy ‘ani’l-münker ider ola. Ve eger ‘Ömer’i müstebşir ve güler yüzlü görse düş şāḥibi sünnet ü eṣer şāḥibidür. Ve eger bir ‘asker içinde görse ve yaraḳlı olsa vera‘ u ḥaṣye vü emānet ü zühd ü taḳvā şāḥibi ola. Ve eger ‘Ömer’i ḥazret-i Muḥammed ‘aleyhi’s-selām ile görse ve aña kelām-ı laṭīf ile söz söylese düş gören *Ḳur‘ān* ḥıfzına ṭālib ola. (A 442a)

Nazm:

Demrensiz oḳlardur ḳitar ignelere dirler iber
Yaḡır deber bir şoy Tatar kīselere dirler şurar

Şerḥ:

Ḳitar kesr-i ḳāf ve feth-i tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile demrensiz oḳlardur ki nişāna atarlar. Vāḥidi kesr ü sükūn ile *ḳitr*dür. Ve *iber* kesr-i elif ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile cem‘dür, müfredi kesr ü sükūn ile *ibred*dür ki ignedür. İgne düzene kettān vezni üzre *ebbār* dirler ve igne şatıcıya daḡı *ebbār* dirler veyāḡud şatıcıya kesr ü sükūn-ıla *ibriyy* dinilür. Ve bunda feth-i bā laḡndur. Ve ignelige *mi‘bere* dirler kesr-i mīm ve sükūn-ı hemze ve feth-i bā ile. Ve *deber* dāl-ı mühmele ve bā’-i muvaḥḥade fethleri ile ṭavar yaḡırıldur arḳasında olur. Cem‘i *düber* ve *edbār* gelür. *At yaḡırlı oldu* diyecek yerde *debiretü’d-dābbe* dirler ‘alime bābından ve *edberetü’d-dābbe* dirler bāb-ı if’ālden. Ve yaḡırılı olan feth-i dāl ve kesr-i bā ile *debird*dür; nitekim *ḥāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāke’d-debiru* ḍarb-ı meşelinde murād olan budur: *Ḥāne* ḥaffe ma‘nāsınadır. Ve *emles* ḥurūf-ı mühmele ile aḡmed vezni üzre burada arḳası şaḡ olandır eṣ-şāḥiḥü’z-zahr ma‘nāsına. Ve *debir* kesr-i bā ile arḳası yaḡır olandır. Bu ḍarb-ı meşel, kişi kendü yoldaşı ve yārānı şān u ḥāline su’-i ihtimām eyledükde söylenür. Ve *Tatar* iki tā’-i ḳaraşet ile bir boy ve bir şoy ve bir tā’ifedür ki meşhūrdur. *Ḳāmūs*’da *et-Tataru muḥarreketi cīlun*, (A 442b) dimişdür.

Ammā halk arasında meşhūr olan Tātār ve Tātār Han'dur. Ve *şurar* zamm-ı şād-ı mühmele ve feth-i rā ile cem' dūr, müfredi *şurredür* ki zamm-ı şād ve teşdīd-i rā ile aqçe ve altun ğuruş ğoduqları kīsedür, kesr-i kāf ve sükūn-ı yā ile olan *kīys* gibi ki cem' i feth-i elif ve sükūn-ı kāf-ile *ekyās* gelür. Ve aqçe ve altun ğabına *kīys* dinilmege vecih, kesr-i kāf-ıla *kīys* feth-i kāf-ıla olan *keysden* müştakdur ki ğalebe ma'nāsınadır. Nitekim mükāyese muğālebe ma'nāsınadır, ol ğab dağı aqçe ve altunı bir yere cem' idüp tağılmağa ğomamağla ğālib olmuştur. *Kāmūs*'dan böyle fehm olınmuştur.

et-Ta'bīr: Düştde kīse insānuñ bedeni gibidür ve içinde olan aqçe 'ömri gibidür. İmdi bir kimse kīsesini fāriğ ve boş görse anuñ 'ömri taĥķīķ dükenmuştur. Kezā ğāle İbnü'l-Ġannām. Ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām.

Nazm:

Eylik şeber bellü ğaber dağı sıçanlardur fi 'er
Herze şezer ğurbān şeber dağı ğöbeklerdür sürer

Şerh:

Şeber feth-i şīn-i mu' ceme ve feth-i bā'-i muvaĥĥade ile eyülik ve ğayır ve ğurbān ve baĥşış ma'nāsına gelür. Ve *fi'er* kesr-i fā ve feth-i hemze ile cem'-i *fe'redür* ki kesegendür. Ve *şezer* feth-i şīn-i mu' ceme vü zāl-i mu' ceme ile herze sözdür ki ol sözi söyleyen kimseye herze-ğüy dirler. Ve *sürer* zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i rā ile cem'-i sürredür ki ğöbekdür. (A 443a) Fārsīce aña nāfe dirler ve *sürre* āĥirinde hā vardur. Ve eger hā'sız olursa ğöbek olmaz, belki ğöbekden ğābilenüñ kesdüği nesne olur feth ü kesr-i sīn-ile *serer* ve *sirer* gibi.

el-Emsāl: '*Araftu zāke kable en yukta' surruk* ğarb-ı meşeldür. Bunda *surretek* dinilmez; zīrā *sürre* kesilmez belki *sürre* ol yerdür ki *sürre* andan kesilmiştir.

Nazm:

Şaĥınmağa dirler ğazer dağı sevinmekdür ğaber
Ġöz tırlığı oldı ğazez ğirkinlere dirler ' arar

Şerh:

Ġazer feth-i ħā'-i mühmele ve feth-i zāl-i mu' ceme ile şaĥınmağdur iĥtirāz ve kesr-i hā ve sükūn-ı zāl-ile ĥizr gibi. Ve *ĥaber* feth-i [ħā-i] mühmele ve feth-i [bā-i] muvaĥĥade ile

sevinmekdür sürür ve ħubür ma' nāsına. Ve *ħazez* feth-i [ħā-i] mu' cemedden ōnra zā'-i mu' ceme vü meftūħa ile göz tar olmaħdur đikü'l-' ayn ma' nāsına. Ve ħinzir bundan müŝtaħdur dinildiđi ' ale't-taŝil zikr olınmıŝdur. Ve ' *arar* ' ayn-ı mühmele vü meftūħa ve rā'-i meftūħa ile ħirkinliklerdür ve ħirkin olan kimselerdür *fulānun* ' *arretun* ve ' *ārūrun* ve ' *ārūratun* dirler *ħazir* ve *murdārdur* diyecek yerde.

Nazm:

Kirdür vesah̄ yađuñ veğar ħal' a gibi tağdur vezer

Pārelere dirler kiser ōol ellere dirler yūser

Ŗerħ:

Veđar feth-i vāv ü đād-ı mu' ceme ile yađ kiridür ki ħanaħ ve ħömlege yapıŝur ħalur; ammā *vesah̄* ħā'-i mu' ceme ile mu' tlaħ kirdür. *Vezer* (A 443b) vāv ve zā-yı mu' ceme fethiyle tağdur cebel gibi ve ħal' adur ħıŝn gibi. *Vezer* bundan müŝtaħdur. Tađ ve ħal' aya ħalkuñ baŝına bir ħāl gelse nice ŝıđınurlar ise erbāb-ı ħācāt ve aŝħāb-ı münācāt olan fuħarā vü re' āyā vekīl-i sulṫān olan vezire ŝıđınurlar veyāħuz *vezir vizr* den ola ki kesr-i vāv ile *vizr* günāhdur. *Vezer* dağı pādiŝāhuñ günāhını ve re' āyā vü berāyā cünāhını götürdüğiğün *vezir* dinilmiŝ ola veyā ŝıkl ve ađırlıħ ma' nāsına olan *vizr* den müŝtaħ ola. *Vezer* dağı pādiŝāhuñ yükini götürdüğiğün *vezir* dinilmiŝdür veyā vāv-ı vezir elif' den münħalibe olup aŝlı *ezir* ola, ol vağit ħuvvet ma' nāsına olan *ezr* den müŝtaħ ve fa' il be-ma' nī-i fā' il olur. *Vezer* pādiŝāha mu' āvenet idüp ħuvvet olduğiğün aña *vezir* dinilmiŝdür. Ve *ezir* de elif vāv'a ħalb olunmaħ ile muvāzeretde dağı elif vāv'a ħalb olınmıŝdur ve muvāzeret mu' āvenet ma' nāsınadır. Eyle olsa *vezir*, muvāzir ve mu' āvin ma' nāsına olur. Ve *kiser* kesr-i kāf ve feth-i sīn-i mühmele ile pārelerdür ki neden olursa olsun. Ve *yūser* zamm-ı yā'-i müŝennāt-ı taħtāniyye ve feth-i sīn-i mühmele ile ōol ellerdür. Müfredi *yesārdur* feth-i yā ile. Ve kesri cā' izdür ammā Cevheri cā' iz görmemiŝdür. Ve feth ile olıcaħ teŝđid cā' izdür. *Kezā fi'l-Ķāmūs*.

et-Ta'bir: Düşde el, oğul veyā ħardaŝ ve şerik ve māl ve ' avrat (A 444a) [ve] yoldaş ve ħuvvet ve dildür; zīrā ōöz ōöylerken el ile iŝāret olunur. Bir kimse düşde eli kesilmiş görse yalan yemīn eyleye. Ve eger ħasta oğlı var-ısa mevtden ħorħılır. Ve eger ōol eli kesilse şerikinden veyā ' avratından veyā yoldaşından ayrıla. Ve eger pādiŝāh ellerin ve ayağların

kesse tevbe eyleye; zîrâ Kelâm-ı Kādîm’de “لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ”¹⁴²⁷ vâkı‘ dür. Aşağası “أَنَا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ”¹⁴²⁸ dür. Ve ba‘ zılar düşde el kesilmek hırsuzlıktır; zîrâ Kelâm-ı Kādîm’de “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا”¹⁴²⁹ vâkı‘ dür, dirler. Ve eger bir kimse düşde elleri ve ayakları kesilmiş görse; ammâ pâdişâh kesme ol kimse müfsiddür. Zîrâ Kelâmu’llâh’da “إِنَّمَا جَزَاؤُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ [وَرَسُولَهُ]¹⁴³⁰ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ [فِي] فَسَادًا”¹⁴³¹ vâkı‘ dür. Bir kimse düşde iki eli yok görse, ol kimse ‘ aşık dür; zîrâ hayrândur ve her ‘ aşık hayrândur. Ve eger düşde sağ elini uzanmış görse mâlı ve keremi çok ola. Ve eger hâkimlerden biri, düşde iki eli ve iki ayağı kesilmiş görse ma‘ zül ola.

Ve Mine’r-Ru’yâ’i’l-Mu’abbere: Bir kimse İbn Sîrîn’e gelüp “Düş[de] bir kimseyi gördüm, iki eli ve ayakları kesilmiş idi ve bir kimseyi dağı aşımış gördüm.” didi. İbn Sîrîn “Hâkim ma‘ zül olur ve gayrı hâkim olur; zîrâ elleri ve ayakları kesilmiş olan ‘ amelden qalır ve aşılın kimsenün şânı ve mertebesi yüce olur ve iştihâr bulur.” didi. Ve eger bıçak ile elini keser görse (A 444b) bir nesne göre andan ta‘ accub eyleye. Zîrâ Kelâm-ı Kādîm’de “فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبِرْتَهُ وَقَطَعْتَ أَيْدِيَهُنَّ”¹⁴³³ vâkı‘ dür. Ve eger düşde şol eliyle sağ eliyle işlediği gibi işler görse mâl u kuvvete irişe ve düşmânı üzre manşür u muzaffer ola. Ve iki elini de sağ görse yine böyledür. Ve eger düşde eli uzun olsa mâlı ve keremi ziyâde ola ve düşmânları üzre kuvveti arta. Eger elinün uzunluğu rumh ve şırıx gibi olmadıysa eger eli şırıx gibi uzanmış gördiyse düş gören müselmânların ‘ ırzlarına ta‘ n ider bir zâlim ola. Ve eger düş gören pâdişâh ise emr ü nehyi ziyâdeligidür. Ve eger düşde elleri ve ayakları kesilse vefât ide veyâ habs ola veyâ bir hastalığa düşe ki ‘ amelden qala veyâ oğul ve hizmetkârdan ayrıla. Ve eger düşde bir eli ziyâde olsa kuvvet ü kudret şâhibi bir kimseden aña bir hayır irişe veyâ oğul veyâ dost veyâ kardeş veyâ bir şan‘ atdan bir hayır irişe. Ve eger bir eli aq olsa halka andan ihsân u luft u kerem zâhir ola ve düşmâna gâlib ola, Mûsâ peygamber ‘ aleyhi’s-selâm fir‘ âvn ile olan kışşasından ötüri.

Nazm:

¹⁴²⁷“Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı ... keseceğim...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/124.

¹⁴²⁸“... ‘Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz.’ ” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/125.

¹⁴²⁹“...hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/38.

¹⁴³⁰ [وَرَسُولُهُ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴³¹ [فِي الْأَرْضِ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴³²“Allah’a ve Resûl’üne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/33.

¹⁴³³“...Kadınlar Yûsufu görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Yusuf 12/31.

Gözün kamaşması seder bulanmağa dirler keder
Çok yağmura dirler ‘ader bölüklere dirler zümer

Şerh:

(A 445a) **Seder** hüruf-ı mühmele ve fetḥateyn ile göz kamaşmağdur *taḥayyürü’l-başar* ma‘ nāsına. Māzisi *sediredür* ‘alime bābından. Ve **keder** hüruf-ı mühmele ve fetḥateyn ile şu bulanmağdur feth-i kāf-ıla *kedāre* ve *kedār* ve zamm-ı kāf-ıla *küdür* ve *küdüret* ve kesr-i elif ve sükün-ı kāf-ile *ikdirār* ki iḥmirār vezni üzredür ve *tekeddür* gibi. Ve bulanık olana aḥmed vezni üzre *ekder* ve ketif vezni üzre *kedir* ve sükün-ı dāl ile *kedr* dirler. Ve māzisi ‘alime ve naşara ve kerume bābından isti‘ māl olunur. Ve ‘**ader** hüruf-ı mühmele ile çok yağmurdur *el-maṭaru’ş-şedīd* ma‘ nāsına. Ve zamm-ı ‘ayn da lügatdür, ‘alime bābından ‘*adire’l-mekānu* dirler ve *i’tedera* ifti‘ āl bābından bu ma‘ nāyadır. Ve ‘*anderu’l-maṭaru* dirler *iştedde* ma‘ nāsına. *Fe huve mu‘andirun* dinilür ve *i’tedera’l-mekānu ibtelle mine’l-maṭari* ma‘ nāsınadır ya‘ nī yer yağmurdan ışılandı. Ve **zümer** zamm-ı zā-yı mu‘ ceme ve feth-i mīm ile cem‘dür. Müfredi zamm-ı zā ve sükün-ı mīm ile *zümredür* ki cemā‘ at ve bölük ma‘ nāsınadır ve *zümre* ki cemā‘ at ma‘ nāsınadır, *zemr*den müştakdur. Ve *zemr* feth ü sükün ile āvāzdur şavt ma‘ nāsına. Cemā‘ at ma‘ nāsında *zümre* bundan müştak olmak cemā‘ at āvāzdan ḥālî olmaduğıçündür. *İrşādü’l-‘Aklı’s-Selīm*-nām tefsirde böyle yazmışdur.

Nazm:

Gözdür başar görmek başar bilmek başar yazmağ saṭar
Korku ḥaṭar bölük nefer dirler yalana hem buḫar

Şerh:

(A 445b) **Başar** feth-i bā’ ve şād-ı mühmele fethiyle gözdür ve görmekdür ve bilmekdür kesr-i ḡayn ile ‘ilm gibi. Fi‘ li kerume ve ‘alime bābından gelür. Cem‘ i *ebşār* gelür ve ism-i fā‘ ili *başir* gelür *mübşir* ma‘ nāsına ki bāb-ı if‘ āldendür. Ve **saṭar** fetḥateyn ve hüruf-ı mühmele ile yazı yazmağdur. Feth ü sükün-ıla olan *saṭr* da lügatdür. Ve kitābet ma‘ nāsınadır ve kesmege dirler, qaşşāba *sāṭır* ve āletine *sāṭūr* dinilmek bundandır. Ve **ḥaṭar** feth-i ḥā’-i mu‘ ceme ve tā’-i mühmele vü meftūḥa ile korku ve helāke müşrif olmağdur. Ve **nefer** nūn u fā fethiyle bölük ve ādemden bir cemā‘ atdür. Ve **buḫar** zamm-

ı bā' -i muvaḥḥade ve feth-i kāf ile şurad vezni üzre yalandur kesr-i kāf ve sükün-ı zāl ile olan kizb gibi.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Ṭāvūs kuşu şarrāḥ olur bülbül kuşu oldu nuḡar

Şerḥ:

Şarrāḥ ḥā' dan gayrı ḥurūf-ı mühmele ile kettān vezni üzre ṭāvūs didükleri kuşdur ki aḥkāmı ve aḥvālī zıkr olunmuşdur. Ve *nuḡar* zamm-ı nūn ve feth-i ' ayn-ı mu' ceme ile şurad vezni üzre ehl-i Medīne bülbül kuşına dirler.

et-Ta' bīr: Düşde bülbül ḡanī ere delāletdür. Ve ba' zılar ḡaniyye ' avrata delāletdür, dirler. Ve ba' zılar Qur'ān-ı ' Aẓīm oḡur oḡuldur ki kıra' ātde laḡn eylemez, dirler. Kezā kāle İbnü'l-Ġannām. Ve'l- ' ilmu ' inda' llāhi'l- ' Allām.

el-Ḳıṭ' a: (A 446a)

Nazm:

Hüdāhüd hem ebu'l-aḡbār hüdühüd
İbik kuşu cigerler oldu ekbüd

Şerḥ:

Hüdāhüd iki hā' -i maẓmūme ve iki dāl-ı mühmele ile ibik kuşu didükleri alaca kuşdur ki başında tācı vardır. Zamm-ı hā' -i evvelī ve kesr-i hā' -i şāniye ile olan *hüdāhid* gibi ki ' ulābiṭ vezni üzredür. Cem' i feth-i hā ile *hedāhid* gelür. Ve bunuñ künyeti feth-i elif ve sükün-ı ḥā' -i mu' ceme [ile] *ebu'l-aḡbār*dur. Ve bu kuş çirkin қоқar, zīrā yuvasını zibilde binā ider. Ve dirler ki insān sırça içinde şuyı gördüğü gibi yer altında olan şuyı bu kuş görür. Anuñçün Süleymān bin Dāvūd ' aleyhime's-şalātu ve's-selām hüdühüdi aramışdur. Ve hüdühüdi Süleymān aradūḡda bulunmaḡa sebep budur ki Süleymān peyḡamber Ḳuds-i Şerīf' de olan Beyt-i Şerīf' i yapmaḡdan fāriḡ olduḡdan soñra Mekke-i Mükerreme ve Ḥarem-i Şerīf' e gitmege niyyet eyledi. İns ü cin ve şeyāṭin ü vuḡuş ve kuşdan ol ḡadar ' asker uydurdı ki ' askeri ḡonduḡda yüz fersaḡ yerde ancaḡ şıḡışurlardı. Yel Süleymān' uñ ' askerini götürüp Ḥarem-i Şerīf berāberine varduḡda anda indi ve bir zamān Mekke' de muḡīm oldu. Mādāmki Ḥarem-i Şerīf' de muḡīm idi, her gün beş biñ deve ve beş biñ şıḡır

ve yigirmi biñ koyun boğazlardı. Ve yanında hâzır olanlara “Bu yerden ve ‘Arab’dan (A 446b) bir peygamber gelse gerekdür, enbiyānuñ seyyidi ve mürsel olanlaruñ hātimi ve soñı olsa gerekdür. Ne sa‘ādet aña yetişüp imān getüren kimseye.” didi. Ve Süleymān ‘aleyhi’s-selām Harem’de erkān-ı haccı tamām u edā eyledükden soñra şabāh vaqtinde Mekke’den göçüp gitdi. Ve zevāl vaqtinde Yemen diyārından Şan‘ā’ya vardı ki tamām bir aylık yoldur. Ol yeruñ çayır ve çimen ve yaşilistānı[nı] görüp inmek murād eyleyüp aña indi. İndükden soñra hüdhüd, Süleymān inmege muqayyed iken “Göge ağup sağ ve sola bakayın.” diyüp göge ağdı. Ve Belķis-nām hatun ve pādişāhuñ bir bostānın gördi yaşıllığa meyl idüp ol bostāna indi. Ve Yemen hüdhüdlerinden bir hüdhüde rāst geldi. Ol hüdhüdüñ vāridi ve Süleymān peygamberden varan hüdhüdüñ adı Ya‘fūr idi. Yemen hüdhüdi Ya‘fūr’a “Ne yerden gelürsin?” didi. Ya‘fūr “Süleymān ile Şām’dan gelürüm.” didi. Yemen hüdhüdi “Süleymān kimdür?” didi. Ya‘fūr “Süleymān, Dāvūd oğlıdur ve ins ü cin ve şeyātīn ü vuḥūş ve kuşlaruñ pādişāhıdur. Ve yel anuñ emrine muḫī‘dür. Bir aylık yolu şabāhdan öyleye dek yürür.” didi. Ve Süleymān’uñ ‘azamet ü celālinden söyledi ve Yemen hüdhüdine “Ya sen ne yerdensin?” didi. Yemen hüdhüdi “Ben işbu memleketdenüm. Ve pādişāhumuza Belķis dirler, eli altında (A 447a) on iki kâ’idi vardur ve her kâ’idüñ eli altında yüz biñ cenk eri vardur. Varup görelüm. Süleymān’a haber vir, şafā ider ve şād olur.” didi. Ya‘fūr Yemen hüdhüdi ile Belķis’a gitdiler ve Belķis milkini gördiler ve eglendi. Ya‘fūr ikindüden soñra olmayınca dönmedi. Bu tarafından Süleymān namāz içün āb-dest şuyını istedi, şu bulunmadı. İns ü cin ü şeyātīne şudan su’āl eyledi, şu kandanur bilemediler. Hüdhüdi istedi, bulunmadı. Süleymān ğāzaba gelüp “Hüdhüde ‘azāb-ı şedīd ile ‘azāb iderüm veyā boğazlarum veyā bir haberle gelüp ‘özür beyān eyleye.” didi. Ve kuşlaruñ seyyidi ve uluları ki tavşancıldur, Süleymān aña “Tiz hüdhüdi bul.” didi. Tavşancıl şu kadar göge uçdı ki yeryüzi bir çanağ gibi görünür oldı. Ve Ya‘fūr’ı Yemen tarafından gelür görüp üzerine hücum eyledi. İncitmemesine hüdhüd tavşancıla yemīn virdi. Ve Süleymān peygamber kendüye ğāzab itdüğünü didi. Ya‘fūr “Süleymān peygamber istiḫnā eylemedi mi?” didi. Tavşancıl “İstiḫnā eyledi meger bir haber getüre ve ‘özür beyān ide, didi.” didi. Hüdhüd “Eyle olıcağ ben hālāş olurum.” didi. Ve Süleymān’a yakın geldükde kuyruğünü şalivirdi ve kanadlarını dağı şalivirüp tevāzu‘ idüp kuyruk ve kanadlarını yere sürmege başladı. Süleymān elini uzadup başından dutup kendüye çekdükde hüdhüd (A 447b) “Ey Allāhu te‘ālānuñ peygamberi! Bārī te‘ālā öñinde tıracağünü fikr eyle.” didi. Süleymān bu sözi işidüp ditredi ve günāhından geçüp

incitmedi ve kanda olduğunu şordı. Ve bir rivāyetde Süleymān ‘aleyhi’s-selām üzerine kuşlar kanat gerüp gölge iderlerdi. Süleymān üzerine güneş dokunup bakduğda hüdhüdün yerini boş olduğunu görüp ğazaba geldi ve “Aña elbet pek ‘azāb iderüm veyāhud boğazlarum.” didi, dirler. Ve pek ‘azāb iderüm demekden murād-ı şerīfi bir ‘azābdur ki ebnā’-i cinsi andan ‘ibret alalar. Ve ba‘zılar Süleymān kuşa ‘azāb eylemek murād eylese kuyruğunu ve kanadını yolup çıplak güneşe koyup qarınca ve sā’ir hevāmm-ı arz anı incitmekdür, didiler. Ve ba‘zılar, üzerine kaṭrān sürüp güneşe komağdur, dirler. Ve ba‘zılar, kafes içinde komağ ile ‘azāb iderdi, dirler. Ve ba‘zılar, bir koca dişi alıvirmek ile idi, dirler. Ve ba‘zılar, zıddı ile bir yere komağ ve nā-cins ile şöhet itdürmekdür, dirler. Nitekim *aḍyaḳu’s-sücūn mu‘āşeratu’l-ezdādi* demişlerdür, ya‘nī zindānlaruñ ziyāde ṭar olanı nā-cins olanlarla şöhetdür. Ve ba‘zılar, aḳrānına ḥizmet itdürmekle ‘azāb iderdi, dirler.

el-Ḥavās: Hüdhüdün yeleklerinden biriyle evi buḥūrlasalar hevāmmı ol evden kova ve gidere. Gözini unutsağ üzre aṣsalar unuttuğı nesne ḥāṭırına gele. Ve kalbini biryān (A 448a) idüp sezāb ile yenilse ḥıfz u zekāya nāfi‘dür. Ve yuvasınuñ toprağını bir kimse alup bir zindān içine kosa fi’l-hāl zindān[dan] çıka. Ve ayağı kıynağlarından birin alup bir oğlan üzre veyā ğayrı üzre aṣsalar aña göz degmeye ve mādāmki üzerinde ola şıḥḥat ü ‘āfiyet üzre ola. Ve eger kuyruğundan ve kanından alup bir ağaç üzre aşılsa ebeden yemiş virmeye. Ve yelegini alup bir kimse götürse ve bir kimse ile ḥuşūmet eylese ḥaşmına ğālip ola ve murādları ḥāşıl ola. Ve etini bişirüp yimek kılunca nāfi‘dür. Ve bağırsağların kurudup simsim yağıyla saḥḳ olunup bir kimsenün başını veyā saḳalını üç gün anuñla yağlasalar kılları be-ġāyet qararda ve siyāh eyleye. Ve kanını ıssı iken gözde ‘arız olan aḳ üzre ṭamzırsalar ol aḳı gidere. Ve eger hüdhüdi cümle a‘zāsıyla bir evde aṣsalar ol evde olanlar siḥirden emīn olalar. Ve etini cimā‘dan bağı olana dütsü eyleseler sağ eyleye ve meshūr olana daḥı böyledür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān* ve *İḥtiyārāt* ve *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib* de böyledür.

et-Ta‘bīr: Düşde hüdhüd şol ehl-i ‘ilme delālet ider ki ḳabīḥ ile aña ṣenā olunur, zīrā hüdhüdün ḳoḳusu çirkindür. Ve bir kimse düşde hüdhüdi görse māl ve ululıġa iriše ve eger hüdhüd aña söylese pādişāh tarafından aña bir ḥaber gele. Zīrā Kelāmu’llāh’da “¹⁴³⁴وَجَنَّتْكَ مِنْ سَيِّئَاتِ بَنِي بَقِيْنٍ” vāḳi‘dür. (A 448b) Ve İbn Sīrīn rahmetu’llāhi ‘aleyh eydür: Bir

¹⁴³⁴... ‘Sebe’den sana sağlam bir haber getirdim.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Neml 27/22.

kimse hüdhüdi görse müsāfiri gele. Ve ba‘zılar, ḥavf şāḥibi olana emāndur, dirler. Kezā kıle İbnü’l-Ġannām. Ve **ekbūd** feth-i elif ve zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ile *kebid* cem‘i dır. Ve *kebid* feth-i kāf ve kesr-i bā’ ile ketif vezni üzre ve kesr-i kāf ve sükün-ı bā ile kızb vezni üzre ve feth-i kāf ve sükün-ile faḥz vezni üzre cigerdür ki cem‘i feth ile *ekbād* ve zamm ile *kübūd* gelür. Ve ciger ağrısına ğurāb vezni üzre *kübād* dirler, mazīsi ‘alime bābindan *kebidedür*, cigeri ağrıdı ma‘nāsına.

Nazm:

Hedil oldı gögercin erkegi hem

Anuñ āvāzı kıllar oldı a‘būd

Şerḥ:

Hedil emir vezni üzre gögercin erkegidür zekerü’l-ḥamām ma‘nāsına. Ve gögercin āvāzına dirler şavtü’l-ḥamām ma‘nāsına, lām yerinde rā’-i mühmele ile olan *hedir* gibi. Ve ba‘zılar; **hedil**, Nūḥ ‘aleyhi’s-selām zamānında bir yavru idi, şusızlıktan helāk olmışdur veyā bir yırtıcı anı avlamışdur, bir gögercin yoḳdur ki anuñcün ağlamaya, dirler. *Ķāmūs* ve *Cevheri* ve *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür. Ve **a‘būd** zamm-ı bā ile cem‘ dır, müfredi ‘*abd* dır ki kul dimekdür. Ve ‘*abd* cem‘i feth-i ‘ayn ile ‘*abid* gelür kelb cem‘i *kelib* geldüğü gibi ve kesr-i ‘ayn ile ‘*ibād* ve zamm-ı ‘ayn ve sükün-ı bā ile ‘*ubdān* temr ve tümrān gibi ve kesr-i ‘ayn ve sükün-ı bā ile ‘*ibdān* caḥş (A 449a) ve ciḥşān gibi ve kesr-i ‘ayn ve kesr-i bā ve teşdid-i dāl ve elif ve nün-ıla ‘*ibiddān* ve kesr-i ‘ayn ve kesr-i bā ve dāl-ı müşeddede ve medd ile ‘*ibiddā*’ ve kesr-i ‘ayn ve kesr-i bā ve dāl-ı müşeddede ve ḳaşr ile ‘*ibiddā* ve zamm-teyn ile ‘*ubud*¹⁴³⁵ ve feth-i ‘ayn ve zamm-ı bā ile ‘*abüd* nedus vezni üzre ve feth-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ve zamm-ı bā ve vāv-ı sākine ve medd-ile *ma‘būdā*’ maşğūrā’ ve mekbūrā’ vezni üzre ve feth-i mīm ü bā vü dāl ve sükün-ı ‘ayn ve āḥirinde hā ile *ma‘bede* feth-i mīm ve sükün-ı şin-i mu‘ceme ve feth-i yā vü ḥā ile olan meşyeha¹⁴³⁶ gibi. Ve feth-i mīm ve kesr-i bā ile *ma‘ābid* ve ‘ayn-ı meftūḥa ve sükün-ı bā ile ‘*abdūn* ve feth-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ve zamm-ı bā ve vāv-ı sākineden soñra dāl-

¹⁴³⁵ ‘*Ubud* zamm-teyn ile ‘*abd* cem‘i dır ki feth ü sükün-ıladur, saḳf cem‘i zamm-teyn ile suḳuf geldüğü gibi.

¹⁴³⁶ **Meşyeha** feth-i mīm ve sükün-ı şin ve feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve ḥā’-i meftūḥadan soñra hā ile cem‘ dır *şüyūḥ* ma‘nāsına, müfredi *şeyḥ* dır.

ı meftūha ve қаşr ile *ma‘būdā* gelir. Ve zıkr olınan cümü‘ ı hıfz āsān olsun için birkaç beyit nazm olındı ve bu maħalde yazıldı.

Nazm:

‘*Abd* cem‘ i oldı *a‘būd* hem ‘*abīd* ile ‘*ibād*
Daħı ‘*ubdān* zamm u kesr ile ‘*ubuddur* ey ‘*ibād*
Hem ‘*ibiddān* u ‘*ibiddā* medd ü қаşr ile ‘*abud*
Ma‘bede ‘*abdūn* hem oldı *ma‘ābid* ey cevād
Oldı *ma‘būdā* ’vü *ma‘būdā* anuñ cem‘ i daħı
On beş oldı cümlesi ezberle ey pāk-nijād
Ey *Celīlī* Haq te‘ālā rahmet ide aña kim
Fātiha İhlās-ıla ide senüñ rūhuñı şād (A 449b)

Nazm:

Bite her‘ a hekalles qurda dirler
Semüz oğlanuñ adı oldı ‘ukrud

Şerh:

Her‘a feth-i hā ve sükün-ı rā’-i mühmele ve ‘ayn-ı mühmeleden soñra hā ile bitdür qamle gibi. Ve rā’nuñ fethi de cā’izdür. Ve bitüñ cümle aħvāli zıkr olınmışdur. Ve *hekalles* feth-i hā ve feth-i kāf ve lām-ı müşeddede vü meftūhadan soñra sīn-i mühmele ile ‘amelles ve cehennem vezni üzre qurd didükleri cānverdür zi’b gibi ve dilküye dirler sa‘leb gibi. Cem‘ i *hekalis* gelir. Ve qurduñ cümle aħvāli zıkr olınmışdur. Ve ‘*ukrud* ħuruf-ı mühmele ile burqa‘ vezni üzre semüz oğlandur, ca‘fer ve ‘uşfür ve ‘ulabiñ vezinleri üzre lügatdür.

Nazm:

Hemec ufaq siñek oldı hemella‘
Di qurda hem aşılsız oldı qu‘dud

Şerh:

Hemec feth-i hā vü mīm ile bir cins ufaq siñekdür ki qoyun ve eşek yüzlerine düşer ve üşer ve gözlerine daħı kezālik *hemecun hāmicun* didükleri te’kiddür. Nitekim *Ieylun lā’ilun* ve *şayfun şā’ifun* ve *vaqđun vāqıdun* ve *yevmun eyvemu* ve *cāhiliyyetun cehlā* diyüp te’kid iderler. Ve *hemec* cem‘dür, müfredi *hemecedür*. Ve *hemece* açlığa dirler cü‘

ma' nāsına. Ve arık koyuna dirler *eş-şātu'l-mehzūle* ma' nāsına. Ve dirlikde su'-i tedbire dirler. Ve āteş ve çerāğ üzre düşen pervāneye dirler ferāş ma' nāsına. Ve yüreksiz ve 'ağılsız yeyni kimseye (A 450a) dirler ħurūf-ı mühmele ile seḫāb vezni üzre olan ra' ā' gibi. *Kaşīde-i Münferice*'de

وَجِيَارُ الْخَلْقِ هُدَايُهُمْ

وَسِوَاهُمْ مِنْ هَمَجِ الْهَمَجِ¹⁴³⁷

vāki' dür. Ve *Aḍvā'u'l-Behice*-nām şerhinde “النَّاسُ رَجُلَانِ عَالِمٌ وَمَتَعَلِمٌ وَسَائِرُ النَّاسِ هَمَجٌ” hadişini yazmışdır. Ya' nī nās u ħalk iki erdür; biri 'ilmiyle 'āmil olan 'ālim ve biri müte'allim ya'nī 'ilmi öğrenmege cehd eyleyen ğayrı ħalk *hemec*dür ya'nī koyun ve eşek yüzlerine ve gözlerine qonan ufağ siñekler gibidür. Qılllet-i himmet ü ħisset, qadr ü menziletde aña teşbih olunmuşlardur. Ve ħalkuñ, ya'nī ādem oğlanlarınıñ rezil ve alçaqlarına *hemec* didükleri za'if siñeklere teşbih eylemek üzredür, fe'fhem. Ve *hemella*' ħurūf-ı mühmele ile cehennem vezni üzre qurddur zi'b gibi. Ve *ku'dud* zamm-ı qāf ve sükūn-ı 'ayn-ı mühmele ve zamm-ı dāl-ı mühmele ile hüdhüd vezni üzre. Ve dāl'da fetḫ ile *ku'dad* lügatdür; lākin nazımda hüdhüd vezni üzre oqunmaq gerekdür. *Raculun ku'dadun* dirler aşılsız kimseye fūrümāye ten gibi. Ve baḫil ü nā-kes olan kimseye daḫı dirler. Nitekim yine kıt'ada ol ma'nāya geldüğü işāret olunmuşdur. Ve cedd-i ekbere qaribü'l-ābā' olan ere *ku'dud* dirler. 'Abd bin 'Alī bin 'Abdi'llāh bin 'Abbās raḫiya'llāhu te'ālā 'anhum Benū Hāşim tā'ifesinüñ *ku'dud* idi. *Kezā fi-Şiḫāhi'l-Cevheri* 'alā-mü'ellifihi raḫmetu'llāhi'r-Raḫmāni'r-Raḫimi'l-Bārī. (A 450b)

Nazm:

Çobanı yok deve adı hemeldür

Bağırtlağ hevze bir kuş adı ħufdud

Şerḫ:

Hemel ħurūf-ı mühmele vü taḫrīk ile çobanı olmayan devedür *el-iblu bilā-rā'in* ma' nāsına, fetḫ-i nūn ve fetḫ-i fā ile olan nefes gibi. Lākin *nefes* şin-i mu'ceme ile gice ile çobansız olan devedür. Ve *hemel* muṭlaqdur gice ve gündüz çobansız olandur ki çobansız gice ve gündüz şalıvirile.

¹⁴³⁷“İnsanların en hayırlısı onlara yol gösterendir, onun dışındakiler ayak takımıdır.”

el-Emsāl: *İhtalata'l-mer'ıyy bi'l-hemel* darb-ı meşeldür. *Mer'ıyy* feth-i mīm ve sükün-ı rā'-ı mühmele ve kesr-i 'ayn-ı mühmele ve teşdīd-i yā ile çobanı olandır. Ve *hemel* çobansız olandır ve *ihtilāt* karışmaştır. Ve *hevze* feth-i hā ve sükün-ı vāv ve zāl-ı mu'cemedden sonra hā ile bağirtlak didükleri kuşdur kaçā gibi ve ba'zılar, āhar kuşdur, dirler. Cem'ı hā'sız *hevz*dür. Ve Hevze bin 'Alī bir racül adıdır ki hāzret-i Resūl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aña Selīṭ bin 'Amr el-'Āmirī-nām şahābīyi gönderüp dīn-i İslām'a da'vet eyledi. Ve hāzret-i Resūl'ün nāmesini okuduğda Selīṭ'e, i'zāz u ikrām ve ta'zīmde ihtimām-ı tām izhār eyleyüp hil'atler geyürdi ve gökçek cā'ize ve armağan ve bahşişler virdi. Ve peygambere nāmenün cevābını yazup “Ne güzel dīne da'vet eyledün ve lākin ben de kavmümün hāṭibi ve şā'iriyüm, (A 451a) baña bir nesne ta'yin eyle.” didi. Hāzret-i Resūl andan ibā eyledi. Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mekke fethinden 'avdet eyledükden sonra Cebrā'il 'aleyhi's-selām nāzil olup Hevze, naşrāniyyet üzre vefāt eyledüğünü Resūl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hāzretine haber virdi. Demīrī böyle yazmışdur. Ve *hufdud* zamm-ı hā'-ı mu'ceme ve sükün-ı fā ve zamm-ı dāl-ı mühmele ile bir kuşdur ve yarasa didükleri kuşdur, huffāş ma'nāsına buhlül vezni üzre olan *hufdūd* gibi. *Kezā fi'l-Kāmūs ve'l-Kābūs*.

Nazm:

Yılana di hilāl ü ne hülāyi'
Di qurda nā-kes adı oldu ku' dud

Şerh:

Hilāl hurūf-ı mühmele ile kitāb vezni üzre muṭlak yılıandır hayye ma'nāsına veyā erkek yılıandır *ez-zekeru mine'l-hayye* ma'nāsına. Ve ay gürresine daḡı hilāl dirler. Ay iki gicelik olsa yine hilāldür. Ve ba'zılar, üç giceye dek ve ba'zılar yedi giceye dek hilāldür, dirler. Ve ay āhirinde yigirmi altıncı ve yigirmi yedinci gicesinde yine hilāldür. Ve bunlardan ġayrı vākitlerde aya kāmer dirler. Ve yılıana feth-i hā ve teşdīd-i yā ile *hayye* dirler gerek erkek gerek dişi olsun. Ve *hayye* nisbet olınsa *hayeviyy* dirler. Ve yılan erkeğine tennūr vezni üzre *hayyūt* dirler. Ve Hāq sübhānehu ve te'ālā yılıanı gökden yere indirdükde Sicistān'a indürdi, cümle yerlerden artıq anda yılan vardır. (A 451b) Ve eger anda olan yılıanları 'irbedd¹⁴³⁸ didükleri cānver yimese Sicistān hālkı göçüp giderlerdi.

¹⁴³⁸ *İrbedd* kesr-i 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı rā ve feth-i bā'-ı muvaḡḡade ve dāl-ı mühmele vü müşeddede ile bir ulu ve büyük yılıandır ki yılıanları yir. *Hayātü'l-Hayevān*'da böyle yazmışdur.

Mes‘ ūdī’den Süheylī böyle naql eylemişdür. Ve ammā Ka‘bü’l-Ḥibr, Ḥaḫ te‘ālā yılanı İsbahān’a ve İblīs’i Cüdde’ye ve Ḥavvā’yı ‘Arafe’ye ve Ādem peygamberi -‘aleyhi’s-selām- Serendīb tağına indürdi, didi. Ve fetḫ-i sīn-i mühmele ve fetḫ-i rā’-i mühmele ile Serendīb, Hindistān’da Şīn a‘lāsında bir tağdur ki ol tağ üzre ḥazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām ayağınıñ işr ü ‘alāmeti ve nişānı vardur. Ve ol tağı deryāda gezenler birkaç günlük yoldan görürler. Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle yazmışdur. Ve *Ḳāmūs*’da Serendīb Hind’de bir şehirdür, dimişdür. İmām Demīrī, Serendīb bir tağdur ve Ādem ‘aleyhi’s-selām ayağınıñ nişānı ol tağ üzredür didüğü yerinde olmaz, belki Ādem ‘aleyhi’s-selām gökden yere indükde Rāhūn-nām bir tağ üzre inmişdür. Ve mübārek ayağı nişānı ol tağdadur ve ayağı üzre lem‘ ider ve yalabur nūr vardur, gözi ḳamaşdurur ve göz nūrın ḳapar. Ve Rāhūn, Serendīb’de olur ve ḥurūfī nūn’dan ğayrı mühmeledür. Ve İmām Demīrī, Serendīb didükleri Sātī Demā didükleri tağa yağındur. Ve Sātī Demā fetḫ-i sīn-i mühmele ve kesr-i tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve ba‘dehu yā’-i ḥuṭṭī vü sākine ve dāl-ı mühmele ve mīm ve elif iledür. Ve bu tağ üzre bir gün yokdur ki ḳan dökülmeye, anuñçün aña Sātī Demā (A 452a) dimişlerdür, didi. Ve *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib*’de ol tağda ḥazret-i Ādem’üñ ayağı taş ve ḳaya içine batmışdur, uzunluğu yetmiş şibr ve ḳarışdur, dimişdür. Ve Cevherī de ol tağa Sātī Demā dinilmek her gün üzerine ḳan dökildüğüçündür, dimişdür. Ve *Muḥtār-ı Şihāḥ*’da daḫı böyle yazmışdur.

Ḥikāyet: ‘Alī bin Naşr-nām kimse eydür ki Mütevekkil-‘Ale’llāh-nām pādişāh yanına vardum. Nā-gāh Mütevekkil rıfḳı medḫ iderdi ve medḫinde iḳşār ḳılurdu. Ben daḫı “Pādişāhum! Rıfḳ ḥaḳḳında Aşma‘ī işbu şi‘ri baña oḳudu.” didüm ve bu şi‘ri oḳudum.

لَمْ أَرِ مِثْلَ الرَّفْقِ فِي لَيْبِهِ
أَخْرَجَ لِلْعَذْرَاءِ مِنْ جُذْرِهَا

مَنْ يَسْتَعِينُ بِالرَّفْقِ فِي أَمْرِهِ

يُخْرِجُ الْحَيَّةَ مِنْ جُذْرِهَا¹⁴³⁹

Mütevekkil ḫizmetkārlarından birine “Divīt ve kāğıd getir.” didi. Ḥizmetkār ikisini de getürdi. Pādişāh işbu iki beyti yazdı ve baña cā’ize-i seniyye virilmege emr eyledi.

¹⁴³⁹“Yumuşak huylulukta nezaket gibisini görmedim, bâkire kızı evinden çıkarır. İşinde nezakete başvuran, yılanı deliğinden çıkarır.”

Ve Ebū Bekr bin Ebī Dāvūd **rivāyet** eyledi ki Müsta‘in Bi’llāh-nām pādişāh, zıkr olınan ‘Alī bin Naşr-nām kimseye kâdılık virilmege kandırdı ve Başra begi olan ‘Abdü’l-Melik-nām beg anı çağırıp kâdı olmağa emr eyledi. ‘Alī ol bege dönüp “Evüme varup istihāre ideyim ve Hâk te‘ālādan hayırlusın isteyim.” didi. Ve evine gelüp iki rek‘at namāz kıldı ve “Yā Rabbī, eger senüñ katuñda benüm için bir hayır var-ısa beni kabz eyle.” diyüp uyudu. Uyandurdılar, vefāt (A 452b) eylemiş bulındı. Ve bu kışşa iki yüz elli tārīhinde Rebī‘ü’l-āhır ayında vāki‘ olmuşdur.

Ve Ka‘bü’l-Hibr’den -rağiya’llāhu ‘anh- **rivāyet** olunur ki Hâk sübhānehu ve te‘ālā ‘arşı yaratduğda ‘arşu’llāh “Benden ulu bir nesne yaradılmamışdur.” diyü hareket ü ihtizāz eyledi. Ve bir yılan ile ‘arşı tavk eyledi ve yılan ‘arşa şarıldı ve dolandı. Ol yılanuñ yetmiş biñ kanadı var-ıdı ve her kanadında yetmiş biñ yelegi var-ıdı ve her yeleginde yetmiş biñ yüzi ve her yüzinde yetmiş biñ ağzı ve her ağzında yetmiş biñ dili var-ıdı. Her gün ağızlarından yağmurlar ve ağaçlar yaprakları ve taşlar ve topraklar ve günler ve melekler şağışınca tesbīh çıkar. Ol yılan ‘arşa şarıldı, ‘arş yılanuñ yarusına dek geldi. Ol yılan ‘arşdan dağı büyükdür ve tabāyi‘-i hayvānda ehl-i kelām olanlar, yılan biñ sene yaşar za‘m eylediler. Ve yılanuñ eyegüsi otuzdur eyegüleri şağışınca yumurdlar ve yumurdası otuz olur. Karınca yumurdalarına çöküp ve üşüp yumurdalaruñ çoğını fāsıd ider ve az yumurda karıncadan kırtulur. Ve yılanı ‘akreb şoksa öldürür. Ve yılanuñ ma‘rūf u meşhūr sıfād ve karılması olmaz, sıfādı hemān birbirine şarılması ile olur. Ve yılan yumurdası uzunca olur ve rengi bulanık ve yaşıl ve kara ve ak ve arkaç olur. Sebebi ma‘lūm degüldür. Ve içinde (A 453a) şadīd gibi bir nesne görünür. Ve yılan, dili yarıkdur, anuñçün ba‘zı kimseler dilini iki zann iderler. Ve yılan yimege harīş olmağla vaşf olunur; zīrā yavrıları yudar ve çiynemez, nitekim arslan eyle ider. Ve kemükli bir nesneyi yutsa bir ağaca veyā aña beñzer bir katı nesneye şarılup karınında olan kemügi ufadur. Ve ışırdığı vaqit döner, ba‘zı kimseler ağısını dökmek için döner zann iderler. Ve yimek bulmasa nesīm ile azıklanur ve niçe zamān nesimi azık eyler. Ve yılan yaşlu olduğda gevdesi küçük olur ve yimek istemez yine nesīm ile geçinür. Ve yılan şu içmez ve şu istemez; lākin bādeye şabr u kararını yokdur ve bādeyi içüp ser-hoş olur ve gāhī olur ki ser-hoşlık helākine sebeb olur. Ve erkegi bir yerde tırmaz, yumurda üzre tıran dişisidür tā yavrıların çıkarup kazanca kavī vü kâdir olıncaya dek yavrıları bekler. Ve yılanuñ gözi başında devr eylemez, belki başında mīh gibi urılmışdur, çekirge gözi de böyledür. Ve kıyruğünü kesseler yine biter ve dişini kıparsalar üç günden soñra biter. Ve çıplak

kimseden kaçır. Ve āteşi ve südi pek sever ve āteşi görüp sevinür ve südi pek içer. Ve boğazlasalar birkaç gün tırur ölmez, ba' dehu ölür. Ve yılan kör olsa veyā yer altından çıkırsa rāziyānic didükleri yaşıl otuñ yaprağına gözini sürer, bi-izni'llāhi te'ālā görür olur. (A 453b) Fe-subhāne men kaddera fe-hedā.¹⁴⁴⁰ Ve yılan kaçır bir delige veyā yarığa gögsini girdirse ne kadar kuvvetlü ādem anı taşra çekmek dilese kadir olamaz ve gāhī pārelenür ve taşra çıkırmaz ma' a-hāzā ayakları ve dırnaqları yokdur ki anuñla yapışa. Ve arkası bu mertebe kuvvetlü olmasına sebeb eyegüleri çok olduğındandır. Zira eyegü kemükleri otuzdur. Ve Cāhız eydür: Yılan üç dürlüdür. Bir nev' inuñ ışırmasına tiryāk ve gayrı 'ilāc fā'ide eylemez şu' bān ve ef'ā ve Hindiyeye yılan gibi. Ve bir dürlüsünüñ ışırmasına tiryāk fā'ide ider. Ve bu ikisinden gayrı öldüren yılan feza' ve korku vāsıtasıyla öldürür ve illā öldürmez.

Nitekim **hikāyet** olunur ki bir kimse bir ağaç altında uyurken bir yılan üzerine şarkınup başını ışırdı. Ol kimse uyandı, gözi karamış olduğü hālde ol kimse başını kaşıdı. Ve bağıdı kimseyi göremedi, yine yatup uyudu. Uyğudan uyanup sağ ve sālīm olup gezerdi. Bir müddetden sonra ol aḥvāle vāqıf bir kimse “Fülān ağaç altında uyurken neden uyandıñ bilir misin?” didi. Ol kimse “Va'llāhi bilmedüm.” didi. Ol kişi, “Başuñı yılan şokmış idi, korkup uyğudan tırduğıñ vāqıt yılan devşirilüp gitdi idi.” didükde fi'l-hāl ol kimse bir feza' eyledi ki ol feza' ile cānı çıkıdı ve gitdi. İmdi feza' ağıuyı harekete (A 454a) getürür ve korku mesāmm-ı bedeni açır ve ağı yürür.

Hikāyet: Hālīd bin el-Velīd raḍiya'llāhu 'anh Hīre didükleri memleket ve kal'a ḥalkını muḥāşara eyledükde Necef-nām mevzi'e indi. Ve Hīre ḥalkına adam gönderüp ““ Ākıl olan adamlaruñuzdan bir kimse gönderüñüz.” didi. Anlar da ' Abdü'l-mesīḥ bin ' Ömer bin Kays-nām kimseyi gönderdiler. Gönderdükleri kimse üç yüz elli yaşdan ziyāde mu'ammer olmuş-ıdı. Hālīd bin el-Velīd ile niçe sözler söyleşdükdən sonra ' Abdü'l-mesīḥ elinde bir şışe var idi, elinde dutup döndürürdi. Hālīd raḍiya'llāhu 'anh “İşbu şışede ne vardır?” didi. ' Abdü'l-mesīḥ “Semmu sā' at vardır, ya' nī fi'l-hāl öldürür ağı vardır.” didi. Hālīd raḍiya'llāhu 'anh “İşbu ağıuyı neylersin ve niçün bile getürdüñ.” didi. ' Abdü'l-mesīḥ “Eger senüñ katuñda kavmüm ve şehrum ḥalkı sevçükleri ve istedükleri nesneyi bulursam ve murādum ve recām ḥāşıl olursa Ḥaḳ te'ālā ḥāzretine şükr iderüm ve eger

¹⁴⁴⁰“Her şeyi ölçüyle yapıp yönlendiren Allah'ı tenzih ederim.” “وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ” “O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Alâ 87/3. âyetinden iktibas yapılmıştır.

murādum hāşıl olmazsa işbu ağuyı içüp kendümi öldürürüm. Ve şehrüm halkı sevmedükleri haberi kendülere degdürmem, anuñçün bu ağuyı getürdüm.” didi. Hālid rağiya’llāhu ‘anh “Ol ağuyı getür.” didi, ‘Abdü’l-mesīh şīşeyi Hālid’e şundi. Hālid rağiya’llāhu ‘anh ol ağuyı ayasına dökdi (A 454b) “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ بِسْمِ اللَّهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبِّاَلْأَرْضِ وَ السَّمَاءِ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَايَبْضُرُ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” didi.¹⁴⁴¹ Ve andan şoñra ol ağuyı içdi. Ve bir kavilde üzerine şu da içdi ve çeñesini gögsi üzere koyup ‘arağ ve ter Hālid’i -rağiya’llāhu ‘anh- kapladı ve andan şoñra ağı zarar eylemedi. ‘Abdü’l-mesīh dönüp kavmine geldi. Kavmi ‘Arab idi ve lākin Nasşūriyye naşārāsından idiler. Ve “Ben bir kimsenüñ yanından geldüm ki ağuyı içdi ve zarar eylemedi, her ne isterse virüp memleketünüzden çıkaruñ, bunlar bir kavimdür ki şānları uludur.” didi. Hīre halkı dağı ‘Abdü’l-mesīh’den bu sözi işidüp Hālid’e -rağiya’llāhu ‘anh- seksen biñ fiğda gönderüp şulh oldılar.

Ve **hikāyet** olunur ki Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh hāzretlerinüñ bir cāriyesi var-ıdı. Bir gün Ebu’d-Derdā’ya “Sen ne aşıl kimsesin?” didi. Ebu’d-Derdā “Senüñ gibi ādemüm.” didi. Cāriye “Nice ādem olursın ki kırk def’a saña ağı yidürdüm, saña zarar eylemedi.” didi. Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh Hāğ te‘ālāyı zıkr idenlere ağı zarar eylemedüğünü bilmez misin? Ve ben Hāğ sübhānehu ve te‘ālā hāzretini ism-i a‘zam ile zıkr iderüm.” didi. Cāriye “Ol, kağı isimdür?” didi. Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh “بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَايَبْضُرُ”¹⁴⁴² dur didi. Ve ol cāriyeye “Ya niçün böyle eyledüñ?” didi. Cāriye “Seni sevmedüğümden.” didi. (A 455a) Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh “İmdi Allāh için seni āzād eyledüm ve baña eyledüğün saña helāl olsun.” didi. İmām Demīrī rahmetu’llāhi ‘aleyh *Neşāyiğ-i İbn Zāfer*-nām kitābdan bu iki hikāyeti böyle nağl eylemişdür.

Ġarībe: İbnü’l-Cevzī *Ezkiyā*-nām kitābında Bişr bin Mufađđal-nām kimseden **rivāyet** eyledi ki mezbūr Bişr eydür: Haccāc ile çıqup Mekke’ye giderken ‘Arab şularından bir şuya rāst geldük. Ve “Anda üç kız qarındaş vardır; ammā cemāl ü kemāl ve güzelliğe akrānları bulunmaz.” diyü hüsn ü cemāleri söylendi. Biz de anları görmek istedük ve yoldaşlarımızdan birinüñ ayağını bir ağağla kaşıduğ ve “Bu yoldaşumuz selīm ü meslüm

¹⁴⁴¹“Allah’ın adıyla, Allah’a yemin olsun. Yerin ve göğün Rabbi olan, kudretiyle yerde ve gökte olan hiçbir şeyin zarar vermediği Allah adına. O, işitendir, bilendir.”

¹⁴⁴²“Yerin ve göğün rabbi olan, kudretiyle yerde ve gökte olan hiçbir şeyin zarar vermediği Allah adına. O, işitendir, bilendir.”

u lediğdür ya' nî yılan şokmışdur rākî ve efsün ider var mıdur?" didük. Ol üç kız karındaşaruñ küçükleri taşraya geldi, toğar gün gibi ve gelüp ol yoldaşumuz yanında turup "Bu kimseyi yılan şokmamışdur." didi. Biz "Neden bildüñ?" didük. Ol kız "İşbu kimseyi bir ağaç tırmalamışdur ve ol ağaç üzerine bir erkek yılan bevl eylemiş ve işemişdür ve delilüm budur ki güneş toğduğda bu kimse vefât eylese gerekdür." didi. Güneş toğduğda ol yārānumuz vefât eyledi. Biz de ta' accub idüp dönüp gitdik.

Ve **hikāyet** olunur ki 'İsā peygamber 'aleyhi's-selām bir gün bir yılandıya uğradı ki yılanla müttārede vü mücādele idüp koşardı. Yılan 'İsā'ya (A 455b) "Yā Rūḥa'llāh! Bu ādeme söyle dönüp gitsün ve beni incitmesün ve illā bunı bir uruşla ururum ki pāre pāre iderüm." didi. 'İsā 'aleyhi's-selām geçüp gitdi. Ve bir zamāndan şoñra 'İsā 'aleyhi's-selām ol yılanı yılandınuñ ağında gördi. 'İsā 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-selām ol yılanı "Sen böyle şöyle diyen degül misin?" didi. Yılan, 'İsā'ya "Yā Rūḥa'llāh! İşbu kimse baña yemīn idüp beni aldadı, aldamağ ağusı benüm ağumdan aña ziyāde zararlıdur." didi. İmām Demīrī işbu fā'ide ve zıkr olınan ġarībeyi *Ezkiyā* dan naql eylemişdür. Ve *reyḥānū'l-Fārsī* Nüşirevān-ı 'Ādil'den evvel yoğ-ıdı. Bir gün da' vā vü mezālīm isti' mā eylemege oturduğda bir yılan taht u serīri tarafına aqup geldi ve tahtı altına girdi. Ol yılan büyük idi, öldürmek istediler. Nüşirevān "İncitmeñüz, ben bu yılanı zulm görmüşdür añlarum." didi. Yılan aqup geçüp gitdi. Nüşinrevān çavuşlarından ba' z-ı esāvire ve çavuşı gönderdi, yılan gitdi ve çavuş ve hizmetkār yılan ardına düşdi. Yılan bir kuyu ağzına dolanup kuyuya girdi ve andan şoñra kuyudan çıkdı. Ol kimse kuyuya baqdı, içinde bir depelenmiş yılan vardur ve üzerinde bir kara akreb olduğunu gördi. Ol çavuşaruñ biri mızrağını aşığa kuyu içine şarkıdup 'akrebi sancup çıkardı ve pādīşāha (A 456a) getürdi ve yılan aḥvālını bir bir didi. İrtesi yıl ol günde Nüşinrevān otururken ol yılan gelüp öninde tırdı ve ağzından bir siyāh tohum dökdi. Nüşinrevān emr eyledi ol tohumı ekeler, ekdiler, andan reyḥān bitdi. Ve Nüşinrevān-ı 'ādilüñ zükām u dimāğ ağırları çok idi, andan isti' māl eyledi ve ziyāde fā'idesin gördi. İmām Demīrī 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Bārī bunı *Acā'ibü'l-Maḥlūḳāt* dan naql eylemişdür.

Ve Yaḥyā bin Abdi'l-Ḥamīd el-Ḥimmānī-nām kimse **hikāyet** eylemişdür ki ben Süfyān bin 'Uyeyne-nām ehl-i faẓl ve vā' iz ü nāşih meclisinde idüm. Ve yanına biñ ādem kadar veyā ziyāde veyā eksük cem' olmuşlardı. Meclis āḥirinde, şağında bir er otururdu. Aña dönüp yukaru qalkup "Yılan aḥvālını bu meclisde olan ḥalka söyle." didi. Ol kimse pīr idi, "Beni isnād eyleñ ve bir nesneye dayaduñ." didi. Ol pīri dayandurdılar ve gözlerinden

kirpüklerinden yukarı kaldırdı. Ve andan sonra “Beni dinlen ve sözümlü işittünüz ki babam, dedemden haber vermişdir ve babam bana hikâyeye eylemişdir ki bir kimse vardı, anın adı **Muhammed bin Hamir** idi ve Hamir oğlu demekle ma‘rûf idi. Gündüz oruçlu ve gece namâz kılip ‘ibâdet iderdi ve kanaş ve ava mübtelâ olmuş kimse idi. Bir gün mezbûr İbn Hamir ava çıkup avlanırken (A 456b) nâ-gâh bir yılan çıkagelüp “Yâ Muhammed bin Hamir ecimnî ecâreka’llâh.” didi, ya‘nî beni kurtar ve halâş eyle Allâhu te‘âlâ seni kurtarsun, didi. Muhammed “Kimden kurtarayum?” didi. Yılan “Bir düşmândan ki bana zulm ider.” didi. Muhammed “Kandadır düşmânun?” didi. Yılan “Ardumcadur.” didi. Muhammed, yılanı “Kağı ümmetdensin?” didi. Yılan “Ümmet-i Muhammed’denüm.” didi. ‘Aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm. Muhammed bin Hamir didi ki “Ol yılanı ridâmı ve üst geysümü açup ‘Ridâm içine gir.” didüm. Yılan “Düşmânım beni anda görür.” didi. Ben dağı timr ve alt geysümü kaldırdım ve “Karnum ve timr ve alt geysüm arasına gir.” didüm. Yılan “Düşmânım beni görür.” didi. Ben aña “Ya saña nice ideyim ve ne çâre kılayum?” didüm. Yılan eger iştinâ‘u’l-ma‘rûf ve eyülik eylemek istersen ağzunu aç, ağzundan içerüye akayum.” didi. Ben yılanı “Korğarım beni öldüresiñ.” didüm. Yılan “Va’llâhi seni öldürmem, Allâhu te‘âlâ ve melâ’ike ve peygamberler ve ‘arşî götüren melekler ve göklerde sâkin olanlar benim üzerüme şahid olsunlar seni öldürmemeye.” didi. Ben de ağzumu açdım, yılan ağzuma girdi. Ben de yürüdüm, giderken bir kimseye râst geldüm ki kılıcı bile idi, bana “Yâ Muhammed bin Hamir!” didi. Ben, ol kimseye “Ne istersin?” didüm. Ol kimse “Düşmânımı gördün mi?” didi, ben “Düşmânın kimdir?” didüm. Ol kimse “Bir yilandır.” didi. Ben “Allâhumme! Görmedüm.” didüm ve böyle didüğümün (A 457a) yüz kerre istiğfâr eyledüm; zîrâ bilürdüm, istediği yılan karnumda idi. Ol kimse gitdi ve ben de gitdüm. Bir cüz’î zamân gitdikden sonra nâ-gâh yılan ağzumdan başını çıkarup “Bağ, düşmânım gitdi mi?” didi. Ben dönüp bağıdım, kimseyi görmedüm ve yılanı “Kimse görünmez, çıkmak dilerseñ çık.” didüm. Yılan bana “Yâ Muhammed, kendün için iki nesnenün birini ihtiyâr eyle ki biri senün yüregünü delmekdür ve biri senün ciğerünü delmekdür ki seni cansız koyam.” didi. Ben dağı “Yâ sübhâna’llâh, kanı ‘ahdün ve nice oldu yemin ve andun? Ne-‘aceb tizce unuttun?” didüm. Yılan “Yâ Muhammed, hiç senden aħmak bir kimseyi görmemişüm ki senün babañ Âdem ‘aleyhi’s-selâm ile olan ‘adâveti ve anı Cennet’den çıkardüğümü unuttun. Eyle ki ehl olmayana eyülik eyledüğüne sebep nedir? Ne olaydı bileydüm.” didi. Ben aña “Elbet öldürür misin?” didüm, yılan “Elbet öldürürüm.” didi.

Ben ol yılana “Çünkü lā-būd öldürürsün, bārī baña mühlet vir, işbu tağ altına ve etegine varup kendüm için bir yer hazırlayam ve kabrümü kazayum.” didüm. Yılan “İstedüğünü eyle.” didi ve mühlet virdi. Ben de tağa toğrı yürümeğe başladum, dirilikden nā-ümīz olup başumı göge kaldurdum ve(A 457b) “يا لطيف يا لطيف يا لطيف بلطفك الخفي يا لطيف و يا قدير اسالك بالقدرة التي استويت بها علي العرش فلم يعلم العرش اين مستقرك منه يا عليم يا عليم يا علي يا عظيم يا حي يا قيوم يا الله الا كيفيتني هذه الحية”¹⁴⁴³ didüm ve böyle du‘ā eyledüm. Andan sonra yürüdüm, yüzi güzel ve güler, hoşusu güzel, geydükleri kirden arı ve pāk bir ere rāst geldüm. Ve baña “Selām ‘aleyk.” didi. Ben dağı “Ve ‘aleyke’s-selām qarındaş.” didüm. Ol baña “Senün beñzün yorgun görürüm, nedür aşı?” didi. Ben “Bir düşmān baña cebr ü zulm eyledi.” didüm. Ve baña “Düşmānuñ ne yereddür?” didi. Ben “Karnumdadır.” didüm. Ol kimse “Ağzuñı aç.” didi. Ben ağzumı açdum, ol kimse zeytün yaprağı gibi bir yaşıl yaprak ağzuma kodı ve baña “Çiyne ve yut.” didi. Ben de çiyndüm ve yutdum. Hemān karnum mağş ve ağrımağa başladı ve yılan karnumda devr eylemeğe başladı, fi’l-hāl yılan pāre pāre olup aşagadan çıkdı ve qorqudan qurtuldum. Ben de ol kimseye şarılıp “Sen kimsin ki senün elünle Haq te‘ālā baña bu lutf u kerem ve ihsān u minneti eyledi?” didüm. Ol kimse güldi ve baña “Beni bilmez misin?” didi. Ben “Allāhumme! Bilmem.” didüm. Ol “Yā Muḥammed! Yılan ile senün mā-beynlerinde olan olup işbu du‘āyı okuduğun vakit gökde olan melā’ike Haq sübhānehu ve te‘ālā ḥazretine dabḥ u tazarru‘ eylediler. Haq te‘ālā “İzzetüm ve celālüm ḥaqqıçün yılānuñ itdügi gözümdeür (A 458a) ve kulumā itdüğünü bilürüm.” didi. Ve ben dördüncü kat gökde olurum, adum Ma‘rūf’dur, Haq te‘ālā baña emr eyledi ki Cennet’e varup Tūbā ağacı yaprağından bir yaprak getirüp saña yetişem. Yā Muḥammed, eyülik eylemek senün üzeründe olsun. Eyülik eylemek yaramaz yere düşmekden şaklar ve eger eyülik eyledüğün kimse anı zāyi‘ iderse Allāh ‘azze ve celle katında zāyi‘ olmaz, didi.” didi. İmām Demīri, bunı *Hilye-i Ebī Nu‘aym*’dan nakl eylemişdür.

Fā’ide: Zamān-ı Cāhiliyyet’de iki kardeş sefere çıkdılar ve bir ağacun gölgesine qondılar ki ol ağaç bir aq taş altında idi. Ol taş altından bir yılan çıqageldi ve bir altun getirüp iki kardeş önüne bıraktı. Üç gün anda tırdılar, yılan her gün birer altun getirüp önlerine bırağurdu. İki kardeşün biri ol birine “Niçeye dek bunda oturup bekleyelüm, bunda define

¹⁴⁴³“Ey Latîf! Ey Latîf! Ey Latîf! Senin gizli lütfunla, ey latif! Ey Kâdir, kimsenin mekanını bilmediği arşa istiva ettiğin kudretinden diliyorum. Ey Alîm! Ey Alîm! Ey Alî! Ey Azîm! Ey Hayy! Ey Kayyûm! Ey Allahım. Bu yılana karşı bana medet eylemez misin?”

ve gizlü māl vardır. İşbu yılanı öldürüp ve yeri kazup māl bulup alsak.” dedi. Karındaşı men‘ eyledi ve “Bilmezüz soñı nice olur, māl mı elümüze girer yoksa helāk mi oluruz?” dedi. Ol bir karındaş diñlemedi. Eline bir balta alup yılanı gözledi, yılan çıkdukdā balta ile başına urup başını yardı, öldüremedi. Yılan aña yetişüp ve tizce şokup öldürdi ve dönüp deligine girdi. Ol bir karındaş katl olınan karındaşını (A 458b) defn eyledi. Ve anda tırdı, irtesi gün ol yılan deliginden başı şarılmış çıktı ve altundan yanında bir nesne yok. Ol kimse yılanı “Karındaşum seni urduğına rızām yođ-ıdı, va’llāhi ben karındaşımı men‘ eyledüm idi. Memnū‘ olmadı ve sözümi diñlemedi, kıabil midür? Allāh sübhānehu ve te‘ālā hazretini aramıza koyup sen beni şokmamağa ve ben seni urmamağa ‘ahd idevüz, her gün ‘ādetüñ üzre birer kırmızı getüresin.” dedi. Yılan “Yok.” dedi. Ol kimse “Niçün?” dedi. Yılan “Mādāmki sen kıardaşuñ kıabrini göresin senüñ nefsüñe ebeden ben hoş gelmezem, bilirüm. Ve mādāmki benüm başumda işbu yara vardır ve anı añaıturam, benüm nefsumde saña hayır şanmağ yokdur ve sen benüm hoşuma gelmezsin.” dedi. Bu fā’ideyi Mes‘ūd bin Bekkār’dan Zübeyrī zıkr eyledüğini Demīrī nakl eylemişdür.

‘Acıbe: Kıadı Şemsü’d-din Ahmed bin Hallikān *Vefeyātü’l-A‘yān*’da ‘İmādü’-d-Devle tercemesinde zıkr eylemişdür ki ‘İmādü’-d-Devle babası avcı idi ve balık avlardı ve balıkdan ğayrı bir ma‘işet ve dirliği yok idi. Ve üç oğlı var-ıdı; biri ‘İmādü’-d-Devle ve ikinci Rükñü’-d-Devle ve üçüncü Mu‘izzü’-d-Devle idi ki cümlesi pādışāh olmuşlardur. Ve ‘İmādü’-d-Devle cümleñüñ sebeb-i sa‘ādet ve bā‘iş-i devletleri olandır. ‘İrāķeyn ve Ahvāz ve Fārs iklimine mālİK olup re‘āyā ahvāline güzel muķayyed olmuşlardur. Ve ‘İmādü’-d-Devle Şirāz’a evvel mālİK olduğda (A 459a) aşhāb u ‘askeri cem‘ olup māl u ğazine istediler, yanında anları rāzı idecek ve anlara virecek mālİ yođ-ıdı, ahvāl ü umūrİ iħtilāle müşrif oldu. Bu ğuşuş için be-ğāyet maħzün olup arķası üzre yatup fikirde iken nā-ğāh bir yılan gördi, tāmüñ bir yerinden kıkup bir yerine girdi. Yılan üzerine düşmekden kıorkup ferrāşları çağırup bir nerdbān getürüp yılanı tāmıdan kıķarmađa emr eyledi. Nerdbān getürüp ol yeri yoķladılar ve gördiler ki ol tām bir pencereye kıķar ve iki tām arasında bir ğurfe ve pencere görindi. Ol pencereyi açdurdı, vāfir şanduklar bulındı, ol şanduklarda beş yüz biñ kırmızı var-ıdı. Getürüp ‘İmādü’-d-Devle öñine kıodılar, ol kırmızıları ol māl isteyen ‘askerine virdi. Ahvālİ muħtell ü perişān olmağdan kıaldı. Ve andan soñra bir miķdār dikilecek esbāb ğazırlayup bir üstāz derzi istedi. Muķaddemen “Ol şehrüñ şāhibinüñ bir derzisi vardır.” didiler. “Anı iħzār eyleñ, esbāb biçüp diksün.” dedi. Ol derzi meğer şağır imiş ve yanında şehir şāhibinüñ emāneti var-ıdı. Derziye adam

varup çağırduklarında hâtırına gelür ki emānet konılan için isterler añladı. ‘İmādü’ d-Devle yanına gelüp derziye hitāb eyledükde şağır derzi “Va’llāhi benüm yanumda on iki şandukdan ğayrı (A 459b) yoğdur ve içinde ne vardur bilmezem.” didi. ‘İmādü’ d-Devle derzinüñ cevābından ta‘accub eyleyüp “Varuñ, ol şandukları getürüñ.” didi. Varup getürdiler ol şanduklar içinde niçe zībā vü nefis libāslar ve niçe māl buldılar. İşbu iki huşuş ‘İmādü’ d-Devle’nüñ sa‘ādet ü devletine sebeb ü bā’iş olmışdur. Ve ‘İmādü’ d-Devle, üç yüz otuz sekiz tārīhinde vefāt eylemişdür.

el-Havās: Yılanları yimek haramdır; zīrā zararı vardur ve müstaḥbeşdür, ṭabī‘ at andan nefret ider. Ve yılanı bulduğda öldürmek gerekdür; zīrā ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ قَتَلَ حَيَّةً فَكَانَ قَتَلَ رَجُلًا مُشْرِكًا و من تَرَكَ حَيَّةً مَخَافَةَ عَاقِبَتِهَا فَلَيْسَ مِنَّا” didüğünü İbn Mes‘ūd raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet eylemişdür. Ya‘nī bir kimse bir yılan öldürse bir kâfir öldürmüş gibidür ve eger yılanuñ ‘ākıbet ve şoñından korkup bir kimse yılanı öldürmese ol kimse bizden degüldür. Ve ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā “مَنْ تَرَكَ حَيَّةً حَشِيئَةً مِنْ نَارِهَا فَعَلِيهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ” didi, ya‘nī bir kimse bir yılanı şa’r u intikām u kışāşından korkup öldürmeyüp terk eylese Allāhu te‘ālānuñ ve melā’ikenüñ ve cümle ādem oğlanlarınıñ la‘neti anuñ üzerine olsun. Ve ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 460a) “إِنَّ بِالْمَدِينَةِ جِنًّا قَدْ أَسْلَمُوا فَإِذَا رَأَيْتُمْ مِمَّنْ شَيْئًا فَادْنِهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَانْ بَدَّالِكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فَاقْتُلُوهُ” didüğünü Ebū Sa‘īd raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet eyledi. Ya‘nī, taḥkīk Medīne-i Münevvere’de bir cin vardur, taḥkīk müselmān olmuşlardur, kaçan anlardan birini görseñüz aña i’lām idüñ ve anı korkuduñ üç güne dek, eger üç günden şoñra size görünürse anı öldürüñ, ol [cin] degüldür illā şeytāndur. Bu ḥadīs-i şerīf Medīne-i Münevvere yılanlarına maḥşuş midur veyā ‘ām midur, ihtilāf vardur. Ba‘z-ı ‘ulemā zāhir-i ḥadīs-ile ‘amel idüp Medīne’ye maḥşuşdur, Medīne’den ğayrı memleketde olan evlerde görinen yılanları min-ğayrı inzārin öldürülür, didiler. Ve ba‘z-ı ‘ulemā, evlerde olan yılanları eger Medīne’dedür ve eger ğayrı yerdedür inzār olınmazdan evvel katl olınmaz, didiler. Ve ammā evde olmayan yılanları her kıanda bulunursa min-ğayrı inzārin katl olınmağ gerekdür.

Ve Ebū Müleyke’den rivāyet olunur ki ḥazret-i ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā bir yılan öldürdi. Düşde bir kimse ‘Ā’işe’ye “Bir müselmān öldürdüñ.” didi. ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā “Eger müselmān olsa ümmehātü’l-mü’minīn üzre girmezdi.” didi. Düşde ‘Ā’işe’ye “Senüñ üzerüne girmedi illā sen müstefire ve örtilmiş olduğun hālde girdi.” dinildi. ‘Ā’işe düşi gerçek bilüp kullar āzād eyledi. Kezā (A 460b) fi-Şerḥi’l-Meşāriḳ li-Mevlānā eş-

Şeyhi'l-Ekmele. Ve inzār böyle dimekle olur: “إنا نسالک بعهد نوح و سليمان بن داود علیهما السلام أن لا تؤذینا و لا تخرجی علینا”¹⁴⁴⁴

el-Emsāl: *Fulānun esma‘u min-hayyetin* ya‘ nī fülān kimse yılandan ziyāde işidicidir. Ve *a‘dā min-hayyetin* fülān kimse düşmenlikde yılandan ziyādedür, çarb-ı meşeldür. Ve ba‘zılar *a‘dā* ‘adāvetden degüldür, belki feth-i ‘ayn ve sükün-ı dāl ile ‘advdandır ki yelmek ve segirtmek ma‘nāsınadır. Deligine tiz girdügiçün bu çarb-ı meşeli irād iderler, dirler. Ve mā‘nāsı fülān kimse sür‘at ve tizlikde yılandan artıkdur, dimek olur. *Ve'l-hayyetu mine'l-huyeyyetin* çarb-ı meşeldür ki *hayye* feth-i hā ile yılandur ve *huyeyye* zamm-ı hā ve feth-i yā ile taşgır şığası üzre yılandıkdır. Ma‘nāsı; büyük yılan küçük yılandan olur ve küçük iken büyük olmuştur, dimekdür. Murād emr-i kebîr ve büyük iş ve nesne küçük emirden ve nesneden olur ve bir nesne az iken giderek çok olur, dimekdür. Ve *ebyažu min-rihi's-sezābi ile'l-hayyāti* çarb-ı meşeldür, ya‘ nī yılanlar sezāb koğusını sevmedüğinden artıkdır sevmez. Ve *sezāb* şehāb vezni üzre feycen didükleri otur. Bu çarb-ı meşel Türkide yılan yarpuzı sevmedüğü gibi fülān kimse fülānı sevmez didükleri gibidir. (A 461a)

el-Ĥavās: Yılanuñ azu dişini sağ iken koparup ĥummā-yı rub‘a mübtelā olan kimse üzerine bağlasalar ĥummā-yı rub‘andan gide. Ve dişı agrır kimse üzre aşsalar agrısı sākin ola ve nef‘i ve fā‘idesi ola. Ve yılan etinüñ şorbası gözi kuvvetlü ider. Ve yılan kavını şiyāb ve geysü üzre konılsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yoğurup yinilmiş ve agrıran diş içine tıqup doldursalar agrısını sākin eyleye. Ve eger başıyla döğüp dā‘u’s-şa‘leb üzre konılsa kılı bitüre. Ve eger yılan kavını kavırılmış alınsa ve keber kökünü ve zirāvend-i tavīl toğmını ve belāduru berāber alup bevāsīr şāhibi olan kimse bunlarla buğurlansa bevāsīr eger taşradandır ve eger içerdendir düşüre. Ve yılan kavını üç dāne ĥurmā ile ma‘cūn idüp şevālil ve sigillü olana yidürseler sigilleri andan gide ve eger sigili olmayan kimse yise ebeden sigillü olmaya. Ve yılan kalbini ve yüregini üzerine aşmağla ĥummā-yı rub‘ı giderür. *Kezā fi-Ĥayāti'l-Ĥayevān ve'l-Ĥhtiyārāt.*

et-Ta‘bīr: Düşde yılan düşmān ve devlet ve hayāt ve seyl ve oğul ve ‘avrat ile ta‘bīr olunur. İmdi bir kimse yılanla nizā‘eylese ve yılanı anı şoğmak (A 461b) dilese ol kimse

¹⁴⁴⁴“Ey Rabbim, senden Nuh ve Süleyman b. Davud aleyhisselamlara verdiğin yılanın bize eza vermemesi ve bizi hanemizden etmemesi sözünü istiyorum.”

bir düşmān ile nizā‘ ide. Zīrā Kelām-ı Qādīm’de “بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ”¹⁴⁴⁵ 1446 قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ” vāki‘dür. Ve eger düşde bir yılanı alup istediği gibi döndürse ve andan havf eylemese ol kimse devlet ü sâ‘âdet ve ‘izzet ü nuşrete irişür. Zīrā Mūsā peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām yılan ile fir‘avn üzerine manşūr u ğālib oldı. Ve eger bir hasta düşde ağzından bir yılan çıkduğunu görse vefāt eyleye. Zīrā hayātı ağzından çıkup gitmişdür. Ve eger ağaçlar veyā ekinler arasında yılanlar gezer görse ol yılanlar seyllerdür. Zīrā şunuñ aqmasını yılanlara teşbīh eylemişlerdür. Ve eger bir kimse döşegi üzre bir yılan öldürse ‘avratı vefāt ide. Ve eger ‘avratı düşde bir yılan toğursa ‘ākķ ve ‘āşī bir oğlı toğa. Ve eger düşde bir yılanı ölmüş görse bir düşmāndur ki Haķ celle ve ‘alā anuñ zahmetini andan qaldırmışdur. Ve eger bir kimseyi yılan ışırsa ve ışırdığı yeri şiş olsa mālā irişe; zīrā ağu māldur ve şiş ziyādelikdür. Ve eger düşde bişmiş yılan etini yise düşmānı mālına irişe. Ve eger çig yise düşmānını ğaybet eyleye. Ve eger düşde yılanları yürürken başa başa gitse ve anlar ışırsa ve düşmānlarından emīn ola ve eger zindānda ise çıka. Kezā qāle İbnü’l-Ġannām. (A 462a) Ve *hülāyi*‘ zamm-ı hā ile ‘ulābiṭ vezni üzre kurd didükleri cānverdür zi’b gibi. Aşıda yimek yimege ḥariş olana dirler, kurd daḥı yimege ḥariş olduğıçün aña böyle dinilmişdür. Ve elif’siz *hüleyi*‘ ‘ulabiṭ vezni üzre yine kurddur.

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün
 Qurı üzüm zebīb oldı vü ‘uncud

Şerh:

Ve ‘uncud zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ve zamm-ı cīm ile künfuz vezni üzre ve ca‘fer ve cündüb vezinleri üzre Qurı üzümdür, fetḥ-i zā-yı mu‘ceme ve bā‘eyn-i muvaḥḥadeteyn arasında yā ile *zebīb* gibi. Ve ba‘zılar, bir dürlü qara ve Qurı üzümdür ve ba‘zılar, qara üzüm Qurısıdur ve ba‘zılar, Qurı üzümüñ reddi ve alçağıdur, dirler. Kezā fi’l-*Qāmūs*.

el-Qıṭ‘ atü fi-Bahri’l-Hezec:

Nazm:

¹⁴⁴⁵“...birbirinize düşman olarak...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/36.

¹⁴⁴⁶“İnin oradan (cennetten) hepiniz...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/38.

Şınanmış güçlü at u er nekeldür
Di aqzal aqsağa aqra' ne keldür

Şerh:

Nekel feth-i nün ve feth-i kâf-ile şınanmış ve tecrube olunmuş güçlü ve kuvvetlü olan âdeme ve ata dirler *er-raculu'l-ķaviyyu'l-mucerreb, el-feresu'l-ķaviyyu'l-mucerreb* ma' nāsına. Hādışde “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ النَّكِيلَ عَلَى النَّكْلِ” vāķi' dūr, ya' nī Hāķ sūbhānehu ve te' ālā ķavī ve ķuvvetlü, tecrube olunmuş dilāver ve bahādır kimseyi ķuvvetlü ve tecrube olunmuş (A 462b) at üzre sever. Vech-i tesmiye *nekele yenkelu, imtena'a yemteni'u* ma' nāsınadır. Kuvvetlü ve tecrube olunmuş kimse ve dilāver ve bahādır ķişi dūşmānı men' ider. Ve ķuvvetlü ve şınanmış at ile dūşmān men' olunduđı muķarrerdür. Nitekim buķađu ile men' olunduđıķün aña kesr-i nün ve sūkūn-ı kâf-ıla *nikl* dirler ve yemīnden *nukūl* bundandır. Zīrā anda dađı imtinā' vardır. Ve *aqzal* feth-i elif ve sūkūn-ı ķâf ve zā-yı mu' ceme ile aħmed vezni üzre aqsaķ olan kimsedür a' rec gibi. Ve *aqra'* ķâf'dan ğayrı ħurūf-ı mūhmele ile aħmed vezni üzre kel kimsedür ki başınuñ ķılı olmaz. Mü'enneşinde *ķar'ā'* dirler ve cem' i *ķuru'* ve *ķuru'ān* gelür ikisinde dađı zāmmeteyn ile. Ve ol yere ya' nī ķıl olmayan yere fethateyn ile *ķara'a* dirler.

et-Ta'bir: Dūşde kellik bir re'is ve bir baş ve buđ kimseden bir māldur ki anuñla intifa' olunmaz. Ve kel' avrat ķaħt u ğalāya delālet ider.

Nazm:

Ebū cehl ü ebu'l-esved nemir ne
Di ķaplana evet dimek eceldür

Şerh:

Nemir feth-i nün ve kesr-i mīm-ile ķaplan didükleri cānverdür ki ma' rūfdur, kesr ü sūkūn-ıla *nimr* gibi. Cem' i *enmur* zamm-ı mīm-ile ve *enmār* feth ü sūkūn-ıla ve *numūr* zāmmeteyn ile ve *numur* zāmmeteyn ile vāvsız ve *nimār* gelür. Vech-i tesmiye *nimr* zamm-ı nün ve sūkūn-ı mīm-ile olan *numreden* mūştaķdur ki nūkte (A 463a) ve noķta ma' nāsınadır, ķaplan dađı benek benek ve derisi alaca ve rengine nūkte ve noķta olduđıķündür. *ķāmūs'* da böyle dimişdür. Ve feth-i nün ve sūkūn-ı mīm ile *nemr* lūğatdır. Ve dişisine hā ile *nemre* dirler. Kāplan arslandan yaramaz bir cānverdür, ğazaba geldükde kendüsini zābķ eylemege ķādir olmaz, ğāhī ğazabından kendüyi öldürmege yaķın olur. Ve

künyeti feth-i cīm-ile **ebū cehl** ve aḥmed vezni üzre **ebu'l-esved** ve sükūn-ı bā³-i muvaḥḥade ve ḥurūf-ı mühmele ile **ebu'l-ebred** ve feth-i cīm ve ḥurūf-ı mühmele ile ca⁶ fer vezni üzre ebū cel⁶ ad ve feth-i rā³-i mühmele ve ḳāf-ı müşeddede ve şīn-ı mu⁶ ceme ile **ebū raḳḳāş** ve kesr-i mīm ile miftāḥ vezni üzre **ebū mirsāl** ve feth-i şād-ı mühmele ve sükūn-ı ʿayn-ı mühmele ve bā³-i muvaḥḥade ile **ebu's-şacbdur**. Ve **ecel** fethateyn ile evet dimekdür ki Fārsice andan ārī ta⁶ bīr iderler medd-i elif-ile, ḥarf-i taşdıḳdür ne⁶ am ma⁶ nāsına, lākin ecel taşdıḳde ne⁶ amdan aḥsen ve ne⁶ am istifhāmda andan aḥsendür. Tafşilini *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zıkr eylemişümdür steyen andan ṭaleb eylesün.

Nazm:

Ebu'l-ebred ebū cel⁶ ad ne olur
Di ḳaplana evet demek beceldür

Şerḥ:

Becel feth-i bā³-i muvaḥḥade ile evet ma⁶ nāsındadır **ecel** gibi. *Ḳāmūs* ve *Ḳānūnu'l-Edeb'* de **becel** ve **ecel** evet ma⁶ nāsına olduğunu yazmışdur. (A 463b)

Nazm:

Ebū raḳḳāş ebū mirsāl olupdur
Yine ḳaplan ölüm adı eceldür

Şerḥ:

Raḳḳāş raḳşdandır, **raḳş** lafzen ve ma⁶ nen naḳş gibidür. Ḳaplanuñ benek benek naḳşı olduğıçün aña **ebū raḳḳāş** dinilmişdür. Ve **ecel** fethateyn ile ölümde vaḳtūñ ḡāyetidür; lākin *Ḳānūnu'l-Edeb'* de ölüm dimişdür. Ve *Şihāḥ*'da kesr-i elif-ile lügat olduğunu taşriḥ eylemişdür.

Nazm:

Dişi ḳaplana dindi ümmü'l-ebred
Yaya kimselerüñ adı ruceldür

Şerḥ:

Ümmü'l-ebred bā³-i muvaḥḥade ile aḥmed vezni üzre dişi ḳaplandur. Ve **ebred** aḥmed vezni üzre ḳaplandur, cem⁶ i **ebārid** gelür feth-i elif ve kesr-i rā ile. Ve **rucel** zamm-ı rā ve feth-i cīm ile yaya kimselerdür. Cem⁶ dür, müfredi **rācil** gelür; nitekim **rācil** cem⁶ i kesr-i

rā ile *ricāl* gelür, zamm ve feth-ile *ruce*l de gelür. Kelām-ı Kadīm'de “يَأْتُونَكَ رَجَالًا”¹⁴⁴⁷ vāқи' dūr. Āyet-i kerīmede رجال [ricāl] müşāt ma' nāsınadır. Ve *ricāl* cem' olmağ kıyām ve kâ'im gibidür. Kâ'im cem' i kıyām geldüğü gibi *rācil* cem' i *ricāl* gelür. Kezā fi- *Tefsīri'l-Kevāşī*.

Nazm:

Nedür kaplan ebu'ş-şa'b oldı yine
Ova fāresinüñ adı ' azaldur

Şerh:

Kaplan bir cānverdür ki qahr u kuvvet ü şavvet şāhibidür. Ve ziyāde sıçrar (A 464a) hattā gāhice kırk zirā' yukarıya sıçrar. Ve kaplan mu' cib bi-nefsihidür, ya' nī büyüklenür. Ve toğ olsa üç gün uyur ve hasta olduğda fār yir ve şağalur. Ve Cāhız eydür: Bāde ve hamrı ziyāde sever. Bir yerde kaplan içsün diyü bāde kōnılsa içüp ser-hoş olur ve ol vağıt anı avlarlar ve dutarlar. Ve kaplan řab'ında arslana ' adāvet vardır. Ve arslan ve kaplan arasında zafer ve gālib olmağ sicāldür ya' nī berāberdür, gāhī arslan gāhī kaplan gālib olur. Ve kaplan gāyrınıñ avladuğundan yimez ve cīfe ve leş yimekten şaқınur. Ve kaplan iki dürlüdür; birinüñ cüşsesi ulu ve büyük ve kıyruğı kışadur ve birinüñ cüşsesi küçük ve kıyruğı uzundur.

Fā'ide: Cāhız teşānif şāhibi bir kimsedür ki her fende taşnif ü te' lifi vardır; ammā ru'ūs-ı Mu' teziledendür ve řā'ife-i Cāhızıyye aña mensūblardur. Ve mü' ellefātınıñ eyülerindendür *Kitābu'l-Hayevān-nām* mü' ellefi. Adı ' Amr bin Bařr'dur.¹⁴⁴⁸ Cāhız tesmiye olunmasına sebep gözlerinüñ bebegi çıkık ve ulu olduğıçündür; zirā gözlerinüñ muқlesi ve bebegi çıkık ve ulu ve iri olan kimseye cāhız dinilür.¹⁴⁴⁹ İki yüz elli beş tārīhinde Bařra'da vefāt eylemişdür. Āřir-i ' ömrinde fālic marāzına mübtelā olmuş-ıdı. (A 464b) Ve Cāhız “Ben şağ cānibümden meflūcum, eger maқaş ile şağ cañibümi kesseler duymam. Ve řol şarafumdan münqarısum, eger şolumdan siñek geçse elem çekerüm.” dir idi. Ve “Benüm cesedüm üzre azdād ıřılāř eylemişdür, eger bārid ve řovuқ

¹⁴⁴⁷“...gerek yaya olarak, ... sana gelsinler.” *Kur'ān-ı Kerīm*, Hac 22/27.

¹⁴⁴⁸ ' *Amr* feth-i ' ayn-ı mühmele ve rā'-i mühmeleden řoñra vāv-ıladur. Ve *Başr* feth-i bā'-i muvaşhade ve sükün-ı hā'-i mühmele iledür ki bir zıddıdır. Ve Cāhız taқdīm-i cīm ve kesr-i hā'-i mühmele vü mu' aşhara ve zā'-i mu' ceme iledür.

¹⁴⁴⁹Ve gözleri *cāhız* olan kimseye zamm-ı mīm ve kesr-i şin-i mu' ceme ve feth-i hā'-i mühmele ve sükün-ı nün ve kesr-i zā'-i mu' ceme ve rā'-i mühmele ile müşihānzir dirler müsitağfir vezni üzre.

nesne yirsem ayağımı alur ve eger hār ve ıssı nesne yirsem başumdan alur.” diyüp işbu şî‘ ri inşād iderdi.

Şi‘ r:

أَتَرْجُو أَنْ تَكُونَ وَأَنْتَ شَيْخٌ
كَمَا قَدْ كُنْتَ أَيَّامَ الشَّبَابِ

لَقَدْ كَذَبْتَ نَفْسَكَ لَيْسَ تَوْبٌ

دَرِيْسٌ كَالجَدِيدِ مِنَ الثِّيَابِ¹⁴⁵⁰

el-Hüküm: Kaplan eti harāmdur; zīrā yırtıcılardandır. Ve derisi debāgat ile pāk olur; zīrā mezheb-i İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe’de ādem ve ḥınzır derisinden ğayrı her kaᅅı deri debāgat olınsa pāk olur. Ve İmām Demīri ki Şāfi‘ u’l-mezhebdür, *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da “لا تُصَحَّبُ الْمَلَانِكَةُ رُفْقَةً فَيَكَا جِلْدُ نَمِرٍ” hadīşini Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh Faᅅr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet eyledüğünü ve Ebū Hüreyre’den Ebū Dāvūd rivāyet eyledüğünü yazar. Ya‘nī melā’ike, kaplan derisi olduğı rufka vü cemā‘ate muşāhib ü mu‘āşir ve yoldaş olmaz. Melā’ikeden murād, rahmet ü istiğfār melekleridür yoᅅsa ḥafaᅅa ve ādem oğlanlarının ‘amellerin yazanlar degüldür. Ve Şeyᅅ Ebū ‘Amr bin eş-Şalāᅅ *Fetāva*’da (A 465a) kaplan derisi debāgat olunmazdan evvel gerek boğazlanmış olsun ve gerek olmasun necis ü murdārdur, necisü’l-‘ayn olanuñ isti‘māli mümteni‘ olduğı gibi isti‘māli mümteni‘dür ve ammā debāgat olınuğdan soñra derisi pākdür ve üzerinde olan kıl murdārdur, ğālibā kaplan derisi isti‘māl olınuğı ecilden, hadīş-i şerīfde kaplan derisinden muᅅlaᅅā nehy vārid olmuşdur, didüğünü yazmışdur. Ve bir hadīşde daᅅı “لا تركبوا انمور”¹⁴⁵¹ vāᅅi‘ olduğı *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da maşᅅürdür.

el-Emsāl: *Lebise fulānun li-fulānin cilde’n-nemir* ᅅarb-ı meşeldür, ya‘nī fülān kimse fülān kişi için kaplan derisini geydi. Bu ᅅarb-ı meşeli ‘adāvetde ve keşf-i ‘adāvetde dirler.

el-Ḥavāş: Kaᅅan kaplan başını bir yerde defn eyleseler ol yere çok fār ve kesegen cem‘ olur. Ve ödi semm-i ᅅātildür. Bir kimse ödinden bir dāniᅅ işse ᅅalāş olmaz. Ve kılıyla bir evde buᅅūr olınsa ‘aᅅrebler andan kaᅅar. Ve ᅅazvīnī eydür: Kaplanuñ cemī‘ eczāsı semm-i ᅅātıl işini işler. Ḥuşuşan ödi ve derisi üzre bevāsire mübtelā olan dā’im otursa;

¹⁴⁵⁰“Yaşlılığında, gençlik günlerindeki gibi olmayı mı istiyorsun? Öyle ise, kendini kandırıyorsun. Eski elbise, yeni elbise gibi değıldir.”

¹⁴⁵¹“Kaplanlara binme.”

lâkin bilâ-hâ' il otursa nâfi' ola. Ve derisini götüren veyâ bir pâresini götüren halk arasında mühâb ve heybetlü ola. Ve elini ve berâşin ve barmaqlarını bir yerde defn itseler anda fâr ve kesegen dirilmeye. (A 465b) *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân.*

et-Ta'bir: Düşde kaplan bir zâlim sultân veyâ şedîdü's-şevke bir düşmândur. Eger düşde bir kaplan öldürse bir düşmân öldüre. Ve eger etinden yise şeref ü mâla irişe. Ve eger kaplana binse 'azîm sultânlığa irişe. Ve eger kaplan kendüye binse sultân veyâ düşmândan zarara irişe. Ve eger dişi kaplanı nikâhlansa bir zâlim kavimden bir 'avrat ala ve ol 'avrat üzre musallağ ola. Ve eger bir kaplan evine hücum eylese bir fâsık kimse evine hücum eyleye. Ve eger düşde bir kaplan veyâ bir pars olsa ışırması miqdârı menfa' ate irişe. Ve Arţamidoris-nâm hekim, kaplan ere ve 'avrata delâlet ider; zîrâ rengi muhtelifdür, didi. Ve kaplan mekr ü hud' a vü hîle şâhibidür. Ve hastalığa ve göz ağrısına delâlet ider. Ve kaplan südi bir 'adâvetdür, ol südi içen kimse için zâhir olur. Kezâ kâle İbnü'l-Ğannâm. Ve'l-'ilmu 'inda'llâhi'l-'Allâm.

Nazm:

Di kırdâ nehser ü nehşel balık ne
Semek nûn oldı bir yıldız Zuhaldür

Şerh:

Nehser nûn'dan ğayrı hurûf-ı mühmele ile ca' fer vezni üzre kırdur zi'b gibi. Ve yeyni ve tîz ve harîş ve ekül olana dirler. Ve *nehşel* feth-i nûn ve şîn-i mu' ceme ile ca' fer vezni üzre yine (A 466a) kırdur zi'b gibi ve çağır didükleri toğandır *şakr* gibi. Ve *nûn* zamm-ı nûn ve vāv-ı sâkine ile balıkdur ki şuda olur, fethateyn ile olan semek ve zamm-ı hâ'-i mühmele ile olan hüt gibi. Cem' i kesr-i hâ ile *hîtan* ve feth-ile *ahvât* geldiği gibi *nûn* cem' i dağı kesr-i nûn-ıla *nînan* ve feth ile *envân* gelir. Ve *semek* cem' i kesr-ile *simāk* ve zamm ile *sumūk* gelir. Ve âdem oğlanı ve berde olan hayvânât havayı burunlarından istinşâk eyledükleri gibi balık dağı şuyı istinşâk eylerken âdem ve hayvânât-ı berrûn istinşâkı burunlarıyladır ki burunları ile havayı istinşâk idüp ve koşulayup öyken didükleri ciğerün kaşabasına vâşıl eyler ve ammâ balık aşdâğıyla istinşâk eyler. Ve balık kalbinde rûh-ı hayvânî tevellüdinde şu hava yerine turur ve havaya balığü ihtiyacı yokdur, havadan müstağnîdür. Ammâ âdem ve hayvânât-ı ber hayât ve dirlik ikâmetinde havadan müstağnî degüldür; zîrâ balık 'âlem-i mâ' vü arzandır 'âlem-i hevâdan degüldür. Ve âdem 'âlem-i mâ ve arz ve havadandır. Ve Câhîz eydür: Balık, Hağ

sübhānehu ve te‘ālāya ğamr-ı māda tesbīh ider, şunuñ üzerinde tesbīh eylemez. Ve nesīm-i hevā ki anuñla kuşlar diri olur, bir sā‘at balık üzre dā’im olsa balığı öldürür. Ve balık dürlü dürlü olur, cümlesi keşirü’l-ekl ve ħarişdür. Zīrā mi‘delerinüñ mizācları şovuk ve mi‘deleri (A 466b) ağızlarına yakındır. Ve balığuñ boyunu ve āvāzı yokdur zīrā, içine elbette hava girmez anuñçün balıkda ri’e ve öyken olmaz, dirler. Ve balığuñ kiçileri büyüklerinden şaklanurlar, anuñçün ırmaqlara ve büyük balığı götürmez şulara kaçarlar. Ve ba‘zı balık sıfāddān ħāşıl olur ve ba‘zısı balçığdan ve ba‘zısı kumdan ve ekşeri ‘ufūnātdan ħāşıl olur.

Ġarībe: ‘Abdu’r-Raĥmān bin Hārūn el-Maġribī eydür: Ben Ġarb deryāsında idüm, bir yere varduğ ki ol yere Burṭūn dirlerdi. Ve bizümle bir ğulām-ı Şikillī var idi, ol ğulām yanında bir şinnāre var-ıdı, anı deryāya bıraktı ve bir balık avladı bir qarış kadar idi. Ol balığuñ sağ kulağı ardında **Lā-ilāhe illa’llāh** ve eñsesinde **Muĥammed** ve şol kulağı ardında **Resūlu’llāh** yazılmış idi. Bu ‘acībeyi ‘*Acā’ibü’l-Maĥlūķāt* dan İmām Demīrī naĥl eylemişdür.

Ve Ebu’l-‘Abbās bin Mesrūķ’dan **rivāyet** olındı ki mezbūr Ebu’l-‘Abbās Yemen’de idi. Bir kimse deryā kenārında balık avlardı ve bir cānibinde bir kıızı var-ıdı. Ol avcı her kaçan bir balık avlayup devĥalesine¹⁴⁵² kosa ol kız avlanan balığı şuya bırağurdu. Bu ħāl üzere iken ol avcı dönüp bağdı, hiçbir nesne göremedi, kızına “Ey kızcağazum balığları neyledüñ?” (A 467a) didi. Kız “Babacığum ħazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “¹⁴⁵³”*لَا تَفْعُ سَمَكَةً فِي شَبَكَةٍ إِلَّا غَفَلْتُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ*” didüğünü sen rivāyet eyledüğünü işitmedüñ mi? Ĥaĥ te‘ālānuñ zikrinden ğāfil olan balığı biz[e] yimek vācib degüldür ve sevmem” didi. Ol kimse elinde olan şinnāreyi atdı ve kızuñ sözinden ağladı. Demīrī *Şafvetu’ş-Şafve*-nām kitābdan bunu böylece naĥl eylemişdür.

Ve Dīneverī *Mücālese*’de şöyle **rivāyet** idüp dimişdür ki: Bizüm yanumuzda bir avcı var-ıdı, balık avlardı ve Cum‘a ğünü balık avlamağa çıkardı ve Cum‘a’ya ri‘āyet ü ħürmet eylemezdi. Bir ğün yer anı ve kıtırını yutdı. Ĥalk anı seyr ü temāşā eylemege ve görmege çıkıldılar, gördiler kıtırı yer içine girmiş, görünmez illā kulağları ve kıyruğı görünürdi. Ve yine *Mücālese*’de yazar ki Zeyd bin Eslem eydür: Bir er kimse benüm yanumda otururdu,

¹⁴⁵² *Devĥale* feth-i dāl-ı mühmele ve ħā’-i mu‘ceme ve vāv-ı sākine ve lām’dan şoñra hā ile ħurmā çöpinden eyledükleri zenbīldür ki içine ħurmā korlar.

¹⁴⁵³ “Allah’ın zikrinden gafil olan balığı avlamayın.” Abdurrahman b. Abdisselām Safūrī, *Nüzhetü’l-mecālis ve müntehabü’n-nefāis* (Mısır: el-Matbaatu’l-Kasteliyye, 1283), 1/12.

şag cānibi olından gitmiş idi ve ağlayup dir idi ki “Her kim beni görürse elbet kimseye zulm eylesün.” Ve ben aña “Senüñ şānuñ ve hālūñ nedür ve şag cānibūñ niçün böyledür?” didüm. Ol kimse “Nāgāh deryā kenārında yürürken bir Nebāṭī’ye uğradum, yedi dāne balık avlamış-ıdı, aña ‘Bir balık vir.’ didüm. Virmedi, ben dağı güçle bir balığını aldum, balık dirilüp baña döndi, baş barmağımı ııırdı. Cümle tabībler ittifa eylediler ki (A 467b) barmağı kesem. Ben de kesdüm, andan sonra ‘ ilāc eyledüm şagaldı, didüm. Andan sonra ayam içine düşdi, andan bileğüme düşdi, andan oluma geldi. Beni bu hāle bıradı ve zulm beni bu belāya giriftār eyledi. Her kim beni görürse elbet kimseye zulm eylesün.” didi.

Ve **Zu’n-nūn** Yūnus peygamber ‘ aleyhi’s-selām laabıdır. Yūnus peygambere Zu’n-Nūn dinilmege sebep balık Yūnus’ı yutduğıcündür. Kelām-ı Qadīm ve Qur’an-ı ‘ Azīm’de “ وَآلُ الْيُونِ أَنْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ”¹⁴⁵⁴ vāı’dür. İşbu āyetde **مُغَاضِبٌ** [*muğāḍib*] müfā‘ ale bābından vāḥid içündür ve gāzabān ma‘ nāsınadır. Nitekim müsāfir ve mu‘ āıb da vāḥid içündür ve müsāreke için degüldür. Ve Yūnus peygamberüñ babası adı fetḥ-i mīm ve teşḍid-i tā ile **Mettā** dur ḥattā vezni üzre veyāḥud fekk ile Metā’dur. Ve Yūnus peygamber aḥvāli böyledür ki bir pādişāh Yūnus avmine gāzā eyledi ve Yūnus avminden tokuz buçuk seby ü esir eyledi ancak iki buçuk sibṭ aldı. Ol zamān peygamber olan Şa‘ yā’ya Ḥa te‘ alā vaḥy eyledi ki varup Ḥiriyā-nām pādişāhlarına diye ki bir avī vü emīn peygamber gönderüp ol gāzā iden pādişāhdan Benū İsrā’il’i isteye. Ve istedükde anlaruñ (A 468a) alblerine Benū İsrā’il esirlerin şalıvirmek bırağur. Şa‘ yā ‘ aleyhi’s-selām Ḥiriyā-nām pādişāha gelüp işbu vaḥyi ve Ḥa te‘ ālānuñ didüğünü ve emrini didi. Ḥiriyā memleketinde ol zamān beş peygamber vardı. Şa‘ yā’ya “İşbu peygamberlerden angısını gönderelüm?” didi. Şa‘ yā “Mettā oğlı Yūnus’ı gönder; zirā Yūnus hem avī ve hem emīndür.” didi. Ḥiriyā Yūnus’ı çağırup ol esirleri ḥabs iden pādişāha gitmesine emr eyledi. Yūnus “Ḥa te‘ ālā beni göndermege saña emr eyledi mi?” didi. Ḥiriyā “Yok.” didi. Yūnus “Ḥa te‘ ālā beni adumla aḥup Yūnus bu ḥuşūşa gitsün didi mi?” didi. Ḥiriyā “Yok.” didi. Yūnus “Bunda benden gāyırı avī peygamberler vardur, anlardan birini gönder.” diyüp Ḥiriyā-nām pādişāha bī-ḥuzūr

¹⁴⁵⁴“Zünnūn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, ‘Senden başka hiçbir ilāh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum’ diye dua etti.” *Kur’an-ı Kerīm*, Enbiyā 21/87.

u muğāzıb ü rencide olduğu hâlde içlerinden çıkup gitdi. Ba‘ dehu gemiye girüp balık anı yutdı. İbn ‘ Abbās rağiya’llāhu ‘ anı rivāyeti budur. Ve ‘ Abdu’llāh bin Mes‘ūd ve Sa‘īd bin Cübeyr ve Vehb ve ğayrılar rivāyeti üzre Yūnus peygamber kışşası böyledür ki Yūnus ‘aleyhi’s-selām Mavşıl memleketinden bir köyden idi ki ol köye kesr-i nūn ve sükūn-ı yā’-i hutṭī ve zamm-ı nūn-ı şāniye ve feth-i vāv ile Nīnovā¹⁴⁵⁵ dirlerdi. Hağ sübhānehu ve te‘ālā Yūnus’ı ol köy halkına peygamber gönderdi ki imāna da‘vet eyleye. Yūnus peygamber anları imāna da‘vet eyledi. Anlar imāndan (A 468b) ibā eylediler ve imān getürmediler. Yūnus’a dinildi ki “Üç güne dek ol kavme ‘azāb nāzil olacağından haber vir”. Yūnus haber virdi. Kavmi birbirine didiler ki “Yūnus yalan söylemez, eger ol gice bizüm içümüzde olursa nesne yokdur ve eger bizüm içümüzden kaçup giderse tahkik, şabāh ‘azāb nāzil olur.” diyü müşāvere eylediler. Ol gicede Yūnus içlerinden çıkup gitdi. Şabāh olduğda ‘azāb Yūnus kavmini kapladı ve bir mīl kadar başları üzre geldi. Anı gördüklerinde helāk olacağların bildiler ve Yūnus’ı aradılar, bulamadılar. Hağ sübhānehu ve te‘ālā kalblerine tevbe vü istiğfār ve inābet ü tazarru‘ bırağdı. Cümlesi ‘avrat ve oğlan ve uşaklar ve koyun ve kuzı ve deve ve köşek ve şıgır ve buzağularıyla ovaya çıkdılar ve eskiler geydiler. Uşakları analarından ve köşekleri develerden ve kuzıları analarından ve buzağuları analarından ayırdılar. Ve şıdık u ihlāş ile tevbe eylediler ve cān u dilden feryād u fiğān kıldılar. Bir taraftan insān ve bir cānibden hayvān āvāzları birbirine qarışdı ve āvāzları havaya ağdı. Ve “Yūnus didüğine imān getürdük.” diyü imāna geldiler. Hağ sübhānehu ve te‘ālā ki erhame’r-rāhīmīndür, anları esirgeyüp du‘āların qabūl ü müstecāb idüp ‘azābı üzerlerinden qaldurdi. Ve ol gün ‘aşūrā günü idi. (A 469a) Ve Yūnus kavmi kırk gice bir depe üzre çıkup tevbe eyledükleri *Tefsīr-i Teysīr*’de muşarrağdur; ammā *Me‘ālimü’t-Tenzīl*’de tevbeleri ‘aşūrā güninde idi, yazmışdur. Bu taraftan Yūnus peygamber, kavmine ‘azāb nāzil olmaduğını bildi ve lākin sebebini bilmeyüp ğazaba geldi ve bī-ħuzūr oldı ve kavmi içinde kezzāb dimelerinden ğayret ü ħamiyyet çeküp ol yerden gitdi. Ve giderek Rūm deryāsına veyā Dicle didükleri ulu ırmağā geldi. Ve halk gemiye girerlerken gördi. Yanında ħatunı ve iki oğlı var-ıdı. ħatunını gemiye koyup soñra

¹⁴⁵⁵ *Tefsīr-i Keşşāf ħāşiyesinde* Ninova kesr-i nūn-ı evvelī ve zamm-ı nūn-ı şāniye ve feth-i vāv ve elif ile zabt eylemişdür. Ninevā kesr-i nūn ve yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye vü sākine ba‘ dehu nūn-ı meftūħa ve nūn’dan soñra vāv ve elif-i mümāle ile bir qādīm beleddür ki Mavşıl medīnesi muqābelesinde idi. ħarāb olup hālen eşaretten bir şey ve bir nesneye bākīdür. Yūnus ve Circīs ‘aleyhime’s-selām kavmi anda olurdi. Ve yine Ninovā, Bābil Kerbelā’da bir küredür ve Kerbelā şol yerdür ki ‘Alī bin Ebī Tālib oğlı İmām ħüseyn rađiya’llāhu ‘ anı anda qatılınmışdur. *Kitābu’l-Müştereku Vad‘an ve’l-Müftereku Şuğ‘an*-nām kitābda böyle yazmışdur. Ve ammā *Tefsīr-i Keşşāf ħāşiyesinde* Ninovā zamm-ı nūn-ı şāniye ile dimişdür.

kendü girmek murād idinüp Һatunını ilerüye gönderüp gemiye bindürmek isterken bir mevc ve Һalğa gelüp gemiyle Һatunı arasına girüp Һatunını deryā götürdi. Andan şöıra bir Һalğa daҺı gelüp büyük oğlını götürdi ve bir Һurd gelüp küçük oğlını Һapdı ve götürdi. Yūnus ‘aleyhi’s-selām vaҺīd u ferīd ve yalnız Һaldı. Bir gemi daҺı geldi. Yūnus ol gemiye binüp bir cānibinde oturdı ve gemiciler anı nevl ve ücretsiz bindürdiler. Deryāya Һekildükde gemi ne ilerüye ve ne girüye yürüdi, hemān şöyle Һurdı Һaldı. Ve bir rivāyetde gemi Һalkānup sağ ve şola ziyāde Һareket eylemege başladı ve Һağ gibi bir ulu balıƒ ağızını aҺup başını Һaldurup yukaru gemi Һalkına baƒmağa başladı, şanasın kim gemi Һalkından bir nesne Һaleb eyler. (A 469b) Gemi Һalkı işbu Һālī görüp “Bizüm gemimizüñ bir Һālī vardur Һaçan içinde ‘āşī vü ābıƒ ve Һaçƒın Һul olsa böyle eyler.” didiler. Ve “Bizüm ‘ādetümüz şöyledür ki Һur‘a iderüz ve her kimüñ Һur‘ası Һıƒarsa anı deryāya ataruz, cümlemüz helāk olmadan birümüz şuya ğarƒ olmak Һayırludur.” didiler. Yūnus ‘aleyhi’s-selām “Ol ‘āşī ve Һaçƒın Һul benem, beni deryāya atañuz.” didi. Anlar Yūnus peyğamberi atmaƒ istemediler ve Һur‘a idelüm diyü üç def‘a Һur‘a eylediler, üç Һur‘ada daҺı deryāya atılmaƒ Yūnus’a düşdi. Yūnus “Beni deryāya atañuz, yoksa cümleñüz helāk olursız. Һaçƒın Һul benem, benden ğayrı degüldür.” didi. Ve gemicilere iƒdām u ibrām eyledükde anı deryāya atdılar. Ve bir rivāyetde Yūnus ‘aleyhi’s-selām kendü atladı. Ol balıƒ fi’l-Һāl Yūnus’ı yutdı ve ol balıƒı daҺı bir ğayrı balıƒ yutdı ki evvelki balıƒdan büyük idi. Ve Sālim bin Ebi’l-Ca’d Һavli üzre ol ikinci balıƒı bir balıƒ daҺı yutdı. Ve Yūnus ‘aleyhi’s-selām üç balıƒ Һarnında Һarañlıƒda Һaldı. Ve Һaƒ sübhānehu ve te‘ālā ki luƒf u ihsān ve raħmet ü imtinān şāhibidür, balıƒa vaħy idüp “Senüñ Һarnuñı Yūnus’a zindān eylemişümdür, anı saña Һa‘ām u rızƒ eylememişüm. Bir Һılını incitme.” didi. Balıƒ, Yūnus’ı alup deryā dibine indi ve yedinci Һat yer (A 470a) Һarār itdüğü yere ilette. Yūnus kırƒ gün kırƒ gice balıƒ Һarnında oldu. Muƒātil bin Süleymān ve Süddī ve Kelbī Һavli budur. Ve ‘Aƒā, yedi gün balıƒ Һarnında eglendi, didi. Ve Muƒātil bin Һayyān, üç gün eglendi, dimişdür. Ve Daħāk, yigirmi gündür, didi. Ve Şa‘bī, Һuşlık vaƒtinde balıƒ anı yutdı ve aħşam vaƒtinde kenāre bıraƒdı, dimişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem. Muħaşşalu’l-keleām, balıƒ Yūnus’ı deryā dibine indirdükde Yūnus Һaşuñ tesbīħini işidüp “لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ”¹⁴⁵⁶ didi. Melā’ike, Yūnus’uñ tesbīħini işidüp “Yā Rabbī! Bir ğarīb ve alƒaƒ yerden bir ğarīb āvāz işidürüz. Һikmeti nedür ve kimdür?” didiler. Bārī

¹⁴⁵⁶“...Senden başka hiçbir ilāh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Enbiyā 21/87.

te‘ālā “Yūnus kulum baña ‘āşī oldı, anuñçün balık karnında ħabs eyledüm.” didi. Melā’ike “Yūnus’uñ her gün her gice şu kadar ve bu kadar eyü ‘amelleri göge çıkardı.” didiler ve Yūnus’ı şefā‘ at eylediler. Ĥağ te‘ālā balığa emr eyledi, deryā kenarına getürüp ağzından bırağdı, gevdesi uşaq gevdesi gibi olmış ve şoyulmuş kuş yavrısına dönmiş. Ĥağ te‘ālā, Yūnus üzerine bir kabağ ağacını bitürdi ki altında gölgelenüp rāĥat ola ve güneş ĥarāreti anı incitmeye. Ve bir dişi yaban keçisini gönderdi ki anuñ südinden içe. Her gün keçi gelüp (A 470b) Yūnus anuñ südinden içerdı. Bu ĥāl üzre Yūnus peygamberüñ güci ve kuvveti yerine geldi. Bir vağit uyurken uyğudan uyanup ol kabağı kұrumış gördi ve ağladı ol kabağ ağacı kұruduğıçün. Ĥağ te‘ālā Yūnus peygambere vahy eyledi ki “Bir kabağ ağacı içün ağlarsın ve yüz biñ dağı ziyāde ĥalk içün ağlamazsın ve anları ben helāk eyledüğümü dilerdüñ.” didi. Yūnus ‘aleyhi’s-selām ol yerden çıkup giderken nā-gāĥ bir çoban oğlana rāst gelüp oğlana “Sen kimsin?” didi. Oğlan “Yūnus kavamindenüm.” didi. Yūnus aña “Kaçan dönüp anlara varduğñ vağit ‘Ben, Yūnus’ı gördüm.’ di.” didi. Oğlan “Sen bilürsün ki benüm şāhidüm ve tanığum olmazsa beni öldürürler.” didi. Yūnus peygamber “Saña işbu yer ve ağaç şehādet iderler.” didi. Oğlan, Yūnus’a “İmdi ikisine emr eyle, şehādet eylesünler.” didi. Yūnus, ol yere ve ağaca “İşbu oğlan size geldükde şehādet eyleñ.” didi. Yer ve ağaç “Ne‘am ve şehādet idelüm.” didiler. Oğlan, dönüp pādişāhlarına varup “Ben Yūnus peygamberi gördüm.” didi. Pādişāh, oğlanı öldürmege emr eyledi; zīrā anlar tanıksız söyleyeni öldürürlerdi. Oğlan “Benüm tanığum vardur. Baña ādem koşuñ.” didi. Bir niçe kimse koşdılar, ol yere geldiler. (A 471a) Oğlan ol yere ve ağaca “Yūnus size şehādet eyleñ, dimedi mi?” diyü and viridi. Anlar “Ne‘am, öyledür.” didiler. Oğlana koşılan kimseler ĥor u mez‘ūr dönüp pādişāha gelüp “Yer ve ağaç şehādet eylediler.” didiler. Pādişāh oğlanuñ eline yapışup yerine oturtdı ve pādişāhlığı oğlana teslīm idüp “Sen bu yere benden eĥağğ u evlāsın.” didi. Ol çoban oğlan anlara tamām kırğ yıl pādişāhlık eyledi. *Me‘ālimü’t-Tenzil* de İmām Begāvī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī sūre-i Yūnus tefsirinde böyle yazmışdur.

Fā’ide: Ĥağ sübhānehu ve te‘ālā Yūnus peygamber üzre kabağ bitürüp ĥayrı ağaç bitürmedüğine ĥikmet budur ki kabağa zubbāb ve siñek yakın olmaduğıçündür. Siñek yakın olmayınca Yūnus rāĥat olduğı muğarrerdür. Ĥattā kabağ ĥavāşşında şöyle yazarlar ki kabağ yaprağını alup şuya nak‘ olınuş ve işladup şuyını bir yere serpseler ol yere siñek yakın olmaya. Yūnus ‘aleyhi’s-selām gevdesi sağ olıncaya dek ol kabağ gölgesinde oldı. Şabāĥ ve aĥşam bir yaban keçisi gelüp anuñ südinden içerdı. Ve **rivāyet** olunur ki ol

kağakdan yerdi, her dürlü ta‘am rengini kağakda bulurdu ve her ta‘am Şehvet  lezzetini kağakdan alurdu.

Fa‘ide: Rm pdiŐahı, Mu‘aviye rağiya‘llahu ‘anh hażretine (A 471b) haber gönderüp iŐbu mes‘elelerin cevbını ister. “Evvel efdal-i kelm nedür ya‘n sözünü ulusı kağasıdır? Ba‘dehu, ikinci mertebede efdal-i kelm nedür? Ve çnci ve dördünci ve beŐinci mertebe efdal-i kelm nedür? Ve dağı halkn ekremi kimdür? Ve im’ v criyelern ekremi kimdür? Ve dört mağlk vardır ki ana rağminde irtikz u ıztırb eylememiŐlerdür, anlar kimdür? Ve bir kağbir olmuŐdur ki Őhibini alup gitmiŐdür, kağı kağbirdr? Ve gök yüzinde görinen mecerrenn aŐlı nedür? Ve kağvs-i kağzağ hikmeti nedür, neye niŐndr? Ve ol yer ne aŐıl yerdür ve kağı yerdür ki üzerine ancak bir kerre güneŐ tkunmuŐdur, andan evvel ve Őnra aŐa güneŐ dođunmamıŐ ve üzerine gün dođmamıŐdur?” didi. Ve Rm pdiŐahı hażret-i Mu‘aviye‘den -rağiya‘llahu ‘anh- iŐbu on beŐ mes‘elenn cevbını taleb eyledi. Mu‘aviye rağiya‘llahu ‘anh Rm pdiŐahının nmesini oğuduğda “Allhu te‘l Rm pdiŐahını rsvy eylesün. Ben bunların cevbını bilmem.” didi. Mu‘aviye‘ye didiler ki “İbn ‘Abbs rağiya‘llahu ‘anh hażretine adam gönderüp andan cevb alup gönder. Őöyle ki iŐbu mesiln birinde hađa olunup cevb virilmeye, Rm pdiŐahı gözinde ĥor u ĥađir olursın.” Mu‘aviye rağiya‘llahu ‘anh nme yazup İbn ‘Abbs’a mektb ve adam gönderdi ve cevb (A 472a) istedi. İbn ‘Abbs rağiya‘llahu ‘anh cevbda “Efdal-i kelm **L-ilhe illa‘llh**’dur ki kelime-i ihlŐdur. Bundan Őnra efdal-i kelm **Sbhna‘llh ve bi-ĥamdih**’dr. Ve çnci mertebe efdal-i kelm **El-ĥamdu li‘llh**’dur ve ba‘dehu efdal-i kelm **Allhu ekber**’dr, beŐinci mertebede efdal-i kelm **L-ĥavle ve l-ĥuvvete ill bi‘llh**’dur. Ve ekrem-i ĥalk Âdem atadır -‘aleyhi’s-selm- zr Ĥađ te‘l anı ĥudret eliyle yaradup aŐa esmyı ta‘lim eylemiŐdür. Ve ekrem-i im ya‘n Ĥađ te‘lnn ĥalk eyledüği criyelerinin ekremi Meryem Ana’dur ki ‘İs ‘aleyhi’s-selm anasıdır. Ve Őol dört kim ana rağminde irtikz eylemediler; Âdem ‘aleyhi’s-selm ve Ĥavv ‘aleyhe’s-selm ve Őlih peyđamber devesi ve İsm‘il ‘aleyhi’s-selm ĥurbn eyledüği ĥoçdur. Ve ba‘zılar Ms peyđamber ‘aleyhi’s-selm ‘aŐasıdır ki ejderh olurdu, didiler. Ve Őhibi ile yriyen mağbere Ynus ‘aleyhi’s-selm balığıdır ki ol balığ Ynus’ı yutduğda kağbri oldu ve Őhibi Ynus’dur ki kağnında iken deryda gezerdi. Ve **mecerre** ya‘n gök yüzinde ĥacılar yolu didükleri ki bir adı Őamanuđrısıdır ve Frsice aŐa keĥkeŐn dirler, bb-ı semdandır. Ve **kağvs-ı kağzağ** ya‘n elegimŐađma didükleri ki ba‘z-ı vağitte görinür ehl-i arz ve yer ĥalkına. Nĥ

ķavminden Őoŕna ğarķdan emāndur. Ve ol yer ki (A 472b) ğüneŕ ancak bir vakitte űzerine toğmuŕdur, Műsā peygāmbere -‘aleyhi’s-selām- műnfelik olan yerdűr ki deryā ŕuyı çekilűp ğüneŕ űzerine toğup deryā ŕuyı yine űzerine ķapanmuŕdur.” didi. İbn ‘Abbās rađiya’llāhu ‘anh iŕbu mesā’ilűn cevāblarını yazup Mu‘āviye’ye ğönderdi. Mu‘āviye dađı Rűm pādiŕāhına ğönderdi. Rűm pādiŕāhına Mu‘āviye’nűn mektűbı varup oķuduķda “Ben bilirűm ki Mu‘āviye iŕbu mes’elelere cevāb virmeğe ķādir olmaz. Ve bu cevābları viren beyt-i nűbűvvetden bir erdűr.” didi. İmām Demīrī, *Ħayātü'l-Ħayevān*’da iŕbu es’űle vű ecvibeyi bűyle yazmuŕdur. Ammā *Kitābu'l-Mustazraf*’da iŕbu mesā’ili ŕoran Rűm pādiŕāhlarından Hiraķlı olduğını ve bunlardan ğayrı niķe su’āl eyledűğini yazmuŕdur. Ol mes’eleler bunlardur ki zıkr olunur: ŕey’ nedűr ve lā-ŕey’ nedűr? Ve ol dīn ķanğı dīndűr ki Ħaķ te’ālā andan ğayrısını ķabűl eylemez? Ve namāz anaķtı nedűr? Ve ğars-ı cennet nedűr? Ve her nesnenűn ŕalāt u namāzı nedűr? Ve anası olmayan erkek kimdűr? Ve ķavmi olmayan er kimdűr? Ve ol zā’in ve ğöçen kimdűr ki bir def’ adan ğayrı ğöçmedi? Ve ŕusuz biten ağaķ ķanğı ağaķdur? Ve cānsız nefes alan ne nesnedűr? Ve’l-yevm ve ems ve ğad ve ba’de ğad ve berķ ve ra’d ve āvāzı (A 473a) ve ayda olan maĥv nedűr? Ve babasız toğan er kimdűr? İŕbu mes’eleler cűmle yigirmidűr. Ve İbn ‘Abbās rađiya’llāhu ‘anh cevābda, “ŕey’ ŕudur, Ķur’ān-ı ‘Azīm’de “¹⁴⁵⁷وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ” vāķi’ dűr. Ve lā-ŕey’ dűnyādur; zīrā fānīdűr. Ve ol dīn ki andan ğayrı ķabűl olunmaz, dīn-i İslāmdur ki **Lā-ilāhe illa’llāh** demek ile olur. Ve namāz anaķtı **Allāhu ekber**’dűr. Ve ğarsu’l-cennet **Lā-ĥavle ve lā-ķuvvete illā bi’llāhi’l-‘aliyyi’l-‘azīm**’dűr. Ve her nesnenűn namāzı **Subĥāna’llāh ve bi-ĥamdih**’dűr. Ve anasız erkek Ādem atadur. Ve ķavimsiz er yine Ādem’dűr, ‘aleyhi’s-selām. Ve bir kerre ğöçűp evvel ve ŕoŕna ğöçmeyen Ŧűr-ı Sīnā tağıdur ki anuŕla Arz-ı Muķaddese arasında dűrt ğicelik idi. Benű İsrā’il ‘āŕi olduķlarında Ħaķ te’ālā ol tağı iki ķanadı ile uķurdı ve bir műnādī çağırdı ki “Eger Tevrāt’ı ķabűl iderseŕűz iŕbu tağı űzerűnűzden ķaldururam ve illā űzerűnűze bırağuram.” Benű İsrā’il Tevrāt’ı ķabűl idűp aldılar. Ħaķ te’ālā Ŧűr-ı Sīnā tağını yerine redd eyledi. Nitekim Kelām-ı Ķadīm’de “¹⁴⁵⁸وَإِذْ تَنْقُذُ الْجَبَلِ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ” vāķi’ dűr. Ve ŕusuz biten ağaķ Yűnus ‘aleyhi’s-selām űzerine biten ķabaķdur. Ve cānsız nefes alan ŕabāĥdur, nitekim “¹⁴⁵⁹وَالصُّبْحِ إِذَا تَنْفَسَ” vāķi’ dűr. Ve ammā el-yevm ‘ameldűr. Ve ems, meŕeldűr. Ve ğad, eceldűr.

¹⁴⁵⁷“...ve diri olan her ŕeyi sudan meydana getirdiğimizi...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Enbiyā 21/30.

¹⁴⁵⁸“Hani dağı sanki bir ğölgelikmiŕ gibi onların űstűne kaldırmıŕtık da...” *Kur’ān-ı Kerīm*, A’raf 7/171.

¹⁴⁵⁹“Ve nefeslendiği dem o sabaha ki,” *Kur’ān-ı Kerīm (Elmalılı Hamdi Yazır Mealı)*, Tekvir 81/18.

Ve ba‘ de ğad, emeldür. (A 473b) Ve ammā berķ şol meĥāriķ ve turalardur ki melā’ike ellerindedür, anuñla bulutları urarlar. Ve ammā ra‘ d şol melek adıdır ki bulutı sürer ve āvāzı zecr ü men‘ eylesidür. Ve ayda olan maĥv gice ve gündüz fark olunmak içündür, nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوَنًا آيَةَ اللَّيْلِ”¹⁴⁶⁰ vāķī’dür. Ve ammā babasız anadan vücūda gelen er ‘İsà ‘aleyhi’s-selāmdur.

et-Ta‘bīr: Düşde balıķ, kaçan saĝışı bellü olsa dörde dek ‘avratlara delālet ider ve eger dörtten ziyāde olsa māl u ğanīmetdür. Ve eger bir kıyuda balıķ avlar görse düş sāĥibi ya lūĥidür veyāĥud ĥizmetkārını bir kimseye şata. Ve eger şuda balıķ avlasa bir ĥaber işide ki anı şād eyleye. Kezā ķāle İbnü’l-Ġannām. Ve’l ‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām. Ve **Zuĥal** zamm-ı zā-yı mu‘ceme ve feth-i ĥā’-i mühmele ile şurad ve ‘umer vezni üzre ĥunnesden bir yıldızdır, ‘umer gibi lā-yenşarifdür.¹⁴⁶¹

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün

Lügat ‘ilmi güzeldür bī-bedeldür

Şerĥ:

el-Ķıţ‘a:

Nazm:

Sırtlanuñ adı oldu ĥaĥācīr

Süci şatar kimse oldu tācīr

Şerĥ:

(A 474a) **Ĥaĥācīr** feth-i ĥā’-i mühmele vü dād-ı mu‘ceme ile sırtlan didükleri cānver adıdır veyāĥud anuñ enigidür. Bu lafız ma‘rife ve lā-yenşarifdür, zīrā ism-i vāĥiddür ‘alā-bünyeti’l-cem‘. Kezā fi’l-Ķāmūs. Ve İbnu’l-Ĥācīb *Kāfiye*’de ve *ĥaĥācīr*, ‘ilmen li’*d-dab‘ ğayri munşarif li-ennehu menķūlun ‘ani’l-cem‘* demişdür. Ve Mevlānā ‘Abdu’r-Raĥmān el-Cāmī *Kāfiye şerĥinde ĥaĥācīr* aşıda *ĥīdacr* cem‘ idür, ‘azīmu’l-baĥn

¹⁴⁶⁰“Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alāmet yaptık ... gece alametini giderip...” *Kur’ān-ı Kerīm*, İsra 17/12.

¹⁴⁶¹**Zuĥal** yedinci gökdedür ve cemī‘ burcları yigirmi toķuz yıl ve beş ay ve altı günde seyr ider ve büyüklüğü seksen yer kıadardur. Ve naĥs-ı ekberdür, her kim aña nażar eylese ğuşşası ziyāde ola. Mevlānā Yazıcıoĝlu Aĥmed-i Bī-cān ‘*Acā’ibü’l-Maĥlūķāl*’da böyle yazmışdur. Ve bu yıldıza **zuĥal** dinilmege sebeb yedinci kıat gökde olup ırāķ olduĝu içündür, zīrā *zehale* ba‘ude ma‘nāsınadır. Ve *zaĥlaha* bāb-ı tef’ilden teb‘id ve ırāķ eylemek ma‘nāsınadır. Kezā fi-*Şerĥi Ebyāti’l-Mufaşşal*.

ma' nāsına, sırtlan didükleri hayvāna *ḥaḍācir* dinilmek kırmı büyük olduğundan mübālağaten, dimişdür. Ve *Muṭavassıf* da böyle yazmışdur. Ve *Ḳāmūs*'da *ḥiḍacr* kesr-i ḥā ve feth-i ḍād ile kırmı büyük ve giñ olandır, diyü yazar. Ve sırtlana feth-i ḍād-ı mu'ceme ve zamm-ı bā ile *ḍabu'* dirler ve bā'nuñ sükūnı cā'iz olduğu *Ḳāmūs*'da muşarraḥdur. Ve *ḍab'* mü'ennesdür, cem'i feth-i elif ve zamm-ı bā ile *aḍbu'* ve kesr-i ḍād ile *ḍibā'* ve zammeteyn ile *ḍubu'* ve zamm-ı ḍād ve sükūn-ı bā ile *ḍub'* ve feth-i mīm ü bā ile *maḍba'a* gelir. Ve erkeğine kesr-ile *ḍib'ān* dirler ki cem'i feth-i ḍād ile *ḍabā'indür* sirḥān cem'i serāḥin geldiği gibi. Ve dışisine kesr-ile *ḍib'āne* dirler ki cem'i kesr-ile *ḍib'ānāt* ve *ḍibā'*dur ve bu cem' zeker ve ünşā içündür sebu' ve sibā' gibi. Ve *ḍab'* ki mü'ennesdür, teşniye olduğda feth ile *ḍab'āni* dinilür nūn-ı meksüre ile, (A 474b) mü'ennes lafzı üzre teşniye kılınur yoḥsa müzekkeri *ḍib'āndur*, bu lafız üzre teşniye kılınmaz. Aşl-ı kâ'ide budur ki müzekker ve mü'ennes cem' olduğda müzekker hükmi mü'ennes üzre gālib olmaḳdur; zīrā müzekker aşıl ve mü'ennes fer'dür. Lākin işbu teşniye ve tārīḥde 'akis vāқи' olmuşdur. Meşelā tārīḥde leyālī ve giceleri tārīḥ iderler, eyyām ve günleri tārīḥ eylemezler ma'a-hāzā leyālī mü'ennesdür ve eyyām müzekkerdür. İşbu iki nesnede kâ'ideye muḥālif isti'māl olunmasına sebeb budur ki *zib'ān* ki müzekkerdür, eger bu lafız üzre teşniye kılınsa zevā'id cem' olmaḳ lāzım gelürdi. İctimā', zevā'id den kaçup mü'ennes lafzı üzre teşniye eylediler. Ve bāb-ı tārīḥde leyle ve gice öñden olduğüçün tārīḥi giceden eylediler; zīrā ayuñ gicesi güninden esbaḳdur. İmām Demīri, Ḥarīri ve ḡayrıdan böyle naḳl eylemişdür. Ve erkek sırtlana zamm-ı kâf ve feth-i şā'-i müşelleşe ile *ḳuşem* dinilür ve dışisine feth-i kâf u şā'-i müşelleşe ve kesr-i mīm-ile *ḳaşāmi* dirler ḳaṭāmi ve ḥazāmi vezni üzre. Vech-i tesmiye sırtlanuñ kendü ca' rına ve tersine telaṭṭuḥ ve bulaşması olduğüçündür. Kezā fi'ş-*Şiḥāḥ*. Ve sırtlana *ümmü 'āmir* dirler fesād u ifsādda cümle hayvānlardan ziyāde iken buña *ümmü 'āmir* dinilmek tefe'ül üzredür, nitekim lediğ ve yılan şoḳmışa (A 475a) selim didükleri tefe'ül üzredür. Ve sırtlan ṭavşan gibi ḥayız görür ve bir yıl dişi ve bir yıl erkek olur, erkek olduğda yüklü olur ve dişi olduğda toğurur. Cāḥız ve Zemaḥşeri *Rebī'u'l-Ebrār*'da ve Ḳazvīni *'Acā'ibu'l-Maḥlūḳāl*'da böyle didüğini Demīri yazmışdur. Ve sırtlan maḳbereleri şoymaḳ ile meşhürdur; zīrā ādem etini ziyāde sever. Ve uyur ādem görse başınuñ altını ḳazup boğazını alup öldürür ve kırmı içer ve kendü cinsinden bir hayvān yanından geçmez illā aña gālib olur. Ve fesādda ḍarb-ı meşeldür. Ve kıyın içine düşse ḳurd gibi eylemez, daḡı ziyāde fesād ider. Ve ammā ḳurd ile sırtlan bir kıyın

sürisinde cem‘ olsa koyun kırtulur sağ ve sālīm alur; zīrā birbirini men‘ ider, oyunı incitmezler, birbirine muayyed olurlar. ‘Arab du‘āda *Allāhumme ab‘an ve zī‘ben* dirler, *Allāhumme icma‘ humā‘ fi‘l-gānem* dimekdür. Ya‘nī, yā Rabbī oyunda sırtlan ve kırdı cem‘ eyle ki oyun kırtula. Şā‘irüñ avli bundandır.

Şi‘r:

تَفَرَّقْتُ غَنَمِي يَوْمًا فَفَلْتُ لَهَا
يَا رَبِّ سَلِّطْ عَلَيْهَا الذَّنْبَ وَالضَّبْعًا¹⁴⁶²

Aşma‘i‘ye “Bu du‘ā mıdır bed-du‘ā mıdır?” didiler. Aşma‘i “Du‘ādur.” didi. Ve kelb, am üzre iken ay aydınlığında gölgesini başsa (A 475b) amdan düşer ve anı yir. Ve sırtlan amāatle vaş olunur. Zīrā ini apusına gelüp birkaç söz söylerler ve anuñla avlarlar. Ve Cāhız urāfāt-ı ‘Arab’dan görür bunu.

el-Hüküm: Sırtlan eti arāmdur. Ve İmām Şāfi‘i atında elāldür, zū-nāb degüldür, dimişdür. Ve İmām-ı Hümām Ebū anīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh ve Şevrī ve Sa‘īd bin el-Müseyyeb zū-nābdur, azret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem zū-nāb olanuñ etinden nehy ü men‘ eylemişdür, dirler.

el-Emsāl: *Ahmau min-dabu‘in* ya‘nī fülān kişi sırtlandan amadur. amāati şimdicek zıkr olındı. Ve *ke-mucīri ummi‘ āmirin* arb-ı meşeldür. Bu arb-ı meşelüñ aşlı budur ki bir avim ıssıca günde şayd u şikāra ıdılar. Ve bir sırtlan buldılar, açdı. Ardına düşüp ovdılar tā bir A‘rābī ergesine düşürdiler. A‘rābī sırtlanı ierü aldı ve aşra ıup “Ne istersiz?” didi. Anlar “Şikārumızı.” didiler. A‘rābī “Mādāmki ılıcum elümdedür size virmem.” diyü and ve yemīn eyledi. Anlar dönüp gitdiler. A‘rābī alkup devesin şaup aña süd ve şu virdi. Sırtlan gāhī şudan ve gāhī südden yalamaa başladı, cānı yerine gelüp rāat oldı. A‘rābī uyurken üzerine (A 476a) sıradı ve A‘rābī’nüñ arnın yırtup anın idi ve iini yidi ve gitdi. A‘rābī’nüñ bir ‘ammzādesi var-ıdı, gelüp A‘rābī’yi ol āl üzre buldı, dönüp sırtlan olduı yere badı, sırtlanı göremedi, “Va’llāhi sırtlan eylemişdür bu işi.” didi. ılıcını ve o oyaca kenāne ve ca‘be ve beligini alup ardına düşdi, āiru’l-emr sırtlana yetişüp öldürdi ve bunu oumaa başladı.

Şi‘r:

¹⁴⁶²“Bir gün koyunum (sürüden) ayrıldı ve onun için dedim ki: Rabbim, ona bir kurt ile bir sırtlan musallat et.”

وَمَنْ يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ مَعَ غَيْرِ أَهْلِهِ

يُلَاقِي الَّذِي لِأَقْي مُجِيرُ أُمِّ عَامِرٍ

أَدَامَ لَهَا حِينَ اسْتَجَارَتْ بُقْرِيهِ

فَرَاها مِنَ الْبَنَانِ اللَّقَاحِ الْغَزَايِرِ

وَأَشْبَعَهَا حَتَّى إِذَا مَا تَمَلَّأَتْ

فَرَتْهُ بِأَنْيَابِ لَهَا وَأَطَافِرِ

فَقِيلَ لَذِي الْمَعْرُوفِ هَذَا جَزَاءُ مَنْ

عَدَا يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ مَعَ غَيْرِ شَاكِرٍ¹⁴⁶³

Hāzā mā yahfā ‘*ala*’*d-dab*‘ darb-ı meşeldür, ya‘nī şu nesne sırtlana hafî vü habî ve gizlü degüldür, sırtlan cümle devâbıdan aħmak iken aña daħı hafî degüldür. Bu darb-ı meşeli nās ta‘āmül eyledügi nesne haħkında dirler.

el-Havās: Sırtlan köpekleri çeker mıgnātīs taşı demüri çekdügi gibi; zīrā aydınlık gicede köpek tam üzre olsa sırtlan köpek gölgesi üzre başsa köpek tamdan düşer (A 476b) ve anı sırtlan yir. Ve başını gögercinlikde qosalar gāyet çok ola. Dilini bir kimse götürse üzerine köpek ürmeye ve ceng ü huşūmet vaktinde haşmina gālīb ola ve düşmānın qahr eyleye. Ve dilini bir evüñ kapısı üzre aşsalar ol evde hergiz fitne vü şerr ü fesād olmaya, belki neşāt u sürür ziyāde ola. Azu dişlerin götüren kimse hergiz nesne unutmaya. Ödini serçe kanıyla qarışdurup göze çekseler ‘ömrinde gözine qara şu inmeye. Yüregini uşaq boynına aşsalar ‘āqıl ü zeyrek ola. Yağını qaşına süren kimse maħbūbu’l-kuḷūb ola. Sağ elini bile götüren kimsenüñ hāceti begler katında revā ola. Hāmīle ‘avratuñ qolına veyā baldırına bağlasalar āsānılığa toğura. Ve sırtında olan uzun kılların yemiş ağacına bağlasalar āfet irişmeye. Ve qażībini qurudup ve döğüp iki dāniq miqđarı sefūf gibi yiseler şol kadar cimā‘ eyleyeler ki eger yigirmi ‘avrata daħı cimā‘ olınsa hergiz fütür gelmeye. Fercini ve nāfesinüñ içini götüren kimseye ‘avratlar ziyāde ‘āşık olalar. Fercini ısıtmaluya bağlasalar qurtula. Ve derisinden qalbur düzüp taħılı andan geçürüp ekseler çekirge ve sā’ir āfātıdan ol ekilen qurtula. (A 477a) Qanın vesveselü olan kimseye içürseler nāfi‘ ola. Ve bir kişi elinde hançal ya‘nī ebū cehl qarpuzını veyā başalu’l-‘unşulu ya‘nī yaban şoğanı dutsa sırtlan andan qaça. Ve sağ gözün çıkarup yedi gün sirke içinde qoyup andan

¹⁴⁶³“Kim hak etmeyene iyilik yaparsa sırtlanı himaye edenin qarşılaştığı ile qarşılaşır. Sırtlan ona yaklaşıp sığınca onu bol bol sütle besledi. Ancak sırtlan doyduğunda onu pençe ve dişleriyle parça parça etti. İşte bu iyilik yapan kişiye teşekkür etmeyi bilmeyene iyilik yapanın qarşılığı budur, denilir.”

çıkarpup yüzük kaşı altına kosalar anı götüren kimse sihiriden ve yaramaz gözden emîn ola, mādāmki yüzük barmağında ola. Ve bir kimseye sihr olinsa ol yüzüğü şuya birağup ol şudan içürseler sihir bātil ola bi-izni'llāhi te'ālā. Ve ödini bal ile qarışdurup göze çekilse cilā virür ve güzelligini ziyāde ider. Ve bu halı eski oldukça eyü olur. Ve ödiyle iktihāl, dumū' ve beleh ve hamāqate nāfi' dür. Ve erkek sırtlanuñ fuqha ve dübüri eṭrafında olan kılları yolup ve yaqup ve döğup zeyt yağıyla qarışdurup me'bün olan ve übneye mübtelā olan anuñla dübüriyi yağlasa ol maraz andan gide. Ve eger dişi sırtlandan ol kılları alsalar ve sağ kimseye bu 'ilacı eyleseler ol marazı ihdāş eyleye. Übneye bu 'ilac 'acib ü mücerredür ve eṭibbā daḥi ittifāq eylemişlerdür, diyü Demiri 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Bāri yazmışdur. Kezā fi-*Harīdeti'l-'Acā'ib* li-İbn 'Ömer el-Verdi ve *Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demiri ve *Nevādiri'l-Garā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acā'ib* ve'l-*İhtiyārāt* li'l-Bedi' i. (A 477b) Ve *İhtiyārāt-ı Bedi' i* şahibi, sırtlan hınzir ve qurddan hāşıl olmuşdur ve eger bir ādeme zafer bulursa aña zinā ider, dimişdür. Ve *tācir* [tā-i] müşennāt-ı fevķāniyye ve kesr-i cīm-ile bāde ve süci şatıcı kimsedür bāyi' u'l-ḥamr ma' nāsına. Cem' i ricāl vezni üzre *ticār* ve 'ummāl vezni üzre *tüccār* ve şahb vezni üzre *tecr* ve kütüb vezni üzre zammetyen ile *tücür* gelür.

Nazm:

Beddāl olupdur baqķāluñ adı
Alan şatan kimse oldu tācir

Şerh:

Beddāl feth-i bā'-i muvaḥḥade ve teşdīd-i dāl-ı mühmele ile me'külāt şatan kimsedür beyyā' u'l-me'külāt ma' nāsına, 'āmmе aña baqķāl dirler. Kezā fi'l-*Qāmūs*. Ve *tācir* ticaret iden ve alup şatan kimsedür, cem' leri şimdicek zikr olunmuşdur.

Nazm:

Büyük kenedür ḥaleme güve hem
Oldı şığırlar bayķūr u bāķir

Şerh:

Ḥaleme taḥrik-i ḥurūf-ı mühmele ile büyük keneye dirler el-ḥurādu'l-'azīm ma' nāsına ve kenenüñ küçüğine dirler el-ḥurādu'ş-şağir ma' nāsına. Bu kelime azdāddandır. Ve güve didükleridür ki kitābları ve derileri yir. Ve bunda sükün-ı lām ile oqunur vezn için 'alime

bâbindan *halime*'-ed'imu dirler *sahtiyân güvelü oldı ve anı güve yidi* diyecek yerde. Aşma^ı kene ziyâde küçük iken feth-i kâf-ıla *kamkâm* dirler, andan sonra feth-i hâ^ı-i mühmele ile (A 478a) *hamnân* dirler ve andan sonra zamm-ı kâf-ıla *kurâd* dirler, andan sonra tahrik-ile *haleme* ve andan sonra 'ayn-ı mühmele ve lām-ı müşeddede ile 'all ve *tilh* dirler, didi.

el-Hüküm: Kene ve güve yimek harâmdur; zîrâ tabî^ı at anı istiḥbâs ider. Ve ḥaşerât-ı arz dandır, ḥaşerât ḥod harâmdur.

Ve *baykür* feth-i bâ ve sükün-ı yâ ve zamm-ı kâf ve vâv-ı sâkine ve râ^ı-i mühmele ile ism-i cem^ı dür, kesr-i kâf-ıla olan *bâkîr* gibi. Ve şığıra *bakara* dirler fethât ve hâ ile, müzekker ve mü'enneṣ ve erkek ve dişisine dinilir. Ve cem^ı i hâ^ı sız *bakardur* ki fethateyn iledür ve *bakarât* fethateyn ile ve *buḳur* zammeteyn ile ve *buḳḳâr* zamm u teşdîd ile ve *ubḳür* zammeteyn arasında bâ^ı-i sâkine ile ve *bevâkîr* feth-i bâ ve kesr-i kâf-ıladur ve fe^ı-emmâ nazımında zıkr olunan *bâkür* hâ^ı sız ve *bâkûra* hâ ile ve *bakîr* emîr vezni üzre cem^ı degüllerdür, belkim ism-i cem^ı dür. Ve şığıra *bakar* dinilmek *bakar*, fethateyn ile *bakrdandır* ki sükün iledür ve yarmaḳ ma^ı nâsınadır şakḳ gibi. Şığır ekin ekmeḳ için yeri yarduḡıçün aña *bakar* dinilmişdür. Nitekim Muḥammed bin Hüseyin bin 'Alî bin Zeyne'l-'Âbidîn-nâm fâzıla *Bâkîr* dinilmek 'ilmi yarup 'ilm içine girdüḡiçündür. Ve şığır menfa^ı ati çok ve kuvvetlü bir ḥayvândur ki Ḥaḳ te^ı âlâ anı zelül u ḥor ve muṭî^ı ü münḳâd yaratmışdur, yırtıcı ḥayvânât gibi yaraḳlı yaratmamışdur ki insân âsân zabṭ eyleye. Ve şığır dürlü dürlü (A 478b) olur. Kara şığırı ve şu şığırı gibi ki aña *câmûs* dirler. Ve *câmûs* mu^ı arrebdür, aşı *gâvmîş*dür Fârsice. Şu şığırına *gâvmîş* dirler kâf-ı 'Acemiyye ile. Ve bir dürlü şığır vardur ki aña dâl-ı mühmele ve râ-yı mühmele ve bâ^ı-i muvaḥḥade ve nûn ile *dürbün* dirler ki aña yük yükledürler ve gâhî deve gibi örgüci olur. Ve şığır tamâm bir yaşına varduḡda dişisine nezv ider ve biner, gâliben böyle olur. Mıṣr'da bir şığır olur, boynı uzun boynuzları ehille¹⁴⁶⁴ gibidür, çok süd virür.

Fâ'ide: İbn 'Abbâs raḍiya'llâhu 'anhdan rivâyet olunur ki 'İsâ peygamber 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm bir gün bir dişi şığır yanından geḳüp giderdi, ḳarnında olan yavrısı arḳurı gelüp toḡurmaḡa ızṭrâb üzre idi. Ol yüklü şığır 'İsâ peygambere “Yâ Kelimeta'llâh! Benüm için du^ı â eyle, Ḥaḳ te^ı âlâ beni ḥalâş eylesün.” didi. 'İsâ 'aleyhi's-

¹⁴⁶⁴ *Ehille* cem^ı -i *hilâl*dür ki ḡurrenden yedinci giceye dek aya dirler ve yigirmi altıncı ve yigirmi yedinci gicesinde aya yine *hilâl* dirler.

selām “Yā ḥālīka’n-nefsi mine’n-nefsi ve yā muḥrice’n-nefsi mine’n-nefsi ḥallīḥā”¹⁴⁶⁵ didi. Ol şığır, қарnında olanı bırақdı. Ve ‘avrat, uşақ тоғurмақda zahmet ve usret çekse ol ‘avrat için bunu yazalar. *Kitābu’l-Mücālese*’de Aḥmed bin Mervān el-Mālīkī ed-Dīneverī böyle didüğünü Demīrī naql eylemişdür.

Fā’ide: Ve ‘usru’l-vilāde için işbu nesnelere yazup ‘avrata içürmek mücerredür. Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm ile Fātiḥa sūresi āḥirine dek ve İḥlāş sūresi āḥirine dek (A 479a) ve Mu‘avvizeteyn āḥirlerine dek evvellerinde Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm ile “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا¹⁴⁶⁶ اللَّهُمَّ يَا نَفْسُ مِنَ النَّفْسِ يَا عَلِيمَ يَا قَدِيرَ خَلَّصْ فَلَانَةَ مِمَّا فِي بطنِهَا مِنْ وَلَدِهَا خَلَّصْ يَا رَحِمَ الرَّاحِمِينَ¹⁴⁶⁷”¹⁴⁶⁷ مَخْلَصٌ lafzınıñ yerinde ol ‘avratuñ adını yazalar. *fūlānetel*şbu

Ġarībe: Қаht u ḡalā ve қıtlıқ zamānlarında қақан ‘Arab tā’ifesi yağmur taleb eyleseler şıgırlaruñ boynuzlarına āteş koyup ve boynuzlarını yaқup şalıvirürlerdi ve göқden yağmur yağardı. Zīrā Ḥaқ te‘ālā ol od ve āteş sebebiyle şıgırları esirgerdi; nitekim қavl-i şā‘irde vāқи‘dür.

أَجَاعِلُ أَنْتَ بَيُّوْرًا مُسَلَّعَةً

¹⁴⁶⁸ ذَرِيْعَةً لَكَ بَيْنَ اللَّهِ وَالْمَطَرِ

Fā’ide: Bir kimsenüñ bir şıgırı var-ıdı, südini şaḡup ve şu қатup şatardı. Bir gün seyl gelüp şıgırı seyl şuyına ḡarқ oldı. Ol kimsenüñ ba‘z-ı evlādı babasına “Ol süde қatduğumuz şular ki таḡılmış idi, bir yere gelüp şıgırı götürdi.” diyü babasına söyledi. *İḥyā* dan böyle ḥikāyet olunur.

el-Ḥüküm: Şıgır eti ḥelāl ve südini içmek ḥelāldür.

Fā’ide: Benū İsrā’il zamānında da‘vā diñletmek için üç қāđī ta‘yīn olınmış-ıdı. Biri vefāt eyledi, yerine birin daḡı dikdiler, niçe zamān қāđılıқ eylediler. (A 479b) Bir gün ‘allāmu’l-ḡuyūb kāşifü’l-hümüm ve’l-kürüb olan Bārī te‘ālā tecrībe için bir melek gönderdi. Melek bir at üzerine binüp bir ādeme rāst geldi ki bir şıgırını şuvarur. Ve şıgıruñ ardında bir buzaḡusı var idi, тұrurdı. Melek buzaḡuyı çağırды, buzaḡu melek bindügi at

¹⁴⁶⁵“Ey candan canı yaratan, ey candan canı çıkararı Rabbim, onu bundan kurtar.”

¹⁴⁶⁶“Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşarı budur-, yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp...” *Kur’ān-ı Kerīm*, İnşıkak 84/1-4.

¹⁴⁶⁷“Ey Allahım. Ey canı candan kurtarı, ey her şeyi bilen, ey her şeye gücü yeten, filancaı, rahmindeki çocuktan sıhhat ve afiyetle kurtar, ey merhametlilerin en merhametlisi.”

¹⁴⁶⁸“Alınıp satılan şıgırları Allah ile yağmur arasında kendine bir vasıta mı ediniyorsun?”

ardına düşüp gitdi. Şığır şāhibi “Buzāgu benümdür.” diyü melege söyledi. Melek hüşümete başlayup “Kādılara gidelüm.” didi. İkisi evvelki kādıya geldiler, melek kādıya rüşvet bir incü viridi ve “Buzāguyu baña hüküm eyle.” didi. Kādı “Ne sebeb ve ne tarîk ile saña hüküm ideyim?” didi. Melek kādıya “Şığır ve at ve buzāguyu şalıvir, eger benüm atum ardına düşerse benümdür.” didi. Kādı üçini de şalıviridi, buzāgu at ardına düşdi. Kādı melege buzāguyu hüküm eyledi. Andan soñra ikinci kādıya varup dürişdiler. Melek aña dañı bir incü viridi, ikinci kādı da buzāguyu melege hüküm eyledi. Andan üçüncü kādıya düşdiler ve aña dañı bir incü viridi ve “İkimüzi faşl eyle.” didi. Kādı-i şāliş “Taḥkîk, ben ḥā’izüm ve ḥayız görürüm, şimdi hüküm idemem.” didi. Melek “Sübḥāna’llāh, erkek ḥayız görür mi?” didi. Kādı “Sübḥāna’llāh, at buzāgu toğurur mı?” didi. Ve buzāguyu şāhibine hüküm eyledi. İmām Demīrī (A 480a) bunu Ḥilye’den naql eylemişdür. Ve bu kādıları “قَاضِيَانِ فِي النَّارِ، وَقَاضٍ فِي الْجَنَّةِ”¹⁴⁶⁹ ḥadīş-i şerīfine mā-şadağ olmuşlardur, dimişdür.

Fā’ide: Buzāguya ‘Arabca kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı cīm-ile ‘*icl* ve kesr-i ‘ayn ve fetḥ-i cīm ve sükün-ı vāv-ıla ‘*icevl*dirler, vech-i tesmiye Benū İsrā’il tā’ifesi buzāguya ‘ibādet eylemege ‘acele eyledükleri ve ivdükleri (içündür. ‘Alī bin Ebī Ṭālib rađıya’llāhu ‘anh, buzāguya ‘*icl* dinilmek Benū İsrā’il, Mūsā ‘aleyhi’s-selām rücū’ eylemezden evvel aña ibādeti ta’cīl eyledükleri içündür didügi *Sükkerdānu’l-Mülük*-nām kitābda maşūrdur.) Kırk gün aña ‘ibādet eylediler, Tih’de kırk sene ‘azāb olındılar. Her gün başına bir yıl ‘azāb ve ‘iḳāb u ‘itāb olındılar. Ve Ḥuzeyfetü’l-Yemānī, ḥazret-i Resūl şa’llallāhu ‘aleyhi ve sellemden “لِكُلِّ أُمَّةٍ عَجَلٌ وَّ عَجَلٌ هَذِهِ الْأُمَّةِ الدِّرْهَمُ وَالدينار” ḥadīşini rivāyet eyledi, ya’ nī ümmetüñ bir buzāgusu vardur işbu ümmetüñ buzāgusu aqça ve altundur. Ḥüccetü’l-İslām İmām Ğazzālī, Benū İsrā’il kavmi buzāgusunuñ aşlı altun ve gümüş ḥilyesi ve bezegindendür, didi.

el-Emsāl: *Terektuhu ‘alā-ḥanīni’l-bakarī evlādehā* darb-ı meşeldür. *Ḥanīn* ḥā’-i mühmele ile emīr vezni üzre şıgıruñ ve devenüñ āvāzıdır ki oğlıyla nizā’ itdükde işitdürür. Ma’ nāsı; ben fülān kimseyi bir yerde alıḳodum ki anda şığır çağırup bağırup evlādını yalardı. Murād, mekân-ı kafr ve yaban ve ıssısız yerde alıḳodum, dimekdür. *Ve’l-kilābu ‘ale’l-bakar* darb-ı meşeldür, ma’ nāsı zıkr olınmışdur. (A 480b)

¹⁴⁶⁹“[Kadılar 3 kısımdır:] Bunların ikisi cehennemde diğeri ise cennettir.” Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1975), 3/ 605.

el-Ḥavās: Sığır yağıyla zırnîḥ-i aḥmer qarışdırılıp ev anuñla buḥūrlansa ‘aḳrebleri ol evden ḳovup gidere ve sâ’ir hevāmı da andan gidere. Ve anuñla bir çanaḳ tılā olınsa pireler anda cem‘ ola. Ve boynuzını dögüp ḥummā-yı rub‘ a mübtelā olan kimsenüñ yimeğine ḳosalar ısıtması gide. Ödiyle kürrāş ya‘ nî gendene şuyıyla qarışdurup bevāsîr üzre tılā olınsa nāfi‘ ola, veca‘ ve aḡrısını gidere. Ve ḳara sığır ödiyle göze iktiḥāl olınsa gözi keskin eyleye. Ve sığır tersiyle şe’ālil ve sigiller taḡıla ve oñulda. Ve ḳatı olan şişler üzre ḳonılsa yumuşaḳ eyleye ve niḳris üzre ḳonılsa nāfi‘ ola. Ve yaḳup burun içine üfürseler burun ḳanın baḡlaya. Ve niçe def‘ a beden ve gevde üzre tılā olınlup her def‘ ada ḳorsa bedende olan dikenini ve demreni çıkarara. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān.*

et-Ta‘bîr: Düşde sığır sinîn ve yıllar ile ta‘bîr olunur, nitekim Yūsuf peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām eyle ta‘bîr eylemişdür. Ve semüz sığır ucuzluḳ yıllar ve arıḳ sığır kıtlıḳ yıllar ile ta‘bîr olunur. Bu didüğümüz ḳaçan sığırlaruñ elvān ve renkleri aḳ ve ḳara olıcaḳdur ve ammā ḳaçan şaru ve kızıl olup aḡacı ve bināları boynuzlarıyla urup düşürseler ol sığırlar girdüğü yerde fitnelere olmasına delālet ider. Zîrā ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 481a) “*إِنَّ الْفِتْنَ يَكُونُ فِي أَجْرِ الزَّمَانِ كَصَيَاصِي الْبَقَرِ وَ غَيُونِ الْبَقَرِ*”¹⁴⁷⁰ dimişdür. Ve şaru sığır şerr ü şürür olan yıla delāletdür. Ve sığırda olan ḡurre yıl evvelinde olan şiddete delālet ider. Ve eger düşde bir kimse bir āḡaruñ sığırını saḡsa bir kimsenüñ ‘avratına ḥiyānet eyleye. Ve sığır ḳuyruḡında olan bulḳa ve alacalıḳ yıl āḡirinde olan şiddete delālet ider. Ve sığır südi ḥelāl mālā delāletdür. Ve sığır āvāzı düşde edebsizlik ile ma‘rūf kimseye delāletdür. Bir kimsenüñ sığır veyā öküz üzerine şıçrasa ve ḥalāş eylemese ol senede vefāt eyleye. Ve ikinci tā’ifesine sığır görmek ḥayırdur ve eger evine bir sığır girüp boynuzıyla ursa mālında zarar çeke.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: ‘Ā’işe raḡiya’llāhu ‘anhā “Düşde bir depe üzre kendümi gördüm, eṭrāfumda sığırlar boḡazlanırdı.” didi. Ve düşünü Mesrūḳ-nām kimseye ḥikāye eyledi. Mesrūḳ “Eger düşüñ gerçek ise senüñ eṭrāfuñda ceng ü kıtāl fitneleri olur.” didi. Yevmü’l-Cemel demekle ma‘rūf olan günde ‘Alī raḡiya’llāhu ‘anh ile ḥazret-i ‘Ā’işe’nüñ -raḡiya’llāhu ‘anhā- ceng ü muḥārebeleri olup niçe aşḡāb ḳatlı olınmışdur. Ve eger bir kimse düşde bir ḳul efendisinüñ sığırını saḡar görse ol ḳul efendisinüñ ḥatunını tezevvüc eyleye. Ve eger bir sığır buzaḡusını emer görse düş şāḡibinüñ (A 481b) kıızına bir ‘avrat pezevenklik eyleye. *Kezā ḳāle İbnü’l-Ġannām ve’d-Demārî.*

¹⁴⁷⁰“Āḡir zamanda fitne, sığırların boynuz ve gözleri gibi olacaktır.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

Nazm:

İbl ü ibil ne bilgil devedür
Şâfi kıızıl kıana didi bâhir

Şerh:

İbl kesr-i elif ve sükûn-ı bâ ile devedür kesreteyn ile olan ibil gibi. Deveye *ibl* dinilmek uyluğı üzre bevl eyledügiçündür. Kudürî şârihi Haddâdi böyle demişdür. Ve *bâhir* bâ'-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile şâfi olan kıızıl kıandur ed-demmü'l-ḥâlişü'l-ḥumre ma' nâsına ve yalancı olan kimsedür kezzâb ma' nâsına. Ve aḥmaḳ kimseye daḥı *bâhir* dirler.

Nazm:

Bağşür olup durur bir şehriñ adı
Dirler yalancı kimseye bâhir

Şerh:

Bağşür fetḥ-i bâ'-i muvaḥḥade ve sükûn-ı ğayn-ı mu'ceme ve şin-i mu'ceme vü mazmümeden şoñra vāv ve rā'-i mühmele ile Herât ve Seraḥs arasında bir şehirdür. Nisbet olınduğda Beğavî dirler fetḥateyn ile, 'alâ-ğayri'l-kıyâs nisbet olınmışdur ve cüz'-i evvelî ki *beğdür* dem vezni üzre, dem nisbet olınduğda demevî didükleri gibi Beğavî demişlerdür. Ve Bağşür mu'arredür, aşlı Gevşür'dur ki fetḥ-i kâf-ı 'Acemiyye ile *gev* çuḳurdur ḥufra ma' nâsına ve *şür* zamm-ı şin-i mu'ceme ile tuzludur. Ma' nâsı tuzlu çuḳur yer dimekdür *el-ḥufratü'l-mâliḥatu* gibi. *Me'âlimü't-Tenzil* ve *Meşâbiḥ* mü'ellifi İmâm-ı Hümâm (A 482a) Muḥyi's-Sünne işbu şehre nisbet olınmışdur. Adı Hüseyñ, babası Mes'ûd'dur ve Nâşiru'd-dîn ve Muḥyi's-Sünne laḳabıdır ve Ferrâ'dur. Şârihi *Meşâbiḥ*, Za'ferânî'de böyle yazılmışdur ve *Hâmiş-i Ravzu'l-Aḥyâr*'da Beğavî raḥmetu'llâhi 'aleyh beş yüz on altı târiḥinde vefât eyledüğini taşriḥ eylemişdür.

Nazm:

Bilgil etân ü daḥı ḥimâre
Kancık eşekdür aḥmaḳ ne bâhir

Şerh:

Etān feth-i elif ve tā'-i müşennāt-ı fevķāniyyeden Őoŕra elif ve nūn ile enām ve esās ve emān vezni ũzre diŐi eŐekdŕr kesr-i hā ve āhirinde hā ile olan *ħimāre* gibi. DiŐi eŐege āhirinde hā ile *etāne* dinilmez. Demīrī bŕyle didi; ammā *Ķāmūs*'da *etāne* dinilmek lŕgat-i Ķalīledŕr, dimiŐdŕr. Cem' i medd-i elif-ile *ātun* gelŕr anāķ cem' inde a' nuķ geldiĐi gibi. Ve ma' bŕdā vezni ũzre *me'tūnā* yine cem' dŕr ve ųammeteyn ile *utun* daĐı cem' dŕr. Ve *etān*da kesr-i hemze cā'iz olduĐu *Ķāmūs*'dadur. Ebŕ Hŕreyre raĐiya'llāhu 'anh "مَنْ لَيْسَ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ شَيْءٌ الصُّوفِ وَ حَلَبِ الشَّاةِ وَ رَكِبَ الْأَثْنَ فَلَيْسَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ رِوَايَةً عَيَّلِدِي يَا نَبِيَّ كَيْفَ يَكُونُ الْغَيْبُ وَ كَيْفَ يَكُونُ الْغَيْبُ وَ كَيْفَ يَكُونُ الْغَيْبُ" ħadīŐini ħazret-i Resŕlu'llāh'dan - Őalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- rivāyet eyledi ya' nī bir kimse Őŕf geysel ve ųoyun ŐaĐsa ve diŐi eŐege binse ol kimsenŕn nefsinde kibir ve bŕyŕklenmekden bir nesne yoķdur. (A 482b)

el-Emsāl: *Kāne ħimāren fe'ste'tene* ħarb-ı meŐeldŕr ya' nī fŕlān evvelden erkek eŐek idi Őimdi diŐi eŐek oldu. Bunu ' izzet ũ devletde iken ħor u ħaķīr ũ faķīr olana ħarb-ı meŐel Ķılurlar. Ve eŐege ' Arabca *ħimār* dirler cem' i feth-i hā ile *ħamīr* ve ųammeteyn ile *ħumur* ve feth-i elif ve kesr-i mīm-ile *ħımire* gelŕr. Ve taŐĝīri zubeyr vezni ũzre *ħumeyr*dŕr. Ve erkek eŐege *ebŕ cā'ir* ve *ebŕ ziyāde* ve diŐisine *ŕmmŕ tevleb* ve *ŕmmŕ caŐŐ* dirler. ħayvānātdan ħilāf-ı cinsine sifād ider yoķdur illā at ve eŐek. Ve otuz aylık olduğda nezv ider ve diŐisine aŐar. Ve yŕk gŕtŕrŕr ve gŕzel yŕrŕr. Ve yolu ŐeŐer, bir kerre yŕrŕdŕĐi yolda degmede ħaŐā eylemez. Ķatırda dağı bu ħāl vardur. Ve arslan ųoķusını alsa kendŕyi ũzerine birağur, ziyāde ųorĶduĐundan ŐaŐup ũzerine atılır, ħāl bu ki murādı arslandan ĶaŐmaķdur. Ve ħalkuñ kimi ħimārı medĶ ider ve kimi zemm idŕp adını añmaķdan ŐaŐınup *ĶulaĐı uzun* dirler ve anı kināyetle añarlar.

Ķarībe: İbn Zāfer-nām fāzıl *Kitābu'n-NeŐāyih*'de eydŕr ki Endelŕs ŐuĐŕrından bir ŐuĐŕra ve bir Őınŕra girdŕm, anda bir genŐ yigit gŕrdŕm ki Ķurtŕba didŕkleri Őehir ħalkından idi, ehl-i fiķh ve ehl-i faĐl yigit idi, gŕzel sŕzleriyle beni mŕnis eyledi. Ve ' ilm ũ fağldan bir miķdār mŕzākere eyledi. Ben andan ziyāde (A 483a) ħaŐų u Őafā eyledŕm. Andan Őoŕra ol yigit yanında "وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ" diyŕ du' ā eyledŕm. Ol yigit "İŐbu āyetde ¹⁴⁷¹ bir ' acebden saña ħaber vireyŕm." didi. Ben de "Belī, ħaber vir." didŕm. Ol yigit ilerŕ gelen ba' zı kimseden iŐitdŕĐinden ħaber virŕp didi ki "ŐuleyŐula'dan iki ulu rāhib bize geldiler ki Ķadrleri ' aŐīm ve Őānları kerīm idi. Ve ' Arab dilini bilŕrlerdi. Gelŕp İŐlām'ı izĶār eylediler ve āŐikāren mŕselmān oldılar. Ve Ķur'an-ı ' AŐīm'i ŕğrendiler ve fiķh

¹⁴⁷¹"Ey '... Allah'tan onun lŕtfunu isteyin ... (*Kur'an-ı Kerīm*, Nisā 4/32)' diyen!"

‘ilmini de okudular. Halk ol iki rāhibe dürlü dürlü zanlar iderlerdi, ben ikisini de yanuma alup meşālîhlerini görmege yardım iderdüm ve hizmetlerin görürdüm ve ahvāllerine muqayyed idüm. Tamām imān ve İslāmları muhkem idi. Ve ikisi de çoca idiler, biri çok eglenmedi vefāt eyledi, ol biri birkaç yıl sağ ve sālīm tırdı, andan soñra hasta oldu. Ben dañı aña “Sen ve ol vefāt iden yoldaşuñ İslām’a gelmeñüze sebep ne oldu?” didüm. Ol kimse su’āl eyledüğümde şafā eylemedi, ben dañı aña rıfķ eyledüm ve ikdām u ibrām eyledüm. Ol kimse İslām’ına sebep ne olduğunu dimege başlayup didi ki “Bir müselmān esir var-ıdı. Olduğumuz şavma‘ anuñ kenisesine ol esir hizmet iderdi ve ehl-i Qur’an idi. Ol esiri ikimüz hizmetümüze taħşış u ta‘yîn eyledük. Niçe zamān şöhetümüzde (A 483b) idi. Biz ‘Arabçayı öğrendük ve niçe āyāt-ı Qur’an-ı ‘Azīm ezberledük. Ol esirümüz Qur’an-ı ‘Azīm’i çok çok okuduğundan andan öğrendük. Günlerden bir gün ol esir “وَسئَلُوا”¹⁴⁷² āyetini okudu. Ben yoldaşuma “İşbu āyeti işidür misin?” didüm. Yoldaşum rāy u ‘aql u fehmede benden yeg idi; lākin benüm sözümde ikrāh eyledi, böyle didüğümde hazz eylemedi. Ol esir bir gün dañı “ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”¹⁴⁷³ āyetini okudu. Ben yoldaşuma “İşbu āyet evvelki āyetden eşeddür.” didüm. Yoldaşum “‘İsā ‘aleyhi’s-selām benden soñra bir peygamber gelse gerekdür diyü muştuladuğı degüldür illā işbu esir okuduğı *Kur’an*’uñ şāhibidür.” didi. Bunuñ üzerine birkaç zamān geçdi, ittifākān bir gün yimek yirken bir loğma boğazuma arķurı tırdı, aşağaya inmedi. Esir ayağ üzre tırup bize bāde şunardı, esir elinden bāde kadehini alup içüp ol loğmayı boğazuma indürmege çalışdum, fā’ide olmadı. Kendü göñlümde “Ey Muhammed’uñ tañrısı! Muhammed senden naql idüp “وَسئَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ”¹⁴⁷⁴ didüğünü ve “ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”¹⁴⁷⁵ buyurduğunu dimişdür. Eger Muhammed gerçek ise beni şıvar.” didüm. Nā-gāh bir taşdan şu aķar gördüm, tızce varup ol şıdan içdüm, murādum hāşıl oldu ve loğma aşağaya indi ve şu dañı kesildi. Ol esir ardumda idi, bunu görüp İslām’da şekk ü şübhe eyledi. Ve ben (A 484a) İslām’a rağbet ü meyl eyledüm. Ve yoldaşımı bu ahvāle muttālī‘ kıldum, ikimüz de İslām’a geldük. Esir naşrānī olmağa kaşd eyledi, men‘ eyledük ve hizmetümüzden giderdük. Andan soñra ol esir tanaşşur eyledi ve naşrānī oldu. Biz maħzūn olup halāş olmaķ istedik. Benüm yoldaşum ‘aql u fikr ü rāyda benden aħsen ve yegrek idi. Baña “Niçün ol du‘ālarla du‘ā eylemezsin.” didi. İkimüz de ol yerden halāş olmaķ için du‘ā

¹⁴⁷²“... Allah’tan O’nun lütfunu isteyin...” *Kur’an-ı Kerīm*, Nisâ 4/32.

¹⁴⁷³“...Bana dua edin duanızı cevap vereyim...” *Kur’an-ı Kerīm*, Mü’min 40/60.

¹⁴⁷⁴“... Allah’tan O’nun lütfunu isteyin...” *Kur’an-ı Kerīm*, Nisâ 4/32.

¹⁴⁷⁵ “...Bana dua edin duanızı cevap vereyim...” *Kur’an-ı Kerīm*, Mü’min 40/60.

eyledük ve uyuduk. Ben düşümde üç nūrānī kimseler gördüm. ‘İbādet eyledüğümüz yere geldiler. Ve anda şüret var idi, aña işāret eylediler, maḥv oldu. Ve bir kürsī getirüp dikdiler, andan soñra anlar gibi bir cemā‘at geldi, cümlesi nūr u behcet ve ḥüs n ü cemālde ol üç kimse gibi idi. Ve aralarında bir er var-ıdı, cümlesinden nūr u cemālde yegrek idi ki andan aḥsen ve güzel görmüş degülüm. Ol kürsī üzerine oturdu, düşümde ıalkup yanına vardum ve “Sen Ḥalīlu’llāh mısın?” didüm. Ol “Yok, anuñ ıarındaşı Aḥmed’em. İslām’a gel!” didi. Ben de müselmān oldum ve “Yā Resūla’llāh! İşbu kāfir vilāyetinden ḥalāş nice müyesserdür ve nice ḥalāş oluruz?” didüm. Bir kimse öninde ıururdu, aña “Var bunlaruñ pādişāhlarına söyle, bunları ikrām u i‘zām ile (A 484b) ehl-i İslām şehirlerinden istedikleri şehre göndersün ve ol esīri çağırup dīnine dönmege emr eylesün. Dīn-i İslām’a eger dönerse ḥoş, incitmesün, şalıvirsün ve illā öldürsün.” didi. Ben uyıudan uyandum ve yoldaşımı uyandurdum. Düşī aña söyledüm ve “ıurtulmağa ḥīle nedür?” didüm. Yoldaşım “Ḥaı te‘ālā taḥııık bizi kırtardı, üşte şüretlerde maḥv olmuşdur.” didi. Ben de şüretlere baıdum, maḥv olmuş gördüm. Dīn-i İslām ḥaı olduına yaıın ve i‘tııādum daıı ziyāde oldu. Andan soñra yoldaşım “ıalk pādişāha bile gidelüm.” didi. İkimüz pādişāha varduk. ‘Ādet ve kıānūmı üzre bize ta‘zīm ü ikrām eyledi. Ve bizüm kıaşdumuzu ve kendüye ne ḥuşuş için geldüğümüzi inkār eyledi ve aımadı. Yoldaşım ol kāfir pādişāhına bizüm ḥaıııumuzda ve fülān esīr ḥaııında me’mūr olduğunu eyle didi. Pādişāhuñ rengi bozuldu ve kıarışdı ve ditredi ve andan soñra ol esīri istedi. Getürdiler. Esīre “Müselmān mısın ya naşrānī misin?” didi. Esīr “naşrānī.” didi. Pādişāh “Dīnüne dön, dīnini şaılamayan kimseye bizüm ihtiyācumuz yokdur.” didi. Esīr “Ebeden aña dönmem.” didi. Pādişāh kıılıcıını çeküp eliyle öldürdi, andan soñra bize gizlice “Ol, baña ve size gelen şeytāndur. Ve lākin ne dilersenüz?” didi. Biz “İslām diyārına gitmek (A 485a) isterüz.” didük. Pādişāh “Ben her ne dilersenüz ideyim ve lākin siz Beytü’l-Muıaddes’e giderüz, diñüz.” didi. Biz “Öyle diyelüm.” didük. Ol pādişāh bizüm tedārükümüzi ve esbāb-ı seferi ve cihāzumuzu görüp ve ta‘zīm ü tekrīm-ile kāfir memleketinden kıııarup diyār-ı İslāmiyye’ye gönderdi.

Ġarībe: İmām Mesrūk rahmetu’llāhi ‘aleyh eyitdi: Bādiyede bir kışinüñ bir ḥorūsı ve bir kelbi ve bir eşegi var-ıdı. Ḥorūs namāza uyandururdu ve kelb anları ḥıfz u ḥırāset iderdi ve eşek anlaruñ esbāb u eşkıal ve yüklerin götürürdi. Bu ḥāl üzre iken dilki gelüp ḥorūsı alup götürdi. Anlar maıgmüm u mehmüm u maḥzūn oldılar. Ol kimse şāliḥ kışı idi. “Taıdıerde böyle olacaı imiş, belki ḥayır böyle olmaııda ola.” didi. Andan soñra kıurd

gelüp himāruñ karnın yırtup helāk eyledi. Anlar daḥı ziyāde maḥzūn oldılar. Ol şālih kişi “Ḥayırlusı bu ola.” diyü şabr eyledi. Ve kelbi daḥı bi-emri’llāhi te’ālā öldi. Anlar daḥı ziyāde maḡmūm u maḥzūn oldılar. Ol kişi “Ḳazāya rızā.” diyü şabr eyledi ve tevekkül kılup “Vāki’ olan işbu meşā’ib Ḥaḡ te’ālādan şāyed ḥayırlusıdur.” didi. Bu ḥāl içinde iken şabāḥ oldı. Gördiler etrāf ve çevrelerinde olan kimseleri düşmān başup cemī’ mälların alup esir eylemişler ve bunlar şaḡ ve sālīm (A 485b) ḡalup düşmāndan emīn olmuşlar. Esir olanlaruñ itleri ve ḥorūsları ve eşekleri olduḡıçün düşmān işbu ḥayvānlaruñ āvāzından ḥaber alup anları yaḡmā vü tālān ve esir ü giryān eylemiş ve ol şālih kimsenüñ ḥorūs ve it ve eşegi olmaduḡından düşmān ḥaber-dār olmamış. İmdi; ol şālih kimsenüñ zıkr olunan ḥayvānları helāk olmaḡ kendüye ḥayırlı olduḡı muḡarrer oldı ve i’ tiḡādı üzre buldı. İmdi; herkes ve her kişiye lāzım olan budur ki at ve ḥimār ve it ve deve ve ḡul ve ḡaravaş helāk olmasından başına bir muşibet gelse veyā āḡar ḥuşūşdan bir zarar u elem ü zahmete giriftār olsa Ḥaḡ te’ālāya şükr ü tevekkül kılup “Ḥayırlusı bu ola.” dimekdür. Ve taḡdīrini taḡyīre ve ḡazāya rızā virüp i’ tiḡād-ı pāk üzre olmaḡ gerekdür.

Ġarībe-i Uḡrā: Bir kimse Yemen’de ḡalḡup yolda giderken merkebi ḡaḡırup düşüp helāk oldı. Ol ḥimār şāḡibi fi’l-ḥāl ḡalḡup āb-dest alup iki rek’ at namāz kıldı. Ve andan sonra “Yā Rabbī! Ben senüñ rızāñı ḡaleb idüp senüñ yoluñda mücāhid geldüm ve sen ölüleri diri eyledüğine ben şāhidüm ve şehādet iderüm. Ve benüm eşeḡümü diri eyle.” didi. Ol eşek dirilüp ḡalḡdı ve ḡuyruḡını silkti. Beyḡaḡı *Delā’ilü’n-Nübüvve*’de bu ḡarībeyi sened-i şāḡiḡ (A 486a) ile zıkr eylemişdür. Ve bunuñ gibi nesne şāḡib-i şerī’at olan Resül’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- mu’cize olur ki ümmetinde du’āsıyla ölileri Ḥaḡ te’ālā diri eyler kimse vardur. [1476] Şa’bī eydür: Ol ḥimār dirildükden sonra ḡār-sūda şatılurken gördüm. Ve ol kimseye “Ḥaḡ te’ālā iḡyā itdüḡi eşegi şatar mısın?” dinildi. Ol kimse “Ya nice ideyim?” didi. Ol kimsenüñ raḡtından bir er üç beyit didi. Ol üç beyitden işbu beyti ḡıfz eyledüm.

Şi’r:

ومنا الذي أحيى الآله جماره

وَقَد مَاتَ مِنْهُ كُلُّ عُضْوٍ وَمَفْصِلٌ¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁶Bu kısımda yazmada bir kelimelik bir boşluk bırakılmıştır.

¹⁴⁷⁷“Allah’ın eşeḡini dirilttiḡi kişi bizdendir ve onun her organı ve eklemi ölmüştür.”

Ve Haq sübhānehu ve te‘ālā celle celāluhu ve ‘alā ‘Üzeyr peygamberüñ veyā Hızır’uñ eşegini öldürüp yüz yıldan sonra diri eylemişdür. Nitekim Kelām-ı Qadīm ve Furqān-ı Kerīm’de “أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ”¹⁴⁷⁸ vāqī’ dūr. Āyet-i kerīmede vāqī’ olan قَرْيَةٍ [karye]den murād Beytü’l-Mağdis veyā Dicle kenārında olan Deyr-i Hiraql veyā Deyr-i Sābir-ābāz veyā Selm-ābāz veyā Qaryetu’l-‘İneb’dür ki Beytü’l-Mağdis’den iki fersah yerdedür. (A 486b) Veyāhuz tāt’undan firār idenlerüñ köyüdür ki adı Dāverdān’dur. Muḥaşşal, ehl-i tefsīr zıkr olınan qaryeden murād olınan kaᅅğı qaryedür diyü iᅇtilāf eylemişlerdür. Ve ol qaryeye uğrayan kimdür diyü anda daᅅı iᅇtilāf eylemişlerdür. Qatāde ve ‘İkrime ve Daᅅᅅāk ol köye uğrayup yüz yıl meyyit olup andan sonra diri olan Şerᅇiyā oᅅlı ‘Üzeyr peygamberdür, dirler. Ve Vehb bin Münebbih ᅇalkıyā oᅅlı Urmiyā’dur ki Hızır peygamberdür, didi. Ve Mücāhid, ol köye uğrayan bir kāfir idi ba‘ş u ᅇaşr ve kıyāmete şekk eylemiş idi, didi. Qaryede iᅇtilāf olduᅅı gibi mārda daᅅı iᅇtilāf vardur. Bunuñ kışşası ve ᅇikāyeti şöyledür ki **Muᅇammed bin İᅇᅇāk**, Vehb bin Münebbih’den rivāyet eyledüᅅü üzre Haq te‘ālā celle celāluhu Urmiyā’yı Benü İsrā’ıl pādīşāhlarından Nāᅇih bin Amūş-nām pādīşāha gönderdi ki ol pādīşāᅇı irşād eyleye ve Haq te‘ālānuñ ᅇaberini bildüre. Benü İsrā’ıl kavmi arasında niᅇe bid‘atler ve ma‘āᅇī ve günāᅇlar ve dürlü dürlü fıᅇk u fücür zūᅇūr eyledi idi. Bārī te‘ālā Urmiyā’yı gönderüp “Benü İsrā’ıl kavmine benüm ni‘metlerümi bildür ve iᅇdāᅇ olınan bid‘atleri i‘lām eyle ve benüm tāt’at ü ‘ibādetüme da‘vet eyle.” diyü vaᅇy eyledi. Urmiyā (A 487a) “Yā Rabbī! Eger sen beni kavī eylemezseñ ben za’ıfüm ve baña yardım itmezseñ ben maᅇzūl u ᅇor ve ᅇākīr ü naᅇıfüm.” didi. Bārī te‘ālā “Ben saña ilᅇām iderüm.” didi. Urmiyā, Bārī te‘ālā emri üzre iᅇlerinden ayaᅅ üzre ᅇalkup tūrdu ve ne diyeceᅅini bilmedi. Haq sübhānehu ve te‘ālā fi’l-ᅇāl Urmiyā’ya bir belīᅅa vü faᅇīᅇa ᅇuᅇbe ve uzun naᅇīᅇat ilᅇām eyledi. Ve ol ᅇuᅇbede tāt’at ü ‘ibādet ᅇevābını ve günāᅇ u ma‘ᅇıyyet ‘ıᅇāb u ‘azābını beyān u ‘ayān eyledi. Ve āᅇar ᅇuᅇbede Haq te‘ālā cānibinden ᅇaber virüp “İzzetüm ve celālüm ᅇākᅇıᅇün ben Benü İsrā’ıl kavmine bir fitne gönderürüm ki ᅇālīm olan ol fitnede müteᅇayyir olur. Ve anlara bir ᅇaᅇᅇār u cebbār gönderürüm ki aña ᅇeybet

¹⁴⁷⁸“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: ‘Ne kadar (ölü) kaldın?’ O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım.’ diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceᅅine ve iᅇeᅇeᅅine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeᅅine bak!..” *Kur’ān-ı Kerīm*, Bakara 2/259.

ü mehâbet libâsını geydürüp anuñ albenden ramet ü merameti giderürüm ve gice arañlıı gibi ol cebbâra o  asker tâbi olur ve adsız ve isâbsız  asker-ile anlara gönderüp ahr iderüm.” didüini bildürdi. Ve bundan oñra Urmiyâ’ya vahy idüp “Yâfe oulları ile helâk iderüm.” didi. Yâfe oullarından murâd Bâbil alkıdur ki Nû olı Yâfe-nâm kimsenüñ oullarındandır. Urmiyâ bunu iidüp feryâd u figân idüp aladı ve geydüi libâsı yırtup başına um açup inledi. (A 487b) a te âlâ Urmiyâ’nuñ tazarru ve alamasını iidüp “Yâ Urmiyâ, saña vahy itdüüm nesne gü mi geldi?” didi. Urmiyâ “Ne am. Yâ Rabbî, Benü İsrâ’il arasında sevmedüüm nesneyi görmezden evvel beni helâk eyle.” didi. a te âlâ “ İzzetüm ve celâlüm aıün ben Benü İsrâ’il’i helâk eylemezem mâdâmkî emr-i helâk olmaları senüñ cânibüñden olmaya.” didi. Urmiyâ bu sözden be-âyet âd olup “Mûsâ’yı Tevrât ile göndereñ Tañrı aıün ben de Benü İsrâ’il’üñ helâk olmasına râzı olmazum.” didi. Ve gelüp ibu avâli pâdiâhlarına bildürdi. Ve pâdiâhları iidüp âd oldu. Ve pâdiâh âlih kii idi. “Eger bizüm Rabbümüz  azâb iderse günâhlarımız odur, ol günâhlarımız sebebiyle  azâb ider. Eger  afv iderse rameti ile  afv ider.” didi. Ve bu vahiyden oñra üç sene daı geçdi, anlar ma iyet ü err ü fesâd ve günâh u  inâddan ayrı nesne ziyâde eylemediler. Ve helâk olmaları daı yakın olmudı. Ve bu enâda vahiy daı az oldu. Ve pâdiâhları anları tevbe vü istifâra da vet eyledi, abül eylemediler ve tenbîh ile mütenebbih olmadılar. a te âlâ anlaruñ üzerlerine Butu Nasar-nâm zâlimi musalla eyledi. Butu Nasar altı yüz biñ râye vü  alem ve sanca ile (A 488a) Beytü’l-Madis alkı üzerine varma niyyeti ile yerinden alkdı. Ve aberi Benü İsrâ’il pâdiâhına geldi. Pâdiâh Urmiyâ’ya “Nie oldu senüñ vahy olındı didüüñ?” didi. Urmiyâ “Allâhu te âlâya i timâd u i tiâdum vardur, va deye ilâf eylemez.” didi. Va de ve ecel yakın olduda a te âlâ Urmiyâ’ya bir melek gönderdi. Benü İsrâ’il’den bir er ekline girüp ol melek gelüp Urmiyâ önünde oturdu. Urmiyâ “Sen kimsin?” didi. Melek “Benü İsrâ’il’den bir kimseyüm, saña fetvâya geldüm. Ehl-i ram u ım u avmüm aında ben anlara isân u lufdan ayrı nesne eylemedüm, anlardan beni azaba getürmekden ayrı nesne âdır olmaz, anlaruñ aklarında baña fetvâ vir.” didi. Urmiyâ cevâb virüp anlara luf u isân eyle. Allâh ile senüñ arañda zâyî olmaz ve anlara dostlı ve ıımlık eyle ve ayır ile beâret olunursın.” didi. Ol melek dönüp gitdi. Biraç günden oñra gelüp Urmiyâ önünde oturup evvelki gibi ekvâ eyledi. Urmiyâ yine evvel didüi gibi didi ve “ullarımı ilâ iden Tañrı’dan anları ilâ eylemek dilerüm.” didi. Ve Butu Nasar gelüp Beytü’l-Madis etrafında oturdu. Ol pâdiâh Urmiyâ’ya

“Üşte düşmān gelüp muḥāşara (A 488b) eyledi. Qanı Rabbūñ saña va‘de eylediği nuşret?” didi. Urmiyā “Rabbüm va‘desinde ḥulf olmaz ve benüm i‘timād u i‘tiḳādum vardır.” didi. Ve Urmiyā Beytü’l-Makdis dīvārlarından bir dīvār üzerine oturup gülüp Rabbü’l-‘ālemīn’den nuşret gelmesine katlanırdı. Ol melek yine gelüp Urmiyā önünde oturdu. Urmiyā “Sen kimsin?” didi. Melek iki def‘a “Fetvā için gelenem ve ehlümden ötüri fetvā taleb idenem.” didi. Urmiyā “Anlarıñ ‘ağılları başlarına gelüp ḥūylarından fāriğ olmadılar mı?” didi. Melek “Ey Allāh peygamberi, bugünden evvel anlardan her ne görürsem aña şabr iderdüm, bugün Allāh rāzı olmadığı bir āmelde anları gördüm.” didi. Urmiyā “Qanğı ‘amelde gördüñ?” didi. Melek “ Bir ‘azīm ‘amelde gördüm ki anda ğazabu’llāh vardır. Ben daḥı Allāh için ğazab eyledüm ve saña gelüp ḥaber virdüm. Seni ḥaḳ peygamber göndereñ ḥaḳkıçün anlarıñ helāk olmalarından ötüri du‘ā eyle.” didi. Urmiyā “Ey yer ve gök Tañrısı, eger anlar ḥaḳ üzre iseler anları bākī eyle ve eger senüñ rızāñ üzre ‘amelde degüller-ise sen anları helāk eyle.” didi. Bu söz Urmiyā ağızından çıkuğda Ḥaḳ te‘ālā gökden Beytü’l-Maḳdis içine bir yıldırım gönderdi. Qurbān yerini yakdı ve Beytü’l-Maḳdis ḳapularından (A 489a) yedi ḳapuyı kesüp yere geçürdi. Urmiyā anı görüp çağırdı ve feryād u fiğān kılıp libāsını yırttı ve başına kül saçdı. Ve “Ey yer ve gögüñ māliki, qanı baña va‘de eylediğüñ va‘düñ?” didi. Urmiyā’ya nidā olındı ki “Anlara irişen muşibet ü belā irişmedi illā senüñ fetvā ve du‘āñ ile irişdi.” Eyle olıcaḳ Urmiyā bildi ki ol gelüp fetvā isteyen kişi Ḥaḳ te‘ālā cānibinden elçi imiş. Ve Benü İsrā’ıl ḥalkınıñ başlarına gelen muşibet ve qurbān yeri yanmaḳ ve ḳapular yere geçmek kendü du‘ā ve fetvāsıyla olduğunu muḳarrer bilüp andan uçup vuḥuş ve yabanī ḥayvānāta qarışdı. Ve Buḥtu Naşşar ve ‘askeri Beytü’l-Maḳdis’e girüp ḳal‘a ve şehri ve Şām’ı aldılar. Ve Benü İsrā’ıl kavmini öldürdi ve kılıçdan geçirüp düketdi. Ve Beytü’l-Maḳdis’i ḥarāb u yebāb eyledi. Ve ‘askerine emr eyledi ki herkes birer ḳalkān topraḳ getirüp Beytü’l-Maḳdis içine dökeler. Eyle eylediler ve topraḳ ile Beytü’l-Maḳdis’i doldurdılar. Andan soñra Beytü’l-Maḳdis şehirlerinde olanları ve büyügi ve küçügi cem‘ itdürüp yanına getürtdi. Ve Benü İsrā’ıl kavminden yetmiş biñ şabī ve uşaq alup yanında olan beglere virdi. Her bige dörder oğlan düşdi. Dānyāl ve Ḥanāniyā ol uşaqlarından idiler. Ve girüde ḳalan (A 489b) Benü İsrā’ıl’i Buḥtu Naşşar üç bölük eyledi. Bir bölüğünü öldürdi ve bir bölüğünü esir eyledi ve bir bölüğünü Şām ve Qudüs’de alıḳodı ve esirleri alup Bābil diyārına getürdi. Ve Urmiyā bir ḥimāra binüp bir bardaḳ içinde bir miḳdār üzüm şırası ve bir sepet incir ile İlyā’ya geldi. *İlyā*’ kesr-i elif ve sükün-ı yā’-i ḥuttī ve kesr-i lām ve

medd ve kaşr ile Kuds-i Şerîf şehrinün adıdır. Ve tırup ol şehriñ harâb u yebâb olduğunu görüp “İnnî yuhyî’llâhu hâzihi ba‘de mevtihâ” didi ya‘nî Hâk te‘âlâ işbu şehri ne zamân ihyâ eylese gerekdür. Ve böyle diyüp bindüğü eşegi bir yeñi ip ile bağladı. Ve Bârî te‘âlâ Urmiyâ üzerine nevm ve uyquyu bırağdı. Urmiyâ uyudu. Hâk sübhânehu ve te‘âlâ uykuda iken cânın aldı. Urmiyâ öldi ve yüz yıl ol hâl üzre kaldı. Ve eşegini dağı öldürdi. Yüz yıl eşegi de ölmüşdür. Ve bir rivâyetde Hâk te‘âlâ eşegini öldürmedi, bağı tırduğı yerde ‘alef ve ot ve şusuz üç ayağı üzre yüz yıl eşegi yanında tırurdu. Ve Hâk te‘âlâ halkuñ gözlerine Urmiyâ’yı göstermedi. Ve yırtıcı hayvânât ve kuşları etinden yimekten men‘ eyledi. Bu hâl üzre iken yetmiş yıl geçdüken soñra Bârî te‘âlâ celle celâluhu (A 490a) Fârs pâdişâhlarından Nüşek-nâm pâdişâha bir melek gönderüp Beytü’l-Mağdis ve İlyâ’yı ma‘mûr eylemege emr eyledi. Ol pâdişâh biñ kahramân ve bennâ hazırladı. Ve her kahramân ile üç yüz biñ ‘âmil ve işçi var-ıdı. Varup Beytü’l-Mağdis ve İlyâ’yı ta‘mîr eylediler. Ve Buhtu Naşşar Bâbil’de vefât eyledi. Ve Benî İsrâ’il’i sağ ve sâlim oldukları hâlde Bârî te‘âlâ yine Beytü’l-Mağdis’e gönderdi. Beytü’l-Mağdis ve nâhiyeleri otuz sene ma‘mûr ve şen ve âbâdân eylediler. Ve evvelkiden ziyâde ol diyâr ma‘mûr ve halkı evvelkiden pek hüsni hâl ve zevk u şafâda oldılar. Ve Urmiyâ tamâm yüz yıl meyyit yatdı. Yüz yıldan soñra kudret şâhibi Tañrı, Urmiyâ’nuñ gözlerini dirilti ve sâ’ir gevdesi meyyit idi. Gözi ile gevdesine bakup gevdesinün meyyit olduğunu görürdi. Andan soñra sâ’ir gevdesini diri eyledi. Ve Hâk te‘âlâ aña bir melek gönderdi. Ve melek Urmiyâ’ya “Ne kadar zamân meyyit olduñ ve ne miğdâr eglendüñ?” didi. Urmiyâ, eşegini bağlayup uyuduğı vaqit kuşlık idi ve gün evveli idi, güneş gurûba vardı şanup “Bir gün eglendüm.” didi. Soñra güneş gurûba varmaduğunu görüp “Bir günüñ ba‘zında ve bir miğdârında (A 490b) eglendüm.” didi. Ol melek “Belki yüz yıl eglendüñ. Ve ta‘âm ve şarâbuña bak.” didi. Urmiyâ ta‘âmına ya‘nî sepet içinde olan incirine bakdı, güyâ kim incir henüz devşirilmişdi ve şarâbına bakdı, ya‘nî bardak içinde şirasına bakdı, gördi güyâ kim henüz şıkılmış, yüz yıldan berü incir ve şıra bi-emri’llâhi te‘âlâ bozulmamış. Ve melek Urmiyâ’ya “Eşegüñe dağı bak.” didi. Urmiyâ eşegine bakdı, kemükleri tağılmış ve birbirinden ayrılmış ağı ağı kemükler görünür. Gökden bir âvâz işitti ki “Ey çürümüş kemükler! Hâk te‘âlâ size emr ider ki bir yere gelesiz.” dinildi. Fi’l-hâl Bârî te‘âlâ emriyle eşegün kemükleri yerlü yerlerine gelmege başladı. Baş kemüğü ve boyun kemükleri ve eyegü kemükleri ve el ve ayak ve diz kemükleri bir bir tertîb üzre yerlü yerlerine gelüp birbirine ulaşdı. Ve bi-emri’llâhi te‘âlâ kuşlar ve yırtıcı hayvânât yidüğü etler tağılardan

ve gayrı yerlerden gelüp yerlü yerinde bitdi. Ve bir nidā olındı ki cān yerine gelüp diri ola. Fi'l-hāl eşegi cānlanup ayağa kılçup bağıрмаğa ve çağırmağa başladı. Urmiyā işbu hālleri görüp secdeye vardı ve öli dirildüğünü göziyle ‘ıyānen görmegin “أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”¹⁴⁷⁹ didi. (A 491a) Ve Hāq te‘ālā Urmiyā’yı mu‘ammer kılup ‘ömür uzunluğunu aña virdi. Felevāt u beyābān ve şusız yerlerde görinen Urmiyā’dur. El-ān diridür. Ve Hızır didükleri Urmiyā’dur diyü *İmām Begavī tefsīr*inde yazmışdur. Lākin Hızır’uñ ism-i şerīfnde ihtilāf vardır. *Cāmi‘ü’l-Uşūl*’de¹⁴⁸⁰ hāzret-i Hızır’uñ adı feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı lām ve yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye [ile] Belyā’’dur. Ve künyeti Ebu’l-‘Abbās’dur. Ve babası adı feth-i mīm ve sükūn-ı lām ve kāf’dan şoñra elif ve nūn ile Melkān’dur. Ve ba’zılar Hızır’uñ adı feth-i kāf-ile Kelyān’dur ki lām-ı sākineden şoñra yā’-i ḥuṭṭī iledür, dirler, dimişdür. Ve ba’zılar, Hızır’uñ adı ‘Āmīl oğlu İlyā’’dur dirler, kesr-i elif ve lām ve kesr-i yā’-i ḥuṭṭī ve medd ile. Ve Hızır feth-i hā’-i mu‘ceme ve kesr-i dāḍ-ıla ve kesr-i hā ve sükūn-ı dāḍ-ıla lügatdür ve laḳabıdır. Aña Hızır dinilmek bir ferve-i beyzā ya‘nī bir aḳ yer üzre oturduḳda yaşıl olduḳçündür. Ve ba’zılar, ḳaçan namāz kılsa dolayı yaşıl olduḳçündür, dirler. Vech-i evvel şavāb olan ḳavıldür. Zīrā ḥadīş-i şerīfde “فَرَوَةَ بَيْضَاءَ فَاهْتَرَّتْ تَحْتَهُ خَضِرَاءَ إِثْمًا سُمِّيَ الْخَضِرَ لِأَنَّهُ جَلَسَ عَلَى” vaḳi’dür. Ve ba’zılar, Hızır’uñ adı feth-i bā’-i muvaḥḥade ile Belyā’’dur ve babası fā ve elif ve lām-ı meftūhadan şoñra ḡayn-ı mu‘ceme ile Fālaḡ’dur, dirler. Ve Fālaḡ şīn-ı mu‘ceme ve feth-i lām ve hā’-i mu‘ceme ile Şālah oḳlıdır. (A 491b) Ve Şālah¹⁴⁸¹ feth-i elif ve sükūn-ı rā’-i mühmele ve feth-i fā ve sükūn-ı hā’-i mu‘ceme ve şīn-ı mu‘ceme ve dāl-ı mühmele vü mu‘ceme ile Erfahşed oḳlıdır. Ve Erfahşed, ḥurūf-ı mühmele ile olan Sām oḳlıdır. Ve Sām, Nūḥ oḳlıdır ve Nūḥ feth-i lām ve sükūn-ı mīm ve kāf-ile Lemk oḳlı veyā feth-i mīm ve sükūn-ı lām ve kāf ve elif ve nūn-ıla Melkān oḳlıdır. Ve Melkān zamm-ı mīm ve feth-

¹⁴⁷⁹“... Şimdi biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/259. İsimli

¹⁴⁸⁰ *Şerh-i Seb’atu Ebhur*’un kaynaklarından biri de İbnü’l-Esīr’in *Cāmi‘ü’l-Uşūl li-Ehādīsī’r-Resūl* isimli eseridir, yazmadaki *Cāmi‘ü’l-Uşūleyn* şekli yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

¹⁴⁸¹ *Şālah* ma‘nāsı resüldür. Ve ba’zılar vekīl ma‘nāsınadır, dirler. Ve Erfahşed ve rā yerinde lām ile Elfahşed ve taḳdīm-i şīn ile Elfahşad lügatdür. Ve ma‘naları mişbāḥun muḍiy’un dur. Ve Nūḥ ‘aleyhi’s-selām adı ‘Abdü’l-Gaffār’dur. Ve babası Lemek veyā taḳdīm-i lām-ıla Lemkān veyā Lāmek’dür. Ve Mūteveşliḡ babası Hunūḥ veyā Uḡnuḥ veyā Uḡnūḥ veyā Ahnaḡ’dur ki İdrīs’dür, ‘aleyhi’s-selām. Ve İdrīs babası Yerd’dür. Ve ba’zılar Yārid dirler. Ve ba’zılar Rāyid’dür dirler. Ve ma‘nāsı zābiḥdür ya‘nī zābt idici. Ve Yerd, Melīl oḳlıdır. Ve ba’zılar Mehlā’ıl dirler. Ma‘nāsı mümeddeḥdür ki öḡülmüş dimekdür. Ve Mehlīl, Ḳaynan oḳlıdır ki ba’zılar Ḳaynān dirler ki müstevlī ma‘nāsınadır. Ve Ḳaynān, Māniş oḳlıdır ki şādıḳ ma‘nāsınadır. Ve Māniş, Şiş oḳlıdır ki hibetu’llāḥ ma‘nāsınadır ve ba’zılar ‘aṭīyyetu’llāḥ ma‘nāsınadır, dirler. Ve ba’zılar Şāş dirler Şiş yerine. Ve Şiş Ādem ‘aleyhi’s-şālātu ve’s-selām oḳlıdır. Kezā fi’l-*İşāre*.

i tā³-i müşennât-ı fevkâniyye ve feth-i vāv [ve] sükûn-ı şîn-i mu^c ceme ve kesr-i lām ve hâ³-i mu^c ceme ile olan Müteveşliḡ oḡludur. Ve Hızır ‘aleyhi’s-selām nesebinde daḡı iḡtilāf vardır. Ba^c zılar, Hızır’uñ babası Benū İsrā’il neslindendir, dirler. Ve ba^c zılar ebnā³’ü’l-mülük ve pādişāhzādelerdendir, dirler. Ve ba^c zılar melā³’ikedendir, dirler. Lākin Hızır’uñ melā³’ikeden olması bāḡıl sözdür. Ve Naḡḡāşī, Hızır’uñ fir‘avn-ı Mūsā oḡlunuñ oḡludur diyü zıkr eylediḡini Demirī, *Hayātü’l-Ḥayevān*’da yazmıḡdır. Ammā bu ḡavil ḡatı ‘acib ü ḡarib sözdür. Ve Hızır ‘aleyhi’s-selām peyḡamber midür degül midür, iḡtilāf vardır. Ba^c zılar peyḡamberdür, dirler. Zīrā Kelām-ı Ḳadīm’de “ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ”¹⁴⁸² vāḡı^c dūr. Bu āyet peyḡamber olup aña vaḡy olunduḡına delālet ider. Ve ba^c zılar peyḡamber degüldür, velidür, dirler. Ve ba^c zılar, Hızır melā³’ikedendir, dirler. Bu ḡavil bāḡıldır. Ve Hızır (A 492a) ḡayātda midür degül midür, iḡtilāf vardır. Ehl-i ḡadıḡden bir ḡā’ife Hızır ḡayātda degüldür, ölmüḡdür, dirler. Zīrā Resūlu’llāḡ ḡalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem “لَوْ كَانَ حَيًّا لَزَارَنِي” didi. Ya^c nī Hızır eḡer diri olsa beni ziyāret iderdi. Ve ḡasan daḡı Hızır ḡayātda degüldür, ölmüḡdür, didi. Ve İmām Ebū Bekr bin el-‘Arabī daḡı Hızır yüz sene ḡeçmezden evvel vefāt eylemiḡdür, didi. Ve İmām Muḡammed bin İsmā’il el-Buḡārī’ye Hızır ve İlyās diriler midür diyü su’āl olunduḡda cevāb virüp “Nice diri olurlar ki ḡazret-i Resūl ḡalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem ‘ لَا يَبْقَى عَلَى رَأْسِ مِائَةِ مَمَّنْ هُوَ الْيَوْمَ عَلَى وَجْهِهِ ‘ dimiḡdür.” didi. Ve ekḡer-i ‘ulemā belki ‘āmmē³-i ‘ulemā ve cümle ḡuleḡā Hızır diridür, vefāt eylememiḡdür, dirler. Ve ḡadıḡ-i evvele cevāb virürler ki ḡadıḡ-i ḡerīf ḡazret-i Resūlu’llāḡ’dan -ḡalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem- ḡādır olduḡdan ḡoñra ziyāret vāḡı^c olmaḡı münāfi degüldür, cā’izdür ki bu ḡadıḡ-i ḡerīf Faḡr-i ‘Ālem’den ḡādır olduḡdan ḡoñra Hızır ḡelüp ḡazreti ziyāret eylemiḡ ola. Ve ḡadıḡ-i ḡānīden cevāb virürler ki Hızır’dan ḡayrı yeryüzinde olandan yüz sene baḡında kimse ḡalmaz, cümlesi vefāt iderler; ammā Hızır müsteḡnādur, anlarda dāḡil degüldür. Veyā bu ḡadıḡ-i ḡerīf ḡādır (A 492b) olduḡda Hızır yeryüzinde degüldü, belki deryāda idi, dirler. Ve deryāda idi diyü te’vīl olunmaḡ ḡā’if ḡavildür. Zīrā ḡadıḡde *على وجه الأرض* [*‘alā-veḡi’l-arz*] vāḡı^c dūr. Vech-i arz baḡr u berre mütēnāvildür. Ve baḡr muḡābili berdür yoḡsa arz degüldür, dinilür. Muḡaḡḡal-ı kelām; ḡazret-i Hızır’uñ adında ve babası adında ve nesebinde ve nübüvvet ü

¹⁴⁸²“...Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kehf 18/82.

¹⁴⁸³“Bu geceden yüz sene sonra şimdi yeryüzünde bulunanlardan hiç kimse kalmayacaktır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “أَرَأَيْتُمْ لِيَلْتَكُم، فَإِنَّ عَلَى رَأْسِ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ.” Ma‘mer b. Rāḡid, *el-Cāmi*‘, thk. Habībü’r-Raḡman el-A‘zamī, *el-Musannefi* içinde (1403/1983),11/275.

velâyetinde ve hayâtda olmasında ve olmamasında ziyâde ihtilâf vardır. Niçe kütüb-i mu‘teberede edillesiyle mufaşşal u meşrûh yazılmışdır, burada ancak bu kadarca beyân olındı. Ve ma‘lûm ola ki ekşer-i ehl-i tefsîr katında yüz sene meyyit olup ihyâ olunan ‘Üzeyr peygamberdür, Urmiyâ degüldür. Qatâde, Ka‘b’dan ve Daḥâk, İbn ‘Abbâs’dan ve Mücâhid daḥı İbn ‘Abbâs rivâyet eyledükleri daḥı ‘Üzeyr olmaḥdır. Ve Haḥ te‘âlâ yüz yıldan sonra ‘Üzeyr’i ihyâ idüp ‘Üzeyr eşegine binüp maḥallesine geldükde ḥalk ‘Üzeyr’i inkâr eylediler ve ‘Üzeyr de ḥalkı inkâr eyledi. Zirâ ne ‘Üzeyr’i bilür kimse var idi ve ne ‘Üzeyr bildügi kimse var-ıdı. Vehm ü ḥavf ile evine geldükde nâ-gâh evinde bir kör ve kötürüm ḳoca ḳarıya râst geldi. Ol ḳarı tamâm yüz yigirmi yaşında (A 493a) idi. Ve ‘Üzeyr’i Buḥtu Naşşar, Bâbil diyârına esîr götürdükde ol ḳarıcık yigirmi yaşda idi, ‘Üzeyr’i görmiş ve bilmiş idi. ‘Üzeyr ol ḳarıya “İşbu ev ‘Üzeyr evi midür?” didi. ḳarı “Ne‘am, işbu ev ‘Üzeyr evidür.” diyü ağladı. Ve “Bu ḳadar zamândur ve bunca müddetdür bir kimse ‘Üzeyr’i añar görmedüm.” didi. Ol ḳarıya “‘Üzeyr, benem.” didi. ḳarı “Sübḥâna’llâh, biz ‘Üzeyr’i yüz senedür yitürmişüzdür ve anı bilür ve añar kimseyi daḥı işitmedük.” didi. ‘Üzeyr “Ben ‘Üzeyr’üm, Haḥ te‘âlâ yüz yıl öldürüp yine diri eyledi.” didi. ḳarı, “‘Üzeyr’ün du‘âsı müstecâb u maḥbûl idi, ḥasta ve belâya mübtelâ olanlar şaḡ olmalarıçün du‘â iderdi, şaḡ ve sâlim olurlardı. İmdi du‘â eyle, Haḥ te‘âlâ gözlerümi şaḡ eylesün, seni göreyüm, eger ‘Üzeyr iseñ ben seni bilürüm.” didi. ‘Üzeyr, du‘â eyledi ve mübârek elleriyle gözlerin sildi, fi’l-ḥâl gözleri açıldı, görür oldu. Ve eline yapışup “Bi-izni’llâh ḳalk.” didi. Kötürüm ḳarınıñ ayaḳların Allâhu te‘âlâ yürütdi, şaḡ ve şâlim ayaḡ üzre ḳalkup ‘Üzeyr’e bakdı ve “Sen taḥḳîḳ ‘Üzeyr olduḡına ben şehâdet iderüm.” didi. Ve ḳarıcık, Benü İsrâ’il ḳavmi mecâlis ve şöḥbetlerinde iken yanlarına vardı. Ve yüz on sekiz (A 493b) yaşda ‘Üzeyr’ün bir oḡlı ol meclisde ḥâzır idi. Ve oḡul oḡulları pîr olmuşlardı, ol şöḥbetlerde idiler. ḳarıcık çağırup “‘Üzeyr geldi.” didi. Anda olanlar ḳarıcıḡa “Yalan söylersin.” didiler. “Ben câriyeñüz fülân ḳarıyum. ‘Üzeyr du‘â eyledi, gözüm açıldı ve ayaḳlarum yürür oldu. Ve Haḥ te‘âlâ ‘Üzeyr’i öldürüp yüz seneden sonra diri eyledi.” didi. Ḥalk işidüp ayaḡ üzre ḳalkdılar ve ‘Üzeyr’e ḳarşu vardılar. ‘Üzeyr’ün oḡlı “Benüm babamuñ iki omuzı arasında ay gibi bir siyâh beñi var-ıdı.” diyüp omuzların açdı. Ve beñi gördi ve ‘Üzeyr olduḡını bildi. Ve Buḥtu Naşşar Beytü’l-Maḳdis’i ḥarâb u yebâb eyledükde Tevrât okuyanlardan ḳırḳ biñ ḳurrâ katlı idüp Tevrât’ı iḥrâḳ eylemiş idi. Benü İsrâ’il arasında ol vaḳit Tevrât oḡur yok idi. ‘Üzeyr, Tevrât zâyi‘ olduḡından ağladı. Bârî te‘âlâ ‘Üzeyr’e bir melek gönderdi, bir ḳap içinde

şu var-ıdı, ol şudan melek ‘Üzeyr’e içürdi. Tevrât, ‘Üzeyr’üñ gögsinde temşil olındı ve Hâk te‘âlâ Tevrât’ı aña bildürdi. Ve bir rivâyetde gökden bir nûr indi ve ‘Üzeyr kırnına girdi, fi’l-hâl Tevrît’i oğumağa başladı ve yazup Benî İsrâ’il’e virdi. (A 494a) Ve anlar “Tevrât zâyi‘ olduğdan şonra Hâk te‘âlâ Tevrât’ı bir kimsenüñ kalbinde cem‘ eylemez, meger ol kimse hâşâ şümme hâşâ Allâhu te‘âlânuñ oğlı ola.” diyüp “ ‘Üzeyr, Allâhu te‘âlânuñ oğlıdur.” didiler ve kâfir oldılar. Nitekim sûre-i Tevbe’de “ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ ”¹⁴⁸⁴ vâkı‘dür. “ كَبِيرًا تَعَالَى شَانَهُ ”¹⁴⁸⁵ عَمَّا يَقُولُونَ عُزْوًا ”¹⁴⁸⁶

Fâ’ide: Köye ve şehre kıarye dinilmege sebep kıarye fetḥ-i kıâf ve sükün-ı râ ile kıaryadan müştakḍur ki cem‘ eylemek ma‘nâsınadır. Kıarıytu’l-mâ’²e dinilür ben şuyı cem‘ eyledüm dinilecek yerde. Köy ve şehir âdem cem‘ olacağ yer olmağın aña kıarye dinilmişdür. *Tefsîr-i Ebu’l-Beķā* da böyle yazılmışdür.

Fâ’ide: *Buḥtu Naşşar* zamm-ı bâ’-i muvaḥḥade ve sükün-ı ḥâ’-i mu‘ceme ve tâ’-i kıaraşet ile aşlı vâv-ıla Būḥt’dur ki oğuldur ibn ma‘nâsına. Ve *Naşşar* fetḥ-i nûn ve teşdîd-i şâd-ı mühmele ile baķķam vezni üzre bir büt adıdır ve ma‘nâsı büt oğlı dimekdür. *Buḥtu Naşşar* didükleri zâlim ol büt yanında bulunup babası nâ-ma‘lüm olduğıçün ol büte nisbet olunup aña *Buḥtu Naşşar* dinilmişdür. Ve zâlim-i mezbûr Kıuds-i Şerîf’i ḥarâb ve Tevrât’ı iḥrâk eyledükden şonra ziyâde şerr ü fesâd ve tuğyân u ‘inâd üzre olduğıçün Hâk anı mesh idüp ve şüretin döndürüp kıuşlardan nesr didükleri kıuş şüretine (A 494b) döndürdi. Andan şonra öküz şekline kıodı ve niçe zamân öküz şeklinde oldı ve andan şonra arslan şüretine döndürdi. Muḥaşşal-ı kelâm; tamâm yedi yıl Hâk te‘âlâ Buḥtu Naşşar şüretini tahvîl ü tağyîr idüp işbu zıkr olınan ḥayvânât şekline kıodı. Ammâ anuñ kıalbi insân kıalbi idi ve ‘aklı yerinde idi, añlardı. Andan şonra Hâk te‘âlâ şüretini âdem şüretine döndürdi ve pâdişâhlığın ve mülkünü virdi. Ve imân getürüp İslâm’a geldi. Vehb böyle dimişdür. Ve Vehb-nâm fâzıla su’âl eylediler ki “Buḥtu Naşşar mü’min miydi?”, Vehb cevâb virüp “Ehl-i kıtâbı iḥtilâf üzre buldum, ba‘zıları mü’min iken vefât eylemişdür, didiler ve ba‘zıları Beytü’l-Maķdis’i ḥarâb idüp Tevrât ve kıtâbları yaķup peyğamberleri öldürdüğüçün Hâk te‘âlâ aña ğazâb idüp tevbesini kıabûl eylemedi, dirler.” didi. Ve Süddî kıavli üzre Buḥtu Naşşar mesh olup şüreti yine insân şüretine girüp mülki verildükden şonra Dânyâl peyğamberi ve aşḥâbını severdi ve anlara ziyâde ikrâm u i‘zâm iderdi.

¹⁴⁸⁴“Yahudiler, ‘Üzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/30.

¹⁴⁸⁵ Âyette شَانَهُ kelimesi yoktur.

¹⁴⁸⁶“Allah ... onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/43.

Mecūsiler hased idüp Buhtu Naşşar'a "Dānyāl şarāb içdükdē sidik yolını dutmağa kâdir olamaz ve bevl ider." didiler. Ve böyle olmak (A 495a) yanlarında 'ayb u 'ār idi. Buhtu Naşşar Dānyāl'da didükleri 'ayb muqarrer midür bilmek için Mecūsilere bir ziyāfet eyledi. Yidiler ve içdiler ve çapucıya didiler ve tenbîh eylediler ki "Bevl eylemege ol çapudan çıkan kimseyi taberzed ile ur, eger Buhtu Naşşar'am, dir ise 'Yalan söylersin, Buhtu Naşşar seni öldürmege baña emr eylemişdür.' di." didiler. Ve murādları Dānyāl cümleden evvel kâlkdukdā Dānyāl'ı çapucıya öldürtmek idi. Hikmet-i Huzā ile bevl eylemek için cümleden evvel Buhtu Naşşar kâlkdı, çapucı anı gördükde çapuyı bağladı, açmadı. Ol "Ben, Buhtu Naşşar'am." didi. Çapucı "Yalan söylersin, Buhtu Naşşar seni öldürmege baña emr eylemişdür." diyüp urup öldürdi. *Me'ālimü't-Tenzil*-nām tefsîrde İmām Begāvî sûre-i Benî İsrâ'il tefsîrinde böyle yazar. Ve bir rivāyetde Hâk te'ālā Buhtu Naşşar'ı bir siñek ile helāk eylemişdür.

Mes'ele: Eger su'āl olunursa kaᅅı erdür ki kendüsi kırk yaşında olup oᅅlı yüz on sekiz veyā yüz yigirmi yaşa girmiş idi?

el-Cevāb: Ol kimse 'Üzeyr'dür; zîrā Hâk te'ālā 'Üzeyr'i öldürdüᅅü vaᅅit kırk yaşında idi ve oᅅlı on sekiz ve bir rivāyetde yigirmi yaşında (A 495b) idi. 'Üzeyr yüz sene meyyit olup ihyā olındukda kırk yaş üzre ihyā olındı ki ol vaᅅit oᅅlı yüz on sekiz veyā yüz yigirmi yaşına girmiş idi. Va'llāhu a'lem.

Fā'ide: Maşşūr oᅅlı Hāşan el-Hāllāc ki meşhūr u ma'rūfdur ve çatl olınmışdur, anuñ aşhābından ba'zıları "Maşşūr oᅅlını çatl olınduᅅü gün Nehrevān yolında bir himār üzre gördüm. Ve baña didi ki 'çatl olınan beni çann idersiz añlarum.'" [didi]. Ve çatline sebeb budur ki Muᅅtedir Bi'llāh vezîri olan Hāmîd bin el-'Abbās-nām kimsenüñ meclisinde bir söz andan şādır oldu. Çuzāt u 'ulemā Hāllāc'uñ çanı mübāᅅ olduğına fetvā virdiler. Ve Muᅅtedir Bi'llāh şāᅅib-i şuraşası olan Muᅅammed bin 'Abdi's-Şamed-nām kimseye yatsudan soñra Hāllāc'ı teslim eyledi. Gündüz teslim olınsa 'ämme ve cümle ᅅalk Hāllāc'ı ellerinden alurlar diyü korᅅdılar. Ve şāᅅib-i şuraᅅa olan Hāllāc'ı ᅅabs idüp māᅅ-ı Zi'l-çā' deden altı gün kalmış iken şüleşā günü ᅅabsden çıkardı. Ve bu ᅅāl Hāllāc başına geldüᅅü vaᅅit üç yüz yedi târiᅅinde idi. Ve Hāllāc'ı bāb-ı tâᅅ yanına götürdi ve niçē ᅅalk Hāllāc üzre cem' oldu ve şāᅅib-i şuraᅅa cellāda Hāllāc'ı urmağa emr eyledi. Cellād biñ savᅅ ve çamçı urdı, bir def' a āᅅ (A 496a) dimedi ve isti'fā' ve 'afv ᅅaleb eylemedi. Ve andan soñra Hāllāc'uñ iki ellerin ve iki ayakların kesdi. Hāllāc sükūt idüp çat' an bir söz

söylemedi ve çabalamadı ve hareket ve ıztırâb itmedi. Ve andan sonra başını kesdi ve gevdesini ateşe yakdı ve külini Dicle şuyına bıraktı ve başını Bağdâd’da bir yerde dikti. Andan sonra alup köy-be-köy şehir-be-şehir etrâf u nevâhîde gezdürdiler. Ve aşhâb-ı Hallâc, “Kırk günden sonra Manşûr oğlu dönüp gelir.” dilerdi. Ve Dicle şuyı gâyet ziyâde oldu idi. “Külini Dicle’ye bıraktıkları için Dicle şuyı ziyâde oldu.” dilerdi. Ve ba’zı yârânı “Hallâc katl olunmadı, belki bir düşmânı anuñ şüretine konulup katl olındı.” dilerdi. Ve Hallâc, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî ve sâ’ir meşâyih ile sohbet eylemiş idi. Demîrî, *Târîh-i İbn Hallikân*’dan böyle rivâyet eylemişdür. Ve Şeyh ‘İzzü’l-dîn bin ‘Abdi’s-selâm el-Mağdisî *Mefâtihü’l-Künûz*-nâm kitabında şöyle yazmışdur ki Hallâc’ı aşmağa getürdüklerinde dâr ağacını ve mesâmîr ve mihları gördükde güldü ve anda olanlara bakdı, Şeyh Şiblî’yi gördü. Ve aña “Yâ Ebâ Bekr senüñle seccâde yok mıdur?” didi. Şiblî “Vardur.” didi. Hallâc “Seccâdeyi döşe.” didi. Şiblî döşedi, Hallâc ilerü (A 496b) varup iki rek’at namâz kıldı. Evvelkide Fâtihâ’dan sonra ve “وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ”¹⁴⁸⁷ ayetini ve ikincide Fâtihâ’dan sonra “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ”¹⁴⁸⁸ ayetini okudı. Ve namâzı kılduğdan sonra vâfir söz söyledi. Andan sonra cellâd u seyyâf Ebu’l-Hâriş gelüp bir tapanca ile eyle urdı ki yüzünü ve burun ve gözünü pers eyledi. Şiblî anı görüp geydügi libâsını yırtup feryâd u figân eyledi ve ağladı ve niçe meşâyih başlarından ‘ağılları gidüp gâşy oldılar. Ve Hallâc halka hitâb idüp “Allâh sübhânehu ve te’âlâ ve ‘azze ve celle benüm kanımı size mübâh eylemişdür. Beni katl eyleñ.” dir idi. Ve Hallâc emrinde halk ıztırâb-ı mütebayin eliyle ıztırâb eylemişlerdür. Kimi Hallâc’ı ta’zîm ü tekrîm iderler ve kimi ikfâr iderler. Kutbu’l-Vücûd ve Hücetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî *Mişkâtü’l-Envâr ve Mişfâtu’l-Esrâr*-nâm kitabında Hallâc’uñ “Enel-Hâk ve mâ fi’l-cenneti illa’llâh”¹⁴⁸⁹ ve bunlara beñzer kelimât ve sözlerini mehâmil-i hasene ve güzel te’viller üzre haml eylemişdür. Ve bu maqûle kelimât farç-ı muhabbet ve ziyâde-i meveddet ve şiddet-i vecddendür, dimişdür. Ve Şeyh ‘Abdü’l-Kâdir-i Geylânî kâdessa’llâhu rûhahu Hallâc sürçdi ve elin alur bulunmadı, eger zamânında yetmiş olsam ben anuñ elini alurdum, didügi hikâyet (A 497a) olunur. Ve aña Hallâc dinilmege sebep, bir gün bir hallâc dükkânında oturup hallâcdan bir murâd taleb eyledi. Hallâc aña “Ben penbe atmağa meşgûlüm.” didi. Manşûr oğlu Hüseyin “Sen benüm hâcetümi bitür, ben senüñ yerüñde

¹⁴⁸⁷“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla ... deneriz.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/155.

¹⁴⁸⁸“Her can ölümü tadacaktır...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Ankebut 29/57.

¹⁴⁸⁹“Ben Hakk’ım, cennette Allah’tan başkası yoktur.”

halc ideyim ve penbe atayım.” dedi. Ol dükkān şāhibi olan bunuñ hāceti için dükkāndan kalkıp gitdi ve dönüp geldükde cümle penbelerini atılmış buldı, hāl bu ki ol kadar penbeyi on kimse birkaç günde atmağa kâdir olamazlardı. Hüseyn bir sâ‘ atde ol miqdār penbeyi atup ıslāh eylemegin aña Hāllāc dinildi ve laḳab virildi. Ve illā adı Hüseyn ve babası Mansūr’dur ve Fārs memleketinden Beyzā-nām şehir halkındandır. Ve ba‘ zılar, Hāllāc esrār söyledi ve esrārdan haber virürdi, anuñcün aña Hāllācu’l-Esrār dinilür, dirler. ‘Alī bin Ebī Ṭālib kerrema’llāhu vechehu otuz yedi tārīhinde Ebū Bekr eş-Şiddīk raḳiya’llāhu ‘anh oğlı Muhammed’i Mısr’a hākim ü vālī ve beglerbegi idüp Mısr’a göndermiş idi, varup Mısr’da oturdu, bir zamān hükümet üzre oldu, ba‘ dehu Mu‘ āviye raḳiya’llāhu ‘anh ehl-i Şām’dan niçe ‘asker ile ‘Amr bin el-‘Āş-nām şahābīyi Mısr’a gönderüp beglerbegiligi ‘Amr’a viridi ve Şām ‘askeri (A 497b) içinde Mu‘ āviye bin Hudeyc-nām kimse var-ıdı. Ve **Hudeyc** zamm-ı hā’-i mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā vü cīm iledür ve zubeyr vezni üzredür. Ba‘ zılar, feth-i hā’-i mu‘ ceme ile emir vezni üzre zabt eylemişlerdür; lākin haṭādur, şavāb zubeyr vezni üzre hā’-i mühmele ile olmaḳdur. Ehl-i Şām ile Hudeyc oğlı Mu‘ āviye varup Mısr’a vāşıl oldılar. Ve Muhammed bin Ebī Bekr ki ‘Alī bin Ebī Ṭālib cānibinden Mısr beglerbegisi idi, ehl-i Şām ile ceng ü cidāl ve harb u kıtāl eyleyüp Muhammed bin Ebī Bekr münhezim ve şingun oldu ve kaçup bir mecnūne evinde gizlendi. Aşhāb-ı Mu‘ āviye ol mecnūneye uğrayup geçerler iken mecnūne yol üzre otururdu. Ve mecnūnenüñ bir qarındaşı ḥabide idi. Mecnūne Mu‘ āviye’ye “Benüm qarındaşımı öldürmek mi istersin?” dedi. “Yok öldürmezem.” dedi. Mecnūne “İmdi üşte Muhammed bin Ebī Bekr benüm evüm içindedür.” dedi. Mu‘ āviye yanında olanlara emr eyledi, içerüye girüp iplerle bağladılar ve sürüyü sürüyü Mu‘ āviye’ye getürdiler. Muhammed bin Ebī Bekr “Beni babam Ebū Bekr için şaḳla.” dedi. Mu‘ āviye “Ḥazret-i ‘Osmān kaḳziyye ve kışşasında benüm kavmümden seksen kimseyi öldürmişsindir. Bu maḳūle işüñ şāhibi olasın, ben seni va’llāhi terk eylemezem.” diyüp öldürdi. Ve ḳatli otuz sekiz (A 498a) tārīhinde idi. Ve bir ḥimār cīfesi ve eşek leşi içinde koyup āteşe yaḳdılar ve ḳatlı olınuḳı yerde defn olındı. Bir seneden soñra bir oğlanı gelüp maḳberesini ḳazdı, başından ḡayrı gevdesinden bir nesne bulmadı, başını çıkarup mescidde mināre altında defn eyledi. Ve bir rivāyetde başı kıblededür, dinilür. Ve Muhammed bin Ebī Bekr eş-Şiddīk raḳiya’llāhu ‘anh ve ‘an-vālidihı başına böyle belā gelüp cīfe-yi ḥimār içinde iḥrāḳ olınmasına sebep kız qarındaşı ‘Ā’işe-i Şiddīk’a raḳiya’llāhu ‘anhā bed-du‘āsıdır ki Cemel Muḫārebesi’nde ‘Ā’işe’nüñ hevdeci içine

elini şokdukdā ‘Ā’işe Muḥammed’i bilmeyüp “Ḥarem-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ta’arruz iden kimdür? Ḥaḳ te’ālā anı āteşe yaḳsun.” didi. ‘Alī kerrema’llāhu vechehu “Ḳarındaşuñdur, dünyā āteşine yaḳsun, di.” didi. ‘Ā’işe “Dünyā āteşine.” didi. Ve Vaḳ‘a-i Cemel şol cengdür ki ‘Ā’işe ‘Asker adlu bir deve üzerine binüp ‘Alī bin Ebī Ṭālīb ile ceng eylemişdür. ‘Ā’işe tarafında Zübeyr oğlu ‘Abdu’llāh ve Ṭalḥa gibi niçe bahādırlar var-ıdı ve ‘Alī tarafında kezālik niçe bahādır ve pehlivānlar var-ıdı. Ve Eşter Neḥa‘ī dimek ile ma‘rūf olan Mālīk bin Ḥuveyrīş-nām bahādır daḫı ḫazret-i ‘Alī cānibinden idi. Mā-beynlerinde ḫarb u ḳitāl (A 498b) ve ceng ü cidāl vāḳi‘ olup aşḫābu’l-cemel ve ‘Ā’işe tarafından olan ‘askerden sekiz biñ kimse ve bir rivāyetde on yedi biñ kimse ḳatlı olındı. Ve ‘Alī tarafında olanlardan biñ ḳadar kimse ḳatlı olındı. Ve cengde Mālīk Eşter-nām pehlivān ‘Abdu’llāh bin ez-Zübeyr-nām bahādıra rāst gelüp iki bahādır birbiriyle dutuşdı ve niçe def‘a birbirini altına aldı. Ve İbnü’z-Zübeyr yüce āvāzı ile “Uḳtulūnī ve Mālīken ve’ḳtulū Mālīken ma‘īye” diyü çağırur idi. Ve Mālīk’den murādı Eşter idi. İbnü’z-Zübeyr eydür ki ol gice otuz yedi yerde oḳ ve ḳılıç ve süñü yaralarından mecrūḫ yatdum. İki ‘asker bu ḫāl üzre ceng eyledi. Ve ‘Ā’işe raḫiya’llāhu ‘anhā bindügi devenüñ yularına her kim yapışdı ise ḳatlı olındı. Āḫir İbnü’z-Zübeyr deve yularına yapışdukdā Mālīk Eşter’e rāst gelüp birbiriyle ‘aḫīm ceng eylediler. Ve İbn Zübeyr Mālīk’e bir yara urdukdā Mālīk altı yedi yerde anı yaralar idi. Devenüñ yuları İbn Zübeyr elinden düşdı. Ve Mālīk, İbn Zübeyr’i ayağından dutup ḫandaḳa atdı. Ve “Eger ḫazret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ḳarābet ü ḫışımlıḡuñ olmasa bir ‘uzvuñ bir ‘uzva cem‘ olmazdı.” didi. Ve ‘Alī (A 499a) raḫiya’llāhu ‘anh “Deveyi siñirleñ ki ‘Ā’işe’nüñ ‘askeri daḡılsun.” diyü yüce āvāzıyla çağırurdu. Bir kimse gelüp deveyi siñirledi. Andan soñra ‘Ā’işe’nüñ aşkeri münhezim oldu. Ve seksen ḳadar kimse devenüñ yularına yapışup ḳatlı olunmışlardur. Andan soñra ‘Ā’işe içinde olduḡı hevdeci mevtā ve ölüler arasından ḳaldurup götürilmege ‘Alī raḫiya’llāhu ‘anh emr eyledi. Muḥammed bin Ebī Bekr ve ‘Ammār bin Yāsir raḫiya’llāhu ‘anhumā hevdeci ḳaldurdılar. Ve Muḥammed elini hevdec içine şokdukdā ‘Ā’işe raḫiya’llāhu ‘anhā kendü ḳarındaşı olduḡını bilmeyüp vech-i meşrūḫ üzre bed-du‘ā eyledi. Du‘āsı sebep olup āḫirü’l-emr ḳarındaşı Muḥammed’i bir ḫimār cīfesi içine ḳoyup āteşe yaḳdılar. Ve ‘aşere-i mübeşşereden Ṭalḥa ve Zübeyr bin ‘Avvām, ‘Ā’işe cānibinden idiler, ikisi de ḳatlı olındı. Ṭalḥa’nuñ dizine oḳ degüp vefāt eyledi ve Zübeyr Vādiyyü’s-Sibā’-nām yerde uyurken Sefevān didükleri yerde ‘Umeyr bin Cürmüz ḳatlı eyledi. Ve Vādiyyü’s-Sibā’ da defn olup soñra Başra’da

defn olındı. Hâlen Zübeyr bin ‘Avvâm kabri Başra’dadur ve meşhûrdur, ziyâretgâhdur. Ve Cemel Cengi gün kalkduktan ikindüye dek olmışdur. Cumâde’l-ülâ veyâ Cumâde’l-âhire ayında Penç-şenbe güninde (A 499b) ayuñ onıncı veyâ on beşinci güninde târîhüñ otuz altı senesinde vâkı‘ olmışdur. Ve ‘Ā’işe ‘askeri münhezim olduğda ‘Alî kerrema’llâhu vechehu ‘askeri ‘Ā’işe’yi ihâta idüp Başra’ya dâhil olup Başra halkı ‘Alî’ye bî‘at eylediler ve ‘Ā’işe’ye -rağiya’llâhu ‘anhâ- lâzım olan esbâb-ı seferi görüp ve karındaşı Muhammed’i bile koşup Başra’dan çıkardı. Ve ‘Alî rağiya’llâhu ‘anh ‘Ā’işe’ye ta‘zîm ü tekrîm idüp bile çıktı ve birkaç mîl yer gönderüp andan vedâ‘ eyledi. Ve bir konağ ve bir günlük yer oğulların bile koşup gönderdi, andan sonra ‘Alî’nüñ oğulları dönüp Başra’ya geldiler.

Fâ’ide: *Sefevân* fetḥ-i sîn-i mühmele ve fetḥ-i fâ ve vāv ve elif ve nün-ıla Başra’da bir yerüñ adıdır. Vāv yerinde yâ’-i müşennât-ı tahtâniyye ile olan *Sefeyân* yine ol yerdür. Ve ‘*umeyr* şîga-i taşğîr ile zübeyr vezni üzredür. Ve *Cürmüz* zamm-ı cîm ü mîm ve aralarında rā’-i mühmele ve mîm-i mazmümeden sonra zâ-yı mu‘ceme iledür. Ve ‘*Ā’işe rağiya’llâhu ‘anhâ* Ebû Bekr eş-Şiddîk kıızı ve Fahr-i ‘Ālem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hatunıdır, anası Ümmü Rûmân’dur, zamm-ı rā’-i mühmele ile ve fetḥ ile daḥî cā’izdür. Ve *Ümmü Rûmân* adı Zeyneb’dür ki ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḥayâtında târîhüñ altıncı senesinde vefât eylemişdür. Ve ba‘zılar, (A 500a) Peyğamber’den sonra niçe zamân dünyâda kaldı, dirler. Lâkin kavî-i evvel eşahḥdur. Ve Ümmü Rûmân’ı kabrine şarkıtduklarında ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيَّ أَمْرًا مِّنَ الْحُورِ الْعِينِ فَلْيَنْظُرْ إِلَيَّ فِي هَذِهِ”¹⁴⁹⁰ didi. Ve Ümmü Rûmân İslâm’da kadîm olanlardandır. Ve Mekke’de İslâm’a gelüp bî‘at eylemişdür ve Medîne’ye hicret eylemişdür.

Ve **rivâyet** olunur ki Cemel Muḥârebesi’nde ‘Abdu’llâh bin ez-Zübeyr, Mâlik bin el-Ḥuveyrîsi’l-Eşter ile buluşup ceng eyledüklerinde İbn Zübeyr sağlığını müjde iden kimseye ‘Ā’işe on biñ dirhem akçe virmişdür. Ve Eşter bir gün ‘Ā’işe’ye varur, Cemel Ğazâsı’ndan sonra ‘Ā’işe “Yâ Eşter, kız karındaşım oğlını öldürmek isteyen sen misin?” didi. Eşter, ‘Ā’işe-i Şiddîka’ya işbu beyti inşâd eyledi.

أعاش لولا اني كُنْتُ طَوِيًّا

¹⁴⁹⁰“Kim cennet hurilerinden bir hanıma bakmak istiyorsa buna (Ümmü Rûmân’a) baksın.” İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/212.

ثَلَاثًا لَأَلْفَيْتَ ابْنَ أُخْتِكَ هَالِكًا¹⁴⁹¹

طوى [Tāvi] tā'-i mühmele ile aç olan kimsedir cāyi' gibi. Ve *الفاء* [fā] kesr-i hemze ve sükūn-ı lām ve fā ile bāb-ı if' ālden maşdardur bulmak ma' nāsına vicdān gibi. *Elfeytu eş-şey'e* dirler *vecedtuhu* ma' nāsına. Ve eger kāf ile olursa bırakmaştır.

Ve *rivāyet* olunur ki 'İsā 'aleyhi's-selām İblīs 'aleyhi'l-la' neye rāst geldi ki beş dāne yüklü eşegi sürerdi. 'İsā İblīs'e "Yükleri nedür?" dedi. İblīs "Ticāretdür." (A 500b) dedi. 'İsā "Ne makūle ticāretdür ve kime şatarsın?" dedi. İblīs "Bir yüküm cevır ü zulmdür." dedi. 'İsā "Bunu kimler alır?" dedi. İblīs "Selāṭin ve pādişāhlar." dedi. "Ve ikincisi kibir ve büyükmekdür." dedi. 'İsā "Bunu kim alır?" dedi. İblīs "Dehākān ü küffār-ı 'Acem büyüklere ve 'Acem ekincilerinün za'imleri ve iqlīm re'islerine şatarum." dedi. Ve "Üçüncü yük haseddür." dedi. 'İsā "Bunu kim alır?" dedi. İblīs "Ulemā alır." dedi. "Dördüncü hıyānedür." dedi. 'İsā "Bunu kim şatun alır?" dedi. İblīs "Tüccār ve bāzargānlar alır." dedi. "Beşinci yük keyd ü mekr ü hīledür." dedi. 'İsā 'aleyhi's-selām "Bunu kim alır?" dedi. İblīs "Avratlar alır." dedi. *İbtılā'ü'l-Ahyār-nām* kitābdan Demīrī böyle nakl eylemişdür. Fi'l-ḥaḳīka 'avratların mekr ü hīlesi kavīdür. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā Kelām-ı Qādīm'de 'avratlar ḥaḳḳında "إِنَّ كَيْدَكَ عَظِيمٌ"¹⁴⁹² ve şeyṭān ḥaḳḳında "إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا"¹⁴⁹³ dedi. Ya' nī taḥḳīk 'avratların keyd ü mekr ü hīlesi 'aẓīm ve uludur. Ve şeyṭānün keydi za'ifdür, şeyṭānün keyd ü mekrinden 'avratların mekri ulu olunca 'avratların hīlesi ne mertebe olurmuş añlanmak gerek ve sözlerine uymaktan be-gāyet iḥtirāz lāzımdır. Ve 'avratların mekrinden Ca'fer-i Şādiḳ raḥmetu'llāhi 'aleyh (A 501a) ḥikāyet ider ki Benī İsrā'il zamānında bir şāliḥ kişi var-ıdı ve Ḥaḳ te'ālā ile ḥüsn-i mu'āmelesi var-ıdı. 'Ābid ü zāhid kişi idi. Ve bir 'avratı var-ıdı, be-gāyet güzel idi. Ol kişi evinden çıkdūda kapuyı kilidleyüp giderdi. Bir gün 'avratı bir tāze yigite baḳup anı sevdi ve yigid de 'avratı sevdi. 'Avrat bir anahtar düzüp ol yigidi evine alurdu. Gāhī gice ile ve gāhī gündüz ol yigiti iḥerüye alurdu ve istedügi zamān getirürdi. Ol zāhid bu aḥvāli bilmez idi. Zāhid bir gün 'avratına "Benüm ḳalbüm teşevvüş üzredür ve sen benüm yanumda bozulduñ, ḳalbümde bir perişānlık vardır. Sebebi nedür, bilmezem ve ben seni ḳız oğlan almışumdur. İsterem ki benden ḡayrı erkeklerden kimseyi bilmedüğüne yemīn

¹⁴⁹¹"Eğer ben aç olarak yaşıyor olmasaydım kız kardeşinin oğlunu defalarca (üç defa) ölmüş olarak bulurdun."

¹⁴⁹²"... Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür." *Kur'ân-ı Kerīm*, Yusuf 12/28.

¹⁴⁹³"... Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır." *Kur'ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/76.

eyleyesin.” didi. Ve Benî İsrâ’îl yemîn eylemek istediklerinde şehirden taşra bir cebel var-ıdı ve yanında bir ırmağ dağı var-ıdı varup anda yemîn iderlerdi, yalan yere and içen helâk olurdu. ‘Avrat ol zâhîde “Ben ol tağ yanına varup yemîn eyledüğüm vakit gönlün hoş olur mı?” didi. Zâhid “Belî.” didi. ‘Avrat “Ne zamân isterseñ gidüp yemîn ideyim.” didi. Ol zahid, ba‘z-ı meşâlihi için evinden gitti. Ol yigit içerüye girdi, ‘avrat ahvâli oynaşına (A 501b) didi. Ve “Yemîn itmege kâdir degülüm ve yalan yemîn idersem helâk olurum.” didi. Yigit “Ya nice idersin?” didi. ‘Avrat “Yarın libâsuñı tebdîl idüp bir eşek alup mükârî ve kirâcı şeklinde şehir çapusunda otur, ben şehir çapusunda erüme kirâ dutup beni eşege bindir, dirüm seni kirâyaya dutduğda tizce gelüp beni dutup eşek üzerine bindir. Yemîn eyledüğüm vaqit erüme senden ve bu yigitden gayrı baña kimse yapışmamışdur diyü yemîn ideyim tâ kim yalan yere yemîn eylemiş olmayam.” didi. Yigit “N’ola eyle ideyim.” didi. Eri gelüp ‘avratına “Gel, gidelüm tağ yanına, anda yemîn eyle.” didi. ‘Avrat “Ben yürümege kâdir degülüm.” didi. Zâhid “Evden çık, mükârî bulursam senün için kirâ dutayum.” didi. ‘Avrat libâsını geymedi ve yerinden kalkdı. Er ve ‘avrat evlerinden gidüp şehir çapusına varduğlarında ol yigidi gördi, ‘avrata katlanup tururdu. ‘Avrat çağırıp “Ey mükârî tağa dek benümle yarım aqçeye eşegüñi kirâyaya virür misin?” didi. Yigit “Virürüm.” didi ve ilerü gelüp ‘avratı çaldurup ol eşek üzre bindürdi giderek tağa vâşıl oldılar. ‘Avrat “Beni indür tâ kim tağ üzerine çıkayım.” didi. Yigit ilerü varduğda ‘avrat kendüyi aşagaya bıraktı ve ‘avreti açıldı (A 502a) ve yigidi söğmege başladı ke-enne “Sen beni düşürdüñ” demek ister. Yigit “Va’llâhi benüm günâhum yoğdur.” didi. Andan soñra ‘avrat elini uzadup tağa yapışdı ve yemîn eyledi ki erümden ve işbu yigitden gayrı baña yapışmış ve ‘avret yerümi görmüş yoğdur. Ve erine “Ben seni bilelden berü sen baña nazâr eyledüğün gibi kimse baña nazâr eylememişdür illâ işbu mükârî.” diyü and içdi. Tağ ol hâlde be-gâyet ışırâb u harekete gelüp yerinden zâ’îl olup gitti. Ve Benî İsrâ’îl bunu görüp inkâr u ta‘accüb eylediler. Kelâm-ı Kâdîm’de “وَإِنْ كَانُوا مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ”¹⁴⁹⁴ vâkı‘dür. İşbu hikâyeti Demîrî ba‘z-ı tefâsîrden naql eylemişdür. Ve bundan ma‘lûm oldu ki bir ‘avratuñ mekri tağı yerinden depredüp giderince birkaç ‘avratuñ hîlesi niçe fesâd u ifsâd idüp ‘âlemi zelzeleye virmek muqarrerdür. Ba‘z-ı erbâb-ı devlet ve aşhâb-ı ‘izzet, ‘avrat sözine uymağ ile ma‘rûf ve ‘avratına ‘adem-i muhâlefetle mevşüfdür; lâkin ‘avrat mekri tağları yerinden giderince ol şâhib-devlet

¹⁴⁹⁴... Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile,...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İbrahim 14/46.

‘avratının her bir sözine “Lebbeyk lebbeyk.”¹⁴⁹⁵ diyüp emrine imtişâlden ğayrı nesne anuñ haqqında muhâldür.

Li-muharririhi’l-faķiri’l-haķir Celili li’l-muhtâc ilâ-raḥmetihi rabbihi’l-Ḳadîr.

İtme ‘avratlar söziyle bir işi

Uyma ‘avrat sözine sen ey kişi (A 502b)

Er gibi eyle er iseñ cünbişi

Bellü ola ortada erkek dişi

Ve **Vehb bin Münebbih**’den rivâyet olunur ki Benî İsrâ’îl zamânında ‘İsâ peygamber ‘aleyhi’s-selâm evânında bir kimse var-ıdı, adı Şemsün idi. Rûm köylerinden bir köyde olurdu. Haḳ te‘âlâ anı hidâyet idüp havâriyyûn ve ‘İsâ’ya yardım idenlerden olmış idi. Ve köylüsi bütlere ‘ibâdet iderlerdi. Ve anuñ yeri ve evi birkaç mîl köyden ırâḳ olurdu. Ve yalnızca ol kâfirlere ğazâ iderdi ve Allâh yolında ceng iderdi, öldürürdi ve esîr eylerdi ve mâlların alurdu. Ve ğâhî cengde şusız olsa köyde olan taşdan yarılıp şu çıkardı, andan içüp ḳanardı. Ve Haḳ te‘âlâ aña bir mertebe ḳuvvet virmiş-idi, demür baĝ ve ğayrı nesne anı dutmazdı. Ve aña bir çâre eylemege ḳâdir olamadılar. Ve ele getürüp ḳatlı eylemek içün müşâvere eylediler ve birbirine didiler ki “Bunu ele getürmek ḳâbil degüldür illâ ‘avratı eliyle.” Ve ‘avratına anı ele getürmek içün minnet eylediler ve “Bir nesne virelüm.” didiler. ‘Avrat “N’ola ben anı size baĝlayam?” didi. ‘Avrata bir muḳkem ve berk ip virdiler ve “Uyurken ellerini boynına baĝla ve bize ḳaber vir.” didiler. ‘Avrat eyle eyledi, uykudan uyandūĝda (A 503a) elini çekdi ve ipi üzdi. ‘Avratına “Niçün böyle eyledüñ?” didi. ‘Avrat “Senüñ ḳuvvetüñi tecrîbe içün eyledüm, ḳat’an senüñ gibi zorlu görmüş degülüm.” didi. Ve kâfirlere ḳaber gönderüp “İp ile baĝladum; lâkin fâ’ide olmadı.” diyü aḳvâli bildürdi. Kâfirler ‘avrata demürden bir câmi‘a ve ğıl ve baĝ gönderdiler ve “Uyurken boynına ur.” didiler. Uyuduĝda ‘avrat didükleri gibi eyledi. Uyandūĝda çeküp anı da ḳırdı ve ‘avrata “Niçün böyle itdüñ?” didi. ‘Avrat “Bunuñla ḳuvvetüñi tecrîbe eyledüm, dünyâda yâ Şemsün senüñ gibi ḳuvvetlü görmüş degülüm.” didi. “Acabâ yeryüzinde saña ğâlib olur ve seni zabt ider var mıdır?” diyü ‘avrat ḳile ile fırsatına çâre bulmaĝa başladı. Şemsün “Allâh tebârek ve te‘âlâ celle celâluhu ve ‘âlâ baña ğâlibdür ve andan soñra bir nesne vardur, ol beni zabt ider.” didi. ‘Avrat “Ol nedür?”

¹⁴⁹⁵“Buyur, buyur!”

didi. Er “Saña andan haber virmem.” didi. ‘Avrat hîle vü hud‘ a ile gice ve gündüz haber almağa çalışdı ve mekriyle telaţţuf yüzinden ol nesneyi bilmege ikdām u ilhāh u ibrām eyledi. Āhirü’l-emr “Vāy saña, beni saçum kıllarından ğayrı nesne zabt eylemez.” didi. ‘Avrat fırsat gözleyüp uyuduğda saçıyla ellerini boynına bağladı. Zîrā ol kimsenüñ saçları be-ğāyet çok ve uzun idi. Ve kâfirlere adam gönderdi, geldiler, (A 503b) erini bağlu teslim eyledi. Dutup burnın ve kulağın keddiler ve gözlerini çıkardılar ve şehriñ ortasına iledüp turgurdılar. Ve şehirlerinüñ direkleri çok idi ve pâdişâhları bir yüksek yerden anı temāşā vü seyr eylemege gelmiş idi. Şemsün Hâk te‘âlâdan recā vü tazarru‘ eyledi ki kendüye kuvvet virüp ol kâfirleri üzerine musallaţ eyleye. Dermânsızlara luţf u ihsân idici Allāh, fi’l-hāl gözini sağ eyledi ve gevdesinden kesdükleri nesnelere yerine getürdi ve aña emr eyledi ki pâdişâhları ve kâfirler üzerinde turgudıkları direği yerinden kopara. Ol direği yerinden kopardı, fi’l-hāl şehir yıkıldı ve anda olan kâfirler helāk ve tārümār oldılar. Ve ‘avratına bir yıldırım gönderüp helāk eyledi ve Şemsün’ı menn ü fazl ve luţf u ihsânıyla kurtardı. Muhaşşal, ‘avratlar hîlesinüñ hadd ü ‘addi yokdur, ma‘lüm-ı sığār u kibār ve mefhüm-ı ahyār u eşrârdur. Zıkr olunan işbu iki hikāye ‘âkil olana kifāyet ider.

Laţife: Hārūnu’r-Reşid-nām pâdişâh bir gün ava çıkup ‘askerinden ayru düşdi; ancak Fazl bin Rebî‘-nām kimse Hārūnu’r-Reşid ardında idi. Nā-ğāh bir eşek üzerine bir koca ve pîre rāst geldiler ki gözleri yaş idi. Fazl, ol kocaya “Ne yere gidersin?” didi. Koca “Hā’it ve (A 504a) bostāna giderüm.” didi. Fazl, ol kocaya “Senüñ gözüñ yaşarması kesilmesine bir devā vü ‘ilāc disem ol ‘ilācı eyledüğüñ vakit gözüñüñ ruţubet ve yaşlığı gitse olmaz mı, ve bu ‘ilācı saña şalık virsem cā’iz degül mi?” didi. Koca “Ol ‘ilāca ziyāde ihtiyācum vardur ve cānuma minnetdür ve luţf u ihsāndur.” didi. Fazl “Havanüñ direklerin ve şunuñ tozunı al ve tomalan mantarı yaprağıyla bir ceviz kabuğuna koyup gözüne sürme çek tahkîk, işbu ‘ilāc gözünde olan yaşlığı giderür.” didi. Ol kocacık fi’l-hāl eyerüñ karabūs ve öñ kaşına dayandı ve bir uzun zarţa ile bir zarţa idüp Fazl’a gönderdi ve “Şalık virdüğüñ ‘ilācuñ ücretidür, al.” didi. Ve “Eger ol sürmenüñ bize fā’idesi olursa biz de senüñ için ücreti dağı ziyāde iderüz.” diyü Fazl’a söyledi. Hārūn’ur-Reşid ol ‘ârif kocadan bu ahyālî işidüp bir mertebe güldi ki at arkasından düşe yazdı.

el-Hüküm: Eşek etini yimek harāmdur; zîrā Hâlid bin el-Velid radiya’llāhu ‘anh eşek eti yenilmek nehy olınduğına hadîş-i şerîf rivāyet eylemişdür. Ve eşek südini içmek ekşer-i ‘ulemā katında harāmdur. Ve ‘Aţā ve Tāvūs ve Zührî ruşşat virmişlerdür. Esaḥḥ olan (A

504b) haram olmaktadır; zira sudun hukmi etun hukmidur. Eti haram olcak sudi da hi haram olur. Ve esek etini yimege ruhsat oldugina İbn ‘Abbās radiya’llahu ‘anhdan rivayet olunur. *Sünen*-i Ebü Dāvūd’da Ebü Dāvūd böyle rivayet eylemiştir. Ve Gālib bin Ebcer’den¹⁴⁹⁶ rivayet olunur ki didiler: Bir kıtlık yılda kıtlıktan Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hazretine şekvā eyledük ve “Yā Resūla’llāh! Benüm yanumda ehlüme yidirecek yokdur illā semüz eşekler vardır. Hāl bu ki yā Resūla’llāh sen ev eşeklerini yimek haram eyledün.” didüm. Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “أطعم اهلك من سمين” didi, ya’ nī eşekleriñün semüzinden ehlüne yidir. Gālib, böyle rivayet eyledi ve bu hadişden ehli eşek eti helal olmak lazım gelür. Lākin cevāb virilür ki hazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem humur-ı ehliyye ve ev eşekleriñün etinden nehy ü men‘ eyledügi muqarrerdür. Cābir radiya’llāhu ‘anh ve gayrıları rivayet eylemişlerdür. Ve Gālib rivayet eyledügi hadiş za‘if olduğına huffāz ittifaq eylemişlerdür ve şahih olduğu taqdırce hāl-i iztirār ve vaqt-i zarūrete haml olunur.

Fā’ide: Hazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- bir eşegi var-ıdı, adı zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve fetḥ-i fā ile zubeyr vezni üzre ‘Ufeyr idi. İşbu himāri hazret-i Resūl’e Muqavqıs hibe eylemiş idi, Qādī ‘İyāz bu himāruñ adını gayn-ı mu‘ceme ile zabt eylemiştir, haṭā eyledüğine (A 505a) ittifaq vardır. Ve *İbn ‘Asākir tāriḥinde* şöyle zikr eylemiştir ki hazret-i Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Hayber Qal’a’sını fetḥ eyledükde bir siyāh eşek aldı, ol eşek Hazret’le söyleşdi. Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aña “Aduñ nedür?” didi. Eşek “Adum Yezid bin Şihāb’dur.” didi. Ve “Haq te‘ālā benüm ceddüm neslinden altmış himār çıkardı idi, anlara peygamberlerden gayrı kimse binmedi. Ve ben seni recā iderdüm ki baña binesin. Benüm ceddüm neslinden benden gayrı kalmadı ve peygamberlerden senden gayrı kalmadı. Ve ben bir Yehūdī yanında olurdum, bindükde ‘amden ve qaşd-ıla sürçerdüm. Benüm karnımı aç dutardı ve arqama vurup dögerdi.” didi. Hazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aña “İmdi sen Ya‘fūr’sın. Yā Ya‘fūr ināş ve dişileri iştiḥā ider misin?” didi. Ya‘fūr “Yok.” didi. Zikr olunan Ya‘fūr-nām merkebe Hazret binerdi ve üzerinden indükde hazret-i Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḥābından kimi dilerse anuñ evine varmağa emr iderdi. Ve fülān kimseye var git diyü ol eşege söylerdi, gidüp ol kimsenüñ kapusını kaçardı ve başıyla kapusını dögerdi. Ev şāhibi evinden çıkduğda başıyla işāret iderdi, ol evüñ şāhibi

¹⁴⁹⁶ *Gālib* gayn-ı mu‘ceme ve āḥirinde bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve *Ebcer* fetḥ-i hemze ve sükün-ı bā’-i muvaḥḥade ve fetḥ-i cīm ve rā’-i mühmele iledür.

anı hâzret-i Resûllu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem gönderdiğini (A 505b) bilürdi. İşbu aḥvâli Demîrî İbn 'Asâkir'den nakl eylemişdür. Ve **ya'fûr** feth-i yâ'-i müşennât-ı tahtâniyye ve sükûn-ı 'ayn-ı mühmele ve fâ'-i mazmûmeden soñra vāv ve rā'-i mühmele ile ve 'ufeyr [ve] zubeyr vezni üzre ikisi de 'afîdan me'ḥûzdur. Ve '**af** feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı fâ ile ve taḥrîk ile daḥı cā'izdür, toprak yüzidür zâhirü't-türâb ma'nâsına. Ve toprak renginde olan geyige ve âḥar ḥayvâna **ya'fûr** dirler. Ve yâ'yı mazmûm kılmak lügâtdür. *Ḳāmûs ve Ḳābûs ve Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'da böyle yazılmışdur. Ve Ḳādi'l-Ḳudât Şehâbü'd-dîn Aḥmed bin Ḥacer el-'Asḳalânî eş-Şâfi'î teğammedehu'llâhu bi-raḥmetihi,¹⁴⁹⁷ *Şaḥîḥü'l-Buḥârî şerḥi Fethü'l-Bārî*-nâm kitâbında 'ufeyr şîğa-i taşğîr ile a'fer muşagğarıdır, aşıl binâsından çıkarmışlardır, nitekim esved taşğîrinde süveyd didiler. Ve 'Ufeyr, **Ya'fûr**'dan ḡayrı Ḥazret'ün bir ḥimâri adıdır. Ve İbn 'Abdûs, 'Ufeyr ve **Ya'fûr** birdür zann eyledi. Ve **ya'fûr** geyik yavrısıdır. Ol ḥimâra **ya'fûr** dinilmek ke-ennehu yürüdükde sür'at ve tizliginden ötürüdür. Ve **Ya'fûr**, vech-i meşrûḥ üzre Ḥazret'le mükâleme eyledüğünü ve gönderdiği yere vardüğünü yazmışdur. Lâkin İbn Ḥayyân, bunuñ aşlı yoḡdur ve senedi bir şey' degüldür didüğünü daḥı taşrîḥ eylemişdür.

el-Emsâl: *Meselu'l-lezîne ḥummilu't-tevrâte summe lem-yahmilühâ ke-meşeli'l-ḥimâri yahmilu esfârâ* ya' nî şunlaruñ meşeli kim anlara (A 506a) Tevrât ile 'amel teklif olındı, andan soñra anlar Tevrât'da olan ile 'amel eylemediler ve anuñ ḥaḳḳını edâ eylemediler, şol eşek meşeli gibidür ki esfâr ve 'ilm kitâbların götürür. Ya' nî eşek üzre büyük kitâblar ḳonılsa ol kitâbları götürür ve ammâ kitâblar içinde olanı bilmez ve anuñla müntefi' olmaz. Kezâlik Yehûd tâ'ifesi Tevrât'ı oḡurlar ve anuñla müntefi' olmazlar; zîrâ Tevrât'da olana muḥâlefetleri vardır. Ve her kim ehl-i 'ilm ola ve 'ilmiyle 'âmil olmaya ol, eşek gibidür. Ve *bâle ḥimârun fe'stebâle aḥmireten* ḍarb-ı meşeldür. **Aḥmire** feth-i hemze ve kesr-i mîm-ile *ḥimâr* cem'idür. Ma'nâsı bir eşek bevl eyledi ve birkaç eşegüñ bevl eylesini taleb eyledi, dimekdür. Bir ḳavim sevmedükleri ḥuşûşda birbirine mu'âvenet itmelerinde dinilür. Ve *asberu min-ḥimârin* ya' nî şabr u taḥammülde ḥimârdan ziyâdedür. Ve *izâ vakafe'l-ḥimâru 'ale'r-radheti fe-lâ tekullehu sâ'*. **Radhe** feth-i rā'-i mühmele ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ve hâ'-i meftûḥa ile şol büyük taşlarda olan çuḳur yerdür ki anda şu cem' olur ve yağmur şuyı irkilür. Ve **sâ'** feth-i [sîn-i] mühmele ve

¹⁴⁹⁷“Allah merhametiyle kusurlarını örtün.”

sükün-ı hemze ile himârı şuya kındırmağ için dinilür bir sözdür ki şu içsün için “Sā’ sā’” dirler. Ya‘nî kaçan merkeb cem‘ olduğu çukurda tursa aña “Sā’” dime ve şu içmege kındırma; belki şuyı gördükde içer, kındırmağa ihtiyâc yokdur. Bu darb-ı meşel *ersil hakîmen velâ tüşihî* (A 506b) gibidür. Ya‘nî işüne ve maşlahatuña bir hakîm ü ‘âkîl gönder ve aña vaşiyet eyleme. ‘Âkîl olan meşâlihe lâzım olan umûr ve huşuşları ısmarlamaksız görür ve eyler, ısmarlamağa ihtiyâc yokdur, dimekdür. Ve *ezellu min-himârin mukayyedin* ya‘nî fülân kimse bağı olan eşekden hor u haķîr ü zelîldür. Ve *esahhu min-himâri Ebî Seyyâre* ya‘nî Ebû Seyyâre-nâm kimsenün himârından fülân kimse dağı tendürüst ve sağ ve sâlimdür. *Ebû Seyyâre*’nün adı ‘Umeyle bin-Hâlid’dür. Ve bunun bir siyâh eşegi var-ıdı, kırk sene üzerine binüp veyâ halkı bindürüp Müzdelife’den Minâ’ya gelürdi. Ehlî himârlarda işbu himârdan ziyâde sağ olmuş ve yaşamış himâr bilinmez, dimişlerdür. Nitekim kavlı-i şâ‘ırde vâķi‘dür.

Şi‘r:

خَلُّوا الطَّرِيقَ عَنْ أَبِي سَيَّارَةَ

وَعَنْ مَوَالِيهِ بَنِي فَرَازَةَ

حَتَّى يَجِيزَ سَالِمًا جِمَارَةَ

يَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ يَدْعُو جَارَهُ

-فَقَدْ آجَرَ اللَّهُ مَنْ آجَرَهُ

وَكَذَلِكَ قَالُوا أَصْحَابُ مِنْ عِيرِ أَبِي سَيَّارَةَ¹⁴⁹⁸

عير [‘*İyr*] kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı [yā-i] müşennāt-ı tahtāniyye ile himârdur. *Ve ekferu min-Himârin* ya‘nî küfürde, ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ minhu, Himâr’dan ziyâde ve eşeddür. Bunda *Himâr* bir er kimsenün adıdır ki bir dereye olurdu, ol derenün ‘arzı dört fersah, uzunı bir günlük yol idi, ol dereye her dürlü meyve var-ıdı, bilâd-ı ‘Arab’da andan ucuzluk dere (A 507a) yer yoğ-ıdı. Ve anun on oğlı var-ıdı, kendüsi ve oğulları müslim ü mü’mün idiler. On oğlı bir gün av avlamağa çıkarlar. Bir yıldırım urup cümlesini helâk eyledi. “Ba‘dehu benüm oğullaruma bunu iden Bâri te‘âlâya ‘ibâdet eylemem.” diyü kâfir oldu ve kavmini küfre da‘vet eyledi. Ve sözünü dutmayan ve kâfir olmayanları öldürdi ve yerinden geçüp gidenleri küfre da‘vet iderdi, muhâlefet idenleri öldürürdi. Haķ te‘âlâ anı

¹⁴⁹⁸“Yolu, Ebû Seyyâre ve dostları Benî Fezâre’den arındırdılar. Himâr, onu sağ salım geçirsün diye kıbleye yönelip komşusuna dua ederdi. Onu koruyup kollayanı Allah da koruyup kolladı, böylece Ebû Seyyâre’nin eşeğinden daha sağ, dediler.”

helāk idüp ol dereyi ħarāb eyledi ve derenüñ aṣağasından bir āteṣ gelüp Ĥimār'ı ve anda olanları yaqdı ve derenüñ ūyü yere batup ġā'ib oldı. Ol kimse ve ol dere 'Arab içinde ħarb-ı meṣel oldı ve ekferu min-Ĥimāri ve aħrebu min-cevfi'l-Ĥimāri ve vādın ke-cevfi'l-Ĥimāri diyü ħurüb-ı emṣāl eylediler.

el-Ĥavāṣ: Eṣek etinüñ ve cigerinüñ küli zeyt yağıyla ūvukdan olan yarıkklar üzre koyup ovsalar nāfi' ola. Ve cigeri küli zeyt yağıyla ħanāzır ya' nī sirāce üzre urılsa nāfi' ola. Ve cigerini biryān idüp maṣrū' olan aç iken yise nāfi' ola. Ve alnı derisini qorqak uṣaq üzre bağlasalar artık qorqmaya. Ve bir kimseyi 'aqreb ūoksa eṣek qulağı içine "Beni 'aqreb ūokdı." diyü çağırsa ve tersine ol eṣege binse (A 507b) ol derd ol kiṣiden qalkup eṣege vara. Ve alnı derisini ūar' a mübtelā olan bir sene tamām kendüden ayırmasa ve yıl tamām olduqda yine alnı derisinden bir pārecigi kendüde ūaqlayup üzerinden ayırmasa bir yıla dek elbette ūar' marāzı ol kimseden gide. Cümle alnı derisini götürmek lāzım degüldür, hemān bir pāre deri kāfidür. Ve eṣek bağırdıqda köpege ħoṣ gelmez ve rencide olur. Kezā fi'l-*Ĥtiyārāt* li'l-Bedi' i. Ve bir kimseye qulağı kirinden ūarāb veyā ġayrı nesne içinde içürseler uyuya. Ve diṣi üzerine aṣarken quyruğundan bir qıl alup bir kimse uyluğına bağlasa zekeri qalka ve cimā'ı ħarekete getüre. Ve quyruğına bir taṣ bağlansa veyā dübürini yağ ile yağlayup tılā olinsa eṣek bağırmaya ve çağırmaya. Ve dırnağından bir yüzük iṣleyüp maṣrū' anı taqınsa maṣrū' olmaya. Ve bunuñ ve atüñ tezeklerin yaqup veyā yaqmayup birbirine sirke ile qarıṣdırsalar qan aqmasını kese. Ve tezegi üzerine sirke serpüp qoqulansa burun qanın kese. Ve südiyle zekere zimād itseler qaldurur ve ħarekete getürür. Ve nehik-i ħimār köpege zarar eyler ve ġāhī olur ki incindüğünden köpek ürür. **Fā'ide:** *Nehik* feth-i nün-ıla emir vezni üzre eṣek bağıрмаqdur zamm ile *nuhāk* gibi (A 508a) fi' li ħaraba ve 'alime bāblarından isti' māl olunur. Ve eṣek taḻaq-ı vāħidde on kerre bağırmasına ta' ūirü'l-ħimār dirler bāb-ı tef' ilden.

Ġaribe: 'Arab tā'ifesi qaçan bir köye veyā bir ūehre girmek isteseler ve lākin vebā ve tā'ünından qorqsalar ol köye girmezden evvel eṣek ta'ūiri gibi on def' a eṣek gibi bağırurlardı ve andan ūoñra girerlerdi. Ve vebā ve tā'ūna böyle eylemek ile fā'ide olur ve kendü gelmez zann iderlerdi. Subħāna'llāh, evlād-ı 'Arab'üñ iṣbu ħamāqati qatı ġarib ü 'acib qıṣṣadur. Cevheri raħmetu'llāhi 'aleyh *Ūiħāh*'ında ta'ūirü'l-ħimāri böyle yazmış olmasa inanılmamaq olurdu ve ūoñra yazılan ħavāṣṣ *Ĥayātü'l-Ĥayevān*'dan yazılmışdur. Ve *Ĥaridetü'l-'Acā'ib*'de ħimār diṣini uyqusı az olan kimsenüñ baṣı altında qosalar uyuya. Cigerini qurudup ħummā-yı rub' a mübtelā olan üzre aṣılsa gide. Ve dırnağıyla

‘avrata dütsü eyleseler fi’l-hāl toğura. Ve sağ ve sālīm tizce uşağı çıkara ve meyyit olsa yine tizce toğura. Ve dışisine nezv eyledükde üzerinde iken kıyruğundan üç tāk kıl alup erüñ uyluğına bağlasalar fi’l-hāl zekeri ve āleti müneşşer ola. Ve eşek etinden yiyen cümle ağulardan emīn ola. Ve cüzzām olana nāfi‘dür. Ve kıyanıyla bevāsīr bir niçe def‘a tīlā olınsa bevāsīri düşüre. (A 508b) Ve bir kimseyi degnek ve ğayrı nesne ile ölüm mertebesinde dögseler ve ursalar ve fi’l-hāl bir ħimār derisini şoyup geyüp içinde yatsa degnek zahmeti zā’il olup şoñı eyü ola, dimişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem.

et-Ta‘bīr: Düşde ħimār insān ceddı ve sa‘d u devleti ile ta‘bīr olunur. Ve eşege binmek ğam u hemden kırtulmağā delālet ider. Ve eşek ölmek veyā arıklamağ, şāhibinüñ faķır olmasına delālet ider. Ve eşek arķasından inmek rücu‘ niyyeti ile olmadıkça faķırdur. Ve eşegi şatmak yine faķırdur. Ve eger eşegini boğazlasa etini yimek için, rızķında vüs‘ate yetiše. Ve eger yimemek için boğazlasa dirliğı fāsıd ola. Ve eger eşeginüñ kıyruğınını uzun ve vāfir görse devleti bākī olmasına delālet ider. Ve eyerlü merkeb, oğul ve ‘izzet ile ta‘bīr olunur. Ve eger düşde eşegine binse ve ardında kıoduğı olsa evlene ve ‘avratınüñ bir oğlı ola ki ügey oğlıdur. Ve bir kimse eşegi yürümez illā āvāz ile yürür görse ol kimse ısıtmayınca ta‘ām yidirmez kimsedür. Ve eger yaban eşegine binse ma‘şiyet ü ğünāha bine. Ve eger yaban eşegi südini içse dінде ‘ibādet ü tātate iriše. Ve eger etinden cem‘ eylese veyā aña mālik olsa ‘izzet ü ğanīmet (A 509a) ü māla iriše. Ve eşek südi, ol senede ucuzlık olmasına dāldür. Ve eger düşde eşek südinden içse ħasta ola ve şāğala. Ve düşde eşek etin yimek māl u menāldür. Ve ‘avratınüñ eşegi eridür, eger fevt olsa eri aña tālāk vire veyā fevt ola. Ve eger bir ħimār ile ğüreşse aķrabāsından ba‘zı fevt ola. Ve yaban eşegi düşde mūnis olduğınını görse ħayr u nef‘dür. Ve ħimār-ı ehliyi yabanī olmış görse şerr ü zararlıdır. Ve eger eşegini at olmış görse sultāndan ħayra iriše. Ve eger kıatır olsa seferden ħayra iriše. Ve eger düşde eşegini götürür görse şol mertebe kıuvvet ü devlet ü sa‘ādete iriše ki andan ta‘accub olına. Ve düşde ħimār cāhil kimse ile daħı ta‘bīr olunur. Ve eger düşde bir eşek gökden inüp zekeri dübürine dess eylese ‘azīm māla iriše ki anuñla ğanī vü bay ola, ħuşūşan düş şāhibi melik ve bir kıavim üzre baş olsa ve eşek daħı siyāh olsa. Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmu ‘ında’llāhi’l-‘Allām.

Ve **bāħir** bā’-i muvaħħade ve ħā’-i mūhmele ile aħmak olan kimsedür.

Nazm:

Arz oldı bilgil ağaç yiyen kıurt

Deryā ebū ḥālīd güçlü kâdir

Şerḥ:

(A 509b) *Arz* feth-i elif ve sükün-ı rā³-i mühmele ve dād-ı mu^cceme ile ağaç yiyen kurtcağızdur, fethateyn ile olan *araza* gibi. Ve *dābbetü'l-arz* yine ol kurttdur. Ve *ebū ḥālīd* ḥā³-i mu^cceme ve kesr-i lām ve dāl-ı mühmele ile deryā ve deñizdür, baḥruñ künyetidir. Ve Mūsā peygamber şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh fir' avndan kaçup deryāya ve deñize rāst geldükde Ḥaḳ te'ālā “Aşāñı deryāya ur.” didi. Mūsā 'aşāsını deryāya urdı, deryā Mūsā'ya iṭā'at eylemedi. Ḥaḳ te'ālā Mūsā'ya “Deryāyı künyeti ile çağır.” didi. Mūsā peygamber “İnfeliḳ yā ebā ḥālīd (bi-izni'llāh.)” didi. Fi'l-ḥāl deryā yarılıp Mūsā peygambere ve 'askerine yol virdi. Ve on iki yerden deryā açıldı ve şu dīvār gibi yukarıya kalkdı, her iki yoluñ arasında şudan bir dīvār oldu. Ol dīvārlaruñ her biri bir ulu tağ gibi iki yoluñ ortasında tıururdu. Ve Bārī te'ālā yel ve güneşi gönderüp yolları kurı eyledi. Ve birbirilerin görsün için ol dīvārlarda pencereler eyledi tā kim birbirilerin görüp sağ oldukların bileler. Benū İsrā'il daḥı sağ ve sālīm deryādan geçüp gitdiler. *Me'ālimü't-Tenzil* de böyle yazılmışdur. Ve deryāya *ebū ḥālīd* dinildüğü tefsir-i mezbürda muşarraḥdur. Ve *kâdir* güçlü ve kuvvetlüdür. (A 510a)

Nazm:

Bāṭıl cübār u ḥıdır u ḥadır hem

Mıdır u maḍirdür hācis ne ḥātır

Şerḥ:

Cübār zamm-ı cīm ve bā³-i muvaḥḥade ve rā³-i mühmele ile gurāb vezni üzre bāṭıl ve heder ma^cnāsınadır, kesr-i ḥā³-i mu^cceme ve sükün-ı dād-ı mu^cceme ile olan *ḥıdır* gibi ve feth-i ḥā ve kesr-i dād ile olan *ḥadır* gibi ve kesr-i mīm ve sükün-ı dād-ıla olan *mıdır* ve feth-i mīm ve kesr-i dād-ı mu^cceme ile olan *maḍir* gibi. Dördü daḥı cübār ma^cnāsınadır *zehebe demuhu ḥadıren maḍiren* dirler *hederen* ma^cnāsına. Ve ḥadıṣ-i şerifde “العجماء جبار” vāḳi' dür. *عجماء* [*'acmā*'] ḥamrā vezni üzre a^ccem te'nīsidür. Ve söylemege kâdir olmayana a^ccem ve müsta^ccem dirler. Ḥadıṣde vāḳi' olan *'acmā* 'dan murād dört ayaklu olan ḥayvānātdur at ve kâtır ve şıḡır ve öküz gibi. Feth-i bā ile olan behīme gibi ḥayvānāta *'acmā* ' dinilmege sebab söz söylemedükleriçündür. *Zirā* söylemege kâdir olmayana a^ccem dirler ve ḥayvānāta behīme dinilmek söylemek ve añlamaḳda ve 'adem-i temiz ü 'aḳlda ḥayvānātuñ ibhāmı olduğundan ötürüdür. Ve zıkr olan ḥadıṣde muzāf, maḥzūfdur

taq̄dirü'l-kelām fi'lü'l-'acmā' cübārdur, ya'nī hayvānātuñ işledügi cübār ve bāṭıl ve hederdür. Meşelā bir at boşanup giderken yolda bir ādem (A 510b) depüp öldürse ol kimsenüñ kanı ve dem ve diyeti hederdür, ḍamān lāzım gelmez ve fi'l-i hayvānāt bāṭıl ve hederdür. Fi'l-i hayvānātdan murād ḥaḳīḳa fi'lidür ki ğayra ol fi'l muzāf kılmaya. Meşelā, atı şāhibi şalıvirse ve şāhibi atuñ sā'iki olsa ol at fevrī bir zarar eylese şāhibine ḍamān lāzım olur; zīrā ol fi'l şāhibine sevḳ vāsıfāsıyla intikāl eylemişdür. Ve fi'l-i 'acmā' cübār olduğı ve esbābı kütüb-i fiḳhda mezkūru maştūrdur, taḥrīre ḥācet yoḳdur. Ve *hācis* kesr-i cīm-ile ḥāṭır ma' nāsınadır, cem' i *hevācis* gelür ḥāṭır cem' i ḥavāṭır geldügi gibi. *Hecese fi-şadrī şey'un hecse* dirler ḍaraba bābından ve ḥatara's-şey'u bi-bālihi ve 'alā-bālihi dirler naşara bābından, *bir nesne göñline geldi* diyecek yerde. *Tefsīr-i Kevāşī* de ḳalb ve göñüle gelen ve geḇen nesne ki anda nef' ü ḥayr olmaya vesvāsdur ve eger ḥayr olursa ilhāmdur ve eger ḥavf olursa icāsdur ve eger taq̄dir-i ḥayr olursa emeldür ve eger fā'ide vü zarar taq̄diri ile olmazsa ḥāṭırdur, dimişdür.

Nazm:

Müstef' ilātün müstef' ilātün

Evvel öñ oldı şona di āḥir

Şerḥ:

Evvel āḥir zıddıdır ve fetḥ-i vāv ve sükün-ı hemze ile olan (A 511a) *ve* 'den müştāḳdur. Ve *ve* 'l fetḥ ü sükün-ıla ḥalāş ve lecā ma' nāsınadır, vüçüb vezni üzre olan vu 'ul gibi. *Ḳāmūs* ve *Ḳābūs*'da bu ma' nāya olduğı muşarraḥdur. Evvel olana evvel dinilmek mezellet ü ḥaḳāret ve ḥor u zelil olmaḳdan ḥalāş olduğıçündür. Ve *evvel* aşlı fetḥ-i hemze ve sükün-ı vāv ve ba' dehu hemze-i meftūḥa ile *ev* 'el idi ef' al vezni üzre. Lām'dan evvel olan hemze vāv'a ḳalb olunup *evvel* oldı, evvelki vāv-ı şāni içinde idġām olunup *evvel* oldı. Cem' i *evā* 'il gelür kesr-i hemze ile. Ve fetḥ-i elif ve vāv-ı meftūḥa ve lām-ı meksüre ile *evālī* gelür ḳalb ile ve *evvelün* da gelür. Ve ba' zılar evvel aşlı iki vāv-ıla *vevel*dür, dirler. Vāv-ı evveli fetḥi ve şāniye teşdidi ile fev' al vezni üzre evvelki vāv hemze'ye ḳalb olunup *evvel* olmuşdur. Bu ḳavil üzre cem' i fetḥ-i hemze ve kesr-i vāv-ı şāniye ile *evāvil* gelmek gerek idi; lākin iki vāv arasında elif cem' -i ictimā' ını şaḳıl gördüklerinden *evāvil* üzre cem' kılmadılar. Ve *evvel*te 'nişi zamm-ı hemze ve sükün-ı vāv ile *ülā*dur. Ve bunuñ cem' i zamm-ı hemze ve fetḥ-i vāv ile *uvel*dür uḥrā ve uḥar gibi. *Kezā fi-Şihāhi'l-Cevheri* ve *Ḥāşiyeti Şerḥi'd-Dibāce li-Mevlānā Ya'ḳūb bin Seydī 'Alī*. Ve Mevlānā-yı mezbūr,

evvel aşlı *vevel* iken vāv, hemze'ye alb olunma ibtidāda hemze uvvet-i tekellūme (A 511b) mūnāsib olsun iundūr, dimiřdūr. Ve Muyī'l-Mille ve'd-Dīn Mevlānā Kāfiyeci *Dībāce-i Keřřāf hāřiyesinde* ba' zılar, **evvel** *ev*den me'hūzdur, didiler ve ba' zılar, **evvel** ef'al veznidūr bunuñ fi'li yodur, didiler, dimiřdūr. İmdi; **evvel** teřdīd-i vāv ile *ev*den me'hūz olıca aşlı feth-i elif ve sūkūn-ı hemze ve feth-i vāv ile *e'vel* olur. Hemze-i sākine vāv'a alb olunup idgām olunmaqla **evvel** olmiřdur. Ve **evvel** kelimesi ism olduda muřarif olur ve řıfat olduda lā-yenřarif olur vezn-i fi'l ve řıfat bulunduiun. Ve te'nīř-i evvel ki *ūladur*, cem' i řurad vezni ūzre *uvel* geldii gibi teřdīd-i kāf-ile rukka' vezni ūzre *uvvel* geldii *āmūs*'da muřarradur.

Fā'ide: *Mevlānā 'Allāme Muyī'd-dīn el-Kāfiyeci* adı Muammed ve babası Sūleymān bin Sa'd bin Mes'ūd'dur ve kūnyeti Ebū 'Abdi'llāh'dur. Aña Kāfiyeci dinilmeqe sebeb naivde *Kāfiye-nām* kitāba mūřteil olduiundūr. Yedi yūz seksen sekiz tārīhinde toup sekiz yūz yetmiř touzda Cum'a gicesi řehīden vefāt eylemiřdūr. Rametu'llāhi 'aleyhi rameten vāsī'aten. Kezā fi'ř-*řaāyīi'n-Nu'māniyye*.

Ve **āir** kesr-i hā ile **evvel** zıddı ve hīlāfidur, emīr vezni ūzre olan air gibi. Mū'enneřde *āire* dinilūr (A 512a) āirinde hā ile. Cem'inde *evāir* dinilūr ve feth-i hā ile *āar* ef'al vezni ūzre *eade řey'in* ma' nāsınadır ve mū'enneři *urādur* zamm-ı elif-ile. Cem'inde *urayāt* ve *uar* dinilūr evvelkide zamm-ı elif ve sūkūn-ı hā ve feth-i rā-ıla řānīde zamm ve feth ile řurad vezni ūzre gelūr. **Temmet.**

SÖZLÜK - DİZİN

Seb'atu Ebhur'un Sözlük Kısmında Karşılığı Verilen Kelimeler

- ad' ac:** kara gözlü A 321a/142
- aḥcār:** yuntlar A 58a/80
- āḥir:** şoñ A 510b/237
- Aḥmed:** Muḥammed adı, **Farkalıṭ** A 30b/54
- aḥrà:** lāyık demek A 384b/178
- aḥrec:** yañşak, **ibn aḳvāl** A 322a/143
- Aḥūmāḥ:** [Muḥammed adı], **Uḥād**, **Uḥīd** A 31a/55
- aḥvāl:** yıllar A 36b/64
- aḳhebān:** fil ile cāmūs A 214a/117
- aḳra' :** kel A 462a/221
- aḳvāl:** sözler A 33b/60
- aḳzal:** aḳsaḳ A 462a/221
- aḳzal:** **ebū ca' de** ḳurd A 204b/116
- āl:** nefis A 37a/65
- Allāh:** Tañrı'nuñ adı, **Melik**, **Raḥmān**, **Raḥīm** A 20a/53
- añmak:** ögüt zikri A 385a/179
- a' būd:** ḳullar A 448b/215
- a' rec:** aḳsaḳ A 322a/143
- arż maḥşāt:** uvaḳ taşlu yer, **em' az** A 111a/102
- arż:** ağaç yiyen ḳurt A 509a/235
- aşramān:** ḳarğa ve ḳurd A 214a/117
- aṭlas:** ḳurd A 219a/118
- aṭūm:** ḳaplubāğa A 214a/117
- aṭūm:** kirpi, **ḳunfuz**, **enḳad**, 'asā' is, **bū süfyān** A 224b/119
- āyine/āyīne:** gözgü, **secencel**, **māviyye** A 34a/61
- bağşūr:** bir şehriñ adı A 481b/233
- bāḥir:** şāfi kızıl ḳan A 481b/232, yalancı kimse A 481b/233, aḥmak A 482a/234
- baḥzec:** kūhī şıgır yavrısı A 330b/147
- bāḳir:** şıgırlar, **bayḳūr** A 477b/ 231
- bāle:** 'anber didükleri balıḳ A 277b/128
- bāliḡā' :** paçalar, **ekāri'** A 58a/80
- başar:** göz, görmek, bilmek A 445a/212
- bayḳūr:** şıgırlar, **bāḳir** A 477b/231
- bāzī:** iri kiçi ṭoğan A 268b/124
- bebbegā:** ṭūṭi A 191b/115
- beca' :** ḥavşal ḳuşı A 274a/126
- becel:** evet demek A 463a/223, **ecel** A 462b/222
- beddāl:** baḳḳāluñ adı A 477b/230
- bekāre:** kızlık, **ḳıḏḏa**, 'uzre A 396b/186
- benātu'l-arż:** kiçi çaylar A 83b/94
- benātü'd-dürüz:** bitler A 391b/182
- benātü's-seḥābe:** yağın ṭolu A 367a/166

- benū kaṅṭūrā:** Türk A 171a/112
- benu'l-Aşfar:** Rümiler A 171a/112
- benu'l-ğabrā':** hırsızlar, gedālar A 179a/113
- berde:** imtilā, tuḥme A 43a/71
- berid:** bebir adı, furānik A 277b/128
- Besūs:** zenān adı A 39b/67
- bevārid:** kılıçlar A 412b/199
- binşir:** [kiçi barmağ] yanındaki A 98b/96
- bintu ṭabağ:** kaplubāga, bir yılan, ümmü ṭabağ A 397b/189
- biṭne:** imtilā, kizza A 268b/124
- biya':** keniseler A 277b/128
- bū cenādib:** çekirge A 53b/76
- bū 'āmīr:** sirke A 47b/74
- bū süfyān:** kirpi, kuṅfuz, aṭūm, enḳad, 'asā' is A 224b/119
- bū yaḥyā:** cān alıcı A 107a/100
- bū ya' ḳūb:** serçe, kuşgunbur A 68b/92
- bu'l-aḥz:** atmaca A 273b/125
- bu'l-beşer:** Ādem ata A 56b/77
- bu'l-celeb:** şaṭranc A 53b/76
- bu'l-ḥaşıb:** et A 47b/74
- bu'l-kemāl:** muşāhib A 162a/110
- bu'l-mezā':** at A 48a/75
- bu'l-müsebbih:** ḳurbağa, ḳavfez A 101a/98
- bu'l-'alā:** pālūze A 47b/74
- bu'l-vedā:** mūm A 53b/76
- bu'l-veşy:** ṭāvūs, ebu'l-ḥüsn A 385a/179
- bu's-suhā:** ḳopuz, bu'ş-şehī A 48a/75
- bu'ş-şehī:** ḳopuz, bu's-suhā A 48a / 75
- bu'ş-şifā:** şeker A 47b/74
- buḳar:** yalan A 445a/212
- būrecā:** sofrā A 47b/74
- burgūs:** pire, ibn ṭāmīr, ebu'l-veşşāb, ṭāmīr ibn ṭāmīr A 58a/81
- būlbūl:** zeyrek er A 341b/155
- caḥş:** ḳoduḳ, sıpa A 321a/142
- cāşir:** süri bekçisi A 84a/94
- cedā:** yağmur, ğanīmet A 398a/190
- cenā māziyy:** bal, ḳarab, maḥleb A 33a/59
- cirriş:** yılan balığı, şillevr A 336a/151
- cirriyy** yılanuñ balığı A 308b/137
- cu'er:** yağmurı çok bulut A 441a/206
- cübār:** bāṭıl, ḥıdr, ḥadır, miḍr, maḍir A 510a/236
- cüdcüd:** şol bir çekirgecük kim ol gice öter, şarşar, şarrār A 382b/177
- cülcül:** çinrağı A 336a/151
- çekāvek:** toyğar, ḳubbere A 398b/191
- ḳāll:** azğun, ḳalūl A 43a/71
- ḳalūl:** azğun, ḳāll A 43a/71
- ḳarab:** bal, cenā māziyy, maḥleb A 33a/59
- ḳavā:** arıklık A 374b/170
- ḳayven:** erkek kedi A 397b/189

deber: yağır A 442a/207
debr: arular A 334b/150
derrāc kirpi A 334b/150
deysem: ayu erkegi A 336b/152
deyzec: boz at, **hink** A 330b/148
dimm: kedi A336b/152
diyāşe: gidilik, **mümāzāt**, **mizā** A 35a/62
duḡas: şu toñuzı, **duḡḡas**, **dulfin** A 317b/138
duḡḡas: şu toñuzı, **duḡas**, **dulfin** A 317b/138
Duḡka: er adı A 37b/66
dulfin: şu toñuzı, **duḡḡas**, **duḡas** A 317b/138
du‘mūş: it balığı A 336a/151
ḡüre: ḡor kimesne A 392a/183
düldül: kirpi büyügi A 334b/150
dü‘il: [gelincige] beñzer [bir cānvercik] A 330b/148
dürer: incüler A 437b/205
ebrec: güzel gözlü A 321a/141
ebū baḡr: yengeç A 318b/140
ebū cābir: etmek A 66a/90
ebū cāmi‘: süci, sofrā A 167a/111
ebū ca‘fer: siñek A 171a/112
ebū cehl: ḡaplan A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū cel‘ad** A

463a/223, **ebū rakḡāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū cel‘ad: ḡaplan A 463a/223, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū rakḡāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū eyyūb: deve adı A 68a/91
ebū ferve: öküz A 406a/194
ebū ḡālid: deryā A 509a/235
ebū ḡammād: ḡorūs adı, **ebū ‘uḡbe**, **ebū müdlic**, **ebu‘l-munzir**, **ebū nübhān** A 71a/93
ebū ḡaş‘am: ölüm A 107a/100
ebū ḡitre: iblis A 387b/181
ebū lehv: ḡunbūr A 318b/140
ebū mālik: açlık A 161b/109
ebū manşūr: aḡ bal A 66a/90
ebū maşş: at, **ebū menḡale**, **ebū müdrik** A 125a/105
ebū menḡale: at, **ebū maşş**, **ebū müdrik** A 125a/105
ebū mirsāl: ḡaplan A 463b/224, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū cel‘ad** A 463a/223, **ebū rakḡāş** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū munkız: ‘Arab atı A 68a/91

- ebū muṭrib:** opuz A 84b/95
- ebū mūdlic:** orūs adı, **ebū ‘uḳbe**, **ebū ḥammād**, **ebu’l-munzir**, **ebū nūbhān** A 71a/93
- ebū mūdrik:** at, **ebū menḳale ebū maṣṣ** A 125a/105
- ebū nāfi’:** tavuḳ adı A 167a/111
- ebū nūbhān:** orūs adı, **ebū ḥammād**, **ebū ‘uḳbe**, **ebū mūdlic**, **ebu’l-munzir** A 71a/93
- ebū ‘āmīr:** sırtlan A 384b/178
- ebū ‘amra:** müflis, **mūlfec** A 318b/140
- ebū ‘aynā:** urna, **ebū ‘ayzār** A 408a/198
- ebū ‘ayzār:** urna, **ebū ‘aynā** A 408a/198
- ebū ‘uḳbe:** erkek bit A 60a / 83
- ebū ‘uḳbe:** orūs adı, **ebū ḥammād**, **ebū mūdlic**, **ebu’l-munzir**, **ebū nūbhān** A 71a/93
- ebū ‘urve:** bir er A 374b/170
- ebū rakḳāṣ:** aplan A 463b/224, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu’l-ebred** A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ṣ-ṣa’b** A 463b/226
- ebū ṣābir:** tuz A 66a/90
- ebū ṣafvan:** deve adı A 167a/111
- ebū ṭalḥa:** umrı A 397b/187
- ebū ṭālib:** at adı A 68a/91
- ebū zenne:** maymūn A 149a/108
- ebū zeyyāl:** öküz A 85a/95
- ebu’l-aḫbār:** ibik uṣı, **hūdāhūd**, **hūdhūd** A 446a/214
- ebu’l-āḫik:** oĝan, **ebu’l-būhlūl**, **ebu’l-eṣ’ aṣ** A 273b/125
- ebu’l-beyz:** Şütür-murg, **ḫalīm**, **ümmü ṭāriḳ** A 371a/167
- ebu’l-būhlūl:** oĝan, **ebu’l-eṣ’ aṣ**, **ebu’l-āḫik** A 273b/125
- ebu’l-ebred:** aplan A 463a/223, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāṣ** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ṣ-ṣa’b** A 463b/226
- ebu’l-ebṭāl:** arslan, **ebu’l-‘abbās** A 191b/115
- ebu’l-ebṭāl:** arslan, **ebu’l-‘abbās**, **ebu’l-eṣbāl**, **ebu’l-ḥāriṣ** A 191b/115
- ebu’l-ebyaż:** oĝan, süd A 83b/94
- ebu’l-emn:** toḳlık A 161b/109
- ebu’l-esved:** aplan A 462b/222, **ebū cehl** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu’l-ebred** A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāṣ** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ṣ-ṣa’b** A 463b/226

ebu'l-eşbāl: arslan, **ebu'l-‘abbās**, **ebu'l-ebtāl**, **ebu'l-hāriş** A 191b/115

ebu'l-eş‘aş: toğan, **ebu'l-bühlül**, **ebu'l-āhiķ** A 273b/125

ebu'l-eşyem: tavşancılıñ adı, **hudāriyye**, **kāsir**, **laķve**, **ebu'l-ḥassān**, **ebu'l-ḥaccāc** A 283a/132

ebu'l-fazl: altun A 98b / 96

ebu'l-ḥaccāc: tavşancılıñ adı, **hudāriyye**, **kāsir**, **laķve**, **ebu'l-ḥassān**, **ebu'l-eşyem** A 283a/132

ebu'l-hāriş: arslan, **ebu'l-‘abbās**, **ebu'l-ebtāl**, **ebu'l-eşbāl**, A 191b/115

ebu'l-ḥassān: tavşancılıñ adı, **hudāriyye**, **kāsir**, **laķve**, **ebu'l-ḥaccāc**, **ebu'l-eşyem** A 283a/132

ebu'l-heyşam: ırna, **ḥabercel** A 412b/199

ebu'l-heyşem: tavşancılıñ adı A 295b/133

ebu'l-ḥisl: keler A 367a/166

ebu'l-ḥuccāc: fil A 84b/95

ebu'l-ḥüsn: tāvūs, **bu'l-veşy** A 385a/179

ebu'l-kāfi: aşçı A 110a/101

ebu'l-ķa‘ķā‘: kuzgun A 149a/108

ebu'l-kibr: aķçe A 98b/96

ebu'l-mel‘ün: katır A 66a/90

ebu'l-menzil: konuķcı A 64b/85

ebu'l-meymün: bal A 149a/108

ebu'l-munzir: ḥorūs adı, **ebū ḥammād**, **ebū ‘uķbe**, **ebū müdlic**, **ebū nübhān** A 71a/93

ebu'l-‘abbās: arslan, **ebu'l-ebtāl**, **ebu'l-eşbāl**, **ebu'l-hāriş** A 191b/115

ebu'l-veşşāb: pire, **burgūs**, **ibn tāmīr**, **tāmīr ibn tāmīr** A 58a/81

ebu'l-yakzān: ḥorūs adı, **ebu'l-ḥassān** A 179a/113

ebu’s-şā‘b: kaplan A 463b/226, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu'l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu'l-ebred** A 463a/223, **ebū cel‘ad** A 463a/223, **ebū rakķāş** A 463b/224

ecel: evet demek A 462b/222, **becel** A 463a/223

ecel: ölüm adı A 463b/224

ef‘āl: işler A 34a/61

ekābir: ulular A 59b/82

ekāri‘: paçalar, **bāliġā’** A 58a/80

ekbūd: cigerler A 446a/214

elḥā: yañşak kişi A 380a/174

em‘az: uvaķ taşlu yer, **arz maḥşāt** A 111a/102

enķad: kirpi, **ķunfuz**, **aṭüm**, ‘asā‘ is, **bū süfyān** A 224b/119

enked: uğursuz, **meş‘üm**, A 41a/69

ervā: taġ keçisi A 219a/118

- esfa[‘]: çağır A 219a/118
- eshem: gice, kara A 308b/137
- eşrec: tek hāya A 322a/143
- eşyem: beñlü, meşyüm A 41a/69
- etān: kancık eşek, himāre A 482a/234
- evda[‘]: yer fāresi, veda[‘] A 242a/123
- evki halkak: şuş, şah, üskut A 33a/59
- evlād-ı derze: aşı alçaq kimseler A 57a/78
- evvel: öñ A 510b/237
- eyyil: şıgın tağ erkeci A 268b/124
- ez: kındurmaq A 112b/103
- fāhite: ügeyik A 403a/192
- fā[‘]ūs: yılan A 405a/193
- Farkalīt: Muhammed adı, Ahmed A 30b/54
- fāşiye: uzun ayaklu A 405a/193
- fātır: yaradıcı A 85a/95
- fehā: şoğan A 357a/165
- felhas: ayu, dişi köpek A 406a/194
- felhem: ām, hırr A 356b/163
- fenek: bir cānvercük A 407a/195
- fe[‘]s: balta, kerzem, kirmem, haşın A 282b/131
- ferāş: pervāne A 406a/194
- feylem: taraq A 349a/160
- fi[‘]er: sıçanlar A 442b/208
- fuds: örümcek A 405a/193
- fülāz: çelik, zeker A 31b/58
- fūr: geyik A 407a/195
- furāniq: bebir adı, berid A 277b/128
- ğabar: tozlar A 441a/206
- ğadā[‘]ir: saçlar A 64b/85
- ğadır: aldayıcı, ğudar A 437b/205
- ğavgā: çekirge ufağı A 308b/137
- ğaylem: kurbaga, kaplubaga A 351a/162
- ğaylem: şunuñ gözi A 349b/161
- ğırbāl: kalbur A 39b/67
- ğurneyk: turna, ğayrı kuş A 403a/192
- haber: sevinmek A 443a/209
- habercel: turna, ebu[‘]l-heşam A 412b/199
- hācis: hātır A 510a/236
- hadācir: sırtlanuñ adı A 473b/229
- hadir: bātıl, cübār, hidr, miqr, mağir A 510a/236
- hāl: beñ A 37b/66
- hāl: çağ A 40b/68
- hāl: dayı A 42a/70
- halle: gedālık A 42a/70
- halme: büyük gene, güve A 477b/231
- hamsetü[‘]l-eşbār: gür A 36a/63
- hanquţ: durrāc, haykuţ, haykuţān A 280b/129
- hā[‘]: sen al A 41a/69
- harab: toy erkegi A 275a/127

ḥaṣīn: balta, **kirnem, kerzem, fe's** A
282b/131

Ḥāşir: Muhammed Muştafâ A 71a/93

ḥaşrem: aru begi A 305a/136

ḥaşrem: arular A 304b/135

ḥaşş: ḥalâ, **mirḥād, mezheb, maḥrec,**
kiryās, müsteḥamm, kenif, müsterāḥ,
maḥra'e A 239b/121

ḥatâ: yañılmaq A 357a/165

ḥatar: qorqu A 445a/212

ḥattâf: bir balıq A 305a/136

ḥavâ: açlık, **ṭavâ** A 375a/171

Ḥavmel: zenân adı A 39b/67

ḥaykuṭ: durrâc, **ḥankuṭ, ḥaykuṭân** A
280b/129

ḥaykuṭân: durrâc, **ḥaykuṭ, ḥankuṭ** A
280b/129

ḥazer: şaқınmaq A 443a/209

ḥazez: göz tarlığı A 443a/209

hebrec: evmekle gitmek A 322a/144

hedil: gögercin erkegi, gögercin âvâzı A
448b/215

hekalles kırd A 449b/216

hemec: ufaқ siñek A 449b/217

hemel: çobanı yoқ deve adı A 450b/218

hemella' : kırd A 449b/217

her'a: bite A 449b/216

hevâ: ârzü A 373b/168

hevze: bağırtlaқ A 450b/218

hezâr: bülbül A 337a/152

ḥinnevş: toñuz çocuğı A 308b/137

ḥırқа: delik A 30b/54

hicris: baḥîl, ayu, dilkü, maymün A
112b/103

ḥıdr: bâtıl, **cübâr, ḥadır, miḍr, maḍir** A
510a/236

hilâl: yılan A 451a/219

ḥimâre: қancıқ eşek, **etân** A 482a/234

ḥink: boz at, **deyzec** A 330b/148

ḥinşir: kiçi barmaq A 98b/96

ḥirâ: tersün A 367a/166

ḥirr: âm, **felhem** A 356b/163

ḥizbâz: bir dürlü siñek, anuñ âvâzı, kedi
A 275a/127

ḥüd: ışıklar, **megâfir** A 147b/107

ḥudâriyye: ṭavşancılıñ adı, **kâsir, laқve,**
ebu'l-ḥassân, ebu'l-ḥaccâc, ebu'l-eşyem
A 283a/132

ḥufdud: bir quş adı A 450b/218

ḥunfesâ: қоқан böcek A 219a/118

ḥuttâf: kırlanğıç A 305a/136

ḥuz: al A 33a/59

ḥuzâ: Tañrı, **siletliṭ, zü'l-cübbüre** A
46b/73

ḥudâhüd: ibik quşı, **ebu'l-aḥbâr, ḥudhüd**
A 446a/214

hüdhüd: ibik kuşu, **ebu'l-aḥbār**, **hüdāhüd**
A 446a/214

hülāyi': kurd A 451a/219

iber: igneler A 442a/207

ibil: deve, **ibl** A 481b/232

ibl: deve, **ibil** A 481b/232

ibn aḳvāl: yañşak, **ahrec** A 322a/143

İbn Elgāz: bir kişi A 351a /162

ibn kıtre: bir yılan A 387b/181

ibn mā'?: kaş ve ördek A 56b/77

ibn turnā: cāriye oğlu, nā-kes A 57b/79

ibn ṭāmir: pire, **burgūş**, **ebu'l-vesşāb**,
ṭāmir ibn ṭāmir A 58a/81

ibn zāniye: ḥarāmzāde, **müdağdağ**,
menbūz A 65a/86

ibnā cemīr: gice gündüz A 65a/87

ibnetü'l-kerm: süci, **ümmü'l-fesād**,
'ineb A 68b/92

ibnu 'irs: gelincik A 330b/148

ibnu'l-arz: ğarīb A 84a/94

ibnu'l-buvḥ: oğul A 57a/78

ibnü'l-leyālī: ay A 65a/87

İbnü'l-Müzellaḳ: bir er A 42a/70

igrindā'?: ğālib olmak, kaş, **isrindā'** A
36b/64

iḥrimmās: epsem olmak, **iḥrinmās** A
40b/68

iḥrinmās: epsem olmak, **iḥrimmās** A
40b/68

İklīl: nāmı Aḥmed'üñ A 31a/56

imhāl: mühlet virmek A 36a/63

insān-ı mā: şu ādemi A 231a/120

isrindā'?: ğālib olmak, kaş, **igrindā'** A
36b/64

ivezz: iri A 112b/103

ḳādir: güçlü A 509a/235

kāfir: ikinci adı A 68a/91

ḳahmez: kışa kimse A 125a/105

ḳāḳım: bir canlu A 407a/195

ḳāl: söz A 35a/62

ḳamḳāme: kırkayaḳ biti A 224b/119

ḳamle: bit A 60a/83

ir: köprüler A 167a/111

ḳarà: arḳa A 57a/78

ḳarkafinne: gidi kuşu A 392a/183

ḳaryetün ğannā: şen köy A 56b/77

kāsir: taşancılıñ adı, **ḥudāriyye**, **laḳve**,
ebu'l-ḥassān, **ebu'l-ḥaccāc**, **ebu'l-eşyem**
A 283a/132

ḳatar: tozlar A 440b/206

ḳaṭā: bağırtlaḳ A 357a/165

ḳavfez: ḳurbağa, **bu'l-müsebbih** A
101a/98

ḳaydu'l-evābid: yügrük at A 407b/197

keber: ṭāvil A 440b/206

keder: bulanmaḳ A 444b/211

kenîf: ḥalā, mirḥāḍ, mezḥeb, maḥrec, kiryās, ḥaşş, müsteḥam, müsterāḥ, maḥraʿe A 239b/121

kerzem: balta, kirmem, feʿs, ḥaşîn A 282b/131

kevsec: dişi eksik, köse A 329b/146

kevve: delik A 31b/57

kibā: ʿūda A 274a/126

kiber: yaş-ıla büyüklük A 440b/206

kiḍḍa: kızlık, bekāre, ʿuzre A 396b/186

kirḳis: siñek A 392a/183

kirmem: balta, kerzem, feʿs, ḥaşîn A 282b / 131

kiryās: ḥalā, mirḥāḍ, mezḥeb, maḥrec, ḥaşş, müsteḥam, kenîf, müsterāḥ, maḥraʿe A 239b/121

kiser: pāreler A 443a/210

ḳitar: ḳemrensiz oḳlar A 442a/207

ḳizḳa: imtilā, biṭne A 268b/124

ḳubbere: toyḡar, çekāvek A 398b/191

kubve: micmere A 274a/126

ḳunduz: bir cānlu A 397b/187

ḳunfuz: kirpi, aṭūm, enḳad, ʿasāʿis, bū süfyān A 224b/119

ḳuʿde: eşek, eyer A 385a/179

ḳuʿdud: aşılsız A 449b/217

ḳuʿdud: nā-kes adı A 451a/219

ḳuʿḳuʿ: şaḳsıḡan, ʿaḳʿaḳ, kündüş A 295b/133

ḳurre: ḳurbaḡa adı A 397b/187

Ḳuşem: [Aḥmedʿüñ] adı, Şāhid, Ümmī Daḥūk A 31b/57

ḳuşḡunbur: serçe, bū yaʿḳūb A 68b/92

ḳutre: avcı gömelesi A 391b/182

kündüş: şaḳsıḡan, ʿaḳʿaḳ, ḳuʿḳuʿ A 295b/133

küre: top A 382a/176

kūtaʿ: kiçi ḳoḡalar A 280b/129

laḡlaḡ: leylek, laḳlaḳ A 436a/201

laḡve: köpek A 412b/199

lahḳāʿ: ḳum balıḡı A 435b/200

laḳlaḳ: leylek, laḡlaḡ A 436a/201

laḳve: tavşancılıñ adı, ḥudāriyye, kāsir, ebuʿl-ḥassān, ebuʿl-ḥaccāc, ebuʿl-eşyem A 283a/132

lehzem: keskin süñü A 282b/131

levşeb: ḳurd A 435b/200

leyletün leylāʿ: ḳarañlık gice A 53b/76

lideh: yaşdaş, tirb A 37a/65

luḥme: arḡac A 329a/145

maḍir: bāṭıl, cübār, ḥidr, ḥaḍir, miḍr A 510a/236

māḍir: ekşi süd A 68b/92

Mādir: er adı A 37b/66

maḥbez: furun adı A 107a/100

maḥleb: bal, ḍarab, cenā māziyy A 33a/59

maḥraʿe: ḥalā, mirḥāḍ, mezheb, maḥrec, kiryās, ḥaşş, müsteḥam, kenif, müsterāḥ A 239b/121

maḥrec: ḥalā, mirḥāḍ, mezheb, kiryās, ḥaşş, müsteḥamm, kenif, müsterāḥ, maḥraʿe A 239b/121

maḳālīd: anahtarlar, maḳālīd A 407b/197

maḳālīd: anahtarlar, maḳālīd A 407b/197

maḳāvid: yularlar A 435b/200

maʿābir: gemiler, köprüler A 64b/84

māşiye: şığır, koyun, deve A 437a/202

maṭiyye: binek nāḳanuñ adı A 392b/184

māviyye: gözgülü, secencel, āyine/āyine A 34a/61

māze: dişi geyik, ümmüʿl-ḥaşef, ümmüʿt-ṭlā A 398a/190

māzi reʿsek: uzat boynuñ, müdde ʿunḳak A 33b / 60

meḡāfir: ışıklar, ḥūd A 147b/107

meḳāmim: süpürgeler mekānis, mesāfir A 147b/107

mekānis: süpürgeler, meḳāmim, mesāfir A 147b/107

Melik: Tañrıʿnuñ adı, Allāh, Raḥmān, Raḥīm A 20a/53

menāre, minşār: iki balık A 437a/203

menbüz: ḥarāmzāde, müdaḡdaḡ, ibn zāniye A 65a/86

meniyye: ölüm, ümmü dāris A 66a/88

meʿāşir: eyü işler A 60a/83

mesācid: ʿibādet idecek yerler A 437a/202

mesāfir: süpürgeler, meḳāmim, mekānis A 147b/107

mesānid: büyük yaşduklar A 436a/201

meşʿüm: uğursuz, enked A 41a/69

meşyüm: beñlü, eşyem A 41a/69

mezheb: ḥalā, mirḥāḍ, maḥrec, kiryās, ḥaşş, müsteḥam, kenif, müsterāḥ, maḥraʿe A 239b/121

miḍr: bāṭıl, cübār, ḥiḍr, ḥaḍir, maḍir A 510a/236

mirḥāḍ: ḥalā, mezheb, maḥrec, kiryās, ḥaşş, müsteḥam, kenif, müsterāḥ, maḥraʿe A 239b/121

mizā: gidilik, diyāşe, mümāzāt A 35a/62

muḥāref: nā-mübārek A 40b/68

muḥḡ: ilik A 31a/55

mūḳ: kanatlu qarınca A 396a/185

mūle: örümcek A 396a/185

munḡul: elek A 340b/154

muʿaḳḳid: cādū A 408a/198

muʿāvid: bahādır kimse A 437a/203

muʿazzez: muḳavvā A 110a/101

müdağdağ: Һarāmzāde, **menbūz**, **ibn zāniye** A 65a/86
müdde ‘**unḳak**: uzat boynun, **māzi re’sek** A 33b/60
müdeccec: yaraqlı A 321a/142
müfrez: ayrılan A 119b/104
mülcem: uyanlu at A 317b/138
mülfec: müflis, **ebū ‘amra** A 318b/140
mümāzāt: gidilik, **diyāse**, **mizā** A 35a/62
müsāfir: yolcu A 147b/107
müsteḥam: ḥalā, **mirḥād**, **mezheb**, **maḥrec**, **kiryās**, **ḥaṣṣ**, **kenif**, **müsterāḥ**, **maḥra’e** A 239b/121
müsterāḥ: ḥalā, **mirḥād**, **mezheb**, **maḥrec**, **kiryās**, **ḥaṣṣ**, **müsteḥam**, **kenif**, **maḥra’e** A 239b/121
müzcā: az nesne A 380b/175
nağaf: bir ḳurd A 437b/205
nāḳır: çeng A 66a/88
nedā: baḥşiş, nem A 403a/192
nefer: bölük A 445a/212
nefs: göz A 57a/78
nehser: ḳurd A 465b/227
nehşel: balıḳ A 465b/227
nekel: şınanmış güçlü at u er A 462a/221
nemir: ḳaplan A 462b/222, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222,

ebu’l-ebred A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’s-ş’a’b** A 463b/226
nesānis ü nesnās: iki tā’ife A 396b/186
nuğar: burnı kızıl serçe gibi bir ḳuş A 437b/205
nuğar: bülbül ḳuşı A 445b/213
nūn: semek A 465b/227
‘abāhir: nergisler A 179a/113
‘Abbūd: er adı A 37b/66
‘aclez: eti berk ü ḳatı olan at A 101a/98
‘ader: çok yağmur A 444b/211
‘ades: ḳatır A 374a/169
‘aḍrafūt: kertekele, **‘azā** A 376a/172
‘akḳār: em otı A 37a/65
‘ak’ak: şaḳsığan, **ḳu’ḳu’**, **kündüş** A 295b/133
‘alheb: tağ ergeci A 304b/135
‘Amelles: er adı A 37b/66
‘amelles: ḳurd, kelb A 304b/135
‘ameysel: arslan, **‘anbes** A 304b/135
‘anbes: arslan, **‘ameysel** A 304b/135
‘andem: ḳardaş ḳanı A 345a/158
‘anḳā: bir ḳuş A 382b/177
‘ankebūt: örümcek A 398b/191
‘arar: çirkinler A 443a/209
‘arüz: Mekke şehri, **ümmü’l-ḳurā** A 46b/73

- ‘asā: çekirge dişisi A 374a/169
- ‘asā‘ is: kirpi, **ķunfuz**, **aķūm**, **enķad**, **bū sūfyān** A 224b/119
- ‘aķemķem: arslan A 373b/168
- ‘asennec: deve ķuķı A 374b/170
- ‘āsil: ķurd A 373b/168
- ‘avātik: atlar A 357a/165
- ‘azā: kertekeler, ‘**aķrafūķ** A 376a/172
- ‘azal: ova fāresinūñ adı A 463b/226
- ‘azze: geyik yavrısı A 375a/171
- ‘ifr: ķoñuz erkegi A 375a/171
- ‘ikrime: gögercin A 398a/190
- ‘ikriķe: diķi ķavķanuñ adı A 376a/172
- ‘ilhiz: kene, ķanlı ķıl A 304a/134
- ‘Īmādū’l-būķā: ķardal A 104a/99
- ‘ineb: süci, **ūmmū’l-fesād**, **ibnetū’l-kerm** A 68b/92
- ‘īs: aķ deve A 403a/192
- ‘oķmān: yılan yavrısı A 374a/169
- ‘Ömer: bir er A 441a/206
- ‘ukrud: semüz ođlanūñ adı A 449b/216
- ‘ulcūm: erkek ķurbađa A 304a/134
- ‘ullām: atmaca A 304a/134
- ‘ul‘ul: [ķoyđar] erkegi A 398b/191
- ‘umur: ‘umr A 387b/181
- ‘uncud: ķuru üzüm, **zebīb** A 462a/220
- ‘unķul: deķtī ķođan A 334b/150
- ‘Urķūb: er adı A 37b/66
- ‘urve: ķulb, ilik A 31a/56
- ‘uķfūr: serķe A 374b/170
- ‘uķķe: güve A 373b/168
- ‘uzre: ķızlık, **ķıđđa**, **bekāre** A 396b/186
- rahā**: degirmen A 371a/167
- rāhile**: deve A 337a/152
- Rahīm**: Tañrı’nuñ adı, **Allāh**, **Melik**, **Rahmān** A 20a/53
- Rahmān**: Tañrı’nuñ adı, **Allāh**, **Melik**, **Rahīm** A 20a/53
- rebāh**: ķetük gibi bir cānver adı A 339b/153
- recā**: ummaķ A 398b/191
- reķā**: zabye buzağusı A 224b/119
- rett**: erkek ķoñuz A 340b/154
- rubah**: bir ķuķ, ķoķek A 340b/154
- rubbāh**: maymūn erkegi A 339b/153
- rucel**: yaya kimselerūñ adı A 463b/225
- rukā**: efsūnlar A 407a/195
- rustem**: bir bölük er A 304a/134
- ruteylā**: bö A 340b/154
- ķadā**: būm erkegi A 231a/120
- ķadr**: göğüs, **zūbre** A 396a/185
- sāfir**: yazucı A 65a/86
- ķāgir**: ķor A 65a/87
- ķah**: ķuķ, **ūskut**, **evki ķalkķak** A 33a/59
- sāhir**: uyanık kimse A 149a/108
- sakankūr**: bir cānver A 322a/144

saḳb: köşek A 321a/142
sāḳu ḥurr: ḳumrınıñ erkegi A 345a/158
şannāce: cümle ḥayvāndan büyük bir cānver A 384b/178
sa' dāne: gögercin A 322a/144
şarrāḥ: ṭāvūs ḳuşı A 445b/213
şarrār: şol bir çekirgecük kim ol gice öter, cüdcüd, şarşar A 382b/177
şarşar: şol bir çekirgecük kim ol gice öter, cüdcüd, şarrār A 382b/177
saṭar: yazmaḳ A 445a/212
sebed: bir ḳuş A 345a/158
secencel: za' ferān, gözgü, āyine/āyine, māviyye A 34a/61
sedā: arış A 329a/145
seder: gözüñ ḳamaşması A 444b/211
şefā: deştī kedi A 204b/116
sefenec: ümmü ṭāriḳ deve ḳuşı A 321a/141
selle: uğrılık A 42a/70
selvā: yelve A 347b/159
semendel: bir ḳuş ki yanmaz oda ol A 329b/146
semmūr: bir ḥayvān A 349a/160
senād: bir cānver file beñzer A 330b/147
sera': tizlik A 275a/127
serat: yutmaḳ A 43a/71
sevdanīḳ: çaḳır A 349b/161
şillevr: yılan balığı, cirriş A 336a/151
şileṭliṭ: Tañrı, zü'l-cübbüre, ḥuzā A 46b/73
sim': ḳurd yavrusı A 347b/159
simsime: ufaḳ ḳarınca A 349a/160
sincāb: bir cānver A 349a/160
subāṭa: boḳlık A 161b/109
subeyṭir: balıḳçıl A 344a/157
sūdanīḳ: şāhīn A 351a/162
Şuḥr: zenān adı A 39b/67
sunḳur: bir ḳuş A 321a/141
şurar: kīseler A 442a/207
sūse: ḳurt, bit A 349b/161
şuyyem: oruçlular A 347b/159
sūḥliye: kertenkele A 345a/158
sūlef: keklik yavrusı, sūlek A 329a/145
sūlek: keklik yavrusı, sūlef A 329a/145
sümānā: buldurcın A 347b/159
sürer: göbekler A 442b/208
sürfe: ağaç yiyen ḳurd, dābbetü'l-arz A 204b/116
süvdāniye: şıḡırcık A 349b/161
şagbez: çaḳal A 104a/99
şagvā: ṭavşancıl A 380a/174
Şāhid: [Aḥmed'üñ] adı, Ümmī Daḥūk, Ḳuşem A 31b/57
şakīḳ: ḳardaş A 36a/63

şa' rā: bir nev' sinek A 380a/174
şārif: dişi kıca deve A 356b/163
şebāt: ' aķreb, şibdi' a A 356b/163
şeber: eylik, bellü ħaber, ħurbān A 442b/208
şebes: şad pāye A 35a/62
şebve: ' aķreb neşteri A 356b/163
şedidü'l-ķuvā: Cebre 'il A 104a/99
şefellāĥ: ħalb-i mā A 231a/120
şemsiyye: bir dürlü yılan A 380b/175
şenātir: barmaķlaruñ adı A 162a/110
şeşar: āhū buzaġusı A 380a/174
şevşeb: ħarınca, ' aķreb, bit A 382a/176
şevvāle: ' aķreb A 382a/176
şezer: herze A 442b/208
şibdi' a: ' aķreb, şebāt A 356b/163
şikķ: bir dürlü maĥlūk A 380b/175
şikrāk: aĥyel ħuşı A 380b/175
şülşül: yeyni ħişi A 339b/153
tācir: alan şatan kimse oldı A 477b/230
tācir: süci şatar kimse A 473b/229
Tatar: bir şoy A 442a/207
tell: depe, yefa' A 282a/130
terātir: ulu işler A 161b/109
tev'em: ikiz A 344a/157
tirb: yaşdaş, lideh A 37a/65
tuĥme: imtilā, berde A 43a/71
turnā: ħaĥpe A 57b/79

tūra': ħapular A 274a/126
tāmīr ibn tāmīr: pire, burgūs, ibn tāmīr, ebu'l-veşşāb A 58a/81
tavā: açlık, ħavā A 375a/171
tayhūc: çil A 385a/179
Tuveys: er adı A 37b/66
uf uvān: erkek yılan A 214a/117
Uĥād: [Muĥammed adı], Uĥīd, Aĥūmāĥ A 31a/55
Uĥīd,: [Muĥammed adı], Uĥād, Aĥūmāĥ A 31a/55
uĥrā: āĥiret A 382a/176
urviyye [taġ keçisinüñ] dişisi A 219a/118
ükül: rızķ A 340b/154
Ümmī Daĥūk: [Aĥmed'ün] adı, Şāhid, Ķuşem A 31b/57
ümmü cābir: harīse A 171a/112
ümmü dāris: ölüm, meniyye A 66a/88
ümmü defre: bu dünyā, ümmü ĥinnevr, ümmü ħaş' am A 59b/82
ümmü derze: dünyā A 66a/88
ümmü ĥinnevr: bu dünyā, ümmü ħaş' am, ümmü defre A 59b/82
ümmü ĥubeyn: bir cānver A 280b/129
ümmü ĥübeyre: dişi ħurbaġa A 111a/102
ümmü iĥdī ve ' işrīn: tavuķ, ümmü'l-velid A 119b/104

ümmü **kaş**[‘] **am**: bu dünyā, **ümmü**
hınnevr, **ümmü defre** A 59b/82
ümmü menzil: konukçı [‘]avrat A 64b/85
ümmü [‘]**iryet**: [‘]aķreb A 295b/133
ümmü [‘]**uķbe**: dişi bit, **ümmü talha** A
64b/84
ümmü rāşid: fāre A 408a/198
ümmü şādin: geyik A 48a/75
ümmü tabaķ: kaplubāġa, **bintu tabaķ** A
397b/189
ümmü talha: dişi bit, **ümmü** [‘]**uķbe** A
64b/84
ümmü tārık: sefennec deve kuşı A
321a/141
ümmü tārık: şütür-murġ, **zālīm ebu’l-**
beyz A 371a/167
ümmü’l-beşer: Hāvā A 56b/77
ümmü’l-ebred: dişi kaplan A 463b/225
ümmü’l-fesād: süci, **ibnetü’l-kerm**,
[‘]**ineb** A 68b/92
ümmü’l-ħaşef: dişi geyik, **māze**,
ümmü’-t-tılā A 398a/190
ümmü’l-kırà: od A 57b/79
ümmü’l-kurā: Mekke şehri, [‘]**arüz** A
46b/73
ümmü’l-velid: tavuķ, **ümmü ihdī ve**
[‘]**işrīn** A 119b/104
ümmü’n-nedāme: ivmek A 317b/138
ümmü’n-ni’ am: koyun A 162a/110

ümmü’s-sihāl: keçi A 162a/110
ümmü’-t-ta’ am: buġday, mi’ de A
110a/101
ümmü’-t-tılā: dişi geyik, **māze**, **ümmü’l-**
ħaşef A 398a/190
ümmü’-z-zibā’: ova A 48a/75
üskut: şuş, **şah**, **evki ħalkak** A 33a/59
vas’: kız kuşı, **veşa’** A 268b/124
veda’: yer fāresi, **evda’** A 242a/123
veğar: yaġuñ [kiri] A 443a/210
vesah: kir A 443a/210
veşa’: kız kuşı, **vas’** A 268b/124
vezā: bodur kimesne A 406a/194
vezer: ħal’ a gibi taġ A 443a/210
yefa’: depe, **tell** A 282a/130
yera’: āteş böcüġi A 273b/125
Yesa’: bir nebī adı A 282a/130
yüser: şol eller A 443a/210
zabye: ħalb-ı mā A 305a/136
zālīm: şütür-murġ, **ebu’l-beyz**, **ümmü**
tārık A 371a/167
zātü’l-veda’: Ka’ be, Nūĥ Nebī’nün
keştisi A 242a/123
zebīb: kurı üzüm, [‘]**uncud** A 462a/220
zebzeb: bir cānver A 341b/155
zehdem: çaķır A 344a/157
zeker: çelik, **fülāz** A 31b/58
zerāfe: zurnāpa A 341b/155
Zerķā’: zenān adı A 39b/67

zerr: karınca A 336b/152

zirr: düğme A 31b/57

zuhal: bir yıldız A 465b/227

zurraḳ: aḳ toğan A 341b/155

zurzür: şığırcıḳ A 344a/157

zū'l-cübbüre: Tañrı, **sileḫliḫ**, **ḥuzā** A
46b/73

zū'ḫ-ḫufyeteyn: bir yılan A 231a/120

zūbre: demür pāresinüñ adı A 392b/184

zūbre: gögüs, **ṣadr** A 396a/185

zūlzūl: dāmen ucı A 334b/150

zūmer: bölükler A 444b/211

zūrā: ḫaḡ başları A 405a/193

Hayvan İsim, Künye ve Lakaplarına Dair Sözlük ve Dizinin Hazırlanmasında Uygulanan Usuller

1. Sözlük ve dizinin hazırlanmasında şârihin birebir kelime karşılığı olarak ya da tanım cümlesi halinde verdiği ifadelerden yararlanılmıştır.
2. Sözlük ve dizine sadece hayvanlara verilmiş isim, künye ve lakaplar değil onlarla ilgili eşya, organ, yemek, hastalık vb. isim ve tabirler de alınmıştır. Akrep, fil, kumru, tavus gibi Arapça olup Türkçede de aynı şekilde kullanılan hayvan isimleri dizine dahil edilmeyip bu kelimelerin çoğul, tekil, müennes, müzekker gibi türevleri varsa onlar listede yer almıştır. Ancak bu şekildeki hayvan isimlerinden olan samur, sincap, kakım, anka gibi Arapça olup Türkçede de aynı şekilde bilinenlere metinde az sayıda geçtiği ve türevleri olmadığı için yer verilmiştir.
3. Metinde bir kelime ve ifadenin birden fazla anlama geldiği, birden fazla hayvan için aynı ifadenin kullanıldığı durumlar görülmektedir. Bu yüzden bazı ifadelere birden çok defa farklı maddelerin altında rastlanabilir.
4. Kelimelerin bazılarının birden çok anlama geldiği ya da birden çok hayvanı karşıladığı durumlar da sözkonusudur ve böyle durumlarda aynı kelimeye farklı maddelerde yer verilmiştir. Örneğin “kelb” kelimesinin aslan anlamında kullanıldığına dair iki örnek aslan maddesinde verilirken metinde geçen köpek anlamındaki diğer “kelb”lere köpek maddesinde yer verilmiştir. Örneğin kumaş, köse ve kurt olmak üzere üç anlamı olan “atlas” kelimesine kurt maddesinde sadece kurt anlamında kullanılan örneklerin varak numaraları verildi. Birden fazla hayvan için kullanılan aynı kelimedede (mesela *ķummel* çekirge, bit, pire için de kullanılmış) bunların hepsi yazıldı; ancak varak numaralarında o maddenin geçtiği yerlere yer verildi (bit maddesinde bit olarak *ķummel*, çekirgede çekirge olarak *ķummel* gibi).
5. Hayvanların birbirleriyle tarif edildikleri, kastedilen hayvanın hangisi olduğunun belli olmadığı durumlar da söz konusudur. Böyle durumlarda ilgili hayvan en uygun maddede verilmiştir. Örneğin metinde *rubaķ* kargaya benzeyen bir kuş olarak tarif edildiği için karga maddesinde yer almıştır.
6. Dizine alınan örneklerin varak numaraları bahsi geçen hayvanla alakalı bilgilerin verildiği kısımlardır. Kelimelerin veznine örnek göstermek amaçlı kullanılan hayvan isimleri dizine dahil edilmemiştir.
7. Kelimenin birden fazla okunuşu varsa yanında, türevleri varsa altında verilmiştir.

8. Metinde verilmeyen ama ne olduğu anlaşılan anlam ve ifadeler parantez içinde yazılmıştır.

9. Sözlük ve dizinde kullanılan kısaltmalar şunlardır:

c. c.: cem'inin cem' i

c.:cem' i

F.:Farsça

müe.: müenneşi

müf.: müfredi

müz.: müzekkeri

tas.: taşgiri

tes.: teşniyesi

Hayvan İsim, Künye ve Lakapları Dizin-Sözlük

Ağaç kurdu

araža 213a, 509b

arż 509a, 509b

dābbetü'l-arż 204b, 213a, 213b,
509b

sürfe 204b, 212b, 213a, 213b, 214a

Akrep

ħume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi,
yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

kejdüm (F.) 35b

‘*aķreb* müe. ‘*aķrebe* 295b, ‘*aķrabā* 295b

c. ‘*aķārib* 295b, 297a, 302a, 303a

‘*uķrubān* 1. erkek akrep; 2. uzun ayaklı,
kuyruğu akrep kuyruğuna benzemeyen
bir hayvan 295b

şebāt 356b

şebve akrebin neşteri 356b

şevşeb 1. akrep; 2. karınca; 3. bit 382a

şevvāle akrebin alemi 382a

şibdi‘a 356b

ümmü ‘iryet 295b

Anber balığı (İspermeçet balinası):

bāle 277b, 278b

Anka

‘*anķā* 1. insan gibi yüzü olan, her
hayvanın rengini barındıran bir kuş; 2.
dağlar kadar yumurta yumurtlayan garip
şekilli bir kuş 284a, 382b, 383a, 383b,
384a, 384b

‘*anķā*-i muğrib 284a, 383a

Arı

debr arı topluluğu 334b

c. *edbur*, *dubūr* 334b

ebu'l-meymūn bal 149a, 161a

ħaşrem 1. arı topluluğu 304b; 2. arı beyi
304b, 305a, 307b

müf. *ħaşreme* 304b

ħume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi,
yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

lü‘āb bal 212b

naħl 89b, 212b, 304b, 307b, 308b,
334b/*naħle* 307b, 308b

ya‘sūb arı beyi 89b

c. *ye‘āsīb* 89b

zubāb 1. bal arısı; 2. sinek 173a

zunbūr 301b, 308b

c. *zenābīr* 304b, 334b

Aslan

ebu'l ħāriş 191b

ebu'l-ebfāl 191b
ebu'l-abbās 191b, 192a
esed 192a, 192b, 194b, 195a, 201a, 201b, 292a, 374a, 374b
 müe. *esede* 192a
 c. *esūd* 192a, 194b, *usd* 192a, 201b, *esud* 192a, *āsād* 192a
fürhūd aslan yavrusu 302a
hemūs yavuz arslan, avını yırtıp parçalayan aslan 218a
kelb 194b, 429a
 c. *kilāb* 194b,
 ‘*ameysel* 304b
 ‘*anbes* 304b
 ‘*ašemsem* 373b, 374a
 müf. ‘*ašemseme* 374b
 ‘*urve* 375b
şibl avlanabilecek aslan yavrusu 192a
 c. *eşbāl* 192a
 ebu'l-eşbāl 191b, 192a
şir (F.) 192a, 338b
verd yüzü insan yüzüne benzeyen gövdesi oldukça kıvılcak, kuyruğu akrep kuyruğu gibi bir aslan çeşidi 192b

At

baħr vāsi ‘*u'l-baħrī* olan at 242a

birzevn beygir 126a, 133a, 133b, 134a, 144a
dabbetü'l-arz kır at 213a
deyzec boz at 330b, 334a
dize (F.) boz at 334a
ebū maşş 125a, 135a
ebū menkale 125a, 135b
ebū munkız ‘ Arab atı 68a
ebū müdrik 125a, 135a
ebū şücā ‘ 135a
ebū tälīb 68a, 135a
ebu'l-međā ‘ 48b
ebu'l-mizmār 135b
ebu'l-müncī 135a
eşheb beyaz at 133a, 133b, 138a, 335a
 c. *şühb* 138a
felenkas annesi Arap babası başka cins olan at 127a
ferāset binicilik 144b
 fāris 1. ata binen kişi; 2. at, katır ve eşeğe binen kişi 125a, 125b, 133a, 140a, 144b
 c. *fevāris* 125a, 125b,
 fursān 144b, 145a
feres 48b, 68a, 104a, 125a, 126b, 133b, 134b, 135a, 136a, 137a, 143a, 146a, 217b, 232b, 296a, 360a, 462a

mü. *fereſe* 125a
c. *efrās* 125a, 135b, 360a, *fürūs*
125a
tes. *fereſeyn* 134b
tas. müz. *füreys* 125a, tas. müe.
füreys 125a
gurre atın alnında olan aklık 137b, 146a
ağarr yüzünde akı olan at 145b,
146a, 149a
hamhame atın arpa, ot ve başka şeyleri
istediğinde çıkardığı ses 136a
hayl at topluluğu 58a, 135a, 135b, 140a,
144b, 145a
müf. *hā'il* 135b
c. *iḫyāl* 135b, *ḫuyūl* 135b
hecīn 1. beygir; 2. babası Arap annesi
başka cins olan at 126a, 127a
hicr dişi at, yunt 58a
c. *aḫcār* 58a, *ḫücūr* 58a, *ḫücūre*
58a
ḫink (F.) boz at 330b, 334a
ḫaydu'l-evābid yügrük at 407b
kümeyt 1. yelesi ve kuyruğu kara,
gövdesi kızıl at; 2. doru at 133a, 133b,
146a, 146b
c. *kümt* doru atlar 138a
miḫmerr beygir 126a

muḫaccel ayakları sekil ve ak at 133b,
145b, 146a
muḫkrif annesi Arap babası başka cins
olan at 127a
mülcem dizginli at 317b, 318b
nāṣāt atın alnının üzerine sarkan kıl 136a
nāṣiye atın alnının üzerine sarkan kıl
136a, 137a
c. *nevāṣī* 136a
nekel sınanmış ve tecrübe olunmuş güçlü
ve kuvvetli at 462a
'aclez / *'acleze* / *'iclize* eti berk ve katı
olan at 104a
'atīk iki baştan Arap olan at 126a, 126b
c. *'avātik* 360a
rakḏ ayakla ata vurup hareketlendirmek
133a
sābīk ileri giden at 126b
ṣahīl at kişnemesi 136a, 146a
semend (F.) kula at 334a
sīsāne beygir 126a, 133b
taḫcīl elde ve ayakda olan aklık 137b
muḫaccel ayağı sekil ve ak at
133b, 146a
ṭalku'l-yemīn sağ ayağında aklık
olmayan at 145b, 146a

verd rengi kümeýt ve aşkar arasında olan at 146b

ḍabh 1. atın *ḥamḥame* ve *ṣahīl* dışında çıkardığı ses; 2. atın seyirttiği zaman karnından çıkardığı ses; 3. atın uh uh diye ses çıkarması 136a, 136b

zā'il / *zeyyāl* kuyruğu uzun at 94b

Ateş böceği, yıldız böcüğü

yera' 273b, 274a / *yerā'* 274a

Atmaca

ebu'l-aḥz / *bu'l-aḥz* 273b

bāṣak 273b, 304a

bāṣe (F.) 273b

'ullām 304a

Ayı

cehize dişi ayı 114a

dübb 112b, 114a, 339a, 342b, 407a

müe. *dübbe* 112b

deysem 1. erkek ayı; 2. ayı yavrusu; 3. köpekten olan tilki yavrusu; 4. köpekten olan kurt yavrusu 336b, 339a

felḥas 1. ayı; 2. dişi köpek 406a, 407a

hicris 112b

c. *hecāris* 112b

Bağırtlak

cūniyy kanadının altı ve ayakları siyah, arkası toprak renkli, kızıl ile alaca renkli, *kūdriyyden* daha büyük bir bağırtlak çeşidi 357b

hevze 450b

c. *hevz* 450b

isferūd (F.) 357a

kaṭā 357a, 357b, 358a, 358b, 359a, 359b, 450b

müf. müe. *kaṭāt*

c. *kaṭavāt* 357a, *kaṭayāt* 357a

kūdriyy toprak renkli, karnı ve arkası alacalı, sarı çizgili, kısa kuyruklu bir bağırtlak çeşidi 3567b

ümmü ṣelāṣ 357a, 357b

Balıkçıl

subeytir 344a, 344b

mālikü'l-ḥazīn 344b

Baykuş

ḡudāf 1. baykuş; 2. kuzgun 152b

ṣadā erkek baykuş 231a, 233b, 239b

būm 231a, 233b

ümmü'l-ḥarāb dişi baykuş 233b

ḡurābü'l-leyl 233b

ṣādī 233b

hāme / *cuḡd* (F.) ügi kuşu bkz. *ṣadā* 239b

Bıldırcın, buldurcın

katilü'r-ra'd 347b

selvâ 1. bıldırcın; 2. yelve; 3. bıldırcına benzeyen bir kuş 347b, 348a yelve 347b, 348a

müf. *selvātun* 348a

sümānâ 347b, 348a

Bit

benātü'd-dürüz 391b, 392a

derz bezdeki yiv c. *dürüz*

ebü 'uqbe erkek bit 60a

her'a 449b

qamle / qamâl bir bit 60a, 449b

c. *qaml* 60a

qummel 1. bit, buğday biti, insan biti; 2. kenenin büyükleri; 3. çekirgenin kanadı bitmemiş yavruları; 4. pire 60b, 61a, 61b, 382a, 392a

müf. *qummele* 61a

şu'ābe 1. erkek bit; 2. bit yumurdası 60b

c. *şu'āb* 60b, *şî'bān* 60b

sūse buğdayda ve yemekte olan bit 349b, 350a, 351a, 350b

şevşeb 1. bit; 2. akrep; 3. karınca 382a

ümmü 'uqbe dişi bit 60a, 64b

ümmü talha dişi bit 60a, 64b

Boyunburan

ahyel 1. boyunburan; 2. arı kuşu; 3. *şurad* 380b, 381b

şıkrāk 380b, 381a, 381b

Bülbül

hezār 1. bülbül; 2. bülbüle benzeyen bir kuş 337a, 339b

hezār destān (F.) 339b

nugar 1. bülbül; 2. serçeye benzeyen burnu kızıl bir kuş 437b, 440a, 440b, 445b bkz. *güncişk-i hurd*

müe. *nugara* 439b

c. *niğrān* 440a

tas. *nugayr* 440a

'andelib 339b

Çakal

ibn āvâ 107a

şagāl (F.) 107a

şagbez 104a, 107a

Çakır

esfâ' 219a, 221b

madrahiyy kanatları uzun bir çakır çeşidi 352b

nehşel 465b

şakr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a, 466a / *şakr* 351b / *zakr* 351b çakır ve avcı doğanlar

c. *aşkur* 221b, *şukūr* 221b, *şukūre* 221b, *şıkār* 221b, *şıkāre* 221b, *şukur* 221b

sevdanik 349b, 351a / *süvdanik* 351a / *sevdağ* 351a / *seydanük* 351a / *südānik* 351a / *sedānağ/südānağ* 351a 1. çakır; 2. şahin

zehdem 344a, 344b

Çekirge

bū cenādib, *cenādib* 1. çekirge; 2. bir çekirge türü; 3. erkek çekirge 53b

müf. *cüdüb* 53b, *cindeb* 53b

cerād 60b, 160b, 212b, 350a, 374b

cüdcüd geceleri ocak kenarında öten kanatsız çekirge; 2. orak kuşu denilen yaz sıcaklarında orak vaktinde öten, öte öte ikiye yarılıp helak olan böcek 382b bkz. *şarrār*, *şarşar*, *şeb-gir*

ğavgā kızarup kanatları belirmeye başlamış çekirgenin küçüğü 308b, 317a

müf. *ğavgā`etun* 317b

kummel 1. çekirgenin kanadı bitmemiş yavruları; 2. kenenin büyükleri; 3. bit, buğday biti, insan biti; 4. pire 60b, 61a

müf. *kummele* 61a

‘*asā* dişi çekirge 374a, 374b

şarrār/şarrāru`l-leyl geceleri ocak kenarında öten *cüdüb*den büyük kanatsız çekirge 382b bkz. *cüdcüd*, *şeb-gir*

şarşar geceleri ocak kenarında öten kanatsız bir çekirge 382b bkz. *cüdcüd*, *şarrār*

şeb-gir (F.) çırgıdı denilen gece boyu öten karaca çekirgecik 382b

Çil

tihū (F.) 349b, 387a

şayhūc 385a, 387a

Çiyan

şebes 35b, 36a

şad-pāye (F.) 35b, 36a

Deve

baḥīra kulağı yarık deve 19b, 241a, 241b

ba`ir 143a, 404b

bāzil azısını yarmış deve 230b

c. *buzl* 230b, *buzul* 230b, *buzzel* 230b, *bevāzil* 230b

cemel 68a, 104a, 125a, 274b, 3722a, 395a, 395b, 498b

c. *cimāl* 293a

ebū eyyūb 68a

ebū safvān 167a

fāşiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māşiye*

c. *fevāşi* 405a

feşil deve köşeği 340b

halā'ib sağılır develer 321b

hanīn sığırın ve devenin oğluyla çarpışmasında çıkardığı ses 480a

hemel çobanı olmayan deve 450b

ibil 68a, 167a, 168b, 169a, 169b, 392b, 418b, 481b, *ibl* 54b, 63b, 418b, 450b, 481b

c. *ābāl* 167a

tas. *ubeyletun* 169a

māşiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāşiye*

c. *mevāşi* 288b, 405a, 437a

maṭiyye dişi binek deve 392b

c. *maṭāyā* 392b

mebrek deve çökertilecek yer

c. *mebārik* 169a

nāka dişi deve 104a, 117b, 321a, 342b, 356b, 392b, 393a, 393b, 395a, 395b, 396a, 430b

c. *nūḳ* 392b, *en'uk* 392b, *niyāk* 393a, *evnuḳ* 393a, *eynuḳ* 393a

c. c. *eyāniḳ* 393a

nefeş çobansız olan deve 450b

‘*ilhiz*’ 1. kan ve deve kılından yapılan bir yemek; 2. büyük ve iri kene; 3. kenelerin kan ile pişirilmesi suretiyle yapılan bir yemek 304a

‘*īs*’ 1. ak deve; 2. rengine kumrallık karışmış olan ak deve 403a

müz. *a'yes* 403a

müe. ‘*aysā*’ 403a

‘*uşerā*’ 1. on aylık yüklü deve; 2. sekiz aylık yüklü deve 224a

rāgiye 169a, 169b

rāhile 1. binek deve; 2. yük taşımaya uygun olan deve 168b, 337a, 339a, 339b

recez deve uyluğunda olan bir hastalık 242a

rubah 340b, 341a, 422b, *ruba'* deve köşeği 341a, 422b

sakb 1. deve köşeği; 2. doğduğu saatte deveye verilen isim; 3. erkek deve 321a, 321b

c. *esḳub* 321b, *siḳāb* 321b, *sukūb*

321b, *sukbān* 321b

sārif yaşlı dişi deve 356b

şıtranc iri gövdeli deve 54b

üştür (F.) 342a, 342b

veber deve kılı 304a

Deve kuşu

ebū şelāşīn 371a

ebu'l-beyz 371a

ebu'ş-şahāra 371a

nu'ām 220a, *na'ām* 371a, 372b

müf. müe. *na'āme* 371a, 372b

'asennec deve kuşu yavrusu 374b

sefennec erkek deve kuşu 321a

şütür-murg (F.) 373a

ümmü fāriḳ 321a, 371a, 373a

zālīm erkek deve kuşu

c. *zālmān* 128b, 371a, 374b

Doğan

bāzī 268b, 269a, 270a, 270b, 273b /
bāziyy 268b / *bāz* 268b doğan, şahin,
çakır

c. *bevāz* 269a, *ebūz* 269a, *bīzān*
269a, *būzāt* 269a

ebu'l-āhiḳ 273b

ebu'l-būhlūl 273b

ebu'l-eş'aş 273b

şakr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a,
466a / *sakr* 351b / *zakr* 351b çakır ve her
av avlayan doğan

c. *aşkur* 221b, *şukūr* 221b, *şuküre*
221b, *şıḳār* 221b, *şıḳāre* 221b, *şuḳur*
221b

sibāk güderiden, devāl, kayış ve başka
nesnelere yapılmış doğanın
ayağındaki bağ

tes. *sibākān* 272b

sunḳur kendisiyle avlanılan yırtıcı
kuşlardan bir doğan çeşidi 321a

yu'yu '353a

zurak 1. ak doğan; 2. kendisiyle
avlanılan atmaca ve doğan arasında bir
kuş 341b

c. *zerāriḳ* 342a

Domuz, toñuz

hinnevş domuz yavrusu 308b

c. *hanāniş* 308b

hinzir 84b, 156a, 156b, 193a, 200b,
308b, 309a, 309b, 310b, 311a, 311b,
312b, 314b, 315a, 315b, 316a, 316b,
317a, 341a, 376a, 386a, 386b, 430a,
443a, 464b, 477b

c. *hanāzir* 308b, 311b, 316a,
341a, 376a

'ifr 1. domuz; 2. erkek domuz; 3. domuz
yavrusu 375a, 376a

rett 1. domuz; 2. erkek domuz; 3.
domuza benzeyen bir hayvan 340b, 341a

c. *rutūtdur* 341a

**Domuzlan, toñuzlan, koğan böcek,
oşurğan böcük**

fāsiyā ʔ *fāsiye* 18b

ḥabездū (F.) 222a

ḥunfesā 18b, 219a, 221b, 222a, 222b,
223a, 223b, 224a, *ḥunfes* 222a, *ḥunfese*
222a

müz. *ḥunfesā* ʔ 221b

müe. *ḥunfesāt* 221b

koğan böcek 219a, 221b

oşurğan böcük 221b

toñuzlan 18b

ümmü ʔ *l-esved* 222a

ümmü ʔ *l-maḥrec* 222a

ümmü ʔ *n-netn* 222a

Eşek, kulağı uzun

caḥş eşek yavrusu, sıpa 321a, 321b, 482b

c. *ciḥāş* 321b, *cuḥşān* 321b

müe. *caḥşe*

tas. *cuḥayş* 321b

ümmü caḥş dişi eşek 482b

ebū cā ʔ *ir* erkek eşek 482b

ebū ziyād erkek eşek 482b

etān dişi eşek 482a

c. *ātun* 482a, *me ʔtūnā* 482a, *utun*
482a

fāris at, katır ve eşeğe binen kişi 125b

c. *fēvāris* 125a, 125b, *fursān*
144b, 145a

ḥammār eşeğe binen kişi 125b

ḥimār 67a, 180a, 321b, 385a, 482b, 485a,
485b, 486a, 489b, 495b, 498a, 499a,
504b, 505a, 505b, 506a, 506b, 507a,
507b, 508a, 508b, 509a

c. *ḥamīr* 143a, 180a, 482b, *ḥumur*
482b, 504b, *aḥmire* 482b, 506a

müe. *ḥimāre* 482a

tas. *ḥumeyr* 482b

zū ʔ *l-ḥimār* eşek şāhibi 227b,
228a

ku ʔ *de* 385a

nehīk/nuhāk eşeğin anırması 180a, 507b

ʔ *ayr* 321b

tas. ʔ *uyeyr* 321b

ta ʔ *şirū* ʔ *l-ḥimār* eşeğin bir nefeste on kere
anırması 508a

ümmü tevleb dişi eşek 482b

Fare, kesegen, sıçan

dirş 1. yer faresi; 2. sıçan yavrusu 242b,
243b; 3. yer faresi, kedi ve bunlara

benzer hayvanların yavruları 243b bkz.
zū-rumeyh

c. *edrāş* 242b

tas. *dureş* 243b

evda^ç yer faresi bkz. **mūş-ı deştī**, **veda**^ç,
yerbū^ç 242a

fe^ç **re** 410a, 410b, 411a, 411b, 442b

c. *fi*^ç **er** 442b

c. *fē*^ç **r** 410a, c.c. *fi*^ç **rān** 410a,
fi^ç **ere** 410a

fūveysika 410b

kāşī^ç **ā**^ç yer faresinin yuvasının ağzı açık
olan deliği 242b, 243a, 244a

mūş (F.) 410a

mūş-ı deştī (F.) yaban sıçanı bkz. **evda**^ç,
veda^ç, **yerbū**^ç 242a, 242b

nāfikā^ç yer faresinin kaçmak istediğinde
başıyla vurup delerek dışarı çıktığı
yuvasındaki gizli delik 242b, 243a, 243b

āzal ova faresi 463b

rāhitā^ç/**ruheṭa** 1. yer faresinin deliğinden
çıkardığı toprak; 2. yer faresinin
yuvasındaki toprağı çıkarıp topladığı
delik 243b

ümmü rāşid 408a, 410a

veda^ç yer faresi bkz. **evda**^ç, **mūş-ı deştī**,
yerbū^ç 242a, 242b, 243b

yerbū^ç yer faresi bkz. **evda**^ç, **mūş-ı deştī**,
veda^ç 242a, 242b, 243a, 243b, 244a,
331b

c. *yerābī*^ç 242b

zū-rumeyh 1. yer faresi; 2. ayakları uzun,
elleri kısa kuyruğu köstebek kuyruğu
gibi ahu renkli bir yer faresi çeşidi 242b

Fil

aḫhebān fil ile manda 214a

ebu^ç **l-ḥuccāc** 85a

feyyāl fil sahibi 85a

fil c. *efyāl* 85a, *fuyūl* 85a, *fiyelet* 85a,
efīle 93a, 93b

fil müe. *fīlet* 85a

āc fildişi 92b

oşmān 1. dişi fil; 2. toy kulunun yavrusu;
3. yılan yavrusu 374a

Gelincik

dū^ç **il** gelinciğe benzeyen bir hayvan
330b, 331b

ibnu **irs** 330b, 331a, 331b

Geyik

āhū (F.) 51b, 52a, 52b, 53a, 53b 220a,
242b, 285a, 342b, 380a

ceza^ç iki yıllık geyik yavrusu 48b

eyyil sığın, yabani geyik bkz. **gevezn**

für 407a

gevezn (F.) sığın, yabani geyik bkz. *eyyil*

gazāl 48b

c. *gızle* 48b, *gızlān* 48b.

haşef geyik yavrusu 398a

ümmü'l-haşef dişi geyik 398a

hışf bir yıllık geyik yavrusu 48b

ümmü'l-hışf dişi geyik 48b

māze (F.) dişi geyik 398a

‘*azze* geyik yavrusu 375a

reşā kuvvetlenip annesiyle gezebilen geyik buzağısı 231a

seniyy üç yaş ve sonrasındaki geyik 48b

şādīn boynuzları belirmiş erkek geyik yavrusu 48b

ümmü şādīn dişi geyik 48a, 48b

şāşir âhu ve geyik buzağısı 380a

şeşar âhu ve geyik buzağısı 380a

sevşar âhu ve geyik buzağısı 380a

talā bir yıllık geyik yavrusu 48b

ümmü't-talā dişi geyik 48b

tlā geyik yavrusu 398a

ümmü't-tlā dişi geyik 398a

ya'fūr 1. toprak renginde olan geyik; 2. geyik yavrusu 505b

zaby erkek geyik 48b, 51b, 52a, 407a

c. *azb* 48b, *zuby* 48b, *zibā* 48b

zabye dişi geyik 47b, 48b, 224b

c. *zabayāt* 48b, *zibā* 48b

Gidi kuşu

karḳafinne eşlerini kıskanmayan erkeklerini gözlerini kanatlarıyla mesh eden bir kuş 392a

Güve

haleme/halme 1. güve; 2. kenenin kurāddan sonraki hâli 477b, 478a

‘*uṣṣe* 373b

c. ‘*uṣṣ* 373b

tas. uṣeş 373b

Güvercin, gögercin

hamām 1. güvercin, evcil güvercin yada yabani güvercin; 2. boynunda boğumu olan kumru ve üveyik gibi kuşlar 322b, 325b, 326b, 327a, 346a, 398b, 448b

hamāme bir güvercin 322b

c. *hamā'im* 322b

hedīl 1. erkek güvercin; 2. gögercin sesi; 3. Nuh aleyhisselam zamanında susuzluktan helak olmuş ya da yırtıcı bir kuşa av olmuş, tüm güvercinlerin kendisine ağladığı yavru bir kuş 448b

hedīr güvercin sesi 448b

kebüter (F.) 326a

‘*ikrime* dişi güvercin 398a

sa‘dāne 322a

yemām 1. evcil güvercin; 2. yabani güvercin 322b

Ḥaṭṭāf (Kanatlı bir balık)

ḥaṭṭāf Sebte denizinde yaşayan, arkasında iki kara kanadı bulunan bir balık 305a, 307b

Horoz

diyik 71a, *dīk* 179a, 179b, 181a, 184b, 190b

c. *diyeke* 179b

ebū būrā ‘il 71b

ebū ḥammād 71a

ebū müdlic 71b

ebū nübhān 71b

ebū ‘uḳbe 71b

ebū süleymān 71b

ebu’l-ḥassān 179a

ebu’l-munzir 71b

ebu’l-yakzān uyanık sahibi ve babası 71b, 179a

enis 179b

mu ‘nis 179b

İbik kuşu, ibiklü kuş

hūdūd 285b, 286a, 286b, 399a, 430b, 446a, 446b, 447a, 447b, 448a, 448b

hūdāhūd 446a/*hūdāhid* 446a

c. *hedāhid* 446a

ebu’l-aḥbār 446a

İt balığı (Siyah küçük kurtçuk)

du‘mūş su yılanına benzeyen küçük bir balık, göllerde yaşayan küçük kara bir kurt 336a

c. *da‘āmīş* 336b

kefçelīze (F.) 336a

Kâkım

ḳāḳım sincaba benzeyen kürkü değerli bir hayvan 407a

Kaplan

bebīr 277b, 278a, 278b

c. *bubūr* 278a

berīd 277b, 278a

ebred 463b

c. *ebārid* 463b

ebu’l-ebred 463a,

ümmü’l-ebred dişi kaplan 463b

ebū cehl 462b, 463a

ebū cel‘ad 463a

ebū mirsāl 463a, 463b

ebū rakḳāṣ 463a, 463b

ebu'l-esved 462b, 463a

ebu'ş-şa'b 463a, 463b

furānik 277b, 278a

nemir 462b, 465a/*nemr* 463a/*nimr* 462b

müe. *nemre* 463a

c. *enmur* 338b, 462b, *enmār* 462b, *numūr* 462b, *numur* 462b, *nimār* 462b

peleng (F.) 342a, 342b

Kaplumbağa

aṭūm 1. derisi kalın bir su kaplumbağası; 2. derisi kalın bir balık; 3. kirpi 214a, 219a

bintu ṭabaḳ 1. doksan dokuz yumurta yumurtlayıp yumurtaların birinden yılan çıktığı düşünülen kaplumbağa 2. altın bileziğe benzeyen zehirli bir sarı yılan 397b, 398a

ḡaylem 1. kaplumbağa; 2. kurbağa 351a, 354b

lecā'su kaplumbağası 355a

seng-puṣt (F.)/*lāk-puṣt* arkası taşı 354b, 398a

süleḥfāt 354b, 355a, 356a, 398a

süleḥfiye 355a

c. *selāḥif* 355a

ümmü ṭabaḳ 397b, 398a

zebl kaplumbağa derisi 356a

Karga

a'şam 1. iki ayağı ve gagası kızıl karga; 2. iki kanadında bir ak yeleşli olan karga 149a, 150b

c. 'uşm 150a

ḡurābu'l-a'şam/ḡurāb-ı a'şam 149a, 149b, 150a, 150b 1. karnı ak karga; 2. kanatları ak karga; 3. ayakları ak karga; 4. kanadında bir ak yeleşli olan karga; 5. iki kanadı (elleri) ak olan karga; 6. gagası ve ayakları kızıl olan karga; 7. iki ayağından biri ak olan karga

a'ver 151b, 155b

aşramān karga ve kurt 214a

azrak 149a

ebu'l-ka'kā' 1. kuzgun; 2. karga 149a

ekḫel 149a

ḡurāb 149a, 149b, 151b, 154a, 154b, 155a, 155b, 156a, 156b, 214a

c. *ḡirbān* 149b, 151b, *aḡribe* 149b, *aḡrub* 149b, *ḡurub* 149b

c. c. *ḡarābīn* 149b

gurāb-ı ebka 1. leş yiyen ala karga; 2. gagası ve iki ayağı kızıl olan karga bkz.

gurābu'l-beyn 151a, 154a

gurābu'l-beyn 1. gagası ve iki ayağı ak olan karga; 2. ayrılık kargası; 3. kara karga; 4. ala karga bkz. *gurāb-ı ebka* 151a, 151b, 156a

gurābu'l-leyl baykuş gibi davranan, geceleri uçan karga 151a

gurābu'z-zıra 149a

hātīm kara karga 151a

na'b 1. karga sesi; 2. karganın boyun uzatması 152a

rubah/ruba kargaya benzer bir kuş 340b, 341a

zāg 149a, 341a

Karınca

mūk kanatlı karınca 396a, 396b

neml 339a, 349a, 382a, 396b

simsime 1. küçük karınca; 2. kızıl karınca

c. *semāsim* 349a

şevşeb 1. karınca; 2. akrep; 3. bit 382a

zerr yüz tanesi bir arpa tanesi ağırlığına denk gelen küçük karınca 336b, 339a

müf. müe. *zerre* 174b, 267a, 339a

Fenek (karsak)

fenek 407a, 407b

Kartal

dāl (F.) kartal 273a

enūk 1. tavşancıl; 2. raḥamedür ki babaşuşı; 3. kerkes 4. kartal 149b, 150a

Katır

bagḡāl katıra binen kişi 125b

baḡl 66b, 67a, 143a

c. *biḡāl* 66b

müe. *baḡla* 66b

ebū ka'b 66b

ebū kuẓā'a 66b

ebū muḥtār 66b

ebu'l-eşce 66b

ebu'l-ḥarūn 66b

ebu'l-mel'ūn 66a, 66b

fāris at ve katır ve eşeğe binen kişi 125b

ibn nāhiḡ 66b

'ades 374a, 374b

Kaz

ibn mā'ibnü'l-mā' kaz, ördek ve diğer su kuşları 56b, 57a

ivezz 115b, 116a

c. *ivezzūn* 115b

müf. *ivezze* 115b, 116b
māveze kazın çok olduğu yer 115b

Keçi

behme koyun ve keçi yavrusuna doğumundan bir saat sonrasında verilen isim 162b

c. *buhm* 162b

cedy erkek keçi yavrusu, oğlak 162b, 165b

cefr 1. dört aylık olup annesinden ayrılan erkek keçi yavrusu; 2. oğlak veya kuzu derisi 51a, 162b

müe. *cefre* 162b

c. *ecfār* 162b, *cifār* 162b

cez iki yıllık erkek keçi

müe. *cez'a* 162b

elye koyun ve keçi kuyruğu 163a

c. *eleyāt* 163a, *elāyā* 163a

ervā dağ keçisi 219a, 219b, 220a, 221a, 372b

müe. *urviyye* 219a, 219b, 268b

c. *erāviyy* 219b

eyyil dağ keçisinin erkeği 268b

mā'iz 162b

müe. *mā'ze* 162b

c. *ma'z* 162b, 163a, 165b, *me'az* 162b, *ma'iz* 162b, *um'üz* 162b, *mi'āz* 162b, *mi'zā* 162b

'alheb erkek dağ keçisi 304b

'anāk güdülüp kuvvetlenen dişi keçi yavrusu 162b

c. *'anuḵ* 162b, *'unūḵ* 162b

'anz bir yıllık dişi keçi 165b

c. *a'nuz* 165b, *'ināz* 165b, *'unūz* 165b

'arīḍ güdülüp kuvvetlenen erkek keçi yavrusu 162b bkz. *'atūd*

'atūd güdülüp kuvvetlenen erkek keçi yavrusu 162b bkz. *'arīḍ*

c. *'iddān/ 'itdān* 162b, *a'tide* 162b

saḥle koyun ve keçiden doğan kuzu ve oğlağa doğduğu saatte verilen isim 162a, 162b

c. *siḥāl* 162a, *suḥul* 162a, *siḥlān* 162a, *siḥale* 162a

ümmü's-siḥāl oğlaklar anası 162a, 162b

teys bir yıllık erkek keçi 162b, 164a, 302a, 304b

c. *tuyūs* 162b, *tiyese* 162b, *metyūsā'* 162b

va'1 dağ keçisi 302a

c. *ev'al* 268b

Kedi

çetük 86a, 156a, 323a, 337a, 338b, 339b,
341b/*çetik* 337a, 338b

dayven erkek kedi 337a, 397b

dim 336b, 337a

müf. *dimme* 337a

dırş sıçan, *yerbū*^ç, kedi ve bunlara
benzeyen hayvanların yavruları 243b

tas. *dureş* 243b

gürbe (F.) 338b

hayda^ç 337a

haytal 337a

hrr 337a, 338a

hizbāz 275a, 275b / *hāzibāzi* 275a /

hāzebāze 275a / *hāzibā*^ç 275a / *hizbā*^ç

275a / *hāzubāzin* 275a / *hāzubāzi* 275b /

hāzibāzu 275b / *hizbāz* 275b

kay^ç *am* 337a

kıtt 337a

rebāh 339b, 340a/*sinnevr-i zebād* 338b,
340a zebād kedisi 338b misk kedisi 338b

sefā deştî kedi 204b yaban kedisi 214a
sinnevrü'l-ber 214a

sinnevr 86a, 214a, 275a, 276a, 337a,
338a, 338b, 340a / *sünnār* 214a, 337a

c. senānîr 86a, 337a

Keklik

sülef keklik yavrusu 329a

c. *silfān* 329a

sülek keklik yavrusu 329a

c. *silkān* 329a

hacel 329a

Keler

qabb 367a, 368a, 370a

hırbā boz renkli, dört ayaklı, zayıf bir
kurbağa büyüklüğünde, güneşe karşı
durup güneşin sıcaklığından renk
değiştiren büyük bir keler çeşidi 281a

hısl yumurtadan yeni çıkmış keler
yavrusu 367a

ebu'l-hısl 367a, 377a

hubeyne 1. kelere benzeyen karnı büyük
bir hayvan; 2. hırba denilen kelerin dışisi
281b

ümmü hubeyn 280b, 281a, 281b

c. *ümmü hubeyn*, *ümmü*

hubeynāt, *ümmehātu hubeyn*, *ümmātu*

hubeyn 281b

Kene

haleme/halme 1. kenenin *qurāddan*
sonraki hâli; 2. güve 477b, 478a

ḥamnān kenenin *ḳamḳām*dan sonraki hâli 478a

ḳamḳām/ḳamḳāme 1. kenenin en küçük hâli; 2. sakal diplerine yapışan kırkayak biti 230b, 477b

ḳummel 1. kenenin büyükleri; 2. çekirgenin kanadık bitmemiş yavruları; 3. bit, buğday biti, insan biti; 4. pire 60b, 61a, 61b

müf. *ḳummele* 61a

ḳurād kenenin *ḥamnān*dan sonraki hâli 478a

‘*all/ṭilḥ* kenenin *ḥalemeden* sonraki hâli 478a

‘*ilhiz* 1. büyük ve iri kene; 2. kenelerin kan ile pişirilmesi suretiyle yapılan bir yemek; 3. kan ve deve kılından yapılan bir yemek 304a

Kertenkele, kertekele

ḳirbāsū/ḳirbāse (F.) 346b

‘*aḍrafūṭ* erkek kertenkele 346b, 376a, 379a

‘*azā* dişi kertenkele 376a, 376a, 379a

müf. ‘*azā*’*etun*, ‘*azāyetun* 379a

‘*azāye* 346b

saḳanḳūr 322a, 328a, 328b, 329a/verel-i mā’i 328b karada ve suda yaşayabilen verele benzeyen bir kertenkele çeşidi

sūḥliye 345a, 346b

ṣaḥmetū’l-arz 346b

ṣaḥmetū’r-reml 346b

verel kelerden küçük bir kertenkele çeşidi 328b

Kırkayak

ḳamḳāme 1. sakal diplerine yapışan bit; 2. kenenin en küçük hâli 224b, 230b

Kırlangıç

ḥuḍayrā yeşil renkli, arkasında darıdan küçük kızılığı olan, pervane, sinek ve onlara benzer şeylerle beslenen bir kırlangıç çeşidi 306a

ḥuṭṭāf 90a, 305a, 307a, 350a

c. *ḥaṭāṭif* 90a

‘*uṣṣūru’l-cenne* 305a

perestū (F.) 305a

semā’im uzun, ince kanatlı, dağlarda yaşayıp karınca yiyen bir kırlangıç çeşidi 306a

müf. *semāme* 306a

sūnūnū /ṣunūnū su kenarında kazdığı çukurda yaşayan, kül renkli, küçük bir kırlangıç çeşidi 306a

zuvvāru’l-Hind 305a

Kız kuşu

beççe-i bincişk (F.) serçe yavrusu 273a
çekāvek (F.) bkz. *turgay*, *ķubbere*, *ebu'l-meliħ*, *çekik ķuşı* 273a, 398b, 399a
murġ-i dāl (F.) kartal 273a
ša' ve bkz. *yunt ķuşı* 273a
vas' 268b
veša' 1. serçeden küçük bir kuş; 2. ufak serçe 106a, 268b, 273a
c. *viş'an* 106a, 273a

Kirpi

aķūm 1. kirpi; 2. derisi kalın bir su kaplumbağası; 3. derisi kalın bir balık 219a, 224b
derrāc 334b
dūldūl büyük kirpi çeşidi 334b
ebū süfyān / bū süfyān 224b, 225a
ebu'ş-şevk 225a
enķad 224b
ķunfuz 53b, 224b, 225a, 229a, 230a/*ķunfud* 230a, 334b
c. *ķanāfid* 335a/*ķanāfiz* 225a, 334b
'asā'is 224b, 225a

Koyun

behme koyun ve keçi yavrusuna doğumundan bir saat sonrasında verilen isim 162b
c. *buhm* 162b
ca'de dişi kuzu 205a
elye koyun ve keçi kuyruğu 163a
c. *eleyāt* 163a, *elāyā* 163a
fāşiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māşiye*
c. *fēvāšī* 405a
ferāhid küçük koyunlar 302a
ģanem 163b, 169a, 169b, 209b, 210a, 210b, 475a, 302a
c. *aġnām* 163b, *ģunūm* 163b, *aģānim* 163b
tas. *ģuneymetun* 169a
hecme kırktan veya yetmişten fazla koyundan oluşan sürü, yüz koyun ve daha fazlasından oluşan sürü 169a, 169b
hemec 1. koyun ve eşeklerin yüzlerine konan ufak sinekler; 2. zayıf koyunlar 449b, 450a
müf. *hemece* 449b
māşiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāşiye*
c. *mevāšī* 288b, 405a, 437a
na'ce 164a, 166b

c. *ni'āc* 166b

şāgiye 169a, 169b

saḥle koyun ve keçiden doğan kuzu ve oğlağa doğduğu saatte verilen isim 162a, 162b

c. *siḥāl* 162a, *suḥul* 162a, *siḥlān* 162a, *siḥale* 162a

ümmü's-siḥāl oğlaklar anası 162a, 162b

selle koyun sürüsünden bir bölük 169a, 169b

şāt 169b, 449b

ümmü'n-ni'am 162a, 163b

Köpek

berākiş atların ayak seslerini duyup havlamasıyla kabilesinin yerini belli ederek helak olmasına sebep olmuş bir dişi köpek 102b

deysem 1. köpekten olan tilki yavrusu; 2. köpekten olan kurt yavrusu 3. erkek ayı; 4. ayı yavrusu 339a

felḥas 1. dişi köpek; 2. ayı 406a, 407a

kelb 115a, 156a, 156b, 187a, 188a, 194a, 194b, 198b, 205b, 206a, 304b, 309a, 339a, 407a, 412b, 413a, 415b, 417a, 418a, 419b, 420a, 421a, 426b, 427b, 428a, 429a, 429b, 430a, 431a, 431b,

432a, 432b, 433a, 433b, 434a, 434b, 475a, 485a

c. *kilāb* 154a, 194a, 194b, 279b, 412b, 413b, 415a, 429a, 433a, 433b, 434b, 480a, *eklūb* 412b, *kelīb* 412b, *ekālib* 412b, *eklūb* 412b

müe. *kelbe* 40b, 102b, 407a

kellāb köpek sahibi 412b

mükellib köpeği av için eğiten kişi 412b

laḡve 412b

'*amelles* 1. av köpeği; 2. kurt 304b

seg (F.) 338b

şum'u'l-ku'ūb 279b

Köstebek

curez 1. köstebek; 2. bir fare çeşidi 242b

Menāre (Kraken)

menāre sudan minare gibi çıkıp kendini gemilerin üzerine bırakarak gemileri parçalayan bir balık 437a

Kum balığı

laḡkā' 435b

Kumru

ebū ṭalḥa 397b

ķumrı müe. *ķumriyye* 345a c. *ķamāriyy*
345a

sāķu ħurr erkek kumru 345a

Kunduz

ķunduz 397b

cündibādester kunduz hayası 397b

Kurbağa

*ķafda*ˆ 101a, *ķifda*ˆ 61a, 101a, 102b,
397b, *ķufdu*ˆ 101a, *ķifdi*ˆ 101a, 102b,
354b

c. *ķafādi*ˆ 61a, 101a

ebu'l-müsebbih / bu'l-müsebbih 101a

ķaylem 1. kurbağa; 2. kaplumbağa 351a,
354b

ķavfez 101a

ķurre bir kurbağa 397b

ķurr birkaç kurbağa 397b

ˆ*ulcūm* erkek kurbağa 304a

ūmmü ħübeyre dişi kurbağa 111a

vezğa 86a, 302a, *vezeğa* 347a, *vezāğa*
302a, *vezag* 302a, 435b

Kurt

akzal 204b, 205b

aşramān karga ve kurt 214a

aţlas 1. kılı kavılmış kurt; 2. siyaha
benzeyen boz renkli kurt 219a, 221b

cehize dişi kurt 114b

deysem 1. köpekten olan kurt yavrusu; 2.
köpekten olan tilki yavrusu; 3. ayı
yavrusu; 4. erkek ayı 339a

ebū caˆde 204b, 205a, 205b, 209b/*ebū*
cuˆāde 205a

ezell sırtlan ve kurttan doğup ersah
(oturak ve uyluk etleri az) olan kurt eniği
349a

heķalles 449b

*hemella*ˆ 449b, 450a

hicris 1. kurt; 2. kurt eniği

c. *hecāris* 112b

*hūlāyi*ˆ 451a, 462a

levşeb 435b, 436a

nehser 465b

nehşel 465b

ˆ*amelles* 1. kurt; 3. av köpeği 304b

ˆ*āsil* 373b

c. ˆ*usse*/373b

*sim*ˆ sırtlandan olan kurt yavrusu 347b,
348b, 349a

müe. *sim*ˆa 348b

ziˆb 155b, 204b, 205a, 207b, 208b, 209a,
209b, 210a, 210b, 214a, 221b, 304b,

373b, 436a, 449b, 450a, 465b, 466a,
475a

mü. *zi'be* 204b

c. *ez'ub* 205a, *zi'āb* 205a

Kuzgun

ebu'l-ka'kā' 149a

gudāf 1. kuzgun; 2. baykuş 149a

Leylek

laqlaq 436a/*laqlāk* 436a/*laqlāg* 436a

c. *lekalik* 436a/*legālig* 436a

laqlaka leylek sesi 436a

Manda

akhebān fil ile manda 214a

cāmūs su sığırı 94a, 214a, 218a, 218b,
219a, 478b

c. *cevāmīs* 218a

gāvmiş (F.) su sığırı 218a, 478b

Maymun:

ebū hālīd 159a

ebū kışşe 159a

ebū zenne 149a, 159a

hicris 112b

c. *hecāris* 112b

karrād maymun seyisi 159a

kird 112b, 159a, 160a, 160b

c. *kirde* 159a, *akrād* 159a, *kurūd*
159a

kirde dişi maymun 159a

rubbāh erkek maymun 339b, 340b

Minşār (Testere balığı)

minşār başından kuyruğuna kadar testere
dişleri gibi kemikleri olan bir balık 437a

Nağaf (Hayvanların burnunda oluşan kurtçuk)

nağaf 1. koyun ve develerin burnunda
oluşan kurtçuk; 2. çekirdeklerin
içlerindeki beyaz kurtçuk; 3. yer altında
ekinleri kesen, siyah, yeşil ve toprak
renkli uzunca kurtlar 437b, 438a

müf. *nağafe* 438a

Ördek

İbn mā'ibnü'l-mā' 56b, 57a

Örümcek:

deylemük (F.) 341a

ebū şūfe tüylü bir örümcek çeşidine
Mısır'da verilen isim 341b

fuds 405a, 405b

müle 396a, 396b

'akrebü'l-hayyāt 341a

'ankebūt 341b, 396b, 398b, 399b 402a,
402b, 405b

ruteylā 340b, 341a, 341b, 400a/*ruşeylā*
341a

Papağan

bebbegā 191b, 203b/*bebġā* 203b

tūfī 191b, 203b, 204a, 204b

Sakḳā kuşu, ḥavşal kuşu (Pelikan):

becaʿ 274a, 274b

ḥavşal 274a, 274b

cemelūʾl-māʾ 'su devesi 274b

Pervane

ferāş 306a, 406a, 406b, 449b

hemec 449b

Pire

burgūs 58a, 59a

c. *berāġiş* 58a, 59a, 61a

ebuʾl-veşşāb çok sıçrayıcı babası 58a,
58b

ibn tāmīr/āmīr bin tāmīr 58a, 58b

keyk (F.) 58a

ḳummel 1. pire; 2. çekirgenin kanadı
bitmemiş yavruları; 3. bit, buğday biti,
insan biti; 4. kenenin büyükleri 60b, 61a,
61b

müf. *ḳummele* 61a

tāfir / tāfir bin tāfir sıçrayıcı / sıçrayıcı
oğlu sıçrayıcı 58b

Saksağan

ḳuʿḳuʿ 1. saksagan; 2. burnu ve ayakları
uzun bir ablak kuş 295b, 303a

kündüş 295b, 303b

ʿaḳʿaḳ 154a, 295b, 303a, 303b, 304a

Samur

semmūr derisinden kürk yapılan bir
hayvan 349a, 349b, 407a

Şannāce (Eski çağlarda yaşamış bir hayvan)

Şannāce tüm hayvanlardan büyük,
Tibet'te yaşamış, gözünün değdiği
hayvanı helak eden bir hayvan 384b,
385a

Sebed (Yumuşak tüylü bir kuş)

sebed yumuşak tüylü bir kuş 345a, 346b

c. *sibdān* 346b

Semendel

semendel Hint ve Çin diyarında yaşayan
ateşten etkilenmeyen bir kuş; 2. kızıl
gözlü, uzun kuyruklu, tilkiden küçük bir
hayvan 329b, 330a, 372a

Senād (gergedan)

senād file benzeyen, öküzden büyük, keseli, dilinde dikenleri olan Hint diyarında yaşayan bir hayvan 330b

Serçe

beççe-i bincişk (F.) serçe yavrusu 273a

ebū ya'kūb 68b, 69a

güncišk (F.) 374b, 440a

kuşgunbur 68b, 69a

uşfūr 69a, 69b, 374b

c. *aşāfir* 69b

güncišk-i ħurd ufak serçe 440a bkz.

nuğar

Sığır-Öküz

baħzec yabani sığır yavrusu 330b

bağara 330b, 342b, 478a

c. *bağar* 93b, 94b, 433a, 478a, 480a, *bağarāt* 478a, *buğur* 478a, *buğğār* 478a, *ubğūr* 478a, *bevākīr* 478a, *bākūr* 478a, *bākūra* 478a, *bağīr* 478a

bākīr/bayğūr sığırlar 477b, 478a

dürbün deve gibi hörgüçlü yük yüklenen sığır 478b

ebū ferve öküz 406a, 407a

ebū zeyyāl öküz 85a, 94b

fāşiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māşiye*

c. *fēvāşī* 405a

hanīn sığırın ve devenin oğluyula çarpışmasında çıkardığı ses 480a

māşiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāşiye*

c. *mevāşī* 288b, 405a, 437a

sevr öküz 94b, 95b, 97a, 97b, 98b, 407a

Sığırcık

dārbere (F.) 350a

isketī 350a

sār (F.) 349b

sevādiyye 350a

süvdāniyye 349b, 350a,

zurzūr 1. sığırcık; 2. yunt kuşu 344a, 349b, 350a

c. *zerāzīr* 344a

Sırtlan, andık

ḍabu 112b, 385a, 474a, 475b

müe. *ḍab* 342b, 474a, 475a, 476a

c. *aḍbu* 474a, *ḍibā* 474a, *ḍubu* 474a, *ḍub* 474a, *maḍba* 474a

tes. *ḍab* 474a

dib‘ān erkek sırtlan 342b, 474a, 474b

müz. c. *dabā‘īn* 474a

müe. *dib‘āne* 474a

müe. c. *dib‘ānāt* 474a

ebū ‘āmīr 384b, 385a

ezell sırtlan ve kurttan doğup ersah (oturak ve uyluk etleri az) olan kurt eniği 349a

ḥaḍācīr sırtlan ya da sırtlan yavrusu 473b, 474a

müf. *ḥiḍacr* 474a

kaṣāmi dişi sırtlan 474b

keftār 342b

kūsem erkek sırtlan 474b

sim‘ sırtlandan olan kurt yavrusu 347b, 348b, 349a

müe. *sim‘a* 348b

vecār sırtlan ve diğer hayvanları ini 112b

c. *evcīre, vucur* 112b

Sincap

sīncāb derisinden kürk yapılan bir hayvan 349a, 349b, 407a, 407b

Sinek

baḳḳ 92a, 92b, 171a, 171b, 218b

müf. *baḳḳa* 1. sinek; 2. büyük sivrisinek 171b

ba‘ūd 171a, 171b, 174b, 175b, 317b, 392b

müf. *ba‘ūda* 171b

ebū ca‘fer 171a

ḥizbāz 275a, 275b / **ḥāzibāzi** 275a, 276a, 277a / **ḥāzebāze** 275a / **ḥāzibā’** 275a / **ḥizbā’** 275a / **ḥāzubāzin** 275a / **ḥāzubāzi** 275b / **ḥāzibāzu** 275b 1. bir sinek çeşidi; 2. sinek sesi 275b

kırkīs 392a, 392b

mekes (F.) 171a

ṣa‘rā mavi ve kızıl renkli deve, at ve eşeklere konup rahatsız eden it sineği gibi bir sinek çeşidi 380a

zubbāb 1. sinek; 2. bal arısı 3b, 34b, 171b, 172a, 174a, 175b, 176a, 176b, 276a, 406b, 471a müf. *zubbābe* 171b

c. *eżibbe* 171b, *zubb* 171b, *zubbān* 171b

mīzebbe sinek kovulan yelpaze 172a

Şu toñuzı, şu ḥinzīri (Yunus)

duḥḥas 317b / **duḥas** 317b, 318a

dulfin 317b, 318a

c. *delāfin* 318b

ḥinzīrū’l-mā’ 318a

Şahin

bāzī 268b, 269a, 270a, 270b, 273b /
bāziyy 268b / *bāz* 268b doğan, şahin,
çakır

c. *bevāz* 269a, *ebūz* 269a, *bīzān*
269a, *būzāt* 269a

sevdanīk 349b, 351a / *süvdanīk* 351a /
sevdaḳ 351a / *seydanūḳ* 351a / *sūdānīk*
351a / *sedānaḳ/sūdānaḳ* 351a 1. şahin; 2.
çakır

şaḳr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a,
466a / *saḳr* 351b / *zakaḳr* 351b çakır ve avcı
doğanlar

c. *aşḳur* 221b, *şuḳūr* 221b, *şuḳūre*
221b, *şıḳār* 221b, *şıḳāre* 221b, *şuḳur*
221b

Tavşan

erneb 1. tavşan; 2. dişi tavşan 376a

c. *erānib* 376a

hargūş 342b

ḥuzez erkek tavşan 376a

c. *ḥizān* 376a

‘*ikrişe* dişi tavşan 376a

Tavşancıl, çarakuş

ebu’l-eşyem 283a, 283b

ebu’l-ḥaccāc 283a

ebu’l-ḥassān 283a, 283b

ebu’l-heysem 295b

enūḳ 1. tavşancıl; 2. raḥamedür ki
babaḳuşı; 3. kerkes 4. kartal 149b, 150a

ḥudāriyye çarakuş 283a, 283b

kāsir 283a, 283b

kāsiru’l-‘izām 284a / *mükellefe* 284a,
284b tavşancılın yuvasından attığı
yavrusunu alıp besleyen kuş

laḳve 283a, 283b

c. *likā’* 283b, *elḳā’* 283b

‘*anḳā’-i muḡrib* 284a,

‘*uḳāb* 150a, 283a, 283b, 284a,
286b, 291a, 294b, 295a, 295b, 380b

c. *a’ḳub* 283b, ‘*uḳbān* 283b,
a’ḳıbe 283b, *a’ḳāb* 283b c. c. ‘*aḳābīn*
283b

şaḡvā 380a, 380b

c. *şuḡv* 380b

Tavuk

decāce bir tavuk 119b, 120a, 171a, 397b

decāc birkaç tavuk 119b, 397b,
dicāc 170b

ebū nāfi’ 167a, 170b, *ümmü nāfi’* 120a,
170b

mākiyān (F.) 170b

ümmü ca’fer 120a

ümmü hafşa 120a

ümmü ihdi ve 'ısrin 119b, 122b

ümmü'l-velid 119b

Tavus kuşu

ebu'l-hüsn 385a, 385b

ebu'l-veşy 385b

şarrāh 445b

favūs c. *favāvis* 385b, *eḫvās* 385b

tas. *tuveys* 385b

Tilki

deysem 1. köpekten olan tilki yavrusu; 2. köpekten olan kurt yavrusu; 3. erkek ayı; 4. ayı yavrusu 339a

hicris 1. tilki; 2. tilki eniği 112b

c. *hecāris* 112b

hekalles 449b

c. *hekalis* 449b

rübāh (F.) 342b

sa'leb 112b, 449b

Toy kuşu

harab erkek toy kuşu 275a, 276a, 277a

c. *hirāb* 276a, *aḫrāb* 276a, *hirbān* 276a

oşmān 1. toy kuşunun yavrusu; 2. yılan yavrusu; 3. dişi fil 374a

Toygar, turgay, ibikli kuş, çekik, çekük

çekāvek (F.) 273a, 398b, 399a

ebu'l-meliḫ 273a

ḫubber / ḫuber / ḫunbere toygar kuşu; ibikli kuş

c. *ḫanābir* 399a

müf. *ḫubbere* bir toygar kuşu 273a, 353a, 353b, 398b, 399a, 399b

'*ul'ul* erkek toygar kuşu 398b, 399b

Turaç

durrāc / durrāce 274a, 280b, 281a

ḫayḫuḫ 280b / *ḫanḫuḫ* 280b / *ḫayḫuḫān* 1. turaç; 2. erkek turaç 280b

Turna

ebū 'aynā 408a, 408b

ebu'l-heşam 412b

ebu'l-'ayzār 408b

ḡurneyḫ 403a, 403b / *ḡarnūḫ* 403a / *ḡirnevs* 403a

ḫabercel 412b

kurkiyy 403a, 408b

c. *kerākiy* 408b

Üveyik, ügeyik

fāḫite 403a, 403b, 405a

şulşul 403b

Yarasa

hufdud 450b, 451a / *hufdūd* 451a

huffāş 451a

Yengeç

ebū baħr 318b, 319b

sereṭān 319b

‘*aħrebū*’-*l-mā*’ 319b

Yılan

bintu ṭabaḵ 1. altın bileziğe benzeyen zehirli bir sarı yılan; 2. doksan dokuz yumurta yumurtlayıp yumurtaların birinden yılan çıktığı düşünülen kaplumbağa 397b, 398a

ebter kuyruğu kısa bir yılan çeşidi 231b, 232a

ebū ḥayyān erkek yılan 214b

ebū yaħyā erkek yılan 214b

ef^ā 453b

esved-i sāliħ koyu siyah renkli her yıl deri değiştiren bir erkek yılan 361a, 361b

fā[‘]ūs 405a, 405b

ḥayye 153b, 250a, 317a, 374a, 405b, 451a, 460b

tas. *ḥuyeyye* 460b

ḥayyūt erkek yılan 451a

ḥayyetü’l-baħr karada ve denizde yaşayabilen bir yılan çeşidi 101b

hilāl 1. yılan; 2. erkek yılan 451a

ḥume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi, yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

ibn kıtre bir karış boyunda zehirli bir ak yılan 387b, 391b

‘*irbedd* diğer yılanları yiyen bir büyük yılan 451b *mükellete* başında tacı olan öldürücü zehirli bir yılan 232b

nāzır gözüyle insanları helak eden bir yılan 232a

‘*oşmān* 1. yılan yavrusu; 2. toy kuşunun yavrusu; 3. dişi fil 374a

ebū ‘oşmān 374a

selīm 455a, 475a / *meslūm* 455a / *lediğ* 455a yılan şokmuş

şill sesiyle ve gözüyle öldürücü etkisi olan iki, üç karışlık, gözleri kızıl, rengi siyah ve sarı bir yılan 232b

su‘bān öldürücü zehirli bir yılan çeşidi 101b, 453b

c. *şe‘ābīn* 283b

şemsiyye yaşlanıp gözleri görmez olunca gün doğusuna karşı bir duvarda bir saat kadar güneşe bakınca gözleri iyileşen kızıl ve parlak bir yılan 380b, 381b

uf'uvān erkek yılan 214a, 214b, 218a

zū't-ṭufyeteyn arkasında iki beyaz
çizgisi olan bir yılan çeşidi 231a, 213b

Yılan balığı

cirriyy 308b, 317a

mār-māhī (F.) 317a, 336b

māremāhīc 317a, 336b

cirri 336b

cirriş 317a, 336a, 336b / *ḳirriş* 336b

şillevr 317a, 336a, 336b

ḥayyetü'l-mā' 317a

Zebzeb (Porsuk)

Zebzeb kediye benzeyen bir hayvan
341b

Zürafa

üştür-gāv-peleng (F.) 342a, 342b

zerāfe/zürāfa 341b, 342a, 342b, 343a,
343b

zurnāpa 341b, 342a, 342b, 343b

Özel İsimler Dizini

Âdem, 47, 84, 160, 165, 241, 251, 258, 287, 312, 317, 345, 370, 421, 427, 465, 541, 547, 548, 550, 566, 570, 580, 619, 628, 665, 686, 697, 713, 716, 717, 719, 748, 756, 765, 786, 792, 808, 828, 850

Ađvā', 246

Ađvā'u'l-Behice, 510, 784

Ahî Çelebi, 183, 245, 432

Ahmed, 40, 44, 152, 156, 157, 177, 185, 241, 244, 246, 254, 261, 271, 278, 282, 283, 284, 293, 316, 339, 365, 369, 393, 395, 422, 431, 457, 462, 472, 497, 500, 514, 527, 530, 570, 613, 747, 748, 762, 794, 810, 815, 821, 842, 849, 854, 856, 857, 861, 862

Ahterî, 41, 76, 186, 192, 196, 246, 258, 260, 389, 461, 580, 654, 659, 672, 681, 708, 728

A' rec, 748

A' şâ, 276, 277

Aristoţâlîs, 502, 620, 710

Arţamidoris, 390, 445, 448, 458, 740, 802

Aşhâb-ı Kehf, 610, 749, 758, 760, 761

Aşhâbu'l-Kehf, 749, 756, 758, 759, 760, 765

Aşma'î, 288, 347, 348, 505, 518, 522, 583, 617, 652, 769, 770, 771, 772, 787, 812, 814

Bağdâd, 316, 395, 401, 463, 466, 594, 611, 640, 661, 746, 832

Bedî', 246

Bekkâr bin 'Abdi'llâh ez-Zübeyrî, 640

Bel'am, 132, 183, 440, 762

Benû Hilâl bin 'Âmir bin Şa'şaa, 293

Berâ' bin 'Âzîb, 457

Besûs, 45, 106, 129, 132, 295, 763, 850

Beşve, 759

Beyhaķî, 162, 316, 379, 528, 823

Beytü'l-Maķdis, 414, 482, 823, 831

Beyzâvî, 183, 244, 274, 276, 278, 279, 440, 529, 717

Bezzâziyye fi'l-Fetâvâ, 245

Buht-ı Naşşar, 490, 492

Burhân, 244

Câhız, 76, 81, 149, 326, 411, 447, 472, 537, 546, 606, 607, 661, 664, 705, 729, 788, 800, 802, 811, 812

Câlînûs, 148, 511, 642

Câlût, 511, 675, 730

Câmâsb, 141, 311, 327, 448, 454, 620, 635, 643

Câmî, 232, 246, 259, 353, 606, 810

Câmi' -i Kebîr, 641

Câmi' -i Şaĝîr, 641

Câmi' i'l-Luĝa, 177, 248, 249

Câmi' ü'l-Uşûl, 321, 370, 373, 374, 379, 482, 522, 529, 649

Câmi' u'l-Luĝa, 245

Câmi' u'l-Uşûl li-İbni'l-Eşîr, 245

Câmi' ü'l-Mużmerât ve'l-Müşkilât, 191, 307

Ca' fer bin Hanzâla, 495

Ca' fer bin Yahyâ bin Hâlid el-Bermekî, 523

Ca' fer-i Şadıķ, 306, 309, 400, 747, 837

Cârûd, 535

Cediymetü'l-Ebraş, 596

Cehennâm, 277

Celîlî, 30, 243, 245, 397, 504, 783, 838

Cemâlü'd-dîn-i Aķsarâyî, 660

Cessâs bin Murreti's-Şeybânî, 295

Cevheretü'n-Neyyire, 207, 245, 774

- Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Ḳudürī, 245
- Cevherī, 41, 100, 138, 184, 186, 187, 192, 194, 196, 258, 260, 270, 276, 310, 340, 345, 359, 362, 374, 377, 390, 408, 411, 435, 438, 461, 486, 512, 514, 543, 575, 616, 632, 647, 652, 654, 658, 659, 660, 665, 681, 684, 686, 692, 699, 706, 708, 766, 777, 783, 785, 787, 844, 847
- Cilā'u'l-Efkār, 246, 708
- Cuḥfe, 372, 708
- Cüdeyme, 597, 603, 604
- Cünda' bin 'Amr, 721
- Cürcāniyyāt, 641
- Daḥḥāk, 394, 824
- Daḳā'ıku'l-Haḳā'ıḳ, 245
- Daḳyānūs, 749, 759
- Dānyāl, 92, 164, 490, 491, 492, 826, 831
- Dāverdān, 824
- Dāvūd, 93, 162, 177, 379, 457, 472, 497, 507, 570, 595, 674, 675, 730, 756, 780, 787, 801, 840
- Delā'ilü'n-Nübüvve, 528, 823
- Demīrī, 107, 110, 143, 146, 147, 148, 151, 154, 161, 166, 183, 184, 186, 191, 195, 196, 306, 307, 311, 314, 316, 319, 321, 331, 334, 358, 365, 366, 381, 382, 394, 404, 406, 407, 411, 415, 416, 418, 429, 439, 440, 441, 446, 447, 450, 451, 457, 465, 466, 468, 469, 470, 472, 488, 489, 492, 494, 496, 502, 512, 513, 514, 518, 519, 523, 528, 532, 541, 576, 580, 581, 582, 586, 587, 594, 606, 608, 611, 612, 614, 616, 619, 620, 621, 630, 631, 632, 635, 639, 644, 646, 647, 652, 654, 657, 658, 660, 661, 663, 664, 666, 667, 668, 671, 672, 673, 677, 679, 680, 684, 695, 698, 704, 705, 708, 710, 711, 712, 715, 719, 720, 727, 733, 734, 737, 743, 744, 747, 748, 749, 757, 760, 764, 767, 768, 769, 771, 786, 790, 791, 793, 794, 801, 803, 808, 811, 814, 815, 817, 818, 819, 828, 833, 837, 841
- Dicle, 395, 805, 823, 832
- Dimaşḳ, 403
- Dineverī, 720, 760, 803, 815
- Diñḳoz li-Mevlānā Aḥmed, 246
- Diñḳozī, 239, 246, 261, 287
- Disḳoridos, 150, 620
- Dīvān-ı Ḥāfız, 246
- Dīvānu'l-Edeb, 186, 195, 196, 245, 345, 359, 377, 382, 394, 410, 547, 654, 660, 696, 733
- Dürer-i Ğurer, 245
- Dürretü'l-Ğavvāş, 246, 293, 314, 672
- Dürr-i Baḥrī, 66, 242
- Dürrü'n-Nazīm, 246, 364
- Ebi'l-Leyş es-Semerḳandī, 244
- Ebrehe, 94, 357, 358, 361
- Ebū Bekr (eş-Şiddīḳ), 40, 151, 155, 194, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 307, 332, 340, 344, 352, 370, 371, 385, 391, 409, 454, 456, 482, 529, 530, 556, 631, 714, 731, 756, 774, 787, 829, 834, 836
- Ebū Dāvūd, 840
- Ebū Dücāne, 78, 527, 528
- Ebū Dülāme, 118, 333
- Ebū Eyyüb, 110, 119, 165, 578, 579
- Ebū Ḥafşa, 477
- Ebū Ḥamza, 171, 336, 537
- Ebū Ḥanīfe, 152, 153, 178, 255, 292, 305, 306, 316, 332, 354, 432, 440, 465, 497, 530, 547, 612, 640, 663, 679, 692, 695, 761, 801, 812
- Ebū Ḥayyān, 185, 629
- Ebū Hüreyre, 151, 307, 316, 412, 425, 446, 472, 490, 499, 506, 514, 519, 530, 622, 631, 639, 669, 674, 748, 751, 761, 801, 819
- Ebū Ḳubeys, 548, 551

- Ebū Lü'lü'e, 480
Ebū Mes'ūd, 361
Ebū Mūsā, 637
Ebū Nüvās, 396, 397
Ebū 'Ubeyde, 293, 348, 411, 420, 436, 769, 771, 772
Ebū 'Urve, 700, 701
Ebū Rebāḥ, 276
Ebū Rigāl, 360
Ebū Tūrāb, 346, 374, 535
Ebū Yūsuf, 155, 239, 255, 316, 354, 365, 432, 440, 463, 640, 737
Ebū Zerr, 171, 321, 369, 409, 658
Ebu'd-Derdā, 670, 790
Ebu'd-Derdā', 719
Ebu'l-Baḥterī, 639
Ebu'l-Beḳā, 711, 831
Ebu'l-Esved ed-Dü'elī, 474, 478, 649
Ebu'l-Ferec bin el-Cevzī, 110, 518, 745
Ebu'l-Ġavṣ, 410, 437, 658
Ebu'l-Ḥayru'l-Vāsītī, 464
Ebu'l-Ḳāsim bin Firruh, 278
Ebu'l-Müslim, 495, 496
Ebu'l-'Alā el-Ma'arri, 462
Ebu's-Su'ūd, 244, 363
Ebu'z-Zinād, 748
Ecrūmiyye, 154, 246, 261
Edebü'l-Ḳāḍī, 245, 704
Edebü'l-Kātib, 309
Ef'à bin Ef'à el-Cürhümī, 515
Ekmel li'l-Meşāriḳ, 340
Ektem bin Şayfaī, 509
el-Esved bin Ka'b, 529
el-Le'ālīü'd-Dürriyye, 246
el-Muhtaşar min-Şemsi'l-'Ulüm li'Şeyḫ Neşvān, 245
Emālī, 436, 641
Endelüsī, 95, 278, 301, 358, 463, 545, 620, 633, 769
Enes, 157, 162, 190, 308, 320, 340, 341, 343, 379, 380, 426, 433, 461, 472, 535, 537, 562, 643, 649, 666, 684, 692, 929
Enes bin Mālik, 308
Envāri't-Tenzil ve Esrāri't-Te'vīl, 461
Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vīl, 183, 244, 274, 440, 717
Erdeşir, 313
Erdeşir bin Bābek, 313
Esāsü'l-Belāga, 245, 672
Esnevī, 185, 629
Esved bin 'Avf, 413
Esved-i Zü'l-ḥimār, 529
Evliyās, 752
Evzā'ī, 152, 577, 759
Faḥr-i 'Ālem, 141, 156, 177, 194, 252, 256, 277, 283, 310, 316, 320, 323, 325, 326, 332, 339, 340, 342, 343, 345, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 358, 371, 377, 379, 384, 404, 409, 410, 412, 414, 418, 420, 430, 431, 436, 454, 462, 472, 484, 489, 490, 496, 497, 500, 506, 514, 521, 526, 527, 529, 533, 535, 554, 566, 571, 608, 612, 619, 634, 637, 669, 693, 744, 756, 761, 801, 829, 836
Faḥrū'd-dīni'r-Rāzī, 271
Fazlu'l-Kilāb 'alā-Keşirin mimmen Lebise's-Siyāb, 744
Felāḥ, 239, 246, 287
Fereздаḳ, 155, 180, 291, 498, 499, 701
Feriştezāde, 196, 654
Ferrā, 356, 662, 819
Feth-i Celīliyye, 276, 591

- Fethü Celiliyye ‘ale’l-Beyzâvî, 244
- Fethü’l-Bârî ‘ale’l-Buḥârî, 245
- Fethü’l-Celîl, 513, 530
- Fezâ’ilü’l-Medîne, 246, 257
- Fıḳhu’l-Luḡa, 245, 249, 248, 254, 266
- Fuṣûş-ı Muḫyi’d-dîn el-‘Arabî, 246
- Gülistân, 246, 249, 304, 738
- Ḥaccâc, 83, 394, 404, 445, 496, 535, 560, 562, 565, 570, 677, 684, 685, 688, 692, 704, 731, 747, 790
- Ḥaccâc bin Yūsuf, 394, 535, 560, 570, 684
- Ḥadâ’ıku’l-Ezhâr ‘ale’l-Meşâriḳ, 245, 427
- Ḥaddâdî, 70, 184, 186, 244, 455, 461, 544, 551, 568, 818
- Ḥaḍr, 596
- Ḥaḳâ’ıku’l-Manzûme, 245, 269
- Ḥalâş, 41, 186, 196, 245, 260, 345, 382, 580, 654, 772
- Ḥalef bin el-Aḫmer en-Naḫvî, 523
- Ḥâlid, 126, 177, 472, 523, 530, 555, 584, 695, 711, 728, 731, 789, 840, 843
- Ḥalid bin el-Velîd, 529
- Ḥâlid bin el-Velîd, 530, 555, 695, 789, 840
- Ḥâlid bin Şafvân, 474
- Ḥalîmî, 186, 245, 487, 580, 659, 662, 672, 681, 708
- Ḥalîmiyye, 248, 259
- Ḥallâc, 155, 499, 832
- Ḥallü’l-Mücez, 534
- Ḥallü Mücez, 246
- Ḥamîs, 246, 255, 282
- Ḥamrân, 759
- Ḥanzala, 557, 710
- Ḥarîdetü’l-‘Acâ’ib, 246, 541, 678, 769, 782, 787, 814
- Ḥâriş bin Kelde, 686
- Ḥârûniyyât, 641
- Ḥârûnu’r-Reşid, 169, 334, 400, 562, 576, 584, 639, 770, 771, 840
- Ḥasan, 74, 151, 157, 239, 246, 285, 287, 365, 374, 399, 432, 436, 447, 474, 499, 540, 570, 573, 585, 626, 631, 633, 641, 644, 709, 717, 761, 762, 829
- Ḥasan bin ‘Alî bin Ebî Ṭâlib, 540
- Ḥasan Çelebi, 246, 285
- Ḥasan Paşa, 239, 246, 287, 570, 585
- Ḥasan-ı Başrî, 74, 158, 499, 626, 633, 644, 717
- Ḥâşıye-i Sa‘diyye, 244
- Ḥâşıyetü ‘İşâmi’d-dîn ‘ale’l-Fevâ’idi’z-Ziyâ’iyye, 255
- Ḥâşıyetü’l-Kâdî eş-Şeyḫzâde, 276
- Ḥâşıyetü’l-‘İşâm ‘ale’l-Beyzâvî, 278
- Ḥâşıyetü Sa‘di’d-dîn et-Teftâzânî ‘ale’l-Keşşâf, 244
- Ḥâşıyetü Şerḫi’d-Dîbâce, 246
- Ḥâşıyetü’l-Keşşâf, 244
- Ḥavâşıyyü’s-Sa‘diyye ‘ale’l-Kâdî, 588
- Ḥavmel, 45, 122, 295, 296, 855
- Ḥavvâ, 47, 317, 370, 428, 548, 786, 808, 863
- Ḥayâlî, 159, 247, 250
- Ḥayâtü’l-Ḥayevân, 107, 110, 146, 147, 148, 151, 154, 161, 171, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 195, 196, 230, 246, 306, 311, 313, 316, 321, 327, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 358, 362, 365, 366, 369, 370, 375, 381, 382, 394, 406, 407, 411, 418, 429, 432, 440, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 457, 462, 465, 468, 469, 472, 473, 487, 492, 502, 512, 513, 514, 518, 519, 522, 523, 524, 527, 528, 531, 532,

- 534, 535, 536, 540, 541, 545, 554, 576, 580, 582, 586, 589, 593, 605, 611, 612, 614, 616, 617, 619, 620, 621, 629, 631, 632, 634, 635, 639, 644, 645, 647, 649, 652, 654, 655, 657, 658, 659, 661, 662, 663, 664, 667, 668, 669, 670, 677, 678, 679, 681, 684, 684, 685, 695, 696, 698, 704, 705, 708, 710, 711, 715, 716, 719, 720, 726, 730, 733, 740, 743, 749, 757, 760, 767, 770, 771, 782, 783, 786, 796, 801, 808, 814, 818, 828, 841, 844,
- Hzret-i Resül, 73, 77, 90, 94, 157, 194, 230, 240, 249, 256, 259, 284, 307, 308, 309, 321, 341, 342, 343, 347, 349, 350, 352, 353, 368, 371, 373, 380, 385, 399, 410, 413, 414, 423, 424, 431, 435, 448, 450, 452, 454, 457, 489, 515, 526, 527, 529, 537, 555, 558, 608, 624, 641, 666, 683, 684, 688, 694, 741, 756, 785, 841
- Hermes, 500, 541, 768
- Heysem bin 'Adiyy, 477
- Hızır, 111, 416, 823
- Hiçaz, 242, 300, 430, 560
- Hilye, 346, 358, 542, 793, 817
- Himyer, 193, 257, 288, 362
- Hırkiyâ, 804
- Hişâm bin 'Abdi'l-Melik, 474, 702, 731
- Hiyere, 596, 603
- Horāsân, 476, 558, 576
- Hüsâmî, 245, 654
- Hüseyn el-Begavî, 244
- İbn Cevzî, 411, 610
- İbn Dükkî, 409
- İbn Ebî Leylâ, 703
- İbn Ğannâm, 144, 185, 246, 341, 354, 377, 385
- İbn Hallikân, 306, 400, 466, 470, 480, 523, 610, 613, 646, 662, 833
- İbn Harem, 153, 679
- İbn Huzeyme, 457
- İbn Kuteybe, 107, 306, 309, 413, 495, 590
- İbn Mâce, 177, 472, 670, 683
- İbn 'Abbās, 87, 151, 152, 186, 283, 308, 323, 369, 373, 379, 420, 422, 428, 456, 481, 490, 548, 559, 565, 566, 572, 573, 577, 595, 625, 631, 676, 717, 718, 727, 733, 741, 744, 758, 759, 760, 772, 804, 808, 815, 829, 840
- İbn 'Abdi'l-Ber, 409
- İbn 'Asâkir, 331, 841
- İbn Reşîk, 335
- İbn Sekîne, 643
- İbn Sikkît, 512, 665
- İbn Sîrîn, 74, 143, 144, 157, 246, 327, 338, 353, 354, 356, 375, 376, 390, 406, 417, 418, 432, 445, 448, 455, 459, 479, 480, 542, 633, 643, 677, 724, 735, 763, 766, 772, 778, 782
- İbn Şübrüme, 306
- İbn Yûsuf 'Abdi'l-Celîl, 30, 242, 504, 563
- İbn Zâfer, 468, 790, 820
- İbn Zübeyr, 79, 87, 556, 562, 565, 570, 692, 704, 835, 836
- İbn Zührî, 458
- İbnü'l-Eşîr, 506, 667, 702
- İbnü'l-Eş'as, 535
- İbnü'l-Ğannâm, 143, 449, 455, 459, 460, 471, 480, 542, 547, 574, 582, 620, 659, 680, 699, 705, 712, 732, 736, 743, 766, 768, 773, 774, 775, 810
- İbnü'l-Kütiyye, 647
- İbnü'l-Mübârek, 432
- İbnü'l-Müzellağ, 46, 122, 298, 856
- İbnü'z-Zübeyr, 428, 432, 503, 535, 556, 835

- İbrāhīm, 87, 185, 187, 260, 325, 331, 360, 363, 376, 379, 380, 395, 422, 425, 430, 470, 492, 549, 550, 565, 566, 570, 592, 609, 619, 639, 644, 709, 761, 764
- İbrāhīm bin Edhem, 492
- İbrāhīm el-Fezārī, 764
- İftitāh, 246, 585
- İhtiyārāt, 366, 396, 524, 545, 645, 715
- İhtiyārāt, 146, 147, 149, 184, 246, 337, 366, 382, 383, 405, 451, 485, 531, 533, 587, 614, 620, 634, 653, 657, 663, 672, 679, 683, 696, 698, 705, 734, 737, 740, 742, 773, 782, 814, 844
- İhtiyārāt-ı Bedī'î, 396, 715
- İhyā'u'l-'Ulüm, 246
- İmām Beğavî, 151, 153, 154, 359, 502, 631, 663, 679, 756, 807, 827, 832
- İmām Ğazzālî, 152, 473, 670, 736, 767, 817, 833
- İmām Kurtubî, 457, 760
- İmām Mâlik, 152, 316, 412, 447, 497, 531, 562, 577, 612, 666, 761
- İmām Rāfi'î, 153, 679
- İmri'ü'l-Kays, 119, 288, 328
- İrşādü'l-'Aklı's-Selîm, 244, 349, 363, 420, 513, 779
- İşbāh 'ale'l-Mişbāh, 246
- İşhāk bin Rāheveyh, 457
- İsmā'îl, 187, 260, 293, 332, 408, 422, 429, 536, 550, 565, 567, 575, 576, 761, 808, 829
- İsmā'îl bin 'Ubeydi'llāh, 536
- İstī'āb, 246, 704
- İşrāku't-Tevārîh, 246
- Ķādî Ebu'l-Hattāb, 154, 663
- Ķādî Hān fi'l-Fetāvā, 245
- Ķādî Hüseyin, 154, 472, 663
- Kāfiye, 246, 810, 848
- Kāfiyeci, 107, 159, 244, 246, 249, 262, 284, 704, 847, 848
- Kāfiyeci 'ale'l-Keşşāf, 244
- Ķalā'idi'd-Dürr ve'l-'İkyān, 641
- Ķalā'idu 'Uḳūdi'l-'İkyān, 185, 354
- Kāmil-i İbn Eşîr, 661
- Kāmilü's-Şinā'a, 246
- Ķāmūs, 41, 100, 107, 138, 146, 149, 183, 186, 193, 194, 195, 196, 245, 258, 260, 265, 266, 270, 277, 278, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 295, 297, 299, 305, 306, 310, 314, 318, 323, 324, 327, 329, 345, 346, 348, 355, 359, 362, 364, 365, 367, 372, 377, 382, 384, 385, 389, 390, 394, 410, 435, 437, 460, 461, 470, 485, 486, 487, 490, 499, 510, 512, 515, 519, 522, 525, 542, 545, 550, 553, 557, 558, 573, 575, 581, 582, 587, 602, 604, 611, 613, 616, 617, 631, 632, 633, 635, 636, 646, 647, 649, 652, 654, 655, 657, 658, 660, 661, 665, 670, 671, 672, 674, 678, 679, 680, 681, 686, 700, 706, 707, 710, 720, 726, 733, 737, 738, 740, 758, 759, 770, 775, 777, 783, 786, 797, 798, 799, 810, 814, 819, 841, 847
- Ķāmūsu'l-Baḥr, 181, 245, 267, 372
- Ķāmūsu'l-Muḥîr, 245
- Ķanūnu'l-Edeb, 543
- Ķānūnu'l-Edeb, 186, 196, 245, 318, 345, 375, 382, 449, 534, 580, 645, 647, 654, 661, 699, 725, 733, 766, 772, 799
- Ka'bü'l-Hibr, 165, 282, 542, 573, 697, 750, 774, 786, 787
- Ķaşıde-i Şatıbiyye, 247
- Ķaşîr, 346, 596, 603
- Ķatāde bin Nu'mān, 526
- Kātib, 464
- Ķatāde, 717
- Kays bin Cendel, 277

- Kazvīnī, 76, 78, 147, 148, 149, 163, 338, 358, 381, 393, 406, 446, 463, 469, 523, 532, 534, 546, 587, 607, 636, 647, 658, 669, 679, 705, 710, 712, 725, 764, 801, 811
 Kelbī, 293, 363, 394, 499, 625, 649, 675, 806
 Kemāl Paşazāde, 314, 658
 Kenz, 152, 205, 206, 207, 245, 621, 695
 Kerīmī, 246, 662
 Keşf, 137, 200, 201, 310, 704
 Keşfün ‘ale’l-Keşşāf, 244
 Keşşāf, 133, 137, 170, 171, 187, 201, 202, 244, 260, 262, 284, 310, 328, 336, 380, 409, 466, 502, 513, 551, 616, 656, 704, 711, 804, 847
 Kevākibü’ d-Derārī, 245, 587
 Kevākibü’ d-Derārī li’l-Kirmānī ‘ale’l-Buḥārī, 245
 Kevāşī, 98, 186, 269, 362, 368, 545, 568, 711, 799, 847
 Kıtmır, 758, 760
 Kinde, 193, 257
 Kisā’i, 101, 584, 591, 637, 641, 770, 771
 Kitābi’ t-Ta‘ bīr li-İbn Ğannām, 143, 144, 338, 353, 367, 375, 376, 383, 386, 390, 392, 396, 407, 418, 434, 446, 448, 449, 502, 524, 605, 615, 616, 631, 740, 845
 Kitābu Nevādiri’ l-Ġarā’ib ve Mevāridi’ l-‘Acā’ib, 541
 Kitābu’ l-Eşbāh ve’ n-Nezā’ir, 245
 Kitābu’ l-Ġarā’ib ve’ ş-Şüzüz, 335
 Kitābu’ l-Ḥulāsa, 245
 Kitābu’ l-İlhām, 246
 Kitābu’ n-Neşāyiḥ, 468, 820
 Kitābu’ ş-Şifā fi-Ḥuḳūḳi’ l-Muştafā, 245, 350
 Kitābu’ z-Zebāyiḥ, 183, 432
 Kitābu’ l-Eşbāh ve’ n-Nezā’ir, 153, 663
 Kitābu’ l-Mi‘e, 246, 740
 Kitābu’ l-Mi‘e li’ l-Mesīḥī, 246
 Kitābu’ l-Müstağīşinebillāh, 416
 Kitābu’ ş-Şevārid, 747
 Kitābu’ t-Ta‘ bīr li-İbn Ğannām, 246
 Kitābu’ t-Ta‘ bīr li-İbn Sīrīn, 246
 Koşantın, 674
 Koşantiniyye, 403
 Kudürī, 70, 152, 184, 239, 245, 315, 316, 365, 432, 440, 455, 461, 530, 565, 634, 695, 703, 761, 774, 818
 Kūfe, 41, 136, 258, 259, 309, 323, 355, 365, 368, 374, 394, 398, 400, 453, 467, 506, 522, 529, 563, 640, 687, 700, 704, 731
 Kūhistānī, 155, 245, 256, 314, 372, 566, 623
 Kūhistānī ‘ale’ l-Vikāye, 245
 Küleyb, 295, 688
 Küseyr, 76, 701, 727
 Lāmi‘i, 246, 657, 662
 Le’ āli-i Ferīde, 98, 99, 279
 Le’ āli’ ü’ l-Ferīde, 246
 Leyş bin Sa‘ d, 535
 Mādir, 45, 120, 293, 857
 Maḳāmāt, 246, 314, 665, 672
 Maḳāmātü’ t-Ṭā’ irīn, 246
 Maḳşūd, 239, 246, 287, 292
 Mālik, 39, 151, 152, 157, 162, 248, 308, 321, 340, 341, 343, 379, 412, 456, 508, 535, 577, 604, 631, 634, 638, 643, 649, 666, 684, 692, 748, 762, 835, 836
 Mālik bin Dīnār, 508, 638, 748
 Mālik ibn Enes, 321
 Mañşūr Ḥalife, 578

- Ma' ruf-ı Kerhî, 608, 611
- Maḥlûb, 239, 246, 287
- Mâverdi, 185, 629
- Mazbûṭ, 239, 246, 287
- Mebâriku'l-Envâr li-İbni'l-Melek 'ale'l-
Meşâriḳ, 245
- Mebṣûṭ, 641
- Mecma' u'l-Aḥbâb, 246
- Mecma' u'l-Baḥreyn, 245, 433
- Mecma' u'l-Leṭâ'if, 246
- Medîne-i Münevvere, 156, 258, 293,
304, 307, 309, 321, 352, 370, 372, 399,
484, 509, 510, 518, 521, 522, 556, 557,
582, 640, 672, 713, 723, 727, 771, 772,
795
- Mefâtiḥ 'alâ-Şadri's-Şerî'a, 245
- Mefâtiḥu'l-Cinân ve Meşâbiḥu'l-Cenân
li-İbn Seydî, 245, 353, 433
- Mefâtiḥü'l-Künûz, 833
- Mekke-i Mükerreme, 117, 285, 304, 310,
359, 372, 384, 422, 496, 550, 563, 569,
619, 641, 722, 780
- Mekselmînâ, 750, 758
- Meliḥ bin el-Bezâ, 596
- Me' âlimü't-Tenzil, 190, 244, 363, 369,
370, 415, 530, 544, 573, 626, 723, 753,
759, 774, 805, 819, 832, 846
- Merâḥ, 239, 246, 261, 287
- Mercidâbıḳ, 167, 403
- Mervân bin Ebî Ḥaḫṣa, 475
- Meryem, 271, 401, 414, 558, 622, 625,
658, 808
- Meşâbiḥ li-Muḫyi's-Sünne el-Begavî,
245
- Mesîḫî, 740
- Mesleme ibn 'Abdi'l-Melik, 403
- Meşâriḳ li'l-İmâm eṣ-Şagâni, 245
- Meşâriḳu'l-Envâr, 472, 534, 622, 762
- Mevlânâ Ḳara Kemâl, 159, 247, 250
- Mevlânâ Şeyḫzâde, 280, 629
- Mevlânâ Yûsuf el-Ḳayşerî, 160, 251
- Meymûne-i Sevdâ, 453
- Mıṣr, 88, 165, 278, 292, 363, 431, 482,
543, 556, 595, 610, 611, 612, 619, 625,
632, 652, 661, 669, 697, 762, 815, 834
- Minḫâcü'l-Beyân, 147, 193, 246, 532,
587, 589, 634, 645, 653, 660, 683, 729
- Minḫâcü'l-Müzekkirîn, 246, 252
- Minhatü's-Sülûk, 246
- Miṣbâḫu'l-Münîr, 246, 647, 726
- Miskîn 'ale'l-Kenz, 245
- Mücez, 193, 246, 533, 653, 660
- Mufaṣṣal, 107, 246, 298, 442, 583, 584,
585, 591, 683, 810
- Muḡni'l-Lebîb, 239, 246, 291, 315
- Muḡrib, 41, 102, 245, 260, 261, 359,
372, 462, 543, 672, 710, 712
- Muḫammed, 44, 48, 88, 147, 155, 157,
164, 171, 184, 194, 239, 241, 245, 246,
255, 258, 277, 278, 280, 282, 283, 307,
309, 316, 336, 338, 339, 341, 342, 345,
353, 354, 363, 365, 373, 376, 381, 384,
395, 397, 400, 407, 426, 431, 432, 440,
463, 469, 475, 489, 499, 506, 510, 554,
564, 571, 584, 585, 641, 672, 690, 693,
706, 711, 717, 731, 738, 756, 761, 762,
775, 791, 803, 815, 821, 824, 832, 848,
849, 854, 862
- Muḫammed bin Ḥamîr, 791
- Muḫammed bin Ḥüseyn bin 'Alî bin
Zeyne'l-'Âbidîn, 815
- Muḫammediyye, 246, 349, 470, 511,
624
- Muhelleb bin Ebî Şufre, 687
- Muḫkem, 660
- Muḫtâru's-Şiḫâḫ, 245

Muhtaşar, 246, 566
 Muhtaşar-ı İhyā, 311
 Muhtaşaru'z-Zencānī, 246
 Muhyi'd-dīn el-ʿ Arabī, 185, 353, 354
 Muḫaddime-i Cezeriyye, 247, 278
 Muḫaddimetü't-Taşrīf, 252
 Muḫātil, 186, 363, 426, 464, 465, 467, 565, 573, 759, 761, 806
 Muḫātil bin Süleymān, 465
 Muḫtedir Bi'llāh, 562, 832
 Mu'āviye, 127, 233, 335, 342, 365, 398, 401, 409, 440, 447, 499, 506, 553, 651, 666, 676, 684, 728, 807, 834
 Mu'āviye bin Hudeyc, 409, 834
 Mu'āz ibn ʿ Ömer, 426
 Mu'izzü'd-Devle, 794
 Mu'rib, 41, 196, 246, 260, 623, 654
 Mūsā, 74, 323, 324, 325, 382, 413, 425, 429, 452, 453, 611, 628, 711, 747, 761, 762, 772, 778, 796, 808, 817, 828, 845
 Mustazraf, 230, 246, 331, 333, 366, 368, 473, 478, 488, 490, 613, 711, 727, 809
 Muştafā, 40, 48, 248, 254, 277, 283, 338, 553, 571, 854
 Muṭavvel, 246, 285
 Mücāhid, 310, 426, 447, 548, 621, 709, 716, 730, 824
 Mücālese, 492, 803, 815
 Müfredāt-ı İbn Bayṭār, 149, 683
 Mükemmel, 219, 246, 298, 442, 584, 585, 683, 719, 727
 Münezzir bin Mā'ü's-semā', 503
 Münferice, 174, 222, 246, 510, 784
 Müntekā, 246, 346
 Münyetü'l-Muşallī, 245, 761
 Müşelleş, 107, 245, 253, 254
 Müşelles-i Kuṭrub, 245, 254
 Müseylimetü'l-Kezzāb, 81, 529, 530
 Müslim, 123, 152, 159, 173, 354, 457, 494, 495, 496, 557, 577, 612, 613, 622, 667, 676, 923, 930
 Müstaḫlaşu'l-Ḥakā'ik ʿale'l-Kenz, 245
 Müstaşfā, 245, 739
 Müşkilāt-ı Şeh-nāme, 246, 661
 Mütenebbī, 476
 Mütevassıf, 246, 291, 441
 Müzhir li-Mevlānā Celāli'd-dīn es-Süyūṫi, 245
 Nāşiriyye, 255, 348
 Necef, 400, 789
 Negrān, 482, 515
 Nevādir, 641, 761
 Nevādiri'l-Ġarā'ib ve Mevāridi'l-ʿAcā'ib, 695, 814
 Nevādirü'l-Ġarā'ib, 246, 542
 Nevādirü'l-Ġarā'ib ve Mevāridü'l-ʿAcā'ib, 542
 Nevevī, 154, 534, 663, 671
 Nihāvend, 482, 509
 Ni' metu'llāh, 77, 146, 245, 710
 Nizār bin Ma'ad, 515
 Nūḥ, 52, 75, 121, 185, 186, 365, 430, 437, 442, 470, 479, 488, 492, 494, 541, 545, 547, 548, 549, 572, 573, 655, 741, 762, 783, 808, 824, 828, 863
 Nuḳāye, 245, 542, 761
 Nu'mān bin Şābit, 292, 306, 640
 Nūru'l-ʿUyūn, 157, 246, 431
 Nūşinrevān, 791
 ʿAbbūd, 45, 135, 293, 294, 859
 ʿAbd bin ʿAlī bin ʿAbdi'llāh bin ʿAbbās, 785

-   Abdu'llah bin el-Müb rekk, 416
   Abdu'll h bin el-Müb rekk, 575, 576
   Abdu'll h bin ez-Zübeyr, 559, 835, 836
   Abdu'll h bin Mes'ud, 804
   Abdu'll h bin Sel m, 759
   Abdu'll h İbn   Amr bin el-  Aş, 703
   Abdu'll h-ı Endel s , 358
   Abdu'r-Ra im, 239, 246, 287
   Abdu'r-Ra m n bin el-Eş'as, 689
   Abdu'r-Ra m n bin H r n el-Ma rib , 803
   Abdu'r-Ra m n bin   Avf, 370, 371, 413, 480, 694
   Abd l-Cabb r bin Küleyb, 492
   Abd l-La if-i Ba d d , 357
   Abd l-Melik bin Merv n, 394, 535, 538, 686, 763
   Abd l-mes h bin   Omer bin K ys, 789
   Abd l-Mu talib, 360, 361, 499
   Ac 'ib l-Ma l k t, 163, 246, 393, 446, 594, 705, 748, 769, 791, 803, 810
   Adiy  bin Ert h, 703
   Al , 40, 77, 88, 136, 155, 171, 189, 193, 194, 233, 245, 246, 255, 257, 258, 259, 263, 291, 293, 307, 309, 316, 320, 331, 336, 341, 343, 345, 353, 365, 372, 374, 398, 400, 422, 456, 480, 483, 487, 490, 499, 509, 527, 540, 555, 608, 611, 638, 649, 672, 690, 700, 704, 714, 728, 729, 731, 756, 758, 759, 762, 785, 787, 805, 815, 817, 818, 834, 847
   Al  ibn Eb  T lib, 309, 345, 398
   Amelles, 45, 120, 293, 617, 859
   Amr bin Ma' d kereb, 365, 399
   Amr bin   Adiy , 598, 603
   Ans , 529
    'iše-i Őidd ka, 307, 370, 371, 385, 412, 436, 440, 637, 836
   Ar yis, 186, 244, 549, 554, 568, 572
   Ar z-ı Va id-i Tebr z , 96, 246, 286
   A a, 151, 323, 432, 447, 631, 806, 840
   Ayn l-Hav ş, 381
   Azze, 76, 701, 727
   İkrime, 162, 316, 379, 380, 428, 727, 824
   İm d 'd-Devle, 794
   İs , 75, 92, 349, 353, 384, 414, 421, 532, 572, 596, 622, 624, 711, 753, 757, 790, 808, 815, 821, 837, 839
   İş m 'd-d n, 244, 246
   İş m 'd-d n   ale'l-Beyz v , 244
   İzz , 109, 187, 239, 250, 260, 287
   İzz 'd-d n bin   Abdi's-sel m el-Ma dis , 833
   Oşm n, 40, 151, 155, 193, 194, 255, 257, 258, 259, 321, 364, 370, 374, 380, 456, 480, 484, 522, 555, 631, 672, 687, 700, 704, 714, 756, 834
   Oşm n bin   Aff n, 259, 370, 484, 687
   Omer, 40, 62, 85, 89, 110, 151, 155, 164, 171, 189, 194, 244, 255, 256, 257, 258, 259, 326, 332, 336, 352, 360, 370, 372, 373, 380, 384, 413, 426, 437, 443, 453, 456, 457, 474, 480, 483, 488, 489, 499, 508, 509, 512, 533, 537, 540, 542, 556, 566, 583, 631, 676, 682, 688, 692, 693, 704, 714, 717, 731, 744, 756, 764, 773, 774, 789, 814, 860
   Omer bin el-Ha t b, 326, 364, 370, 380, 774
   Omer bin Meym n, 481
   Omer bin   Abdi'l-  Az z, 453, 508, 540, 774
   Omer bin Yez d el-Esed , 474
   Omer en-Nesef , 244
 Oşm n, 762
   U du'd-Dürer ve'l-  İky n, 246

- ‘Urķūb, 45, 135, 293, 860
- ‘Uyūnu’t-Tefāsīr li’l-Fuzalā’i’s-Semāsīr, 244, 363, 384, 513
- ‘Üzeyr, 626, 761, 823, 832
- Pendnāme, 178, 246, 305, 550, 698
- Pendnāme-i Şeyh ‘Atţār, 246
- Rāfi‘ bin ‘Umeyre, 506
- Rakķiyyāt, 641
- Ramazān ‘alā-Şerħi’l-‘Aķā’id, 246
- Rāmūz, 245, 373, 433
- Ravzu’l-Aħbār, 246, 334, 612, 614
- Rebī‘u’l-Ebrār, 171, 336, 357, 586, 711, 811
- Resūl-i Ekrem, 130, 177, 249, 520
- Revnaķi’t-Tefāsīr, 626
- Revnaķu’t-Tefāsīr, 244, 628
- Risāleti Tabakāti’l-Fuķahā’, 641
- Risāletü’l-İşāre, 246
- Risāletü’l-Merām, 246, 549, 551, 566
- Risāletü’t-Ta‘rīb, 246
- Ru’be, 518
- Rüknü’d-Devle, 655, 794
- Şadru’s-Şerī‘a, 183, 245, 432, 648
- Şafvetu’s-Şafve, 803
- Şaħiħ-i Müslim, 496
- Şaħiħü’l-Buħārī, 245, 842
- Şāliħ, 162, 380, 399, 565, 625, 711, 721, 723, 761, 808
- Sa‘dī Çelebi, 298, 588, 760
- Sa‘id bin Cübeyr, 316, 370, 432, 688, 692, 728, 733, 804
- Sa‘id bin Zeyd, 156, 521
- Sāriye bin el-Ħısn, 510
- Seb‘atu Ebħur, 33, 36, 37, 41, 42, 66, 67, 68, 242, 259, 264
- Seb‘iyyāt, 246
- Sehl bin Hārūn, 169, 473, 474
- Selemetü’l-İbnü’l-Ekva‘, 506
- Seyyid Şerīf-i Cürċānī, 160, 251
- Şıbyān, 185, 246, 338, 470
- Şıħāħ, 184, 186, 187, 192, 195, 245, 260, 276, 287, 295, 310, 345, 346, 348, 359, 373, 382, 389, 394, 400, 408, 461, 469, 512, 519, 522, 533, 536, 546, 580, 591, 635, 649, 654, 658, 659, 661, 684, 700, 701, 706, 710, 733, 766, 770, 787, 811, 844
- Şıħāħ-ı ‘Acemī, 186, 245, 580
- Sıbeveyh, 103, 270, 272, 273, 313, 356, 437, 613
- Sıyer-i Kebīr, 641
- Sıyer-i Şaġīr, 641
- Süddī, 552, 624, 750, 758, 806, 831
- Süfyān eş-Şevrī, 432
- Süfyān-ı Şevrī, 631, 644
- Sükkerdānu’l-Mülūk, 246, 817
- Sükker-i Şāfi, 41, 66, 188, 189, 190, 242, 245, 260, 304, 335, 360, 383, 448, 569, 574, 582, 678, 747, 798
- Süleymān, 108, 167, 168, 359, 403, 408, 424, 429, 462, 464, 465, 467, 499, 507, 541, 569, 570, 578, 595, 618, 675, 676, 687, 734, 748, 756, 761, 763, 780, 806, 848
- Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik, 403, 687
- Sürürī, 248, 738
- Şāfi‘ī, 151, 152, 153, 166, 191, 307, 316, 320, 334, 337, 365, 447, 456, 465, 497, 502, 510, 530, 547, 631, 663, 664, 666, 668, 695, 761, 812, 842
- Şāhidī, 179, 239, 245, 290, 588, 651, 671
- Şaķāyıķu Nu‘māniyye, 246
- Şa‘yā, 804
- Şaţıbiyye, 246

- Şehâbü'd-dîn Ahmed bin Hacer el-
 'Askalânî, 842
- Şemr Zî'l-Cevşen, 747
- Şemsü'd-dîn el-Kirmânî, 587
- Şerh-i Ebyât-ı Dav, 246
- Şerh-i Ebyât-ı Mütevassıt, 246
- Şerh-i Fuşuş li-Mevlânâ 'Abdi'r-
 Raḥmân el-Câmî, 246
- Şerh-i Lübâb, 246
- Şerhi Muḫaddimeti't-Taşrîf, 160, 251
- Şerh-i Şıbyân, 246
- Şerhü'l-Ġarîbeyn li'l-Herevî, 419
- Şerhü'l-Meşâriḫ li's-Şeyhi'l-Ekmele, 99,
 270, 328
- Şerhü'l-Meşâriḫ li-Mevlânâ eş-Şeyhi'l-
 Ekmele, 795
- Şerhü'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri's-Şâfi,
 96, 98, 270
- Şerhu Gülistân li's-Sürürî, 246
- Şerhu Maḫâmât li'l-Muḫarrizî, 246
- Şerhu Mecma' i'l-Baḫreyn li-İbni'l-
 Melek, 245
- Şerhu Müceze li's-Sedîdî, 246
- Şerhu Muḫaddimeti't-Taşrîf, 159, 246,
 250
- Şerhu'l-Ḳudürî li'l-Mevlâ ez-Zâhidî,
 245
- Şerhü'd-Dîbâce, 246
- Şerhü'l-Cevâhir, 355
- Şerhü'l-Emâlî, 246
- Şerhü'l-Erba' in li-İbn Kemâl Paşa, 245
- Şerhü'l-Ġarîbeyn, 195, 245, 341, 348,
 400, 460, 536, 580, 684, 701, 770
- Şerhü'l-Ġarîbeyn li'l-Herevî, 245
- Şerhü'l-Ḳâmûs li-Mevlânâ 'Abdi'r-
 Ra'ûf el-Münâvî, 245
- Şerhü'l-'Arûz, 246
- Şeri'atü'l-İslâm, 471
- Şeybe bin 'Oşmân bin Ebî Talḫa, 555
- Şeyḫ 'Abdü'l-Ḳâdir-i Geylânî, 404
- Şeyḫ 'Atṭâr, 178, 305, 550, 698, 729
- Şeyhü Ekmele 'ale'l-Meşâriḫ, 245
- Şeyḫzâde, 244, 300
- Şir'atü'l-İslâm, 245
- Şüreyḫ, 151, 432, 631, 703, 704
- Taḫıyyü'd-dîn bin Ebi'd-Dem el-
 Ḥamevî, 154, 663
- Taḫıyyü'd-dîn Subkî, 161, 429
- Taḫrîbü'l-Ma'âhid, 246, 258, 277, 288,
 328, 333, 499
- Ta'rifâtü'l-'Ulûm, 160, 179, 189, 251,
 246, 253, 760
- Târîḫü'l-İslâm, 760
- Tavzîḫü'l-İ'rab, 246
- Tecübî, 41, 193, 194, 257, 258
- Tefsîr-i Beḡavî, 415, 628
- Tefsîr-i Ḥanefî, 163, 183, 425, 427
- Tefsîr-i İbn Ḥâtim, 519
- Tefsîr-i Kebîr, 312
- Tefsîr-i Şa'lebî, 619
- Tefsîr-i Teysîr, 186, 349, 363, 384, 409,
 513, 568, 805
- Tefsîr-i Teysîr-i Nesefî, 384
- Tefsîr-i Vâhidî, 759
- Tefsîr-i Vasîṭ, 753
- Tefsîru Ebi'l-Bekâ, 244
- Tefsîru Ḥanîfî, 244
- Tefsîru Kebîr, 244
- Tefsîru Kevâşî, 244
- Tefsîru Şa'lebî, 244
- Tefsîru Teysîr, 244
- Tefsîru Vasîṭ li'l-Vâhidî, 244

- Teftāzānī, 137, 187, 244, 247, 260, 262, 310
- Temhīd, 94, 409, 737
- Temīmü'd-Dārī, 411
- Tenbīhü'l-Ġāfilīn, 246, 363, 685
- Tendūsīs, 756, 759
- Tercemān-ı Şihāh, 246, 297
- Teshīl, 184, 190, 246, 448, 540, 729
- Teysīr 'ale'l-Viķāye İbn Melek, 244, 245, 384, 415, 648
- Tibyān, 244, 588
- Tih, 669, 762, 817
- Tirmizī, 457
- Tuḥfetü'l-Eḥillā' li'l-'Azīzi'l-Muḥallā', 691, 745
- Tuḥfetü'l-Mülük, 245, 246, 271, 281, 530, 648
- Tuḥfetü'l-Eḥillā', 246
- Tübbā', 362, 555
- Tüçibī, 41, 193, 194, 257, 258
- Ṭabakāt, 246, 348
- Ṭabakātü'l-Fuķahā, 255, 640
- Ṭaberānī, 185, 309, 527
- Ṭaberī, 82, 246, 366, 500, 604
- Ṭablāvi, 187, 250, 260
- Ṭaşköprizāde, 247, 278
- Ṭaṭyānūs, 625
- Ṭībī 'ale'l-Keşşāf, 244
- Ṭuleyṭula, 820
- Ṭuveys, 45, 127, 293, 295, 713, 862
- Ufsūs, 81, 749, 759
- Uhbān bin Evsü'l-Eslemī, 506
- Uḥud, 157, 371, 380, 431, 514, 529
- Urmiyā, 491, 824
- Ümeyye bin Ebi's-Şalt, 302, 439, 440, 762
- Ümmü Seleme, 309, 666
- Vehb, 288, 323, 369, 421, 507, 571, 625, 719, 720, 759, 804, 824, 831, 839
- Vehb bin Münebbih, 421, 507, 571, 824, 839
- Velīd bin 'Abdi'l-Melik, 403, 564
- Velīd bin 'Uķbe, 193, 258
- Vesīletü'l-Meķāşid, 246, 487
- Viķāye, 648
- Viķāye, 155, 196, 239, 245, 256, 314, 372, 432, 566, 623, 648, 654
- Yaḥyā bin Abdi'l-Ḥamīd el-Ḥimmānī, 791
- Yaḥyā bin Mu'āz er-Rāzī, 464, 510
- Yaḥyā bin Sa'id, 152, 577
- Yaḥyā bin Yaḥyā, 457
- Ya'fūr, 780, 841
- Yehūzā, 379, 625
- Yemāme, 293, 296, 477, 529, 530
- Yemen, 93, 157, 288, 304, 323, 359, 362, 431, 446, 470, 529, 543, 558, 594, 595, 613, 780, 803, 823
- Yemliḥā, 751, 758
- Yezīd, 180, 291, 474, 557, 591, 763, 841
- Yūnus, 142, 462, 520, 574, 761, 804, 805, 807, 808
- Yūsūf, 325, 818
- Yūsuf el-Ḳayseriyyī, 159, 250
- Zāhidī, 152, 239, 255, 315, 316, 348, 365, 432, 440, 530, 565, 621, 634, 695, 703, 761
- Zāḥireti'l-'Uķbā 'alā-Şadri's-Şerī'a, 623
- Za'ferānī 'ale'l-Meşābiḥ, 245
- Zebbā, 86, 125, 596, 602

Zehabî, 760

Zehretü'r-Riyâz fi'l-Mev'ize, 246

Zemaşşerî, 107, 187, 244, 260, 380, 409,
502, 583, 672, 711, 720, 811

Zerķā', 45, 295, 296, 863

Zeyn bin Nuceym el-Ĥanefî, 153, 663

Ziyādât, 641

Ziyā'u'l-Ĥulūm li-Mevlānā Şemsi'd-dīn
Muĥammed, 245

Zuĥru'l-Āĥire, 66, 189, 242, 245, 484

Zü'n-nūn-ı Mışrî, 608, 609, 610

SONUÇ

Türk edebiyatında ilk örneklerin verildiği 14. yüzyıldan itibaren tuhfe geleneğinin çeşitlenerek geliştiği görülmektedir. İki dilli sözlüklerin yanında Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli örneklerin ve iletişimde olunan diğer dillerde ürünlerin verilmesiyle manzum sözlüklerin sayısı bir hayli artar. Edebî tür olarak literatürde yer bulan bu eserler, aynı zamanda İslam toplumlarının ezbere dayalı eğitim sistemlerinde ders kitabı olarak işlevsel bir görev üstlenmiştir. Bu eserlerden biri de Akhisarlı Abdülcelîl bin Yûsuf'un kaleminden çıkan Seb'atu Ebhur'dur. Eser, hayvanların Arapçadaki isim, künye ve lakaplarını ele almak amacıyla nazmedilmiştir. 52 beyitlik bir giriş bölümü ve 185 beyitlik asıl sözlük bölümünden oluşan toplamda 237 beyitlik bir Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Abdülcelîl bin Yûsuf geleneğin aksine tuhfe tabirini kullanmamış, toplamda yedi aruz bahrinde yazdığı gerekçesiyle eserine yedi deniz anlamına gelen Seb'atu Ebhur adını vermeyi tercih etmiştir. Ardından eseri üzerine bir şerh hazırlamıştır.

Manzum sözlükler, genellikle ilköğretim yaşındaki öğrencileri ya da dili yeni öğrenecek kişileri muhatap alarak hazırlandıkları için temel düzeyde kelimeleri ihtiva ederler. Seb'atu Ebhur, diğer manzum sözlüklerin aksine tek bir amaca ve konuya odaklanır. Çeşitli kavramlar, garâib kültürü, eşya ve bitki isimleri ile tarihten şahsiyetlere de yer verilmekle birlikte eserin genel muhtevası hayvanlar üzerinedir. Seb'atu Ebhur tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir konuda nazmedilmiş dillerinden biri Türkçe olan ilk manzum sözlüktür.

Konusu (hayvanların isim, künye ve lakapları) bir dili yeni öğrenmekte olan kişilerin merak edeceği ya da öğrenmeleri gereken temel bilgiler arasında değildir. Dolayısıyla hem Seb'atu Ebhur'un hem de şerhinin çocuklara ya da dil eğitimine yeni başlayıp lügat dersi görenlere yönelik olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu sözlüğün ve şerhinin muhatabı; hayvanlara ilgi duyan, hayvanların künye ve lakaplarıyla ilgilenebilecek ya da genel olarak varlıkların isimlendirilme usulleri ile isim verilmiş sebep ve hikâyelerini araştıran kişiler olabilir. Ayrıca burada, Abdülcelîl bin Yûsuf'un kendi bilgi birikimini aktarmak amacıyla bir manzum sözlük ve şerh yazmış olabileceği de akla getirilmelidir.

Görüldüğü üzere Abdülcelîl bin Yûsuf, manzum sözlüğüne aldığı ve hakkında bilgi verdiği her kelime için darb-ı meseller, rüya tabirleri, hayvansal-tıbbî özellikler ve dinî hükümlerden oluşan asgarî 4 bölümlük bir şerh planlamıştır. Bu bölümlerin sayısı zaman

zaman 13'e kadar çıkabilmektedir. Çoğunluğu hayvan ismi olan kelimeler üzerinden atasözleri, rüya tabirleri, ilaç tarifleri, hikâyeler, edebî eserlerden örnekler ve pek çok ilginç bilgiyi içeren, eğitici-öğretici yönü ağır basan ve bir o kadar da eğlenceli bir eser ortaya koymuştur. Bazı kelimelerin şerhlerinin çok geniş tutulduğu hacimli şerh metni içinde, bilgilerin her birini başlıklar halinde okuyucuya sunmuş böylece aranan bilginin bulunmasını kolaylaştırmıştır.

Klasik şerh geleneğine bakıldığında şerh metinlerinin yazılma sebebi; temelde ana metnin yazıldığı dilin öğretimine katkıda bulunmak, eserdeki muğlak ifadeleri açıklığa kavuşturmak ve eser ile okuyucu arasında köprü oluşturarak eserin anlaşılabilirliğini artırırken okuyucunun da bilgi seviyesini yükseltmektir. Abdülcélîl bin Yûsuf da - herkesin bilgi sahibi olamayacağını düşündüğü- hayvanların isimlerine dair nazmettiği sözlüğünü şerh ederek bu konuyu derinlemesine ele alır.

Diğer manzum sözlük şerhlerinin ve genel edebî eser şerhlerinin aksine Şerh-i Seb'atu Ebhur'un yazıldığı kaynak dil olan Arapçanın öğretimini kolaylaştırıcı yönü geri planda kalmaktadır. Abdülcélîl bin Yûsuf, Şerh-i Seb'atu Ebhur'la Arapçadaki hayvan künye ve lakaplarını merak edip hayvanlar hakkında genel bilgiler edinmek isteyen kişilerin ilgi odağı olabilecek toplamda 109 hayvana dair bilgilerin verildiği ansiklopedik nitelikte bir metin ortaya koymuştur.

Abdülcélîl bin Yûsuf kendi eserini şerh ederken onu en iyi bilen kişi olarak eserinin anlaşılabilirliğini ve tedavülünü sağlayarak ulaşılabilirliğini artırmak istemiş olmalıdır. İlk adımı manzum sözlük olarak attığı hayvanlar hakkında bilgi verme işini, konuyu etraflıca ve sağlam kaynaklarla ele alma şeklinde devam ettirmiştir. Böylece transkripsiyonlu metnini hazırladığımız bu eserin biri diğeri üzerinden hazırlanmış birbirini tamamlayan iki metin olmanın yanında iki aşamada kaleme alınmış tek bir metin olduğu da söylenebilir. Ayrıca Abdülcélîl bin Yûsuf manzum sözlük yazarları içinde kendi eserini şerh etmesi yönüyle Lütfullah Yûsuf Halimî'den (ö.902/1497'den sonra) sonraki ilk kişidir.

Şerh esnasında kelimelerin anlam, köken ve gramatik olarak detaylı şekilde ele alınması, âyet-i kerime, hadîs-i şerif ve şiir iktibasları ile şerh metinlerinin ana kaynakları olan dinî ve edebî malzemenin kullanım yoğunluğu, kelime şerhlerinin bölümler halinde

düzenlenmesi ve başvuru kaynaklarının titizlikle belirtilmesi Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerh metodunun dört temel özelliğidir.

Şerh metni içinde 225 âyet-i kerime ve 139 hadis-i şerif-rivayet ile 119 farklı Arapça şiir ile az sayıda Farsça ve Türkçe şiir örneği tespit edilmiştir. Kelimelerin anlam ve kullanımlarına şahit göstermek amacıyla yararlanılan bu iktibasların bir kısmı bizzat Abdülcelîl bin Yûsuf tarafından tercüme edilmiş ya da açıklanmış şekilde metinde yer almaktadır.

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhini bölümler halinde sistemli şekilde ele almıştır. Bu durum aranan bilginin hızlıca bulunmasını sağladığı için eserden faydalanmayı da kolaylaştırmaktadır. el-Emsâl bölümünde ve şerhin geneline yayılmış haldeki toplamda 253 darb-ı meselle, Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Arap dilinde hayvanlar üzerinden oluşturulmuş darb-ı meseller konusunda başvurulabilecek Türkçe bir kaynak olduğu söylenebilir. Bu kapsamda eserde yer alan darb-ı meseller, eserin şerh metodunu incelediğimiz kısımda, anlamları ve kullanım alanlarıyla birlikte alfabetik olarak listelenmiştir.

Şerh-i Seb'atu Ebhur hazırlanırken başvuru kaynak eser ve bunların etkin şekilde kullanımını şerhin ilmî değerini artırıp metni zenginleştirmenin yanında şerhin dört temel ayağından birini oluşturur. Yararlandığı kaynak eserleri hemen hemen her yerde müellifleriyle birlikte anması, bu eserler ve müellifleri hakkında bilgiler vermesi, söz konusu eserlere ve müelliflere saygılı şekilde ve ahlakî ölçütlerle yaklaşması Abdülcelîl bin Yûsuf'un bilimsel bir üslup benimseyen aydın tavrının neticesidir.

Şerh-i Seb'atu Ebhur; Arap dilinde isimlendirme geleneği, garip ve nadir kelimeler, kültürün isim, künye ve lakap konusunda nasıl şekillendiği, Arap kültüründe hayvanlara verilen isimler, bunların verilme sebepleri ve usulleri konusunda faydalı pek çok kültürel ve filolojik malzeme içerir. Bu yönüyle, sadece Arap dili için değil Türkçeye yerleşmiş Arapça kökenli kelime, tabir ve ifadeler için de başvurulabilecek Türkçe bir kaynak metin durumundadır.

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî hakkında bilinenler, eserlerinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Kendisinin tarihleriyle aktardığı bazı malumatlardan ve metnin teknik özelliklerinden hareketle iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsçaya vakıf, titiz çalışan biri

olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) yaşadığına dair bilgiler bulunsa da tarihleriyle birlikte anlattığı bazı olaylardan ve eserlerinin tamamlanış tarihinden hareketle 1618 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Seb'atu Ebhur ve şerhini araştırmacıların istifadesine sunmak amacıyla hazırlanan bu çalışmayla bazı biyografik yayınlarda hakkında eksik ve hatalı bilgilerin yer aldığı 17. yüzyıl müelliflerinden Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî'nin hayatı, ilmî kişiliği, şârih yönü ve eserleriyle alakalı kendi verdiği bilgiler üzerinden sağlam bir biyografisi de ortaya çıkmıştır.

Abdülcelil bin Yûsuf'un şerhi esnasında takındığı ahlakî tavırlar, aslı olmayan hiçbir bilgiyi eserine almaması ve bu bilgileri ilgili yerlerde kaynaklarıyla birlikte okuyucuya sunması bugünkü ilmî yayınların atıf ve kaynakça gösterim sistemine çok benzemektedir. şerh-i Seb'atu Ebhur, bu yönüyle incelendiğinde Osmanlı müelliflerinin kitap-kütüphane olanakları, yayın faaliyetleri ve entelektüel durumlarına dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Seb'atu Ebhur muhtevası açısından tuhfe geleneği içinde farklı bir yerde durmaktadır. Tuhfelerin sadece ilköğretim yaş grubuna hitap etmediklerini, farklı amaçlarla da kaleme alınabildiklerini gösteren birkaç örnekten biridir. Abdülcelil bin Yûsuf üslubu, sözlük yazarlığı ve şârih kimliğiyle, bu tez kapsamında ele alınan Seb'atu Ebhur ve şerh-i Seb'atu Ebhur da yazılış amacı, konusu, işleniş tarzı ve kaynakları ile tuhfe ve şerh geleneğinin iyi birer temsilcisidir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, Süheyb. *el-Câmi 'u's-Sahîh li's-Sünen ve'l-Mesânîd*. 38 Cilt. y.y. 2014.
- Abdülcelîl b. Yûsuf. *Zuhretü'l-Âhire*. Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İI Halk Kütüphanesi, 3659.
- Açar, Bedriye. “İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem’î’nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 1-15.
- Açar, Bedriye. *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Açıkgöz, Namık. *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkitli Metni*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. *el-Müsned*. şrh. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnaut. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed, Ni'metu'llah. *Lügat-i Ni'metu'llah*, haz. Adnan İnce. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2015.
- Akbaş, Mustafa Yasin. “Mesâbihü's-Sünne Şerh Literatürü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1, (2022), 33-80.
- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü'l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/durerul-hukkam--molla-husrev>
- Akhisarî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Şerh-i Seb'atu Ebhur*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, 3106.
- Akhisarî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *eş-Şerhü'l-Mustaffî fi Fethi Sükkeri's-Sâfi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2631.
- Akpınar, Cemil. “Hacı Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-pasa>
- Akpınar, Cemil. “Hasan Çelebi, Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-celebi-fenari>
- Aksoy, Ömer Asım. “Dürü'n-Nizâm ve Nazmü'l-Cevâhir”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1960), 145-171.

- Aksoy, Ömer Asım. “Şeyh Ahmed ve Nazmü’l-Leâl”. *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1959), 205-256.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 4862.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3217.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü’l-Küttab Koleksiyonu, 1086.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü’l-Küttab Koleksiyonu, 1087.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2630.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 2718.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 4752.
- Alkan, Mustafa. *Mecmua Milli Kütüphane 2727 (Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs.) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Alper, Ömer Mahir. “Mesîhî, Ebû Sehl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih-i-ebu-sehl>
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>
- Apaydın, H. Yunus. “el-Müstasfâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mustasfa>
- Arslan, Anıl. “*Tuhfe-i Hüsamî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin*”. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Arslan, Anıl. *Tuhfe-i Hüsamî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Arslan, İclal. *Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü’z-Ziyâiyye Adlı Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Arslan, Mustafa. *Bahâüddîn-i Magalkaravî U’cûbetü’l-Garâyib Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme, Metin, Dizin)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

- Arslan, Mustafa. *Menâzümü'l-Cevâhir: Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*. Ankara: Genesis Kitap, 2011.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim - Abdülmecid Katameş. 2 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1964,
- Aslantürk, Ayşe Hümeýra. “Nesefî, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesefi-necmeddin>
- Ata, M. Mahfuz. “Kevâşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kevasi>
- Atabey, Kılıç. “*Mustafâ bin Osmân Keskin: Manzûme-i Keskin*”. Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001.
- Ateş, Ahmed. “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1957), 183-188.
- Attar, Feridüddîn. *Pendnâme*. çev. Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.
- Aydın, Fatma. “İlim Olmadan Yorum Olmaz: Abdülmecid Sivasi'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevi'de Kullandığı Kaynaklar”. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2022), 116-144.
- Aydın, Tahirhan. “Arapçada Manzum Nahiv Geleneğinin Gramer Öğretimindeki Yeri ve Çoklu Zekâ Teorisi Açısından Değerlendirilmesi”. *Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 67-85.
- Aykaç, Mehmet. “Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Aralık 2022.
- Aytekin, Arif. “Bâbertî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baberti>
- Babacan, İsrâfil. “Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lügati”. *Diyalektolog: Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (Bahar 2017), 87-110.
- Bakırcı, Saffet. “Meâlimü't-Tenzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mealimut-tenzil>
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-esbah-ven-nezair--ibn-nuceym>
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-melek>

- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-melek>
- Baş, Erdoğan. “Şeyhzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade>
- Başçetin, Mustafa Yasin. “Klasik Şerhlerin Metodolojisi”. Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil, Tarih, Coğrafya 6-8 Aralık 2019 Tam Metin Kitabı. ed. Fahri Temizyürek. 197-224. Ankara: ASOS Yayınevi, 2019.
- Bayat, Ali Haydar. “İbn Cezle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cezle>
- Bebek, Adil. “Hayâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayali>
- Bedir, Murteza. “Vikâyetü’r-Rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vikayetur-rivaye>
- Benli, Mehmet Sami. “el-Mufassal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mufassal>
- Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*. thk. Abdülmü’ti Emin Kal’acı. 15 Cilt. Kahire: Daru’l-Vefa, 1412/1991.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü’t-tenzîl ve esrarü’t-te’vîl: Beydâvî Tefsiri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 5 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- Bilge, Mustafa L. “İbnü’l-Verdî, Sirâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-verdi-siraceddin>
- Bolelli, Nusrettin. *Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Boran, Uğur. “Sözlükçülük Geleneğimize Umumî Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzî Efendi’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî”. *Şarkiyat Mecmuası* 28/1 (2016), 73-154.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu’s-Sahih*. 9 Cilt. Dimeşk: Dâru Tavki’n-Necât, 2001/1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 2015.

- Canpolat Taşcı, Hülya. “Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh.* 72-97. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Canpolat, Hülya. *Sa’di’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi.* İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtîhu’l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mefatihul-gayb--razi>
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât.* Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3227/8.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât.* Ankara: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 325/2.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât.* Ankara: Milli Kütüphane, Elazığ İl Halk Kütüphanesi 23 Hk 58/5.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât.* Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3227/8.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Mükerrer Şeker.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başılar 3415/1.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât.* Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 325/2.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 5 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/envarut-tenzil-ve-esrarut-tevil>
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-kuran>
- Ceviz, Nurettin - Gündüzöz Soner. “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lugat-ı Yûsuf”. *EKEV Akademi Dergisi.* 10/29 (2006), 211-230.
- Ceylan, Ömür. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 2 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#6-turk-edebiyati>
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Cici, Recep. “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamzade-muhammed-b-ebu-bekir>
- Civelek, Yakup. “Sünbülzâde Vehbî ve ‘Nuhbe-i Vehbî’ Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü”. *Yüzüncü Yıl Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 275-297.

- Cürcanî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî. *Ta'rifat: Tasavvuf İstılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Cürcanî, Seyyid Şerîf. *Kitābu't-Ta'rifāt Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. haz. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfî. “Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/camiul-usul-li-ehadisir-resul>
- Çelebi İlyas. “Rüya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#1>
- Çelebi, İlyas. “Havas İlmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/havas-ilmî>
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#5-eserleri>
- Çelebi, Muharrem. “Kutrub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutrub>
- Çetin, Abdurrahman. “Vâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahidi--mufessir>
- Çınar, Bekir. “Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân'ın Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri”. 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* 1/457-479.
- Çollak, Fatih - Akpınar, Cemil. “Gazzî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzi-bedreddin>
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-satibiyye>
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-satibiyye>
- Çollak, Fatih. *Kıraat Alimlerinden İmam Şatibi ve “eş-Şatibiyye” Adlı Eseri*. İstanbul: Özener Matbaası, 2002.
- Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutarrizi>
- Çöğenli, M. Sadi. *el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertibi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kritiği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.

- Dağlar, Abdülkadir. “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi” *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II] 2/4(1) (2007), 293-307.*
- Demirayak, Kenan. “el-Maksûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-maksud>
- Demirayak, Kenan. “Merâhu’l-Ervâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merahul-ervah>
- Demirci, İlker. “*Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*”. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Demirci, Muhsin. “Herevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/herevi-ahmed-b-muhammed>
- Demirci, Muhsin. “Herevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/herevi-ahmed-b-muhammed>
- Demîrî, Kemâleddin. *Kitabu’l-hayavâni’l-kübra*. thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fazlî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye.
- Deylemi, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye ed-Deylemi. *el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab: el-firdevsü’l-ahbar*. thk. Saîd b. Besyunî Zaglul. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Dihhudâ, Ali Ekber. “Şerh”. *Lügatnâme* (CD Version, Rivâyet-i Sivüm). Tahran: Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahrân, 1385.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Doğan Averbek, Güler - Bichlmeier, Harald. “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 61-82.
- Doğan Averbek, Güler. “Ahmed Remzi (Akyürek) Dede’nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi için Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist”. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği, (2019), 315-331.
- Doğan Averbek, Güler. “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, (2019), 62-83.
- Doğan Averbek, Güler. “Araplara Türkçe Öğretmek Üzere Kaleme Alınan Tuhfe-i Fedâyî Adlı Manzum Sözlük”. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi* 2/1 (2019), 93-111.

- Doğan Averbek, Güler. “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 85-114.
- Doğan, İshak. “Osmanlı Dönemi Kur’ân Araştırmaları”. *Makâlât* 1, (1999), 95-137.
- Durmuş, İsmail - Elmalı, Hüseyin. “İbnü’n-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/İbnun-Nahvi>
- Durmuş, İsmail. “İbnü’l-Haşşâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hassab>
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isferayini-isamuddin>
- Durmuş, İsmail. “İstîşâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili>
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#1>
- Durmuş, İsmail. “Veşşâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>
- Duru, Rafiye. *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Düzenli, Mesut Bayram - Turan, Muhittin. “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2016), 121-154.
- Düzenli, Mesut Bayram. *Tuhfe-i Se-Zebân Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Lügat*. Erguvan Yayınevi, 2015.
- Ebû Dâvûd, Sünen. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdi’l-Hamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin. *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kur’ân-ı Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Ebussuûd Efendi, Şeyhülislâm. *Ebussuûd Tefsiri: İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm (Kur’ân-ı Kerîm’in Meziyetlerinin Akl-ı selime Açıklanması)*, çev. Ali Akin. 12 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.
- Ekici, Hasan. *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi’nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî’si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

- Ekva', İsmâil b. Ali. "Neşvân el-Himyerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesvan-el-himyeri>
- Eliaçık, Muhittin. "Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 1/657-664. Ankara: 2008.
- Eliaçık, Muhittin. "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları". *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. İsmail Narin. 2/539-546. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Eliaçık, Muhittin. "Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği". *Türkiyat Mecmuası* 21 (2011), 105-145.
- Elmalı, Hüseyin. "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/feyyumi-ahmed-b-muhammed>
- Elmalı, Hüseyin. "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-muhammed-b-ebu-bekir>
- Erdem, Sadık. "XV. ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri". *Türkbilig* 8 (2004), 191-215.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. "Ali b. Abbas el-Mecûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-abbas-el-mecusi>
- Erdoğan, Ayhan. *Arap Dilinde Künye Usulüyle Türetilen Kelimeler ve Bunların İ'rablardaki Durumları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü-Seyyid Şerif Cürcani Kitābu't-Ta'rifāt*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Ertekin, M. Zahir. "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 9/1 (2017), 89-106.
- Eryılmaz, Sümeyye. *Osmanlılarda XIV.-XVIII. Asırlarda Riyâzî İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler ve Salih b. Mehmed'in Kitâb-ı Verdiyye'sinin Tenkitli Neşir, İnceleme ve Matematiksel Değerlendirmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk>.

- Fidan, Zehra. “Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb‘atü Ebhur”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2020), 373-388.
- Fidan, Zehra. “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb‘atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2020), 402-411.
- Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed. *el-Okyanusu’l-basît fi-tercemeti’l-Kûmûsi’l-Muhît: Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi: Kâmûs Tercümesi*. çev. Mütercim Âsım Efendi. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Gıynaş, Kamil Ali. “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 154-163.
- Gıynaş, Kamil Ali. *Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. İstanbul: Asur Yayınları, 2016.
- Gökbulut, Hasan. “Kâfiyeci”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafiyeci>
- Gökyay, Orhan Şaik - Coşkun, Vildan. “Tâbirnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabirname>
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hâfız Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Gözitok, Mehmet Akif. “Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 55 (2016), 127-148.
- Güleç, İsmail. “Dağılmış İnciler Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”. *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009, Kayseri Bildiriler*. 174-193. haz. Atabey Kılıç vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Güleç, İsmail. “Sürûrî, Muslihuddîn Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sururi-muslihuddin-mustafa>
- Güleç, İsmail. *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- Gülhan, Abdülkerim. “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü’l-Leâl”. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 2/2 (2010), 201-226.
- Gümüş, Zehra. “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4(1) (2007), 423-431.

- Gümüş, Zehra. *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitledir Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gümüş, Zehra. *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi]* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/begavi-ferra>
- Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin>
- Gürkan, Nejdî. “Kemal Paşazâde'nin (873/1469-940/1534) Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, *Marife* 9/2 (2009), 135-165.
- Halîmî, Lütfullah b. Ebu Yusuf. *Lügat-ı Halîmî*, haz. Adem Uzun. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbihu's-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesabihus-sunne>
- Hatiboğlu, İbrahim. “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesarikul-envarin-nebeviyye>
- Hayatü'l-Hayvan Tercümesi. haz. Kadir Meral. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1997.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî. *Kenzu'l-ummâl fî-süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1981.
- Hüseyin Elmalî, “Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-muhammed-b-ebu-bekir>
- İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran. *el-Müsnedü'l-Müstahrec 'alâ-Sahîhi'l-İmâmi Müslim*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hûd. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-Azami. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye. *Kitâbu'r-Rûh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Mâce, bû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1373/1953.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed, Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübra*. nşr. İhsan Abbâs. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1388/1968.
- İbn Sîrîn, Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî. *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940.
- İbni Sîrîn, Ebû Bekr Muhammed b. Sirin el-Basrî. *Rüyalar Kitabı: Hazâ Ta'bir-nâme-i İbni Sîrîn*, haz. Savaşkan Cem Bahadır. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- İbn-i Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. *el-Kâfiye*. çev. Mehmet Selim Bilge. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1984.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı*. çev. ve şerh Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Garîbu'l-Hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed. *en-Nihaye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed Zavi. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbrahim Dede, Muğlalı Şâhidî. *Tuhfe-i Şâhidî: (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, haz. Ahmet Hilmi İmamoglu. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, 2005.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2/221-361. İstanbul: IRCICA, 1998.
- İpşirli, Mehmet - Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadi-celebi>
- İsfendiyaroğlu, Fethi İ. *Galata Sarayı Tarihi*. haz. İzzeddin Çalışlar. İstanbul: Galatasaray Eğitim Vakfı, 2018.
- İshak b. Râhuye, *Müsned*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-imân, 1991.
- İsmail Paşa, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'u'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1951.
- İzgi, Cevat. "Hayâtü'l-Hayevân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayatul-hayevan>
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hubeys-et-tiflisi>

- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyâzî ve Tabii İlimler)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- İzzî ve Tercümesi*. haz. Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli. Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998.
- Kaçar, İrmak. “Lutfullah Halîmî'nin Farsça - Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (2017), 131-146.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Türk Lügati*. 4 cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943,
- Kahya, Esin. “İbnü'n-Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nefis>
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuduri>
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu's-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu's-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. “eş-Şifâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sifa--kadi-iyaz>
- Kandemir, M. Yaşar. “Garîbü'l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-hadis>
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Seyyidünnâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-seyyidunnas>
- Kandemir, M. Yaşar. “Kādî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi-iyaz>
- Kandemir, M. Yaşar. “Münâvî, Muhammed Abdurraûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munavi-muhammed-abdurrauf>
- Kandemir, Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-askalani>
- Kaplan, Yunus. “Farsça - Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat”. *Studies of The Ottoman Domain* 7/12 (2017), 213-236.
- Kaplan, Yunus. “Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça - Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sibyân”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2020), 41-70.

- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Fârâbî, İshak b. İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/farabi-ishak-b-ibrahim>
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “İbnü’n-Nedîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nedim>
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye’de İlim ve İlmiyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb’â Risâlesi”. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Karaca, Abdullah. *Kemâlpaşazâde’nin Dekâyıku’l-Hakâyık’ı*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kartallıoğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Kasım b. Sellam, Ebu ‘Ubeyd. *Garibu’l-hadis*. 5 Cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-âmmе li şûûni’l-matabi’il-emiriyye, 1984.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, çev. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Kavak, Fadime. “Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Faunası Üzerine Yansımaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2013), 111-149.
- Kavasoglu Parlak, Esra. *Hatîb Rüstem el-Mevlevî’nin Vesîletü’l-Makâsıd ilâ Ahseni’l-Merâsıd [fî Lügati’l-Fürs] Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kaya, Hasan - Ayçiçeği, Bünyamin. *Müsellesnâme Osman Şâkir’in Manzum Sözlüğü*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Kaya, Hasan. “Ahmed Resmî’nin Nazm-ı Giridî Adlı Manzum Sözlüğü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 119-142.
- Kaya, Hasan. “Kerîmî’nin Manzum Sözlüğü”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 213-252.
- Kaya, İbrahim. “Sûdî’nin Şerh-i Gülistan’ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı]* 7/3 (2012), 1719-1739.
- Kaya, Muhammet. “Reddiye’nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü’l-Kemâl’in Mollâ Câmî’ye Reddiyesi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 30 (2019), 127-142.

- Kayapınar, Hüseyin. “Münyetü’l-Musallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munyetul-musalli>
- Kemâleddin Demîrî, Ebu’l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa Demîrî. *Hayâtü’l-hayevân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004/1424.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddîn. *Hadis Şerhleri*, çev. ve haz. Muammer Bayraktutar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddîn. *Risâle fî tahkiki ta’ribi’l-kelimeti’l-‘Acemiyye*. neşr. Muhammed Sevâî. Dımaşk: Institut Français de Damas, 1991.
- Kılıç, Atabey. “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”. *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri Bildiriler*. 239-246. haz. Atabey Kılıç vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Kılıç, Atabey. “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına 1 Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, 363-369. İstanbul: İBB, 2008.
- Kılıç, Atabey. “Denizlili Mustafa B. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/3 (2007), 340-348.
- Kılıç, Atabey. “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-ı Sıbyân”. *Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1 (2006), 65-77.
- Kılıç, Atabey. “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü’l-İhvân”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 1/1 (2006), 19-28.
- Kılıç, Atabey. *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2007.
- Kılıç, Atabey. *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyetü’l-İhvân (İnceleme-Metin)*. 2 Cilt. İstanbul: İhlamur Akademi, 2022.
- Kılıç, Atabey. “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 516-548.
- Kılıç, Filiz. “Celîlî, Abdü’l-Celîl Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 7 Kasım 2020), <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>
- Kılıç, Hulusi. “Ahterî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahteri>

- Kılıç, Hulusi. “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad>
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâfiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kafiye>
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâmûsu'l-Muhît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit>
- Kılıç, Hulusi. “Esâsü'l-Belâga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esasul-belaga>
- Kılıç, Hulusi. “Harîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariri>
- Kılıç, Hulusi. “İbşîhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibsihi>
- Kılıç, Hulusi. “Tâcü'l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga>
- Kılıç, Mahmud Erol. “Fusûsü'l-Hikem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fususul-hikem>
- Kılıç, Muzaffer. *Edirneli Derviş Hasan Hüsami'nin Tuhfetü'l-Emsal'i (İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kılıçarslan, Orhan. “Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (2020), 689-728.
- Koca, Ferhat. “el-Manzûmetü'n-Nesefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-manzumetun-nesefiyye>
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtasar--kuduri>
- Koca, Ferhat. “Molla Hüsrev”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-husrev>
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aynî, Bedreddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayni-bedreddin>
- Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1-10.
- Kurtuluş, Rıza. “İbn Ebû Hacele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hacele>

- Kut, Günay. “Anadolu’da Türk Edebiyatı”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2/21-68. İstanbul: IRCICA, 1998.
- Kut, Günay. “Acâibü’l-Mahlûkât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acaibul-mahlukat>
- Levend, Agâh Sırrı. “Nevâî’nin Arapça Sözlüğü”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1956), 239-249.
- Ma’mer b. Raşid, el-Cami, thk. Habib er-Rahman el-A‘zamî, *el-Musannef* içinde, 11 Cilt. Beyrut: 1403/1983.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde’nin Envârü’t-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985.
- Mavsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya‘lâ. *Müsnedu Ebî Ya ‘lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Daru’l-Me’mun li’t-Turâs, 1984.
- Mecûsî, Ali b. el-Abbâs. *Tercüme-i Kâmilü’s-Sinâ’a (3. Makale ve 4. Makalenin 6. Babına Kadar): İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, haz. Tuncay Böler. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Mehmed Dede, Fedayî. *Tuhfe-i Fedayî*. haz. Güler Doğan Averbek. İstanbul: Kitabevi, 2019.
- Mehmed Efendi, Yazıcıoğlu. *Muhammediyye*. haz. Amil Çelebioğlu. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M.A. Yekta Saraç. ed. Mustafa Çiçekler. 1/379. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
- Mengi, Mine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ, 2000.
- Mertoğlu, M. Suat. “Sa‘lebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/salebi>
- Meydanî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî. *Mecmaü’l-emsâl*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1979.
- Molla Câmi, Ebü’l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami. *el-Fevâidü’z-ziyâ’iyye (Molla Câmi Tercümesi)*. çev. A. Ercan Elbinsoy. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999.
- Muallim Naci. *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihatü’l-Arab*. haz. Ömer Hakan Özalp. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002.

- Muhammed Câmî, Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Bahâristân*, çev. M. Nuri Gencosman. Ankara: Maarif Vekaleti, 1958.
- Muhammed Câmî, Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Bahâristân*. çev. Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Meral Yayınevi, 1970.
- Muhtar, Cemal. *İki Kur'ân Sözlüğü: Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Muradî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer*. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1874.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi. *Sahihü't-tergib ve't-terhib*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1968.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Müsnedü's-sahîh el-muhtasar mine's-Sünen bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Nagarî, Abdünnebi b. Abdürresûl Ahmed. *Düstûru'l-ulemâ, Câmiu'l-ulûm fi istilâhâti'l-fünûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Necmeddîn-i Dâye. *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsadü'l-ibad Tercümesi (İnceleme-Tenkitletli Metin)*. çev. Kasım b. Mahmud Karahisârî. haz. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdü'l-Fettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebû Hafis Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fi't-tefsîr: Ömer Neseî Tefsiri (İnceleme-Eleştirmeli Metin-Çeviri)*. ed. Muhammed Coşkun. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Okumuş, Ömer. "Bahâristân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baharistan>
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman>
- Okuyan, Mehmet. "Necmeddîn-i Dâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-daye>
- Ölker, Gökhan - Duyar, Hidayet. *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*. Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Öz, Mustafa. "Cemâleddîn Aksarâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaleddin-aksarayi>
- Öz, Yusuf. "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri". *İlmî Araştırmalar* 5 (1997), 219-232.

- Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça - Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Öz, Yusuf. *Tuhfe-i Şâhidi Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Diyarbakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyarbakir>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “Mugni’l-Lebib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mugnil-lebib>
- Özcan, Esat. *Hıdır Bin Abdurrahman el-Ezdî Ve et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân Adlı Tefsirindeki Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Özcan, Tahsin. “Kara Sinan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kara-sinan>
- Özel, Ahmet - Kallek, Cengiz. “Zekeriyyâ El-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari>
- Özel, Ahmet. “Bezzâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bezzazi>
- Özel, Ahmet. “İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saati-muzafferuddin>
- Özel, Ahmet. “Kâdihan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadihan>
- Özel, Ahmet. “Zencânî, İzzeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zencani-izzeddin>
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadrusseria>

- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teftazani>
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi>
- Özkan, Halit. “Tîbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tibi>
- Özkan, Nevzat. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dilbilgisi (Kavâ'id) Kitapları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Öztahtalı, İbrahim İmran. *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu*. İstanbul: Gaye Kitabevi, 2004.
- Öztürk, Mustafa – Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemahseri>
- Öztürk, Tuncay. “Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazminatı (Metin)”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012), 197-220.
- Paksoy, Kezban. *Mecmu'a-i Fevâid Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2254 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Pazarbaşı, Erdoğan. “Mehmed Efendi, Vanî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-vani>
- Rababa, Rabbaa. *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *Müsnedü'r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemanî. 2 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416.
- Saadat, Nakıbullah. *Seyyid Alîzâde'nin Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ*. thk. Mehmet Bulut. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Safûrî, Abdurrahman b. Abdisselâm. *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabü'n-nefâis*. Mısır: el-Matbaatu'l-Kasteliyye, 1283.
- Saraç, M. A. Yekta. “Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003), 445-468.
- Saraç, Yekta. “Şerhler”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. ed. Talat Sait Halman vd. 2/121-132. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

- Schimmel, Annemarie. *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*. çev. Tuba Erkmen. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Seffârinî, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. *Gidâu'l-elbâb fî şerhi manzûmeti'l-âdâb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Selçuk, Bahir - Algül, Mesut. “Çocuklar İçin Yazılan Farsça - Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-rîz'i”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (2015), 133-164.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tenbihü'l-Gâfilin - Bustânü'l-Ârifin*, çev. Abdülkadir Akçipek. 2 Cilt. İstanbul: Milli Gazete, 1977.
- Seyyid Alizâde, Yakub b. Seyyid Ali Rumî Bursevî. *Mefatihü'l-cinân ve mesabihü'l-cenân şerhu Şeriatü'l-İslam*. İstanbul: Hakikat kitabevi [Mektebetü'l-Hakika], 1403/1983.
- Sifil, Ebubekir. “Haddâd, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haddad-ebu-bekir>
- Sifil, Ebubekir. “Haddâd, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haddad-ebu-bekir>
- Sinan Nizam, Betül. “Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876'da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (2021), 408-449.
- Steingass, Frank. *The Student's Arabic-English Dictionary*. London: 1884.
- Sülün, Murat. “Şehâbeddin Sivâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehabeddin-sivasi>
- Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şahinli, Recep. *Arap Dilinde Künye*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şenel, Abdülkadir. “Molla Miskîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-miskin>
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#1>
- Şu'ûrî Hasan Efendi. *Lisanu'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*. haz. Ozan Yılmaz. ed. Derya Örs. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.

- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezîd. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zâkir Kadirî Ugan - Ahmet Temir. 4 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. 1991-1992.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye: Osmanlı Âlimleri (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Taşköprülüzâde, İsmüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Osmanlı Bilginleri: eş-Şekâiku'n-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*. çev. Muharrem Tan İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu'l-Kebir. Sünen*. thk. Beşşar Avvad Mahmud. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1975.
- Töre, Emre. “Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî'sindeki Reddiye Kullanımları Üzerine Bir İnceleme”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature [Yûnus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı]* (2021), 193-214.
- Töre, Emre. “Anadolu Sahası Türkçe Mesnevî Şerhlerinin Yazılış Sebepleri”. *Muhafazakâr Düşünce* 17/61 (2021), 232-251.
- Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. 2 Cilt. haz. Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Turan, Fikret. “An Eighteenth Century Ottoman Account of Aydın Dialect: *Aydın Lügati and Its Linguistic Characteristics*,”. *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson*. ed. N. Demir - F. Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Turan, Muhittin. “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4 (2012), 2939-2992.
- Turgut, Ali. “Muhyiddîn Mehmed, Hatibzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhyiddin-mehmed-hatibzade>
- Tülücü, Süleyman. “el-Müzahir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muzhir>
- Türk Edebiyatında Tasavvufî Rü'ya Ta'birnameleri*, haz. Mustafa Tatçı - Halil Çeltik, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

- Türkay, Cevdet. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Uylaş, Sait. “Arap Şairlerinde Lakap Geleneği”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (Aralık 2015), 11-35.
- Uz, Özkan. “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcîbî”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/7 (2019), 4087-4111.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Bihîştî Ramazan Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bihisti-ramazan-efendi>
- Uzun, Mustafa İsmet. “İktibas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iktibas#2-turk-edebiyati>
- Uzun, Mustafa İsmet. “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammediyye--yazicioglu>
- Uzun, Mustafa İsmet. “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yazicioglu-mehmed-efendi#1>
- Ünal, Halit. “Ahîzâde Yûsuf Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-yusuf-efendi>
- Ünal, İsmail Hakkı. “Kirmânî, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirmani-semseddin>
- Ünlü, Osman. “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. 148-167. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Ünver, İsmail. “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008), 1-46.
- Vankulu Mehmed Efendi, Mehmed b. Mustafa. *Vankulu Lügati*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Vehbi, Sünbülzade. *Tuhfe-i Vehbi: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. haz. Ahmet Yenikale. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012.
- Yakar, Halil İbrahim. “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature*

and History of Turkish or Turkic [Tunca Kortantamer Özel Sayısı III] 4/2 (2007), 1015-1025.

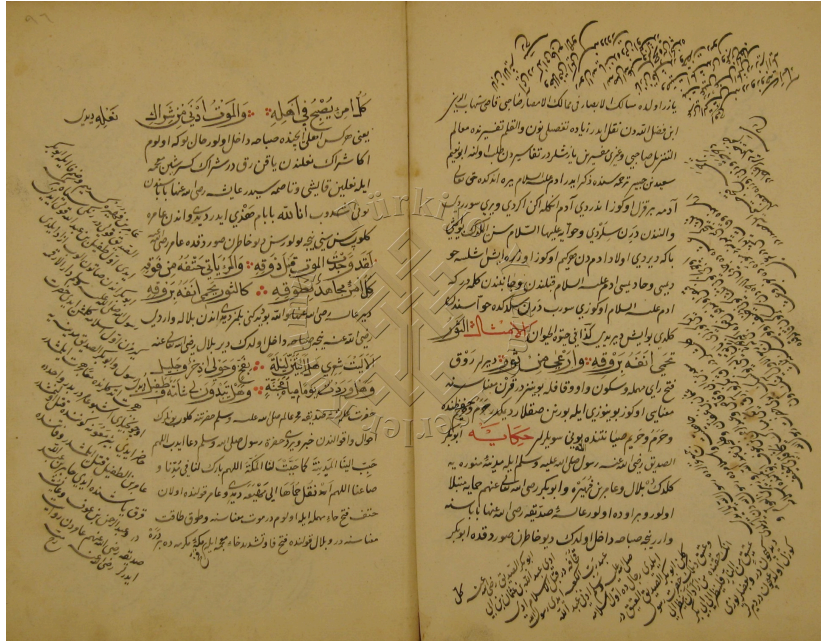
- Yakar, Halil İbrahim. "Türkçe - Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/4 (2009), 995-1024.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-Dekâik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenzud-dekaik>
- Yaman, Ahmet. "Kuhistânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuhistani>
- Yardım, Ali. "el-İstîâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-istiab>
- Yavuz, Seyit. *Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Müntehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Taşköprizâde Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taskoprizade-ahmed-efendi>
- Yazar, Sadık. "Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yazar, Sadık. "Eş-Şerhü'l-Mustaffî fi Fethi Sükkeri's-Sâfi (Celîlî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/es-serhu-l-mustaffi-fi-fethi-sukkeri-s-safi-celili>
- Yazar, Sadık. "Kand-i Nebat (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kand-i-nebat-celili-abdulcelil-b-yusuf>
- Yazar, Sadık. "Mükerrer Şeker (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mukerrer-seker-celili-abdulcelil-b-yusuf>
- Yazar, Sadık. "Seb'atü Ebhur (Celîlî, Abdülcelîl B. Yûsuf)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/seb-atu-ebhur-celili-abdulcelil-b-yusuf>
- Yazar, Sadık. "Sükker-i Sâfi (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukker-i-safi-celili-abdulcelil-b-yusuf>
- Yazar, Sadık. "Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif Geleneğindeki Etkisine Farklı Bir Örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı". *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2020), 97-131.

- Yazar, Sadık. “Zuhrü’l-Âhire (Celîlî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zuhru-l-ahire-celili>
- Yazıcı, Hüseyin. “Hasan Paşa, Niksârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-niksari>
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü’l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ebul-leys>
- Yazıcı, Numan. *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şîrâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hafiz-i-sirazi>
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali Muallimi. *et-Tenkil bimâ fî-Te’nibi’l-Kevseri mine’l-Ebâtil*. thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’s-Selefiyye, 1986.
- Yılmaz, Ahmet. “Müstakimzade Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustakimzade-suleyman-sadeddin>
- Yılmaz, Ahmet. *Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn Hayatı Eserleri ve Mecelletü’n-Nisâb’i*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Yılmaz, Ozan. “Bir “Münekkit Var Şarihten İçeri” Türk Şerh Edebiyatı’nda “Reddiye” Geleneği ve Sudi-i Bosnavi Örneği”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 107-154.
- Yılmaz, Ozan. “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD* 5/9 (2007), 271-304.
- Yılmaz, Ozan. “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî’nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 1/1 (2018), 187-202.
- Yılmaz, Ozan. *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.
- Yücel, Ahmet. “İbn Sîrîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sirin>
- Yücel, Ahmet. “İbn Sîrîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sirin>
- Yüksel, Hasan Avni. *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Müstaksa fî emsali’l-Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *Keşşaf Tefsiri: el-Keşşâf 'an hak'iki gavâmidî 't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvil fi vucûhi 't-te'vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

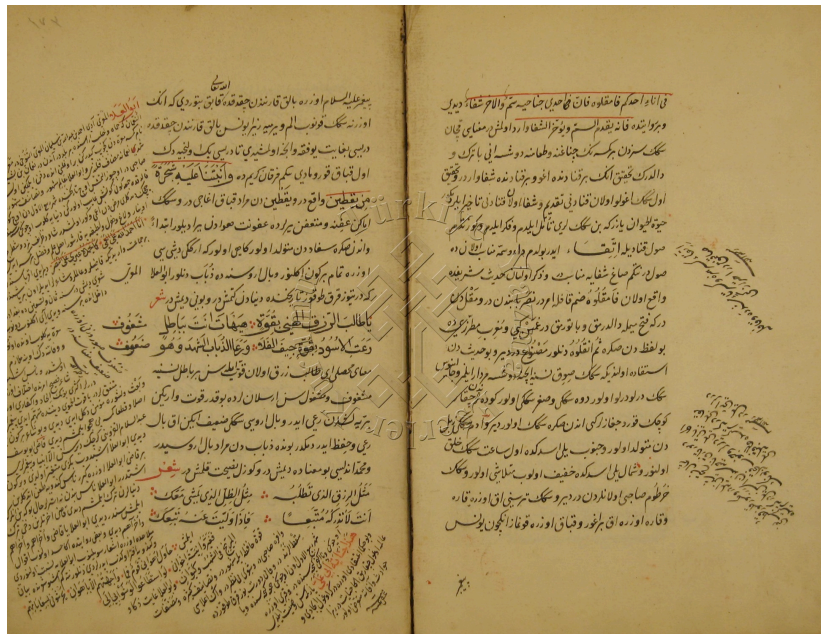
Ziyrek, Osman. *İbnu'l Hâc Muhammed b. Ahmed el-Farazî'nin el-Matlûb Şerhu'l-Maksûd Adlı Eserinin Edisyon Kitiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Ek 1: Fotoğraflar

Fotoğraf 1: 95b-96a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Nuruosmaniye 4755.

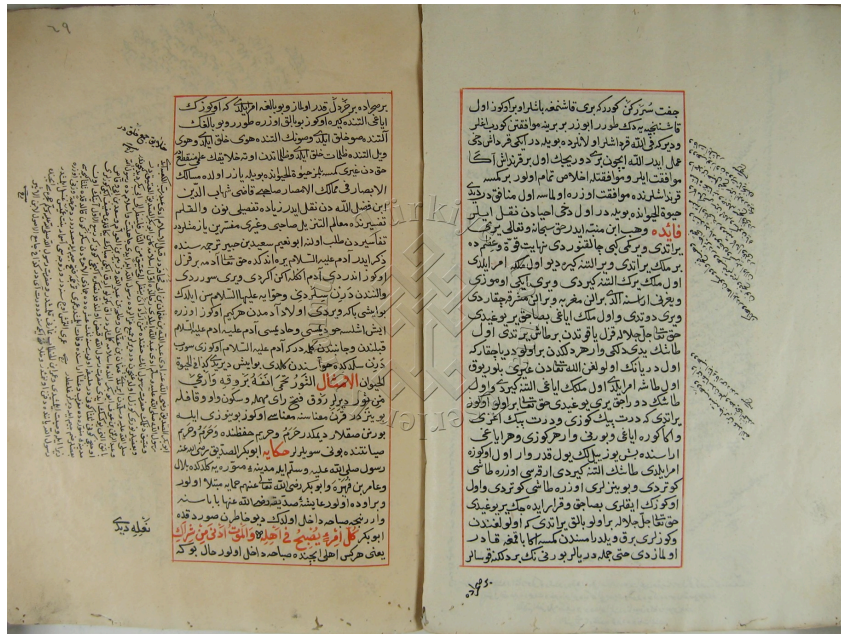
Fotoğraf 2: 172b-173a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Nuruosmaniye 4755.

Fotoğraf 3: 58b-59a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Yahya Tefvik 312.

Fotoğraf 4: 67b-68a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Yahya Tefvik 312.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zehra FİDAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Kültür Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Yıldız Teknik Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
<p>1.Fidan, Zehra. “Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb’atü Ebhur”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 25 (Aralık 2020), 373-388.</p> <p>2. Fidan, Zehra. “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb’atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Teklifler”. TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 21 (Haziran 2020), 402-411.</p>	